

Arxiu
de Textos Catalans Antics
19

BARCELONA
2000

Arxiu de Textos Catalans Antics

Sigla: ATCA

Anuari per a l'edició i estudi de textos catalans anteriors al segle XIX
Fundador i director: Josep Perarnau   Secretari: Jaume de Puig
Volum publicat a càrrec de l'Institut d'Estudis Catalans
i de la Facultat de Teologia de Catalunya

VOLUM XIX

2000

SUMARI

ESTUDIS

- Jaume de PUIG I OLIVER, *El «Dialogus contra lullistas» de Nicolau Eimeric, O. P. Edició i estudi*
- Jaume de PUIG I OLIVER, *La Sentència definitiva de 1419 sobre l'ortodòxia lul·liana. Contextos, protagonistes, problemes*
- J. Antoni IGLESIAS, *Un bifoli en pergami de la parròquia barcelonina de Vilanova del Vallès: el testimoni en català més antic del Llibre de conservació de sanitat de Joan de Toledo (s. XIV)*
- Lluís CIFUENTES, *La promoció intel·lectual i social dels barbers-cirurgians a la Barcelona medieval: l'obra, la biblioteca i els béns de Joan Vicenç (fl. 1421-1464)*
- Josep M. MARQUÈS I PLANAGUMÀ, Pep VILA, *Llicències i permisos de representacions teatrals a les comarques gironines*

NOTES I DOCUMENTS

- Josep PERARNAU I ESPELT, *Enric Casassas i Simó. In memoriam.*
- Jaume de PUIG I OLIVER, *Un Domènec Llull del 1341, descendent de Ramon Llull?*
- Jaume de PUIG I OLIVER, *Alguns documents sobre Antoni Ginebreda, O. P. (1340-1395)*
- Jaume de PUIG I OLIVER, *Notes sobre el manuscrit del Directorium inquisitorum de Nicolau Eimeric conservat a la Biblioteca de El Escorial (ms. N. I. 18)*
- Lluís CIFUENTES, *Tres notes sobre traduccions quirúrgiques medievals al català: I. Fragments d'un ms. en català de la Cirurgia de Teodoric reaprofitats en relligadures del cinc-cents. II. Notícia d'una traducció catalana de la Cirurgia d'Henri de Mondeville. III. Una traducció catalana desconeguda de la Cirurgia parva de Guiu de Chaulbiac.*
- Jesús VILLANUEVA, *Observacions sobre La fi del comte d'Urgell: datació, transmissió manuscrita, contingut ideològic*
- Josep M. LLOBET I PORTELLA, *Un inventari de la biblioteca de Josep Antoni de Gomar i de Navés, catedràtic de Lleis de la Universitat de Cervera (1788)*

SECCIÓ BIBLIOGRÀFICA

Butlletí bibliogràfic:

Antoni PLADEVALL I FONT, *Un monument a la Catalunya romànica*

Recensions

Notícies bibliogràfiques

TAULES

D'arxius i biblioteques citats en el volum

D'antropònims i d'obres anònimes

OBRES ENVIADÉS A LA DIRECCIÓ

Adreces:

Direcció i intercanvis: Facultat de Teologia de Catalunya, Diputació, 231. 08007
Barcelona

Subscripcions: Institut d'Estudis Catalans, Carme 47. 08001 Barcelona

Preu de subscripció (IVA inclòs): 6.000 ptes. (Estranger 6.500)

Preu del volum sol (IVA inclòs): 8.000 ptes. (Estranger 8.500)

Arxiu
de Textos Catalans Antics

Arxiu
de Textos Catalans Antics
19

BARCELONA
2000

© 2000 by «Arxiu de Textos Catalans Antics»
Volum publicat a càrrec de l'Institut d'Estudis Catalans
i de la Facultat de Teologia de Catalunya.

Compost per Editorial Claret, S.A.U.
Imprès per Limpergraf, S.L. Carrer del Riu, 17. 08291 Ripollet
Disseny gràfic: Narcís Comadira

ISSN: 0211-9811
Dipòsit legal: B. 25.453-1982

Prohibida la reproducció total o parcial per qualsevol mitjà
sense l'autorització escrita de l'editor.

ARTICLES

Jaume de PUIG I OLIVER

EL “DIALOGUS CONTRA LULLISTAS” DE NICOLAU EIMERIC

EDICIÓ I ESTUDI

INTRODUCCIÓ

Entre altres qualitats i defectes l'inquisidor Nicolau Eimeric va tenir l'instint de la propaganda. Del grup d'obres antilul·lianes que va escriure des del 1389 al 1397 en sobressurt, pel que fa a la finalitat publicitària, el *Dialogus contra lullistas*, del qual intentarem avui de fixar la intenció i els resultats.*

En un altre treball ja ens hem referit al moment històric que va donar naixença a la literatura antilul·liana d'Eimeric¹. Aquí farem notar d'entrada que el *Dialogus* ve després del monumental *Expurgate vetus fermentum*, obra de caire estrictament doctrinal i crític, on l'inquisidor busca d'establir sobre bases textuais —ja veurem amb quins recursos— l'hereticalitat del pensament de Ramon Lull. Si aquest tractat antilul·lià es dirigeix als tècnics en teologia, el *Dialogus* té una altra destinació. Si l'*Expurgate vetus fermentum* vol passar comptes amb la doctrina lul·liana, el *Dialogus* esguarda sobretot el lul·lisme posterior a Lull. Des d'aquest punt de vista l'obra té un interès històric inqüestionable per diversos motius.

---

*En aquest treball hom trobarà les sigles següents:

AMV = Arxiu Municipal de València.

ATCA = “Arxiu de Textos Catalans Antics”. Anuari, Barcelona, 1982ss.

Directorium = *Directorium inquisitorum Nicolai EYMERICI ...*, cum scholiis seu annotationibus eruditissimis D. Francisci Pegnae, Romae MDLXXVIII.

Documents = *Documents per l'Historia de la Cultura Catalana Mig-eval*, publicats per Antoni RUBIÓ Y LLUCH, 2 vols., Barcelona, I. E. C., 1908-1921.

El procés = Jaume de PUIG I OLIVER, *El procés dels lul·listes valencians contra Nicolau Eimeric en el marc del Cisma d'Occident*, dins “Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura” LVI (julio-diciembre 1980) 319-463.

OE = Ramon LLULL, *Obres essencials*, 2 vols., Barcelona, Ed. Selecta 1957-1960.

RLOL = *Raimundi Lulli Opera Latina*, edenda curavit Fridericus Stegmüller, vols. I-V, Palmae Maioricarum 1959-1967; vols. VI-XXIII, Turnholti, Brepols ed. 1975ss [*Corpus Christianorum. Continuatio Mediaevalis*, 32-39, 75-76, 78-80, 111-115 (112 deest)].

Zur Vorgeschichte = J. VINCKE, *Zur Vorgeschichte der spanischen Inquisition in Aragon, Katalonien, Mallorca und Valencia während des 13. und 14. Jahrhunderts*, Bonn 1941, 192 p.

1. Cfr *El procés*, 319-463. També ens hi vam referir en *La “Incantatio Studii Ilerdensis” de Nicolau Eimeric*, O. P. Edició i estudi, dins “ATCA” 15 (1996) 7ss.

1. ELS MANUSCRITS

El *Dialogus contra lullistas* ha estat transmès per dos manuscrits: BNP lat. 1464, ff. 73-95², i Sevilla, Bibl. Cap. y Colombina, ms. 141-23-15, ff. 220-238³. Aquest darrer fou enllestit després del 1389 i abans del 1399, puix que Eimeric el revisà, i l'altre s'estava copiant a Girona entorn de 1411⁴. Tal com pensem haver demostrat, el manuscrit ara parisià ha estat copiat a partir de l'ara sevillà. Aquest darrer, revisat per Eimeric, és la base més segura per a una edició; l'altre manuscrit només se'n separa en detalls secundaris, gairebé sempre deguts a accidents de la còpia. Per tant, l'establiment del text no ofereix dificultats majors.

---

2. Cf. Ph. LAUER, *Bibliothèque Nationale. Catalogue des manuscrits latins*, t. II, París 1940, 18-19. També en dóna una descripció sumària Alois MADRE, *Die theologische Polemik gegen Raimundus Lullus. Eine Untersuchung zu den elenchi auctorum de Raimundo male sentientium*, Aschendorff, Münster 1973, 74, nota 9.

3. Cfr Jaume de PUIG I OLIVER, *Manuscrits eimericians de la Biblioteca Capitular y Colombina de Sevilla provinents de Girona*, dins "ATCA" 17 (1998) 330-342.

4. *Ib.*, 342, 366-368. Cal aclarir, doncs, que ni existeix ni mai no ha existit un manuscrit del *Dialogus contra lullistas* ja redactat abans de 1370, tal com va proposar J. ROURA ROCA, *Posición doctrinal de fr. Nicolás Eymeric, O. P., en la polémica luliana*, Girona 1959, 24 i 76-77, el qual fou seguit per Alois MADRE, *o. c.*, 75-76. L'afirmació de Roura es basava en l'esment del *Dialogus contra lullistas* en un inventari de llibres publicat per F. EHRLE en el tom primer i únic de la seva *Historia Bibliothecae Romanorum Pontificum tum Bonifatianae tum Avenionensis enarrata et antiquis eorum indicibus aliisque documentis illustrata*, Roma 1890, 558, n° 1641, que el seu savi editor va interpretar primer com un inventari dels llibres de Gregori XI de quan era cardenal, és a dir, abans del 1370; però al cap de vint anys s'adonà que havia comès un error i que l'inventari era dels llibres del cardenal Pero de Luna: F. EHRLE, *Un catalogo fin qui sconosciuto della biblioteca papale d'Avignone (1407): Il codice S. 3 della biblioteca Nazionale di Madrid*, dins "Fasciculus Ioanni Willis Clark dicatus", Canterbury 1909, 109, nota 2. A part de la rectificació d'Ehrle, que li passà per alt, Roura no sembla haver estat interpellat pel tenor de l'explicit del *Dialogus*, que no deixa cap marge de dubte: "Explicit dialogus contra lullistas, per fratrem Nicholaum Eymerici inquisitorem editus, Avinione inceptus et ibidem terminatus ultima decembris anno Domini milesimo trecentesimo octuagesimo nono, pontificatus sanctissimi domini nostri pape Clementis septimi anno duodecimo"; cfr infra, línies 2629-2633. Això aclarit, la notícia publicada per Ehrle el 1890 permet de saber que entre els llibres del Cardenal de Luna (per tant entre 1389, any de la composició del *Dialogus*, i 1394, any de l'elecció de Benet XIII) s'hi incorporà en un manuscrit almenys miscel·lani, si no també al capdavant factici, de paper, el text de l'obra d'Eimeric que avui editem. El fet té una doble importància: d'una banda la notícia publicada per Ehrle pot ajudar algun dia a identificar aquest manuscrit que per ara sembla esgarriat; d'altra banda la tramesa d'una còpia manuscrita del *Dialogus* al cardenal d'Aragó constitueix una prova directa de la campanya de propaganda que Eimeric va posar en marxa a finals del 1389 a Avinyó.

2. CONTEXT HISTÒRIC

Una altra cosa és el "Sitz im Leben" d'aquesta obra, particularment complexa. Ja vam recordar el seu dia que el *Dialogus contra lullistas* impugna dotze proposicions, de les quals les dues primeres són atribuïdes indistintament a Llull i al lul·lista Pere Rossell⁵, de la tercera a la setena a Pere Rossell sol⁶, i les altres al grup lul·lista en general, amb el qual l'inquisidor polemitzava⁷. La forma dialogada de l'obra li confereix una vivacitat poc usual i sorprenent en la ploma d'Eimeric⁸, de manera que el que cal preguntar-se de bell antuvi és quins propòsits perseguia l'inquisidor en plantar cara als lul·listes d'una manera literàriament artificiosa.

Per això hem de reprendre el fil de la història.

Tot comença, de fet, el 1387, quan, a un mes de la mort del Cerimoniós, el seu fill i successor Joan I reconeix la legitimitat del papa d'Avinyó, acte esdevingut el 4 de febrer⁹. Al cap de molt poc temps, l'abril següent, Eimeric ja torna a exercir les seves funcions inquisitorials i el rei normalitza la seva situació administrativa¹⁰. El canvi de política fou total i Eimeric se'n aprofità a fons: convencé el rei que havia de fer observar en els seus dominis el que disposava la butlla de Gregori XI, *Conservationi puritatis catholicae fidei*, i de la cúria reial emanà una ordre, que hom diria dictada per l'inquisidor, on es fa esment explícit de la sobredita butlla i se'n resumeix el contingut: en vint volums d'obres de Ramon Llull el cardenal Ostiense i més de vint mestres en teologia hi van trobar moltes heretgies i errors; els volums foren cremats, es va prohibir l'ensenyament de les doctrines lul·li-

5. Cf. infra, línies 161-205; 589-595.

6. Cf. infra, línies 719-720; 817; 1032-1033; 1359-1360; 1612.

7. Cf. infra, línies 1861; 2114; 2244-2245; 2342; 2398-2399.

8. Eimeric entraria en contacte més tard, el 1393, que sapiguem de cert, amb un text de forma dialogada, en l'*Elucidarius Elucidarii*, revisió d'una obra d'Honorí Augustodunense. Cf. Yves LEFÈVRE, *L'Elucidarium et les Lucidaires. Contribution, par l'histoire d'un texte, à l'histoire des croyances religieuses en France au moyen âge*, Paris 1954, 544 p.

9. La declaració reial a favor de Climent VII fou publicada per S. BALUZE - G. MOLLAT, *Vitae paparum avinionensium, hoc est, Historia Pontificum Romanorum qui in Gallia sederunt ab anno Christi MCCCIV usque ad annum MCCCXCIV*, t. IV, París 1922, 302-304, extreta de BNP, ms. lat. 1470, f. 127r. També la publicà Demetrio MANSILLA, *La documentación española del Archivo del "Castel S. Angelo" (395-1498)*, dins "Anthologica Annua" 6 (1958) 418-420, segons un pergami ara guardat a l'Arxiu del Vaticà. El ms. de la Bibl. Capitulare y Colombina de Sevilla, 7-3-17, ff. 88r-89r, conté una *Declaratio per dominum regem Johannem facta in Clementem papam VII^m ordinata per Petrum de Beniure*, de text diferent de l'anterior.

10. En carta al tresorer Pere Marrades, Joan I disposa que siguin pagades cent lliures barceloneses anyals a l'inquisidor: ACA, Canc. reg. 1972, f. 86v. La disposició n'anul·lava una altra d'anterior de Pere III, que havia reduït a la meitat l'assignació reial a Eimeric: cf. ACA, Canc. reg. 1332, f. 48v-49r; *Zur Vorgeschichte*, 93.

nes¹¹ i s'ordenava que els llibres de Ramon Llull fossin lliurats a l'autoritat eclesiàstica. El document reial, a més, manava a tots els oficials que detinguessin els qui ensenyaven les doctrines lul·lianes, seguint les indicacions de la inquisició i cooperant amb ella¹². No deixa de cridar l'atenció que el manament d'aquesta disposició fos donat a Galceran d'Ortigues. Quan Joan I era encara el primogènit i, contra la voluntat del seu pare, adheria al partit avinyonès, també confià a Galceran d'Ortigues l'expedició d'alguns documents adreçats a la cúria papal d'Avinyó, un d'ells a favor d'Eimeric¹³. L'ordre reial de 1387 anava molt més enllà del que expressava el seu tenor. D'un sol cop, Eimeric tirava per terra els resultats polítics que el lul·lisme havia aconseguit sota Pere III, sobretot gràcies al treball de la comissió presidida per Bernat Ermengol¹⁴, que el maig del 1386 havia elaborat una tàc-

11. En el document reial no es fa esment d'una reserva de la butlla en condemnar l'ensenyament de les doctrines de Llull en general: «Ceterum, quia doctrina seu potius dogmatizatio predictorum librorum examinatorum reperitur erronea, hereticalis et periculosa nimium animabus, et vehemens suspicio est habenda quod in aliis libris editis a dicto Raymundo similes vel alii, ut prefertur, contineantur errores, vobis mandamus quod omnibus et singulis eisdem personis vestrarum civitatum et diocesum doctrinam seu potius dogmatizationem et usum huiusmodi librorum interdiceretis studentibus, donec super hiis per sedem apostolicam aliud fuerit ordinatum». Cfr. infra, línies 2497-2504. Potser no és poc significatiu que els documents eclesiàstics de València i Girona que contenen la cèlebre butlla siguin, respectivament, de 1386 i 1388: cfr *El procés*, 413-415.

12. Cf., *Documents I*, 347-348, doc. CCCLXXXVIII.

13. Els documents són del 1384; cf. *Zur Vorgeschichte*, 124-125, docs. 114 i 115.

14. Dins l'ordre dominicà Bernat Ermengol és el peó que Pere III manejarà sempre contra Eimeric. Ja el 1358, i comptant que Eimeric havia estat acomiadat del seu ofici d'inquisidor, cosa que no s'esdevingué fins dos anys més tard, el rei demanava al papa que nomenés inquisidor fra Bernat Ermengol: cf. *Zur Vorgeschichte*, 91-92, docs. 60 i 61. El rei intervingué obertament en l'aspra batalla que enfrontà Ermengol i Eimeric quan aquest fou provincial, i que dividí la província dominicana d'Aragó en dues obediències, havent d'intervenir el Capítol general de l'orde deposant Eimeric i deposant també Ermengol, que havia estat elegit provincial per la part contrària d'Eimeric; la intervenció del rei fou recriminada pel papa mateix: cf. *Zur Vorgeschichte*, 100, doc. 72. Sobre aquesta qüestió hom pot veure F. DIAGO, *Historia de la Provincia de Aragón de la Orden de Predicadores*, Barcelona, Sebastián de Cormellas 1599, ff. 47-48 i 52 ss.; B. M. REICHERT, *Monumenta Ordinis Fratrum Praedicatorum Historica*. Tomus IV. *Acta Capitulorum Generalium*, vol II, Romae 1899, 401; A. ROBLES SIERRA, O. P., *Actas de los capítulos provinciales de la Provincia dominicana de Aragón de los años 1363, 1365 y 1366*, dins "Escritos del Vedat" 26 (1996) 91-105. Pere III aconseguí cap al 1386 que Bernat Ermengol actués també com inquisidor, i aleshores prohibí que Eimeric —que prèviament, el 1375, havia estat exiliat— exercís el càrrec: cf. *Zur Vorgeschichte*, 126, doc. 117. Sobre Bernat Ermengol i el seu curriculum dins l'orde dominicà, ara hom pot veure, A. ROBLES SIERRA, O.P. *Actas de los capítulos provinciales de la Provincia dominicana de Aragón de la Orden de Predicadores correspondientes a los años 1327, 1328, 1329, 1330 y 1331*, dins "Escritos del Vedat" 22 (1992) 164 [estudia lògica a Barcelona el 1330] i 171 [estudia lògica a Tarragona el 1331]; *Actas ... a los años 1345, 1347, 1350 y 1351*, dins "Escritos del Vedat" 23 (1993) 270 [és mestre dels estudiants del convent de Barcelona el 1345], 276 [és designat per anar a estudiar a París], 289 [hi és enviat el 1346], 299 [és lec-

tica habilíssima per tal de desmantellar els efectes de la butlla antilul·liana de Gregori XI. Tal com diu l'acta notarial dels treballs¹⁵, reunits al convent de franciscans de Barcelona, sota la presidència de Bernat Ermengol, prior provincial O.P. d'Aragó i inquisidor, Antoni Folquet¹⁶ i Francesc

---

tor del convent de València el 1350], 316 [és lector de Ciutat de Mallorca, elector del Mestre de l'Orde i predicador general el 1351]; *Actas ... a los años 1352, 1353, 1354 y 1355*, dins "Escritos del Vedat" 24 (1994) 242 [continua a Mallorca com a lector el 1352], 262 [i el 1353]; *Actas ... a los años 1357 y 1358*, dins "Escritos del Vedat" 25 (1995) 350 [és mestre en teologia el 1357]; H. DENIFLE - E. CHÂTELAIN, *Charularium Universitatis Parisiensis*, tomus III, París 1894, 43 [Innocenci VI demana el 23 d'abril de 1357 al Canceller de la Universitat de París que confereixi el mestratge en teologia al batxiller format Bernat Ermengol, de la província aragonesa, a precs del rei d'Aragó]; Vito T. GÓMEZ GARCÍA O. P., *Actas de los capítulos provinciales de la Provincia dominicana de Aragón pertenecientes a los años 1368, 1369 y 1370*, dins "Escritos del Vedat" 27 (1997) 265 [és definidor del Capítol General el 1368], 271 [és al convent de Barcelona com a mestre en teologia el 1369]. Segons A. COLLELL COSTA, *Escritores Dominicos del Principado de Cataluña*, Barcelona 1965, 33-35, fou provincial d'Aragó a partir del capítol de Barcelona del 1369. En el moment del Cisma i de la divisió de l'orde en dues obediències continuà exercint el provincialat i cada any celebrà capítol, fins al 1386; morí el gener del 1387. Cfr. B. M. REICHERT, *Chronicon Petri de Arenys*, dins *M. O. P. H.*, t. VII, pp. XIV-XVII, 54-58; F. DIAGO, *o. c.*, ff. 54^a-58^a; Josep HERNANDEU I DELGADO, *L'ensenyament a Barcelona, segle XIV. Documents dels protocols notarials. Segona part: Instruments de l'Arxiu de la Catedral de Barcelona i de l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona 1294-1400*, dins "ATCA" 16 (1997) 201-202, doc. 64 [rep una subvenció de 100 sous per als seus estudis de París, el 1354] i 218, doc. 87 [confirma un rebut de fra Joan Mateu, lector del convent de Barcelona, de 1362 (la confirmació pot ésser posterior); en tot cas, en el moment de la confirmació ja és inquisidor].

15. El document és inclòs, amb d'altres peces, dins l'anomenada "sentència definitiva" del 24 de març de 1419 sobre l'ortodòxia de les doctrines lul·lianes i el caràcter subreptic de la butlla de Gregori XI que les condemnava. Cfr. la nostra edició de tot el conjunt documental en aquest mateix volum, infra, pp. 349-388.

16. Sobre Antoni Folquet o Falquet, cf. Adolfo ROBLES SIERRA, *Actas ... correspondientes a los años 1345, 1347, 1350 y 1351*, dins "Escritos del Vedat" XXIII (1993) 298 [estudia lògica a l'Estudi de Barcelona el 1350], 315 [estudia naturas a Barcelona el 1351]; *Actas ... correspondientes a los años 1352, 1353, 1354 y 1355*, dins "Escritos del Vedat" XXIV (1994) 241 [estudia naturas a Barcelona el 1352], 261 [ensenya lògica al convent de Castell d'Empúries el 1353], 279 [ensenya lògica a Lleida el 1354], 295 [estudia teologia a Lleida el 1355]; *Actas ... correspondientes a los años 1357 y 1358*, dins "Escritos del Vedat" XXV (1995) 343 [ensenya teologia a l'Estudi provincial de Lleida el 1357], 366 [ja sacerdot, és destinat al convent de Tarragona el 1358]; 369 [essent mestre de naturas al convent de Lleida es veu implicat en una aspra baralla amb altres frares i per això tots són privats de veu i de les gràcies de l'orde i posats 20 dies a pa i aigua el 1358]; *Actas ... de los años 1363, 1365 y 1366*, dins "Escritos del Vedat" XXVI (1996) 103 [és destinat a l'estudi de París el 1363], 114 [és lector de teologia al convent de Tarragona el 1365], 133 [és "magister studentium" al convent de Barcelona el 1366]; Vito T. GÓMEZ GARCIA, *Actas ... pertenecientes a los años 1368, 1369 y 1370*, dins "Escritos del Vedat" XXVII (1997) 25 [és designat lector de teologia a l'Estudi provincial de Lleida el 1368], 285 [és nomenat predicador general el 1370]. El capítol general celebrat a València el 1370 l'assigna al convent de Florència: cfr. B. M. REICHERT, *Monumenta Ordinis Fratrum Praedicatorum Historica*, t. IV, *Acta Capitulum Generalem*, vol. II, Romae 1899, 417. El 1383, en ple Cisma, sembla que pretenia ésser vicari de l'orde dominicà per l'obediència d'Urbà VI: *Documents*, II, XCIV. Cfr també infra, nota 18.

Marmand¹⁷, frares predicadors, mestres en teologia, i els menorets Arnau Peregrí¹⁸, confessor de la reina, i Bernat Broll¹⁹, mestres també en teologia, Berenguer Laquet, guardià, Guillem Aragó²⁰, lector, Dalmau de Clasclar i Joan de Peguera²¹, batxiller, Bernat Ermengol els comunica que s'han reu-

---

17. Sobre Francesc Marmand, cf. Adolfo ROBLES SIERRA, *Actas correspondientes a los años 1345, 1347, 1350 y 1351*, dins "Escritos del Vedat" XXIII (1993) 271 [estudia natures al convent de Mallorca el 1345], 284 [ensenya gramàtica a Tarragona el 1347], 298 [ensenya lògica a la Seu d'Urgell el 1350], 305 [ensenya lògica a Tarragona el 1351]; *Actas ... correspondientes a los años 1352, 1353, 1354 y 1355*, dins "Escritos del Vedat" XXIV (1994) 240 [estudia teologia a Barcelona el 1352, quan Nicolau Eimeric es "magister studentium"], 260 [ensenya teologia a Barcelona el 1353], 278 [ensenya natures a Lleida el 1354], 295 [és sublector de teologia al convent de Lleida el 1355]; *Actas ... correspondientes a los años 1357 y 1358*, dins "Escritos del Vedat" XXV (1995) 342 [ensenya Bíblia a l'Estudi general de Barcelona el 1357], 366 [és lector de teologia del convent de Tarragona el 1358]; en el capítol general celebrat a Magdeburg el 1363 és designat lector de *Sentències* al convent de Bolònia: cfr B. M. REICHERT, *Monumenta Ordinis Fratrum Praedicatorum Historica*, t. IV, *Acta Capitulum Generalium*, vol. II, Romae 1899, 401; cfr també Adolfo ROBLES SIERRA, *Actas de los años 1363, 1365 y 1366*, dins "Escritos del Vedat" XXVI (1996) 114 [és lector de teologia a l'Estudi provincial de Lleida el 1365]; Vito T. GÓMEZ GARCÍA, *Actas ... pertenecientes a los años 1368, 1369 y 1370*, dins "Escritos del Vedat" XXVII (1997) 271 [és designat lector principal de teologia del convent i Estudi general barceloní per Bernat Ermengol el 1369], 281 [i confirmat el 1370]. El 1373 Pere III l'envia com a missatger seu al cardenal Guido de Bolonya, el 1376 a Avinyó, i aleshores el rei demana al Papa que li confereixi el magisteri en teologia, malgrat que no havia estudiat a París: cf. *Documents*, II, 181-182, doc. CXCIV, i 306-307, doc. CCCXV.

18. Arnau Peregrí, confessor de la reina Sibilla, formà part de la comissió que per voluntat de Pere III va examinar les revelacions de l'infant fra Pere d'Aragó a l'inici del Cisma, el juliol del 1380, en la qual coincidí també amb Antoni Folquet: cf J. M^a POU I MARTÍ, *Visionarios, beguinos y fraticelos catalanes (siglos XIII-XV)*, Vic 1930, 375-396, que publica el document on es recullen els resultats de la comissió, extret del manuscrit conservat a l'ASV, arm. 54, vol 17, fol. 128 (mod. 131) ss, ja publicats a *Estudios Franciscanos XV* (1915) 58-65. [En les pp. 379-380 de l'obra de POU hom pot llegir-hi l'escrit dels dominicans Jaume Mateu i Antoni Folquet, on es declaren favorables a considerar de procedència divina les revelacions rebudes per l'infant Pere.]

19. Bernat Broll col·laborà estretament amb l'infant Pere d'Aragó en el moment del Cisma; el 1376 el rei li havia concedit 10 florins d'or per la festa del seu magisteri: cf. *Documents ...*, II, LXXXV. POU I MARTÍ, *Visionarios ...*, 358-361, publica la carta que li adreça Pere III el 7 de novembre de 1381 sobre l'origen de l'autoritat de l'infant Pere com a vicari general de l'orde franciscà. Formà part de la comissió que dictaminà sobre les visions de l'infant: POU, *ib.*, 377; i les considerarà d'origen diví en un escrit prou llarg: *ib.*, 384-395.

20. El 22 d'abril de 1390, Climent VII concedia a fra Guillem Aragó, lector i custodi del convent de Barcelona, de rebre el magisteri de teologia a Montpeller, atès que ja havia llegit les *Sentències* al convent de Lleida i en d'altres convents on hi havia Estudis Generals: cf. *Bullarium Franciscanum VII*, Romae 1904, 285a, n° 823.

21. El 10 de juny de 1382 Pere III el recomana al cardenal Vivariense perquè rebí el magisteri a París o a Tolosa; el 1385 l'infant Joan recorda als ministres dels frares menors la seva promesa de fer batxiller fra Joan de Peguera i donar-li llicència per a ensenyar al convent de Barcelona; el 1387, ja rei, Joan I demana al sant pare que Peguera pugui llegir *Sentències* a l'Estudi de París el 1389, per tal d'obtenir el magisteri; el 1393 el recomana per a una lecto-

nit a instància d'alguns amics de Ramon Llull. L'objecte de la reunió és explicat recordant que l'inquisidor Nicolau Eimeric²² havia fet condemnar algunes proposicions de Ramon Llull, entre les quals n'hi havia tres que Eimeric deia que havia trobat en el llibre *Filosofia de l'Amor*, de Llull. Havent examinat el mateix Ermengol la dita obra, no hi havia trobat les sobredites proposicions; per això ara en farien conjuntament l'examen i llevarien acta notarial de l'acord que prenguessin. Havent, doncs, estudiada la qüestió, van convenir unànimement que les proposicions denunciades per Eimeric eren realment errònies i herètiques i estaven ben condemnades, però que no es trobaven en l'esmentada obra de Llull, d'on l'inquisidor deia que les havia extret i, així, aquella obra era lliure de tota censura²³.

La comissió no anava més lluny, però és força clar que s'havia reunit per trobar una solució al problema de la condemna papal genèrica de les doctrines de Llull: deixant intacta la butlla *Conservationi puritatis catholicae fidei*, salvava l'obra del mallorquí acusant Eimeric de tergiversar-la²⁴. Per això l'acció del rei Joan al cap d'un any i mig, no deixa d'ésser digna d'atenció. Hom té el sentiment que la qüestió del Cisma arrossegà aleshores els esperits i les passions en grau eminent. Ermengol havia estat un home de la situació d'indiferència²⁵, Eimeric un avinyonista de primera

ria d'una catedral: cf. *Documenta*, I, 332, doc. CCCLXIX; II, XC; Andreu IVARS, *Documentos referentes a Fr. Juan de Peguera*, O. F. M., dins "Archivo Ibero Americano" XXIII (1925) 248-253. Cfr també Manuel de CASTRO Y CASTRO, *Bibliografía hispanofranciscana*, Santiago de Compostela 1994, 297, núm. 3341 [publicada també dins "Liceo Franciscano" XLVI (1994) 896 p.].

22. El text no té desperdici: "[Bernat Ermengol] narrauit ibidem quomodo tempore sanctissimi in Christi (*sic*) patris et domini domini Gregorii sancte memorie pape vndecimi, Reuerendus pater magister Nicolaus Eymerici ordinis praedicatorum, *tunc* inquisitor hereticae pravitatis in prouincia Aragonie, fecerat condemnare aliquos articulos ...": ed. València 1510, f. 90v; cfr *infra*, p. 362, línies 452-456. Per a Bernat Ermengol Eimeric ja no era inquisidor, però, de fet, ni ell com a provincial ni el general de l'orde no havien pogut destituir Eimeric del seu ofici, en virtut de la butlla de Gregori XI que esmentem més avall, nota 82.

23. *Ed. c.*, f. 92v; cfr *infra*, p. 367, línies 605-624. La qüestió de la falsificació per part d'Eimeric d'algunes proposicions lul·lianes provinents de l'*Art amativa*, que ell mateix denuncià, ha estat competentment tractada per J. PERARNAU, *De Ramon Llull a Nicolau Eimeric. Els fragments de l'"Ars amativa" de Llull en còpia autògrafa de l'inquisidor Eimeric integrats en les cent tesis antilul·lianes del seu "Directorium inquisitorum"*, dins "ATCA" 16 (1997) 7-129.

24. L'acusació és formal: "... immo ipsi articuli condemnati, qui superius sunt inserti in latino, male dicto libro fuerunt attributi": *ed. c.*, f. 90v; cfr *infra*, p. 367, línies 617-619. El responsable de l'atribució no podia ésser ningú més que Eimeric.

25. En dóna testimoni Pere III en la carta en la qual reconeix Bernat Ermengol com l'únic inquisidor actiu possible a les seves terres i regnes: "... religiosus et discretus consiliarius noster frater Bernardus Ermengaudi magister in sacra pagina ... a tempore citra quo cisma hoc satore procurante zizanie est in Ecclesia Dei, nostre voluntati in his se conformans ductus consilio saniori, nostram indiferenciam observavit et tenet hodie inconcusse": *Zur Vorgeschichte*, doc. 117, p. 127.

hora²⁶. El pronunciament de Joan I a favor d'Avinyó tingué una gran força d'inèrcia i, volent-ho el rei o no, produí efectes secundaris que encaixaven prou bé en les rectificacions que el nou rei imposava al regnat anterior. Per un moment, Eimeric triomfa en tota la línia i el lul·lisme, al principi del regnat de Joan I, s'ha de refugiar en una certa clandestinitat²⁷.

Però fou un moment. Embalat amb el favor reial, Eimeric es precipità a València, on desplegà una activitat frenètica obrint processos a tort i a dret, fins que la ciutat, el juny del 1388, li planta cara, el recusa i li obre procés²⁸. Coneixem bé aquest període de la vida de l'inquisidor, perquè s'ha conservat el sumari del sobredit procés. Ara no l'estudiarem a fons, car pensem editar-lo més endavant. N'hi haurà prou de recordar que a València Eimeric topa amb un grup lul·lista organitzat i fort²⁹, encapçalat per Pere Rossell³⁰, que finalment es treurà de sobre l'inquisidor, li farà perdre el favor reial i, promovent una acció en la qual també participarà a fons la ciutat de Barcelona, batrà Eimeric a totes les trinxeres i forçarà un nou exili de l'impetuós dominicà³¹. El tractat que avui editem, enllestit el 31 de desembre del 1389, és una de les obres que Eimeric es va veure obligat d'escriure per tal de fer front a la maltempsada que li queia a sobre.

---

26. Nicolau Eimeric és antiurbanista des d'abans de l'elecció de Climent VII, perquè és dels qui fugen cap a Anagni amb els cardenals, tal com diu ell mateix en el tractat titulat *Questio super scismate*, escrit "sede vacante", i ho corroborà més tard en la declaració que va fer sobre el conclave accidentat de 1378 i les seves conseqüències, publicada per L. GAYET, *Le Grand Schisme d'Occident d'après les documents contemporains déposés aux Archives Secrètes du Vatican. Les Origines*, t. I, Florència-Berlín 1889, 118-134. Pere III no deixa de registrar el fet: "Deductum est nostro auditui et alias e certo comperimus, quod frater Nicolaus Eimerici ... ductus animo inconsulto adhesit totaliter ac se patenter determinavit pro altero electorum in papam ...": cf. *Zur Vorgeschichte*, doc. 117, 127.

27. Encara que no hi hagi base documental per a datar-la arran del decret antilul·lià de Joan I, no deixa d'ésser significativa d'un ambient de repressió antilul·liana l'ocultació d'un exemplar de l'*Art* de Llull que van perpetrar alguns clergues de Santa Maria del Mar, de Barcelona, justament a la cambra que els domers tenien a casa de l'Ardiaca del Mar barceloní, amb les evidents complicitats que el fet requeria; cfr. la nostra nota *Desocultació d'un manuscrit de l'"Art" lul·liana a Barcelona, el 1396*, dins "ATCA" 17 (1998) 511-513.

28. Cfr *El procés*, 340-341.

29. Cfr *ib.*, 351-373.

30. Sobre Pere Rossell cf. *ib.*, 348-349, 369, 374; també el nostre *Documents inèdits referents a Nicolau Eimeric i el lul·lisme*, dins "ATCA" 2 (1983) 323-324, 339; Ramon MIRÓ I BALDRICH, *La coneixença de Llull a Cervera a l'inici del segle XV*, dins "Palestra Universitària" 6 (1992) 188-201; Manuel de CASTRO Y CASTRO, *o. c.*, 298, núm. 3353; *Medioevo Latino. Bolletino bibliografico della cultura europea da Boezio a Erasmo (secoli VI-XV)*, XVII (1996) 252.

31. Cfr *El procés*, 377-398.

3. GÈNESI DEL "DIALOGUS"

És amb aquests antecedents que cal valorar la forma literària escollida per Eimeric per a combatre els seus adversaris: el diàleg. En efecte, l'obra no és res més que la discussió de dotze proposicions que Eimeric atribueix als lul·listes³². Podia haver optat, doncs, com acabava de fer amb l'*Expurgate vetus fermentum*³³, per la discussió en forma de tractat doctrinal, gènere en el qual tenia sobrada experiència i que seguiria cultivant³⁴. La forma dialogada del *Dialogus contra lullistas* és un hàpax dins la producció eimericiana, i per això ara hauríem d'esbrinar perquè Eimeric l'adopta.

El títol sol ja orienta tot d'una: és un diàleg *contra* els lul·listes, un diàleg de controvèrsia. I l'escriu un inquisidor, el guardià de l'ortodòxia, l'oficial que té facultat d'encausar, empresonar, sentenciar i castigar³⁵. L'inquisidor és un grup anònim de lul·listes, sense rostre, però no sense força, perquè són els causants de les dificultats creixents que han enxarpat l'inquisidor. Ara ve a tomb de recordar que l'*Expurgate vetus fermentum*, el *Dialogus contra lullistas* i el *Tractatus de duabus naturis in Christo* contra Pere Cesplanes, rector de Silla, han estat escrits un darrere l'altre a Avinyó, on Eimeric ha hagut d'anar a defensar-se i a iniciar el contraatac³⁶. Aquesta circumstància indica clarament que el destinatari del *Dialogus* és el món de la Cúria, i ho corrobora el fet que ja des de l'inici la qüestió cismàtica hi pren estat³⁷. No trobarem, doncs, en el *Dialogus* la dificultat de saber quina és l'opinió de l'autor o què pensa cada un dels interlocutors. Encara menys no hi trobarem interlocutors abstractes o al·legòrics, ni una discussió formal, pedagògica, si es vol, que des de posicions antitètiques avança coherentment cap a una

32. Proposicions incloses per Eimeric al *Directorium inquisitorum*, després de la llista dels cent articles lul·lians: cf. L'Escorial, ms. N. I. 18, f. 92v, in calce -f. 93r, in calce; Ciutat de Mallorca, Biblioteca Bartomeu March, ms. 104-II-7, f. (LXXVII) c-d; *Directorium*, 260b-261a. Foren publicades per E. GRAHIT I PAPELL, *El inquisidor fray Nicolás Eymerich*, Girona 1878, 87-88; per M. MENÉNDEZ Y PELAYO, *Historia de los Heterodoxos Españoles*, vol. II, Santander 1947 [O. C. de M. M. P., vol. XXXVI] 304-306; també per Jaume ROURA ROCA, *o. c.*, 54-65, i en *El procés*, 349-350.

33. Obra acabada el 30 de novembre de 1389. Cfr el nostre article citat en la nota següent, p. 339.

34. En l'apèndix I, *Inventari cronològic de les obres de Nicolau Eimeric*, del nostre article *Manuscrits eimericians de la Biblioteca Capitular y Colombina de Sevilla provinents de Girona*, dins "ATCA" 17 (1998) 376-378, hom podrà veure tots els tractats doctrinals i algun d'històric-doctrinal que Eimeric havia escrit abans del 1389 i els que va escriure després.

35. Lluny d'amagar-se'n, Eimeric farà dir als lul·listes del *Dialogus*: "Et non es tu ille qui multos utriusque sexus et varios inclusisti, vinxisti, torsisti, confundisti et, quod aures audire tinniunt, arsisisti, tradens illos brachio seculari ultimo supplicio feriendos?" Cfr *infra*, línies 802-804.

36. Cfr el nostre *a. c.* en la nota 34, 338-340. També *El procés*, 398 ss.

37. Cfr *infra*, línies 19-20, 198-202, 402-406.

síntesi. Sota la forma dialogada, Eimeric redacta un pamflet contra els seus oponents. I ho fa en forma dialogada, perquè l'inquisidor té necessitat de "retratar" els lul·listes, de presentar-los al món de la Cúria tal com ell els veu. El gènere del tractat, on la narració hi és només esporàdica, no el podia satisfer. Necessitava un gènere literari directament narratiu, però artificios, un gènere que li permetés explorar les possibilitats de la ficció literària versemblant, amb ingredients espontanis, col·loquials, com més històrics millor. Cap gènere més pràctic per això que el diàleg, on la narració es deixata en la successió dels contrastos conversacionals i en els moviments dramàtics que els contrastos, quan tenen prou entitat, són capaços de desencadenar.

El *Dialogus contra lullistas* es, doncs, primer de tot una obra literària. De fet, l'única obra *literària* d'Eimeric³⁸. I és una obra literària imperfecta, l'obra d'un *débutant*, com traïx la seva mateixa estructura. Si l'obra s'anomena *Dialogus*, la seva forma és la de dotze diàlegs diferents; l'artifici eimericià no ha arribat a encadenar en la ficció d'una sola conversa els diversos temes que es presenten en les dotze proposicions dels lul·listes. I encara aquest és un retrat petit; perquè l'inquisidor podia haver-se sotmès a la pauta de les dotze proposicions sense incórrer en reiteracions, sense reprendre una i altra vegada els mateixos temes, els mateixos conceptes, els mateixos insults, les mateixes cites de l'Escriptura. Però podem blasmar un inquisidor per no posseir un talent artístic de primer ordre? Creiem que més aviat cal valorar aquesta incursió d'Eimeric en el camp literari com un fet únic, sense parió en l'escassa *literatura* inquisitorial conservada.

El diàleg d'Eimeric té un tret de "modernitat" evident: és escrit sense verbs introductors, com havia fet Petrarca³⁹, com faria més tard Bernat Metge a l'*Apologia*⁴⁰. Seria inútil pretendre ara d'esbrinar com se li acudí a l'inquisidor la idea d'assajar el diàleg per a combatre els lul·listes. En el pròleg de l'obra que editem, Eimeric expressa de manera diàfana que l'*Expurgate vetus fermentum* i el *Dialogus contra lullistas* formen una unitat, en el sentit que persegueixen el mateix fi: denunciar les heretgies i errors de

---

38. Eimeric va escriure uns versos de propaganda climentista a l'inici del Cisma, però són simples versos, sense ni una ombra de poesia, on es condensen alguns arguments contra la validesa de l'elecció d'Urbà VI; cf. Jaume de PUIG I Josep PERARNAU, *La "Informatio brevis et metrica" de Nicolau Eimeric sobre el Cisma*, dins *Jornades sobre el Cisma d'Occident a Catalunya, les Illes i el País Valencià*, Primera Part, Barcelona 1986, 205-223.

39. Tant en el diàleg *De remediis utriusque Fortunae*, com en els *De vera sapientia* i *De contemptu mundi*, Petrarca havia usat la forma de diàleg sense verbs introductors.

40. "E per tolre ffadiga a aquells qui legiran, no vull que en tu sia atrobat "dix" e "diguí", sinó "Ramon" e "Bernat", per tal com lo dit amich meu e yo som axí nomenats. D'aquest stíl han husat tots los antichs, specialment Plató, en lo *Timeu*, e Ciceró, en les *Questions Tusculanes*, e Patrarcha, en los *Remeys de cascuna fortuna* e en altres lochs ...": BERNAT METGE, *Apologia*; edició de MARTÍ DE RIQUER, dins *Obras de Bernat Metge*, Universidad de Barcelona 1959, 160.

Ramon Llull i les presumpcions i temeritats dels lul·listes, per tal que el papa hi posi remei tot d'una⁴¹. Però no deixa anar ni un mot sobre perquè la forma literària és tan diferent en l'una i en l'altra obra. D'altra banda nosaltres ens sentim inclinats a pensar que el pròleg del *Dialogus*, cent per cent nadalenc, va poder ésser escrit els darrers dies del desembre del 1389, quan el cos de l'escrit ja era acabat⁴². Si això fos cert, Eimeric hauria començat d' escriure el cos del tractat contra els lul·listes immediatament després del tractat contra Ramon Llull.

Àdhuc admetent que ja des d'un bon principi tingués intenció d'escriure un diàleg, no deixa de sorprendre la diferència que es pot observar en l'arrencada de la discussió de les dues primeres proposicions dels lul·listes respecte de les altres. Efectivament, després de llur enunciat, Eimeric engega una introducció de caràcter històric, llarga en el cas de la primera proposició⁴³, molt més curta en el de la segona⁴⁴. A partir de la tercera proposició, les introduccions desapareixen i el diàleg s'entaula directament, sempre dirigit per l'inquisidor. La presència d'aquestes dues introduccions a l'inici del diàleg i la seva absència posterior podrien ésser indicatiu d'alguna vacil·lació per part d'Eimeric a l'hora de decidir la fesomia exacta de la forma a adoptar. En tot cas, suggereixen que Eimeric no va revisar a fons el *Dialogus*, tant si ja feia temps que portava de cap donar-li aquella forma com si la idea se li acudí al darrer moment.

Tampoc no podem saber segur a partir de quin model de diàleg treballà Eimeric, si és que en tingué algun. Amb tot, l'estil vivaç i directe, l'abundància de preguntes i respostes curtes, les exclamacions i altres recursos dramàtics emprats per Eimeric fan pensar immediatament en els *Soliloquia* de sant Agustí, joiell filosòfic i literari del gran bisbe d'Hipona, o en altres diàlegs seus, com és ara *De libero arbitrio*, *De quantitate animae*, *De Magistro*, on la conversa és directa, sense verbs introductors, a diferència dels *De beata vita* i *De ordine*, on els verbs introductors menen el diàleg. Val a dir que sant Anselm també va escriure diàlegs memorables: *De grammatico*, *De veritate*, *De casu diaboli*, *Cur Deus homo*, redactats en estil directe, encara que sense el moviment i la vibració dels agustinians. Influí en Eimeric, ultra una tradició cristiana prestigiosa, el record avinyonès de Petrarca? No ho podem afirmar ni excloure, i tant se val. Perquè la literatura eimericana no

---

41. Cfr infra, línies 49-52. La unitat dels tractats, en la intenció de l'autor, també es manifesta en el fet que la lletra dedicatòria a Climent VII és la mateixa, mot a mot, per a tots dos, i això fa suposar que la carta comuna fou escrita un cop enllestides les dues obres, en el moment d'ésser presentades al papa.

42. En aquest supòsit, la carta comuna tot just esmentada hauria estat la darrera peça de tot el conjunt, o bé Eimeric, encaçat per no sabem quines presses, hauria fet servir per al *Dialogus* la mateixa que encapçalava l'*Expurgate vetus fermentum*.

43. Cfr infra, línies 161-202.

44. Cfr infra, línies 589-595.

té una intenció estètica, sinó purament doctrinal i, en el cas del *Dialogus*, és un exercici defensiu que adopta l'artifici dialògic per tal d'ésser més eficaç.

Si la forma del diàleg que adopta Eimeric té il·lustres precedents en la tradició clàssica i cristiana, la retòrica que hi esmerça és molt més simple, i d'encuny medieval. Remarquem d'antuvi la utilització indiscriminada de textos escripturístics d'ambdós Testaments. En algun moment els interlocutors parlen com l'Anàs i el Caifàs de la Vulgata, o els fariseus i altres personatges de l'evangeli de Joan, o Job, o Pilat, i reciten fragments de salms i d'epístoles de sant Pau ... Hom té la impressió que els textos ragen sols de la ploma, amb una certa manca de control, si ja no és que a voltes Eimeric sembla divertir-se jugant-hi. L'erudició bíblica de l'inquisidor queda patent, però la proliferació de textos i reminiscències escripturàries molt sovint desnaturalitza i frena el moviment del diàleg, esdevenint, a causa de la seva freqüència, el principal destorb de la lectura, altrament fluida.

L'altre recurs retòric present en els paràgrafs llargs dels *Dialogus* és la prosa rimada⁴⁵, artifici que també apareix a la lletra dedicatòria i al pròleg. Per sort, aquest recurs no és emprat de forma massiva, de manera que molt sovint el diàleg té una naturalitat remarcable. I àdhuc no falten fragments on es combinen frases sense aquest artifici i frases de rima rebuscada:

Ego dico vobis verum et ulterius dico vobis quod nunc bene dixistis. Interrogo vos et secundo: Intelligitis quod omnes doctrine theologice nunc destruuntur, hoc est, quod omnes mentales theologice habitus seu scientie a mentibus hominum aboleantur, et illorum amplius non recordentur?⁴⁶

Altres vegades, però, aquest i altres recursos retòrics com és ara l'al·literació, són cridats a conferir una intensitat particular a la conversa, i val a dir que Eimeric sap mostrar-s'hi fogós:

I. Multum bene dicitis. Utinam in aliis sic bene diceretis, quod non fecistis et credo quod nec facietis!

L. Semper pungis.

I. Non semper pungo, quia nunc ungo, nam dico quod bene nunc dicitis.

L. Adhuc pungis, nam "nunc" addis, ac si alias male dixerimus et non semper bene dixerimus.

I. Et pungo et ungo, et ungo et pungo; ungo de presenti isto, sed pungo de presenti et futuro. Dico quod nunc bene dicitis, dico quod male in multis dixistis, dico quod credo quod adhuc male dicetis⁴⁷.

45. Sobre la prosa rimada és clàssica l'obra de K. POLHEIM, *Die lateinische Reimprosa*, Berlin 1925, XX + 539 p.

46. Cfr infra, línies 1243-1248.

47. Cfr infra, línies 1681-1693.

Per tant, la tria de la forma dialogada i l'esforç retòric que deliberadament hi practica Eimeric fan pensar que el *Dialogus* tenia encomanada la missió de sensibilitzar un públic culte contra allò que l'inquisidor anomena la presumpció i la temeritat dels lul·listes. Aquest públic culte s'ha de situar en l'ambient de la Cúria Romana avinyonesa, on Eimeric havia acudit a defensar-se contra els seus acusadors. La necessitat de fer front a uns atacs seriosos i consistents pot haver empès l'inquisidor a buscar una forma d'expressió literària impactant, mitjançant la qual els seus adversaris poguessin ésser objecte d'una desqualificació radical. Això lliga bé amb el fet que Eimeric no practica cap mena de desdoblament ideològic en el seu diàleg, en el sentit que hagi posat cura a descriure els seus oponents segons *llur* punt de vista: els lul·listes d'Eimeric són els lul·listes d'un inquisidor tant o més obstinat que ells, el qual només busca de perdre'ls i confondre'ls. I el que en aquelles circumstàncies li resultava difícil de fer en la realitat, ho executava de forma literària.

4. ESQUEMA DEL "DIALOGUS CONTRA LUL·LISTAS"

1.	Línies	1-4:	Incipit
2.	Línies	5-63:	Lletra dedicatòria a Climent VII
		5-10:	Endreça
		11-30:	Condemna de la doctrina de Ramon Llull
		31-41:	Oposició dels lul·listes
		42-52:	Presentació dels dos tractats antil·lulians
		53-63:	Protesta d'ortodòxia
3.	Línies	64-115:	Pròleg
		65-84:	Interludi nadalenc
		85-99:	Jesús i els apòstols, testimonis de la veritat
		100-115:	Els lul·listes, oposats a la veritat
4.	Línies	118-156:	Proposicions del lul·listes
		118-121:	Primera
		122-123:	Segona
		124-125:	Tercera
		126-128:	Quarta
		129-130:	Cinquena
		131-133:	Sisena
		134-136:	Setena
		137-139:	Vuitena
		140-143:	Novena
		144-145:	Desena
		146-154:	Onzena
		155-156:	Dotzena

5. Línies 157-586: Primera proposició
 157-160: *Enunciat*: Ramon Llull no va rebre la seva doctrina ni d'un home ni mitjançant l'estudi, ans per una revelació de Jesucrist, que en una muntanya de l'illa de Mallorca se li va aparèixer crucificat i allí li va confiar la doctrina esmentada.
 161-184: Resum de la vida i acció de Ramon Llull
 185-202: Fra Pere Rossell, mestre de lul·lisme a Alcoi
 203-207: Transició al diàleg
 208-231: Ramon Llull i sant Pau
 232-247: La doctrina de Ramon Llull no li ha estat revelada per Crist
 248-290: Ramon Llull i el diable
 291-337: Veritat i error. Déu i diable. Fe i heretgia
 338-388: Discussió
 389-529: La condemna papal del lul·lisme
 530-562: Alguns articles d'entre els condemnats
 563-586: Conclusió
6. Línies 587-709: Segona proposició
 587-588: *Enunciat*: La doctrina de Ramon Llull, pel que fa a la qualitat i a la veritat, és superior a la de tots els altres, fins i tot a la d'Agustí.
 589-595: Transició al diàleg
 596-616: Ramon Llull i sant Agustí
 617-676: Discussió
 677-709: Les doctrines de Ramon Llull i les d'Agustí
7. Línies 710-812: Tercera proposició
 710-711: *Enunciat*: Els mestres teòlegs dels temps actuals no saben res d'autèntica teologia.
 712-740: És opinió de Pere Rossell
 741-786: Pere Rossell i la qüestió del Cisma
 787-812: Els lul·listes i la teologia
8. Línies 813-1025: Quarta proposició
 813-814: *Enunciat*: Déu ha pres als teòlegs del temps actual la teologia autèntica a causa de llurs pecats i l'ha conferida als lul·listes.
 815-843: Pere Rossell, teòleg eminent
 844-877: Mesures de l'inquisidor contra Pere Rossell
 878-903: Por que inspira l'inquisidor
 904-959: Discussió sobre el valor de la teologia
 960-1025: Valor teològic de les doctrines lul·lianes
9. Línies 1026-1353: Cinquena proposició

- 1026-1027: *Enunciat*: Totes les doctrines seran destruïdes, llevat de la de Ramon Llull, que romandrà sempre.
- 1028-1050: Pere Rossell és heretge
- 1051-1087: Discussió. Estupidesa dels lul·listes
- 1088-1115: Errors dels lul·listes. Amenaces
- 1116-1171: Condemna de dret i condemna de fet
- 1171-1269: Doctrina lul·liana i temps final
- 1270-1353: La doctrina lul·liana i la lluita contra l'Anticrist
10. Línies 1354-1603: Sisena proposició
- 1354-1356: *Enunciat*: En temps de l'Anticrist tots nosaltres, els teòlegs, apostatarem de la fe i aleshores els lul·listes, gràcies a la doctrina de Ramon Llull, reconduiran l'Església a la fe catòlica.
- 1357-1382: Pere Rossell i Ramon Llull
- 1383-1413: Pere Rossell, Ramon Llull, sant Pau
- 1414-1443: La doctrina lul·liana, revelada per Jesucrist
- 1445-1468: La doctrina lul·liana, condemnada per Gregori XI
- 1469-1494: Nova discussió entorn de Pere Rossell
- 1495-1519: La teologia en temps de l'Anticrist
- 1520-1577: L'Església no defallirà en la fe en temps de l'Anticrist
- 1578-1603: El lul·lisme i la lluita contra l'Anticrist
11. Línies 1604-1853: Setena proposició
- 1604-1606: *Enunciat*: La doctrina de l'antic Testament s'atribueix a Déu Pare, la del Nou Testament a Déu Fill, i la doctrina de Ramon Llull a Déu Esperit Sant.
- 1607-1636: Pere Rossell i l'heretgia. Discussió
- 1637-1716: Primera part de la proposició. El Vell Testament
- 1717-1762: Revelar és comú a tota la Trinitat
- 1763-1822: Segona part de la proposició: El Nou Testament
- 1823-1853: Tercera part de la proposició. La revelació de la doctrina lul·liana
12. Línies 1854-2105: Vuitena proposició
- 1854-1856: *Enunciat*: La doctrina de Ramon Llull no es pot aprendre ni estudiant ni amb mestre, ans només per revelació de l'Esperit Sant.
- 1857-1884: Contradiccions dels lul·listes
- 1885-1913: La doctrina lul·liana, revelada per l'Esperit Sant

- 1914-1948: Veritats i heretgies en l'obra lul·liana
 1949-1995: Errors lul·lians i dels Pares de l'Església
 1996-2105: Impossibilitat de corregir els llibres de Ramon Llull
13. Línies 2106-2238: Novena proposició
 2106-2109: *Enunciat*: La doctrina de Ramon Llull és rebuda pels seus partidaris gràcies a una mena de revelació que els permet de posseir-la en trenta, quaranta, cinquanta o seixanta hores.
 2110-2138: Revelació de les doctrines lul·lianes als lul·listes i a Llull: semblances i diferències
 2139-2238: Revelació i invocació de dimonis. Discussió
14. Línies 2239-2329: Desena proposició
 2239-2240: *Enunciat*: Ningú no entén ni pot entendre la doctrina de Ramon Llull, llevat solament dels lul·listes.
 2241-2280: Discussió
 2281-2329: Principis doctrinals del lul·lisme
15. Línies 2330-2392: Onzena proposició
 2330-2338: *Enunciat*: El papa Gregori XI, que va condemnar la doctrina de Ramon Llull continguda en vint dels seus volums com herètica en dos-cents articles, en consistori celebrat a Avinyó, i la va prohibir a tots els fidels en general com a vehementment sospitosa d'heretgia, el sagrat col·legi que hi va consentir, el cardenal d'Òstia que rebé la comissió d'aquella causa i els més de vint mestres en teologia que van aportar llur parer en la sobredita condemnaió, no van entendre la doctrina esmentada, foren enganyats i es van equivocar vergonyosament.
 2339-2367: La proposició depèn de l'anterior
 2368-2392: Es tracta d'un problema en matèria de fe
16. Línies 2393-2619: Dotzena proposició
 2392-2394: *Enunciat*: El sobredit Ramon és beat dalt del cel i ha de ser tingut i anomenat com a tal pel seus partidaris.
 2395-2435: Mèrits de Ramon Llull. Discussió
 2436-2447: La doctrina de Ramon Llull, declarada herètica per Gregori XI
 2448-2517: Text de la butlla *Conservationi puritatis catholicae fidei*
 2518-2545: Discussió sobre la butlla de Gregori XI
 2546-2581: Ortodòxia teòrica i ortodòxia pràctica
 2582-2619: Sobre la santedat de Llull

17. Línies 2620-2633: Conclusió
 2620-2628: Pertinàcia dels lul·listes
 2629-2633: Explicit

En l'anàlisi d'aquesta obra singular primer examinarem els elements de tipus històric que vehicula, abans d'entrar a ponderar els elements de caràcter doctrinal, bo i essent ben conscients que la separació dels uns i dels altres és purament metodològica.

I

Per tal de procedir amb ordre, ens referirem primer a Pere Rossell i als lul·listes que Eimeric impugna en el *Dialogus*. Després examinarem com hi queda reflectit Ramon Llull.

5. PERE ROSSELL

El *Dialogus contra lullistas* és una font preciosa per tal de documentar alguns anys de l'activitat de Pere Rossell. Només d'encetar el primer article, Eimeric dóna un seguit de notícies sobre Rossell:

Hunc articulum quidam modernus eremita begardus, frater Petrus Rosselli, alias magister Petrus Rosselli communiter appellatus, eo magister dictus quia in regno valentino, villa que dicitur Alcoi, scolam sibi erexerat, quamplures sibi discipulos congregarat, dogma hoc pestiferum palam et publice annis multis docuerat, birretum lividum magistrale capite suo detulerat, dictum articulum dogmatizando publicavit; propter quem articulum et alios subsequentes, aliosque plures per me inquisitorem responsurus de fide publice in ecclesia est citatus; et quia contumaciter renuntiavit comparere, est excommunicatus et aggravatus; quam excommunicationem per annos plures sustinuit et adhuc sustinet animo indurato; ipse autem, prout quidam alii qui in dicto regno valentino etiam et civitate dogma predictum, etiam post illius interdicionem de illo publice factam, docebant, metu mei inquisitoris patriam reliquerunt et Romam ad intrusum ut ad ultimum refugium confugerunt; sunt enim bartholomiste scismatici, prout sunt vel fuerunt communiter omnes lulliste, etiam et begardi. Hii enim omnes de vanitate istius insani dogmatis conveniunt in hiis partibus in idipsum.⁴⁸

D'aquesta ràpida caracterització cal destacar tot d'una alguns trets: Rossell és definit com a ermità i com a begard. Si practicava la vida eremítica,

---

48. Cfr infra, línies 185-202.

Rossell és una figura viva dels ideals lul·lians.⁴⁹ Eimeric explica que Rossell tenia una escola de lul·lisme a Alcoi, on havia ensenyat durant molts anys⁵⁰. L'inquisidor, mestre en teologia, ridiculitza el lul·lista Rossell dient que el seu mestratge havia consistit a obrir escola i tocar-se com un doctor. Tanmateix l'inquisidor li obre procés a causa de les doctrines que profesava, sintetitzades en les dotze proposicions del *Dialogus*; Rossell no compareix davant l'inquisidor quan és citat, i per això aquest l'excomunica, amb agravaments. Al capdavant, Rossell ha de fugir i se'n va a Roma. En el curs del diàleg no apareixen elements biogràfics nous sobre Pere Rossell. Eimeric

---

49. La predilecció que sentia Llull —home d'acció, al capdavant— per la vida eremítica contemplativa queda ben palesa, per exemple, en els tres capítols del llibre cinquè, “De vida ermitana” del *Libre d'Evast e d'Aloma e de Blanquerna*; cfr OE I, 257-259. Per a la significació de l'eremitisme en Llull, cfr E. W. PLATZECK, *La vida eremítica en las obras de Raimundo Lulio*, dins “Revista de Espiritualidad” 1 (1942) 61-79, 117-143; J. PERARNAU, *Francescanesimo ed eremitismo nell'area catalana*, dins “Eremitismo nel Francescanesimo medievale. Atti del convegno internazionale. Assisi 12-13-14 ottobre 1989”, 117-185; també, del mateix, *El “Llibre contra Anticrist” de Ramon Llull. Edició i estudi del text*, dins “ATCA” 9 (1990) 32-33. De tota manera, és probable que en ple segle XIV la denominació “eremita” hagués perdut ja la seva significació primitiva, i que quan Eimeric l'aplica a Rossell l'entengués com un simple sinònim o equivalent de “begard”. Hi ha documentació valenciana del s. XIV que avalaria l'equació beguins = ermitans = Terça Regla de Sant Francesc = homes de penitència: cfr Josep M^e POU I MARTÍ, *Visionarios, beguinos y fraticelos catalanes (siglos XII-XV)*, Vic 1930, 200-202.

50. L'escola lul·liana tres-centista d'Alcoi és coneguda gairebé exclusivament pels privilegis concedits per Pere III al mercader valencià Berenguer de Fluvià el 1369: cfr ACA, Canc., reg. 917, ff. 213v-214r, document publicat per F. D. GAZULLA, *Historia de la falsa bula a nombre del papa Gregori XI, inventada por el dominico fray Nicolás Aymerich contra las doctrinas lulianas*, Palma de Mallorca 1910, 62-63; i per nosaltres en l'article citat més avall, en la nota 55, pp. 337-339; en la nostra edició el document del Cerimoniós es troba inserit en un privilegi de Joan I, del qual parlarem tot seguit, contingut a ACA, Canc., reg. 1925, ff. 119r-120r. Aquests privilegis facultaven Berenguer de Fluvià, reputat “coneixedor perfecte de l'art o ciència general de Ramon Llull”, per a ensenyar-la, ell o els qui ell considerés aptes, en qualssevol parts o llocs del domini reial. Desconeixem quines foren les activitats docents de Berenguer de Fluvià. En canvi, Eimeric subministra dades que permeten de comprendre l'activitat de Pere Rossell a Alcoi com una conseqüència dels privilegis de 1369. En efecte, l'inquisidor recorda el 1389 que Rossell ensenyà públicament a Alcoi “annis multis”, àdhuc després de la prohibició del lul·lisme, que cal identificar amb l'aparició de la butlla de Gregori XI, *Conservationi puritatis*, del 1376; per tant, ja hi ensenyava abans, en un moment que se situaria almenys entre el 1369 i el 1376. En tot cas, Eimeric és un testimoni de la superior vitalitat del lul·lisme valencià del tres-cents en relació amb la d'altres punts de la Corona d'Aragó, quan, parlant d'ell mateix, diu: “A Valentia incepit, quia ibi primitus errores illius Raimundi predicari agnovit, abhorruit, indagavit, repperit; et inde progrediens Barchinonam usque lustravit, libros illius Raimundi conspersos erroribus comperit, ad Romanam Curiam perduxit et domino Gregorio presentavit quatinus provideret”: cfr infra, línies 451-455. Aquesta activitat antilul·liana de l'inquisidor, prèvia a la condemna, s'ha de situar entorn de 1370, si no és anterior. I el contrapunt entre el Cerimoniós i Eimeric, que ja venia del 1358, no hi podia faltar: l'inquisidor perseguint, el rei facultant per obrir esco-

insisteix a presentar-lo com a urbanista i, per tant, com a cismàtic⁵¹, i el blasma perquè, quan el va citar a declarar en matèria de fe, va fugir i se'n va anar a Roma⁵².

La insistència d'Eimeric en aquest aspecte és òbviament intencionada: li interessa de presentar els lul·listes com a contraris al papat avinyonès. Atesa aquesta insistència, és molt difícil treure l'entrellat de la fugida a Roma de Pere Rossell, tot i que, pel que sabem, el lul·lisme potser s'inclinà més aviat, durant el gran Cisma, per l'obediència romana⁵³. Hem conjecturat que Eimeric condemnà "in absentia" Pere Rossell l'any 1391⁵⁴, des de Lleida estant, sense efectes, ben al contrari: el 15 de desembre de 1393 Joan I li concedia autorització per tal d'obrir escola on pogués ensenyar "artes generales et libros editos per dictum magistrum [Ramon Llull] facultatem philosophicam aut septem liberales artes continentes", amb reserva expressa sobre el pensament teològic lul·lià, tothora sotmès a una decisió papal que sembla esperar-se⁵⁵. El 25 de setembre de 1399, Martí l'Humà li renovava la mateixa llicència⁵⁶, i el 1403, mort ja Eimeric, Rossell ensenyava les doctrines lul·lianes a Cervera⁵⁷, i aquesta és l'última dada que hi ha sobre la seva vida. Fos o no fos romanista, és significatiu el privilegi que li concedeix un rei tan climentista com Joan I, i també ho és que s'instal·li a Cerve-

51. Cfr infra, línies 755-757.

52. Cfr infra, línies 770-771.

53. Cfr Josep PERARNAU, *Sobre mestre Antoni Sedacer i l'ambient de l'Escola Lul·liana de Barcelona*, dins "Estudios Históricos y documentos de los Archivos de Protocolos" VII (1979) [= "Miscelánea en honor de Josep Maria Madurell i Marimon III"] 135-136.

54. Cfr el nostre article *La "Incantatio Studii Ilerdensis" de Nicolau Eimeric O.P. Edició i estudi*, dins "ATCA" 15 (1996) 7-8. La intenció d'Eimeric de jutjar-lo i, evidentment, condemnar-lo, ja es trasllueix amb tota claredat infra, línies 1046-1050, 1073-1080, 1123-1136.

55. Cfr el nostre article, *Documents inèdits referents a Nicolau Eimeric i el lul·lisme*, dins "ATCA" 2 (1983) 337-339.

56. Cfr GAZULLA, o. c., 109-110. Cfr també Ricardo del ARCO, *El Archivo de la Catedral de Jaca*, dins "Boletín de la Real Academia de la Historia" LXV (1914) 58. M. BATLLORI, in *El lul·lisme del primer Renaixement*, Ciutat de Mallorca, IV Congreso de Historia de la Corona de Aragón, 1955, 15 p. [reeditat dins *Ponencias del IV Congreso de Historia de la Corona de Aragón (25 septiembre a 2 de octubre de 1955) celebrado en Palma de Mallorca*, Barcelona 1970, 311-321; també en el volum del mateix BATLLORI, *A través de la història i la cultura*, Publicacions de l'Abadia de Montserrat 1979, 61-75; finalment ha aparegut en el volum II de *l'Obra Completa* de M. BATLLORI, *Ramon Llull i el lul·lisme*, València, Tres i Quatre 1993, 337-349], impugna la identificació que Wadding i Sbaraglia, en *Scriptores trium ordinum S. Francisci*, III, Roma 1921, p. 365, van fer del nostre Pere Rossell amb el Petrus Russell que entorn de 1420 era provincial dels menors a Anglaterra, identificació que ja havia impugnat P. SANHUJA, *El inquisidor fray Nicolás Eymerich y Antonio Riera*, dins "Ilerda" 4 (1946) 36-37, contra l'opinió d'Atanasio López, que l'any 1914 havia repetit el mateix error escampat abans per Wadding i Sbaraglia: cfr "Archivo Ibero-Americano" II (1914, II) 315 i 344.

57. Cfr l'article de Ramon MIRÓ I BALDRICH, citat a la nota 30, pp. 200-201.

ra en temps de Martí l'Humà, un altre rei totalment lliurat a l'obediència avinyonesa.

Si el *Dialogus contra lullistas* no conté cap més informació sobre la persona de Pere Rossell, en canvi reflecteix amb tota mena de detalls quina és l'opinió que en tenen els seus deixebles, o aquells lul·listes que Eimeric presenta com a deixebles seus. Segons llur parer, Pere Rossell és home molt savi⁵⁸, el més gran mestre vivent sobre la doctrina de Ramon Llull⁵⁹, gran teòleg⁶⁰, expert en la ciències filosòfiques i en la dialèctica⁶¹, home virtuós i religiós⁶², dut per l'Esperit Sant⁶³. En contrast amb l'opinió dels lul·listes, Eimeric el té per un home ofuscat, fariseu i diletant⁶⁴, a part d'heretge⁶⁵. La discrepància entre les dues maneres de caracteritzar Pere Rossell, la de l'inquisidor i la dels lul·listes, és tan evident i coherent que s'imposa com un dels elements històrics indiscutibles que es reflecteixen en les discussions del *Dialogus contra lullistas*. I el fet que el *Dialogus* hagi pres Pere Rossell com la diana principal dels atacs inquisitorials podria indicar la superioritat del seu mestratge sobre el d'altres lul·listes contemporanis.

En contrast amb el relleu de la figura de Pere Rossell, en el *Dialogus* no hi apareix cap més lul·lista històric. Llevat d'una fugaç referència al rector de Madrona i a un altre lul·lista anònim⁶⁶, dels quals Eimeric afirma que entre 1386 i 1387 ensenyaven públicament les doctrines lul·lianes a València a un auditori d'homes i dones, no hi ha cap més al·lusió a figures del lul·lisme tres-centista valencià. La qual cosa no significa que aquestes figures no existiren, ben al contrari.

6. TRES LUL·LISTES VALENCIANS DEL TRES-CENTS

Justament el *Dialogus contra lullistas* és un testimoni literari de la vitalitat del lul·lisme valencià, esguardat des de l'angle de l'inquisidor. Per això ara convé d'estudiar aquest lul·lisme des de l'angle contrari, cosa possible gràcies a un preciós document que ha conservat els ressos vius de la polèmica⁶⁷.

58. Cfr infra, línies 728-729, 1483-1488.

59. Cfr infra, línies 733-734.

60. Cfr infra, línies 825, 835.

61. Cfr infra, línies 834-835.

62. Cfr infra, línies 835-836.

63. Cfr infra, línia 1489.

64. Cfr infra, línies 837-838.

65. Cfr infra, línies 1364-1366, 1616-1620.

66. Cfr infra, línies 1874-1876.

67. Es tracta del sumari del procés que l'any 1388 la ciutat de València va obrir a Nicolau Eimeric. En *El procés*, 326-333, vam donar notícia de la còpia del segle XVIII contingu-

En aquest llarg document apareixen tres lul·listes indubitables: el metge Pere Geronès, el ciutadà Galceran ces Fàbregues i Francesc de Luna. El mateix Geronès ho confessa de pla en la seva deposició:

... ipse testis, Ffrancischus de Luna et Galcerandus Cesfàbregas, qui sentiunt aliquid super doctrina magistri Raymundi predicti ...⁶⁸

Més que d'altres testimoniatsges, els d'aquests tres homes informen sobre el descabdellament de l'acció de l'inquisidor a València contra el lul·lisme, i per això ara cal examinar-los:

Diu, per començar, Galceran ces Fàbregues:

Item fuit interrogatus super III° capitulo predictorum, et dixit se scire tantum super predictis quod in presenti anno dictus inquisitor frater Nicholaus faciebat processum contra doctrinam magistri Raymundi Lull, et dominus Cardinalis iniunxit dari transsumptum de quibusdam scriptis ipsi testi et aliis qui tenebant de dictis libris Raymundi Lull, de consilio peritorum. Et ipse testis iuit ad dictum fratrem Nicholaum inquisitorem ad mandatum dicti domini Cardinalis, dicens ei ex parte illius quod daret sibi transumptum predictum et quosdam libros dicte doctrine, quos tenebat dictus inquisitor, ad hoc vt posset veritatem uerificare super articulis in dictis libris contentis. Et dictus frater Nicholaus inquisitor dixit similia verba, quod nichil faceret pro domino Cardinali de predictis nec etiam pro summo Pontifice, si sibi mandaret, immo dictos libros traderet igni et combureret eos.

Interrogatus de tempore et dixit quod in presenti anno. Interrogatus de loco, et dixit quod in monasterio predicatorum. Etiam coram domino Cardinali in aula sua; propter quod idem dominus Cardinalis fecit arrestari ibidem dictum inquisitorem, eo quia dixerat publice quod nichil faceret de predictis pro Cardinalibus nec pro papa. Interrogatus de presentibus et dixit quod magister Petrus Gironès et Dominicus Albernó, notarius dicti inquisitoris, ipse testis et nuntius dicti magistri Petri Gironesi, de nomine cuius non recordatur, fuerunt presentes in monasterio predicatorum; et in aula dicti domini Cardinalis erant personaliter constituti presentes ad premissa dictus dominus Cardinalis, ipse testis, dictus inquisitor, Francischus Marchi, in legibus licentiatius, socius dicti domini Cardinalis, magister Petrus Gironesii, fiscus, et plures alii clerici et layci, de quorum nominibus non recordatur ad presens⁶⁹.

---

da al ms. 1167 de la BC. En *Documents inèdits referents a Nicolau Eimeric i el lul·lisme*, dins "ATCA" 2 (1983) 325, vam deixar constància que gràcies a l'amabilitat del sr. Agustín Rubio Vela fou possible d'identificar un exemplar del dit sumari, del segle XIV, a l'Arxiu Municipal de València. Després d'haver-ne fet la transcripció, hem pogut constatar que la còpia del s. XVIII de la BC prové d'un altre exemplar antic diferent del de València, ara com ara desconegut.

68. Cfr AMV, *Procés de MCCC LXXX VIII*, f. 67v.

69. Cfr *ib.*, f. 52v-53v.

Pere Geronès encara és més complet i precís:

Item fuit interrogatus super III° capitulo predictorum et dixit se scire super predictis quod dudum dictus dominus Cardinalis, cum suo consilio multum solemniter, mandavit fieri cartellos super habendis libris doctrine magistri Raymundi Lull, iuxta formam comissionis domini Pape sibi directe, et dictus frater Nicholaus inquisitor, excedendo formam et modum dicte comissionis et consilium habitum super predictis per dictum dominum Cardinalem, sine licentia ipsius fecit fieri cartellos, in quibus multi erant nominati et alia etiam fecit apponi in dictis cartellis, que cedebant ad difamationem illorum et dicte civitatis valentine, et aliud nescit. Interrogatus de tempore, et dixit quod in presenti anno. Interrogatus de loco, et dixit quod in Valentia. Interrogatus de presentibus et dixit quod plures, quorum nomina ignorat. Interrogatus quomodo scit ea que deponit, et dixit quod ex eo quia dici audiuit vicario Sancti Petri Sedis Valentie quod dominus Cardinalis fecerat amoueri ab ecclesiis dicte civitatis dictos cartellos, mandando quod non legerentur et, si lecti fuerant, haberentur pro non lectis, cum numquam ipse dominus Cardinalis, vt dicebatur, taliter mandaverit cartellos iam dictos quemadmodum facti fuerant⁷⁰.

Francesc de Luna és qui aporta els detalls més notables pel que fa als procediments d'Eimeric:

Die martis XIII^a Octobris, anno LXXX° VIII°.

Venerabilis Ffranciscus de Luna, habitator Valentie, testis productus per dictum venerabilem syndicum et receptus super predictis, et iuravit dicta die ad sancta Dei euangelia manibus suis tacta dicere veritatem super quibus fuerit interrogatus.

Et virtute dicti iuramenti fuit interrogatus super primo capitulo predictorum, et dixit quod in anno presenti sunt elapsi sex menses, parum plus vel minus, ipse testis erat in claustro monasterii fratrum predicatorum Valentie et loquebatur cum dicto fratre Nicholao Eymerici inquisitore, petendo ab eodem quod restitueret sibi vnum librum *philosophie amoris*, quem sibi comodaverat, et dictus inquisitor dixit ipsi testi:

– Nolo restituere vobis dictum librum, immo volo comburere illum.

Et super hoc venerunt ad inuicem ad multa verba ipse testis et dictus inquisitor, in tantum quod ipse testis dixit eidem fratri Nicholao:

– Verament vós presumits massa de vós et parlats massa larch. Car vós digués davant lo senyor Cardenal, poch dies són passats, que papa Innocent hauia dites errós, e après hauets dit en molts lochs que lo Rey era vedat com morí, hoc encara, hauets dit que null temps fos en ciutat que tants heretges hi hagués com en València.

Vel similia verba. Et dictus frater Nicholaus inquisitor respondit et dixit:

– Que ho cal dir, que yo.us dich que lo Rey era vedat, e yo lo.y digués dauant, e que papa Innocent hauia dits errós, e que no só stat en ciutat hon haja

70. Cfr *ib.*, f. 64v-65v.

tants heretges et sostenidors de heretges com en València, e que yo.us promet que yo hi perdré lo cors o yo.ls n.estirparé.

Vel similia verba. Et ipse testis respondens dixit:

– Que.n mentia alment e falsa, car lo senyor Rey no era pas vedat, ne papa Innocent no hauia dites errors, ne en la ciutat de València no hauia heretges, segons ell deya, mas que en son loch e temps ell lo.y demanaria, e.l ne faria desdir com a maluat falsari que ell era.

Vel equivalentia verba. Subiciens quod in civitate Valentie est utique populus bonus, catholicus et fidelissimus. Interrogatus de tempore et loco, et dixit quod frater Guillemus de Solano, prior dicti conuentus predicatorum Valentie, et quidam alii, de quorum nominibus non recordatur.

Item fuit interrogatus super II° capitulo predictorum et dixit vera esse contenta in ipso. Interrogatus quomodo scit ea que deponit, et dixit quod ex eo quia vidit quod dictus frater Nicholaus inquisitor tipo iniquitatis inquirebat et processum faciebat contra doctrinam magistri Raymundi Lull, et falsabat articulos contentos in dictis libris perperam et inique odioque et ranchore; et ipse testis bene potest docere ipsos articulos scriptos manu fratris Bou et emendatos manu propria ipsius inquisitoris, et hoc faciebat ipse inquisitor ad hoc quod posset condempnare dictam doctrinam Raymundi Lulli⁷¹.

De les declaracions de tots tres testimonis es dedueix que els fets s'esdevenen dins l'any 1388: "in presenti anno" (ces Fàbregues), "dudum", "in presenti anno" (Geronès), "in anno presenti, sunt elapsi sex menses, parum plus vel minus" (Luna). D'acord amb les dades fins ara conegudes, fa l'efecte que Pere Geronès exposa els fets segons la lògica més clara: el cardenal Jaume d'Aragó fa posar cartells a les esglésies de València, en els quals mana que siguin lliurats els exemplars d'obres de Llull, "iuxta formam comissionis domini Pape sibi directe", cosa que cal entendre com l'aplicació del que es preveu en la butlla de Gregori XI, *Conservationi puritatis*⁷². Limitant-se a ordenar que fossin lliurats els exemplars d'obres de Ramon Llull, el cardenal se cenyia al que disposava la butlla papal⁷³. Geronès no precisa el lapse de temps que Eimeric va observar per a prendre les seves pròpies mesures, però és força explícit sobre llur naturalesa. L'inquisidor fa posar *motu proprio* a les esglésies uns cartells en els quals acusava nominalment molts valencians d'adherir a les heretgies lul·lianes. Les protestes que van

71. Cfr *ib.*, 116r-117r.

72. A. IVARS, en *Los jurados de Valencia y el inquisidor fray Nicolás Eymeric*, dins "Archivo Ibero-Americano" VI (1916) 107-111, va publicar una ordre de Jaume d'Aragó en la qual manava l'observància del que prescrivia la butlla de Gregori XI. El document porta data del 22 de juny de 1386. No és clar que Gironès es refereixi a aquesta acció, però per ara tampoc no es pot excloure taxativament. Darrera aquest acte no hi hauria, un mes després de la reunió de la comissió Ermengol, la mà llarga d'Eimeric?

73. Cfr *infra*, línies 2481-2497.

desvetllar els cartells acusadors de l'inquisidor obligaren el cardenal a fer-los retirar i declarar-los nuls i sense efecte⁷⁴.

El testimoniatge de Pere Geronès permet de comprendre que, a més de donar compliment a la butlla de Gregori XI, el cardenal Jaume d'Aragó s'implicà a fons en el procés que l'inquisidor movia a València contra les doctrines lul·lianes⁷⁵. Segurament després d'haver fet retirar els cartells acusadors de l'inquisidor, el cardenal i Eimeric, conjuntament, van publicar uns altres cartells a les esglésies valencianes:

Item fuit interrogatus super VIII° capitulo predictorum et dixit se scire super illo quod in presenti anno, fere sunt elapsi quinque vel sex menses, parum plus vel minus, de mandato domini Cardinalis Valentini et ipsius inquisitoris, fuerunt cartelli traditi per ecclesias Valentie, quod quicumque experti in scientia magistri Raymundi Lull venirent coram dictis Cardinali et

---

74. Segons la deposició del notari de València Pere de Monçó, els cartells d'Eimeric apareixen quan l'inquisidor processava alguns lul·listes, i en aquells cartells Eimeric prenia mesures disciplinàries en l'acció contra l'obra de Llull: "Interrogatus super II capitulo predictorum rationum dixit quod audiuit dici ab aliquibus quod dictus frater Nicholaus EymERICI vt inquisitor incoauerat processus contra Petrum Galuany, draperium dicte ciuitatis, et quendam hominem carpentarium dicte ciuitatis, et fecerat aliquos processus contra aliquos pretextu opperis de.n Lull, et audiuit legi quendam cartellum in ecclesia fratrum minorum et etiam vidit fore affixum cartellum aliquibus januis ecclesiarum Valentie, in quo, vt dicebatur, erant prouisiones facte per ipsum fratrem Nicholaum vt inquisitorem contra dictum oppus de.n Lull": AMV, *Procés de MCCC LXXX VIII*, f. 160v-161r.

75. El cardenal Jaume d'Aragó difícilment podia ésser neutral o indiferent en l'acció antilul·liana d'Eimeric. El seu cosí, Pere III, havia tingut una línia de conducta intransigent, que marcava una posició política oficial del tot favorable a Llull i al lul·lisme, trencada només per la covardia del seu successor. A més, el pare del cardenal, l'infant Pere, tal com informa Pere Gironès, va fer gestions prop del mateix Gregori XI, com a resultat de les quals el papa va manar a Eimeric que lliurés a l'infant alguns, almenys, dels llibres lul·lians que l'inquisidor tenia sota la seva custòdia, cosa a la qual Eimeric es va negar: "Etiam dixit dictus inquisitor quod illustrissimus dominus infans Petrus, bone memorie, pater dicti domini Cardinalis, presentauerat ei iam alias quandam bullam domini Gregorii Pape, in et cum qua dominus Papa mandabat ipsi inquisitori quod traderet ipsi domino infanti quosdam libros dicte doctrine, et ipse inquisitor noluit facere pro papa nec pro dominis Cardinalibus": AMV, *Procés de MCCC LXXX VIII*, f. 68r. Es pot conjecturar que les gestions de l'infant Pere obeïen al desig explícit manifestat per Pere III a Gregori XI que l'ortodòxia de les doctrines i obres lul·lianes fos reexaminada tenint en compte llur particularitat i el fet d'ésser escrites en català, exposat en la seva carta del 7 de gener de 1377 (cfr. J. CUSTURER, *Disertaciones históricas ...*, Mallorca 1700, 161; E. GRAHIT I PAPELL, *El inquisidor fray Nicolas Eimeric*, Girona 1874, 115-116; GAZULLA, *o. c.*, 80-82; *Documents I*, 268-269). El control dels textos lul·lians és un aspecte que es farà més i més evident en la polèmica antilul·liana d'Eimeric, i no es comprenen les declaracions dels lul·listes en el procés de 1388 si aquest factor no és tingut en compte. El text lul·lià s'havia convertit en una arma perillosa contra l'inquisidor d'ençà que la comissió Ermengol havia assenyalat diferències entre el tenor de tres textos lul·lians i la redacció que n'havia donat Eimeric en la llista dels cent articles del *Directorium inquisitorum*.

inquisitore et defenderet dictam doctrinam vel conclusiones abstracte (*sic*) a libro *Philosophie amoris*, quas dictus inquisitor reputabat hereticales, quoniam ibi audirentur ad plenum et dominus Cardinalis et inquisitor assecurabant omnes venientes hac de causa in audientia eorum. Et ipse testis, Ffranciscus de Luna et Galcerandus Cesfábregas, qui sentiunt aliquid super doctrina magistri Raymundi predicti, vigore dicti cartelli et assecuramenti ierunt ad eosdem dominum Cardinalem et inquisitorem, et dixerunt domino Cardinali quod mandaret eis dari transumptum de dictis conclusionibus et de impugnationibus et de libris omnibus huius facultatis Raymundi Lull. Et dictus dominus Cardinalis dixit quod placebat ei et quod irent ad dictum inquisitorem, qui modo simili concesserat dare dictum transumptum et libros et quod haberent ab eo eosdem; et dictus inquisitor tradidit eis dictum transumptum dictarum conclusionum et aliquos libros; et cum ipse testis et alii predicti peterent alios libros et dictum transumptum perfectum, dictus inquisitor frater Nicholaus Eymerici dixit quod non daret eis modo aliquo; et cum ipse testis et alii replicarunt quod dominus Cardinalis mandabat quod daret eis dictum transumptum perfectum et libros, idem inquisitor dixit quod non faceret pro Cardinali nec pro Papa, nisi ad libitum voluntatis⁷⁶.

A la vista d'aquesta declaració és impossible de no pensar que el cardenal i els lul·listes s'havien posat d'acord per tal de reproduir a València el que dos anys abans havia fet la comissió Ermengol a Barcelona: examinar les proposicions de l'*Arbre de Filosofia d'Amor*, de Llull, que Eimeric considerava herètiques, confrontar-les amb l'original de Llull, d'on l'inquisidor deia que les havia extretes, i concloure en conseqüència. Per això, resol el problema de la seguretat jurídica dels processats, els lul·listes demanen els textos objecte de controvèrsia: les "conclusions" o transcripcions d'Eimeric i tots els llibres lul·lians "huius facultatis". Què cal entendre amb aquests mots? Tots els exemplars que l'inquisidor posseïa de l'*Arbre de Filosofia d'Amor*⁷⁷? O altres llibres que s'hi podien relacionar? O tots els llibres que l'inquisidor tenia de Llull? Ens inclinàrem per qualsevol de les dues darreres hipòtesis. És evident que hi ha un estira-i-arronsa entre l'inquisidor i els lul·listes per la possessió dels textos de l'inquisidor i dels llibres de Llull. L'inquisidor amolla tan poc com li és possible, i els lul·listes exigeixen més i més, fins a fer-li perdre la paciència i causar-li problemes seriosos davant el cardenal, que finalment, amb un cop de força, s'apodera com a mínim de tots els volums lul·lians que l'inquisidor retenia:

76. AMV, *Procés de MCCC LXXX VIII*, f. 67r-68r.

77. En el *Directorium*, 260b, Eimeric, referint-se al primer article lul·lià condemnat, que ell atribueix a l'*Arbre de Filosofia d'Amor*, afirma que "in duobus codicibus, quorum tamen unus ab alio est extractus, non invenitur taliter totaliter ...". És evident que d'aquella obra l'inquisidor en tenia almenys dos exemplars.

... et in crastinum dicta de causa ipse testis et alii predicti vna cum dicto inquisitore fuerunt coram dicto domino Cardinali; et cum idem inquisitor, requisitus per ipsos testes et alios predictos, nollet dare transumptum dictarum conclusionum perfectum nec de libris iam dictis, prefatus dominus Cardinalis tunc iniunxit eidem inquisitori ac eum rogavit ut daret eis dictum transumptum, quia defensiones nemine (*sic*) erant auferende, maxime quia ita fuerat declaratum in consilio. Et tunc dictus inquisitor dixit quod nolebat facere, et tunc dominus Cardinalis predictus arrestauit dictum inquisitorem hac de causa, maxime cum iam esset informatus quod dictus inquisitor dicebat quod nichil faceret pro papa nec pro dominis Cardinalibus. Et ex tunc dictus dominus Cardinalis recuperavit omnes libros dicte doctrine Raymundi Lulli penes se, cum commissio domini pape sibi esset facta et non dicto inquisitori⁷⁸.

Ja hem pogut veure com Francesc de Luna, segons la seva declaració, és el lul·lista que ha anat més enllà en les seves discussions amb Eimeric i el que se li encara amb més geni. A més, va saber infiltrar-se suficientment en el cercle íntim de l'inquisidor per a descobrir una de les seves maldats: Eimeric havia "esmenat" alguns articles lul·lians transcrits o copiats pel dominicà {Francesc} Bou⁷⁹. Segons el que diu, Francesc de Luna coneixia i distingia prou bé les lletres autògrafes de fra Bou i les de l'inquisidor, i la seva acusació és gravíssima, tot i que ja la comissió Ermengol no havia pas emprat eufemismes per a carregar a Eimeric la responsabilitat de la deformació de tres afirmacions lul·lianes de l'*Arbre de Filosofia d'Amor*.

És a dir, quan Eimeric emprèn la seva campanya antilul·liana a València el 1387, es troba amb un nucli de lul·listes organitzats, informats, connectats amb els lul·listes de Barcelona i disposats a plantar-li cara sense complexos. Han descobert els punts febles de la seva acció i l'ataquen per on saben que li podran fer mal. Quan l'inquisidor se n'adona, ja és massa tard.

78. AMV, *Procés de MCCC LXXX VIII*, f. 69r.

79. A continuació de l'explicit de la *Postilla litteralis super evangelium sancti Matthaei*, d'Eimeric, continguda al ms. de Sevilla, Bibl. Cap. y Colombina 141-23-19, Francesc Bou, el seu copista, va afegir-hi: "Scripta fuit prefata postilla per fratrem Franciscum Bouis predicti ordinis, alumnum dicti magistri". El manuscrit sevillà fou enllestit el 6 de desembre de 1391: cfr el nostre article *Manuscrits eimericians de la Biblioteca Capitular y Colombina de Sevilla provinents de Girona*, dins "ATCA" 17 (1998) 355-360, on també es documenta l'activitat de Francesc Bou com a predicador a Girona i Banyoles entre 1384 y 1406, gràcies a les notícies del *Liber sermonum* del convent dominicà de Girona, conservat a l'AHMG, sèrie X. 3.1, lligall nº 10. El nom de Francesc Bou també torna a comparèixer en el ms. 1278-I de la BC, que conté l'original autògraf d'Eimeric de la *Postilla litteralis super Matthaeum*, en una nota de possessió transcrita per J. PERARNAU a *De Ramon Llull a Nicolau Eimeric ...*, dins "ATCA" 16 (1997) 60, nota 75. Creiem que el "Franciscum Bonis" nomenat pel capítol General de l'O. P. celebrat a Saragosa el 1391, com a vicari substitut del prior conventual de Girona, és fra Francesc Bou (*Bouis*, en llatí): cfr. B. M. REICHERT, *Monumenta Ordinis Fratrum Praedicatorum Historica*. Tomus VIII. *Acta Capitulorum Generalium*, vol III, Romae 1900, 46.

La ciutat de València ha posat en marxa el mecanisme legal per a recusar-lo com a inquisidor, el rei Joan I ha estat pressionat fins al punt que deixa caure Eimeric, i l'inquisidor no té més solució que fugir: entre el quatre d'agost, o més tard, i el cinc de setembre del fatídic 1388, Eimeric surt de València⁸⁰, on ja no podrà tornar.

Els tres lul·listes valencians declaren el mes d'octubre, quan Eimeric ja és fora i, com a inquisidor, ha quedat efectivament anul·lat. Parlen, doncs, amb llibertat i sense por. El seu testimoni és pròxim als fets i coneixen tots els moviments d'Eimeric⁸¹. Hom té la impressió que són gent que saben

---

80. Cfr *El procés*, 330-332.

81. Galceran ces Fàbregas, Pere Gironès i Francesc de Luna coneixen la carta que Eimeric va escriure a Joan I al començament del conflicte amb la ciutat de València, denunciant els molts heretges que hi havia a la ciutat. A més, els curials Domènec Mascó i Berenguer de Busquets els informen que Joan I ha arribat a una entesa amb l'inquisidor perquè procedeixi contra tants i tals heretges i s'avingui amb ells per diners, una part dels quals, entenem nosaltres, hauria d'ésser aplicadora al fisc reial, i aquesta seria la substància de l'entesa: "Galcerandus Cesfàbregues ... fuit interrogatus super primo capitulo predictorum, et dixit quod dici audiuit a multis quod dictus frater Nicholaus Eymerici inquisitor, contra omnimodam veritatem, difamauit pluries populum Valentinum, dicendo quod plures erant heretici in ciuitate Valentie. Etiam ipse testis vidit transumptum cuiusdam littere misse per dictum inquisitorem domino Regi, in et cum qua idem inquisitor perperam et inique difamabat ciuitatem Valentie de heresi, afirmando multos esse in illa hereticos et difamatos de heresi et fautores hereticorum, vt in dicta littera latius continetur: et hec omnia dixit idem inquisitor contra veritatem et odio et rancore"; cfr AMV, *Procés de MCCC LXXX VIII*, f. 52v-52r. "Venerabilis Magister Petrus Geronessi, fisicus ..., fuit interrogatus super primo capitulo predictorum et dixit se dici audiuisse a venerabili Francischo de Luna, habitatore Valentie, qui clamum de his proposuit coram venerabilibus iuratis ciuitatis Valentie, quod dictus frater Nicholaus Eymerici inquisitor difamabat contra omnimodam veritatem dictam ciuitatem Valentie, obloquendo et cominando eidem et dicendo quod in dicta ciuitate Valentie erant quamplurimi heretici et hereticorum fautores, licet predicta veritate minime niterentur, quoniam certum et certissimum fuit et est toti mundo quod in dicta ciuitate Valentie est populus fidelissimus obediens Deo et Ecclesie deuotus et fidei catholice zelator. Insuper vidit ipse testis transumptum cuiusdam littere misse, vt dicebatur, per dictum inquisitorem ad dominum Regem in qua cauentur plura verba difamatoria contra hanc ciuitatem Valentie et habitatores in eadem, inter alia quod videbatur asserere idem inquisitor quod in ciuitate Valentie erat monarchia siue principatus hereticorum. Subiciens quod ipso teste existente in ciuitate Cesaraugustana in mense iulii proxime lapso dici audiuit a venerabili Dominico Masconi, legum doctore, Berengario de Bosquet, scriptore domini Regis, a Petro Luppi, notario Muriueteris, quod dictus frater Nicholaus Eymerici inquisitor in magnam difamacionem ciuitatis Valentie impetrauerat quasdam litteras a Curia dicti domini Regis contra nonnullos habitatores dicte ciuitatis Valentie quos affirmabat esse hereticos, in et cum quibus dictus dominus Rex dabat ei potestatem quod posset cum illis componere pro peccunia, sic quod apparebat quod dictus inquisitor magis pro habenda peccunia procedebat quam zelo iustitie vel fidei. Et quidquid agebat illud faciebat in maximam difamacionem ciuitatis valentine": *ib.*, f. 62v-64r. En el testimoni d'Arnau Arrufat, en un context de discussió del preu de la "composició", l'acusat fa dir a l'inquisidor: "Si no stau a misericòrdia de la Ecllésia, perdreu tot ço que haveu. Car los fischals del senyor Rey hauran la meytat e la Ecllésia l'altra meytat, e axí dats.nos vint milia sols e faré que siats absolt del vet que vedat

què tenen entre mans. Per això, en la qüestió històrica de l'ortodòxia de la doctrina lul·liana, llur testimoni sobre les manipulacions d'Eimeric és d'una importància cabdal.

D'una banda l'acció del cardenal manant de recollir els llibres de Llull sembla haver tingut efecte. Perquè quan pren la iniciativa d'obrir el debat entre l'inquisidor i els lul·listes a propòsit de l'ortodòxia dels llibres de Llull, el cardenal, l'inquisidor i llur consell en matèria d'ortodòxia acorden dues coses: que els lul·listes recuperin els volums lul·lians que havien tingut i que l'inquisidor els lliuri una llista de proposicions lul·lianes amb la impugnació corresponent. De la manera com parlen els tres testimonis es pot deduir que ells i d'altres havien tingut i lliurat exemplars d'obres lul·lianes: "... ipsi testi et alii qui tenerant de dictis libris Raymundi Lull" (Galceran ces Fàbregues), "... petendo ab eodem [Eimeric] quod restitueret sibi vnum librum *Philosophie Amoris*, quem sibi comoderat" (Francesc de Luna). No es fa difícil de dir si la iniciativa del cardenal d'obrir un debat sobre l'ortodòxia lul·liana i l'empenta amb què s'hi van llençar els lul·listes, de la qual només n'és un ressò parcial el deler amb què malden per a recuperar els llibres de Llull, no constituïu una provocació en regla de l'inquisidor. La reacció contrariada d'Eimeric no es podia fer esperar⁸². Però ja hem vist que el cardenal es mantingué intransigent: arrestà

---

sots, e de tot lo feyt": *ib.*, f. 112v-113r. La carta de l'inquisidor a Joan I, a la qual fa referència Pere Gironès, fou contestada pel rei: cfr *Zur Vorgeschichte*, p. 131, n° 122, sobre la qual tornarem.

82. Diversos testimonis del procés de 1388, a més dels que ja hem vist, són concordants a assenyalar que Eimeric no s'estava de repetir que en l'exercici del seu càrrec "no faria res per lo Papa ne per los Cardenals" (Pere Galvany, AMV, *Procés de MCCC LXXXVIII*, f. 38r); "quod ipse in facto inquisitionis heretice prauitatis nichil faceret pro Papa nec pro Cardinalibus, quia ipsi nichil facere poterant in facto inquisitionis, quia ipse facere habebat, quoniam ei commissum fuerat" (Francesc Cortit, *ib.*, f. 44v); "frater Nicholaus Eymerici inquisitor dicebat quod nihil faceret pro papa nec pro Cardinalibus, si ei preciperetur aliquid super factis inquisitionis heretice prauitatis" (Joan Tomàs, *ib.*, f. 72v); "dici audiuit pluries a dicto fratre Nicholao inquisitore publice et palam quod nichil faceret pro Papa nec pro Cardinalibus, et quod ei competeat inquirere contra hereticos et quod nullus poterat ei inhibere nec impedire negotia inquisitionis" (na Valençó, vídua de Bernat Vidal, *ib.*, f. 84r); "dictus frater Nicholaus Eymerici dixerat quod ipse non faceret aliquid pro domino Papa, nec pro Cardinalibus, quia ipse intelligebat ita bene sacras scripturas quemadmodum sanctus Augustinus et alii sancti doctores Ecclesie Domini" (Pere Joan, *ib.*, f. 132r). El testimoni de Mansella, dona del processat Antoni Desclapers, no pot ésser més expressiu: "Et dictus frater Nicholaus inquisitor dixit: "Ve, ve; no faria res per lo Rey, ne per lo papa, ne per los Cardenals; car éls no han res a veure en mos fets", vel similia verba. Et predicta verba recitavit dictus inquisitor in presentia ipsius testis pluries et vicibus geminatis, de quo ipsa testis multum admirata est. Et illamet die ipsa testis fuit ad dictum dominum cardinalem Valentie, et dixit ei, presente dicto inquisitore: "Senyor, diu lo inquisidor que no faria res per vós, ne per lo papa, ne per los Cardenals; doncs, Senyor, mala s.és llevat mon marit", vel similia verba. Et dictus dominus Cardinalis dixit: "Inquisidor, dixit, e és ver ço que aquesta dona diu, e vós diets tals paraules?" Et dictus inquisitor dixit: "He, senyor, fembres són, no sap què.s

Eimeric i li prengué els volums lul·lians que l'inquisidor deia que volia cremar.

Un detall ha de retenir la nostra atenció: pressionat pel cardenal, Eimeric donava als lul·listes valencians un "transumptum" dels articles de l'*Arbre de Filosofia d'Amor*, que aquests reputen imperfecte. Segons la declaració de Pere Geronès, els lul·listes valencians demanen al cardenal que obligui l'inquisidor a lliurar-los el "transumptum" dels articles, llur impugnació i els llibres lul·lians referents a la matèria. La petició és carregada d'intenció: els lul·listes valencians volen conèixer les raons per les quals l'inquisidor reputa herètiques tres afirmacions suposades de Llull, perquè tenen al seu abast els mitjans per a desfer els arguments de l'inquisidor. Aquests mitjans són els treballs de la comissió Ermengol que consten: a) d'un estudi i confrontació textual i crítica entre els articles extrets per Eimeric de l'*Arbre de Filosofia d'Amor* i redactats per ell en llatí, i del text lul·lià autèntic en català, que dóna com a resultat la dissimilitud de les dues redaccions; b) d'una tria d'altres textos lul·lians, procedents d'altres obres de Llull, que precisen el seu pensament i aclareixen la interpretació que cal donar a les proposicions impugnades de l'*Arbre de Filosofia d'Amor*. S'hi citen passos de les obres lul·lianes següents: *De infinito esse*, *De Dei sanctitate*, *De essentia perfecta*, a més d'altres llocs del mateix *Arbre de Filosofia d'Amor*. L'inquisidor es nega a donar la impugnació dels articles i els llibres de Llull que reclamen els lul·listes, perquè això representa lliurar-los les millors armes per al com-

---

diu". Et dominus Cardinalis tacuit et amplius non dixit": *ib.*, ff. 144r-v. Una altra dona, Margarida, vídua d'Antoni Adzuara, i a propòsit del mateix Desclapers, s'explica de manera igual: "In presenti anno quadam die de qua ad presens non recordatur, ipsa testis loquebatur cum dicto fratre Nicholao Eymerici inquisitore de facto dicti Anthonii Desclapers, supplicando eidem quod faceret iustitiam, alias dictus Anthonius recurreret ad sanctissimum dominum nostrum Papam, et dictus frater Nicholao Eymerici inquisitor respondens ad hec dixit: "Què recurrereu vosaltres al papa! Menys faria yo per lo papa ne per los Cardenals que per bell no res: e què han ells a veure en mos fets? No faria res per ells": *ib.*, f. 147v. Finalment aportarem el testimoni de Pere Garcia, fiscal d'Eimeric: "Dici audiuit ipse testis pluries ab eodem quod ipse frater Nicholao inquisitor nichil faceret pro papa vel Cardinalibus de aliquo quod mandarent ei super suo officio inquisitionis heretice prauitatis, cum ad eum spectaret et nullus haberet aliquid discernere super suo officio inquisitionis": *ib.*, f. 172r. Com és sabut, l'inquisidor delegat havia de procedir sempre d'acord amb l'ordinari de cada lloc, que era inquisidor nat en virtut del seu càrrec. A reserva de la fidelitat i sinceritat dels testimonis, tan unànimement concordants, la pretensió exagerada d'Eimeric només podia tenir fonament pel que feia als superiors del seu orde, en virtut del privilegi que li havia concedit Gregori XI el 3 d'agost de 1372, eximint-lo de llur obediència i fent-lo subordinat immediat del papa (cfr *Zur Vorgeschichte*, 107-108, que publica el dit privilegi extret de Reg. Vat. 285, f. 114; n'existeix, almenys, una altra còpia al Reg. Avenion. 187, f. 302v, amablement comunicada per J. Perarnau). Que en la pràctica l'inquisidor fos "lo tot" (cfr AMV, *Procés de MCCC LXXX VIII*, f. 80r) en els processos en matèria de fe, depenia només de la personalitat de l'ordinari i de la del mateix inquisidor.

bat plantejat⁸³. I és a partir d'aquest moment que l'inquisidor devia començar de comprendre que tenia la partida mal parada, tot i que va resistir tossudament fins a finals d'agost o primers de setembre, que és quan fuig de València.

En definitiva, Eimeric fuig de València quan el rei Joan I l'abandona. Encara, durant la primavera, el rei i Eimeric estan en relacions normals. L'inquisidor processa Antoni Desclapers⁸⁴ i el rei Joan demana a l'inquisidor que li trameti a través del governador de València, cosa que Eimeric no fa fins que el rei li dona garanties que li retornarà el pres⁸⁵. Antoni Desclapers és un personatge interessant i sembla que el rei el reclama per les seves extraordinàries habilitats⁸⁶. Com sigui, el rei retorna Antoni Desclapers a l'inquisidor, demanant-li només que l'informi "si crims alguns atrobarets de veritat per ell esser comeses tocants la fe catholica"⁸⁷. Això s'esdevenia a finals de març. Mentrestant, els lul·listes —impossible precisar quins— s'han mogut: aconsegueixen que al cap d'un mes Joan I autoritzi l'acta notarial de la comissió Ermengol, "ut eidem tamquam suo originali in iudicio et extra fides plenaria impendatur"⁸⁸. L'autorització reial d'aquell document és el primer acte oficial de Joan I contra Eimeric, obtingut molt probablement gràcies a la pressió dels mateixos "amics del venerable

---

83. El *Tractatus "Expurgate vetus fermentum" pro et contra Raimundum Llull*, antecedent immediat del *Dialogus*, reflecteix diàfanament les discussions de València i el pes que hi tenien els resultats de la comissió Ermengol. Eimeric hi reprenia la discussió dels tres articles impugnats per la comissió Ermengol, reformulant-los de dalt a baix, segons el tenor del text lul·lià literal: cfr Sevilla, Bibl. Cap. y Colomb., ms. 141-23-15, f. 210vb-211ra; 213vb; 212vb; també infra, 309-338.

84. Probablement membre d'una família que s'establí a València al moment de la conquesta: cfr MARTÍNEZ FERNANDO, *Catálogo de los documentos del antiguo reino de Valencia I*, n° 51, 1495.

85. *Zur Vorgeschichte*, 120-130.

86. Testimoniatge de Mansella, dona de Clapers: "Ipsa testis dici audiuit pluries a dicto inquisitore quod dominus Rex et Cardinalis erant fatui, qui credebant dictum Anthonium Dez Claper propter aliqua fama (*sic*) que dicebat, et ob hoc nolebant procedere contra dictum Anthonium, sed quod ipse procederet contra eum et traderet igni": AMV, *Procés de MCCC LXXX VIII*, f. 142r. Testimoniatge de Margarida Adzuara: "Postea quadam alia die, ipsa testis erat in curia Oficialatus Valentie, presentibus dicto fratre Nicholao Eyermerici inquisitore et dicto Anthonio Dezclapers, et cum ibidem loquerentur de facto ipsius Anthonii, ipsa testis dixit: Domine inquisitor, iste bonus homo Anthonius Dezclapers non est culpabilis. Nam si esset culpabilis, dominus Rex Aragonum et dominus Dux Montisalbi puniissent iam eum cum fecit aquam maris cum ingenio suo dulcem et ab amaritudine et sale penitus separatam. Et tunc dictus frater Nicholao Eyermerici inquisitor dixit: Callats, callats, que Anthoni Dezclapers e lo Rey e l'infant don Martí e lo Cardenal de València tots són orats": *ib.*, f. 146r-v.

87. *Zur Vorgeschichte*, 130-131.

88. *Documents II*, 306-307, doc. CCCXV.

Ramon Llull⁸⁹ a instància dels quals es va formar la comissió Ermengol. Aquests lul·listes anònims són d'una eficàcia modèlica. Encara no havia passat un mes i mig, obliguen Joan I a fer marxa enrera en les mesures antilul·lianes preses el 30 d'octubre de 1387. Així, llur vigència no passà dels set mesos⁹⁰. En el document de rectificació, el rei esmenta el motiu, que és el treball i les conclusions de la comissió Ermengol, i fins i tot es disculpa perquè l'inquisidor havia impetrat de la cúria real "diverse littere seu prouisiones facientes aut tendentes non solum ad persecucionem voluminum seu librorum illius magni philosophi et perspicui theologi Raymundi lulli, qui a Regno nostro Maioricarum, quod donum a Domino non modicum reputamus, traxit originem, sed eciam ad persecucionem illorum qui ipsos libros tenent literas seu provisiones ipsas dicto inquisitori concessimus intencione obviandi heresibus et horroribus quos ipse inquisitor dixerat contineri in dictis libris seu voluminibus"⁹¹. L'ofensiva dels lul·listes, però, no es limita a la rectificació del passat, ans prepara el futur. Les conclusions a què arribà la comissió Ermengol són la primera pedra posada com a fonament sòlid de la reivindicació de l'ortodòxia general de la doctrina lul·liana: "... indagatis et examinatis per dictos in theologia magistros contentis in dicto instrumento, est verisimiliter presumendum quod si fiat examinatio et indagatio de aliis articulis inuenietur similis veritas eisdem, quod fieri facere et examinari proponimus, Domino adiuvante"⁹². Aquest document del rei dóna la clau per a comprendre el que s'esdevé a València entre l'abril i el maig del 1388. El debat que promou el cardenal entre els lul·listes i l'inquisidor té com a premissa major l'acceptació oficial dels resultats de la comissió Ermengol i és l'assaig d'una reivindicació més general de l'ortodòxia de la doctrina lul·liana. I és per això que els lul·listes —i el cardenal— exigeixen a Eimeric que els lliuri tots els volums lul·lians que reté. Entre els documents reials d'abril i de juny de 1388 no sabem què s'esdevingué. Però el fet que a finals de juliol del mateix any Eimeric fes presentar a través d'un procurador gironí, Pere Tortosa, la butlla *Conservationi puritatis* de Gregori XI al bisbe de Girona, Berenguer d'Anglesola⁹³, és signe que l'inquisidor va veure venir el perill i, almenys a Girona, organitzà el contraatac. Massa tard: El vuit de juny el síndic de la ciutat de València inicia les accions de recusació d'Eimeric com a inquisidor. D'altra banda els lul·listes no deixen en pau el rei. Ja hem vist com Pere Geronès explicava

89. Així són anomenats els lul·listes en el conjunt de documents que conformen la *Sentència definitiva*. Cfr *ed., c.*, f. 87r-v, *infra*, p. 352, línia 102.

90. Cfr ACA, Canc., Reg. 1870, f. 4v: document publicat per GAZULLA, *o. c.*, 82-85.

91. ACA, *ib.*; GAZULLA, p. 84.

92. *Ib.* Aquests mots de la carta del rei, d'evident inspiració lul·lista, són el contrapunt del que diu la butlla de Gregori XI, *infra*, p. 229, línies 2476ss.

93. Doc. publicat per Jaume ROURA ROCA, *o. c.*, 104-108.

els seus contactes amb la cúria reial a Saragosa, on s'entrevista amb el vicecanceller Domènec Mascó⁹⁴ i amb el "scriptor domini Regis" Berenguer de Busquets⁹⁵. A finals d'aquell mes de juliol, els lul·listes assolien un altre triomf: De Saragossa estant, el rei escrivia al cardenal Jaume d'Aragó demanant-li que, atesa la recusació en curs de la ciutat de València, no permetés l'exercici del seu càrrec a l'inquisidor⁹⁶. Eimeric encara jugà una darrera carta: va escriure al rei demanant-li audiència, entenem que per tal d'informar-lo i per tal de parlar-li dels processos en curs; ho sabem per la resposta més aviat freda que el rei va fer-li des de Saragossa, acceptant, no obstant això, l'entrevista⁹⁷. La carta del rei és del 28 d'agost. Si ja no era fora de València, Eimeric no trigà a anar-se'n, perquè el 5 de setembre Joan de Vera, síndic de la ciutat, fa saber al cardenal que Eimeric ha fugit. Anà a Saragosa i s'entrevistà amb el rei? De moment no n'hi ha notícia en la documentació coneguda. I la coneguda de tot l'any 1389 és desastrosa per a l'inquisidor⁹⁸.

94. Si no era humanista, Domènec Mascó era almenys requerit per Joan I perquè li deixés un exemplar de Titus Livi: cfr *Documents I*, 339, doc. CCC LXXVIII.

95. Berenguer de Busquets, notari civil i "scriptor", és qui redactà el document reial d'autorització de l'acta dels treballs de la comissió Ermengol, citat a la nota 88.

96. Cfr *El procés*, 456-457. Reproduïm aquí el text de la carta reial, que nosaltres sapiquem fins ara no publicada, segons el ms. de València, AMV, *Procés de MCCC LXXX VIII*, f. 18v-19v: "Johannes, Dei gratia Rex Aragonum, Valentie, Maioricarum, Sardinie et Corsice, Comesque Barcinone, Rossilonis et Ceritanie, reuerendo patri in Christo domino Jacobo, diuina providentia Cardinali Valentino, consanguineo nostro carissimo; salutem et dilectionis affectum. Cum nobis certissime informati constet aperte quod, licet magister Nicholaus Eymerici, inquisitor heretice prauitatis, recusatus fuerit et suspectus per Sindicum ciuitatis Valentie ex causis iustis et in scriptis propositis, et ex post nil posset vel deberet de iure procedere, cum processus quilibet nulli sint qui post recusationem fiunt per iudicem, ob hoc cum non desinit improvide idem inquisitor aduersus nonnullos procedere contra iura in opprobium nostre Regie magestatis et fidei orthodoxe infamiam et iminens scandalum sui ipsius ac in vexationem et dispendium plurimorum, nec curauerit, quod peius est, suos eligere arbitros ad cognitionem sibi obiectarum suspicionum, ne veritas earundem, vt creditur, patefiat, sed continuando conatur quoscumque catholice fidei zelatores, vt ab ipsis extorquere peccuniam valeat, labe criminum difamare, morbidas oues non curans corrigere, sed habentes lanam tondere vltra posse, ob que merito et aliis multis ex causis suspectum est nostre celsitudini regie et iam suspectissimum fuerat domino Regi genitori nostro, memorie recolende, dum viveret: propterea paternitatem vestram rogamus et attente requirimus ne ipsum sustineatis deinceps in aliquo, nec secum de cetero faciatis processum vel enantamentum quodcumque, nec alias impe[n]datis eidem in exercicio dicti inquisitionis officii auxilium, consilium vel fauorem. Sciatis quod attentis suis operibus detestandis, satisfacietis ex isto iusticie cultui et providebitis bono statui vestre diocesis et complacebitis nobis multum: qui alias cogemur circa hec aliud salubre remedium adhibere. Datum Cesaruguste sub nostro sigillo secreto XXIII die iulii, anno a Nativitate domini millesimo trecentesimo octogesimo octavo. Rex Johannes."

97. *Zur Vorgeschichte*, 131.

98. *Ib.*, 132-134.

Els lul·listes, amb tot, no paren. El dia 1 de juny de 1389 el rei Joan I informa al papa sobre tot l'afer tocant Ramon Llull, l'acció d'Eimeric i la butlla de Gregori XI posant en entredit la seva doctrina, així com l'examen de la comissió Ermengol d'alguns dels articles condemnats, i suplica que comissioni els bisbes de Barcelona i Mallorca perquè examinin i contrastin els articles condemnats i llur tenor en l'obra de Llull "exhibitibus libris originalibus"; a més, demana que, almenys pel que fa a aquest examen, el papa rellevi Eimeric del seu càrrec d'inquisidor⁹⁹. Un detall de la carta del rei pot orientar en una qüestió que fa poc ha estat assenyalada com un camp de recerca del futur¹⁰⁰: l'omissió en la llista dels cent articles lul·lians, que reporta algun manuscrit del *Directorium*, del títol del llibre d'on l'inquisidor diu que ha extret l'article¹⁰¹. En efecte, diu la carta de Joan I: "... consanguinei et amici elegantissimi doctoris ... talia suffere sub silentio nequeunt, aliquos ex dictis condemnatis articulis quorum originalia habere potuerunt, per multos theologos ... videri solemniter et cum veris originalibus comprobati fecerunt"¹⁰². Les paraules subratllades s'han d'entendre en el sentit que els parents de Llull i els lul·listes van fer examinar alguns (tres) dels articles condemnats dels quals van poder tenir l'original. És a dir, si els tres articles examinats foren tres articles de l'*Arbre de Filosofia d'Amor*, espigolats entre els cent articles del *Directorium*¹⁰³, és perquè la comissió Ermengol va poder disposar d'un exemplar del dit *Arbre*. Per molt paradoxal que pugui semblar, la documentació ens porta a constatar la pràctica volatilització dels volums lul·lians. A part de l'*Arbre de Filosofia d'Amor*, la comissió Ermengol només cita fragments del *De infinito esse*¹⁰⁴, del *De essentia perfecta*¹⁰⁵ i del *De Dei sanctitate*¹⁰⁶. En la llista dels cent articles del *Directorium*, una trentena provindrien del *Llibre de Contemplació*, deu del llibre dels *Cent noms de Déu*, tretze de les *Questiones super librum Sententiarum*, vint-i-quatre del *Liber de Septem Arboribus* o *Arbre de Ciència*, dotze del *Liber de ecclesiasticis proverbiis*, etc.¹⁰⁷. Cap d'aquests volums no ha pogut ésser consultat per la comissió? Tal com diu l'inquisidor Bernat Ermengol en l'acta de la reunió, els teòlegs reunits a Barcelona sabien que en temps de Gregori

99. *Documents* I, 358-360, doc. CCCCI; GAZULLA, *o. c.*, 88-92.

100. J. PERARNAU, *De Ramon Llull a Nicolau Eimeric ...*, *o. c.*, 70 i nota 82.

101. Qüestió que no s'ha de confondre amb una altra: la ommissió o la integritat de tota la llista dels cent articles en els diversos manuscrits.

102. *Documents* I, 359.

103. Els tres articles examinats pels teòlegs dominicans i franciscans a Barcelona són, en la llista del *Directorium*, els numerats 1, 64 i 65: *Directorium*, 255b, 258 c-b.

104. Publicat per Johannes STÖHR dins *Raimundi Lulli Opera latina I. Opera Messanensia, Palmae Maioricarum* 1959, 279-286.

105. Publicat *ib.*, 221-232; el seu títol exacte és *De scientia perfecta*.

106. Publicat *ib.*, 299-308.

107. Cfr ALOIS MADRE, *o. c.*, Anhang II, 158.

XI Eimeric havia fet condemnar alguns articles que deia que havia trobat en diversos llibres de Llull, que anomenava, i entre aquests articles hi havia els tres que Eimeric deia que havia trobat en l'*Arbre de Filosofia d'Amor* de Llull¹⁰⁸. És a dir, l'any 1386 una llista dels errors de Llull, amb indicació dels llibres d'on l'inquisidor deia que els havia extrets, era pública i coneguda, i aquesta no podia ser cap més llista que la del *Directorium*, si ja no és que l'examen crític de tots els manuscrits d'aquesta obra demostrava un dia el contrari. En efecte, la suposició recentment expressada per Perarnau que la comissió Ermengol treballà amb un quadern autògraf d'Eimeric, anomenat *Condemnatio*, on hi havia els noms dels llibres lul·lians i la sèrie dels articles, i que aquesta seria una primera redacció dels cent articles lul·lians, essent la segona l'autògrafa d'Eimeric copiada en els folis LXXIVd-LXXVIIc del manuscrit del *Directorium* conservat a Mallorca, Bibl. Bartomeu March 104-II-7¹⁰⁹, prové d'una confusió deguda a les deficiències de l'edició de Jaume Custurer de l'acta de la reunió de la comissió Ermengol¹¹⁰. Aquest document es coneix només perquè fou inserit dins l'anomenada *Senència definitiva* de 1419¹¹¹, on s'inserten d'altres documents i diversos textos lul·lians¹¹². Les al·lusions a l'autògrafa *Condemnatio* eimericiana es troben fora i abans de l'acta de la comissió Ermengol, i formen part del discurs que els parents i amics de Llull fan el 1419 davant del bisbe de Citty di Castello, Bernat Bartolomei¹¹³, comissionat pel Cardenal Adimarius Alemanus¹¹⁴, impugnant la butlla de Gregori XI. Les al·lusions, prou confuses,

108. "... tempore sanctissimi in Christo patris et domini domini Gregorii sancte memorie pape vñdecimi, reverendus pater magister Nicholaus Eymerici ordinis predicatum, tunc inquisitor heretice prauitatis in provincia Aragonie, fecerat condemnare aliquos articulos quos dicebat invenisse in diversis libris dicti Raymundi Lull nominando ipsos libros: inter quos autem articulos erant, ut dixit idem dominus inquisitor magister Bernardus, tres quos idem magister Nicolaus dicebat se invenisse in quodam libro facto per dictum Raymundum Lull, intitulato de *Philosophia Amoris*"; ed. c., f. 90v; infra, 362-363.

109. J. PERARNAU, o. c., 12, nota 10; sobretot 69-73 i notes 82, 84 i 85; també 75, nota 88; i finalment 123, nota 222.

110. J. CUSTURER, *Disertaciones históricas del beato Raymundo Lulio*, Mallorca, Miquel Capó 1700, [disert 2, cap. 2] 230-243; però el text de l'acta, editat als marges, no és donat tot seguit, ans amb intercalacions d'altres textos i notes marginals, factor que en complica la consulta.

111. L'acta de la reunió de la comissió Ermengol de 1386 fou estesa i rubricada pel notari civil Pere Dalmau, els protocols del qual no s'han conservat. Però al cap de dos anys el document rebé autorització reial: cf. supra el doc. citat a la nota 88; de manera que la seva autenticitat és inatacable. D'altra banda, el P. F. D. GAZULLA, en *Los Reyes de Aragón y la Purísima Concepción de María Santísima*, Barcelona 1905, 22, dona notícia que en l'arxiu del marquès de Barberà hi ha una còpia de l'any 1417 de l'acta i dictamen de la comissió Ermengol, i en transcriu un fragment.

112. Cfr supra, nota 15 i infra, pp. 362-368.

113. Cfr C. EUBEL, *Hierarchia Catholica Medii Aevi*, I, Münster 1898, 198.

114. Cfr ID., *ib.*, 31.

a la *Condemnatio*, són, doncs, de 1419, i no deixen de posar un nou problema, que ara hem d'examinar sumàriament.

Vet-aquí el que diuen els lul·listes el 1419:

Item ad probandum subreptionem dicte bulle dixerunt ... Bene inueniuntur loca [en els llibres de Ramon Llull] a quibus nimis maliciose fuerunt cum falsitate abstracti sive translati centum articuli quos dictus inquisitor affirmavit esse de numero illorum in bulla confuse rectorum, inserendo ipsos sic falsificatos in quodam quaterno sua propria manu scripto nominato in instrumento statim inferius inserto *Condemnatio*. In quo quaterno sunt posita nomina librorum et series articulorum. Nam ipsi centum articuli comprobati cum libris doctoris inueniuntur in dicto quaterno modo per additionem, modo per abstractionem, modo per imitationem intentionis predicti doctoris falso modo assumendo seu interpretando ipsam, modo per positionem truncatam verborum dicti catholici doctoris heresi et erroribus maculati. Sed prout sunt ipsi predicti centum articuli in sua integra veritate in libris doctoris originalis scripti inueniuntur veri et catholici et a rubigine heresis omnino alieni. Et ad faciendum veram demonstrationem false translationis seu interpretationis articulorum predictorum, prodixerunt in sui prima forma quoddam publicum instrumentum actum per Reuerendum magistrum Bernardum Ermengaudi, prouintialem predicatorum et inquisitorem heretice prauitatis in prouintia Aragonie, de quadam examinatione per ipsum cum magistris in theologia Monasterii predicatorum Barchinone et Monasterii fratrum minorum dicte ciuitatis facta de quodam libro dicti doctoris intitulo de *Philosophia Amoris*. In quo libro false affirmatur —inter contenta in dicto quaterno propria manu dicti fratris Nicholai Aymerici scripto [qui quaternus, pro vt superius continetur, *Condemnatio* in proximo dicto intrumento nuncupatur]— quod erant inventi tres articuli erronei et hereticales, pro vt predicta falsitas in predicto instrumento examinationis fuit autentice declarata.¹¹⁵

Aquests mots s'intercalen entre la transcripció de l'acta de l'any 1395, redactada a Avinyó, en la qual els registradors de documents apostòlics constaten que en el registre de l'any sisè del pontificat de Gregori XI no s'hi troba registrada la butlla antilul·liana *Conservationi puritatis*, i l'acta de la comissió Ermengol del 1386, que segueix. El text de l'acta de la comissió Ermengol no diu ni un mot a propòsit del quadern autògraf de l'inquisidor. En llegir "in quodam quaterno sua propria manu scripto nominato in instrumento statim inferius inserto *Condemnatio*"¹¹⁶, hom esperaria que en el document tot seguit —*statim inferius*— intercalat —l'acta de 1386— hi hagués almenys una al·lusió al quadern que s'esmenta. Però no hi és. L'únic que s'hi podria relacionar és el paràgraf d'aquesta acta que hem transcrit en la nota 108. No hi fa res que els qui parlen el 1419 ho tornin a repetir més

115. Cfr *ed. c.*, f. 90r-v, i *infra*, p. 361, línies 393-427.

116. Cfr *ed. c.*, f. 90r, i *infra*, p. 361, línies 403-405.

avall: "... inter contenta in dicto quaterno propria manu dicti fratris Nicholai Aymerici scripto, [qui quaternus pro vt superius continetur, *Condemnatio* in proximo dicto instrumento nuncupatur]¹¹⁷" (la puntuació i signes gràfics són evidentment nostres): l'acta de la comissió Ermengol que nosaltres coneixem no esmenta per res la *Condemnatio*. L'única possibilitat que hi ha de salvar l'existència de la *Condemnatio* és desvincular-la de la comissió Ermengol i suposar-la o anterior o posterior. Ja hem vist que Francesc de Luna era un lul·lista capaç d'identificar la lletra d'Eimeric; hem vist també que els lul·listes valencians demanaven a l'inquisidor "transumpta" complets (de tots els articles condemnats?); hem vist que el cardenal de València s'apoderava del material lul·lià de l'inquisidor. Material no en faltava. D'altra banda potser podem trobar una pista orientadora per al rastreig de la *Condemnatio* al final del *Tractatus "Expurgate vetus fermentum" pro et contra Raymundum Lull*, on després de l'explicit llegim aquesta nota:

Iste tractatus fuit per predictum inquisitorem domino pape Clementi septimo antedicto in consistorio publico presentatus et ibidem per dictum dominum papam domino cardinali Sancti Angeli est commissum quod illum diligenter examinaret et eidem refferret, qui dicto tractatu diligenter examinato tandem retulit dicto domino pape presentibus dominis cardinalibus Pictauesi, de Agrifolio, Valentino, Cusentino, de Turino, Florentino et multis aliis, etiam me dicto inquisitore presente et audiente et relationem requirente, quod dictus tractatus continebat illius R. Lulli quam plurimos hereses et errores. Que relatio facta est in capella noua in camera domini pape Auinione romana intitulata, et hoc anno domini M CCC nonagesimo, XX^a die mensis januarii, pontificatus predicti domini nostri pape Clementis Anno duodecimo¹¹⁸.

És molt possible que els fets relatats en aquesta nota siguin els que han deixat rastres evidents en les dues lletres dels consellers de Barcelona, de febrer i abril del 1390, adreçada l'una al papa i l'altra al rei, publicades per Gazulla¹¹⁹, en les quals s'esmenta l'autodefensa d'Eimeric "davant lo papa en consistori deturpant e denigrant ab sa verinosa llengua la loable fama de vostra Cort e de la maior part de tots vostres sotsmeses". En resum, si, en esmentar la *Condemnatio*, els lul·listes de 1419 es refereixen a un escrit material i autògraf d'Eimeric, a primera vista no sembla que s'hagi de tractar dels cent articles del *Directorium*, dels quals Eimeric diu dos cops en el

117. Cfr *ed. c.*, f. 90r-v, i infra p. 361, línies 422-425.

118. Cfr Biblioteca Capitular y Colombina de Sevilla, ms. 141-23-15, f. 219v a-b. Aquí s'ha d'entendre rectificada la transcripció que d'aquesta nota vam donar en *El procés ...*, 367, nota 63, seguint el ms. lat. 1464, fol. 72rb, de la BNP, on vam llegir "Clementi septimo anno decimo", en comptes de la lectura sevillana molt més coherent "Clementi septimo antedicto". També s'ha d'entendre deixada sense efecte la suposició que allà fèiem en virtut d'aquella falsa datació.

119. GAZULLA, *Historia ... o. c.*, 60-61.

Directorium mateix que provenen de la llista de cinc-cents articles que examinà la comissió de teòlegs creada per Gregori XI: "... que doctrina continebat plusquam quingentos articulos erroneos, de quibus vt prolixitati parcatatur centum presentibus inseruntur¹²⁰; ... qui centum articuli a compilatione viginti magistrorum predictorum fuerunt abstracti¹²¹". Ara bé, els lul-listes es refereixen a "centum articuli quos dictus inquisitor affirmavit esse de numero illorum in bulla confuse trectorum, inserendo ipsos sic falsificatos in quodam quaterno sua propria manu scripto nominato in instrumento statim inferius inserto *Condemnatio*¹²²". Si els lul-listes diuen la veritat, de dues coses l'una: o els cent articles de la *Condemnatio* són diferents dels cent articles del *Directorium*, els quals provenen d'una anterior llista de cinc-cents, i aleshores la *Condemnatio* no pot ésser una redacció dels famosos cent articles; o bé, si la *Condemnatio* conté els famosos cent articles, en aquest quadern autògraf Eimeric hauria afirmat que els cent articles formen part d'aquells que en la butlla de Gregori XI foren assenyalats de forma general i confusa. Sense ànim de voler tancar la qüestió, ni de bon tros, afegirem que el *Tractatus "Expurgate vetus fermentum" pro et contra Raimundum Lul* també conté la discussió de cent articles lul-lians, dels quals quaranta coincideixen amb altres tants del *Directorium*, i la resta són diferents. D'algun d'ells, com veurem amb detall més endavant, s'afirma que formava part dels condemnats¹²³. Un cop hàgim pogut estudiar l'esmentat

120. Bibl. de l'Escorial, ms. N. I. 18, fol. 89rb-89va; Ciutat de Mallorca, Biblioteca Bartomeu March, ms. 104-II-7, f. (LXXIII)d.

121. L'Escorial, *ib.*, f. 92v, in calce; Ciutat de Mallorca, *ib.*, f. (LXXVII)c.

122. Cfr *ed. c.*, f. 90r; *infra*, p. 361, línies 401-405. Més avall, f. 98r, (*infra*, p. 382, línies 1139-1143), hi ha una altra al·lusió a la *Condemnatio*: "Item ad demonstrandum falsitatem translationis seu interpretationis predictam in hoc quod in dicto quaterno continetur, dictum doctorem erronee et heretice dicere "essentia essentiat, bonitas bonificat, magnitudo magnificat", produserunt textus sequentes dicti doctoris, in quibus seipsum catholice interpretatur et exponit". Els mots lul-lians que, segons els lul-listes de 1419, es podien llegir en l'únic fragment per ara identificable de la *Condemnatio* tenen un parentiu cert, encara que no coincideixen del tot, amb el segon, el quart i el cinquè dels cent articles recollits al *Directorium*: "Secundus, quod in divinis essentia non est otiosa, sed essentiat, et natura naturificat, bonitas bonificat, infinitas infinitificat, et eternitas eternificat": Biblioteca de l'Escorial, ms. N. I. 18, fol. 89va, línies 27-30; Ciutat de Mallorca, Bibl. Bartomeu March, ms. 104-II-7, fol (LXXIII)d, línies 46-48; *Directorium*, 255b-256a. "Quartus, quod sicut divina natura requirit agere intrinsece, scilicet naturare, sic sua bonitas requirit bonificare, magnitudo magnificare, eternitas eternificare et sic de aliis, cum sint cum ipsa natura unum numero": L'Escorial, *ib.*, línies 37-42; Ciutat de Mallorca, *ib.*, línies 52-54; *Directorium*, 256a. "Quintus quod sicut Deus naturale habet intelligere et amare intrinsece, ita intrinsece habet naturale bonificare, eternificare, possificare et uirtuificare": L'Escorial, *ib.*, línia 42-f. 89vb, línia 4; Ciutat de Mallorca, *ib.*, línies 55-56; *Directorium*, 256a.

123. Per exemple, es diu de l'article 16 de la 1ª part del *Tractatus "Expurgate vetus fermentum" pro et contra Raimundum Lull*, que correspon a l'article 29 de la llista del *Directorium*: Cfr Sevilla, Bibl. Cap. y Colomb., ms. 141-23-15, f. 197v-198r. Cfr també *infra*, p. 94, nota 250.

Tractatus, del qual preparem l'edició, potser estarem en condicions d'aportar alguna clarícia¹²⁴. Per ara hi ha més d'un punt que necessita reflexió. En tot cas, aquesta disgressió permet de comprendre perquè quan entorn de 1390 Eimeric insereix *propria manu* la llista dels cent articles lul·lians al *Directorium* en l'exemplar del convent de Girona, ara a la biblioteca March de Ciutat de Mallorca, omet la referència al llibre lul·lià d'on, segons ell, prové cada article. La raó és simple i clara: es tractava de no facilitar la tasca als lul·listes, que finalment havien trobat el taló d'Aquil·les de l'inquisidor. De la mateixa manera que el 1388 es negava a donar "transumpta" complets i a retornar l'exemplar de l'*Arbre de Filosofia d'Amor* que li reclamava Francesc de Luna, més tard dificultava possibles recerques dels adversaris amputant dels cent articles del *Directorium* les referències als volums de Llull que abans de 1386 no hauria tingut cap empatx de donar¹²⁵. Que després de les

---

124. Si els lul·listes de 1419 no han estat víctimes de cap confusió, encara es pot hipotitzar si en referir-se a la *Condemnatio* no al·ludeixen a la *relatio* que Eimeric es va fer donar a Avinyó el 20 de gener de 1390. No seria la *relatio* el contrapunt que Eimeric obté a la Cúria romana de la certificació reial del 1388 de l'acta de la comissió Ermengol? Si Joan I donava valor oficial a les conclusions de la comissió Ermengol, que dictaminava que tres dels articles que havia fet condemnar Eimeric, com si fossin de Llull, li havien estat atribuïts "male", Eimeric sembla que obtenia un document, qui sap fins a quin punt ambigu, on se certificava que el *Tractatus* d'Eimeric contenia diverses heretgies i errors de Ramon Llull. La presència en l'acte consistorial del cardenal de València significaria que la més alta jerarquia eclesiàstica es posava d'alguna manera al costat de l'inquisidor. C. EUBEL, dins *Hierarchia Catholica Medii Aevi*, Münster 1898, 27, documenta una primera estada de Jaume d'Aragó a la Cúria el 19 de gener del 1389, confirmada per R. BRUN, *Quelques italiens d'Avignon au XIVe siècle II. Naddino de Prato, médecin de la cour pontificale*, dins "Mélanges d'Archéologie et d'Histoire de l'École française de Rome" XL (1923) 220-236. Eimeric és per ara l'única font que documentaria la presència del cardenal de València a la reunió consistorial del 20 de gener del 1390.

125. Aquest és el punt que caldrà un dia aclarir del tot. Enllestit el 1376, el mateix any de la butlla *Conservationi puritatis*, es fa difícil de pensar que entre els 22 manuscrits que han restat del *Directorium*, en relació íntegra o parcial, no n'hi hagi cap que transmeti, en el capítol dels errors de Llull i dels lul·listes, i qui sap si en d'altres punts, un estat del text anterior a la intervenció de l'inquisidor mateix en el manuscrit del convent de Girona, datable entorn de 1390. Ara bé, aquest no és un punt que es pugui simplement pensar, sinó que ha d'ésser críticament establert, cosa que és lluny d'ésser feta. L'única observació que avui podem afegir a aquest debat és que el ms. del *Directorium* actualment conservat a la biblioteca de l'Escolial, sign. N. I. 18, que creiem anterior a l'exemplar gironí ara a la biblioteca B. March de Ciutat de Mallorca, sign. 104-II-7, dóna la llista dels cent articles lul·lians amb indicació dels llibres de Llull d'on han estat extrets, tal com hom podrà veure en la transcripció que en donem en la nota on es descriu el sobredit ms. escurialenc i on raonem perquè el creiem anterior al de Mallorca (pp. 525ss. d'aquest volum). Més encara, cap al final de l'*Expurgate vetus fermentum*, acabat el 1389, hi ha un text d'Eimeric que vindria a corroborar la nostra suposició. En aquell tractat l'inquisidor discuteix cent proposicions lul·lianes, de les quals no dóna mai la font, i al final explica per què: "Nec miretur quisquam si libros in quibus sunt positi dicti articuli non signavi, nam hoc feci propter tria: Primo, quia paucis demptis librorum dicti Raimundi tituli ignorantur. Secundo, ne dicte doctrine perverse

conclusions de la comissió Ermengol i llur validació reial un lul·lista s'acostés a l'inquisidor per a demanar-li un exemplar de l'*Arbre de Filosofia d'Amor* li devia causar el mateix efecte que si li volien posar un llibant al coll. La cautela s'imposava perquè l'enemic es demostrava astut i decidit.

Hem de concloure, doncs, que el lul·lisme valencià del tres-cents ha estat molt dignament representat per Galceran ces Fàbregues, Pere Geronès i Francesc de Luna. Conjuntament amb d'altres i assenyaladament amb els lul·listes barcelonins i gràcies a l'ajut inestimable de Bernat Ermengol¹²⁶,

---

sequacibus malignandi et errandi materia ministretur, cum exemplaria plura habeantur et nonnulla scriptoris vitio sint corrupta. Tertio, quia non est de more Ecclesie libros signare, cum per eam doctrina aliqua condemnatur, et nec libri, immo nec articuli designantur in c. *Etiam sancta romana*, D. XV, et in c. *Ad nostrum*, *De Hereticis*, in *Clementinis*, multi articuli condemnantur et libri non designantur. Dominus etiam Gregorius papa undecimus, qui doctrinam istius Raimundi ut hereticalem in viginti voluminibus et ducentis articulis condemnavit, nec libros nec articulos designavit" (Sevilla, Bibl. Cap. y Colomb., ms. 141-23-15, f. 219rb). No entrarem ara a fer cap valoració d'aquestes notes de l'inquisidor, car ho reservem per a més endavant, si Déu vol, tot i que no podem estar-nos de fer notar que la segona raó al·legada per l'inquisidor conté dues coses completament diferents: la primera és l'intent confessat de no donar ocasió de fer mal i d'errar en matèria de fe; l'altra és l'al·lusió a la difusió de l'obra lul·liana, amb l'avís que alguns exemplars són còpies deficientes. La "materia malignandi" al·ludeix al perill de caure en heretgia, o al·ludeix als treballs de la comissió Ermengol? La "materia errandi" es refereix al perill de caure en heretgia per part dels fidels o és una defensa personal d'Eimeric davant l'acusació que hom li ha fet de tergiversar els textos de Llull per tal de poder-los incriminar d'heretgia? I els exemplars alterats per vicis de còpia, d'on surten? Com sigui, es multipliquen els indicis de la importància i la influència que va tenir la reunió del 1386 convocada i presidida per Bernat Ermengol.

126. Podia una comissió oficial de teòlegs impugnar el treball d'un inquisidor? No, i aquí rau el mèrit de Bernat Ermengol. Hem parlat molt conscientment de *comissió Ermengol*, perquè fou ell qui la formà i qui donà força a les seves conclusions. En efecte, en tant que provincial, a qui competia de nomenar l'inquisidor, Ermengol assumí personalment la inquisició dels heretges a la Corona d'Aragó, d'acord amb Pere III. Ni el rei ni ell no van poder anul·lar els poders inquisitorials d'Eimeric, perquè en virtut del privilegi papal del 1372 el gironí havia estat sostret a l'obediència dels seus provincial i general, i depenia directament del papa. Però si Ermengol no podia arraconar Eimeric, en tant que inquisidor podia entrometre's en la seva feina i esmenar-li la plana? No hem sabut trobar un fonament jurídic clar, si és que calia, per a una tal operació, que no deixava d'ésser una desautorització formal d'un home investit de la més alta autoritat judicial delegada en matèria doctrinal. Era, però, no res més que una desautorització personal, i el fet no invalidava cap acte subsegüent d'Eimeric, en virtut del principi segons el qual un inquisidor no pot procedir mai contra un altre inquisidor ni en el cas que fos sospitós l'heretgia: *Directorium*, III pars. q. 30, 558b: "Tricesima quaestio est: Vtrum Episcopus vel inquisitor possit procedere contra alium inquisitorem delatum vel suspectum de heretica prauitate? Respondemus quod Episcopus non: quia Episcopus (vt supra dictum est) inferior est. Nec etiam Inquisitor, quia par est: Inferior autem in superiore et par in parem non habent dominium. 21. distinct. *Inferior*. Et etiam ipse Inquisitor est officialis, vel saltem nuntius domini nostri Papae, quia delegatus eiusdem, vt patet in capite *Ne aliqui*, *De hereticis*, libr. 6. Contra officiales autem et nuntios domini nostri Papae non possunt Episcopus et Inquisitor procedere, vt patet supra, parag. 2 in extrauaganti domini Ioannis XXII *Cum Matthaeus*, vbi reprehenditur Inquisitor, quia processerat contra G. capellanum domini nostri Papae ... Crederem tamen, quod sicut

van saber dissenyar una estratègia modèlica per a desfer el mal que Eimeric havia fet al lul·lisme. Primer una estratègia intel·lectual: avaluar, encara que fos amb pocs mitjans o amb petits passos, la qualitat del treball de l'inquisidor, i, un cop descobert el seu punt feble, plantejar la hipòtesi de la falsificació dels articles lul·lians per part d'Eimeric, amb la conseqüent necessitat de reexaminar el cas des del principi i, evidentment, sense la participació d'Eimeric. Després, una estratègia política, per tal de guanyar a la causa lul·liana un rei que, per reacció a la política del seu enèrgic pare, per complicitats en el problema del Cisma i per cobdícia i covardia personals, podia haver estat un titella a les mans d'Eimeric, i almenys en dues ocasions, ho fou d'una manera cabal¹²⁷. De tot se'n sortiren bé, cal suposar que no sense dificultats, i l'inquisidor va haver de començar a prendre mesures defensives. Som conscients de no haver dit aquí tot el que podríem haver afegit encara en il·lustració del tremp, de la valentia i de la finor amb què treballaren els oponents d'Eimeric. Tindrem temps, si Déu vol, de tornar-hi. Mestrestant esperem que als tres valencians que hem esmentat en aquestes pàgines els serà reconegut en endavant el mèrit indiscutible d'haver mantingut una posició digna, intel·ligent i positiva en la lluita a favor de Llull, en la circumstància més difícil i complicada per la qual va haver de passar el lul·lisme.

7. ELS LUL·LISTES DEL "DIALOGUS"

Sobre aquest rerafons històric, ara potser podrem copsar millor com i perquè Eimeric presenta tan despectivament els lul·listes amb els quals fingeix de discutir en el *Dialogus contra lullistas*.

Per començar, i de manera reiterativa, Eimeric descriu els lul·listes com gent ignorant del trivi i del quadrivi, de la medicina, del dret, de la filosofia i de la teologia, és a dir, completament al marge dels corrents científics de l'època; els qualifica, a més, com a homes del comú, contraposant-los a

---

ibidem dicitur de officialibus et nuntiis domini nostri Papae, et de Episcopis dicitur in c. *Inquisitores*, quod Inquisitores non possunt procedere contra eos, sed possunt et debent se plene informare et significare domino nostro Papae".

127. La primera vegada fou el trenta d'octubre de 1387, quan, a través del rei, Eimeric va fer aplicar dràsticament les mesures que proposava la butlla de Gregori XI contra Llull: cfr *Documents* I, 347-348. La segona vegada fou el trenta de juny de 1391, quan escriu al papa: "... humiliter supplicantes quatenus sinistra referentibus de inquisitore predicto aures vestre clemencie placeat denegare": cfr *Zur Vorgeschichte*, 136-137, document vergonyós, que fa pensar en el que deien els lul·listes valencians a propòsit de l'entesa entre el rei i l'inquisidor per a repartir-se el preu de les "composicions" amb els infeliços processats en matèria de fe. O cal pensar que en el consistori al·ludit en el text corresponent a la nota 119 l'inquisidor va sortir reforçat en el seu conflicte amb el cardenal i els lul·listes, i el rei no va tenir més remei que acceptar l'*statu quo*?

l'estament noble, descrivint-los com a mercaders i menestrals. L'orgull del mestre en teologia¹²⁸ esclata en la manera com invectiva els membres d'una classe considerada inferior:

I. *Libenter suffertis insipientes, cum sitis ipsi sapientes. Secundum ignobilitatem dico.* Nonne est vestra summa insipientia quod vos, cum non sitis geometrici, non arithmetici, non grammatici, non logici, non mathematici, non metaphysici, non physici, non chirurgici, non canoniste, non legiste, non astrologi, non theologi, non philosophi, non musici, non imperatores, non marchiones, non reges, non nobiles, non potentes, non milites, non barones, non tirones, non duces, non principes, sed potius sitis homines vulgares, homines communes, homines siquidem mercatores, cerdone, sartores, sutores, fullones, fossores, agricultores, fabri lignarii, fabri ferrarii, argentarii, pigmentarii et lanarii, nolitis credere theologie magistris, canonistis, legistis, prelati vestris ordinariis, Cardinalibus mundi et Ecclesie cardinibus, quinimmo nec sanctissimo domino nostro pape Christi vicario in fidei mysterio? Que est vel esse potest major imprudentia, maior stultitia, maior insipientia? Responde, stulte lullista!¹²⁹.

L'orgull professional del teòleg Eimeric està ben documentat i és un dels elements històrics que bateguen en el *Dialogus*. Però el segle XIV és un segle "modern" i d'altres professionals tenien també el seu legítim orgull i no s'estaven de palesar-lo. Justament algun dels lul·listes que tan pregonament desprecia Eimeric no tenia cap temor d'encarar-se amb l'inquisidor, altercant amb vivacitat, tal com fa constar el 1388 el metge Pere Geronès, parlant del seu company Galceran ces Fàbregues:

... Addiecit etiam ipse testis quod post hec, cum dictus inquisitor nollet facere predicta et assereret se nichil facturum pro Papa, nec pro Cardinalibus, quasi volendo dicere quod non habebat superiorem, dictus Galcerandus Cesfàbregues dixit ipsi inquisitori:

– Ob hoc quia vos intenditis non habere superiorem, die dominica transacta predicastis publice in sede Valentie de Trinitate et reprobastis Aristotilem, beatum Thomam et Vincentium de ordine predicatorum, et Albertum Magnum et plures alios philosophos super alquimia, et certe dixistis multa que possent vobis bene reprobari ex dictis istorum dominorum doctorum.

---

128. Amb la seva coneguda sagacitat es preguntava l'any 1926 Jordi Rubió, en parlar de la polèmica Lull-Eymerich: " ... ¿qui sap si Eymerich representava l'opinió de l'aristocràcia del pensament filosòfic del seu temps i de la seva terra, concretada en els Dominicans, enfront d'una imposició irresponsable de la plebs diletant?"; cf. *Ramon Llull* dins "La Revista dels llibres" 14-15 (juny-juliol 1926) 87-88, publicat també dins Jordi RUBIÓ I BALAGUER, *Ramon Llull i el lul·lisme. Obres de Jordi Rubió i Balaguer II*, Barcelona, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya - PAM 1985, 19-34.

129. Cfr infra, línies 655-669. Cfr també línies 31-37, 1051-1053, 1431-1434, 2355-2359.

Et tunc dictus frater Nicholaus Eymerici, respondens multum furiose, dixit:

– E pes al món e.a Déu que metges e mercaders vinguen a reprouar mestres en theologia de theologia et de filosofia!

Vel similia verba. Et iniicit manus in quendam incaustorium plumbi et magnos ictus percussit cum manibus in quodam libro suo. Et ipse testis et dictus Galcerandus dixerunt:

– Nos non dicimus aliquid de theologia, sed de philosophia, et sciatis pro certo quod quotiescumque vos predicabitis in sede Valentie coram populo, quod ibi sunt homines intelligentes in quacumque facultate bene sicut vos.

Et exinde recessit ipse testis et alii predicti a presentia dicti inquisitoris¹³⁰.

Encara que en aquella època Eimeric s'atribueix un *status* preeminent com a mestre i inquisidor¹³¹, algunes vegades els seus lul·listes evoquen situacions d'un realisme molt cru i franc, com és ara quan blasmen Eimeric perquè el combat contra Llull i els lul·listes se l'ha de menar tot sol, amb un buit esfereïdor entorn d'ell:

L. *Nonne bene dicimus nos quia samaritanus es tu et demonium habes?* Nam adhuc blasphemare sic audes. Nonne tu solus es et in omnibus in hoc alienus es? Quomodo ergo dicis quod samaritanus non es? Nonne et *demonium habes*, quia tan grande mendacium firmiter tenes? *Nonne ergo bene dicimus nos quia samaritanus es tu et demonium habes?*

I. *Quare detraxistis sermonibus veritatis?* Ad increpandum verba componitis, subvertere nitimini amicis vestrum; non invenietis in ore meo nisi verum.

L. Mirum in modum! Cur loqueris in vanum? ...¹³²

El combat fou sens dubte dur i Eimeric n'era conscient, perquè també registra, amb un realisme que sembla ingenu i no ho és gens, la sensació de mal-son que la seva acció causà en el grup lul·lista amb el qual s'enfrontà:

I. O stulti et mente capti! *Quamdiu vos patiar?* *Quamdiu confabulabor vobiscum?* Trahat me Deus ad seipsum, ut relinquam mundum; genu flexo oro eum, ne habeam tractare vobiscum; defessus enim sum.

L. Si defessus es per tractare nobiscum, et nos magis defessi sumus agere tecum; non enim fecisti nobis, facis neque facies nisi malum.

130. AMV, *Procés de MCCC LXXX VIII*, f. 68r-69r.

131. Per exemple, quan emfatitzava el fet d'haver comentat diversos llibres bíblics, segons el testimoni del valencià Pere Joan: "Dictus frater Nicholaus Eymerici dixerat quod ipse non faceret aliquid pro domino papa nec pro Cardinalibus, quia ipse intelligebat ita bene sacras scripturas quemadmodum sanctus Augustinus et alii sancti doctores Ecclesie Domini": *Procés de MCCC LXXX VIII*, f. 132r. L'any 1388 Eimeric havia comentat ja els evangelis de Mateu, Joan i Lluc, i estava a punt d'acabar el comentari de Marc; cf. el nostre *a. c.*, supra, a la nota 3, pp. 377-378.

132. Cfr infra, línies 625-633.

I. *Ve qui dicitis bonum malum et malum bonum!* Non feci vobis nisi bonum, sed non agnoscitis nec sentitis, quia phrenetici estis et in medicum insurgitis; quod eterne mortis indicium est in vobis ...¹³³

La duresa del combat s'expressa també en els insults que salten de banda a banda; i si Eimeric no amaga els del seu cantó, tampoc no calla els de l'altre:

L. ... Dixisti ulterius quod ex hoc sumus heretici mente capti. Semper ad iniurias ora laxasti, nunquam loqui absque iniuria didicisti. Quare loquens sic nobis iniuriasti? Quare presumpsisti? De presumptione nos arguis, sed tu in presumptione incidis: Presumptuosus es nimis¹³⁴.

Per aquest camí, la literatura antilul·liana d'Eimeric és plena de recursos. Ja ens hem referit a l'acusació de cismàtic que l'inquisidor pro-avinyonès llençava contra Pere Rossell, si és que aquest era pro-romà. Com fos, Eimeric presenta els lul·listes com a partidaris d'Urbà VI, i no es pot negar que la caracterització que en fa és literàriament reeixida:

I. Num ignoratis quod iste magister Petrus sit scismaticus? Utique est scismaticus qui ab Ecclesia et Christi vicarii obedientia est divisus.

L. Et quis est iste Christi vicarius verus et indubius?

I. Dominus Clemens septimus.

L. Quid dixisti? Cito deliberasti! Aliud dicunt multi et utique magni.

I. Quis est ille *in Iherusalem peregrinus*, vir utique litteratus qui viderit factum et vertat in dubium?

L. Ut diximus, cito credidisti; *qui autem cito credit levis corde existit*; dimitte et ad aliud te converte!

I. Non cito credidi, quia Rome factum oculis meis conspexi, utique presens fuit, et quia vidi, e certo negare non valeo. Iste autem miser magister non vidit, non fuit, sed perperam informatus ad eum quem dicunt Urbanum se convertit et sic scismaticus sistit.

L. Quid ad rumbum? Tolle totum et converte te ad propositum articulum.

I. Multum est ad rumbum quod sic confidatis et vos convertatis ad scismaticum, ut eum non reputetis dicere nisi verum. Num et vos scismatici estis coramque cum eo trahitis?

L. Ut diximus, dimitte istud et convertere ad aliud.

I. Scio quod urbaniste fuistis, nescio si nunc estis.

L. Dimitte verbum, quia aliud non habebis responsum.

I. Ut video, et erubescitis et timeris ...¹³⁵

133. Cfr infra, línies 1064-1072.

134. Cfr infra, línies 1435-1439.

135. Cfr infra, línies 743-766. A finals de 1389, ja feia onze anys que Eimeric havia escrit el voluminós *Tractatus seu quaestio super scismate*, acabat a Anagni l'agost de 1378, poc abans de l'elecció de Climent VII. No tornaria a reprendre la seva literatura cismàtica fins al 1395. Cfr el nostre *a. c.*, supra, nota 34, pp. 377-378.

El silenci tàctic dels lul·listes i la confusió que els pinta a la cara Eimeric dibuixen un quadre versemblant. Atès a qui s'adreçava l'obra, i atès que a Catalunya, almenys, el sentiment pro-avinyonès era força general, la insistència d'Eimeric en l'urbanisme del grup lul·lista segurament és un recurs de propaganda més que no pas una veritat històrica incontrovertible. Perquè ja és prou sabut i comprovat que les dues obediències foren una realitat fluida i canviant, tan des del punt de vista de les institucions com i encara més des del punt de vista de les consciències individuals... i de les circumstàncies.

A més de presentar-los com a cismàtics, Eimeric aprofita l'avinentesa per a acusar els lul·listes d'ésser rebels en l'ordre doctrinal. L'ocasió és presa de l'oposició que manifesten a acceptar la butlla antilul·liana de Gregori XI *Conservationi puritatis*, inclosa per Eimeric en el *Dialogus*, suscitant la protesta i el rebuig dels lul·listes:

L. Non recordaris quod, cum super primo articulo supradicto pariter deceptaremus, quod tu litteras pape Gregorii in medium detulisti, in quibus certe docuisti quod viginti et ultra in theologia magistri viginti volumina nostri almi magistri Raimundi Lulli cum multa diligentia legerunt et examinaverunt, et tamen, ut dixerunt, ducentos articulos in illis hereticales invenerunt, ista domino Gregorio retulerunt et eorum consilio per dominum Gregorium ut tales condemnati sunt? In quo, ut ibi diximus, dominum Gregorium turpiter deceperunt; qui articuli non hereticales, sed catholici in veritate sunt, cum tota illa Raimundi doctrina, ut scimus, fuerit ei a Domino Ihesu Christo oretenus revelata; et ita credimus et firmiter profiteamur. Habes plane quod probavimus quod diximus.

I. Vestram in presentiarum dementiam demonstrastis, vosque esse scismaticos, rebelles et inobedientes et divisos manifestius comprobastis. Quid adhuc queritis?¹³⁶

Amb això n'hi ha prou perquè Eimeric tracti els lul·listes d'herètics¹³⁷, d'ignorants, de pertorbats, de gent que delira¹³⁸. El *Dialogus* és un text molt violent contra els oponents de l'inquisidor, i per a la seva comprensió no s'ha de perdre mai de vista la jugada que la ciutat de València i els lul·listes fan a Eimeric l'estiu del 1388: no té res d'estrany que d'un context tant aferrissadament polèmic en surtin guspies i centelles!

Ara bé, encara que pugui semblar estrany, en el *Dialogus* hi ha un moment de calma i de serenitat, quan en la discussió de la proposició vuite-

136. Cfr infra, línies 960-974. També línies 507-511, 1448-1462, 1942-1946, 2518-2528.

137. Cfr infra, línies 997, 1090, 1109-1110, 1157-1165, 1275-1339, 1426, 1616-1623.

138. Cfr infra, línies 574, 687, 705, 829, 1071, 1165-1166, 1394, 1426, 1554, 1907-1908, 2269, 2252.

na els lul·listes proposen a Eimeric un canvi radical en el seu capteniment envers la doctrina lul·liana: li proposen que deixi de tractar-la com inquisidor i la tracti com a censor. L'ocasió —no ho oblidem: artificialment elaborada per Eimeric— és presa d'uns mots ocasionals que l'inquisidor es posa a la pròpia boca:

I. ... ego ipse in libris Raimundi efficaciter legi, diligenter discurre, ultra triginta volumina cum magna diligentia transcurri et clare intellexi, et multa insana et multa sana ibi esse comperi.

L. Multum placet quod dicis, contra te dicis.

I. Et quid dico quod et contra me dico?

L. Etenim dixisti quod multa sana in libris Raimundi invenisti.

I. Si dixi, quia dixi, verum dixi quod in libris Raymundi multa sana et multa insana repperi. Comperi enim in illis multa catholica et multa hereticalia; non est enim aliqua doctrina que quantumcumque mala inmixta non habeat aliqua bona, nec quantumcumque hereticalis et erronea que non contineat in se aliqua catholica atque vera. Qui est ille mendax homo qui numquam proferrat verum, sed semper falsum? Etiam demones clamabant Dominum Ihesum Nazarenum fore Christum in lege promissum. Quis est ille hereticus tam insanus qui nunquam scripserit seu posuerit nisi heresim atque falsum? Non Arrius, non Sabellius, non Valentinus, non Fontinus nec quisquamque alius; omnes enim vera et falsa, catholica et hereticalia pariter miscuerunt et ita multos homines deceperunt, eisque ex hoc crediderunt.

L. Multum bene dicis, si tamen verum dicis.

I. Verum dico in hoc quod dico: quod non est aliqua doctrina quantumcumque prava que non permixta habeat aliqua bona. Verum etiam dico in hoc quod dico: quod in doctrina Raimundi hereticalia et catholica sunt permixta¹³⁹.

Els lul·listes aprofiten l'ocasió al vol. Si l'inquisidor admet que en l'obra de Llull hi ha elements valuosos al costat d'elements espuris, el que s'imposa és un treball d'expurgació:

L. ... posito et non concesso quod in libris Raimundi sint aliqua falsa et multa vera, quid ex hoc sic damnas Raimundum? Quare etiam non dammas Gregorium, Augustinum, Hieronymum et multos sanctos doctores alios, qui inter multa que dixerunt vera aliqua posuerunt falsa?¹⁴⁰

Aquesta forma d'argumentar dels lul·listes és típica d'un segle crític com el XIV, i si Eimeric la recull en el *Dialogus* és perquè és bona. El conreu de la teologia com a ciència havia fet emergir una imatge més rica i matisada de la tradició teològica eclesiàstica, i els teòlegs del XIV estaven acostumats a gabellar bé les "auctoritates", que eren admeses o rebutjades

139. Cfr infra, línies 1914-1939.

140. Cfr infra, línies 1949-1953.

a través d'un criteri que només havia pogut fer sorgir la Universitat: el consentiment general dels teòlegs, com avui només es consideren certes aquelles teories científiques que són admeses per la generalitat de la comunitat científica internacional. Els lul·listes interlocutors d'Eimeric demanen per a la doctrina lul·liana un tractament professional ponderat, que eviti l'extremisme i el rigor de la investigació inquisitorial, forçosament malèvola, en el sentit que la seva finalitat és detectar l'heretgia per molt que s'amagui. La posició dels lul·listes implica admetre per endavant que en la doctrina lul·liana hi ha aspectes que caldria expurgar, però la concessió implica també que hi ha molt a preservar i, per tant, a desenvolupar i transmetre.

El fet que Eimeric s'allargui en la discussió d'aquest punt i que intenti de fonamentar el seu punt de vista contrari en arguments que prescindeixen de la pura invectiva, és indicatiu de l'entitat doctrinal i històrica del problema. A més, el *Dialogus* sembla fer-se ressó fins i tot del punt de partida del problema: els lul·listes són conscients que una de les barreres que impedeixen la recepció i el desenvolupament de la doctrina lul·liana és la terminologia inusual de Llull, la qual cosa vol dir el seu sistema artístic¹⁴¹. I fins i tot és possible que alguns fossin conscients que en l'obra lul·liana hi havia formulacions poc encertades¹⁴². És molt arriscat d'intentar llegir el *Dialogus* a contrallum, distingint allò que és un fet objectiu d'allò que és l'opinió subjectiva de l'inquisidor. Però estem ben informats dels mètodes processals d'Eimeric, exposats en la tercera part del *Directorium*, on apareix molt

---

141. En el *Dialogus*, a part d'assenyalar que Ramon Llull deia moltes coses "contra communem opinionem multorum" (cfr. infra, línies 1956-1958) i parlava "sub verbis variis, peregrinis et inusitatis" (cf. infra, línia 2007), Eimeric no parla de l'Art lul·liana. Hi al·ludeix, en canvi, i ben clarament, en el darrer dels cent articles antilul·lians del *Directorium*, 260b: "Centesimus articulus: Quod Deus contulit ipsi Raymundo Lullo istam Artem et doctrinam generalem in quodam monte; qui sibi apparuit crucifixus, et contulit eam sibi pro huius saeculi tenebris illustrandis, quae est generalis ad omnem scientiam, et naturalem et medicinam et ad iura, et valet specialiter ad destruendum errores" [L'Escorial, ms. N. I. 18, f. 92va; Palma de Mallorca, Bibl. B. March, ms. 15-III-6, f. (LXXVIIc)]. Cap al final de l'*Expurgate vetus fermentum*, hi ha una al·lusió a les arts lul·lianes, que en realitat és una al·lusió als capítols finals del *Libre de contemplació* (cfr. l'article de J. Perarnau citat infra, nota 312): "Multa alia, quorum quedam videntur hereticalia, quedam erronea, quedam de fide suspecta, quedam falsa, quedam male sonantia et quedam piarum aurium offensiva, ponit iste Raimundus in suis libris; et presertim ponit quasdam artes a Domino attingenda attingendi, vt pote quod homo libere et voluntarie rapiatur et a sensibus totaliter alienetur; et dimissis aliis, ponit artem, ut dicit, quomodo quilibet per coniunctiones et calculationes litterarum alphabeti posset cognoscere de se si est in statu salvationis vel damnationis, et multa alia de artibus inveniendi per litterarum alphabeti coniunctiones, que non curo adducere, quia nulla fulsiuntur ratione, minus veritate; et predicat quod homo quidam veniet qui doctrinam suam destruet, et super hoc multum conqueritur et doctrinam suam sanctis omnibus recomendat" (Bibl. Cap. y Colomb. de Sevilla, ms. 141-23-15, f. 218v).

142. Cfr. infra, línies 1974-1975: "Raimundus autem iste ... posuit articulos male sonantes".

clar que l'inquisidor se les sap totes per arribar al fons de la qüestió: obtenir la confessió del suspecte. Arribar a aquest resultat justifica tots els meandres, voltes i astúcies emprades en el curs del procés. D'una manera semblant actua l'inquisidor en el *Dialogus*: es tracta d'evidenciar —aquest cop literàriament— l'hereticalitat dels lul·listes, fonamentada en l'hereticalitat de llur mestre, i aquesta hereticalitat és abordada des de tots els punts de vista possibles, entre els quals hi ha forçosament els punts de vista de l'adversari, és a dir, elements objectivament històrics.

Per això sorprèn que els lul·listes d'Eimeric, que ell pinta tan obcecats, ignorants i caparruts, es despengin de sobte plantejant el cas d'Orígenes, el gran teòleg de l'església oriental, formulador de molts errors i heretgies que foren condemnades al seu moment, però, al capdavant, gran teòleg. L'argument dels lul·listes és ben construït: Orígenes és un teòleg del qual es van reprovar moltes heretgies, però la part bona de la seva obra continua viva i és honorada dins l'Església. Perquè no es fa així amb Ramon Llull?

L. ... Adhuc deducimus contra te: Nonne Origines posuit multas hereses manifeste? Quid dicis ad hoc?

I. Dico vos dicere verum.

L. Et tamen Ecclesia suscipit opera sua et *Homilie* sue leguntur publice in Ecclesia. Quare ergo non condemnas Originem sicut condemnas Raimundum nostrum doctorem?

I. Condemno etiam Originem in quibus hereticavit, commendo Originem in quibus luculenter aliqua evangelia declaravit; in quibus male, nemo peius; in quibus bene, nemo melius. Sanctus enim Hieronymus Originis opuscula diligenter examinavit, zizaniam a tritico separavit, queque vera elegit Ecclesie obtulit, electa Ecclesia approbavit et reiecta a Hieronymo reprobavit.

L. Et quare de libris Raimundi magistri nostri sic non fit?¹⁴³

El mateix tipus d'argument és repetit a propòsit del *Liber Sententiarum* de Pere Lombard, el manual medieval de teologia universitària¹⁴⁴, on hi ha més d'una tesi que fou unànimement deixada de banda pels teòlegs. La insistència dels lul·listes només s'entén com a signe de llur propòsit de reconduir l'acció inquisitorial i persecutòria contra l'obra de Llull cap a una acció de censura limitada de la mateixa.

Ens inclinem a creure que el ressò que aquesta qüestió obté en el *Dialogus* obeeix a un fet real, amb el qual l'inquisidor es va haver d'encarar. No som tan ingenus de suposar que tots els lul·listes que va tractar Eimeric pensessin en aquests termes. Més d'un n'hi hauria de fanàtic! Aquesta discussió de la vuitena proposició del *Dialogus* ens situa a nosaltres davant la flor del lul·lisme de finals del XIV, un lul·lisme al si del qual ja ha penetrat

143. Cfr infra, línies 1984-1996.

144. Cfr infra, línia 2009 i ss.

la reflexió crítica sobre el llegat de Ramon Llull, i des del qual, a conseqüència —ben cert— de l'atac inquisitorial, es formulen mesures normalitzadores, com és l'expurgació i la censura limitada, amb la intenció final de fer possible el desenvolupament de la doctrina lul·liana dins l'Església.

Per tal d'escapar-se de l'argumentació dels lul·listes, Eimeric contraargumenta de tres maneres. En primer lloc reafirma que Llull va escriure coses contra la fe i la veritat catòlica, sobre el rerafons de la condemna de Gregori XI:

... Raimundus autem magister vester nedum posuit multa contra communem omnium opinionem, immo et plura contra fidem, contra catholicam veritatem, utpote heretitalia manifeste; quare non est equa via huius et illorum.

... Raimundus autem vester si scripsit multa et varia volumina, scripsit in quibus multipliciter hereticavit, immo solum in viginti voluminibus hereses ducentas inseruit, ut Gregorius censuit¹⁴⁵.

Segonament exclou la possibilitat humana de procedir a l'expurgació o censura de l'obra de Llull a causa de la seva extensió i difusió, i també a causa de l'afició dels lul·listes a no deixar en mans alienes les còpies de l'obra de Llull i de llur obcecació en la defensa a ultrança de la puresa, santedat i orgen diví de la doctrina lul·liana:

L. ... Tu, qui inquisitor diceris et existis, vitare hereses cupis, ut pretendis. Accipe quod consulimus et obtinebis; recurre unum Raimundi diligenter librum et, si reperias aliquem hereticalem articulum, retine et nota illum; et sic alium et alium, quousque purgaveris totum librum et habebis totum catholicum. Fac idem de omnibus aliis et habebis catholicos omnes Raimundi libros, quod queris.

L. Rem difficilem et inutilem postulatis.

I. Cur difficilem et inutilem? Quare difficilem?

I. Difficilem, propter librorum multitudinem; non enim edidit librum unum tantum, sed dicitur communiter quod ultra centum. Et quis et unde congregabit tantam copiam librorum hinc inde dispersorum? Apud quem reperientur omnes, ut habeantur omnes? Papa Gregorius mandavit et mandatum publicari fecit per ecclesias cathedrales Cathalonie omnes quod ad Romanam curiam deducantur omnes, et tamen non sunt deducti nisi pauci; et de Parisius et aliis partibus mundi nulli. Etenim a tenentibus et diligentibus celantur et absconduntur, et tamen excommunicationis sententia involvuntur.

L. Habeantur qui poterunt haberi.

I. Non datis remedium egritudini; remanebunt quamplurimi.

L. Habeantur decem vel viginti; corrigantur illi.

I. Adhuc res est difficilis et inutilis.

L. Quomodo difficilis?

145. Cfr infra, línies 1956-1959, 2015-2018.

I. Non propter librorum multitudinem, quia sicut ego habui viginti, quos ad curiam deduxi, sic poterunt haberi et viginti, triginta et quinquaginta; sed propter discurrendi libros gravem laborem. Quis enim erit ille qui velit tantum laborem assumere et qua ratione? Perquirite illum, ubi invenietis eum?

L. Bene presumimus quod nisi tu assumpseris onus, non invenietur alius.

I. Nec ego assumerem solus, sed vellem quod esset mecum unus alius, et melius si tertius; quia *in ore duorum vel trium testium stat omne verbum*; ego enim solus semper haberer suspectus, et iterum quia testis unus testis nullus.

L. Si tu multum tractare volueris, obtinebis, et duos alios tecum habebis.

I. Quis coget illos? Dicatis, non invenietis eos ... Sed posito et non concesso quod simus tres qui purgemus libros viginti vel plures, que utilitas in utrisque? Num purgatis illis viginti purgabuntur omnes similes viginti hinc inde dispersi? Nonne Gregorius viginti examinavit, purgavit et condemnavit, immo ignibus tradidit, et nonne alii et alii viginti consimiles et de eadem materia remanserunt, quibus hodie vos creditis et tenetis? Si libri Raimundi non essent copiat, sed starent tantum originalia, possent purgari et sic purgata esset tota illius doctrina; sed quia tantum sunt copiat et per diversas orbis partes dispersi non possunt purgari. Quare non restat nisi remedium domini Gregorii, qui omnes illius Raimundi libros mandavit per censuram ecclesiasticam interdicti.

L. Rationabiliter videris loqui. Adhuc exponemus tibi alium modum; audi illum.

I. Audio.

I. Augustinus condidit multos libros, examinavit post illos et purgavit eos, non tamen abrasit nec inmutavit eos, sed condidit quendam alium librum in quo omnia non bene dicta coniunxit, quem *Librum Retractingum* appellavit. Vade et tu fac similiter: de omnibus libris Raimundi abstrahe pretiosum a vili estimatione tui et fac unum librum retractationum vel correctorium, et totum residuum tunc apparebit bonum et sanum.

I. Ut supra dixi, et hic dico: rem difficilem et inutilem postulastis, et causas quibus dixi. Qui erunt homines qui omnes libros Raimundi in tanta multitudine congregabunt, qui examinabunt, cuius auctoritate sententiabunt et qua ratione ad tantum laborem trahi poterunt, non videtur. Quodsi fecerint, quid valebit? Num quilibet lullista dictum librum semper habebit? Num illi fidem dabit? Non; si non creditis Gregorio romano pontifici, quomodo credetis mihi vel alteri?¹⁴⁶

Finalment, Eimeric opina que expurgar o censurar l'obra de Llull, a diferència de la d'Orígenes i ja no diguem la de sant Agustí, no aportaria cap utilitat a l'Església, atès que la doctrina és insana i que, al capdavall el seu origen és diabòlic:

I. ... alias eius doctrina nullum fructum Ecclesie protulit nec profert, neque mirum: quia illi Raimundo a demone fuit data, previis certis cerimoniis

146. Cfr infra, línies 2026-2043, 2050-2096.

atque pactis, ut est artis pariter atque moris; quare comparare non debetis libros Raimundi heresum *Libro Petri Lombardi Sententiarum*¹⁴⁷.

Així s'acaba, una mica esperpènticament, l'única discussió serena que hi ha en tot el *Dialogus* entre Eimeric i els lul·listes, l'única també en la qual els lul·listes prenen i menen fins al final el fil de l'argumentació; l'única encara on és l'inquisidor qui és interrogat i ha de respondre. Les respostes de l'inquisidor són molt pragmàtiques i els seus judicis sobre l'obra de Llull traeixen la seguretat del qui parla sobre cosa definitivament jutjada. I atès que finalment es refereix a la doctrina lul·liana com a quelcom provinent del diable, potser ha arribat el moment d'estudiar aquest punt.

8. EL RAMON LLULL D'EIMERIC

8.1. RAMON LLULL, INVOCADOR DEL DIMONI?

En el *Directorium inquisitorum* hi ha la primera referència escrita d'Eimeric a Ramon Llull¹⁴⁸. Val la pena de transcriure-la:

Postquam dominus papa Gregorius XI in consistorio et de consilio fratrum interdixit et condempnauit doctrinam cuiusdam Raymundi lulli cathalani, mercatoris, de ciuitate Mayoricarum oriundi, laici, fantastici, inperiti; qui complures libros ediderat in uulgari cathalano, quia totaliter grammaticam ignorabat; que doctrina erat quamplurimum diuulgata; quam creditur habuisse a diabolo, cum eam non habuerit ab homine, nec humano studio, nec a Deo, cum Deus non sit dator heresum nec errorum, licet ipse Raymundus asserat in libris suis quod eam habuerit in quodam monte a Christo, qui sibi, ut dicit, apparuit crucifixus, qui putatur diabolus et non Christus¹⁴⁹.

Si prescindim de les tintes negres del retrat, ens adonarem que Eimeric ha acumulat en poques ratlles alguns dels elements més antics de l'hagiografia de Llull, assenyaladament les aparicions del Crucificat i la il·luminació de Randa. De fet, després de la *Vita beati Raimundi Lulli*¹⁵⁰, Eimeric és

147. Cfr infra, línies 2018-2021.

148. El text contingut al ms. 1130 de la Biblioteca Pública de Ciutat de Mallorca, f. 1r-v, intitulat *Informatio inquisitoris regnorum Aragoniae, Valentiae ac Maioricarum* i datat el 31 de gener de 1374, té tot l'aire d'ésser una falsificació del segle XVIII, com ho és clamorosament el text de la *Informatio Archiepiscopi Tarraconensis*, que la segueix, folis 2-9r. Cfr PERARNAU, *a. c.* en la nota 23, pp. 112-113, nota 208.

149. L'Escorial, ms. N. I. 18, f. 89rb-va; Cfr Ciutat de Mallorca, Bibl. B. March, ms. 104-II-7, f. (LXXIII) d; *Directorium* 255b.

150. Citarem sempre les dues edicions modernes de la *Vita*, la de Baudouin DE GAIFIER, apareguda a *Analecta Bollandiana* 48 (1930) 130-179, i la d'Hermogenes HARADA,

el primer escriptor que parla de la vida de Llull, i per això, malgrat que ell el veu des de l'angle tan particular de l'inquisidor que persegueix l'heretge, el seu testimoni atge ha d'ésser tingut en compte.

La qualificació de "mercader" que Ramon Llull rep de part d'Eimeric, àdhuc si conté alguna connotació pejorativa des del punt de vista d'un altiu mestre en teologia, no ha deixat de guanyar valor a la llum de noves dades exhumades els darrers anys sobre la vida de Ramon Llull, on ell i la seva família apareixen econòmicament actius fins i tot en la compra i venda d'esclaus¹⁵¹. Tampoc no és sorprenent la qualificació de "català", més de trenta anys després de l'anexió de l'èfimer regne de Mallorca a la Corona d'Aragó¹⁵². Que Ramon Llull no tenia estudis i que de llatí no en sabia o en sabia molt poc, ho afirma la *Vita*: "...intellexit ad tantum negocium nullam se habere scientiam, ut pote qui nec etiam de gramatica aliquid nisi forte minimum didicisset"¹⁵³. Els apel·latius de "fantàstic" i de "fat" se'ls aplica Llull mateix en el *Descobert*¹⁵⁴ i en la *Disputatio Petri clerici et Raimundi phan-*

---

publicada al volum VIII de les *Raimundi Lulli Opera Latina* (Corpus Cristianorum, 34) Turnholt 1980, 259-309. Vegeu la bibliografia sobre la *Vita* publicada per M. BATLLORI i J. N. HILLGARTH, dins *Vida de Ramon Llull. Les fonts escrites i la iconografia coetània*, Barcelona, Associació de Bibliòfils de Barcelona 1982, recollida ara també a Miquel BATLLORI, *Ramon Llull i el lul·lisme. Obra completa volum II*, València, Tres i quatre 1993, 92-93.

151. Cf. Ricard SOTO i COMPANYY, *Alguns casos de gestió colonial "feudal" a la Mallorca del segle XIII*, dins "Estudi General" 5-6 (1985-1986) [=La formació i expansió del feudalisme català. Actes del Col·loqui organitzat pel Col·legi Universitari de Girona (8-11 de gener de 1985). Edició a cura de Jaume Portella i Comas. Homenatge a Santiago Sobrequés i Vidal] 345-369, especialment 348-350 i 361.

152. Mitjançant aquesta afirmació no volem entrar en polèmica amb Àlvaro SANTAMARIA, el qual, en *Ramon Llull y la corona de Mallorca. Sobre la estructura y elaboración de la Vita Raymundi Lulli* (Monografies, 1) Mallorca, Societat Arqueològica Lul·liana 1989, pp. 40, 42 [i 112-113], s'estranya que Ramon Llull rebés aquest apel·latiu i que Jaume II d'Aragó l'anomenés el 1314 "natural nostre"; també ho farà el 1377 Pere III: "... ex quo dictus Raymundus erat Catalanus": ACA, Canc. reg. 1233, f. 100v, i *Documents I*, 268-269, doc. CCLXXXVII, expressions que han d'emmarcar-se en el fet que el regne de Mallorca no deixava d'estar infeudat al d'Aragó i que havia estat repoblat bàsicament per catalans. Santamaria ha raonat molt bé que el càrrec de "Senescal de la taula del rei de Mallorca", que la *Vita* atribueix a Llull, és una proposta difícil d'acceptar al peu de la lletra, perquè tal càrrec l'ocupava un noble (pp. 97-102). Tampoc no ho afinava més la traducció catalana de la *Vita*: "... estant ell Senescal e majordom del senyor rei de Mallorques": *Vita coetània. Introducció i comentaris* per M. BATLLORI, S. I., dins OE, I, Barcelona, Editorial Selecta 1957, 35.

153. Ed. GAFFIER, n° 5, 148; ed. HARADA n° 5, 275. En el pròleg dels *Cent Noms de Déu*, Ramon Llull confessa lleialment la seva ignorància del llatí: "... emperò deim que aquest libre, e tot be, es donat de Deu, segons que dir se cové. Soplec doncs al sant Payre Apostoli e als senyors cardenals que l fassen posar en bel dictat, car yo no li sabria posar, per so car ignor gramàtica": ORL XIX, 79. Els *Cent Noms de Déu* era una de les obres de Llull que Eimeric conegué: cfr infra, nota 176; el que Eimeric diu al *Directorium* sobre la ignorància de la gramàtica per part de Llull en sembla calcat.

154. Les referències que en donarem corresponen a l'edició i al volum citat en la nota precedent; cf. vv 80-82, p. 222; v 189, p. 227; vv 562-564, pp. 242-243.

*tastici*¹⁵⁵. Com anirem veient, no és probable que Eimeric conegués la *Vita beati Raimundi Lullii*; en canvi, sabem que coneixia el *Desconhort*, i a partir d'aquesta sola obra en tenia prou per a referir-se almenys a les aparicions del crucificat i a l'origen diví de la doctrina de Llull.

Passem ara a examinar la segona referència d'Eimeric a Ramon Llull. Que nosaltres sapiguem, és un text de l'*Expurgate vetus fermentum*:

Sed ecce, iuxta sententiam predictam Ihesu Domini salvatoris, insurrexerunt testes iniqui, pseudo Christi, pseudo apostoli, pseudo prophete, pseudo et evangeliste, vulpecule subdole in veritate, utpote Arrius, Sabellius, Fontinus, Valentinus, Pelagius, Donatus, Iulianus, Nestorius, atque multi alii heretici pharisei, qui suis sententiis involutis et sermonibus inperitis quamplurimos seduxerunt, retro post Satanam abeuntes. Verum ut in presentiarum de aliis tractemus et ad propositum accedamus: Ecce, ut previdit pariter et predixit in sua *Apocalypsi* Johannes propheta, “de mari ascendit bestia” multa gerens “cornua”, multa “habens capita, et super illa blasphemie nomina; hec bestia “aperuit os suum in blasphemias contra Deum, blasphemare nomen” sanctum “eius, tabernaculum” dignum “eius et qui in celo habitant”, sanctos eius. Que est moraliter ista “bestia”, nisi Raimundi Lull persona, primitus, inquam, mere laica, ignorans tota et litteris imperita, etiam gramatica? Sicut enim laici et clerici celo, sic et laici bestiis, et clerici spiritibus merito comparantur. Quid quod “de mare ascendit”, nisi quia de Maioricarum insula infra mare posita suo ortu processit? Quid quod “habuit” multa “cornua”, nisi quia plura pro deffensione et fundamento sue insane doctrine producit inventata et insolita principia? Quid quod et “habuit” multa “capita”, nisi quia plura scripsit librorum volumina principalia et capitalia? Quid quod “in eius capitibus erant scripte blasphemie” multe, nisi quod in eius voluminibus et presertim principalibus erant quamplures inserte et scripte hereticales et erronee sententie? Quid quod illa bestia “os suum aperuit et Deum, eius nomen” sanctum, “suum tabernaculum” et beatorum collegium “blasphemavit”, nisi quod dicti Raymundi persona hereses et errores quas scripsit, ore suo proprio docuit, divulgavit, in quibus Deum, eius beatorum gloriosum chorum in celo atque Dei honorem in eius

---

155. “Credebam, inquit, Raimunde, te phantasticum esse. Modo per haec tua uerba cognosco te non modo phantasticum, sed esse phantasticissimum ... Inter nos quaestio uersetur: quisnam fuerit phantasticus ... Homo fui in matrimonio copulatus, prolem habui, competenter diues, lasciuus et mundanus. Omnia, ut Deo honorem et bonum publicum possem procurare et sanctam fidem exaltare, libenter dimisi. Arabicum didici, pluries ad praedicandum Saracenis exiui, propter fidem captus fui, incarceratus, uerberatus. Quadraginta quinque annis, ut ecclesiam ad bonum publicum et christianos principes mouere possem, laboraui. Nunc senes sum, nunc pauper sum, in eodem proposito sum, in eodem usque ad mortem mansurus, si Dominus ipse dabit. Quid ergo? An hoc tibi phantasia uidetur an non uidetur? Conscientia tua iudex existat ... Nam et Deus iudex erit, quem neque potes cogere neque decipere”: *Liber Phantasticus*; dins RLOL 16 [CCCM, 78], 15. Cfr. també *Arbre de Sciència*, pròleg: OE I, 555b: “ ... vos dic que molts hòmens me tenen per fat”.

Ecclesia laudem in terris plurium minoravit et dehonestavit sancte fidei, quam detraxit utique?¹⁵⁶.

Si en el *Directorium* Eimeric emprava tintes negres, ja es veu que en l'*Ex-purgate* utilitza directament els àcids. Més pobre en densitat informativa, el text és un exercici de construcció d'una figura monstruosa.

Al principi del *Dialogus contra lullistas* hi ha, per sort, un text més reposat, que haurà de retenir la nostra atenció:

Postquam enim ipse Raimundus libros plures de diversis materiis condidit et presertim de fidei articulis et Ecclesie sacramentis, quos et que demonstrare atque probare rationibus insolubilibus, necessariis et evidentibus se putavit, ad plura capitula generalia Predicatorum etiam et Minorum perrexit, deinde Parisius accessit; posteaque ad Romanam Curiam properavit et intentionem suam, licet phantasticam, domino nostro pape et predictis ceteris exposuit, videlicet, quod deputarentur iuvenes apti et presertim religiosi qui, spretis doctrinis aliorum quorumcumque, suis intenderent, ad infideles accederent eosque docerent, eius rationes ad probandum fidei articulos et Ecclesie sacramenta contra eos adducerent, et dubio procul pulso omnes infideles converterent, nec invenirent infidelem quemquam valentem suis rationibus contraire sed illarum vigore infideles ad Christi fidem converti totaliter cogerentur; sed in hiis suis intentione et petitione ab omnibus ut phantasticus est repulsus, et tunc Maioricam, unde traxerat originem, rediit, librum *De Planctu* edidit, in quo de domino nostro papa et predictis aliis querimoniam ponit coram Domino Ihesu Christo, clamans quod doctrinam quam sibi ipse Dominus Ihesus contulerat predicti non receperunt, sed potius repulerunt; sed paulo post deffunctus in cemeterio fratrum minorum Maioricis est sepultus; erat enim de tertia regula beati Francisci¹⁵⁷.

Atès que Eimeric cita repetidament el *Desconfort*¹⁵⁸, és ben fàcil constatar que les afirmacions de fets positius del paràgraf acabat de transcriure tenen el seu referent precís en aquell poema lul·lià:

Aparicions del Crucificat	Versos 16-17, 35-36
Donació de la doctrina	Vv. 86, 111, 415, 419-420, 427, 708
Esriptura de llibres diversos	V. 708
Demostració racional de la fe	Vv. 92, 253-256, 277-281, 301-310
Anada als capítols generals dels ordes mendicants	Vv. 162-164
Anada a la Cúria Romana	Vv. 161, 556-557

156. Cfr Bibl. Capitular y Colombina de Sevilla, ms. 141-23-15, f. 191va-vb.

157. Cfr infra, línies 157-184. El mateix en substància es repeteix a les línies 2413-2419.

158. Cfr infra, línies 162, 178, 259.

Petició de formar joves instruïts en la seva doctrina per a predicar als infidels	Vv. 651-655
Estudi de la doctrina lul- liana amb preferència a qualsevol altra doctrina	Vv. 258-259
Conversió dels infidels per la doctrina lul-liana	Vv. 33, 329-332, 358, 668-669
Menypreu de la doctrina i dels plans de Llull per part de l'autoritat eclesiàstica	Vv. 34-35, 78-82, 188-190, 275, 556- 564
Planys de Ramon Llull	Vv. 44, 412-420

Cal fer notar que en el *Desconbort* Llull també es refereix a les gestions que va fer prop de senyors laics perquè ajudessin els seus projectes¹⁵⁹. Eimeric no en diu res, i aquest és un altre indicatiu sòlid que el *Dialogus* s'adreça a un públic exclusivament eclesiàstic.

Com sigui, el fet és que Eimeric ha donat un retrat de Ramon Llull perfectament compatible amb la font lul-liana que cita, el *Desconbort*. Però més avall les coses es compliquen. Afegeix, efectivament, una mica més enllà, l'inquisidor:

Nam notorium temporibus illis fuit, et ipse Raimundus in libro predicto *De Planctu* ita inseruit, quod quemdam montem, qui usque hodie mons Raimundi Lull vulgariter et communiter appellatur, qui dicitur mons de Randa, ignarus et scientia inperitus conscendit, per triginta dies ibi stetit, certas ceremonias peregit, que omnia consilio sarraceni fecit; et cum descendit instructus descendit, quod indicium magnum fuit quod a diabolo sic edoctus sit, presertim quia in hiis sarraceno adhesit¹⁶⁰.

159. Cfr *Desconbort*, vv. 28, 149, 165. També invectiva el rei per culpa del qual es defeu el col·legi de llengües de Miramar, v. 656.

160. Cfr infra, línies 258-265. És a partir de Joan XXII que el binomi màgia-heretgia queda lligat. Ja el 1320 el papa consultava els teòlegs Guiu Terrena, Alexandre de Sant Elpidi i Jaume Fournier, a més d'alguns bisbes com és ara el de Lucca, Enrico del Carretto, sobre si calia considerar heretges els qui es lliuraven a ritus màgics i de bruixeria, estretament vinculats amb la invocació del dimoni; la resposta fou concordant: qualsevol que busqués l'ajut del diable era herètic: cfr R. MANSELLI, *Enrico del Carretto e la consultazione sulla magia di Giovanni XXII*, dins "Collectanea Archivi Vaticani" 6 (1978) 97-129. Joan XXII va obrir molts processos per aquesta causa, i amb la butlla *Super illius specula* del 1326 colpí amb l'excomunió tots els qui intentessin un pacte amb el diable: cfr F. CARDINI, *Magia, stregoneria, superstizioni nell'Occidente medievale*, Firenze 1979, 72. Eimeric parteix de la teoria per a recórrer el camí en sentit invers: atès que Llull ha estat condemnat com heretge, és molt

En el *Desconhort* no hi ha cap esment de la muntanya de Randa, ni de la manca d'estudis de Llull, ni del sarraí, ni encara menys del diable. S'hi esmenten de forma genèrica la donació de l'*Art general* "per do spirital", per donació divina, i els llibres "que Deus m a fayts trobar"¹⁶¹. Per tant, del que diu Eimeric en aquest text només es pot referir al *Desconhort* la "instrucció" que Llull rebé, atribuïda per Eimeric al diable i no a Déu.

Una atribució d'aquesta envergadura i, a més, lligada a l'esment d'un text que no podia ésser al·legat en tal sentit, causa una certa perplexitat. Si bé no podem per ventura aclarir tots els motius que van dur Eimeric a formular un judici tan negatiu, és possible de resseguir una mica l'itinerari que menà a un exabrupte tan radical.

Un dels crítics contemporanis de Ramon Llull, l'agustinia Agostino Trionfo, sembla haver estat el primer que va rebutjar que les "revelacions" rebudes per Arnau de Vilanova i Ramon Llull tinguessin origen diví, i el primer que les interpreta com il·lusions diabòliques:

Si igitur videmus aliquos mobiles et fluctuantes in statu eorum, ut nunc sint uxorati, nunc continentes, nunc saeculares, nunc religiosi, nunc ultra mare, nunc citra, nunc mundum spernentes, nunc appetentes, signum est visiones factas talibus non esse divinas revelationes, sed dyaboli illusiones¹⁶².

És una llàstima que per ara no hagi estat possible d'identificar l'opuscle d'Eimeric contra els errors d'Arnau de Vilanova¹⁶³, que probablement devia

---

probable que hagi estat invocador del dimoni. Els elements de convicció serien dos: la ignorància de Llull anterior a Randa, i la figura del sarraí.

161. Cfr *Desconhort*, vv. 85-86, 111, 415, 427, 708.

162. A. TRIONFO, *Tractatus contra divinatores et sompniatores*, c. 3, 14. D'aquest escrit, nascut probablement com a reacció a l'enrenou provocat per Arnau de Vilanova en fer públic el *Rabonament d'Avinyó* davant Climent V i els cardenals de la cúria romana, se'n coneixien fins fa ben poc la introducció, els títols dels capítols, fragments dels capítols 1, 4, 5 i 6, tot el capítol setè i la conclusió, que havia publicat R. SCHOLZ, dins *Unbekannte Kirchenpolitische Streitschriften aus der Zeit Ludwigs des Bayern (1327-1354). Annalysen und Texte. Zweiter Teil: Texte* (Bibl. des Kgl. Preuss. Hist. Instituts in Rom, X), Roma 1914, 481-490. Tornà a publicar els títols dels capítols, amb algunes notes sobre els consagrats específicament a Arnau de Vilanova, J. PERARNAU, en *Dos tratados "espirituales" de Arnau de Vilanova en traducción castellana medieval*, dins "Anthologica Annua" 22-23 (1975-1976 [1978]) 480-481, nota 5. Recentment ha estat editat per Pierangela GIGLIONI, *Il "Tractatus contra divinatores et sompniatores" di Agostino d'Ancona: Introduzione e edizione del testo*, dins "Analecta Augustiniana" 48 (1985) 7-111.

163. Que el va escriure ho afirma Baltasar Sorió, *Fr. Baltasar Sorió, O. P. de Viris illustribus Provinciae Aragoniae Ordinis Praedicatorum*. Estudio preliminar y edición por el Rvdo. José M^o de GARGANTA FÁBREGA, Valencia, Instituto Valenciano de Estudios Históricos 1950, 62; i Josep M^o COLL, en *Fray Felipe Puigserver, O.P. sollicita del convento dominicano de Gerona el "Fascinatio lullistrarum" de Eymerich*, dins "Anales del Instituto de Estudios Gerundenses" IX (1954) 167-168, hipotitza que fou escrit devers 1385, data que seria molt acostada a l'*Expurgate* i al *Dialogus*.

molt al tractat d'Agostino Trionfo, com veurem que li és molt deutor el *Dialogus contra Iullistas*. Siguin o no encertades les hipòtesis sobre la data de composició del tractat antiarnaldista d'Eimeric, és versemblant de suposar que l'inquisidor l'hauria escrit a causa de la pervivència de grups que continuaven aferrats a les tesis arnaldianes de reforma de l'Església i als seus càlculs sobre la vinguda de l'Anticrist¹⁶⁴. Justament, com veurem, el grup lul·lista atacat per l'inquisidor al *Dialogus* té punts de contacte precisos amb actituds inequívocament arnaldianes. Per tant, i tot lliga, no pot estranyar que Eimeric recorri a un teòleg com Trionfo, anti-espiritual, anti-reformista i partidari acèrrim del poder pontifici en el moment de les polèmiques entre Bonifaci VIII i Felip el Bell de França¹⁶⁵, per tal de menar la guerra contra un grup que per a ell coincidia amb aquells que havia debel·lat l'anconità.

El *Tractatus contra divinatores et sompniatores* d'Agostino Trionfo d'Ancona apareix, per tant, com el precedent doctrinal que fa servir Eimeric per tal de situar Ramon Llull en les rengleres dels endevins o dels nigromàntics, i això ens força ara d'esbrinar aquest punt¹⁶⁶.

El sobredit tractat té una estructura força clara: els tres primers capítols donen la criteriologia per a distingir entre una revelació divina i una il·lusió diabòlica; els capítols 3-7 ataquen respectivament els espirituals, Arnau de Vilanova, Ramon Llull i Pèire Joan; els capítols 8-21 tracten de l'endevinació, la nigromància i altres actes i pràctiques màgiques o de bruixeria i encateris, a propòsit de les quals Trionfo sembla posseir informació detallada.

---

164. La persistència de grups beguins i arnaldistes a Catalunya, contra els quals la Inquisició actua, és un fet entorn de 1325 i 1345: cfr. Josep PERARNAU I ESPELT, *Opere di fr. Petrus Jobannis in processu catalani d'inquisizione della prima metà del XIV secolo*, dins "Archivum Franciscanum Historicum" 91 (1998) 505-516; també el nostre article *Documents relatius a la Inquisició del "Registrum Litterarum" de l'Arxiu Diocesà de Girona (s. XIV)*, dins "ATCA" 17 (1998) 385-386, 387-388, 390-393. Els lul·listes capitanejats per Antoni Riera que Eimeric atacarà l'any 1396 en la *Incantatio studii Ilerdensis* representen una tendència apocalíptico-espiritual, on són perceptibles les herències arnaldistes, olivianes, joaquimites i específicament lul·lianes, en frondosa barreja amb influències occamistes; cfr. el nostre article *La Incantatio Studii Ilerdensis de Nicolau Eimeric O. P. Edició i estudi*, dins "ATCA" 15 (1996) 20-41.

165. Per totes aquestes qüestions, cfr el treball de Pierangela GIGLIONI, citat a la nota 162, sense oblidar la recensió que en va fer Josep Perarnau a "ATCA" 7/8 (1988-1989) 328-330.

166. Escrit el 1310, el tractat de Trionfo exposa teories teològiques i canòniques que, no havent pogut llegir encara l'inèdit *Tractatus contra demonum invocatores*, no som capaços d'entendre bé fins a quin punt són familiars a Eimeric. En el marc d'aquest estudi reservem per a les notes de tipus històrico-doctrinal que acompanyen l'edició del text la tasca d'assenyalar les múltiples coincidències de Trionfo i Eimeric i, per tant, la influència d'aquell sobre l'inquisidor.

Trionfo se situa en una perspectiva històrica que no deu res al joaquisme: l'aliança precristiana era imperfecta, i en aquella època la revelació ja prohibia totes les supersticions com és ara auguris, observació de somnis, encanteris i nigromància¹⁶⁷; després de la revelació cristiana i de la confirmació de la fe en l'època apostòlica, ja no hi ha miracles ni profecia. Per tant les profecies i revelacions dels visionaris són enganys del diable, que ja Crist i els apòstols havien anunciat per endavant, i contra les quals totes les precaucions són poques¹⁶⁸. Els senyals que ajuden a distingir allò que pot ésser inspirat per Déu o instigat pel diable són quatre: mobilitat i inquietud d'esperit, deformació de la pràctica religiosa, no conformitat amb l'Escritura, falsedat barrejada amb veritats¹⁶⁹.

El punt fort d'aquesta manera de pensar rau en l'accent que es posa en el fet que la revelació queda closa amb l'extinció de la generació apostòlica. No hi pot haver revelació de coses noves, ni més etapes constituents, religiosament parlant, menades per l'Esperit Sant. Per tant, en matèria religiosa tot ha estat ja dit i, a part els aclariments sobre punts concrets que pugui donar l'autoritat competent, qualsevol novetat és directament sospitosa: si no ve de Déu, ve del diable¹⁷⁰.

Armat amb aquests principis, Trionfo no té cap dificultat a escometre els seus adversaris, tasca en la qual no el seguirem ara. Ens limitarem a assenyalar, amb Helmut Riedlinger¹⁷¹, que el capítol sisè del *Tractatus* de Trionfo és una crítica directa contra la pretensió de Llull de demostrar irrefragablement els articles de la fe, i potser també contra la seva *Art*¹⁷². Trionfo no és gens indulgent amb la intenció de Llull, que blasma amb paraules poc

167. Agostino TRIONFO, *Tractatus contra divinatores et sompniatores*, c. 1; ed. c., 58-60.

168. *Ib.*, c. 2; ed. c., 61-63.

169. *Ib.*, c. 3; ed. c., 63-65.

170. Eimeric ho expressarà, repetint-ho, amb la seva claredat habitual: "Omnis doctrina vel dogma quod ab alio habetur, vel habetur per studii investigationem, vel per alterius lectionem, vel per Christi seu Dei revelationem, vel per diaboli suggestionem, nec modus alius reperitur": cfr infra, línies 281-284. Igualment, en el text del *Directorium*, citat més amunt, text corresponent a la nota 149.

171. Cfr *Raimundi Lulli Opera Latina 154-155: Opera Parisiensia anno MCCCIX composita*, edidit Helmut RIEDLINGER, Palmarum Maioricarum 1967, 101-103.

172. Els textos no poden ésser més explícits: "Capitulum sextum in quo ostenditur quod promittens irrefragabili demonstratione probare incarnationem Verbi et alios articulos fidei, cum hoc quod dicit falsum, derogat etiam fidei catholice et fomentum non modicum prestat hereticis. Sunt aliqui superbi, tantum de eorum intellectu presumentes, ut totam rerum naturam se reputent eorum intellectu metiri posse, estimantes totum verum et demonstrationem esse quod eis videtur, et falsum esse quod eis non videtur. Tales igitur promittunt aliquibus regibus et principibus se irrefragabili demonstratione probare Dei filium esse incarnatum ac alios articulos fidei. Quod dictum, primo est falsum; secundo est derogatio fidei catholice; et tertio est magnum fomentum ipsis hereticis ...": Agostino TRIONFO, *Tractatus* ..., c. 6; ed. c., 71.

diplomàtiques¹⁷³, sense arribar a qualificar literalment la seva pretensió com directament instigada pel diable. El propòsit de Llull és qualificat com a fals, com a derisori de la fe catòlica i com a fomentador de posicions herètiques. És a dir, no cal especificar que tot això ve del diable, perquè de Déu no en ve pas. Per tant, etc.

El text eimericià del *Dialogus* forneix una altra pista: el sarraí. L'inquisidor parla d'un sarraí que acompanya Llull i l'aconsella a Randa. Les traces i moltes d'aquest sarraí constitueixen un indicatiu sòlid de la provenença diabòlica de les doctrines lul·lianes: "presertim quia in hiis sarraceno adhesit". D'on treu Eimeric el sarraí? És evidentment una derivació de l'esclau moro de la *Vida coetània*, que va ensenyar àrab a Ramon Llull i que es va llevar la

---

173. "Multum ergo isti sunt superstitiosi et superbi, quia ex hoc quod habent aliquas rationes congruas ad ostendendum quod congruum fuerit Dei filium incarnari et pati et resuscitari, credunt illas congruitates et persuasiones demonstrationes esse, et non considerant miseri quod quae uni videntur esse demonstrationes, alteri rationes eius solventi videntur esse vilia sophismata": *ib.*, 73. El mateix blasme havia dirigit contra Llull el dominicà Guillem de Sequavilla en un sermó pronunciat a la Universitat de París entre 1297 i 1305: "Alii habentes pedem inflatum destruunt calcem quia, praesertim aliqui de scientia sua et de ingenio naturali, nituntur scientificè demonstrare ea quae sunt materiae fidei, quod non est fidem astruere set destruere, dicente Gregorio: "Divina operatio si ratione comprehenditur non est admirabile [*sic*], nec fides habet meritum cui humana ratio praebet experimentum": cfr. Vincent SERVERAT, "Trouver chaussure à son pied". *Un passage antilul-lien dans un sermon de Guillaume de Sequavilla*, dins "Archives d'Historie Doctrinale et Littéraire du Moyen Age" 62 (1995) 443-469; el text citat és a les pp. 465-466. D'alguna manera Llull va intentar de superar per endavant aquests blomes, que nosaltres sapiguem, en un text del *Liber de convenientia quam habent fides et intellectus in obiecto*, obra escrita a Montpeller el 1304, on diu: "Iterum doctores sacrae Scripture conantur, quantum possunt, deducere rationes ad probandum divinam Trinitatem et Incarnationem etc., habentes sacram mentem et intentionem ad exaltandam sanctam fidem. Et ideo ego, qui sum verus catholicus, non intendo probare articulos contra fidem, sed mediante fide, cum sine ipsa non possem probare, nam articuli sunt per superius et meus intellectus est per inferius, et fides est habitus cum quo intellectus ascendit supra suas vires. Non autem dico quod probem articulos fidei per causas, quia Deus non habet causas supra se, sed per talem modum quod intellectus non potest rationabiliter negare illas rationes, et possunt solvi omnes obiectiones contra ipsas factae, et infideles non possunt destruere tales rationes vel positiones. Talis est ista probatio, sive dicatur demonstratio, sive persuasio, vel quocumque alio modo possit dici, hoc non curo. Quia propter nostrum affirmare vel negare nihil mutatur in re": pars I, n. 4, *ed. Mogunt.* 1729, 2a. Aquest text orienta en una direcció ben precisa per a copsar el pensament de Llull, que és diferent de tot el pensament escolàstic i que, més que pensament, vol ésser mètode, procediment, *art* i saviesa: l'essencial és poder dur el no creient a l'afirmació dels articles de la fe, destruint les seves objeccions i oferint algun aliment positiu a la seva intel·ligència, el que sigui possible. El tema és complex i presenta moltes dificultats, però és cert que Ramon Llull concedia una importància cabdal al fet de superar el moment destructiu en la crítica a les altres religions amb l'oferta positiva de raons, per tal de no donar ocasió a l'infidel perquè caigués en la "irrisio fidei". Sobre aquesta problemàtica, cf. Vincent SERVERAT, *L'"irrisio fidei"*. *Encore sur Raymond Lulle et Thomas d'Aquin*, dins "Revue Thomiste" XC (juillet-septembre 1990) 436-448. Cfr també, *infra*, pp. 109ss.

vida a la presó, on havia anat a raure després de l'intent d'assassinar el seu amo¹⁷⁴. Aquí entrem en un terreny insegur, car no és gens clar que Eimeric hagi conegut la *Vida coetània*, i, això no obstant, a vegades sembla tenir informacions que, en darrer terme, vénen d'aquell relat. Efectivament, la *Vita* relata l'episodi del moro, però també explica que Ramon Llull no sabia llatí¹⁷⁵, i Eimeric, que ho sap, no ho ha pas llegit al *Descombort*, que no en parla, tot i que ho pot haver llegit en d'altres llocs, com ja hem insinuat més amunt. D'altra banda, Eimeric parla de les cinc aparicions del Crucificat a Ramon Llull com d'un episodi relacionat amb la il·luminació de Randa i la pretesa comunicació d'una doctrina especial, i desconeix la gran crisi de Gènova. Podem concloure, doncs, que no és gens clar que conegués la *Vita*. Aleshores, a part de les informacions del *Descombort* i dels altres llibres lul·lians als quals tingué accés¹⁷⁶, caldria concloure que Eimeric va copsar alguns dels elements de l'hagiografia lul·liana directament dels grups de lul·listes que combatia i, o bé els va copsar confusament, o bé els va deformar a consciència. En l'assumpte del sarraí hi ha elements objectius

174. *Vita Raimundi Lulli*, 11-13; ed. GAIFFIER, 151-152; ed. HARADA, 278-280. Dominique URVOY, en *Penser l'Islam. Les pré-supposés islamiques de l'Art de Llull*, Paris, Vrin 1980, creia poc versemblant que l'esclau comprat per Llull fos un home cultivat. Cfr també el text eimericià transcrit infra, a la nota 180. Més tard s'ha referit a la qüestió Antoni BONNER, el qual, recollint unes suggestions de Ricard SOTO I COMPANYY exposades en *Les relacions socials i l'agricultura a Mallorca entre la conquesta catalana i les "Ordinacions" de Jaume II (1229-1302): alguns problemes i suggeriments per a la recerca*, dins "Exposicions d'investigadors actuals sobre història de Mallorca", Escola d'Estiu, agost 1981 [treballs inèdits], i en *La población musulmana en Mallorca bajo el dominio cristiano (1240-1276)*, dins "Fontes Rerum Balearium" II (1978) 65-80, 549-564, emet la hipòtesi que l'esclau de Llull podria no ésser mallorquí, ans procedir d'Andalusia o del Magreb, i probablement seria un personatge més o menys culte: cfr *L'aprenentatge intel·lectual de Ramon Llull*, dins "Studia in honorem prof. M. de Riquer", II, Barcelona, Quaderns Crema 1987, 11-20. Podria ésser un símptoma de la cultura del moro la seva abrupa autoestima, manifestada en la blasfèmia contra Crist i en el coratge del seu suïcidi?

175. *Vita Raymundi Lulli*, 11: "Cumque venisset illuc [a Mallorca], ... in eadem civitate didicit parum de gramatica"; ed. GAIFFIER, 151; ed. HARADA, 278.

176. Els vint volums que Eimeric esmenta una i altra vegada (*Directorium inquisitorum*, II, q. 26: Bibl. de l'Escorial, ms. N. I. 18, fol. 107rb; Ciutat de Mallorca, Bibl. B. March, ms. 104-II-7, f. (LXXIII)d, línia 36; *Directorium*, 255b; *Expurgate Vetus fermentum*, ms. 141-23-15 de la Biblioteca Capitular y Colombina de Sevilla, f. 190vb, línies 23-24; *Dialogus contra lullistas*, infra, línia 16) són els següents: 1. *Liber de philosophia amoris*; 2. *Liber de Centum Dei nominibus*; 3. *Liber super I Sent*, *Liber super II Sent*, *Liber super III Sent.*; 4. *Liber Contemplationum*; 5. *Liber de Septem Arboribus* (=Arbre de Sciència); 6. *Liber de ecclesiasticis proverbiiis*; 7. *Liber de contritione, confessione, satisfactione et oratione*; 8. *Liber orationum*; 9. *Liber Amati et Amici*; 10. *Liber de Benedicta tu in mulieribus*; 11. *Liber de Beata Maria*; 12. *Liber de articulis fidei*; 13. *Liber de Doctrina puerili*; 14. *Liber de Planctu Raymundi*; 15. *Liber intentionum*; 16. *Liber de Arte amativa*; 17. *Liber de tentatione*; 18. *Liber de oratione*; 19. *Liber de anima rationali*; 20. *Liber Apostolicum*. Cfr. ALOIS MADRE, o. c., 158, que assenyalava els quatre darrers com a desconeguts.

que farien descartar, almenys provisionalment, la deformació intencionada. I diem provisionalment, perquè haurem d'argumentar de forma indirecta.

El professor Lluís Garcia Ballester, en els seus estudis sobre la medicina entre els moriscos, basats en documentació de la Inquisició de finals del segle XV i del XVI, ha assenyalat la importància que tenia per al grup social morisc la creència en i la invocació dels dimonis. Aquest element cultural havia arribat als àrabs a través de l'espiritisme oriental i el neoplatonisme alexandrí i tenia una significació molt diversa de la que prenia dins el cristianisme tot el que es relacionava amb el diable. Per a un morisc tot l'univers era ple d'esperits; aquests esperits o genis —i només cal evocar ací *Les mil i una nits*— eren poderosos, tenien diverses facultats, a voltes es vinculaven a signes o figures que es podien activar mitjançant conjurs. N'hi havia de bons i de malignes, i eren també diferents les maneres de relacionar-s'hi¹⁷⁷.

La documentació a la qual fa referència Garcia Ballester no permet d'anar més enrrera del segle XV. Amb tot, el *Dialogus contra lullistas* conté un text en el qual Eimeric exposa el seu parer sobre la il·luminació de Randa, que haurem d'analitzar amb cura:

---

177. LUIS GARCÍA BALLESTER, *Historia social de la medicina en la España de los siglos XIII al XVI. Vol I: La minoría musulmana y morisca*, Akal Editor 1976, 124-133; 165-180. Sobre l'origen alexandrí de la teoria dels esperits, cf. A. CARDONER PLANAS, *Magia y medicina*, Barcelona 1947, 3-6. El mateix Cardoner Planas documenta diverses pràctiques de fetilleria a la cort catalano-aragonesa dins *Personajes de alcurmia y hechicerías en la casa real de Aragón*, Barcelona 1971, dins "Medicina e Historia" LXXIV (1971) 1-15, on cita diversos documents de l'ACA (cfr *Documents* II, 232, doc. CCXLVII). També es pot consultar *Les Sciences occultes à Perpignan au XIVe siècle*, s. 1., s. a., 8-9, de Pierre VIDAL, i Jaume SERRA I BARCELÓ, *La Inquisició Mallorquina i els Musulmans (1579-1631)*, dins "Bolletí de la Societat Arqueològica Luliana" 41 (1985) 279-307, especialment 289-290. Cauen també dins aquest interès els treballs de J. PERARNAU, *Activitats i fórmules supersticioses de guarició a Catalunya en la primera meitat del segle XV*, dins "ATCA" 1 (1982) 47-78 i *Finalment la "Cigonina" i la seva 'Nigromància'*, dins "ATCA" 15 (1996) 409-414. Sobre supersticions morisques en general, cfr també J. RIBERA Y TARRAGÓ, *Supersticiones moriscas*, dins "Disertacions y Opúsculos", vol I, Madrid 1928, 493-526; F. PONS I BOIGUES, *La Inquisición y los moriscos de Valencia* dins "El Archivo" [Denia] II, X-XII (abril-junio 1888), recollit dins "Estudios Breves", Tetuán 1952, 39-65. Cfr també Julio CARO BAROJA, *Vidas mágicas e inquisición*, vol. I, Madrid, Taurus 1967, 31-32. Que en temps d'Eimeric les pràctiques màgiques, alquímiques i nigromàntiques tenien partidaris en la cristiandat ho demostren no solament els tractats que l'inquisidor va dedicar contra aquestes pràctiques (*Contra astrologos imperitos atque contra nigromanticos de occultis perperam indicantes*, 1395, inèdit; *Contra alchimistas*, 1396 [editat per Sylvain MATTON, *La traité "Contra les alchimistes" de Nicolas Eymerich*, dins "Chrysopeia" 1 (1987) 93-136, sense tenir, però, en compte els manuscrits de Madrid, BN 6213, fol. 1-18, i Sevilla, Bibl. Cap. y Colombina 141-23-14, f. LVIIra-LXra]; a la invocació dels dimonis, tractada sobretot des del punt de vista jurídic, Eimeric hi va consagrar el *Tractatus contra daemonum invocatores*, 1359, per desgràcia rigorosament inèdit), ans també en un pla més general la condemna que de totes les pràctiques supersticioses va fer la Universitat de París el 1398, entre les quals hi era inclosa la nigromància amb totes les seves cerimònies i espècies; cfr. DENIFLE, H. - CHÂTELAIN, E., *Chartularium Universitatis Parisiensis*, t. IV (1394-1452), París 1897, 32-36, doc. 1749.

I. Magister vester in monte in quadraginta diebus habuit revelatione dogma suum, ut ipse inquit. Quid ad hoc dicitis?

L. Sic legimus et credimus.

I. Et quibus cerimoniais mediantibus?

L. Clare nescimus, quia non legimus.

I. Nonne audivistis quod ad montem illum quadraginta panes tulit secum?

L. Audivimus, sed si est verum nescimus.

I. Audivistis quas in monte in toto illo tempore fecerit ceremonias? Si orationes, obsecrationes, genuflexiones, candelarum accensiones et ieiuniorum observationes?

L. Suficit tibi, et de aliis non cures, quod illo tempore Christus sibi apparuit quinquies, qui ei oretenus tantam scientiam contulit et docuit.

...

I. Ad propositum nos reducamus. Dicatis: predictis quadraginta horis in quibus vel post quas istam doctrinam obtinetis, que in illis quadraginta vel quinquaginta horis facitis? Quas observaciones agitis?

L. Dimitte nos in pace et tace!

I. Dicite: facitis orationes, obsecrationes, genuflexiones, fumigationes, candelarum accensiones et oblationes?

L. Iam tibi diximus quod non cures, quia a nobis nihil percipies. Cogitare potes quod non dormimus, sed aliquid facimus et dicimus ut obtineamus que petimus.¹⁷⁸

En primer lloc, el text suggereix que els lul·listes d'Eimeric saben poc sobre la il·luminació de Randa, i en aquest aspecte els lul·listes serien ben tradicionals, car la *Vita* és més aviat parca en aquest punt¹⁷⁹.

178. Cfr infra, línies 2149-2162, 2180-2189. En el *Directorium* hi ha una evocació de les pràctiques dels invocadors del diable que coincideix perfectament amb el text, més sintètic, del *Dialogus*: "In predictis enim et aliis nonnullis libris et inquisitionibus apparet quod quidam daemones inuocantes manifeste exhibent honorem patriae daemonibus inuocatis, utpote eis sacrificando, adorando, orationes execrabiles effundendo, se daemonibus deuouendo, obedientiam promittendo, aliquid se facturos pro daemonibus asserendo, per talem daemonem iurando, per nomen alicuius superioris daemonis istum quem inuocant adiurando, laudes daemorum vel cantus in eius reuerentiam promendo, genua flectendo, prostrationes faciendo, castitatem pro daemone reuerentia vel monito obseruando, ieiunando vel carnem suam alias macerando, vestibus nigris vel albis pro daemone reuerentia et artis monito induendo; per characteres et signa et ignota nomina obsecrando, luminaria accendendo, thurificando; de ambra, ligno aloes et similibus aromaticis subfumigando; aues vel animalia alia immolando; sanguinem proprium ex se emittere procurando, aues vel animalia alia seu eorum partes comburendo, sal in ignem mittendo; holocaustum de quouis faciendo. Omnia enim predicta et quamplura alia nepharia in praedictis inueniuntur a daemonibus consultata et concupita. In quibus omnibus et quolibet praedictorum honor patriae, si praedicta bene considerentur, daemonibus exhibetur": p. II, q. XLIII; ed. Pegna, 338a-b.

179. Cfr *Vita* ..., 14; ed. GAIFFIER, 152-153; ed. HARADA, 280. La "il·luminació" de Randa és descrita amb quatre paraules: "... subito Dominus illustravit mentem suam". Aquest element pot ésser considerat, en la seva formulació estricta, com a provinent en línia recta del Lull històric, el qual es refereix sempre al fet de Randa amb evident contenció,

També és veritat que el silenci dels lul·listes a propòsit de la il·luminació de Randa pot ésser una simple estratagema literària de l'inquisidor: els lul·listes farien l'orni a propòsit de Randa, com fan l'orni a propòsit de llur pròpia il·luminació, quan Eimeric els pressiona. Com sigui, i amb evident habilitat i malícia, l'inquisidor ha situat un moro, que no sabem ben bé d'on surt¹⁸⁰, a Randa, al costat de Ramon Llull, en les primeres línies del *Dialogus*. I cap al final, sense cap més al·lusió al moro, emergeix la pregunta-clau: què va fer R. Llull a Randa? Davant el silenci dels lul·listes, Eimeric no s'estarà de suggerir possibles activitats, totes relacionades amb el culte i la invocació diabòlica: pregàries, invocacions, gestos d'adoració, ritus i pràctiques religioses, fumigacions (els famosos "sahumerios" dels processos inquisitorials del XV i del XVI). Prescindint de qualsevol text lul·lià, afirma que Llull va sojornar a Randa quaranta dies¹⁸¹ i que hi va dur qua-

---

com s'ha pogut observar en els textos citats més amunt del *Desconhort*. La *Vita*, bo i afirmant que conté la narració autobiogràfica del mateix Llull, no es pot prendre com una transcripció directa dels seus records, ans és una obra amb un grau d'elaboració literària perfectament detectable: cfr M. RUFFINI, *Il ritmo prosaico nella "Vita beati Raymundi Lulli"*, dins "Estudios Lulianos" 5 (1961) 5-60, especialment 57-60. Però no solament la *Vita* ha sofert un procés d'elaboració intensa, ans la mateixa narració autobiogràfica de Llull, en un moment —any 1311— que semblava favorable als projectes lul·lians, pot haver estat focalitzada pel mateix Llull cap a justificar la validesa missionera de l'*Art*: cfr Fernando DOMÍNGUEZ REBOIRAS, *Idea y estructura de la "Vita Raymundi Lulli"*, dins "Estudios Lulianos" 27 (1987) 1-20. En tot cas, els elements més declaradament encomiàstics i fabulosos que conté la *Vita*, assenyaladament l'episodi del pastor (*Vita*, 15; ed., GAIFFIER 153-154; ed. HARADA, 281), formen part de la llegenda que ben aviat es va formar entorn de Llull.

180. Al final de l'*Expurgate vetus fermentum*, Eimeric hi posa un altre resum de la vida de Llull, molt centrat en l'episodi de Randa, on parla del sarraí com d'un element clau en els fets esdevinguts en aquella muntanya i les seves conseqüències: "Fuit enim veritas, et de hoc est in illis partibus etiam apud graves publica vox et fama, quod de consilio cuiusdam sarraceni sui captivi in insula Maioricarum quemdam montem, usque hodie mons de Randa vulgariter nuncupatum, conscendit, per certos dies certas cerimonias agens ibi stetit, cellulam sibi construxit, et cum descendit se supradicta doctrina imbutum comperit, sarracenum, vt promisit, liberum dimisit, et ad condendum libros in vulgari, quia semper ex toto gramaticam ignoravit, per annos viginti et amplius insudavit, et ad diversas mundi partes se transferens libros suos in latinum quam plures transferri procuravit, et in latino et in vulgari maxime publicavit" (Sevilla, Bibl. Cap. y Colomb., ms. 141-23-15, f. 219r a-b). Com es veu, Eimeric parla d'oïda, i encara seleccionant les seves suposades fonts d'informació. Si aquestes existiren realment, la deformació del moro de la *Vita coetanea* podria ésser anterior a Eimeric, sense que ho considerem probable. L'inquisidor ha sentit tocar campanes, però el toc no consona. Una vegada més Eimeric dóna mostres de no haver conegut la *Vita*, altrament no podria dir que després de Randa, Llull alliberà el seu esclau musulmà! El detall transmès per la *Vita* de l'eremitori que Llull va construir a Randa, però després de la il·luminació, no podia deixar d'ésser un fet *evident* durant el segle XIV. Sobre l'eremitori, cfr Guillem MOREY MORA, *La localització del primitiu ermitatge de Ramon Llull al Puig de Randa*, dins "Estudios Lulianos" 28 (1988) 39-49.

181. La *Vita* distingeix dues estades de Llull a Randa: la primera dura vuit dies i culmina amb la il·luminació famosa. Seguidament Llull es tanca a l'abadia de la Real i escriu la seva primera *Art*. Escrit el llibre, se'n torna a Randa i s'hi construeix un eremitori; aquesta

ranta pans. És probable que els pans estiguin en relació amb els *nepharía sacrificia* de la línia 2218, oferts al diable pels lul·listes, segons suposició maligna de l'inquisidor¹⁸², o potser, en línia amb pràctiques màgiques documentades més tard¹⁸³, suggereixen que a Randa Llull s'hagués lliurat a ritus sacrificials o convivals amb el diable. Amb molt pocs elements, l'inquisidor ha creat un context de màgia i invocació diabòlica.

En el marc de les finalitats del *Dialogus*, Eimeric en tenia prou presentant la seva agosarada suggerència que, com hem vist, ja s'insinuava en el text del *Directorium* més amunt esmentat, encara que allí no es desenvolupava com ací. En el *Dialogus* no queda resolt, ni de bon tros, si Ramon Llull invocà o no el diable a Randa, però tant és. L'inquisidor, com els altres jutges, no pot ben sovint obtenir les proves que busca, i això no l'eximeix de mantenir una actitud d'alerta¹⁸⁴. La sospita quedarà sempre en l'aire ..., i en el pla literari i propagandístic en què es planta Eimeric en el *Dialogus*, això és més que suficient.

---

segona vegada el sojorn dura quatre mesos llargs: ed. GAIFFIER, 152-153; ed. HARADA, 280-281. Els quaranta dies d'Eimeric són un element recollit o construït per l'inquisidor, que maneja aquí una xifra bíblica perfectament recognoscible: cfr el sojorn de Moïses al Sinai (Ex. 24,18; 34,28), el viatge d'Elias a l'Horeb (1 Reg. 19,8) i el dejuni de Jesús al desert (Mt. 4,2; Mc 1,13; Lc 4,2).

182. Escau de recordar un text que ve com l'anell al dit, encara que tardà, d'una obra que, a la llum de la bibliografia citada a la nota 177, sembla talment descriure les pràctiques supersticioses dels moriscs: "Es luego la magica o nigromancia aquella arte maldita: con que los malos hombres hazen concierto de amistad con el diablo: y procuran de hablar y placticar con el para le demandar algunos secretos que les revele: y para que les de favor y ll ayda para alcançar algunas cosas que ellos desean y para hazer estas inuocaciones el diablo les tiene enseñadas ciertas palabras que digan: y ciertas ceremonias que hagan: de sacrificios de pan y vino y viandas: de sahumeras con diuersas yeruas y perfumes. y el demonio tiene concertado con ellos por estos sacrificios que le hazen: que con estas ceremonias les aparescera y hablara por palabras o por señas con que se entienda": [P]. CIRUELO, *Repronación de las supersticiones y hechizerias*, Salamanca, Guillermo de Milis 1539, f. 25v-26r.

183. Cfr Martín del Río, S. I., *Disquisitionum magicarum libri sex*, Moguntiae 1612, on, per exemple, es llegeix: "Possunt [daemonia] exhibere conuiuia, vel phantastica plane, vt arbitrator fuisse Aegyptiorum de quibus apud Originem Celsus, et Brachmanum, apud Philostratum, et Pasetis apud Suidam; et exhibebat superioribus annis Scotus Parmensis, ex cuius epulis saturi, vt sibi visi, conuiuiae, mox fame vera cruciabantur: vel ex veris cibis: quos cum daemon praebet sagis, ut plurimum morticina sunt, mali gustus et odoris tetri, nimirum diuina sapientia, raro permittit ut suauis cibos apponat: ne gumiis haec sit ad inescandum efficax illecebra, sal vt plurimum deest, saepe panis, forte an vt diuinis mysteriis orgia instituat contraria: nam in veteri testamento panes propositionis quotidie coram Domino ponebantur: et omnis victima atque oblatio salibatur, nunc etiam baptismo sal miscetur, et in Eucharistia pascimur viuifica Christi Domini carne panis speciebus siue accidentibus velata, an haec odii causa in salem et panem: Non dubito, si Deus sinat, et ipse velit: posse et salem et panem et bene ac opipare conditos cibos apponere, raro id facit: non raro iubet inuitatos symbolum conferre, quemque quo vesci volet secum adferre: quod sagae non numquam confessae iudicibus": lib. II, q. XII, n° 7, p. 143.

184. Ho diu ben clarament Eimeric: "Sum hereticorum inquisitor et sic male fidei possessor; vulpeculas volo capere que caudas habent ad invicem colligatas; quare caute oportet me procedere et non cuique spiritui credere": cfr infra, línies 2221-2223.

Resumint: D'una manera perfectament deliberada, Eimeric planteja en el *Dialogus* la possibilitat que Llull hagi estat un invocador del diable. El fonament darrer d'aquesta malèvola insinuació és la condemna de la doctrina lul·liana continguda en vint volums de Ramon Llull, per l'Església. Essent la doctrina lul·liana heretical i errònia, el seu origen només pot ésser diabòlic¹⁸⁵. L'autoritat que ho confirma és Agostino Trionfo i el signe que ho corrobora és la presència d'un moro al costat de Ramon Llull, a Randa. Aquest és l'ordre lògic dels elements del raonament.

L'ordre històric dels elements és aquest altre. El tractat *Contra divinatores et sompniatores* d'Agostino Trionfo estableix que la doctrina que no procedeix de Déu procedeix del diable; a partir de la vida i acció de Llull pren cos la idea de la il·luminació de Randa, ampliada de seguida amb elements hagiogràfics i meravellosos; l'inquisidor Eimeric presenta la doctrina lul·liana com a vehementment sospitosa d'heretgia a Gregori XI i aquest la condemna i prohibeix en la butlla *Conservationi puritatis*; Eimeric elabora en el *Dialogus contra lullistas* la hipòtesi d'unes suposades relacions de Llull amb el diable a propòsit de la il·luminació a Randa, sobre la base de transformar l'esclau moro real i històric que va ensenyar àrab a R. Llull en un personatge, mescla d'alfaquí i de guaridor, tal com ja podia ésser perceptible a finals del segle XIV en terres de conquesta cristiana relativament recent, el qual iniciaria Llull en els secrets de la invocació del dimoni. La hipòtesi és possible per la base doctrinal que la sustenta (Trionfo) i per la versemblança de la figura marginal i suspecta del moro. És evident, d'altra banda, que la figura del moro que crea Eimeric és la desmitificació radical de l'esclau moro històric de la vida de Llull. Si segons la *Vita* i l'hagiografia el moro li ensenyà àrab, segons l'inquisidor el moro només podia haver ensenyat al cristià heretge Llull d'invocar el dimoni, art cap a la qual la tirada dels moros és una dada gairebé òbvia per a una mentalitat cristiana de l'època. I ja no diguem per un inquisidor que en virtut del càrrec es confessa "male fidei possessor".

8.2. RAMON LLULL MÀRTIR (?) I TERCARI FRANCISCÀ

Avui el martiri de Ramon Llull és considerat llegendari¹⁸⁶. El primer que sembla haver-ne fet l'afirmació explícita és Charles Bouvelles, l'any

185. Cfr infra, línies 281-290.

186. Ha tractat exhaustivament la matèria del suposat martiri de Llull M. BATLLORI, en *Un problema agiografico intorno a Ramon LLull (Raimundo Lullio): il martirio*, dins "Agiografia nell'Occidente cristiano, secoli XIII-XV", publicat en la sèrie "Atti dei convegni Lincei" 48 (Rome 1980) 115-128; n'hi ha versió catalana dins M. BATLLORI, *Orientacions i recerques*, Barcelona, Curial-Publicacions de l'Abadia de Montserrat 1983, 141-156; el treball fou reelabo-

1500¹⁸⁷. El mallorquí Mateu Malferit, del s. XV, parla del martiri de Llull, encara que sembla haver confós la missió a Bugia del 1307, que va acabar amb l'apedregament de Llull, amb la del darrer any de la seva vida, 1315-1316¹⁸⁸. En els textos eimericians que hem examinat només es diu que morí a Mallorca, i que fou sebollit al convent de framenors, perquè era de la tercera regla de sant Francesc¹⁸⁹. Això no obstant, i encara que sigui per a negar-lo, Eimeric es fa ressó en el *Dialogus* del martiri de Ramon LLULL:

I. Peto a vobis unum: Scitis vos hunc Raimundum pro fide fuisse mortuum insultibus impiorum?

L. Numquam audivimus. Quare dicis?

I. Dico ideo quia, si sic, potuissetis eum honorare ut beatum. Olim enim martyres non canonizabantur, sed ad venerandum eos ut martyres sola martyrii sufficiens causa erat ...¹⁹⁰.

Aquesta al·lusió d'Eimeric suggereix que, almenys el 1389, la llegenda del martiri de Llull ja estava formada. Que l'inquisidor faci dir als lul·listes que ells no n'han sentit a parlar mai no pot constituir cap objecció, perquè la responsabilitat de l'afirmació és d'Eimeric. L'inquisidor evoca més aviat el no-martiri de Llull per a blasmar els lul·listes, perquè pretenen que Ramon Llull és sant i que com a tal ha d'ésser tingut. Eimeric nega la santedat de Llull, perquè un heretge no podrà ésser mai sant, i, a més, precisa que l'Església no l'ha pas canonitzat. Per tant, només podria ésser venerat com a sant, si hagués estat martiritzat, cosa que ell mateix fa dir als lul·listes que mai no ho han sentit a dir.

No creiem pas que Eimeric hagi parlat del martiri de Llull d'una forma purament casual i especulativa. La santedat de Llull en el *Dialogus* és evocada en un context precís: el dels heretges que creuen que els condemnats per l'Església per causa d'heretgia són sants i com a tals els veneren en llurs cercles. En un passatge força violent del *Dialogus*, quan Eimeric amenaça els lul·listes directament amb la foguera, el tema és plantejat en els seus termes exactes:

I. *Ve qui dicitis noctem diem et tenebras lucem!* Sed incendium dabit vobis intellectum, cessabunt verba cum perventum fuerit ad verbera; ergo adquiesci-

---

rat en *Vida de Ramon Llull. Les fonts escrites i la iconografia coetànies*, a cura de M. Batllori i J. N. Hillgarth, Barcelona, Associació de bibliòfils de Barcelona 1982, 31-37. Hom en pot veure la versió definitiva en M. BATLLORI, *Ramon Llull i el lul·lisme, Obra completa*, vol II, València, Biblioteca d'Estudis i Investigacions Tres i Quatre 1993, 51-67. Cfr també J. N. HILLGARTH, *Ramon Llull i el naixement del lul·lisme*, Barcelona, Curial-PAM 1998, 163, nota 369.

187. BATLLORI, *Ramon Llull i el lul·lisme*, o. c., 59-62.

188. ID., *ib.*, 57.

189. Cfr supra el text corresponent a la nota 157.

190. Cfr infra, línies 2605-2610.

te, acquiescite, veritati credite, quod corde concepistis reicite, quod ore protulistis revocate; quod nisi adqueveritis, de igne temporali ad ignem transibitis sempiternum.

L. Penam temporalem mundus nobis poterit irrogare, sed eternam non poterit procurare; metum mortis temporalis nobis poteris incutere, sed eternalis non poteris inmittere; certi etenim sumus quod multi hic in terris ut heretici incendio concremantur qui illic in celis ut victoriosi martyres coronantur.

I. Ut estimo turbare me vultis, irritare me queritis, trufare cupitis, ludo dicitis, quia non sic ut affatis creditis.

L. Non trufamus, non ludimus, sed ut mente credimus dicimus ...¹⁹¹.

Els lul·listes d'Eimeric creuen que Ramon Llull és sant i el veneren com a tal. En aquest context, el martiri seria la prova del nou i Eimeric l'ha de rebutjar, al preu de fer dir als lul·listes que ells no en saben res. Ja tindrem ocasió de veure que els lul·listes que pinta Eimeric són susceptibles d'ignoràncies sospitosament oportunes. En el cas del martiri de Llull més aviat potser caldria fer la hipòtesi que la llegenda es forma, sobre el fet real de l'apedregament de Bugia, com a reacció defensiva i apologetica dels grups lul·listes en ésser atacats per l'inquisidor Eimeric. Això no és pas dit sense fonament.

En un context ben diferent, encara que sempre de discussió, Eimeric posa en boca dels lul·listes uns retrats que hom li adreça:

L. Adhuc ratificas, adhuc confirmas. Nescis quod farisei, audito hoc verbo, *scandalizati sunt*? Nescis quod multi et magni ex hoc verbo contra te indignati sunt?

I. *Sinite, ceci sunt et duces cecorum.*

L. Nescis quod hic Raimundus est, prout tu, patria catalanus? Ergo pugna pro patria, ut non involvatur tanta infamia.

I. Amicus Plato, amicus Cicero, sed magis amica veritas. Contra fidem non defendo patrem, non agnosco matrem, non revereor progeniem, sed primam pre omnibus revereor veritatem.

191. Cfr infra, línies 1094-1106. La darrera proposició dels lul·listes, tal com és impugnada en el *Dialogus*, fa pensar en la proposició o error número vint dels begards i beguins, reportada al *Directorium*, 283 a, segons la qual els quatre framenors que van ésser condemnats i immolats a Marsella el 1318 foren injustament condemnats, car defensaven la veritat de la regla evangèlica; per això, deien els beguins, no van ésser heretges, ans catòlics; més encara, foren màrtirs gloriosos, i els beguins imploraven llur intercessió i sufragis davant Déu. Una cosa semblant havia passat molt poc abans amb motiu del judici dels templers: en ésser interrogats vint-i-dos doctors de la facultat de teologia de París si els templers cremats per heretgia el 1310 eren efectivament heretges, dinou van contestar que no: cf. N. VALOIS, *Comptes rendus des séances de l'Académie des Inscriptions et Belles Lettres*, 1910, 229-241. L'expressió que usa Eimeric tant en el *Directorium* com en el *Dialogus* fa pensar en els versos de Godofré de PARIS, probable testimoni dels autos de fe parisencs del 1310: "Et mains, ou monde condempnez / sont lassus au ciel coronez" (*Chronique rimée*, vv 3553-3554; ed. dins *Recueil des historiens des Gaules et de la France*, t. XXII, publicat per MM. De WAILLY et DELISLE, Paris 1865, 123). Cfr infra, nota 193.

L. *Quis unquam carnem suam odio habuit? Quis corpus contempsit? Non recordaris quod hac ex causa temptarunt te interimere? Non agnoscis quod adhuc querunt te interficere? Ergo sile, aures claude, linguam tene, comede et quiesce, adquiesce et iterum dicimus, adquiesce.*

I. *Propter Sion non tacebo et propter Iherusalem non quiescam, donec tanta per-versitas heresum extirpetur. Audite Ihesum Nazarenum de celis clamantem pariter et admonentem: Nolite timere eos qui occidunt corpus, animam autem non possunt occidere. Si non esset patientia martyrum, ubi esset sevitia tyrannorum? Inflicta mors inquisitorum gloria est et corona eorum. Si non essent hereses, ubi essent fidei tirones? etc.*¹⁹²

A part de les conseqüències no precisament falagueres que l'acció d'Eimeric li suscità, no deixa d'ésser cridanera l'apel·lació al patriotisme com a mesura per a temperar la fogositat de l'inquisidor contra Llull i el lul·lisme. Però el que ara interessa de subratllar no és que hom retregui a Nicolau Eimeric la seva falta de patriotisme, sinó que l'atac de l'inquisidor contra Llull, sens dubte apassionat i radical, suscita unes reaccions no menys radicals en els qui se senten atacats, que no són pas tots lul·listes, i el primer de tots ells, Pere III. Per això és perfectament legítim de pensar que una de les mesures de defensa del grup lul·lista davant l'atac inquisitorial hagi pogut ésser la intensificació dels mèrits virtuosos de Llull i especialment la divulgació del seu martiri.

El text que hem transcrit es deixa interpretar de moltes maneres. D'una banda hi ha els "insultus impiorum", tret que pot provenir de la *Vita* i d'altres obres lul·lianes. Eimeric no nega aquests "insultus". Nega només la mort de Llull per causa llur; millor dit, fa negar als lul·listes el martiri de Llull. Des d'un punt de vista literari és molt més eficaç que siguin els lul·listes els qui neguin el martiri que no pas si ho feia l'inquisidor. El lector queda doblement convençut. D'altra banda, per què a l'inquisidor li interessa de fer dir als lul·listes que Ramon Llull no fou màrtir? Per què li interessa que als ulls dels destinataris del *Dialogus* siguin els lul·listes mateixos els qui apaguin les flames del martiri de Llull? No podria ser que aquestes flames les hagués provocades l'inquisidor mateix amb la seva obstinada persecució?

Pel que fa al testimoniatge d'Eimeric sobre el fet que Ramon Llull pertangués al tercer orde de sant Francesc, només hem de precisar que aquesta és, per l'inquisidor, una dada alarmant. Als lul·listes que esmenten el fet com un signe de la santedat de Llull, Eimeric els respon molt expeditivament:

I. *Dicitis de tertia regula. Etsi tertia regula de se sit bona, sub colore autem illius fiunt multa mala et seminantur multe hereses in Dei Ecclesia, et*

192. Cfr infra, línies 346-365.

latent multi et quamplures heretici sub illa, ut docet communis experientia. Transferatis vos ad alia, non faciatis festum quia fuit de illa regula.¹⁹³

És, doncs, des d'un punt de vista merament professional, en tant que inquisidor, que Eimeric recull en el *Dialogus* la professió de Ramon Llull en el terç orde franciscà, orde i professió sospitoses als seus ulls. Entrem, doncs, en un dels centres neuràlgics de la polèmica religiosa del segle XIV, i per això ara hem d'abordar els aspectes doctrinals del *Dialogus*.

II

És efectivament molt clar que el *Dialogus* esguarda uns lul·listes força especials. Una lectura fins i tot distreta de les dotze proposicions que l'inquisidor els atribueix crea tot d'una la sensació de trobar-se lluny de Ramon Llull. I aquesta és la primera dada que hem de recollir.

9. L'EVOLUCIÓ DEL LUL·LISME DEL S. XIV

Hillgarth va fer remarcar molt oportunament les especials relacions de Ramon Llull amb els franciscans, especialment durant el generalat de Raimon Gaufredi (1289-1295), protector de l'ala espiritual, i el seus contactes amb Pèire Joan i Bernat Deliciós a Montpeller i a Roma, i amb d'altres idealistes, com és ara el príncep Felip de Mallorca¹⁹⁴. Batllori hipotitza contac-

193. Cfr infra, línies 2405-2409. Aquestes paraules d'Eimeric no són res més que una exegesi de la manera com el papa Joan XXII parlava de la tercera regla franciscana en la butlla *Sancta Romana*: "Nonnulli etiam ex ipsis (begards i beguins) asserentes se esse de tertio ordine beati Francisci, paenitentium vocato, predictum statum et ritum eorum sub velamine talis nominis satagunt palliare ..."; cf. *Directorium*, II, q. 16; ed. *Pegna*, 292 b. Justament a València fou tristament famós el destí de Jaume Just, Guillem Gilabert i Martí Pere, del Tercer Orde de sant Francesc, que tenien cura de l'Hospital de Santa Maria, popularment anomenat *dels beguins* i també *dels ermitans*; foren processats i condemnats entre 1342 i 1348 per R. de Masquefa, comissari de l'inquisidor Bernat de Puigcerçós, acusats d'ésser beguins i d'ensenyar que els religiosos, clergues i laics condemnats per Climent VI a la seva Cúria i pels inquisidors en altres llocs del món eren benaurats i regnaven al cel com a màrtirs de Crist: cfr Josep M. POU I MARTÍ, *Visionarios beguinos y fraticelos catalanes (siglos XIII-XIV)*, Vich 1930, 200-206. Sobre beguins catalans, llur vinculació amb el tercer orde franciscà i les dificultats que van experimentar amb l'autoritat eclesiàstica, cf. JOSEP PERARNAU, *L'"Alia Informatio Beguinorum"*, Barcelona 1978, 126-141; i *Noves dades sobre beguins de Girona*, dins "Annals de l'Institut d'Estudis Gironins" XXV-I (1979-1980) 237-248.

194. J. N. HILLGARTH, *Ramon Llull i el naixement del lul·lisme*, Barcelona, Curial-PAM 1998, 80-83. Cfr la carta en la qual Raimon Gaufredi recomanava Ramon Llull i permetia que els framenors que ho volguessin estudiessin l'*Art* lul·liana, publicada per J. CUSTURER, *Disertaciones históricas del beato Raymundo Lulio*, Mallorca, Miquel Capó 1700 [dissert. I, cap.

tes personals entre Llull i Arnau de Vilanova l'any 1305¹⁹⁵, no confirmats documentalment. Tant si aquests contactes existiren i marcaren coincidències com en el cas contrari, és cert que en vida d'ambdós un partidari d'Arnau de Vilanova els presentava com dos missatgers moderns de la veritat cristiana, repudiat l'un [Llull] com a ignorant i l'altre [Arnau] com a fantàstic, temerari, endeví i nigromàntic¹⁹⁶. Això s'esdevenia cap a 1310, en el moment del gran daltabaix de l'orde del Temple. Aquesta data és, probablement també, la de l'escriptura del tractat d'Agostino Trionfo *Contra divinatores et sompniatores*, on R. Llull és atacat juntament amb els espirituals Arnau de Vilanova i Pèire Joan¹⁹⁷. Per ara no coneixem cap més fet ni document que hagués pogut contribuir a vincular la persona de Llull, en vida seva, amb els corrents espirituals. Sí que s'hi vinculen els seus deixebles més antics dels quals tenim notícia: el grup de València¹⁹⁸, potser capitane-

6], 206. A Roma, Llull donà a Bernat Deliciós un volum amb les obres que acabava d'escriure els anys 1295 i 1296: la *Tabula generalis ad omnes scientias*, la *Lectura compendiosa tabulae generalis*, la *Lectura super artem inventivam et tabulam generalem*, el *Liber de articulis fidei* i l'*Arbor Scientiae*. Se sap, perquè Deliciós així ho va declarar en el procés que li va fer la inquisició el 1319, acusat d'haver intentat matar el papa Benet XI mitjançant procediments màgics: cfr Michel de DMITREWSKI, *Fr. Bernat Delicieux, O. F. M. Sa lutte contre l'Inquisition de Carcassone et d'Albi, son procès, 1279-1319*, dins "Archivum Franciscanum Historicum" XVIII (1925) 7. Sobre l'actitud de Llull a l'esguard de les tendències cristianes heterodoxes, cfr també Dominique URVOY, *o. c.*, 124-129.

195. M. BATLLORI, *Ramon Llull i el lul·lisme. Obra completa II*, València, Tres i Quatre 1993, 29.

196. Cfr *Tractatus quidam in quo respondetur obiectionibus que fiebant contra tractatum Arnaldi de adventu Anticristi*, edició fragmentària de M. BATLLORI, en *Dos nous escrits espirituals d'Arnau de Vilanova*, dins "AST" 28 (1955) 45-70, ara també en l'*o. c.* en la nota precedent, 205. Considerat per Batllori i altres com obra d'Arnau, aquesta autenticitat ha estat impugnada per J. PERARNAU en *Problemes i criteris d'autenticitat d'obres espirituals atribuïdes a Arnau de Vilanova*, dins "Actes de la I Trobada Internacional d'Estudis sobre Arnau de Vilanova", volum 1, Barcelona, IEC 1995 (= "ATCA" 13 [1994]) 70-77. Seguia considerant-lo autèntic d'Arnau Gian Lucca POTESTÀ en *Dall'Anuncio dell'Anticristo all'attesa del pastore angelico. Gli scritti di Arnaldo di Villanova nel codice dell'Archivio Generale dei Carmelitani*, *ib.*, 305-324. Per a la discussió, cfr. *ib.*, 392-399. És imminent la seva publicació en aquest anuari, a cura de J. Perarnau.

197. Cfr Pierangela GIGLIONI, *o. c.*, 51.

198. Sobre aquest primer nucli lul·lista valencià i les obres a què va donar origen, cfr Josep TARRÉ, *Un quadrienni de producció lul·lista a València (1335-1338)*, dins "Studia Monografica et recensione edita a Maioricensi Schola Lullistica" 6 (1951) 22-30; T. I J. CARRERAS I ARTAU, *Dues notes sobre el lul·lisme trescentista. I. Els apòcrifs lul·lians de València*, dins "Estudios Lulianos" 16 (1972) 231-234 [article molt anterior, perquè suposa que la *Historia de la Filosofía Española. Filosofía cristiana de los siglos XIII al XV*, 1939-1943, és en premsa]; J. PERARNAU, *Un manuscrit lul·lià no identificat: Vic Museu Episcopal 35*, dins "Analecta Sacra Tarraconensia" 46 (1973) 71-82; *El lul·lisme, de Mallorca a Castella a través de València. Edició de l'Art Abrenjada de Confessió. En apèndix els tractats de Ramon Llull "Liber qui continet confessionem" i "Liber de virtute veniali atque vitali de veniali peccato et mortali"*, dins "ATCA" 4 (1985) 87-88; J. N. HILLGARTH, *o. c.*, 180-181.

jat pel mallorquí Bernat Garí, el qual s'associà l'any 1318 amb els nebots d'Arnau de Vilanova i amb el seu marmessor, Ramon Conesa, en la protesta contra la sentència de Tarragona condemnatòria d'algunes obres d'Arnau¹⁹⁹. Alguns copistes i possessors de manuscrits lul·lians de la primera meitat del XIV han estat identificats per Perarnau com a espirituals de signe divers, amb ramificacions que encara són actives a principis del s. XV²⁰⁰. La publicació de nous documents sobre aquests grups i l'anàlisi dels manuscrits lul·lians que encara no han estat descrits o estudiats des del punt de vista de la funció social que estaven destinats a exercir incrementarà sens dubte el coneixement de les peripècies de l'obra de Lull en els diversos ambients on arrelà. El cert és que quan Eimeric s'interessa pels deixebles de Lull, en una acció que podem legítimament situar després del 1376, els veu com un grup d'espirituals.

L'extremisme d'aquest grup és difícil d'avaluar. Quan, l'any 1396, Eimeric escriurà la *Incantatio Studii Ilerdensis*, tipificarà un grup força radical, de llenguatge violent, tocat de fanatisme profètic-apocalíptic i, segons l'inquisidor, amb contaminacions beguines perfectament constatables²⁰¹. Els lul·listes del *Dialogus* no semblen tan radicals, i hem pogut veure que en l'afer de la correcció o expurgació de l'obra lul·liana feien propostes ben raonables. Això confirmaria la impressió que no hi ha hagut només un lul·lisme a la Corona d'Aragó, durant els tres-cents, sinó diversos. Però durant tot aquest segle una part de l'espiritualisme auctòcton ha anat de tronc amb el discipulat lul·lià.

El cas de Pere Rossell, vist per Eimeric com un beguï, no pot ésser més emblemàtic ni més cridaner. Sense cap més títol que el seu birret i amb la sola autorització reial, obre escola a Alcoi. És un mestre lliure, no lligat a cap corporació acadèmica. A més, és home amb fama de bona vida. N'hi ha prou per a considerar-lo suspecte, home de secta, begard. Per desgràcia, Nicolau Eimeric no fou ni massa precís ni de bon tros exhaustiu en condensar les idees de Pere Rossell en els cinc articles del *Dialogus* que li atribueix²⁰². Com veurem tot seguit, en Pere Rossell s'agermanen l'espiritualisme arnaldia i la teoria joaquimita de les tres edats. Si el lul·lisme valencià de finals del segle XIV ha pogut ésser qualificat com a traïdor al

199. Cfr Mateu RODRIGO LIZONDO, *La protesta de Valencia de 1318 y otros documentos inéditos referentes a Arnau de Vilanova*, dins "Dynamis. Acta Hispanica ad Medicinae Scientiarumque Historiam Illustrandam" I (1981) 267.

200. Cfr J. PERARNAU, *Dos tratados espirituales de Arnau de Vilanova en traducción castellana medieval*, dins "Anthologica Annua" 22-23 (1975-1976) [1978] 479-483; *Consideracions diacròniques entorn dels manuscrits lul·lians medievals de la "Bayerische Staatsbibliothek" de Munic*, dins "ATCA" 2 (1983) 131-135.

201. Cfr els treballs citats supra, nota 164.

202. És el mateix Eimeric qui afirma que processà Pere Rossell a causa dels articles continguts al *Dialogus* i a causa de molts altres: cfr infra, línies 191-192.

pensament genuí de Llull²⁰³, no és tant per l'espiritualisme exaltat que vehicula com per la recepció de la idea central del joaquimisme, del tot absent en l'obra lul·liana. Aquest és el lul·lisme que Eimeric ataca en el *Dialogus* i que, d'alguna manera, amaga allò que de típicament lul·lià podien tenir les doctrines que ensenyaven els mestres de lul·lisme com és ara Berenguer de Fluvià, Pere Rossell, el rector de Madrona i altres; això suposant que tots s'interessessin pels mateixos aspectes de l'obra de Llull i fos quin fos el grau de llur espiritualisme. L'única orientació que podem deduir dels estudis recents sobre el lul·lisme de finals del segle XIV és que, a diferència del lul·lisme de mitjan segle, molt centrat en obres pedagògiques, és un lul·lisme més obert a d'altres sectors de l'obra lul·liana, inclosos els especulatiu²⁰⁴.

10. ESPIRITUALISME I JOAQUIMISME DE PERE ROSSELL.

ARTICLES 1-2 I 7

Els dos primers articles impugnats en el *Dialogus contra lullistas*, els quals, com ja hem dit, són atribuïts per Eimeric indistintament a Ramon Llull i a Pere Rossell, esgarden el valor doctrinal del lul·lisme. Ens fixarem en el primer, el fonamental, del qual el segon no és res més que una simple conseqüència. No és la primera vegada que Eimeric tocava aquest tema, car ja ho havia fet en redactar l'article cent dels errors de Llull recollits al *Directorium inquisitorum*. El paral·lelisme dels dos textos és evident i llurs diferències significatives:

DIRECTORIUM

Centesimus articulus: Quod Deus contulit ipsi Raymundo Lull istam Artem et doctrinam generalem in quodam monte; qui sibi apparuit crucifixus et contulit eam sibi pro huius seculi tenebris illustrandis, que est generalis ad omnem scientiam, et naturalem et medicinam et ad iura, et valet specialiter ad destruendum errores. In prologo super librum Sen-

DIALOGUS

Quod Raimundus Llull dogma suum non habuit *neque per hominem neque per studium, sed per revelationem Ihesu Christi*, qui in insula Maioricarum in quodam monte sibi apparuit crucifixus; qui Dominus Ihesus ibi illi dogma contulit antedictum²⁰⁶.

203. D. URVOY, *o. c.*, 126.

204. Cfr els estudis de Perarnau acabats de citar en la nota 200.

tentiarum et in libro de Planctu
Raymundi²⁰⁵.

Si en el *Directorium* Eimeric es refereix específicament a l'*Art*, en el *Dialogus* la referència és molt més genèrica. I si en totes dues redaccions es diu clarament que l'*Art* o tota la doctrina de Llull li fou donada per Déu en una aparició del Crucificat, el text del *Dialogus* conté una referència a Gal 1,12 que és intencionada. No podem saber, però, si la intenció l'hi posava Eimeric o Rossell. Com sigui, la referència paulina acoloreix l'article amb un matís que falta en l'article del *Directorium*: la revelació profètica. La doctrina lul·liana és tot d'una inscrita en el cicle de *les* revelacions de Déu en la història humana.

Cal recordar de bell antuvi que en els textos del *Desconhort* que hem vist més amunt, Llull parla amb una certa sobrietat sobre la seva convicció que l'*Art* i els altres llibres que havia fet li havien estat concedits per Déu com una gràcia, com un do²⁰⁷. En la *Vita*, on ja hi ha un primer filtre, aquesta gràcia ha pres la forma d'una il·lustració intel·lectual²⁰⁸. Gràcia o il·luminació són fets extraordinaris, però no equiparables a una revelació. El text del *Dialogus* amb la referència paulina²⁰⁹ pren una altra volada, perquè suggereix una actuació divina en el marc d'una economia que ja no és la de la gràcia, sinó l'economia que evocarà l'article setè: l'edat de l'Esperit, marcada per revelacions que funden una nova època salvífica. La distància entre el Llull de la *Vita*, doncs, i el Llull de Pere Rossell s'ha fet enorme. El Llull dels lul·listes seria un nou sant Pau, un oracle inspirat, i Eimeric farà girar la discussió del primer article sobre aquest punt.

Pel que fa a l'article setè, acabat d'esmentar, el seu tenor és diàfan: el lul·lisme, *doctrina Raimundi Lulli*, és atribuïda a l'Esperit Sant, en un context que assigna a Déu Pare el Vell Testament i a Déu Fill el Nou. No és un article on s'assumeixi formalment la teoria joaquimita de les tres edats còsmico-salvífiques del món, assignant-les a cadascuna de les Tres Persones divines. Sobre la base implícita de la teoria joaquimita, s'atribueix al Pare la revelació o l'ensenyament del Vell Testament, al Fill el del Nou i a l'Esperit Sant el de la doctrina lul·liana. El resultat no pot ésser, en tot cas, més espectacular, i en la discussió dels articles Eimeric troba un terreny

205. Ms. de la Biblioteca de l'Escorial N. I. 18, f. 92va; Ciutat de Mallorca, Bibl. B. March. ms. 104-II-7, f. (LXXVII)va; *Directorium*, 260b.

206. Cfr infra, línies 118-121, 157-160.

207. Cfr supra, nota 161.

208. La defineixen quatre sòbries paraules: "subito Dominus illustravit mentem suam"; ed. GAIFFIER, 152; ed. HARADA, 280.

209. La *Vita* en conté una altra a 2 Cor 12,2: "Verum dum ipse mente lugubri hoc deuolueret, ecce —nesciebat ipse quomodo, sed scit Deus— intrauit cor eius uehemens ac implens quoddam dictamen mentis" etc; ed. GAIFFIER, 148; ed. HARADA, 275.

abonat per a presentar els lul·listes com un grup d'heterodoxos ben tipificats.

És probable que Eimeric no s'hagi inventat el joaquimisme de Pere Rosell. El pot haver accentuat, però una invenció de socarrel hauria estat contraproductent. El lul·lisme de finals del segle XIV té més d'una cara i no hauria estat estranya la perduració d'idees joaquimites i la seva amalgama amb corrents de pensament lul·listes. Només cal pensar en l'alta opinió en què Arnau de Vilanova tenia a l'abat Joaquim²¹⁰, en la seva teoria de la "quax paraula de Deu"²¹¹, o en l'exaltada reverència que sentia per l'*Oraculum Cyrilli*²¹², per a comprendre que un tipus de desviació semblant s'hauria pogut produir a propòsit de Ramon Llull. I és ben curiós que, segons el *Dialogus*, aquesta exaltació tindria un origen concret: el patriotisme, gairebé gosaríem dir el nacionalisme dels lul·listes catalans, que blasmen Eimeric d'haver acusat Lull d'heretgia i d'haver així suscitat contra ell la indignació dels "grans", els quals han cercat de matar-lo:

Nescis quod multi et magni ex hoc verbo contra te indignati sunt? ... Nescis quod hic Raimundus est, prout tu, patria catalanus? Ergo pugna pro patria, ut non involvatur tanta infamia ... Non recordaris quod hac de causa temptarunt te interimere? Non agnoscis quod adhuc querunt te interficere?²¹³

210. En la introducció al llibre de Joaquim de Fiore, *De semine Scripturarum*, Arnau diu: "Quod qualiter sit in libro *De concordia duorum Testamentorum* auctor hic [Joaquim] divina revelatione sufficienter edisserit"; citat dins J. M. POU i MARTÍ, *Visionarios, beguinos y fraticellos catalanes (siglos XIII-XV)*, Vic 1930, 46, nota 2; cfr també F. EHRLE, *Arnaldo de Villanova ed i "Thomatistae"*, dins "Gregorianum" 1 (1920) 475-501.

211. "... e avem oÿt espondre en sermons que les paraules de la sancta scriptura són paraules de Déu e que aqueles paraules que en la sancta pàgina no són expresses, mas que s'acorden a la doctrina de la santa scriptura, són quax paraules de Déu": *Alia informatio beguinorum*, c. [VIII], ed. de J. PERARNAU, *L'"Alia informatio beguinorum" d'Arnau de Vilanova*, Barcelona 1978, 51-52, línies 293-301. Veure *ib.*, 54-55, altres textos arnaldians sobre la mateixa idea, i la conseqüència que "els qui es manifestessin contraris de la "quax paraula de Déu" entesa d'aquesta manera eren membres de l'Anticrist màxim".

212. *Denuntiatio Gerundensis contra fratrem B. de Podio Cercoso*, en Joaquim CARRERAS I ARTAU, *La polèmica gerundense contra el Anticristo entre Arnau de Vilanova y los dominicos*, dins "Anales del Instituto de Estudios Gerundenses" V (1950) 46: "... Ultimo vero per beatum Cyrillum, cuius revelatio cunctis scripturis sacris est preciosior, quoniam scriptam de celo attulit ei angelus".

213. Cfr *infra*, línies 346-347. Un dels "grans", si no el més "gran" de tots els qui va fer indignar Nicolau Eimeric amb el seu atac contra el lul·lisme és Pere III, partidari acèrrim de les doctrines de Ramon Llull, justament per patriotisme, tal com no se'n amagava en el document on facultava Berenguer de Fluvià perquè ensenyés l'*Art* de Llull en els seus regnes i terres: "... gaudentesque in Domino quod in dictione nostra et tam novissimis temporibus repertus fuerit tam excellentis doctrine et ingenii doctor qualis predictus magister Raymundus, tamque excellens scientia in ipsa dictione nostra originem habuerit": ACA, *Canc.*, reg. 1925, f. 119; publicat per F. D. GAZULLA, *Historia de la falsa bula a nombre del papa Gregorio XI inventada per el dominico fray Nicolás Aymerich contra las doctrinas Lulianas*,

Una altra cosa és que l'exaltació de la figura de Ramon Llull hagi estat literalment la que presenta Eimeric i li dóna peu a obrir la discussió amb els lul·listes a base de la insostenible comparació entre Llull i sant Pau. El recurs és fàcil, massa fàcil i, per tant, bon xic sospitos. Però tampoc no es pot negar que el bloc d'articles del *Dialogus* directament atribuïts a Pere Rossell és molt coherent i ho és sobretot en una perspectiva joaquimita, encara que no únicament en aquesta.

Això es fa patent en els articles sobre la naturalesa de la teologia, que vénen tot seguit.

ARTICLES 3-4

La discussió s'entaula en dues direccions. Primer es discuteix a propòsit de la teologia autèntica. En un segon moment la discussió se centra en la teologia i la seva relació amb l'Anticrist, és a dir, en la perspectiva escatològica.

El primer punt, que és l'objecte del tercer article, queda dilucidat tot d'una. La teologia veritable, que és la dels lul·listes, es contraposa a la teologia nul·la dels altres teòlegs, en el sentit que la primera és demostrativa i la segona no:

... I. O lulliste, fascinati, respondete mihi: Num magistri in theologia sciunt *Pater noster* et *Ave Maria*? Et num hoc est vera theologia?

L. Magistri in theologia recitant interdum, ut creditur, *Pater noster* et *Ave Maria*, et forsan *Credo in Deum* et *Salve Regina*.

I. Et num hec sunt de vera theologia? Dicite et ultra: Num magistri in theologia sciunt quinque libros Moysi, quatuor libros sancti *evangelii* et duodecim articulos fidei? Et num hec sunt vera theologia?

l. Magistri in theologia que dixisti bene noverunt recitare, sed non probare. Articulus fidei noscunt enumerare, sed nesciunt demonstrare; ignoratis autem theologie principiis, ignorantur et principia, et sic theologia. Inquirebas de nostro intento, habes e certo, nec petas de hoc articulo plus, quia non habebis pro nunc a nobis amplius²¹⁴.

Segons la resposta dels lul·listes, llur teologia conté els principis de la teologia, que per ara no es diu quins són. I tals principis són, a més, demostratius. Quedem-nos, doncs, prudentment, amb aquesta partió entre la teo-

---

Palma 1910, 62-63; i per nosaltres en *Documents inèdits referents a Nicolau Eymeric i el lul·lisme*, dins "ATCA" 2 (1983) 337-338. El document és de l'octubre de 1369 i ja s'hi esmenten detractors de la ciència lul·liana: "Sonet ergo vox vestra per doctrinam in auditorum auribus, nec amodo metu detractorum quorumlibet conticescat ..." El "metus" evocava, que el podia produir sinó la persecució de l'inquisidor?

214. Cfr infra, línies 791-803.

logia veritable, que conté els principis de la teologia, i la teologia nul·la, que és la dels teòlegs no lul·listes.

En l'article quart s'aclareix, potser, el misteri dels principis de la veritable teologia. En l'article quart els lul·listes afirmen que Déu ha sostret als teòlegs la teologia veritable a causa de llurs pecats, i l'ha conferida als lul·listes. Pressionats per l'inquisidor, que s'escandalitza que els lul·listes s'atribueixin la capacitat de penetrar els secrets de la teologia i els misteris divins, i en neguin la capacitat als altres teòlegs, els lul·listes donen com a raó d'aquest estat de coses que la doctrina de Ramon Lull li fou oralment revelada per Jesucrist:

I. O mente capti, totaliter fascinati! Que *aures* hec audire non *tinniunt*? Que mentes hec revolvere non *defficiunt*? *Utique vos Sathanas expetivit*, in vos introivit, qui *ut triticum* vos *cribavit*. Sed *ut vestra* non *modestia*, sed *dementia*, *nota sit omnibus hominibus*, evomite que sunt illa multa et grandia sacre theologie secreta, divina mysteria, que vos, lulliste, penetratis, nos autem magistri in theologia totaliter ignoramus.

L. Ad oculum demonstramus. Non recordaris quod, cum super primo articulo supradicto pariter disceptaremus, quod tu litteras pape Gregorii in medium detulisti, in quibus certe docuisti quod viginti et ultra in theologia magistri viginti volumina nostri almi magistri Raimundi Lulli cum multa diligentia legerunt et examinaverunt, et tamen, ut dixerunt, ducentos articulos in illis hereticales invenerunt, ista domino Gregorio retulerunt et eorum consilio per dominum Gregorium ut tales condemnati sunt? In quo, ut ibi diximus, dominum Gregorium turpiter deceperunt; qui articuli non hereticales, sed catholici in veritate sunt, cum tota illa Raimundi doctrina, ut scimus, fuerit ei a domino Ihesu Christo oretenus revelata; et ita credimus et firmiter profitemur. Habes plane quod probavimus quod diximus²¹⁵.

La insistència dels lul·listes en el caràcter revelat de la doctrina lul·liana comença de prendre relleu, però per ventura encara no hem arribat a l'ós de la qüestió. La discussió entre Eimeric i els lul·listes prossegueix quan l'inquisidor els pregunta per quins pecats dels teòlegs Déu els ha sostret la veritable teologia, i els lul·listes responen clarament:

I. Recte heretici estis, si, ut dicitis, creditis. Nam, ut ostenditis, errorem in fide geritis in mente et pertinaciam in voluntate. Sed *transeamus in Bethlehem*, *videamus hoc verbum quod factum {est}*, quod Deus abstulit a modernis magistris veram theologiam propter eorum peccata. Que, inquam, sunt illa peccata nostra et non vestra?

L. Quia veram theologiam insudatis habere per studium et per hominem et non per Dei revelationem, quod est peccatum presumptionis. Doctrinam etiam Raimundi a Christo revelatam contemnitis, et si ad horam legitis non

---

215. Cfr infra, línies 953-971.

intelligitis, quia per studium habere queritis et de Deo ut vobis revelet non curatis; nos autem obtinere per orationem et ieiunium contendimus. Sicut enim est quoddam *genus* demoniorum quod *nisi oratione et ieiunio non expellitur*, sic est et istud *genus* doctrinarum Raimundi, quod nisi in oratione et ieiunio obtinetur²¹⁶.

Ara s'ha precisat prou més la naturalesa de la veritable teologia tal com l'entenen els lul·listes deixebles de Pere Rossell. La veritable teologia esguarda menys el seu contingut que la seva recepció. La veritable teologia no és la que s'obté estudiant o la que pot ensenyar un mestre, sinó la que Déu revela al cristià, en una operació divina a la qual l'home només pot disposar-se mitjançant l'oració i l'ascesi. Es tracta, doncs, d'una teologia que no té res a veure amb la teologia de les escoles, una teologia que depèn del captivament ètic de la persona: si no accepta que només pot disposar-s'hi amb l'oració i el dejuni, l'home cau en la presumpció i es tanca a la percepció de la veritable teologia que és, primàriament, ensenyament graciós de Déu, no ensenyament humà a propòsit de Déu. Per tant, la teologia veritable és la que ensenya Déu mateix; tot altre tipus de discurs sobre Déu no és teologia veritable, és teologia nul·la, per no dir anti-teologia. I ara es comprèn millor perquè els lul·listes i Pere Rossell podrien pensar, tal com els retreu Eimeric, que la doctrina de Llull és superior a la d'Agustí. Per molt savi que hagués estat Agustí, la doctrina de Llull tindria l'avantatge d'haver-li estat ensenyada per Jesucrist, el qual, al seu torn i segons el text de Joan 7,16, ha rebut la seva doctrina del Pare.

Aquestes idees dels lul·listes del *Dialogus* vénen en part d'Arnau de Vilanova, per al qual la teologia com a ciència era una cosa purament humana i contraproductiu; el cristià només podia penetrar en els misteris de Crist per la il·luminació de la gràcia divina, i d'aquesta manera la teologia no podia ésser res més que l'acció pedagògica de Déu en el cristià que s'hi sabia disposar mitjançant la renúncia a la vana curiositat, a l'orgull i a la presumpció, i la consciència de les pròpies febleses²¹⁷.

Ara bé: Arnau considerava o havia considerat almenys en l'*Alia informatio beguinorum* que "qui quer per rahó humana saber so que Déu li preposa per simple paraula, cert és que més vol e cuyda [a] consentir o creure a sa raó que a Déu o a sa simple paraula, e axí cau en ydolatria"²¹⁸; i d'alguna

216. Cfr infra, línies 997-1010.

217. Veure els textos publicats per Josep PERARNAU en *L'Alia informatio beguinorum*, ed. c., 68-81 i 174-176; *El text primitiu del "De Mystero cymbalorum Ecclesiae" d'Arnau de Vilanova*, dins "ATCA" 7/8 (1988-1989) 44-46, 63-64; *L'"Allocutio christini ..." d'Arnau de Vilanova. Edició i estudi del text*, dins "ATCA" 11 (1992) 63-64.

218. *Alia informatio beguinorum*, c. X; ed. c., 71c. Cfr també el que diu Perarnau més avall, 78-79, en relacionar aquests mots amb el projecte lul·lià de demostrar els articles de la fe per raons necessàries.

manera els lul·listes del *Dialogus* participen de la convicció que llur teologia és millor que la dels altres teòlegs, perquè ells saben demostrar els articles de la fe i els altres teòlegs no. És una contradicció evident. Però potser aquesta contradicció i, per tant, la difícil amalgama de les idees d'Arnau i del projecte lul·lià és el que explicaria el recurs de Pere Rossell a la teoria joaquimita del tercer estat, el de l'Esperit, i la projecció de la figura de Llull en aquesta perspectiva. La "revelació" de Randa i el seu fruit, que és l'*Art*, prenen un sentit molt diferent si són emmarcats en l'etapa espiritual joaquimita. A desgrat que l'*Art* comporti un ús de la raó no considerat vàlid en la teologia "pobra" d'Arnau, el fet que pugui ésser considerada com una manifestació puixant de l'Esperit, l'insereix de ple en l'òrbita trinitària, com remarquen els textos, puix que ha estat revelada per Jesucrist i aquest, en tant que Verb de Déu, no pot transmetre altra doctrina que la que ha rebut del Pare. D'aquesta manera hom reprendria la idea arnaldiana que l'única teologia bona és la que davalla a través de l'acte diví d'ensenyar-la. El lul·lisme seria la teologia per excel·lència, ja que procediria del Pare, a través d'una revelació de Crist a Ramon Llull, en l'època de l'actuació històrico-salvífica pròpia de l'Esperit Sant.

El menyspreu intel·lectual d'Eimeric pels lul·listes que es dona com a interlocutors en el *Dialogus* és tan manifest i violent que impedeix de pensar que l'inquisidor hagi estat capaç d'atribuir-los una ideologia coherent i travada. És probable, doncs, que el grup lul·lista de Pere Rossell respongui al perfil intel·lectual que una lectura en transparència del pamflet eimericià permet de reconstruir en els seus trets essencials. Haurien lligat el lul·lisme i l'arnaldisme mitjançant la teoria joaquimita de l'edat de l'Esperit.

11. LUL·LISME I ANTICRIST

ARTICLES 5-6

En efecte, els dos articles que ara hem d'examinar, cinquè i sisè, confirmarien la pertanyença de Pere Rossell i els seus deixebles a un grup que es manté en l'expectativa de l'Anticrist, i en això hi podríem veure sense cap mena de dubte la continuïtat del pensament arnaldia. Però ens equivocariem si ens limitéssim en aquest punt de vista. L'article cinquè presenta una barreja de temes que produeixen sensació de desordre, més aparent que real. Sempre atent als destinataris del seu escrit, Eimeric embolica hàbilment la troca per tal de desprestigiar els lul·listes, i per aquesta operació qualsevol tipus de material li és útil. Per això el *Dialogus* presenta, encara que manipulats amb més o menys astúcia, molts elements rigorosament històrics, con anem a comprovar ara mateix en el tema de l'Anticrist.

Per començar, els lul·listes distingeixen perfectament l'etapa de la fi del món del temps de l'aparició de l'Anticrist²¹⁹. A més, parlen de l'Anticrist perfectament d'acord amb el clixé que n'havia elaborat Adson de Montier-en-Der en el seu *De ortu et tempore Antichristi*: que seria jueu, nascut de la tribu de Dan, que es presentaria com a Messies fent miracles i depravant els fets de Jesús mitjançant el recurs a la màgia²²⁰. La caracterització és sumària, sigui perquè Eimeric no és un repòrter minuciós, sigui perquè els lul·listes hagin estat, en aquest punt i davant l'inquisidor, més aviat curts de paraules. Però un element s'imposa tot d'una: Els lul·listes del *Dialogus* descriuen un Anticrist sobre tot intel·lectual, intèrpret dels llibres de la Llei i dels profetes, a través dels quals demostrarà que ell és el Messies i que Jesús de Natzaret fou un seductor del poble: per aquesta causa no destruirà, ans conservarà els llibres dels evangelis i les epístoles, bo i tergiversant-ne el sentit²²¹. Enganyarà així molts teòlegs, que discutiran aleshores amb els cristians que quedin per tal de convèncer-los que l'Anticrist és el Messias i que Jesús fou un Anticrist falsari²²². Contra aquesta acció doctrinal devastadora, els cristians lul·listes aportaran l'únic remei que hom tindrà a mà: mitjançant les raons demostratives, irrefutables i evidents de la doctrina lul·liana (= de l'*Art* lul·liana) provaran racionalment els articles de fe que fan referència a la divinitat i a l'Encarnació, proesa que cap altra doctrina, ni la de sant Agustí, no serà capaç de dur a terme²²³. Com a conseqüència d'aquests fets, la doctrina lul·liana suplantarà tota altra forma de pensament, fins el de sant Agustí, de la mateixa manera que la llum dèbil de l'aurora deixa pas a la llum del sol de migdia²²⁴.

Els elements són escassos, però indiquen amb claredat que els lul·listes aplegats entorn de Pere Rossell i ell mateix tenen sobre l'Anticrist les idees que han begut en el *Libre qui és contra Antichrist* de Ramon Llull. Així com els tractats arnaldians entorn del mateix tema són més aviat

---

219. Cfr infra, línies 1193-1196 i 1200-1201.

220. Cfr infra, línies 1226-1237 i 1251-1257. Per a Adson, cfr ADSO DENVENSIS, *De ortu et tempore Antichristi*, ed. D. VERHELST, Turnholt, Brepols 1976 [CCCM, 45], 23ss. Atès que els lul·listes del *Dialogus* suposen que Elies i Henoch ressusciten després d'haver estat morts per l'Anticrist, es pot fer la hipòtesi que coneixen el text d'Adson a través d'alguna de les tres versions que parlen de la resurrecció d'Elies i Henoch i que són la *Vita Antichristi ad Carolum Magnum ab Alcuino edita* [CCCM, 45, 126, línia 209], el *De tempore Antichristi* [CCM, 45, 136, línies 142-143], i l'*Epistola Methodii de Antichristo* [CCM, 45, 150, línia 117-151, línia 120]. Cal aquí observar que en el capítol 96 de *Doctrina pueril*, on Llull resumeix el contingut del llibre d'Adson, es fa esment de la mort d'Elies i Henoch a mans de l'Anticrist, però no de llur resurrecció i predicació després de la mort de l'Anticrist: cfr RAMON LLULL, *Doctrina pueril*, a cura de Gret SCHIB, Barcelona, E.N.C. 1972, 230-231.

221. Cfr infra, línies 1226-1237.

222. Cfr infra, línies 1251-1256, 1316-1318.

223. Cfr infra, línies 1318-1321, 1506-1511, 1582-1585.

224. Cfr infra, línies 1321-1330.

informatius²²⁵, el tractat de Llull és doctrinal de dalt a baix, puix que exposa les teories que predicarà l'Anticrist i la teoria catòlica (la seva) que s'hi podrà oposar per a contrarrestar amb eficàcia l'acció d'aquell. Els lul·listes de finals del segle XIV, o almenys el cercle de Pere Rossell, esperen un Anticrist que desplegarà una activitat intel·lectual notable contra la idea d'un Déu Trinitat i contra la possibilitat de l'Encarnació. El tractat lul·lià desemmascara els falsos arguments de l'Anticrist i exposa la manera de destruir-los, mitjançant un discurs sobre Déu que es basa en l'estudi i exploració de les dignitats divines no d'una en una, com solen fer els teòlegs, sinó en la combinació de les unes amb les altres²²⁶. Sense referir-s'hi pel seu nom, els lul·listes d'Eimeric són precisos quan diuen que mitjançant les lul·lianes "rationes demonstrativas et insolubiles et evidentes probabunt articulos fidei qui sunt de gestis Dei et hominis Christi"²²⁷. Les *gesta Dei* és una manera aproximada de referir-se al dinamisme de les dignitats divines, expressat en els correlatius, i els articles cristològics són el tema de l'Encarnació, entesa per Llull al capdavant com una conseqüència, si no necessària almenys imparable, del dinamisme de les dignitats. Això és el que ensenya Llull en el *Libre qui és contra Anticrist*, això és el que rebaten els lul·listes reals, literaris o totes dues coses alhora, a Eimeric.

Els articles cinquè i sisè obren la comprensió dels articles vuitè i novè i permeten de corroborar que l'espiritualisme dels lul·listes del cercle de Pere Rossell no solament té arrels indubtablement arnaldianes, sinó que algunes de llurs idees escatològiques han rebrostat de la soca mateixa del lul·lisme.

ARTICLES 8-9

En els articles vuitè i novè, es torna a tocar la naturalesa del lul·lisme com a doctrina. Dues afirmacions son subratllades per Eimeric: la doctrina de Ramon Llull no s'aconsegueix mitjançant l'estudi i l'ensenyament, ans és una gràcia de l'Esperit Sant; tant és així que es pot obtenir en un període de temps curt²²⁸. La discussió de la primera afirmació servirà a Eimeric per a fer caure els lul·listes en una contradicció pueril. La de la segona servirà per a plantejar les preteses pràctiques d'invocació del dimoni per part de

225. Cfr J. PERARNAU, *El text primitiu del "De mysterio cymbalorum Ecclesiae" d'Arnau de vilanova. En apèndix el seu "Tractatus de tempore adventus Antichristi"*, dins "ATCA" 7/8 (1988-1989) 7-169; L' "*Ars Catholicae Philosophiae*" (primera redacció de la "*Philosophia catholica et divina*" d'Arnau de Vilanova. Edició i estudi del text, dins "ATCA" 10 (1991) 7-223.

226. Per a aquesta qüestió és imprescindible tenir en compte tot el que diu J. PERARNAU en les pàgines introductòries d'El "*Llibre contra Anticrist*" de Ramon Llull. Edició i estudi del text, dins "ATCA" 9 (1990) 7-182.

227. Cfr infra, línies 1319-1320.

228. Cfr infra, línies 1854-1856 i 2106-2109.

Llull i dels lul·listes. Ara bé, al marge de les manipulacions i tergiversacions eimericianes, d'una banda massa fàcils, de l'altra massa interessades, en el rerefons dels dos articles hi ha realitats històriques que hem de saber detectar per sota de la massa de teranyines amb què l'inquisidor les ha embolcallades.

Pel que fa a l'article vuitè, és evident que els lul·listes no poden haver pretès d'obtenir el coneixement de la doctrina lul·liana per una revelació personal de l'Esperit Sant, digui el que digui Eimeric: *testis unus, testis nullus*. Admetem la possibilitat teòrica d'algun lul·lista il·luminat, però ni Galceran ces Fàbregues, ni Pere Gironès, ni Francesc de Luna no responen al clixé fàcil de lul·lista ignorantó que Eimeric es plau a confondre en la discussió de l'article vuitè. En aquest article Eimeric juga a fer caure en contradicció els lul·listes que, d'una banda, estudien la doctrina de Ramon Llull i, de l'altra, pretenen que tota teologia que no sigui ensenyament de Déu mateix no va enlloc. Eimeric fa trampa, perquè el que és comprensible és que Pere Rossell i els lul·listes del seu cercle intenten de cenyir-se al que propugna Ramon Llull en el *Libre qui és contra Anticrist*. Efectivament, en aquesta obra Llull estableix la doctrina que haurà de servir d'antídoto a la campanya ideològica de l'Anticrist, i a més —i potser sobretot—, descriu qui i com hauran d'ésser els cristians que s'hi enfrontaran: esperits formats en la vida contemplativa (en els set graus d'oració i aflicció) i en la vida activa: "... hòmens qui sien de gran caritat, saviesa, fervor e devoció, per los quals lo món reeba perfecció a destruir la imperfecció que Antechrist volrà sembrar en lo món"²²⁹. Com és natural, sobre el fons de santedat que Llull propugna, el mallorquí proposa també que la instrucció que hauran de rebre tals homes sants sigui la de la seva *Art*:

Aquells preïcadors cové ésser tan devots a martire que no dupten mort ni turmens a sostenir per nostre senyor Déus. E cové que vaien als infaels e que disputen ab ells sobre ls articles, següent la manera de la *Art abreniada de trobar veritat*, la qual als infaels sia mostrada e sia a ells mostrada comuna philosophia e theologia sots breus començaments necessaris per tal que, per l'effectu, en philosophia sia demonstrada veritat dels articles en theologia de la primera causa. E aytal art e doctrina e manera de preïcació e d'ensenyar e de disputació per longua perseverança e continuació serà ocasió a conve[rt]ir los infaels per justificat actu de justícia e[n] les dignitats de Déu. E per lo convertiment dels infaels, porà hom pus fortment contrastar a les errós d'Antichrist²³⁰.

És, doncs, totalment improbable que els lul·listes de Pere Rossell, que saben que l'Anticrist haurà d'ésser combatut amb raons intel·lectuals, tal

229. J. PERARNAU, *o. c.*, 157, línies 1539-1541. Cfr també *ib.*, 40.

230. *Ib.*, 150, línies 1428-1439.

com ensenya Llull en el *Libre qui és contra Anticrist*, hagin propugnat l'il·luminisme beneït que els penja Eimeric. Altra cosa és, que, seguint la doctrina del llibre lul·lià, propugnessin que la instrucció sola no preparava eficaçment per a les lluites a venir, atès que l'Anticrist disposarà d'ulteriors recursos, a més de la seva intel·ligència: farà miracles, repartirà riqueses i poder, farà grans promeses i àdhuc sotmetrà a turment els qui no pugui reduir d'altra manera.

En l'article novè Eimeric retreu la pretensió dels lul·listes que, gràcies a la revelació de l'Esperit Sant, llur ensinistrament en la doctrina lul·liana dura de trenta a seixanta hores, i prou. És evident que si un lul·lista feia aquesta afirmació, no podia al mateix temps sostenir l'article vuitè, on es diu que la doctrina lul·liana no s'obté per l'estudi ni per l'ensenyament, sinó per una revelació de l'Esperit Sant. Per això creiem raonable de pensar que Eimeric ha estirat aquí més el braç que la màniga, i ho ha fet per necessitats d'autopropaganda. L'Esperit Sant dels lul·listes eimericians resulta prou ambigu perquè pugui ésser pres en consideració. L'ambigüïtat es converteix en sospita ferma, quan hom veu que a base de la intervenció de l'Esperit Sant a favor dels lul·listes Eimeric simplement buscarà d'aplicar-los el mateix discurs que ha fet a propòsit de la il·luminació de Randa: es tractaria d'un afer d'invocació diabòlica.

Això no obstant, és molt probable que el tema de la brevetat de l'aprenentatge de la doctrina lul·liana hagi estat un element històric real²³¹. I àdhuc és probable que aquest element històric vingui del *Libre qui és contra Anticrist*, el qual preveu que "als infaels ... sia mostrada comuna philosophia e theologia sots breus començaments necessaris", com acabem de veure. Els "començaments" són els principis lul·lians, "necessaris" perquè són demostratius; llur "brevetat" pot ésser interpretada com una simplificació, un resum o una condensació dels procediments de l'*Art abrenjada d'atrobbar veritat*, en el sentit que en el paràgraf lul·lià acabat de transcriure, Llull es refereix a un *corpus* doctrinal filosòfico-teològic comú a fidels (cristians) i infidels (musulmans i jueus), a partir del qual i recurrent al dinamisme de les dignitats i a la teoria dels correlatius, seria possible de posar en marxa l'engranatge de les raons necessàries. No sembla que Eimeric hagi tingut accés ni potser coneixement del *Libre qui és contra Anticrist*²³², però en

231. El tema es retroba en Sibiuda: "Et [ista scientia] potest haberi infra medium mensem et sine labore" (*Theologia naturalis sen Liber Creaturarum*, prol.; ed. F. STEGMÜLLER, Stuttgart-Bad Cannstatt 1966, 32*). Ens vam referir a aquesta qüestió en *El lul·lisme de Ramon Sibiuda*, dins "ATCA" 10 (1991) 225-260, especialment 250 ss; i en *La filosofia de Ramon Sibiuda*, Barcelona, I.E.C. 1997, 77ss.

232. Aquest títol no és citat entre els llibres lul·lians condemnats per Gregori XI que Eimeric inclou al *Directorium*; cfr infra, p. 555.

canvi coneix el *Fèlix*, on aquesta matèria és exposada de manera completa, encara que en un estadi incipient d'elaboració del sistema lul·lià.

Per tant, el sentit dels articles cinquè-sisè i vuitè-novè és clar en relació amb les realitats històriques: els lul·listes sostenen que la doctrina lul·liana és la que se situa millor en la perspectiva de la vinguda de l'Anticrist, puix que és la que resistirà les seves campanyes d'intoxicació intel·lectual i, per això, després de la desfeta de l'Anticrist, s'imposarà com la teologia autèntica. Ara bé, aquesta teologia, com a saber humà, té una importància molt relativa, perquè si no és rebuda en una persona oberta a la gràcia de Déu i d'intensa vida religiosa, fallarà. Tant és així que, si es dona la intensitat de vida religiosa reclamada, que hauria d'arribar a l'acceptació del martiri, àdhuc una instrucció sumària en els continguts de la doctrina lul·liana seria suficient per a predicar als infidels i, en el seu moment, per a confondre les tergiversacions de l'Anticrist.

Ja es veu, doncs, que els lul·listes del cercle de Pere Rossell són lul·listes i espirituals. En relació amb l'Anticrist no segueixen Arnau de Vilanova, ans Llull, i pel que fa al valor de la teologia com a ciència no són ni exactament arnaldistes ni exactament lul·lians. A diferència d'Arnau, admeten la validesa d'una teologia demostrativa —científica—, però la subordinen d'una banda a la santedat personal i de l'altra al fet que llur teologia és la de Llull, i aquesta li fou revelada per Déu a Randa. S'aparten, doncs, i tornen a Arnau, fent una petita marrada pel joaquimisme. A diferència de Llull, que és l'autor d'una teoria encaminada a la demostració dels misteris de la fe, els lul·listes rossellians no semblen interessats a res més que a transmetre l'ensenyament literal de Llull, ja sigui que el considerin insuperable pel seu origen transcendent, ja sigui perquè admeten la crítica arnaldiana a la teologia científica i no tenen cap vel·leïtat de desenvolupar ulteriorment una doctrina teològica humana, ni que fos la de Llull.

És prou significatiu que Pere Rossell i el seu grup es mantinguin fidels a la visió sobretot intel·lectual de l'Anticrist que elaborà Llull. Aquest grup lul·lista seria en aquest aspecte sensiblement més lul·lià que el cercle d'Antoni Riera, imbuït de profetisme i, segons sembla, molt més sensible a la idea de la imminència del temps final²³³. Retrobem, doncs, fins i tot en un cercle lul·lià clarament influït per doctrines escatològiques, l'ambient de varietat i diversitat de matisos que altres indicis també confirmen a propòsit del lul·lisme de finals del segle XIV.

---

233. Cfr J. DE PUIG, *La "Incantatio Studii Ilerdensis" de Nicolau Eimeric, O. P.* Edició i estudi, dins "ATCA" 15 (1996) 20-41.

12. ACCESSIBILITAT I INTERPRETACIÓ DEL LUL·LISME

ARTICLES 10 I 11

Hauria estat molt estrany que Eimeric no s'hagués fet ressò d'un problema específic inherent al lul·lisme: el de la terminologia tan original de les obres especulatives de Ramon Llull. És clar que el problema del lul·lisme no és terminològic, sinó conceptual. Però, comptat i debatut, molt pocs estudiosos del lul·lisme han anat gaire més enllà de la terminologia. I Eimeric n'és un. Ja hem fet notar que quan escrivia el *Dialogus* no coneixia l'*Art* i que, en tot cas, en tenia idees poc clares²³⁴. Amb tot, les obres lul·lianes que aleshores ja havia examinat l'havien posat davant del problema i, si no va comprendre Llull, no es pot negar que va fer algun esforç oficiós per a orientar-se en el llenguatge tan peculiar del mallorquí.

Cal tenir en compte que en la primera reacció oficial que coneixem a la butlla *Conservationi puritatis*, que és la carta de Pere III a Gregori XI, del 7 de gener de 1377, en la qual demana que es faci l'examen de les obres de Ramon Llull a Barcelona, una de les raons invocades per a tal reexamen és "quia scientia dicti Raymundi habet principia valde dissimilia aliis scientiis, unde per ignorantem eam, quanvis aliarum scientiarum scientificos, potest de facili non intelligi"²³⁵. Atès que Eimeric és nominalment al·ludit en el document reial, no hi ha cap possibilitat de dubtar que la primera reacció dels lul·listes i del rei contra l'acció antilul·liana de l'inquisidor consistí a dir que Eimeric no havia entès res de la doctrina lul·liana. Eimeric els torna la pilota en l'article desè del *Dialogus*.

Encara més breu que l'article precedent (cent línies contra cent trenta-un en la nostra edició), el seu tenor fa comprendre que l'article no contempla només una opinió del grup lul·lista de Pere Rossell²³⁶. I, a més, Eimeric no parla únicament a títol individual, ans assumeix d'alguna manera la representació dels altres teòlegs. Apareix amb claredat la consciència dels lul·listes que la ciència del seu mestre parteix d'uns principis diferents dels principis dels altres mestres en teologia o en filosofia. I també és clar que Eimeric reputa que els principis lul·lians, perfectament descriptibles, no són res de l'altre món i tothom els pot entendre. L'argumentació de l'inquisidor és nítida: hi ha llibres lul·lians com és ara *Doctrina pueril*, *Llibre dels articles de la fe*, *Llibre d'intenció* i *Llibre de Contemplació*, que no parteixen d'un cos articulat de principis específics; n'hi ha d'altres, com és ara el *Libre de*

234. Cfr supra, p. 52 i nota 141.

235. *Documents* I, 268-269, doc. CCLXXXVII.

236. Els lul·listes que el 1419 forçaran l'anomenada sentència definitiva, també eren conscients que l'original terminologia lul·liana constituïa un obstacle seriós a la recepció del lul·lisme. Cfr infra, pp. 344-346.

Filosofia d'Amor i l'*Art amativa*, amb uns principis i una terminologia certament específics que hi és exposada i, per tant, és assequible a la comprensió si no de tothom, sí com a mínim dels estudiosos. Per tant, no hi ha perill de malentendre la doctrina lul·liana.

Ara comencem de saber que la seguretat amb què parla Eimeric a propòsit de l'accessibilitat de l'obra de Llull és una opinió sense cap fonament. Quan hom ha començat d'acostar-se als textos lul·lians impugnats per Eimeric, han saltat de seguida errors de transcripció, d'interpretació i fins i tot descurances de justificació molt difícil en un estudiós que havia de jutjar una matèria tan delicada com la rectitud o la perversió d'una fe²³⁷. En realitat, un estudi rigorós dels mètodes de treball inquisitorials indicaria que els possibles escrúpols d'un inquisidor queien més aviat del cantó de l'eficàcia en l'extirpació de l'error que no pas del cantó d'una avaluació justa i ponderada dels punts de vista del sospitós d'heretgia²³⁸. En la qüestió de l'antilul·lisme eimericià aquest element no s'ha tingut amb prou feines en compte i, en canvi, és central. L'inquisidor ha d'ésser mestre en teologia, és clar, perquè ha de conèixer perfectament el contingut de la fe, però el seu rol no és el d'un mestre; l'inquisidor és policia, fiscal i jutge a la vegada i el seu ofici consisteix a detectar l'heretgia, és a dir, l'error en matèria de fe, el qual, com diu Eimeric, és concebut en l'enteniment i s'arrapa a la voluntat²³⁹. Per tal de fer emergir aquest crim purament intel·lectual, l'inquisidor disposa d'un element —la mala fe²⁴⁰— que li fornirà tota mena de recursos: només cal llegir les pàgines del *Directorium* consagrades a la manera d'interrogar l'acusat²⁴¹ i a les astúcies que l'inquisidor ha d'utilitzar per tal de desemascarar l'heretge²⁴². Entre aquests recursos hi ha la insinceritat, la mentida, la traïdoria, la trampa ... i l'amenaça de tortura. L'inquisidor ha d'obtenir la confessió de l'heretge i si aquest no confessa espontàniament, ho farà pressionat, tortura inclosa. En tot el procés l'inquisidor pensa sempre que el denunciat o l'acusat és heretge, i s'ha de valer de tots els mitjans per a demostrar-ho, etc.

És des d'aquesta perspectiva que cal analitzar l'acció d'Eimeric contra Llull i el lul·lisme. L'inquisidor no pot interrogar Llull, però sí els seus lli-

---

237. Vam tocar aquesta matèria en *La "Fascinatio Lullistarum" de Nicolau Eimeric. Edició i estudi*, dins "ATCA" 3 (1984) 7-58, especialment 31-37. Darrerament hi ha insistit amb contundència Josep PERARNAU en *De Ramon Llull a Nicolau Eimeric ...*, o. c., especialment 83-86.

238. No sense una punyent ironia, Louis Sala Molins observa que el procediment inquisitorial s'orienta completament a la censura de l'acusat, i no a la seva il·lustració, afegint que a la Inquisició ningú no li ha delegat mai la *potestas docendi*: cfr o. c., 27.

239. *Directorium*, 319a-320a.

240. Cfr infra, línia 2221: "Sum hereticorum inquisitor et sic male fidei possessor".

241. *Directorium*, 428-429a.

242. *Directorium*, 430a-431a, 433a-435a.

bres; no tots, perquè els lul·listes els oculten²⁴³, però en té uns quants. Els principis dels quals parteix Llull, per molt importants que siguin en un cos de doctrina, no li interessen si no poden ésser presos en consideració com a sospitosos d'error o d'heretgia. Tot allò que Llull diu bé a propòsit de la fe, està ben dit, però no servirà de descàrrec. Les protestes d'ortodòxia tan freqüents en les obres de Llull tampoc no serveixen de res. Però si apareix en algun text una lleu sospita d'error o d'heretgia, l'inquisidor posa tot d'una en marxa la mala fe, l'astúcia i tots els recursos útils per a detectar el detestable crim intel·lectual de l'error en aquesta matèria. Entre tals recursos hi pot haver la insinceritat, la mentida, la trampa i la traïdoria? Els textos escrits són menys pressionables que les persones i, per tant, necessiten un altre tracte. Però què pot esdevenir a propòsit d'un text quan és observat des de la mala fe? Ha d'ésser pres seriosament només en la seva literalitat? L'inquisidor no el "pressionarà" adequadament perquè aparegui amb claredat el verí que amaga en el seu interior? I, en aquesta matèria, qui ha de donar lliçons al qui és al mateix temps policia, fiscal i jutge de la fe d'un altre, sigui oral, sigui escrita?

Els principis del lul·lisme tenen poc interès per a Eimeric, en la mesura que de llur anàlisi no se'n dedueix l'heretikalitat de Ramon Llull. En el moment d'escriure el *Dialogus*, l'inquisidor no s'ha fixat encara en els principis lul·lians. Ho farà més tard, en escriure la *Fascinatio lullistarum*, però ja serà massa tard. És per aquesta causa que en el *Dialogus* la qüestió és despatxada amb rapidesa. Com ho fou, sens dubte, la condemna de Llull.

Ara bé —i aquí retrobem l'astúcia de l'inquisidor—, el problema de la intel·ligibilitat del lul·lisme no és plantejat en el *Dialogus* des d'un interès merament especulatiu. A Eimeric tant li és que per entendre el lul·lisme s'hagi d'ésser lul·lista, atès que per a condemnar-lo només cal ésser inquisidor. Eimeric retreu el que diuen els lul·listes per tal de poder penjar-los una acusació més greu en el decurs de la discussió del següent article onzè. Si en el desè els fa dir que ningú, si no és lul·lista, no entén la doctrina de Ramon Llull, en l'onzè els fa aplicar un tal principi a la jerarquia eclesiàstica. Efectivament, quan Eimeric els confronta amb la butlla *Conservationi puritatis*, i els pregunta si la creuen ben fundada, els lul·listes responen:

L. Credimus plene quod non sunt fundate in veritate, nam firmiter credimus et simpliciter confitemur quod doctrina Raimundi Lull est aliena ab omni heresi et errore; et credimus, ut diximus, quod Gregorius qui condemnavit, collegium quod consensit, commissarius qui retulit, magistri qui consilium presterunt omnes erraverunt; non enim intellexerunt; et tu qui hec fieri procurasti, magis errasti²⁴⁴.

243. Cfr infra, línies 2035-2043.

244. Cfr infra, línies 2523-2528.

Eimeric té l'habilitat de fer sortir la butlla de Gregori XI en el moment oportú, per tal de fer dir als lul·listes que el papa tampoc no ha entès la doctrina lul·liana. El filat ordit per l'inquisidor s'ha tancat de cop i els lul·listes hi han quedat atrapats a dins en la pitjor de les posicions. És per això que el *Dialogus* s'acaba, de fet, en la proposició que fa onze. Una vegada aclarit que els lul·listes s'oposen a una determinació papal en matèria de fe, ja no calen més esforços per a debel·lar-los. Eimeric ha atès la finalitat que buscava, l'inquisidor ha assenyalat correctament uns heretges, la Cúria li haurà de donar la raó...

13. LES PROPOSICIONS LUL·LIANES DEL "DIALOGUS CONTRA LUL·LISTAS"

Poc a poc, doncs, ens hem anat acostant a un tema que mai no és tractat en el diàleg eimericià de forma directa, però que hi és present d'un cap a l'altre i que ara ens haurà d'ocupar. Eimeric i els lul·listes discuteixen sempre en el *Dialogus* des de posicions del tot oposades. Hem intentat de circumscriure històricament alguns detalls de les discrepàncies que es manifesten en l'escrit de l'inquisidor, d'altra banda prou ric d'indicis. Ara falta analitzar aquells elements que fan referència a l'inquisidor mateix en tant que inquisidor; és a dir, com a jutge en matèria de fe i, per tant, davant el problema del lul·lisme, com a promotor de la condemna de Lull.

Els elements hi són: Es tracta de cinc proposicions lul·lianes d'entre les condemnades que Eimeric esmenta en la seva discussió amb els lul·listes. Les tres primeres són aduïdes en la discussió del primer article del *Dialogus*; les dues darreres apareixen en la discussió de l'article dotzè, on tornen a ésser esmentades les dues primeres.

13.1. PRIMERA PROPOSICIÓ

Cap al final de la discussió del primer article, els lul·listes demanen a Eimeric que esmenti un parell de proposicions lul·lianes d'entre les dues-centes que l'inquisidor afirma que foren condemnades per Gregori XI. L'inquisidor no s'hi torba gens:

Primus articulus erroneus est quod Deus Pater ita est veraciter homo per incarnationem sicut Filius, et consimiliter Spiritus Sanctus, considerato quod omnes tres persone sunt unum in essentia et natura²⁴⁵.

---

245. Cfr infra, línies 533-536.

En la discussió de l'article quart, la proposició torna a reaparèixer de passada, amb aquesta formulació sensiblement variada:

Primum est quod Deus Pater est ita veraciter homo per incarnationem sicut Filius, quia sunt unius essentie et nature, et eadem ratione Deus Spiritus Sanctus²⁴⁶.

I, encara més resumit, l'article és reprès, com ja hem dit, cap al final de tot el tractat:

Deus Pater est ita veraciter homo per incarnationem sicut Filius, consimiliter et Spiritus Sanctus²⁴⁷.

El lector s'haurà adonat ràpidament que, àdhuc en la seva formulació més esquemàtica, l'article reproduïx l'heretgia dels modalistes, és a dir, aquells que entenen l'Encarnació com comuna a les tres persones, les quals eren considerades simples modalitats d'un sol Déu individual, anomenat Pare, Fill o Esperit Sant segons la seva diversa i triple manifestació envers el món; heretgia que també fou anomenada monarquianisme i patripassianisme, i que tingué Sabel·li com a màxim corifeu.

Aquesta primera proposició lul·liana del *Dialogus* no és res més que una reformulació de l'article 29 de la llista dels cent articles lul·lians del *Directorium*.

Vicesimus nonus: quod in quantum Filius in diuinis est distinctus a Patre et Spiritu Sancto personaliter, potest esse incarnatus sine hoc quod illi non sint incarnati; sed in quantum omnes tres persone sunt una essentia et natura, oportet quod Pater et Spiritus Sanctus sint ita ueraciter homo per incarnationem sicut Filius. In libro de septem arboribus²⁴⁸.

Eimeric ha pres l'article literalment de l'*Arbre de Sciència*, setzena part, *De l'arbre qüestional*, VI *De les qüestions de les flors*, 14 *De les qüestions de les flors de l'arbre cristinal*, n. 52 *De les qüestions de poder, diferència e incarnació*, q. 378:

Qüest. – Ramon, com en la summa trinitat no sia distinció per essència, ¿com pot lo Fill ésser incarnat e que'l Pare ni'l sant Esperit no sien encarnats? Sol.: En quant lo Fill és distinct del Pare e del sant Esperit personalment, pot ésser incarnat sens que ells no sien encarnats; mas en quant totes les tres persones són una essència, una natura, cové que'l Pare e'l sant Esperit sien enaixí verdaderament home per incarnació, com lo Fill²⁴⁹.

246. Cfr infra, línies 979-981.

247. Cfr infra, línies 2572-2574.

248. Cfr l'Escorial, ms. N. I. 18, fol 90rb; Ciutat de Mallorca, Bibl. March, ms. 104-II-7, f. LXXVrb; *Directorium*, 256b-257a; cf. infra, p. 543.

249. OE I, 983a-b; ORL, XIII, 374.

En aquest cas no serà pas possible de recriminar Eimeric que hagi traït malament en el *Directorium* el text de Llull. Afanyem-nos a dir, però, que les redaccions que en dona en el *Dialogus* ja contenen variants significatives respecte del text del *Directorium*, com el lector veu a ull nu. També pot observar el lector que Eimeric interpreta de seguida el text com si Llull donés per bo que el Pare i l'Esperit Sant s'han encarnat al mateix temps que el Fill, perquè en treu la conseqüència que, si l'article lul·lià és veritable, el Pare i l'Esperit Sant també haurien sofert i ressuscitat²⁵⁰.

Ara bé, potser l'inquisidor hauria d'ésser recriminat pel detall de no haver continuat la lectura del llibre lul·lià, on la qüestió 380 diu textualment:

---

250. Cfr infra, línies 537-539: "... ergo Pater esset passus et Spiritus Sanctus esset passus, que sunt hereses manifeste". La mateixa interpretació ja era donada per Eimeric quan discutia aquest mateix article en l'*Expurgate vetus fermentum*: "Sextus decimus articulus: Quod in quantum Pater, Filius et Spiritus Sanctus sunt tres persone distincte potest Filius esse incarnatus sine hoc quod Pater sit incarnatus, sed in quantum omnes tres sunt una essentia et natura oportet quod Pater sit ita veraciter homo per incarnationem sicut Filius; et similiter quod Spiritus Sanctus sit ita veraciter homo per incarnationem sicut Filius. Hic articulus continet duo puncta: Primum, quod in quantum Pater, Filius et Spiritus Sanctus sunt tres persone distincte potest Filius esse incarnatus sine hoc quod non Pater et Spiritus Sanctus: *veritas*. Et non solum potest, verum ita est, quia ita est incarnatus Filius quod non Pater, nec Spiritus Sanctus. Secundum est quod in quantum sunt unum in essentia et natura oportet quod ita sit Pater homo veraciter per incarnationem sicut Filius, et consimiliter Spiritus Sanctus: *heresis gravis*; nam si Pater est incarnatus, ergo est passus, quod est heresis reprobata in c. *Quidam heretici* in *Decretis*, XXIII, p. III, ubi dicitur sic: "Noctavi a quodam Nocto vocati sunt, qui dicebant Christum eundem esse Patrem et Spiritum Sanctum, et hii patripatiani etiam vocantur quia Patrem passum dicunt". Consimiliter si Spiritum Sanctus est incarnatus, est et passus; et nihilominus omnia que fidei traditione verificantur de Christo homine, verificabuntur de Spiritu Sancto et Patre, quod est nimium hereticare; incarnatio enim non terminatur proprie et directe ad naturam, sed ad personam; non enim fuit sic incarnata natura, sed persona; sicut enim solus Pater fuit qui apparuit in voce et solus Spiritus Sanctus qui apparuit in columbe specie, sic et solus Filius qui apparuit in carne: unde Augustinus *De Fide ad Petrum*: "Firmiter tene et nullatenus dubites Patris et Filii et Spiritus Sancti unam quidem esse naturam, tres vero personas; Patremque solum esse qui dixit: Hic est Filius meus dilectus in quo michi complacuit; et Filium esse solum supra quem vox Patris intonuit; et Spiritum Sanctum solum esse qui in specie columbe supra Christum baptizatum descendit". La importància de l'article tal com fou interpretat per Eimeric i el pes que pogué tenir en la condemna de 1376 es dedueix del fet que, segons testimoni del mateix inquisidor, aquesta fou la primera proposició lul·liana llegida, comprovada i condemnada en consistori papal: "Hic est ille gravis et hereticalis articulus qui primus in consistorio coram domino papa predicto Gregorio et eius sacro collegio est recitatus, in libris Raimundi Lull perlectus et per me inquisitorem ibi ad oculum in libro quodam Raimundi cunctis ostensus, et per magistros XX et ultra hereticalis datus, et ibidem in consistorio talis de predictorum magistrorum consilio per dominum Gregorium reprobatus". Cfr Sevilla, Bibl. Cap y Colomb., ms. 141-23-15, f. 197v-198r.

Quest.: – Ramon com lo poder divinal se pusca aitant estendre en incarnar per lo Pare e per lo sant Esperit, ¿per què lo Pare e l sant Esperit no foren incarnats? – Sol.: De part la criatura qui és filla per creació, fo mills proporcionat e disposat fill home a ésser deificat per incarnació del Fill de Déu, que per persona qui no sia fill, com sia ço que enfre fill e fill haja major concordança segons espècie, que enfre fill e no fill segons genre²⁵¹.

Si un lector distret llegeix un dia la qüestió 378 de l'*Arbre de Ciència* i queda de cop convençut que Llull opina que el Pare i l'Esperit Sant es van encarnar com el Fill, pot ser que els ulls li facin pampellugues en prosseguir la lectura i veure que en la immediata qüestió 380 Llull es desdiu de l'encarnació del Pare i de l'Esperit Sant. Si el detall passà inadvertit a Eimeric, significa que va llegir molt depressa l'enorme enciclòpèdia lul·liana; si per contra la llegí i no es va preguntar per l'origen de la contradicció sobredita, és que fou un lector realment molt distret.

Eimeric es va perdre, efectivament, l'oportunitat de fer una excursió fructífera per l'interior de l'*Arbre de Ciència*. Si l'aparent contradicció entre les solucions de les q. 378 i 380 l'hagués frapat, tal vegada hauria intentat buscar en la introducció a la part setzena, *De l'arbre qüestionat*, què és el que Llull s'hi proposa i, entre d'altres coses, hauria pogut veure que "aquest arbre ... és pràctica dels arbres antecedents"²⁵². Aleshores, tenint en compte que les q. 378 i 380 pertanyen a l'arbre cristinal i a les qüestions de les flors, s'hauria pogut remuntar cap a l'*Arbre de Jesucrist* i concretament a l'apartat VI, *De les flors de l'arbre de Jesucrist*, que són "los actus de les rails"²⁵³, és a dir, els actes de les dignitats i principis: bonificar, diferenciar, etc. I aleshores potser hauria llegit aquest altre text lul·lià:

E car les rails, segons lurs difinicions e natures, han flors en los rams, volem mesclar les rails les unes ab les altres, segons les natures de lurs difinicions, per ço que.n façam màximes e condicions ab què entenam les flors, e les provacions mostrem de l'encarnació del Fill de Déu; e encara que darem art e manera segons la qual hom porà aplicar les rails a provar les coses demanades.

Lo procés que preposam tenir és que façam una cambra de bonea e granea, e altre de bonea e d'eternitat, e enaixí, per orde, tro a la cambra d'egualtat e menoritat; ajudant emperò a la cambra ab aquelles rails ab les quals puscam fer màxima de la cambra per la qual és ja significada l'encarnació del Fill de Déu²⁵⁴.

Aquest intent modest de fer una mica d'arqueologia textual lul·liana, potser l'hauria ajudat a veure que la qüestió 378 no podia deixar d'ésser

251. OE I, 983; ORL, XIII, 375.

252. OE I, 843b; ORL, XIII, 3.

253. OE I, 751a; ORL, XII, 221.

254. OE I, 751b; ORL, XII, 221.

posada en relació amb les “cambres”; que aquestes eren el procediment ordinari per a posar de manifest les “provacions que mostren l’Encarnació del Fill de Déu”, almenys en l’*Arbre de Ciència*; i que en aquest llibre la demostració de l’Encarnació es desplega segons un procediment típicament *artístic* i lul·lià. Sense lletres ni figures, l’apartat VI de l’*Arbre de Jesucrist*, corresponent a les *flors* del dit *Arbre*, combina els divuit principis lul·lians —absoluts [dignitats] i relatius [els altres tres ternaris lul·lians: principimitjà-fi, majoritat-minoritat-igualtat, concordància-diferència-contrarietat (encara que, com a matèria referent a Déu, a l’Encarnació no se li pot aplicar el principi de contrarietat)], respectant el seu orde rigorós de precedència— en combinacions o “cambres” ternàries. Com és sabut, les “cambres” o combinacions lul·lianes serveixen tant per a formular un argument com per a plantejar una qüestió. I atès que el text de Llull que l’inquisidor interpreta com una formulació modalista es troba en la qüestió nº 52 de l’apartat de les *qüestions de les flors de l’arbre cristinal* de l’*Arbre qüestionari* de l’*Arbre de Ciència*²⁵⁵, cal que ens remuntem cap al corresponent nº 52 de l’apartat VI *De les flors de l’arbre de Jesucrist* de l’*Arbre de Jesucrist*, del sobredit *Arbre de Ciència*. I diu així:

52. *De poder, diferència e incarnació*

Aquell poder qui pus pot diferenciar, pot pus concordar, e lo major diferenciar e concordar qui pusca ésser enfre Déu e creatura és si és encarnació; car gran diferència és que sien dues les natures, l’una infinida e l’altra finida, e que d’elles sia una persona, e gran concordança és d’aquelles en unitat de persona. És, doncs, encarnació per ço que s’estena lo poder en la major diferència e concordança qui pot ésser enfre Déu e creatura²⁵⁶.

Per entendre bé aquest text d’entrada una mica extravagant, cal recordar que en els cinquanta-un números anteriors Llull s’ha lliurat a posar en relació cadascun dels seus nou principis absoluts (o dignitats) amb tots els altres —els relatius inclosos— i amb l’Encarnació. La mescla dels principis “segons lurs difinicions e natures” possibilita la formació de “màximes e condicions” que possibiliten la comprensió de l’Encarnació del Fill de Déu. Intentem de captar en quin sentit aquesta comprensió es verifica en el número 52.

Llull ha arribat a la dignitat o principi *Poder*, definit en l’*Arbre de Ciència* com “aquella cosa per qui bonea e granea e duració poden estar e obrar”²⁵⁷,

255. El lector benèvol és pregat de dispensar les reiteracions. Atès que l’obra especulativa de Llull fa un ús tant continu d’un sistema semblant al de les matrius lògiques, l’exemple que aquí en donem pot servir per a orientar el possible lector en un univers que per ventura és menys complicat que no sembla al primer cop d’ull.

256. OE, I, 759a; ORL XII, 239.

257. OE, I, 558a; ORL, XI, 13.

definició en la qual és molt més important el mot *poden* que no pas els mots *estar* i *obrar*. En virtut de *Poder*, hi ha bondat, "car si ésser no podia, no seria"²⁵⁸. A més, "bontat pot haver obra en si per poder, ço és a saber, bonificar, lo qual haver no poria sens poder"²⁵⁹. Això és igualment aplicable a tots els altres principis, poder inclòs, que comprèn així el seu propi acte: *possificar*.

En el número 52 *Poder* fa cambra amb *Diferència*, que és "ço per què bonea, e granea, e duració, e les altres, són raons no confuses"²⁶⁰. Com a raó i ocasió de la multiplicitat de les coses, *diferència* és "començament substancial en les parts substancials, ço és saber, diferenciant, diferenciable e diferenciar, qui són parts de la seva essència substancial"²⁶¹. Si *Diferència* és principi en les parts substancials, *Concordància* fa que les dignitats "es concorden a ésser parts d'una substància, així com la substància del poder que és bona, poderosa e gran"²⁶². D'aquesta manera, *Diferència* i *Concordància* són igualment indispensables per a explicar la multiplicitat de les coses i la unitat de la substància en ella mateixa.

Poder, doncs, com a possibilitat pura i com a actualitat pura, atenyerà el grau més alt de *Diferència* en la no-confusió dels extrems més allunyats que es poden acoblar; i atès que aquests dos extrems són la naturalesa divina infinita i una naturalesa finita creada, el grau més alt de *Diferència* és aconseguit en l'acoblament no confús de la naturalesa increada i d'una naturalesa creada, romanent distintes en la unitat concordada d'una sola persona. Aquest és el cas de l'Encarnació. Per això l'Encarnació s'ha donat, altrament *Poder* no s'hauria desplegat fins a atènyer el major grau possible de *diferència* i *concordància* que es pot donar entre Déu i la criatura.

El raonament lul·lià és semblant, en la seva forma, a l'argument dit ontològic de sant Anselm. Donat el principi *Poder* com a absolut, la seva radicalitat el porta a "possificar" en totes les direccions dels altres principis absoluts i dels relatius. Els principis lul·lians, quan formen cambra, es recorren mútuament en tota llur extensió possible, i, en tant que absoluts, no coneixen més límit que la contradicció²⁶³. La "possificabilitat e possificativitat e el major possificar"²⁶⁴ en el viatge a l'interior de la *diferència* rau en la no-confusió de l'infinit real i del finit real, és a dir, de les naturaleses divina i humana unides. Aquesta màxima possibilitat de *Diferència* es complementa amb l'activitat pròpia de *Concordança*, que assegura la unitat de les parts distintes d'una substància, i que ateny el seu grau més elevat en "concordar

---

258. *Ib.*; *ib.*

259. *Ib.*; *ib.*

260. *Ib.*, 559b

261. *Ib.*

262. *Ib.*, 560a.

263. "... car negun ens no és naturalment contra si mateix": *ib.*, 560a.

264. *Ib.*, 759b.

natura infinida e finida en unitat de persona”²⁶⁵. Aleshores la prova lul·liana de l’Encarnació emergeix en la seva perspectiva autèntica: En el marc del dinamisme propi dels principis absoluts i relatius que no coneixen altre límit que la contradicció, l’Encarnació és el grau suprem de possibilitat de llurs actes en el recorregut de tota la declinació del real. Els principis absoluts han d’atényer aquest grau, altrament defallirien en el seu caràcter absolut. I aquesta és, exactament, la “probabilitat” de l’Encarnació:

... És, doncs, encarnació per ço que la major concordança qui pot ésser per encarnació, sia subject a la major possibilitat e possibilitat e al major possibilitat qui pot ésser enfre Déu e creatura: e si encarnació no és, defall lo poder divinal a la major possibilitat e possibilitat e possibilitat que dit havem, e per consegüent a la major concordatitat e concordabilitat e concordar que dit havem, e a ell defallen granea de bondat, virtut, saviesa e voluntat, lo qual defalliment és impossible; per la qual impossibilitat està d’encarnació la sua probabilitat²⁶⁶.

S’ha dit que la troballa del *Proslogion* de sant Anselm consistia en haver convertit el sentiment agustiniana de la grandesa absoluta divina en un principi dialèctic: quan hom pensa Déu absolutament, segons la dignitat que li és pròpia, hom ateny un dinamisme lògic tan radical que allò que és objecte de la prova n’és també el mitjà —*de se ipsum per se ipsum probat*—²⁶⁷. En Llull no som gens lluny del mode de pensament anselmiana, al contrari: estem en un univers o sistema que ha donat una determinada codificació lògica —la dels divuit principis— a una idea extremament dinàmica de l’ésser de Déu. L’anàlisi d’aquest Ésser i de les seves dignitats, conduït *artísticament*, es demostra extremament fecund. L’*Art* no té altre sentit que el d’organitzar el mode de pensament humà segons el mode d’ésser de Déu. En una actitud objectivista, tot pensament correcte suposa la realitat del seu objecte. És a dir, demostra la rigorosa “probabilitat” de l’objecte, probabilitat que cal entendre en el seu doble sentit alhora: com a *real* possible i com a *demonstrable* que no incorre en contradicció. Llull no demostra el fet positiu i contingent de l’Encarnació, ans mostra que l’anàlisi de la idea que ell té de Déu obre dialècticament la perspectiva de la possibilitat i “probabilitat” de l’Encarnació.

Tornem ara a les qüestions de l’*Arbre qüestionari*, número 52, *De les qüestions de poder, diferència e incarnació*. Abans d’entrar-hi, potser cal recordar que en la introducció de l’*Arbre qüestionari* Llull explica que les quatre mil qüestions que hi són posades són “peregrines”, és a dir, estranyes, descon-

265. *Ib.*, 758b-759a.

266. *Ib.*, 759b.

267. Paul VIGNAUX, *Philosophie au moyen âge*, précédé d’une *Introduction nouvelle* et suivi de *Lire Duns Scot aujourd’hui*, Albeuve, Ed. Castella 1987, 89.

certants; i que se solucionen a) remetent la resposta a llocs determinats dels arbres anteriors, b) o "per màximes condicionades segons les natures dels arbres, concordant aquella màxima amb la conclusió de la qüestió afirmant o negant", i c) o per la combinació de totes dues maneres²⁶⁸. En la q. 378 Llull té present la màxima guanyada en el número 52 de l'apartat VI, de *les flors de l'arbre de Jesucrist*, de *l'Arbre de Jesucrist*, segons la qual l'Encarnació fa possible que *Poder* s'estengui fins a l'últim límit de tot el registre de *Diferència* i *Concordança*; de *Diferència*, perquè "gran diferència és que sien dues les natures, l'una infinida e l'altra finida"; de *Concordança*, perquè "gran concordança és d'aquelles en unitat de persona"²⁶⁹. La qüestió peregrina que originarà la proposició-solució impugnada per Eimeric és peregrina, és a dir, desconcertant, en la mesura que no qüestiona cap aspecte de la dialèctica dels principis lul·lians, ans confronta els resultats d'aquesta dialèctica amb les dades positives del dogma, que imposen un Déu únic per essència i l'Encarnació únicament del Fill. Cal preguntar ara en quin sentit la confrontació de la dialèctica lul·liana i els seus resultats amb les dades del dogma és desconcertant, perquè aquí hi ha tot el pes de la qüestió i el que decidirà si la interpretació de la resposta que en va donar Eimeric, acceptà el consistori de cardenals i avalà el papa fou o no fou encertada.

La pregunta és: "Ramon, com en la summa trinitat no sia distinció per essència, com pot lo Fill ésser incarnat e que'l Pare ni'l sant Esperit no sien encarnats?"²⁷⁰.

El mot-clau de la pregunta, a parer nostre, és el verb *pot*. Som en les *qüestions de poder, diferència e incarnació*. Segons la lògica lul·liana, el dinamisme de *Poder* demana de recórrer tot el domini de *Diferència* i de *Concordança* fins a llur grau suprem, que ja hem vist en què consistia: unió en una persona de les naturaleses finita i infinita. La dialèctica lul·liana estableix aquesta possibilitat. El dogma, en canvi, precisa l'Encarnació de la persona del Fill i la no-Encarnació del Pare i de l'Esperit Sant. Atesa la igualtat de l'essència divina en les tres Persones, aleshores emergeix la pregunta: d'on ve que sigui el Fill el qui verifica la "possificabilitat e possificativitat e el major possificar" en tot el registre de la *Diferència* i de la *Concordança*? Com és que el Fill pot actualitzar el dinamisme de *Poder* fins al seu màxim grau, i ni el Pare ni l'Esperit Sant no ho fan? És que el Fill té alguna propietat que el capacita per a aquesta actualització més que no hi estarien capacitats el Pare i l'Esperit Sant? Al capdavall, el Fill *podria* més que el Pare i l'Esperit Sant?

La resposta de Llull és, naturalment, negativa. Atesa la igualtat essencial de les Tres persones, tant pot el Pare com el Fill. Atesa la distinció personal de Pare, Fill i Esperit Sant, el Fill es pot encarnar sense que s'encarnin Pare i

268. OE, I, 842b-843a.

269. *Ib.*, 759a.

270. *Ib.*, 983a.

Esperit Sant. L'Encarnació del Fill i només del Fill té com a fonament la distinció personal de la segona persona de la Trinitat: "En quant lo Fill és distint del Pare e del sant Esperit personalment, pot ésser incarnat sens que ells no sien incarnats"²⁷¹. Fins aquí la resposta es limita a integrar la dada positiva de l'Encarnació del Verb en la dialèctica de les dignitats sense forçar res. La lògica de les dignitats porta a la probabilitat de la unió de la natura infinita amb la finita en una unitat personal: el dogma aporta la verificació històrica d'aquesta probabilitat en la persona del Verb fet home. El raonament lul·lià és d'abast abstracte i universal, la dada dogmàtica estableix el fet particular i concret, que, com a particular i referit a la Persona del Verb, és contingent i no seria directament deduïble per raonament. Fe i raó poden concordar, però cadascuna mantenint-se en l'especificitat de la seva esfera.

I aleshores Llull continua: "Mas en quant totes les tres persones són una essència, una natura, cové que el Pare e el sant Esperit sien enaixí verdaderament home per incarnació, com lo Fill". Si en la primera part de la resposta Llull contemplava la distinció personal del Fill, en la segona contempla la unitat d'essència en Déu, i des d'aquest punt de vista ha d'afirmar la capacitat igual d'encarnar-se del Pare i de l'Esperit Sant. En tant que divines, també aquestes dues Persones *poden* actualitzar el dinamisme de *Poder* en el registre de la *Diferència* fins al grau màxim que es dona en la unió de la natura infinita amb una natura finita. Per tant, el Pare i l'Esperit Sant poden ésser vertaderament home per Encarnació com el Fill. Es podrà objectar que Llull no diu "poden ésser verdaderament home", ans "cové que sien verdaderament home". I és cert. I Eimeric va traduir correctament "cové" per "oportet". Però interpretem el "cové que sien" com una simple capacitat o propietat de les Persones Pare i Esperit Sant, mai no actualitzada, perquè ens hi indueix el tenor de la subsegüent qüestió 380: "Ramon, com lo poder divinal se pusca aitant estendre en incarnar per lo Pare e per lo Sant Esperit, ¿perquè lo Pare e el sant Esperit no foren incarnats?"²⁷². La qüestió 380 prové directament de l'anterior qüestió 378, en la qual ha quedat resoltament afirmada la capacitat del Pare i de l'Esperit Sant d'encarnar-se, és a dir, que "lo poder divinal se pusca aitant estendre en incarnar per lo Pare e per lo Sant Esperit". I ara queda per preguntar perquè, atesa la capacitat igual de totes Tres Persones d'encarnar-se, només es va encarnar el Fill? L'Encarnació del Fill de Déu, dada de la Revelació, és un fet contingent, i dels fets contingents no es poden donar raons necessàries; per això Llull s'accontentarà en la resposta aportant una raó congruent, és a dir, verificada amb posterioritat al fet, una simple persuasió²⁷³.

271. *Ib.*, 983b.

272. *Ib.*, 983b.

273. Cfr supra, text citat a la nota 251.

Si la concatenació lògica de les dues qüestions és significativa i si, a parer nostre, la pregunta de la qüestió 380 aclareix el sentit de la resposta de la qüestió 378, aleshores cal excloure la interpretació que Eimeric va donar a la proposició de Llull, com si hi fos afirmada l'Encarnació simultània de les Tres Persones en l'acte contingent que la Revelació ensenya. Dit això, no és menys cert que la lectura de la proposició de Llull sense tenir en compte tot el context on hem intentat de situar-la produeix un efecte esverador. "Cové que.l Pare e.l sant Esperit sien enaixí verdaderament home per incarnació com lo Fill" no és exactament una afirmació de l'Encarnació simultània de les Tres Persones divines en la mateixa humanitat, però tampoc no l'exclou; i en aquest sentit, l'expressió és "peregrina" i poc feliç. La pregunta de la qüestió 380, per sort, és clara i desfà tota possible ambigüitat: "com lo poder divinal *se pusca* aitant estendre ...". Si en la qüestió 378 llegíssim "cové que.l Pare e.l Esperit Sant *pusquen ésser* vertaderament home", Eimeric no hauria tingut el més mínim fonament per a evocar l'heretgia modalista. Però el tenor de la proposició lul·liana aïllada del seu context és equívoc, i per aquest biaix l'inquisidor va trobar la manera de fabricar l'heretgia i l'heretge.

13.2. SEGONA PROPOSICIÓ

La segona proposició lul·liana que haurem d'examinar apareix en el *Dialogus* en els mateixos llocs i contextos que la que acabem de veure. I diu així:

Christus etiam post mortem ante resurrectionem erat homo verus, quia Dei Filius ubique erat homo; ergo et in sepulcro, ergo et in inferno; alias, ut dicit, Dei Filius bis fuisset incarnatus, quia semel in annuntiatione et alio semel in resurrectione²⁷⁴.

Reapareix més avall, en forma considerablement condensada:

Christus post mortem ante resurrectionem fuit veraciter homo, alias bis fuisset incarnatus²⁷⁵.

Finalment encara rep una altra formulació cap al final del tractat:

Christus in mortis triduo fuit homo veraciter in sepulcro²⁷⁶.

274. Cfr infra, línies 542-546.

275. Cfr infra, línies 982-984.

276. Cfr infra, línies 2574-2575.

La provenença exacta d'aquesta proposició lul·liana no és ni de bon tros clara, com ho ha estat la de la precedent. Té relacions evidents amb els articles 47-49 de la llista dels cent del *Directorium*²⁷⁷. En té també amb l'article 20 de la primera part de l'*Expurgate vetus fermentum*²⁷⁸. Però presenta més

277. Cfr l'Escorial, ms. N. I. 18, f. 90va, línia 33-90vb, línia 7; Ciutat de Mallorca, Bibl. B. March, ms. 104-II-7, f. (LXXV)c, línies 16-28. Donem ací el text d'aquests articles segons el ms. escurialenc: "Quadragesimus septimus: quod corpus Christi stans in cruce fuit mortuum, in quantum anima dimisit illud, et non fuit mortuum, in quantum deitas ab eo non recessit, nec coniunctio diuine nature et humane fuit diuisa. Remansit ergo Christus viuus et mortuus; fuit mortuus secundum cursum naturalem, sed remansit viuus supra cursum naturalem. In Libro de septem arboribus". (= "Lo cors de Crist estant en la creu fo mort en quant l'ànima lo jaquí, e no fo mort en quan la deïtat d'ell no's partí, ni la conjunció de la divina natura e humana no.s deslligà ni.s departí; romàs, doncs, Jesucrist e viu e mort ...; fo la mort de Crist segons cors natural e romàs viu sobre cors natural": *Arbre de Ciència*, Vuitena part, *De l'arbre apostolical*, VI *De les flors de l'arbre apostolical*, [Dels set articles que pertanyen a la humanitat], 3. *Que Jesucrist morís*, dins OE I, 708a; ORL XII, 97. "Quadragesimus octauus: quod mortuus fuit Christus homo secundum mortem humanam, sed remansit homo Deus, in quantum Deus remansit homo. In Libro de septem arboribus". (= "... morí home segons mort humana, e romàs home Déu en quant Déu romàs home": *Arbre de Ciència*, Tretzena part, *De l'arbre de Jesucrist*, V *De les fulles de l'arbre de Jesucrist*, 3. *De relació*, dins OE, I, 749; ORL XII, 217; "Quadragesimus nonus: Quod resurrexit Christus propter hoc, ut esset homo coniunctus ex anima et corpore, sicut erat homo, antequam moreretur; et quando fuit mortuus, fuit homo, in quantum Filius Dei fuit homo. In Libro de septem arboribus. (= "Ressucità Jesucrist per ço que fos home ajustat d'ànima e de cors, enaixí com era home ans que morís, e com fo mort fo home en quant lo Fill de Déu era home": *Arbre de Ciència*, Vuitena part, *De l'arbre apostolical*, VI *De les flors de l'arbre apostolical* [Dels set articles que pertanyen a la humanitat), 5. *Que Jesucrist sia ressuscitat*, dins OE I, 709a; ORL XII, 99).

278. Cfr Sevilla, Bibl. Cap y Colomb., ms. 141-23-15, f. 199r, línies 8-23: "Vicesimus articulus: Quod Ihesus fuit in cruce Deus et homo, et quando fuit mortuus non fuit homo in sua natura humana, sed quia Deus priusquam Ihesus moreretur fuit homo et Deus in omni loco est, homo remansit in morte et post mortem de Ihesu homo in se: alioquin bis esset incarnatus, et post resurrectionem de Ihesu non esset homo per incarnationem sed per resurrectionem tantum, quod est inconueniens; fuit ergo Deus homo et potuit esse post mortem de Ihesu. Item, alibi: quod corpus Christi stans in cruce fuit mortuum in quantum anima dimisit illud, et non fuit mortuum in quantum divinitas ab eo non recessit, nec coniunctio diuine nature et humane fuit diuisa; remansit ergo Christus viuus et mortuus; fuit mortuus secundum cursum naturalem, sed remansit viuus supra cursum naturalem". Ja es veu tot d'una que aquest article és heteròclit. La segona part és un calc de l'article 47 de la llista de cent del *Directorium* i prové, com acabem de veure ara mateix, de l'*Arbre Apostolical* de l'*Arbre de Ciència*. La primera part no té, que nosaltres sapiguem, una procedència lul·liana clara. D'altra banda la seva redacció és defectuosa i no és precisament fàcil de relacionar amb els textos lul·lians que el poden haver originat o, més aviat, inspirat. Llull tracta més d'un cop sobre la relació de la divinitat amb les parts integrants de la humanitat de Crist —cos i ànima— en l'interval de temps que va des de la mort de Crist en creu fins al moment de la resurrecció i que correspon al misteri de la davallada als inferns: "... on, con assò sia enaixí, doncs per assò es demostrat que la ànima de Jhesu Crist devallà als inferns, a demostrar que lo Fill de Deu es en tot loc essencialment en bonea poder &c.; cor si l cors de Jhesu Crist romàs en la creu e la ànima devallà als inferns, e lo Fill de Deu fo .j. subpòsit ab lo cors e la ànima, demostrat fo que lo Fill de Deu essencialment e bonament e potencialment &c. era

aviat l'aire de ser una amalgama de més d'un text o la reformulació d'unes idees lul·lianes com les que apareixen, per exemple, en el *Liber Clericorum*:

---

en la crou e en los inferns; cor si no ho fos, impossíbol cosa fóra que pogués esser .j. subpòsit ab la ànima e ab lo cors dementre quel cors era en la creu e la ànima en infern”: *Libre de Demostracions*, libre IV, XXVIII, 1 (ORL, XV, 528-529). “En ço que l'ànima de Crist devallà als inferns e aquella era unida ab la deïtat, Adam e ls profetes vegeren e conegren Déu en l'ànima de Crist, lo qual no pogren conèixer ni veer per altre ab qui la deïtat no fos ajustada; e així veeren part d'home, ço és, l'ànima, e veeren lo Fill Déu en ella, per la qual visió fo multiplicada major fermetat de la lur redempció, per la qual major fermetat covenc que l'ànima de Crist devallàs als inferns e d'aquells locs los sants gitàs”: *Arbre de Ciència*, Vuitena part, *De l'arbre apostolical*, VI *De les flors de l'arbre apostolical* [Dels set articles que pertanyen a la humanitat] 4. *Que l'ànima de Jesucrist davallà als inferns*, dins OE I, 708b. “On, a significar la granea e l'eternitat de Déu, l'ànima de Crist, qui és una ab lo Fill de Déu, lo qual és un ab lo cors de Crist, davallà en infern, a significar que'l Fill era en lo cors e en l'ànima, jafós que l'ànima fos en un loc e.l cors en altre, e que.l cors fos alterable de vida en mort, e l'ànima mudable d'un loc en altre. E car aital significació se covenga a significar la flor en la persona del Fill, e aquella significació sia feita si l'ànima de Crist és davallada als inferns, per açò, segons les condicions de l'arbre, és manifestat que l'ànima de Crist davallà en infern”: *Libre del Gentil e los tres savis*, III, *De l'onzè article*, dins OE I, 1113a. “Sàpies, fill, que.l Fill de Déu romàs ab lo cors de Jhesuchrist en la Creu, e ab la ànima devallà en los inferns, estant lo cors en aquel loc on fo crucificat. ¿E sabs per què? Per ço que fos significat que.l fill de Déu és per tots locs qui són; cor tot quant és creat no és tan gran com és lo Fill de Déu”: *Doctrina pueril*, [I] *Dels catorze articles*, IX, [6]; ed. a cura de Gret SCHIB, Barcelona, E.N.C. 1972, 59. “Nihil naturalius quam id eo modo dissolvi quo et ligatum est; sed primi parentes per peccatum originale et per actum proprium deiecerunt se et suam totam posteritatem ad inferos; ergo Dominus Iesus, qui satisfecit pro dicto peccato debuit eos extrahere ab inferis et reducere ad superos ut, sicut praevaricator fuit captivans et ligans, satisfactor sit dissolvens et liberans; alias praevaricator fuisset immediatior causa captivationis quam satisfactor liberationis; et licet divina natura sit ubique, debuit facere quod humana natura, quantum ad rationalem animam, descenderit ad animas eorum, quae ratione peccati originalis detinebantur apud inferos, ut, sicut tota humana natura Domini Iesu fuit praesens in Passione, per quam recreavit humanum genus, in sui totalitate quantum ad animam et corpus, sic illius anima fuerit praesens in liberatione recreatarum animarum ab inferis, ut totum correspondeat toti et pars parti”; “Est impossibile quod Deus, cum sit justus, possit operari injuste; sed in eodem instanti indivisibili in quo fuit facta satisfactio pro peccato, debuit ab inferis fieri liberatio eorum, qui detinebantur in inferis ratione peccati originalis, alias injuste detinerentur; ergo oportuit quod Dominus Iesus, quantum ad animam, quae erat coniuncta deitati, descenderet ad inferos, nam si misisset aliquam aliam creaturam ad inferos, esset successio inter satisfactionem et liberationem detentorum ratione ordinationis missionis alterius; etiam si Deus liberasset eos sine descensu humanae naturae, esset etiam ibi successio, quia in eodem instanti in quo esset facta satisfactio, detentis non esset nota liberatio; quia non possent in eodem instanti comprehendere quod per humanam naturam fuerit facta satisfactio, postquam humana natura non esset praesens, quantum ad animam”: *Liber de articulis fidei sacrosanctae et salutiferae legis christianae sive Liber Apostrophe*, art. 11, n. 2 i 3, dins *Operum tomus IV*, Moguntiae 1729, 49. Fora del context de la davallada de Crist als inferns, també en algun altre text lul·lià s'insinua que en la unió hipostàtica la unió d'una part —l'ànima— de la humanitat amb el Verb verifica la unió de tota la humanitat de Crist amb el Verb: “5. Et adhuc dico tibi quod, licet homo Martinus et suus intellectus non convertantur, propter hoc non sequatur quod homo non faciat suum intellectum plus intelligere quam ipse sit, cum faciat eum intelligere plura entia intelligibilia, quae non sunt de sua

Descendit ad inferos. Est quartus articulus.

Ille, qui descendit ad inferos, fuit Deus homo. Quia nisi fuisset Deus homo, anima Christi per se non potuisset trahere ab inferno animas sanctorum; sed coniuncta cum deitate potuit. Et Deus fuit homo in cruce; et sic Deus fuit homo in corpore et anima. Sed quia anima non fuit in corpore, ideo non fuit in homine, quando descendit, eo quia ipsa non potest esse in homine sine corpore. Et sic Deus fuit homo in se in descensu, sed homo non fuit homo in se in descensu; quia una pars fuit in cruce siue sepulchro, scilicet corpus, et alia in inferno, scilicet anima. Deus autem non fuit quod ad suam naturam in descensu, quia ubique est, cum sit infinitus²⁷⁹.

Text, en veritat, complexe, perquè comença afirmant que davallà als inferns “Deus homo”, és a dir, Crist. Després diu que, atès que l'ànima de Crist estava separada del seu cos, no hi baixà “in homine”, és a dir, si ho entenem bé, en la seva humanitat íntegra, amb tot el compost. Qui baixà, doncs, fou “Deus homo in se”, amb el benentès que una part de la humanitat era a la creu o al sepulcre —el cos—, l'altra davallava als inferns —l'ànima—, i amb la precisió que Deu no davallà als inferns amb la seva naturalesa, perquè ja hi és per essència. Com sigui, aquest text lull-lià pot haver suggerit la primera part de l'article eimericià que comentem. La segona pot tenir quelcom a veure amb aquest altre text del *Liber Clericorum*:

Deus fecit se hominem cum natura humana, et fecit se mortuum in cruce cum natura humana. Non, quod mortuus fuisset quo ad naturam diuinam. Quoniam sicut non fecit se hominem quo ad naturam diuinam, sic non fecit se mortuum quo ad naturam diuinam. Et quia anima et corpus constituunt hominem uiuum, quando sunt coniunctae, sic constituunt hominem mortuum, quando sunt disiunctae. Et sic Deus in cruce, quando anima fuit separata a corpore, non fuit homo uiuus quo ad naturam humanitatis, sed fuit homo uiuus quo ad coniunctionem naturae diuinae cum anima et corpore. In qua natura diuina remansit homo Deus; quia si non, Deum iterum oportuisset incarnari²⁸⁰.

En el primer text que acabem de citar del *Liber Clericorum*, no s'hi diu que entre la mort i la resurrecció Crist fos home viu. Això s'afirma en el segon, precisant que el viure humà de Crist en aquella circumstància era degut a la unió de la naturalesa divina amb l'ànima i el cos de Crist. Un tercer text del mateix llibre precisa, en aquesta línia, que Crist fou home

---

essentia, nec cum ipso coniuncta, sicut sunt lapis, planta etc., quae sunt intelligibilia: unde sequitur quod si homo Martinus esset conversus cum omnibus suis partibus, sicut in Christo Verbum est conversum cum anima Christi, existens ipsa, Martinus posset plus agere de suis partibus, quia quaelibet partium esset totus homo”: *Disputatio eremitae et Raymundi super aliquibus dubiis quaestionibus Sententiarum magistri Petri Lombardi*, lib. III, q. 109, n. 5, dins R. L. *Operum tomus IV*, Moguntiae 1729, 95.

279. RAIMUNDUS LULLUS, *Liber Clericorum*, I, 2.4; RLOL, XXII [CCCM, CXIV 326].

280. *Ib.*

veritable després de mort, com ho era abans, argüint que altrament s'hauria encarnat dues vegades: abans —en l'Anunciació— i després de la mort —en la Resurrecció—:

Quando Deus fecit se hominem in utero Mariae Virginis, constituit hominem in diuina persona; in qua anima et corpus fuerunt coniunctae. Et quando Christus homo resuscitauit, anima et corpus fuerunt coniunctae in persona diuina, sicut prius. Et sic fuit uerus homo post mortem, sicut erat ante mortem. Alioquin fuissent duae incarnationes; una scilicet ante mortem, et alia post mortem; et in ultima non fecisset se hominem in utero beatae Mariae. Et fuisset Deus duo homines, et non unus, differentes per essentiam et numerum; quod est ualde inconueniens²⁸¹.

Per tant, quan Eimeric afirma que segons Llull "Christus etiam post mortem ante resurrectionem erat homo uerus, quia Dei Filius ubique erat homo", tradueix correctament unes idees lul·lianes. Una altra cosa és que les interpreti amb la mateixa correcció, perquè en dos dels textos lul·lians citats a la nota 288 queda clar que l'expressió "quia Dei Filius ubique erat homo", si ha d'ésser lul·liana, es refereix al fet que "el Fill era en lo cors e en l'ànima", "lo Fill de Déu essencialment e bonament e potencialment etc. era en la crou e en los inferns". És cert que el text de *Doctrina pueril* que també hi hem citat, té un altre sentit, referidor a la presència essencial del Verb per tot el domini del creat. I és a partir d'aquest segon sentit, obviant completament el primer, que Eimeric atacarà la idea lul·liana en l'*Expurgate vetus fermentum*²⁸².

Abans d'examinar la manera com Eimeric planteja el seu atac, cal tenir en compte que Llull ni improvisava ni innovava en aquesta matèria, ben al contrari. Hug de Sant Víctor havia tractat llargament aquest problema en un dels seus escrits teològics, on, com a conclusió, estampava aquests mots:

Iterum recte dicimus quod uerbum ex quo homo factum est, nunquam postea homo esse desiit; quia se nec in morte carnis suae ab assumpta humanitate unquam diuisit. Quapropter Christus etiam in morte carnis suae nec Deus esse desiit; quia in uera Deitate immortalis permansit: nec persona esse desiit, quia uerbum fuit; nec homo esse desiit, quia diuinitas ejus ab humanitate sua non recessit. Sola anima a carne ad tempus diuisa est, sed diuinitas nec ab anima nec

281. *Ib.*, 326-327. No se'ns amaga que no tenim cap dada positiva externa per a saber que Eimeric coneixia el *Liber Clericorum*. Aquest títol no figura a la llista de llibres lul·lians del *Directorium* publicada per A. MADRE, *o. c.*, 158 (ni tampoc en les llistes dels ms. de l'Escorial ni de Ciutat de Mallorca). Això no obstant, cal tenir en compte que el *Directorium* és del 1376 i el *Dialogus contra lullistas* és de finals del 1389. L'estudi exhaustiu de l'*Expurgate vetus fermentum* aclarirà potser si Eimeric va utilitzar més obres lul·lianes que les que ell conegué abans de 1376.

282. Cfr Sevilla, Bibl. Cap. y Colomb., ms. 141-23-15, f. 199rb-199vb.

a carne separata est; Christus ergo et vere mortuus fuit propter mortuam carnem, et vere vivus permansit propter immortalem divinitatem; et verus Deus simul et verus homo fuit propter separabilem divinitatis et humanitatis unionem²⁸³.

I Pere Lombard, amb un vocabulari que recorda el de Llull, havia expressat la mateixa idea:

Dicimus, ergo, in morte Christi Deum vere fuisse hominem, et tamen mortuum; et hominem quidem nec mortalem, nec immortalem, quia unitus erat animae et carni se junctus. Alia enim ratione dicitur Deus homo, vel homo Deus, quam Martinus vel Joannes. Homo enim dicitur Deus, et e converso, propter susceptionem hominis, id est animae et carnis...

Christus utique verus homo non fuisset, si carnem et animam non assumpsisset. Sed tamen quia ex quo assumpsisset, neutrum deposuit, sed cum utroque eadem unionem indesinenter tenuit, quam assumendo contraxit; ideo non incongrue ubicumque animae vel carni, vel utrique unitus est, ibi homo esse dicitur, quia ibi humanatus est. Ergo et in sepulcro erat homo et in inferno erat homo, quia utrobique humanatus erat Christus, et unam eademque cum anima et carne, licet separatis, habebat unionem: et uno eodemque tempore in sepulcro jacuit Christus, et ad infernum descendit; sed in sepulcro jacuit secundum solam carnem et in infernum descendit secundum solam animam ...

Ex his apparet quod Christus eodem tempore totus erat in sepulcro, totus in inferno, totus ubique; sicut et modo totus est ubicumque est, sed non totum. Nec in sepulcro, nec in inferno, totum erat, etsi totus, sicut Christus totus est Deus, totus homo, sed non totum; quia non solum est Deus vel homo, sed et Deus et homo. Totum enim ad naturam refertur, totus autem ad hypostasim; sicut aliud et aliquid ad naturam, alius vero et aliquis ad personam referuntur²⁸⁴.

Però sant Tomàs, després d'haver establert que, en la mort de Crist, la divinitat no se separà ni de la seva ànima ni de la seva carn²⁸⁵, rebutja que des de la mort en creu fins al moment de la resurrecció Crist fos home vivent:

Respondeo dicendum quod Christum vere fuisse mortuum est articulus fidei. Unde asserere omne id per quod tollitur veritas mortis Christi, est error contra fidem. Propter quod in Epistola Synodali Cyrilli dicitur: *Si quis non confiteatur Dei Verbum passum carne, et crucifixum carne, et quod mortem gustavit carne, anathema sit.* Pertinet autem ad veritatem mortis hominis vel animalis quod per

283. HUG DE SAINT VÍCTOR, *De Sacramentis*, lib. II, p. I, c. 11 (PL 176, 411-412).

284. PETRI LOMBARDI *Sententiarum libri quatuor*, lib. III, dist. 22, 1-3 (PL 192, 803-804).

285. TOMÀS D'AQUINO, *Summa Theologica*, III, q. 50, a. 2-3; ed. BAC, Madrid 1964, 389-392.

mortem desinat esse homo vel animal: mors enim hominis vel animalis provenit ex separatione animae, quae complet rationem animalis vel hominis. Et ideo dicere Christum in triduo mortis hominem fuisse, simpliciter et absolute loquendo, erroneum est. Potest tamen dici quod Christus in triduo fuit *homo mortuus*.

Quidam tamen confessi sunt Christum in triduo hominem fuisse, dicentes quidem verba erronea, sed sensum erroris non habentes in fide: sicut Hugo de Sancto Victore, qui ea ratione dixit Christum in triduo mortis fuisse hominem, quia dicebat animam esse hominem. Quod tamen est falsum, ut in Prima Parte ostensum est (q. 75 a.4).

Magister etiam Sententiarum, in 22 distinctione (c.1) III libri, posuit quod Christus in triduo mortis fuit homo, alia ratione: quia credidit quod unio animae et carnis non esset de ratione hominis, sed sufficit ad hoc quod aliquid sit homo, quod habeat animam humanam et corpus, sive coniuncta sive non coniuncta. Quod etiam patet esse falsum ex his quae dicta sunt in Prima Parte (q. 76 a.1), et ex his quae dicta sunt circa modum unionis (q.2 a.5)²⁸⁶.

I aquesta és la doctrina que Eimeric oposarà a Llull. Pel que fa a la primera afirmació, "Christus etiam post mortem ante resurrectionem erat homo verus", Eimeric la reputa directament herètica:

Quod remansit Deus in morte et post mortem de Ihesu homo; *heresis*; nam post mortem Christi in illo triduo non remansit humanitas Christi, quia anima in limbo et corpus in sepulcro; si non remansit humanitas Christi, nec remansit homo Christus; ergo in illo triduo Dei Filius non fuit homo, licet ante fuerit homo; non ergo Deus fuit homo in Christo sepulto, nec in limbo, licet ille qui erat in sepulcro et in limbo ante et post fuerit homo²⁸⁷.

Pel que fa a la segona, "quia Dei Filius ubique erat homo", la qualifica igualment com herètica sense pal·liatius:

Quod Deus, hoc est, Dei Filius de quo loquitur, in omni loco est homo; *heresis*. Christus enim est et fuit Deus et homo verus, Deus divinitate et homo humanitate, nam enim et fuit persona divina pariter et humana; ubi est ergo Christi divinitas, ibi est ipse Deus, et ubi eius humanitas, ibi est ipse homo. In omni autem loco est Christi divinitas, quia in omni loco est Deus; ergo in omni loco Christus est Deus. In omni autem loco non est Christi humanitas, quia non est ibi anima Christi corpori unita; ergo non in omni loco Deus est homo; aliter Christus non solum nunc in celo, sed in terra, mari et inferno esset homo, et consequenter nunc Christus homo esset totus in inferno, quia eius anima atque caro; et sic totus Christus homo ubique hodie esset homo et nedum esset in altari sacramentaliter et in celo localiter, immo et in inferno et ubique localiter, que sunt hereticalia manifeste; nam, secundum fidei traditio-

286. Id., *ib.*, 392-393.

287. Sevilla, Bibl. Cap. y Colomb., ms. 141-23-15, f. 199v, línies 19-28.

nem, post resurrectionem Christus Deus et homo ita in celum ascendit quod ex tunc ipse homo non descendit, nec descendet, quousque veniat ad vallem Josaphat iudicare; licet autem Dei Filius non in omni loco sit homo, est tamen verum quod Dei Filius, qui est in omni loco, est homo, quamvis non in omni loco homo; sicut enim Deus est in celo et non in omni loco, est in celo, qui celum non est in omni loco, est tamen verum quod Deus, qui est in omni loco, est in celo, licet non in omni loco sit in celo; sic et in proposito; Deus, qui est in omni loco, est homo, sed non in omni loco est Christus ipse, qui est homo²⁸⁸.

La tercera afirmació, “alias Dei Filius bis fuisset incarnatus, quia semel in annuntiatione et alio semel in resurrectione”, és qualificada com una fal·sedat, perquè és una inconseqüència lògica:

Quod si Deus post mortem et in morte Christi non fuit homo, sequeretur quod Deus bis fuerit incarnatus: *falsitas*, quia non sequitur. Nam sic in ventre virginis fuit incarnatus, carnemque nostram assumpsit, quod illam non dimisit, et sic bis incarnatus non fuit; in sepulcro enim cum Christi corpore sive carne divinitas fuit ... Quod adhuc sequeretur quod Deus post resurrectionem de Ihesu non esset homo per incarnationem, sed tantum per resurrectionem, quod est inconveniens: *falsitas*; Dei enim Filius post Christi mortem ante eius resurrectionem non fuit homo; in resurrectione autem et post fuit homo, non per novam incarnationem, sed per novam Christi anime ad corpus reunionem, seu anime resumptionem ... Fuit ergo Deus homo post mortem de Ihesu, scilicet, ante resurrectionem: *heresis*. Ut dictum est ante, sed post resurrectionem bene fuit homo²⁸⁹.

La contundència amb què Eimeric ataca la idea de Llull pot estar en relació amb el que ensenya sant Tomàs a la *Summa*: La mort de Crist és un article de fe, i en conseqüència afirmar que en el moment de la seva mort Crist era d'alguna manera viu en la seva humanitat és una afirmació contrària a la fe. Fou una veritable llàstima que, en seguir sant Tomàs en la doctrina, l'inquisidor no el seguís també en la benignitat amb què judica els mestres il·lustres que, sense incórrer en l'heretgia²⁹⁰, van sostenir una opinió que tal vegada xocava amb la recta comprensió d'un article de fe.

288. *Ib.*, 199r, línia 28-199v, línia 18.

289. *Ib.*, f. 199v, línies 28-45.

290. Cal sempre tenir en compte que l'heretgia no és definida només com un error conceptual, sinó que implica la pertinàcia de la voluntat en mantenir-s'hi. Cfr *Directorium*, 232b.

13.3. TERCERA PROPOSICIÓ

La tercera proposició diu:

Tertius articulus est quod sancte Trinitatis mysterium ipse probat Raimundus per multiplex, demonstrativum, insolubile, evidentissimum et efficacissimum argumentum, et taliter quod nullus infidelis poterit respondere, sed cogetur credere. Idem dicit de articulis omnibus fidei et Ecclesie sacramentis, pape potestate²⁹¹.

I cap al final del tractat, com les precedents, és resumida en aquests pocs mots:

Articulus Trinitatis et omnes alii et Sacramenta Ecclesie naturali ratione demonstrative possumus scire²⁹².

És evident que aquí retreu Eimeric un dels objectius centrals de la vida, l'acció i l'escriptura ingent de Ramon Llull. L'inquisidor ja havia recollit aquest aspecte en l'article 96 del *Directorium*:

Nonagesimus sextus: Quod omnes articuli fidei, et ecclesie sacramenta ac potestas Pape possunt probari, et probantur per rationes necessarias, demonstrativas et euidentes. Et ipse Raimundus dicit se probare per rationes, quas adducit, quas dicit et reputat esse tales; sed homines nicis (*sic*) et peccatores non intelligunt eius rationes. In Libro de articulis fidei, in Libro contemplationum, in Libro de ecclesiasticis prouerbis, in Libro de planctu Raimundi²⁹³.

En el marc d'aquest treball és impossible ara d'emprendre la tasca d'esbrinar no ja quin és el valor probatori de les veritats de fe dels instruments lògics de Ramon Llull, sinó àdhuc quin era el valor *realment* demostratiu que Llull els atorgava. D'una banda, és clar que la manera com emboca la conversió dels infidels, principalment dels musulmans, implica que la fe s'ha de demostrar per raons necessàries²⁹⁴. Però la necessitat d'aquestes

291. Cfr infra, línies 550-555.

292. Cfr infra, línies 2577-2579.

293. L'Escorial, ms. N. I. 18, f. 92rb línies 16-25; Ciutat de Mallorca, Bibl. J. March, ms. 104-II-7, f. LXXVIIra-b.

294. Amb tot, hom és lluny de la unanimitat sobre el concepte de necessitat pel que fa a les raons demostratives lul·lianes, i la crítica moderna més aviat ha tendit a desfer els lligams de la pretesa "necessitat demostrativa" del sistema lògic-argumentatiu de Llull, ja des del temps d'E. LONGPRÉ (cfr. *Raymond Lulle*, dins "Dictionnaire de Théologie Catholique", vol IX, cols. 1122-1126), concedint com a màxim que l'apologètica lul·liana es limita a establir que ningú no pot raonablement rebutjar els dogmes cristians ni acceptar una assertió contrària als mateixos com a necessàriament vertadera, i que es poden resoldre satisfactòriament les objeccions contra els dogmes amb arguments racionals. Sobre aquest vastíssim

raons potser no és molt satisfactòria i tanmateix Llull pot haver experimentat entusiasmes de grau canviant a l'esguard de les seves mateixes raons²⁹⁵.

tema, hem pres en consideració, i d'una manera selectiva, la bibliografia apareguda després de la *Historia de la Filosofía Española. Filosofía cristiana de los siglos XIII al XV*, t. I, Madrid 1939, dels germans T. Y J. CARRERAS Y ARTAU, que tracten la matèria especialment a les pàgines 514-523, i que es pot completar amb els treballs de Benito MENDÍA, *Posición adoptada por Raimundo Lulio en el problema de las relaciones entre la fe y la razón*, dins "Verdad y Vida" 4 (1946) 29-62, 221-258; B. XIBERTA, O. C., *La doctrina del maestro Ramon Llull sobre la demostración de los dogmas juzgada a la luz de la historia y de la teología*, dins "Studia Monographica et Recensiones" 1 (1947) 5-32 [reeditat dins "Estudios Lulianos" (1974) 152-179]; Benito MENDÍA, *En torno a las razones necesarias de la apologetica luliana*, Madrid 1950, 118 p. (editat també dins "Verdad y Vida" 8 (1950) 5-39, 257-297, 385-422); *El bienaventurado Maestro Ramon Llull vindicado de la nota de racionalismo*, dins "Studia Monographica et Recensiones" 11 (1954) 11-28; Sebastián GARCÍAS PALOU, *San Anselmo de Canterbury y el beato Ramon Llull*, dins "Estudios Lulianos" 1 (1957) 63-89; *Hacia la localización del punto de emanación del espíritu de la teología luliana*, dins "Estudios Lulianos" 2 (1958) 67-76; *Indole científica del saber teológico, según el Beato Llull*, dins "Estudios Lulianos" 2 (1958) 317-322; B. XIBERTA, o. c., *El presumpte Racionalisme de Ramon Llull*, dins "Estudios Lulianos" 7 (1963) 153-165; E. W. PLATZECK, *Descubrimiento y esencia del Arte del Beato Ramon Llull*, dins "Estudios Lulianos" 8 (1964) 137-154; Leopoldo EIJO GARAY, *Las "razones necesarias" del Beato Ramon Llull en el marco de su época*, dins "Estudios Lulianos" 9 (1965) 23-38; Sebastián GARCÍAS PALOU, *Las "rationes necessariae", del Beato Ramón Llull, en los documentos presentados por él mismo a la Sede Romana*, dins "Estudios Lulianos" 6 (1962) 311-325; Leopoldo EIJO GARAY, *La supuesta heterodoxia del Beato Llull*, dins "Estudios Lulianos" 12 (1968) 5-19; Armand LLINARÈS, *Ramon Llull*, Ed. 62, Barcelona, 1968, 184-211; Leopoldo EIJO GARAY, *La luz divina en la gnosología luliana*, dins "Estudios Lulianos" 15 (1971) 153-173; Louis SALA-MOLINS, *La Philosophie de l'Amour chez Raymond Lulle*, París, Mouton 1974, 137-148; 179-196; J. GRACIA, *The Structural Elements of Necessary Reason in Anselm and Llull*, dins "Dialogos" 9 (1973) 105-129; *La doctrina luliana de las razones necesarias a la luz de algunas de sus doctrinas epistemológicas y psicológicas*, dins "Estudios Lulianos" 19 (1975) 25-40; J. STÖHR, *Las "rationes necessariae" de Ramon Llull a la luz de sus últimas obras*, dins "Estudios Lulianos" 20 (1976) 5-52; Miguel CRUZ HERNÁNDEZ, *El pensamiento de Ramon Llull*, Fundación J. March y Editorial Castalia 1977, 145-165; E. COLOMER, *Ramon Llull y su actitud frente al Islam y al judaísmo: del diálogo a la polémica*, dins "Actas del V Congreso Internacional de Filosofía Medieval" I, Madrid 1979, 631-639; S. TRIAS MERCANT, *Consideraciones en torno al problema de la fe y la razón en la obra literaria de Ramon Llull*, dins "Estudios Lulianos" 23 (1979) 45-68; E. COLOMER, *El pensamiento de Ramon Llull i els seus precedents històrics com a expressió medieval de la relació fe-cultura*, dins "Fe i cultura en Ramon Llull", Palma de Mallorca, C.E.T.M. 1986, 9-29; Anthony BONNER, *L'art de Ramon Llull com a sistema lògic*, dins "Randa" 19 (1986) 35-56; J. E. RUBIO, *Les raons necessàries segons l'"Art Demostrativa" dins "Studia Luliana"* 33 (1993) 3-14; *Las relaciones entre fe y razón en Ramon Llull según el capítulo 154 del "Liber de Contemplación": estudio de contenidos y de estilo*, dins "Antonianum" 69 (1994) 231-260; E. COLOMER, *La Apologetica cristiana medieval*, dins "Cristianismo y cultura. Problemática de inculturación del mensaje cristiano. Actas del VIII Simposio de teología histórica", Valencia 1995, 77-93; Josep M. RUIZ SIMON, *L'Art de Ramon Llull i la teoria escolàstica de la ciència*, Barcelona, Quaderns Crema 1999, 358-391.

295. Que Llull pensava en el valor probatori de les seves *Ars compendiosa inveniendi veritatem*, *Ars Demonstrativa*, *Ars Universalis seu lectura Artis compendiosae inveniendi veritatem*, *Compendium seu commentum Artis Demonstrativae*, *Tabula generalis*, *Lectura Artis quae intitultur brevis practica Tabulae generalis*, *Liber de demonstratione per aequiparantiam*, *Ars generalis*

Un estudi sobre aquest aspecte de l'obra lul·liana, no obstant la seva centralitat, encara està per fer de forma sistemàtica i exhaustiva, tot i que hom pot sospitar que potser no aportarà sorpreses qualitatives a l'estat actual de la qüestió. Com sigui, ara caldria confrontar l'afirmació d'Eimeric en el *Dialogus* a propòsit de les raons demostratives de Llull amb les fonts que ell

---

ultima, Lectura super artem inventivam, et tabulam generalem, i encara altres obres particulars on detalla aspectes concrets de la seva lògica, és una dada incontrovertible. Que ell mateix es va veure obligat, per cautela o per tal d'evitar l'escàndol, a posar aigua al vi de la seva tesi central i típica, és un tema freqüentment adduït en la bibliografia citada en la nota anterior. Cal afegir-hi la important contribució d'E. W. PLATZECK, *Raimund Llull's Quaestio de congruo (adducto ad necessariam probationem)*", dins *Münchener Theologische Zeitschrift* 8 (1957) 13-32, on es llegeixen textos de Llull tan estimulants com aquests dos: "Necessaria probatio duobus modis intelligi potest; uno enim modo est probatio necessaria, quae scilicet deducitur de congrua probatione; alio modo est probatio necessaria illa quae est potissima demonstratio, constans ex primis [principiis] veris necessariis et illis, quae nullo alio modo se habere possunt [...] De qua demonstratione nihil dicere intendimus, sed de prima tantum, cum fides non sit in talibus demonstrationibus fundamentum" (p. 21). "Nec dicimus, quod probari possint per potissimam demonstrationem [...] Unde si aliqui nos mordere voluerint dicendo, quod nos fidem probare intendimus et quod nostra probatio fidem evacuat, hoc negamus et respondemus, ut superius dictum est" (p. 23). Recentment s'ha exhumat un text, qui sap si autògraf de Llull, al foli 2 del ms. 200, classe VI, de la Biblioteca Nazionale Marciana, de Venècia, volum enviat pel mateix Llull el 1289 al dux Gradonigo, mena d'auto-antologia lul·liana, que conté l'*Ars demonstrativa*, el *Liber de quattuordecim articulis fidei*, el *Liber propositionum secundum Artem demonstrativam*, el *Liber super Psalmum Quicumque* i una versió llatina del *Libre d'Amic i amat*, on es llegeix: «Ne secundum sententiam salvatoris dicentis in Evangelio: "Ve homini illi per quem scandalum venit", liber iste generaret scandalum ex nomine libri qui intitullatur *Ars demonstrativa* in cordibus in ipso legentium qui forte crederent quod intencionis instituentis hunc librum esset demonstrare ea quae sunt fidei catholice demonstratione propter quid et quia, scilicet articulos fidei et sacramenta ecclesie et alia quae excedunt capacitatem humani intellectus; premitere curavi meam intentionem, scilicet quod omnes rationes facte de articulis fidei et de aliis pertinentibus ad ipsam fidem humanum intellectum excedentibus, non sunt demonstrationes sed sunt persuasibiles rationes». [cfr Albert SOLER, "*Vadunt plus inter sarracenos et tartaros*": *Ramon Llull i Venècia*, dins "Intel·lectuals i Escriptors a la baixa Edat Mitjana", Curial-P.A.M. 1994, 49-63, més V làmines (el text citat és a la p. 50)]. Aquests i altres textos que hom pot veure ara aplegats per Josep M. RUIZ SIMÓN, dins *L'Art de Ramon Llull i la teoria escolàstica de la ciència, o. c.*, 31-45, esbossen una situació oscil·lant, si no clarament contradictòria, en el tema de la interpretació de la necessitat que Llull atorgava realment a les seves raons. Aquests textos tenen un origen extern, tal com revela la nota del ms. venecià: l'escàndol d'alguns davant l'atreuiment de mestre Ramon. En d'altres llocs, Llull es plany en un sentit més genèric del fracàs de la seva *Art* o del poc cabal que en feien els contemporanis, començant per les altes jerarquies eclesiàstiques, com hem pogut veure en textos del *Desconfort* citats supra. L'episodi de la gran crisi de Gènova a propòsit de l'*Art* i la decisió de Llull de mantenir-ne la validesa com a instrument de salvació de molts encara que per això ell s'hagués de condemnar (*Vita coetanea*; ed. GAIFFIER, nùms. 23-24, 159-160; ed. HARADA, nùms. 23-24, 287-288), indica ben clarament fins a quin punt el seu esperit es podia sentir esquinçat i dut a la més terrible contradicció pel rebuig d'allò que era el centre dels seus afanys i que, d'alguna manera, ell creia que li havia estat donat per Déu.

en cita en el *Directorum*²⁹⁶. Ja es veu tot d'una que Nicolau Eimeric no ha tingut accés, almenys fins al 1376, a cap versió de l'*Art* lul·liana, i que en defensa de la seva afirmació només addueix literatura secundària, gairebé diríem de divulgació. Perquè el *Liber de {quatuordecim} articulis fidei* o *Liber Apostrophe* és una obra de divulgació dels resultats que assoleix Llull en la defensa de la raonabilitat de la fe; ben entès, és obra d'alta divulgació, adreçada al papa i als cardenals²⁹⁷, però, al capdavant, de divulgació, dependent en la seva arquitectura formal interna de la *Tabula generalis*, com afirma Llull mateix²⁹⁸. Això no obstant és molt possible que algunes de les expressions eimericianes s'hi hagin inspirat, perquè en aquesta obra Llull també utilitza un llenguatge més aviat fort sobre l'eficàcia dels seus arguments:

Et quia rationes huius libri sunt necessariae, nullus Infidelis poterit se defendere ab illis, sed vulnerabitur in sua conscientia, si intelligat Rationes, et per illam vulnerationem poterit venire ad conversionem²⁹⁹.

Raymundus etiam rogat religiosos et seculares sapientes ut videant an Rationes quas ipse facit contra Saracenos ad probandum Catholicam fidem habeant veritatem; quia si forte aliquis solverit rationes quae opponuntur per Saracenos contra catholicam fidem, cum tamen ipsi non possint solvere rationes quae fiunt pro eadem, fortificati valde literati et sapientes Saraceni fierent Christiani³⁰⁰.

Hunc tractatum fecimus ea intentione ut fideles et devoti Christiani attendant quod cum nulla secta alia a Christiana Fide possit probari esse vera, nec defendi a sequentibus vel defendentibus eam, nec possit rationabiliter impugnare Christianam Fidem, quia omnes sunt innixae falso et frivolo fundamento, Christiana autem Fides non solum possit defendi contra omnes impugnantes illam sed etiam probari et quamcumque aliam Sectam infringere per necessarias Rationes, sicut patet ex suprascriptis Rationibus, ob zelum Fidei animati

---

296. En l'*Expurgate vetus fermentum*, on Eimeric, com ja hem vist, no cita mai les fonts dels seus articles lul·lians, la qüestió de les raons lul·lianes necessàries i demostratives dels dogmes cristians no és tractada en un sol article complexiu, sinó que emergeix repetitivament al llarg del tractat, a mesura que Eimeric ataca els diversos aspectes de la teologia lul·liana: Trinitat, Encarnació, Creació, Resurrecció de la carn, Naixement, Mort, Davallada als inferns, Resurrecció i Ascensió de Crist i Adveniment per al Judici, Pecat original, Potestat papal.

297. "... quare ego Raymundus indignus feci hunc librum et feci illum poni in latino, veruntamen non littera ad litteram, sed sensu ad sensum, ut quilibet inde remaneat in sua virtute et in sua Rhetorica; et ille qui est in Latino est praesentatus Domino Papae et Dominis Cardinalibus, supplicando quod illum transmittant ad infideles per homines intelligentes et qui sciant linguagia illorum": *Liber de Articulis fidei sacrosanctae et salutiferae legis christianae sive Liber Apostrophe, De fine huius Libri*, 1; ed. Mogunt., *Operum*, t. IV, 25b.

298. *Liber de Articulis, De fine huius tractatus*, ed. Mog., *Operum* t. IV, 57ab.

299. *Ib.*, *De fine huius libri*, n. 1; ed. Mog. 25b.

300. *Ib.*, *Introductio*, n. 3; ed. Mog. 28b.

ardenti desiderio meditentur quod cum nihil possit resistere Veritati, quia est fortior super omnia, per viam et fortitudinem Rationum cum adiutorio et virtute Dei poterunt reducere Infideles ad viam veritatis, sic quod nomen Domini Iesu ... manifestabitur et habebitur in reverentia et honore: et haec via ad convertendum Infideles est faciliior quam omnes aliae; durum enim et periculosum videtur Infidelibus dimittere suam credulitatem pro aliena credulitate vel fide; sed falsum et impossibile pro vero et necessario non deserere, quis eorum poterit sustinere?³⁰¹.

Et si dicatur quod in hoc Tractatu nobis possint fieri aliquae objectiones ad quas non respondimus, dicimus quod in hoc Tractatu hoc tantum habuerimus in intentione, ut ostenderemus quod Christiana Fides possit probari per necessarias rationes: et licet, si totus Tractatus memoriter teneatur, credamus quod solutiones multarum objectionum appareant diligenter intelligentibus eum, nos aliquas dimisimus brevitatis gratia; offerimus nos tamen sine praesumptione in virtute Christianae fidei respondere ad omnes Objectiones infidelium, et eis contra eorum sectas et pro Christiana Fide tales positiones facere et probare quod ad eas nullatenus poterunt respondere³⁰².

També és veritat que aquest llenguatge contudent és flanquejat per algunes matitzacions importants. Però, l'inquisidor, si les va veure, no en feu cap cas³⁰³, cosa que és coherent amb el seu concepte de lluita per a l'eradicació de l'heretgia: s'ataca el mal, independentment del bé que l'acompanyi.

Els *Proverbis Ecclesiàstics* que cita Eimeric en el *Directorium (Liber proverbiorum Ecclesiasticorum* no és un títol de camuflatge?) són molt probablement els *Proverbis de Ramon*, on podria haver cridat l'atenció d'Eimeric el proverbí núm. 11 de la rúbrica 276, *De theologia*:

301. *Ib.*, *De fine huius tractatus*, n. 1; ed. Mog. 56b.

302. *Ib.*, *De fine huius tractatus*, n. 2; ed. Mog. 57a.

303. Cal tenir en compte, com es desprèn del text lul·lià transcrit suara mateix a la nota 297, que van córrer dues versions del *Liber de Articulis fidei* o *Liber Apostophe*: una en llatí, l'altra en català, que no coincideixen literalment, tal com ja avisa Llull. En la traducció al llatí del text català (molt probablement a partir de l'exemplar de la Bayerische Staatsbibliothek, Cod. Hisp. [Cat.] 52 [cfr. Josep PERARNAU, *Els manuscrits lul·lians medievals de la "Bayerische Staatsbibliothek" de Munic. I Volums amb textos catalans*, Barcelona, 1982, 35-36], feta per Iu Salzinger, es llegeix, per exemple: "Et si dicitur quod sit vilipensio fidei intelligere Articulos per necessarias rationes, quia per hoc perditur meritum Fidei; ad hoc respondemus et dicimus quod homines credant ut intelligant, non quod intelligant ut credant; et ideo intelligere est nobilium quam credere, cum credere sit per secundam intentionem et intelligere per primam: et ideo legitur in Sacra Pagina: "Nisi credideritis, non intelligetis"; igitur meritum intelligendi est nobilium quam credendi, postquam intelligere est nobilium actus quam credere". (*Liber de articulis, De fine huius libri*, n. 3; ed. Mog., 25b.) Sobre els manuscrits del *Llibre dels articles de la fe catòlica*, cfr. PERARNAU, *o. c.*, 193. Sobre els problemes originats per la duplictat de text llatí i català d'aquesta obra i algunes confusions amb algun altre tractat lul·lià de tema idèntic i títol semblant, cfr. ROGENT-DURAN, *Bibliografia de les impressions lul·lianes*, Barcelona, I.E.C. 1927, n° 30, 27-28 i n° 40, 38-40.

Si theologia no fos argumentativa, destrucció de infidelitat no fóra possible³⁰⁴.

És veritat que en aquesta obra es tracta de la Trinitat, de l'Encarnació, dels misteris de Crist, del Judici final i d'altres aspectes de la dogmàtica cristiana, però la matèria no és argumentada en forma sil·lògica. Com diu Llull mateix, "aquest libre és difús per proverbis"³⁰⁵. També s'hi precisa que hom hi segueix "la doctrina de la *Taula general*"³⁰⁶, i des d'aquest punt de vista l'obra pot ésser esguardada com una popularització dels mètodes de Llull. Aquesta intenció i el fet d'ésser escrita en vulgar català potser alarmaren l'inquisidor i l'induiren a atorgar-li un pes que no és ben bé el que li correspon dins l'*opus* especulatiu lul·lià. Almenys pel que fa a l'argumentació demostrativa dels misteris de fe, no es pot pas comparar ni amb el *Libre de Contemplació* ni, de bon tros, amb el *Liber de articulis fidei*, i ja no diguem amb les diverses redaccions i complements de l'*Art*.

El mateix cal dir del *Desconhort* o *De planctu*, com l'anomena sempre Eimeric. Bo i essent una de les obres més colpidores de Llull, no es pot considerar com especulativa i, encara menys, com argumentativa. És, en canvi, una narració dramàtica, on Llull es demana comptes del fracàs dels seus projectes, en un desdoblament psicològic de gran força. Què no hi pot haver llegit Eimeric? Més amunt n'hem vist alguna mostra. Les afirmacions lul·lianes que la fe pot ésser objecte de prova³⁰⁷ i que per la força dels seus arguments hom podia convertir els sarraïns³⁰⁸, hi són expressades amb claredat meridiana. Fins i tot Llull retopa la tesi que si hom podia demostrar la fe, hom en perdria el mèrit,³⁰⁹ aspecte que l'inquisidor no recollirà, com tampoc no s'hi veu per a captar una matisació sobre el caràcter de les proves

304. ORL, XIV, 301.

305. ORL, XIV, 1.

306. *Ib.*

307. "N ermità: co us pensats qu'en tal saber celàs, lab lo qual home mostra fe en provàs | a los homens errats per so que los salvàs | Déu ...?: *Desconhort*, XXII: ORL, XIX, 230. "... e's ja damunt provat | que la fe s pot provar, si ben avets membrat ...": *Desconhort*, XXVI: ORL, XIX, 232.

308. "N ermità: los sarraïns són en tal estament, | que aquels qui són savis per forsa | d argument, | no creen en Mafumet; ans tenen a nient | l'Alcorà, per so car no visc honestament. | Per que aquells venrien tost a convertiment, | si hom ab éls estava en gran disputament | e la fe los mostrava per forsa d'argument, | e aquels convertits, convertrien la gent ...": *Desconhort*, XXVIII: ORL, XIX, 233.

309. L'objecció és formulada per l'ermità *alter ego* de Llull: "Ramon: si hom pogués demostrar nostra fe, | hom perdria mèrit; e per so no s covél que s pusca demostrar ...": *Desconhort*, XXV: ORL, XIX, 231. Ramon hi respon amb un argument que ja havia divulgat en altres obres: "N ermità: si hom fos a si meteyx creat, | so qu'entenets provar contengra veritat: mas car Deus creà home, per so que n sia honrat, qui es pus noble fi e ha menys de altetat | que la fi que hom ha en esser gloriejat, | no val vostra raó ...": *Desconhort*, XXVI: ORL, XIX, 232.

lul·lianes que, si no té la prudència de les fórmules cauteloses més amunt al·ludides, com a mínim situa l'argumentació lul·liana més ençà de la prova *propter quid*³¹⁰. Però el *Desconhort* és una peça lírica, subjectiva, allunyada de la tecnicitat d'altres obres lul·lianes i molt apassionada, com correspon a la temperatura normal de Llull. Qui sap, doncs, si, des d'aquest punt de vista, l'obra no gaudiria d'una voga particular entre els lul·listes i per això merescués l'atenció d'Eimeric, que per aquesta causa l'hauria fet servir com a font assenyalada d'informació.

El cas del *Llibre de Contemplació* és diferent. Josep E. Rubio ha posat recentment en relleu com en aquesta obra el projecte d'argumentar racionalment els continguts de la fe és abordat des de perspectives netament diferents: contemplativa en el volum primer (distincions 1-22), més metòdica i ja centrada en les dignitats divines en el volum segon (distincions 23-32), més filosòfica en el volum tercer (distincions 33-40)³¹¹. Per bé que el *Llibre de Contemplació* és una síntesi ingent de tota l'obra de Llull, tampoc no n'és el nucli, constituït per l'*Art* en les seves distintes versions. Per tant, és evident que Eimeric hi podia trobar materials del seu interès sense haver d'abordar la teoria lògica que Llull donà en les seves obres fonamentals posteriors.

Per la nostra banda ens fixarem només en alguns dels textos d'aquesta obra, perquè l'atzar ha volgut aquest cop orientar i facilitar-nos a la vegada extraordinàriament la tasca. En efecte, en l'exemplar manuscrit del *Llibre de Contemplació* guardat a la biblioteca Ambrosiana de Milà acabat d'escriure el 1280, hi ha una sèrie d'anotacions autògrafes d'Eimeric, amb les quals l'inquisidor assenyalava passatges del llibre lul·lià que li resultaven sospitosos. Com és sabut, el sobredit manuscrit és partit en dos volums, i curiosament les anotacions de l'inquisidor apareixen només en el segon³¹². Encara que més avall constatarem que un primer volum del *Llibre de Contemplació* no ha pas estat totalment desconegut per Eimeric, ja es veu que les anotacions

310. "... e si be s pot provar [la fe], no s segueyx que creat l contengua e comprenha tot lo ens increat, l mas que n entén aytant, com a él se n es dat, l per so que hom haja plena de Deu sa volentat, l son membrar e entendre, poder o bontat": *Desconhort*, XXV: ORL, XIX, 232.

311. Josep E. RUBIO, *Les bases del pensament de Ramon Llull*, València/Barcelona 1997, 36-62. Cfr també, del mateix Rubio, els articles citats supra, nota 294.

312. Per a les qüestions relacionades amb aquest vetust ms. lul·lià i el seu valor extraordinari, cal veure les notes que li van dedicar M. OBRADOR, *Viatge d'investigació a les biblioteques de Munich y Milà*, dins "Anuari de l'Institut d'Estudis Catalans" II (1908) 605; Antoni RUBIÓ I LLUCH, *En Ramon Llull. Sumari d'unes lliçons en els Estudis Universitaris Catalans*, Barcelona 1911, 25; Carmelo OTTAVIANO, *L'Arts Compendiosa de R. Lulle avec une étude sur la bibliographie et le fond ambrosien de Lulle*, París 1930 (Études de Philosophie Médiévale XII), 21, núm. 36, i 23-24, núm. 45; i recentment la descripció de J. PERARNAU, *El manuscrit lul·lià "princeps": el del "Llibre de contemplació en Déu" de Milà*, dins "Studia lullistica et philologica. Miscellanea in honorem Francisci B. Moll et Michaelis Colom", Ciutat de Mallorca, Maioricensis Schola Lullistica 1990, 53-60.

eimericianes d'aquest segon volum són precioses per tal de precisar els llocs del *Libre de Contemplació* que van inspirar a Eimeric la redacció d'una bona colla d'articles de la llista dels cent del *Directorium*. I és el cas de l'article que ara ens ocupa. Perquè al foli 289d del manuscrit esmentat hi ha la següent anotació d'Eimeric, escrita al marge inferior: "Probatum trinitas per rationes necessarias". I al marge dret hi ha un dels típics reclams d'atenció eimericianes (una ratlla vertical partida per tres petits cercles organitzats en forma de vèrtexs de triangle) sobre una part del text d'aquella columna, signe que es repeteix als folis 290b, 290c, 291b i 291c. L'anotació i els reclams d'atenció sobredits corresponen al capítol 246 del *Libre de Contemplació* i a aquelles parts de text que en l'edició del II volum de les OE són els núms. 2-3, 13-27, 23, 26 i 30. Hi ha d'altres anotacions autògrafes de l'inquisidor als marges inferiors i laterals dels folis 288a ("probatum Dei veritas per rationes necessarias"), 291c ("probatum per rationes uiuas et necessarias quod Deus est creator; quod ita clare cause indicant trinitatem super vnitatem"), 293a ("rationes necessarie naturales"), 296d ("quod Christi conceptio probatur per ueras rationes et uera argumenta et manifestas demonstrationes"), 298d ("quod Christi natiuitas de uirgine et passio probatur rationibus necessariis"), 299c ("quod Christus fuit purgatus et mundatus a peccato originali"), 300c ("quod per rationes necessarias et manifestas Christus descendit ad inferos"), 301a ("quod Christi humanitas descendit ad inferos"), 302a ("Probatum per rationes necessarias et ueraces Christi ascensio"), 304a ("Probatum extremum Christi iudicium per rationes etc."), 305b ("quod XIII articulos dicit probare per rationes necessarias"), les quals no deixen d'estar relacionades amb el tenor de l'article eimericià, segons la redacció del *Directorium*.

El tema de la demostració de la Trinitat de persones en Déu en el *Libre de Contemplació* és tractat en els capítols 11-13 (vol. primer, llibre primer, distinció IV), 179-182 (volum segon, llibre terc, distinció XXIX), i en el que ara ens ocuparà, 246 (volum tercer, llibre quart, distinció XXXVI). Per poc que hom estigui familiaritzat amb el *Libre de Contemplació*, ja es comprèn tot d'una que en el capítol 246 s'hi concentren totes les formes d'argumentació anteriors, com és així de fet.

Perquè, si bé en els capítols 11-13 no es parla de demostració "per raons necessàries" de la Trinitat de persones en Déu, Lull insisteix en el paral·lelisme entre el conjunt "Una substància divina - Tres persones divines" i el conjunt "Unitat de l'home - Tres coses en l'home (cos, ànima i esperit [= conjunció de l'ànima i del cos])". I en el capítol 246, en el qual Ramon Lull diu que la trinitat "se demostra als uns hòmens per fe e als altres per raons necessàries"³¹³, la prova s'estructura sobre l'extensió a tot el creat de l'esquema essencial matèria-forma-compost:

---

313. OE II, 740a.

Ah Senyor, qui sòts plaer e consolació e conhort de la mia pensa! Sensualment sentim e entel·lectualment entenem que tota substància creada és tres coses, les quals són matèria e forma e.l compost de matèria e de forma; on, aquestes tres coses són en cada creatura substància. On, com açò sia, Sènyer, en totes les creatures sensuais e en totes les creatures entel·lectuals, doncs per açò és significat que aquella gloriosa substància qui ha creada les creatures és tres coses les quals són una essència divina.

On, enaixí, Sènyer, com en creatura no és la matèria forma ni.l compost, ni la forma no és la matèria ni.l compost, ni.l compost no és la forma ni la matèria, enaixí és significat per les creatures que les vostres glorioses tres persones no són l'una l'altra; mas enaixí com en creatura forma e matèria e lo compost eixit d'abdues són una substància, enaixí les creatures donen certa significació que les vostres tres persones són una substància divina simple tan solament³¹⁴.

El desplegament d'aquesta idea abasta els núms. 4-21 del capítol 246 i s'aplica al concepte de substància, a la substància sensual i a la intel·lectual, al firmament, als vegetals, al cos humà, a l'ànima humana, a la pensa humana (memòria, enteniment i voluntat), a tot el món. Ara bé, els núms. 22-24 següents condensen tot el capítol 179 del segon volum, que mereixeria un examen meticulós, perquè és el primer assaig lul·lià d'arribar demostrativament a les persones de la Trinitat per les dignitats, allí encara anomenades "vertuts". I el núm. 25 resumeix el capítol 180, no menys dens que l'altre. Per tant, una lectura del capítol 246 sense haver tingut en compte, si fou el cas d'Eimeric, els altres capítols esmentats ja és de bell antuvi una lectura que no pot donar una idea suficient del que representa el capítol sobredit. Això d'una banda. De l'altra no voldríem passar per alt la importància dels núms. finals del capítol, en els quals Llull, que ja no torna a tractar el tema trinitari en tot el llibre, fixa l'objectiu que persegueix la seva prova "per raons necessàries" i, per tant, n'assenyala el veritable abast.

Llull, efectivament, consagra els núms. 26 i 27 a exposar que el dogma trinitari xoca amb la "sensualitat" humana, perquè en sentir parlar d'aquest dogma, "adoncs sensualment se forma lo compte en tres substàncies e en tres déus"³¹⁵. El dogma només pot ésser copsat per l'enteniment, "per ço car l'enteniment ha en si més de veritat que la sensualitat, reep lo ver de la sensualitat [el Pare és Déu, el Fill és Déu, l'Esperit Sant és Déu] e rebuja a reebre lo fals [les paraules signifiquen tres déus ésser en ésser], així com l'home qui de la poma entamenada gita ço qui és podrit e retén ço qui és sencer"³¹⁶.

314. OE II, 740b.

315. OE II, 743b.

316. OE II, 743b.

Establerta la possibilitat de copsar el dogma trinitari amb les forces de l'enteniment, en la mesura que l'enteniment supera les estretores de la "sensualitat" de cara a copsar la veritat, es presenta el gran problema dels infidels (musulmans, jueus, etc.) que, bo i essent intel·ligents com els cristians, es tanquen a la recepció de la Trinitat. Els núms. 28 i 29 toquen aquest problema. Lull n'ha vist clarament l'arrel: llur fe religiosa els indueix a excloure la Trinitat *en línia de principi*:

Oh vós, Sènyer, qui remembrats al meu remembrament e qui demostrats al meu enteniment e qui enamorats la mia volentat dels vostres honraments! Enaixí com hom veda a sos ulls corporals veer com hom los cluca, enaixí los descreents qui no creen en la vostra gloriosa trinitat tanquen e eixorben a lur ànima sos ulls espirituals; car enaixí com los ulls corporals no poden veer com són tancats, enaixí l'enteniment no pot entendre com hom aferma impossibilitat en la cosa que l'ànima vol entendre. On, per açò, Sènyer, car los infeels afermen en lo començament impossibilitat de trinitat com hom lur vol provar trinitat, per açò no la poden entendre, car lur enteniment no pot veer ni saber sinó encercant ab possibilitat³¹⁷.

Els darrers mots són molt reveladors: "encercant ab possibilitat". El problema dels infidels és llur fe (falsa) que els eixorba, és a dir, que els tanca a l'obertura natural que, segons Lull, l'home té en direcció al misteri trinitari. L'única esclatxa que podria acabar d'esbatanar la porta és raonar no si la Trinitat és o no és de fet, ans si és possible que la Trinitat sigui o no sigui. Només l'argumentació d'una *possibilitat* podria, en el cas dels infidels, acostar-los a la *realitat* del misteri:

On, enaixí com l'home pot encercar les coses sensuales com té oberts sos ulls, enaixí, Sènyer, com hom aferma que possívol cosa és que vós siats en trinitat, adoncs l'enteniment haurà ulls ab què pot cercar si és ver que vostra trinitat sia en vós o no; car dementre que encerca si és possívol cosa o no, l'enteniment encerca ço que l'ànima vol saber; mas tantost com l'ànima aferma que impossívol cosa és que vós siats en trinitat, tantost cessa l'enteniment d'encercar la vostra trinitat, car no ha ab què l'encerc pus que ha afermada impossibilitat e ha tancats e abegats los ulls de l'enteniment.

On, beneit siats vós, sènyer Déus, car aitan bé e aitan declaradament com les creatures donen significació de la vostra unitat, aitan bé donen significació de la vostra trinitat, car aitan vera cosa és en vós trinitat de persones com unitat d'essència. On, enaixí com los crestians no porien reebre los significats que les creatures signifiquen de la vostra unitat si afermaven que fos impossívol cosa que vós siats en unitat, enaixí, Sènyer, los infeels per ço car posen possívol cosa ésser vós en unitat, entenen vós ésser un déu per ço car reeben los significats que les creatures donen de vostra unitat; mas car afermen impossívol cosa ésser

---

317. OE II, 743b-744a.

vós en trinitat, per açò no poden apercebre la vostra trinitat per ço car no volen reebre los significats que les creatures signifiquen de la vostra excel·lent trinitat divina³¹⁸.

La recerca de les "raons necessàries", independentment de llur pes i del seu èxit pràctic, s'inscriu des del principi de l'activitat literària de Llull en el seu propòsit missioner a l'esguard dels infidels. Seria apassionant poder estudiar ara si Llull va pensar sempre que els instruments artístics que va anar fabricant obrien només l'accés a la possibilitat d'acostar-se a les veritats que volia "demostrar", o si l'eficàcia de l'*Art* depassava en el seu pensament un modest propòsit propedèutic, estudi que ara no podríem ni pensar a emprendre. Com sigui, estem davant un text prou clar per a entendre que la recerca de "raons necessàries" s'inscrivia, en el pensament de Llull, dins un programa missioner especialment pensat per als "descreents", en aquest cas sobretot jueus i musulmans, i que aquest propòsit, i no cap altre, era el que havia empès Ramon Llull a desplegar la seva prodigiosa i accidentada activitat.

No cal ni esperar que res d'això hagi estat tingut en compte per Eimeric. Quan en l'*Expurgate vetus fermentum* passa revista a les veritats revelades que vol demostrar Llull, liquida la qüestió de forma expeditiva, amb un menyspreu evident per a les doctrines lul·lianes: la Trinitat no es pot demostrar per raons necessàries, evidents i insolubles, perquè si fos així, l'article de fe seria demostrable i aquesta afirmació és herètica; d'altra banda, de les raons que addueix Llull algunes són comparacions i no raons, i les altres són raons de fantasia, invàlides i nul·les³¹⁹. La creació del món és indemostrable i per això Ramon Llull no la demostra; perquè ni els filòsofs infidels que s'esforçaren a provar que el món era etern, ni Llull que s'esforça a demostrar que ha estat creat, no han aportat raons necessàries que ho demostrin; per això cal creure fermament per la fe que el món ha tingut un principi³²⁰. Tampoc l'encarnació no és un article de fe demostrable, i les

318. OE II, 744a.

319. " ... Tertium, quod Deum esse trinum in personis potest probari demonstrative: *heresis*. Nam est articulus fidei qui non potest demonstrari. Quartum, quod ipse Raimundus probat articulum Trinitatis per rationes demonstrativas, necessarias, evidentes et insolubiles ac cogentes: *heresis*, quia si taliter probaret, ergo articulus Trinitatis demonstrari posset; rationes enim quas adducit quedam sunt similitudines et non rationes, quedam sunt rationes fantastice, inualide atque nulle": Bibl. Cap y Colomb. de Sevilla, ms. 141-23-15, fol. 194rb-194va.

320. " ... Primum, quia mundi creatio potest demonstrari: *heresis*, nam est articulus fidei et ideo, ut ostensum est, non potest demonstrari. Secundum, quod iste Raimundus demonstrat: *heresis*; nam, si demonstrat, ergo potest demonstrari, quod est *heresis*. Tertium, quod Deus non potuit mundum producere ab eterno: *error*; potuit, quia omnipotens existit et hoc contradictionem non claudit; si noluit, quia non decuit; et hoc multiplici ratione. Et enim infideles nonnulli philosophi qui nisi sunt demonstrare mundum esse eternum, et hic

raons que addueix Llull no són demostracions, sinó persuasions³²¹. Ni el naixement, ni la passió i mort de Crist no es poden demostrar, i les raons de Llull en aquest sentit no són coactives, ans persuasives³²². Cal dir el mateix de la Davallada als inferns³²³, de la resurrecció, l'ascensió i el Judici final³²⁴, el pecat original³²⁵ i la potestat del papa³²⁶. A més, ultra insistir en la inde-mostrabilitat de cada article de fe a mesura que són evocats en l'*Expurgate*, Eimeric dedica el darrer apartat de la primera part d'aquell tractat a impugnar en general l'intent de Ramon Llull de demostrar els dogmes cristians amb raons "necessàries, evidents, insolubles i coactives", amb una referència explícita al que diu Llull en el *Liber de articulis fidei*³²⁷. El dona

---

Raimundus qui nititur demonstrare non esse eternum, sed creatum, omnes decepti sunt; non enim rationes necessarias adduxerunt; non ergo ratione sed fide Deum mundum creasse et mundum initium habuisse firmiter est credendum ...": *Ib.*, fol. 196vb.

321. "... Primum, quod Deum esse incarnatum atque hominem factum potest probari demonstrative: *heresis*; est articulus fidei et ideo, vt ostensum est, non potest demonstrari. Secundum, quod ipse Raimundus taliter probat: *heresis* quia, si demonstraret, demonstrari posset. Rationes quinque quas adducit non sunt demonstrationes, sed persuasiones ...": *Ib.*, fol. 197rb.

322. "... Primum, quod Christi natiuitas, passio et mors possunt demonstrari: *heresis*, nam sunt articuli fidei, qui non subsunt demonstrationi, sed diuine reuelationi, vt sepius est ostensum. Secundum, quod ipse Raimundus demonstrat: *heresis*, nam si demonstraret, demonstrari posset, quod est heresis. Adducit enim non rationes cogentes, sed persuasibiles": *Ib.*, 199ra.

323. "... Primum, quod post mortem Christi eius anima ad inferos descenderit et animas sanctorum patrum eduxerit potest demonstrari: *heresis*. Nam est articulus fidei, qui, ut ostensum est, non potest demonstrari. Secundum, quod ipse Raimundus demonstrat: *heresis*. Quia si istum articulum demonstrat, ergo iste articulus, qui est fidei, potest demonstrari ...": *Ib.*, fol. 199vb.

324. "... Primum, quod Christi aduentus ad iudicium potest demonstrative probari: *heresis*. Est enim articulus fidei et credentie, et non conclusio demonstrationis et scientie. Secundum est quod ipse Raimundus hunc articulum demonstrative probat: *heresis*, quia tunc demonstrari posset; multum nititur istum articulum in diuersis suis libris per rationes demonstrare, sed non potest: adducit enim plures rationes et male apparentes ...": *Ib.*, fol. 200ra.

325. "... Primum, quod peccatum originale esse potest probari naturali ratione: *error in fide*; tantum fide habetur, quia sacre scripture assertionem, quod Adam fuit primus homo et quod ille peccauit, cuius peccatum totam humanam naturam infecit. Secundum, quod ipse Raimundus taliter probat; *error in fide*, quia si probat, probari potest; nec rationes sue inducte ad hoc probandum aliquid valent ...": *Ib.*, fol. 292va.

326. "... Primum, quod potestas pape ratione naturali probari potest: *heresis*. Est fidei, et que sunt fidei non possunt ratione naturali demonstrari, vt ostensum est supra. Secundum, quod ipse Raimundus sic hoc probat: *heresis*, quia si probaret, probari posset, quod est heresis ...": *Ib.*, fol. 217va.

327. "... Vicesimus quintus articulus: Quod omnes articulos tam diuinitatis quam humanitatis ipse Raimundus probauit per rationes necessarias, euidentes, insolubiles et cogentes; et quod rationes eius predictae sunt sic euidentes et cogentes quod infideles omnes ad fidem catholicam venient, si rationes eius predictas scirent et intelligerent, quia sunt ita necessarie quod nullus infidelis posset se ad eas deffendere; et quod librum quem edidit de

com a presumptuós i solitari en el seu intent³²⁸; nega que els infidels no poguessin resistir les raons lul·lianes, al·legant que Llull va passar de Mallorca a Àfrica "amb les seves raons" i amb la intenció de convertir-los, i que, això no obstant, no va convertir l'Àfrica a la fe catòlica ni va fer-hi res en aquest aspecte³²⁹; conceptua com una mera temeritat i fatuitat el fet que presentés el *Liber de Articulis fidei* al papa i als cardenals, amb el resultat que Llull en va treure la reputació d'home presumptuós i fantàstic³³⁰. Després d'aquesta dura desqualificació, Eimeric passa a la burla: Ni Ramon Llull en el seu temps, ni ara els seus seguidors mai no han estat capaços de convertir ni un sol dels infidels, sarrains o jueus de Mallorca, Catalunya i Aragó, malgrat ésser nombrosos i entendre perfectament la llengua catalana en què estan escrits els llibres i raonaments lul·lians³³¹. Com veurem, el mateix en substància és repetit en el *Dialogus* com a demostració de la inutilitat d'intentar purificar l'obra de Llull d'elements inconvenients per tal d'aprofitar-ne els útils³³².

La posició d'Eimeric, doncs, davant d'allò que constitueix el punt central dels afanys intel·lectuals i missioners de Ramon Llull resta clara: No hi

---

Articulis fidei, in quo rationes huiusmodi posuit, de vulgari in latinum transferri fecit, et illum qui erat in latino pape et cardinalibus presentavit, quatinus per homines scientes infidelium linguas ad infideles illas rationes mitterent, et sic infideles converterent ... Primum, quod ipse Raimundus omnes articulos generaliter tam diuinitatis quam humanitatis probavit per rationes evidentes, necessarias et cogentes: *heresis*, quia articuli fidei non possunt taliter probari ...": *Ib.*, fol. 200ra-b.

328. " ... Secundum, quod infideles omnes ad fidem catholicam uenirent, si eius predicationes rationes intelligerent: *totus presumptuosus*; numquam sic locutus est Augustinus, nec Hillarius, qui libros *de Trinitate* ediderunt, nec sani capituli quicumque theologus qui ad declarandum articulos fidei per sacre scripture auctoritates totis viribus insudarunt; in ista presumptione et falsitate iste Raimundus est solus ...": *Ib.*, fol. 200rb.

329. " ... Tertium, quod eius predicationes rationes sunt necessarie, et ita quod nullus infidelis posset se ab eis deffensare: *heresis* quod sint necessarie, quia tunc demonstrative; *falsitas* quod nullus infidelis posset se ad eas defensare. Ipse enim Raimundus de Mayorica iuit in Africam cum suis rationibus hac de causa, et tamen ad fidem catholicam Africam non conuertit, nec aliquid ad hoc pertinens ibi fecit ...": *Ib.*

330. " ... quod illum librum illa de causa presentavit pape et cardinalibus: *temeritas et fatuitas atque presumptio fuit magna*; propter quod ab eis presumptuosus et fantasticus exitit reputatus, et recessit a sua intentione vacuus prout venit ...": *Ib.*, 200rb-200va.

331. " ... Mirares cum in Mayorica, vnde iste Raimundus fuit oriundus, et in Cathalonia et Aragonia, ubi fuit conuersatus, essent diebus illis, ut sunt diebus istis, multi infideles, sarraceni scilicet et iudei, qui optime intelligunt linguam cathalanicam in qua sunt scripti dicti libri et dicte rationes, quia ui illarum rationum suarum infideles illos non conuertit; et hodie eius sequaces eique credentes infideles qui nunc sunt in illis partibus ui earundem rationum ad fidem catholicam non conuertunt; et tamen a seculo non est auditum quod ui rationum ipse Raymundus uel sequaces eius aliquem infidelem converterint; sufficit eis buccis crepantibus uentilare quod rationes Raimundi Lull ad probandum articulos fidei sic sunt et evidentes et necessarie, quod nullus infidelis posset dictis rationibus contraire ...": *Ib.*, fol. 200va.

332. Cfr infra, línies 1977-1978, 2006-2008, 2018-2019.

ha hagut per part de l'inquisidor cap atenció metòdica, seriosa (i laboriosa!) envers no ja tota l'obra lul·liana, sinó ni tan solament envers aquells pocs textos que ha anotat i llegit, els quals, pel que fa a les "raons necessàries" aportades en defensa i promoció del dogma, són en aquest cas fonamentalment dos: el *Llibre de Contemplació* i el *Liber de Articulis fidei*. Llull és presentat per Eimeric com un excèntric i un solitari entre tots els pensadors cristians. L'inquisidor no diu mai fins a quin extrem pesava en el seu ànim de forma negativa el fet que Llull fos autor d'obres de filosofia i teologia escrites en català, tot i que remarca sempre en to pejoratiu que Llull no sabia llatí i que ell mateix ho confessa en les seves obres³³³. Ni sembla haver-se adonat, tot i que els seus ulls hi van passar ben a prop, del que diu Llull al final del capítol 246 del *Llibre de Contemplació* a propòsit d'"encercar ab possibilitat" entorn dels misteris centrals del cristianisme. Eimeric, en efecte, no llegeix Llull amb ulls de mestre en teologia curiós, sinó com a inquisidor de la fe. I, com diu repetidament³³⁴, atès que la demostració dels articles de fe derogaria la fe, una doctrina que porti en el seu programa l'intent de dur a terme tal demostració ha de ser considerada per ell errònia en matèria de fe. El que exposa en aquest sentit l'inquisidor mateix en el *Directorium* no pot ser ni més clar, ni més concloent ni més sense fissures³³⁵.

---

333. A més dels dicteris que Eimeric dedica als lul·listes en el *Dialogus*, caldria tenir en compte els que acabava de dedicar tant a ells com a Llull en l'*Expurgate*, d'on n'escollim un que pot ésser representatiu del menyspreu que sentia l'inquisidor pels grups de seguidors de Ramon Llull i per les doctrines que professaven: "... Imprudenter etiam valde agunt, nam nobilitati et dignitati sancte Trinitatis et fidei multum detrahunt, que tanta est, quod omne ingenium creatum excellit, quia invisibilis, inattingibilis, et incomprehensibilis, et in veritate existit; et ipsi homines illitterati, mercatores, sutores, sartores et fullones, istius Raimundi sectatores, tantum fidei secretum per rationes frivolae et phantasticas penetrare que-runt. Imprudenter etiam valde agunt, nam infideles, cum eorum phantasticas rationes audiunt, quod nos christiani per illas eis que sunt fidei et Trinitatis mysterii credamus existimant, et imprudentes nos putant, et doctrinam fidei nostre et nos contemnunt ...": Bibl. Cap. y Colomb. de Sevilla, ms. 141-23-15, fol. 194vb-195ra. Sobre el descrèdit dels cristians davant els infidels a causa de la indemostrabilitat de la Trinitat i altres dogmes catòlics, cfr supra, nota 173, al final.

334. Cfr infra, línies 550-560, 1341-1343, 1584-1592, 2422-2425.

335. Ja el títol de la qüestió XI de la I^a part del *Directorium* fa comprendre que Eimeric pensava en Llull en tractar "de probatione mysteriorum fidei per rationes": "Utrum deroget fidei et consequenter liceat fideli asserere quod ad probandum mysterium Trinitatis et cetera que sunt fidei, possunt adduci rationes naturales, demonstratiuae, necessariae et cogentes". Seguint la doctrina de Sant Tomàs, Eimeric estableix a) que no es pot arribar al coneixement de la Trinitat de persones en Déu per la raó natural; b) que la raó només pot conèixer allò que pertoca a la unitat de l'essència, no el que pertoca a la distinció de Persones; c) el qui s'esforça a demostrar la Trinitat menysprea la dignitat de la fe, que és la garantia d'allò que no es veu (He 11,1) i provoca la irrisió dels infidels; d) les veritats de fe només es poden establir mitjançant les autoritats corresponents, i entorn d'elles només es pot aclarir que no són impossibles; e) tampoc no es poden demostrar els articles de fe cristològics i eclesiològics; f) la raó pot desfer els arguments que es fan contra la fe, demostrant que no són sòlids; g)

Un cop s'hagi garbellat a fons i d'una manera metòdica que significa que Llull parli sovint i agosaradament de raons necessàries i que d'altres vegades les expliqui com a simples congruències; un cop s'hagi destriat tot allò que en ell és "artístic" d'allò que té una ambició científica real, si la té; un cop s'hagi pogut veure si Llull mateix incorria en algunes contradiccions o si el seu pensament i els seus objectius guarden una estreta coherència d'un cap a l'altre de la seva extraordinària carrera literària, serà molt més clar que quan Eimeric el feia condemnar perquè Llull "demostrava" les veritats del dogma, la condemna es dirigia primordialment a jugular l'intent d'un laic d'invasió dels dominis reservats als mestres en teologia; un laic, a més, que prescindia de la teologia oficial, codificada en els mètodes escolàstic-universitaris, escrivia en vulgar i enfilava aparentment els camins de la mística: la combinació era massa explosiva, almenys perquè un inquisidor impetuós i expeditiu com Eimeric quedés indiferent davant ella. Una vegada més hem d'admirar la perspiciàcia de Jordi Rubió i Balaguer, que sense haver pogut posar els ulls en els escrits antil·lians d'Eimeric, es va adonar, com ja hem recollit més amunt, que el conflicte d'Eimeric amb els lul·listes reflectia la reacció fins i tot àirada d'un sector de la teologia més oficial i altiva contra la irrupció de la terregada en uns dominis tradicionalment reservats als grans clergues. Però si un Agustí Trionfo, el predicador Sequavilla i d'altres inectivaven els teòlegs "populars" i algun franciscà radical des dels seus escrits i sermons, l'entrada de la inquisició en aquest terreny, que a casa nostra s'inaugura amb la condemna d'Arnau de Vilanova a Tarragona l'any 1316, era una mesura molt dràstica, que per força havia de suscitar reaccions proporcionades.

13.4. QUART ARTICLE

Examinem ara la proposició lul·liana número quatre que apareix en el *Dialogus contra lullistas*, la primera formulació de la qual es troba en la discussió de la primera proposició dels lul·listes i és com segueix:

(1) «Fide possumus falli et errare, sed non ratione³³⁶».

Més avall, ja al final del tractat, l'article reapareix amb una formulació gairebé idèntica:

(2) «Per fidem possumus errare, sed non per rationem³³⁷».

---

entorn dels misteris de fe, la raó només pot formular persuasions, mai proves positives: cfr *Directorium*, 72b-73b.

336. Cfr infra, línia 557.

337. Cfr infra, línia 2577.

La proposició, en aquestes dues formes, és un resum de l'article segon que Eimeric acabava d'examinar en l'*Expurgate*, i que té aquest tenor:

(3) Secundus articulus est quod homo qui innititur rationi non potest per rationem errare: Quia est sicut homo qui habet oculos et videt, et sic inuenit quod perquirat; sed homo qui innititur fidei potest per fidem errare: Quia est sicut homo qui non habet oculos, nec videt, sed palpat, et si inuenit quod querit, hoc est a casu³³⁸.

Al seu torn l'article de l'*Expurgate* prové de l'article noranta-vuit de la llista de cent del *Directorium*:

(4) Nonagesimus octauus: quod ille qui cognoscit per fidem ea que sunt fidei potest decipi: sed ille qui cognoscit per rationem non potest falli: nam fides potest errare et non errare. Et si homo errat per fidem, non habet tantam culpam, sicut si erraret per rationem. Et sicut verius cognoscimus ea que uide-mus quam ea que palpamus, ita verius sumus dispositi ad cognoscendum ueritatem per rationem, quam per fidem. Sed sicut palpando aliquando inuenimus ueritatem, ita etiam quandoque per fidem cognoscimus ueritatem: sicut ceci qui aliquando inueniunt que uolunt, aliquando non. In libro Contemplatio-num³³⁹.

Per començar cal dir que (1) i (2) no són articles lul·lians ni en el seu tenor ni, encara menys, en el sentit clarament racionalista que preconitzaria la preferència per la veritat racional en comptes de la veritat revelada³⁴⁰. La proposició (3) és una condensació de (4), i per això serà millor examinar de dret aquesta última.

L'article noranta vuit del *Directorium* ha estat format per la juxtaposició de diverses frases lul·lianes del capítol 244 del *Libre de Contemplació*, tretes del seu context propi. Com que l'article és un conjunt de frases diverses, amb paral·lelismes clars en diversos paràgrafs del llibre lul·lià, ara tornarem a separar els seus membres diversos i els compararem amb el text d'on provenen.

338. Bibl. Cap. y Colomb. de Sevilla, ms. 141-23-15, fol. 193va.

339. Bibl. de l'Escorial, ms. N. I. 18, fol. 92rb-92va; Ciutat de Mallorca, Bibl. B. March, ms. 104-II-7, fol. LXXVIIb; *Directorium*, 260 ab.

340. La prova més evident del que diem és que el tenor de (1) i (2) coincideix amb unes anotacions autògrafes que fa Eimeric al marge inferior del ms. milanès més amunt esmentat: "Per fidem possumus decipi, sed non per rationem; et fides potest errare, sed ratio non" (fol. 287rb, *in calce*); "Quod per fidem possumus errare, sed non per rationem" (fol. 287va, *in calce*). És a dir, en el *Dialogus* Eimeric dóna com articles lul·lians unes anotacions seves marginals al ms. del *Libre de Contemplació* de Milà, no el text genuí de Llull.

Començen pel primer fragment.

DIRECTORIUM

Ille qui cognoscit per fidem ea
que sunt fidei potest decipi; sed
ille qui cognoscit per rationem non
potest falli.

LIBRE DE CONTEMPLACIÓ

aquell [enteniment]
qui ue per fe pot esser
enganat creent la anima
entendre so que no enten;
mas aquell qui ue per raó
no pot esser enganat³⁴¹.

La frase del *Directorium* suposa que el subjecte que coneix per fe o per raó és l'home en comú, mentre en la frase lul·liana el subjecte que coneix és l'enteniment. Ara bé, els mots afegits per Eimeric, "ea que sunt fidei", en funció de complement directe del primer verb "cognoscit", fan dir a la frase que l'home que coneix allò que pertany a la fe mitjançant la fe es pot equivocar, mentre que el qui ho coneix mitjançant la raó no es pot equivocar. En el tros de frase lul·liana que hem transcrit no hi ha res que equivalgui ni de lluny ni de prop als mots "ea que sunt fidei", interpol·lació eimericiana que tergiversa molt seriosament el sentit de la frase lul·liana. Si més no, perquè en el text lul·lià es parla de la diferència qui hi ha entre "l'enteniment qui ue de potència en actu per fe e l'enteniment qui ue per raons necessàries de potència en actu". L'enteniment actuat per la fe pot ésser enganyat si l'ànima creu "entendre so que no entén", és a dir, si el creient confonia la creença amb la intel·ligència. En canvi l'enteniment "qui ue per raó necessària de potència en actu", no es pot enganyar, "car impossívol cosa és que raó no sia entenen en ço que entén per raons e per significacions necessàries". Val a dir que en el capítol 244 del *Libre de Contemplació* Llull s'estén en consideracions sobre la relació entre fe i voluntat i raó i enteniment, i, en conseqüència, sobre la diferència entre "l'obra diversa de fe e de raó"³⁴², les quals al capdavant, com diu el títol del capítol, "fan a l'ànima d'home loar e beneir e servir son Déu e son Creador". La fe ho fa d'una manera, la raó d'una altra: "Car fe ço que fa tota hora ho fa e ho comença ab voluntat, e raó ço que fa tota hora ho comença ab l'enteniment"³⁴³. La diferència, però, no arribaria mai a la que suposa la frase d'Eimeric, on es diu que la fe pot induir en error. Com a màxim, Llull oposa el coneixement de Déu per fe i el coneixement per raons³⁴⁴, però la fe porta sempre al

341. Milà, Bibl. Ambrosiana, ms. D 549 inf., fol. 287rb; OE II, n° 15, 734b.

342. *Libre de Contemplació*, cap. 244, n° 1: OE II, 733a.

343. *Ib.*, n° 2: OE II, *ib.*

344. Cfr *ib.*, n° 6; "On, beneit siats vós, sènyer Déus, qui tan bé havets ordonada l'ànima d'home, car molts hòmens són qui no han aparellament com vos pusquen tan bé conèixer per raó com per fe, e per ço havets vós volgut ordonar que si hom defalla a haver coneixença de vós per raons, que no li defalla la coneixença de fe": OE II, 733b.

coneixement, no a l'engany, com la raó, encara que el coneixement per la fe sola no permeti a l'ànima d'entendre i en canvi és impossible, segons Llull, que la raó deixi d'entendre quan és actuada pel raonament necessari.

Anem a examinar ara el segon dels fragments.

DIRECTORIUM

Nam fides potest errare et
non errare. Et si homo errat per
fidem, non habet tantam culpam,
sicut si errat per rationem.

LIBRE DE CONTEMPLACIÓ

... car fe pot avenir o errar
... e com [enteniment] erra
per si, més de culpa n'ha que
com erra per confiament
d'altres³⁴⁵.

El primer que cal remarcar és que en el llibre de Llull les dues frases que Eimeric juxtaposa estan separades per almenys dotze petites oracions, entre independents i subordinades. No té res d'estrany, doncs, que Eimeric hagi introduït lliurement entre les dues frases el subjecte "homo", l'home comú, que en va buscaríem en el *Libre de Contemplació*, on en la segona frase ací transcrita Llull es refereix altre cop a l'enteniment, no a l'home comú. Abans de dir que quan l'enteniment s'equivoca per si (= "usant de sa natura", "com va per vies de raó") és més culpable que quan es confia a d'altres (= "a la voluntat"), Llull explica que si l'enteniment "segueix les carreres de la fe, adoncs s'ix de sa natura e aclina.s a seguir la voluntat" i aleshores en treu més mèrit que quan segueix la seva pròpia naturalesa; però si actuant així per ventura errava, confiat en la voluntat, no seria tan culpable o responsable que si s'equivocava en l'exercici de la raó. El text de Llull és molt retòric, però així i tot es fa difícil d'extreure'n el que suposa Eimeric: primer, que la fe pot fer equivocat l'home; i segon que en tal cas l'home seria menys responsable que si s'equivocava en l'exercici de la seva raó. És veritat que quan Llull diu que la fe pot "avenir", és a dir, ajustar-se, o "errar", fa servir una disjuntiva paradoxal. Però en d'altres capítols del *Libre de Contemplació* es pot observar que Llull parla de la fe més aviat com d'allò que els teòlegs anomenen *Credere Deum*, és a dir, del contingut de la fe, de la fe com afirmació d'un conjunt de veritats objectives; per això parla tranquil·lament de la fe veritable i de la fe falsa (la dels jueus i sarraïns)³⁴⁶. La fe és veritable quan l'adhesió de la voluntat actua sobre uns continguts veritables i és falsa en el cas contrari³⁴⁷. Ara bé, tot això no ha estat tingut en compte per l'in-

345. Cfr *ib.*, n° 18: OE II, 734b-734a.

346. Cfr *ib.*, cap. 154, n° 7: "Fe és cosa qui pot ésser en veritat o falsedat ... e raó no està sinó en veritat": OE II, 445a.

347. Cfr *ib.*, cap. 154, n° 18: "... com dejús la fe de l'home no ha vera raó, cové-se de necessitat que la creença sia falsa; e açò esdevé, Sènyer, per ço car segons vera disposició e vera ordonació, cové que sots vera fe estia vera raó e sobre vera raó haja vera fe": OE II, 445b.

quisidor, el qual suposa que Llull contraposa unilateralment la fe cristiana a la raó filosòfica³⁴⁸.

Passem al tercer dels fragments:

DIRECTORIUM

Et sicut verius cognoscimus
ea que videmus quam ea que palpa-
mus, ita verius sumus dispositi
ad cognoscendum veritatem per
rationem, quam per fidem.

Sed sicut palpando ali-
quando inuenimus veritatem, ita
etiam quandoque per fidem cog-
noscimus veritatem.

LIBRE DE CONTEMPLACIÓ

... e com hom atropa enans e
pus vertaderament les coses
com les cerca ab vista que no
fa com les cerca pal pant, per
açò pus aparellada és la raó
que trob veritat en la memòria
per ço com encerca ab enteni-
ment en ella, que no és fe qui
no cerca sinó ab voluntat. Mas
així com hom atropa vertadera-
ment a les vegades pal pant,
s'esdevé a vegades que per fe
atropa hom veritat en la memò-
ria³⁴⁹.

Ja es veu, per la simple disposició de les proposicions paral·leles, com Eimeric ha amputat ben arbitràriament el text lull·lià de la referència que s'hi conté a la memòria, essencial perquè el paràgraf tingui un sentit molt diferent del que fabrica l'inquisidor. Llull esguarda aquí la fe com a virtut de la voluntat; com a tal, la voluntat no és àgil com l'enteniment per a recòrrer a la memòria. Per això, en ordre a conèixer, la raó, amb l'enteniment, *veu* tot d'una, i la fe, amb la voluntat, va a les *palpentes*. Llull no tan sols suggereix que la fe i la voluntat no puguin accedir al rebost de la memòria³⁵⁰; diu només que la raó i l'enteniment hi van més depresa que la fe i la voluntat; és a dir, assenyala una diferència quant al mode de coneixement, perquè la memòria es troba present a la raó, i no ho és o no ho és tant a la voluntat. Eliminada la referència a la memòria, en el text d'Eimeric la frase pren un color racionalista molt acusat: la raó coneix la veritat millor

348. " ... quod homo qui innitur ratiōni non potest per ratiōnem errare: *heresis*; aliter Aristoteles, Plato et ceteri philosophi multi qui innitebantur ratiōni non errarunt, et tamen in errores et hereses varias inciderunt, et inter ceteras, mundi creationem negarunt et mundum esse ab eterno posuerunt". Cfr Bibl. Cap. y Colomb. de Sevilla, ms. 191-23-15, fol. 193va.

349. Cfr *Libre de Contemplació*, cap. 244, n° 19: OE II, 735a.

350. Cfr *ib.*, n° 20: "On, com memòria, Sènyer, sia caixa e graner on són atrobades les coses que hom encerca en ella per fe e per raó ...": OE II, 735a. Igualment, n° 26: "On, enaixí com fe e voler ço que volen e ço que afermen e ço que desigen e ço que aconseguen creen e volen en la memòria e en l'enteniment, enaixí ço que raó e enteniment volen conèixer ni apercebre ni haver, entenen e coneixen en la memòria, e en l'enteniment ho aconseguen e ho atroben": OE II, 735b.

que la fe. Si tal cosa seria certa en l'àmbit científic, mai no ho podria ésser en l'àmbit de les veritats revelades. I és això precisament el que Eimeric insinua que Llull ensenyava: la supremacia de la raó sobre la fe, àdhuc en el domini de la Revelació.

El darrer membre o fragment de l'article eimericià ve tot seguit:

DIRECTORIUM

... sicut ceci qui aliquando
inueniunt que volunt, aliquando
non.

LIBRE DE CONTEMPLACIÓ

... així com l'home cec qui
ha fe que trob en la cambra
ço que no és en ella e car
no hi és e ho cerca, atroba
alguna cosa en la cambra qui
no és ço qui cerca, e ha fe
que sia aquella cosa que
cerca, e per açò és enganat
en sa opinió e en sa creença³⁵¹.

Com es veu, la materialitat de dues paraules lul·lianes (“l'home cec atroba”) és inserida en una frase inventada per Eimeric de bell nou i, a més, traslladada de context. Perquè l'inquisidor la penja com una simple comparació retòrica a la proposició racionalista cent per cent que acabem d'examinar; i en canvi, en el llibre de Llull, el context és un altre. D'acord amb el que havia dit més amunt, en el capítol 154, a propòsit de la fe vertadera i de la fe falsa, Llull compara aquí la memòria a una cambra en la qual hi entra un home cec (l'home de fe); pot esdevenir-se que trobi en la cambra allò que hi ha i que hi busca (la fe vertadera); però pot esdevenir-se també que hi trobi alguna cosa que no és allò que busca (la fe falsa), i aleshores s'enganya “en sa opinió e en sa creença”. És a dir, en la memòria de l'home tant hi pot haver una fe (la cristiana) com una altra (les dels infidels). Llull no pot ni tan sols imaginar que la fe cristiana no sigui veritat, però constata que hi ha grans col·lectius imbuïts d'una fe que no és veritat. La sortida d'aquesta situació antagònica no es pot donar confrontant una fe amb les altres, sinó fent-hi intervenir l'enteniment:

Mas de l'home qui cerca en la memòria ab l'enteniment no és enaixí, car ab los ulls sensuais e ab los entel·lectuals encerca ço que cerca e per açò atroba ço que demana³⁵².

Llull coneix les dificultats amb què poden topar els “ulls sensuais” i les trampes a les quals pot sucumbir la “racional potència”; això no obstant,

351. Cfr *ib.*, n° 20: OE II, 735a.

352. *Ib.*, n° 21: *ib.*

el seu optimisme inveterat el convenç que el desllorigador per a determinar quina és la fe vertadera i quina és la fe falsa, es troba en la raó³⁵³, i aquest serà el punt de partida de la seva apologètica. Però que sigui un apologeta molt refiat de la raó no implica el racionalisme que divulga Eimeric, sinó una relació de la fe amb la raó plantejada, almenys retòricament, en un hortizó molt més acostat al "credo ut intelligam" anselmià que no pas als paradigmes del pensament teològic del segle XIV, quan una de les tasques que la teologia assumeix amb ardor és la delimitació dels dominis progressivament separats de la raó i de la fe, en una època en què els teòlegs, després de la invasió del pensament aristotèlic i de les previsions manifestades per alguns en ocasió de la crisi *averroïsta* que hom podia prescindir de la Revelació perquè la raó podia donar perfectament l'abast a tot, van insistir en la deficiència *natural* per a conèixer les veritats de fe i fins algunes veritats del domini de la filosofia³⁵⁴. L'optimisme i la confiança en la raó —sempre il·luminada per la fe— que traspua de les obres de Llull, l'allunyava d'un clima teològic que no solament afirmava resoltament la transcendència de la Revelació, ans considerava com a tasca pròpia de criticar les insuficiències de la filosofia des de la teologia. Però l'inquisidor no podia entrar en qüestions teòriques. El seu objectiu era individuar i denunciar un heretge, i per això, en el cas de Llull, havia de fer "parlar" els seus textos. Ni que fos a base de forçar-los? Lamentablement, sí.

13.5. CINQUÈ ARTICLE

Resta finalment la proposició cinquena reportada com de Llull en el *Dialogus* i que fa així:

---

353. " ... Jassia ço, Sènyer, que raó no pusca pujar ni atényer en tan excel·lents altees com fe ateny e basta per creença, per tot açò non roman que raó no atenyia e no bast a entendre si la fe és vera o falsa; car en la vostra bonea e segons la disposició e l'ordonació de la vostra obra demostra raó qual fe és vera ni qual creença és falsa": *Ib.*, c. 154, n° 20: OE II, 446a.

354. Per exemple, quan Duns Scot reprenia la tesi avicenià sobre l'objecte de l'entendiment, negava que l'home sigui capaç de conèixer *naturalment* que l'ésser és el primer objecte del nostre enteniment, segons tota la indeterminació de l'ésser al sensible i al no sensible: "Ad aliud negandum est illud quod assumitur, quod scilicet naturaliter cognoscitur ens esse primum obiectum intellectus nostri, et hoc secundum totam indifferentiam entis ad sensibilia et insensibilia, et quod hoc dicit Avicenna quod sit naturaliter notum. Miscuit enim sectam suam —quae fuit secta Machometi— philosophicis, et quaedam dixit ut philosophica et ratione probata, alia ut consona sectae suae": *Ordinatio*, Prol., q. un., pars I, n. 33; cfr *Joannis Duns Scoti, O. F. M. Opera Omnia ... studio et cura commissionis scotisticae ad fidem codicum edita*, I, Civitas Vaticana 1950, 19-20.

Fides non est pro intellectum elevatum habentibus, sed pro rusticis et ministerialibus³⁵⁵.

Quan la propositió serà represa al final del tractat, dirà:

Fides non est pro litteratis et habentibus intellectum elevatum, sed pro rusticis, ministerialibus et hominibus illiteratis³⁵⁶.

Aquest és l'article que, en un tenor molt més complet, obria el tractat *Expurgate vetus fermentum*:

Primus articulus est quod fides est necessaria hominibus grossi ingenii, illiteratis, agricultoribus et ministerialibus atque nicis. Quia isti non sciunt ea que sunt fidei intelligere per rationem et volunt credere per fidem. Sed fides non est necessaria hominibus ingenii subtilis, litteratis uel alias habentibus intellectum elevatum, quia isti sciunt ea que sunt fidei intelligere per rationem et non indigent credere per fidem³⁵⁷.

Si en l'*Expurgate* l'article és el primer, en el *Directorium* té el número noranta set:

Quod fides est necessaria hominibus nicis, rusticis, ministerialibus et non habentibus intellectum elevatum, qui nesciunt cognoscere per rationem et diligunt cognoscere per fidem. Et quod homines grossi ingenii et illiterati et nicii diligunt cognoscere articulos fidei per fidem et non per rationem, et facilius trahuntur ad veritatem Christianorum per fidem quam per rationem, sed homo subtilis facilius trahitur per rationem quam per fidem. In libro Contemplationum³⁵⁸.

Ara bé, entre la redacció del *Directorium*, que fou la primera, i la de l'*Expurgate*, que va venir al cap de més d'una dotzena d'anys, hi ha una diferència essencial. En la proposició del *Directorium* l'home subtil només és esmentat gairebé d'esquillentes, i únicament per a afirmar que prefereix ésser atret a la veritat dels cristians mitjançant la raó més que no pas per la fe: "homo subtilis facilius trahitur per rationem quam per fidem". Més avall constatarem que aquests són mots lul·lians autèntics. En canvi en l'*Expurgate* allò que es diu de l'home subtil és tota una altra cosa: que no necessita la fe, perquè ja sap entendre amb la raó les coses pertocants a la fe: "... isti sciunt ea que sunt fidei intelligere per rationem et non indigent cre-

355. Cfr infra, línies 558-559.

356. Cfr infra, línies 2575-2576.

357. Cfr Bibl. Cap. y Colomb. de Sevilla, ms. 141-23-15, fol. 192vb.

358. Bibl. de l'Escorial, ms. N. I. 18, fol. 92rb: Ciutat de Mallorca, Bibl. B. March, ms. 104-II-7, fol. LXXVIIrb; *Directorium*, 260a.

dere per fidem". Tornem a llegir una frase d'un racionalisme extrem, per a la qual mai no trobaríem en l'obra de Llull una font directa ni genuïna. Ramon Llull ha ensenyat mai que la raó suplanti la fe en el coneixement de les veritats religioses? Per tant, hom es veu obligat a considerar com no lul·liana del tot i àdhuc com antilul·liana la segona part de la proposició que examinem, tal com Eimeric la transformà en el tractat *Expurgate vetus fermentum* l'any 1389.

Per tant, ens haurem de limitar, en tot cas, a veure quina relació hi ha entre la proposició noranta-set del *Directorium* i els llibres de Llull.

Aquí també haurem de procedir com hem fet suara, car Eimeric ha constituït la seva llarga proposició amalgamant tres textos lul·lians diferents. Examinem tot d'una el primer.

DIRECTORIUM

Quod fides est necessaria
hominibus nicis, rusticis, mi-
nisteralibus et non habentibus
intellectum eleuatum ...

DOCTRINA PUERIL

On, aquest lum de fe és
necessari majorment als
lauradós e als menestrals
e als hòmens qui no han
exaltat enteniment³⁵⁹.

En l'*Expurgate vetus fermentum* Eimeric admet pacíficament la veritat d'aquesta proposició³⁶⁰. Per tant, no és per uns tals mots que Eimeric blasma-ria Llull com heretge.

Passem, doncs, al segon text lul·lià.

DIRECTORIUM

... qui nesciunt cognoscere
per rationem et diligunt
cognoscere per fidem.

LIBRE DE CONTEMPLACIÓ

On, com aquesta obra [com la raó
no vol seguir son cors e desig-se
de sa manera e segueix lo cors de
fe e de creença] sia, Sènyer,
obra raonable e cosa necessària als
homes necis qui per raó
no saben conèixer e amen conèixer
per fe, per açò és dit que aquesta
raó aital és mijà enfre actu e
potència, car en lo començament és

359. Cfr *Ramon Llull. Doctrina pueril* [VII] cap. 52, n° [6], a cura de Gret SCHIB, Barcelona, E.N.C. 1972, 126.

360. "... Hic articulus continet quatuor puncta. Primum, quod fides est necessaria hominibus grossi ingenii, illitteratis, agricultoribus, ministeralibus atque nicis: *veritas*". Cfr Sevilla, Bibl. Cap. y Colomb. ms. 141-23-15, fol. 192va.

actualment e en la fi és potencialment³⁶¹.

Aquí hauríem de fer observar que una cosa és el tenor material de la proposició en el *Directorium* i una altra el seu sentit en la ploma de Llull. Perquè en el capítol on vénen els mots lul·lians transcrits, el doctor il·luminat estudia “la manera segons la qual raó està en home potencialment e actualment”. Segons Llull, la manera és quàdruple: (1) la raó pot estar en pura potència, (2) o pot estar en ple acte, (3) o pot trobar-se “mijancera entre potència e actu”, i encara (4) “enfne la potència racional e la potència sensitiva”³⁶². El text transcrit pertany al moment en què la raó és mitjancera entre potència i acte, descrit per Llull com un deseiximent per part de la raó de les seves funcions cognitives pròpies i un abandó en braços de la fe pura³⁶³. Aquesta situació psicològica és l’única possible en els “hòmens necis”, i és intermèdia entre acte i potència, perquè en el seu principi, és a dir, quan la raó transfereix la seva actualitat a la fe, s’esdevé l’acte de coneixement propi de la fe, però al capdavant el coneixement pròpiament dit no surt del seu estat potencial, perquè no s’esdevé segons el seu mode característic, que és el racional. L’explicació és rebuscada, el seu sentit precís, i per aquesta causa Eimeric no hi troba res a dir³⁶⁴; perquè ell també sap que una cosa és la fe del carboner i una altra la fe del prelat³⁶⁵.

Passem al tercer text lul·lià.

DIRECTORIUM

Et quod homines grossi ingenii
et illiterati et nicii diligunt
cognoscere articulos fidei per
fidem et non per rationem; et
facilius trahuntur ad veritatem
christianorum per fidem quam

LIBRE DE CONTEMPLACIÓ

... home neci de gros enginy

enans l’enduu hom a veritat
per fe que per raons, e home

361. *Libre de Contemplació*, cap. 239, nº 12: OE, 717b-718a.

362. *Ib.*, nº 1: OE II, 716b.

363. “Lo terç estament de raó és, Sènyer, com la raó no vol seguir son cors e desig-se de sa manera e segueix lo cors de fe e de creença, axí com l’home qui vol remembrar e entendre vostra trinitat o vostra encarnació, e si la memòria defall a aquella cosa a membrar e l’enteniement a entendre, oblida’s la raó de sa manera, aclina’s a la fe e dóna sa actualitat a la fe e consent que la fe remembre e entena ço que la raó no pot membrar ni entendre”: *Ib.*, nº 12: OE II, 717b.

364. “... Secundum, quod hoc est quia isti non sciunt ea que sunt fidei intelligere per rationem, et volunt credere per fidem: *veritas*”. Cfr Sevilla, *ms. c.*, ib.

365. “Sufficit enim laicis simplicibus habere notitam explicitam articulorum de quibus Ecclesia festuat”: *Directorium*, I, q. 4; 61a. “Unde Praelati et curati tenentur habere fidem et notitiam explicitam de omnibus articulis fidei”: cfr *ib.*, I, q. 4, n. 3; 61a.

per rationem, sed homo subtilis
facilius trahitur per rationem
quam per fidem.

subtil e agut e aparellat a
entendre, enans l'enduu hom
a veritat ab raons que ab fe
e ab auctoritats³⁶⁶.

La primera remarca que hem de fer és que en el text del *Directorium* hi ha una reiteració del que ja havia estat dit anteriorment. La seva importància de seguida es farà palesa.

El segon que sorprèn és que el text lul·lià pertany al volum segon, capítol 187, del *Libre de Contemplació*, part que en l'exemplar de la biblioteca Ambrosiana de Milà és copiada en l'actual ms. A 268 inf., aquella en la qual no hi ha, segons sembla, cap anotació eimericiana. Si l'absència d'anotacions en tal volum induïria a creure que Eimeric no el va tenir a les mans, la literalitat de la cita del capítol 187 —literalitat relativa, no absoluta—, porta a creure que, potser en un exemplar diferent del sobredit de l'Ambrosiana, Eimeric va tenir accés a les parts inicials del *Libre de Contemplació*, sense que ara sigui el moment de determinar amb quina amplitud aquelles parts foren aprofitades en el seu treball antilul·lià.

Convé aclarir també que en el capítol 187 del *Libre de Contemplació* Llull exposa "qual és la mellor manera e la pus verdadera que hom pot haver en esputació de fe"³⁶⁷. En aquest context, quan Llull parla de "veritat", entén la veritat cristiana. Per tant, quan Eimeric tradueix "veritat" per "veritatem christianorum" no fa una traducció dolenta.

En quart lloc, el text que Eimeric estampa en el *Directorium* només podria ésser considerat suspecte des del punt de vista doctrinal si s'interpretava en el sentit que l'home il·lustrat no necessita la fe, perquè per a entendre les coses pertocants a la fe ja en té prou amb la raó. I aquesta és, no caldria ni dir-ho, la interpretació d'Eimeric³⁶⁸. Ja hem dit que per a tal sentit en va buscaria hom un fonament textual en l'obra de Llull, ni mai el doctor il·luminat no ha donat peu a una afirmació semblant. Ara bé, si la proposició en el *Directorium* no és tan deformatada com apareix en l'*Expurgate*, cal

366. *Libre de Contemplació*, c. 187, n° 12: OE II, 548a.

367. *Ib.*, títol: OE II, 546b. Ha glossat aquest capítol i els capítols 216 i 362, que també es refereixen al mateix problema, Marcel SALLERAS I CAROLÀ, *L'Art d'esputació de fe" en el "Libre de Contemplació en Déu"*, dins "Estudi General" 9 (Girona 1998 [*El debat intercultu-ral als segles XIII i XIV. Actes de les I Jornades de Filosofia Catalana*, Girona 25-27 d'abril de 1988]), 187-197.

368. En l'*Expurgate vetus fermentum*, l'inquisidor és ben explícit: "... Tertium, quod fides non est necessaria hominibus ingenii subtilis, litteratis, nec aliter habentibus intellectum elevatum; heresis periculosa nimis. Quartum, quod hoc est quod isti sciunt ea que sunt fidei intelligere per rationem, et non indigent credere per fidem: heresis; est enim fides cunctis uiuatoribus generaliter necessaria ad salutem. Quod autem istud sit catholicum et eius oppositum sit hereticum, ita patet", etc.: Sevilla, Bibl. Cap. y Colomb. ms. 141-23-15, fol. 192vb-193ra.

ponderar amb quina sinistra habilitat l'inquisidor introdueix en el *Directorium* la reiteració que hem fet remarcar abans, amb la qual la frase acaba prenent el sentit d'una oposició frontal entre dues classes d'homes, els necis i els subtils, i dos estats de la ment humana, la fe i la raó; amb el resultat que Llull s'inclinaria a valorar la raó per sobre de la fe i, evidentment, l'home subtil amb les seves raons per sobre de l'home neci amb la seva fe. Tornaríem a estar en presència d'un d'aquells filòsofs, "averroïsta" o no, que a finals del segle XIII valoraren tan radicalment la raó que l'oposaren (i la preferiren) a la fe³⁶⁹.

Que res d'això no és lul·lià ho demostra no solament que l'article del *Directorium* és fet de retalls diversos trets de context, sinó que els pocs mots lul·lians innegables que conté han hagut d'ésser hàbilment manipulats per l'inquisidor. Amb molta habilitat, però també amb una trampa que es fa evident quan hom comprova els textos lul·lians.

13.6. A MANERA D'EPÍLEG

En el *Dialogus contra lullistas*, doncs, Eimeric presenta Llull com un heretge que cau en un greu error trinitari, que desvirtua un article de fe i que apareix dominat per un racionalisme extremat. La selecció d'errors lul·lians és intel·ligentment feta de cara al públic que l'inquisidor volia impressionar: jerarquia eclesial avinyonesa i teòlegs. El fonament de la imputació de tals errors no solament és nul en l'obra de Llull, sincerament llegida, i àdhuc admetent que hi ha alguna expressió que hauria pogut ésser polida, sinó que s'ha bastit amb procediments que nosaltres reputem avui inconcessables i al marge de tota honestedat intel·lectual. Podia actuar d'aquesta manera un inquisidor? Si ens volguéssim mantenir en el rigor de la disciplina històrica, potser hauríem de girar la pregunta: Al marge de procediments tèrbols, podia un teòleg esdevenir inquisidor? És el retret que els lul·listes ja feien a Eimeric³⁷⁰, de manera que la qüestió és vella. Resta, per tant, el problema de dilucidar les causes de la condemna de Llull, i sobre això no serà possible, tal vegada, d'anar a fons fins que s'hagi editat tota la

---

369. Entre les proposicions condemnades el 1277 hi ha aquestes: "37. Quod nichil est credendum, nisi per se notum, vel ex per se notis possit declarari ... 150. Quod homo non debet esse contentus auctoritate ad habendum certitudinem alicuius questionis ... 154. Quod sapientes mundi sunt philosophi tantum ... 175. Quod lex christiana impedit adiscere"; cfr DENIFLE-CHÂTELAINE, *Chartularium Universitatis Parisiensis*, I, Paris 1889, 545, 552-553. Més avall quedarà justificada l'evocació de la condemna de 1277 (cfr infra, nota complementària a les línies 371-372).

370. Els lul·listes del *Dialogus* insinuen molt clarament a Eimeric que és l'inquisidor qui fa l'heretge: "Ergo iudex faciet me hereticum, iudex in heresi faciet stare pertinaciter meum animum... Et num iudex veritates faciet errores?"; cfr infra, lín. 1140-1149.

literatura antilul·liana de l'inquisidor gironí. Perquè una cosa comença de quedar clara: les causes no cal cercar-les en l'obra de Llull, ans en el treball de l'inquisidor. I atès que l'inquisidor en tals causes era "lo tot", com ja hem vist que assenyalava Eimeric, la condemna de Llull es perfila com un assumpte molt personal d'ell mateix, potser exclusivament personal.

CONCLUSIÓ

És possible treure conclusions d'un pamflet? Potser sí, però a condició de no entrar en el seu joc, afer difícil en el cas que ens ocupa. J. Vincke va deixar dit que en el seu temps, a la Corona d'Aragó, Eimeric fou l'únic eclesiàstic que va fer por als estaments governants del país³⁷¹. Amb tots els altres grans clergues hom trobava la manera d'entendre's, de pactar, d'arribar a "composicions". Eimeric fou absolut. Reclamà la submissió de tothom en els afers de la seva jurisdicció, fins quan anava més enllà de les seves atribucions estrictes, i l'obtingué en un grau molt considerable. Únicament l'excés de la seva pretensió el va perdre.

El *Dialogus contra lullistas* mostra quina mena de recursos era capaç de mobilitzar el seu autor quan era contradit. No era el primer cop que l'inquisidor es veia en dificultats, i ja tenia experiència de moure's adequadament a Avinyó en defensa pròpia³⁷². Arran del conflicte amb els lul·listes valencians i pràcticament sol quan una gran part de la societat catalanoaragonesa s'insurgia contra ell, jugà a fons les cartes que li quedaven.

L'amplitud de l'atac que aleshores desplegà contra Llull i els lul·listes amb els dos tractats de 1389 i encara amb el tractat complementari contra el rector de Silla, acabat el gener del 1390³⁷³, indiquen que l'inquisidor era conscient que l'havien encerclat per tots cantons. Però Eimeric tenia un temperament pugnaç, i en aquest aspecte el *Dialogus* és un testimoni terrible i al mateix temps allisonador de la violència amb què era capaç de reaccionar.

Al marge dels insults, les histèries i les fanfarronades eimericianes, que esmalten cada pàgina d'aquest pamflet al·lucinant, una cosa no s'ha de perdre mai de vista: el conflicte va tenir un dramatisme espectacular, perquè a

371. J. VINCKE, *Llull und Eymeric*, dins "Estudis Franciscans" 46 (1934) 409-410.

372. Ho demostra el desenllaç del conflicte que l'oposà al rei i als seus oficials en el problema de les immunitats eclesiàstiques de la seu de Tarragona, episodi dels anys 1374-1375 i que al capdavant precipità el seu primer exili. Per aquesta qüestió cfr J. ROURA I ROCA, *Posició doctrinal de Fr. Nicolás Eymeric O. P. en la polèmica lul·liana*, Girona 1959, 15-24 i la documentació de l'apèndix I, 85-103.

373. Cfr *El procés*, 356-360. Cal afegir-hi que el tractat contra el Rector de Silla es troba també al ms. 141-23-15, folis 177-190va, de la biblioteca Capítular y Colombina de Sevilla.

tort o a dret s'hi ventilaven matèries de fe. Al marge de les passions particulars dels personatges implicats, el conflicte creat entorn de l'ortodòxia de les doctrines lul·lianes constituïa un problema directament polític a la Corona d'Aragó i un problema de disciplina eclesiàstica en el conjunt del món cristià. Una vegada desencadenat el conflicte, tothom havia d'anar molt amb compte a l'hora de fer un pas endavant. Per això no té res d'estrany que la primera reacció de Pere III a la butlla *Conservationi puritatis*, l'any 1377, fos molt cauta³⁷⁴, i àdhuc que la comissió Ermengol, els treballs de la qual havien de tenir la virtut de desvirtuar la butlla, ni tan sols no hi fes cap referència. La circumstància que el conflicte entre Eimeric i els lul·listes fos una qüestió seriosa d'ortodòxia, en la qual s'hi implicava l'autoritat del papa, explica també els passos successius que uns i altres van donar a Avinyó.

El primer que hi salta és Eimeric. Amb els tractats de 1389 recalca la condemna anterior de Llull. Si hem de creure la poca documentació que ens guia per ara, en consistori del 20 de gener de 1390, Eimeric aconseguí almenys una victòria pírrica³⁷⁵. No és gens estrany que en una qüestió d'ortodòxia el primer reflex de la Cúria sigui d'abonar l'inquisidor. En l'afer del rector de Silla, però, sembla que l'inquisidor sortí menys aïrós³⁷⁶.

El *Dialogus* mostra un Eimeric molt segur d'ell mateix. Quan més tard dirà que la butlla *Conservationi puritatis* fou enviada també als arquebisbes de Carcassona, Narbona i Tolosa i als seus sufraganis³⁷⁷, dóna una pista per a copsar la significació que per ell va tenir el lul·lisme. Cal no oblidar que, en referir-se als llibres de Llull, la butlla parla d'uns volums "in vulgari scriptorium"³⁷⁸. L'inquisidor veu Llull i el lul·lisme com una variant autòctona de la gran dissidència albigea, que continuaria l'arnaldisme, el radicalisme d'un Pèire Joan i àdhuc el pensament de Joaquim de Fiore. Eimeric evoca en el *Dialogus* un Llull suposadament racionalista, i en canvi pinta uns lul·listes il·luminats, "begards", que creuen estar en possessió d'una teologia verament demostrativa perquè la reben de l'Esperit Sant i perquè és una teologia revelada. Les "raons" de Llull s'han convertit en quelcom

374. *Documents*, 268-269, doc. CCLXXXVII.

375. *El procés*, 366-368, i nota 62; també supra, nota 124.

376. En una carta dels Consellers de Barcelona al papa del 18 de novembre de 1390, s'afirma que el Rector de Silla fou absolt dels càrrec que li va fer Eimeric: "... oblata nobis extitit sententia super hiis lata auctoritate vestre sanctitatis per quam ostenditur manifeste predicta per ipsum Rectorem fuisse vere et catholice nunciata et ipsum fratrem Eymericum inique et iniuste illa condempnasse, ut ista et alia in ipsa sententia sunt contenta": cfr GAZULLA, *o. c.*, 100.

377. Eimeric ho recorda l'any 1396 en la *Incantatio Studii Ilerdensis*; cfr el nostre treball, *La "Incantatio Studii Ilerdensis" de Nicolau Eimeric O. P. Edició i estudi*, dins "ATCA" 15 (1996) 74, línies 679-682.

378. *Ib.*, 72, línia 612; infra, línia 2459.

diferent, gairebé en una heretgia nova, i és per això que Eimeric va processar, encara que infructuosament, Pere Rossell.

D'altra banda diversos indicis permeten d'entreveure que Eimeric abordà el problema del lul·lisme seguint un itinerari erràtic. Serà difícil de saber si descobrí primer els volums lul·lians i després els lul·listes que els llegien i guardaven, o si fou l'activitat dels grups lul·listes allò que el dugué a descobrir l'obra de Llull. En la butlla de Gregori XI només es prenen mesures contra la doctrina i els llibres lul·lians; el lul·lisme posterior a Llull, com a moviment herètic formal, no hi és ni esmentat. Igualment, en l'exemplar del *Directorium* de l'Escorial, que repletem dels més antics, no hi havia cap esment dels errors dels lul·listes i hi foren afegits més tard, després de 1386, a parer nostre, de mà del mateix inquisidor³⁷⁹. I encara hi ha el fet que en el *Dialogus* Eimeric descriu els lul·listes amb alguns trets perfectament identificables com a no lul·lians. Tot això faria pensar que Eimeric distingeix prou bé la distància que hi ha entre Llull i els lul·listes, i que s'ha adonat de l'especificitat del lul·lisme del s. XIV pel que fa a l'heterodòxia *després* d'haver-se interessat per la de Llull.

És potser el descobriment tardà de les doctrines del grup lul·lista atacat el que explicaria la versemblança amb què Eimeric el descriu en el *Dialogus*. El descrèdit dels lul·listes davant la primera autoritat en matèria de fe havia d'aconseguir-se mitjançant una informació verídica, el màxim d'objectiva possible. Aquesta finalitat fou assolida? Eimeric retrata una secta amb tots els ingredients necessaris: un fundador, uns mestres, unes doctrines. El fundador és heretge, impèrit, presumptuós. Els mestres són autodidactes, irregulars. Les doctrines herètiques. Deixant estar els judicis de valor de l'inquisidor, ja hem vist quins eren els elements ideològics del grup de Pere Rossell, llur coherència interna i les altres línies doctrinals que integraven, a més del lul·lisme pròpiament dit, element que hi apareix sobretot vinculat amb el *Libre qui és contra Anticrist*, una de les obres lul·lianes que Eimeric no cita mai i que potser ni va conèixer.

El quadre dibuixat per Eimeric conté un altre element que no voldríem passar per alt. Fos quin fos el grau de mitificació de la figura i les doctrines de Llull en la mentalitat dels lul·listes contemporanis d'Eimeric, és gairebé segur que aquesta mitificació fou un factor negatiu en l'evolució del lul·lisme antic. Com és sabut, Llull no va tenir cap continuador d'una talla

---

379. Cfr supra, nota 125 i infra, pp. 532-534. Segons afirma J. PERARNAU en *De Ramon Llull a Nicolau Eimeric, ... o. c.*, 70, nota 82, hi ha una sèrie de mss. del *Directorium* d'Eimeric que tampoc no reporten la llista dels errors dels lul·listes ni el paràgraf immediatament precedent que comença amb els mots "Horum centum articulorum ...": Vat. lat. 4866, f. 71b; Pal. lat. 680, f. 64r; Pal. lat. 681, f. 63v; Vat. lat. 7007, f. 109v; Bibl. Cap. y Colomb. de Sevilla, ms. 57-5-17, f. 17. L'observació l'havia feta Pegna als seus comentaris al *Directorium*, 262b, referint-se únicament a tres altres manuscrits.

semblant a la seva. És cert que hi ha intents de “normalitzar” Llull i d’integrar-lo en la vida universitària de principis del s. XV³⁸⁰, intents que per ara són coneguts molt fragmentàriament. Si la producció lul·liana del pas del s. XIV al XV que encara no s’ha estudiat no havia de reservar cap sorpresa, hom té la impressió que la vastitud i l’ambició de l’obra de Llull van enlluernar els seus partidaris i els van fixar en un immobilisme ideològic que era el pitjor que podia passar al lul·lisme. El tema de la revelació de les doctrines lul·lianes a Randa, i la seva conversió en “teologia veritable” a mans dels lul·listes, enfront de totes les altres teologies, és un símptoma molt clar de l’anquilosament que afectà el grup de Pere Rossell i potser altres grups lul·listes. Què podia representar l’*Art*, si hom el veia des d’aquest angle? Qualsevol cosa menys un instrument que necessitava ésser desenvolupat des de la seva mateixa entranya, fins i tot amb la possibilitat de revisar-lo i de transformar-lo de dalt a baix. La mitificació de la revelació de Randa i la projecció de la figura de Ramon Llull en uns horitzons molt diferents del que foren els seus afany apostòlics, intel·lectuals i missioners contribuï a tancar el lul·lisme sobre ell mateix de forma letal. Només a partir d’aquest encastellament absurd era possible que el lul·lisme coincidís amb les escorrialles de l’arnaldisme autòcton. Una vegada efectuada la conjunció, la resta era qüestió de temps. El conglomerat arnaldiano-lul·lià havia de cridar l’atenció dels policies de la fe, mentre una part del lul·lisme es gronxava complaentment en la paràlisi i en la manca de curiositat preconcibida per Arnau en el camp de la teologia. El camp, no s’ha d’oblidar, que aleshores era un dels motors principals del pensament.

Finalment no voldríem deixar de dir un mot sobre un aspecte que avui ni tan solament no hem tocat. El *Dialogus contra lullistas* és l’única peça literària que ha deixat la Inquisició catalana auctòctona. Com a escrit polèmic i adreçat a un cert “gran públic”, reflecteix la ideologia i el medi viu a partir del qual ha nascut. No deixa d’ésser, doncs, un retrat de la institució mateixa. Però en la mesura que vehicula de forma potent la subjectivitat de l’inquisidor gironí, no ens ha semblat correcte d’entrar en unes anàlisis que per ventura ens podrien haver apartat del caràcter específicament doctrinal i antilul·lià del diàleg. A més, es dona la circumstància feliç que s’ha conservat documentació arxivística molt il·lustrativa sobre aspectes de l’actuació professional d’Eimeric, a través de la qual és possible de fer-se una idea encara més rica d’aquella. D’altra banda, en el tractat *Confessio fidei christianae* Eimeric dona a conèixer el seu estat d’esperit quan ja tenia la partida perduda, i és un altre punt de vista molt subjectiu que caldrà contrastar amb la seguretat de què fa gala en el tractat que avui editem. Per tot això hem renunciat a llegir el *Dialogus contra lullistas* com allò que també és: un

---

380. Cfr supra, pp. 51-54.

document gràfic, d'una esperitada vivacitat, sobre un inquisidor en plena feina.

LA NOSTRA EDICIÓ

Editem el tractat d'Eimeric prenent com a base el ms. de Sevilla (A), sempre confrontat amb el de París (B). Enviem a l'aparat crític les lliçons desestimades. La puntuació és nostra. Hem desfet totes les abreviatures i regularitzat les grafies bp/pp, c/cc, c/ch, c/t, ct/tt, d/t, es/s, f/ff, f/ph, g/gg, ga/gua, gi/gui, l'ús de l'/b, i/y, l/ll, m/mm, m/mp, n/nn, s/sc, s/ns, s/ss, s/x, t/th, t/tt, u/v, z/tz.

Els aparats són els usals en aquest anuari. Excepcionalment el lector veurà que hem destacat en cursiva les nombroses cites de l'Esriptura que hem estat capaços de detectar, i que Eimeric ha escampat en aquesta obra amb propòsits literaris tan deliberats com dubtós en resulta l'encert. Atès que més d'un cop les cites escripturístiques d'Eimeric no coincideixen amb edicions hodiernes de la Vulgata, hem optat per a transcriure-les literalment, la qual cosa, per tant, no prejutja llur caràcter en relació a cap "textus receptus", antic o modern, d'aquella versió. També afegirem que hem desestimat d'assenyalar les reminiscències del text bíblic representades per un sol mot, malgrat que algun cop la relació és pràcticament segura.

DIALOGUS CONTRA LULLISTAS

Incipit epistola in dialogum contra lullistas, editum per fratrem 1
 Nicholaum Eymerici, inquisitorem heretice pravitatis et in sacra
 pagina egregium professorem, ordinis predicatorum et conventus
 gerundensis.

[LLETRA DEDICATÒRIA A CLIMENT VII]

Sanctissimo ac beatissimo in Christo patri et domino, domino nos- 5
 tro, domino Clementi, digna Dei providentia sacrosancte Romane ac
 universalis Ecclesie pape septimo, frater Nicolaus Eymerici, ordinis
 fratrum predicatorum, in sacra theologia magister indignus, atque in
 Aragonia inquisitor heretice pravitatis: Pedum crebra ac devota oscula
 beatorum. 10

Sacre theologie doctorum et utriusque iuris professorum sententiis 15
 veridicis edocemur quod si et quando in Dei Ecclesia sacrosancta
 emerit aliquid in fide obscurum, ambiguum vel suspectum, non ad
 alium decidendum quam ad Romanum Pontificem, Domini Ihesu
 Christi vicarium, est et merito perducendum. Qua intentione ductus, 15

---

2 heretice *B* hereticie

9 Aragonia *B* Araragonia | heretice *B* hereticie

12 veridicis *B* iudiciis | edocemur *B* edocenter | *B* post et seq in *anticip* 13 aliquid *B* ad
 | fide *B* fidem 19 memorie *B* romane 25 aliis *B* om 27 librorum *B* libororum

---

15-30 Independentment d'intencions subjectives que pogueren dur Eimeric a
 perseguir i fer condemnar el lul·lisme, l'exposició de fets que obre el *Dialogus*,
 redactada gairebé catorze anys després de l'aparició de la butlla antil·liana *Conser-*
vationi puritatis i adreçada al successor en l'obediència avinyonesa de Gregori XI,
 corroboraria que les coses s'esdevingueren tal com diu Eimeric. La prova en seria el
 reconeixement de la seva implicació personal en l'afer de la butlla: fou ell qui ins-
 tigà Gregori XI a fer la butlla i fou ell qui es preocupà que la butlla arribés als seus
 destinataris. La involucració del magisteri en l'afer difícilment es pot pal·liar d'una
 manera diferent com ho feu la *Sentència definitiva* de 1419: obviant la realitat histò-
 rica de la butlla, que en tot l'afer fa una nosa terrible, i carregant tota la responsa-

ego, inquisitor prefatus, viginti volumina in vulgari scripta, a quodam Raimundo Lull edita, in mundi partibus variis divulgata, etiam in latinum translata, mihi de fide plurimum quam suspecta, ad sancte memorie dominum Gregorium papam undecimum, vestre sanctitatis
 20 predecessorem immediatum, reprobanda vel approbanda perduxi. Qui, provide peragens de Cardinalis episcopi ostiensis atque viginti et ultra in sacra theologia magistrorum, examine previo, diligenti, maturo et digesto, consilio unanimi, in consistorio coram fratribus hereticalia in ducentis articulis et ultra, totamque doctrinam in libris
 25 aliis eiusdem Raimundi contentam de consilio fratrum ut suspectam de heresi vehementer condemnavit, doctrinamque totam illius Raimundi usumque illius librorum per censuram ecclesiasticam de eorumdem consilio cunctis Christi fidelibus interdixit, destinans in et super hiis prelatio illarum partium suas litteras oportunas, que, me
 30 inquisitore instigante, fuerunt executioni debite demandate.

Sane nonnulli mercatores, sutores, sartores, cerdones, fullones, fabri lignarii, argentarii, ferrarii, lanarii et pigmentarii, homines siquidem litteris imperiti, in reprobum sensum dati, veritatem non veriti, nisi sunt ausu temerario contraire, buccis crepantibus ventilantes quod

---

34 ausu B assu

---

bilitat sobre Eimeric, el qual per omissió i per comissió hauria informat malament el papa: cfr infra, p. 385, línies 1216-1242.

No deixa de cridar l'atenció el fet que la condemna de Llull s'esdevingués el 1376, el mateix any que Eimeric acabava precisament a Avinyó el *Directorium inquisitorum*, que és, a més d'altres coses, una enciclopèdia de totes les heretgies aparegudes fins aleshores en l'Església. La inclusió de la condemna de Llull en el *Directorium* atorgava un caràcter molt actual a aquella particular enciclopèdia. D'altra banda, la gran llista dels cent errors lul·lians convertia el lul·lisme en una de les heretgies més monstruoses mai aparegudes fins aleshores (cfr infra, línies 523-525, les protestes dels lul·listes quan Eimeric parla dels dos-cents articles condemnats). Tant per la seva acció contra Llull i el lul·lisme, com pel relleu que li atorga en el *Directorium*, Eimeric es delata molt personalment interessat en la qüestió lul·liana. L'interessà que el lul·lisme fos una heretgia i l'interessà d'ésser ell l'inquisidor que la debel·lés. Les motivacions d'aquest interès són complexes i tal vegada només es podrien conjecturar. Però que l'interès –la passió– hi fou, Eimeric no ho amaga mai. Cfr infra, línia 2528.

31-33 La desqualificació de la capacitat intel·lectual de la menestralia té un paral·lel evident en el *Tractatus contra divinatores et sompniatores* d'Agostino Trionfo, on es llegeix: "Nam persone vulgares, simplices et rudes, multum sunt persone ad sompniorum et aliquidarum superstitionum observationes ..."; o. c., n. 6, 59.

34-41 Eimeric barreja dues coses diferents: d'una banda la convicció de molts lul·listes que Ramon Llull havia rebut una il·luminació especialíssima a Randa -la

doctrina dicti Raimundi Lull est sana et sancta, catholica atque vera, utpote tota a Domino Ihesu Christo eidem Raimundo oretenus revelata. Ulterius mentientes dictum dominum Gregorium cum toto suo sacro collegio per antelatos Cardinalem episcopum et magistros fore turpiter deceptum, quia magistri, etsi studuerunt, non intellexerunt, cum doctrina illius Raymundi, ut predicti inperiti fingunt, non possit attingi studio, sed tantum dono divino. 35 40

Considerans autem ego, inquisitor ipse, hec vergere in sancte Ecclesie ludibrium, in animarum simplicium periculum et in totius reipublice detrimentum, *tactus dolore cordis intrinsecus*, cupiens provideri per vestram sanctitatem precavendo in futurum de remedio opportuno, duos tractatus conflavi, quos rude et inepte compaginavi; unum pro et contra dictum Raimundum, eius librorum veritates et hereses colligendo in unum; et alium contra dictos defensores heresum, observando dialogi modum, ut in eis illius Raimundi hereses et errores et horum eius sequacium presumptiones et temeritates discernantur, et per vestram sanctitatem congruis sed festinis remediis obvietur; quod fieri obsecro genu flexo, *per viscera misericordie Dei nostri*. 45 50

Quos quidem duos presentes tractatus, in meo ingeniolo et merito non confidens, vestre offero sanctitati devoto animo meo toto, quatinus eadem sanctitas approbet, reprobet, corrigat, prescindat et rescindat, ut decreverit expedire. Et si, quod absit, in eis contigerit reperiri aliquid contrarium catholice veritati vel alias in fide suspectum, temerarium sive falsum, id nunc pro tunc et tunc pro nunc revoco et habeo et habere volo pro non scripto ac mee magne ignorantie id ascribo. Si autem nil talium, ut confido, immensas laudes summo refero Creatori, bonorum omnium largitori. Cui est laus et gloria in secula seculorum. Amen. 55 60

Explicit epistola.

---

49 dialogui *AB* dialogi 51 congruis *B* congruiis

56 contigerit *B* contingerit 57 alias *B* aliis 58 nunc pro tunc *AB* pro nunc summa *AB* summo 68 corporari *B* corporati | in *A om*

---

44 Gen 6,6 52 Lc 1,78

revelació de l'*Art*- i d'altra banda les crítiques a la condemna de Gregori XI, fonamentades en el treball de detecció d'irregularitats textuais en el tenor dels cent articles del *Directorium*, impulsat per la comissió Ermengol.

50 És encara a Agostino Trionfo que Eimeric manlleua la terminologia de la *presumptio* i la *temeritas*; *o. c.*, n. 8, 60; n. 9, 61; n. 18, 66.

[PRÒLEG]

Incipit prologus in dialogum contra lullistas.

- 65 *O insensati! Quis vos fascinavit non credere veritati? Gala. tertio.*
 Cedrus alta Libani conformatur hyssopo. Valle nostra fructus ligni
 floridi irrigatur a summa terra infra. Angelus consilii natus est de vir-
 gine, sol de stella, Verbum ens Altissimi corporari passum est in
 carne vera; dum quod in *principio erat Verbum et Verbum erat apud Deum*
 70 *et Deus erat Verbum... caro factum est et habitavit in nobis.* Tunc enim
 patent oracula prophetarum, clarent signacula figurarum, fulgent spi-
 racula scripturarum, ac stupent miracula naturarum.
 Quid enim olim designabat arcus in ethere, ros in vellere, rubus in
 igne, sol in nube, Deus in caligine, duo gemelli in uno utero, sol et
 75 luna in eodem habitaculo, argentum et aurum in metallo dicto elec-
 tro, agnus et leo sub uno parvulo, lapis coniungens duos parietes in
 eodem angulo, ignis et tus in turibulo? Hec enim omnia designabant
 duas naturas, humanam et divinam, fore futuras in eodem supposito,
 Domino Ihesu Christo, ut esset pariter Deus et homo. Tunc enim
 80 patefacte sunt ianue celi. Et *vidit homo visiones Dei*; nam *dum medium*
silentium tenerent omnia et nox in suo cursu medium iter haberet, sermo
omnipotens Dei Patris a regalibus sedibus exiliit, ethera dirupit, celos
inclinavit et descendit, montes et colles pertransivit, in medium venit,
 uterum Virginis introivit, carnem nostram induit factus homo.
 85 Iste siquidem Dei et hominis unigenitus et primogenitus, Domi-
 nus inquam Ihesus, homo verus sed non merus, quia pariter homo
 Deus, matris thalamum egrediens, templum Domini ingrediens, sco-
 lam erigens, discipulos colligens, se fore veritatem inquiring, verita-
 tem cunctis *per tempus et tempora et dimidium temporis* predicavit, ut

---

67 summa AB summo 77 ignis B ignus

---

65 Gal 3,1

69-70 Io 1, 1.14

80 Ez 1,1 80-82 Sap 18, 14-15 82-83 Ps 18 (17), 10

89 Dan 12,7 90-91 Io 18,37 91 Io 8,46 97-98 Ps (18), 5 98-99 Ps 85
 (84), 12.11

---

65 El *thema* que Eimeric repetirà ritualment a cada article pot haver estat pres també del *Tractatus* de Trionfo: cfr *o. c.*, n. 48, 87.

68 *ens* Hom esperaria la lectura *verbum oris* per influència d'*Eclli* 24,5. Però els dos mss. són concordants i no hi ha possibilitat paleogràfica d'oferir una altra lligçó, ni tan solament la lectura *Verbum ens altissimum*.

dixerit: *Ad hoc natus sum et ad hoc veni in mundum, ut testimonium perhibeam veritati. Si veritatem dico vobis, quare non creditis mihi?* Quidque? Hic primogenitus, quia unigenitus Dei Patris et hominis matris, super sidera allaturus et ad Patris dexteram ascensurus, doctores duodecim veritatis ad predicandum omni creature catholicam veritatem in mundum universum destinavit. Hii enim, facti ut veredarii expediti, per quatuor mundi latera veritatem fidei catholice predicarunt, et ad fidei veritatem omnes fines terre converterunt, quia *in omnem terram exivit sonus eorum et in fines orbis terre verba eorum*. Tunc *veritas de terra orta est et misericordia et veritas obviaverunt sibi*, propheta ipso attestante.

Sed novissime diebus istis, *quia novissima hora est*, nos enim sumus *in quos fines seculorum devenerunt*, Apostolo attestante, ecce insurrexerunt viri illiterati, inperiti, inscii et ignari, quia mercatores, sartores, sutores, fullones, argentarii, ferrarii, lignarii, lanarii et hiis similes, cuiusdam Raimundi Lull doctrine hereticalis sectatores, ab eodem Lull dicti lulliste, pseudo inquam prophete; hii enim determinationi

---

99 attestante B testante

105 pseudo A B pheudo 106 credunt B crederint

---

100 1 Io 2,18 101 1 Cor 10,11 113-114 Gal 3,1

91-97 *veredarii* Si no en depèn directament, aquest text fa pensar en el pròleg de Sant Tomàs *In Epistolam canonicam B. Jacobi Apostoli*: "... Rex ecce *Christus qui misit nuncios, id est Apostolos*, et scripsit epistolas, scilicet canonicas. Secundo notatur in verbis propositis in missis adimplendi celeritas, cum dicitur: *Per veredarios etc. Isti veredarii sunt Apostoli*, id est veredarius est auriga vel nuntius in rheda portatus...": DOCT. ANG. DIVI THOMAE AQUINATIS, *Opera Omnia*, t. 31, Paris, Vivès 1876, 334a.

102-103 Segons aquesta llista d'oficis i les que apareixen més avall, línies 662-665, 940, 1051, 1431-1432, 2356-2357, el lul·lisme contemplat en el *Dialogus* es difon entre mercaders i menestrals, és a dir, entre burgesos i petits burgesos. Són els il·letrats que també contemplava l'article 97 de la llista dels cent del *Directorium*?

105-107 Eimeric precisa amb nitidesa el seu conflicte amb els diversos sectors lul·listes. Per començar n'hi ha que rebutgen la butlla *Conservationi puritatis*; aquest sector era constituït pels parents de Ramon Llull, fossin o no fossin lul·listes estrictes, i per tota la massa de seguidors de Llull i simpatitzants. Després hi ha els qui es posen on no els demanen en matèria de fe: les escoles lul·lianes més o menys estables i organitzades, poc conegudes encara les que funcionaven el segle XIV. Després hi ha els qui defensen les heretgies lul·lianes, i aquí cal veure-hi la comissió Ermengol en pes i els qui gravitaren al seu entorn. Finalment hi ha els lul·listes tocats de profetisme i joaquimisme, de grau més o menys radical i amb influències arnaldianes evidents. Contra tot aquest conglomerat, Eimeric té un sol recurs sòlid: la butlla de

Ecclesie facte de fide non credunt, fidei veritatem invadunt, hereses defendunt, de preteritis et futuris erronea confingunt. Que maior mentis execratio!, que dementia!, que stultitia!, que fortior cordis fascinatio!, que illusio!, que deceptio!, ut homines illiterati non credant
 110 litteratis, inperiti peritis, inscii sciis, et presertim quod in causa fidei non credant Ecclesie determinationi, sed obvient veritati; nulla maior, nulla fortior. Propter quod merito et cum stomacho, mirando pariter et detestando, possumus eis dicere verba preassumpta: *O insensati! Quis vos fascinavit non credere veritati?*
 115 Explicit prologus.

{TRACTAT}

Incipit tractatus qui dialogus contra lullistas appellatur.

Hii sunt articuli duodecim qui in isto dialogo impugnantur.

Primus articulus: Quod Raimundus Lull dogma suum non habuit neque *per hominem neque per studium, sed per revelationem Ihesu Christi*,
 120 qui in insula Maioricarum, in quodam monte, sibi apparuit crucifixus; qui Dominus Ihesus ibi illi dogma contulit antedictum.

Secundus articulus: Quod hec doctrina Raimundi Lull excellit omnium aliorum doctrinam in bonitate et veritate, etiam Augustini.

Tertius articulus: Quod theologi magistri temporis moderni nihil
 125 sciunt de vera theologia.

Quartus articulus: Quod Deus veram theologiam a theologis moderni temporis propter peccata eorum abstulit, et eam lullistis ipsis contulit.

Quintus articulus: Quod omnes doctrine destruentur, nisi doctrina
 130 Raimundi Lull, que perpetuo remanebit.

Sextus articulus: Quod tempore Antichristi omnes nos theologi apostatabimus a fide et tunc lulliste ipsi per doctrinam ipsius Raimundi Lull reducent Ecclesiam ad fidem catholicam.

---

124 theologi B theoli

---

119 Gal 1, 12

Gregori XI, que per això esdevé la clau de tot el conflicte doctrinal i social entre l'inquisidor i els lul·listes. Els altres aspectes, com és ara la pretensió de les classes no il·lustrades de supplantar els detentors oficials del saber o la pretensió dels qui erigeixen càtedres pel seu compte són secundaris. Eimeric també els fustigarà en el *Dialogus*, però el punt central serà sempre la butlla antilul·liana *Conservationi puritatis*.

Septimus articulus: Quod doctrina Veteris Testamenti attribuitur Deo Patri, doctrina Novi Testamenti Dei Filio, sed doctrina Raimundi Lull Deo Spiritui Sancto. 135

Octavus articulus: Quod doctrina Raimundi Lull non potest haberi neque per studium neque per hominem, sed tantum per Spiritus Sancti revelationem.

Nonus articulus: Quod doctrina Raimundi Lull sic ab eius sectatoribus per Spiritus Sancti revelationem habetur, quod in brevi tempore, quia in triginta, vel quadraginta, vel quinquaginta, vel sexaginta horis habetur. 140

Decimus articulus: Quod doctrinam istam Raimundi Lull nullus intelligit nec intelligere potest, nisi soli lulliste ipsi. 145

Undecimus articulus: Quod dominus Gregorius papa undecimus, qui doctrinam Raimundi Lull in viginti eius voluminibus contentam ut hereticalem in ducentis articulis Avinione in consistorio condemnavit, totamque generaliter ut suspectam vehementer de heresi cunctis fidelibus interdixit, sacrum collegium quod consensus, Cardinalis ostiensis qui commissarius in illa causa fuit, magistri in theologia ultra viginti qui ad condemnationem predictam consilium presterunt, isti doctrinam istam non intellexerunt, decepti sunt et turpiter erraverunt. 150

Duodecimus articulus: Quod Raimundus predictus est in celis beatus et pro tali habendus a suis sectatoribus et nominandus. 155

[I]

Primus articulus: quod Raimundus Lul dogma suum non habuit *per hominem* neque per studium, *sed per revelationem Ihesu Christi*, qui in insula Maioricarum, in quodam monte, pluries sibi apparuit crucifixus; qui Dominus Ihesus ibi illi dogma contulit antedictum. 160

---

142 quinquaginta, vel sexaginta B quinquaginta sexaginta

---

158 Gal 1, 12

157-160 Immediatament Eimeric afirmarà que el primer article es troba en el *Desconhort*: infra, línies 161-163. És veritat pel que fa a les aparicions del Crucificat, encara que en el *Desconhort* se'n parla sense barrejar-les amb la "il·luminació" de Randa, que també hi és al·ludida. Però la referència paulina no hi és. Eimeric atribuirà més avall, línies 185-186, tot l'article a Pere Rossell. Sense la referència paulina, la substància de l'article ja l'havia divulgada Eimeric en l'article que fa cent de la llista del *Directorium*. Cfr, infra, p. 552.

- Hunc primum articulum ipse idem Raimundus in libro quem in fine vite sue composuit et quem *De Planctu* intitulavit, ut ponitur posuit. Postquam enim ipse Raimundus libros plures de diversis materiis condidit et presertim de fidei articulis et Ecclesie sacramen-
- 165 tis, quos et que demonstrare atque probare rationibus insolubilibus, necessariis et evidentibus se putavit, ad plura capitula generalia Predicatorum etiam et Minorum perrexit, deinde Parisius accessit; posteaque ad Romanam Curiam properavit et intentionem suam, licet phantasticam, domino nostro pape et predictis ceteris exposuit,
- 170 videlicet, quod deputarentur iuvenes apti et presertim religiosi qui, sprete doctrinis aliorum quorumcumque, suis intenderent, ad infideles accederent eosque docerent, eius rationes ad probandum fidei articulos et Ecclesie sacramenta contra eos adducerent, et dubio procul pulso omnes infideles converterent, nec invenirent infidelem
- 175 quemquam valentem suis rationibus contraire, sed illarum vigore infideles ad Christi fidem converti totaliter cogerentur; sed in hiis suis intentione et petitione ab omnibus ut phantasticus est repulsus, et tunc Maioricam, unde traxerat originem, rediit, librum *De Planctu* edidit, in quo de domino nostro papa et predictis aliis querimoniam
- 180 ponit coram Domino Ihesu Christo, clamans quod doctrinam quam sibi ipse Dominus Ihesus contulerat predicti non receperunt, sed potius repulerunt; sed paulo post defunctus in cemeterio fratrum minorum Maioricis est sepultus; erat enim de tertia regula beati Francisci.
- 185 Hunc articulum quidam modernus eremita begardus, frater Petrus Rosselli, alias magister Petrus Rosselli communiter appellatus, eo

---

165 que A B qui 174 infideles A B fideles 182 cemeterio AB cimiterio

---

161-184 El resum de la vida de Llull és escrit amb ironies evidents i no és cap model d'exactitud, ni tan sols en relació amb la font que Eimeric cita, el *Desconfort*, usada selectivament. Cfr supra, pp. 59-61.

185 *begardus* En el *Directorium*, II, q. XV, 281b-282a, Eimeric recull en un sol bloc les heretgies i errors dels begards, els beguins, els fraticels i els frares de penitència del terç orde de sant Francesc, perquè "tot és una mateixa cosa". En qualificar Pere Rossell com a begard, l'inquisidor apunta en una direcció ben precisa. Més tard, quan escriurà la *Incantatio*, atribuirà al valencià Antoni Riera algunes tesis típiques del llenguadocià fra Pèire Joan, considerat per Eimeric "caput begardorum": cfr *Directorium*, *ib.*, i el nostre treball *La "Incantatio studii Ilerdensis de Nicolau Eimeric O. P. Edició i estudi*, dins "ATCA" 15 (1996) 25-26, 34-35. Per tant el grup lul·lista que Eimeric ataca en el *Dialogus* és vist sota aquesta llum. I en la *Confessio fidei christianae*, Llull serà nomenat directament "fantàstic i begard": cfr biblioteca Cap. y Colomb. de Sevilla, ms. 141-23-14, fol. XVIIrb, línia 15.

magister dictus quia in regno valentino, villa que dicitur Alcoi, scolarum sibi erexerat, quamplures sibi discipulos congregarat, dogma hoc pestiferum palam et publice annis multis docuerat, birretum lividum magistrale capite suo detulerat, dictum articulum dogmatizando 190 publicavit; propter quem articulum et alios subsequentes, aliosque plures per me inquisitorem responsurus de fide publice in ecclesia est citatus; et quia contumaciter renuntiavit comparere, est excommunicatus et aggravatus; quam excommunicationem per annos plures sustinuit et adhuc sustinet animo indurato; ipse autem, prout quidam alii qui 195 in dicto regno valentino etiam et civitate dogma predictum, etiam post illius interdictionem de illo publice factam, docebant, metu mei inquisitoris patriam reliquerunt et Romam ad intrusum ut ad ultimum refugium confugerunt; sunt enim bartholomiste scismatici, prout sunt vel fuerunt communiter omnes lulliste, etiam et begardi. 200 Hii enim omnes de vanitate istius insaní dogmatis conveniunt in hiis partibus in idipsum.

Iste articulus sic ab hoc Raimundo positus sicque ab illo Petro Rosselli multis expositus, a cunctis, vos, lullistis, est verus creditus, et verus

---

193-195 Segons ensenya Eimeric al *Directorium*, hom pot jutjar com heretges el excomunicats contumaços en matèria de fe que a) citats a comparèixer per a donar testimoni de llur fe, s'hi refusen; b) directament i indirecta posen obstacles a l'exercici de la Inquisició; c) creuen, afavoreixen o defensen els heretges. Cfr II, q. XLVII, n. 2; 360a. L'*aggravatus* es l'excomunicat que no s'ha presentat en el termini que se li va donar. Com a tal, la sospita d'heretgia en contra seva és vehement. Al cap d'un any d'una nova citació, si no es presenta, la sospita és violent, i l'excomunicat ja pot ésser condemnat com heretge. Cfr *ib.*, n. 3, 8: 360a-361a. Pere Rossell, doncs, reunia totes les condicions per a ésser encausat. Per això hagué de fugir.

199-200 La insistència d'Eimeric a presentar els lul·listes com romanistes és un recurs de propaganda tant de cara a la Cúria avinyonesa com a la casa reial d'Aragó, després que Joan I desfé la indiferència que havia imposada Pere III. Si els lul·listes eren romanistes en bloc, com pretén Eimeric -cosa molt improbable-, la posició de Joan I, que els afavoria, quedava compromesa a Avinyó i a les seves pròpies terres. No es pot negar que la denúncia d'Eimeric, certa o no, és una bona insídia.

203 *Iste articulus* Per a desmuntar el primer article dels lul·listes, Eimeric fa servir una argumentació simple: la doctrina de R. Llull no li ha estat revelada per Jesucrist, perquè conté errors i heretgies, tal com es desprèn de la butlla *Conservationi puritatis*; per tant, si Llull no la va aprendre d'un mestre ni la va estudiar pel seu compte, i li fou comunicada dalt d'una muntanya, només el diable li va poder ensenyar. La greu acusació de l'inquisidor només se sustenta sobre la base que la doctrina lul·liana hagués estat condemnada de fet. Altrament, Eimeric seria, a part d'un vil calumniador, un foll.

205 utique reputatus. Super quo, cupiens prodesse, volo vobiscum conferre
–obsecro, respondete– et ponatur interrogatio sub littera *I*, quia mei
inquisitoris, et responsio sub littera *L*, quia vestri, lullistarum.

I.- Sed dicite, lulliste phantastici. Quomodo hec credere potestis?
Unde ad credendum argumentum sumitis?

210 L.- Credimus, quia consimile esse factum in apostolo Paulo legi-
mus; *ad Galatas* enim scribens asserit quod *non per hominem, sed per*
revelationem evangelium habuit Ihesu Christi; hoc dicit de se Paulus, hoc
dicit de se Raimundus. Credimus Paulo. Cur et non Raimundo? Legi-
mus de Paulo quod precesserunt in eo demerita, audivimus de Rai-
mundo quod non defuerunt ei merita; quare ergo non bene dicimus
215 ita?

I.- Audite, inperiti; quod sic Paulo et de Paulo credatis profecto
bene creditis, nec in hoc insipienter agitis; sed quod consimiliter Rai-
mundo et de Raimundo estimetis, perperam estimatis et in hoc inpru-
220 denter vos habetis. Que comparatio Pauli ad Raimundum? Apostoli
ad nullum?, magistri ad discipulum?, predicatoris gentium ad semi-
natorem heresum? Et si in Paulo, tunc Saulo, precesserunt demerita,
considera qua de causa; nam, ut asserit *ad Galatas*, causa fuit ignoran-
tia, et ideo non defuit ei venia: Veniam, inquit, merui, *quia ignorans*
225 *feci*. Et si *ad pedes Gamalielis* discerat legem, non tamen ibi agnoverat
Dei incarnatum Filium salvatorem; sed ut *de celo* vocantem se *audivit*,
mox eius monito obtemperavit, nomenque eius principibus et regibus
deportavit, atque grandia pro Christo supplicia toleravit. *O insensati*
lulliste! Cur Paulo Raimundum voluistis comparare? Que Raimundi
230 merita, que preconia? Narra, ergo, cece lullista; ne compares Paulum
Raimundo, sed *pone* digitum *ori* tuo.

L.- Culpam nostram recognoscimus, quia Paulum Raimundo com-
paravimus; attamen articulum fore possibilem estimamus. Quamo-
brem possibile non existit quod Christus talem et tantam doctrinam
235 Raimundo contulerit? Nonne potuit?

---

205 est verus *B om* 206 ponatur *B* ponere

215 non *B om*

220 comparatio *B* comperacio 230 compares *B* comperes

232 *L. A om* | recognoscimus *B* cognoscimus 232-233 comparavimus *B* comperauimus

---

211-212 Gal 1, 12

224-225 1 Tim 1, 13 225 Act 22,3 226 Act 9, 3-4 228 Gal 3,1 231 Ps 141 (140), 3

---

210 La idea que Ramon Llull és, per als lul·listes del grup de Pere Rossell, un nou sant Pau no pot ésser contrastada per ara amb cap més índici o testimoni que amb l'al·lusió de la *Vita Raimundi Lulli* a 2 Cor 12,2; cfr supra, nota 212.

I.- Utique grandia revelare secreta Christus Raimundo potuit, nec quis prohibere eum dignus existit, cum Christus non homo merus sed et Deus verus sit, qui omnipotens est et fuit. Sed si potuit, unde argumentum sumitis quod fecerit? Etsi *omnia que voluit fecit*, unde habetis quod voluerit et sic quod fecerit? Respondete attamen, si valetis. 240

L.- Sane habemus, nam in libro quem egit dictus Raimundus *de eius Planctu* sic invenimus.

I.- *Testimonium peribet de se ipso et eius testimonium ideo est suspectum.* Unde sequitur hoc: In sui laudem dicit, igitur verum dicit, cum teste propheta presertim *omnis homo mendax* sit? Nonne Machumetus de se et pro se multa dixit? Ergo verum dixit? Profecto non, sed confinxit, ut iste Raimundus facit. 245

L.- Etiam fama ad nos pervenit quod Raimundus magistrum non habuit, nec librorum studio insudavit, et tamen libros multos condidit; ergo a Christo per revelationem habuit. 250

I.- Unde sequitur quod a Christo et cur non a diabolo? Nonne et diabolus se invocantibus, se adorantibus, sibi sacrificantibus, sibi servantibus per artem magicam quamplurima revelavit et docuit? Quis dubitat quod hoc sepe fecerit et faciat?

L.- Credimus ideo quod a Christo et non a diabolo, quia in dubiis ad meliorem partem trahere nos debemus. 255

I.- Bene diceretis, si utraque pars dubia equaliter remaneret, quod in proposito non existit. Nam notorium temporibus illis fuit, et ipse

---

238 verus sit B sit verus

251 cur B om

---

239 Ps 115 (113 B), 3

243 Io 5, 31; 8, 13 245 Ps 116 (115), 11

241-242 Eimeric no sap amagar que els lul·listes que descriu són dissenyats a mesura de les seves conveniències. Fer-los citar el *Desconbort* que ell mateix acaba de citar és poc imaginatiu.

245 L'al·lusió a Mahoma és estratègicament col·locada, abans que Eimeric assaïgi de presentar Llull ensinistrant-se en la invocació diabòlica gràcies a un sarraí.

251-254 Cfr Agustino TRIONFO, *o. c.*, n. 44, 82; n° 48-50, 86-89.

257-265 Aquesta nota, que és un resum del que Eimeric acabava de dir en l'*Expurgate Vetus fermentum*, f. 219ra-b del ms. 141-23-15 de la Bibl. Cap. y Colomb. de Sevilla, de cap manera no es pot posar en relació amb el *Desconbort*, on no es parla ni de Randa, ni del sarraí, ni de trenta dies (més avall, línies 2130, 2132, 2140, 2149, els trenta dies es converteixen en quaranta), ni encara menys de "cerimònies". Tampoc amb la *Vita*, evidentment. Sobre rumors mal controlats, en el millor dels casos, Eimeric construeix directament una llegenda negra sense ni un fet que li serveixi de base.

260 Raimundus in libro predicto *De Planctu* ita inseruit, quod quemdam montem, qui usque hodie mons Raimundi Lull vulgariter et communiter appellatur, qui dicitur mons de Randa, ignarus et scientia inperitus conscendit, per triginta dies ibi stetit, certas cerimonias peregit, que omnia consilio sarraceni fecit; et cum descendit instructus descendit, quod indicium magnum fuit quod a diabolo sic edoctus sit, 265 presertim quia in hiis sarraceno adhesit.

L.- Verum utique dicis quod taliter, ut profertur, montem conscendit et instructus sit; sed dimittis quod, ut ipse in dicto libro inquit, Christus crucifixus ibi quinquies sibi apparuit, qui sic eum instruxit.

270 I.- Non dicas Christus sed diabolus; etenim diabolus *in lucis angelum* sepius *se transfiguratur*, ut decipiat.

L.- Dicimus quod fuit Christus et non diabolus et sic credimus; tamen proba, si potes, quod sit diabolus et non Christus; quod si clare probaveris, et nos tecum credimus, et dictum Raimundum eiusque dogmata perpetuo abnegamus. Ergo *succinge* lumbos tuos et *caliga calceos* tuos et sta; proba, demonstra, descende, ostende et credimus. 275

I.- Bene dicitis, si tamen corde dicitis; sed satis hesito quod in verbo vestro stetis; quodsi non steteritis, vos ipsos confunditis; ut igitur convertamini, etsi non confundamini, ostendo efficaci utique argumento quod ille qui sic Raimundo apparuit et tale dogma ei con- 280 tulit non Dominus Ihesus Nazarenus, sed ipse prorsus fuerit diabolus.

---

266 montem B mentem

274 succinge AB succide

277 confunditis B confundetis 279 post sic B add in

269-270 2 Cor 11, 14

274-275 Act 12, 8

---

270 El tema de la transfiguració de l'àngel dolent en bo per a enganyar els homes es troba també en el tractat d'Agostino TRIONFO: cfr *o. c.*, n° 8, 60; n° 10, 61; n° 13, 63; n° 58, 94.

276-290 Eimeric fonamenta l'acusació de nigromàntic contra Ramon Llull en un raonament teològic, no en fets positius. Cal admetre que des del punt de vista dialèctic, l'argumentació és ben construïda. Primer ha fet dir als lul·listes que Llull no va tenir mestres ni va estudiar pel seu compte. Per tant, o Llull va rebre una revelació de Crist o fou inspirat pel diable, altrament no s'explicaria el gran nombre de llibres que va escriure. El tema de comunicació de noves doctrines a través de visions, somnis i il·lusions diabòliques, totes falses perquè la Revelació ja està tancada, és central en el tractat d'Agostino TRIONFO; cfr *o. c.*, nos. 6-7, 50-60; n° 12, 62; n° 13, 63-64; n° 18, 65-66; n° 19, 66.

Ergo, lulliste, audite et intelligite rationem. Omnis doctrina vel dogma quod ab alio habetur, vel habetur per studii investigationem, vel per alterius lectionem, vel per Christi seu Dei revelationem, vel per diaboli suggestionem, nec modus alius reperitur. Sane Raimundus iste dogma quod habuit, quod in diversis libris inseruit, quod buccis crepantibus intonuit, per quod et ad quod tot sibi discipulos adunavit, non habuit per studii investigationem, ut ipse asserit et vos asseritis, nec habuit per alterius lectionem, ut ipse dicit et vos dicitis; restat igitur quod habuerit vel per Dei revelationem, vel per diaboli suggestionem.

L.- Usque huc fortiter et insolubiliter arguisti; sed adhuc nec pro te nec contra nos aliquid contulisti; sed procede ultra, ut videamus si agere poteris quod promittis, *ut videamus et credamus*.

I.- Verum profecto dicitis quod ex predictis nondum conclusi estis; sed confido in Deo *cui servio in spiritu meo* quod eritis. Et ut *gladio oris* vestri vos configam vosque conteram, et utinam vos convertam, a vobis peto ut mihi respondeatis si creditis quod Deus sit verax et *diabolus mendax*, Deus auctor et doctor veri et diabolus *pater mendacii*, Deus revelator veritatis et diabolus suggestor falsitatis. Num ita esse creditis? Quodsi non creditis, heretici estis. Quodsi non estis, ita creditis, et veraciter puto quod sic esse creditis. Quid ad hoc dicitis?

L.- «Firmiter credimus et simpliciter confitemur» quod Deus verus est, immo ipsa veritas, sicut et bonus est et bonitas est; non enim accidens in Deo est, et sicut omne quod a Deo est, bonum est, sic omne quod a Deo dictum vel revelatum est verum est et falsum esse non potest. *Diabolus* autem *mendax* est et falsus est, sed mendacium ipse non est nec falsitas est, quia mendacium et falsitas in eo accidens est;

304-305 sic omne ... verum est *B om*

---

293 Mc 15, 32

295 Rom, 1, 9 | Apoc 2, 16 297-298 Io 8, 44 302 *Directorium*, 3a.

281-284 La mateixa doctrina en Agostino TRIONFO, *o. c.*, nº 59, 94. Per la seva banda, sant Tomàs ja havia assenyalat a la *Summa* que la fe cristiana es basa en la revelació feta als profetes i als apòstols, no en revelacions per ventura fetes a altres doctors: cf I, q. 1, a. 8, ad 2.

297-298 Cfr Agostino TRIONFO, *o. c.*, nº 17, 65; nº 56,93.

302-310 El tema de la veracitat de Déu i la falsedat del diable, que mescla de vegades algunes veritats amb les seves mentides, també apareix en el tractat de TRIONFO; cfr *o. c.*, nº 17, 65; nº 56, 92-93.

non tamen obest quia non semper mendax factus est, sed quandoque verax est; dicit enim interdum verum, interdum falsum. Deus autem
 310 nunquam mendacium, nunquam falsum, sed semper verum. Quare dicimus quod credimus quod omne quod a Christo dictum vel revelatum est infallibiliter verum est; et quod falsum est quod nec dictum nec revelatum a Christo est; sed si ab homine non est, a diabolo est.

I.- Catholice respondetis, argui non potestis. Quamobrem quero a
 315 vobis et aliam questionem. Dicite: Si verum a Deo est et falsum non a Deo sed a diabolo est, num error in fide et heresis falsum quid vel verum est? Quid ad huiusmodi respondetis? Quid de hoc creditis?

L.- Dicimus quod credimus quod fidei falsum subesse non potest; quare dicimus quod omne quod contra fidem dictum est, falsum est.
 320 Heresis autem, ut sumitur a theologis, contra fidem est et error in fide est; quod igitur hereticum est, falsum est et verum ut sic non est.

I.- Ad utrumque quesitum catholice respondetis, in quo commendandi estis. Sed ut accedam ad propositum, quero a vobis et tertium:
 325 Si falsum non est a Christo, ut respondetis primo, et heresis est quoddam falsum et contra fidem dictum, ut respondetis secundo, dicite: Num errores in fide et hereses sunt a Christo?

L.- Prompte respondemus et inconcusse tenemus quod hereses et in fide errores non sunt a Christo; non enim Christus est dator nec heresum nec errorum.
 330

I.- Et nunc tertio catholice respondetis; ex tribus quibus responsis, ut audietis, conclusi estis. Audite et intelligite, *verba mea auribus percipite*, o lulliste. In dogmate seu doctrina Raimundi Lull sunt inserte multe hereses et in fide errores, et illam doctrinam, ut dixistis, non

---

326 fidem AB fide

331 quibus B quinque

334 quod B quia

332-333 Act 2, 14

---

316 Segons el *Directorium* hi ha equivalència entre *heresis* i *error in fide*; cfr. II, q. III, n° 2; 236b-237a.

318 Cfr *Directorium* I, q. VIII, n. 1-3, 65a, on Eimeric conclou que cal creure explícitament que la fe no pot contenir cap falsedat. La doctrina ja havia estat tractada per sant Tomàs; cfr *In III Sent.* d. 24, a. 1, q.^a 3; *Summa Theologica* II-III^{ae}, q. 1. a. 3, in c.

320 Cfr *Directorium*, II, q. III, n. 2; 236b.

333-336 Un altre exemple de la dialèctica eimericiana, que només és concloent admesa la realitat històrica de la condemna de Llull, arma que Eimeric branda sempre en el moment oportú.

habuit studio, neque a magistro, ergo nec a Christo, igitur a diabolo; 335
non ergo Christi revelatione, sed diaboli traditione. O insensati, non
videtis vos conclusos? Non cernitis vos confixos?

L.- Miramur te virum alias prudentem in presentiarum ad tantam
stultitiam devenisse, ut ausus sis retexere in tanti magistri dogmate
errores et hereses patuisse. Deum non times, nec homines revereris. 340
Expecta, reexpecta, manda, remanda, revoca, abnega, adquiesce, adquiesce,
saltem tace et *pone custodiam ori tuo!*

I.- Quod dixi non revoco, non abnego, sed confirmo; immo iterum
et iterum confirmare propono; scio etenim quod *non mentior, sed verum*
dico. 345

L.- Adhuc ratificas, adhuc confirmas. Nescis quod farisei, audito
hoc verbo, *scandalizati sunt*? Nescis quod multi et magni ex hoc verbo
contra te indignati sunt?

I.- *Sinite; ceci sunt et duces cecorum*.

L.- Nescis quod hic Raimundus est, prout tu, patria catalanus? 350
Ergo pugna pro patria, ut non involvatur tanta infamia.

---

341 Is 28,10

342 Ps 141 (140), 3

344-345 Rom 9, 1; 1 Tim 2, 7

347 Mt 13, 57

349 Mc 15, 14

347-348 Les indignacions de Pere III arribaren al límit amb motiu del conflicte entre els oficials reials i la jerarquia eclesiàstica de Tarragona, en el qual Eimeric es ficà per agravar-lo, aconseguint al capdavall que el rei l'exiliés: cfr *Documents I*, 261-262, doc. CCLXXX.

350-351 Més que en els mots *patria i catalanus*, el nacionalisme dels lul·listes (i no exclusivament dels lul·listes) traspua en la valoració de la figura de Ramon Llull com una personalitat que ja és patrimoni social, i que el col·lectiu català venera i defensa. Cfr línies 338-340. Els Consellers de Barcelona parlaran també l'any 1390 d'Eimeric com d'un home sense amor a la pàtria: cfr GAZULLA, *o. c.*, 92-94. Ja J. VINCKE havia remarcat que l'arrel del conflicte entre Eimeric i els lul·listes s'havia de buscar en la forta simpatia que l'obra de Llull suscità en el seus connacionals, més que no pas en els aspectes estrictament doctrinals; cfr J. VINCKE, *Llull und Eimerich*, dins "Estudis Franciscans" 46 (1934) 406. L'observació és de la més gran importància, si es completa amb aquesta altra: Amb la seva forta personalitat Eimeric contribuí molt eficaçment a desvetllar en amples capes de la població catalana la relació afectiva que els unia amb Llull. Per desgràcia, el debat Llull-Eimeric dels segles posteriors i la qüestió de l'ortodòxia lul·liana han apartat els ulls dels investigadors de l'estudi d'aquest fenomen, que reputem extraordinàriament ric de

I.- Amicus Plato, amicus Cicero, sed magis amica veritas. Contra fidem non defendo patrem, non agnosco matrem, non revereor progeniem, sed primam pre omnibus revereor veritatem.

355 L.- Quis *unquam carnem suam odio habuit*? Quis corpus suum contempsit? Non recordaris quod hac ex causa temptarunt te interimere? Non agnoscis quod adhuc querunt te interficere? Ergo sile, aures claude, linguam tene, comede et quiesce, adquiesce et iterum dicimus, adquiesce.

---

352 D. ERASMI ROTERODAMI *Adagiorum Chiliades iuxta locos communes digestae, quibus Hadriani Iunii, Iobannis Alexandrei Brasicani ... et aliorum quorundam paroemiographorum adagia eodem ordine descripta subiuncta sunt*, Hanoviae, Typis Wecheliana apud haeredes Ioh. Aubrii 1617, 48b, 453b-454a.

355 ePH 5,29

---

suggerions. D'una banda, caldria comparar, per exemple, la recepció de l'obra espiritual d'Arnau i l'obra de Llull. De l'altra, les conseqüències socials de la condemna d'Arnau i les de la de Llull. Finalment, la victòria de l'acció sobre Eimeric -gràcies als defectes tanmateix insuperables de l'acció de l'inquisidor- hauria de ser llegida *també* com un símptoma clar de la incapacitat de la Cúria avinyonesa d'imposar la seva idea de l'ortodòxia com havia fet, sense anar més lluny, durant el pontificat de Joan XXII. Seguir tant com sigui possible l'evolució del lul·lisme "pobre" de principis del XIV fins a l'eclosió de les escoles de finals de segle i l'explosió social pro-lul·liana i anti-inquisitorial del període del Cisma d'Occident, és un dels camps d'estudi més prometedors que s'obre als medievalistes interessats en la catalanística.

353-354 Llenguatge inquisitorial i àdhuc teològic químicament pur. La duresa, gairebé gosaríem dir l'antinaturalitat de la resposta d'Eimeric, es fonamenta en la convicció que la infidelitat i el pecat d'heretgia són els més grans dels pecats que es poden cometre en la perversió dels costums; cfr sant TOMÀS D'AQUINO, *Summa Theologica*, II-II^{ae}, 9, 10, a. 3, in c.

356-357 L'intent d'assassinar Eimeric aquí al·ludit és documentat dues vegades. La primera fou el 1374, quan Ramon Alemany de Cervelló l'empresonà i l'amenaçà de negar-lo, si no absolia els qui l'inquisidor havia processat a Tarragona; cfr ROURA, *o. c.*, 97-98. La segona vegada fou Pere III qui donà l'ordre que el neguessin, atès que Eimeric havia tornat a Girona trencant l'exili que li havia imposat el rei; però la reina Sibil·la, a precés d'alguns parents del frare, aconseguí aturar el crim. Aquest detall és revelat pels Consellers de Barcelona l'any 1390 a Joan I: "... E après tornant aquel [Eimeric] en sa terra per sa gran e acostumada presunció, lo dit senyor [Pere III] estant en Besulú lo volch fer negar en Gerona, on ell era vengut, e axí ho manà de fet, sinó que la Reyna dona Sibila a importuna instigació dalscuns domèstics seus parents del dit frare, se interposà per ell deuant lo dit senyor": cfr GAZULLA, *o. c.*, 96.

I.- *Propter Sion non tacebo et propter Iherusalem non quiescam, donec* 360
 tanta perversitas heresum extirpetur. Audite Ihesum Nazarenum de
 celis clamantem pariter et admonentem: *Nolite timere eos qui occidunt*
corpus, animam autem non possunt occidere. Si non esset patientia marty-
 rum, ubi esset sevitia tyrannorum? *Inflicta mors inquisitorum gloria*
est et corona eorum. Si non essent hereses, ubi essent fidei tirones? 365
Anima mea in manibus meis semper, propter te mortificamur tota die, estimati
sumus sicut oves occisionis. Permittite me pro fide interfici, gladiis impio-
 rum occumbi, quatinus pro honore Dei et defensione fidei valeam
 consors effici beatorum. Nam *beati qui persecutionem patiuntur propter*
iustitiam, quoniam ipsorum est regnum celorum. 370

L.- Cur timore mortis non concuteris? Non legis quoniam
 omnium terribilium mors est finis? Quamobrem mortem non expa-
 vescis?

I.- *Pretiosa est in conspectu Domini mors sanctorum eius. Mibi autem vive-*
re Christus est et mori lucrum. Est enim mors finis omnium passionum 375
 et principium premiorum. *Infelix ego homo, quis me liberabit de corpore*
mortis huius?

---

372 *post terribilium B add est*
 376 *ego B ergo*

---

360 Is 62,1 362-363 Mt 10,28 366 Ps 119 (118), 109
 366-367 Ps 44 (43), 22 369-370 Mt 5, 10
 374 Ps 116 (115), 15 374-375 Philip 1, 21 376-377 Rom 7, 24

363-369 La palinòdia martirial és un altre dels recursos propagandístics d'Eimeric (cfr *Incantatio studii Ilerdensis, ed. c.*, p. 46, línia 46-49), d'eficàcia segura davant la jerarquia eclesiàstica, des dels temps de l'assassinat de l'inquisidor Pere de Verona (1252), per al qual cfr A. DONDAINE, *Saint Pierre Martyr*, dins "Archivum Fratrum Predicatorum", 23 (1953), 97-106.

371-372 "Quod finis terribilium est mors" és la proposició 178 condemnada pel bisbe Tempier el 1277, si exclòia el terror de l'infern: cfr DENIFLE-CHÂTELAINE, *Chartularium Universitatis Parisiensis*, t, I, París 1889, 553. Tal com apareix en el *Dialogus*, és igual com la reporta Ramon Llull en el seu tractat *Declaratio Raimundi per modum dialogi edita contra aliquorum philosophorum et eorum sequacium opiniones erroneas et damnatas a venerabili patre domino episcopo Parisiensi*, c. 178 (RLOL, XVII [CCCM, LXXIX] 382). No deixa d'ésser xocant que Eimeric posi aquesta proposició en boca dels lul·listes. L'inquisidor coneixia el llibre de Llull on aquest la rebutja? Sense ésser impossible, tampoc no és probable. L'inquisidor coneixia d'altra font la frase i la posa en boca dels lul·listes, per tal que aquests apareguin com uns partidaris tardans dels filòsofs aristotelitzants del París de 1277? En aquest cas, Eimeric hauria oblidat momentàniament la ignorància que tant sovint els retreu?

L.- *Etatem habes, loquere ut voles*. Sed ad propositum revertentes: Qui sunt de quibus agis hereses et errores? Quomodo hoc quod dicis pandere poteris? Insurge, ergo, et toto tuo malignitatis spiritu debacchari, quia in lucem prodire non poteris, quod in doctrina Raimundi errores vel hereses inveneris. Sancta enim et salubris est hec doctrina, et ab omni prorsus labe heresis aliena, utpote a Domino Ihesu Christo Raimundo oretenus revelata.

385 I.- *Firmaverunt sibi sermonem nequam*, et profecto nequam, quod meridiana luce clarius pandam, quia hereses et errores in dicto dogmate fore compersos ostendam. Ergo, increduli, corde duri, *audite verbum Domini* et cernetis verum fore quod dixi.

L.- Dixisti: *Audite verbum Domini*. Et cuius domini?

390 I.- Nempe domini vicarii Ihesu Christi, et sic Domini Ihesu Christi. Verba etenim Christi vicarii et potissime in materia fidei cum assensu sacri collegii verba sunt Domini Ihesu Christi, et qui in hoc negat Christi vicarium, negat et Christum; et qui Christum, negat et Dei Filium; et qui Dei Filium, negat utique Patrem et Spiritum Sanctum, et sic sanctam et individuum Trinitatem. Num vultis negare sanctam et individuum Trinitatem?

L.- Absit a nobis! Deum in essentia esse unum et in personis trinum, Christum eiusque vicarium «firmiter credimus et simpliciter confitemur».

400 I.- Et bene facitis, quia sic dicitis, nam *corde creditur ad iustitiam, oris autem confessio fit ad salutem*.

---

381 post Raimundi B add Lull 382 post et salubris A iter et salubris
397 Deum B iter Deum

---

378 Io 9, 21

385 Ps 64 (63), 6 387-388 Is 1, 10; 28, 14; 66,5; Jer 7,2; 9,20; 17,20; 19,3

389 Is 1, 10; 28, 14; 66,5; Jer 7,2; 9,20; 17,20; 19,3

398-399 *Directorium*, 3a.

400-401 Rom 10,10

390-395 Exemple perfecte, a part de la importància del tema que s'hi toca, per a il·lustrar un dels recursos de l'inquisidor en la seva lluita contra l'heretgia: deduir d'una sola afirmació una cadena d'implicacions. És la sisena astúcia que cal fer servir contra la dels heretges recomanada per Eimeric en el *Directorium*: "... tunc multiplicat interrogatoria sic, quod per multiplicationem articulorum veritas habetur": III, *Cautelae Inquisitorum*, n. 104; 434a.

L.- *Edissere nobis parabolam*: Quis est iste vicarius Ihesu Christi quem sic contra nos allegasti? Profer in medium; tamen cave, non producas dubium, non adducas intrusum, promas legitimum, non scismaticum, sed veridicum Christi vicarium, ab omni dubietatis scrupulo alienum. 405

I.- Et quid dicitis de domino Gregorio undecimo, Urbani quinti successore immediato? Creditis quod fuerit Christi vicarius indubius?

L.- Profecto credimus quod ille fuit Christi vicarius indubius; illi credimus, nec contradicimus. 410

I.- In hoc bene agitis, quia sic creditis; sed utinam stetis et non retro et cito post Sathanam abeatis et a presenti sancto proposito recedatis.

L.- *Palam loqueris et proverbium nullum dicis*. Promittimus stare, ab eius determinatione, si fuerit, fidei nullatenus resilire. 415

I.- Audite ergo eius determinationem Tarraconensem et Cesaraugustano Archiepiscopis et eorum suffraganeis destinatum, mandari publicandam, immo iam revera in cunctis Catalonie et Aragonie ecclesiis Cathedralibus publicatam; suscipite corde vero, scribite in eo stilo ferreo et in lapide adamantino, ne in perpetuum deleatur: *Gregorius Episcopus*, etc. et infra: *Dudum siquidem dilectus filius Nicolaus Eymerici, ordinis fratrum predicatorum, professor, in sacra theologia magister, in regnis* 420

---

405 *post* dubietatis B *add* periculo vel

412 abeatis A B abiatis

416 Tarraconensi AB Terrachonensi 426 continebantur A continabantur

---

402 Mt 15,15

414 Io 16,29

402-406 Amb habilitat evident, Eimeric recorda aquí el conflicte cismàtic, que l'interessa de mantenir sempre viu, encara que en un segon pla; l'habilitat literària consisteix a fer-ne parlar els lul·listes.

408 *vicarius indubius* Als lul·listes, que menen la guerra a Eimeric fins Avinyó, i a Climent VII i als cardenals de la seva obediència, l'inquisidor té interès a fer remarcar que la condemna de Llull fou obra d'un papa d'autoritat indiscutible.

416-419 Eimeric no s'hauria vist obligat a insistir en el fet i en el valor de la butlla *Conservationi puritatis*, si no hi hagués hagut una resistència tenaç a acceptar-la, difosa arreu de les terres catalanes. A parer nostre, el primer símptoma de resistència forta ja es troba en la carta que el rei Pere III adreça al papa el 1377, publicada per Rubió, on el rei es refereix molt evasivament a la qüestió de fons: "nam fertur quod dictus inquisitor [Eimeric] opus dicti Raymundi examinari fecit et quod in eo aliqua invenit que contra catholicam fidem existunt": *Documents*, I, 268, J. VINCKE, *a. c.*, 403.

Aragonum, Valentie et Maioricarum inquisitor heretice pravitatis, nobis exposuit se in regnis eisdem invenisse viginti volumina diversorum librorum in vulgari scriptorum, a quodam Raimundo Lull cive Maioricarum editorum, in quibus, ut ipsi inquisitori videbatur, multi continebantur errores et hereses manifeste, et quod nonnulli de predictis et aliis regnis libris utebantur eisdem et eorum doctrine dabant fidem non modicam, in grande suarum periculum animarum; supplicavitque nobis inquisitor ipse, ne simplices deciperentur ex
 425 *libris ipsis, dignaremur in hac parte de opportuno remedio providere.*

L.- Siste gradum, tace paululum, ori tuo *inpone* digitum, responde ad quesitum; nam turbasti nos multum. Quis est iste Nicolaus tam profanus, tam inurbanus, tam presumptuosus, tam temerarius, qui ausus fuerit tanto magistro detrahere, tam altam doctrinam invadere
 435 *illamque hereticare et maculare, et insuper dominum papam Gregorium de tanto facinore informare?*

I.- *Et vidisti eum et audisti, et qui loquitur tecum ipse est. Quod vidit loquitur, quod perspexit testatur, quod manus sue pertractaverunt de hiis heresibus protestatur, et scimus quia verum est testimonium eius.*

440 L.- *Quomodo verum est testimonium eius? Revera immo falsum est testimonium eius, nam hec doctrina a Christo est revelata, et consequenter ab omni labe heresis illibata.*

I.- Qui hec domino Gregorio proposuit, in antea illa viginti volumina, de quibus supra, totaliter transcurrit, errores et hereses in eis
 445 *repperit, animas simplicium in illis illaqueari conspexit; et tactus dolore cordis intrinsecus, compatiens animabus, Spiritu Sancto afflatus ad Curiam properavit, providere curavit et Ecclesie exposuit, ut provideretur de opportuno remedio domino Gregorio humiliter supplicavit. Quid enim male fecit?*

450 L.- *Commovit totam Cataloniam, incipiens a Valentia usque buc.*

---

431 ad quesitum B adquisitum 435 et insuper B in et super

---

431 Ps 141 (140), 3

437 Io 9,17 437-438 Io 3, 32 438 1 Io, 1,1 439 Io 21,24

440 Io 21,24

445-446 Gen 6,6 449 Mt 27,23

450 Lc 23,5

431ss La sèrie que ara s'inicia de preguntes dels lul·listes contestades per l'inquisidor recorre de forma sistemàtica a la prosa rimada. L'inquisidor es complau a subratllar el desconcert dels lul·listes i l'aplom de les seves pròpies respostes.

450 *Cataloniam* Així com hem vist abans que Eimeric no té cap empatx a anomenar Lull *catalannus*, aquí el mot *Catalonia* sembla designar la part pròpiament catalana de la Corona d'Aragó. El text d'Eimeric coincideix en aquest aspecte amb

I.- A Valentia incepit, quia ibi primitus errores illius Raimundi predicari agnovit, abhorruit, indagavit, repperit; et inde progrediens Barchinonam usque lustravit, libros illius Raimundi conspersos erroribus comperit, ad Romanam Curiam perduxit et domino Gregorio presentavit, quatinus provideret. In quo deliquit? 455

L.- A te cupimus audire: Quid papa Gregorius, qui reputabatur sanctus et iustus, quid super hoc egit? Quid decedit? Quomodo providit? Num illum Nicolaum de medio extirpavit et doctrinam Raimundi ut catholicam approbavit? Si bene egit, sic facere debuit.

I.- Sane non sic egit, sed doctrinam illam in viginti voluminibus contentam hereticalem condemnavit, totam aliam in aliis voluminibus repertam suspectam de heresi vehementer adiudicavit, et totam hanc et illam generaliter interdicti mandavit. Ecce quid papa decedit. Ecce qualiter Ecclesia providit. 460

L.- Mentiris, inquisitor, falleris, deceperis! Non enim illam repro- 465
bavit, sed approbavit; non condemnavit, sed confirmavit. Forsan ludens dicis, fingis, turbare nos vis. Cur sic agis? Quid, si nos turbas, consequeris? Peccatum incurris. *Adiuramus te per Deum vivum*, qui redemit mundum, Dei Filium Dominum Ihesum Christum Nazarenum, *ut nobis* confestim edisseras veritatem. 470

I.- Dixi. Quid iterum vultis audire, si non vultis mihi credere? *Si veritatem dico*, immo quia dico, *quare non creditis mihi?*

---

451 *post* Raimundi B *add* Lull 452 indagavit AB indegavit 454 conspersos B comper-
sos

456 reputabatur B reputabitur

462 totam B tam

465 Mentiris B mentitis

468 incurris B incurreris

468-470 Mt 26,63

471-472 Io 8,46

el que hom llegia en la lletra de Pere III ara mateix al·ludida: “Intelleximus relatu quorundam, quod sanctitas vestra, ad instigationem Nicolai Eymerici inquisitoris pravitatis hereticæ, misit *ad has partes Barchinone, Valencie et Maioricarum* quoddam rescriptum continens” etc.: *Documents* I, 268. Eimeric és formal a dir que la butlla fou tramesa a l’arquebisbe de Tarragona i al de Saragossa (cfr supra, línies 416-417), però tot fa pensar que la reacció pro-lul·liana, si existí, fou més feble a l’Aragó que a Catalunya, València i Mallorca.

451-475 Reparició de la prosa rimada, en uns fragments prou dramàtics del *Dialogus*, on la monotonia de l’artifici no és cap obstacle al contrast de les dues posicions que s’hi enfronten.

L.- *Depone mendacium*, seclude ludum, contemne *verbum otiosum*, nec turbes nostrum animum. Dic nobis verum, tolle fictionem, pone conclusionem, edissere determinationem.

I.- Hec est materia fidei, non materia ludi; non fingo, sed firmo; non ludo, sed affirmo; mendacium non dico, sed verum depromo; ergo audite et intelligite et *nolite contristari sicut et ceteri qui fidem non habent*, nolite turbari sicut et illi qui mentem non tenent; en proferam vobis
 480 negotii conclusionem et referam domini Gregorii decisionem. Igitur audite verbum domini Gregorii, vicarii Ihesu Christi, sequitur in predictis domini Gregorii litteris post dicti Nicolai supplicationem sic: “*Nos autem cupientes animarum iam forsitan inbutarum et que imbui possent ex perverso dogmate dictorum librorum periculis celeriter obviare, dictos libros per*
 485 *venerabilem fratrem nostrum Petrum episcopum ostiensem et per quamplures etiam ultra vigenum numerum in eadem theologia magistros examinari fecimus diligenter, per quorum relationem tandem habuimus, quod ipsi dictos libros cum multa diligentia legerant et examinaverant et quod ultra ducentos articulos erroneos et hereticales invenerant in eisdem, super quibus inter eosdem Episcopum et*
 490 *magistros sepius et demum coram nobis habita disputatione sollempni, ipsos articulos quos ad vitandum tedium et horribilitatem illorum haberi volumus presentibus pro expressis, de dictorum Episcopi et magistrorum concordii consilio censuimus reputandos*”. Et infra: “*Ceterum, quia doctrina seu potius dogmatizatio predictorum librorum examinatorum reperitur erronea et hereticalis et periculosa*
 495 *nimum animarum, et vehemens suspitio est habenda quod in aliis libris editis a dicto Raimundo similes vel alii, ut prefertur, contineantur errores, vobis mandamus quod omnibus et singulis eisdem personis vestrarum civitatum et diocesum doctrinam seu potius dogmatizationem et usum huiusmodi librorum interdicare studeatis*”. Hec in litteris domini Gregorii antedictis. O lulliste! Audi-
 500 vistis? Num degenerem me probastis? Num veracem me comperistis? Num quod vobis proposui invenistis? Quid ad hec dicitis?

L.- *Pereat dies in qua* hec gesta sunt! Qui libros examinerunt non magistri, sed maligni dicendi sunt, ignorantes fuerunt, nescierunt

---

481-482 vicarii Ihesu ... Gregorii B om 485 episcopum B om
 486 vigenum B viginti 487 habuimus B huiusmodi 489 eosdem AB eodem 491-492 presentibus B presentes

---

473 Eph 4,25; Mt 12,36
 478-479 2 The 4,12
 502 Iob 3,3

502-506 En aquests pocs mots es resumeixen les línies de defensa del lul·lisme de tots els temps contra Eimeric: malignitat de l'inquisidor, ignorància, mala intel·ligència i deformació de la doctrina lul·liana; línies que, llevat de l'al·lusió a

neque intellexerunt, nam sensum penetrare non valuerunt, et ideo
perverse et perperam retulerunt, propter quod papam oberrare fece- 505
runt. Sed obsecramus ut sciamus: qui illi magistri fuerunt, qui tan-
tum scisma super ista sancta doctrina in dei Ecclesia statuerunt?

I.- O *rebeldes et increduli*, veritatis catholice inimici, decisioni in causa
fidei Christi vicarii contrarii! Adhuc audetis prorumpere in verba tante
contumelie, ut doctrinam perversam et hereticam proferatis fore sanc- 510
tam? Cavete, cavete, ne quod asseritis pertinaciter asseratis.

L.- “Ira impedit animum ne possit cernere verum”. Sed, ut predixi-
mus, obsecramus quod nomina predictorum magistrorum sciamus.

I.- Cur vultis informari qui fuerunt hii magistri? Num vultis disci- 515
puli eorum fieri?

L.- *Tu discipulus eorum sis!* Nam *nos discipuli* magistri Raimundi
Lull *sumus* et alium non querimus; huius enim magisterio contenti
sumus.

I.- Non irascamini, reducamini et credite veritati, quod sunt in doc-
trina Raimundi ducenti reperti hereticales articuli, ut patet ex deter- 520
minatione domini pape Gregorii; quare deinceps nolite esse eius dis-
cipuli.

L.- Quomodo ducenti? Tot non posuit Arrius, nec tot Sabellius,
nec tot Pelagius, nec tot quicumque alius hereticus. Num peior est 525
omnibus hic Raimundus?

---

504 sensum *B* sensu | 504-505 et ideo ... retulerunt *B om*

509 Christi *B om*

512 ne *B* nec

519 irascamini *B* irascimini

544 in inferno *B om* in

---

508 Num 20,10

512 *Disticha Catonis*, lib. II, 4; ed. Aemilius Baehrens, *Poetae Latini minores*, III,
Lipsiae, Teubner 1881, 223.

516-517 Io 9,28

---

la malignitat d'Eimeric, ja són presents a la carta de Pere III: “ ... opus predictum
est in *idiomate catalano* ob quod absque dubio *melius intelligetur* per catalanos, quam
per homines alterius nationis. secundo quia in Catalonia sunt plures clerici et
eciam religiosi qui in dicto opere libenter student, cum plurima in eo *adiscant uti-*
lia valde, quique super ipsa examinatione poterunt multa discere per que veritas
demonstretur. tertio, quia scientia dicti Raymundi habet *principia valde dissimilia*
aliis scientiis, unde per ignorantes eam, quanvis aliarum scientiarum scientificos,
potest de facili *non intelligi*. quarto, quia magnum est interesse consanguineorum
predicti Raymundi, an dictum eius opus comprobetur, vel reprobetur, unde ratio-
nabile valde existit, quod super hoc ipso vocentur, et *audiantur rationes eorum ...*”:
Documents I, 268-269.

I.- Si peior est, nescio; unum tamen scio, quod viginti illius Raimundi librorum dogma condemnatum est in tot heresum numero a domino Gregorio, de grandi magistrorum consilio, examine magno previo.

530 L.- Dicis condemnatos ducentos. Produc de illis duos, ut videamus quid credere debeamus.

I.- Placet quod dicitis. Producam in medio duos ex illis, ut melius videatis de aliis. Primus articulus erroneus est quod “Deus Pater ita est veraciter homo per incarnationem sicut Filius, et consimiliter Spiritus Sanctus, considerato quod omnes Tres persone sunt unum in essentia et natura”. Quid dicitis? Num hos duos articulos hereticales esse creditis? Si essent veri articuli, ergo Pater esset passus et Spiritus Sanctus esset passus, et quilibet resurrexit, que sunt hereses manifeste.

540 L.- Unum articulum tradidisti in substantia, licet possint dici duo in re vera; da alium a predictis distinctum.

I.- Do, et est secundus articulus quod “Christus etiam post mortem ante resurrectionem erat homo verus, quia Dei Filius ubique erat homo; ergo et in sepulcro, ergo et in inferno; alias, ut dicit, Dei Filius bis fuisse incarnatus, quia semel in annuntiatione et alio semel in resurrectione”. Quid dicitis? Nonne et hic articulus est hereticalis?

L.- Nimis nos angis, sed rogamus quod adhuc producas alium articulum, ut melius consideremus propositum.

I.- Assentio quod ducam tertium, quia *funiculus triplex difficiliter rumpitur*, et *ore trium testium factum quodlibet confirmatur*. Tertius articulus est quod sancte Trinitatis mysterium ipse probat Raimundus per multiplex, demonstrativum, insolubile, evidentissimum et efficacissi-

533-536 RAMON LLULL, *Arbre de Ciència* XIII, VI, 14, 52, q. 378; ORL, XIII, 374; OE I, 983 542-546 Id., *ib.*, VIII, VI, [Dels set articles que pertanyen a la humanitat] 5; ORL, XII 99; OE, I, 709.

549-550 Eccl 4,12 550 Deut 19,15: Mt 18,16; 2 Cor 13,1

551-555 RAMON LLULL, *Libre de Contemplació*, cc. 179-181; OE, II, 518b-529b; c. 246; OE II, 740-744: Cfr *Libre de Demostracions*, I, cc. 8-9, 29, 30-32, 50; ORL, XV, 13-15, 29-30, 30-33, 40-50

533-536 És un resum de la proposició 29 de la llista dels cent del *Directorium*, 256b-257a. Cfr supra, pp. 92-101.

542-546 La proposició no és calcada, però té relacions amb els articles 47-49 de la llista del *Directorium*, 257b. Cfr supra, pp. 101-108.

550-555 La proposició correspon a l'article 96 del *Directorium*, 260a. Cfr supra, pp. 109-123.

num argumentum, et taliter quod nullus infidelis poterit respondere, sed cogetur credere. Idem dicit de articulis omnibus fidei et Ecclesie sacramentis, pape potestate. Quid dicitis? Nonne et hic articulus est hereticalis? Quomodo sunt articuli fidei si probantur ratione efficaci? Immo et addit quod fide possumus falli et errare, sed non ratione; et quod fides non est pro intellectum elevatum habentibus, sed pro rusticis et ministeralibus. Nonne hec sunt erronea in fide et hereticalia? Et ultra, quid ad hec dicitis? 555 560

L.- Non cures quid nos dicimus, quidque credimus, sed dic, si habes, amplius.

I.- Quia non respondetis, nec amplius audietis. Verum ut vobis totaliter concludam, unum tantummodo addam. Cum Raimundus iste magister quondam vester omnium fidei articulorum et Ecclesie sacramentorum habuerit evidentissimam rationem, ergo non habuit de illis fidem, ergo non fuit fidelis, ergo mortuus est non fidelis. Quid dicitis? 565

L.- Iam diximus quod non cures quid credimus; nos enim scimus quid agere debeamus. Sed ad unum quod mox dixisti respondere volumus; dixisti enim "magister quondam vester". Non dicas olim, neque quondam, quia magister noster fuit, est et erit; et sub eius magisterio et dogmate eius vero volumus perpetuo permanere. 570

I.- O verbum totius superbie, totius ignorantie et totius inobedientie! Plus creditis illi Raimundo quam domino Gregorio Christi vicario! 575

L.- Non dicas superbie, sed constantie; non ignorantie, sed evidentie; non inobedientie, sed perseverantie.

I.- Dimittamus superflua, tractemus congrua. Vos vidistis predicata per dominum Gregorium decisa fide tenenda de hac hereticali doctrina; ergo «firmissime tenere debetis et nullatenus dubitetis» quod hec 580

---

558 post quod B add non iter per antic

575 illi B illis

---

557 RAMON LLULL, *Libre de Contemplació*, c. 242, 6; OE II, 726b; c. 244, 15; OE II, 734b 558-559 RAMON LLULL, *Libre de Contemplació*, c. 187, 12; OE, II, 548a; c. 239, 12; OE II, 717b. 581 *De fide ad Petrum*, c. IVss, 47 (PL 40, 769ss).

---

557 Pensem haver demostrat que Eimeric no dóna aquí cap text ni llunyament lul·lià, sinó una anotació marginal seva al *Llibre de Contemplació*; cfr supra, p. 116.

558-559 La proposició és només un fragment de l'article 97 del *Directorium*, 260a. Cfr supra, pp. 129-134.

564-567 El mateix havia dit Agostino TRIONFO, o. c., n° 25, 71-72.

Raimundi Lull doctrina non est eidem per Christum revelata, sed per diabolum ei data; et sic primum articulum fore temerarium, falsum, erroneum et hereticalem reputandum. Creditis, lulliste, ita esse?

585 L.- Non credimus ita esse.

I.- *O insensati! Quis vos fascinavit non credere veritati?*

[II]

Secundus articulus: quod hec doctrina Raimundi Lull excellit omnium aliorum doctrinam in bonitate et veritate, etiam Augustini.

Hunc articulum ipse Raimundus in libris suis et presertim in *Libro Contemplationum*, in substantia et effectu inseruit; dicit enim quod rationes sue ad probandum articulos fidei et Ecclesie sacramenta sunt sic efficaces sicque evidentes, quod nullus infidelis illis valeat contraire. Augustinus autem etiam in libro *De Trinitate* ad hoc non pervenit quod articulum Trinitatis evidenter probaverit; hunc articulum etiam

595 prenominaus magister P. Rosselli plurimis publicavit.

I.- Sed dicite vos, lulliste: Quid de isto articulo dicitis? Num illum fore verum putatis?

L.- Putamus.

I.- Cur putatis?

600 L.- Ea de causa sic dicimus et putamus, quia a primo articulo istum descendere estimamus.

I.- Quomodo?

L.- Nonne est primus articulus, de quo supra tantum nos et tu egimus, quod Raimundi Lull doctrina ei a Christo tota extitit revelata, et sic non Raimundi, sed Christi est doctrina? Augustinus autem, etsi doctrina et magna claruit, per studium habuit; quare fallere et falli potuit, et de facto multa que ante dixerat retractavit et *Librum Retrac-*

605

582-583 per diabolum *B om* per

588 doctrinam *B doctrina* | Augustini *B Augustini*

605 Augustinus *B Augustinus* 609 Augustini *B Augustini*

---

586 Gal 3,1

590-592 Cfr nota d'aquest aparat a les línies 550-555.

593 El punt central d'aquest article és la contraposició de les doctrines d'Agustí, gran doctor aprovat per l'Església, i les de Ramon Llull, condemnat com heretge segons l'inquisidor.

605 *Christi doctrina* La precisió no és anodina si, com es dirà més tard, la doctrina lul·liana s'ha d'inscriure en l'edat de l'Esperit.

tationum edidit. Ideo merito doctrina Raimundi doctrinam precellit Augustini.

I.- Et adhuc statis quod primus articulus sit verus? 610

L.- Stamus et firmiter stamus.

I.- O insensati! Cur non creditis veritati?

L.- Credimus utique veritati, quia Christi revelationi per quam est habita doctrina Raimundi.

I.- Et nonne vobis clare iam pandi quod hoc dogma Raimundi non 615
est dogma Christi, sed dogma diaboli? *Quare non creditis mihi?*

L.- *Quis est iste qui loquitur blasphemias?* Inquisitor, utique blasphemasti, nam dixisti quod doctrina Raimundi est doctrina diaboli. Quis potest te audire? *Durus est hic sermo. Samaritanus es tu et demonium habes.* Quomodo taliter loqui audes? 620

I.- Audeo et ego veritatem dico. Non sum samaritanus, sed Christi sum discipulus; *demonium non habeo, sed Dominum Iesum honorifico*, quia hoc Raimundi dogma pestiferum non a Christo, sed a diabolo publico et affirmo.

L.- *Nonne bene dicimus nos quia samaritanus es tu et demonium habes?* 625
Nam adhuc blasphemare sic audes. Nonne tu solus es et in omnibus in hoc alienus es? Quomodo ergo dicis quod samaritanus non es? Nonne et *demonium habes*, quia tam grande mendacium firmiter tenes? *Nonne ergo bene dicimus nos quia samaritanus es tu et demonium habes?*

I.- *Quare detraxistis sermonibus veritatis?* Ad increpandum verba 630
componitis, subvertere nitimini amicum vestrum; non inveniatis in ore meo nisi verum.

---

612 post non B iter non

---

616 Io 8,46

617 Lc 5,21 619 Io 6,61 | Io 8,48

622 Io 8,49

625 Io 8,48 628 Io 8,48 629 Io 8,48

630 Iob 6,25

---

626 *solus, alienus* En el moment d'escriure el *Dialogus* Eimeric ha pogut mesurar ja fins a quin punt té tothom en contra. La documentació coneguda permet de saber que l'animadversió contra l'inquisidor gironí era deguda a més d'una causa. Però ell era conscient del que es jugava en la seva lluita contra Llull i el lul·lisme. Cfr supra, notes a les línies 350-351 i 356-357.

630 *amicum* Llenguatge típicament inquisitorial altra vegada. La teoria que la lluita contra l'heretgia és un acte de caritat fou defensada per sant TOMÀS, *Quodlibet* 10, q. 7, a. 2; *Summa Theologica*, II-II^{ae}, q. 11, a. 4, in c.

L.- Mirum in modum! Cur loqueris in vanum? Telum iaces in incertum, aerem verberas, non *plantas*, non *edificas*, ergo loqui omittas
635 et in pace nos dimittas; recede a nobis, *viam* scientiarum *tuarum* nolumus.

I.- Ignoratis morbum vestrum, refutatis medicum, quod vobis mortis est signum.

L.- Non sumus egroti, sed sani; qui autem sani sunt non indigent
640 medico, sed qui male habent; *non est opus valentibus medicus, sed male habentibus.*

I.- Profecto estis egroti, quia veneno heresum Raimundi estis infecti.

L.- Non sumus veneno infecti, sed nectare sacro refecti, confecti
645 siquidem veritatibus, sed vacui erroribus.

I.- *Venenum aspidum sub labiis eorum.*

L.- Non emittimus venenum, sed sanum documentum.

I.- *Credite in Deum, et in me credite, convertimini a viis vestris pessimis et a dogmatibus vestris pravis, convertimini ad Christum et Raimundum*
650 *dimittite Antichristum.*

L.- *In peccatis natus es totus et tu doces nos?*

I.- *Dixit insipiens.*

L.- Non sumus insipientes, sed sapientes, quia Christi doctrinam et sapientiam amplectentes.

655 I.- *Libenter suffertis insipientes, cum sitis ipsi sapientes. Secundum ignobilitatem dico.* Nonne est vestra summa insipientia quod vos, cum non sitis geometrici, non arithmetici, non grammatici, non logici, non mathematici, non methaphysici, non physici, non chirurgici, non cano-
660 niste, non legiste, non astrologi, non theologi, non philosophi, non musici, non imperatores, non marchiones, non reges, non nobiles, non potentes, non milites, non barones, non tirones, non duces, non principes, sed potius sitis homines vulgares, homines communes, homines

---

642 Profecto AB profecti

657 arithmetici AB arismetici 658 chirurgici A sisurgici B sisurgii

---

634 Ier 1,10 635 Ps 199 (118), 33

640-641 Mt 9,12

646 Ps 140 (139), 4; Rom 3,13

648 Io 14,1 | Ez 33,11

651 Io 9,34

652 Ps 14 (13), 1

655 2 Cor 11,19 655-656 2 Cor 11,21

---

siquidem mercatores, cerdones, sartores, sutores, fullones, fossores, agricultores, fabri lignarii, fabri ferrarii, argentarii, pigmentarii et lanarii, nolitis credere theologie magistris, canonistis, legistis, prelatis vestris ordinariis, Cardinalibus mundi et Ecclesie cardinibus, quinimo nec sanctissimo domino nostro pape Christi vicario in fidei mysterio? Que est vel esse potest maior imprudentia, maior stultitia, maior insipientia? Responde, stulte lullista!

L.- Non legisti illud Matthei, immo Christi: *Abscondisti hec a sapientibus et prudentibus et revelasti ea parvulis?* 670

I.- *Asina Balaam locuta est.*

L.- *Sapientiam loquimur inter perfectos.*

I.- *Nolite sapere plus quam oportet sapere, sed sapere ad sobrietatem;* credite, submitte vos Ecclesie, dimittite falsitatem et fateamini veritatem. 675

L.- Semper tenuimus veritatem.

I.- Respondete, insani lulliste; insonuit quandoque in vestris aurbus Augustinus?

L.- Insonuit.

I.- Pervenit interdum ad vestras aures nomen Augustini? 680

L.- Pervenit.

I.- Audivistis aliquando famam Augustini?

L.- Audivimus et sepius.

I.- Legistis sepius codices Augustini?

L.- Non legimus, et si legimus non intelleximus; inperiti enim sumus. 685

I.- In hoc verum dicitis, quia dicitis quod inperiti estis. Sed quid de fama Augustini comperistis?

L.- Comperimus quod in Dei Ecclesia doctor sit et permaximus.

I.- Verum comperistis; et quid de eius doctrina intellexistis? 690

L.- Intelleximus quod sit per Dei Ecclesiam approbata.

---

670 *post a B iter a*

674 *sed sapere B om*

678 Augustinus *B Augustinus*

680 Augustini *B Augustini*

688 *de B om*

670-671 Mt 11,25

672 Num 22, 28

673 1 Cor 2,6

674 Rom 12,3

692 ISIDORI MERCATORIS, *Decretalium collectio, Decreta Coelestini papae*, c. 2 (PL 130, 750B. Cfr tamb  PL 45, 1756; 50, 530; 84, 682 A).

I.- Verum intellexistis, quia sic deceditur in *Decretis*. Et num doctrina Raimundi Lull est per Ecclesiam approbata? Dicatis non approbata, sed reprobata. O lulliste phantastici! Quomodo estis preponere
695 ausi dogma Raimundi doctrine Augustini, dogma reprobatum doctrine approbate, dogma pestiferum doctrine tam sancte, unum hominem laicum, inperitum, phantasticum doctori Ecclesie tam sollempni? Quid dicitis, *o stulti et ad credendum tardi*, quid dicitis?

L.- Dicimus quod et Mattheus fuit laicus inperitus, a Christo attamen post instructus, et tamen doctrina Matthei precellit doctrinam Augustini. Et quia *non est impossibile apud Deum omne verbum*, putamus consimiliter quod et Raymundus prius inperitus a Christo est edoctus; quare dicimus quod doctrina Raimundi precellit doctrinam Augustini.

705 I.- Adhuc et vos sine intellectu estis, quia taliter comparatis. Ergo «firmissime tenere debetis et nullatenus dubitetis» quod hec doctrina Raimundi non excellit doctrinam Augustini. Creditis ita esse?

L.- Non credimus ita esse.

I.- *O insensati! Quis vos fascinavit non credere veritati?*

[III]

710 Tertius articulus: Quod theologi magistri temporis moderni nihil sciunt de vera theologia.

I.- Quid, lulliste, de isto articulo dicitis? Num istum fore verum conceditis?

L.- Antequam proferamus nostram intentionem, a te querimus
715 questionem: Unde istum articulum habuisti? Num a libris Raimundi Lull habuisti?

I.- In libris eius non repperi, quia forsitan non diligentius indagavi.

L.- Unde igitur abstraxisti? Num inposuisti?

---

695 Augustini *B* Augustini 695-696 reprobatum ... dogma *B om*

701 Augustini *B* Augustini | omne *B* esse

705 comparatis *B* comperatis

715-716 Num ... habuisti? *B om*

---

695 Lc 24,25

701 Mc 10,27; Lc 1,37. 706 *De fide ad Petrum*, c. IVss, 47 (PL 40, 769ss)

709 Gal 3,1

---

697 *laicum* El mot té per Eimeric un sentit despectiu evident: Llull fou algú sense instrucció.

718 *imposuisti* Que Eimeric no havia jugat net amb els articles lul·lians del *Directorium* ja devia ésser corrent entre els lul·listes a finals del 1389.

I.- Non inposui, sed ab illo magistro Petro Rosselli publicatum
comperi. 720

L.- Si ille verum reputavit et taliter publicavit, verum utique
publicavit; etenim, si verus articulus non fuisset, e certo non illum
dogmatizasset.

I.- Nonne mentiri potuit, cum *homo omnis mendax* sit?

L.- Potuit, sed non fecit, quia non consuevit; verax enim homo existit. 725

I.- Sed posito, sed non concessio, quod verax sit, nonne in hoc falli
et fallere potuit? Nonne decipi potuit?

L.- In hoc non valuit, quia clarus magna scientia existit ut fama
publica inter homines de eo currit.

I.- *Quem dicunt homines illum esse?* 730

L.- *Alii dicunt quod bonus est, alii quia non, sed seducit turbas.*

I.- *Vos autem quem eum esse dicitis?*

L.- Nos vere scimus quod in sana doctrina Raimundi magister est
magnus, immo permaximus.

I.- O insensati! Adhuc non creditis veritati? Quomodo de doctrina
ab Ecclesia reprobata asseritis quod est sana? 735

L.- Credimus quod est sana et sancta et, si reprobata, non legitime
reprobata; et quia antedictus magister Petrus sic esse novit, eapropter
et hunc articulum publicavit quem, ut existimamus, ex dictis Rai-
mundi collegit; aliter, ut credimus, non dixit. 740

I.- Mirum quia scismaticum sic reputatis dicere verum.

L.- Quomodo scismaticum? Nos ignoramus.

I.- Num ignoratis quod iste magister Petrus sit scismaticus? Uti-
que est scismaticus qui ab Ecclesia et Christi vicarii obedientia est
divisus. 745

L.- Et quis est iste Christi vicarius verus et indubius?

I.- Dominus Clemens septimus.

L.- Quid dixisti? Cito deliberasti! Aliud dicunt multi et utique
magni.

---

726 Sed A *interlin*

---

724 Ps 116 (115), 2

730 Mt 16,13

731 Io 7,12

732 Mt 16,15

741_{ss} L'inquisidor revifa altre cop la qüestió cismàtica, un dels seus pocs atots en aquell moment.

- 750 I.- Quis est ille *in Iberusalem peregrinus*, vir utique litteratus qui viderit factum et vertat in dubium?
L.- Ut diximus, cito credidisti; *qui autem cito credit levis corde existit*; dimitte et ad aliud te converte!
- I.- Non cito credidi, quia Rome factum oculis meis conspexi, utique presens fui, et quia vidi, e certo negare non valeo. Iste autem miser magister non vidit, non fuit, sed perperam informatus ad eum quem dicunt Urbanum se convertit et sic scismaticus sistit.
- 755 L.- Quid ad rumbum? Tolle totum et converte te ad propositum articulum.
- I.- Multum est ad rumbum quod sic confidatis et vos convertatis ad scismaticum, ut eum non reputetis dicere nisi verum. Num et vos scismatici estis cordamque cum eo trahitis?
L.- Ut diximus, dimitte istud et convertere ad aliud.
I.- Scio quod urbaniste fuistis, nescio si nunc estis.
- 765 L.- Dimitte verbum, quia aliud non habebis responsum.
I.- Ut video, et erubescitis et timetis; dicite, ergo, quid de proposito articulo?
L.- Interroga qui publicavit ipsum, *etatem habet, ex se loquatur*. Quid nos interrogas?
- 770 I.- Interrogare eum decrevi, responsurum de fide citavi, comparere renuit, me fugit et Romam usque ad intrusum confugit.
L.- Non legisti consilium Christi: *Si vos persecuti fuerint in civitate una, fugite in aliam?*

---

754 Rome B om 757 scismaticus B scismaticum

763 te B om

772-773 civitate una A civitatem unam B civitate unam

---

750 Lc 24,18

752 Eccli 19,4

768 Io 9,21

772-773 Mt 10,23

754-755 Sobre l'accidentada elecció d'Urbà VI, Eimeric va acabar l'agost de 1378 a Anagni el *Tractatus seu questio super scismate*, tothora inèdit. La seva deposició sobre els fets que menaren a les dues obediències fou publicada per L. GAYET, *Le Grand Schisme d'Occident d'après les documents contemporains déposés aux archives secrets du Vatican. Les origines*, I, Florència-Berlin 1889, 118-134.

765 Contra la insinuació recurrent d'ésser partidaris d'Urbà VI, els lul·listes del *Dialogus* es mostren evasius. Amb llur silenci Eimeric suggereix el que l'interessa des del punt de vista de la seva autopropaganda. Però la qüestió no es pot donar per resolta a base del testimoni de l'inquisidor, per molt insistent que sigui. Cfr supra, pp. 25-26 i 49-50.

I.- Perperam respondetis, perverse Christi verbum intelligitis; ut video, ei favetis. 775

L.- Sic ei favemus quod eum diligimus et quod tu vexes eum nolle-
mus.

I.- Sano consilio adherete, eum a malo liberate, facite quod compa-
reat, coram me veniat, ne pereat.

L.- Dicis quod coram te veniat? Tibi dicimus quod eius sanctis 780
conspicibus non es dignus.

I.- Ut cerno, fautores estis viri et illius erroribus involuti.

L.- Non involvimur erroribus, sed elucidamur veritatibus.

I.- *Quid est veritas?*

L.- Deus est veritas et in eo nulla falsitas; nos autem veritatem dili- 785
gimus et falsitatem odimus.

I.- Si sic est, sed non est, quid de proposito articulo dicitis?

L.- Vide si ille magister sic dixit; quod si dixit, verum dixit in hoc
quod, ut dicitis, dixit quod nullus magister in theologia hodie de vera
theologia aliquid scit. 790

I.- O lulliste fascinati, respondete mihi: Num magistri in theologia
sciunt *Pater noster* et *Ave Maria*? Et num hoc est vera theologia?

L.- Magistri in theologia recitant interdum, ut creditur, *Pater noster* et
Ave Maria, et forsán *Credo in Deum* et *Salve Regina*.

I.- Et num hec sunt de vera theologia? Dicite et ultra: Num magistri 795
in theologia sciunt quinque libros Moysi, quatuor libros sancti *evangelii*
et duodecim articulos fidei? Et num hec sunt vera theologia?

L.- Magistri in theologia que dixisti bene noverunt recitare sed non
probare. Articulos fidei noscunt enumerare, sed nesciunt de-
monstrare; ignoratis autem theologie principiis, ignorantur et princi- 800
piata, et sic theologia. Inquirebas de nostro intento, habes e certo, nec
petas de hoc articulo plus, quia non habebis pro nunc a nobis
amplius.

---

780 Dicis B dicitis

782 viri B veri

792-793 sciunt ... in theologia B om 795 Dicite AB dice

---

784 Io 18,38

791-797 L'enumeració de textos teològics que dóna aquí Eimeric posa en relleu que la teologia és encara pel dominicà, i sobretot, la "sacra pagina" o "sacra doctrina", és a dir el text bíblic; al seu costat, les confessions de fe i els textos litúrgics. La teologia "demostrativa" dels lul·listes seria, doncs, una cosa que pròpiament cauria àdhuc fora del camp teològic.

I.- Debile ponitis fundamentum; quare, si tolleretis argumentum
805 quod superedificatis, ut videbitis, ruet totum.

L.- Iam tibi diximus quod pro nunc amplius non tecum confere-
mus.

I.- O lullista cece, ab hiis abscede, firmissime tene et nullatenus
810 theologie scientia. Creditis esse ita?

L.- Non credimus esse ita.

I.- *O insensati! Quis vos fascinavit non credere veritati?*

[IV]

Quartus articulus: Quod Deus veram theologiam a theologis moder-
ni temporis propter peccata eorum abstulit et eam lullistis contulit.

815 I.- Dicite, lulliste: Quid articulus iste?

L.- Et ubi invenisti? Num in libris Raimundi?

I.- Non ibi, sed ab illo Petro Rosselli publicatum comperi.

L.- Convertas te ad illum, pugna contra eum, dimitte nos respirare
paululum, *contra Saul verte bellum*, ipse est caput nostrum, et post nos
820 habebimus tecum. *Nec mihi nec tibi, sed dividatur.*

I.- Recte respondistis, iustum petitis.

L.- Ergo age, ad singulare certamen accede et videbis Dei virtute te
non vidisse sapientem preter illam diem.

I.- Nimis presumitis de homine.

825 L.- Et merito, quia est pre omnibus mortalibus theologus homo.

I.- Quiescite agere perverse, discite bene facere, commendate mo-
deste, nolite propter unum ceteros declinare.

L.- Et non legisti quia *non est qui faciat bonum usque ad unum?*

I.- Ignorantes estis, perperam intelligitis, quia verbum de solo
830 Christo dictum ad hunc hominem applicatis.

L.- Unus est et secundum non habet.

I.- Sermo vester non est sale conditus, sed Christi consilium *sal estis*
infatuatum.

---

823 illam diem AB illa die

829 intelligitis B intellexistis

---

808 *De fide ad Petrum*, c. IVss, 47 (PL 40, 769ss) 812 Gal 3,1

819 Cf. Iud 31,3 | Col 1,18 820 1 Eeg 3,26

828 Ps 14 (13), 1

832 Mt 5,13

L.- Cur non consideras hunc fore hominem scientiis peritum, quia dialecticum, philosophum et theologum permaximum, virtutibus redimitum ac religione preclarum? 835

I.- Nolite dicere preclarum, sed obfuscatum, utpote begardum, phariseum; nec dicatis peritum, sed sciolum.

L.- Obsecramus te ne in facie nostra vituperes illum; experire certe, utrum tibi offeramus propugnatores idoneum; talem procul dubio reperi- 840

eum. I.- Adducatis eum ad me vobiscum, pugnet mecum, *veniat ad me*, accedat ad me *et sciat* adhuc *prophetam esse in Israel*.

L.- Rem difficilem postulasti; tu enim responsurum de fide citasti, non comparentem excommunicasti, aggravasti et in proximo vis eum hereticum iudicare. Quomodo consentiret coram te stare? Nonne ovis fugit lupum, et agnus leopardum, pullus vulpem, parvulus scorpionem? 845

I.- Quod sic contra processerim verum utique allegastis, sed nec ex hoc debet metuere coram stare. Non sum inimicus, sed medicus pius, non persecutor, sed persuasor, non quero mactare, sed salvare, non obesse, sed prodesse, non perdere, sed proficere, non perire, sed eum a suis viis pessimis revocare. 850

L.- *Vox quidem vox Jacob est, sed manus manus sunt Esau*. Mel in ore geris, sed retro nos pungere queris. *Vinum fellicum* myrrhatum propinare cupis, sed quod potemus nullatenus obtinebis; Christus enim, etsi *gustavit*, utique non potavit. Capere eum vis; non poteris. *Frustra rete iacitur ante oculos pennatorum*. 855

I.- *Quid cogitatis mala in cordibus vestris? Qui sunt hii sermones quos confertis? Deponentes mendacium loquimi veritatem*. 860

L.- Veritatem nos loqui credimus, nam timemus.

I.- *Nolite timere, mihi credite. Deus non vult mortem peccatoris neque ut pereat, sed ut convertatur et vivat*. Sic et ego Christi exemplo

---

839 Obsecramus AB obsecramur

847 pullus A puillus

854 secundum vox B om

842-843 2 Reg 5,8

852-853 2 Par 7,14

854 Gen 27,22 855 Cf. Mt 27,34 857 Mc 15,23 857-858 Prov 1,17

859 Mc 2,8 859-860 Lc 24,17 860 Rph 4,25

862 Lc 12,32 862-863 Ez 33,11

862-865 Una altra de les astúcies de l'inquisidor per a atrapar l'heretge. Cfr *Directorium*, III, *Cautelae inquisitorum*, n. 100; 433b.

lucrifacere istum volo et ideo salvum conductum ei offero, illum ser-
 865 vare promitto; quod iuro in Domino Deo Ihesu Christo. Quare veniat,
 accedat, ne paveat, aggrediatur disputationis bellum, pugnet mecum
 et ego *virtute indutus ex alto* supero eum.

L.- Cur “supero” dixisti? *Vanus enim est eventus belli*. Nescis quod
 David puer citaredus, inermis totus, *in funda et lapide Dei* virtute
 870 Goliath giganteum armatum, armis doctum, ad terram prostravit?
 Non legisti quod *fortis inpegit in fortem et ambo pariter corruerunt?* Qua-
 mobrem tantum presumpsisti quod “supero eum” dixisti? Utinam
 tute posset aggredi bellum! En videres te turpiter superatum.

I.- Dimittamus verba, habeamus facta, veniat, accedat, ne timeat.

875 L.- *Leo rugit, quis non timebit?*

I.- Securitatem prestare possum, timorem auferre non possum; si
 timet, fugiat, si pereat, non est culpa mei; ramum viride ostendo ovi.

L.- Nunquam ad te accedere consentiret, nimis faciem tuam timet.

I.- Et cur timet?

880 L.- Merito timet.

I.- Quare? Quid iniuste egi? Quem iniuste vexavi?

L.- Et non es tu ille qui multos utriusque sexus et varios inclusisti,
 vinxisti, torsisti, confundisti et, quod *aures audire tinniunt*, arxisti, tra-
 dens illos brachio seculari ultimo supplicio feriendos?

885 I.- Fateor; *iudicium et iustitiam ipse feci*, quare non demerui, sed pro-
 merui. Si *beati qui iustitiam esuriunt et sitiunt*, quanto magis qui
 faciunt!

---

865 christo A meo

866 accedat B concedat

869 funda AB fundo 870 giganteum A guiguanteum

883 confundisti B confundisti 884 feriendos AB ferendi

---

867 Lc 24,49

868 2 Sam 11,25 869 1 Sam 17,50

871 Ier 46,12

875 Am 3,8

883 1 Sam 3,11; 2 Reg 21,12; Jer 19,3

885 Ps 98 (99), 4 886 Mt 5,6

882-884 La sinceritat d'Eimeric pel que fal al seu ofici no pot ser ni més natu-
 ral ni més brutal. La terminologia és inquisitorial cent per cent.

L.- Utinam tibi totum istud non edificaveris ad gehennam, ministraverisque picem, adipem, stuppam et resinam.

I.- Non ad gehennam, sed ad gloriam et coronam, quia *bonum certamen certavi*. Male et inique iudicatis; *qui me iudicat Dominus est. Homines vident que parent, Deus autem intuetur cor.* 890

L.- Verum dicis et nos male diximus, quia sic te iudicavimus. Revocamus.

I.- Indulgeat vobis Deus. Sed si iste timet accedere et respondere, accedite vos et pro eo respondete vos. Ergo interrogo: quid de hoc articulo? 895

L.- *Quid nos interrogas? Interroga eos qui audierunt.*

I.- Et nunquid non omnes lulliste audierunt?

L.- Aliqui audierunt, aliqui non audierunt. Nec enim omnes eum forsitan facie agnoverunt; omnes tamen qui eum fama vel facie agnovimus eum peritum super omnes esse credimus. Et si hunc articulum docuit, credimus quod verum docuit. 900

I.- Respondete, insensati lulliste! Quomodo potestis credere menteque concipere quod Deus a modernis theologis veram theologia abstulerit, ut vera theologia in eis non sit? Nonne est vera theologia doctrina Novi et Veteris Testamenti utique vera, quia sanctorum prophetarum, evangelistarum et Pauli, epistolarum Petri et Iohannis, Iude et Iacobi canonicarum? Quid dicis, lullista, ad ista? 905 910

L.- Procede ultra.

I.- Nonne est vera theologia Augustini, Ambrosii, Hieronymi et Gregorii doctrina? Quid dicis, lullista?

---

889 resinam AB rasinam

893 dicis B dicitis

899 non B om

912 Augustini B Agustini

890-891 2 Tim 4,7 891 1 Cor 4,4 891-892 1 Sam 16,7

898 Jo 18,21

---

889 A part d'evocar l'infern, els lul-listes evoquen els ingredients materials de les fogueres de la inquisició.

890 Altra vegada l'autopropaganda.

892 La cita de 1 Sam 16,7 també és en el tractat d'Agostino TRIONFO: *o. c.*, n° 41, 81.

907-912 Una altra enumeració del que són els textos teològics: la Bíblia davant de tot, l'ensenyament dels quatre grans doctors d'una manera subsidiària, d'acord amb sant TOMÀS, *Summa Theologica*, I. q. 1, a. 8, ad 2.

- L.- Prosequere ultra.
- 915 I.- Nonne est vera theologia Athanasii doctrina que est fidei regula? Quid dicis ad ista, lullista?
- L.- Dicimus quod ita.
- I.- Peto ultra: Et nonne in modernis theologis est theologia ista?
- L.- Dicimus quod ita, licet secundum magis et minus et non equa-
- 920 liter in omnibus sit indita.
- I.- O lulliste phantastici! Profecto estis conclusi; *gladio oris* vestri vos confixi. Premissas duas concessistis, ergo conclusionem negare non potestis.
- L.- Fac conclusionem.
- 925 I.- Audite conclusionem: Si doctrina Novi et Veteris Testamenti, Augustini, Ambrosii, Hieronymi, Gregorii et Athanasii est vera theologia, ut conceditis, et hec est in modernis theologis, ut asseritis, ergo veram theologiam Deus non abstulit a theologis modernis, quod est articulus.
- 930 L.- Dicimus quod abstulit, quia non tantam quantam aliis contulit; et si non contulit, abstulit; quia conferre potuit et noluit.
- I.- Dicite, obsecro, licet non sequatur ex forma “non contulit, ergo abstulit”: Qui sunt quibus Deus pre modernis theologis contulit?
- L.- Vis audire verbum? Illi sunt qui loquuntur tecum. Non turbes
- 935 te ipsum, refrena animum, *patientiam habe*, constantiam tene. Dicimus enim verum, *non irascaris*, non movearis, quia audisti hoc insolitum tibi verbum.
- I.- Non moveor, non irascor, quia “ira inpedit animum ne possit cernere verum”, sed utique miror. Quis non miretur et mirando animo
- 940 non turbetur quod mercatores, sartores, sutores, fossores, fullones magistris in theologia se audeant in theologie scientia comparare,

---

926 Augustini *B* Augustini

928 theologiam *A* in marg

933 pre modernis *B* primordiis

937 verbum *B* verum

---

921 Apoc 2,16

935 Eccli 2,4 936 Is 64,9

938-939 *Disticha Catonis*, lib. II, 4; *ib.*, 223.

---

915 Cfr PL 88, 585s; PL 28, 1581ss.

934-942 Hi ha un paral·lelisme literari molt clar entre la reacció irada de l'inquisidor quan els lul·listes es proclamen els teòlegs a qui Déu confereix la teologia veritable i la reacció anterior dels lul·listes (cfr línies 502-513), quan l'inquisidor els ha retret la condemna de la doctrina lul·liana.

immo etiam et preferre?

L.- Miramur quod miraris. Nonne legis quia Dominus dixit scribis, hoc est, doctoribus legis: *Auferetur a vobis regnum Dei et dabitur gentibus?* Hoc est, notitia sacri eloquii *auferetur a vobis*, iudeis legis doctoribus, *et dabitur gentilibus*. Et nonne factum est ita? Certe ita. Nonne nos christiani, qui pro maiori parte descendimus a gentibus, in Testamento Veteri —quia in codicibus prophetarum— grandia secreta —quia Christi mysteria— que in illis non vident iudei, etiam rabini, agnoscimus et vere agnoscimus? Sic et in proposito dicimus. Nos enim multa et grandia sacre theologie secreta, divina mysteria in utroque Testamento vere intelligimus, que vos magistri in theologia totaliter ignoratis.

I.- O mente capti, totaliter fascinati! Que *aures* hec audire non *tinniunt*? Que mentes hec revolvere non deficiunt? Utique *vos Sathanas expetivit*, in vos introivit, qui *ut triticum* vos *cribavit*. Sed ut *vestra* non *modestia*, sed dementia, *nota sit omnibus hominibus*, evomite que sunt illa multa et grandia sacre theologie secreta, divina mysteria que vos, lulliste, penetratis, nos autem magistri in theologia totaliter ignoramus.

L.- Ad oculum demonstramus. Non recordaris quod, cum super primo articulo supradicto pariter disceptarem, quod tu litteras pape Gregorii in medium detulisti, in quibus certe docuisti quod viginti et ultra in theologia magistri viginti volumina nostri almi magistri Raimundi Lulli cum multa diligentia legerunt et examinauerunt, et tamen, ut dixerunt, ducentos articulos in illis hereticales invenerunt, ista domino Gregorio retulerunt et eorum consilio per dominum Gregorium ut tales condemnati sunt? In quo, ut ibi diximus, dominum Gregorium turpiter deceperunt; qui articuli non hereticales, sed catholici in veritate sunt, cum tota illa Raimundi doctrina, ut scimus,

---

963 volumina *B* voluminibus
964-965 et tamen ... invenerunt *B om*

944-945 Mt 21,43 945-946 Mt 21,43
953-954 1 Sam 3,11; 2 Reg 21,12; Jer 19,3 954-955 Lc 22,31 955-956 Philip 4,5

960-971 De la mateixa manera que Eimeric retreu sempre la butlla de Gregori XI, sempre els lul·listes del *Dialogus* repeteixen que Gregori XI fou enganyat i que els articles lul·lians no són herètics. En la manera de parlar dels lul·listes s'hi rastregen ecos de l'acta de la comissió Ermengol: "... qui articuli non hereticales, sed catholici in veritate sunt" = "articuli predicti ... sunt boni, fideles et catholici, nulla rubigine heresis maculati"; cfr infra, p. 367, 620-624.

970 fuerit ei a Domino Ihesu Christo oretenus revelata; et ita credimus et firmiter profitemur. Habes plane quod probavimus quod diximus.

I.- Vestram in presentiarum dementia demonstrastis, vosque esse scismaticos, rebelles et inobedientes et divisos manifestius comprobastis. Quid adhuc queritis?

975 L.- Querimus amplius demonstrare in speciali quod quedam divina sacre theologie mysteria, que vos, magistri in theologia, ignoratis, nos veraciter penetramus.

I.- Que sunt illa?

L.- In speciali duo ea in primo articulo posita: primum est quod
980 Deus Pater est ita veraciter homo per incarnationem sicut Filius, quia sunt unius essentie et nature, et eadem ratione Deus Spiritus Sanctus; qui articulus per dictos magistros hereticalis est datus. Secundum est quod Christus post mortem ante resurrectionem fuit veraciter homo, alias bis fuisset incarnatus; qui articulus per dictos magistros heretica-
985 lis etiam est datus. In hiis duobus articulis predicti magistri in fide erraverunt, quia sacram theologiam in hoc nesciverunt neque intellexerunt, sed nos intelligimus; etenim catholicos eos damus, quia sunt inserti in doctrina Raimundi, que a Christo, ut sepius dictum est, Raimundo est oretenus revelata.

990 I.- *Quid adhuc egemus testibus? Ipsi enim ex ore eorum audivimus.* O lulliste ceci! Nedom vos esse scismaticos comprobastis, sed etiam vos esse hereticos demonstrastis.

L.- Bene diximus, cum diximus quod sacre theologie mysteria vos, magistri in theologia, non intelligitis et ideo nos fore hereticos proclamatis. In quo tu, inquisitor, in caput tuum mentiris, quia non
995 sumus heretici, sed catholici.

---

971 habes *B* haberes

972 demonstrastis *AB* demostrasti

989 *post* revelata *B* *iterat* lin 970-989 ab "et ita credimus" *usque ad* "oretenus revelata"

---

990 *Mt* 26,65

980-981 *Cfr* nota a les línies 533-536.

982-984 *Cfr* nota a les línies 542-546.

985-989 Insistint en la idea dels lul·listes que la doctrina lul·liana fou revelada a Ramon Llull, l'inquisidor no solament els posa en dificultats, ans intenta projectar ombres serioses sobre els resultats de la comissió Ermengol.

I.- Recte heretici estis, si, ut dicitis, creditis. Nam, ut ostenditis, errorem in fide geritis in mente et pertinaciam in voluntate. Sed *transseamus in Bethlehem, videamus hoc verbum quod factum [est]*, quod Deus abstulit a modernis magistris veram theologiam propter eorum peccata. 1000 Que, inquam, sunt illa peccata nostra et non vestra?

L.- Quia veram theologiam insudatis habere per studium et per hominem et non per Dei revelationem, quod est peccatum presumptionis. Doctrinam etiam Raimundi a Christo revelatam contemnitis, et si ad horam legitis non intelligitis, quia per studium habere queritis et de Deo ut vobis revelet non curatis; nos autem obtinere per orationem et ieiunium contendimus. Sicut enim est quoddam *genus demoniorum quod nisi oratione et ieiunio non expellitur*, sic est et istud genus doctrinarum Raimundi, quod nisi in oratione et ieiunio obtinetur. 1010

I.- Super hoc supersedeatur, quia infra in alio articulo pertractabitur. Sed ulterius procedatur. Dicitur in articulo quod Deus abstulit veram theologiam a nobis et contulit vobis. In quo et quomodo vobis?

L.- Utique, quia nobis et non vobis contulit articulorum fidei et Ecclesie sacramentorum claram evidentiam per demonstrativam et insolubilem rationem; vobis autem enigmaticam et per fidem. 1015

I.- Creditis firmiter ita esse?

L.- Credimus.

---

999 est *AB om*

1011 supersedeatur *B* supersedatur

1017 insolubilem *B* solubilem

998-999 Lc 2,15

1007-1008 Mt 17,20

---

998 És la definició d'heretgia donada per Eimeric en el *Directorium* II, q. 32, n. 1; 319a.

1002-1010 En aquests mots els lul·listes s'autodefineixen com arnaldistes en el seu menyspreu de la teologia com a ciència que s'estudia, enfront d'una teologia que s'espera i es rep com a gràcia de Déu. No són arnaldistes integrals, perquè es vanten de posseir la teologia veritable, l'autènticament demostrativa. Sobre la manera com es fa la síntesi entre lul·lisme i arnaldisme, cfr supra, pp. 77-83.

1008 Sobre l'opinió que les pràctiques ascètiques dels qui cultiven l'*ars notoria* mereixen a Agostino TRIONFO, cfr *o. c.*, n° 58, 93-94.

1015 En el *Directorium* Eimeric insisteix que els articles de la fe són indemostrables: I, q. XI, n. 1-10; 72a-73b.

1020 I.- Heretici estis plane. Revertamini et credite, ergo firmissime tenete et nullatenus dubitetis quod magistris in theologia moderni temporis Deus non abstulit, sed contulit veram theologiam. Creditis ita esse?

L.- Non credimus ita esse.

1025 I.- *O insensati! Quis vos fascinavit non credere veritati?*

[V]

Quintus Articulus: Quod omnes doctrine theologie destruentur, nisi doctrina Raimundi Lull, que perpetuo remanebit.

I.- Audivistis articulum; qualem reputatis eum? Falsum vel verum?

L.- Dicas cuius est articulus iste; num posuit eum Raimundus ille?

1030 I.- Non repperi.

L.- Quis ergo eum posuit?

I.- Ut comperi, Rossellus antedictus illum publicavit et publicando docuit.

L.- Possibile existit.

1035 I.- Et de possibili et in esse ita fuit quod ille posuit et de facto dogmatizavit; *maledictus ipse sit*, quia tot hereses seminavit.

L.- Scriptum est: *non maledices surdo*; qui autem absens est, surdus dici potest.

I.- Scriptum est: *Maledicta terra in opere suo*; sic igitur et maledictus hereticus in dogmate suo; illa producit pungentes *spinas*, iste inungentes doctrinas; spine pungunt et cruentant, hereses autem inungunt et venenant. Quid miraris si heretico maledixi? Nonne omnes heretici sunt ab Ecclesia excommunicati, et per consequens maledicti, quia extra Ecclesiam eiecti et a communione fidelium
1045 alieni?

L.- Cur dicis eum hereticum? Quis ut talem condemnavit eum? Numquid tu, seu alius tecum, vel non tecum?

I.- Ego adhuc non condemnavi eum, sed ius condemnavit illum; non est condemnatus ab homine, sed a iure.

1028 Audivistis B Audistis

1029 eum B om

1037 scriptum est B scriptum | qui B quia

1020-1021 *De fide ad Petrum*, c. IVss, 47 (PL 40, 769ss)

1025 Gal 3,1

1036 Gen 27,29

1037 Lev 19,14

1039 Gen 3,17

L.- Obsecramus, quo iure? Expone te, allega pro te. 1050

I.- Estis mercatores, cerdones, sutores et fullones, illiterati quidem homines, et vultis audire iuris allegationes! Que sunt hec vestre temeritates? Immo revera plus fatuitates quam temeritates?

L.- Non turberis neque scandalizeris; submittas te iudicio rationis. Nos intelligimus virtute Dei acutissimas et insolubiles rationes, quibus evidenter probamus articulos fidei; que rationes sunt Raimundi Lulli, et non intelligemus rudes *Decretales* compilatas per fratrem Raimundum de Pennaforti? Raimundus Lulli fuit maioricensis, Raimundus de Pennaforti fuit barchinonensis. Et nonne maioricenses in subtilitate animi et in acutie ingenii precellunt barchinonenses? Si ergo nos penetramus ut penetramus traditionem Raimundi Lulli maioricensis, cur non penetrabimus compilationem Raimundi de Pennaforti barchinonensis? 1055 1060

I.- O stulti et mente capti! Quamdiu *vos patiar*? Quamdiu confabulador vobiscum? Trahat me Deus ad seipsum, ut relinquam mundum; genu flexo oro eum, ne habeam tractare vobiscum; defessus enim sum. 1065

L.- Si defessus es per tractare nobiscum, et nos magis defessi sumus agere tecum; non enim fecisti nobis, facis neque facies nisi malum.

I.- *Ve qui dicitis bonum malum et malum bonum!* Non feci vobis nisi bonum, sed non agnoscitis nec sentitis quia phrenetici estis et in medicum insurgitis; quod eterne mortis indicium est in vobis. 1070

L.- Loquere ad propositum, responde nobis ad quesitum: Quo iure dicis hunc nostrum magistrum Rossellum esse iam hereticum condemnatum? Edissere iuris verbum, prome in medium, nec vertas in dubium quin intelligamus verbi iuris sensum. 1075

I.- O presumptuosi! Nimis me fatigatis. Igitur audiatis, ecce verbum iuris: *Credentes erroribus hereticos similiter iudicamus. Audite verbum,*

1055 acutissimas B acussissimas 1060 in B om

1066 tractare vobiscum B vobiscum tractare

1073 nobis B om

1064 Lc 9,41

1070 Is 5,20

1078 *Decretal.*, V, VII, 15 (FRIEDBERG II, 789) | Jos 3,9; Is 1,10; 28,14; 66,5; Jer 7,2; 17,20; 19,3; Ez 34, 7,9; 37,4

1054-1063 Una altra insídia eimericiana: oposar Ramon de Penyafort a Ramon Llull, els barcelonins als mallorquins.

1071 *frenetici* Un altre terme que també és emprat per Agostino TRIONFO, *o. c.*, nº 43, 82, nº 45, 84.

tenete et penetrare sensum. Hic autem Rossellus credit erroribus;
1080 merito ergo hereticum condemnat eum ius.

L.- Et quibus credit erroribus hic magister noster Rossellus? Responde protinus.

I.- Credit erroribus de quibus actum est prius, pro quibus tantum pariter contendimus.

1085 L.- Illas veritates vocas tu errores? Male respondes; non enim sunt errores, sed veritates.

I.- Et vos creditis illis quas dicitis veritatibus?

L.- Credimus, ut prediximus.

I.- Igitur, prout ille Rossellus, et vos creditis erroribus. Ergo, prout
1090 illum, hereticos vos condemnat ius; *caudas* enim, ut patet, *habetis ad invicem colligatas*.

L.- Non credimus erroribus, sed veritatibus. Quare nos hereticos non condemnat ius.

I.- *Ve qui dicitis* noctem diem et *tenebras lucem!* Sed incendium dabit
1095 vobis intellectum, cessabunt verba cum perventum fuerit ad verbera; ergo adquiescite, adquiescite, veritati credite, quod corde concepistis reicite, quod ore protulistis revocate; quod nisi adquieveritis, de igne temporali ad ignem transibitis sempiternum.

L.- Penam temporalem mundus nobis poterit irrogare, sed eternam
1100 non poterit procurare; metum mortis temporalis nobis poteris incutere, sed eternalis non poteris inmittere; certi etenim sumus quod multi hic in terris ut heretici incendio concremantur qui illic in celis ut victoriosi martyres coronantur.

I.- Ut estimo, turbare me vultis, irritare me queritis, trufare cupi-
1105 tis, ludo dicitis, quia non sic ut affatis creditis.

L.- Non trufamus, non ludimus, sed ut mente credimus dicimus.

I.- Estne ita?

L.- Utique ita.

1105 affatis B confatis

1090-1091 Cf Iud 15,4

1094 Is 5,20

1101-1103 GEFROI DE PARIS, *Chronique rimée*, vv. 3554s, dans *Recueil des historiens des Gaules et de la France*, vol. XXII, publié par MM. De WAILLY et DELISLE, Paris 1986, 123.

1101-1102 Posant en llavis dels lul·listes els versos de Geffroi de PARIS sobre el templaris cremats a principis del s. XIV, l'inquisidor els arrengrera amb tots aquells qui s'oposen a la persecució de l'heretgia.

I.- O nefandi pessimi heretici iam condemnati et ulterius condemnandi! Quis vos excecavit? Quis vos taliter fascinavit? 1110

L.- Prudenter age, non turbes te, iram fuge, animum tene; quodsi non tenueris animum, non poteris cernere verum; ergo audi nos patienter, nam te audivimus patienter. Quid est quod dixisti quod sumus condemnati et sumus condemnandi? Num intelligis idem de magistro nostro Rossello sicut de quolibet nostro? 1115

I.- Et de vobis intelligo et de ipso.

L.- Licet ipsum magistrum nostrum diligamus sicut et nos, non tamen quantum nos; si enim diligere proximum est Dei preceptum, quare patientius sustinebimus si de eo fabulemus. Dic, ergo, obsecramus: Quomodo magister noster antefatus est hereticus condemnatus et hereticus condemnandus? Quomodo condemnatus et condemnandus? 1120

I.- Etsi non legistis, quia inperiti estis, saltem audire potuistis que Christus dixit infidelibus, qui inquit: *Qui non credit iam iudicatus est*, et tamen iudicandus est; nondum enim apparuit iudicium, sed apparebit iudicium quando de celis descendet vivos et mortuos iudicare. Ordinata, inquam, et formata est sententia, sed non est lata nec prolata sententia. 1125

L.- Estne ita in proposito?

I.- Est ita in proposito, nam contra credentes erroribus ius ordinavit et statuit sententiam, sed homo iudex, examinato negotio, fert et profert illam in rei veritatem. Rossellus est credens erroribus, et sic iuris ordinata sententia est hereticus iudicatus. Sed quod Rossellus credat erroribus iudicium requirit, et ideo iudex inquit; quodsi ita invenit et invenit eum hereticum esse, condemnabit, et sic condemnatum iure condemnabit sermone. 1130 1135

L.- Ergo certe ut hereticus non punietur, donec talis per hominem iudicetur.

I.- Intelligitis vere verbum.

L.- Ergo iudex faciet me hereticum, iudex in heresi faciet stare per- 1140 tinaciter meum animum.

1123 inperiti B inimici 1127 prolata B probata

1130 in B iter

1137 qui B quia

1124 Io 3,18

1124 La cita de Io 3,18 també és recollida en el tractat d'Agostino TRIONFO; *o. c.*, nº 19, 66.

I.- Iudex nullum facit reum, sed difinit esse reum; nullum facit periurum, homicidam, vel sacrilegum, sed decedit taliter esse reum. Sic in proposito dico esse verum: Iudex Rossellum non faciet hereticum.
1145 cum, sed decedit, declarabit et difiniet ipsum esse hereticum.

L.- Intelligimus que dicis, rationabiliter loqueris; sed querimus a te: Iudex quam causam assignabit?

I.- Assignabit quod erroribus credit.

L.- Et num iudex veritates faciet errores?

1150 I.- Non, sed quas dicitis veritates declarabit esse errores; non enim Ecclesia facit aliquem articulum hereticalem, sed declarat, discernit et diffinit esse hereticalem; quod ante erat verum, sed non tale habendum, difinit et declarat esse verum et tale habendum; etenim obscurum facit clarum.

1155 L.- Ergo, ut dicis, Rosselli et nostri veritates iudex declarabit esse errores.

I.- Et nonne papa Gregorius undecimus, ut dictum est prius, ducentas Raimundi Lull conclusiones, quas vos et Rossellus dicitis veritates, declaravit esse hereses et errores?

1160 L.- Non credimus ei, ut diximus tibi.

I.- Ideo estis heretici.

L.- Non reputamus nos esse hereticos.

I.- Nec fatui se reputant esse fatuos, sed discretos, et tamen fatui sunt; sic et heretici non reputant se fore hereticos, sed catholicos, et
1165 tamen heretici sunt. Sic etiam et vos non estimatis vos esse ignorantes, sed scientes, et tamen ignorantes estis; nec estimatis vos errores defendere, sed veritates, et tamen errores defenditis, in quibus vos ipsos nimis confunditis, si oculos habetis, sed habetis et non videtis; ergo *simulacra* estis, que *habent oculos et non vident*.

1170 L.- Dicis quod errores defendimus et non videmus. Qui sunt illi errores quos sic defendimus et non videmus?

I.- Quid enim vultis audire iterum? Nonne asseruistis ante paululum quod ducentos articulos, quos papa Gregorius dedit hereticales, vos creditis esse veritates? Nonne in hoc defenditis ducentos errores?

1144 faciet B facit

1050 Obsecramus AB obsecramur

1156 post errores B iter lin 1150-1156.

1170 Dicis B dicitis

1173 dedit B dedi

Et nonne Rosselli articulos suprascriptos aliquos hereticales vos dicitis 1175
veritates? Sed, ut amplius fiat veridicum, deducatis istum quintum
Rosselli articulum in medium, ad quem ne responditis tantum; me
per verba duxistis et responsum procelastis. Creditisne verum istum
quintum articulum?

L.- Verumne de cetero dixisti quod sit articulus nostri magistri 1180
Rosselli?

I.- Verum dixi.

L.- Si dixisti verum, credimus et articulum esse verum, nam non
credimus tantum et tam peritum magistrum super doctrina Raimun- 1185
di Lull dicere nisi verum.

I.- Evomuistis venenum quod in vestro pectore latuit per tempus
tantum.

L.- Non evomuimus venenum, sed prompsimus verum.

I.- Si verum prompsistis, declaretis: quando hec evenient? Num in
consummatione seculi? Nonne tunc igne consummentur homines, 1190
arbores et omnium scientiarum codices? Num et mentales doctrina-
rum habituales conclusiones?

L.- Nos credimus quod per ignem solvetur mundus, innovabitur
tellus, alterabitur pontus, edificia ruent, altaria cadent, arbores, homi-
nes et omnes mundi codices cremabuntur, anime et in eis scientie 1195
remanebunt.

I.- Et quid de libris et doctrinis Raimundi Lull dicitis?

L.- Dicimus sicut et de aliis diximus.

I.- Quomodo ergo stabit articulus iste quintus?

L.- Sane non loquetur post ille Rosselli de tempore consummatio- 1200
nis seculi, sed de tempore apparitionis Antichristi.

I.- Dicitis assertive?

L.- Dicimus presumptive.

I.- Unde sic presumitis?

L.- Presumimus quia tantum magistrum non dicere falsum credi- 1205
mus; et quia dictum suum non potest verificari de consummatione
seculi, estimamus quod verificetur de tempore Antichristi.

1183 esse *B iter*

1192 habituales *B om*

1197 libris et *B om*

1121-1222 theologie ... omnes *B om*

1216 Lc 1,34

I.- Et quomodo tempore Antichristi omnes doctrine theologie destruentur? Et quomodo sola doctrina Raimundi Lull, aliis destructis,
1210 illo tempore remanebit? Quomodo possunt hec fieri?

L.- Credimus hoc fiendum, sed nondum novimus modum, sed volumus investigare illum. Edissere nobis varium destruendi modum ut ex omnibus eliciamus unum et penetremus articuli sensum.

I.- Quomodo? Vultis vos articulum verificare?

1215 L.- Utique verificare.

I.- *Quomodo fiet istud, quoniam virum non cognosco?* Qui firmavit se in isto?

L.- Nec ex hoc si non cognoscis, cognosces, nam scias nos esse tales. Fac, ut diximus, variam conclusionem et habebis responsionem, et sic

1220 invenies articuli veritatem.

I.- Intelligitis quod omnes doctrine theologicę destruantur, hoc est, quod omnes theologie codices destruantur, utpote quod ad mandatum Antichristi omnes rumpantur vel comburantur?

L.- Non intelligimus ita.

1225 I.- Et cur non ita?

L.- Audivimus quod Antichristus erit iudeus ex tribu Dan progenitus, qui diligit iudeos et iudeorum libros; quia iudei convertent se ad eum et adorabunt eum et ipse ex libris *legis* et *prophetarum* conabitur ostendere se esse messiam promissum in lege. Libros ergo *legis* et
1230 *prophetarum* non dissipabit, sed conservabit. Audivimus etiam quod multos christianos Antichristus seducet et ad se trahet, mentiens se esse verum Christum omnium salvatorem et Dominum Ihesum Christum Nazarenum fuisse Antichristum populi seductorem, pervertens Christi verba sana et depravans Christi gesta sancta, faciendo arte
1235 magica multa; quare ad taliter pervertendum verba et depravandum Christi facta libros *evangeliorum* et *epistolarum* non destruet, sed sensum pervertet.

I.- Nunc bene dixistis.

L.- Cur dicitis nunc? Et nonne nos semper bene dicimus?

1227 quia B qui

1226-1237, 1251-1257 Els lul-listes resumeixen el que havia escrit ADSON DE MONTIER-EN-DER sobre l'Anticrist en l'obra *De ortu et tempore Antichristi* que hom pot veure editada, juntament amb les versions que en depenen, inclòs el capítol 96 de *Doctrina pueril* (Ramon Llull, *doctrina pueril*, a cura de Gret SCHIB, Barcelona E.N.C. 1972, 230-231), per D. VERHELST, en *Corpus Christianorum. Continuatio Medievalis*, vol 45, Turnholt, Brepols 1976. Cfr supra p. 84 i nota 220.

I.- Non, immo male sepius, ut patuit prius. Et estimo quod appa- 1240
rebit in futurum amplius, propter quod puniet vos Deus.

L.- Non prophetas nobis nisi malum.

I.- Ego dico vobis verum et ulterius dico vobis quod nunc bene
dixistis. *Cur cogitationes ascendunt in cordibus vestris*, si dixi vobis quod
nunc bene dixistis? Interrogo vos et secundo: Intelligitis quod omnes 1245
doctrine theologice nunc destruantur, hoc est, quod omnes mentales
theologice habitus seu scientie a mentibus hominum aboleantur, et
illorum amplius non recordentur?

L.- Non intelligimus sic.

I.- Et cur non sic? 1250

L.- Audivimus quod Antichristus et viri theologi per eum decepti
disceptabant cum christianis in fide firmis super fidei articulis et
prophetarum dictis, illis asserentibus quod ille est verus Christus, isti
autem quod non, sed falsarius Antichristus. Quodsi ita erit, ut erit,
necessario oportebit quod in horum remaneant mentibus theologici 1255
habitus. Etiam audivimus quod ante et post mortem Antichristi Elias
et Enoch de sacramentis theologie populis predicabunt.

I.- Bene dicitis quod tempore Antichristi nec theologie omnes
codices destruentur, nec a mentibus hominum theologie habitus dis-
solventur. Interrogo vos et tertio: Intelligitis quod omnes doctrine 1260
theologice tunc destruentur, hoc est, finientur et consummabuntur
sicut, Christo moriente in cruce, fuerunt consummate que de eius
passione predixerunt prophete, Christo acclamante: *Consummatum est?*

L.- Nec sic intelligimus.

I.- Et quamobrem non sic? 1265

L.- Nos audivimus et ex libris theologicis, immo etiam et Raimun-
di, intelleximus multa fore in eis scripta de consummatione seculi et
adventu ad iudicium Christi que non consummabuntur tempore
Antichristi.

I.- Adhuc et bene dicitis. Quomodo ergo predictum articulum 1270
intelligitis?

1246 theologice *B* theologie

1247 theologice *B* theologie

1251 decepti *B* om | 1252 disceptabant *B* deceptabant

1255 remaneant *B* remaneat 1256 Elias *AB* Helias

1267 intelleximus *B* intelligimus

1244 Lc 24,38

1263 Io 19,30

- L.- Quare dicis “adhuc”? Quid est hoc quod dicis “adhuc”? Tolle, tolle. Amove illud “adhuc”; nos enim semper bene diximus et tibi semper bene respondimus.
- 1275 I.- Verum dicitis quando catholice respondetis.
L.- Immo!
I.- Non, sed sepe heretice respondistis.
L.- Mentiris.
I.- *Veritatem dico et non mentior*. Si semper bene respondetis, igitur
- 1280 respondete et videamus quomodo predictum articulum intelligitis; et valde suspicior quod hereticabitis.
L.- Scorpio videris; semper pungis.
I.- Semper vos pungo, quia vos semper retrahere a malo quero. Dicatis, dicatis: quomodo articulum intelligitis, quem sic defenditis?
- 1285 L.- Cur sic inquiris? Merito inquisitor diceris, sed *nomen tuum* sit et *laus tua*; inquirere non desinis.
I.- Quod inquisitor dicar et sim, verum dicitis, sed omittitis quod sum inquisitor hereticorum et non catholicorum, et, quia vos forte respesos heresibus comperio, ideo et merito vos inquiri. Ergo respon-
- 1290 dete, queso.
L.- Vis quod respondeamus?
I.- Sic volo, sic iubeo.
L.- Ergo age prudenter, audi silenter, non turberis inaniter, non loquaris procaciter, sed ausculta patienter.
- 1295 I.- Ut video, vos hereticabitis, conceptam heresim evometis.
L.- Heresim non evomemus, sed quod est catholicum proferemus, prout a Domino precibus et orationibus ac obsecrationibus accepimus.
I.- Quomodo obsecrationibus?
L.- *Vexatio dat intellectum*. Nos non intellegebamus sensum articuli,
- 1300 non penetrabamus, nos ipsos vexavimus, oravimus, sensum verbi dari a Domino postulavimus et inpetravimus.
I.- Utinam sit Dominus et non diabolus, qui *in angelum lucis se transformat* sepius; tamen dicite respensionem et cognoscetur protinus.

1277 respondistis B respondetis

1283 vos super B super vos 1289 respesos AB repesos

1300 penetrabamus B penetramus

1279 Rom 9,1; 1 Tm 2,7

1285-1286 Ps 47 (48), 11

1299 Is 28,19

1302-1303 2 Cor 11,14

1302-1303 Cfr nota a la línia 270.

L.- *Verbum conceptum* et magis a Domino datum *quis poterit retinere?*
 Responsonem vis audire; audi et sile, sede et quiesce. Non recordaris 1305
 quod supra diximus et ita respondimus, scilicet, quod per doctrinam
 Raimundi Lull fidei articuli, sacramenta Ecclesie et potestas pape probantur demonstrative, quia per rationes insolubiles et demonstrativas atque evidentissimas, quod non faciunt quecumque alie theologicæ doctrine? 1310

I.- Recordor quod istis erroribus adheretis, hasque hereses defenditis, in quo heretici clare estis.

L.- Ut tibi prediximus, semper pungis et nunquam ungis.

I.- Meremini quod pungamini. Sed quid ad propositum quod dixistis? 1315

L.- Multum per omnem modum ad propositum. Nos enim audivimus quod tempore Antichristi multum discutientur per eius sequaces et contra fideles gesta et verba Christi; et tunc lulliste christiani per predictas rationes demonstrativas et insolubiles et evidentes probabant articulos fidei qui sunt de gestis Dei et hominis Christi, quod non 1320 poterit fieri per doctrinas alias theologas, etiam Augustini. Propter quod, post mortem Antichristi, Elie et Enoch mortem et resurrectionem, doctrina Raimundi in sua virtute, dignitate, opinione et robore permanebit; omnis autem alia doctrina theologa in mente et opinione hominum pertransibit: illam Raimundi *oportet crescere* in opinione 1325 hominum et augeri, omnem *autem* aliam *minui*, quia deinceps *evacuantur* que sunt fidei; adveniente enim solis lumine evanescit lux lune et accedente meridiana luce desinit enigmatica lux aurore. Sic fulgente demonstrativa articulorum fidei doctrina Raimundi, deficiet omnis doctrina alia theologa, quia enigmatica, etiam Augustini. 1330

1309 theologicæ B theologicæ

1322 Elie AB Helie

1328 enigmatica B enigmata | 1329 demonstrativa B demonstrativam | 1330 enigmatica B enigmata

---

1304 Iob 4,2

1325-1326 Io 3,30

1326-1327 1 Cor 13,8

1311-1312 Cfr nota la línia 998.

1316ss Aquí resona el que diu Lull en el *Llibre qui és contra Anticrist*, paràgrafs *De les falçes rahons que Antecrist dirà* i *De prebicaçió*: cfr J. PERARNAU, *El "Llibre contra Anticrist" de Ramon Lull. Edició i estudi del text* dins "ATCA" 9 (1990) 116-121 i 149-150.

I.- Quod timebam evenit, quod verebar accidit, ut predixeram hereticastis, et ut cogitaveram somniastis. Dicatis: Suntne ista que, ut dixistis, obsecrationibus et orationibus a Domino impetrastis?

L.- Uti que ista.

1335 I.- Liquidum est mihi modo quod hec non habuistis a Deo sed a diabolo, non revelatione Dei sed suggestione diaboli. Deus enim non heresum sed veritatum est dator, diabolus autem non veritatum sed heresum est seminator. Hec enim in sacra theologia *zizania* etiam in cordibus vestris *inimicus homo seminavit*. Creditis ita esse?

1340 L.- Minime.

I.- Nonne supra clare vobis pandi quod articuli fidei non possunt proprie demonstrari nec ratione evidentissima probari, quia iam non essent articuli fidei, sed conclusiones habitus scientifici?

L.- Dixisti, sed non probasti.

1345 I.- Et dixi et probavi. Obsecro vos *per viscera misericordie Dei nostri*, nolite seduci, credite veritati.

L.- Et cui veritati?

I.- «Firmissime tenete et nullatenus dubitetis» post mortem Antichristi usque ad consummationem seculi doctrinas theologas remanere et doctrinam Raimundi Lulli fidei articulos non demonstrare, sed cunctos christianos illos fide tenere. Creditis ita esse?

1350 L.- Non credimus ita esse.

I.- *O insensati! Quis vos fascinavit non credere veritati?*

[VI]

Sextus articulus: Quod tempore Antichristi omnes nos theologi
1355 apostatabimus a fide et tunc lulliste ipsi per doctrinam istius Raimundi Lulli reducent Ecclesiam ad fidem catholicam.

I.- Quid de isto articulo? *Quid vobis videtur* de eo?

L.- Unde eum abstraxisti? Num in libris Raimundi invenisti?

1338 *post* est B *add* non | 1339 *post* seminavit AB *add* I[*n*quisitor]

1341 *clare* A *clara* | *articuli* B *articulum*

1338-1339 Mt 13,28

1345 Lc 1,78 1348 *De fide ad Petrum*, c. IVss, 47 (PL 40, 769ss)

1353 Gal 3,1

1357 Mt 26,66

1332 *somniastis* Un altre terme emprat per Agostino TRIONFO, *o. c.*, n° 1, 54; n° 15, 64; n° 8, 60-61; n° 12, 62-63; n° 13, 63, per a contraposar-lo a la revelació de veritats per part de Déu.

- I.- In illis non repperi, sed publicatum ab illo Petro Rosselli com-
peri. 1360
- L.- Quid tibi de illo homine?
- I.- Et quid iudici de malefatore?
- L.- *Quid enim ille male fecit?*
- I.- Seminare hereses non desistit.
- L.- Noli dicere hereses, sed dic veritates. 1365
- I.- Ut video, eius estis sequaces.
- L.- Eius doctrine ut Raimundi sumus cultores, illiusque veritatum
testes.
- I.- Et habetis istum Petrum ut Raimundum?
- L.- Reveremur et istum et illum propter eorum dogma verum. 1370
- I.- Et reputatis istum sicut illum?
- L.- Reputamus hunc et illum, sed non tantum hunc quantum
illum.
- I.- Et cur isti preponitis illum?
- L.- Preponimus discipulo magistrum; Petrus discipulus, sed ma- 1375
gister Raimundus.
- I.- Et nonne istum Petrum vos vocatis magistrum Petrum?
- L.- Utique, eum appellamus magistrum.
- I.- Cur ergo eum dicitis discipulum?
- L.- Est discipulus Raimundi, sed est magister nostri. 1380
- I.- Ergo duplici honore reveremini eum, quia ut Raimundi disci-
pulum et ut vestri magistrum.
- L.- Tu dicis verum. Et nonne et nos et tu honoramus Paulum ut
Christi discipulum et honoramus eum ut nostrum magistrum? Sic et
nos reveremur duplici honore Petrum istum. 1385
- I.- Et num equaliter Petrum et Raimundum?
- L.- Et num tu equaliter Paulum et Christum? Nonne magis Chris-
tum?
- I.- Verum dicitis, quod magis vereor Christum quia Paulum
propter Christum et Christum propter se ipsum. 1390
- L.- Et nos magis Raimundum quam Petrum, quia Petrum propter
Raimundum et Raimundum propter se ipsum, sicut et tu Paulum
propter Christum.

1363 ille *B om*

1367 veritatum *B veritatem*

1389 quia *B quam* | 1390 Christum *A interlin*

I.- O stulti! Quomodo audetis, et mente capti, comparare Raimundum
1395 dum Christo et hunc Petrum apostolo Paulo?

L.- Non comparamus simpliciter, sed aliququaliter.

I.- Et quomodo aliququaliter? Que comparatio lucis ad caliginem et noctis ad diem?

L.- Exponimus que diximus. Doctrina Christi non est Christi, sed
1400 Dei Patris sui; non enim Christus habuit doctrinam studio, sed Dei Patris dono, et illam in parte contulit Paulo. Sic et hic.

I.- Quomodo sic et hic? Dicite, disserite.

L.- Non intelligis.

I.- Intelligo quod quid absurdum dicere intenditis, sed nequitis.
1405 Evomite venenum quod in pectore geritis.

L.- Noli dicere venenum, sed verum; non evomemus venenum, sed promemus verum.

I.- Non dicetis verum, sed falsum; tamen dicite et probabitis me retexere verum.

1410 L.- *Propheta es tu?*

I.- Non sum propheta nec filius prophete, sed ex preterito arguo de futuro; scio quod male sepe in fide dixistis, presumo quod nunc perperam dicetis; tamen dicatis.

L.- Vis audire? *Verbum conceptum quis poterit retinere?*

1415 I.- Que cogitastis explete, effudite plene, dicite plane, proferte clare.

L.- Sta super pedes, aperi aures, ausculta silentio, penetra diligenter: Profitemur tibi clare quod sicut Christus doctrinam suam non habuit ab homine sed a Deo Patre, protestante eo: *Mea doctrina non est mea, sed eius qui misit me Patris*, et sic tota est vera et in
1420 nulla sui parte falsa, sic et Raimundus doctrinam suam non habuit

---

1406 evomemus B evomimus

1410 Io 1,21

1414 Iob 4,2

1419-1420 Io 7,16

1394-1395 Una altra insídia eimericiana: revifar un tema oneros per als lul·listes, que ja havia estat tractat i rematat supra, línies 217-235.

1417-1425 Aquesta declaració dels lul·listes és de les més transcendents del *Dialogus*, perquè permet de comprendre com els lul·listes lligaren la doctrina de Llull amb les influències arnaldianes: a través de la convicció que després de Crist i els Apòstols hi havia persones excepcionals que continuaven transmetent missatges divins. La fe que Arnau va tenir en profetes i profecies d'aquella època els lul·listes la projectaren sobre Ramon Llull. Cfr supra, pp. 77-80.

nec sui laboris studio, nec magistri hominis beneficio, sed solummodo a Domino Ihesu Christo, et ideo sic eius doctrina est vera, quod in nulla sui parte est falsa. Audire voluisti, audivisti. Quid videtur tibi? 1425

I.- Quid videtur mihi? En videtur mihi quod sitis et merito dici possitis presumptuosi et heretici mente capti.

L.- *Turbaris erga plurima, porro unum est necessarium*, quia semper te dicere verum. Quomodo dicis verum quod nos simus ex hiis que diximus presumptuosi et heretici mente capti? Cur presumptuosi? 1430

I.- Nonne vos, cum sitis mercatores, sartores, sutores, cerdones et fullones, estis bene presumptuosi quod velitis penetrare sacramentum scientie Christi, quod vix possunt subintrare sacre theologie magistri? Scriptum est: *Altiora te ne quesieris*.

L.- Non est presumptio, sed devota intentio. Dixisti ulterius quod ex hoc sumus heretici mente capti. Semper ad iniurias ora laxasti, nunquam loqui absque iniuria didicisti. Quare loquens sic nobis iniuriasti? Quare presumpsisti? De presumptione nos arguis, sed tu in presumptione incidis: Presumptuosus es nimis. 1435

I.- Non sum presumptuosus, sed inquisitor curiosus, metuens illud prophete incurrere, quo dicitur: *Ve mihi quia tacui*; querens et Apostolo consentire, qui inquit mihi: *Argue, obsecra, increpa in omni patientia et doctrina*. 1440

L.- Postquam ita est, que causa, que ratio quod nos mente captos hereticos appellasti? 1445

I.- Utique iusta causa.

L.- Que causa?

I.- Nonne vobis pandi in antea quod dominus papa Gregorius doctrinam Raimundi Lull in viginti voluminibus contentam in sacro consistorio hereticalem et totam aliam suspectam de heresi vehementer magno de magistrorum consilio condemnavit? Quomodo ergo vos 1450

1431 cerdones A sardones

1441 incurrere B incurre

1444 quod B que

1450 hereticalem A hereticale | 1453 ad hec B adhuc

1428 Lc 10,41-42

1434 Eccli 3,21

1441 Is 6,5 | 1442-1443 2 Tim 4,2

1448-1452 Contra la comissió Ermengol, Eimeric posa ara en relleu el fet que en la condemna de les doctrines lul·lianes hi van intervenir d'altres mestres en teologia.

totam in omni sui parte veram fore asseritis? Nonne in hoc et vos heretici mente capti estis? Quid ad hec dicitis?

L.- Dicimus ut diximus: quod in isto deceptus fuit Gregorius.

1455 I.- Et quis eum deceptus?

L.- Profecto magistri in theologia eum deceperunt qui doctrinam Raimundi legerunt, non intellexerunt et articulos veros et catholicos falsos et hereticos affirmarunt, et tales domino Gregorio tradiderunt; quorum deceptus consilio Gregorius doctrinam Raimundi catholicam adiudicavit hereticam et malam.

1460

I.- Adhuc ut prius statis?

L.- Stamus.

I.- Male statis, pertinaciter, ut video, statis, quia tantum in errore perseveratis.

1465 L.- Non perseveramus in errore, sed in veritate; non pertinaciter, sed prudenter. Ut enim tibi iam diximus, et nunc iterum dicimus doctrinam hanc Raimundo a Christo revelatam totam credimus; quare nihil in ea erroneum vel falsum fore estimamus et in hoc firmiter stamus.

I.- Et si ita de Raimundo creditis, et male creditis, quid de illo Petro dicitis?

1470

L.- Idem dicimus. Raimundi enim fuit et est verus discipulus, et si credimus magistro, credimus et eius vero discipulo; qui enim credit Christo, credit et Paulo.

I.- Postquam ita est, et male est, quid dicitis de predicto Petri articulo?

1475

L.- Et quid vis audire de eo?

I.- Creditis ipsum esse verum vel falsum?

L.- Verum et non falsum.

I.- Cur verum?

1480 L.- Ideo verum quia a dicto Petro deliberate dictum.

I.- Et dictus Petrus non potest dicere falsum? Nonne est homo et *omnis homo mendax*, iuxta propheticum dictum?

L.- Potest dicere falsum in alia materia, sed non in Raimundi doctrina. Est enim super omnes mortales peritissimus in illa, ut clamitat

1485 communis fama et docet experientia, rerum omnium magistra.

1482 Ps 116 (115), 11

1456-1460 *veros et catholicos falsos et hereticos* Novament insisteix Eimeric a reprendre la principal conclusió de la comissió Ermengol. Posada en boca dels seus lul·listes, que Eimeric presenta una i altra vegada com partidaris de les doctrines d'un heretge ja condemnat, la proposició pendria un aire tot d'una sospitós per als mateixos comissionats.

I.- Nimis presumitis de illo.

L.- Possumus facere et de certo et non immerito; est enim homo acutissimus ingenio et peritissimus in Raimundi dogmate sancto, afflatus, ut estimamus, Spiritu Sancto.

I.- Nimis mendaciis abundatis. Dicitis de illo Petro quod agitur a 1490 Spiritu Sancto. Et si agitur a Spiritu Sancto, quare noluit stare in stadio, verum quod estimat defendendo? Cur fugit de medio et abiit, celando latitat in dubio? Ubi est eius fortitudo? Nonne fortitudo est Spiritus Sancti donum?

L.- Fugit tuam tyrannidem, iuxta Christi consilium, qui dicit: *Si* 1495 *vos persecuti fuerint in una civitate, fugite in aliam.* Sed quid ad nos de hoc? Revertere ad propositum; dicimus tibi hunc articulum esse verum, quod tempore Antichristi omnes vos theologi apostatabitis a fide Christi.

I.- Unde hec novistis? 1500

L.- Quia tu dicis articulum esse Petri nostri magistri, de quo credimus quod in doctrina Raimundi non diceret nisi verum.

I.- Habetis aliud argumentum?

L.- Nullum, sed hoc est nobis fortissimum.

I.- Obsecro, dicatis: quomodo articulum verificatis? 1505

L.- Verificamus sic: quod tempore Antichristi multum agitabitur doctrina Ihesu Christi et potissime articuli fidei per pseudo prophetas et apostolos Antichristi, articulos fidei per rationes sic apparentes impugnando, quod magistri in theologia non poterunt respondere, et sic apostatabunt a fide. Et quia apostatabunt magistri, apostatabunt 1510 et alii, et sic evacuabitur Ecclesia a virtute fidei Ihesu Christi.

I.- Et ubi talia somniastis? De somnio ad somnium properatis. Attendite quod dicitur: "*somnia ne cures, nam fallunt somnia plures*".

L.- Non somniamus, sed predicamus; que futura prevedimus dicimus. 1515

I.- Et unde hec prevedetis? Num habetis ex scripturis sacris? Allegetis, si potestis. Utique non potestis. Qua facilitate igitur istud a

---

1496 una civitate AB unam civitatem

1504 hoc B hec | est B om

1507 pseudo AB pheudo

1517 Utique non potestis B om | 1518 vobis B vobicum [?]

1495-1496 Mt 10,23

1513 *Disticha Catonis*, lib. II, 31; *ib.*, 226

1506-1511 Cfr nota a les línies 1316ss.

1512 *somniastis* Cfr nota a la línia 1332.

vobis dicitur, eadem facilitate verbum vestrum contemnitur. Considerate ergo que dicitis, nam profecto hereticatis.

1520 L.- Quomodo dicitis quod hereticamus? Edoceri postulamus.

I.- Si edoceri postulatis, in hoc bene postulatis; ergo audite et intelligite. Puto quod non legistis, quia homines illiterati et inperiti estis, sed saltem audivistis quod fides Ecclesie non potest deficere, Petro Domino attestante: *Ego rogavi pro te, ut non deficiat fides tua.* Non

1525 rogat pro Petri persona, sed pro Ecclesia, propter quod, etsi Petrus in fide defecit, tamen Ecclesia non defecit, sed in fide perstetit et stabit quousque, ut dicit apostolus, *evenerit quod perfectum est; tunc enim evacuabitur quod ex parte est. Nam videmus nunc per speculum et in enigmate, tunc autem facie ad faciem.* Fidei ergo vie succedit visio patrie. Cum igitur

1530 tur Ecclesia militans tota fiet triumphans, tunc fides Ecclesie evacuabitur, quia divina essentia nude et clare *facie ad faciem* ab Ecclesia videbitur; et hoc erit postquam electis Christus in die iudicii dixerit: *Venite, benedicti Patris mei; percipite regnum quod vobis paratum est ab origine mundi.* Creditisne ita esse?

1535 L.- Non.

I.- Et quare non?

L.- Et quare crederemus magis tibi, nostro adversario, quam predicto Petro, nostro amico carissimo et magistro? Magis credimus ei quam tibi.

1540 I.- Cur petebatis a me edoceri, si non creditis mihi? *Si pro quia veritatem dico vobis, quare non creditis mihi?*

L.- Tibi non credimus, quia te contraire Petro audimus, et amplius de doctrina Petri quam tui confidimus.

I.- Nolite mihi credere, sed sacre doctrine, quam allego, credite.

1545 L.- Tu adheres doctrine Thome et Augustini, Petrus adheret doctrine predicti Raimundi, de qua supra diximus tibi quod precellit doctrinam doctorum, etiam Augustini.

1526 fide B fidem

1524 Lc 22,32

1527-1529 1 Cor 13, 10.12

1531 1 Cor 13,12

1533-1534 Mt 25,34

1540-1541 Io 8,46

1521-1526 Eimeric ja havia interpretat Lc 22, 32 com una confirmació de la fe de l'Església universal al *Directorium*, I, q. IV, n° 6; 61a.

I.- Non allego in proposito neque Thomam nec Augustinum, sed Paulum, qui doctrinam suam *non habuit ab homine, sed Christi revelatione*. 1550

L.- Et non consimile de Raimundo sicut de Paulo, ut tibi diximus in primo articulo? Cur ergo allegas Paulum contra Raimundum? Nescis quod par in parem non habet auctoritatem neque dominium?

I.- Nunc plane vos agnosco delirare, quia Raimundum Paulo vultis in tam alto negotio comparare. *Ponite custodiam ori vestro!* 1555

L.- Non deliramus, sed verum nos dicere existimamus.

I.- Et si non preponitis Petro Paulum, num saltem Christum?

L.- Utique Christum.

L.- Allegavi vobis nedum Paulum, sed et Christum. Si non creditis in Paulum, saltem credite in Christum. 1560

L.- Credimus in Christum Dominum nostrum, et ipsum non dixisse nisi verum.

I.- Bene dixistis. Quid ergo ad Christi verbum quod allegavi dicitis?

L.- Repete, ut melius videamus. 1565

I.- Nonne sepius audivistis recitari ab evangelistis quod Christus dixerit Petro: *Ego rogavi pro te ut non deficiat fides tua?*

L.- Sepe audivimus et verum esse quod Christus ait credimus. Sed ad tuum propositum facit nihil, quia Christus intellexit de Petri persona et non de Ecclesia. 1570

I.- Male sentitis et contra veritatem et doctorum expositionem sentitis, quia post defecit. Ecclesia non defecit, nam in Christi matre fides stetit, etiam et profecit; si enim tunc Ecclesia tota in fide defecit, et Christi mater in fide defecit, quod aures audire expavescit. Tacete et nolite tam nefande deinceps domini Ihesu matrem Mariam et sanctam Ecclesiam catholicam blasphemare. 1575

L.- Non credimus blasphemare.

I.- Nec credit hereticus hereticare, sicut nec fatuus fatuizare. Sed audito et non concesso, immo totaliter refutato, quod deficiat in fide

---

1551 consimile A consilie

1555 comparare B comperare

1557 Paulum B om

1549-1550 Gal 1,12

1555 Ps 141 (140), 3

1567 Lc 22,32

1548-1555 Altra vegada la comparació insidiosa entre sant Pau i Ramon Llull.

1580 Ecclesia, quomodo intelligitis quod Ecclesia per Raimundi doctrinam ad fidem catholicam reducatur?

L.- Intelligimus quod taliter: in fide Ecclesia deficiente, nostri lulliste Raimundi rationibus insolubilibus et evidentissimis atque demonstrativis articulos fidei comprobabunt, et sic fidem catholicam

1585 reparabunt.

I.- Miranda canitis, sed non dicta scripture. Quomodo fidem reparabunt, si fidem tollunt? Rationes enim Raimundi, ut vos mentimini, fidem expellunt, quia claram evidentiam inducunt. Quomodo ergo Ecclesiam reducent ad fidem catholicam, cum tollant fidem ipsam?

1590 Ubi erunt fideles catholici? Oportet vos fateri quod nullibi, nam deficient ex tunc fideles ipsi. Si enim non erit tunc nec ex nunc fides, quomodo erunt fideles? Quid dicitis ad ista?

L.- Profer verba ultra, ut videamus de mente tua.

I.- Vultis audire? «Firmissime tenete et nullatenus dubitetis» quod
1595 Ecclesia non deficiet in fide etiam Antichristi tempore; immo illo in tempore catholici plurimi, Elias et Enoch prophete sancti in speciali, fidem sanctam catholicam predicabunt, roborabunt, defendent mortemque pro ea subicient. Antichristus fulminabitur et Elias et Enoch resurgent, incredulos iuxta propheticum dictum ad fidem convertent

1600 ut tunc *fiat unum ovile et unus pastor*, ut predixit ipse Salvator. Creditisne ita esse?

L.- Non credimus ita esse.

I.- *O insensati! Quis vos fascinavit non credere veritati?*

1585 reparabunt B reperabunt

1586-1587 reparabunt B reperabunt

1596 Elias AB Helias

1598 ea B om

1600-1601 Creditisne B Creditis

1594 *De fide ad Petrum*, c. IVss, 47 (PL 40, 769ss)

1600 Io 10,16

1603 Gal 3,1

1582-1585 Cfr nota a les línies 1316ss.

1586-1592 El tema que la demostració de les veritats de fe produiria en tot cas ciència, no fe, es troba desenvolupat en l'obra d'Agostino Trionfo, justament en el capítol dedicat a criticar Ramon Llull; cfr *o. c.*, nº 25, 71-72.

[VII]

Septimus articulus: Quod doctrina Veteris Testamenti attribuitur Deo Patri, doctrina Novi Testamenti Dei Filio, sed doctrina Raimundi Lulli Deo Spiritui Sancto. 1605

I.- Audivistis?

L.- Audivimus.

I.- *Quid vobis videtur?*

L.- Et quid nobis videtur! Cuius est articulus iste? Estne Raimundi vel Petri? 1610

I.- Non inveni quod Raimundi, sed repperi quod Petri.

L.- Et si Petri, quid tibi?

I.- Multum mihi.

L.- Semper cum isto homine intendis contendere. 1615

I.- Quia semper intendit heresibus intendere, et pertinet ad me hereses refellere.

L.- Obsecramus, non dicamus hereses.

I.- Cogor dicere hereses, quia sunt hereses; nisi essent hereses, non dicerem esse illas hereses. 1620

L.- Heresis malum est verbum.

I.- Gravissimum, et ideo cavendum.

L.- Videamus quid habes contra dictum articulum tripartitum.

I.- Bene dixistis tripartitum; agit enim de doctrina Veteris Testamenti et de doctrina Novi Testamenti et de doctrina Raimundi. Vultis bene facere? 1625

L.- Placet nobis facere.

I.- Agamus ergo primo de primo et secundo de secundo, et tertio de tertio.

L.- Bene dicis, sed utinam bono animo. 1630

I.- Bono animo dico, nam veritatem inquiri. Inquiritis et vos?

L.- Inquirimus et nos.

1606 Deo *B om*

1620 esse *B om*

1621 est verbum *B* verbum est

1628 et secundo de secundo *B* et secundo articulo

1609 Mt 26,66

1604-1606 La divisió de la història humana en tres etapes formulada d'una manera tan escarida en el *Dialogus* pot tenir relacions amb el tex de l'*Expositio super Apocalypsi*, c. [Trinitatis vestigia in creaturis], ed. J. CARRERAS I ARTAU, Barcelona, I.E.C. 1971, 24-25.

- I.- Ergo simul stemus et inuenimus. Num placet quod dico?
 L.- Placet quod dicis.
- 1635 I.- Agamus ergo de primo.
 L.- Agamus.
 I.- Primum est quod doctrina Veteris Testamenti attribuitur Deo Patri; arestemus nos ibi.
 L.- Arestemus.
- 1640 I.- Intelligitis quid dicitur Vetus Testamentum?
 L.- Audiuimus, ut credimus, tamen bene nescimus, quod lex Moysi.
 I.- Multum generaliter loquimini.
 L.- Iam tibi diximus quod bene nescimus; dic nobis quid sit veri et
- 1645 credemus tibi.
 I.- Dicitis quod credetis mihi; audio quod non credo; expositionem huius verbi volo.
 L.- Et quare vis? Nobis non credis?
 I.- Non credo, et non inmerito. Sex articulos proposui vobis et mihi
- 1650 credere noluitis, immo super istis hereticastis. Quomodo nunc dicitis quod mihi credetis?
 L.- "*Distingue tempora et concordabis verba*". Ibi loquebaris nobis de doctrina Raimundi, hic autem de doctrina Veteris Testamenti. Quo ad doctrinam Raimundi non credimus tibi, quia semper adversaris
- 1655 illi. Quo ad doctrinam Veteris Testamenti bene credimus tibi. In illa non es nec discipulus, in ista es magister magnus; in illa nos sumus instructi bene, in ista male. Quare non mireris: tibi de doctrina Raimundi [non credimus] et credimus tibi de doctrina Veteris Testamenti.
- 1660 I.- *Nec estis calidi neque frigidi. Utinam essetis calidi vel frigidi*, ut non essetis evomendi! Quid ergo dicitis de isto primo?
 L.- Dicimus ut diximus; dic et credimus.

1645 credemus B credimus

1658 non credimus AB om

1652 VÍCTOR JOSÉ HERRERO LLORENTE, *Diccionario de expresiones y frases latinas*, Madrid, Gredos 1985, 113, nº 1866.

1660 Apoc 3,15

1652 Variant de la fórmula exacta: "*Distingue tempora et concordabis iura*".

1654-1655 *semper adversaris illi* Nota rigorosament històrica. La brutalitat de la resposta de l'inquisidor fa comprendre que aquesta crítica li fou adreçada de forma sistemàtica pels lul·listes.

I.- Ergo audite et intelligite quid est Vetus Testamentum, quod est istius prime partis articuli fundamentum: Vetus Testamentum dicitur quinque libri Moysi, *libri regum* quatuor, libri *prophetales*, libri *sapientiales*, liber *psalmorum*, libri *Machabeorum* et omnes generaliter qui in prima parte Biblie continentur, scilicet, a libro *Genesis* inclusive usque ad librum *Matthaei* evangeliste exclusive. Creditis ita esse?

L.- Credimus ita esse. 1670

I.- Quid creditis de isto Antiquo Testamento?

L.- Et quid credemus de illo?

I.- Creditis quod sit a Deo et eius doctrina revelata ab illo?

L.- Quid dicis nobis credendum?

I.- Sed quid videtur vobis credendum? 1675

L.- Nisi fallamur, quod est a Deo totum revelatum.

I.- Bene creditis; sed quod argumentum habetis?

L.- Habemus argumentum et nobis fortissimum: quia Moyses non fuit tempore mundi creationis, nec fuit tempore diluvii inundationis, nec sanctorum patrum generationis eorumque varie actionis, nec fuit tempore Filii Dei missionis, nec fuit tempore Iherusalem subversionis; et tamen, ut audivimus et legimus, de hiis scripsit omnibus. Et etiam scripta sua approbat esse vera, ut audivimus, que Moyses predicere non potuit, nisi sibi a Deo revelatum fuerit, ut propheta sit nedum de preterito, sed etiam de futuro. Si bene dicimus, accipe; si male, corrige. 1680 1685

I.- Multum bene dicitis. Utinam in aliis sic bene diceretis, quod non fecistis et credo quod nec facietis!

L.- Semper pungis.

I.- Non semper pungo, quia nunc ungo, nam dico quod bene nunc dicitis. 1690

L.- Adhuc pungis, nam "nunc" addis, ac si alias male dixerimus et non semper bene dixerimus.

I.- Et pungo et ungo et ungo et pungo; ungo de presenti isto, sed pungo de preterito et futuro. Dico quod nunc bene dicitis, dico quod male in multis dixistis, dico quod credo quod adhuc male dicetis. 1695

L.- Et unde credis?

I.- Ex verbo malo quod paulo ante dixistis, scilicet, quod de doctrina Raimundi non crederetis mihi.

L.- Verum diximus tibi. 1700

1699 crederetis B creditis

I.- Quid de aliis libris qui continentur in Veteri Testamento? Creditis quod sint a Deo?

L.- Credimus, sicut de Moysi libris diximus: omnes enim illos libros ab Ecclesia fore aprobatos audivimus.

1705 I.- Et nunc etiam bene dicitis.

L.- Etiam adhuc pungis, qui “nunc” etiam addis.

I.- Et pungo et ungo, *veritatem dico* et adulari nescio. Adhuc a vobis quero: Si Vetus Testamentum est a Deo, ut dicitis et bene dicitis, num est a Deo Patre solo? Quia dicitur in articulo quod doctrina Veteris
1710 Testamenti attribuitur Deo Patri; vel est pariter a Deo Patre, Filio et Spiritu Sancto? Quid ad hoc dicitis?

L.- Dicimus quod ignoramus, quare a te edoceri postulamus; nam, ut diximus tibi, in hoc credemus quod de Testamento Veteri a te audiemus.

1715 I.- *Adhuc modicum lumen in vobis est*; in hoc mihi creditis, sed de doctrina Raimundi non creditis.

L.- Etiam verum dicis; informa nos de isto et non cures de illo.

I.- Audite ergo: Sancte Trinitatis opera que sunt ad extra utique sunt indivisa et toti Trinitati communia, ut est creare, gubernare, iustificare et similia Dei ad extra opera. Revelare autem hominibus et sanctis prophetis divina mysteria eiusque secreta presentia, preterita
1720 vel futura sunt Dei ad extra opera. Unde sicut Deus Pater non solus mundum creavit, sed et Filius et Spiritus Sanctus, et sic tota Trinitas beata, sic et doctrina Veteris Testamenti non solum revelavit Deus
1725 Pater, sed et Filius et Spiritus Sanctus, et sic Deus qui est Trinitas. Creditis ita esse?

L.- Credimus ita esse, nam in hoc confidimus de te.

I.- Non plene, ergo, de me ut dicam vobis semper verum confiditis, nam “in hoc” addidistis.

1730 L.- Verum dicis; diximus et dicimus.

I.- Quero adhuc et a vobis aliam questionem iuxta articuli assertionem. Sequitur in articulo quod doctrina Veteris Testamenti attribuitur Deo Patri. Quid dicitis de ista attributione? Num credetis etiam in hoc mihi?

1735 L.- Et nonne istud est verbum Petri?

I.- Utique Petri.

1707 Io 8,45-46; 16,7

1715 Io 12,35

L.- Ergo non credemus in hoc tibi, sed sibi. Tu enim semper adversaris ei; et plus de eo confidimus quam de te confidimus. Quod ergo doctrina Veteris Testamenti attribuat Deo Patri nos credimus, quia sic a Petro audivimus, cui fidem prestamus. 1740

I.- Quare dicitis Veteris Testamenti doctrinam Deo Patri attributam?

L.- Nescimus respondere causam, sed ideo sic esse credimus, quia sic dicere Petrum audivimus.

I.- Audite et addiscite: Sacra Scriptura attribuit Deo Patri potentiam, Deo Filio sapientiam, et Deo Spiritui Sancto clementiam, et hoc ad tollendum a cordibus hominum quosdam defectus credere esse in divinis qui sunt in humanis, quod vobis longum esset retexere; et ex hoc opera divina que concernunt potentiam attribuit Sacra Scriptura Deo Patri, ut creare. Que concernunt sapientiam Deo Filio, ut gubernare. Que concernunt clementiam Spiritui Sancto, ut iustificare. Quamvis in re hec opera sint communia toti Trinitati. In Veteri autem Testamento agitur de istis et de illis, nam agitur qualiter Deus sua potentia celum et terram creavit, sua sapientia adornavit et gubernavit, et sua clementia filios Israel a servitute egiptiaca liberavit, leges contulit et iustificavit; et de hiis multipliciter. Quare doctrina Veteris Testamenti toti attribuitur Trinitati et non tota Deo solo Patri. Creditis sic esse? 1745 1750 1755

L.- Credimus Petrum verum dixisse.

I.- *O insensati! Quis vos fascinavit non credere veritati?* De primo egimus, de secundo agamus. Vultis ita esse? 1760

L.- Volumus.

I.- Secundum est quod doctrina novi Testamenti attribuitur Dei Filio; stemus ibi.

L.- Stemus.

1765

I.- Novistis quid dicitur Novum Testamentum?

1760 Gal 3,1

1745-1755 Eimeric no ataca la visió pròpiament joaquimita de la història, segons la qual el Nou Testament esdevé una segona *lletra* en concordància amb la primera, el Vell Testament (cfr. Henry MOTTU, *La manifestation de l'Esprit selon Joachim de Fiore*, Neuchâtel 1977, 42); i transformada la segona lletra per una interpretació "Espiritual", tots els misteris de la fe quedarien aleshores patents (cfr. Joaquim de FIORE, *Psalterium decem chordarum*, Venècia 1527, f. 275; *Tractatus super quatuor evangelia*, ed. BUONAIUTTI, Roma 1930, 71-72). Eimeric redueix l'afirmació dels lul·listes a la qüestió que en teologia trinitària s'anomena de l'*apropiació*; cfr. TOMÀS D'AQUINO, *Summa Theologica* I, q. 39, a. 8, in c.

L.- Quod liber *evangeliorum*.

I.- Imperfecte respondetis. Addatis *epistolarum*, *Actus Apostolorum* et *Apocalypsis*, et sic habetis totum Novum Testamentum. Creditis
1770 mihi?

L.- Credimus in hoc tibi.

I.- "In hoc" dicitis.

L.- "In hoc" dicimus, quia non in omnibus, ut tibi diximus et
adhuc dicimus; nam si loquaris de Veteri et Novo Testamento credi-
1775 mus tibi, si autem de Raimundi dogmate sancto non credimus tibi,
quia semper adversaris ei.

I.- Quid de Testamento Novo creditis?

L.- Quid nobis credendum dixeris.

I.- Creditis mihi?

1780 L.- Credimus in hoc tibi.

I.- Mihi ergo simpliciter non creditis?

L.- Verum dicis.

I.- Creditis totum Novum Testamentum a Deo fore revelatum?

L.- Nisi fallamur, credimus esse verum.

1785 I.- Bene dicitis. Sed unde argumentum ad istud credendum sumi-
tis?

L.- Argumentum sumimus quia homines qui illud ediderunt inpe-
ritos, illiteratos, piscatores, rudes alias et incios ante fuisse conspici-
mus; et unde habuissent, nisi a Deo habuissent?

1790 I.- Verum etiam et nunc dicitis.

L.- Quare dicis "et nunc"?

I.- Dico, quia non semper verum dicitis, sed sepe falsum et hereti-
catis.

L.- Pungere non desinis.

1795 I.- Facio, et merito, quia reducere vos cupio, sed nequeo. Quid
dicitis de istius Novi Testamenti doctrina? Num, ut dicitur in articu-
lo, attribuitur Dei Filio?

L.- Credimus quod, sicut Antiquum Testamentum est a Deo, hoc
est, tota sancta Trinitate sanctis patribus revelatum, ut audivimus a
1800 te, sic credimus quod Novum etiam Testamentum est a Deo, hoc est,
sancta Trinitate sanctis evangelistis et apostolis inspiratum; et hoc
credimus propter verba que dixisti nobis paulo ante.

I.- Bene dicitis, sed ad propositum non dicitis; interrogati inquam
estis si creditis quod Testamentum Novum attribuitur Dei Filio, ut
1805 ponitur in articulo. Quid ad hec respondetis?

_____
_____
_____

L.- Respondemus quod ita esse credimus.

I.- Et quare sic esse creditis?

L.- Credimus, quia hoc esse Petri dictum a te audivimus.

I.- Habetis aliud argumentum?

L.- Nullum, sed istud est validissimum. 1810

I.- Ego bene scio quod in Novo Testamento multum agitur de Dei Filio humanato eiusque doctrinis, scientiis et gestis miris, sed a vobis quero si eorum, de quibus agitur in Novo Testamento, quedam concernunt Dei potentiam, quedam Dei sapientiam, quedam Dei clementiam. Nam mortuos suscitare concernit Dei potentiam, leprosos sanare Dei sapientiam, impios iustificare Dei clementiam, et de hiis omnibus agitur et similibus in novo Testamento; quare doctrina novi Testamenti tota attribuitur sancte et individue Trinitati. Creditis ita esse? 1815

L.- Credimus Petrum verum dixisse.

I.- *O insensati! Quis vos fascinavit non credere veritati?* De primo et secundo diximus, dicamus de tertio; consentitis ita fieri? 1820

L.- Consentimus.

I.- Tertium est quod doctrina Raimundi Lulli attribuitur Sancto Spiritui, et hic est totum pondus belli. Quid dicitis ad istum articulum? 1825

L.- «Firmiter credimus et simpliciter confitemur» ipsum esse verum, sanctum et catholicum.

I.- Et firmatis vos sic vestrum animum propter predictum Petrum, quia est eius dictum?

L.- Nedum solum, sed et quia est Raimundi dictum; hoc enim dicit Raimundus qui revelavit et scripsit, quod doctrinam suam habuit non studio, non magistro, sed a Christo, et si a Christo, bene et a Spiritu Sancto, hoc etiam dixit dictus Petrus, precipuus Raimundi discipulus. *In ore autem duorum testium* et maxime talium *stat omne verbum*. 1830
1835

I.- Et non ostendi vobis supra efficaci argumento quod Raimundus doctrinam suam non habuit a Christo sed a diabolo?

L.- Mentiris plane, quia non ostendisti, nec ostendere potuisti. Habuit a Christo, habuit et a Spiritu Sancto; quare doctrina Raimundi merito attribuitur Sancto Spiritui. 1840

1828 vos sic B sic vos

1820 Gal 3,1 1826 *Directorium*, 3a.
1834-1835 Deut 19,15; Mt 18,16; 2 Cor 13,1

1830ss *revelavit* Sigui el mot dels lul·listes, siguiu intencionat d'Eimeric, el Ramon Llull del diàleg és descrit com un autèntic profeta.

I.- Ostendi, sed vos non subicimini rationi, sed voluntati. Interrogo et unam questionem: Num in doctrina insana Raimundi agitur sic de Dei clementia quod non de Dei potentia et sapientia? Nonne agit interdum de mundi creatione, interdum de mundi gubernatione et
1845 interdum de hominis iustificare? Quid dicitis vos?

L.- Et quid dicis tu?

I.- Dico quod «firmissime tenere debetis et nullatenus dubitare» quod doctrina Raimundi est doctrina diaboli et non Christi neque Spiritus Sancti. Creditis ita esse?

1850 L.- Citius possent saxa emolliri et ferrum in plumbum converti quam noster animus a veritate huiusmodi revocari. Quare respondemus quod non credimus, ut dicis, ita esse.

I.- *O insensati! Quis vos fascinavit non credere veritati?*

[VIII]

Octavus articulus: Quod doctrina Raimundi Lull non potest haberi
1855 nec per studium neque per magistrum, sed tantum per Spiritus Sancti revelationem.

I.- Intellexistis?

L.- Intelleximus.

I.- Quid dicitis ad articulum?

1860 L.- Dicimus inter nos esse commune dictum.

I.- Scio quod sepe audivi a multis ex vobis istum articulum, et scio inter vos esse valde publicatum. Et num creditis ita esse?

L.- Credimus.

I.- Fatue creditis.

1865 L.- *Tu dicis.*

I.- Dicite quod argumentum habetis. None contrarium ad oculum videtis?

L.- Non videmus.

I.- Nonne videtis quod nonnulli habent per studium et magis-
1870 trum?

L.- Non credimus verum.

1846 iustificare B iustificatione

1868 videmus B vidimus

1847 *De fide ad Petrum*, c. IVss, 47 (PL 40, 769ss) 1853 Gal 3,1

1865 Mt 27,11; Mc 15,2; Lc 23,3; Io 18,37

1841 *non subicimini rationi, sed voluntati* Expressió d'Agostino TRIONFO, *o. c.*, n° 1, 54.

I.- Et cur Petrus Rosselli, magister vester precipuus, in villa Alcoi scolas erexit, multos sibi discipulos adunavit, quibus istam doctrinam palam et publice legit? Nonne in civitate valentina viris et mulieribus, non sunt tres anni, per rectorem de Madrona et quemdam alium 1875 legebatur publice istud dogma? Ad quid legebatur, si per magistri lectionem non habebatur?

L.- Validum contra nos profers argumentum.

I.- Scio, et vere scio, quod et legentes et audientes et magistri et eorum discipuli habent illius prave doctrine libros, student in illis et 1880 legunt eos. Cur in illis student, si nihil in studio proficiunt? Et cur audiunt, si a magistro nihil recipiunt? Respondeatis, si valetis.

L.- Gravia argumenta contra nos producis; quasi nobis concludis.

I.- Non dicatis "quasi", quia vere conclusi estis sine "quasi".

L.- Ita in apparenti, sed non in existenti. Homines vident nos stu- 1885 dere, vident nos audire, sic ut eis appareat quod nos proficiamus, sed non facimus, sed a Deo scientiam illam speramus et habemus. Et sic aliud pretendimus et aliud intendimus; pretendimus nos habere a magistro et studio, et habemus a Spiritu Sancto.

I.- Ergo pharisei et hypocrite et ficti homines et deceptores estis, 1890 mundum decipitis. Cur sic agitis? Quem finem intenditis? Presertim postquam publicatis quod non studio neque magistro, sed a Spiritu Sancto habetis.

L.- Non fatemur, nisi quando cogimur, ut quando tecum loqui- 1895 mur.

I.- Et quare quando mecum?

L.- Ad hoc ut conveniamus tecum et stes nobiscum.

I.- Creditis quod credam vobis? Non credo vobis.

L.- De quo non credis nobis?

I.- Non vobis credo quod habeatis a Spiritu Sancto, quia vestra 1900 merita non apparent multa. Et quia Raimundi hec doctrina utique falsa, heretica et insana, quomodo ergo daretur vobis a Spiritu Sancto? Estne dator Spiritus Sanctus heresum et errorum? Absit! Si aliquid istius insane doctrine habetis, profecto laboris studio et magistri elo- 1905 quio et non a Spiritu Sancto habetis.

L.- Multum nos angis.

1874 valentina B Valencia

1872-1877 Cfr supra, p. 24 i nota 50. A remarcar que a València els professors de lul·lisme tenen dones com a oients (beguines?).

I.- Ita si intellectum habetis, sed, si habetis, non ostenditis; immo, ut videtur, caretis; insana enim profertis.

L.- Quare "insana" dicis? Pungere non desistis. Que sunt illa insana?
1910 na?

I.- Nonne estis bene insani quod dicatis hanc insanam doctrinam non posse studio haberi, sed tantum revelatione Spiritus Sancti?

L.- Et unde contrarium nosti?

I.- Novi experimentoque comperi, quod ego ipse in libris Raimundi
1915 di efficaciter legi, diligenter discurre, ultra triginta volumina cum magna diligentia transcurri et clare intellexi, et multa insana et multa sana ibi esse comperi.

L.- Multum placet quod dicis, contra te dicis.

I.- Et quid dico quod et contra me dico?

L.- Etenim dixisti quod multa sana in libris Raimundi invenis-
1920 ti.

I.- Si dixi, quia dixi, verum dixi quod in libris Raymundi multa sana et multa insana repperi. Comperi enim in illis multa catholica et multa hereticalia; non est enim aliqua doctrina que quantumcumque
1925 mala inmixta non habeat aliqua bona, nec quantumcumque hereticalis et erronea que non contineat in se aliqua catholica atque vera. Quis est ille mendax homo qui numquam proferat verum, sed semper falsum? Etiam demones clamabant Dominum Ihesum Nazarenum fore Christum in lege promissum. Quis est ille hereticus tam
1930 insanus qui nunquam scripserit seu posuerit nisi heresim atque falsum? Non Arrius, non Sabellius, non Valentinus, non Fontinus nec quicumque alius; omnes enim vera et falsa, catholica et hereticalia pariter miscuerunt et ita multos homines deceperunt, eis que ex hoc crediderunt.

L.- Multum bene dicis, si tamen verum dicis.

I.- Verum dico in hoc quod dico: quod non est aliqua doctrina quantumcumque prava que non permixta habeat aliqua bona. Verum etiam dico in hoc quod dico: quod in doctrina Raimundi hereticalia et catholica sunt permixta.

1930 posuerit A posuserit

1928-1929 Cf Mc 3, 11-12; Lc 4,41

1915 *triginta* En la literatura fins ara coneguda d'Eimeric sempre es parla de vint volums. Aquest text és un hàpax, i caldrà retenir-lo.

1936-1937 La idea és gairebé calcada d'Agostino TRIONFO, *o. c.*, nº 17, 65.

L.- Non dicis verum quod hereticalia sint in ea, sed tantum catho- 1940
lica.

I.- Etiam dico verum et per papam Gregorium difinitum, ut
sepius est deductum.

L.- Non credimus esse verum; scimus Gregorium fuisse deceptum,
ut alias est tibi dictum. Quare sic totiens deducis ad medium? Tene 1945
silentium!

I.- Ideo frequentor ducere ad medium, quia cupio vos illud credere
esse verum.

L.- Mirum in modum si ita est, quia non est. Sed posito et non
concesso quod in libris Raimundi sint aliqua falsa et multa vera, quid 1950
ex hoc sic damnas Raimundum? Quare etiam non damnas Grego-
rium, Augustinum, Hieronymum et multos sanctos doctores alios,
qui inter multa que dixerunt vera aliqua posuerunt falsa?

I.- Si in libris predictorum aliqua pauca forsant continentur que
communiter non tenentur, illa de certo non sunt contra fidem, etiam 1955
si sunt contra communem multorum opinionem. Raimundus autem
magister vester nedum posuit multa contra communem omnium
opinionem, immo et plura contra fidem, contra catholicam veritatem,
utpote hereticalia manifeste; quare non est equa via huius et illorum.

L.- Dic et ultra: et si ita est de doctoribus sanctis latinis, quid mihi 1960
dicis de doctoribus grecis? Nonne sanctus Thomas condidit tractatum
quem intitulavit *Contra errores grecorum*, respondendo eorum articulis
ad mandatum Urbani quarti? Quid dicis ibi?

I.- Verum dixistis, nescio unde habuistis. Nonnulli enim grecorum
sanctorum doctorum, ut pote Chrysostomus, Athanasius, Basilium et 1965
alii quidam, quosdam articulos, licet paucos, posuerunt, qui, etsi non
erant contra fidem clare, in auribus tamen multorum videbantur male

---

1957-1958 communem ... contra *B om*

1940-1948 Exemple perfecte del diàleg de sords que s'entaulà entre l'inquisi-
dor i els lul·listes.

1961-1963 L'any 1880 P. Anton. UCELLI, va identificar en un anònim *Liber de
fide Trinitatis*, conservat al ms. Vat. lat. 808, ff. 47ra-65va, el "libellus" que Urbà
IV va enviar a sant Tomàs, tal com recorda aquí Eimeric: cfr *S. Thomae Aquinatis ...
In Isaiam prophetam | In tres psalmos David ... expositiones. Accedit anonymi liber de fide
ss. Trinitatis a sancto Thoma examinatus in opusculo contra errores Graecorum, una cum
ipso opusculo et altero contra Graecos, Armenos et Saracenos ... cura et studio P. A. UCE-
LLI, Romae ex typographia polyglota S. C. de Propaganda Fide 1880.*

1964-1974 Cfr SANCTI THOMAE DE AQUINO, *Opera Omnia*, t. XL, pars A, *Con-
tra Errores Graecorum. Appendix Liber de fide Trinitatis*, Romae 1967, A71, A105.

sonare; propter quod Urbanus antelatus misit illos ad sanctum Thomam ut super illis diceret intentionem suam. Sanctus autem Thomas
 1970 illos exposuit et ad Urbanum respondit: Quod attendendo illorum doctorum maximam sanctitatem, luculentam in eorum dictis alias veritatem, et Ecclesie consecutam ex doctrina eorum multam utilitatem, videbatur ei quod dicti articuli non essent condemnandi, sed pie exponendi et sic factum est. Raimundus autem iste videtur nedum
 1975 posuit articulos male sonantes, immo clare plurimos erroneos et hereticales; nec habetur quod ipse in persona, prout illi, meruit vita sancta minusque Ecclesie utili doctrina. Quem, inquam, habet vel habuit fructum Ecclesia de Raimundi doctrina? Nullum, nisi pravum; trahit enim et traxit multos simplices ad errores, de quorum numero vos
 1980 estis qui loquimini, ut loquatur in vobis non Spiritus Sanctus, sed spiritus ille malus qui fuit *spiritus mendax in ore omnium prophetarum*; quare non equa sententia Raimundi et illorum.

L.- Illos defendis et nos pungis, sed iuxta consuetudinem tuam agis. Adhuc deducimus contra te: Nonne Origines posuit multas
 1985 hereses manifeste? Quid dicis ad hoc?

I.- Dico vos dicere verum.

L.- Et tamen Ecclesia suscipit opera sua et *Homilie* sue leguntur publice in Ecclesia. Quare ergo non condemnas Originem sicut condemnas Raimundum nostrum doctorem?

1990 I.- Condemno etiam Originem in quibus hereticavit, commendo Originem in quibus luculenter aliqua evangelia declaravit; in quibus

---

1970 attendendo B attento

1987 Homilie AB [h]omelie 1988 quare ergo B Ergo quare

1981 1 Reg 22,22; 2 Par 18,21

1991-1992 Cfr CASSIODORUS, *De institutione divinarum litterarum*, c. 1 (PL 70, 1112A); MANEGOLD, *In psalmum LIV* (PL 93, 768D); F. D'HARVENGT, *Epistola XXIII* (PL 203, 172A); A. MILIOLUS, *L. de temporibus*, c. 17 (*Monumenta Germaniae Historica, Scriptores* 31, 382).

1972-1973 *Ecclesie ... utilitatem* Expressió d'Agostino TRIONFO, *o. c.*, n° 11, 62.

1977 *utili doctrina* Cfr nota anterior.

1981 El text de 1 Reg 22,22 i 2 Par 18,21 també és present en Agostino TRIONFO, *o. c.*, n° 10, 61.

1987-1988 Orígenes desapareix del breviari en temps de sant Pius V, que en excloure els autors no canonitzats; Cfr Henri de LUBAC, *Exégèse médiévale*, Première partie, I, Paris, Aubier Montaigne 1959, 244, nota 6.

1991-1992 *in quibus male, nemo peius; in quibus bene, nemo melius* Mot atribuït a sant Jeroni i reprès per CASSIODOR, *De institutione divinarum litterarum*, c. 1. (PL

male, nemo peius; in quibus bene, nemo melius. Sanctus enim Hieronimus Originis opuscula diligenter examinavit, zizaniam a tritico separavit, queque vera elegit Ecclesie obtulit, electa Ecclesia approbavit et reiecta a Hieronymo reprobavit.

1995

L.- Et quare de libris Raimundi magistri nostri sic non fit?

I.- Quia fiendum non existit.

L.- Et quare non?

I.- Origines, etsi hereses posuit, mirabiliter bene in aliis se habuit, et, quia ita bene, heresibus reiectis, residuum Ecclesia retinuit; immo 2000
vix credi potest quod homo qui tam catholice et tam excellenter loquutus in aliis fuit, quod tales et tam grandes hereses evomuerit. Propter quod a nonnullis creditur quod alius Origines iste qui bene dixit et alius ille qui male dixit fuerit; et, si unus et idem de quo agitur fuerit, quod emulus hereses in dictis suis post illius mortem seminaverit. Raimundus autem iste, etsi aliqua catholica posuit, inutiliter 2005
posuit, quia sub verbis variis, peregrinis et inusitatis posuit, ita ut nullus ex hiis Ecclesie fructus insit.

L.- Quid dicis de magistro Petro Lombardi, in cuius *Libro Sententiarum* multa continentur que non tenentur, et tamen manet liber in 2010
sui robore, firmitate et virtute?

I.- Liber ille est multum utilis Ecclesie, super quem scripserunt et questiones formarunt magni magistri sacre theologie; et si aliqua, licet

---

1992-1993 Hieronimus B Gregorius 1993 Zizaniam AB zizannia 1994 separavit B
seperavit

2012 multum A multis

LXX, 1112A); MANEGOLD, *In psalmum LIV*, PL XCIII, 768D); F. DE HARVENGT, *Epistola 23* (PL CCIII, 172A); Alberti MILIOLI *Liber de temporibus et aetatibus et cronica imperatorum*, ed. O. HOLDER-EGGER dins *Monumenta Germaniae Historica, Scriptorum tomus XXXI*, Hannoverae 1903, 382.

1992-1994 Cfr sant JERONI, *Epistola LXI*, 2; PL 22, 603; *Epistola LXXXIV*, 7; PL 22, 749. “Ante annos circiter decem, sanctus vir Pammachius ad me cuiusdam schedulas misit, quae Originis περὶ ἀρχῶν interpretata volumina contineret, immo vitata: hoc magnopere postulans, ut Graecam veritatem latina servaret translatio, et in utramque partem, seu bene seu male dixisset ille qui scripsit, absque interpretis patrocinio, Romana lingua cognosceret”: *Ep. CXXIV*; PL 22, 1060.

1993-1995 Pels errors d’Orígenes recollits per sant Jeroni, cfr PL 23, 435-436; PL 22, 1059-1072; 1065-1066; 23, 428,3.

2003-2006 Aquesta opinió que Eimeric cita tot passant, ja havia estat refutada per sant Jeroni: cfr *Epistola LXXXIV* 7, 10; PL 22, 749, 751.

2012 *utilis Ecclesie* Cfr nota a les línies 1972-1973.

2015 pauca, posuerit que non tenentur, tamen, nisi forsán unum vel duo, non tangunt fidem. Raimundus autem vester si scripsit multa et varia volumina, scripsit in quibus multipliciter hereticavit, immo solum in viginti voluminibus hereses ducentas inseruit, ut Gregorius censuit; et alias eius doctrina nullum fructum Ecclesie protulit nec profert, neque mirum: quia illi Raimundo a demone fuit data, previis certis ceremoniis atque pactis, ut est artis pariter atque moris; quare comparare non debetis libros Raimundi heresum *Libro* Petri Lombardi *Sententiarum*.

L.- Semper excusationes reperies et ad nostrum intentum non pervenies.

I.- Causa est quia sequimini voluntatem et nullatenus rationem; 2025 subiciamini rationi et non conqueremini.

L.- Placet quod dicitis; ergo audi et habebis quod queris: Tu, qui inquisitor diceris et existis, vitare hereses cupis, ut pretendis. Accipe quod consulimus et obtinebis; recurre unum Raimundi diligenter librum et, si reperias aliquem hereticalem articulum, retine et nota 2030 illum; et sic alium et alium, quousque purgaveris totum librum et habebis totum catholicum. Fac idem de omnibus aliis et habebis catholicos omnes Raimundi libros, quod queris.

I.- Rem difficilem et inutilem postulastis.

L.- Cur difficilem et inutilem? Quare difficilem?

2035 I.- Difficilem, propter librorum multitudinem; non enim edidit librum unum tantum, sed dicitur communiter quod ultra centum. Et quis et unde congregabit tantam copiam librorum hinc inde dispersorum? Apud quem reperientur omnes, ut habeantur omnes? Papa Gregorius mandavit et mandatum publicari fecit per ecclesias cathedrales 2040 Cathalonie omnes quod ad Romanam curiam deducantur omnes, et

---

2020 comparare B comperare

2025 conqueremini B conquerimini

2020 *pacta* Cfr Agostino TRIONFO, *o. c.*, nº 64, 97.

2024-2043 De l'any 1311 hi ha un primer catàleg de cent vint-i-quatre títols d'obres lul·lianes, que per ventura seria un catàleg de la col·lecció lul·liana de la cartoxa de Vauvert, de París, amb notes de mà de Tomàs le Myésier. Hi ha, a més, una altra llista de trenta-tres llibres, escrita per le Myésier: cfr J. N. HILLGARTH, *Ramon Llull i el naixement del lul·lisme*, Curial Edicions Catalanes -PAM 1988, 228. El que aquí afirma Eimeric és la primera notícia bibliogràfica lul·liana d'un autor del país, per desgràcia del tot genèrica. És probable que, en dir *Cathalonia*, Eimeric torni a pensar en la part catalana de la Corona d'Aragó. Com també és evident que Eimeric sabia que a París i a d'altres bandes -Gènova, Mallorca?- hi havia dipòsits de l'obra lul·liana.

tamen non sunt deducti nisi pauci; et de Parisius et aliis partibus mundi nulli. Etenim a tenentibus et diligentibus celantur et absconduntur, et tamen excommunicationis sententia involvuntur. Papa Gregorius et papa alius, ut recitat Innocentius, mandaverunt librum *Talmuth* iudeorum ubique comburi, eo quod in eo multe hereses continentur, et tamen nunquam potuerunt obtinere, sed manet hodie publicatus inter omnes iudeos in dedecus Ecclesie. Si duo Romani pontifices successive ad hoc laborarunt et nihil impetrarunt, et hoc de unico libro, quomodo fiet de centum? Non video modum. 2045

L.- Habeantur qui poterunt haberi. 2050

I.- Non datis remedium egritudini; remanebunt quamplurimi.

L.- Habeantur decem vel viginti; corrigantur illi.

I.- Adhuc res est difficilis et inutilis.

L.- Quomodo difficilis?

I.- Non propter librorum multitudinem, quia sicut ego habui 2055 viginti, quos ad curiam deduxi, sic poterunt haberi et viginti, triginta et quinquaginta; sed propter discurrendi libros gravem laborem. Quis enim erit ille qui velit tantum laborem assumere et qua ratione? Perquirite illum, ubi invenietis eum?

L.- Bene presumimus quod nisi tu assumpseris onus, non invenietur alius. 2060

I.- Nec ego assumerem solus, sed vellem quod esset mecum unus alius, et melius si tertius; quia *in ore duorum vel trium testium stat omne verbum*; ego enim solus semper haberer suspectus, et iterum quia testis unus testis nullus. 2065

L.- Si tu multum tractare volueris, obtinebis, et duos alios tecum habebis.

I.- Quis coget illos? Dicatis, non invenietis eos. Sed posito et non concesso quod simus tres qui purgemus libros viginti vel plures, que utilitas in utrisque? Num purgatis illis viginti purgabuntur omnes 2070 similes viginti hinc inde dispersi? Nonne Gregorius viginti examinavit, purgavit et condemnavit, immo ignibus tradidit, et nonne alii et alii viginti consimiles et de eadem materia remanserunt, quibus hodie

---

2084 non tamen ... eos *B om*

2044 ss INNOCENTIUS IV, *In quinque libros Decretalium*, Venècia 1578, f. 176 d; cfr *Decretal.* III, XXXIV, c. 8 (FRIEDBERG II, 593-594) 2063-2064 Deut 19,15; Mt 18,16; 2 Cor 13,1

2072 *ignibus tradidit* Eimeric és l'únic testimoni d'aquest acte.

vos creditis et tenetis? Si libri Raimundi non essent copiat, sed starent tantum originalia, possent purgari et sic purgata esset tota illius doctrina; sed quia tantum sunt copiat et per diversas orbis partes dispersi non possunt purgari. Quare non restat nisi remedium domini Gregorii, qui omnes illius Raimundi libros mandavit per censuram ecclesiasticam interdicti.

2075
2080 L.- Rationabiliter videris loqui. Adhuc exponemus tibi alium modum; audi illum.

I.- Audio.

L.- Augustinus condidit multos libros, examinavit post illos et purgavit eos, non tamen abrasit nec inmutavit eos, sed condidit quendam alium librum in quo omnia non bene dicta coniunxit, quem *Librum Retractationum* appellavit. *Vade et tu fac similiter*: de omnibus libris Raimundi abstrahe pretiosum a vili estimatione tui et fac unum librum retractationum vel correctorium, et totum residuum tunc apparebit bonum et sanum.

2090 I.- Ut supra dixi, et hic dico: rem difficilem et inutilem postulastis, et causis quibus dixi. Qui erunt homines qui omnes libros Raimundi in tanta multitudine congregabunt, qui examinabunt, cuius auctoritate sententiabunt et qua ratione ad tantum laborem trahi poterunt, non videtur. Quodsi fecerint, quid valebit? Num quilibet lullista dictum
2095 librum semper habebit? Num illi fidem dabit? Non; si non creditis Gregorio romano pontifici, quomodo credetis mihi vel alteri?

L.- Fortiter arguis, sed tu bene scis quod nos hic loquimur posito sed non concesso; non enim concedimus quod doctrina Raimundi contineat heresim nec errorem, sed loquebamur iuxta tuam et multorum mentem, nam credimus quod habuit per Christi vel Spiritus Sancti revelationem.

I.- «Firmiter tenete et nullatenus dubitetis» quod nec ipse nec vos habetis per Spiritus Sancti revelationem. Creditis ita esse?

L.- Non credimus ita esse.

2105 I.- *O insensati! Quis vos fascinavit non credere veritati?*

2085 Lc 10,37   2102 *De fide ad Petrum*, c. IVss, 47 (PL 40, 769ss)   2105 Gal 3,1

2074 *tenetis* L'inquisidor és conscient que hom es resisteix a desprendre's dels llibres lul·lians; i si l'haguéssim de creure a ell, n'hi hauria molts.

2077-2079 J. VINCKE, *a. c.*, 403, es pregunta si la butlla *Conservationi puritatis* és pròpiament la butlla on es condemna Llull, o si només és una butlla on es disposa que siguin recollits els llibres de Llull i enviats a la Cúria, cas en el qual la condemna només s'hauria esmentat de passada.

[IX]

Nonus articulus: Quod doctrina Raimundi Lulli sic ab eius sectatoribus per Spiritus Sancti revelationem habetur, quod in brevi tempore, quia in triginta, quadraginta, quinquaginta, vel sexaginta horis habetur.

- I.- Consideratis articulum? 2110
 L.- Consideramus articulum.
 I.- Quid dicitis ad illum?
 L.- Dicimus quod inter nos est ita, esse commune dictum.
 I.- Scio quod multos ex vobis audivi affirmare articulum illum.
 L.- Verum dicis. Quod sic esse, multi tibi diximus et adhuc dici- 2115
 mus.
 I.- Creditis ita esse?
 L.- Credimus ita esse.
 I.- Unde sumitis argumentum?
 L.- Quia videmus in nobis per effectum. 2120
 I.- Si ita est, magnum est argumentum; sed non credo esse verum.
 L.- Si non credis ita esse verum, non est minus verum.
 I.- Magister vester Raimundus habuit infra tantum tempus?
 L.- Infra quantum tempus nescimus, sed quod habuit Christi reve-
 latione illud scimus. 2125
 I.- Mirum est quod sciatis de revelatione et ignoretis de tempore.
 L.- Revelationem scimus quia in libro eius *De planctu* legimus, de
 tempore autem non legimus.
 I.- Et num de tempore audistis?
 L.- Audivimus quod habuit in quadraginta diebus. 2130
 I.- Audivistis et audivi. Et si ipse magister vester habuit revelatio-
 ne in quadraginta diebus, quomodo vos habetis in quadraginta horis,
 quod est tempus minus? *Non est discipulus supra magistrum, neque apos-
 tolus maior eo qui misit illum.* Quid ac hoc dicitis?

2123 credis B creditis

2129 num B unde

2133-2134 Mt 10,24; Io 13,16

2130 *Quadraginta* Atès el prestigi bíblic dels quaranta dies de dejuni de Jesucrist, és probable que l'afirmació dels lul·listes sigui un element de la llegenda hagiogràfica que farien circular els lul·listes i que Eimeric hauria pogut recollir d'ells.

- 2135 L.- Non est mirum, quia non habemus in tanta perfectione sicut ille habuit; dogma suum habuit plus et nos minus et ipse per tempus plus et nos per tempus minus. Quid ergo miraris de hiis que dicimus?
- I.- Dicatis ulterius: Ipse habuit in quodam monte, ut asserit ille, in
- 2140 quo fuit quadraginta diebus. Num et vos in monte habetis? Montem conscenditis ut habeatis?
- L.- Non cures, hoc nescies.
- I.- Quare non dicitis?
- L.- Ex certis causis.
- 2145 I.- Que sunt ille?
- L.- Dimitte, nolumus te scire.
- I.- Aliquid mali latet.
- L.- Nihil mali, patet.
- I.- Magister vester in monte in quadraginta diebus habuit revela-
- 2150 tionem dogma suum, ut ipse inquit. Quid ad hoc dicitis?
- L.- Sic legimus et credimus.
- I.- Et quibus ceremoniis mediantibus?
- L.- Clare nescimus, quia non legimus.
- I.- Nonne audivistis quod ad montem illum quadraginta panes
- 2155 tulit secum?
- L.- Audivimus, sed si est verum nescimus.
- I.- Audivistis quas in monte in toto illo tempore fecerit ceremonias? Si orationes, obsecrationes, genuflexiones, candelarum accensiones et ieiuniorum observationes?
- 2160 L.- Suficit tibi, et de aliis non cures, quod illo in tempore Christus sibi apparuit quinquies, qui ei oretenus tantam scientiam contulit et docuit.
- I.- Dicitis Christus vel diabolus?
- L.- Dicimus Christum et non diabolum.
- 2165 I.- Et ego dico quod fuit diabolus et non Christus.
- L.- Loqueris ut malus plenus suspicionibus.
- I.- Si fuit Christus, quomodo replisset mentem suam erroribus et heresibus? Si autem fuit diabolus, hoc facere est suum opus.

2146 scire B dicere

2142_M Cal reconèixer que Eimeric savia valorar el caràcter comprometedor de certs silencis.

2157-2159 Cfr Agostino TRIONFO, *o. c.*, n° 58, 93-94.

L.- Non implevit eum heresibus, sed *spiritu sapientie et intellectus*.

I.- Non recordamini quod vobis dixi de papa Gregorio, quod in 2170 suis viginti voluminibus dixit se invenisse plusquam ducentas hereses?

L.- Et non recordaris quod tibi respondimus quod in hoc Gregorio non credimus?

I.- Recordor quod taliter et male respondistis. Num et adhuc in 2175 hoc statis?

L.- Firmiter stamus.

I.- Turpiter, ut dixi, erratis.

L.- Non erramus.

I.- Ad propositum nos reducamus. Dicatis: Predictis quadraginta 2180 horis in quibus vel post quas istam doctrinam obtinetis, que in illis quadraginta vel quinquaginta horis facitis? Quas observationes agitis?

L.- Dimitte nos in pace et tace!

I.- Dicite: facitis orationes, obsecrationes, genuflexiones, fumiga- 2185 tiones, candelarum accensiones et oblationes?

L.- Iam tibi diximus quod non cures, quia a nobis nihil percipies. Cogitare potes quod non dormimus, sed aliquid facimus et dicimus ut obtineamus que petimus.

I.- Credo quod verum dicitis quod aliqua certa facitis et dicitis. Sed 2190 obsecro, que sunt ista?

L.- Nescies per nos illa.

I.- Quare non?

L.- Est causa.

I.- Non suspicor quod bona.

2195

L.- Dicis quid arbitraris.

I.- Arbitror quod invocatis.

L.- Credas quod invocamus ut veniat in nos *spiritus sapientie et intel-*
lectus?

I.- Aliquid dixistis et ego credo quod invocatis. Sed quem invoca- 2200 tis?

L.- Invocamus Spiritum.

I.- Et quem spiritum?

2169-2199 Eccli 15,5; Is 11,2

2198-2199 Eccli 15,5; Is 11,1

2185-2186 Cfr Agostino TRIONFO, *o. c.*, n° 44, 82.

- L.- Utique Spiritum Sanctum.
- 2205 I.- Audite Apostolum: *Quomodo invocabunt in quem non crediderunt?*
 Vos non creditis in Spiritum Sanctum: quomodo invocatis illum?
 L.- Credimus in Spiritum Sanctum.
 I.- Non creditis in Spiritum Sanctum. Spiritus Sanctus *Spiritus est veritatis*, non mendacii nec erroris; ille autem spiritus qui vobis revelat
- 2210 et Raimundo revelavit dogma istud spiritus est falsitatis; nam errores, hereses, mendacia revelavit et falsitates; non est spiritus bonus quem invocatis, sed spiritus malus, qui *est Sathanas et diabolus*.
 L.- Non invocamus illum.
 I.- Invocatis istum et isti orationem et ieiuniorum offeritis sacrificium, quod soli Deo est offerendum.
- 2215 L.- Non dicis verum, sed mentiris per os tuum! Invocamus et sacrificium Spiritui Sancto et non spiritui malo.
 I.- Multum et per omnia vos suspectos habeo quin nefaria sacrificia offeratis diabolo.
- 2220 L.- Nimis es suspiciosus homo.
 I.- Sum hereticorum inquisitor et sic male fidei possessor; vulpeculas volo capere que *caudas habent ad invicem colligatas*; quare caute oportet me procedere et non *cuique spiritui credere*.
 L.- Incredulus nimis es.
- 2225 I.- *Qui cito credit levis est corde*; verbis vestris mendacii non credo. Non enim credo vos dogma istud pestiferum a Spiritu Sancto habere, nec credo vos in quadraginta horis vel quinquaginta habere. Sed vehementer suspicor vos invocatores demonis esse et illi nefarias preces emittere, funesta sacrificia offerre et hiis celebritatibus responsa expe-

---

2205 Rom 10,14

2208-2209 Io 14,17; 15,26; 16,13

2212 Apoc 12,9; 20,2

2222 Cfr Iud 15,4 2223 1 Io 4,1

2225 Eccli 19,4

2208-2212 Cfr Agostino TRIONFO, *o. c.*, n° 17, 65.

2214-2215 Cfr Agostino TRIONFO, *o. c.*, n° 54, 92.

2227-2228 La *suspicio vebemens* és motiu suficient per a fer abjurar el suspecte d'heretgia; si després de la sobredita abjuració requeia, és motiu suficient per a considerar-lo relapse; cfr *Directorium*, III, q. LV, n. 11-13; 377b-378a.

2228-2229 Cfr Agostino TRIONFO, *o. c.*, n° 44, 82: "... qui artem verbis praegunt vel per ignem vel per sacrificiorum oblationem, et isti dicti sunt arioli, eo quod circa aras ydolorum nepharias preces emittunt et funesta sacrificia offerunt atque hiis celebrantibus demonum responsa recipiunt".

tere et habere, atque aliqua principia generalia doceri, a demone obti- 2230
nere. Dicitis ita esse?

L.- Dimitte nos inquirere.

I.- «Firmissime tenete et nullatenus dubitetis» quod per revelatio-
nem Spiritus Sancti hoc dogma Raimundi non habetur, neque in qua-
draginta neque in quinquaginta horis, neque in aliquo tempore quan- 2235
tocumque. Creditis ita esse?

L.- Non credimus ita esse.

I.- *O insensati! Quis vos fascinavit non credere veritati?*

[X]

Decimus articulus: Quod doctrinam Raimundi nullus intelligit,
neque intelligere potest, nisi soli lulliste ipsi. 2240

I.- Audivistis?

L.- Audivimus.

I.- Quid ad articulum dicitis?

L.- Dicimus apud nos esse commune dictum, et super hoc aliquan-
do contulimus tecum. 2245

I.- Vos dicitis verum; inter vos multum scio hunc articulum publi-
catum; et num sic creditis fore verum?

L.- Sic credimus fore verum.

I.- Quod ad hoc habetis argumentum?

L.- Habemus argumentum quia sic videmus per effectum. 2250

I.- Quomodo per effectum? Dicitis falsum. Nonne si nos disputa-
mus vobiscum, vos remanetis ut iumentum, nescientes defendere
quemcumque Raimundi hereticalem articulum?

L.- Noli dicere hereticalem, quia Raimundus nunquam posuit
talem. 2255

I.- Posuit talem et tales, quia ducentos hereticales.

L.- Non dicis verum.

I.- Dico verum, ut patet per Gregorium, qui hoc decidit et deduxit
in publicum.

L.- Semper allegabis contra nos papam Gregorium; sepius diximus 2260
tibi quod non credimus ei.

I.- Sepius dixistis et sepius male dixistis, in quo vos pertinaces
ostenditis. Habetis errorem in mente et pertinaciam in voluntate,
propter quod heretici estis plane.

- 2265 L.- Semper pungis et pungere non disistis.
 I.- Vos pungo, quia vos reducere volo.
 L.- Non indigemus reductione, quia nunquam perstetimus in errore.
 I.- Infirmi-
 2270 enim estis sane mentis, quia, cum sitis erroribus tenti, vos fore catholicos estimatis.
 L.- Infirmi-
 2275 assignatis causam quod nos non intelligamus istam Raimundi doctrinam. Que causa est?
 L.- Est causa, quia non habetis doctrine istius principia; ignoratis autem principia, ignorantur et principia.
 I.- Habemus principia.
 2280 L.- Et que et quot sunt illa?
 I.- Decem et octo, scilicet: bonitas, magnitudo, duratio, potestas, sapientia, voluntas, virtus, veritas, gloria, differentia, concordia, contrarietas, principium, medium, finis, maioritas, equalitas, minoritas.
 L.- Bene enumerasti illa; et unde habuisti ea?
 2285 I.- A *Libro Philosophie Amoris*, quem multum exaltatis.
 L.- Et unde habuisti illum?
 I.- A vobis habui illum, et habeo tam in vulgari quam in latino.
 L.- Credis intelligere illa?
 I.- Credo, quia ibidem exposita reperio et simplicia et composita.
 2290 L.- Non intelligis illa.
 I.- Clare intelligo illa.
 L.- Vide ultra illa decem et octo principia. Sunt multa et plurima inusitata vocabula, ut “amativitas”, “amabilitas”, et multa similia.
 I.- Legi illa etiam exposita.

2267 perstetimus A perstitimus

2291 post clare B add non

2294 illa etiam B etiam illa

2269 *phrenetici* Cfr Agostino TRIONFO, *o. c.*, n° 43, 82, n° 45, 84.

2281-2285 Els divuit principis lul-lians, tal com els enumera Eimeric, són efectivament recordats al principi de l'*Arbre de Filosofia d'Amor*: “Remembrá Ramon la *Art Amativa* que feta avia, e prês los .xviiij. comensaments d aquela, e aquels apelà les rails d aquest Arbre d Amor, les quals rails son: bonea, granea, duració, poder saviea, volentat, vertut, veritat, gloria, diferencia, concordancia, contrarietat, comensament, mijà, fi, majoritat, egalat e menoritat”: Cfr ORL, XVIII, 73.

- L.- Et ubi invenisti illa extranea et inusitata vocabula? 2295
 I.- In *Libro de Arte Amativa*. Ibi in fine omnia illius doctrine inusitata vocabula repperi exposita et clare intellexi illa.
 L.- Non intelligis ea.
 I.- Intelligo ea.
 L.- Adhuc est plus: quia in illa doctrina sunt multa vocabula figurativa. 2300
 I.- Etiam intelligo ea.
 L.- Et que sunt illa?
 I.- Sunt: amicus, amatus, amor, domina amoris, aquila amoris, domicelli amoris et similia. 2305
 L.- Intelligis illa?
 I.- Intelligo illa.
 L.- Et quomodo? Dic.
 I.- Amatus intelligitur Deus; amicus, qui diligit Deum; amor, caritas; domina amoris, radix caritatis; aquila amoris, amor altus; domicelli amoris, actus amoris. 2310
 L.- Et ubi invenisti ista sic exposita?
 I.- In *Libro de Arte amativa* et de *Philosophia Amoris*.
 L.- Et credis intelligere ista?

2296 *amativa* B amancia

2309-2310 *caritas* B caritatis

2296 Sobre els extrets que Eimeric va fer de l'*Art Amativa*, alguns dels quals integrà en la llista dels cent articles lul·lians del *Directorium*, cfr J. PERARNAU, *De Ramon Llull a Nicolau Eimeric...*, o. c., in totum. Aquí Eimeric es refereix a la "Taula d'esta Art d'explanament de vocables per a. b. c...", que Llull va posar al final de l'*Art amativa*: ROL, XVII, 389-398.

2304-2313 En referir-se als termes lul·lians que esmenta, Eimeric es refereix a l'*Arbre de Filosofia d'Amor*, en el llindar del qual es diu: "... En aquest Arbre entenem a parlar per semblances, axí com amat, que apelam Deu; e amic, home qui Deu ama; e amor, caritat, e dones d amor rails d est arbre; e donselis d amor, bonificar magnificar, e los altres; e aguila d amor, alta amor; e axí de les altres comparacions": ROL, XVIII, 72. I cal remarcar que Eimeric tradueix malament dues expressions lul·lianes, perquè ni "*dones d'amor rails d est arbre*" equival a "*domina amoris, radix caritatis*", ni "*donsels d amor, bonificar, magnificar, e los altres*" equival a "*domicelli amoris, actus amoris*". D'altra banda en l'*Art amativa* hi ha unes precisions sobre els termes "amant, amic, amat, amatiu, amable, e les altres", sobre la importància de les quals per a interpretar els textos de l'*Art amativa* i sobre el cas nul que en va fer Eimeric ja va posar-hi l'accent J. PERARNAU en l'o. c., 89-91. Les sobredites precisions lul·lianes el lector les trobarà a ORL XVII, 154, n° 9.

- 2315 I.- Scio me intelligere ista. Si ergo ego intelligo principia, quare nesciam intelligere plus principia? Adhuc dico vobis: Et nonne in Raimundi doctrina sunt multi libri qui non habent specialia principia?
L.- Et qui sunt illi?
I.- Sunt libri de *Doctrina puerili*, *Liber de articulis fidei*, *Liber intentionum*, *Liber contemplationum* et multi alii. Hii sunt libri satis clari qui non habent principia quecumque specialia. Et quare non intelligemus in eis contentam doctrinam?
L.- Multum nos angis, fortissime arguis.
I.- Ergo «firmissime tenete et nullatenus dubitetis» quod doctrina
- 2325 Raimundi sic perfecte intelligitur a nobis sicut et a vobis, et perfectius a nobis quam a vobis, cum nos in theologia simus magistri et vos homines illiterati. Creditis ita esse?
L.- Non credimus ita esse.
I.- *O insensati! Quis vos fascinavit non credere veritati?*

[XI]

- 2330 Undecimus articulus: Quod dominus Gregorius papa undecimus, qui doctrinam Raimundi Lulli in viginti eius voluminibus contentam ut hereticalem in ducentis articulis Avinione in consistorio condemnavit totamque generaliter ut suspectam de heresi vehementer cunctis fidelibus interdixit, sacrum collegium quod consensus, dominus cardinalis ostiensis qui commissarius in illa causa fuit, magistri in theologia ultra viginti qui ad condemnationem predictam consilium presterunt: Isti inquam omnes dictam doctrinam non intellexerunt, decepti sunt et turpiter erraverunt.
I.- Intellexistis hec omnia?
- 2340 L.- Etiam.

2316 et *B om*

2324 *De fide ad Petrum*, c. IVss, 47 (PL 40, 769ss) 2329 Gal 3,1

2319-2322 D'entre els llibres lul·lians que Eimeric cita al *Directorium* (hom en pot veure la llista infra, p. 555) no n'hi ha cap referent a l'*Art* en les seves distintes versions, ni a cap dels instruments complementaris de l'*Art* (lectures, taules, etc.). Però Eimeric coneix l'*Arbre de Ciència*, forma enciclopèdica i poc tecnificada de les idees de l'*Art*. És just que ací no el citi.

2330ss Totes les discussions anteriors han servit perquè Eimeric presentés els lul·listes com un grup afectat d'errors en matèria de fe. En la discussió de l'article onzè, Eimeric intentarà de precisar fins a quin punt la qüestió és seriosa i què s'hi jauga l'Església.

I.- Et quid dicitis ad ea?

L.- Dicimus hec omnia esse vera.

I.- Cur ita?

L.- Et nonne tu vides quod ex precedenti immediato articulo, in ordine decimo, dependent hec omnia? 2345

I.- Quomodo hec omnia?

L.- Non est decimus articulus, quod nullus intelligit nisi nos tantum lulliste Raimundi dogmata?

I.- Verum est quod dictus articulus sic est.

L.- Ergo, si nullus intelligit, igitur nec Gregorius nec eius commissarius nec sacrum collegium nec magistri in theologia. Nonne hec est bona consequentia? 2350

I.- Ita bona, sed antecedens est falsum, fatuum et insanum.

L.- Non dicis verum.

I.- Dico verum et vos falsum, et ostendi supra esse falsum. Nonne vos estis bene fatui et excerebrati, quod vos qui estis mercatores, sartores, sutores et fullones dicatis vos intelligere dogma Raimundi et non papa neque sacrum collegium neque in theologia magistri? Quid dicitis, insensati? Nonne habent vel habere possunt principia artis et exposita vocabula sicut vos ipsi? Intellectum habetis, si habetis, sub pede deorsum et non in capite sursum; quare valet vobis ad nihilum. 2355 2360

L.- Turbatum habes animum, et ita non potes discernere verum; nescis quod "ira impedit animum ne possit cernere verum"?

I.- Animum non habeo turbatum, sed gero placatum; non tamen pacatum, quia cerno vos sic palam evomere falsum et sic perdidisse sensum. 2365

L.- Non perdidimus sensum, sed dicimus verum.

I.- Quomodo verum? Si vos dicitis verum, potest dicere et Arrius hereticus verum, dicendo quod Ecclesia non intellexit ipsum quando condemnavit eum; idem potest dicere Sabellius, Pelagius et alius quicumque condemnatus per Ecclesiam hereticus. Hoc est decisiones Ecclesie factas de fide destruere et errores hereticorum statuere, quod est hereticare plane. 2370

L.- Semper pungis.

I.- Dicatis quomodo papa et sacrum collegium in condemnatione predictae hereticalis doctrine erraverunt. Num trufatis? 2375

2363 ne B nec

2372 factas AB facte

2363 *Disticha Catonis*, lib. II, 4; *ib.*, 223

L.- Non trufamus, sed seriose affirmamus.

I.- Vos igitur affirmatis quod papa et collegium pariter erraverunt in fide. Facitisne?

2380 L.- Quomodo in fide?

I.- Ita in fide. Nonne articulos esse hereticales decidere est materia de fide? Et ita papa et collegium deciderunt et sic in fide deciderunt, et si in hoc erraverunt, in fide erraverunt.

L.- Scimus quod erraverunt. Si autem in fide erraverunt, de hoc
2385 non curamus nec determinamus.

I.- Si in condemnatione et interdictione predictis erraverunt, ut dicitis, oportet vos fateri quod in fide erraverunt.

L.- Nolumus fateri.

I.- «Firmissime tenete et nullatenus dubitetis» quod in hiis nec papa
2390 nec collegium erraverunt. Creditis ita esse?

L.- Non credimus ita esse.

I.- *O insensati! Quis vos fascinavit non credere veritati?*

{XII}

Duodecimus articulus: Quod Raimundus predictus est in celis beatus et pro tali habendus a suis sectatoribus et nominandus.

2395 I.- Audivistis?

L.- Audivimus.

I.- Et quid videtur vobis de articulo?

2389 *De fide ad Petrum*, c. IVss, 47 (PL 40, 769ss) 2392 Gal 3,1

2381-2382 Aquest és el punt de més tensió doctrinal i històrica del *Dialogus*. Finalment Eimeric precisa que amb la butlla antilul·liana de Gregori XI no es pot jugar. La butlla és una determinació en matèria de fe i, per tant, qui no accepta la butlla i qui diu que en la condemna de la doctrina de Llull el magisteri eclesial es va equivocar, ha d'acceptar les conseqüències de la seva afirmació. Atès que Eimeric donà una certa difusió al *Dialogus* (cfr supra, p. 8, nota 4), i atès que planteja el problema de la butlla sense la més mínima ambigüitat, donant-la com un fet realment esdevingut, amb totes les derivacions del cas -i no són anodines-, és perfectament comprensible la cautela extrema amb què posteriorment tot l'afer de la butlla es descabdellà, fins arribar a l'estimació de la sentència de 1419, que considera la butlla sobredita "saltim de falsitate suspecta" (cfr infra, p. 385, línia 1215).

2384-2385 Les paraules dels lul·listes són calculades al mil·límetre per Eimeric, que no perd de vista les conclusions de la comissió Ermengol: cfr supra, pp. 12-13. Ja hem fet notar també que els comissionats en cap moment no al·ludien a la butlla.

L.- “Et quid videtur vobis de illo”! Unum scimus pro certo: quod hoc dicitur inter nos in publico et in secreto.

I.- Reputatis ita esse? 2400

L.- Reputamus ita esse.

I.- Et quare? Que fuerunt eius merita?

L.- Fuerunt preclara. Fuit enim de tertia regula, et sic devota et religiosa persona.

I.- Dicitis de tertia regula. Etsi illa tertia regula de se sit bona, sub colore autem illius fiunt multa mala et seminantur multe hereses in Dei Ecclesia, et latent multi et quamplures heretici sub illa, ut docet communis experientia. Transferatis vos ad alia, non faciatis festum quia fuit de illa regula. Quid igitur de eius meritis? Edissere aliqua. 2405

L.- *Circuivit mare et aridam, ut faceret multos proselitos* filios glorie. 2410

I.- Non dicatis glorie, sed *gebenne*.

L.- Quomodo *gebenne*?

I.- Nonne de insula Maioricarum veniens in Cathaloniam mare transivit, ad tria capitula generalia fratrum predicatorum et tria alia fratrum minorum, deinde Parisius, demum ad Romanam curiam venit, ut aliqui viri religiosi iuvenes deputarentur qui, spretis sanctorum doctrinis, intenderent solum suis, et per rationes suas demonstrativas ad Christum omnes converterent infideles? In qua petitione est ab omnibus phantasticus reputatus et ut talis repulsus. Fuitne ita? 2415

L.- Verum dicis, sed omittis. Si enim infideles volebat fieri proselitos, quomodo *gebenne filios*? 2420

I.- Non enim volebat convertere infideles ad fidem, sed ad claram et evidentem articulorum fidei demonstrationem, et sic de infidelibus non intendebat facere fideles, sed clare videntes; quod posse fieri credere est *filios gebenne* esse. Est enim heresis plane. Negat enim Raimundus fidem ab hominibus habentibus ingenium elevatum et rationem vigentem. De hoc enim non debetis Raimundum extollere, sed potius condemnare. Velle enim infideles ad Christum convertere hoc est sanctum, sed presumere hoc facere rationis violentia et evidentia hoc est fatuum et profanum. 2425
2430

L.- Et quid tu presumis de eius vita?

2410 Mt 23,15 2411 Mt 23,15

2421 Mt 23,15 2425 Mt 23,15

2410 Cfr Agostino TRIONFO, *o. c.*, n° 15, 64.

2417-2418 Cfr nota a les línies.

2422-2427 Cfr Agostino TRIONFO, *o. c.*, n° 25, 71-72.

- I.- Quilibet est reputandus bonus de quo non constat quod sit malus; ego autem de eius vita non audivi iniqua. Quare, nisi obsistant aliqua, presumere cogor quod eius vita fuerit bona.
- 2435 L.- Cur dixisti “nisi obsistant alia”? Que intendis, alia?
I.- Intendo de eius doctrina, de qua scio quod est heretica et insana. Si enim mortuus sit hereticus, quomodo erit beatus?
L.- Semper pungis eius doctrinam. Unde novisti eam esse hereticam?
- 2440 I.- Sepe dixi vobis quod papa Gregorius declaravit illam fore hereticam.
L.- Sepe et sepius dicis de illa Gregorii declaratione. Videamus de tenore, si habes eiusdem litteras, in medium produc eas, *ut videamus et, si cogimur, credamus.*
- 2445 I.- Vultis Gregorii litteras audire?
L.- Volumus audire.
I.- Ergo audite et silete. Ecce litterarum tenor:
“Gregorius Episcopus, servus servorum Dei, venerabilibus fratribus Archiepiscopo Terracone eiusque suffraganeis: Salutem et apostolicam benedictionem.
- 2450 *Conservationi puritatis catholice fidei, quam multi nequam filli scelerati suis falsis assertionibus maculare nitentes inter triticum purum agri Dominici pestiferum semen zizanie seminant, cum ad nostrum precipue spectet officium ut evellamus prava et destruamus perversa, providere salubriter et animarum illaqueationibus obviare confestim plenis desideriis affectantes, opportuna in hiis*
- 2455 *que possumus remedia studio pastoralis sollicitudinis adhibemus. Dudum siquidem dilectus filius Nicolaus Eymerici, ordinis fratrum predicatorum professor, in sacra theologia magister, in regnis Aragonie, Valentie et Maioricarum inquisitor heretice pravitatis, nobis exposuit se in regnis eisdem invenisse viginti volumina diversorum librorum in vulgari scriptorum, a quodam Rai-*
- 2460 *mundo Lull cive Maioricarum editorum, in quibus, ut ipsi inquisitori videbatur, multi continebantur errores et hereses manifeste; et quod nonnulli de predictis et aliis regnis libris utebantur eisdem et eorum doctrine dabant fidem non modicam, in grande suarum periculum animarum. Supplicavitque nobis*

2495-2496 quos cum B quoscumque

2443-2444 Mt 15,32

2448^{ss} Sobre còpies manuscrites i edicions de la butlla *Conservationi puritatis*, cfr. J. PERARNAU, *De Ramon Llull a Nicolau Eimeric ... o. c.*, 111, nota 206.

2457-2458 *Maioricarum* Sobre el fet estrany i desconeget per cap altra documentació que Eimeric pogués ésser considerat inquisidor del regne de Mallorca, cfr les observacions de J. PERARNAU, *ib.*, 111-112, nota 208.

inquisitor ipse, ut ne simplices deciperentur ex libris ipsis, dignaremur in hac
parte de opportuno remedio providere. Nos autem cupientes animarum iam for- 2465
san imbutarum et que imbui possent ex perverso dogmate dictorum librorum
periculis celeriter obviare, dictos libros per venerabilem fratrem nostrum Petrum
Episcopum Ostiensem et per quamplures etiam ultra vigenum numerum in
eadem theologia magistros examinari fecimus diligenter; per quorum relationem
tandem habuimus, quod ipsi dictos libros omnes cum multa diligentia legerant 2470
et examinaverant et quod ultra ducentos articulos erroneos et hereticos inve-
nerant in eisdem; super quibus inter eosdem Episcopum et magistros et demum
coram nobis habita disputatione sollempni, ipsos articulos, quos ad vitandum
prolixitatis tedium et horribilitatem eorum haberi volumus presentibus pro
expressis, erroneos et manifeste hereticos de dictorum Episcopi et magistrorum 2475
concordi consilio censuimus reputandos. Cum autem, sicut inquisitoris prefati
continebat assertio, in predictis regnis alii libri qui asseruntur editi a iam
dicto Raimundo reperiri dicantur, in quibus iam reperti et alii errores et here-
ses creduntur probabiliter contineri, Nos, volentes de huiusmodi aliis libris et
eorum doctrina informari plenarie et super eis providere salubriter, ne fideles in 2480
errores huiusmodi damnabiliter prolabantur, fraternitati vestre de fratrum
nostrorum consilio per apostolica scripta committimus et mandamus quatinus
diebus dominicis et festivis in singulis ecclesiis vestris cathedralibus ac curatis
nec non religiosorum quorumcumque ordinum, exemptorum et non exemptorum,
etiam Cisterciensium, Cartusiensium, Cluniacensium, Premonstratensium, 2485
Grandimotensium, sanctorum Benedicti et Augustini, ac fratrum predicatorum,
minorum et eremitarum eiusdem sancti Augustini, ac Carmelitarum et
aliorum ordinum vestrarum civitatum et diocesum, intra missarum sollempnia,
existentibus populis ad divina, et in predicationibus, per vos vel alios, quam
cito commode poteritis, faciatis proponi quod omnes et singule persone utriusque 2490
sexus, cuiuscumque status, ordinis vel conditionis existant earumdem vestra-
rum civitatum et diocesum, seu commorantes in eis, habentes libros quoscumque
a prefato Raimundo editos, ut prefertur, ipsos infra unius mensis spatium
vobis assignare, et illi qui sciunt alias personas libros eosdem habentes eas
vobis revelare aut nominare procurent; vosque libros recipi faciatis eosdem; 2495
quos cum habueritis, quam citius commode poteritis, curetis nobis fideliter desti-
nare, ut ipsos simili examini subicere valeamus. Ceterum, quia doctrina seu
potius dogmatizatio predictorum librorum examinatorum reperitur erronea,
hereticalis et periculosa nimium animabus, et vehemens suspicio est habenda
quod in aliis libris editis a dicto Raimundo similes vel alii, ut prefertur, 2500
continentur errores, vobis mandamus quod omnibus et singulis eisdem personis ves-

---

---

trarum civitatum et diocesum doctrinam seu potius dogmatizationem et usum huiusmodi librorum interdicere studeatis, donec super hiis per sedem apostolicam aliud fuerit ordinatum. Contradictores per censuram ecclesiasticam appellatione postposita compescendo, non obstantibus si aliquibus communiter vel divisim a sede apostolica sit indultum, quod interdicti, suspendi vel excommunicari, aut extra vel ultra certa loca ad iudicium vocari non possint per litteras apostolicas non facientes plenam et expressam ac de verbo ad verbum de indulto huiusmodi mentionem, et quibuslibet exemptionis ac aliis privilegiis et litteris apostolicis quibuscumque locis, personis vel ordinibus, sub quacumque forma vel expressione verborum, ab eadem sede concessis et de quibus quorumque totis tenoribus etiam de verbo ad verbum in nostris litteris mentio sit habenda, et per que presens mandatum nostrum effectus valeat quomodolibet impediri. Insuper volumus quod per te, frater Archiepiscopo, tenor presentium sub tuo vel officialis tui sigillo vobis, fratres suffraganei, transmittantur; quibus per vos adhiberi volumus velut ipsis originalibus plenam fidem. Datum Avinione, octavo kalendas febroarii, pontificatus nostri anno sexto”.

I.- Audivistis litteras domini Gregorii.

L.- Audivimus plene.

2520 I.- Et *quid vobis videtur* de eis?

L.- Videtur quod in tenore sint bene causate, utinam sic in veritate.

I.- Et non creditis quod sunt fundate in veritate?

L.- Credimus plene quod non sunt fundate in veritate, nam «firmiter credimus et simpliciter confitemur» quod doctrina Raimundi Lull est aliena ab omni heresi et errore; et credimus, ut diximus, quod Gregorius qui condemnavit, collegium quod consensit, commissarius qui retulit, magistri qui consilium prestiterunt omnes erraverunt; non enim intellexerunt; et tu, qui hec fieri procurasti, magis errasti.

I.- Statis in hoc firmi?

2530 L.- Stamus firmi. Sed adhuc querimus a te: Posito sed non concesso quod littere Gregorii fundentur in veritate, quid obstat ad propositum quod Raimundus non sit in celis beatus?

I.- Si ipse est mortuus pertinax in dictis erroribus, quomodo erit beatus? Nonne mortuus est hereticus, et sic ignibus infernalibus condemnatus? Nonne Arrius, Sabellius et Pelagius et alii heretici sunt in inferis condemnati?

L.- Credimus de illis, quia sic in suis erroribus pertinaces fuerunt, cum dicta sua correctioni Ecclesie non subposuerunt. Raimundus

---

2515 suffraganei AB suffraganeis

2520 Mt 26,66 2523-2524 *Directorium*, 3a

---

autem dicta sua Ecclesie subiecit et sic protestatus fuit. Tu scis quod
nos dicimus verum. 2540

I.- Scio quod in hoc dicitis verum, nam in suis libris multis tales
subiectiones sepe vidi et legi. Sed quid ex hoc habetis? Creditis quod
protestationes omnes tales semper protestantibus sunt utiles et pro-
testantes excusantes?

L.- Credimus. 2545

I.- Non credatis. Hec materia in Romana curia sepius est deducta
et interdum etiam instantia mea. Num si ego assererem Christum
non esse passum aut non ascendisse in celum et protestarer tamen
quod credo quod credit Ecclesia, num me iuaret protestatio ista?
Non iuaret, quia explicitè teneor credere ista. 2550

L.- Dicis nobis admiranda.

2539 autem dicta sua *B* dicta sua autem
2549 nec *B om* 2550 teneor *A* tenor

2539 Cfr, per exemple, els colofons de les obres de Ramon Llull següents: *De minori loco ad maiorem*, II dist., 10 (RLOL I, 275); libris, *De Deo maiore et de Deo minore*, II dist., 2 (RLOL I, 503); *Liber in quo declaratur quod fides sancta catholica est magis probabilis quam improbabilis*, V dist., in fine (RLOL, VI [CCCM, XXXIII], 373); *Liber de divina existentia et agentia*, in fine (RLOL, VIII [CCCM, XXXIV], 137); *Liber de novis fallaciis*, in fine (RLOL, XI [CCCM, XXXVII] 136); *Liber de investigatione vestigiorum productionis divinarum personarum*, in fine (ORL OL, XI [CCCM, XXXVII], 168); *Liber de experientia realitatis Artis ipsius generalis*, epistola Raimundi (RLOL, XI [CCCM, XXXVII], 221); *Investigatio generalium mixtionum secundum Artem Generalem*, in fine (RLOL, XVII [CCCM, LXXIX], 454); *Dictati Commentum*, de fine libri (RLOL, XIX [CCCCM, CXI, 406]; *Compendiosus Tractatus de articulis fidei catholicae*, in fine (RLOL, XIX [CCCM, CXI], 504); *Liber ad probandum aliquos articulos fidei catholicae per syllogisticas rationes*, in fine (RLOL, XX [CCCM, CXIII], 485); *Liber disputationis Raimundi christiani et Homeri sarraceni*, in fine (RLOL, XXII [CCCM, CXIV], 264); *Liber de centum signis Dei*, in fine (RLOL, XXII [CCCM, CXIV], 304; *Disputatio fidei et intellectus*, in fine (RLOL, XXIII [CCCM, CXV], 279).

2546-2564 Eimeric resumeix el que havia exposat en el *Directorium* I, q. III - VII; 59b-63a.

2551-2564 Segons la doctrina de Tomàs d'Aquino expressada en la *Summa Theologica* II-II^{ae}, q. 2, a. 5, Eimeric ensenya que l'home ha de creure explícitament els articles de la fe i implícitament tot el que conté l'Escriptura: *Directorium*, I, q. III; 59a. D'altra banda, atès que l'Església és jeràrquica i que els majors han d'ensenyar als menors, el clergat ha de tenir una fe explícita més gran que la dels simples fidels: I, q. III, n. 2-4; 61a; q. XII, n. 2-6. 8-11; 74a-75b.

I.- Dico vobis vera. Audite et intelligite: Laici tenentur credere explicitè de Christo ea de quibus festivat Ecclesia de Eo, ut pote quod fuit conceptus in Maria virgine, natus ex Maria virgine, passus in cruce
 2555 et similia, de quibus festivat tota generaliter Ecclesia. Si autem Christi corpus formatum in virgine subito vel successive et in tempore, sicut corpus aliorum, et si anima fuit corpori infusa beata vel non beata et similia subtilia non tenentur laici credere explicitè illa, sed credere de illis et similibus aliis quod credit Ecclesia. Curati et predicatorum verbi
 2560 Dei tenentur ampliora quam laici credere; habent enim populum informare. Prelati autem et inquisitores, qui sunt fidei iudices, tenentur ampliora quam laici et curati et communes predicatorum credere. Papa autem, qui est iudex fidei summus et unicus, ille habet cuncta fidei dubia declarare et eius sententie oportet omnes nos stare. Si igitur
 2565 aliquis asserat errorem vel in libris suis ponat, quem non tenetur credere, et protestatur, adiuvat protestatio protestantem; si autem tenetur credere, non adiuvat protestantem quin errorem illum habeat revocare. Raimundus autem iste vester multas hereses ponit quas credere forsan non tenebatur, que concernunt subtilitates mysterii sancte Trinitatis et
 2570 sacramenti Eucharistie et aliorum sacramentorum, et quo ad ista satis crederem quod protestatio eum iuaret; multas et alias hereses ponit quarum contrarium credere tenebatur, ut pote quod “Deus Pater est ita veraciter homo per incarnationem sicut Filius, consimiliter et Spiritus Sanctus”; “quod Christus in mortis triduo fuit homo veraciter in
 2575 sepulcro”; “quod fides non est pro litteratis et habentibus intellectum elevatum, sed pro rusticis, ministerialibus et hominibus illitteratis”; “quod per fidem possumus errare, sed non per rationem; quod articulus trinitatis et omnes alii et sacramenta Ecclesie naturali ratione demonstrativa possumus scire”, et similia que tenebatur scire. Quare
 2580 protestationes generales quo ad ista ad nihilum valent ei.

L.- Extranea dicit nobis.

I.- Vera dico vobis, sed procedamus ultra. Dato sed non concesso quod illa generalis protestatio iuuet eum, sic quod fuit realiter ut verus christianus mortuus, penitens veraciter de suis erroribus, quod
 2585 solus novit Deus, et consequenter sit beatus, quod possibile existit,

---

2566-2567 si autem ... protestantem *B om*

2576 ministerialibus *A ministerialibus*

2579 et similia ... scire *B om*

2564-2566 La qüestió aquí resumida és tractada en detall en el *Directorium* I, q. XII, n. 1-15; 74a-76b, del qual Eimeric manlleua les idees i els mots.

unde habetis quod pro beato eum habeatis et beatum inter vos palam eum et publice nominetis?

L.- Nos credimus eum fuisse hominem bone vite et sane doctrine. Cur ergo non dicimus eum beatum fore?

I.- Quod fuerit homo alias bone vite non contradico, sed quod fuerit sane doctrine contradico, immo fuit perverse, hereticalis et erronee doctrine per Ecclesiam condemnate. 2590

L.- Et hec est sententia fori et non poli, Ecclesie militantis et non triumphantis; sententia autem fori non semper firmatur sententia poli. 2595

I.- Etsi verum dicitis in profanis, non autem in fidei causis. Nam in fidei causis iudicat in terris Dei vicarius et confirmat in celis ipse Deus. Creditis ita esse?

L.- Non ita.

I.- Vos estis opinionis illorum hereticorum qui hereticos iudicio Ecclesie condemnatos reputant fore beatos et venerantur eos inter se, ut beatos et cum aureola depingunt in secreto eos; ita et hunc Raimundum vos veneramini ut beatum. 2600

L.- Tu dicis verum.

I.- Peto a vobis unum: Scitis vos hunc Raimundum pro fide fuisse mortuum insultibus inpiorum? 2605

L.- Numquam audivimus. Quare dicitis?

I.- Dico ideo quia, si sic, potuissetis eum honorare ut beatum. Olim enim martyres non canonizabantur, sed ad venerandum eos ut martyres sola martyrii sufficiens causa erat. Adhuc peto a vobis: Scitis vos quod hunc Raimundum ut confessorem Ecclesia beatorum catalogo enumeraverit eum? 2610

L.- Non audivimus in perpetuum.

I.- Ergo si Ecclesia non canonizavit eum, quare vos canonizatis illum, beatum appellando eum? In qua potestate hec facitis? Dicatis, respondete, si potestis. «Firmissime tenete et nullatenus dubitetis» quod male facitis cum beatum eum nominatis. Creditis ita esse? 2615

L.- Non credimus ita esse.

I.- *O insensati! Quis vos fascinavit non credere veritati?*

2590 quod B quia

2615 qua AB quo

2616 *De fide ad Petrum*, c. IVss, 47 (PL 40, 769ss) 2619 Gal 3,1

2600 Són els errors que van del vint al trenta en la llista que dóna Eimeric dels errors dels begards, beguins, etc.: *Directorium* II, q. XV, n. 4; 283a-284a.

[CONCLUSIÓ]

2620 Videte, ceci lulliste! Duodecim articulos deduxi contra vos; clare probavi pravos et perversos fore illos; deliberate bene si vultis ab eorum credentia resilire. Quid ad hec dicitis?

L.- Dicimus quod satis deliberavimus.

I.- Et quid de illis creditis?

2625 L.- «Firmiter credimus et simpliciter confitemur» quod predicti omnes duodecim articuli sunt veri, catholici atque sani.

I.- *O insensati! Quis vos fascinavit non credere veritati?* Obsecro genu flexo quod det vobis Deus spiritum consilii sanioris.

2630 Explicit dialogus contra lullistas per fratrem Nicolaum Eymerici inquisitorem editus, Avinione inceptus et ibidem terminatus ultima decembris anno Domini millesimo trecentesimo octuagesimo nono, pontificatus sanctissimi domini nostri pape Clementis septimi anno duodecimo.

2623 deliberavimus B deliberamus

2625 *Directorium*, 3a

2627 Gal 3,1

TAULA ALFABÈTICA DE MOTS

Es recullen les formes del text, no les dels aparats. Els noms i verbs s'entren com als diccionaris, posant entre parèntesi la forma d'entrada normal, si aquesta no apareix en el text. Les diverses formes declinables (cas, gènere, nombre, grau) i les de les conjugacions (modes, temps, persones), compresos els mots i verbs irregulars, sota la forma d'entrada normal, s'ordenen alfabèticament.

- a 16, 36, 67, 82, 126, 132, 156, 204, (abscedo) abscede 808
 250, 251, 255, 264, 296, 304, 305, (abscondo) abscondisti 670; abscondun-
 311, 313, 314, 315, 316, 320, 324, tur 2042-2043
 325, 327, 329, 335, 383, 397, 412, absque 1437
 425, 441, 450, 451, 456, 495, 527, (abstraho) abstrahe 2087; abstraxisti
 541, 600, 604, 623, 635, 648, 649, 718, 1358
 670, 699, 702, 714, 715, 778, 802, (absum) absens 1037; absit 56, 397,
 813, 852, 905, 928, 944, 945, 947, 1903
 970, 988, 1000, 1004, 1013, 1044, (absurdus) absurdum 1404
 1049, 1146, 1247, 1259, 1283, (abundo) abundatis 1490
 1297, 1301, 1304, 1333, 1335, ac 5, 6, 9, 59, 72, 836, 1297, 1692,
 1419, 1423, 1467, 1480, 1490, 2134, 2483, 2486, 2487, 2508,
 1491, 1498, 1510, 1511, 1517, 2509
 1540, 1667, 1673, 1676, 1684, (accedo) accedam 324; accedat 843,
 1702, 1707, 1708, 1709, 1710, 866, 874; accede 822; accedente
 1712, 1713, 1731, 1740, 1747, 1328; accedere 878, 895; accederent
 1755, 1783, 1789, 1798, 1799, 171-172; accedite 896; accessit 167
 1800, 1808, 1812, 1832, 1833, (accensio) accensiones 2158-2159, 2186
 1837, 1839, 1851, 1861, 1882, accidens 303-304, 307
 1887, 1888, 1889, 1892, 1900, (accido) accidit 1331
 1902, 1905, 1993, 1995, 2003, (accipio) accepimus 1297; accipe 1685,
 2019, 2042, 2087, 2187, 2226, 2027
 2230, 2285, 2287, 2325, 2326, (acclamo) acclamante 1263
 2394, 2459, 2477, 2493, 2500, (actio) actionis 1680
 2506, 2530, 2605, 2610 (actus) actum 1083; actus 1768, 2311
- ab 104, 140, 177, 203, 282, 313, 383, (acuties) acutie 1060
 405, 414, 442, 719, 736, 744, 808, (acutus) acutissimas 1055, 1488; acutis-
 817, 1043, 1049, 1359, 1419, simus 1488
 1531, 1533, 1549, 1566, 1673, ad 13, 14, 18, 90, 93, 94, 96, 133, 152,
 1704, 2106, 2419, 2426, 2511, 166, 168, 171, 172, 176, 198, 209,
 2525, 2621 211, 220, 221, 223, 225, 248, 256,
 286, 301, 317, 323, 324, 338, 378,
 (abeo) abeatis 412; abiiit 1492 400, 401, 432, 446, 454, 491, 501,
 (abhorreo) abhorruit 452 560, 570, 591, 593, 630, 649, 674,
 abnego 343; abnega 341; abnegamus 680, 698, 753, 756, 758, 760, 761,
 274 763, 771, 818, 822, 828, 830, 842,
 (aboleo) aboleantur 1247 843, 870, 878, 888, 890, 910, 916,
 (abrado) abrasit 2084

- 960, 1005, 1065, 1073, 1090, 1095, 1098, 1177, 1222, 1227, 1231, 1235, 1268, 1314, 1316, 1349, 1356, 1397, 1398, 1436, 1496, 1497, 1512, 1529, 1531, 1563, 1569, 1581, 1589, 1592, 1599, 1616, 1654, 1655, 1668, 1711, 1718, 1720, 1722, 1747, 1785, 1803, 1805, 1824, 1859, 1866, 1876, 1897, 1945, 1947, 1963, 1968, 1970, 1979, 1985, 2022, 2040, 2048, 2056, 2093, 2112, 2150, 2154, 2180, 2222, 2243, 2249, 2336, 2341, 2361, 2408, 2414, 2415, 2418, 2422, 2428, 2452, 2473, 2489, 2507, 2508, 2512, 2531, 2570, 2580, 2609, 2622
- (adamantinus) adamantino 420
- (addisco) addiscite 1745
- (addo) addam 564; addatis 1768; addidistis 1729; addis 1692, 1706; addit 557
- (adduco) adducas 404; adducatis 842; adducerent 173; adduxi 2620
- (adepts) adipem 889
- (adhereo) adheres 1545; adheret 1545; adherete 778; adheretis 1311; adhesit 265
- (adhibeo) adhiberi 2516; adhibemus 2455
- adhuc 195, 291, 346, 357, 509, 547, 610, 626, 705, 735, 843, 974, 990, 1048, 1270, 1272, 1273, 1453, 1461, 1692, 1696, 1706, 1707, 1715, 1731, 1774, 1984, 2053, 2080, 2115, 2175, 2300, 2316, 2530, 2610
- (adiudico) adiudicavit 462, 1460
- (adiuro) adiuramus 468
- (adiuvo) adiuvat 2566, 2567
- (admiror) admiranda 2551
- (admoneo) admonentem 362
- (adorno) adornavit 1754
- (adoro) adorabunt 1228; adorantibus 252
- (adquiesco) adquiesce 341, 342, 358, 359; adquiescite 1096; adquieveritis 1097
- (adulor) adulari 1707
- (aduno) adunavit 286, 1873
- (advenio) adveniente 1327
- (adventus) adventu 1268
- (adversarius) adversario 1537
- (adversor) adversaris 1654, 1737-1738, 1776
- (aer) aerem 634
- (affecto) affectantes 2454
- (affero) allaturus 93
- affirmo 477, 624; affirmamus 2377; affirmare 2114; afirmarunt 1458; affirmatis 2378
- (afflo) afflatus 446, 1489
- (affor) affatis 1105
- (ager) agri 2451
- (aggravo) aggravasti 845; aggravatus 194
- (aggredior) aggredi 873; aggrediatur 866
- (agito) agitabitur 1506
- agnosco 353, 1554; agnoscimus 949, 950; agnoscis 357; agnoscitis 1071, 2274; agnoverat 225; agnoverunt 901; agnovimus 901-902; agnovit 452
- agnus 76, 847
- (ago) agamus 1628, 1635, 1636, 1761; age 822, 1111, 1293; agere 293, 570, 826, 1069; agis 379, 467, 1984; agit 1624, 1843; agitis 218, 1891, 411, 2182, 2183; agitur 1490, 1491, 1753, 1811, 1813, 1817, 1842, 2004, 2005; egi 881; egimus 603-604, 1760-1761; egit 241, 457, 459, 460
- (agricultor) agricultores 664
- (aio) ait 1568
- Alcoi 187, 1872
- alienus 627; aliena 383, 2525; alieni 1045; alienum 406
- aliqua 1396, 1397
- aliquando 682, 2244, 2245

- aliquis 2565; aliqua 1924, 1925, 1926, 1936, 1937, 1950, 1953, 1954, 1991, 2006, 2013, 2190, 2230, 2409; aliquem 1151, 2029; aliqui 900, 2416; aliquibus 2505; aliquid 13, 57, 292, 790, 1903, 2147, 2188, 2200; aliquo 2235; aliquos 1175
- aliter 740
- alius 284, 524, 1047, 1932, 2003, 2004, 2044, 2061, 2063, 2370; alia 1324, 1330, 1483, 2408, 2414, 2434, 2435; aliam 57, 315, 461, 773, 1326, 1450, 1496, 1731; alias 186, 338, 554, 984, 1321, 1692, 1788, 1945, 1971, 2018, 2494, 2571, 2590; alie 1309; alii 195, 496, 731, 1511, 1966, 2072, 2073, 2320, 2477, 2478, 2500, 2535, 2578; aliis 25, 179, 427, 461, 495, 533, 930, 1198, 1209, 1687, 1701, 1999, 2002, 2031, 2041, 2160, 2462, 2479, 2500, 2509, 2559; alio 282, 545, 1011; aliorum 123, 171, 588, 2488, 2557, 2570; alios 191, 1952, 2066, 2489; aliud 748, 753, 763, 765, 1503, 1809, 1888, 2504; alium 14, 48, 517, 541, 547, 1875, 2030, 2080, 2085
- (allegatio) allegationes 1052
- allego 1544, 1548; allega 1050; allegabis 2260; allegas 1552; allegasti 403; allegastis 849; allegavi 1559, 1563; allegetis 1516-1517
- (almus) almi 963
- (altar) altaria 1194
- (alter) alteri 2096; alterius 283, 288
- (altero) alterabitur 1194
- altus 2310; alta 66; altam 434; altiora 1434; altissimi 68; alto 867, 1555
- amabilitas 2293
- amativitas 2293
- (amativus) amativa 2313, 2296
- (ambiguus) ambiguum 13
- ambo 871
- (Ambrosius) Ambrosii 912, 926
- amen 62
- amicus 352, 2304, 2309; amica 352; amico 1538; amicum 631
- (amo) amatus 2304, 2309
- amor 2304, 2309, 2310; amoris 2285, 2304, 2304, 2305, 2310, 2311, 2313
- (amoveo) amove 1273
- (amplector) amplectentes 654
- amplius 562, 563, 803, 806, 975, 1176, 1241, 1248, 1542
- (amplus) ampliora 2560, 2562
- angelus 67; angelum 269, 270, 1302
- (ango) angis 547, 1906, 2323
- (angulus) angulo 77
- anima 366, 2557; animabus 446, 2499; animam 363; animarum 43, 429, 483, 495, 2453, 2463, 2465; animas 445; anime 1195
- animus 1851; animi 1060; animo 54, 195, 939 1630, 1631; animum 474, 512, 935, 938, 1111, 1112, 1141, 1828, 2362, 2363, 2364
- (annuntiatio) annuntiatione 545
- (annus) anni 1875; annis 189; anno 2517, 2631, 2632; annos 194
- ante 543, 858, 983, 1152, 1172, 1256, 1698, 1788, 1802
- antea 443, 607, 1448
- (antecedo) antecedens 2353
- (antedico) antedictis 499; antedictum 121, 160; antedictus 738, 1032
- (antefero) antelatos 38; antelatus 1968
- (antefor) antefatus 1120
- antequam 714
- Antichristus 1226, 1231, 1251, 1254, 1598; Antichristi 131, 1201, 1207, 1208, 1223, 1256, 1258, 1269, 1317, 1322, 1348-1349, 1354, 1498, 1506, 1508, 1595; Antichristum 650, 1233
- (antiquus) antiquo 1671; antiquum 1798
- (aperio) aperi 1417
- Apocalypsis 1769
- (apostato) apostatabimus 132, 1355, 1498; apostatabunt 1510

- (apostolicus) apostolica 2482, 2506; apostolicam 2449, 2503, 2504; apostolicas 2508; apostolicis 2510
- apostolus 1527, 2133, 2134; apostoli 220; apostolis 1801; apostolo 101, 210, 1395, 1441, 1442; apostolorum 1768; apostolos 1508; apostolum 2205
- (appareo) appareat 1886; apparebit 1125, 1240-1241, 2089; apparent 1901; apparentes 1508; apparenti 1885; apparuit 120, 159, 268, 279, 1125, 2161
- (apparitio) apparitionis 1201
- (appellatio) appellatione 2504-2505
- (appello) appellamus 1378; appellando 2615; appellasti 1445; appellatur 116, 261; appellatus 186; appellavit 2086
- (applico) applicatis 830
- (approbo) approbanda 20; approbat 1683; approbata 691, 693-694; approbate 696; approbatos 1704; approbavit 459, 466, 1994, 1995; approbet 55
- (aptus) apti 170
- apud 69, 701, 2038, 2244
- aquila 2304, 2310
- Aragonia 9; Aragonie 418, 2457; Aragonum 423
- arbitror 2197; arbitraris 2196
- (arbor) arbores 1191, 1194
- (archiepiscopus) archiepiscopo 2514; archiepiscopis 417; archiepiscopo 2448-2449
- arcus 73
- (ardo) arsi 883
- (aresto) arestemus 1638, 1639
- (argentarius) argentarii 32, 103, 664
- argentum 75
- argumentum 209, 238-239, 553, 804, 1503, 1677, 1678, 1785, 1787, 1809, 1866, 1878, 2119, 2121, 2249, 2250; argumenta 1883; argumento 279, 1836
- arguo 1411; argue 1442; argui 314; arguis 1438, 2097, 2323; arguisti 291
- (aridus) aridam 2410
- (arithmeticus) arithmetici 657
- (arma) armis 870
- (armatus) armatum 870
- Arrius 523, 1931, 2368, 2535
- (ars) arte 1234, 2296, 2313; artem 253; artis 2020, 2359
- articulus 118, 122, 124, 126, 129, 131, 134, 137, 140, 144, 146, 155, 157, 203, 533, 542, 546, 550-551, 555, 587, 603, 610, 710, 722, 813, 815, 929, 982, 984, 1026, 1028, 1029, 1151, 1177, 1179, 1180, 1183, 1199, 1214, 1270, 1280, 1284, 1354, 1497, 1501, 1505, 1604, 1610, 1623, 1824, 1825, 1854, 1859, 1861, 2029, 2106, 2110, 2111, 2114, 2239, 2330, 2243, 2246, 2253, 2347, 2349, 2393, 2577-2578; articuli 117, 520, 537, 556, 968, 1213, 1220, 1299, 1307, 1341, 1343, 1507, 1664, 1731, 1973, 2626; articulis 24, 148, 164, 554, 985, 1252, 1962, 2319, 2332; articulo 596, 600, 712, 767, 787, 802, 896-897, 961, 979, 1011, 1012, 1357, 1474-1475, 1552, 1709, 1732, 1796-1797, 1805, 2344, 2397; articularum 565, 1015, 1329, 2423; articulos 173, 488, 490-491, 536, 591, 797, 799, 965, 1056, 1173, 1175, 1320, 1350, 1457, 1508, 1584, 1649, 1966, 1975, 2381, 2471, 2473, 2620; articulum 161, 185, 190, 191, 233, 540, 547-548, 583, 589, 594, 715, 739, 759, 902, 1028, 1151, 1177, 1179, 1183, 1241, 1270, 1280, 1284, 1497, 1501, 1505, 1623, 1824-1825, 1859, 1861, 2029, 2110, 2111, 2114, 2243, 2246, 2253
- (ascendo) ascendisse 2548; ascendunt 1244; ascensurus 93

- ascribo 60
 asina 672
 (aspis) aspidum 646
 (assensus) assensu 392
 assertio 549
 (asserer) asserat 2565; asseratis 511; asserentibus 1253; assererem 2547; asserit 211, 223, 287, 2139; asseritis 287, 511, 736, 927, 1452; asseruistis 1172; asseruntur 2477
 assertio 2477; assertionem 1731-1732; assertionibus 2451
 assertive 1202
 (assigno) assignabit 1147, 1148; assignare 2494; assignatis 2275
 (assumo) assumere 2058; assumerem 2062; assumpseris 2060
 (astrologus) astrologi 659
 Athanasius 1965; Athanasii 915, 926
 atque 8, 21, 35, 165, 228, 1309, 1583, 1926, 1930, 2020, 2230, 2626
 attamen 233, 240, 699-700
 (attendo) attendo 1970; attendite 1513
 (attestor) attestante 99, 101, 1524
 (attingo) attingi 41
 (attribuo) attribuat 1739, 1804; attribuit 1745, 1749; attribuitur 134, 1604, 1637, 1710, 1732-1733, 1757, 1763, 1797, 1818, 1823, 1840; attributam 1741-1742
 (attributio) attributione 1733
 auctor 298
 (auctoritas) auctoritate 2092-2093; auctoritatem 1553
 audeo 621; audeant 941; audes 620, 626; audetis 509, 1394; ausi estis 695; ausu 34; ausus sis 339; ausus fuerit 434
 audio 1646, 2082; audi 1112, 1293, 1305, 2026, 2081; audiatis 1077; audiemus 1714; audientes 1879; audierunt 898, 899, 900; audietis 332, 563; audire 456, 471, 619, 883, 934, 953, 1052, 1123, 1172, 1305, 1414, 1424, 1476, 1574, 1594, 1886, 2445, 2446;
- audisti 437, 936; audistis 2129; audite 217, 281, 332, 361, 387, 389, 416, 478, 481, 925, 1078, 1521, 1606, 1718, 1745, 2205, 2447, 2552; audito 346, 1579; audiunt 1882; audivi 1861, 2114, 2131, 2433; audivimus 214, 683, 990, 1113, 1226, 1230, 1251, 1256, 1266, 1316-1317, 1542, 1568, 1608, 1641, 1682, 1683, 1704, 1740, 1743, 1799, 1808, 2130, 2156, 2242, 2396, 2519, 2607, 2613
 audivisti 1424; audivistis 499-500, 682, 1028, 1523, 1566, 1607, 2131, 2154, 2157, 2241, 2395, 2518; audivit 226
 (aufero) auferre 876; auferetur 944, 945; abstulerit 906; abstulit 127, 814, 928, 930, 931, 933, 999, 1000, 1012, 1022
 (augeo) augeri 1326
 Augustinus 593, 605, 678, 2083; Augustini 123, 588, 609, 680, 682, 684, 688, 695, 701, 704, 707, 912, 926, 1321, 1330, 1545, 1547, 2486, 2487; Augustinum 1548, 1952
 aureola 2602
 (auris) aures 357, 680, 883, 953, 1417, 1574; auribus 332, 677, 678, 1967
 (aurora) aurore 1328
 aurum 75
 (ausculto) auscultata 1294, 1417
 aut 2495, 2507, 2548
 autem 42, 60, 195, 306, 309, 320, 363, 374, 401, 483, 593, 605, 639, 732, 752, 755, 785, 800, 892, 958, 1006, 1017, 1037, 1041, 1079, 1254, 1324, 1326, 1337, 1529, 1653, 1720, 1753, 1775, 1834, 1956, 1969, 1974, 2006, 2015, 2128, 2168, 2209, 2278, 2384, 2406, 2433, 2465, 2476, 2539, 2555, 2561, 2563, 2566, 2568, 2594, 2596
 ave 792, 794

- (Avinio) Avinione 148, 2332, 2516, 2630
- Balaam 672
- (Barchinona) Barchinonam 453
- barchinonensis 1059, 1063; barchinonenses 1060
- (baronis) barones 661
- (bartholomista) bartholomiste 199
- Basilius 1965
- beatus 155-156, 2393-2394, 2437, 2532, 2534, 2585; beata 1724, 2557; beati 183, 369, 886; beatissimo 5; beato 2586; beatorum 10, 369, 2611; beatos 2601, 2602; beatum 2586, 2589, 2603, 2608, 2615, 2617
- begardus 185; begardi 200; begardum 837
- bellum 819, 866, 873; belli 868, 1824
- bene 215, 218, 257, 276, 400, 411, 459, 625, 629, 798, 826, 993, 1139, 1238, 1239, 1243, 1245, 1258, 1270, 1273, 1274, 1279, 1432, 1521, 1563, 1624, 1626, 1630, 1641, 1644, 1655, 1657, 1677, 1685, 1687, 1690, 1693, 1695, 1705, 1708, 1785, 1803, 1811, 1832, 1911, 1935, 1992, 1999, 2000, 2003, 2060, 2085, 2097, 2284, 2356, 2521, 2621
- (benedictio) benedictionem 2449
- (benedictus) benedicti 1533
- (Benedictus) Benedicti 2486
- (beneficium) beneficio 1422
- Berthehem 999
- (Biblia) Biblie 1667
- (birretum) birretum 189
- bis 545, 984
- (blasphemia) blasphemias 617
- (blasphemo) blasphemare 626, 1576, 1577; blasphemasti 617-618;
- bonitas 303, 2281; bonitate 123, 588
- bonus 303, 731, 2211, 2432; bona 1925, 1937, 2195, 2352, 2353, 2405, 2434; bone 2588, 2590; bono 1630, 1631; bonorum 61; bonum 304, 828, 890, 1070, 1071, 2089; meliorem 256; melius 533, 548, 1565, 1992, 2063
- (bracchium) brachio 884
- (brevis) brevi 141, 2107
- (bucca) buccis 34, 285
- (cado) cadent 1194
- (calceus) calceos 274-275
- (calidus) calidi 1660
- (caligo) caliga 274
- (caligo) caligine 74; caliginem 1397
- (candela) candelarum 2158, 2186
- (cano) canitis 1586
- (canonicus) canonicarum 909
- (canonista) canoniste 658, 659; canonicis 665
- (canonizo) canonizabantur 2609; canonizatis 2614; canonizavit 2614
- (capio) capere 857, 2222; capite 190, 2361; capti 953, 1064, 1394, 1427, 1430, 1436, 1453; captos 1444
- (capitulum) capitula 166, 2414
- caput 819, 995
- cardinalis 21, 150, 2334-2335; cardinalem 38; cardinalibus 666
- (cardo) cardinibus 666
- (careo) caretis 1908
- (caritas) caritatis 2309-2310
- (carmelita) carmelitarum 2487
- caro 70; carne 69; carnem 84, 355
- (cartusienensis) cartusienensium 2485
- (carus) carissimo 1538
- (catalogus) catalogo 2611-2612
- cathalanus 350
- (Cathalonia) Cathaloniam 450, 2413; Cathalonie 418, 2040
- (cathedralis) cathedrales 2039; cathedralibus 419, 2483
- (catholicus) catholica 35, 1923, 1926, 1932, 1939, 1940-1941, 2006; catholicam 94, 133, 459, 1356, 1459-1460, 1581, 1584, 1589, 1597, 1958; catholice 57, 96, 314, 323, 331, 508, 1275, 2001, 2450; catholici 968-969, 969, 1590, 1596, 2626; catholicorum 1288; catholi-

- cos 987, 1164, 1457, 2031-2032, 2270-2271; catholicum 1296, 1827, 2031
 (cauda) caudas 1090, 2222
 causa 110, 151, 223, 356, 508, 600, 1444, 1446, 1447, 2024, 2194, 2276, 2277, 2335, 2610; causam 1147, 1742, 2275; causis 2091, 2144, 2596, 2597
 (causo) causate 2521
 (cautus) caute 2222
 (caveo) cave 403; cavendum 1622; cave-
 te 511
 (cecus) cece 230, 808; ceci 349, 991, 2620; cecorum 349
 cedrus 66
 (celebritas) celebritatibus 2229
 celeriter 484, 2467
 (celo) celando 1493; celantur 2042
 celum 1754, 2548; celi 80; celis 155, 362, 1102, 1126, 2393, 2532, 2597; celo 226; celorum 370; celos 82
 (cemeteryum) cemeteryo 182
 (censeo) censuimus 492-493, 2476; cen-
 suit 2017
 (censura) censuram 27, 2078, 2504
 centum 2036, 2049
 (cerdo) cerdones 31, 663, 1051, 1431
 (cerimonia) cerimonias 262, 2157-
 2158; cerimoniis 2019-2020, 2152
 cerno 782, 2365; cernere 512, 939, 1112, 2363; cernētis 388;
 cernitis 337
 certamen 822, 890, 891
 (certo) certavi 891
 (certus) certa 2190, 2507; certas 262;
 certe 839, 946, 962, 1137; certi 1101; certis 2019, 2144; certo 722, 755, 801, 1487, 2398
 (cesaraugustanus) cesaraugustano 416-
 417
 (cesso) cessabunt 1095
 (ceterus) ceteri 478; ceteris 169; cetero 1180, 1955; ceteros 827; ceterum 493, 2497
 christianus 2584; christiani 947, 1318;
 christianis 1252; christianos 1231, 1351
 Christus 234, 236, 237, 268, 269, 271, 272, 329, 375, 542, 856, 983, 1124, 1253, 1400, 1418, 1532, 1566, 1568, 1569, 2160, 2163, 2165, 2167, 2574; Christi 15, 28, 119, 158, 176, 212, 283, 336, 390, 390-391, 391, 392, 393, 402, 405, 408, 409, 481, 575, 605, 613, 616, 621, 653, 667, 670, 744, 746, 772, 774, 832, 863, 948, 1234, 1236, 1268, 1318, 1320, 1384, 1399, 1433, 1495, 1499, 1507, 1511, 1549, 1563, 1572, 1574, 1848, 2100, 2124, 2555; Christo 5, 36, 79, 180, 228, 250, 251, 255, 268, 311, 313, 325, 327, 329, 335, 383, 441, 604, 623, 699, 702, 830, 865, 970, 988, 1004, 1262, 1263, 1395, 1423, 1467, 1473, 1832, 1837, 1839, 2553;
 Christum 393, 398, 469, 582, 649, 1232, 1232-1233, 1387, 1387-1388, 1389, 1390, 1393, 1557, 1558, 1559, 1560, 1561, 1929, 2164, 2418, 2428, 2547
 Chrysostomus 1965
 Cicero 352
 (circumeo) circumvit 2410
 (cirurgicus) chirurgici 658
 (cisterciensis) cisterciensium 2485
 citaredus 869
 (cito) citasti 844, citatus 193, citavi 770
 (citus) citius 1850, 2496; cito 412, 748, 752, 754, 2225, 2490
 (civis) cive 425, 2460
 (civitas) civitate 196, 772, 1496, 1874;
 civitatum 497, 2488, 2492, 2502
 (clamito) clamitat 1484
 (clamo) clamabant 1928; clamans 180;
 clamantem 362
 (clareo) clarent 71; claruit 606
 clarus 728; claram 1016, 1588, 2422;
 clare 272, 615, 1312, 1341, 1416, 1418, 1531, 1916, 1967, 1975,

- 2153, 2291, 2297, 2424, 2620;
 clari 2320; clarius 386; clarum
 1154
 (claudo) claude 357-358
 Clemens 747; Clementi 6; Clementis
 2632
 clementia 1755, 1843; clementiam
 1746, 1751, 1814-1815, 1816
 (cluniacensis) cluniacensium 2485
 (codex) codices 684, 1191, 1195, 1222,
 1259; codicibus 948
 (cogitatio) cogitationes 1244
 (cogito) cogitare 2188; cogitatis 859;
 cogitastis 1415; cogitaveram 1332
 cognosco 1216; cognosces 1218; cog-
 noscetur 1303; cognoscimus 2272;
 cognoscis 1218; cognoscitis 2269
 (cogo) cogentur 176; coget 2068;
 cogetur 554; cogimur 1894, 2444;
 cogor 1619, 2434
 collegium 150, 2334, 2351, 2358,
 2375, 2378, 2382, 2390, 2526;
 collegii 392; collegio 38
 (colligare) colligatas 1091, 2222
 (colligo) collegit 740; colligendo 48;
 colligens 88
 (collis) colles 83
 (color) colore 2406
 (combuo) comburantur 1223; comburi
 2045
 (comedo) comede 358
 commendo 1990; commendandi 323-
 324; commendate 826
 commissarius 151, 2335, 2350-2351,
 2526
 (committo) committimus 2482
 (commodus) commode 2490, 2496
 (commoro) commorantes 2492
 (commoveo) commovit 450
 (communio) communione 1044
 communis 1485, 2408; commune
 1860, 2113, 2244; communem
 1956, 1957; communes 662, 2562;
 communia 1719, 1752
 communiter 186, 200, 260-261, 1955,
 2036, 2505
 (compagino) compaginavi 46
 comparatio 220, 1397
 (compareo) compareat 778-799; compa-
 rentem 845; comparere 193, 770
 (comparo) comparamus 1396; compara-
 re 229, 941, 1394, 1555, 2020;
 comparatis 705; comparavimus
 232-233; compares 230
 (compatior) compatiens 446
 comperio 1289; comperi 720, 817,
 1032, 1359-1360, 1914, 1917,
 1923; comperimus 689; comperistis
 500, 688, 690; comperit 454
 (comperco) compersos 387
 (compesco) compescendo 2505
 (compilatio) compilationem 1062
 (compilo) compilatas 1057
 (compono) componitis 631; composita
 2289; composuit 162
 (comprobo) comprobabunt 1584; com-
 probastis 973-974
 (concedo) concedimus 2098; conceditis
 927; concessis 2511
 concessistis 922; concesso 726, 1579,
 1950, 2069, 2098, 2530, 2582
 (concerno) concernit 1815; concernunt
 1749, 1750, 1751, 1813- 1814,
 2569
 (concupio) concupiscitis 1096; conceptam
 1295; conceptum 1304, 1414; con-
 ceptus 2554; concipere 905
 (concludo) concludam 564; concludis
 1883; concludisti 292; conclusi
 294, 332, 921, 1884; conclusos 337
 (conclusio) conclusionem 474-475, 480,
 922, 924, 925, 1219
 conclusiones 1158, 1192, 1343
 concordia 2282
 (concordo) concordabis 1652
 (concors) concordi 492, 2476
 (concremo) concremantur 1102
 (concutio) concuteris 371
 (condemnatio) condemnatione 2375,
 2386; condemnationem 152, 2336
 condemno 1990; condemnabit 1135,
 1136; condemnandi 1109-1110,
 1114, 1973; condemnandus 1121,
 1121-1122; condemnare 2428; con-

- demnas 1988, 1988-1989; condemnat 1080, 1090, 1093; condemnate 2592; condemnati 967, 1109, 1114, 2536; condemnatos 530, 2601; condemnatum 527, 1074-1075, 1135-1136; condemnatus 1049, 1120, 1121, 2371, 2534-2535; condemnavi 1048; condemnavit 26, 148-149, 461, 466, 1046, 1048, 1451, 2072, 2332-2333, 2370, 2526
- (conditio) conditionis 2491
- (condo) condidit 164, 249, 250, 1961, 2083, 2084; conditus 832
- (conduco) conductum 864
- (confabulo) confabulabor 1064-1065
- (confero) conferemus 806-807; conferre 205, 931, confertis 860; contulerat 181; contulerit 235; contulimus 2245; contulit 121, 128, 160, 279-280, 814, 930-931, 931, 932, 933, 1013, 1015, 1022, 1401, 1756, 2161
- confessio 401
- (confessor) confessorem 2611
- confestim 470, 2454
- (conficio) confecti 644
- confido 60, 295; confidatis 760; confidens 54; confidimus 1543; confidimus 1727, 1738; confiditis 1728
- (configo) configam 296; confixi 922; confixos 337
- (confinco) confingunt 107; confinxit 246
- confirmo 343; confirmare 344; confirmas 346; confirmat 2597; confirmatur 550; confirmavit 466
- (confiteor) confitemur 302, 399, 1826, 2524, 2625,
- (conflo) conflavi 46
- (conformo) conformatur 66
- (confugio) confugerunt 199; confugit 771
- (confundo) confundamini 278; confundetis 277; confundisti 883; confunditis 1168
- (congrego) congregabit 2037; congregabunt 2092; congregarat 188
- (congruus) congrua 579; congruis 51
- (coniungo) coniungens 76; coniunxit 2085
- (conor) conabitur 1228-1229
- (conqueror) conqueremini 2025
- (consendo) consendit 262, 266-267; consenditis 2141
- (consentio) consensit 150, 2334, 2526; consentimus 1822; consentire 1442; consentiret 846, 878; consentitis 1821
- consequenter 441-442, 2585
- consequentia 2352
- (consequor) consecutam 1972; consequens 1043; consequeris 468
- (conservatio) conservationi 2450
- (conservo) conservabit 1230
- (considero) considera 223; consideramus 2111; considerans 42; consideras 834; considerate 1518-1519; consideratis 2110; considerato 535; consideremus 548
- consilium 152, 772, 832, 1495, 2336, 2527; consilii 67, 2628; consilio 23, 25, 28, 263, 492, 528, 778, 966, 1451, 1459, 2476, 248
- (consimilis) consimile 210, 1551; consimiles 2073
- consimiliter 218, 534-535, 702, 2573
- (consistorium) consistorio 23, 148, 1450, 2332
- consors 368-369
- (conspicuo) conspexit 781; conspexitu 374
- (conspingo) conspersos 453
- (conspicio) conspexi 754; conspexit 445; conspiciamus 1788-1789
- (constantia) constantiam 935; constantie 577
- (consto) constat 2432
- (consuesco) consuevit 725
- (consuetudo) consuetudinem 1983
- (consulo) consulimus 2028
- (consummatio) consummatione 1190, 1206, 1267; consummationem 1349; consummationis 1200-1201

- (consummo) consummabuntur 1261, 1268; consummate 1262; consummatum 1263; consummentur 1190
 (contemno) contemne 473; contemnitis 1004; contemnitur 1518; contemp-sit 355-356
 (contemplatio) Contemplationum 590, 2320
 (contendo) contendere 1615; contendimus 1007, 1084; contenditis 713
 (contero) conteram 296
 (contineo) contentam 25, 147, 461, 1449, 2322, 2331; contenti 517; contineantur 496; contineat 1926, 2099; continebantur 426, 2461; continebat 2477; continentur 1667, 1701, 1954, 2010, 2045-2046, 2500-2501; contineri 2479
 (contingo) contigerit 56
 contra 1, 47, 48, 64, 116, 173, 292, 319, 320, 326, 348, 352, 403, 818, 819, 849 1130, 1318, 1552, 1571, 1623, 1878, 1883, 1918, 1919, 1955, 1956, 1957, 1958, 1962, 1967, 1984, 2260, 2620, 2629
 contradico 2590, 2591; contradicimus 410
 (contradictor) contradictores 2504
 (contraeo) contraire 34, 175, 592-593, 1542
 contrarietas 2282-2283
 (contrarius) contrarii 509; contrarium 57, 1866, 1913, 2572
 (contristor) contristari 478
 contumaciter 193
 (contumelia) contumelie 510
 (convenio) conveniamus 1897; conveniunt 201
 (conventus) conventus 3
 (convertio) convertam 296; convertamini 278; convertas 818; convertatis 760; convertatur 863; converte 753; convertent 1227, 1599; convertere 758, 763, 2422, 2428; converterent 174, 2418; converterunt 97; converti 176, 1850; convertimini 648, 649; convertit 757
 (copia) copiam 2037
 (copio) copiat 2074, 2076
 cor 892; corde 276, 387, 400, 419, 752, 1096, 2225; cordibus 859, 1244, 1339, 1747; cordis 44, 108, 446
 coram 23, 180, 490, 779, 780, 846, 850, 2473
 (corda) cordam 762
 corona 365; coronam 890
 (corono) coronantur 1103
 (corporor) corporari 68
 corpus 355, 363, 2556, 2557; corpore 376; corpori 2557; corporum 2185
 (correctio) correctioni 2538
 correctorium 2088
 (corrigo) corrigantur 2052; corrigat 55; corrige 1686
 (creatio) creatione 1844; creationis 1679
 (creator) creatori 61
 (creatura) creature 94
 (creber) crebra 9
 credentia 2622
 credo 794, 1646, 1649, 1688, 1696, 1898, 1900, 2121, 2190, 2200, 2225, 2226, 2227, 2289, 2549; credam 1898; credamus 293, 2444; credant 109, 111; credas 2198; credat 1134; credatis 217, 2546; credemus 1645, 1672, 1713, 1737; credendum 209, 698, 1674, 1675, 1778, 1785; credens 1132; credentes 1078, 1130; credere 65, 114, 208, 471, 531, 554, 586, 665, 709, 812, 904, 1025, 1353, 1544, 1603, 1650, 1747, 1760, 1820, 1853, 1947, 2105, 2223, 2238, 2329, 2392, 2424-2425, 2550, 2552, 2558, 2560, 2562, 2565-2566, 2567, 2568, 2572, 2619, 2627; crederem 2571; crederemus 1537; credetis 1646, 1651, 1733, 2096; credi 2001; crediderunt 1934, 2205; credidi 754; credimus 210, 213, 255, 271, 273, 275, 302, 311, 318, 398, 409, 410, 561, 569, 585, 613, 708, 737, 740, 811, 861, 902, 903, 970,

- 1019, 1024, 1088, 1092, 1106, 1160, 1183, 1184, 1193, 1205-1206, 1211, 1352, 1467, 1472, 1501-1502, 1538, 1542, 1561, 1568, 1577, 1602, 1641, 1654, 1655, 1658, 1662, 1670, 1703, 1727, 1739, 1742, 1759, 1771, 1774-1775, 1775, 1780, 1784, 1798, 1800, 1802, 1806, 1808, 1819, 1826, 1852, 1863, 1871, 1944, 2100, 2104, 2118, 2151, 2174, 2207, 2237, 2248, 2261, 2328, 2391, 2523, 2524, 2525, 2537, 2545, 2588, 2618, 2625; *credis* 1648, 1697, 1899, 2288, 2314; *credit* 752, 1079, 1081, 1083, 1124, 1148, 1472, 1473, 1578, 2225, 2549, 2559; *credite* 519, 648, 674-675, 862, 1020, 1096, 1346, 1544, 1560; *creditis* 91, 218, 297, 300, 300-301, 301, 317, 408, 411, 472, 537, 575, 584, 612, 616, 707, 735, 810, 997, 1018, 1022, 1087, 1089, 1105, 1174, 1178, 1339, 1351, 1469, 1477, 1534, 1540, 1541, 1559, 1600-1601, 1668, 1671, 1673, 1677, 1699, 1701-1702, 1715, 1716, 1726, 1757-1758, 1769, 1777, 1779, 1781, 1783, 1804, 1807, 1818, 1849, 1862, 1864, 1898, 2074, 2095, 2103, 2117, 2122, 2206, 2208, 2236, 2247, 2327, 2390, 2522, 2542, 2598, 2617, 2624; *creditur* 400, 793, 2003; *creditus* 204; *credunt* 106; *creduntur* 2479
- (cremo) *cremabuntur* 1195
- (creo) *creare* 1719, 1750; *creavit* 1723, 1754
- (crepo) *crepantibus* 34, 286
- (cresco) *crescere* 1325
- (cribo) *cribavit* 955
- crucifixus* 120-121, 160, 268
- (cruento) *cruentant* 1041
- (crux) *cruce* 1262, 2554
- culpa* 877; *culpam* 232
- (cultor) *cultores* 1367
- cum* 37, 40, 112, 237, 244, 263, 391, 487, 564, 655, 656, 724, 960, 964, 969, 993, 1095, 1252, 1431, 1529, 1589, 1615, 1915, 2270, 2326, 2452, 2470, 2476, 2496, 2538, 2602, 2617
- cuncta* 2563; *cunctis* 28, 89, 149, 204, 418, 2333; *cunctos* 1351
- (cuneus) *cuneo* 762
- cupio* 1795, 1947; *cupiens* 44, 205; *cupientes* 483, 2465; *cupimus* 456; *cupis* 856, 2027; *cupitis* 1104-1105
- cur* 213, 229, 251, 371, 467, 514, 599, 612, 633, 834, 868, 879, 1046, 1062, 1225, 1239, 1244, 1250, 1285, 1374, 1379, 1430, 1479, 1492, 1540, 1552, 1872, 1881, 2034, 2343, 2435, 2589
- curia* 2546; *curiam* 168, 447, 454, 2040, 2056, 2415
- curiosus* 1440
- (curo) *curamus* 2385; *curati* 2559, 2562; *curatis* 1006, 2483; *curavit* 447; *cures* 561, 569, 1513, 1717, 2142, 2160, 2187; *curetis* 2496;
- (curro) *currit* 729; *corruerunt* 871
- (cursus) *cursu* 81
- (custodia) *custodiam* 342, 1555
- damnabiliter* 2481
- (damno) *damnas* 1951
- Dan 1226
- dator* 329, 1337, 1903
- David 869
- de 18, 21, 25, 26, 27, 45, 67, 68, 98, 106, 107, 125, 149, 162, 163, 164, 178, 179, 183, 192, 197, 201, 212, 213, 214, 217, 219, 223, 226, 241, 243, 245, 259, 261, 317, 361, 379, 407, 427, 430, 436, 438, 444, 448, 458, 462, 492, 528, 530, 533, 554, 567, 580, 596, 600, 603, 607, 688, 690, 711, 712, 729, 735, 766, 770, 787, 789, 795, 801, 802, 824, 829, 844, 896 1006, 1035, 1058, 1059, 1062, 1083, 1097, 1114, 1115, 1116, 1119, 1126, 1180, 1197,

- 1198, 1200, 1201, 1206, 1207, deciperentur 429, 2464; decipi 727;
 1257, 1262, 1267, 1320, 1357, decipiat 270; decipitis 1891
 1361, 1362, 1411, 1438, 1450, (decisio) decisionem 480; decisiones
 1451, 1469, 1474, 1476, 1486, 2371; decisionis 508
 1487, 1490, 1492, 1496, 1501, (declaratio) declaratione 2442
 1512, 1543, 1546, 1551, 1569, (declaro) declarabit 1145, 1150, 1155;
 1570, 1593, 1624, 1625, 1628, declarare 2564; declarat 1151,
 1629, 1635, 1652, 1653, 1657, 1153; declaravit 1159, 1991, 2440;
 1658, 1661, 1671, 1672, 1682, declaretis 1189
 1685, 1694, 1695, 1698, 1701, (declino) declinare 827
 1703, 1713, 1715, 1717, 1727, (decretalis) decretales 1057
 1728, 1733, 1738, 1753, 1756, (Decretum) Decretis 692
 1760, 1761, 1774, 1775, 1777, dedecus 2047
 1796, 1811, 1813, 1816, 1820, (deduco) deducantur 2040; deducatis
 1821, 1843, 1844, 1845, 1875, 1176; deducimus 1984; deducis
 1899, 1955, 1960, 1961, 1978, 1945; deducta 2546; deducti 2041;
 1979, 1996, 2004, 2009, 2031, deductum 1943; deduxi 2056;
 2041, 2048, 2049, 2073, 2086, deduxit 2258
 2126, 2127, 2129, 2134, 2137, defectus 1747
 2160, 2170, 2296, 2313, 2319, defendo 353; defendendo 1492; defen-
 2333, 2372, 2382, 2384, 2397, dent 1597; defendere 1167, 2252;
 2398, 2403, 2405, 2409, 2413, defendimus 1170, 1171; defendis
 2423, 2427, 2432, 2433, 2436, 1983; defenditis 1167, 1174, 1284,
 2442, 2461, 2475, 2479, 2481, 1311-1312; defendunt 107
 2508, 2511, 2512, 2520, 2537, (defensio) defensione 368
 2553, 2555, 2558, 2584, 2624 (defensor) defensores 48
 (debacchor) debacchare 380, 381 (defero) detulerat 190; detulisti 962
 (debeo) debeamus 531, 570; debemus (defetiscor) defessi 1068; defessus 1066,
 256; debet 850; debetis 581, 706, 1068
 1847, 2021, 2427; debite 30; (deficio) defecit 1526, 1572, 1573,
 debuit 459 1574; deficiet 1329; deficere 1523;
 (debilis) debile 804 deficiat 1524, 1567, 1579; deficient
 decem 2052, 2281, 2292 1590, 1591; deficiente 1582; defi-
 (december) decembris 2631 ciet 1329, 1595; deficiunt 954
 deceptio 109 (defungor) defunctus 182
 (deceptor) deceptores 1890 (degener) degenerem 500
 (decerno) decreverit 56; decrevi 770 deinceps 521, 1326, 1575
 (decido) decidendum 14; decidere 2381; deinde 167, 2415
 deciderunt 2382; decidet 1145; (deleo) deleatur 420
 decidit 457, 463, 1143, 2258; deci- (delibero) deliberasti 748, 752; delibe-
 ditur 692; decisa 580 decimus 144, rate 1480, 2621; deliberavimus
 2239, 2347; decimo 2345 2623
 (decipio) deceperis 465; deceperunt (delinquo) deliquit 455
 968, 1456, 1933; decepit 1455; (deliro) deliramus 1556; delirare 1554
 decepti 153, 1251, 2338; deceptum (demando) demandate 30
 39, 1944; deceptus 1454, 1459; dementia 108, 956; dementia 972
 (demereo) demerui 885

- (demeritum) demerita 214, 222
 (demon) demone 2019, 2230; demones 1928; demonis 2228
 demonium 619, 622, 625, 628, 629; demoniorum 1008
 (demonstratio) demonstrationem 2423
 (demonstrativus) demonstrativa 1329, 2579; demonstrativam 1016; demonstrativas 1308, 1319, 2417-2418; demonstrative 1308; demonstrativis 1584; demonstrativum 552
 (demonstro) demonstra 275; demonstramus 960; demonstrare 165, 799-800, 975, 1350; demonstrari 1342; demonstrastis 972, 992
 demum 490, 2415, 2472
 deorsum 2361
 (dependeo) dependent 2345
 (depingo) depingunt 2602
 (depono) depone 473; deponentes 860
 (deporto) deportavit 228
 (depravo) depravandum 1235; depravans 1234
 depromo 477
 (deputo) deputarentur 170, 2416
 (descendo) descende 275; descendere 601; descendet 1126; descendimus 947; descendit 83, 263, 263-264
 (desiderium) desiderii 2454
 (designo) designabant 77; designabat 73
 (desino) desinis 1286, 1794; desinit 1328
 (desisto) desistis 1909, 2265; desistit 1364
 (destino) destinans 28; destinare 2496-2497; destinata 417; destinavit 95
 (destruo) destruamus 2453; destruantur 1221, 1222, 1246; destructis 1209; destruendi 1212; destruentur 129, 1026, 1208-1209, 1259, 1261; destruere 2372; destruet 1236
 (desum) defuerunt 215; defuit 224
 (determinatio) determinatione 415, 520-521; determinationem 416, 475; determinationi 105, 111
 (determino) determinamus 2385
 (detestor) detestando 113
 (detraho) detrahere 434; detraxistis 630
 detrimentum 44
 Deus 70, 75, 79, 87, 126, 238, 297, 298, 299, 302, 309, 533, 785, 813, 862, 892, 895, 905, 928, 933, 980, 981, 999, 1012, 1022, 1065, 1241, 1336, 1722, 1724, 1725, 1753, 2309, 2572, 2585, 2598, 2628; Dei 6, 12, 52, 80, 82, 85, 92, 135, 226, 283, 289, 368, 394, 469, 543, 544, 689, 691, 822, 869, 944, 1003, 1055, 1118, 1320, 1336, 1345, 1400, 1605, 1681, 1720, 1722, 1763, 1797, 1804, 1811, 1814, 1815, 1816, 1843, 2407, 2448, 2560, 2597; Deo 135, 136, 295, 304, 305, 315, 316, 1006, 1335, 1419, 1605, 1637, 1673, 1676, 1684, 1702, 1708, 1710, 1733, 1739, 1741, 1745, 1746, 1750, 1757, 1783, 1789, 1800, 1887, 2215; Deum 69, 70, 87, 340, 397, 468, 648, 701, 794, 2309
 (devenio) devenerunt 101; devenisse 339
 (devotus) devota 9, 1435, 2403; devoto 54
 (dexter) dexteram 93
 diabolus 252, 269, 271, 272, 280, 297-298, 298, 299, 306, 1302, 1337, 2163, 2165, 2168, 2212; diaboli 284, 289, 336, 616, 618, 1336, 1848; diabolo 251, 255, 264, 313, 316, 335, 623 1336, 1837, 2219; diabolum 583, 2164
 (dialecticus) dialecticum 835
 dialogus 116, 2629; dialogi 49; dialogo 117; dialogum 1, 64
 dico 91, 345, 472, 477, 621, 656, 1144, 1243, 1279, 1541, 1631, 1633, 1690, 1695, 1696, 1707, 1792, 1847, 1919, 1936, 1938, 1942, 1986, 2090, 2165, 2258, 2316, 2355, 2552, 2582, 2608; dic 474, 561, 1119, 1365, 1644, 1662, 1960, 2308; dicam 1728; dicamus

- 1618, 1821; dicantur 2478; dicar 1287; dicas 269, 571, 577, 1029, 2196; dicatis 693, 838, 1284, 1332, 1413, 1505, 1884, 1911, 2068, 2139, 2180, 2274, 2357, 2375, 2411, 2615; dicendi 503; dicendo 2369; dicere 113, 741, 761, 837, 1185, 1205, 1365, 1404, 1406, 1429, 1481, 1483, 1556, 1619, 1743, 1986, 2146, 2254, 2368, 2370; dicerem 1620; diceret 1502, 1969; diceretis 257, 1687; diceris 1285, 2027; dicetis 1408, 1413, 1696; dici 540, 1038, 1426; dicimus 215-216, 271, 311, 318, 319, 358, 561, 600, 625, 629, 699, 703, 780, 917, 919, 930, 935, 950, 1106, 1198, 1203, 1239, 1454, 1466, 1471, 1497, 1514-1515, 1662, 1685, 1712, 1730, 1773, 1774, 1860, 2113, 2115-2116, 2137-2138, 2164, 2188, 2244, 2342, 2367, 2540, 2589, 2623; dicis 266, 379, 414, 467, 530, 627, 909, 913, 916, 1046, 1074, 1146, 1155, 1170, 1239, 1272, 1383, 1429, 1501, 1520, 1630, 1634, 1674, 1717, 1730, 1782, 1791, 1846, 1852, 1865, 1909, 1918, 1935, 1940, 1961, 1963, 1985, 2009, 2115, 2216, 2257, 2272, 2354, 2420, 2442, 2551, 2581, 2604, 2607; dicit 212, 213, 244, 288, 309, 554, 590, 1495, 1527, 1831; dicite 208, 315, 326, 596, 766, 795, 815, 932, 1303, 1402, 1408, 1415, 1866, 2185; dicitis 276, 288, 294, 301, 400, 407, 501, 532, 536, 546, 555, 560, 568, 596, 687, 698, 712, 732, 780, 787, 789, 893, 997, 1070, 1087, 1094, 1105, 1150, 1158, 1175, 1197, 1202, 1258, 1270, 1275, 1287, 1379, 1389, 1453, 1470, 1471, 1490, 1519, 1563-1564, 1592, 1646, 1650, 1661, 1687, 1691, 1695, 1705, 1708, 1711, 1733, 1741, 1772, 1785, 1790, 1792, 1796, 1803, 1824, 1845, 1859, 2026, 2112, 2134, 2143, 2150, 2163, 2190, 2231, 2243, 2246, 2251, 2341, 2359, 2368, 2387, 2405, 2541, 2596, 2622; dicitur 187, 261, 1012, 1441, 1513, 1518, 1640, 1664, 1709, 1766, 1796, 2036, 2399; dicta 1586, 2085, 2538, 2539; dictam 2337; dicti 35, 105, 482, 1973; dictis 739, 1253, 1971, 2005, 2533; dicto 76, 196, 267, 386, 496, 1480, 2478, 2500; dictorum 484, 492, 2466, 2475; dictos 48, 484, 487, 982, 984, 2470, 2767; dictum 37, 47, 190, 273, 305, 311, 312, 319, 326, 830, 988, 1157, 1206, 1480, 1482, 1599, 1623, 1808, 1829, 1830, 1860, 1945, 2094, 2113, 2244; dictus 187, 241, 1481, 1833, 2349; dicunt 730, 731, 748, 757; dixerat 607; dixerimus 1692, 1693; dixeris 1778; dixerit 90, 1532, 1567; dixerunt 965, 1953; dixi 343, 388, 471, 1182, 1244, 1345, 1922, 2090, 2091, 2170, 2178, 2440; diximus 752, 763, 806, 893, 967, 971, 993, 1160, 1198, 1219, 1273, 1306, 1399, 1429-1430, 1454, 1466, 1546, 1551, 1644, 1662, 1700, 1703, 1713, 1730, 1773, 1821, 2115, 2187, 2260, 2525; dixisse 1561-1562, 1759, 1819; dixisti 389, 570, 571, 618, 748, 798, 868, 872, 1113, 1180, 1183, 1344, 1435, 1802, 1920, 2435; dixistis 334, 1238, 1244, 1245, 1315, 1333, 1412, 1563, 1624, 1696, 1698, 1964, 2200, 2262; dixit 246, 652, 740, 788, 789, 943, 1124, 1833, 2004, 2171
- dies 262, 502; die 366, 1532; diebus 100, 2130, 2132, 2140, 2149, 2483; diem 823, 1094, 1398, differentia 2282

- difficilis 2053, 2054; *difficilem* 844, 2033, 2034, 2035, 2090, 2053
difficiliter 549
 (d*efin*io) *difiniet* 1145; *difinit* 1142, 1152, 1153; *difinitum* 1942
 (d*igero*) *digesto* 23
digitum 231, 431
 (d*ignitas*) *dignitate* 1323
 (d*igno*) *dignaremur* 430, 2464
dignus 237, 781
 (d*iligens*) *diligentius* 717
diligenter 487, 1417-1418, 1915, 1993, 2028, 2469
diligentia 488, 964, 1916, 2470
 (d*iligo*) *dilectus* 421, 2456; *diligamus* 1117; *diligenti* 22;
diligentibus 2042; *diligere* 1118; *diliget* 1227; *diligimus* 776, 785, 786; *diligit* 2309
 (d*iluvium*) *diluvii* 1679
dimidium 89
 (d*imitto*) *dimittamus* 579, 874; *dimittas* 635; *dimitte* 753, 763, 765, 818, 2146, 2184, 2232; *dimittis* 267; *dimittite* 650, 675
 (d*ioecesis*) *diocesum* 497, 2488, 2492, 2502
 (d*irumpo*) *dirupit* 82
 (d*iscepto*) *disceptabunt* 1252; *disceptaremus* 961
 (d*iscerno*) *discernantur* 50; *discernere* 2362; *discernit* 1151; *discipulus* 622, 1375, 1380, 1471, 1656, 1834, 2133; *discipuli* 514-515, 516, 521-522, 1880; *discipulis* 516; *discipulo* 1375, 1472; *discipulos* 88, 188, 286, 1873; *discipulum* 221, 1379, 1381-1382, 1384
 (d*isco*) *didicisti* 1437; *discerat* 225; *discite* 826
 (d*iscretus*) *discretos* 1163
 (d*iscurro*) *discurrendi* 2057; *discurri* 1915
 (d*iscutio*) *discutientur* 1317
 (d*isperdo*) *dispersi* 2071, 2076-2077; *dispersorum* 2037-2038
 (d*isputatio*) *disputatione* 490, 2473; *disputationis* 866
 (d*isputo*) *disputamus* 2251-2252
 (d*issero*) *disserite* 1402
 (d*issipo*) *dissipabit* 1230
 (d*issolvo*) *dissolventur* 1259-1260
 (d*istinguo*) *distinctum* 541; *distingue* 1652
 (d*iversus*) *diversas* 2076; *diversis* 163, 285; *diversorum* 424, 2459
 (d*ivido*) *dividatur* 820; *divisos* 973; *divisus* 745
 (d*ivinus*) *divina* 951, 957, 975, 1531, 1721, 1749, 2489; *divinam* 78; *divinis* 1748; *divino* 41
divisim 2506
 (d*ivulgo*) *divulgata* 17
do 542; *da* 541; *dabant* 428, 2462; *dabit* 1094, 2095; *dabitur* 944, 946; *damus* 987; *daretur* 1902; *dari* 1300; *dat* 1299; *data* 583, 2019; *dati* 33; *datis* 2051; *dato* 2582; *datum* 1304, 2516; *datus* 982, 985; *dedit* 1173; *det* 2628
 (d*oceo*) *docebant* 197; *docerent* 172; *doceri* 2230; *doces* 651; *docet* 1485, 2407; *doctum* 870; *docuerat* 189; *docuisti* 962; *docuit* 253, 903, 1033, 2162
doctor 298, 689; *doctorem* 1989; *doctores* 93, 1952; *doctori* 697; *doctoribus* 944-945, 946, 1960, 1961; *doctorum* 11, 1547, 1571, 1965, 1971
doctrina 35, 40, 122, 129, 134, 135, 137, 140, 281, 333, 381, 382, 441, 493, 507, 519-520, 580-581, 582, 587, 588, 604, 605, 606, 608, 614, 618, 690, 692-693, 700, 703, 706, 733, 735, 907, 913, 915, 925, 969, 988, 1027, 1041, 1184, 1209, 1323, 1324, 1329, 1330, 1399, 1419-1420, 1423, 1443, 1483-1484, 1502, 1507, 1543, 1604, 1605, 1624, 1625, 1637, 1653, 1657, 1658, 1673, 1698-1699, 1709, 1715-1716, 1724, 1732, 1739, 1756, 1763, 1796, 1817,

- 1823, 1839, 1842, 1848, 1854, 1901, 1924, 1936, 1938, 1972, 1977, 1978, 2018, 2076, 2098, 2106, 2239, 2300, 2317, 2319, 2324, 2436, 2480, 2497, 2524; doctrinam 24, 26, 123, 132, 144, 147, 153, 180, 234, 334, 434, 458, 460, 498, 510, 608, 653, 700, 703, 707, 1004, 1306, 1350, 1355, 1400, 1418, 1421, 1448-1449, 1456, 1459, 1466-1467, 1547, 1549, 1580, 1654, 1655, 1741, 1831, 1837, 1873, 1911, 2181, 2275-2276, 2322, 2331, 2337, 2438, 2502; doctrinarum 1009, 1191-1192; doctrinas 1321, 1349; doctrine 104, 129, 428, 695, 695-696, 696, 1026, 1208, 1221, 1246, 1261, 1310, 1367, 1544, 1545, 1545-1546, 1880, 1904, 2277, 2296, 2376, 2462, 2588, 2591, 2592; doctrinis 171, 1197, 1812, 2417
- documentum 647
- dogma 118, 121, 157, 160, 188, 196, 279, 282, 285, 527, 615, 616, 623, 695, 696, 1370, 1876, 2136, 2150, 2210, 2226, 2234, 2357; dogmata 274, 2348; dogmate 333, 339, 386-387, 484, 573, 1040, 1488, 1775, 2466; dogmatibus 649; dogmatis 201
- dogmatizatio 493, 2498; dogmatizationem 498, 2502
- (dogmatizo) dogmatizando 190; dogmatizasset 723; dogmatizavit 1035-1036
- (dolor) dolore 44
- (domicellus) domicelli 2305, 2310-2311
- domina 2304, 2310
- (dominicus) dominici 2451; dominicus 2483
- dominium 1553
- dominus 85-86, 121, 146, 160, 181, 280, 747, 891, 943, 1302, 1448, 2330, 2334; domini 14, 87, 374, 388, 389, 390, 392, 480, 481, 482, 499, 521, 1575, 2077, 2518, 2631, 2632; domino 5, 6, 36, 79, 169, 179, 180, 383, 407, 443, 448, 454, 528, 575, 667, 865, 966, 970, 1297, 1301, 1304, 1333, 1423, 1458, 1524; dominum 19, 37, 435, 469, 580, 622, 966, 967, 1232, 1561, 1928
- donec 360, 1137, 2503
- donum 1494; dono 41, 1401
- (dormio) dormimur 2188
- (dubietas) dubietatis 405
- (dubito) dubitare 1847; dubitat 254; dubites 809; dubitetis 581, 706, 1021, 1348, 1594, 2102, 2233, 2324, 2389, 2616
- dubium 404, 751 1075; dubia 257, 2564; dubiis 255; dubio 173, 840, 1493
- ducenti 148, 520, 523; ducentas 1158, 2017, 2171; ducentis 24, 148, 2332; ducentos 488, 530, 965, 1173, 1174, 2256, 2471
- (duco) ducam 549; ducere 1947; duces 349, 661; ductus 15; duxistis 1178
- dudum 421, 2455
- dum 69, 80
- duo 74, 540, 979, 2014, 2047; duas 78, 922; duobus 985; duorum 1834, 2063; duos 46, 53, 76, 530, 532, 536, 2066
- duodecim 93, 117, 797, 2620, 2626, duodecimur 155, 2393; duodecimo 2633
- (duplex) duplici 1381, 1385
- duratio 2281
- durus 619; duri 387
- e 755, 801
- eapropter 738
- ecce 101, 463, 464, 1077, 2447
- ecclesia 12, 192, 464, 507, 689, 736, 744, 1043, 1151, 1511, 1525, 1526, 1530, 1531, 1570, 1572, 1573, 1580, 1582, 1595, 1704, 1978, 1987, 1988, 1994, 2000,

- 2369, 2407, 2549, 2553, 2555, 2559, 2611, 2614; *ecclesiam* 133, 691, 693, 1044, 1356, 1576, 1589, 2371, 2592; *ecclesias* 2039; *ecclesie* 7, 43, 106, 111, 164, 173, 447, 554, 565, 591, 666, 675, 697, 1016, 1307, 1523, 1530, 1972, 1977, 1994, 2008, 2012, 2018, 2047, 2372, 2538, 2539, 2578, 2593, 2601; *ecclesiis* 418, 2483
(ecclesiasticus) *ecclesiasticam* 27, 2079, 2504
(edificium) *edificia* 1194
(edifico) *edificas* 634; *edificaveris* 888
(edissero) *edisseras* 470; *edissere* 402, 475, 1075, 1212, 2409
(edo) *ediderunt* 1787; *edidit* 179, 608, 2035; *edita* 17; *editi* 495, 2477, 2500; *editorum* 425, 2460; *editos* 2493; *editum* 1; *editus* 2630
(edoceo) *edocemur* 12; *edoceri* 1520, 1521, 1540, 1712; *edoctus* 264, 702-703
effectus 2513; *effectu* 590; *effectum* 2120, 2250, 2251
efficaciter 1915
(efficax) *efficaces* 592; *efficaci* 278, 556, 1836; *efficacissimum* 552-553
(efficio) *effici* 369
(effundo) *effundite* 1415
(egeo) *egemus* 990
(egiptiacus) *egiptiaca* 1755
ego 16, 42, 376, 621, 863, 867, 1048, 1243, 1524, 1567, 1811, 1914, 2055, 2062, 2064, 2165, 2200, 2315, 2433, 2547; *me* 29, 192, 367, 376, 500, 648, 771, 779, 842, 843, 891, 1065, 1077, 1104, 1140, 1177, 1408, 1420, 1540, 1616, 1728, 1919, 2223, 2315, 2549; *mei* 197, 206, 877, 1533; *mecum* 842, 866, 1896, 2062; *mihi* 18, 91, 297, 374, 471, 616, 791, 820, 862, 1335, 1426, 1441, 1442, 1540, 1541, 1544, 1614, 1646, 1649, 1651, 1699, 1715, 1734, 1770, 1779, 1781, 1960, 2096
(egredior) *egrediens* 87
(egregius) *egregium* 3
(egritudo) *egritudini* 2051
(egrotus) *egroti* 639, 642
(eicio) *eiecti* 1044
(electrum) *electro* 75-76
(elevatio) *elevationes* 2185
(elevo) *elevatum* 558, 2426, 2576
Elias 1256, 1596, 1598; *Elie* 1322
(elicio) *eliciamus* 1213
(eligo) *electa* 1994; *electis* 1532; *elegit* 1994
(eloquium) *eloquii* 945; *eloquio* 1904-1905
(elucido) *elucidamur* 783
(emerge) *emerserit* 13
(emitto) *emittere* 2229; *emittimus* 647
(emollio) *emolliri* 1850
emulus 2005
en 479, 873, 1426
(enigma) *enigmate* 1528
(enigmaticus) *enigmatica* 1328, 1330; *enigmaticam* 1017
enim 70, 73, 77, 79, 95, 100, 105, 163, 183, 199, 201, 211, 303, 309, 329, 375, 382, 449, 465, 517, 569, 571, 590, 685, 725, 844, 856, 868, 900, 936, 950, 990, 1007, 1066, 1069, 1085, 1090, 1118, 1125, 1150, 1172, 1273, 1316, 1327, 1336, 1338, 1363, 1400, 1466, 1471, 1472, 1484, 1487, 1527, 1573, 1587, 1591, 1624, 1703, 1737, 1830, 1908, 1923, 1924, 1932, 1964, 1979, 1992, 2035, 2058, 2064, 2098, 2226, 2270, 2403, 2420, 2422, 2425, 2427, 2428, 2437, 2528, 2560, 2609
Enoch 1257, 1322, 1596, 1598
ens 68
enumerare 799; *enumerasti* 2284; *enumeraverit* 2612
episcopus 421, 2448; *episcopi* 21, 492, 2475; *episcopum* 38, 489, 2468, 2473
epistola 1, 63; *epistolarum* 908, 1236, 1768

- equalitas 2283
 equaliter 257, 919-920, 1386, 1387,
 (equus) equa 1959, 1982
 eremita 185; eremitarum 2487
 erga 1428
 ergo 215, 230, 246, 250, 274, 281,
 335, 336, 351, 357, 380, 387, 416,
 477, 537, 544, 566, 567, 581, 627,
 629, 634, 705, 766, 822, 896, 922,
 927, 932, 1020, 1031, 1061, 1080,
 1089, 1096, 1112, 1119, 1137,
 1140, 1155, 1169, 1199, 1229,
 1270, 1289, 1293, 1379, 1381,
 1451, 1519, 1521, 1529, 1552,
 1563, 1588, 1628, 1633, 1635,
 1661, 1663, 1718, 1728, 1737,
 1738, 1781, 1890, 1902, 1988,
 2026, 2137, 2315, 2324, 2350,
 2447, 2589, 2614
 (erigo) exererat 188; erexit 1873; eri-
 gens 88
 (erro) erramus 2179; errare 557, 2577;
 errasti 2528; erratis 2178; erraverit
 2376; erraverunt 154, 986, 2338,
 2378, 2383, 2384, 2386, 2387,
 2390, 2527
 erroneus 533; erronea 107, 494, 559,
 1926, 2498; erronee 2591; erroneos
 488- 489, 1975, 2471, 2475; erro-
 neum 584, 1468
 error 316, 320; errore 1463, 1465,
 2267-2268, 2525; errorem 998,
 2099, 2263, 2565, 2567; errores 49,
 327, 329, 334, 340, 379, 382, 386,
 426, 444, 451, 496, 1085, 1086,
 1149, 1150, 1156, 1159, 1166,
 1167, 1170, 1171, 1174, 1962,
 1979, 2210, 2372, 2461, 2478,
 2481, 2501; erroribus 453-454,
 645, 782, 783, 1078, 1079, 1081,
 1083, 1089, 1092, 1130, 1132,
 1134, 1148, 1311, 2167, 2270,
 2533, 2537, 2584; erroris 2209;
 errorum 330, 1903
 (erubesco) erubescitis 766
 Esau 854
 essentia 397, 536, 1343, 1531, 1619,
 1973, 2074; essentie 981
 (estimatio) estimatione 2087
 estimo 1104, 1240; estimamus 233,
 601, 1207, 1468, 1489; estimat
 1492; estimati 366; estimatis 219,
 1165, 1166, 2271; estimetis 219
 (esurio) esuriunt 886
 et 2, 3, 5, 11, 12, 15, 22, 23, 24, 28, 32,
 35, 38, 43, 46, 47, 48, 49, 50, 53,
 55, 56, 58, 59, 61, 69, 70, 74, 75,
 76, 77, 78, 79, 80, 83, 85, 89, 90,
 92, 93, 96, 98, 99, 102, 103, 107,
 110, 112, 113, 123, 127, 132, 153,
 156, 162, 164, 165, 166, 167, 168,
 169, 170, 173, 177, 178, 179, 189,
 191, 193, 194, 195, 196, 198, 200,
 204, 206, 207, 213, 217, 219, 222,
 224, 225, 227, 234, 238, 240, 243,
 246, 249, 251, 253, 254, 255, 258,
 260, 261, 263, 267, 271, 272, 273,
 274, 275, 279, 281, 286, 287, 288,
 291, 295, 296, 297, 298, 299, 301,
 302, 303, 304, 305, 306, 307, 312,
 315, 316, 320, 321, 324, 325, 326,
 327, 328, 331, 332, 334, 340, 342,
 344, 347, 358, 360, 362, 365, 368,
 375, 376, 379, 380, 382, 383, 385,
 386, 388, 389, 390, 391, 392, 393,
 394, 395, 396, 397, 398, 400, 407,
 411, 412, 414, 416, 417, 418, 420,
 421, 426, 427, 428, 435, 437, 439,
 441, 444, 445, 447, 452, 454, 457,
 458, 462, 463, 478, 479, 480, 483,
 485, 488, 489, 490, 491, 493, 494,
 495, 497, 498, 504, 505, 508, 510,
 517, 519, 534, 536, 538, 542, 544,
 545, 546, 550, 552, 553, 554, 555,
 557, 559, 560, 565, 572, 573, 574,
 581, 583, 584, 588, 589, 590, 591,
 600, 603, 605, 606, 607, 610, 611,
 615, 619, 621, 624, 626, 628, 629,
 635, 648, 649, 651, 653, 664, 666,
 671, 675, 683, 685, 689, 690, 692,
 698, 699, 700, 701, 702, 705, 706,
 721, 727, 737, 738, 739, 744, 746,
 748, 751, 753, 755, 757, 758, 760,

761, 763, 766, 771, 776, 782, 785, 1488, 1491, 1492, 1507, 1508,
 786, 792, 793, 794, 795, 797, 800, 1509, 1510, 1511, 1512, 1516,
 801, 808, 814, 816, 819, 822, 825, 1521, 1522, 1526, 1528, 1531,
 828, 831, 835, 843, 845, 847, 863, 1532, 1536, 1537, 1538, 1542,
 864, 867, 869, 871, 879, 882, 883, 1545, 1551, 1557, 1559, 1561,
 885, 886, 889, 890, 891, 893, 895, 1568, 1570, 1571, 1573, 1574,
 896, 899, 902, 907, 908, 909, 912, 1575, 1579, 1583, 1584, 1594,
 918, 919, 925, 926, 927, 931, 939, 1596, 1598, 1600, 1610, 1613,
 942, 944, 946, 949, 950, 957, 962, 1616, 1622, 1625, 1628, 1631,
 964, 966, 970, 973, 981, 981, 994, 1632, 1633, 1644, 1648, 1649,
 998, 1001, 1002, 1003, 1005, 1652, 1658, 1662, 1663, 1666,
 1006, 1007, 1008, 1009, 1013, 1672, 1673, 1678, 1682, 1688,
 1015, 1016, 1017, 1020, 1021, 1692, 1694, 1695, 1697, 1705,
 1032, 1035, 1039, 1041, 1042, 1707, 1708, 1710, 1717, 1719,
 1043, 1044, 1051, 1052, 1055, 1720, 1723, 1724, 1725, 1730,
 1057, 1059, 1060, 1064, 1068, 1731, 1735, 1738, 1745, 1746,
 1070, 1071, 1079, 1081, 1087, 1748, 1753, 1754, 1755, 1756,
 1089, 1094, 1109, 1114, 1116, 1757, 1769, 1773, 1774, 1788,
 1117, 1121, 1124, 1126, 1127, 1789, 1790, 1791, 1792, 1795,
 1131, 1132, 1134, 1135, 1145, 1801, 1807, 1812, 1816, 1817,
 1149, 1151, 1153, 1155, 1157, 1818, 1820, 1824, 1826, 1827,
 1158, 1159, 1163, 1164, 1165, 1828, 1830, 1831, 1832, 1834,
 1166, 1167, 1168, 1169, 1170, 1836, 1839, 1842, 1843, 1844,
 1171, 1175, 1178, 1183, 1184, 1846, 1847, 1848, 1850, 1861,
 1191, 1195, 1197, 1198, 1206, 1862, 1869, 1872, 1874, 1875,
 1208, 1209, 1213, 1219, 1225, 1879, 1880, 1881, 1887, 1888,
 1227, 1228, 1229, 1231, 1232, 1889, 1890, 1896, 1897, 1901,
 1234, 1235, 1236, 1239, 1240, 1902, 1903, 1904, 1905, 1913,
 1243, 1245, 1247, 1250, 1251, 1916, 1919, 1923, 1926, 1932,
 1252, 1256, 1257, 1260, 1261, 1933, 1939, 1942, 1949, 1950,
 1265, 1266, 1267, 1270, 1273, 1952, 1958, 1959, 1960, 1965,
 1279, 1280, 1285, 1287, 1288, 1970, 1972, 1974, 1975, 1979,
 1289, 1297, 1301, 1302, 1303, 1982, 1983, 1987, 1994, 1995,
 1304, 1305, 1306, 1307, 1308, 1996, 1998, 2000, 2001, 2002,
 1313, 1318, 1319, 1320, 1322, 2004, 2007, 2010, 2011, 2012,
 1323, 1324, 1326, 1328, 1332, 2013, 2015, 2017, 2022, 2024,
 1333, 1345, 1347, 1348, 1350, 2025, 2026, 2027, 2028, 2029,
 1355, 1362, 1369, 1370, 1371, 2030, 2031, 2033, 2034, 2036,
 1372, 1374, 1377, 1382, 1383, 2037, 2039, 2040, 2041, 2042,
 1384, 1386, 1387, 1390, 1391, 2043, 2044, 2046, 2048, 2053,
 1392, 1394, 1395, 1397, 1401, 2056, 2057, 2058, 2063, 2064,
 1402, 1408, 1420, 1421, 1423, 2066, 2068, 2072, 2073, 2074,
 1426, 1427, 1430, 1431, 1441, 2075, 2076, 2083, 2086, 2087,
 1442, 1450, 1452, 1453, 1455, 2088, 2089, 2090, 2091, 2093,
 1457, 1458, 1460, 1466, 1468, 2099, 2102, 2115, 2126, 2129,
 1469, 1471, 1472, 1473, 1474, 2131, 2136, 2137, 2140, 2151,
 1476, 1478, 1481, 1485, 1487, 2152, 2159, 2160, 2161, 2164,

- 2165, 2167, 2169, 2175, 2184, 1706, 1717, 1733, 1790, 1800,
 2186, 2188, 2190, 2198, 2200, 1833, 1928, 1938, 1942, 1951,
 2203, 2210, 2211, 2212, 2214, 1955, 1990, 2294, 2302, 2340,
 2216, 2217, 2218, 2221, 2223, 2468, 2485, 2512, 2547
 2228, 2229, 2230, 2233, 2244, etsi 39, 239, 278, 605, 857, 1123,
 2247, 2256, 2258, 2262, 2263, 1525, 1966, 1999, 2006, 2405,
 2265, 2274, 2278, 2280, 2281, 2596
 2284, 2286, 2287, 2289, 2292, (eucharistia) eucharistie 2570
 2293, 2295, 2297, 2303, 2305, (evacuo) evacuabitur 1511, 1527-1528,
 2308, 2312, 2313, 2314, 2316, 1530-1531; evacuabuntur 1326-
 2318, 2320, 2321, 2324, 2325, 1327
 2326, 2338, 2341, 2344, 2353, (evanesco) evanescit 1327
 2355, 2356, 2357, 2359, 2361, (evangelista) evangelistarum 908; evan-
 2362, 2365, 2368, 2370, 2372, geliste 1668; evangelistis 1566,
 2375, 2378, 2382, 2386, 2389, 1801
 2394, 2397, 2398, 2399, 2402, evangelium 212; evangelia 1991; evan-
 2403, 2406, 2407, 2410, 2414, gelii 796; evangeliorum 1236, 1767
 2417, 2419, 2423, 2426, 2429, (evello) evellamus 2452-2453
 2430, 2431, 2436, 2442, 2443, (evenio) evenerit 1527; evenient 1189;
 2447, 2449, 2453, 2457, 2461, evenit 1331
 2462, 2466, 2468, 2471, 2472, eventus 868
 2473, 2474, 2475, 2478, 2479, (evidens) evidentem 2423; evidentes
 2480, 2482, 2483, 2484, 2486, 592, 1319; evidentibus 166; eviden-
 2487, 2488, 2489, 2490, 2492, tissima 1342; evidentissimam 566;
 2494, 2499, 2501, 2502, 2508, evidentissimas 1309; evidentissimis
 2509, 2511, 2513, 2520, 2522, 1583; evidentissimum 552
 2524, 2525, 2528, 2534, 2535, evidenter 594, 1056
 2539, 2542, 2543, 2547, 2548, evidentia 2429-2430; evidentiam 1016,
 2552, 2555, 2556, 2557, 2559, 1588; evidentie 577-578
 2561, 2562, 2563, 2564, 2566, (evomo) evomemur 1296; evomendi
 2569, 2570, 2571, 2573, 2575, 1661; evomere 2365; evometis
 2576, 2578, 2579, 2585, 2586, 1295; evomimus 1406; evomite
 2587, 2588, 2591, 2593, 2597, 956, 1405; evomuerit 2002; evo-
 2601, 2602, 2616, 2621, 2624, muimus 1188; evomuistis 1186
 2625, 2630, ex 294, 331, 347, 356, 429, 483, 520,
 (etas) etatem 378 532, 739, 768, 849, 867, 932, 990,
 etc 421 1213, 1218, 1226, 1228, 1266,
 etenim 269, 344, 391, 722, 987, 1101, 1411, 1429, 1436, 1516, 1528,
 1153, 1920, 2042 1591, 1698, 1748, 1861, 1881,
 eternalis 1101 1933, 1951, 1972, 2008, 2114,
 (eternus) eternam 1099; eterne 1072 2144, 2344, 2464, 2466, 2542,
 (ether) ethera 82; ethere 73 2554
 etiam 17, 123, 167, 196, 200, 248, (exalto) exaltatis 2285
 486, 542, 588, 593, 594, 942, 949, (examen) examine 22, 528; examini
 985, 991, 1004, 1165, 1230, 1231, 2497
 1256, 1266, 1330, 1338, 1547, (examino) examinabunt 2092; examina-
 1573, 1595, 1683, 1685, 1705, ri 486, 2469; examinerunt 502; exa-

- minato 1131; *examinatorum* 494, 2498; *examinaverant* 488, 2471; *examinaverunt* 964; *examinavit* 1993, 2071-2072, 2083
excecatio 108
 (*exceco*) *excecavit* 1110
excellenter 2001
 (*excello*) *excellit* 122, 587, 707
 (*excerebratus*) *excerebrati* 2356
exclusive 1668
 (*excommunicatio*) *excommunicationem* 194
 (*excommunico*) *excommunicari* 2506-2507; *excommunicasti* 845; *excommunicati* 1043; *excommunicatus* 193-194
 (*excommunio*) *excommunio* 2043
 (*excusatio*) *excusationes* 2022
 (*excuso*) *excusantes* 2544
 (*executio*) *executioni* 30
 (*exemplum*) *exemplo* 863
 (*exemptio*) *exemptionis* 2509
 (*exeo*) *exivit* 97
 (*exilio*) *exiliit* 82
 (*eximo*) *exemptorum* 2484
 (*existimo*) *existimamus* 739, 1556
 (*existo*) *existant* 2491; *existenti* 1885; *existentibus* 2489; *existit* 234, 237, 258, 725, 728, 752, 1034, 1997, 2585
 (*expavescio*) *expavescis* 372-373; *expavescit* 1574
 (*expecto*) *expecta* 341
 (*expedio*) *expedire* 56; *expediti* 95
 (*expello*) *expellitur* 1008; *expellunt* 1588
 (*experio*) *experire* 839
 (*experimentum*) *experimento* 1914
 (*experior*) *experienti* 2408
experientia 1485
 (*expeto*) *expetere* 2229-2230; *expetivit* 955
 (*expleo*) *explete* 1415
 (*explico*) *explicit* 63, 115, 2629
explicite 2550, 2553, 2558
 (*expono*) *expone* 1050; *exponemus* 2080; *exponendi* 1974; *exponimus* 1399; *exposita* 2289, 2294, 2297, 2312, 2360; *expositus* 204; *exposuit* 169, 423-424, 447, 1970, 2458
expositionem 1571, 1646
 (*expressio*) *expressione* 2511
 (*exprimo*) *expressam* 2508; *expressis* 492, 2475
 (*extirpo*) *extirpavit* 458; *extirpetur* 361
 (*exto*) *extitit* 604
 (*extollo*) *extollere* 2427
extra 1044, 1718, 1720, 1722, 2507
 (*extraneus*) *extranea* 2295, 2581
Eymerici 2, 7, 421, 2456, 2629
 (*faber*) *fabri* 31, 664
 (*fabulo*) *fabulemus* 1119
facies 1069; *facie* 839, 901, 1529, 1531; *faciem* 878, 1529, 1531
 (*facilitas*) *facilitate* 1517, 1518
 (*facinus*) *facinore* 436
facio 1795; *fac* 824, 1219, 2031, 2086, 2087; *facere* 459, 826, 1487, 1626, 1627, 2168, 2424, 2429; *faceret* 2410; *faciat* 254, 828; *faciat* 2408, 2490, 2495; *faciendis* 1234; *facientes* 2508; *faciet* 1140, 1144, 1149, 1151; *facietis* 1688; *facimus* 1887, 2188; *facis* 1069; *facit* 247, 1142, 1154, 1569; *facite* 778; *facitis* 400, 2182, 2185, 2190, 2379, 2615, 2617; *faciunt* 887, 1309; *facta* 874, 1236; *factam* 197; *factas* 2372; *facte* 106; *facti* 95; *facto* 607, 1035; *factum* 70, 210, 550, 751, 754, 946, 999, 1974; *factus* 84, 308; *fecerint* 2094; *fecerit* 239, 240, 254, 2157; *fecerunt* 503, 505-506; *feci* 225, 885, 1070; *fecimus* 486, 2469; *fecisti* 1069; *fecistis* 1688; *fecit* 239, 263, 449, 725, 1363, 2039; *fiat* 1176, 1600; *fiendum* 1211, 1997; *fieri* 52, 515, 1210, 1321, 1821, 2420, 2424, 2528; *fiet* 1216, 1530, 2049; *fit* 401, 1996; *fiunt* 2406 (*fallo*) *fallamur* 1676, 1784, *fallere* 606, 727, *falleris* 465, *falli* 557, 606, 726,

- fallunt 1513
 falsarius 1254
 falsitas 307, 785; falsitatem 675, 786; falsitates 2211; falsitatis 299, 2210
 falsus 306; falsa 1421, 1424, 1902, 1932, 1950, 1953; falsis 2451 falsos 1458; falsum 58, 305, 309, 310, 312, 315, 316, 318, 319, 321, 325, 326, 440, 583, 1028, 1205, 1408, 1468, 1477, 1478, 1481, 1483, 1792, 1928, 1930-1931, 2251, 2353, 2355, 2365,
 fama 248, 688, 728, 901, 1485; famam 682
 (fariseus) farisei 346
 fascinatio 108-109
 (fascino) fascinati 791, 953; fascinavit 65, 114, 586, 709, 812, 1025, 1110, 1353, 1603, 1760, 1820, 1853, 2105, 2238, 2329, 2392, 2619, 2627
 fateor 885; fateamini 675; fatemur 1894; fateri 1590, 2387, 2388
 (fatigo) fatigatis 1077
 (fatuitas) fatuitates 1053
 (fatuizo) fatuizare 1578
 fatuus 1578; fatue 1864; fatui 1163, 2356; fatuos 1163; fatuum 2353, 2430
 (fautor) fautores 782
 (faveo) favemus 776; favetis 775
 (febroarius) febroarii 2517
 (fellicus) fellicum 855
 (ferio) ferientos 884
 (fero) fert 1131; lata 1127; tulit 2155
 (ferrarius) ferrarii 32, 103, 664
 (ferreus) ferreo 420
 ferrum 1850
 (festinus) festinis 51
 (festivo) festivat 2553, 2555
 (festivus) festivis 2483
 festum 2408
 (fictio) fictionem 474
 fidelis 567; fideles 1318, 1590, 1591, 1592, 2424, 2480; fidelibus 28, 150, 2334; fideliter 2496; fidelium 1044
 fides 558, 1523, 1524, 1530, 1567, 1573, 1591, 2575; fide 13, 18, 57, 106, 132, 316, 321, 326, 327, 329, 334, 367, 557, 559, 580, 770, 844, 985, 998, 1252, 1351, 1355, 1412, 1499, 1510, 1526, 1573, 1574, 1579, 1582, 1595, 2372, 2379, 2380, 2381, 2382, 2383, 2384, 2387, 2605; fidei 96, 97, 106, 110, 164, 172, 318, 365, 368, 391, 415, 476, 509, 554, 556, 565, 591, 667, 797, 799, 915, 1015, 1056, 1252, 1307, 1320, 1327, 1329, 1341, 1343, 1350, 1507, 1508, 1511, 1529, 1584, 2221, 2319, 2423, 2450, 2561, 2563, 2564, 2596, 2597; fidem 133, 176, 319, 320, 353, 428, 478, 567, 1017, 1356, 1581, 1584, 1586, 1587, 1588, 1589, 1597, 1599, 1740, 1955, 1958, 1967, 2015, 2095, 2422, 2426, 2462, 2516, 2577
 (figura) figurarum 71
 (figurativus) figurativa 2300-2301
 filius 421, 534, 543, 544, 980, 1411, 1723, 1725, 2456, 2573; filii 1681, 2450; filio 135, 1605, 1710, 1746, 1746, 1750, 1764, 1797, 1804, 1812; filios 1755, 2410, 2421, 2425; filium 226, 394, 469
 fingo 476; ficti 1890; fingunt 40
 (finio) finientur 1261
 finis 372, 375, 2283; fine 162, 2296; finem 1891; fines 97, 98, 101
 firmissime 581, 706, 808, 1020, 1348, 1594, 1847, 2233, 2323-2324, 2389, 2616
 (firmitas) firmitate 2011
 firmiter 302, 398, 611, 628, 971, 1018, 1468, 1826, 2102, 2177, 2523-2524, 2625
 firmo 476; firmatis 1828; firmatur 2594; firmaverunt 385; firmavit 1216
 (firmus) firmi 2529, 2530; firmis 1252

- (flecto) flexo 52, 1066, 2628
 (floridus) floridi 67
 Fontinus 1931
 forma 932, 2511
 (formo) formarunt 2013; formata 1127; formatum 2556
 forsan 466, 483, 717, 794, 901, 1954, 2014, 2465-2466, 2568
 forte 1288
 fortis 871; fortem 871; fortior 108, 112; fortissimum 1504, 1678
 fortiter 291, 2097
 fortitudo 1493
 (forum) fori 2593, 2594
 (fossor) fossores 663, 940
 (Franciscus) Francisci 184
 frater 7, 185, 2514; fratrem 1, 485, 1057, 2467, 2629; fratribus 23, 2448, 2515; fratrum 8, 25, 182, 422, 2414, 2415, 2456, 2481, 2486
 (fraternitas) fraternitati 2481
 frequentor 1947
 (frigidus) frigidi 1660
 fructus 66, 2008; fructum 1978, 2018
 frustra 857
 (fugio) fuge 1111; fugiat 877; fugit 771, 847, 1492, 1495; fugite 773, 1496
 (fulgeo) fulgent 71, 809; fulgente 1328
 (fullo) fullones 31, 103, 663, 940, 1051, 1432, 2357
 (fulmino) fulminabatur 1598
 (fumigatio) fumigationes 2185-2186
 funda 869
 fundamentum 804, 1664
 (fundo) fundate 2522, 2523; fundentur 2531
 (funestus) funesta 2229
 funiculus 549
 (galata) galatas 65, 211, 223
 (Gamaliel) Gamalielis 225
 (gehenna) gehennam 888, 890; gehenne 2411, 2412, 2421, 2425
 (gemellus) gemelli 74
 generalis 2583; generales 2580; generalia 166, 2230, 2414
 generaliter 149, 463, 1643, 1666-1667, 2333, 2555
 (generatio) generationis 1680
 Genesis 1667
 (gens) gentibus 944-945, 947; gentium 221
 (gentilis) gentilibus 946
 genu 52, 1066, 2627
 (genuflexio) genuflexiones 2158, 2185
 genus 1007, 1009
 (geometricus) geometrici 657
 gero 2364; geris 855; geritis 998, 1405; gesta 502, 1234, 1318; gestis 1320, 1812
 gerundensis 4
 (giganteus) giganteum 870
 (gladius) gladiis 367; gladio 295, 921
 gloria 61, 364, 2282; gloriam 890; glorie 2410, 2411
 (Goliath) Goliath 870
 (gradus) gradum 431
 (grammaticus) grammatici 657
 (grandimotensis) grandimotensium 2486
 (grandis) grande 428, 628, 2463; grandi 528; grandia 228, 236, 948, 951, 957
 (gravis) gravem 2057; graves 2002; gravia 1883; gravissimum 1622
 (grecus) grecis 1961; grecorum 1962, 1964
 Gregorius 146, 420, 456, 1157, 1173, 1448, 1454, 1459, 2017, 2038-2039, 2044, 2071, 2330, 2350, 2440, 2448, 2526; Gregorii 480, 481, 482, 499, 521, 913, 926, 962, 2078, 2442, 2445, 2518, 2531; Gregorio 407, 443, 448, 454, 528, 575, 966, 1458, 2096, 2170, 2173; Gregorium 19, 37, 435-436, 580, 966-967, 968, 1942, 1944, 1951-1952, 2258, 2260
 (gubernatio) gubernatione 1844
 (guberno) gubernare 1719, 1750-1751; gubernavit 1754-1755
 (gusto) gustavit 857

- habeo 59, 622, 2218, 2287, 2364; habe
 935; habeam 1066; habeamus 874;
 habeantur 2038, 2050, 2052; habe-
 at 1925, 1937, 2567; habeatis 1900,
 2141, 2586; habebatur 1877; habe-
 bimus 820; habebis 765, 802, 1219,
 2026, 2031, 2067; habebit 2095;
 habebitis 1769; habemus 241,
 1678, 1887, 1889, 2135, 2250,
 2279; habenda 495, 2499, 2512;
 habendum 1152-1153, 1153;
 habendus 156, 2394; habent 478,
 640, 1169, 1869, 1880, 2222,
 2317, 2321, 2359, 2560; habentes
 2492, 2494; habentibus 558, 641,
 2426, 2575; habere 59, 1002, 1005,
 1888, 2226, 2227, 2230, 2359;
 haberer 2064; haberet 81; haberi
 137, 491, 1854, 1912, 2050, 2056,
 2474; habes 378, 562, 619, 625,
 628, 629, 801, 971, 1623, 2362,
 2443; habet 768, 831, 1553, 1977,
 2563; habetis 220, 239, 1090,
 1168, 1369, 1503, 1516, 1677,
 1809, 1866, 1893, 1904, 1905,
 1907, 2103, 2132, 2140, 2249,
 2263, 2277, 2360, 2542, 2586;
 habetur 141, 143, 282, 1976, 2107,
 2109, 2234; habita 490, 614, 2473;
 habuerit 289, 566; habueritis 2496;
 habui 2055, 2287; habuimus 487,
 2470; habuissent 1789; habuisti
 715, 716, 2284, 2286; habuistis
 1335, 1964; habuit 118, 158, 212,
 249, 250, 285, 287, 288, 335, 355,
 566, 606, 1400, 1419, 1421, 1549,
 1832, 1837, 1839, 1977, 1999,
 2100, 2123, 2124, 2130, 2131,
 2136, 2139, 2149
 (habitaculum) habitaculo 75
 (habito) habitavit 70
 habitus 1247, 1256, 1259, 1343
 heresis 316, 320, 325, 383, 442, 1621,
 2425; hereses 47, 49, 106, 327,
 328, 334, 340, 365, 379, 382, 386,
 426, 444, 538, 1036, 1041, 1159,
 1311, 1364, 1365, 1617, 1618,
 1619, 1620, 1985, 1999, 2002,
 2005, 2017, 2027, 2045, 2171-
 2172, 2211, 2406, 2461, 2478-
 2479, 2568, 2571; heresi 26, 149,
 462, 1140, 1450, 2333, 2525; here-
 sibus 439, 1289, 1616, 2000, 2168,
 2169; heresim 1295, 1296, 1930,
 2099; heresum 48, 222, 329-330,
 361, 527, 642, 1337, 1338, 1903,
 2021
 hereticalis 104, 494, 546, 556, 982,
 984-985 1925-1926, 2376, 2499,
 2591; hereticalem 148, 461, 584,
 1151, 1152, 1450, 1460, 2029,
 2253, 2254, 2332; hereticales 489,
 520, 537, 965, 968, 1173, 1175,
 1458, 1975-1976, 2256, 2381,
 2471, 2475; hereticali 580; hereti-
 calia 24, 559, 1824, 1932, 1938,
 1940, 1959
 (heretico) hereticabit 1281, 1295;
 hereticamus 1520; hereticare 435,
 1578, 2373; hereticastis 1332,
 1650; hereticatis 1519, 1792-1793;
 hereticavit 1990, 2016
 hereticus 524, 1040, 1120, 1121, 1133,
 1137, 1578, 1929, 2369, 2371,
 2437, 2534; heretica 1902, 2436;
 hereticam 510, 2438-2439, 2440-
 2441; heretice 2, 9, 423, 1277,
 2458; heretici 300, 996, 997, 1020,
 1043, 1102, 1109, 1161, 1164,
 1165, 1312, 1427, 1430, 1436,
 1453, 2264, 2407, 2535; heretico
 1042; hereticorum 1288, 2221,
 2372, 2600; hereticos 992, 994,
 1078, 1090, 1092, 1162, 1164,
 1445, 2600; hereticum 321, 846,
 1046, 1074, 1080, 1135, 1140,
 1144-1145, 1145
 hesito 276
 hic 91, 350, 525, 546, 555, 619, 1079,
 1081, 1102, 1401, 1402, 1653,
 1824, 2090, 2097; hac 356, 430,
 580, 2464; hanc 463, 1467, 1911;
 has 1311; hec 42, 77, 122, 208,
 382, 441, 443, 499, 501, 502, 559,

- 560, 581, 587, 670, 706, 795, 797, 927, 953, 954, 1052, 1189, 1210, 1335, 1338, 1500, 1516, 1752, 1805, 1901, 2339, 2342, 2345, 2346, 2351, 2528, 2546, 2593, 2615, 2622; hii 95, 105, 117, 201, 514, 859, 2320; hiis 29, 103, 176, 201, 265, 438, 808, 985, 1429, 1682, 1756, 1816, 2008, 2137, 2229, 2389, 2454, 2503; hoc 90, 188, 203, 212, 218, 219, 244, 254, 301, 317, 347, 379, 392, 411, 457, 593, 615, 623, 627, 687, 726, 728, 788, 792, 802, 850, 896, 936, 944, 945, 986, 999, 1011, 1174, 1211, 1218, 1221, 1246, 1261, 1272, 1436, 1452, 1468, 1497, 1504, 1521, 1532, 1711, 1713, 1715, 1727, 1729, 1734, 1737, 1746, 1749, 1771, 1772, 1773, 1780, 1798, 1800, 1801, 1808, 1830, 1833, 1897, 1933, 1936, 1938, 1951, 1985, 2048, 2134, 2142, 2150, 2168, 2173, 2176, 2234, 2244, 2249, 2258, 2371, 2383, 2384, 2399, 2427, 2429, 2430, 2529, 2541, 2542; horum 50, 1255; hos 536; huius 377, 517 1647, 1959; hunc 161, 185, 589, 594, 739, 830, 834, 902, 1074, 1372, 1395, 1497, 2246, 2602, 2605, 2611
- Hieronymus 1992-1993; Hieronymi 912, 926; Hieronymo 1995; Hieronymum 1952
- hinc 2037, 2071
- hodie 260, 789, 2046, 2073
- (homicida) homicidam 1143
- (homilia) homilie 1987
- homo 79, 80, 84, 86, 237, 245, 376, 534, 543, 544, 724, 725, 825, 980, 983, 1131, 1339, 1481, 1482, 1487, 1927, 2001, 2220, 2573, 2574, 2590; homine 313, 824, 1049, 1361, 1419, 1549, 1615; hominem 119, 138, 158, 211, 696-697, 830, 834, 1003, 1137, 2588; homines 32, 109, 340, 662, 729, 730, 891, 1052, 1190, 1194-1195, 1522, 1787, 1885, 1890, 1933, 2091, 2327; hominibus 956, 1720, 2426, 2576; hominis 85, 92, 1320, 1422, 1845; hominum 1247, 1259, 1325, 1326, 1747
- (honor) honore 368, 1381, 1385
- honorifico 622
- (honoro) honoramus 1383, 1384; honorare 2608
- hora 100; horam 1005; horis 143, 2108, 2132, 2181, 2182, 2227, 2235
- (horribilitas) horribilitatem 491, 2474
- huc 291, 450
- huiusmodi 317, 498, 1851, 2479 2481, 2503, 2509
- (humanare) humanato 1812
- (humanus) humanam 78; humanis 1748
- humiliter 448
- (hypocrita) hypocrite 1890
- (hyssopus) hyssopo 66
- i 206
- (iaceo) iaces 633
- (iacio) iacitur 858
- (Iacob) Iacobi 909
- iam 418, 483, 569, 615, 806, 1074, 1109, 1124, 1342, 1466, 1644, 2187, 2465, 2477, 2478
- (ianua) ianue 80
- ibi 121, 160, 225, 262, 268, 451, 817, 967, 1638, 1652, 1764, 1917, 1963, 2296
- ibidem 2289, 2630
- idem 161, 554, 1114, 1471, 2004, 2031, 2370; eadem 55, 486, 981, 1518, 2073, 2469, 2511; earundem 2491; eidem 36, 582; eisdem 424, 427, 489, 498, 2458, 2462, 2472, 2501; eiusdem 25, 2443, 2487; eodem 75, 77, 78, 104; eorumdem 28; eosdem 489, 2472, 2492, 2495
- ideo 224, 243, 255, 504, 608, 864, 994, 1134, 1161, 1289, 1423, 1480, 1622, 1742, 1947, 2608
- (idipse) idipsum 202

- (idoneus) idoneum 840
 ieunium 1007; ieunio 1008, 1009;
 ieuniorum 2159, 2214
 igitur 244, 277-278, 288-289, 321,
 335, 480, 718 1039, 1077, 1089,
 1279, 1517, 1529-1530, 2350,
 2378, 2409, 2564
 ignarus 261; ignari 102
 ignis 77; igne 74, 1097, 1190; ignem
 1098, 1193; ignibus 2072, 2534
 (ignobilitas) ignobilitatem 655-656
 ignorantia 223-224; ignorantie 59,
 574, 577
 (ignoro) ignoramus 742, 958-959,
 1712; ignorans 224; ignorantes 503,
 829 1165-1166; ignorantur 800,
 2278; ignoratis 637, 743, 800, 952,
 976, 2277; ignoretis 2126
 Iherusalem 360, 750, 1681
 Ihesus 86, 121, 160, 181, 280; Ihesu
 14, 36, 79, 119, 158, 180, 212,
 383, 390, 392, 402, 481, 865, 970,
 , 1423, 1507, 1511, 1575; Ihesum
 361, 469, 622, 1232, 1928
 (illaqueatio) illaqueationibus 2453-
 2454
 (illaqueo) illaqueari 445
 ille 279, 409, 721, 750, 788, 882,
 1029, 1035, 1089, 1200, 1253,
 1363, 1927, 1929, 1981, 2004,
 2012, 2058, 2136, 2139, 2145,
 2209, 2563; illa 151, 443, 957,
 969, 978, 1001, 1040, 1325, 1484,
 1655, 1656, 1909, 1955, 2192,
 2280, 2284, 2288, 2290, 2291,
 2292, 2294, 2295, 2297, 2300,
 2303, 2306, 2307, 2335, 2405,
 2407, 2409, 2442, 2558, 2583;
 illam 334, 435, 460, 463, 465, 823,
 1132, 1401, 1887, 2440; illarum
 29, 175; illas 445, 1085, 1620; illi
 121, 160, 409, 479, 506, 575, 934,
 1170, 1655, 1976, 2019, 2052,
 2095, 2228, 2318, 2494; illis 258,
 530, 532, 567, 592, 949, 965,
 1087, 1253, 1359, 1753, 1880,
 1881, 1923, 1969, 2070, 2181,
 2537, 2559, 2624; illius 26, 27, 40,
 49, 197, 451, 453, 526, 782, 1880,
 2005, 2075, 2078, 2296, 2406; illo
 197, 203, 719, 817, 1210, 1359,
 1361, 1469, 1486, 1490, 1595,
 1672, 1673, 1717, 2157, 2160,
 2398; illorum 491, 1248, 1959,
 1970, 1982, 2600; illos 884, 1351,
 1703, 1968, 1970, 1983, 2068,
 2083, 2621; illud 670, 1273, 1440,
 1787, 1947, 2125; illum 458, 596,
 722, 730, 818, 839, 864, 1032,
 1048, 1090, 1212, 1370, 1371,
 1372, 1373, 1374, 2030, 2059,
 2081, 2112, 2114, 2134, 2154,
 2206, 2213, 2286, 2287, 2567,
 2615
 (illibatus) illibata 442
 illic 1102
 (illiteratus) illiteratis 2576; illiterati
 102, 109, 1051, 1522, 2327; illit-
 ratos 1788
 illusio 109
 (imbuo) imbui 2466; imbutarum 483,
 2466
 immerito 1487, 1649
 immo 303, 418, 440, 472, 557, 670,
 734, 942, 1053, 1240, 1266, 1276,
 1579, 1595, 1650, 1907, 1958,
 1975, 2000, 2016, 2072, 2591,
 6343
 (impedio) impediri 2513
 (imperator) imperatores 660
 (imperitus) imperiti 33
 (impetro) impetrarunt 2048; impetras-
 tis 1333; impetravimus 1301
 (impius) impiorum 367-368
 (impleo) implevit 2169
 imprudentia 668
 (impugno) impugnando 1509
 impugnantur 117
 in 1, 2, 5, 8, 12, 13, 16, 17, 22, 23, 24,
 28, 33, 42, 43, 45, 48, 49, 53, 56,
 57, 61, 64, 68, 69, 70, 73, 74, 75,
 76, 77, 78, 81, 83, 90, 94, 97, 98,
 101, 110, 117, 120, 123, 141, 142,
 147, 148, 151, 155, 159, 161, 176,

- 179, 182, 187, 192, 196, 201, 202,
 210, 214, 218, 219, 222, 241, 244,
 255, 258, 259, 265, 267, 269, 276,
 285, 295, 304, 307, 316, 320, 323,
 327, 329, 333, 334, 338, 339, 366,
 374, 381, 386, 391, 392, 397, 403,
 411, 418, 419, 420, 422, 424, 425,
 428, 430, 435, 443, 444, 445, 455,
 460, 461, 481, 486, 489, 490, 495,
 499, 502, 507, 508, 509, 519, 527,
 532, 536, 540, 541, 544, 545, 559,
 588, 589, 593, 626, 627, 631, 633,
 635, 648, 651, 667, 687, 689, 692,
 717, 726, 728, 733, 750, 751, 772,
 773, 785, 788, 789, 791, 793, 794,
 796, 798, 809, 816, 839, 843, 845,
 854, 859, 865, 869, 871, 906, 918,
 920, 927, 941, 947, 948, 949, 950,
 951, 952, 955, 958, 962, 963, 965,
 967, 969, 972, 975, 976, 979, 985,
 986, 988, 994, 995, 998, 999,
 1009, 1011, 1012, 1013, 1021,
 1035, 1039, 1040, 1059, 1071,
 1072, 1075, 1102, 1129, 1130,
 1132, 1140, 1144, 1167, 1174,
 1177, 1186, 1189, 1195, 1216,
 1229, 1241, 1244, 1252, 1255,
 1262, 1267, 1302, 1312, 1323,
 1324, 1325, 1338, 1358, 1359,
 1401, 1405, 1412, 1420, 1424,
 1438, 1442, 1448, 1449, 1452,
 1454, 1456, 1463, 1465, 1468,
 1483, 1484, 1488, 1491, 1493,
 1496, 1502, 1509, 1521, 1525,
 1526, 1528, 1532, 1548, 1552,
 1553, 1555, 1560, 1561, 1572,
 1573, 1574, 1579, 1582, 1595,
 1596, 1655, 1656, 1657, 1667,
 1687, 1696, 1701, 1709, 1713,
 1715, 1727, 1729, 1732, 1734,
 1737, 1747, 1748, 1752, 1771,
 1772, 1773, 1780, 1796, 1805,
 1811, 1813, 1817, 1834, 1842,
 1850, 1872, 1874, 1880, 1881,
 1885, 1914, 1920, 1922, 1923,
 1926, 1929, 1936, 1938, 1940,
 1949, 1950, 1954, 1967, 1971,
 1976, 1980, 1981, 1988, 1990,
 1991, 1992, 1999, 2002, 2005,
 2009, 2010, 2016, 2045, 2047,
 2070, 2085, 2092, 2107, 2108,
 2120, 2127, 2130, 2132, 2135,
 2139, 2140, 2149, 2157, 2160,
 2170, 2173, 2175, 2181, 2184,
 2198, 2205, 2206, 2207, 2208,
 2227, 2234, 2235, 2259, 2262,
 2263, 2267, 2287, 2296, 2300,
 2313, 2316, 2322, 2326, 2331,
 2332, 2335, 2344, 2351, 2358,
 2361, 2375, 2379, 2380, 2381,
 2382, 2383, 2384, 2386, 2387,
 2389, 2393, 2399, 2406, 2413,
 2418, 2443, 2454, 2457, 2458,
 2459, 2460, 2463, 2464, 2468,
 2472, 2477, 2478, 2480, 2483,
 2489, 2492, 2500, 2512, 2521,
 2522, 2523, 2529, 2531, 2532,
 2533, 2535, 2537, 2541, 2546,
 2548, 2554, 2556, 2565, 2574,
 2596, 2597, 2602, 2613, 2615
 inaniter 1293
 inbui 483
 (incarnatio) incarnationem 534, 980,
 2573
 (incarno) incarnatum 226; incarnatus
 545, 984
 incendium 1094; incendio 1102
 (incertus) incertum 634
 (incido) incidis 1439
 (incipiens) incipiens 450; incepit 451;
 inceptus 2630; incipit 1, 64, 116
 (inclinatio) inclinationes 2185
 (inclino) inclinavit 83
 (includo) inclusisti 882
 (inclusivus) inclusive 1668
 (inconcussus) inconcusse 328
 incredulus 2224; increduli 387, 508;
 incredulos 1599
 (increpo) increpa 1442; increpandum
 630
 (incurro) incurrere 1441; incurris 468
 (incutio) incutere 1100-1101
 (indago) indagavi 717; indagavit 452
 inde 452, 2037, 2071

- indicium 264, 1072
 (indigeo) indigemus 2267; indigent 639
 (indigno) indignati 348
 (indignus) indignus 8
 (individuus) individuam 395, 396; individue 1818
 (indivisus) indivisa 1719
 (indo) indita 920
 indubius 408, 409, 746
 (induco) inducunt 1588
 (indulgeo) indulgeat 895; indulto 2509; indultum 2506
 (induo) induit 84; indutus 867
 (induro) indurato 195
 (ineptus) inepte 46
 inermis 869
 infallibiliter 312
 infamia 351
 (infatuo) infatuatum 833
 infelix 376
 (inferus) inferis 2536
 (infernalis) infernalibus 2534
 (infernum) inferno 544
 (inficio) infecti 643, 644
 infidelis 553, 592; infidelem 174; infideles 171-172, 174, 176, 2418, 2420, 2422, 2428; infidelibus 1124, 2423
 (infirmitas) infirmitatem 2269, 2272
 (infligo) inflicta 364
 (informo) informa 1717; informare 436, 2561; informari 514, 2480; informatum 756
 infra 67, 421, 493, 1011, 2123, 2124, 2493
 (infundo) infusa 2557
 ingenium 2426; ingenii 1060; ingenio 1488
 (ingeniolum) ingeniolo 53
 (ingredior) ingrediens 87
 inimicus 850, 1339; inimici 508
 (iniquus) iniqua 2433; inique 891
 iniuria 1437; iniurias 1436
 (iniurio) iniuriasti 1437-1438
 (iniustus) iniuste 881
 (inmediatus) immediato 408, 2344; immediatum 20
 (inmensus) inmensas 60
 (inmisceo) inmixta 1925
 (inmitto) inmittere 1101
 (inmuta) inmutavit 2084
 Innocentius 2044
 (innovo) innovabitur 1193
 (inobedientia) inobedientie 574-575, 578
 (inobedio) inobedientes 973
 (inpedio) inpedit 512, 938, 2363
 (inperfectus) imperfecte 1768
 (inperitus) inperiti 40, 102, 110, 217, 685, 687, 1123, 1522; inperitos 1787-1788; inperitum 261-262, 697, 699, 702
 (inpingo) inpegit 871
 (inpius) inpiorum 2606; inpios 1816
 (inpono) inpone 431; inposui 719; inposuisti 718
 (impossibilis) impossibile 701
 (inprudens) imprudenter 219-220
 inquam 86, 105, 1001, 1127, 1803, 1977, 2337; inquiens 88; inquit 224, 267, 1124, 1442, 2150
 inquiri 1289, 1631; inquirebas 801; inquirere 1286, 2232; inquirimus 1632; inquiris 1285; inquirat 1134; inquiritis 1631
 inquisitor 9, 16, 42, 423, 429, 465, 617, 995, 1285, 1287, 1288, 1440, 2027, 2221, 2458, 2464; inquisitore 30; inquisitorem 2, 192, 2630; inquisitores 2561; inquisitori 426, 2460; inquisitoris 198, 207, 2476; inquisitorum 364
 insanus 1930; insana 1842, 1902, 1908, 1909, 1909-1910, 1916, 1923, 2436; insanam 1911; insane 1904; insani 201, 677, 1911;
 insanum 2353
 insapienter 218
 (inscius) inscii 102, 110; inscios 1788
 (insensatus) insensati 65, 113, 228, 336, 586, 612, 709, 735, 812, 904, 1025, 1353, 1603, 1760, 1820,

- 1853, 2105, 2238, 2329, 2359, 2392, 2619, 2627
 (insero) inserte 333; inserti 988; inse-
 ruit 259, 285, 590, 2017
 insipiens 652; insipientes 653, 655
 insipientia 656, 669
 (insolitus) insolitum 936
 (insolubilis) insolubile 552; insolubilem
 1017; insolubiles 1055, 1308,
 1319; insolubilibus 165, 1583
 insolubiliter 291
 (insono) insonuit 677, 679
 (inspiro) inspiratum 1801
 instantia 2547
 (instigo) instigante 30
 (instruo) instructi 1657; instructus 263,
 267, 700; instruxit 268
 (insudo) insudatis 1002; insudavit 249
 insula 120, 159, 2413
 (insultus) insultibus 2606
 (inum) insit 2008
 insuper 2514
 (insurgo) insurge 380; insurgitis 1072;
 insurrexerunt 101-102
 intellectus 2169, 2198-2199; intellectu
 705; intellectum 558, 1095, 1299,
 1907, 2360, 2575
 (intelligo) intellegebamus 1299; inte-
 llexerunt 39, 153, 504, 986-987,
 1457, 2337, 2528; intellexi 1916,
 2297; intelleximus 685, 691, 1267,
 1858; intellexistis 690, 692, 829,
 1857, 2339; intellexit 1569, 2369;
 intelligamus 1076, 2275; intellige-
 mus 1057, 2321; intelligere 145,
 2240, 2288, 2314, 2315, 2316,
 2357; intelligimus 952, 987, 1055,
 1146, 1224, 1249, 1264, 1582;
 intelligis 1114, 1403, 2290, 2298,
 2306; intelligit 145, 2239, 2347,
 2350; intelligite 281, 332, 478,
 1521-1522, 1663, 2552; intelligitis
 774, 994, 1005, 1139, 1221, 1245,
 1260, 1271, 1280, 1284, 1580,
 1640; intelligitur 2309, 2325; inte-
 lligo 1116, 1404, 2291, 2299,
 2302, 2307, 2315
 intendo 2436; intendebat 2424; inten-
 dere 1616; intenderent 171, 2417;
 intendimus 1888; intendis 1615,
 2435; intendit 1616; intenditis
 1404, 1891; intento 801; intantum
 2022
 intentio 1435; intentione 15, 177;
 intentionem 168, 714, 1969;
 Intentionum 2319-2320
 inter 489, 673, 729, 1860, 1862, 1953,
 2047, 2113, 2246, 2399, 2451,
 2472, 2586, 2601
 interdicere 498, 2503; interdicti 463,
 2079, 250; interdixit 28, 150, 2334
 (interdictio) interdictione 2386; inter-
 dictionem 197
 interdum 309, 680, 793, 1844, 1845,
 2547
 (interficio) interficere 357; interfici 367
 (interimo) interimere 356
 interrogatio 206
 interrogo 896, 1245, 1260, 1841-1842;
 interroga 768, 898; interrogare 770;
 interrogas 769, 898; interrogati
 1803
 (intitulo) intitulavit 162, 1962
 (intono) intonuit 286
 intra 2488
 intrinsecus 44, 446
 (introeo) introivit 84, 955
 (intrusus) intrusum 198, 404, 771
 (intueor) intuetur 892
 (inundatio) inundationis 1679
 (inungo) inungentes 1041; inungunt
 1042
 inurbanus 433
 (inusitatus) inusitata 2293, 2295,
 2296-2297; inusitatis 2007
 inutilis 2053; inutilem 2033, 2034,
 2090
 inutiliter 2006
 (invado) invadere 434; invadunt 106
 (invenio) invenerant 489, 2471-2472;
 inveneris 382; invenerunt 965;
 inveni 1612; inveniemus 1633;
 invenies 1220; invenietis 631,
 2059, 2068; invenietur 2060; inve-

- nimus242; invenirent 174; invenisse 424, 2171, 2458; invenisti 816, 1358 1920-1921, 2295, 2312; invenistis 501; invenit 1135
 (investigatio) investigationem 282, 287
 (investigo) investigare 1212
 invicem 1091, 2222
 (invocator) invocatores 2228
 (invoco) invocabunt 2205; invocamus 2198, 2202, 2216, 3312; invocantibus 252; invocatis 2197, 2200, 2200-2201, 2206, 2212, 2214
 (involvere) involuti 782; involvatur 351; involvimur 783; involvuntur 2043
 (Iohannes) Iohannis 909
 ipse 42, 161, 163, 181, 195, 258, 267, 280, 287, 288, 306, 429, 437, 589, 819, 885, 1036, 1228, 1600, 1914, 1976, 2102, 2131, 2136, 2139, 2150, 2464, 2533, 2597; ipsa 303; ipsam 1589; ipsi 132, 145, 426, 487, 655, 990, 1355, 1591, 2240, 2360, 2460, 2470; ipsis 127, 430, 2464, 2516; ipsius 132; ipso 99, 243, 1116; ipsorum 370; ipsos 277, 490, 1168, 1300, 2473, 2493, 2497; ipsum 768, 935, 1117, 1145, 1390, 1392, 1477, 1561, 1826, 2369
 ira 512, 938, 2363; iram 1111
 irascor 938; irascimini 519; irascaris 936
 (irrigo) irrigatur 67
 (irrito) irritare 1104
 (irrogo) irrogare 1099
 (is) ea 600, 671, 979, 1468, 1598, 1940, 2284, 2298, 2299, 2302, 2341, 2553; eam 127, 814, 2438; eas 2443, 2494; ei 215, 224, 279, 583, 604, 775, 776, 864, 970, 1160, 1538, 1738, 1776, 1973, 2161, 2261, 2580; eis 49, 56, 113, 444, 906, 1195, 1267, 1886, 1933, 2322, 2480, 2492, 2520; eius 47, 50, 140, 147, 172, 227, 242, 243, 273, 374, 398, 415, 416, 439, 440, 441, 521, 572, 573, 690, 717, 780, 1262, 1317, 1366, 1367, 1420, 1423, 1472, 1493, 1673, 1721, 1812, 1829, 2018, 2106, 2127, 2134, 2331, 2350, 2402, 2409, 2333, 2434, 2436, 2438, 2449, 2564; eo 186, 214, 307, 419, 729, 785, 896, 1119, 1357, 1419, 1476, 1738, 2045, 2134, 2553; eorum 98, 127, 365, 417, 428, 515, 516, 646, 814, 966, 990, 1000, 1370, 1680, 1813, 1880, 1962, 1971, 1972, 2462, 2474, 2480, 2622; eos 172, 173, 362, 898, 987, 1881, 2068, 2084, 2601, 2602, 2609; eum 237, 268, 437, 732, 756, 761, 770, 776, 778, 818, 841, 842, 845, 852, 857, 867, 872, 900, 901, 902, 1028, 1029, 1031, 1046, 1048, 1066, 1080, 1135, 1228, 1251, 1358, 1378, 1379, 1381, 1384, 1455, 1456, 2059, 2169, 2370, 2571, 2583, 2586, 2587, 2588, 2589, 2608, 2612, 2614, 2615, 2617; id 58, 59
 Israel 843, 1755
 iste 85, 203, 247, 285, 402, 432, 565, 617, 743, 746, 755, 815, 895, 1029, 1040, 1199, 1610, 1974, 2003, 2006, 2568; ista 507, 910, 916, 918, 966, 1332, 1334, 1592, 1656, 1657, 1733, 2191, 2312, 2314, 2315, 2549, 2550, 2570, 2580; istam 144, 153, 1873, 2181, 2275; isti 153, 1253, 1374, 2214, 2337; istis 100, 1311, 1650, 1753; istius 201, 1355, 1664, 1796, 1904, 2277; isto 117, 596, 712, 1217, 1357, 1454, 1615, 1661, 1671, 1694, 1717; istud 763, 888, 1008, 1216, 1517, 1735, 1785, 1810, 1876, 2210, 2226
 istum 601, 712, 715, 864, 1176, 1178, 1369, 1370, 1371, 1377, 1385, 1824, 1861, 2214
 ita 216, 259, 299, 300, 534, 584, 585, 707, 708, 810, 811, 917, 919, 946, 970, 980, 1018, 1023, 1024, 1035,

- 1107, 1108, 1129, 1130, 1134, 1224, 1225, 1254, 1306, 1339, 1351, 1352, 1444, 1469, 1474, 1534, 1601, 1602, 1668, 1670, 1726, 1727, 1761, 1806, 1818, 1821, 1849, 1852, 1862, 1885, 1907, 1933, 1949, 1960, 2000, 2007, 2103, 2104, 2113, 2117, 2118, 2121, 2122, 2231, 2236, 2237, 2327, 2328, 2343, 2353, 2362, 2381, 2382, 2390, 2391, 2400, 2401, 2419, 2573, 2598, 2599, 2602, 2617, 2618
- iter 81
- iterum 343, 344, 358, 471, 1172, 1466, 2064
- iubeo 1292
- (Iudas) Iude 909
- iudeus 1226; iudei 949, 945, 1227; iudeorum 1227, 2045; iudeos 127, 2047
- iudex 1131, 1134, 1140, 1142, 1144, 1147, 1149, 1155, 2563; iudices 2561; iudici 1362
- (iudico) iudicamus 1078; iudicandus 1125; iudicare 846, 1126; iudicat 891, 2597; iudicatis 891; iudicatus 1124, 1133; iudicavimus 893; iudicetur 1138
- iudicium 885, 1125, 1126, 1134, 1268, 2507; iudicii 1532; iudicio 1054, 2600
- iuro 865
- iumentum 2252
- ius 1048, 1080, 1090, 1093, 1130, 1446; iure 1049, 1050, 1073, 1136; iuris 11, 1052, 1075, 1076, 1078, 1133
- (iustifico) iustificare 1719-1720, 1751, 1816, 1845; iustificavit 1756
- (iustitia) iustitiam 369-370, 400, 885, 886
- iustus 457; iustum 821
- (iuvenis) iuvenes 170, 2416
- (iuvo) iuvaret 2549, 2550, 2571; iuuet 2583
- iuxta 1482, 1495, 1599, 1731, 1983, 2099
- Jacob 854
- Kalendas 2517
- (labes) labe 383, 442
- (labium) labiis 646
- (labor) laborem 2057, 2058, 2093; laboris 1422, 1904
- (laboro) laborarunt 2048
- laicus 699; laici 2552, 2558, 2560, 2562; laicum 697
- (lanarius) lanarii 32, 103, 665
- lapis 76; lapide 420, 869
- (largitor) largitori 61
- (lateo) latent 2407; latet 2147; latuit 1186
- (latinus) latinis 1960; latino 2287; latinum 18
- (latito) latitat 1493
- (latus) latera 96
- laus 61, 1286
- laudem 244; laudes 60
- (laxo) laxasti 1436
- (lectio) lectionem 283, 288, 1877
- (legista) legiste 659
- (legitimus) legitime 737; legitimum 404
- (lego) legebatur 1876; legentes 1879; legerant 488, 2470; legerunt 964, 1457; legi 1915, 2294, 2542; legitimus 210-211, 214, 685, 685, 1682, 2127, 2128, 2151, 2153; legis 371, 943, 944, 945, 1228, 1229; legisti 670, 772, 828, 871; legistis 665, 684, 1123, 1522; legit 1874; legitis 1005; legunt 1881; leguntur 1987
- lex 1641; lege 1229, 1929; leges 1755; legem 225; legis 944, 934, 1228, 1229
- leo 76, 875
- (leopardus) leopardum 847
- (leprosus) leprosos 1815
- levis 752, 2225
- (Libanus) Libani 66

- libenter 655
 liber 1666, 1767, 2010, 2012, 2319, 2320; libri 1665, 1666, 2074, 2317, 2319, 2320, 2477; libris 24, 285, 427, 430, 495, 589, 715, 717, 816, 1228, 1266, 1358, 1701, 1703, 1914, 1920, 1922, 1950, 1954, 1996, 2087, 2462, 2464, 2479, 2500, 2541, 2565; libro 161, 241, 259, 267, 589, 593, 1667, 2009, 2021, 2049, 2127, 2285, 2296, 2313; librorum 27, 47, 249, 424, 484, 494, 498, 527, 2035, 2037, 2055, 2459, 2466, 2498, 2503; libros 163, 249, 453, 484, 487, 502, 796, 1227, 1229, 1236, 1704, 1880, 2021, 2032, 2057, 2069, 2078, 2083, 2091, 2467, 2470, 2492, 2494, 2495; librum 178, 607, 1666, 2029, 2030, 2036, 2044, 2085, 2086, 2088, 2095
 (liber) liberabit 376; liberate 778; liberavit 1755
 licet 169, 540, 919, 932, 1117, 1966, 2013
 (lignarius) lignarii 32, 103, 664
 (lignum) ligni 66
 (lingua) linguam 358
 (liquidus) liquidum 1335
 littera 206, 207; litterarum 2447; litteras 29, 961, 2443, 2445, 2507-2508, 2518; littere 2531; litteris 33, 482, 499, 2510, 2512
 litteratus 750; litteratis 110, 2575
 (lividus) lividum 189
 (locus) loca 2507; locis 2510
 (logicus) logici 657
 (lombardus) Lombardi 2009, 2021
 (longus) longum 1748
 (loquor) locuta 672; locutus 2002; loquaris 1294, 1774; loquatur 768, 1980; loquebamur 2099; loquebaris 1652; loquens 1437; loquere 378, 1073; loqueris 414, 633, 1146, 2166; loquetur 1200; loqui 620, 634, 861, 1437, 2080; loquimini 860, 1643, 1980; loquimur 673, 1894-1895, 2097; loquitur 437, 438, 617; loquuntur 934
 lucrifacere 864
 lucrum 375
 (luculentus) luculentam 1971; luculenter 1991
 ludibrium 43
 ludo 477, 1105; ludens 467; ludimus 1106
 (ludus) ludi 476; ludum 473
 Lull 17, 35, 104, 105, 118, 122, 130, 133, 136, 137, 140, 144, 147, 157, 260, 333, 425, 517, 582, 587, 604, 693, 716, 1027, 1158, 1185, 1197, 1209, 1307, 1449, 1854, 2460, 2524; Lulli 230, 964, 1057, 1058, 1061, 1350, 1356, 1606, 1823, 2106, 233; lullista 64, 230, 669, 808, 909, 913, 916, 2094; lullistarum 207;
 lullistas 1, 116, 2629; lulliste 105, 132, 145, 200, 208, 229, 281, 333, 499, 584, 596, 677, 694, 712, 791, 815, 899, 904, 921, 958, 991, 1318, 1355, 1583, 2240, 2348, 2620; lullistis 127, 204, 814
 (lumbus) lumbos 274
 lumen 1715; lumine 1327
 luna 75; lune 1327
 (lupus) lupum 847
 (lustrum) lustravit 453
 lux 1327, 1328; luce 386, 1328; lucem 269, 381, 1094; lucis 1302, 1397
 mactare 851
 maculare 435, 2451
 (Machabeus) Machabeorum 1666
 Machumetus 245
 Madrona 1875
 magica 1235; magicam 253
 magis 352, 886, 919, 1068, 1304, 1387, 1389, 1391, 1537, 1538, 2528
 magister 8, 186, 187, 422, 565, 571, 572, 595, 733, 738, 743, 756, 788, 789, 1081, 1120, 1375-1376, 1380, 1656, 1872, 1957, 2123,

- 2131, 2149, 2457; *magistri* 39, 124, 151, 221, 339, 503, 506, 514, 516, 710, 791, 793, 795, 798, 809, 952, 958, 963, 976, 985, 994, 1180, 1196, 1422, 1433, 1456, 1509, 1510, 1551, 1876, 1879, 1904, 2013, 2326, 2335, 2351, 2358, 2527; *magistris* 665, 941, 1000, 1021; *magistro* 335, 434, 719, 1115, 1472, 1538, 1832, 1882, 1889, 1892, 2009; *magistrom* 22, 492, 513, 528, 1451, 2475; *magistros* 38, 486, 490, 982, 984, 2469, 2472; *magistrum* 248, 1074, 1117, 1184, 1205, 1375, 1377, 1378, 1382, 1384, 1855, 1869-1870, 2133
- (*magisterium*) *magisterio* 517, 573
- magistra* 1485
- (*magistralis*) *magistrale* 190
- maginitudo* 2281
- magnum* 734, 1656; *magna* 606, 728, 1916; *magne* 59; *magni* 347, 749, 2013; *magno* 528, 1451; *magnum* 264, 2121; *maior* 107, 111, 668, 2134; *maiori* 947; *maximam* 1971; *maxime* 1834
- (*Maiorica*) *Maioricam* 177-178; *Maioricarum* 120, 159, 423, 425, 2413, 2457-2458, 2460; *Maioricis* 183
- maioricensis* 1058, 1062; *maioricenses* 1059
- maioritas* 2283
- (*maledico*) *maledices* 1037; *maledicta* 1039; *maledicti* 1044; *maledictus* 1036, 1039-1040; *maledixi* 1042
- (*malefactor*) *malefactore* 1362
- (*malignitas*) *malignitatis* 380
- (*malignus*) *maligni* 503
- malus* 1981, 2166, 2212, 2433; *mala* 859, 1925, 2406; *malam* 1460;
- male* 449, 640, 891, 893, 1085, 1240, 1363, 1412, 1463, 1469, 1474, 1571, 1657, 1686, 1692, 1696, 1967, 1975, 1992, 2004, 2175, 2221, 2262, 2617; *mali* 2147, 2148; *malo* 778, 1283, 1698, 2217; *malum* 1069, 1070, 1242, 1621; *peior* 524, 526; *peius* 1992; *pessimi* 1109; *pessimis* 648, 853
- (*mando*) *manda* 341; *mandamus* 496-497, 2482, 2501; *mandari* 417; *mandatum* 1222, 1963, 2039, 2513; *mandaverunt* 2044; *mandavit* 463, 2039, 2078
- (*maneo*) *manet* 2010, 2046
- (*manifestus*) *manifeste* 427, 539, 1959, 1985, 2461, 2475; *manifestus* 973
- manus* 438, 854; *manibus* 366; *manuum* 2185
- (*marchio*) *marchiones* 660
- mare* 2410, 2413
- Maria* 792, 794, 2554; *Mariam* 1575
- (*martyr*) *martyres* 1103, 2609, 2610; *martyrum* 363-364
- mater* 1574; *matre* 1572; *matrem* 353, 1575; *matris* 87, 92
- materia* 391, 476, 1483, 2073, 2381, 2546; *materiis* 164
- (*mathematicus*) *mathematici* 658
- Mattheus* 699; *Mathei* 670, 700, 1668
- (*maturus*) *maturus* 23
- (*medio*) *mediantibus* 2152
- medicus* 640, 850; *medico* 640; *medicum* 637, 1072
- (*medius*) *medio* 458, 1492; *medium* 80, 81, 83, 403, 532, 962, 1075, 1177, 1945, 1947, 2283, 2443
- mel* 854
- (*memoria*) *memorie* 19
- mendacium* 306, 307, 310, 473, 477, 628, 860; *mendacia* 2211; *mendacii* 298, 2209, 2225; *mendaciis* 1490
- mendax* 245, 298, 306, 308, 724, 1482, 1927, 1981
- (*mens*) *mente* 905, 953, 998, 1064, 1106, 1324, 1394, 1427, 1430, 1436, 1444, 1453, 1593, 2263; *mentem* 479, 954, 2100, 2167; *mentibus* 1247, 1255, 1259; *mentis* 108, 2270
- mensis* 2493
- (*mentalis*) *mentales* 1191, 1246

- mentio 2512; mentionem 2509
 mentior 344, 1279; mentiens 1231;
   mentientes 37; mentimini 1587;
 mentiri 724; mentiris 465, 995, 1278,
   1838, 2216
 (mercator) mercatores 31, 102, 663,
   940, 1051, 1431, 2356
 (mereor) meremini 1314; merui 224;
   meruit 1976
 (meridianus) meridiana 386, 1328
 (meritum) merita 215, 230, 1901,
   2402; meritis 2409; merito 15, 53,
   112, 608, 825, 880, 1080, 1285,
   1289, 1426, 1795, 1840
 merus 86, 237
 (messias) messiam 1229
 (metallum) metallo 75
 (metaphysicus) methaphysici 658
 (metuo) metuens 1440; metuere 850
 (metus) metu 197; metum 1100
 (meus) mea 332, 366, 1419, 1420,
   2547; mee 59; meis 366, 754; meo
   53, 54, 295, 632; meum 1141
 (miles) milites 661
 (milito) militans 1530; militantis 2593
 (millesimus) millesimo 2631
 (minimus) minime 1340
 (ministerialis) ministeralibus 559, 2576
 (ministro) ministraveris 888-889
 minoritas 2283
 (minor) minorum 167, 183, 2415, 2487
 (minuo) minui 919, 1326, 2122, 2133,
   2136, 2137
 minus 1977
 (mirabilis) mirabiliter 1999
 (miraculum) miracula 72
 miror 939; miramur 338, 943; miranda
   1586; mirando 112, 939; miraris
   943, 1042, 2137; mireris 1657;
   miretur 939
 (mirus) miris 1812; mirum 633, 741,
   1949, 2019, 2126, 2135
 (miscuo) miscuerunt 1933
 miser 756
 misericordia 99; misericordie 52, 1345
 (missa) missarum 2488
 (missio) missionis 1681
 (mitto) misit 1420, 1968, 2134
 modernus 185; moderni 124, 127, 710,
   813-814, 1021; modernis 809, 905,
   918, 927, 928, 933, 1000
 modestia 956
 (modestus) modeste 826-827
 (modicus) modicam 428, 2463; modi-
   cum 1715
 modus 284; modo 1335; modum 49,
   633, 1211, 1212, 1316, 1949,
   2049, 2081
 (moneo) monito 227
 mons 260, 261; monte 120, 159, 2139,
   2140, 2149, 2157; montem 260,
   266, 2140, 2154; montes 83
 (morbus) morbum 637
 (morior) mori 375; moriente 1262; ;
   mortuos 1126, 1815; mortuum
   2606; mortuus 567, 2437, 2533,
   2534, 2584
 mors 364, 372, 374, 375; mortem 372,
   542, 862, 983, 1256, 1322, 1348,
   1597, 2005; mortis 371, 377, 638,
   1072, 1100, 2574
 (mortalis) mortales 1484; mortalibus
   825
 (mortifico) mortificamur 366
 (mos) moris 2020
 (moveo) movearis 936; moveor 938
 mox 227, 570
 Moyses 1678, 1683; Moysi 796, 1642,
   1665, 1703
 (mulier) mulieribus 1874-1875
 multiplex 552; multipliciter 1756,
   2016
 (multitudo) multitudine 2092; multi-
   tudinem 2035, 2055
 (multus) multa 246, 488, 607, 950,
   957, 964, 1235, 1267, 1901, 1916,
   1920, 1922, 1923, 1924, 1950,
   1953, 1957, 2010, 2015, 2292,
   2293, 2300, 2406, 2470; multam
   1972; multas 1984, 2568, 2571;
   multe 334, 2045, 2406; multi 347,
   426, 748, 1101, 2115, 2317, 2320,
   2407, 2450, 2461; multis 189, 204,
   1696, 1861, 2541; multorum 1956,

- 1967, 2099-2100; multos 249, 882, 1231, 1873, 1933, 1952, 1979, 2083, 2114, 2410; multum 432, 760, 1316, 1317, 1506, 1614, 1643, 1687, 1811, 1906, 1918, 1935, 2012, 2066, 2218, 2246, 2285, 2323
- mundus 1099, 1193; mundi 17, 96, 666, 1195, 1534, 1679, 1844, 2042; mundum 90, 95, 469, 1065, 1723, 1891
- (musicus) musici 660
- (myrrhatus) myrrhatum 855
- mysterium 551; mysterii 2569; mysteria 949, 951, 957, 976, 993, 1721; mysterio 667-668
- nam 80, 223, 241, 258, 369, 400, 432, 441, 504, 516, 618, 626, 861, 997, 1113, 1130, 1183, 1218, 1513, 1519, 1528, 1572, 1590, 1631, 1690, 1692, 1712, 1727, 1729, 1753, 1774, 1815, 2100, 2210, 2523, 2541, 259
- (narro) narra 230
- (nascor) natus 67, 90, 651, 2554
- natura 536; naturarum 72; naturas 78; nature 981
- (naturalis) naturali 2578
- Nazarenus 280; nazarenum 361, 469-470, 1233, 1928-1929
- ne 230, 420, 429, 511, 512, 779, 839, 866, 874, 938, 1066, 1177, 1434, 1513, 1903, 2464, 2480
- ne 1107, 1129, 1178, 1332, 1534, 1601, 2419, 2463
- nec 145, 174, 218, 236, 249, 284, 288, 291, 292, 307, 312, 313, 329, 330, 335, 340, 410, 473, 523, 524, 563, 667, 801, 820, 838, 849, 900, 1071, 1075, 1127, 1163, 1166, 1218, 1258, 1259, 1264, 1342, 1411, 1422, 1548, 1578, 1591, 1656, 1660, 1679, 1680, 1681, 1838, 1855, 1925, 1931, 1976, 2018, 2062, 2084, 2099, 2102, 2102, 2209, 2227, 2350, 2351, 2363, 2385, 2389, 2390, 2484
- (necessarius) necessariis 166; necessario 1255; necessarium 1428
- (nectar) nectare 644
- nedum 991, 1559, 1685, 1830, 1957, 1974
- (nefandus) nefande 1575; nefandi 1109
- (nefarius) nefaria 2218; nefarias 2228
- (nego) negare 395-396, 755, 922; negat 393, 394, 2425
- (negotium) negotii 480; negotio 1131, 1555
- nemo 1992
- nempe 390
- nequam 385, 2450
- neque 119, 138, 158, 335, 504, 572, 863, 986, 1054, 1069, 1548, 1553, 1660, 1848, 1855, 1892, 2018, 2133, 2234, 2235, 2240, 2358,
- nequeo 1795; nequitis 1404
- nescio 526, 764, 1707, 1964; nesciam 2315-2316; nescientes 2252; nescierunt 503; nescies 2142, 2192; nescimus 1641, 1644, 1742, 2124, 2153, 2156; nescis 346, 347, 350, 868, 1553, 2363; nesciunt 799; nesciverunt 986
- Nicolaus 7, 421, 432, 2456; Nicolai 482; Nicolaum 2, 458, 2629
- nihil 124, 710, 1467, 1569, 1881, 1882, 2048, 2148, 2187
- nihilum 2361, 2580
- nil 60
- nimis 547, 824, 878, 1077, 1168, 1439, 1486, 1490, 2220, 2224
- nimum 495, 2499
- nisi 33, 129, 145, 632, 761, 1008, 1009, 1027, 1069, 1070, 1097, 1185, 1242, 1502, 1562, 1619, 1676, 1684, 1784, 1789, 1894, 1930, 1978, 2014, 2041, 2060, 2077, 2240, 2347, 2433, 2435
- (nitor) nitentes 2451; nitimini 631
- (nobilis) nobiles 660
- (nolo) noli 1365, 1406, 2254; nolite 362, 478, 479, 521, 674, 827, 837,

- 862, 1346, 1544, 1575; nolitis 665;
 nolulistis 1650; noluit 931, 1491;
 nolumus 635-636, 2146, 2388;
 nollemus 776-777; nomen 227,
 680, 1285; nomina 513
 (nomino) nominandus 156, 2394;
 nominare 2495; nominatis 2617,
 258
 non 13, 33, 39, 40, 54, 59, 65, 86, 91,
 106, 109, 111, 114, 118, 137, 153,
 157, 181, 211, 213, 215, 224, 225,
 234, 237, 246, 248, 251, 255, 258,
 269, 271, 272, 277, 278, 280, 287,
 300, 303, 305, 307, 308, 313, 314,
 315, 318, 321, 325, 329, 334, 336,
 337, 340, 343, 344, 351, 353, 356,
 357, 360, 363, 365, 371, 372, 381,
 403, 404, 411, 428, 460, 465, 466,
 471, 472, 476, 477, 478, 479, 502,
 504, 517, 519, 523, 557, 558, 561,
 563, 566, 567, 569, 571, 577, 578,
 582, 585, 586, 593, 605, 612, 615,
 616, 621, 622, 623, 627, 631, 634,
 639, 640, 644, 647, 653, 656, 657,
 658, 659, 660, 661, 670, 685, 693,
 701, 707, 708, 717, 719, 722, 725,
 726, 728, 731, 735, 737, 740, 754,
 755, 756, 761, 765, 772, 781, 783,
 787, 798, 802, 806, 811, 812, 817,
 823, 828, 831, 832, 834, 845, 850,
 851, 852, 857, 862, 871, 875, 876,
 877, 882, 885, 888, 890, 900, 906,
 919, 923, 928, 930, 931, 932, 934,
 936, 938, 939, 940, 949, 953, 954,
 955, 960, 968, 994, 995, 1001,
 1003, 1005, 1006, 1008, 1015,
 1022, 1024, 1025, 1030, 1037,
 1047, 1048, 1049, 1054, 1057,
 1062, 1069, 1070, 1071, 1085,
 1092, 1093, 1100, 1101, 1105,
 1106, 1111, 1112, 1117, 1123,
 1124, 1127, 1137, 1144, 1150,
 1152, 1160, 1162, 1164, 1165,
 1168, 1169, 1170, 1171, 1183,
 1188, 1200, 1205, 1206, 1216,
 1218, 1223, 1225, 1230, 1236,
 1240, 1242, 1248, 1249, 1250,
 1254, 1265, 1268, 1277, 1279,
 1286, 1288, 1293, 1296, 1299,
 1300, 1302, 1305, 1309, 1320,
 1335, 1336, 1337, 1341, 1342,
 1344, 1350, 1352, 1353, 1359,
 1364, 1372, 1396, 1399, 1400,
 1403, 1406, 1408, 1411, 1419,
 1420, 1421, 1435, 1440, 1457,
 1465, 1478, 1481, 1483, 1487,
 1502, 1509, 1514, 1517, 1522,
 1523, 1524, 1526, 1535, 1536,
 1540, 1541, 1542, 1548, 1549,
 1551, 1553, 1556, 1557, 1559,
 1561, 1567, 1570, 1572, 1577,
 1579, 1586, 1591, 1595, 1602,
 1603, 1612, 1618, 1619, 1646,
 1648, 1649, 1654, 1656, 1657,
 1658, 1660, 1678, 1684, 1688,
 1690, 1693, 1699, 1716, 1717,
 1722, 1724, 1728, 1737, 1757,
 1760, 1773, 1775, 1781, 1792,
 1794, 1803, 1820, 1832, 1836,
 1837, 1838, 1841, 1843, 1848,
 1852, 1853, 1854, 1868, 1871,
 1875, 1877, 1884, 1885, 1887,
 1892, 1894, 1898, 1899, 1900,
 1901, 1905, 1907, 1909, 1912,
 1924, 1925, 1926, 1931, 1936,
 1937, 1940, 1944, 1949, 1951,
 1955, 1959, 1966, 1973, 1980,
 1982, 1988, 1996, 1997, 1998,
 2010, 2014, 2015, 2020, 2022,
 2025, 2035, 2041, 2049, 2051,
 2055, 2060, 2068, 2074, 2077,
 2084, 2085, 2093, 2095, 2098,
 2104, 2105, 2121, 2122, 2128,
 2133, 2135, 2142, 2143, 2153,
 2160, 2161, 2164, 2165, 2169,
 2170, 2173, 2174, 2179, 2187,
 2188, 2193, 2195, 2205, 2206,
 2208, 2209, 2211, 2213, 2216,
 2217, 2223, 2225, 2226, 2234,
 2237, 2238, 2257, 2265, 2267,
 2269, 2272, 2274, 2275, 2277,
 2290, 2298, 2317, 2321, 2328,
 2329, 2337, 2347, 2354, 2358,
 2361, 2362, 2364, 2367, 2369,

- 2377, 2385, 2391, 2392, 2408,
2411, 2422, 2424, 2427, 2432,
2433, 2463, 2484, 2505, 2507,
2522, 2523, 2528, 2530, 2532,
2538, 2546, 2548, 2550, 2557,
2558, 2565, 2567, 2569, 2575,
2577, 2582, 2589, 2590, 2593,
2594, 2596, 2599, 2609, 2613,
2614, 2618, 2619, 2627
- nondum 294, 1125, 1211
- nonne 235, 245, 251, 546, 555, 559,
603, 615, 625, 626, 628, 629, 656,
724, 726, 727, 846, 906, 912, 915,
918, 943, 946, 946, 1042, 1059,
1157, 1172, 1174, 1175, 1190,
1239, 1341, 1377, 1383, 1387,
1431, 1448, 1452, 1481, 1493,
1566, 1735, 1843, 1866, 1869,
1874, 1911, 1984, 2071, 2072,
2154, 2251, 2316, 2344, 2351,
2355, 2359, 2381, 2413, 2534,
2535
- (nonnullus) nonnulli 31, 427, 1869,
1964, 2461; nonnullis 2003
- nonus 140, 2106; nono 2631
- nos 100, 131, 248, 256, 273, 292, 403,
432, 467, 483, 516, 547, 561, 569,
603, 625, 629, 635, 651, 733, 742,
769, 785, 818, 819, 855, 861, 893,
898, 946, 950, 958, 976, 987, 994,
1006, 1055, 1061, 1068, 1092,
1112, 1117, 1118, 1162, 1193,
1218, 1239, 1266, 1273, 1299,
1300, 1316, 1354, 1383, 1385,
1391, 1429, 1437, 1438, 1444,
1496, 1556, 1632, 1638, 1656,
1717, 1739, 1860, 1878, 1883,
1885, 1886, 1888, 1906, 1983,
2097, 2113, 2136, 2137, 2180,
2184, 2192, 2198, 2232, 2244,
2251, 2260, 2275, 2323, 2326,
2347, 2399, 2465, 2479, 2540,
2564, 2588; nobis 70, 397, 402,
423, 429, 470, 474, 490, 635, 802,
1013, 1015, 1069, 1073, 1099,
1100, 1212, 1242, 1504, 1610,
1627, 1644, 1648, 1652, 1674,
1678, 1778, 1802, 1883, 1899,
2120, 2187, 2325, 2326, 2458,
2463, 2473, 2496, 2551, 2581;
nobiscum 1068, 1897
- (nosco) noscunt 799; nosti 1913; nove-
runt 798; novi 135, 907, 925, 1605,
1625, 1763, 1796, 1817, 1914;
novimus 1211; novisti 2438; novis-
tis 1500, 1766; novit 738, 2585
- noster 572, 792, 793, 1081, 1120,
1851; nostra 66, 839, 1001; nos-
tram 84, 232, 714, 2272; nostri 52,
963, 1180, 1345, 1380, 1501,
1582, 1996, 2517, 2632; nostris
2512; nostro 5-6, 169, 179, 667,
801, 1115, 1115, 1537, 1538; nos-
trorum 2482; nostrum 474, 485,
819, 1074, 1117, 1155, 1384,
1561, 1989, 2022, 2452, 2467,
2513
- nota 956, 2029
- notitia 945
- (notorius) notorium 258
- (novus) novo 1774, 1777, 1811, 1813,
1817; novum 1766, 1769, 1783,
1800, 1804; novissima 100; novissi-
me 100
- nox 81; noctem 1094; noctis 1398
- (nubes) nube 74
- (nudus) nude 1531
- nullatenus 415, 581, 706, 808, 856,
1021, 1348, 1594, 1847, 2024,
2102, 2233, 2324, 2389, 2616
- nullibi 1590
- nullus 144, 553, 592, 789, 2008, 2065,
2239, 2347, 2350; nulla 111, 112,
785, 1421, 1424; nulli 2042;
nullum 221, 414, 299, 1142, 1142,
1504, 1810, 1978, 2018
- (numerus) numero 527, 1979; nume-
rum 486, 2468
- numquam 1927, 2607
- nunc 58, 331, 764, 802, 806, 1238,
1239, 1243, 1245, 1246, 1412,
1466, 1528, 1554, 1591, 1650,
1690, 1692, 1695, 1705, 1706,
1790, 1791

- nunquam 310, 878, 1313, 1437, 1930,
2046, 2254, 2267
nunquid 899, 1047
- o 65, 113, 228, 333, 336, 499, 508,
574, 586, 612, 694, 698, 709, 735,
791, 808, 812, 921, 953, 990,
1025, 1064, 1077, 1109, 1353,
1394, 1603, 1760, 1820, 1853,
2105, 2238, 2329, 2392, 2619,
2627
- obedientia 744
(oberro) oberrare 505
(obfusco) obfuscatum 837
(oblatio) oblationes 2186
(obscurus) obscurum 13, 1153-1154
(obsecratio) obsecrationes 2158, 2185;
obsecrationibus 1297, 1298, 1333
obsecro 52, 206, 932, 1345, 1505,
2191, 2627; obsecra 1442; obsecra-
mus 506, 513, 839, 1050, 1119-
1120, 1618
(obseruo) observando 48-49
observationes 2159, 2182
(obsisto) obsistant 2433, 2435
(obsto) obstantibus 2505; obstat 2531
(obsum) obesse 852; obest 308
(obtempero) obtemperavit 227
(obtineo) obtineamus 2189; obtinebis
856, 2028, 2066; obtinere 1006,
2046, 2230-2231; obtinetis 2181
obtinetur 1009-1010
(obvio) obviare 484, 2454, 2467; obvia-
verunt 99; obvient 111; obvietur 51
(occido) occidere 363; occidunt 362
(occisio) occisionis 367
(occumbo) occumbi 368
octavus 137, 1854; octavo 2517
octo 2281, 2292
(octuagesimus) octuagesimo 2631
(oculus) oculis 754; oculos 858, 1168,
1169; oculum 960, 1866-1867
(odi) odimus 786
(odium) odio 355
offero 54, 864; obtulit 1994; offeramus
840; offeratis 2219; offerendum
2215; offerre 2229; offertis 2214
officialis 2515
officium 2452
olim 73, 571, 2609
(omitto) omittas 634; omittis 2420;
omittitis 1287
omnipotens 82, 238
omnis 245, 281, 724, 1324, 1329,
1482; omne 304, 304, 311, 319,
701, 1834, 2063; omnem 97, 1316,
1326; omnes 97, 129, 131, 174,
200, 201, 535, 899, 900, 901, 902,
1026, 1043, 1195, 1208, 1221,
1222, 1223, 1245, 1246, 1258,
1260, 1354, 1484, 1498, 1666,
1703, 1932, 2032, 2038, 2040,
2047, 2070, 2078, 2091, 2337,
2418, 2470, 2490, 2527, 2543,
2564, 2578, 2626; omni 94, 383,
405, 442, 1442, 1452, 2525; omnia
77, 81, 239, 263, 2085, 2218,
2296, 2339, 2342, 2345, 2346;
omnibus 177, 354, 497, 525, 554,
626, 825, 920, 956, 1213, 1682,
1773, 1816, 2031, 2086, 2419,
2501; omnium 61, 123, 372, 375,
565, 588, 1191, 1232, 1485, 1957,
1981
onus 2060
(opinio) opinione 1323, 1324, 1325;
opinionem 1956, 1958; opinionis
2600
oportet 674, 1325, 1590, 2223, 2387,
2564; oportebit 1255;
(opportunus) opportuna 2454; opportu-
nas 29; opportuno 45-46, 430, 448,
2465
opus 640, 2168; opera 1718, 1720,
1722, 1749, 1752, 1987; opere
1039
(opusculum) opuscula 1993
(oraculum) oracula 71
(oratio) oratione 1008, 1009; orationem
1006-1007; orationes 2158, 2185;
orationibus 1297, 1333; orationum
2214
orbis 98, 2076
(ordinarius) ordinariis 666

- (ordino) ordinata 1126-1127, 1133; ordinatum 2504; ordinavit 1130-1131
- (ordo) ordine 2345; ordinibus 2510; ordinis 3, 7, 422, 2456, 2491; ordinum 2484, 2488
- oretenus 36, 384, 970, 989, 2161
- Origenes 1984, 1999, 2003; Origenem 1988, 1990, 1991
- (originalis) originalia 2075; originalibus 2516
- (origo) origine 1533-1534; originem 178; originis 1993
- (orior) orta 99
- os 2216; ora 1436; ore 550, 632, 854, 990, 1097, 1834, 1981, 2063; ori 231, 342, 431, 1555; oris 295, 401, 921
- oro 1066; oravimus 1300
- (osculum) oscula 9
- ostendo 278, 877; ostendam 387; ostende 275; ostendere 1229, 1838; ostendi 1836, 1841, 2355; ostendisti 1838; ostenditis 997, 1907, 2263
- ostiensis 21, 151, 2335; ostiensem 485, 2468
- (otiosus) otiosum 473
- ovis 846; ovi 877; oves 367; ovile 1600
- (paco) pacatum 2365
- (pactum) pactis 2020
- pagina 3
- palam 189, 414, 1874, 2365, 2586
- (pando) pandam 386; pandere 379-380; pandi 615, 1341, 1448
- (panis) panes 2154
- papa 146, 179, 463, 1157, 1173, 1448, 2038, 2043, 2044, 2170, 2330, 2358, 2375, 2378, 2382, 2389, 2440, 2563, 4556; papam 19, 435, 505, 1942, 2260; pape 7, 169, 521, 555, 667, 961, 1307, 2632
- par 1553; parem 1553
- (parabola) parabolam 402
- (pareo) parent 892
- (paries) parietes 76
- Parisius 167, 2041, 2415
- pariter 79, 86, 112, 362, 871, 961, 1084, 1710, 1933, 2020, 2378
- (paro) paratum 1533
- pars 257; parte 430, 947, 1401, 1421, 1424, 1528, 1667, 2465; partem 256, 1452; partes 2076; partibus 17, 202, 2041; partis 1664; partium 29
- parvulus 847; parvulis 671; parvulo 76
- (passio) passione 1263; passionum 375
- pastor 1600
- pastoralis 2455
- (patefactus) patefacte 80
- (pateo) patent 71; patet 520, 1090, 2148, 2258; patuisse 340;
- patuit 1240
- pater 298, 534, 537, 792, 793, 980, 1722, 1725, 2572; patrem 353, 394; patri 5, 135, 1605, 1638, 1710, 1733, 1739, 1741, 1745, 1750, 1757; patribus 1799; patris 82, 92, 93, 1400, 1401, 1420, 1533; patrum 1680
- patienter 1113, 1294
- patientia 363, 1442; patientiam 935
- (patiens) patientius 1119
- (patior) patiar 1064; passum 68, 2548; passus 537, 538, 2554; patiuntur 369
- patria 350, 351; patriam 198; patrie 1529
- (paucus) pauca 1954, 2014; pauci 2041; paucos 1966
- paululum 431, 819, 1172-1173
- Paulus 212; Pauli 220, 908; Paulo 182, 210, 213, 214, 217, 222, 229, 1395, 1401, 1473, 1551, 1554, 1698, 1802; Paulum 230, 232, 1383, 1387, 1389, 1392, 1549, 1552, 1559, 1560
- (paveo) paveat 866
- (pax) pace 635, 2148
- (peccator) peccatoris 862
- peccatum 468, 1003; peccata 127, 814, 1000, 1001; peccatis 651
- (pectus) pectore 1186, 1405
- Pelagius 524, 2370, 2535

- (pello) pulso 174
penam 1099
(penetro) penetra 1417; penetrabamus 1300; penetrabimus 1062; penetramus 977, 1061; penetrare 504, 1432; penetrate 1079; penetratis 958; penetremus 1213
(peniteo) penitens 2584
Pennaforti 1058, 1059, 1063
(pennatus) pennatorum 858
per 1, 27, 38, 45, 51, 52, 89, 96, 119, 132, 138, 141, 158, 192, 194, 211, 250, 253, 262, 282, 283, 284, 286, 287, 288, 289, 468, 484, 485, 487, 534, 551, 580, 582, 606, 613, 691, 693, 966, 980, 982, 984, 1002, 1003, 1005, 1006, 1016, 1017, 1043, 1057, 1068, 1137, 1178, 1186, 1193, 1251, 1306, 1308, 1316, 1317, 1318, 1321, 1345, 1355, 1507, 1508, 1528, 1580, 1855, 1869, 1875, 1876, 1942, 2039, 2076, 2078, 2100, 2103, 2107, 2120, 2136, 2137, 2192, 2216, 2218, 2233, 2250, 2251, 2258, 2371, 2417, 2467, 2468, 2469, 2482, 2489, 2503, 2504, 2507, 2513, 2514, 2515, 2573, 2577, 2592, 2629
(perago) peragens 21; peregit 262
(percipio) percipies 2187; percipite 332-333, 1533
(perdo) perdere 852; perdidimus 2367; perdidisse 2365
(perduco) perducendum 15; perduxi 20; perduxit 454
(pereo) pereat 502, 779, 863, 877; perire 852
peregrinus 750; peregrinis 2007
(perfectio) perfectione 2135
(perfectus) perfecte 2325; perfectius 2325-2326; perfectos 673; perfectum 1527(pergo) perrexit 167
(perhibeo) perhibeam 90-91; perhibet 243
(periculosus) periculosa 494, 2499
periculum 43, 428, 2463; periculis 484, 2467
(peritus) peritis 110; peritissimus 1484, 1488; peritum 834, 838, 902, 1184
(periuus) periuurum 1143
(permaneo) permanebit 1324; permanere 573
permaximus 689, 734; permaximum 835
(permitto) permittite 367
(permisceo) permixta 1937, 1939
perperam 219, 505, 756, 774, 829, 1412-1413
(perpetuus) perpetuo 130, 274, 573, 1027; perpetuum 420, 2613
(perquiro) perquirite 2058-2059
(persecutio) persecutionem 369
(persecutor) persecutor 851
(persequor) persecuti 772, 1496
(perseverantia) perseverantie 578
(persevero) perseveramus 1465; perseveratis 1464
persona 1525, 1569-1570, 1976, 2404; personas 2494; persone 535, 2490; personis 397, 497, 2501, 2510
(perspicio) perspexit 438
(persto) perstetimus 2267; perstetit 1526
persuasor 851
(pertinacia) pertinaciam 998, 2263
pertinaciter 511, 1140-1141, 1463, 1465
pertinax 2533; pertinaces 2262, 2537
(pertineo) pertinet 1616
(pertracto) pertractabitur 1011-1012; pertractaverunt 438
(pertranseo) pertransibit 1325; pertransivit 83
(pervenio) pervenies 2022-2023; pervenit 248, 593, 680, 681; perventum 1095
perversitas 361
(perversus) perversa 2453; perversam 510; perverse 505, 774, 826, 2591; perverso 484, 2466; perversos 2621
(perverto) pervertendum 1235; pervertens 1233; pervertet 1237

- (pes) pede 2361; pedes 225, 1417; pedum 9
- (pestiferus) pestiferum 189, 623, 696, 2226, 2451-2452
- (petitio) petitione 177, 2418
- peto 918, 2605, 2610, 2976; petas 802; petebatis 1540; petimus 2189; petitis 821
- Petrus 185, 186, 738, 743, 1375, 1481, 1525, 1545, 1833, 1872; Petri 909, 1474, 1501, 1525, 1543, 1569, 1611, 1612, 1613, 1735, 1736, 1808, 2021; Petro 203, 719, 817, 1359, 1470, 1480, 1490, 1524, 1538, 1542, 1557, 1567, 1740, 1743, 2009; Petrum 485, 1369, 1377, 1385, 1386, 1391, 1395, 1759, 1819, 1828, 2467
- phantasticus 177, 2419; phantasticam 169; phantastici 208, 694, 921; phantasticum 697
- (phariseus) pharisei 1890; phariseum 838
- (philosophus) philosophi 659; philosophum 835
- Philosophia 2313; Philosophie 2285
- (phreneticus) phrenetici 1071, 2269
- (physicus) physici 658
- (pigmentarius) pigmentarii 32, 664
- (piscator) piscatores 1788
- pius 850; pie 1973
- (pix) picem 889
- (placo) placatum 2364
- (placeo) placet 532, 1627, 1633, 1634, 1918, 2026
- (planctus) Planctu 162, 242, 259 178, 2127
- (planto) plantas 634
- (plane) plane 971, 1020, 1415, 1554, 1838, 2264, 2373, 2425
- Plato 352
- plenarie 2480
- plenus 2166; plenam 2508, 2516; plene 1415, 1728, 2519, 2523; plenis 2454
- plumbum 1850
- pluries 159
- (plurimus) plurima 1428, 2292; plurimi 1596; plurimis 595; plurimos 1975; plurimum 18
- plus 575, 674, 802, 1053, 1738, 2136, 2137, 2300, 2316; plura 166, 1958; plures 163, 192, 194, 1513, 2069
- plusquam 2171
- (polus) poli 2593, 2595
- pondus 1824
- (pono) ponat 2565; ponatur 206; pone 231, 342, 474; ponit 180, 2568, 2571; ponite 1555; ponitis 804; ponitur 162, 1805; posita 979; posito 726, 1949, 2068, 2097, 2530; positus 203, 2007, 2254, 2256; posuerit 1930, 2014; posuerunt 1953, 1966; posuit 163, 523, 1029, 1031, 1035, 1957, 1975, 1984, 1999, 2006, 2007, 2254, 2256
- (pontifex) pontificem 14; pontifices 2048; pontifici 2096
- pontificatus 2517, 2632
- pontus 1194
- (populus) populi 1233; populis 1257, 2489; populum 2560
- porro 1428
- possessor 2221
- (possibilis) possibile 234, 2585; possibillem 233; possibili 1035; possible 1034
- possum 876; posse 1912, 2424; possent 483, 1850, 2075, 2466; posset 873; possint 540, 2507; possit 40-41, 512, 938, 2363; possitis 1427; possumus 113, 557, 1487, 2455, 2577, 2579; possunt 363, 1210, 1341, 1433, 2077, 2359; potentes 661; poteris 293, 380, 381, 857, 1100, 1101, 1112; poterit 553, 1099, 1100, 1304, 1321, 1414; poteritis 2490, 2496; poterunt 1509, 2050, 2056, 2093; potes 272, 2188, 2362; potest 137, 145, 306, 318, 619, 668, 1038, 1206, 1481, 1483, 1523, 1854, 2001, 2240, 2368, 2370; potestis 208, 314, 904, 923, 1517, 2616; potuerunt 2046;

- potuissetis 2608; potuisti 1838;
 potuistis 1123; potuit 235, 236,
 238, 607, 724, 725, 727, 931, 1684
 post 182, 197, 412, 482, 542, 700,
 819, 983, 1200, 1256, 1322, 1348,
 1572, 2005, 2083, 2181
 postea 168
 (postpono) postposita 2505
 postquam 163, 1444, 1474, 1532,
 1892
 (postulo) postulamus 1520, 1712; pos-
 tulasti 844; postulastis 2033, 2090,
 1521; postulavimus 1301
 potentia 1754, 1843
 potentiam 1745-1746, 1749, 1814,
 1815
 pote 1965, 2553, 2572
 (poto) potavit 857; potemus 856
 potestas 1307, 2281; potestate 2615;
 potestatem 555
 potissime 391, 1507
 potius 182, 492, 498, 662, 2428, 2498,
 2502
 (pravitas) pravitatis 2, 9, 423, 2458
 (pravus) prava 1937, 2453; prave 1880;
 pravis 649; pravos 2621; pravum
 1978
 pre 354, 825, 933
 (preassumo) preassumpta 113
 (precaveo) precavendo 45
 (precedo) precedenti 2344; precesserunt
 214, 222
 (precello) precellit 608, 700, 703, 1546;
 precellunt 1060
 (precipio) preceptum 1118
 precipuus 1833, 1872; precipue 2452
 (preclarus) preclara 2403; preclarum
 836, 837
 (preconium) preconia 230
 (predecessor) predecessorem 20
 (predicatio) predicationibus 2489
 (predicator) predicatorum 2559, 2562;
 predicatoris 221; predicatorum 3, 8,
 166-167, 422, 2414, 2456, 2486-
 2487
 (predico) predicabunt 1257, 1597; pre-
 dicamus 1514; predicandum 94;
 predicari 452; predicarunt 96; pre-
 dicavit 89
 (predico) predicere 1683-1684; predicta
 579-580; predictam 152, 2336; pre-
 dictas 1319; predicte 2376; predicti
 40, 181, 985, 1546, 2625; predictis
 169, 179, 294, 427, 481-482, 541,
 2180, 2386, 2461-2462, 2477; pre-
 dicto 259, 1474, 1537-1538; pre-
 dictorum 494, 513, 1954, 2498;
 predictum 196, 1270, 1280, 1828;
 predictus 155, 2393; predixeram
 1331; predixerunt 1263; predixi-
 mus 512-513, 1088, 1313; predixit
 1600
 (prefero) preferre 942; preferitur 266,
 496, 2493, 2500; prelati 2561; pre-
 latis 29, 665
 (prefor) prefati 2476; prefato 2493; pre-
 fatus 16
 (premium) premiorum 376
 (premitto) premissas 922
 (premonstratis) premonstratensium
 2485
 (prenomino) prenominatus 595
 (prepono) preponere 694; preponimus
 1375; preponitis 1374, 1557
 (prescindo) prescindat 55
 presentia 1721; presentiarum 338, 972
 (presento) presentavit 455
 (presum) presentes 53; presenti 412,
 1694; presens 755, 2513;
 presentibus 491-492, 2474; presentium
 2514
 presertim 110, 164, 170, 245, 265,
 589, 1891
 (presto) prestamus 1740; prestare 876;
 prestiterunt 152-153, 2336-2337,
 2527
 presumo 1412; presumere 2429, 2434;
 presumimus 1205, 2060; presumis
 2134; presumisti 872; presumitis
 824, 1204, 1486; presumpsisti
 1438
 presumptio 1435; presumptione 1438,
 1439; presumptiones 50; presump-
 tionis 1003-1004

- (presumptivus) presumptive 1203
 presumptuosus 433, 1439, 1440
 presumptuosi 1077, 1427, 1430, 1432
 (pretendo) pretendimus 1888; pretendis 2027
 preter 823
 (preteritus) preterita 1721; preteritis 107; preterito 1411, 1685, 1695
 (pretiosus) pretiosa 374; pretiosum 2087
 (prevideo) prevedemus 1514; prevedetis 1516
 (previus) previis 2019; previo 22, 529
 (prex) preces 2228; precibus 1297
 primitus 451
 primogenitus 85, 92
 primus 118, 157, 533, 603, 610; prima 1667; primam 354; prime 1664; primo 325, 600, 961, 979, 1552, 1628, 1635, 1661, 1760, 1820; primum 161, 583, 979, 1637
 (princeps) principes 661-662; principibus 227, 800
 (principiatus) principiata 800-801, 2278, 2316
 principium 376, 2283; principia 2230, 2277, 2279, 2292, 2315, 2317, 2321, 2359; principiis 2278; principio 69
 prius 702, 1083, 1157, 1240, 1461
 privilegium) privilegiis 2509
 pro 47, 58, 59, 156, 228, 246, 291, 351, 492, 367, 368, 558, 802, 806, 896, 947, 1050, 1083, 1524, 1525, 1540, 1567, 1598, 2394, 2398, 2474, 2575, 2576, 2586, 2605
 probabiliter 2479
 (probo) proba 272, 275; probabitis 1408; probabunt 1319; probamus 1056; probandum 172, 591; probantur 556, 1307-1308; probare 165, 799; probari 1342; probasti 1344; probastis 500; probat 551; probaveris 273; probaverit 594; probavi 1345, 2621; probavimus 971
 procaciter 1294
 (procedo) procedamus 2582; procedatur 1012; procede 292, 911; procedere 2223; processerim 849
 (procelo) procelastis 1178
 (proclamo) proclamatis 994-995
 procul 173-174, 840
 (procuro) procurare 1100; procurasti 2528; procurent 2495
 (prodeo) prodire 381
 (produco) produc 530, 2443; producam 532; producas 404, 547; producis 1883; producit 1040
 profanus 433; profanis 2596; profanum 2430
 profecto 217, 246, 294, 385, 409, 642, 921, 1456, 1519, 1904
 (profero) profer 403, 1593; proferam 479; proferamus 714; proferat 1927; proferatis 510; proferemus 1296; profers 1878; profert 1132, 2018; proferte 1415; profertis 1908; prolata 1127; protulists 1097; protulit 2018
 professor 422, 2456-2457; professorem 3; professorum 11
 (proficio) profecit 1573; proficere 852; proficiamus 1886; proficiunt 1881
 (profiteor) profitemur 971, 1418
 (progenius) progeniem 353-354
 (progenitus) progenitus 1226-1227
 (progredior) progrediens 452
 (prohibeo) prohibere 237
 (prolabor) prolabantur 2481
 (prolixitas) prolixitatis 2474
 prologus 64, 115
 (promereo) promerui 885-886
 promitto 865; promissum 1229, 1929; promittimus 414; promittis 293
 (promo) promas 404; prome 1075; promemus 1407; prompsimus 1188; prompsistis 1189
 prompte 328
 (propero) properatis 1512; properavit 168, 447
 propheta 99, 245, 1410, 1411, 1684; prophetam 843; prophetarum 71, 908, 948, 1228, 1230, 1253, 1981;

- prophetas 1242, 1507; prophete
 105, 1263, 1411, 1441, 1596;
 prophetis 1721
 (prophetalis) prophetales 1665
 (propheticus) propheticum 1482, 1599
 (propino) propinare 855-856
 propono 344; proponi 2490; proposito
 258, 412, 766-767, 787, 950, 1129,
 1130, 1144; propositum 324, 378,
 548, 758, 1073, 1314, 1316, 1497,
 1548, 1569, 1803, 2180, 2531-
 2532; proposui 501, 1649; propo-
 suit 443
 (proprius) proprie 551, 1342
 propter 112, 127, 191, 360, 366, 369,
 505, 814, 827, 1000, 1241, 1321,
 1370, 1390, 1391, 1392, 1393,
 1525, 1802, 1828, 1968, 2003,
 2035, 2055, 2057, 2264
 (propugnator) propugnatorem 840
 prorsus 280, 383
 (prorumpo) prorumpere 509
 (proselitus) proselitus 2410, 2420-2421
 (prosequor) prosequere 914
 (prostro) prostravit 870
 (prosum) prodesse 205, 852
 protestatio 2549, 2566, 2571, 2583;
 protestationes 2543, 2580
 (protesto) protestante 1419; protestan-
 tem 2566, 2567; protestantes 2543-
 2544; protestantibus 2543; protes-
 tarer 2548;
 protestatur 439, 2566; protestatus 2539
 protinus 1082, 1303
 prout 195, 200, 350, 1089, 1297, 1976
 proverbium 414
 providentia 6
 (provideo) providere 430, 447, 2453,
 2465, 2480; provideret 455; provi-
 deretur 447-448; provideri 44-45;
 providit 457-458, 464
 (providus) provide 21
 (proximus) proximo 845; proximum
 1118
 (prudens) prudentem 338; prudentibus
 671
 prudenter 1111, 1293, 1466
 (psalmus) psalmorum 1666
 pseudo 105, 1507
 (publico) publicandam 417-418; publi-
 cando 1032-1033; publicari 2039;
 publicatam 419; publicatis 1892;
 publicatum 719, 817, 1359, 1862,
 2246-2247; publicatus 2047; publi-
 cavit 191, 595, 721, 722, 739, 768,
 1032
 (publicus) publica 729; publice 189,
 192, 197, 1874, 1876, 1988, 2587;
 publico 624, 2399; publicum 2259
 puer 869
 (puerilis) puerili 2319
 pugna 351, 818
 (pugno) pugnet 842, 866
 pullus 847
 pungo 1283, 1690, 1694, 1695, 1707,
 2266; pungamini 1314; pungentes
 1040; pungere 855, 1794, 1909,
 2265; pungis 1282, 1313, 1689,
 1692, 1706, 1983, 2265, 2374,
 2438; pungunt 1041
 (punio) puniet 1241; punietur 1137
 (purgo) purgabuntur 2070; purgari
 2075, 2077; purgata 2075; purgatis
 2070; purgaveris 2030; purgavi
 2072; purgavit 2084; purgemus
 2069
 (puritas) puritatis 2450
 (purus) purum 2451
 puto 301, 1522; putamus 598, 600,
 701; putatis 597, 599; putavit 166
 quadraginta 142, 2108, 2130, 2132,
 2140, 2149, 2154, 2180, 2182,
 2227, 2234-2235
 (qualis) qualem 1028
 qualiter 464, 1753
 quamdiu 1064
 quamobrem 233-234, 314, 372, 871-
 872 1265
 (quamplurimus) quamplurima 253;
 quamplurimi 2051
 (quampluris) quamplures 188, 485,
 2407, 2468
 quamvis 1752

- quando 12, 1126, 1189, 1275, 1894, 1896, 2369
quandoque 308, 677
(quantus) quantam 930; quanto 886;
quantum 1118, 1372, 2124
(quantuscumque) quantocumque 2235-
2236; quantumcumque 1924,
1925, 1937
quare 91, 215, 310, 319, 472, 521,
606, 616, 633, 703, 804, 865, 881,
885, 1092, 1119, 1235, 1272,
1437, 1438, 1467, 1491, 1536,
1537, 1541, 1648, 1657, 1712,
1741, 1756, 1791, 1807, 1817,
1839, 1851, 1896, 1909, 1945,
1951, 1959, 1982, 1988, 1996,
1998, 2020, 2034, 2077, 2143,
2193, 2222, 2315, 2321, 2361,
2402, 2433, 2579, 2607, 2614,
quartus 126, 813; quarti 1963
quasi 1883, 1884
quatinus 54-55, 368, 455, 2482
quatuor 96, 796, 166
-que 24, 26, 27, 91, 149, 165, 168,
172, 191, 203, 227, 273, 296, 323,
398, 429, 435, 561, 592, 762, 889,
905, 972, 1311, 1367, 1598, 1680,
1721, 1812, 1914, 1933, 1994,
1977, 2333, 2449, 2463, 2495,
2511
(querimonia) querimoniam 179
quero 314, 324, 851, 1283, 1708,
1731, 1813; querens 1441; queri-
mus 517, 714, 975, 1146, 2530;
queris 855, 2026, 2032
queritis 974, 1005-1006, 1104; que-
runt 357; quesieris 1434; quesitum
323, 432, 1073
queso 1290
(questio) questionem 315, 715, 1731,
1842; questiones 2013
qui 21, 116, 117, 120, 121, 147, 151,
152, 159, 160, 170, 195, 238, 260,
261, 268, 279, 362, 369, 378, 392,
393, 394, 433, 437, 443, 456, 468,
478, 479, 502, 506, 514, 617, 639,
640, 744, 750, 752, 768, 828, 859,
882, 886, 891, 898, 901, 933, 934,
947, 955, 982, 984, 1037, 1070,
1094, 1102, 1124, 1170, 1216,
1227, 1302, 1353, 1420, 1442,
1456, 1472, 1495, 1549, 1667,
1701, 1706, 1725, 1748, 1787,
1831, 1927, 1930, 1953, 1966,
1980, 1981, 2001, 2003, 2004,
2026, 2050, 2058, 2069, 2078,
2091, 2092, 2134, 2161, 2209,
2212, 2225, 2258, 2309, 2317,
2318, 2320, 2331, 2335, 2336,
2356, 2416, 2477, 2494, 2526,
2527, 2528, 2561, 2563, 2600; cui
161, 295, 1347, 1740; cuius 389,
1029, 1610, 2009, 2092; qua 15,
223, 502, 1444, 1517, 1546, 2058,
2093, 2418, 2436, 2615; quam 14,
18, 180, 194, 575, 613, 674, 1053,
1147, 1391, 1537, 1539, 1543,
1544, 1738, 1851, 2271, 2272,
2287, 2326, 2450, 2489, 2496,
2560, 2562; quarum 2572; quas
1087, 1150, 1158, 2157, 2181,
2182, 2568; que 29, 107, 108, 109,
130, 165, 187, 220, 229, 230, 263,
483, 538, 607, 668, 798, 892, 915,
949, 952, 953, 954, 956, 957, 971,
976, 978, 988, 1001, 1027, 1052,
1056, 1123, 1146, 1169, 1262,
1268, 1320, 1327, 1332, 1397,
1399, 1415, 1429, 1444, 1447,
1514, 1519, 1598, 1683, 1718,
1749, 1750, 1751, 1802, 1909,
1924, 1926, 1937, 1953, 1954,
1994, 2010, 2014, 2069, 2137,
2145, 2181, 2189, 2191, 222,
2276, 2280, 2303, 2402, 2435,
2455, 2466, 2513, 2569, 2579;
quem 161, 162, 191, 241, 403,
730, 732, 739, 757, 881, 1177,
1284, 1891, 1962, 1977, 2012,
2038, 2085, 2200, 2203, 2205,
2211, 2285, 2565; quibus 331,
379, 426, 444, 489, 933, 962,
1055-1056, 1081, 1083, 1167,
1813, 1873, 1990, 1991, 1992,

- 2016, 2073, 2091, 2152, 2181, 2460, 2472, 2478, 2511, 2515, 2553, 2555; quo 179, 205, 323, 455, 603, 967, 995, 1013, 1050, 1073, 1312, 1441, 1501, 1653, 1655, 1899, 2004, 2085, 2262, 2432, 2570, 2580; quod 51, 56, 69, 150, 257, 282, 285, 286, 293, 304, 305, 312, 318, 319, 321, 343, 379, 385, 388, 437, 438, 501, 511, 532, 570, 637, 788, 789, 805, 865, 883, 928, 999, 1003, 1008, 1009, 1072, 1096, 1097, 1113, 1152, 1186, 1241, 1272, 1296, 1309, 1320, 1331, 1405, 1433, 1492, 1513, 1525, 1527, 1528, 1533, 1563, 1574, 1633, 1634, 1646, 1663, 1677, 1698, 1748, 1866, 1918, 1919, 1936, 1938, 1968, 2003, 2026, 2028, 2032, 2133, 2215, 2249, 2264, 2334, 2372, 2526, 2549, 2559, 2584, 2585; quorum 487, 1459, 1979, 2469, 2511; quos 46, 53, 101, 165, 491, 859, 1171, 1173, 2056, 2473, 2495
- quia 39, 86, 92, 97, 100, 102, 142, 187, 193, 206, 207, 210, 224, 232, 255, 265, 307, 308, 381, 386, 400, 411, 439, 451, 472, 493, 543, 545, 549, 563, 572, 600, 613, 623, 625, 628, 629, 642, 653, 687, 692, 701, 705, 717, 725, 728, 731, 738, 741, 754, 755, 765, 802, 825, 828, 829, 834, 890, 893, 907, 930, 931, 936, 938, 943, 948, 968, 980, 986, 987, 995, 1002, 1005, 1011, 1015, 1036, 1044, 1071, 1105, 1123, 1205, 1206, 1283, 1288, 1308, 1326, 1330, 1342, 1381, 1389, 1391, 1428, 1441, 1463, 1480, 1501, 1510, 1522, 1531, 1540, 1542, 1554, 1569, 1572, 1588, 1616, 1619, 1654, 1678, 1690, 1709, 1739, 1742, 1773, 1776, 1787, 1792, 1795, 1808, 1829, 1830, 1838, 1884, 1900, 1901, 1922, 1947, 1949, 1997, 2000, 2007, 2019, 2024, 2055, 2063, 2064, 2076, 2108, 2120, 2127, 2135, 2153, 2187, 2250, 2254, 2256, 2266, 2267, 2269, 2270, 2272, 2277, 2289, 2300, 2365, 2409, 2497, 2537, 2550, 2608
- quicumque 524, 1932, 2370-2371; cuiuscumque 2491; quacumque 2510; quecumque 1309, 2321; quemcumque 2253; quibuscumque 2510; quorumcumque 171, 2484; quoscumque 2492
- quidam 185, 195, 1966; cuiusdam 104; quedam 975, 1813, 1814; quemdam 259, 1875; quendam 2084-2085; quodam 16, 120, 159, 425, 2139, 2459; quoddam 325-326, 1007; quosdam 1747, 1966
- quidem 53, 854, 1051
- (quiesco) quiescam 360; quiesce 358, 1305; quiescite 826
- quilibet 538, 2094, 2432; quibuslibet 2509; quodlibet 550; quolibet 1115
- quin 1076, 2218, 2567
- quinimmo 666-667
- quinquaginta 142, 2057, 2108, 2182, 2227, 2235
- quinque 796, 1665
- quinqües 268, 2161
- quintus 129, 1026, 1199; quinti 407; quintum 1176, 1199
- quis 65, 114, 237, 253, 355, 355, 376, 402, 432, 586, 617, 618, 709, 746, 750, 812, 875, 939, 1025, 1031, 1046, 1110, 1304, 1414, 1455, 1603, 1760, 1820, 1853, 1927, 1929, 2037, 2057, 2068, 2105, 2238, 2329, 2392, 2619, 2627; quid 73, 91, 301, 316, 317, 407, 449, 456, 457, 463, 467, 471, 501, 531, 536, 546, 555, 560, 561, 567, 569, 570, 596, 687, 690, 698, 712, 748, 758, 766, 768, 784, 787, 815, 839, 881, 896, 898, 909, 913, 916, 974, 990, 1042, 1113, 1172, 1197, 1272, 1314, 1357, 1361, 1362, 1363, 1404, 1424, 1426, 1453,

- 1469, 1474, 1476, 1496, 1563,
 1592, 1609, 1610, 1613, 1623,
 1640, 1644, 1661, 1663, 1671,
 1672, 1674, 1675, 1701, 1711,
 1733, 1766, 1777, 1778, 1795,
 1805, 1824, 1845, 1846, 1859,
 1876, 1919, 1950, 1960, 1963,
 1985, 2009, 2094, 2112, 2134,
 2137, 2150, 2196, 2243, 2341,
 2358, 2397, 2398, 2409, 2431,
 2520, 2531, 2542, 2622, 2624
- (quisque) cuique 2223
- (quisquam) quemquam 175
- quod (conj.) 12, 34, 110, 112, 118,
 122, 124, 126, 129, 131, 134, 137,
 140, 141, 144, 146, 155, 157, 170,
 180, 211, 214, 215, 217, 218, 234,
 239, 240, 248, 251, 254, 255, 259,
 264, 266, 267, 271, 272, 276, 279,
 289, 294, 295, 297, 301, 302, 311,
 312, 318, 319, 328, 344, 346, 347,
 350, 356, 357, 381, 408, 409, 427,
 487, 488, 495, 497, 505, 533, 535,
 542, 547, 549, 551, 553, 557, 558,
 569, 581, 587, 590, 592, 594, 604,
 610, 615, 618, 625, 627, 656, 687,
 689, 691, 699, 702, 703, 706, 710,
 726, 731, 733, 736, 737, 743, 760,
 764, 776, 778, 780, 806, 809, 813,
 849, 856, 868, 871, 872, 903, 905,
 917, 919, 930, 940, 943, 960, 961,
 962, 971, 975, 979, 983, 993, 999,
 1012, 1021, 1026, 1035, 1097,
 1113, 1133, 1148, 1170, 1173,
 1180, 1193, 1207, 1221, 1222,
 1226, 1230, 1240, 1243, 1244,
 1245, 1246, 1251, 1253, 1254,
 1255, 1256, 1258, 1260, 1281,
 1287, 1306, 1311, 1314, 1317,
 1322, 1335, 1341, 1354, 1404,
 1412, 1418, 1424, 1426, 1429,
 1432, 1435, 1448, 1454, 1490,
 1498, 1502, 1506, 1509, 1520,
 1522, 1523, 1546, 1553, 1566,
 1568, 1579, 1580, 1582, 1590,
 1594, 1604, 1612, 1637, 1641,
 1644, 1646, 1651, 1673, 1676,
 1687, 1688, 1690, 1695, 1696,
 1698, 1702, 1712, 1713, 1738,
 1763, 1767, 1798, 1800, 1804,
 1811, 1823, 1831, 1836, 1843,
 1847, 1848, 1852, 1854, 1861,
 1869, 1879, 1886, 1892, 1898,
 1900, 1911, 1914, 1920, 1922,
 1936, 9138, 1940, 1950, 1970,
 1973, 1976, 2001, 2002, 2003,
 2005, 2036, 2040, 2045, 2060,
 2062, 2069, 2097, 2098, 2100,
 2102, 2106, 2107, 2113, 2114,
 2115, 2124, 2126, 2130, 2154,
 2160, 2165, 2170, 2173, 2175,
 2187, 2188, 2190, 2195, 2197,
 2198, 2200, 2233, 2239, 2275,
 2324, 2330, 2344, 2347, 2349,
 2356, 2363, 2369, 2378, 2384,
 2387, 2389, 2393, 2398, 2424,
 2432, 2434, 2436, 2440, 2461,
 2470, 2471, 2490, 2500, 2501,
 2506, 2514, 2521, 2522, 2523,
 2524, 2525, 2531, 2532, 2539,
 2541, 2542, 2549, 2553, 2571,
 2572, 2574, 2575, 2577, 2578,
 2586, 2590, 2611, 2617, 2623,
 2625, 2628
- quodsi 277, 300, 1111, 1134, 1254,
 2094
- quomodo 208, 379, 440, 457, 523,
 556, 602, 620, 627, 694, 735, 742,
 846, 904, 1013, 1120, 1121, 1199,
 1208, 1209, 1210, 1214, 1216,
 1270, 1280, 1284, 1298, 1394,
 1397, 1402, 1429, 1451, 1505,
 1520, 1580, 1586, 1588, 1592,
 1650, 1902, 2049, 2054, 2096,
 2132, 2167, 2205, 2206, 2251,
 2308, 2346, 2368, 2375, 2380,
 2412, 2421, 2437, 2533
- quomodolibet 2513
- quondam 565, 571, 572
- quoniam 370, 371, 1216
- quot 2280
- quosque 1527, 2030
- (rabinus) rabini 949

- radix 2310
- Raimundus 118, 155, 157, 161, 163, 213, 241, 247, 248, 259, 284, 350, 525, 551, 564, 589, 702, 1029, 1058, 1058-1059, 1376, 1421, 1831, 1836, 1956, 1974, 2006, 2015, 2123, 2254, 2393, 2425-2426, 2532, 2538, 2568; Raimundi 25, 26-27, 35, 40, 49, 104, 122, 130, 132-133, 135-136, 137, 140, 144, 147, 229, 260, 333, 381, 451, 453, 458-459, 516, 520, 526-527, 582, 587, 604, 605, 608, 614, 615, 618, 623, 642, 693, 695, 703, 707, 715, 733, 739-740, 816, 964, 969, 988, 1004, 1009, 1027, 1056, 1058, 1061, 1062, 1158, 1184-1185, 1197, 1209, 1266-1267, 1307, 1323, 1325, 1329, 1350, 1355, 1358, 1367, 1380, 1381, 1449, 1457, 1459, 1471, 1483, 1488, 1502, 1546, 1580, 1583, 1587, 1605-1606, 1610, 1612, 1625, 1653, 1654, 1657-1658, 1699, 1716, 1775, 1823, 1830, 1833, 1839-1840, 1842, 1848, 1854, 1901, 1914-1915, 1920, 1922, 1938, 1950, 1978, 1982, 1996, 2021, 2028, 2032, 2074, 2078, 2087, 2091, 2098, 2106, 2234, 2239, 2253, 2275, 2316-2317, 2325, 2331, 2348, 2357, 2524; Raimundo 17, 36, 203, 213, 215, 218-219, 219, 231, 232, 235, 236, 279, 384, 425, 494, 575, 989, 1467, 1469, 1551, 2019, 2210, 2459-2460, 2478, 2493, 2500; Raimundum 47, 220, 229, 273, 649-650, 1057-1058, 1369, 1386, 1391, 1392, 1394-1395, 1552, 1554, 1951, 1989, 2427, 2602-2603, 2605, 2611
- (ramus) ramum 877
- Randa 261
- (ratifico) ratificas 346
- ratio 1444; ratione 556, 557, 981, 1342, 2058, 2093, 2578; rationem 281, 566, 1017, 2024, 2427, 2577; rationes 172, 591, 1055, 1056, 1308, 1319, 1508, 1587, 2417; rationi 1841, 2025; rationibus 165, 175, 1583; rationis 1054, 2429
- rationabiliter 1146, 2080
- realiter 2583
- (rebellis) rebelles 508, 973
- (recedo) recedatis 412-413; recede 635
- (recipio) receperunt 181; recipi 2495; recipiunt 1882
- (recito) recitant 793; recitare 798; recitari 1566; recitat 2044
- (recognosco) recognoscimus 232
- recordor 1311, 2175; recordamini 2170; recordaris 356, 960, 1305, 2173; recordentur 1248
- recte 821, 997
- (rector) rectorem 1875
- (recurro) recurre 2028
- (redeo) rediit 178
- (redimo) redemit 469; redimitum 836
- (reduco) reducamini 519; reducamus 2180; reducatur 1581; reducent 133, 1356, 1589; reducere 1795, 2266
- (reductio) reductione 2267
- (reexpecto) reexpecta 341
- (refello) refellere 1617
- (reficio) refecti 644
- refero 61; referam 480; retulerunt 505, 966; retulit 2547
- (refreno) refrena 935
- refugium 199
- (refuto) refutatis 637; refutato 1579
- (regalis) regalibus 82
- regina 794
- regnum 370, 944, 1533; regnis 422, 424, 427, 2457, 2458, 2462, 2477; regno 187, 196
- regula 183, 915-916, 2403, 2405, 2409
- (reicio) reicite 1097; reiecta 1995; reiectis 2000
- (relatio) relationem 487, 2469
- (religio) religione 836
- (religiosus) religiosa 2404; religiosi 170, 2416; religiosorum 2484

- (relinquo) relinquam 1065; reliquerunt 198
- (remando) remanda 341
- (remaneo) remaneant 1255; remanebit 1027, 1210, 130; remanebunt 1196, 2051; remanere 1349; remaneret 257; remanetis 2252; remanserunt 2073; remedium 2051, 2077; remedia 2455; remediis 51; remedio 45, 430, 448, 2465
- (renuo) renuit 771
- (renuntio) renuntiavit 193
- (reparo) reparabunt 1585, 1586-1587
- reperio 2289; reperias 2029; reperientur 2038; reperies 841, 2022; reperiri 56, 2478; reperitur 284, 494, 2498; repertam 462;
- reperiti 520, 2478; repperi 717, 1030, 1359, 1612, 1923, 2297; repperit 445, 452
- (repello) repulerunt 182; repulsus 177; repulsus 2419
- (repeto) repete 1565
- (repleo) repletset 2167
- (reprobo) reprobanda 20; reprobanda 694, 736, 737, 738; reprobatum 695; reprobavit 465-466, 1995; reprobet 55
- (reprobus) reprobum 33
- (reputo) reputabatur 456; reputamus 1162, 1372, 2401; reputandos 493, 2476; reputandum 584; reputandus 2432; reputant 1163, 1164, 2601; reputatis 741, 1028, 1371, 2400; reputatus 205, 2419; reputavit 721; reputetis 761
- (requiro) requirit 1134
- res 2053; re 541, 1752; rei 1132; rem 844, 2033, 2090; rerum 1485
- (rescindo) rescindat 55-56
- (residuus) residuum 2000, 2088
- (resilio) resilire 415, 2622
- (resina) resinam 889
- (respergo) respersos 1289
- (respiro) respirare 818
- (respondeo) responde 431, 669, 1073, 1081-1082; respondeamus 1291; respondeatis 297, 1882; respondeamus 328, 1806, 1851-1852; respondendo 1962; respondere 553, 570, 895, 1509, 1742; respondes 1085; respondete 206, 240, 677, 791, 896, 904, 1280, 1289-1290, 2616; respondetis 314, 317, 323, 325, 326, 331, 563, 774, 821, 1275, 1277, 1279, 1768, 1805; respondi- mus 1274, 1306, 2173; responditis 2175; respondit 1970; responditis 1177; responsa 2229; responsis 331; responsum 765, 1178; responsurum 770, 844; responsurus 192; respon- sio 207; responsionem 1219, 1303, 1305
- (respublica) reipublice 44
- (resto) restat 288, 2077
- (resurgo) resurgent 1599; surrexit 538
- (resurrectio) resurrectione 546; resurrec- tionem 543, 983, 1322-1323
- rete 858
- (retexo) retexere 339, 1409, 1748
- (retineo) retine 2029; retinere 1304, 1414; retinuit 2000
- (retractatio) Retractationum 2086, 2088, 607-608
- (retracto) retractavit 607
- (retraho) retrahere 1283
- retro 412, 855
- (reus) reum 1142, 1143
- (revelatio) revelatione 336, 1336, 1549- 1550, 1912, 2124-2125, 2126, 2131-2132, 2149-2150; revelatio- nem 119, 139, 141, 158, 212, 250, 283, 289, 1003, 1856, 2101, 2103, 2107, 2127, 2233-2234; revelationi 613
- revelator 299
- (revelo) revelare 236, 1720, 2495; reve- lasti 671; revelat 2209; revelata 36- 37, 384, 441, 582, 604, 970, 989, 1673; revelatam 1004, 1467; revela- tum 305, 311-312, 313, 1676, 1684, 1783, 1799; revelavit 253,

- 1724, 1831, 2210, 2211; revelet 1006
 revera 418, 440, 1953
 revereor 353, 354, 1389; reveremur 1370, 1385; revereris 340; reverimini 1381
 (revertio) revertamini 1020; revertentes 378; revertere 1497
 revoco 58, 343; revoca 341; revocamus 894; revocare 853, 2567; revocari 1851; revocate 1097
 (revolvo) revolvere 954
 (rex) reges 660; regibus 227, regum 1665
 (roboro) roborabunt 1597
 (robur) robore 1323, 2011
 (rogo) rogamus 547; rogat 1525; rogavi 1524, 1567
 (Roma) Romam 198, 771
 (romanus) romana 2546; romanam 168, 454, 2040, 2415; Romane 6; romani 2047; romano 2096; romanum 14
 ros 73
 Rossellus 1032, 1079, 1081, 1089, 1132, 1133, 1158; Rosselli 186, 203-204, 595, 719, 817, 1155, 1175, 1177, 1181, 1200, 1359, 1872; Rossello 1115; Rossellum 1074, 1144
 rubus 73
 rude 46
 (rudis) rudes 1057, 1788
 (rugio) rugit 875
 rumbum 758, 760
 (rumpo) rumpantur 1223; rumpitur 550
 (ruo) ruent 1194; ruet 805
 (rusticus) rusticis 558-559, 2576
 Sabellius 523, 1931, 2370, 2535
 (sacer) sacra 2, 8, 22, 422, 1338, 1745, 1749, 2457; sacram 986; sacre 11, 951, 957, 976, 993, 1433, 1544, 2013; sacri 392, 945; sacris 1516; sacro 38, 644, 1449; sacrum 150, 2334, 2351, 2358, 2375
 sacramentum 1432; sacramenta 173, 591, 1307, 2578; sacramenti 2570; sacramentis 164-165, 555, 1257; sacramentorum 566, 1016, 2570
 sacrificium 2214-2215; sacrificia 2218, 2229
 (sacrifico) sacrificamus 2216-2217; sacrificantibus 252
 (sacrilegus) sacrilegum 1143
 (sacrosanctus) sacrosancta 12; sacrosancte 6
 sal 832; sale 832
 saltem 342, 1123, 1523, 1557, 1560
 salubris 382
 salubriter 2453, 2480
 (salus) salutem 401, 2449
 (salvo) salvare 851
 salvator 1600; salvatorem 226, 1232
 salve 794; salvum 864
 samaritanus 619, 621, 625, 627, 629
 sanctitas 55; sanctitatem 45, 51, 1971; sanctitatis 54; sanctitatis 19
 sanctus 457, 535, 538, 981, 1723, 1725, 1903, 1961, 1969, 1980, 1992, 2208, 2574; sancta 35, 382, 507, 737, 1234, 1799, 1801, 1976; sanctam 395, 396, 510-511, 1575-1576, 1597; sancte 18, 42, 551, 696, 1718, 1818, 2569; sancti 139, 141, 796, 1494, 1596, 1849, 1855, 1912, 2101, 2103, 2107, 2234, 2487; sanctis 780, 1721, 1799, 1801, 1960; sanctissimi 2632; sanctissimo 5, 667;
 sancto 136, 412, 446, 1488, 1489, 1491, 1606, 1711, 1746, 1751, 1775, 1823, 1833, 1839, 1840, 1889, 1893, 1900, 1902-1903, 1905, 2217, 2226; sanctorum 374, 908, 1680, 1965, 2416-2417, 2486; sanctos 1952; sanctum 395, 1827, 1968, 2204, 2206, 2207, 2208, 2429
 (sano) sanare 1815
 (sanus) sana 35, 733, 736, 737, 1234, 1917, 1920, 1923; sane 31, 241, 284, 460, 1200, 2270, 2588, 2591;

- sani 639, 2273, 2626; sanioris 2628; sano 778; sanum 647, 2089
- sapientia 1754, 1843, 2282; sapientiam 654, 673, 1746, 1750, 1814, 1816; sapientie 2169, 2198
- (sapientialis) sapientiales 1666
- (sapio) sapere 674; sapientem 823; sapientes 653, 655; sapientibus 671
- (sarracenus) sarraceni 263; sarraceno 265
- (sartor) sartores 31, 102-103, 663, 940, 1431, 2356-2357
- Sathanas 954, 2212; Sathanam 412
- satis 276, 2320, 2570, 2623
- Saul 819
- (Saulus) Saulo 222
- (saxum) saxa 1850
- (scandalizo) scandalizati 347; scandalizeris 1054
- (scelero) scelerati 2450
- scientia 261, 728, 810, 941; scientiam 1887, 2161; scientiarum 635, 1191; scientie 1195, 1247, 1433; scientiis 834, 1812
- (scientificus) scientifici 1343
- scilicet 1306, 1667, 1698, 2281
- scio 344, 526, 764, 1412, 1811, 1861, 1879, 2114, 2246, 2315, 2436, 2541; sciamus 506, 513; scias 1218; sciat 843; sciatis 2126; scientes 1166; scimus 439, 569, 733, 969, 1944, 2125, 2127, 2384, 2398; scire 2579; scis 2097, 2539; scit 790; scitis 2605, 2610; sciunt 125, 711, 792, 796, 2494
- (sciolus) sciolum 838
- scisma 507
- scismaticus 743, 744; scismatici 199, 762; scismaticos 973, 991; scismaticum 405, 741, 742, 757, 761
- (scius) sciiis 110
- (scola) scolam 87-88, 187-188; scolas 1873
- scorpio 1282; scorpionem 847-848
- (scribo) scribens 211; scribis 943; scribite 419; scripserit 1930; scripserunt 2012; scripsit 1682, 1831, 2015, 2016; scripta 16, 1267, 1683, 2482; scripto 59; scriptorum 425, 2459; scriptum 1037, 1039, 1434
- scriptura 1745, 1749; scripturarum 72; scripture 1586; scripturis 1516
- (scrupulus) scrupulo 406
- stuppam 889
- se 88, 166, 212, 213, 226, 243, 245, 246, 252, 270, 424, 757, 941, 1163, 1164, 1216, 1227, 1229, 1231, 1302, 1390, 1392, 1926, 1999, 2155, 2171, 2405, 2458, 2601; sibi 99, 120, 159, 181, 188, 252, 268, 286, 385, 1684, 1737, 1873, 2161; sui 244, 1400, 1421, 1422, 1424, 1452, 2011
- (secludo) seclude 473
- (secretus) secreta 236, 948, 951, 957, 1721; secreto 2399, 2602
- (sectator) sectatores 104; sectatoribus 140-141, 156, 2106-2107, 2394
- (secularis) seculari 884
- (seculum) secula 62; seculi 1190, 1201, 1207, 1267, 1349; seculorum 62, 101
- secundum 655, 919
- secundus 122, 542, 587; secundo 326, 1245, 1628, 1761, 1821; secundum 831, 982, 1763
- (securitas) securitatem 876
- sed 41, 51, 86, 100, 111, 119, 135, 138, 158, 175, 176, 181, 182, 208, 211, 218, 226, 231, 237, 238, 246, 267, 269, 276, 280, 291, 292, 295, 306, 308, 310, 313, 316, 324, 336, 343, 344, 352, 354, 378, 405, 411, 460, 466, 476, 477, 503, 506, 512, 547, 554, 557, 558, 561, 570, 577, 578, 582, 596, 605, 616, 621, 622, 623, 639, 640, 644, 645, 647, 653, 662, 674, 687, 694, 719, 725, 726, 731, 756, 783, 787, 798, 799, 817, 820, 832, 837, 838, 849, 850, 851, 852, 854, 855, 856, 863, 885, 890, 895, 939, 955, 956, 968, 987, 991, 996, 998, 1012, 1022, 1048, 1049, 1071, 1086, 1092, 1094, 1099,

- 1101, 1106, 1125, 1127, 1131, 2022, 2064, 2095, 2260, 2265,
1133, 1142, 1143, 1145, 1146, 2374, 2438, 2543, 2594
1150, 1151, 1152, 1163, 1164, (sempiternus) sempiternum 1098
1166, 1167, 1168, 1176, 1188, (sensus) sensum 33, 504, 1076, 1079,
1201, 1211, 1230, 1236, 1254, 1213, 1237, 1299, 1300, 2366,
1277, 1285, 1287, 1294, 1296, 2367
1314, 1335, 1336, 1337, 1343, sententia 1127, 1128, 1133, 1982,
1344, 1350, 1359, 1365, 1372, 2043, 2593, 2594; sententiam
1375, 1380, 1396, 1399, 1400, 1131; Sententiarum 2009-2010,
1404, 1406, 1408, 1411, 1419, 2021; sententie 2564; sententiis 11
1420, 1422, 1435, 1438, 1440, (sententio) sententiabunt 2093
1465, 1483, 1496, 1504, 1514, (sentio) sentitis 1071, 1571, 1572
1523, 1525, 1526, 1544, 1548, (separo) separavit 1994
1549, 1555, 1559, 1568, 1578, sepe 254, 1277, 1412, 1568, 1792,
1586, 1605, 1612, 1630, 1675, 1861, 2440, 2442, 2542
1677, 1685, 1694, 1715, 1723, (sepello) sepultus 183
1725, 1737, 1742, 1785, 1792, sepius 270, 490, 683, 684, 988, 1240,
1795, 1803, 1810, 1812, 1830, 1303, 1566, 1943, 2260, 2262,
1832, 1837, 1841, 1855, 1885, 2442, 2546
1886, 1887, 1892, 1907, 1912, septimus 134, 747, 1604; septimi
1927, 1940, 1949, 1973, 1980, 2632; septimo 7
1983, 2036, 2046, 2057, 2062, (sepulcrum) sepulcro 544, 2575
2068, 2074, 2076, 2084, 2097, (sequax) sequaces 1317, 1366; sequa-
2098, 2099, 2121, 2124, 2156, cium 50
2169, 2188, 2190, 2200, 2212, (sequor) sequatur 932; sequimini 2024;
2216, 2227, 2353, 2364, 2367, sequitur 244, 251, 481, 1732
2377, 2411, 2420, 2422, 2424, (seriosus) seriose 2377
2428, 2429, 2530, 2542, 2558, sermo 81, 619, 832; sermone 1136; ser-
2576, 2577, 2582, 2590, 2609 monem 385; sermones 859; sermo-
(sedes) sede 1305, 2506, 2511; sedem nibus 630
2503; sedibus 82 servio 295; servientibus 252-253
(seduco) seducet 1231; seduci 1346; (servitus) servitute 1755
seducit 731 (servo) servare 864-865
(seductor) seductorem 1233 servus 2448; servorum 2448
(seipse) seipsum 1065 seu 283, 333, 493, 498, 1047, 1247,
semel 545 1930, 2492, 2497, 2502
semen 2452 sevitia 364
seminator 1338; seminatorem 221-222 sex 1649
(semino) seminant 2452; seminantur sexaginta 142, 2108
2406; seminare 1364; seminaverit sextus 131, 1354; sexto 2517
2005-2006; seminavit 1036, 1339 sexus 882, 2491
semper 308, 310, 366, 676, 1239, si 12, 56, 59, 91, 222, 225, 238, 240,
1273, 1274, 1279, 1282, 1283, 257, 272, 276, 277, 292, 297, 300,
1313, 1428, 1436, 1615, 1616, 313, 315, 325, 363, 365, 415, 459,
1654, 1689, 1690, 1693, 1728, 467, 471, 526, 537, 556, 561, 685,
1737, 1776, 1792, 1927-1928, 721, 722, 737, 764, 772, 787, 788,
804, 876, 877, 886, 895, 902, 925,

- 931, 997, 1005, 1042, 1060, 1068, (signaculum) signacula 71
 1111, 1118, 1119, 1168, 1183, signum 638
 1189, 1218, 1244, 1279, 1469, (sileo) sile 357, 1305; silete 2447
 1471, 1491, 1495, 1517, 1521, silenter 1293, 1417
 1540, 1557, 1559, 1573, 1587, silentium 81, 1946
 1591, 1613, 1685, 1692, 1708, (similis) similes 103, 496, 2071, 2500;
 1774, 1775, 1804, 1813, 1832, simili 2497; similia 1720, 2293,
 1876, 1881, 1882, 1903, 1907, 2305, 2555, 2558, 2579; similibus
 1922, 1935, 1949, 1954, 1956, 1817, 2559
 1960, 2004, 2013, 2015, 2029, similiter 1078, 2086
 2047, 2063, 2066, 2074, 2094, (simplex) simplices 429, 1979, 2464;
 2095, 2121, 2122, 2131, 2156, simplicia 2289; simplicium 43, 445
 2158, 2167, 2168, 2251, 2315, simpliciter 302, 398, 1396, 1781,
 2350, 2360, 2368, 2383, 2384, 1826, 2524, 2625
 2386, 2420, 2437, 2443, 2444, simul 1633
 2505, 2533, 2547, 2555, 2557, (simulacrum) simulacra 1169
 2564, 2566, 2608, 2614, 2616, sine 705, 1884
 2621, (singularis) singulare 822
 sic 140, 203, 217, 240, 242, 264, 268, (singulus) singule 2490; singuli 2501;
 271, 279, 301, 304, 321, 390, 395, singulis 497, 2483
 400, 403, 411, 459, 460, 467, 482, (sino) sinite 349
 583, 592, 600, 605, 626, 692, 738, Sion 360
 741, 757, 760, 776, 787, 788, 801, siquidem 32, 85, 421, 645, 663, 2456
 849, 863, 893, 950, 1008, 1039, (sisto) siste 431; sistit 757
 1105, 1132, 1135, 1144, 1164, (sitio) sitiunt 886
 1165, 1171, 1204, 1219, 1249, sive 58
 1250, 1264, 1265, 1284, 1285, (sobrietas) sobrietatem 674
 1292, 1328, 1384, 1401, 1402, sol 68, 74; solis 1327
 1420, 1421, 1423, 1437, 1506, solus 626, 1722, 2062, 2064, 2585;
 1508, 1510, 1511, 1584, 1687, sola 1209, 2610; soli 145, 2215,
 1723, 1724, 1725, 1740, 1742, 2240; solo 829, 1709, 1757; solum
 1743, 1758, 1769, 1800, 1807, 1724, 1830, 2016, 2417
 1828, 1842, 1886, 1887, 1891, solummodo 1422-1423
 1945, 1951, 1974, 1996, 2030, (solvo) solvetur 1193
 2056, 2075, 2106, 2115, 2151, (sollemnis) sollemni 490, 697, 2473;
 2221, 2247, 2248, 2250, 2312, sollemnia 2488
 2325, 2349, 2365, 2382, 2403, (sollicitudo) sollicitudinis 2455
 2423, 2521, 2534, 2537, 2539, (somnia) somniamus 1514; somniastis
 2583, 2608 1332, 1512
 sicut 303, 367, 478, 479, 534, 980, somnium 1512; somnia 1513; somnio
 1007, 1115, 1117, 1198, 1262, 1512
 1371, 1392, 1418, 1551, 1578, (sono) sonantes 1975; sonare 1968
 1703, 1722, 1798, 1988, 2055, sonus 97
 2135, 2325, 2360, 2476, 2556, spatium 2493
 2573, (specialis) speciali 975, 979, 1596; spe-
 (sidus) sidera 93 cialia 2317, 2321
 (sigillum) sigillo 2515 (specto) spectet 2452

- speculum 1528
 (sperno) spretis 171, 2416
 (spero) speramus 1887
 (spina) spinas 1040; spine 1041
 (spiraculum) spiracula 71-72
 spiritus 138, 141, 535, 538, 981, 1494, 1723, 1725, 1849, 1855, 1903, 1912, 1980, 1981, 2100, 2103, 2107, 2198, 2208, 2209, 2210, 2211, 2212, 2234, 2573-2574; spiritu 295, 380, 446, 1489, 1491, 1711, 1833, 1839, 1889, 1892, 1900, 1902, 1905, 2169, 2226; spiritali 136, 1606, 1746, 1751, 1824, 1840, 2217, 2223; spiritum 394, 2202, 2203, 2204, 2206, 2207, 2208, 2628
 (stadium) stadio 1491-1492
 (statuo) statuere 2372; statuerunt 507; statuit 1131
 status 2491
 stella 68
 (stilus) stilo 419
 (sto) sta 275, 1417; stabit 1199, 1526; stamus 611, 1462, 1468, 2177, 2530; stare 414, 846, 850, 1140, 1491, 2564; starent 2074-2075; stat 1834, 2063; statis 610, 1461, 1463, 1463, 2176, 2529;
 stemus 1633, 1764, 1765; stes 1897; steteritis 277; stetis 277, 411; stetit 262, 1573
 (stomachus) stomacho 112
 (studeo) studeatis 499, 2503; student 1880, 1881; studere 1885-1886; studuerunt 39
 studium 119, 138, 158, 606, 1002, 1005, 1855, 1869; studii 282, 287; studio 41, 249, 335, 1400, 1422, 1832, 1881, 1889, 1892, 1904, 1912, 2455
 stultitia 108, 668; stultitiam 339, 2274
 (stultus) stulte 669; stulti 698, 1064, 1394, 2274
 (stupeo) stupent 72
 (stuppa) stuppam 889
 sub 76, 206, 207, 572, 646, 2007, 2360, 2405, 2407, 2510, 2514
 (subsum) subesse 318
 (subicio) subicere 2497; subiciami 2025; subiciens 1598; subicimini 1841; subiecit 2539
 (subiectio) subiectiones 2542
 (subintro) subintrare 1433
 subito 2556
 (submitto) submittas 1054; submitte 675
 (subpono) subposuerunt 2538
 (subsequor) subsequentes 191
 substantia 540, 590
 (subtilitas) subtilitate 1060; subtilitates 2569
 (subtilis) subtilia 2558
 (subversio) subversionis 1681-1682
 (subverto) subvertere 631
 (succedo) succedit 1529
 (successivus) successive 2048, 2556
 (succingo) succinge 271
 (successor) successore 408
 (suffero) suffertis 655
 (sufficio) sufficiens 2610; suficit 2160
 (suffraganeus) suffraganeis 417, 2449, 2515
 (suggestio) suggestione 1336; suggestionem 284, 289-290
 suggestor 299
 sum 90, 621, 622, 850, 1067, 1288, 1411, 1440, 2221; erant 1967; erat 69, 70, 183, 543, 1152, 2610; erit 1, 226, 572, 1254, 1532, 1591, 2058, 2437, 2533; eritis 295; erunt 1590, 1592, 2091; es 220, 619, 625, 626, 627, 629, 651, 781, 882, 1068, 1410, 1439, 1656, 2224; esse 210, 299, 301, 305, 397, 521, 584, 585, 668, 707, 708, 730, 732, 738, 810, 811, 843, 902, 972, 991, 992, 1018, 1023, 1024, 1035, 1074, 1135, 1142, 1143, 1144, 1145, 1150, 1152, 1153, 1155, 1159, 1162, 1163, 1165, 1174, 1183, 1218, 1229, 1232, 1339, 1351, 1352, 1477, 1497, 1501, 1543,

1568, 1601, 1602, 1620, 1669, 2113, 2121, 2122, 2126, 2133,
 1670, 1683, 1726, 1727, 1742, 2135, 2156, 2168, 2194, 2208,
 1747, 1758, 1761, 1784, 1806, 2210, 2211, 2212, 2215, 2225,
 1807, 1808, 1818, 1826, 1849, 2276, 2277, 2300, 2347, 2349,
 1852, 1860, 1862, 1917, 1944, 2351, 2353, 2371, 2372, 2381,
 1948, 2103, 2104, 2113, 2115, 2392, 2418, 2425, 2429, 2430,
 2117, 2118, 2121, 2122, 2228, 2432, 2436, 2499, 2525, 2533,
 2231, 2236, 2237, 2244, 2327, 2534, 2546, 2563, 2572, 2575,
 2328, 2342, 2355, 2381, 2390, 2593; *estis* 294, 300, 324, 332,
 2391, 2400, 2401, 2425, 2438, 642, 687, 694, 705, 762, 764, 782,
 2548, 2598, 2617, 2618; *essent* 829, 832, 921, 997, 1020, 1051,
 365, 537, 1343, 1619, 1973, 2074; 1071, 1107, 1123, 1129, 1161,
esset 79, 363, 364, 537, 538, 1748, 1166, 1169, 1312, 1366, 1432,
 2062, 2075; *essetis* 1660, 1661; *est* 1453, 1523, 1610, 1600, 1804,
 15, 35, 61, 67, 70, 99, 100, 155, 1884, 1890, 1911, 1980, 2264,
 177, 183, 192, 193, 204, 238, 243, 2269, 2270, 2274, 2356, 2600; *fore*
 303, 304, 306, 307, 308, 309, 312, 38, 78, 88, 233, 387, 388, 510,
 313, 315, 316, 317, 319, 320, 321, 583, 597, 712, 834, 994, 1162,
 322, 325, 329, 350, 365, 370, 372, 1267, 1452, 1704, 1783, 1929,
 374, 375, 382, 402, 432, 437, 439, 2247, 2248, 2270, 2440, 2589,
 440, 441, 476, 495, 524, 526, 527, 2601, 2621; *fuierint* 772; *fuierit* 280,
 533, 534, 542, 546, 551, 555, 567, 408, 415, 434, 970, 1095, 1684,
 572, 582, 603, 605, 613, 616, 617, 2004, 2005, 2434, 2504, 2590,
 618, 619, 638, 640, 656, 668, 672, 2590-2591; *fuierunt* 30, 200, 506,
 693, 701, 702, 731, 733, 736, 737, 514, 1262, 2403, 2537; *fui* 755;
 744, 746, 750, 760, 784, 785, 787, *fuisse* 1233, 1788, 1944, 2588,
 792, 819, 825, 828, 831, 832, 854, 2605; *fuisset* 545, 722, 984; *fuiſtis*
 868, 877, 891, 906, 912, 915, 918, 764; *fuit* 151, 223, 238, 258, 264,
 926, 927, 928, 944, 945, 946, 979, 271, 409, 567, 572, 699, 756, 983,
 980, 982, 985, 988, 989, 999, 1035, 1058, 1059, 1454, 1471,
 1003, 1007, 1008, 1029, 1037, 1679, 1680, 1681, 1981, 2002,
 1049, 1072, 1083, 1107, 1113, 2019, 2140, 2165, 2167, 2168,
 1118, 1120, 1124, 1129, 1125, 2335, 2403, 2409, 2419, 2539,
 1127, 1130, 1132, 1133, 1157, 2554, 2557, 2574, 2583, 2591;
 1221, 1246, 1253, 1261, 1263, *futura* 1514, 1722; *futuras* 78; *futura-*
 1272, 1296, 1335, 1337, 1338, *ris* 107; *futuro* 1241, 1412, 1685,
 1380, 1399, 1420, 1423, 1424, 1695; *futurum* 45; *ſim* 1287; *ſimus*
 1428, 1434, 1435, 1444, 1471, 1429, 2069, 2326; *ſint* 1702, 1752,
 1474, 1481, 1484, 1487, 1493, 1950, 2521, 2522; *ſis* 339, 516; *ſit*
 1527, 1528, 1533, 1610, 1621, 238, 245, 264, 267, 272. 297, 610,
 1637, 1663, 1676, 1708, 1709, 689, 724, 726, 743, 906, 920, 956,
 1710, 1715, 1719, 1725, 1735, 1036, 1180, 1285, 1302, 1644,
 1763, 1798, 1799, 1800, 1810, 1673, 1684, 2405, 2432, 2437,
 1823, 1824, 1829, 1830, 1848, 2506, 2512, 2532, 2585; *ſitis* 655,
 1903, 1924, 1927, 1929, 1936, 657, 662, 1426, 1431, 2270; *ſumus*
 1943, 1945, 1949, 1959, 1960, 101, 367, 518, 639, 644, 653, 686,
 1974, 2012, 2020, 2024, 2053, 996, 1068, 1101, 1114, 1367,

- 1436, 1656, 2273; sunt 34, 80, 117, 153, 199, 200, 327, 329, 333, 347, 348, 349, 379, 392, 459, 502, 503, 535, 538, 556, 559, 591, 639, 795, 797, 854, 859, 933, 934, 956, 967, 969, 978, 981, 987, 1001, 1043, 1052, 1056, 1085, 1164, 1165, 1170, 1320, 1327, 1332, 1619, 1718, 1719, 1722, 1748, 1875, 1909, 1939, 1940, 1955, 1956, 2041, 2076, 2145, 2191, 2280, 2292, 2300, 2303, 2304, 2317, 2318, 2319, 2320, 2338, 2523, 2535, 2543, 2561, 2626
- summus 517, 2563; summa 67, 656; summo 60
- (sumo) sumimus 1787; sumitis 209, 239, 1785-1786, 2119; sumitur 320
- super 29, 92, 205, 435, 457, 489, 507, 902, 960, 1011, 1184, 1252, 1417, 1484, 1650, 1969, 2012, 2244, 2472, 2480, 2503
- (superbia) superbie 574, 577
- (superedifico) superedificatis 805
- (superflus) superflua 579
- supero 867, 868, 872; superatum 873
- (supersedeo) supersedeatur 1011
- (supplicatio) supplicationem 482
- (supplicium) supplicia 228
- (supplicium) supplicia 78, 884
- (supplicio) supplicavit 429, 448, 2463
- supra 444, 603, 1306, 1341, 1546, 1836, 2090, 2133, 2355
- (supradico) supradicto 961
- (suprascribo) suprascriptos 1175
- surdus 1037; surdo 1037
- sursum 2361
- (suscipio) suscipit 1987; suscipite 419
- (suscito) suscitare 1815
- suspicio 495, 2499; suspicionibus 2166
- suspiciosus 2220
- suspignor 1281, 2195, 2228; suspecta 18; suspectam 25, 149, 462, 1450, 2333; suspectos 2218; suspectum 13, 57, 243; suspectus 2064
- (suspendo) suspendi 2506
- (sustineo) sustinebimus 1119; sustinet 195; sustinuit 194
- (sutor) sutores 31, 103, 663, 940, 1051, 1431, 2357
- (suus) sua 1323, 1683, 1754, 1755, 1987, 2538, 2539; suam 168, 355, 1418, 1421, 1549, 1831, 1837, 1969, 2167; suarum 428, 2463; suas 29, 2418; sue 162, 438, 591, 1987; suis 156, 171, 175, 177, 589, 853, 2005, 2171, 2394, 2417, 2450, 2537, 2541, 2565, 2548; suo 37, 81, 190, 1039, 1040; suum 118, 157, 355, 1206, 2136, 2150, 2168
- (taceo) tace 342, 431, 2184; tacebo 360; tacete 1574; tacui 1441
- talis 1137, 2419; tale 279, 1152, 1153; talem 234, 840, 1046, 2255, 2256; tales 967, 1218, 1458, 2002, 2256, 2541, 2543; tali 156, 2394; talia 1512; talium 60, 1834
- taliter 266, 553, 620, 705, 721, 1110, 1143, 1235, 1582, 2175;
- Talmuth 2045
- tam 432, 433, 434, 628, 696, 697, 1184, 1555, 1575, 1929, 2001, 2001, 2002, 2287
- tamen 225, 249, 272, 276, 308, 403, 526, 700, 901, 965, 1118, 1125, 1163, 1165, 1166, 1167, 1303, 1408, 1413, 1526, 1641, 1682, 1935, 1967, 1987, 2010, 2014, 2041, 2043, 2046, 2364, 2548, 2984
- tandem 487, 2470
- (tango) tactus 44, 445; tangut 2015
- (tantus) tanta 351, 361, 2092, 2135; tantam 234, 338, 930, 2037, 2161; tante 509; tanti 339; tanto 434, 436; tantum 41, 138, 506-507, 603, 872, 1083, 1177, 1184, 1187, 1205, 1372, 1463, 1855, 1912, 1940, 2036, 2058, 2075, 2076, 2093, 2123, 2347-2348
- tantummodo 564
- (tardus) tardi 698

- (*tarraconensis*) *tarraconensi* 416
tedium 491, 2474
telum 633
tellus 1194
temerarius 433; *temerario* 34; *temerarium* 58, 583
(*temeritas*) *temeritates* 50, 1052-1053
templum 87
(*temporalis*) *temporalem* 1099; *temporali* 1098; *temporalis* 1100
tempus 89, 1186, 2123, 2124, 2133, 2136, 2137; *tempora* 89, 1652; *tempore* 131, 141-142, 1200, 1201, 1207, 1208, 1210, 1258, 1268, 1317, 1354, 1498, 1506, 1595, 1596, 1679, 1681, 2107-2108, 2126, 2128, 2129, 2157, 2160, 2235, 2556; *temporibus* 258, 809; *temporis* 89, 124, 127, 710, 814, 1022
(*tempto*) *temptarunt* 356
(*tenebra*) *tenebras* 1094
(*teneo*) *tene* 358, 808, 935, 1111, 1945; *tenebatur* 2569, 2572, 2579; *tenemus* 328; *tenenda* 580; *tenent* 479; *tenentibus* 2042; *tenentur* 1955, 2010, 2014, 2552, 2558, 2560, 2561-2562; *teneor* 2550; *tenere* 581, 706, 1351, 1847; *tenerent* 81; *tenes* 628; *tenete* 1021, 1079, 1348, 1594, 2102, 2233, 2324, 2389, 2616; *tenetis* 2074; *tenetur* 2565, 2566; *tenti* 2270; *tenueris* 1112; *tenuimus* 676
tenor 2447, 2514; *tenore* 2443, 2521; *tenoribus* 2512
ter 279
(*termino*) *terminatus* 2630
terra 67, 98, 1039; *terram* 97, 870, 1754; *terre* 97, 98; *terris* 1102, 2597
(*Terracona*) *Terracone* 2449
(*terribilis*) *terribilium* 372
tertius 124, 550, 710, 2063; *tertia* 183, 2403, 2405; *tertio* 65, 331, 1260, 1628, 1821, 1929; *tertium* 324, 549, 1823
testamentum 1640, 1663, 1664, 1708, 1766, 1769, 1783, 1798, 1800, 1804; *testamenti* 134, 135, 907, 925, 1604, 1605, 1624-1625, 1637, 1653, 1655, 1658-1659, 1710, 1724, 1732, 1739, 1741, 1757, 1763, 1796, 1817-1818; *testamento* 947, 951, 1671, 1701, 1713, 1753, 1774, 1777, 1811, 1813, 1817
testimonium 90, 243, 439, 440, 441
testis 2064, 2065; *teste* 244; *testes* 1368; *testibus* 990; *testium* 550, 1834, 2063
(*testor*) *testatur* 438
thalamum 87
theologia 8, 22, 125, 151, 422, 486, 711, 789, 790, 791, 792, 793, 795, 796, 797, 798, 801, 809, 906, 907, 912, 915, 918, 926-927, 941, 952, 958, 963, 976, 994, 1021, 1338, 1456, 1509, 2326, 2335-2336, 2351, 2358, 2457, 2469; *theologiam* 11, 126, 813, 905-906, 928, 986, 1000, 1002, 1013, 1022, 1026; *theologie* 665, 800, 810, 941, 951, 957, 976, 993, 1026, 1208, 1222, 1257, 1258, 1259, 1433, 2013
theologus 825; *theologa* 1324, 1330; *theologas* 1321, 1349; *theologi* 124, 126, 131, 320, 659, 710, 813, 905, 918, 927, 1251, 1354, 1498; *theologis* 928, 933; *theologum* 835
(*theologicus*) *theologice* 1221, 1246, 1261, 1309; *theologici* 1247, 1255; *theologicis* 1266
Thomas 1961, 1969; *Thomam* 1548, 1968-1969; *Thome* 1545
(*timeo*) *timeat* 874; *timebam* 1331; *timebit* 875; *timemus* 861; *timere* 362, 862; *times* 340; *timet* 877, 878, 879, 880, 895; *timetis* 766
(*timor*) *timore* 371; *timorem* 876
(*tinnio*) *tinniunt* 883, 953-954
(*tiro*) *tirones* 365, 661
(*tolero*) *toleravit* 228

- (tollo) tollant 1589; tolle 474, 758, 1272, 1273; tollendum 1747; tolle-retis 804; tollunt 1587
- (torto) torsisti 883
- tot 286, 523, 524, 527, 1036
- totaliter 176, 444, 564, 952, 953, 958, 1579
- totiens 1945
- totus 651, 869; tota 36, 366, 604, 969, 1420, 1530, 1573, 1723, 1757, 1799, 1818, 2075, 2555; totam 24, 26, 149, 450, 461, 462, 1450, 1452, 1467, 2333; toti 1719, 1752, 1757; totis 2512; totius 43, 574; toto 37, 54, 380, 2157; totum 758, 805, 888, 1676, 1769, 1783, 1824, 2030, 2031, 2088
- (tracto) tractare 1066, 1068, 2066; tractatum 1961; tractatus 46, 53, 116; tractemus 579
- (traditio) traditione 336; traditionem 1061
- (trado) tradens 883-884; tradiderunt 1458-1459; tradidisti 540; tradidit 2072
- (traho) trahat 1065; trahere 256; trahet 1231; trahi 2093; trahit 1978; trahitis 762; traxerat 178; traxit 1979
- (transcurro) transcurri 1916; transcurrit 444
- (transeo) transeamus 988-999; transibitis 1098; transivit 2414
- (transfero) transferatis 2408; translata 18
- (transfiguro) transfiguratur 270
- (transformo) transformatur 1303
- (transmitto) transmittantur 2515
- (trecentesimus) trecentesimo 2631
- tres 535, 1875, 2069; tria 2414, 1226; tribus 331; trium 550, 2063
- triduo 2574
- triginta 142, 262, 1915, 2056, 2108
- trinitas 1723, 1725; Trinitate 593, 1799, 1801; trinitatem 395, 396; trinitati 1719, 1752, 1757, 1818; trinitatis 551, 594, 1718, 2569, 2578
- (trinus) trinum 397-398
- (triperticus) tripertitum 1623, 1624
- triplex 549
- triticum 955, 2451; tritico 1993
- (triumpho) triumphans 11530; triumphantis 2594
- (trufo) truffamus 1106, 2377; truffare 1104; truffatis 2376
- tu 350, 516, 603, 619, 625, 626, 629, 651, 776, 844, 882, 961, 995, 1047, 1085, 1383, 1387, 1392, 1410, 1438, 1501, 1545, 1737, 1846, 1865, 2026, 2060, 2066, 2086, 2097, 2344, 2431, 2528, 2539, 2604; te 291, 338, 348, 356, 357, 366, 456, 468, 619, 714, 753, 780, 818, 822, 839, 846, 873, 878, 935, 1050, 1054, 1111, 1113, 1147, 1428, 1434, 1524, 1542, 1567, 1712, 1713, 1727, 1738, 1800, 1808, 1918, 1984, 2146, 2514, 2530; tecum 273, 437, 806, 820, 934, 1047, 1069, 1894, 1897, 2066, 2245; tibi 780, 806, 820, 840, 888, 937, 1160, 1273, 1313, 1361, 1418, 1425, 1466, 1497, 1537, 1539, 1542, 1546, 1551, 1613, 1644, 1645, 1654, 1655, 1657, 1658, 1700, 1713, 1737, 1771, 1773, 1775, 1780, 1945, 2061, 2080, 2115, 2160, 2173, 2187; tui 1543, 2087, 2515
- tunc 58, 70, 79, 98, 132, 177, 222, 1190, 1261, 1318, 1355, 1527, 1529, 1530, 1573, 1591, 1600, 2088
- (turba) turbas 731
- (turbo) turbas 467, 731; turbare 467, 1104; turbari 479; turbaris 1428; turbasti 432; turbatum 2362, 2364; turberis 1054, 1293; turbes 474, 934, 1111; turbetur 940
- (turibulum) turibulo 77
- turpiter 39, 153, 873, 968, 2178, 2338
- tus 77

- (tutus) tute 873
 (tuus) tua 1286, 1524, 1567, 1593;
   tuam 878, 1495, 1983, 2099; tua-
   rum 635; tuo 231, 342, 380, 431,
   2514; tuos 274; tuum 995, 1285,
   1569, 2216
 (tyrannis) tyrannidem 1495
 (tyrannus) tyrannorum 364
- ubi 364, 365, 816, 1493, 1512, 1590,
   2059, 2295, 2312
 ubique 543, 2045
 ulterius 37, 1012, 1109, 1243, 1435,
   2139
 (ultimus) ultima 2630; ultimo 884;
   ultimum 198-199
 ultra 22, 24, 152, 292, 486, 488, 560,
   795, 911, 914, 918, 963, 1593,
   1915, 1960, 2036, 2292, 2336,
   2468, 2471, 2507, 2582
 (unanimes) unanimi 23
 unde 178, 209, 238, 239, 244, 251,
   715, 718, 1204, 1358, 1500, 1516,
   1697, 1722, 1785, 1789, 1913,
   1964, 2037, 2119, 2284, 2286,
   2438, 2586
 undecimus 146, 1157, 2330; undecimo
   407; undecimum 19
 ungo 1690, 1694, 1707; ungis 1313
 unicus 2563; unico 2049
 unigenitus 85, 92
 universalis 7
 (universus) universum 95
 unus 831, 1600, 2004, 2062, 2064; una
   773, 1496; unam 1842; unius 981,
   2493; uno 74, 76; unum 46, 48,
   397, 526, 536, 540, 564, 570, 696,
   827, 828, 1213, 1428, 1600, 2014,
   2028, 2036, 2087, 2398, 2605
 (urbanista) urbaniste 764
 Urbanus 1968; Urbani 407, 1963;
   Urbanum 757, 1970
 usque 260, 291, 450, 453, 771, 828,
   1349, 1668
 (usus) usum 27, 498, 2502
 ut 25, 40, 49, 56, 60, 79, 89, 90, 95,
   109, 148, 149, 162, 177, 198, 223,
   226, 247, 266, 267, 270, 277, 287,
   288, 292, 293, 295, 297, 320, 321,
   324, 325, 326, 332, 334, 339, 351,
   378, 426, 447, 459, 470, 496, 506,
   510, 512, 520, 530, 532, 544, 548,
   563, 728, 739, 740, 752, 761, 763,
   766, 774, 782, 789, 793, 805, 863,
   906, 927, 955, 965, 967, 969, 988,
   997, 1006, 1032, 1046, 1065,
   1088, 1090, 1102, 1104, 1105,
   1106, 1137, 1155, 1157, 1160,
   1176, 1213, 1219, 1240, 1254,
   1295, 1313, 1331, 1332, 1366,
   1367, 1369, 1381, 1382, 1383,
   1384, 1454, 1461, 1463, 1466,
   1484, 1489, 1524, 1527, 1551,
   1565, 1567, 1587, 1593, 1600,
   1641, 1660, 1662, 1682, 1683,
   1684, 1708, 1713, 1719, 1728,
   1750, 1751, 1773, 1796, 1799,
   1804, 1852, 1886, 1894, 1897,
   1908, 1942, 1945, 1965, 1969,
   1980, 2007, 2017, 2020, 2027,
   2038, 2044, 2090, 2139, 2141,
   2150, 2166, 2178, 2189, 2198,
   2252, 2258, 2293, 2332, 2333,
   2386, 2407, 2410, 2416, 2419,
   2443, 2452, 2460, 2464, 2493,
   2497, 2500, 2525, 2553, 2572,
   2583, 2602, 2603, 2608, 2609,
   2611
 utrum 840
 (uterque) utraque 257; utrisque 2070;
   utriusque 11, 882, 2490; utroque
   951; utrumque 323
 (uterus) utero 74; uterum 84
 utilitas 2070; utilitatem 1972-1973
 (utilis) utiles 2543; utili 1977; utilis
   2012
 utinam 296, 411, 872, 888, 1302,
   1630, 1660, 1687, 2521
 utique 205, 236, 266, 278, 394, 613,
   617, 721, 743-744, 748, 750, 754-
   755, 857, 907, 939, 954, 1015,
   1108, 1215, 1334, 1378, 1446,
   1517, 1558, 1718, 1736, 1901,
   2204

- (utor) utebantur 427, 2462
 utpote 36, 383, 837, 1222, 1959
- (vacuus) vacui 645
 (vado) vade 2086
 valde 1281, 1862
 Valentia 450, 451; Valentie 423, 2457
 valentinus 1931; valentina 1874; valentino 187, 196
 valeo 755; valeam 368; valeamus 2497; valeat 592, 2513; valebit 2094; valent 2580; valentem 175; valentibus 640; valet 2361; valetis 240, 1882; valuerunt 504; valuit 728
 (validus) validissimum 1810; validum 1878
 (vallis) valle 66
 (vanitas) vanitate 201
 (vanus) vanum 633
 varius 868; varia 2015; variam 1219; varie 1680; variis 17, 2007; varios 882; varium 1212
 ve 1070, 1094, 1441
 vehementer 495, 2499
 vehementer 26, 149, 462, 1450-1451, 2227-2228, 2333
 vel 13, 20, 57, 142, 200, 281, 282, 283, 289, 305, 311, 316, 382, 496, 668, 1901, 1028, 1047, 1143, 1223, 1468, 1477, 1611, 1660, 1710, 1722, 1977, 2014, 2052, 2063, 2069, 2088, 2096, 2100, 2108, 2163, 2181, 2182, 2227, 2359, 2489, 2491, 2500, 2505, 2506, 2507, 2510, 2511, 2514, 2556, 2557, 2565
 velut 2516
 (vellus) vellere 73
 (veneno) venenant 1042
 venenum 646, 647, 1186, 1188, 1405, 1406; veneno 642, 644
 (venerabilis) venerabilem 485, 2467; venerabilibus 2448
 (venero) veneramini 2603; venerandum 2609; venerantur 2601
 venia 224; veniam 224
- (venio) veni 90; veniat 779, 780, 842, 865, 874, 2198; veniens 2413; venit 83, 2416; venite 1533
 (ventilo) ventilantes 34
 veraciter 301, 534, 977, 980, 983, 2272-2273, 2573, 2574, 2584
 verax 297, 309, 725, 726; veracem 500
 (verber) verbera 1095
 (verbero) verberas 634
 verbum 68, 69, 70, 387, 389, 473, 481, 574, 701, 765, 774, 829, 934, 937, 999, 1075, 1077-1078, 1078, 1139, 1304, 1414, 1518, 1563, 1621, 1735, 1834-1835, 2063-2064, 2508, 2512; verba 98, 113, 332, 391, 392, 509, 630, 874, 1095, 1178, 1234, 1235, 1318, 1593, 1652, 1802; verbi 1076, 1300, 1647, 2559; verbis 2007, 2225
 verbo 277, 347, 1698, 2508, 2512; verborum 2511
 (veredarius) veredarii 95
 vergere 42
 (vereor) verebar 1331; veriti 33
 (veridicus) veridiciis 12; veridicum 405, 1176
 (verifico) verificamus 1506; verificare 1214, 1215; verificari 1206; verificatis 1505; verificetur 1207
 veritas 98, 99, 303, 352, 784, 785, 2282; veritate 123, 588, 969, 1465, 1851, 2521, 2522, 2523, 2531; veritatem 33, 88-89, 91, 94, 96, 97, 106, 354, 470, 472, 621, 675, 676, 785, 860, 861, 1132, 1220, 1279, 1541, 1571, 1631, 1707, 1958, 1972; veritates 47, 1085, 1086, 1149, 1150, 1155, 1159, 1167, 1174, 1176, 1365
 veritati 57, 90-91, 111, 519, 586, 612, 613, 709, 735, 812, 1025, 1096, 1346, 1347, 1353, 1603, 1760, 1820, 1853, 2105, 2238, 2329, 2392, 2619, 2627; veritatibus 645, 783, 1087, 1092; veritatis 65, 94,

- 114, 299, 508, 630, 2209; veritatum 1337, 1367
 (verto) veritas 1075; vertat 751; verte 819
 verus 86, 204, 238, 302, 543, 610, 722, 746, 1253, 1471, 2584; vera 35, 69, 125, 541, 711, 789, 792, 795, 797, 809, 906, 907, 912, 915, 926, 1420, 1423, 1683, 1926, 1932, 1950, 1953, 1994, 2342, 2552, 2582; veram 126, 813, 905, 928, 1000, 1002, 1013, 1022, 1452; vere 733, 950, 952, 1879, 1884; veri 298, 537, 782, 1644, 2626; vero 419, 573, 1472; veros 1457; verum 244, 246, 266, 294, 309, 310, 312, 315, 317, 321, 345, 388, 439, 440, 474, 477, 512, 563, 597, 632, 687, 690, 692, 712, 721, 741, 761, 788, 849, 893, 903, 936, 939, 1028, 1112, 1144, 1152, 1153, 1178, 1180, 1182, 1183, 1185, 1188, 1189, 1232, 1243, 1275, 1287, 1370, 1383, 1389, 1406, 1407, 1408, 1409, 1429, 1477, 1478, 1479, 1480, 1492, 1498, 1502, 1556, 1562, 1568, 1700, 1717, 1728, 1730, 1759, 1782, 1784, 1790, 1792, 1819, 1826, 1871, 1922, 1927, 1935, 1936, 1937, 1940, 1942, 1944, 1948, 1964, 1986, 2115, 2121, 2122, 2156, 2190, 2216, 2246, 2247, 2248, 2257, 2258, 2349, 2354, 2355, 2362, 2363, 2367, 2368, 2369, 2420, 2540, 2541, 2596, 2604
 (vestis) veste 1957
 vester 565, 571, 832, 1872, 2015, 2123, 2131, 2149, 2568; vestra 656, 955, 1001, 1900; vestram 45, 51, 972, 2269, 2274; vestrarum 497, 2488, 2491-2492, 2501-2502; vestras 680; vestre 19, 54, 1052, 2481; vestri 207, 296, 921, 1382; vestris 648, 649, 666, 677, 859, 1244, 1339, 2225, 2483, 2515; vestro 277, 1186, 1555; vestrum 631, 637, 1518, 1828
 vetus 1640, 1663, 1664, 1708; veteri 948, 1701, 1713, 1752, 1774;
 veteris 134, 907, 925, 1604, 1624, 1637, 1653, 1655, 1658, 1709, 1724, 1732, 1739, 1741, 1756
 vexatio 1299
 (vexo) vexavi 881; vexavimus 1300; vexes 776
 via 1959; viam 635; vie 1529; viis 648, 853
 vicarius 402, 408, 409, 746, 2597; vicarii 390, 391, 481, 509, 744; vicario 576, 667; vicarium 15, 393, 398, 405
 (victoriosus) victoriosi 1102-1103
 videlicet 170
 video 766, 775, 1295, 1366, 1463, 2049; vide 788, 2292; videamus 292, 293, 530, 999, 1280, 1565, 1593, 1623, 2442, 2443; videatis 533; videbantur 426, 1967, 1973, 2460-2461; videbis 822; videbitis 805; videbitur 1532; videmus 1170, 1171, 1528, 1868, 2120, 2250; vident 892, 949, 1169, 1885, 1886; videntes 2424; videres 873; videris 1282, 2080; viderit 751; vides 2344; videte 2620; videtis 337, 1168, 1867, 1869; videtur 1357, 1425, 1426, 1609, 1610, 1675, 1908, 1974, 2094, 2397, 2398, 2520, 2521, 2542; vidi 755, 2542; vidisse 823; vidisti 437; vidistis 579
 vidit 80, 437, 756
 (vigenus) vigenum 486, 2468
 (vigeo) vigentem 2427
 viginti 16, 21, 147, 152, 424, 443, 460, 526, 962, 963, 1449, 2017, 2052, 2056, 2069, 2070, 2071, 2073, 2171, 2331, 2336, 2459
 (vigor) vigore 175
 (vilis) vili 2087
 villa 187, 1872
 (vincio) vinxisti 883
 vinum 855

- violentia 2429
 vir 750; viri 102, 1251, 2416; viris 1874; virum 338, 1216
 (virgo) virgine 67-68, 2554, 2556; virginis 84
 (viridis) viride 877
 virtus 2282; virtute 822, 867, 869, 1055, 1323, 1511, 2011; virtutibus 835
 vis 467, 845, 857, 934, 1291, 1305, 1414, 1476, 1648
 (viscus) viscera 52, 1345
 visio 1529; visiones 80
 vita 1976, 2134, 2433, 2434; vite 162, 2588, 2590
 (vito) vitandum 491, 2473; vitare 2027
 (vitupero) vituperes 839
 (vivo) vivat 863; vivere 374-375
 (vividus) vivos 1126; vivum 468
 vix 1433, 2001
 (vocabulary) vocabula 260, 2293, 2295, 2297, 2300
 (voco) vocantem 226; vocari 2507; vocas 1085; vocatis 1377
 volo 59, 205, 864, 1292, 1647, 2222, 2266; velle 2428; vellem 2062; velit 2058; velitis 1432; volebat 2420, 2422; volentes 2479; voles 378; volueris 2066; voluerit 240; voluisti 1424; voluistis 229; voluit 239; volumus 216, 491, 571, 573, 1212, 1762, 2446, 2474, 2514; vult 862; vultis 395, 471, 514, 1052, 1104, 1172, 1214, 1554, 1594, 1625-1626, 1761, 2445, 2621
 (volumen) volumina 16, 424, 443-444, 963, 1915, 2016, 2459; voluminibus 147, 460, 461-462, 1449, 2017, 2171, 2331
 voluntas 2282; voluntate 998, 2263; voluntatem 2024; voluntati 1841
 vos 65, 114, 204, 220, 227, 277, 287, 288, 296, 337, 579, 586, 596, 656, 675, 705, 709, 732, 760, 761, 772, 812, 896, 922, 952, 954, 955, 957, 972, 976, 991, 993, 1025, 1064, 1087, 1089, 1090, 1110, 1158, 1165, 1166, 1167, 1174, 1175, 1214, 1245, 1260, 1283, 1288, 1289, 1295, 1345, 1353, 1377, 1431, 1451, 1452, 1496, 1498, 1554, 1587, 1590, 1603, 1631, 1760, 1795, 1820, 1828, 1841, 1845, 1853, 1862, 1947, 1979, 1986, 2074, 2102, 2105, 2132, 2140, 2206, 2218, 2226, 2228, 2238, 2246, 2252, 2262, 2266, 2270, 2326, 2329, 2355, 2356, 2357, 2360, 2365, 2368, 2378, 2387, 2392, 2408, 2489, 2495, 2516, 2586, 2600, 2603, 2605, 2611, 2614, 2619, 2620, 2627;
 vobis 91, 297, 315, 324, 479, 496, 501, 563, 615, 637, 895, 944, 945, 1006, 1013, 1014, 1015, 1017, 1070, 1072, 1095, 1116, 1243, 1244, 1341, 1357, 1448, 1518, 1533, 1541, 1559, 1609, 1649, 1675, 1707, 1715, 1728, 1731, 1748, 1812, 1836, 1861, 1898, 1900, 1902, 1980, 2114, 2170, 2209, 2287, 2316, 2325, 2326, 2361, 2397, 2398, 2440, 2494, 2495, 2501, 2520, 2552, 2582, 2605, 2610, 2628
 vobiscum 205, 842, 1065, 1066, 2252
 vox 854
 vulgares 662
 vulgari 16, 424-425, 2287, 2459
 vulgariter 260
 vulpeculas 2221-2222
 vulpem 847
 zizania 1338; zizanium 1993; zizanie 2452

Jaume DE PUIG I OLIVER

LA SENTÈNCIA DEFINITIVA DE 1419
SOBRE L'ORTODÒXIA LUL·LIANA.
CONTEXTOS, PROTAGONISTES, PROBLEMES

INTRODUCCIÓ*

Un dels documents més importants del lul·lisme medieval espera encara la seva edició moderna definitiva, per motius diversos. Fins a l'aparició de l'obra de Rogent i Duran sobre les impressions de tema lul·lià, no fou possible de tenir una idea real de la seva difusió¹. Però manca tothora una exploració exhaustiva entorn dels exemplars manuscrits antics que se'n hagin pogut conservar. En aquest aspecte és força anguniosa la manca de dades arxivístiques, que avui intentarem, si no de resoldre, almenys de plantejar.

Aquest document decisiu en la història del lul·lisme medieval conté inscrits, al costat d'altres coses, dos instruments de finals del segle XIV d'una importància fora de tota ponderació. Segons llur ordre d'aparició, es tracta de la declaració dels registradors de lletres apostòliques Joan de Bonis, Bernat Fort i Joan Lluís, segons la qual la butlla antilul·liana *Conservationi puritatis* de Gregori XI, de 25 de gener del 1376, no es trobava en el registre corresponent de l'any sisè d'aquell pontificat (document datat el 10 de juliol

---

* Hom trobarà en aquest estudi les sigles següents:

AFA = *Arbre de Filosofia d'Amor*, ed. S. Galmés, dins *Obres de Ramon Llull*, vol. XVIII, Mallorca 1935, 67-227.

ATCA = «Arxiu de Textos Catalans Antics». Anuari. Barcelona 1982 ss.

Directorium = *Directorium inquisitorum* NICOLAI EYMERICI..., cum scholiis seu annotationibus eruditissimis D. Francisci Pegnae, Romae MDLXXVIII.

Documents = *Documents per l'Historia de la Cultura Catalana Mig-eval*, publicats per ANTONI RUBIÓ Y LLUCH, 2 vols., Barcelona, I. E. C., 1908-1921.

G E C = Gran Enciclopèdia Catalana

El procés = JAUME DE PUIG I OLIVER, *El procés dels lul·listes valencians contra Nicolau Eimeric en el marc del Cisma d'Occident*, dins «Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura» LVI (julio-diciembre 1980) 319-463.

OE = RAMON LLULL, *Obres essencials*, 2 vols., Barcelona, Ed. Selecta 1957-1960.

ORL = *Obres de Ramon Llull*, ed. S. Galmés, Mallorca 1906-1950, I, XXI vols.

RLOL = *Raimundi Lulli Opera Latina*, edenda curavit Fridericus Stegmüller, vols. I-V, Palmae Maioricarum 1959-1967; vols. VI-XXIII, Turnholti, Brepols 1975 ss. [*Corpus Cbristianorum. Continuatio Medievalis*, 32-39, 75-76, 78-80, 111-115 (112 deest)].

1. Cfr. E. ROGENT - E. DURAN, *Bibliografia de les impressions lul·lianes*, Barcelona, I. E. C. 1927, 40-42, n° 42; 129-131, n° 153; 143-144, n° 167; 147-149, n° 172; 191-192, n° 230; 205-207, n° 246; 241-243, n° 283; 264-265, n° 302; 325-326, n° 344.

del 1395)²; i de l'acta de la reunió de la comissió de teòlegs presidida per Bernat Ermengol, inquisidor, en la qual foren examinats tres articles de l'AFA, de Ramon Llull, d'entre els inclosos per Eimeric al *Directorium*, amb el resultat de constatar que aquells articles, tal com els havia extractats l'inquisidor Nicolau Eimeric, no es trobaven en l'obra de Llull, acta del 19 de maig de 1386³.

El document de la comissió Ermengol fou protocolitzat pel notari civil Pere Dalmau, del qual no han restat manuals a l'Arxiu de Protocols Notarials de Barcelona⁴ i el que n'ha restat a l'ACB no conté, com és d'altra banda natural, aquell document. Al cap de dos anys, el 1388, el rei Joan I el feia validar oficialment mitjançant decret perquè pogués tenir força jurídica⁵.

El document dels registradors de lletres apostòliques de la Cúria romana avinyonesa fou protocolitzat pel notari imperial Thoyco Rodulphi de Comicavilla, clergue de l'arxidiòcesi de Tarragona, i s'haurà de buscar en l'ASV, si hi és.

La sentència definitiva del 1419 fou protocolitzada pel notari civil i eclesiàstic Gabriel Canyelles. De moment, les recerques en els arxius civil i capitular de Barcelona no han permès de situar còpia coetània d'aquest document vital per al lul·lisme.

Alfonso de Proaza, el seu primer editor, afirmava l'any 1510 que a la ciutat de València n'hi havia un sol exemplar manuscrit, propietat privada d'un lul·lista del qual no diu el nom⁶. Lluny d'ésser un instrument antic, l'exemplar manuscrit de València era còpia recent d'un exemplar de Mallorca, fet copiar al seu torn pel Vicari general Bartomeu Sureda, a partir d'un exemplar que no es diu d'on era ni a qui pertanyia⁷. El manuscrit 1069 de la

2. Cfr infra, línies 151-392. Presa del n° 283 esmentat de ROGENT-DURAN (ed. fragmentària de J. CUSTURER dins *Disertaciones históricas del culto inmemorial del B. Raymundo Lulio*, Mallorca, Miquel Capó 1700, 136-142), fou publicada també, com a peça separada del cos de la sentència definitiva, per Emili GRAHIT i PAPELL, Girona 1878, 130-132.

3. Cfr infra, línies 432-664. Cfr també GRAHIT, *o. c.*, 124-129.

4. L'únic *Llibre comú* conegut del notari Pere Dalmau es conserva a l'Arxiu de la Catedral de Barcelona i reuneix documentació dels anys 1391-1392: cfr Lluïsa CASES i LOSCOS, *Catàlegs dels Protocols Notarials de Barcelona. 2. Altres Arxius*, Barcelona, Fundació Noguera 1990, 90.

5. Cfr *Documents* II, 306-307, doc. CCCXV [=ACA, Canc. reg. 1892, 217 v]. L'arxiu del marquès de Barberà custodia un exemplar de l'acta de la comissió Ermengol, copiat el 4 d'abril del 1417. El veié a començaments d'aquest segle i en va transcriure un paràgraf F. D. GAZULLA, en *Los Reyes de Aragón y la Purísima Concepción de María Santísima*, Barcelona 1905, 22 i nota. Com suggereix el mateix Gazulla, és molt possible que aquesta còpia del 1417 fos feta fer en el marc de les accions que menaren a la sentència definitiva, de la qual també n'hi ha exemplar manuscrit a l'Arxiu del marquès de Barberà: Cfr infra, nota 9.

6. Cfr infra, línies 36-42.

7. Cfr infra, línies 1288-1322. Entre 1475 i 1488 fou bisbe de Mallorca Dídac d'Avellaneda: cfr P. B. GAMS, *Series Episcoporum Ecclesiae Catholicae*, Ratisbonae 1873, 48; C. EUBEL,

Biblioteca Pública de Ciutat de Mallorca, del s. XVII, conté una altra còpia feta sobre un exemplar guardat aleshores a la Casa dels Jurats de Ciutat, transcrita pel notari Melcior Tries, que també era arxiver de Ciutat; aquesta transcripció fou publicada per A. R. Pasqual⁸. D'altra banda l'any 1904 aparegué la notícia següent: «Nostre sabi amich lo Pare mercedari Faustí Gasulla ha trobat en la Biblioteca-Arxiu del senyor Marqués de la Manresana, á Barcelona, lo document original y autèntich en lo que lo cardenal dit *Alamanus*, deputat *ad hoc* per la Santa Seu Apostólica, delega al Bisbe Bernat pera examinar si era verdadera ó falsa una butlla a nom del papa Gregori XI condempnatoria de las Obras Lulianas, havent fallat aquell Senyor Bisbe que dita Butlla era totalment falsa»⁹. Correctament llegida, la notícia indica que el mateix arxiu que guarda el testament de Ramon Llull custodia també un exemplar de la sentència definitiva, i això no és poca cosa, perquè indica el camí a seguir per a una edició crítica i fiable del document, a base dels exemplars català i mallorquí, mentre no n'apareguin d'altres.

Sense els documents de 1386 i 1395 i sense la sentència definitiva que els conté qui sap què hauria estat del lul·lisme i de la immensa obra literària de Llull. El document del 1419 és essencial en la història del lul·lisme, però per ventura la seva recepció històrica no n'ha subratllat tota la veritable importància. És per això que avui voldríem tocar alguns punts que potser no han estat encara tinguts en compte.

A instància de Nicolau Eimeric, com és sabut, Gregori XI condemnà la doctrina de vint volums lul·lians condensada en dos-cents articles, la llista completa dels quals sembla que serà difícil de conèixer, i prohibí que es continuessin ensenyant les teories de Llull. Això s'esdevenia el 1376. Ja el 1377 el rei, els parents de Llull i els lul·listes intentaren de contrarrestar aquella acció, principalment demanant al papa que l'examen de l'ortodòxia de les obres de R. Llull es fes a Barcelona. La qüestió es desencallà gràcies a un

---

Hierarchia Catholica Medii Aevi, II, Monasterii 1901, 203; GEC² 14, 296; A. UBIETO ARTETA, *Listas Episcopales Medievales* I, Saragossa 1989, 227. Entre 1508 i 1512 el bisbe de Mallorca fou Dídac de Ribera: cfr GAMS, *o. c.*, 48; C. EUBEL, *o. c.*, III, 250; GEC² 14, 296. Atès, segons em comunica molt amablement Josep Perarnau, que l'exemplar mallorquí de la *Sentència* es podria datar entorn de 1480 per les característiques de la seva lletra humanística, és versemblant que el bisbe Dídac esmentat en la certificació del seu Vicari general sigui Dídac d'Avellaneda. Cfr infra, p. 387.

8. Cfr. *Examen de la crisis de el Rmo. Padre Maestro don Benito Jerónimo Feijoo monge beneditino sobre el arte luliana*, t. I, Madrid 1749, apèndix, I-XXXIX. Josep Perarnau, a qui agraïxo vivament aquestes dades, em fa saber que l'exemplar de la Casa dels Jurats de Ciutat de Mallorca (= còpia feta fer pel vicari general Sureda) és ara a l'ARM, *Lul·lisme*, 2/1. La còpia del ms. 1069, f. 1-13, fou certificada l'any 1600 pel vicari general Forteza. Al ms. 1.144 de la mateixa BP de Ciutat de Mallorca, f. 54, n'hi ha un fragment: Cfr J. GARCÍA PASTOR, J. N. HILLGARTH, L. PÉREZ MARTÍNEZ, *Manuscritos lulianos de la Biblioteca Pública de Palma*, Barcelona-Palma de Mallorca 1965, 117 i 147.

9. Cfr «Revista Luliana» 37-38 (1904) 160, sota la rúbrica, sense signar, *Novas Lulianas*.

germà d'hàbit d'Eimeric, fra Bernat Ermengol, provincial i inquisidor, el qual encarregà l'any 1386 a una comissió de teòlegs dominicans i franciscans d'examinar tres proposicions d'entre les condemnades, amb el resultat de constatar que en l'obra de Lull aquelles proposicions no s'hi trobaven. I aquest fou el desllorigador real del problema, de tal manera que es fa difícil de comprendre com i perquè en època moderna l'orde dominicà es tancà d'una manera tan aferrissada en la defensa d'Eimeric i del *Directorium*, quan la més gran desqualificació que rebé en sa vida professional el famós inquisidor li fou administrada per alguns germans seus d'hàbit. Superades ara, segons sembla, les fases més virulentes de les discussions entre lul·listes i dominicans, i arraconat, esperem que per sempre més, a l'armari dels trastos vells de la història el tribunal de la Inquisició amb els seus horrors i els seus tèrbols pintoresquismes, juntament amb les imitacions político-policíiaques que després d'ell han proliferat, potser és arribat el moment de posar cada cosa al seu lloc i de començar a descriure, fins on sigui possible, com es descabdellà aquell episodi i quin fou el rol que hi prengué cadascun dels seus protagonistes.

A partir dels treballs de la comissió Ermengol i la seva posterior validació reial, els lul·listes van disposar d'una arma eficaç per a desmantellar els efectes de la butlla de Gregori XI, butlla que, com ja hem dit, presenta la característica de no haver estat trobada registrada en el lloc corresponent, quan fou buscada, a petició del valencià Antoni Riera, l'any 1395.

El 1888 Heinrich Denifle s'encarregà d'estudiar el problema *in situ*, és a dir, en els arxius vaticans. Arran del fet que Eimeric insereix en el *Directorium inquisitorum* tres butlles sobre l'obra de Lull, les recerques de Denifle donaren el resultat següent:

La primera butlla, del 5 de juliol de 1372, any segon del pontificat de Gregori XI, es troba registrada dos cops: en la *Collectio Avenionensis*, tom 12, foli 284, i en l'ASV, de Curia, an.2 (n. 264), foli 131.

La segona butlla, del 29 de setembre del 1374, any quart del sobredit pontificat, es troba registrada nomès a l'ASV, an. 4 (n. 270), fol 201.

La tercera butlla, del 25 de gener del 1376, any sisè del pontificat, no es troba enlloc. I Denifle precisa: la tercera butlla no es troba en la *Collectio Avenionensis*; si fou registrada s'hauria de trobar, com la segona, en els registres secrets; ara bé, els registres secrets dels anys sisè i setè del pontificat de Gregori XI falten a l'arxiu vaticà. I prossegueix:

«També fuig del nostre control saber quins volums de l'any sisè eren a Avinyó l'any 1395. Segurament el volum 29 de la *Collectio Avenionensis* i encara altres tres que pertanyien a la mateixa col·lecció i que ara formen part de la *Collectio Vaticana* (n. 288-290), i el *De indul.* n. 287, a part dels volums de la Càmera. Els volums del registre secret dels anys sisè i setè hi eren presents? I sobretot, havien estat enllestits? Si fou així, com s'extravia-

ren precisament aquests? Qui ens ho dirà? Els *Indices* no forneixen cap indicació»¹⁰.

Després d'aquesta nota de Denifle i de les observacions complementàries de Vincke sobre el mateix problema¹¹, el tema de la butlla *Conservationi puritatis* ja no s'ha tornar a plantejar en termes apassionadament polaritzats en l'autenticitat o la falsedat del document. Denifle observava, estranyat, que en comptes d'adreçar-se a l'arquebisbe de Tarragona per constatar si la butlla controvertida era o no autèntica —l'arquebisbe n'era el destinatari i l'encarregat d'enviar-la als seus sufraganis—, els lul·listes van anar a Avinyó a esbrinar si la butlla havia estat o no registrada, amb les conseqüències que ja sabem. I remarca que no hi ha cap senyal que els arquebisbes tarragonins d'aleshores hagin negat d'haver rebuda la butlla¹².

Les investigacions recents sobre Eimeric i la seva lluita contra el lul·lisme, que són molt lluny del seu final si mai n'hi ha, ens han dut a la convicció que l'inquisidor fou sostingut en tot i per tot pel papa Climent VII, i que en canvi Benet XIII l'aniquilà. El 1390 Eimeric sortí airós del conflicte amb els lul·listes, com evidencia la rendició total del rei Joan I de l'any 1391 —momentània, però total—. Amb Pero de Luna tot canvia, tot esdevé contrari a l'inquisidor, i al final ha de tornar a Girona derrotat. La posició del papa Luna envers Eimeric fou inflexible. Luna el coneixia, potser prou i massa. En tot cas, Luna jugà la carta aragonesa i lul·liana, sacrificant l'inquisidor. Fa algun any vam emetre la hipòtesi d'una intervenció personal de Luna en la jugada d'Antoni Riera a Avinyó l'any 1395¹³. Qui podia saber que la butlla famosa no havia estat registrada o que era aleshores introbable en els registres papals? D'altra banda, la cúria de Benet XIII es guardà prou de negar l'existència de la butlla. L'acte purament administratiu del 1395 era, però, una bufetada per a l'inquisidor. Benet XIII volia la pau amb els lul·listes i per això havia de fer callar Eimeric.

10. Cfr H. DENIFLE, *Zur Verdammung der Schriften des Raimund Lull*, dins «Archiv für Literatur- und Kirchengeschichte des Mittelalters» IV (1888) 352-356.

11. Cfr Johannes VINCKE, *Llull und Eimerich*, dins «Estudis franciscans» 46 (1934) 402-410.

12. El doc. intitulat *Informatio Archiepiscopi Tarraconensis pro b. Lullo*, editat per A. R. PASQUAL en el t. I de les *Vindiciae lul-lianae*, t. I, Avenione, J. Garrigan 1778, 383-410, i contingut també en el manuscrit 1130, fol 1r-v, de la Bibl. Pública de Ciutat de Mallorca, és fals. A. R. Pasqual afirmava que li havia estat tramès des de la Curia franciscana de Monte Celio, a Roma; però consultat l'actual arxiver de la sobredita Cúria, ha confirmat la no existència d'aquell document en l'arxiu. Això de banda, que el doc. és una falsificació, ningú no ho posa avui en dubte: cf. J. PERARNAU ESPELT, *De Ramon Llull a Nicolau Eimeric. Els fragments de l'«Art amativa» de Llull en còpia autògrafa de l'inquisidor Eimeric integrats en les cent tesis anti-lul·lianes del seu «Directorium Inquisitorum»*, dins «ATCA», 112-113, nota 208.

13. Cfr *El procés*, 410-413.

De ben res no li serví a Benet XIII la satisfacció donada als lul·listes. L'any 1419, quan el seu pontificat i les seves expectatives agonitzaven a Peníscola, els lul·listes pugen al carro de Roma i obtenen un acte judicial que dirimeix el conflicte que arrossegaven amb Eimeric i la butlla de Gregori XI: l'anomenada sentència definitiva. En la seva virtut, la qüestió doctrinal lul·liana quedava tal com estava plantejada abans de 1376, amb reserva expressa de la Santa Seu sobre el fons de la qüestió. Al mateix temps, hom considera que la butlla fou obtinguda de manera obreptícia i subreptícia, és a dir, que l'inquisidor exagerà i silencià dades a propòsit de la doctrina lul·liana.

Si es tenen en compte les circumstàncies en què els documents de 1395 i 1419 van néixer¹⁴, es comprendrà que tant la cúria avinyonesa com la romana es van treure de sobre el conflicte lul·lià creat per Eimeric amb expedients que de cap manera no eren definitius, atesa l'acusació gravíssima de què fou objecte la persona i l'obra de Llull. Pensador de la frontera del món cristià, Llull és feixuc d'entendre, a part que tot just durant el nostre segle la seva obra ha començat d'ésser editada de forma sistemàtica i solvent. Fins que aquesta tasca no s'hagi coronat, serà difícil de precisar què és constant i bàsic, què és circumstancial i aleatori en una obra tan vasta i tan treballada i tornada a treballar pel seu infatigable autor.

A part d'ésser un document històric de primer ordre, la *Sentència definitiva* té un gran interès doctrinal, perquè permet de conèixer algunes de les formes més antigues d'interpretació del pensament lul·lià. Concretament ens posa en contacte amb la interpretació apològica que del pensament de Llull proposaven els seus partidaris a finals del segle XIV i principis del XV.

1. LA COMISSIÓ ERMENGOL

A la reunió de la comissió Ermengol hi assistiren alguns franciscans i alguns dominicans, tots professionals de la teologia¹⁵. L'lur tasca fou primordialment crítica i hermenèutica. Per començar, Bernat Ermengol presentà els tres textos que Eimeric afirmava d'haver trobat en el llibre *Philosophia Amoris* de Llull:

Primus quod Deus habet multas essentias.

Secundus quod in faciendo bonum non oportet expectare quod Deus incipiat, quia iam incepit quando nos creavit et pro conservacione nostra mundum nobis dedit, ut ei serviamus et eum honoremus.

14. *Ib.*, 412-426.

15. Cfr supra, pp. 10-13.

Tertius est quod virtus est ita bona et quantitate magna, quod omnis homo potest eam habere pro sua voluntate¹⁶.

Seguidament afirmà que aquests textos, així redactats, no es trobaven en el sobredit llibre, tot i que n'hi havia tres dels quals aquells havien pogut ésser extractats, i deien així:

Primus. Quaestio: «Granesa de amor, dix l.amich, en mon amat ha moltes essències? Solutió: Amich, dix granesa de amor, en les diffinicions compostes al meu capitol és significat que l.amich és tan ligat ab son amat per vna essència d.amdós, que nos poden departir».

Secundus ponitur sic: «Dones e donzells d.amor, dix l.amich, manifesta rahó és que.l amat vol ésser honrat en lo món tostemps, e vol saluació de hòmens e no damnació. E per ayçò nengú no pot ne deu inculpar l.amat que ell no vulla ésser honrat ne saluació de gents: perquè lo defallint no és de part de Déu, mas és de part dels hòmens: qui no.l volen honrar. E vosaltres ia.m hauets dit que no.us cal que jo.us prech que siats en mon amor: ans ne pregats vosaltres, que jo vos hi vulla metre. En axí és de Déu, no.us cal sperar que ell comens, car ja ha començat en quant ha los hòmens creats e lo mon lus ha donat: per ço que.l tenguen en llur cor en lo món honrat. Comensem, donchs, a honrar l.amat e anem per lo món ça e lla per honrar l.amat».

Tertius articulus ponitur sic ad litteram: «Amadors, los angels, cel, elements, plantes, bèsties, hòmens i tota res qualque sia ha virtut per la virtut de mon Amat, car en axí comprèn la sua virtut totes les altres virtuts con la sua bonesa totes les altres boneses, e la sua granesa totes altres graneses. E tothom qui vulla hauer morals virtuts per amor de la virtut de mon Amat ne porà aytantes hauer, e en aytanta bonesa e granesa con ne porà voler»¹⁷.

Després l'inquisidor Ermengol fa tres preguntes: si els tres articles, segons la formulació llatina d'Eimeric, són a l'ÀFA; si se'n poden extreure; si els tres articles, segons la formulació literal de l'obra de Llull, són bons, veritables i catòlics. Tots els comissionats van respondre negativament a les dues primeres preguntes i afirmativament a la tercera.

Tot seguit l'acta de la comissió recull les proves adduïdes pels comissionats per tal de recolzar llurs respostes. Les proves s'ordenen segons l'ordre dels articles, i és segons aquest mateix ordre que les examinarem.

16. Cfr infra, línies 465-471. El segon article, tal com el transcriví *propia manu* Eimeric en l'exemplar del *Directorium* conservat a la Bibl. Bartomeu March de Ciutat de Mallorca, ms. 104-II-7, fol. (LXXVIra), conté una variant: «Sesagesimus quartus quod in faciendo bonum non oportet nos sperare quod Deus incipiat, quia iam incepit quando nos creavit et pro consecratione nostra mundum nobis dedit vt ei seruiamus et eum honoremus».

17. Cfr infra, línies 481-506.

1.1. *Primer article*

Per començar, mirarem de treure l'entrellat del text lul·lià tal com el reporta l'acta de la comissió Ermengol.

L'AFA, com el *Libre de contemplació en Déu* i com *L'Arbre de Ciència*, segueix el simbolisme de l'arbre i per això, ja des del seu llindar, Llull s'explica: «En aquest Arbre entenem a parlar per semblances, axí com *amat*, que apellem Déu; e *amic*, home qui Déu ama; e *amor*, caritat; e *dones d'amor*, rails d est arbre; e *donzels d'amor*, bonificar, magnificar e les altres; e *àguila d'amor*, alta amor; e axí de les altres comparacions»¹⁸. Les arrels de l'AFA són els divuit començaments, constituïts per les nou dignitats, més els altres tres ternaris lul·lians: diferència - concordància - contrarietat, començament - mitjà - fi, majoritat - igualtat - minoritat.

El primer article examinat per la comissió Ermengol pertany a la VII part de l'AFA, dedicada al «fruit d'amor». En el fruit d'amor Llull considera tres aspectes: Déu, la seva obra, la benaventurança. En aquesta part Llull considera Déu sota l'aspecte de fruit d'amor, «per so car Deus es fi e compliment de tot quant es»¹⁹. I és a aquesta part que pertany el text que ara estudiarem.

La matèria s'hi desenvolupa en forma de qüestions: hi ha unes qüestions preliminars i després vénen les qüestions sobre (1) Déu i amor, (2) les obres de Déu son amor i (3) el fruit de benaurança d'amor, amb una remissió explícita a «les X maneres de qüestions que dites avem en les branques d'amor»²⁰.

Aquesta remissió ja adverteix el lector mínimament versat en el sistema de Llull que estem en ple domini «artístic». I aleshores escau de recordar que en la particular lògica de Llull les qüestions vénen sempre a continuació de les condicions²¹. I que aquestes són la connexió lògica entre dos o més termes, representats per lletres, que es combinen entre elles quan formen «cambra», segons les diverses figures de l'*Art*. Ara bé, la combinació i juxtaposició de diversos termes no forma per ella mateixa cap sèrie assertòrica, ans una simple formulació de relacions condicionades de caràcter universal simplement possibles. En canvi, en les qüestions hom baixa de l'universal al particular, de la possibilitat a la realitat. La resposta ha d'ésser positiva o negativa.

18. ORL, XVIII, 72.

19. ORL, XVIII, 205.

20. ORL XVIII, 205.

21. Sobre la «condició» en Ramon Llull, cfr T. I J. CARRERAS I ARTAU, *Historia de la Filosofía Española. Filosofía cristiana de los siglos XIII al XV*, t. I, Madrid 1939, 382 i els textos citats a la nota 142; Miguel CRUZ HERNÁNDEZ, *El Pensamiento de Ramon Llull*, València 1977, 97-98; J. PERARNAU, *De Ramon Llull a Nicolau Eimeric. Els fragments de l'«Art amativa» de Llull en còpia autògrafa de l'inquisidor Eimeric integrats en les cent tesis antilul·lianes del seu «Directorium inquisitorium»*, dins «ATCA» 16 (1997) 89-90.

En l'AFA la sèrie de qüestions de la setena part, *Del fruyt d amor*, és remesa a les qüestions de la III part i als seus modes (*utrum, quid, de quo, quare, quantum, quale, quando, ubi, quo modo, cum quo*). I les qüestions *De Deu e d amor* d'aquesta VII part corresponents al mode *utrum*, que són les inicials, remetent a vegades a les definicions simples de cadascun dels divuit principis lul·lians i a les definicions compostes de la I part que, en paraules de Llull, consisteixen en «compondre e ajustar les XVIII diffinicions damunt dites ab la diffinició d'amor»²². I entre les definicions simples de les dignitats i principis i les definicions compostes, Llull insereix la seva definició d'amor: «Amor és corda ab la qual està l'amic ligat a son amat»²³.

És a partir de tot aquest entrellat que en l'article que ens ocupa l'home que estima Déu pregunta a granesa d'amor si en l'amat, que és Déu, hi ha moltes essències. I granesa d'amor remet a la quarta definició d'amor composta donada al principi del llibre, on es llegeix: «Poderosa e forts corda d amor es aquela qui liga bo gran durable e poderós amic al amat qui es bo gran durable e poderós, en tal manera que l amic no ha poder que s partesc a de son amat»²⁴. Segons aquesta definició composta, doncs, granesa d'amor ha de respondre que «l'amic és tan lligat amb son amat per una essència d'ambdós que no es poden departir»²⁵.

Havent deixat ja clar que el primer article d'Eimeric no té res a veure amb un text genuïnament lul·lià de l'AFA, la comissió es concentra en la interpretació de les paraules «per una essència d'ambdós». Els comissionats addueixen tres textos d'altres tantes obres de Llull, en els quals és afirmada sense cap ambigüitat la unitat de l'essència divina²⁶. En segon lloc, n'aporten un altre del mateix AFA, molt més definitiu en la seva formulació: «No poden esser nombrats en essència d amor, amic e amat, sens vera differencia d amdós»²⁷. I aleshores conclouen que, quan esmenta l'essència d'ambdós, Llull no parla de l'essència divina, sinó de l'essència de l'amor.

És gairebé segur que els membres de la comissió van arribar a aquesta conclusió guiats pel tenor de la qüestió immediatament precedent, on apareix Diferència, la qual remet al seu propi capítol en la III part, secció de les

22. ORL, XVIII, 75.

23. ORL, XVIII, 75. Cfr també *Libre de Contemplació* 57,10 (OE II, 221b).

24. ORL, XVIII, 75.

25. La traducció llatina d'aquest passatge en l'edició de Magúncia no és massa feliç: «Cui respondit magnitudo Amoris: In meo capite de compositis definitiunibus est significatum quod amicus sit tantum ligatus cum meo amato per unitatem unius essentie et substantie, quod non possunt separari ab invicem»: cfr *Beati R. Lulli Operum* t. VI, Moguntiae, J. H. Haefner 1737, *Arbor Philosophiae Amoris*, 59 b.

26. Cfr infra, línies 533-549.

27. Cfr infra, línies 550-558, i ORL, XVIII, 100.

condicions d'amor²⁸. Si fou així, cal reconèixer que en la comissió algú devia saber llegir Llull força correctament.

1.2. *Segon article*

El segon article de la comissió Ermengol prové de la sisena part de l'AFA, dedicada a les «flors d'amor», és a dir, a les «altees, loors e honors de l'amat», amb la finalitat d'ensenyar «a amaficar l'amar de les altees loors e honors de l'amat, car per aital amaficació comensa amar e montiplica e nodrex bo amador»²⁹.

Deixant de banda aquest paràgraf gairebé pre-hegelià, on s'endevina el caràcter eminentment dinàmic i pragmàtic de l'*amància* lul·liana, no gens allunyada, potser, de l'activitat racional contemplativa³⁰, remarcarem que ara l'home que estima Déu apostrofa els divuit principis lul·lians i els actes de les dignitats, els quals li han dit: «No cal que ens preguis que nosaltres informem el teu acte d'estimar; som nosaltres que et demanem que tu ens hi fiquis». L'amic respon exclamant: «Aquesta és la manera de fer de Déu: no cal esperar que ell comenci, perquè ja ha començat, pel fet d'haver creat els homes i pel fet d'haver-los donat el món perquè l'honorin en el seu interior i en el món. Comencem, doncs, a honorar Déu i anem pel món, ça i lla, per honorar Déu»³¹.

En aquest paràgraf el conflicte podria venir de l'expressió «no us cal que jo us prec que siats en mon amar», perquè en establir la comparació amb l'acció de Déu, no resulti que «no cal que l'home pregui Déu que sigui present en el seu amor», és a dir, que iniciï l'amor de l'home, perquè ja ha començat, etc. D'altra banda, també podria ésser ambigua l'expressió «no cal esperar que él comens car ja ha començat en quant ha los hòmens creats», si s'entén que Déu no concorre específicament en cada acte bo que l'home fa, i que pel fet genèric de la creació, és a dir, del do del món a l'home, l'home ja pot començar a honorar Déu, proposició que podria tenir un regust pelagià.

---

28. «Qüestió. Demanà l'amic a diferència d'amor si era en son amat. La mia responsió, dix diferència d'amor, està en lo significat del meu palagrafi, qui es en les rails d'amor, e en lo primer capítol de diferència e amor, qui es en les condicions d'amor»: ORL XVIII, 209. En les arrels (o I part) d'AFA, Diferència es defineix així: «Diferència de bo gran durable poderós savi e volgut vertuós ver e gloriós amic e amat, es corda de bona gran amor ab quis liguen l'amic e l'amat, per so que no s'pusquen departir»: ORL XVIII, 76. I en la III part, *De les condicions d'amor*, en el «primer capítol» *De diferència e de amor*, es llegeix: «Sens diferència, en neguna amor pot ésser concordansa»: ORL, XVIII, 101.

29. ORL, XVIII, 188.

30. És la tesi de Louis SALA-MOLINS en *La Philosophie de l'amour chez Raymond Lulle*, Paris-Mouton-La Haye 1974, 270-277.

31. Cfr ORL, XVIII, 200.

Per obviar les dificultats, la comissió Ermengol avança dos textos del mateix AFA, en el primer dels quals queda palesament afirmat el concurs de Déu en tota l'acció de l'home³², i en el segon s'afirma la necessitat del concurs de Déu en l'acció específicament bona de l'home³³. Remogut, doncs, el primer obstacle, la comissió diu que en aquest segon article Llull no negava el concurs de Déu en l'acció de l'home, ni pressuposava que l'home podia iniciar l'obra bona sense el concurs de Déu, ans que posava simplement l'accent en l'amor de Déu, que ha estimat l'home des de tota l'eternitat.

1.3. Tercer article

El darrer article que examinà la comissió prové de la mateixa part de l'AFA que l'anterior, les «flors d'Amor». Ara parla un «novel amic», al qual amor demana que lloï l'amat amb les arrels de l'*Arbre*, és a dir, mitjançant l'escandall dels divuit principis o començaments, la qual cosa és portada a terme amb tanta eficàcia que quan el novell amic vol emprendre la lloança de l'amat «per los donzels d amor», és a dir, pels actes de les dignitats, «los amadors dixeren al amic que ab les loors de les rails d amor lur avia tan fortment amaficats en amor les noblees de l amat, que no calia que pus los amaficàs ab los donzels d amor»³⁴.

En l'article, el novell amic lloa l'amat mitjançant la dignitat *virtut*, i ho fa en dos temps: primer presentant tota la *virtut* existent en el cosmos, des de l'àngel als elements, com un efecte de la virtut de l'Amat i com continguda en ella; en segon lloc posa l'afirmació que impugnarà Eimeric: «e tot home qui vuyla aver morals vertuts per amor de la vertut de mon amat, ne pot aytantes aver e en aytanta granea e bonea, con ne porà voler»³⁵.

Per tal d'entendre millor el context lul·lià, escau de recordar ara aquí que la dignitat virtut es refereix semànticament a *tot* el que per a Llull constitueix el món i l'univers: Déu, l'ànima humana i el món moral. Més encara, Virtut relliga i connecta entre ells aquests tres aspectes fonamentals del cosmos lul·lià, gràcies al seu caràcter essencialment dinàmic i dinamitzador. Per això el trànsit des de l'essència divina, pel camí de les forces naturals de l'ànima, cap al món moral és un trajecte que fa d'una sola ventada aquesta dignitat essencialment anti-ociosa i absoluta, només frenada per les estretors del finit. Un text del *Liber de natali pueri parvuli Christi Iesu* ve com l'anell al dit per tal d'aclarir el sentit d'aquest present tercer article:

32. Cfr infra, línies 564-573, i ORL, XVIII, 218, n° 30.

33. Cfr infra, línies 573-580, i ORL, XVIII, 134, n° 10.

34. ORL, XVIII, 197, n° 20.

35. Cfr infra, línies 503-506, i ORL, XVIII, 194, n° 8.

Ait diuina Virtus: Infinita sum, simplex essentia, potens propter me et ex me. Nec est possibile, quod meam impediatur actionem; infinita in bonitate, magnitudine absoluta, aeterna, necessaria, et alia attributa, quia sic exigit mea simplex infinita perfectio, quod sit simplex conuersio in diuinis omnibus attributis. Est ergo diuina aeternitas per se necessaria, bonitas, uirtus et alia, et est essentialis praedicatio de utraque, non sicut homo et risibile passio de se inuicem praedicantur.

Iterum ait: Quia sum infinita uirtus et absoluta, otiosa non sum, sed fecunda, quia habeo de tota mea essentia et uirtute procedens genitum atque Patrem; quorum quodlibet sum; quidlibet uult me totam comprehendere; nec possum me extendere extra ipsa; quare sum trinitas infinita.

Ait post haec diuina Virtus: Sicut sum infinita agendo intrinsecus, sic et exterius producendo, nisi quia infinitas repugnat penitus creaturae. Sed feci effectum nobilissimum, cum aeternum suppositum in se naturam hominis uoluit sustentare³⁶.

No és perquè sí que tant en aquest text com en l'article d'AFA Virtut parla de la seva acció en els registres de la bondat i la grandesa. Per l'abast i l'extensió de Virtut, Bonesa o Grandesa i Eternitat es prediquen recíprocament d'ella, són recíprocament convertibles amb ella, amb una convertibilitat essencial, en res no comparable a la convertibilitat accidental del subjecte amb les seves passions. Per això Virtut és com una fornal infinita disposada i ordenada a crear les forces o virtuts naturals i morals, signes i figures de la Virtut infinita i eterna.

La comissió Ermengol, possiblement dominada per la redacció ambígua de l'article eimericià en el *Directorium*, no entra en l'anàlisi del dinamisme propi de la dignitat Virtut, amb la qual hauria trobat el millor camí per a interpretar correctament el text lul·lià. O potser, convençuda per endavant que una interpretació rigorosament lul·liana del text lul·lià no faria cap efecte a les conviccions d'Eimeric, va optar simplement per a rebatre que Llull es limitava a parlar, en el paràgraf, de les virtuts morals, no de les teologals, i que per això el paràgraf se salvava. A més, addueixen un text del capítol *Del solaç d'amor* del mateix AFA, on queda clar que Llull distingeix perfectament, quant a la seva gratuïtat, entre la virtut de l'esperança i la de la temerança³⁷.

36. *Liber de natali pueri parvuli Christi Iesu*, III, 7 (RLOL, VII [CCCM, XXXII], 57). Hom pot veure encara aquest text d'una obra fonamental de Ramon Llull: «Virtus est origo unionis Veritatis, Bonitatis, Magnitudinis et aliorum principiorum subiecti»: *Ars compendiosa inveniendi veritatem*. De definitionibus principiorum, 6; ed. Moguntina, vol I, 45. Cfr també *Ars generalis vltima*, edidit Aloisius MADRE, III, 7 (RLOL, XIV [CCCM, LXXV], 21).

37. Cfr infra, línies 592-600, i ORL, XVIII, 140, n° 7.

2. REACCIÓ D'EIMERIC

Els resultats que havia assolit la comissió implicaven una desautorització radical d'Eimeric. Si no hagués estat per la indiferència imposada per Pere III arran del Cisma, Ermengol hauria hagut d'informar el papa, com era el seu deure³⁸. És veritat que els treballs de la comissió s'havien limitat a examinar tres dels cent articles que Eimeric deia que havien estat condemnats, però les conclusions eren tan contràries a l'actuació d'Eimeric i tan greus en el fons, que mantenir-se en la inacció hauria estat una negligència força gruixuda. Que la cosa arribava a la Cúria avinyonesa, si més no indirectament, per gestions del rei Joan I en la fase del seu primer enfrontament amb l'inquisidor, ho demostraria el *Tractatus* «*Expurgate vetus fermentum*» *pro et contra Raymundum Lull* d'Eimeric, antecedent immediat del *Dialogus contra lullistas*, on es reflecteixen amb gran diafanitat les discussions d'Eimeric amb els lul·listes i el pes que hi assoleixen els resultats de la comissió Ermengol. Contra el que pensava Alois MADRE³⁹, no solament l'inquisidor reprenia en el *Tractatus* esmentat la discussió dels tres articles impugnats per la comissió Ermengol, ans els reprenia reformulant-los, i no tal com apareixen en la llista del *Directorium*, forma en la qual la comissió Ermengol els conceptuava no lul·lians, sinó segons el tenor del text lul·lià, tal com els comissionats ermengolians els reivindicaven:

Primer article de comissió

Granesa de amor, dix l.amich En mon amat ha moltes essències?: Solutio: Amich, dix granesa de amor, en les difinicions compostes al meu capítol és significat que l.amich és tan ligat ab son amat per vna essència d.ambdós que no.s poden departir⁴⁰.

Segon article de la comissió:

Dones e donsells d.amor, dix l.amich: Manifesta rahó és que l.amat vol ésser

«Tractatus», IV part. art. 17:

Magnitudo amoris, dixit amicus: In meo amato sunt multe essencie? Solutio: Amice, dixit magnitudo amoris, in diffinitionibus compositis in meo capitulo est significatum quod amicus est tantum ligatus cum suo amato per vnam essenciam amborum quod non possunt diuidi uel separari. In vulgari dicitur: que no.s poden departir⁴¹.

«Tractatus», IV part, art. 20:

Domine et domicelli amoris, dixit amicus: Manifestum est quod amatus uult

38. Així ho preveu el *Directorium*, III pars, q. 30, 558b-559a.

39. Cfr. Alois MADRE, *Die Theologische Polemik gegen Raimundus Lullus. Eine Untersuchung zu den Elenchi Auctorum de Raimundo male sentientium*, Münster, Aschendorff 1973, 102.

40. Cfr infra, línies 481-485, i ORL, XVIII, 209-210.

41. Cfr Sevilla, Bibl. Cap. y Colomb., ms. 141-23-15, f. 210vb-211ra.

honrat en lo món tostemps e vol salvació de hòmens e no damnació. E per ayçò nengú no pot ne deu inculpar l.amat que ell no vulla ésser honrat ne salvació de gens: perquè lo defalliment no és de part de Déu, mas és de part dels hòmens, qui no.l volen honrar. E vosaltres ia.m havets dit que no.us cal que jo.us prech que siats en mon amor, ans ne pregats vosaltres, que jo vos hi vulla metre. En axí és de Déu: no.us cal sperar que ell començ, car ja ha començat en quant ha los hòmens creats e lo món lus ha donat; per ço que.l tenguen en lur cor en lo món honrat. Comensem donchs a honrar l.amat e anem per lo món ça e lla per honrar l.amat⁴².

Tercer article de la comissió:

Amadors, los àngels, cel, elements, plantes, bèsties, hòmens e tota res qualque sia ha virtut per la virtut de mon Amat, car en axí comprèn la sua virtut totes les altres virtuts con la sua bonesa totes les altres boneses, e la sua granesa totes altres graneses. E tothom qui vulla hauer morals virtuts per amor de la virtut de mon Amat ne porà aytantes hauer e en aytanta bonesa e granesa con ne porà voler⁴⁴.

esse honoratus in mundo omni tempore et uult saluacionem hominum et non dampnacionem eorum. Et ideo nullus homo potest nec debet inculpare amatum quod ipse nolit esse honoratus nec quod nolit saluacionem gencium, quia defectus non est ex parte Dei, sed ex parte hominum qui nolunt eum honorare. Et vos dixistis mihi quod non oportet quod ego rogem vos quod sitis in meo amare, ymo vos rogatis me quod ego velim vos ponere in meo amare. [Usque huc aliquatiter imitantur verba, sed non sententia in libro qui est (in vulgari, et qui in latino sequitur:)] Et ita est de Deo, dixit amicus, quia non oportet expectare quod principiet [seu initiet], quoniam iam principiauit [vel iniciauit], in quantum homines creauit et eis mundum dedit, ut ipsum honoratum teneant in corde suo et in mundo. Incipiamus ergo amatum honorare et eamus per mundum huc et illuch ad honorandum ipsum⁴³.

«Tractatus», IV part, art. 19:

Amatores uirtutum, dixit amicus, angeli, celum, elementa, plante, bestie, homines et quid est, fuit uel erit habet uirtutem per uirtutem mei amati, quoniam sua uirtus ita comprehendit omnes alias uirtutes sicut sua bonitas omnes alias comprehendit bonitates, et sua magnitudo omnes alias magnitudines. Et quilibet homo qui habere uoluerit uirtutes morales per amorem uirtutis mei amati potest habere tot et in tanta magnitudine et bonitate sicut poterit uelle⁴⁵.

42. Cfr infra, línies 486-498, i ORL, XVIII, 200.

43. Cfr Sevilla, *ib.*, f. 213vb.

44. Cfr infra, línies 499-506, i ORL, XVIII, 194.

45. Cfr Sevilla, *ib.*, f. 212vb.

I l'inquisidor no solament tradueix en llatí els articles de la comissió, ans després de la traducció del primer encara contratarà, àdhuc des del punt de vista textual:

Hic articulus abstrahitur a libro *Philosophia Amoris*, qui est in uulgari per modum quo hic ponitur. In eodem uero libro qui est in latino ponitur sic:

Questio: Magnitudo amoris, dixit amicus: sunt multe essentie in amato meo? Cui respondit magnitudo amoris: In meo capitulo de diffinitionibus compositis significatum est quod amicus tantum ligatus est cum amato meo per unitatem unius essentie quod ab inuicem separari non possunt». Variantur verba sed non uidetur variari sententia. In diffinitionibus autem compositis de quibus agitur in articulo dicitur sic: «Poderosa et fortis corda amoris est illa que ligat bonum, magnum, durabilem, potentem amicum cum amato qui est bonus, magnus, durabilis et potens tali modo quod amicus non habet potestatem quod se diuidat seu seperet ab amato»⁴⁶.

El text d'Eimeric serveix, d'antuvi, per a saber que en aquella època corria per Catalunya el text llatí de l'*Arbre de Filosofia d'Amor*, com a mínim en un o dos exemplars, possiblement perduts si no cremats, que farien costat a l'exemplar que Thomas le Miésier va llegar a la Sorbona el 1355⁴⁷. Però el *Tractatus* eimericià és ric sobretot d'altres aspectes.

2.1. Primer article

No és ara el moment idoni per a parlar llargament del gran tractat anti-lul·lià d'Eimeric. N'hi hagi prou dient que conté l'anàlisi de cent proposicions lul·lianes, de les quals quaranta coincideixen formalment amb altres tantes de la llista aplegada al *Directorium*⁴⁸. Les tres que examinà la comissió Ermengol, com acabem de dir, hi són represes i tractades, i l'inquisidor, a més, recull el repte de la comissió i intenta de rebatre la interpretació que donava dels tres articles lul·lians de l'*Arbre de Filosofia d'Amor*. Examinarem, doncs, ara, la impugnació de cadascun dels articles i la resposta que Eimeric endega als arguments de la comissió.

2.1.a. Discussió

Per començar, remarquem que en el text transcrit més amunt Eimeric renuncia a la formulació del primer article de la comissió Ermengol tal com

46. *Ib.*, f. 211ra.

47. Dóna la llista dels quatre mss. llatins conservats de l'*Arbor Philosophiae Amoris*, Gret SCHIB, *Arbre de Filosofia d'Amor*, Barcelona, Ed. Barcino 1980, 13.

48. Cfr supra, p. 43.

ell mateix l'havia redactat en el *Directorium*: «Primus articulus est quod Deus habet multas essentias»⁴⁹. Com hem observat, tradueix al llatí el text català que la comissió Ermengol li havia refregat a la cara, i copia a continuació la versió llatina que ell en coneix⁵⁰. I tot d'una es fa evident que la dificultat rau en els mots que ja hem assenyalat abans: «per unam essentiam amborum» (text català), «per unitatem unius essentie» (text llatí), i per això Eimeric postil·la: «variantur verba, sed non videtur variari sententia»⁵¹.

En segon lloc, distingeix en la primera proposició quatre punts o nivells. El primer punt és la referència a la «corda d'amor» de la quarta definició composta, referència explicitada pel text lul·lià mateix, que no passa desapercebuda a Eimeric:

Hic articulus continet quatuor puncta.

Primum, quod in diffinitionibus compositis habetur quod ponderosa et fortis corda amoris ligat bonum, magnum et durabilem et potentem amicum cum amato, qui est bonus, magnus, durabilis et potens tali modo quod amicus non habet potestatem quod se separet vel dividat ab amato. Hoc est quod in isto articulo supponitur: *beresis*; hic enim est tertius decimus articulus immediate suprapositus, qui ut hereticalis ibi est condemnatus. Nam est contra determinationem ecclesie in c. *Ad nostrum* sepius allegatum, *De hereticis*, in *Clementinis*⁵².

Efectivament, Eimeric introdueix l'esmentada quarta definició composta de la primera part de l'AFA en l'article tretzè de la quarta part del seu *Tractatus* «*Expurgate vetus fermentum*» *pro et contra R. Llull*, evidentment per a

49. *Directorium*, 255b.

50. En el mateix *Directorium*, al capdavant de la llista dels cent articles de Llull, Eimeric afegí aquesta nota: «Horum centum articulorum primus in duobus codicibus quorum tamen unus ab alio est extractus non inuenitur taliter totaliter, sed ut michi videtur, qui satis legi, contuli et peregi, inuenitur equipollenter seu consequenter»: Ciutat de Mallorca, Bibl. Bartomeu March, ms. 104-II-7, f. (LXXVII) c; ed. *Pegna c.*, 260b. A parer nostre, aquesta nota ha d'ésser considerada posterior a l'acta de la comissió Ermengol, perquè en el ms. N. I. 18 de la biblioteca de l'Escorial la nota i tot el paràgraf referent als errors dels lul·listes han estat afegits per la mateixa mà de l'inquisidor al marge inferior dels folis 92v i 93r, i amb una redacció que conté algunes variants, comparada amb el ms. mallorquí: «Horum centum articulorum primus in duobus eius exemplaribus quos legi non inuenitur taliter totaliter, sed ut mihi inquisitori uidetur, qui satis legi, contuli et perlegi, inuenitur equipollenter seu consequenter». La justificació que dóna Eimeric s'explicita per la desautorització de la comissió Ermengol, i això, juntament amb d'altres indicis, fa comprendre que el ms. de l'Escorial és anterior a la maniobra de Bernat Ermengol. Cfr infra, pp. 532-534.

51. Cfr Sevilla, Bibl. Capitulare y Colombina, ms. 141-23-15, f. 211ra, línies 12-13.

52. *Ib.*, línies 21-23.

impugnar-la⁵³. Per això ara ja dóna la impugnació i el seu resultat com a dada adquirida, i, en conseqüència passa al segon punt o aspecte de l'article lul·lià: l'expressió «per unam essentiam amborum»:

Secundum est quod amicus est ligatus cum amato per unam essentiam amborum. Ita habetur in libro qui habetur in vulgari: in libro qui habetur in latino dicitur: per unitatem unius essentie; idem est in sententia; *heresis*; hic est enim articulus decimus sextus inmediate precedens, qui ibi ut hereticalis est condemnatus. Nam tunc, sicut Pater et Filius sunt unum unitate essentie, sic amicus et amatus, hoc est, Deus et homo, creator et creatura essent unum unitate essentie, quod est hereticum manifeste et contra determinationem

---

53. *Ib.*, f. 210ra, línies 16-40: «Tertius decimus articulus: Potens et fortis corda amoris est illa que bonum, magnum, durabilem, potentem amicum ligat ad amatum, qui est bonus, magnus, durabilis et potens tali modo, quod amicus potestatem non habeat quod se dividat ab amato. Hic articulus ponit et supponit amicum tam grandi amore interdum amatum diligere, et sic ligatum cum eo esse, quod non habet potestatem se ab eo dividere, hoc est peccare: *heresis*, quia contra determinationem ecclesie in materia fidei, in c. *Ad nostrum*, ubi recitantur et condemnantur multe hereses begardorum et, inter alias, hereticorum ponentium aliquem gradum amoris esse tam altum, quod cum pervenitur ad illum homo ille redditur impeccabilis. Iterum est tollere liberum arbitrium, contra illud *Ecclesiastici XV*: «*Deus ab initio constituit hominem et reliquit eum in manu consilii sui*»; glossa, id est, liberi arbitrii; «*Adiecit mandata et precepta apposuit circa ignem et aquam ad quod volueris porrigere manum tuam; ante hominem vita et mors, bonum et malum*». Item contra illud: «*Septies cadit iustus in die et exurgit*», *Proverborum XXIII*^o. Est ergo articulus antedictus hereticalis in uno, frequenter in libris dicti Raimundi repetitus». Com es pot observar, Eimeric no impugna aquí una tesi filosòfica, ans se situa en un pla teològic i veu en les paraules de Llull una insinuació de la impecabilitat de l'home que estima Déu amb intensitat. De fet, les lul·lianes «definicions d'amor compostes» no són res més que una mena de variacions sobre la definició d'amor («amor es corda ab la qual està l amic ligat a son amat») ajustades o modulades sobre els divuit principis: les nou dignitats més els altres tres ternaris esmentats al principi de l'AFA. La quarta d'aquestes definicions compostes, en ajustar «la corda ab la qual està l amic ligat a son amat» amb la dignitat *poder*, donaria com a resultat l'absorció del *poder* de l'amic en el de l'amat i, per tant, la desaparició del lliure albir que assenyalava Eimeric, si la frase hagués d'ésser llegida fora del context on ve, que és una simple declinació o il·lustració de l'amor a través dels divuit principis o «començaments» lul·lians. La definició composta quarta no hauria de tenir necessàriament més pes filosòfic ni teològic que les tres precedentes i les altres següents. D'altra banda, les definicions compostes desena («10. Diferència de bo gran durable poderos savi e volgut virtuós ver e glorios amic e amat, es corda de bona gran amor ab quis ligen l amic e l amat, per so que nos pusquen departir») i catorzena (14. Mijà qui conjuny e ajusta bonea granea d amic e d amat en amar es corda d amor ab qui està pres e ligat l amic a son amat; e l amic se te a aquele corda per so que no caja de non amat con per él es trebailat, e en afliccions e aversitats posat») indiquen la intervenció directa de la voluntat humana en la permanència en l'amor de Déu. Per tant, el context no deixaria interpretar la definició composta quarta en el sentit de l'anul·lació de la voluntat humana en l'home que estima Déu, per molt que l'estimi, tal com pensa Eimeric. Dit això, cal afegir que qualsevol frase de Llull, tretada del seu context «artístic» propi, es prestarà segurament a l'ambigüitat.

ecclesie in c. *Dampnamus*, § *Reprobamus*; fuit enim heresis inpiissimi Amalari, cuius doctrina est ibi condemnata tamquam heretica et insana⁵⁴.

És evident que l'expressió «per unam essentiam amborum» és interpretada per l'inquisidor en un sentit radicalment contrari com ho feia la comissió Ermengol. Amb gran astúcia —diem astúcia, no malignitat— Eimeric justifica la seva interpretació a la llum d'un altre text lul·lià que ell ha retret en el *Tractatus* immediatament abans, i no és altre que el verset 204 del *Llibre d'Amic i Amat*: «Amor, amar, amich e amat, se covenen tant fortment en l'amat que .1^a. actualitat són en essència. E diversses coses són l'amich e l'amat, concordants sens nulla contrarietat e diversitat de essència»...⁵⁵. A base d'un text versemblantment més clar, és il·luminat el sentit d'un altre text, potser no tan clar per tothom. L'expressió «per unam essentiam amborum» s'ha de referir, doncs, segons Eimeric, a una afirmació sobre la identitat d'essència entre l'amic i l'amat, i no a cap altre tipus d'identitat.

El tercer punt que esmenta Eimeric és la inseparabilitat de l'amic i l'amat quan s'estimen intensament, que ell s'afanya a traduir per «impecabilitat», traducció només possible, de cap manera necessària. Com en el punt anterior, invoca un altre text lul·lià, amb el qual creu poder precisar el sentit de

54. *Ib.*, f. 211ra, línia 32-rb, línia 2.

55. Cfr. *Ramon Llull. Llibre d'Amic e Amat. Edició crítica* d'Albert SOLER I LLOPART, Barcelona, Ed. Barcino 1995, 135. Eimeric és explícit en la impugnació que fa d'aquest verset en l'*Expurgate vetus fermentum*: «Sextus decimus articulus: amor et amare, amicus et amatus se conueniunt tam fortiter in amato, quod vna actualitas sunt in essentia. Et diverse res sunt amicus et amatus concordantes sine illa contrarietate et diuersitate essentie. Hic articulus continet duo puncta. Primum, quod amor et amare, amicus et amatus se conueniunt tam fortiter, quod sunt vna actualitas in essentia: *heresis* grauissima, nam amicus hic dicitur homo qui Deum diligit, siue homo iustus; amatus dicitur ipse Deus; si ergo amicus et amatus sunt vna actualitas in essentia, ergo homo iustus et Deus sunt vna actualitas in essentia; ergo essentia Dei est actu essentia hominis, et essentia hominis est actu essentia Dei; ergo homo est creator et Deus est creatura; ergo tanta est unitas inter amicum et amatum sicut est inter Deum Patrem et Deum Filium, quorum est vnica essentia, et sunt vna actualitas in essentia; ergo sicut Deo debetur honor patrie sic et creature, quod est contra illud uerbum Dei, *Deuteronomii* VI°: «*Domini Deum tuum timebis et illi soli seruias*»; et Apostolus I^a *Thesalonicensis* I^o: «*Soli Deo honor et gloria*»; multa et alia sequuntur que sunt hereticalia manifeste, quia contra sacre scripture assertionem et ecclesie in c. *Firmiter*, *De summa Trinitate*, determinationem. Secundum, quod diuerse res sunt amicus et amatus; *veritas*. Quia diuerse essentie, substantie et nature, quia amatus Deus, amicus homo, amatus creator, amicus creatura eius, amatus eternus, amicus temporaneus, amatus essentia infinitus, amicus essentia finitus. Tertium, quod amatus et amicus sunt concordantes sine illa contrarietate et diuersitate essentie; *heresis*; replicatur et confirmatur statim dicta. Nam quantumcumque amicus diligit amatum et concordant in amore quia amicus diligit amatum et amatus diligit amicum, semper tamen remanent diuersitate essentie distincti, nam semper amatus remanet Deus creator, factor, eternus et infinitus, incorruptibilis et invisibilis, et amicus remanet homo, creatura, factura, temporaneus et finitus, corruptibilis et uisibilis. Est ergo articulus antedictus hereticus in duobus». Cfr Sevilla, Bibl. Cap. y Colomb., ms. 141-23-15, f. 210 va-b.

l'expressió «que no s poden departir», i és un text que ja coneixem: la quarta definició composta de l'amor en l'AFA:

Tertium est quod amicus est tantum ligatus cum suo amato, quod non possunt separari: *heresis*. Est enim tertius decimus articulus supra immediate positus, ut hereticalis ibi condemnatus. Nam est contra decisionem ecclesie in materia fidei in c. *Ad nostrum* in antea allegatum⁵⁶.

Finalment arribem al punt quart, on l'inquisidor s'oblida dels textos de Llull i ofereix una mostra impagable del seu treball com a teòleg-jutge en qüestions de fe. El punt quart, com a tal, no existeix; el construeix Eimeric girant com una mitja la proposició de Llull. Si l'amic preguntava a granesa d'amor si en l'amat hi havia moltes essències, i granesa responia que l'amic i l'amat es trobaven lligats «per una essència d'ambdós», ara l'inquisidor intenta de convertir la resposta en una pura il·lusió de l'esperit, és a dir, gira completament el sentit de la frase lul·liana, i en comptes d'una sola essència d'ambdós, apareixeran moltes essències en Déu:

Quartum. Questio amici est quam facit amoris magnitudini, si in amato sunt multe essentie, et respondet magnitudo amoris vt uidetur negative, dicens quod amicus est tantum cum suo amato ligatus quod sunt ligati per vnam essentiam amborum, seu per vnitatem vnus essentie; quasi dicat quod amicus et amatus sunt vna essentia. Sed si uidetur respondere negative, respondet consequenter utique affirmative. Patet sic: Petri, Jacobi, Johannis et Andree sunt quatuor persone, quatuor essentie numero distincte; hii sunt quatuor amici qui Christum Deum et hominem dilexerunt; ecce quatuor amici et vnus amatus; si Petrus amicus et Deus amatus sunt vnum et idem in essentia, seu sunt vna essentia, ergo Deus est Petri essentia; similiter de Jacobo: si Jacobus amicus et Deus amatus vnum sunt in essentia, ergo Deus est Jacobi essentia; consimiliter de Johanne et de Andrea; et sic Deus est essentia Petri, essentia Jacobi, essentia Johannis et essentia Andree; et cum Petrus, Jacobus, Johannes atque Andreas sunt realiter et ueraciter quatuor persone, ergo Deus erit iste quatuor persone; cum etiam sint realiter et ueraciter quatuor numero distincte essentie, ergo et Deus erit iste quatuor essentie; et consequenter, sicut dicimus quod in Deo sunt tres persone, dicemus quod in Deo sunt quatuor persone et quatuor essentie, et sic in amato multe essentie, quod est hereticum manifeste; et sic volendo questioni respondere negative, respondet affirmatiue quod in amato sunt multe essentie; *Heresis*. Est enim ponere in Deo mille et ultra essentias non ydeales, sed in se ipsas (!) realiter et ueraciter distinctas, quia tot quot fuerunt, sunt et erunt Dei amici⁵⁷.

56. Cfr. *ib.*, f. 211rb, línies 3-9. Per al text del «tercius decimus articulus supra immediate positus», cfr supra, nota 53.

57. Cfr *ib.*, línies 9-43.

La forma del raonament d'Eimeric és nítida: En els tres primers punts fixa el significat de la frase lul·liana, ajudant-se amb d'altres textos lul·lians, en el sentit que Llull es refereix a una essència comuna entre l'amic i l'amat. Establerta aquesta tesi, en treu una conseqüència: atès que Déu pot tenir molts amadors, si l'efecte de l'amor és establir comunitat d'essència entre Déu i els seus amadors múltiples, hi haurà comunitat d'essència entre Déu i múltiples amadors; la qual cosa implica no la multiplicitat d'essències divines, sinó la multiplicitat d'altres essències en Déu, tantes essències com amadors personals tingui i pugui tenir. Fou aquesta la primera lectura que va fer Eimeric de l'article lul·lià i, en conseqüència, la que va inspirar la seva redacció del primer article de la llista dels cent del *Directorium*? O, atrapat en contradicció i en una greu tergiversació de sentit per la comissió Ermengol, elaborarà després de 1386 aquest argument, per tal de sostenir que l'article inicial de la llista dels cent condemnats al *Directorium* («In Deo sunt multe essentie») era equivalent, pel que fa a les conseqüències que se'n derivaven, al text lul·lià genuí que la comissió Ermengol havia al·legat? Ara és prou difícil de saber-ho. Afanyem-nos a dir que l'argument d'Eimeric no és pas *només* una construcció capciosa. Ho és, però no ho és pas sense un cert fonament material. El fonament li ve donat per la terminologia que emprà Llull i de la qual l'inquisidor ignora el sentit. Els mots «essència», «unitat», «definició», tenen en la tradició occidental medieval cristiana uns usos en el dogma i en l'escola molt fixats, i el mateix Llull normalment els fa servir sense que ningú hi pugui tenir res a dir. La prova són els textos que els de la comissió Ermengol desenterren per a fer veure que Llull no era un autor heterodox, ni de bon tros, sinó un autor catòlic i d'expressió ortodoxa. En el text que examinem, però, aquest principi falla, perquè l'expressió «per .1.ª. essència d am.II.» és sorprenent, encara que la comissió Ermengol sobre això no diu res.

Ja hem dit que estem convençuts que en l'article en qüestió hi ha una pregunta sobre la pluralitat d'essències de l'amor en Déu. I que no pot ésser d'altra manera ho demostra el mateix text de Llull. Com hem dit, l'article pertany a la setena part de l'AFA, *Del fruyt d'amor*, i en els paràgrafs introductoris Llull explica el sentit de les preguntes o qüestions preliminars que s'hi fan, les quals centren els interessos d'aquesta part:

Pujar volc l'amic al fruyt d'amor, mas les dones damor dixeren a.j. donzel d'amor que feés questions al amic, de son *amat e d'amor*, per so que veesen si l'amic avia conexensa de *son amat e d'amor*, ne si sabia *amar*; car si no sabia respondre a les questions, no l'lexarien pujar al fruyt d'amor, ni aquell cullir, car no s'cové que sia cullit per amic qui no conega *son amat ni amor*, e que no sapia *amar*⁵⁸.

58. ORL, XVIII, 206.

L'amat, l'amor, l'amar. En l'article que estudiem l'amic pregunta sobre l'estatut de l'amor en l'amat: si es únic o plural. La pregunta deriva del paràgraf anterior, on l'amic demanava si en l'amat hi havia diferència d'amor, i la resposta tenia dues parts: la primera remetia a la desena definició composta d'amor («Diferencia de bo gran durable poderós savi e volgut vertuos ver e glorios amic e amat, es corda de bona gran amor ab quis ligen l amic e l amat, per so que no s pusquen departir»⁵⁹) i la segona a «lo primer capítol de diferencia e amor qui és en les condicions d'amor»⁶⁰ («Sens diferencia, en neguna amor pot esser concordansa»)⁶¹; per tant, en l'amat hi ha diferència d'amor. Si hi ha diferència en l'amat, és lògic de preguntar, atès que la diferència només hi podria ésser essencial, quantes diferències hi ha, i d'aquí s'origina el nostre article, que entra sobtosament amb la pregunta: «En mon amat ha moltes essències?»

Si combinem ara les preguntes i les respostes, obtenim el quadre següent:

Preguntes

Respostes

Diferència d'amor és en l'amat?

Diferència d'amic e amat és corda d'amor amb què es ligen l'amic e l'amat per ço que no es pusquen departir. Sens diferència, en neguna amor pot ésser concordança.

En l'amat hi ha moltes essències?

Poderosa e forts corda d'amor és aquella que liga bo gran durable e poderós amic al amat qui es bo gran durable e poderós, en tal manera que l'amic no ha poder que es partesca de son amat.

On veiem que Llull no fa res més que declinar la definició d'amor donada en l'AFA («amor és corda ab la qual està l amic ligat a son amat»⁶²) amb diverses dignitats i principis. Cada dignitat i cada principi atorga la seva característica pròpia a l'amor, el qual es va definint no en un procés lògic de divisió i separació, sinó en un procés acumulatiu de qualificacions. En aquest procés, doncs, més aviat narratiu, la pregunta és un element artificial, un element que servirà per a tractar aspectes particulars, corrents i reals entorn dels centres d'interès esmentats: l'amat, l'amor, l'amar.

59. ORL, XVIII, 76.

60. ORL, XVIII, 209.

61. ORL, XVIII, 101.

62. ORL, XVIII, 75.

En la pregunta que introdueix l'article que estudiem l'accent recau sobre l'adjectiu *moltes*, més que no pas sobre el substantiu *essències*, com es fa evident en la resposta. I la pregunta sobre les *moltes essències* és tan retòrica com totes les que vénen després: «... amat, puries pecar? ... amat, puries ésser enganat? ...»⁶³. Per això desconcerta l'expressió «per una essència d'ambdós», en una pregunta on el centre d'interès són l'amor i l'amat, exactament l'amor en l'amat, i no la relació amic-amat, ni encara menys la relació amic-amat des del punt de vista de l'essència d'ambdós. El text d'aquesta expressió lul·liana sembla críticament indiscutible, i ja hem vist que tant la comissió Ermengol com Nicolau Eimeric la llegien igual. Per bé, doncs, que críticament segura, el seu tenor no deixa de causar perplexitat. Si no es tracta d'una corrupció fòssil, és una expressió inapropiada, la qual, sobretot, no obeeix a cap exigència lògica de fàcil justificació. I és aquí on Eimeric va trobar adobat el seu terreny per a intervenir.

2.1.b. Resposta a la comissió Ermengol

Com hem vist, és impossible de saber si, en el moment d'estampar en el *Tractatus «Expurgate Vetus Fermentum» pro et contra Raimundum Lull* la impugnació del primer article examinat per la comissió Ermengol, Eimeric reproduïa les primitives raons que l'havien empès a encapçalar amb aquell article la llista de les cent proposicions del *Directorium* atribuïdes per ell a Llull, o si en el seu redactat ja tenia en compte els treballs de la sobredita comissió i la polèmica que ell, d'una banda, i la comissió, de l'altra, havien aixecat i revifat. El cert és que després de la forma d'argumentar que hem intentat de descriure, Eimeric prepara una segona tanda d'arguments contra els qui defensen la catolicitat i veritat d'aquell article:

Hic articulus multos et habet et habuit deffensores, qui ipsum buccis crepantibus asserunt catholicum atque verum quantum ad ambas sui partes⁶⁴.

Que Eimeric respon a la comissió Ermengol és prou clar. La comissió havia determinat que, en el text lul·lià afectat, Llull parlava de l'essència de l'amor, i no de l'essència de Déu. I diu Eimeric:

Primo quo ad primam, scilicet quod amicus ligatus cum amato suo per unam essentiam amborum sive per unitatem unius essentie, exponunt de caritate creata...⁶⁵.

63. ORL, XVIII, 211.

64. Sevilla, Bibl. Cap. y Colomb., ms. 141-23-15, f. 211r, línies 43-46.

65. *Ib.*, f. 211rb, línia 46- f. 211va, línia 3.

Per l'acta de la comissió, sabem, efectivament, que aquesta havia estat la resposta de la comissió; per tant, Eimeric ara hi respon. Però la manera com ho fa dóna a entendre que la mateixa comissió o algú que gravitava entorn d'ella va ampliar, de paraula o per escrit, el dictamen més aviat sobri dels comissionats. Perquè Eimeric prossegueix:

... dicentes quod amicus est ligatus cum suo amato per caritatem talem quod est vna essentia amborum, quia amati effective et amici subiective, siue amati causative et amici terminative⁶⁶. ... Secundo quo ad secundam articuli partem, asserunt articulum fore uerum, scilicet, quod amicus est cum suo amato tantum ligatus, quod non possunt ab inuicem separari, hoc est, quod amicus non potest mortaliter peccare; exponentes et dicentes quod intelligitur quod quamdiu amicus est amati amicus, hoc est, caritas Dei est in eo, non potest se a Deo diuidere nec peccare⁶⁷.

Són aquestes ulteriors precisions un exponent de les pugnes entre l'inquisidor i els lul·listes valencians, quan aquests demanaven «transumpta» complets, amb les impugnacions d'Eimeric als tres articles de l'AFA, inclosos per ell en la llista dels cent articles i defensats per la comissió Ermengol?⁶⁸. O algun membre de la comissió va ampliar pel seu compte les conclusions col·lectives del 1386, i ara l'inquisidor tindria en el punt de mira aquest treball? No ho sabem, però és evident que a mesura que ens hem endinsat en una de les peces que configuren la sentència definitiva del 1419 i llur entorn, el paisatge del lul·lisme autòcton de finals del s. XIV s'anima de forma espontània i comencen d'aparèixer fets i personatges interessants.

L'inquisidor, doncs, respon a la defensa de l'article que ell ha impugnat dividint-lo en dues parts: primer, aquella on es precisa que Lull parla de l'essència de l'amor en el sentit que l'amic està lligat amb l'amat per una caritat tan gran que constitueix una sola essència de tots dos; és de l'amat perquè la causa, i és de l'amic perquè és causada en ell com a subjecte. En segon lloc, la que parla de la inseparabilitat de l'amic i l'amat interpretada com impecabilitat: mentre l'amic és amic de l'amat, no pot pecar.

Vegem primer com respon Eimeric a la primera part de tal defensa:

Non valet propter multa. Primo, quia hec expositio corrumpit articulum; est enim glosa corrumpens textum. Nam articulus, ponens differentiam inter amoris magnitudinem et minoritatem, uel amoris principium, dicit quod magnitudo est corda que ligat amatum (!) cum suo amato per vnam essentiam amborum; si autem intelligatur ut dicitur, consimile est de minoritate; nam quilibet gradus amoris, quantumcumque remissus, est uere caritatis gradus;

66. *Ib.*, f. 211va, línies 3-7.

67. *Ib.*, f. 211vb, línies 35-44.

68. Sobre aquest aspecte, cfr supra, pp. 29-36.

et caritas, quantumcumque parua seu remissa, est uera caritas ab amato infusa amico, et sic est vna amborum essentia, et sic non est differentia. Secundo est contra ponentis articulum intentionem; intentio enim ponentis est quod amicus et amatus non solum sunt ligati per vnam essentiam amborum, ymo quod ambo, amicus et amatus, sunt vna actualitas in essentia, iuxta articulum tertium decimum suprapositum. Tertio quia si hec expositio staret, consimiliter sequeretur quod Deus et omnis homo fidelis, quantumcumque peccator et consequenter non amicus, essent etiam ligati per vnam essentiam amborum, quia per fidem que est in hominis fidelis anima subiectiue, et a Deo collatiue. Item sequeretur consimiliter quod omnis homo infidelis, ymo omnis homo generaliter tam fidelis quam infidelis et Deus essent ligati per vnam essentiam amborum, quia per naturale lumen, de quo *Psalmus*: «Signatum est super nos lumen uultus tui, Domine», quod est in homine subiectiue et a Deo effectiue; idem de libero arbitrio. Item sequeretur consimiliter quod omnis diabolus et Deus sint ligati per vnam essentiam amborum, quia per cognitionem naturalem que est in demonibus subiectiue et a Deo effectiue. Item sequeretur consimiliter quod omnis creatura et Deus sint ligati per vnam essentiam amborum, quia in qualibet creatura est aliqua proprietas que est in ea subiectiue et a Deo effectiue. Item sequeretur consimiliter quod omnia et singula elementa sint ad invicem ligata per vnam essentiam amborum, nam ignis calefaciendo certam aerem vel aquam influit in eis calorem, qui est ab igne effectiue et in eis subiectiue. Item sequeretur consimiliter quod omnia corpora, tam celestia quam terrestria et sol, sint ligati per vnam essentiam amborum, quia sol cuilibet influit aliqualem uirtutem seu calitatem, que est a sole productiue et in eorum quolibet subiectiue. Item sequeretur eadem ratione quod omnis causa, tam primaria quam secundaria, cum suo effectu sit ligata. Quod si ista uera sunt, quid oportuit tantum festum facere de amoris magnitudine quod ligat amicum cum suo amato per vnam essentiam amborum? Quarto: Predicta uerba sunt amoris magnitudinis, cui fiebat questio ab amico si erant multe essentie in suo amato, et ipsa respondit quod amicus erat ligatus cum amato per vnam essentiam amborum; et si magnitudo amoris intellexisset hoc quod dixit de caritate, utique intellexisset de se, quia amor, ut est dictum, hic sumitur pro caritate et magnitudo amoris pro magna caritate, sicut minoritas amoris pro minore caritate; quare dixisset quod «amicus est ligatus cum amato per me», non dixisset per unitatem vnus essentie, seu per vnam essentiam amborum. Ex hiis quatuor satis patet quod mens articulum ponentis non est de caritate, sed est de amborum amici et amati vnice essentie actualitate. Dicit enim in articulo inmediate precedente, quod amicus et amatus sunt vna actualitas in essentia; apparet igitur quod expositio huius articuli quo ad primam eius partem est extorta et nulla⁶⁹.

Examínem ara les quatre raons per les quals Eimeric rebutja que, en parlar d'«una essència d'ambdós», Lluïl es refereixi a la caritat creada.

69. Sevilla, Bibl. Cap. y Colomb., ms. 141-23-15, f. 211 va, línia 7 - f. 211vb, línia 35.

La primera és una crida a respectar la literalitat del text de Llull. Eimeric recorda que qui parla en l'article lul·lià és granesa d'amor, no minoritat, i que l'efecte de granesa d'amor, i només de granesa d'amor, no de minoritat d'amor, és «corda que lliga l'amic amb el seu amat per una essència d'ambdós». I intenta donar-ne una prova a base de textos lul·lians. Perquè, si nosaltres entenem bé l'inquisidor, aquí invoca les definicions d'amor compostes número deu («Diferencia de bo gran durable poderós savi e volgut vertuos ver e gloriós amic e amat, es corda de bona gran amor ab qui s ligen l amic e amat, per so que no s pusquen departir»)⁷⁰, que estableix diferència entre l'amic i l'amat; i la número tretze («començament de bo gran durable, e los altres, amar, es corda d amor qui comença ligar l amic a son amat; e on mais lo comença a ligar ab bondat, pus bona es la corda d amor; e on mais lo comensa a ligar ab granea, pus gran es la corda d amor; e en axí dels altres liams que amor ha per les sues rails»)⁷¹, on és evident que Llull parla del creixement de l'amor. Hi ha, doncs, amor menor i amor major. Ara bé, en el text lul·lià que defensa la comissió Ermengol qui parla és granesa d'amor, i és amor qui «lliga l'amic amb el seu amat per una essència d'ambdós». Arrossegat per l'expressió «una essència d'ambdós», Eimeric llegeix la proposició lul·liana com si la unificació essencial s'operés per un sistema de fusió causat per la intensitat de granesa d'amor. I aleshores, en bona lògica, ha de refusar que l'article en qüestió es refereixi a la caritat creada, perquè aquesta pot tenir intensitats molt diverses, com assenyala oportunament el mateix Llull, i aleshores, pel que fa a la unificació essencial, desapareixeria la diferència entre minoritat i majoritat d'amor; la qual cosa portaria lluny de l'article lul·lià que es discuteix.

La segona raó és repetició del que Eimeric ja havia dit abans. El sentit de l'article lul·lià s'aclareix tot d'una posant-lo en relació amb el verset 204 del *Llibre d'Amic e Amat*, que ja hem vist. L'expressió «per una essència d'ambdós» d'AFA és aclarida per l'expressió «una actualitat són en essència» del *Llibre d'Amic e Amat*.

La tercera raó és un exercici de reducció a l'absurd. Si els lul·listes tinguessin raó i en l'article discutit Llull es referís a l'essència de l'amor, quin inconvenient hi hauria a dir el mateix de la fe, que també és causada per Déu i infosa en l'ànima del fidel com en un subjecte? I quin inconvenient hi hauria a dir el mateix de les facultats de coneixement i de voluntat humanes, i àdhuc de les del diable, donades per Déu i rebudes per l'home i pel diable subjectivament? I no es podria dir el mateix de totes les criatures, en cadascuna de les quals Déu ha posat efectivament alguna qualitat i elles l'han rebuda com a subjectes? És a dir, caldria d'antuvi justificar perquè la infusió

70. ORL, XVIII, 76.

71. ORL, *ib.*

de la caritat seria diferent, quant a l'efecte, d'altres modalitats operatives de la Causa Primera.

La quarta raó té un altre pes. Eimeric torna al text de Llull per a fer notar que si l'article es refereix a l'essència de l'amor, com es pretén, la redacció és inapropiada, sobretot tenint en compte que qui parla a l'amic és granesa d'amor, la qual hauria pogut dir «l'amic és tan lligat amb son amat per una essència de mi»⁷², i en canvi parla «d'una essència d'ambdós», referint-se a l'amic i l'amat.

Examinem ara la resposta d'Eimeric a la segona part de la defensa de l'article per part dels lul·listes: la interpretació de la inseparabilitat de l'amic i l'amat en termes d'impecabilitat:

Non valet propter multa; primo quia istud ipse Raimundus ponit ad extolendam amoris magnitudinis excellenciam, scilicet, quod postquam amicus est ligatus cum amico (!) tantum et tali amoris corda, quod non potest ab amato separari; et si intelligatur ut dicitur, idem erit si ligetur cum corda minoritatis amoris; nam quelibet caritas, quamvis modica, est uera caritas que non potest stare cum mortali peccato, et sic taliter etiam ligaret, quod est contra et uerba et mentem Raimundi; qui ponit per totum quod principium amoris et minoritas amoris non sunt corde tam fortes que ligent amicum cum amato, quin posset et leuiter mortaliter peccare et se ab amato separare. Secundo sequeretur consimiliter si amicus, manente caritate et dum amicus est, non potest peccare nec se ab amato separare; ergo nec sedens potest stare, nec stans potest sedere, nec currens potest quiescere, nec quiescens potest currere, nec album potest fieri nigrum, nec nigrum album, nec calidum frigidum, nec frigidum calidum; que si sunt uere in sensu composito, sunt tamen false in sensu diuiso, in quo intelligende sunt quod sedens potest stare et stans potest sedere, et sic de aliis. Ita in proposito dum dicitur quod amicus est per amorem uel caritatem amato sic ligatus quod non possunt separari, intelligitur quod amicus nunc non potest amicitiam deponere et esse non amicus, nec caritatem perdere. Tertio quia sicut sedens stante sessione potest surgere, hoc est, habet posse ad surgendum se disponere, et de facto facit et surgit, quod non fecisset nisi posse habuisset, sic amicus stante amicitia et existente in eo caritate habet posse ad se ab amato per peccatum diuidere, et de facto sepius amicus existens amicus comittit multa uenialia, per que inducitur ad mortale, ut fuit de Magdalena, Petro et Johanne et aliis Christi discipulis, quibus dixerat: «Iam non dico vos seruos, sed amici (!)»; hii enim, licet amici, ab

72. Abans ens preguntàvem si la lliçó no seria una corrupció fòssil del text, pregunta que no és res més que una simple pregunta i no dóna cap dret a canviar la lliçó rebuda. Encara que fins al moment present no podríem adduir cap exemple de rigor eimericià acurat a l'esguard dels textos lul·lians, potser ara és el moment de no menysprear l'observació que fa l'inquisidor a propòsit de la difusió dels còdexs amb obres de Llull i de les faltes que en alguns d'ells, almenys, es podien detectar: «... cum exemplaria [de les obres de Llull] plura habeantur et nonnulla scriptoris vitio sint corrupta»: cfr *Expurgate vetus fermentum*, Sevilla, Bibl. Cap. Colomb., ms. 141-23-15, f. 219rb.

amato Christo interdum fuerunt per mortale peccatum separati; ergo antea, dum erant amici, habebant posse separandi. Ex hiis tribus satis clare apparet quod articulus non intelligitur nec ponens intelligebat de caritatis presentia, scilicet, quod stante caritate in amico amicus non poterat peccare, sicut Sortes dum currit non potest sedere, sed de caritatis perditione et absentia, scilicet, quod amicus non poterat perdere amicitiam Dei seu caritatem. Apparet igitur quod expositio huius articuli, etiam quo ad secundam partem, est extorta et nulla; remanet igitur hic articulus hereticalis quo ad eius duas partes, ut uisum est prius⁷³.

En primer lloc, Eimeric remarca que la no-separació entre amic i amat és predicada només com un efecte de granesa d'amor, i assenyaladament per a ponderar-la. Si s'interpretava com impecabilitat, també es podria predicar de minoritat d'amor, que no deixa d'ésser una forma real de caritat, incompatible amb el pecat. Però això contradiria el pensament i els textos de Llull. I aquí Eimeric recorda que segons Ramon Llull minoritat i començament d'amor són compatibles amb la separació de l'amat i amb el pecat mortal lleuger⁷⁴.

La segona i tercera raons apel·len a la lògica del sentit compost i del sentit dividit⁷⁵. Si s'atribueix el predicat «no es pot separar de l'amat ni pot

73. *Ib.*, f. 211vb, línia 44 - f. 212rb, línia 9.

74. Espigolem només alguns textos de l'AFA que poden haver cridat l'atenció d'Eimeric. El primer és la darrera definició composta d'amor: «Menor corda d amor es aquela qui es de poca bontat e qui poc dura, car no ha gran poder ni vertut; e per aísò los amics qui ab aital corda son ligats al amat, son tost hujats d amar, e .j.^a. poca d aversitat los desliga de lur amat» (ORL, XVIII, 77). El segon pertany al capítol *Del mesclament de les rails d'amor*, de la primera part llibre: *De les rails de Filosofia d'Amor*: «Menoritat e amor se mesclen con l amic ama poc son amat e con lo seu amar es bo per poca bontat, e es malaute con l amic s uja de amar e esquiva los perils e les aversitats que l amat vol que aja l amic per sa amor; e per aysò los amadors qui amen l amat ab menor amor, no son bons ni grans amadors, e leugerament fan tracions e engans al amat» (ORL, XVIII, 82). El tercer clou la segona part del llibre, *Del tronç de l'Arbre d'Amor*: «Menoritat volc l amic gitar de son amar, e no u pogra acabar sens major amor e esperansa». (ORL, XVIII, 93). El quart pertany al darrer capítol, *Pregueres d'amor*, de la tercera part de l'obra, *De les branques d'amor*: «Pregava l amic la major amor que l defesés de menor amor, qui li havia fet més amar sí metex, moltes vegades, que son amat» (ORL, XVIII, 128). El cinquè pertany al capítol *De temor d'amor* de la cinquena part del llibre, *De les fuyles d'amor*: «Comensament d amor, dix l amic: per que m as lexat comensar faliment e peccat, e fals e mal amar? Amic, dix comensament d amor: jo t é lexat comensar faliment e peccat e fals amar, per so car tu no m volies aver en ta amor ab bo gran durable e poderós vertuós amar, car si ho volguesses, jo no t lexara comensar faliment ni peccat ni fals amar; per que m deg de tu clamar al amat, e no tu de mi, car tu as en mi libertat a ta volentat» (ORL, XVIII, 156). El segon d'aquests textos pot, fins i tot, haver inspirat l'expressió d'Eimeric «leuiter mortaliter peccare», en dir «lleugerament fan traicions e engans al amat».

75. En l'anàlisi lògica de la sentència, els escolàstics distingien la proposició assertòrica (= *de inesse*) i la proposició modal. Els modes d'una proposició són quatre: necessari, possible, impossible, contingent. Perquè una proposició sigui modal cal que el mode (*modus*) sigui predicat i que el verb que representa la unió del subjecte amb el predicat sigui subjecte. Per

pecar» al subjecte «home que estima molt Déu» en sentit compost, és a dir, entenent que el *dictum* suposa per ell mateix com a totalitat, aleshores la proposició és falsa i composta. En canvi, si s'atribueix el predicat «no es pot separar de l'amat ni pot pecar» al subjecte «home que estima molt Déu» en sentit dividit, és a dir, entenent que el *dictum* suposa només per una part del *dictum*, aleshores la proposició és parcial i verdadera, i el seu sentit és: «l'home que estima Déu té capacitat de no poder separar-se de l'amat ni pecar». Ara bé, en aquest cas seríem ja molt lluny de la sentència «l'amic és tan lligat amb son amat per una essència d'ambdós, que no es poden departir», on el que es nega és justament la *possibilitat* de separar-se. Per tant, la interpretació dels lul·listes no seria congruent amb el text de Llull.

2.2. Segon article

El segon article que examinà la comissió Ermengol és el número seixanta-quatre en la llista del *Directorium*, i figura com a número vint en la quarta part de l'*Expurgate vetus fermentum*. En el *Directorium*, la redacció de l'article és molt més abreviada que en l'*Expurgate*:

In faciendo bonum non oportet nos sperare quod Deus incipiat, quia iam incepit quando nos creavit et pro conservatione nostra mundum nobis dedit ut ei serviamus et eum honoremus⁷⁶.

En el gran tractat antilul·lià de 1389, Eimeric pren nota del text que d'aquest seu article dona la comissió Ermengol, rectificant la redacció del *Directorium*, i comença per a traduir-lo al llatí íntegrament⁷⁷. Després, com és el seu costum, divideix la proposició en tres punts, que seran examinats un darrere l'altre:

Primum quod Deus vult sui honorem et gencium salvationem, et si non honoratur, non est ex defectu Dei, sed hominum qui nolunt eum honorare⁷⁸.

Secundum quod ita est Deo quod non oportet expectare quod principiet seu iniciet, scilicet ad ipsum horandum⁷⁹.

---

exemple: «Socratem currere est possibile». El subjecte «Socratem currere» és el que s'anomena *dictum*. En la proposició el *modus* «possible» és el predicat. Les proposicions poden ser de sentit compost o dividit segons si el *dictum* suposa com a totalitat o com a part. Cfr. Z. M. BOCHENSKI, *Historia de la Lògica Formal*, Madrid 1985, 196-197.

76. Cfr L'Escorial, ms. N. I. 18, f. 91rb; Ciutat de Mallorca, Bibl. Bartomeu March, ms. 104-II-7, f. LXXVIra, línies 10-13; *Directorium*, 258c-b. L'expressió inicial «In faciendo bonum» no és de Llull, sinó d'Eimeric.

77. Cfr supra, pp. 309-310.

78. Cfr Sevilla, Bibl. Cap y Colombina, ms. 141-23-15, f. 214ra, línies 2-5.

79. *Ib.*, línies 5-8.

Tertium quod ideo non oportet expectare quod Deus iniciet quoniam iam iniciavit in quantum homines creavit et eis mundum dedit ut ipsum honoratum teneant in corde suo⁸⁰.

Per a entendre bé l'article que Eimeric ataca i la comissió Ermengol defensa, cal emmarcar-lo en el seu context. Com ja hem dit, forma part del capítol *De les honors d'amor*, de la VI^a part de l'AFA, *De les flors d'amor*. El capítol té una primera part on l'amic dialoga amb l'amor, les dones d'amor i els donzells d'amor sobre l'honor que correspon a l'amat. La segona part és narrativa i no hi haurem d'entrar.

Immediatament abans del text que ara examinarem, les dones i els donzells d'amor, és a dir, els divuit principis i els actes de les dignitats, dialoguen amb l'amic en aquests termes:

Dones d amor e donzels d amor! Quiny conseyl se poria pendre que l amat agués en lo mon gran honrament e honor? Car gran desonor e peril es dels homes qui amen l amat, con no fan tot so que poden fer en onrar l amat; e gran mal es dels homens peccadors qui desonren l amat, anar éls en foc perdurable en qui tots temps estaran desonrats. Amic, dixeren les dones e ls donzels d amor: lo conseil ha a venir de l amat: que él trameta homens novels de gran vida e sanctetat, e que vagen per lo mon mostrar veritat de les noblees de l amat, car con no son conegudes, no pot hom molt amar e honrar l amat; e aquels homens sants, que donen exempli de sancta vida per obres e per paraules, e que reprehen los homes qui l amat tenen en lo mon e en lur cor, desonrat⁸¹.

Molt hi hauria a dir sobre aquest text, on s'insinua la necessitat de la reforma de la cristiandat, tema ben car a Llull, i que en el curs del segle XIV va tenir uns desenvolupaments que ara no podem fer res més que evocar. Cal, però, que subratllem la resposta de les dones i donzells d'amor: la iniciativa és de l'amat; que enviï els seus homes sants a predicar «les noblees de l'amat». Davant aquesta sortida, l'amic reacciona amb vigor:

Dones e donzels d amor, dix l amic: manifesta raó es que l amat vol esser onrat en lo mon en tots temps, e vol salvació d omens e non dampnació; e per

80. *Ib.*, f. 214ra, línia 38-rb, línia 2.

81. ORL, XVIII, 199-200.

82. Cfr ORL, XVIII, 198: «Pregà l amic bontat que li bonificàs son amar, e granea que l feés gran, e duració que l feés durable, e en axí de les altres, car él volia fer honor a son amat qui es bon gran eternal poderós e conplit de tota perfecció. Resposeren les rails d amor al amic, que no calia que él les pregàs que li onrassen son amar; mas que eles lo pregaven que les honràs en son amar, en lo qual volien entrar e estar, per so que l amat ab él poguessen honrar; car con no estaven en amar d amic, no avien ab que l amat poguessen onrar, e estaven ocioses, ni eles no podien forsar l amar dels homes, qui està franc, per so quel amat franca-ment sia honrat e servit».

aysò negú no pot ni deu encolpar l'amat que ell no vuyla esser honrat ni salvació de gents; per que lo defalimnt no es de part de Déu, mas de part los homens qui no l volen honrar. E vosaltres ja m avets dit que no us cal que jo us prec que siats en mon amar, ans ne pregats vos altres mi, que jo vos hi vulla metre⁸². En axí es de Deu: no cal esperar que él comens, car ja ha comensat, en quant ha los homens creats, e lo mon lur ha donat per so quel tenguen en lur cor e en lo mon, honrat. Comensem, doncs, a honrar l'amat, e anem per lo mon, sà e là, per honrar l'amat⁸³.

En la primera part de la proposició l'amic dóna per pública i coneguda la creació i l'obra de salvació del món per part de Déu, fonaments objectius de l'honor que mereix. Si tenim en compte que l'amic reacciona contra el que abans havien dit les dignitats, és a dir, que Déu havia de prendre la iniciativa per a fer conèixer els drets del seu honor, la resposta de l'amic és diàfana: Tals drets ja són públics i notoris. Ve aleshores la comparació entre la manera de fer de les dignitats i la manera de fer de Déu, que ja hem fet remarcar que era el nucli del conflicte que hi veu Eimeric. Si tenim degudament en compte tot el context precedent, es veu clar que Llull compara l'activitat o les ganas d'actuar de les dignitats, de no «estar ocioses», amb l'activitat creadora precedent de Déu, és a dir, amb el fet que la iniciativa divina sempre és anterior: «ja ha començat». No cal esperar noves iniciatives per a honorar Déu. La creació i la història de la salvació *ja* són els fonaments objectius més que suficients de l'honor de Déu. El que ha de fer l'home és adherir-s'hi i proclamar-ho, ell que és «franc» i que no pot ésser forçat per Déu ni pels divuit principis. En una paraula: la Gràcia és sempre precedent.

2.2.a. *Discussió*

Per a fer dir a Llull el que ell entén, Eimeric ha de forçar el sentit de l'expressió «no us cal que jo us prec», «non oportet quod ego rogem vos», com si aquí Llull es referís a la no necessitat de pregar en general, i el context no fos el d'un diàleg cortès entre personificacions abstractes! Remarquem de bell antuvi que l'inquisidor ha hagut de renunciar en l'*Expurgate vetus fermentum* a la seva primera redacció de la proposició de Llull, on havia introduït un estrany «in faciendo bonum» que varia i altera el sentit del context on s'integren les altres expressions que segueixen, indubtablement lul·lianes. Així i tot, bo i defensant la primacia de la gràcia i l'acció divina en l'home, que és el que feia Llull en la seva proposició, Eimeric hi llegeix un sentit diferent:

---

83. Cfr ORL, XVIII, 200.

Hic articulus continet tria puncta.

Primum, quod Deus uult sui honorem et gentium saluationem, et si non honoratur, non est ex defectu Dei, sed hominum qui eum nolunt honorare: *veritas*.

Secundum, quod ita est Deo quod non oportet expectare quod principiet seu initiet, scilicet, ad ipsum horandum, de quo actu loquitur articulus: *heresis*; ad Deum enim horandum per quemcumque actum bonum credendum, et expectandum est quod Deus concurrat non solum generaliter, ut concurrat in omni actu, quia ubi agit causa secunda concurrat et prima; ymo specialiter; in omni enim actu bono peragendo, Deus initiat, homo mediat et Deus terminat; Deus initiat inspirando, homo mediat operando Deo adiuuando, sed Deus terminat ad finem perducendo; propter quod in collecta: «*Actiones nostras, quesumus, Domine, aspirando preueni et adiuuando prosequere, ut cuncta nostra operatio a te semper incipiat et per te cepta finiatur*». Et iterum in alia collecta: «*Vota nostra, que preueniendo aspiras, etiam adiuuando prosequere*»; hec autem ecclesie collecte fundantur in dictis sacre scripture; unde Apostolus *Philipenses I^o*: «*Confidimus in Domino, quia qui incepit in nobis opus bonum perficiet*»; et *II Corinthiorum III°*: «*Fiduciam talem habemus per Christum ad Deum, non quod sufficientes simus cogitare aliquid a nobis, sed sufficientia nostra ex Deo est*». Et *I^a Petri V^o*: «*Vocauit nos in eternam gloriam suam; ipse perficiet et confirmabit et solidabit*». Nisi Dominus Petrum respexisset, ille non fleuisset. Nisi dominus Paulum prostrasset, Paulus conuersus non fuisset. Nisi Dominus latroni inspirasset, latro saluus non fuisset. Nisi Dominus Nabugodonosor humiliasset, ille non penituisset; ergo Deus in bono opere peragendo ipse incipit; et hoc est assertio sacre scripture et doctorum Ecclesie⁸⁴.

La veritat és que la proposició de Llull no parla de l'oració, com vol forçar Eimeric; ni parla de la cooperació divina a l'acció bona de l'home, com hem vist. Només si la frase es treu del seu context, pot oferir flancs a l'atac. I això passaria amb aquesta frase lul·liana com amb qualsevol altra frase treta del seu context. Eimeric continua:

Tertium, quod ideo non oportet expectare quod Deus initiet, quoniam iam initiauit in quantum homines creauit et eis mundum dedit, ut ipsum honoratum teneant in corde suo. Quod Deus initiauerit in quantum homines creauit et mundum eis dedit: *veritas*. Nam ita Deus fecit, et causam, rationem et occasionem homini ut eum honoraret in hoc ei dedit. Quod autem quoniam Deus sic initiauit, expectare ultra non oporteat hominem quod Deus initiet, sed quod hoc sufficiat: *heresis* pelagiana. Tunc quilibet ex puris naturalibus posset beatitudinem consequi et ex puris naturalibus posset meritorie operari, que sunt hereticalia manifeste; ymo nec ad meritorie operandum alicui Deus gratiam contulisset; contulit namque Deus homini ad se diligendum et honorandum rationes et causas multas. Nam eum creauit, creato mundum ei con-

84. Cfr Sevilla, Bibl. Cap. y Colomb., ms. 141-23-15, f. 214ra, l'ínia 2-38.

tulit, loquendo ut iste loquitur; et nedum hoc, sed et eum gubernavit, eum pavit, eum redemit et gloriam repromisit quam expectamus. Unde Apostolus *Philipenses* III°: «Expectamus salvatorem Dominum Ihesum Christum», etc.; et *Thimotheum* II°: «Expectamus beatam spem et aduentum magni Dei»; ergo «expecta, reexpecta», Is. XXVIII°; et *Psalmus*: «Expecta Dominum, viriliter age, confortetur cor tuum et sustine Dominum» et ultra: «Expecta Dominum et custodi viam eius et exaltabit te»⁸⁵.

Eimeric té tota la raó, però, com advertia la comissió Ermengol, en l'article de Llull no hi ha pelagianisme, si hom no l'hi introdueix. Si la nostra lectura dels textos lul·lians és correcta, coincideix amb la de Bernat Ermengol i troba absurda l'argumentació d'Eimeric, perquè aquest cop es mou en el buit total. Ha entès molt malament o ha forçat el sentit d'uns mots que l'han dut a defensar, amb un altre llenguatge, el que proclamava Llull amb el seu: la precedència de la Gràcia.

2.2.b. Resposta a la comissió Ermengol?

Potser confirmaria la desorientació del gironí el fet que Eimeric aquest cop no sap com encarar-se amb els arguments de la comissió Ermengol:

Hic articulus multos habet et habuit defensores qui ipsum asserunt fore uerum; sed quia sunt uerbales potius quam rationales, ideo pretermitto⁸⁶.

És una resposta molt pobre, gairebé podríem dir miserable, comparada amb les observacions que feia l'inquisidor a propòsit de la proposició anteriorment examinada. Eimeric es troba sense arguments vàlids, perquè senzillament no hi ha res a objectar. La comissió havia dit que Llull es referia aquí a l'amor etern de Déu, a la precedència absoluta d'aquest amor. Contra aquesta tesi teològica no hi ha objecció possible. La tergiversarió d'Eimeric —no diem la mala fe d'Eimeric, perquè aquesta formava part de la seva professió⁸⁷— no té fonament.

2.3. Tercer article

Passarem ara al tercer article que tocà la comissió Ermengol, número seixanta-cinc en la llista del *Directorium*, i número dinou en la quarta part de l'*Expurgate vetus fermentum*. Com en el que acabem que veure, la redacció

85. *Ib.*, f. 214ra línia 38-214rb, línia 25.

86. *Ib.*, 214rb, línies 25-28.

87. Cfr supra, p. 69 i nota 184.

que en dóna Eimeric al *Directorium* és molt més curta que l'oferta en l'*Expurgate*.

Virtus est ita bona et quantitate magna quod omnis homo potest eam habere pro sua voluntate⁸⁸.

2.3.a. *Discussió*

Afanyem-nos a dir que, tal com sona i com ja havia advertit la comissió Ermengol, l'article que Eimeric estampa al *Directorium* només té algunes relacions purament materials amb el text de Llull que s'hi pot relacionar. La primera part, «virtus est ita bona et quantitate magna» no és lul·liana de cap manera, i la segona, si manifesta algunes coincidències purament materials amb mots lul·lians, no té tampoc cap dels sentits que podem trobar en Llull. Atès que la comissió havia posat el dit a la llaga, en l'*Expurgate* Eimeric es veu obligat a adoptar el text lul·lià complet segons la redacció de la comissió⁸⁹. Després ve la divisió de l'article en diversos punts, aquesta vegada sis:

Hic articulus continet sex puncta.

Primum, quod quidquid est fuit, vel erit habet uirtutem per uirtutem mei amati, hoc est Dei; que uirtus Dei comprehendit omnes alias uirtutes⁹⁰.

Secundum, quod quilibet homo uirtutes morales potest habere⁹¹.

Tertium est quod quilibet homo illas uirtutes morales habere potest qui eas habere uoluerit⁹².

Quartum, quod quilibet homo nedum potest habere uirtutes morales, sed etiam eorum magnitudinem et bonitatem⁹³.

Quintum, quod quilibet homo potest uirtutes morales habere et illarum magnitudinem et bonitatem que (*sic*) habere uoluerit et sicut potuerit uelle⁹⁴.

Sextum, quod quilibet homo potest uirtutes has et harum augmentum habere ut predicatur, hoc est, qui uoluerit et sicut uelle poterit per amorem uirtutis amati, hoc est, Dei, quasi dicat quod non uirtute sui, sed Dei⁹⁵.

L'article que ara impugna Eimeric pertany també a la VI part d'AFA, capítol segon, *De les lausors d'amor*. Ja hem vist que aquesta part de l'AFA vol

88. Cfr L'Escorial, ms. N. I. 18, f. 91rb; Ciutat de Mallorca, Bibl. Bartomeu March, ms. 104-II-7, f. LXXVIva, línies 10-13; *Directorium*, 258 c-b.

89. Cfr supra, p. 310.

90. Cfr Sevilla, Bibl. Cap. y Colomb., ms. 141-23-15, f. 212vb, línies 33-36.

91. *Ib.*, f. 213ra, línies 3-4.

92. *Ib.*, f. 213ra, línies 9-11.

93. *Ib.*, f. 213rb, línies 15-17.

94. *Ib.*, f. 213rb, línies 20-22.

95. *Ib.*, f. 213rb, línies 41-44 et *add in marg infer*, línies 1-2.

donar «doctrina a amaficar l amar de les altees loors e honors de l amat»⁹⁶. El capítol segon és obert amb aquests mots:

Nudrit ac amor .j. altre amic, al qual dix que loàs l amat ab les rails d aquest Arbre, lo qual amic loà als amadors d amor la bonea de son amat. Una loor li donà per l esser que ha en sí metexa; altra loor li donà per sa obra e per la obra que ha en totes creatures. La bonea que ha l amat es bona per sí metexa, car de sí metexa es, e no es de neguna altra bonea⁹⁷.

El context general, doncs, és que un novell amic lloa l'amat mitjançant les dignitats i els altres tres ternaris que Llull anomena principis o començaments. El text que ataca Eimeric és el paràgraf en el qual l'amic novell lloa l'amat mitjançant la dignitat *virtut*. La primera afirmació del paràgraf, segons la qual tot l'univers «ha virtut per la virtut de mon amat», i que amb la virtut s'esdevé com amb la bonesa, la granesa, etc., que la bonesa, granesa i virtut de Déu conté totes les altres boneses, graneses i virtuts, no ofereix cap dificultat a l'inquisidor:

Primum, quod quidquid est, fuit, vel erit habet uirtutem per uirtutem mei amati, hoc est Dei; que uirtus Dei comprehendit omnes alias uirtutes: *veritas*; verum enim est quod quelibet creatura habet aliquam uirtutem quam habet a Deo, seu per Dei uirtutem, et non solum habet illam uirtutem, sed et illius uirtutis magnitudinem et durationem et bonitatem habet a Deo et per fidei uirtutem. Ita quod non solum habet a Deo uirtutis substantiam, sed et illius augmentum⁹⁸.

Cal remarcar que en la qualificació que dóna Eimeric de la primera part de la proposició lul·liana hi ha una inexactitud i una incongruència. La inexactitud és constituïda pels mots: «illius uirtutis magnitudinem et durationem et bonitatem habet a Deo»; en efecte, el text lul·lià no diu que «tota res ha de Déu granesa, duració i bonesa de la sua virtut», sinó que «la sua virtut [de Déu] comprèn totes altres virtuts com la sua bonesa totes altres boneses e la sua granea totes altres granees». Llull compara la virtut divina amb la bonesa i la granesa divines. Eimeric, potser sense saber-ho, mescla aquí les dignitats bonesa, duració i magnitud amb la dignitat virtut. Per ventura no és molt greu, però és inexacte. La incongruència esclata en els mots «per fidei uirtutem», que no tenen res a veure ni amb el context lul·lià ni encaixen en el context propi de l'inquisidor. És probable que es tracti d'una corrupció del text eimericià i que el seu tenor original digués o volgués dir simplement «per Dei uirtutem».

96. Cfr ORL, XVIII, 188.

97. Cfr ORL, XVIII, 192.

98. Cfr Sevilla, *ms. c.*, f. 212vb, línies 33- f. 213ra, línia 3.

Cap dificultat tampoc en el segon punt de l'article, segons Eimeric:

Secundum, quod quilibet homo uirtutes morales potest habere: *veritas*. Verum est enim quod quilibet homo habet in se posse uirtutes morales subiective in se recipere, vel se disponente, uel Deo conferente, et se peragentem uel coherente. Ita quod habet potestatem passiuam recipiendi et activam etiam ad hoc agendi⁹⁹.

Abans d'entrar en l'anàlisi del tercer punt, cal observar què diu el text de Llull: «e tot home qui vuyla aver morals vertuts per amor de la virtut de mon amat, ne pot aytantes aver e en aytanta granesa e bonea, com ne porà voler». És clar que s'hi parla de les virtuts morals i no de les teologals. En la redacció del *Directorium*¹⁰⁰, el suposat article lul·lià es refereix genèricament a la virtut, sense especificar si era moral o teologal, i aquesta ambigüïtat la introduïa l'inquisidor, perquè no és en el text de Llull.

Un segon aspecte a tenir en compte és que aquesta segona part de la proposició de Llull és una de les moltes conseqüències que es podrien extreure de la primera part, on es pondera la magnitud de la virtut divina mitjançant la consideració que ella conté la virtut de tot l'univers. El salt a les virtuts morals potser és bruscat, però no deixa d'ésser coherent, puix que l'home és un ésser *també* moral. En precisar que l'home «pot voler tenir virtuts morals per l'amor de la virtut de l'amat», Llull no se separa de la veritat teològica del concurs diví en l'acció bona de l'home. Es podria discutir si l'expressió final, «com ne porà voler» cau o no cau fora, s'avé o no s'avé amb l'anterior «per amor de la virtut de l'amat», però en principi no en sembla exclosa. En efecte, el primer membre de la frase «e tot home qui vuyla aver morals vertuts» és clar que queda dominat per l'expressió «per amor de la virtut de mon amat»; el segon membre, «ne pot aytantes aver e en aytanta granesa o bonea» és dominat al seu torn per l'expressió «com ne porà voler». Restem sempre en els dominis de la voluntat, sigui com acte elícit, sigui com acte potencial. Si el segon «voler» no hagués d'ésser dominat també per l'expressió «per amor de la virtut de mon amat», n'hauria d'ésser formalment exclòs, cosa que Llull no fa. Per tant, només es podria en tot cas retreure a Llull que la redacció del final del paràgraf pot semblar lleugerament impròpia a una orella teològica particularment sensible. Aquest retret seria assimilable a una qualificació d'heretgia? És clar que no, però per a Eimeric sí:

Tertium est quod quilibet homo illas uirtutes morales habere potest qui eas habere uoluerit: *heresis* in sensu pro quo fit et etiam quem facit. Verum enim

99. Cfr *ib.*, fol. 213ra, línies 3-9.

100. Cfr L'Escorial, ms. N. I. 18, pl. 91rb; Ciutat de Mallorca, Bibl. Bartomeu March, ms. 104-II-7, f. LXXXVIra, línies 10-13; *Directorium*, 258c-b.

est quod quilibet homo tam uolens quam non volens potest uirtutes morales habere, quia potest recipere, et Deus potest ei conferre; de uolente patet de Salomone, qui petiuit a Deo prudentiam et sapientiam populum regendi et habuit, *III° Regum III°*; de non uolente patet de parvulis baptizantis, in quibus, etsi non est uoluntas, nec est uoluntas ad uirtutes morales recipiendi, et tamen conferuntur eis a Deo, ut habetur in *Clementinis, De summa Trinitate et fide catholica, c. Fidei*; tamen non est verum, ymo hereticum, quod quilibet homo uirtutes morales possit habere que uoluerit, et sicut uoluerit, ut referatur illud habere non ad posse, sed ad uelle, sicut intendit iste; nam sequitur in articulo quod potest habere tot et in tantam magnitudinem et bonitatem, sicut poterit uelle; hoc enim est hereticum, quod quilibet possit uirtutes habere morales pro libito voluntatis. Nam hoc est condemnare scripturam sacram diuinitus reuelatam, que illas a Deo petere consulit, et condemnare sanctos prophetas, qui a Deo illas petunt; est condemnare Ecclesiam, que in suis orationibus a Deo illas requirit; est et condemnare Sanctum Spiritum, qui sanctos illos petere inspirauit, quia, ut dicitur *II Petri II°*: «Spiritu Sancto inspirati loquuntur sancti Dei homines»; et qui Ecclesiam regit, et sic petere inspirauit; si autem habere has uirtutes esset in hominis cuiuslibet libera uoluntate, non oportet a Deo petere, et tamen petimus: *Psalmus*: «Deus, iudicium tuum regi [da], et iustitiam tuam filio regis». Ecce de iustitia; et *Psalmus*: «Diligam te, Domine, fortitudo mea; ipse dabit uirtutem et fortitudinem». Ecce de fortitudine. Item *III° Regum III°*, quod Salomon petiit a Deo sapientiam et prudentiam, et obtinuit. Ecce de prudentia. Item *Psalmus*: «Ure renes meos et cor meum». Ecce de castitate, et sic de aliis uirtutibus moralibus. Idem de Ecclesia: in suis collectis uirtutes a Deo petit morales; unde in quadam: «... quibus dedisti fidem largiaris et pacem». Item in alia «... continentie salutaris nobis dona concede». Item in alia: «... quibus fiduciam sperande pietatis indulges, consuete misericordie tribue benignus effectum»; et sic de aliis. Idem sancti in suis orationibus, sicut Augustinus, Gregorius, Anselmus, Thomas et nonnulli alii petunt morales uirtutes eis largiri; quod non facerent, si pro libito voluntatis, cum uellent habere, possent¹⁰¹.

Aquesta llarga parrafada eimericiana comença amb un text que només és atribuïble a Llull en una part molt petita. El començament, «quilibet homo illas uirtutes morales habere potest» coincideix amb l'anterior punt segon, que Eimeric donava per bo. El final «qui eas habere uoluerit» és un afegit de l'inquisidor, que voldria convertir la frase en reduplicativa, o informa que és així com Eimeric, sense base, l'entén o vol entendre. Si s'hagués cenyit al text lul·lià que ell mateix havia traduït, l'inquisidor només hagués pogut escriure «qui eas uelle potuerit». Mentrestant els mots realment lul·lians «per amorem uirtutis mei amati» ara s'han volatilitzat. Per tant, la proposició «quilibet homo illas uirtutes morales habere potest qui eas habere uoluerit» no és de Llull, i totes les desqualificacions que sobre ella projecta Eime-

101. Cfr Sevilla, Bibl. Cap. y Colomb., ms. 141 23-15, f. 213ra, línia 9- 213rb, línia 14.

ric són cops de pal de cec. Més encara, quan diu: «... tamen non est verum, immo hereticum, quod quilibet homo virtutes morales possit habere que voluerit, et sicut voluerit, ut referatur illud habere non ad posse, sed ad velle, *sicut intendit iste...*», torna a ésser inexacte, perquè el text lul·lià no diu «sicut voluerit», ans «sicut poterit velle»; a més, ja hem fer remarcar que en la proposició lul·liana res no indica taxativament que els últims mots estiguin desvinculats de l'expressió «per amorem virtutis mei amati». Si Llull les hagués repetides, la proposició hauria estat força més clara. En tot cas, en la frase lul·liana és impossible de distingir càrregues semàntiques distintes entre el primer «vulla/voluerit» i el darrer «voler/velle». Esmicolant la frase en punts independents, Eimeric en dispersa el sentit i aleshores hi pot veure el que li sembla. En el cas d'aquest punt tercer, malgrat que acabava de traduir al llatí el text català de Llull tal com la comissió Ermengol l'havia reivindicat, Eimeric està manejant i tractant l'article segons la primera redacció que ell n'havia donat al *Directorium*: «Virtus est ita bona et quantitate magna quod omnis homo potest eam habere pro sua voluntate¹⁰²». Per això, en dos moments li surten expressions que el traïxen: «... hoc enim est hereticum, quod quilibet possit virtutes habere morales *pro libido voluntatis*»; «... quod non facerent, *si pro libito voluntatis*, cum vellent habere, possent». L'inquisidor l'entén així, però Llull no parla d'aquesta manera.

Per fortuna, en el seu punt quart Eimeric no hi troba res a dir:

Quartum, quod quilibet homo nedum potest habere uirtutes morales, sed etiam earum magnitudinem et bonitatem: *veritas*. Verum enim est quod homo potest habere harum uirtutum cumulum, seu etiam illarum augmentum, nam potest in se recipere et Deus potest illi conferre¹⁰³.

En el punt cinquè, en canvi, Eimeric torna a escometre:

Quintum, quod quilibet homo potest uirtutes morales habere et illarum magnitudinem et bonitatem que habere uoluerit et sicut potuerit uelle: *heresis* in sensu pro quo fit et in sensu quem facit; verum est ut predicatur, quod homo quilibet potest uirtutes morales et earum augmentum habere, tam uolens quam non uolens, quia Deus illi potest conferre et ille recipere; sed non est verum, ymo hereticum, quod quilibet possit sic habere que uoluerit et sicut uoluerit, ut referatur illud habere non ad posse, sed ad uelle, sicut intendit iste; hoc est enim hereticum, vt quilibet, sicut uoluerit possit habere uirtutum harum augmentum; hoc est enim condemnare et sacram scripturam et sanctos et Ecclesiam, qui petunt a Deo harum uirtutum augmentum, quod non facerent si pro libito uoluntatis habere possent. Unde in quadam Ecclesie collecta dicitur ita: «*Deus uirtutum, cuius est totum quod est optimum, presta in*

102. Cfr supra, text corresponent a la nota 100.

103. Cfr Sevilla, Bibl. Cap. y Colomb., ms. 141-23-15, f. 213rb, línies 15-20.

nobis religionis augmentum. Item in alia: «*Multiplica super nos misericordiam tuam*». Item in alia: «*da nobis fidei, spei et caritatis augmentum*»; ad augmentum enim trium istarum sequitur et augmentum aliarum¹⁰⁴.

Com que aquest punt cinquè és exactament una repetició del punt tercer ampliat ara a la «bonesa e granesa» de les virtuts morals que l'home pugui desitjar tenir, acontentem-nos dient que hi fem les mateixes observacions que acabem de fer en aquell punt tercer precedent.

El punt sisè d'Eimeric retindrà més llargament la nostra atenció:

Sextum, quod quilibet homo potest uirtutes has et earum augmentum habere ut predicatur, hoc est, qui uoluerit et sicut uelle poterit per amorem uirtutis amati, hoc est, Dei; quasi dicat quod non uirtute sui, sed Dei: *beresis* in sensu pro quo fit et quem facit; verum est enim quod uirtute Dei quilibet potest habere uirtutes has et earum augmentum, nam Deus potest sua uirtute cuilibet homini conferre et quilibet homo potest recipere, sed non est verum, ymo hereticum, quod uirtute Dei quilibet possit has uirtutes et earum augmentum habere, que uoluerit et sicut uelle poterit. Hoc enim est uirtutem Dei humane de necessitate subicere uoluntati, ut quod homo uult a Deo fieri de necessitate a Deo habeat fieri, et sic Deus sit subiectus homini; hoc est etiam uoluntatem hominis totaliter necessario adimpleri, cum tamen uoluntas hominis ad illicita, ymo etiam ad uelle infinita, etiam Deo impossibilia se extendat, que sunt heretica manifeste; vnde Apostolus, *Romanos VII*^o: «Non quod uolo bonum, sed quod nolo malum, hoc facio». Et iterum *Romanos VII*^o: «Uelle adiacet mihi, proficere attamen bonum non inuenio». Teneamus igitur et credamus quod homo potest per uirtutem Dei uirtutes morales et earum magnitudinem et bonitatem habere, non sicut homo uoluerit et uelle poterit et quia uoluerit, sed sicut Deo placuerit: «Ita, Pater, quia sic fuit placitum ante te», *Matthæi XI*^{o105}.

Per començar remarquem que aquest punt sisè només serveix perquè Eimeric recuperi l'expressió lul·liana «per amorem uirtutis mei amati», ja que en els punts anteriors ha tocat tota la matèria de l'article més els seus propis afegits. I remarquem immediatament que aquesta expressió de Llull l'hauria pogut tenir en compte abans, en els tres primers punts en què divideix l'article, almenys. L'inquisidor aquí fa una trampa molt visible. Després d'haver intentat fer dir a Llull que l'home pot tenir les virtuts morals que vulgui tenir, que les pot tenir en la bonesa i granesa que vulgui i tant com pugui voler, ara es recorda que tot això l'home ho pot tenir si ho vol i tan com vulgui «per amor de la virtut de Déu». Però no en el sentit de rebre-les de Déu gratuïtament, sinó en el contrari: d'obligar Déu a donar-les a

104. Cfr *ib.*, línies 20-41.

105. Cfr *ib.*, f. 213rb, línia 41- f. 213va, línia 14.

l'home quan i en la mesura que l'home les vulgui. És a dir, Eimeric entén la proposició de Llull d'aquesta manera: «Et quilibet homo qui habere voluerit virtutes morales, per amorem virtutis mei amati potest habere tot et in tanta magnitudine et bonitate sicut poterit velle». I aleshores en treu conseqüències aberrants, que de cap manera no es poden llegir en el text lul·lià. Examinem ara aquest problema tan de prop com sigui possible.

Eimeric formula la proposició lul·liana així:

Subjecte	{	Quilibet homo qui habere
		voluerit virtutes morales
Predicats	{	potest habere tot et in tanta magnitudine
		et bonitate sicut poterit velle
		per amorem virtutis mei amati

Es tracta, doncs, d'una proposició amb un subjecte i dos predicats. En bona lògica, cal dir que els dos predicats convenen accidentalment al subjecte i s'en prediquen a part l'un de l'altre, perquè no forma part de la naturalesa de l'home que desitgi tenir virtuts morals a) ni que les pugui tenir en tan gran nombre i en tanta bondat i magnitud com sigui capaç de voler, b) ni que això sigui així per amor de la virtut de Déu.

La conseqüència que en treu Eimeric és aquesta:

Subjecte	{	Quilibet homo qui habere
		voluerit virtutes morales
Predicats	{	potest habere sicut poterit velle
		per amorem virtutis mei amati

Ara bé, aquesta conseqüència no és respectuosa amb les regles de les conseqüències de les proposicions que donà el mateix Eimeric en el seu tractat de lògica. Deia, en efecte, Eimeric, en la primera regla sobre les conseqüències de les proposicions:

«Quando aliqua plura predicantur accidentaliter et diuisim, non licet inferre coniunctim, ut «Sortes est bonus et est logicus, non inferetur ergo est bonus logicus»¹⁰⁶.

106. Cfr Sevilla, Bibl. Cap. y Colomb., ms. 141-23-15, f. 7ra, línies 11-14.

Imaginem ara per hipòtesi que quan Eimeric formula la proposició lul·liana de la manera que hem posat més amunt, entengui que els dos predicats convenen accidentalment al subjecte, però se'n prediquen conjuntament. En aquest cas, també incompliria una regla donada per ell mateix:

«Quando aliqua predicantur de aliquo accidentaliter et coniunctim non infertur diuisim primum predicatum sed bene secundum, ut *Sortes est bonus latro* non infertur *ergo est bonus, sed est latro*»¹⁰⁷.

És a dir, Eimeric podria concloure: «Quilibet homo qui habere voluerit virtutes morales potest habere sicut poterit velle»; o, en tot cas: «Quilibet homo qui habere voluerit virtutes morales potest habere per amorem virtutis mei amati». El que no s'aguanta és la doble conseqüència que ell en treu.

La proposició de Llull tal com l'havia formulada la comissió Ermengol i com Eimeric la tradueix en l'*Expurgate* podria ésser atacada com a lògicament falsa¹⁰⁸, però de cap manera no conté la necessitat que Eimeric hi creu detectar. La prova més forta és que l'inquisidor l'hi introdueix contra la seva pròpia lògica!

2.3.b. *Resposta als lul·listes*

Com ja és d'esperar, ara estudiarem la resposta d'Eimeric als qui defensen aquesta tercera proposició de Llull:

Hic articulus multos habet et habuit defensores, qui dicunt articulum esse verum, exponentes quod per amorem uirtutis Dei, hoc est, per caritatem, que est uirtus, quilibet potest habere uirtutes morales, quia qui habet caritatem habet uirtutes morales saltem in habitu. Non valet propter duo. Primo, quia expositio est extorta et non de mente ponentis articulum. Nam per Dei uirtutem non intelligit caritatem, nam dicit in principio quod celum, elementa, plante et bestie habent uirtutem per uirtutem Dei; constat autem quod predicta non habent caritatem, et sic non habent uirtutem per caritatem Dei, nisi dicatur caritas Dei caritas increata, de qua non loquimur in presenti; que caritas est ipse Deus, ut tunc dicatur quod predictae res habent uirtutem per Dei uirtutem, hoc est, per Deum; cum autem dicitur infra quod quilibet potest habere uirtutes morales per amorem uirtutis Dei, sumit uirtutem Dei conformiter sicut ante et non pro caritate; nam si pro caritate, dixisset per uirtutem amoris, hoc est, caritatis, et non dixisset per amorem, hoc est, caritatis; sumitur autem hic amor quo diligitur Dei uirtus sicut ubi dicitur quod Christo resurgente Petrus et Iohannes pre ceteris ad sepulcrum currebant, qui Chris-

107. Cfr *ib.*, línies 19-23.

108. Cfr *ib.*, f. 5va, línies 33-36: «In [propositionibus] finalibus de futuro contingenti non contingit ambas simul esse veras nec simul falsas, nec unam determinate veram nec alteram determinate falsam, sed utramque indeterminate, ut *cras pluuet, cras non pluuet*».

tum pre ceteris diligebant; qua dilectione fideles, licet peccatores, dicuntur Deum diligere. Secundo, quod posito sed non concessio quod amor sumatur hac (*sic*) pro caritate, adhuc nihil facit contra, nam licet per caritatem habeantur uirtutes in habitu, non tamen habentes caritatem habent omnes caritatis magnitudinem seu caritatis augmentum, sed oportet adhuc a Deo petere, iuxta illud Apostoli *Philipenses I^o*: «Rogo ut caritas uestra magis ac magis habundet»; et si non omnis qui habet caritatem, habet caritatis magnitudinem, quomodo per caritatem simplicem quis habebit morales uirtutes ad magnitudinem, ut habeat iuxta suam voluntatem? Etenim et caritas et eius augmentum uirtutesque morales et earum incrementum non habentur pro libito hominis voluntatis, sed de beneplacito Dei condonantis, quia «Omne datum optimum et omne donum perfectum desursum est, descendens a Patre luminum», Jacobi I^o109.

A diferència del primer article que hem examinat, aquí Eimeric no s'enfronta amb la defensa que del tercer article va fer la comissió Ermengol, sinó amb uns altres defensors, i es confirma així que d'altres lul·listes, i qui sap si algun d'ells no fóra valencià, en el lapse de temps prou curt que va de 1386 a 1389, van aprofitar els treballs de la comissió per a donar ulteriors fonaments a la defensa de l'ortodòxia lul·liana. Efectivament, la comissió Ermengol, en defensar el tercer article, posava l'èmfasi en el fet que en el text lul·lià autèntic es parlava de virtuts morals i no de virtuts teològals, perquè en la redacció que de l'article havia donat Eimeric en el *Directorium* la distinció no hi era observada. La comissió no parla en cap moment com els defensors que l'inquisidor impugna¹¹⁰.

Els tals defensors interpreten l'expressió «per amorem virtutis mei amati» com si es referís a la virtut infusa de la caritat. Aleshores la proposició de Llull pren el sentit següent: «Qualsevol home que vulgui posseir virtuts morals mitjançant la virtut de la caritat divina en podrà posseir tantes com vulgui i en tanta magnitud i bonesa com sigui capaç de desitjar». La caritat embolcalla i amara totalment la voluntat humana que vol progressar en la virtut moral. Eimeric els contesta que el text lul·lià no tolera aquesta interpretació, i raona ben correctament que Llull no parla ni de la virtut de la caritat ni de Déu com a caritat increada, sinó de l'amor a la virtut divina que l'home pot experimentar, tant si té com si no té la virtut infusa de la caritat. En segon lloc insisteix que el progrés i l'excel·lència en la virtut moral, encara que es tingui la virtut de la caritat, s'ha de demanar a Déu, car no és a l'abast de la simple voluntat humana, sinó únicament del beneplàcit diví.

La defensa que fan els lul·listes de l'article de Llull implica que hom experimentava alguna dificultat o escrúpol davant alguna de les seves expressions. I si no arreglen gairebé res amb la seva interpretació de «l'amor de la

109. Cfr *ib.*, f. 213ra, línia 14-213rb, línia 12.

110. Cfr *infra*, línies 586-604.

virtut divina» com a «virtut de la caritat», tal com els retreu correctament Eimeric, encara menys aquest no té raó quan llegeix el text lul·lià com si l'home pogués necessitar la virtut de Déu a fer-lo progressar en l'ordre moral tant i en la mesura com ho vulgui. Les dues interpretacions fan dir massa a un text que és una lloança de Déu a través de la dignitat *virtut*, i que al final conté una expressió que potser hauria pogut ésser matisada, sense ésser l'heretgia que hi veu Eimeric.

2.4. *Conclusió provisional*

Dèiem al començament que la «Sentència definitiva» i els documents de 1386 i 1395 que conté eren vitals en la història del lul·lisme medieval. En les anàlisis, certament parcials i certament especials, de la manera com Eimeric interpreta tres dels articles lul·lians que havia inclòs en la llista dels condemnats al *Directorium* hi hem constatat dues coses fonamentals: d'una banda, Eimeric no apareix gens familiaritzat amb els mètodes de treball i de raonament lul·lians, amb l'estructura de les seves obres, amb la significació que cada part —definicions, condicions, qüestions— pren dintre cada obra; ni tan solament sembla que s'hagi format una idea molt clara de la terminologia de l'AFA¹¹¹. D'altra banda, el seu contacte amb el món mental lul·lià no arriba ni a ésser amb prou feines material, perquè els textos que ell presenta com a lul·lians, ja s'ha vist, de lul·lià en tenen ben poca cosa, i el cas del primer article examinat per la comissió Ermengol consisteix en una pura i simple tergiversació: el que en el text lul·lià era formulat com una pregunta que es responia negativament, esdevenia tesi en el *Directorium*. I una tesi que fa dir a un text el contrari del que diu amb totes les lletres.

3. ELS LUL-LISTES DE 1419

A més dels documents de 1386 i 1395, la sentència definitiva inclou encara altres peces: un escrit o cèdula on es recullen diversos textos lul·lians sobre el problema de la demostració racional dels misteris de fe cristians, prou llarg; i dues altres sèries de textos lul·lians, la primera de les quals no és res més que un apèndix a la sèrie immediatament precedent, constituït per un únic i llarg text de Ramon Llull; la segona recull textos de dos llibres lul·lians diferents sobre el llenguatge inusitat de Ramon Llull, assenyalada-

---

111. Alois MADRE, *o. c.*, 145-146, considera Eimeric un teòleg de mentalitat postomista.

ment sobre els actes de les dignitats (la bondat bonifica, la magnitud magnifica, etc.). Abans d'entrar en llur estudi, i atès que el bisbe comissari redactor de la sentència definitiva n'atribueix l'autoria als mateixos parents i amics de Ramon Llull que són els seus interlocutors únics, potser cal que ens preguntem qui poden ésser aquests lul·listes de finals del segle XIV, tant combatius i tant productius.

D'entrada cal dir que no semblen ésser els mateixos autors de la *Quaestio utrum veritates fidei catholicae sint per viam rationis inquirendae*, conservada als manuscrits de Munich 10538¹¹² i 10543¹¹³; ni tampoc no tindrien res a veure amb l'autor del *Liber super probatione aliquorum articulorum fidei*, del manuscrit muniquès 10554 i del ms. 993 de la Biblioteca Pública de Ciutat de Mallorca¹¹⁴, car els incipits i explícits són diferents. Dit això, cal fer de seguida una reserva. El ms. ara muniquès 10554 fou copiat a Uzès el 1424, cinc anys després de la sentència definitiva, i segons notícia que en dona J. Perarnau¹¹⁵, el *Liber super probatione aliquorum articulorum fidei* conté una llista d'*auctoritates* que serien favorables a la racionalitat de la fe, entre els quals hi ha sant Lleó, Sant Gregori el Gran, sant Anselm, sant Bernat, Ricard de sant Víctor, Bonaventura i Tomàs d'Aquino. En la cèdula dels lul·listes de 1419, continguda a la sentència definitiva, hom hi al·lega també, a part d'Agustí, sant Tomàs d'Aquino, sant Anselm, sant Gregori el Gran i encara Ricard de Sant Víctor, esmentats dins una llarga cita del lul·lià *Liber disputationis fidei et intellectus*¹¹⁶. La confrontació de textos assenyalarà, un dia, semblances, o diferències i possibles influències entre aquests diversos escrits i els dels lul·listes barcelonins, que tenen, segons ha assenyalat Perarnau, una característica comuna: pertanyen a una època d'eclosió del lul·lisme¹¹⁷.

La familiaritat amb la qual semblen moure's entre la producció lul·liana i el nombre relativament alt de textos que citen i aporten els lul·listes de 1419 en defensa de Ramon Llull apunten cap a l'únic nucli social i intel·lectual barceloní d'on podia procedir aquest material: l'escola lul·liana de Barcelona. Aquesta institució, erigida sota Pere III, havia sofert el 1387 un cop mortal, si ja no és que fou suprimida de socarrel en el moment d'accés al torn

112. Cfr J. PERARNAU, *Els manuscrits lul·lians medievals de la «Bayerische Staatsbibliothek» de Munic. I. Volums amb textos catalans*, Barcelona, Facultat de Teologia. Secció de Sant Pacià 1982, 139.

113. Cfr *Id.*, *ib.*, *II Volums de textos llatins*, Barcelona 1986, 139.

114. Cfr *Id.*, *ib.*, 171; J. GARCIA PASTOR, J. N. HILLGARTH, L. PÉREZ MARTÍNEZ, *o. c.*, 16-17.

115. Cfr J. PERARNAU, *Consideracions diacròniques entorn dels manuscrits lul·lians medievals de la «Bayerische Staatsbibliothek» de Munic*, dins «ATCA» 2 (1983) 145, nota 69.

116. Cfr *infra*, línies 861-927.

117. Cfr *o. c.* en la nota 115, *supra*, 135 ss.

del dèbil Joan I¹¹⁸. Al cap de cinc anys, el 1392, el rei tornava a permetre l'ensenyament de les doctrines lul·lianes, mantenint però la reserva pel que feia a la teologia de Llull¹¹⁹. Entre 1392 i 1419 l'escola lul·liana es va reorganitzar. Ja abans del 1405 havia estat instal·lada en unes cases «davant lo monestir de madona santa Maria del Carme»¹²⁰, i Tomàs Exemenó n'havia estat lector fins al 1410, encara que no sabem a partir de quin any. Entorn de l'escola lul·liana hi gravitava el prohòm Felip de Ferrera¹²¹. I no podia ésser gaire lluny de Felip de Ferrera en tots els moviments que precediren i confluïren en la sentència definitiva el seu notari redactor, Gabriel Canyelles, notari també de Ferrera, copista del ms. lul·lià, ara a Munich, Clm 10523¹²² i possible interventor en el Clm 10503¹²³. També sabem que el 1412 un tal Pere Martí ensenyava la ciència del mestre Ramon Llull¹²⁴. Entre 1410 i 1420 coneixem el nom de dos estudiants barcelonins de l'Art de Llull,

---

118. Joan I, a instàncies d'Eimeric, prohibí l'ensenyament de la doctrina lul·liana, manà recollir i lliurar a l'inquisidor els llibres lul·lians i ordenà que hom detingués els lul·listes i defensors de Llull: cfr *Documents*, ... I, 347-348, doc. CCCLXXXVIII.

119. ACA, Canc. reg. 1925, folis 119r-120r.

120. Josep Mª MADURELL I MARIMON, *La Escuela Luliana de Barcelona (Nuevos datos para su historia)*, dins «AST» XXIII (1950) 35, nota 7 i 37, nota 16.

121. Felip de Ferrera és un personatge conspicu, del qual s'ha ocupat Josep Mª MADURELL I MARIMON en l'estudi citat en la nota anterior, pp. 31-52, en *La Escuela de Ramon Llull, de Barcelona. Sus alumnos, lectores y protectores*, dins «Estudios Lulianos» VI (1962) 205-208, i en *Miscelánea Luliana*, dins «Estudios Lulianos» XII (1968) 59-64. Potser cal identificar-lo amb el personatge del mateix nom al qual Pere el Cerimoniós donava una ordre de pagament l'any 1384 (*Documents* I, 324-325, doc. CCCLVIII) i el rei Martí l'Humà li donava una ordre de compra el 1399 (*Documents*, I, 407, doc. CCCCLVIII). El 1391 Joan I l'enviava amb Pere Pasqual al bisbe de Lleida per tal d'informar el prelat d'allò que el rei volia que es dugués a terme a propòsit de la condemna del lul·lista Pere de Castellví per obra d'Eimeric (cfr Dieter EMEIS, *Das Schicksal des Lullisten Peter de Castellvis*, dins «Gesammelte Aufsätze zur Kulturgeschichte Spaniens» 21. Band, Münster 1963, 174). L'any 1393 Eimeric li obrí procés, segurament perquè es constituïa de forma notòria en protector dels lul·listes i en organitzador de llur escola a Barcelona, suscitant així una violenta reacció epistolar dels consellers barcelonins contra l'inquisidor, [cfr el nostre treball *Documents inèdits referents a Nicolau Eimeric i el lul·lisme*, dins «ATCA» 2 (1983) 340-342, doc. 16]. A través de mecanismes que no coneixem prou bé, la iniciativa processal eimericiana es girà sobtosament contra seu, perquè al seu torn Felip de Ferrera, quan el rei ja havia exiliat Eimeric, li va moure procés (cfr «Estudios Lulianos» XXII [1968] 59 i 63-64). Felip de Ferrera tenia una col·lecció de llibres de Ramon Llull que va llegar a l'Escola. Finalment convé no passar per alt que Joan I comissionà Pere Pasqual i Felip de Ferrera perquè refessin els estatuts de la Confraria de la Puríssima Concepció, i que la reforma fou aprovada el 1393 (cfr Faustino D. GAZULLA, *o. c.*, 26 i doc. VII, 66-67). Per tots cantons Felip de Ferrera és un lul·lista i un anti-eimericista de pedra picada.

122. Cfr J. PERARNAU, *Els manuscrits lul·lians medievals de la «Bayerische Staatsbibliothek» de Munic. II. Volums de textos llatins*, Barcelona 1968, 97.

123. *Id.*, *ib.*, 39.

124. Cfr MADURELL I MARIMON, *La Escuela de Ramon Llull, de Barcelona. Sus alumnos, lectores y protectores*, dins «Estudios Lulianos» VI (1962) 190, i VIII (1964) 96.

Ferran Gonçal i Claudi Otger¹²⁵. La nòmina és curta, però real, i cal pensar que el defecte de la seva poca llargada és una conseqüència del treball que resta per fer en l'escorcoll de la documentació de l'època. Si a aquests indubtables lul·listes barcelonins hi afegim els lul·listes valencians que han estat exhumats recentment¹²⁶, haurem de concloure que hom ha començat de precisar, entre la turba de lul·listes anònims antics, alguns nuclis concrets, amb noms i cognoms, que la recerca futura enriqueirà i completarà, bo i estudiant-ne els nexes.

Ja hem fet notar que els lul·listes de 1419 són romanistes, acusació que els adreçava Eimeric el 1389¹²⁷. Hi ha d'altres proves encara més punyents de l'abandó en què els lul·listes van deixar Benet XIII: l'autor anònim de les *Instàncies i textos doctrinals sobre la Puríssima a l'emperador Segimon* ja no el considera papa en un text posterior a 1415¹²⁸. Aquest darrer autor, per ara anònim, és un personatge molt interessant, tal com l'ha descrit Perarnau: lul·lista i teòleg coneixedor dels «valors de la teologia de les escoles oficials», partidari decidit de la reforma de l'Església, al mateix temps que intenta de «fer acceptables les tesis bàsiques de l'escola lul·liana en el punt de la Puríssima Concepció de Maria», també malda per fer-la «acceptable per als teòlegs normals»¹²⁹. Ens trobaríem, doncs, en aquesta època certament brillant del lul·lisme autòcton, amb lul·listes de més d'un temperament i, sobretot, amb algun lul·lista o grup de lul·listes que per llur formació o per altres causes comprenen que s'ha de fer un esforç en ordre a normalitzar Llull, és a dir, a actualitzar el seu pensament i donar-li estat oficial en la societat de l'època¹³⁰.

De fet, i en la mesura que ho reflecteix la sentència definitiva, aquests lul·listes es mostren preocupats per dues de les causes que fan més difícil la normalització del pensament lul·lià: el problema de la demostració racional

125. ID., *ib.*, VI (1962) 188, i VIII (1964) 95 i 97-98.

126. Cfr el nostre treball anterior, pp. 26-46.

127. Cfr *ib.*, 24-25 i 49-50.

128. Josep PERARNAU, *Política, Lul·lisme i Cisma d'Occident. La campanya barcelonina a favor de la festa universal de la Puríssima els anys 1415-1432*, dins «ATCA» 3 (1984) 86-87.

129. ID., *ib.*, 82ss.

130. En un altre lloc ja vam esmentar els contactes que s'han detectat en un ms. procedent del monestir benedictí genovès de St. Gerolamo della Cervara entre occamisme i lul·lisme: cfr *Sobre el Lul·lisme de Ramon Sibiuda*, dins «ATCA» 10 (1991) 253 ss. Afegim que Ramon Sibiuda (†1436) forma part també del grup de lul·listes universitaris i «normalitzadors» de Llull: cfr *La filosofia de Ramon Sibiuda*, IEC, Barcelona 1997, 64-83. També podrien ésser inclosos en el grup «normalitzador» aquells lul·listes interlocutors d'Eimeric en el *Dialogus contra lullistas* que, com a alternativa a la condemna general de la doctrina lul·liana, en proposen la revisió i l'expurgació que eventualment sembli aconsellable: cfr supra, pp. 51-56 i 214-216.

dels misteris de la fe cristiana i el llenguatge de Llull¹³¹. En les al·legacions a favor de Llull del 1419 no hi llegirem cap defensa de l'*Art*, per bé que l'*Art* és l'instrument de les proves dels articles de fe i subjau al llenguatge lul·lià inusitat i estrany. Les raons necessàries i la terminologia de mestre Ramon són vistos com obstacles per a la reinvidicació de la seva doctrina, i és per això que els lul·listes del 1419, decidits «normalitzadors», s'apliquen a remoure'ls.

3.1. *El problema de les raons necessàries*

No cal dir que Nicolau Eimeric havia fet ostensiblement bandera d'aquest problema. Els articles 96-98 i 100 de la llista del *Directorium* són dedicats al tema de la demostrabilitat dels articles de la fe i a la peculiar manera com Llull planteja les relacions entre raó i fe¹³². En l'*Expurgate vetus fermentum*, les relacions entre fe i raó en Llull són tocades en els dos primers articles de la primera part¹³³. La demostrabilitat dels articles de la fe hi és tocada d'antuvi específicament. L'article tercer toca la demostrabilitat de la Unitat i Trinitat en Déu¹³⁴; el sisè, la de la generació del Fill¹³⁵; el setè, la de l'espiració de l'Esperit¹³⁶; l'onzè, la de la creació del món¹³⁷; el tretzè, la de la resurrecció dels morts¹³⁸; el catorzè i el quinzè, la de l'Encarnació del Fill de Déu¹³⁹; el divuitè, la de la Nativitat i de la Passió de Crist¹⁴⁰; el vint-i-u, la del davallament als inferns¹⁴¹; el vint-i-tres, la de la resurrecció i ascensió¹⁴²; el vint-i-quatre, la del judici final¹⁴³. Aquesta primera part es clou amb un article del tot genèric, que inclou una referència explícita al *Libre dels Articles de la*

---

131. Són encara els retrets principals que el 1423 farà Gerson a l'obra de Llull i que motivaren l'exclusió de l'ensenyament de les doctrines lul·lianes de la universitat de París: cfr E. VANSTEENBERGHE, *Un traité inconnu de Gerson: «Sur la doctrine de Raymond Lulle»*, dins «Revue des Sciences Religieuses» 16 (1936) 441-473.

132. Cfr L'Escorial, ms. N. I. 18, f. 92; Ciutat de Mallorca, Bibl. March, ms. 104-II-7, f. (LXXXVII) a-(LXXXVII)c; *Directorium*, 260a-b.

133. Sevilla, Bibl. Cap. y Colomb., ms. 141-23-15, f. 192vb-194rb.

134. *Ib.*, f. 194rb-195ra.

135. *Ib.*, f. 195va-b.

136. *Ib.*, f. 195vb-196ra.

137. *Ib.*, f. 196vb.

138. *Ib.*, f. 197ra-b.

139. *Ib.*, f. 197rb-197va.

140. *Ib.*, f. 199ra.

141. *Ib.*, f. 199vb.

142. *Ib.*, f. 200ra.

143. *Ib.*, *ib.*

fe o *Liber Apostrophe*¹⁴⁴. Al final, en la cinquena part, encara dedicarà un article a la demostrabilitat de la potestat papal¹⁴⁵.

En el seu moment ja lleurà de veure el punt de vista des del qual Eimeric esguarda l'intent lul·lià d'abordar tot el dogma com a matèria demostrable. Remarquem ara que els lul·listes de 1419, en reconèixer que per a Llull els articles de la fe són demostrables, avancen un matís: «certo modo»¹⁴⁶, que traduït vol dir «d'una certa manera»; i afegeixen de seguida, ultra algunes raons lul·lianes molt pragmàtiques, que Llull no separa mai l'esforç per a demostrar racionalment els misteris cristians de la gràcia divina adjuvant, i de la mateixa fe. Amb aquesta observació reconduïxen el debat a les posicions lul·lianes més genuïnes, i hauria estat molt interessant que els lul·listes de 1419 haguessin intentat una reflexió o justificació d'aquelles posicions. No ho van fer, i aquest és un dels dèficits essencials del lul·lisme català antic, i possiblement la causa perquè al capdavall el lul·lisme no va acabar normalitzant-se en l'Europa moderna. El pensament medieval occidental, en efecte, havia assimilat el punt de vista grec sobre el que era científic: la ciència és dels universals i d'allò que és necessari. Els actes contingents i els éssers particulars no són objecte de la ciència. A partir d'aquí, la cultura medieval decanta progressivament allò que és demostrable d'allò que no ho és. El segle XIV, i no només a causa del nominalisme, traçarà uns límits cada vegada més explícitament reduïts a propòsit d'aquelles veritats cristianes que seran considerades com objecte de demostració possible. En aquest context, l'intent de Llull de demostrar racionalment els actes històrics de l'Encarnació i la Redempció serà sempre vist com un projecte obsolet i com un projecte que no satisfia la metodologia científica. Les seves raons necessàries seran vistes, en la millor de les benevolències, com persuasions mesclades amb fe. I tot el seu sistema artístic, que tant dóna raó de l'ordre dels éssers en el món com de la resurrecció de la carn, serà considerat, en el millor dels casos, com una fantasia piadosa. L'afany missioner de Llull condiciona la seva manera d'esguardar la veritat cristiana, i això és explícit sempre que al·lega que l'infidel no canviarà una fe per una altra, sinó en tot cas una fe per un saber¹⁴⁷. I quan al·lega que el

144. *Ib.*, f. 200ra-va.

145. *Ib.*, f. 217va.

146. Cfr infra, línies 673-695.

147. Cfr *Disputatio fidei et intellectus* I, 5 (RLOL, t. XXIII [CCCM, CXV] 231, línies 167-171), I, 7 (*ib.*, 232-233, línies 210-220); *Liber ad probandum aliquos articulos fidei catholice per syllogisticas rationes*, prol. (RLOL, t. XX [CCCM, CXIII] 448, línies 4-7); *Supplicatio Raimundi*, prol. (RLOL, t. VI [CCCM, XXXIII] 236 línies 5-17); *Liber de Fine*, I, 2 (RLOL, t. IX [CCCM, XXXV] 256-257, línies 172-188); I, 5 (*ib.*, 267, línies 554-569); *Liber in quo declaratur quod fides sancta catholica est magis probabilis quam improbabilis*, prol. (RLOL, t. VI [CCCM, XXXIII] 328-330, línies 4-44); *Dictatum Raimundi*, prol. (RLOL, t. XIX [CCCM,

saber que ell proposa no és un saber sense fe o que és una fe amb saber¹⁴⁸, hom li ha de fer observar des de posicions cristianes que el tal saber només pot ésser aparent, perquè dels misteris centrals de la fe no hi ha saber científic, parlant amb propietat¹⁴⁹.

Així, doncs, els lul·listes de 1419 obvien el problema de fons i s'afanyen a neutralitzar la possible imatge d'un Llull racionalista o pedant. La tria de textos que presenten respon a tal objectiu, i queda clar, després de la seva lectura, que no és possible de considerar Llull com un agosarat racionalitzador de la fe, ans queda com un partidari acèrrim de fer intervenir la fe i la voluntat en el procés intel·lectiu dels misteris cristians. Com és natural, la llarga antologia lul·liana no aclareix de cap manera quin és el domini propi de la fe i quin el propi de la raó en aquest procés en el qual totes dues estan imbricades; no aclareix si Ramon Llull ofereix a l'infidel el canvi d'una fe simple a una fe il·lustrada, o si li ofereix realment el canvi d'una fe per un saber. L'antologia per ella sola no permet de concloure si Llull és racionalista o fideista; els textos juxtaposen la fe a la raó i la raó a la fe en una interrelació sense conflictes aparents i, per tant, *artificial*, volem dir creada *ad hoc*. Els lul·listes de 1419 semblen satisfets amb aquesta artificiositat, si ja no és que la consideraven com una formulació àuria de l'equilibri entre fe i raó!

3.2. El llenguatge inusitat de Ramon Llull

Aquesta és la segona gran dificultat que presenta el sistema lul·lià. Ara bé, quan la sentència definitiva, per boca dels lul·listes d'aquell moment, es refereix als articles que impugna Eimeric, constatem que mai no es tracta de textos d'una o altra *Art* concreta de Llull, sinó d'altres llibres, i que la referència se circumscriu als actes de les dignitats: la bonesa bonifica, la

---

CXII] 351, línies 4-17); *Doctrina pueril*, c. 83, n. 12 (ed. ENC, A 104, 197); *Llibre de demostracions*, prol. i I-II (ORL, XV, 3-4, 7-9).

148. Cfr *Ars generalis ultima*, IX, 1, 6 (RLOL, t. XIV [CCCM, LXXV] 276, línies 581-585); *De civitate mundi*, I, 3 (RLOL, t. IV, 176-177; I, 5 (*ib.*) 179); *Liber prime et secunde intentionis*, c. V, 1 i 4 (RL *Operum*, t. VI, Moguntiae 1737, 5-6); *Declaratio Raimundi per modum dialogi edita contra aliquorum philosophorum et eorum sequacium opiniones erroneas et damnatas a venerabili patre domino episcopo parisiensi*, c. 16 (RLOL, t. XVII [CCCM, LXXIX] 282-283, línies 25-33, 34-72); *Disputatio fidei et intellectus*, disp. I, 2 (RLOL, t. XXIII [CCCM, CXV]).

149. Per a no fer interminable aquesta nota, limitem-nos a recordar la seca reacció de Guillaume de Sequavilla, expressada del vivent de Llull en un sermó, on blasma la pretensió lul·liana de voler demostrar científicament els articles de la fe. El sermó ha estat editat per Vincent SERVERAT, *Trouver chaussure à son pied. Un passage «anti-lullien» dans un sermon de Guillaume de Sequavilla*, dins «Archives d'Histoire doctrinale et littéraire du Moyen Age» 62 (1995) 443-469.

magnitud magnífica; i també a l'acte de l'essència: que l'essència essència. Aquest llenguatge de Llull¹⁵⁰ necessita una justificació, sobretot teològica, en la mesura que s'aplica també a la Trinitat.

La justificació és donada mitjançant un text lul·lià que contempla gairebé totes les objeccions que es poden fer i s'han fet al seu especial llenguatge: impropietat, tosquedat, falta de tradició en la comunitat eclesial i universitària. Llull reconeix els perills i el caràcter innovador de la terminologia que amb tanta facúndia fa servir per a estructurar el seu pensament, i s'excusa si la novetat del seu llenguatge és causa de possibles errors, protestant amb vigor de la seva resolta voluntat de no apartar-se en cap aspecte de l'ensenyament de l'Església¹⁵¹. Els lul·listes de 1419 manifesten en aquest punt una perfecta continuïtat de pensament amb aquells que en el *Dialogus contra lullistas* d'Eimeric assenyalen la intenció sempre explícita de Llull de roman-dre en el si de la ortodòxia eclesial¹⁵².

La justificació més específicament teològica és abordada tot seguit, i sempre mitjançant el text lul·lià oportú, que en aquest cas és del *Commentum*. Responent o no a la ja llunyana, però sempre pesant acusació d'Eimeric, els lul·listes avancen una retractació lul·liana a propòsit de l'expressió «l'essència essència»¹⁵³ aplicada a la producció trinitària, en la qual Ramon Llull precisa que quan diu que l'essència essència entén parlar «sub ratione suppositi», és a dir, en el marc de les relacions personals intradivines¹⁵⁴.

Ara bé, la justificació última o teòrica té un pes que cal remarcar, i és donada amb mots del mateix Llull. Consisteix en una crítica del concepte lògic tradicional. En efecte, sigui quina sigui la relació que cada escola estableixi entre la cosa real i el concepte que la representa o del qual és signe, el concepte sempre és el resultat de restringir un gènere mitjançant el sobreveniment d'una diferència. Però la definició lògica que obtenim per aquest procediment és insuficient del tot, segons Llull, per donar raó de l'ésser i de la vivacitat de les coses, les quals són molt més vehements i plurals en elles mateixes, que les idees que en tenim en la intel·ligència. Les coses són més

---

150. Sigui'ns permès de recordar aquí la dificultat del llenguatge filosòfic d'un pensador modern, Heidegger, en l'obra del qual, i ben curiosament, hi trobaríem verbalitzat d'una manera també estranya l'acte de l'essència: *Das Wesen «west»*. La retorsió del llenguatge és semblant, el context i la temàtica són tan diferents...!

151. Cfr infra, línies 1183-1188.

152. Cfr el nostre estudi anterior, pp. 230-231.

153. En el *Directorium* Eimeric esmenta, entre altres obres lul·lianes, *Els Cent noms de Déu*, on es pot llegir: ... «Si tu, essència, fosses sens essenciar, gran e bona fores en ton amar, e no bona ni gran en substanciar... Si tu, essència, no fosses en essenciar, no pogres esser en concordansa ni en concordar, ni egualtat e egualar no pogren en tu estar». Cfr ORL, XIX, 83.

154. Cfr infra, línies 1194-1198.

grans i més extenses que el llenguatge amb el qual se signifiquen. I és la gran distància que hi ha entre els mots i les coses allò que obliga l'home a sotmetre el llenguatge a refraccions inusitades, si vol parlar adequadament de la realitat que té al seu davant¹⁵⁵.

Ens fa l'efecte que la tria que han sabut fer els lul·lites de 1419 dels textos de Llull, orientats exclusivament a desfer els principals malentesos a què pot donar peu l'obra del mallorquí i a neutralitzar l'atac desmesurat de l'inquisidor Eimeric, demostra que entre aquell grup hi havia gent amb un nivell humà i una formació filosòfico-teològica remarcables. Van saber d'alguna manera «escollar» Eimeric des de la posició contrària i respondre a les seves objeccions fonamentals. I ho feren d'una manera elegant, que certifica la veneració que sentien davant la figura i la doctrina de Llull: cedint la paraula als mateixos textos del mestre i quedant ells en un discret segon terme. Però una tal discreció no amaga gens la sagacitat i l'ambició intel·lectual que alguns d'ells posseïen. Almenys el qui va recollir el text del *Commentum* per a expressar en terminologia lul·liana la distància entre els mots i les coses, sabia que, bo i defensant un aspecte certament compromès de l'obra de Llull, contribuïa a situar molt eficaçment el venerable mallorquí al cor d'un problema filosòfic que no havia pogut ésser més viu i polèmic durant el segle XIV. La suavitat de les formes dels lul·listes de 1419 no dissimula gens, al contrari, llur convenciment que mestre Ramon era un prestigi intel·lectual de primer ordre, que havia d'ésser inequívocament reivindicat pel grup humà d'on havia emergit.

2.3. *Conclusió*

Segurament encara no s'ha estudiat prou a fons tot el complex mún del lul·lisme trescentista a la Corona d'Aragó. A reserva del que pugui ensenyar-nos l'exhumació pacient dels escrits i documents que s'hi refereixen i que encara romanen inèdits, de moment es van precisant dues formes ben característiques d'aquell lul·lisme antic: La primera seria un lul·lisme impregnat d'elements arnaldistes i d'alguna contaminació joaquimítica i franciscana radical, un lul·lisme potser popular, encara que minoritari, en el si del qual es cultiven amb el mateix fervor el profetisme, algunes idees revolucionàries i, amb tota probabilitat, també l'odi als jueus. La segona forma seria un lul·lisme més d'escola, de nivell universitari, que intenta de reivindicar Llull com un gran «maître à penser» de la cristiandat, i, per tant, malda per a normalitzar-ne el sistema conceptual en la cultura de l'è-

---

155. Cfr infra, línies 1148-1181.

poca. No diríem pas que les dues formes de lul·lisme siguin excloents l'una de l'altra. Ni es pot pretendre que no hi haguessin fanàtics d'un lul·lisme que amb el lul·lisme més genuí hi tindria més aviat pocs o molt discutibles contactes. La forma més explosiva de lul·lisme seria, és clar, la que s'escamparia amb més facilitat entre les capes menestrals devotes de la població, i Eimeric l'esguardaria especialment en la *Incantatio Studii Ilerdensis* i parcialment en el *Dialogus contra lullistas*. Per contra el *Tractatus Expurgate vetus fermentum* es configura com un atac al lul·lisme il·lustrat, als cercles lul·listes universitaris i formats, amb connexions entre el món burgès i també amb l'entorn de la casa reial, que plantegen una reivindicació molt més seriosa del lul·lisme i de les seves possibilitats intel·lectuals. Aquest lul·lisme dels intel·lectuals, sens dubte ponderat, sembla, però, poc sensible a l'ideal missioner que impulsà Ramon Llull als seus viatges i a les seves especulacions. Seria un lul·lisme menys aventurer, d'escola, protegit pel rei, per les ciutats i pels burgesos, potser perquè n'esperarien algun fruit pràctic —en els camps del dret, de la medicina i de la filosofia—, a més d'apreciar les especulacions sobre la divinitat i el fervor religiós tan personal de Llull.

A reserva del que els estudis del futur aportaran a aquest interessant moment de la història cultural, ens fa l'efecte que la lectura que avui hem intentat fer de la sentència definitiva del 1419 justifica la sospita inicial que aquest document guardava i segueix guardant caires sorprenents.

LA NOSTRA EDICIÓ

Ni el factor temps, ni l'oportunitat, ni la nostra intenció d'abordar únicament els aspectes doctrinals —i encara no tots— del document del 1419 no han permès de procedir a la seva edició crítica. Transcrivim, doncs, el text de la *Sentència* segons el tenor de la seva primera edició, a cura d'Alfons Proaza, com ja hem dit. Hem procurat de subsanar alguns dels seus defectes amb l'ajut de les fonts que ens han estat accessibles, però som ben conscients que en cap cas no podem pretendre ni tan sols que el text de Proaza que donem sigui, en relació amb el text original, un text complet; per això, no obstant les nostres anotacions, aquesta és una edició afectada de provisionalitat. En conseqüència, hem prescindit dels criteris corrents en les edicions d'*ATCA*, no sense presentar algunes notes crítiques al text, ni sense identificar les fonts dels textos citats en les diverses peces que configuren tot el conjunt de la *Sentència*.

Quan el text de Proaza presenta llacunes d'un o de molt pocs mots, els hem suplert consultant el text de la *sentència definitiva* transcrita per A. R. Pasqual. Les lliçons axí suplertes les hem posades sempre entre claudàtors. Els altres claudàtors que apareixen en el text són de l'edició Proaza, i per

això els hem respectats. Els textos catalans inclosos dins la *sentència* han estat fidelment transcrits, però hem considerat oportú d'accentuar-los a la moderna i d'emprar el punt volat en les separacions d'articles i pronoms dels mots als quals solen estar units. També hem incorporat directament a la nostra edició les lliçons correctes assenyalades per Proaza en la seva fe d'errades.

APÈNDIX

SENTÈNCIA DEFINITIVA DE 1419 SOBRE L'ORTODÒXIA LUL·LIANA.

{1}

{TÍTOL}

[f. 85r] Instrumentum cuiusdam sententie retractantis quicquid 1
 attentatum est per quoscunque et qualitercunque etc. auctoritate
 cuiusdam asserte bulle Gregorii vndecimi contra doctrinam illumina-
 ti doctoris Raymundi Iulii pii heremite atque ipsum raymundum 5
 eiusque doctrinam vt bonam et catholicam in pristinum statum redu-
 centis. Perlege feliciter quisquis es aut boni consultor aut exosor.

{2}

{PECES PRELIMINARS}

[f. 85v] *Requisito.*

Die XX martii anno quingentesimo nono posuit Reuerendus Alp-
 honsus de Prohaza in artibus bacallarius infrascriptus coram Reueren- 10
 do domino Francisco Soller decretorum doctore, vicario generali et
 officiali valentinensi:

Coram vobis admodum Reuerendo domino Francisco Soller, decre-
 torum doctore, Decano et Canonico Ilerdensi, vicario et officiali gene-
 rali ecclesie valentine, constitutus personaliter ego Alphonsus de Pro-
 haza, sacerdotum minimus, in artibus bachalarius et Reuerendissimi 15
 Domini Guillelmi Raymundi de Moncada, episcopi Tyrasonensis,
 secretarius, dico et propono:

8-9 Per a Alfons de Proaza, cfr. ROGENT-DURAN, *Bibliografia de les impressions lul·lianes*, Barcelona, I.E.C. 1927, 35-36, 41-42, 47, 52; GEC², vol. 18, 359; D.W. MCPHEETERS, *El humanista español Alfonso de Proaza*, Madrid 1961.

16 Guillem Ramon de Montcada, bisbe de Vic (1474-1493), de Mallorca (1493-1496), i de Tarassona (1496-1521); cf. C. EUBEL, *Hierarchia Catholica Medii Aevi*, vol. II, Monasterii 1901, 203, 276, 293; GEC², vol. 13, 296; vol. 15, 354.

Quod cum olim orta esset dubitatio et controuersia super quibus-
 20 dam articulis in doctrina pii heremite magistri Raymundi Iulii [ut
 pretendebatur] repertis, an saperent heresim vel non, et fuisset a sede
 apostolica super huiusmodi articulorum examinatione delegatus
 iudex certus et specialis, datus et assignatus, et per eundem iudicem
 25 causa iuxta sedis apostolice mandatum in ciuitate Barchinone exami-
 nata, cognita et facta de predictis articulis inquisitione et negocio ad
 plenum discusso, debito iuris ordine in omnibus obseruato, prolata
 tandem in re fuisset diffinitiuua sententia, ui et cum qua pronuncia-
 tum et declaratum fuit [f. 86r] dictos articulos, [si qui tales, vt assere-
 batur, in libris prefati doctoris reperti sunt], esse catholicos et doctri-
 30 ne sancte matris Ecclesie, fidei orthodoxe et aliorum theologorum
 doctorum consonos et conformes, et longe ab omni heresis labe et sus-
 picione alienos, vt puta ab homine non minus christianissimo quam
 doctissimo et non sine aliquo bono numine [ut manifestissimo eius
 vite, doctrine et martyrii exemplo comprobatur] afflato, in suis libris
 35 positos et christianorum posteritati demandatos, pro vt hec et alia
 scitu non indigna in predicta sententia que in promptu est verissime
 continentur. Cuius quidem sententie tenor et eius publicum et auc-
 tenticum instrumentum in publica forma auctentice redactum et in
 pergameno sincere et fideliter scriptum et signis non solum diuerso-
 rum tabellionum signatum, verum etiam iudicis sigillo inpendenti
 40 munitum et corroboratum, cum non amplius quam vnum in ista ciui-
 tate reperiatur penes quendam predicti Raymundi eiusque doctrine
 asseclam et deuotum, et cum aliunde fortassis aliud sine magno
 expensarum dispendio minime possit comode haberi, si istum dunta-
 xat vnum aliquo casu, vt euenire solet, perderetur. Attentis omni-
 45 bus supradictis, ego dictus proponens, pro ea deuotione, obseruantia
 et charitate quas merito prefato huic illuminato doctori et omnibus
 aliis sapientibus, magistris et doctoribus catholicis debeo, et pro com-
 muni rei publice bono et meo et aliorum complurium piorum homi-
 num interesse, qui prefatum doctorem eiusque doctrinam mirabili
 50 deuotione, amore et religione prosequantur, peto a vobis, iudex
 admodum Reuerende, vt pro isto vestro quod nunc geritis officio pre-
 fatam sententiam ob causas et rationes superius memoratas ad pepe-
 tuam rei memoriam in registris publicis vestre curie vestra auctoritate
 transcriptam recondi et obseruari iubeatis. Si prius, vt fieri debet, per
 55 vestram dominationem diligenter examinata et discussa, in nulla sui
 parte viciata nec cancellata reperta fuerit, sed auctentica vt est et talis,
 cui in iudicio et extra plena fides adhibenda sit, vt nunc et in omni
 tempore totiens quotiens opus fuerit ex ipsis publicis archiuis copiam
 60 predictae sententie in publica forma, manu et signis et auctenticorum
 tabellionum signatam et signo vestre dominationis vel cuiusque alte-

rius futuri officialis, et sigillo vestre curie munitam et corroboratam possint habere illi qui in posterum ad aliquod priuatum [f. 86v] vel publicum bonum huiusmodi sententie instrumento aut letari aut iuari, quomocunque desiderent. Quod in totum supradictum cum mihi de iure negari non debeat, iterum atque iterum peto, vestro 65 nobili officio super premissis omnibus benigniter implorato.

[3]

[f. 86v] *Provisio iudicis*

Inseratur predictum instrumentum in registris curie vicariatus ad perpetuam rei memoriam. Cuius quidem prouisionis vigore, ego Raymundus Guerau apostolica regiaque auctoritatibus notarius publicus 70 valentinus et per omnem terram et dominationem serenissimi domini Castelle et Aragonum regis, scribaque curie vicariatus generalis valentini, dictum instrumentum in registris curie dicti vicariatus generalis valentini continuauit sub libro collationum anni predicti in hunc qui 75 sequitur modum:

[4]

[INSTRUMENT DE LA SENTÈNCIA]

[TÍTOL]

[f. 87r] Hoc est transumptum in hanc publicam formam publicumque exemplum redactum auctoritate ac mandato Reuerendi domini Vicarii generalis Reuerendissimi domini Maioricensis Episcopi infrascripti, a quodam publico documento, prout inferius constat, legitimo ac publico tabellione clauso quodamque oblongo sigillo 80 apenditio comunito. Cuius tenor talis est:

78-79 Dídac d'Avellaneda, bisbe de Mallorca des de 1475 a 1488; cf. C. EUBEL, *o. c.*, vol III, Monasterii 1910, 250; GEC², vol. 19, 344.

[5]

[ENCAPÇALAMENT DEL BISBE COMISSIONAT]

Bernardus miseratione diuina Episcopus ciuitatis Castelli, comissarius ad infrascripta per Reuerendissimum in Christo patrem et dominum Dominum Alemanum, miseratione diuina Cardinalem et legatum infrascriptum, deputatus, Uniuersis et singulis Christifidelibus ad quem vel ad quos presentes peruenerint, Salutem in domino Ihesu Christo.

Litteras pergameneas prefati reuerendissimi domini legati, eius sigillo pendenti in quibusdam cordonibus de filo rubeo sigillatas, sanas et integras, non viciatas, non cancellatas, non in aliqua sui parte suspectas, sed omni prorsus vicio et suspitione carentes, comissionem de et super infrascriptis nobis factam continentes, nobisque pro parte honorabilium consanguineorum et amicorum quondam magistri Raymundi Lull in eisdem litteris nominati presentatas, Nos cum ea qua decuit reuerentia recepisse noueritis sub hac forma:

[6]

[LLETRA DEL CARDENAL COMISSARI]

Alamanus, miseratione diuina tituli sancti Eusebii sacrosancte Romane Ecclesie presbiter Cardinalis, in Aragonie, Valentie et Nauarre Regnis ac Maioricarum et minoricarum insulis in nonnullisque aliis partibus et terris apostolice sedis legatus, Reuerendo in Christo patri domino Episcopo ciuitatis Castelli, Salutem in Domino sempiternam.

Sua nobis consanguinei et amici quondam magistri Raymundi lull petitione monstrarunt quod olim quidam frater Nicolaus Aymerici, ordinis predicatorum, tunc in Regno Aragonie officium inquisitionis heretice prauitatis exercens, tempore felicitis recordationis Gregorii pape vndecimi contra artem et doctrinam ipsius Magistri Raymundi, vigore cuiusdam ficte bulle [vt asseritur] per ipsum false fabricate, temere attentauit

---

82 Per a Bernardus Bartholomei, bisbe de Città del Castello, cfr C. EUBEL, *o. c.*, I, Monasterii 1898, 198.

84 Per a Adimarius Alamanus, cfr C. EUBEL, *o. c.*, I, 31.

in fame ipsius doctoris et artis eiusdem denigrationem et non
 modicam lesionem. Quare pro parte ipsorum nobis fuit humi- 110
 liter supplicatum vt attentata huiusmodi nulla fore declarare,
 ipsaque cassare et annullare auctoritate apostolica dignaremur.
 Nos igitur de premissis plenam notitiam non habentes, huius-
 modi supplicationibus inclinati, circumspectioni vestre tenore 115
 presentium comittimus et mandamus [si est ita] quicquid per
 ipsum fratrem Nicolaum inueneritis contra [f. 87v] ipsum
 magistrum Raymundum et opera sua temere attentatum in
 statum pristinum reuocare curetis, eadem nulla et cassa ac irri-
 ta auctoritate prefata penitus nuntiantes.

Datum Barchinone, secundo calendas martii anno a natiui- 120
 tate Domini millesimo quadringentesimo dacimo (*sic*) nono,
 pontificatus sanctissimi domini nostri Domini Martini diuina
 prouidentia pape quinti anno secundo.

{7}

Post quarum quidem litterarum presentationem et receptionem
 fuimus cum instantia debita requisiti vt ad executionem in dictis lit- 125
 teris contentorum procedere curarem iuxta traditam seu directam a
 prefato Reuerendissimo domino legato in preinsertis litteris nobis for-
 mam. Et ad fundandam eorum intentionem dixerunt, proposuerunt
 et produxerunt dicti consanguinei et amici per ordinem que sequun-
 tur: 130

{8}

{DECLARACIONS DELS LUL·LISTES}

- Et primo quod dicta asserta bulla erat exorbitans a iure et etiam a
 stilo curie Romane, et signanter videbatur in hoc quod viginti libri in
 quibus asseritur quod fuerunt inventi ducenti articuli erronei et here-
 ticales non nominantur in dicta asserta bulla, nec etiam dicti articuli 135
 asserti erronei et hereticales in ipsa inseruntur, nec aliqualis mentio de
 eorum sententia ibi videtur, sed generaliter et confuse pertransit.
- Item quod in ipsa dicta bulla erat falsa latinitas, que viciat res-
 criptum papale.

• Item quod dicta bulla non erat registata, nec consequenter reper-
 140 ta in registris curie Romane, in quibus documentorum papalium ori-
 ginalia reconduntur.

Ad quorum omnium predictorum probationem et ostensionem
 probabilem prodixerunt in sua propria forma quoddam publicum
 instrumentum actum Auinioni (*sic*) per dominum Cardinalem in ipso
 145 instrumento nominato iudicem et comissarium per Sedem apostoli-
 cam deputatum in quadam causa, occasione cuius de dicto instrumen-
 to conficiendo fuit facta instantia coram ipso; in quo instrumento, eo
 quia in ipso de verbo ad verbum est dicta bulla inserta, affirmarunt
 predicti parentes et amici omnia supradicta clare et lucide posse aspicere
 150 et videri. Quod quidem instrumentum est huiusmodi seriei:

[9]

[INSTRUMENT ON ELS REGISTRADORS DE LLETRES APOSTÒLIQUES
 FAN CONSTAR QUE LA BUTLLA ANTILUL·LIANA DE GREGORI XI
 NO CONSTA REGISTRADA EN ELS REGISTRES
 DE L'ANY SISÈ DEL SEU PONTIFICAT]

In nomine Domini Amen. Nouerint vniuersi, pre-
 sens publicum instrumentum inspecturi, quod coram
 Reuerendissimo. in Christo Patre ac Domino D. Leonar-
 do, miseratione divina tituli S. Sixti presbitero Cardin-
 155 ali iudice, et commissario per sanctam sedem apostoli-
 cam specialiter deputato personaliter constitutus
 discretus vir Anthonius Riera, clericus Valentinensis
 diocesis, bacalarius in legibus, principalis, citra tamen
 procuratoris sui re-[f. 88r]-vocationem, in quadam causa,
 160 seu causis, que vertitur, vertuntur, seu verti, et esse spe-
 rantur, inter dictum Anthonium principalem ex vna
 parte, et religiosum virum fratrem Nicholaum aymerici,
 heretice prauitatis in regno Aragonie inquisitorem, de,
 et super nonnullis articulis fidem tangentibus et ipso-
 rum occasione, parte ex altera, in qua ad non nullos
 165 actus etiam coram eodem domino cardinali iudice, et

---

154 tituli *iter*

153-154 Per a Leonardo de Giffonio († 1407), cfr C. EUBEL, *o. c.*, I, 26. 157 Per a Antoni Riera, cfr el nostre treball *La «Incantatio Studii Ilerdensis» de Nicolau Eimeric. Edició i estudi*, dins «ATCA» 15 (1996) 11-16.

commissario, citra tamen conclusionem inter dictas partes extitit processum, et tandem copiam siue cedula[m] cuiusdam littere apostolice, per felicis recordationis dominum Gregorium papam undecimum, vt idem Anthonius asseruit, facte eidem domino cardinali tradidit atque dedit, cuius tenor sequitur, et est talis. 170

{10}

{BUTLLA ANTILUL·LIANA DE GREGORI XI}

Gregorius episcopus, seruus seruorum Dei, venerabilis fratribus Archiepiscopo Terraconensi eiusque suffraganeis: Salutem et apostolicam benedictionem. Conservationem puritatis catholice fidei, quam multi nequam et scelerati suis falsis assertionibus maculare nitentes inter triticum purum agri dominici pestiferum semen zizanie seminant, cum ad nostrum precipue spectet officium vt euellamus praua et destruamus peruersa, prouidere salubriter et animarum illaqueationibus obuiare confestim plenis desideriis affectantes, opportuna in hiis que possumus remedia studio pastoralis sollicitudinis adhibemus. Dudum siquidem dilectus filius Nicholaus aymerici, ordinis fratrum predicatorum professor, in sacra theologia magister, in regnis Aragonie, Valentie et Maioricarum inquisitor heretice prauitatis, nobis exposuit se in regnis eisdem inuenisse viginti volumina diuersorum librorum in vulgari scriptorum, a quodam Raymundo lull, ciue Maioricarum, editorum, in quibus, [vt ipsi inquisitori videbatur], multi continebantur errores et hereses manifeste; et quod nonnulli de predictis et aliis regnis, libris vtebantur eisdem et eorum doctrine dabant fidem non modicam, in grande suarum periculum animarum. Supplicauitque nobis inquisitor ipse, vt ne simplices deciperentur ex libris ipsis, dignaremur in hac parte de opportuno remedio prouidere. Nos autem cupientes animarum iam forsani imbutarum et que imbui possent ex peruerso dogmate dicatorum librorum periculis celeriter obuiare, 175 180 185 190 195 200

205 dictos libros per venerabilem fratrem nostrum
 Petrum Episcopum Hostiensem et per quamplu-
 res etiam ultra vigeneum numerum in eadem
 theologia magistros examinari fecimus diligen-
 210 ter; per quorum relationem tandem habuimus,
 quod ipsi dictos libros omnes cum multa diligen-
 tia legerant et examinauerant, et quod vltra
 ducentos articulos erroneos et hereticales inuene-
 runt in eisdem. Super quibus inter eosdem epis-
 215 copum et magistros sepius et demum [f. 88v]
 coram nobis habita disputatione solemnī, ipsos
 articulos, quos ad vitandum prolixitatis tedium
 et horribilitatem eorum haberi volumus presenti-
 bus pro expressis, erroneos et manifeste heretica-
 220 les de dictorum Episcopi et magistrorum concordi
 consilio censuimus deputandos. Cum autem,
 sicut inquisitoris prefati continebat assertio, in
 predictis regnis alii libri qui asseruntur editi a
 iam dicto Raymundo reperiri dicantur, [in] qui-
 225 bus huiusmodi iam reperti et alii errores [et]
 hereses creduntur probabiliter contineri, Nos,
 volentes de huiusmodi aliis libris et eorum doc-
 trina informari plenarie et super eis providere
 salubriter, ne fideles in errores huiusmodi dam-
 nabiliter prolabantur, fraternitati vestre de fra-
 230 trum nostrorum consilio per apostolica scripta
 committimus et mandamus quatenus diebus
 dominicis et festiuis in singulis vestris ecclesiis
 Cathedralibus ac curatis nec non religiosorum
 quorumcunque ordinis, exemptorum et non
 235 exemptorum, etiam Cisterciensium, Cartusien-
 sium, Cluniascensium, Premostracensium, Gran-
 dinocensium, sanctorum Benedicti et Augustini,
 ac fratrum Predicatorum, Minorum et Heremita-
 rum eiusdem sancti Augustini, ac Carmelitarum
 240 et aliorum ordinum vestrarum ciuitatum et dio-
 cesum, intra missarum solennia, existentibus
 populis ad diuina, et in predicationibus, per vos

---

218 erroneos *cod* errores 220 censuimus *cod* censimus 223 in *cod om* 224 et *cod om* 230 nos-
 trorum *cod* minorum

---

vel alios, quam cito comode poteritis, faciatis
 proponi quod omnes et singule persone vtrius-
 que sexus, cuiuscunque status, ordinis vel condi- 245
 tionis existant earundem vestrarum ciuitatum et
 diocesum, seu commorantes in eis, habentes
 libros quoscunque a prefato Raymundo editos, vt
 prefertur, ipsos infra vnus mensis spatium vobis
 assignare, et illi qui sciunt alias personas libros 250
 eosdem habentes eas vobis reuelare ac nominare
 procurent. Vosque libros recipi faciatis eosdem;
 quos, cum eos habueritis, quam cito poteritis,
 curetis nobis fideliter destinare, vt ipsos simili
 examini subicere valeamus. Ceterum, quia doct- 255
 trina seu potius docmatizatio predictorum libro-
 rum examinerum reperitur erronea, hereticalis
 et periculosa nimium animabus, et vehemens
 suspicio est habenda quod in aliis libris editis a
 dicto Raymundo similes vel alii, vt prefertur, 260
 contineantur errores, mandamus quod omnibus
 et singulis eisdem personis vestrarum ciuitatum
 et diocesum doctrinam seu potius docmatizatio-
 nem et vsum huiusmodi librorum interdici-
 re studeatis, donec super hiis per Sedem apostoli- 265
 cam aliud fuerit ordinatum. Contradictores per
 censuram ecclesiasticam appellatione postposita
 compescendo, non obstantibus si aliquibus com-
 muniter vel diuisim a Sede apostolica sit indul-
 tum, quod interdici, suspendi vel excommunicari, 270
 aut extra vel vltra loca certa ad iudicium vocari
 non possint per litteras apostolicas, non facientes
 plenam [f. 89r] et expressam ac de verbo ad ver-
 bum de indulto huiusmodi mentionem, et qui-
 buslibet exemptionibus ac aliis priuilegiis et lit- 275
 teris apostolicis quibuscunque locis, personis vel
 ordinibus, sub quacumque forma vel expressione
 verborum, ab eadem sede concessis, de quibus
 quorumque totis tenoribus etiam de verbo ad
 verbum in nostris litteris mentio sit habenda, et 280
 per que presentis mandati nostri effectus valeat

285 quomodolibet impediri. Insuper volumus quod
per te, frater archiepiscopo, tenor presentis sub
tuo vel officialis tui sigillo uobis, fratres suffra-
ganei, transmittatis; cui per vos adhiberi volu-
mus vel vt ipsis originalibus plenam fidem.
Datum Auinioni VIII calendas februarii, pontifi-
catus nostri anno sexto.

290 Qua siquidem copia, siue cedula, per dictum Antho-
nium domino cardinali memorato tradita, idem Antho-
nius, ipsum dominum cardinalem instanter requisiiuit,
quatenus venerabilibus viris litterarum apostolicarum
registratoribus, per suas litteras scriberet; eisque nihilo-
minus, auctoritate apostolica sibi in hac parte commis-
295 sa, preciperet et mandaret: vt per litteras in dicta cedula
contentas in registris eis commissis diligenter perquire-
rent [et] si eas reppererint, sumptum siue transumptum
earundem clausum et sigillatum, pro vt moris est in
talibus fieri, ac ita et taliter quod eis fides adhiberi vale-
300 ret, prefato domino cardinali transmitteretur, expensis
moderatis dicti Anthonii, vt ipso mediante posset et
valeret partibus supradictis debitum iustitie administra-
re, quoniam prefatus Anthonius pro sui iuris fundamen-
to sumptum predictarum litterarum, coram dicto domi-
305 no cardinali, vt asseruit, producere intendebat. Qui
quidem dominus cardinalis et comissarius, attendens
quod iusta petentibus non esset denegandus assensus,
supradictarum litterarum apostolicarum registratoribus,
modo et forma per dictum Anthonium superius petitis,
310 per suas litteras auctoritate apostolica scripsit et man-
dauit, ipsasque per portarium et nuntium suum iura-
tum eisdem registratoribus presentari fecit. Qui porte-
rius postmodum domino cardinali, iudici et comissario
memorato, ac mihi notario infrascripto retulit qualiter
315 dicti domini litterarum apostolicarum regtratores, in
registris eis commissis anni sexti prefate felicis recordatio-
nis domini Gregorii pape vndecimi diligenter perqui-
suerunt, et facta diligenti perquisitione, eidem porte-
rio, vt asseruit, dixerunt, quod in eisdem registris

litteras in suprascripta papiri cedula contentas non reperierunt registratas. Subsequenter autem venerabilis vir dominus Joannes Abonis, vnus de litterarum apostolicarum registratoribus, in mei notarii predicti et testium fide dignorum presentia, domino cardinali iudici et comisario rettulit et dixit, quod dictam cedulam in registro sibi comisso [f. 89v] anni sexti dicti domini Gregorii per suos clericos non solum semel, sed pluries diligenter perquiri fecit, et quod littere in sepe dicta cedula contente, in suo registro non fuerunt neque erant registrate. Deinde prefatus porterijs et nuntius iuratus litteras dicti domini Cardinalis, vna cum cedula sive copia preinserta predicto domino Cardinali reportauit, et mihi notario infrascripto in presentia testium infrascriptorum rettulit, et dixit quod venerabiles viri domini Bernardus Fortis, alter de litterarum apostolicarum registratoribus et Joannes Ludouici, camere apostolice notarius, in dorso dicte cedule, siue copie per ipsum, vt premittitur, reportate et, vt prefertur, preinserte, scripserunt in hunc modum, qui sequitur:

[11]

[CERTIFICACIÓ DELS REGISTRADORS DE DOCUMENTS PONTIFICIS]

Notum sit omnibus, quod ego Bernardus Fortis litterarum apostolicarum registrator, perquisiui diligenter registrum mihi comissum anni sexti sancte memorie domini Gregorii pape vndecimi. Et quod in eodem registro, litteras in presenti cedula papiri annotatas, non reperio registratas. In cuius rei testimonium, hic manu propria subscripsi et signaui die nona iulii anno a natiuitate Domini millesimo trecentesimo nonagesimo quinto. Bernardus Fortis Registrator. Notum sit omnibus, quod ego Johannes Ludouici, camere apostolice notarius, perquisiui diligenter registrum litterarum apostolicarum, eandem cameram tangentium, anni sexti pontificatus sancte memorie domini Gregorii pape vndecimi, et quod in eodem registro litteras in presenti

---

320 suprascripta *cod* supra serpta 338 reportate *cod* reportare

---

355 cedula papiri annotatas non reperio registratas. In cuius
rei testimonium, hic manu propria me subscripsi, et
signaui die nona iulii, anno a natiuitate Domini millesimo
trecentesimo nonagesimo quinto. Johannes Ludovici.

360 Tandem die et hora infrascriptis coram domino cardinali,
iudice et comissario prefato, in meique notarii
publici et testium infrascriptorum ad hec specialiter
vocatorum et rogatorum presentia personaliter constitutus
predictus Anthonius Riera, citra tamen procuratoris
365 sui reuocationem, et de premissis omnibus et singulis
mandato, relationibus et aliis suprascriptis, et designatis
a tempore traditionis dicte preinserte cedulae, et citra
factis, petiit sibi fieri vnum vel plura, publicum seu
publica, instrumentum seu instrumenta, per me notarium
publicum infrascriptum. Acta fuerunt hec Avinioni
370 in domo habitationis dicti domini cardinalis, hora
nona vel quasi, sub anno a natiuitate Domini millesimo
trecentesimo nonagesimo quinto, indictione tertia, die
sabbati decima mensis iulii, pontificatus sanctissimi in
Christo patris et domini nostri d. Benedicti divina
375 prouidentia pape XIII anno primo, presentibus ibidem
venerabilibus viris dominis Durando Tondutii in decretis
licentiatum, dicti domini cardinalis camerario, ac
magistro Dominico Pauardi, [f. 90r] in vtroque iure
bachallario, ac in romana Curia procuratore, testibus ad
380 premissa vocatis specialiter et rogatis. Et Ego Thoyco
Rodulphi de Comicavilla, clericus Terraconensis diocesis,
publicus imperiali auctoritate notarius ac prefati
Reuerendissimi in Christo patris et domini Cardinalis
iudicis et comissarii et cause huiusmodi coram eo scriba,
385 premissis omnibus et singulis, dum sic [vt premittitur]
agerentur et fierent, vna cum prenominate testibus
presens interfui, eaque sic fieri vidi et audiui. Ideoque hoc
presens publicum instrumentum, per alium me aliis
occupato negotiis scriptum, in hanc publicam formam
390 redege; hicque manu propria subscripsi, et signo meo
solito et consueto signaui rogatus et requisitus, in fidem
et testimonium omnium et singulorum predictorum.

[12]

• Item ad probandum subrepcionem predicte bulle dixerunt quod
 posito sed non affirmato, immo expresse et cum omni veritate denegato, pro ut per superius posita est ostensum, quod bulla supradicta fuerit a curia emanata, tamen nullo modo poterat scusari quin fuerit subrepticie ac etiam obrepticie impetrata, eo quia errores seu articuli erronei et hereticales qui in dicta bulla generaliter, vt predictur, et confuse asseruntur in libris doctoris Raymundi contineri, in ipsis nusquam inueniuntur. Bene inueniuntur loca a quibus nimis maliciose fuerunt cum falsitate abstracti siue translati centum articuli quos dictus inquisitor affirmauit esse de numero illorum in bulla confuse trectorum, inserendo ipsos sic falsificatos in quodam quaterno sua propria manu scripto nominato in instrumento statim inferius inserto *Condemnatio*. In quo quaterno sunt posita nomina librorum et series articulorum. Nam ipsi centum articuli comprobati cum libris doctoris inueniuntur in dicto quaterno modo per additionem, modo per abstractionem, modo per immutationem intentionis predicti doctoris falso modo assumendo seu interpretando ipsam, modo per positionem truncatam verborum dicti catholici doctoris heresi et erroribus maculati. Sed prout sunt ipsi predicti centum articuli in sua integra veritate in libris doctoris originales scripti inueniuntur veri et catholici et a rubigine heresis omnino alieni.

• Et ad faciendam veram demonstrationem false translationis seu interpretationis articulorum predictorum, produxerunt in sui prima forma quoddam publicum instrumentum actum per Reuerendum magistrum Bernardum ermengandi, prouintialem predicatorum et inquisitorem heretice prauitatis in prouintia Aragonie, de quadam examinatione per ipsum cum magistris in theologia Monasterii predicatorum Barchinone et Monasterii fratrum minorum dicte ciuitatis, facta de quodam libro dicti doctoris intitulato *de Philosophia Amoris*. In quo libro false affirmatur, inter contenta in dicto quaterno propria [f. 90v] manu dicti fratris Nicholai aymerici scripto, qui quaternus, pro vt superius continetur, *Condemnatio* in proximo dicto instrumento nuncupatur, quod erant inuenti tres articuli erronei et hereticales, vt predicta falsitas in predicto instrumento examinationis fuit autentice declarata. Cuiusquidem instrumenti [quod fuit per pendens sigillum magistri Bernardi ermengandi, prouintialis et inquisitoris pre-

---

411 centum *cod* cnetum 412 originales *cod* originalis

dicti et per ipsius et aliorum predictorum magistrorum ordinum pre-
 430 dicatorum et minorum subscriptiones manu propria cuiuslibet ipso-
 rum roboratum] tenor talis est:

[13]

[ACTA DE LA REUNIÓ DE LA COMISSIÓ QUE SOTA LA PRESIDÈNCIA
 DE BERNAT ÈRMENGOL, INQUISIDOR, DICTAMINA
 SOBRE L'ORTODÒXIA DE TRES PROPOSICIONS LUL·LIANES DE L'AVA
 IMPUGNADES COM ERRÒNIES PER NICOLAU EIMERIC]

Nouerint vniuersi, quod die sabbati nona decima die Madij
 anno a natiuitate Domini millesimo trecentesimo octuagesimo
 435 sexto, in presentia mei notarii et testium subscriptorum,
 existentibus personaliter in monasterio fratrum minorum Bar-
 chinone reuerendo patre magistro Bernardo ermengandi,
 prouintiali predicatorum et inquisitore heretice prauitatis in
 prouincia Aragonie, nec non et fratre Anthonio Falqueti, fra-
 tre Francisco Marmandi, in sacra pagina magistris de dicto
 440 ordine predicatorum, fratre Arnaldo Peregrino, confessore
 illustrissime domine regine Aragonum, fratre Bernardo Broil,
 in eadem sacra pagina magistris, fratre Berengario Laqueti,
 custode, fratre Guilermo Aragó, lectore, fratre Dalmatio de
 Clascario, fratre Iohanne de Pagueria, bacalario, conuentuali-
 445 bus Barchinone dicti ordinis fratrum minorum, in camera sci-
 licet siue cella quam prefatus religiosus magister Arnaldus
 Peregrini tenet in dicto monasterio fratrum minorum, prefatus
 reuerendus dominus inquisitor dixit et proposuit:

Quod ad instantiam quorundam amicorum venerabilis Ray-
 450 mundi lull quondam, cuius maioricarum, ipse pro infrascriptis
 vocauerat ad consilium omnes dictos magistris et fratres, et
 narrauit ibidem quomodo tempore sanctissimi in Christo
 patris et domini domini Gregorii sancte memorie pape vndeci-
 mi, Reuerendus pater magister Nicholaus aymerici ordinis
 455 predicatorum, tunc inquisitor heretice prauitatis in prouincia
 Aragonie, fecerat condemnari aliquos articulos quos dicebat se

inuenisse in diuersis libris dicti Raymundi lull, nominando ipsos libros: inter quos autem articulos erant, vt dixit ibidem dominus inquisitor magister Bernardus, tres quos idem magister Nicholaus dicebat se inuenisse in quodam libro facto per dictum Raimundum lull, intitulato de *Philosophia Amoris*, quos articulos dictus venerabilis dominus inquisitor magister Bernardus ermengandi tradidit mihi notario in scriptis, compositos in latino, [et] sunt isti: 460

Primus quod Deus habet multas essentias. 465

Secundus quod in faciendo bonum non oportet spectare quod Deus incipiat, quia iam [f. 91r] incepit quando nos creauit et pro conseruatione nostra mundum nobis dedit, vt ei seruiamus et eum honoremus.

Tertius est quod virtus est ita bona et quantitate magna, quod omnis homo potest eam habere pro sua voluntate. 470

Dixit etiam et asseruit idem dominus inquisitor magister Bernardus quod ipse viderat et recognouerat prefatum librum *Philosophie Amoris* et quod non inuenerat in dicto libro dictos articulos condemnatos, vt iacebant condemnati, licet inuenisset in eodem libro tres articulos a quibus dicti tres articuli condemnati fuerunt abstracti, quos similiter idem dominus inquisitor frater Bernardus tradidit mihi dicto notario, vt erant scripti in ipso libro de *Philosophia Amoris*, quem in manu tenebat scriptum in vulgari, et sunt isti: 475

Primus: “Questió: Granesa de amor, dix l.amich, en mon amat ha moltes essènties? Solutió: Amich, dix granesa de amor, en les diffinicions compostes al meu capítol és significat que.l amich és tan ligat ab son amat per vna essència d.amdós, que no.s poden departir.” 480

Secundus ponitur sic: “Dones e donzells d.amor, dix l.amich, manifesta rahó és que.l amat vol ésser honrat en lo món tostemp, e vol saluació de hòmens e no damnació. E per ayçò nengú no pot ne deu inculpar l.amat que ell no vulla ésser honrat ne saluació de gentz: perquè lo defalliment no és de part 490

481-485 RAIMUNDUS LLULL, AFA VII, 1, 2: ORL, XVIII, 209-210.
486-498 ID., *ib.*, 200.

de Déu, mas és de part dels hòmens: qui no.l volen honrar. E vosaltres ia.m hauets dit que no.us cal que yo.us prech que siats en mon amor: ans ne pregats vosaltres, que yo vos hi vulla metre. En axí és de Déu, no.us cal sperar que ell començ, car ja
 495 ha començat en quant ha los hòmens creats, e lo mon lus ha donat, per ço que.l tenguen en llur cor en lo món honrat. Comensem, donchs, ha honrar l.amat e anem per lo món ça e lla per honrar l.amat”.

Tertius articulus ponitur sic ad litteram: “Amadors, los àngels, cel, elements, plantes, bèsties, hòmens e tota res qual-
 500 que sia ha virtut per la virtut de mon Amat, car en axí comprèn la sua virtut totes les altres virtuts com la sua bonesa totes les altres boneses, e la sua granesa totes altres graneses. E tothom qui vulla hauer morals virtuts per amor de la virtut de mon
 505 Amat ne porà aytantes hauer, e en aytanta bonesa e granesa con ne porà voler”.

Quibus prolatis et narratis, dictus Reuerendus dominus inquisitor magister Bernardus ermengandi interrogauit omnes superius nominatos magistros in theologia et alios supradictos fratres theologos qui ibi erant, collationem super iiii facientes,
 510 si dicti articuli [vt in latino iacent condemnati] et supra sunt inserti, erant in dicto libro *Philosophie Amoris*, vel si [f. 91v] poterant elici ex dictis positis in libro predicto. Etiam interrogauit si dicti articuli, vt iacent in dicto libro eo modo quo dictum est, vt supra sunt inserti, sunt boni et veri et catholici.
 515

Et omnes dicti magistri et alii fratres per dictum dominum inquisitorem magistrum Bernardum interrogati per capita, tenentes et legentes ibi coram omnibus predictos tres articulos condemnatos et predictum librum de *Philosophia amoris*, dixe-
 520 runt quod semel et pluries, quilibet per se viderat et cognouerat assidue et diligenter predicta, et quod dicti articuli condemnati, vt iacebant et supra sunt inserti, non erant in dicto libro nec poterant elici ab eo; et quod articuli supradicti positi in libro predicto *Philosophie Amoris* erant boni, veri et catholici.

525 Dixerunt preterea et affirmauerunt omnes predicti magistri et fratres, quod esto quod dicti articuli positi per dictum vene-

---

505 granesa *cod* grauesa

513 positis *cod* posita

517 capita *cod* capta

rabilem Raymundum lull, eo modo quo sunt positi, vt supra sunt inserti in vulgari, ab omnibus possunt videri veri et catholici, multo magis legendo precedentia et sequentia ipsius libri. Et inspectis aliis suis libris patet clare, vt dixerunt, predictos suos articulos esse veros et catholicos, et articulos condemnatos nullo modo esse suos, nec sue intentionis. 530

Nam, vt dixerunt, de essentia Dei, de quo est primus articulus, loquitur dictus venerabilis Raymundus lull, in quodam libro intitulo *de Infinito esse*, in capitulo *de Trinitate*, in fine parrafi in hunc modum, vt dixerunt: “Dicimus autem quod producens est Deus Pater et productus Deus Filius, et procedere est Deus Spiritus Sanctus, tres persone distincte in numero, et vnus Deus et non plures, et vna essentia, substantia et natura”. 540

Item dixerunt contineri in alio libro intitulo *de Dei sanctitate*, quasi in principio, dicendo: quod Deus sanctus est, et quelibet sua dignitas sancta est, concludit [vt dixerunt] quod vnus est Deus, vna sanctitas, essentia, substantia et natura.

Etiam, vt dixerunt, in alio libro intitulo *de Essentia perfecta*, in capitulo *de essentia Dei*, quasi in fine dicti capituli, vbi loquitur de dignitatibus diuinis, dicit sic, vt dixerunt: “Quelibet istarum significat essentiam; non autem dicimus plures essentias, sed vnam diuinam essentiam, quam vocamus Deitatem”. 545

Etiam dixerunt predicti magistri et fratres quod verba infrascripta, contenta, vt dixerunt, ibidem in libro praedicto *Philosophie Amoris*, in capitulo intitulo *De necessitat e de amor*, in secundo parrafo vbi, vt dixerunt, continetur sic: “No poden esser nombrats en essentia d.amor amich e amat, sens vera diferència d.abdós”, apparet euidenter, vt dixerunt, quod dictus venerabilis Raymundus lull locutus fuit in solutione questionis [f. 92r] dicti primi articuli de essentia amoris, et non de essentia divina. 550 555

De secundo vero articulo condemnato, vbi continetur quod in faciendo bonum, etc., dixerunt dicti magistri et fratres quod dictus venerabilis Raymundus lull in suo articulo posito in 560

536-540 ID., *Liber de infinito esse*, I, dins RLOL, I, ed. Johannes Stöhr, Palmae Maioricarum 1959, 282.

542-544 ID., *Liber de Dei sanctitate*, dins *ib.*, 300.

547-549 ID., *Liber de scientia perfecta*, dins *ib.*, 224.

553-555 ID., AFA VII, 2, 29: ORL, XVIII, 218.

vulgari, vt ex eius tenore clare liquere dicebant, loquitur de amore, et non de operatione bona facienda, sicut sonat articulus condemnatus. Et ad istorum euidenciam affirmarunt predicti magistri et fratres quod in quadam questione facta, vt dicebant, in dicto libro *Philosophie Amoris*, in capitulo intitulado *De les obres de Déu e de amor*, demonstraui dictus Raymundus lull se bene scire, credere et intelligere quod Deus habet occurrere in qualibet bona operatione. Dicit enim, sicut dixerunt:

565 “Questió. Quant ha l.amat obra en home? e responch l.amich: l.amat ha tota hora obra en home ab migà e sens migà; ab migà en quant li fa fer hun bé ab altre; sens migà en quant per si mateix lo mou a fer bé”. Quodque in alio loco dicti libri *Philosophie Amoris*, videlicet in capitulo intitulado *De libertat d.amor*,

570 in fine penultimi parraffi demonstraui dictus venerabilis Raymundus lull, vt supradicti dixerunt, se scire et credere quod aliquis sine auxilio divino non potest bene operari. Dicit quidem: “Que.l amich [dix] a amor: Io volria donar a mon amat tot ço que ell me ha donat, ço és a saber, etc. Y diu après: emperò yo no puch donar sens que ell no m.o faça donar”.

575 Vnde dixerunt et affirmauerunt omnes dicti magistri et fratres quod dictus venerabilis Raymundus lull in isto secundo articulo non loquebatur secundum formam nec intentionem articuli condemnati, sed loquebatur de Dei amore, qui ab eterno nos dilexit.

580

585

De tertio autem articulo condemnato, vbi continetur quod virtus est ita bona, etc., dixerunt dicti magistri et fratres quod dictus venerabilis Raymundus lull in suo articulo posito in vulgari loquitur solum de virtutibus moralibus et non de gratuitis, prout apparere dicebant in ipso tertio articulo superius inserto. Quoniam in alio loco dicti libri, in capitulo intitulado *Del solàs del amor*, in septimo parraffo, demonstraui dictus venerabilis Raymundus, vt dixerunt, quod predicta non intelligit de virtutibus gratuitis. Vbi dicit:

590

595 “Que parlauen l.amich e l.amor de temperança e de speranza, qui són carreres per les quals amadors van al amat. E dix l.amich que per temprança, qui és gran e bona virtut, speraue hauer la glòria de son amat. Acusà l.amich à son amat, etc. E

---

578 dix cod om

578-580, ID., AFA IV, 1, 10: ORL, XVIII, 134.

595-600, ID., AFA IV, 3, 7: ORL, XVIII, 140.

diu après que l'amat tramès iustítia al amich, per ço que l' 600
punís: per ço car per sos mèrits cuydaua hauer salvació”.

Dixerunt etiam dicti magistri et fratres quod in aliis locis
dicti libri *Philosophie Amoris* videtur clare quod dictus venerabilis
Raymundus [f. 92v] lull loquebatur de dicto articulo et de
aliis superius contentis regulate, bene, vere et catholice.

Et ideo omnes, tam dictus Reuerendus inquisitor magister 605
Bernardus ermengandi quam dicti alii magistri et fratres superius
nominati, in dicto loco congregati, vnanimiter concordantes,
nemine discrepante, narratione fata de predictis, vt superius
est dictum, in presentia mei dicti et infrascripti notarii et
testium infrascriptorum, concluderunt et dixerunt ibidem singulariter
et distinte, primo per dictum inquisitorem sua intentione probata: 610

Quod dicti articuli [vt iacent condemnati] in condemnatione
bene fuerint condemnati, tamen non sunt conscripti in dicto libro
Philosophie Amoris, nec ab eo, nec a contentis in eo 615
poterant elici, nec intelligi formaliter, nec equipollenter, tacite
vel expresse, directe nec etiam indirecte: immo ipsi articuli
condemnati, qui superius sunt inserti in latino, male dicto libro
fuerunt attributi.

Et quod articuli predicti in vulgari positi in dicto libro *Phi-* 620
losophie Amoris, qui superius pariter sunt inserti, secundum
precedentia et sequentia et modum loquendi doctoris, sunt boni,
fideles et catholici, et nulla rubigine heresis maculati: predicta,
vt dixerunt, pro conclusionibus capientes.

Quibus sic factis et dictis, incontinenti venerabilis Johannes 625
lullii ibidem presens et vices portans in hac parte, vt dixit, et
nomine suo, et omnium dictorum amicorum venerabilis Raymundi
lull, petiit sibi de predictis fieri et tradi tot quot petierit
publica instrumenta per me, notarium infrascriptum, ad
habendum memoriam de predictis. 630

Que fuerunt facta in dicto monasterio fratrum minorum
Barchinone, in cella predicta, die et anno predictis: presentibus
religiosis fratre Bernardo, fratre Anthonio de Fonte, fratre
Michaele Pereç, conuentualibus dicti monasterii fratrum minorum,
ad hec vocatis pro testibus, et me Petro Dalmatii notario 635
infrascripto.

Ego, frater Bernardus Ermengandi, magister in theologia,
prior prouincialis fratrum predicatorum et inquisitor heretice
prauitatis, manu propria subscribo, et sigillum Prouincialatus
apposui independenti in testimonium premissorum. 640

Ego, frater Anthonius Falquet, sacre pagine professor, hic

manu propria subscribo.

Ego, frater Franciscus Marmandi, sacre theologie magister, hic propria manu subscribo.

645 Ego, frater Arnaldus Peregrini, sacre theologie magister predictus, subscribo manu propria in testimonium premissorum.

Ego, frater Bernardus Broll, sacre theologie magister predictus, subscribo manu propria me in testimonium premissorum.

650 Ego, frater Dalmatius de Castelario predictus manu propria me subscribo.

Ego, frater Berengarius [f. 93r] Laqueti predictus, manu propria me subscribo in testimonium premissorum.

Ego, frater Guillermus Aragó predictus, subscribo me propria manu in testimonium premissorum.

655 Ego, frater Iohannes de Paguera predictus, manu propria me subscribo in testimonium premissorum.

660 Signum + mei Petri Dalmatii auctoritate regia notarii publici Barchinone, qui predictis dum per dictos reuerendos dominos fratres Bernardum Ermengandi et alios superius nominatos in dicta cella congregatos fiebant et dicebantur, vna cum prenominatis testibus interfui requisitus, et ea in hanc publicam formam scribi feci, et propriis subscriptionibus ipsorum fratrum ac sigillo prouincialatus predicti appositis clausi. Constat autem de litteris rasis in linea tricesima septima: tuli.

[14]

665 • Item ad monstrandum etiam falsam traslationem seu interpretationem supradictam per dictum fratrem Nicholaum Aymerici in dicto quaterno factam, ponendo et affirmando dictum doctorem erronee et heretice velle probare articulos fidei et cetera alia que per fidem sunt credenda, produxerunt quandam papiri cedula[m] continentem
670 multa et diuersa originalia dicti doctoris scripta in diuersis libris suis, qui ibidem fuerunt cum dictis libris comprobata; cuius quidem cedule tenor talis est:

[15]

{CÈDULA DELS LUL·LISTES DE 1419
I PRIMERA SÈRIE DE TEXTOS LUL·LIANS}

Dominus Raymundus ponit articulos fidei probabiles siue demonstrabiles certo modo inferius aliquo modo tracto; alias dicit quod errores infidelium per quos fides impugnatur non 675 essent destructibiles, unde magis falsitas preualeret contra maiorem veritatem que est veritas fidei.

Item dicit quod aliter labor theologorum esset inutilis, nam impossibile esset eis peruenire ad cognitionem eorum que sunt fidei, circa quam cognitionem semper laborant, et sic eorum 680 labor fine careret et per consequens merito et gloria.

Uterius ponit quod si articuli sunt demonstrabiles, ex eorum demonstratione sequitur illuminatio dubitantium, confirmatio credentium et directio incredulorum, et etiam sequitur magis dilectio in anima hominis, cum certum sit quod 685 illud bonum quod magis intelligitur magis diligitur.

Multa alia habet motiua dictus Raymundus quibus laborauit ad probationem articulorum Dei gratia adiuuante, sine qua, vt ipse expresse dicit, talia assequi non valerent. Non intellexisse videtur, vt ipse in pluribus locis aperte dicit, quod 690 articuli demonstrantur non per causam, cum Deus non habeat causas supra se; nec per effectum, cum talis demonstratio potissima non existat; nec sine fide, quia cum finiti ad infinitum nulla sit proportio, oportet vt mediante fide articuli et intellectus hominis aliquo modo proportionentur. 695

Minus intelligere videtur quod per [f. 93v] talem demonstrationem articulorum veritas comprehendatur, quia infinitus

---

675-677 Cfr. ID., *Disputatio fidei et intellectus*, I, 5: RLOL, XXIII [CCCM, CXV], 231; *Desconbort VIII i XXIV*: ROL, XIX, 223 i 231.

678-681 Cfr. ID., *Disputatio fidei et intellectus*, I, 17: RLOL, XXIII [CCCM, CXV], 238.

687-689 Cfr. ID., *Disputatio fidei et intellectus*, I, 20: RLOL XXIII, [CCCM, CXV], 239.

691-693 cfr. ID., *Supplicatio Raymundi*, prol.: RLOL, VI [CCCM, XXXIII], 237; *Liber de demonstratione per aequiparantiam*, prol.: RLOL IX [CCCM, XXXV], 216.

693-695 Cfr. ID., *Disputatio fidei et intellectus*, I, 4: RLOL, XXIII [CCCM, CXV], 230-231.

non comprehenditur a finito, cum finitus habeat terminos limitatos. Videtur ergo intellexisse quod talis demonstratio sine fide est impossibilis et ideo sepe allegat in dictis suis dictum Esaye: "Nisi crederetis non intelligetis".

700

Cum fundamento itaque et presuppositione fidei sue intentionis existit intellectum posse intelligere ipsum obiectum primum. Et ideo ponit in *Arte Magna* formaliter sic:

705

"Quando intellectus intelligit obiectum primum fides disponit ipsum ad intelligendum, sicut caritas disponit voluntatem ad amandum ipsum obiectum primum. Et sicut voluntas non posset amare ipsum obiectum primum sine caritate, sic intellectus non potest intelligere ipsum obiectum primum absque fide".

710

Item ponit in libro *de Civitate mundi*, capite *de fide*: "Fides est habitus cum quo intellectus ascendit ad intelligendum de deo ea vera que de Deo intellectus per fidem credit, quoniam ad ipsa vera intellectus sine fide ascendere non potest per intelligere, et per hoc inter intelligere et credere existit concordantia, cum intelligere et credere sint sub eadem potentia, vt puta intellectus qui credit vt intelligere possit; et hoc significatum est per Esayam prophetam dicentem: 'Nisi credideritis non intelligetis'".

715

696-699 Cfr ID., *Disputatio fidei et intellectus*, I, 3: RLOL, XXIII [CCCM, CXV], 229.

699-701 Is 7, 9. Cfr RAIMUNDUS LULLUS, *Liber de consolatione eremitarum 2* (RLOL, I, Palmae Maioricarum 1959, 110); *Liber de minori loco ad maiorem*, prol. (Ib., 269); *De civitate mundi*, 3 (RLOL, II, Palmae Maioricarum 1960, 177); *Liber de Praedicatione*, I A III, 5 (RLOL, III, Palmae Maioricarum 1961, 157); I B III, 5 (ib., 243); *Liber contradictionis*, 1 (RLOL, VII [CCCM, XXXII], 140); *Liber de ascensu et descensu intellectus*, IX, 1 (RLOL, IX [CCCM, XXXV], 139); *Liber de consilio*, dist. III, I, 7 (RLOL, X [CCCM, XXXVI], 199); *Liber de novis fallaciis*, dist. II, 6 [6. De potentia affatiua], 2 (RLOL, XI [CCCM, XXXVII], 35); *Liber de experientia realitatis Artis ipsius generalis*, dist. VII, Epistola Raimundi (RLOL, XI [CCCM, XXXVII], 221); *Liber praedicationis contra iudaeos*, 50 (RLOL, XII [CCCM, XXXVIII], 75); *Ars generalis vltima*, IX, 4 (RLOL, XIV [CCCM, LXXV], 276); *De virtutibus et peccatis*, III, 4, 1 [Sermo XXXV] (RLOL XV [CCCM, LXXVI], 204); *Lectura Artis*, VI (RLOL, XX [CCCM, CXIII], 395 i 413); *De centum signis*, 16, 3 (RLOL, XXII [CCCM, CXIV], 299); *Liber clericorum*, V, 5 (RLOL XXII [CCCM, CXIV], 347); *Disputatio fidei et intellectus*, I, 2 (RLOL XXIII [CCCM, CXV], 228).

705-710 ID., *Ars generalis vltima*, IX, 1, 6 RLOL, XIV [CCCM, LXXV], 276.

711-719, ID., *De Civitate mundi*, I, 3 (RLOL, IV, Palmae Maioricarum 1960, 176-177) 719 Is 7,9

Item in *eodem libro*, capite *de fortitudine* dicit sic: “Dixit fortitudo: sum habitus moralis cum quo fortitudo voluntatem humanam ad requirendum virtutes et ad euitandum peccata. Ipsa autem voluntas per se nuda non habet potestatem ad hoc, nisi de me sit habituata. Sicut humanus intellectus qui non potest per se vllum intelligere articulum fidei nisi de fide sit habituatus”.

Item ponit in *Libro prime et secunde intentionis*, capitulo *de fide*: “Fides est intentione credendi veritatem quam intellectus nequit intelligere”. Et sequitur quasi in fine dicti capituli: “Si vis intelligere illud quod credis, suppose illud possibile esse verum. Si enim supposueris, fides est tibi, cum suppositio sit per fidem et per ipsam eleuatur intellectus ad intelligendum. Si vero supponere nolueris, iniuriaris intentioni quare fides est”, etc.

Item ponit in libro intitulato *Declaratio Raymundi per modum dialogi*, etc. in capitulo *sexto decimo*, quasi in principio: “Fides est ipsa virtus que intellectum cogit ad credendum vera de Deo que homo non intelligit per necessarias rationes, et est virtus que hilariter facit voluntatem hominis amare veritates Dei quas intellectus ipsius credit. Et ideo fides est vna communis conceptio virtuosa et verus habitus in quo intellectus habet passionem et voluntas actionem”, etc. Et sequitur adhuc: “Sortes, tu qui te dicis [f. 94r] te esse philosophum scire debes quod fides est vt ipsa sit obiectum in quo veritates restaurentur quas intellectus intelligere non potest propter aliquod impedimentum quod venit ex parte sensitiue aut imaginatiue, quas veritates non posset attingere ipse intellectus, si super se non haberet habitum fidei in quo restaurarentur credendo auctoritates concepte per fidem necessitatem cognite. Et talis fides est ita intellectui et voluntati necessaria vt ipse intellectus et

---

730 illud *cod* filud

720-726 *Id.*, *ib.*, I, 5 (RLOL, IV [ib.], 179).

728-729 *Id.*, *Liber prime et secunde intentionis*, c. V De fide, 1; *B. R. L. Operum t. VI*, Moguntiae 1737, 5. 729-734, c. V De fide, 4; *ib.*, 6.

735-742 *Id.*, *Declaratio Raymundi per modum dialogi edita contra aliquorum philosophorum et eorum sequacium opiniones erroneas et damnatas a venerabili patre domino episcopo parisiensi*, cap 16 (RLOL XVII [CCCM, LXXIX], 282) 742-781 *ib.*, 282-283.

voluntas ipsa veritates Dei contemplari possit, sicut est eis necessaria imaginatio, in qua etiam obiecta sensitivae valeant attingere que sunt sibi absentia. Que quidem attingere non possent sine imaginativa que a sensitiva accipit obiecta cum fantasia. Et sicut ipsa imaginativa accipit obiecta, sic ipsa intellectiva et amatio representat illa quando scilicet ipsum intellectivum et amativum ipsa obiecta requirunt. Adhuc dico tibi quod fides est necessaria ad intelligendum veritates Dei, quoniam in principio in quo intellectus ipsas inuestigat, supponit per fidem quod ipsas attingere possit et inuenire, non sicut comprehendens, sed sicut apprehendens, et hoc intellectus facere non posset si se habitum fidei in principio inuestigationis non induceret, iuvante tamen gratia Dei, et tunc transit ad intelligendum veritates Dei per rationes necessarias, cum quibus ante ipsas non intelligebat; verumtamen semper remanet habitus fidei sustentatus in intellectu ad hoc quod si intellectus perdat illas veritates quas attingit et apprehendit quod recurrat ad habitum fidei et cum illo illas credat. Sed hoc non faciunt aliqui philosophi, qui nil supponunt de veritatibus fidei secundum fidem, sed stant ad hoc quod attingere possunt secundum aliqua significata naturalia representata per effectum. Idcirco multoties falluntur propter impedimentum sensitivae et imaginativae, et de hoc supra in prohemio exemplum dedimus in ultima positione. Et cum tales philosophi illas veritates perdunt non habent in quo ipse restaurentur, quoniam habitum fidei non habent. Idcirco in ipsis est infirma philosophia et intellectus ipsorum in errore, sicut gustus infirmi ad dulcedinem pomi. Ideo dicit quidam sapiens quod ingrediens ad scientiam philosophiae per habitum fidei potest in breviori tempore esse philosophus et habere magnum intellectum quam ille qui ingreditur ad ipsam sine habitu fidei”, etc.

Item ponit in *Libro disputationis intellectus et fidei*, in *secundo capitulo*, quod incipit “Tunc intellectui ait fides”, quasi in medio dicti capituli, ubi intellectus dicit fidei: “Adhuc dico tibi quod tu principaliter non es propter meritum hominum creatorum, sed vt Deus [f. 94v] sit recolitus, intellectus et a suo populo sit dilectus, cum plus dicat de bonitate et nobilitate Deum recolere, intelligere et amare quam homines remune-

rare. Rursum dico: Supposito quod articuli possint probari, homines non amitterent meritum intelligendi et amandi, quoniam scriptum est: Nullum bonum dilectum nisi precognitum. Etiam Esayas dicit: "Nisi credideritis non intelligetis". Et sic patet quod tu, fides, es dispositio et preparatio per quam ego de Deo sum dispositus ad res altas. Quare in hoc quod ego per te suppono credendo quod possum ascendere habituo me de te, et sic tu es in me et ego in te. Et quando ascendo ad gradum in quo tu es intelligendo, tu credendo ascendis gradum super me in altiolem, quoniam sicut oleum super aquam, ita tu semper super me commoraris. Et ratio huius est quia habes maiorem vigorem in omnibus ascendendi supponendo, eo quia non laboras quantum ego qui quando ascendo intelligendo nunc laboro".

Et sequitur in fine dicti capituli: "Adhuc quia suppono quod si intelligere mihi deficeret, quod recurrerem ad te per credere, quoniam sicut frigiditas aque remanet in ipsa in habitu quando est calida, sic tu remenes (*sic*) in habitu quando intelligo", etc.

Item in proximo dicto libro incipit tertium capitulum sic: "Hic fides alloquitur intellectum: Frater mi, non irascaris contra me cum sim causa vt valeas exaltari in hoc quod dispono te ad intelligendum, sicut tumet superius concessisti, et sic permanes in intelligendo per tuam naturam, sicut de te data est supra diffinitio, et intellige hec verba: tu bene scis quod diuina trinitas est incomprehensibilis eo quia est infinita, et tu es finitus; et quia inter infinitum et finitum nulla est proportio; vnde sequitur quod tu in via diuinam trinitatem per rationes necessarias attingere non potes; quia si sic iam finitum comprehenderet infinitum, quod est impossibile et dissonum rationi. Ait intellectus: Fides, soror mea, non irascor contra te, sed tibi profero veritatem et doleo quia gentes non vtuntur me intensiue secundum gradus altos ad quos de me vsum habere possent; et ad positionem tuam sic respondeo: Et concedo hoc quod dicis de incomprehensibilitate diuine trinitatis et de mea finitate. Sed dico quod si de diuina trinitate habeo aliquas rationes necessarias, non sequitur quod sim comprehensor, sed tantummodo apprehensor; quoniam, sicut digitus positus in vna parte

---

803-807 ID., *ib.*, 229.

809-841 ID., *ib.*, I, 3 (*ib.*, 229-230)

ferri igniti sentit in parte caliditatem ignis, sed non totam caliditatem, eo quia non tangit totum subiectum eius, sed partem; sic a simili secundum modum intelligendi ratione infusionis et gratie diuine trinitatis et sue maxime intelligibilitatis bene possum particulariter secundum me aliquid attingere de suo lumine veritatis, quoniam non est aliquis qui possit eam contra hoc ligare, neque etiam me, si ei placet; immo miror de te quare non consideras quod sicut diuina [f. 95r] voluntas infundet in via caritatem ratione gratie in humana voluntate, vt homo per ipsam sit caritatius ad agendum bonum, quare non sic diuina sapientia per gratiam infundat scientiam in me, vt attingam de diuina trinitate que mihi sufficiant ad ipsam intelligendo et omnes obiectiones contra ipsam destruendo, etiam ad sororem meam voluntatem diligendo, cum sine mea alta intelligibilitate ipsa non posset habere amorem satis altum”, etc.

Et sequitur in fine dicti capituli: “Et audias, fides, supposito quod non possum attingere diuinam trinitatem in aliquo: si aliquis infidelis multum litteratus et subtilis vellet destruere te per rationes apparentes, cum quo ego possum te adiuuare? Per te non, quia ipse nollet credere. Sequitur ergo quod per me, cum veritas sit super falsitatem sic in modo intelligendi sicut per modum credendi. Alioquin excusatus essem ego in via ad resistendum falsitati que est contra te et contra diuinam trinitatem, et possem esse occiosus sine peccato, quod est impossibile, sicut dixi. Unde sequitur quod possum tantum attingere veritatem diuine trinitatis quod possum resistere falsitati que contra ipsam est, approbando ipsam et destruendo errores qui contra ipsam ab infidelibus cotidie enarrantur”.

Et in multis aliis locis et quasi in omnibus libris in quibus dominus Raymundus loquitur de fide predicta, sua intentio est clare et expresse posita, videlicet, quod demonstratio articulorum fidei sine fide est impossibilis. Item quod nullo modo ipsorum articulorum veritas est in via comprehensibilis, sed bene cum fide aliquantulum apprehensibilis. Et ideo clare et manifeste potest speculari quod predictae intentioni non contrariatur auctoritas Gregorii que in contrarium solet allegari: “Fides non habet meritum cui humana ratio prebet experimen-

tum”, cum in dicta auctoritate beatus Gregorius loquatur com- 865
prehensivè, pro ut ad litteram apparet in hoc quod precedit
dictam auctoritatem. Dicit enim: “Sed sciendum nobis est
quod diuina operatio si ratione comprehenditur non est admi-
rabilis, nec fides habet meritum”, etc. Et etiam in hoc quod
statim sequitur post dictam auctoritatem apparet beatum Gre- 870
gorium non esse contrarium, immo concordantem intentioni
predicte, videlicet quod diuina mysteria possunt apprehendi
per rationes. Nam aliter non fecisset orationem quam fecit
dicendo: “Quid ergo mirum si clausis ianuis post resurrectio-
nem suam in eternum iam victurus intrauit, qui moriturus 875
veniens non aperto vtero exit?”

Item etiam demonstratur aperte sana intentio dicti Rey-
mundi per expositionem quam facit de dicta Gregorii auctori-
tate, in cuius vltimo parrafo continetur sic: “Sensus anagogi- 880
cus est transcendens, quando considerat quod beatus Thomas
dixit: “Dominus meus et Deus meus”. Ipse enim non vidit
Deum visione [f. 95v] sensuali, eo quia Deus est inuisibilis,
sed vidit hominem et sic per experientiam visionis sensualis
transmutauit se ad credere visionis spiritualis, eo quia fides 885
attingit veritatem mediante aliquo lumine intellectus. Et ideo
beatus Gregorius non intellexit dicere meritum quoad experi-
mentum sensibile, sed quoad credere. Neque negauit credere
dispositum et preparatum per sentire, vt figuratum est per ea
que dicta sunt a beato Thoma. Iterum absurdum est quod
Christus vellet destruere habitum fidei in beato Thoma per 890
sentire, quoniam habitus fidei est altior quam habitus sensus”.

Visa ergo intentione dicti Raymundi in superius inserta
clare posita, monstratur manifeste quod non est repugnans nec
deuians, immo totaliter et expresse concordans cum dictis
sanctorum doctorum. 895

Et ideo qui contradicere voluerit predictae intentioni dicti
Raymundi oportet quod contradicat beato Thome, qui in
Primo Sententiarum, in fine tertii quesiti prime diuisionis ait sic:
“Sed tamen ratio manuducta per fidem excrescit in tantum vt

864-865 GREGORIUS MAGNUS, *Homiliae in Evangelia*, II, 26, 1 (PL 76, 1197)
867-869 ID., *ib.* 874-876 ID., *ib.*

879-891 RAIMUNDUS LLULL, *Ars compendiosa Dei*, 30, II (RLOL, XII [CCCM,
XXXIX], 327).

900 ipsa credibilia comprehendantur, et tunc ipsa quodammodo intelligit. Unde Esaye septimo secundum aliam litteram: Nisi credideritis non intelligetis”.

Item quod contradicat beato Augustino qui in *secundo de libero arbitrio*, capitulo secundo, ponit: “Rationem redditurus sum non vt fidem respuas, sed vt ea iam fidei firmitate tenens etiam rationis luce conspicias”. Item ponit in *libro questionum*: “Tria sunt de genere credibilium: quedam sunt que prius creduntur et postea intelliguntur, sicut sunt articuli fidei qui sunt supra rationem”. Item ponit etiam in *libro de cognitione vere vite*,

910 vbi talia inquit: “Cum Christus veritas et vita dicat: Hec est vita eterna, vt te solum Deum verum cognoscam, constat profecto naturam rationalem ad hoc solum factam vt factorem suum intelligat, intelligendo diligit, diligendo in eo qui est eterna vita eternaliter viuat. Diuinitatis ergo essentiam rationabiliter inuestigare est ad vitam festinare. Hanc vero negligendo ignorare est vtique ad mortem properare. Quare ni mirum hic ab ea ignorabitur, deinde ablata vita sequestrabitur”.

Item quod contradicat Ricardo de Sancto Victore, qui dicit quod ad ea que sunt fidei non solum possunt haberi rationes probabiles, sed etiam necessarie, licet eas contingat interdum nos latere. Item in libro *de Trinitate*, capitulo octauo, promittit se non solum fide sed etiam rationibus necessariis Dei vnitatem et personarum trinitatem fore ostensurum.

925 Item quod contradicat Anselmo, *Monologion*, decimo tertio capitulo, vbi dicit: “Duo opuscula feci, etc., vt cetera ratione, non auctoritate que ad Deum pertinent manifestarem”.

---

911 cognoscam *cod* cognescam

899-902 THOMAS AQUINAS, *Commentum in librum I Sententiarum*, prolog. q. I, art. III, quaestiunda III, sol. III (ed. Vivès, t. VII, Paris, 1882, 8b).

904-906 AUGUSTINUS, *Epistola 120*, 2 (PL 33, 453)

907-909 AUGUSTINUS, *De diuersis quaestionibus octoginta tribus*, q. 48 [CCSL 44A, 75].

910-918 ID., *De cognitione verae vitae*, 1 (PL 40, 1005-1006).

920-922 RICHARDUS DE SANCTO VITORE, *De Trinitate*, I, c. IV; ed. Ribailleur, Paris, Vrin 1958, 89, línies 7-11 922-924 ID., *ib.*, V, c. XXI; ed. c., 219, línies 12-15.

926-927 Locus non inventus apud Anselmum.

[16]

[f. 96r] • Item producerunt primam partem et secundam cuiusdam libri dicti doctoris intitulasi *De conuenientia quam habent fides et intellectus in obiecto*, quarum tenores sunt qui sequuntur. 930

[17]

[SEGONA SÈRIE DE TEXTOS LUL·LIANS]

De prima parte: “Aliqui dicunt, quod non est bonum, quod fides posit probari; quia si sic, amitterent meritum, et fides esset nulla; et ad hoc confirmandum adducunt istam auctoritatem: ‘Fides non habet meritum, vbi prebet humana ratio experimentum’; unde ad hoc sic respondemus: omne preceptum, quod fecit Christus, est bonum; et ideo quando precepit beato Thome: ‘Mitte manum tuam in latere meo’, bonum preceptum fecit, vt Thomas haberet experientiam; primum tamen dixit Thomas: ‘Nisi ponam digitum meum vel manum meam in latere suo, non credam’; et quod Thomas dixit verum, significatum est, quia facta experientia remansit fides; quia ipse dixit: ‘Non credam’.

“Preterea, nos maxime sumus ad intelligendum, diligendum et recolendum Deum quam propter meritum nostrum; cum contemplare Deum sit per prius et nostrum meritum per posterius. 945

“Item beatus Petrus apostolus in sua canonica dixit: Estote “parati ad satisfactionem semper, omni poscenti vos rationem de” hiis, “que in vobis” sunt fide et “spe”: beatus autem Petrus contra diuinam ordinationem non dixit. 950

“Iterum beatus Augustinus fecit librum ad probandam diuinam Trinitatem, supposito tamen merito fidei, contra quam fidem ipse non fuit, quia sanctus erat.

“Item Thomas de Aquino fecit unum librum *Contra gentiles*, qui requirunt rationes; quia nolunt dimittere credere pro credere, sed credere pro intelligere: ipse autem in faciendo rationes contra gentiles non intendebat destruere fidem; quia vir sapiens catholicus fuit. 955

931-974 RAIMUNDUS LULLUS, *De conuenientia quam habent fides et intellectus in obiecto*, I; B. R. L. *Operum t. IV*, Moguntiae 1721, 1-2.

960 “Item Doctores sacre pagine conantur, quantum possunt, deducere rationes ad probandum diuinam Trinitatem et Incarnationem, etc., habentes sanam mentem et intentionem ad exaltandum fidem sanctam. Et ideo ego, qui verus catholicus sum, non intendo probare articulos contra fidem, sed fide mediante, cum sine ipsa probare non possum; nam articuli
965 sunt superius et meus intellectus est inferius et fides est habitus, cum quo intellectus ascendit supra vires suas; non autem dico quod probem articulos fidei per causas, quia Deus non habet causas supra se; sed per talem modum quod intellectus non potest rationabiliter ipsas rationes negare; et possunt solui omnes objectiones contra ipsas facte, et infideles non possunt
970 destruere tales rationes siue positiones. Ipsa probatio talis, siue sit demonstratio, siue persuasio, vel quocunque alio modo possit dici, hoc non curo; quapropter nostrum [f. 96v] affirmare vel negare nihil mutatur in re”.

975 De secunda parte: “Pars ista est de *duodecim Sillogismis*, cum quibus intendimus probare aliquos articulos fidei: et primo de primo sic dicemus: nullus intellectus potest in via intelligere Deum esse sine habitu fidei; sed quicquid intelligitur de Deo in via, intelligitur per intellectum: ergo intelligere Deum esse
980 est cum habitu fidei.

“Probatio majoris: quoniam Deus est superius et intellectus inferius, et sicut ipse intellectus naturaliter non potest ascendere ad objectandum ipsum Deum intelligendo; ratione cuius Deus habituatur ipsum de fide, vt mediante fide possit ascendere, sicut humana voluntas, que per se non potest ascendere ad
985 diligendum Deum supra se, nisi per caritatem, que est suus habitus, vt ascendat ad diligendum supra suas vires.

“Probatio minoris: nam intelligibile proprium est obiectum intellectus, et communis opinio est quod probatum est Deum esse. Et ideo patet quod fides et intellectus conveniunt in obiecto, intellectu intelligendo Deum esse sub habitu fidei.

990 “Ad secundam rationem. Nulla potentia inferior potest ascendere ad summum obiectum per se tantum; sed intellectus humanus est potentia inferior: ergo intellectus humanus non potest ascendere ad summum obiectum per se tantum. Maiorem nec minorem non oportet probare, quia per se patent, et
995

---

970 facte *cod* factas

975-1134 ID., *ib.*, II; ed., c., 2-4.

quia communis opinio est quod intellectus intelligit vnum Deum esse tantum, et non plures, ascendit intellectus mediante intelligere, fide sibi habitum exhibendo, vnum Deum esse tantum: et sic patet quod per intelligere non destruitur fides, 1000 eo quia est instrumentum cum quo intellectus ascendit supra vires.

“Ad tertiam. Facta hypothese quod Deus sit ens magis agens per suas rationes, intellectus potest intelligere Deum esse trinum, vt in libro superius probatum est; hypothesis autem talis 1005 est habitus fidei, sine quo intellectus non potest probare Deum esse Trinum; et ideo arguo sic: omne credere habituum a fide disponit intellectum ad intelligere; sed credere fidelis est credere habituum a fide: ergo credere fidelis disponit ipsum intellectum ad intelligere. Probatio maioris: Esaias propheta 1010 dixit: ‘Nisi credideritis, non intelligetis’, et sic formaliter sequitur quod si credo Deum esse trinum, et quod possum intelligere ipsum esse trinum; quia credere est antecedens et intelligere consequens, facta hypothese quod Deus sit magis agens per suas rationes, sine qua Trinitate Deus non potest esse 1015 magis agens per ipsas. Minor per se patet. Et ideo ostensum est quod posita fide ponitur possibilitas ad intelligere, remanente fide, sicut posito antecedente ponitur consequens.

“Ad quartam. Christus dixit in euangelio: ‘Qui se humiliat, exaltabitur’. Et ideo arguo sic: quicumque se humiliat, exaltabitur; 1020 sed intellectus quando credit se humiliat: ergo intellectus, quando credit, exaltabitur. Maior per se patet, quia quicquid dicit Christus est verum. [f. 97r] Minorem sic proba: de ratione intellectus est intelligere, non autem credere; ideo quando intellectus per se non potest intelligere Deum esse trinum, 1025 humiliat se ad credere quod Deus sit trinus et sic ascendit ad intelligere faciendo aliquam hypothesim, sicut credere quod Deus habeat potestatem infinitam; et sic concludit quod vbi-cunque sit posse infinitum, oportet quod sit possificans infinitum et possificatum infinitum sine quibus esse non posset; et 1030 sic intelligit ista tria correlatiua infinita, cum quibus considerat diuinam Trinitatem fide remanente, sicut habitus in subiecto.

“Ad quintam. Facta ista hypothese: omne ens magis agens extensiuè causat suum signum agentis magis agentis extensiuè: 1035 sed Deus est ens magis agens extensiuè: ergo Deus causat suum signum agentis magis agentis extensiuè. Maior est vera per suppositum. Minor per se patet: sic intellectus per positionem, que est actus fidei, ascendit ad intelligere incarnationem, fide

1040 semper remanente, sine qua incarnatione Deus non causaret
 summum signum: et hoc in secunda distinctione primi libri
 declaratum est.

1045 “Ad sextam. Suppono quod Deus sit ens magis agens per
 creationem; et ideo arguo sic: quidquid agit magis per creatio-
 nem, deduxit creatum in esse a non esse; sed Deus est ens
 magis agens per creationem: ergo Deus deduxit creatum in esse
 a non esse. Probatio maioris: quoniam actio magis agit, quando
 deduxit quod non erat in esse, quam si deduceret aliquid de
 alio in esse. Minor per se patet. Et ideo remanente silogismo
 1050 remanet positio, et per consequens fides, que est antecedens, ad
 intelligere stat consequens.

1055 “Ad septimam. Suppono quod Deus sit ens magis agens per
 iustitiam. Et ideo arguo sic: omne ens magis iudicans per iusti-
 tiam, iudicat totum hominem ad beatitudinem, aut ad penam
 sempiternam; sed Deus est ens magis agens per iustitiam; ergo
 Deus iudicat totum hominem ad beatitudinem aut ad penam
 sempiternam. Probatio maioris: quoniam nisi homo resurgeret,
 Deus iudicaret partem, et non totum, scilicet animam; sed
 iudicare totum hominem est iudicare corpus et animam, ex
 1060 quibus est constitutus: et sic per suppositionem intellectus
 transit ad intelligere quod erit generalis resurrectio, remanente
 ipsa positione, que est actus fidei. Adhuc dico, quod remaneret
 fides, quoniam posito quod intellectus non intelligeret genera-
 lem resurrectionem omnium, recurreret ad credendum sub
 habitu fidei credendo ipsam, ut patet per istud exemplum:
 1065 aqua quando est calida, sua frigiditas consistit in ipsa in poten-
 tia: et sic in absentia actionis ignis in aqua, frigiditas, que est
 in potentia, reducitur ad actum, existendo aqua frigida sicut
 erat.

1070 “Ad octavam. Nulla virtus corrumpitur, quando causat vir-
 tuosum; fides est virtus: ergo fides non corrumpitur, quando
 causat virtuosum. Maior et minor per se patent. Sed quando
 dicitur: Deus non est corpus, non est compositus, non est fini-
 tus, [f. 97v] non est novus et huiusmodi, tunc intellectus cum
 1075 habitu fidei supponit quod Deus sit ens altius, quam corpus
 vel compositum finitum et novum, confitendo quod Deus sit
 Spiritus simplex, infinitus et eternus; et tunc transit ad intelli-
 gendum Deum, et deducit de ipso veras et reales affirmationes
 et negationes, ex quibus facit scientiam, fide permanente sine
 1080 corruptione credendi et intelligendi, concordando intellectum
 et fidem in eodem subiecto.

“Ad nonam. Nullum dilectum, nisi cognitum; sed Deus est dilectus: ergo Deus est cognitus. Maior est duplex, quoniam cognoscere existit per credere et intelligere, ratione cuius credere est fundamentum et intelligere est finis: sicut in domo, in qua fundamentum est inferius ratione finis, et parietes et tectum superius eo quia est fundamentum, ut sequatur domus: unde, sicut domus non potest esse sine fundamento, sic intelligere, quando intelligit alta de Deo, non potest ascendere sine habitu fidei: ostenditur ergo per quem modum intellectus et fides se conueniunt in obiecto. 1085 1090

“Ad decimam. Nullum intelligibile potest esse sine memorabili: Deus est intelligibilis: ergo Deus est memorabilis. Maior et minor per se sunt manifeste: memorabilis autem est duobus modis, videlicet per credere et per intelligere: memoria autem altior est per memorabile cum intelligere, quam per memorabile cum credere respectu finis; et sic de intellectu: veruntamen credere est superius, tanquam habitus, et intelligere inferius, tanquam habituatum: et ideo, sicut homo capatus ascendendo in montem, tantum quantum ascendit, tantum capa, que est supra ipsum, magis ascendit: a simili intelligens, in quantum magis ascendit ad intelligendum Deum et articulos fidei, tanto fides, que est suus habitus, magis ascendit. 1100

“Ad vndecimam. Nullum diligibile potest esse sine memorabili: sed Deus est diligibilis: ergo Deus est memorabilis. Maior et minor per se sunt euidentes. Diligibile autem est duobus modis, scilicet per rationem credulitatis et intelligibilitatis: quoniam diligibile, quod est mediante recolibili et intelligere, est per prius; et diligibile, quod est per recolibile et credere, est per posterius: et ideo, quanto magis intellectus ascendit per prius ad intelligendum Deum, tanto magis est principiatus cum voluntate et memoria in obiecto, remanente fide, que est suus habitus: vnde sicut in vase, in quo est aqua et oleum, quanto magis additur aqua, tanto magis ascendit oleum; et sic de habituato, quanto magis ascendit, tanto magis ascendit suus habitus: patet ergo, per quem modum fides et intellectus inuicem ascendunt in obiecto. 1105 1110 1115

“Ad duodecimam. Omne meritum consistit magis per maiorem actum, quam per minorem; sed maior actus est intelligere quam credere: ergo maius meritum consistit per intelligere 1120

- re quam per credere. Maior et minor per se sunt probate: vnde patet quod intelligere ratione finis est quietatus et dominus, et credere, quod est instrumentum, est servus; et sic sequitur, quod dominatore permanente est seruus permanens: [f. 98r]
- 1125 patet ergo, per quem modum homo intelligens alta de Deo acquirit maius meritum per intelligere quam per credere, quolibet merito existente in subiecto suo diuersimode, secundum modum suum; et hoc in eodem tempore, veruntamen successiue.
- 1130 “Diximus de duodecim sillogismis, cum quibus est probatum, quod fides et intellectus conueniunt in eodem tempore in subiecto siue obiecto, quolibet permanente, veruntamen successiue: sicut in cursu, in quo mouens et mobile sunt permanentes successiue”.
- 1135 Et sequitur infra in fine dicti libri: “Si autem erraui in aliquo contra fidem, hoc non feci scientificè, sed ignoranter confiteor hoc dixisse; cur submitto ipsum correctioni ecclesie sacrosancte romane”.

[18]

- Item, ad demonstrandum falsitatem translationis seu interpretationis predictam in hoc quod in dicto quaterno continetur, dictum doctorem erronee et hereticè dicere: essentia essentiat, bonitas bonificat, magnitudo magnificat; produxerunt textus sequentes dicti doctoris, in quibus se ipsum catholice interpretatur et exponit.
- 1140

[19]

[TERCERA SÈRIE DE TEXTOS LUL·LIANS]

- Primo textum prologi libri dicti doctoris, intitulati *Ars Inuentiva*,
1145 qui talis est:

“Ars presens ab arte demonstratiua descendit, et licet existentia huius et illius sit vna et eadem, modus tamen earum

---

1135-1138 ID., *ib.*, ed. c., 5.

1146-1188 ID., *Ars inuentiva veritatis seu Ars intellectiva veri*, prol.; B. R. L. *Operum t. V.*, Moguntiae 1729, 1-2.

procedendi est diuersus”, etc. Et sequitur infra in primo parrafo: “Et quoniam ita est, quod existentie et operationes rerum [de quibus intenditur] vehementiores atque plures sint in se 1150
ipsis, quam earum similitudines in intellectu, et ipse similitudines sint maiores et ampliores, quam sint in sermonibus earum significate: magna est ideo distantia signorum a rebus suis: Eapropter de necessitate nos fingere verba licet, propter signorum paucitatem, et de vi et de necessitate artis aliquotiens 1155
inusitata verba proferre, vel vt infra patebit.

“Et vt etiam maiora signa et minus a rebus suis distincta exprimamus, verba quandoque transumimus, et quod est proprium alicui rei, propter expressionem maioris sententie, alteri atribuimus, vt infra patebit cum dicitur: *bonitas bonificat, magnitudo magnificat*, et cetera huiusmodi: quia quod est proprium suppositi boni, scilicet bonificare, atribuimus bonitati, propter quam ipsum bonum bonificat, vt vehementius exprimamus, quod bonum propter bonitatem suam bonificat, et magnum propter magnitudinem suam magnificat: sicut cum 1165
dicitur: finis mouet efficientem ad bonum, hoc est dictum, quod efficiens propter finem bonum se mouet ad bonificandum.

“Et quia ita est, quod de rebus creatis improprie loqui nos oportet, vt jam dictum est, multo minus igitur de Deo proprie loqui possumus; quia cum immensa sit in omnibus perfectionibus eius existentia, quid est, quod de illo bene et proprie signa nostra representare possint? Hiis autem rebus [consideratis ac] deuote supplicamus accedentibus ad hanc artem, seu studentibus in eadem, quatenus ardore scientificæ caritatis moti, in impropriis dictis nostris, si forte in ea inciderimus, ad partem tutiorem attendant, et non ad ea, que dicere videmur, sed que dicere [f. 98v] intendimus, condescendant: aut etiam, si forte falsam inducimus conclusionem, hunc imperitiæ nostre errorem impendant; quoniam si ignoranter artifex errat, non est attribuendum ipsi arti, cum ipsa ars sit necessaria, vt de necessitate intendimus declarare. 1170
1175
1180

“Et adhuc, etiam si nimia nostrorum sermonum improprietas, vt loquamur sententiosius, vel nostri ingenii, aut etiam traditionis insufficientia aliquem errorem contra sanctam fidem catholicam pretendere videatur, correctionem Ecclesie 1185

Romane sacrosancte suppliciter imploramus; quoniam non ratione artis, sed ratione ignorantie errare contingit”.

Item textum contentum in *Comento* dicti doctoris, vbi in prima 1190 parte figure theologicæ sic habetur:

“Diuina essentia ratione sui non est conditionata agere, cum sit communis producenti et producto”.

Item textum contentum in *prima parte* figure de D dicti *Commenti*, vbi doctor exponendo se, sic inquit:

1195 “Sed hic intelligendum est, quando dicimus, *bonitatem bonificare*, seu *essentiam essentiare*, hoc autem dicimus sub ratione positi, id est: Pater generando Filium communicat Filio quicquid habet. Et ideo attingitur conditio simpliciter sub ratione bonitatis, scilicet sub ratione suppositi boni personalis”.

1200 In fine cuius *Commenti* submisit omnia dicta sua correctioni Ecclesie formaliter per hec verba:

1205 “Quare si quis error forte contra fidem catholicam in hoc opere ac etiam in aliis quibuscunque libris videatur errari, suppliciter et deuote correctionem requirimus Ecclesie sacrosancte”.

[20]

[PREÀMBULS DE LA SENTÈNCIA]

Et quia ad preditam subreptionem fundandam apparebat dictis amicis supra inserta sufficere et etiam vt prolixitati parcatur, alia falsificata per dictum fratrem Nicholaum Aymerici ad presens, vt dixerunt, non oportebat producere; que omnia superius posita seu inserta

---

1203 errari *cod* errori

1191-1192 ID., *Compendium seu Commentum Artis Demonstratiuæ*, II pars, De prima parte Figuræ theologicæ, 8 (B. R. L. *Operum tomus III*, Moguntiae 1722, 36a).

1195-1199 ID., *ib.*, II pars, de I parte Figuræ A, 1 (*ib.*, 20b).

1202-1205 ID., *ib.*, in fine (*ib.*, 160b).

per nos dictum commissarium attente lecta, diligenter recognita, intelligibiliter considerata fuerunt, habita siquidem per nos deliberatione matura et digesto consilio cum expertis in similibus et peritis; cum per posita et producta superius coram nobis et alias clarissime constat nobis, quod dicta bulla, attentata ejus forma et aliis indiciis perspicuis superius tactis, est eidentissime saltim de falsitate suspecta. 1215

Item, quod per allegata et producta, ad ostendendum seu probandum obreptionem aut subreptionem dicte bulle demonstratur evidenter quod, posito quod ipsa non fuerit falsa, nullo modo poterat excusari quod non fuerit subreptitie impretata, cum per tenorem dicte bulle videatur quod tota ratio impetrationis ipsius fuit affirmatio quod in libris predicti doctoris erant plures articuli erronei et hereticales; quorum librorum per documenta auctentica superius inserta, videtur aperte predictum Nicholaum Aymerici, tunc inquisitorem, mutasse et corrupisse [f. 99r] verba predicti doctoris, et etiam mentem et intentionem quam habuit catholicam, prout monstrat apertissime finis seu finalis conclusio librorum dicti doctoris Raymundi, in quibus expresse submittit scripta, dicta, et edita per ipsum, determinationi et correctioni Ecclesie sacrosancte, ex quo fundatur legitime scripta sua non deuiare a iusto tramite catholice veritatis, et detegitur eliditurque sinistra intentio, opinio ac persecutio Nicholai Aymerici predicti. 1220 1225 1230

Et cum, vtraque pagina attestante statuenteque et mandante, impetrantes litteras, prouisiones, seu scripta per fraudem seu maliciam a Summo Pontifice, veritatem tacendo seu supprimendo et falsitatem suggerendo vel exprimendo, in sue peruersitatis penam nullum ex talibus comodum consequi possint, nec eorum pretextu est aliqua potestas vel iuridictio attributa, cuius virtute sit aliquatenus procedendum, cum Summus Pontifex tales prouisiones, seu litteras denegasset veridice informatus; asserens vero potestatem habere ab eo, cum qualitatibus supra scriptis, nullatenus interponere poterat sue cognitionis officium, et consequenter eius occasione de facto enantata ruunt, tanquam carentia legitimo fundamento. 1235 1240

1215 superius *cod* sententiis

---

[21]

{SENTÈNCIA}

Sententia diffinitiu

Pro tanto nos Bernardus, episcopus et comissarius predictus, aucto-
 1245 ritate apostolica nobis in hac parte comissa dicimus, volumus, decer-
 nimus et pronuntiamus quod quicquid inueniatur quomodocumque
 et qualitercumque enantatum, mandatum, cominatum, processum,
 factum occasione, auctoritate seu ratione dicte subrepticie ac obrepticie
 bulle et de falsitate euidenti nimis suspecte teneatur pro vano,
 1250 casso, irrito et nullo et pro infecto seu non facto ab omnibus reputetur
 sicut et nos ex potestate nobis attributa super hiis qua ex nostro offi-
 cio nobili vtimur et vti volumus, predictis attentis, cassamus, irrita-
 mus, anullamus seu ad nihilum reducimus. Reducentes etiam aucto-
 ritate apostolica ipsum doctorem Raymundum Lull et omnia dicta,
 1255 scripta et opera sua et omnia alia ratione quomodocumque et quali-
 tercumque et per quemcumque et contra quoscumque et coram qui-
 buscumque processa et acitata ad statum pristinum et primeuum, ac
 si in contrarium eorum vel vnquam fuisset dictum, scriptum vel alias
 quomodolibet enantatum. Reseruantes et submittentes correctionem,
 1260 determinationem aut auctorizationem doctrine dicti doctoris sedi
 apostolice, cuius est de talibus cognoscere et ordinare, sicut ipsemet
 doctor vt verus catholicus expresse submittit. In quorum omnium et
 singulorum fidem et testimonium premissorum presentes nostras lit-
 teras seu presens publicum instrumentum per notarium publicum
 1265 infrascriptum fieri et publicari mandauimus, nostrique sigilli appen-
 sione [f. 99v] muniri.

Datum et actum Barchinone, sub anno a natiuitate Domini mille-
 simo quadringentesimo decimo nono, die vero vicesima quarta men-
 sis martii, presentibus honorabilibus viris dominis Anthonio Zeno,
 1270 decretorum doctore, canonico Papiensi; Arnaldo de Torrentis, consi-
 liario hoc anno ciuitatis Barchinone; Bernardo de Marimundo, maiore
 dierum, et Francisco Seruent licenciato in legibus ciuilibus dicte ciui-
 tatis Barchinone, pro testibus ad premissa vocatis, rogatis specialiter
 et assumptis, ac me, Gabriele Canyelles, notario infrascripto.

1275 Visa per me, Episcopum prefatum.

Sig+num mei, Gabrielis Canyelles, auctoritate regia notarii publici
 Barchinone, qui premissis omnibus et singulis dum sicut premittitur

coram dicto Reuerendo domino comissario et per eum agerentur et fierent vna cum prenomnatis testibus presens fui, hecque subscripsi ac sigillo ipsius domini Episcopi hic apposito inpendenti clausi. 1280

Cum supra posito in lineis XX: *Grandinocensium*. E[t] LXV: *loco dicti*. Et LXXXV: *sum*. Et LXXXX: *supponit*. Et CXVIII: *et primo de primo sic dicemus: nullus intellectus potest in via intelligere Deum esse sine habitu fidei*. Et CXXXIII: *et credere*. Et cum raso in CXXV: *distinctione*. Et etiam cum supra posito in linea XXXVIII: *bulle*. Et 1285 etiam in linea centesima vicesima quarta: *sed deus est ens magis agens extensiuue*. Ergo deus causat suum signum agentis magis agentis extensiuue, etc.

[22]

{CERTIFICACIÓ DEL VICARI GENERAL DE MALLORCA}

Et nos Bartholomeus Sureda, Canonicus ac Decanus Maioricensis, Reuerendissimi in Christo patris ac domini domini Didaci diuina fauente gratia Maioricarum Episcopi vicarius in 1290 spiritualibus et temporalibus vna cum aliis in solidum generalis, quia transumptioni et comprobationi, collationi huiusmodi publici transumpti interfuimus cumque suo originali exemplo superius memorato concordante (*sic*) comperimus, ideo eidem transumpto auctoritatem nostram iudicariam pariterque de- 1295 cretum manu nostra propria interponimus in maiorem fidem premissorum.

Sig+num mei Juliani Figuerós, apostolica per vniuersum mundum et regia pro totam terram et ditionem Illustrissimi et serenissimi domini Aragonum Regis auctoritatibus notarii 1300 publici Maioricensis, huius exempli testis.

Sig+num mei Hieronimi Seruià, ciuis Maioricarum, auctoritate regia notarii publici per totam terram et ditionem Serenissimi domini Aragonum Regis, huius exempli testis.

Sig+num mei, Petri Litrà, ciuis Maioricarum, auctoritate 1305 regia notarii publici per totam terram et ditionem Serenissimi

1305 La presència del notari Pere Litrà en la confecció del document que edita Proaza confirma que l'exemplar manuscrit mallorquí de la sentència definitiva, com insinuàvem més amunt, pp. 298-299 i nota 7, és d'entorn 1480, època en què l'activitat pública de Litrà ha deixat rastres en la documentació mallorquina: cfr Maria BARCELÓ CRESPI, *Las embajadas del notario mallorquín Pere Litrà a la corte de Juan II y Fernando II*, dins "XV Congreso de Historia de la Corona de Aragón". Actas. Tomo I. *El poder real en la Corona de Aragón (siglos XIV-XVI)*. Comunicaciones I, 1, Saragossa, Diputación General de Aragón 1996, 8-22.

- domini nostri Aragonum regis, qui huiusmodi publici transumpti transumptioni, collationi, comprobationi decretique interpositioni omnibusque et singulis supradictis, vna cum
- 1310 prenominitis reuerendo domino vicario generali atque cum tabellionibus et conotariis meis interfui eaque omnia et singula sic fieri vidi et audiui. Ideoque hic propria manu me subscripsi precedente meo solito signo vna cum appensione sigilli vicariatus ecclesie Maioricarum in maiorem fidem ac testimonium
- 1315 omnium et singulorum premissorum. Et quod quidem transumptum licet manu alterius scriptum, fideliter tamen per me ac ceteros connotarios meos comprobatum continetur in hiis duobus pregameneis per me consutis, in quorum primo nonaginta nouem linee, in secundo vero septuaginta nouem linee continentur. Et pro maiori declaratione vltima linea primi pregameni finit per hec verba: *de ciuitate mundi, capi. de fide*. Et in prima linea secundi pregameni incipit per hec verba: *fides est habitus cum quo*, etc. Et vltima linea ipsius pregameni secundi finit per talia verba: *signum agentis magis agentis extensiue*. Insuper constat de dictionibus suprapositis in lineis primi pregameni, scilicet, in IIII: *et amicorum*. Et XXXII: *Millesimo*. Et XXXXIII: *hec*. Et pariter constat de dictionibus ac litteris rasis et correctis in linea LXXXIII: *licet vt in condempna*. In XVIII autem linea secundi pregameni constat de suprapositis:
- 1325 *alta*. Et XXXIII: *Manu*. Et XXXXVII: *est*. Et quinquagesima: *In*. Et LXV: *textum*. Et de dictione rasa in XXI linea: *diuine*.

{23}

[FE D'ERRADES D'ALFONSO PROAZA]

- Errores inexcusabiles qui inter premendum in hoc instrumento emerunt sunt qui sequuntur: folio IIII {v}, linea X {XI} legitur: *fratrum minorum*, pro *nostrorum*. Folio V {r}, linea XVII: *repererunt* pro
- 1335 *repererint*. Ibidem, linea XIX: *adhibere* pro *adhiberi*. Ibidem {f. Vv}, linea VIII: *registrator* pro *registratoribus*. Fo. VI, línea XXVI: *imitationem* pro *immutationem*. Ibidem, linea XIII: *prouinciali inquisitor* pro *inquisitore*. Et ibidem: *frater Anthonius* pro *fratre Anthonio*. Fo. XIII, linea XVII: *enotatu (sic)* pro *enantatu (sic)*.

- 1340 Impressum Valentie per Ioannem iofredum anno m. d. X pridie Kalendas maias.

J. ANTONI IGLESIAS

UN BIFOLI EN PERGAMÍ
DE LA PARRÒQUIA BARCELONINA DE VILANOVA DEL VALLÈS:
EL TESTIMONI EN CATALÀ MÉS ANTIC
DEL LLIBRE DE CONSERVACIÓ DE SANITAT
DE JOAN DE TOLEDO (S. XIV)⁰

Per a l'elaboració d'un catàleg dels escrits mèdics i filosoficonaturals en català, com ha assenyalat el seu promotor, «caldrà tenir en compte *tots* els escrits relacionats d'una o altra manera amb l'art de curar que sabem que van circular en català durant aquell període històric: tant les obres escrites originalment en català com les traduccions al català; tant els escrits relacionats amb la medicina acadèmica fonamentada en el galenisme com els vinculats a les pràctiques més populars [...] més encara, cal que prenguem en consideració la *totalitat* d'aquesta literatura mèdica i filosoficonatural que circulà en català, és a dir, tant els textos conservats en arxius i biblioteques com els que, tot i haver-se catalogat o fins i tot editat, avui malauradament són il·localitzables; i també tots els que sabem que van existir només gràcies a notícies contingudes en documents d'arxiu o altres fonts»¹. Entre aquests documents d'arxiu que permetran completar aquest catàleg es troben també els fragments i *membra disiecta* de còdexs. Sobre la importància i l'interès d'aquests testimonis codicològics per a la història literària i cultural del nostre país ja n'han parlat a bastament altres autors.²

---

0. Aquest treball s'ha pogut realitzar dins el Projecte d'Investigació PB96-1222: *L'escriptura i el llibre a Catalunya (segles XI a XIII)*. No puc deixar d'esmentar aquí el meu agraïment a les persones que l'han fet possible: en primer lloc, al prof. Jesús ALTURO I PERUCHO, per les seves suggerències i aclariments i per haver-me ofert de fer la identificació i estudi d'aquest bifoli; al prof. Anscari M. MUNDÓ I MARCET, mestre de paleògrafs, al prof. Francisco M. GIMENO BLAY (Universitat de València) i a Anna GUDAYOL (Biblioteca de Catalunya), pel seu ajut; a la vilanovina Anna GINESTÍ, que ens va donar la primera notícia d'aquest document, i a mossèn Joan SERRADELL, que ens va permetre la consulta de l'original a l'arxiu parroquial de Vilanova del Vallès (Barcelona); i, molt especialment, *last but not least*, a Lluís CIFUENTES (Departament d'Història de la Ciència, CSIC-Barcelona), per l'assessorament bibliogràfic, l'intercanvi d'opinions sobre alguns aspectes d'aquest treball i el seu ajut desinteressat.

1. Lluís CIFUENTES, «*Traduït i transcrit: la ciència en romans catalaneschs*». *La difusió de la medicina en català a la Baixa Edat Mitjana i el Renaixement*, dins «Llengua & Literatura», 8 (1997), 7-42: en particular, 10-11. Per al catàleg a què fa referència, cf. la nota 53.

2. Sobre la seva importància i interès per a la història cultural, en un sentit ample, remeto a l'article d'Anscari M. MUNDÓ, *Les col·leccions de fragments de manuscrits a Catalunya*, dins «Faventia», 2/2 (1980), 115-123, i als de Jesús ALTURO, *Els estudis sobre fragments i membra disiecta de còdexs a Catalunya*. *Breu estat de la qüestió*, dins «Revista Catalana de Teologia», XIII/2 (1988), 431-440; *Métodos y posibilidades de estudio en historia del libro, con especial atención al código gótico hispano*, dins «Signo. Revista de Historia de la Cultura Escrita», 2 (1995), 133-170 (en partic.

Recentment hem pogut identificar un fragment, corresponent a un bifoli, de la traducció catalana del *De conservanda sanitate* de Joan de Toledo, un text breu que s'adscriu a allò que s'anomenen escrits de *medicina practica*, i, més concretament, als regiments de sanitat³. L'anàlisi paleogràfica ens permet afirmar que es tracta d'un testimoni de mitjan segle XIV, el més antic conegut fins ara de la traducció catalana d'aquest escrit mèdic. No és un fet excepcional que disposem d'una versió en vulgar del *De conservanda sanitate* ja que «el català va demostrar ben aviat una singular vitalitat en aquest camp, esdevenint vehicle d'una complexa producció científica relacionada, molt en especial, amb la medicina i la filosofia natural».⁴

*I. Els Regimina sanitatis a l'Edat Mitjana:
un gènere d'àmplia difusió i acceptació.*

Tal com demostra el llistat de manuscrits conservats del *Regimen sanitatis ad Regem Aragonum* d'Arnau de Vilanova, un total de 61 còdexs amb el text llatí complet i 17 amb el text incomplet i *excerpta*, la popularitat dels *regimina sanitatis* en època medieval és evident⁵. Se sap que aquesta obra llatina, redactada entre 1305-1307 a Barcelona, fou inicialment un encàrrec del rei Jaume II d'Aragó i que les nombroses normes que contenen els divuit capítols de què consta tenien, com a objectiu confessat, «donar doctrina de viure san e de venir a natural velea a aquels qui ho volran entendre e metre en obra».

144-151); alguns dels treballs ja publicats sobre fragments d'aquest darrer autor, a més d'algun d'inèdit, s'han recollit en el volum *Studia in codicum fragmenta* (col. Monografies del Seminari de Paleografia, Diplomàtica i Codicologia de la UAB, núm. 1), Universitat Autònoma de Barcelona 1999.

3. Per a la distinció entre els escrits de ‚medicina theorica‘ (és a dir, els originats en el si de la medicina acadèmica universitària) i els de ‚medicina practica‘ (que inclou tres grans grups: a. Els regiments de sanitat, tractats de pesta i altres escrits d'higiene i de cosmètica; b. Els antidotaris i receptaris .. i c. Els tractats de cirurgia), vegeu Lluís CIFUENTES, *‘Translatar sciència...’, op. cit.*, 11-12.

4. Lluís CIFUENTES, *‘Translatar sciència...’, op. cit.*, 9. Aquest és un dels trets «més interessants de la producció científica dels regnes hispànics [...] justament la primerenca utilització dels vulgars romànics -i de l'hebreu- com a vehicles de comunicació tècnica. Aquest fenomen, documentable a la Península Ibèrica ja de manera ben intensa a partir de mitjan s.XIII, contrasta amb la situació dels altres vulgars europeus, els quals, en molts casos, no presentaren un ús comparable fins pràcticament el segle XV», *Ibid.*, 9. Sobre la precocitat del català com a vehicle de transmissió de coneixements mèdics i científics, vegeu també el seu treball posterior: *Vernacularization as an intellectual and social bridge. The catalan translation of Teodorico's Chirurgia and of Arnau de Vilanova's Regimen sanitatis*, dins «Early Science and Medicine», 4/1 (1999), 127-148 (en particular, 132-133).

5. Per al llistat sencer, vegeu Pedro GIL-SOTRES *et alii*, *Estudi introductor*, dins Arnau DE VILANOVA, *Regimen Sanitatis ad Regem Aragonum*, ed. Luis GARCÍA-BALLESTER i M.R. McVAUGH, a *idem, idem* i Juan A. PANIAGUA, eds., *Arnaldi de Villanova. Opera Medica Omnia*, vol. X.1., Barcelona 1996, 405-406.

La redacció en llatí anà seguida de les traduccions a diferents llengües. L'estat actual de les investigacions entorn de l'obra mèdica d'Arnau de Vilanova ens permet conèixer l'existència de traduccions del *Regimen sanitatis* a sis llengües: català, hebreu, alemany, castellà, francès i italià (parcial). Les dues primeres van ser realitzades en diferents períodes baixmedievals, més o menys pròxims als anys en què Arnau va viure. La primera de totes va ser la catalana, feta en vida del mateix Arnau. La reina Blanca d'Anjou, muller de Jaume II, encarregà al cirurgià reial Berenguer Sarriera una versió en llengua catalana de manera que «pusca tenir o fer profit a aquels qui no entenen latí» (entre els quals hi havia la mateixa reina). La traducció s'hauria dut a terme entre 1305 i 1310. Els seus consells per a seguir un règim de vida sa, destinats en un principi a un cercle molt reduït, la Cort, començaren a estendre's a un públic encara més ampli. La darrera traducció sembla que correspon a la castellana, publicada en el primer decenni del segle XVII, a Barcelona. Només part de les versions catalanes i l'única traducció castellana han estat editades. Això no ens ha de sorprendre: a hores d'ara, la major part de la literatura mèdica medieval en català resta encara inèdita.

El cas dels textos arnaldians és paradigmàtic, però no és pas l'únic. Joan de Toledo és un dels dos primers autors de textos d'higiene medieval escrits en el món llatí, redactats durant el segle XIII i que poden ésser qualificats ja com a règims de salut (l'altre és Aldobrandino de Siena). L'estat actual de la investigació no ha permès encara determinar amb exactitud la precedència temporal entre aquests dos règims de salut. Amb tot, els especialistes en aquest tipus de literatura han determinat, a partir de l'anàlisi interna dels dos textos, el caràcter més primitiu d'un d'ells, en concret del *De conservanda sanitate* de Joan de Toledo. L'èxit d'aquest petit tractat d'higiene hauria estat important, tal com ho demostra la seva difusió manuscrita, i és l'escrit d'higiene medieval del qual s'han conservat més còpies (amb l'única excepció, és clar, del *Regimen sanitatis* escrit per Arnau de Vilanova). Com passà amb el text arnaldia, ben aviat circularen també versions en diferents llengües vernacles. Ernest Wickersheimer dona notícia de l'existència d'una traducció francesa del *De conservanda sanitate* inclosa en el ms. 419 de Metz⁶, i coneixem testimonis de la traducció catalana d'aquest text (en concret, dos de sencers i el bifoli⁷ que presentem en aquesta nota, que resulta ser, a parer nostre, el més antic de tots tres). A més a més, les dades de què disposem permeten suposar l'existència d'una versió hebrea feta a partir de la catalana⁸, la qual cosa és una prova més de l'interès que va suscitar aquest text.

6. Ernest WICKERSHEIMER, *Dictionnaire biographique des médecins en France au Moyen Age*, Genève 1979 (réimp. éd. 1936), II, 493, i *Supplément* de Danielle JACQUART, Genève 1979, 186-187. No s'especifica enlloc la datació d'aquest còdex.

7. En realitat, són dos fragments pertanyents a un mateix còdex, actualment perdut, i corresponen a un bifoli que conté els folis 89r/v i 90r/v. Farem servir indistintament el singular o el plural per a referir-nos-hi.

8. Sobre la versió hebrea, vegeu l'apèndix I.

II. Joan de Toledo, autor o traductor?⁹

Abans de procedir, però, a l'anàlisi del text i de la seva traducció catalana creiem imprescindible fer referència a l'autor, ni que sigui breument, encara que per als historiadors de la ciència medieval és un personatge força enigmàtic. El *De conservanda sanitate* s'ha relacionat amb el mestre Joan de Toledo, que n'hauria estat l'autor¹⁰ o traductor¹¹. En paraules de Ramón González, «es conveniente advertir que la vida de este eclesiástico de la primera mitad del siglo XIII deja en el ánimo un poso de inquietud, como si faltase algo para ser completada, como si, a pesar de todo, siguiera ocultándonos alguna dimensión esencial de su personalidad». Entre d'altres raons, perquè «llamarse Juan entre la clerecía catedralicia del siglo XIII predispone a sospechar dificultades insuperables para distinguirlo de la multitud de los homónimos contemporáneos».¹²

La documentació coneguda fins aquest moment permet assegurar que un personatge, de nom Joan de Toledo, va ésser un dels traductors més importants de l'anomenada 'Escola de traductors de Toledo'. El problema, però, és identificar-lo. Per les dades de què disposem, Joan de Toledo ha estat relacionat amb tres persones homònimes del segle XIII que van estar relacionades amb aquesta ciutat. Ramón González, autor d'una de les propostes d'identificació, recull, parcialment, l'estat de la qüestió: «Uno es el maestro Juan de Toledo [† 1239], canónigo y médico de don Rodrigo [Jiménez de Rada, arquebisbe de Toledo]. Otro es su contemporáneo el cisterciense inglés y cardenal Juan de Toledo. En efecto, este homónimo Juan de Toledo fue creado cardenal por Inocencio IV el 28 de mayo de 1244 con el título de San Lorenzo in Lucina, luego pasó a ser obispo de Porto desde 1263, finalmente en 1275 era vicario de Roma y murió el 13 de julio de 1275»¹³. Ramón González, però, té una petita objecció a aquesta identificació: «que en un hombre de tanto relieve social como un cardenal de

9. Per a moltes de les afirmacions d'aquest punt remeto a l'apartat '8. Maestro Juan, canónigo de Toledo' de l'obra de l'arxiver Ramón GONZÁLEZ RUIZ, *Hombres y libros de Toledo*.*(1086-1300), Fundación Ramón Areces, Madrid 1997, 148-155, en partic. 154-155.

10. Així ho afirma Josep Mª MILLÀS VALLICROSA, *Las traducciones orientales en los manuscritos de la Biblioteca Capitular de Toledo*, Madrid 1942, 73-74: («...magister Johannes de Tholetto, autor de la obrita *De sanitate conservanda*»).

11. Segons J.F. RIVERA RECIO, *La Iglesia de Toledo en el siglo XII (1086-1208)*, vol. II, Toledo 1976, 309-310 («Sin aventurarnos por ninguna identificación, sí parece que este personaje fue el traductor de la obra médica de Ishaq Israeli, *De sanitate conservanda*, donde trata la dietética e higiene del cuerpo humano y de los cuidados que deben tenerse para conservar la salud o recuperarse de las enfermedades»).

12. Ramón GONZÁLEZ, *Hombres y libros...*, op. cit., 148.

13. Aquesta és la identificació proposada per H.GRAUERT i altres historiadors de la ciència medieval (per a la relació bibliogràfica completa, cf. la nota 132 del treball de Ramón GONZÁLEZ, *Hombres y libros...*, op. cit., 154). Aquest cistercenc anglès hauria residit molts anys de la seva joventut a Toledo, tot i que no va tenir en cap moment cap càrrec eclesiàstic en aquesta ciutat. S'ha documentat la seva activitat com a traductor d'algunes cartes aràbigues a la Cúria romana entre els anys 1245-1247 (és a dir, una vegada nomenat ja cardenal), però sorprèn no trobar cap referència a aquesta important tasca com a autor o traductor de textos mèdics.

Roma haya pasado sin mención alguna en las fuentes contemporáneas una actividad tan destacada com la de traductor». L'edició més recent del *Regimen sanitatis* d'Arnau de Vilanova, ja esmentada, en parlar dels antecedents d'aquest text, recull també aquesta proposta d'identificació, sense aportar més dades que la corroborin. Aquest *cardenal blanc* hauria estat una barreja d'astròleg, alquimista i nigromant. Segons els editors de l'obra arnaldiana, «hi ha qui considera que va aprendre la medicina a Toledo i d'ací procediria el sobrenom que porta». L'anàlisi interna de l'únic text mèdic que li és atribuït, el règim de salut titulat *Liber de conservanda sanitate*, no permet extreure més notícies sobre la personalitat de Joan de Toledo, però sí afirmar que l'autor «coneix el Canon d'Avicenna i la traducció llatina del *Secretum secretorum*, així com la traducció del *Viaticum* de Ibn al-Gazzar, feta per Constantí l'Africà»¹⁴. Malgrat aquesta influència de les fonts àrabs, aquest tractadet d'higiene és un text força original, per la qual cosa se'l considera el primer dels *regimina sanitatis*.

Per aquesta raó, Ramón González, bon coneixedor dels fons documentals de la Biblioteca i Arxiu Capitular de Toledo pel seu treball com a arxiver, ja va proposar, fa prop de trenta anys, una identificació alternativa a favor del canonge i metge de l'arquebisbe Rodrigo Jiménez de Rada¹⁵. Recentment n'ha tornat a parlar i els seus arguments, recolzats pels indicis que li ha proporcionat la documentació toledana, semblen prou convincents: «Ante todo, la profesión de médico del canónigo toledano y la temática de sus mejores libros. En segundo lugar, la imposibilidad de encontrar en la documentación toledana de este tiempo ningún otro canónigo con nombre de Juan, que tenga el título de maestro. En tercer término, la reconocida especialización del traductor toledano de este nombre en versiones arábigo-latinas de materia médica. Y, finalmente, la escasa fiabilidad de las fuentes en que Grauert¹⁶ apoya su propuesta en favor del cisterciense inglés. Todo sumado ..., el conjunto de sus argumentos no superan en presunción de certeza la propuesta que aquí se ha presentado»¹⁷.

14. Desconexim el motiu de per què aquesta edició del 1996 (Pedro GIL-SOTRES, *Estudi introductori*, op.cit., 61) no ha tingut en consideració les altres propostes d'identificació existents: la de Ramón GONZÁLVZ (cf. la nota 9 i la nota 15), que aporta un conjunt de notícies documentals interessant que li permeten afirmar, al final del seu treball, que «la profesión del canónigo toledano es de suma importancia en orden a la identificación del traductor Maestro Juan y apoya mi propuesta desarrollada en este trabajo. Porque el traductor toledano fue también experto en medicina y se ocupó exclusivamente de traducciones de textos médicos, como fueron la parte médica del *Secretum secretorum* y el tratado *De sanitate conservanda...*» (185); entre els llibres de la biblioteca del mestre Joan de Toledo identificats per R. GONZÁLVZ figuraven, segons el seu testament, la traducció llatina del *Canon* d'Avicenna i l'*Almagest* de Ptolomeu. Ni tampoc la identificació proposada per Charles BURNETT (vegeu nota 18).

15. Ramón GONZÁLVZ, *El traductor Maestro Juan de Toledo. Una propuesta de identificación*, dins «Toletum» (= «Homenaje a Rivera Recio»), 11 (1981), 177-189.

16. Sobre H. GRAUERT, cf. la nota 13.

17. Ramón GONZÁLVZ, *Hombres y libros...*, op. cit., 155. Per a conèixer aspectes sobre l'activitat com a metge del canonge Joan de Toledo o sobre la seva biblioteca particular, vegeu, en aquesta mateixa obra, tot l'apartat '8. Maestro Juan, canónigo de Toledo', *ibid.*, 148-155. GONZÁLVZ, al seu torn, curiosament tampoc no té en consideració la tercera proposta, la de Charles BURNETT (cf. nota següent).

Ramón González, però, sembla desconèixer una tercera proposta: la suggerida, no sense certa precaució, per Charles Burnett. Segons aquest autor, Joan de Toledo s'hauria d'identificar amb un «Iohannes Toletane ecclesiae decanus» († 1215), és a dir, un degà de la catedral de Toledo, de nom Joan, també ardiaca de Cuéllar (Segovia), i més tard bisbe de Sogorb (Alt Palància, Castelló). La data de la seva mort permet afirmar a Burnett que hauria coincidit amb els traductors Dominicus Gundisalvus i Gerard de Cremona, amb els quals podia haver col·laborat, i que hauria constituït el lligam entre aquests i l'important grup de traductors que treballaren a Toledo en el segle XIII (com ara Marc de Toledo, Salio de Pàdua, Michael Scot o Herman el Germànic).¹⁸

Aquestes són les tres propostes d'identificació sobre la persona que hauria estat l'autor o el traductor d'aquesta obra de medicina preventiva, el *De conservanda sanitate*. Ara per ara, però, i per manca de dades documentals, no ens podem plantejar la qüestió més interessant per a nosaltres, la de l'autoria de la traducció al català d'aquest text.¹⁹

El fragment que presentem, a parer nostre, és del segle següent a la mort del mestre Joan de Toledo i anterior als altres dos manuscrits catalans que contenen les versions del *Llibre de conservació de sanitat* conegudes fins aquest moment.

III. *El Llibre de conservació de sanitat de Joan de Toledo: els textos coneguts, Barcelona (Biblioteca de Catalunya, ms. 1829) i Vaticà (Bib. Apost. Vat., Barb. lat. 311), i la seva relació amb el Regiment de sanitat d'Arnau de Vilanova.*

El *De conservanda sanitate* apareix en les versions més antigues del text llatí bé com a text independent, bé associat a altres escrits del mateix gènere, la qual cosa en dificulta molt sovint la identificació. Aquesta darrera pràctica és la que s'ha seguit també en, almenys, dos dels tres manuscrits catalans: els dos coneguts fins ara van precedits de la traducció catalana de Berenguer Sarriera del *Regimen sanitatis* d'Arnau de Vilanova i els indicis codicològics del fragment identificat recentment suggereixen que aquest text formava part d'un còdex miscel·lani (de temàtica semblant? Amb tota probabilitat. No podem afirmar de forma inequívoca, però, que seguia, com en els altres dos casos, el *Regiment de sanitat* arnaldia).

Altrament, i per dificultar-ne encara més la identificació, cap de les versions catalanes del *De conservanda sanitate* atribueixen explícitament l'obra a Joan de

18. Charles BURNETT, 'Magister Iohannes Hispanus': towards the identity of a toledan translator, dins *Comprendre et maîtriser la nature au moyen âge. Mélanges d'histoire des sciences offerts à Guy Beaujouan*, Genève 1994, 425-436 (en particular, 434-436).

19. La qual cosa no va impedir a Anna TRIAS TEIXIDÓ afirmar que és una «traducció hecha en el siglo XV». Vegeu Anna TRIAS, *Sobre un pretendido 'Segon libre del Regiment de Sanitat', atribuido a Arnau de Vilanova*, dins «Dynamis», 3 (1983), 281-287 (en particular, 286). L'autora no coneixia aleshores, com és lògic, l'existència de manuscrits anteriors a aquesta centúria, com ho prova el bifoli de Vilanova del Vallès identificat recentment i datat a mitjan segle XIV.

Toledo: el ms. de Barcelona, per exemple, acaba la versió catalana de Berenguer Sarriera amb el següent *explicit* afegit pel copista: «Acabat és lo *primer libre* de sanitat a conservar, compilat per lo dit mestre Arnau de Vilanova a instància del noble Senyor Rey d'Aragó. E seguex-se lo *segon libre* compilat per aquell matex, en lo qual tracta de conservació de sanitat e de remey de ffebres e de verins e d'altres coses»²⁰. Efectivament, unes pàgines més endavant trobem la «Rúbrique del *segon libre* del Regiment de sanitat», i, després d'enumerar-les, un *incipit* en vermell, també afegit, torna a recordar que es tracta del llibre segon: «Comensa lo *segon libre* de Regiment de sanitat compilat per lo dit mestre Arnau de Vilanova a instància del Senyor Rey d'Aragó». A la pàgina següent comença pròpiament el text: «Segons que es acostumat e demostrat per los savis de medicina...»²¹, i, al final de l'obra, un nou *explicit* amb l'anotació: «Acabat és lo *segon llibre* de Regiment de sanitat compilat per mestre Arnau de Vilanova»²². En realitat, el que segueix no és una suposada segona part del *Regiment de sanitat* arnaldia, com afirmen aquests *incipit* i *explicit*, sinó la versió catalana del *De conservanda sanitate* de Joan de Toledo.

No sabem, en canvi, si el còdex del Vaticà, mancat de rúbriques, caplletres i calderons, incorporava també aquesta atribució errònia. L'*explicit* del *Regiment de sanitat* arnaldia («Explicit *Liber conservationis sanitatis* editus a prudentissimo magistro Arnaldo de Villanova») ²³, va seguit, sense cap indicació més, del començ del *Llibre de conservació de sanitat* de Joan de Toledo («Segons que és acostumat e demostrat per los savis de medecina...») ²⁴. Al final del text, i al contrari del que passava amb el manuscrit anterior, tampoc no figura cap mena d'*explicit*.

Les que recullen la suposada autoria de Joan de Toledo són algunes de les nombroses versions llatines del *De conservanda sanitate*.²⁵

El fragment identificat, com tindrem ocasió de veure més endavant, també formava part d'un còdex miscel·lani: a la part superior central dels dos fragments figuren, en vermell, les anotacions corresponents als folis 'LXXXIX' i 'XC' (hem deduït, com podrà comprovar-se més endavant, que el text de Joan de Toledo devia començar entorn el foli 80).

20. Bib. de Catalunya, ms. 1829, pàg. 74. La cursiva és nostra. Per a la descripció del còdex, vegeu l'apartat III.a.

21. *Ibid.*, pàgs. 74 i 75. La cursiva és nostra.

22. *Ibid.*, pàg. 94. La cursiva és nostra.

23. Bib. Apost. Vat., Barb. lat. 311, f. 14, final columna a. Per a la descripció del còdex, vegeu l'apartat III.b.

24. *Ibid.*, f. 14, inici columna b. Com ja hem indicat, aquest còdex està mancat de rúbriques, caplletres i calderons, amb la qual cosa la 'S' inicial, que havia d'ésser una caplletra de la mateixa alçada que les tres primeres línies, ha quedat reduïda a una petita 's' de mòdul més petit que la resta de l'escriptura, amb funció de reclam-recordatori per a qui havia de realitzar-la, com passa amb les restants caplletres, que tampoc no es varen realitzar.

25. El text llatí fou editat segons dos mss. de Berlin per Julius L. PAGEL, dins «Pharmazeutische Post» (1907), i segons un ms. de mitjan segle XV, que conté un afegit posterior (*De modo preservationis de epidemia*), per L. ELAUT, *The Walcourt manuscript: a hygienic vade-mecum for monks*, dins «Osiris», 13 (1958), 187-202, sense identificar l'autor.

A la vista de les dades, és lícit formular-nos la qüestió següent: ¿potser era costum que la versió catalana del *Regiment de sanitat* de Berenguer Sarriera, o la seva versió abreujada, anés acompanyada de la versió catalana del *Llibre de conservació de sanitat* de Joan de Toledo?

Per a respondre aquesta pregunta hauríem de saber si aquesta suposada pràctica també és habitual en els còdexs que contenen la versió llatina del *Regimen sanitatis* d'Arnau, és a dir, si el *De conservanda sanitate* l'acompanya sovint, o si, contràriament, no és habitual trobar tots dos textos junts en un mateix còdex. Anna Trias, coneixedora d'un bon nombre de les desenes de còdexs amb la versió llatina del *Regimen sanitatis*, ha pogut afirmar que, en prop d'una desena, aquest text va seguit d'un 'Segon llibre' o *regimen* que no és sinó el *De conservanda sanitate* (en el cas d'assenyalar alguna autoria, aquestes versions llatines, mai, però, no atribueixen el text a Arnau de Vilanova, sinó a Joan de Toledo, com hem dit).

En segon lloc, seria imprescindible saber si els manuscrits amb la versió catalana del *Regimen sanitatis* d'Arnau contenen o no el text català del *Llibre de conservació de sanitat* de Joan de Toledo. Malauradament, només se'n coneixen tres amb la versió de Berenguer Sarriera: els ja esmentats còdexs de Barcelona (Bib. Catalunya, ms. 1829) i Vaticà (Bib. Apost. Vat., Barb. lat. 311) i el de Madrid (Bib. Nacional, ms. 10.078). Per als dos primers la resposta de si incorporen o no el text de Joan de Toledo és afirmativa. Per al de Madrid, segons les dades de què disposem, la resposta és negativa. Però és una resposta que s'hauria de matisar: en aquest cas, l'estat de conservació del còdex ni tan sols ha permès que ens arribi complet el text del *Regimen de sanitat*.²⁶

26. No hem pogut consultar l'original d'aquest ms., però si el seu microfilm (col·lecció del Departament d'Història de la Ciència del CSIC a Barcelona). El volum corresponent del *Catálogo General de Manuscritos de la Biblioteca Nacional de Madrid* encara trigarà uns anys en recollir-ne la descripció (l'últim número aparegut, el XIII, arriba fins a la descripció del ms. 9500). El Servei de Manuscrits de la B.N. m'ha facilitat la breu descripció provisional de què disposen (que és la mateixa que oferí en el seu moment Jesús DOMÍNGUEZ BORDONA, *Catálogo de los manuscritos catalanes de la Biblioteca Nacional*, Madrid 1931, 74: l'única novetat és una petita relació bibliogràfica de treballs posteriors que en fan esment) així com fotocòpia del foli primer d'aquest manuscrit (Agraeixo aquí a la Sra. Victoria SALINAS l'ajut ofert des de la B.N). Pel que direm més endavant, recollim les dades essencials: 'Incomplet' (acaba al fol. 39v amb el següent text: «...done humilitat segons la doctrina damunt dita. E si») - 'Caplletres en blau i en vermell amb decoració de *rasgueo* (?)' - 's. XV' - '210 x 160 mm' - 'Catedral de Toledo' (procedència) - 'Pergamí'. Curiosament, quan el pare Miquel BATLLORI va editar el *Regiment de sanitat* en versió de Berenguer Sarriera per a la col·lecció 'Els Nostres Clàssics' (Arnau de VILANOVA, *Obres Catalanes. II. Escrits Mèdics*, Barcelona 1947), a partir d'aquest còdex de la Biblioteca Nacional, encara no es coneixia el ms. de la Biblioteca de Catalunya. En alguns passatges de la seva obra no dubta tampoc a indicar que es tracta d'un «manuscrit [...] del segle XV» i que «el caràcter paleogràfic correspon a la primera meitat del segle XV» (*Ibid.*, pàgs. 76 i 84, respectivament). Consultada la bibliografia facilitada per la B.N., i en concret el treball del professor Francisco M. GIMENO BLAY, *A propósito del manuscrito vulgar del Trescientos: el Escorialense K.I.6 y la minúscula cursiva libraria de la Corona de Aragón*, dins «*Scrittura e Civiltà*», 15 (1991), 205-252, dues dades criden l'atenció: la primera, que es tracta d'un ms. en paper, amb filigranes, la qual cosa li permet de fer una datació aproximada amb l'ajut dels catàlegs de filigranes (*Ibid.*, 213, nota 37); la segona, i lligada estretament a la pri-

En qualsevol cas, és més que plausible la hipòtesi que alguns còdexs del *Regiment de sanitat* d'Arnau, bé en la versió catalana de Berenguer Sarriera, bé en versió anònima abreujada, s'acompanyaven del fals 'Segon libre' de l'obra arnaldiana (que no era altre text que el *Llibre de conservació de sanitat* de Joan de Toledo).

III.a. El manuscrit de Barcelona (Biblioteca de Catalunya, ms. 1829), també conegut com 'ms. Bisbal'.

Abans d'entrar en l'anàlisi dels dos manuscrits que contenen la versió catalana del *Llibre de conservació de sanitat* voldríem anotar una circumstància si més no curiosa. Els editors del *Regimen sanitatis*, en parlar dels antecedents dels *regimina sanitatis*, dediquen un apartat a la personalitat de Joan de Toledo²⁷ i a la transcendència de la seva obra i no dubten a afirmar que amb el seu text s'inaugura el gènere dels *regimina sanitatis*. En parlar de la seva difusió, després de fer referència a una traducció francesa, recullen que «es coneix una traducció catalana que va ser interpretada per Martín de Riquer com la segona part del règim de salut dedicat a Jaume II d'Aragó»²⁸, i, en nota a peu de pàgina, s'assenyala la referència bibliogràfica del treball de Riquer²⁹ i d'una altra, de lectura obligada, d'Anna Trias³⁰. A l'edició i estudi del *Regimen sanitatis*, es recull, en termes semblants, el següent paràgraf: «La presència d'un segon *Regiment* atribuït a Arnau de Vilanova en el manuscrit que conté una de les versions catalanes, va induir

---

mera pel que hem dit de la possibilitat de datar el paper del ms., és que «el *Regiment de sanitat* de Arnau de Vilanova de la Biblioteca Nacional de Madrid» (a peu de pàgina dona la signatura, ms. 10078, i remet a la descripció de Jesús DOMÍNGUEZ BORDONA: per tant, no hi ha cap mena de dubte sobre el còdex de què parlem), segons F.M. GIMENO, és «del primer cuarto del siglo XIV» i, més concretament, de la dècada compresa entre 1330 i 1340. Lluís CIFUENTES indica que aquest ms. de la B.N. és «de la segona meitat del segle XIV» (*'Translatar sciència'...*, op. cit., 37, nota 79); més recentment, es reafirma en la seva apreciació: «It dates to the second half of the fourteenth century» (*Vernacularization as ...*, op. cit., 135). Per a un coneixement més exacte del ms., vegeu la descripció d'aquest autor al seu estudi *La difusió de la ciència en català a la Baixa Edat Mitjana i el Renaixement. Catàleg de manuscrits i de primers impresos. I. Escrits mèdics*, Barcelona (en premsa). La consulta per microfilm ens permet d'assegurar que es tracta d'un còdex en paper, no en pergamí, i que és escrit en una gòtica cursiva de mitjan segle XIV, amb la qual cosa podem assegurar que els fragments de Vilanova del Vallès no són *membra disiecta* del ms. 10078 de Madrid.

27. Ja hem assenyalat la nostra estranyesa, en un altre punt, sobre el fet que aquesta edició crítica del 1996 no reculli enlloc les suggerents propostes d'identificació de Ramón GONZÁLVez (cf. la nota 15) i Charles BURNETT (cf. la nota 18).

28. Pedro GIL-SOTRES, *Estudi introductori*, op. cit., 63.

29. Martín DE RIQUER, *Un nuevo manuscrito con versiones catalanas de Arnau de Vilanova*, dins «*Analecta Sacra Tarraconensia*», 22 (1949), 1-20. L'autor edita el text d'aquest suposat 'Segon libre' d'Arnau. Tindrem ocasió de parlar-ne i veure si l'afirmació atribuïda a Riquer és certa o no.

30. Anna TRIAS, *Sobre un pretendido 'Segon...'*, op. cit. Els editors que esmentem, a més a més, aconsellen la lectura d'aquest article per a conèixer els manuscrits que contenen aquesta versió catalana i obliden de dir, tal i com recull Anna TRIAS, que es coneix un altre còdex, el Vaticà Barb. lat. 311, amb aquest 'Segon libre' en versió catalana.

Martín de Riquer (1949) a pensar que ens trobàvem amb una obra perduda d'Arnau, conservada només en la versió catalana. Prompte es va descobrir l'existència de manuscrits llatins amb el mateix contingut. La lectura, tant de les versions llatines com de la catalana, donada a conèixer aquesta pel mateix M. de Riquer, em va convèncer de la no pertinença d'aquesta obra al mestre Arnau. Anna Trias (1983) va confirmar aquesta hipòtesi. En pàgines anteriors s'ha assenyalat la identificació d'aquesta obra amb el *Regimen* atribuït a Johannes de Toledo, que va circular a partir de l'últim terç del segle XIII³¹. Què hi ha de cert en tot això? Martín de Riquer afirmà que aquest 'Segon libre' era d'Arnau i només s'havia conservat en la versió catalana?...

Les primeres notícies que coneixem del 'ms. Bisbal' daten de l'any 1949. Aleshores, el bibliògraf i llibreter Antoni Palau i Dulcet signà un article sobre *Libros raros y curiosos en una biblioteca igualadina*³². Es tracta d'una relació sumària dels manuscrits, incunables i impresos que Palau i Dulcet va poder identificar a la biblioteca privada que posseïa a la ciutat d'Igualada el col·leccionista i bibliòfil Josep Bisbal i Busquet. Aquest còdex, les característiques paleogràfiques i codicològiques del qual donarem tot seguit, havia estat adquirit recentment per Josep Bisbal, i no havia estat tingut en consideració en l'edició de l'única versió catalana de Berenguer Sarriera coneguda fins aleshores, la del *Regiment de sanitat* conservat a Madrid (Biblioteca Nacional, ms. 10.078), editada el 1947 pel pare Batllori, que en desconeixia, com és lògic, l'existència. El mèrit d'aquest treball de Palau i Dulcet és, principalment, el de donar a conèixer l'existència d'aquest nou testimoni, inèdit, del *Regiment de sanitat*, que estaria compost per dues parts o *libres*, el segon dels quals, amb 21 capítols, no s'havia incorporat a l'edició del pare Batllori. Per a Palau, la lectura de l'*explicit* del primer 'libre' demostra «que esta segunda parte es de Vilanova y forma conjunto con la primera, no hay duda posible...»³³.

Martín de Riquer també va entrar en contacte amb el 'ms. Bisbal' l'abril de 1949. Novament, es reitera que havia estat una adquisició recent d'en Josep Bisbal. Després d'indicar la importància i l'interès d'aquest manuscrit per a subsanar les llacunes del text d'Arnau ja editat i únic conegut fins aleshores, Riquer analitza amb deteniment el 'Segon libre', que no deixa d'ésser, per les seves característiques, un altre *Regiment de sanitat*. Per les dades documentals de què disposem sobre les circumstàncies de la traducció duta a terme per Sarriera és impossible que el traductor d'aquest nou *Regiment* atribuït a Arnau de Vilanova sigui el mateix Sarriera: la seva existència «parece deberse al copista del manuscrito Bisbal o al original, inmediato o remoto, que le sirvió de modelo»³⁴, és a dir, que el 'ms. Bisbal' podia haver seguit algun model amb aquestes dues obres

31. Pedro GIL-SOTRES, *Estudi introductori*, op. cit., 404.

32. «Miscellanea Aqualatensis», Igualada 1949, 72-81. Acompanyen el text de l'article dues reproduccions del manuscrit (actual ms. 1829 de Barcelona, Biblioteca de Catalunya).

33. *Ibid.*, pàg. 80. En paràgrafs anteriors hem transcrit l'*explicit* d'aquest manuscrit barceloní i, tal i com ja hem indicat, l'afirmació d'Antoni PALAU és, pel que sabem ara, equivocada.

34. Martín DE RIQUER, *Un nuevo manuscrito...*, op. cit., 2.

formant un únic volum (que circularen manuscrits més antics del text de Joan de Toledo sembla provar-ho el fragment recentment identificat, que podia haver acompanyat, com és el cas del 'ms. Bisbal' i del Barb. lat. 311 del Vaticà, el *Regiment de sanitat* d'Arnau). Respecte a l'atribució a Arnau de Vilanova, M. de Riquer assegura, en primer lloc, que no es té constància que Arnau redactés un segon llibre del *Regimen sanitatis*; i, en segon lloc, i no sense certa prudència, admet que pugui tractar-se «de un resumen de consejos médicos extraídos de los diversos *regimina sanitatis* y otros tratados que escribió Arnau de Vilanova, y quién sabe si su misma redacción y compendio puede remontar al mismo Arnau»³⁵. M. de Riquer, com veiem, tampoc no és taxatiu en l'atribució a Arnau. Finalment, després de la descripció codicològica del manuscrit, de Riquer ofereix la transcripció del text inèdit del discutit 'Segon libre'.

Dues dècades més tard, Juan A. Paniagua arribaria a la conclusió que, efectivament, l'atribució d'aquest 'Segon libre' a Arnau de Vilanova era errònia³⁶. Per les notícies de què disposem, serà Anna Trias la que aclarirà els dubtes existents *Sobre un pretendido 'Segon libre del Regiment de Sanitat', atribuido a Arnau de Vilanova*³⁷. En el treball de preparació d'una edició crítica del *Regimen sanitatis* llatí, aquesta autora ha pogut comprovar que en alguns manuscrits també figura una versió llatina del 'Segon libre'. El seu treball ofereix una relació detallada d'aquests manuscrits, que li permeten confirmar l'afirmació de Paniagua i fer observacions sobre les versions catalanes conegudes. De la relació de 72 manuscrits amb el *Regimen sanitatis* que ella dóna, una desena contenen aquest 'Segon libre' en versió llatina i alguns l'atribueixen a un tal 'Johannes de Toletto'. Després de parlar breument sobre el contingut dels dos manuscrits que ens han transmès la versió catalana d'aquest 'Segon libre', l'autora arriba a la conclusió que reproduïm tot seguit, que creiem significativa per a negar l'autoria d'Arnau de Vilanova: «En toda la tradición manuscrita latina recogida no aparece un solo manuscrito en que el *Liber de conservanda sanitate* se atribuya a Arnau de Vilanova. Por el contrario, en siete de los nueve manuscritos latinos [que contenen aquest 'Segon libre'], la obra se adscribe a Johannes de Toletto. Solamente en el manuscrito catalán [de Barcelona, Bib. Catalunya, ms. 1829] aparece explícitamente atribuida a Arnau [...] En cualquier caso, el texto catalán de [Barcelona] y [Vaticà] del 'Segon libre' corresponde a la traducción, hecha en el siglo XV, de la obra latina *De conservanda sanitate* atribuida a Johannes de Toletto. Su no pertenencia a Arnau no le resta interés como pieza para el estudio del catalán técnico del siglo XV y como muestra de la curiosidad de la burguesía mercantil catalana de este siglo por los temas relacionados con la salud»³⁸. En un altre apartat farem esment del públic potencial al qual anirien

35. *Ibid.*, 3.

36. Juan A. PANIAGUA, *El maestro Arnau de Vilanova, médico*, Valencia 1969, 53.

37. Títol homònim del seu treball (cf. la nota 19).

38. Anna TRIAS, *Sobre un pretendido 'Segon...', op. cit.*, 286-287. L'autora, sense donar cap argumentació, s'inclina per una traducció feta al segle XV: per què no abans? El fragment que presentem és, a parer nostre, de mitjan segle XIV.

adreçats aquests còdexs de *regimina sanitatis*. Sobre l'afirmació que es tracta d'una traducció feta a la centúria del Quatre-cents ja n'hem parlat en paràgrafs anteriors.

El text del 'ms. Bisbal' es divideix en tres obres: una primera, la versió del *Regiment de sanitat* de Berenguer Sarriera (ps. 1 a 72); una segona, amb el *Llibre de conservació de sanitat* de Joan de Toledo (ps. 74 a 94)³⁹; i una tercera i darrera amb una breu *Recepta d'engüent del bon cirurgià mestre Ancelm de Gènova* (ps. 94 a 97). La part que ens interessa a nosaltres és, evidentment, la segona: els fragments identificats guarden una estreta relació amb aquest text, més que no pas amb el text del manuscrit següent, com tindrem ocasió de veure. Oferim una reproducció parcial del ms. de la Biblioteca de Catalunya que es correspon al text del fragment identificat (làmina I).⁴⁰

Codicogràficament, es tracta d'un volum en format quart, en paper, enquadernat en pergamí, amb 97 pàgines numerades per la mateixa mà que la del text, amb números aràbics a la part superior de cada pàgina (ara, una numeració moderna, en llapis, ha barrat el número de les pàgines i ha ordenat el còdex per folis). Abans de començar la primera pàgina numerada existeixen dos fulls de respecte del mateix paper que la resta del manuscrit. A la pàgina 72 acaba el primer text. La pàgina 73, també numerada, és en blanc. Segueixen quatre pàgines més, sense numerar, al dors de la darrera de les quals comença el segon text i continua la paginació amb el número 74. Aquest segon text acaba a la pàgina 94 i, després del punt i a part, comença tot seguit el tercer text, que acaba a la número 97. La pàgina que hauria de consignar el número 98 és en blanc, i li segueixen quatre folis de respecte més.

Les mides del foli són de 200 x 140 mm. L'escriptura és a línia tirada i cada foli consta de 30 línies. S'aprecia únicament una mà de copista, amb lletra clara i regular, amb rúbriques en vermell.⁴¹

39. Ni Antoni PALAU (1949) ni Martín DE RIQUER (1949), com hem vist, identificaren aquest 'Segon libre' amb la versió catalana de Joan de Toledo. El primer treball que ho fa és el d'Anna TRIAS (1983). El fragment de Vilanova del Vallès (Barcelona) correspon a aquesta obra i ofereix poques variants respecte del text editat per Martín DE RIQUER, però, pel fet de considerar el nostre fragment el més antic i per la seva brevetat, n'oferim la transcripció amb l'anotació de les variants del 'ms. Bisbal' (apèndix II), així com el text corresponent al nostre fragment del ms. Vaticà, Barb. lat. 311, que presenta, com es pot comprovar, moltes omissions i una 'interpretació' del text que fa gairebé impossible oferir-lo a l'aparat crític (apèndix III).

40. A l'apartat III hem extractat parcialment la transcripció d'alguns folis d'aquest còdex barceloní.

41. Al còdex s'aprecien encara les línies, fetes a punta seca, de la *mise en page* del manuscrit. La caixa de justificació del text és un quadrilàter de 150 mm de llargada i 87 mm d'amplada. Des de la línia que delimita el costat superior de la caixa d'escriptura fins a la part externa del marge superior la distància és de 20 mm. Des de la línia que delimita el costat inferior de la caixa d'escriptura fins a la part externa del marge inferior la distància és de 30 mm. El marge interior té una mida de 20 mm i l'exterior de 35 mm. Les mides de la caixa d'escriptura difereixen lleugerament de les mides de la caixa de justificació. L'escriptura respecta de forma escrupulosa els marges, excepte el marge dret de la caixa d'escriptura, que de vegades és sobrepasat lleugerament.

A la primera pàgina de respecte es llegeix, a la part superior i sota una creu, una anotació de procedència amb lletra del segle XVIII: «és de Joseph Cors, fill d'Anton Cors, notari». Actualment, com hem dit, pertany a la Biblioteca de Catalunya, on va ingressar per donació d'en Josep Bisbal.⁴²

Per als nostres objectius d'afirmació de l'antiguitat del fragment identificat ens interessa destacar, especialment, dues dades de la descripció codicogràfica: l'aspecte paleogràfic i les filigranes del paper.

Les filigranes, com és sabut, ajuden a datar els manuscrits. De vegades, però, no és una datació gaire precisa la que poden suggerir: ni els catàlegs de filigranes són complets, ni les filigranes, en general, són d'un únic lloc i d'un temps determinat (una mateixa filigrana, des d'un origen concret, es difon a moltes regions i és imitada, amb lleugeres variants, pels fabricants d'aquestes regions al llarg del temps). Les filigranes del 'ms. Bisbal', en concret, representen el motiu que els catàlegs anomenen de 'carro', per la seva semblança amb l'antic carro de bous (en concret, la filigrana del 'ms. Bisbal' fa referència al carro de dues rodes, perquè n'hi va haver també de quatre). Aquest motiu és abundantíssim a Catalunya i es documenta en paper des del 1342⁴³. D'altres repertoris també situen aquest motiu arreu d'Europa i amb paper datat entre 1334 i 1490⁴⁴. Com es pot deduir, les filigranes no són el millor mètode per a datar el nostre manuscrit. Només l'escriptura, per comparació amb altres manuscrits datats o datables, en permet precisar una mica més la datació.

Des de la primera descripció del còdex, la de Palau i Dulcet, els autors que hi han fet referència parlen vagament de l'escriptura. Palau, a 'ull paleogràfic', i no sense certa temeritat, ho té molt clar: «la copia de Igualada, por su clase de papel y carácter de su letra, nos parece de la última década del siglo XIV»⁴⁵. Martín de

42. MARTÍN DE RIQUER, *Un nuevo manuscrito...*, op. cit., 3, en el moment de redactar aquest treball anotà: «su actual poseedor, don José Bisbal Busquet, lo adquirió del librero don Antonio Palau, de Barcelona». Es tracta, efectivament, d'Antoni PALAU I DULCET, el primer que va donar notícia de l'existència d'aquest còdex a la biblioteca igualadina del Sr. Bisbal. Al manuscrit s'ha incorporat també un full amb capçalera de la seva 'Llibreria Antiquària', amb data del 22 de març de 1949, que descriu les característiques del còdex. En el seu article, *Libros raros y curiosos...*, op. cit., PALAU no anotà aquesta suposada venda, per la qual cosa creiem que es tracta més aviat d'un peritatge fet pel llibreter a instàncies del Sr. Bisbal que no pas d'una venda.

43. Aquesta filigrana, de procedència italiana, està ben representada en el treball clàssic d'Oriol VALLS I SUBIRÀ, *El papel y sus filigranas en Catalunya*, 2 vols. (*Monumenta Chartae Papyraeae Historiam Illustrantia*, XII), Amsterdam 1970. En concret, la filigrana del 'ms. Bisbal' té un disseny proper als nús. 1324, 1330, 1332 i 1333 (vol. II), localitzada en testimonis datats en un espai de temps massa ampli per als nostres interessos: anys 1342 a 1416. Sobre aquest motiu, vegeu també el volum de text (I, 374-375). Recordem, però, que el catàleg de VALLS I SUBIRÀ, tot i ésser una obra fonamental, és incompleta i que, a més, el paper del 'ms. Bisbal' no ha d'ésser necessàriament elaborat a Catalunya.

44. En concret, el 'Briquet' (C.M. BRIQUET, *Les filigranes. Dictionnaire historique des marques du papier*, I, A-Cb, Leipzig 1923) en recull algunes amb disseny semblant al 'ms. Bisbal': els nús. 3528, 3540, 3542, 3543 i 3544, amb dates compreses entre 1398 i 1490 («le char à deux roues ... a été d'un long usage, et le papier qui le porte a été transporté fort loin de son lieu d'origine [Itàlia]», I, 228-229).

45. Antoni PALAU, *Libros raros y curiosos...*, op. cit., 79.

Riquer parla d'una «letra de mediados del siglo XV»⁴⁶, cosa que creiem més encertada. Anna Trias aporta una datació poc compromesa: «con letra del siglo XV»⁴⁷. Els editors del *Regimen sanitatis* tampoc no s'arrisquen gaire: en parlar de les versions catalanes, afirmen que totes són del «segle XV»⁴⁸. A l'entrada que li dedica l'actual catàleg de manuscrits de la Biblioteca de Catalunya, el 'ms. Bisbal' té una datació idèntica: «s.XV». Recentment, Lluís Cifuentes l'ha datat a la primera meitat d'aquesta centúria⁴⁹. Creiem que l'escriptura d'aquest manuscrit presenta moltes semblances amb la de dos manuscrits que contenen la *Bíblia* en català (el París, Bibliothèque Nationale, ms. esp. 2, i el Londres, British Library, Egerton 1526) i amb el que transmet la traducció catalana de la *Fiammetta* de Boccaccio (Barcelona, Arxiu Capitular, ms. 76), datats tots a mitjan segle XV.

En concret, el ms. Paris, Bib. Nat., ms. esp. 2 és el primer dels tres volums de què consta aquesta *Bíblia* en català (Paris, B.N., mss. esp. 2-4), la proposta de datació més recent de la qual és de ca. 1460-65⁵⁰. Estilísticament, presenta també semblances importants amb un bon nombre de manuscrits catalans datats entorn 1450-60.⁵¹

La *Bíblia* de Londres, Brit. Lib., ms. Egerton 1526 està datada l'any 1465.⁵²

De la *Fiammetta*, obra de Boccaccio, ens han arribat alguns còdexs en català (traducció que s'hauria dut a terme, segons els historiadors de la literatura, entorn 1440). Un ms. que presenta semblances paleogràfiques amb el 'ms. Bisbal' és el

46. Martín DE RIQUER, *Un nuevo manuscrito...*, op. cit., 1.

47. Anna TRIAS, *Sobre un pretendido 'Segon...*, op. cit., 285.

48. Pedro GIL-SOTRES, *Estudi introductorio*, op. cit., 411.

49. «ms. 1829 of the Biblioteca de Catalunya in Barcelona ... was copied [the] first half of the fifteenth century» (Ll. CIFUENTES, *Vernacularization as...*, op. cit., 135).

50. François AVRIL et alii, *Manuscrits enluminés de la Péninsule Ibérique*, Paris 1983, 121-122: «La similitude du décor avec celui de la Bible de Londres (colophon du copiste Marcos daté de 1465) et l'identification possible du copiste avec celui du ms. Esp. 5 ... permettent de dater la Bible de Paris vers 1460-65». Molt abans, Pere BOHIGAS ja havia assenyalat en alguns dels seus treballs les semblances en l'escriptura d'ambdós manuscrits: per exemple, a *La ilustración y la decoración del libro manuscrito en Cataluña. Período Gótico y Renacimiento*, II, Barcelona 1967, 52,55, o a *Sobre manuscrits i biblioteques*, Barcelona 1985, 73,75 (per a reproduccions d'aquest ms. esp. 2, cf. les figs. 11 i 12 d'aquest darrer treball). El ms. esp.5 de la B.N.P. fou acabat de copiar per Antoni Satorra el 8 d'agost de 1461 (per a la transcripció completa del colofó d'aquesta obra, vegeu el clàssic treball dels Bénédictins du Bouveret, *Colophons de manuscrits occidentaux des origines au XIVe siècle*. I. A-D, Fribourg 1965, núm. 1215).

51. En concret, presenta moltes semblances iconogràfiques amb els mss. Londres, B.L., Egerton 1526 (del qual parlarem tot seguit); el París, ms. latin 4670 A (unes *Constitutiones Cataloniae*, s. XV, post 1440); el París, B.N. ms. esp. 541 (un *Gènesi* en català, amb colofó datat el 1451); el París, B.N. ms. esp. 8 (unes *Ordinacions fetes per lo molt alt Senyor en Pere terç Rey d'Aragó...*, datat el 1461) i, finalment, el París, B.N. ms. lat. 2030 (Robertus DE BARDIS, *Collectorium sermonum S. Augustini*, datat el 1467). Per a la descripció i reproducció parcial d'aquests mss., vegeu François AVRIL, *Manuscrits enluminés...*, op. cit..

52. Concretament, el colofó recull que fou obra d'un tal Marc i la següent datació: «aquest volum fou acabat dimars a .XXVIII°. de octubre any .M.CCCC.LXV». Per a una reproducció d'aquest còdex: Pere BOHIGAS, *La ilustración y la decoración ... Gótico*, II, op. cit., 51, i *Sobre manuscrits i bibl...*, op. cit., fig. 5 (44-47).

conservat a l'Arxiu Capitular de Barcelona, ms. 76, datat a partir de mitjan segle XV.⁵³

És a dir, la datació del 'ms. Bisbal' cal situar-la entorn mitjan segle XV o, si es prefereix fer-lo més antic, a partir del segon terç d'aquesta centúria. Com veurem, és tan probable com difícil d'assegurar que sigui coetani al ms. Barb. lat. 311 o, fins i tot, posterior.

III.b. *El manuscrit del Vaticà (Bib. Apost. Vat., Barb. lat. 311).*

Aquest còdex, que es va conservar a la biblioteca del príncep Barberini fins l'any 1889⁵⁴ i que actualment es troba a la Biblioteca Vaticana, és un volum factici que recull diversos textos sobre higiene, entre els quals el *regimen* atribuït a Joan de Toledo. És un manuscrit en paper, que consta de 64 folis, amb textos en llatí, català i occità.

En realitat aquest còdex es compon de dos manuscrits diferents relligats en un de sol en un moment difícil de determinar (molt probablement el segle XVI). Els folis 1-24 i 59v^o-62v^o són d'una mà (Aic), que escriu a dues columnes, i els folis 25v^o-58v^o són d'una altra (B), escrits a línia tirada. Pel que sembla, el fragment B és anterior als altres dos. En els fragments A i C manquen les rúbriques, les caplletres i els calderons.

No hem pogut consultar directament aquest manuscrit, però sí un microfilm de la col·lecció del Departament d'Història de la Ciència del CSIC a Barcelona, la qual cosa ens permet afirmar, sense cap mena de dubte, que és més tardà que els fragments que presentem: la paleografia i el llenguatge en són la prova

53. L'A.C.B. no compta amb un catàleg actualitzat de manuscrits. Els *Codices Capitularis archivi A.E. Cathedralis Barchinonensis. Elenchum...*, que no és sinó una transcripció feta el 1972 del catàleg elaborat per Jaume CARESMAR el s. XVIII, que a més no identifica el text de Boccaccio, recull que el ms. 76 és «seculo forte XIII, vel initio XIV». És impossible (la traducció al català, pel que sabem, és ja de mitjan segle XV). Un dels pocs catàlegs publicats sobre el fons de mss. de l'A.C.B s'apropa més a la realitat: «lletres del XV^{en} segle» (Jaume MASSÓ I TORRENTS, *Catàleg dels manuscrits catalans de la Biblioteca Capitular de Barcelona*, «Butlletí de la Biblioteca de Catalunya», 1 (1914), 153). Ramon MIQUEL I PLANAS edità el text d'aquest ms.: *La Fiameta de Johan Boccacci*, Barcelona 1908.

54. Any en què el veié allà un conegut investigador de manuscrits romànics, E. LANGLOIS: *Notices des manuscrits français et provençaux de Rome antérieurs au XVe siècle*, «Notices et extraits des manuscrits de la Bib. nationale et autres bibliothèques», 33/1 (1889), 303-304. Per a la descripció segueixo l'oferta per Lluís CIFUENTES en el seu treball inèdit *La difusió de la ciència en català a la Baixa Edat Mitjana i el Renaixement. Catàleg de manuscrits...*, op. cit., al qual he pogut accedir gràcies a l'amabilitat de l'autor. També es pot consultar H.G. JONES, *Hispanic manuscripts and printed books in the Barberini Collection*, 2 vols., Vatican City 1978, I:35-36, 10. El pare BATLLORI, *Arnau de Vilanova. Obres catalanes...*, op. cit., també en dóna alguna dada aïllada en el seu treball: 70, 77-78 i 85-86. Gabriel MARTÍNEZ FERRÀ ha publicat recentment *Una nova versió catalana del Liber de conservanda sanitate de Johannes de Toledo*, «Anuario de Estudios Medievales», 29 (1999), 585-599. Pensem que es tracta d'un títol eqüívoc: l'autor es limita a oferir la versió catalana del *Llibre de conservació de sanitat* del ms. del Vaticà. El mèrit d'haver identificat aquesta *nova* versió com una traducció catalana del *Liber de conservanda sanitate* de Joan de Toledo correspon, com el mateix Gabrel MARTÍNEZ reconeix a la nota 2, a Anna TRIAS (*Sobre un pretendido 'Segon...*, op. cit., 1983).

(en canvi, no podem afirmar, amb ple convenciment, que sigui més tardà que el 'ms. Bisbal', perquè podrien ésser coetanis). Com alguns autors ja han advertit, aquest volum factici conté, entre d'altres, un text abreujat de la versió catalana del *Regiment de sanitat* establerta per Berenguer Sarriera, ple de variants i omissions, on sovint l'anònim compendiador fa una síntesi del text de tal manera que, de vegades, el fa gairebé intel·ligible.⁵⁵

És, com hem dit, un volum factici⁵⁶. En el text corresponent a la mà A, després d'un *Calendari* amb el santoral que ocupa els tres primers folis del text, la versió abreujada del *Regiment de sanitat* comença de forma abrupta, sense cap mena de rúbrica o títol: és l'*incipit* el que ha permès relacionar-lo amb el text arnaldia («La primera consideració de conservar sanitat pertany a elecció de bon ayre...»). L'*explicit* és més eloqüent («Explicit *Liber conservacionis sanitatis* editus a prudentissimo magistro Arnaldo de Villanova»)⁵⁷. A continuació, en la columna que segueix l'*explicit* esmentat, i novament sense cap mena d'indicació, comença el *Llibre de conservació de sanitat* de Joan de Toledo: «Segons que és acostumat e demostrat per los savis de medecina...» (és novament aquest *incipit* el que ha permès identificar-lo). Aquest text, però, a diferència del *Regiment de sanitat* anterior, no ofereix cap mena d'*explicit* que permeti parlar d'alguna autoria⁵⁸. El text del *Llibre de conservació de sanitat* es troba entre els folis 14b i 18v^oa.

Quines són les dades paleogràfiques referides a aquest *regimen*? Sembla haver-hi acord en el fet que es tracta d'una escriptura i d'un llenguatge de, com a molt aviat, mitjan segle XV. El pare Batllori, en editar el *Regiment de sanitat* (1947) conservat a Madrid, esmenta aquest còdex vaticà en diversos passatges de la seva introducció i afirma que «la paleografia i el llenguatge són del segle XV molt avançat», reiterant allò que qualsevol lector atent pot observar: «més que una traducció s'havia de dir un abreujament en català: tants són els passatges omesos o condensats»⁵⁹. Ni el bibliògraf Antoni Palau (1949) ni el professor Martín de Riquer (1949) no fan esment d'aquest manuscrit⁶⁰. Anna Trias

55. El microfilm consultat ens ha permès oferir els passatges d'aquest manuscrit que es *corresponen* als del fragment de Vilanova del Vallès (apèndix III). Això permetrà al lector interessat veure les múltiples omissions i la forma de resumir el text de Joan de Toledo que fa servir el traductor-compendiador anònim.

56. No creiem necessari estèndre'ns gaire en la descripció de tots els textos que conté. Per a això, remetem a la consulta del treball de Lluís CIFUENTES, *La difusió de la ciència en català a la Baixa Edat Mitjana i el Renaixement. Catàleg de manuscrits...*, *op. cit.*.

57. Vaticà, Bib. Apost., Barb. lat. 311, ffs. 5a (*incipit*) i 14a (*explicit*), respectivament.

58. *Ibidem*, f. 18v^oa. La darrera part del text («... com damunt és dit.») es correspon al del final del capítol XX del manuscrit de Barcelona, amb la qual cosa hauria estat difícil, si no impossible, fer la identificació a partir d'aquesta dada aïllada.

59. Miquel BATLLORI, *Arnau de Vilanova. Obres catalanes...*, *op. cit.*, 77.

60. Cf., per als seus treballs, les notes 32 i 29, respectivament. No deixa de sorprendre que cap d'aquests dos autors esmentés aquest ms. del Vaticà, sobretot perquè el pare BATLLORI, com acabem de veure, ja havia editat el 1947 el *Regiment de sanitat* conservat a la B.N. de Madrid i en diversos passatges de la introducció de la seva edició en parlava (per exemple, 59, 77 i 85). Martín DE RIQUER, a la introducció del seu treball (cf. la nota 28), per exemple, es congratula de l'edició del pare BATLLORI, però, curiosament, no diu res d'aquest ms. del Vaticà.

(1983) no ofereix cap dada sobre la datació del còdex i es limita a recordar i subscriure allò que el pare Batllori havia advertit: que es tractava d'un conglomerat de textos d'Arnau i d'altres autors elaborat per «algun metge català del segle XV»⁶¹. Els editors del *Regimen sanitatis* tampoc no precisen gaire: en parlar de les versions catalanes, afirmen que totes són del «segle XV»⁶². Finalment, Lluís Cifuentes, en el seu catàleg en premsa, el data en el «s. XV, mitjan: vers 1445», i afirma que «la lletra [dels fragments A i C, que contenen els dos *regimina* del còdex] és una típica cursiva de mitjan segle XV»⁶³. Al nostre judici, és impossible determinar amb garantia d'èxit la datació d'aquesta escriptura: és una cursiva molt comuna ja des d'inicis d'aquesta centúria (els registres de cancelleria o l'abundant documentació notarial, per exemple, presenten en bona mesura aquesta escriptura). En qualsevol cas, aquest text, paleogràficament, pot ésser tant anterior com coetani al 'ms. Bisbal' (l'existència del bifoli identificat recentment prova que circularen manuscrits amb la traducció catalana del text de Joan de Toledo la centúria precedent, manuscrits a partir dels quals és més fàcil fer una mena de resum o compendi, com és el cas que ens ocupa).

Oferim una reproducció parcial d'aquest manuscrit que es correspon al text del bifoli (làmina II).

IV. El fragment inèdit de la parròquia de Vilanova del Vallès (Barcelona).

IV.a. Característiques codicogràfiques del bifoli.

En algun moment de la nostra aportació ja hem indicat que, més que d'un fragment, es tracta de dos. En origen, però, els dos fragments corresponien al bifoli que contenia els folis 89 i 90 d'un còdex perdut del *Llibre de conservació de sanitat* de Joan de Toledo, actualment separats (vegeu les reproduccions que n'oferim: làmines III a VI).

Actualment, les restes d'aquest bifoli es conserven entre els pergamins de l'arxiu parroquial de Vilanova del Vallès (Vallès Oriental). Aquest bifoli va formar part de l'enquadrernació d'algun volum del fons documental d'aquest arxiu i va ser separat d'aquesta enquadrernació en data imprecisa. Malauradament, no

61. Anna TRIAS, *Sobre un pretendido 'Segon...'*, op. cit., 286.

62. Pedro GIL-SOTRES, *Estudi introductorio...*, op. cit., 411.

63. Lluís CIFUENTES, *La difusió de la ciència medicina en català a la Baixa Edat Mitjana i el Renaixement. Catàleg de manuscrits...*, op. cit. Una anotació al ms. corresponent al fragment C (folis 59v^o-62) ha permès a aquest investigador assenyalar l'any 1445 com una data *ante quam* (en concret, aquest fragment conté un calendari pasqual i un llunari, amb una roda per calcular l'aurenombbre basada en «l'any M.CCCC.XXXXV. [en el qual] havem .II. d'aurenombbre»). Aquest text, recordem-ho, és de la mateixa mà que transcriví el *Regimen de sanitat* d'Arnau i el *Llibre de conservació de sanitat* de Joan de Toledo. Més recentment, es reafirma en la seva datació: «mid fifteenth-century [...] by a polished mid fifteenth-century gothic cursive hand» (Lluís CIFUENTES, *Vernacularization as...*, op. cit., 136).

coneixem les circumstàncies concretes d'aquesta desmembració. Això no ens ha permès conèixer, per exemple, el *liber tradens* o volum en què originàriament es trobava l'esmentat bifoli, dada que permet a l'estudiós, si aquest llibre portador és datat, oferir una data *ante quem* per al fragment a identificar.⁶⁴

L'anàlisi codicogràfica del fragment, tan exhaustiva com ens sigui possible, ens permetrà tenir una idea prou aproximada de la *mise en page* d'aquesta obra. El seu estudi permet afirmar que es tracta, com hem dit, d'un bifoli que contenia els folis 89 i 90 del text identificat, seguint l'esquema següent :

C \ P   P / C

El foli 89 correspon al cantó carn. La tonalitat clara del pergamí n'és la prova i ha rebut també les línies de pautat de justificació a punta seca, com tindrem ocasió de veure. Per sobre de la caixa de justificació, a una distància d'uns 15 mm de la part superior externa del còdex, una numeració romana en rúbrica vermella centrada anota el foli: 'LXXXIX'. La foliació és coetània a la resta del text i de la mateixa mà. El seu estat de conservació i de lectura és bo, tot i que podem deduir que manca aproximadament la meitat dreta del foli. A més, com l'altra part del bifoli, en algun moment ha estat plegat per la meitat i això dificulta lleugerament la lectura de la línia 10. Aquest primer foli té una forma rectangular força regular. Hi ha indicis d'enquadernació al marge esquerre.

El foli 89v^o correspon al cantó pèl, com ho testimonia la tonalitat més fosca del pergamí. En aquest cas, en tractar-se del verso, hi manca també gairebé la meitat esquerra del foli i els indicis d'enquadernació són al marge dret.

El foli 90 correspon també al cantó pèl. A una distància aproximada d'uns 15 mm de la part superior externa del còdex, una numeració romana en rúbrica vermella centrada anota el foli: 'XC'. La foliació és coetània a la resta del text i de la mateixa mà. El seu estat de conservació i de lectura és bo, tot i que podem afirmar que li manca també prop de la meitat esquerra del foli. Aquesta segona part del bifoli segueix una forma irregular. L'enquadernació, encara que no se n'aprecien indicis, devia afectar el marge esquerre.

El foli 90v^o, finalment, es correspon al cantó carn. És el foli en pitjor estat de conservació: la lectura d'algunes línies, sense comptar amb la guia dels altres textos existents del *Llibre de conservació de sanitat* hauria estat molt dificultosa, si no impossible. Una rascada, d'una llargada d'uns 50 mm i una amplada d'uns 5 mm en sentit longitudinal, intencional o fortuïta, ha malmès part de les línies 2 a 8. En el marge exterior, incomplet, s'aprecia una anotació posterior, escrita en època moderna i en sentit invers a l'escriptura del text. L'enquadernació, tot i que no se n'aprecien indicis, devia afectar el marge dret.

El pergamí que conté el text és un pergamí de qualitat, ben treballat, amb característiques properes a la vitel·la. La tonalitat del folis del costat carn (ff. 89

64. Mossèn Joan SERRADELL ens ha indicat que l'actual fons de la parròquia de Sant Esteve de Vilanova del Vallès, que és on es troba el nostre bifoli, havia estat dipositat, en un principi, a l'arxiu parroquial de La Roca del Vallès. Després d'una sèrie de gestions, va passar a l'arxiu parroquial de Vilanova del Vallès.

i 90) és més clara, blanquinosa, que la dels folis costat pèl, més groguenca (ff. 89v^o i 90v^o). Del seu estat de conservació ja n'hem parlat.

Als folis del costat carn (ff. 89 i 90) són encara visibles les línies del pautat. La caixa de justificació del text és un quadrilàter de 115 mm de llargada i d'una amplada aproximada de 80 o 85 mm (almenys, aquesta és la mida resultant després de la reconstrucció 'virtual' del text), amb la qual cosa el foli oferia l'aspecte d'un quadrilàter força regular. Des de la línia que delimita el costat superior de la caixa d'escriptura fins a la part externa del marge superior la distància és de 20 mm. Des de la línia que delimita el costat inferior de la caixa d'escriptura fins a la part externa del marge inferior la distància és de 40 mm. El marge interior tenia una mida de 30 mm i el marge exterior tindria, en la nostra reconstrucció, uns 30 o 35 mm. Les mides de la caixa d'escriptura (110 x 80 o 85 mm) difereixen lleugerament de les mides de la caixa de justificació. En el supòsit més ampli, això ens dóna unes mides per al foli de 175 x 140 o 150 mm (el bifoli, doncs, seria de 175 mm x 280 o 300 mm).

Tots els folis, recto i verso, tenen 16 línies per foli, amb una separació entre línies de 7 mm. La mida dels marges varia segons si tenim en compte la caixa de justificació o la caixa d'escriptura: el superior oscil·laria entre 20 i 25 mm, l'inferior entre 40 i 45 mm, l'inferior és força regular, entre 30 i 32 mm, i l'exterior, creiem que entre 30 i 35 mm.

En conèixer el nombre de línies per foli (16) i el que manca de text al davant i al darrere del bifoli, podem fer una estimació dels folis totals que ocuparia el text del *Llibre de conservació de sanitat* de Joan de Toledo. Si el bifoli que ens ocupa recull el text comprès entre els apartats 9 i 11 d'aquest text, hem de suposar, en bona lògica, que va existir, si més no, tota la part corresponent als apartats anteriors i res no ens fa sospitar que la còpia dels restants apartats, fins a la conclusió de l'obra, no s'hagués dut a terme. El nostre càlcul ens permet suggerir que, abans del nostre bifoli, haurien existit uns 9 folis, que recollirien la rúbrica de l'obra i els apartats 1 a 8, amb la qual cosa el *Llibre de conservació* començaria entorn el foli 80/81. El nostre bifoli aniria seguit d'uns 11 folis més, des de l'apartat dotze fins al final, i l'obra acabaria entorn el foli 100/101. En total, doncs, l'obra de Joan de Toledo, incloent-hi el nostre bifoli, tindria uns 21 folis i estaria compresa entre els folis 80 i 101. El còdex que la contenia, per tant, no tenia menys de 100 folis. La qüestió irresoluble, ara per ara, és saber quin text o quins altres textos ocupaven els primers 80 folis (el *Regiment de sanitat* d'Arnau de Vilanova en versió de Berenguer Sarriera? Una resposta afirmativa és tan suggerent com impossible de demostrar).⁶⁵

65. Al mateix fons de pergamins de l'arxiu parroquial de Vilanova del Vallès es conserven altres fragments molt més grans que el bifoli estudiat. En concret, hem identificat un fragment en pergami en escriptura carolina datada el segle XII que correspon al *Martirologi* d'Adó (cfr. J. Antoni IGLESIAS, *Un nuevo testimonio del Martirologio de Adón (fragmento en escriptura carolina del s. XII conservado en el Archivo Parroquial de Vilanova del Vallès, Barcelona)*, «Hagiographica» (en premsa); s'hi conserva també un altre fragment en pergami, en escriptura gòtica textual, de datació tardana, de contingut litúrgic.

Hem volgut deixar per al final la qüestió paleogràfica, perquè és la que ens permetrà afirmar que aquest fragment es pot datar a mitjan segle XIV i que conté la traducció catalana més antiga coneguda del *Llibre de conservació de sanitat*.

El text és en escriptura a línia tirada, que separa les paraules i ocupa de forma regular tota la caixa de justificació. Hem pogut observar, però, que de vegades l'escriptura sobrepassa lleugerament la línia de justificació dels marges interior i exterior. El bifoli que estudiem permet afirmar que el copista, com és usual, respecta de forma escrupulosa els marges superior i inferior. Les lletres són d'una llargària d'uns 3 mm (excepte algunes lletres amb astes, com la *b*, la *f*, la *g*, la *l*, la *p* o la *s*, que arriben als 5 mm) i una amplada força regular (uns 2-3 mm), d'un aspecte molt arrodonit. Els canvis de paràgraf s'indiquen amb rúbriques (paraules o frases en vermell), les quals van seguides sempre d'un calderó, en color vermell o blau (en concret un de blau i un de vermell en el fol. 89; dos de blau i un de vermell en el 89v^o; cap en el fol. 90 -en aquest cas perquè pensem que els calderons han estat substituïts per caplletres rubricades: vegeu el que diem en línies següents-; i indicis d'un de blau en el 90v^o -en aquest cas, com que existeixen quatre rúbriques, el final de tres de les quals no s'ha conservat per manca del pergamí, n'havien d'existir més a l'original-). En el bifoli hi havia d'haver, si s'hagués conservat sencer, un total de 9-10 calderons (se n'han conservat sis). Hem pogut diferenciar quatre models diferents de calderons.

Sovint trobem lletres majúscules per introduir les rúbriques i els començos de paràgraf (aquestes majúscules es podrien inscriure en un rectangle imaginari de 5 x 5 mm). L'única caplletra visible del bifoli, en tinta vermella, ocupa una alçada de dues línies (és la 'B' de començ de paràgraf: 'Beure devetz...', fol. 90, línies 15 i 16, les mides de la qual són 15 x 15 mm aproximadament). L'edició i reconstrucció ideal de la *mise en page* d'aquest foli 90 permet suposar també l'existència d'una caplletra d'igual mida entre les línies 9 i 10 (en concret, una 'L' que també és començ de paràgraf: 'La substància...'). Hem pogut deduir que les caplletres, com és usual a la majoria de manuscrits, es fan servir només després de les rúbriques que són títol de capítol, no de paràgraf (és el cas de la 'L' i de la 'B' que comentem, lletres amb les quals comença el text dels capítols X i XI). No s'aprecien reclams.

La tinta emprada és negra per al text, vermella per a les rúbriques (títols dels apartats), les caplletres i la numeració de la foliació, i vermella i blava per als calderons.

El sistema abreviatiu és el normal en molts manuscrits d'aquesta època: per suspensió (per exemple, *vayē, cō*, etc), per contracció (els més abundants: *avelaïns, aq̄ls, aq̄stes*, etc; molt emprat per a les nasals *m* i *n*: per exemple, *majormēt, abās, tāt, vētrell, tēps, mēys, segōs*, etc). El signe per *et* (&) ha estat substituït en el fragment per la nota tironiana (una mena de '7') per a significar aquí la conjunció *e*. Els signes abreviatius més comuns són un guió (-) sobre la lletra anterior a la lletra o lletres abreujades, una mena de vírgula o coma (-', que, per exemple, sobre una *d* abreuja la preposició *de*, i sobre paraules com *aps* o *cola* abreugen el

conjunt *re* o *er*, respectivament), una mena de ‘3’ per abreujar el conjunt *ur* (per paraules com *natural* o *calentura*) o lletres sobreposades (per exemple, una *e* al damunt de l’última lletra de la paraula *sob*, per a significar *sobre*). De vegades, en el mateix foli, una paraula pot figurar en la forma plena o el·líptica: per exemple, *mējar* o *menjar* (línies 7 i 15, fol. 89, respectivament), *aps* o *après* (ls. 14 i 16, f. 89, respec.), *p^o* o *pus* (ls. 13 i 15, f. 89v^o, respec.). També fa servir algun signe especial, com la *p* amb un petit traç a l’asta descendent per a significar *per*, la *q* amb un guió al damunt per a *que* o amb un petit traç oblic al damunt per a significar *qui*.

L’escriptura és una gòtica textual (*littera textualis*) molt arrodonida. La ‘regla de Meyer’, si s’aplica, es fa en paraules que contenen lletres de traços curvilinis que es contraposen de forma més sovint (*br, de, do, dr, or, pe, por, pr*, etc). No coneixem el *liber tradens*, la qual cosa no ens ha permès obtenir alguna dada interessant per a la seva datació. El seu suport, pergamí, tampoc no permet extreure dades per a la datació del bifoli, amb la qual cosa, només per comparació amb altres còdexs podrem establir una datació aproximada.

Els còdexs amb els quals podríem establir semblances són, entre d’altres, i sense ànim d’exhaustivitat, els següents: l’exemplar de la *Llegenda àuria* de Jaume de Voràgine, datada a començos del segle XIV (París, Bibliothèque Nationale, ms. esp. 44)⁶⁶, el *Libre dels feyts* de Jaume I, copiat el 1343 (Barcelona, Biblioteca Universitària, ms. 1)⁶⁷, el fragment de missal de la catedral de Barcelona, datat entre 1356-65 (Barcelona, Arxiu Capitular, ms. 185, 6)⁶⁸, el dels *Dits i fets memorables* de Valeri Màxim, cal·ligrafat i miniat *ca.* 1395 (Barcelona, Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona, ms. L-36)⁶⁹ i el tractat de *Cirurgia* de

66. Descripció a: A. MOREL FATIO, *Catalogue des manuscrits espagnols et des manuscrits portugais*, París 1892, 42 (núm. 127); François AVRIL *et al.*, *Manuscrits enluminés...*, *op. cit.*, 77-78 (làms. XLV i CIX); i Pere BOHIGAS, *Sobre manuscrits i bibls...*, *op. cit.*, 86-87.

67. Com és sabut, aquest manuscrit fou transcrit per Celestí Destorrents per encàrrec de Ponç de Copons, abat de Poblet, el destí del qual era la biblioteca d’aquest monestir, que era també panteó reial. Per a la seva descripció, vegeu Francesc MIQUEL ROSELL, *Inventario general de manuscritos de la Biblioteca Universitaria de Barcelona*, vol. I: 1-500, Madrid 1958, 1-3. Existeix una edició facsímil amb el títol: *Libre dels feyts del Rey en Jacme*. Introducció de Martín DE RIQUER. Barcelona, Universidad, 1972. Reproduccions d’aquest ms. es poden consultar a: Agustín MILLARES CARLO, *Tratado de Paleografía Española*, Madrid 1932, vol. II, facs. LXVI, i a Pere BOHIGAS, *La ilustración y la decoración del libro manuscrito en Cataluña. Período Románico*, Barcelona 1960, 109, i Martí DE RIQUER, *Història de la literatura catalana*, III, Barcelona 1984-87, 400, 401.

68. Jesús ALTURO, *Studia in codicum...*, *op. cit.*, 35. Aquest missal, en gòtica textual, inclou una oració que permet datar el ms. en un moment de la guerra dels dos Peres, que enfrontà Pedro el Cruel de Castella i Pere el Cerimoniós.

69. Aquesta còpia fou realitzada a València el 1395 per Bartomeu de Savalls, per encàrrec de Jaume d’Aragó, cardenal i bisbe d’aquella ciutat, que el regalà als consellers de la ciutat de Barcelona el desembre d’aquell any. Sobre aquest artista, vegeu Pere BOHIGAS, *El miniaturista valencià del Valeri Màxim*, «Gesammelte Aufsätze zur Kulturgeschichte Spaniens», XXI (1963), 254-258. Es poden veure reproduccions d’aquest ms. a: Pere BOHIGAS, *La ilustración y la decoración...*, *Románico*, *op. cit.*, 187, i Martí DE RIQUER, *Història de la literatura...*, *op. cit.*, III, 117, 119. Ramon MIQUEL I PLANAS edità el text d’aquest ms: *Llibre anomenat Valeri Màxim, dels dits y fets*

Teodoric, de finals del s. XIV (Graz, Universitätsbibliothek, ms. 342)⁷⁰. És impossible establir amb exactitud una datació per al bifoli de Vilanova, però les seves característiques paleogràfiques remetent a mitjan segle XIV.

IV.b. *El text del bifoli.*

La lectura del breu tractat de Joan de Toledo permet afirmar que l'autor aposta per la sobrietat en el menjar i insisteix en la necessitat de no menjar gaire per a conservar la salut. Per a l'exposició de la seva teoria, l'autor segueix l'esquema següent⁷¹: «després d'una introducció en què es proclama el valor de l'abstinència com a regla de salut, un primer apartat és dedicat a l'exercici. A continuació s'estudien els elements de la dieta als quals es dediquen diversos paràgrafs. Després d'un apartat general, es van enumerant els aliments, començant per les carns i continuant pels peixos, els llegums, les superfluïtats dels animals -ous i lacticinis- i les fruites. Un altre capítol és dedicat a les begudes, fonamentalment al vi [el fragment identificat fa referència, precisament, a alguns d'aquests apartats]. Segueix un breu apartat que enumera les verdures i, tot seguit, va un capítol dedicat al son. Ací acaba pròpiament el que ha de ser considerat el règim de salut, ja que, llevat d'un capítol dedicat als banys -que es troba més endavant-, els altres apartats estudien elements que corresponen més a un tractat de terapèutica que a un escrit d'higiene.[...] Es completa el *Liber de conservanda sanitate* amb tres apartats dedicats als verins que s'ingereixen, als que s'inoculen per picades d'animals i a la mossegada dels gossos rabiosos».

Si seguim la rúbrica de la pàgina 74 del 'ms Bisbal' (Barcelona, Bib. Cat., ms. 1829), el text del fragment es correspon als capítols IX. *De ús de les fruytes e dels peys* (amb els apartats següents: 'Prunes e sireres', 'Peres e permanys e codonys', 'Pomes' -el bifoli s'inicia justament al final d'aquest apartat-, 'Nous e avelanes', 'Présecs', 'Figues e rayms', 'Peyx bestinal' i 'Qual loc del pex és pus sa'), capítol X. *Dels legums* (que no conté cap apartat) i capítol XI. *Del vi qui-n deu ésser* (amb els apartats 'Vin forts', 'De la diete de l'hivern e del estiu', 'Salses coentz e agudes' i 'So que hom menja en hivern' -rúbrica amb la qual conclou el

---

memorables. Traducció catalana del XIVè segle per frare Antoni Canals, 2 vols., Barcelona 1914 (conté reproducció). El 1408, els consellers de Barcelona n'encarregaren una nova còpia per a conservar millor el present del cardenal d'Aragó (aquesta còpia és l'actual ms. L-35, obra del copista Arnau de Coll).

70. Se'n pot veure una reproducció a M. MAIOLD, *Die datierten Handschriften der Universitätsbibliothek Graz bis zum Jahre 1600*, Wien 1979 (*Katalog der datierten Handschriften in lateinischer Schrift in Österreich*, Band VI), I (40), II (Abb. 7). En concret, el colofó recull que el text fou «esmanat per maestre Bernat, metge del Senyor Rey de Malorques» (f. 281v^o) i acabat el 2 de gener de 1311. Sobre aquest mestre mallorquí, cf. Josep PERARNAU, *Una hipòtesi relativa a Bernat de Barriac*, «ATCA», 10 (1991), 277-283. Per a més informació sobre aquest ms., remeto a aquest darrer treball i a les notes 7 i 24 del treball de Lluís CIFUENTES, *Vernacularization as...*, *op. cit.*, 129 i 135.

71. Reproduïm tot seguit l'esquema ofert per Pedro GIL-SOTRES, *Estudi introductori...*, *op. cit.*, 62.

bifoli-). En apèndix oferim, com ja hem dit, reproducció del bifoli (làms. III a VI) així com la transcripció del text que ens ha transmès (apèndix II).

V. Per concloure

Els indicis paleogràfics, doncs, ens remetent a una còpia de mitjan segle XIV. Un dels problemes als quals s'enfronta l'estudiós de la literatura mèdica medieval en català, original o traducció d'altres llengües (àrab, llatí, hebreu), és que manca per establir una cronologia clara. L'inici del gran període de les traduccions catalanes medievals de textos literaris, també mèdics, s'ha situat convencionalment en el regnat del rei Pere *el Cerimoniós* (†1387), tot i que ja en època de Jaume II *el Just* (†1327), es documenta una important activitat traductora d'escrits de tot tipus (entre els que es troben importants traduccions d'escrits mèdics i de filosofia natural)⁷². Els documents d'arxiu i els manuscrits conservats permeten afirmar que des del final del segle XIII i tot al llarg del XIV la majoria de textos mèdics que circularen traduïts al català eren escrits de caràcter eminentment pràctic, que pertanyen a l'àmbit d'allò que a la introducció del nostre treball hem anomenat de *medicina practica* (regiments de sanitat, tractats de cirurgia, compilacions de remeis pràctics o de virtuts medicinals de productes vegetals i animals, etc). Les traduccions al català de *medicina theorica* apareixen majoritàriament a partir de finals del segle XIV i començos del XV⁷³. El nostre bifoli, doncs, bé podia haver estat traduït en el segle que proposem.

El bifoli de Vilanova ens remet formalment a les característiques pròpies del llibre de luxe, elegant, produït tradicionalment en època baixmedieval en l'ambient cortès, eclesiàstic i universitari, caracteritzat per tenir una enquadernació acurada, un suport en pergamí, ésser cal·ligrafat amb escriptures de tipus textual i, en cas d'haver-n'hi, tenir una decoració curosa (miniatures, caplletres, rúbriques de color, etc). En els seus inicis, però, aquest llibre elegant contenia, en general, textos de temàtica molt allunyada a la del bifoli de Vilanova (estava reservat per a textos patristics, litúrgics, jurídics, etc). En quin moment comencem a detectar en la producció librària textos en vulgar transmesos en aquest format elegant, acurat?

72. Alguns autors, però, no dubten a afirmar que fou sota el regnat de Pere III quan la cultura científica catalana, en tots els àmbits, no només en el mèdic, assolí el seu més gran desenvolupament: patrocinà o impulsà moltes traduccions d'escrits científics i la redacció d'obres originals (vegeu Lluís CIFUENTES, '*Translatar ciència*'..., *op. cit.*, 13, 20, 33 i 42).

73. Per a una visió detallada d'aquestes afirmacions, *ibid.*, 13-16, que ofereix un llistat dels autors i títols traduïts. L'autor destaca també, en les seves conclusions, el paper actiu de la monarquia en els països de la Corona d'Aragó. L'interès que suscitaran la medicina i els problemes vinculats a la salut en els monarques d'aquests dos segles es va difondre aviat entre els membres de la noblesa i la burgesia (representants destacats de la noblesa patrocinaren traduccions de textos mèdics i els membres de la burgesia, en ocasions a través de la seva participació en les institucions municipals, també varen promoure accions en aquest sentit).

Aquesta pràctica ha estat ben estudiada per a Itàlia. El professor Armando Petrucci, profund coneixedor de la producció manuscrita del seu país, ha diferenciat dos tipus de *llibre vulgar*, l'únic element de contacte entre els quals seria la llengua. Així, segons la seva hipòtesi, es distingiria un model de *llibre cortès de lectura* i un *llibre registre*, dos models libraris ben diferenciats tant en l'aspecte gràfic com en el codicològic⁷⁴. L'ambient de producció i fruïció de la literatura de creació determinarien aquesta diferenciació de model. A grans trets, el 'llibre registre' es caracteritza pel suport emprat (paper sempre), per fer servir una escriptura pròpia del camp documental (cursiva però amb tendència a cal·ligrafar-la), per l'absència gairebé absoluta de qualsevol tipus de decoració (com a molt algun esbós, però mai caplletres o miniatures profusament il·lustrades) i per la varietat de formats (amb predomini de les mides foli i quart). El 'llibre registre' en llengua vulgar apareixeria a la primera meitat del segle XIV. Al costat d'aquest model, per a aquest mateix període, comença a detectar-se el llibre 'cortès de lectura', els elements diferenciadors del qual són: l'escriptura (sempre gòtica textual), el suport (pergamí) i la decoració (en cas de tenir-ne, caplletres i miniatures són d'una gran qualitat estètica). Com en el model anterior, són llibres que transmeten també els diversos gèneres literaris existents en llengua romànica.

El còdex al qual remet el bifoli de Vilanova reuneix les característiques pròpies del 'llibre cortès de lectura': el suport (pergamí, de bona qualitat), l'escriptura (gòtica textual), i, molt probablement, una enquadernació *ad hoc*. Molts dels llibres amb els quals hem comparat paleogràficament el bifoli de Vilanova pertanyen a aquest model librari. Aquest fenomen de polaritat gràfica i codicològica, que tot just comença a ésser estudiat, es detecta a la Corona d'Aragó a la primera meitat del segle XIV. En paraules del professor Francisco M. Gimeno, «en el ánimo y en la promoción social del patriciado urbano existe una aspiración consciente de apropiarse de los libros de lujo, de utilizarlos como soportes formales para transmitir las obras literarias, del género que sean, pertenecientes a su entorno socio-cultural», la raó bàsica és perquè «el libro de lujo [...] en manos del 'committente borghese' constituye un 'status symbol'»⁷⁵. Aquest *regimen sanitatis* de Joan de Toledo és, sens dubte, un testimoni més d'un gènere literari, en vulgar, que gaudí de gran acceptació entre alguns membres de la societat barcelonina tres-centista que podien permetre's el luxe

74. L'experiència italiana l'ha aplicada a la Corona d'Aragó el professor Francisco M. GIMENO, *A propósito del manuscrito vulgar...*, *op. cit.* (cf. la nota 26).

75. *Ibid.*, 237. La burgesia, a més, als llocs on comptava amb representació institucional, es va preocupar de qüestions medicosanitàries (legislació municipal sobre higiene, alimentació, proveïment, malalties, etc). Els tractats de pesta de Jaume d'Agramunt, Valasc de Taranta o Lluís Alcanyís, adreçats als governs municipals o suscitats en ambients urbans, així com molts receptaris i compilacions pràctiques sobre higiene els van impulsar membres de la noblesa i del patriciat urbà (sobre aquesta qüestió, cf. Lluís CIFUENTES, '*Translatar sciència...*', *op. cit.*, 23-25, 30 i 34, i *Vernacularization as...*, *op. cit.*, 142-145), amb la qual cosa es convertiren en clients potencials de qualsevol escrit, com els regiments de sanitat, la finalitat dels quals era la prevenció mèdica.

d'encarregar-ne una còpia amb les característiques pròpies del llibre eclesiàstic-universitari baixmedieval. Entre aquests membres de la burgesia es troben també, és clar, els professionals de la medicina: bé cirurgians, barbers, apotecaris i manescals no formats acadèmicament (que constituïren el grup que generà una major demanda de literatura mèdica en vulgar), bé metges i cirurgians amb formació universitària. L'existència en les biblioteques dels professionals de la medicina, universitaris o no, dels principals autors d'escrius mèdics en versió catalana constitueixen la millor prova de la seva difusió⁷⁶. Malgrat tot, aquest text en català no necessàriament havia d'haver pertangut a un professional de la medicina. Els consells que oferien els regiments de sanitat tenien un públic potencial amplíssim (la reialesa, la noblesa i, sobretot, la burgesia, així com un sector més reduït d'artistes i menestrals amb recursos econòmics, etc), no exclusivament sanitari, però també atent als problemes de la salut i de la malaltia. Un públic que era capaç de llegir i d'escriure en català, que en general desconeixia el llatí i se sentia més segur en la seva llengua.⁷⁷

El *Llibre de conservació de sanitat* de Joan de Toledo, com altres *regimina sanitatis* que circularen, ens permet aprofundir en la vida íntima i privada de l'home medieval, en els seus prejudicis, costums, pors i creences, en els seus àpats i en els seus remeis sanitaris, etc. Tot i tenir una qualitat literària inferior a altres tractats en català d'higiene medieval, com el *Regiment de sanitat* d'Arnau o d'altres propers a aquest gènere, com les *Regles de bona criaença en menjar, beure e servir a taula* d'Eiximenis⁷⁸, creiem que aquest nou testimoni té un valor lingüístic i històric innegable: ajuda a documentar la difusió i penetració social d'aquest gènere en concret, i de la literatura mèdica més en general, mercès al poderós conducte de la llengua vulgar. La seva trobada i identificació ha d'encoratjar els estudiosos a oferir-ne de nous.

76. A la nostra tesi doctoral inèdita (en curs de publicació), *Llibres i lectors a la Barcelona del segle XV. Les biblioteques de clergues, juristes, metges i altres ciutadans a través de la documentació notarial (anys 1396-1475)*, Universitat Autònoma de Barcelona 1996, oferim un bon nombre d'inventaris de llibres d'alguns d'aquests professionals. En paraules de Lluís CIFUENTES, «L'ús del vulgar en els textos mèdics fou un instrument cabdal per a incrementar la formació d'aquest principal grup de demanda, el dels pràctics no formats acadèmicament, que no dominaven la llengua llatina, amb les obres procedents del món universitari...» (*Translatar ciència'...*, op. cit., 35).

77. Sobre el públic potencial dels *regimina sanitatis* i altres textos mèdics és molt recomanable l'article de Lluís CIFUENTES, *Vernacularization as ...*, op. cit., on, a partir de les dades subministrades pels manuscrits existents del *Regimen sanitatis* d'Arnau, els esments del llibre a la documentació baix-medieval, i el pròleg de la versió catalana de Sarriera, conclou que el *Regiment de sanitat* d'Arnau «was aimed at noblemen and the burghers [jurists, public notaries, merchants and other commoners ... the urban patriciate], groups with a growing interest in Galenic medicine and 'natural science' in general, who preferred reading in the vernacular and who therefore sponsored a large part of these translations» (145). Sobre el paper de l'elit cultural, econòmica i política (Casa Reial, noblesa i patriciat urbà) en la difusió i traducció d'obres mèdiques en català, cf. la nota 75.

78. Aquest petit tractadet, alhora d'urbanitat i d'higiene, està inclòs en el *Terç del Crestià* de l'autor gironí. Ara comptem amb l'edició de Jorge E. J. GRACIA, *Com usar bé de beure e menjar. Normes morals...*, Barcelona 1977.

El catàleg ja esmentat de Lluís Cifuentes, en vies de publicació, on es recull la descripció codicogràfica de tots els escrits mèdics medievals en català permetrà, potser, relacionar aquest nou testimoni del *Llibre de conservació de sanitat* de Joan de Toledo, del qual formava part el bifoli de Vilanova del Vallès, amb algun dels manuscrits encara existents.

Seminari de Paleografia, Diplomàtica i Codicologia
Universitat Autònoma de Barcelona

APÈNDIXS

I. EL *Llibre de conservació de sanitat*
DE JOAN DE TOLEDO EN VERSIÓ HEBREA?

No voldríem finalitzar aquest estudi sense fer esment del que semblen versions a l'hebreu del text de Joan de Toledo, la qual cosa demostraria, una vegada més, la popularitat d'aquest tractadet, també entre els membres de la minoria jueva, metges o no. No és la nostra intenció entrar en aquesta qüestió, entre d'altres raons perquè el professor Eduard Feliu, «pose ordre en les notícies que circulaven sobre el tema» de les versions hebrees del *Regimen sanitatis* d'Arnau i, de retop, sobre les versions hebrees del suposat 'Segon libre', que es correspon a l'obra de Joan de Toledo.⁷⁹

Els metges jueus, una minsa minoria malgrat els tòpics, van veure's cada vegada més marginats a causa del triomf del nou sistema mèdic basat en el model de formació i de professional mèdic universitaris. Aquesta marginació els portà a assumir un complex d'inferioritat respecte de la medicina escolàstica que els motivà per a aconseguir conèixer i dominar els seus textos. La llengua hebrea fou la via escollida per l'accés a la medicina 'cristiana', i fou vehicle d'una enorme literatura mèdica. Cal tenir en compte també que entre els jueus, com passava entre els cristians, no tan sols els metges s'interessaven per la literatura mèdica.⁸⁰

Tot i que pugui semblar reiteratiu, creiem imprescindible, pel que recollirem després, recordar que «s'han conservat tres versions de la traducció [catalana] de Berenguer Sarriera. La preservada a la Biblioteca Vaticana [Barb. lat. 311] és un resum que degué gaudir de certa popularitat en l'àrea catalana, si es jutja per *la traducció hebrea que se'n va fer*. El manuscrit de Madrid [B.N. 10.078] [... i el] manuscrit conservat avui a la Biblioteca de Catalunya [Barcelona, ms. 1829]»⁸¹.

De les quatre versions hebrees, en canvi, s'han conservat vuit manuscrits⁸². Quins són els que ens interessin a nosaltres? Els manuscrits de Lió, Munic i Va-

79. Pedro GIL-SOTRES, *Estudi introductori*, op. cit., 412.

80. Per ampliar aquest apunt, vegeu Luis GARCÍA-BALLESTER et alii, *Jewish Appreciation of Fourteenth-Century Scholastic Medicine*, «Osiris», 2nd serie, 6 (1990), 85-117.

81. Pedro GIL-SOTRES, *Estudi introductori*, op. cit., 411. La cursiva és nostra. Recordem que, en el ms. del Vaticà, el *Regiment de sanitat* arnaldia va seguit, també en 'versió lliure' i abreujada, del *Llibre de conservació de sanitat* de Joan de Toledo (text que, recordem-ho novament, en el ms. 1829 de la Bib. de Catalunya és anomenat '*Segon libre del Regiment de sanitat*' i és atribuït, també erròniament, a Arnau de Vilanova).

82. Per al llistat complet i la descripció dels còdexs, *ibid.*, 412-416. Només destacaré en les línies següents allò que em fa suposar l'existència de traduccions hebrees del *Llibre de conservació de sanitat* de Joan de Toledo, tal i com el lector podrà deduir per tot el que hem dit fins ara i direm en els paràgrafs següents. Lluís CIFUENTES, '*Translatar ciència*'..., op. cit., 37, nota 79, indica que «les versions de la traducció catalana serviren de base per a tres de les quatre traduccions hebrees conegudes del text arnaldia».

ticà. Segons els editors del *Regimen sanitatis* «el manuscrit de Lió és miscel·lani i conté versions totals, o fragments, d'obres mèdiques [...] Arreplega, [entre d'altres], tres obres d'Arnau o atribuïdes a ell: [...], una versió abreujada del *Regimen sanitatis* [...], un 'segon règim' atribuït a ell i [...]. [A continuació de la versió abreujada del *Regimen sanitatis*], el text hebreu segueix amb el contingut del *Pseudoarnau* 'Segon règim', tal com fa la versió catalana [del ms. Vaticà, Barb. lat. 311]»⁸³. Els editors segueixen afirmant que «la traducció hebrea és la mateixa que la de M[unic] i Vaticà 366, que també arrepleguen aquest 'Segon règim'»⁸⁴. És així? «El text de M[unic] conté també la versió hebrea del *Regimen sanitatis* abreujat [manuscrit Vaticà, Barb. lat. 311] de les versions catalanes [...]. En el lloc que teòricament devia correspondre al capítol XVIII [...], el text hebreu continua amb la versió del text pseudoarnaldià de l'anomenat 'Segon règim' [...], igual que la versió catalana»⁸⁵; mentre que el manuscrit «Vaticà 366 té un contingut complex. Recull dues versions parcials del *Regimen sanitatis* [...] La part que hem anomenat V² [...] conté la 'versió abreujada del segle XV' de les versions catalanes [ms. Vaticà, Barb. lat. 311], en la mateixa traducció que la recollida per L[ió] i M[unic], [...]. Immediatament, a continuació, comença el text del *Pseudoarnau* 'Segon règim, també igual que L i M»⁸⁶. Pel que sembla, totes les traduccions hebrees conegudes es varen fer a partir d'alguna versió catalana i no pas des de l'original llatí⁸⁷. És curiós, si més no, que en cap cas, en aquest apartat sobre les traduccions hebrees, els editors del *Regimen sanitatis* ni tan sols suggereixen que aquest 'Segon libre' del *Regimen de sanitat* pugui ésser el text de Joan de Toledo.

No volem estendre'ns més. Concloem amb les paraules dels editors del *Regimen sanitatis*: «L'edició de les versions hebrees i l'estudi més minucios dels continguts dels manuscrits ens ajudaran a profunditzar en el coneixement de les traduccions hebrees medievals dels textos mèdics atribuïts a Arnau, així com en l'ús mèdic de la llengua hebrea al Mediterrani occidental i en les relacions intel·lectuals entre sanadors cristians i jueus en aquesta àrea de l'Europa llatina baixmedieval», i també, afegim nosaltres, en la difusió de l'obra de Joan de Toledo arreu.

83. És a dir que, pel que sembla, el manuscrit Lió, Bib. Municipale, Hbr 115, del s.XV, també conté la traducció hebrea del *Llibre de conservació de sanitat* de Joan de Toledo. La cursiva és nostra.

84. Pedro GIL-SOTRES, *Estudi introuctori*, op. cit., 413.

85. És a dir que, pel que sembla, el manuscrit Munic, Bay. Staatsbibl., Hbr 288, dels ss. XIV-XV, també conté la traducció hebrea del *Llibre de conservació de sanitat* de Joan de Toledo. La cursiva és nostra.

86. És a dir que, pel que sembla, el manuscrit Vaticà, Bib. Apost., Hbr 366, dels ss. XIV-XV, també conté la traducció hebrea del *Llibre de conservació de sanitat* de Joan de Toledo. La cursiva és nostra.

87. De fet, aquesta era una pràctica comuna a molts dels textos mèdics: «A considerable proportion of the medieval Latin medical corpus was translated into Hebrew, including Arnau's *Regimen sanitatis* and Teodorico's *Cirurgia*. Today, we can ascertain that three of the four known Hebrew translation of Arnau's work were based on the various versions of the Berenguer Sarriera Catalan translation» (Lluís CIFUENTES, *Vernacularization as...*, op. cit., 131-132).

II. BIFOLI DE VILANOVA DEL VALLÈS.

Observacions a la transcripció del text: *a*). A l'aparat crític hem fet constar tant les variants ortogràfiques com les textuals del 'ms Bisbal' (*B*). *b*) Entre claudàtors ('[ ]') anotem la part corresponent al text que manca al bifoli pel seu estat de conservació (el text que hem incorporat ha estat sempre el del 'ms Bisbal', tot i que, de vegades, les grafies, tal i com pot deduir-se pel text del bifoli de Vilanova, poden ésser lleugerament diferents: per exemple, el bifoli anota *rajms* i el 'ms. Bisbal' *rehims*, lin. 3, fol. 89v^o). *c*). L'inici de capítol va precedit del signe '†' i el títol l'hem destacat en versaleta. *d*). Per a les rúbriques dels apartats, fem servir la negreta. *e*). Per a significar l'existència d'un calderó, utilitzem el signe '¶'. *f*). Les caplletres les hem destacades amb una mida més gran.

Fragment, foli 89

LXXXIX

- 1 no poden axí noure. N[ous e ave-]
lanes. ¶ .*Nous e avelan*(es valen contra)
verí, majorment si abans [de menjar són]
rebudes. E no per tant que ap[rés menjar]
- 5 no vayen, mas no tant. E [axí més va-]
len les fruytes per via de [medicina]
que per via de menjar, per les [rahons dessus]
dites. *Présecs*. ¶. Al[cuns encare]
usen présecs, .I. o dos ab[ans de menjar,]
- 10 axí com los colèrics e aquels [qui no poden]
bé exir a seyla; cor sapi[ats que allarguen.]
E si colres ha en la boca [del ventrell, tol-]
len lur calor e abaxen-le[s avall, so]
que no porien fer après m[enjar, per]
- 15 so com lo menjar és mes[clat en les]
colres. Enaxí après men[jar no deuen]

l. 2 avellanes *B*; l. 5 cant *B*; l. 7 per les rahons dessus *om B*; l. 8 *ante* *Présecs*, XXXV (*rúbrica*) , *présechs B*; l. 9 *présechs* - un *pro .I. B*; l. 10 colèrichs , aquells *B*.

Fragment, foli 89v^o

- [ésser rebut]s, *com* enbarguen la digestió,
 [si donchs, l'es]tómec no és fort flac. *Fi*
{ques e rehi}ms. ¶. Ffigues e raÿms
- 20 [enfretote]s les altres fruytes són
 [majors]. *Peyx bestinal.* ¶. *Com* vos
 [plaurà me]njar peix, podetz menjar
 [pex ab esca]ta, axí *com* legostes, mols,
 [legostins]. E altres pexos no vullatz
- 25 [usar, o atar]t, *com* fort són víscosos e
 [flaumàtic]s. E no vullatz usar pex
 [bestinal, per] so *com* és de fort digestió.
{Qual loc} del pex és pus sa. ¶. E
- 30 [que és en] lo dors *que* so *que* és del ven-
 [tre, e de la] coha o prop de la coa, *pus*
 [que so que és p]rop del cap, *per* so *com* són

l. 19 rehims *B*; l. 22 pex , podets *B*; l. 23 molts *B*; l. 24 vullats *B*; l. 28 *post*
 loc, *del c B*; l. 29 pexos *B*; l. 31 coha *B*.

Fragment, foli 90

XC

- [de majo]r moviment e an *menys* de sobre-
 [fluït]atz e de grex en *aquels* locs *que* en
 35 [los al]tres *qui* offega la calor *natural*,
 [e axí] embarga la digestió. E podetz
 [usar lo] pex ab bona salsa, *segons que*
 [li pertan]y. Mas no-y metatz gayre
 [pebre n]i molts *ayls*, mas de les
 40 [spècie]s sobredites. † DELS LEGUMS.
 [L]a substància dels legums
 vulatz atart pendre ni u-
 [sar, per s]o *com* engenren grosses umors
 [e infle]n e embarguen la digestió;
 45 [mas po]detz usar lo brou d'*aquels* ab
 [les sal]ses demundites. † DELS VINS
Beure devetz bo *QUALS DEUEN*
 vi e subtil e clar, ÉSSER.

l. 33 han *B*; l. 34 *aquells* lochs *B*; l. 36 embarga , podets *B*; l. 38 metats *B*; l. 42 vullats *B*; l. 43 çò *B*; l. 44 embargan *B*; l. 45 podets , *aquells* *B*; l. 46 demundites *B*; l. 47 bon *B*.

Fragment, foli 90v^o

- e totes vegades hi metets ay[ga, segons]
 50 lo temps. Cor [lo] vin forts *Vin fort{s}*^a
 cumple lo [serv]el de trebays [e] agr[eu]ge]
 la vista e los [ni]rvis. Mas enperò, [més lo]
 vular am[arar] en estiu *que* en yv[ern. *De*
la diete del {y}vern e de l'esti{u}. E]
 55 devets la vostra dieta declinar e[n hivern]
 a calentura e a [seque]tat, si donques [no sentíets]
 calor. E en estiu a fredor e a h[umiditat.]
Sa{l}ses coentz e agudes. ¶ . [Atart vul-]
 latz menjar ayades, pebrade[s, cebes]
 60 crués e escaluyes e porres e[n estiu, cor]
 engenren còlera e umple lo cap d[e labors]
 e trebays, e agreugen lo vis; h[on, segons]
que diu Galià, *qui* usa aquestes coses [no pot a]
 febres escapar. *So que hom menja en {hivern}*

^aCom al 'ms. Bisbal', aquesta rúbrica s'intercala al mig del text.

l. 50 fort B; l. 52 viste B; l. 53 vullats, d'estiu B; l. 54 dieta B; l. 58 coents B;
 l. 59 vullats B; l. 60 escalunyes B; l. 61 engenran , umplen B; l. 62 agreujan B;
 l. 64 escapar B.

Com es pot observar a la làmina VI, una mà d'època moderna, en sentit contrari al text original i quan el pergamí formava part del *liber tradens*, escrigué unes notes de difícil lectura pel mal estat de conservació del suport. Encara, però, es pot llegir: «mes tot [...] exorte [...] al mal t[...] que rebé los [...] gram[...] de la [...] passihó so[...] vint flor[...] cintas [...]».

III. MS. VATICÀ (BARB. LAT. 311, FOLS. 14B - 18V^oA).

Com ja hem dit, el text del Vaticà ofereix tantes omissions i variants ortogràfiques i textuals que hem decidit editar aquí només la part d'aquest ms. (fols. 15^v^oa-16a) que es correspon al bifoli de Vilanova perquè el lector pugui comprovar per ell mateix aquesta afirmació. Tanmateix, per a la resta del text remetem el lector al treball recent de Gabriel Martínez Ferrà, *Una nova versió catalana...*, *op. cit.* (cfr. la nota 54).

Fa més de mig segle el pare Batllori (*Arnau de Vilanova. Obres catalanes...*, *op. cit.*, 201-249), va oferir sencera, a partir d'aquest manuscrit, l'edició de la versió abreujada del *Regiment de sanitat* d'Arnau que precedeix aquest compendi del *Llibre de conservació de sanitat* de Joan de Toledo.

15^v^a

... no poden axí moure. . *Nous*
e avellanes valen *contra verí*, e majorment si
ans de menjar són preses, e *après menjar* hi va-
len, mas no tant. . E axí valen les
fruytes més *per via de medecina que de menjar*
per les rahons dessus dites. . *Alguns* usen
encara *présechs*, .I. o dos ans de menjar, axí
com los colèrichs e a aquells qui no poden axir
a cambra, car allarguen, e si ha colrre's al

15^v^b

cap del ventrell *baxen-les avall*, ço *que no*
poden fer après menjar, car embarguen la
digestió, si donchs l'estómach no és fort
calent. . *Ffigues e Rayms, entre totes*
les altres fruytes, són millors. . Peix
ab scata axí *com molls, mujols, liçes,*
lagostes, podets usar, e legostins, mas
bestinal no, car és *de fort de fort diges-*
tió. . E *sapiats que ço qui és en lo dos*
dél peix e de prop la coha e lo cap és pus
sa que ço del ventre, per ço car és de major
moviment e ab menys de superfluÿtat e
de grexa, la qual ofega la calor natural, e axí
embargua la digestió. E podets usar
peix ab bona salsa, segons *que li pertany,*

mas no-y metats molt pebre ne molts
ayls, mas de les spècies dessus dites.

La sustància dels legums vullats
atart pendre, per ço car engen-
dren grosses humors e inflen e embar-
guen la digestió, mas podeu usar del
brou de aquells ab les salses dessus dites.

Beure devets bon vi, e clar e
subtil, e totes vegades hi metets
aygua segons lo temps, car lo vi fort com-
pel·leix lo cervell de vapors e agreuja los
nervis, mas emperò, més los vullats en-
ayguar d'estiu que d'ivern. E en ivern
devets més inclinar la vostra dieta a ca-
lentura e a sequedat, si donchs no sentits ca-
lor. E en stiu, a fredor e a humiditat. A-
tart vullats menjar allades, pebrades, ce-
bes crues, scalunyes e porros en stiu,

fol. 16a

car engendren còlera e complexen lo cap
de vapors e agreujen lo vis. .Hon,
segons diu Galièn, qui usa d'aquestes coses
no pot scapar a febre. . E en ivern ...

pressechs ¶ Alguns encare v'sen pressechs
 vno dos abans de mēiar axi cō los calerichs e a
 quells q̄ no podent exir a seyla. cor sapiats q̄
 allarguen ¶ Si colres ha en la boca d'l ventrell
 tollen lux calor e abaxen les auall. So q̄ no
 pōrien fer apres menjar per so cō lo mēiar es
 mesdat en les colres. En axi apres mēiar no
 deuē eē rebuts. cō en barguen la digestio
 Si donchs le stomach no es fort flac fi
 gues e rebuts ¶ fiques e rebuts enfre
 totes les altres fruytes son maiors per bel
 tinal ¶ Com vos plaura mēiar per podets
 mēiar ab esata axi cō legostes o volts

I. Reproducció parcial del ms. Barcelona, Bib. Catalunya, ms. 1829, pàg. 82
 (segle XV med.)

fenyts p maior ptda engondre males
 humors e appellats a pndesmet e a rove
 upao e son mara d'corrupcio e de fibres
 Baqlls q' entls fibres donen fuyra fa
 ho q' necessitat costreyn p' co car ve fide
 e p' aquesta raso en l'ors d' medecia les
 pot som usar e no en l'ors d' m'ciar / ay
 co son p'ruus e creces en stm vesic da
 d' en aygua fieda e p' baxar la cal'ria
 ab fibre e sens fibre. Des p' manys
 o codonyes si son p'pres ans d' menjar fan
 lo m'ciar ma vomanz enlo ventre q'
 no pot passar p' l'ur goassa cap' strey
 Empe si son p'pres ay m'ciar fan lo
 contrari en p' l'ur f'nguesa p'men lo
 menjar anall e ay allargue " Poms
 nos deu' usar creus mas curts en ay g'
 e maior met a malabr q' Sa fibre / empo
 podets ne usar anegats en alim e me
 ses en b' e ay m'ciar codonyes e p' manys
 → car ladonys no poden ay moure " Nos
 e auellans valen cont' xi e maior met si
 ans d' m'ciar so p'pres / cap' m'ciar si va
 len mas no tant " Exy valen les
 fuyts mes p' via d' medecia q' d' menjar
 p' la rason de 15 dies " Alguns v'son
 enraza p'pres q' o dos ans de menjar ay

II. Reproducció
 parcial del ms. Va-
 ticà, Bib. Apost-
 òlica, ms. Barb.
 Lat. 311, fol. 15
 v. A (segle XV
 med.)

LXXVII

no poden axi noure. A
 lañs. **M**ous rauclan
 ueri. major met si abas
 rebudes. e no p m̄r q̄ ap
 no uayē. ma d̄ no car. e
 len les fruytes p uja de
 q̄ per uja de menar. p les
 dres. presecs. **E** si
 usen presecs. i. o dos a
 be cur a seyla. cor d̄ p
 e si colres ha en la boca
 len lin calor z abayen le
 q̄ no porien fer apes p
 so cō lo menjar es mel
 colres. En axi ap̄s me

III. Reproducció a mida real del fol. 89 de Vilanova del Vallès (Barcelona). Segle XIV *med.*

s. cò enbaiguet la d'ingelho.
 fometch no es fort flac. fi
 ma. ¶ Figues z rayms
 z les altres fruytes son
 deyx be' final. ¶ Cò uos
 mar f. la. portz meniar
 ta. au. cò les altes. o. da.
 z altres peres no nular
 z cò fort son usades z

se cò es s' f' d'ingelho.
 del per es pus sa. ¶ Cò
 els peres es pus sa so
 lo deys. q' se q' es delue
 coha o pro. zela coa po
 ion del cap. z se cò ion

IV. Reproducció a mida real del fol. 89v. de Vilanova del Vallès (Barcelona). Segle XIV *med.*

ve.
 e moumet. can mers d' sob
 z zò grec. en aq's locs q' en
 res: q' effega la calor natal.
 en barga la digestio. E poten
 per ab bona falsa. seges q'
 y. Mas noy metaz gaire
 molts ays. mas de les
 s' sobredire. dels legums.
 la substancia dels legums
 mulatzatun tendre. i u
 co' engenen grosses umors.
 z embanguē la digestio.
 potz usar lo brou daq's ab
 ses demudites. Dels vins
 que deuertz be q's deuē
 u. z subtil z clar. esser.

totres ues iuas hi metere
 loteps. Co q' ui foris. bin
 cumplio q' i d' trebays. q' d'
 la iusta rta. d' ius. Das emp
 mular am r' en q' ui q' em
 la diete del uerit i del est
 deuers la u' q' i d' iuar. q' i
 a eileura. q' i d' iuar. si d' iuar
 aile. q' i d' iuar. si d' iuar
 Sa les coentz z agudes. Q'
 larz menjar ayades febraz
 crues z escaluces z porres
 engeren cola z iimplio cap
 z trebays. z agreugé lo ius. q'
 q' diu gaha. q' usa a q' ltes colles
 febres a capar. q' q' hom m' e' i' a

VI. Reproducció a mida real del fol. 90v. de Vilanova del Vallès (Barcelona). Segle XIV med.

Lluís CIFUENTES

LA PROMOCIÓ INTEL·LECTUAL
I SOCIAL DELS BARBERS-CIRURGIANS
A LA BARCELONA MEDIEVAL:
L'OBRA, LA BIBLIOTECA I ELS BÉNS
DE JOAN VICENÇ (fl. 1421-1464)¹

«Cirurgici debent majus salarium
quam ceteri artifices reportare»

HENRI DE MONDEVILLE,
Chirurgia, llib. II,
Notabilia introductoria, § 25²

1. *Introducció*

S'ha destacat sovint la gran importància dels inventaris *post mortem* per a l'estudi de diversos aspectes de les societats històriques. Una tipologia documental que és font inegotable d'informació per a la història de les mentalitats i de la cultura, la història intel·lectual, la història de la cultura material, la història del llibre i de la lectura, de la vida privada, la indu-

---

1. Abreviatures emprades: ACB = Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona; ACG = Arxiu Capitular de la Catedral de Girona; AHCB = Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona; AHPB = Arxiu Històric de Protocols de Barcelona; AHPT = Arxiu Històric de Protocols de Tarragona; ARV = Arxiu del Regne de València; CODOIN = Pròsper de BOFARULL I MASCARÓ *et al.*, *Colección de documentos inéditos del Archivo General de la Corona de Aragón*, 50 vols., Barcelona, 1847-1982; DCVB = Antoni M. ALCOVER - Francesc de B. MOLL - Manuel SANCHIS GUARNER, *Diccionari català-valencià-balear: inventari lexicogràfic i etimològic de la llengua catalana en totes les seves formes literàries i dialectals*, 10 vols., 2a ed., Ciutat de Mallorca-Barcelona, Moll 1964-1968; TK = Lynn THORNDIKE - Pearl KIBRE, *A catalogue of incipits of mediaeval scientific writings in Latin*, ed. revisada, Londres, The Mediaeval Academy of America 1963. Vull expressar el meu agraïment a Luis Garcia Ballester, Jon Arrizabalaga, Jaume Riera i Carmel Ferragud pels seus valuosos comentaris; i també a Cristina Borau, Àlvar Martínez Vidal, Pere Ortí, José Pardo i Pere Verdés, per les seves aportacions.

2. Julius Leopold PAGEL, *Leben, Lebre und Leistungen des Heinrich von Mondeville (Hermondaville): Ein Beitrag zur Geschichte der Anatomie und Chirurgie*, vol. 1 («Die Chirurgie des Heinrich von Mondeville [Hermondaville] nach Berliner, Erfurter und Pariser Codices»), Berlín, Hirschwald 1892, 132.

mentària, l'alimentació, l'economia i un llarg etcètera.³ Molts inventaris han estat editats, però encara són molts més els que romanen inèdits; i d'entre els publicats, la majoria ho han estat parcialment, limitant-se a un o altre tema d'interès (ben sovint, la biblioteca), i privant-nos de conèixer la resta dels béns del difunt, que en el seu conjunt aporten un cabal d'informació de gran interès.

Els inventaris dels individus vinculats a l'art de guarir pot dir-se que no han estat especialment afortunats amb els editors. I dintre d'aquest grup hom ha mostrat més interès per les categories professionals més altes (físics) o amb una activitat més diversificada (apotecaris), més que no pas per les escales més baixes de la pràctica mèdica.⁴ Tanmateix, avui sabem que són els d'aquests pràctics els que ens poden aportar més informació sobre processos com ara la difusió i valoració social de l'atenció sanitària, l'emergèn-

---

3. Vegeu, per exemple, les valoracions de Maxime CHEVALIER, *Lectura y lectores en la España de los siglos XVI y XVII*, Madrid, Turner 1976, 41 i ss.; Barthélemy BENNASSAR, *Los inventarios post-mortem y la historia de las mentalidades*, dins «La documentación notarial y la historia: Actas del II Coloquio de Metodología Histórica Aplicada», vol. 2, Santiago de Compostel·la, Universidad de Santiago de Compostela 1984, 139-46; Núria SALES, *Inventaris post-mortem*, dins «L'Avenç», 92 (1986), 54-57; Roger CHARTIER, *L'ordre des livres: lecteurs, auteurs, bibliothèques en Europe entre XIVe et XVIIIe siècle*, Ais de Provença, Alinea 1992 [trad. esp.: Barcelona, Gedisa 1994]; Flocel SABATÉ, *Els objectes de la vida quotidiana a les llars barcelonines al començament del segle XIV*, dins «Anuario de Estudios Medievales», 20 (1990), 53-108; o Jaume AURELL, *Els inventaris post mortem i la cultura dels mercaders medievals*, dins «Mediaevalia», 11 (1994), 107-21.

4. A banda dels extractes publicats en reculls generals (esmentats a la nota 43), vegeu Roc CHABÁS, *Inventario de los libros, ropas y demás efectos de Arnaldo de Villanueva*, dins «Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos», 9 (1903), 189-203; Estanislau de K. AGUILÓ i AGUILÓ *et al.*, *Inventari de la bereta i llibreria del metje jubeu Jabuda o Lleó Mosconi (1375)*, dins «Boletín de la Sociedad Arqueológica Luliana», 10 (1903-1904), 80-91, 106-12, 140-51 i 196 bis; Ernest MOLINÉ i BRASÉS, *Inventari i encant d'una especieria ceriverina del segle XIV*, dins «Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona», 6 (1911-1912), 195-207; Enric MIRAMBELL i BELLOCH - Josep M. PLA i DALMAU, *Una farmacia gerundense del siglo XV*, dins «Analectas Farmacéutico-Gerundenses», 6 (1975), 33-101; Lluís BATLLE i PRATS, *L'inventari dels béns de Guillem de Coll, apotecari-especier de Girona (1454)*, dins «Estudios Históricos y Documentos de los Archivos de Protocolos», 6 [= «Miscelánea en honor de Josep M. Madurell i Marimon», 2] (1978), 197-213; i Carme BATLLE i GALLART, *Francesc Ferrer, apotecari de Barcelona vers el 1400, i el seu obrador*, dins «Miscel·lània de Textos Medievales», vol. 7, Barcelona, CSIC 1994, 499-547. Publicant només la biblioteca, vegeu Lluís GARCIA BALLESTER, *Tres bibliotecas medicas en la Valencia del siglo XV*, dins «Asclepio», 18-19 (1966-1967), 383-405; Angelina GARCIA, *Tres bibliotecas de médicos valencianos renacentistas (Luis Alcañiz, Pere Pintor y Pere Martí)*, dins «Asclepio», 26-27 (1974-1975), 527-46; Lluís BATLLE i PRATS, *La biblioteca del mestre Marc Roca, metge de Girona (1427)*, dins «Actes del III Congrés d'Història de la Medicina Catalana (Lleida, 1981)», vol. 1, Lleida, Seminari Pere Mata 1981, 11-21; Francesc RAFAT i SELGA, *La biblioteca d'un metge manresà a primers del segle XV*, dins «Gimbernat», 9 [= «Actes del V Congrés d'Història de la Medicina Catalana (Barcelona, 1988)»] (1988): 287-92; i Antònia CARRÉ, *La biblioteca del metge Jaume Roig*, dins «Anuari de Filologia», 16 (1993), 23-36.

cia socioprofessional de nous grups de guaridors, o la vernacularització de la medicina, entre d'altres. Uns processos que, no ho oblidem, es desenvoluparen en una societat en profunda transformació, com ho fou la baixmedieval, amb l'afiançament de nous grups socials (burgèsia) i de nous àmbits de relació i de convivència (ciutats).

Després d'aquesta presentació hom trobarà transcrit el text complet de l'inventari dels béns d'un barber-cirurgià barceloní del segle XV, Joan Vicenç, realitzat l'any 1464.⁵ El seu interès és evident, entre d'altres aspectes per la descripció de l'obrador i de la biblioteca. En aquests aspectes, i en especial en el darrer, és clarament més ric que tots els altres inventaris de barbers i barbers-cirurgians que coneixem, també els de Lleonís Mestre (1437) i Joan Bassa (1438), els únics que han estat publicats en extens.⁶

2. Casa i patrimoni

L'inventari fou realitzat per Miquel Climent Vicenç, fill i hereu universal del difunt. Miquel Climent es feia anomenar cirurgià i és ben probable que ell fos el responsable d'anomenar també així el seu difunt pare. Tanmateix, com comprovarem amb un examen de l'obrador, Joan Vicenç, tot i que indubtablement practicava la cirurgia, era un barber o, millor dit, un barber-cirurgià.⁷

Durant la Baixa Edat Mitjana es dóna un fort procés d'emergència socioprofessional entre els barbers. Fent de queixalers, practicant la sagnia i altres senzilles operacions quirúrgiques, els barbers esdevingueren

5. AHCB, Arxiu Notarial, I.11, s. núm., transcrit parcialment (biblioteca) per Josep A. IGLESIES I FONSECA, *Llibres i lectors a la Barcelona del segle XV: les biblioteques de clergues, juristes, metges i altres ciutadans a través de la documentació notarial, anys 1396-1475*, tesi doctoral de la Universitat Autònoma de Barcelona, 1996 [ed. en microfites: Bellaterra, Universitat Autònoma de Barcelona 1996], 1284-88, § 295. Aquesta biblioteca també fou descrita sumàriament per Carme BATLLE I GALLART, *Las bibliotecas de los ciudadanos de Barcelona en el siglo XV*, dins «Livres et lecture en Espagne et en France sous l'Ancien Régime: colloque de la Casa de Velázquez (Madrid, 17-19 novembre 1980)», París, ADPF 1981, 15-34, a 28.

6. El primer fou publicat per Josep M. ROCA, *Un cirurgià-barber barcelonès a la XV^a centúria*, dins «Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona», 11 (1924), 146-62. El segon ho ha estat per Marc TORRAS I SERRA, *Inventari dels béns d'un cirurgià del segle XV*, dins «Gimbernat», 21 [= «Actes del VIII Congrés d'Història de la Medicina Catalana (Barcelona, 3-5 juny 1994)», vol. 1] (1994), 282-87. Als altres m'hi referiré en analitzar la biblioteca.

7. Lleonís Mestre s'anomena "cirurgicus et barbitonsor" en el seu testament (ACB, Pia Almoina, 4, XI-2, 21-02-1437). En l'inventari, fet per la seva muller Andreua, és anomenat "barber e cirúrgich" (ROCA, *Un cirurgià-barber*, 150). Joan Bassa és anomenat "cirurgicus" per la seva dona Joana, que en féu l'inventari, tot i que és evident que també feia de barber (TORRAS I SERRA, *Inventari dels béns*, 282).

l'autèntic paraigua sanitari de la majoria de la població en una societat en la qual els físics universitaris eren escassos i només a l'abast dels qui podien satisfer els seus honoraris. A partir del pas del segle XIII al XIV, el prestigi de la nova medicina sustentada en la filosofia natural aristotèlica, i el dels metges que la practicaven havent adquirit formació a la nova institució universitària, va atraure els pràctics que no havien seguit aquest sistema de formació, sinó l'anomenat "obert" (vora un altre pràctic amb el qual havien subscrit un contracte d'"afermament", com tots els menestrals). A l'antiga Corona d'Aragó, el nou sistema mèdic gaudí del suport dels grups socials dominants, de les institucions municipals i de la monarquia, que introduïren un fort control social (amb títols, exàmens i llicències) sobre tots els qui volien practicar sobre el bé més valuós, la salut, que cada cop més era percebut com a patrimoni de la col·lectivitat. En un context social com aquell, per als que volien practicar la medicina, aconseguir una llicència aviat fou sinònim de prestigi professional i, per tant, d'ascens econòmic i social.⁸

Potser per la poca importància de les operacions que practicaven, els barbers escaparen a les primeres manifestacions d'aquest control social en els territoris de la Corona d'Aragó (Corts generals de Montsó, 1289). La primera reglamentació que els obligava s'introduí en el novell regne de València (furs alfonsins de 1327) i només posteriorment es féu extensiva a tota la Corona. Les transformacions socioprofessionals que afectaren la medicina, implicaren canvis ben significatius en la nomenclatura. Alguns barbers, els que van optar per practicar la cirurgia de forma més i més destacada com a mitjà de promoció, aviat es van fer anomenar "barbers e cirurgians" per passar poc després, amb el canvi de les generacions, a fer-se dir "cirurgians". Uns cirurgians que, en cas d'adquirir formació universitària,

---

8. La distinció entre ensenyament institucional i ensenyament "obert" ha estat introduïda en la historiografia mèdica per Luis Garcia Ballester; cfr. des dels seus llibres *Historia social de la medicina en la España de los siglos XIII al XVI*, vol. 1 (*La medicina musulmana y morisca*), Madrid, Akal 1976, i *Medicina, ciencia y minorías marginadas: los moriscos*, Granada, Universidad de Granada 1977 [2a ed. ampliada: Barcelona, Labor 1984], fins a IDEM - Lola FERRÉ - Eduard FELIU, *Jewish appreciation of fourteenth-century scholastic medicine*, dins «Osiris», 2a s., 6 [= Michael R. McVAUGH - Nancy G. SIRAISS (eds.), «Renaissance medical learning: evolution of a tradition»] (1990), 85-117. Per a una visió general de la medicina en els territoris de l'antiga Corona d'Aragó en el període clau del pas del segle XIII al XIV, vegeu també Luis GARCIA BALLESTER, *La medicina a la València medieval: medicina i societat en un país medieval mediterrani*, València, Ed. Alfons el Magnànim-IVEI 1988; i Michael R. McVAUGH, *Medicine before the plague: practitioners and their patients in the Crown of Aragon, 1285-1345*, Cambridge, Cambridge University Press 1993. Per a la introducció del control social sobre la pràctica mèdica, vegeu particularment Luis GARCIA BALLESTER - Michael R. McVAUGH - Agustín RUBIO VELA, *Medical licensing and learning in fourteenth-century Valencia*, Filadèlfia, The American Philosophical Society [= «Transactions of the American Philosophical Society», n° 79, part 6] 1989.

no renunciaren a qualificar-se de “físichs e cirurgians”, tocant així el grau més alt de la pràctica mèdica. En els països llatins de l’arc mediterrani occidental, àrea a partir de la qual es difongué aquell nou sistema mèdic, es donà, a més, un procés de revalorització de la tècnica que, en medicina, vingué representada per la cirurgia. Fou en les escoles i facultats de medicina d’aquesta àrea (nord d’Itàlia, Montpeller, Lleida) que la cirurgia entrà per primer cop en l’ensenyament universitari.⁹ Tot i que no sabem si tenia o no llicència oficial, o si havia anat a cap universitat, el cas de Joan Vicenç ens exemplifica a la perfecció aquest procés d’emergència socioprofessional.

Els objectes de la vida quotidiana llistats en el seu inventari, en els quals no m’aturaré, ens dibuixen un personatge benestant però sense luxes. A més a més, Vicenç posseïa un interessant obrador, una sorprenent biblioteca (un i altra els analitzarem tot seguit), i un no gens menyspreable patrimoni (vegeu la taula tot seguit). Vivia en una casa àmplia, situada a la cantonada dels carrers Ample i d’En Marquet, una zona puixant del quarter de framenors de la ciutat de Barcelona, la qual constava de sis cambres, menjador, cuina, rebost, escriptori i obrador, amb pati, pou, celler, pastador i estable. Per aquesta casa pagava un cens anual de 28 morabatins “o més” als administradors de l’Hospital de la Santa Creu, als quals n’havia comprat el domini útil l’any 1431 per 340 lliures amb carta pública feta davant del notari Joan Renui (ítems 185-187).¹⁰ Fora d’aquesta casa on habitava, Joan Vicenç posseïa el domini útil de dues cases més: una al carrer d’En Jaume de Fonts,¹¹ per la qual pagava un cens anual de 5 morabatins al bací dels pobres vergonyants de Santa Maria del Mar (ítems 181-182); i una altra de

9. Per al procés d’emergència socioprofessional dels barbers, vegeu Luis GARCIA BALLESTER, *La cirugía en la Valencia del siglo XV: el privilegio para disecar cadáveres de 1478*, dins «Cuadernos de Historia de la Medicina Española», 6 (1967), 155-71; Mercedes GALLENTE MARCO, *Profesionalización y control del personal médico en el siglo XV*, dins «Saitabi», 23 (1983), 97-103; IDEM, *El gremi de cirurgians de València: el procés de constitució (1310-1499)*, dins «Afers», 1 (1985), 249-269 corregiu la data inicial per 1311; Luis GARCIA BALLESTER - Michael R. McVAUGH, *Nota sobre el control de la actividad médica y quirúrgica de los barberos («barbers», «barbitonsores») en los «Furs» de Valencia de 1329*, dins «Homenatge al doctor Sebastià García Martínez», València, Generalitat Valenciana 1989, 73-88, entenent-los com a paraigua sanitari de la majoria de la població; i IDEM, *La medicina a la València medieval*, 57-63. Algunes notícies sobre “queixalers” a la Barcelona medieval a Josep RAHOLA I SASTRE, *Els odontòlegs dels segles XIV i XV a Barcelona*, dins «Actes del I Congrés Internacional d’Història de la Medicina Catalana (Barcelona, 1970)», vol. 1, Barcelona-Montpeller, 1970, 293-300. Alguns exemples de llicències reials concedides a barbers de Barcelona, un cop examinats, a ACA, C, reg. 2394 (1413-1416), ff. 1rv, 7v-8, 8rv, 23, 76 i 103v.

10. Del notari Joan Renui, se’n conserven protocols a l’AHPB, datats dels anys 1413-1439, però manca el de la data que aquí interessa.

11. Més tard dit carrer de l’Esgrima, fou engolit pel carrer de la Princesa, en el tram entre els de Montcada i Flassaders (cfr. Lluís ALMERICH, *Història dels carrers de la Barcelona vella*, 3 vols., Barcelona, Millà 1949, vol. 2, 10, i vol. 3, 102).

situada al costat d'aquesta, a cens d'un morabatí pagat a tercers, que la tenien per la pabordia de gener de la Catedral (ítems 183-184).¹²

Patrimoni i inversions de Joan Vicenç						
<i>bé</i>	<i>localització</i>	<i>data</i>	<i>venedor</i>	<i>preu</i>	<i>pensió</i>	<i>cens</i>
1/2 setzena	Barcelona	1421	Pere Cardona	562		
objectes preciosos	Barcelona	1428	Pere Martí	906		
casa casa casa	Ample/Marquet Jaume de Fonts Jaume de Fonts	1431	Hospital S Creu pobres SM Mar pabordia Cat.	6.800		252+ 45 11
censal	Barcelona	1439	Diputació	2.000	90 10d m	
censal	Barcelona	1448	confr. cirurg.	1.000	50	
censal	Barcelona		Sabater	2.000	100	
censal	Barcelona	1462	Ciutat	11.000	550	
censal	Barcelona	1464	Ciutat	2.000		
rescat	Alexandria	1452		1243		
rescat	Alexandria	1452		825		
préstecc	Barcelona	?		110		
préstecc	Barcelona	?		253		
583 florins 7 alfonsins				6.413 252		
argent				17 marcs		
Les quantitats de diners s'expressen en sous barcelonesos						

El nostre barber-cirurgià també havia adquirit diversos censals, que li procuraven uns ingressos fixes cada any. El primer sembla que fou el descrit en els ítems 179-181: un censal que li donava una renda anual de 90 sous, 10 diners i malla, comprat a la Diputació del General de Catalunya per 100 lliures l'any 1439.¹³ Nou anys més tard (1448), Vicenç adquirí per 50 lliures un censal de 50 sous de pensió anual a la confraria dels cirurgians, a la

12. No consta a ACB, Caritat o Mensa Capitular, Pabordies, Les Dotze Pabordies (gener), vols. 1 (1437-1443) i 2 (1477-1521), únics conservats d'aquestes dates.

13. Del notari que féu l'acta, Joan Osona, només se'n conserven alguns documents a l'ANPB, datats de l'any 1442.

qual probablement pertanyia (ítems 177-178).¹⁴ En els anys posteriors (el registre és incomplet) devia adquirir un censal de 5 lliures anuals al sabater de Barcelona Gabriel Vilar, per preu de 100 lliures (ítems 175-176). Joan Vicenç encara adquirí, en els últims anys de la seva vida, dos censals més, aquest cop a la Ciutat: un, el més elevat de tots els que posseïa, de 27 lliures i 10 sous de pensió anual, comprat per 550 lliures l'any 1462 (ítems 172-173);¹⁵ i un altre, del que no se'ns indica la pensió però sí que era una renda per a ús del seu fill Miquel Climent («smerçat per lo hereu del dit deffunct»), comprat per 100 lliures l'any 1464 (ítem 174).¹⁶

Els documents que donaven fe d'aquestes cases i censals els conservava dintre d'un bancal o caixabanc, situat davant del llit de la cambra major. En el mateix bancal hi desava vaixel·la i coberteria d'argent, que pesava en conjunt 17 marcs (ítems 160-170). D'alguns d'aquests objectes preciosos sabem fins i tot quan els adquirí. Així, per exemple, el plat d'argent de l'ítem 162 deu ser el que comprà, amb el testimoni del barber Llorenç Joan, a un cert Pere Martí l'any 1428; en aquesta mateixa compra, adquirí un reliquiari d'or amb l'efígie de sant Joan, amb quatre pedres precioses i vint-i-una perles, fet a la manera de retaule amb dues portes d'or cisellades, i que sembla ben bé identificable amb l'ítem 136. Joan Vicenç pagà per aquests dos objectes 45 lliures i 6 sous.¹⁷ A la mateixa cambra major hi tenia una caixa on guardava moneda d'or i argent (583 florins, 7 alfonsins, 3 nobles de nau, 3 dobles castellanès, 2 ducats de Venècia, 1 florí de Florència, 1 ral de Mallorca, i 24 sous de menuts),¹⁸ joies, el seu segell personal, d'or, i

---

14. No es conserven protocols del notari Manuel d'Amer en els arxius de Barcelona (no he consultat, però, el dipòsit de l'Hospital de la Santa Creu). L'inventari ens esmenta els cirurgians que representaren la confraria: Francesc Dalmau, Cristòfor Perpinyà, Joan Coromines i Damià Bugatessa. La confraria dels barbers i cirurgians de Barcelona fou fundada el 1408; vegeu-ne les ordinacions a Francesc de BOFARULL I SANS (ed.), *Gremios y cofradías de la antigua Corona de Aragón*, dins «CODOIN», vol. 41, Barcelona, Ministerio de Instrucción Pública y Bellas Artes 1910, 273-86.

15. El nom del notari que dona el document ("Astruc Mir") segurament està confós per Andreu Mir. D'aquest notari es conserven documents solts a l'AHCB, Arxiu Notarial, XI.13 (1411-1547). A l'ALHPB se'n conserven alguns protocols, però datats entre els anys 1469-1490.

16. Del notari Joan Fogassot es conserven documents solts a l'AHCB, Arxiu Notarial, XI.9 (1409-1534). A l'ALHPB se'n conserven alguns protocols, datats dels anys 1455-1458, 1476 i 1478-1479.

17. Ricard CARRERAS I VALLS, *Introducció a la història de la cirurgia a Catalunya: Bernat Serra i altres cirurgians catalans il·lustres del segle XIV (lema: nihil novum)*, dins «Tres treballs premiats en el concurs d'homenatge a Gimbernat», El Masnou, Laboratoris del Nord d'Espanya 1936, 1-63, a 46. Per a la circulació d'aquests objectes, vegeu Isabel DE LA FUENTE CASTELLÓ, *La revenda d'objectes d'argent a la Barcelona baixmedieval*, dins «Acta Historica et Archaeologica Mediaevalia», 18 (1997), 377-96.

18. Només he traslladat a la taula els florins d'Aragó i els alfonsins, comptats a 11 i 36 sous respectivament. El noble de nau era una moneda d'or d'origen anglès que tenia en l'an-

alguns instruments quirúrgics i de barberia fets de metalls nobles, a banda d'una capsa amb cartes d'indulgència (ítems 126-159).

A banda de la inversió en cases, censals i objectes preciosos, la seva situació econòmica li permetia efectuar préstecs als companys d'ofici. Per l'inventari sabem que "gran temps ha" havia prestat 10 florins, 12 lliures 13 sous i una quantitat que no s'especifica als cirurgians de Barcelona Onofre Moradell i Melcior Rotllan, i al barber mallorquí Joan Laneres, respectivament. Com a garantia del préstec, no els retingué cap altra cosa que tres importants llibres que comentaré més endavant (ítems 43-45). Veiem, doncs, com s'ajunta la inversió econòmica dels beneficis obtinguts per la pràctica de l'ofici a l'interès per millorar la pròpia formació i, en conseqüència, el propi prestigi professional i social, i l'alta valoració del llibre mèdic. Una altra via d'inversió, prou freqüent en una ciutat marítima i comercial com Barcelona, era el transport naval. Joan Vicenç realitzà la primera inversió que li coneixem comprant, el 1421, mitja "setzena" part de la nau *Sent Pere e Sent Pau* al ciutadà de Barcelona Pere Cardona; el valor total d'aquesta nau era de 900 lliures, i la mitja "setzena" equivalia, doncs, a uns 562 sous.¹⁹

Aquí i allà, a l'inventari de Joan Vicenç apareixen encara altres "instruments": armes. Tenia un golondart, un llancer, quatre pavesos, tres balletes, dos martinets, un carcaix, un pom d'espasa, un armusser, una cervellera, dos parells de manyopes, dues bacinetes, i una espasa (ítems 18, 65-67, 151, 219-220, 222-223, 228). Joan Bassa i Leonís Mestre també en posseïen.²⁰ En un altre lloc he estudiat la presència de cirurgians i barbers (i

---

vers la figura del rei d'Anglaterra dins d'una nau, en circulació a Castella i Aragó en el segle XV (DCVB, *s. v.* noble).

19. Tot i que l'expressió "gran temps ha" no sembla que ho aboni, hom ha proposat de vincular aquestes penyores de llibres a les dificultats econòmiques derivades de la guerra civil (vegeu BATLLE I GALLART, *Las bibliotecas*, 28). Melcior Rotllan, l'any 1459, havia estat recomanat per Joan II als consellers de Barcelona per cirurgià de la presó de la ciutat, i l'acceptaren (BATLLE I GALLART, *ibidem*). La compra de la mitja "setzena" a Claude CARRÈRE, *Barcelona, 1380-1462: un centre econòmic en època de crisi*, 2 vols., Barcelona, Curial 1977 [ed. original: París-L'Haia, Mouton 1967], vol. 1, 222; els parçoners d'aquest vaixell eren menestrals (entre els quals un apotecari), mercaders i patrons de nau de Barcelona i Sant Feliu de Guíxols.

20. Bassa tenia tres pavesos, un asbrer petit de ballesta, un altre amb el seu estrep, un coltell, uns estivals, una espasa, un mandret, tres destrals, unes braces, una gambera, unes capçanes, un aster de ferro, unes regnes de ferro, unes brides, esperons i una faixa de cànem de tirar a ballesta (TORRAS I SERRA, *Inventari dels béns*, 283-85). Leonís Mestre tenia un parell de mandrets de ferro, un parell de avantbraços de ferro, dues cervelleres, una espasa de dues mans amb la seva beina, un maneresc, un broquer, una llança de faig amb el seu ferro, dues astes de llances petites, i esperons. A banda de tot això, també posseïa una "caxa de fusta d'àlber grossa, ab son pany, sobrepany e clau, apta per navegar" i un "mandil o tovallo-la de li blanch, brodat pertot de seda de diverses colors ab figures de hòmens d'armes" (cfr. ROCA, *Un cirurgià-barber*, 150, 152, 155, 158-59). Per a aquest vocabulari, vegeu, a més del

també de físics universitaris, apotecaris i menescals) en els exèrcits i les armades medievals de la Corona d'Aragó, testimoni feient del suport social i institucional al nou sistema mèdic. Per als cirurgians i barbers la guerra oferia unes circumstàncies úniques, difícilment trobables en la vida quotidiana, per a adquirir formació pràctica, ben reconegudes en tots els tractats de cirurgia.²¹ Cada cop fou més habitual que els vaixells de guerra (i poc a poc també els comercials) embarquessin un barber-cirurgià. Aquest fou el cas de Jaume Vicenç, germà de Joan, embarcat en la nau de Pere de Preixana. La nau fou capturada per pirates al Mediterrani oriental, i Joan va haver de satisfer (1452) el rescat del seu germà (62 lliures i 3 sous). El mateix any, Joan va pagar 41 lliures i 5 sous més pel rescat del barber-cirurgià Pere Gelmar, víctima de la mateixa situació.²²

En definitiva, el patrimoni de Joan Vicenç ens palesa ben a les clares aquella emergència socioprofessional, que no es limità als barbers. Els membres de les diverses ocupacions mèdiques, formant part de segments diferents de la burgesia, no deixaren d'invertir els beneficis acumulats durant la seva vida professional. Una reinversió que fonamentava el seu ascens econòmic i social, el qual, a la vegada, alimentava el seu prestigi professional.²³ Joan Vicenç fou un dels primers inscrits en el registre dels mestres de l'ofici elaborat per a l'elecció dels representants dels menestrals en el Consell de Cent. La seva adscripció política a la Busca no fa més que confirmar aquesta emergència socioprofessional.²⁴ El seu fill Miquel Climent con-

DCVB, Martí de RIQUER, *L'arnès del cavaller: armes i armadures catalanes medievals*, Barcelona, Ariel 1968; i Antoni Ignasi ALOMAR I CANYELLES, *L'armament i la defensa a la Mallorca medieval: terminologia*, Ciutat de Mallorca, Institut d'Estudis Baleàrics 1995.

21. Lluís CIFUENTES - Luis GARCIA BALLESTER, *Els professionals sanitaris de la Corona d'Aragó en l'expedició militar a Sardenya de 1354-55*, dins «Arxiu de Textos Catalans Antics», 9 (1990), 183-214; Lluís CIFUENTES, *Medicina i guerra a l'Europa baix-medieval: la sanitat i la participació dels seus professionals en les expedicions militars de la Corona d'Aragó (1309-1355)*, tesi doctoral de la Universitat Autònoma de Barcelona, 1993 [ed. en microfítxes: Bellaterra, Universitat Autònoma de Barcelona 1995]; Lluís CIFUENTES - Michael R. McVAUGH, *Estudi introductori*, dins ARNAU DE VILANOVA, «Regimen Almarie (Regimen castra sequentium)», ed. Michael R. McVAUGH, dins Luis GARCIA BALLESTER - Michael R. McVAUGH - Juan A. PANIAGUA (eds.), «Arnaldi de Villanova Opera Medica Omnia», vol. X. 2, Barcelona, Universitat de Barcelona-Fundació Noguera 1998, 13-124/141-200.

22. Sobre la presència de barbers-cirurgians a bord dels vaixells medievals, vegeu CIFUENTES, *Medicina i guerra*, 481-510. Els rescats pagats per Joan Vicenç a CARRÈRE, *Barcelona*, 287 n.

23. Aquest tema està essent estudiat per Carmel FERRAGUD, *Els professionals de la medicina (físics, cirurgians, barbers, apotecaris i menescals) a Catalunya i València després de la Pesta Negra (1350-1410)*, tesi doctoral en curs de la Universitat de València, dirigida per Luis Garcia Ballester. Centrat en la seva participació en el "negoci" de la guerra, vegeu CIFUENTES, *Medicina i guerra*, 42-49, 137-51, 288-312, 382-412, 587-94.

24. Es conserven llistes d'oficis confeccionades i utilitzades a la Casa de la Ciutat entre 1445-1467, en les quals apareixen seixanta barbers; Joan Vicenç és el tercer. Vegeu Carme

tinuà exercint de barber, però sobretot de cirurgià, i així es feia anomenar. Continuà formant part de l'estament dels "artistes", però sens dubte amb una posició més sòlida.²⁵ Un estament al qual la reforma municipal de 1455 donà accés a la més alta magistratura de la ciutat al costat de les grans famílies de l'oligarquia: el fill del barber-cirurgià Joan Vicenç, el ja cirurgià Miquel Climent Vicenç, fou un dels cinc consellers que governaren la ciutat de Barcelona l'any 1495.²⁶

3. L'obrador i la pràctica de la cirurgia

La descripció de l'obrador té un particular interès. Tanmateix, no tot el parament i l'instrumental que li pertanyia fou consignat en descriure'l, sinó que hi ha altres peces distribuïdes en diverses cambres de la casa. El mateix s'observa en els altres dos inventaris de barbers-cirurgians publicats. La distribució d'objectes, que avui ens sembla caòtica, arreu de les estances de la casa, és molt freqüent en els inventaris medievals. Joan Vicenç no posseïa esclaus ni sembla que portés l'obrador a mitges, com Lleónis Mestre. Tampoc no sabem que, en morir, tingués cap jove aprenent "afermat".

Com en els casos de Bassa i Mestre, el conjunt de tota aquesta informació permet adonar-nos que Joan Vicenç practicava bàsicament la barberia. Les cadires unides, els miralls, les pintes, els bacins, la pedra d'oli per esmolar, les navalles, les tovalloles, els mandils, són inqüestionables. La cortina de l'obrador, en particular, identificava davant de quin tipus de menestral es trobaven els vianants (ítem 2); de fet, la llicència per a obrir un obrador, concedida per les autoritats municipals, era coneguda com dret de

---

BATLLE I GALLART, *La crisis social y económica de Barcelona a mediados del siglo XV*, Barcelona, CSIC 1973, 580-603, a 580. Carme Batlle identificà vint-i-tres barbers i cirurgians adscrits a la Busca, entre els quals hi havia Vicenç i els esmentats Onofre Moradell, Joan Coromines i Damià Bugatessa (*ibidem*, 606).

25. Josep IGLÉSIES, *El fogatge de 1497: estudi i transcripció*, 2 vols., Barcelona, Fundació Salvador Vives i Casajuana 1991, vol. 1, 141 ("illa hon stà En Miquel Vicenç, cirurgià"). Es conserva l'encant dels seus béns, fet entre 1502-1507 (AHCB, Arxiu Notarial, I.20, s. núm.), on trobem un instrumental quirúrgic molt més nombrós i una biblioteca de quaranta-tres volums, en llatí i en català.

26. Els consellers de 1495 foren Gabriel Samsó, Galceran Fivaller, Francesc Santjust, Bernat Hospital, mercader, i Miquel Vicenç, "barber" (cfr. ESTEVE GILABERT BRUNIQUER, *Ceremonial dels Magnífics Consellers y Regiment de la Ciutat de Barcelona*, ed. Francesc CARRERAS I CANDI *et al.*, vol. 1, Barcelona, Ajuntament de Barcelona 1912, 43). En el fogatge de 1497 és esmentat com "mossèn Miquel Vicenç, sirurgià, conseller" (IGLÉSIES, *El fogatge*, 141). Sobre la presència dels gremis en el Consell de Cent, en especial pel que fa a les reformes del govern municipal de mitjan s. XV, vegeu BATLLE I GALLART, *La crisis social*, 273-82 i 311-21; i Margarida TINTÓ I SALA, *Els gremis medievals a Barcelona*, Barcelona, Ajuntament de Barcelona 1978, 13-16.

“tenir cortina”. Per altra banda, la cortina formava part de les estratègies publicitàries del barber a l'hora d'atreure la seva clientela, al costat d'altres de més directes, fins i tot agressives, com ara l'exhibició al carrer de mandils (ítem 200) o d'atuells amb sang procedent de les flebotomies, un costum aquest que atemptava contra el sanejament urbà i que aviat fou perseguit pel municipi i el rei. L'obrador de Leonís Mestre tenia encara una tenda o vela de drap, sostinguda amb astes de llança, que servia per fer ombra i per allargar l'espai de treball cap al carrer; a l'inventari de Joan Vicenç és relacionable amb aquesta vela el drap “qui servex a parar lo dit obrador” de l'ítem 207. Vicenç no disposava de jocs en el seu obrador, com sí que en tenia Leonís Mestre. Una dada que hem de posar en relació no tan sols amb l'ocupació del temps d'espera en la clientela, sinó també amb el més que possible paper de l'obrador de barberia com a espai de sociabilitat masculina (amb beguda, jocs, música i conversa), que calia que romanegués tancat els diumenges i els altres dies de festa de guardar.²⁷

No obstant la dedicació a la barberia, hi ha un cert nombre d'instruments utilitzats en la pràctica quirúrgica: en un bancal situat al menjador, una tassa de coure per a fer unguents i pedaços per a l'obrador; i en una caixa a la cambra major, una xeringa de cuir amb el canó d'argent, un cauteri petit, d'or, una xeringa de llautó amb el canó d'argent, un *speculum matricis* de llautó daurat, i una capsa d'argent per a tenir-hi unguents (ítems 60, 146, 148, 152, 153-154). Són dubte un “squixador” i uns “mosuron-tres”, que no he localitzat al DCVB, potser un vaporitzador i uns mesuradors (ítems 145 i 150), respectivament. Tot plegat, poca cosa. Cal dir que aquest conjunt d'instruments no és comparable amb el que posseïa Leonís Mestre, el millor dels tres inventaris en aquest camp. Observem, d'entrada, com els noms vulgars de l'instrumental quirúrgic s'inspiren en els de les eines de ferrers, fusters o altres artesans, la forma de les quals resultava més familiar (llambroixos, escarpres, etc.) Leonís Mestre tenia un cinturó de cuir equipat amb un estoig també de cuir per dur els instruments propis del seu ofici (unes tisores petites, quatre llancetes, una navalla, etc.) i amb una bossa de cuir que contenia una capseta de sis compartiments per dur unguents. Aquest cinturó, amb l'instrumental mínim, segurament li servia per als desplaçaments. També posseïa dues caixes petites amb diversos instruments quirúrgics (en la primera un coltellet, un lenticular descrit com a “botó de ferro”, dotze “ferros petits”, etc.); i en la segona un espèculum per a la matriu, una retorta, unes tenalles per a obrir apostemes, un “lantiar” (potser un lenticular), quatre llambroixos, dues escarpres per a la cirurgia del crani, una “sopressa” per a arrencar queixals, i un “ferro” petit per a

27. Vegeu una exposició general de la pràctica de l'ofici, comparat amb els altres dedicats a la pràctica mèdica, a FERRAGUD, *Els professionals de la medicina*, en preparació. Vegeu també la nota 44.

obrir l'ull). En el mateix inventari es consignen també tres ventoses de vidre, draps per a fer benes, i capces per a tenir unguents, tot repartit entre l'escriptori i altres llocs de la casa.²⁸ Per la seva banda, el manresà Joan Bassa tenia, en el rebost, un cove amb estopa i, en un prestatge, diversos potets i ampolletes amb medecines; en la cambra de la torre, un escriptori en el qual hi havia tres capses, pots petits i altres coses, una capsa gran amb diversos instruments de cirurgia, dues xeringues, un prestatge amb ampolles de vidre i altres pots, i tres ganivetes en una bossa; i, en una cambra entre la cuina i l'obrador, una capseta per a tenir unguent, un estoig amb dues proves o sondes i uns molls, tres "ferros" de netejar dents, unes tisorettes, quatre llancetes, una navalla, un aguller amb tres agulles de sutura, i deu ampolletes per tenir aigües medicinals.²⁹ No sabem perquè hi ha una diferència tan gran entre l'instrumental de Joan Vicenç i el d'aquests altres barbers-cirurgians, més encara si tenim en compte la importància de la seva biblioteca especialitzada. El fet que estigués gairebé tot tancat en una caixa del dormitori suggereix que no era d'ús corrent. Ignorem l'edat de Joan Vicenç en morir, però és possible que fos avançada i que, en no exercir, bona part del seu instrumental ja hagués passat a mans del seu fill, parat en un altre lloc, que sí que posseïa en morir un important conjunt d'instruments quirúrgics.

28. "Ítem, .I. corree de cuyro de cervo en la qual havia ligat .I. stoig de cuyro en lo qual havia unes tesores petites, e .IIII. lancetes de ferro, e .I. rahor, tots gornits d'argent, e altres eynes del dit ofici; [...] ítem, havia ligat ab la dita corree .I. carner de cuyro, en lo qual havia una capseta d'argent ab .VI. cases aptes a tenir engüents. [...] "Ítem .I. altre caxonet petit de fust, ab son cubertor, en qui havia diverses eynes de ferre qui servian per obrir o obrar de art de cirurgia, ço és, .I. colteller; ítem, .I. botó de ferro; ítem, .XII. ferres petits sotils, faents per la dita art. Ítem, .I. altre caxó semblant al propdit, en què eren los ferres per exercir la dita art de cirurgia, ço és, un strument apellat *speculum matricis* de lautó, nou; ítem, .I. radorta patita de ferro; ítem, unes tenayes de ferre aptes a xepar postemes; ítem, .I. lantiar de ferre; ítem, .IIII. lambroxos de ferro petits; ítem, .II. scarpres petits aptes a obres de cap, de ferre; ítem, .I. soppresa de ferre petita apta a rencar caxals; ítem, .I. ferre petit apta a bedar l'uy". Aquestes dues caixes, a l'encant dels seus béns, es descriuen així: "Ítem, .XV. pessés de ferres aptes a obres de caps e de boca, ab .I. caxonet. Ítem, .XV. pessés de ferres aptes a obrir glànoles, e flonchos e spàtules, ab .I. caxonet de fust". Cfr. ROCA, *Un cirurgià-barber*, 152-53 i 160-61. De l'encant, només en publicà breus extractes. No donà la signatura ni de l'inventari ni de l'encant. No he pogut localitzar aquests documents.

29. "Ítem, en lo rebost, .I. cove ab .I. poch d'estopa. [...] Ítem, en una post alt, alguns potets de terra e ampolletes per tenir medicines e altres frasqueries. [...] Ítem, en la cambra de la torra [...] .I. scriptori de fust en lo qual ha .III. maçapans e altres frasques sotils. Ítem, .I. maçapà gran ab diverses ferramentes de art de cirurgia. [...] Ítem, .II. saringues d'argent, per son art. [...] Ítem, .I. fulla ab ampolles de vidre e altres frasques. [...] Ítem, .III. ganivetes en .I. bahina. [...] Ítem, en altre cambre après [...] .I. capceta de lautó per tenir unguent, cubertrada. [...] Ítem, .I. stoig gornit d'argent ab .II. proves e unes molls d'argent, .III. ferres d'escurar dens, unes tesorettes, .IIII. lancetes (.III. guarnides d'argent), e .I. rahor guarnit d'argent. Ítem, .I. aguller de lautó ab .III. agulles de apuntar. Ítem .X. empolletes de tenir aygües". Cfr. TORRAS I SERRA, *Inventari dels béns*, 283-84.

En el celler contigu a l'obrador hi havia bótes per al vi, una de les quals contenia encara "vi grec" (ítems 23-25). El vi era, certament, molt utilitzat com a beguda, però també ho era, i àmpliament, com a estíptic en la cirurgia. Així ho recomanaven els autors dels tractats quirúrgics.³⁰ Per això no fa estrany que en l'inventari de Joan Bassa s'indiqués quines eren les bótes "ab vi de què beverem". Aquest barber-cirurgià manresà posseïa una vinya.³¹ El celler i el pati que hi havia al costat de l'obrador de Joan Vicenç, amb un pou, eren espais complementaris on es netejaven i es preparaven els instruments i la roba emprats en l'ofici, es prenia l'aigua necessària, i es guardaven els canelobres per a la il·luminació nocturna.

Tots els autors de cirurgia insistien en la necessitat de conèixer l'anatomia. Es redactaren tractats d'anatomia. Les obres de cirurgia adoptaren el costum d'iniciar-se amb un tractat d'anatomia. Alguns tractats duïen, a més, valuosos dibuixos i esquemes del cos humà. Aquesta necessitat imperiosa estimulà la pràctica de disseccions anatòmiques, primer en animals, després en persones, com a part del procés formatiu dels cirurgians i dels metges, i, temps a venir, l'elaboració de la història natural del cos humà, amb un important aparell gràfic. Tot això és ben conegut, com ho és el paper actiu de les elits ciutadanes en la construcció d'un model coherent d'organització de l'assistència i de formació del personal sanitari, també en l'àmbit de l'anatomia, a la Corona d'Aragó.³² Però no ho és que es realitzessin, durant els

---

30. Sobre el vi, particularment el seu ús mèdic, vegeu Adalberto PAZZINI, *Il vino nella storia, nel costume, nella medicina (con particolare riguardo all'epoca romana)*, dins «Pagine di Storia della Medicina», 16 (1971), 20-36; Allen J. GRIECO, *Le goût du vin doux et amer: essai sur la classification des vins au Moyen Age*, dins «Le vin des historiens: actes du 1er symposium Vin et histoire», Suze-la-Rousse, 1990, 89-97; i ARNAU DE VILANOVA, *Regimen sanitatis ad regem Aragonum*, ed. Luis GARCIA BALLESTER - Michael R. McVAUGH, amb estudi introductor de Pedro GIL SOTRES *et al.*, dins Luis GARCIA BALLESTER - Juan A. PANIAGUA - Michael R. McVAUGH (eds.), «Arnaldi de Villanova Opera Medica Omnia», vol. X. 1, Barcelona, Universitat de Barcelona-Fundació Noguera 1996, 251-69/715-33.

31. TORRAS I SERRA, *Inventari dels béns*, 285 i 286.

32. Sobre l'anatomia i les representacions anatòmiques a l'Edat Mitjana i el primer Renaixement, vegeu Karl SUDHOFF, *Ein Beitrag zur Geschichte der Anatomie im Mittelalter, speziell der anatomischen Graphik, nach Handschriften des 9. bis 15. Jahrhunderts*, Leipzig, J. A. Barth 1908 [reimpr.: Hildesheim, Georg Olms 1964], amb edició d'un text en occità que, pels mots catalanistes lèxics que conté, probablement fou copiat a Catalunya; Andrea CARLINO, *La fabbrica del corpo: libri e dissezione nel Rinascimento*, Torí, Einaudi 1994; i Andrew CUNNINGHAM, *The anatomical renaissance: the resurrection of the anatomical projects of the Ancients*, Aldershot, Scolar Press 1997. Vegeu també SIRAISI, *Introduction*, 78-97, i els treballs recollits a IDEM (ed.), *Body and culture: early anatomy in comparative perspective*, dins «Journal of the History of Medicine and Allied Sciences», 50 (1995), 1-132. Per una història de la terminologia anatòmica, vegeu Juan José BARCIA GOYANES, *Onomatologia Anatomica Nova: historia del lenguaje anatómico*, 10 vols., València, Universitat de València 1978-1986. Sobre la terminologia anatòmica en català, vegeu Àlvar MARTÍNEZ VIDAL, *Guy de Chauliac: la terminologia anatòmica en l'edició catalana de 1492 i en l'edició castellana de 1493 del tractat primer de la Cirurgia magna*, dins «Gimbernat», 3 [= «Actes del III Congrés d'Història de

segles XIV i XV, representacions anatòmiques fora de l'estricta àmbit dels manuscrits. El cirurgià de València Francesc Moliner, àlies Metge, posseï, segons el seu inventari (1399), “dues taules dels .XII. signes” i “dues altres taules de anotomia e dels signes”.³³ La “taula de fust, en la qual stà pintada la notomia en signes e altres coses, e escrita de les coses necessàries he pertinents a la dita notomia”, que posseïa Joan Vicenç a l'obrador (ítem 9), constitueix, doncs, una segona notícia importantíssima. Una notícia que es correspon amb la idea que ens en fem, d'un barber fortament interessat en la pràctica de la cirurgia, en la qual procura estar degudament informat.

Aquesta taula no és l'única representació figurativa que inclou l'inventari de Joan Vicenç. A banda d'alguns retaules de temàtica religiosa, Vicenç tenia diversos draps pintats (“draps de pinzell”). En el menjador n'hi tenia un de pintat amb un tema de cacera (“d'esbatiment de cassa”), sota el qual hi havia una tela groga pintada amb motius d'història natural (“de arbres e alguns bestions”, ítems 63-64). Però són de molt més gran interès els que es troben a l'obrador. L'ítem 7 descriu un drap amb la imatge figurada de Déu Pare, emmarcat en fusta. Tot i que no hi ha dubte que fa referència a Déu Pare (“Pater Noster”), el fet que una representació com aquesta es trobés precisament a l'obrador no ens pot fer oblidar que Jesucrist sovint era presentat pels cirurgians com el primer i el més important dels guaridors i tot apel·lant a la seva pràctica amb les mans com el més alt prestigiador del seu *art*; així ho podem comprovar en els tractats de cirurgia, com ara els de Teodoric (a. 1266) o d'Henri de Mondeville (París, 1306-c. 1320).³⁴ L'ítem 13 inclou tres draps pintats més. Un d'ells era de temàtica mitològica, amb una representa-

---

la Medicina Catalana (Lleida, 1981)», vol. 3] (1985), 281-91. Sobre les disseccions anatòmiques a l'antiga Corona d'Aragó, vegeu GARCIA BALLESTER, *La cirugía en la Valencia del siglo XV*; i Àlvar MARTÍNEZ VIDAL - José PARDO TOMÁS, *El primitivo teatro anatómico de Barcelona*, dins «Medicina e Historia», 65 (1996).

33. Aquest inventari ha estat parcialment publicat per M^a. Luz MANDINGORRA LLAVATA, *Leer en la Valencia del Trecentos: el libro y la lectura en Valencia a través de la documentación notarial (1300-1410)*, Universitat de València, 1989 [ed. en microfítxes: València, Universitat de València 1990], 193-95, § 94.

34. Teodoric pogué acabar el seu tractat “Christi auxilio invocato, ipso duce artis cyrurgie” (ed. de Venècia, Simon de Lovere i Andrea Torresani, 1499, f. 97a), passatge que Guillem Corretger (vegeu la nota 57) traduí: “apellada l'ajuda de nostro senyor Jesuchrist, qui és maestre sobiran de la art de cyrurgia” (ms. París, Bibliothèque Nationale, Esp. 212, f. 1b); la traducció catalana “esmenada per mestre Bernat” (1310), en canvi, diu: “apellada la ajuda de Déu, qui és...” (ms. Graz, Karl-Franzens-Universitätsbibliothek, 342, f. 1va). Mondeville defensà la preeminència dels cirurgians per sobre dels altres artesans manuals a l'hora de rebre la retribució pel seu ofici i, entre les raons que adduí, no oblidà la guarició amb les mans practicada pel mateix Jesucrist: “Nusquam in Sacra Scriptura scribitur, quod Salvator aliquod opus manu exercuerit praeter officium cyrurgici, quando Ipse ex propria saliva cum propriis manibus coeci oculos illuminavit et reddidit ipsum visum, ubi opus cyrurgicum prae aliis approbatur...” (HENRI DE MONDEVILLE, *Chirurgia*, Ilib. II, Notabilia introductoria, § 25, ed. PAGEL, *Leben, Lehre und Leistungen*, 133).

ció del judici de Paris.³⁵ Els altres dos interessen la història de la medicina. Per una banda, una representació dels Sants Metges, Cosme i Damià, patrons dels cirurians i dels apotecaris.³⁶ Per l'altra, unes dones en un bany, en clara al·lusió als banys medicinals i a la higiene del cos; aquest darrer sembla que fou conservat pel seu fill Miquel Climent.³⁷ Cal dir que el nombre de peces pictòriques que apareixen en aquest inventari és ben superior al que podem trobar en els d'altres pràctics. Aquesta profusió iconogràfica sembla denotar un cert aburgesament, amb l'apropiació d'un gust estètic i un luxe pròxims als de la noblesa, i que es fa palès també en la possessió d'un senyal heràldic (ítems 8, 66, 124 i 137) que, per l'encant dels béns del seu fill, sabem que portava la figura d'una campana. De fet, l'ús de l'heràldica, en segells i altres objectes personals, fou creixent entre els guaridors baixmedievals.³⁸

35. Tot i que el document diu clarament "somni", sembla evident que fa referència al cèlebre "Judici de Paris", pel qual el troià va haver de pronunciar-se sobre la bellesa d'Hera, Atena i Afrodita. Per ser escollides, cadascuna de les deesses el temptà amb la seva nuesa, presentant-se-li en el mont Ida, i li oferí, respectivament, el domini de tota Àsia, la victòria en tots els combats, i l'amor de la més bella entre les mortals, Helena d'Esparta. Com és sabut, Paris s'inclinà per Afrodita. Aquest tema ha inspirat un bon nombre de poetes, pintors i escultors de tots els temps. L'ús de la paraula "somni" podria ser degut a un error de còpia (vegeu DCVB, s. v. juí) o, més versemblantment, a la tradició divulgada per alguns mitògrafs els quals afirmaren que tot plegat no fou més que un somni que Paris tingué mentre guardava el bestiar, sol, en el mont Ida. Cfr. Pierre GRIMAL, *Dictionnaire de la mythologie grecque et romaine*, París, Presses Universitaires de France 1951 [trad. esp.: Barcelona, Paidós 1981, 408-09]; i M^a. Dolores GALLARDO LÓPEZ, *Manual de mitología clásica*, Madrid, Ediciones Clásicas 1995, 447.

36. Sobre el seu culte i iconografia, vegeu Pierre JULIEN, *Saint Côme et saint Damien: patrons des médecins, chirurgiens et pharmaciens*, París, L. Pariente 1980; IDEM - François LEDERMANN (eds.), *Saint Côme et Saint Damien, culte et iconographie (Colloque de Mendrisio, 29-30 IX 1985)*, Zurich, Juris 1985; IDEM - IDEM - Alain TOUWAIDE, *Cosma e Damiano, dal culto popolare alla protezione dei chirurghi, medici e farmacisti: aspetti e immagini*, Milà, 1993; Angelo LABRIOLA, *I Santi Cosma e Damiano, medici e martiri: biografia, culto, leggende, arte*, Roma, Analecta TOR 1984; Lino TEMPERINI, *Santi Cosma e Damiano, medici martiri: patroni dei medici, chirurghi, farmacisti, speranza certa di salute per i malati*, Roma, Francescanum 1997; i (amb notícies i il·lustracions de l'àrea cultural catalana) Ramon JORDI I GONZÁLEZ, *Iconografía de los santos Cosme y Damián*, Barcelona, Colegio Oficial de Farmacéuticos [= supl. de Nadal del «Boletín Informativo de Circular Farmacéutica»] 1973.

37. En el més gran dels draps pintats que tenia el seu fill, Miquel Climent, hi "eren pintades dones e hòmens en un banyador" (f. 36). Sobre els banys, tant personals com públics, en el món mèdic medieval, vegeu ARNAU DE VILANOVA, *Regimen sanitatis ad regem Aragonum*, ed. GARCIA BALLESTER - McVAUGH, 167-81/629-43; PETRUS DE EBOLO, *Nomina et virtutes balnearum Pubeolani et Baiaarum, et Tabula super balneis Puteoli (MS 860, Biblioteca Universitaria de Valencia)*, facs., introd., ed. i trad. esp. i angl. Luis GARCIA BALLESTER, 2 vols., València, Universitat de València 1997; i Luis GARCIA BALLESTER, *Sobre el origen de los tratados de baños («de balneis») como género literario en la medicina medieval*, dins «Cronos», 1 (1998), 7-50.

38. FERRAGUD, *Els professionals de la medicina*, en preparació. Miquel Climent Vicenç posseïa "quatre pavesos ab senyals de campana" (f. 27) i "dues copes daurades dins e defora ab hun senyal de una campana smaltada en lo fons" (f. 40).

L'inventari ens aporta igualment altres possibles testimonis de la seva pràctica: la possessió de determinats objectes a penyora "per certa quantitat". Malgrat que no es pot descartar del tot que es tractés de petits préstecs com els que he comentat abans, semblaria que aquests altres casos apunten vers la pròpia pràctica de l'ofici: a un cert Baltasar Juià li retenia una olla de coure i dues culleres d'argent (ítems 85 i 169); i a Pereta Andreu una copa daurada i dos gresalets amb orelles d'argent (ítem 167). Segurament, també cal relacionar amb la seva activitat professional les dues cartes debitòries que figuren a l'inventari del barber-cirurgià Joan Bassa.³⁹

4. La biblioteca

A l'escriptori de la casa, trobem la biblioteca de Joan Vicenç (ítems 43-54). Una biblioteca de dotze volums, no gens reduïda per a un barber-cirurgià, que és d'una gran importància per a l'estudi de la penetració de la literatura mèdica en la societat baixmedieval de la Corona d'Aragó i, en particular, per conèixer com la llengua vulgar (en aquest cas, el català) constituï un pont intel·lectual i social de primer ordre per als membres de les escales més baixes de la pràctica mèdica.⁴⁰ En efecte, si haguéssim de triar cinc inventaris de biblioteques amb llibres mèdics i científics en català, sense cap mena de dubte aquest entraria en el grup. Cal dir que no tant pel seu contingut (que també, però que el suposem poc extraordinari) com per les possibilitats que ens ofereix la descripció minuciosa de cada volum, que no sempre tenim a l'abast en aquesta tipologia documental, sobretot pel que fa al segle XIV.⁴¹ Entre els textos que hi veiem descrits, n'hi ha que

39. La seva esposa li inventarià ".I. carta debitòria que ha feta mossèn Ramon de Peguera al dit Johan Bassa, marit meu, de .XXX. fl.; [...] ítem, una carta debitòria de .VI. ll. .XII. ss. que En Serrador, de Sent Pere d'Or, deu al dit marit meu" (TORRAS I SERRA, *Inventari dels béns*, 286).

40. Vegeu Lluís CIFUENTES, *Transllatar ciència en romans catalanesch: la difusió de la medicina en català a la Baixa Edat Mitjana i el Renaixement*, dins «Llengua & Literatura», 8 (1997), 7-42; IDEM, *Vernacularization as an intellectual and social bridge: the Catalan translations of Teodorico's «Chirurgia» and of Arnau de Vilanova's «Regimen sanitatis»*, dins «Early Science and Medicine», 4 (1999), 127-48; i IDEM, *La medicina en català a la Baixa Edat Mitjana i el Renaixement: catàleg de manuscrits i de primers impresos*, en preparació.

41. A tall de comparació (i prenent un cas extrem), dels llibres de Joan Bassa només se'ns indica això en el seu inventari: "Ítem, .I. cofre enlaunat ab scriptures, ço és, .V. llibres ab posts, .I. negre, .I. vermell e .III. altres diu-se que són de medicina; ítem, .I. altre llibre ample e un altre axí com a capbreu, e altres scriptures diu-se són de medicina" (TORRAS I SERRA, *Inventari dels béns*, 283). Ramon de Lanani, barber de Barcelona, posseïa (1439) "un llibre scrit en paper appellat *Tbesaurus pauperum*; ítem, altro llibre scrit en paper appellat *Tederich*; ítem, altro llibre scrit en paper appellat *mestre Arnau de Vilanova* [...] ítem, una sort de librots scrits en paper faents per l'art de barber...", etc. (AHCB, Arxiu Notarial, I.7, s. núm.) Vegeu la taula de llibres, més endavant.

constitueixen novetats absolutes en el panorama de les traduccions mèdiques al català, i d'altres encara que confirmen el que fins ara tan sols eren sospites pel que fa a la difusió d'alguns textos en aquesta llengua.⁴² Tot i la importància d'aquesta biblioteca, cal dir que mai no ha estat analitzada a fons.

Dels dotze volums de la biblioteca, onze contenien obres de medicina i cirurgia; l'altre, una obra de filosofia amb importants continguts de filosofia natural. Tots els volums estaven escrits en català. Les dates dels primers esments que donaré a continuació corresponen a identificacions clares de la versió catalana de cadascun dels textos en la documentació fins ara exhumada, i no pretenen ser indicatives de la data de la traducció sinó tan sols d'un terme *ad quem* per a aquesta.⁴³ Les obres de medicina podem distribuir-les entre tractats de cirurgia, compendis medicopràctics, regiments de sanitat, i introduccions generals a la medicina. A banda d'aquestes obres, el caràcter miscel·lani que se'ns declara o bé deduïm en alguns dels volums ens permet d'entreveure-hi textos de matèria mèdica i d'astrologia de molt difícil identificació. Cal dir que sorprèn de trobar una biblioteca tan sumament especialitzada, sense cap llibre d'oració ni de moral, com era tan corrent en totes les llibreries privades de l'època. El seu fill, que posseïa una biblioteca ja molt més àmplia (quaranta-tres volums, en llatí i en català), conservà bona part dels llibres del pare.

---

42. Lluís CIFUENTES, *Inventari de la literatura mèdica catalana medieval avui perduda* (en preparació).

43. A banda d'obres menors i de documentació inèdita, faig ús, fonamentalment, dels reculls d'Antoni RUBIÓ i LLUCH, *Documents per l'història de la cultura catalana mig-èval*, 2 vols., Barcelona, Institut d'Estudis Catalans 1908 i 1921; Eduard JUNYENT i SUBIRÀ, *Reperitorio de noticias sobre manuscritos catalanes entresacadas de algunos inventarios de la «Curia Fumada» de Vich*, dins «Analecta Sacra Tarraconensia», 16 (1943), 57-86; Josep M. MADURELL i MARIMON - Jordi RUBIÓ i BALAGUER, *Documentos para la historia de la imprenta y librería en Barcelona (1474-1553)*, Barcelona, Gremio de Editores, de Libreros y de Maestros Impresores 1955; del primer, *Manuscritos en català anteriors a la imprenta (1321-1474): contribució al seu estudi*, Barcelona, ANABA 1974; MANDINGORRA LLAVATA, *Leer en la Valencia del Trecentos*; Jocelyn N. HILGARTH, *Readers and books in Majorca (1229-1550)*, 2 vols., París, CNRS 1991; M^a. Rosario FERRER GIMENO, *La lectura en Valencia (1416-1474): una aproximació històrica*, Universitat de València, 1993 [ed. en microfítxes: València, Universitat de València 1994]; Josep HERNANDO i DELGADO, *Llibres i lectors a la Barcelona del segle XIV*, 2 vols., Barcelona, Fundació Noguera 1995; i IGLESIAS i FONSECA, *Llibres i lectors*. Una bibliografia dels inventaris publicats a Charles B. FAULHABER, *Libros y bibliotecas en la España medieval: una bibliografía de fuentes impresas*, Londres, Grant & Cutler 1987; i Anna M. GUDAYOL i TORELLÓ, *Inventaris de biblioteques privades: una aproximació bibliogràfica (1980-1994)*, en preparació. Més en general, sobre la circulació del llibre i la lectura, vegeu Philippe BERGER, *Libro y lectura en la Valencia del Renacimiento*, 2 vols., València, Ed. Alfons el Magnànim-IVEI 1987; Manuel PEÑA, *Cataluña en el Renacimiento: libros y lenguas (Barcelona, 1473-1600)*, Lleida, Milenio 1996; i IDEM, *El laberinto de los libros: historia cultural de la Barcelona del Quinientos*, Madrid, Fundación Germán Sánchez Ruipérez 1997.

Joan Vicenç posseïa alguns dels manuals de cirurgia més importants de l'època.⁴⁴ De l'existència de traduccions catalanes d'aquests tractats en tenim notícia per altres inventaris i, només en un únic cas, per haver-se'n conservat un manuscrit. En primer lloc, la *Chirurgia magna* de Bru de Longoburgo (ítem 47), el primer producte de les escoles mèdiques del nord d'Itàlia a mitjan del segle XIII (Pàdua, 1252).⁴⁵ El nom de l'autor és estrafet pel copista ("Bru de Emgabonensis") i això n'ha impedit fins ara la identificació.⁴⁶ Correspon a l'ítem 43 de la biblioteca de Miquel Climent.⁴⁷ Aquest tractat sabem que circulava en català almenys des de 1423, data del primer esment que n'he pogut identificar en altres inventaris, i que es repteixen fins entrat el segle XVI.⁴⁸ Torres i Amat en va veure un manuscrit en català a la biblioteca del monestir de Santes Creus, avui perdut.⁴⁹

44. Sobre la literatura i la pràctica quirúrgica medieval, vegeu particularment els treballs reunits a Luis GARCIA BALLESTER - Roger FRENCH - Jon ARRIZABALAGA - Andrew CUNNINGHAM (eds.), *Practical medicine from Salerno to the Black Death*, Cambridge, Cambridge University Press 1994. Són útils també els treballs de Mario TABANELLI, *La chirurgia italiana nell'Alto Medioevo*, 2 vols., Florència, Leo S. Olschki 1965; Pierre HUARD - Mirko D. GRMEK, *Mille ans de chirurgie en Occident (Ve-XVe siècles)*, París, R. Docosta 1967; Mario TABANELLI, *Cirugía de la Baja Edad Media*, dins Pedro LAÍN ENTRALGO (ed.), «Historia Universal de la Medicina», vol. 3, Barcelona, Salvat 1972, pp. 313-37; Gundolf KEIL, *Mittelalterliche Chirurgie*, dins «Acta Medicæ Historiæ Patavina», 30 (1983-1984), 45-64; i Nancy G. SIRAI, *Medieval and early renaissance medicine: an introduction to knowledge and practice*, Chicago-Londres, The University of Chicago Press 1990, 153-86. Per a la Corona d'Aragó, a banda dels treballs citats a les notes 8 i 9, vegeu CARRERAS I VALLS, *Introducció a la història de la cirurgia a Catalunya*; Antoni CARDONER I PLANAS, *Història de la medicina a la Corona d'Aragó (1162-1479)*, Barcelona, Scientia 1973, 101-03, 163-72, *passim*; i, particularment, McVAUGH, *Medicine before the plague*, 92-95, 113-16, 123-27, 158-62, *passim*.

45. El text llatí fou imprès per primer cop a *Chirurgia Guidonis de Cauliaco, et Cyurgia Bruni Theodorici Rogerii Rolandi Bertapalie Lanfranci*, Venècia, Bonetus Locatellus 1498, ff. 83-102v. A banda de la bibliografia citada a la nota anterior, vegeu Mario TABANELLI, *Un chirurgo italiano del 1200: Bruno da Longoburgo*, Florència, Leo S. Olschki 1970, amb una traducció fragmentària de la seva obra a l'italià actual.

46. Sense identificar a IGLESIAS I FONSECA, *Llibres i lectors*, *loc. cit.*

47. "Ítem, altre libre de forma de full, escrit de ploma, en paper, ligat ab pots cubertes de cuyro vermell, ab .V. bolles a cada cuberta, ab dos gaffets; tracte de cilurgia, sens títol. A Melchior Palau, student. .IIII. ss." (f. 44v)

48. Apareix a la biblioteca de Guillem de Cabanyelles, mercader de Barcelona, inventariada el 1423: "ítem, un altre libre escrit en paper, ab posts cubertes de cuyr vermell, ab .II. gaffets, appellat de medecines, lo qual comença en la primera carta: «Pregat m'às ja ha lonch temps, Andreu Vicens»; e feneix lo dit libre en la darrera carta: «Déus totpoderós t'esperit en la sua gràcia e t duga en la millior via, amén». Cfr. MADURELL I MARIMON, *Manuscrits en català*, § 52, núm. 12; i IGLESIAS I FONSECA, *Llibres i lectors*, § 93, núm. 14, que no l'identifiquen. Cfr. TK, col. 1363 ("Rogasti me iam est diu Andrea Vicentine...").

49. "BRU (P. Maestro). Escribió en catalán un vol. en fol. de *Cirugia* MS. en la bibliot. de Santas Cruces. En pergamino". Cfr. Fèlix TORRES I AMAT, *Memorias para ayudar a formar un diccionario crítico de los escritores catalanes*, Barcelona, Impr. J. Verdager 1836 [reimp. facs.: Barcelona-Sueca, Curial 1973], 124.

Els ítems 49 i 53 ens descobreixen sengles exemplars de la traducció catalana de la *Chirurgia* de Guillem de Salicet, un altre dels grans tractats de la cirurgia nord-italiana (Verona, 1276).⁵⁰ Corresponen, respectivament, als ítems 35 i 39 de la biblioteca de Miquel Climent.⁵¹ No se'ns ha conservat cap manuscrit en català d'aquest tractat, però l'identifiquem clarament als inventaris almenys des de 1414, data en què apareix entre els llibres del "tender" (apotecari) de Perpinyà Pere Riba.⁵² El segon exemplar de Joan Vicenç es trobava malmès per l'ús ("no coernat").

La *Chirurgia magna* de Lanfranc de Milà (París, 1296), tan sumament popular entre els cirurgians catalans (*Alamfranch*), apareix a l'ítem 50.⁵³ A l'encant de la biblioteca de Miquel Climent és l'ítem 34.⁵⁴ El primer esment d'un text clarament en català data de 1363, a l'inventari de Pere Ritxard, cirurgià de Santa Coloma de Queralt.⁵⁵ Se'n conserva un manuscrit

50. Edició *princeps* a Piacenza el 1476, i després imprès amb la seva *Summa conservationis et curationis*, Venècia, Marinus Saracenus 1490, ff. 143v i ss. Una traducció al francès actual a Paul PIFTEAU, *Chirurgie de Guillaume de Salicet, achevée en 1275*, Tolosa de Llenguadoc, Impr. Saint-Cyprien 1898; i una de parcial a l'italià a TABANELLI, *La chirurgia italiana*, vol. 2. Vegeu particularment Jole AGRIMI - Chiara CRISCIANI, *The science and practice of medicine in the thirteenth century according to Guglielmo da Saliceto, Italian surgeon*, dins GARCIA BALLESTER - FRENCH - ARRIZABALAGA - CUNNINGHAM (eds.), «Practical medicine», 60-87; i Nancy G. SIRAI, *How to write a Latin book on surgery: organizing principles and authorial devices in Guglielmo da Saliceto and Dino del Garbo*, *ibid.*, 88-109.

51. "Ítem, altre libre de forma de full, escrit en paper, de ploma, ligat ab pots cubertes de cuyro negre, ab dos gaffets, appellat *Guillem de Scilicet*. A Ramon Almet, ferroveller. .VII. ss. .II." (f. 44v); "Ítem, altre libre de forma maior, escrit en paper, de mà, ligat ab pots cubertes de cuyro negre, ab quatre gaffets, ab .V. platons a quada part, appellat *mestre Guillem de Scilicet*. A mossèn Jordi Miquel, prevere. .XIII. ss. .II." (*ibid.*) Els ferrovellers, a Barcelona, formaven part de la confraria de Sant Eloi, la mateixa dels ferrers i menescals; cfr. Margarida TINTÓ I SALA, *La història del gremi de serrallers i ferrers de Barcelona (any 1380)*, Barcelona, Gremi de Serrallers i Ferrers de Barcelona 1980, 58.

52. Vegeu Pere VIDAL, *Les juifs des anciens comtés de Roussillon et de Cerdagne*, dins «Revue des Études Juives», 15 (1887), 19-55, i 16 (1888), 1-23 i 170-203, a 176 [trad. cat. dins «Calls», 2 (1987), 27-112, a 67-68]. Cfr. TK, col. 1141 ("Propositum est bone tibi edere librum de operatione manuali...").

53. El text llatí fou imprès per primera vegada dins la col·lecció quirúrgica veneciana de 1498, abans esmentada (ff. 166v-210v). Una traducció parcial a l'italià actual a TABANELLI, *La chirurgia italiana*, vol. 2. Sobre la seva difusió a la península Ibèrica, particularment en castellà, vegeu Guadalupe ALBI ROMERO, *Lanfranco de Milán en España: estudio y edición de la Magna Chirurgia en traducción castellana medieval*, Valladolid, Universidad de Valladolid 1988.

54. "ítem, altre libre de forma de full, escrit en paper, de ploma, ligat ab pots cubertes de cuyro negre, ab .V. bolles e quatre gaffets, apellat *Alenfranch*, de cilurgia. A mossèn Jordi Miquel, prevere. .V. ss." (f. 44).

55. AHPT, vol. 3889, manual de 1363, ff. 63v-65v, al f. 65, primer llibre, començant "Déus molt alt". Document inèdit, comunicat per Luis Garcia Ballester. Sobre Pere Ritxard, vegeu McVAUGH, *Medicine before the plague*, 110, *passim*. Cfr. l'incipit amb JUNYENT I SUBIRÀ, *Repertorio de noticias*, § 240 ("Lo pròlech que fa Lenfranch... Déu molt alt e gloriós", 1428); i TK, col. 1145 ("Protector in te omnium sperantium Deus...").

en català, molt incomplet, de finals del segle XIV o principis del XV (Madrid, Biblioteca Nacional, ms. 10011).⁵⁶

Aquests tres textos quirúrgics de forma creixent en el sentit que els he exposat tenen en comú una defensa aferrissada del valor dels coneixements mèdics (d'una medicina sòlidament fonamentada en la filosofia natural) per als cirurgians, més enllà de la simple tècnica. Uns coneixements mèdics que, a l'arc mediterrani occidental, els cirurgians podien adquirir a la universitat, si dominaven el llatí, o bé fent ús de traduccions al vulgar. Cal dir que fa estrany no trobar entre els llibres de Joan Vicenç la traducció catalana del tractat de cirurgia de Teodoric (a. 1266), el primer que posà l'accent en aquesta qüestió i que, amb la seva primerenca traducció catalana (c. 1302-1304), assolí un paper importantíssim en la formació dels cirurgians de la Corona d'Aragó.⁵⁷ És possible que, entre els cirurgians del segle XV, resultés més "moderna" l'obra de Lanfranc i, sobretot, una altra gran absent, la de Guiu de Chauillac (Montpeller, 1363), autèntica culminació de la cirurgia medieval, amb gran difusió fins entrada l'època moderna, i traduïda al català molt probablement abans d'acabar el segle XIV.⁵⁸

---

56. Descrit, quan era a la Biblioteca de la Catedral de Toledo, per TORRES I AMAT, *Memorias*, 715. Aquesta notícia fou copiada per Antonio HERNÁNDEZ MOREJÓN, *Historia bibliográfica de la medicina española*, vol. 1, Madrid, Impr. Viuda de Jordán e Hijos 1842, 321, que el situà erròniament a la Catedral de Barcelona; una confusió que ha estat heretada per ALBI ROMERO, *Lanfranco de Milán*, 91-92 (que ha identificat el text). Descripcions més recents del ms. (sense identificar el text) a Jesús DOMÍNGUEZ BORDONA, *Catálogo de los manuscritos catalanes de la Biblioteca Nacional*, Madrid, Blass 1931, 73-74; i Josep M. MILLÀS I VALLICROSA, *Las traducciones orientales en los manuscritos de la Biblioteca Catedral de Toledo*, Madrid, CSIC 1942, 132-41 i 340-48.

57. Vegeu Antonio CONTRERAS MAS, *La versión catalana de la «Cirurgia» de Teodorico de Luca por Guillem Correger de Mayorcha: un intento de mejorar la formación teórica de los cirujanos*, dins «Estudis Baleàrics», 4 (1984), 55-74; IDEM, *La difusión medieval de la «Cirurgia» de Teodorico Borgognoni (1205-1298) en los países de habla catalana: la versión catalana de Guillermo Correger (1306), libro I (cirugía general) según el ms. París, Bibliothèque Nationale, fons espagnol, 212, fols. 1-18v*, tesi de llicenciatura de la Universidad de Cantabria, 1986; IDEM, *La formación profesional de los cirujanos y barberos en Mallorca durante los siglos XIV y XV*, dins «Medicina e Historia», 43 (1992); Michael R. McVAUGH, *Royal surgeons and the value of medical learning: the Crown of Aragon, 1300-1350*, dins GARCIA BALLESTER - FRENCH - ARRIZABALAGA - CUNNINGHAM (eds.), «Practical medicine», 211-36; IDEM, *Medicine before the plague*, 92-94, *passim*; i, particularment, CIFUENTES, on es recull la seva presència en inventaris dels segles XIV i XV; i TEODORIC BORGOGNONI, *Cirurgia: traducció catalana de Guillem Correger*, ed. a cura de Lluís CIFUENTES, Barcelona, Barcino (Els Nostres Clàssics), en preparació.

58. Molt probablement, ja en contenia una traducció catalana el llibre que l'escrivà de Barcelona Bernat Monells va retornar a Pere Sant, barber de la mateixa ciutat, el gener de 1400, el qual l'hi havia deixat "causa translatandi eundem et alium librum ex eodem extrahendi et scribendi" per a ús de Bernat Soler, un altre barber de Barcelona (HERNANDO I DELGADO, *Libres i lectors*, 651-52, § 449). El primer esment clar d'una traducció catalana que en conec figura a l'inventari de Pere Riba (1414), citat abans. Fora d'alguns fragments

Aquests coneixements mèdics que defensaven els tractats de cirurgia esmentats, Joan Vicenç els adquirí, primerament, en diversos compendis de medicina pràctica que li proporcionaren una sòlida introducció a l'anatomia, la fisiologia, la patologia i la terapèutica. És en aquest àmbit on trobarem les “novetats” més importants en català, perquè fou en aquesta llengua i no en llatí que el nostre barber-cirurgià preferí d'introduir-se a la medicina. L'ítem 43 ens resol definitivament un dubte important en la literatura mèdica en català: es tracta del text complet de la *Practica dicta Lilium medicine (sive de morborum prope omnium curatione)* de Bernat de Gordó (Montpeller, 1303-1305),⁵⁹ que conservà el seu fill Miquel Climent (ítem 29 de la seva biblioteca).⁶⁰ Un manual de medicina pràctica d'extraordinària difusió, present en molts dels inventaris medievals, i del qual, tanmateix, fins ara mai no n'havíem trobat del tot explicitada la traducció catalana completa. Sabíem que havia d'haver existit, perquè la primera traducció castellana conté catalanismes (un argument tanmateix insuficient per a afirmar-ne un

---

dispersos, el ms. Vat. Lat. 4804 en conté el text català complet, amb nombroses miniatures; vegeu Joan MOLINA I FIGUERAS, *Un manuscrito catalán de la «Chirurgia magna» ilustrado en la Corte Vaticana a finales del Quattrocento*, dins «Anuario del Departamento de Historia y Teoría del Arte», 6 (1994), 23-38. Una traducció diferent fou impresa a Barcelona per Pere Miquel l'any 1492 (exemplars a les Biblioteques de Catalunya i Universitària de Barcelona); i en els primers anys del s. XVI encara fou editat en català el comentari d'Antoni Amiguet (Marià AGUILÓ I FUSTER, *Catálogo de obras en lengua catalana impresas desde 1474 hasta 1860*, Madrid, Impr. Suc. de Rivadeneyra 1923 [reimpr.: Barcelona-Sueca, Curial 1977], 490-92, § 1925-1926; i CIFUENTES, *Translatar sciència*, 39). Miquel Climent en posseïa un exemplar imprès en llatí (ítem 21): “Ítem, altre libre de forma de full, de paper, de stampa, appellat *lo Guido*, ligat de pots ab dos gaffets. A mestre Montleó, metge. .X. ss.” (f. 43v). Edició crítica del text llatí a GUIDONIS DE CHAULHIACO (*Guy de Chauliac*), *Inventarium sive Chirurgia Magna*, ed. Michael R. McVAUGH i Margaret S. OGDEN, 2 vols., Leiden-Nova York, E. J. Brill 1996 i 1997.

59. En aquest cas l'autor de l'inventari no en dóna l'incipit sinó una rúbrica avantposada a aquest, similar a la que figura en els mss. llatins i en les primeres edicions impreses: “In nomine Dei misericordis, incipit *Practica* excellentissimi medicine monarche domini magistri Bernardi de Gordonio dicta *Lilium medicine*” (segons l'edició de Venècia, Johannes et Gregorius de Gregoriis, 1496/1497, f. 2, exemplar a la Biblioteca Universitària de Barcelona). Cfr. l'incipit del text a TK, col. 772 (“Interrogatus a quibusdam Socrates quomodo posset...”). El paràgraf final del text llatí fa així: “... Intelligendum est hic quod nos ordinavimus, per Dei gratiam, capitula diu et propter istud opus et si adderentur hoc esset opus perfecti magisterii, scilicet *Libellus de regimine acutorum morborum*, et *Libellus de crisi et de criticis diebus*, et libellus qui intitulatur *Tabula ingeniorum*, et sine istis factum est nihil, et *Libellus de graduatione*, et cetera. Explicit septima et ultima particula *Practice* excellentissimi medicine monarche domini magistri Bernardi de Gordonio intitulate *Lilium medicine*” (f. 227v de l'exemplar imprès esmentat); vegeu la nota 62. Cfr. Luke F. DEMAITRE, *Doctor Bernard de Gordon: professor and practitioner*, Toronto, Pontifical Institute of Mediaeval Studies 1980.

60. “Ítem, altre libre de forma de full, scrit de ploma, en paper, ligat ab pots cubertes de cuyro negre, ab quatre platons, ab dos gaffets, appellat *lo Gordó*. A mestre Narcís Solà,irurgià. .IIII. ss.” (f. 43v). L'exemplar de Joan Vicenç tenia dos dels gafets trencats. Sobre aquest Narcís Solà, vegeu les notes 106 i 107.

origen català),⁶¹ però només ens n'han arribat alguns fragments,⁶² i els inventaris eren muts a l'hora de d'identificar els molts *Gordó* que hi apareixien.⁶³ El *Lilium* (*Pràctica*, com es conegué en català) consta de set llibres dedicats respectivament a les febres (I), les malalties del cap i del cervell (II), les malalties dels ulls, les orelles, el nas i la boca (III), les malalties respiratòries (IV), les malalties de l'aparell nutritiu (V), les malalties del fetge, els ronyons i la melsa (VI), i les malalties dels òrgans sexuals, amb un anti-dotari general (VII).

El llibre IV del *Canon* d'Avicenna és descrit a l'ítem 44. En efecte, els llibres en què es divideix aquesta enorme enciclopèdia mèdica que, a Europa, constituí la base de l'ensenyament de la medicina fins al segle XVII, circularen separadament.⁶⁴ En català ens n'ha pervingut una traducció par-

61. Jaume RIERA I SANS, *Catàleg d'obres en català traduïdes en castellà durant els segles XIV i XV*, dins «Segon Congrés Internacional de la Llengua Catalana (1986)», vol. 8 («Àrea VII: Història de la Llengua»), ed. a cura d'Antoni FERRANDO FRANCÈS, València, Institut de Filologia Valenciana-Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat 1989, 699-709, a 702. Vegeu la traducció castellana a BERNARDO DE GORDONIO, *Lilio de medicina, un manual básico de medicina medieval: edición crítica de la versión española* (Sevilla, 1495), ed. John T. CULL i Brian DUTTON, Madison, The Hispanic Seminary of Medieval Studies, 1991.

62. Sevilla, Biblioteca Colombina, ms. 7-4-27 (miscel·lània medicopràctica copiada per Vicenç de Colunya, barber de Barcelona, l'any 1435), amb extractes del llib. VII (antidotari) als ff. 67va-70a, *passim*. Al f. 70a hi ha l'últim paràgraf del *Lilium medicine* (vegeu la nota 59): "Entenedor és que nós avem ordenat, per la gràcia de Déu, .IIII. hobres (molt ha per aquesta hobra e, si eran haüdes, açò saria hobra de perfet magisteri), ço és a saber, lo *Libell de regiment de agudes*, e lo *Libell de crisi e dels dies crètichs*, e-l libell qui és entitolat *Taula dels engins*, e sens elle no és res fet, e *Libell de graduació*"; paraules aquestes que corresponen a l'acabament del llibre de Joan Vicenç. Cfr. Lluís CIFUENTES, *Vicenç de Colunya, barber cirurgià a la Barcelona del segle XV, i el ms. Sevilla, Colombina, 7-4-27*, en preparació. Cal dir aquí que el text intitulat *Suma dell Gordó de simples medecinas e compostes* del ms. Vat. lat. 4797, ff. 90-113v, és, en realitat, un extracte del tractat de cirurgia de Chauiliac (llib. VII, doc. I^a, cap. 2, primer epígraf).

63. Només en dos inventaris del segle XVI apareix un *Gordó* en català: al de Francesc Vila, cirurgià de Vic (1512), que tenia lo *Gordó*, començant "En nom de Déu" (JUNYENT I SUBIRÀ, *Repertorio de noticias*, § 237); i al de Damià Carbó, doctor en medicina de Ciutat de Mallorca (1542), que tenia un llibre "apellat *Bernat Gordó*, en pla" (HILLGARTH, *Readers and books*, 802-05, § 858, núm. 53).

64. La traducció llatina més difosa fou la feta per Gerard de Cremona a Toledo. Vegeu el text llatí del llibre IV a AVICENNE *Liber canonis medicine, cum castigationibus Andree Bellunensis*, Venècia, Lucius Antonius Giunta 1527 [ed. facs.: Brusel·les, Medicinæ Historia 1971], ff. 307-390v. El *Canon* consta de cinc llibres, tractant respectivament sobre els principis generals de la medicina, la fisiologia, l'anatomia, la simptomatologia i el regiment de sanitat (llib. I), els simples medicinals (II), les malalties particulars que afecten cadascun dels membres del cos (III), les malalties que afecten el cos en general i la pell (IV), i els compostos medicinals (V). Cfr. Danielle JACQUART - Françoise MICHEAU, *La médecine arabe et l'Occident médiéval*, París, Maisonneuve et Larose 1990, 79-85, *passim*; Marie-Thérèse D'ALVERNY, *Avicenna en Occident*, París, Vrin 1993; i Nancy G. SIRAISS, *Avicenna in renaissance Italy: the «Canon» and medical teaching in Italian universities after 1500*, Princeton, Princeton University Press 1987.

cial del llibre IV, en un manuscrit de la segona meitat del segle XIV (París, Bibliothèque Nationale, esp. 563).⁶⁵ Però, a diferència d'aquest manuscrit, el volum de Joan Vicenç contenia el text complet del llibre IV.⁶⁶ I, aparentment, encara hi ha una altra diferència: mentre la traducció continguda en el manuscrit de París s'ha dit que està feta a partir de l'àrab (cosa que, d'altra banda, està per confirmar amb un estudi aprofundit), el text de Joan Vicenç semblaria seguir la versió llatina de Gerard de Cremona. Aquest llibre no figura a l'encant dels béns de Miquel Climent. El primer esment que coneixem d'una traducció catalana del *Canon* (no sabem si completa o no) apareix en una carta de Pere III a Hug de Santapau (1386) on el rei li demanava que li prestés "lo vostre Avicenna, que, segons se diu, és escrit en vulgar", per a poder-lo trametre al comte de Foix, el qual "lo desija fort, per fer-lo transladar".⁶⁷ El llibre IV del *Canon* està dedicat a les febres (fen I), el pronòstic i la diagnòsi (fen II), els apostemes i les pústules (fen III), les ferides, les contusions i les úlceres (fen IV), les dislocacions i les fractures (fen V), els verins i les mossegades (fen VI), i les malalties de la pell (fen VII).

L'ítem 45 suposa una altra important novetat: ens confirma l'existència, en els últims segles medievals, d'una versió catalana, aparentment completa, del *Kitab al-Mansur* de Rasís.⁶⁸ D'aquesta obra es conserva un ms. del segle XIII a l'Arxiu Capítular de Girona (ms. 80), en llatí i no en català tal com s'ha donat a entendre.⁶⁹ En un altre lloc he suggerit ja la probable circulació d'una traducció catalana completa d'aquesta enciclopèdia medicopràctica, amagada sota multitud d'esments (*Almansor*), tots ells pocs clars.⁷⁰ L'extraordinària precisió d'aquest inventari fa que l'esment no

---

65. Descripcions a Pere BOHIGAS, *Sobre manuscrits i biblioteques*, Barcelona, Curial - Publ. de l'Abadia de Montserrat 1985, 101; François AVRIL *et al.*, *Manuscrits enluminés de la péninsule Ibérique*, París, Bibliothèque Nationale 1982, 169, § 220 (facs. a la lám. CXII); i Lola BADIA, *Textos catalans tardomedievals i «ciència de naturales»*, Barcelona, Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona 1996, 59-61 (facs. a 65).

66. El text llatí del llib. IV comença amb la rúbrica: "Incipit liber quartus canonis de egritudinibus particularibus quecum accidunt non appropriantur uni membro, continens septem fen..." (f. 307); i acaba: "... et pone super ipsam post, et in fine eius, emplaustrum basilicon" (f. 390v). El text català del ms. de París queda truncat poc abans del final del capítol 7 del tractat I de la fen IV.

67. Publicat a RUBIÓ i LLUCH, *Documents*, vol. 1, 335, § 373. Rubió suposà que la traducció es féu durant el regnat de Pere III (*ibid.*, vol. 2, xxiv). Cfr. CIFUENTES, *Translatar sciència*, 15 i 18n.

68. Vegeu-ne el text llatí a ABUBETRI RHAZÆ MAOMETHI, *Ob usum experientiamque multiplicem [=Opera]* Basilea, Henrichi Petri 1544 [reimpr. facs.: Brussel·les, Culture et Civilisation 1973], pp. 6-327. Cfr. JACQUART - MICHEAU, *La médecine arabe*, 57-68, *passim*.

69. CARDONER i PLANAS, *Història de la medicina*, 41.

70. CIFUENTES, *Translatar sciència*, 16.

admeti discussió quant a la seva identificació.⁷¹ En canvi, l'acabament del volum que posseïa Vicenç (“... e les mals dites ab humilitat sien represes. Deo gracias. Amen”), planteja un problema, ja que no sembla ser el de l’*Almansor*.⁷² Era ben corrent que els llibres manuscrits fossin miscel·lanis; de fet, l'exemplar llatí de l’*Almansor* que es conserva a Girona conté, tot seguit del text, un tractat de medecines laxatives, receptes i uns sinònims medicinals. Es fa difícil d'identificar aquest explícit, que no sembla correspondre a un tractat mèdic sinó més aviat a un de caire moral o paremiològic, i que és el mateix que clou el manuscrit de la *Isagoge* que posseïa el cirurgià de Vic Pere Ribes (1457).⁷³ Miquel Climent conservà aquest volum en la seva biblioteca (ítem 13).⁷⁴ D'aquesta obra del gran metge i filòsof persa del segle IX-X, tan popular a la Baixa Edat Mitjana, únicament se'ns ha conservat, en català, el primer llibre i un capítol del novè, copiats en un manuscrit de mitjan segle XIV i traduïts a partir de la versió llatina de Gerard de Cremona (París, Bibliothèque Nationale, esp. 212, ff. 112^b-123^v^a i 123^v^a-124^a).⁷⁵ El *Libre d'Almansor* consta de deu llibres, dedicats respectivament a l'anatomia (I), les complexions o temperaments i la fisionomia (II), els aliments i els medicaments simples (III), la higiene i el regiment de la sanitat (IV), les malalties de la pell i la cosmètica (V), el regi-

71. IGLESIAS I FONSECA, *Llibres i lectors*, loc. cit., l'identifica erròniament amb el *Contiens*, la gran summa de Rasís. L'incipit del prefaci del *Liber Almansoris* fa així: “In hoc meo libro agregabo regi cui benedicat Deus...” El primer llibre comença així: “Creator omnium Deus ossa primo condidit, ut per ea corpus sustentarent et gubernarent...” (cfr. TK, cols. 679 i 272, el ms. ACG 80, i l'edició renaixentista esmentada).

72. L'explícit llatí de l'obra (lliçó de l'edició citada) fa així: “... Et postquam omnes partes et capitula convenienter exposuimus, quae huius libri principio nominavimus, totum igitur perfecimus, quapropter Deo cuius beneficio haec ad finem perduximus gratiae sint infinite”. El ms. de Girona hi afegeix tot seguit una referència al traductor llatí, Gerard de Cremona: “... Explicit. Fisicorum fisicus vir bonus Christus miles magister Surardurs [sic] hunc librum de arabico transtulit in latinum, quem Deus suscipiat et vitam eternam tribuat. Amen” (f. 97v).

73. JUNYENT I SUBIRÀ, *Repertorio de noticias*, § 243 (“... e feneix: «ab humilitat sien represes. Deo gracias. Amen»”). Sobre la *Isagoge*, vegeu més endavant.

74. “Ítem, altre libre de forma de full, scrit de ploma, en paper, en pla, ab pots ligat, cubertes ha de cuyro vermell, ab un gaffet. A mestre Gaspar, barber. .IIII. ss. .III.” (f. 43).

75. Descripcions a BOHIGAS, *Sobre manuscrits*, 101-02; AVRIL et al., *Manuscrits enluminés*, 168, § 216; i BADIA, *Textos catalans tardomedievals*, 61-62 (facs. del f. 1 del ms. a 66). La traducció catalana conservada del primer llibre comença amb aquesta rúbrica: “Ascí comensa lo libre qui és dit Almassor, trasladat per mestre Galièn [sic] de Cremona en Tolèdol d'aràbic en latín, qui és appellat Almassor per so col rey Almassor lo féu fer al fyl de Ysaach. Assí comensa lo libre de la atomia...” Segueix la taula dels capítols, i el text d'aquest primer llibre comença: “Déus, creador de totes coses, féu los ossos per so que lo cors s'i sostengués...” En aquest ms. català, al text de l'anatomia hom ajuntà el capítol “De l'esquinància” (*De angina*, llib. IX, cap. 54). Sobre la traducció llatina, vegeu Danielle JACQUART, *Note sur la traduction latine du «Kitab al-Mansuri» de Rbazès*, dins «Revue d'Histoire des Textes», 24 (1994), 359-74.

ment dels viatgers (VI), la cirurgia (VII), els verins i les mossegades (VIII), les malalties que afecten tot el cos (IX), i les febres (X).

Joan Vicenç posseïa també un altre compendi de medicina pràctica, la *Practica* de Roger Baron, coneguda com *Rogerina* (ítem 51), sovint confosa amb la *Chirurgia* de Roger Frugardo de Parma o de Salern. La precisió d'aquest inventari permet aquesta identificació, alhora que ens fa dubtar de la de molts altres textos que, sota el nom de Roger, apareixen en altres biblioteques. D'entrada sabem, amb el títol (*Pràctica de medecina e cirurgia*), que el contingut del text anava més enllà de la cirurgia (objectiu exclusiu del tractat de Roger de Parma). L'incipit correspon, en efecte, al text de l'obra de Roger Baron (o de Normandia), potser cirurgià i canceller de la Universitat de Montpeller (mitjan segle XIII).⁷⁶ Aquesta obra originalment es dividia en quatre tractats: el conjunt dels tres primers solia anomenar-se *Rogerina maior*, mentre que el quart, amb tradició separada, era anomenat *Rogerina minor* (*De aquis medicinalibus, oleis, etc.*), i fins i tot hom arribà a subdividir aquest últim en *Rogerina media* i *Rogerina minor*. En circulà una traducció francesa, conservada en un ms. del segle XV, que duu per títol *Le livre de sirurgie en romans* (París, Bibliothèque Nationale, fr. 14827). El text llatí s'imprimí en les col·leccions quirúrgiques dels segles XV i XVI. En un imprès francès (Lió, 1500) sobre *Les vertus et propriétés des eaux artificielles* hom li atribueix un *Traité de la mélisse*,⁷⁷ que podria correspondre als "tractes de erbas" del volum de Joan Vicenç si no era el *Màcer* que tanmateix, donada la seva popularitat, fa estrany que no hagués estat identificat pel seu nom.⁷⁸ Potser formant part de la *Rogerina*, hi havia encara un *Liber quid pro quo* a nom de Roger Baron, amb el qual es podrien identificar les "Sinònymes" del llibre de Vicenç.⁷⁹ No obstant això, aquestes últimes indicacions són massa difuses i els escrits circulants a l'època medieval sobre aquest tema massa nombrosos, com per aventurar cap conclusió. En canvi, l'al·lusió a uns "tractats del compte de la luna" en el mateix llibre podem identificar-la genèricament amb uns calendaris

76. El pròleg comença: "Sicut ab antiquis habemus auctoribus et eorundem ratio..." (cfr. TK, col. 1479), com en el ms. llatí del s. XIII de la Biblioteca de la Catedral de Toledo (ms. 98-3, ff. 29-65v) descrit per MILLÀS I VALLICROSA, *Las traducciones orientales*, 143. Però el text s'inicia així: "Ut dicit Constantinus, dolor capitis..." (cfr. TK, col. 1616), que correspon al començament del volum de Joan Vicenç, no identificat per IGLESIAS I FONSECA, *Llibres i lectors*, loc. cit.

77. Vegeu Ernest WICKERSHEIMER, *Dictionnaire biographique des médecins en France au moyen âge*, París, Droz 1936 [reimpr. facs.: Ginebra, Droz - París, Champion 1979], 720-21; i, sobre l'imprès lionès, Danielle JACQUART, *Supplément*, Ginebra, Droz - París, Champion 1979, 263.

78. Una de les versions catalanes del *Màcer* fou publicada per Lluís FARAUDO DE SAINT-GERMAIN, *Una versió catalana del Libre de les herbes de Macer*, dins «Estudis Romànics», 5 (1955-1956), 1-54. Per a les altres versions, vegeu CIFUENTES, *Translatar ciència*, 14.

79. Cfr. TK, cols. 283 ("Cum antimelon libros...") i 1260 ("Quoniam Antibalomenon librum et Dioscorides noscitur fecisse...").

lunars, de presència ben lògica i coherent en les biblioteques dels barbers-cirurgians una de les pràctiques més habituals dels quals, perfectament regulada tant a nivell astrològic com legal, era la de la sagnia.⁸⁰ Aquest volum no l'identifico entre els llibres de Miquel Climent.

L'ítem 54 ens depara una altra gran sorpresa. Aquest volum, com el que he comentat adés, també era miscel·lani, i contenia dos textos: sengles traduccions catalanes del *De methodo medendi* de Galè (conegut a l'Edat Mitjana com *Megategni* en la paràfrasi de Constantí l'Africà i com *De ingenio sanitatis* en la versió arabollatina de Gerard de Cremona) i de la *Isagoge* de Johannitius. Miquel Climent el conservà, i apareix a l'ítem 41 de la seva biblioteca.⁸¹ El *Libre d'enginy de sanitat* constitueix la més completa exposició galènica del mètode terapèutic i de la clínica. En catorze llibres, contenia: una introducció metodològica i terminològica, amb l'estructura de la diagnosi (I-II), els tipus de malalties que afecten tant les parts uniformes com les no uniformes del cos (III-VI), les malalties que afecten les parts uniformes del cos (VII-X), i les malalties que afecten les parts no uniformes del cos (XI-XIV). Les parts tocant la cirurgia (llib. III-VI i XIII i XIV) sovint circularen separatament sota el nom de *Chirurgia Galieni*.⁸² Un fragment d'aquestes parts es conserva en traducció a l'anglès feta vers 1400 (Londres, British Library, ms. Sloane 6, segle XV).⁸³ Recentment, n'he pogut identificar una traducció catalana parcial (llib. I-VI) a l'inventari de

80. Vegeu Pedro GIL SOTRES, *Derivation and revulsion: the theory and practice of medieval phlebotomy*, dins GARCIA BALLESTER - FRENCH - ARRIZABALAGA - CUNNINGHAM (eds.), «Practical medicine», 110-55; i José MARTÍNEZ GÁZQUEZ - Luis GARCIA BALLESTER, *Las «Epistulae de flebotomia» y los «Calendaria» en el galenismo práctico de los siglos XIII y XIV en la Corona de Aragón*, dins Juan Antonio LÓPEZ FÉREZ (ed.), «Galeno: obra, pensamiento e influencia - Coloquio internacional celebrado en Madrid (22-25 de marzo de 1988)», Madrid, UNED 1991, 281-89.

81. "Ítem, altre libre de forma de full, scrit en paper, de ploma, en pla, ligat ab cubertes engrutades, appellat *Galièn, De ingín de sanitat*. A mossèn Santjust. .IIII. ss. .I." (f. 44v). Aquest mossèn Santjust podria ser el Francesc Santjust que havia estat conseller de Barcelona amb Miquel Climent l'any 1495 (vegeu la nota 26).

82. El text grec i la seva traducció llatina a CLAUDII GALENI *Opera Omnia*, ed. Karl Gottlob KÜHN, vol. 10, Leipzig, 1825 [reimpr. facs.: Hildesheim, Georg Olms, 1965]. N'hi ha una traducció a l'anglès actual dels dos primers llibres, a cura de R. J. HANKINSON, *GALEN, On the therapeutic method, books I and II*, Oxford, Clarendon Press 1991. El text de la versió de Gerard de Cremona és inèdit. Sobre l'obra original i la seva difusió durant l'Edat Mitjana i el Renaixement, vegeu els treballs reunits a Fridolf KUDLIEN - Richard J. DURLING (eds.), *Galen's Method of Healing: proceedings of the 1982 Galen Symposium*, Leiden, E. J. Brill 1991; i a Juan Antonio LÓPEZ FÉREZ (ed.), *Galeno: obra, pensamiento e influencia - Coloquio internacional celebrado en Madrid (22-25 de marzo de 1988)*, Madrid, UNED 1991. Una aproximació general a Galè a Luis GARCIA BALLESTER, *Galeno en la sociedad y en la ciencia de su tiempo (c. 130-c. 200 d. de C.)*, Madrid, Guadarrama 1972.

83. Faye Marie GETZ, *The Method of Healing in Middle English*, dins KUDLIEN - DURLING (eds.), «Galen's Method», 147-56. El text del ms. (una miscel·lània de cirurgia) conté el llib. III i tres capítols i mig del llib. IV.

Miquel Cerver, cirurgià de Vic, de 1475.⁸⁴ Joan Vicenç, en canvi, sembla que tenia una traducció completa dels catorze llibres.⁸⁵

El mateix volum descrit a l'ítem 54 i també l'ítem 48 contenien la traducció catalana de la *Isagoge* de Johannitius (forma llatina del nom del traductor siríac Hunain ibn Ishaq).⁸⁶ Un i altre foren conservats per Miquel Climent (ítems 41, ja esmentat, i 20, respectivament).⁸⁷ La *Isagoge* és un abreujament llatí de les *Questions sobre la medicina* de Hunain, elaborat molt probablement per Constantí l'Àfricà (mort c. 1087), en el qual s'exposen de forma concisa les definicions essencials de la medicina. Amb aquest caràcter d'introducció general a la medicina (es conegué també com *Introductio in Artem parvam Galieni*), i sempre unida al conjunt de textos fonamentals conegut com *Ars medicine* o *Articella*, esdevingué la columna vertebral de la medicina acadèmica medieval, amb una enorme difusió tant manuscrita com impresa.⁸⁸ Constituïa, doncs, un complement imprescindible per a un

84. CIFUENTES, *Translatar ciència*, 15, on s'identifica la notícia donada per JUNYENT, *Repertorio de noticias*, § 229.

85. No identificat per IGLESIAS I FONSECA, *Llibres i lectors*, *loc. cit.* L'inicipt llatí de la versió de Gerard de Cremona a TK, col. 910 ("Nero karissime a te et a multis..."); vegeu també Pearl KIBRE, *A list of Latin manuscripts containing medieval versions of the «Methodus Medendi»*, dins KUDLIEN - DURLING (eds.), «Galen's Method», 117-22. La traducció publicada per KÜHN comença: "Quum et tu me multoties, Hiero carissime, et alii quidam amici nunc hortentur sibi medendi methodum conscribere..."; i acaba: "... verum de medicamentorum copia dicere non est praesentis propositi, quare hic jam huic quoque libro finem imponamus".

86. IGLESIAS I FONSECA, *Llibres i lectors*, *loc. cit.*, no l'identifica. Cfr. TK, col. 856 ("Medicina dividitur in duas partes id est theoreticam et practicam...").

87. "Ítem, altre libre de forma de full, scrit de mà, en paper, ligat ab pots cubertes de cuyro negre, ab platons, ab quatre gaffets, appellat *lo libre de Joannici de introduccions de l'art de Tegni*, de medicina. A Ramon Almet, ferraveller. .VIII. ss." (f. 43v). Sobre els ferrovellers, vegeu la nota 51.

88. Del text original llatí n'hi ha dues edicions: Gregor MAURACH, JOHANNICIUS, *Isagoge ad Techne Galieni*, dins «Sudhoffs Archiv», 62 (1978), 148-74 edició en base a deu mss. dels ss. XII-XIII, però sense utilitzar els dos testimonis més antics; i Diego GRACIA - José Luis VIDAL, *La Isagoge de Johannitius: introducción, edición, traducción y notas*, dins «Asclepio», 26-27 (1974-1975), 267-382 edició feta a partir dels impresos renaixentistes i sense cap verificació amb la tradició manuscrita. Vegeu Danielle JACQUART, *A l'aube de la Renaissance médicale des XIe-XIIe siècles: l'«Isagoge Johannitii» et son traducteur*, dins «Bibliothèque de l'École des Chartes», 144 (1986), 209-40; i JACQUART - MICHEAU, *La médecine arabe*, 100-02, 197, *passim*. Sobre l'*Articella*, vegeu fonamentalment Tiziana PESENTI, «*Articella» dagli incunaboli ai manoscritti: origini e vicende d'un titolo*, dins M. COCHETTI (ed.), «Mercurius in trivio: studi di bibliografia e di biblioteconomia per Alfredo Serrai nel 600 compleanno (20 novembre 1992)», Roma, 1993, 129-45; Cornelius O'BOYLE, *Thirteenth- and fourteenth-century copies of the «Ars medicine»: a checklist and contents descriptions of the manuscripts* [= «*Articella studies: texts and interpretation in medieval and renaissance medical teaching*», vol. 1], Cambridge-Barcelona, Wellcome Unit for the History of Medicine-CSIC 1998; i Jon ARRIZABALAGA, *The «Articella» in the early press, c. 1476-1534* [= «*Articella studies: texts and interpretation in medieval and renaissance medical teaching*», vol. 2], Cambridge-Barcelona, Wellcome Unit for the History of Medicine-CSIC 1998.

cirurgià que volgués familiaritzar-se amb la medicina universitària. El primer esment que tenim d'una traducció catalana de la *Isagoge* apareix a l'inventari del cirurgià de València Francesc Moliner, àlies *Metge*, de 1399; Moliner posseïa un exemplar de la *Isagoge* amb un comentari escolàstic, tot en vulgar, versió que no se'n ha conservat.⁸⁹ De la *Isagoge* en català en tenim dos manuscrits amb el text complet, un i altre de principis de la segona meitat del segle XV (París, Bibliothèque Nationale, esp. 508, ff. 1^a-10^b, a. 1473; i Roma, Bibliotheca Apostolica Vaticana, Vat. Lat. 4797, ff. 25-52, c. 1466-1476).⁹⁰ Ara com ara, únicament se n'han identificat dues traduccions medievals al vulgar: la catalana i una d'anglesa.⁹¹ El volum descrit a l'ítem 48 de l'inventari de Joan Vicenç era miscel·lani, ja que l'acabament que se'n dóna no coincideix amb cap dels manuscrits catalans ni de les edicions llatines de la *Isagoge*. Aquest últim text (potser un receptari), no el puc identificar.⁹²

Tractats de cirurgia, compendis medicopràctics, una introducció general a la medicina, i un regiment de sanitat: aquest últim gènere és el que ens descobreix l'ítem 52. Els regiments de sanitat eren manuals higienicopràctics, preventius i terapèutics, adreçats a garantir el manteniment de la salut individual (i, en alguns casos, col·lectiva). Fou un gènere d'una extraordinària difusió, que ben aviat transcendí els seus primers destinataris concrets per arribar, amb l'ajut de les traduccions vulgars, a una àmplia audiència. El seu públic natural fou el dels nobles i burgesos, abanderats socials de la nova valoració de la salut i la medicina, però els metges no deixaren de tenir-los en estima. Un dels més cèlebres, sens dubte el de més gran difusió

89. ARV, Protocols Notarials, vol. 2643, 24-03-1399 a 14-06-1399, publicat parcialment (biblioteca) per MANDINGORRA LLAVATA, *Leer en la Valencia del Trescientos*, § 94, pp. 193-95 (cfr. CIFUENTES, *Transllatar ciència*, 15, on cal corregir la data 1388 per 1399). Aquest exemplar començava: "Medecina és departida en dues parts, ço és, en teòrica e en pràctica...", i seguia així: "Lo metge, com entre tots los corsos lo cors humà, axí per pròpia enpressió..." Aquesta continuació, estranya al text original, sembla correspondre a una versió comentada anònima d'aquest (*Glose super Jobannitium in Ysagogis*), l'esmentada a TK 311 ("Cum inter omnia animalia humanum corpus...").

90. El ms. de París ha estat descrit per BOHIGAS, *Sobre manuscrits*, pp. 102-03; i BADIA, *Textos catalans tardomedievals*, 62-64. En aquest darrer treball se'n publica la primera partícula (50-56), i se'n reproduïx un facsímil del f. 1 (67). Cfr. JOANNICI, *Libre d'introduccions de l'art de Tegni i altres escrits semiològics*, ed. Lluís CIFUENTES, Barcelona, Barcino (Els Nostres Clàssics), en preparació.

91. La traducció anglesa es troba en la mateixa miscel·lània quirúrgica que conté els extractes del *De ingenio sanitatis* de Galè (ff. 1-9), descrita per GETZ, *The Method of Healing*, 154. Comença: "Medicyne is divided in two partys, that is theory and practys..."

92. El mss. catalans acaben: "... Cirurgia és dobla manera, ço és assaber, axí com carn, coltell tallar e constrènyer e coura, ho en os, axí com consoldar e junyir" (llició del de París). Els textos llatins editats afegeixen tot seguit un altre epígraf: "... De specierum cognitione. Specierum cognitio .V. modis fit: qualitatis, quantitatis, temporis, ordinis, boni malive discretio".

a la Corona d'Aragó, fou l'elaborat (c. 1308) per Arnau de Vilanova per a Jaume II (*Regimen sanitatis ad inclytum regem Aragonum*),⁹³ molt aviat traduït al català pel cirurgià del rei Berenguer Sarriera a instàncies de la reina Blanca (morta l'any 1310), i del qual se'n féu encara una nova traducció catalana resumida. D'una i altra versió se'n conserven manuscrits.⁹⁴ En un altre lloc he analitzat la difusió de les versions catalanes i el seu públic.⁹⁵ Joan Vicenç tenia un exemplar de la traducció de Sarriera, però sense el pròleg que aquest hi afegí.⁹⁶ Es tractava també d'un volum miscel·lani, l'últim text del qual (potser un escrit sobre els vents) tampoc no puc identificar. Sembla que el seu fill també el conservà (ítem 33).⁹⁷

El darrer llibre de Joan Vicenç (ítem 46) és aliè a la medicina, però no al seu marc, la filosofia natural aristotèlica. En llatí o en les seves traduccions a totes les llengües vulgars d'Occident, la *Consolatio Philosophiæ* de Boeci fou la via d'accés d'una gran majoria de la població (lletrada però no especialitzada) a la filosofia natural aristotèlica.⁹⁸ Aquest text fou traduït al català per fra Pere Sapllana (c. 1360), dedicant-lo a l'infant Jaume de Mallorca, aleshores presoner de Pere III, traducció que fou refosa per un anònim en el mateix segle XIV. Una nova versió al català fou feta per fra Pere Borró (c. 1360-1370). I poc més tard, vers 1390, fra Antoni Ginebreda revisà i completà la traducció original de Sapllana, versió que circulà en diverses variants, una de les quals arribà a imprimir-se (Lleida, Heinrich Botel),

93. Edició crítica del text original llatí a ARNAU DE VILANOVA, *Regimen sanitatis ad regem Aragonum*, ed. GARCIA BALLESTER - McVAUGH, amb un ampli estudi introductor sobre aquest gènere mèdic a càrrec de GIL SOTRES *et al.*

94. La traducció de Sarriera es conserva als mss. de Barcelona, Biblioteca de Catalunya, 1829, primera meitat del s. XV, i Madrid, Biblioteca Nacional, ms. 10078, segona meitat del s. XIV, incomplet. La versió resumida és a Roma, Bibliotheca Apostolica Vaticana, Barb. Lat. 311, ff. 5a-14a, c. 1445. Editades a ARNAU DE VILANOVA, *Obres catalanes*, ed. Miquel BATLLORI, 2 vols., Barcelona, Barcino [= Els Nostres Clàssics, sèrie A, vols. 53 i 56] 1947, vol. 2 («Escrits mèdics») mss. de Madrid i Roma i Martí de RIQUER, *Un nuevo manuscrito con versiones catalanas de Arnau de Vilanova*, dins «Analecta Sacra Tarraconensia», 22 (1949), 1-20 ms. de Barcelona, trobat posteriorment.

95. CIFUENTES, *Vernacularization*.

96. L'incipit llatí fa així: "Prima pars vel consideracio sanitatis conservande pertinet aeris electioni..." (cfr. TK, col. 1095, i ed. GARCIA BALLESTER - McVAUGH - GIL SOTRES - PANIAGUA) El pròleg de Sarriera, prescindint de la rúbrica inicial, comença: "Con Déus tot poderós, ple de misericòrdia, aja creat l'om..." (ed. BATLLORI).

97. "Ítem, altre libre de forma de full, scrit en paper, de ploma, ligat ab pots cubertes de cuyro negre, ab dos gaffets e .V. bolles, appellat *Regiment de sanitat*. Al canonge Borda. .V. ss." (f. 44). A l'inventari de Joan Vicenç es diu cobert de cuir "burell", però corregint "negre".

98. Edició del text llatí a ANICHI MANLII SEVERINI BOETHII *Philosophiæ Consolatio*, ed. Ludwig BIELER, Turnhout, Brepols [= Corpus Christianorum, Series Latina, 94] 1984. Sobre les traduccions vulgars, vegeu Alistair J. MINNIS (ed.), *The medieval Boethius: studies in the vernacular translations of «De Consolatione Philosophiæ»*, Cambridge, Brewer 1987.

1489).⁹⁹ Aquestes versions catalanes foren base de dues de les traduccions castellanes d'aquesta obra. Joan Vicenç tenia un exemplar de la refosa anònima de la traducció de Saplana,¹⁰⁰ que no identifico a la biblioteca del seu fill Miquel Climent.

L'excepcionalitat d'aquesta biblioteca es fa palesa si la comparem amb les d'altres barbers i barbers-cirurgians que coneixem de la mateixa època. En la taula que acompanya aquestes línies, per a l'elaboració de la qual he prescindit dels cirurgians que no puc documentar com a barbers, he marcat amb un asterisc els llibres que eren indubtablement en català; quant als altres, tot i que en la majoria dels casos també podem tenir-ne la sospita, el document no ho especifica. Malgrat aquest caràcter incomplet de la informació, podem comprovar la importància de la llengua vulgar com a via d'accés a uns coneixements mèdics i quirúrgics més i més valorats entre aquest col·lectiu de pràctics.¹⁰¹

---

99. Manuscrits en català conservats a Barcelona, Arxiu de la Corona d'Aragó, ms. Ripoll 113, ff. 65a-69vb, últim terç del s. XIV (fragment de la refosa anònima de la versió Saplana); Barcelona, Biblioteca Universitària, ms. 77, segon terç del s. XV (primera variant de la versió Ginebreda); Barcelona, Biblioteca de Catalunya, ms. 68, segon terç del s. XV (tercera variant de la versió Ginebreda); Madrid, Biblioteca Nacional, ms. 18396, segon terç del s. XV (ídem); París, Bibliothèque Nationale, ms. esp. 474, primer quart del s. XV (quarta variant de la versió Ginebreda); Sevilla, Biblioteca Colombina, ms. 5-5-26, ff. 121-132a, segona meitat del s. XIV (versió Ginebreda); Berkeley, The Bancroft Library, ms. 160, c. 1470-1480 (ídem); Cervera, Arxiu Històric Comarcal, ms. 1, s. XIV (ídem); i Avinyó, Archives Départementales, amb un petit fragment. L'incunable, a Madrid, Biblioteca Nacional, I-1280/2 (segona variant de la versió Ginebreda); cfr. AGUILÓ I FUSTER, *Catálogo*, 477, § 1868. Ha estat editat per Pròsper de BOFARULL I MASCARÓ (ed.), *Boecio*, dins IDEM (ed.), «CODOIN», vol. 13 («Documentos literarios en antigua lengua catalana, siglos XIV y XV»), Barcelona, Impr. del Archivo 1857, 395-413 (fragment de l'ACA); i Bartomeu MUNTANER i Àngel AGUILÓ (eds.), *Libre de Consolació de Philosophia, lo qual féu en latí lo gloriós doctor Boeci, transladat en romanç catalanesch...*, Barcelona, Impr. Verdager [= Biblioteca Catalana de D. Marian Aguiló] 1873 (ms. de la Universitària de Barcelona). Un estudi de la difusió ibèrica de la *Consolació*, particularment en català, amb una acurada classificació dels mss. i dels esments, a Jaume RIERA I SANS, *Sobre la difusió hispànica de la «Consolació» de Boeci*, dins «El Crotalón: Anuario de Filología Española», 1 (1984), 297-327. Vegeu també Dietrich BRIESEMEISTER, *The «Consolatio Philosophiae» of Boetius in medieval Spain*, dins «Journal of the Warburg and Courtauld Institutes», 53 (1990), 61-70; i MINNIS (ed.), *The medieval Boethius*, 63-88.

100. L'únic ms. català que la conserva (Barcelona, Arxiu de la Corona d'Aragó, ms. Ripoll 113) és incomplet. Però ens n'ha pervingut una traducció castellana íntegra (Madrid, Biblioteca Nacional, ms. 10193, elaborada a Alcanyís l'any 1436 per al rei de Navarra, el futur rei Joan II d'Aragó). El primer capítol comença: «A mayor e más perfecta declaración del dicho libro es cosa notadora que Boecio fue varón...»; i el text acaba: «... al qual sea dado loor e honor e gloria e gracias e loores por lo pasado e por agora por todos tienpos yn secula seculorum amen»). Cfr. RIERA I SANS, *La difusió hispànica*, 302-05, que en dona l'exemplar de Joan Vicenç com a únic testimoni en català.

101. Fonts: (1383) HILLGARTH, *Readers and books*, § 113; (1420) JUNYENT I SUBIRÀ, *Repertorio de noticias*, § 31, 109, 235, 239 i 261; (1428) *ibid.*, § 5, 46 i 260; (1430) *ibid.*,

Els llibres mèdics dels barbers-cirurgians catalans a finals de l'Edat Mitjana			
<i>nom</i>	<i>data</i>	<i>ciutat</i>	<i>llibres</i> (* = exemplar en català)
Guillem Ponç	1383	Mallorca	Teodoric, <i>Cirurgia</i> ; receptari; Pere d'Espanya, <i>Tresor de pobres</i>
Joan Noguer	1420	Vic	Chauliac, <i>Cirurgia</i> *; Lanfranc, <i>Cirurgia</i> *; Chauliac, <i>Antidotari</i> *
Pere Bossegós	1428	Vic	Lanfranc, <i>Cirurgia</i> *
Jaume Mercadal	1430	Vic	Teodoric, <i>Cirurgia</i> *
Daniel	1432	Barcelona	Teodoric, <i>Cirurgia</i> ; Roger, <i>Cirurgia</i> , amb glosses dels Quatre Mestres; Plateari, <i>Medicina</i> ; receptari
Lleonís Mestre	1437	Barcelona	Plateari, <i>Practica breu</i> *; Salicet, <i>Cirurgia</i> *; Chauliac, <i>Cirurgia</i> *; Teodoric, <i>Cirurgia</i> *; Nicolau, <i>Antidotari</i> *
Andreu Catany	1437	Mallorca	1 llibre “de son art”
Joan Bassa	1438	Manresa	7 llibres que “diu-se són de medicina”
Nicolau Martí	1439	València	1 llibre “de cilurgia, nou”; Lanfranc, <i>Cirurgia</i> ; Chauliac, <i>Cirurgia</i> ; Salicet, <i>Cirurgia</i> ; Lanfranc, <i>Cirurgia petita</i> (“Lanfranquina”)
Ramon de Lanant	1439	Barcelona	Teodoric, <i>Cirurgia</i> ; Pere d'Espanya, <i>Tresor de pobres</i> ; Arnau de Vilanova, <i>Regiment de sanitat</i> ?; 7+ llibres “de medecina e per lo art de barber”
Pere Burgués	1450	Barcelona	Lanfranc, <i>Cirurgia</i>
Joan Vicenç	1464	Barcelona	Bru, <i>Cirurgia</i> *; Salicet, <i>Cirurgia</i> *; Lanfranc, <i>Cirurgia</i> *; Gordó, <i>Pràctica</i> *; Avicenna, <i>Cànon</i> (IV)*; Rasís, <i>Almansor</i> *; Roger Baron, <i>Pràctica</i> *; Galè, <i>Enginy de sanitat</i> *; Joannici, <i>Introduccions de l'art de Tegni</i> *; Arnau de Vilanova, <i>Regiment de sanitat</i> *
Miquel Domenge	1479	València	Chauliac, <i>Cirurgia</i> *, ms.; receptaris*; mestre Joan, <i>Tròtula</i> *; llunari*, ms.; text de medicina*, ms.; text d'astronomia/astrologia*, ms.
Joan Soler	1504	Mallorca	Chauliac, <i>Cirurgia</i> *, ms.; Argelata, <i>Cirurgia</i> *, imp.; Chauliac, <i>Cirurgia</i> *, ms.; 1 llibre ms. “de sirurgia”

5. *Nota final*

He remarcat ja el caràcter extraordinari de la font. Les descripcions àmplies i acurades (de llibres, de documents, de draps i taules figurades) ens proporcionen un cabal d'informació que no sempre ens ofereixen la majoria dels inventaris conservats. Per altra banda, l'existència del que avui anomenaríem “deute públic” en el segle XV permet una panoràmica sobre el patrimoni del difunt que sovint és impensable, amb aquest detall, en inventaris anteriors. Tot plegat (patrimoni, obrador i biblioteca) ens dibuixa el cas d'un barber que no hem de creure molt excepcional en el context catalanoaragonès de la segona meitat del segle XV, ni tampoc en l'àmbit de l'Europa llatina coetània, sobretot a l'àrea del Mediterrani occidental.¹⁰² Uns barbers en la pràctica dels quals tenia cada vegada més pes la cirurgia, i que es feien dir “barbers-cirurgians” i fins i tot directament “cirurgians”, tot palesant la seva promoció intel·lectual i social. Aquesta promoció es fonamentà sobre dos pilars: per una banda, la presència de nous valors en la societat urbana baixmedieval, amb la valoració social positiva del treball fet amb les mans; per l'altra, el descobriment, a nivell personal, de la capacitat de transformació que implica el coneixement i el saber, del tot impossible si la societat no valorés positivament el saber, en aquest cas el saber mèdic i quirúrgic. Només així s'explica que els barbers i els barbers-cirurgians es llancesin a llegir i a posseir llibres, l'elevat preu dels quals evidència a bastament aquella valoració social positiva del saber. El saber és una via d'introducció en graons més alts del propi ofici, en sectors més benestants de la classe social i, en última instància, en la dinàmica del poder. Així pot observar-se en els Vicenç, pare i fill, fins que aquest darrer, ja cirurgià, fou promogut a conseller de Barcelona, fel·l·lç i lògica culminació d'una dinàmica que havia iniciat el pare barber-cirurgià.¹⁰³

251; (1432) AHCB, Arxiu Notarial, I.6, s. núm.; (1437a) ROCA, *Un cirurgià-barber*, 159-60; (1437b) HILLGARTH, *Readers and books*, § 201; (1438) TORRAS I SERRA, *Inventari*, 283; (1439a) FERRER GIMENO, *La lectura en València*, § 24; (1439b) AHCB, Arxiu Notarial, I.7, s. núm.; (1450) AHCB, Arxiu Notarial, I.9, s. núm.; (1464) IGLESIAS I FONSECA, *Llibres i lectors*, § 295; (1479) MADURELL I MARIMON - RUBIÓ I BALAGUER, *Documentos para la historia de la imprenta*, § 7; (1504) HILLGARTH, *Readers and books*, § 476.

102. Vegeu, per exemple, el cas de França, exposat a Danielle JACQUART, *Le milieu médical en France du XIIIe au XVe siècle*, Ginebra-París, Droz-Champion 1981, 280-84 (es contraposa aquest model, més freqüent que avança el segle XV, particularment a Occitània, al vigent a París, on els cirurgians s'oposaren amb força a l'emergència dels barbers); i el cas de Florència, a Katharine PARK, *Doctors and medicine in early renaissance Florence*, Princeton, Princeton University Press 1985, 175 (tot i que els barbers són marginats d'aquest estudi, en comentar els casos d'emergència socioprofessional esmenta el d'un fill de barber esdevingut metge).

103. Sobre la valoració del saber en general en la societat medieval, vegeu els clàssics treballs d'Alexander MURRAY, *Reason and society in the Middle Ages*, Oxford, Oxford University Press 1978 [trad. esp.: Madrid, Taurus 1982]; Juan Antonio MARAVALL, *La concepción*

La consciència de la valoració positiva del treball fet amb les mans (el que és la cirurgia en la medicina), amb la seva consegüent repercussió econòmica, fou expressada per molts des de finals del segle XII i tot al llarg del segle XIII, però va ser molt ben formulada i convertida en doctrina per Henri de Mondeville en el seu tractat de cirurgia, escrit a principis del segle XIV.¹⁰⁴ El que promocionava socialment (i econòmicament) era la cirurgia fonamentada en una medicina ben arrelada en la filosofia natural. Una medicina concebuda no com a reflexió i coneixement dels problemes sobre la salut i la malaltia (actitud pròpia d'un intel·lectual no mèdic, com ara Boeci o Tomàs d'Aquino), sinó com a activitat adreçada a mantenir la salut i a guarir la malaltia (la pròpia d'un metge pràctic o d'un cirurgià o barber que s'embrutava les mans amb la sang i que era amb elles que premia la llanceta per a tallar i sagnar).¹⁰⁵

El 1505, pocs anys després de la mort de Miquel Climent Vicenç (1502), el cirurgià de Barcelona Narcís Solà que, a més, ja era batxiller en arts i en medicina, prengué la determinació de traduir al català la *Chirurgia parva* que circulava a nom de Guiu de Chauliac, «ensemps ab algunes addicions doctorals e científiques» seves. Al text, que fou imprès a Barcelona l'any 1508, Solà hi afegí un postfaci en el qual afirmava amb claredat que la seva traducció:

«sols és per donar algun lum als hòmens laychs de bon ingeni practicants en l'art de la cirurgia, la qual vuy en dia és totalment en mans de persones layques les quals crech per a mi, après de ésser-los manifestat ab termes laychs e clars lo que per termes letinats e scurs scrit stava, poran acabar moltes e bones operacions en dita art. Les quals operacions entre les arts mequàniques cituades són stades per Aristòtil, la qual cosa a mi no poch ànimo me à donat en aronçar dita obra, com sien alguns hòmens de tant bon ingeni e indústria que no affreturen per ésser bons cirurgians sinó de haver los libres en vulgar e térmens

---

del saber en una sociedad tradicional, dins IDEM, «Estudios de historia del pensamiento español: Edad Media (serie primera)», Madrid, Ed. Cultura Hipánica 1967, 201-59; i IDEM, *Los «hombres de saber» o letrados y la formación de su conciencia estamental*, a *ibidem*, 345-80.

104. Vegeu Luis GARCIA BALLESTER, *Medical ethics in transition in the Latin medicine of the thirteenth and fourteenth centuries: new perspectives on the physician-patient relationship and the doctor's fee*, dins «Clio Medica», 24 [= Andrew WEAR - Johanna GEYER-KORDESCH - Roger FRENCH (eds.), «Doctors and ethics: the earlier historical setting of professional ethics»] (1993), 38-71, a 40; Samuel S. KOTTEK i Luis GARCIA BALLESTER (eds.), *Medicine and medical ethics in medieval and early modern Spain: an intercultural approach*, Jerusalem, The Magnes Press-The Hebrew University 1996; McVAUGH, *Medicine before the plague*, 113-14, 172-73, *passim*; i Danielle JACQUART, *La médecine médiévale dans le cadre parisien, XIVe-XVe siècle*, París, Fayard 1998, cap. I. Una visió parcial de l'obra de Mondeville a Marie-Christine POUCHELLE, *Corps et chirurgie à l'apogée du Moyen Age: savoir et imaginaire du corps chez Henri de Mondeville, chirurgien de Philippe le Bel*, París, Flammarion 1983.

105. Luis GARCIA BALLESTER, *The construction of a new form of learning and practicing medicine in medieval Latin Europe*, dins «Science in Context», 8 (1995), 75-102.

laychs per haver complida notícia de les intencions dels antics, los quals són stats exemple, lum e carrera del nostre ben obrar...»¹⁰⁶

La traducció de Narcís Solà s'inscriu en el moviment de la transició del segle XV al XVI de dotar d'instruments intel·lectuals i tècnics adients (guies) els cirurgians "romanistes", aquí anomenats "laychs", per oposició als "l·latinistes", amb formació universitària. La demanda de llibres tècnics en català devia ser suficient aleshores, tal com declara aquí el traductor i es demostra amb l'edició de l'obra i també, entre d'altres, amb la de la *Cirurgia* de Pere d'Argelata (Perpinyà, Joan Rosembach, 1503), traduïda pel mateix Solà poc abans.¹⁰⁷ La valoració positiva de les arts mecàniques, que Solà recolza amb l'esment d'Aristòtil, palesa una actitud diferent de la dels homes del pas del segle XIII al XIV per als quals era calenta encara la polèmica *ars mechanica-ars liberalis-scientia* i la cirurgia, en fonamentar-se en la filosofia natural, era tan *scientia* com la medicina. Ara es dóna una relectura del concepte *ars mechanica* i una afirmació del seu propi valor, juntament amb el desig de connectar amb la tradició tècnica més exigent, la dels "antics", per tal que ells siguin "lum" de l'"obrar". Ja no cal que sigui Jesucrist qui, com a "maestre sobiran de la art de cyrurgia", amb el seu guarir amb les mans, tal com argumentaven Teodoric i Mondeville, honori la tasca del cirurgià.

Criteris d'edició

L'inventari de Joan Vicenç es conserva en dos plec de paper de 2 × 2 folis cadascun, de 220 × 310 mm., cosits ensem, més un full solt (ff. 5* i 6*) situat entre un i altre plec, de les mateixes mesures. No està foliat ni paginat. El paper té quatre marques d'aigua diferents: (1, f. 2) un carro, amb una creu els braços horitzontals de la qual estan acabats en sengles rodes amb creus inscrites, el braç inferior acabat en un triangle amb una creu inscrita, i el superior amb una corona de tres puntes sobre la qual hi ha un món i sobre aquest una creu; (2, f. 4) una corona de tres puntes en forma

106. *Pràctica o repertori utilíssim de cirurgia fet e ordonat per lo reverent mestre Guido de Chauliac, ensemps ab algunes utilíssimes addicions*, Barcelona, Joan Rosembach i Carles Amorós, 1508, f. 24 (exemplar únic a la biblioteca de la Hispanic Society of America de Nova York). Cfr. Lluís CIFUENTES, *Una traducció catalana desconeguda de la «Chirurgia parva» atribuïda a Gnu de Chauliac (Barcelona, 1505)*, en preparació. Fins ara hom l'havia tingut per una nova traducció de la *Chirurgia magna* de Chauliac (vegeu CIFUENTES, *Transllatar ciència*, 39). Tinc prevista l'edició d'aquest text.

107. Exemplars a Barcelona (Biblioteca de Catalunya i Fundació Uriach), Londres (British Library) i París (Bibliothèque Nationale). Cfr. AGUILÓ I FUSTER, *Catálogo*, 492, § 1927; i CIFUENTES, *Transllatar ciència*, 40.

de flors de lis, tota ella travessada per una asta vertical que sobresurt sobre la punta central i acaba en creu; (3, f. 6*) un altre carro, amb una creu amb els braços horitzontals com l'anterior, el braç inferior acabat en triangle invertit i travessat per l'asta de la creu, i el superior en una mena de forca de tres puntes; i (4, ff. 7 i 9) una mà enguantada amb els dits avall dels quals en surt una flor o estel. Totes elles foren molt corrents a la segona meitat del segle XV.

No sabem quin notari autenticà el document. El seu nom no apareix enlloc. Com he dit abans, fou elaborat per Miquel Climent Vicenç, cirurgià, fill i hereu universal del difunt. En foren testimonis els blanquers Jaume Sorts i Jaume Andreu Sorts, i l'escrivà Bartomeu Llopis (o López), potser oriünd de Castella. Aquest no és qualificat de *civis* com els altres sinó tan sols com a *habitor Barchinone*, indicant que encara no havia obtingut carta de ciutadanatge.

La versió que ens n'ha pervingut fou escrita per dues mans prou acurades, tot i que hi ha un bon nombre de correccions a causa dels errors comesos en copiar d'un original. El full o bifoli solt, que conté una part d'inventari datada el dimarts 3 d'abril de 1464, és escrit per una mà diferent de la resta (la mateixa que va escriure el títol del f. 1) i amb una tinta més negra. No obstant això, les taques d'humitat, els senyals deixats pels corcs coincidents amb els que hi ha a la resta del document i el seu contingut, indiquen que pertany a aquest mateix inventari i no a cap altre. En efecte, aquest bifoli conté un incís en la descripció dels béns que hi havia a la cambra major, indicant els que foren trobats dins d'una caixa on hi havia els objectes més valuosos. És per aquest caràcter d'incís datat que, en la transcripció, he optat per col·locar el seu contingut en el lloc que cronològicament i temàticament li correspon.

El text de l'inventari està molt clarament organitzat, amb rúbriques per cada data i part de la casa, i entrant cada ítem en línia independent, tal com ho he reproduït en la transcripció. He seguit les normes de transcripció habituals, i únicament he intervingut en el text per regularitzar en -a i -o les terminacions d'algunes paraules que semblen acabar en -e, atribuint aquestes formes a la fluïdesa de la cal·ligrafia; aquests casos els he marcat en cursiva (*ayguaz*, *cuyro*, etc.)

{TEXT}

[f. 1r] Inventarium factum de bonis que fuerunt venerabilis Johannis Vincencii, quondam, chirurgici, civis Barchinone, factum per Michælem Climentem Vincencii, filium et heredem suum universalem.^a

Die mercurii, .XXII^a. mensis ffebroarii,
anno a nativitate Domini .M^o.CCCC^o.LXIII°.

Primo tot aquell alberch de abís fins al cel,
dins lo^b qual alberch foren atrobades les robes e béns següents,
ço és, dins lo^c obrador de la dita casa:

[1]. Primo, un bastiment de fust gornit ab gaffes de ferro, lo qual servia per parar les cortines del dit obrador.

[2]. Ítem, dues cortines e dos cortinons d'estamenya, los quals solien ésser vermells e après <la> mort del dit defunct són stades tanyides de negra oldonàs, e dues vergues de ferro per parar les dites cortines.

[3]. Ítem, nou cadires de fust unites, de diverses faysons.

[4]. Ítem, dos banchs larchs de quatre petges.

[5]. Ítem, dotza scalfadós cogomàs^d de coure o de aram entre bons e sutills.

[6]. Ítem, dues olles de aram ab lurs cubertoires, les quals staven encastades en los fogons del dit obrador, e una tasseta de aram per traure aygua de les dites olles.

[7]. Ítem, un^d drap de pinzell, de larch de deu palms o entorn e de ampla de sinch palms, lo qual és^e pintat del Pater Noster, figurat, gornit de fusta, antich.

[8]. Ítem, dos miralls, ço és, la hu gran, deorat (*sic*) e pintat en lo senyal del dit defunt, e l'altre menor del propdit, ab lurs lunes.

[9]. Ítem, una taula de fust, en la qual stà pintada la notomia en signes e altres coses, e escrita de les coses necessàries he pertinents a la dita notomia.

[10]. Ítem, un canalobre petit de lautó de sis branques, abte per star pengat, de pocha valor. [f. 1v]

[11]. Ítem, una post pocha de fust, ab guardapols, en la qual ha una^f pedra gran de oli gornida de lautó abta per afilar^g rahors, ab son didal de vidre.

[12]. Ítem, nou bassins de lautó.

[13]. Ítem, tres draps de pinzell, ço és, un pintat de sent Cosme e sent Damià qui seuen en una cadira, ab sos guardapolsos —ha de larch entorn sis palms e de ampla

a. *Al man saec XV add in marg sup sin.*

b. *Add int lin.*

c. *Seq alberch d canc.*

d. *Seq pater n canc.* e. *Add int lin.*

f. *Add int lin.* g. *Afoliar corr afilar.*

1. De cuina. "Cogomar" = pot o altre atuell de cuina, der. del llat. *cucuma*, "pot de cuina". Cfr. DCVB, s. v. cogomar.

sinch palms; e l'altre —de la amplària e largària propdita— pintat del somni de Paris; e l'altre —menor dels propdits— pintat de tres dones qui stan ab un bany. Ab lur bastiment de fust.

[14]. Ítem, una stora de paret,^a streta, de obra de València; ha de larch entorn dues canes. E dues claviles de fust.

[15]. Ítem, una post de roua de Flandes, ab son guardapolls, abte per tenir pintes e miralls, ab sis miralls ab mànechs.

[16]. Ítem, onza banquetes de fusts, abtes per tenir los peus, e una enclusa de ferro ab son peu.

[17]. Ítem, dues mol·les de pedra, abtes per smolar rahors, ab lurs bassis de pedra, les quals moles staven encastades al cantó del dit alberch. Ab lurs bastiments de fust e lurs tancadures.

[18]. Ítem, un godondart² antich e dues astes de lançes.

En lo pati del pou contiguu al dit obrador:

[19]. Primo, dues gerras de terra, grans, per tenir lexiu.

[20]. Ítem, unes corriol·les de pou, ab gorniment de ferro sutil, ab un poal de coure ab sa cadena de ferro e corda d'espert.

[21]. Ítem, un banch curt que servia a ffregar los dits bacins.

[22]. Ítem, set canalobres de fust maneschs,³ qui servien en lo dit obrador.

Ítem, en lo celler contiguu al dit obrador:

[23]. Primo, una bóta de quatre somades, buyda.

[24]. Ítem, quatre mitges bótes, les tres buydes e la huna miga somada o entorn de grech.⁴

[25]. Ítem, una cortarol·la⁵ buyda, soçill, e tres barrills de fust.

[26]. Ítem, un fogó de aram, juyesch,⁶ ab son cubertor de aram, abte per scalfar los draps, ab son banch ab bastiment de fust.

Ítem, en la stable del dit alberch,
contigua al dit seller: [f. 2r]

[27]. Primo, una somera sardescha⁷ de temps de vuyt anys.

a. *Seq ab canç.*

2. Var. de "golondart", llança curta, un poc més llarga que la javalina. Cfr. DCVB, s. v. golondart.

3. Que es poden fer anar amb una mà, manejables. Cfr. DCVB, s. v. manesch.

4. Cfr. DCVB, s. v. grec.

5. No recollit pel DCVB. Probablement derivat de quartera.

6. No recollit pel DCVB. Probablement derivat de jueu, i una mena de termos conegut també com "fogó de jueus".

7. De l'illa de Sardenya. Cfr. DCVB, s. v. sardesc.

- [28]. Ítem, una scala de fust, arborega,⁸ de .XI. scalons.
 [29]. Ítem, .XXV. quintàs, o entorn, de lenya, entre de alzina e arbòs.
 [30]. Ítem, una pica de pedra rodona, qui servex ab (*sic*) fer lexiu, ab son banch gros.
 [31]. Ítem, un càvech de ferro e un bací de lautó sclafat.
 [32]. Ítem, tres barralls de vidra cerpellats de palma, la hu de capacitat de quatre quortes, l'altre dos hi mig, l'altre hu e mig.

Ítem, en lo pastador del dit alberch:

- [33]. Primo, una pastera de fust d'àlber ab sòl de noguer, ab sos petges o bastiment de fusta, ab sa rahora e scombreta e servador.
 [34]. Ítem, dos sadassos ab tel·les de sada (*sic*).
 [35]. Ítem, vuyt barrills de fust deffonats a la hun cap, los huns majors que altres, los quals servien a tenir farina, segó e sendra.
 [36]. Ítem, tres posts abtes per portar pa al forn e una fanyadora petita.
 [37]. Ítem, dues sanallas de palmes e un libant d'espert prim, nou.
 [38]. Ítem, una^a concha de aram migensera, sens peus.
 [39]. Ítem, dues tel·les de pastar, sutills, e tres flassadetes o borraces abtes per cobrir lo pa e una garnatxa de canamàs qui servia a pestar farina.
 [40]. Ítem, una premsa de fust migensera qui servia per prensar la roba de l'obrador.

Ítem, en lo scriptori de la dita casa:

- [41]. Primo, un taulell petit de fust ab quatre petges, cubert de tela verda.
 [42]. Ítem, dos feristolls o posts de tenir libres, la una migensera e l'altra^a petita.
 [43]. Ítem, un libre scrit en paper de forma de full de la mà major, scrit en coron-dells, ab posts de fust cubertes de cuyro negre, ab sinch boles fetes a manera de roses, ab quatre gaffets, los dos dels quals eran trancats, apellat *Bernat Gordó*. E comença en lo vermell: «Comença lo *Libre de medecina de mestra Bernat Gordó*». E fenex: «e sens ella no és res fet, e Libell de graduació». Lo qual libre vertaderament és del discret En Noffre Moradell, cirurgià, ciutadà de Barcelona, e lo qual lo dit defunct pare meu tenia <a> penyora per deu florins, los quals gran temps ha havia prestats al dit Moradell. [f. 2v]
 [44]. Ítem, un altre libre de la forma del dit, scrit en paper e sisternat de pregamins, a corondells, ab posts de fust e cubertes de cuyro negre, ab bolles e cantoneres de lautó, ab quatre gaffets, apellat *Lo Quart de Vicenna*. E comença en la primera carta, no comptant emperò la rúbrica del dit libre, ço és, en lo vermell: «Comença lo *Libre quart, de les malalties particul-lars*» et cetera. E fenex: «e posa sobre aquella après, e en la fi sua, emplaustre besilicon». Lo qual libre vertaderament era del discret En Melchior Rotlan, quondam, cirurgià, ciutadà de Barcelona, e lo qual lo dit defunct pare meu tenia <a> penyora per .XII. lliures <e> .XIII. sous que havia prestades al dit Melchior Rotlan.

a. *Seq de canç.*

b. *Seq emplast canç.*

8. Escala de fusta, probablement sense peu, dita també de gat. Cfr. DCVB, s. v. escala, I.2.

[45]. Ítem, un altre libre apellat *Almensor*, escrit en paper, a corondells, de forma comuna, ab posts de fust e cubertes de cuyro vermell, ab un gaffet. E comença en lo vermell: «Ab la gràcia de Déu totpoderós» et cetera. E fenex: ^a «e les mals dites ab humilitat sien represes. Deo gracias. Amen». Lo qual libre vertaderament és d'En Johan Laneres, barber, malorquí, e lo qual lo dit defunct pare meu tenia <a> penyora per certa quantitat que prestà al dit Laneres.

[46]. Ítem, un altre libre escrit en paper, a corondells, de forma comuna, ab posts de fust cubertes de cuyro vermell, ab dos gaffets, apellat *Boeci, De consolació*. E comença en lo negra: «A major e pus perfeta declaració» et cetera. E fenex: «al qual sie donada honor, laor, e glòria e benedicció per tostemps, in secula seculorum. Amen».

[47]. Ítem, un altre libre escrit en paper, a corondells, de forma comuna, ab posts de fust cubertes de cuyro vermell, ab bolles e dos gaffets, apellat *Bru de Emgabonensis (sic)*. E comença: «Pregat m'as ja ha gran temps» et cetera. E fenex: «Déus totpoderós t'esper in la sua gràcia e te aduga a la millor via. Amén».

[48]. Ítem, un altre libre escrit en paper, a corondells, de forma comuna, ab posts de fust cubertes de cuyro negra, ab quatre gaffets e bolles, apellat *Johannisi, De medecina*. E comença en lo negra: «Medecina se departex en dues maneres» et cetera. E fenex: «per contrari ha acustumat de exir».

[49]. Ítem, un altre libre escrit en paper, a corondells, de forma comuna, ab posts de fust ab cubertes de cuyro negra, ab dos gaffets e bolles, apellat *De la cirurgia, segons mestre Guillem de Salicet*. E comença en lo negra: «Lo prepòsit és bo a tu edificar de la operació manual» et cetera. E fenex: «lo qual sia bene-t, in secula seculorum».

[50]. Ítem, un altre libre escrit en paper, a corondells, de forma comuna, ab posts de fust cubertes de cuyro negra, ab quatre gaffets e sinch bolles, apellat *Alanfranch, De cirurgia*. E comença: «Déus molt gloriós e deffenedor dells sperants» et cetera. E fanex: «aquell qui viu e mana e regna per tostemps, in secula seculorum». [f. 3r]

[51]. Ítem, un altre libre escrit en paper de forma major, escrit a corondells, ab posts de fust cubertes de cuyro vermell, ab quinze bolles petites en cascuna post, ab quatre gaffets, apellat *La Pràtica de Roger de medecina e sirurgia*. E comença en lo negra: «Segons voll Gostantí,^c dolor de cap moltes vegades» et cetera. E fenex: «al temps que li deu venir e no pot». E més avant hi ha en lo dit libre alguns tractes de erbas e sinònymes e alguns tractats del compte de la luna.

[52]. Ítem, un altre libre escrit en paper, a corondells, sisternat de pregamins, ab posts de fust cubertes de cuyro^d burell, ab bolles e dos gaffets, apellat *Lo Regiment de sanitat segons mestre Arnau de Vilanova*. E comença en lo negra: «La primera consideració o partida de conservar sanitat pertanya a la alecció (*sic*) de l'air» et cetera. E fenex: «aquell qui senyorega en tot lo món és dit una senyoria en Septentria».

[53]. Ítem, un altre libre no co<e>rnat, escrit en paper de la forma major, a corondells, apellat *La Cirurgia de mestre Guillem de Salicet*, lo qual és complit segons l'altre demunt designat.

[54]. Ítem, un altre libre escrit en paper, a corondells, de forma comuna, ab cubertes engratades (*sic*) cubertes de cuyro vernell (*sic*), ab dues bagues e dos botons, apellat *Libre de engiyn de sanitat de Galièn*. E comença en lo negra: «Però molt car, per tu e per

a. *Seq et mis canc.*

b. *Seq a corondells canc.* c. *Costantí corr Gostantí.*

d. *Seq negra ab bolles canc.*

molts altres pregat». E fenex: «en lo libre de simples medecines». En lo qual libre ha un altre tractat de *Johannis* ja demunt designat.

[55]. Ítem, un canalobre petit de una canella e un tinter de plom e un bar<r>ellet de tinta.

[56]. Ítem, un retaulet petit, pintat de la salutació de Nostra Dona.

Ítem, en lo manjador del dit alberch:

[57]. Primo, tres taules de fust plagadisses, ab sos petges, la una de fust d'àlber, l'altra de xiprer, e l'altra, menor de les dites, de roure de Flandes.

[58]. Ítem, dos banchs, ço és, un larch, de fust d'àlber, e un altre curt, de pi, ab quatre peus.

[59]. Ítem, tres scambells de fust d'àlber, sutills.

[60]. Ítem, un bancal de fust d'àlber de tres cases, pintat, antich, en la una de les quals cases havia una tassa pocha de coure abte per a fer algièntes, e un picaroll de coure trencat, e una sort de pedassos qui servien per lo obrador.

[61]. Ítem, en la altra casa del dit bancal havia entorn un quartà e mig de lenties e ciurons.

[62]. Ítem, en la altra casa, havia entorn {...}^a de avallanes e nous. [f. 3v]

[63]. Ítem, un drap de pinzell, pintat d'esbatiment de cassa, fumat e antich.

[64]. Ítem, un tros de tel·la groga pintat de^b negre, de arbres e alguns bestions, qui stava dejús lo dit drap.

[65]. Ítem, un lancer de fust d'àlber, groch, e sis lançes.

[66]. Ítem, quatre pavessos petits, la hu molt antich e los tres pi<n>tats en lo senyal del dit defunct.

[67]. Ítem, tres ballestes de fust, dos martinets e un carcax.

[68]. Ítem, dos retaules pintats en drap antich, la hu pintat de fina mà de la istòria de Nostre Senyor e l'altre de sent Christòfol, de pocha valor, ab los guardapolls.

[69]. Ítem, un canalobre gran de leutó ab sis branques, abte per star pengat.

[70]. Ítem, una garba de ganivetes en què ha dues ganivetes, un ganivet e una forqueta ab sa beyna de cuyro vert.

[71]. Ítem, dos siris sencers de serra (*sic*) groga, e dos trossos, tot vell.

[72]. Ítem, una stora d'espert, sutill, que servia a tenir los peus.

Ítem, en lo rebost contiguu al dit manjador:

[73]. Primo, trobe tres gerras^c de terra olieres, les dues plenes d'oli e la altre buyda.

[74]. Ítem, una fusera de fust d'àlber.

[75]. Ítem, tres àspies e un vantall de palma.

[76]. Ítem, sis ampolles e quatre brocalls, tots de vidre, entre grans e pochos.

[77]. Ítem, dues setres d'estany.

a. *Vaccat*.

b. *Seq arb canc*.

c. *Seq olieres canc*.

Ítem,^a en un pesatge qui és contiguu al dit manjador:

[78]. Primo, tres cànters de coure de^b una ança e un broch cascú, la hu migenser, l'altre poch, l'altre pus poch.

[79]. Ítem, una gran pollera de jonchs qui servia per exugar la roba de l'obrador.

[80]. Ítem, una (*sic*) canolobre de ferro de una verga.

[81]. Ítem, una librella e un abeurador de coloms, de terra.

Ítem, en la cuyna contigua al dit pesatge:

[82]. Primo, un bancal de dues cases e una^c caxa, sutill tot, per metra vitualla de la cuyna. [f. 4r]

[83]. Ítem,^d quatre calderes de aram, ço és, una gran e dues migensereres e una petita, ab lurs nanses^e de ferro.

[84]. Ítem, dos bugaders de terra per fer bugada.

[85]. Ítem, sinch olles de coure, de les quals n'i ha una qui és pròpriament d'En Baltasar Juyà —stà <a> penyora per certa quantitat.

[86]. Ítem,^e una altra olla de coure, trencada, la qual no és per servir.

[87]. Ítem,^e tres morters de pedra, dels quals n'i ha hu trencat.

[88]. Ítem,^f quatre olles de terra senseres e sinch trencades.

[89]. Ítem,^g .XX. entre scudelles e plats de terra.

[90]. Ítem, dos telladors de fust grans e quatre petits.

[91]. Ítem, un morter de coure ab sa mà.

[92]. Ítem, dos cànters grans de coure.

[93]. Ítem, un regador de lautó ab una tassa sutill.

[94]. Ítem, una readora^g abte per raure fromage.

[95]. Ítem, un fognonet petit de lautó^h abte per tenir fochⁱ en taula.

[96]. Ítem, una paella ab sa giradora, sutill.

[97]. Ítem, una bromadora de ferro.

[98]. Ítem, tres asts de ferro, ço és, un gran, de colza, e dos petits.

[99]. Ítem, unes graelles de ferro.

[100]. Ítem, dos forrols per traure brases del fogó, sutills.

[101]. Ítem, unes levas petites de ferro, abtes a levar les olles del fogó.

[102]. Ítem, un manador d'ast de ferro ab tres peus, sutill.

[103]. Ítem, una salivera de fust, petita.

[104]. Ítem, quatre cubertores de terra abtes per cobrir les olles.

[105]. Ítem, dues conchas de aram, ço és, una gran, ab tres peus, e dues nances e bollonada per les vores, e l'altra petita, sens peus.^j

a. *Præit* Ítem u *canc.*

b. *Seq* hon ha sinch br *canc.*

c. *Seq* casa *canc.*

d. Ananses *corr* nanses.

e. *Seq* q *canc.*

f. *Seq* un *canc.*

g. *Seq* de formatge *canc.*

h. *Seq* per *canc.* i. Forch *corr* foch.

j. *lín dam toia la paraula.*

- [106]. Ítem, un setrill de vidre abte per tenir oli. [f. 4v]
 [107]. Ítem, sinch lumaners ab culles de ferro.
 [108]. Ítem, un gavadal de fust abte per rentar les scudellas.
 [109]. Ítem, dues librelles de fust, petites.

Ítem, en la recambra contigua a la cambra major
 qui hix al manjador:

- [110]. Primo, una màrfaga plena de palles ab ses posts e petges.
 [111]. Ítem, un matalaf de lana fina, ab cuberta de fustana, barrat blau e blanch, e sotana de canamàs.
 [112]. Ítem, un travesser de ploma ab cuberta de genesta blanca ab algunes vies blaves.
 [113]. Ítem, un parell de lançolls d'estopa, usats, de quatre teles cascú.
 [114]. Ítem, dues flassades blanques, ço és, una cardada e una de borres.
 [115]. Ítem, un axeló vermell, barrat al cap e als peus de blanch, sutill.
 [116]. Ítem, un coffre, larch entorn de set palms, ab son pany e clau, en lo qual stan les robes de madona ma àvia, en les quals jo no he res.
 [117]. Ítem, una altra caxa petita d'àlber, ab pany, sens clau, en la qual ha dues capses petites, en la una del·les quals ha gíngebre e en l'altra salça.
 [118]. Ítem, un pot de terra blanch en què ha^a teronges confites.
 [119]. Ítem, una capsa pintada, buyda, sutill.
 [120]. Ítem, un retaula ab la ymage de Nostra Dona feta a forma de armari, molt sutill.

Ítem, en la cambra major contigua al dit manjador (*sic*):

- [121]. Primo, una^b màrfaga de canamàs, plena de {palla, ab}^c posts e petges.
 [122]. Ítem, dos^d matalaffs de lana, ab cuberta de fustani barrat blau e blanch, e sotana de canamàs blau.
 [123]. Ítem, un^e travesser de fluxell, ab cuberta de genesta blanca ab algunes vies blaves per larch.
 [124]. Ítem, unes cortines de tela negra, ab alguns brots e senyals del dit defunct, sutills.
 [125]. Ítem,^f un bastiment de fusta, abte per les dites cortines. [f. 5r*]

a. *Seq confits canc.*

b. *Add int lin.*   c. *Add int lin, in loc planes canc.*

d. *Add int lin.*

e. *Add int lin.*

f. *Praeit sign* |—o.

Die martis, .III^a. aprilis, .LXIII°.
{est continuatum sequens inventarium}^a

En una caixa dins la cambra on lo dit deffunct
dormia e finà ses derrés dies:

- [126]. Primo, sinch-cents vuytanta-tres florins d'or.
[127]. Ítem, .VII. alfonsins.
[128]. Ítem, tres nobles de nau.
[129]. Ítem, tres dobles castellanés.
[130]. Ítem, dos ducats veneciáns.
[131]. Ítem, hun florí de Florença.
[132]. Ítem, hun real de Mallorca, d'or.
[133]. Ítem, hun collar d'or, de coll; pesa entorn dues unzes.
[134]. Ítem, hun joellet petit encastat en or ab .V. perles petites, de poch pes.
[135]. Ítem, un altre joyell.
[136]. Ítem, un altre joyell, a manera de retaula, d'or e .XVI. p<er>les, e quatre perles al cap, e quatre pedres fines entre les .XVI. perles.
[137]. Ítem, hun segell d'or, pla, entich, que lo deffunct portava en la mà.
[138]. Ítem, hun anell d'or; çafir encastat.
[139]. Ítem, una turquesa encastada, de pochà vàlua.
[140]. Ítem, un anell d'or ab una pedra que val poch.
[141]. Ítem, un tros d'oricorn encastat en or.
[142]. Ítem, un^c grana^d encastat.
[143]. Ítem, una perla^d encastada de pochà vàlua.
[144]. Ítem, un diamant pintat^g, encastat, de pochà vàlua.
[145]. Ítem, <un> squitxador d'argent que^e (*sic*) ab un botó de lautó, e pesa entorn dues unzes.
[146]. Ítem, una xiringua de^g cuyro e lo canó d'argent¹⁰.
[147]. Ítem, unes molls d'argent, d'estoig, de barber; pesa entorn una onza.
[148]. Ítem, un caltiriet¹¹ petit d'or, de pes de dos scuts d'or.

a. *Add id man.*

b. *Una corr un.*

c. *Seq robín canc.*

d. *Seq gra canc.*

e. *Seq pes canc.* f. *Seq una onza e mija canc.*

g. *Seq argent canc.*

9. No apareix al DCVB. Potser un vaporitzador.

10. Instrument en forma de tisora, però amb els braços plans, que servien per encrespar els cabells. Cfr. DCVB, *s. v.* molls.

11. Cauteri. Cfr. DCVB, *s. v.* caltiri i cauteri. "Cauterització és operació manual ab foch feta artificialment en lo cors humanal ab utilitat determinada. Mas lo foch, segons que dien tots los doctors, és en dues maneres, ço és, actual, que sobtosament apar e és en acte axí com aquell qui és posat ab instruments de metal fogajants [...] altra és potencial..." Vegeu aquesta descripció, amb dibuixos de diversos models, a Guiu DE CHAULIAC, *Inventari o col·lectorí de cirurgia*, Barcelona, Pere Miquel 1492, tractat VII, doctrina I^a, capítol 3 («De cauteris e forma d'aquells»), amb

- [149]. Ítem, unes guguetes¹² d'infant,¹³ sotils.
 [150]. Ítem, un parell de mosurontres¹³ d'argent.
 [151]. Ítem, un pom d'espasa de certa pedra ratirant^a a porffis.
 [152]. Ítem, una xiringua de lautó^{ab} canó d'argent.
 [153]. Ítem, un speculum matricis¹⁴ de lautó daurat.
 [154]. Ítem, una capsa de argent per tenir angüetes. [f. 5v*]
 [155]. Ítem, un stoig^b de tinta gornit d'argent dintra e defora.
 [156]. Ítem, .XXIII^b sous de menuts en una capsa redona.
 [157]. Ítem, un pes per posar moneda e pesos dintra.
 [158]. Ítem, una altra^c capsa redona ab cartes de perdonansa.¹⁵
 [159]. Ítem, un^c ret.

En un bancal davant lo lit:

- [160]. Primo, una cetra¹⁶ d'argent blanch intitlada.
 [161]. Ítem, un pitxer petit d'argent daurat.
 [162]. Ítem, un plat d'argent.
 [163]. Ítem, una scudella ab orelles, d'argent.
 [164]. Ítem, un parell de copes ab peu, daurades.
 [165]. Ítem, un parell de taces planes, de companya,¹⁷ daurades.
 [166]. Ítem, dos peus de taces, daurats.
 [167]. Ítem, una copa ab peu daurada e dos grasalets¹⁸ ab orelles d'argent blanch, a penyora de Na Per<et>a Andreu.
 [168]. Ítem, tres anaps de argent blanch e quatre culleres d'argent blanch, que són trencat<s>.
 [169]. Ítem, dues culleres d'argent que stan <a> penyora d'En Baltasar Juyà.
 [170]. Ítem, una dotzena e mija de culleres.

a. *Seq a forf canç.*

b. *Add int lin, in loc .XXX. canç.*

c. *Una corr. un.*

exemplars a les Biblioteques de Catalunya (ff. 125v-128) i Universitària de Barcelona. Cfr. també Bartholommeo CASTELLI, *Lexicon medicum græco-latinum*, Pàdua, Seminario di Padova 1792, 168.

12. Llegiu "juguetes", joguines. Cfr. DCVB, s. v. jugueta.

13. No apareix al DCVB. Potser uns mesuradors.

14. Espèculum o mirall per a la matriu. "Aquelles [úlceres] que són fetes [...] en la verga e en lo coll de la matrix [...] e en lo ces [...] els senyals d'aquellas a la vista e al tocament són manifestes ab lo instrument dit spèculum..." Cfr. Guiu DE CHAULIAC, *Inventari*, tractat IV, doct. II^a, capítol 7 («De úlceres de les anques e parts d'aquellas»), f. 75v de l'exemplar de la Biblioteca de Catalunya. Cfr. també CASTELLI, *Lexicon medicum*, 311-12.

15. Cartes d'indulgència.

16. Recipient de terrissa, de vidre o de metall, amb ansa a un costat i broc curt a l'altre, que serveix per treure i abocar aigua, vi o altre líquid. Cfr. DCVB, s. v. s

17. D'infants. Cfr. DCVB, s. v. 2. companya, IV.

18. Plat profund o copó. Cfr. DCVB, s. v. gresal i greal.

Suma: pesa tot lo dit argent,
entre lo propi de la heretat e lo que stà <a> penyora,^a — deset marchs.

[171]. Ítem, dos fils de paternostres de coral, uns grossos e uns mijancers.

[172]. Ítem, atrobam en la dita heretat un censal de pensió annual de .XXVII. lliures .X. sous quiscun any, pagadors a .III. d'agost, lo preu del qual són .DL. lliures, qui-s reb quiscun any sobre la ciutat de Barcelona.

[173]. Ítem, la carta del dit censal, venut per En Gerònym Sala, clavari de la dita ciutat, al dit defunct, closa per lo discret N' Astruc Mir, notari de Barcelona tenint les scriptures d'En Pere Pau Pujades, quondam, notari, feta en Barcelona a .XVIII. d'agost, any mil .CCCC.LXII., ab la carta del trellat del sindicat del dit clavari.

[174]. Ítem, un altre censal de pensió de {...} lliures {...} sous, e de preu de .C. lliures a raó de .XVI. per mil, lo qual se reb sobre la dita ciutat, smerçat per lo hereu del dit defunct, ab carta rebuda en poder del discret En Johan Fogassot, notari de Barcelona, a {...} de {...}, any .M.CCCC.LXIII. [f. 6r*]

[175]. Ítem, un censal de pensió annual de .V. lliures e de preu de .C. lliures, lo qual lo dit defunt rebia e a ell feya e prestava En Gabriel Vilar, çabater, ciutadà de Barcelona; fa quiscun any en octubre, en lo qual ha special obligació de unes cases que són als Cambis Vells.

[176]. Ítem, la carta del dit censal feta en Barcelona {...}

[177]. Ítem, un altre censal de preu de .L. lliures e de pensió de .L. sous, lo qual la confraria dels cirurgians fa quiscun any al dit defunct a .XXX. de noembre.

[178]. Ítem, la carta del dit censal, feta en Barcelona a .XXII. de noembre, any mil .CCCC.XXXVIII., e closa per lo discret En Manuel de Amer, notari real, quondam, venut per En Francesch Dalmau, Christòfol Perpinyà, Johan Coromines, Damià Bugatessa e altres cirurgians de la confraria.

[179]. Ítem, un censal de preu de .C. lliures e de pensió de .LXXXX. sous .X. diners malla, lo qual lo dit defunt rebia sobre lo General de Catalunya a .X. de febrer.

[180]. Ítem, una carta de insolutumdació del dit censal, feta al dit defunt per madona Angelina, muller d'En Johan Lorens, quondam, en Barcelona lo primer de deembre, any mil .CCCC.XXXVIII°, e closa per lo discret En Johan Osona, notari de Barcelona.

[181]. Ítem, atrobam més un alberch situat en lo carrer d'En Jacme de Fonts, prop lo carrer de Muncada e dels Flaçadés, lo qual fa de cens al bací dels pobres vergonyants de Sancta Maria de la Mar de Barcelona .V. morabaçons.

[182]. Ítem, les cartes del dit alberch, lo qual fon comprat per mossèn Antoni Ferrer, prevere beneficiat en Sancta Maria de la Mar, qui après féu regonexença al dit defunct, la qual compra fon feta en Barcelona a .XXVII. de juliol de l'any .M.CCCC.XXVIII, en poder {...}

a. Seq desen canc.

b. Seq al canc. c. Seq N' Arn canc.

d. Vaccat. e. Vaccat. f. Seq r canc. g. Vaccat. h. Vaccat.

i. Interrupt

j. Perpiniàni corr Perpinyà.

k. Seq per canc.

l. Lect dub fou.

m. Seq comprà canc. n. Lect dub fou. o. Interrupt.

[183]. Ítem, altres cases o part de cases contigües a les propdites que fan un morabatí de cens a l'hereus (*sic*) d'En Bruta,^a e és alou del paborde de janer.

[184]. Ítem, les cartes de les compres, àpoques, possessions e altres factes (*sic*) per les dites compres. [f. 6v*]^b

[185]. Ítem, lo alberch^c on lo dit deffunt stava e habitava, situat en lo carrer Ampla; fa de cens .XXVIII. morabatins o més.

[186]. Ítem, atrobam^c les cartes de la compra del dit alberch, e foren tres: la una fon^d lo preu .C.XXXXV. lliures; l'altra .C.XXX. lliures; l'altra .LXV. lliures. Venut per los lavós administradors del Spital de Sancta Creu al dit deffunt, ab cartes preses en poder d'En Johan Raniu, notari de Barcelona, a .XXV. de setembre, any .M.CCCC.XXXI., ab àpoques e possessions.

[187]. Ítem, .V.^c cartes velles^f factes per la dita compra e a ops de aquella.^g [f. 4v]

Die mercurii, quarta mensis aprilis, anno predicto

[188]. Ítem,^h un parell de lançolls de quatre tel·les, e dues flassades cardadas, e un axelóⁱ vermell, sens obres, ben usat.

[189]. Ítem, un stoig de^j cuyro burell pintat de negre. [f. 7r]

En la dita cambra:^k

[190]. Ítem, un coffre d'àlber vell, en lo qual ha un mantó de bristó¹⁹ mesclat.

[191]. Ítem, una roba negra, folrada de pell negra, tot del dit defunct.

[192]. Ítem, un altre coffre d'àlber, sutil, en lo qual ha una roba scura de dona ab puyns e rivet de vellut negre.

[193]. Ítem, una altra roba de dona, de vert scur, folrada de tela negra.

[194]. Ítem, una gonella de grana, arnada e prou sutil.

[195]. Ítem, un mantell curt, scur, folrat de vays.²⁰

[196]. Ítem, un altre mantell, morat, curt, folrat de vays, mig usat.

[197]. Ítem, un pordomàs^m de bristó, folrat de tela negra.

[198]. Ítem, un altre pordomàs scur, folrat de vays, sutil.

a. *Lect dub* Buita? Buiçà?

b. *Seq gra canc.*

c. *Seq una carta canc.* d. *Lect dub* fou.

e. *Add int lin, in loc* diverses *canc.* f. *Seq que canc.* g. *Post hic* f. 6v* *alb.*

h. *Praeit sign* |—o. i. *Seq verell canc.*

j. *Seq co canc.*

k. *Praeit in marg sup* Mossenyor molt magnífich e de providència.

l. *Seq en lo canc.*

m. *Seq de canc.*

19. Teixit de llana procedent d'Anglaterra. Cfr. DCVB, s. v. bristó.

20. Pell d'aquest animal semblant a l'esquirol. Cfr. DCVB, s. v. vair, 2.

[199]. Ítem, una manteta de dona feta al tal antich, morada, ab perfil de vays, folrada de tela blanca.

[200]. Ítem, un altre coffre del propdit fust, en què ha sis mandills²¹ blanchs grossos per posar devant les cortines de l'obrador.

[201]. Ítem, sis mandills blaus e dos mandills de fil de ceda morada ab alguns senyals sobreposats de panys d'or.

[202]. Ítem, un altre mandil de cotonina blanca.

[203]. Ítem, un mandill de ceda blanca ab alguns <senyals sobreposats de panys>^a d'or, squinsat e molt sutil.

[204]. Ítem, un altre mandill^b blanc, més sotill del propdit.

[205]. Ítem, una tovallola de seda, squacada de blau e blanc e morat.

[206]. Ítem, un altre mandil de seda blanca, squinsat.

[207]. Ítem, un tros de drap blanc, cendat²² per larch e per través, qui servex a parar al dit obrador.

[208]. Ítem, dotza tovalloles de filempua,²³ ab caps cendats, sutills.

[209]. Ítem, un altre mandill de seda blanca, ab barres de seda vermella per través.

[210]. Ítem, .XVII. tovalloles ab flochs de seda de diverses colós. [f. 7v]

[211]. Ítem, un <a> correga ab parxe {de seda}^d negra,^e de dona, ab tres caps^e tres civelles <e> pletons, e ab quatre barres al través d'argent deorat (*sic*).

[212]. Ítem, una altra cor<r>ega, de home, ab parxe de seda negra, ab cap e civella e platons d'argent blanch.

[213]. Ítem, una capssa (*sic*) pintada, en què ha un trosset de benjuí.²⁴

[214]. Ítem, una altra correga ab parxa de cuyro negre, ab cap e civella e plotons (*sic*) d'argent.

[215]. Ítem, quatre caps pintades, buydes.

[216]. Ítem, dues tovalloles de drap <de> li ab randes de fil blanch.

[217]. Ítem, un rataula de pinzell, ab los tres Reys d'Orient.

[218]. Ítem, un altre retaula petit, de Nostra Dona.

[219]. Ítem, un armuser,²⁵ barrat de groch e vert, en què penga una servellera calada sutil.

[220]. Ítem,^f dos parells de manyopes.²⁶

a. *Vaccat, ut in* 201.

b. *Seq bh canc.*

c. *Add int lin.* d. *Seq gornida d'argent canc.* e. *Seq cap e civella canc.*

f. *Seq unes canc.*

21. Peça de drap que s'usava com a davantal o tovallola. Cfr. DCVB, *s. v.* mandil.

22. Tela fina, de seda, que s'usava per fer-ne vestits, folradures, roba de llit, mantells, penons, banderes, etc., i que per la seva transparència servia també per passar i cernre líquids o pólvores. Cfr. DCVB, *s. v.* sendat.

23. Drap de tela clara i prima que es brodava amb fil o seda com el canemàs i servia per fer sedassos, tovalloles, cortines, etc. Cfr. DCVB, *s. v.* filempua.

24. Bàlsam de l'arbre *Styrax benzoin*, de color fosc o vermellós, d'olor agradable i gust dolç, molt utilitzat en perfumeria. Cfr. DCVB, *s. v.* benjuí.

25. No apareix al DCVB. Probablement, com la veu armassó, 2.: arçó, la part de fusta de la sella.

26. Guants sense dits, però també peça d'armadura que cobria la mà. Cfr. DCVB, *s. v.* 1. manyopla.

- [221]. Ítem, dos fogons petits de lautó.
 [222]. Ítem, una bacinet^a de lautó.
 [223]. Ítem, un-altra bacineta de lautó, argentada.
 [224]. Ítem, un vexell ab broch^b de lautó, ab argenteria.
 [225]. Ítem, dos canalobres^b hon poden star quatre candeles, de lautó.
 [226]. Ítem, tres canalobres,^c cascú d'una candela, de lautó.
 [227]. Ítem, una panna²⁷ de fust, de donar pau.²⁸
 [228]. Ítem, una spasa, antigament gornida.
 [229]. Ítem, un bancal ab algunes barres de diverses colós.
 [230]. Ítem, un parell de coxins.

Ítem, en una cambr^a del segon sostre,
 qui bada al^d carrer d'En Marquet, en què ha: {f. 8r}

- [231] Primo, una màrfaga de canamàs, plena de palla, ab posts e petges.
 [232]. Ítem, un matalaf ab cuberta blava^c e blancha e sotana blava, ple de lana.
 [233]. Ítem, un travesser de genesta blancha, barrat de blau, ple de ploma.
 [234]. Ítem, una flaçada cardada, blancha.
 [235]. Ítem, una vànova de bastes, prou usada.
 [236]. Ítem, un cubertor blau ab alguns brots verts e blanchs.
 [237]. Ítem, un parell de lançolls de quatre teles, sutills.
 [238]. Ítem, unes cortines^d de tela verda e groga ab son bastiment de fust.
 [239]. Ítem, una strada ab dos caxons, de fust d'àlber, groga, en la <hu> dels quals ha un parell de coxins de fluxell ab alguns cordons vermells.
 [240]. Ítem, un altre parell de coxins de fluxell ab veta negra, e quatre o sinch van-talls de palma.
 [241]. Ítem, en l'altre caxó, una folradura de pèl negre, sutil.
 [242]. Ítem, una gramalla de molada, ab son caperó, sutil.
 [243]. Ítem, unes cortines vermelles, abtes^g per lo dit obrador.
 [244]. Ítem, un^h coffre d'àlber, sutil, en què ha tres vànoves, una de gra de pebre, un-altra de miga rogola, e l'altra ab obres de diverses maneres, prou bé sotill.
 [245]. Ítem, unⁱ reteulet en què ha un crucifix. {f. 8v}
 [246]. Ítem, un altre coffre, qui és de maⁱ àvia, en lo qual ha una vànova gran ab puntes, de parar, e flors de lir, e un-altra petita per bressoll, de les propdites obres.

a. Seq un *canc.*

b. Seq de *canc.*

c. Seq d *canc.*

d. Ab *corr* al.

e. De lana *corr* blava.

f. Cortenes *corr* cortines.

g. Altes *corr* abtes.

h. Seq so *canc.* i. Seq ondes e flor de lir *canc.* j. *Lín dam tota la paraula.*

k. *Add int lin.*

l. Seq de *canc.*

27. Patena. Cfr. DCVB, s. v. 1.panna, 2.

28. Cfr. DCVB, s. v. 1.pau, 3.

[247]. Ítem, un parell de coxins, de parar, plens de palla, ab cordons de seda e algunes fuletes d'or ab cuberta de cotonina blanca.

[248]. Ítem, un altre coffre en què ha tres parell<s> de lançols de quatre teles.

[249]. Ítem, dos trossos de drap de li nou<s>, lo hu dels quals tira set canes e miga, l'altre^a sis canes, abtes per mandills per lo dit obrador.

[250]. Ítem, dos plechs de tovalles,^b la hun plech squacades^c —tiren set canes—, l'altre plech és de gra d'ordi —tiren sis canes.

[251]. Ítem, un tros de drap de li per fer camises; tira sinch canes e miga.

[252]. Ítem,^d quatre tovalles squacades del demuntdit tros.

[253]. Ítem, dues tovalles de gra d'ordi.

[254]. Ítem, .XII^a. torchaboques²⁹ del dit drap squacat.

[255]. Ítem, un altre coffre³⁰ alber, sutil, en què ha^e .XIII. parells de lançolls de tres teles, grossos, per a companya.

[256]. Ítem, un plech de tovallons squacats;^f tiren quatre canes.

[257]. Ítem, un altre plech de tovallons d'estopa, de gra d'ordi; tiren .X. canes. [f. 9r]

Ítem, en un passatge exint de la dita cambra:

[258]. Primo, una gerra gran, abta^a per tenir farina, hon recaben^g quatre^h quarteres.

[259]. Ítem, un barril de fust, dolent.

[260]. Ítem, un peu ab ses dabanadores.³¹

En una altra cambra del propdit sostre,
qui bada al carrer Ampla:

[261]. Primo, un lit ab saⁱ màrfaga^j {de canamàs},^k plena de^l pala, posts e petges.

[262]. Ítem, un matalaf de lana, ab cuberta de fustani blanch e blau e sotana blava.

[263]. Ítem, un travesser de ginesta, barrat al mig de blau, ple de ploma.

[264]. Ítem, un parell de lançolls de tres tel·les.

[265]. Ítem, dues^m flassades sutills.

[266]. Ítem, una vànova prima, ab puntes, prou usada.

[267]. Ítem, unes cortines blanques, de drap de li blanch, ab son bastiment de fust.

a. Seq set *canc*.

b. Seq int lin les h *canc*, et squacades *canc*. c. Seq l'altre p *canc*.

d. Seq s *canc*.

e. Seq entorn *canc*.

f. Seq v *canc*.

g. Recapen *corr* recaben. h. Seq qro *canc*.

i. Seq f *canc*. j. Marmafaga *corr* màrfaga. k. Add int lin. l. Seq pl et pla *canc*.

m. Unes *corr* dues.

29. Tovalló. Cfr. DCVB, s. v. torcaboques.

30. Vegeu la nota 17.

31. Aparell compost d'una mena de gàbia de barretes o canyes, que té forma lleugerament cònica, amb un peu, i serveix per debanar el fil. Cfr. DCVB, s. v. debanadora.

- [268]. Ítem, un bancal d'àlber, vell, ab tres cases, en què stà roba dells jòvens.
 [269]. Ítem, un coffre d'àlber, en què ha^a sinch tapits.³²
 [270]. Ítem, un parell de bancalls ab brots de ras,^b ben usats.
 [271]. Ítem, un bancal per posar demunt l'estrada,^c squacat, fet a modo de catiffa.
 [f. 9v]
 [272]. Ítem, un axeló vermell pintat de negra.
 [273]. Ítem, una caixa de poy,^d buyda.
 [274]. Ítem, un retaula sutil, en què és la ymatge de Jhesuchrist e sent Francesch.

Ítem, en una altra cambra del propdit sostre,
 qui hix al dit carrer Ample:

- [275]. Primo, una màrfaga de canamàs plena de palles, posts e petges.
 [276]. Ítem, un matalaf de lana sardescha, ab cuberta blava e sotana^e de tela vermella.
 [277]. Ítem, un travesser de genesta blanca, ab barres blaves, ple de ploma.
 [278]. Ítem, un parell de lançolls de tres teles.
 [279]. Ítem, tres flassades,^f una blanca e dues blaves.
 [280]. Ítem, un artibanch,^g lo qual és de ma àvia, en lo qual ha vuyt lliures de fil d'estopa.
 [281]. Ítem, un feristol abte per tenir libres.
 [282]. Ítem, una stora entorn del lit, sutil.

Ítem, en una cambreta petita contigua al dit passatge:

- [283]. Primo, una sort d'espígol per lo dit obrador.

Ítem, en una cambra del terç sostre, en què ha:

- [284]. Primo, un lit ab màrfaga plena de palles, posts e petges.
 [285]. Ítem, un matalaf ab cuberta de canamàs blanch e sotana del propdit canamàs.
 [286]. Ítem, un travesser de genesta blanca ab barres blaves, ple de ploma.
 [287]. Ítem, un parell de lançolls de tres tel·les.
 [288]. Ítem, tres flassades blaves, sutills.
 [289]. Ítem, un banch larch^g, de quatre petges, sutil —molt. [f. 10r]

-
- a. Seq quatre *canc*.
 b. Seq per *canc*.
 c. L'e *canc et corr*.
 d. Seq bla *canc*.
 e. Una *corr un*. Seq fes *canc*.
 f. Ures *corr tres*.
 g. De arch *corr larch*.

---

32. Catifes. Cfr. DCVB, s. v. tapit.

33. Pollancre. Cfr. DCVB, s. v. poll.

34. Per arquibanc, banc llarg, amb respatlle o sense, que té una o algunes caixes a les quals el seient serveix de tapadora. Cfr. DCVB, s. v. arquibanc.

Ítem, en una altra cambra al costat de la propdita:

[290]. Primo, un lit ab màrfaga de canamàs plena de palas, posts e petges.

[291]. Ítem, un matalaf cubert de canamàs blanch e sotana del propdit.

[292]. Ítem, un trevesser de ginesta blancha, barrat de blau, lo qual és de ma àvia.

[293]. Ítem, una stora molt dolenta,^a qui stà demunt lo dit lit.

Ítem, en lo porxo ha en{...}^b

Diē^c jovis, quinta aprilis, anno a nativitate Domini millesimo .CCCC°.LX°. quarto, discretus Michael Climent Vicenç, chirurgicus,^d filius et heres universalis dicti discreti Johannis Vicenç, quondam, chirurgici, civis dicte civitati, patris sui, firmavit presens inventarium cum solitum et debitum protestationibus et assuetum.

Testes: Jacobus Sorts, et Jacobus Andreas Sorts, blanquerii, cives, et Bartholomeus^e Lopis, scriptor, habitator Barchinone.

---

a. *Seq demunt canç.*

b. *Interrupt.*

c. *In marg inf f. 10, et f. 10v alb.*

d. *Seq h canç.*

e. *Martolomeus corr Bartholomeus.*

Josep Maria MARQUÈS I PLANAGUMÀ
Pep VILA

LLICÈNCIES I PERMISOS DE REPRESENTACIONS TEATRALS EN LES COMARQUES GIRONINES DE LA CONTRAREFORMA¹

A l'Arxiu Diocesà de Girona² es conserven, juntament amb altres autoritzacions de tipologia molt variada, les llicències i permisos per a representar obres nadalenques, misteris passionístics, obres hagiogràfiques i veterotestamentàries, balls de cavallets, etc. Aquests decrets permeten creure que durant els segles XVI i XVII l'església tenia sota control la majoria d'aquests tipus de representacions de les quals no ens han pervingut els textos. Podem parlar així d'un teatre, que a grans trets, és una derivació del medieval, una vegada s'ha secularitzat. Si avui podem quantificar aquesta petita producció, una llesca d'un immens iceberg teatral és gràcies als permisos administratius que ens n'han arribat.

Aquestes referències tenen, doncs, un valor històric remarcable ja que ajuden a refer la migrada producció del nostre teatre durant el segle XVII. D'una banda veiem com als pobles més petits i més apartats hi ha un moviment teatral que tradueix unes pràctiques d'organització social, cultural i religiosa que fins ara desconeixíem. De l'altra, alguns d'aquests esquemes teatrals arriben fins als nostres dies. Les actuals escenificacions de passions i pastorets representen un progrés en aquesta línia teològica i simbòlica, que enfonsa les seves arrels en un teatre català conservador de mena, poc evolucionat per causes molt diverses.

La lectura d'aquests permisos ens confirma la mecànica que havien de seguir els qui volien representar un tipus de teatre religiós, apològic, que moltes vegades tenia una valor pedagògic comprovat, que servia per acostar millor la fe al poble a través d'exemplificacions de passatges dels evangelis o d'episodis claus de la vida d'un sant. Les confraries, els rectors dels pobles, obrers i parroquians de la vila que treballaven en aquests moviments eclesials participatius, particulars, s'adreçaven a la cúria i demanaven per escrit una autorització administrativa per a representar tota mena de misteris.

---

1. El primer estudiós que donà notícia d'aquestes representacions fou mossèn Gabriel ROURA, que en aquell moment era arxiver diocesà. Al «Punt Diari» (2-IV-1980), publicà l'article *Algunes representacions de 'Misteris'*, amb el comentari i la tria d'algunes d'aquestes representacions. Més endavant, a partir de l'inventari de les sèries de l'Arxiu diocesà, redactat per Josep M. Marquès i Planagumà, hem donat una llista abreujada d'aquests permisos en el nostre treball *Notes sobre antigues representacions teatrals a les comarques gironines*, dins «Annals de l'Institut d'Estudis Gironins», XXXV (1995), 297 i ss.

2. Registres cronològics de la sèrie U, establerts per Josep M. Marquès. Hom pot consultar la relació exhaustiva a la Biblioteca del Seminari Conciliar de Girona.

Notem que són molt abundoses les obres representades en castellà. Dintre del repertori hi ha peces diverses que més endavant estudiarem, tot un mostrari del teatre que es representava a les nostres comarques durant el segle XVII, les notícies sobre representacions del qual ordenem cronològicament.

La mediació teatral

Des de temps molts antics, els espectacles i el món del teatre foren anatematitzats per corrompre els costums. Per als moralistes, la festa sempre fou motiu permanent de controvèrsia. El vessant lúdic i la llibertat d'esperit que encomanava, xocava amb les rígides concepcions socials dels qui mantenien el poder. El teatre era un fet social innegable, un món a part sobre el qual s'havia de legislar. Els pares de l'església, entre els quals es destaca la figura de Tertul·lià (c.160-220) van deixar molts escrits apològètics sobre la perillositat del teatre per al conjunt de conceptes, creences i ideals morals del moment.

Al nostre país, l'Església a través dels Concilis Provincials Tarraconenses, canons, constitucions conciliaris i reunions sinodals té cura de tutelar i reglamentar tota aquesta producció festiva. Darrere hi havia una autoritat eclesiàstica poderosa amb un principi de docilitat molt acusada. Moltes vegades el bisbe s'erigia en censor per així evitar les desviacions ideològiques de les obres presentades a reglamentació. La pervivència dels costums tradicionals en moltes celebracions religioses obligava les autoritats a escapar bona part dels elements més bigarrats i pintorescs que componien la festa religiosa.³

---

3. Josep Maria MARQUÈS al seu llibre *Concils Provincials Tarraconenses* (Clàssics del Cristianisme, 50bis), Barcelona, Proa 1994, reproduïx una selecció de textos de les constitucions catalanes (1230-1727). Entre els que fan referència a culte i celebracions, destaquem les interdiccions de Ferran de Lloaces (1564) que recomanen de no admetre a les processons persones que representin reis o poetes, ni nens o nenes despallats que fan d'àngels, ni animals; la de José Sanxis (1685), sobre representacions de la Passió i Pastorets, que fa així: «Manem, amb aprovació del sacre concili, que ni en la nit de Nadal de Senyor ni en altres dies de festa, sia del Corpus o de la Setmana Santa, hom no faci en les esglésies representacions del Naixement de Nostre Senyor Jesucrist ni d'un altre misteri a la manera teatral, ni tampoc processons en les quals la Passió del Senyor sigui representada al viu per persones, tot i que en altres circumstàncies les representacions d'aquest tipus semblen pietoses i lloables, perquè sovint són indecoroses i es duen a terme indecentment. Els rectors i els altres que tenen cura d'ànimes que permetessin fer representacions d'aquestes a les esglésies, els condemnem per aquesta constitució a la pena de suspensió durant dos mesos» (160-161). La de Pere de Copons, de 1752, que deixa sense efecte les funcions religioses després del toc d'oració, especialment els anomenats Oratoris; es prohibeix absolutament la música de teatre (pàgs. 159 i ss).

Encara que Josep MASSOT I MUNTANER, *Notes sobre la supervivència del teatre català antic*, dins «Estudis Romànics», XI (1962 [1967]), va recollir, entre moltes d'altres, les disposicions sobre les relacions entre la dramatúrgia popular i el poder sancionador de l'església en l'àmbit de les comarques gironines, transcrivim de nou alguns fragments dels principals textos, d'origen i època molt diversos, que mostren una vegada més la popularitat dels gèneres dramàtics religiosos, i que les repetides recomanacions i/o prohibicions eclesiàstiques de representar-los a dintre i fora de les

Subsidiàriament s'havia de controlar que no hi hagués desordres en els recintes sagrats, vigilar una certa dissidència pel que feia a les fonts de les obres perquè no s'apartessin de l'ortodòxia, com ho demostra l'existència d'una passió catalana censurada al segle XVII que eliminà tots els relats edípics sobre la vida de Judes.⁴

---

esglésies queien sempre en l'oblit:1543. Girona, Joan Margarit 1543: «Repraesentationes nullae fiant absque licentia», *Constitutiones Synodales Dioecesis Gerunden. in unum collectae, renovatae, et auctae sub...* Dr. Fr. Michael Pontich, Gerundae 1691, Lib.III, Tit.14, Cap.I., 246-247:

«Cupientes evitare diversa scandala, quae circa infrascripta multotiens sequuntur, et sequi possent, et adimplere ea, quae in Sacris Conciliis praecipuntur, et aliis certis ex causis animum nostrum moventibus, mandamus sub excommunicationis sententia, sive poena contra omnes, et quoscumque contra infrascripta quovismodo facientes, in his scriptis proferimus, et promulgamus, quatenus nullas passionis Domini Iesu-Christi, nec alias divinatorum mysteriorum repraesentationes in Civitate, nec Dioec. Gerunden. faciant, seu facere attentent, seu praesumant, absque expressa licentia nostra, seu nostri Vicarii Generalis...».

1566. Concili Provincial de la Tarraconense presidit a Barcelona per l'arquebisbe Ferran Lloazes: *Constitutionum Provincialium Tarraconensium Libri Quinque*, Tarracone, 1593, Lib.III, Tit.31, Cap.II, 267-270: «Deambulationes per ecclesiam, quibus divinum officium impeditur, spectacula fabularum, cantus vulgares, ludrica, quibus risus excitari solent, vani puerorum ludi, computationes, prandia in ecclesia prohibentur; et extra illam personati, et larvati, qui eremitas, monachos, Episcopos, aut Cardinales imitantur».

«Eadem quoque ratione omne genus spectaculorum, et fabularum, necnon vulgarium verborum cantus, exceptis cantibus approbatis ab Ordinariis, ac recitationes, atque alias quas-cumque similes actiones, vel, ut vocant repraesentationes, in ecclesia fieri prohibemus; neve inter divina profana, etiam si ad pietatem dicantur conducere, misceantur».

1684. Girona, Sever Tomàs Auter: «Repraesentationes Natalitii, et Passionis Domini nostri Iesu Christi in Ecclesiis, neque in Processionibus minime fiant, et ab iis Puellae vestibus albis circumamictae absistant, neque fiant tripudia, vulgo los *Cavallets*»; *Constitutiones Synodales Dioecesis Gerunden*. 1684, Lib.III, Tit, 14, Cap.6, 252. «[...] Et in hac nostra Dioecesi Gerunden. Huiusmodi percreebuit abusus, maxime in Processionibus, et nocte Sacratissima Nativitatis Domini nostri Iesu Christi, quem de medio tollere cupientes, Synodo approbante statuimus, praecipimus, et mandamus: ne in posterum in Ecclesiis dictae Dioecesis fiant repraesentationes, vulgo los *Pastorets*; neque in Hebdomada Sancta in Processionibus, nec alias repraesentationes ad vivum Passionis Domini nostri Iesu Christi Puellae vestibus albis circumamictae, et chorum facientes sine nostra expressa licentia, tam ab his Processionibus, quam ab aliis penitus absistant. Evitentur etiam tripudia, vulgo los *Cavallets*, et Curati Ecclesiarum talia fieri non permittant, sub poena decem librarum Barchinonensium».

1689. Girona, Miquel Pontich: «Repraesentationes Passionis, seu depositionis a Cruce ad vivum D.N.Iesu Christi, nec intus, nec extra Ecclesiam fiant»: *Constitutiones Synodales Dioecesis Gerunden*. 1689, Lib.III, Tit, 14, Cap. 8, 254: «Approbantes praemaxime constitutionem super iis editam, per immediatum praedecessorem nostrum de anno 1684 et illi adhaerentes, adiicimus, et Synodo laudante, et approbante statuimus, decernimus, et mandamus: Quod a caetero repraesentationes ad vivum Passionis D.N.Iesu Christi, vulgo la *Presa*, nec illius depositionis a Cruce, neque intra, neque extra Ecclesiam fiant sub poena excommunicationis. Et Curatis talia permittentibus, decem librarum nostro, et successorum nostrorum arbitrio, locis piis applicandorum».

1717. Concili Provincial Tarraconense celebrat a Girona sota la presidència del bisbe gironí, Joan de Taverner i Rubí: «Colloquia, deambulationes, strepitus, vociferationes, actiones profanae, scenae, et contractus in Ecclesiis fieri prohibentur»: Concili Tarraconense celebrat a Girona que fou presidit pel bisbe Joan de Taverner i Rubí, 1717, *Constitutiones Sacri Concilii Provincialis Tarraconensis 1717*, Gerundae, 1718, Const. 26.

4. Josep ROMEU, *Teatre català antic*, I, Curial, Barcelona 1994, 129-130.

El teatre religiós era una altra forma de culte i de pietat que es representava dintre les esglésies (un escenari estable), en capelles, a les porxades adjacents, en cementiris, a la processó del Corpus⁵ pels carrers de la ciutat en forma de senzills entremesos, etc. La progressiva secularització de la societat i les recomanacions del Concili de Trento deslligaren aquestes representacions de l'àmbit dels recintes sagrats amb el trencament del monopoli eclesial, i la prohibició de seguir representat aquestes obres dintre del clos de les esglésies amb l'excepció de la posada en escena del Misteri d'Elx i d'algun *Cant de la Sibila*. Notem, però, com alguns dels permisos que avui indiquem, encara permeten l'escenificació d'obres a les esglésies (8,16,22,31, etc).

Durant el segle XVII l'empenta de la comèdia profana, del teatre cortesà, la proliferació de companyies teatrals que viatjaven arreu, la construcció de teatres als hospitals amb fins benèfics comporten noves controvèrsies sobre la licitud de l'espectacle teatral⁶. El 1614, a Perpinyà, expulsaven del cor de l'església l'ardiaca Valls perquè anava a veure comèdies que no devien agradar a la superioritat: «...sots pena de excomunicació no atrevisen [...] a nar a veura las comèdias que s feyen y representaven en la present vila, y lo dit ardiaca no dubtava de anar-y quiscun dia, mogue-se gran avalot en la yglésia ab escàndol de molta gent; y axí fonc extret del cor lo dit ardiacha protestant li fesen testimoniy de l'agravy li feia lo senyor bisbe y ésser col·lector de la cambra apostòlica, tota via ell se n'anà de la església»⁷.

El bisbe de Mallorca, Pedro de Alagón, féu imprimir el 1695 un edicte, en un cartell de dos plects, en el qual es prohibeixen les representacions del viacrucis i «el ,Devallament' en pena de excomunicació major».

* * *

En l'àmbit de la diòcesi de Girona hem recollit altres textos fragmentaris dels segles XVI i XVII que mostren l'interès de l'Església per regular aquest tipus de teatre i les festes religioses que contenen massa elements profans. Els que les contravenien, estaven subjectes a penes d'excomunió o al pagament de fortes multes. Ordenem cronològicament els fragments més significatius d'aquestes disposicions. Des de 1543 fins a començament del segle XVIII, que és quan hem aturat la nostra recerca, són constants les recomanacions de fer les representacions amb llicència, sense escàndols. Es prohibeixen els cants profans, les representacions en ,viu', els actors travestits, etc. Aquests permisos, que es de-

5. Ramon MIRÓ, *La processó de Corpus i els entremesos*. Cervera, segles XIV-XIX (Textos i Estudis de Cultura Catalana, 60), Barcelona, Curial-Abadia de Montserrat 1998, 258 pp.

6. Emilio COTARELO MORI, *Bibliografía de las controversias sobre la licitud del teatro en España*, Madrid, 1904. Fructuoso BISBE Y VIDAL, *Tratado de las comedias en el qual se declara si son lícitas*, Barcelona, Geronymo Margarit, 1618.

7. Perpinyà, Arxius Departamentals dels Pirineus Orientals, Sèrie G, 241, fol. 25v.

manen a la cúria, anaven íntimament lligats al marc legal superior que les sustentava i les permetia amb tota mena de reserves.

En resum, els documents que oferim a la consideració dels estudiosos del culte i del teatre permeten resseguir la difícil història de les relacions entre les autoritats eclesiàstiques i els clergues o laics que preparaven les obres que sustentaven molts d'aquests espectacles devocionals. Altres vegades són les autoritats municipals les que imposen una interdicció. Un exemple ens l'ofereixen els jurats de la ciutat de Girona que, emparats per la Junta de Guerra, acorden prometre uns vots religiosos de poble per aplacar les penalitats que sofria la gent en la llarga guerra que mantenia amb França (1640-1652). Per tot això aboleixen qualsevol signe profà de les properes festes del Carnestoltes:

«Primerament votam y prometem en dits noms á Nostre Senyor Déu que, á major honra y glòria sua y reformació de nostra vida y costums, no permetrem de assí en avant perpètuament en esta ciutat de Gerona y suburbis las profanas festas de Carnestoltas, balls, disfresas y màsqueras, que tots anys desde las festas de Nadal fins lo die de Cendra se havien acostumat fer en ella, antes bé aquellas impedirem y prohibirem, com de present en virtud de dit vot y promesa impedim y prohibim; exceptats los balls tant solament, que en lo discurs de l'any per ocasió de les festas de algun sant, confraria, esposalles o altre rahonable causa se acostuman fer, los quals com no-s fassen en dit temps per ocasió de la profanitat de carnestoltes, no entenem, si entre Nadal y la coresma se esdevingués alguna de ditas causas y rahons, obligarnos á impedir y prohibir aquells, com se fassan sens mascras y desfressas ó altres pochos honestos entremesos».

La polèmica sobre si bona part d'aquest teatre religiós que ara anem a veure, era ,pompa diaboli' o bé un catecisme il·lustrat arriba fins a les portes de la Revolució Francesa quan l'església imposa unes manifestacions religioses més sòbries i rígides.

Consideracions generals sobre aquestes obres

En aquest context, que tal com veiem és molt reglamentat, el teatre en català i castellà gaudia de bona salut. Les obres arribaven als escenaris dels llogarets més impensables (esglésies, porxos, cementiris, etc). En una època en què els textos són tan migrats, ara podem eixamplar la base sociològica d'aquest teatre, conèixer les preferències i els títols de major audiència, unes obres que agermanen drama i religió. Ben sovint són escenificacions promogudes o manades per clergues, que hi feien papers d'actors o n'eren directors d'escena, amb la complicitat de les confraries i altres grups de religiosos i de laics de la comunitat. Aquests espectacles públics que es feien amb motiu de celebracions especials (Nadal, Pasqua, Corpus, l'Assumpció, festes en honor del sant

8. Emili GRAHIT, *Gerona bajo la dominación francesa*, «Revista de Gerona», XV (1891), 124.

patró del poble), combinen la fe amb l'espectacle, un aiguabarreig d'elements religiosos i profans per fer la peça més atractiva. En general la massa d'espectadors era poc culta. Hi havia la temptació d'educar religiosament els espectadors sense desdenyar l'aspecte festiu, en una sàvia conjunció d'elements temporals i eterns.

Desconeixem si aquests permisos que recullen obres representades des de 1613 fins al 1680 generaven resposta administrativa, si es concedien tots. Hem comprovat que no n'hi ha cap que afecti les obres que, ben segur, es representaven a la ciutat de Girona. Des del punt de vista de la història del teatre és de dolendre que moltes d'aquestes comunicacions no siguin més explícites. Ara per ara, ens deixen a les fosques sobre quants i quins actors hi intervenien, quins espais teatrals utilitzaven quan no ho indiquen, sobre la personalitat dels autors o dels arranjadors, els horaris de les representacions. A Calonge (12) representen una obra nadalenca «amb hàbits pastorils». A Palol de Revardit (37) escenifiquen episodis de la Passió en «lloc i hàbits decents».

Els títols de les obres de vegades són enganyosos ja que n'hi ha que surten escrits en català i castellà, amb un rúbrica idèntica. Tampoc no tenim precisions sobre la llengua dels autors, qui eren els copistes i els arranjadors de totes aquestes passions. Les notícies que ens han arribat són com anelles perdudes d'una indústria teatral poderosa, feta amb un propòsit moral com ho foren per exemple les obres contingudes a les famoses *Consuetes Mallorquines*⁹ de final del segle XVI. Alguns títols d'aquestes obres no deixen prou clar si eren peces religioses o només amb elements religiosos, farses profanes contrafetes espiritualment, etc. Només en alguns casos sabem dels autors o arranjadors. Reginald Poc, un religiós dominicà, predicador, professor universitari que publicà diverses obres en castellà, revisà un text passionístic sobre l'episodi del Sant Sopar que s'escenificà al poble de Les Planes (1). Felicià Tarrats, rector de Tarradelles (7,9,18,44), va escriure una obra hagiogràfica sobre sant Mer, abat de Banyoles, obra que degué tenir un cert èxit perquè fou representat per una companyia itinerant en diversos llocs. A Sant Dalmai (13) es representa una passió de Joan Baptista Miró, natural de Lleida, autor dramàtic que no hem sabut identificar.

També tenim notícies de ‚cavallets‘ (15, 22, 29, 31,45) ballats en distintes esglésies; un permís a Canet de Mar per posar un llit a la Mare de Déu (32) en ocasió de la festivitat de l'Assumpció. A Camprodon (33) es representà una obra assumpcionista en castellà, etc.

D'entre els gèneres conreats per excel·lència dins una tradició popular, els més abundosos eren el dedicats als pastorets representats per Nadal, al costat del teatre passionístic escenificat per la Setmana Santa, especialment els Dijous i Divendres sants. En unes taules al final de l'article hem quantificat aquesta producció amb el desglossament per obres, episodis cíclics i llocs de representació. Hi havia pobles en què sembla que representaven la passió sencera; en

9. Barcelona, Biblioteca de Catalunya, ms. 1139.

d'altres, només determinats fragments. L'episodi passionístic més popular i representat era el del *Davallament de la Creu*.¹⁰

L'abundància d'obres hagiogràfiques¹¹, vides de sants i santes (Justa i Rufina, sant Mer, sant Tomàs) arrelades en l'inconscient col·lectiu, dels quals es dramatitzaven els miracles, els episodis més vistents de la seva fe cristiana i del seu martiri a mans de cruels botxins, s'explicaria pel gran nombre de canonitzacions fetes durant el Barroc, per la influència d'aquest culte al llarg del segle XVII. Molts escriptors del Segle d'Or castellà escriuen teologia per a l'escena. La història miraculosa que es contava en aquestes vides tenia un gran atractiu escenogràfic, per damunt de la substància dramàtica dels seus personatges.

Hi trobem també obres teològiques més abstractes (3, 5), derivades potser de l'auto sacramental castellà, un tipus d'obra fruit de la Reforma catòlica espanyola, amb la presència de personatges al·legòrics. Eren peces possiblement destinades a un públic més culte que casaven el gust del poble per la diversió amb l'exigència del nou esperit reformador. D'entre les veterotestamentàries destaquem una obra sobre Sant Joan Baptista (2), la representació de dues obres de l'aragonès Bartolomé Palau, la *Victoria Christi* (10), una obra impresa molt coneguda i escenificada en diversos pobles del Bisbat de Vic, i la *Comedia de Santa Orosia* (35). Les fonts d'aquest teatre cal buscar-los en episodis de l'Antic i del Nou Testament, en les llegendes bíbliques, els relats sobre vides de sants com els d'Antoni Vicent Domènec, els *Acta Sanctorum*, etc.

Representacions ordenades cronològicament

1. 1613-1614, (AGD, Sèrie U, vol. 318) f. 5 - Les Planes : llicència per a representar (= l.p.a.r.), el Dijous Sant, la *Història de la Cena de Nostre Senyor*, obra corregida per Reginald Poc.¹²

10. Entre la nota anterior i aquesta el text esmenta Felicià Terrats, sobre el qual hem aplegades les notícies següents: nascut a Queixàs, el 1616 guanyà per oposició la rectoria de Terradelles (*Manual 1616*, f. 163v). El 1641 rebé el benefici de Sant Pere dels Camps d'Argelaguer, a representació de Miquel Sitjans i Llobera, pagès d'Argelaguer (*Manual 1641*, f. 17v). No consta la data de la seva mort, però el 1654 hom complí un llegat seu.

Sobre el *Davallament de la Creu* a Girona vegeu Joan Gaspar ROIG I JALPÍ, *Resumen historial de las grandezas y antigüedades de la ciudad de Gerona...* Barcelona, J. Andreu 1678, 400. A l'Arxiu Diocesà de Girona es pot consultar la *Consueta de Sant Feliu de Girona* (Signatura 261, pàgs. 51-52), manuscrit de mitjan segle XVII, que recull la preparació d'aquesta cerimònia. Aquella representació estava molt controlada pels sínodes de 1684 i 1689 i pel concili de 1685. L'explicació del detall de l'espectacle apareix ratllada a la consueta, motiu que ens fa pensar que es prohibí la representació en una data indeterminada.

11. El teatre de sants és abundantíssim al Rosselló i Mallorca. Sobre aquest teatre en general, vegeu l'estudi de Josep ROMEU, *Teatre hagiogràfic*, vol. I, Barcelona, Barcino 1957. En aquest treball s'analitzen dues consuetes teatrals del segle XVI sobre sant Eudald i Santa Àgata provinents de sant Joan de les Abadesses (pàgs. 45-73). Romeu esmenta també el treball de Ramon BONET LLACH, *Vida i culte de sant Eudald*, 170-171, que assenyalava una comèdia sobre sant Eudald, copiada en un manuscrit de mitjan segle XVII, representada a Montagut el 1702, avui en poder d'un particular.

12. De Planoles, Ripollès, segle XVII. Eclesiàstic i escriptor. Dominicà i professor de teologia de Perpinyà.

2. 1616-1617, f. 11v - Sant Llorenç de la Muga: L. a Bartomeu Vilar, paraire i companys p.a.r. el dia de Sant Joan Degollat, la *Historia llamada de la degollation de San Juan Bautista*.

3. 1616-1617, f. 20 - La Bisbal: L. a Hilarió Fina, apotecari de La Bisbal, p.a.r. *El passo del santíssimo sacramento del altar*¹³ (els interlocutors són: Fe, Entendimiento, Razón y Ignorancia).

4. 1618-1619, f. 29 - Sant Llorenç de la Muga: L. a Montserrat Pous, p.a.r. la *Historia de Santo Tomás de Aquino*.

5. 1621-1622, f. 10 - Cementiri de Lladó: L.p.a.r. *El loco cuerdo*.

6. 1621-1622, f. 14 - Navata: L.p.a.r la *Tragicomedia del felice alumbramiento, vida y martirio de las gloriosas santas vírgenes Justa y Rufina*.

7. 1628-1629, f. 11v - La Jonquera: A Antoni Gadilla, ferrer de La Jonquera, i companys, l.p.a.r. *La comedia de Sant Amerio, abat de la villa de Banyolas*.

8. 1631-1632 - Crespià, f.149: L.p.a.r. el *Davallament de la Creu*, el dia de Dijous Sant davant l'altar major, i l'endemà durant la processó de la Puríssima el *Misteri de la Passió de Christo*. Notem que encara es representa l'obra dintre un clos sagrat.

9. 1643 - La Jonquera: L. a Antoni Gadilla, ferrer de la Jonquera, i altres companys, p.a.r. *La comedia de Sant Amerio, abat de la villa de Banyolas*¹⁴

10. 1645 - Juià: L.p.a.r. la *Victoria Christi*,¹⁵ impresa a Barcelona el 1645, edició de la qual no n'hem sabut trobar cap exemplar.

11. 1663-1664, f. 104: 14 de desembre de 1663. Blanes. *Misteri del Naixement del Fill de Déu*.

12. 1663-1664, f. 192. 17 de desembre de 1664 - Calonge : L.p.a.r. el *Misteri del Naixement*, la nit de Nadal, amb vestits pastorils.

13. 1665 -1667, f. 76v. 28 de març de 1665 - Sant Dalmai: L.p.a.r. *La Tragèdia de la Mort i Passió del Fill de Déu* composta per Joan Baptista Miró, natural de Lleida.

13. Aquesta obra al·legòrica reobre el tema de la presència del gènere de la "moralitat" en el teatre català antic, estudiat per Joan MAS I VIVES al vol.7 de "Llengua i Literatura", 1996, pàgs.91-104.

14. Més endavant torna a sortir, en català, el títol d'aquesta obra.

15. Obra veterotestamentària del dramaturg aragonés Bartolomé Palau. Sobre aquest autor llegiu Pep VILA, *A propòsit de Bartolomé Palau i la dramaturgia espanyola del segle XVI a Catalunya*, dins «Estudi General», núm. 11 (1991), 99-112.

14. Ibíd., 28 de març de 1665, f. 76v. Juià. *Victoria Christi*¹⁶, impresa a Barcelona, 1645.

15. 1665 - Santa Cristina d'Aro, de fer ballar ,cavallets' a la processó del Roser.

16. 1665-67, f. 132v. 21 desembre de 1665 - Cassà de la Selva. *Naixement*, a l'església, la nit de Nadal.

17. 1665-1667, f. 160. 16 d'abril de 1666 - Besalú. *Tragèdia de la mort y passió*.

18. 1665-1667, f. 220. 22 de març de 1667 - Sords : L.p.a.r. *La comèdia de Sant Mer, abat de Banyoles*, composta per Felicià Tarrats, rector difunt de Terradelles.

19. 1665-1667, f. 223. 5 d'abril de 1667 - Calonge : L.p.a.r. a càrrec de la la Confraria de la Puríssima Sang de Calonge el misteri del *Davallament de la Creu*.

20. 1665 -1667, f. 262v. 28 de novembre de 1667 - Monells: L.p.a.r., en la nit de Nadal, el *Misteri del Naixement del Fill de Déu*. Una representació semblant es dona a la Bisbal, f.263.

21. 1668 1669, f. 74. 24 de març de 1668 - Cornellà : L.p.a.r., el Dijous Sant, el *Misteri del Davallament de la Creu* a la capella de Sant Antoni.

22. 1668 - Vilobí: L. per fer ballar els ,cavallets' dins l'església parroquial, en la festa del Roser.

23. 1668 -1669, f. 138. 20 de desembre de 1668. Canet de Mar: L.p.a.r. el *Misteri del Naixement de l'Unigènit Fill de Déu*.

24. 166-1669, f. 166v. 13 d'abril de 1669 - Malgrat: L.p.a.r. la *Tragèdia i Presa de l' Unigènit Fill de Déu*.

25. 1668-1669, f. 167v. 14 d'abril de 1669 - Santa Maria de Lladó : L.p.a.r., Dijous Sant al cementiri, el *Davallament de la Creu*.

26. 1668-1669, f. 169. 16 d'abril de 1669 - Cervià : L.p.a.r. la *Tragèdia de la mort y passió*.

27. 1670 -1671, f. 61v. 17 de març de 1670. Camprodon: L.p.a.r., Dijous Sant, *La Tragèdia de la Mort y Passió* i el *Departiment de Jesús i Maria*.

---

16. En els repertoris bibliogràfics consultats no apareix cap edició de la *Victoria Christi* amb aquesta data.

28. 1670-1671, f. 63. 27 de març de 1670 - Corçà: L.p.a.r., al cementiri, els misteris del *Davallament de la Creu* i el *Departiment de Jesús i Maria* a càrrec dels obrers i parroquians de la vila. El Dijous Sant poden fer la representació dins del cementiri. Si ho fan Divendres Sant dins l'església.

29. 1670 -1671, f. 64v. Sant Dalmai : L.p.a. fer ballar els ,cavallets' a l'església en la festa del Roser el dia 4 d'abril de 1670.

30. 1670 -1671, f. 173v. 21 de febrer de 1671 - Besalú : L.p.a.r. a Santa Maria la *Tragèdia* i el *Departiment*.

31. 1670 - Camallera - L.p.a fer ballar els ,cavallets' dintre l'església per la festivitat de Corpus.

32. 1671 - Canet de Mar: L. per posar un llit de la Mare de Déu d'agost, que ara s'ha construït, en l'episodi litúrgic de la dormició de Maria.

33. 1670-1671, f. 224v. 8 d'agost de 1671 - Camprodon: L.p.a.r. la *Comedia muy devota de la gloriosa Assumpción de la Virgen y Madre de Dios*.

34. 1670-1671, f. 263. 22 de desembre de 1671. - Argelaguer: L.p.a.r. el *Naixement de Unigènit Fill de Déu*.

35. 1672-1674, f. 79. 26 de març de 1672. - A Cornellà i altres veïnats: L.p.a.r. la *Comedia de Santa Orosia*¹⁷.

36. 1672 -1674, f. 81. 4 d'abril de 1672. Palamós: L.p.a.r., el Dijous Sant a l'església, el *Davallament de la Creu*.

37. 1672 - 1674, f. 83v. 6 d'abril de 1672 - Palol de Revardit: L.p.a.r. el *Davallament de la Creu* i el *Despediment de Jesús* i la *Presa de Nostre Senyor*, en «lloc i amb hàbits decents».

38.1672 -1674, f. 124. 30 d'octubre de 1672. Monells: L.p.a.r. el *Naixement de l'Unigènit Fill de Déu*, la nit de Nadal.

39. 1672-1674, f. 143v. 26 de març de 1673 - Bàscara : L.p.a.r. la *Mort y passió de Crist* al cementiri.

40. 1672 -1674, f. 144v. 27 de març de 1673. Besalú: L.p.a.r. el *Davallament de la Creu* i l'*Entrada a Jerusalem*, a l'església parroquial.

---

17. Es tracta d'una altra comèdia de sants de Bartolomé Palau. Sobre aquest autor vegeu, Oleh MAZUR, *Historia de la gloriosa Santa Orosia*, Madrid, Playor 1986.

41. 1672 -1674, f. 144v. 1673 - Palamós: L.p.a.r. el *Davallament de la Creu*.

42. 1675 -1678, f. 159v, 14 de març de 1677- Cabanes: L.p.a.r. la *Presa de Jesucrist*.

43. 1679 - Sant Jordi Desvalls: L. p. a l'escenificació del *Via-Crucis*.

44. 1679-1680, f. 82. 13 d'abril de 1672 - Cornella: l.p.a.r. la *Comèdia de Sant Mer*, de F. Terrats, rector de Terradelles.

45. 1679-1680, f. 209. Llicència a Riudellots de la Selva per fer ballar els 'cavallets' dins l'església el dia de la festa del Roser, el 21 de maig de 1680; semblant a Cassà de la Selva, f. 209v, semblant a Bescanó, f. 210.

Una altra pàgina d'història sacra

No voldríem deixar de consignar en aquest treball altres notícies de representacions molt reculades, interdiccions dictades per l'Església, que pressuposen un origen predominantment eclesiàstic del teatre modern, i que hem recollit en l'àmbit geogràfic de les comarques gironines. Com hem vist al llarg d'aquest article, tot són normes legals, sovint proposades en termes negatius: sancions contra determinades infraccions o delictes.

La primera notícia és una nota erudita, que no hem pogut contrastar, i fa referència a un misteri, sense especificar, escenificat a Sant Eudald de Jou¹⁸ (pàrroquia de Montagut, a la Garrotxa). La resta de documents sobre drames religiosos medievals i prohibicions dictades durant el segle XVI provenen de l'Arxiu Diocesà de Girona.

La representació de la Història dels Tres Reis Mags

Molt més important és la datada a Santa Maria de Castelló d'Empúries, el 7 d'octubre de 1363. A les terres de parla catalana escassegen les escenes dramàtiques que toquen el tema de l'adoració dels Reis Mags¹⁹, lligades moltes vegades a les representacions dels Pastorets. Des des del segle XVI n'hi ha de documen-

18. «En la Edad Media se representaron en la misma varios autos sacramentales», ens diu Xavier MONSALVATJE en el *Nomenclator histórico de las iglesias parroquiales y rurales, santuarios y capillas de la provincia y obispado de Gerona*, Olot, Imprenta y librería de Sucesores de Juan Bonet 1909, 47.

19. José María DOÑATE SEBASTIÀ en el seu article, *Aportación a la historia del teatro* dins «Miscelánea de estudios dedicados a la memoria de Martínez Ferrando, archivero», Asociación Nacional de Archiveros y Arqueólogos, Barcelona, 1968, 154, documenta en 1410 i 1417, a Vila-real (Castelló de la Plana), la *Representació dels tres Reis d'Orient*, doc.VIII i XI.

tades a València i a Mallorca. Aquesta de Castelló, muntada a fora de l'església, és, ara per ara, la documentació més antiga de la glossa de l'evangeli de sant Mateu (II, 1-18). Transcrivim (doc.I) una lletra signada per Ènnec de Vallterra, bisbe de Girona, a súplica de Joan, fill de Ramon Berenguer, comte d'Empúries, en la qual commuta al prevere Castelló Massanet, beneficiat de Castelló d'Empúries, tota pena per haver destruït, junt amb altres clergues i preveres, i a mà armada, un cadafal de fusta on s'havia fet la representació de la *Història dels Tres Reis Mags* a càrrec d'altres clergues tonsurats de Castelló d'Empúries, desperfecte que hauria de pagar de la seva butxaca i rebre'n un càstig sever: «...quoddam castrum fusteum vespere seu die Apparitionis Domini proxime preteriti, quod ceteri clerici tonsurati de Castilione construxerant et fecerant infra ecclesiam ad honorem et reverentiam Domini et beate Marie virginis et representandum istoriam trium Regum magorum.»²⁰

Li mana de no tornar-hi, però prefereix ser indulgent i li commuta la pena per una penitència (Banyoles, 8 d'octubre de 1363).

El document II, relacionat amb l'anterior, és una lletra de Guillem Terrades, beneficiat de Sant Lluç de Castelló d'Empúries, per la qual es fa reconeixement de deute a favor del bisbe de Girona, Ènnec, per la quantitat de 80 sous barcelonesos que resten de la despesa de compondre un cadafal de fusta disposat per representar-hi la *Història dels Tres Reis Mags* i que, junt amb altres, va tirar per terra. Testimonis: Bernat Guillem, tonsurat de Banyoles, i Joan d'Ordis, tonsurat de Figueres. Deute cancel·lat el 30 d'octubre de 1363.

Representació de les tres Maries a la Catedral de Girona

La *Representació de les tres Maries* era ja coneguda a través de la lectura dels llibres litúrgics i consuetes de la Catedral de Girona, pels quals sabem que durant els segles XIV i XV, abunden les representacions lligades als oficis litúrgics. R.P. Donovan al seu llibre *The Liturgical Drama in Medieval Spain*²¹ fou el primer que sistematitzà la informació continguda en les dues consuetes de la Catedral de Girona de 1360, i una de Sant Feliu del segle XV, que apunten, sense donar-ne el text, com s'ha de representar *De tribus Mariis* (fol.58r2): «Postea fiet representacio que fit in ecclesia De Tribus Mariis, per novos de capitulo». Quatre anys després de la redacció de la famosa consuetud de 1360, trobem aquesta nota d'arxiu que ens explica algunes interioritats d'aquest drama litúrgic organitzat pels membres més nous del capítol. L'escenificació d'aquest drama sembla anterior a 1360, data en què per fixar i fer guardar la tradició que venia d'antic es redacta en llatí el llibre de consuetuds, costums i pràctiques de la Catedral. Des de sempre, i donada l'ortodòxia de les corpora-

20. Josep Maria MARQUÈS I PLANAGUMÀ, *op. cit.*, U-50, fol. 229.

21. Publicat a Toronto, Pontifical Institute of Medieval Studies 1958.

cions parroquials, dels monestirs i de la superestructura eclesial, la consuetat²² fixa per escrit i possibilita el manteniment d'una tradició, una vegada la pràctica és ben arrelada. Els bisbes es preocupaven perquè cada església tingués el seu costumari que recollia pràctiques locals i d'ús més general. Gràcies a aquesta transmissió escrita avui podem conèixer tota una parcel·la de teatre religiós lligat als oficis divins.

Així sabem pel document núm. III que el dijous, 21 de març de 1364, l'advocat Guillem Roca, procurador fiscal del bisbe Ènnec de Vallterra, imposà sota pena de 100 sous a Bernat Gil, refetorer, i a Pere Mestre, aiguader, preveres i oficials de l'església de Girona, i a qualsevol d'ells, que junt amb el venerable Raimon Mestre, prevere del capítol de Girona, i amb el venerable Raimon de Paracolls, prevere del mateix capítol i procurador seu, tots dos absents, s'encarreguin d'assegurar, per raó de la seva ,novetat', la representació de les *Tres Maries*, que per una antiga, lloable i aprovada consuetud es fa en la vinent festa de Pasqua; i com que al propi procurador, en nom del bisbe, recau la responsabilitat que en endavant es compleixi el costum, imposa a quiscun d'ells que lliuri al discret Ramon Geronella, prevere beneficiat de la catedral de Girona, i a Pere Carrera, prevere servidor d'ella, trenta sous, que en total són seixanta, dels béns que tinguin en llur poder, destinats a la dita representació *De les tres Maries*, en substitució dels dits Raimon Mestre i Raimon de Paracolls, procurador seu, absents. Ells van dir que hi estaven disposats, a condició, però, que no puguessin rebre reprensió per part del propi Ramon Mestre o el seu procurador pel fet de les quantitats han de ser pagades i reclamades a ells, sinó que el propi Guillem Roca prometés en nom propi de servir-los indemnes i hi obligués tots els seus béns.

Ordinacions sobre els bisbetons el segle XVI

De la pràctica pintoresca del Bisbetó,²³ de la qual hi ha una abundosa bibliografia²⁴, la consuetat de 1360 en forneix pocs detalls, pels quals sabem que durant el dia dels Innocents el bisbetó assumia les funcions de bisbe. En canvi, durant el segle XVI, sovintegen les prohibicions provocades pels abusos i desordres ocasionats pel caire festiu d'una celebració plena de color en la qual s'elegia l',episcopus puerorum' (doc.IV i V).

22. Antoni PLADEVALL i Josep Maria PONS GURI, *Particularismes catalans en els Costumaris dels segles XIII-XVII*, dins «II Congrés Litúrgic de Montserrat, III, Secció d'Història». Abadia de Montserrat 1967, 103-159.

23. Enric Claudi GIRBAL, *El obispo de los Inocentes*, dins «Revista de Gerona», V (1881), 461-462.

24. Josep ROMEU, *Teatre Català Antic*, II, Curial-Institut del Teatre, 1995, 17 i ss. Lluís LUCERO, *Litúrgia i paralitúrgia del dia de Nadal a la seu de Girona segons la consuetat de 1360*, «Annals de l'Institut d'Estudis Gironins», XXXV (1995), 159-181.

El 24 de desembre de 1541 el vicari general del bisbe de Girona, Joan de Margarit²⁵, estableix normes per «corregir les insolències y desòrdens de cascun any en las festas de Nadal que se seguexen a respecte y per causa del ,bisbetó'. Es prohibeix (i, doncs, se'ns n'informa) de fer venir gent a confirmar (únicament es permet de fer gresca als escolans i gent menuda); que el dia dels Inocents es llancin nates, terra, cendra i ,altra inmundicia', que es disfressin ni facin «mudances de sonades d'evangelis, epístoles ni psalms», que el bisbetó vagi a la processó a Sant Feliu el dia de Sant Esteve, que es tinguin postures inadequades i que surtin amb avalot, que tinguin les capes de cor ,plegades devant'. Les dites prohibicions foren penjades al cor de la catedral el mateix 24 de desembre per Miquel Riba, notari, mentre es cantava l'ofici de tèrcia, essent testimonis Narcís Sagrera, advocat, i Antoni Pagès, prevere.

El 19 de desembre de 1564 trobem una altra provisió del bisbe Arias González Gallego, (al·ludint a un decret del concili de Trento) per suprimir les pràctiques de ,bisbetons' que es fan a la catedral i en d'altres esglésies del bisbat, a partir de denúncia de Baltasar Vilar, prevere i procurador fiscal de la cúria de Girona. S'estableix pena d'excomunió i multa de 10 lliures barceloneses a tot prevere, beneficiat o laic que no compleixi. En el text llatí es descriuen les festes dels bisbetons i altres representacions, jocs i peces de teatre amb màscara, balls i danses d'homes i dones, folgues, orgies, gresques, menjars, etc. L'escrivà és Joan Vinyals.

Lletra de Benet de Tocco sobre algunes prohibicions

El 22 de maig de 1573 Benet de Tocco, bisbe de Girona, s'adreça als capellans i a tothom del bisbat en general amb el mateix objectiu que l'anterior escrit (idèntic encapçalament; detalla el decret tridentí, sessió XXII, sobre què cal observar i què cal evitar en la celebració de la missa (doc.VI). S'hi prohibeixen, sota pena d'excomunió ,latae sententiae' i multa de 10 ducats, les mateixes activitats descrites en la provisió del bisbe Arias (1564) i s'hi afegeixen les que es fan la vigília del Corpus, el dia de la festa, l'octava i en altres festes («lo gigant o la gigantesca, la àguila, los dragolins, que volten, dansen, es fan petons, canten cançons lascives i ballen ,cerdanas' devant el Santíssim»). Per evitar que hom pugui al·legar ignorància es penjarà el text a les portes de les esglésies i els capellans el llegiran a les misses de més assistència en llengua vulgar.

Pel que fa a la tipologia dels permisos de representacions (doc.VII i VIII), transcrivim la llicència concedida a Guerau Roure, ferrer de les Planes d'Hostoles, i als seus companys per a representar el Dijous Sant dins l'església de Sant

25. Aquest text (núm.4) fou parcialment publicat per Jaime VILLANUEVA, *Viage literario a las Iglesias de España*, vol. XII, Madrid, Imprenta de la Real Academia de la Historia, Madrid 1850, 341-342.

Cristòfol de les Planes la *Història y representatió de la Cena de nostre Senyor*, supervisada per fra Reginald Poc, lector del monestir de Sant Domènec de Girona. Se li cobren 2 sous. Un altre apunt de 14 de març de 1677 testimonia la representació a Cabanes de *La Presa de Jesuchristo*.

Apèndix I. Els textos

1

1363 octubre 7   ADG, Registre de lletres 1363-1365 (U-50), f 13v-14

Nos Enecus, Dei gratia episcopus Gerundensis, ad preces et ob reverentiam incliti domini Iohannis, filii incliti ac magnifici domini infantis Raimundi Berengarii comitis Impuriarum, gratis et ex certa scientia remittimus, diffinimus et indulgemus tibi Castilioni Massaneti, presbitero beneficiato in ecclesia beate Marie de Castilione, tenore presentium litterarum, omnem et quamcumque penam, questionem, accionem et demandam quam contra te vel bona tua face-re, movere, infligere seu intemptare possemus eo quia cum quibusdam aliis clericis et presbiteris dicte ecclesie Castilionis vi armorum et manu armata diruisti et prostratus fuisti quoddam castrum fustem, vespere seu die festi Apparitionis domini proxime preteriti quod ceteri clerici tonsurati de Castilione construxerant et fecerant infra ecclesiam ad honorem et reverentiam Domini et beate virginis Marie et representandum istoriam Trium Regum magorum qui ipsa die, stella previa et duce venerunt Iherosolimam cum muneribus suis adorare Dominum, pro quibus de vigore iuris deberes a tuo beneficio et officio removi et alias per nos graviter condemnari. Nos tamen, considerantes quod defectus nostrorum temporum, quibus non solum merita sed ipsa hominum corpora defecerunt, ipsum rigorem suadent mitigari, melioraque et utiliora de tua salute fiducialiter expectantes, et quia malumus de misericordia quam de severitate reddere rationem, ipsum rigorem super huiusmodi reatibus, delictis seu defectibus in aliquam penitentiam anime tue salutarem, ne totalis pene remissio tibi intentum tribuat delinquendi, tibi duximus commutandam. Pro qua quidem penitentia, quantumcumque aliam penam realem et personalem, civilem et criminalem, quam pro predictis contra te vel bona tua facere, infligere vel intemptare possemus in iudicio vel extra tibi favorabiliter relaxamus. Mandamus tamen tibi in posterum talia vel similia non comittas. Et tecum (*sic*) etiam, nisi aliud obstat impedimentum canonicum, [f.14] ut possis in tuis susceptis ordinibus ministrare et tuum beneficium retinere, et super irregularitate per te in premissis contracta in quantum de iure possumus dispensamus, has patentes litteras sigillo nostro comunitas tibi in premissorum testimonium concedentes.

Datum Balneolis, vii die octobris, anno a nativitate Domini mcccclx tercio.

(Una lletra de tenor semblant fou adreçada a Guillem Terrades, beneficiat de la capella de Sant Lluç de Castelló, amb data de 12 d'octubre de 1363: *Manual* cit., f. 16rv); és copiada a continuació.

2

1363 octubre 13

ADG, Manual 1361-1365 (D-162), f64v

Die xii octobris anno predicto, Guilielmus Terrades, presbiter beneficiatus in capella Sancti Luce de Castellione, gratis et ex certa scientia recognovit debere reverendo in Christo patri et domino domino Eneco, Dei gratia episcopo Gerundensi licet absenti, in posse mei notarii etc., octuaginta solidos bar., restantes ad solvendum dicto domino episcopo de compositione secum facta pro eo quia die Apparicionis domini proxime preteriti una cum aliis vi armorum et manu armata diruerat et prostratus fuerat quoddam castrum fusteam quod factum fuerat infra ecclesiam de Castilione ad representandum ad honorem Domini istoriam trium Regum magorum qui venerunt Iherosoliman cum muneribus suis ipsum adorare Dominum, renunciando exceptioni etc, quos sibi solvere promisit per totum presentem mensem octobris, quod nisi fecerit, etc. obligans etc., in iure etc. Testes Bernardus Guilielmi, clericus tonsuratus de Balneolis, et Iohannes de Ordeis, clericus tonsuratus de Figueriis.

Fuit cancellata de mandato domini episcopi, die xxx mensis octobris anno predicto [1363].

3

1364, març 26.

AGD, Manual 1362-1365, f93v-94

Item die iovis .xxi. mensis martii, discretus Guilielmus de Ruppe, procurator fiscalis reverendi in Christo patris et domini domini Eneci, Dei gratia episcopi Gerundensis, imposuit penam centum solidorum Bernardo Egidii, presbitero refectorerio, et Petro Magistri, aquaderio, presbiteris et officialibus ecclesie Gerundensis et eorum cuilibet, quatenus cum venerabili Raimundo Magistri, presbitero de capitulo Gerundensi, et cum venerabili Raimundo de Paracolls, presbitero de ipso capitulo eius procuratore, absentibus, teneantur ex laudabili et antiqua et approbata consuetudine in festo Pasce proximo, ratione sue novitatis, facere representationem *De les Tres Maries*; et ipsius procuratoris nomine domini episcopi intersit hinc fieri facere prout decet, quod eorum quilibet de redditibus et aliis que habeant penes se ex aliquo predictorum tradat triginta solidos, qui sunt in universo sexaginta, discretis Raimundo Geronella, presbitero beneficiato in ecclesia Gerunde, et Petro Carrera, presbitero in ea deservienti, pro faciendo dictam representationem *De les Tres Maries* nomine dicti Raimundi Magistri et dicti Raimundi de Paracolls, eius procuratoris, absentium. Qui dixerunt quod

erant parati, dum tamen non possint reprehendi per ipsum Raimundum Magistri vel eius procuratorem quod ipsas habent solvere et repetere quantitates, sed ipse Guilielmus de Ruppe nomine suo proprio promittat ipsos inde servare indemnes et obliget omnia bona sua (*segueixen clàusules*).

4

24 desembre 1541.

ADG, Manual 1541-1543 (D-219), f 68

Lo Rnd. m. Joan Torrell, en sacres letres doctor, canonge de la present seu y del Rm. sor. don Joan de Margarit, per la gratia de Déu bisbe de Gerona en so spiritual y temporal vicari general, ab consell y aprobació del honorable capitol de la present ysglesia, volent y desitjant corregir les insolències y desórdens de cascun any en las festas de Nadal se seguexen a respecte y per causa del bisbetó; y altrament desijant en dits dies los officis divinals se fassen y celebren amb molta devoció, honor y reverència de tant alta nativitat com se pertany, y volent provehir circa los desórdens y insolències de cascun dia circa les coses deval scrites se seguexen, y augmentar lo servici divinal:

Mana que ninguns beneficiats de dita ysglésia quan stiguen en caïra no aporten ni aportar ajuden ningunes persones al dit bisbetó per confirmar ni altrament, sots pena de .vi. diners per cascun y cascuna veguada a la obra de dita ysglésia aplicadora, sinó que dexe star dit bisbetó ab los scolans xichs de dita ysglésia y altres scolans xichs voldran ab ell, y ells li puguen aportar altres fedrins de poch edat, lo que se tol·lerarà parexent, pus emperó ho fassen limitadament y sens desórdens ni avolot.

Ítem mana que com alguns de dits beneficiats aportaran los ciris que ells aporten ab canalobre y en lo modo degut y acostumat y no sia algú de dita ysglésia que tir nates ni terra, sendre y altra immundícia, ni se fassen caure los uns als altres, no aporten dit bisbetó, ni fassen lo dia dels Innocents ni otros dies desfressos alguns ni mudances de sonades de evangelis, epístoles ni psalms, ni fassen altres insolències ni desórdens, hans stiguen en lur loch devotament com se pertany y se deu celebrar lo officí divinal, sots la mateixa pena.

Ítem mana que lo dia de sant Steve, en lo qual dit capítol ab solemne professó acostuma devalar ab la ysglésia de Sanct Feliu y aquí celebrar missa solepna, dit bisbetó no vaie en dita processó, ni en dita ysglésia de sant Feliu no fassen bisbetó dit dia en la dita missa, sots la mateixa pena i altrás penas arbitràries per levar dites y altres insolències provenients per dits bisbetons.

Ítem mana que dits dies ni altres ninguns de dita seu com stan en les cadires, no stiguen ajaguts ni recolsats de cap ab les mans ni tinguen los peus sobre los banquetes stant devant les cadires del cor de baix, i sobre alguns llibres, ni parlen uns ab altres sinó molt baix i molt limitadament, sots la mateixa pena, ni hisquen afluotats com acostumen del cor, sinó amb molt bon orde y limitadament, maiorment les hores ha molt poble en la dita ysglésia, perquè del exir axí afluotats y amb impetut molts resten scandalizats y que les hores se

sforsen en exir principalment per la porta del Crucifix, per evitar la murmura-
ció del poble.

Ítem mana que ningú de dit capítol ni beneficiats alguns qui aporten capes
de cor, stant en lo dit cor ni en les absolucions no tinguen dites capes plegades
devant, sinó que les tinguen baixes fins en terra, cobrint los peus, com ja anti-
gament era de bona y loabla pràtica en dita ysglésia, sots la matexa pena.

Datum Gerunde, die vigesima quarta mensis decembris anno a Nativitate
Domini millesimo quingentesimo quadragésimo primo.

Dicta die preinserte ordinationes e manu propria dicti domini vicarii sub-
signate et sigillo huius vicariatus in fine sigillate, fuerunt intimate et posite in
latrilio cori dicte ecclesie Gerundensis, de mandato dicti domini vicarii, per me
dictum Michaellem Riba, presbiterum notarium, dum officium tercię in dicta
ecclesia decantabatur, presentibus pro testibus vocatis discretis Narcisso Sagre-
ra et Anthonio Pagès, presbiteris dicte ecclesie.

5

19 desembre 1564 ADG, Registre de Lletres 1562-1565 (U.204), f 254.

Noverint universi quod die intitulata decima nona mensis decembris anno a
nativitate Domini millesimo quingentesimo sexagesimo quarto, coram illustri
et reverendissimo in Christo patre et domino domino Aria, miseratione divina
Gerundensi episcopo, personaliter constitutus venerabilis Balthesar Vilar,
presbiter, procurator fiscalis curie ecclesiastice Gerunde, vigore iuramenti in
initio sui officii prestiti, denunciavit eidem illustri et reverendissimo domino
episcopo sequentia:

«Ço és que a noticia sua és pervingut que en la sglésia cathedral e altres sglésies
de la present ciutat e diòcesi de Gerona, eclesiàstics seculars e scholans de dita seu e
altres esglésies e altres persones acostuman fer bisbetons, los quals portant mitra,
cossa e altres vestiments fan alguns officis e donan benedictió al poble, contra-
fahent lo vertader prelat, e feent insolèntias e burlas e altrás cosas prophanas, e se fan
altres choses que perturban los divinals officis per fer riure los miradors, lo que re-
donda en menyspreu e perturbació del culto divino o dels officis divinals, dis-
trahent lo poble de attentió e devotió; per ço ne fa la present denúncia, supplicant a
sa senyoria reverendíssima acerca de assò vulla proveir conforme dret, e segons los
sagrats decrets del Concilio Tridentino, a fi que tals abusos sian extirpats.

Fuit sibi lectum presente dicto illmo. et rmo. domino episcopo, et perseve-
ravit. Et rmus. dominus episcopus etiam perseveravit. Et ilico, dicta et eadem
die, premissis sequitis, dictus illustris et rmus. dminus episcopus, volens, ut di-
xit, super premissis ut decet providere, michi Joanni Vinyals scribe vicariatus
tradidit quandam provisionem scriptam et manu propria sue Rme. subscrip-
tam tenoris sequentis.

«Cum ecclesiam sanctam, que domus Dei est et locus orationis, sanctitudo
deceat, iustum et pium est ut abusus omnes turpes et actus inhonesti et proph-

ni qui divina officia perturbant ordinemque ab Spiritu Sancto sacrosancte Ecclesie traditum pervertunt in maximam irreverentiam et offensam divine maiestatis cultusque divini impedimentum ab omnibus ecclesiis, sacrisque et piis locis evellantur et expellantur; quapropter nos Arias, Dei et apostolice Sedis gratia episcopus Gerundensis, tam ordinaria quam apostolica auctoritate a sacrosancta synodo Tridentina nobis tradita, omnes prophanas et seculares actiones, vana atque prophana colloquia, deambulationes per ecclesias, strepitus, clamores, contractus et iudicia secularia, iocos teatrales et larvales, tripudia et choreas marium ac mulierum, comessiones, convivia et alia id genus, precipue illud abusum, quo in ecclesia nostra cathedrali Gerundensi et aliis nostre diocesis quotannis in festo Nativitatis Domini seu Innocentium illi pueri sive alii, mitra, baculo ac vestibus pontificalibus qui detractionem, derisum seu vilipendium sacri sacerdotii (*esquing*) more episcoporum benedicunt et alia et ad risum provocant et facere procurant penitus tollimus et interdiciamus; mandantes omnibus et singulis dicte nostre ecclesie et diocesis presbiteris beneficiatis cuiuscumque gradus et conditionis ac laicis sub excommunicationis pena et decem librarum Barchinonensium et seu aliis penis arbitrio nostro imponendis, pauperibus seu operi dicte ecclesie vel aliis piis locis arbitrio nostro applicandis, et eadem supradicta et singula nullo modo facere aut attentare vel quovis modo directe vel indirecte, publice seu occulte procurare deinceps presumant, aut in ecclesiis et piis locis facere presumant. Et ne quis ignoratia huius mandati aliquam excusationem pretendat, mandamus idem mandatum in curia nostra ecclesiastica legi et publicari et in aliis quibuscumque presbiteris seu clericis qui predicta vana, prophana et irreligiosa seu eorum quodlibet soliti sunt inire seu instruere. Datum in nostro palacio, die decima nona decembris anno millesimo quingentesimo sexagesimo quarto».

(A continuació es troben les notes de publicació; l'ordre fou intimada a Bernat Oliva, mestre de cant de la seu, als curats de les esglésies parroquials de Girona, al comanador de la Mercè i al guardià del convent de Sant Francesc).

22 maig 1573   ADG, Registre de Lletres 1569-1573 (U-206), f 361v.

Nos Benedictus de Tocco, Dei et sancte Sedis apostolice gratia Gerundensis episcopus, et vigore sacri concilii Tridentini delegatus apostolicus, dilectis nobis in Christo clericis ecclesiarum civitatis et nostre Gerundensis diocesis ac aliis personis cuiuscumque status, gradus, ordinis vel conditionis existant, salutem in Domino. Cum ecclesiam sanctam que domus Dei est et locus orationis sanctitudo deceat iustum et pium est ut abusus omnes et actus inhonesti et prophani que divina officia perturbant ordinemque ab Spiritu Sancto sacrosancte ecclesie traditum pervertunt in maximam irreverentiam et offensionem divine maiestatis cultusque divini impedimentum ab omnibus ecclesiis sacrisque locis evellantur et expellantur; quapropter tam ordinaria quam apostolica

auctoritate a sacrosancta Tridentina synodo, cessione (*sic*) vigesima secunda, sub titulo *De observandis et evitandis in celebratione misse*, nobis tradita, omnes prophanas et seculares actiones vanaque atque prophana colloquia, deambulationes per ecclesias, strepitus, clamores, contractus et iudicia secularia, iocos theatrales, tripudia et choreas marium et mulierum, comessiones, convivia et alia huius generis, precipue illum abusum quo in hac ecclesia cathedrali Gerunde et aliis nostre diocesis ecclesiis quotannis in vigilia festi Smi. Sacramenti et in eius die ac in capite octave et forsitan aliis festivitatibus utitur, deferentes unus ‚lo gigant‘, alius ‚la gigantesa‘ et quidam ‚la aguila‘ et quidam ‚dragolins‘ et alia animalium genera, per ecclesias chorizando et se deosculando etiam, et quod dolorose referimus, coram Sacratissimo Sacramento lascivas cantilenas timpaniste sonantes, tripudiando ‚cerdanas‘ et alia in Dei Optimi Maximi offensam populi que christiani scandalum et divinorum officiorum perturbationem, ob strepitum et alias nec divina celebrari valent officia nec una pars chori presbiterorum alteram partem audire. Ideo predictos abusus tollimus, cassamus penitus et interdicimus, cum in ecclesia Dei aliquo ... nihil debeat fieri quod oculos et aures ad orationem venientium et (...)um seu orantium offendat seu avertat. Mandantes universis et singulis, tam clericis quam laicis cuiusvis status, gradus aut conditionis existant, sub excommunicationis late sententie pena, quam in his scriptis nunc pro tunc contra inobedientes ferimus et promulgamus, ac decem ducatorum auri pena locis piis aut operi ecclesie per nos applicanda, ut eadem supradicta omnia et singula nullo modo facere aut attentare vel quovis modo, directe vel indirecte, publice seu occulte in ecclesiis deinceps procurare seu facere presumant nec permittant. Ne igitur aliquis huius mandati ignorantiam allegare valeat seu pretendat, mandamus idem mandatum in curia nostra ecclesiastica publice legi et publicari ac in valvis nostre cathedralis et aliarum ecclesiarum presentis civitatis Gerunde vel locis ubi nobis bene visum fuerit affigi, curatisque et aliis quibuscumque presbiteris seu clericis quibus sub dicta pena prima die dominica vel festiva a receptione presentium in antea proxime ventura, inter missarum solemnias et dum maior pars populi ad divina convenerit audienda officia in lingua vulgari sic ut predicta omnia omnibus nota sint. Datum et actum Gerunde, die vigesima secunda mensis maii anno a nativitate Domini millesimo quingentesimo septuagesimo tertio.

7

Exemples de llicències per a representacions teatrals.

3 abril 1613

ADG, Reg 1613-1614 (U-318), f 5.

Die .ii. aprilis MDCXIII. Attenta relatione rdi. fratris Reginaldi Poc, lectoris in monasterio Sancti Dominici ordinis fratrum Predicatorum Gerundae, cui recognitio infrascriptae representationis per infrascriptum dominum uicarium

fuerat commisa, conceditur licentia Geraldo Roure, fabro ferrario parrochie de les Planes Gerunden. diocesis, et sociis suis quod die jovis in Cena Domini proxime ventura intus ecclesiam parrochiam Sancti Christophori dictae parrochiae de les Planes possint representare representationem per dictum fratrem Reginaldum Poch recognitam et manu notarii infrascripti subscriptam, continentem terdecim folea, intitulata *Historia y representatió de la Cena de nostre Senyor* — 2s.

14 març'1677

ADG, Reg 1675-1678 (U-265), f 159 v.

Die 14 martii 1677. Llicència per a representar la *Presa de Jesuchristo* en la parròquia y lloch de Cabanes.

(La primera llicència conté al final la nota d'haver-se cobrat dos sous al qui la sol·licità).

Apèndix II

ÍNDEX ALFABÈTIC D'AUTORS, PERSONES QUE DEMANEN LICÈNCIES, OBRES I POBLES SEGONS LA CRONOLOGIA DE LES REPRESENTACIONS

Argelaguer 34	Confraria de la Puríssima Sang 19
Bàscara 39	Corçà 28
Besalú 17,30,40	Cornellà 21,35,44
Bescanó 45	Crespià 8
Bisbal, la 3, 20,	<i>Davallament de la creu</i> 8,19,21,25,28,
bisbetons, veg. Apèndix I	36,37,40,41
Blanes 11	<i>Departiment de Jesús i Maria</i> 28,30
Cabanes 42	<i>Despediment de Jesús</i> 37
Calonge 12,19	<i>Entrada a Jerusalem</i> 40
Camallera 31	Fina, Hilarió, 3
Camprodon 27,33	Gadilla, Antonio 7,9
Canet de Mar 23, 32	<i>Història de la Cena de Nostre Senyor</i> 1
Cassà de la Selva 16,45	<i>Historia de santo Tomas de Aquino</i> 4
'Cavallets' 15,29,31,45	<i>Historia llamada de la degollation de san</i>
Cervià de Ter 26	<i>Juan Bautista</i> 2
<i>Comedia de sant Amerio, abat de la villa</i>	Jonquera, La 7,9
<i>de Banyolas</i> 7,9,18	Juià 10,14
<i>Comèdia de sant Mer</i> 44	<i>Loco cuerdo, el</i> 5
<i>Comedia de santa Orosia</i> 35	Lledó 5,25
<i>Comedia muy devota de la gloriosa</i>	Lleida 13
<i>Assumpcion de la Virgen y madre de</i>	<i>Llit de la Mare de Déu</i> 32
<i>Dios</i> 33	Malgrat de Mar 24

- Misteris de la Passió de Christo* 8
Misteri del naixement del Fill de Déu
 11,12,20,23,34
 Miró, Baptista 13
 Monells 20,38
Mort y passió de Crist 39
Naixement 16
Naixement de l'Unigènit Fill de Déu 38
 Navata 6
 Palamós 36,41
 Palau, Bartolomé 10
 Palol de Reverdit 37
Passo del santíssim Sacramento 3
 Planes, les 1
 Pous, Montserrat 4
 Poch, Reginald 1
Presa de Nostre Senyor 37,42
 Riudellots de la Selva 45
 Sant Dalmaí 13,29
 Sant Jordi Desvalls 43
 Sant Llorenç de la Muga 2,4
 Santa Cristina d'Aro 15
 Tarrats, Felicià 18,44
 Terradelles 18,44
Tragèdia de la Mort i Passió del Fill de Déu 13,17,26,27,30
Tragèdia y presa de l'Unigènit Fill de Déu
 24
Tragicomedia del felice alumbramiento, vida y martirio de las gloriosas santas vírgenes Justa y Rufina 6
Tres Maries vegeu apèndix I
Via-Crucis 43
Victoria Christi 10,14
 Vilar, Bartomeu 2
- Vilobí d'Onyar 22
Tipus d'obres representades
 Assumpcionistes 33
 Auto sacramental 3
 Bíblic 5
 'Cavallets', ball de 15, 22,29, 31,45
 Hagiogràfiques 4,6,7,9,18,35,44
 Impreses, obres 10
 Llit de la Mare de Déu 32
 Nadalenques 11,12,16, 20,23,34,38
 Passionístiques:
   Davallament de la creu 8,19,21, 25,28,36,37,40,41
   Departiment de Jesús i Maria 28, 30,37
   Entrada a Jerusalem 40
   Història de la cena 1
   Misteris de la Passió 8
   Presa de Christo 24,37,42
   Tragèdia de la mort y passió 13,17, 26,27,30,39
   Via-Crucis 43
 Veterotestamentàries 2,10,14
Llocs de representació atestats. Calendari festiu
 Cementiri 5, 25,39
 Corpus 31
 Església 8,16,21,22,28,36,40,45
 Mare de Déu d'Agost 32
 Sant Joan 2
 Roser, festa del 15,29,45

NOTES I DOCUMENTS

Josep PERARNAU I ESPELT

ENRIC CASASSAS I SIMÓ. IN MEMORIAM (1920-2000)

Especialista en química analítica i catedràtic universitari de la dita especialitat, no és pas aquesta la raó, per la qual les nostres pàgines s'associen públicament a la tan general com sentida tristesa produïda pel seu traspàs.

Entre d'altres càrrecs que hom li encomanà d'exercir, el 1982 (l'any en què naixia ARXIU DE TEXTOS CATALANS ANTICS), ell fou nomenat president de l'Institut d'Estudis Catalans. Tal com m'havia contat ell mateix, trobà aquell primer volum en una llibreria d'una població de la costa empordanesa i l'adquirí; la impressió que li féu el convencé a presentar-lo en sessió del consell de govern de l'Institut; alguns dels consellers (si no m'erro, per a la història consignaré que haurien estat els profs. Joan Bastardas i Parera i Joaquim Molas i Batllori) digueren que «Això és el que hauria de fer l'Institut»; hi hagué, doncs, l'acord de cercar una vinculació d'ATCA a l'IEC i ell posà mans a la feina; un primer resultat permeté que ja el volum III, del 1984, sortís amb el peu editorial de l'Institut d'Estudis Catalans, mentre el definitiu consistiria en un acord entre la Fundació Jaume Bofill, d'una banda, l'IEC i la Facultat de Teologia de Catalunya, de part altra, en virtut del qual les dues darreres institucions es comprometien a assegurar la continuïtat d'ATCA. Ell mateix publicà els seus records sobre el tema en *Josep Perarnau i «Arxiu de Textos Catalans Antics»*, dins «Serra d'Or», núm. 403-404 (juliol-agost 1993), 70-71, pàgines resumides en el nostre volum XIV (1995), 413, núm. 9791. El lector de l'actual XIX pot constatar que el dit acord (i, doncs, la feina del prof. Casassas) segueix a hores d'ara demostrant la seva solidesa. Aquest és, doncs, el moment més indicat per a proclamar l'agraïment d'ATCA i dels qui hi treballem al prof. Enric Casassas i Simó.

Ja he dit que era especialista en química analítica, no pas, doncs, ni en edició de textos llatins o catalans medievals ni en història del pensament. Això no obstant, a petició del signant d'aquestes línies, i per una raó de genèrica familiaritat amb temes de la branca de ciències, acceptà de col·laborar en qualitat de recensionador, almenys en dos volums d'aquest anuari: en el XII (1993), 437-441, sobre Michela Pereira, *L'oro dei Filosofi; saggio sulle idee d'un alchimista del Trecento*; i en el XVI (1997), 499-504, sobre el volum II de les «Actes de la Primera Trobada Internacional d'Estudis sobre Arnau de Vilanova»: com que cap dels dos llibres no tracta de química analítica, l'acceptació de l'encàrrec recensionador només s'explica per la seva amatent voluntat de contribuir a aquestes pàgines; i contribuir de quina manera! El lector pot rellegir les dues recensions i admirarà la condícia amb què primer li calgué llegir i rellegir pàgines allunyades de la seva especialitat i després resumir-les amb la claredat i

completesa que llur text demostra. La inexorable malaltia, primer, i la mort després l'impossibilitat a ell de repetir pàgines com aquelles i als qui les paladejàvem de poder-nos complaure amb llur lectura. Altra vegada l'agraïment és obligat, i en aquest cas, cordialment sentit.

Encara hi ha un petit detall. Sabadellenc (amb quina fruïció em parlava dels seus pares i de l'escola que, en els seus temps d'infantesa hi regentaven!), en ésser publicat en aquestes pàgines el receptari de Joan Martina (ATCA, XI (1992), 289-328), que resultà ésser el primer text i autor sabadellenc documentat, ell es considerà amb el deure de fer-los conèixer en la seva ciutat. Anàrem tots dos a un acte de presentació; ultra els records familiars ja esmentats, entrà en la conversa el tema de la necessitat de saber llatí per a dominar la llengua catalana i li vaig demanar si entenia una frase de Ramon Llull que un servidor acabava de llegir: «Ne nou ne prou»; es donà, però alhora se li aclarí el sentit i se li confirmà la demostració de la dita necessitat en assenyalar que aquelles quatre paraules eren transcripció catalana del llatí «Nec nocet nec prodest» = «Ni fa mal ni bé» o «Ni ajuda ni destorba». Podria recordar d'altres detalls i moments, però aquesta, és només, ai las! una nota necrològica.

Restem privats de la seva col·laboració i del seu tracte i ens entristeix, però alhora continuem fruit dels fruits i del record d'una persona excel·lent que procurava de servir el seu poble sense estalviar esforços.

Grans gràcies!

Barcelona, maig 2000

Jaume de PUIG I OLIVER

UN DOMÈNEC LLULL DEL 1341,
DESCENDENT DE RAMON LLULL?

Són pocs els documents publicats fins ara sobre els descendents directes de Ramon Llull, fins al punt que dels seus mateixos fills hi ha dades ben minses¹. Al fill Domènec va dedicar Llull explícitament la *Doctrina pueril*², el *Llibre de intenció*³ i l'*Arbre de filosofia desiderat*⁴. En aquest darrer llibre, escrit a Montpeller entorn de 1290, Llull diu que la mare del seu fill "es fenida"⁵. Pel que fa a l'aspecte familiar, els llibres de Llull no permeten d'anar més enllà. Aquests darrers anys ha aparegut documentació sobre la família Picany i fins i tot algun document on surt Ramon Llull en persona⁶. Del fill Domènec Llull se sap que tenia una propietat a Castellitx, prop d'Algaida⁷. A mitjans del segle XIV hi ha esments d'un Domènec Llull⁸, que no sabem ni tan sols si és el mateix personatge que el del document que publiquem i encara menys si és relacionable amb la descendència directa o lateral de Ramon Llull.

El document exhumat ací és una minúscula clarícia dins la penúria vigent. Datat el 1341, hi apareix un Domènec Llull, burgès de Ciutat de Mallorca, a qui el bisbe de Barcelona assigna una pensió a canvi d'un servei de naturalesa militar. Per la data i pel cognom es podria tractar del mateix fill de Llull o d'un seu nét. Si són certes les conjectures fetes sobre la data de composició de la *Doc-*

---

1. Coneixem els noms dels seus dos fills, Domènec i Magdalena, haguts del seu matrimoni amb Blanca Picany, per l'esment que Llull en fa en el seu testament, publicat per F. de BOFARULL I SANS, *El testamento de Ramon Llull y la escuela luliana en Barcelona*, dins MRABLB, V (1896), 434-478; cf. especialment pp. 453-457.

2. Cf. *Ramon Llull. Doctrina pueril*, a cura de Gret SCHIB, Barcelona, Ed. Barcino 1972, introducció, p. 16-17 i pròleg [1] i [2], p. 40-41.

3. Cf. S. GALMÉS, ORL, vol. XVIII, Palma de Mallorca 1935, p. VIII-IX i 3.

4. Cf. S. GALMÉS, ORL, vol. XVII Palma de Mallorca, 1933, p. XVIII-XX i 401-402.

5. Cf. *ib.*, 415.

6. Cf. Ricard SOTO I COMPANYY, *Alguns casos de gestió "colonial" feudal a la Mallorca del segle XIII*, dins *La formació i expansió del feudalisme català*. Actes del col.loqui organitzat pel Col.legi Universitari de Girona (8-11 de gener de 1985). Edició a cura de Jaume Portella i Comas ("Estudi general" 5-6 = Homenatge a Santiago Sobrequés i Vidal), Girona, Col.legi Universitari 1987, 348-350 i 354-355.

7. Cf. A. SASTRE, *Randa i les seves possessions*, Algaida 1983, 117-119.

8. Cf. Mª Teresa FERRER I MALLOL, *La redempció de captius a la corona catalo-aragonesa (segle XIV)*, dins "Anuario de Estudios Medievales" 15 (1985) 237-297, concretament p. 265; *Els sarraïns de la Corona Catalano-aragonesa en el segle XIV. Segregació i Discriminació*, Barcelona, CSIC 1987, p. 287; M. Milagros CÀRCEL ORTÍ, José Vicente BOSCA CODINA, *Visitas pastorales de Valencia (siglos XIV-XV)* (Series Valentina, XXXVIII) València, Facultat de Teologia de San Vicente Ferrer 1996, p. 224.

trina Pueril i l'edat putativa del fill de Llull en aquell moment⁹, Domènec Llull (fill) tindria el 1341 uns setanta anys. L'edat potser és excessiva per al servei que el bisbe li demana, i aleshores caldria pensar en un nét o per ventura en un nebot o renebot. Com sigui, aquest Domènec Llull, "suficient i de bon testimoni", burgès de Ciutat de Mallorca, és una anella potser susceptible de continuar la línia oberta per l'al·lusió testamentària de Ramon Llull al seu fill. Tal anella enllaçaria els Llull del segle XIV amb aquells del segle XV que ja formaven part del patriciat urbà de Ciutat de Mallorca¹⁰, de manera que el títol de "burgès" amb el qual és qualificat el nostre Domènec Llull tindria el sentit ple de patrici i ciutadà honorat.

1341 abril 23. Barcelona

ADB, Reg. Comm., vol 9
(1339-1341) f. 154 r

El bisbe assigna a Domènec Llull, burgès de Ciutat de Mallorca, una pensió anual de 25 lliures, a canvi que li armi un cavall per a defensa de la terra.

Nouerint universi quod nos ffrater Fferrarius miseracione diuina barchinonensis episcopus, attendentes sufficientiam et bonum testimonium vestri, Dominici Lulli, burgensis Ciuitatis Maioricarum, damus et assignamus et concedimus uobis dicto Dominico pensionem viginti quinque librarum monete regalium minorum Maioricarum, habendam et percipiendam quolibet anno in festo sancti Iohannis mensis iunii super omnibus prouentibus et redditibus quos nos ratione nostre mense episcopalis habemus et percipimus ac habere debemus in Ciuitate et insula Maioricarum, quamdiu uobis fuerit vita comes.

Mandantes baiulo nostro in maioricensi presenti et qui pro tempore fuerit quatenus dictas viginti quinque libras vobis in dicto festo singulis annis persoluat et persoluere teneatur de redditibus et prouentibus memoratis.

Predictam vero donationem, assignationem et concessionem uobis facimus sub hoc pacto ac conditione et honore uobis inposito quod vos teneatis et tenere debeatis pro nobis et ad seruitium et honorem nostri et ecclesie barchinonensis in Maiorica vnum equum armatum bonum et receptibilem in numero illorum equorum armatorum quos nos et successores nostri episcopi barchinonenses ratione portionis seu baronie nostre pro deffensione terre eiusdem regni tenere habemus, ita tamen quod quamdiu remis-

9. Per a la qüestió, cf. l'edició de Gret SCHIB, pp. 16-17.

10. Que els Llull eren nobles ho afirma Ferran Valentí en el pròleg de la seva traducció de les *Paradoxa* de Ciceró: cfr F. VALENTÍ, *Traducció de les Paradoxa de Ciceró. Parlament al Gran i General Consell* [Biblioteca Catalana d'Obres Antigues], Barcelona 1959, 41. Ho ha recordat recentment J. N. HILLGARTH en *Els començaments del lul·lisme a Mallorca*, dins "Actes de l'onzè col·loqui internacional de llengua i literatura catalanes", Palma (Mallorca), 8-12 de setembre de 1998», a cura de Joan Mas i Vives, Joan Miralles i Monserrat i Pere Rosselló Bover, vol. I, AILLC - Universitat de les Illes Balears - PAM 1998, 21-34.

sionem uel gratiam de non tenendis^a equis armatis predictis ab illustrissimo domino rege Maioricarum habuerimus, ad pensionem XXV librarum uobis dandam nullatenus teneamur, nec vos per consequens equum armatum tenere durante huiusmodi gratia habeatis.

In cuius rei testimonium presentes litteras seu paginam appensione sigilli nostri fecimus roborari.

Datum Barchinone IX° Kalendas madii anno Domini M^o CCC^o XL primo^b.

^a *post tenendis seq quos cancell*

^b *ms nono (!)*

ALGUNS DOCUMENTS SOBRE ANTONI GINEBREDÀ,
O. P. (1340?-1395)

No essent pas moltes les notícies documentals segures sobre Antoni Ginebreda, O. P., hem considerat convenient de publicar els documents transcrits més avall¹, al mateix temps que semblava oportú de resumir les dades que sobre ell ha desenterrat la recerca recent.

La publicació de les Actes dels Capítols Provincials de la Província d'Aragó de l'Orde de Predicadors pel malaguanyat A. Robles Sierra ha permès de seguir el curs dels estudis de Ginebreda des que s'incorpora en data imprecisa a l'orde dominicà. El 1355 estudia gramàtica a Barcelona sota el mestratge de Berenguer Torrenteller². Al cap de dos anys és estudiant de lògica a Barcelona, sota Guillem de Riera³. El 1358 prossegueix l'estudi de la lògica a Girona, sota Mateu Capell⁴. El 1363 estudia ciències naturals sota Domènec Serrat, a Lleida⁵. El Capítol celebrat a Estella el 1365 l'assigna a aquell mateix convent com a professor de lògica⁶. El capítol de Tarragona del 1368 l'envia a fer estudis bíblics a Barcelona, sota Bernat de Coll⁷. El 1369 el capítol de Barcelona l'assigna a l'estudi general de l'orde, a Barcelona mateix, per a estudiar teologia sota Francesc Marmand⁸. El capítol de València del 1370 l'assigna a ensenyar ciències naturals a l'estudi general de l'orde a Barcelona⁹.

Bo i esperant la continuació de la publicació de les actes dels Capítols provincials posteriors a 1370, podem ara continuar el curriculum d'Antoni Ginebreda gràcies a les informacions que de les dites actes va extreure i va resumir el P. Albert Collell Costa: El 1371 és assignat a ensenyar les ciències naturals a Lleida; el 1372 és enviat a l'estudi general de Tolosa; el 1373 és lector al con-

---

1. La majoria foren assenyalats i no publicats el seu dia per Antoni RUBIÓ I LLUCH, *Documents per l'història de la cultura catalana mig-aval*, II, Barcelona 1921, 316. Els tres darrers són troballes recents.

2. Adolfo ROBLES SIERRA, *Actas de los Capítulos Provinciales de la Provincia de Aragón de la Orden de Predicadores correspondientes a los años 1352, 1353, 1354 y 1355*, dins «Escritos del Vedat», XXIV (1994), 294-295.

3. ID., *Actas ... correspondientes a los años 1357 y 1358*, dins «Escritos del Vedat», XXV (1995), 342.

4. ID., *ib.*, 366.

5. ID., *Actas ... de los años 1363, 1365 y 1366*, dins «Escritos del Vedat», XXVI (1996), 99.

6. ID., *ib.*, 116.

7. Vito T. GÓMEZ GARCÍA, *Actas de los capítulos provinciales de la Provincia dominicana de Aragón pertenecientes a los años 1368, 1369 y 1370*, dins «Escritos del Vedat», XXVII (1997), 259.

8. ID., *ib.*, 271; cf. més amunt, 11-12, 362 i 368.

9. ID., *ib.*, 281.

vent de Cervera; el 1376 és assignat a l'estudi general de París; el 1378 és enviat com a lector al convent de Ciutat de Mallorca; el 1380 el Capítol general de Lausana el nomena lector de teologia a Barcelona¹⁰.

Entre 1380 i 1384 fou nomenat prior del convent de Ciutat de Mallorca i allí va tenir qüestions amb els jurats i prohoms, que li mogueren procés, del qual sortí innocent i confirmat com a prior¹¹. El rei li atorgà una almoïna de 1000 sous barcelonesos i manà que se li retornés tot el que alguns indegudament retenien dels seus béns i objectes personals¹². En endavant apareixerà estretament vinculat a la casa reial. Pere III l'envia el 1384 en comissió al bisbe de Vic¹³; l'any 1385 li encarrega la continuació del *Compendi historial* que escrivia Jaume Domènech i l'urgeix perquè l'acabi¹⁴; el 1386 el rei mana que se li doni el lectorat principal de teologia de l'estudi general dominicà de Barcelona¹⁵; al cap de poc, des de Figueres, el nomena predicador de la capella reial¹⁶. Joan I segueix afavorint-lo com son pare: el 1388 recomanava al papa en Jofre Boil, que li havia de parlar a favor de Ginebreda¹⁷, i el febrer del 1389 escrivia al papa i a un cardenal perquè li fos atorgat el magisteri en teologia¹⁸, qüestió en la qual insisteix l'abril següent¹⁹. El juny del mateix any el rei diu que l'ha destinat a ultramar per a certs negocis²⁰. L'agost de 1390 el rei el recomanava al papa per a l'arquebisbat de Torres, a Sardenya²¹. La petició no fou atesa, car l'octubre d'aquell mateix any fou elegit prior del convent de Barcelona²². L'any següent, en el Capítol de Saragossa fou absolt d'aquest càrrec²³. Segons el document que hem trobat a l'Arxiu Diocesà de Barcelona, el 1393 intervenia en una successió com a marmessor d'una difunta²⁴. Les actes del Capítol provincial de 1395, celebrat a Castelló d'Empúries, l'esmenten en la llista de difunts, bo i recordant els seus títols de predicador general, llicenciat en teologia i lector de la Seu [de Barcelona]²⁵.

10. Alberto COLLELL COSTA, O.P., *Escritores Dominicanos del Principado de Cataluña*, Barcelona 1965, 144.

11. Cf. infra, apèndix, docs. núms. 1, 2 i 3.

12. Cf. infra, apèndix, docs. núms. 4 i 5.

13. Cf. infra, apèndix, doc. n° 6.

14. Antoni RUBIÓ I LLUCH, *Documents per l'història de la Cultura Catalana Migeval*, I, Barcelona 1908, 328-329, 333-334 i 342, docs. CCCLXIII-CCCLXIV, CCCLXX-CCLXXI, i CCCLXXXI.

15. RUBIÓ, *Documents...*, II, Barcelona 1921, 298-299, doc. CCCVII.

16. Cfr. infra, apèndix, doc. n° 7.

17. Cfr. infra, apèndix, docs. n° 8 i 9.

18. Cfr. infra, apèndix, docs. núms. 10, 11 i 12.

19. RUBIÓ, *Documents...*, II, Barcelona 1921, 298-299, doc. CCCXXVI.

20. Cf. infra, apèndix, doc. n° 13.

21. Cf. infra, apèndix, docs. n° 14-16.

22. Cf. PETRI DE ARENYS, *Chronicon ordinis praedicatorum ab anno 1340 usque ad 1415*, ed. B. M. REICHERT, Roma 1900, 60.

23. COLLELL COSTA, *o. c.*, 145.

24. Cf. infra, apèndix, doc. n° 17.

25. COLLELL COSTA, *o. c.*, 145-146.

Si situem la seva entrada en l'ordre dominicà en el moment de l'adolescència, devers els quinze anys, n'hauria viscuts uns cinquanta-cinc, i caldria datar el seu naixement entorn de 1340.

Torres Amat afirma que després de la conquesta d'Atenes pels catalans el papa el va fer bisbe d'aquella ciutat²⁶, dada que repeteixen Gams²⁷ i Bofarull, precisant la data: 1382, i afegint el darrer que hi morí el 22 de setembre del 1390²⁸. De fet, Eubel el posava, encara que amb dubte, com bisbe d'Atenes nomenat per Urbà VI el 1382²⁹. Res d'això no està ben documentat. En tot cas, el viatge a ultramar que li encomana Joan I el 1389 no era per a prendre possessió de cap bisbat. És possible que els docs. 17 i 18 que publiquem es refereixin a Ginebreda³⁰.

L'últim dels documents que publiquem esguarda molt lateralment el frare predicador. Originat per les traces i manyes d'una figura femenina que sembla entesa en l'art de moure influències, si més no perquè era esposa del coc de la reina Yolant, el document pinta una situació amb ombres d'intriga. La dona en qüestió, de nom Antígona, és mare d'un noi, Joan Montserrat, que sembla ésser nebot del difunt Raimon Montserrat, del qual s'esmenta l'esposa difunta: na Montserrada. En la impossibilitat d'establir ara cap notícia certa sobre el o els matrimonis de la dona del coc reial i el o els de la família Montserrat, retindrem les dades essencials del document: Antígona intenta apoderar-se dels béns de la difunta Montserrada a profit del seu fill (nebot d'aquella?), i després, qui sap si per gestions dels marmessors, afluixa en el seu propòsit. És un petit 'flash' de vida quotidiana real, una petita finestra oberta sobre el petit món en el qual el frare predicador exercia la seva missió, ben al marge, en aquest cas, de les seves tasques literàries.

APÈNDIX

1

1384 gener 13. Montsó

ACA, Canc. reg. 1446, f. 78v-79r

Pere III demana a fra Bernat Ermengol, prior provincial dels O. P., còpia del procés fet contra Antoni Ginebreda, prior dels O. P. de Ciutat de Mallorca, pels jurats i prohoms d'aquella ciutat.

26. Felix TORRES AMAT, *Memorias para ayudar a formar un diccionario crítico de los escritores catalanes*, Barcelona 1836, 295.

27. Pius Bonifacius GAMS, *Series episcoporum Ecclesiae Catholicae quot-quot innotuerunt a Beato Petro Apostolo*, Ratisbonae 1873, 430.

28. BOFARULL, *Historia crítica de Catalunya*, Barcelona 1876, vol. V, 62.

29. Conrad EUBEL, *Hierarchia Catholica Medii Aevi*, I, Monasterii 1898, 116.

30. Així ho afirma Agustí ALTISENT, en *La disputada berència de Constança d'Anglesola (m. 1405)*, dins «Miscel·lànea en Homenatge a Joan Ainaud de Lasarte», I, PAM 1998, 386a.

Petrus etc. Religioso et dilecto nostro fratri Bernardo Ermengaudi in sacra^a theologia magistro salutem et dileccionem. Quia nos processum factum contra religiosum et dilectum nostrum fratrem Anthonium Ginebreda, priorem monasterii predicatorum Ciuitatis Maioricarum, per iuratos et probos homines Ciuitatis Maioricarum, clausum et sigillatum pridie vobis missum, habemus || necessarium valde, ideo vos requirimus et monemus vobisque dicimus et mandamus quatenus processum predictum aut transumptum ipsius, clausum et sigillatum, taliter vt ei adhiberi valeat plena fides, ad nos seu nostram curiam ilico transmittatis hecque nullatenus immutetis, cum sic de certa scientia et deliberate fieri prouiderimus et velimus.

Datum in Montesono, XIII^a die januarii anno a nativitate Domini M^o CCC^o LXXX° III°. R. et Canc.

Guillermus Poncii ex prouisione facta per Canc.
Probata.

Inscr.: Prioris Monasterii predicatorum Ciuitatis Maiorice

^a *post sacra seq pagina cancell*

2

1384 gener 2. L'Almúnia de Sant Joan

ACA, Canc. reg. 1756, f. 133r

Havent nomenat el rei Pere III el jutge Pere Fort perquè entengui en la causa moguda contra Antoni Ginebreda, el primogènit demana a Bernat Ermengol, prior provincial, que no el tregui del priorat fins que el judici hagi conclós.

Lo primogènit.

Cum sacra teste scriptura nullus delatus, vt nostis, puniri debeat quosque ad abluenda crimina locum acceperit deffendendi, et super quibusdam obiectis religioso fratri Anthonio ginebreda, priori conuentus Maioricarum, dominus Rex genitor noster carissimus iudicem ei concesserit Petrum Fort qui de meritis huiusmodi obiectorum cognoscat, volumus vosque attente rogamus quatenus contra ipsum priorem in suo prioratus officio uel alias nullam faciatis nec permittatis fieri nouitatem donec in hac causa, que iam vt dicitur est incepta, determinatum et conclusum extiterit preuio iudicio quid agendum.

Datum in loco de Almunia sub nostro sigillo secreto, secunda die januarii anno a nativitate domini Millesimo CCC^o LXXX° quarto. Primogenitus.

Venerabili et religioso fratri Bernardo Armengandi in sacra pagina magistro, priori prouinciali ordinis predicatorum.

Dominus Dux mandauit michi
Galcerando de Ortigis

1384 maig 22. Almenar

ACA, Canc. reg 1446, f. 122v

Pere III comunica als freres predicadors de Mallorca que ha manat que Antoni Ginebreda sigui restituït en l'ofici de prior del convent dels O. P. de Ciutat de Mallorca, havent resultat innocent de les acusacions que se li havien fet.

Petrus etc. Religiosis^a et dilectis nostris vniuersis et singulis fratribus conuentus^b monasterii fratrum predicatorum Ciuitatis Maioricarum salutem et^c dilectionem.

Dudum scripsimus vobis cum nostra littera sub hac forma:

«Petrus Dei gratia rex Aragonum etc. Religiosis et dilectis nostris vniuersis et singulis fratribus conuentus monasterii fratrum predicatorum Ciuitatis Maioricarum salutem et dilectionem. Certificati de insolenciis per fratrem Anthonium Ginebreda, priorem vestri conuentus, contra iuratos et plures singulares dicte Ciuitatis commissis temerarie, scripsimus priori prouinciali vestro, ipsum instanter monendo ac sibi expressius iniungendo quod dictum fratrem Anthonium a suo prioratus officio ammoueat, et tam ipsum quam ceteros dicti conuentus fratres quos super hiis culpabiles repererit penis puniat debitis prout decet. Quo circa vobis et cuilibet vestrum dicimus et mandamus expresse quatenus dicto vestro priori uel aliis dicti vestri conuentus fratribus nullatenus adhereatis super talibus de quibus scandalum de facili sequi posset. Certificantes vos quod si aliquis vestrum ad similia comittenda temerario ausu proruperit, penam condignam indubie reportabit. Datum in Montesono sub nostro sigillo secreto, quinta die nouembris anno a nativitate Domini M^o CCC^o LXXX^a tertio. Rex Petrus.»

Nunc autem informati veridice dictum priorem non mereri deiectionem prioratus predicti, scripsimus per nostras litteras dicto priori prouinciali vt, sicut de facto pocius quam de iure ipsum a regimine dicti prioratus amouit, ipsum eidem restituat, omni contradictione cessante. Quapropter^d harum serie vobis predica notificantes, reuocata littera preinserta, ipsi priori adhereatis prout ante, preinserta littera aut aliis in contrarium a nostra curia obtentis obsistentibus nullo modo. Datum in loco de Almanario, XXII° die Madii, anno a nativitate Domini Millesimo Trecentesimo Octuagesimo Quarto. R. Conc.

Michael de Bordello ex provisione facta per dominum Canc. Probata.

^a ms religiosis   ^b ms conuentibus   ^c post salutem seq gratiam cancell   ^d post quapropter seq serie cancell

1384 setembre 13. Vilafranca del Penedès

ACA, Canc. reg 1285, fol 173r

Pere III concedeix a Antoni Ginebreda una almoina de mil sous barcelonesos.

Petrus etc. Ffidei consiliario et thesaurario nostro Petro de Vallo salutem et gratiam.

Mandamus vobis quatenus de pecunia curie nostre que penes vos est vel erit soluat^{is} religioso et dilecto nostro fratri Anthonio Ginebreda, ordinis predicatorum, vel cui sui loco voluerit, mille solidos barchin. quos sibi diuini intuitu numinis elemosinarie duximus presencium serie concedendos. Et in solucionem recuperetis inde aprocham et presentem.

Datum sub nostro sigillo secreto^a in Villafrancha Penitentis, XIII die septembris anno a nativitate Domini M^o CCC^o LXXX° quarto. Rex Petrus.

Dominus Rex mandavit
mihi Bartholomeo Siruent

^a sub ... secreto *interlin*

5

1384 setembre 24.
Vilafranca del Penedès

ACA, Canc. reg 1446, fol 193r-v

Pere III mana que siguin restituïts a Antoni Ginebreda els seus llibres, comptes i altres pertinències que alguns habitants de Mallorca retenen indègudament.

Petrus etc. Dilecto consiliario nostro Ffrancisco ça Garriga, militi gerenti uices gubernatoris in regno Maioricarum, vel eius locumtenenti, ceterisque officialibus nostris dicti regni ad quos spectet, salutem et dileccionem.

Cum, vt ex supplicatis nobis reuerenter per religiosum et dilectum nostrum fratrem Anthonium Ginebreda, priorem conuentus monasterii fratrum predicatorum Ciuitatis Maioricarum accepimus, non nulli ciues et habitatores huius Ciuitatis teneant et habeant penes se libros, jocalia, compota seu compotorum quaterna et alias res et bona sua que ipse tam in nostra curia quam alibi infra Cataloniam necessaria habet, dicimus et mandamus vobis et vestrum cuilibet expresse et de certa scientia sub nostre ire et indignacionis incursu penaque mille morabatorum auri, quatenus, visis presentibus, compellatis fortiter omnes et singulos ciues seu habitatores dicte Ciuitatis Maioricarum quos libros, jocalia, compota seu compotorum quaterna aut alia bona dicti fratris Anthonii quecumque sint tenere seu penes se habere sciueritis, ad restituendum et deliberandum ipsa plene et integre, omnibusque sublati maliciis et dilacionibus, procuratori ipsius fratris Anthonii, vel cui voluerit loco sui. Et caueatis quod nullam excepcionem || ponatis circa hec, quia sic de certa scientia volumus fieri et iubemus.

Datum in Villafrancha Penitentis, XXIII^a die septembris anno a nativitate domini MCCCLXXXIII^o. Vidit Canc.

Bonanatus Egidii
mandato Regis facto per Canc.
Probata.

6

1384 octubre 10. Vilafranca del Penedès

ACA Canc. reg 1285, f. 188v

Pere III envia Antoni Ginebreda en comissió al Capítol de Vic.

Rex Aragonum. Hiis diebus in fauorem dilecti consiliarii et auditoris curie nostre Petri de Podiolo, licenciati in Decretis, precentoris Elnensis ecclesie, vobis per alias litteras scripsimus pro canonicatu et prebenda in ecclesia Vicensi quamprimo vacaturis, ut in dictis litteris potuistis laicius intueri.

Nunc autem, quia dicti consiliarii nostri poscentibus meritis hec cordi habere per amplius nequiremus, religioso ac dilecto domestico nostro fratri Anthonio Ginebreda aliqua super premissis comisimus per eundem vobis oretenus explicanda, vos et vnumquemque vestrum, de quibus circa hec indubitata spem gerimus, toto mentis affectu precantes quod hiis que vobis ex parte nostra idem frater Anthonius dixerit plene credatis ac si nostro proprio organo dicerentur.

Datum in Villafrancha Penitensi sub nostro sigillo secreto, decima die octobris anno a nativitate domini M° CCC° LXXX° IIII°. Rex Petrus.

Dirigitur Capitulo vicencis Ecclesie.
Dominus Rex mandavit mihi
Bartholomeo Siruent.

7

1386 novembre 12. Figueres

ACA, Canc. reg 1290, f. 49v

Pere III nomen Antoni Ginebreda predicador de la capella reial.

Rex Aragonum.

Etsi cunctorum in mentibus populorum semen seri optimum, quod est verbum Dei, generali caritate affecti auide cupiamus, specialiter tamen in nostrorum cordibus subditorum et presertim familiarium et domesticorum nostrorum, quorum nobis maior nobis inest cura, et ex quorum profectu proficit nostrum consilium, a quo res publica regimen sumit et statum, accuracius gliscimus id emitti.

Hinc quidem nuper nutu diuino proinde ordinauimus ut consiliarii et domestici nostri per aliquem sufficientem predicatorem in nostra salubriter euangelizentur capella, qua omnes quasi conveniunt diebus dominicis quibuslibet et festiuis, ut hoc salutiferum semen in eis uelut in terra bona et optima nedum oriatur set inde pullulet ampla seges, ex qua nos sani consilii et populi regie dispensacioni crediti boni exempli ac quippe iusticie pulmentum assumamus pariter et assumant.

Quare vos, quem ad id habilem et ydoneum nouimus diuino munere ab experto, rogamus et in Domino exortamur uobisque pio adfectu mandamus quatenus Curiam nostram iugiter sequendo istud onus ob Dei reuerenciam et horum nostrorum interuentum precaminum assumatis, nobis quippe inde placidum seruitium impensurus.

Datum in villa de Ffigueriis sub nostro sigillo secreto, XX^a die nouembris anno a nativitate domini Millesimo CCC^o LXXX° quarto. Rex Petrus.

Dirigitur fratri Anthonio Ginebreda de ordine predicatorum.

Dominus Rex mandavit mihi
Bartholomeo de Auellaneda.

8

1388 octubre 23. Saragosa

ACA, Canc. reg. 1870, f.63v-64r

Joan I recomana al sant pare en Jofre Boil, que li ha de parlar a favor d'Antoni Ginebreda.

Sanctissime ab beatissime pater. Ad laudabilia virtutum merita, quibus Altissimus personam dilecti et religiosi capellani nostri fratris Anthonii Ginebreda, ordinis predicatorum, multipliciter decoravit, dirigentes oculos nostre mentis, non nulla comisimus dilecto procuratori nostro Jaufrido Boil, nunc de mandato nostro ad Curiam // uestre beatitudinis accedenti, in eiusdem fratris Anthonii fauorem nostri parte eidem beatitudini referenda.

Quamobrem sanctitati vestre humiliter supplicamus quatenus relationibus eiusdem procuratoris fidem, si placuerit, plenariam adhibentes, ea de quibus ipse ex parte nostra in eiusdem capellani nostri fauorem vestre beatitudini suplicabit dignemini benignius exaudire. Nam ex hoc vestra sanctitas nobis, qui eidem capellano afficimur mente sincera, gratiam faciet singularem.

Almam personam vestram conseruare dignetur Altissimus Ecclesie sue sancte regimini incolumem per tempora longiora. Datum Cesarauguste sub nostro sigillo secreto, XXIII^a die octobris anno a nativitate Domini M^o CCC^o LXXX° octauo. Rex Johannes.

Dominus Rex mandavit mihi
Bernardo de Jonquerio

9

1388 octubre 23. Saragosa

ACA, Canc. reg 1870, f. 64r

La mateixa recomanació és feta al cardenal de Viviers, Pere de Sortenac.

Reuerende pater et amice carissime. Quia dilecto procuratori nostro Jaufrido Boil, nunc de mandato nostro ad Romanam Curiam accedenti, non nulla comisimus, paternitati vestre in fauorem dilecti et religiosi capellani nostri fratris Antonii Ginebreda, ordinis predicatorum, nostri ex parte oretenus referenda, paternitatem eandem rogamus attente quod amplius eidem procuratori in hiis que ipse in ipsius cappellani fauorem eidem paternitati retulerit nostri parte velitis credere tanquam nobis.

Datum Cesarauguste sub nostro sigillo secreto, XXIII^a die octobris anno a nativitate Domini M^o CCC^o LXXX° VIII°. Rex Johannes. Dirigitur Cardinali Viuariensi.

Dominus Rex mandavit mihi
Bernardo de Jonquerio.

10

1389 febrer 10. Montsó

ACA, Canc. reg. 1870, f. 151v

Joan I escriu al papa demanant-li que Antoni Ginebreda pugui obtenir la llicència en teologia.

Audito, pater sanctissime, quod supplicatio vestre beatitudini pridem facta verbotenus nostri ex parte per dilectum procuratorem nostrum Jaufredum Bohil, virtute credencie litteratorie sibi commisse, in fauorem religiosi et dilecti cappelani nostri fratris Anthonii Ginebreda, predicatorum ordinis, nondum exaudiri promeruit, quia eius obtentum nostris tenemus impressum affectibus, nedum ex impensis nobis salutiferis et grandibus quippe seruiciis et que iugiter impenduntur per fratrem eundem, sed potius ex suis meritis laude dignissimis, cum sit testimonio asserentes (!) veridico, religione clarens, profunda scientia predictus, predicationis fulgore et aliarum virtutum vbertate suffultus, supplicamus iterum quanto reuerencius et humilium possumus, quatenus credentes firmissime hiis que pro parte nostra beatitudini vestre in dicti fratris fauorem predictus procurator noster exponet, dignemini, pie pater, illa misericorditer exaudire. Istud namque adueniet nobis gratissimum et proinde dignas laudes et gratias vestre beatitudini referemus, quam conseruare dignetur Altissimus ecclesie sue sancte incolumem feliciter in longevum.

Datum in villa Montissoni sub nostro sigillo secreto, X^a die februarii anno a nativitate Domini M^o CCC^o LXXX° IX°. Rex Johannes.

Dominus Rex mandavit
mihi Bartholomeo Siruent.

11

1389 febrer 10. Montsó

ACA Canc. reg 1870, fol. 151v

Joan I recorre altra vegada al Cardenal de Viviers.

Reuerende pater et amice carissime. Paternitatem et amicitiam vestram, de qua spem gerimus vberem ab experto, rogamus affectu quo possumus ampliori quatenus his que in fauorem religiosi et dilecti capellani nostri fratris Anthonii Ginebreda, ordinis predicatorum, ad cuius promocionem honoris ex corde afficimur, vobis nostri pro

parte dilectus procurator noster Jaufredus de Bohil exponet, velitis nostri contemplacione honoris firmissime credere et illa complere operis per effectum.

Ex hoc namque complacebitis nobis quam plurimum et pro inde tenebimur vobis ad merita gratiarum.

Datum in villa Montissoni sub nostro sigillo secreto, X^a die februarii anno a natiuitate Domini M^o CCC^o LXXX° IX°. Rex Johannes. Dirigitur Cardinali Viuariensi.

Dominus Rex mandavit
mihi Bartholomeo Siruent.
Probata.

12

1389 febrer 10. Montsó

ACA Canc. reg 1870 f. 152r

Joan I insisteix en la petició a favor de fra Antoni Ginebreda

Rex Aragorum.

Nouiter intellecto quod nondum fuit supplicatio exaudita quam per vos nostri pro parte iussimus offerri verbotenus domino summo pontifici in fauorem religiosi et dilecti capellani nostri Anthonii Ginebreda, de ordine predicatorum, super optentu licencie sui monasterii in theologica facultate, quia effectu supplicationis huiusmodi summe optamus et propterea scribimus domino pape iterum super isto, vobis credenciam committentes, dicimus et mandamus vobis quatenus litteras quas sibi et eciam Cardinali Viuariensi transmitimus presentibus alligatas presentetis confestim et credenciam explicetis iam dictam prouide et succinte, et cum efficacia insistatis et operemini taliter quod dicta nostra supplicatio beneficium celeriter consequatur exaudicionis optate.

Datum in villa Montissoni sub nostro sigillo secreto, X^a die februarii anno a natiuitate Domini M^o CCC^o LXXX° IX°. Rex Johannes.

Dominus Rex mandavit
mihi Bartholomeo Siruent.
Probata.

13

1389 juny 28. Montsó

ACA, Canc. reg. 1872, f. 101v

Joan I ha destinat Antoni Ginebreda a ultramar per a determinats afers de la cort.

Rex.

Quoniam ad climata vltamarina pro certis curie negociis peragendis ibidem religiosus dilectusque cappellanus noster frater Anthonius Genebreda, quem religiosus et

dilectus noster frater Alfonsus de Sancto Marcho, vestri ordinis, qui in curia nostra remansit, habebat in socium, fuit per nos nuperius destinatus, et ideo dictus frater Alfonsus remaneat sine socio aliquo, ordoque eius exposcat consocium fratrem aliquem secum esse, volumus vosque attente rogamus quatenus dicto fratri Alfonso aliquem fratrem vestri ordinis ilico transmittatis, cuius valeat ille, donec dictus frater Anthonius reuenerit, societate letari.

Datum in Montesono sub nostro sigillo secreto, vicesima octava die junii anno a nativitate Domini M^o CCC^o LXXXIX. Rex Johannes.

Dirigitur priori monasterii Predicatorum Osce.

Dominus Rex mandavit mihi
Bernardo de Jonquerio.

14

1390 agost 4

ACA, Canc. reg 1959, f. 91v

Joan I demana al papa que concedeixi a Antoni Ginebreda l'arquebisbat de Torres, a Sardenya.

Clementissime pater. Pridie^a sanctitati vestre aliis nostris litteris recolimus supplicasse ut de Archiepiscopatu Turritanensis ecclesie insule nostre Sardinie nunc vacante, donec nostra super his erga vestram beatitudinem geminata intercessio extitisset, nemini prouidere Eadem vestra Sanctitas dignaretur. Cum itaque, pater sancte, quam plurimum cupiamus de ipsa dignitate in talem personam per Vestram Santitatem prouideri que regimini ipsius ecclesie preesse voleat pariterque prodesse et qua ipsam Sardinie regnum, velut nobis carum, suscipiat incrementum, sanctitati vestre supplicamus humillime et ex corde pro speciali munere deposcentes, ut de Archiepiscopatu vacante predicto religioso et dilecto nostro fratri Anthonio Genebreda, ordinis sancti Dominici, nostre capelle predicatori, religione claro, honestate decoro, scientia predicto, optimo predicatori aliisque virtutum donis multipliciter prepollenti, dignetur ipsa vestra Sanctitas et nulli alii nostri honoris intuitu et suorum meritorum obtentu, cum omni inde plenitudine mira prouidere. Ex his enim, sanctissime pater, nobis ad gratiam et donum utique singulare ascribemus. Qui merita disponit almam personam vestram conseruare dignetur regimini Ecclesie sue sancte feliciter et votiuer.

Datum Barchinone sub nostro sigillo secreto, IIII^a die Augusti anno a nativitate Domini M^o CCC^o XC^o. Rex Johannes.

Eius humilis et deuotus filius
Johannes Aragonum Rex.
Dominus Rex mandavit mihi
Bernardo de Jonquerio.

^a Cfr. ACA Canc., reg. 1959, f. 88r-v

1390 agost 4. Barcelona

ACA, Canc. reg. 1959, f. 102r

La mateixa petició és recomanada al cardenal de Viviers.

Reuerende pater et amice carissime. Nos scribimus domino summo pontifici nostris aliis litteris in hunc modum: «Clementissime pater, pridie sanctitati etc.», ut supra proxime, plurimumque cordi nostro insiseat (*sic*) in predictis salubriter exaudiri, ideo paternitatem vestram uotis nostris liberalem atque prouidam (?) ducimus affectu maximo deprecandam vt pro expedicione uotiuua in preinserta littera contentorum sic nostri honoris apud dominum summum pontificem insistere et partes vestre sollicitudinis apponere placeat et uelit, quod uostro mediante suffragio premissa nostra supplicatio ad effectum ueniat perobatum. Nam ex his nostre non modicum uoluntati complacebitis perindeque uobis ad merita tenebimur gratiarum.

Datum Barchinone sub nostro sigillo secreto, IIII^a die Augusti anno a nativitate Domini M^o CCC^o XC^o. Rex Johannes.

Dirigitur Cardinali Viuariensi.

Idem. Probata.

Similes due littere sub eisdem data, signo atque mandato fuerunt expedite et misse scilicet vna Cardinali Valentino et alia Cardinali...

1390 agost 4. Barcelona

ACA, Canc. reg. 1959, f. 102r

La mateixa petició és recomanada a Berenguer Riera, promotor d'afers a la Cúria.

Rex Aragonum.

Noueritis nos in fauorem religiosi et dilecti nostri Anthonii Genebreda, ordinis sancti Dominici, nostre capelle predicatoris, scribere^a domino summo pontifici prout continet cedula presentibus interclusa. Et cum ea que petimus sint quamplurimum cordi nostro affixa, uobis dicimus et mandamus quatenus dictum dominum summum pontificem insistatis taliter quod ea que in fauorem dicti fratris Anthonii petimus, uostro mediante auxilio, debitum sortiantur effectum et uobis teneamur ad merita gratiarum.

Datum Barchinone sub nostro sigillo secreto, IIII die augusti anno a nativitate domini Millesimo CCC^o XC. Rex Joannes.

Dirigitur Berengario Riera.

Similis littera sub eisdem data, signo atque mandato fuit missa.

^a *ms* scribero

17

1392 gener 27. Barcelona

ACA Canc., reg. 1960, f. 28r.

Joan I apressa Pere de Beviure a casar-se amb Constança d'Anglesola

Lo rey.

Manam vos que vista la present façats ço per què sots anat, car nós ja sabem tot clar la intenció de.la noble na Constança d'Anglesola que per nostra reuerència e honor ha promès de fermar e fer ab vós matrimoni, segons creença a nós per lo reuerent pare en Christ l'archabisbe de Athenes de part de.la dita nobla explicada. E de fet siats ab nós sens falla, com per alguns urgents affers vos hajam fort necessari.

Dada en Barchinona sots nostre segells secret, a XXVII dins de janer del any MCCCXCII. Rex Johannes.

Digitur Petro de Beuiure Secretario
 Dominus Rex mandavit mihi
 Petro de Ponte
 probata

18

1392 gener 27. Barcelona

ACA Canc., reg. 1960, f. 28v

Joan I apressa Constança d'Anglesola a casar-se amb Pere de Beviure.

Lo rey.

Per lo reuerent pare en Christ l'archabisbe de Athenes hauem reebuda vna vostra letra de creença per vós al dit archabisbe commanada sobre lo matrimoni feedor entre vós e.l feel secretari nostre en Pere de Beviure.

E regraciant vos com per reuerència nostra volets fer lo dit matrimoni, pregam vos que aquell metats de fet en obra ab degut acabament.

Certificants vos que.ns en ffarets agradable seruey. E que haurem vós e vostres fets per recommanats.

Dada en Barchinona, sots nostre segells secret, a XXVII dies de janer del any MCCCXCII. Rex Johannes.

Digitur nobili Constancie de Angularie.

Idem
 probata

1393 gener 16-20; febrer 3. Barcelona

ADB, Reg. Verbalium 5
(1391-1405), f. [59]v

Antoni Ginebreda intervé en la marmessoria de na Montserrat, els béns de la qual pretén emparar Antígona Burgués a favor del seu fill.

Anno a nativitate Domini M CCC XCIII^o die jonis XVI die januarii.

Guillermus Ros, sagio presentis curie, retulit mandato domini Petri Fresch v[ices] g[erentis] domini Officialis, ad instantiam domine Antigone, matris Johannis de.n Montserrat, se emparasse^a venerabilibus et religiosis Anthonio de Ginabreda, de ordine Predicatorum, et fratri Galcerando Ballistarii, de ordine augustinorum, ac Johanni^b de Sancto Ilario, beneficiato in Sede barchin., manumissoribus domine^c Montserrat quondam que fuit uxor Raymundi Montserrat^d, omnes pecunias, bona et res que habeant^e et teneant vel al manus ipsorum stent, que sint dicte manumissores et eidem pertineant quavis causa. Quam emparam dixit presenti die superius nominatis.

Die sabbati XX die januarii anno M CCC XCIII discretus Jaspertus de Vilagrassa procurator et actor dictorum manumissorum cum instrumento ad oculum ostenso firmavit de iure dicte domine Antigone super omnes questionem, petitionem et demandam quas ipsa habeat vel habere intendat aliqua ratione aduersus dictos manumissores et bona dicte manumissorie aliqua^f ratione. Et promisit comparere diei (!) et diebus, horis et locis per dictum dominum officialem vel eius vicesgerentem assignandis et iudicio sisti, iudicatum solui, cum suis clausulis vniuersis, obligando inde bona omnia ipsius manumissorie^g. Que quidem firma iuris fuit intimata dicte Antigone per G. Ros sationem presentis curie, vt rediens retulit, die martis XXX^a die Januarii predicti.

Die lune intitulata tercia die februari anno a nativitate Domini M^o CCC^o XC tertio, domina Antígona vxor Johannis Burgués ciuis barchin. et coqui illustrissime domine Regine Aragonum, nomine et vt coniuncta persona Johannis Montserrat filii sui, dixit verbo gratis et scienter ac consulte quod ipsa renunciavit et renunciabat^h empare per ipsam vel nomine ipsius ac pro irrita et cancellata habuit et habere voluit, facte super bonis domine Montserrat quondamⁱ super [.... ..]dis[...].existentibus [.....] ipsius manumissores vel pertinere debentibus, presentibus testibus [ad] hec vocatis Johanne de Busquetis, Raimundo [...].ni et Johanne de Campo ciuibus barchin.

^a post emparassee seq discreto Johanni de Sant Ilario beneficiato in sede barchinon. omnes pecunias et res que teneat vel dare cancell^b ac Johanni ... .. barchin, interlin

^c post domine seq antigona interlin cancell^d post Montserrat seq patris dicti Johannis Montserrat cancell^e post habeant seq de cancell^f aliqua ratione ... cum suis in calce^g post manumissorie seq que quidem empara fuit notificata cancell^h post renunciabat seq empare cancellⁱ post quondam seq ac cancell

NOTES SOBRE EL MANUSCRIT
DEL *DIRECTORIUM INQUISITORUM* DE NICOLAU EIMERIC
CONSERVAT A LA BIBLIOTECA DE L'ESCORIAL (MS. N. I. 18)

Els inventaris de manuscrits de les obres d'Eimeric publicats els darrers trenta anys compten que només dos còdexs del *Directorium inquisitorum* són de finals del segle XIV: el de la Biblioteca de l'Escorial, ms. N. I. 18, i el ms. 81 de la Biblioteca de la Universitat de Salamanca¹. Recentment Josep Perarnau ha descrit un nou ms. d'aquesta obra de l'inquisidor conservat a la Bibl. Bartomeu March de Ciutat de Mallorca, datable devers 1390². Podria ser, doncs, que tres manuscrits de l'obra senyera d'Eimeric fossin molt acostats al moment que l'inquisidor posà punt i final al seu llarg escrit; i atès que Eimeric morí el gener de 1399, haurien d'haver estat redactats del seu vivent. Pel que fa al de Mallorca, això no solament és així, sinó que Perarnau ja va demostrar el seu dia que l'inquisidor l'havia revisat personalment i fins havia escrit *manu propria*, a més d'algunes correccions, la llista dels cent errors lul·lians que el *Directorium* aporta en la segona part, qüestió IX³.

---

1. Cfr L. ROBLES CARCEDO, *Escritores dominicos de la Corona de Aragón (Siglos XIII-XV)*, Salamanca 1972, 150-153; Thomas KAEPPELI, *Scriptores Ordinis Praedicatorum Medii Aevi*, III, Romae 1980, 159.

2. J. PERARNAU ESPELT, *Tres nous tractats de Nicolau Eymeric en un volum de les seves «Opera Omnia» manuscrites procedents de Sant Domènec de Girona*, dins «Revista Catalana de Teologia» IV/1 (1979) 79-100.

3. Per a la qüestió dels autògrafs d'Eimeric són de consulta obligada els treballs següents: Nicolas LIKHATSCHEFF, *Une lettre de Nicolas Eymerici*, dins «Mélanges offerts à M. Émile Châtelain», Paris 1910, 130-134, on es reproduïx una lletra autògrafa eimericiana; Johannes BRINKTRINE, *Hermann von Prag, ein vergessener Kanonist und Theolog des 14. Jahrhunderts*, dins «Miscellanea Francisco Ehrle, I» (Studi e Testi, 37) Roma 1924, 357-374 [a les pàgines 366 i 373 es reproduïxen les signatures d'Eimeric en qualitat de testimoni de la compra pel bisbe Marc de Lisboa de sis mss. de la BAV: Vat. lat. 713, f. 146v; 914, f. 138v; 963, f. 169v; 1016, ff. 193v i 260v; 1318, f. 137; 4023, f. 245]; G. MERCATI, *Intorno a due codici Vaticani di Ermanno da Praga, ib.*, 459-462, que completa el treball de Brinktrine; J. PERARNAU I ESPELT, *El manuscrit lul·lià «princeps»: el Llibre de Contemplació en Déu de Milà*, dins «Studia Lullistica et Philologica. Miscellanea in honorem Francisci B. Moll et Michaelis Colom», Ciutat de Mallorca, Maioricensis Schola Lullistica 1990, 53-60; i *De Ramon Llull a Nicolau Eimeric. Els fragments de l'«Art amativa» de Llull en còpia autògrafa de l'inquisidor Eimeric integrats en les cent tesis antilul·lianes del seu «Directorium inquisitorum»*, dins «ATCA» 16 (1997) 7-129, especialment 59-68, amb la bibliografia que s'hi cita i les mostres de lletra autògrafa d'Eimeric que s'hi publiquen.

Denifle no considerava del XIV el ms. de Salamanca⁴, encara que no ho argumentava. Avui deixarem aquest problema sense decidir, perquè no coneixem aquell còdex. En canvi, corroborarem el caràcter antic del manuscrit escurialenc i n'exposarem alguna particularitat potser interessant. Començarem, doncs, per la seva descripció, seguint l'esquema per a la descripció de manuscrits que vam detallar en el volum 17 d'aquest anuari, pp. 296-298.

I

I. ENQUADERNACIÓ

1. Cobertes

- a) Mides de superfície i gruix: 300 x 220 x 60
- b) Material: de pergamí

2. Llom de pergamí, ras

- a) Tipus, tècnica i nombre de relligadures: són visibles des de l'interior quatre nervis de relligadura
- b) Dalt de tot, escrit en tinta, en lletra del s. XVII, signatura de la biblioteca del comte-duc d'Olivares: «Cax. 27 nuº 18».⁵

3. Altres elements

- c) Folis de protecció i de guarda: dos al començament, un al final. Foli de guarda inicial IIv, escrit en llapis vermell, cota actual del manuscrit: «N. I. 18». Dalt de tot, en tinta: «13».
- Capçada dalt i baix.

4. Conclusió: És del segle XVII.

II. COS DEL VOLUM

1. Composició material: Ms. homogeni

2. Matèria: pergamí

4. Folis: II + 196 + I

5. Dimensions: 284 x 215

6. Plecs:

- 1 plec de 4 x 2, folis I-VIII, amb reclam: «est in diuinitate»

---

4. H. DENIFLE, *Die Hss. von Eymereichs Directorium inquisitionis*, dins «Archiv für Litteratur- und Kirchengeschichte des Mittelalters» I (1885) 143-145.

5. Que la signatura correspon a la biblioteca del Comte-Duc, se sap, entre d'altres raons, pel ms. 9/5729 de la Reial Acadèmia de la Història, *Bibliotheca Selecta del Conde Duque de San Lucar Gran Chanciller. De Materias Hebreas, Griegas, Arábigas, Latinas, Castellanas, Francesas, Tudescas, Italianas, Lemosinas, Portuguesas etc.*, fol. 336v, on es llegeix: «Nicolai Eimerici. Directorium Inquisitionum, fol. membr. Cax 27. Num. 18».

- 1 plec de 4 x 2, folis VIII-XVI, amb reclam: «-stinatos»
- 1 plec de 4 x 2, folis XVII-XXIV, amb reclam: «apostolice»
- 1 plec de 3 x 2, folis XXV-XXX, amb reclam: «esse dicet»
- 1 plec de 4 x 2, folis XXXI-XXXVIII, amb reclam: «solute mandatis»
- 1 plec de 4 x 2, folis XXXIX-XLVI, amb reclam: «facere»
- 1 plec 4 x 2, folis XLVII-LIV, amb reclam: «comutandum sit ar. s.»
- 1 plec 4 x 2, folis LV-LXII, amb reclam: «de qua in predicta»
- 1 plec de 4 x 2, folis LXIII-LXX, amb reclam: «ipsa pietas»
- 1 plec de 4 x 2, folis LXXI-LXXVIII, amb reclam: «-dictis s. de»
- 1 plec de 4 x 2, folis LXXIX-LXXXVI, amb reclam: «videbunt clare»
- 1 plec 4 x 2, folis LXXXVII-XCIV, amb reclam: «heretici isti»
- 1 plec 4 x 2, folis XCV-CII, amb reclam: «celestino pape»
- 1 plec 4 x 2, folis CIII-CX, amb reclam: «de illis qui»
- 1 plec de 4 x 2, folis CXI-CXVIII, amb reclam: «-dendo»
- 1 plec de 4 x 2, folis CXIX-CXXVI, amb reclam: «-lencia»
- 1 plec de 4 x 2, folis CXXVII-CXXXIV, amb reclam: «sequenti»
- 1 plec de 4 x 2, folis CXXXV-CXLII, amb reclam: «-sunt pertingere»
- 1 plec de 4 x 2, folis CXLIII-CL, amb reclam: «nos igitur»
- 1 plec de 4 x 2, folis CLI-CLVIII, amb reclam: «inquisitor»
- 1 plec de 4 x 2, folis CLVIII-CLXVI, amb reclam: «sententia qua»
- 1 plec de 4 x 2, folis CLXVII-CLXXIV, amb reclam: «de citationibus»
- 1 plec de 4 x 2, folis CLXXV-CLXXXII, amb reclam: «-paratim non quando»
- 1 plec de 4 x 2, folis CLXXXIII-CXC, amb reclam: «domini temporales»
- 1 plec de 3 x 2, folis CXLI-CXCVI, amb reclam: «-cheorum»

8. Foliació contínua contemporània en xifres romanes a l'angle superior dret del recto dels folis.

11. Forats per al ratllat visibles als folis 80r-94v.

III. CONTINGUT LITERARI

1. Foli Ir, *inc.* de la carta dedicatòria (rúbrica): «Incipit epistola in librum vocatum directorium inquisitorum compilatum per fratrem Nicholaum eymerici Ordinis fratrum predicatorum sacre theologie magistrum capellanum domini nostri pape ac in terris domini Regis aragonum inquisitorem heretice prauitatis» (fi de rúbrica). Frater Nicholaus eymerici ordinis ffratrum predicatorum, sacre theologie magister indignus, Sanctissimi domini pape capellanus ac inquisitor heretice prauitatis in omnibus Regnis et terris Serenissimi principis domini Regis Aragonum dicioni subiectis a sancta sede apostolica specialiter delegatus. Venerabilibus patribus, fratribus eiusdem ordinis in Christi visceribus predilectis vniuersis et singulis comissariis vicariisque nostris in terris et Regnis prefatis ad peragenda sancte fidey negocia destinatis. Salutem et prauitatis heretice labem feruenti spiri-
tu extirpare. Ne pia inquisitionis negocia ...

F. 1vb, *exp.* de la carta dedicatòria: «... ad laudem et exaltationem sanctissimi nominis Domini Ihesu Christi cui est et sit laus, honor et gloria in secula seculorum amen (rúbrica:) Explicit epistola».

F. 1vb, *inc.* del tractat: «Incipit Prima pars directorii officii inquisitionis heretice prauitatis. Et est de fide catholica. De summa trinitate et fide catholica de volumine maiori decretalium (fi de la rúbrica). Firmiter credimus et simpliciter confitemur quod unus solus est uerus Deus ...»

F. 24ra, *exp.* de la primera part: «... contra quam dicere non intendit. (rúbrica:) Explicit prima pars huius operis quod directorium appellatur. Incipit Secunda pars istius libri scilicet directorii. De hereticis de volumine maiori decretalium» (fi de rúbrica).

Inc. de la segona part: «Secunda pars huius directorii officii inquisitionis. Et est de hereticis, de eorum credentibus, fautoribus, receptatoribus et defensoribus, de fide suspectis...»

F. 128vb, *exp.* de la segona part: «... quod seculari iudicio sine ulla audiencia est tradendus, sed loquitur in distincte vnde puto papam in huiusmodi consulendum. (rúbrica:) Explicit secunda pars. Incipit tertia pars huius operis» (fi de rúbrica).

Inc. de la tercera part: «Tertia pars huius directorii officii inquisitionis est de practica huius officii qualiter scilicet sit ipsum officium exequendum. Et hic oportet tria videre».

F. 195ra, *exp.* de la tercera part: «... Et siqui ex hiis in prosecutione huiusmodi negotii forte decesserunt eis peccatorum omnium de quibus corde constricti et ore confessi fuerint plenam veniam indulgemus».

«Explicit totum directorium inquisitorum heretice prauitatis compilatum auinione per fratrem Nicholaum eymerici ordinis predicatorum, sacre thologie (*sic*) magistrum ac Inquisitorem Aragonie heretice prauitatis anno domini Millesimo CCCLXXVI^o etc.»

F. 196ra, *inc.* de la Taula (rúbrica:) «Incipit tabula (fi de rúbrica). Prima pars de fide catholica in qua hec per ordinem continentur». F. 196va, *exp.*: «XIII questio est hereses et errores Mani...» (fine mutilus).

2. Identificació de l'autor i obra:

NICOLAUS EIMERIC, *Directorium inquisitorum*.

3. Catàlegs i bibliografia:

GUILLERMO ANTOLÍN, O. S. A., *Catálogo de los Códices Latinos de la Real Biblioteca del Escorial*, vol. III, Madrid, 1913, 128-129; vol. V, Madrid 1923, 295.

ALBERTO COLLELL COSTA, *Escritores Dominicos del Principado de Cataluña*, Barcelona 1965, 117.

HEINRICH DENIFLE, *Die Hss. von Eymeric's Directorium inquisitionis*, dins «Archiv für Litteratur- und Kirchengeschichte des Mittelalters» I (1885) 143-145.

FRANCISCO DIAGO, *Historia de la Provincia de Aragón de la Orden de Predicadores*, Barcelona, Sebastián de Cormellas 1599, f. 49ra.

- EMILIO GRAHIT Y PAPELL, *El inquisidor fray Nicolás Eymeric*, Girona 1878, 79-104.
- THOMAS KAEPPEL, *Scriptores Ordinis Praedicatorum Medii Aevi*, vol. III, I-S, Romae 1980, 158-159.
- THOMAS KAEPPEL, O. P. († 1984) EMILIO PANELLA, O. P., *Scriptores Ordinis Praedicatorum Medii Aevi*, vol. IV, T-Z. *Praemissis addendis et corrigendis ad volumina I-III*, Roma, Instituto Storico Domenicano, 1993, 206-207.
- JOSEP PERARNAU I ESPELT, *Tres nous tractats de Nicolau Eimeric en un volum de les seves «Opera Omnia» manuscrites procedents de Sant Domènec de Girona (Ciutat de Mallorca, Biblioteca Bartomeu March, 15-III-6)*, dins «Revista Catalana de Teologia» IV/1 (1979) 79-100.
- IACOBUS QUÉTIF - IACOBUS ÉCHARD, *Scriptores Ordinis Praedicatorum*, vol. I, Paris 1719, 710a-b.
- R. RICOZZI, *L'inquisiteur Nicolas Eymeric (1320-1399). Sa vie et ses œuvres*, dins «École Nationale des Chartes. Positions de thèses ... de 1936», Nogent le Rotrou 1936, 156-157.
- LAUREANO ROBLES CARCEDO, *Escritores dominicos de la Corona de Aragón. Siglos XIII-XV*, Salamanca 1972, 150-153 [publicat allí mateix l'any anterior en el vol. 3 del «Repertorio de Historia de las Ciencias Eclesiásticas en España», 11-177].
- ISACIO RODRÍGUEZ, *Repertorio de Historia de las ciencias Eclesiásticas en España. 1. Siglos XIII-XVI*, Salamanca 1967, 254.
- JAUME ROURA ROCA, *Posición doctrinal de Fr. Nicolás Eymeric, O. P., en la polémica luliana*, Girona 1969, 69-70.
- FR. BALTASAR SORIÓ, O. P., *De viris illustribus Provinciae Aragoniae Ordinis Praedicatorum*. Estudio Preliminar y edición por el Rvdo. P. Fr. José Mª de Garganta Fábrega, O. P. València, Instituto Valenciano de Estudios Históricos 1950, 61.
- E. VAN DER VEKENÉ, *Zur Bibliographie des Directorium inquisitorum des Nicholaus Eymeric*, 1961.

4. Edicions:

1) *Suma* (sic) *utilissima errorum et heresum*, Sevilla, Stanislaus Polonus ca. 1500 [ex directorio fidei sumptum vel extractum].

2) *Directorium inquisitorum*. Sequuntur decretales tituli de summa trinitate et fidei catholice, G. L. per iohannem luschner ... sub factis ex expensis ... Didaci de deça: barchinone, 1503, fol.

3) *Directorium inquisitorum* R. P. F. N. Eymerici ... denuo ... emendatum et accessione multarum literarum Apostolicarum, officio Sanctae Inquisitionis deservientium locupletatum, cum scholiis ... F. Pegnae, etc., 3 pt., Romae 1578-1579, fol.

4) *Directorium inquisitorum* ... cum commentariis F. Pegñae ... In hac postrema editione iterum emendatum et auctum et multis litteris Apostolicis locupletatum. Accessit haeresum, rerum et verborum ... index, Romae 1585, fol.

5) *Directorium inquisitorum* ... cum commentariis Francisci Pegnae, Romae, In aedibus Populi Romani apud G. Ferrarium 1587.

6) *Directorium inquisitorum F. Nicolai Eymerici* cum commentariis Francisci Pegnae, Venetiis, apud Marcum Antonium Zalterium 1595.

7) *Directorium inquisitorum*, Venetiis, apud M. A. Zalterium 1607.

8) *Propositions d'un livre intitulé Directorium Inquisitorum*, 1615 [cf. ROBLES CARCEDO, *o. c.*, 153].

9) *Le manuel des Inquisiteurs à l'usage des Inquisitions d'Espagne et de Portugal*, ou abrégé de l'ouvrage intitulé *Directorium Inquisitorum*, composé vers 1358 par N. Eymeric ... On y a joint une courte histoire de l'établissement de l'Inquisition dans le Royaume de Portugal, tirée du Latin de L. a Paramo, Lisbonne 1642, in-12°.

10) *Le manuel des Inquisiteurs à l'usage des Inquisitions d'Espagne et de Portugal* ..., Lisbonne 1762, in 12°.

11) *Manual de Inquisidores*, para uso de los inquisidores de España y Portugal, o compendio de la obra titulada *Directorio de Inquisidores* de N. Eymerico ... traducida del francés en idioma castellano por don J. Marchena, con adiciones del traductor acerca de la Inquición de España. Montpellier 1819, 2°, 152 p.

12) *Manual de inquisidores* ... Montpellier 1821.

13) *Manual de inquisidores*, traducido del francés de André Morellet al castellano por D. Juan Marchena, con adiciones del traductor; Madrid, J. del Collado 1822.

14) *Jurisprudencia inquisitorial o Manual de inquisidores*, por Nicolas Eymeric. Edición aumentada con notas y documentos históricos, Buenos Aires, Imprenta central de B. Victory y Suárez 1864.

15) NICOLAU EYMERICH - FRANCISCO PEÑA. *Le manuel des inquisiteurs*. Introduction, traduction et notes de Louis SALA-MOLINS, E. P. H. E. et Mouton 1973, 249 p. [selectiu].

IV. ESCRIPTURA

1. Caixa d'escriptura: 202 x 150, a dues columnes, llevat de la carta dedicatòria, que és a columna tirada. 42/43 ratlles. Impaginació: 25 + 70 + 10 + 65 + 40 x 25 + 195 + 90.

3. Tipus de lletra i mans: Escriptura gòtica textual del s. XIV.

4. Reclams horitzontals.

5. Decoració: Rúbriques. Capitals blaves i vermelles amb tocs afiligranats. Majúscules inicials de paràgraf blaves i vermelles. A l'interior dels paràgrafs, lletres amb tocs de vermelló. Calderons vermells i blaus.

10. Revisions i correccions: Moltes notes marginals, de mans, tintes i escriptures diverses. El ms. ha estat revisat per Eimeric, el qual també hi ha afegit algunes de les notes marginals i altres anotacions autògrafes. Hi ha una mà que ha escrit notes marginals *passim*, on generalment s'escandalla el contingut dels paràgrafs. Hem identificat notes personals i algunes correccions d'Eimeric als folis: 1v-7v, 9v-12r, 14r, 20rv, 24r-25r, 27r-29r, 30v, 31v, 36r, 50r, 53r, 71r, 81rv, 87r, 88r, 92v-93r, 94v, 96r, 101r, 103r, 104v, 107r-111v, 116r-118r, 122r, 123v, 124r, 126v, 128v, 135r, 130r-v, 138v-147r, 151r, 162r-167v, 169v, 172v, 175rv, 178v, 179v, 180v, 184r, 187v, 188r.

11. Antigues signatures: cf supra, I, 2, b). Fol 1r, dalt de tot, signatura olivariense: «27. 13». Dessota, signatura actual: «I. N. 18». Ambdues amb tinta.

V. CONCLUSIÓ

1. Estat de conservació excel·lent.
2. Datació. El ms. es redactà entre 1377 i 1385.
3. Origen català o aragonès.
4. Propietaris i procedència: Arriba a l'Escorial formant part dels llibres del Comte duc d'Olivares, després del 1671. És probable que el còdex hagués format part de la biblioteca de Jeroni Zurita, que la va donar a la cartoixa saragossana d'Aula Dei a finals del s. XVI. Olivares la va demanar al gran prior de la Cartoixa, i així la va obtenir. Antolín es pregunta si hauria ingressat a l'Escorial per confiscació de béns del comte-duc (*o. c.*, vol. V, 274).

II

Examinem ara algunes, almenys, de les notes autògrafes d'Eimeric.

1. La primera que oferim a la consideració del lector ja té un to força personal, i es llegeix al f. 12r: «Ad instantiam fratris Nicholai eymerici inquisitoris aragonie tres articuli iubentur ne predicentur».

És a la primera part i toca el paràgraf que en el ms. escurialenc va sota la rúbrica següent: «Condempnacio et inibicio quorundam articulorum de sacramento altaris facta per dominum Gregorium papam XI^m». En apèndix i procedent de l'ADB publiquem el decret de l'inquisidor i dels vicaris generals del bisbe de Barcelona d'onze d'octubre de 1371 que es refereix als

articles sobredits i a llur prohibició, on consta també el tenor dels articles i qui els predicà: fra Joan Lladó⁶.

2. La segona anotació d'Eimeric que cal destacar té una considerable extensió i una importància certa. Per començar, no figura als marges laterals dret o esquerre, sinó als marges inferiors de dos folis. En segon lloc, no és pròpiament una nota, ans una addició. En tercer lloc, és de matèria lul·liana i aquí rau la seva importància.

En el manuscrit de la Biblioteca B. March de Ciutat de Mallorca i en les edicions del *Directorium* la qüestió IX de la segona part conté, com ja hem dit, la famosa llista dels cent articles lul·lians condemnats, i tot seguit la llista dels dotze errors dels lul·listes. No és així en el ms. escurialenc, perquè en el seu primer estat el ms. tancava la qüestió IX amb el primer paràgraf que ve després de l'article lul·lià que fa cent, i que es llegeix així:

«Quam plures articulos ponit | in suis libris hereticales et erroneos, | temerarios et periculosos, qui digni | relatione et memoria non existunt, | ut pote qui nulla ratione apparenti | uel colorata fulciuntur, sed potius temeritati, | presumptioni (*sic*), voluntati proprie et ignorantie multe ac imperitie inittuntur»⁷.

Immediatament després d'aquests mots la rúbrica assenyala el canvi de qüestió: (rúbrica:) «X^a questio». Però, i també en rúbrica, algú va intercalar allí mateix: «Errores lul·listarum»; i una crida remet al marge inferior on, de lletra autògrafa d'Eimeric, es llegeix:

[f. 92v, *in calce*] «Horum centum articulorum primus in duobus eius exemplaribus quos legi non inuenitur taliter totaliter sed ut mihi inquisitori uidetur qui satis legi contuli | et perlegi inuenitur equipollenter seu consequenter. Qui centum articuli a compilatione XX magistrorum predictorum fuerunt abstracti. Iste Rus. lull multos sequaces habuit | atque hodie habet qui impudenter doctrinam suam licet hereticam et peruersam atque ab ecclesia reprobata[m] totis viribus sustinent et defendunt qui (*tatxat*: sequiles) sequaces lulliste | ab

6. Per a tota aquesta qüestió cfr *Directorium inquisitorium*, Romae 1578, 44. Articles semblants també havien estat defensats per Pere LOMBARD (*IV Sent.*, dist. 13, n° 1; PL 192, 867-868); INNOCENCI III (*De mysterio missae*, l. IV, c. 11; PL 217, 863); i sant BONAVENTURA (*In IV Sent.*, dist. 13, a. 2, q. 1; *Opera Omnia*, t. IV, ed. Quarachi 1889, 307-309. Més tard Pere de Bonageta i el català Joan Lladó els tornaren a divulgar. Foren publicats per C. du Plessis d'Argentré, *Collectio iudiciorum de novis erroribus qui ab initio XII saeculi... usque ad a. 1713 in Ecclesia proscripti sunt et notati*, I, Lutetiae Parisiorum 1724, 390b s. D'aquí van passar a les successives edicions de l'*Enchyridion symbolorum* iniciat per H. DENZINGER. S'ha referit darrerament a aquests textos Gary MACY, *Nicolas Eymeric and the condemnation of orthodoxy*, dins *The Devil, Heresy and Witchcraft in the Middle Ages: Essays in Honor of Jeffrey B. Russell*, edited by Alberto FERREIRO (Cultures, Beliefs and Tradition. Medieval and Early Modern Peoples, 6), Leiden-Boston-Köln, Brill 1998, 369-381.

7. Bibl. de l'Escorial, ms. N. I. 18, f. 92va línies 27-34; Bibl. B. March, ms. 104-II-7, f. (LXXVII)c; ed. PEGNA 1578, 260b.

isto R. Lull comuniter apellantur. Hereses atque errores lulistarum isti sunt. Primus error quod Rus. lull dogma suum non habuit per hominem neque | per studium sed per reuelacionem ihesu Xti qui insula mayoricarum in quodam monte sibi aparuit crucifixus. Qui dominus ihesus ibi illi dogma contulit antedictum. Secundus | error quod doctrina Ri. lull excellit omnium aliarum doctrinarum in bonitate et ueritate etiam augustini. Tertius error quod theologi magistri temporis moderani nihil sciunt de uera theologia. Quartus error quod Deus ueram theologiam a theologis moderni temporis propter peccata eorum abstulit et eam lulistis | contulit. Quintus error quod omnes doctrine destruentur nisi doctrina R. lull que perpetuo remanebit. Sextus error quod tempore Antichristi omnes nos | theologi apostatabimus a fide et tunc luliste ipsi per doctrinam ipsius R. reducent ecclesiam ad fidem catholicam. Septimus error quod doctrina [fol. 93r, *in calce*] | Veteris testamenti attribuitur Deo Patri, doctrina noui testamenti attribuitur Dei Filio, sed doctrina R. lull Deo Spiritui Sancto. | Octauus error quod doctrina R. lull non potest haberi neque per studium neque per hominem sed tantum per Spiritus Sancti reuelationem. Nonus | error quod doctrina R. lull sic ab eius sectatoribus per Spiritus Sancti reuelationem habetur quod in breui tempore, quia in XXX, XL, | L (*canc.* LX) vel LX horis habetur. Decimus error quod doctrinam R. lull nullus intelligit nec intelligere potest nisi soli luliste ipsi. | Vndecimus error quod dominus Gregorius papa vndecimus qui doctrinam R. lull in XX eius voluminibus contentam vt hereticalem in dulcentis articulis Auinione in consistorio condempnauit totamque generaliter ut suspectam uehementer de heresi cunctis fidelibus linterdixit, sacrum collegium quod consensus, Cardinalis ostiensis qui comissarius in illa causa fuit, magistri in theologia ultra XX | qui ad condempnationem predictam consilium prestiterunt, isti doctrinam istam non intellexerunt, decepti sunt et turpiter errauerunt. Duo | decimus error quod Rus. predictus est in celis beatus et pro tali habendus a suis sectatoribus et nominandus».

Que el paràgraf «Horum articulorum ... fuerunt abstracti» hagi estat afegit al cos de la novena qüestió, en el mateix moment que s'hi afegeixen els dotze errors dels lul-listes, pot orientar de manera decisiva per a la datació del ms. El paràgraf sobredit té un aire explícit d'autojustificació. Eimeric hi reconeix la no literalitat lul-liana del primer de la llista dels cent articles lul-lians, però hi reivindica l'equivalència del significat, és a dir, la legitimitat de la seva redacció. Creiem que es pot afirmar molt raonablement que la pseudo-rectificació de l'inquisidor és una conseqüència dels treballs de la comissió convocada per l'inquisidor antagonista d'Eimeric, fra Bernat Ermengol, on els comissionats afirmaren unànimement que tres dels articles lul-lians de la llista dels condemnats per Eimeric, tal com estaven redactats, eren herètics, però no es trobaven d'aquella manera en l'obra de Lull, de la qual l'inquisidor afirmava que els havia extrets⁸. La comissió Ermengol acabà els seus treballs el 19 de maig de 1386. Per tant, la nota

8. Cfr supra, pp. 10-13, 43-46, 302-303, 362-368.

autojustificativa d'Eimeric és posterior a aquesta data, i això permet de conjecturar que el ms. de l'Escorial ja era escrit abans del 19 de maig de 1386. El seu *terminus ad quem*, doncs, s'ha de situar abans d'aquell any.

Que la nota fos seguida dels errors dels lul·listes, és a dir, que Eimeric redactés d'una tirada tota la llarga addició, és perfectament coherent amb la datació que conjecturem. Com es pot veure en aquest mateix volum, les dotze proposicions dels lul·listes afegides al ms. escurialenc són la base del *Dialogus contra lullistas* que Eimeric escriu a finals del 1389. Tot lliga: La gran escomesa d'Eimeric contra Llull és dels anys setanta, fins a obtenir de Gregori XI la butlla *Conservationi puritatis* (1376); la gran escomesa dels lul·listes contra Eimeric és dels anys 1386-1389. L'addició eimericiana que comentem és la conseqüència de les lluites d'aquests anys. El ms. és lògicament anterior a l'addició i a les causes que la produeixen.

3. Una altra nota molt personal d'Eimeric és la que es llegeix al foli 118r, al marge inferior: «Hanc extrauagantem fieri procurauit ego inquisitor frater Nicholaus eymerici et est similis tenoris sicut extrauagans contra iudeos Turbato corde, de qua supra, que statim proxima».

Som a la segona part, q. 45, en la qual l'inquisidor planteja el problema dels cristians que es converteixen a la religió mahometana, tractat i resolt com el problema dels cristians convertits al judaisme, matèria tocada en la precedent qüestió 44. Així com per als cristians convertits al judaisme hom disposava de la butlla de Nicolau IV *Turbato corde*, ara sabem que Eimeric obtingué de Gregori XI, calcada sobre aquesta, la butlla *Admodum dolenter*; d'aquí ve que l'inquisidor reconegui que les dues butlles tenen un tenor semblant⁹.

4. Al foli 122r hi ha una altra nota molt llarga. Correspon a la segona part, q. 46, dedicada a la jurisdicció de la inquisició sobre els infidels i en general als qui s'oposen a la fe cristiana, al final de la qual Eimeric explica el cas del jueu Astruc de Piera i les dificultats que va tenir per a poder finalment processar-lo com a invocador del diable. La nota de l'inquisidor és sorprenent, perquè aporta un document de Pere III sobre aquesta qüestió¹⁰; i el

9. Cfr *Directorium*, ed. c., 351b-352a.

10. Eimeric també va posar en circulació aquest document de Pere III, per ara no trobat a l'ACA, en el seu *Tractatus brevis super iurisdictione inquisitorum contra infideles fidem catholicam agitantés*, editat per J. PERARNAU dins «ATCA» 1 (1982) 79-126; la carta del rei és a les pp. 122-123. La republicuem ara per dues raons: la primera per a corroborar una intuïció del seu savi primer editor que confesava: «... entorn del sentit genèric de la carta, afegiré que em sembla que cal afegir una petita rectificació en el text; a la línia 329 em sembla que l'original devia dir «*inquisitionis* (no *inquisitoris*) officium», tal com trobem en la línia 335 i demana la correcció gramatical a fi d'evitar la repetició i el pleonasma amb els *inquisitores* de la línia següent (330-331)» (*ib.*, 124, en nota). Efectivament, és el que diu el text que es llegeix en el ms. de l'Escorial. L'altra raó perquè la tornem a editar, deixant a part variants menors, és perquè al final hi ha l'esment del canceller per les mans del qual l'afer passà, dada omesa per Eimeric en el text del *Tractatus brevis*.

seu adversari declarat, Nicolau Eimeric, afirma *manu propria* que el document del rei és molt bo: «Littere regis petri multum bone pro officio. Erat cancellarius Cesaraugustanus archiepiscopus ille bonus Lupus dictus».

La llarga nota escrita en gòtica textual probablement pel mateix copista del ms., sembla pensada com un afegit al text del *Directorium*, que finalment no ha passat a les edicions modernes, i diu així:

«Que diligenter considerans Petrus Rex aragonum vt princeps catholicus concessit inquisitoribus literas | tenoris sequentis: Petrus Dei gratia Rex Aragonum, Valentie, Maioricarum, Sardinie et Corsice comesque | Barchin. Rosilionis et Ceritanie, inclito et magnifico infanti Iohanni Carissimo primo genito | et generali locum tenenti nostro, duci Gerunde, comiti Ceruarie, paterne benedictionis plenitudinem cum sallute, Necnon Gubernatoribus, vicariis, suprajuntariis, iusticiis, Calmedinis, baiulis, merinis, iudicibus ceterisque officialibus nostris vbilibet constitutis uel eorum locatenentibus ad quos presentes peruenerint, Salutem | et dilectionem. Quia inter ceteras curas nostre mentis consistorio incumbentes illud assidue meditatur quod tanto | pocius circa incrementum fidei orthodoxe et eidem aduersantium exterminium tenemur ex debito nostre regie dignitatis quanto per id gratum altissimo impertimur obsequium a quo fides ipsa cepit exordium, et per quam specialiter in ipsius fidei fullcimentum constituti christiani principes dinoscuntur, idcirco plenis affectibus ut conuenit tumentes vt | {fol. 122r *in calce*} inquisicionis officium contra iudeos et sarracenos inceptum seu etiam incipiendum per inquisitores heretice prauitatis | seu commissarios eorumdem effectum iustitie consequatur, uobis et cuilibet vestrum dicimus et precipiendo mandamus de | certa scientia et expresse et etiam uobis dictis officialibus sub pena nostre gratie et mercedis, quatenus ipsis inquisitoribus com| missariisque eorum nullum in ipso inquisicionis officio contra iudeos et sarracenos impedimentum seu obstaculum ap|ponatis, ymo eis quando et quociens inde requisiti fueritis tam in capcione personarum quam etiam in omnibus aliis oportulis et expedientibus ad eorum officium exercendum impendatis, omni dilacione, difugio, excusatione | moreque dispendio proculpulsis, fauorem ordinatum et auxilium oportunum, nullam in hiis culpam seu negligenciam comittentes. Datum Barchinone sub nostro sigillo pendenti XIII die february | anno domini M° CCC° LXX° VII° Regnique nostri quadragésimo secundo. Luppus cancellarius».

Aquest document haurà d'ésser compulsat un dia o un altre en els corresponents registres de l'Arxiu Reial de Barcelona, com és normal. Partint ara de la hipòtesi que sigui autèntic, hipòtesi altrament inevitable, resulta un document alligonador. Tal com indica el primer document que publiquem en apèndix, l'afer entorn del jueu Astruc de Piera se solucionà favorablement a la inquisició l'any 1371. Aquell mateix moment es descabdellava el conflicte entre les autoritats civils i eclesiàstiques de Tarragona, en el qual intervingueren el rei, per una banda, i Eimeric per l'altra, en termes que fan pen-

sar que la topada fou d'una extrema animositat¹¹. Tan a propòsit de les previsions de la inquisició de judicar Astruc de Piera com invocador del dimoni, extenent així la seva jurisdicció sobre els infidels, com a propòsit del conflicte entre l'autoritat reial i l'arquebisbe, el que estava en joc no era simplement una qüestió accidental, sinó que s'enfrontaven clarament dos poders amb interessos divergents: el del rei, decidit a imposar *de facto* la seva autoritat fins i tot allí on *de jure* no hi tenia res a fer, i el de l'Església, gelosa de les seves prerrogatives i dels seus dominis exclusius, i disposada a defensar-los a peu i a cavall i, en el cas dels jueus i sarraïns, disposada a ampliar-los o, almenys, a exercir la seva influència perquè el control d'aquestes minories religioses esdevingués més i més efectiu i constrictiu.

Eimeric jugà clarament aquesta carta, i la defensà des del punt de vista teòric diverses vegades¹². La lletra de Pere III que ara apareix inserida de mà pròpia d'Eimeric en un dels exemplars més antics del *Directorium* permet de saber que en aquesta batalla Eimeric tingué valedors de molt pes i que, comptat i debatut, fou guanyada per l'Església. Efectivament, la carta de Pere III porta data del 1377, i aleshores Eimeric ja feia dos anys que havia estat exiliat pel rei, de manera que no podia tenir en aquell moment cap paper directe en l'afer. D'altra banda és el mateix inquisidor qui assenyalava la intervenció del canceller, que aleshores era l'arquebisbe de Saragossa, Llop Fernàndez de Luna¹³. No deixa d'ésser simptomàtica la reacció positiva d'Eimeric i l'elogi que fa del canceller, en uns termes que poden fer pensar que l'arquebisbe ja era aleshores mort i, per tant, permeten de conjecturar que la nota eimericiana és posterior a l'any 1382.

Per desgràcia no coneixem documentació dels arxius eclesiàstics saragossans sobre afers relacionats amb la inquisició i encara menys amb Nicolau Eimeric. Aquest fet constitueix una mancança molt gran en els estudis eimericians. Com a inquisidor d'Aragó, Eimeric tenia jurisdicció en dues

11. Per a tenir-ne una idea cabal, res més eficaç que llegir el llarg document de l'ADB publicat per Jaume ROURA ROCA, *Posición doctrinal de fr. Nicolás Eymerich, O. P. en la polémica luliana*, Girona 1959, 85-103.

12. En *Tres nous tractats...*, a. c. supra, nota 2, Perarnau feia saber que el ms. eimericiana de la Bibl. March de Ciutat de Mallorca contenia els tractats *De iurisdictione ecclesie et inquisitorum contra infideles demones invocantes vel alias fidem catholicam agitantes*, f. 227a-245c, i *Tractatus brevis super iurisdictione inquisitorum contra infideles fidem catholicam agitantes*, f. 245c-248a, al qual ja hem fet al·lusió, fins aleshores considerats perduts. L'inquisidor torna a tractar, o ja havia tractat, l'assumpte defensant el punt de vista favorable al dret de la inquisició d'intervenir en qüestions de la religió jueva i sarraïna quan d'alguna manera la religió cristiana se'n pogués veure negativament afectada, en el *Directorium*, II, q. 46; ed. c., 352b-358a.

13. Bisbe de Vic des de 1349, fou promogut a la seu de Saragossa el 1351, d'on fou arquebisbe fins al 1381. Morí el 1382. Cfr. P. B. GAMS, *Series episcoporum Ecclesie Catholicae*, Ratisbonae 1873, 20. Cfr. C. EUBEL, *Hierarchia Catholica Medii Aevi*, Monasterii 1898, 158; GEC², vol. 24, 74.

províncies eclesiàstiques, i no deixaria d'ésser molt instructiu poder comparar si la seva acció a l'Aragó provocava les mateixes reaccions que a Catalunya i a València, i per quins motius. Com sigui, la nota que acabem de transcriure obre una escaleta i permet de comprendre que, almenys pel que fa al problema del control de les minories religioses no cristianes tal com l'entenia Eimeric, l'inquisidor trobà una complicitat important en l'arquebisbe Llop Fernández de Luna, el qual obligà el rei Pere a fer una concessió que no podia ésser gaire del seu gust¹⁴.

5. Una nota més trivial apareix al foli 136v, ja en plena tercera part del *Directorium*, en els paràgrafs dedicats a les denúncies dels heretges: «Inquisitor debet habere unum librum secretum in quo scribat denunciations, per dioceses distinctum».

La nota seria purament «de servei», si no fos perquè dels temps de l'Eimeric s'ha conservat un fragment del que devia ésser un exemplar d'aquest «llibre secret de les denúncies»¹⁵, i se n'ha publicat el contingut¹⁶. Fragmentari i tot, el document és preciós per tal de fer-se càrrec de cap on s'orientava el treball de la inquisició durant la segona meitat del s. XIV als bisbats del nord de Catalunya.

6. A part de les notes autògrafes d'Eimeric, hi ha un altre anotador dels marges del ms. escurialenc, molt productiu per cert i que avui lamentablement no podem estudiar amb la completesa que seria desitjable. Aquest anotador devia ésser d'alguna manera professional de la inquisició, perquè algunes vegades expressa parers crítics sobre teories jurídiques d'altri¹⁷, o copia textos que li devien semblar complementaris dels molts que Eimeric va aplegar a la primera part del *Directorium*¹⁸.

---

14. Sobre la resistència del rei Pere III i del seu successor Joan I contra l'intent de la inquisició d'intervenir en les minories jueva i sarraïna, a més de l'edició del *Tractatus brevis eimerici* de Perarnau, ja citada, es pot consultar també el nostre treball *El «Tractatus de haeresi et de infidelium incredulitate et de horum criminum iudice»*, de Felip Ribot, *O. Carm.* Edició i estudi, dins «ATCA» 1 (1982) 127-190. Dins l'Església no hi havia només una línia entorn d'aquest problema, o almenys la cort era capaç de trobar partidaris de la seva posició entre eclesiàstics de prestigi.

15. Cfr H. OMONT, *Mémorial de l'inquisiteur d'Aragon à la fin du XIV siècle*, dins «Bibliothèque de l'École des Chartes» 68 (1905) 261-268.

16. Johannes VINCKE, *Zur Vorgeschichte der Spanischen Inquisition in Aragon, Katalonien, Mallorca und Valencia während des 13. und 14. Jahrhunderts*, Bonn 1941, 162-182.

17. Al foli 58r hi ha una nota marginal crítica que fa referència a la *Glosa Iohannis Andree super Decretalibus tit. de Hereticis, de VIº Decretalium*, inserida per Eimeric a la primera part del *Directorium*, al paràgraf *Accusatus de heresi* i als mots: «nisi manifeste appareat se non intromittat». Diu l'anotador: «Male exponit quod dicitur manifeste et ideo male allegat. Non enim intelligitur quod sortilegium factum fuerit manifeste, hoc est, notorie, sed quod sapiat heresim manifeste; debet enim illud manifeste referri ad sapere et non ad facere». Una altra nota del mateix estil, més avall, f. 69v.

18. Cfr *ib.*, fol 69v, in calce; f. 70v in calce; f. 77r, in calce; f. 77v, in calce.

7. Hem deixat per al final unes llargues notes dels marges inferiors dels folis 110v-111v, corresponents a les qüestions 36 i 37 de la segona part, on es donen noms d'alguns dels heretges més famosos condemnats en les Decretals i en el Dret civil. Les notes al·ludides, autògrafes d'Eimeric, són un llistat d'heretges cremats per la inquisició, i els noms d'alguns d'ells són esmentats al text del *Directorium*, d'altres no. La incorporació d'aquesta llista a l'exemplar que anotava Eimeric té un sentit molt clar: és una represa del martirologi dels beguins, al qual fa referència explícita Eimeric en el *Directorium*,¹⁹ i del qual recentment se n'ha trobat un exemplar a la biblioteca de Wolfenbüttel,²⁰ represa, ben entès, en el sentit contrari: els qui eren considerats sants pels grups d'espirituals i beguins són denunciats per l'inquisidor com a heretges condemnats i executats. I hom es pregunta, per tant, si aquestes notes marginals de l'inquisidor no tenen alguna cosa a veure amb la santificació de Llull a mans del grup arnaldiano-lull·lià denunciat per l'inquisidor en el *Dialogus contra lullistas*, a part d'ésser un correctiu als espirituals en general:

[fol. 110va, *in calce*] «In Marsilia fratres Johannes barrani, Guillelmus santoni, Deodatus milchaelis et poncius rocha²¹.l

In Carcassona fratres bernardus espinassera, Raymundus lobeti, Johannes de ecclesiis, | Vgo de milanis, Petrus arrufati, Guillelmus uidriarii, Aliosus (*sic*) de ceseno, | Petrus de carlato, Raymundus de cruce, Raymundus magistri, ffranciscus de tholosa, Guillelmus arlnaldi, Arnaldus caulerii et frater Gaufridus et soror quedam.l

In tholosa fratres Petrus geraldii, Petrus hospitalis, Petrus de honoribus, Petrus calueti, | Raymundus de brixio, Petrus morerii, Bernardus de iacoba et Guillelmus de auinione.

In Auinione fratres mauricius de narbona²², | ffranciscus de archata et Johannes castilionis²³.

(segueix una altra anotació guillotmada, il·legible)

19. *Directorium*, II, q. XV; 284a.

20. Inclòs en els extractes del *Processus factus tempore Innocentii pape VI* contra franciscans italians i trobat per Alexander Patschovsky, segons notícia donada per J. PERARNAU en *Noves dades sobre beguins de Girona*, dins «Annals de l'Institut d'Estudis Gironens» XXV-7 (1979-1980) 241.

21. Són els quatre franciscans cremats a Marsella el 1318, als quals al·ludeix repetidament el *Directorium*: cfr. II, q. XV, ed. Pegna, 283ab, 328b. En aquest darrer lloc l'inquisidor precisa: «... quatuor fratres Minores quorum nomina memorie non habentur, sed inde factis processibus continentur».

22. *Directorium* II, q. 38: «Post tempore domini Papae Inno. VI. fuerunt condemnati per eundem dominum Cardinalem Album, alii duo fratres minores ibidem Avinione tamquam heretici pertinaces, et etiam concremati, traditi curiae seculari; quorum vnus vocabatur frater Mauritius et alter frater Johannes de Narbona»: ed. Pegna, 328a.

23. Eimeric esmenta un framenor condemnat a Avinyó en temps de Climent VI, de nom Petrus Castilionis; *ib.*, 328a.

[Fol 110vb *in calce*] In capite stagni fratres Johannes barra, Petrus canonici, | Jacobus de riuus, Johannes Martini, Johannes trabani, Bernardus | Martini, Bernardus leonis et bernardus surrionis!

In pesenaco fratres Raymundus fornerii, Petrus alioni, Johannes | de mezoa et Guillermus Seni. |

In lunello fratres Guillermus fabri, Petrus Dei, Raymundus camba, Petrus Allfandi, Berengarius Vesianus, Guillardus Americus, soror | Johanna, soror beatrix, soror basseta, soror sclamunda (*sic*), | soror ermessendis et soror astruga et alia quedam soror |

In lodeua fratres stephanus de sereto, bernardus peyroti et franciscus barconi. |

[Fol 111ra *in calce*] In Narbona frater Madius de braudisio, frater Petrus de | franchis, fratres Bernardus amilli, Raymundus de pretiacho, | Bonushomo de Vaschonia, Petrus de Elna, Bernardus | de argileriis, guillermus de Vrgeleriis, Guillermus leopardi, | Castilio de Gironda, Jacobus de cruce, Beserius | de narbona, ffunerius de forensaco, petrus Alanardi, | soror Bremunda, soror elisabeth de sancto genesio, | soror romana castellana, soror Raymunda de caranlca, soror ricarda de corebia. |

[Fol 111rb *in calce*] In Gerunda fuerunt combusti frater P. Durandi de Baldacho²⁴, frater A. durandi | et soror quedam Johanna. |

In barchinona frater P. Olerii de mayoricis²⁵, frater Bernardus Januarii²⁶, frater Guillermus | stephani, frater bonanatus sacerdos²⁷ et quidam nicholaus de calabria²⁸. |

In valentia frater Guillermus guilaberti²⁹, frater Martinus Petri et mulier quedam Petra arlnalda dictal

In biteris frater Guillermus amilli, frater stadius de biteriis et frater Guillermus petri, | frater P. Bruni, frater Bernardus, frater croatus, frater Petrus, frater Bernardus sertil

[Fol 111va *in calce*] In Venetiis frater franciscus de iustoriol

In Neapoli fratres petrus fabri cathalanus de bucholone | et quidam alius frater episcopus |

In Anglia fratres quatuor quorum nomina memoriter non habentur. |

In burgundia ciuitate metensi fratres albertus de clarena, | Molinarius Petri et quatuor alii.

Predicti omnes fuerunt ut | pertinaces heretici concremati». |

24. *Directorium* II, q. XI; ed. Pegna 265d-266a; q. 38, *ib.*, 328b.

25. *Directorium* II, q. XI; *ib.*, 265b; q. 38, *ib.*, 328b.

26. Deu ésser el *Bartholomeus lamouesius* del *Directorium*, *ib.*, 266b.

27. *Directorium*, *ib.*, 266a, 328a.

28. *Directorium*, *ib.*, 266b.

29. *Directorium*, q. 38, *ib.*, 328b.

III

Potser una de les sorpreses més interessants d'aquest manuscrit eimericià és que en donar la llista dels cent articles lul·lians condemnats, en contrast amb el ms. de Ciutat de Mallorca, en el qual aquesta llista ha estat escrita personalment per Eimeric, després de cada article s'esmenta el llibre lul·lià del qual l'inquisidor diu que l'ha extret, esment suprimit en l'exemplar mallorquí. Des del punt de vista crític és indubtable que, en el moment que hom copia el manuscrit escurialenc, la llista dels articles amb l'esment de la seva font és completa i tancada, i coincideix amb la de les edicions modernes. Si és encertat de pensar que el ms. de l'Escorial ha estat acabat de copiar devers 1385, com a màxim de tard, l'amputació que Eimeric practicaria en el ms. del *Directorium* ara mallorquí, consistent a donar els articles pelats, ometent llur font lul·liana, s'hauria d'explicar tal com hem suggerit més amunt: com una maniobra defensiva de l'inquisidor, tendent a dificultar la tasca dels qui pretenguessin impugnar la llista dels cent articles seguint el mètode de la comissió Ermengol³⁰.

Altrament el tenor d'aquesta llista és interessant per un altre motiu. Josep Perarnau ha evidenciat recentment que els articles 82-87 de la llista dels cent lul·lians del *Directorium* provenen d'un bloc d'extrets de l'*Art amativa*, autògrafs d'Eimeric, conservats al ms. Vat. lat. 7199. Perarnau ha efectuat una anàlisi molt minuciosa d'aquests extrets, comparant-los amb l'original lul·lià i amb la forma que acaben prenent en el *Directorium*. Perarnau va emprar els textos del ms. de Ciutat de Mallorca, convençut que aquella era la formulació més primitiva dels cent articles lul·lians. El ms. de l'Escorial presenta algunes diferències amb la llista del ms. mallorquí, que, pel que fa als articles que provenen de l'*Art amativa*, és divergent en algunes lliçons particularment conflictives, i així resulta que la llista dels cent articles lul·lians del ms. de l'Escorial es configura, en aquest aspecte, com un pas intermediari entre els extrets del Vat. lat. 7199 i la redacció del ms. ara mallorquí.

A reserva del que pugui aportar l'estudi del manuscrit salmantí del *Directorium*, la llista dels cent articles lul·lians del ms. escurialenc té tot l'aspecte d'ésser la més arcaica i per això la transcrivim ara, indicant en nota les variants del manuscrit de Ciutat de Mallorca, i confrontant les dues versions quan les diferències són notables i tenen o poden tenir consistència històrica o doctrinal. Designarem el ms. de l'Escorial amb la lletra A i el mallorquí amb la lletra B.

---

30. Cfr supra, pp.43-45 i nota 125.

TEXT DE LA LLISTA DELS CENT ERRORS LUL·LIANS
 DEL *DIRECTORIUM INQUISITORUM*,
 SEGONS EL MANUSCRIT DE L'ESCORIAL, N. I. 18.

[1.] [f. 89va, línia 25] Primus articulus: Quod Deus habet multas essentias. In Libro de philosophia amoris. |

[2.] Secundus: Quod in diuinis essentia non est | occiosa, sed essentiat, et natura naturificat, bonitas bonificat, infinitas infinificat³¹, et eternitas eternificat. In Libro | de centum Dei nominibus, et in Libro super primum Sententiarum, [*in marg*] q. II^a.

[3.] Tertius. Quod sicut leo se habet ad leonificandum et homo ad homificandum, | sic et multo plus diuina natura se habet ad naturificandum et diuinitas ad diuinificandum. In Libro super primum Sententiarum, q. II.

[4.] Quartus est | quod sicut diuina natura requirit agere intrinsece, scilicet | naturificare³², sic sua bonitas requirit bonificare, | magnitudo magnificare, eternitas eternificare; et sic de aliis, cum sint cum ipsa natura vnium numero. In Libro super primum Sententiarum, q. II.

[5.] Quintus: Quod | sicut deus naturale habet intelligere et amare intrinsece [fol. 89vb]-ce, ita intrinsece habet naturale bonificare, | eternificare, possificare et virtuficare. In Libro super primum Sententiarum, et in Libro de centum | Dei nominibus.

[6.]	A	B
Sextus: Quod quia non est altera eternitas ut Dei oportet quod <i>substantia</i> se habeat ut suppositum eternans, ut de se ipso producat eternum bonum, In Libro Contemplationum.	Sextus: Quod quia non est altera eternitas nisi Dei oportet quod <i>persona</i> se habeat ut subpositum eternans, ut de se ipso producat eternum bonum.	

[7.] Septimus: Quod in | diuinis est dare commune suppositum, quod respondet | secundum suam naturam rationibus diuinis in producendo | bonum. In Libro contemplationum in pluribus locis, et | in Libro de septem arboribus.

[8.] Octavus: Quod in diuinis | sunt tres persone, et non plures, nec paluciores, scilicet, vnians, vnibilis et vnire, deificans, deificabilis et deificare, eternicans, | eternificalis et eternificare. In Libro de septem | arboribus.

[9.] Nonus: quod in diuinis deificativus, | bonificativus³³, eternificativus, et virtuficativus, | possificativus, et in amore intellectivus est Pater; | deificabilis, bonificabilis, eternificabilis, uirtuficabilis, possificalis, et in amore intelligibilis | est Filius; sed deificare, bonificare, eternificare, | virtuficare, possificare, et in amore³⁴ | intelligere, est Spiritus Sanctus. In Libro de centum Dei nominibus, et in Libro de septem arboribus.

31. infinitas infinificat *B om.*

32. naturificare *B naturare.*

33. *post* bonificativus *B add et.*

34. amore *B amare.*

[10.] Decimus: Quod essentia et natura Dei Patris generat Filium. In Libro de centum Dei nominibus, et in Libro de ecclesiasticis prouerbiis.

[11.] Undecimus: Quod Deus Pater est ante quam Deus Filius. In | Libro de septem arboribus.

[12.] Duodecimus: Quod Deus Pater, | in quantum Pater, est suppositum singulare, sed in quantum | respondet suis rationibus ad producendum Filium, | est suppositum commune. In Libro de septem arboribus.

[13.] Tertiusdecimus: Quod si Deus non fuisset Pater, non potuisset esse Pater eternitatis, cuius est Pater in quantum | eam dedit Filio per generationem. In Libro de ecclesiasticis prouerbiis.

[14.] Quartusdecimus est quod Deus Pater est multiplicabilis, et Deus Filius consimiliter. In Libro de contritione, | et confessione, satisfactione et oratione.

[15.]	A	B
	Quintus decimus: Quod Deus Filius est a Deo Patre totus generatus et tota eius essentia et natura. In libro de orationum (<i>sic</i>).	Quintus decimus: Quod Deus Filius est a Deo Patre generatus et totus generatus et tota eius essentia et natura.

[16.] Sextusdecimus: Quod Deus Filius sic essentialiter est de | essentia productus, sicut personaliter de persona. | In Libro super primum Sententiarum, q. XXVIII

[17.]	A	B
	Decimus septimus: Quod Dei Filii essentia relata ad personam Filii [fol 90ra] sic est genita sicut est ingenita essentie (<i>sic</i>) Patris relata ad personam Patris. In libro super primum Sententiarum, q. XXVIII.	Decimus septimus: Quod Dei Filii essentia relata ad personam Patris.

[18.] Decimus octavus: Quod Deus, qui est Filius deitatis, | est Pater hominis deificati, propter hoc, ut in deificare | Patri assimilietur. In Libro de centum Dei nominibus.

[19.] [*add in marg sup:*] Decimus nonus: Quod Spiritus sanctus est conceptus de Patre et Filio. In Libro de ecclesiasticis prouerbiis [*add fin*].

[20.] Vicesimus: Quod Spiritus Sanctus procedit a Patre et Filio, ut | equalis sit Patri et Filio, sic quod ita³⁵ habeat | duas passiones, vnam scilicet a Patre et aliam a Filio, | sicut Pater habet duas actiones, et Filius vnam | actionem et vnam passionem. In Libro de septem arboribus, et in Libro super primum Sententiarum, q. XII.

[21.]	A	B
	Vicesimus primus: Quod due passiones Spiritus Santi sunt del	Vicesimus primus: Quod due passiones Spiritus Sancti sunt

35. sic quod ita B ita quod

<p>tota actiuitate Patris sicut^a et stant sic vna persona, due acti- uitates et vnum principium. In libro de septem arboribus.</p>	<p>de tota actiuitate Patris et stant sic vna persona sicut due actiuitates vnum princi- pium.</p>
---	--

[22.] Vicesimus secundus: Quod de Patre et³⁶ Filio et | Spiritu Sancto sic est, quod quilibet eorum stat tam | completus sicut alius, et stant omnes tres | vnus Deus non distincti in aliquo. In Libro de | confessione, contritione, satisfactione, tempore | et oratione.

[23.] Vicesimus tertius: Quod tam sunt tres | persone diuine in vnione, quod nulla | illarum trium potest aliquid agere in trinitate | sine aliis; quia nec generare, nec spirare. In | Libro contemplationum.

[24.] Vicesimus quartus: Quod generatio et | processio non possunt³⁷ esse in diuinis, per vnam | uel per³⁸ duas personas solum minus de omnibus | tribus. In Libro contemplationum.

[25.] Vicesimus quintus: Quod stante Filio de toto Patre, et stante Spiritu Sancto de totis | ambobus sine aliqua conditione contrarietatis, | stat eorum distinctio et concordia in maiori | maioritate que potest esse; et tres persone diuine | distinguuntur maiori distinctione que potest esse. In Libro | de septem arboribus.

[26.] Vicesimus sextus: Quod sicut inter Patrem et Filium in diuinis est maior vnitas et | concordia que possit esse, sic inter eos est maior | distinctio que possit esse. In Libro de septem arboribus.

[27.] Vicesimus septimus: Quod male faciunt illi, qui dicunt | quod inter Patrem et Filium et Spiritum sanctum non sit | tanta distinctio quanta est inter Deum et equum, | cum inter diuinas personas sit maior concordia quam inter Deum et equum. Que maior | concordia non potest esse sine maiori distinctione personarum. In Libro de septem arboribus.

[28.] [f 90rb] Vicesimus octavus: Quod extra Deum differentia est maior in | pluralitate, et concordia in vnitate, sed in Deo est | equalitas in differentia et vnitate. In Libro amati et | amici.

[29.] Vicesimus nonus: quod in quantum Filius in diuinis³⁹ | est distinctus a Patre et Spiritu sancto⁴⁰ personaliter, potest esse incarnatus sine hoc quod illi non sint incarnati; sed in quantum omnes tres persone sunt vna | essentia et natura, oportet, quod Pater et Spiritus Sanctus sint ita | veraciter homo per incarnationem, sicut Filius. In Libro de | septem arboribus.

[30.] Tricesimus: Quod vnitas nature et | essentie diuine facit stare equaliter tres personas diuinas hominem deicatum. In Libro de septem | arboribus.

---

^a *add in marg*

---

36. et *B om*

37. possunt *B potest*

38. per *B om*

39. in diuinis *B add in marg*

40. Spiritu sancto *B filio*

[31.] Tricesimus primus: Quod in persona Filii Dei acceperit humana natura⁴¹ participationem cum persona | Dei Patris et Dei Spiritus Sancti. In Libro de ecclesiasticis prouerbiis.

[32.] Tricesimus secundus: Quod tunc quando Filius Dei accepit humanam naturam, produxit personam hominem in sua persona, sicut in amando esse hominem^b, produxit cum Patre Spiritum | Sanctum. In Libro de septem arboribus.

[33.] Tricesimus tertius: Quod esse | humanum est nobilior esse quod Deus creauit, et homo | melior creatura que sit. Et sicut essentia diuina est superius esse in bonitate, ita Filius Dei fuit incarnatus in meliori esse quod sit post diuinum esse. In Libro contemplationum.

[34.] Tricesimus quartus: Quod diuina natura, que est Filius Dei, uoluit esse induta de humana natura, que est Christus homo. | In Libro de septem arboribus.

[35.] Tricesimus quintus: Quod Deus pro | humano genere saluando sine hoc, quod humanum | genus non petiuit ueniam, uoluit ei indulgere | per incarnationem, quam accepit misericordia (*sic*), | que est Deus. In Libro de septem arboribus.

[36.] Tricesimus sextus: | Quod si humana natura potuisset se elongare | a diuina natura et eam fugere, ut non [*add in marg*] incarnaret se in ea, fecisset. Sed natura diuina [*add fin*] accessit ad naturam humanam⁴² et incarnauit se | in illa. In Libro contemplationum.

[37.] Tricesimus septimus: Quod natura | diuina in Christo unita humanitati a peccato originali purificauit, custodiuit et mundauit eius humanitatem, ut non esset in ea. In Libro contemplationum.

[38.] Tricesimus octauus: Quod in Christo sunt tres nature, scilicet diuina, anima rationalis, et corpus humanum, et propter quamlibet istarum naturarum est rex; | nam propter naturam diuinam est rex diuinus | et eternus; propter animam rationalem est rex omnium | spirituum creatorum et creabilium. Sed propter corpus | humanum est rex totius corporalis nature. | [f. 90va] In Libro de Benedicta tu.

[39.]   A
Tricesimus nonus: quod
sola Christi humanitate
distinguuntur in tres res,
scilicet | animam, corpus et
spiritum, qui exit a duobus,
scilicet a | corpore et anima.
In libro contemplationum.

                                  B
Tricesimus nonus: quod
persona Christi humanitatis
distinguitur in tres res,
scilicet animam, corpus et
spiritum, qui exit a duobus,
scilicet a corpore et anima.

[40.] Quadagesimus: | Quod anima Christi diligit suam formam et suam | materiam. Que forma anime Christi est nobilior, pulchrior, melior et honorabilior forma que sit, nec alie forme aliarum | creaturarum habent tantam uirtutem, sicut habet | sola forma anime Christi. In qua propter | eius pulchritudinem illi, qui sunt in paradiso, habent magnam gloriam. In Libro contemplationum.

^bpost hominem seq sicut *cancell*

41. humana natura B natura humana

42. naturam humanam B humanam naturam

[41.] Quadragesimus primus: Quod per Christum principaliter est mundus | creatus de nichilo. In Libro de centum Dei nominibus.

<p>[42.] A</p> <p>Quadragesimus secundus: Quod diuina natura et humana in Christo sunt magne in differentia et concordia^c, et tam magne quod sicut (<i>sic</i>) est concordia maior quam alia concordia que sit inter creatorem et creaturam. In libro de septem arboribus.</p>	<p>B</p>	<p>Quadragesimus secundus: Quod diuina natura et humana in Christo sunt magne in differentia et concordia mayor quam alia concordia que sit inter creatorem et creaturam, oportet quod sit differentia mayor inter diuinam naturam et humanam in Christo quam aliqua differentia que sit inter creatorem et creaturam.</p>
--	----------	--

[43.] Quadragesimus tertius: Quod inter Uerbum diuinum et animam, | quam assupsit, est magna concordia per | coniunctionem et vnionem, et ita magna, quod | Verbum est anima et homo, et homo est Verbum cum omnibus | partibus suis, et Verbum convertitur cum anima. In Libro | super sententias, q. VII.

[44.] Quadragesimus quartus: quod anima Christi | est instrumentum, et Uerbum est agens, et ideo median|te anima Christi Verbum comprehendit, et non immediate. In Libro Sententiarum, q. CVII.

[45.] Quadragesimus quintus: Quod | Christo ita fuit leue in die sue passilonis dolores sustinere, sicut dicere. In Libro | contemplationum.

[46.] Quadragesimus sextus: Quod tota humana | natura Ihesu Christi in passione^d penam habebat, | et tota diuina natura eius penam sentiebat. In Libro de ecclesiasticis prouerbiis.

[47.] Quadragesimus septimus: quod | corpus Christi stans in cruce fuit mortuum, in quantum anima dimisit illud, et non | fuit mortuum, in quantum deitas ab eo | non recessit, nec coniunctio diuine | nature et humane fuit diuisa. Remansit ergo Christus uiuus et mortuus; fuit | mortuus secundum⁴³ cursum naturalem, sed remansit | uiuus supra cursum naturalem⁴⁴. In Libro de septem | arboribus.

[48.] Quadragesimus octauus: Quod mortuus fuit Christus [f. 90vb] homo secundum mortem humanam, sed remansit | homo Deus, in quantum Deus remansit homo. In Libro de | septem arboribus.

[49.] Quadragesimus nonus: Quod resurrexit | Christus propter hoc, ut esset homo coniunctus ex anima | et corpore, sicut erat homo, antequam moreretur; et quando fuit mortuus, fuit homo, in quantum | Filius Dei fuit⁴⁵ homo. In Libro de septem arboribus.

---

^cpost concordia seq que sit inter *cancell*
^dms passitem

---

43. secundum *B* supra

44. sed remansit uiuus supra cursum naturalem *B* add alia manu

45. fuit *B* erat

[50.] Quinquagesimus: quod in celo emperiali sunt anime sanctorum, | et in illo uident et contemplantur Deum facie | ad faciem et oculo spirituali ad oculum; | et in istis locis inferioribus nulla anima | potest uidere nec contemplari Deum sine | medio, quod est species phantastica. Est ergo magis | nobilitatus⁴⁶ locus ille superior, quam iste | inferior. Oportuit ergo, quod Christus ascenderit | corpus suum in altum. In libro de septem arboribus. In quo⁴⁷ videtur⁴⁸ intelligere | quod anima Christi usque post ascensionem non contem|plabatur nec contemplari potuit diuinam | essentiam immediate et faciliter⁴⁹ (*sic*).

[51.] Quinquagesimus primus: Quod | Dei Filius est bonus ratione bonitatis beate | Marie, que est bona per naturam, quia natura|lem habet proprietatem, quod est⁵⁰ bona in se ipsa in | tantum, quod non fecit peccatum mortale nec | veniale, sed habet proprietatem per se ipsam falciendi bonum. In Libro de beata Maria.

[52.] Quinquagesimus secundus: | Quod beata Maria relaxat peccatoribus | culpas et peccata et⁵¹ potest plus peccatoribus indulgere, quam ipsi peccare donatque virtutes et merita, fidem, spem et caritatem, cum quibus habeant homines uitam | eternam. In Libro de beata Maria.

[53.] Quinquagesimus tertius: Quod | voluntas beate Marie est contra iustitiam, | quia non dilexit Filii sui mortem, quem | Deus cum iustitia interemit; et in hoc est | stulta et inobediens beate Marie voluntas. In Libro orationum.

[54.] Quinquagesimus quartus: Quod Papa est | vicarius beati Petri. In Libro de septem arboribus, | et in Libro contemplationum.

[55.]

A

B

Quinquagesimus quintus: Quod propter peccatum | primi hominis totus mundus fuit corruptus, et quantum ad uegetabilia et animalia | et alia creata, et demones et etiam angelos. | In libro contemplationum.

Quinquagesimus quintus: Quod propter peccatum primi hominis totus mundus fuit corruptus, et quantum ad uegetabilia et animalia et alia creata ad seruitium hominis ymo etiam quantum⁵² ad demones et etiam angelos.

[56.] Quinquagesimus sextus: Quod propter peccatum [f. 91ra] originale corpus hominis non est dignum, quod sumat vsum et seruicium ac viltam de plantis, nec de animalibus | brutis, que sunt creature Dei, in quibus non | habet ius aliquis qui sit contra Deum. In Libro de | articulis fidei.

[57.] Quinquagesimus septimus: Quod quia anima rationalis est forma corporis et mouet corpus ad accipiendum vitam de plantis, animalibus brutis et aliis rebus ei | necessariis, mouet corpus iniuste et⁵³ contra | ius et rationem. In Libro de

46. magis nobilitatus *B* nobilior

47. In quo *B om*

48. *post* videtur *B add* ex hiis

49. faciliter *B* facialiter

50. est *B sit*

51. et *B om*

52. quantum *in marg*

53. et *B om*

articulis fidei. | Et quod ille, qui est in peccato, non habet ius in | aliqua creatura. In Libro de ecclesiasticis prouerbiis. |

[58.] Quinquagesimus octauus: Quod propter⁵⁴ peccatum originale | Deus et humanum genus fuerunt in | magna contrarietate boni et mali, virtutis et vitii, veri et falsi; et illa contrarietas erat ita magna, quod Deus in | mundo populum non habebat. In Libro super Sententiarum, | q. CX.

[59.] Quinquagesimus nonus: Quod Deus consentit, quod | homo faciat peccatum ueniale, et⁵⁵ non faciat mortale; alias magis distaret | a diuina bonitate et magnitudine per peccatum ueniale, quam per mortale. Et sic Deus non licentiaret hominem, | quod faceret peccatum ueniale, quod est impossibile. | In Libro Sententiarum, q. CXIX.

[60.] Sexagesimus: Quod Deus | peccatorem iuuare non potest, dum suum | intelligibile et amabile sunt infirma; | et hoc, quia participare non potest per suam | bonitatem et virtutem cum malitia, neque Deus contra iustitiam agere potest. In Libro super | secundum Sententiarum, q. XLVII.

[61.] Sexagesimus primus: Quod anima | Iudei et Sarraceni, qui credit esse in veritate et non peccat mortaliter in | peccato actuali non habebit penam | spiritua- lem. In Libro de septem arboribus.

[62.] Sexagesimus secundus: | Quod nullus est homo ita vilis, neque⁵⁶ ita peccator, | quin⁵⁷ qualibet hora, qua uelit, non possit | Dei esse⁵⁸ amicus et familiaris. In Libro de | contemplationum.

[63.] Sexagesimus tertius: Quod homo non debet reclamare Deum, si non diligat eum; et quod | ille facit magnam malignitatem, [f. 91rb] qui orat Deum sine caritate. In Libro | de ecclesiasticis prouerbiis.

[64.] Sexagesimus quartus: Quod in faciendo bonum non oportet nos sperare quod Deus | incipiat, quia iam incepit, quando nos | creauit et pro conseruatione nostra mundum | nobis dedit, vt ei seruiamus et eum | honoremus. In Libro orationum, et in Libro | de philosophia amoris.

[65.] Sexagesimus quintus: Quod virtus est | ita bona et quantitate magna, quod omnis | homo potest eam habere pro sua voluntate. | In Libro de philosophia amoris, et in Libro de centum | Dei nominibus.

[66.] Sexagesimus sextus: Quod nullus homo est, qui | non possit multiplicare amorem suum, | et uelle suum⁵⁹, in quantum uoluerit. In Libro contemplationum.

[67.]

A

Sexagesimus septimus: Quod de amore diuino | quilibet potest habere quantum uoluerit In libro | contemplationum et in libro de centum Dei nominibus.

B

Sexagesimus septimus: Quod de amore diuino quilibet potest habere quantum uoluerit et de Deo etiam quilibet potest habere quantum uoluerit.

54. propter *B* post

55. et *B* ut

56. neque *B* nec

57. quin *B* qui

58. Dei esse *B* esse dei

59. et uelle suum *B* *add in marg*

[68.] Sexagesimus octauus: Quod quilibet homo potest Deum | contemplari, quantum vult, et vbi vult, et | quando vult. In Libro contemplationum.

[69.] Sexagesimus nonus: quod | quilibet homo de caritate et spe potest | habere, quantum vult. In Libro contemplationum, et in Libro | de septem arboribus.

[70.] Setuagesimus: Quod homo potest | venire ad saluationem per virtutes molrales, et quod quilibet homo potest habere de | gloria paradisi tantam, quantam vult habere; et | omni tempore, quo est in isto mundo, potest⁶⁰ eam | sibi procurare, et in omni loco in quo sit, potest eam | lucrari. In Libro de articulis fidei, et in Libro contemlplationum.

[71.] Septuagesimus primus: Quod homo peccat et est Deo | inobediens, si non facit bonum quod intelligit; quod quidem potest facere, licet illud bonum non sit ei in⁶¹ mandatum. In Libro contemplationum.

[72.] Septuagesimus secundus: Quod qui non facit id bonum, | quod potest facere, non videtur Deum multum diligere. In Libro contemplationum, et in Libro centum Dei nominibus. |

[73.] Septuagesimus tertius: Quod tantum est imputandum omni potenti facere bonum⁶², et nolenti, quantum si faceret | malum; quia homo potens facere bonum | et nolens, semper est in culpa. In Libro contemplationum.

[74.] Septuagesimus quartus: Quod qui non facit totum | posse suum ad conuertendum omnes infidelles, errat, et debet timere Deum, et est sine ca-[f. 91va]-ritate. In Libro contemplationum.

[75.] Septuagesimus quintus: Quod Deus | est ita firmus ad indulgendum, quod nichil | potest indulgentiam impedire, nisi desperatio. In Libro de centum Dei nominibus.

[76.] Septuagesimus sextus: Quod | Deus habet populo suo tantam caritatem, quod quasi omnes | homines mundi erunt saluati; quia si plures essent dampnati, quam saluati, misericordia | Christi esset sine magna caritate. In Libro | de planctu.

[77.] Septuagesimus septimus: Quod sine caritate | non possumus habere aliquam uirtutem, sicut | sine oculis non possumus⁶³ videre. In Libro | de doctrina puerili.

[78.] Septuagesimus octauus: Quod quia omnes | homines eiusdem speciei sunt, dignum est quod homo diligat proximum suum tantum quantum se ipsum. | Et si non faciat⁶⁴, eius amor est falsus et delordinatus; et hoc est Dei mandatum. In Libro | contemplationum, et in Libro septem arboribus, et in Libro | de doctrina puerili.

[79.] Septuagesimus nonus: Quod illi, qui non | diligunt pluuie multipliciter | uel paucitatem uel sterilitatem seu siccitatem, caliditatem uel frigiditatem, | et alia, que fiunt in mundo similia, non | diligunt opera diuina, sed contrariantur diuine | iustitie. In Libro contemplationum.

60. *post potest B add homo*

61. *in B om*

62. *facere bonum B bonum facere*

63. *possimus B possumus*

64. *faciat B facit*

[80.] Octuagesimus: Quod homo | debet amare Deum, quia bonus est, non autem | propter nullam rem quam sibi donet, nec propter | indulgere suum peccatum, nec propter hoc, quod ipse | non sit dampnatus; et qui sic uoluerit oralre, sentiet se tam altum per suum amare, | et per suum intelligere et memorari, quod non | poterit altius ascendere. In Libro de Dominus telcum, confessione, satisfactione et oratione. |

[81.] Octuagesimus primus: Quod illi qui amant Deum propter | hoc, ut det eis gloriam celestem uel bona | temporalia, et timent Deum propter hoc, ut non | det eis penam infernalem uel labores | temporales, faciunt de prima intentione | secundam, et de secunda primam; et eorum intentio | est peruersa et falsa et contra Dei intentionem. | Non est vnus homo solus, qui faceret⁶⁵ tantum | malum sicut id, quod fecit Machometus, | qui tot homines misit in errorem. Et tamen | maius malum sequitur, cum homo non habet ad Delum primam intentionem, quam sit totum ma-[f. 91vb]-lum, quod fecit Machometus; quia maius | bonum est in vno homine, qui fortiter diligit Deum per primam intentionem, quam sit mallum in omnibus hominibus, qui sunt dampnati. | In Libro intentionum.

[82.] Octuagesimus secundus: Quod si Deus | dat homini de bonis istius mundi, nec propter | hoc, quia dat sibi, et multiplicat bona, | homo debet eum plus diligere⁶⁶, quia tantum debet | eum diligere, quod plus non possit eum diligitere. In Libro de Arte amatiua.

[83.] Octuagesimus tertius: | Quod inconueniens est, quod uerus amor propter | aliqua, que facit homini Deus multiplicet, | seu minuat suum amare; [*add in marg*] quia postquam Deus inicit hominem amare [*add fin*] bonitate, magnitudine, amore et sic de aliis, | et homo contemplari Deum, non conuenit, quod contilnue⁶⁷ habeat posse in amare. Immo oportet | esse tam magna magnitudo initiandi et⁶⁸ contem|plandi in amore, uestito bonitate, | magnitudine et duratione, et sic de aliis, quod | non possit amare crescere nec minui. | Quia si posset crescere et minui, iam inilitare et contemplari non intraret medilum amoris. In Libro de Arte amatiua. |

[84.] Octuagesimus quartus: Quod tantum desiderat et amat | amicus, hoc est homo iustus, bonitatem, magnitudinem, et eternitatem sui amici, hoc est Dei, | quod propter suum amorem se concordant bonitas, | magnitudo et eternitas in esse vnā | essentiam et naturam, et vnā et eandem rem | in numero in amico et amato. In libro de Arte | amatiua.

[85.] Octuagesimus quintus: Quod amicus et amatus, scilicet homo iustus et Deus, sunt vna indistincta et inconfusa essentia et natura, in bonitate, et magnitudine et eternitate. In | Libro de Arte amatiua.

[86.] A

Octuagesimus sextus: Quod si | amicus, hoc est homo iustus,

B

Octuagesimus sextus: quod si | amicus non fuisset ipsa per-

65. faceret B fecerit

66. plus diligere B diligere plus

67. continue B contrarie

68. et B om

non fuisset ipsa | *substantia*
sui amici, iam eorum gloria
non fuisset in magna concor-
dia amoris. In libro de Arte |
amatiua.

[87.] A

Octuagesimus septimus: Quod
amicus et amatus, hoc est homo
iustus et Deus, in quibus non |
est paruus amor, sed magnus,
possunt esse, ymo | sunt vnemet
essentia et natura diuina | in-
distincta et indiuisibilis, sine
vlla contrarietate et diuersita-
te essentie. In Libro de Ar- [f.
92ra]-te amatiua. Hec uerba re-
plicat frequenter | in substantia
et effectum, quod amicus et ama-
tus, per quos | intelligit homi-
nem diligentem Deum et Deum di-
lectum sunt vna essentia in una
numero, et vna natura, | vna
substantia, vna actualitas, vna
eternitas, vna bonitas, vna
magnitudo, sine | contrarietate
et diuersitate essentie indiui-
sibiliter | et indistincte.

In libro de arte amatiua.

[88.] Octuagesimus octavus: Quod de Patre et Filio et Spiritu | Sancto sic est,
quod quilibet stat tam completus sicut | alius; et stant omnes tres vnus Deus non
distincti in aliquo. Et qui sic potest leuare suum | orare, et⁷¹ potest longo tempore
stare et sine ymaginatione de nulla temporali re⁷², | nulla oratio tantum valet,
quia homo stabit totus raptus superius per Spiritum Sanctum, non culrans de re,
que sit hic. Et suum orare erit sic verum, quod homo non possit addere in | con-
templando nec desiderando. In Libro de contritione et confessione etc.

[89.] Octuagesimus nonus: Quod infanti qui non vult consentire sacramento
confirmationis, non valet sacramentum baptismatis. In Libro contemplationum.

[90.] Nonagesimus: Quod si homo | non est confirmatus et credit esse confir-
matus, est | a peccato originali mundatus, ratione bolne intentionis, que consumit
culpam et peccatum. | In libro contemplationum et in libro de ecclesiasticis
proluerbiis. Vbi dat intelligere quod peccatum originale non mundatur in baptis-

*sona*⁶⁹ sui amati et amatus
non fuisset ipsa persona sui
amici iam eorum gloria non
fuisset in magna concordia
amoris.

B

Octuagesimus septimus: Quod
amicus et amatus, in quibus
non est⁷⁰ paruus amor sed
magnus, possunt esse ymo sunt
vnemet essentia et natura
diuina indistincta et indiui-
sibilis, sine ulla contrarie-
tate et diuersitate essentie.
Hec uerba replicat frequenter
in substantia et effectum,
quod amicus et amatus, per
quos intelligit Deum dilectum
et hominem diligentem Deum,
sunt una essentia in numero,
natura, vna *persola* (*sic*)
vna actualitas, vna eternitas
vna bonitas, vna magnitudo,
sine contrarietate et diuersi-
tate essentie indiuisibilis
et indistincta.

69. *post persona seq amati cancell*

70. *post est seq partes cancell*

71. *et B om*

72. *temporali re B re temporali*

mate sed in confirmaltione, presertim quia addit quod sacramentum confirmaltionis est inuentum ad hoc vt infantes per | se promitant quod eorum patrini⁷³ a promissione | quam fecerunt sint⁷⁴ totaliter liberati. In | libris predictis et etiam in libro de doctrina puerili.

[91.] Nonagesimus primus: Quod quilibet est obligatus, ut | sit in ordine matrimonii uel religionis; quia omnis alius status^e discordat cum finali intentione, propter quam quilibet est creatus. | In Libro de doctrina puerili.

[92.] Nonagesimus secundus: Quod in | matrimonio generatur homo cum sanctitate, et | quod matrimonium sic ligat, quod nullus debet | accedere ad vxorem suam, nisi causa prolis. | In Libro de ecclesiasticis prouerbiis.

[93.] Nonagesimus tertius: Quod | existentes in purgatorio non pos-[f. 92rb]-sunt Deum tantum diligere, sicut eum deligerent⁷⁵, | si illas penas non sustinerent. In Libro orationum.

[94.] Nonagesimus quartus: Quod sicut Deus Pater non addit | [*add in marg*] aliquid Filio generando in eternitate, ita sacerdos non ad-[*add fin*]-dit aliquid Christo, vniendo sibi substantiam, quam | panis et eius accidentia dimittunt. In Libro | de ecclesiasticis prouerbiis. Supponit quod | vniat.

[95.] Nonagesimus quintus: Quod sicut Dei Filius non accepit additamentum per esse hominem, ita | sacerdos facit quod sanguis, quem accepit | Christus⁷⁶ de domina nostra, non accepit additamentum propter additionem, quam facit cum | sanguine calicis. In Libro de ecclesiasticis prouerbiis. | Supponit quod sanguis quem accepit Christus | de domina nostra et qui est in calice sint duo | sanguines distincti post vni.

[96.] Nonagesimus sextus: Quod | omnes articuli fidei, et ecclesie sacramenta ac potestas Pape possunt probari, et probantur per | rationes necessarias, demonstratiuas et euidentias. Et ipse Raimundus dicit se probare per | rationes, quas adducit, quas dicit et reputat esse tales; sed homines nicis⁷⁷ (*sic*) et peccatores non intelligunt eius rationes. In Libro de | articulis fidei, in Libro contemplationum, in Libro de | ecclesiasticis prouerbiis, in Libro de plantu Raimundi.

[97.] Nonagesimus septimus: Quod fides est necessaria omnibus⁷⁸ | nicis, rusticis, ministerialibus et non habentibus | intellectum eleuatum, qui nesciunt cognoscere per rationem, et diligunt cognoscere per fidem. | Et quod homines grossi ingenii et illiterati et nicis⁷⁹ diligunt cognoscere articulos | fidei per fidem et non per rationem, et facilius | trahuntur ad veritatem Christianorum per fidem, | quam per rationem, sed homo subtilis facilius trahitur per rationem, quam per fidem. In libro contemplationum.

---

e in marg

---

73. *post* patrini *B add* pro eis in baptisate promiserunt et tunc patrini

74. *sint B sunt*

75. *deligerent B diligerent*

76. *accepit Christus B Christus accepit*

77. *nicis B niçi*

78. *omnibus B hominibus*

79. *nicis B niçi*

[98.] Nonagesimus octauus: Quod ille, qui cognoscit per | fidem ea que sunt fidei, potest decipi. Sed ille, | qui cognoscit per rationem, non potest falli. Nam | fides potest errare, et non errare. Et | si homo errat per fidem, non habet tantam culpam, | sicut si erraret per rationem. Et sicut verius | cognoscimus ea, que videmus quam ea que | palpamus, ita uerius sumus dispositi | ad cognoscendum veritatem per rationem, quam | per fidem. Sed sicut palpando aliquando inueni-[f. 92va]-mus veritatem⁸⁰ sicut ceci, qui aliquando inueniunt que volunt, aliquando non. In Libro | contemplationum.

[99.] Nonagesimus nonus: Quod interficientes hereticos sunt iniuriosi et vitiosi in suo memorari, intelligere atque | uelle, quia heretici quando interficiuntur, | moriuntur morte sensuali et morte | intellectuali. Et Christus uoluit quod eius | discipuli et Apostoli essent homines simplices, et qui non interficerent infideles; | propter hoc, ne interficiendo eos sensualiter morerentur etiam eorum anime. Heretici | autem et infideles sunt eiusdem nature | humane, sicut ceteri, pro qua humana natura Filius Dei assumpsit carnem. | In Libro contemplationum.

[100.] Centesimus | articulus est quod Deus contulit ipsi Raymundo Lull istam Artem et doctrinam | generalem in quodam monte; qui sibi | aparuit crucifixus, et contulit eam | sibi pro huius seculi tenebris illustrandis, | que est generalis ad omnem scientiam, et naturalem, et medicinam, et ad iura; et | ualet specialiter ad destruendum errores. In Prologo super Libro Sententiarum, et in Libro de plantu Raymundi. |

* * *

A reserva del que pugui sorgir encara de l'examen detallat dels altres manuscrits del *Directorium*, la comparació dels mss. escurialenc i mallorquí pel que fa a la llista dels cent articles lul·lians permet de captar algunes realitats:

1. El nombre centenari i l'ordre dels articles és fix des del principi. En aquest aspecte no sembla que Eimeric hagi tingut cap dubte. Partint de la nostra hipòtesi segons la qual el ms. escurialenc és anterior al mallorquí, quan en aquest darrer Eimeric es reserva la tasca d'escriure-hi *manu propria* els articles lul·lians, no n'altera ni l'ordre, ni el nombre, ni substitueix cap article de la llista per un altre de semblant o diferent.

2. Sí que hi ha alteracions d'un text a l'altre. Hem anotat omissions, addicions, canvis en l'ordre de les paraules, en els temps i modes dels verbs, canvis d'un verb (*amare*) per un substantiu equivalent (*amor*), canvis en alguna conjunció, en el radical d'algun mot, o algun altre accident de còpia, per part de B, que no introdueixen canvis de sentit significatius, en el text dels articles 2 (nota 28), 4 (n. 29), 9 (n. 30 i 31), 20 (n. 32), 22 (n. 33), 24 (n. 34 i 35), 29 (n. 36), 31 (n. 38), 36 (n. 39), 47 (n. 41), 49 (n.

80. *post* veritatem B *add* ita etiam quandoque per fidem cognoscimus ueritatem

42), 50 (n. 43, 44, 45), 51 (n. 47), 52 (n. 48), 55 (n. 49), 57 (n. 50), 58 (n. 51), 62 (n. 53, 54 i 55), 66 (n. 56), 70 (n. 57), 71 (n. 58), 73 (n. 59), 77 (n. 60), 78 (n. 61), 81 (n. 62), 82 (n. 63), 83 (n. 65), 86 (n. 66), 87 (n. 67), 88 (n. 68 i 69), 90 (n. 71), 93 (n. 72), 95 (n. 73), 96 (n. 74), 97 (n. 75 i 76).

3. En els articles 90 i 98, les addicions que presenta B milloren el text, sobretot la recollida en la nota 70.

4. La variant de B a l'article 29 que hem recollit en la nota 37 altera el sentit del text fins a tornar-lo absurd; per això creuríem que es tracta més d'una badada que no pas d'un canvi intencionat d'Eimeric.

5. També creuríem que es pot donar com a badada la variant de B a l'article 47 recollida en la nota 40, i per la mateixa raó: perquè atorgaria un sentit absurd a la frase afectada, i perquè la variant (canvi de *supra* per *secundum*) s'ha pogut originar per contaminació d'un altre *supra* que ve tot seguit.

6. En l'article 50 els dos manuscrits presenten les lectures: A «faciliter» / B «facialiter», discrepància recollida en la nota 46. Indubtablement la lliçó bona és *facialiter*, i no només perquè és l'autògrafa d'Eimeric, sinó perquè és la que el context reclama.

7. En l'article 59, la variant recollida en la nota 52 és substantiva. Una cosa és dir: «Deus consentit quod homo faciat peccatum ueniale *ut* non faciat mortale»; una altra és dir: «Deus consentit quod homo faciat peccatum ueniale *et* non faciat mortale». És possible que Eimeric s'hagi volgut auto-corrègir?

8. En l'article 83 la variant recollida en la nota 64 també és digna d'ésser remarcada. Per sort pertany a un dels articles que provenen d'un dels extrems eimericis de l'*Art amativa* recentment editats i estudiats per Perarnau, i aquest fet felíç permet de resoldre immediatament la discrepància a favor de B. El ms. de l'Escorial diu: «... postquam Deus iniciavit hominem amare bonitate, magnitudine, amore et sic de aliis, et homo contemplari Deum, non convenit quod *continue* habeat posse in amare». La lliçó del ms. mallorquí és millor: «... postquam Deus iniciavit hominem amare bonitate, magnitudine, amore et sic de aliis, et homo contemplari Deum, non conuenit quod *contrarie* habeat posse in amare». Entre d'altres raons, perquè respon amb més fidelitat al tenor de l'extret eimericià de l'*Art Amativa* i al d'aquesta mateixa, tal com hom pot veure en les transcripcions de Perarnau⁸¹.

9. Estranyament l'article 17 és incomplet en la redacció autògrafa d'Eimeric. L'inquisidor ha estat víctima d'un salt de mot a mot?

10. Els problemes que plantegen els articles trinitaris 15 i 21 són molt més especials, i probablement no poden ésser abordats sense tenir molt en

81. Cfr J. PERARNAU I ESPELT, *De Ramon Llul a Nicolau Eimeric ...*, o. c., 77.

compte el text lul·lià a partir del qual Eimeric formula els articles. L'addició que Eimeric introdueix en el ms. mallorquí a l'article 15 (*et totus generatus*) i la redacció diferent del 21 en A i en B suggereixen que Eimeric se sentia prou lliure a l'esguard de la llista de cinc-centes proposicions extretes per la comissió *ad hoc* dels vint volums lul·lians que l'inquisidor havia dut i denunciat a la Cúria, i això seria un senyal gairebé inequívoc de la seva intervenció preeminent en la confecció de la llista sobredita.

11. L'article 39 té una redacció molt confusa en A i en B; la introducció del mot *persona* en el text autògraf d'Eimeric és de molt difícil justificació i complica enormement el sentit de l'article.

12. En el 42 el copista del manuscrit de l'Escorial ha estat molt probablement víctima del salt de mot a mot. En el 55 i en el 67 és la mà d'Eimeric qui fa sengles addicions a la redacció més antiga, de prou pes la segona.

13. Hem deixat per al final un dels aspectes més intrigants que presenta la comparació de les dues llistes dels cent articles lul·lians. Si és veritat que el ms. escurialenc fou escrit abans de 1386 i el de Mallorca uns pocs anys més tard, resulta que en aquest lapse de temps tan curt tres de les quatre vegades que apareix el mot *substantia* en la llista del ms. de l'Escorial, és canviat pel mot *persona* en la del ms. mallorquí. Perarnau ja va detectar aquest canvi en els articles 86 i 87 de la còpia mallorquina del *Directorium* en relació amb els extrets corresponents del Vat. lat. 7199⁸². Ara, com el lector haurà pogut comprovar, la mateixa alteració es constata també en l'article 6. Sortosament la pruija del canvi no afectà el mot *substantia* de l'article 94, de temàtica eucarística ...

En aquest moments i en el marc purament descriptiu d'aquesta nota no podem pretendre res més que posar el problema sobre la taula. L'edició crítica del *Directorium* no sembla entrar en els projectes de ningú. L'edició crítica de tota la seva part antilul·liana potser és un treball que caldrà emprendre amb una certa urgència. La publicació dels extrets de l'*Art amativa* tan repetidament al·ludits i llur confrontació amb el text dels articles corresponents del *Directorium* duta a terme per Perarnau ha evidenciat que entorn de la llista dels famosos cent articles lul·lians hi graviten molts problemes. Esperem que les dades aportades avui, després d'una primera lectura del ms. escurialenc N. I. 18, evidenciïn que els problemes encara es poden ampliar i que llur possible aclariment només podria esperar-se després d'un estudi exhaustiu de tota la tradició manuscrita del *Directorium*, que com més temps passa més urgent es va tornant.

---

82. Cfr *ib.*, 81-82 i 85.

IV

Una altra particularitat del ms. escurialenc del *Directorium* que no voldríem passar per alt és la llista que dona en la II p., q. 26, dels llibres de Ramon Llull condemnats per Gregori XI. A diferència, per exemple, de la llista que en donava Alois Madre, a partir de l'edició veneciana de 1595, no hi figuren ni el *Liber de tentatione*, ni el *Liber de anima rationali*⁸³. Hi ha alguna raresa, que recollim en nota, i potser alguna lectura que pot orientar en la identificació d'un títol ara com ara misteriós. Donem la llista pelada, en no haver tingut oportunitat de compulsar-la amb cap altre ms. eimericià del *Directorium*:

[f. 107rb] «Libri conldempnati Raymundi lul predicti per dominum | papam Gregorium XI^m hii sunt: Liber | de philosophia amoris. Liber de centum Dei [f. 107va] nominibus. Liber Sententiarum. Liber conltemplacionum. Liber de arboribus. lliber de CCC prouerbiis. Liber | de contritione, confessio- ne et satisfactione. | Liber de oratione. Liber⁸⁴ orationum | est alius a predicto. Liber amati et amilci. Liber de benedicta tu⁸⁵. Liber de | sancta Maria. Liber de articulis fidei | Liber de doctrina puerili. Lilber intencionum. Liber de arte amlatiua. Liber de anima. Liber de | Felix. Liber apostolico⁸⁶. Liber | de plantu Raymundi. Predicta autem | XX volumina sunt condepnata per bullam | domini pape Gregorii XI tenoris selquentis: Gregorius episcopus...» (segueix el text de la butlla *Conservationi puritatis*).

També hem comparat la llista dels famosos cent articles lul·lians que dona Alois Madre amb la del ms. N. I. 18 de l'Escorial i hem trobat que tenen una discrepància bibliogràfica. Segons Madre, en l'article 67 Eimeric cita com a font el *Libre de contemplació* i els *Cent noms de Déu*; el ms. escurialenc, en canvi, no esmenta el *Libre de contemplació*.

83. Almenys amb aquests títols. Cfr Alois MADRE, *Die theologische Polemik gegen Raimundus Lullus. Eine Untersuchung su den Elenchi auctorum de Raimundo male sentientium*, Münster 1973, 158. De fet, ja Pegna observava, bo i seguint l'edició de Barcelona 1503, que en els tres manuscrits que ell tenia del *Directorium* la llista i l'ordre dels llibres eren ben diferents, i per això la publicà: cfr *ed. c.*, 313a.

84. *post Liber seq de cancell*

85. Com hem pogut observar, supra p. 549, en l'article 80 de la llista dels cent articles lul·lians, el ms. escurialenc cita com a font un *Liber de Dominus tecum et confessione, satisfactione et oratione*. Ni en l'edició barcelonina del 1503 del *Directorium* ni en les llistes de l'ed. Pegna no hi surt aquest llibre del *Dominus tecum*. Serà aquella liçó una mala lectura de *Liber de «contritione»*? O el *Dominus tecum* és una confusió per *Benedicta tu*?

86. En d'altres llistes aquest títol apareix com a *Liber Apostolicon*. Caldrà verificar si la lectura del ms. escurialenc no designa pròpiament un llibre lul·lià dedicat al papa, a l'*apostoli*.

APÈNDIX

1

1371 octubre 8. Barcelona

ADB, Reg. Com. 34, f. 31r-33r

Nicolau Eimeric, inquisidor, Francesc Botella, prior de Santa Eulàlia del Camp, de Barcelona, i Pere de Sant Amanç, canonge i hospitaler de Tortosa, els dos darrers vicaris generals del bisbe de Barcelona, traslladen al bisbe de Lleida Romeu ces Comes, la carta dels cardenals Portuense i Tusculanense, en la qual ordenen de lliurar Astruc de Piera, jueu, a l'inquisidor per crims d'heretgia; i que obeeixi les dites ordres, sots pena canònica i denúncia al papa.

Reuerendo in Christo patri et domino domino romeo, diuina prouidencia Ilerdensi Episcopo, ffrater Nicholaus Eymerici, magister in sa-[f. 31v]-cra pagina ac inquisitor heretice prauitatis in [terris] illustrissimi domini nostri Regis Aragonum, Ffranciscus Botella, prior monasterii sancte Eualalie de Campo Barchinone, et Petrus de Sanctus Amancio, canonicus et hospitalerius Dertuse, vicarii in spiritua-libus et temporalibus generales reuerendi in Christo patris et domini Petri per eandem barchinonensis Episcopi in remotis agentis, se ipsos cum debita reuerencia et honore.

Noueritis nos dictos inquisitorem et vicarios quasdam litteras pergameneas reuerendorum patrum et dominorum guidonis Portuensis et Egidii Tusculanensis episcoporum et sancte Romane Ecclesie cardinalium cum earum veris sigilis appendiciis munitas die data presencium, recepisse, quarum tenor per ordinem sequitur:

«Miseratione diuina Guido Portuensis et Egidius Tusculanensis Episcopi sancte Romane Ecclesie cardinales, venerabili in Christo patri domino episcopo ilderdensi salutem in Domino.

«De mandato sanctissimi in Christo patris et domini nostri domini Gregorii diuina prouidencia papa vndecimi viue vocis oraculo nobis facto tenore presencium vobis precipimus et mandamus quatenus Astruchum de Piera, judeum barchinonensem, penes vos et in vestra custodia certis de causis, ut dicitur, existentem, venerabili in Christo patri domino ... Episcopo barchinonensi et fratri Nicholao Eymerici inquisitori heretice prauitatis in terris cismarinis Regis Aragonum vel ab eis certum mandatum habenti infra XVI dierum spacium a presentacione seu notificacione presencium vobis facta immediate sequencium tradatis, liberetis et reali-ter assignetis.

«Datum Aui-[f. 32r]-nionie sub sigillis nostris anno a natiuitate Domini Mille-simo Trecentesimo Septuagesimo primo, indiccione Nona, die X^a mensis aprilis, pontificatus sanctissimi domini nostri pape anno primo».

Subsequenter vero nos dicti vicarii recepimus litteras dicti domini Episcopi barchinonensis, quarum tenor sequitur per hec verba:

«Petrus miseratione diuina Episcopus barchinonensis venerabilibus viris Ffrancisco Botella, priori monasterii sancte Eualalie de Campo Barchinone, et Petro de

Sancto Amancio, canonico et hospitalerio Dertuse, vicariis nostris generalibus, salutem in Domino.

«Cum sanctissimus in Christo pater et dominus noster, dominus Gregorius diuina prouidencia papa XI ordinaverit et velit quod Astruch de Piera, iudeus barchinonensis, qui dudum pro quibusdam criminibus manifeste, vt fertur, heresim tangentibus apud Curiam nostram Barchinone et religiosum virum dominum fratrem Nicholaum eymerici, inquisitorem heretice prauitatis Aragonum, erat detentus et captus in posseque Reuerendi patris in Christo domini Ilerdensis Episcopi pro nonnulla discordia seu controuersia que pro capcione dicti iudei orta fuit inter illustrissimum dominum nostrum Aragonum Regem ex una parte et Reuerendum patrem in Christo dominum guillermum predecessorem nostrum et prefatum dominum inquisitorem ex altera parte, in sequestro positus, ad nos et dictum dominum inquisitorem per eundem dominum Ilerdensem Episcopum remittatur, prout et plura alia in litteris dominorum cardinalium super hiis de mandato dicti domini nostri pape concessis plenius conscribuntur, [f. 32v] idcirco de vestri discrecione, pericia et legalitate in domino fiduciam obtinentes, vobis et cuilibet vestrum in solidum super requisicione facienda dicto domino Ilerdensi Episcopo super dicti iudei comissione vobis et dicto domino inquisitori, ut premititur, fienda ac super protestacionibus debitis et opportunis ac necessariis dicto domino Ilerdensi et aliis quorum interest fiendis et omnibus aliis et singulis in premissis et circa premissa necessariis et opportunis, plenarie comittimus per presentes vices nostras.

«In quorum omnium testimonium presentes litteras fieri et sigillo nostro fecimus comuniri. Datum Auinione, die XVI septembris, anno a nativitate Domini Millesimo Trecentesimo Septuagesimo primo. Vidit Petrus Episcopus».

Ea propter paternitatem vestram de mandato dicti domini Episcopi barchinonensis ex precepto eidem facto per dictos dominos Cardinales, ut in litteris preinsertis continetur, requirimus reuerenter quatenus dictum Astruchum de Piaria iudeum, quem, vt sequitur, in posse vestro et custodia tenetis, nobis dicto inquisitori et vicariis Barchinone tornetis, remittatis, tradatis, liberetis et realiter assignetis prout dicti domini cardinales vobis mandant auctoritate apostolica et prout promisistis in instrumento dicti sequestri inde facto, infra XVI dies a recepcione seu presentacione presencium paternitati vestre facienda in antea proxime computandos, quem terminum eidem paternitati vestre ad hoc quod tribus e dictis precise et termino peremptorio auctoritate [f. 33r] qua fungimur vobis in hac parte assignamus, si penas positas in iure contra inhobedientes et transgressores mandati apostolici paternitas vestra cupit evitare.

Alias significamus eidem paternitati vestre quod, lapsa dicto peremptorio termino, vestra exigente contumacia et inobediencia, quas non credimus vestram paternitatem velle incurrere et pro nostri excusacione haberemus, hec dicto domino nostro pape et suo sacro consistorio intimare, scientes relacioni presencium lato-ris fidem indubiam adhibere.

Et in testimonium premissorum omnium mandamus has nostras litteras sigillis officiorum nobis commissorum impressione comuniri. Datum Barchinone, octaua die octobris anno a nativitate Domini Millesimo Trecentesimo septuagesimo primo. Vidit inquisitor. Vidit prior.

1371 octubre 11. Barcelona ADB R. Communium, 34, f. 33r-35r

Nicolau Eimeric, inquisidor, i Francesc Botella, prior de Santa Eulàlia del Camp, de Barcelona, i Pere de Sant Amanç, canonge i hospitaler de Tortosa, ambdós vicaris generals del bisbe de Barcelona, prohibeixen tres articles pertocant al sagrament de l'Eucaristia, que fra Joan Lladó, framenor, havia predicat, d'acord amb el manament papal notificat pels cardenals de Sant Eustaqui i de Sant Àngel.

Ffrater Nicholaus Eymerici ordinis fratrum predicatorum, sacre theologie magister, inquisitor heretice prauitatis in omnibus regnis et terris serenissimi principis domini regis Aragonum dictioni subiectis, Ffranciscus Botella prior monasterii sancte Eulalie de Campo Barchinone et Petrus de Sancto Amancio cononicus et hospitalarius Dertuse, vicarii in spiritualibus et temporalibus generales reuerendi in Christo patris et domini domini Petri diuina prouidencia barchinonensis episcopi in remotis agentis, a sancta sede apostolica ad infrascripta specialiter delegati, venerabilibus et nobis in Christo dilectis vniuersis religiosis et clericis infra ciuitatem Barchinone et eius diocesim consti-[f. 33v]-tutis, Salutem in Domino et mandatis nostris ymmo verius apostolicis prompto animo obedire.

Nouerit vestra caritas nos a reuerendissimis in Christo patribus et dominis dominis sancti Euxtaxii et sancti Angeli sancte Romane Ecclesie diachonibus cardinalibus reuerenter litteras recepisse eorum impendenti (*sic*) sigilli munimine roboratas, non abolitas neque raras neque in sui qualitate aliqua viciatas, quarum tenor sequitur in hunc modum:

«Miseratione diuina Petrus sancti Eustacii et Guillermus sancti Angeli diachoni cardinales reuerendibus (*sic*) patribus Terrachonensis et Cesarauguste prouinciarum archiepiscopis eorumque suffraganeis, necnon inquisitoribus heretice prauitatis a sede apostolica in ipsis prouinciis deputatis, salutem et sinceram in Domino caritatem.

«Relacione religiosi fratris Nicholai Eymerici magistri in theologia et in dictis prouinciis heretice prauitatis inquisitoris ad audienciam domini nostri pape nuper pervenit quod tam in vestris quam suffraganeorum vestrorum ecclesiis palam et publice per certos religiosos predicati fuerunt tres articuli subsequentes in effectu:

«Primus est quod si hostia consecrata cadat vel prohiciatur in cloaquam, lutum seu aliquem turpem locum, quod speciebus remanentibus sub eis esse desinit corpus Christi et redit substantia panis.

«Secundus quod si hostia consecrata a mure corrodatur seu a bruto sumatur, quod remanentibus dictis speciebus sub eis desinit esse corpus Christi et redit substantia panis.

«Tercius quod si hostia consecrata a iusto vel peccatore sumatur, quod dum species dentibus teritur, Christus ad celum rapitur et in ventrem hominis non trahitur.

«Supplicato igitur per ipsum inquisitorem eidem domino nostro pape super huiusmodi articulis, ex quorum [f. 34r] predicatione possent scandala suscitari, salubriter prouidere, idem dominus noster papa, nobis ibidem presentibus, viue

vocis oraculo expresse comissit quatenus auctoritate sua apostolica vobis mandaremus vt, omnis more sublato dispendio, in dictis vestris prouinciis sub pena excommunicationis prohiberetis ne quis deinceps dictos articulos publice presumeret predicare.

«Nos igitur Petrus et Guillermus cardinales predicti huiusmodi mandatum apostolicam cupientes exequi vt tenemur, vobis et vestrum cuilibet in virtute sancte obedientie precipimus et mandamus ne ab inde in antea dictos articulos seu eorum alterum sub eisdem vel aliis verbis idem sonantibus in substantia seu effectum in vestris ecclesiis vel alibi palam seu publice publicare a quoquam permittatis, et hoc sub pena excommunicationis, qua contrarium facientes innodetis ipso facto.

«Notificamus vobis nichilominus simili mandato dato per ipsum dominum nostrum papam nobis facto, quod idem dominus noster papa fratri Johanni de latone, ordinis fratrum minorum, qui aliquos de dictis articulis in vestris ecclesiis frequenter recitando predicauerat, inhiberi fecit sub pena excommunicationis ne dictos articulos de cetero publice predicare presumat.

«In quorum omnium testimonium sigilla nostra presentibus duximus impo-
nenda. Datum apud Villam Nouam Auinionensis diocesis die VIII^a mensis Augusti, anno domini Millesimo CCC^o septuagesimo primo, indicione nona, pontificatus sanctissimi in Christo patris et domino nostro Gregorio diuina prouidencia pape vndecimi anno primo».

Nos igitur inquisitor et vicarii predicti, cupientes parere prefatis [f. 34v] mandatis apostolicis, vt tenemur, vniuersis et singulis tam predicatorum, minorum, beate Marie de Carmelo, augustinensium religiosus et clericis curatis et non curatis, quam aliis quibuscumque personis ecclesiasticis cuiusuis conditionis, dignitatis, status, gradus, religionis et ordinis existant infra prefate ciuitatis Barchinone et diocesis terminos constitutis vel ad eos declinantibus vndecumque, prefata auctoritate apostolica qua fungimur in hac parte, harum missarum serie litterarum in virtute sancte obedientie districte precipiendo mandamus et mandando monemus primo, secundo, tercio et peremptorio quatenus nullo eorum ab inde in antea dictos articulos seu eorum alterum sub eisdem vel aliis verbis idem sonantibus in substantia et effectum in ecclesiis vel alibi audeant publice predicare.

Si autem, quod non credimus, aliqui eorum sue salutis immemores omnes articulos vel aliquem predicauerit de predictis contra monicionem nostram immo verius apostolicam, nouerint se esse excommunicationis santantiam (!) innodatos, quam excommunicationis sententiam auctoritate apostolica qua supra prefata, monitione et termino peremptorio ac eorum culpa et inobedientia precedentibus, contra tales sic nostris mandatis immo verius apostolicis rebelles et inobedientes, nunc vt ex tunc et tunc vt ex nunc ferimus in hiis scriptis.

Et quia plus timeri solet quod specialiter iniungitur, propter quod generaliter imponitur, et ibi est adhibendum singulariter fulsimentum (*sic*) vbi timetur probabiliter ne orfanum ruat in precipitium, fratri Johanni [f. 35r] de latone, ordinis fratrum minorum in litteris dominorum cardinalium memorato, qui aliquos de dictis articulis frequenter predicauit in ecclesiis recitando, eadem auctoritate apostolica in virtute sancte obedientie districte precipimus et mandamus et mandando monemus quatenus de cetero nullum presumat publice predicare articulum de predictis sub eisdem vel aliis verbis idem sonantibus in substantia seu effectum.

Si autem, quod Deus auertat, ipse contumax mandatorum nostrorum immo verius apostolicorum extiterit et rebellis, antefactis mandatis nostris et monitis immo verius apostolicis non parendo, eadem qua supra auctoritate apostolica ipsum fratrem Johannem de latone in hiis scriptis trina monicione canonica pre-eunte et eius contumacia exhigente, nunc vt ex tunc et tunc vt ex nunc, excommunicationis vinculo innodamus, nobis coniunctim vel superiori nostro absolutione de antelatis sentenciis tantummodo reseruata.

Et ne quis de premissis valeat ignoranciam allegare, mandamus vobis auctoritate apostolica qua supra quatenus in Ecclesiis vel capitulis vestris, si a quodam pro parte nostra fueritis requisiti presentes nostras litteras et sentencias legi et publicari, emittere non tardetis.

In quorum omnium et singulorum testimonium predictorum, sigilla nostra ducimus presentibus apponenda. Datum Barchinone, vndecima die octobris, anno a nativitate Domini M^o CCC^o LXX° primo. Vidit inquisitor. Vidit hospitalarius. Vidit prior.

Lluís CIFUENTES

TRES NOTES SOBRE TRADUCCIONS QUIRÚRGIQUES
MEDIEVALS AL CATALÀ

I. FRAGMENTS D'UN MS. EN CATALÀ DE LA *CHIRURGIA*
DE TEODORIC REAPROFITATS
EN RELIGADURES DEL CINC-CENTS¹

Els darrers anys s'han revaloritzat els fragments de manuscrits. Hom els recupera, els restaura, en fa inventari, i els valora com una font històrica més, susceptible d'aportar informació en molts i diversos camps. Igualment, es detecta una apertura en les temàtiques i les cronologies dels fragments objecte d'estudi, fins fa poc centrades de forma gairebé exclusiva en la litúrgia i la música altomedieval, a causa potser no tant del predomini d'aquests fragments com de la formació personal dels investigadors que els han donat a conèixer.²

La importància d'un fragment pot ser ben diferent segons si es conserven o no altres testimonis del mateix text, de la mateixa traducció o de la mateixa versió. Però el seu interès no rau únicament en si és o no una peça única, sinó en la informació que ens pot aportar la seva anàlisi per a tot un seguit de processos històrics.³ Aquí ens centrarem en la vernacularització de la ciència, més concretament de la medicina i de la seva vessant tècnica: la cirurgia.

Fa anys que es coneix l'existència, a Barcelona, de folis esparsos d'un manuscrit en català de la *Chirurgia* de Teodoric Borgognoni. Antoni Cardo-

---

1. Vull agrair a la comunitat del Monestir de Pedralbes la seva generosa disponibilitat per a la consulta del seu arxiu històric, tot i la pobresa de mitjans en què el manté el desinterès institucional pels seus rics fons.

2. Un inventari encara obert de fragments d'origen català, i que tanmateix es ressent de les limitacions esmentades, està essent realitzat per Anscari M. MUNDÓ; vegeu la seva presentació a *Les col·leccions de fragments de manuscrits a Catalunya*, dins «Faventia», 2 (1980), 115-23. Per a la bibliografia catalana sobre el tema, degudament contextualitzada, i les diferents tendències historiogràfiques, vegeu Jesús ALTURO I PERUCHO, *Los estudios sobre fragmentación y membra disiecta de códices en Cataluña: breve estado de la cuestión*, dins «Los archivos de la Iglesia: presente y futuro» (Memoria Ecclesiae, 1), Barcelona, Asociación de archiveros de la Iglesia en España 1990, 33-52.

3. R. WATSON, *Medieval manuscript fragments*, dins «Archives», 13, núm. 58 (1977), 61-73; i Élisabeth PELLEGRIN, *Fragments et membra disiecta*, dins «Codicologica», 3 (1980), 70-95.

ner, en la seva *Història de la medicina a la Corona d'Aragó* (1973), n'identificà dos folis a l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona (Ca l'Ardiaca= ms. B).⁴ Posteriorment, Antonio Contreras, en la seva tesi de llicenciatura en la qual presentava una edició del primer llibre d'aquest ampli i important tractat quirúrgic segons la traducció del cirurgià mallorquí Guillem Correger, recollí la descoberta de Cardoner i identificà la traducció que contenien com la de «maestre Bernat, metge del senyor rey de Malorques».⁵

L'elaboració per part meua d'un catàleg general de la literatura científica circulant en català durant la Baixa Edat Mitjana i el primer Renaixement,⁶ m'ha permès de descobrir l'existència d'un tercer foli a Ca l'Ardiaca i, amb més sorpresa encara, de dos més a l'Arxiu del Monestir de Santa Maria de Pedralbes, també a Barcelona, pertanyents tots ells a un mateix manuscrit.

En aquesta nota, per primera vegada, reuneixo tots cinc fragments, els contextualitzo i n'ofereixo una edició completa. Per fortuna, no es tracta de l'únic manuscrit en català que se'n ha conservat d'aquesta obra, com s'edevé amb la traducció portuguesa, de la qual únicament se'n conserven dos fragments recuperats d'una relligadura.⁷

1. *La Cirurgia de Teodoric i les seves traduccions al català*

L'existència de la traducció al català del tractat de cirurgia de Teodoric Borgognoni és ben coneguda d'historiadors i filòlegs. Com és sabut, constitueix un dels texts més importants i de més influència, particularment entre els qui practicaven la cirurgia, de tota la literatura científicomèdica traslladada al català durant els últims segles medievals, de la qual representa precisament el més antic testimoni conservat. Aparentment, la catalana fou la primera traducció d'aquest text a una llengua vulgar.⁸ No obstant

4. Antoni CARDONER I PLANAS, *Història de la medicina a la Corona d'Aragó*, 1162-1479, Barcelona, Scientia 1973, 42 i 56, n. 4. No els tenen en compte ni MUNDÓ, *Les col·leccions*, ni ALTURO I PERUCHO, *Els estudis*.

5. Antonio CONTRERAS MAS, *La difusión medieval de la Cirurgia de Teodorico Borgognoni (1205-1298) en los países de habla catalana: la versión catalana de Guillermo Correger (1306). Libro I (cirugía general) según el ms. París, Bibliothèque Nationale, fonds espagnol, 212, fols. 1-18v*, tesi de llicenciatura inèdita de la Universidad de Cantabria, Santander 1986, 55-57.

6. Lluís CIFUENTES, *La difusió de la ciència en català a la Baixa Edat Mitjana i el Renaixement: catàleg de manuscrits i de primers impresos*, vol. 1 (*Escrits mèdics*), Barcelona, Curial-Publ. de l'Abadía de Montserrat, 2001, en premsa.

7. Lisboa, Torre do Pombo, Fragmentos, Caixa 20, núm. 9, 2 ff. d'un ms. de la primera meitat del s. XV que contenen una part del capítol 1 i els capítols 13-16 del llibre III del *Livro de cirurgia* de Teodoric. Vegeu <http://sunsite.berkeley.edu/philobiblon/bitagap>.

8. Vegeu els treballs d'Antonio CONTRERAS MAS, *La versión catalana de la Cirugía de Teodorico de Luca por Guillem Correger de Mayorcha: un intento de mejorar la formación teórica de los cirujanos*, dins «Estudios Baleàrics» 4 (1984), 55-74; i *La formación profesional de los cirujanos*

això, la manca d'una edició crítica n'ha dificultat l'accés i fins i tot el seu coneixement exacte. Aquesta mancança serà superada tot d'una amb una edició crítica completa.⁹ Tampoc no disposem encara de cap edició crítica del text original llatí d'aquesta obra, per la qual cosa ens veiem obligats a servir-nos de les edicions renaixentistes. Aquí utilitzaré la continguda en la miscel·lània quirúrgica impresa a Venècia l'any 1499 (que convencionalment anomenaré L).¹⁰

En català es conserven dos manuscrits sencers d'aquest tractat, que en contenen dos textos diferents. El manuscrit Espanyol 212 (ff. 1^a-89^v^b) de la Bibliothèque Nationale de París (ms. P), de mitjan segle XIV,¹¹ en conté el text traslladat per l'esmentat Guillem Corretger (fl. 1284-1309), la tasca traductora del qual cal datar entre 1302-1304, mentre estudiava cirurgia a l'Estudi de Montpeller;¹² el pròleg que hi afegí es compta entre els més importants d'aquesta literatura tècnica que circulà en llengua vulgar a l'Europa llatina medieval.¹³

---

nos y barberos en Mallorca durante los siglos XIV-XV, dins «Medicina e Historia», 43 (1992), 1-16; els de Michael R. McVAUGH, *Royal surgeons and the value of medical learning: The Crown of Aragon, 1300-1350*, dins Luis GARCIA BALLESTER, Roger K. FRENCH, Jon ARRIZABALAGA i Andrew CUNNINGHAM (eds.), *Practical medicine from Salerno to Black Death*, Cambridge, Cambridge University Press 1994, 223; i *Medicine before the plague: Practitioners and their patients in the Crown of Aragon, 1285-1345*, Cambridge, Cambridge University Press 1993, 92-94; i en particular, el meu article *Vernacularization as an intellectual and social bridge: The Catalan translations of Teodorico's Chirurgia and of Arnau de Vilanova's Regimen sanitatis*, dins «Early Science and Medicine», 4 (1999), 127-48, en el qual analitzo la seva difusió (vegeu la nota següent).

9. TEODORIC BORGOGNONI, *Cirurgia: traducció catalana de Guillem Corretger*, edició a cura de Lluís CIFUENTES (Els Nostres Clàssics), Barcelona, Barcino 2001, en premsa.

10. Vegeu-ne un facsímil a l'abast dins Lotte HELLINGA (ed.), *Incunabula: The printing revolution in Europe, 1455-1500. Full-text incunabula on microfiche*, Woodbridge [etc.], Research Publications, 1992-, unit 12, MI 45, ff. 97^a-134vb. Michael R. McVaugh (University of North Carolina, Chapel Hill) està treballant en una edició crítica d'aquesta obra.

11. Vegeu-ne descripcions a Alfred MOREL-FATIO, *Catalogue des manuscrits espagnols et des manuscrits portugais*, París, Imprimerie Nationale 1892, 33, § 94; Pere BOHIGAS i BALAGUER, *Sobre manuscrits i biblioteques*, Barcelona, Curial-Publ. de l'Abadia de Montserrat 1985, 101-02; François AVRIL, Jean-Pierre ANIEL, Mireille MENTRÉ, Alix SAULNIER i Yolanta ZALUSKA, *Manuscrits enluminés de la Péninsule Ibérique*, París, Bibliothèque Nationale 1982, 168, § 216; CONTRERAS MAS, *La difusión medieval*, 47-52; IDEM, *La versión catalana*, 68-70; Lola BADIA, *Textos catalans tardomedievales i «ciència de naturales»*, Barcelona, Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona 1996, 61-62; CIFUENTES, *La difusión de la ciencia en català*; i en l'edició esmentada a la nota anterior.

12. McVAUGH, *Royal surgeons*, 229; i IDEM, *Medicine before the plague*, 93. Sobre Corretger, vegeu també els treballs esmentats de CONTRERAS i Lluís CIFUENTES, *Medicina i guerra a l'Europa baix-medieval: la sanitat i la participació dels seus professionals en les expedicions militars de la Corona d'Aragó, 1309-1355*, tesi doctoral de la Universitat Autònoma de Barcelona, 1993 [ed. en microfites: Bellaterra, Publ. de la UAB, 1995], pp. 24-25, 44, 456, 607 i 615.

13. Ha estat publicat diverses vegades; vegeu-lo, convenientment contextualitzat, al meu treball *Vernacularization*, 140-42 i 146-47.

En canvi, el manuscrit 342 de la Karl-Franzens-Universitätsbibliothek de Graz, a Àustria (ms. G), de finals del segle XIV, en conté un altre text català que, segons un colofó datat a Mallorca el 2 de gener de 1311, fou “esmenat per maestre Bernat, metge del senyor rey de Malorques”.¹⁴ Segons una hipòtesi molt versemblant apuntada per Josep Perarnau, cal identificar aquest “mestre Bernat” amb el físic rossellonès Bernat de Barriac (ca. 1270-1348),¹⁵ instigador d’un frustrat *Studium* d’arts a Barcelona,¹⁶ professor de la facultat de medicina de Montpeller i metge dels reis Jaume II, Sanç i Jaume III de Mallorca, i després de Pere III.¹⁷

Dos textos diferents que, sense disposar de l’anàlisi en profunditat que només permet una edició crítica, hom ha tingut bé per dues traduccions diferents, bé per una sola traducció efectuada per Corretger i posteriorment corregida (“esmenada”) per Barriac.¹⁸ Però un cop acarats els dos textos, hom s’adona que cal deixar de banda aquesta darrera interpretació, tan suggerent. En efecte, tot i les similituds que presenten, les diferències que hi ha entre l’un i l’altre depassen la simple intervenció d’un corrector. La conclusió que s’imposa, doncs, és que Bernat de Barriac “esmenà”, en realitat, una segona traducció del mateix tractat, independent de la de Corretger però molt pròxima a aquesta en el temps.¹⁹

---

14. Vegeu-ne descripcions a Anton KERN, *Die Handschriften der Universitätsbibliothek Graz*, vol. 1, Leipzig, Harrassowitz 1942, § 342; Maria MAIROLI, *Katalog der datierten Handschriften der Universitätsbibliothek Graz bis zum Jahre 1600*, dins *Katalog der datierten Handschriften in lateinischer Schrift in Österreich*, vol. 6, Viena, Österreichische Akademie der Wissenschaften 1979, part 1, 40, i part 2, fig. 7; CONTRERAS MAS, *La difusió medieval*, 52-55; Josep PERARNAU i ESPELT, *Una hipòtesi relativa a Bernat de Barriac*, dins «Arxiu de Textos Catalans Antics», 10 (1991), 277-83, pp. 277-81; Hans ZOTTER, *Die digitale Handschriftenkatalog der Universitätsbibliothek Graz*, catàleg en línia, Graz, 1996, § 342; CIFUENTES, *La difusió de la ciència en català*; i en la meua edició ja esmentada.

15. PERARNAU i ESPELT, *Una hipòtesi*.

16. Josep PERARNAU i ESPELT, *L’Ordinació Studii Barchinone et rectoris ejusdem del bisbe Ponç de Gualba (8 novembre 1309)*, dins «Revista Catalana de Teologia», 2 (1977), 151-88, en part. 185-87; i Michael R. McVAUGH, *Bernat de Barriaco (fl. 1301-43) and the ordination of bishop Ponç de Gualba*, dins «Arxiu de Textos Catalans Antics», 9 (1990), 240-54.

17. Sobre Barriac vegeu, a banda de la bibliografia esmentada en les notes anteriors, CIFUENTES, *Medicina i guerra*, 318, 322 i 771-72.

18. La connexió entre un i altre text fou proposada per McVAUGH, *Medicine before the plague*, 93; i la vaig recollir en el meu treball *Vernacularization*, 129.

19. TEODORIC BORGOGNONI, *Cirurgia*, ed. CIFUENTES.

COMPARACIÓ DE B, G, L I P

B

En tota nafra, si hi sobrevindrà calda apostema o erispola o altra malaltia, ton enteniment sia que curs primerament aquela malaltia e enaprés cura la nafra axí com o diu Ypocràs: «aquel qui ha arispola, per so que sia sanada, cové que tot lo cors sia mundificat ab porga». Encara diu: «cové que tirem la matèria a los lohs contraposatz en aquesta manera per contrari, que si la nafra és en les sobiranes del cors, lo ventre davayl sia porgat ab solucció; mas si la nafra és en les parts jusanes, la matèria damunt ab vòmit sia amenada».

Apostema, si serà en la nafra, nuyl temps no t'entrametes de consolidar la nafra si abans l'apostema calt no és vedada e desecada. E postema no és

G

En tota nafra, si hi sobrevindrà calda aposterma o erispola o altra malauta, ton enteniment sia que curs primerament aquela malautia e enaprés cura la nafra, que axí ho diu Ypocràs: «aquella qui à erispola, per so que sia sanada, cové que tot lo cors sia mundificat ab porga». Encara diu: «cové que tirem la matèria als locs contraposatz en aquesta manera per contrari, que si la nafra és en les sobiranes del cors, lo ventre devayl sia porgat ab solucció; mas si la nafra és en les partz jusanes, la matèria damunt ab vòmit sia amenada».

Aposterma, si serà en la nafra, nuyl temps no t'entrametes de sanar la nafra si primerament l'aposterma no sesses. E l'aposterma no serà vedada sinó ab

L

In omni vulnere, si calidum fuerit apostema seu herisipilla vel altera egritudo, intendas ut illam egritudinem primo cures, postmodum cura vulnus, et omne vulnus, ut ait Hypocras, habens herisipilla, ad hec ut sanetur, opus ut totum corpus cum farmacia purgetur.

Oportet in quot ut trahamus materiam ad loca opposita per antiphrasun, nam si vulnus est in superioribus, venter inferius cum solutione purgetur; si vero inferius est, superius cum vomitu educatur.

Apostema, si cum vulnere fuerunt, vulnus non consolidat nisi prius apostema sedetur. Apostema quare non sedatur nisi cum eo in que est

P

En tota naffra, si desobra hy vendrà calenta postema, o resipilla o altra malautia, ton enteniment sia curar primerament aquella malautia e an aprés cura la naffra, cor axí o diu Ypocràs: «aquell qui ha erispilla, per què sia sanada, cové que tot lo cors sia mundificat ab porga». Encara diu: «cové que tiretz la matèria a los lochs contraposatz per contrarii». En aquesta manera: que sia la naffra en las sobiranes parts del cors, lo ventre deval ab la solatió sia purgat; mas si la naffre és en les partz jusanes, la matèria desús ab vòmit sia amenada.

Apostema, si serà en la naffra, no serà consolidada si abans l'apostema ne serà vedada e desecada. E l'apostema no és vedada sinó ab aquella medicina

vedada sinó ab medicina desecativa e engendrada en lo primer grau e que aja mol·lificació en lo segon grau.	aquela medicina en la qual és virtut desecativa e enfrigidan en lo primer grau e qui aja mol·lificació en lo segon grau.	exiccatio et infrigidatio in primo gradu et mundificatio in secundo.	en la qual és virtut desecativa e reffredant en lo primer grau e que aja mol·lificació en lo segon grau.
---	--	--	--

Què tenia el tractat de Teodoric perquè fos objecte d'aquesta autèntica dèria traductora en els ambients mèdics de la Corona d'Aragó en tot just una dècada? És el mateix Corretger, en l'esmentat pròleg, qui ens ho explica ben clarament: els cirurgians que en el pas del segle XIII al XIV practicaven el seu ofici en els països de la Corona d'Aragó es formaven habitualment pel sistema tradicional entre els menestrals, fent-se aprenents d'un altre cirurgià experimentat; aquest sistema els proporcionava la tècnica quirúrgica, però no un bon nivell de coneixements mèdics amb els quals complementar-la i orientar-la adequadament, uns coneixements que, amb el triomf de les universitats, cada cop gaudien d'un prestigi intel·lectual i social més important. Al nord d'Itàlia, des de mitjan segle XIII, alguns cirurgians s'adonaren d'aquestes mancances i redactaren nous manuals de cirurgia que resituessin la tècnica quirúrgica en el marc dels coneixements mèdics, de la medicina acadèmica universitària. D'entre els primers d'aquests manuals, el de Teodoric Borgognoni, acabat a Bolonya abans de 1266, fou el que millor aconseguí de presentar aquesta síntesi. Però la llengua original, el llatí universitari, suposava un greu obstacle per a la gran majoria dels cirurgians i dels barbers-cirurgians, que no el dominaven. El pas següent, doncs, havia de ser la traducció d'aquests manuals a les llengües vulgars. La llengua vulgar, en aquest cas el català, esdevingué així instrument de difusió i de formació. Un nou instrument que, en el pas del segle XIII al XIV, veiem ja plenament format per a l'expressió de coneixements tècnics.²⁰

---

20. Per al caràcter del tractat de Teodoric, vegeu Chiara CRISCIANI, *History, novelty and progress in scholastic medicine*, dins «Osiris», 6 [= Michael R. McVAUGH i Nancy G. SIRAISSI (eds.), *Renaissance medical learning: Evolution of a tradition*] (1990), 118-39, p. 133; CIFUENTES, *Vernacularization*, 129-30 i 140-42; IDEM, *Translatar ciència en romans catalanesch: la difusió de la medicina en català a la Baixa Edat Mitjana i el Renaixement*, dins «Llengua & Literatura», 8 (1997), 7-42, p. 36, on el poso en el context de la vernacularització de la medicina en català; i IDEM, *Traduction vernaculaire et vulgarisation scientifique au Bas Moyen Age*, dins «Trans-disciplines», 4 [= *Littérature et vulgarisation scientifique*] (2000), en premsa, on el situo en el marc d'una panoràmica general del procés de vernacularització de la literatura científicotècnica a l'Europa llatina medieval. L'èxit d'aquesta iniciativa es pot verificar en la biblioteca del barber-cirurgià de Barcelona Joan Vicenç, que publico i analitzo en el meu treball *La promoció intel·lectual i social dels barbers-cirurgians a la Barcelona medieval: l'obrador, la biblioteca i els béns de Joan Vicenç* (fl. 1421-1464), dins aquest volum.

2. Els tres folis de *Ca l'Ardiaca*

Com he dit i demostraré tot seguit, els cinc folis conservats a Barcelona pertanyen a un mateix manuscrit, que convencionalment anomenarem B, datable a finals del segle XIV. En cap d'ells no hi ha traces de foliació original, així que els anomenarem B1, B2, B3, B4 i B5 segons l'ordre que els correspon dins del tractat.

D'aquesta manera, els tres folis que es conserven a l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona seran B2, B3 i B5.²¹ Aquests tres folis actualment es troben dintre d'una capsa que té per signatura B-109 de la sèrie de Manuscrits de l'Arxiu, la qual conté un gran nombre de fragments de manuscrits datables entre els segles XIII-XVI, procedents majoritàriament de rellegatures antigues, alguns en molt mal estat, i sense cap ordre numèric. Tan sols alguns d'aquests fragments han pogut ser identificats. El catàleg inèdit de la sèrie de manuscrits B, a l'abast a l'Arxiu, únicament n'esmenta i n'identifica catorze, entre els quals, tot i la publicació de Cardoner, no es troben aquests del tractat de Teodoric.²²

La capsa B-109 conté, fora dels tres folis de la *Cirurgia* de Teodoric, fragments de documents notarials, de cantorals amb notació musical, de llibres litúrgics, d'un text de la primera meitat del segle XIV amb oracions i eixarms per guarir i altres finalitats en català, d'una còpia datada l'any 1371 del *Libre de l'ofici de Mostaçafia de València* feta a instància dels consellers de Barcelona, d'unes constitucions aprovades per Alfons el Benigne a les corts de Montblanc, d'unes altres constitucions impreses sobre els drets que paguen les mercaderies, de manuscrits jurídics en llatí (*Digestum*, *Decretales*, *Decretum Graciani*, comentaris a les *Decretales*, al *Decretum Graciani* i a unes *Constitutiones* no identificades, i també d'un tractat amb capítols contra els qui fan sortilegis i malefics, entre d'altres), de la *Vida de santa Eugènia* procedent d'unes *Vides de sants*, d'una còpia del segle XV de la *Crònica* de Jaume I, d'un *Missale Barcinonense* imprès a Lió l'any 1521, d'un capítol IIII (*De cómo se han de aver las abejas*) d'un llibre V pertanyent a una obra enciclopèdica o un tractat d'agronomia imprès en castellà (f. 129), de la *Gramatica* llatina del metge Jeroni Amiguè, del llibre III d'un *Contemptus mundi* imprès, i de manuscrits orientals (àrabs, hebreus i xinesos), entre d'altres. No hi sé veure cap fragment de llibre de mercaderia, tal i com anuncia el catàleg; segurament es tracta d'una confusió amb el llibre de mostassafia o amb les constitucions impreses esmentades.

21. Descripció a CIFUENTES, *La difusió de la ciència en català*; i en la meua edició del tractat. S'han publicat reproduccions facsímils del versó de B5 (només el final de la segona columna) a CARDONER I PLANAS, *Història de la medicina*, 246, lám. X; i del versó de B3 a CONTRERAS MAS, *La difusió medieval*, entre 55-56.

22. M. Raquel MARTORI I ROIG i Mercè RIFÀ I LLIMONA, *Arxiu Històric de la Ciutat: catàleg dels manuscrits «B»*, § B-109.

B2, B3 i B5 són tres folis de pergamí de la forma major, que mesuren exteriorment 290 × 205 mm. En la segona meitat del segle XVI foren reutilitzats per reforçar la relligadura d'un altre llibre, i això ha fet que una de les seves cares, la que fou encolada a aquella relligadura, avui es llegeixi amb dificultat. En tots tres folis aquesta cara encolada conserva restes de la relligadura, de color verd.

La manufactura de la còpia del tractat de Teodoric que contenen té unes característiques molts similars a la de G, amb el qual comparteix una datació molt pròxima. B i G són còpies molt literals d'una mateixa font, però a G el copista corregí els errors que a B es deixaren estar sense corregir. Com a G, el text de B és escrit a dos corondells (75/85 mm., distància entre ells de 15 mm) de 28/31 línies per una mateixa mà gòtica librària molt regular i arrodonida, de caixa més aviat gran (3 mm.). En el recto de B2 i en el verso de B5 hi ha sengles caplletres amb la típica ornamentació de filigrana, pintades en vermell i en blau, que corresponen a l'inici de dos dels capítols de l'obra amb el títol rubricat en vermell. Els calderons s'alternen en tot el text en vermell i en blau, però B té menys calderons que G; els de B sovint estan marcats al mateix lloc que a G, però el rubricador no va fer cas de les marques.

El contingut d'aquests tres folis correspon, respectivament, als següents capítols del llibre I (*De les nafres en general*) del tractat de Teodoric: B2 conté el final del capítol 24 (*De medicina qui fa néixer carn*) i el principi del 25 (*De les coses que són esgardadores engir la natural complexió del membre nafrat e de tot lo cors de nafra*) (ff. 26^a-27^v^b de G i f. 100^b de L); B3 conté bona part del capítol 27 (*De medicines encarnans*) (ff. 29^a-30^v^b de G i f. 100^v^{ab} de L); i B5 conté el final del capítol 29 (*De decorriment de sanch lo qual és fet en los membres forans*) i el principi del 30 (*Del decorriment de la sanch dels membres dins lo cors*) (ff. 37^a-38^v^a de G i f. 100^v^{ab} de L).

Les úniques anotacions marginals que s'hi veuen, d'una altra mà més o menys contemporània a la còpia, són repeticions dels títols dels capítols. Així es veu clarament en el verso de B5 ("Del decorriment de la sanch dels membres dins lo cors"), i es pot tot just endevinar en el recto de B2. El tipus de lector que solia efectuar aquestes intervencions no era el pràctic en l'ofici, que tendia a comentar o ampliar el contingut del text en els marges. Les marques indicatives, com ara les *manicula*, o les repeticions dels títols dels capítols, buscaven facilitar la localització de determinades parts del contingut a les persones que no estaven habituades a l'estructura dels llibres tècnics, però que sentien prou interès per la matèria que contenien com per posseir-los i llegir-los. Unes persones que es podien permetre el preu d'aquests llibres o de la seva còpia, encarregada a un professional, i que pertanyien als estaments nobiliari i burgès.²³ Amb totes les reserves

23. Vegeu l'anàlisi que faig en el meu treball *Vernacularization*, 136.

necessàries pel fet de disposar de tan pocs fragments del volum, podem deduir que es devia tractar d'un possessor/lector d'aquest segon tipus.

3. *Els dos nous folis de l'Arxiu del Monestir de Pedralbes*

Els dos folis que he pogut localitzar casualment a l'Arxiu del Monestir de Pedralbes en el decurs d'una altra recerca es conserven actualment en dos llocs diferents del mateix Arxiu. El que anomenarem B1 és el fragment número 6 dels que es conserven en el calaix de l'armari IX.²⁴ L'altre, el que anomenarem B4, es troba en uns sobres signats amb el número 1261 de l'armari XV.²⁵ Aquell calaix i aquests sobres contenen fragments de còdexs que antigament foren reutilitzats per al reforç de les relligadures. Els del calaix on es conserva B1 han estat recuperats, restaurats i col·locats dins de portafolis per alumnes de l'Escola Superior de Conservació i Restauració de Béns Culturals de Catalunya durant el curs 1994-1995. Els dels sobres on hi ha B4 porten la denominació general de *Fragments d'antichs còdexs*, i reingressaren a l'Arxiu procedents del Museu del Monestir l'any 1994.

Dels fragments restaurats per l'Escola de Conservació se'n féu una relació en la qual només s'indiquen identificacions genèriques. En aquesta relació, B1 és descrit tan sols com a "text català, s. XIV, pergamí, podria ser fragment de llibre de medecina". No hi és identificat, doncs, amb el tractat de Teodoric ni tampoc amb els altres fragments donats a conèixer per Cardoner (1973).

Els sobres de l'armari XV on es troba B4 estan classificats per temes, i el Museu del Monestir, en tornar-los a l'Arxiu, féu una relació sumària del seu contingut. B4 és a dins d'un sobre de fragments de *Litúrgia, música i medecina* (aquest hi és l'únic fragment mèdic), i en l'esmentada relació s'afirma erròniament que es tracta d'un "foli d'un llibre de medecina amb llatí" [*sic!*]. Com en el cas de B1, tampoc no és identificat.

B1 i B4 estan més malmesos que els folis conservats a Ca l'Ardiaca, tant per la humitat com per l'acció dels insectes; B1 és el que es troba pitjor, ben florit i renegrit, i amb l'extrem superior esquinçat. Tot i amb això, les cares d'aquests folis que s'encolaren a les tapes són molt més llegibles que les dels folis de l'arxiu municipal. La cara antigament encolada de B4 té les mateixes restes verdes procedents de la relligadura que hem observat en els folis de Ca l'Ardiaca.

24. Conjunt de fragments esmentat genèricament per Núria CAÑELLAS I VILAR, *Classificació de la documentació històrica del monestir de Pedralbes. Fase I: Comprovació del material existent*, Barcelona, Servei d'Arxius de la Generalitat de Catalunya 1994 (inèdit, dipositat a l'arxiu), 13.

25. Conjunt de fragments esmentat genèricament per CAÑELLAS I VILAR, *Classificació*, 7.

Aquests dos folis tenen les mateixes característiques codicològiques que els de Ca l'Ardiaca, encara que en aquest cas no s'hi veuen caplletres ni rúbriques de capítol. Com aquells, contenen fragments de capítols del llibre I (*De les nafres en general*) del tractat de Teodoric. B1 conté part del text del capítol 5 (*Regla e figura de les nafres e de la cura d'aqueles*) (ff. 11^b-12^v^b de G i f. 98^b de L), i B4 part del capítol 29 (*De decorriment de sanch lo qual és fet en los membres forans*) (ff. 34^a-35^v^a de G i f. 101^b de L). No s'hi veuen anotacions marginals.

4. La reutilització del manuscrit B

L'examen codicològic i del contingut dels cinc fragments demostra sense cap mena de dubte que foren arrencats d'un mateix manuscrit o *liber tradens*. Però, quan es destruï aquest manuscrit? Per conèixer la data amb una certa aproximació és imprescindible saber de quins llibres feien de relligadura aquests folis de pergamí abans de ser recuperats. Malauradament, ni a l'arxiu municipal ni al del monestir de Pedralbes no es considerà necessari prendre nota d'aquesta dada. Caldrà fer de detectiu, doncs.

Els tres folis de l'Arxiu Històric de la Ciutat (B2, B3 i B5) són dintre d'una carpeta de fragments procedents de les relligadures dels volums del Registre de Lletres Closes, la sèrie VI de l'Arxiu, que conté la correspondència enviada pel Consell de Cent. No obstant això, gràcies al fet que formaven l'interior de la relligadura, dos d'aquests folis duen cotes arxivístiques identificables no amb la sèrie de Lletres Closes sinó amb la del Registre d'Ordinacions del Consell de Cent, la sèrie IV de l'Arxiu, que conté ordinacions, crides i bans.

Efectivament, B2 porta dues signatures, "IV-17", més antiga, i "276 IV-19", posterior; de la mateixa manera, B3 va signat "IV-18" i "277 IV-20". En canvi, B5 no duu cap signatura, però les restes verdes del volum al qual va anar encolat (que no es troben en els altres fragments de la carpeta) sembla que en delaten un mateix origen. Els volums als quals fan referència aquestes signatures contenen ordinacions datades en els anys 1569-1575 i 1575-1583, respectivament.

Els dos folis de Pedralbes (B1 i B4) no duen cap signatura que permeti deduir-ne l'origen. Tanmateix, la presència de restes verdes en la cara encolada de B4 sembla indicadora de moltes coincidències, entre les quals la cronològica. Podem suposar, per la tipologia de la documentació conservada a l'arxiu del monestir, que devia ser algun capbreu o qualsevol altra mena de llibres d'administració.

Però, un cop resolta la qüestió de la data en què fou desfet B, ens resta un altre interrogant: per què els fragments d'un mateix llibre es repartiren entre dos llocs diferents? Les restes de color verd semblen demostrar que

fou la mateixa persona que distribuï, ja en origen, els cinc fragments. La resposta l'hem de cercar al monestir de Pedralbes.

Efectivament, sabem que des de 1357 els Consellers de Barcelona exerciren la guàrdia i custòdia del monestir, un patronatge que s'ha mantingut fins als nostres dies i que antigament es manifestava també en una comunitat de notaris i escrivans encarregats d'elaborar llibres, registres i capbreus, tant per a la ciutat com per al monestir.²⁶ Així doncs, cal cercar el nostre home entre els que detingueren l'escrivania de la Ciutat durant la segona meitat del segle XVI.

El cèlebre Esteve Gilabert Bruniquer (1561-1641), l'autor del repertori de documentació municipal conegut com *Cerimonial dels magnífics consellers i regiment de la Ciutat* (o *Rúbriques de Bruniquer*), fou notari i escrivà de ració de la Ciutat des de 1603. D'ell es conserva a l'Arxiu de Pedralbes un llibre de precaris (*Preclaris fets per la il·lustre abadessa y Real Convent de Ntra. Sra. de Pedralbes a different emphiteotas, rebuts a poder de Esteve Gilabert Bruniquer, notari públich de Barcelona*), relligat, per cert, amb un document medieval en pergamí.²⁷ Tanmateix, la seva cronologia sembla massa tardana. Entre els seus predecessors en el càrrec, que encaixin en la cronologia donada pels fragments de Ca l'Ardiaca, hi ha els notaris Tomàs Vallès, que exercí el càrrec entre 1563-1579, i Francesc Vilar, entre 1579-1589.²⁸

En conclusió, doncs, estem davant d'un manuscrit, procedent d'una biblioteca burgesa, molt probablement d'un notari, que en la segona meitat del segle XVI, vers 1569-1583, hom considerà definitivament inútil. El flexible i alhora resistent pergamí dels seus folis evità que fos llençat o destruït i li reservà un altre destí: fou desfet i els seus folis arrencats per servir de relligadura (o millor de reforç de la relligadura) de llibres corrents, de caire administratiu. Aquest fou el destí de molts llibres escrits "de ploma" (manuscrits) un cop es consolidà un dels més extraordinaris invents de la història de la humanitat: la impremta. Un destí que no hem de creure necessàriament vinculat a la inutilitat del seu contingut, sinó més aviat als nous hàbits adquirits pel lector de llibres "d'estampa" (impresos). Però l'hà-

---

26. Sobre el monestir de Pedralbes en els períodes que aquí interessen, vegeu Anna CASTELLANO I TRESSERRA, *Pedralbes a l'Edat Mitjana: història d'un monestir femení*, Barcelona, Publ. de l'Abadia de Montserrat 1998; i M. P. RUIZ OLALLA, *Aproximació a una institució senyorial eclesiàstica: Pedralbes al segle XVI*, tesi de llicenciatura inèdita de la Universitat de Barcelona, 1987.

27. AMP, armari XVII, llibre P-14, erròniament atribuït a Jeroni Mollet i datat dels anys 1543-1547 a l'inventari; les dades correctes s'obtenen de la rúbrica de la taula, al final del volum.

28. Vegeu ESTEVE GILABERT BRUNIQUER, *Cerimonial dels magnífics Consellers y regiment de la Ciutat de Barcelona*, edició a cura de Francesc CARRERAS I CANDI i Bartomeu GUNYALONS I BOU, 5 vols., Barcelona, Ajuntament de Barcelona 1912-1916, vol. 5, 296. Per a la biografia de Bruniquer, vegeu la introducció de CARRERAS I CANDI en el vol. 1.

bit de destruir i reutilitzar llibres manuscrits no fou exclusiu dels primers temps de la impremta, sinó que es mantingué fins ben bé a principis del segle XIX.²⁹

L'original llatí del tractat de Teodoric fou imprès fins ben entrat el segle XVI, formant part de les col·leccions de tractats de cirurgia que s'imprimiren a Itàlia (Venècia, 1497; Bergamo, 1498; Venècia, 1499, 1513, 1519 i 1546). En català no arribà a imprimir-se, molt probablement a causa de l'èxit extraordinari de l'*Inventari o col·lectori de cirurgia* de Guiu de Caulhiac (Montpeller, 1363), molt aviat traduït al català, imprès en aquesta llengua abans d'acabar el segle XV (Barcelona, 1492) i objecte d'un ampli comentari per part d'Antoni Amiguet, també portat a impremta (Barcelona, 1501). Però l'èxit del tractat de Caulhiac, amb la seva edició impresa i el comentari d'Amiguet, no li estalviaren que els manuscrits en pergamí del text català fossin desfets, venuts a pes i reaprofitats per relligar en el segle XVI.³⁰ Així doncs, sembla que cal tenir en compte també un altre factor explicatiu: el canvi d'usos lingüístics dels sectors socials i professionals que abans havien constituït el mercat d'aquestes traduccions catalanes.³¹ Un canvi d'usos que en endavant, en l'àmbit dels textos científicotècnics, reservà el català per als tractats de pesta, els reculls de receptes i d'eixarms, els llunaris, els receptaris de cuina i poca cosa més.

---

29. PELLEGRIN, *Fragments*, 74.

30. CARDONER I PLANAS, *Història de la medicina*, 36 i 43 (amb un facsímil), en donà a conèixer un fragment conservat a l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona. El descriu en el meu catàleg: CIFUENTES, *La difusió de la ciència en català*; i tinc en preparació la seva edició: Lluís CIFUENTES, *Los llibres de los que van a pes: un bifoli d'un manuscrit en català de la Cirurgia Magna de Guiu de Caulhiac*.

31. Per al Principat, vegeu els treballs de Manuel PEÑA DÍAZ, *Cataluña en el Renacimiento: libros y lenguas* (Barcelona, 1473-1600), Lleida, Milenio 1996; i *El laberinto de los libros: historia cultural de la Barcelona del Quinientos*, Madrid, Fundación Germán Sánchez Ruipérez 1997. Per al País Valencià, vegeu el de Philippe BERGER, *Libro y lectura en la Valencia del Renacimiento*, 2 vols., València, Alfons el Magnànim-IVEI 1987. Per a les Illes Balears, vegeu Jocelyn N. HILLGARTH, *Readers and books in Majorca (1229-1550)*, 2 vols., París, CNRS, 1991.

APÈNDIX

Ofereixo en aquest apèndix l'edició de tots cinc folis, en l'ordre que els correspon segons el text complet de G. Els fragments il·legibles, bé per haver-se esborrat la tinta o tacat el pergami, bé per haver-se trencat aquest o a causa de les restes de la relligadura que encara té encolats, els supleixo amb la lliçó de G —o en el seu defecte amb la de P—, tot marcant-los entre < >. Els fragments que es poden llegir amb dificultat, per bé que sovint només amb l'ajuda de G, els marco entre [ ]. Els afegits procedents de G i altres intervencions pròpies van entre { }. Els errors del copista de B els marco amb {sic} i els específico en nota. Assenyalo les rúbriques, les caplletres i els calderons presents en B. Dono notícia de les variants entre B i G de caràcter sintàctic, lèxic i morfològic, però ometo les ortogràfiques si no són necessàries per a la comprensió del text. També ometo la divergència gairebé sistemàtica en la grafia de determinades partícules (*car, com, que, ni* B; *cor, con, qui, ne* G). Quan s'escau, confronto B i G amb la lliçó de P i L. La transcripció del text segueix les normes habituals de la col·lecció *Els Nostres Clàssics*.

B1

(AMP, armari IX, calaix, núm. 6)

[...] {fa}{f. B1^a}xa de drap astreta {de cascuna part, co}mensa a estrènyer en los [lavis de la na]fra entrò a la pre[gonea d'aquela, ab t]ot engiyn molt bé estr[engues].

¶ Ítem, si³² la nafra és en la carn, [molt] de dins trespasarà, e la longuea d'aquela molt tendre³³ {sic}, en doble manera serà gran e moltes entencions demostraran la cura d'aquelas. La primera [és] la sua intenció,³⁴ ajustament [de les] parts; per amor d'asò, los labis de la nafra deuen éser molt bé estrets e n[a]prés la pregona³⁵ {sic} d'aquela deu éser entre si estreta. La segona entenció és desecament de la nafra; on, per³⁶ amor d'asò, molt seca medicina li cové éser aministrada. La .III^a. entenció és conservac[i]ó³⁷ del membre; per què molt leugerament³⁸ sia ligat.

E si tu veus la nafra de moltes maneres composta e les significacions d'aqueles³⁹ diverses coses demostren, tu serca si les significacions si són sertes o no,⁴⁰ cor si s'acorden un⁴¹ serà l'enteniment, mas si són contràries enserca aqueles e no-t cuys.

32. Ítem, si B; «Si» G. 33. tendre B; «tendra» G i P. 34. intenció B; «entenció» G. 35. pregona B; «pregonea» G. 36. on, per B; «per» G. 37. conservació B; «conservament» G. 38. leugerament B; «bé e ginyosament» G; «ben e ginyosament» P; bene, decenter et artificiose L.

39. d'aqueles B; «d'aquela» G. 40. si són sertes o no B; «hon no s'acorden» G; «són contràries o no» P; sint contrarie L. 41. un B; «.I.» G.

¶ Si la nafra serà concavada e serà <e serà mester que la carn hi nasqua, convén-se que la nafra sia ab boqua sobirana per la qual lo brach no natural verse e sia escampat. Tu figura aquela en tal semblansa que la pregonea de la nafra sia subirana,> {f. B1^b} e la bocha [sobirana sia] de[sots, que en la] nafra ne[guna sutz]ura no [pusca] aturar. Cor la umiditat [nbarga] que carn no pot éser engentra[da ne feta], e si umiditat és⁴² ajustada en [la nafra, mester] és que per spirayl⁴³ sia per[forada. Mas] lo dit⁴⁴ baró, maestre meu, ay[tals conca]vitats o cavernes en les nafres no per[forava abans medicina⁴⁵ {sic} atr[activa], e mundificant e desecat e ab ligadura covinent, la qual molt bé [sabia] fer, totes aytals concavitats medicàver⁴⁶ {sic} e desecava e molt [to]st deliurava.

¶ En tota nafra, si hi sobrevindrà calda apostema⁴⁷ o erispola o altra malaltia,⁴⁸ ton enteniment sia que curs primerament aquela malaltia⁴⁹ e enaprés cura la nafra axí com o diu⁵⁰ Ypocràs: «aquel⁵¹ qui ha arispola, per so que sia sanada, cové que tot lo cors sia mundificat ab porga». Encara diu:⁵² «cové que tirem la matèria a los lohs⁵³ contrapo{f. B1v^a}<satz en aquesta manera per contrari, que si la nafra és en les sobiranes⁵⁴ {sic} del cors, lo ventre davayl sia porgat ab solució; mas si la nafra és en les parts jusanas, la matèria> damunt ab vòmit [sia amenada]».

¶ Apostema,⁵⁵ [si se]rà en la [nafra, nuyl temps no t'entra]metes de consoldar⁵⁶ [la nafra si abans]⁵⁷ l'apostema calt [no és vedada] e desecada.⁵⁸ E postema⁵⁹ no és⁶⁰ vedada sinó ab medicina deseca[tiva] e engendrada⁶¹ {sic} en lo primer grau [e que aja mol·lificació en lo segon grau. Encara, sia curada ab la cura de les apostemes.⁶² Encara, la disposició de les apostemes⁶³ diligentment cové esguardar, car com hi auràs posat lo engüent⁶⁴ calt e veuràs la nafra enrogir, tantost torna a l'ungüent [fret; e quant aur]às usat⁶⁵ lo fret e veuràs [lo loch] enblanquir e endurcir,⁶⁶ retorna a l'engüent⁶⁷ calt. Emperò, axí com diu Galieni,⁶⁸ les nafres qui són fetes ab ferre agut, enaxí com dart o bordó,⁶⁹ posívol cosa és que de medicina encuyrant sian cuyrades e sien vedades que no fasen brac o verí⁷⁰

42. és B; «serà» G. 43. *per spirayl* B; manca en G i P; et humiditates aggreganti in vulnere si fuerit possibile perforet L. 44. *dit* B; «davant» G. 45. *medicina* B; «ab medicina» G. 46. *medicàver* B; «medicava» G.

47. *apostema* B; «aposterma» G. 48. *malaltia* B; «malautia» G. 49. *malaltia* B; «malautia» G. 50. *axí com o diu* B; «que axí ho diu» G. 51. *aquel* B; «aquela» G. 52. *diu* B; «diu que» G. 53. *lohs* B; «lochs» G. 54. *sobiranes* B i G; «sobiranes parts» P.

55. *apostema* B; «aposterma» G. 56. *consoldar* B; «sanar» G; consolidant L. 57. *abans* B; «primerament» G. 58. *l'apostema calt no és vedada e desecada* B; «l'aposterma no sesses» G; nisi prius apostema sedent L. 59. *postema* B; «l'aposterma» G. 60. *és* B; «serà» G. 61. *ab medicina desecativa e engendrada* B; «ab aquela medicina en la qual és virtut desecativa e enfrigidan» G; «ab aquella medicina en la qual és virtut desecativa e reffredant» P; cum eo in que est exiccatio et infridatio L. 62. *apostemes* B; «apostermes» G. 63. *apostemes* B; «apostermes» G. 64. *engüent* B; «ungüent» G. 65. *usat* B; «posat» G i P; appositio L. 66. *endurcir* B; «endureir» G; «enduresir» P. 67. *engüent* B; «ungent» G. 68. *Galieni* B; «Galienus» G. 69. *enaxí com dart o bordó* B; «axí com ab bordó o ab sos semblans» G i P; sicut ense et similibus L. 70. *que de medicina... verí* B; «que sia curada ab medicina encuyrant, que sien vedades que no fasen brach o verí» G; «curada ab» afegit al marge dret substituïnt «de», canc.; ut cum medicina cicatriçativa prohibeant ne saniem faciant aut virus L.

¶ Si colp⁷¹ aurà cascada la carn, cu{f. B1v^b}<ytosament hi procuren⁷² brach, car menor> temor serà que brac <hi sia> tost engenrat, car mester és, axí co[m dit és, que la] carn cascada po[drescha e] en brac sia resolta. E enaprés, sia fet engenrament de nov[ela] carn. E [encara, et] guarda⁷³ que no y poses medicina desecativa, car neguna nafra no és desecadora en la qual hom vol ivasosament brac engenrar,⁷⁴ car tota nafra que vol ésser feta⁷⁵ pudrida, migansan calor e humiditat [pudresqua. Ab] empastre d'oli e de farina d'ordi e ayga⁷⁶ ensemps mesclat, e fortment soven[egat] d'ayga calda per lavament.⁷⁷ E ab totes coses caldes e humides, sien emplastades, e enbroncades⁷⁸ e enfomentades les nafres en les quals volem brac engenrar, car tots los antichs curaven aquestes humors com hi eren posades aytals medicines.

¶ Adonchs, dic jo⁷⁹ que totes les nafres deuen ésser secades,⁸⁰ enfora d'aqueles⁸¹ qui an cascament de carn, cor los membres en los quals són caldes apostemes⁸² deu hom enplaustrar⁸³ de medicines caldes e umides. E a[sò no] [...]

B2 (AHC B, B-109, I)

[...] {f. B2^a} éser tal⁸⁴ que ajust fortment la carn⁸⁵ sana vinent a la nafra. E⁸⁶ la natura d'aquel és desecament e denejament, no emperò oltra manera pasan, anaxí c[om] dit és. Semblantment, [si se]rà en [aquel fort d]enegament, destruirà la matèria [de la carn e fa]rà aquella córrer. Per amor d'asò, no cové que sia a-quela⁸⁷ fort denegament, abans [poc], so és,⁸⁸ que de[scobra la sutzura menys de m]ordicament, [car mordica]ment [és con]trari a la entenció [d'aquel e no aja stip]ticitat de tot [en tot.

{Capítol 25}

*De les coses que són esgar{dadores engir la n}atu{ral com}ple{xio del membre nafr}at
e de {tot lo cors de} na{fra}⁸⁹*

71. *colp* B; «lo colp» G i P. 72. *procuren* B i P; «porcion» G; *procuremus* L. 73. *e encara et guarda* B; «e garda» G; «et garda» P. 74. *vol ivasosament brac engenrar* B; «vol posar-hi ivasosament brac engenrar» G; *volumus saniem celeriter generari* L. 75. *feta* B; «feta» G, afegit al marge esquerre. 76. *e ayga* B; «e d'aygua» G. 77. *d'ayga calda per lavament* B; «d'aygua lavament fet» G; «d'aygua calent e levament» P; et frequenti fomento aque calide L. 78. *enbroncades* B i G, però aquest últim afegeix un aclariment al marge: «so és, empastre».

79. *jo* B; «yo» G. 80. *secades* B; «dessecades» G. 81. *d'aqueles* B; «aqueles» G. 82. *apostemes* B; «apostermes» G. 83. *enplaustrar* B; «enplastar» G; «emplastrar» P.

84. *tal* B i G, però G afegit al marge esquerre, corr. «qual», canc. 85. *fortment la carn* B; «fortment la sanch» G, «la sanch» corr. «en carn», canc.; «fortment en carn la sanch» P; *opus enim esse tale quod coagulet sanguinem sanum vehementer venientem ad vulnus in carnem* L. 86. *E* B; «Encara» G, afegit al marge dret. 87. *a-quela* B; «a aquela» G. 88. *so és* B; «so és a saber» G.

89. En G una altra mà repetí la rúbrica al marge en hebreu.

L perpensament que és [esgardador engir la] complexió del membre [nafrat], e de t[ot lo cors, e encara la nafra o de] la plaga, és cor si lo membre [serà en comp]lexió de [si de molta umiditat e la n]afra la plagua⁹⁰ {sic} no serà [massa⁹¹ hum]ida, abaste⁹² poc desecament que sia [en lo primer] grau e si lo membre serà sec e la nafra seca de molta humiditat, lavors serà mester aquella cosa que deseca en lo segon grau e en lo [tertz], per so que lo⁹³ membre retorn a la sua natural [complexió]. E en aytal manera és entenedora co{f. B2^b}sa de [tot] lo cors, cor jasia so que lo curament [de la qual és] fet defora natura, [axí con diu Galienus]: «la cosa semblant [deu] éser semblada ab sos sembla[ntz]». De aquela [cosa,⁹⁴ diu] Damacenus: «[los empast]res e los ungients⁹⁵ covenen éser segons la vañnitat [e la qual]itat e de la sem[blansa] e de la complecció del membre al qual són aposats». Per amor d'asò, axí com dit havem, si la complexió del membre serà seca,⁹⁶ covén-li⁹⁷ éser aministrada medicina [desecativa]; si, emperò, la complexió serà humida, pod⁹⁸ desecativa li és mester. [Mas si les nafres] seran molt humides, [sia-li procura]da medicina pus humida;⁹⁹ {sic} [e és aquesta la rahó]: les coses contrarioses sian [curades ab les] contrarioses d'aquelas, [car tota cosa semblant se] alegre de son semblant e crex [ab aquel. E assò és] contrari de la nostra entenció¹⁰⁰ de la part de la cosa fora natura, so és a saber, de la malaltia,¹⁰¹ [cor] lo nostre enteniment és que la malaltia¹⁰² sia [curada e que no cresqua]. Mes,¹⁰³ [de la part] de la cosa natural no és aquel contrari, so és a saber, que sia cregut per son semblant, abans és covenent, cor si .II.¹⁰⁴ nafres són trobades¹⁰⁵ semblants em¹⁰⁶ brach, de les quals la una¹⁰⁷ és cors¹⁰⁸ {sic} humit e l'altra és cors¹⁰⁹ {sic} {f. B2v^a} sec, cové meyns [sic] desecar,¹¹⁰ per la qual cosa, ensemps¹¹¹ {sic} o¹¹² sos semblants en lo cors humit deu éser aministrat,¹¹³ cor lo desecament d'aqueles¹¹⁴ és poc. A aquels,¹¹⁵ {sic} emperò, que són axí com astrologia¹¹⁶ {sic} e [y]reos e sos semblants, los quals [són] de molt desecament, són covine[nts] als corsos sechs, cor, anaxí com [di]u Galienus, «la carn la qual vole[m] engenrar cové éser a semblansa [de] la carn¹¹⁷ de tot lo cors».

Emperò, les [qu]alitats e les quantitats de la [com]plexió atrobaràs en lo *Libre de {les} complexions* de Galienus. ¶ [La] qualitat¹¹⁸ {sic} de la aposició en neguna [ma]nera, axí com Galienus diu,¹¹⁹ no [por]ia éser escrit. Abasta tan solam[ent] que li sia ami-

---

90. la *plagua* B; «o la plaga» G i P. 91. *massa* B; «molt» G. 92. *abaste* B; «e bastet» G. 93. *que lo* B; «que-l» G. 94. *de aquella cosa* B; «de costa aquella cosa» G; debet cum similibus custodiri L. 95. *ungüents* B; «ungentz» G. 96. *seca* B; «sech» G. 97. *covén-li* B; «cové-li» G. 98. *poc* B; «e poch» G. 99. *humida* B; «secha» G; sicciore L. 100. *entenció* B; «entenció nostra» G; nostre intentioni L. 101. *malaltia* B; «malautia» G. 102. *malaltia* B; «malautia» G. 103. *mes* B; «mas» G i P. 104. *.II.* B; «dues» G. 105. *trobades* B; «atrobades» G. 106. *em*: B; «en» G. 107. *una* B; «.I^a» G. 108. *cors* B; «en cors» G; «en» afegit al marge esquerre; in corpore L. 109. *cors* B; «en cors» G; «en» afegit al marge esquerre; in sicco L. 110. *cové meyns desecar* B; «cové més desechar» G i P; illud quod est in in sicco corpore opus amplius desiccare L. 111. *ensemps* B; «ensens» G. 112. *o* B; «e» G. 113. *en lo cors humit deu éser aministrat* B; «deu ésser aministrat en cors umit» G. 114. *d'aqueles* B; «d'aqueles coses» G. 115. *A aquels* B; «Aquels» G. 116. *astrologia* B; «aristològia» G. 117. *a semblansa de la carn* B; «asemblada a la carn» G; convenit carni totius corporis similari L.

118. *qualitat* B; «quantitat» G, corr.; quantitas L. 119. *axí com Galienus diu* B; «axí con diu Galienus diu» G, sense canc. 120. *és veni* B; «que és vey» G; vicinius est L.

nistrat quant a la [na]tura és veni¹²⁰ {sic}. Sertes, la natura [és] ajudada de les coses a si pus [veÿ]nes, la qual cosa és meyns com[plent] a si asò¹²¹ que serà de sobrefluïtat¹²² [git]jan de {sic}, si donchs no sobrepuja tr[op l]a matèria, car la matèria,¹²³ en q[uan]t que quant¹²⁴ en altra guïça,¹²⁵ se [cov]enga a les coses, emperò, trop [ixen]ts.

Per forsa defayl¹²⁶ la natura, [car l'u]rs¹²⁷ de la art e la longuea del temps {f. B2v^b} e aqueles coses que són pus proïsmes o demosten. ¶ Mas en¹²⁸ la medicina de la carn engrenadora, ans és aministrada,¹²⁹ la carn no conexerà,¹³⁰ adonchs o la medicina és adonchs¹³¹ oltra manera desecativa o meyns que no cové. És¹³² lo seynal com la medicina en lo desecament sobrepuja la matèria pura e seca aparex bragoça e pudrida e umida, {sic} demostra¹³³ que la medicina haposada¹³⁴ à poca sequedat.¹³⁵ Perquè¹³⁶ {sic} la qual çoça, si la medicina serà trop desecativa, adonchs segons la quantitat que mimva la sobrefluïtat és humectada, e semblantment, si serà dèbil, serà-y¹³⁷ ajustat desecament.

¶ E d'aqueles¹³⁸ que¹³⁹ mimven la virtut del desecament¹⁴⁰ en la medicina és sera o oli, empastre o ungiënt.¹⁴¹ ¶ D'aqueles¹⁴² coses que són ajuntes en lo desecament és que sian engruxades,¹⁴³ e sian espeses, e sia mimvada untuositat, e qu·i¹⁴⁴ sia ajunt, axí com mel.

¶ Semblantment, deu hom gardar de la medicina no pas la manera e¹⁴⁵ la mesura en lo escalfament ni [e]n lo refredament, cor la nafra, cor serà [...]

B3

(AHCB, B-109, II)

[...] {f. B3^a} e oli, enaxí com diu Galienus e¹⁴⁶ {sic} Avicenna,¹⁴⁷ les medicines seques, axí com¹⁴⁸ litargiri e les altres nombrades, que {no valen a la pregone}ja de

121. *a si assò* B; a asò G; e so P; quod minus est supplens quod superfluum expellens nisi modum minus excesserint L. 122. *sobrefluïtat* B; «superfluïtat» G. 123. *car la matèria* B; «cor la matèria» G, canc. 124. *quant* B; «cant» G. 125. *en altra guïça* B; «altra giza» G.

126. *defayl* B; «defal» G. 127. *l'urs* B; «lo ús» G. 128. *en* B; «quan» G, potser corr. 129. *ans és aministrada* B; «hi és aministrada» G, «hi és» corr. Cum autem medicinam carnis generativam ministraveris L. 130. *la carn no conexerà* B; «e la carn no nexerà» G; et caro non nascit L. 131. *adonchs* B; «adoncs» G, canc. 132. *Ès* B; «E és» G. 133. *sobrepuja... demostra* B; «sobrepuja la matèria pura e secha si apar bragosa e pudrida e umida es demostra» G, «es» interliniat; «sobrapuya en la matèria, con la nafra pura e seca aparex; mas, si apparex bragosa e pudrida e humida, demostra» P; escedit est quantum vulnus purum et siccum apparet, si vero carnosum, putridum et humidum apparet: L. 134. *haposada* B; «posada» G, corr. «aposada». 135. *sequedat* B; «sequetat» G. 136. *perquè* B; «per» G. 137. *serà-y* B; «sia-y» G.

138. *E d'aqueles* B; «E aqueles coses» G, «coses» interliniat. 139. *que* B; «qui» G. 140. *desecament* B; «secament» G. 141. *és sera... ungiënt* B; «ésser a jungiment d'aquela de cera o d'oli sia empastre serà o ungent» G; est additio in cera et oleo eius si fuit emplastrum vel unguentum L. 142. *D'aqueles* B; «E d'aqueles» G. 143. *engruxades* B; «engreixades» G; ingrossent L. 144. *qu·i* B; «que hi» G.

145. *e* B; «o» G.

146. *Galienus e* B; manca en G i en L. 147. *Avicenna* B i G, però aquest últim afegeix: «és que» interliniat. 148. *com* B; «com és» G. 149. *porros* B; «prous» G. 150. *mas con*

[les] nafres, no pasen en los porr]os;¹⁴⁹ mas, [con les...] {sic} con [d'aqueles és fe]t ungiënt,¹⁵⁰ lo corrimet de l'oli fa aqueles sotsintrar¹⁵¹ e passar tro al loc volgut.

¶ [E] de les medicines engenrans carn e en ajustans,¹⁵² segons maestre Ugo davantdit, baró molt savi, neguna cosa no és pus [loabla con] bon vi,¹⁵³ enaxí com diu lo [Philòsof], sens negun¹⁵⁴ migà trespasa en [sanh].¹⁵⁵ La matèria de la carn és bona [sanh] engenradora, emperò, aquela cosa que és maestrívol natura.¹⁵⁶

Per què dic qualque cosa: los altres diguen que sirurgià volent curar nafres cové prinsipalment¹⁵⁷ [sper]ansa aver¹⁵⁸ en .II. coses: en Aquel,¹⁵⁹ primerament e majorment,¹⁶⁰ en la mà del qual¹⁶¹ està la vida e¹⁶² la mort, que fer e sana,¹⁶³ el metge, enaprés,¹⁶⁴ aga speransa en la natura, per la qual, com la natura¹⁶⁵ meyns de nudriment engenrador de bona sanh¹⁶⁶ no puga¹⁶⁷ obrar neguna cosa acabadament, aytambé em¹⁶⁸ poques nafres com en grans e per asò¹⁶⁹ cové mengars loables engenradores de bona {f. B3^b} sanh¹⁷⁰ aministrar [al malaute, que la natura sia] abas[tant a l'engnement de la carn] e a l'enviscament de la na]fra, que¹⁷¹ acabadament [la retorn en so] que ha estat. [E per poc tots los falsos siru]rgians¹⁷² meyns conexen aquestes coses e contradien, cor abans aporten] die[ta <e abstinència>]¹⁷³ en la nafra axí con si contínuament soferian [febra, cor] qual error és major que e[n]pobrir la] natura de la sanh,¹⁷⁴ la qual cové [a restaurar d'aquela que] ha perduda e complir la concavitat sua e continuar les coses departides.¹⁷⁵

Per asò¹⁷⁶ deym que lo¹⁷⁷ vi és covinent medicina a tota n[afra e a tota comp]lexió. Per la qual cosa, [diu Galienus que lo] vi en [tota nafra és molt bona me]decina¹⁷⁸ reebut dedins [lo cors, per so cor engenra b]ona sanh,¹⁷⁹ [e que sia aministrat d]jefores, cor deseca [e sana].

les[...] {illegible} con d'aqueles és fet ungiënt B; «mas con d'aqueles és fet en engent» G; verum cum ex eis fit unguentum L. 151. sotsintrar B; «sotzentrar» G; submergere L.

152. e en ajustans B; «o en ajustans» G, «en» canc., i afegint un aclariment al marge: «o conglutinans»; e conglutinantibus L. 153. En G una mà cursiva afegí aquí una nota marginal en italià: 'lo vino per plaga'. 154. negun B; «negú» G. 155. sanh B; «sanch» G. 156. La matèria... natura B; «La matèria de la carn engenradora és bona sanch engenrada, emperò d'aquela cosa que és maestrívol natura» G; Quasi nullo medio cum sit in sanguinem generande carnis materia est bonus sanguis generans autem et quasi artifex est natura L.

157. prinsipalment B; «primerament e principalment» G; principaliter L. 158. speransa aver B; «aver speransa» G. 159. Aquel B; «Déu» G; Illo L. 160. primerament e majorment B; «primerament» G; primo et precipue L. 161. en la mà del qual B; «cor en la man d'Aquel» G. 162. e B; «o» G. 163. que fer e sana B; «qui fer e sana nafra e gerex» G, «gerex» afegit al marge esquerre; «qui fer e sana e metge» P; que percutit et sanat vulnerati et medeat L. 164. el metge enaprés B; «enaprés» G. 165. per la qual com la natura B; «perquè con la natura» G, «què» substitueix «la qual» canc. 166. sanh B; «sanch» G. 167. puga B; «puscha» G. 168. em B; «en» G. 169. per asò B; «per so» G. 170. sanh B; «sanch» G. 171. que B; «e que» G. 172. falsos sirurgians B; «sirorgians falsos» G; «fols cyrurgians» P; cyrurgici stolidi L. 173. dieta e abstinència B; «dieta» G; «dieta e abstinència» P; dietam et abstinentiam L. 174. sanh B; «sanch» G. 175. a restaurar... departides B; «a restaurar so là que à perdut e complir la concavitat sua e continuar les coses partides» G, «so là» corr. «aquela», raspat; restaurare deperdita, replere concava, continuare soluta L.

176. Per asò B; «E per asò» G. 177. que lo B; «que·l» G. 178. medecina B; «medici-na» G. 179. sanh B; «sanch» G.

¶ Asò en què trebaylen [los metges, e an] los antihs¹⁸⁰ molt tr[ebaylat, és assò en] què poguesen atroba[r medicina en]genradora de carn. [Dic que asò no fo si]nó queacom d'eguda,¹⁸¹ [cor qui és que no co]nega que aquela medicí[na no sia matèria de la carn? Cor assò val aytant con medicina] que deseca les [nafres més humides, e ab]lanex aqueles que són [trop desecades], [f. B3v^a] e refreda les escalfades sobra, e escalfades¹⁸² {sic} les sobrefredades. Per què cové saviament enscarcar la natura del cors e que sapiats que¹⁸³ si la carn tendra, humida e¹⁸⁴ seca, cor tendra nafra ha mester a desecar per la sua humiditat; en les seques, emperò, con seran de seca natura,¹⁸⁵ cové medicina pus desecativa.¹⁸⁶ Cor los tendres corsos, enaxí com dit és, són lors¹⁸⁷ {sic} corsos dels infants crexents e dels hòmens veyls¹⁸⁸ e de las fembras veylas; los corsos sechs, emperò, són axí com dels hòmens jòvens e dels trebaylans e dels anadors. Deu-se encara perpensar que si lo cors és de seca complexió, de tot en tot li cové seca medicina. Emperò, uns membres són pus sechs que altres, enaxí com los osos e los laserts; per asò¹⁸⁹ és mester que la medicina d'aquests membres sia pus seca, e en los membres pus humits serà posada medicina meyns desecativa.¹⁹⁰

Encara, deu hom gardar si la medicina és sobrefredant o sobreescalfant, segons que-s muda la complexió de la nafra, cor no-s pot fer que carn engentre dins la nafra¹⁹¹ si la sua carn no està en la natura¹⁹² de si. E atresí, no-s porà¹⁹³ curar ni soldar si hom la gite¹⁹⁴ de la sua natura, car no és [f. B3v^b] dit em va¹⁹⁵ que totes aquestes coses sian fetes per [lo] mem[br]ament {sic} de natura.¹⁹⁶

¶ Donques, totes¹⁹⁷ {sic} les nafres, axí¹⁹⁸ com moltes de vegades és dit, le pertaynen¹⁹⁹ medicines desecatives, mas en les nafres còncaves cové éser meyns desecativa e és mester que sia mesclada ab medicina deneguant.²⁰⁰ Mas, aqueles nafres que tan solament covenen éser soldades, an mester medicina desecativa molt,²⁰¹ e no ha mes-

180. *antihs* B; «antichs» G. 181. *no fo sinó queacom d'eguda* B; «no fo sinó en queacom de ajuda» G; «no fo sinó alcuna ajuda» P. 182. *les escalfades sobra e escalfades* B; «les obres escalfades e escalfa» G. 183. *e que sapiats que* B; «que» G. 184. *e B*; «o» G. 185. *en les seques, emperò, con seran de seca natura* B; «e les seques emperò cascú de secha natura» G; «emperò en les seccs que són de seca natura» P; in siccis autem corporibus eo quod sicca sunt magis desiccativa L. 186. *pus desecativa* B; «dessecativa pus» G. 187. *lors* B; «los» G. 188. *hòmens veyls* B; «hòmens» G. 189. *per asò* B; «on per assò» G. 190. *meyns desecativa* B i G, però en G «meyns» afegit al marge dret.

191. *dins la nafra* B; «en la nafra» G, però després de «en» «dins», canc. 192. *natura* B, corr. «manera» canc.; «natura» G. 193. *e atresí no-s porà* B; «atresí no-s poria» G. 194. *gite* B; «gitava» G. 195. *em va* B; «vanament» G. 196. *per lo membrament de natura* B; «per obra de natura» G, corr. «membrament», canc.; «per obres de natura» P; *actione naturae* L.

197. *totes* B i G; «a totes» P. 198. *axí* B; «enaxí» G. 199. *le pertaynen* B; «se pertayn» G; «s'i pertanyen» P. 200. *deneguant* B; «denejant» G. 201. *desecativa molt* B; «molt dessecativa» {sic} G. 202. *e no ha mester... estipticitat* B; «e no à mester sinó mundificament ab poc d'estipticitat» G, després de «mester», «benifici», canc.; «e no à mester de benifici sinó de nedeyament ab .I. poc d'estipticitat» P; *nescesse est fore multum desiccativa nihil mundificationis habentia et modicum stipticitatis* L. 203. A: manca en B, G i P, però, a diferència de G i P, la redacció de B ho requereix. 204. *són* B; «an» G. 205. *Ítem, a les nafres* B; «e les nafres» G. 206. *sobrecreeguda* B; «sobrecreguda» G. 207. *bí* à B; «à» G.

ter beneficiis sinó denegament ab .I. poc d'estipticitat.²⁰² ¶ {A}²⁰³ les nafres encuyrants són²⁰⁴ mester medicines estíptiques e desecatives. ¶ Ítem, a les nafres²⁰⁵ qui han carn sobrecreeguda²⁰⁶ an mester medicines corosives e viscoses, les quals són caldes e seques. ¶ Si la nafra serà trop pudrida, mester hi a²⁰⁷ medicina denegadora de pudrit.

En la nafra que ha molt d'umiditat mester hi a metjament trop desecatiu; e per so²⁰⁸ lo metge cové éser trop estudiós dementre que vol encuyrar nafra ni encarnar segons la natura, e ensec²⁰⁹ {sic} medicina trempada²¹⁰ de la complexió. ¶ E car jo he dit que la medicina devie éser freda o calda, axí²¹¹ com cové [...]

B4

(AMP, armari XV, 1261)

[...] {f. B4^a} ne decorerà, primerament al loch de la farida²¹² lo {dit}²¹³ sia sobrepozat, emperò sobre sia premut, e sia²¹⁴ tengut una²¹⁵ gran pesa. Enaprés .I. poc, la fenadura ab los ditç estrayné, enaxí que de tot e[n] tot no sofira reç de dolor. Enperò, a[s]ò doblament aguda: primerament, cor veda lo decoriment de la sanh;²¹⁶ en la segona ajuda, cor de²¹⁷ sanc costret²¹⁸ alguna gota de sanh²¹⁹ sobre lo [for]at de la vena a vegades és ajustada e és feta dura ab la mà estancada perquè la sanc no lexa a exir;²²⁰ moltes de vegades²²¹ asò esdevé con lo forat de la vena és estret e no és artèria. Si asò no-y abasta, sia²²² mesa medicina de sanh estreynedora,²²³ ¶ mes, de totes les altres, axí com [di]u Galienus, és pus loable la v[is]cosa en {sic} la conglutinativa,²²⁴ ¶ les quals són a[xí] com gomes²²⁵ cuytes e pols de voladura de mo[l]l e lurs semblants.

¶ E la medicina que molt val en la mad[u]rea²²⁶ {sic} de artèria o de vena, la qual recomte Galienus, e és fo{f. B4^b}rt²²⁷ medicina, e és {aquesta}: pèls [de le]bra soutilment taylats²²⁸ e ab pólvora d'aloès e d'ensens e de sanh²²⁹ de dragó e de boliarmini;²³⁰ sia mesclat e destrempat²³¹ ab album d'ou en manera de mel; segons la doctrina donada²³² sia desús posat.²³³

208. *E per so* B; «Per assò» G. 209. *ensec* B; «enserc» G. 210. *trempada* B; «temprada» G. 211. *axí* B; «enaxí» G.

212. *farida* B; «feridura» G. 213. *dit*: manca en B, però no en G. 214. *sia* B; «sia-hi» G. 215. *una* B; «.I.» G. 216. *sanh* B; «sanch» G. 217. *de* B; «del» G. 218. *costret* B; «constret» G. 219. *sanh* B; «sanch» G. 220. *no lexa a exir* B; «no lexa exir» G. 221. *Moltes de vegades* B; «Moltes vegades» G. 222. *sia* B; «sia-hi» G. 223. *de sanh estreynedora* B; «de sanch estreynedora de sanch» G, el darrer «de sanch» afegit al marge dret innecessàriament. 224. *és pus loable la viscosa en la conglutinativa* B; «la pus loable medicina de totes hi és la viscosa e la conglutinativa» G; «és puç loable la viscosa e la conglutinativa» P; *laudabilior est viscosa conglutinativa* L. 225. *gomes* B i P; «gemes» G; *gumme* L.

226. *en la madurea* B; «a la fenadura» G; «en fenadura» P; in fissura L. 227. *e és fort* B; «e és molt fort» G i P; fortissima L. 228. *soutilment taylats* B; «taylatz menut» G; «picatz subtilment ab coutel» P; cum cultello subtilissime conterantur L. 229. *sanh* B; «sanch» G. 230. *boliarmini* B; «boliarmini» G; «bolarmènich» P. 231. *sia mesclat e destrempat* B; «tot assò sia destrempat ensemps» G. 232. *donada* B; «damunt donada» G. 233. *posat* B; «posatz» G.

234. *Ítem, altra* B; «Altra» G. 235. *ajudament* B; «ajuda» G. 236. *calcotar* B, P i L;

¶ Ítem, altra²³⁴ pólvora de Galienus esprovada e atrobada ab gran ajudament:²³⁵ recipe cal[çotar],²³⁶ .XX. dracmes; ensens, .XVI. dracmes; àloes e-ngrut sec, de cada u²³⁷ .VIII. dracmes; orpiment, .III. dracmes; algemps,²³⁸ .XX. dracmes. Tot asò sia molt ben picat, e sia carat {sic} ab sagitant {sic} la pólvora sobre lo loc e sobre les topades {sic},²³⁹ cor molt és maraveylós,²⁴⁰ així com diu Avicenna.

¶ Totavia com posaràs²⁴¹ medicina sobre lo loc deues²⁴² lo loc covinentment astrèyner ab ligadura, per so que las medicinas sian bé enviscades.

¶ Ítem, les medicines²⁴³ costreynents e retinents ab gloriament²⁴⁴ {sic} e ab encarnaments són aquestes: algeps levat, aygua cuyta refuça e vish²⁴⁵ e amidó e pols de voladura de molí²⁴⁶ e gomes²⁴⁷ e ensens.²⁴⁸

¶ Ítem, medicines²⁴⁹ ab desecament {f. B4v^a} <e ab encarnament són> aquestes: [àlo]es, [esc]orxa d'ensens [p]ulveritçat {sic}.²⁵⁰ E quan serà complida la emflamac[i]ó ab aquestes sian apagades:²⁵¹ papàver cremat e escorxa de ferre, merda d'ase cremada, sponxa noves en oli abourada e-n vi e depux cremada, pèls o cabels cremats.²⁵²

¶ Jo,²⁵³ emperò, he seguit lo damundit²⁵⁴ baró maraveylós²⁵⁵ entrò así e anc no atrobe vena rota que ab sol vi e ab ligadura²⁵⁶ no aga estreta sol [m]eyns²⁵⁷ d'altra medicina. E a molts n'è²⁵⁸ ajudats en los quals defalien tots los remeys dels metges, per so cor no conexien en qual manera demane la vena taylada o trencada a fer la ligadura.²⁵⁹ És aquesta la ligadura, segons aquesta manera:²⁶⁰ sian fets plomasols

«calcoçar» G. En B illegible. 237. *cada u* B; «cascú» G. 238. *algemps* B; «algeyps» G; «algeps» P; gipsi L. 239. *tot asò... topades* B; «tot assò sia picat e incorporat, e sia curatab assò gitant la pólvora desobre lo loch e sobre les estopades» G; «totes aquestes coses sien ben polvoragades soutilment, e sia curat ab assò gitant la pólvora sobre el loch e sobre les estopades» P; pulverigentur omnia optime ut fiant sicut athomi, curentur cum eo pulverizando super licinia et spargendo super locum L. 240. *maraveylós* B; «maravelós» G.

241. *posaràs* B; «poses» G. 242. *deues* B; «deus» G i P.

243. *Ítem, les medicines* B; «Les medicines» G. 244. *ab gloriament* B; «ab conglotinaments» G; «ab conglotinament» P; cum glutinatione L. 245. *vish* B; «visch» G i P; viscus L. 246. *pols de voladura de molí* B; «voladura de farina de molí» G; «pols volant de molí» P; pulvis volatilis molendini L. 247. *e gomes* B; «goma aràbicha» G; «gomes» P; gumme L. 248. *e ensens* B i G; «e encens, resina» P; thus et resina L.

249. *Ítem, medicines* B; «Medicines» G. 250. *àloes... pulveritçat* B; «àloes, e escorsa de magrana e esorsa d'ensens e de pi, gales cremades» G; «àloes, escorxes d'encens, grans secs de reym's trits forment, gal-les torrades» P; aloes, cortex thuris, arilli vuarum contriti valde, et galle que comburantur L. 251. *E quan... apagades* B, P i L; manca en G. 252. *papà-ver... cremats* B; «papàver cremat, raïna, escorxa de ferre, merda d'aze cremada, esponga nova en oli abourada e en vi e puy's crema {sic}, de pèls o de cabeyls crematz» G; «paper cremat, raïna, escorxes de ferre, femna d'asa cremada, esponga nova obourada en oli o en vin e depuy's cremada, pèls ho cabeyls crematz» P; papyrus adustus, resina, scoria ferri, stercus asini combustum, spongia nova submersa in oleo aut vino et postea adusta, pilli vel capilli adusti L.

253. *Jò* B i P; «Yo» G. Aquí G afegeix una glossa marginal: «Ensomà arsènic soblimat restreney tot flux de sanch tantost e no y à fala». 254. *damundit* B; «davantdit» G. 255. *maraveylós* B; «maravelós» G. 256. *e ab ligadura* B; «e ligadura» G. 257. *sol menys* B; «menys» G i P. 258. *n'è* B; «n'é» G i P. 259. *demane... ligadura* B; «la vena taylada o trencada faça a fer la ligadura» G, abans «demana» canc., «faça» interliniat. 260. *És aquesta... manera* B; «Segons aquesta manera» G; «Enaquesta ligadura és segons aquesta

fets fortment a la quantitat del polçe²⁶¹ e baynats em vi calt²⁶² e, si més vos plau, en l'album d'ou e en la deguda medicina, e-naprés, envolupats²⁶³ la .I. sobre l'altre e e.l loch hon²⁶⁴ la sanc exirà ab gates,²⁶⁵ desobre totavia lo dit a la sanc retinent, e enaprés sia ligat en tal manera que la ligadura sobre la vena bé prema la hon són los plomasols, emperò los lochs entorn estants en neguna manera no costrenga,²⁶⁶ e sia [jaquit] {f. B4v^b} per .III. dies almeyns. E enaxí, jo, mol[tes de] vegades,²⁶⁷ [per] .VIII. dies e més, en fort gran temor, la jaquia abans que la desligàs. E si sabs ben fer la davant dita ligadura,²⁶⁸ la sanc sens dupte dembre²⁶⁹ {sic} estreyneràs, enaxí com jo he molts greus coses e moltes vegades he fet²⁷⁰ e hanc nuyl [te]mps no me'n trob[e e]nganat.

¶ Si sanc core²⁷¹ de vena pulsant, la sanc, axí com diu Galienus, no és treta²⁷² sinó per .II. maneres: [o per] fort ligament, o per fort²⁷³ taylament per mitx, retornan²⁷⁴ enderare²⁷⁵ {sic} los caps de la vena, cor si per mitx²⁷⁶ és taylada, los cabs són restrets a enrera²⁷⁷ e de la carn qui és engir e entorn dels caps sian descuberts fort desecat.²⁷⁸ E per so que la sanhf[li]ux sia retenguda,²⁷⁹ ¶ adonchs, les parts taylades sian ligades en esta²⁸⁰ manera: la vena taylada sia ligada en .II. lochs e que agen en lo mitx espay, e-naprés, entre la una ligadura e l'altre,²⁸¹ en aquel spay sia taylada.²⁸² Asò fets, e estudiats²⁸³ que la carn sia engen[çada] <abans que la ligadura> caga, cor si no hi sirà encuyrat²⁸⁴ [ne]ximent de carn e que.l²⁸⁵ loc flux complexa: [en] aquel mitx romandrà ab [buy]dament²⁸⁶ e sarà-hi feta [p]asió qui és dita aparisme²⁸⁷ [...]

---

manera» P. 261. *polçe* B; «poltze» G. 262. *calt* B; «fortment calt» G; «ben calts» P; *valde calido* L. 263. *envolupats* B; «envolpatz» G; «envolpa» P; *involutum* L. 264. *e e.l loch hon* B; «e en lo loch d'on» G; «en lo loch un» P. 265. *exirà ab gates* B; «exirà vós la posatz» G; «axirà sien alogatz» P; *egreditur collocetur* L. 266. *costrenga* B; «constrenga» G. 267. *E enaxí jo moltes de vegades* B; «Enaxí he yo fet e moltes de vegades» G; «E jo, moltes vegades» P; *Ego pluries* L. 268. *e si sabs... ligadura* B; «e si tu sabs la davant dita ligadura ben fer» G. 269. *dembre* B; «sempre» G; «desobra» P; *semper* L. 270. *enaxí... fet* B; «enaxí con yo é fet moltes de vegades a molt greus coses» G.

271. *Si sanc core* B; «E si sanch decorre» G. 272. *no és treta* B; «no s'estancarà» G; «no restreny» P; *stringatur* L. 273. *o per fort* B; «o ab» G i P. 274. *retornan* B i P; «retorna» G. 275. *enderare* B; «enderre» G. 276. *per mitx* B i P; «per mig loch» G. 277. *a enrera* B i P; «a enderrere» G. 278. *fort desecat* B; «e desecat» G. 279. *e per so que la sanhflux sia retenguda* B; «per so que lo sanc sia restaurada o retenguda» G; «per asò que la sanchflux sia retengut» P; *ideo quod fluxus sanguis retinetur* L. 280. *esta* B; «aquesta» G i P. 281. *e l'altre* B i P; «e la altra» G. 282. *sia taylada* B; «sia la tayladura» G. 283. *asò fets e estudiats* B; «asò fet, estudiatz» G; «assò feyt, estudi't» P. 284. *sirà encuyrat* B; «serà encuytat» G; «serà ans cuyrat» P; *hec factio, stude ut caro generetur ana quare ligatura cadat* L. 285. *que.l* B; «que lo» G. 286. *e que.l... buydament* B; «e que lo loch flux complexa, en aquel mig serà sema e romandrà ab buydament» G; «que complexa lo loch vagant, en aquell mig romandrà algun buydament» P; *ut locum fluxus impediatur, quoddam vacuum in illo medio remanebit* L. 287. *aparisme* B i G; «operisma» P; *emborisma* L.

B5
(AHCB, B-109, III)

[...] {ena}{f. B5^a}xí com <fem la ligadura en les> [mans e en los peus, cor per tal que la sanc sia vedada, lo ligament totavia], <enaxí con ja és dit, devés lo comensament deu ésser amenat>.

¶ Mas lo mudam<ent devés lo decorriment de la> sanc <a lo tirament a> la part cont<rària, generalment> és vist aj<udar a tot gran decor>riment <de sanch, en qualque loch sia>, en ayta<l manera: si la sanch deco>re per la b<ocha, t>ira<n-la al> nas, <als> lochs preïsm<edans²⁸⁸ la volem amenar>, mas <a la jusa-na part la tiram>; si volfem a los lochs contrapozatz mudar, la sanch del cul sia girada a> les na<fres o a los sobi>rans membres sia <tirada, la qual cos>a, encara, a la vegada,²⁸⁹ <o fa per si matexa la nafra. Per la qual cosa, diu> Ipocràs²⁹⁰: <«si la fembra gita sanch> per la boca, <ab> les m<èstrues que li sob>revingan²⁹¹ <lo resimont o lo vòm>it és cu<rat. Encara, con les m>èstrues <e la sanch en les jusa-nes> parts tr<op decorren, segons lo manament de Ypocràs, cor él prime>{f. B5^b}[rament lo trobà, posam] ventoza²⁹² [en les mameles], que a les subiranes boques <la puscam> a<menar>.

¶ Atresí, de trop gran sanh²⁹³ <con decorre del nas, primera>ment <les venes sagnar>às e les mans <e los peus fregaràs e ab li>gadures <fort estrenyeràs. En>aprés, la ventosa <en lo costat sobre lo f>etge posaràs, si decore <de la dest>ra part, e si decore de la s<inestra> part, so és, sob<re la melsa, si> decore. <E si decore la sanch d'>ambdues parts, grans <ventoses> posaràs en cascu<n costat.²⁹⁴ Encara,> aprés aquestes co<ses, no-t cuytz p>osar medicina so<bre lo cap ni sobre lo front>, ²⁹⁵ ¶ si donchs <pri>me<rament la san>ch a los lochs <contrapozatz no> tiravets;²⁹⁶ per a<quela ventoza en> lo prop del cap <primerament p>osa,²⁹⁷ cor los ju<sans e los d>ererans lochs del <nas són co>ntraris. La qual cosa, <si lo malaut>e no defalirà e la virtut <del pascient o> requeria,²⁹⁸ la sanh²⁹⁹ li si<a aminv>ada de la vena d'aquela <matexa> part del bras on la n<aril> és decorrent, mas la sanh³⁰⁰ {f. B5v^a} poc a poc sia treta per .II. o per .III. vegades, segons la virtut de la pasient.

288. *preïsmedans* B; «pruïsmédans» G. 289. *cosa encara a la vegada* B; «cosa a la vegada encara» G. 290. *Ipocràs* B; «Ypocràs» G. 291. *sobrevingan* B; «sobrevengent» G. 292. *ventoza* B; «la ventoza» G.

293. *sanb* B; «sanc» G. 294. *so és... costat* B; «posaràs la ventosa sobre la melsa. E si decorre d'ambdues parts, posa les ventoses en ambdues partz» G; «e sobre la melsa, si la sanch decorre de la part sinestra. E si la sanch decorre de cascuna part, posa grans ventoses sobre cascu<n costat» P. 295. *Encara... front* P; manca en B i G; Post hec etiam non festines medicinam super caput et fronte imponeas L. 296. *tiravets* B; «tiravets» G. 297. *posa* B; «pose» G. 298. *requeria* B; «requerirà» G. 299. *sanb* B; «sanc» G. 300. *sanb* B; «sanch» G.

301. *universal* B; «universalment» G. 302. *mestraals* B; «mestruals» G. 303. *que ab* B; «qui a» G. 304. *agistions* B; «agestions» G; «egestions» P; egestionibus L. 305. *a les oreyles* B; «e en les mèstrues és exida als budels sia moguda. E si a les oreyles» G, però afegit al marge dret; «e per les mèstrues a los entestins, és movedora. Si la matèria correrà a les oreyles» P; et menstrua egreditur ad intestina movenda est. Si materia ad aures L. 306. *de les parts de dins* B i P; «de les parts de la dreta a la sinestra, e asò encara per contrari de les parts de dins» G; de dextra ad sinistram, et econtra de interioribus L.

Encara, universal³⁰¹ {sic} dic, als urinals e mestraals³⁰² entraments, éser mudadora la matèria que ab³⁰³ {sic} lo ventre decore e que ix ab les agistions,³⁰⁴ la qual, emperò, que ix per la urina a les oreyles³⁰⁵ {sic} e a los huyls e a les sobiranes parts corarà, sia mudada al nas e ab purgació de mirabolans sia purgada. Emperò, la contrapoçada atracció és feta de les sobiranes parts a les jusanes, e asò per contrari de les parts de dins³⁰⁶ {sic} a les foranes, e asò per contrari.

¶ La medicina cremadora o lo foc no poçes³⁰⁷ si no o fa hom per pudriment, si à fer³⁰⁸ {sic} lo decoriment de la sanh,³⁰⁹ per la qual coça, com lo membre en lo qual és pudriment³¹⁰ és taylat, però pus³¹¹ profitosa cosa és que sia cremat ab foc e ab metjament cremant.³¹² En la pasió del cul e dels membres esquivadors³¹³ no estrets³¹⁴ ab foc e ab metjament cremant³¹⁵ nós cuyram,³¹⁶ {sic} cor per la seynoria de la calor, e car són careres³¹⁷ de gran sobrefluïtats, ixens pudriments als lochs {f. B5v^b} aquels se cuyra.³¹⁸ {sic}

La cremadura medicina³¹⁹ no tan solament creman, enans encara estíptica deu éser.³²⁰ axí com vidriol e calant³²¹ e sos semblants. Adonchs, lo metjament lo qual és fet de cals viver,³²² {sic} pus fort és de totes les altres medicines, nós emperò de les estíptiques,³²³ les quals sobre³²⁴ nafra engenren³²⁵ tost carn; per què si aquela obre semblantment³²⁶ {sic} serà mester éser obrada mesclada³²⁷ ab les altres medicines estíptiques, axí com gala. E adonchs,³²⁸ las escorxes les quals la medicina estíptica engendra³²⁹ pus loables són, cor romanen enviscades, cor demostren³³⁰ {sic} les escorxes sobre en³³¹ {sic} la nafra astants, abans que engenren,³³² {sic} la carn per aventura hi és nada. No deuen éser, donchs,³³³ departides sinó ab³³⁴ {sic} lochs en los quals serà mester per lo pudriment e per lo foc éser poçats.³³⁵

307. *poçes* B; «posam» G. 308. *fer* B; «fet» G i P. 309. *sanh* B; «sanch» G. 310. *pudriment* B; «lo podriment» G. 311. *però pus* B; «cor» corr. G sobre «pus» (?); manca en P. 312. *cremant* B i P; «agut e cremat» G; incensivo L. 313. *e dels membres esquivadors*: «e de la natura de les fembres esquivador és» G, «e de la natura de les fembres» corr. sobre «dels membres»; «dells membres esquivadors» P; et *verecundorom* L. 314. *no estrets* B, *canc. impròpiament*; «nos constrenes» G, corr. «nos»; «nós constretz» P; *coactu* L. 315. *cremant* B; «cremat» G. 316. *nós cuyram* B; «l'enscuyra» G, *afegit al marge*; «nós cuytam» P; *festinamus* L. 317. *careres* B; «cartés» G; «carreres» P; *vie* L. 318. *se cuyra* B; «cuytan» G; «s'acuyten» P; *festinat* L.

319. *medicina* B i G, però en aquest *afegit al marge dret*. 320. *creman... deu éser* B; «deu ésser creman enans encara stíptique» G. 321. *calant* B; «calcant» G i P; *calcantum* L. 322. *viver* B; «viva» G. 323. *estíptiques* B; «stíptiques en l'escorxa per so en» G, «per so» *afegit al marge dret*; «estíptiques o en les escorxes» P; *stipticum, unde cortices* L. 324. *sobre* B; «desobre» G. 325. *engenren* B; «engendra» G. 326. *obre semblantment* B; «o altra semblant» G i P, «altra» corr. en G. 327. *mesclada* B; «mesclarà» G, *afegit al marge dret*. 328. *e adonchs* B; «adonchs» G. 329. *engendra* B i P; «engendra sobre la nafra» G, «sobre la nafra» *afegit al marge dret*; *generat super vulnus* L. 330. *demostren* B; «dementre» G. 331. *sobre en* B; «obren» G; «sobra» P; *enim super* L. 332. *que engenren* B; «que-n caien» G; «que caien» P; *quam cadant* L. 333. *donchs* B; «adonchs» G. 334. *ab* B; «als» G; «en los» P. 335. *poçats* B; «posat» G.

{Capítol 30}

Del decoriment de la sanb³³⁶ dels membres dins lo cors

Jasia so que no sia molt de nostre enteniment parlar³³⁷ de la sanc que decore dels membres dins lo cors, per³³⁸ so con moltes de vegades en aytals coses³³⁹ [...]

---

336. *sanb* B; «sanch» G.

337. *molt de nostre enteniment parlar* B; «nostre enteniment molt parlar» G; «molt dell nostro enteniment parlar» P; *loquere* [...] *multum nostre intentionis* L. 338. *per* B i P; «en» G. 339. *en aytals coses* B, reclam; «en aquestes coses» G; «en aytals caaos» P; *in his casibus* L.

II. NOTÍCIA D'UNA TRADUCCIÓ CATALANA DE LA *CHIRURGIA* D'HENRI DE MONDEVILLE

1. *La Chirurgia d'Henri de Mondeville*

Aquest renovador tractat de cirurgia fou escrit en llatí a París entre 1306 i vers 1320. El seu autor, Henri de Mondeville (ca. 1260-ca. 1320), fou un cirurgià francès educat en les escoles mèdiques del nord d'Itàlia i a Montpeller i que després va estar al servei dels reis de França Felip el Bell i Lluís X. Com a cirurgià reial, va participar en diverses campanyes militars que li van permetre d'experimentar els nous tractaments apresos a Itàlia i millorar les seves tècniques. A París ensenyà cirurgia (potser al *collège* dels sants Cosme i Damià, la confraria dels cirurgians). És aleshores que començà a escriure el seu tractat segons un ambiciós pla en cinc llibres que, després d'una introducció general, haurien de tractar sobre l'anatomia (I), la cirurgia general i particular (II), la patologia i la terapèutica quirúrgica especial (III), les fractures i les luxacions (IV) i l'antidotari (V). Sis anys més tard (1312) havia aconseguit acabar els dos primers llibres de l'obra, però el seu estat de salut (es confessa *asmaticus, tussiculosus, ptisicus et consumptus*) i les tasques d'ensenyament no li permeteren més que acabar algunes altres parts (un fragment del tercer llibre i gairebé tot el cinquè). La mort, finalment, li impedí d'acabar el projecte.¹

Tot i quedar inconclús, el tractat de cirurgia d'Henri de Mondeville és una vertadera enciclopèdia mèdica per a ús dels cirurgians, pensada per incrementar el seu prestigi i autoestima convertint en doctrina la valoració positiva del treball fet amb les mans (el que és la cirurgia en la medicina) i escrita en un estil directe, precís i clar. Molt en particular, les introduccions de cada doctrina en què es divideix cadascun dels seus llibres són autènti-

---

1. Sobre Mondeville, vegeu Ernest WICKERSHEIMER, *Dictionnaire biographique des médecins en France au Moyen Age*, Ginebra, Droz 1936 [reimpr. facs.: Ginebra-París, Droz-Champion 1979], 282-83; i al seu *Supplément*, preparat per Danielle JACQUART, Ginebra-París, Droz-Champion 1979, 117-18. El seu tractat ha estat editat modernament per Julius Leopold PAGEL, *Leben, Lehre und Leistungen des Heinrich von Mondeville (Hermondaville): Ein Beitrag zur Geschichte der Anatomie und Chirurgie*, vol. 1 («Die Chirurgie des Heinrich von Mondeville [Hermondaville] nach Berliner, Erfurter und Pariser Codices»), Berlín, Hirschwald 1892. Vegeu també la traducció al francès actual d'Édouard NICAISE, *Chirurgie de Maître Henri de Mondeville, chirurgien de Philippe le Bel, roi de France, composée de 1306 à 1320*, París, Félix Alcan 1893.

ques guies pràctiques per al comportament del cirurgià, i constitueixen un document únic que no ha estat analitzat tal com es mereix fins a dates ben recents.²

Aquest caràcter li garantí un èxit immediat. No tan sols circulà ben aïat en el llatí original, sinó que el 1314 (per tant, només els dos primers llibres) ja fou objecte d'una traducció abreujada al francès —que constitueix un dels primers textos científics en aquesta llengua. En francès mateix n'existeix una traducció posterior més completa. Poc després, també amb el text incomplet, fou traslladat a l'occità, en una traducció feta a la regió de Montpeller en el mateix segle XIV. Ja amb el text complet, fou traduït al neerlandès i a l'anglès abans d'acabar aquest mateix segle. Però, aparentment, aquest èxit quedà estroncat abans de l'arribada de la impremta, i mai no va conèixer aquest nou instrument de difusió. Això sembla que fou degut a la gran popularitat del gairebé contemporani tractat de Lanfranc de Milà, acabat a París el 1296, i, sobretot, al fet de quedar superat per una nova enciclopèdia quirúrgica, el tractat de Guiu de Caulhiac (o Chauliac), acabat a Montpeller el 1363, la fama del qual perdurà fins al segle XVIII.³

---

2. Vegeu Luis GARCÍA BALLESTER, *Medical ethics in transition in the Latin medicine of the thirteenth and fourteenth centuries: new perspectives on the physician-patient relationship and the doctor's fee*, dins «Clio Medica», 24 [= Andrew WEAR, Johanna GEYER-KORDESCH i Roger FRENCH (eds.), «Doctors and ethics: the earlier historical setting of professional ethics»] (1993), 38-71, p. 40; Samuel S. KOTTEK i Luis GARCÍA BALLESTER (eds.), *Medicine and medical ethics in medieval and early modern Spain: an intercultural approach*, Jerusalem, The Magnes Press-The Hebrew University 1996; Michael R. McVAUGH, *Medicine before the plague: practitioners and their patients in the Crown of Aragon, 1285-1345*, Cambridge, Cambridge University Press 1993, 113-14, 172-73, *passim*; i, en particular, Danielle JACQUART, *La médecine médiévale dans le cadre parisien. XIVe-XVe siècle*, París, Fayard 1998, cap. I. Una visió parcial de l'obra de Mondeville a Marie-Christine POUCHELLE, *Corps et chirurgie à l'apogée du Moyen Age: savoir et imaginaire du corps chez Henri de Mondeville, chirurgien de Philippe le Bel*, París, Flammarion 1983.

3. A banda de la bibliografia citada, vegeu la síntesi de George SARTON, *Introduction to the history of science*, vol. 3, Baltimore, Carnegie Institution 1947, 865-73. La traducció francesa fou publicada per Alphonse BOS, *La Chirurgie de maître Henri de Mondeville, traduction contemporaine de l'auteur*, 2 vols., París, Firmin Didot i C. Raris 1897-1898 [reimpr. facs.: Nova York, Johnson Reprint Corp. 1965]; IDEM, *Une nouvelle traduction de la Chirurgie de Mondeville*, dins «Bulletin de la Société des Anciens Textes Français», 26 (1900), 63-87. La traducció occitana ha estat publicada per Max GOROSCH, *La notomia de la surgia d'Amric de Mondavilla*, Avinyó, Centre d'Études Occitanes 1975. Vegeu l'edició d'una traducció anglesa a Richard GROTHÉ, *Le ms. Wellcome 564: deux traités de chirurgie en moyen-anglais*, tesi doctoral de la Université de Montréal, 1982.

2. Arribada de l'obra de Mondeville a la Corona d'Aragó

Fins ara posseïem un únic testimoni de la difusió d'aquest interessant tractat de cirurgia en terres de la Corona d'Aragó. En una carta datada a Tarragona el 26 de febrer de l'any 1320, Jaume II sol·licità al físic de Barcelona i professor de l'Estudi General de Lleida Pere Gavet que li fes a mans «una cirurgia nova que s'havia escrit a París», i que, segons informacions del monarca, el metge acabava d'obtenir. Jaume II li recordava com li plaïa d'«obtenir obres noves d'aquest gènere». El rei li demanava el llibre en préstec, tant per poder-lo llegir com per fer-lo copiar, si així ho considerava convenient, i es comprometia a retornar-li l'original un cop fet això. Heus aquí el text del document:

*Jacobus et cetera. Dilecto phisico nostro, {magistro} Petro Gaveti, magistro in medicina, salutem et cetera. Cum intellexerimus quod ad manus vestras pervenit quedam chirurgia nova que {facta est} in civitate Parisius, et nobis, sicut vos bene scitis, placeat habere huiusmodi nova opera, idcirco volumus quatenus visis presentibus mittatis nobis dictam chirurgiam novam ut ibi legere et etiam conscribi facere, si nobis placuerit, faciamus. Nos enim originale ipsum vobis restituemus. Datam Terrachone, .IIII°. kalendas marcii anno Domini .M^o.CCC^o. XIX°. Franciscus de Bastida, mandato regio.*⁴

Aquesta carta fou donada a conèixer per Martínez Ferrando, que la publicà en la seva biografia de Jaume II (1948), tot i que no identificà el text quirúrgic al qual fa referència.⁵ En canvi, Martí de Barcelona en recollir-lo en l'important diplomatarí que preparà sobre la cultura catalana durant aquell regnat, premiat per l'Institut d'Estudis Catalans (1936), però inèdit fins a 1990 i encara avui ben poc explotat, ja afirmà que es tractava del tractat d'Henri de Mondeville.⁶ Finalment, per ser significatiu de l'actitud del monarca, vaig decidir incloure'l en l'apèndix documental de la meua tesi doctoral.⁷

Certament, aquesta *Cirurgia nova* no sembla que pugui ser cap altra que la de Mondeville. Només un altre tractat de cirurgia medieval, amb prou

4. ACA, C (Curie), reg. 245, f. 283.

5. Jesús-Ernest MARTÍNEZ FERRANDO, *Jaime II de Aragón: su vida familiar*, 2 vols., Barcelona, CSIC 1948, vol. 2, 235, § 315.

6. MARTÍ DE BARCELONA, *La cultura catalana durant el regnat de Jaume II*, dins «Estudios Franciscanos», 91 (1990), 213-95, i 92 (1991), 127-245 i 383-492, p. 415, § 357.

7. Lluís CIFUENTES, *Medicina i guerra a l'Europa baix-medieval: la sanitat i la participació dels seus professionals en les expedicions militars de la Corona d'Aragó, 1309-1355*, tesi doctoral de la Universitat Autònoma de Barcelona, 1993 [ed. en microfites: Bellaterra, Publ. de la UAB 1995], 675, § 94.

difusió com perquè el puguem considerar aquí, fou acabat a París: el ja esmentat de Lanfranc de Milà, però l'any 1296. Molt difícilment es podia considerar *nova* vint-i-quatre anys més tard. En canvi, ja hem vist com Mondeville acabà la primera part de la seva obra justament el 1320.

No fa estrany tampoc l'actitud de Jaume II. El caràcter i els interessos d'aquest monarca, sempre desitjós de conèixer les novetats que circulaven pels seus regnes, molt en particular les relacionades amb el món de la salut, són ben coneguts.⁸ Ens n'ha pervingut una magnífica exposició, obra del seu alfaquí, metge i intèrpret d'àrab Jafudà Bonsenyor (ca. 1250-1331). Aquest inicià el seu *Llibre de paraules de savis i de filòsofs*, una recopilació de proverbis i sentències morals i pràctiques feta a partir de fonts orientals, encomanada pel monarca (1291-1298),⁹ amb una lloança directa del seu caràcter:

“Con lo molt alt e molt noble e poderós senyor En Jacme, per la gràcia de Déu, rey d'Aragó e de Sicília e de Malorcha e de València e comte de Barcelona, lo qual és diligent e curós de cercar saber e tractar en aquell més que negun altre senyor, per lo gran enteniment e enginy natural e per lo gran compliment de tot bé que en ell és, e per ço com sap e entén que'l saber és .i. dels majors béns que Déu ha donat a les gens, especialment a aquells qui l'amen, el qual és senyal de la claror del cor e dels bons capteniments, ab la qual aconsegueu hom honrament e gran profit al cors e a l'ànima, axí con diu lo savi: «No és neguna cosa de major profit com saber, que si vol son senyor guanyar aquest segle, guanye'l, e si vol guanyar l'altre, ha-n poder», haja manat a mi, Jafudà, jueu de Barcelona, fill de N'Astruch Bonsenyor, çaenrera, que yo degué ajustar e ordonar paraules de savis e de philòsofs...”¹⁰

La seva llarga amistat amb Arnau de Vilanova, els serveis mèdics del qual requerí en moltes ocasions i al qual protegí, és el capítol més vistent de l'interès de Jaume II per la medicina. Una amistat i un interès que es materialitzà, entre altres obres, en el *Regiment de sanitat* que Arnau li dedicà vers 1305-1308 i que, a instàncies de la reina Blanca d'Anjou, fou ben aviat traduït al català (abans d'octubre de 1310).¹¹

8. MCVAUGH, *Medicine before the plague*, 4-28, passim. Vegeu també els treballs citats a les notes 11 i 12.

9. Entre d'altres edicions, totes antigues, hom sol seguir la de Gabriel LLABRÉS I QUINTANA (ed.), *JAHUDÀ BONSENYOR. Llibre de paraules e dits de savis e filòsofs; Los proverbis de Salomó; Lo libre de Cató. Fets estampar complets per primera vegada, ab un pròlech y documents*, Palma de Mallorca, Biblioteca d'Escriptors Catalans 1889.

10. Transcripció de Llabrés, que prengué com a base el ms. de Barcelona, Biblioteca de Catalunya, 1031 (s. XIV-XV), ff. 171-185, amb alguna modificació feta a partir del text que ofereixen els mss. 14 (s. XV), ff. 1-13, i 42 (s. XIV-XV), ff. 1-34v, de la mateixa biblioteca; Madrid, Biblioteca Nacional, ms. 921, ff. 83-98 (datat de 1385); i París, Bibliothèque Nationale, ms. Esp. 55 (mitjan s. XV), ff. 77v-93v.

11. Edició de l'original llatí a cura de Luis GARCÍA BALLESTER, Michael R. MCVAUGH, Pedro GIL SOTRES i Juan A. PANIAGUA, *Regimen sanitatis ad regem Aragonum*, dins Luis GARCÍA BALLESTER, Michael R. MCVAUGH i Juan A. PANIAGUA (eds.), *Arnaldi de Villanova*

Però Jaume II fou també el fundador de l'Estudi General de Lleida, en el qual, per voluntat seva, tingué un pes tan destacat des de bon principi la facultat de medicina.¹² Un dels primers catedràtics d'aquesta facultat sembla que fou justament Pere Gavet (1315-1318), el destinatari de la carta de 1320, un físic de Barcelona que després ensenyà en aquesta ciutat (1321-1345), on els consellers li concediren un violari per establir-se.¹³

Sabem que Jaume II es mantingué sempre amatent als llibres de medicina que circulaven pel país, els féu copiar, en dotà l'Estudi de Lleida, i també els féu traduir al català. Pels *Documents* de Rubió i Lluch vam saber que el 1296 ordenà als seus metges jueus Vidal Benvenist Saporta i Benvenist Abenbenvenist, que li traduïssin *quosdam libros medicinales de arabico in romana lingua*, els quals li resultaven *valde necessarios*, però que malauradament no coneixem quins eren. Sí que sabem, però, que van estar ocupats quinze mesos en la traducció.¹⁴ Aquesta no fou una empresa aïllada, perquè el 1313 era el mateix Jafudà Bonsenyor ja esmentat qui rebia l'encàrrec de traduir *de arabico in romancio quodam libro scripto in arabico medicine vocato Halçababuy*, sens dubte una obra d'Albucasis (al-Zahrawi), potser la part quirúrgica de la seva enciclopèdia mèdica *Kitab al-Tasrif*.¹⁵ Cap d'aquestes dues traduccions no se'ns ha conservat.

3. Una possible traducció al català

En altres treballs he destacat la importància i l'amplitud del *corpus* quirúrgic que circulà en català.¹⁶ Aquest corpus abastava, que sabéssim, a

---

Opera Medica Omnia, vol. X.1, Barcelona, Universitat de Barcelona-Fundació Noguera 1996, amb una àmplia introducció sobre aquest gènere mèdic a cura de Pedro GIL SOTRES. Edició de la traducció catalana a cura de Miquel BATLLORI, ARNAU DE VILANOVA, *Obres catalanes*, vol. 2 (*Escrips mèdics*), Barcelona, Barcino (Els Nostres Clàssics, 56) 1947. Sobre la difusió de la traducció catalana vegeu Lluís CIFUENTES, *Vernacularization as an intellectual and social bridge: The Catalan translations of Teodorico's Chirurgia and of Arnau de Vilanova's Regimen sanitatis*, dins «Early science and medicine», 4 (1999), 127-48, pp. 139-40.

12. Michael R. MCVAUGH i Luis GARCÍA BALLESTER, *The medical faculty at early fourteenth-century Lérida*, dins «History of Universities», 8 (1989), 1-25.

13. Vegeu particularment MCVAUGH i GARCÍA BALLESTER, *The medical faculty*, 2; CIFUENTES, *Medicina i guerra*, 113; i Antoni CARDONER i PLANAS, *Pedro Gavet, maestro en medicina del siglo XIV*, dins «Medicina Clínica», 44 (1965), 425-26.

14. Antoni RUBIÓ i LLUCH, *Documents per l'història de la cultura catalana mig-aval*, vol. 2, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans 1921, 9, § XI, i nota. Vegeu també Lluís CIFUENTES, *Translatar sciència en romans catalanesch: la difusió de la medicina en català a la Baixa Edat Mitjana i el Renaixement*, dins «Llengua & Literatura», 8 (1997), 7-42, p. 18.

15. RUBIÓ i LLUCH, *Documents*, vol. 2, 22, § XXIX. La identificació ja fou suggerida per Antoni CARDONER i PLANAS, *Nuevos datos acerca de Jafudà Bonsenyor*, dins «Sefarad», 4 (1944), 287-93. Vegeu també CIFUENTES, *Translatar sciència*, 18-19.

16. CIFUENTES, *Translatar sciència*; IDEM, *Vernacularization*; IDEM, *Traduction vernaculaire et vulgarisation scientifique dans l'Occident médiéval*, dins «Trans-disciplines», 4 (2000), en premsa.

banda del tractat de Roger Frugardo, un dels més significatius de la cirurgia salernitana, gairebé tots els de la nova cirurgia produïda a les escoles mèdiques del nord d'Itàlia durant la segona meitat del segle XIII (Bru de Longobucco, Teodoric Borgognoni, Guillem de Saliceto, Lanfranc de Milà) i a Montpeller (Guiu de Caulhiac). Només hi havia un dels grans tractats escrits a cavall d'Itàlia i França en els segles XIII i XIV que no coneixíem que hagués circulat en català: el d'Enric de Mondeville. Enteníem que era degut a la seva migrada difusió, pels motius que ja he explicat. La carta de 1320 no permetia de cap manera suposar-ne una traducció perquè, com hem vist, el rei tan sols hi manifestava la seva intenció de llegir-lo (*legere*) i, si ho trobava adient, de fer-lo copiar (*conscribere*).

Els inventaris *post mortem* que se'ns han conservat poden aportar informació molt valuosa sobre multitud de temes, i també sobre l'existència de traduccions avui no conservades. En un conegut recull d'inventaris de biblioteques medievals amb llibres en català publicat per Josep M. Madurell l'any 1974 figura un interessant inventari que, per fortuna, s'acompanya de l'encant dels béns, també conservat: el de Guillem Garriga, ciutadà de Barcelona, fet l'any 1461.¹⁷ Aquest Guillem Garriga tenia per ofici el de balancer, és a dir, s'ocupava, a la casa de moneda o seca, de pesar els metalls i d'amonedarlos. En aquell recull, Madurell únicament va transcriure les descripcions de llibres en català, descartant els altres, fins i tot els dubtosos, una metodologia que podia ser coherent però que ens deixava sense el context de la biblioteca completa i que, com veurem, no va estar lliure d'errors. Per altra banda, és sabut que a l'hora de publicar aquell recull es va reservar documentació (bíblies, manuscrits il·luminats, etc.) per a d'altres treballs que tenia previstos. Recentment, la tesi de Josep A. Iglesias ha subsanat aquella manca de transcripcions completes, alhora que ha donat a conèixer molts altres inventaris inèdits. Així ha estat amb l'inventari i l'encant dels llibres del balancer Garriga,¹⁸ però ni Madurell ni Iglesias no han pogut identificar correctament alguns dels seus llibres, com veurem tot seguit ben interessants. Per això he optat per incloure els esmentats inventari i encant a l'apèndix d'aquesta nota, tot completant les identificacions suggerides per aquells autors.¹⁹

17. Josep M. MADURELL I MARIMON, *Manuscrits en català anteriors a la impremta, 1321-1474: contribució al seu estudi*, Barcelona, ANABA 1974, 83-85, § 119-120.

18. Josep A. IGLESIAS FONSECA, *Llibres i lectors a la Barcelona del s. XV: les biblioteques de clergues, juristes, metges i altres ciutadans a través de la documentació notarial, anys 1396-1475*, tesi doctoral de la Universitat Autònoma de Barcelona, 1996 [ed. en microfítxes: Bellaterra, Publ. de la UAB 1996], 1242-48, § 286-287.

19. Carme BATLLE esmentà aquests documents, a partir de la publicació de Madurell, en el seu treball *Las bibliotecas de los ciudadanos de Barcelona en el siglo XV*, dins «Livre et lecture en Espagne et en France sous l'Ancien Régime: Colloque de la Casa de Velázquez», París, ADPF 1981, 30, però únicament cità pel seu nom els núm. 9 i 17 de l'inventari i 2, 6 i 8 de l'encant, "entre otros difíciles de identificar".

Garriga tenia llibres de filosofia, de moral, de pietat, de literatura, i també de cirurgia i un parell de llibres tècnics del seu ofici. Aquests dos llibres tècnics, no identificats ni per Madurell ni per Iglesias, no són altres que el *Tractat de les monedes* i el *Compendi de matèria de monedes* elaborats pel ciutadà de Barcelona Arnau de Capdevila l'any 1437, conservats i amb manuscrits a l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona i a la Bibliothèque Nationale de París (núm. 5 i 9 de l'inventari i 10 i, potser, 5 de l'encant).²⁰ Però tot i l'interès d'aquesta dada, que sapiguem única de la seva difusió, no és la que aquí volem destacar.

Efectivament, aquest balancer posseïa també dos llibres de cirurgia, un dels quals, almenys, en català. Tot i que Madurell publicà la referència de l'únic que apareix a l'inventari (núm. 15), tan sols la transcripció completa d'ambdós documents donada per Iglesias ha permès saber que eren dos i no un, perquè així apareixen a l'encant (núm. 4 i 7, omesos per Madurell), i el que és més important encara: podem identificar el que apareix a l'inventari amb l'incipit en català. Malauradament, no és possible d'identificar l'altre tractat de cirurgia que apareix a l'encant, del qual sabem tan sols que era en paper i amb cobertes de posts.

El llibre de cirurgia en català que hi ha a l'inventari només pot correspondre al núm. 7 de l'encant (ambdós són escrits en pergamí i amb cobertes empremtades). L'inventari ens en dóna l'incipit ("Comensa la *Cirurgia* complida...", en realitat un encapçalament afegit per algun copista), però no n'apunta l'autor. Aquest últim sí que ens el dóna, ben clar, el registre de l'encant: *Anric*. Aquest *Anric* no pot ser altre que Enric de Mondeville, i estaríem, per tant, davant d'un testimoni preciós (que sapiguem, únic) de la seva traducció al nostre vulgar.

La traducció catalana del tractat d'Henri de Mondeville no ens ha de sobtar per tot el que ja sabem sobre l'interès dels cirurgians i dels barbers-cirurgians per procurar-se versions en vulgar dels manuals del seu ofici, molt en particular dels que, més enllà de la tècnica, presentaven l'ofici i la tasca del cirurgià en un marc teòric molt més ampli: el de la nova medicina racional, fonamentada en la filosofia natural, que gaudia del suport decidit dels estaments socials dominants i que constituïa la clau que els podia garantir la promoció intel·lectual i social. Entre els tractats quirúrgics que tenien més marcat aquest caire sobresurt especialment, tal com hem vist, el d'Henri de Mondeville, en el qual es defensa, una i altra vegada, que «im-

---

20. AHCB, Diversorum 6, i París, Bibliothèque Nationale, ms. Esp. 55. Vegeu Josep SALAT I MÓRA, *Tratado de las monedas labradas en el Principado de Cataluña con instrumentos justificativos*, vol. 2 (*Colección de instrumentos justificativos de las monedas del Principado de Cataluña*), Barcelona, Impr. d'Antoni Brusi 1818 [reimpr. facs.: Madrid, Juan R. Cayón 1982], 60-71, § 56, i 71-76, § 57, respectivament.

possibile est, cyrurgicum esse sufficientem, qui non cognoscit principia et notabilia medicinae communia».²¹

Però, qui i quan va traduir al català el tractat de Mondeville? Per desgràcia, aquests dos documents no ens ofereixen aquesta informació, i haurem d'esperar a noves descobertes. Amb tot, l'inventari dóna un explícit ben interessant: "... de Barcelona. Sit Deo laus. Amen". Ara per ara, però, no podem saber si el que fou fet a Barcelona va ser la traducció del text o la còpia del manuscrit que en posseïa Garriga.

Per altra banda, el fet que, a l'encant, els cirurgians i els venedors de llibres es diputessin els dos tractats de cirurgia, en particular el que era segur en vulgar, és un bon testimoni de l'existència d'un actiu mercat per a aquests productes. Un mercat que, tot i que en les ciutats grans com Barcelona fou molt més potent, no sembla que fos exclusiu d'aquestes.²² Un mercat que, pel que fa al llibre mèdic, no era en absolut exclusiu de la gent de l'ofici.

No ens ha de sorprendre que un balancer posseís textos quirúrgics com el de Mondeville, que, de fet, ja va adreçar el seu llibre a tota mena de lectors «intel·ligents, en particular que sàpiguen de lletra, que compreguin almenys els principis generals de la medicina i que entenguin el llenguatge de l'ofici».²³ En efecte, l'interès per les matèries tocants a la salut i, més en general, per la 'ciència de naturales', sabem que va tenir una difusió i una penetració social cada vegada més importants a mesura que avançaven els últims segles medievals. Una difusió i una penetració social que es van veure potenciades amb les traduccions vulgars de molts textos, i que foren el resultat i ahora l'esperó de la instauració de tot un nou sistema mèdic.

APÈNDIX

Ofereixo en aquest apèndix una nova transcripció, completa i amb les identificacions corresponents, de l'inventari i de l'encant dels llibres de Guillem Garriga, balancer, ciutadà de Barcelona. Hi transcriu també les notícies de llibres corrents del seu ofici.

21. Ed. PAGEL, 40:675. Vegeu també *ibid.*, 40: 657.

22. Vegeu les taules que sobre la difusió de les traduccions del tractat de Teodoríc i del *Regiment de sanitat* d'Arnau de Vilanova he publicat en el meu treball *Vernacularization*, 138-39: a banda de Barcelona, València o Mallorca, apareixen nuclis menors, com ara Perpinyà, Castelló d'Empúries, Girona i, molt en particular, Vic.

23. «... intelligentes, praecipue literati, qui medicinae saltem principia communia cognoverunt et qui intelligunt verba artis» (ed. PAGEL, 40: 263).

1

1461, febrer 9 - 1461, abril 1. Barcelona.

Biblioteca de Guillem Garriga, balancer, ciutadà de Barcelona, tal com consta al registre de l'inventari dels seus béns.

AHPB, Bartomeu Costa (major), vol. 175/91, llibre d'inventaris dels anys 1455-1464, ff. 344, 344v-345, 348v i 355 [ff. 337-357 extrems].

Edicions: MADURELL I MARIMON, *Manuscrits en català*, 83-84, § 119 — omet els núm. 1 (!), 4 (!), 8, 14 i 16 (!); i IGLESIAS FONSECA, *Llibres i lectors*, 1242-45, § 286.

{f. 342}

En lo menjador.

[1]. {f. 344} Ítem, una caixa de llibres, fort, ab .II. tancadures, dins la qual trobam una *Bíblia*^a {sic} en romans,^b escrita en paper, sisternada de pergami, qui comensa en lo vermell de la primera carta:^c «Comensa *Libre de Gènesi*»; e feneix: «menga mas que». E en la darrera comensa: «en les suas mans»; e feneix: «serà assí acabada». E és cuberta de cuyro negre ampramtada, ab .IIII. guaffets,^d ab parxes de sede.

{f. 345} Primo, hun artibanch d'àlber de dues cases ab panys e claus, en la una casa trobam les coses següents:

[2]. Ítem, hun libre de compte de deu e deig, scrit en paper, ab cuberta de cuyro vermell ab correig e sivella, ab rúbrica de^e ABC, en lo qual ha cartes nombrades .CC.LXXXXVIII. cartes. E en la primera carta,^f qui no és nombrada, comensa:^g «En nom de nostre Senyor». E la següent, qui és nombrada, qui es comta de .I., comensa: «A^h .VIII. de juny, any .M.CCCC.LVIII.», e feneix dita carta: «que havia aportat d'ells ab nombre deffora de .II. lliures». E la darrera comensa: «dimecres, a .XXVIII. de noembre, .M.CCCCLIII.», e feneix: «més atràs, en cartes .CC.LXXXXVI.», ab xiffres, ab la suma deffora, de dues lliures. En lo qual libre ha .XII. sisterns de .XXVI. fulles cascú.

[3]. {f. 345v} Ítem, hun libre scrit en paper de forma de full, ab cubertes verdes ab tancadors de sede, qui comensa en lo vermell:ⁱ «Contensó la qual mosèn En Bernat Lor a hun frare preycador», e en lo negre: «A l'amat vescomte», e feneix en la darrera carta escrita: «per cert que lonch no fan».

[4]. Ítem, hun libre scrit en paper, ab cubertes negres empramtades, ab .IIII. gaffets,^j qui és appellat *Libre de les dones*, qui comensa en lo vermell: «Assí comensa lo *Libre de les dones*», e en lo negre: «A la molt alta», e en la darrera carta feneix en lo negre: «dels piadosos servidors de Jesucrist», lo qual libre és scrit de mà del dit

^a *Bíblia*: «Blíbia». — ^b *en romans*: interliniat. — ^c *de la primera carta*: interliniat. — ^d Segueix: *de sede*, canc. — ^e Segueix: *ab*, canc. — ^f Segueix: *hun és*, canc. — ^g *comensa*: manca al ms. — ^h Segueix: *.X.*, canc. — ⁱ Segueix: *comensa*, canc. — ^j Segueix: *qu*, canc. —

deffunt.

[5]. Ítem, altre libre scrit en paper de forma de full, ab^k cubertes vermelles,¹ ab bolles, qui comensa en lo vermell: «Capítol primer», e en lo negre: «Com tots los reys», e en lo negre feneix: «sia remès a les leys de la terra».

[6]. Ítem, altre libre de .IIII. cartes lo full, cubert de vermell, de .II. gaffets, qui comensa en lo vermell: «Déus, ab vostra virtut», e en lo negre: «Car la ànima racional», e feneix en la darrera carta escrita: «vinguen a la glòria de^m Déu, amén».

[7]. Ítem, altre libre de .IIII. cartes lo full, ab .II. gaffets, ab cuberta vermella, qui comensa en lo vermell: «Déus, a vostra laor», e en lo negre: «Com sie covinent cosa», e feneix en la darrera carta: «de la Encarnació de nostre senyor Déu Jesucrist».

[8]. {f. 346} Ítem, unes *Ores* de^m poca forma,^c scrites en pergamins, ab cubertes vermelles emprampades, ab hun tancador d'argent, qui comensa en lo *Còmpter*: «Ianuarius», historiades, e comensa lo primer offici: «Domine labia mea», e feneix en la darrera carta: «misericordie, amen».

[9]. Ítem, un libreⁿ o cartapàs de .IIII. cartes lo^o full, ab cuberta de pergami, qui comensa en lo negre: «Lo present tractat». E en aquell ha comptes de pesos.

[10]. Ítem, hun libre^p o cartapàs de .VIII. cartes lo^q full qui és de comtas,^r en lo qual ha .LXXXXVI. cartes nombrades, qui comensa en la primera carta: «Fa a-n Nicholau Mercer», e feneix: «en l'any .M.CCCC.LVIII., a .XIII. de juliol».

[11]. Ítem, hun cartapàs de .VIII. cartes lo full qui és de comptes,^s en lo qual ha .LVII. cartes, e comensa la primera carta: «Libre de deu e deig de madona Clemensa Altallona», e feneix lo dit libre: «és en lo libre major». En lo qual libre són los encants de madona Clemensa.

[12]. Ítem, altre cartapàs de comptes de .VIII. cartes lo full, en lo qual ha .CLV. cartes nombrades, qui comensa: «Febrer, .M.CCCC.LVII.», e feneix en lo scrit: «a .XXVIII. de setembre^t rebets».

[13]. Ítem, altre cartapàs larch, en què ha .XXXVIII. cartes, ab correig, qui comensa en la primera carta: «En nom de nostre senyor Déu», e feneix: «a .XIII. de marts any .M.CCCC.LX.»

[14]. {f. 346v} Ítem, sis coherns de paper, qui són de horacions, scrit de mà del dit deffunt.

Ítem, en l'altra casa del dit artibanch trobam los libres d'En Francí Malarts, qui li foren liurats.

En la cambra dalt, hon jahia el dit deffunt.^u

[15]. {f. 349v} Ítem, hun libre scrit en perguamins, ab cubertes violades emprampades, ab cantoneres e .IIII. guaffets, qui comensa en lo vermell: «Comensa la *Cirurgia* complida», e feneix: «de Barcelona. Sit Deo laus. Amen».

[16]. Ítem, altre libre scrit en paper, ab cubertes verdes,^v molt vell. Comensa:

^k Segueix: .II., canc.—¹ Segueix: *vermelles*.—^m *de*: interliniat.—ⁿ *libre o*: interliniat.—^o Segueix: *full*, canc.—^p Segueix: *de .VII.*, canc.—^q Segueix: *full*, canc.—^r Segueix: *e comensa*, canc.—^s *qui és de comptes*: interliniat.—^t Segueix: *any*, canc.—^u *el dit deffunt*: «la dita deffunta» ms.—^v Segueix: *scrit en paper*.—

«Assit principio sancta Maria»; e feneix: «passar .X. vaguades».

[17]. {f. 355} Ítem, atrobam un *Libre* appellat *dels àngels*, scrit en paper, ab cubertes de cuyro leonat ab^x posts de fusts, ab quatre tencadors e .X. bolles, en lo principi del qual libre comença: «Al molt honorable», e fineix: «qui tracta com l'an». Acaba la darrera ab lletres vermelles: «gloria Christo. Amen». Lo qual libre se és trobat en poder d'En Joan Català, scrivent de letra rodona, ciutedà de Barcelona.

[1] Una *Bíblia*, en català. No apareix a l'encant.

[2] Un llibre de comptes d'entrades i sortides del seu ofici.

[3] Podria ser el núm. [8] de l'encant, un *Cançoner*.

[4] FRANCESC EIXIMENIS, *Llibre de les dones*. Notícia publicada per Josep M. MADURELL I MARIMON, *Manuscrits eiximenians*, dins «Martínez Ferrando, archivero: miscelánea de estudios dedicados a su memoria», Barcelona, ANABA 1968, 291-313, § 33. No apareix a l'encant.

[5] ARNAU DE CAPDEVILA, *Tractat de les monedes*. No identificat ni per MADURELL ni per IGLESIAS. Núm. [10] de l'encant.

[6] RAMON LLULL, *Libre d'ànima*. Núm. [1] de l'encant.

[7] RAMON LLULL, *Libre d'home*. Núm. [3] de l'encant.

[8] Un llibre d'hores de la M. de D., il·luminat. Notícia publicada per Josep M. MADURELL I MARIMON, *Códices miniados*, dins «Gesammelte Aufsätze zur Kulturgeschichte Spaniens (Spanische Forschungen der Görresgesellschaft)», 16 (1960), 85-114, § 52. Núm. [9] de l'encant.

[9] ARNAU DE CAPDEVILA, *Compendi de matèria de monedes*. No identificat ni per MADURELL ni per IGLESIAS. Podria correspondre al núm. [5] de l'encant.

[10]-[13] Tres llibres de comptes d'entrades i sortides del seu ofici, i un [11] d'encants dels béns de Clemença Altalló.

[14] Un llibre d'oracions, autògraf. Podria ser el núm. [11] de l'encant.

[15] HENRI DE MONDEVILLE, *Cirurgia*. No identificat ni per MADURELL ni per IGLESIAS. Núm. [7] de l'encant.

[16] No el puc identificar. Podria ser el núm. [2] de l'encant.

[17] FRANCESC EIXIMENIS, *Llibre dels àngels*. No apareix a l'encant.

2

1461, juliol 9-juliol 14. Barcelona.

Venda de la biblioteca de Guillem Garriga, balancer, ciutadà de Barcelona, tal

^x Segueix: *cubertes*, canç.

com consta al registre de l'encant públic dels seus béns.

AHPB, Bartomeu Costa (major), llig. 12, plec d'inventaris dels anys 1455-1467, f. 381rv [ff. 358v-386 extrems].

Edicions: MADURELL I MARIMON, *Manuscrits en català*, 84-85, § 120 — omet els núm. 1 (!), 3 (!), 4, 5, 7, 9 i 11; i IGLESIAS FONSECA, *Llibres i lectors*, 1246-48, § 287.

[1]. Primo, hun libre scrit en paper a forma migana, ab cubertes vermelles, qui és appellat *De ànima*, de mestre Ramon Lull. Al notari,^a — .X. sous, .VII.

[2]. Ítem, altre libre appellat Johan de Pachs, de^b *Doctrina moral*, scrit en paper, de forma de full, qui comensa: [...] A-n Sbert Rippoll, — .X. sous, .VIII.

[3]. Ítem, altre libre appellat *De l'^dhome*, fet per mestre Ramon Lull, qui comensa en lo vermell:^c «Déus, a vostra leor». Al notari,^a — .VI. sous, .XI.

[4]. Ítem, hun libre scrit en paper, ab cubertes de posts, qui és de cirurgia. A-n Galí, — .III. sous.

[5]. Ítem, .III. libres o cartapassos; en la hu ha hun libret squinsat, appellat *Divine equalille*, e altres libres, e no coneguts. A-n Galí, — .III. sous, .VIII.

[6]. Ítem, hun libre ab forma de full, ab dos gaffets,^f en què ha *Còmpter*, e part de *Històries troyanes*, e part de *Alexandra*, e *Mossèn Assant*. A-n Ramon Valls, — .VI. sous, .I.

[7]. Ítem, altre libre scrit en pergamins, ab cubertes empramptades, qui <és> de cirurgia, appellat *Anrich*. A-n Johan Bassols, cirurgia, qui stà al Call,^h — .III. lliures, .VI. sous, .I.

[8]. {f. 381v} Ítem, hun libre scrit en paper, qui és *Cansoner*. A-n Sbert Ripoll, — .V. sous, .VII.

[9]. Ítem, unes *Ores* de pocha forma, scrites en pergamins, ab tancador d'argent. Al notari,^a — .I. lliura, .VI. sous, .III.

[10]. Ítem, hun libre en paper, <de> forma de full, ab cuberta vermelles, ab bolles, .III. tancadors,ⁱ qui tracta de billonesar. A-n Ramon Valls, — .III. sous, .I.

[11]. Ítem, uns *Set salms*, ab hun etocol. Al notari,^a — .I. lliura, .VI.

[1] RAMON LLULL, *Libre d'ànima*. Núm. [6] de l'inventari. Notícia publicada per Josep M. MADURELL I MARIMON, *Miscelánea luliana*, dins «Estudios Lulianos», 12 (1958), 60-61, § II,8.

[2] NICOLAU DE PACS, *Doctrina moral*. Podria ser el núm. [16] de l'inventari.

[3] Publicat per MADURELL I MARIMON, *Miscelánea luliana*, § II,8

[4] Un tractat de cirurgia d'impossible identificació. No apareix a l'inventari. Agustí Galí era peller i venedor ocasional de llibres.

^a Bartomeu Costa, major, s'entén; al marge esq. d'aquest ítem: *notari*. — ^b *Johan de Pachs de*: interliniat. — ^c No consta. — ^d Segueix: *anima*, canc. — ^e *vermell*: interliniat, damunt *negre*, canc. — ^f Segueix: *qui és*, canc. — ^g Al marge esq. d'aquest ítem: *ap .VI. sous a-n Ripoll*. — ⁱ Segueix: *libre*, canc.

- {5} Algun d'ells podria ser el núm. {8} de l'inventari.
- {6} Volum miscel·lani, amb un calendari litúrgic, les *Històries Troianes* de GUIU DE COLUMNES, un *Alexandre* de difícil identificació, i els poemes MOSSÉ NATAN. No apareix a l'inventari.
- {7} HENRI DE MONDEVILLE, *Cirurgia*. Núm. {15} de l'inventari.
- {8} Un cançoner o llibre de poemes. Podria ser el núm. {3} de l'inventari.
- {9} Un llibre d'hores de la M. de D. Núm. {8} de l'inventari.
- {10} ARNAU DE CAPDEVILA, *Tractat de les monedes*. Núm. {5} de l'inventari.
- {11} Els *Set salms penitencials*. Podria ser el núm. {14} de l'inventari.

III. UNA TRADUCCIÓ CATALANA DESCONEGUDA DE LA *CHIRURGIA PARVA* DE GUI DE CAULHIAC¹

1. *La Chirurgia parva atribuïda a Gui de Caulhiac*

Sovint s'ha discutit i es discuteix encara l'autoria real d'aquest "petit formulari de les nafres" que circulà a nom de Gui de Caulhiac, l'autor de l'*Inventarium sive collectorium in parte chirurgicali medicinae*, conegut també com *Chirurgia magna* (Montpeller, 1363), una autèntica enciclopèdia quirúrgica que gaudí d'una gran popularitat fins al segle XVIII. Amb un caràcter ben diferent de la *Magna*, la *Chirurgia parva* consta només de dues doctrines: la primera, amb catorze capítols, conté receptes i mètodes comuns a totes les ferides segons la seva afecció; i la segona, amb dotze capítols més, proporciona receptes i mètodes per a les ferides segons la natura de la part o el membre nafrat.

Degut a aquest caràcter de compilació simple, hom ha volgut suposar que en realitat fou escrita per algun estudiant del mateix Caulhiac o bé per un altre metge sense els coneixements d'aquell, tot resumint algunes parts de la seva *Chirurgia magna*.² D'altres encara, prou menys informats, com veurem tot seguit, han arribat a suggerir l'autoria del metge francès Laurent Joubert (1520-1583).³ Aquestes opinions sembla que segueixen les dels tractadistes de l'època moderna, i com ells es sorprenen i no s'expliquen que un autor capaç d'escriure una obra de la complexitat i l'abast de la *Magna* pogués ser autor també d'una compilació tan breu i simple.⁴

---

1. Vull agrair a Àlvar Martínez Vidal (Universitat Autònoma de Barcelona) que m'haig permès de consultar el microfilm de la seva propietat de l'imprès HC327/1350 de la biblioteca de la Hispanic Society of America de Nova York.

2. Opinió d'Édouard NICAISE, *La Grande Chirurgie de maître Guy de Chauliac...*, París, Félix Alcan 1890, ***; George SARTON, *Introduction to the history of science*, vol. 3/2, Baltimore, Carnegie Institution 1948, 1692; Vern L. BULLOUGH, *Chauliac, Guy de*, dins Charles C. GILLISPIE (ed.), «Dictionary of scientific biography», vol. 3, Nova York, Charles Scribner's Sons 1971 [reimpr. 1981], 219.

3. Mario TABANELLI, *Cirurgia de la Baja Edad Media*, dins Pedro LAÍN ENTRALGO (ed.), «Historia de la medicina», vol. 3, Barcelona, Salvat 1972, 331. Una biobibliografia de Joubert a Nicolas F. J. ELOY, *Dictionnaire historique de la médecine ancienne et moderne...*, Mons, H. Hoyois 1778 [reimpr. facs.: Brussel-les, Éditions Culture et Civilisation 1973], vol. 2, 613-14.

4. Vegeu l'opinió d'ELOY (1778): "... On ne s'est point encore contenté de ces éditions; on a poussé l'estime qu'on avoit pour l'Auteur [= Caulhiac] jusqu'à faire des abrégés de son

Però Joubert no pot ser de cap manera l'autor de la *Parva*, per la senzilla raó que la difusió documentada d'aquesta és prou anterior a les dates de la vida d'ell. En canvi, Joubert sí que és un bon exemple per a proposar una hipòtesi sobre les motivacions de la *Parva* i, doncs, per a explicar-nos les raons de la seva simplicitat. Efectivament, Laurent Joubert fou, amb el seu fill Isaac, editor, comentarista i traductor al francès de la *Chirurgia magna*, en una tasca declaradament en favor dels cirurgians que desconeixien el llatí.⁵

El text original llatí fou imprès per primera vegada a Venècia l'any 1500, juntament amb la *Chirurgia* d'Abulcasis. Des d'aleshores fou imprès en moltes altres ocasions, acompanyant ben sovint la *Magna* de Caulhiac. Però no circulà només en llatí. Les primeres traduccions de la *Parva* sembla que foren en francès, per bé que ben anteriors a la tasca dels Joubert amb la *Magna*. En efecte, se'n conserven còpies manuscrites del segle XV amb el títol de *Formulaire des aides des playes ordonné en Avignon par maistre Guidon de Calbac en 1340*.⁶ Amb l'adveniment de la impremta també en trobem una edició en francès: *Le questionnaire des chirurgiens et barbiers, avec le formulaire du Petit Guidon en Cyurgie*, imprès a París, A l'Enseigne de St. Nicolas, l'any 1533. Però les traduccions franceses no foren les úniques: en circularen també traduccions a l'hebreu (obra d'Asher ben Moses Valabrègue, datada a Arle l'any 1468) i a l'anglès (obra de Robert Coplan, 1541-1542).⁷

Hem vist com les objeccions presentades contra l'autoria de Caulhiac es fonamenten exclusivament en la "simplicitat" i "pobresa" de l'obra. És evident que no es pot comparar amb el caràcter de la *Chirurgia magna*, però enfront d'aquelles objeccions hi ha el testimoni unànim dels copistes, comentadors, traductors i editors —als quals s'afegeix ara el de la traducció catalana inèdita que presento. Una de les traduccions franceses esmentades la data a Avinyó l'any 1340, vint-i-tres anys abans de l'elaboració de la

---

grand Ouvrage. Tels sont: *Chirurgia parva*, Venetiis, 1500, in-folio..." (ELOY, *Dictionnaire historique*, vol. 1, 575).

5. "Le Livre de Gui de Chauliac n'étoit presque point lu des Médecins ni des Chirurgiens. Les premiers ne se le procuroient qu'avec peine; les seconds n'en tiroient aucun fruit, parce que la plupart ne savoient point le Latin. Laurent et Isaac Joubert ont travaillé en faveur des uns et des autres; et non seulement, ils ont enrichi la Chirurgie de Gui de Chauliac de leurs réflexions, mais le père a encore traduit tous les anciens mots, dont les Arabes se servoient pour désigner les parties du corps humain, et le fils a fait ajouter à sa Version la figure des instruments de Chirurgie, qui étoient le plus en usage de son temps..." (ELOY, *Dictionnaire historique*, vol. 1, 614).

6. París, Bibliothèque Nationale, mss. Français 2027, s. XV, i Français 2028, copiat a Avinyó l'any 1480.

7. Vegeu MORITZ STEINSCHNEIDER, *Die hebraeischen Uebersetzungen des Mittelalters und die Juden als Dolmetscher...*, Berlín, Bibliographisches Bureau 1893 [reimpr. facs.: Graz, Akademische Druck- und Verlagsanstalt 1956], 802; ERNEST WICKERSHEIMER, *Dictionnaire biographique des médecins en France au Moyen Age*, Ginebra, Droz, 1936 [reimpr. facs.: Ginebra-París, Droz-Champion, 1979], 53; SARTON, *Introduction*, 1692; BULLOUGH, *Chauliac*, 219.

Magna. Si fos cert, estaríem davant d'una obra de joventut de l'autor i això podria contribuir a explicar la seva "simplicitat" i "pobresa". Però gosaria proposar una altra explicació també: la voluntat de l'autor d'elaborar un manual breu, simple i fàcil per als cirurgians i barbers-cirurgians. De fet, potser és justament aquest el sentit de les primeres paraules del pròleg: *Timore oblivionis et necessitate communi {proprii fratris} compulsus...*⁸ Un manual fàcil el reconeixement de la utilitat del qual per part dels seus destinataris fou confirmat amb la seva traducció al vulgar, que li garantí una extraordinària difusió. Malauradament, durant molt de temps els historiadors de la ciència han menyspreat la importància dels textos considerats "simples" i, molt en particular, de les traduccions en vulgar, uns prejudicis que en algunes comunitats historiogràfiques encara no han estat del tot superats.

Tot amb tot, no és la intenció d'aquesta breu nota fer una recerca de fons sobre l'autoria de la *Chirurgia parva* atribuïda a Gui de Caulhiac, sinó donar-ne a conèixer l'existència d'una traducció catalana, fins ara desconeguda.

2. La traducció catalana comentada de Narcís Solà

Fa temps que es coneixia l'existència, a la biblioteca de la Hispanic Society de Nova York, d'una edició en català, impresa a Barcelona per Joan Rosembach i Carles Amorós l'1 d'abril de 1508, de Gui de Caulhiac, en traducció de Narcís Solà. Tanmateix, sovint sense haver-lo pogut consultar, hom havia cregut que es tractava d'una nova traducció catalana, a càrrec d'aquest metge de Barcelona, de la *Chirurgia Magna*. L'exemplar, que sapiguem, de moment, és únic.⁹

8. Lynn THORNDIKE i Pearl KIBRE, *A catalogue of incipits of mediaeval scientific writings in Latin: revised and augmented edition*, Londres, The Mediaeval Academy of America 1963, col. 1573.

9. Esmentat i descrit sense identificar-lo correctament per Antoni PALAU I DULCET, *Manual del librero hispano-americano... segunda edición, corregida y aumentada por el autor*, vol. 3, Barcelona-Madrid, Antonio Palau 1950, 342, § 50395; Clara L. PENNEY, *Printed books (1468-1700) in the Hispanic Society of America*, Nova York, The Hispanic Society of America 1965, 249; Frederick J. NORTON, *A descriptive catalogue of printing in Spain and Portugal (1501-1520)*, Londres-Nova York-Melbourne, Cambridge University Press 1978, § 99; José M. LÓPEZ PIÑERO *et al.*, *Los impresos científicos españoles de los siglos XV y XVI: inventario, bibliometría y thesaurus*, vol. 1, València, Cátedra de Historia de la Medicina 1981, 107, § 287; Agustín MILLARES CARLO, *La imprenta en Barcelona en el siglo XVI*, dins «Historia de la imprenta hispana», Madrid, Editora Nacional 1982, 491-643, Rosembach § 4; José M. LÓPEZ PIÑERO *et al.*, *Bibliographia medica hispanica, 1475-1950*, vol. 1, València, Universitat de València-CSIC 1987, 53, § 93; Walter METTMANN, *La littérature didactique en prose*, dins Jean FRAPPIER *et al.* (dir.), «Grundriss der romanischen Literaturen des Mittelalters», vol. 9 [= *La littérature dans la Péninsule Ibérique aux XIVe et XVe siècles*], part 2, fasc. 7, Heidelberg, C. Winter Universitätsverlag 1983, 15-120, § 7223, que tampoc no n'indica exemplars.

En un treball recent en el qual presentava la meua línia de recerca actual sobre la difusió de la ciència en català en els darrers segles medievals, i sense haver pogut consultar encara el text, repetia el que trobava en la bibliografia a l'abast.¹⁰ Tanmateix, poc després, durant els treballs d'elaboració d'un catàleg general de la literatura científica circulant en català durant la Baixa Edat Mitjana i el Renaixement, he tingut ocasió de consultar-ne una reproducció en microfilm. L'estranyesa pel poc volum del rotlle va ser aviat substituïda per una gran sorpresa en adonar-me que aquell text no era en absolut la *Magna*, sinó una traducció de la *Chirurgia parva* i, tal com prometia la portada, amb amplis comentaris del traductor.¹¹

Aquest, Narcís Solà, un físic-cirurgià de la ciutat de Barcelona, havia traduït al català la *Chirurgia* de Pere d'Argellata, impresa a Perpinyà pel mateix Rosembach l'any 1503 un cop revisada per dos doctors en medicina i un altre cirurgià. En aquella ocasió ja s'hi declarava cirurgià i batxiller en arts i en medicina, el mateix grau que manifesta tenir en l'edició de la *Parva*. De l'edició catalana d'Argellata se'n conserven un bon nombre d'exemplars, que donen prova fefaent de la seva difusió.¹² Aparentment, la seva acceptació decidiria l'impressor a provar sort amb un altre text quirúrgic, que encomanà al mateix Solà, ja en solitari. Solà declara haver acabat la seva tasca el 21 de juny de 1505 (f. C⁸), i Rosembach, associat amb Amorós, li imprimí tres anys més tard.

El volum, que duu per signatura HC327/1350, és en 4° (195 × 122 mm.) i té 25 folis de paper, distribuïts en tres plec de vuit cartes cadascun signats A-C, sense cap numeració. El primer foli (f. A¹) és la portada, sense decoració, únicament amb aquesta llegenda disposada en forma de triangle invertit:

---

10. Lluís CIFUENTES, *Transllatar ciència en romans catalanesch: la difusió de la medicina en català a la Baixa Edat Mitjana i el Renaixement*, dins «Llengua & Literatura», 8 (1997), 7-42, p. 39, n.

11. Lluís CIFUENTES, *La difusió de la ciència en català a la Baixa Edat Mitjana i el Renaixement: catàleg de manuscrits i de primers impresos*, Barcelona, Curial-Publ. de l'Abadia de Montserrat 2000, en premsa, § 130.

12. Exemplars a Barcelona (Biblioteca de Catalunya i Fundació Uriach), Londres (British Library), París (Bibliothèque Nationale), Providence (Annmary Brown Memorial) i Reus (Col·lecció Pau Font de Rubinat). Vegeu Marià AGUILÓ i FUSTER, *Catálogo de obras en lengua catalana impresas desde 1474 hasta 1860*, Madrid, Sucesores de Rivadeneyra 1923 [reimpr. facs.: Barcelona-Sueca, Curial 1977], 492, § 1927; Josep M. MADURELL i MARIMON i Jordi RUBIÓ i BALAGUER, *Documentos para la historia de la imprenta y librería en Barcelona, 1474-1553*, Barcelona, Gremio de Editores, de Libreros y de Maestros Impresores 1955, 199-200 i 482-84; i CIFUENTES, *La difusió de la ciència*, § 84, 89, 113, 153, 156 i 157. La traducció d'Argellata és l'única que es recorda de Solà, Josep M. CALBET i CAMARASA i Jacint CORBELLA i CORBELLA, *Diccionari biogràfic de metges catalans*, vol. 3, Barcelona, Fundació Salvador Vives Casajuana-Seminari Pere Mata de la Universitat de Barcelona 1983, 106-07.

*Pràctica o reportori utilíssim
de cirurgia fet e ordonat
per lo reverent mestre
Guido de Cauliach,
ensemps ab al-
gunes utilís-
simes ad-
dicions.*

El verso del foli de portada (f. A^{1v}) i el del darrer foli (f. C^{8v}) són en blanc. El text, escrit amb tipus gòtics, és a línia tirada, però en una àmplia columna que ocupa la part central dels folis, tot deixant a banda i banda marges amplis que són ocupats en tot el volum pels comentaris del traductor, impresos amb lletra de caixa més petita que la del text, que en l'últim foli també omplen tot el marge inferior. Cada capítol s'inicia amb una caplletra xilografada, amb decoració vegetal, inscrita dintre d'un requadre. Tant en el text com en els comentaris marginals hi ha altres caplletres més simples, de tradició manuscrita. L'exemplar és molt net, amb molt poques notes marginals; les que hi ha són obra d'una mà de principis del segle XVI, escrivint en català, quan no es limiten a simples senyals en forma de creu, i tenen per objectiu remarcar alguna part del contingut (sobretot algunes de les receptes).

El text s'inicia amb el pròleg (f. A²), amb aquestes paraules, que corresponen efectivament a l'incipit de la *Parva* abans reproduït: «Per temor e mogut de la necessitat comuna, [vol]ent en aquest present libret sumàriament e abreviada formar e continuar los adjutoris...» L'he transcrit sencer en el primer apèndix d'aquesta nota.

En acabar el pròleg, al peu del mateix foli, comença la primera part: «Doctrina primera.— Dels adjutoris de les nafres simples en quant són nafres.— Capítol primer.— Les nafres simples, segons intenció de Galien en lo libre dessus al·legat, són naffres fresques essent en membre carnós, les quals sols per ésser curades requeren solidació o consolidació...»¹³ El text segueix, distribuït en dues parts, tal com he indicat abans, fins al f. C^{7v}: «... E après sobre lo tumor sie posat tal empastre: recipe furfuris partem .I., farine fabarum partem aliam, stercoris columbi partem mediam; pulverizentur et, cum aceto et decoccione affrodillorum et succo caulium rubrarum supra ignem, incorporentur et fiat emplastrum». He copiat, en el segon apèndix, els títols de tots els capítols de l'obra.

Tot seguit de l'acabament del text, hi ha una acció de gràcies, que fa així: «E assí és ja loc e temps finir lo nostre parlar per no voler ésser dema-

13. Correspon a l'incipit del primer capítol registrat per THORNDIKE i KIBRE, *A catalogue*, col. 1712: *Vulnera simplicia, secundum intentionem...*

siadament larch, supplicant a n-Aquel que governa les àncores de aquells qui ab Ell naveguen que col·loque les ànimes nostres en la celestial pàtria de Paradís e de tots los catòlics cristinas [*sic*]. Amén».

A continuació, deixant de banda els comentaris del traductor, i ja en el f. C⁸, hi ha un postfaci afegit per aquest en el qual exposa els motius de la seva tasca, i que he transcrit en el tercer apèndix. El volum acaba amb el peu d'impremta, en el marge inferior del f. C⁸: «A lahor e gloria de nostre senyor Déu Jesucrist e de la gloriosa Verge Maria, mare sua, senyora nostra, fonch acabada la present obra en la insigne ciutat de Barcelona per mestre Johan Rosembach e Carles Amorós a .I. de abril, any mil .D.VIII.»

El traductor, en el postfaci esmentat, declara haver emprès la seva tasca per fer servei als cirurgians i barbers-cirurgians que, tot i la seva perícia, no tenien formació mèdica universitària i desconeixien el llatí (els «hòmens laychs de bon ingeni praticants en l'art de la cirurgia»). Després del pròleg de Guillem Corretger a la seva traducció al català de la *Chirurgia* de Teodorico Borgognoni (vers 1302-1304),¹⁴ aquest postfaci de Narcís Solà és el que més clarament exposa el disseny de procurar traduccions en vulgar als que practiquen la cirurgia però que desconeixen el llatí dels textos acadèmics. Aquests cirurgians dits “romanistes” (per oposició als “llatinistes”, amb formació universitària), anomenats per Solà “hòmens laychs”, constituïen el mercat principal d'aquests manuals o guies, autèntics instruments intel·lectuals i pràctics susceptibles de facilitar-los la promoció professional i social.¹⁵ Com la traducció de Corretger, la de Narcís Solà és hereva d'un ampli corrent desenvolupat a l'Europa llatina a partir de la transició de l'alta a la baixa Edat Mitjana de revalorització del treball fet amb les mans, representat en la medicina per la cirurgia. En el seu postfaci, Solà recolza aquesta valoració positiva de les arts mecàniques amb l'esment d'Aristòtil. Aquesta actitud és ben diferent de la dels homes del pas del segle XIII al XIV, per als quals era calenta encara la polèmica *ars mechanica-ars liberalis-scientia* i la cirurgia, en fonamentar-se en la filosofia natural, era tan *scientia* com la medicina. Ara es dona una relectura del concepte *ars mechanica* i una afirmació del seu valor propi, juntament amb el desig de connectar amb la tradició tècnica més exigent, la dels “antics”, per tal que ells siguin “lum” de l’“obrar”. Les “addicions doctorals e científiques” de Narcís Solà tenen aquesta finalitat.

14. Vegeu Lluís CIFUENTES, *Vernacularization as an intellectual and social bridge: the Catalan translations of Teodorico's Chirurgia and of Arnau de Vilanova's Regimen sanitatis*, dins «Early science and medicine», 4 (1999), 127-48; i la meua edició d'aquest tractat: TEODORIC BORGONONI, *Tractat de cirurgia: traducció catalana de Guillem Corretger (ca. 1302-1304)*, Barcelona, Barcino (Els Nostres Clàssics) 2000, en premsa.

15. Vegeu Lluís CIFUENTES, *La promoció intel·lectual i social dels barbers-cirurgians a la Barcelona medieval: l'obrador, la biblioteca i els béns de Joan Vicenç (fl. 1421-1464)*, dins d'aquest volum.

* * *

Acabo aquí aquesta breu presentació d'una nova traducció quirúrgica en català felicitment redescoberta, que tinc la intenció d'editar pròximament.

APÈNDIX

1

Pròleg de la traducció catalana de la «Chirurgia parva» atribuïda a Gui de Caulhiac.

Per temor de oblit i de moltes necessitats comunes, [vol]ent en aquest present llibre sumàriament e abreviada formar e continuar los adjutoris, e majorment locals, ab los quals les naffres, dirrupcions e solucions de continuïtat són curades segons doctrina de Galièn, de Avicenna, de Rasís e d'Albucasis, e de molts altres meus mestres; continuant en dit formulari los adjutoris locals dels apostemas e pústules, e per quant Gal·lièn, major de tots los metges, en lo tercer libre de la *Tarapèntica*¹⁶ possa que les curacions de les naffres han dos generals intencions o indicacions, la una de les quals és presa de la essència de les naffres, l'altre de la natura dels membres; per tant, aquest petit formulari de les naffres haurà dos doctrines: en la primera seran formats los adjutoris comuns a totes les naffres segons la essència de la malaltia; en la segona, seran formats los adjutoris propis a totes les naffres segons la intenció segona, so és, segons la natura de la partícula o membre naffrat. La primera doctrina haurà dos capítols. En lo primer seran posats los adjutoris simples de les naffres simples en quant naffres són. En lo segon seran posats los adjutoris de les naffres compostes.

2

Títols dels capítols de la «Chirurgia parva» segona la traducció de Narcís Solà.

Doctrina primera

I. Dels adjutoris de les naffres simples en quant són naffres.

---

16. GALÈ, *De ingenio sanitatis* (o *De methodo medendi*), el gran compendi de la terapèutica galènica.

- II. Dels adjutoris de les naffres compostes.— Ajutoris per les naffres ab perdició de carn.
- III. Dels adjutoris per sagellar e consolidar, los quals són de .XVI. formes.
- IV. D'adjutoris per naffres e úlceres sanyoses.
- V. De adjutoris per les naffres e úlceres ab virulència.
- VI. Dels adjutoris de les naffres ab sordícia.
- VII. Dels adjutoris de les úlceres ab fístula.
- VIII. Dels adjutoris de les úlceres compostes ab cranch.
- IX. De adjutoris per a naffres e úlceres compostes ab contusió.
- X. De naffres e úlceres compostes ab apostema e dolor.
- XI. Dels adjutoris per a les naffres compostes ab verí.
- XII. De naffres e úlceres compostes ab punctura e dolor de nirvi.
- XIII. Dels adjutoris de les naffres e úlceres ab carn supèrflua.
- XIV. Dels adjutoris de les fractures e dislocacions.— En lo present loch lo reverent doctor posa una digressió en la qual tracta de les durícies que romanen après de les restauracions.

Doctrina segona

- I. Dels adjutoris del cap.— En lo present loch lo reverent doctor pose o fa una digressió per algunes passions del cap, e primo per tinya.
- II. Dels adjutoris de les malalties de la cara.
- III. Dels adjutoris dels ulls.
- IV. Dels adjutoris del nas.
- V. Dels adjutoris de les orelles.
- VI. Dels adjutoris de les dents.
- VII. Dels adjutoris del coll.
- VIII. Dels adjutoris dels muscles.
- IX. Dels adjutoris dels pits.
- X. Dels adjutoris del ventre.— De ydropesia.— En la dolor dels roions o de la vexiga.
- XI. Dels adjutoris dels membres vergonyosos.— De emoroydes.
- XII. Dels adjutoris de les cuixes e dels membres inferiors.

Postfaci afegit per Narcís Solà a la seva traducció catalana de la «Chirurgia parva» de Gui de Caulhiac.

A lahor e glòria de nostre senyor Déu Jesucrist e de la gloriosa Verge Maria, mare sua, acaba la *Cirurgia petita* del reverent e meritíssim doctor en arts e medecina lo reverent mestre Guido de Cauliach, ensemps ab algunes

addicions doctorals e científiques les quals estan per los marges de dita obra, la qual és stada acabada e treduïda de latí en lengua vulgar catalana a .XXI. del mes de juny de l'any mil .D.V. per En Narcís Solà, batxeller en arts e en medecina, cirurgià, ciutadà de Barcelona, lo qual, per honor de nostre Senyor, prega a tots aquells qui dita obra legiran que si en ella trobaran algunes coses mal declarades o mal exposades que ab benivolència aquelles vullen corregir e smenar e no miren sinó al bon zel e bona intenció, la qual sols és per donar algun lum als hòmens laychs de bon ingeni praticants en l'art de la cirurgia, la qual vuy en dia és totalment en mans de persones layques les quals crech per a mi, après de ésser-los manifestat ab termes laychs e clars lo que per termes letinats e scurs scrit stava, poran acabar moltes e bones operacions en dita art. Les quals operacions entre les arts mequàniques cituades són stades per Aristòtil, la qual cosa a mi no poch ànimo me à donat en aromançar dita obra, com sien alguns¹⁷ hòmens de tant bon ingeni e indústria que no affreturen per ésser bons cirurgians sinó de haver los libres en vulgar e térmens laychs per haver complida notícia de les intencions dels antics, los quals són stats exemple, lum e carrera del nostre ben obrar, per los quals de ben ésser e ley divina som obligats pregar a nostre senyor Déu Jesucrist que als qui han seguida la doctrina evangèlica del fill de la Verge immaculada e advocada dels peccadors¹⁸ vulla fer participants de aquell gran lum¹⁹ inextimable de la lum eterna; e açò per mèrits d'Aquell qui ab la sua preciosa sanch nos ha guanyat aquella eternal glòria de Paradís, per la qual aconseguir he volgut pendre aquest treball, pregant a la qui és via sens errar, Verge immaculada, que ara per totstemps sia la nostra advocada. Amén.

---

17. *alguns*: «alguus» a l'imprès.

18. *peccadors*: «peccrdors» a l'imprès.

19. *lum*: «lnm» a l'imprès.

OBSERVACIONS SOBRE *LA FI DEL COMTE D'URGELL*:
DATACIÓ, TRANSMISSIÓ MANUSCRITA, CONTINGUT IDEOLÒGIC

Des de la seva publicació el 1888 per l'erudit vigatà Jaume Collell, una certa polèmica ha acompanyat el text titulat *La fi del comte d'Urgell*. Alguns extrems del relat històric que conté, més la utilització que se'n va fer en els debats politicoerudits de començaments de segle, van induir algun autor a projectar els dubtes sobre la seva autenticitat. Aquest fou el cas de l'historiador aragonès Andrés Giménez Soler, qui, després d'assenyalar el 1899 la manca de veracitat del relat històric de *La fi*, terminà per formular el 1931 la hipòtesi que es tractés en realitat d'una falsificació posterior, concretament a càrrec de Dídac de Montfar i Sorts.¹ En defensa de l'autenticitat del text, Xavier de Salas, en la seva edició de 1931, no desenvolupà una demostració extensa, sinó que es va limitar a subratllar la tendenciositat de les afirmacions de Giménez Soler.² No obstant això, com que el mateix Giménez Soler anticipà la falsedat d'un altre text que té gran paral·lelisme amb *La fi*, la crònica del pseudo-Boades —conjuminat ben entrat el segle XVII i atribuït al XV— i l'estudi clàssic de Miquel Coll i Alentorn confirmà plenament aquesta sospita, els dubtes sobre l'autenticitat de *La fi* han esdevingut més poderosos. De res no ha valgut que Martí de Riquer rebutgés el 1944 l'assimilació entre el pseudo-Boades i *La fi*, perquè el fet és que tampoc no en va oferir una demostració extensa.³ Així, darrerament diversos autors s'han pronunciat obertament per la seva falsedat, partint sobretot del que es percep com una anòmala transmissió del text original, conservat tan sols en còpies tardanes, de finals del segle XVI i principis del XVII, i en un estat molt fragmentari. Albert Rossich, en unes observacions gairebé incidentals, sembla no tenir-ne cap dubte.⁴ Rossich es remet a una futura demostració més àmplia per Jaume Riera, qui, en efecte, l'ha ofert dins un estudi general sobre els 'falsos' dels segles XVI i XVII, on, després d'uns raonaments no gaire desenvolupats

---

1. A. GIMÉNEZ SOLER, «*Scriptura privada*» o «*La fi del comte d'Urgell*». *Crònica del siglo XV. Estudio crítico*, dins «*Revista Crítica de Historia y Literatura Españolas, Portuguesas e Hispano-americanas*», 4 (1899), 1-9; *La crònica catalana de Bernardo Boades*, dins *Homenaje a Miguel Artigas*, Santander, 1931, I, p.17-31, cf. p. 20-22.

2. X. de SALAS BOSCH, *Notícia preliminar*, a *La fi del comte d'Urgell*, ed. X. de Salas (Els nostres clàssics, 33), Barcelona, 1931, cf. p. 12 s.

3. M. de RIQUER, *La leyenda de Galcerán de Pinós y el rescate de las cien doncellas. Discurso... en la recepción pública... en la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*, Barcelona, 1944, cf. p. 18; *Examen lingüístico del Libro dels feyts d'armes de Catalunya de Bernat Boades*, dins «*Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona*», 21 (1948), 247-273, cf. 270-271

4. A. ROSSICH, *La novel·la catalana entre el Tirant i L'orfeneta de Menargues*, dins «*Revista de Catalunya*», 29 (1989), 150-162, esp. p. 157.

pats, arriba a la conclusió que el falsari és Jaume Ramon Vila.⁵ Poc després, Ramon Grau, en un estudi sobre la llegenda de Joan Fiveller i el pagament de vectigals per part de Ferran I, dóna ja per demostrada la falsedat de *La fi* i l'autoria de Vila, tesi a la qual pretén d'aportar noves proves.⁶

Si llegim, però, amb atenció aquests estudis, no podrem creure que els arguments que sostenen la tesi de la falsificació siguin definitius, i sobretot no ens semblarà que hagin estat desenvolupats prou sistemàticament per considerar establerta aquesta tesi. Però com que tampoc no s'ha fet una demostració àmplia i concloent de la tesi contrària, darrerament semblava com si s'hagués arribat a un consens sobre la qüestió, almenys en termes de probabilitat o de tesi aproximada.

Un nou estudi, a càrrec de Mar Batlle, ha intentat aclarir la qüestió.⁷ Es tracta de la primera monografia específica sobre el tema, superant amb escreix el que fins ara només havien estat breus comentaris que no ocupaven més que algunes planes. Batlle hi sosté una tesi de conjunt que pretén ser més equilibrada que les visions parcials i a voltes esbiaixades que han nodrit la polèmica des de la primera publicació del text. Segons Batlle, *La fi* seria una fusió d'una crònica antiga, del segle XV, amb unes 'ampliacions' que s'haurien realitzat a finals del segle XVI. El problema és que Batlle no precisa quines parts del text pertanyen a cadascuna de les fases d'elaboració, i la seva interpretació resulta vaga i sense un fonament filològic convincent. A més, s'aprecia una voluntat predeterminada de no trencar amb la tesi de la falsificació, la qual, a banda de la suggerència d'un nucli originari 'autèntic', és la que realment orienta la recerca de l'autora i a la qual aquesta fa aportacions, com ara la de proposar una data més primerenca per a l'ampliació, situant-la a finals del segle XVI.⁸

Es manté, doncs, vigent la tesi de la falsificació, no tant com a tesi efectivament demostrada, sinó com una impressió subjectiva àmpliament compartida, i que va arrossegant-se de forma un xic acrítica. Aquesta insatisfactòria situació ens sembla que constitueix una lamentable llacuna en la història de la literatura catalana: un exemple de com una interpretació simplement suggerida, i no demostrada, adquireix una vida pròpia pel fet que no s'ha emprès un estudi imparcial i sense idees preconcebudes, que arribés a conclusions segures. L'intent de Batlle, útil per les noves dades que aplega, apareix il·lustrat per la seva dependència de la tesi prèvia de la falsificació, que condueix els seus

5. J. RIERA I SANS, *Falsos dels segles XIII, XIV i XV*, dins «Actes del IX Col·loqui Internacional de Llengua i Literatura Catalanes... 1991», ed. R. ALEMANY et al., Barcelona, 1993, p. 425-491, esp. 450-456.

6. R. GRAU, *Joan Fiveller, Ferran I i les imposicions municipals de Barcelona*, dins «Barcelona: Quaderns d'Història», 2-3 (1996), 53-99.

7. M. BATLLE, *Patriotisme i modernitat a «La fi del comte d'Urgell». Una aproximació a les fonts de l'obra, l'anònim autor i l'historiador Jaume Ramon Vila* (Textos i estudis de cultura catalana, 69), Barcelona, 1999, 142 p.

8. Vegeu una síntesi de les nostres objeccions a la ressenya publicada a aquest mateix número d'«Arxiu de Textos Catalans Antics», així com a l'apartat nº 5 en la secció del present article dedicada a l'examen dels manuscrits de *La fi*.

raonaments en una direcció predeterminada, desentenent-se en gran mesura d'allò que les dades concretes suggereixen en si mateixes i que realment permeten de dir.

Allò que nosaltres ens proposem en aquest article —l'estímul del qual, val a dir-ho, ha procedit de l'estudi de Batlle—, és un replanteig alternatiu de la qüestió, a partir no de les polèmiques prèvies, sinó de les senzilles evidències del text i d'allò que sabem de la seva tradició manuscrita. El nostre apropament no serà el del filòleg (tot i que a la primera part de l'estudi oferim una reconstrucció de la tradició manuscrita a partir de les diverses dades de què disposem, per tal de mostrar, si no l'origen concret i real del text, sí el que ens sembla més raonable considerar com la seva trajectòria). Per contra, després d'això, i en un nivell d'argumentació més persuasiu, intentarem mostrar que el contingut ideològic del text es correspon amb un context històric precís, el de la segona meitat del segle XV, el període en què les referències internes de l'obra ens diuen que aquesta ha estat composta, i en cap cas amb el moment en què s'ha pretès de situar-lo, ni el segle XVII, ni tan sols la segona meitat del XVI.⁹

Per això, l'objectiu del nostre estudi és el de distingir dues qüestions que al nostre parer cal no confondre: la de l'autenticitat o falsedat del text en tant que suposada obra del segle XV, i la de la veracitat del relat històric en si mateix. És digne de ser tingut en compte el fet que els historiadors han tendit a acceptar *La fi* com a font històrica vàlida, per bé que hagin rebutjat bon nombre dels extrems del relat.¹⁰ És ben sabut de la crítica històrica que la transmissió de les informacions de fets pretèrits es troba subjecta a innombrables possibles distorsions, encara més quan es tracta de fets, com els que donen tema a *La fi*, que van succeir mig segle abans que l'autor escrivís el seu relat. Les inexactituds o les obertes mixtificacions no obliguen a rebutjar totalment una font històrica.

1. *La tradició manuscrita*

Després de les tesis molt poc elaborades de Giménez Soler —qui, després de negar la veracitat del text, va suggerir com a possible autor Dídac de Montfar i Sorts, sense plantejar-se com podria això haver estat possible, tenint en compte la cronologia dels manuscrits—, darrerament s'ha intentat de precisar una mica més i de proposar hipòtesis concretes sobre les circumstàncies en què s'hauria produït la falsificació de *La fi*. L'atenció s'ha concentrat en la forma en què el

9. Escometem aquesta aproximació a partir del nostre estudi, en curs d'elaboració, sobre el pensament polític català del segle XVII, amb el qual no ens sembla que es pugui relacionar un text com *La fi del comte d'Urgell*.

10. Així Ferran Soldevila, Vicens Vives, Santiago Sobrequés, i M. Dualde i J. Camarena (cf. BATLLE, 21, 23, 54).

text s'ha transmès: les còpies tardanes i l'estat fragmentari de l'obra han fet pensar que darrere hi havia una hàbil operació d'encobriment d'un text en realitat conjuminat per un erudit de finals del segle XVI o començaments del XVII, desitjós d'aportar un reforç historicista a les reivindicacions polítiques de l'època, o simplement de nodrir el clima de polèmica. Ha estat suggerit (sobretot per Jaume Riera) que els talls del text delaten un afany de fingir antiguitat, i que la cura amb què el copista es remet a exemplars més antics que haurien desaparegut és una forma de crear un misteri que serviria tant per desvetllar l'interès del lector com per dissimular la maniobra de falsificació. Filant una mica més prim, Jaume Riera ha sostingut que l'autor de tota aquesta operació fou Jaume Ramon Vila. Mar Batlle, però, ha recordat molt pertinentment que un dels manuscrits conservats de *La fi* data del 1598, quan Vila tenia poc més de vint anys i difícilment podia acomplir una tasca semblant.

Al marge de la identitat del possible falsificador, ens sembla que aquest planteig és el resultat d'un error d'enfocament, ja que el tràfec de manuscrits que es perden o es copien, que alguns autors consideren com a anòmal o sospitos, és en realitat un fenomen molt habitual en l'ambient barceloní dels segles XVI i XVII, on moltes famílies patrícies tenien biblioteques privades amb manuscrits relatius a història catalana, estimats com a relíquies i transmesos de generació en generació, amb una devoció en la qual es bolcava el sentiment patriòtic d'aquestes classes.¹¹ Res d'estrany té, doncs, *a priori*, el cas de *La fi*, i no hi ha cap necessitat, ens sembla, de posar en dubte allò que el copista de la versió conservada ens diu sobre la forma en què el text li ha pervingut.

No obstant això, farem en aquesta primera secció de l'article un assaig de reconstrucció de la transmissió manuscrita de l'obra. A tal fi, no ens limitarem als manuscrits conservats físicament en l'actualitat (els quatre repertoriats per Salas i ara de nou per Batlle, més el text estudiat per aquesta darrera i que cal considerar, com de seguida explicarem, com una altra versió, la cinquena, del mateix text). A més d'aquests, inclourem referències a manuscrits desapareguts que hagin pogut servir de font a algun dels coneguts, o sobre els quals tinguem alguna al·lusió. Amb la consideració d'aquestes referències indirectes podrem arribar a una visió aproximada del que va ser la transmissió de l'obra. Sense que amb això hàgim demostrat positivament que aquesta s'hagi originat en la segona meitat del segle XV (ja que res no pot substituir l'evidència d'un manuscrit originari que s'ha perdut), sí podrem convèncer-nos que la seqüència en la

---

11. Entre molts exemples, podem posar un passatge d'un memorial jurídic, on l'autor, Francesc Soler, ens explica com s'ha documentat en les qüestions històriques relacionades amb el cas: «totes les antiguedats y regiments los he trets del Arxiu de la Ciutat y de uns papers molt antichs que me ha dextat Francesch Dalmau, ciutadà honrat, ahont hi té molt velles coses notables de Barcelona, des del Rey don Jaume lo primer fins lo dia de vuy, y de un llibre que tenia Francesch Aguilar, donzell, molt curiós» (*Discurs... ab lo qual entén provar que no convé nis pot en casa de la ciutat de Barcelona admetre en son regiment los qui tenen nom de Don*, Barcelona, 1621, § 1). Vegeu A. SIMON i J. VILLANUEVA, *El cercle erudit i històric barcelonès dels anys vint i trenta del sis-cents i la revolució de 1640*, dins «Revista de Catalunya», 122 (1997), 40-53.

transmissió del text és lògica o raonable, i que, sense dades irrefutables en contra, hem de creure que aquesta transmissió s'ha produït tal com es dedueix de les evidències aplegades.

1) La primera ,etapa' en la tradició manuscrita de l'obra de la qual tenim esment és ,l'escriptura privada' que ha servit de base a la versió fragmentària que conservem. A aquesta ,escriptura privada' s'al·ludeix en la nota que encapçala tots els manuscrits conservats, inclòs el de la BNF:¹² «Còpia de una scriptura privada que me és vinguda en mans..., en què se amostre y falten alguns fulls, y altres que part de ells estan escrits y part squinzats» (SALAS, 147).¹³ Per ,escriptura privada' hem d'entendre, més que no el gènere literari al qual pertanyeria l'obra (per exemple, el de les memòries o dietari personal, que no és, ens sembla, el que correspon al text), el caràcter de manuscrit ,privat', 'familiar', possessió d'una determinada persona. A la nota s'afegeix que es tractaria d'un quadern mal conservat, deteriorat d'una manera que fa mal d'imaginar-se: és evident que faltaven fulls, però no sabem si hi havia també restes d'una intervenció més intencionada (,fulls esquinçats'). No podem saber tampoc si es tracta de l'escrit original o d'una còpia. Sobre la data, també és inútil de conjecturar; tan sols es pot fer l'observació ben evident que ha d'ésser anterior a la intervenció que ressenyem tot seguit.

2) La següent etapa de la transmissió de l'obra és la còpia que en féu un editor anònim, el qui va introduir la nota amunt transcrita, així com alguna altra, també per assenyalar llacunes evidents («En la scriptura amostra faltar alguns fulls»; SALAS, 71). D'aquesta còpia parteix la tradició manuscrita dels segles XVI i XVII. Tampoc no podem datar-la, tot i que potser és bastant antiga. D'altra banda, es una versió que coneixem tan sols per com ha estat recollida en les còpies posteriors, en les quals apareix sempre la nota de l'encapçalament. No la podem identificar, en canvi, amb cap manuscrit concret, tot i que no es pot excloure que fos algun dels que comentarem a continuació, com ara el de Bolet.

3) El primer manuscrit, per al qual tenim una referència específica, tot i que no es conserva actualment, és un dels utilitzats per Vila, el qual l'havia manllevat a Lotxim (Jotxim? = Joaquim) Llätzer Bolet, qui al seu torn l'havia heretat del seu pare, Pere Pau Bolet, segons que ens diu el mateix Vila en el pròleg de la seva còpia. Vila també especifica que es tractava d'un «llibre de lletra antiga y ja molt usat», i que figurava en una de les típiques biblioteques privades (,llibrerries') d'una família noble de l'època. Sense que puguem descartar que es tractés d'una adquisició recent (de fet, Pere Pau Bolet visqué probablement fins a les darreries del segle XVI, car Vila ens diu que havia tin-

12. En el que segueix emprarem algunes referències abreujades: ,ms. Despalau' per al ms. que comentem en el paràgraf 5; ,ms. BNF' per al del paràgraf 6; ,ms. Vila' per al del paràgraf 9. La ,versió BNF-Vila' designa el text tal com es recull a les edicions modernes.

13. Citem per l'edició de *La fi del comte d'Urgell* de Xavier de SALAS BOSCH (Els nostres clàssics, 33), Barcelona, 1931.

gut encara ocasió de conversar amb ell sobre qüestions d'història; BATLLE, 129), el més probable és que el manuscrit tingui un origen anterior, diguem de la primera meitat del segle XVI. Del que no hi ha raó per a dubtar és de l'existència del manuscrit: Vila també havia fet una còpia d'un altre manuscrit posseït per Bolet, que al seu torn era una còpia directa de la *Crònica* de Jaume I, tal com es conservava al monestir de Poblet (BATLLE, 129), i tots dos manuscrits encara es conserven avui dia. D'altra banda, Vila ens diu que per a la seva còpia ha utilitzat dos manuscrits com a font, el de Bolet i el de Rafael Cervera, que ressenyem a continuació. Fins en el cas que a la pràctica el que hagués servit com a model hagués estat el de Cervera, per una simple raó de facilitat d'accés, hem de creure que el ms. de Bolet ofería un text substancialment idèntic al finalment copiat per Vila, car altrament aquest n'hauria advertit el lector, dient, per exemple, que havia completat amb l'un allò que mancava en l'altre. El ms. de Bolet conté ja, doncs, la versió reduïda o retallada que ens ha pervingut, tant a través de Vila com a través del ms. de la Bibliothèque Nationale de París. És raonable de creure que aquest ms. devia ésser molt pròxim de la 'còpia' ressenyada anteriorment (si no és que és el mateix) i que també devia trobar-se molt a prop de la versió que ha servit de base principal per al text tal com se'ns conserva.

4) El segon manuscrit que Vila declara haver emprat per a la seva còpia de *La fi* és un que pertanyia a Rafael Cervera. Vila el situa en un pla d'igualtat amb el de Bolet quant a antiguitat: també el ms. de Cervera seria un «llibre de lletra antiga y ja molt usat». Però ens fa dubtar un xic d'aquesta afirmació el fet que el manuscrit pertanyés a un erudit aficionat que molt probablement l'hauria adquirit en una data recent, com d'altres manuscrits, dels quals el mateix Vila ens diu que van ser comprats per Cervera (BATLLE, 132). És clar que això no impedeix que el manuscrit adquirit per Cervera (si no és que també l'havia heretat) fos tan antic com el de Bolet, i, per tant, seria gratuït d'imaginar que l'un derivés de l'altre. En tot cas, el que hem de suposar és que tots dos contenien el mateix text, per la mateixa raó que hem exposat en referència al ms. de Bolet. També en el cas de Cervera l'existència d'un manuscrit com aquest és perfectament versemblant, i no té sentit creure que en el pròleg de la còpia l'heraldista inventés una falsa transmissió de l'obra; sabem que Vila va consultar d'altres manuscrits antics propietat de Cervera, com ara la crònica castellana d'Alfonso de Palencia, o la crònica medieval titulada *Flos mundi*.¹⁴

5) Seguint una ordenació cronològica aproximada, vindria ara el text que Batlle anomena «crònica quatre-centista» i que apareix inserit en un volum que fou originàriament propietat d'una família noble barcelonina, els Despalau. El volum va ser confeccionat a finals del segle XVI, ja que, junt amb d'altres materials diversos, conté nombroses notícies d'actualitat, que s'estenen al llarg dels

14. BATLLE, 132; P. BOHIGAS, *El repertori de manuscrits catalans*, dins «Estudis Universitaris Catalans», xv (1930), p. 214 s.

últims quinze anys del segle; de fet, configuren en bona part un dietari que ha estat darrerament editat per Antoni Simon.¹⁵ La data de la còpia parcial de *La fi* que s'hi conté ha d'ésser la mateixa que la dels altres materials, puix que ha estat feta per una de les tres mans principals que és possible d'identificar en el manuscrit. Com que els altres textos del còdex, i més concretament els que formen la part principal del volum on s'insereix el text que ens interessa, contenen referències recents que van de 1588 a 1597, aquest seria l'espai de temps on hauríem de situar la còpia de *La fi*.¹⁶

Aquest text planteja algunes dificultats a l'hora de situar-lo dins la tradició manuscrita de *La fi del comte d'Urgell*. Deixant de banda la hipòtesi, al nostre parer innecessària, formulada per Mar Batlle, segons la qual seria el vestigi de la crònica primitiva, en la qual es basaria una de posterior, 'ampliació' que donaria lloc al text extens tal com ha estat editat, ens podem plantejar si realment el ms. Despalau deriva de la mateixa tradició que els altres manuscrits dels quals tenim referències. Ens inclinem a pensar que certament deriva d'aquesta tradició, car les divergències amb el text Bibliothèque Nationale de París-Vila són molt petites i podrien atribuir-se a atzars de la conservació dels manuscrits. La principal d'aquestes divergències és el començament del text, que en el ms. Despalau és constituït per un paràgraf absent de la versió Bibliothèque Nationale de París-Vila (BATLLE, 98). El text de Despalau també conserva passatges que en la versió Bibliothèque Nationale de París-Vila apareixen molt corromputs (SALAS, 25, 27, 30, 33). Hi ha, en fi, d'altres elements que no són recollits en aquestes altres versions, i que no es poden explicar com si es tractessin d'afegitons del copista, sinó que en alguna mesura han de derivar d'un text precedent (BATLLE, 107). Tot plegat, però, no ens autoritza a imaginar que el text de Despalau provingui d'una versió substancialment diferent de la que serveix de font a totes les altres versions. El que és més important, res no indica que el text en què es basa la versió de Despalau sigui un text 'complet', previ a la versió retallada de què deriven totes les altres. A banda del breu passatge inicial, la resta del text de Despalau coincideix literalment, amb molt poques diferències, amb el text Bibliothèque Nationale de París-Vila, excepte en la gran part d'aquest últim, que simplement ha estat ignorada per Despalau, o la còpia en què aquest es basés. No hi ha al·lusions a fets que no apareguin en el text Bibliothèque Nationale de París-Vila. D'altra banda, s'ha de dir que el text de Despalau es una versió incompleta de la mateixa que serveix de base al text Bibliothèque Nationale de París (i a Bolet i Cervera). Contra la tesi de Batlle segons la qual el text del ms. Despalau seria una 'crònica' diferent del text conjuminat a finals del segle XVI, es pot dir que res de més natural que fer una còpia només d'aquells passatges que interessessin el copista o que estiguessin a l'abast de la seva pa-

15. A. SIMON, *Cavallers i ciutadans a la Catalunya del cinc-cents*, Barcelona, 1991.

16. Veg. l'anàlisi codicològica de S. Palau (BATLLE, 83-96), sobre les diverses mans i l'existència d'un quadern inicial, al qual s'haurien afegit alguns folis, i que és on s'inclouen els fragments de *La fi*.

ciència. Però allò que demostra que el text és el mateix és que Despalau no solament retalla, sinó que també *resumeix*. Vegeu el passatge on el copista, al mig de la seva transcripció, observa: «Y axí diu lo ystoriador que ha escrita aquesta ystòria tan particularment... que tots los estaments de Catalunya tenen culpa...» (BATLLE, 108), cosa que efectivament es troba llargament exposada en la narració preservada al text Bibliothèque Nationale de París-Vila. L'episodi de l'assassinat del comte d'Urgell, que en el text extens donava matèria per a una llarga escena, es troba reduït en el text de Despalau a una simple al·lusió, que no per això deixa de manifestar la font en què es basava.¹⁷

Situarem, doncs, aquest text en l'única línia de transmissió que podem registrar. Dins aquesta, però, ja no serà gaire fàcil de determinar-ne la posició. Una hipòtesi seria que derivés del ms. de Bolet. Notarem en aquest sentit que dins el mateix volum en què es troba la versió de *La fi* que comentem, hi ha un text sobre una campanya militar, concretament la defensa de Perpinyà del 1597, que ofereix una llista de nobles catalans que hi participaren, on figuren, a més de diversos membres del llinatge Despalau, un 'Yoatxim Bolet' (i un germà de Jaume Ramon Vila anomenat Jeroni); no seria d'estranyar, doncs, que hi hagués certa intimitat entre totes dues famílies i que això hagués dut a la comunicació del text.¹⁸ Si això fos així, i si Vila hagués pres per model directe el ms. de Cervera més que no el de Bolet, les petites diferències que conté el text de Despalau reflectirien dues sublínees diferenciades de transmissió, la de Bolet i la de Cervera. Però el relleu d'aquestes diferències es tan petit que farem millor de no insistir en aquesta hipòtesi.

El que és indubtable és que la còpia de Despalau, a més d'ésser parcial i fins i tot resumida, conté nombroses addicions fetes molt probablement pel mateix Despalau, en especial en el capítol genealògic, com mostra la confrontació entre la versió de Despalau i el text extens que fa Batlle (58-65). En aquest capítol genealògic Despalau retalla, conserva (noms que en el decurs de la transmissió que conclou en Bibliothèque Nationale de París-Vila han desaparegut), i, el que és més interessant, afegeix. En aquest últim cas, allò que afegeix, a més d'actualitzacions genealògiques i referències al monarca regnant, Felip II, són els noms dels seus avantpassats, i aquest afany, com assenyala molt pertinentment Mar Batlle, és quelcom més que vanitat familiar; es tracta d'una forma de lleialtat envers una tradició política, car els Despalau havien destacat en l'adhesió al partit del comte d'Urgell, en el moment del compromís de Casp i encara amb posterioritat.

17. BATLLE, 45, suposa que el text extens de *La fi* és una 'ampliació' del que a la 'crònica' originària només era una al·lusió; no considera, doncs, la possibilitat que la 'crònica' estigui resumint un text previ.

18. BATLLE, 95. Fins i tot podria haver-hi hagut d'altres intercanvis, si, filant una mica més prim, identifiquem l'al·lusió en un altre text del volum a un manuscrit («un llibre de mà») de la crònica de Jaume I amb el còdex de Bolet del qual Vila treuria poc després una còpia completa (BATLLE, 89).

6) A continuació tenim el primer manuscrit conservat avui dia que ens dona el text extens de la «còpia de l'escriptura privada». Es tracta del conservat a la Biblioteca Nacional de França, on va arribar després que Collell l'utilitzés per a la primera impressió del text. Ha estat datat pels volts de l'any 1598, i ofereix un text idèntic al de la còpia de Vila.¹⁹ Com que el text de Vila no deriva d'aquest, la identitat entre tots dos provaria per ella sola que existia un text anterior. D'altra banda, no sembla que el ms. de la Bibliothèque Nationale de París es pugui identificar ni amb el ms. Bolet ni amb el de Cervera, ja que no té l'antiguitat que Vila atribueix a aquests dos manuscrits. Podria ser una derivació independent de qualsevol d'aquests. L'única cosa segura que podem dir és que procedeix de la versió reduïda de la qual sembla que deriven totes les versions.

7) Hi ha un altre manuscrit de *La fi del comte d'Urgell* que no ha estat fins ara assenyalat. En realitat, no es conserva físicament. Tan sols en tenim una referència indirecta, que és, però, summament curiosa. La fa Francesc Martí i Viladamor, en un dels opuscles de propaganda publicats durant la guerra dels Segadors. Als ressons de *La fi* en aquests anys de revolta i de guerra que Mar Batlle ha assenyalat (Montfar i Sors, Joan Lluís de Montcada), cal afegir, doncs, el nom d'aquest publicista, que, de més a més, fa de *La fi* un ús obertament propagandístic, d'allò més revelador.

El passatge en qüestió ve a continuació d'una al·lusió a les contravencions que hauria comès Ferran I,

«(contravenciones) que los historiadores refieren, y con más extensión y puridad he visto en unas anotaciones muy antiguas de los sucessos de Cataluña, trabajadas, según de ellas se colige, por algún autor de aquellos tiempos, testigo de vista, y con particular cuydado recopiladas por el dotor Antonio Juan García, varón conocido por sus méritos en esta ciudad de Barcelona; en cuyas anotaciones quien leyere las crueldades y vexaciones que obraron entonces los castellanos que se hallavan en Cataluña, en particular contra el desdichado conde de Urgel, don Jayme de Aragón, o ha de poner duda en relaciones tan funestas, cuya senzillez y estilo les da crédito de verdad, o ha de desengañarse que es la nación castellana de casta de leones naturalmente fieros e inhumanos, porque tales atrocidades como entonces se cometieron vinculan en los pechos verdaderamente catalanes perpetuo sentimiento, aunque, faltando la luz de la impresión, se haya borrado con los tiempos la memoria de tales sucesos.»²⁰

19. És el que hem de suposar, tot i que no sabem si ha estat feta una confrontació a consciència; en tot cas, els *incipit* i *explicit* coincideixen.

20. F. MARTÍ I VILADAMOR, *Cataluña en Francia, Castilla sin Cataluña, y Francia contra Castilla. Panegyrico glorioso al Christianíssimo Monarca Luis XIII*, Barcelona, 1643 (compost, però, el 1641), p. 43.

,El doctor Antonio Juan García' ha de ser Antoni Joan Garcia de Queralbs. El darrer cognom procedeix del seu lloc de naixement, la petita vila del Ripollès, segons ens diu TORRES AMAT.²¹ També sabem pel diccionari de Torres Amat que, en efecte, Antoni Joan Garcia era doctor en teologia i en dret civil i canònic. Era clergue, i després de ser rector a Sentmenat, des del 1592 fou canonge penitencier a la catedral de Barcelona. Va publicar una obra sobre Oleguer, arquebisbe de Tarragona a l'època de la reconquesta de la diòcesi, a començaments dels segle XII, per la canonització del qual Catalunya va maldar durant tot el segle XVII, fins al 1674, en què finalment es va aconseguir.²² Es tracta, doncs, d'un treball de caire hagiogràfic. Però aquest mateix llibre ja ens avança la faceta d'historiador civil de Garcia de Queralbs, i més concretament el seu interès per la història catalana, puix que un dels capítols conté un veritable panegíric històric de Catalunya, on l'autor es fa ressò fins i tot de la teoria de la llibertat originària de Catalunya, amb la idea que la reconquesta la van accomplir els catalans pels seus propis mitjans, per després lliurar-se ,voluntàriament' a la sobirania dels emperadors francs.

No és estrany, doncs, que Garcia participés de la dèria pels manuscrits antics relatius a la història catalana. El mateix Torres Amat anota: «Dejó muchos manuscritos, como una miscelánea que vio Miguel Cervera». I en un document de 1672 Gaspar Roig i Jalpí ens reporta que Gaspar Sala, el famós propagandista de la revolta de 1640, posseïa un còdex amb fragments de textos antics recollits per Garcia de Queralbs, còdex que Roig i Jalpí va consultar a casa de Sala, en el seu exili perpinyanès.²³ No podem assegurar que totes dues notícies es refereixin al mateix manuscrit que esmenta Martí i Viladamor (qui podria haver-lo conegut a través de Sala); caldria verificar l'ús que aquests autors posteriors han pogut fer del text de *La fi* en les seves pròpies obres, i veure si alguna al·lusió coincideix amb aquesta font.²⁴

Pel que fa a la referència de Martí i Viladamor, en podem deduir que el còdex en el seu conjunt havia estat ,recopilat' per Garcia, és a dir, que ell havia aplegat materials segurament molt diversos, fins a configurar un volum factici semblant al de Despalau i a tants d'altres, com suggereix el títol que segurament portava el volum, *Sucesos de Cataluña* («unas anotaciones muy antiguas de los Sucesos de Cataluña»). Res no podem dir sobre la data (,muy antiguas' pot referir-se a l'antiguitat de la matèria, no del manuscrit en si mateix), ni so-

21. *Memorias para ayudar a formar un diccionario crítico de los escritores catalanes*, 1836, s.v. ,Garcia de Caralps' i ,Caralps'.

22. *Historia de San Oleguer, arzobispo de Tarragona y obispo de Barcelona*, Barcelona, 1617.

23. J. M. MADURELL, *La crónica de la casa de Blanes de Fray Juan Gaspar Roig y Jalpí*, dins «Analecta Sacra Tarraconensia», 25 (1952), cf. p. 384 s. Roig i Jalpí transcriu un passatge que havia copiat del còdex, sobre la genealogia de la família Blanes. Era un volum miscel·lani, d'*extracta* o extractes.

24. Podem fer constar, tanmateix, que, en els capítols del regnat de Ferran I del pseudo-Boades no sembla que Roig hagi recorregut a *La fi del comte d'Urgell*, sinó que es basa més aviat en Tomic.

bre el seu lloc en la tradició manuscrita. En principi, però, hem de suposar que el text pertany a la mateixa línia que tots els altres, car les referències que fa Martí i Viladamor al seu contingut s'ajusten a la versió conservada (les ‚crueldades y vexaciones‘ que destaca apareixen efectivament en la versió Bibliothèque Nationale de París-Vila, mentre que Martí i Viladamor, en tractar d'altres qüestions com ara l'elecció de Casp, remet a Zurita). D'altra banda, Martí anomena el comte d'Urgell «don Jayme de Aragón», igual que en el títol del ms. Vila.

8) Un altre manuscrit planteja un petit enigma, que no sabem si hem reeixit a resoldre, si no és que es tracta d'un malentès de redacció per part de qui hi fa referència, Jaume Ramon Vila. En efecte, Vila, segons que escriu en el pròleg de la seva còpia de *La fi*, n'hauria vist «alguns fragments en poder de un sert cavaller», és a dir, hauria vist un altre text de *La fi*, a més dels de Bolet i Cervera que cita, i que seria diferent d'aquests, tot i que no sabem en què podia raure aquesta diferència. El passatge, en realitat, és un xic obscur. Vila parla de certes persones (nobles, però també ciutadans) que haurien participat en la desgràcia del comte d'Urgell i que, desitjosos d'esborrar tot rastre de la seva acció, en trobar-se amb el ms. de *La fi*, «llevaren y esquinsaren alguns fulls del primer original de aquest llibre, y borraren algunas ralles en otras parts, com ho puc jo adverar per haver-ne vist alguns fragmentos en poder de un ser cavaller que, per ésser interessat, no-l vull anomenar». Creiem que fóra massa agosarat de pensar que el ms. en poder d'aquest ‚cavaller‘ era una versió completa de *La fi*; en aquest cas, Vila l'hauria pres per font de la seva còpia, en comptes dels manuscrits de Bolet i Cervera. Més aviat sembla que Vila l'únic que fa és, d'una banda, parafrasejar la nota que encapçalava el text des de la seva primera còpia (‚esquinsaren alguns fulls‘), i, de l'altra, constatar certes divergències que han de ser molt menors (‚borraren algunes ralles‘), potser relatives tan sols a la menció de certs noms propis, i encara més precisament en el capítol genealògic. Notem que en la seva transcripció d'aquest apartat Vila anota en dos llocs: «assí falta» (BATLLE 59), com si hagués fet una confrontació amb una altra versió. El cavaller ‚interessat‘ en la qüestió, podria ésser Despalau, que efectivament conreava el record de l'urgellisme dels seus avantpassats, i el manuscrit del qual presentava també variacions respecte a la versió ‚central‘?

9) Amb la còpia de Vila, feta el 1624, ens traslladem a un terreny ferm. O gairebé. Perquè és veritat que, malgrat la seva escrupolositat, Vila deixa oberts alguns interrogants. Diu que la seva còpia es basa en els mss. de Bolet i Cervera, però no aclareix si n'ha fet una confrontació o si, després de comprovar que eren idèntics, ha pres com a model directe un d'ells, el més accessible, que és el que ens sembla més probable. D'altra banda, Vila ens diu que ha fet copiar *La fi* «de otros llibras y escripturas antigas... entre los quals» els dos còdexs de Bolet y Cervera, com si hi hagués més materials pertinents que el text de *La fi* conservat en els dos manuscrits. A més, es refereix als «fragments... de un sert cavaller» que ja hem esmentat, i encara al·ludeix a la con-

format del relat que transcriu amb «las scripturas y memòrias que d'estos successos he vists en los archius reals y de la Casa de la Ciutat de Barcelona». No crec que hàgim de pensar en una incorporació d'altres materials, car el text de Vila es correspon amb la versió de cap a 1598 conservada a la Bibliothèque Nationale de París. Es tracta, més aviat, d'una redacció confusa característica de l'autor, a la qual ja ens anem avesant en prosseguir aquesta anàlisi. Pel que fa a la possibilitat de la manipulació del text per part de Vila, en el grau que sigui, queda descartada també per l'existència de la versió prèvia de la Bibliothèque Nationale de París, així com pel fet (Batlle el remarca oportunament), que Vila ha fet els seus comentaris en els marges del manuscrits, ben diferenciats del text original.²⁵

10) La còpia de l'historiador Dídac Montfar-Sorts i Cellers, feta el 1631 i que Montfar utilitza per a l'elaboració del capítol corresponent de la seva *Historia de los condes de Urgel*, es basa en la de Vila, i no presenta, doncs, cap novetat (BATLLE, 15). Hi ha únicament un indicatiu que mereix ésser destacat: un passatge del dietari de Jaume Safont relatiu a la mort del comte d'Urgell, que Montfar diu haver pres d'un dietari de Rafael Cervera (és a dir, una còpia del dietari de Safont que pertanyia a R. Cervera). Potser això ens reforçarà en la idea que Vila ha copiat el manuscrit de Cervera, no el de Bolet.

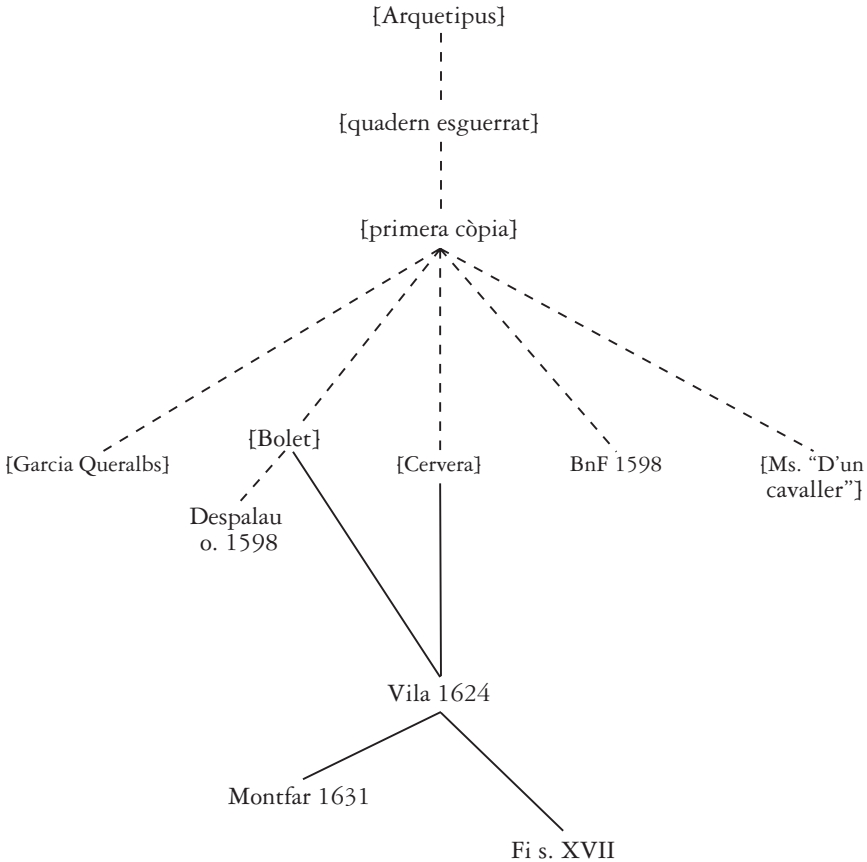
11) L'últim ms. existent correspon a finals del segle XVII, i ha estat fet a partir de la còpia de Vila (BATLLE, 16).

De tota aquesta anàlisi, malgrat que en certa mesura és hipotètica, crec que podem treure una conclusió: tots els manuscrits conservats o dels quals tenim notícia específica corresponen a la versió de *La fi* que ens ha arribat, és a dir, la versió incompleta. No sabem si els més antics d'aquests manuscrits (el de Bolet, o potser també el de Cervera) constitueixen ells mateixos l'origen d'aquesta tradició, és a dir, si poden identificar-se materialment amb la «còpia d'una escriptura privada» que consagrà la versió reduïda. En tot cas, el tronc es únic, i les branques representen diferències accidentals, que es poden atribuir als atzars del treball dels copistes (com ara el paràgraf inicial, conservat al ms. Despalau, o els afegitons genealògics). Per les dades de què disposem, hem de suposar que el quadern esguerrat i la còpia que en va fer un primer editor anònim representen la base única de la transmissió de l'obra.

Heus aquí la representació d'aquesta tradició manuscrita, més simplificada del que ha estat la nostra anàlisi, ja que no hi hem incorporat allò que només són simples hipòtesis:²⁶

25. BATLLE, 26, 67 ss.; cf. 58 ss., la transcripció de les notes de Vila al capítol genealògic.

26. Únicament ens permetem de suggerir una sublínia de transmissió composta pel ms. Bolet i continuada pel Despalau, de manera que les petites diferències que aquest mostra quedarien justificades enfront de l'altra sublínia, la de BNF-Vila, que podria derivar més aviat del ms. Cervera; certament, una hipòtesi un xic gratuïta, però que almenys suggereix una possibilitat concreta de transmissió.

Fi del Compte d'Urgell. Esquema de la transmissió manuscrita

El problema que resta a resoldre és com (i quan) es va arribar a la versió retallada que ha donat origen a la transmissió de l'obra durant els segles XVI i XVII. Però no tenim dades suficients per a donar resposta a aquesta qüestió. Vila suggereix, com ja hem recordat, que haurien estat persones de les famílies responsables en una mesura o altra de la desgràcia del comte d'Urgell, tant nobles com ciutadans, les que van suprimir del manuscrit les parts que els comprometessin. En aquest cas, però, hauria estat més fàcil destruir-lo tot sencer. I potser un simple manuscrit no era tan perillós. Més aviat cal imaginar que l'obra, composta en un moment d'arrauxament (i d'inspiració) per un autor que, certament, no estava mancat de dots literàries, però que sobretot volia causar una impressió immediata en els seus contemporanis durant la conjuntura crítica del regnat de Joan II, passat aquest moment quedaria oblidada en alguna biblioteca privada. Seria en el decurs d'alguna enquadernació (o desenquader-

nació, o per qualsevol altra circumstància accidental) quan el manuscrit es podria haver malmès. Fins que, després d'algun temps, el còdex (o un pobre quadern mig esguerrat) cauria, potser de manera casual, en mans d'algun erudit aficionat, que decidiria fer-ne una còpia amb voluntat de conservar així un text que corria el risc, de tant deteriorat que estava, de perdre's definitivament.

2. *La polèmica sobre l'autenticitat del text*

Creiem que amb el que s'ha exposat fins aquí arribem a una reconstrucció ,raonable' del que ha pogut ser la transmissió manuscrita de l'obra. Ara bé, és cert que l'acumulació d'elements més o menys persuasius no pot aspirar a substituir l'evidència indubtable, i si caiguéssim en una pruija de pirronisme, potser ens convenceríem que tot és la maquinació d'un falsari desconegut, d'extraordinària perícia lingüística a l'hora de recrear un text del segle XV i no menor intel·ligència diríem comercial, car, amb l'argúcia de les còpies desaparegudes i les restes incompletes, ha sabut crear la sensació d'enigma i misteri que millor convé al relat..., i que més pot seduir els erudits de tres segles més tard.

En tot cas, també podríem dir que si la demostració decisiva, a partir de les referències sobre la transmissió manuscrita, és impossible en un sentit, també ho és en l'altre; és a dir, tan impossible és ,demostrar' que no és una falsificació com que ho és. De fet, és en un segon ordre d'evidències on els estudiosos convençuts de la falsedat de *La fi* han pretès trobar una demostració conclouent de la seva tesi. Es tracta del contingut ideològic del text i de la imputació d'anacronisme que se li ha fet, és a dir, les suposades incoherències del text de *La fi* en relació amb el context històric en què el seu autor pretén haver-lo compost i la suposada correspondència amb un context posterior, el del segle XVII, o almenys el de finals del XVI.

Diguem d'entrada que també aquí, al nostre parer, la repetició en la historiografia de comentaris sovint superficials ha produït una creença, que s'esvaeix des que la confrontem amb els fets, mitjançant una anàlisi detinguda. La demostració de la manca de base d'un qualsevol dels arguments d'anacronisme avançats pels impugnadors seria prou per a convèncer-nos de l'autenticitat del text; per exemple, pel que fa a un ,anacronisme' que no ha estat assenyalat pels impugnadors, com és el de la llengua, qüestió que s'ha volgut resoldre imaginant un portent d'inventiva filològica en el pretès falsari del segle XVII. No obstant això, farem en els paràgrafs que segueixen un examen detingut de cadascun dels arguments de suposat anacronisme. Per bé que el refús que en farem serà redundat pel que fa a l'afirmació de la tesi de l'autenticitat, ens sembla que podrem aportar, al llarg de la demostració, alguns elements nous per a la valoració de la obra literària i històrica en si mateixa que és *La fi del comte d'Urgell*.

Argument lingüístic

Comencem amb una breu referència a un argument que hauria d'ésser reconegut com a decisiu en si mateix, el de la puresa de l'idioma. Ningú no ha pogut assenyalar en el text de *La fi* cap incorrecció lingüística que revelés una intervenció posterior. I si es creia que això es deu a la mestria del falsificador, podem remetre'ns a l'estudi de Martí de Riquer, qui al mateix temps que descobreix tots els anacronismes lingüístics del *pseudo-Boades*, des de castellanismes fins a construccions artificioses (en un text conjuminat certament amb prou habilitat), afirma, després d'una breu anàlisi específica, que el llenguatge de *La fi del comte d'Urgell* «és pur i correcte».²⁷ La sensació que n'extreu qualsevol lector és també aquesta; el català que s'hi empra té un nervi que difícilment es podria imitar segle i mig més tard; el vocabulari i els girs són sempre genuïns, i no és creïble que poguessin haver estat refets al segle XVII, i encara menys per un autor de tan limitades habilitats idiomàtiques (i tan propens als castellanismes) com Jaume Ramon Vila.²⁸

Argument de falsedat històrica

El que ha induït a impugnar l'autenticitat de *La fi*, des de les successives afirmacions d'Andrés Giménez Soler, ha estat la manca de concordança de la narració històrica de l'obra amb allò que sabem per la resta de fonts del període. No examinarem aquí aquest aspecte, que exigiria un estudi de les fonts més extens del que li va dedicar Xavier de Salas i que no ha estat fet encara. Tan sols farem algunes observacions per mirar de reorientar el debat. D'una banda, cal tenir en compte quina és la font principal de l'obra, que no és altra que la tradició oral, font que exigeix un estudi específic, que tingui en compte les circumstàncies d'elaboració i les modalitats de transmissió, i que permeti també destriar el nucli de veritat positiva que pot contenir-s'hi. Es tracta de preguntar-se com s'ha arribat, a partir de fets que en gran part concorden amb la realitat històrica, a certs resultats que segurament són una falsificació. En el cas de l'episodi de la mort del comte d'Urgell, la historiografia actual rebutja la possi-

27. M. de RIQUER, *Examen lingüístico del Libro dels feytz d'armes de Catalunya de Bernat Boades*, dins «Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona», 21 (1948), 247-273; cf. 270-271, la breu anàlisi de *La fi del comte d'Urgell*.

28. Un examen lingüístic més aprofundit que el de M. de Riquer resoldria tota mena de dubtes. Per posar un exemple, a nosaltres, en llegir el text, ens ha sobtat una construcció que sembla castellanitzant: «no era llegítim, abans era bastart», com en castellà *antes era...* (101; igualment 106, 118, 49, 67, 94); la construcció, però, era corrent al segle XV (cf. ALCOVER, s.v. 'abans', que cita un exemple del *Curial*). En canvi, no sabem quin és el fonament d'una observació d'Albert Rossich, qui, després de referir-se a la manera en què el suposat falsari utilitza «amb indiscutable mestria l'«artifici literari de compondre tota l'obra en català antic», comenta: «Val a dir, però, que el seu és un català una mica més antic del que li tocava fer servir, ja que l'obra figura composta no gaire abans de 1479 » (*op. cit.*, 157).

bilitat de l'assassinat, però no sabem fins a quin punt tenen una base històrica els moviments dels infants o els contactes amb el duc de Coïmbra. El rumor sobre l'assassinat, que es difongué immediatament a la mort del comte (BATLLE, 45), potser va inspirar una versió més novel·lesca lligant el fet amb les negociacions prèvies amb els portuguesos.

Al marge d'això, hi ha un aspecte que ens persuadeix de l'autenticitat de l'escrit, i que potser no ha estat assenyalat com cal, i és que, a desgrat de l'apassionament i la interpretació interessada que fa dels fets, especialment del Compromís de Casp, presentat com una dissort per a Catalunya pel fet que suposà posar fi a la dinastia catalana i introduir-ne una altra de forastera, la veritat és que també hi ha matisacions una mica inesperades, que no cauen en l'òptica unilateral que tendim a atribuir al text, i que en tot cas resultarien del tot inexplicables en una situació històrica posterior, com la fi del segle XVI i començaments del XVII. Si ens fixem en els retrats que l'autor de *La fi* fa dels reis Trastàmara, l'únic totalment desfavorable és el de Joan II. Alfons el Magnànim apareix summament idealitzat, cosa que potser no és gaire sorprenent; ho és més, en canvi, que Ferran I sigui presentat, certament com un rei amb propensions absolutistes, amb una mentalitat castellana típica de l'època, però també amb força de caràcter i no mancat de noblesa. Això suggereix que l'autor era encara massa pròxim als fets com per fabricar mites amb un simple propòsit propagandístic.

Tot plegat ens fa pensar que la historiografia ha confós un xic la qüestió de la veracitat de *La fi* amb la de la seva autenticitat com a document del segle XV. Separar tots dos temes ens ajudaria a copsar millor el significat del text.

L'anticastellanisme

Passem ara als dos arguments principals en què s'han recolzat els impugnadors de *La fi*: l'anticastellanisme i la ideologia pactista subjacent.

Del primer se n'ha fet molt de cabal, per exemple per part de Jaume Riera. Per a aquest autor, les evocacions dels abusos dels castellans que acompanyaven Ferran I s'inspiraven en les mateixes exaccions de les tropes castellanes establertes a Catalunya en les dècades prèvies a la guerra dels Segadors. Això últim fóra forçar massa la cronologia, tant perquè la presència de tropes no es va fer realment feixuga fins molt poc abans de la revolta i la guerra de 1640, com perquè s'hauria de suposar que Vila va fer la falsificació de *La fi* just quan signa el pròleg de la còpia, en 1624; existeix, però, com hem dit, un manuscrit de cap a 1598 que desmenteix aquesta teoria.

Pel que fa a les imprecacions anticastellanes ('castellans, grans lladres', etc.), es pot observar que estan molt lligades a fets concrets, i que en la mesura que transmeten un prejudici anticastellà, aquest deriva del greuge de la substitució dinàstica. No es pressuposa una dominació castellana que es traslladi al terreny social ni molt menys cultural. Els fets que susciten la indignació de l'autor (com ara l'avalot de Perpinyà) semblen sorpresius, lligats a una circumstància

de política dinàstica. A més, els exabruptes pròpiament ,anticastellans' són tan exagerats i inversemblants —com ara que a Castella el poder dels magnats arribaria a disposar de l'honor de les esposes i filles dels seus sotmesos (SALAS, 121 s.)— que acusen més aviat els tòpics nascuts d'un relatiu desconeixement mutu, com era el cas en aquella època. D'altra banda, aquesta mena de tòpics es registren almenys des del segle XIV.²⁹

Admetem, tanmateix, que la referència al ,natural odi' entre castellans i catalans ens sorprèn com una nota més típica d'una època posterior (SALAS, 121).³⁰ Potser es tracta d'un incís del copista, com els assenyalats per BATLLE (40 s.) en la confrontació de la versió de Despalau amb la Bibliothèque Nationale de París-Vila, que es refereixen algun cop als castellans. Cal no oblidar en aquest punt que no era gaire allunyada la memòria de la Guerra entre els dos Peres (el Cerimoniós i el Cruel, Catalunya i Castella), que en la segona meitat del segle XIV a Catalunya provocà tants de perills i de malsdecap.

El ,pactisme'

L'argument que ha agafat més pes en l'estudi de *La fi* com una falsificació és el de la ideologia subjacent, que es considera pròpia de la conjuntura del segle XVII o, si més no, de finals del XVI. Els impugnadors han cregut veure en el text un abrandament ideològic, que els sembla més propi dels conflictes de l'edat moderna. Mar Batlle n'està convençuda, i no dubta a associar *La fi del comte d'Urgell* als altres textos de finals del segle XVI i del XVII que defensen el ,pactisme' enfront del poder reial (36, 54).

Tot això, però, ha estat més suggerit que no pas demostrat; es tracta més d'una intuïció que d'una argumentació conclouent. No ha estat assenyalat en quins punts concrets la ideologia descabdellada a *La fi* es vincula efectivament amb el context del segle XVII, i no pot vincular-se amb el del segle XV. Més que afirmacions genèriques, el que cal és una demostració concreta.

De fet, si calgués procedir per l'argument *a silentio*, la conclusió seria clara: cap dels temes distintius del pensament polític del segle XVII (i de finals del XVI), com ara la teoria històrica de l'origen de les llibertats catalanes, esbossada des de la darrera dècada del segle XVI,³¹ no és reprès a *La fi*, i ni els temes de polèmica, ni tan sols el vocabulari, reflecteixen específicament l'ambient de l'època moderna. Però es pot fer una demostració més conclouent, i al mateix temps una mica paradoxal, de la manca de relació del text de *La fi* amb l'ambient ideològic sis-centista, amb el qual se l'ha volgut vincular: no només en *La fi* no hi ha correspondències amb el ,pactisme' que domina el pensament

29. «Reina, reina, el nostre poble és franc, e no és així subjugat com és lo poble de Castella...», es recull a la *Crònica de Pere el Cerimoniós*, c. 1,48.

30. Té raó RIERA, 454, de destacar aquest passatge.

31. Cf. J. VILLANUEVA, *Francisco Calça y el mito de la libertad originaria de Cataluña*, dins «Revista de Historia Jerónimo Zurita», 69-70 (1994), 75-87.

polític català en l'època de les grans confrontacions amb el poder de la monarquia, sinó que fins i tot es pot dir que la seva tendència autèntica es ,antipactista'.

D'entrada, l'autor fa pronunciaments de fe monàrquica en termes no gens ,pactistes', i que no es poden explicar com a simples fórmules convencionals. Al·ludeix, per exemple, al poder del rei com un principi sacral i afirma el seu estatut de cap suprem dels estaments (en especial, de la noblesa).³² L'autor s'adhereix també a una concepció patrimonial de la reialesa, segons la qual els regnes que componen la Corona d'Aragó han estat ,conquestes' o ,adquisicions' personals dels reis, els quals en serien propietaris i hi exercirien un poder inqüestionat.³³ Però encara és més reveladora l'afirmació d'un principi que contradiu de ple l'essència del pactisme: el de la potestat legislativa exclusiva del rei. Per a l'autor de *La fi*, Jaume I «era rey... al qual era lícit fer e poder fer leys (car la sua potestat reyal e la sua excel·lent vida ho volien he u comportaven)» (SALAS, 104); «...los reys e prínceps, los quals fan e poden fer leys, com són los reys de Aragó, qui acostumen fer leys e ordinations e testaments...» (SALAS, 107).³⁴

Això no vol dir que el ,pactisme' no aparegui en el text, en el sentit d'una reivindicació de la precedència i intangibilitat d'uns pactes entre rei i reialme que regularien estrictament l'exercici del poder reial. Ara bé, aquest pactisme no és el pensament de l'autor, sinó que és sempre atribuït per aquest a un sector social específic, el de Barcelona i la seva oligarquia. El ,pactisme', tal com apareix en el text, és un programa exclusiu dels ciutadans barcelonins. Així, el 1412, Ferran I, en el moment de la seva primera entrada a Barcelona després de la designació de Casp, es resisteix a fer el jurament constitucional que tantes polèmiques crearia fins al final del règim català; l'autor, però, especifica que es tractava de jurar els «privilegis e llibertats de la ciutat de Barcelona», no els de Catalunya (SALAS, 50 s.). Però encara es pot dir que l'actitud de l'autor no solament és distant envers aquest ,pactisme' d'esperit tan exclusiu, sinó que també hi és hostil. En la narració de la llegenda del vectigal, a la qual ens referirem tot seguit, l'autor denuncia l'estratagema dels ciutadans de Barcelona, que es neguen a exhibir els privilegis que suposadament demostrarien la justícia de la seva causa. El judici que li mereix tot l'episodi el resumeix en la figura de Bernat de Cabrera, que, tot i advertint al rei del perill d'una resolució violenta en el cas, admet que els excessos dels ciutadans mereixen un càstig (SALAS, 61-2).

Tot plegat sorprendrà qui persisteixi a creure que *La fi* és una falsificació del segle XVII. En el context del segle XV, en canvi, la posició de l'autor és fàcilment

32. «...de regnes ne de principats, qui són coses sacras e del stament de la milícia e nobilitat, de las quals lo rey és lo príncep» (Salas, 115).

33. Jaume I «conquistà e aplicà al reyalme de Aragó los regnes de Mallorques e de València»; hi ha, doncs, ,conquesta' i ,annexió' a la ,corona' (100, 104, 105); molt lluny de la teoria de l'alliberament dels catalans per les seves pròpies forces.

34. Cal notar que tots aquests axiomes apareixen en el fragment de *La fi* (SALAS, 100-116) que l'autor diu copiar dels «escrits» d'un «home de gran sciència, eclesiàstich» (SALAS, 100).

compreensible. Com ja va assenyalar X. de Salas, l'autor segurament fou un noble (o un clergue procedent d'una família nobiliària, podríem conjecturar), animat per una mentalitat típicament nobiliària i amb un pensament polític que s'adiu perfectament amb la situació de la noblesa en aquesta època: poderosa encara i amb l'aspiració de mantenir la seva hegemonia de classe sobre la resta de la societat, es troba visceralment enfrontada a la classe ciutadana, i especialment a l'oligarquia barcelonina.³⁵ Aquesta és acusada de traïció per la seva actuació en el compromís de Casp i per l'abandonament de la causa de Jaume d'Urgell, qui hauria pogut ésser el continuador d'una dinastia catalana. El patriotisme aristocràtic es manifesta, doncs, en la lleialtat envers la dinastia autòctona estroncada. El ,pactisme' és vist com un programa interessat i fins i tot perillós (com la causa, o una de las causes, que han precipitat la guerra de 1462, podríem deudir). Per a aquests nobles l'única forma d'Estat concebible és una monarquia forta recolzada sobre una aristocràcia hegemònica. El futur donaria un altre resultat, fent del ,pactisme' barceloní la veritable (i única) ideologia de reivindicació catalana des de finals del segle XVI; tant més vistosa és, i més característica d'una època anterior, la polèmica que s'enclou en *La fi del comte d'Urgell*.

Això no vol dir tampoc que l'autor sigui un realista. L'esperit nobiliari del segle XV ha fet una contribució pròpia a la formació d'una ideologia ,liberal', en un procés que parteix almenys del segle anterior i que continuarà ininterrompudament fins al final del règim particular català. És significativa l'associació que fa l'autor de la reivindicació nobiliària amb la institució de la Generalitat (SALAS, 99, 119). I també són fàcilment explicables en el context del segle XV l'admonició contra el poder ,absolut' dels reis (SALAS, 65; es pot ser partidari del principi d'autoritat monàrquica alhora que se'n denuncien els excessos o desviacions) o la invocació de la «verdadera e sòlida llibertat, sots imperi reyal col·locada», fórmula que reuneix les dues tendències del pensament de l'autor, el liberalisme i el monarquisme, i que s'aplica al principi d'una llibertat individual d'abast universal, i encara més específicament al principi de la inviolabilitat del domicili (SALAS, 121 s.).

La llegenda del vectigal

Batlle accepta un altre argument, que Ramon Grau ha desenvolupat, considerant-lo com a prova que *La fi* és una falsificació: la presència d'un mite històric com el del refús de Ferran I a pagar un impost local barceloní, mite que suposadament pertanyeria a una època posterior a la de la pretesa redacció de l'obra. En efecte, aquesta llegenda va tenir gran divulgació durant el segle XVII,³⁶ i encara en l'època de la historiografia romàntica, i el personatge central de l'episodi, Joan

35. Sense conèixer la identitat concreta de l'autor, no sabem fins a quin punt això respon als seus interessos, o bé és una manifestació de nostàlgia.

36. I encara més en la literatura de combat suscitada per la revolta de 1640; vegeu, p.ex., la *Proclamación catòlica* de Gaspar SALA (c. 17) i l'estudi de R. GRAU.

Fiveller, va esdevenir un heroi patriòtic i model d'inspiració en les lluites contra la monarquia. Ara bé, a més que la llegenda té un fonament real, i que va ser objecte d'una transmissió oral des del segle XV, que els historiadors posteriors només van recollir (és a dir, que no fou en cap cas una ,invenció'), i que per tant res no impedia que *La fi* (compost cap al 1470) l'aprofités, Grau no demostra que la versió desenvolupada a *La fi* depengui textualment de versions del segle XVI, la qual cosa efectivament exigiria una datació posterior de l'obra.³⁷ Batlle sí que assenyalava alguna coincidència textual amb la versió recollida per Pere Miquel Carbonell.³⁸ Això últim no ens sembla prou, perquè entre totes dues versions hi ha divergències en el desenvolupament de la narració que exclouen una derivació directa, i les coincidències s'expliquen més fàcilment per la identitat de la font oral en què tots dos autors es podrien haver basat.

En un altre nivell d'argumentació, Grau creu veure en el descabdellament de la versió de *La fi* el ressò de la polèmica sobre els ,quints', que s'estén des de 1619 aproximadament fins a la revolta de 1640. En efecte, la tàctica de no voler mostrar els privilegis i de desviar el debat cap al terreny més esmunyedís de la ,prescripció' dels drets a favor de la ciutat o al dels juraments constitucionals, la van emprar molt sovint els dirigents barcelonins del segle XVII. El problema és que l'òptica antibarcelonina de l'autor resulta estranya en un període tardà com el segle XVII (i és inconcebible en un autor com Jaume Ramon Vila, fill d'un ciutadà honrat de Barcelona). Grau intenta esquivar aquest obstacle dient que l'antibarcelonisme de l'autor «és una màscara» per a ocultar el missatge reivindicatiu que la llegenda tindria en la versió de *La fi*; però aquest argument és absolutament gratuït, i només cal veure la conclusió de l'episodi, on l'autor exposa la seva veritable opinió a través de la figura de Bernat Cabrera.

Grau, en fi, en el seu estudi, i malgrat el pressupòsit del qual parteix, no pot evitar de comentar les diferències de la versió de la llegenda que recull *La fi* amb les versions que suposadament li haurien servit de base. I aquestes diferències són tan importants, que exclouen qualsevol derivació. N'hi haurà prou assenyalant l'absència a la versió de *La fi* de la figura central de la llegenda en les elaboracions dels segles XVI i XVII, la del conseller Joan Fiveller; l'autor de *La fi* parla només de ,los consellés'. D'altres elements que figuren en la versió de *La fi* no es retroben en les posteriors, cosa que només s'explica per la font diferent en què cadascuna es basa, o més aviat per la diferent etapa de l'elaboració de la tradició oral de la llegenda amb la qual cada versió està vinculada.

Al·lusions antijueves

La fi comprèn també un cert nombre de referències que es poden referir al context històric del segle XV, i que no sabríem vincular amb cap altre moment.

37. No s'atura a demostrar-ho, però és la hipòtesi amb què treballa (*loc. cit.* 78).

38. Com alguna frase atribuïda a Ferran I («Oh Barcelona, jo et castigaré») (BATLLE, 43).

Per exemple, hi ha dues al·lusions antijueves, una d'elles especialment curiosa. Parlant dels ciutadans barcelonins que han impulsat l'elecció de Ferran d'Antequera, l'autor de *La fi* diu que Déu ja els ha castigat com mereixien:

«Però nostre senyor Déu los ha ja portats en punt que xamorros, visquaiñs, navarros e marranos e altra gent barbre, los manèjan e-ls porquezen llurs fills e llurs heretatges e béns, e encara an guoix que los vullen pendre, e que-ls fassen bella cara; e manen e hordenen sobre ells e contra ells; e revoquen e abolexen las cosas per ells fetas e ordenades; e-ls preferexen e meten primers d'ells...» (SALAS, 123).

Sembla que aquesta ‚gent bàrbara‘ serien una mena de consellers particulars dels ciutadans, de condició inferior, que haurien assolit de manera subreptícia un control absolut sobre les finances dels burgesos, i que potser s'haurien infiltrat en les seves famílies, en una situació que a l'autor sembla aberrant. Gent ‚bàrbara‘ vol dir forastera, com ara els bascos i navarresos a què s'al·ludeix; potser també els portuguesos, si és aquest sentit el que s'ha de donar al mot ‚xamorros‘. Tal vegada, però, ‚xamorro‘ vol dir el mateix que ‚marranos‘ (o hi porta un matis pròxim), és a dir jueus conversos.³⁹ I aquests jueus són probablement els que susciten una més gran abominació, car unes pàgines més enllà l'autor fa una altra al·lusió despectiva en aquest sentit, quan afirma que els ciutadans que havien elegit Ferran d'Antequera s'havien comportat com uns ‚jueus‘.⁴⁰ Es tracta del reflex d'un sentiment antisemita, i encara més precisament dirigit contra els conversos, que resulta d'allò més intrigant, amb aquesta idea d'una infiltració corruptora dels conversos (però també, curiosament, dels bascos) dins els rengles dels ciutadans honrats barcelonins; el moment, a més, coincideix gairebé amb la introducció de la nova Inquisició pels Reis Catòlics i l'expulsió dels jueus.⁴¹ Pel que fa al nostre tema, és obvi que un segle més tard aquestes al·lusions foren incomprensibles.

La profecia del papa Luna

Un altre passatge singular és el de la profecia de Benet XIII després de la retirada de l'obediència de Ferran d'Antequera, i la resposta d'aquest darrer (SALAS, 52-57). Només insinuarem aquí els dubtes que ens mereix la tesi de BATLLE (p. 26, 41 s.), per a qui la profecia al·ludiria a fets històrics ja acomplerts, i això en una data molt posterior a la de la pretesa redacció original. No ens sembla que necessàriament això sigui així. En la lletra del papa Luna s'al·lu-

39. Així ho interpretava J. R. Vila en una nota a la seva còpia (BATLLE, 53 n.). Cf. J. COROMINES, *Diccionari etimològic*, s.v.

40. «Car, per jueus que fossen e desaventurats, no devien aver comportada una tal e tan gran malvestat. Ne un stat mercenari e de logrers no devia aver bastat a lanzar sobre de aquest principat tanta error e maldictió» (SALAS, 137).

41. Cf. C. BATLLE i J. BUSQUETA, a *Història de Barcelona*, 1991-1997, III, 115.

deix a la ,il·legitimitat' de tota la dinastia dels Trastàmars, cosa més aviat banal, així com a una ,unió incestuosa' que hauria de provocar una catàstrofe, i que podria ser el matrimoni entre Ferran i Isabel, conclòs el 1469, just en el moment en què l'autor anònim escrivia el seu text. La ,quarta generació' en la qual s'hauria de verificar el fet catastròfic que el papa augura, en realitat no es correspon amb res, puix que Joana la Boja no va arribar a regnar a la Corona d'Aragó. La inexistència de descendents masculins no sembla que sigui una maledicció tan gran, i l'adveniment de Carles V (a la cinquena generació des de Ferran I), és a dir, d'un ,estranger', tampoc no té el caràcter catastròfic que suggereix l'auguri, el qual més aviat sembla anunciar una deposició o una invasió estrangera. És a dir, no creiem que el ,pronòstic' ja s'hagi verificat i que hagi estat compost *a posteriori*. La profecia apòcrifa del papa Luna s'explica millor com un presagi nefast suscitat per la presó i la mort del príncep de Viana i pel total rebuig de la línia de successió de Ferran el Catòlic, en els anys en què el triomf d'aquest encara era dubtós.⁴²

Conclusió

La conclusió de tota l'anàlisi precedent (o més aviat, de qualsevol dels arguments aïllats, que resulten cadascun d'ells prou probatoris) és que *La fi del comte d'Urgell* és una obra ,autèntica', és a dir, composta el segle XV, entre les dates que es desprenen de les referències internes, tal com ho va establir X. de Salas. Almenys, el text és autèntic en el substancial, perquè no pot descartar-se que, a més dels incisos dels copistes, detectats per Batlle, hi hagi hagut una intervenció més àmplia, com en el capítol genealògic.⁴³ Ens sembla, en tot cas, que aquestes intervencions, si han existit, no han assolit una proporció significativa, i que el text ha mantingut la seva naturalesa originària i la seva unitat, i que pot atribuir-se com un tot a un autor que escrivia cap a 1470.

És, doncs, dins la literatura del segle XV on cal situar *La fi del comte d'Urgell*, i més concretament dins la historiografia, en la qual representa un subgènere que caldria precisar. És un error, és clar, tractar l'obra com una novel·la; les llibertats que l'autor es pren, el recurs a la dramatització i al patetisme, no són tan aliens a la historiografia de l'època com podria semblar. Naturalment, no és una ,crònica', ni unes memòries personals; és una obra feta amb una consciència literària notable, però no una obra d'imaginació; i si l'autor s'ha permès adaptacions més o menys lliures (sospitem que bastant lliures), això ho ha fet a partir de fets arrelats dins l'imaginari col·lectiu.

42. Faltaria relacionar el text extens de les dues cartes recollides a *La fi del comte d'Urgell* amb l'única frase que en conserva Tomic («Me, qui te feci, misisti in desertum»). L'autor de *La fi*, hauria inventat la resta de la lletra del papa i la resposta de Ferran? O bé, com suggereix el fet que totes dues versions divergeixin en altres detalls substancials de l'episodi, seria la de *La fi* una reelaboració independent a partir d'una font comuna?

43. Aquí sembla que les addicions es poden situar cap a començos del segle XVI (BATLLE 35).

Caldria també investigar la qüestió de l'estructura interna del text i de la seva forma literària. Batlle fa en el seu estudi aportacions interessants, encara que partint de la hipòtesi errònia d'una ,ampliació' a partir d'una ,crònica quatre-centista'. El fet és que l'obra ens ha arribat fragmentàriament i no sabem com plantejava l'inici i quines n'eren les parts. Era potser un diàleg, molt a la manera del Renaixement, entre dos vells coneguts que, en retrobar-se a Barcelona cap al 1470, recorden fets de juvenesa, com la sort del comte d'Urgell, la història del qual un dels interlocutors s'encarregaria de relatar, per després debatre'n tots dos el significat? En un punt del text, però, l'autor es refereix a la ,gesta' que ha ,escrit' (SALAS, 97).

Una altra qüestió és la veracitat històrica de la narració, la qual cosa no és sinó una altra manera de valorar ,l'autenticitat' del text. Això exigiria un estudi detallat, molt més del que li dedicà Salas, en el qual s'hauria d'escatir la qüestió de les fonts del text: aquestes són sobretot fonts orals, al mateix temps plurals,⁴⁴ la fiabilitat de les quals caldria sospesar; també hi ha, però, d'altres possibles fonts literàries, que caldria identificar.⁴⁵

Tot plegat obre una perspectiva alternativa a la recerca de falsificacions, que ens sembla un recurs massa arriscat. Existeix durant els segles que ens han ocupat en aquest estudi tot un seguit de tradicions orals i manuscrites gairebé subterrànies, en medis socials molt delimitats, en els quals els records es transmeten de generació en generació, oralment o a través de compilacions manuscrites ,familiars'. Així es va creant un terreny propici a les llegendes, que els erudits del segle XVI han estat els primers a utilitzar per a les seves cròniques, i que en la conjuntura crítica del segle XVII han donat lloc a reelaboracions amb una intenció ideològica més marcada. El procés és complex i ofereix un ample camp a la recerca actual. Cal només no deixar-se endur per les explicacions massa fàcils.

Nota final sobre l'autor anònim de La fi del comte d'Urgell

Xavier de Salas, en l'estudi introductorï a la seva edició de *La fi*, creia poder assenyalar, a partir de les referències internes del text, dos trets de l'autor: la condició burgesa i l'origen lleidatà (SALAS, 7 s.). En realitat, a partir d'aquestes referències ens sembla que és possible precisar una mica més, tot i que cal tenir en compte una dificultat, i és que a l'obra apareixen diverses veus: a més de la de l'autor, hi ha les intervencions dels dos personatges que semblen mantenir un diàleg, el ,cavaller' i el ,prevere'. A causa de l'estat fragmentari en què l'obra ens ha arribat, no sabem sempre qui parla en cada moment, i d'altra banda no sabem en quina mesura tot pot procedir de l'experiència personal de l'autor. A més, hi ha fragments que recullen relats d'altres testimonis.

44. Com a mínim l'autor n'especifica una, el report oral fet per un ,cavaller' (SALAS, 83).

45. Com ara els «escrits» d'un «home de gran ciència, eclesiàstich» (SALAS, 100).

En qualsevol cas, si analitzem les dades que el text ens forneix podem arribar a concretar un xic més el perfil de l'autor. En primer lloc, no sembla que sigui lleidatà, sinó barceloní.⁴⁶ Com a mínim, l'autor es va educar a Barcelona, a casa d'un ,prom mercader' que el va acollir durant tres anys en la seva adolescència, en restar vídua la seva mare.⁴⁷ En diversos passatges l'autor demostra un coneixement precís de la ciutat de Barcelona (SALAS, 50, 93, 96). L'ambient en què es va moure a Barcelona va ser doble. D'una banda, la burgesia barcelonina: a més del seu tutor, són esmentats un ,notari' en casa del qual l'autor es trobava en certa ocasió (SALAS, 93), i el ,notable mercader' que sosté un diàleg sobre qüestions internacionals (SALAS, 141). D'altra banda, hi ha l'àmbit de l'aristocràcia: «un bon prom cavaller» li relata certa qüestió (139); la ressenya de cases nobles demostra un coneixement directe d'aquest medi; i encara el personatge que manté el ,diàleg' és un ,cavaller', «lo insigne cavaller», com l'anomena (140).

També sabem que era un home instruït. No ho deduirem de l'excurs sobre els drets successoris del comte d'Urgell, atribuït a un eclesiàstic, i que fa l'efecte de ser una mena de sermó que l'autor mateix ens diu que copia (100). Són més significatives certes referències que evidencien un cert coneixement de la literatura clàssica (Valeri Màxim) i moderna (Petrarca),⁴⁸ com també la seva afició per la genealogia. A la seva afició a la lectura el mateix autor al·ludeix en un passatge: «moltas cosas he oÿdas, moltas cosas he ligidas...» (117 s.).

El mateix passatge afegeix una referència especialment interessant: «e moltes cosas, per moltes parts del món discorrent, he vistes» (117 s.). És a dir, que el nostre autor ha fet nombrosos viatges. Potser ha residit a Itàlia, ja que en diverses ocasions demostra un coneixement força precís de fets esdevinguts en aquell país: la mort de l'infant Pere el 1438 (93), el rumor de l'assassinat d'un nebot del comte d'Urgell a Nàpols, el 1448, per ,mossèn Corella', preceptor del futur Ferrante de Nàpols (96), o els informes sobre Florència i Venècia posats en boca d'un mercader barceloní (141 s.). No seria estrany que hagués residit en la cort napolitana d'Alfons el Magnànim.

En qualsevol cas, el text va ser escrit a Catalunya durant els últims anys de la guerra. L'autor hi podria residir almenys des de 1456, si hem de pensar que la conversa referida en cert passatge, i que cal situar cap a aquesta data, va tenir realment lloc.⁴⁹

46. Salas dedueix l'origen lleidatà de l'animadversió envers les autoritats barcelonines i de les referències a Lleida. Entre aquestes, però, no cal incloure l'al·lusió «aquí en la ciutat de Lleida» (SALAS, 25, 31 s.), ja que ,aquí' segurament no té un valor locatiu, sinó temporal, equivalent a ,aleshores' (cf. ALCOVER, s.v. ,aquí', III.2).

47. «lo que oÿ diverses vegades narrar a un honorable prom mercader de Barcelona, qui fou mestre e preceptor meu, e per sa gran benignitat me tragué de la casa [de la] mare viuda, e per tres anys contínuos me nodrí, e[n] ma fadrinesa, en sa casa...» (143).

48. «lo patriarcha en la Àffrica» (SALAS, 143), com remarcava RIQUER, *La leyenda de Galcerán de Pinós*, 18, és una errata del copista.

49. SALAS, 141: al·lusió a un fet que, segons nota de SALAS (159), s'esdevingué el 1406, «encara no ha sinquanta anys complits».

Tot plegat no ens diu gaire cosa pel que fa a la tendència ideològica i de partit que s'expressa a *La fi del comte d'Urgell*. El que voldríem saber és quina relació personal va tenir l'autor amb el comte d'Urgell i la seva causa. Certament, ens diu que el record de la ,destrucció' del comte i fins i tot del seu assassinat era molt viu a Catalunya, tant entre els qui van estar lligats als antics comtes i vivien en els seus dominis, com entre els qui n'estaven allunyats (117). Aquest sembla ser el seu cas, ja que des de jove va residir a Barcelona. A més, en alguna ocasió demostra que no està al corrent de la situació actual dels descendents del comte (97).

La possibilitat que hi estigués lligat a través de la rama portuguesa, que recuperà el tron català durant dos anys en el decurs de la guerra civil, amb l'elecció del conestable de Portugal, nét del comte, sembla que ha de descartar-se: l'autor no mostra un entusiasme especial en parlar del conestable (97), que a més no pot invocar una legitimitat que passa, segons l'autor, per la descendència masculina. De fet, en narrar les gestions entre el duc de Coïmbra, gendre del comte i que volia aconseguir-ne l'alliberament, es dona per afermada la posició dels Trastàmars, en tot cas irreversible (124). L'única cosa que l'autor reivindicava és la restauració de la ,casa d'Urgell', és a dir, dels seus dominis senyorials (117).

Si volguéssim precisar una mica més, no podríem anar més enllà d'una hipòtesi. L'autor podria procedir d'una família noble, potser de petita noblesa, potser lligada als comtes d'Urgell, i que d'alguna manera es va veure afectada per la caiguda de l'últim comte. Instal·lat a Barcelona, hagué d'intentar fer fortuna pels seus mitjans, potser sumant-se al sèquit d'Alfons el Magnànim en traslladar-se aquest a Nàpols. Al seu retorn, la guerra civil de 1460-1472 li hauria aportat un nou cop.⁵⁰ Si compartí inicialment l'entusiasme patriòtic contra Joan II, aviat es desenganyà, en veure com s'imposaven els interessos classistes de l'oligarquia barcelonina. Després de la mort del conestable segurament trencà tot compromís amb la revolta, sense que puguem saber si es traslladà aleshores a territori dominat per Joan II. En tot cas, fou llavors quan decidí escriure la seva evocació de la dissort del comte d'Urgell, considerant-la com el veritable origen de les calamitats que patia Catalunya. No simpatitzava amb la causa dels adversaris de Joan II, però temia que la victòria d'aquest comportés la supressió de les institucions catalanes, com la Generalitat; i si bé es trobava probablement en territori dominat per Joan II, el ressentiment envers els Trastàmars el portava a preveure'n l'extinció, amb els pronòstics catastròfics que hem comentat abans.

---

50. «de aquest turment de la guerra lo cavaller ne à aguda sa bastant part e complida, ab tots sos drets...» (140).

Josep M. LLOBET I PORTELLA

UN INVENTARI DE LA BIBLIOTECA
DE JOSEP ANTONI DE GOMAR I DE NAVÉS,
CATEDRÀTIC DE LLEIS DE LA UNIVERSITAT DE CERVERA (1788)

Introducció

Durant el mes de gener de 1788 es produí a Cervera la defunció del doctor Josep Antoni de Gomar i de Navés i el dia 22 de febrer d'aquell any els seus marmessors començaren a prendre inventari dels seus béns, activitat que fou continuada el 27 del mes següent. Josep Antoni de Gomar, en el moment de la seva mort, era catedràtic de prima de lleis de la universitat cerverina¹. Tots els béns del difunt passaren a la seva filla Maria Ignàsia de Gomar i de Perelló, la qual estava casada amb Antoni Maria de Pedrolo i de Pastor². Aquest matrimoni també residia a Cervera. Sembla que hi havia una altra filla, anomenada Maria Antònia, que s'havia casat amb Joan de Saleta Morgades i Puigrobí, els quals vivien a Vic.

La casa de Josep Antoni de Gomar es trobava situada al carrer Major de Cervera, via on abundaven, en aquella època, els grans casals de les famílies notables de la població. En un estudi de l'habitatge hi havia la biblioteca del professor, la qual, atès que encabia un gran nombre de llibres, hem de creure

---

1. Segons Federico VILA BARTROLÍ, Josep Antoni de Gomar fou humanista i orador. Escriví diversos tractats jurídics que van ser impresos a l'estampa de la Universitat de Cervera l'any 1757 i un suplement a l'obra *De iure dotium* de Finestres que no fou publicat, tractats «celebrados todos ellos por la erudición, elegancia de estilo, abundancia y oportunidad de citas». També ens diu que havia nascut a Lleida el 1719 i que morí l'any 1783 essent catedràtic de prima de lleis de la Universitat de Cervera (*Reseña histórica, científica y literaria de la Universidad de Cervera*, Barcelona, Librería y Tipografía Católica Pontificia, 1923, pàg. 197). La data de la seva mort és, doncs, errònia. En canvi, Manuel RUBIO Y BORRÁS el fa fill de Cervera i precisa que ocupà la càtedra d'institucions el 1746, la de volum el 1763, la de digest vell el 1764, la de vespres de lleis el 1772 i la de prima de lleis el 1774 (*Historia de la real y pontificia Universidad de Cervera*, Barcelona, Librería Verdager, 1915-1916, vol I, pàg. 408). Fèlix TORRES AMAT, *Memorias para ayudar a formar un diccionario crítico de los escritores catalanes*, Barcelona 1836, 297/II, després de precisar que fou batejat a Bellpuig el 29 de març del 1719, dedica una columna a Gomar, però no aclareix quines són les seves obres; la «Gran Enciclopèdia Catalana» el desconeix; per aquesta raó, les pàgines següents representen almenys una primera aportació bàsica per a conèixer les principals obres seves, encara manuscrites com la del núm. 129 (o apunts d'escola, nùms. 151-153), o editades, com semblen haver-ho estat les dels nùms. 130 i 132.

2. El casament se celebrà el 1777, data en què Maria Ignàsia encara no tenia quinze anys. Antoni Maria de Pedrolo havia nascut a Cervera l'any 1755 i morí a la mateixa ciutat trenta-cinc anys després (Santiago ALBERTÍ, *Esquema històric del llinatge Pedrolo*, dins «Urtx», 7 (1995), pàgs. 49-88).

que ocuparia un espai ampli. La condició de catedràtic de lleis del difunt resta ben reflectida en el contingut de la seva biblioteca, tot i que no hi falten altres classes de llibres, especialment obres literàries o religioses.

Considerant que aquesta llista de llibres pot ser una bona mostra de les lectures d'aquella societat cerverina (i, fins i tot, de la catalana) de la segona meitat del segle XVIII, transcrivim, a continuació, la part inicial del document, l'inventari de les obres i el final del mateix.

Hem intentat de completar en nota les notícies de cada entrada, donant, si ha estat possible, el nom i cognom de l'autor, lloc i any d'edició del títol, i punt de referència en una dels tres obres següents:

Fèlix TORRES AMAT, *Memorias para ayudar a formar un diccionario crítico de los escritores catalanes y dar alguna idea de la antigua y moderna literatura de Cataluña*, Barcelona 1836 (= TA);

Antoni PALAU I DULCET, *Manual del librero hispano-americano*, XXVII volums, Barcelona 1923 i ss. (= P)

Josep M. LLOBET I PORTELLA, *Bibliografia cerverina (1633-1978)*, Cervera 1982 (= Ll).

El resultat, ultra el de donar a conèixer una biblioteca no menyspreable, informa d'un catedràtic de Cervera i autor, Josep de Gomar i de Navés, pràcticament desconegut, que meriex millor sort, i dóna a conèixer edicions cerverines del XVIII que fins ara no figuren en les bibliografies.

Text documental

1788 març 27. Cervera

Inventari de la biblioteca de Josep Antoni de Gomar i de Navés.

Arxiu Històric Comarcal de Cervera, Fons Notarial, Cervera, 130, Antoni Vidal, *Manual*, 1787-1788, f. 145.

En nom del senyor. Sia a tots notori que don Anton Maria de Pedrolo y donya Maria Ignàsia de Pedrolo y de Gomar, cònjuges, en la present ciutat de Cervera domiciliats, en los noms, és a saber, dita donya Maria Ignàsia de marmessora, hereva y successora universal dels béns que foren y deixà en lo dia de son òbit lo difunt don Joseph Anton de Gomar y de Navés, son pare, y lo nomenat don Anton Maria de Pedrolo de marmessor elegit per dit difunt y de usufructuari dels mateixos béns o en aquells altres noms que de dret, respectivament, tingan y hagen lloch, lo reverent Anton Culleré, prebere y beneficiat de la parroquial iglésia de esta ciutat, lo doctor don Andreu de Massot, lo doctor don Ramon de Texidor y lo doctor Donat Cirera, prebere y rector de dita parroquial iglésia, y en dita ciutat domiciliats, marmessors y executors, junt als

dits don Anton Maria de Pedrolo y donya Maria Ignàsia de Pedrolo y de Gomar, y ab don Joan de Saleta, Morgades y Puigrobí y donya Maria Antònia de Morgades y de Gomar, cónjuges, domiciliats en la ciutat de Vich, ausents a estas cosas, del testament y última voluntat del doctor don Joseph Anton de Gomar y de Navés, cathedràtich de prima de lleys que fou de la real y pontificia universitat litterària de la enunciada present ciutat de Cervera, en atenció que los nomenats Anton Culler[é], prebere, don Andreu de Massot, don Ramon de Teixidor y doctor Donat Cirera, prebere, en qualitat de marmessors predits, comensaren a fer y pèndrer inventari en lo dia vint-y-dos [de] febrer pròxim passat, ab acte rebut en poder del notari avall escrit, de la heretat y béns que en lo dia de son òbit deixà lo mencionat difunt don Joseph Anton de Gomar y de Navés per los fins y efectes allí expresats [...], per esta pública escriptura y son thenor continúan y prosegueixen la confecció del mateix inventari, descrivint, a més del que en ell se encontrà de la consebuda herència o patrimoni que tenia y possehia dit don Joseph Anton de Gomar en lo temps que vivia y quant morí, los demás béns de ella o que li pertanien que se han trobat y de què han pogut tenir notícia, que són los següents encontrats, és a saber:

En la casa en lo calendat acte de incoació de inventari expressada, situada en lo carrer Major de esta ciutat de Cervera [...].

En lo estudiet.

{...}.

Ítem los prestatges de llibreria de pi, negres, en los quals se han trobat los llibres següents:

[1-2]. *Corpus iuris civilis*, dos tomos en fòleo;

[3]. Joan Pere FONTANELLA, *De pactis nupcialibus*, un tomo en fòleo, que és lo segon, vell;

[4]. *Opera* D. Ioannis PUGAE ET FEIJÓ, un tomo en fòleo, usat;

[5-6]. VINNIUS, *Super instituta*, dos tomos en quart, usats;

[7]. VINNI, *Selectas*, un tomo en quart, usat;

[8-9]. PEREZIUS, *In codicem*, dos tomos en quart enquadernats a la francesa, usats;

[10]. PEREZIUS, *In Digesta*, un tomo en quart enquadernat a la francesa;

[11-12]. *Corpus iuris canonici*, dos tomos en quart a la francesa, usats;

[13]. *Iurisprudentiae Papinianeae scientia opus* Antonii FABRI, un tomo en quart, molt usat, a la francesa;

[14-15]. RETEZ, *Opuscula varia*, dos tomos, que ne comprenen tres, en fòleo, usats;

---

[3] Tractant-se d'un segon volum, pertanyia a l'edició de Barcelona 1612, que fou en dos volums.

[4] Sembla que eren les *Opera iuridica* (o potser les *Opera omnia posthuma*), Lió 1735 (Palau, 241243-241244).

[5-6] Arnold Vinnem, Madrid 1723-1724 (Palau, 369965).

[8-9] Antonio Pérez, Luvaina 1626-1651 i Ginebra 1740.

[10] Antonio Pérez, Amsterdam 1669.

- [16-17]. DONELLUS, *Enucleatus*, dos tomos en fòleo, usats;
- [18-19]. NOOD, *Opera omnia*, dos tomos en fòleo, usats;
- [20]. PICHARDO, *In tres institutionum imperatoris Iustiniani libros*, un tomo en fòleo, vell, és triplicat y al un falta algun poch al principi;
- [21]. SOLSONA, *Lucerna laudemiorum*, un tomo en fòleo, usat;
- [22]. *Consilia matrimonialia diversorum doctorum*, un tomo en fòleo, molt usat;
- [23]. *Historia generalis Hispaniae por diferentes autores*, part primera, un tomo en fòleo, molt usat;
- [24]. IRANZO, *Praxis protestationum*, un tomo en fòleo, usat;
- [25]. GALGANETTI, *De conditionibus et demonstrationibus*, un tomo en fòleo, usat;
- [26]. GRETSERO, *Controversia Belarmini*, un tomo en fòleo, usat;
- [27]. Jaume PÉREZ DE VALENTIA, *Exposición dels salms de David*, un tomo en fòleo, molt usat;
- [28]. *Variarum iuris sententiarum* Arismini TEPATI, un tomo en fòleo, molt usat;
- [29-30]. *Variarum sententiarum iuris canonici civilis et criminalis* Arismini TEPATI, dos tomos en fòleo gran, usats;
- [31-33]. Felini SANDEI, *In quinque libros decretalium*, tres tomos en fòleo gran, vell;
- [34]. *Index in Felini SANDEI comentarios ad quinque libros decretalium*, un tomo en fòleo gran, vell;
- [35]. *Decretales Gregorii noni*, un tomo en fòleo, vell;
- [36-40]. ALEXANDER DE IMOLA, *Super digesta*, sinch tomos en fòleo de marquilla, molt vells;
- [41]. ALEXANDER DE IMOLA, *In codicem*, un tomo en fòleo de marquilla, molt vell;
- [42-44; 45-49]]. ALEXANDER DE NEVO, *In quatuor libros decretalium*, tres tomos en fòleo de marquilla, molt vells, lo un sens cubertas; sinch tomos en fòleo de marquilla, los tres de *Digest*, un de *Codigo* y altre sobre los *Decretals*, sense cubertas y faltan casi a tots fulls al principi y a la fi;
- [50]. Ambrosii CALEPÍ, *Dictionarium*, un tomo en fòleo, usat;
- [51]. TIRAQUELLI, *Semestria ingenialium dierum Alexandri*, un tomo en fòleo, usat;

[16-17] Hugo Doneau; el títol sembla pertànyer a un resum dels seus *Commentarii de iure civili...* en setze volums.

[18-19] Gerhard Noodt, Leiden 1724 i 1735.

[20] Antonio Pichardo y Vinuesa, *In quatuor...*, Salamanca 1600.

[21] Francesc Solsona; el llibre fou editat a Lió el 1556 i en segona edició a Barcelona.

[22-23] Títols desconeguts de Palau.

[24] Joan Jeroni Iranzo, València 1667.

[26] Jacobus Gretser, Ingolstadt 1607-1609.

[27] Jaume Peres de València: vegeu ATCA, XIV (1995), 363-364.

[50] Edicions múltiples. Lió 1565 ss. (Palau 40360).

[52]. GREGORIUS TOLOSANUS, *Syntagma iuris universi*, un tomo en fòleo a la francesa, usat;

[53]. AMAYA, *Opera iuridica*, un tomo en fòleo, usat;

[54]. ENGEL, *Ius canonicum*, un tomo en fòleo, usat;

[55]. EVIACII, *Opera*, quatre tomos en fòleo a la francesa, usats;

[56-59]. Don Ignasio JORDÁN DE ASO Y DEL RÍO y don Miguel de MANUEL Y RODRIGUES, *El fuero viejo de Castilla*, un tomo en fòleo, *El ordenamiento de leyes que don Alfonso onze hizo en las cortes de Alcalá de Henares en el año de mil trescientos quarenta y ocho*, un tomo en fòleo, y *Cortes celebradas en los reinados de don Sancho quarto y de don Fernando quarto*, un tomet en fòleo, tots estos tres són enquader-nats a la rústica, nous;

[60]. PEGUERA, *Praxis civilis cum notis Ripoll et Amigant*, un tomo en fòleo, usat;

[61]. Estatuts en llatí de la Universitat de Cervera, un tomo en fòleo, usats;

[62]. Estatuts castellans de la mateixa Universitat, un tomo en fòleo, usat;

[63-64]. *Colección de reales cédulas, provisiones, etc., dirigidas a la Universitat de Cervera*, dos tomos en fòleo, lo un ab cubiertas de pergami, usat, y lo altre de pa-per blanc, nou;

[65]. La real cèdula de sa magestat de vint-y-dos [de] janer de mil set-cents vuytanta-sis, en fòleo, usada;

[66-68]. CÀNCER, *Variarum resolutionum*, tres tomos en fòleo, usats;

[69]. TRISTANII, *Decisiones*, un tomo en fòleo, que és lo tercer, usat;

[70-71]. GRAVINAE, *Opera seu originum iuris civilis libri tres*, dos tomos en quart unit en un volumen, usat;

[72]. *Gratulación político-catòlica y noticias de la ciudad de Lérida*, un tomo en quart, molt usat;

[73]. MARTA, *De clausulis tribunalium*, un tomo en quart, molt usat;

[74]. BRISONIUS, *De formulis populi romani*, un tomo en quart, usat;

[75]. BRISONII *Opera varia*, un tomo en quart, usat;

[76]. *Engaños y desengaños del profano amor deducidos de la famosa historia del duque don Federico*, un tomo en quart, és la segona part, usat;

[77]. GIRIBETS, *Racionales centellas, etc.*, un tomo en quart, usat;

[53] Francisco de Amaya, Lió 1734.

[54] Ludovicus Engel, Màntua 1777 (Palau 79689).

[56-59] Els tres títols foren editats a Madrid, respectivament els anys 1771, 1774 i 1775 (Palau 18725).

[60] Lluís de Peguera; el llibre sembla que fou publicat a Barcelona el 1649.

[62] Cervera 1731.

[63-64] Títol desconegut de Palau: cf. 56654-56660.

[65] Títol desconegut de Palau: cf. 50940-50986.

[66-68] Jaume Càncer; l'obra fou publicada a Barcelona el 1594 i almenys sis vegades més fins al 1760, també a Barcelona.

[69] Bonaventura Tristany, Barcelona 1688, en tres volums.

[72] Títol desconegut de Palau.

[76] Títol desconegut de Palau.

[77] Jeroni Giribets, Cervera 1728.

- [78-81]. FABRI, *Rationalia in pandectas*, quatre tomos en fòleo a la francesa, molt usats;
- [82]. Antonii DIANA, *Resolutiones morales*, un tomo en fòleo, molt usat;
- [83]. GAILL, *Observaciones prácticas*, un tomo en fòleo, molt usat;
- [84-85]. LA CROIX, *Theologia moralis*, dos tomos en fòleo, usats;
- [86-87]. FONTANELLA, *Decisiones*, dos tomos en fòleo, primer y segon, molt usats;
- [88]. De LEÓN, *Decisiones sacrae regiae audientiae Valentinae*, un tomo en fòleo, usat;
- [89]. MARANTA, *Aurea praxis o de ordine iudicariis*, un tomo en quart, usat; un tomo molt vell del volumen en quart;
- [90]. ROLANDINI, *Suma artis notaria*, un tomo en quart, molt usat;
- [91]. GARAU, *Olimpo el sabio o máximas, etc.*, un tomo en quart, molt espallat;
- [92]. *Decisiones Iosephi Ludovici ab Asisio*, un tomo en quart sens principi ni fi, en lo demés està ben tractat pués ni al principi ni al últim falta res de la obra;
- [93]. CANTÓN, *Instrucción de las virtudes*, un tomo en quart, molt vell;
- [94-99]. HEINECCI, *Opera in octo tomos divisa*, sis tomos en quart, que són los sis primers, usats;
- [100]. HEINECCI, *Comentarius ad legem Iuliam et Papiam Poepiam*, un tomo en quart, usat;
- [101]. HEINECCI, *Prelectiones*, un tomo en quart, usat, de este tomo o llibre se veu que se'n ha tret una gran porció que seria, sens dupte, de algun altre tractat de Heineccio prohibit;
- [102]. MUJAL, *Desengaño al público*, un tomo en quart, nou;
- [103]. MUJAL, *Annotationes super institutam*, un tomo en quart, nou;
- [104]. DORCA, *Quatuor orationes habitae, etc.*, un tomo en quart, nou;
- [105]. BARCLACI, *Argenis*, un tomo en octau, usat;
- [106]. FRANCHENAU, *Sacra themidis Hispanae arcana*, un tomo en octau, usat;

---

[82] Lió 1634 (Palau 71773).

[86-87] Joan Pere Fontanella; els dos volums isqueren a Barcelona els anys 1639 i 1645; foren reeditats a Ginebra el 1662.

[88] Franciscus Hieronymus de León, Madrid 1620 (Palau 135156 i 69371).

[90] Rolandino de'Passeggeri; aquest manual, publicat el 1255, esdevingué el clàssic en la matèria, tant per les innombrables còpies manuscrites com per les no menys nombroses edicions.

[91] Francesc Guerau; els tres volums isqueren a Barcelona els anys 1675, 1681 i 1699.

[93] L'autor potser és Jeroni Cantó (Torres Amat 144/I) encara que el títol no hi sigui esmentat.

[94-99] Johann Gottlieb Heinecke, Ginebra 1744-1748.

[100]. Johann Gottlieb Heinecke, Venècia 1770.

[102 i 103] Joan Antoni Mujal i de Gibert; el primer títol fou publicat a Madrid el 1774 (P 184293); el segon a Cervera el 1781 (P 184294).

[104] Francesc Xavier Dorca; el títol fou publicat a Cervera (Torres Amat 217/1)

[105] Jean Barclay, Madrid 1626 (?) (Palau 24082).

[106] Gerardus Ernestus Franckenau, Hannover 1703.

- [107-108]. FERRIERE, *Paratitla in quinquaginta libros digestorum*, dos tomos en octau, usats;
- [109]. *Vida del beato Miguel de los Santos*, un tomo en octau, usat, és triplicat;
- [110]. *El congregante práctico*, un tomo en dotsè, usat;
- [111-112]. FINESTRES, *In Hermogenianum*, dos tomos en quart, usats;
- [113-114]. FINESTRES, *Praelectiones cervarienses*, dos tomos en quart, usats;
- [115]. FINESTRES, *Exercitationes academicae*, un tomo en quart, usat;
- [116]. FINESTRES, *De iure dotium*, un tomo en quart, usat;
- [117]. FINESTRES, *Inscriptiones romanae*, un tomo en quart, usat;
- [118]. DOU, *Inscriptiones romanae*, un tomet en quart ab cubertas de paper blanch, usat;
- [119]. DOU, *Finestresius vindicatus*, un tomo en quart, usat;
- [120]. DOU, *Aelii Marciani I. C. liber singularis*, un tomo en quart, usat;
- [121]. *Instituciones del derecho civil de Castilla* por los doctores don Ignacio JORDÁN DE ASO Y DEL RÍO y don Miguel de MANUEL Y RODRIGUES, un tomo en quart a la francesa, poch usat;
- [122]. GENOA, *Conciliatio cunctarum legum, etc.*, un tomo en quart, usat;
- [123]. CHESIUS, *De differentiis iuris*, un tomo en quart, usat;
- [124]. ALTAMIRANI, *Commentarius in libros questionum Q. Cervidii Scaevolae*, un tomo en quart, usat;
- [125]. AMAYA, *Observationes iuris*, un tomo en quart, usat;
- [126-127]. BUSIUS, *In pandectas*, dos tomos en quart, usats;
- [128]. CAVALLERIA, *Iuris civilis teses*, un tomo en quart a la francesa, nou;
- [129]. *De iure belli*, un tomo en quart manuescrit per lo difunt don Joseph Gomar;
- [130]. GOMAR, *Elementa iuris bellici et militaris*, un tomo en quart, poch usat;
- [131]. VALENTIA, *Illustrationes iuris*, un tomo en quart, usat;
- [132]. GOMAR, *De municipiis ac magistratibus*, un tomo en quart, nou;
- [133-134]. AVERANI, *Interpretationes iuris*, dos tomos en quart gran, usats;
- [135-139]. *Teatro storico*, sinch tomos en quart, usats;
- [140-143]. M. TULLII CICERONIS, *Opera*, quatre tomos en quart, usats;

---

[109] Antonio de San Jerónimo, Barcelona 1779.

[110] Pere Ferrussola, Cervera 1749 (Palau 90764).

[111-117] Josep Finestres i de Monsalvo: tots els títols foren publicats a Cervera; el primer, el 1757; el segon, el 1750-1752; el terç, el 1745; el quart, el 1754; i el cinquè el 1752.

[118-119] Ramon Llätzer Dou i de Bassols; el primer títol fou publicat a Cervera el 1769; el segon a Barcelona el 1772.

[120] Ignasi de Dou i de Bassols; el llibre és del 1758.

[121] Cf. Núms. 56-59: aquest títol fou publicat a Madrid 1771 i 1775.

[123] Bartholomaeus Chesi, Barcelona 1686 (Palau 67590).

[124] J. Altamirano, Cervera 1739 (Palau 8856).

[125] Francisco de Amaya, Salamanca 1625.

[130] El nostre autor publicà aquest títol a Cervera 1757 (Palau 103466).

[131] Melchor de Valencia, *Illustrium iuris tractatum libri...*, Lió 1663 i tres edicions posteriors (P 348167).

- [144]. *Arte poética espanyola*, un tomo en quart, usat;
- [145]. La part segona de las obras de QUEVEDO en prosa, un tomo en quart, usat;
- [146]. *Arte de cartas misivas*, un tomo en quart, usat;
- [147]. SANTOLARIA, *Interpretationes iuris*, un tomo en quart, molt usat;
- [148]. *Relación de las reales exequias que hizo el claustro de la Universidad de Cervera por la muerte de don Felipe quinto*, un tomo en quart, usat;
- [149]. POVII, *Institutionum historiae philosophiae libri duodecim*, un tomo en quart, usat;
- [150]. CONILL, *Vida de don Francisco de Queralt*, un tomo en quart, usat;
- [151-153]. Un curs de filosofia jesuítica manuscrit per lo difunt don Joseph Gomar, tres tomos en quart;
- [154-155]. Dos tomos en quart, que contenen las sùmulas lògica y metafísica, escrits de altre mà, usats;
- [156]. AYMERICH, *Nomina et acta episcoporum Barcinontium*, un tomo en quart, poch usat;
- [157]. AYMERICH, *Prolusiones philosophiae*, un tomo en quart, usat;
- [158-159]. *Obras del Señor*, JUANA INÉS DE LA CRUZ, tres tomos en quart, usats;
- [161]. PADRÓ, *La sagrada y prodigiosa imagen del Sant Christo de Igualada*, un tomo en quart, usat;
- [162]. *Relación de la festiva pompa que hizo el claustro de la Universidad de Cervera para la exaltación del trono de don Fernando sexto*, un tomo en quart, usat;
- [162]. NOLTENIO, *Lexicon antibarbarum latinae linguae*, un tomo en octau, poch usat;
- [163-164]. Dos plechs, lo un de diferents tractats o matèrias, y lo altre de diferents oracions o llisons, compostos y escrits, uns y altres, per lo difunt don Joseph de Gomar;
- [165-168]. TITI LIVII, *Historia romana*, quatre tomos en dotsè, usats;
- [169]. TITI LIVII, *Exercitationes retoricae*, un tomo en dotsè, usat;
- [170]. MARTIALIS *Epigrammata cum notis Farnabii*, un tomo en dotsè, usat;
- [171]. CORVINUS, *In pandectas*, un tomo en dotsè, usat;
- [172]. CORVINI, *Difinitiones iuris utriusque*, un tomo en dotsè, usat;

---

[144] Títol desconegut de Palau.

[146] Títol desconegut de Palau.

[148] Cervera 1746? Títol desconegut tant de P com de Ll; cf. P 259456-259477).

[149] Bartomeu Pou i Puigserver, Calataiud 1763.

[150] Miquel Conill

[156-156] Mateu Aimerich; el primer títol fou publicat a Barcelona el 1760; el segon allí mateix, el 1756.

[158-160] (cf. P 65222, 65224 i potser 65228).

[161] Joan Padró i Sarrals; publicat a Cervera el 1736.

[162] Cervera 1746/1747 (P 259471).

[170] Marci Valerii Martialis, Venècia 1749 (P 151047).

- [173]. CORVINI, *Elementa iuris civilis*, un tomo en dotsè, usat;
 [174]. CORVINI, *Enchiridium*, un tomo en dotsè, usat;
 [175]. *Horacio latino-español*, un tomo en octau, usat;
 [176]. BAUDI, *Epistolae et orationes*, un tomo en dotsè, usat;
 [177]. Aurelii DE IANUARIO, *Respublica iurisconsultorum*, un tomo en octau, usat;
 [178]. NICOLAVII, *Orationes*, un tomo en octau, usat;
 [179]. FERRUSSOLA, *Explicación de los gozos devotos y antiguos de la concepción de María*, un tomo en octau, usat;
 [180]. PUIG, *Tesoro manual de salutaciones sacras*, un tomo en dotsè a la francesa, usat;
 [181]. *Pars posterior operum* Q. ORATII FLACCI, un tomo en dotsè, que és lo segon, a la francesa, usat;
 [182]. RAPINI, *Ecloga sacrae*, un tomo en dotsè a la francesa, usat;
 [183-189]. *Biblia sacra*, set tomos en dotsè a la francesa, usats;
 [190]. *La juventud triunfante. Fiestas de la canonización de sant Luis Gonzaga y sant Stanislao Costca en Salamanca*, un tomo en quart, usat;
 [191]. CHESIUS, *Interpretationes iuris*, un tomo en quart, usat;
 [192]. *Concilium tridentinum*, un tomo en octau, usat;
 [193]. CERDÀ, *Theses filosofiae*, un tomo en octau, poch usat;
 [194]. ANTONII, *Emendationum et opinionum libri quatuor*, un tomo en octau, usat;
 [195]. TERENTII, *Comoediae*, un tomo en octau, molt usat;
 [196-197]. *Ordenansas militares*, dos tomos en octau, usats;
 [198]. FEDRI, *Fabulae latine et grece*, un tomo en octau, poch usat;
 [199-200]. *Sinònims*, dos tomos en octau, usats;
 [201]. *Q. Horatius a Ioanne Bond illustratus*, un tomo en dotsè, usat;
 [202]. *Officium hebdomadae sanctae*, un tomo en dotsè a la francesa, usat;
 [203]. Don Manuel Joseph de SAN PEDRO, *Pasto feliz del alma*, un tomo en octau a la francesa, usat;
 [204]. *Le Livre des Comptes-faits*, un tomo en dotsè a la francesa, usat;

---

[175] Títol desconegut de Palau; segons ell, però, un *Horacio Español* fou publicat a Cervera el 1738 i el 1758.

[176] Dominicus Baudius (Cf. Palau 116033).

[178] Sebastianus Nicolavius (Nicolau), Saragossa 1764 (P 190422).

[179] Pere Ferrussola, Madrid 1762 (Palau 90774).

[180] Pere Màrtir Puig, Barcelona 1760.

[190] (P 126894-126896).

[191] Bartholomaeus Chesius, Cervera 1737 (Palau 67591).

[192] D'entre les moltes edicions, potser era una de Barcelona 1710 (Palau 58845).

[193] Tomàs Cerdà, Cervera 1753?

[194] Antoni Agostí i Albanell, Venècia 1543.

[196-197] P dóna llargues llistes d'ordenances militars publicades durant el segle XVIII: 202870-202902 i 203068 i 203085).

[202] Títol desconegut de P.

- [205]. IFERN, *Compendi breu de las quatre reglas generals de la aritmètica pràctica*, un tomo en octau ab cubertas de paper, usat;
- [206]. Lo llibret del augment de la moneda de or feta en lo any mil set-cents setanta-nou, un tomo en dotsè, usat;
- [207]. RICCIOLIO, *Prosodia Bononiensis*, un tomo en dotsè, usat;
- [208]. *Pláticas doctrinales del padre fray Francisco MIGUEL DE ECHEVERS*, un tomo en octau, usat;
- [209]. *Iuglaris elogio patriarcharum et Christi Iesu Dei-hominis*, un tomo en octau, usat;
- [210]. GAZOLA, *Il mondo ingannato da falsi medici*, un tomo en dotsè, usat;
- [211]. Faulas de ESOP en grech, un tomo en quart ab cubertas de papé, poch usat;
- [212]. *Alphabetum linguae graecae*, un tomo en octau, poch usat;
- [213]. *Carta del abbate Isla*, un tomo en octau ab cubertas de papé, nou;
- [214]. NIEUPOORT, *De ritibus romanorum*, un tomo en octau, usat;
- [215]. Del CASTILLO, *Gramática de la lengua griega en idioma español*, un tomo en octau, usat;
- [216]. *Compendiaria grece grammatices institucio*, un tomo en octau, usat;
- [217]. C. Iulii Caesaris, *Rerum ab se gestarum commentariis*, un tomo en octau, molt usat;
- [218-219]. Dos tomos en quart sens cubertas ni principi ni fi, lo [un] castellà y lo altre llatí, molt vells y dolent;
- [220]. *Constitucions synodals de Solsona*, un tomo en quart, dolent;
- [221]. Sis comèdias dins de unas cubertas de pergamí sens cusir, usadas;
- [222]. ELENARDO, *Instituciones absolutissimae in grecam linguam*, un tomo en octau, molt vell;
- [223]. ROMEO, *Desengaño del abuso de la sangría y purga*, un tomo en octau, usat;
- [224]. *Estilo de cartas*, un tomo en octau, usat;
- [225]. De VEGA, *Casos raros de la confesión*, primera part, un tomo en octau, usat;
- [226]. TORRASCASANA, *Volumen velitationum iuris*, un tomo en octau ab cubertas de papé, és doblat, usats;

---

[205] Francesc Isern; Barcelona 1750; després d'aquesta primera edició, el llibre tingué múltiples reproduccions en llocs diversos fins al segle XIX.

[208] Saragossa 1717 (Palau 78324).

[210] Giuseppe Gazzola,

[212] Cervera 1768 (Palau 8632).

[213] Juan Francisco de Isla; les edicions de les seves lletres són indicades en P 121906, 121910-121914; però cap d'elles no és en octau.

[215] Martín del Castillo, Lió 1678 (Palau 48168).

[225] Cristòbal de Vega; n'hi hagué tretze edicions catalanes entre el 1670 i el 1728: P 354563-354575).

[226] Joan Anton Torrascasana, Cervera (Torres Amat 628/II), que transcriu el títol complet, però no indica l'any d'edició.

- [227-228]. Dos llibrets de òperas ab cubertas de papé daurat, usats;
 [229]. LANSPERGIO, *Carta o colloquio de Christo a la alma devota*, un tomo en octau, molt usat;
 [230]. *Officium defunctorum*, un tomo en dotsè, vell;
 [231]. Un llibret de missionistas ab cubertas de paper daurat, molt usat;
 [232]. Una *Torrella*, molt vella;
 [233]. Un llibret de grammàtica catalana, molt vell;
 [234]. PRISCO, *Luz seráfica*, un tomo en dotsè, usat;
 [235]. *Història del Sant Misteri de Cervera*, un tomo en dotsè, usat;
 [236]. *Il fa per tutti, etc.*, un tomo en dotsè, usat;
 [237]. *Iurisprudencia vetus ante-iustiniana*, un tomo en dotsè, usat;
 [238]. HARTALEJO, *Doctrina christiana catalana y castellana*, un tomo en dotsè ab cubertas de papé, poch usat;
 [239]. P. OVIDII NASONIS, *Amatoria*, un tomo en dotsè, usat;
 [240]. L. ANNAEI SENECAE ET ALIORUM, *Tragediae*, un tomo en setsè, usat;
 [241]. Una *Instituta* de dotsè, molt usada;
 [242]. KEMPIS, *De imitatione Christi*, un tomo en dotsè, vell;
 [243]. *Offitium beatae Mariae virginis*, un tomo en dotsè a la francesa, molt dolent de las cubertas;
 [244]. BOURS, *Pensamientos christianos*, un tomo en dotsè a la francesa, usat;
 [245]. Un llibret francès, encodernat a la francesa, que no té principi, en dotsè, molt usat;
 [246]. KEMPIS, *De la imitación de Christo*, un tomo en dotsè a la francesa, usat;
 [247]. *Historia universa veteris ac novi testamenti*, un tomo en dotsè, poch usat;
 [248]. *Confessionario y examen para hacer la confesión bien hecha*, un tomo en dotsè a la francesa ab gafets de llautó, molt dolent;
 [249]. VILLEGAS, *Soliloquios divinos*, un tomo en setsè, usat;
 [250]. SEÑERI, *La verdadera sabiduría*, un tomo en setsè, usat;
 [251]. PINYAMONTE, *Meditaciones sobre los novísimos*, un tomo en setsè a la francesa ab un gafet de llautó al mitg, usat;
 [252]. IBAÑES, *Saludables recuerdos de la Santa Misión*, un tomo en setsè, usat;
 [253]. VEGA DEL CARPIO, *Romancero espiritual para regalarse el alma con Dios*, un tomo en setsè, usat;

---

[229] Johannes Landpergius; potser era un exemplar de l'edició de Barcelona 1679: P 131238.

[232] Joan Torrella, *Brevis ac compendiosa syntaxis...*, València 1636 i nombroses edicions posteriors.

[238] Antonio Manuel de Hortalejo, bisbe de Vic entre el 1777 i el 1782.

[247] Cf. Palau 115344/segon].

[248] Títol desconegut de Palau (cf. núms. 59197-59201).

[250] Paolo Segneri (però l'atribució és falsa, car l'autor és el seu company Giovanni Pietro Pinamonti), Madrid 1696 (P 305904).

[251] Giovanni Pietro Pinamonti, Madrid 1750 (P 226215).

[253] Félix Lope de Vega y Carpio, Pamplona 1619 (P 356411-356419).

- [254]. Un *Catón christiano*, molt usat;
 [255]. Un *Fransem y basarolas*, poch usat;
 [256]. *Regla de monges de Sant Benito*, un tomo en vintiquatrè a la francesa, en lloch de nou;
 [257]. *Officium B. M. V.*, un tomo en vintiquatrè a la fransesa, usat, y se troba dins de un estotx o capsa;
 [258]. un mirall petit ab capsa, cubert de cuiro, en forma de llibre, usat;
 [259-261]. Tres tomos en quart de *Digest*, molt vells;
 [262]. Sis plechs que contenen vàrias conclusions o actes de [la] Universitat ab llibre, de diferents tamanys, espècies y facultats;
 [263]. Vàrias oracions fúnebres, vilansicos y altres papers;
 [264]. Un plech ab divuyt o vint memorialis en dret;
 [265]. Vàrias *Guías de forasteros*, ab la del corrent any enquadernada a la francesa,
 [266]. y noranta-sinch novenas de diferents sants.
 [...].

De todas las quals cosas han requirit a mi, lo notari avall escrit, llèvia lo present acte, que ha estat fet en la ciutat de Cervera a vint-y-set dias del mes de mars del any del naixement del senyor de mil set-cents vuytanta-y-vuyt, essent presents per testimonis misser Ramon Malet y Jaume Pros, los dos en dita ciutat residints.

Don Anton Maria de Pedrolo, en dits noms.

Dona Maria Ignàsia de Pedrolo y de Gomar.

Anton Culleré, prebere, marmessor.

Doctor don Andreu de Massot, marmessor.

Ramon de Texidor, marmessor.

Doctor Donat Cirera, marmessor.

Donya Maria Raymunda de Gomar y de Ferrer.

En poder de mi, Anton Vidal, notari públic real colegiat de Cervera, que fas fee conèixer a dits senyors otorgants que han firmat de punyo propri.

---

[254] Madrid 1773 (Palau 50347).

[265] (Cf. Palau 110556 ss.).

SECCIÓ BIBLIOGRÀFICA

Antoni PLADEVALL I FONT

UN MONUMENT A LA CATALUNYA ROMÀNICA

Catalunya Romànica, obra col·lectiva, en 27 volums, editada per Enciclopèdia Catalana, Barcelona 1985-1998, planejada i dirigida inicialment per Jordi VIGUÉ i continuada i ampliada per Antoni PLADEVALL. Té com a complement un volum, dedicat a estudiar l'art que va precedir el romànic, titulat *Del romà al romànic*, sense número, dirigit per Pere de PALOL i Antoni PLADEVALL, editat el 1999.

L'obra promoguda i finançada per la Fundació Enciclopèdia Catalana, comptà amb la col·laboració de la Generalitat de Catalunya i l'alt patrocini de l'Organització de les Nacions Unides per a l'Educació, la Ciència i la Cultura (UNESCO).

Des de bon principi es va planejar amb la pretensió de donar una visió àmplia de la vida de l'època que es considera com a món romànic, o sigui, d'inicis del segle XI a finals del XIII i a la vegada d'establir un inventari al més exhaustiu possible de totes les realitzacions arquitectòniques i artístiques del romànic català i dels seus antecedents. Complementa i integra l'obra una àmplia il·lustració de fotografies, plantes i alçats, així com mapes, croquis, documents, genealogies, biografies, i tot el que es va creure necessari per ambientar i il·lustrar tant els estudis històrics o previs de cada comarca com els edificis, elements i obres artístiques que s'estudien, intentant mantenir sempre un equilibri entre la solvència científica i el caràcter d'àmplia difusió que pretén l'obra.

El mot 'Catalunya' que precedeix el de 'Romànic' del títol, té un abast molt diferent del que es dóna modernament a aquesta accepció; inclou aquí tot l'àmbit polític i cultural dels territoris vinculats als antics comtats catalans a partir de finals del segle X, la majoria dels quals es varen integrar al domini de la monarquia catalano-aragonesa entre els segles en què va predominar l'art romànic; per això s'estudien o inclouen dintre d'aquella accepció tot un seguit de comtats o regions ultrapirinenques, no únicament els que varen formar la 'província' històrica del Rosselló o modern departament francès dels Pirineus Orientals, sino també d'altres territoris històrics vinculats anteriorment als comtats catalans com el Donasà, la Fenolleda i el Perapertusès; igualment s'inclou tot el sector de la Franja de Ponent o límit amb l'Aragó d'influència i parla catalana, almenys en aquells segles i que estaven vinculats històricament a les diòcesis de Lleida i de Tortosa, i com, no cal dir-ho, el Principat d'Andorra.

Abans de passar a exposar el contingut i altres característiques de l'obra, és indispensable detallar contingut i característiques externes d'aquests vint-i-vuit volums, -inicialment n'eren previstos únicament vint-i-quatre-, dels que compta l'obra, així com les dates de la seva aparició. Com acostuma a succeir amb sèries de molts volums i gran extensió, aquests no varen aparèixer cronolo-

gicament per ordre de la seva numeració, sinó que es començà pels números XI i XII l'any 1985, i el volum I no va aparèixer fins el 1994.

L'obra té dues etapes diferenciades corresponents al seu canvi de direcció, que se situa en l'any 1990. Davant el ritme i despeses que portava l'obra es féu necessari fer un replantejament, que va afegir nous volums i va canviar el contingut dels que s'havien anunciat prèviament. Els lectors o subscriptors varen notar d'entrada el canvi amb la supressió dels mapes o croquis que a l'inici de cada municipi situaven de manera més o menys exacta la seva situació i també amb una nova manera de presentar els continguts, els documents i les cites bibliogràfiques, a fi d'evitar repeticions innecessàries.

L'obra té la següent distribució:

- Volum I *Introducció general. Museu Nacional d'Art de Catalunya*. Barcelona 1994, amb pròleg de Jordi PUJOL, president de la Generalitat de Catalunya, presentació de Federico MAYOR ZARAGOZA, director General de la Unesco, i disposició i objectius de l'obra, d'Antoni PLADEVALL I FONT, el seu director, 470 pàgs.
- II i III *Osona I, i Osona II*, Barcelona 1986, presentació d'Antoni PLADEVALL I FONT. Amb paginació correlativa de 836 pàgs. entre els dos volums (398 pàgs. el I, i la resta el II).
- IV *Garrotxa*, Barcelona 1990, presentació d'Antoni NOGUERA I MASSA, 440 pàgs.
- V *Gironès, Selva, Pla de l'Estany*, Barcelona 1991, presentació de Josep Mª PONS GURI, 498 pàgs.
- VI *Alt Urgell-Andorra*, Barcelona 1992, presentació de Joan GANYET I SOLÉ, 546 pàgs.; d'*Andorra* s'en feu un tiratge apart, patrocinat pel Govern Andorrà, l'any 1989, ampliat i reeditat el 1992. Aquest seccion amb la introducció abreujada és el que figura al volum VI.
- VII *Cerdanya - Conflent*, Barcelona 1995, presentació de Ramon CIVIL, prior de Cuixà, 556 pàgs.
- VIII i IX *Empordà I i Empordà II*, Barcelona 1989-1990, presentació de Joan Badia i Homs, 953 pàgs. entre els dos volums, amb paginació correlativa (380 pàgs. el VIII i la resta el IX) + 2 plànols solts encartats.
- X *Ripollès*, Barcelona 1987, sense presentació, 492 pàgs. amb dos plànols solts encartats.
- XI *Bages*, Barcelona, s.d.; fou el primer que es publicà i va aparèixer a inicis del 1985, presentació de Josep Mª GASSOL, 514 pàgs.

- XII *Berguedà*, Barcelona 1985, presentació Manuel RIU I RIU, 552 pàgs.
- XIII *Solsonès. Vall d'Aran*, Barcelona 1987, presentació Joaquim CALDERER I SERRA, 464 pàgs.
- XIV *Rosselló*, Barcelona 1993, presentació Marcel DURLIAT, 474 pàgs.
- XV *Pallars Sobirà, Pallars Jussà*, Barcelona 1993, presentació Josep COLL, 534 pàgs.
- XVI *Ribagorça*, Barcelona 199, presentació Glòria FRANCINO I PINASA, 578 pàgs.
- XVII *Noguera*, Barcelona 1994, presentació Prim BERTRAN I ROIGÉ, 500 pàgs.
- XVIII *Vallès Occidental. Vallès Oriental*. Barcelona 1991, presentació Josep Mª SALRACH I MARÉS, 460 pàgs.
- XIX *Penedès, Anoia*, Barcelona 1992, presentació Emili GIRALT I RAVENTÓS, 546 pàgs.
- XX *Barcelona. Baig Llobregat. Maresme*. Barcelona, 1992, presentació Antoni BASCOMPTE I BARLABÉ, 548 pàgs.
- XXI *Tarragonès, Baix Camp, Alt Camp, Priorat i Conca de Barberà*, Barcelona 1995, presentació Francesc X. RICOMÀ I VENDRELL, 618 pàgs.
- XXII *Museu Episcopal de Vic. Museu Diocesà i Comarcal de Solsona*, Barcelona 1986, 384 pàgs.
- XXIII *Museu d'Art de Girona. Tresor de la catedral. Museu diocesà d'Urgell. Museu Frederic Marés*. Barcelona 1988, 398 pàgs.
- XXIV *Segrià. Garrigues. Pla d'Urgell, Segarra. Urgell*, Barcelona 1997, presentació Jesus TARRAGONA i Ximo COMPANYY, 618 pàgs.
- XXV *Vallespir, Capcir. Donasà. Fenolleda i Perapertusés*, Barcelona 1996, presentació: Pere PONSICH, 440 pàgs.
- XXVI *Tortosa i les Terres de l'Ebre. Llitera i Baix Cinca. Obra no arquitectònica dispersa i restaurada*. Barcelona 1997, presentació: Ramon MIRAVALL I DOLÇ, 470 pàgs.
- XXVII *Visió de síntesi. Restauracions i noves troballes. Bibliografia. Índexs generals*. Barcelona 1998, presentació: Antoni PLADEVALL I FONT, 392 pàgs.

Això dona en síntesi un total d'unes 13.800 pàgines impreses, amb un promig de 490 pàgines per volum, de tamany 31 x 24 cms., de tapes dures de guaflex de color marró, amb gravats, repussats i títols amb lletres daurades i un logotip amb les barres catalanes a color. Tota l'obra com ja s'ha indicat és profusament il·lustrada, més d'un 30% amb vàries fotografies aèries fetes expressament per a l'obra. La seva presentació, de tipus més aviat luxós, va ésser guardonada l'any 1985 amb el Premi de Relligadura al XXXIV Concurs d'Arts Gràfiques i al 9è Concurs de Catalunya, celebrat a Barcelona.

Completa l'obra del volum *Del romà al romànic* amb el títol específic de *La Tarraconense Mediterrània dels segles IV al X*, Barcelona 1999, amb presentació de Pere de PALOL i Antoni PLADEVALL I FONT, directors de l'obra, 486 pàgs.

Aquest volum, sense número d'ordre en la col·lecció i amb un logotip diferent a la coberta, o un crismó entre palmes, és en realitat un volum zero o d'introducció a *Catalunya Romànica*, amb la finalitat de presentar dins l'espai de la futura Catalunya la història, vida i manifestacions artístiques des de l'època romana o paleocristiana fins a l'inici de l'art preromànic i romànic.

Inici i objectius de l'obra

Catalunya Romànica és fruit o conseqüència d'una campanya o etapa prèvia de sensibilització envers el romànic català, animada per Jordi Vigué, aleshores cap de producció d'Enciclopèdia Catalana, que va crear l'any 1974 l'editorial Artestudi, dedicada a publicar monografies sobre edificis o aspectes artístics del romànic, iniciativa que aplegà un nombrós grup d'amics i afeccionats al romànic, d'on sortí l'«Associació d'Amics de l'Art Romànic», encara subsistent com a filial de l'Institut d'Estudis Catalans. Aquest grup tenia en els seus inicis com a òrgan de comunicació el «Full Informatiu del Romànic» (1975-1984), i també la revista o publicació «Quaderns d'Estudis Medievals» (1980-1988).

La iniciativa de fer un estudi o corpus exhaustiu del romànic català va pendre cos la tardor de l'any 1983, quan Jordi Vigué va convocar un petit grup, integrat inicialment per Joan Albert Adell, com a responsable d'arquitectura i planimetria, en especial de l'art religiós, Xavier Barral i Altet, responsable dels temes d'escultura, mosaics i altres aspectes artístics, Eduard Carbonell i Esteller, encarregat dels camps de pintura, orfebria i arts plàstiques en general, Antoni Pladevall i Font, responsable dels estudis històrics, cronologia i documentació, i Manuel Riu i Riu per a l'arquitectura civil i militar i l'arqueologia medieval.

Durant l'any 1984 hom començà a treballar decididament en la redacció i s'inicià el llençament de l'obra a través de propaganda i subscripcions a càrrec d'Enciclopèdia Catalana, S.A., la qual va designar un Consell Assessor per a garantir la seva qualitat científica. Integraven el consell inicial els investigadors i

professors Pere Bohigas i Balaguer, Miquel Coll i Alentorn, Manuel A. Mundó i Marcet, Pere de Palol, Pere Ponsich i Frederic Udina i Martorell, i ben aviat també Joan Ainaud i de Lasarte. El Consell Assessor es va mantenir fins al final de l'obra i per baixes o defunció va integrar nous membres, com els antics responsables de d'Àrees d'estudi Drs. Barral, Carbonell i Riu, i Joan Ferran Cabestany i Fort, historiador i molts anys president dels Amics de l'Art Romànic, filial de l'Institut d'Estudis Catalans.

També s'anà renovant en el curs de l'obra l'equip de coordinació científica, amb Jordi Bolós i Masclans, com a responsable d'arquitectura civil i arqueologia medieval, Jordi Camps i Sòria i Lluïsa Carabassa i Villanueva, i més cap al final Celina Llaràs i Uson en els camps de les arts d'escultura i pintura, i Joan-Josep Busqueta i Riu en la coordinació de l'àrea d'història.

L'obra experimentà durant els anys 1989 i 1990 un temps d'atur i de crisi, durant el qual deixà la direcció Jordi Vigué, i es procedí a un nou replanteig, inicialment a càrrec del professor Rafael Bofill; però ben aviat va prendre la direcció i remodelació de l'obra Antoni Pladevall, que signa aquesta presentació bibliogràfica. Fou necessari un replantejament de la seva distribució, com és ara la supressió d'elements costosos i superflus, com els mapes o croquis que precedien cada municipi amb la situació dels elements estudiats, selecció i ordenació de les citacions bibliogràfiques; en especial hom procurà de donar a la Catalunya Nova i als territoris ultra-pirinencs la importància i categoria que es mereixen, no ben planejats en la distribució inicial. Això faria allargar l'obra en quatre volums. També es va fixar un ritme més regular d'aparició de volums, i es va crear un equip nou de redacció integrat per Maria Lluïsa Ramos i Martínez, Carles Puigferrat i Oliva i Lluïsa Carabassa i Villanueva.

Objectius i realitat de l'obra

L'esperit inicial que va fer néixer *Catalunya Romànica* fou el d'inventariar i estudiar tot el patrimoni romànic català, i no únicament fent una tria dels principals monuments o dels més característics de cada època o modalitat del romànic, com era la tònica de totes les obres aparegudes fins aleshores, fins i tot de la gran obra *L'arquitectura romànica a Catalunya*, 1909-18, de Josep Puig i Cadafalch, A. de Falguera i J. Goday, o de les més recents de la col·lecció «Zodiàque» o d'Edicions 62. També es pretenia presentar la vida del país a l'època del romànic, bàsicament entre l'any mil i el mil-trescents, encara que en l'estudi s'incloua el preromànic i les obres d'art que ja mostraven evidents influències del gòtic naixent, sobretot en temes de pintura i escultura. Això exigia amplis estudis de la història i de la vida social i econòmica d'aquells tres segles, així com féu ampliar l'estudi a totes les realitzacions humanes palpables d'aquella època, amb una especial atenció a vestigis de poblats abandonats, camins, ponts, molins, tombes o necròpolis, estris i eines, ceràmica, etc. al costat de les

obres que en podríem dir artístiques o estudiades normalment en els tractats d'art romànic.

Tot i que el romànic és conegut i apreciat o valorat sobretot per les obres de tipus religiós, per ésser les més nombroses i característiques que ens han quedat, tampoc es va voler oblidar res del romànic civil, des dels castells o cases senyorial als més humils masos o restes de poblament d'aquells segles; per tant, s'estudien des dels monestirs i catedrals a la més petita capella, resta de castell, peça de ceràmica o moneda, i des dels *Beatus* i Tapis de la Creació de Girona o les pintures murals, al més humil manuscrit il·luminat, vestigi de pintura o grafit gravat en un mur.

També es va voler que cada estudi fos com una petita monografia la qual, fins i tot separada de conjunt, mostrés la totalitat i importància de l'edifici o element tractat, i per això cada un d'ells va acompanyat de nocions precises sobre la seva situació, notícies històriques, descripció i valoració i bibliografia específica. Així, encara que molt sovint les peces o elements, sobretot de mobiliari o pintura d'un mateix edifici es troben dispersos o separats de l'indret al qual s'integraven en l'època del romànic, el seu estudi es fa conjuntament amb el monument o institució al qual pertanyien, sense que això impedeixi que es tornin a estudiar en tractar dels museus o col·leccions on es troben actualment. S'ha intentat, tanmateix, evitar repeticions i així cada un dels dos estudis d'un mateix element en general es completen, o enfoquen aspectes que són diferents i complementaris a la vegada.

L'obra es va planejar de bon principi per volums que seguien un ordre geogràfic o per comarques, tot i que l'amplitud i riquesa artística d'algunes d'elles i els nous replantejaments han obligat a vegades a unir en un sol volum comarques ben dissociades, com és ara el volum tretzè on s'estudien el Solsonès i la Vall d'Aran o a dedicar més d'un volum a comarques, com Osona i l'Empordà. També hi ha volums dedicats a estudis de museus i col·leccions i en els volums finals va ésser necessari repescar coses oblidades, disperses o restaurades al llarg dels anys de la publicació de l'obra. Algunes de les obres estudiades o descrites s'han extraviat o han estat destruïdes, però se'n deixa constància si n'hi ha informació gràfica o fotogràfica.

Cada volum va precedit d'una ampla visió històrica de la vida i les especials vicissituds de cada sector estudiat a l'època del romànic i si en ells s'hi troba la capital d'un comtat o d'un bisbat, s'analitza la seva història i trajectòries, amb mapes i biografies dels seus comtes i bisbes. També hi ha mapes i llistes amb les descripcions o notícies històriques de tots els castells i fortaleses, esglésies i capelles que existien en el sector estudiat a l'època del romànic encara que hagin desaparegut o s'hagin substituït per noves edificacions, com és el cas de moltes esglésies sobretot de poblacions que han tingut molta creixença; d'alguns indrets es dona també notícia de poblacions o molins o altres aspectes peculiars de la comarca sovint desapareguts o en ruïnes. Això converteix l'obra en una font de consulta indispensable i en molts casos és el primer i més ample estudi que s'ha fet o publicat d'alguns sectors del territori català. Una il·lustració escaient,

així com mapes, quadres genealògics, biografies i documents, ajuden a fer més atractius aquestes àmplies introduccions.

Segueix a continuació l'anàlisi de cada municipi de la comarca seguint l'ordre alfabètic, amb la detallada descripció i estudi monogràfic de cada edifici o element romànic. Si sempre hom ha tingut cura d'il·lustrar l'obra amb abundants fotografies i estudis arquitectònics, és en aquesta part on aquestes abunden, amb fotografies aèries, plantes i alçats de tots els edificis que ho requereixen i reproducció fotogràfica de totes les peces o elements romànics que els integren o integraven abans de la seva dispersió.

Atès el caràcter científic i de divulgació a la vegada que es va voler donar a l'obra i tenint en compte el seu nombre elevat, de tretze mil subscriptors, que aquesta va arribar a assolir, molts dels quals no eren pas evidentment experts en art, es va intentar sempre que fos una obra atractiva, en la qual, al costat del rigor científic, hi hagués l'atractiu d'unes il·lustracions que fessin entrar l'obra pels ulls i que, amb un mínim esforç de lectura, permetés conèixer l'essencial de cada edifici o element que s'hi estudia.

Tot això en fa una obra singular i d'unes característiques molt diferents de la majoria d'estudis sobre el romànic tant del país com de fora; això es va obtenir gràcies a la col·laboració no únicament d'historiadors de l'art sinó també d'historiadors de la vida i de la cultura, d'arqueòlegs i de gent experta en el coneixement del país que n'han trepitjat i escorcollat cada racó. Només així s'explica l'àmplia llista de col·laboradors que ha tingut i que dona un total d'uns cinc-cents vint-i-cinc noms d'autors que signen els textos, amb un mínim de vint-i-cinc col·laboradors per volum i un màxim de setanta-cinc. Al costat dels autors de la part de text o literària hi ha una altra llista de 570 noms de persones i de centres o entitats que hi figuren com a autors de plantes o de cartografia en general o bé de fotografies o de gravats, bé que molts dels noms es repeteixen en les dues llistes perquè sovint els autors de plantes o fotografies ho són a la vegada dels textos descriptius o històrics.

La coordinació d'aquest gran nombre d'autors i sobretot les dificultats d'accés i manca d'estudis de comarques perifèriques del país explica en bona part els retards en l'aparició d'alguns volums i també de vegades una certa desigualtat en la informació, temes però que s'han obviat cercant col·laboradors d'arreu o trametent-hi especialistes o assumint els responsables o coordinadors d'àrea la tasca d'esbossar sovint temes o estudis fins ara mai no fets.

Puc assegurar que, almenys en la segona part de l'obra, sempre hi ha hagut un esperit ampli d'obertura a totes les persones que podien aportar informació o materials en qualsevol dels temes o camps d'estudi, sense oblidar mai les garanties i rigor científic. A vegades, malgrat tot, en algunes de les monografies o temes estudiats, s'hi ha escolat algun error o oblit; en aquests casos sempre hem estat oberts a totes les indicacions i remarques que s'han fet i si ha estat possible s'han afegit com a esmenes o noves notícies en els darrers volums o bé s'han arxivat de cara a possibles noves edicions o reimpressions de l'obra.

Els textos complementaris

Una última característica de l'obra que mereix destacar-se és la publicació de documents i textos complementaris per a informació dels lectors i per a il·lustrar aspectes i personatges destacats de l'època del romànic.

En els 27 volums de *Catalunya Romànica* s'han publicat un total de 605 documents, en el seu original llatí i amb la seva traducció al català, d'una trentena dels quals, de més a més, hi ha reproducció fotogràfica del pergamí original. Això fa de l'obra un cartulari d'un valor excepcional.

Destaquem d'entre aquests documents, com la part més destacada, la publicació de dues-cents cinquanta-cinc actes de consagració o dotalies d'eglésies o bé de la notícia de la seva dedicació i col·locació de relíquies. Aquesta ha estat fins als nostres dies la compilació més completa d'aquesta mena de documents, que només superarà, quan hagi completat la seva publicació, la tesi de Ramon Ordeig, que ara es publica per volums. Tanmateix el fet d'acompanyar la versió llatina de la traducció catalana sempre farà de la seva publicació a *Catalunya Romànica* la col·lecció més assequible pel gran públic, sobretot pels qui desconeixen el llatí.

Segueix en ordre d'importància numèrica, un conjunt de dos-cents trenta-sis documents, que qualifiquem com a documents diversos, perquè apleguen reconeixences de possessions, juraments de fidelitat, fundacions d'eglésies, monestirs o hospitals, disposicions de concilis o sínodes, proclamacions de pau i treva, judicis, sentències arbitrals, inventaris, restitució de béns, etc. La seva diversitat fa impossible enumerar tots els seus continguts, detallats en l'índex que es publica a les pàgs. 370-375 del volum XXVII.

També mereix d'ésser destacada la publicació de vint-i-vuit preceptes carolingis, la de vint-i-quatre butlles papals, normalment de protecció a edificis o institucions religioses i de confirmació dels seus béns, de trenta cartes de població o de franqueses i finalment trenta-dos testaments de personatges destacats, religiosos i en especial civils, entre ells els de magnats fundadors o protectors d'eglésies com Gombau de Besora, Arnau Mir de Tost, Guillem de Berguedà, Guillem d'Oló o de Mediona, etc.

La majoria d'aquests documents ja havia estat publicada, però sovint ho era en obres de difícil accés i molt variades; per tant, la seva nova publicació aquí no és únicament un indispensable complement sinó també un cartulari selectiu, que se suma a la tasca sortosament notable els darrers anys, d'acostar les fonts documentals als lectors i posar-les al seu abast.

No creiem sobrer destacar que els lectors trobaran sovint una notable diferència entre la presentació i fins i tot traducció dels documents editats abans del 1989, i els que ho han estat després. Això es degut al fet que el nou cos de redacció, format el 1990, va esmerçar més temps i dedicació a la preparació i correcció de les transcripcions llatines i al seu aparat bibliogràfic, i, si era necessari, crític, i també a la revisió de les traduccions.

Destaquem finalment la importància que tenen els treballs de síntesi i introducció a l'estudi de la vida i art de l'època romànica que omplen la primera

part del volum I, obra de membres del Consell Assessor, i també les visions de síntesi, que com a recopilació dels estudis parcials apareguts a cada volum, formen la primera part del volum XXVII o darrer de l'obra dels coordinadors científics, que donen una àmplia visió del conjunt del patrimoni romànic català. La categoria i especialització de llurs autors, són una plena garantia del seu valor científic.

Tampoc no podríem acabar sense destacar l'àmplia i selecta bibliografia, tant l'específica de cada monument, com la global del país i fins i tot del romànic en general. La trobarem al final de cada estudi comarcal i d'una manera específica en els apartats especials que se l'hi dedica als volums primer i últim de la col·lecció.

* * *

El volum *Del romà al romànic*, tot i la seva integració, almenys per presentació externa en comparació amb l'obra fins ara comentada, té una metodologia i estructura especial. És obra on signen vuitanta-set autors, majoritàriament arqueòlegs, i va fer-se sota la garantia i responsabilitat dels professors del Departament de Prehistòria, Història Antiga i Arqueologia de la Universitat de Barcelona i molt especialment de la càtedra d'arqueologia cristiana i medieval de la Universitat de Barcelona i del seu professor emèrit, Pere de Palol, qui fou el director científic de l'obra.

Com ho indica el seu subtítol, conté una visió de la *Història, art i cultura de la Tarraconense mediterrània entre els segles IV i X*, i es divideix en dues grans parts, la que comprèn la història, la vida i l'art des de l'època del Baix Imperi romà a la fi del regne visigòtic, i la que estudia l'etapa que va de la desfeta del món hispano-visigòtic fins a la nova organització carolíngia, dels segles VIII al X.

La visió i tractament de cadascuna d'aquestes èpoques és molt diferent. En la primera part es fa un estudi genèric del marc històric de la crisi de l'imperi romà del segle III a la plenitud de l'època visigoda i, sobretot, un estudi detallat de les ciutats i l'urbanisme, del territori, del món rural, dels edificis religiosos, de l'escultura monumental i decorativa, del món funerari i, finalment, dels bronzes, la moneda i les ceràmiques, amb estudis ben il·lustrats i cartografiats dels jaciments o especials troballes de cada un d'aquests camps; en la segona part, els estudis es redueixen a amplis i ben il·lustrats treballs sobre el marc històric, l'art i la cultura dels segles VIII al X, sense estudis monogràfics detallats, perquè els dels principals edificis o restes dels segles IX i X ja es varen estudiar als volums de *Catalunya Romànica*.

La importància d'aquesta obra o volum és cabdal perquè és el primer treball de síntesi que s'ha fet d'aquest període a Catalunya i de molts dels edificis o elements estudiats era impossible de trobar-ne informació, per ésser alguns inèdits o estudiats en publicacions inabastables.

L'obra ha estat dirigida per Pere de Palol i Antoni Pladevall i Font, i ha tingut com a coordinadors d'àrea els especialistes: en cultura i litúrgia visigòtiques, Cristina Godoy i Fernández; en l'escultura monumental i decorativa, Milagros Guàrdia i Pons; en les ciutats i l'urbanisme i les ceràmiques, Josep Mª Gurt i Esparraguera; en la moneda, Teresa Marot; en el territori i el món rural, Rosario Navarro i Sáez; en els edificis religiosos i els bronzes litúrgics, Pere de Palol i Salelles; i en el món funerari i els bronzes d'indumentària, Gisela Ripoll i López.

Aquest volum per la seva especificitat i època que tracta, té una distribució i presentació diferent dels de *Catalunya Romànica*; això no obstant és fet amb uns criteris semblants i per això té abundant i específica il·lustració, quadres analítics, biogràfics de bisbes i catorze textos complementaris de cròniques o documents, tots amb la seva traducció catalana.

Aquí, més que enlloc, cal destacar l'excel·lent i abundant bibliografia, tant la que il·lustra cada apartat o monument estudiat en ell mateix, com la bibliografia general del volum, amb centenars d'autors, molts d'ells autors de moltes obres i articles, que ocupa de la pàgina 457 a la 478 del volum, amb una cinquantena d'obres citades per pàgina.

L'obra és en cert sentit un volum zero de *Catalunya Romànica*, però és sobretot una contribució bàsica per a un període interessantíssim de la història de Catalunya que mai no s'havia estudiat amb profunditat i detall com es fa ara.

* * *

Aquesta és en breu síntesi la realitat d'una obra que s'ha fet al llarg d'una quinzena d'anys amb un gran esforç, tant per part dels seus autors i direcció, com pel de la casa editorial. Una obra que ha estat sempre plural i oberta i que ha fet i farà, no en dubtem, un gran servei al país. Més d'una vegada hem sentit comentar, i per la coneixença que tenim de la matèria ho podem corroborar, que no hi ha cap altre país de l'àmbit del món romànic, que posseeixi una obra d'un abast i característiques semblants. Només voldríem que la qualitat i la utilitat que ella ha aconseguit i pugui obtenir en el futur, s'avingui amb l'esforç i la il·lusió que hi hem posat redactors, editorial i els qui hem pogut fer possible la seva realització, sumant els esforços de tots.

RECENSIONS

Georges FABRE, Marc MAYER, Isabel RODÀ, *Inscriptions romaines de Catalogne. IV. Barcino*, París, Diffusion De Broccard 1997, 422 pp., i CXXXVII làmines.

L'any 1984 apareixia el primer volum de les *Inscriptions romaines de Catalogne (IRC)*, dedicat al territori de Barcelona, exceptuant les de la ciutat: *IRC. I, Barcelona (sauf Barcino)*. S'anunciava la publicació, dins un temps raonable, de les de Lleida (*IRC. II*), de les de Girona (*IRC, III*), aparegudes respectivament el 1985 i el 1991, i les del territori de Tarragona, exceptuant-ne també, com a Barcelona, les de la ciutat, *IRC, IV, Tarragona (sauf Tarraco)*. El motiu de les dues excepcions era que les ciutats de Barcelona i Tarragona comptaven amb sengles corpus epigràfics excel·lents (les *IRB* i les *RIT*), publicats respectivament per S. Mariner (*Inscriptiones romanas de Barcelona. Lapidarias y musivas*, Barcelona 1973) i G. Alföldy (*Die römischen Inschriften von Tarraco*, Berlín 1975).

El 1977, però, els editors modificaren el pla inicial de l'obra, publicant el volum IV de les *IRC* dedicat a la ciutat de Barcelona, i no al territori de Tarragona. El canvi d'opinió resulta raonable, si es considera que als dos-cents setanta-tres textos editats per S. Mariner, que incloïen les novetats epigràfiques aparegudes fins al 1968, se n'han pogut sumar cinquanta-quatre de nous, i completar les lectures, aprofitant la reordenació dels Museus de Barcelona, que ha permès, alguna vegada, retrobar pedres donades per perdudes, o estudiar-ne d'altres, que havien estat arrencades del seu context original. El volum, doncs, per voluntat dels autors, s'integra des de la dedicatòria mateixa dins un procés de fidel continuïtat amb l'obra de S. Mariner i dels criteris fonamentals que la caracteritzaven: atenta cura en les lectures, bona qualitat en els comentaris lingüístics i en els índexs, tot i el catàcter auster que privilegia sobretot els textos i la seva recta edició. Els autors es senten també amb un deute especial envers altres dos epigrafiastes: J.-N. Bonneville, que en una tesi inèdita havia intentat d'establir una seqüència cronològica exacta del taller de Barcelona a través de l'estudi sistemàtic dels monuments barcelonins des del punt de vista formal i paleogràfic, i J. Vives, que amb la seva obra *Inscriptiones latinas de la España romana (ILER)*, publicada a Barcelona el 1971-1972, anterior, doncs, a la de S. Mariner, malgrat les seves limitacions, feia conèixer textos recentment descoberts, així com amb les seves *Inscriptiones cristianas de la España romana y visigótica (ICERV)*, publicada el 1969, donava informació sobre l'epigrafia cristiana de la ciutat.

El volum IV, com els altres de les *IRC*, es caracteritza, al meu entendre, per tres criteris en certa manera innovadors i prou eficaços: l'estudi exhaustiu de la tradició literària, la interrelació entre epigrafia i topografia, i entre document i formes monumentals, que el contenen, amb els seus materials.

La tradició literària de *Barcino* neix el segle XV amb Jeroni Pau i Pere Miquel Carbonell; continua el segle XVI amb la *Crònica* de Pujades i l'activitat d'Antoni Agostí i el seu cercle d'humanistes, com Gaspar de Castro, Antoni de Povillon, Lluís Pong d'Icart i Pere Galès; segueix el segle XVII amb el recuperat manuscrit del comte de Guimerà, Galceran de Pinós i Castro, que ha estudiat recentment Helena Gimeno Pascual, i el segle XVIII amb l'obra manuscrita d'I. Boy, la *Sylloge Inscriptionum Romanarum* de Josep Finestres, la *España Sagrada* d'E. Flórez, el manuscrit muniquès de F. Pérez Bayer, publicat per J. Perarnau, els volums cinquè, sisè i el suplement al dinovè de la *Historia crítica de España y de la cultura española*, de J. F. de Masdeu, el *Viage de España* d'A. Ponz i la *Disertación* d'I. Bosarte. En el segle XIX es verifica un nou impuls, que culmina amb els dos volums del *CIL* publicats per Hübner i l'obra del P. Fita. Els inicis del segle XX, l'obra d'E. Albertini, *Sculptures du Conventus Tarraconensis* i la de Puig i Cadafalch, *Arquitectura Romana a Catalunya*, suposen no només l'interès renovat per l'epigrafia, sinó també l'interès innovador pel suport monumental que la conté. El fons documental de L. Wickert, fruit dels seus viatges epigràfics del 1928 al 1931, i el recull ja citat de S. Mariner són les obres més recents d'aquesta llarga tradició literària de l'epigrafia de *Barcino*.

El volum dóna compte escrupolós de la situació de les troballes epigràfiques damunt un plànol elaborat segons l'estat actual de la qüestió referent a la topografia urbana de *Barcino*, que

data al segle V la muralla tardana, successiva a la muralla augustea; dos segles més ençà, doncs, del que s'havia suposat anteriorment, i que justificaria el renaixement econòmic i cultural de *Barcino* durant el segle IV, com es desprèn dels documents epigràfics.

Les inscripcions funeràries paganes se situen, la majoria, seguint el perímetre de la muralla, cosa que fa pensar que provénen de la necròpolis extramurs, com les vint-i-tres trobades 'in situ' en el subsòl de la Plaça de la Vila de Madrid el 1960. Les honorífiques, generalment gravades sobre pedestals, i les religioses, disperses després d'ésser reutilitzades en les construccions medievals, testifiquen la presència d'un temple i d'unes vint estàtues dedicades a L. Licinius Secundinus, que evidenciarien la proximitat d'un fòrum, de les termes construïdes i embellides pels Minicij Natales, i una 'aedes' o 'schola', reservada als sevirs augustals, en el sector de la Plaça de Sant Miquel.

L'estudi dels monuments es fa a partir de la identificació dels materials, passant després a les formes monumentals i a la tipologia del seu motlluratge. El material més comú és el gres de Montjuïc, amb cent cinquanta-tres monuments. Sembla que la pedrera de Montjuïc fou explotada des dels inicis de la fundació de la colònia, com es pot despendre dels testimonis epigràfics n. 57, n. 62 (la suposada exedra), i el n. 304 a, b i c. Segueix la pedra de Santa Tecla amb seixanta-vuit monuments. L'estreta relació d'aquesta pedra calcària amb una tipologia monumental concreta, els pedestals, fa pensar que aquests suports arribarien ja elaborats dels tallers de Tarragona, per a ésser només inscrits a Barcelona, com seria el cas del núm. 49, sense excloure tampoc que algunes vegades arribessin inscrits fins tot. En canvi, el 'broccatello' o jaspí de la Cinta, tan difós en altres indrets, és representat en la ínfima proporció d'un sol exemplar. Els marbres usats són fonamentalment els de Luni-Carrara, com a Empúries i, per descomptat, a Tarragona. En canvi, es troben poc representats els marbres del Proconès, d'Afyon i de Paros. Tampoc el de Chemtou, cosa que sorprèn quan es consideren les relacions privilegiades entre Barcelona i Cartago i l'ús freqüent d'aquest calcari en l'arquitectura i els monuments. També els marbres pirinencs són escassos com a suports, només un Convena entre les inscripcions honoràries. Els bronzes solament presenten 'signacula' tardans, amb una absència total de textos jurídics.

En quant a les formes monumentals, els productes barcelonins són d'una gran sobrietat decorativa, cosa que no els distingeix, però, dels altres del litoral del 'conventus' de Tarragona. Els elements decoratius figuren només en blocs destinats a ésser encastats en els monuments o en les conegudes 'cupae' de Barcelona, fet ben explicable si hom pensa en les dificultats de treballar el gres de Montjuïc.

Els tipus més freqüents són els pedestals i els anomenats 'basis' en llatí. Els primers, fabricats principalment en calcària de Santa Tecla, són, la majoria, monuments tripartits, dels quals només coneixem el dau inscrit, difícil d'atribuir, a determinats coronaments o bases motllurades dels trobats a Barcelona. Els dos pedestals equestres són del tot similars als de Tarragona, cosa que acaba de confirmar la seva dependència dels tallers tarragonins. L'altre tipus, 'basis', és compost de daus, generalment també de pedra calcària i motllurats, que s'usen com a suports d'inscripcions religioses i honoràries, dedicatòries a les divinitats i als emperadors i també d'homenatges públics amb la fórmula freqüent de LDDD; en canvi molt rarament es troben relacions amb usos funeraris. Cal prendre en consideració la sèrie de vint-i-dos daus amb formularis gairebé iguals (nn. 83-104) en honor de L. Licinius Secundus, als quals els editors dediquen una interessant introducció, analitzant la seva tipologia, paleografia, possible situació en el fòrum barceloní i els motius que podien haver induït a la dedicatòria.

En canvi, totes les ares han esta tallades en gres de Montjuïc. Les vuit dedicades 'dibus deab(us)' per un comandatari únic, han fet suposar que la intenció d'aquest seria probablement la construcció d'un 'dodektheon', del qual se n'haurien perdut quatre. El monument n. 18, que té una edícula per a una estatueta en la part superior i una ara en la part inferior, representa un 'unicum' sense precedents. També en gres de Montjuïc han estat tallats una exedra, una llinda o un epitoll, dels quals les dimensions de les lletres fan suposar la seva destinació a un monument públic, una vuitantena de blocs entre motllurats i no motllurats, destinats a usos funeraris, i un únic relleu figuratiu, també funerari, en el qual semblen evidents les connexions amb Itàlia i la Narbonesa, cosa que, per altra banda, no és gens d'estranyar, si tenim presents les analogies del gres

de Montjuïc i el de Narbona, i donem per conegudes les relacions marítimes i comercials entre la costa de la província de Narbona i la costa oriental de la Citerior.

Les plaques rarament són tallades en gres, el material utilitzat principalment és el marbre de Luni-Carrara, ho són menys els calcaris locals com la pedra de Santa Tecla, i només una placa, no motllurada, és de marbre africà de Chemtou.

Les ,cupae' són el monument més típic de *Barcino*, el nom genèric de les quals ens ve donat explícitament en l'epígraf n. 219. Consten d'un bloc monòlit amb un frontó i una cartel·la, i algunes presenten també un canal de libació. Cronològicament es circumscriuen a la segona meitat del segle II i a la primera del III, pertanyents més aviat a classes modestes, lliberts i esclaus amb cognoms de consonància grega.

En els monuments barcelonins l'absència d'esteles és pràcticament absoluta.

Referent al motlluratge, els editors accepten la tipologia de J.-N. Bonneville i presenten en divuit pàgines, de la 29 a la 46, els perfils de tots els monuments dibuixats a escala. Es tracta de models tradicionals, adaptats a les possibilitats del gres de Montjuïc. Els monuments de cronologia més aviat alta presenten motlluratges elementals de filets drets escalonats, que cal col·locar, doncs, a l'inici de l'epigrafia barcelonina, a l'època de la fundació de la colònia, juntament amb la placa de gres n. 57, que porta el nom d'un dels primers magistrats, algunes ares i l'anomenada exedra de Montjuïc. És d'aquesta zona i de les necròpolis de la Via Laietana que provenen les inscripcions més antigues. Les ,tabulae ansatae' són, en canvi, de la primera meitat del segle I en endavant.

Sobre la utilització dels pedestals introduïts en època làvia ací com en altres indrets, els autors segueixen les conclusions de G. Alföldy sobre l'epigrafia de Tarragona, fent notar, però, que a Barcelona cal datar els pedestals funeraris entre la segona meitat del segle II i la primera del segle III (el mateix arc cronològic de la utilització de les ,cupae') i que la reutilització dels pedestals amb finalitats honoràries oficials s'allarga fins a la fi del segle IV. Les plaques de marbre, usades a ,Emporiae' o a ,Illuro' des de l'època julioclàudia, no s'imposen a Barcelona fins a les reformes urbanístiques del segle II, portades a cap sota l'imperi dels Antonins, gràcies a la generositat de Licini Secundus o del seu patró Licinius Sura.

L'època tardana es caracteritza per la reutilització de les plaques i dels pedestals, per una inscripció musiva i una de pintada. A partir del segle V es verifica la presència d'algunes mostres d'epigrafia específicament cristiana, pintada i en mosaic, en segells de bronze i en rajola. La idea d'una crisi de la pràctica epigràfica entre el segle III i el V podria, doncs, ésser revisada a la llum de la creixent influència dels ,pictores' enfront dels lapicides, i de la fràgil consistència i poca seguretat en la conservació dels textos pintats en un ambient en què la restauració i la reutilització esdevenen preponderants.

Fent recurs als textos gravats sobre pedestals, que presenten la sèrie més coherent i contínua, els autors dediquen un apartat a les característiques paleogràfiques del taller barceloní, distingint els tipus de lligadures de l'època trajanea i les de l'època julioclàudia, prenent, també, com a indicadors privilegiats d'aquesta darrera època, la puntuació triangular, o les ,hederae' per a l'època augustea. En aquest apartat es fa especial menció d'alguns exemplars d'escriptura actualment de les diverses tendències de la ,libraria' i s'insisteix en la importància d'alguns textos concrets per al coneixement de l'escriptura de l'últim terç del segle III i de l'últim terç del segle IV.

Els autors, dins els límits que comporta un ,corpus' epigràfic, des del punt de vista filològic, per al coneixement de la llengua d'un indret determinat, han redactat una síntesi interessant sobre el llatí de Barcelona, remetent-se als treballs de J. Carnoy (1906), declarant honestament que no es poden fer altres precisions que les ja fetes, seguint el mètode d'aquest, per S. Mariner en les seves *Inscripciones romanas de Barcelona*. Suggestiu, però, la importància que podria tenir estudiar la qüestió des d'una perspectiva més global, la de la *Literacy*, com ha vingut proposant des de 1989 W. V. Harris, que pensa poder abordar l'estudi dels dialectes a partir de l',instrumentum domesticum', el parent pobre i més oblidat dels reculls epigràfics.

El volum resulta també ben útil per al coneixement del panorama religiós de *Barcino* i dels seus cultes. Al costat de les dedicatòries a les divinitats oficials i a abstraccions com ara l'equitat o la bona fe públiques, només una sola vegada és fet esment d'una divinitat oriental (n. 13), que pot provenir d'un ,mithraeum' suburbà. El culte imperial és testificat per les dedicatòries dels segles

II i III. És en el quadre cultural que es revelen òbviament les funcions dels ,flamines' municipals, però també la dels sevirs, que esdevenen un dels pilars de la vida econòmica i social de la colònia.

Nomes set epígrafs són indicatiu de la penetració de la cultura cristiana en l'època tardana, dels quals un és extret dels *Salm*s de David (*Salm* CV, 2) i un altre és relacionat pels editors amb el ritual del baptisme.

Després d'elencar els personatges eminents i notables, els autors descriuen el caràcter de *Barcino* com a societat oberta, que es pot deduir dels set pedestals amb inscripcions honoràries dedicades a dones, amb l'autorització dels decurions, i també de la presència d'estrangers procedents d'altres regions d'Hispania o de l'Imperi, amb una important presència d'italians des dels inicis de la colònia. Com hem notat prèviament per la tipologia de certs monuments, les relacions amb la Narbonesa i també amb l'Aquitània garonesa, semblen prou provades, i les connexions amb l'Àfrica són ben visibles a través de certes tendències onomàstiques, de la presència de cartaginesos i tingetans i d'individus il·lustres com Minicius Natalis i el seu fill, que han exercit càrrecs de govern a l'Àfrica. Un mosaic funerari podria també indicar, en època tardana, la influència del cristianisme africà. Un altre indicatiu d'obertura social és l'accés d'immigrants a les magistratures locals i de la seva admissió a l',ordo', també l'abundor de cognoms grecs i el bon nombre de lliberts, alguns amb prestigi suficient per a esdevenir sevirs i obrir als seus fills el camí de les magistratures, mentre només es coneixen quatre mencions segures d'esclaus i tres de possibles.

Els editors remarquen finalment uns quants punts essencials, coneguts únicament gràcies a les fonts epigràfiques, i que serveixen per a emmarcar amb la deguda coherència tant les dades arqueològiques com els indicis de les fonts literàries que tenim sobre *Barcino*.

El volum, que s'obre amb un prefaci i una introducció, es clou amb vint pàgines d'índex i cent trenta-set làmines de les figures dels monuments. Els índexs porten demoèticament els ,nomena', els ,cognomena', un ,supernomen', els emperadors i la família imperial, els magistrats del poble romà, l'exèrcit, un funcionari imperial, les indicacions geogràfiques, les tribus, l'organització municipal i local, la religió, els oficis i els col·legis professionals, els textos mètrics, les concordances amb els ,corpus' anteriors més importants, els llocs de procedència i de conservació dels monuments, els crèdits fotogràfics, l'origen dels dibuixos i els crèdits cartogràfics. Tot allò, doncs, que és necessari per a fer del volum un instrument utilíssim per a la recerca i l'estudi comparat.

El catàleg ocupa el cos central del llibre amb tres-centes disset inscripcions, un apèndix amb onze inscripcions dubtoses i altres vint erròniament atribuïdes a Barcelona, dinou pàgines de bibliografia, que inclouen tant les fonts manuscrites com les obres i els articles estampats, una taula d'abreviacions i els signes diacrítics. Les fitxes del catàleg són exhaustives: lloc del descobriment, lloc de conservació, descripció del monument i de les seves dimensions, les del camp epigràfic, de l'altura de les lletres i dels espais, transcripció de l'epígraf amb majúscules i traducció, nota bibliogràfica, comentari paleogràfic, observacions també sobre la ,ordinatio' en certs casos, datació i sovint comentaris doctrinals i històrics d'un gran interès.

Un llibre, doncs, d'una rara qualitat, que les necessitats de difusió editorial i les servituds de cortèsies obligades hauran potser impedit de publicar en català, cosa que, de no fer-ho en llatí, ens hauria agradat més, com per altra banda els auspicis i col·laboració de grans institucions públiques i privades del país podien fer esperar. Perquè la normalització també es fa amb llibres com aquest o bé no es fa, i la sobirania cultural tenia aquí bona ocasió per demostrar-se. Però oblidem-ho, que no hem dit res, i és un plaer llegir en francès, quan en aquest ,village' global en què vivim tantes insípides ,koinès' ens amenacen. Només pel respecte amorós i reverent que tenim envers la noble pàgina, voldria també indicar certes imperfeccions, purament materials, oposades, però, a la vocació d'obra perfecta d'aquest llibre: la repetició de l'última ratlla de la pàgina 20 a la 23, l'escapament del primer paràgraf a la pàgina 24, la traducció errònia del n. 103 a la pàgina 187 i alguna sigla de la bibliografia equivocada.

Això només és, però, la contraprova de tota la resta d'encerts i perfeccions, i de la nostra lectura escrupulosa, apassionada i delectable d'aquesta obra de gran probitat científica, de metodologia refinada, d'amplíssima erudició, d'amenitat també i curiositat inesgotable.

Ramon ORDEIG I MATA, *Catalunya Carolíngia, IV: Els comtats d'Osona i de Manresa*. (Memòries de la Secció Històrico-Arqueològica, LIII). Primera part: *Prefaci. Introducció. Diplomatarí (Docs. 1-698)*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans 1999, 534 pp.; Segona Part: *Diplomatarí (docs. 699-1478)*; Barcelona, Institut d'Estudis Catalans 1999, pp. 535-1054; Tercera part: *Diplomatarí: (Docs. 1479-1873). Mapes. Índex*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans 1999, pp. 1055-1568.

En la ja llarga rècula d'edicions de documentació escrita a Catalunya entorn l'any 1000, a les quals les nostres pàgines han dedicat una atenció constant (per exemple, en els tres darrers anys, XVI (1997), 489-496; XVII (1998), 609-621; i XVIII (1999), 817-826), s'afegeixen ara aquests tres volums, que apleguen text o almenys notícia constatable de 1885 documents escrits o datats fins al darrer dia del segle XI, és a dir, fins al 31 de desembre de l'any 1000. El sol enunciat que aquesta quarta part de la *Catalunya Carolíngia* aplegui el nombre acabat d'indicar de documents anteriors a l'any mil-u, confirma la riquesa i importància dels fons arxivístics catalans, d'una banda, i de l'altra, ja de bell antuvi, la de la publicació que ens ocupa.

L'obra completa és constituïda com un tríptic, en el qual sobresurt la taula central: i així trobem uns escrits aplegats en la part preparatòria (I, 7-61), el cos de l'edició (I, 63-534; tot el volum segon; i III, 1059-1343) i unes parts complementàries (III, 1045-1563).

Els escrits introductoris comencen amb unes pàgines signades per Anscari M. Mundó (7-10), que informen de les vicissituds del projecte de la publicació dels documents dels comtats d'Osona i de Manresa dins la *Catalunya Carolíngia* propugnada, planificada i iniciada per Ramon d'Abadal i de Vinyals, fins al coronament d'aquesta quarta part de l'obra global per Ramon Ordeig i Mata, que se'n féu càrrec el 1995 i l'ha duta a terme dins un termini ben acceptable.

Aquest darrer signa la presentació pròpiament dita, en la qual, després de la llista d'abreviatures i de les pàgines de bibliografia (13-20), escaiteix la relació entre els comtats d'Osona i de Manresa, arribant a la conclusió «que el comtat de Manresa era considerat la prolongació penitina del comtat d'Osona», el qual, per la banda de llevant, hauria inclòs la comarca del Ripollès, la qual «formà tothora part del comtat d'Osona», tot i les possessions que hi tenien els comtes de Cerdanya-Besalú (22); també estableix els límits externs del comtat d'Osona (els que consten en la butlla de Benet VII del 978), que haurien estat «pràcticament els mateixos que ha anat mantenint el bisbat de Vic» (25), dins els quals, però, no hauria entrat Cardona, pertanyent al comtat i bisbat d'Urgell (23-24).

També informa de les fonts bibliogràfiques i arxivístiques d'aquesta compilació osonenca: i així ens presenta, seguint l'ordre cronològic dels respectius anys editorials, els elements d'informació (que diferencia de les fonts narratives, en les quals són inclosos els elements historiogràfics medievals), que proporcionen text o resum o referència als elements ací publicats; ens passen, doncs, davant els ulls els episcopologis vigatans (entre els quals destaca el de Joan Lluís de Montcada), les obres generals d'història de Catalunya (Francisco Diago, Jeroni Pujades, Pròsper de Bofarull), les històries de monestirs benedictins (Montserrat, Sant Pere de Casserres, Ripoll), i les grans compilacions documentals (Peire de Marca, Étienne Baluze, Enrique Flórez, Jaume Caresmar, Jaume Villanueva, Jaume Ripoll i Vilamajor, Roc d'Olzinelles, amb els quals s'acaba la sèrie de recercadors que tingueren accés als arxius anteriors a la invasió francesa i a la desamortització); després, segueix la rècula de (grans) noms en el camp de la nostra recerca arxivística: Francesc Monsalvatje i Fossas, Paul Kehr, Josep Gudiol i Cunill, Ramon d'Abadal i de Vinyals, Eduard Junyent i Subirà i d'altres fins a arribar a Àngel Fàbrega i Grau (25-33); i així preguntem si, atès el veïnatge d'ambdós bisbats, en la documentació urgellenca publicada per Cebrià Baraut (un altre dels més grans noms), no hi ha res pertanyent a Vic?

Són presentades a continuació les fonts diplomàtiques, algunes pàgines abans qualificades de narratives, equivalents als arxius, d'entre els quals destaquen els de l'Església de Vic (el Capitular i l'Episcopal), els únics que segueixen en el mateix lloc on a través de segles s'ha anat formant: 619 documents del present aplec en procedeixen de forma directa, i altres nou, mentrestant perduts, a través del *Liber dotationum antiquarum* del 1217, en el qual havien estat integrats; una quinzena passà el 1315 a l'Arxiu Reial de Barcelona (ACA) en virtut de conveni entre rei i bisbe entorn la jurisdicció damunt la ciutat de Vic; la informació relativa als successius emplaçaments

de l'arxiu dins la catedral inclou la de la troballa entre el 1798 i 1800 d'un plec de documents amagats en un forat de la paret darrere algun dels armaris de l'arxiu vell, i que ja pogué aprofitar Jaume Villanueva (33-35).

L'antic arxiu plural del monestir de Ripoll (plural perquè, ultra el general, hi havia «los archivos particulares de cada uno de los oficios de esta casa» (36), tal com digué Jaume Villanueva), cremà el 1836, salvant-se'n sols una mínima part: els manuscrits 428 i 430 de Barcelona, BC, i els núms. 2058-2061 de l'Arxiu Episcopal de Vic; també cremaren els sis cartorals (36-39). L'antic fons de Sant Joan de les Abadesses, en canvi, s'ha conservat, una part (fons dels oficis) allí mateix i una altra (fons de l'abat) a l'Arxiu Reial de Barcelona (ACA); destaquen els regests aplegats en els quatre volums de *Llibres de canalars* (39-40). La documentació de Sant Pere de Caseres ha compartit sort amb la dels col·legis jesuïtes de Cordelles i de Berlem, dividida entre l'ACA i la BU de Barcelona (40-41), però no hi ha cap peça d'aquells dos segles. L'Arxiu de Sant Benet de Bages, ben conservat en el seu lloc fins a la desamortització, es troba ara espars entre l'ACA (on anà a parar també un fons abans conservat a la BU, si bé es perdé la carpeta dels documents dels segles IX i X), i la BC de Barcelona, l'arxiu de Montserrat, i l'AHM de Manresa (41-43). El de Santa Cecília de Montserrat s'integrà al de Santa Maria el 1539 i seguí la sort del darrer; n'hi ha restes a l'ACA i al mateix Montserrat; però se salvaren tant l'*Índice general de todos los instrumentos...*, de Gregorio Escudero, com també l'encara millor *Índice de las escrituras y documentos más antiguos y preciosos que se conservan en el archivo del monasterio de Monserat*, de Benet Ribas (43-44); aquest apartat s'acaba amb la indicació de documents esparsos d'aquells dos segles coneguts o encara existents en arxius de parròquies o de particulars, en l'Arxiu Ducal Medinaceli o d'ordes religiosos (44-45).

La majoria d'aquells arxius (Vic, Ripoll, Sant Joan de les Abadesses i Santa Cecília de Montserrat) posseïxen o posseïren documents falsificats, en total una vintena (45-52), deu dels quals, els considerats més importants, són aplegats en l'apèndix (III, 1330-1343). Unes pàgines signades per Anscari M. Mundó posen el problema de la grafia catalana dels antropònims, sobretot gòtics i germànics, en els regests, per als quals hom ha establert normes provisionals, mentre són estudiades les definitives (53-56). Al final de la introducció, Ramon Ordeig assenyala la procedència tant dels documents reproduïts sencers com dels entorn de quatre centenars només regestats; la gran majoria eren ja publicats, però tres-cents vuitanta-set dels ara publicats sencers eren fins ara inèdits; alguns dels regests han presentat dificultats de datació (59-61).

* * *

Acabada la part introductòria comença el bloc central del recull, constituït per les mil-vuit-centes vuitanta-cinc unitats, cada una de les quals conté número d'ordre, lloc i data del document, regest del seu contingut i lloc on és publicat o resumit, si el text no és conegut; si ho és, després del regest hi ha la indicació d'original i còpies, informacions bibliogràfiques, text de l'instrument, i anotacions d'aparat crític.

Potser en comparació amb les altres publicacions paral·leles, multiplicades durant els darrers anys, allò que personalitza la que ens ocupa és la presència notable d'instruments que no es limiten a constatar canvis de propietat de trossos de terra, de propietats agrícoles senceres, o d'edificis. Les donacions comtals i les consagracions de la catedral de Vic o d'altres esglésies del bisbat, o de l'església o capelles del monestir de Ripoll o de Sant Joan de les Abadesses, amb la corresponent intervenció de la família comtal barcelonina, imprimeixen al conjunt una fesomia d'abast més ampli, car permeten de resseguir la represa i el creixement de la vida tant entorn de Vic com de Sant Joan de les Abadesses, des del moment en què Jofre el Pelut, acompanyat dels nous repobladors, redonà vida a dues contrades que, tal com diuen els documents, eren romases pràcticament mortes.

La situació a la Plana és dibuixada en un paràgraf de la intervenció del bisbe Idalguer de Vic en el concili provincial (de Narbona) celebrat a Barcelona el 906 i ens recorda que els habitants de la Plana «barbarico gladio divino iuditio traditi sunt, ita ut ne aliquis christianorum in praedicto pago Ausone remaneret», fins que Jofre el Pelut i els seus germans «prelibatam ecclesiam cum suis finibus in pristinum instauraverunt statum» (121-122/75). Una constatació semblant es

troba en un document posterior i es refereix al futur Sant Joan de les Abadesses: «... sumus profes-si nos iamdicti et iamdictas quia condam iamdictus Wifredus comes venit cum suis fidelibus in iamdicta valle, qui erat in deserto posita, et sic apprehendit iamdicta valle cum suis villaribus et terminavit eam..., sic collocavit nos vel alios parentes nostros ad abitandum et edificavimus ibidem domos, curtes, ortos, vineas, molendinis, et terras de eremo ad cultura perduximus» (156/119/6-15; un extrem digne d'ésser estudiat en aquest document: el percentatge d'antropònims llatins o visigots o francs entre els gairebé set-cents signants). Afegim-hi un detall complementari, també documentat per una de les pàgines més antigues d'aquest recull: «portiones quod nos ibidem traximus de eremo primi homines cum subditione franchorum» (66/3/3-4, del 881; la fórmula es repetia gairebé al peu de la lletra cinquanta-set anys més tard: 373/454/3-4; i encara el 942: «...eam [terram] tenebat genitrice nostra supradicta Grima de aprisione, que illa traxit de heremo cum nos supradictos filios suos, primi homines terra regia sub ditione franchorum»: 396/493/10-11); no es tractava únicament de refer el país, sinó (també o potser, sobretot) de posar-lo dins l'estructura del regne franc; i ací no puc deixar de recordar un article de la professora Elisabeth Magnou-Nortier, resumeix entre les notícies bibliogràfiques d'aquest volum, denunciant amb el nostre Teodulf d'Orleans, els abusos, relacionats amb presents, en l'aprisió i en l'atorgament dels corresponents títols de propietat.

Acaba de comparèixer la paraula tècnica que, amb la de ,ruptura', defineix aquella activitat dels pioners: ,aprisió', un fet que devia tenir característiques pròpies, car una de les primeres transmissions de propietat precisa, si no m'erro, que allò que es traspasa és el dret a l'aprisió, tal com és aplicat en aquesta terra: «...de nostro iure in vestro tradimus dominio et potestate ad aprisione, sicut mox [! mos] est in ipsa terra» (69/5/5-6); les aprisions, doncs, de terres o d'altres propietats es trobaren en el primer pla de l'activitat, i així la referència a l',aprisió' com a títol de propietat és constant (67/4/8 i 16; 71/8/2 del final; 78/13/10-11; 79/15/3; 89/31/7; 95/36/2-3; 96/37/19; 106/54/1; 119/72/3; 129/85/4; 131/87/3, i un ,et caetera' inacabable); entorn l'any 900 l'aprisió és recordada com a actuació no exclusivament personal, ans familiar: «ex aprisione de parentes nostros et nos similiter cum eis» (136/94/4-5), o simplement com a quelcom de la generació anterior (96/37/19; 134/91); en algunes ocasions l'aprisió és expressada amb la paraula ,ruptura' = ,arrancada de terres' (68/5/3; 82/18/3; 141/102/3) o amb totes dues ,per aprisione vel ruptura' (85/21/3; 86/22/4; 126/80/3-4). I és notable no sols la gran abundància de referències a l',aprisió' com a prova de propietat a l'hora de vendre-la o canviar-la, ans encara el seu successiu desplaçament de la Plana de Vic al Bages i a l'Anoia, fins a (Santa Coloma de) Queralt i no menys la seva progressiva desaparició com a font de dret de propietat a mesura que ens acostem a l'any 1000 i que va desapareixent la generació dels pioners.

Per aprisió/ruptura, o per d'altres camins d'accedir a la propietat (,per comparatione, per genitores, per complantatione', o ,per meum decimum' tractant-se de propietàries), els documents que en certifiquen el pas d'unes mans a d'altres empen, en general, formularis que es troben en totes les compilacions de documentació mil·lenària de recent publicació, essent, de molt, el més utilitzat entorn de Vic el que comença *Per banc scripturam...* (p. 63, núm. 3; 68/5; 70/7; 76/11; 78/13; 82/18; 83/19; 88/27; 89/31; 101/47; 103/49, i un ,et caetera', que també vol dir que la presència del formulari segueix amb el mateix ritme); i els altres formularis es troben amb freqüència gairebé només testimonial: *Certum quidem et manifestum est...* (69/6); *Ego... et...* (Nos) *donator(es) sum(us)* (67/4; 125/79); *Magnum mihi et satis licitum...* (99/44); *Placuit animis meis et placet...* (102/48/1; 140/101); Vic, però, potser podria presentar un formulari propi (que, almenys un servidor, no recordo haver trobat en preparar la recensió de publicacions similars): *Constat me (nos) videre deberem(us)...* (84-86/20-23; 104/50; 120/74; 126/80; 129/85; 139/29; formulari que també presenta una variant: *Constat nos vindere...* *Per banc scripturam...* (90/32; 106/55; 112/64; 121/77; 128/82).

Però no tots els actes, dels quals hom vol conservar la memòria i fer-la jurídicament efectiva, s'hagueren de valdre de les pautes comunes, tot i que, en certs casos, es copiïn les unes de les altres. Es trobarien en aquest grup els documents fundacionals del monestir de Sant Joan de les Abadesses (67/4; 71/8: per cert, aquest copia en gran part l'anterior, cosa no assenyalada en la nota de la pàgina 71), o equivalents com les nombroses actes de dotació i consagració d'esglésies: Tona (73/9), Ripoll (74/10), Sant Pere de Ripoll (80/16), Sant Martí d'Aiguafreda (95-96/37),

Lluçà (110/63), Manlleu (116/71), altra vegada Ripoll (344/414) i encara el 977 Santa Maria de Ripoll (893/1242), Manresa (362/440), Mojà (377/464), Santa Cecília de Montserrat (597/785), Vidrà (645/856), Llaés (646/857); Sant Benet de Bages (816/1127); i tallo ací, perquè la llista seria massa llarga. Hom hi troba, de més a més, notícies o comentaris del més alt interès, com pot ésser la genealogia del poder dels nostres comtes deixada anar a l'atzar en un instrument de compra-venda per Borrell II de Barcelona-Osona en exposar la legitimitat d'una seva possessió: «...mihi advenit per vocem genitoris mei et parentum meorum, et parentibus meis advenit per vocem preceptis regis Franchorum quod fecit gloriosissimus Charolus de omnibus fiscis vel et eremis terre illorum» (672/893/2-4).

En un món, doncs, en què tot es basava en la sobirania i en les concessions de Carlemany és un fet nou de primeríssima categoria l'actuació, també sobirana, d'un nou poder, fins aleshores imperceptible: el de la Seu Romana, que se'n engrandí en totes direccions entre el 950 i el 1000; es comença de trobar en la documentació pelegrins que feien testament abans d'emprendre camí vers Roma (782/1078; 1296/1826); però sobretot intervencions directes que manifesten, alhora que augmenten, el nou poder en les nostres terres: Sant Benet de Bages fou directament sotmès a la Santa Seu (748/1023); Vic, elevat a funcions metropolitanes per Joan XIII, en resposta a una de les peticions del mateix Borrell II pelegrí a Roma (789-793/1086-1090); recordem que aquestes intervencions arribaven quatre anys més tard i esventaven la jugada de l'abat Cesari de Santa Cecília de Montserrat, que intentà de promocionar-se, reintroduint a Catalunya la vinculació amb el visigotisme hispànic (784/1080); per contra, al cap de poc arribaven noves intervencions confirmadores del bisbat de Vic amb els seus límits i autoritat (899-901/1247-1248) i, ja a les acaballes del segle, la deposició de l'intrús Guadall que no sols havia assassinat el bisbe legítim, Fruïà, ans encara havia cercat una vinculació episcopal altra que la de Narbona (1275/1797); i remarquem que en la solució d'aquest afer, decidida al més alt nivell, hi participa Ermengol I d'Urgell, «Filio Borelli Aquitaniorum sive Gothorum nobilissimi marchionis» (ibid., lín. 15; sobre el títol de ‚dux Gothie‘, cf. 814/1122/1-2; 818/1127/ 10 del final; 820/1127/18). I mentre a les altures dels poders supremes hom prenia decisions d'abast històric, la nostra vida col·lectiva seguia un curs que ja estava desembocant en el sistema feudal; hom creia en el ‚iudicium Dei‘ com a font de dret (1150/1611/4) i s'introduïa el jurament de fidelitat com a forma de participació en drets senyoriais (1080/1513), amb la qual cosa naixia aquella classe de feudals intermitjos que, considerant-se legitimitats a tota mena de violències, constituïrien la plaga del sistema; també compareixia l'establiment de terres, ni que fos després d'una donació i a favor del donant (351/422; 565/737), darrere la qual potser s'amagava una forma de pagament de deutes.

Pel camí de l'anàlisi dels documents publicats en aquests tres volums podríem tenir una certa idea de gran nombre de detalls, cosa que la ja excessiva longitud d'aquesta recensió fa impossible; però fixem-nos en un punt, el de la densitat demogràfica del país, en relació a la qual trobem dos documents d'una importància innegable, que, d'una forma o altra, potser poden ésser considerats els dos primers ‚capbreus‘, tot i que les solemnitats legals (en ambdós casos, compareixença davant tribunal o notari) siguin molt allunyades de les que acompanyaran els actes de capbreuació en els segles de la Baixa Edat Mitjana.

El més antic fa referència als pobladors assentats per Jofre el Pelut en el territori del monestir de Sant Joan de les Abadesses, o a llurs successors el 913 (153-159/119); el document sembla ésser no sols important perquè ens posa davant els ulls la relació entre senyoria i pobladors, ans molt important perquè ens permet de saber la distribució dels darrers per masades o llogarrets i nombre i nom dels caps de casa o potser de tots els habitants de cada agrupació humana; salvada sempre la possibilitat d'error, inherent a la nostra naturalesa, trobo que hi són assenyalades vint concentracions humanes amb llurs topònims, en les quals vivien sis-cents vuitanta-dos signants, de cada un dels quals no m'atreveixo a dir si signava com a cap de casa o si amb aquest signaven, un per un, tots els membres de la seva família (i ací afegiré que una de les possibilitats d'estudi de la compilació que ens ocupa és la de reconstruir la constitució del patrimoni de Sant Joan de les Abadesses sota l'abadessa Emo, filla de Jofre el Pelut). L'altre document, del 938, correspon a Artés; els seus cent-onze compareixents semblen caps de casa i, establerta la taxa de persones per família, podríem saber la concentració demogràfica de la vall d'Artés (365-367/443). Val a dir que en establir la ‚ratio‘ de família/persones, caldria tenir present el detall que ja aleshores es tro-

ben esclaus, tant d'institucions (p. e., els cinc donats en l'acte de la fundació al monestir de Sant Joan: 67/4/línia 5 del final de pàgina; cf. 72/8/7-8; dos altres: 96/37/8 del final; un a Ripoll: 75/10/14), com de persones privades (953/1327/16 del final, tots quatre alliberats; 279/314: compravenda); remarquem, però, uns casos ben especials d'esclavitud: en virtut de la pena legal per haver assassinat un noi, l'assassí passava a ésser esclau de la mare de l'assassinat (329/392; 545/706).

És normal que en una societat que havia de renàixer del no-res la cultura i els llibres ocupessin un lloc més o menys marginal; però també aquestes pàgines poden ésser vistes com un termòmetre de llur creixença. Tret del *Liber Iudicum* o *Lex Gothorum*, que compareix diverses vegades sense dir qui en posseeix un exemplar (470/603/1 i 6; 802/1105/1; 953/1327/24; 1148/1608/2; 1293/1822/5), en un primer moment els llibres es limitaven a un missal i a un leccionari per a l'estricta i mínim servei de les esglésies de nou consagrades (73/9/11 i 12; 75/10/10; 96/37/17); però a poc a poc, almenys la descripció s'enriqueix: «oblatium, omeliarium, missalem ordinum» (81/16/14-15): «lectionario, missale, psalterium, anafanquo (antifonari)» (111/63/11-12); «librum dispositum et antiphonarium et missalem unum et lectionarium unum, et salterium unum» (117-118/71); o «missalem unum, lectionarium unum, antiphonarium unum, Actus Apostolorum unum, quadragenarium unum» (378/464, 28-29); i encara «missale, leccionario..., psalterio» (645/856/12); i així arribem a la biblioteca personal del bisbe Idalguer, rica de vuit volums, i donada el 908 a la catedral de Vic: «missale quodicum unum, lectionarium unum, Prophetarum unum, Passiones Apostolorum quodicum unum, Hactus Apostolorum et Epistolas Pauli quodicum unum, canonem quodicum unum, Smaragdum quodicum unum, antifonarium unum» (124-125/78); cinquanta anys més tard, el 957, l'inventari de béns mobles de la mateixa seu donaria la suma de vint-i-sis títols i de cinquanta-tres exemplars dels mateixos (601-602/789); catorze anys més tard, any 971, els títols no havien augmentat, però els exemplars eren deu més, alguns d'ells distribuïts entre Artés, Montbui i Castellar i dues persones particulars (803/1106). El 979 consta que en la biblioteca de Santa Maria de Ripoll hi havia més de seixanta-cinc llibres: «Et sunt libri numero LXV et amplius» (929/1288/6-7). Només al final, ja dins l'any 1000, trobarem el primer llibre de propietat privada, un exemplar de *Flores psalmsorum* (1312/1849/17). Poc abans, el novembre del 996, havia comparegut un 'Richulfus levita et caput scole Sancti Petri' de la catedral de Vic (1237/1749/1; cf. 1277/1798/1). Com a manifestació d'un particular interès cultural, assenyalam la signatura en grec afegida al dors del document (83/19) pel seu copista, 'Addanagildus praesbiter'.

Els dos segles als quals pertanyen els documents són els que assistiren al part de la llengua catalana, i xent de la mare llatina; algunes veus semblen anunciar l'esdeveniment: 'Terradas' el 886 (68/5/6); 'Poïolo' (69/5/1); 'Taradelli... Socarrados' del 909 (88/27/2-3); però de seguida compareixen paraules gairebé idèntiques a les d'ara: el 898 'castro de condam Tercioli' (95/36/3); el mateix any 'fontana' (96/37/22), i dos anys després l'enumeració 'destrale, aixata... sogas' (99/44/4 del final); el 901 compareix la 'cassa' (101/47/3 del final), però immediatament després amb la grafia definitiva, 'casa' (102/48/3 i 6; en la línia 3, acompanyada de 'quintana'; 103/49/2, del 903; 'quitana' el 912: 146/107/5); el 902 també trobem 'koma' (104/50/5); el 903 'decena parte' (106/54/6); el 904, 'vimeners' (108/58/10-11); el 905, 'Puig Oriol' i 'Malats' (111/63/9 i 7 del final); el 906 és generós: 'resclosa cum ipso glevar vel petregar', 'Torrent', 'Esderocad' i 'Guardiola' (118/71/22, 27-28, 30 i 32); el 908, 'riba' (126/80/5); el 911, un verb: 'afronta' (141/102/3, repetit el 912: 146/107/4; quan encara el 909 deïa 'adfronta': 134/91/5); 'Bonhomen' el 913 (151/115/2); 'Margarida' el 913 (154/119/19); a partir d'ací, la llista seria inacabable.

Aquesta edició és completada i enriquida amb una secció de mapes realitzada per Jordi Bolós i Víctor Hurtado (1345-1354) i amb una taula unitària de «tots els mots toponímics, tots els onomàstics -llevats dels corresponents als reis en les clàusules de datació- i els noms comuns més importants pel seu interès diplomàtic, jurídic o històric» (1357), obra de Rafel Ginebra i de Ramon Ordeig, en la qual el nom propi o comú corresponent és completat amb la qualificació que té en el document on compareix, i que, seguint l'ordre alfabètic, ocupa més de dos centenars de pàgines disposades a triple columna (1355-1563).

No cal dir que En Ramon Ordeig i Mata ha d'ésser remerciat i tan cordialment com efusiva felicitat per aquests tres volums, en particular per la qualitat del text, sobretot del llatí; a fi, però, que aquesta lloança no pugui semblar acrítica, ans només filla de l'afecte personal, assenyalarem els comptadíssims casos en què el crític lector s'ha donat d'alguna falta.

I comencem pel nombre de documents: coberta i portada del volum terç ens en prometen 1.873, però tant Anscari M. Mundó en la pàgina 7, com Ramon Ordeig en la 59, parlen de 1.882; tenint en compte que el doc. 1235 no afecta la numeració, car té el seu lloc en la pàgina 889, tot i que el text llatí, trobat al darrer moment, hagi estat afegit en apèndix a la pàgina 1329, cal suposar que el salt de 1.873 a 1.882 és explicable pels falsos aplegats en les pàgines 1330-1343; però resulta que els dits falsos transcrits són deu i, doncs, en aquest cas el nombre seria $1.873 + 10 = 1883$; hi ha, de més a més, el fet que en el curs de l'obra, hom troba almenys dos numeros bis: 744bis (571) i 1317bis (947); no sé si n'hi ha d'altres, perquè no m'he desvagat a esbrinar-ho; però ja és possible d'afirmar que el nombre de documents, autèntics o falsos, aplegats en aquesta compilació és, almenys de 1885. I ací cal subratllar que haurien d'ésser 1887, car hi manquen els dos dels anys 961 i 979-1008, publicats per mi en aquestes pàgines d'ATCA, VII-VIII (1988-1989), 267-271, sota el títol *Full escadusser d'un cartulari de Ripoll*, article que tampoc no és recordat en la bibliografia (19); d'altra banda, el fet que ja en la primera meitat del segle XVIII hi hagués fora l'arxiu de Ripoll almenys un full atribuïble a una unitat que fa pensar en un cartol, obliga a preguntar-se si amb motiu de les Guerres de Separació o de Successió s'extravià quelcom d'aquell(s) arxiu(s), tema no tocat en les pàgines corresponents de la introducció (38-39); aquesta anècdota demostra que, en relació a textos antics de Catalunya, l'atenció a ATCA és obligada, i que per aquesta manca l'aplec que ens ocupa ja ha nascut poc o molt coix.

Passada la pàgina de coberta, em permeto de manifestar un desig: que els futurs volums de la *Catalunya Carolíngia* dediquin la pàgina immediatament anterior a la portada a refrescar en la memòria del possible usuari el conjunt de la citada col·lecció i la situació en ella de cada un dels seus volums; en veure que aquests tres llibres corresponen al volum IV, hom es pregunta quins són els tres anteriors i quins és previst que siguin els successius.

Vegem ara alguns casos més particulars, davant els quals el crític ha sentit un cert defici: ,p,artes' (86/23/6); ,dicata' (potser per ,dicta', a 115/69/7 del final); el sintagma ,per an[c] scriptur[am]' (66/3/2) crec que havia de dir ,per an[c] scriptur[am], per dues raons: perquè qui completa és l'editor i doncs diria que ho ha de fer correctament; i segon, perquè de vegades el dit sintagma també és escrit de forma correcta, com a 68/5/2. Em pregunto si ,per excomparatione' a 133/90/3, 340/408/3, i 389/483/4, no hauria d'ésser llegit ,per ex comparatione', tal com fa el mateix editor en 248/261/2, 360/437/8-9, 381/470/4; em segueixo preguntant si ,infendere' (156/119/11) no hauria d'ésser ,inpendere'; si ,quantuum' (164/127/2), no ha d'ésser ,quantum'; ,subditiōne' (434/543/14), no hauria de dir ,sub ditiōne' com en la línia 19 de la mateixa pàgina; si ,terreir servitio' de la mateixa pàgina, lín. 31, no ha de fer ,terreno servitio'; si ,donatione' (733/996/11) no hauria de dir ,ditiōne'; si ,presentsi' < ,presenti' (749/1023/20); ,terramque' < ,terram que' (816/1127/6); ,nuperdiximus' < ,nuper diximus'; ,medietates' < ,modiatas' (818/4 i 2 del final); ,pagiam' < ,patriam' (819/28); ,atquarum' < ,at quarum' (1090/1526/1); ,aquarem' < ,a quarum' (1099/1541/1); ,non' < ,nos'; ,nobilissimis' < ,nobilissimi'; ,perduceremur' < ,perduceremur'; i ,qucquid' < ,quicquid' (1275/1797/, 2, 15, 28 i 31

Afegiré qualche observació als registres o anotacions de l'editor; així, per exemple, la nota entre el regist i el text de 71/8, no diu que aquest document núm. 8 és en part còpia de 67/4; la frase ,sobre l'establiment de la religió cristiana' (93/35, línia 3 del regist), no sembla recollir la precisió del text ,ut christiana religio firmissime stabiliretur' (94/35/4); els ,almoiners' del regist de 142/103, haurien resultat més ben qualificats amb la paraula ,marmessors' (car entre les dues paraules hi ha la mort d'algú per entremig), també emprada a 143/103/14.

Ja he dit que les observacions fetes en els quatre darrers paràgrafs tenen l'exclusiva finalitat de demostrar que la valoració absolutament positiva que mereix el treball esmerçat en la preparació i edició dels tres volums de documentació dels comtats d'Osona i de Manresa, no ha estat feta sense el necessari sentit crític. Acabem, doncs, dient que, malgrat les petites fallades (i sobretot malgrat que les possibles faltes en textos tan venerables haurien d'ésser totalment excloses), aquests tres volums són dignes de la gran obra propugnada i iniciada per Ramon d'Abadal i de

Vinyals i que esperem amb candeletes els següents, als quals augurem que no sigui possible de fer-los cap retret.

Josep Perarnau

Diplomatari de la vila de Cardona (anys 966-1276). Arxiu Parroquial de Sant Miquel i Sant Vicenç de Cardona. Arxiu Abacial de Cardona. Arxiu Històric de Cardona. Arxius Patrimonials de les masies Garriga de Bergús, Palà de Coma i Pinell. Estudi i edició d' Andreu GALERA I PEDROSA (Diplomatari, 15), Barcelona, Fundació Noguera 1998, 698 pp.

Els volums d'aquesta col·lecció són estructurats (i aquest no se n'exceptua) en una introducció (9-50), el cos del llibre dedicat a registres o a transcripció del text dels cinc-cents vuit documents datats entre el 966 i el 1276 (51-628), i a les taules d'escrivans i notaris (629-643) i d'antropònims i topònims (645-697).

La introducció ens innova que són integrats en el present volum els documents ara existents en els dos arxius, municipal i parroquial, de la vila de Cardona i els d'algunes masies del seu terme o del de Bergús, amb la qual cosa ja diu (i l'autor ho reafirma de manera explícita: 11) que, dissortadament, no és possible encara de posar a l'abast dels estudiosos l'arxiu pròpiament ducal de Cardona, actualment propietat del duc o duquesa homònim(s) a Madrid. En conseqüència, els documents integrats en aquest volum, sortosament originals en llur major part, provenen dels arxius parroquial (que aplega allò que resta de l'antic de l'abadia i de la col·legiata del castell de Sant Vicenç, i del propi arxiu parroquial de Sant Miquel) (14-24); i municipal (25); i dels de les cases de pagès esmentades en el títol (26-27), (o còpies o registres) (27-30), arriben fins al moment en què pràcticament coincidia el traspàs de Jaume I de Catalunya-Aragó i el del vescomte Ramon Folc V de Cardona, el 1276 (31); es tracta d'actes sobretot de dret privat relacionats amb béns seients, agraris o urbans, entre els quals s'intercalen alguns documents pontificis i uns quants més de senyoriais (34-35), datats aquests darrers gairebé tots pels anys de regnat dels reis de França, datació compartida amb la de l'Era en els més solemnes, però amb punt final el 1180 en què un Sínode de Tarragona introdueix la data de l'Encarnació (35-36). Les signatures dels escrivans (en un cas compareix ja el 1090-1091 un Pere, escolàstic i lector: 37), des de començaments del s. XIII farien constar la qualificació de notari (públic) d'un lloc, i els de Cardona llur condició de sotmesos al sagristà de Sant Vicenç del Castell, titular de l'escrivania o notaria (38), qui, ja a darrerries del segle XI, establí la de Sant Miquel al rector d'aquesta (38-39). Els protocols notariais de Cardona, conservats a Barcelona ACA i BC, han permès de completar la llista de notaris cardonins dreçada per Josep M. Thomaça (41-42). Establerta la metodologia de l'edició (43-44), la introducció es clou amb cinc pàgines de bibliografia cardonina (45-49).

Els cinc-cents vuit documents aplegats en aquest recull començaren a ésser redactats seguint les pautes que els lectors d'ATCA ja coneixen, tant per les recensions publicades en volums anteriors com per les d'aquest mateix; trobem, en efecte el formulari que comença *Magnum satis licitum...*, utilitzat fins i tot pels escrivans comtals de la Cerdanya (docs. 1, 4, 34, etc.); *Per hanc scripturam venditionis...* (o *donationis...*) (docs. 2, 13, 16, 17, 22, 24, 25, 26, 27, 28, 47, etc.); *Ego... et ego... vinditores...* (núms. 3, 13, 27, 28, 44, etc.), amb la variant d'*Ego... donator (vinditor) sum...* (núms. 16, 17, 26, 24, etc.): *Certum quidem et manifestum est...* (núms. 15, 36, etc.), o la variant *Manifestum est enim...* (núm. 31). Sota aquests formularis, aplicats a casos concrets, veiem discórrer llenques de la vida entorn Cardona (un entorn que, pels drets senyorials, arribava sovint fins a Calaf i qualche vegada s'allarga fins a Maldà): una vida que en els moments inicials representava un bell començament, com el d'aquell que a l'hora de fer testament el 1039 recordava que posseïa un alou «qui mihi advenit per apressionem et traxi ab eremo» (96, núm. 30; cf. 145/71); el 1087 hom recordava d'un altre donant que «fuit interfectus a paganis pro defensione christianitatis et fidelitate seniori suo vicecomite, qui fuit cum eo simul interfectus a perfidis sarracenis», 153-154/78); res d'estrany, ja que encara el 1041 un alou situat a la Llobosa era localitzat «in comitatu Minorisse, in ipsa Marcha» (109/24/15); i el 1083, en marxar a l'host amb el comte de Barcelona, el

Ramon Folc, vescomte de torn, recordava l'hereu, Bramon, captiu, i augurava que «reuertat a captiuitate» (138/66/6 i 11). Els documents inicials responen també a les necessitats primitives d'una societat de frontera en recerca de punts de cohesió, els principals dels quals són la reglamentació de la vida col·lectiva (i així ens trobem amb la cèlebra *Carta de poblament de Cardona* del 986: 60-66/7) i la fundació, dotació i posada en funcionament de l'església i monestir annex de Sant Vicenç al Castell de Cardona (fet, al qual correspon la majoria del primer centenar de documents ací publicats, d'entre els quals cal destacar una primera restitució de béns per part dels vescomtes per consell d'Olibanum' = Olibà, bisbe de Vic: 75/14; i sobretot l'acta de dotació i consagració del mateix Sant Vicenç el 1040: 103-108/33); res d'estrany, doncs, que durant molt de temps, un dels documents més repetits sigui el d'establiment de terres o d'altres propietats o drets (i ací la llista seria inacabable; per això em limito a assenyalar la primera dotzena de referències: 213-214/133-135; 222/142; 226/147; 236/160; 238/162; 244/169-170; 247/173; 248/174; 254/181; 257/183; 273/194; 276/196, etc., etc.).

Allò que és digne d'esment, però, o almenys m'ho sembla, no és pas la multiplicació de compra-vides, donacions, testaments, permutes i actes per l'estil, nombrosíssims com en les altres compilacions semblants, ans la constatació de la importància de Sant Vicenç de Cardona, car al seu redós existia ja el 1026 una ‚kannonica‘ (83-84/19), i després una Almoïna (181/102; com també existia un ‚Hospitale pauperum‘ de la vila de Cardona: 158/81; 229/150); també hi havia una escola, car el 1077 consta un Pebrellus, d'una banda ‚levita‘ i de l'altra ‚scholasticus‘ (125-126/55 i 56, signatures), i els anys 1089 i 1090 consten un ‚Petrus scolasticus‘ i un ‚Petrus lector‘, respectivament (166/88 i 167/89, signatures). No és pas que manqui la vila, car a ella es refereixen documents tan importants com l'aplicació de la Pau i treva a Cardona: 263/188; l'alliberació de dos mals usos: 320/243; o la construcció del pont damunt el Cardoener: 489/400. Però el protagonista és Sant Vicenç: a ell (i a Sant Pere de Casserres) han de jurar fidelitat els vescomtes abans d'ésser reconeguts com a tals (306/225; 429/354; 430/355; 497/408); i fent aça-prem damunt aquella institució, vescomtes i abats menen una política d'encimbellament que els porta a Roma a cercar confirmació de llurs pretensions a abadia ‚nullius‘, directament sotmesa al papa, i Roma no es feia pas pregar a donar una mostra més dels seus poders de decisió (267/190; cf. també 277/197 i encara 305/224, 384/315 i 509/419); a través d'aquests documents es descobreix la porfídia de fer reconèixer la independència de Sant Vicenç tant en relació a Sant Ruf d'Avinyó com de l'autoritat episcopal, i la de fer entrar dins aquell ‚nullius‘ tot lloc del senyoriu dels Cardona. Igual com les altres institucions semblants, naixen d'aquell tronc, ultra l'Almoïna ja coneguda, d'altres branques o funcions amb personalitat jurídica pròpia, com l'enfermeria (282/201) o la sagristia (241/165; 313/232; 326/250); igual com les altres institucions semblants, també són per als comtes la caixa d'estalvis per a moments difícils, com el del 1126 en què (per a alguna expedició prèvia a la conquesta de Lleida?), el vescomte n'agafà sis lliures i mitja de plata fina, bo i donant la corresponent fermança (232/153).

A través d'aquests documents hom assisteix a una sèrie de situacions o de fets singulars que marquen la vida col·lectiva més enllà de Cardona, de les seves grans institucions i dels llocs del seu senyoriu. I així contemplem el pillatge constant dels senyors i senyorets feudals a expenses dels béns eclesiàstics, que ja omple les primeres pàgines i continua en les següents (256/182; 287/205; 309/229-230; 316/239; 319/242; 362/292; 364/293; 366/295; 390/321; 395/328; 397/329); podem assistir a les injustícies i crims (121/50; 171/93) i a les acusacions dels uns contra els altres a través de les ‚querimonie‘ (202/123; 284/202) i de les ‚convenientie‘ (143/70; 334/259; 373/302). Les tensions entre feudals expliquen el pacte dels Cabrera-Urgell i els Cardona contra els Montcada i els seus associats del Baix Llobregat, ‚a favor de Jaume I‘ el 1224, que acabaria amb la victòria dels darrers (424/351; 440/363; 583/478). Una institució tan potent com l'Orde del Temple es faria present en la vida dels Cardona (420/348); en aquest context s'ha d'esmentar aquell clam corprendor d'ajuda des del Sant Sepulcre de Jerusalem davant les devastacions causades per Saladí el 1187 (323-324/247).

Les informacions sobre les mentalitats contemporànies són verament riques i en aquest sentit ho són els testaments, entre els quals sembla destacar el del vescomte Ramon Folc, del 1083 (134-138). Durant aquells segles, la gent de les nostres contrades té consciència de governar-se «secundum canonem et legem gotorum», tal com diu el comte Borrell II en donar el primer esta-

tut municipal a Cardona l'any 986 (64/7/16; cf. també 139/67/3; i 176/97/23, que fa referència al títol primer del llibre segon, *De facultatibus et recipiendis testibus*); només una trentena d'anys més tard, però, un vescomte de Cardona, actuant «secundum lege gotica et nostra», permetria l'aplicació de la prova de l'aigua bullent en un judici, del qual el reu eixiria escaldat; ja hi havia, doncs, una altra llei, qualificada de 'nostra', segurament la dels francs (72/12/2-6); dins aquesta nova legislació, el 975 compareix en document de Sant Llorenç prop Bagà una 'sacreria' (57/4/17). Indiquem el cas segurament poc usual, de presentar trenta-set documents en un judici a començaments del segle XIII; sembla una bona mostra de la importància que un cavaller donava al propi arxiu familiar (399-340/330).

No cal dir que la informació sobre la mentalitat religiosa té un interès particular; assenyalaria l'autodonació (o la donació d'un fill) a membre de la canònica de Sant Vicenç (153/78/4-6; 164/87; 225/146; 237/161; 308/228; 357/286); res d'estrany que no manquessin les deflèccions (377/305; 379/308). El sentit del valiment dels sants, còpsable en la donació d'algunes esglésies a Sant Vicenç de Cardona, feta per Reverter, vescomte de Barcelona, «ut sanctus Vincentius adiuuet illi in sua tribulatione» (239/163/10-11); recordem els documents especials transcrits al final del volum: l'aranzel del rector de Sant Miquel de Cardona (546/454); el *Memoriale omnium sensuum quod (!) sacrista habet vel habere debet* (592/486); i el capbreu de les rendes de priorat i d'almoïna de Sant Vicenç de Cardona (626/508).

És normal que en les recensions d'aplects documentals d'entorn l'any mil, aquestes pàgines siguin particularment atentes al despuntar de la llengua catalana (i no ens referim a la que es pot endevinar subjacent en tantes expressions, ans a expressions que ja han feta la derivació del llatí i són tan catalanes com les d'ara); assenyalem, doncs, que, si la determinació de termenals és la primitiva, el 966 trobem 'pug' (ter), 'sagrera', 'planta oliuera', 'pegera' (bis), 'bosch' (54/1/1-9); el 975, 'kasas', 'condominas', 'defensas', 'rocha', i altra vegada 'pug (ter)', 'planta oliuera' i 'bosch' (bis); de més a més, 'molins' (57-58/4); el 980 l'antropònim 'Leudouic' (59/5/6 del final); i el 993 'via antiga' (66/8/5). Traspassada la llinda de l'any mil, el 1005 trobem la frase "per rasam de Bellacana en auall" (67/10/7), 'roure' (67/10/9), 'Comella' (ibid, lín. penúltima), el 1012, 'tona (bis)', 'chabres XXX per missas', 'pesses' (69/11/13 darreres línies; repetit 70/11/16); «trapada I de lana» (70/11/19-20); el 1018, 'serra' i 'torrent' (73/13/15-16); el 1021 torna 'serra' i compareix 'guàrdia' (78/15/20); el 1026 ja trobem formes del verb ésser: 'siant' (84/19/12) i 'siat', en la línia penúltima de la mateixa pàgina; i fins al final d'aquell segle XI podrem llegir 'bosch de Ual-deperes' (88/22/8), el 1034: 'font', 'torrent', 'perer', 'era', 'Elzina' (89/23/en les deu línies darreres de la pàgina); el 1039, 'cigar' (sitjar) (96/20/4 del final), 'cabanel' (97/20/14); fem un salt: el 1087, 'ipsa pressegera' (157/77/línia 7 del final); i 'ipsa sal ad ipsos archs' (160/83/10); l'any sobre, 1088, 'reger' (162/85/8); el 1090, trobem 'galines' (171/92/1) i el 1094, 'tines', 'festas anals', 'maiola', 'era' (181/102/4, 23-24, 27, 28).

El crític voldria continuar la seva feina en aquesta tesitura positiva, però es veu en l'obligació d'assenyalar les excessives faltes en les transcripcions llatines. La llista és llarga i per això només n'indicaré algun cas: 'adquiere < adquiriré'; 'autea < antea' (63/7/2 i tercera del final); 'peruane-rint < peruenerint' (64/7/23); 'simil < simul' (69/11/4 del final); 'en < et' (70/11/24); 'mox < nox' (76/14/16); 'pertinescendum < pertimescendum' (82/19/línia última), 'promptior < promptior' (83/19/1), 'predicat Sancta Maria < predicta Sancta Maria' (ibid., línia 10 del final); 'seuientibus < seruientibus' (87/21/27); 'fildeliter < fideliter' (98/23/1), 'uoulerit < uoulerit' (91/24/12); 'precia < pecia' (95/28/7); en el regest de la pàgina 113 llegim 'Ballcebre', cal suposar 'Vallcebre'; 'sun < sunt' (113/37/9); 'penetenciale < penitenciale' (114/37/7); 'usum < unum' (127/58/5); 'Raymundi Ipo, diacono < Raymundi, Ipodiacono' (170/91/15); 'patenteridem < patenter idem' (183/104/última línia); 'ad his < ab his' (184/104/9 del final); 'ipse met < ipsemet' (197/118/2); 'fideles < fidelis' (306/225/3); 'Bordiis < Bordus' (371/299/4); 'terre temporis < tunc temporis' (420/348/9); o manques de concordança, com la de la pàgina següent: 'Signum Guillelmi, vicecomes Cardone < Signum Guillelmi, vicecomitis Cardone' (421/348/13).

Posem punt i final a aquesta mostra, que és de dordre hagi d'ésser assenyalaria en un volum que altrament seria digne de tot elogi.

Col·lecció diplomàtica de la Casa del Temple de Gardeny (1070-1200). Volums I-II. Estudi i edició a cura de Ramon SAROBRE I HUESCA (Col·lecció Diplomatari, 16-17), Barcelona, Fundació Noguera 1998, 1190 pp.

Treball relacionat amb la tesi doctoral de l'autor en Història Medieval, a la Universitat de Barcelona. Com les altres publicacions d'aquesta sèrie el volum que ens ocupa ens ofereix un tríplic format per part introductòria (15-70), cos dels dos volums (71-1086) i taules de topònims (1087-1102) i d'antropònims (1103-1184).

La introducció comença manifestant l'objectiu del treball: «reunir en una sola obra tota la documentació relativa al tema», que ara es troba bàsicament a Barcelona, ACA, *Sant Joan de Jerusalem*, Secció primera, Armari 11 (pergamins de Gardeny), *Secció segona (Cartulari de Gardeny)*; i *Canc.*, *Pergamins de Ramon Berenguer IV, d'Alfons I, de Pere I i Extraintentaris*; documentació completada amb amb la de Lleida, ACLL, *Llibre verd*, i la dels *Libri Antiquitatum* de l'ACB (17-21). Segueixen pàgines dedicades a la caracterització dels successius comanadors de Gardeny (22-36), de Corbins (36-41) i de Barbens (42-45), els primers des del moment de la reconquesta de Lleida fins al final del mateix segle. Les altres pàgines dibuixen la implantació de l'orde del Temple a la rodalia de Lleida (Fontanet, Turó de Gardeny) i a la mateixa ciutat (46-65). Les darreres pàgines són de bibliografia (66-69).

El cos de l'obra és constituït pel resum en regest i, quan el text s'ha conservat en original o en còpia, per la transcripció íntegra de set-cents cinquanta-un documents, trenta dels quals, almenys, són anteriors a la reintegració de Lleida a sobirania de la corona catalanoaragonesa. Tal com ja assenyalarem en recensionar el recull paral·lel de la casa del Temple de Barberà (cf. ATCA, XVII (1998), 615-618), aquesta documentació templaera presenta una fesomia ben diversa dels reculls de gent normal, en el sentit que si entre aquests el percentatge gairebé total de documentació és constituït per compres i vendes i préstecs i testaments i establiments o actes per l'estil, en els reculls templers, sense que manquin els documents als quals ens acabem de referir, allò que predomina són els actes notariaus que donen fe de les relacions entre poderosos, en forma de ‚convenientiae‘, de concessions reials, o de particions de drets senyorials, i àdhuc de butlles papals.

Entre aquests documents d'abast general esmentarem el de les pàgines 90-93/9, que pertany al grup dels que degueren ésser signats a Girona el 1143 entre Ramon Berenguer IV i els Templers, senyors, amb els altres ordes militars, del regne d'Aragó pel testament del darrer rei només de l'Aragó; i ací hom es pot preguntar si el títol de ‚princeps Aragonensis‘ no li venia al comte per la cessió de drets feta pels dits ordes, mentre que a Ramir restava només el títol nominal de rei? Trobem també la ‚convenientia‘ establerta entre els comtes de Barcelona i d'Urgell immediatament abans de la presa de Lleida (102-105), ciutat que, igual com la comarca, hauria estat conquerida «cum sanguinis effusione et gloria triumphali» (93/10/8-9; de Miravet, el comte, en cedir-lo als templers, fa constar que «cum maximo labore cepi»: (144/54); també la pactada entre el bisbe de Lleida i els templers entorn la partició de delmes, primícies i drets funeraris (149/58). Hi ha un cert nombre de concessions, que semblen el certificat d'una anotació que es devia trobar tant en el *Llibre del repartiment* de Tortosa (120/21; 129/38; 130/39) com en el de Lleida (113/23; 114/24 i 25; 116-117/27; 119/29). És, doncs, explicable la relativa abundància de noms àrabs d'antics posseïdors, com per exemple a 122/32/10; 177/80; 243/130/9 i 2 del final; 266/150; 283/165/4 del final; 289/171; 339/212; 456/308; 509/344; 526/356. No manca algun jueu: 176/79; 387/250. La concessió d'una quarterada per a la Canònica de Sant Ruf d'Avinyó amb vistes a la construcció de la canonja a Tortosa és un fet que amb el seu influx configurarà la comarca de l'Ebre, en vincular-la espiritualment a les altres canòniques catalanes i provençals (131/40).

Assistim al naixement de poblacions com El Palau d'Anglesola amb els seus vint-i-nu caps de casa fundacionals (98/16-23), o Castelldans, on consta que la donació és ‚ad populandum‘ (125/34); a la donació de la carta de poblament d'Avinavita (179/81; cf. 495/337), d'Horta de Sant Joan (255/141; 466-467/317), o a la de Castellblanc, rebuda per cinquanta repobladors, anomenats en el document (399/261).

La lectura d'aquests centenars de documents posa davant els ulls el fet de la pràctica desaparició dels formularis notariaus, tan emprats abans i encara entorn l'any mil; ací, en canvi, només en trobem alguna relíquia escadussera, com el *Nos... vinditores ... Placeat mihi...* (108/19; 121/31); o

l'...Ego... et... venditores sumus..., de 469/319, datat el 1177; el document 14 de la pàgina 98, en canvi, indica, almenys, que l'escrivà prescindí de la pauta *Nos... donatores sumus*. Una altra observació que els dos volums possibiliten és el ritme en la producció de documents; partint del detall que cada un conté la meitat dels ací publicats (els del primer volum són tres-cents setanta-tres del conjunt de set-cents cinquanta-un), constatem que els primers corresponen als cent-dotze anys que van del 1070 al 1181, mentre els segons foren escrits en només els vint anys que van fins a l'acabament del segle XII; la mitjana de tres cada any salta a prop de dinou.

L'aplec de documentació entorn Gardeny és una font impagable i insubstituïble per al coneixement de Lleida i de la seva més pròxima zona d'influència durant el segle en què tornà a sobirania de reis cristians; no cal dir que ho és per a tot allò que toca l'orde dels Templers i en particular llur casa de Gardeny. Però més en general, la configuració i la toponímia ciutadanes de la Lleida reintegrada a l'Europa cristiana (325/202) té ací multitud de dades que esperen un estudi i ens limitem a assenyalar-ne dues: la «carrera que fuit de tempore morum»: 175/78/9-10; i «in carria que dicitur de meretricibus»: 358/227/5-6. La quantitat gairebé exasperant de concessions a establiment, tant a persones individuals com a col·lectius (212/106; 260/145; 262/147; 265/149; 274/157), assegura l'abundància de topònims: el del lloc atorgat i els dels punts cardinals de la seva localització, confrontació o veïnatge.

Sembla ésser un tòpic l'afirmació que el feudalisme oferí terreny propici a la violència, en prendre's hom la justícia per la pròpia mà; d'ací també que els actes de concòrdia o ,convenientiae' i les sentències arbitrals siguin constants: entre el bisbe de Lleida i el Temple (192/94); entre el comte Ramon Berenguer IV i Bernat d'Anglesola (216/108); entre el Temple i Guillem Ramon de Montcada (237/124); entre Ramon de Cervera i el Temple (483/330); entre Temple i Hospital (486/332); entre Guillem de Sanauja i el Temple (489/334); entre Arnau d'Anglesola i el Temple (518/250); concòrdia entre Bernat i Arnau d'Anglesola per arbitratge d'Alfons I (538/365). En comparació d'aquests, els actes espontanis de restitució de béns injustament posseïts, són escassos (per exemple, 286/168; 342/214).

Una altra de les característiques, no sols de la societat feudal, sinó de tota l'Edat Mitjana és la simbiosi entre vida i religió: entorn a les cases de Templers en la Lleida tot just reconquerida la religiositat presenta dues formes ben visibles: la de les autodonacions a membre de l'Orde (232/120; 299/180; 427/284; 439/294; 452/304; 535/362), o la de les donacions per entrada d'algun familiar (416/273/4-5); en aquest context trobem detalls, com és ara l'enumeració de peces que constituïen l'eixovar del llit d'un cavaller (594/336/4-5). L'altra manifestació de religiositat és l'elecció de sepultura en les cases de Templers, fenomen que pot assumir fins i tot una dimensió col·lectiva, com en 437/292, en què els peticionaris són onze; les individuals són constants (p. e., 437/292; 438/293; 460/311, etc.); aquestes donacions ,mortis causa' comporten la prescripció testamentària que les despulles del difunt arriben a la casa del Temple acompanyades del cavall i de les armes del cavaller «cum equo et omnibus meis armis tam ligneis quam ferreis» (437/292/12-13).

Aquestes recensions són particularment atentes a les dades culturals o literàries, ací per ventura reduïdes a dues: un exemplar del *Liber Iudicum*, la referència al qual es troba a 182/84; i la compareixença d'un mestre Guillem, de la Seu de Lleida, entre els signants de 318/197/11; no sé si amb el temps es convertirà en dada important la presència d'un cavaller, Arnau de Vilanova (416/273/13; 461/312), car caldrà esbrinar si té quelcom a veure amb el futur i cèlebre metge i espiritual. Quant a la presència de la llengua catalana, extrem que en la compilació que ens ocupa, tot i que els documents siguin redactats en llatí, no té tant de sentit, car pertanyen a un temps en què el català ja portava manifestant-se més d'un segle, indiquem l'existència de mots com ,bergeda' (105/5: «emendet ei bergeda») o ,embaldia' (106/5 del final: «en garda e embaldia de-n Gumbald»), en un context en què ja es troben frases senceres com «relinquo ad Arnal de la Mate-la V quarteras d'Agremunt d'orzi al sester...» (107/18/13-14).

Dissortadament, la indubtable riquesa de documentació posada a disposició dels estudiosos en aquests dos volums és tan fardada de faltes (de transcripció? de correcció de proves?) que el lector es troba desagradablement entrebancat a cada pas. La llista seria tan llarga que només és possible de renunciar a fer-la. Però en donaré alguna mostra, on la manca d'encert sembla particularment cospable, com en el ,Martinum' de 503/342/22, per ,maritum'; ,lectum' per ,lec-

turi' (424/281/1); ,aplicere' per ,apostolice' (481/329/8 i 490/335/8), seguit de ,potent' per ,poterit' en la següent línia 15; ,generi in futurum' per ,ergo in futurum' de 118/28/25, seguit de ,tercione' per ,tercioue' i per ,Sabmensis' per ,Sabinensis' en les següents línies 27 i 32; ,merorum' per ,meorum' (284/166/2); ,Felicis magistris... Beatorum magistrum' per ,Felicis martyris/martiris... Beatorum martyrum/martirum..." (205/102/7-8); ,dunc' per ,ducit' (137/37/8); ,tutelam' per ,Tutelam' (149/58/8: és a dir, la ciutat de Tudela, no pas tutela de menors); o encara ,sine... sine' per ,siue... siue' (116/26/10 i 12). Sembla com si els editors s'haguessin dispensat de les més elementals regles de la gramàtica llatina. És molt de doldre que una obra que, ben transcrita prestigiaria el medievalisme català ara sigui difícilment presentable, sobretot enllà dels Pirineus.

Els dos volums resulten més utilitzables pel fet de contenir una taula de topònims (1087-1101) i una d'antropònims (1103-1184).

El mèrit de la Fundació Noguera en aquesta i en les altres edicions de documentació mil·lenària és enorme i el crític desitja i augura que augmenti encara amb transcripcions per damunt de qualsevulla sospita.

Josep Perarnau

Corts, parlaments i fiscalitat a Catalunya: Els capítols del donatiu (1288-1384). Introducció i edició a cura de Manuel SÁNCHEZ MARTÍNEZ, i de Pere ORTÍ i GOST (Textos jurídics catalans. Lleis i costums, II/4), Barcelona, Departament de Justícia 1997, [8], XLVI i 614 pp.

Els lectors d'aquest anuari han estat informats de treballs de l'autor o de membres del seu equip de treball entorn el tema de la fiscalitat reial o municipal catalana baixmedieval (cf. ATCA, XVII (1998), 680-681, núm. 12585-12587; 710, núm. 12710; XVIII (1999), 913, núm. 13642; i en aquest volum XIX (2000)).

El volum que ens ocupa té un objectiu molt concret a l'interior de la dita temàtica, el de fer conèixer el text dels capítols del donatiu que les successives corts (o assemblees equivalents) oferiren als també successius monarques nostres entre les dates indicades en el títol, que són les bàsiques d'allò que en podríem dir el primer segle d'expansió catalana per la Mediterrània (Sicília i Sardenya), en què, de més a més, calgué enfrontar-se per mar amb l'altra potència mediterrània del moment, Gènova, i per terra amb un forassenyat rei de Castella, Pedro el Cruel. La contribució monetària, amb la qual els regnes i terres de la Corona catalanoaragonesa feren possibles aquelles actuacions, passa pels successius capítols dels donatius, ací publicats (trenta-quatre, setze dels quals fins ara inèdits).

Tres parts clarament diferenciables constitueixen aquest volum, de tan excel·lent presència: la introducció (I-XLIV), el text de la trentena de capítols condicionants del donatiu que cada cort o assemblea atorgava als comtes-reis entre el 1288 i el 1384 (1-581); i la taula toponímica i antroponímica (583-614).

La introducció, un cop precísat l'objecte del present volum dins el marc dels estudis sobre fiscalitat reial a Catalunya (II-IV), analitza allò que són els capítols d'un donatiu de corts, en els quals, de més a més, hom pot trobar informacions valuoses entorn la construcció del sistema fiscal i dels camins de diàleg entre rei i representació oligàrquica de la terra (V-VI). A diferència de França i de Castella, on els reis acabarien imposant llur voluntat, el segle XIV català, de forma semblant a allò que s'esdevenia a Anglaterra (I-II), obligà els reis a pactar les contribucions pecuniàries del país (mai atorgades, almenys oficialment, per obligació, ans ,ex mera liberalitate') a les grans empreses de la corona (VI-VIII); la part central de la introducció és dedicada a resumir raó i abast de cada un dels donatius (XXI-XXX; quadre sinòptic: XXVIII-XXIX), i és seguida de les pàgines que analitzen llur naturalesa diplomàtica d'entre la nombrosa documentació generada per la celebració d'una cort: capítols del donatiu (per al conjunt o per a un dels tres braços) o cartes d'indemnitat no pertanyien inicialment a la documentació de la cort pròpiament dita i només en la segona meitat del segle XIV, en virtut de l'aprovació o desaprovació reial („Plau (No plau) al

senyor rei'), els capítols foren introduïts en els processos de cort i validats pel protonotari (XXX-XL); d'ací que sigui molt diversa la naturalesa diplomàtica (i àdhuc la situació heurística) de cada un dels documents, tal com permet de veure el quadre 3 (XL).

A partir d'ací, establerts els criteris d'edició i remerciades les persones que han oferta llur col·laboració a l'autor, arriba el cos del volum que, tal com ja sabem, conté la transcripció, críticament anotada en els comptats casos que ha calgut, dels trenta capítols de cort dels anys indicats en el títol. Potser hauria estat possible d'afegir-ne algun més car *El Llibre Verd de Manresa*, recensionat immediatament després de l'actual, conté en les pàgines 171-184 uns llargs capítols del donatiu del 1351, desconeguts del volum que ens ocupa.

L'editor recorda en ocasions diverses que allò que hom pot llegir o endevinar de la lectura d'aquests textos, va molt més enllà dels condicionants per a la percepció d'un tribut, car salta a la comprensió global del passat col·lectiu; concretament per al segle XIV, hom hi pot resseguir la política de Catalunya i de la corona vers l'exterior, ja sigui per impuls vers l'extensió, ja sigui per necessitat de defensa davant els francesos, els sarraïns, els genovesos o els castellans.

Un altre punt, en el qual la dita observació s'advera, és el de la definició de Catalunya. En les pàgines que ens ocupen no cal dir que la dita definició va lligada amb el ròdol en el qual s'ha de percebre el tribut o cisa i amb el nombre de ciutadans que han de contribuir a la tributació, amb la conseqüència que, com més fossin a pagar menor seria la quantitat que correspondria a cada un. Partint d'aquesta idea, hom pot observar una evolució en els primers documents. El primer parla, simplement, de 'Catalonia' (1-7), però a l'hora de delimitar-ne els termens resulta que, per la banda de Ponent, en formen part Benavarre i Graus per al bisbat d'Urgell, i Fraga, Montsó, Saidí, Tamarit i Sent Esteve per al de Lleida: ací, els límits de Catalunya coincideixen amb els dels seus bisbats; en canvi, en tractar-se del bisbat de Tortosa ja no es repeteix el cas, car les poblacions afectades per la cisa són exclusivament les de Catalunya, no pas les del Regne de València: «Tortosa, Uyldecona, Enposta, Orta, Gandesa, Miravet, Ascó, Flix, Ribaroga, Falset, Móra» (4): cap esment de Morella, Vinaròs, Benicarló, Torreblanca, Castelló, Vila-real o Borriana. Hom es pot preguntar si l'Aragó s'havia negat a contribuir a les despeses d'aquella guerra de defensa i, en canvi, el Regne de València sí que hi contribuïa. La pregunta resta en l'aire.

Però hom pot continuar les observacions, car, només un any després, Catalunya és qualificada de 'terra nostra', de la mateixa manera com les illes de Mallorca i d'Eivissa eren anomenades 'insule nostre' (9). Amb Jaume II, però, Catalunya amb les illes sembla formar una sola 'universitas' i, d'altra banda, el Principat sotmès al tribut per a la defensa contra els croats atacants veu precisats els seus límits: «...a rivo de Cinqua usque ad collem de Paniçars et a portibus usque ad mare et usque ad rivum de Uyldecona» (16): aquella cisa ja no fou llevada en les poblacions d'Aragó perquè aquest ja contribuïa com a tal regne? O hi fou llevada exactament igual? La delimitació del Principat obeïa a una exigència teòrica de clarificar d'alguna manera la seva configuració o era, per contra, un pur expedient tributari en un moment en què una gran part de Catalunya, els Comtats del Nord, pertanyia a un altre regne, el de Mallorca? No cal dir que tan bon punt el 1344 es presenta l'ocasió de reintegrar els dits comtats, hom en parla com 'dels altres llocs de Catalunya': «...en los comdats de Rosseyló e de Cerdanya e de Comflent e de Vallespir e en los altres llocs e béns que en Catalunya... tenien...» (82).

Assenyalem encara un altre aspecte dels dos primers documents, datats respectivament els anys 1288 i 1289, en els quals és ben perceptible llur abast més general. Tornem a recordar que aquells anys es trobaven en plena crisi de la 'Croada contra Catalunya', conseqüència de les Vespres Sicilianes, i que una de les conseqüències d'aquell fet consistí en l'excomunió papal contra el rei i tots els que li donessin 'consell, favor o ajuda', no ens extranyarà de constatar que els dos documents esmentats només fan referència a components dels braços nobiliari i reial, mancant del tot l'eclesiàstic; en canvi, ens pot extranyar el reconeixement o concessió als dits dos braços d'una certa sobirania damunt l'eclesiàstic, en el sentit de convalidar allò que aquells dos carreguessin sobre l'absent. Acabo d'utilitzar la paraula 'sobirania' i aquesta és la impressió que hom treu de la lectura d'aquelles pàgines: la reial, en tot allò que afecta els donatius per a les corresponents necessitats urgents de defensa, ha passat als representants dels braços, fins al punt que en un moment determinat els és reconeguda la capacitat de decisió de quines són les coses en què s'ha d'esmerçar el diner de la imposició, com a més adients «ad deffencionem et salvamentum terre

nostre» (6, núm. 15, lín. 3); més encara, els articles del document II, tot fa suposar que no són altra cosa que transcripció dels elaborats pels mateixos braços, si tenim en compte que les dites condicions eren «etiam contentis in instrumento a vobis facto super ipso auxilio» (10, lín.6): com s'explica la identitat de condicions entre el document reial i el ja presentat pels dos braços seglars, si no pel detall que el reial es limitava a transcriure el presentat pels braços?

En una de les observacions fetes en la introducció el prof. Sánchez Martínez subratlla la importància d'aquests textos per a la història general del Principat i el fet al qual m'acabo de referir ho confirma: en efecte, els membres del braç eclesiàstic, absents de les dues primeres capitulacions, compareixen explícits en la tercera, del març del 1292, de manera que el reconeixement reial ja s'adreça als membres dels tres braços: «prelatis, religiosis, richis hominibus, militibus, civibus et aliis hominibus villarum et locorum Cathalonie et regni Maioricarum et insularum Minorice et Evice» (15). Què havia passat, que expliqués l'eclipsi dels anys 1288-1289 i la compareixença del 1292? Havia passat que, per les raons que siguin, la Croada contra Catalunya s'havia saldat amb fracàs per als croats i havia calgut començar a donar passos pel camí de la pau; els primers consistiren a cercar i trobar fórmules de compromís, mentre arribava l'acord definitiu; una d'aquelles fórmules fou el *Tractat de Brinholas*, del 1291, i així no és estrany que l'any sobre, el braç eclesiàstic tornés a les sessions de corts, assenyalant d'aquesta forma el retorn a una certa provisional normalitat en la vida del país (la normalització completa arribaria amb el *Tractat d'Anagni* del 1295).

No sé si m'equivoico, però el gènere literari de 'capítols del donatiu' pressuposa una clara desconfiança en el rigor administratiu de la cort reial; per això, és digne d'ésser assenyalat el cas excepcional dels de Lleida 1355 (157-170), negociats entre els representants del braç reial i l'infant Pere d'Aragó, llocinent reial mentre Pere el Cerimoniós era a Sardenya, en els quals els síndics, sense abaixar la guàrdia, manifesten una alta valoració i confiança en el dit infant, futur fra Pere d'Aragó (p. e., 158/[4]).

Ja és sabut que la concessió d'ajudes al rei condicionada als capítols inclosos en aquest llibre emmarcaren i propiciaren el naixement de la Generalitat de Catalunya, personificadora, fins al *Decret de Nova Planta*, de la sobirania a la qual és feta referència en els paràgrafs anteriors. I és conatural que una fiscalitat naixi i creixi vinculada a l'empadronament de la població.

I en aquest punt hi ha en l'edició que ens ocupa quelcom que, si no m'erro, hauria d'ésser tingut en compte dels actuals estudiosos de la demografia catalana medieval, fins ara, sembla, clarament centrada en els fogatges d'alguna manera reials del temps de Pere el Cerimoniós, posteriors a la Pesta Negra. És normal, en efecte, que des del moment que el rei transmet la sobirania fiscal a la representació dels braços i en particular a les administracions locals, siguin aquells i aquestes els protagonistes en el naixement dels fogatges. El lector d'ATCA, deu recordar que aquestes pàgines es feren ressò del document publicat pel prof. Josep Hernando, que ens innova d'un recompte d'habitants (compte: no sols de focs!) a Barcelona el 1358 (cf. ATCA, XVII (1998), 542); un dels capítols ací publicats permet de col·locar aquells padrons municipals d'habitants i de llurs béns trenta-cinc anys abans, el 1323 en ple regnat de Jaume II, on el corresponent capítol condiona la pressió exactora exercidora pels col·lectors a l'existència no sols de censos de persones, ans també d'estimes de llur riquesa: «[e]ls cullidors no vaguen d'estimar ne de forçar de pagar, aytansempré com agen lo nombre de les persones de cada foch e haüt lo manifest de cascan de sos béns...» (41/[26]); recordem que aquestes frases pertanyen als *Ordenaments fets sobre'l servey que'ls síndichs de les ciutats e de les viles de Catalunya... han atorgat de fer...* (38/[11]), i que, doncs, ens trobem en ple camp de les prerrogatives municipals. És, doncs, en els arxius municipals on s'haurien de cercar i de trobar les primeres estimacions demogràfiques de Catalunya; i, tant com fossin completes, serien molt més fidedignes que els fogatges coneguts, que es limiten a consignar els caps de casa susceptibles d'imposició fiscal.

No cal dir que les llistes impositives (semblants a l'IVA actual?) són una font rica de denominacions de productes de tota mena, i llur taula alfabètica hauria enriquit considerablement aquesta edició, sobretot si es donés el cas que no totes fossin conegudes de l'Alcover-Moll.

Les transcripcions són satisfactòries, tant les de textos llatins com les de textos catalans, i totes contribueixen a deixar en el lector la sensació de trobar-se davant una obra de qualitat. Per això són més de doldre els casos en els quals aquella impressió resulta pel cap baix qüestionable, si

no certament defectiva. Vegem-ne alguns casos: pàg. 4, par. [8], lín. 8 (en endavant 4/[8]/8): ,quaquidem < qua quidem'; 10/[1]/5: ,forma pactis < forma, pactis'; 17/[7]/3: ,pro < per'; 21/[16]/3 (i 41/[25]/19: ,e els noms < e-ls noms'; 21/[16]/4: ,e el preu < e-l preu'; 28/19: ,futuris, perpetuo < futuris perpetuo' (com a 36/[7]/1); 28/24: ,possidemus et pro viatico < possidemus, et pro viatico'; 28/línia darrera: ,kalendas < kalendis'; 29/[1]/2: ,solvaretur < solveretur'; 30/[7]/6: ,sufficerit < suffecerit'; 35/[4]/2 i 37/[10]/5: ,patiscendi < paciscendi'; 40/[23]/3: ,Besuldones < Besuldonès'; 40/[24]/6: ,preycadors < preýcadors'; 172/5 i 17 i 173/9: ,perquè < per què'; 173/12: ,es < és'; 187/[20]/1: ,be < bé'. Tampoc els regests, de redacció actual, no s'han alliberat de qualque entrebanc, com l',accepta' per ,accepta' de 561/4. Potser els noms catalans haurien d'haver estat accentuats d'acord amb les normes actuals i així ens estalviaríem de llegir ,Pinos' a 191/11, quan en realitat es tracta d'un ,Pinós', que s'hauria sentit ofès si algú l'hagués anomenat ,Pinos'.

Aquesta llista de cap manera no s'ha de considerar exhaustiva; i es més de doldre perquè alguns almenys dels casos s'han de carregar al compte no pas de l'autor, sinó de l'editor i haurien pogut ésser corregits en la darrera revisió. Certament, són sobrers en una obra com aquesta, que, per la seu caràcter oficial hauria d'ésser totalment presentable.

Això no obstant, el conjunt és una gran obra, per la qual s'ha de donar una bella enhorabona al prof. Sánchez Martínez, al seu grup de col·laboradors i a la Institució editora.

Josep Perarnau

El Llibre Verd de Manresa (1218-1902). Edició a cura de Marc TORRAS I SERRA. Col·laboradors: Josep M. GASSOL ALMENDROS, Mercè LÓPEZ ROMAN, Cristina VILA ESTEBAN, Emma VILA ESTEBAN (Llibres de privilegi, 5), Barcelona, Fundació Noguera 1996, 678 pp.

Igual com tantes d'altres poblacions catalanes, també Manresa tingué el seu llibre oficial destinat a copiar-hi de forma fefaent els documents que havien d'encarrilar la institució encarregada de personificar el conjunt dels ciutadans, compilació i llibre que Pere el Cerimoniós legalitzà en document ací transcrit, datat el 16 d'octubre de 1358, i des de sempre ha estat conegut com a *Llibre verd* (215-217/60); i igual com les altres edicions de la benemèrita Fundació Noguera, també el present volum és constituït en forma de tríptic, en el qual trobem una introducció (9-24), el cos del volum que ofereix transcripció críticament anotada de cent noranta-quatre documents (25-583) i sis apèndixs finals (585-668).

La introducció presenta i descriu l'esmentat *Llibre verd* (9-13), la seva gestació al llarg de gairebé sis segles (13-16) i la utilització que hom n'ha feta com a font per a la història de la ciutat de Manresa (16-17), ultra la metodologia de l'edició, complicada pel fet que de nombre de documents l'Arxiu Municipal de Manresa en conserva l'original del qual fou tret a la còpia notarial del dit *Llibre...*, i original i còpia no sempre són coincidents (20-23).

Dels cent noranta-quatre documents del recull, cent noranta recauen en el període corresponent al nostre anuari, datats entre el 1218 i el 1599. L'lur comú denominador rau a proporcionar una base per a resseguir les canviants relacions entre els sobirans (de Jaume I de Catalunya-Aragó a Felip I de Catalunya, II de Castella) i una ciutat concreta, la de Manresa, i ho fan en un triple pla, ja que la compilació inclou allò que afecta la capital del Bages igual com les altres poblacions reials de Catalunya; allò que l'afecta com a capital de la vegueria del Bages; i allò que li correspon en la seva individualitat manresana.

Pertanyen al primer grup tots els que fan referència o bé a l'extensió de les prescripcions de Pau i Treva (27-29/1; cf. 207/102) o als ajuts a la Corona (tema que podria repercutir en l'obra a la qual és dedicada la recensió anterior, car, tal com ja hem assenyalat, el recull manresà conté qualque capítol del donatiu que no és allí: 171-184, del 1351) per a les successives empreses derivades de la conquesta de Sicília el 1283, amb un esbós parcial de *Constitucions de Catalunya* (35-54 i 56-68); per a la defensa davant la Croada contra Catalunya (73-83); per a la guerra amb Granada i amb Gènova (104) o amb el Marroc (113); per a la reintegració de Mallorca (119; 153) i en cam-

panyes militars posteriors; afegim-hi els llargs documents que incloïen Manresa en l'acabat de crear ducat de Girona (155-187).

Són del temps de Jaume II un conjunt de documents que delimiten la vegueria del Bages; i així, el rei precisava que Boixadors i Sant Pere sa Llavinerà en formen part (89); que també n'eren Coaner, Castelladral i Torroella, alhora que establia que Serrateix i Viver eren del Berguedà (90-91); també incloïa en el Bages La Guàrdia de Montserrat i El Bruc (106); recordem el document en què Mura, com Manresa, era declarada inseparable del directe senyoriu reial (72 i 84). Una informació que pertany a la vegueria: en un document del 1342, que delimitava fins on els manresans tenien dret a fer llenya per la part del castell de La Guàrdia, els topònims ,salen': ça Foradada, des Port, deç Cabirol, deç Lor (116, línies 1-4; en canvi, a Manresa mateix, el 1377 deien ,coll del Castell: 266/92/9); era una romanalla de temps antic o ,salar' era viu, com ho era en la primera meitat del segle XIV a Vilafranca del Penedès?

No cal dir que la part més llèpola és la local: hi trobem l'important document de Jaume II, en virtut del qual la ,universitas' era elevada a la categoria de ,civitas', ja que «plures et diverse scripture antique ac publice et autentice» demostraven que Manresa «ab antiquo est et consuevit nominari civitas et describi» (92/17/3 i 6); els documents al·legats demostren que hi havia un almenys incipient arxiu. La novella ciutat anà configurant el seu ròdol amb la construcció d'un mur nou més ampli, que féu desaparèixer l'antic (252/80; 253/81; 273/98; 275/100 i 101; 294/111); la seva estructura administrativa amb la introducció de dos ,obres' en l'organigrama directiu (99/21); amb el càrrec de mostassaf, imitat de Lleida i València (107/28; 218/62); d'altra banda, el rei precisava que cap carnicer ni flequer no podia ésser jurat manresà (189/47), ni els regents de les escrivanies ni el procurador fiscal (240/70); els jurats tenien jurisdicció civil exclusiva dins tot el terme de la ciutat (217/61); i ella mateixa es convertia en senyora en comprar els drets baronials damunt Súria i Castelladral contra el vescomte de Cardona (225/65; 242/72); podien augmentar les imposicions (246/75) i ells hagueren de mantenir durant tot el període una vigilància constant a fi que ningú trobés una escleta que li permetés de no satisfer les qüestions (101-102/22 i 23; 223/64; 245/74; 249/78; 251/79; 267/93; 274/99; 286/106; 299/114); però, el rei els havia de reptar a no implicar-se en xerrameques de dones (271/96); i després d'haver obtingut que per a celebrar consell bastaven deu jurats i dos consellers (271/97), el 1393 el consell municipal manresà era elevat a la categoria del barceloní amb els seus cent jurats (322/128); no resistiria un segle, car el 1476 era reduït a trenta (471/169).

Un altre càrrec municipal fou el de sequier (127/57; 211/58; 270/95; 303/116), i aquest ens condueix al punt zenital de la documentació relativa a la ciutat de Manresa, la centrada en la sèquia: assenyalarem el document reial de constitució de l'empresa (108-113, repetit a 193/51), però amb no menor decisió, per no dir admiració, aquell amb el qual hom lligava tots els caps que permetien el pas de la sèquia per terres de Sallent, sota senyoriu del bisbe de Vic (127-144/37), darrere la redacció del qual crec no equivocar-me si hi veig tota la ciència jurídica i la capacitat de negociació de Ramon ça Era, ben conegut dels lectors d'aquest anuari (cf. ATCA, VII-VIII (1988-1989), 241-253; XI (1992), 137-179); haver arribat a aquest acord era per al rei i per a Manresa un pas tan important que pocs mesos més tard el papa Climent VI el reblava amb confirmació pontifícia (146-148/38).

En acabar el segle XIV sembla créixer la necessitat d'encaminar la vida col·lectiva amb formulacions diverses i així trobem les *Ordinacions i capítols dels paraires de llana* (369/140, del 1400), les normes per a l'elecció de càrrecs municipals, del 1458 (428/160, reelaborades al cap de pocs anys: 464/166), els capítols del reconeixement de Joan II el 1472 (452/164) i repetides ordinacions municipals (500/173; 511/174; 520/177).

Al costat de fets i de textos com els que acabem de recordar, les decisions que incidien a la menuda en la vida dels ciutadans no tenien espectacularitat, però sí importància per a fer llur vida més confortable: n'assenyalarem només algunes, atès que aquesta pàgina no s'ha de convertir ni en una monografia ni en un resum de les particularitats administratives de la ciutat de Manresa: el manresà no podia ésser portat a judici fora de la seva ciutat i, si era detingut, havia d'ésser empronat en el lloc, però l'escarceller tenia dret a percebre quatre diners diaris (29/2; 97/19; 190/48) fins a arribar a la gratuïtat (367/139); la justícia havia d'ésser administrada d'acord amb ordinacions específiques (94/18), també l'eclesiàstica (105/26); el 1284 era concedida la fira de

l'Ascensió i al cap de poc, la tornafira de Sant Andreu (70/6 i 85/11); ja en plena modernitat, el 1552 arribaria la concessió dels dos dies de mercat setmanals (543/183; 578/190); fou elaborada tota una casuística entorn l'entrada de vi i verema i la seva venda dins la ciutat (87/12; 126/36; 209/56; 212/59; 292/109; 300/115); i, per acabar aquesta tria, recordem, d'una banda, que els infants orfes acollits en les institucions ciutadanes podien ésser col·locats com a aprenents d'oficis des dels set o vuit anys (316/123); de l'altra, la compareixença de les bandositats ciutadanes cap a darreries del segle XIV, a les quals, segons el rei, calia aplicar la normativa de Pau i Treva (277/102).

Els apèndixs ens ofereixen dos fragments dels anys de Jaume II i de Pere el Cerimoniós (585-586), una taula temàtica per alfabet (587-602), llista cronològica dels documents (603-607), regest de cada un dels cent noranta-quatre privilegis en seqüència cronològica numerada (609-633), taules toponímica, antroponímica (635-663), i temàtica dels afers principals (665-668).

Quant a la qualitat de les transcripcions llatines, predominants en aquest volum, sense cap pretensió de totalitat, em limitaré a assenyalar les faltes que he detectat o que m'ho han semblat (alguna potser del redactor o del copista antic) en el primer centenar de pàgines: ‚fructum < fructuum' (30/II/17); ‚inservire < insevire' (38/22); ‚fraus aliquid < fraus aliqua/fraudis aliquid' (39/27: la segona possibilitat es troba en la línia 35); ‚pondere < pondera' (39/28); ‚confecerit, iudeorum < confecerit iudeorum' (40/11); ‚cordei < cordi' (41/25); ‚nomene < nomen' (42/14); ‚forcis < fortis' (42/7 del final de pàgina); ‚omnisque < omnique' (44/3); ‚in gente... novisci < in gentem... novisti' (44/17); ‚quam < quoniam' (44/25); ‚inter eas < intereas' (44/31 i 38); ‚gremen < germen' (45/2); ‚passeus < passus' (47/5); ‚comunitis < comunitus' (48/12); ‚concgisse < contigisse' (49/2); ‚placatam, teneat < placatam teneat' (58/26); ‚exhibunt < exhibent' (58/32); ‚sui, corporis < sui corporis' (66/21); ‚sub cumbatis < subcumbatis' (81/3); ‚nos < non' (81/13 del final: cal remarcar que aquest canvi d'una lletra fa inintel·ligible tot el paràgraf); ‚pro < quod' (89/14/6); ‚attentis, insuper < attentis insuper' i ‚volentes, vos < volentes vos' (93/1 i 6); ‚servet < servetur' (95/13 del final); ‚alii < aut' (96/1); ‚Et a propter < Eapropter' (101/12); ‚sit < sic' (102/23/11); ‚privilegi < privilegii' (102/23/3); i ‚deben < debent' (106/19).

Aquestes darreres línies posen, per força, sordina a la plena felicitació que altrament mereixrien tant els autors de l'edició com la cada vegada més benemèrita Fundació Noguera; posen sordina perquè continua la pregunta: és presentable a Europa una edició textual amb tantes falles?

Josep Perarnau

Moshe IDEL, Mauro PERANI, *Nahmanide esegeta e cabbalista. Studi e testi*, Florència, Editrice La Giuntina 1998, 413 pp.

El conjunt de treballs que aplega aquesta obra de Moshe Idel i Mauro Perani constitueix una de les aportacions més valuoses dels darrers anys al coneixement de l'obra del pensador jueu català Mossé ben Nahman (Girona, 1194—Sant Joan d'Acre, 1270).

Mossé ben Nahman és una personalitat riquíssima, gairebé tant com l'exuberància de noms amb què és conegut: Nahmànides, Ramban (acrònim de «Rabí Mossé ben Nahman») o Bonas-truc de Porta. Certament que és el pensador jueu més important del segle XIII i segurament el savi més gran de tots els temps que hagi nascut a Girona.

El llibre que ens ocupa ha estat editat a cura de Mauro Perani, professor d'hebreu de la Universitat degli Studi di Bologna i hebraïsta eminent. L'obra és complexa. Comprèn una introducció—justificació del volum, a càrrec de l'editor, que presenta l'estat de la qüestió en l'estudi de l'obra del mestre jueu de Girona. Certament que Perani és un home que està al dia dels estudis contemporanis sobre l'obra de Nahmànides, que presenten en aquests moments una gran complexitat. La secció de Bibliografia (pàgs. 13-28), d'edicions i estudis sobre Mossé ben Nahman — a cura també de Perani — és una obra de gran erudició i interès. Sols hi trobem a faltar les obres d'Eduard Feliu i Mabres, gran erudit català estudiós de Nahmànides. Eduard Feliu ha publicat *El*

Llibre de la Redempció i altres escrits (Biblioteca Judaico-catalana, 1), Ajuntament de Girona-Universitat de Barcelona 1993; *Quatre lletres de Mossé ben Nahman*, dins «Calls», 4 (1990), 69-93; *El Comentari sobre el Pentateuc de Mossé ben Nahman*, dins *Mossé ben Nahman i el seu temps. Simposi commemoratiu del vuitè centenari del seu naixement 1194-1994*, Girona 1996, 185-237; i la traducció de la *Disputa de Barcelona de 1263 entre Mestre Mossé de Girona i Fra Pau Cristià* (Barcelona 1985). Cal lamentar aquesta manca de comunicació entre dues cultures tan properes com són la catalana i la italiana. En aquest cas Eduard Feliu ha traduït, estudiat i anotat algunes de les obres que el mateix Perani estudia en aquest volum.

Nahmanide esegeta e cabbalista és compost de tres parts. La primera (*Studi sull'esegesi*) per Mauro Perani; la segona (*Studi sulla qabbalah*) per Moshe Idel; la tercera és la traducció, anotada amb molta riquesa, de cinc obres del savi de Girona: *Discorso sulla perfezione della Torab*; *Dal commentario alla Torab: introduzione e commento a Genesi 1-3*; *Discorso di nozze*; *Dall'omelia su Qobelet* (totes a càrrec de Perani) i la traducció del text de la *Disputa de Barcelona* a cura de Saverio Campanini.

La part exegètica del volum es compon de nou estudis escrits per Mauro Perani; vuit ja havien estat publicats en revistes científiques i el darrer *Il giardino dell'Eden* es dona a conèixer per primera vegada en aquest llibre. El conjunt compon un retaule de gran coherència i harmonia sobre la vida i l'obra de rabí Mossé ben Nahman. En aquest moment és la lectura de conjunt de més valor sobre l'exegesi de Nahmànides. Perani situa l'obra del mestre de Girona en el context del judaisme català de la fi del segle XII i l'inici del segle XIII, tot i que en algun moment sembla que es deixa arrossegar per una identificació del món jueu català amb el món jueu de Sefarad, és a dir, de la Hispània que es trobava sota el domini musulmà; i sembla que confon la llengua que parlava el mestre de Girona amb l'espanyol: «la lettura *razionamiento* è proposta da Chavel, che la spiega però con un incomprensibile riferimento alla lingua italiana «Razionamiento, come in lingua italiana»; ma questo termine andrebbe forse spiegato con lo spagnolo dell'epoca, per indicare una libera esposizione di riflessioni personali, che in catalano corrente si dice *razonamiento* (ragionamento)» (pàg. 61 nota 19). És curiós observar com grans erudits, com ara Perani, interpreten el mapa del món medieval segons els colors dels mapes polítics contemporanis i com confonen el català –que indubtablement era la llengua materna de rabí Mossé ben Nahman– amb el castellà, que és la llengua oficial de l'Estat Espanyol contemporani.

L'aportació dels estudis de Perani al coneixement del mètode exegètic del mestre de Girona és cabdal: «Se la ricerca del *pesbat* e l'indagine sul piano del *midrash* richiamano rispettivamente il *sensus litteralis* e il *sensus moralis* de l'esegesi cristiana medievale, si può ancora osservare come in Nahmanide spesso il termine *remez*, 'allusione', molto frequente nel suo lessico, sia usato come chiave interpretativa di avvenimenti futuri, simbolicamente già adombrati negli avvenimenti del passato di cui si narra nella *Torab*. Questo livello interpretativo può quindi essere paragonato al *sensus typicus*, così ampiamente sviluppato dall'esegesi biblica cristiana. Quest'ultimo livello ermeneutico è in un certo senso l'anello di collegamento immediato con l'interpretazione cabbalistica tesa a cogliere il mistero (*sod*) o i segreti (*sitre*) contenuti nella *Torab*: la tipologia però, tende a cogliere il mistero della storia, ponendosi come 'storiosofia', mentre la speculazione cabbalistica vera e propria si occupa piuttosto della sfera del divino, ponendosi come 'teosofia'» (62).

Perani mostra al llarg dels diversos estudis que Nahmànides és un home preocupat per l'establiment del sentit literal del text de l'Escriptura – el *pesbat* –, i en aquest sentit és un home que se situa en la tradició del gran mestre de Troyes, rabí Shelomo ben Yisshaq o Rashí (nat a Troyes l'any 1040) i d'Abraham ibn Ezra (nat a Tudela vers l'any 1089). Sols en un segon moment, quan el sentit literal ha quedat ben establert, Nahmànides reporta alguna interpretació midràixica que li sembla que confirma el sentit literal. Però la interpretació de la *Torab* presenta diversos estrats: «nella *Torab* si possono distinguere due livelli fondamentali di significato: uno relativo alle cose che sono chiaramente illustrate, l'altro relativo a quelle indicate per allusione. (...) In questo senso la *Torab*, oltre che essere letta nel suo significato manifesto, può essere interpretata come un insieme di significati simbolico-allusivi relativi agli avvenimenti che sono destinati ad accadere in futuro e, in questo modo, essa si configura come una vera e propria profezia» (87-88). Paraula de Déu – història – profecia són tres eixos al voltant dels quals s'articula el treball interpretatiu del savi jueu de Girona: «Tutta la tensione tipologico-allusiva della sua esegesi si strut-

tura all'interno dell'unica storia che va dalla creazione alla redenzione messianica e che ha al suo centro il popolo d'Israele. Il presupposto fondamentale di questa sua esegesi tipologica è costituito dalla sua concezione della *Torah* come parola profetica che in qualche modo describe e comprende in sé tutta la storia.» (95).

El conjunt de les aportacions de Mauro Perani –coronades amb les riquíssimes notes que complementen la seva traducció dels textos de Nahmànides– són de primeríssima qualitat i aporten una perspectiva nova a la comprensió global de l'obra de rabí Mossé de Girona.

La relació de Nahmànides amb la càbala és resumida de manera excel·lent per Perani en el següent paràgraf: «Come si è potuto vedere dagli esempi riportati, Nahmanide allude spesso nel suo commento alla Torah ai segreti cabbalistici nascosti nel testo biblico, e tuttavia egli in genere si astiene dallo spiegare con chiarezza in cosa consistano esattamente questi segreti; la spiegazione particolareggiata di questi *sodot* era riservata alla cerchia dei suoi discepoli e veniva esposta loro oralmente. Come ha mostrato Idel in uno studio recente, tra la fine del secolo XII e gli inizi del XIII esistevano in Catalogna due diverse correnti cabbalistiche: una di provenienza settentrionale, collegata a Isacco il Cieco che si sviluppò particolarmente a Gerona; l'altra si impiantò a Barcellona e di essa Yehudah ben Yaqar e Nahmanide erano i principali esponenti. Quest'ultima scuola era fortemente legata ad una concezione esoterica ed elitaria della *qabbalah*: Nahmanide è preoccupato di non diffondere le sue dottrine cabbalistiche, che sono di natura teosofico-teurgica, fortemente conservatrici, legate alla conservazione ed alla trasmissione di dottrine esoteriche soprattutto connesse al significato dei precetti; l'esegesi cabbalistica di Nahmanide non lascia infatti grande spazio all'innovazione ed alla creatività in materia esoterica; “la *qabbalah*, quale l'esponevano Nahmanide e i suoi seguaci, s'interessava alla trasmissione dei segreti relativi a diversi passi biblici. Era una scienza esoterica bibliocentrica, che consisteva nella preservazione di alcuni supposti, antichi frammenti delle tradizioni teosofico-teurgiche da parte di un piccolo numero di individui. L'ordine attuale del testo biblico era concepito come definitivo, e l'uso di metodi radicali d'interpretazione, come quelli che si trovano nella *qabbalah* estatica, furono esplicitamente rigettati da Nahmanide” [citació d'un text de M.Idel]» (78-79).

Moshe Idel, professor de filosofia hebrea a la Universitat Hebrea de Jerusalem, gran especialista en la càbala, presenta en els tres treballs que componen la segona part del llibre que comentem la seva posició respecte al tema, que es caracteritza per una visió revisionista en relació a les idees clàssiques de Gershom Sholem. Idel defensa que hi ha una continuïtat entre *halakab* i *qabbalah*, de manera que el contrast radical entre rabinisme i misticisme hebreu – que era una de les claus interpretatives de l'exegesi cabalística tal com Sholem la formulà – no es pot mantenir. D'altra banda, el professor de la Universitat de Jerusalem, creu que la càbala depèn més de tradicions místiques de transmissió oral dins el judaisme que no pas d'influències alienes al món religiós jueu. En darrer lloc, Idel presenta el mestre de Girona com a cap del cercle cabalístic que ell anomena de Barcelona i no pas lligat al grup de Girona. L'aportació del professor Idel és de gran interès i ben fonamentada. Caldrà veure si en el futur les seves tesis arrelen entre els especialistes en el complex món del pensament cabalístic.

Nahmanide esegeta e cabbalista. Studi e testi és una obra de gran valor que permet tenir una visió global del pensament de rabí Mossé ben Nahman de Girona en el camp de la seva interpretació de l'Esclatadura i de les seves idees cabalístiques. El conjunt de textos que enriqueixen el volum constitueix una antologia excel·lent de la producció d'aquest gran savi jueu fill de Girona.

Joan Ferrer i Costa

Ramon LLULL, *Lògica nova. Doctrina e manera d'aplicar lògica nova a la ciència de dret e de medicina*, a cura d'Antoni BONNER (Nova Edició de les Obres de Ramon Llull, IV), Palma [de Mallorca], Patronat Ramon Llull 1998, LIV i 188 pp.

Aquest nou volum, que prossegueix la corrua dels tres primers, sobre els quals pot hom veure ATCA, XI (1992), 465-467; XIV (1995), 314-316; i XVII (1998), 824, núm. 13117, té, des-

prés de les pàgines inicials dedicades a llista d'abreviatures i de referències bibliogràfiques (XI-XVII), dues parts ben diferenciades: la introducció, evidentment obra del responsable de l'edició (XIX-LI) i el cos de l'obra on són transcrits els dos textos indicats en el títol, completats amb aparat crític al peu de pàgina.

La introducció tracta en general de la *Lògica nova*, però dedica poc més d'una pàgina a la premissa de deixar sentenciada, des del subtítol la *Inautenticitat de la Doctrina e manera d'aplicar Lògica nova a la ciència de dret e de medicina* (XXV-XXVI). Entorn al tractat principal toca els temes següents: semblances i diferències entre la lògica lul·liana i la tradicional: per a Ramon Llull, la lògica anterior corresponia a les «segones intencions», la seva en canvi, era nova perquè proporciona «conexensa de primeres e segones intencions» (XXII) i, doncs, volia «reglar la correcció, no sols del llenguatge, sinó de la nostra comprensió de la realitat» (XXI), i encara des de posicions d'un realisme extrem (XXII). Segueixen les pàgines dedicades a exposar les raons d'autenticitat de la *Lògica nova* (XXIII-XXV) i a donar notícia d'una rècula de tractats lògics «lul·lians» que en els segles XIV-XVI intentaren de «normalitzar» la lògica lul·liana d'acord amb la moda de cada moment (XXVI-XXVIII). En tres pàgines són explicades estructura i contingut de la dita obra (XXVIII-XXXI): comença amb la comparació entre el clàssic *Arbor Porphyrii* i l'*Arbre natural e logical* de Llull (cf. 5-6): aquest és col·locat al principi, li manquen dos nusos de brancatge i afegeix les deu regles en «un esplet de rams inferiors» (XXVIII).

Les successives distincions seguirien «la tradició dels tractats medievals» (XXIX) fins a la quarta, en la qual ja trobem les Cent Formes, la fal·làcia de la contradicció aparent en la cinquena, l'aplicació de lògica lul·liana a diverses ciències en la sisena i les llistes de qüestions per a cada un dels apartats anteriors en la setena (XXVIII-XXXI). Segueix la presentació de l'únic manuscrit català (Munic, BSB, Hisp. [Cat.] 56), referència a trenta-tres manuscrits llatins i a les edicions, traduccions i transcripcions d'ambdós textos (XXXII-XXXIX).

El text ara muniquès és comparat amb el transmès per les còpies llatines, sense arribar a cap resultat precís, encara que sembla constatable una proximitat als dos manuscrits d'Oxford (XXXIX-XLI); i així ens trobem davant les característiques de la traducció, començant per la seva qualitat, analitzada en la part dedicada a les fal·làcies en la distinció cinquena (XLI-XLV), que s'acaba desqualificant-la de «tan descurada i en certa manera arbitrària» (XLV) i avançant la hipòtesi que seria «el primer esborrany d'una traducció catalana, les versions corregides de la qual s'han perdut o no s'han arribat a fer mai» (XLVI); això no obstant, l'editor hi ha trobat «una sèrie de formes, de mots o de significats... desconeguts o no registrats en el català medieval...» (XLVI-XLVIII); les darreres pàgines de la introducció són dedicades a *Les particularitats del manuscrit català* (hauria estat més encertat de dir «de la còpia muniquesa») (XLVIII-XLIX) i a la «ratio editionis» (L-LI), d'acord amb la qual ha estat transcrit el text i afegida l'anotació (1-180).

* * *

Seguint l'ordre del llibre que ens ocupa, analitzarem primer alguns punts de la introducció i després el text de la *Lògica nova* i de l'aparat crític.

El primer punt a discutir és el de l'autenticitat de la *Doctrina e manera d'aplicar lògica nova a la ciència de dret e de medicina*: Bonner, afirma que «queda plenament confirmada» (XXVI) la hipòtesi de Walter Euler, que l'atribueix a un deixeble o a un lul·lista posterior. Em sembla, pel cap baix, una afirmació precipitada, perquè enfront de les dues preteses raons (compareixença tardana: però no en els manuscrits; i atipicitat del colofó: no n'hi ha d'altres d'atípics en obres autèntiques?), n'hi ha dues d'altres que almenys obliguen a no precipitar-se. La primera és l'existència d'«apèndixs» en altres obres de Ramon Llull; conec tres casos més i ni de lluny gosaria afirmar que són els únics: el Clm 10438, ff. 122r-126v: el *Compendium logicae Algazelis* és completat per una pàgina de figures lògiques i nou d'explicació «omnium predictarum figurarum» («Barbara», etc.) i després, *De subiecto et predicamento*, *De sillogismo*, *De prima figura*, *De secunda figura* i *De tertia figura* i encara *De sillogismo*, després del qual arriba l'explícit; el manuscrit de Sevilla, Capítular i Colombina 7-6-41, immediatament després dels respectius colofons, afegeix al *Liber de perseitate Dei* un apèndix *De ostensione per quam fides catholica est probabilis atque demonstrabilis* (f. CXLVII/150c-d) i al *Liber de Deo et mundo* un «Quaeritur si Filius Dei possit esse Filius hominis»;

crec que cal un estudi global dels dits apèndixs; i la segona és que no veig enlloc un estudi comparatiu de la morfologia i la sintaxi entre la *Lògica nova* i la *Doctrina e manera...* Ni Euler ni Bonner, doncs, no han dit la darrera paraula en l'afer.

El segon punt és el de la datació del manuscrit muniquès. L'editor, basat en consideracions, seves o d'altri, purament paleogràfiques, i encara realitzades damunt 'fotografies' (XXXII, nota 30), data exemplar muniquès del «s. XIV», evitant la meua precisió de la seva segona meitat. Cal suposar que, segons el senyor Bonner, els escrits se sustenten en l'aire, perquè justament els sustentats en paper com l'Hispan. [Cat.] 56 de la Bayerische Staatsbibliothek de Munic, ofereixen un element de datació, el de les filigranes, per la seva materialitat immutable, molt més precisa que la cal·ligrafia (aquesta, p. e. la de Nicolau Eimeric, escrivint ben enllà de la segona meitat del segle XIV, però havent après d'escriure en la primera meitat d'aquella centúria, podia seguir semblant de la primera meitat durant els cinquanta anys de la segona, tal com hom pot veure dins ATCA, XVI (1997), 64-66; per això, si mr. Bonner sabés realment de llegir (cosa de la qual ja he pogut dubtar públicament alguna altra vegada: cf. «Studia Lulliana, olim Studios Lulianos», XXXI (1991), 67-72), hauria pogut veure que jo no afirmo enlloc que la lletra sigui de la segona meitat del segle XIV, sinó que, considerats tots els elements consignats en la descripció analítica del volum, al final d'aquesta assenyalo el temps que de totes aquelles dades i dates aquest resulta indicable; també hauria pogut veure que els únics elements que contenen datació explícita en la dita descripció són les tres filigranes identificades en el paper del volum muniquès, totes les quals apunten cap a ben entrada (i alguna cap al final) d'aquella segona meitat; consultats especialistes en filigranes, aquests diuen que hi pot haver un desfalc d'una vintena d'anys entre l'aparició d'una filigrana i la seva documentació en paper conservat, i per això la datació de segona meitat del segle XIV em continua semblant l'única defensable; però, és clar, aquest és un punt de filigrana, que, per allò que hom pot anar veient, aquesta resulta d'un nivell inaccessible per a la «Nova Edició de les Obres de Ramon Lull».

Terç: la còpia fantasma de Halle, UB Y c 9: també un servidor havia arribat almenys a la hipòtesi que la confusió venia de Pere Barnils, atès que en la meua visita a Halle el setembre de 1990 (immediatament després de caure el mur de entre les dues Alemanyes) havia estat impossible de trobar una còpia de la *Lògica nova*; passats prou anys perquè els records ja siguin imprecisos, crec més o menys recordar que el full de Halle (que certament no és la font de l'equivocació, atès que fa referència al catàleg de Glorieux, segurament el *Répertoire...* del 1943, II, 160, ct), el full de Halle, dic, tinc la impressió que procedeix del P. Ehrhard W. Platzek, el *Raimund Lull* del qual, del 1964, certament era ja aleshores a Halle, i el qual, significativament no esmenta aquesta pretesa còpia en referir-se a la *Lògica nova*, II, 41*, 112: em sembla que hom pot donar per inexistent aquella pretesa còpia de Halle i afirmar que és una confusió amb la muniquesa.

A les transcripcions (XXXVIII-XXXIX) s'hi pot afegir la meua, ja en proves d'impremta compaginades, i mecànicament datades l'any 1994.

* * *

L'autor afirma reproduir el manuscrit muniquès amb una fidelitat que arriba a «totes les seves nombroses variants gràfiques» (L), amb una exigència, doncs, que fora dels casos en què, segons ell, ha calgut la intervenció correctora de l'editor (L-LI: en parlarem després), proclama haver estat màxima; limitem-nos a analitzar el text de la introducció (5-6) i el de les seixanta-vuit primeres línies de la primera distinció (7-9):

P. 6, lín. 17-18: «per manera de logica conexensa [de primeres e segones intencions] als sabens...» és en el manuscrit: «per manera de filofia e de lògica conexensa als sabens...»; si, ,dato, non concesso', allò que obliga a la correcció és el text llatí, on és el ,naturaliter', sobretot després de suprimida (en virtut de què?), la ,filofia'? Lín. 22, ,raygada' sense cap indicació crítica, com si fos la transcripció més segura del món, quan el manuscrit diu ,rasegada'; d'una banda, la ,y' no compareix enlloc; i de l'altra, la tercera lletra a simple vista s'endevina i amb lupa elèctrica es llegeix una ,s' de cua llarga; la lletra següent no es veu sencera, però s'hi veu clara la cua d'una ,e', per tant: ,rasegada'; segueix: ,sia coneguda' i ens adverteix en nota d'aparat crític que «sia' sembla ajuntat al mot següent per una r»; la tal ,r' no existeix, ans una abreviatura de ,et/e', i

així tenim: «rasegada sia e coneguda»; lín. 41 «del rest d'aquesta art» < «del test d'aquesta art»;

7, lín. 12: «[E]n és col·locat entre claudàtors perquè a A (A és el manuscrit muniquès, XXXII) la vocal és il·legible»; la veritat és que aquella E majúscula és ben legible a simple vista, o i més, havent estat assenyalada amb un toc de tinta vermella; lín. 23: «con ens qui en si és so que es, [con] substància que en si és ens»; la ,e' arraconada pel [con] ja porta el ròssec del ,con/com' inicial; la ,e', doncs, té el doble valor de comparatiu i de copulatiu; la substitució ha empobrit la frase, car l'ha privada del sentit copulatiu; és doncs inexplicable de repetir el ,con', desestimant el text; lín. 27: ,consira' sense cap explicació, quan la grafia de la paraula en el manuscrit és una font de problemes: té una formulació inicial ben legible: ,concira', però un corrector divers del copista corregí les dues lletres de la síl·laba central escrivint damunt elles -si-, ambdues amb cua, i encara expuntuant la -i- llarga de la correcció, segurament en veure que era inútil; de tota aquesta operació l'editor no en diu res i fa empassar ,consira' com si fos grafia segura; lín. 30: ,Socrates' és al manuscrit un ,Sortes' ben clar (i de no menys clara tradició medieval, que l'editor es considera capacitat a esmenar) i hauria tingut un doble avantatge: ens hauria donat la grafia autèntica i ens hauria estalviat una falta d'ortografia;

8, línia 46: ,cornella'; les tres darreres lletres són certament corregides (cf. nota corresponent), però la realitat és que les lletres corregides són quatre i ho són, també l'abreviatura corresponent a la -e-, *al man* en corn[el]ly]; lín. 48: ,envellyr': és veritat que la segona -l- és afegida a una grafia que deia ,enuelleyr'; però el resultat de la correcció no és ,envellyr', sinó ,enuelleyr', car la darrera -e- segueix ben visible; lín. 53: ,su' < ,sua', errada pura i simple; lín. 54: ,tanjible' és mot totalment inventat, i (de més a més, escrit amb -j-, tira a ,cante jondo' o a Juan Ramón Jiménez), car el manuscrit diu ben clar: ,cantible'; lín. 57: «segons l'un manera»; de debò, la correcció marginal posterior i *al man* amb la consegüent expuntuació de ,en', havia de desplaçar el text de la traducció ací copiada: «en lur manera»?

9, línia 62: «So[n] altres», és al manuscrit «So dels altres»; el partitiu respon ben bé al geni de la llengua (cosa que no fa, en canvi, l'autor amb la frase de la pàgina IX: «problemes lingüístics que, sense els quals, no hauria pogut resoldre correctament» (i és de doldre que encara n'hi hagi restat algun per a resoldre correctament).

* * *

Acabarem amb dues observacions: en la primera analitzarem una frase perquè l'anàlisi ens conduirà a un problema de més envergadura; la frase es troba a 14, lín. 6-8: «...Deus es ens deificant, e la sua eternitat eternant e la sua infinitat infinitant; e-l foc fogueyant, e-l leó leonant, e la planta plantificant, e-l fabre fabricant»: la , -t' final de tots els participis acabats de transcriure és en el manuscrit sobrevinguda, perquè inicialment tots acabaven en , -s' i només en un segon moment aquesta fou esborrada (en algun cas encara es veu a simple vista) i substituïda per la , -t' actual; així, doncs, el text primitiu deia: «...Déus és ens deificans, e la sua eternitat eternans, e la sua infinitat infinitans, e-l foc fogueyans, e-l leó leonans, e la planta plantificans, e-l fabre fabricans»; aquest fenomen no és exclusiu de les dues línies transrites, car la supressió d'una lletra final per raspadura i la seva substitució o no per una altra compareix sovint (p. e., les vegades que ha estat suprimida la -j final d',individu]') i és un problema que l'editor de l'actual Hisp. [Cat.] 56, s'ha de plantejar per endavant i solucionar de forma coherent, car, pel fet que acabem d'assenyalar, el text presenta, almenys, tres plans: 1) el d'un text realment primitiu, algunes grafies del qual han estat suprimides per raspadura (i per això, en general, no apareixen a simple vista o només a través d'un visible raspat, que denuncia la presència de la grafia primitiva); 2) el d'un text resultat de la precedent activitat supressora, escrit amb la lletra pràcticament única del dit volum; i 3) les intervencions posteriors en forma de correccions *al man*, marginals o no.

Una edició seriosa i respectuosa amb el text fins al límit del possible, s'ha de plantejar aquesta situació o pot tirar al dret com si només calgués tenir en compte allò que pot llegir, bo i prescindint de quin és el seu estadi textual? Aquest em sembla un dels problemes previs a l'edició del text que ens ocupa i que no he sabut veure ni tan sols esmentat en cap lloc del llibre que ara recensionem; ben al contrari, a aquells tres plans l'editor n'ha afegit, sis segles més tard, un altre, per-

merent-se d'introduir pel seu compte en aquell text venerable paraules o frases que no li pertanyen.

La segona observació se centra en el sintagma «Home es animal hominificant» (14/2), que dues pàgines després s'ha convertit en: «Hom es animal homificant» (16/43-44); prescindint ara de les dues faltes d'ortografia, fixem-nos en la diferència entre ,hominificant / homificant' i preguntem-nos com s'explica. Molt senzill: la primera grafia és la donada amb totes les lletres pel manuscrit (i cal suposar que per Llull), la segona només en abreviatura; aquest detall ens permet de treure dues conclusions: la primera és que l'editor Bonner es deu considerar saber-ne més que el copista medieval i, cal suposar, que el mateix Llull; i segona, que l'editor Bonner en sap més que els mestres en paleografia, car li hauria bastat de consultar el diccionari de Cappelli per saber com s'havia de transcriure la radical de l'abreviatura que ell tenia davant els ulls. Llull, copista i paleògraf d'una banda, editor Bonner de l'altra. És aquest un botó de mostra que és alhora un termòmetre de la validesa d'aquesta edició.

Una transcripció que perventura havia pretès de tocar el cel amb les mans, arribant a Llull mateix o a la seva vora, no ens ha ni tan sols donat satisfactòriament el text de l'única còpia catalana medieval. Esperem que ,tantus labor non sit cassus!'.

Josep Perarnau

Raimvndi LVLLI, *Opera latina 130-133 in Monte Pessulano et Pisis anno 1308 composita* editit Aloysius MADRE (Corpus Christianorum. Continuatio Mediaevalis, CXIV; Doctoris Illuminati Raimvndi Lulli opera latina, XXII), Turnholti, Brepols 1998, XXIV i 364 pp.

Normalment les recensions dels volums d'aquesta sèrie comencen felicitant els editors i autors per llur regularitat en la publicació de l'obra lul·liana llatina i el nou volum no ha pas de constituir una excepció, tot i que, tal com diu el pròleg, la seva sortida hagi estat retardada per problemes de salut del prof. Alois Madre, al qual desitgem una recuperació tan ràpida com sòlida.

Després d'una brevíssima justificació cronològica de l'aplec de les quatre obres ací publicades (les escrites en llatí en els cinc primers mesos del 1308, tret de l'*Ars generalis ultima*, ja publicada en la col·lecció), segueix la presentació de les quaranta-cinc còpies manuscrites que ens les han conservades (IX-XIX), i la llista de les sigles utilitzades (XX-XXIV). En relació a aquesta primera part, és difícil de veure raó vàlida, ni que sigui amb interrogant, a l'atribució a ,Didacus Moxena de Valencia' de la *Disputatio saecularis et iacobitae* (XV, P), cal suposar en base a l'article citat a cavall de les pàgines XV-XVI; és, doncs, obligat de remetre a la recensió que n'ha estat publicada en aquestes pàgines (ATCA, XVIII (1999), 844-848); i cal afegir que l'advertiment allí fet a la Pontificia Universidad de Salamanca ara s'ha d'estendre al Raimundus Lullus Institut, el qual ha de controlar allò que mans irresponsables de nyèbit intel·lectual no tenen vergonya de fer passar com a avalat pel dit Institut; i si aquest no es prengué seriosament la dita crida d'atenció, pitjor per a ell, car es rebaxaria i degradaria d'institució destinada a la recerca científica al pla dels somnadors de romanços.

Les obres ací publicades en edició crítica són: el *Liber de venatione substantiae, accidentis et compositi* (1-157), el *Liber disputationis Raimundi christiani et Homeri saraceni* (159-264), el *Liber de centum signis Dei* (265-304) i el *Liber clericorum* (305-354); cada una de les obres esmentades és precedida per la seva particular introducció textual, on ocupa un lloc destacat tant la presència del llibre en els catàlegs d'obres lul·lianes, com la reconstrucció del ,stemma codicum' propi de cada una; i tot el conjunt completat amb tres taules: de llocs bíblics citats (per tractar-se d'obres lul·lianes, normalment impermeables a les autoritats, bíbliques incloses, aquesta és ací una taula particularment rica, tot i no acabar d'omplir una pàgina: 357), de denominacions, en general topònims (358-359), i de títols d'obres lul·lianes citades en aquestes quatre (360-361).

Mirat en el seu conjunt, potser seria difícil de trobar-ne d'altre que presentés més raons d'interès: ens ofereix, en efecte, una reelaboració de l'art lul·liana en el *Liber de venatione substantiae, accidentis et compositi*, escrit en un moment en què Ramon Llull donava els darrers retocs a

l'*Ars generalis ultima* i ressonava encara el *De ascensu et descensu intellectus*; ens ofereix, un altre text, el *De centum signis Dei*, on trobem un nou intent d'aplicar l'art als supremes problemes teològics; i ens n'ofereix dos d'altres, en els quals art i teologia baixen a la realitat quotidiana de la cura pastoral jeràrquica, d'una banda (*Liber clericorum*), i de la confrontació raonada entre cristianisme i islamisme, de l'altra (*Liber disputationis Raimundi christiani et Homeri sarraçeni*). Realment, un conjunt variat i llèpol. Només una minsa observació: si el ms. de París, BN lat. 14713 (XVI) és còpia de l'original (8/ad 2), per què no s'ha conservat el seu ordre de tractats: *Liber clericorum*, *Liber de centum signis Dei*, *Liber disputationis...* i *De uenatione substantiae...*?

En aquest darrer text (i primer en l'edició) trobem una aplicació de l'esquema artístic lul·lià bàsic en tota la seva extensió a les deu categories aristotèliques (punt confirmat en el mateix text, que col·loca el nostre en la seqüència de l'*Ars generalis ultima*: 100/72-79), amb la finalitat de clarificar l'encaix de substància i accidents en un compost ontològic. I així trobem en aquest tractat els successius capítols normals en una art lul·liana: explicació de conceptes bàsics, possibilitats d'aparellament de paraules o idees, utilització de sil·logismes demostratius, formulació de preguntes seguint la pauta de les regles i subjectes i finalment formulació de centenars de preguntes, a les quals l'artista ben aprofitat en l'ensenyament anterior ja pot trobar resposta ell tot solet. Recordem que dins la IX distinció, per ventura la doctrinalment més rica, hi ha respostes que informen de la posició de Ramon Llull en problemes filosòfics vius del seu moment com el de l'eternitat del món (108/11/427-430), el *De unitate intellectus* (110/1-2/485-521; 113/14/610-629), el de la intervenció de les tres potències de l'ànima (i no sols de l'enteniment) en l'acte de fe (114/16/647-654), el de la deducció fal·laç de la caiguda dels antípodes, que trobarem en el llibre recensionat a continuació (116/9/743-748); fins i tot en la desena i darrera distinció, la dedicada a formular multitud de preguntes (en aquest cas són cinc-cents vint-i-una), normalment sense resposta, trobem excepcionalment formulada la contestació a la pregunta vint-i-nou, que diu «A quo oritur definitio?», on Llull explica les tres possibilitats que, sense dir-ho, coincideixen amb les tres seves formes de demostració: la ,quia', la ,propter quid' i la ,per aequiparantiam' (133/29/103-116).

El tractat següent és, tal com ja sabem, la *Disputatio Raimundi christiani et Hamar sarraçeni*. Només d'encetar-lo, ens trobem en un altre món mental. Hamar, en efecte, no pensa en lul·lià, ans, cal suposar-ho, en sarraí, i per això distingeix en Déu «septem... condiciones sibi essentielles», d'una banda (174/5-6), i «undecim qualitates» (175/16), de l'altra, aquestes darreres gairebé idèntiques amb les ,dignitats' lul·lianes; però, si hom en repassa la llista, troba que després de ,Bonitas' i ,Magnitudo' no segueix l',Aeternitas sive Duratio' com al començament del tractat anterior (16/7); i la raó és ben senzilla: en la teologia formulada per N'Homer l'eternitat no és només una qualitat, diguem accedent, de Déu, ans una de les set condicions essencials, que ,praedicantur de Deo, tali modo quod subiectum et praedicatum convertantur sicut definitio et definitum; et talis conversio non invenitur nisi in solo Deo» (175/12-15). Aquesta diferència no és de poca importància, car en l'explicació que el mateix Homer en fa diu clarament que les onze ,qualitates' no són coessencials a Déu ans només manifestació ,ad extra' o en relació a nosaltres (178/5/71-76).

Per això que n'acabem de dir, pot hom endevinar la importància d'aquesta ,disputatio' entre sarraí i cristià. En realitat, només d'encetar-la, ens són col·locades davant els ulls dues teologies alternatives, la sarraïna presentant un concepte de Déu, en el qual no hi ha comunicació entre l',ad intra' i l',ad extra', i la que defensa Llull, segons la qual les dignitats divines són ,ad intra' actives en correlatius i ,ad extra' creadores d'éssers que reflecteixen la realitat unitrinitària de Déu.

La *Disputatio Raimundi christiani et Hamar sarraçeni* i el *De centum signis Dei* tenen un comú denominador, el dels signes. En el primer tractat, els de la superioritat del cristianisme sobre les altres religions són quaranta (261/163), en l'altre, tal com diu el títol, són cent. Val a dir que allò que els dona consistència doctrinal és la constant aplicació de la teoria dels correlatius (aquests són «signa beatissimae Trinitatis» (208/450-451; cf. 210/534; tal com el sil·logisme ho seria de la unitrinitat divina: 296/5-6), però en algun moment tenim accés a les raons de fet esgrimides en la dialèctica de la discussió, en la qual tot devia fer peça, com és ara aquests dos arguments, de força demostrativa més aviat poc convincent: «Item: Saraceni ratione magna gulositatis manus suas lingunt, et cum digitis abstrahunt pinguedinem ab ollis et a parapsidibus, et deinde lam-

bunt digitos suos. Ergo, significatum est, quod lex christianorum est superius, Saracenorum autem inferius» (254/43-46); «Item: Christiani faciunt hospitalia, in quibus recipiuntur pauperes et infirmi et peregrini; et in qualibet ciuitate faciunt unum hospitale aut duo aut tria. Sed de Saracenis numquam audiui quod ipsi habeant nisi duo hospitalia, unum Tunici et aliud in Alexandria. Et sic oritur signum, etc.» (258/82-259/86).

Hom podria pensar que el *Liber clericorum* és un de tants títols com omplen, també a Catalunya, la bibliografia específica destinada als rectors de parròquies, però ja se sap que qualsevol pàgina lul·liana és escrita d'acord amb les estructures mentals de l'art; i així m'atreveria a assenyalar com a particularment representatives de l'aplicació de les cambres de la taula general lul·liana a un tema individual les pàgines dedicades a l'exposició de les virtuts, perquè insisteixen en allò que tant elles (com els vicis contraris) poden esdevenir per la confluència (o de la ,mixtio') de dues o més (341-347).

Seria injust no remarcar la feïnada que representa la comparació de còpies d'un mateix tractat, feïnada que es tradueix principalment en les introduccions a cada un dels quatre ací publicats i en l'aparat crític.

Dissortadament, aquest volum és tan farcit de faltes, que l'edició textual difícilment pot ésser considerada satisfactòria. Sense cap pretensió d'assenyalar-les totes, heus ací les que m'han ferida la vista en el curs de la lectura: ,libellum < libellus' (5/8; en endavant, el primer guarisme remet a la pàgina, el segon a la línia); ,adoptatum < ad optatum' (14/13); ,mode < modo' (15/54); ,principa < principia' (16/22); ,orgio < origo' (17/37); ,positui < positivi' (18/14); ,tansit < transit' (18/23); ,intelligitates < intelligibilitates' (23/57-58); ,habitus < habitum' (24/111); ,recepit < recipit (com en la línia següent)' (26/182); ,attingendum, quidquid < attingendum quidquid' (28;9/306-307); ,ipsam < ipsum' (32/101); ,proprie substantiae < propriae substantiae (o potser) proprium substantiae' (32/112); ,ob istis < ab istis (o potser) ob ista' (35/30-31); ,primitue < primitiue' (41/253); ,intelligibiles < intelligibiles' (43/367); ,condordantiam < concordantiam' (44/402); ,sine < sive (?)' (47/530; cf. 534: «per agere et pati», per tant, no, ,sine'); ,quartum < quartam' (52/710); ,habitus < habitum (,,ipsum)' (53/767); ,sensibili... insensibili < sensibilis... insensibilis (?)' (54/805-806; cf. 809-810 i 813-814); ,ascencit < ascendit' (55/837); ,localum < localem' (56/901); ,et < est' (59/999); ,indiusibilis < indiusibilis' (59/1031); ,erogaretur < derogaretur' (62/1132); ,naturi < natura' (65/1270); ,idcirco < idcirco' (66/1283); ,diusione < diuisione' (66/1314); ,infinutio < infinito' (68/1382); ,queritur; < queritur:' (69/1417); ,uernis < uermis' (79/81); ,praecedentibus < procedentibus' (80/109-110); ,quia si non haberet, < quia si non, haberet' (92/52); ,ipsum venato < ipso venato' (99/41); ,conservetur < conseruentur' (99/43-44); ,illesae < illesa' (99/53); ,moriturus < morentur' (110/497); ,quod < quid (?)' (110/505); ,homificans < hominificans' (111/527; 112/567-568, 570, 575; 113/110-114: vegeu la part final de la recensió anterior); ,intellectu possibili, quae < intellectu possibili, qui' (113/634); ,secundum, quod < secundum quod' (116/747); ,actu < actu,' (123/1057); ,sed < sic (?)' (119/869); ,nos < non' (199/117); ,sublima < sublimis' (213/643; cf. 216/768); ,specie obiectiue < specie obiectiva (?)' (222/979); ,Omnis ens infinitum < omne ens infinitum' (231/1352); ,sibi ipse < sibi ipsi (com 1535)' (236/1533); ,homine < homini' (237/1587); ,potentiam < potentiarum' (249/24); ,ipse < ipsi' (250/58); ,olfatui < olfactui' (261/153); ,dignius priori < dignius priore' (284/10); ,per aequalem intelligere et amare < per aequale/(aequalia) intelligere et amare' (293/38-39); ,consideramus actus infinitum < consideramus actum infinitum' (294/18); ,libros... quod fecimus < quos fecimus' (317/8-9); ,infinite et eterne < infinita et eterna' (317/11/6); ,Sabbato cole < Sabbatum cole' (329/34); ,perficit < perficit' (340/52); ,isto parte < ista parte' (351/144). Assenyalem, encara, la composició defectuosa del text de la pàgina 131/13-15.

Ni per al crític no és una feina agradable la que hi ha sota la llista precedent. Per al Raimundus Lullus Institut hauria d'ésser un seriós toc d'atenció, que l'hauria de fer donar de la greu lleugeresa de posar en mans irresponsables la feina que per la malaltia no ha pogut realitzar personalment el prof. Alois Madre; en aquest sentit, suggeriria de comparar la llista actual amb l'única falta detectada en l'edició de l'*Ars generalis ultima* preparada pel prof. Madre (cf. ATCA, VII-VIII (1988-1989), 332); el resultat de la comparació demostra el grau d'irresponsabilitat de les mans

que han substituït les del prof. Madre. Edicions com aquesta que ens ocupa són imprementables i el Raimundus Lullus Institut no se les pot permetre. Qui avisa no és traïdor.

Josep Perarnau

Josep Maria RUIZ SIMON, *L'art de Ramon Llull i la teoria escolàstica de la ciència* (Assaig, 25), Barcelona, Quaderns Crema 1999, 456 pp.

La dinàmica epistemològica de l'Art lul·liana és paral·lela de la del platonisme: aquesta podria ésser, si no m'erro, la tesi defensada en allò que de la tesi del prof. Ruiz Simon tenim en el llibre que ens ocupa; amb el complement que la dita dinàmica és ben altra que l'aristotèlica. Intentem de veure-ho amb més detall.

Tal com l'autor explícitament declara, aquest és un llibre originat en la seva tesi doctoral, llegida el 1996 (17), i això crec que ha d'ésser tingut ben present pel lector: no tenim en aquestes pàgines tot l'estudi presentat pel prof. Ruiz Simon, especialment, creuria, no hi tenim tot aquell farciment demostratiu i textual, tant de fragments d'Aristòtil i de Ramon Llull com d'altres (anterior, contemporani o posterior) que hi devia haver a la tesi; és natural que un llibre publicat per una editorial competitiva hagi d'ésser descarregat d'un llast que els venedors de llibres consideren pes mort, però que el lector necessita poder veure; i aquest no és un retret, ans només un avís al possible lector: tot i que en moltes pàgines l'espai per a notes n'ocupa més de la meitat, segur que la tesi presentada i exposada o defensada contenia molt més d'aquest material savi; un material que, ni que fos en forma d'articles en revistes especialitzades, ja ha estat posat i caldria seguir posant a l'abast de l'estudiós.

Ocupem-nos, doncs, del llibre tal com el tenim a les mans. Partint de les dues miniatures del *Breviculum* que contraposen els exèrcits dels filòsofs Aristòtil i Averrois i els de Ramon Llull en l'assalt a la 'Torre de la falsedat' (9-12), l'autor transposa la contraposició al fet que «les ciències particulars aristotèlico-escolàstiques són, considerades des del punt de vista de l'epistemologia a què remet, ciències sense 'inventio' i també ciències sense un fonament sòlid, abocades a la probabilitat, a l'opinió» (15), mentre que l'art' de Llull, la nova 'scientia universalis' lul·liana «es pretén, alhora, inventiva -com la dialèctica aristotèlica-, demostrativa -com les ciències particulars- i general -com la metafísica i la mateixa dialèctica..., la solució al problema de la fonamentació de les ciències particulars i d'un altre problema inseparable d'aquest, el de la dependència d'algunes ciències (com la medicina o l'astronomia) respecte als arguments d'autoritat» (14), tenint, però, ben en compte que «l'Art de Llull, a pesar de la seva radical novetat, és incompreensible fora de l'ombra d'aquest discurs escolàstic, que és, alhora que el seu punt de referència ineludible, la seva condició de possibilitat» (16).

L'autor s'encara amb aquests problemes en dues parts, la primera de les quals és dedicada a *L'Art de Llull i la ciència sense 'inventio' escolàstica* (19-93), i la segona a *L'Art i el sistema escolàstic de les ciències* (95-422); dues parts que per ventura són més, respectivament, una introducció i el cos de l'estudi (i aquest explicat a manera de tríptic).

La secció inicial recorda que el gran nombre de llibres dedicats per Llull a exposar la seva art (portin o no aquesta paraula en el títol, com no el porta el *Liber de venatione substantiae, accidentis et compositi* del 1308, que coneixem per la recensió anterior) coincideixen en el fet d'ésser un mètode d'atrotar la veritat tot alhora compendiós, inventiu, demostratiu i general (24-26). Però d'ars inveniendi' ja n'era ben coneguda una en temps de Llull, la dialèctica, procedent dels *Topica* d'Aristòtil (27-29); també l'Aristòtil dels *Analytica posteriora* havia traspassat als escolàstics l'art de la demostració, però Llull afegia als dos ('propter quid' i 'quia'), formulats des de segles, un camí nou, el de la 'demonstratio per aequiparantiam' (31-34), superior a aquells dos perquè, saltant fora de l'univers constatable o mudable, malda a deduir el coneixement metafísic i la seva certesa del joc dialèctic a base de les 'dignitats' divines, tot i que de vegades el mateix Llull presenti el resultat de la seva, 'demonstratio' com una 'persuasio', com una prova 'quia', 'propter quid' o encara més (l'autor, però, defensa que algunes arts lul·lianes s'intitulen 'demonstrativa'

«perquè pretenen donar la via per trobar veritables demostracions en el sentit més estricte d'aquest terme»: 44). Entre aquesta pàgina i la 80 assistim als intents de clarificació de conceptes com els d',inventio', ,probabilitas', ,demonstratio' (47-62), d',ars inveniendi' (63-67) i ,subalternació' en relació al concepte de ciència tant en Aristòtil com en els escolàstics contemporanis de Llull (69-80), en comparació dels quals «l'Art de Llull pretén ser, com la dialèctica, com l',ars inveniendi' escolàstica, una art general, però també vol ser, com l',ars demonstrandi' escolàstica, un mètode d'argumentar necessàriament a partir de principis evidents. Aquesta doble pretensió de l'Art és allò que singularitza la proposta epistemològica lul·liana en el context de l',ordo scientiarum' escolàstic i el fa rellevant en la història de la filosofia» (84-85), ja que maldava a dibuixar una ciència amb validesa demostrativa universal, «una disciplina general... una sortida de la ciència escolàstica que significa l'oblit de les dues escissions que la defineixen: l'existent entre la ,pars inveniendi' i la ,pars iudicandi' de la lògica i l'existent entre les diverses ciències particulars» (88), intent en el qual Llull seria seguit per grans noms dels segles XVI i XVII (88-93). Tenim, doncs, posat el problema, o potser més ben dit, presentat l'intent lul·lià de donar-hi una resposta.

Aquesta ens és presentada en el tríptic del cos del volum, en la introducció del qual trobem un planteig més pròxim al tema: si per a Aristòtil i els escolàstics contemporanis de Llull, la metafísica és la ciència de l',ens reale' o extern al subjecte coneixent, i la lògica ho és de l',ens intentionale', o en tant que conegut per l'enteniment humà, els dos plans d',ens' poden ésser acomunats en un de superior que els esbrini tots dos: és l'intent lul·lià, desplegat en l'Art (97-112).

Això suposat, és natural que Llull consideri defectiva la lògica aristotèlica (i no per considerar-la exclusivament formal, com pensaven Tomàs i Joaquim Carreras i Artau: 116), ans per la seva limitació al camp de la intencionalitat, que l'exposa a no arribar més enllà de les probabilitats (115-118). D'altres lògics de totes les tendències, deutors d'Avicenna i contemporanis de Llull, s'havien adonat d'aquest defecte (119-135). Ací porta un nom conegut, el de ,fal·làcia': l'anàlisi entorn les raons de la seva defectivitat condueix a resseguir-la en successives obres lul·lianes: *Compendium logicae Algazelis* (138-141), *Ars compendiosa inveniendi veritatem* (142-158), *Art demonstrativa* i els altres títols del seu cicle, on compareix la doctrina sobre els punts transcendentals (159-167), i la nova fal·làcia de la *Logica nova* (168-182). Seguint pel camí de les defectivitats, la lògica escolàstica també en té «a l'hora de dotar de matèria necessària els sil·logismes demostratius, sobretot a l'hora de trobar el seu terme mitjà», també pel fet de limitar-los a demostracions per ,propter quid' o per ,quia' (184); quant al primer dels dos darrers punts, Llull aporta la seva doctrina del ,particular en l'universal', car són aquests, els universals, els «que han de donar raó de la seva necessitat o impossibilitat» (207), doctrina de clares connotacions platòniques (208-215), la tòpica de la qual ha d'ésser cercada «en els ,llocs' de l'Art, en l'alfabet i les figures» (232). No cal dir que la defectivitat del sil·logisme aristotèlic és superada amb la ,demonstratio per aequiparantiam', diferent de les possibilitats canonitzades o refusades per Aristòtil (283-288), pel fet que l',aequiparantia' no es basa en una ,proprietat' més o menys accessòria, que només pot sostenir una conclusió opinativa, ans en «la relació entre la forma i la seva matèria, que són correlatius essencials i inseparables que s'equiparen gràcies a l'acte que els iguala» (281); no seriem lluny de la ,distinctio formalis ex natura rei' (267-268); grans noms dels segles moderns anirien per aquest camí (288-295).

Després de les clarificacions dels capítols anteriors, entrem a aplicar la doctrina resultant a les relacions entre Art, metafísica i teologia. Prosseguint el discurs sobre les deficiències, després de les que Llull troba a la lògica, arriba el moment d'assenyalar les que retreu a la metafísica just durant la seva primera estada a la Universitat de París en el *Compendium seu commentum artis demonstrativae* (299-301). Si, doncs, la teologia escolàstica és defectiva, l'Art intenta de posar-hi remei, no pas concentrant la capacitat intel·lectual més amunt de l',ens' (cosa impossible, car no hi ha res), ans en una «manera de considerar-lo que justifiqui parlar d'ella com d'una ciència més universal que la metafísica» (305). No cal dir que tal pretensió no sols és relacionable, sinó que realment es manifestà dins l'ambient de les discussions entorn de l'estatut epistemològic tant de la teologia com de la filosofia a la Universitat de París durant la segona meitat del segle XIII i en relació a les tendències, radicalment contraposades de neoaugustinisme (reductibilitat de totes les ciències a la teologia cristiana) i d'averroisme (irreductibilitat, i, doncs, independència de la filo-

sofia), enmig de les quals s'afirmà la de l'aristotelisme moderat (concòrdia, almenys negativa entre filosofia i teologia) (306-357); no cal dir que l'autor acomuna Llull amb els neoaugustinians (335-338: llegiu: franciscans capitanejats per sant Bonaventura i, plenament contemporani de Llull, per Pèire Joan (Oliu)), cosa que explicaria la particular ,syn-patheia' entre mestre Ramon i els framenors.

La posició de Llull, però, no era cap d'aquestes tres: d'una banda, refusava, com tothom que pretengués de fer ciència seriosa, que aquesta es fonamentés (exclusivament?) en autoritats (368-370: el mateix Tomàs d'Aquino reconeixia que el «locus ab auctoritate est infirmissimus»: 374, nota 522, i 375); de l'altra, però, la síntesi de fe i de coneixement demostratiu és així exposada per l'autor amb aquestes frases que semblen ésser la seva darrera paraula: «Per a Llull, els principis de l'Art, particularment els de la figura A, la figura de les raons dels noms divins, són ,principia per se nota', evidents per a la raó natural; els continguts de la llei cristiana, en canvi, no ho són; amb tot, la veritat d'aquests continguts es pot concloure a partir d'aquests principis un cop la seva formulació és coneguda gràcies a la revelació» (388).

Heus-nos arribats a la darrera part del tríptic central, intitolada *La diferència entre l'Art, la lògica i la metafísica pel que fa a la seva relació amb els principis de les ciències*. Resumits els precedents, més aviat negatius, d'Aristòtil i de Tomàs d'Aquino, l'autor recorda que pel fet d'ésser alhora «una ,ars inveniendi' i una ,scientia generalis', [l'Art és] allò que li permet de pretendre haver resolt el problema -irresolt en Aristòtil- de la fonamentació de les ciències particulars», un cas paral·lel de la doctrina lul·liana general de demostrar mitjançant l'encaix del ,particulare in universalis' (219-232); això hauria equivalgut a «una represa postaristotèlica del vell esperit de la dialèctica platònica que, tot i el seu caràcter inventiu, era presentada pel mateix Plató... com una ciència universal, com el cim i la corona de totes les ciències» (421), com Janus, però, amb dues cares: una que mira el passat i l'altra que fita l'esdevenidor d'aquells que segles després cercarien una ,ars universalis' que fornís «un únic mètode per a tots els coneixements» (422).

La bibliografia ocupa les pàgines finals (439-455); però si la posterior al 1984 es pot seguir en «Estudios Lulianos» (441), no deixa d'ésser estrany de no haver assenyalat que la del 1979 ençà es pot seguir en aquestes pàgines, on també es pot trobar un complement a la de Marcel Salleras (ATCA, VII-VIII (1988-1989), 338-341); hauria estat una indicació útil per al possible lector.

* * *

Després d'aquest llarg (i segurament no reeixit) intent de resumir el contingut del llibre que ens ocupa (i la longitud ja és termòmetre de la valoració que en fa el crític), és arribat el moment de les observacions. Començaré per una de marginal; ja he dit que es tracta d'una edició sotmesa a exigències comercials, però hom hauria saludat efusivament qualche taula final: per exemple, d'obres lul·lianes citades; segurament la dita taula ens faria entrar pels ulls la preponderància de llibres pertanyents a les primeres etapes de la producció lul·liana ,artística', i això justificaria que hom es preguntés si el títol (i per tant, el primer missatge per al lector) no hauria d'ésser delimitat a una etapa o a uns anys; potser aquesta limitació (que, repeteixo, deu ésser anticomercial) explicaria detalls que, tot i ésser petits, tenen la seva importància, com per exemple el fet que en més d'una ocasió és citat el tema de l'ascens i el descens de l'intel·lecte (216, 324-325) i mai, si no m'erro, no és esmentat l'important *De ascensu et descensu intellectus*.

Un altre cas d'oblit sembla ésser el *Liber disputationis Raimundi christiani et Homeri sarraceni*, al començament del qual trobem exposada la teoria musulmana de la diferència entre les set condicions coessencials a Déu i les onze qualitats, que són, amb excepció de l'eternitat corresponent a les primeres, pràcticament idèntiques a les ,dignitats' lul·lianes. Si l'autor hagués tingut en compte la dita doctrina per ventura hauria plantejat la seva disquisició tenint més present l'esmentada teologia a l'hora d'assenyalar precedents i concomitants de l'Art i potser no s'hauria cregut aquella visió tan optimista de la utilització de la dita Art, de les ,dignitats' i de la ,demonstratio per aequiparantiam' en la confrontació interreligiosa (358-366), car, tal com en un moment donat diu Homer en les esmentades pàgines inicials, en la teologia del musulmà les ,dignitats' no són sinònims del mateix ésser de Déu, ans només manifestacions ,ad extra': «...nos facimus eas respectu creaturarum, dicendo sic: Deus habet bonitatem, quia bonum creat; et habet

magnitudinem, quia magnum creat; et habet potestatem, quia potentem creat; et sic de aliis» (ROL, XXII (1998), 178/72-76); Llull, doncs, es trobava amb una alternativa teològica, segons la qual les ‚dignitats‘ només permetrien una demostració pels efectes, ‚quia‘, no pas ‚per equiparantiam‘. És de doldre que el llibre no en digui res.

Una altra taula final molt benvinguda hauria estat la d'autors citats; així, el lector, en trobar, per exemple, citat Garceau a la pàgina 213, nota 226, línia 2, no hauria de perdre el temps, fins que troba el corresponent estudi en la pàgina 135, nota 66. Però no es tracta únicament d'estalvi de temps, tot i que aquest tingui el valor d'or, sinó de dibuixar la fesomia del llibre i de la investigació que ens hi és oferta; ens adonaríem que les referències a estudis sobre l'escolàstica van, si no totes, la majoria en direcció a París, i en canvi no sembla que mai hagi estat tingut en compte un autor que deu ésser una de les grans autoritats en allò que toca el mètode escolàstic, Martin Grabmann; i això certament ajuda a donar fesomia al resultat que tenim entre mans.

Dit això, afegiré que haver-se immersit en el tema de la ‚cientificitat‘ de l'Art lul·liana, a partir dels seus més elementals components a l'hora de construir allò que era considerat en el seu moment el motor de la ciència, és a dir la demostració, sobretot la realitzada per mitjà del sil·logisme (la ‚inventio‘, la ‚demonstratio‘, els tipus de demostració ‚quia‘, ‚propter quid‘ i el descobriment lul·lià de la ‚demonstratio per equiparantiam‘, converteixen el sil·logisme en el constituïu de la ciència fins a la teologia), amb el complement d'haver assenyalat les posicions contemporànies (o no tant, quan les referències són a Aristòtil), és una aportació que per damunt de tot ha d'ésser objecte de sentit agraïment, encara que en el futur punts concrets puguin haver d'ésser repensats i que hom no estigui d'acord absolutament amb tot. El fet d'haver plantejat i conduït aquest estudi a partir dels seus elements gramaticals i lògics de la teoria de la ciència, justament perquè difícilment entra en les modes actuals, en la mateixa mesura ha d'ésser més avaluat.

I com que acabo de parlar de punts discutibles en referiré a dos. Primer: em pregunto si no calia donar més protagonisme a un d'aquells elements resolutius, que almenys no té en aquestes pàgines un lloc corresponent al que ocupa en les arts lul·lianes: em refereixo a les definicions i al seu paper en la dinàmica artística. Diré també que no veig la identitat doctrinal entre el text de Llull reportat en la pàgina 385 i el del *Liber de causis* de la 386; Llull diferencia sense possibilitat de confusió allò que és atribuïble a la Causa Primera, el ‚credere‘, d'allò que és atribuïble a la segona, l'‚intelligere‘; i allò que és atribuïble a la col·laboració d'ambdues és el transcendir-se la causa segona, per damunt ella mateixa: diferència, doncs, entre l'efecte de cada una de les causes i salt per damunt les possibilitats de la segona quan col·labora amb la primera. El *Liber de causis*, en canvi, no hipotitza una situació en què cada una de les causes produeix una acció diversa, ans les fa coincidir en la mateixa operació: «...omnem operationem quam causa secunda efficit, et causa prima efficit et plus»; i sense sortir d'aquesta operació única, hipotitza una situació en què la Causa primera prescindeixi de la segona: «...causa secunda, quando non efficit rem, influit causa prima, quae supra eam est, supra illam rem de virtute sua... et seruat eam». En Llull, la causa primera mai no prescindeix de la segona, ans en col·laborar-hi la potencia: una doctrina d'indubtable abast teològic i àdhuc antropològic.

* * *

L'editorial ha fet un esforç a fi de presentar una edició atractiva i, quant a la primera impressió, ho ha aconseguit; no, en canvi, en quant a la correcció del text, sobretot en les frases o paraules llatines. Perquè em toca personalment, diré que el meu segon cognom no és el que figura a 206, nota 212, línia penúltima. Les faltes de llatí farien un llista massa llarga, però en diré alguna: ‚ens‘, que és neutre com en ‚ens diminutum‘ (115), provoca en el lector una autèntica bursada als ulls cada vegada que no pot deixar de veure'l convertit en masculí, perquè, de més a més, és escrit en cursiva: ‚ens mobilis‘ (99, nota 3, línia 3 del final), ‚ens realis... naturalis‘ (104/14-15), ‚ens rationalis‘ (104/17; 117/línia última del text), ‚ens realis‘ (111/2; 118/1; 126/19; 130/12; 152/7; 153/nota 107/línia penúltima; 154/13; 157/5-4 del final; i 354/492/3), ‚ens rationalis... realis‘ (114/7-8); també fa mal als ulls trobar en un sotstítol: *Alios syllogismos... appellabimus opinativi* (274): qui són aquests ‚opinativi‘ en nominatiu i, per tant, subjecte; som, potser, nosaltres, que no sé qui som en aquell títol? I si els ‚opinatius‘ són els sil·logismes, aleshores deu haver de dir

,'opinativos'; una altra fallada garrafal de concordança: «de quadam Artem Generalem» (358, nota [498], línia 4 del final): en què quedem, ablatiu o acusatiu? El ,quomodo' de 314, línia 10, no ha de dir ,quodammodo'? Encara de llatí: traduir ,ligna' per ,totxos' no sols és una toixesa traductòria, ans encara una infidelitat amb repercussió doctrinal; el fuster, en efecte, no sols col·loca portes i finestres en un edifici, ans també les pot haver fabricades; el paleta, en canvi, no és rajoler i, en tant que paleta, no fabrica els maons (398 i nota 569).

Sense sortir del llatí, trobem una *Petitio Raymundi pro conversione infidelium ad Coelestinum V papam*, 'Petitio' que Llull no escriví mai, car allò que realment redactà i presentà personalment en consistori de papa i cardenals fou la *Petició de Ramon al papa Celestí V per a la conversió dels infidels* (ATCA, I (1982), 29-43); la traducció fou no una *Petitio... ad Coelestinum V...*, ans *ad Bonifacium VIII*, possiblement el mateix mes de desembre del 1294; el llatí de la petició a Celestí V és traducció posterior, potser del segle XVIII; és cert que en la *Petició... a Celestí V...* Llull es refereix a «alcuna noua manera que Déus m'ha donada a vensre tots aquels qui contra la fe cathòlica vulen neguna cosa prouar...» (ibid, 40/60-61), però no creuria que en aquella ,donació de Déu' hom hi hagi de veure res més que la que uns pares normalment veuen en tenir als braços un fill que els omple de felicitat. I ja que parlem de títols, siguim permès de negar que en «Els Nostres Clàssics, 58-59» hagi estat publicat un llibre, el títol del qual sigui *Llibre d'Evast e Blaquerna* (41, nota 33), perquè en català ,Blaquerna' és una invenció d'incapaços de demostrar la dita grafia ni per ,quia', ni ,propter quid' ni ,per aequiparantiam', ja que tota la tradició textual manuscrita catalana és, sense excepció, ,Blanquerna' (cf. ATCA, VII-VIII (1988-1989), 568, núm. 4651; XV (1996), 588); algun altre petit detall, com l'absència de l'any, al qual correspon el volum 31 de la «Freiburger Zeitschrift für Philosophie und Theologie» a 139, nota 71; o el fet que amb la nota 108, l'autor ens remeti «més avall pàgs. 154 i segs.» i això en la mateixa pàgina 154, són, com deïem, petits detalls que no afecten la validesa i la valoració del treball.

El crític no pot posar punt final a aquestes pàgines sense desitjar a l'autor que molts deixebles segueixin els seus passos i contribueixin a enriquir els estudis lul·lians en aquests camps tan fonamentals de la mateixa constitució de l'Art.

Josep Perarnau

Arnaldi de VILLANOVA, *De esu carniuum*. Edidit et praefatione et commentariis catalanis anglicisque instruxit Dianne M. BAZELL (Arnaldi de Villanova opera medica omnia, XI), Barcelona, Publicacions de la Universitat de Barcelona i Fundació Noguera 1999, 232 pp.

El De esu carniuum és un text arnaldia que es troba en el terreny fronterer entre la medicina i la religió i per aquesta raó potencialment interessant a un ròdol més ampli de lectors. I aquesta ja és raó per a agrair a editors i editorial de les AVOMO l'haver-lo posat a l'abast del públic interessat en la present edició crítica, deguda a la prof. Dianne M. Bazell, que presenta el seu treball en un tríplic format per introducció (en anglès i català), edició crítica del text i taules finals.

La introducció comença remarcant que el *De esu carniuum* és un text inclassificable des d'un punt de vista del contingut, però en canvi autoexpressió de la quinta essència de l'autor (145). Tot porta a considerar que l'obra fou escrita entre el 1301 i el 1305 (manca en el Vat., Borgh. 205 i és en el Vat. lat. 3824), un període ,tumultuous' en la vida d'Arnau (148), qui sap si com a obra que tenia segura l'acceptació social i la institucional, que podia demostrar la seva capacitat d'escriure tant de medicina com de teologia (152). La seva relació amb els cartoixans és coneguda, i concretament la que mantingué amb Scala Dei (cf. ATCA; VII-VIII (1988-1989), 53); però el *De esu carniuum* hauria estat escrit per a cercles de lectors més amplis, segurament el dels col·legues de la facultat de medicina de Montpeller i sobretot el de les autoritats de l'Església (153).

A defensa de la radical abstinència de carn, àdhuc en el cas de malaltia greu, observada en la Cartoixa, Arnau es val d'arguments diversos, ací exposats: de raó, de tradició, de ciència mèdica, d'exemples escripturístics i de constatació de longevitat, encara que aquella dieta no sigui propugnada per a tothom (154-156).

Una nova secció col·loca el raonament d'Arnau en el marc de la història de la medicina, tot fixant-se en els arguments i les raons que no utilitza, tant com en els que empra, ja que es tracta de defensar una forma de ‚noalimentació‘ àdhuc en cas de malaltia greu, no pas d'un ‚regimen sanitatis‘. En el pla pràctic, Arnau recorda l'ús popular de vi, ous i llet per a l'envigoriment dels malalts i en el teòric es col·loca en la línia doctrinal de Galè i d'Avicenna a l'hora d'individuuar les forces de la vida i de la mort (158), cosa que desemboca en una exposició de la dietètica antiga i de l'àrab. Arnau mateix, en el *Speculum medicinae* s'hauria col·locat en la línia de Galè i d'Avicenna, doctrina que el *De esu carniū* redueix i esquematitza dràsticament (180-181).

El capítol següent és dedicat a les *Traditions teològiques* i als *Precedents monàstics* (181-194), i comença recordant que per a la tradició ascètica cristiana, el cos és palestra de disciplina espiritual i que el programa cartoixà de domini del cos té l'aval de l'antiguitat, de la tradició cartoixana tant doctrinal com pràctica, i l'aprovació de l'Església de Roma (181-192). Després resumeix les concepcions entorn la carn i la dieta religiosa: ja des dels Pares del Desert la vida ascètica és equiparada a l'exercitació militar; una de les seves concrecions és l'abstinència de carn, considerada ‚calenta‘, en un context doctrinal que estableix la línia que va de carn a escalfament i a luxúria i, per contra, la que va d'abstinència de carn a refredament i a castedat o virginitat (183-185). En conseqüència les regles monàstiques han legislat sobre l'alimentació càrnica en els monestirs: sant Benet només la permetia als malalts, l'irlandès Columbà la prohibia tant a sans com a malalts (186-187); d'ací, els monjos discutiren què entrava en el concepte de ‚carn‘ o qui entrava en el de ‚dèbil‘, i amb les discussions la disciplina dels monestirs tendia a la permissivitat també en aquest punt (189-192). Atesa la relació entre abstinència de carn, castedat i espiritualisme, la negativa radical de la Cartoixa a permetre la carn, ni tan sols als malalts, havia d'ésser defensada per Arnau (193); però també es podia convertir en argument de sospita contra ell per la possibilitat de connotacions càtares.

Les darreres pàgines de l'estudi introductori assenyalen el lloc del *De esu carniū* en l'obra d'Arnau. La primera dada ve de la tradició manuscrita, car, tal com ja sabem, compareix en el Vat. lat. 3824, compilació d'obres de naturalesa doctrinal no mèdica, ans teològica; el primer exemplar d'obres mèdiques que l'inclou és el ms. Harley de Londres, British Library, més de cent anys posterior a l'acabat d'esmentar; i la majoria de còpies prové de cartoixes, d'ambient, per tant, religiós; absent de les dues primeres edicions d'un aplec d'obres medicals, hi entra en la de Lió 1520 i es trobaria en altres tres del mateix segle (194). L'autora evita aquest camí i entra a esbrinar la col·locació de l'obra per la naturalesa del llenguatge utilitzat, i així constata que les referències bíbliques inicials són de l'Antic Testament, dels *Salms*, on no hi hauria «allusions to apostolic travails» ni hi són mai comparades les acusacions a la Cartoixa per la prohibició absoluta de carn amb les adreçades als deixebles de Crist; tampoc no s'hi trobarien formulacions de radicalitat evangèlica, ni apel·lacions a la ‚veritat del cristianisme‘, ni Arnau es fa seu el ‚carthusian way of life‘ (197-198); la diferència seria visible en dos fragments del *De esu carniū* i de l'*Alia informatio beguinorum*, ací col·locats en paral·lel (199): tant com el darrer es refereix a la imitació de Jesús, el primer desqualifica una doctrina, la que seria pecat privar els malalts de menjar carn: aquesta doctrina seria herètica; fora d'això, ací Arnau no fa propaganda de res ni fa cap referència a previsions escatològiques, ans es limita a defensar una forma de vida de gent piadosa (200-202). El *De esu carniū* seria, doncs, més allunyat dels tractats doctrinals que dels mèdics. Això no obstant, Arnau sembla que hi havia vist un camí de prestigiar-se davant l'autoritat eclesiàstica, demostrant que a base de la seva medicina podia elaborar una mostra de teologia acceptable (203-204).

No cal dir que la part central (i principal) és la dedicada a *The Text and Manuscripts* (93-135), on trobem descripció dels vint-i-set manuscrits que havien conservat còpies del *De esu carniū* fins al nostre segle, dos dels quals, els de Gdansk/Danzig i de Metz, es perderen en la segona guerra mundial (96-106). El text de l'edició crítica, basat en el Vat. lat. 3824, que en principi té totes les garanties d'immediatesa i control del mateix Arnau de Vilanova, és correctament transcrit i enriquit amb un abundant apartat crític de variants i amb l'aparat de fonts (109-135).

L'edició és completada amb la bibliografia (205-216), amb taula de noms esmentats en l'estudi introductori o en el text del *De esu carniū* (219-221); la segona taula és l' ‚index verborum‘ del text llatí (223-229); amb l' ‚index codicum‘ s'acaba el volum (231).

A la valoració altament positiva de l'edició que la prof. Dianne M. Bazell ha posat a l'abast dels estudiosos, sota la qual hom endevina una quantitat més que considerable de treball rigorós, oposarem només dues observacions: el Vat. lat. 3824, sí que té descripció, publicada el 1992, dins el meu *L'Allocutio christini d'Arnau de Vilanova. Edició i estudi del text*, dins «Arxiu de Textos Catalans Antics», XI (1992), 12-23, a l'interior de la qual el nostre tractat es troba a la pàgina 20, núm. 23; no creuria que fora de la conclusió ja assenyalada per l'autora (el *De non esu carniū in Carthusia* hauria estat escrit entre el 1302 i el 1305), de la col·locació concreta del text en el manuscrit sigui possible deduir-ne alguna precisió cronològica, perquè tinc la impressió que és col·locat al final de la primera llista de tractats per raó de l'anomalia' del tractat, també assenyalada per l'autora (204). Però no deixa de fer estrany que el 27 de setembre de 1998, en què l'autora posava data al seu llibre (141), no conegués una descripció completa del que ella considera el manuscrit bàsic, feta pública abans d'acabar el 1992.

La segona observació afecta la doctrina. Ja sabem que l'autora veu una de les diferències entre el *De esu...* i l'altra literatura espiritual arnaldiana en el fet de començar amb una citació del *Salm* LXIX, 12, i no amb un text del Nou Testament que fes referència a les tribulacions apostòliques. L'autora no sembla haver-se adonat que el fet, cert, de la citació salmòdica, de cap manera no permet d'establir una diferència entre aquest i els tractats polèmics que l'acompanyen en el Vat. lat. 3824; el text del *Salm*, certament, és de l'Antic Testament, però immediatament és posat en boca de Jesús, per tant reportat en tant que utilitzat en el Nou Testament en referència a les persecucions de Jesús, tal com diuen les paraules inicials immediatament després de la frase salmòdica: «Christus hiis verbis conqueritur de phariseis et legis peritis...» (110, 5-6): els caps de turc són els fariseus i doctors de la llei contemporanis d'Arnau, exactament igual que en els altres tractats polèmics, que l'emmarquen en el Vat. lat. 3824; i que sota denominacions neotestamentàries s'amaga la realitat contemporània d'Arnau ho diu l'equiparació d'aquells 'pharisei et legis doctores' amb els 'regularibus et secularibus clericis', els quals «absque freno pudoris condemnant eam (Carthusiam)» (111, 22 i 24). És possible (almenys com a hipòtesi de treball) que una comparació entre les expressions del *De esu carniū* i les dels tractats polèmics contemporanis conduís a una clara aproximació entre aquests dos extrems, bo i apartant-lo dels tractats mèdics.

Però aquest parell d'observacions de cap manera no rebaixa l'alta valoració del *De esu carniū* vilanovà amb què ens ha regalat la prof. Dianne M. Bazell.

Josep Perarnau

Joseph ZIEGLER, *Medicine and Religion c. 1300. The Case of Arnau de Vilanova* (Oxford Historical Monographs), Oxford, Clarendon Press 1998, X i 342 pp.

Aquest llibre és la tesi doctoral de l'autor, revisada per a l'edició; en un primer moment el tema havia d'ésser el de les condemnes eclesiàstiques d'incidència acadèmica entre el 1280 i el 1350, que, per la seva inabastable amplitud, es concentrà en el de les relacions entre medicina i teologia esbrinades en un autor de primera categoria en ambdós camps: Arnau de Vilanova; quan cal, el nostre autor és col·locat en paral·lel amb dos altres contemporanis: el genovès Galvano da Lavanto, com Arnau metge amb interessos teològics, i el dominicà Giovanni da San Gimignano, teòleg que sense particular relació amb la medicina, empra lèxic i referències mèdiques (39). L'estructura del llibre és clara: introducció, quatre capítols que constitueixen el cos del volum, i les conclusions, seguides de tres apèndixs, de la bibliografia i de la taula de conceptes i d'autors antics.

La introducció (1-45), ultra un bon resum biogràfic del nostre metge, que subratlla les seves dues fesomies (21-33), precisa el tema ja esmentat: en el pas del segle XIII al XIV, religió i medicina o medicina i religió segueixen fortament unides, encara que la medicina tendeix a subratllar la seva identitat no sols com a camp de saber, ans també pel fet que, almenys en teoria, els clergues es van allunyant (o van ésser allunyats) de la pràctica de la medicina (2-10); una terça posició, la de la rivalitat entre els dos camps, era potser socialment marginal, però es manifestava àdhuc en textos oficials com el cànon 22 del IV concili del Laterà del 1215 (9). La situació de la

doctrina mèdica en el pas del segle XIII al XIV és descrita seguint les aportacions de Lluís Garcia Ballester, Michael McVaugh i llurs col·laboradors: base teòrica aristotèlica amb metodologia universitària de ,lectio, quaestio, disputatio', i aplicació galènica cercant de conservar o de restablir l'equilibri d'elements i d'humors, amb sentit religiósament neutral, projecte en el qual l'escola de Salern anava essent substituïda per Montpeller, Bolonya i París (14); l'autor, però, considera ,omission serious' (16) la manca d'atenció a les concomitànies religioses, de les quals la Facultat de Medicina de Montpeller era farcida (17-18). En pura lògica, l'autor es proposa de superar la dicotomia entre medicina i religió, en línia amb Paul Diepgen, Salvador de les Borges (Joan Botam) i de Chiara Crisciani, a diferència dels quals, però, no basarà el seu estudi en textos ara considerats apòcrifs (37-38), tal com exposa amb detall en les pàgines 40-45.

El primer capítol (46-113) és de naturalesa filològica i pretén de desxifrar la fantasia d'un metge analitzant els termes que empra en els seus textos (47). La primera constatació és que obres com *De considerationibus operis medicine sive de flebotomia, Aphorismi de gradibus o Medicationis parabole* no sols empen la paraula clau, ,salus' i l'adjectiu ,sanus', que expressen l'objectiu tant de la medicina com de la teologia (47-48), ans encara d'altres expressions comunes: ,fidelis medicus', ,fides', ,fiducia', ,rectitudo intentionis', ,quantitas virtutis' (49-52). La següent és que el mateix Arnau era ben conscient de la vinculació en ell entre medicina i religiositat cristiana, car explica que el darrer títol inclou el mot ,parabola' perquè així com aquesta és una semblança, també la sanitat corporal ho és de l'espiritual: «...canones hic expressi... convenienter possunt spiritualibus lapsibus adaptari, nam invisibilia per visibilia designantur» (53, nota 32); en general, els textos religiosos d'Arnau demostrarien que ell era conscient de la dimensió espiritual de la medicina (54), punt en el qual Ramon Llull anava molt més enllà, sobretot en la distinció final, o *Methaphorica del Liber principiorum medicinae*, car veia en la teoria dels graus i de les qualitats dels elements un camí que condueix la ment humana a la Unitrinitat de Déu d'una banda, i a la relació de Crist i els dotze apòstols de l'altra (58-59). Tornant, però a Arnau de Vilanova, l'autor introdueix un punt de referència, el del ,nivell (alt o baix) de llenguatge mèdic' en escrits religiosos, entendent que ,alt' i ,baix' poden ésser determinats no sols per la terminologia més o menys tècnica, ans també per la qualitat i la freqüència en l'ús de la mateixa, fins a arribar a la saturació d'un text, conceptualitzada per l'autor com a ,medicinització del llenguatge religiós' (57-58); l'anàlisi de la significació de les lletres en el Tetragrammaton, ajudada del dinamisme de la matèria en el cos animal (61-62), condueix a un doble resultat: els processos biològics proporcionen un model cognoscitiu aplicable àdhuc al dogma de la Unitrinitat de Déu; i alhora posseeixen un fons moral i espiritual en llur mateixa constitució ontològica; però cap d'aquestes observacions no és específicament mèdica (68). Una altra mostra es troba en el tema de la pobresa apostòlica, necessària a la perfecció cristiana, com qualsevol membre no essencial del cos és necessari a la seva completa: observació de baix nivell professional (69); ho és més, en canvi, la seva comprensió de les circumstàncies concretes a les quals s'ha d'adaptar la dita pobresa: i aquesta comprensió és la pròpia d'un metge, no pas d'un místic delirant (70); la implicació professional és confirmada per la forma com addueix observacions tretes de la dinàmica de sentits, òrgans i les aplica, ni que sigui instrumentalitzant-les, a la vida espiritual (70-73); com també ho és per l'amplitud que les comparacions corporals tenen en la doctrina d'Arnau, tant en les seves aplicacions individuals com en les del Cos Místic de l'Església (o de la societat civil): «Espontàniament Arnau se serveix de la realitat física, que és el cos, per descriure els fenòmens morals i espirituals» (73-79). De la comparació amb Galvano da Lavanto i Giovanni da San Gemignano resulta que aquests empen un llenguatge mèdic en un nivell més alt que Arnau (90). Les darreres pàgines ressegueixen la utilització de les categories i de les expressions de salut i malaltia en les obres espirituals d'Arnau, sobretot a l'hora de (des)qualificar la fesomia espiritual dels seus contradictors (91-96), i això fins al punt que, com a darrera paraula d'aquest capítol, Ziegler resumeix així el resultat: «Les metàfores i els símils fisiològics i anatòmics constitueixen, de molt, el nucli del seu llenguatge figurat. I encara que moltes d'aquestes metàfores siguin comunes a tota la clerecia, ell (i Galvano), no han de recórrer a enciclopèdies ni a manuals per treure'n analogies lingüístiques» (112).

S'ha realitzat, doncs, una ,transumptio' del pla corporal a l'espiritual i en el capítol següent l'autor es pregunta quin ha estat el mecanisme o cadena de transmissió: la consciència d'ésser instrument de Déu? Trobem successivament la doctrina d'Arnau sobre la virtut de ,caritat' com a

font tant de l'activitat mèdica com de la religiosa; en ambdós camps, de més a més, és constatable la consciència d'ésser beneficiari de la il·luminació divina; i aquesta constatació condueix per la directa a allò que, si no m'erro, és el nucli del capítol i qui sap si de tot el llibre: comença en les pàgines 128-133 sobre font i característiques del coneixement teològic, segons el qual la figura del ‚speculator’ era més subversiva que la d'una senzilla profecia sobre la vinguda de l'Anticrist durant la segona meitat del segle XIV (129-131); hi defensa l'accés dels seglars a la teologia i qüestiona i ataca „the ecclesiastical academic monopoly over learning and preaching” (131); i es desplega en les pàgines següents, que m'atreveria a resumir d'aquesta manera: el paral·lelisme entre l'Arnau metge i l'Arnau que, tot i ésser metge, pretén ésser reconegut com a teòleg, desemboca en la justificació d'una teologia alternativa. (Però, i ara sóc jo qui parla, no pas Joseph Ziegler, el paral·lelisme seria exacte si, per a donar exemple, Arnau metge defensés una medicina alternativa en virtut de la il·luminació divina, cosa que no fa pas, tal com hom pot veure en les línies 8-10 de la pàgina 128; i només a continuació apliqués la mateixa possibilitat a la teologia). Però l'autor s'ha adonat que, en polemitzar contra els ‚theologi philosophizantes’ i els ‚philosophi theologizantes’, és possible que Arnau hagi establert un ‚tertium quid’, el del ‚medicus theologizans’ (148). No cal dir que aquest fil conductor que reuneix medicina i filosofia és ben visible en nombre d'obres d'Arnau de Vilanova, en particular en el *De non esu carniū Carthusianorum*, car és un cas pràctic de la implicació de religió i medicina en Arnau de Vilanova (157-162).

El capítol quart (176-213), presidit pel sotstítol *Medicina per a predicadors*, de naturalesa més interpretativa que expositiva, és dedicat a esbrinar de forma més sistemàtica la utilització de coneixements mèdics sobretot per part de predicadors, ja que en el pas del segle XIII al XIV els dits coneixements foren incorporats a nivells diversos en les exposicions de doctrina religiosa, cosa que contribuï al fet que en aquells moments la medicina esdevingués un element cultural significatiu (176-177); l'examen de l'aplicació de dades mèdiques a la vida religiosa és realitzat en obres de tres contemporanis: Giovanni da San Gimignano, dominic, Servasanto da Faenza, franciscà, i Pierre Bersuire, benedictí (aquest esmenta una vegada Arnau: 208), les referències mèdiques dels quals són recordades amb detall en els dos apèndixs (277-313); i condueix a la doble constatació que en l'adocrinament religiós, en aquells moments les referències mèdiques són més utilitzades, i en sentit ascendent, que les referències al macro- o al microcosmos, predominants en segles anteriors (206 i 209). Aquesta anàlisi projecta més llum damunt aquells metges que s'inclinaven vers la teologia (212).

El darrer capítol (214-267), esbrina quina fou la relació entre medicina i religió cristiana o entre metge i pastor d'ànimes des dels primers segles cristians (215-222), en què s'establí, enfront dels dualismes entre esperit obra de Déu i matèria obra del dimoni, la doctrina bàsica que el cos pertany a la creació de Déu, entorn la qual en els segles successius es presentaren detalls problemàtics com els de la relació entre malaltia i pecat o el de la malaltia com a ocasió de millorament espiritual (extrem ja defensat per Sèneca: 224); resseguint aquesta incitant primera part del capítol, trobem a mitjan segle XIII el dubte (i Arnau en participava) de si la medicina era només una ‚ars’ o també es podia considerar ‚scientia’ (223). Successivament l'autor recerca en el *Speculum naturale* de Vicenç de Beauvais les indicacions sobre la utilització del diagnòstic d'un metge per part d'un cristià (223-226) o en les informacions proporcionades per Joannes de Bromyard, *Summa praedicatorum*, la valoració de la medicina que el poble quita rebre del seu rector o predicador (226-230); darrere aquests autors hi ha la valoració que la *Bíblia*, sobretot *Eccli*, XXXVIII, 1-8, comentat pels glossadors medievals, fa del metge (230-235). Arnau se servia de les glosses bíbliques, car s'hi refereix constantment en els seus escrits religiosos, i n'hi havia almenys cinc volums entre els llibres de la seva biblioteca (235).

Arribat ací, Ziegler es fa tres preguntes: si, i en cas afirmatiu, fins a quin punt foren incompatibles en Arnau la doctrina o la pràctica mèdica i la religiosa: en el curs de deu pàgines (240-250) és exposada la resposta negativa: Arnau metge estudia i propugna un tractament de la natura en ella mateixa, potenciant les seves virtualitats guaridores; però ni en aquest punt no tanca el camí al recurs al Metge suprem; Arnau espiritual, per contra, subratlla els aspectes religiosos de la malaltia; els ‚clergues’ no tenien res a objectar en cap dels dos extrems.

La segona pregunta esbrina si la teràpia suggerida en els seus llibres de medicina permet d'afirmar que Arnau es contraposava a la moral cristiana. En les pàgines destinades a esbossar la

resposta (251-258), Ziegler recorda que Arnau desconfiava de les contricions de darrer moment, ell que vivia en un ambient en què calia insistir en l'obligació medical d'avisar malalt i família a cridar el rector de la parròquia (252), detall que ell mai no esmenta, com tampoc l'extrema unción per a qualsevol pas del tractament d'un malalt; en canvi és bel·ligerant a favor de la prohibició que el malalt se sotmeti a l'atenció d'un metge jueu (256-258).

En terç lloc es pregunta si els metges eren de fiar quant al compliment de la seva obligació de mirar per la salvació de llurs pacients (240), pregunta concretada en si Arnau de Vilanova propugnava teràpies incompatibles amb la doctrina moral cristiana: la resposta és que la tenia ben present i s'hi atenia. Més encara, el cas d'Ausiàs i Delfina de Sabran demostra que instrumentalitzava els seus coneixements mèdics a favor de posicions 'espirituals' (260); en el *Regimen sanitatis ad regem Aragonum*, la descripció del coit és seca i tècnica (262); i té en compte llur estat, en tractar de situacions i casos mèdics, sobretot sexuals, de religiosos i religioses (263-266). I així tenim que la conclusió d'aquest capítol és que la situació normal era la col·laboració entre metges i clergues (267).

* * *

La conclusió de tot l'estudi recorda que hi han estat tractats dos temes: el del possible influx de la ciència mèdica en la dedicació espiritual d'Arnau de Vilanova, i el del rol cultural que en aquell pas del segle XIII al XIV feia que augmentés la valoració social de la medicina.

Quant al primer, Ziegler constata que Arnau de Vilanova s'introduí en el camp de l'espiritualitat portant la seva estructura mental de metge, estructura que hauria estat la suma de quatre factors: un llenguatge mèdic en part comú amb el dels clergues (per exemple, 'purga' s'aplicava tant a la guarició del cos com a la de l'esperit); la convicció que la medicina transmet un missatge espiritual (sobretot en el cas d'Arnau, que tenia consciència d'ésser 'speculator', bada o talaier, dotat d'una «acrobatic ability to adapt medical theory to the desired theological argument» (269); el lloc de la caritat tant en l'actuació del metge com en el coneixement superior; i la possibilitat, en virtut de l'activitat mèdica, d'accés a l'ànima i a les seves passions, tant com al cos (268). I tot i que el mateix autor considera aquest estudi «an incomplete and imperfect, provisional synthesis» (276), hom pot pensar amb ell que una conclusió és incontrovertible: entorn el 1300, tant metges com clergues no limitaven l'abast de la dedicació mèdica a la seva sola funció terapèutica. El segon tema ha omplert les primeres pàgines.

Dos apèndixs, dedicats respectivament a les analogies mèdiques emprades tant per Giovanni di San Gemignano (277-293) com per Pierre Bersuire (294-313), i un tercer, que transcriu un fragment de sermó d'Humbert de Romans a estudiants de medicina (314-315), són completats per les indicacions de fonts i de bibliografia (316-334) i per la taula de temes (335-342).

* * *

L'autor mereix tota mena de felicitacions per haver emprès i dut a bon terme el present estudi sobre un tema tan important com llèpol, al qual desitgem continuïtat tant per part de l'autor (ningú tan preparat com ell per a insistir-hi) com d'altres, enllaminits per un tema, que es pot plantejar en d'altres camps (com és ara el de la relació entre la doctrina canònica penal i la seva il·lustració mitjançant certes operacions amputatòries mèdicoquirúrgiques); i per la feïnada complementària que li haurà representat introduir-se i moure's amb facilitat en un camp com és el de la doctrina teològica del cristianisme, cosa que en general ha realitzat amb ben bona nota (tot i alguna fallada, com l'atribució a Crist de realitats que corresponen pròpiament al Verb de Déu: 62); hi ha alguna altra inexactitud, com per exemple, la d'atribuir a Arnau de Vilanova el *Vae mundo in centum annos* (75, nota 97), que aquest es limità a incloure dins el *De mysterio cymbalorum*; o la de confondre la comarca de l'Urgell, veïna de Lleida (comarca, com la del Penedès, esmentada en el mateix lloc per Arnau) amb la ciutat de La Seu d'Urgell (7, nota 100), en plena serralada pirenaica; o identificar amb la *Glossa ordinària* referències d'Arnau que remetem a alguna altra (94); o més d'una falta de llatí, com 'occultus lumen' (204), per 'occultum', o 'ab sensu' (210), per 'a sensu'. Però allà on el crític no té altra solució que la de manifestar el seu desacord és

en les pàgines dedicades a l'alternativa teològica propugnada per Arnau de Vilanova (128-134); el lector inadvertit, en llegir frases com «He (Arnau) offers a model of knowledge which differs radically from the prevalent view, challenging the magisterial authority of the Church and opposing its claim for a monopoly over theological thought» (128), o «...Arnau thus opens the door for an alternative channel of learning besides the Church» (130), en surt amb la sensació que ell es contraposa a tot el bloc de magisteri eclesiàstic, sense distinció; hauria estat preferible de referir-se a una explicació formal i detallada del *Eulogium de notitia verorum et pseudo apostolorum* (per cert, no esmentat en aquestes pàgines), on, només després d'una declaració tan explícita com aquesta: «...requiruntur ad verum apostolatam... quod a Christo mittantur ad preconium evangelice veritatis, vel immediate, sicut primi principes et fundatores ecclesie, vel mediate, sicut eorum successores qui ad hoc ministerium canonica institutione mittuntur» (ed. Carreras Artau, 35), arriben les cinc condicions del ‚verus preco vel apostolus‘, aquestes sí, alternatives als teòlegs professionals de les facultats universitàries o de les escoles de teologia (*ibid.*, 35-42); l'exposició, doncs, de la diferència, o de la frontera entre allò, que ell acceptava (l'estructura jeràrquica de l'Església) i allò que refusava (una teologia ‚filosofitzada‘) podien haver resultat més precises.

Josep Perarnau

Lola BADIA, *Textos catalans tardomedievals i «ciència de naturales»*, discurs de recepció a la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona. Contestació de Josep ROMEU I FIGUERAS. Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona, Barcelona 1996, 101 pp.

Es tracta d'una publicació que recull el discurs llegit per Lola Badia i Pàmies, el dia 21 de novembre de 1996, en l'acte de recepció pública a la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona (RABL), com també el discurs de contestació al de la recipiendària pronunciat per l'acadèmic numerari Josep Romeu i Figueras; el volum inclou la *Bibliografia de Lola Badia (1971-1996)* (89-98) seguida d'una «Classificació remàtica» (99) que permet de fer-se una idea panoràmica de quins han estat fins ara els principals ‚cavalls de batalla‘ de la recerca filològica de la professora Badia: I. Poesia medieval: edicions (5 títols), estudis (8), ressenyes (6). II. Ramon Llull: edicions (3), estudis (15), ressenyes (15). III. Cultura literària s. XIV-XV: edicions (4), estudis (30), ressenyes (7). IV. Literatura s. XX (10 títols). V. Bibliografia (13), i VI. Intèrprets (10).

El discurs-estudi de Lola Badia s'estructura en cinc parts, amb proemi, apèndix, reproducció d'una mostra de manuscrits i bibliografia.

El proemi consisteix en una evocació de la Dra. Francesca Vendrell i Gallostra, predecessora del seient de la RABL que en l'acte d'investidura passa a ocupar la Dra. Lola Badia. Aquesta hi comenta les principals aportacions de Francesca Vendrell en el camp de la investigació històrico-literària, basades principalment en la documentació de l'Arxiu Reial, mal anomenat Arxiu de la Corona d'Aragó, corresponent a la primera meitat del segle XV, àmbit en el qual s'inscriu bona part de la seva obra, sobretot la dedicada a la història dels jueus catalano-aragonesos que anà participant en la revista «Sefarad».

La primera part del treball (*Del trivi a la filosofia natural*) és una mirada retrospectiva vers la tradició d'estudis de filosofia natural, una revisió bibliogràfica en vista a dibuixar un mapa de l'ús científic del català en l'edat mitjana. «Tinc la intenció de parlar de la ciència medieval accessible des del català» (13), diu Badia, constatant seguidament que «un cop d'ull a l'inventari de les obres catalanes medievals de tema natural dona un ampli avantatge als llibres de cirurgia, medicina i manescalia, seguits dels escrits sobre astronomia/astrologia» (14) (vegeu també el llibre d'aquest ressenyador, *El llenguatge científic català. Antecedents i actualitat*, Barcanova, Barcelona 1994, especialment, 11-22).

En la segona part (*L'estudi de la filosofia natural al servei de la filologia*), l'autora presenta «un florilegi de passatges majoritàriament poètics, la interpretació dels quals està condicionada per la familiaritat del lector amb la ‚ciència de naturales‘» (17) i addueix exemples del *Cançonet de Ripoll* i del *Fraire-de-Joi e Sor-de-Plaser* (segle XIV), de Ramon Llull i d'autors com Jaume Roig i Ausiàs

March. Fa referència a mots d'interpretació dubtosa o polisèmics ('lligadura', 'naturals', etc.), «però indubtablement adscrit[s] a la terminologia natural», per passar, tot seguit, a plantejar «una incompatibilitat ideològica que cap lector de literatura tardomedieval no hauria de menystenir: la dels moralistes i els metges» (22 [afirmació que no coincideix pas amb les conclusions de l'estudi de Joseph Ziegler sobre Arnau de Vilanova, acabat de recensionar]). Les raons del discurs moral queden exposades en un 'eximpli' procedent del *Dotzè llibre del crestià*, d'Eiximenis, que Badia aporta com a contrast a les raons del discurs natural suggerides a partir d'un fragment del text mèdic català *Speculum al foderi*, un tractat d'higiene sexual i d'andrologia.

Aquesta oposició entre el discurs moral i el discurs mèdic mena l'autora, ja en la tercera part (*Traduccions científiques al XIV i al XV*) a apostar —segons Josep Romeu, en la contestació— «en favor de la necessitat de l'estudi de les traduccions científiques en llengua romanç de durant els segles XIV i XV, així com de la formació dels corresponents lèxics tècnics, advertint que les traduccions al català no han merescut, en general, el mateix interès de les castellanés d'Alfons el Savi» (86). Lola Badia és del parer —que aquest ressenyador subscriu bo i alegrant-se de veure impresa una idea mantes vegades rumiada— que convé englobar els textos científico-tècnics catalans al discurs general de la història de la llengua.

En la quarta part (*La 'ciència de naturales' lul·liana i el context vulgar*), Badia edita críticament un llarg passatge de la traducció catalana de la *Isagoge* de Joanici, que presenta una clara concomitància amb la primera part del capítol 88 de la *Doctrina pueril* de Ramon Llull, autor que juntament amb Arnau de Vilanova representa el cim del conreu de la literatura científica generada en català durant l'edat mitjana.

Finalment, en la cinquena part (*Recapitulació*), Lola Badia insisteix en el tema nuclear del seu discurs-estudi: «No cal dir que l'establiment de ponts entre la filologia i la història de la medicina, quan aquesta desemboca en l'estudi dels textos medievals que la difonen socialment, és una consecució irrenunciable» (57), de manera que cal incorporar l'estudi d'aquests textos «als panorames d'història lingüística i literària, si més no des del punt de vista de la construcció d'una prou expositiva vulgar, la qual ofereix mostres de maduresa al tombant del segle XIV» (58).

* * *

Per la seva banda, Josep Romeu i Figueras apunta, en el seu discurs de contestació, tant la seva relació amb la recipiendària com la carrera docent i investigadora d'aquesta; després comenta el discurs-estudi de Badia i conclou, amb paraules complaents, dient que la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona se sent agraïda i segura de l'elecció distintiva de la doctora Badia.

Carles Riera

JOSEP PERARNAU I ESPELT, *La traducció catalana resumida del «Vademecum in Tribulatione» (Ve ab mi en tribulació) de Fra Joan de Rocatalhada*, dins «Arxiu de Textos Catalans Antics», XII (1993), 43-140; i *La traducció catalana medieval del Liber Secretorum Eventuum de Joan de Rocatalhada*. Edició, estudi del text i apèndixs, dins «Arxiu de Textos Catalans Antics», XVII (1998), 7-219.

Vet ací dos treballs del tot complementaris (I i II), que vénen a omplir un buit en el nostre coneixement de la divulgació en català de dos dels textos més importants destinats a esbrinar l'Es-critura en relació amb possibles esdeveniments futurs. Textos que circularen arreu de l'Europa medieval i que ja podem llegir en llatí, gràcies a l'eficient tasca editora de Jeanne Bignami-Odier i Robert Lerner i Christine Morerod. El P. Josep M. Pou, el Dr. Pere Bohigas, i els estudis comboiats per la Dra. Margaret Reeves, havien coincidit en remarcar la importància que aquest tipus de missatges escatològics, en part relacionables amb el context de l'anomenat joaquimisme i de la famosa polèmica creada entorn a la 'questione della povertà' franciscana, van arribar a tenir en Catalunya, on, com és prou sabut, el tema va transcendir l'àmbit estricte dels grupúsculs més enca-

terinats per arribar a convertir-se en una qüestió d'estat, que afectava no solament els franciscans i el cos sencer de l'Església, sinó la mateixa dinastia o casal d'Aragó.

Com fou el cas de tantes i tantes obres redactades en llatí, cal suposar que en el moment de la seva difusió, l'obra original de Fra Joan de Rocatalhada fou relativament assequible, a través de certs sectors espirituals, als clergues i persones d'un cert nivell cultural interessats en el tema, que en pogueren tenir un coneixement directe de primera mà. No podem dir el mateix de la massa de piadosos lectors menys cultes, beguins, terciaris, ermitans, i devots seglars de les més diverses classes estamentals, tant o més interessats en la matèria, però molt menys familiaritzats amb la llengua oficial de la cultura. I, en aquest sentit, la mera existència de les versions que ara l'oportuna diligència de l'editor ha posat al nostre abast, constitueix, en efecte, suficient evidència de l'interès d'un sector del públic català per aquesta classe de lectures (I, 54), que, com en el cas que ens ocupa, hom els oferia oportunament adaptades i dosificades. No cal dir que l'estudi d'aquests textos ajuda a enriquir la nostra percepció sobre la intencionalitat i expectatives dels possibles lectors, al temps que ens permet determinar millor l'abast del procés d'assimilació de les idees que s'hi contenen en la societat catalana medieval i facilita el ponderat estudi posterior de préstecs conceptuals i intertextuals.

L'editor ofereix una 'descripció detallada' del manuscrit 335 de la Bibliothèque Inghimbertine de Carpentràs, on es conserven ambdues versions. Descripció que respon a les sòlides normes que ell mateix es va fixar en un conegut treball sobre els manuscrits lul·lians de la Biblioteca de Munic, i que permet copsar a simple vista la importància d'aquest còdex, on ultra els materials editats, n'hi ha d'altres de relacionats per la seva pretesa intencionalitat escatològica. Alguns d'ells, com les profecies turmedianes publicades per Jordi Rubió o Pere Bohigas, són ja prou coneguts. Convendria, en canvi, publicar aviat els altres, començant per la traducció catalana del discutit *Breviloquium*, fins ara només assequible en llatí. Les variants anotades en el fragment de la *Vita Christi* (VC) d'Eiximenis contingut en els ff. 156r-183v, a més de la seva possible utilitat ecdòtica, confirmen el que ja sabíem per altres cantons, o sigui: que aquesta part de l'obra del menoret gironí, degut a la seva evident divulgació en català i en castellà al marge de la resta del llibre, també molt conegut, va garantir al seu autor-compiler, no solament un lloc central en la important antologia temàtica que comentem, sinó un considerable protagonisme.

La primera qüestió que planteja l'existència del còdex de Carpentràs és la mateixa oportunitat, només justificable per la curiositat sobre el tema, de copiar a finals del segle XV o a principis del XVI, sense cap classe de retocs o adaptacions (però vegeu II, 27-28, sobre possibles interferències!), uns textos escrits a finals del segle XIV, que en el cas del *Vademecum in tribulatione* (VT), havien perdut el seu interès original una vegada superada la data a la qual feien referència.

La motivació del traductor del VT, és prou especificada en les ratlles inicials (1-9), segons les quals ell va actuar impulsat per una comanda directa centrada en el desig de conèixer l'obra de Rocatalhada, sense especificar cap preferència per un títol concret. Per això optà per resumir i trametre al comandatari el llibre de redacció més recent, que va passar pel sedàs personal d'una tria feta segons el seu criteri d'allò que convenia, o no, als llocs. Criteri que, com indica l'editor, fa ben perceptible la diferència estamental, permet conjuminar que l'autor de la traducció fou un clerge resident a Avinyó, i també determinar el caràcter seglar o no clerical del recipiendari.

Allò que sí queda prou confirmat, és el fet, ben interessant, que entorn de 1355 ja havia arribat a ambients no clericals de Catalunya la brama del missatge de Joan de Rocatalhada (I, 59). L'opció pel VT té fàcil justificació, ja que el traductor es proposa proporcionar en poques pàgines una previsió completa dels esdeveniments a realitzar abans del 1370 (I, 60), és a dir força imminents, resumits en les vint intencions que conté l'obreta, i ben sintetitzades per l'editor (I, 60-61). Hom hi fixa la data de 1370 com la de l'inici d'un procés de conversió general dels infidels, i reparació de l'Església i de tot el món, precedida dels consabuts i terribles flagells: invasions de musulmans, persecució del clergat i dels franciscans, etc., i arribada d'un papa Reparador que juntament amb el rei de França, esdevingut emperador, sotmetria el món; vinguda de l'Anticrist, etc.

El Dr. Perarnau tracta de determinar si en el cas del VT la tria feta pel traductor correspon a la tecnicitat bíblica (o potser teològica) del text (I, 63), i després d'allistar les principals omissions, conclou que hom s'ha centrat de manera preferent en els esdeveniments escatològics, prescindint

de qüestions metodològiques i posant sordina en temes com la pobresa i la relació entre el papa i l'emperador, o eliminant-ne per complet d'altres com la inundació de Basilea (I, 66).

Pel que fa al possible original llatí o arquetipus textual emprat, el Dr. Perarnau no arriba a cap resultat específic i expressa la opinió que, hagut compte de la manca d'una edició crítica i de la mobilitat de les còpies, «és possible que cap còpia llatina no encaixi amb la traducció catalana» (67).

Tocant a la relació del VT amb Catalunya i els autors catalans, l'autor centra el seu estudi en una comparació amb tres dels tractats d'Arnau de Vilanova que li semblen més acostats, i que és prou sabut que coneix molt bé. D'una banda afirma que el «sentit global del missatge dels dos autors ...és innegablement i profundament divers, car Arnau només vol convèncer amb un tro gros de la relativa imminència de l'activitat de l'Anticrist i de la necessitat de reforçar-se espiritualment tant el cristià com l'Església, mentre que Rocatalhada estableix el seguici àdhuc cronològic de vint principals esdeveniments» (69), però constata, de l'altra, dades tan importants com l'aprofitament d'alguns textos profètics idèntics, com el *Vae mundo...*, la possible influència d'Arnau en la doctrina negativa sobre les croades i la predicció dels anys de l'actuació de l'Anticrist; la validesa de la profecia de Daniel XII, 11, per a la predicció del temps final, i, en especial, remarca el fet que cap dels dos autors es presenta com a profeta, sinó com a persona que raona unes propostes que considera vàlides.

L'edició d'ambdós textos és feta amb la solvència i rigor als quals ja ens té avesats l'editor, que acompanya la transcripció d'un triple aparat de notes, entre les quals destaquen en el cas del VT les variants de cinc manuscrits llatins que, com ja hem dit, permeten un seguiment del procés de traducció, tant a nivell conceptual, on algunes modificacions (com les de les línies 353-354) semblen ben intencionades, com sintàctic i lèxic. Això permet constatar el sentit de mots com 'religiosos manejan't o manich's' (mendicants), o 'laÿments' (que tradueix 'laxationes' o relaxació clerical), mots tots d'altra banda allistats, com és ja costumari, en un útil índex final. Facilita també una sistemàtica esmena de les errades del traductor.

Aquesta primera entrega, no féu més que intensificar el desig de tots els interessats en el tema, desitjosos de poder llegir els restants tractats que integren aquesta importantíssima miscel·lània, començant per l'altre llibre del mateix Rocatalhada, o sigui la versió del *Liber Secretorum Eventuum* (LSE).

Aquesta edició és féu esperar una mica, cosa natural, tractant-se d'una tasca molt més laboriosa. Ben mirat el treball consta de 212 pàgines ben atapeïdes, que cal utilitzar conjuntament amb el treball precedent ja que l'autor tracta de no repetir les indicacions bibliogràfiques que ja hi són contingudes. Com bé explica l'autor, el LSE és una «obra escrita el 1349 i proposa una previsió escatològica general, que abasta el primer tràngol vinculat a la figura i activitat d'un anticrist imminent, Lluís de Trinària, els mil anys de pau posteriors al dit tràngol, i el final de la història amb la lluita definitiva entre l' Anticrist i el Crist», mentre que el «VT escrit el 1356 després de la mort de l'esmentat Lluís, limitava la seva perspectiva i previsions als anys anteriors al 1370, sobretot als 1360-1365» (II, 17).

L'esquema-síntesi de les trenta intuïcions escatològiques contingudes en el LSE (II, 10-17), s'articula lògicament en tres parts, la primera de les quals centrada en una pugna entre la casa de França i la línia Hohenstaufen-Barcelona. Lluís de Trinària (1338-54), suposat Anticrist imminent i perseguidor de l'Església, destinat a operar la conquesta dels musulmans d'Ibèria i de tots els regnes del Nord d'Àfrica fins a Etiòpia (línies 435-89), entre altres moltes actuacions minuciosament concretaades, que afectaven la política dels reis del casal d'Aragó. Això dona al text de LSE una clara dimensió política afegida, prou ben explicitada pel Dr. Perarnau (II, 18ss).

L'autor considera que la versió catalana del «LSE no fou realitzada al servei de possibles interessos de la Casa de França» (II, 20), sinó que responia al natural desig preventiu dels nostres reis de conèixer els pronòstics per a poder-se'n defensar. L'antídor, segons Perarnau, hauria estat el mateix *Breviloquium de concordia Veteris et Novi Testamenti*, de manera que «la primera (potser la principal) forma d'influx del LSE a Catalunya fou la de provocar una reacció, un contra-pronòstic dels esdeveniments futurs, aquest al servei d'aquella persona, en la qual els drets sobirans de la Casa de Barcelona i de la derivada de Palerm tornaven a confluïr», o sigui en la reina Elionor de Trinària i el seu marit el rei Pere el Cerimoniós (II, 20). El *Breviloquium* seria una obra escrita en

dos temps, a Sicília (hom ofereix fins i tot pistes sobre el possible lloc!), i amb la clara intenció d'encarrilar i redimensionar la propaganda pro-francesa emanada dels escrits de Rocatalhada.

Pel que fa a la traducció mateixa, Perarnau, tot i acceptar l'opinió dels editors del text original llatí, segons la qual el traductor català es basa en l'actual manuscrit de Torí (T), puntualitza que «hi ha paraules de la traducció catalana que només tenen correspondència en manuscrits altres que el T», raó per la qual dedueix que «el traductor tingué davant els ulls més d'un text, o que treballà damunt una còpia molt primitiva» (II, 23), i pressuposa que es tracta d'una versió destinada als reis d'Aragó, en particular a la reina, Elionor de Trinàcria, esposa de Pere el Cerimoniós.

El judici de l'editor sobre la qualitat d'aquesta versió és contundent i ve corroborat en l'impressionant apartat de notes de l'edició, on el lector pot comparar el que diu el text amb allò que caldria que digués. Es tracta d'una traducció tan «dissortada i insatisfactòria, que es fa difícil de reconstruir la fesomia del traductor i d'identificar-la amb algun català vivint normalment a Catalunya» (II, 24). Té, tanmateix aspectes força interessants i divertits, com, p.e., l'insinuat en la nota 22, sobre una possible manipulació pro-aragonesa.

Si prescindim del nucli essencial, constituït per la, repetim, importantíssima edició del text, feta amb la mateixa dedicació i seriositat que la precedent, i que constitueix un document fonamental, la part més interessant són les pàgines destinades a tractar el tema de Joan de Rocatalhada i Catalunya (II, 28-66), en un doble sentit: a) de la influència d'autors catalans sobre el franciscà aquità, i b) la d'aquest sobre autors nostrats. Pel que fa a la primera, tot i que és evident que Ramon Llull era conegut i apreciat per Rocatalhada, que mostra haver assimilat els principis de l'*Ars*, (vegeu el fragment 18 del *Liber Ostensor* molt oportunament copiat en l'Apèndix, II, 214), res no va tenir a veure el Beat mallorquí en la formulació de previsions com les de Rocatalhada. En canvi sí que tindria sentit replantejar-se la possible influència d'Arnau de Vilanova sobre el visionari francès, en alguns dels punts específics ja assenyalats més amunt i que caldria investigar amb més detall (II, 32).

En el sentit invers, l'autor apunta, amb raó, que «el tema és lluny d'haver-se esgotat» i parlant de la impressió que «s'ha de descartar que hagi existit entre nosaltres algun autor, almenys conegut, que hagi assimilat la totalitat del pensament o del sistema global de Joan de Rocatalhada» (cosa que el diferenciaria d'autors com fra Pèire Joan Olivi), i de constatar l'escassa presència de l'obra de Rocatalhada en els repertoris de Josep Hernando i de Jocelyn N. Hillgarth, suposa que «per ventura fou més una autoritat reconeguda que un autor llegit i conegut» (II, 33). Respecte a l'influent membre de la família reial aragonesa, fra Pere d'Aragó, sembla innegable que esmenta explícitament Fra Joan en el seu comentari a la profecia *Cedrus alta Libani*, i ho fa, per cert, col·locant-lo en companyia d'una colla d'autors: Merlí, Joaquim, l'autor del *Vae mundo*, l'ermità de la Llamposa, etc., citats també per Eiximenis.

Pel que fa al menoret gironí, el Dr. Perarnau adverteix, amb raó, que estudiar el tema com cal requerriria tot un llibre, i les seves anotacions volen ser una col·laboració a «un planteig correcte de la pregunta de quina fou la posició, sòlida o fluctuant... del polígraf gironí envers el corrent profètic i visionari», planteig que permetrà «una presa de posició sòlida en el problema previ de quins són els escrits, a base dels quals ha d'ésser dibuixada la doctrina eiximeniana sobre les 'visions' i en particular sobre Joan de Rocatalhada». A diferència de la majoria d'estudiosos precedents, ell, però, elimina del corpus eiximenià el *De triplici statu mundi*, obra que no considera d'Eiximenis (II, 38). A més, el punt de partida de l'estudi serà el del respectiu concepte de les fonts de la teologia, que inclou la valoració que cada un fa de les visions o dels coneixements diuem-ne carismàtics.

Caldrà, doncs, seguir punt per punt amb fidelitat l'argumentació de l'autor, abans de tractar d'avaluar-la críticament i objectiva, tal i com se'ns ha demanat de fer.

Aquesta argumentació s'organitza a partir del *Primer*. Hi distingeix tres plans: 1) la doctrina acceptada i defensada per Eiximenis, 2) les opinions dels contraris, i 3) els elements de farciment, reportats però no assumits, i subratlla els punts que segons ell proven el posicionament antitètic d'Eiximenis front als visionaris. Després de trobar un sòlid fonament doctrinal en el c. 312, que parla de la funció dels teòlegs damunt la dels visionaris, torna a remarcar, com en ocasions precedents, que mentre Rocatalhada pensa trinitàriament i divideix com Joaquim el curs de la història

en les ben conegudes tres etapes, del Pare, Fill i Esperit Sant, no és aquest el cas d'Eiximenis, que només al·ludeix a les lleis de natura, escriptura i gràcia (II, 42). Dit això, el Dr. Perarnau no deixa d'acceptar que Eiximenis participa, com feia gairebé tothom, en unes certes creences, com ara de la imminència de la fi del món, la conversió dels sarràins i jueus, i que es fa ressò de les expectatives escatològiques, algunes centrades en la casa reial d'Aragó. Ara bé, ho fa amb una important salvetat: en aquests casos en què sembla seguir Rocatalhada se'n distancia perquè no «entra en el joc del tercer estat del món, el de l'Esperit sant» i no accepta Jerusalem com a futura seu de l'Església reformada (II, 45).

L'autor no deixa de tenir present la possibilitat que Eiximenis hagi evolucionat al llarg del temps i en llibres successius, i de fet apunta que d'acord amb la sensibilitat del rei Joan, que va adreçar al frare gironí una carta rebutjant els seus anteriors vaticinis, i motivà, com bé va explicar Bohigas, una posterior *‘ammende honorable’* en els capítols 467-73 del *Dotzè*, que hom suposa afeigits amb motiu d'aquesta reprimenda reial. És en un d'aquests capítols que hom hi troba el refús a «les fantasies e dits de mal recapte, als quals no deu ésser dada neguna creença».

Dit això, l'estudi centra l'atenció en la *Vita Christi*, vista com la darrera etapa i potser com un replanteig de tota l'obra d'Eiximenis, ja que, en paraules de l'autor, «el projecte inicial de la *Vita* no sembla ben bé homologable amb el d'*El cristià*». Hom constata tanmateix que «tot i que les bases doctrinals segueixen essent les mateixes» i (i ací hom torna a incidir en la «divisió septenària de la història del món», II, 48), Eiximenis atorga protagonisme als contemplatius, les històries dels quals, tindrien, segons Perarnau, la funció subsidiària 'de farciment', i aquest seria el paper de personatges com el de Gervasi, cardenal Sabinenc, i similars, segons ell «possiblement inventats», que són, precisament, els emissors dels missatges escatològics («Gervasi, Gomàci i Methòdius no eren pseudònims de Rocatalhada?», arriba a demanar-se l'autor, II, 52), dels quals Eiximenis es mantenia així ben dissociat (II, 49). L'autor copia en nota aquest capítol, segons ell inèdit «després de l'edició incunable», on Eiximenis fa, no sols un «esment explícit de Joan de Rocatalhada, ans encara nombre d'elements que els són comuns, si ja Eiximenis no els ha rebuts d'ell» (II, 501-2).

L'explicació de la presència d'aquests capítols en el text de la VC, vindria resumida en tres possibles elements: 1) «la necessitat de material de farciment en uns capítols que sense aquest haurien resultat molt descarnats»; 2) «la pressió, àdhuc popular però no sols popular, ... enfortida per la creixent proximitat del gran any escatològic», el 1415; i 3) «l'impacte de la campanya» de St. Vicent Ferrer. A tall més d'hipòtesi que d'afirmació hom proposa que, tot i que Eiximenis assimila diverses vegades prediccions del de Rocatalhada sense esmentar-lo explícitament, «fora d'un parell de vegades» (II, 53), el pensament teològic d'Eiximenis és essencialment diferent com ho són les expectatives sobre l'Anticrist, la seva persecució dels eclesiàstics, etc., i es manifesta en contra d'aspectes concrets com el ja esmentat trasllat a Jerusalem de la seu de l'Església. Les restants coincidències serien fruit de referents comuns com ara l'Apocalipsi o, i això crida l'atenció i té molt d'interès, «per la necessitat que l'escriptor tenia d'estar en sintonia amb l'opinió pública predominant, per l'adscripció a un hipotitzable 'partit devot' predominant en la cort de Martí l'Humà i de Maria de Luna, i, doncs, d'utilitzar els corresponents materials literaris com a farciment» (II, 54 i també n. 79).

Resta només tractar del *De triplici statu mundi*, obra que el Dr. Perarnau considera que no és d'Eiximenis, basant-se en el seu convenciment personal, ja expressat anteriorment, que se li fa difícil d'acceptar que «puguin procedir de la mateixa intel·ligència». Perarnau basa essencialment aquesta opinió en les premisses teològiques ja especificades més amunt i que ell considera bàsiques en les obres autèntiques, o sigui: rebuig de fonts profètiques o visionàries, i de la interpretació joaquimita de la història. «No sembla -diu- possible d'atribuir a un mateix autor, simultàniament, l'exposició paral·lela de dues teologies incompatibles» (II, 56).

En el *De Triplici...* hi hauria tres punts on hom detecta divergències amb les tesis de Rocatalhada (admissió d'errors en les prediccions massa exactes; l'instrument que el càstig de la cristiandat seran els infidels; el Cisma forma part de l'escenari de la fi del món), i altres tres on hom hi coincideix (divisió de l'orde franciscana, monarquia universal i de la casa de Barcelona, II, 57).

Arribats a aquest punt l'autor suggereix la hipòtesi, destinada a propiciar contrapropostes, que l'autor del *De Triplici...*, pogué ser el mallorquí Fra Joan Eiximeno. Proposta que fonamenta en les dades següents: 1) era franciscà, 2) és documentat entre 1370-1420, 3) participà en les croades valenciano-mallorquines, 4) com a traductor de l'*Arbor vitae crucifixae Iesu* d'Ubertino di Casale tenia afinat amb les tesis joaquimites, 5) el llinatge era fàcilment assimilable al del seu germà d'habit gironí.

En conclusió el Dr. Perarnau repeteix allò que ja ens havia avançat al principi del treball: 1) cap autor català, almenys conegut, no s'apropià globalment de les previsions de Rocatalhada «ningú no el seguí ni en el mil·lenarisme, ni en la gosadia de posar dates fixes als esdeveniments pronosticats». 2) Ultra l'esmentada rèplica que suposa el *Breviloquium*, «Eiximenis se li contraposà obertament en punts com el del pronòstic que Església i Imperi passarien a mans dels jueus conversos i tindrien la seu central a Jerusalem» (II, 60). Ací tanca l'autor el seu recorregut no sense fer una ràpida incursió en el s. XV, on la manipulació política dels textos profètics esdevé descarada i on ens avança el seu punt de vista que les bases teològiques podrien no coincidir amb les del s. XIV, tot i que possiblement Rocatalhada pogués exercir una certa influència (II, 63).

* * *

Si hem dedicat tant d'espai a resumir les tesis presentades en els dos treballs que comentem és, no cal dir-ho, per l'interès que mereixen tant les obres editades, com les tesis, hipòtesis i variada gamma de suggerències, sovint ben enriquidores, que ens ofereix l'editor en els seus estudis introductoris i anotacions. Tanmateix, i com és lògic, no totes semblen tenir la mateixa validesa ni poden, crec, ser assumides d'una manera global sense que hom tracti de formular les oportunes o inoportunes objeccions, que siguin garantia de l'existència d'una mínima dialèctica intel·lectual. Faré, doncs, assequibles als lectors i al mateix autor, les meves anotacions crítiques marginals a ambdós textos, amb l'esperança que puguin contribuir a un diàleg constructiu.

El Dr. Perarnau és molt conseqüent amb els principis que regulen la presentació i estudi dels materials editats en l'*ATCA*, però els seus respectables escrúpols metodològics sobre els límits dels dos treballs que comentem (I, 55; II, 9), semblen exagerats, ja que, ben mirat, les excepcions confirmen la regla i tot allò que ajudi a un millor coneixement d'autors que, com Rocatalhada, han arribat a passar per catalans (vegeu el que en deixaren escrit els insignes Torras i Bages i Menéndez y Pelayo), no pot considerar-se en cap manera aliè ni excessiu i resulta sempre molt d'agrair, d'acord amb la coneguda i mai suficientment ponderada, teoria de la propina' del senyor Josep Pla.

El criteri de fixar l'atenció en les diferències entre la versió catalana i l'original llatí, assenyalant les omissions i incorreccions i formulant-se les tradicionals preguntes 'qui, per què i quan' és alhora útil i assenyat i permet fer-se una idea tant de la formació del traductor com d'allò que més l'interessava a ell o al seu possible patró o persona que li va encarregar la traducció (I, 56).

Que en el cas del *VT* aquesta fos un germà carnal del traductor sembla impossible d'esbrinar-ho amb una base tan minsca, ja que el títol de *germà* és sovint metafòric i, especialment en les dedicatòries i pròlegs de tractats de caràcter religiós, sol apuntar a una germanor espiritual. Podria, a més, tractar-se d'un beguú o membre del tercer ordre de penitència, no sacerdot.

La llista de 'desastres' recorda tot d'una les més genèriques prediccions arnaldianes i no ens permet d'oblidar la declarada intencionalitat de la insistent predicació oral i escrita del de Vilanova, que no era altra que la de confirmar en les seves conviccions la minoria perseguida o defensors de la pobresa evangelical. Un es demana, doncs, per què, en comptes d'assumir per mera analogia, una lògica i similar motivació de preparació espiritual per a millor encaixar aquells terribles esdeveniments futurs, en un àmbit paregut o comparable (tal i com podria fer-ho pensar l'ús de la denominació 'germà', en el sentit espiritual que considero més pertinent), l'autor s'inclina per atribuir al traductor i al destinatari de la traducció catalana la no gens piadosa intenció del guany fàcil que podria suposar per a una colla o tribu familiar de possibles especuladors, la possessió dels béns eclesiàstics («per tant, calia no badar i aprofitar l'oportunitat d'apropiar-se de béns deixats lliures», I, 62). Sembla que força ací la cadena de suposicions massa conjunturals, iniciada amb l'adjudicació de la condició de professor de dret civil i no ca-

nonista del traductor, etc. (I, 58). Tots sabem, tanmateix, que hi havia seglars de pietat tant o més abundant que no la de l'estament clerical, que reclamaven seguit seguit dels amics o coneguts clergues i religiosos, totes aquelles obres que consideraven útils o necessàries per al seu no-driment espiritual.

Les suposades restriccions temàtiques imposades pel traductor de *VT* tampoc no sembla que permetin arribar a conclusions tan definitives com les apuntades per l'autor, llevat que el traductor no era un cap calent o un extremista furibund que volgués atiar encara més la flama dels problemes ja existents; i que, a més, com a català, no combregava amb la tesi francesa, ni s'interessava per episodis massa allunyats de la seva sensibilitat i geografia.

Pel que fa a la dimensió del seu estudi sobre el *VT*, l'autor es refià potser massa en l'abast del llibre de Duran i Requesens (I, 68), aleshores en curs de publicació, i que ara sabem més aviat centrat en la consideració d'obres molt posteriors, raó per la qual va deixar ací de banda la comparació amb altres textos del còdex de Carpentras, com ara el *Breviloquium*, optant per una comparació amb tres obres d'Arnau de Vilanova.

En tot cas, la comparació entre el *VT* i els textos arnaldians és ben interessant. Aquest lector, acaba percebent-hi més semblances de fons que no divergències accidentals, sobretot si hom assumeix que, tot i les seves excessives puntualitzacions, la intenció del franciscà aquità, que sembla que és allò que hom hauria de tenir més en compte en qualsevol avaluació d'un missatge espiritual, era, si més no, molt similar a la de mestre Arnau. Així ho deixa prou clar la carta dedicatòria: «...ad innotescendum fratribus tribulationem paratam... ut digni habeantur misericorditer preservari...». Hom guanya, doncs, la sensació que l'autor té potser raó en el que diu en aquest darrer apartat, però que les raons que hi aporta no acaben de ser suficientment desenvolupades i, en efecte, requeririen molt més espai i temps del disponible. Llegint ara conjuntament aquestes pàgines amb les que introdueixen el *LSE*, sembla evident que un i altra hauríen guanyat una major articulació si l'autor les hagués pogut escriure conjuntament en una sola aportació global.

Pel que fa a l'edició, un es demana si potser en el cas de les errades més evidents de traducció, no fóra preferible d'incorporar directament la correcció al text, anotant-ho a peu de pàgina. Com que no he vist el ms. original no podria assegurar que en el cas del *VT* (83, línia 91) sigui millor llegir «Car no porie ser», en comptes de «fer». En la pàgina 84, línia 109: «e de lur sitat», proposaria «stat». També sembla més adient llegir (I, 84, línia 112): «Car Jhesu Christ senyor nostre prega per l'Església», de manera contínua, que no posar el verb en pretèrit: «pregà». Però això són minúcies, que només confirmen la solidesa de l'edició.

Com és prou sabut, l'orde dels factors no altera el producte, però el fet que el *LSE* sigui escrit molt abans i apunti a un joc d'esdeveniments en part diferents, ja apuntats més amunt (II, 17), obliga els lectors del treball a assumir mentalment aquest important canvi d'enfocament, de manera que de no haver-ho imposat així les circumstàncies editorials, i factors com el de la posterior aparició de l'edició crítica llatina del *LSE*, potser hauria resultat més natural i convenient de publicar aquest tractat abans que no l'altre, seguint l'*ordo* cronològic de redacció dels originals. Això encara seria, potser, recomanable, si hom pogués recollir ambdós treballs en forma de llibre, amb un sol estudi unificat, com crec que seria ben de desitjar.

Que el *LSE*, pel seu contingut i el caràcter de les seves prediccions interessava moltíssim els nostres monarques i en especial resultava de cabdal importància pel desplegament d'una determinada política de reacció sembla incontrovertible. Els nostres reis degueren conèixer aquesta obra i la percepció segons la qual el *Breviloquium* conté o és la seva resposta em sembla intel·ligent i interessant. Altra cosa és, però, que coneguessin el *LSE* en aquesta versió, segons sembla molt pitjor que no la del *VT*, i cal suposar que deguda a una altra persona. Vull dir que, tot i que podem fer deduccions sobre l'ús polític que hom va fer d'aquesta traducció, cal no deixar de banda que la finalitat primordial del tractat fos també religiosa, i com a tal tenia la mateixa clientela i degué circular pels mateixos conductes. De la transmissió no en sabem pràcticament res, només en podem fer hipòtesis i algunes de les presentades semblen potser excessives, com ara la d'una primera versió manipulada en sentit proaragonès (II, 27-8) i després de bell nou pels copistes del s. XV-XVI en temps de Lluís XI, en sentit pro-francès. La primera, a la vista dels exemples que hom ens brinda, és versemblant; la segona no ho sembla tant, si tenim en compte que, en aquest cas hom estava en condicions de reescriure totalment l'obra en la clau desitjada.

Les dues afirmacions (II, 33), citades més amunt, sobre l'ús limitat que hom va fer de les teories del de Rocatalhada i de l'escassa documentació referent a la circulació dels seus escrits, que l'autor fa servir com a pòrtic al seu estudi, potser hauria estat millor situar-les al final com a conclusió dels seus arguments, ja que allà on es troben poden semblar indicatiu d'un cert 'parti pris'. D'altra banda, sembla que podrien adduir-se també en relació a moltíssims d'altres autors considerats importants i influents, que ho són més per allò que hom en sent dir indirectament que com a fruit d'acabada digestió intel·lectual. La influència d'un ideari no es pot només mesurar per la mera acceptació puntual o literal d'aquest, sinó també per la reacció i les assimilacions o adaptacions que provoca, per parcials que siguin.

Però res no es pot objectar ni a l'objectiu essencial de la recerca endegada ni al mètode que hom hi fa servir, ni a bona part de la informació objectiva i específica que l'autor ofereix sobre l'obra d'Eiximenis. A diferència d'altres vegades, on hom guanyava la impressió que l'autor quan parlava d'aquest autor, ho feia, potser, més per convicció personal, que a partir d'un coneixement directe suficient dels textos eiximenians, ara trobem molta més evidència d'un considerable esforç de recerca dels fonaments doctrinals d'aquest autor, que s'estén com a mínim al *Primer*, part del *Dotzè* i certes parts de la *Vita Christi*. Això no vol dir tanmateix que hom hagi d'acceptar necessàriament totes les conclusions que n'extreu, moltes d'elles ja presentades com a meres hipòtesis de treball.

Pel que sabem, Eiximenis començà a escriure el *Primer* per encàrrec del rei Pere i dels jurats barcelonins, però la seva carrera acadèmica a Tolosa la féu per recomanació de l'encara príncep de Girona, Joan, que en certs temes, com l'obediència papal, és prou sabut que mantenia criteris ben oposats als del seu progenitor. L'etapa del Cisma no degué ésser cap llit de roses pels qui, d'una forma o altra, es van veure obligats a prendre partit sense massa convicció i fins i tot amb una convicció prou clara. Molts, potser la majoria, degueren fer-ho impulsats per les circumstàncies de lloc, amistats o mera conveniència, i sovint degué crear-se una poderosa disjuntiva entre les opinions personals en el fur íntim de la consciència i allò que hom manifestava o fingia externament. Sabem molt poc, i difícilment arribarem a escatir el que passava per la ment de molts dels nostres escriptors. Sí que tenim notícia, tanmateix, que alguns, i de ben sonats (no esmentaré noms), van canviar de camisa i de partit sense massa escrúpols, quan els va semblar necessari i oportú!

Allò innegable i no conjuntural és que la *Vita Christi* i el *Llibre dels Àngels* són obres dedicades a seglars piadosos, com ara el mestre racional del rei Martí, Pere d'Artès, també recipiendaris d'obres de devoció d'altres autors i que, evidentment, Eiximenis no era cap Fra Pere d'Aragó ni cap Fra Joan de Rocatalhada. Convé no oblidar quan parlem d'aquest darrer, que es tracta d'un autor empresonat i perseguit, amb el qual no convenia mostrar-se massa identificat, fins i tot en els possibles casos que hom s'hi sentís en realitat. Persones de les conviccions i sinceritat d'un Fra Joan o d'un Fra Pere, n'hi havia, però poques, i les poques que hi havia foren, o bé canonitzades, o past de la foguera, o considerades capcalents, i tretes de circulació, portades de presó en presó i martiritzades d'una manera cruel i infamant. Pels qui no tenien vocació de màrtirs les alternatives eren escasses, tret d'anar-se'n a terres de moros com Turmeda, o a missionar els tartres, no els quedava més remei que callar i dissimular, mantenint-se dins els límits d'allò considerat tolerable. Llibres com la *Historia septem tribulationum* de Fra Àngel Clareno, prou que demostren l'escassa fiabilitat de certs criteris d'avaluació moderns!

Vull dir, amb això, que un home com Eiximenis, capaç de canviar totalment el sentit del que havia escrit per por a l'*autoritas*' reial, mostra més vocació de prudent adaptació a les circumstàncies que no una voluntat o capacitat de patir persecució per les seves idees. Almenys per certes idees, per les quals no valia la pena de patir persecució. Però el mer fet d'haver-les escampat -tot i que no sigui d'una forma puntualment coincident amb les tesis de Rocatalhada!- i d'altres indicis, als quals em referiré, proven que era persona dúctil, capaç, això sí, d'assimilar gran quantitat d'informació, però alhora d'una gran credulitat (basta dir, en síntesi, que entre Pere Comestor i la *Legenda Aurea*, es decantava per aquesta darrera, on es compaginen les teories més diverses. Vegeu les contradictòries opinions que recull sobre les relíquies dels Sants Innocents i de quina manera el segueix Eiximenis!). La relació d'Eiximenis amb Fra Pere sembla fluctuar. De la reserva o possible antagonisme passa, quan li convé, a una lloança gairebé ditiràmica. El mateix sembla succeir amb la seva acceptació de les visions, revelacions i contemplacions. Un home d'aquest ta-

rannà, no és cap Hernando de Talavera, capaç de criticar per carta un personatge com Ferran el Catòlic, recriminant-li les seves infidelitats conjugals; recriminació de resultes de la qual va guanyar-se un procés inquisitorial contra la seva germana i més tard contra ell mateix. Eiximenis sembla ésser més aviat un personatge benintencionat, conciliador, que, com tants i tants d'altres, es beneficia contínuament de la seva posició d'influència dins la cort i amb els jurats valencians, i acaba finalment rebent el premi d'un càrrec important. La seva crítica no va dirigida directament contra ningú rellevant; és genèrica. Tot i arribar a tenir el to àcid de la d'Ubertí, es dilueix i camufla sota segones o terceres persones i autoritats remotíssimes. O sigui: si té quelcom compromès a dir, deixa parlar els altres. En comptes de dirigir una carta personal al rei de torn, fa que un o altre abat Pacomi, amonesti un rei de Dàcia o d'Hongria, impossible de controlar ara mateix en les suposades cròniques que cita! D'això, fa temps insinuat per mi mateix, crec que n'ha parlat el col·lega Viera i en torna a parlar el col·lega Wittlin en un article destinat al volum 11 de «Llenguatge & Literatura».

A més, cal dir que el *Primer* o la *Vita Christi* no semblen obres parangonables amb el *VT*, o el *LSE*, ni pel seu caràcter ni per la seva intenció. Hem de pensar i creure que en l'hipotètic cas que Eiximenis estés d'acord amb una teoria que sabia suspecta, com la joaquimita dels tres estats del món, l'hauria necessàriament escampada de manera oberta i directa en uns escrits destinats a divulgar i resumir l'ortodòxia de la doctrina diguem-ne oficial? Ja he dit que era un home humanament discret, no un idiota. I, d'altra banda: té, ben mirat, la famosa divisió en les tres o deu edats de la història del món, que el Dr. Perarnau fa servir com a pedra teològica de toc, la rellevància que ell li dóna? No indica ell mateix (II, n. 89) que l'autor del *De Triplici* passa amb facilitat d'un a altre esquema?

No és evident que Ubertí, que sí que era de pinyol fix i no tenia por, i per això creia i defensava a capa i espasa la tesi de l'edat de l'Esperit, assimila i fa concordar, com veurem, la divisó joaquimita amb els còmputos tradicionals, inclosa la típica divisió augustiniana de la història en deu edats, que és la que fa servir Eiximenis?

En l'avaluació de la *VC*, crec detectar en el Dr. Perarnau un posicionament més flexible respecte a opinions anteriors. El que diu sobre el 'partit devor' de l'entorn del rei Martí, em recorda opinions expressades ja fa temps per mi mateix, en l'únic esforç sistemàtic que hom ha fet per comprendre i situar aquesta obra «com a tractat de cristologia per a seglars»; treball que, dit sigui de passada, cercareu debades en la bibliografia. De la mateixa manera em congratulo que l'autor hagi vist que en Eiximenis cal distingir entre la tesi plantejada, l'opinio dels contraris i la pretesa solució. És un mètode que vaig imitar expressament en el pròleg al llibre del P. Pou, sense massa èxit, a jutjar per l'apressada recensió que va fer-ne el Dr. Perarnau, que només va llegir-hi, com fan molts dels lectors d'Eiximenis, la síntesi poc original de les opinions alienes. A remarcar que es tracta d'un mètode que també permet a un autor intel·ligent un cert nivell d'ambigüetat, ja que hi ha gent que en aquest tipus de disputa solen quedar-se sempre amb les opinions dels contraris. Recordo que solia passar-nos a gairebé tots els membres de la classe de filosofia, cada vegada que el clergue ple de zel que ens feia de professor es carregava Hegel, Kant o qui fóra, en base en el 'consentiment universal', o arguments de semblant pes. Sistema aquest -ho testifico 'per experientiam'!- que garanteix la simpatia i la curiositat dels lectors envers els autors rebutjats!

Esment apart mereix l'altre aspecte que el Dr. Perarnau destaca en el sistema emprat per Eiximenis, el que un servidor anomenava materials 'de relleno' i ell denomina 'farciments'. Es tracta d'un aspecte important ja que l'autor sembla fer servir aquest concepte com a explicació fonamental de la presència de certs elements, com el famós fragment del llibre X de la *VC*, que no acaben d'encaixar amb l'esquema d'un Eiximenis més o menys exempt de debilitats joaquimites. Però, això, al meu entendre suposa no admetre el sistema fonamental o art de meditar inherent a totes les vides de Jesucrist, almenys les basades en la tradició franciscana de les *Meditationes Vitae Christi*; tècnica que les converteix automàticament en obres de farciment, en el sentit que la imaginació, els apòcrifs i les llegendes piadoses hi supleixen per principi, tot allò que no expliquen els evangelis o els tractats de cristologia, els quals, posem per cas, no detallen, com fa Eiximenis en el llibre III (c. 10-18) «què contemplava la Gloriosa dins el ventre de sa mare».

Ara bé, aquest mètode, que en la VC és com a mínim responsable d'un 70% del llibre, no pot ser més evident que Eiximenis l'ha après del seu gran autor favorit, que no és ara només Sant Bonaventura, ni l'anomenat Pseudo Bonaventura, sinó el «gran contemplador» Ubertino di Casale, al qual esmenta nombroses vegades juntament amb Àngela de Fulgino, l'altra visionària franciscana i mestra d'Uberty, en uns quants capítols, entre els quals destacaria el que porta l'eloqüentíssim títol: *Contra impugnadores de personas simples contemplativas ...* Hi llegim el següent: «D'aquesta parla Uberty en lo primer libre de *Vita Christi*, dient maravellas d'ella e de Cicília, verge contemplativa de Florença, e d'alguns altres contemplatius que floren en son temps en Ytalia, dels quals avem agudes moltes e grans informacions e revelacions, segons que ell mateix diu en lo dit libre». No equival això a defensar precisament tot el contrari del que afirmava en el capítol del *Primer* aduït per Perarnau?

La pregunta clau, ineludible és: Qui eren aquests contemplatius que Eiximenis cita indirectament a través d'Uberty? Són ben fàcils de trobar allistats en el lloc esmentat pel mateix Eiximenis: Fra Joan de Parma, Fra Pere de Siena, Cecília de Florència, també citada en el pròleg de les *Meditationes Vitae Christi*, Fra Pere Joan Olieu, Àngela de Fulgino i una anònima verge «de civitate Castelli», que també coadjuvava a la conversió d'Uberty. Vet ací una llista que representa una cadena de tradició franciscana que entronca amb St. Francesc. Uberty en una clara intenció d'establir-ne les anelles en base a una tradició oral i escrita encara ben viva, cita també els famosos companys del sant: Fra Lleó, Maseolo, Cesolo i Maseo, Egidio, Conrado de Ofida i d'altres, i confessa de manera llampant i clara que va aprendre del mateix doctor 'columbinus', és a dir de Fra Peire Joan Olieu, la part nuclear del seu missatge cristocèntric, juntament amb les idees sobre la tercera edat del món: «Qui me modico tempore spiritu iesu preueniente sic introduxit ad altas perfectiones anime dilecti iesu... et ad intima tertii status mundi et renouationis uite christi» (*Arbor vitae crucifixi Iesu*, 4b). De Fra Joan de Parma, n'assegura: «...sicut et ego auribus meis indignis ab ejus ore audiui: Quod sextum signaculum in Francisco et eius statu accipiat ortum...» (*AVCI*, V, c.3).

La citació doncs, d'Eiximenis, no és gens innocent, ni gens casual, com no ho és la defensa que fa dels contemplatius, i en especial dels esmentats per Uberty!

D'altra banda, i per si això no bastés, la presència d'Uberty, tant de l'Uberty teòleg com del contemplatiu, es ben palpable en moltíssims llocs de la VC. Fou el tema de tot un capítol de la meua tesi doctoral. Així el cita i tradueix textualment quan explica que Maria per dormir mai no perdé la contemplació celestial, o quan declara els dolors de Crist, o quan narra l'exemple del rei i de la seva esposa lliurada a un esclau negre, o la llegenda dels sants Innocents ocults per les mares, que cridaven miraculosament per a poder morir, o fa interpretacions semicaballístiques sobre les lletres del nom grec de Crist i del llatí de Jesús, etc, etc. Tot això prova, si més no, que el mestre gironí simpatitza obertament amb la teologia i l'abrandat cristocentrisme del seu germà italià. Però, és que també l'imita en les dures invectives contra els qui abusen del patrimoni de l'església, la simonia, els mals religiosos, etc.

Si això és així, i ho és, quan trobem en la part final del llibre, una referència a tesis escatològiques, no la podem considerar gens casual i sembla convenient d'analtzar-la, no solament en relació amb les tesis de Rocatalhada, sinó també amb el llibre d'Uberty, que, molt possiblement li va servir de pauta. Si bé Uberty era massa extens i per això el català potser va recórrer a algun altre text on trobés un resum fàcil d'assimilar. Basta comparar el que diu Uberty: «Primus status est foundationis primitiue: et precipue in iudaismo ab apostolis facto. Secundus confirmationis probatiue per martyria facta a paganis in toto orbe. Tertius doctrine illuminatiue ad clarificandum fidem: et hereses contundenas. Quartus fuit anachoritice uite in solitudine uiuentis austerissime. Quintus fuit condensius sub monachis et clericis temporalia possidentibus. Sextus est renouationis euangelice uite: et expurgationis secte antichristiane sub pauperibus uoluntariis nihil possidentibus in hac uita. Septimus prout aspectat ad uitam istam est quedam quieta et mira participatio future glorie: ac si celestis hierusalem uideatur ascendisse in terram... generalis resurrectio est status octauus, etc.» (*AVCI*, V, c. 1, 409b), amb Eiximenis: «Lo segon punt e temps... s'apella temps dels sants màrtirs... sots .X. emperadors qui foren figurats per los .X. corns que havia la gran bèstia.... El tercer temps és appellat dels sants doctors (que pugnaren contre les heretgies que s'esmenten...). Lo quart temps és stat appellat

de contemplació de spirit» (en especial en Egipte on floriren els abats «Moysès, Silvanus, Johannes, Daniel, Pampo, Effrem, Seraphius, Malachies, Samuel e aquell famós Anthoni e Pau) ... Lo quint temps del procés de la santa Sgleya s'appella ... de lexació, e sobre açò esposa tota la aparició del sisè segell, lo qual posa sent Johan , Apocalipsi VI. ....» (VC; X, V, c.2). Segell que s'obrì ja (Ibid., c. 3). La sexta edat és explicada en el c. 6. I en el c.7 arriba a copiar la marca o segell de l'Anticrist! I no incidiré ací en el que ja explica Perarnau, o és contingut en un capítol oportunament transcrit per ell, però mai no editat en cap edició príncep perquè de la VC no n'hi ha cap edició i la versió castellana de Fray Hernando de Talavera, publicada a Granada, no conté ni el primer ni els darrers llibres.

Allò, doncs, que voldria subratllar és que Eiximenis no solament demostra admirar l'Uberty teòleg i místic, sinó que, tot i citar d'altres autors, entre ells Rocatalhada, tanca la seva *Vita Christi* de manera diferent de les *Meditationes Vitae Christi* o la del Cartoixà, per influència del seu possible model, al qual segueix ací, atemperadament, és cert, en l'acceptació de les premisses bàsiques de la interpretació joaquimita i franciscana espiritual de la història del món.

Ja deia el Dr. Bohigas, que el tal Gervasius Sabinensis no havia existit mai. Jo, la veritat no ho sé, però he comprovat sovint que molts dels autors esmentats per Eiximenis apareixen, més o menys deformats pels copistes, en altres obres de segona o tercera mà. Una cosa és certa: els textos de Metodi i de Ciril sí existeixen, i van ser editats fa molt temps per Sackur. Diria, doncs, que abans de fer afirmacions massa contundents convendria avançar més i més ràpidament en l'estudi i edició de les obres d'Eiximenis, tasca la importància de la qual els textos editats pel Dr. Perarnau vénen a demostrar.

Encara uns comentaris més, per acabar aquesta massa llarga ressenya. Torno a repetir que un servidor no té cap especial interès personal en adjudicar a Eiximenis el *De Triplici Statu Mundi*. Tampoc crec que sigui cap comesa personal meua demostrar qui va escriure o no aquest interessant tractadet. Quan vaig editar-lo no partia de cap convicció. Bé, sí, d'una: la que els arguments aportats en un o altre sentit, no em semblaven gens convincents, en especial els basats en el dogma de la sagrada solidesa moral d'un Eiximenis del tot incapaç de contradir-se, cosa que em consta que fa sovint, i n'he donat exemples. Ara bé, si no he incidit en el tema, limitant-me a indicar, que seguia havent-hi gent de pes que l'adjudica a Eiximenis, és perquè procuro llegir amb el deteniment que em mereixen, els escrits i opinions alienes, i alguns dels arguments del Dr. Perarnau, que sap molt més que no jo, em van fer dubtar. M'estimava més no escalfar-m'hi més el cap. Ara que finalment he acabat de fer aquesta ressenya, a instàncies del mateix Dr. Perarnau, voldria repetir que, conegut, com crec que conec una mica la mentalitat i l'estil d'Eiximenis, a força de conviure amb ell durant molts d'anys en una relació de ,hate and love', que en diuen els britànics, el considero ben capaç d'haver escrit aquest tractadet; no de manera oficial, però sí com una mena d'informe confidencial adreçat a un fill d'ànima, tipus Pere d'Artès. De l'adaptabilitat del frare i capacitat per assimilar doctrines diverses sense massa problemes, ja n'hem donat constància més amunt. Pel que fa a certs temes, estic segur que aquest tipus d'esquizofrènia degué arribar a ser normal durant l'època del Cisma.

Per acabar, només dues ratlles sobre la proposta del Dr. Perarnau d'adjudicar el *De Triplici* a Fra Joan Eiximeno, en base al seu coneixement i suposada adhesió a les tesis d'Uberty. Resulta que, ara per ara, les influències d'Uberty detectades en la *Quarentena de contemplació* són molt més minses i molt menys importants que no les detectades en la VC d'Eiximenis, i que, si no vaig errat, totes les característiques bàsiques que segons el Dr. Perarnau el convertirien en un candidat adient, s'acompleixen molt més plenament en el menorot gironí: 1) Era franciscà; 2) La seva vida s'escolà al llarg de la segona meitat del XIV i principis del XV; 3) Participà en les croades valenciano-mallorquines; 4) Mostra conèixer i acceptar les tesis d'Uberty (i de la importantíssima colla d'autors espirituals franciscans que hi ha al seu darrere!), i, a més, cita expressament Fra Joan de Rocatalhada; 5) Es deia Eiximenis.

Tot plegat, el tema dóna prou de sí. I cal agrair al Dr. Perarnau que ens hagi obligat a replantejar-nos tantes qüestions i de debatre críticament les seves propostes, ultra oferir-nos la possibilitat de llegir uns textos fins ara oblidats, en unes magnífiques edicions difícils de superar.

Anna RICH ABAD, *La comunitat jueva de Barcelona entre 1348 i 1391 a través de la documentació notarial*. (Estudis, 21). Barcelona, Fundació Noguera 1999, 445 pp. i 44 quadres.

Els barcelonins, com també altres col·lectius humans de les ciutats i viles de la Mediterrània, acudien al notari per tal de protocolitzar qualsevol acord amb qualsevol altre. És per això que els instruments que contenen els protocols notariais són una font per a la història que avui ningú no menysprea. Hom hi troba els individus i les col·lectivitats, les coses i les manifestacions de l'esperit. És impossible de fer història (social, econòmica, cultural, material, de la dona, dels marginats, etc.) si hom no té present aquesta font històrica. Quan hom fa ús de la documentació notarial, la pregunta que molt aviat ve és quina quantitat d'instruments o documents caldrà tenir present. No és rar el cas de treballs d'investigació fruit d'una recerca quantitativa ridícula, com per exemple, el llibre de Manuel Peña Díaz *El laberinto de los libros: Historia cultural de la Barcelona del Quinientos*, Madrid, Ed. Pirámide, 1997 (cf. la recensió d'ATCA, XVII (1998), 657-660). Manuel Peña, per als anys 1373-1500, fa ús d'una trentena de documents, de manera exclusiva inventaris 'post mortem'. Aquesta minsa documentació li permet de fer història quantitativa: quants lectors, quins percentatges de lectors i de llibres. Doncs bé, els instruments notariais sobre el llibre, manuscrit o imprès, d'aquells anys passen del miler. Abans, doncs, de sumar, restar, multiplicar, dividir i treure els tants per cent, cal llegir.

El llibre d'Anna Rich, que aquí ressenyem, demostra la importància de la documentació notarial per a qualsevol tema d'investigació històrica i la necessitat de tenir present una quantitat de documentació que sigui significativa. L'objectiu del llibre d'Anna Rich té tres punts de referència: a) l'estudi de la minoria jueva barcelonina, b) situada cronològicament entre 1348 i 1391, i c) fent ús de la documentació notarial. Qualsevol valoració, doncs, haurà de partir d'aquests tres elements. L'autora en la introducció situa l'estudi, recorda els precedents historiogràfics, l'interès de les fonts notariais i el context històric, passant tot seguit a exposar les fonts i la bibliografia, sempre completable; i així hem de dir que ATCA, per exemple, el volum de 1982, amb els treballs de J. Perarnau i J. de Puig, n'és absent. La documentació notarial permet a l'autora la recomposició de la vida de la comunitat jueva a Barcelona, la seva dimensió física, en què es reflecteixen les tendències socials i les estructures jeràrquiques (51-74). Tot seguit estudia l'estructura familiar al si del call de Barcelona: procés matrimonial, família, grups de parentiu (75-135). Passa després a l'estructura socioprofessional: artesans, oficis de la salut, dides, mossos i criades, ensenyants, manobres, mercaders i altres (137-202). L'últim tema objecte del llibre és l'econòmic: els jueus i el recurs al préstec (203-337).

L'autora utilitza documentació procedent de vint notaris: P. Amorós, J. Ballester, A. Bellver, P. Borrell, J. Eiximenis, B. Ermengol, N. de Fàbrega, J. Ferrer, A. Figuera, F. Ladernosa, A. Lledó, P. Martí, R. Morell, J. Nadal, P. d'Olm, G. d'Orta, P. de Pujol, B. Rimentol, G. de Santmartí, B. de Torre. Els volums de protocols pertanyents a aquests notaris són setanta-vuit, la majoria dels quals dipositats a l'Arxiu Històric de Protocols de Barcelona (AHPB) i cinc a l'Arxiu de la Catedral de Barcelona (ACB). Tres d'aquests notaris, Bonanat Rimentol, Pere de Pujol i Nicolau de Fàbrega, ocupen el primer lloc en instruments sobre afers de jueus barcelonins. Aquest recompte obliga a fer alguna pregunta: Per què ha deixat de banda, per exemple, notaris amb abundosa documentació sobre afers jueus com Francesc de Pujol, Arnau Piquer o Jaume de Trilla? Per exemple, en el manual de 1385 de Jaume de Trilla trobem instruments sobre jueus barcelonins als folis 1r, 2r, 19v, 30r, 32v, 33v, 34r, 37v, 43v, 44r, 45r, 46r, 48v, 49r, 58r, 61r, 62r, 64v, 65r, 66r, 67r, 68r, 71r, 76r, 76v, 80r, 81r, 83r, 86r. Per què l'autora no ha fet ús del fons notarial dipositat a l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona (AHCB)? En aquest arxiu hom pot veure protocols, o fragments de protocols, de Bonanat Rimentol, Pere de Pujol i Pere Borrell, entre d'altres, amb abundosa informació sobre els afers, sobretot econòmics, dels jueus barcelonins. Aquesta documentació no consultada faria variar els resultats reflectits en els nombrosos quadres del llibre, que il·lustren, per exemple, la segona part de les tres que formen l'estudi pròpiament dit del col·lectiu jueu de Barcelona, és a dir, l'estructura socioprofessional (137-202): nombre de professionals, contractes laborals dels corallers, relacions laborals que afecten als dauers, teixidors de vels, contractes d'aprenentatge de sastres, físics i cirurgians, contractes de criats, etc.

L'autora aporta un apèndix amb setanta-cinc documents, cinquanta-nou dels quals són ací transcrits. Els documents han estat triats tenint present la cronologia i la tipologia o contingut dels mateixos. Aquests documents són, a la fi, la prova d'allò que és afirmat en el llibre. Què hem de dir si la transcripció és molt perfeccionable? Què cal concloure si alguns dels regests no reflecteixen, almenys en alguns aspectes, allò que diuen els documents? Què cal dir si la lectura de determinades paraules és tan peculiar que, si fos correcta, allò que diu significa una relectura de la història, per exemple, econòmica? Com a exemple de transcripció, un fragment del document n. 46 (p. 198): «*expendit declaro potis per iamdictam amicabilis compisicionis quod per viam iuris cum si per viam iuris esset valde dampnosum a sumptuorum dicte pupille precipue etiam nexus sanguinem quo dicti avus avus et neptis sunt indissolubiliter quo allegati predictis*» (???). Ni la morfologia ni la sintaxi han estat respectades i, tampoc, per consegüent, la puntuació. Segons el regest del document núm. 38 (388), David Corayef i la seva muller Bonadona prometen pagar els deutes de Benvenist Bonjuha. El text, però, del document diu que els deutes són d'un altre. El document 51 (p. 412) és la venda d'un violari de 30 sous. Ni en el regest ni en la transcripció apareix el preu. Per què? El manuscrit ens diu que el preu fou de 10 lliures. El document núm. 68 (p. 422) és presentat com a quelcom d'excepcional, quan en realitat es tracta d'un simple contracte de treball. Una atenció especial mereix el recull de documents que contenen comandes marítimes: núms. 53-65. Llegits els regests, restem en el dubte de si, per exemple, el pebre era exportat des de Catalunya a Orient o si era importat.

La sorpresa, però, ha estat majúscula quan hem llegit que amb el producte de la comanda un mercader havia de comprar i portar espart! Espart? Regest del document núm. 58 (416): «Gabriel Ponç i ... reconeixen portar en comanda de Mossé Bonhom un total de trenta lliures i cinc sous i tres diners de Barcelona en bagadell o pebre per a baratar amb espart». Contingut del contracte segons el manuscrit: «Gabriel Poncii... confitemur et recognoscimus vobis Mosse Bonhom, iudeo dicte civitatis, ... quod portamus in vestra comanda ... ad dictas partes, triginta unam libras quinque solidos in nostro comuni (l'autora transcriu, *cori*), implicare in indi bagadell et in eius defectu in pipere ,per sparç', cum posse baratandi, et cetera». L'autora ha entès que ,per sparç' és el mateix que ,per espart'. L'indi bagadell o el pebre s'ha de baratar per espart? A la pàgina 192 l'autora diu: «També Salamó Gracià aporta producte d'exportació, l'espart, per tal d'obtenir pebre». Tot seguit, a la pàgina 193, en un quadre on consten els encomanants, els comandataris, les quantitats de les comandes i les mercaderies, torna a aparèixer l'espart.

Cal dir que el capítol que estudia l'espai físic de la comunitat jueva barcelonina del call, la documentació consultada permet a l'autora anar més enllà d'allò que sabem fins ara. Pel que fa al capítol dedicat a l'estructura familiar l'autora ha aprofitat molt bé la bibliografia existent i la documentació li permet certes precisions i peculiaritats de les formes de vida de la comunitat jueva barcelonina. Tanmateix, quan parla de llibres i cultura, si hagués tingut present l'obra *Llibres i lectors a la Barcelona del segle XIV* de la mateixa col·lecció que el seu llibre i els diversos reculls de documentació sobre l'ensenyament de lletra publicats en aquesta revista (ATCA de 1993 i ATCA de 1997), l'autora hauria disposat de molts documents notariais del mateix període sobre els llibres hebreus i l'ensenyament de lletra dins la comunitat jueva de Barcelona. Les dades concretes sobre això són mínimes en el llibre que ens ocupa. En els protocols, però, no manquen les referències a mestres i escoles. Per exemple, en el manual de 1380 de Pere Martí, un dels notaris que ha vist l'autora, podem trobar diversos documents que fan referència a dos «magistri scolarium scientie ebrayce»: Issach de Castelló i Jucef Cofen. I els esclaus al si de la comunitat jueva? L'autora aporta un sol document sobre esclaus en relació als jueus: una sarraïna és lliurada en penya per un préstec. Doncs bé, els jueus barcelonins, i també els jueus vinguts de fora, compraren i veneren esclaus, seguint en això la pràctica dels cristians barcelonins. Hom ho pot veure en els protocols de diversos notaris. Una petita mostra: llibre comú de 1374 de Pere Martí, i manual de 1385 de Jaume de Trilla de l'AHPB, i fragment de manuals de 1378-1397 de Pere de Coll de l'AHCB.

Malgrat el que hem anat dient, l'autora ha espremut fins a l'última gota la documentació que ha vist. Això és palès quan exposa, en el capítol cinquè, l'estructura socioprofessional del col·lectiu jueu de Barcelona i el tema del crèdit, en el capítol sisè, de jueus a cristians i de cristians a jueus, tot il·lustrant el text amb un conjunt de quadres (en total quaranta-quatre) que abasta tots

els diversos aspectes de l'estudi, bo i deixant obert el treball a la nova documentació que aparegui. Malgrat allò que diu la introducció sobre la continuïtat, no pas la integració, del col·lectiu jueu de Barcelona, després del mes de setembre de 1391, en el capítol de les conclusions l'autora parla de 'desaparició dramàtica' de la comunitat jueva de Barcelona, cosa que sembla indicar la desaparició física dels seus membres. Els protocols, però, d'aquest any de 1391 i posteriors contenen instruments, i molt abundosos, sobre les activitats dels jueus, ara conversos. En els protocols de notaris com Francesc de Pujol i Arnau Piquer, entre d'altres, podem veure els nous noms i la continuació d'activitats. Per exemple, Samuel Benvenist, ara dit Joan Bertran, i Bion de Piera, ara dit Francesc Bertran, seguiren amb les mateixes feines i els mateixos negocis. Crec que un curt epíleg sobre això hauria evitat la impressió que l'any 1391 significa la fi de la història dels jueus de Barcelona.

Josep Hernando i Delgado

Roser SALICRÚ I LLUCH, *El sultanat de Granada i la Corona d'Aragó (1410-1458)* (Biblioteca Abat Oliba, 208), Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat 1998, 560 pp.

Heus ací una d'aquelles monografies que satisfarà tothom qui hagi pensat alguna vegada que el nostre vell Arxiu Reial, ara conegut arreu com a Arxiu de la Corona d'Aragó (ACA), és un estioig de sorpreses segures, que només esperen la capacitat de treball i la paciència de l'estudiós per a eixir a la llum del dia i enlluernar-nos amb el seu esclat. Pocs hauríem estat a favor del pronòstic que l'Arxiu Reial és una font històrica preciosa per a documentar les escorrialles del poder i de la societat musulmana peninsular. Roser Salicrú n'acaba de donar una prova contundent.

El llibre té dues parts desiguals perquè cobreixen etapes cronològiques diverses. La primera és dedicada a les relacions de Ferran d'Antequera amb el regne de Granada, primer com a infant i regent castellà, després com a sobirà de la corona catalanaragonesa. La segona part abasta tot el període del regnat del seu fill Alfons. La complexitat de la política peninsular de la primera meitat del segle XV hi és reflectida, però no és el tema del llibre. En aquest estudi d'història positiva, l'autora hi analitza meticulosament la documentació de l'ACA relativa al Regne de Granada i la compulsa amb les fonts àrabs i castellanes accessibles, per tal de poder dibuixar un quadre complet de les relacions bi- i trilaterals en joc.

Els resultats principals de l'intent són, a parer nostre, dos. En primer lloc, les relacions dibuixades tenen consistència. Segonament, a través dels fons d'ACA és possible d'aclearir i àdhuc rectificades dades històriques, que fins ara es desconeixien o havien arribat deformades.

El regnat de Ferran I Trastàmara, havent estat molt curt, és normal que les relacions amb Granada se circumscrivissin aquells quatre anys a negociar una treva el 1413 i a prorrogar-la els anys següents. Això no obstant, Roser Salicrú estableix els precedents de l'actuació de Ferran I com a monarca aragonès, estudiant amb tota cura la línia política detectable sota la seva actuació com a regent de Castella i durant la campanya d'Antequera. Com no podia ésser d'altra manera, també en les lluites de l'interregne hi tingué una part preponderant la posició dels candidats davant els nassarites: en aquest aspecte, Salicrú detalla fins on li és possible un incident sorollós, que fou esbombar aleshores a propòsit dels contactes, suposats o reals, entre Jaume d'Urgell i Yusuf III de Granada, incident que Ferran d'Antequera magnificà i aprofità per a la seva causa tant com va poder. Al capdavant, doncs, el rei Ferran I intentà com a monarca aragonès reproduir el model castellà de relacions amb Granada, ja que seguia essent co-regent de Castella; les dificultats inicials del seu establiment, els problemes ultramarins i la realitat del comerç catalanoaragonès amb els granadins deixaren aquelles relacions en la forma com s'havien anat forjant durant el segle XIV. El batlle general de València, Joan Mercader, apareix com una figura clau, tant personalment com per raó del càrrec, en el desplegament i àdhuc en la teoria de les dites relacions.

Els anys del Magnànim foren més movimentats en tota la Península. D'una banda, el sultanat nassarita embocà el camí cap a la dissolució interna i la desaparició definitiva a causa de la seva incapacitat de cohesió o, almenys, d'estabilitat. Entre Castella i Aragó hi hagué guerra a causa de

les guerres entre els partits nobiliaris, un d'ells conduït pels infants d'Aragó. En el marc d'aquella guerra, el soldà Mohammad IX l'Esquerrà esdevingué un aliat natural del Magnànim. Les turbulències internes granadines i el progressiu interès del Magnànim primer en la Mediterrània occidental i després àdhuc en l'oriental, varen determinar que finalment la corona catalanoaragonesa es desentengués del sultanat nassarita i l'abandonés a la iniciativa de Castella. I convé ací aclarir que l'interès mediterrani d'Alfons IV no fou només un somni imperial, sinó que en gran part li venia imposat per qüestions purament defensives.

Sigui com vulgui, l'estudi metòdic de la documentació de l'ACA, confrontada amb les dades cronístiques i historiogràfiques rebudes, mou l'autora a replantejar-se moltes de les solucions, que fins ara s'havien anat donant a diversos problemes. Finalment, Roser Salicrú revisa el mateix quadre cronològic de la successió al tron nassarita i en proposa un d'alternatiu, amb la qual cosa la importància del seu estudi, la utilització intel·ligent que fa de les seves fonts i la crítica a què sotmet els resultats de la historiografia anterior, vistes aquelles, resulta ben demostrada.

El caràcter vivaç dels documents exhumats per l'autora fan pensar que la continuació d'aquests estudis per als regnats de Joan II i de Ferran II podria aportar nous elements i àdhuc nova llum sobre el destí ulterior de Granada fins a la seva conquesta, que, com no podia ésser d'altra manera, marcà la fi d'una època de la política peninsular i àdhuc l'inici d'un altre món.

Jaume de Puig i Oliver

Antoni M. BADIA I MARGARIT, *Les Regles de esquivar vocables i la «Qüestió de la llengua»* (Biblioteca Filològica, XXXVIII), Barcelona, Institut d'Estudis Catalans 1999, 510 pp. i sis làmines no numerades.

Ens trobem davant un estudi important i en certa menta revolucionari perquè capgira moltes certeses, proposa moltes novetats i planteja nous interrogants. L'obra estudiada, les *Regles de esquivar vocables...*, atribuïdes durant els darrers cinquanta anys al poeta valencià Bernat Fenollar i a l'humanista barceloní Jeroni Pau, comprèn només tres folis (200 a 202) d'un famós còdex miscel·lani de la Catedral de Girona (ms. núm. 69) escrit, tot ell, per l'historiador barceloní Pere Miquel Carbonell entre els anys 1473 i 1507. Es tracta d'una llista de noms que cal bandejar acompanyats de la proposta normativa. Badia dedica al text un llarg i rigorós estudi, que traspuja un clar apassionament pel tema.

El present estudi és distribuït en una introducció, quatre parts i un apèndix o suport informatiu. En la introducció, el prof. Badia fa una presentació dels estudis sobre el text i sobre la seva autoria a partir de la primera edició publicada per ell mateix el 1950 («*Regles de esquivar vocables o mots grossers o pagesívols*». *Unas normas del siglo XV sobre la pureza de la lengua catalana. I. Edición del texto*, dins «Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona», XXIII (1950), 137-152). Les quatre parts són dedicades a replantejar les seves primeres conclusions.

La primera qüestiona la interpretació tradicional, segons la qual les *Regles...* serien les normes establertes pel canonge-poeta valencià, Bernat Fenollar, contra les quals el cavaller Jaume Gassull escriví *La brama dels llauradors de l'Horta de València contra lo venerable mossèn Bernat Fenollar, prevere* (escrita al final del segle XV i publicada el 1561 a València). La interpretació venia avalada pel fet que Pere Miquel Carbonell indicava explícitament que la primera part de les *Regles...* era de Bernat Fenollar i que la segona part era de Jeroni Pau. Segons Badia, aquesta identificació, que ell mateix havia seguit, no li sembla ara vàlida i proposa com a autor el propi Pere Miquel Carbonell. Aquesta nova hipòtesi qüestiona, per tant, que el nostre text formi part d'un debat valencià i considera que el tal debat seria només un 'miratge'.

La segona part és dedicada al text de les *Regles...*, a l'edició, a la seva composició i continguts, i n'aporta l'edició facsímil. Considera que foren escrites el 1492, data del retorn a Barcelona de Jeroni Pau, i es reafirma en l'autoria exclusiva de Pere Miquel Carbonell (malgrat que afirmi la participació de Fenollar i de Pau), i arriba a la conclusió que hauria estat escrit d'una tirada.

La tercera part és dedicada als estudis gramatical i filològic, historicolingüístic i sociolingüístic de cada un dels tres-cents vint-i-cinc mots del text. És la part més elaborada, en la qual no entraré sinó en parlar del context cultural.

La quarta part vé a ésser un comentari contextual de la situació ideològica lingüística del moment per a demostrar que el text estudiat s'integra plenament en els plantejaments metodològics humanístics: recorre a l'etimologia, sempre que el mot explícit clarament la seva procedència llatina, i en el cas de mots que no provénen del llatí sembla seguir la tradició de la Cancelleria i s'inclina a emprar mots moderns en detriment dels arcaics (416). Creu que les *Regles...* s'inclouen en les obres que pretenen rehabilitar i depurar el vulgar, des dels polifacètics renaixentistes del 'Quattrocento' (Leone Battista Alberti, Paolo Pompilio) a Antonio de Nebrija i la seva *Gramàtica* (1492). Acaba amb un extens assaig de retrat de Pere Miquel Carbonell, de la seva obra històrica, poètica i lingüística, dels cercles humanistes barcelonins i, és clar, de la seva vinculació amb Jeroni Pau.

Finalment, la part cinquena, dedicada al suport informatiu, conté una útil llista alfabètica de formes proscriutes i recomanades a les *Regles...*, i la bibliografia consultada.

En general, l'estudi segueix un sistema expositiu 'cronològic', és a dir, que ens explica el camí seguit en les reflexions i investigacions realitzades pel prof. Badia durant cinquanta anys, en certa manera com si es tractés d'una novel·la policíaca a la recerca i identificació de l'autor d'una obra. És un sistema 'sui generis', que té, com tot, avantatges i inconvenients. Esmentem entre els primers l'interès de seguir punt per punt el camí de la investigació, fet que permet de poder-ne apreciar el procés metodològic. Entre els inconvenients: aquest sistema expositiu comporta nombroses repeticions, ja que cada nova dada o cada nou enfocament obliguen a replantejar el tema i a reelaborar-lo. Bé és veritat que Badia mitiga aquest escull amb remissions sistemàtiques i amb conclusions al final de cada capítol, i amb la claredat d'exposició.

* * *

Abans d'entrar a reflexionar sobre els raonaments que Badia aporta en el seu estudi, crec que pot ésser útil de recordar algunes de les característiques dels quatre personatges clau. En primer lloc el presumpte autor, l'arxiver barceloní Pere Miquel Carbonell (1434-1517), notari públic des del 1458 i arxiver reial des del 1477: personalitat inquieta i polifacètica, que intentà, sense moure's de Barcelona, connectar amb els corrents humanístics a través del seu cosí, el canonge també barceloní, Jeroni Pau. És coneguda la seva grafomania i petulància, evidenciades en les nombroses notes als marges dels registres arxivístics, per les còpies de llibres que ampliaren la seva rica biblioteca, i pel manuscrit autògraf conservat a la Catedral de Girona, on ell copiava cartes humanístiques pròpies o d'altri, sobretot de Jeroni Pau, poemes, opinions, etc. Aquest manuscrit és el que conté les *Regles...* A partir del 1495 treballà en les seves *Cròniques d'Espanya*, publicades pòstumament a Barcelona el 1547, reeditades ací mateix el 1997 (sobre la qual reedició, cf. ATCA, XVII (1998), 647-651).

El segon personatge que ens interessa és Jeroni Pau (c. 1458-1497), vint-i-quatre anys més jove que Carbonell. Acabada la Guerra Civil catalana, el 1475 marxà a Roma al servei de l'aleshores cardenal de València, Roderic de Borja. Hi residí pràcticament fins al 1492, any en què retornà malalt a Barcelona, on morí. Treballà a Roma com a 'abbreviator' i 'vicecorrector', a la cúria pontificia. A Barcelona hauria ajudat Pere Miquel Carbonell en la confecció de les *Regles...* (en especial, en la de la segona part d'aquestes), i en l'elaboració de les *Cròniques d'Espanya*. Era, tal com diu Badia, un humanista dur, és a dir, que escriví sempre únicament en llatí, i ben relacionat amb humanistes italians com Paolo Pompilio, i amb la cancelleria reial. A. M. Badia i Margarit considera que la seva intervenció en les *Regles* fou ocasional, com a conseller, però no com a autor.

El tercer personatge és el poeta de la Seu de València, Bernat Fenollar (c. 1438-1516). El 1467 era ja beneficiat; el 1479, el nou rei Ferran el nomenà mestre de capella del rei. Sembla que feia, a València, gestions privades (compra de terrenys) per al cardenal Roderic de Borja, fins al 1502 arquebisbe de València. Com a poeta intervingué en l'edició de les *Obres e trobes* del 1474; el 1486 participà en un certamen marià, també a València, i poesies seves figuren en l'edició del

Cancionero General del 1511. De jove hauria escrita una *Brama* normativa contra l'ús de mots pesívols, que, segons Jaume Gassull (*Procés de les olives*, vv. 185-186; 195-200), hauria causat molt de renou. Tradicionalment, aquesta *Brama* (o *Bandeig* com l'anomena Martí de Riquer) havia estat relacionada amb la primera part de les *Regles...* Badia considera ara que les normes de Fenollar no existiren o que en tot cas no són les mateixes que copià Pere Miquel Carbonell.

El quart personatge és el cavaller i poeta valencià Jaume Gassull (c. 1458-a. 1515), fill del també poeta Andreu Gassull, secretari d'Alfons al Magnànim, i en la dècada dels cinquanta escrivà del Mestre racional del Regne de València. Segons Josep Guia, aquest seria l'autor dels poemes que figuren sota el nom de Gassull en les *Obres e trobes*. Jaume Gassull participà en el certamen valencià de Sant Cristòfor del 1488, escriví el 1496 una *Vida de Santa Magdalena en cobles* (publicada el 1505), i col·laborà amb Fenollar en les obres *El procés de les olives* i *Somni de Joan Joan*, publicades el 1497. Però l'obra que ens interessa és *La brama dels llauradors de l'Horta de València*, en defensa del parlar de l'Horta i contra les imposicions normatives (*Sentència*) de Fenollar.

* * *

Fem ara una recapitulació d'alguns dels arguments aportats per Badia i Margarit en pro de l'autoria única de Pere Miquel Carbonell pel que fa a les *Regles...*, i en contra de la possible autoria de Bernat Fenollar i de Jeroni Pau.

Jaume Gassull escriu en data incerta una creació literària: la *Brama...* contra una *Sentència* de Bernat Fenollar, en la qual aquest proscriu certs vocables pagesívols per a parlar correctament el català. El 1950, Badia identificà la *Sentència* de Fenollar amb les *Regles* copiades per Pere Miquel Carbonell en el seu manuscrit miscel·lani. Ho corroborava el fet que aquest cités explícitament en les *Regles...* els judicis de Fenollar, a més dels de Jeroni Pau: «a juý del reverend prevere mossèn Fenollar [e] misser Hienònym Pau e altres hòmens diserts catalans e valencians e prestantíssims trobadors»; i en una *Additió per bé parlar la lengua catalana, feta per lo magnífich e litteratíssimo misser Hyerònym Pau, canonge de Barcelona e altres, perfectament pronuncians lo vulgar català* (120). En l'estudi present, Badia descarta la identificació per la manca de coincidència entre els mots de les *Regles* (referides a un àmbit català general) i els que consten a la *Brama...* (que aporta vocables valencians circumscrius a l'Horta de València), perquè Fenollar no hauria escrit mai 'llengua catalana', sinó 'valenciana', forma ja habitual a l'època (raonaments també aportats per Riquer), i perquè era un poeta enginyós, però no un humanista com cal suposar que era l'autor de les *Regles...* No creu que hi hagi, a més, un coneixement o relació entre els cercles literaris valencians i barcelonins. Les *Regles...* responen d'altra banda a un criteri unitari i han d'ésser d'un sol autor, segons Badia el mateix copista, Pere Miquel Carbonell. Aquest era un erudit que podia estar al corrent de les defenses del vulgar italianes a través de Jeroni Pau (humanista dur), que el pogué aconsellar sobretot des del 1492, quan tornà a Barcelona. La *Sentència* de Fenollar esmentada per Gassull, perduda o inexistent, devia ésser coneguda en els cercles erudits, per notes que passaven de mà en mà o oralment. Badia afegeix un nou argument que refermaria la hipòtesi de l'autoria de Carbonell, pel fet que entre els gentilicis que aporten les *Regles...*, figuren els de Pere, Jeroni, Eulàlia i Engràcia, en record del propi nom, del de Jeroni Pau, i els dos darrers corresponents als de les seves dues mullers.

Tots aquests raonaments pretenen demostrar dos punts: la desvinculació entre *Sentència* i *Regles...*, d'una banda, i de l'altra l'autoria única de Pere Miquel Carbonell. El primer d'aquests punts, crec que Badia l'ha acabat de resoldre amb arguments concloents. És un gran pas endavant en la clarificació d'aquest tema.

Pel que fa al segon punt, els arguments, alguns de pes, crec que no acaben d'ésser convincents o almenys que caldria matisar-ne la solució. D'entrada, d'acord amb la idiosincràsia de Pere Miquel Carbonell, és molt estrany que no expliciti contundentment, com feia sempre, que ell n'era l'autor. Sobre el fet que apareguin a les *Regles...* els noms de les seves mullers: caldria considerar també que santa Eulàlia era la patrona de Barcelona, títol suficient per a merèixer la seva atenció, com ho havia fet amb el topònim 'Barcelona', i, a més, cal tenir en compte que Carbonell sí que manipulà el text. No veig, però, que el fet d'escriure d'una tirada les *Regles* demostrí que Carbo-

nell en sigui l'autor: podia també copiar-ho de notes i consells d'altri. Sí que demostra, en canvi la unitat de tot el text i la manipulació que hi féu Carbonell. També és arriscat d'afirmar que Carbonell fos més cosmopolita que no els valencians i l'únic que podia tenir una visió global de la llengua catalana, tenint en compte que al final del segle XV València superava Barcelona precisament en cosmopolitisme. D'altra banda, si ens fixem en les anotacions de Pere Miquel Carbonell, ja esmentades, aquestes donen fe de la col·laboració o participació de Bernat Fenollar i de Jeroni Pau, però també d'«altres hòmens diserts catalans e valencians e prestantíssims trobadors», i en un altre lloc: «e altres perfectament pronuncians lo vulgar català». Potser aquest aspecte no ha estat prou destacat. Perquè, qui formava part d'aquest col·lectiu?

* * *

Avanço una nova proposta que no pretén anar més enllà d'una simple hipòtesi. Aquests «hòmens diserts catalans i valencians e prestantíssims trobadors... perfectament pronuncians lo vulgar català», no podrien ésser cortesans i funcionaris de la cancelleria reial (poetes i alts funcionaris)? És a dir, les *Regles...*, no podrien servir simplement de recordatori a la cort reial i als secretaris i escriptors que tenien l'obligació d'escriure bé el català? Això explicaria la necessitat d'establir un català normatiu, necessari davant l'emergència de dialectalismes: «Són de evitar sobretot vocables, los quals manifestament se coneix són de payssos de Catalunya e València diversos dels catalans» (165): com evitar mots específics de l'Empordà, de l'Urgell, de Mallorca o de Xàtiva, o de les muntanyes, o pagesívols, «dels quals no acostumen usar los .cortesans ne elegants parladors e trobadors». La depuració del català es feia necessària sobretot quan «es lig en lloc elegant», on només eren adequats «vocables a parlar pertinentment» (120). Si, doncs, les *Regles...* fossin un llistat normatiu més o menys informal, útil a la cort i a la cancelleria, s'explicaria que aquest arribés també a la cort pontifícia de Roma, on Jeroni Pau era precisament 'abbreviator' i 'vicecorrector', i que Carbonell, arxiver reial, n'aconegués alguna còpia i la manipulés per a la seva utilitat. Es tractaria, per tant, d'un text col·lectiu, escrit amb la intenció de fixar un català normatiu per sobre de dialectalismes, un text en contínua elaboració, fet que explicaria que no fos publicat, ans destinat més aviat a ús intern. Badia (413) sintetitza molt bé el mètode seguit per a la confecció de les *Regles...*: adaptació al català del mètode usat per al llatí: etimologia, rebuig dels col·loquialismes, unitat de la llengua i elegància.

Caldria així potser emmarcar les *Regles...* en un ambient cancelleresc -i per tant també humanístic- i cortesà. Ho fa pensar el tipus de mots apuntats. La vinculació dels quatre personatges protagonistes d'aquest estudi amb la cort i la cancelleria és clara: Bernat Fenollar havia estat nomenat el 1479 escrivà de ració i mestre de capella del rei Ferran; el pare de Jaume Gassull, Andreu Gassull, havia estat secretari d'Alfons el Magnànim fins que el 1451 fou nomenat escrivà del Mestre racional del Regne de València. El seu fill Jaume, l'autor de la *Brama...*, podia estar familiaritzat, per tant, amb les qüestions lingüístiques que es debatien en els cercles cortesans. Jeroni Pau ja hem vist que treballava a la cúria pontifícia com a corrector precisament, on, tot i que degué predominar el llatí, cal recordar que molts cardenals, com el cas de Roderic de Borja, el seu protector, eren catalans o valencians, i escrivien en català. Pel que fa a Pere Miquel Carbonell, ell tenia prou contactes amb la cort com a arxiver reial: mantingué, per exemple, correspondència amb el secretari de la cancelleria Gaspar d'Arinyo (1479-1486), amb l'humanista italià Antonio Giraldini, també secretari del 1485 al 1487, i amb el jurista mallorquí Bartomeu de Verí, secretari (1482) i ambaixador reial a Itàlia el 1482. El nexa entre els cercles aristocràtics i burgesos valencians i barcelonins seria, per tant, la cancelleria i la cort i, a més, aquesta residí a Barcelona i a València diverses vegades i en especial el 1492-1493, data de la redacció de les *Regles*.

Queda pendent d'estudi la repercussió concreta que les *Regles...* pogueren tenir. Foren seguides? Per al cas de Pere Miquel Carbonell, he comparat les *Regles...* amb la lletra que ell envià a Bartomeu de Verí el 1492 per a explicar-li el frustrat atemptat contra el rei a Barcelona (publicada al final de les *Cròniques d'Espanya*): cal dir que gairebé sempre les segueix estrictament, cosa que vol dir que aquesta carta pretenia d'ésser una lliçó d'elegància. Caldria potser fer el mateix i de manera metòdica amb les *Cròniques d'Espanya*, escrites amb posterioritat a les *Regles...* Però aquest tampoc no seria un argument conclouent a favor de l'autoria de Pere Miquel Carbonell, que

podia seguir unes *Regles...* no fetes per ell. Un altre camí seria rastrejar la correspondència emana-da de la cancelleria i l'obra literària de cortesans.

Respecte a la primera, mirant la correspondència publicada per Antonio de la Torre, i cen-yint-me al mot ‚Barcelona‘, que figura a les *Regles...*, he constatat que la forma més utilitzada en textos catalans des del 1479 fou ‚Barchinona‘; l'ús de ‚Barcelona‘, preconitzat a les *Regles...*, co-mença tímidament a partir del 1491 (pel secretari dels reis i protonotari de la reina, l'aragonès Joan de Coloma), també en documents en llengua castellana. L'alternància de les dues formes persisteix fins al 1510, en què la forma ‚Barcelona‘ s'imposa clarament. El procés és idèntic al seguit pels consellers de Barcelona, que utilitzen la nova forma a partir del 1492 i s'imposa els pri-mers anys del segle XVI (segons la correspondència publicada per Jaume Vicens Vives en *Ferran II i la ciutat de Barcelona*). Si mirem el volum de *Documentos para la imprenta*, de Josep M. Madurell i Marimon i Jordi Rubió i Balaguer, els notaris, en les operacions privades s'inclinen prioritàri-ament per ‚Barchinona‘, també ‚Barsalona‘ (doc. 365, de 1522), i la forma ‚Barcelona‘ no s'afirma fins als anys 1530. Tot plegat sembla apuntar que, almenys en el cas del topònim ‚Barcelona‘, la nova forma apareixeria a la Cancelleria reial poc abans de la còpia de les *Regles...* per Pere Miquel Carbonell. Si això es confirmés amb un estudi sistemàtic d'altres mots, podria ésser un argument a favor de la confecció col·lectiva i cortesanaadministrativa: Pere Miquel Carbonell copiaría i pot-ser adaptaria un llistat confeccionat a les altes esferes.

Per acabar, només assenyalarem alguna imprecisió i aportarem algun aclariment, que no afecten la part essencial, a l'argumentació en l'estudi de Badia Margarit. Badia (57) confessa que només pogué veure una edició tardana de la *Diana enamorada* de Gaspar Gil Polo. Degué ésser se-gurament la de Madrid de 1778 feta per Francesc Cerdà i Rico i per això no s'adonà que les *Notes al Canto del Turia* eren de l'editor i no de Gil i Polo. Respecte al mot ‚mascarat‘ (292), puc aportar un nou significat: era un insult, equivalent a traïdor; almenys així fou utilitzat prolíxament du-rant les Germanies als regnes de València i de Mallorca. Pel que fa a l'expressió ‚fora vila‘ per ‚fora ciutat‘, potser la raó no és pròpiament lingüística. El títol de ciutat requeria certes condicions que provenien de l'època romana, o haver-lo aconseguit per privilegi reial, tal com hom pot veure en el document de Jaume II, elevat Manresa a la categoria de ciutat, acabat de publicar per Marc Torras i Serra, *El Llibre verd de Manresa*, Barcelona, Fundació Noguera 1996, 92, doc. num. 17. Designar com a vila una ciutat podia ésser considerat un insult. Finalment, Onofre Almudèver escriví el pròleg a l'edició del *Procés de les olives* en català; no veig per què n'és citada una frase en castellà (454).

Hem d'agrar a Antoni M. Badia i Margarit el seu extens, suggerent i acurat estudi. El millor elogi que se li pot atribuir és que ha revifat l'interès per les *Regles...* i la seva problemàtica. És de preveure una proliferació de ressenyes; i obligarà els estudiosos d'aquest període a tornar-se a plantejar alguns aspectes. És la millor forma d'avançar. Per la meua banda, només vull fer constar que la meua ha estat una lectura des d'un punt de vista cultural. L'aspecte pròpiament lingüístic, important, queda pendent.

Eulàlia Duran

Jaume MEDINA, *La poesia llatina dels Països Catalans. Segles X-XX*, Bellaterra (Barcelona), Universitat Autònoma de Barcelona 1996, 236 pp.

Jaume MEDINA, *La poesia llatina de Montserrat en els segles XVI i XVII. (El Còdex Brenach de l'Arxiu Episcopal de Vic)* (Textos i Estudis de Cultura Catalana, 62), Barcelona, Curial Edicions Catalanes - Publicacions de l'Abadia de Montserrat 1998, 458 pp.

L'any 1996 era publicada a Bellaterra per la Universitat Autònoma de Barcelona, dins la sèrie «Monografies», de «Faventia» el primer dels dos títols que encapçalen la present recensió.

Es tractava d'un treball pioner, en què era oferta una àmplia panoràmica de la que ha estat l'evolució històrica de la poesia en llatí al llarg dels deu segles en què és documentada dins el marc geogràfic dels Països Catalans. D'una banda, l'autor hi tenia en compte els estudis més im-

portants publicats durant el segle XX sobre diversos autors i obres d'aquesta dilatada tradició, i de l'altra feia noves aportacions al camp del coneixement d'aquesta tradició històrica a base de les seves pròpies recerques en arxius i en publicacions de segles anteriors. I així portava el lector fins a l'època daurada de Ripoll, que abasta els segles X i XI, i que s'allarga fins al XIII (amb poetes com l'abat-bisbe Oliba, Joan de Fleury, el monjo Oliba i els *Carmina Rivipullensia*), i continuava amb altres centres monàstics, com els de la Cartoixa de Scala Dei (segles XII-XIV) o Montserrat (segles XVI-XVII, amb les figures del monjo Antoni Brenach, de Descaulies, Domingo Senach i Anselm Forcada) i també amb diverses seus episcopals, fins a arribar al mateix segle XX, no sense haver passat per davant les insignes personalitats d'humanistes com Pere Miquel Carbonell, Jaume Ripoll o Ferran Valentí, ni sense haver completat el segle d'or mallorquí (on sobresurten, entre altres, Nicolau Llabrés, Josep Barceló, Jaume Botellas, Baltasar Calafat i Joan Muntaner), l'esplendorós esplet dels jesuïtes del segle XVIII (amb Joan Surià, Bartomeu Pou i Josep Pons, entre altres) i la gairebé agònica producció del segle passat (representada per Jaume Rodoreda, Salvador Marca, Antoni Munar, Bonaventura Sastre, Antoni Pelechà i Manuel Lassala) o de l'actual (en què escriuen autors com Josep Fonts i Surinyach, Tomàs Vinyas i Pedro J. Palmer).

Ara, la prestigiosa Col·lecció de Textos i Estudis de Cultura Catalana, que duen endavant Curial Edicions Catalanes i les Publicacions de l'Abadia de Montserrat, ha lliurat al públic, amb el número 62, el volum que recull *La poesia llatina de Montserrat en els segles XVI i XVII*, un conjunt de poemes escrits en llatí, que es troben aplegats en l'anomenat *Còdex Brenach* de l'Arxiu Episcopal de Vic. És així com avui dia queda posada a l'abast dels interessats la totalitat de les composicions llatines de o sobre Montserrat conservades de les centúries del mil cinc-cents i del mil sis-cents (si descomptem els *Carmina cum notis anonymi in Montserratense sanctuarium*, editats a Barcelona per Martí Gelabert el 1699 i escrits per un autor anònim italià).

Ja el 1893 el canonge vigatà Jaume Collell n'havia donat a conèixer una selecció, que publicava a Barcelona a través de la impremta dels germans Subirana amb el suggestiu títol de *La musa llatina en Montserrat. Antologia de los poetas latinos de los siglos XVI y XVII*. Collell feia precedir el seu opuscle d'un excel·lent *Estudi bibliogràfic*, on resseguia els avatars soferts pel manuscrit (que havia conegut per la notícia que en donava Fèlix Torres Amat en el seu *Diccionario de Escritores Catalanes* i que havia trobat per casualitat en el mateix lloc, on encara avui es conserva) i estudiava els autors i les obres en ell contingudes. Ha estat un encert de Jaume Medina de mantenir aquest estudi introductor, traduït al català, en les pàgines prèvies a l'edició dels textos. Com ja he indicat, però, Collell havia publicat només una selecció d'aquells versos: no «estan els temps -deia- per donar a l'estampa poemes llatins de l'extensió i calibre del que compongue el P. Brenach». Ja a final del segle XIX es podia afirmar que «l'estudi de la llengua llatina va cada dia més perdut entre nosaltres». Tanmateix, Collell hi oferia mostres de composicions de tots els autors continguts en el manuscrit.

En la present edició, Jaume Medina s'ha posat com a objectiu la publicació de tot el 'corpus' de composicions llatines conservades en el *Còdex*. Així, hi apareix per primera vegada en tota la seva extensió el poema d'Antoni Brenach *Novem Musae*, una 'obra d'alè', al dir de Collell, composició que en la seva forma originària devia tenir més versos que no pas la mateixa *Eneida*, de la qual, però, n'han pervingut fins a l'actualitat només uns pocs milers. I al costat d'aquesta obra n'hi ha d'altres del monjo francès Pierre Michon, dels montserratins Descaulies, Senach i Forcada, d'un anònim pelegrí belga, d'un cert Aguirre (possiblement el 'famos cardenal' José Sáenz de Aguirre, segons que sosté Collell), del metge barceloní Francesc Osset, del cavaller valencià Jaume Joan Falcó, i del general dels dominics, l'italià Serafino Cavalli. El volum conté, així mateix, una *Vita* del rossellonès Antoni Brenach, 'natione catalanus', tal com hi és dit, una notícia sobre el Garí del poema heroicodescriptiu *Saxia*, diverses notes de Descaulies als seus mateixos poemes i una composició en díctics elegíacs d'autor desconegut. En apèndix, hi és publicada la versió rítmica catalana en versos decasíl·labs feta pel monjo Dom Antoni Ramon i Arrufat, publicada el 1927 i dedicada al canonge Collell.

D'altra banda cal remarcar que, com que la pretensió de l'editor era de recollir tot el material del 'corpus' llatí del manuscrit, l'*Epitalamium Salomonis* hi és transcrit dues vegades (abans i després del poema *Novem Musae*), tal com també figura en el *Còdex*. Molt sovint, la temàtica dels poemes gira entorn de Montserrat (així, per exemple, l'esmentat *Saxia*, l'elegia del pelegrí belga, les

composicions de Michon, Falcó, Osset, Cavalli i Descaulies), però en altres ocasions ultrapassa l'àmbit estricte de les devocions del monestir i de la muntanya per a esplaiar-se també -i de vegades d'una manera ben extensa, com en el cas de l'obra al·ludida de Brenach, *Novem Musae*- en les vides exemplars de les santes Madrona i Eulàlia, o en les commemoracions dels misteris de Nadal i de l'Eucaristia i fins i tot en la poesia místicoamorosa de l'*Epitalamium Salomonis*. La mètrica hi és també variada, bé que hi dominin els versos hexàmetres i les composicions en díctics elegíacs; però s'hi troben així mateix composicions de versos feleceus i d'altres de fonamentades en el ritme accentual.

Amb aquest «interessant capítol bibliogràfic de la història del Santuari de Montserrat», íntegrament donat ara a la llum pública, i amb el seu també recent volum sobre *La poesia llatina dels Països Catalans. Segles X-XX*, publicat a Bellaterra el 1996 i ressenyat per mi mateix ací i dins «Faventia», 19 (1997), 194-195, i encara amb algunes altres aportacions, el professor Jaume Medina, amb la cura, el meticulositat i el rigor científic que el caracteritzen, ha col·laborat de ferm en la divulgació i en el coneixement d'un camp -el de la poesia llatina de casa nostra- que presentava i presenta encara moltes llacunes.

Siguin benvingudes, doncs, aquestes obres, mentre esperem que en posteriors treballs l'autor ens doni a conèixer més exemples d'aquest tresor, que els segles han anat dipositant en el nostre haver cultural.

Jesús Alturo i Perucho

Mar BATLLE, *Patriotisme i modernitat a «La fi del comte d'Urgell»*. Una aproximació a les fonts de l'obra, l'ànim autor i l'historiador Jaume Ramon Vila (Textos i estudis de cultura catalana, 69), Barcelona, Edicions Curial i Abadia de Montserrat 1999, 142 pp.

Ens trobem davant el primer intent exprés de resoldre una qüestió que s'arrossega des de fa dècades en la història de la literatura catalana: la de la data d'elaboració i la veritable naturalesa del text que coneixem amb el títol de *La fi del comte d'Urgell*. Ni els successius editors ni els polemistes de primera i d'última hora (d'Andrés Giménez Soler a Jaume Riera) havien dedicat a la qüestió el nombre de planes o l'atenció que aquesta es mereixia. No cal, doncs, ponderar l'interès que un estudi d'aquesta mena pot suscitar entre els coneixedors del tema.

Direm, d'antuvi, que el llibre comprèn aportacions de caràcter divers. En primer lloc, hi ha una contribució estrictament filològica o codicològica: una nova descripció dels manuscrits de *La fi...*, a més de la descripció i transcripció, a càrrec de Sònia Palau, d'un text desconegut fins al moment, que està en relació amb *La fi...*, al qual de seguida ens referirem (cap. I, apèndixs 2 i 3). En segon lloc trobem, després d'una recapitulació de la polèmica erudita entorn de *La fi...*, un replanteig de conjunt de la qüestió (caps. 2 i 3). I, en últim lloc, se'ns ofereix una contribució al coneixement de la figura de l'historiador del segle XVII, Jaume Ramon Vila, amb un resum biogràfic i la transcripció de tots els pròlegs amb què va introduir les còpies de diverses obres historiogràfiques ordenades per ell (apèndix 3 i 4). En realitat, aquesta secció sobre Vila resulta en certa manera sobrerera, puix que la seva inclusió pressuposa una relació entre Vila i l'elaboració de *La fi...*, que Batlle, contra certes hipòtesis recents s'afanya a negar, amb molt bons fonaments (cap. 5).

El nucli de la monografia que comentem és constituït per una nova tesi sobre la gènesi de *La fi...* Per formular-la, Batlle es recolza en un material nou: el 'ms. Despalau', com l'anomenarem, un text que reproduceix certes parts de la versió més àmplia de *La fi...*, i es troba inserit dins un volum factici que va pertànyer a la família de ciutadans barcelonins Despalau, confeccionat a finals del segle XVI i avui dipositat a la Biblioteca de Catalunya. Fou Eulàlia de Ahumada la primera a localitzar el text i posar-lo en relació amb *La fi...* (9). Dins el llibre que comentem, Sònia Palau fa una descripció codicològica del manuscrit i una transcripció completa del text que ens interessa. Trobem, a més, una comparació textual entre el ms. Despalau i *La fi...*: Sònia Palau assenyalava les llacunes del text Despalau en relació amb *La fi...*, mentre Mar Batlle identifica els passatges de *La fi...*, que no apareixen en el ms. Despalau (cap. 4).

Les noves dades així analitzades porten Mar Batlle a revisar la qualificació d'un text, que ha generat una llarga controvèrsia, resumida amb detall per la mateixa autora. Enfront de la recent tesi, segons la qual, en línia amb observacions de Giménez Soler, *La fi...* seria una falsificació de Jaume Ramon Vila, Batlle fa l'observació ben evident que això és impossible, atesa l'existència d'un manuscrit, repertoriat ja per Xavier de Salas, compost el 1598, quan Vila tenia poc més de vint anys. El ms. Despalau reforça encara aquesta conclusió, car ha de datar-se també cap a finals del segle XVI. Però el veritable problema o, més ben dit, la clau de tota la interpretació que ofereix Batlle, rau a determinar quina és la relació entre el text Despalau i *La fi...* Les confrontacions realitzades per Mar Batlle i Sònia Palau, junt amb una coincidència literal força àmplia, equivalent de fet a un noranta per cent del text conservat en el ms. Despalau, mostren també un seguit de diferències entre ambdós textos. A partir d'aquest fet, Batlle desenvolupa una tesi que consta de tres punts: 1) el text Despalau és la font de *La fi...*, text més tardà; 2) el text Despalau és una crònica del segle XV, el nucli 'autèntic', doncs, del text de *La fi...*, tal com el trobem en el segle XVII; 3) el text de *La fi...*, en la forma que ens ha arribat, ha d'ésser considerat 'ampliació' de la crònica quatrecentista, feta d'acord amb el context polític de finals del segle XVI i principis del XVII.

Es tracta d'una tesi seductora, que encerta a corregir certs extrems de les interpretacions recents, demostrant-les insostenibles. Però, examinada detingudament, no creiem que sigui acceptable. L'autora no ha desplegat com caldria l'argumentació i la fonamentació de la tesi, la qual ens sembla que, en comptes de partir de les dades concretes, depèn massa de les tesis prèvies, a les quals aporta rectificacions només de detall. La mateixa autora sembla reconèixer una mena de disposició prèvia, que determina la seva recerca, quan diu que la seva tesi és 'diplomàtica' o 'conciliadora', una «amalgama de les hipòtesis anteriors» (7ss.), de les quals parteix, doncs, per arribar a una nova síntesi. Si, en comptes de partir de les tesis prèvies hagués operat sobre les dades concretes, potser les seves conclusions haurien estat també més concretes i convincentes. De fet, aquesta predisposició prèvia esdevé un greu entrebanc metodològic: la hipòtesi, en comptes de derivar de l'anàlisi de les dades, sembla precedir-la o conduir-la en una direcció predeterminada, sense tenir realment en compte les possibilitats que, sense ésser 'conciliadores', potser s'avenien millor amb els fets. Un altre problema metodològic és el de determinar fins a quin punt és permès de donar crèdit a una hipòtesi que resulta bastant arriscada, com és la de l'elaboració del text en dues fases, la segona de les quals caldria considerar falsificació, quan aquesta hipòtesi no ha estat realment demostrada. És una reflexió que pot estendre's a l'estudi recent de la literatura de 'falsos' del segle XVII (o atribuïda a aquesta època). En els paràgrafs que segueixen mostrarem les contradiccions i, cosa encara més freqüent en l'estudi de Batlle, les imprecisions de la seva tesi, reservant-nos per a un altre lloc el desplegament de la nostra pròpia teoria sobre la qüestió.

Quant al primer punt de la tesi de Batlle (que Despalau sigui la font de *La fi...*), podem dir que això fóra possible, si *La fi...* només contingués el text de Despalau més les 'ampliacions' del manipulador de finals del segle XVI (deixant de banda la dificultat que representa l'escàs lapse de temps entre el ms. Despalau i el primer manuscrit conegut de *La fi...*, podríem imaginar que existien, del text Despalau, d'altres versions anteriors que haurien pogut servir de font). Ara bé, en el ms. Despalau hi ha fragments no recollits a *La fi...*; alguns podrien haver estat afegits pel copista del ms. concret de la família Despalau, tal com Batlle suggereix, però d'altres pertanyen sens dubte al cos del text original, com el primer paràgraf, i fóra estrany que el manipulador de *La fi...*, tan fidel en la resta, hagués descurat. Però hi ha encara un fet més conclouent: manca al ms. Despalau bona part del text de *La fi...*, no pas perquè *La fi...* sigui resultat d'una 'ampliació', sinó perquè el ms. Despalau ha estat resumit: per exemple, la llarga narració que fa *La fi...* de la mort del comte d'Urgell no es troba en el ms. Despalau, que es limita a una simple al·lusió («lo infant don Pedro e lo infant don Enric, per la mort feren en lo castell de Xàtiva del comte d'Urgell...»: 108); l'al·lusió, però, és inequívoca, i només pot provenir de la narració extensa de *La fi...*, l'únic lloc on es desenvolupa aquesta versió, sens dubte llegendària, de la mort del comte d'Urgell. D'això cal concloure que el ms. Despalau no pot ésser la font de *La fi...*; i, com que la inversa tampoc no és possible (a més de la datació dels manuscrits, ho demostra el paràgraf inicial de Despalau, absent de *La fi...*), cal suposar, ens sembla, que tots dos textos eren derivacions independents d'una font prèvia comuna a ambdós.

L'altra idea de Batlle és que *La fi...* contindria un seguit d',ampliacions', fetes a finals del segle XVI, en relació al nucli ,auténtic' constituït per la ,crònica quatrecentista', amb la qual identifica Batlle el ms. Despalau. Aquesta idea no passa d'ésser una hipòtesi, que Batlle, per altra banda, sosté de forma imprecisa i fins i tot vacil·lant, com per exemple quan diu: «... a finals del segle XVI algú va aprofitar la crònica quatrecentista per elaborar un text nou... D'aquí que *també* es pugui afirmar que *La fi...* sigui una obra apòcrifa del XV. Perquè en el transcurs de la ,còpia' feta a finals del segle XVI, la crònica quatrecentista es va transformar en *La fi del comte d'Urgell...*» (29). «Per això, malgrat tot, pensem que el text conegut avui dia sota el títol de *La fi del comte d'Urgell* és més aviat un text del segle XVI que no del segle XV» (30: els subratllats són nostres).

El cert és que Batlle no arriba a discriminar amb exactitud la part del text de *La fi...* que correspondria a la ,crònica' i allò que en serien ,ampliacions'. A banda de certes generalitzacions (,gran part' de *La fi...* correspondria a la crònica, ens diu: 29), la hipòtesi amb què Batlle treballa és que el ms. Despalau correspon a la ,crònica quatrecentista' i que, per tant, tot allò que estigui a *La fi...* i que no tingui una correspondència en el ms. Despalau, és una ,ampliació' posterior. (En realitat, Batlle és força dubitativa: el ms. Despalau «podria contenir una còpia de la crònica»: 31; o bé: «podria ser que l'autor de *La fi...* hagués usat un manuscrit de la crònica més complet que el de Despalau»: 37). Ara bé, així no pot explicar-se allò que ha estat mencionat en el paràgraf anterior: els passatges resumits o els que no són represos per *La fi...* (incloent-hi els que el copista de *La fi...* transcriu imperfectament, i que apareixen incòlumes en la versió Despalau: cf. edició Salas 25, 27, 30, 33). Batlle no considera la possibilitat, més arran de terra, que les diferències d'extensió entre tots dos textos es deguin senzillament al mal estat en què es trobava el manuscrit Despalau o el que li hagués servit de font, encara pitjor que el de *La fi...*

Batlle completa aquesta deducció mecànica (allò que no és en el ms. Despalau és una ,ampliació') amb un argument més elaborat: de la lectura i la confrontació d'ambdues versions dedueix que les ,ampliacions' obeeixen totes a un propòsit ideològic definit i propi del context de finals del segle XVI i principis del XVII (30). No ens sembla, però, que existeixi realment una diferència, ni de to ni de contingut, dins el text de *La fi...*, que permeti d'atribuir unes parts a contextos històrics diferents. En tot cas, Batlle no precisa quines serien aquestes parts i quins els indicis concrets que demostren la distinta procedència de les seccions de *La fi...* En un enfocament més ampli, Batlle suggereix que l'estructura de conjunt de *La fi...* revelaria el treball d',ampliació', realitzat a finals del segle XVI. Així, observa que la segona part de l'obra seria una aportació del segle XVI, pel canvi de to que creu advertir: «... a partir d'aquí el narrador ja no és el cronista medieval, sinó l'anònim autor de *La fi...*» (46). Però es tracta d'una simple intuïció, sense cap demostració que la sostingui.

Així, doncs, la tesi de Batlle, tot i representar un avenç respecte a les hipòtesis de la falsificació total, resta, en el fons, massa en deute amb aquestes i continua movent-se en el nivell de la pura hipòtesi, no en el de la demostració rigorosa. No podem acceptar, després de l'exposició que fa Batlle, que existeixin en el text de *La fi...* dues fases d'elaboració superposades. Allò que la confrontació del text de Despalau amb el de *La fi...* ens suggereix és més aviat que ambdós textos són en realitat el mateix, que tots dos ens han pervingut en un estat molt defectuós, i que les diferències entre ells s'expliquen pels majors estralls que ha sofert el de Despalau (o la font de què parteix), o bé per la vel·leïtat del copista, que només ha copiat allò que li ha semblat més interessant, obviant o resumint les altres parts; és a dir, que el manuscrit Despalau és un més dels manuscrits de *La fi...*, que cal incloure en el repertori que en va oferir Xavier de Salas i ara novament Mar Batlle.

El segon punt en què desdoblàvem la hipòtesi de Batlle és que el text Despalau seria una crònica quatrecentista. Batlle, en realitat, no desenvolupa pròpiament aquesta idea, és a dir, no demostra per què hauríem de considerar el text de Despalau (que no és sinó un ampli fragment de *La fi...*) com a elaborat en les dates en què les referències internes indiquen que es va compondre, cap a 1470 (malgrat els suggeriments que fa sobre la possible data de redacció: cf. 35). Batlle resta també aquí en el nivell de la pura hipòtesi, sense una demostració adequada. Si la reté és perquè li permet d'explicar allò que realment li interessa, la suposada operació de falsificació, que anomena ,ampliació', de finals del segle XVI. Massa pendent de la problemàtica (la falsa problemàtica, creiem nosaltres) de la ,falsificació', Batlle no aprofundeix en la via que l'hauria conduïda a

una conclusió senzilla i raonable, tot i que no gaire 'conciliadora': que *La fi...*, tant en la versió de Despalau com en la recollida per Jaume Ramon Vila, és un text 'autèntic' del segle XV, transmès parcialment en manuscrits diversos, que certament ha pogut acumular alguns afegits per part dels copistes, sense que per això hagi resultat alterada la substància del text original. En un estudi específic, publicat en aquest anuari, tractem de demostrar-ho, a partir d'una anàlisi del contingut ideològic de l'obra.

Jesús Villanueva

ANÒNIM. *Viatge a l'infern d'en Pere Porter*. Introducció, edició i notes a cura de Josep M. PONS I GURI, Barcelona, Fundació Pere Coromines 1999, 169 pàgs.

El lector probablement ja coneixia el *Viatge a l'infern d'en Pere Porter* per les edicions del tombant de segle XIX al XX (la Gaietà Vidal de Valenciano i la Ramon Miquel i Planas) o bé per les més modernes, divulgatives (la d'Antologia Catalana o la MOLC, entre d'altres). La circumstància que un relat d'aquestes característiques, estudiat i conegut, no hagi merescut una edició crítica fins als nostres dies dóna idea de la dificultat que representa emprendre aquesta tasca: a les múltiples versions del text cal sumar-hi, i no és poc, l'embull de manuscrits que el transmeten. Finalment, el jurista Josep M. Pons i Guri s'hi ha atrevit i ara tenim a les mans una edició que posa al nostre abast totes les versions conegudes del *Viatge a l'infern d'en Pere Porter* i que presenta, com a part més novedosa, la identificació de personatges i situacions i del context en què es desenvolupa l'acció del relat.

El volum és dividit en dos grans blocs: la introducció i l'edició del *Viatge...* A la presentació (I. *Viatge a l'infern*) segueix la descripció dels manuscrits (II) i de les edicions (III), un llistat d'acrònims i sigles (IV) i, tancant la introducció del curador, un estudi detallat dels personatges i esdeveniments que desfilen pel relat (V). A continuació, l'edició de les diferents versions del *Viatge...*: primer grup de manuscrits (VI), segon grup (VII) i últim (VIII). Tanca el volum un índex onomàstic i toponímic.

Pons i Guri remarca la importància que un text com el *Viatge...* té des del punt de vista de la història historicojurídica del principat de Catalunya on, sembla, els casos de corrupció del funcionari eren a l'ordre del dia. El desconegut autor, que no pretenia fer una peça literària sinó més aviat un pamflet contra els alts funcionaris del govern, aprofita un esdeveniment real i el basteix d'elements fantasiosos per a construir el relat. Així, segons el curador, el resultat fou un text no gaire reeixit des del punt de vista literari però que aconseguia complir amb la finalitat que s'havia proposat l'autor: la d'ésser un relat àmpliament conegut i divulgat, com ho mostren les nombroses còpies manuscrites que el transmeten, i tan estès que la Inquisició Espanyola es veié amb l'obligació de prohibir-lo.

De les múltiples còpies manuscrites que reporten el *Viatge...* Pons i Guri en tria set, «els manuscrits més antics i més acurats», que distribueix en tres grans grups; malgrat aquesta divisió, però, tots els textos coincideixen «en el que és més essencial del relat i en l'ordre en què vénen exposats els fets, coincidències que fan creure en un origen comú no identificat». El primer grup (que per raons pràctiques anomenaré G1) el conformen els textos que no descriuen l'origen de la còpia; el segon (G2) és format pels testimonis d'un text atribuït a fra Francesc de Caner de Roselló que, acompanyat de fra Climent de Tordera, anà a visitar Pere Porter el primer d'octubre de 1621 per certificar amb ell la declaració que aquest havia fet a Joan Teixidor, comissari del Sant Ofici de la Inquisició Espanyola; el tercer i últim (G3) és el de la còpia que vol passar com una declaració dictada per Pere Porter, en primera persona.

Com a testimonis de G1, el més nombrós, el curador ha triat els del segle XVII, que presumiblement s'acosten més a l'original; el mateix ha fet pel que fa a G2, tot i que les còpies són més tardanes, i per a G3 ha utilitzat l'únic testimoni que es conserva. Els manuscrits que conformen G1 són: un còdex propietat d'Oriol Molas, en lletra humanística del segle XVII (i no XVI, com figura per error d'impremta a la p. 11) que, aparentment, és anterior als altres manuscrits del grup (M), el

testimoni de la BNP (Biblioteca Nacional de París), Baluze 238, també del segle XVII, que havia pertangut a Jeroni Pujades (P), i una còpia inclosa a la *Miscel·lània* de Gaspar Vicens a la BUB (Biblioteca Universitària de Barcelona), ms. 1009, que data entre 1631 i 1639 (U); d'aquest grup el curador en descriu encara un altre (BUB, ms. 753), que posa en relació amb U però descarta per a la col·lecció pel seu estat fragmentari i perquè presenta variacions d'escàs interès (U2).

Per la notícia que l'anònim autor dóna de Felip Roger de Calella («qui vuy és»), que succeí el seu pare Baptista Roger de Barutell mort el 1630, i que només trobem als manuscrits M i P, Pons i Guri proposa situar la data de còpia d'aquests manuscrits amb posterioritat a la mort del progenitor, és a dir, després de 1630; així mateix, la notícia de la mort de Pujades el 7 de gener de 1635, li permet d'establir que la còpia de P fou feta abans de 1635. D'aquesta manera, P hauria estat copiat entre 1630 i 1635. D'altra banda, per les peculiaritats de la mà que copia M, el curador afirma que «aparentment es mostra anterior als altres manuscrits del grup», o sigui, P i U (i U2).

Pel que fa a G2, els manuscrits presos en consideració per a l'edició són: una còpia del trentant del XVII al XVIII de la BLM (Biblioteca Lambert Mata de Ripoll) que el curador designa com a L; l'edició de Gaietà Vidal de Valenciano de 1877, que era feta sobre un manuscrit presumiblement datat el 1621 i avui perdut (V); i, finalment, el ms. 694 de la BC (Biblioteca de la Catalunya), copiat el XVIII (C). L'únic exemplar de G3 és a BC, ms. 391 (B), i Pons i Guri el data cap a mitjan segle XVIII.

Dels altres testimonis del segle XVIII i dels del XIX el curador desisteix de fer-ne un inventari per creure-ho fora del seu abast. Si bé una feina d'aquestes característiques és realment extensa, s'hauria agraït una notícia, ni que fos en forma d'apèndix, de tots els manuscrits dels quals Pons i Guri té coneixement. A més, un llistat d'aquesta naturalesa hauria facilitat la tasca del lector, que ha d'anar refent la història d'alguns dels manuscrits a través de les notes a peu de pàgina (per exemple, notes 13, 16-20, 25, 30, 72, 107, 170, etc.), i potser hauria permès d'entendre amb més claredat els criteris del curador a l'hora de seleccionar els manuscrits per a l'edició.

Destaca Pons i Guri que la poca vàlua literària del text i el fet que la relació fos prohibida pel tribunal de la Inquisició Espanyola degueren ésser els motius que en retardaren la publicació més de dos segles. La primera edició coneguda és la de Girona 1874 (dues estampacions de les mateixes característiques es feren també a Girona els anys 1897 i 1904), per bé que les que mereixen l'atenció del curador són la de Gaietà Vidal de Valenciano esmentada més amunt (1877) i la de Ramon Miquel i Planas (1914). La de Vidal de Valenciano és l'únic testimoni d'un manuscrit avui perdut que cal emparentar amb L (i no amb M, com per error figura a la p. 17); a més, per a la seva edició es valgué encara de dos manuscrits més datats, respectivament, el 1646 i el 1795. D'altra banda, l'edició de Miquel i Planas es féu sobre el manuscrit L amb algunes interpolacions (precisament les provinents de les versions de 1646 i 1795 del text editat per Vidal de Valenciano).

Segueix, en l'edició de Pons i Guri, un interessantíssim capítol, en què el curador ha reeixit en la laboriosa i tan necessària feina de documentar personatges i esdeveniments que desfilen pel *Viatge* de Porter a l'infern; tasca duta a terme especialment a l'Arxiu Històric Fidel Fita d'Arenys de Mar (AHFF) i a l'Arxiu Parroquial de Tordera (APT). D'aquesta manera, el curador ha fixat definitivament el marc geogràfic i temporal en què es descabdella el relat.

Pons i Guri treu a la llum notícia documental del protagonista, Pere Porter, de la vila de Tordera, i d'un bon nombre dels membres de la seva família, així com de molts dels personatges que apareixen al llarg de la narració (fet que, com ja hem dit més amunt, li ha permès, entre d'altres coses, datar M i P).

A través de la identificació de personatges i esdeveniments, el curador estableix com a vàlida per al viatge de Pere Porter la data de 1608, consignada en el grup de manuscrits considerats més antics (M, P, L, V, C, segons el curador, però també B, a desgrat del que diu en la nota 15 de la pàgina 21, i, encara, U —cf. 158 i 61, respectivament). Rebutja, doncs, les de 1618 i 1668, provinents d'altres manuscrits, i la de 1632, que figura a les edicions gironines. A més, a través de les dades que proporciona el relat, Pons i Guri ressegueix amb detall la geografia del recorregut que fa el protagonista del *Viatge*.

El deutor en el qual va incòrrer Pere Porter, i a partir del qual es descabdella el relat, podria ésser conseqüència de la carestia de blat dels anys 1576-1578 a Tordera. D'una banda, el protago-

nista consigna que des de la cancel·lació del debitori als fets que conta han passat més de vint anys (i ho diuen tots els ms. col·lacionats a excepció d'U) i, a més, el notari a qui s'atribueix la redacció d'aquest document, Rafael Jalmar Bosom, va morir el 1583; de l'altra, assenyalava el curador que el prestamista, de nom Just, de Tordera, hauria de ser un Guillem Just documentat els anys 1606-1614. Malgrat una laboriosa feina de recerca, Pons i Guri no ha trobat el document redactat per Jalmar Bosom en els llibres notariais de Tordera (els d'Hostalric, on hauria estat més probable trobar el document, foren destruïts el 1809) però, en canvi, sí que ha localitzat l'únic document (amb data de 1606) de compra de blat a fiar per part de Pere Porter que es conserva, en el qual precisament el venedor és Guillem Just. El ball de dates, 1583 per una banda i 1606-1614 per una altra, el soluciona Pons i Guri dient que el record del prestamista hauria impulsat l'autor del *Viatge* a presentar-lo, també, com el venedor de vint anys abans.

A més de les dades aquí relacionades, el curador ha aconseguit documentar, amb més o menys precisió, tots els personatges que el pagés de Tordera es troba a l'infern: el mercader Jaume Vila, mossèn Miquel Jordà, el doctor Gabriel Maduxer, el també veí de Tordera Sorell, i un llarg etcètera.

Així mateix, per algunes imprecisions en la denominació d'alguns noms i esdeveniments, Pons i Guri remarca que és molt probable que en la redacció del text o en la còpia posterior hi intervingués algú aliè al territori i comarca històrica on es desenvolupen els fets (22, 37-38, 53).

Per a l'edició el curador ha seleccionat els set manuscrits descrits amb anterioritat i els ha dividit, com hem dit, en tres grans grups. El text base per a l'edició de G1 és M, col·lacionat amb P i acarat amb U, i el de G2 és L, col·lacionat amb V i acarat amb C, mentre que per a G3 el curador es val de l'únic testimoni conservat (B). És a dir, que tot i que les versions coincideixen en un esquema narratiu, per les seves múltiples variants Pons i Guri en presenta tres separadament —de les quals les dues primeres finalment són quatre ja que, per les seves característiques singulars, també mereixen ésser desdoblades. Ara bé, la veritat és que així no és fàcil fer-se una idea de les principals diferències entre les versions, raó per la qual, potser, el curador ha dividit el text en diverses parts (que numera de l'1 al 26 i que permeten veure més fàcilment aquestes divergències) i ha encapçalat l'edició amb el capítol «personatges i esdeveniments» (on fa un estudi detallat de cada una de les parts del text i comenta les diferents lectures de cada passatge).

No voldria acabar sense assenyalat certs aspectes pel que fa a una part d'aquesta edició, la transmissió textual del *Viatge*.... El fragment del manuscrit parisenc (P), que transmet la còpia del *Viatge*..., és obra de dues mans no identificades: una que copia la major part del text i una altra que afegeix algunes línies; Jeroni Pujades, que fou el destinatari final de la còpia (ja sigui perquè un dels seus corresponsals li va fer arribar, ja sigui perquè l'havia encarregada ell), confegí la portada i afegí una nota en què feia referència al seu pare, Miquel Pujades. Per a la datació de P, que forma part dels coneguts *Flosculi* de J. Pujades, em pregunto per què el curador no es val d'una nota marginal, que ell mateix transcriu (p. 39, n. 123), en què l'historiador Pujades afirma: «assò dich jo, lo doctor en drets Hieronym Pujadas, son fill, vuy a 10 de setembre 1630». Diria que aquest fet permet establir la data de còpia de P no entre l'òbit de Baptista Roger de Barutell (1630) i el de J. Pujades (1635), sinó entre la mort de Roger i el 10 de setembre de 1630. Per aquesta raó, potser, caldria considerar el testimoni de Pujades com a anterior a M (que Pons i Guri ha datat abans que P per les característiques de la seva grafia).

Probablement per a G1 és igual de vàlid prendre M que P com a text base perquè, a primer cop d'ull, les lliçons que reporten no difereixen granment —a més, tractant-se d'un text d'aquestes característiques, que devia córrer de boca en boca, és evident que les variants tampoc no s'han d'anitzar de la mateixa manera que les d'un text fixat només a través del paper. Des del meu punt de vista, però (i si calgués només tenir en compte aquests dos manuscrits), em decantaria per l'opció de P: a la reduïda forquilla temporal que ens ha quedat (còpia de 1630) cal afegir que el còdex fou revisat per l'historiador Jeroni Pujades que, indirectament, es troba implicat en el relat, ja que el seu pare, Miquel Pujades, és presumiblement el possessor d'un llibre on el doctor Maduxer, assessor i jutge ordinari, anotava les seves prevaricacions (extrem que, d'altra banda, Jeroni s'afanya a desmentir en la nota marginal que ens ha permès de datar amb més precisió aquest manuscrit). Que la còpia de P sigui anterior a la de M (o a la inversa) no aporta dades significatives per a la lectura del text; ara, si el que volem és saber quin és el text més acostat a

l'original caldrà que, amb les dades que ens ha posat a l'abast Pons i Guri, analitzem les variants d'ambdós manuscrits: per exemple, P reporta el nom de Jaume Porter com a pare del protagonista per comptes del de Joan, que reporten M i la resta de la tradició i que, segons la documentació exhumada pel curador, és el que s'escou (d'altra banda, el nom de Jaume no és aliè a la família, ja que un fill de Pere Porter el portava); o, encara, cap manuscrit a excepció de M reporta el nom de pila de Pujades, Miquel, però P el duu al marge, en l'esmentada nota de Jeroni Pujades.

Per una altra part, la còpia autògrafa de Gaspar Vicens (U), el curador la situa entre 1631 i 1639, però em sembla que caldria avançar-ne una mica la datació. Vicens data el pròleg al segon volum de la seva *Miscel·lània*, el que conté el *Viatge...*, el 7 de novembre de 1626, i comença el tercer volum amb un altre pròleg, datat el 2 de gener de 1633, en què recorda que «casi año y medio á passado desde que acabé el segundo tomo de estas cosas varias y notables hasta que é comenzado este tercero»; és a dir, que la còpia del segon volum de la *Miscel·lània històrico-política* es pot datar amb precisió entre el novembre de 1626 i la primera meitat de 1631 (una nova descripció d'aquest manuscrit la trobareu a E. Duran (dir.); E. Miralles i M. Toldrà (comp.). *Repertori de manuscrits catalans (1474-1620)*. Vol. II.1: *Biblioteca Pública Episcopal i Biblioteca de la Universitat*, Barcelona, IEC, en premsa).

Tancant l'apartat de manuscrits, caldria remarcar que la còpia de la BLM ja no forma avui part d'un manuscrit miscel·lani, com afirma el curador, sinó que el plec és relligat solt, formant una unitat, sota la signatura ms. 94.

Pons i Guri, per les complexos característiques del relat, no estableix quin del textos podria ser més acostat al text primigeni. Els textos de G2 han de ser posteriors a 1621, si concediem valor històric a la visita de Climent de Tordera i Francesc de Canet a Pere Porter. També afirma Pons i Guri, valent-se d'una nota de Pujades a la coberta del plec que contenia el relat, que Pere Porter degué ser examinat pel Tribunal entre el 16 de gener de 1609 i el 27 d'agost de 1621, cosa que faria plausible la hipòtesi que els relats que no fan referència a la Inquisició Espanyola puguin ser anteriors als que sí que en fan.

El relat de l'anomenat G1 no esmenta l'examen de la Inquisició Espanyola (només a U hi ha una nota a l'encapçalament del relat, d'una mà posterior a la que copia el text, que diu «esta relació està prohibida»; el mateix passa amb U2, que és ple de notes posteriors que indiquen la prohibició per part del Sant Ofici de llegir aquest relat), mentre que G2 i G3 sí que ho fan. Tampoc a G1 apareix el nom del prestamista, Just, de Tordera, que, recordem, feia trontollar l'esquema cronològic dels esdeveniments perquè es trobava documentat amb posterioritat als fets relatats, que sí que apareix a G2 i a G3.

Per aquestes raons, fa de bon suposar que G1 pugui ser anterior a G2 i G3, com també sembla vàlida la convicció del curador que dos dels manuscrits de G1, M i P, han de ser posteriors a 1630. Recapitem: l'únic manuscrit que no fa esment de l'examen del Tribunal, que no reporta el nom del prestamista i que, a més, no conté la referència a Felip Roger de Calella (nét), és la *Miscel·lània* de Gaspar Vicens (U) —manuscrit que s'escou que tampoc no reporta el nom del possessor del llibre de Maduxer, Miquel Pujades. Així, la versió que reporta U sembla ser anterior a la resta. Ara, que també es podria argumentar que U recull una versió abreujada de la narració. Només de l'anàlisi exhaustiva de totes les variants i de l'estudi comparatiu i detallat dels personatges i de les situacions del relat en cada una de les versions del *Viatge...*, potser en podrà sortir, en el futur, una hipòtesi raonada que permeti d'establir amb major certesa la cronologia i jerarquització de les versions.

Finalment, i pel que fa a l'edició que ara tenim a les mans, des del punt de vista filològic s'hi troba a faltar, ni que fos reduïda, una llista dels criteris emprats en l'edició del text. Tampoc sabem a què responen certes decisions del curador: per exemple, per quina raó no dóna notícia en l'aparat de variants (122) d'un episodi recollit a l'edició de Gaietà Vidal de Valenciano (i que no reporten els altres manuscrits) i, en canvi, el transcriu independentment (44).

És evident que, amb les noves aportacions que ofereix Pons i Guri (fixació geogràfica i temporal i identificació dels personatges d'una banda i, de l'altra, anàlisi dels manuscrits, les edicions i les variants que presenten) el text és més a l'abast del lector i que ara tenim, amb totes les dades a la mà, la possibilitat de trobar noves vies d'estudi per al *Viatge a l'infern d'en Pere Porter*.

Montserrat JIMÉNEZ SUREDA, *L'església catalana sota la monarquia dels Borbons. La catedral de Girona en el segle XVIII*, (Biblioteca Abat Oliba, 214), Girona i Barcelona, Ajuntament i Publicacions de l'Abadia de Montserrat 1999, 600 pp.

Obert amb un pròleg de Joaquim Nadal i Farreras, historiador i actual jurat en cap del municipi de Girona, el llibre de Montserrat Jiménez conté primer de tot una exploració del personal de la Seu a l'època estudiada, des del bisbe als escolans; en segon lloc, un estudi de les repercussions de la Guerra de Successió sobre el personal eclesiàstic catedralici; tercerament, un estudi dels 'llinatges', és a dir, dels qui posseïen efectivament les prebendes i la manera com aquestes es transmetien dins un nucli pràcticament tancat de la societat gironina; en darrer lloc, un estudi sobre la introducció i el triomf del regalisme a l'esguard dels canonges i beneficiats gironins, i els conflictes que generà. L'esmentada temàtica ha estat objecte de nombrosos estudis parcials de l'autora, coneguts dels nostres lectors; ara arriba la primera visió de conjunt.

L'autora ha aprofitat -i tingut l'ocasió d'admirar- l'abundosa documentació de l'Arxiu Capítular de Girona, alguns lligalls de l'Arxiu Municipal de Girona, de l'Arxiu Històric de Girona, Archivo Histórico Nacional, algun document de la Biblioteca de Catalunya i de la Biblioteca Nacional de Madrid, així com d'alguns lligalls de Gracia y Justicia de Simancas, Archivo General, i altra documentació menor.

L'autora adverteix que la recerca de la coherència i la seva intenció de copsar les vicissituds històriques de la institució l'han obligada a deixar en segon terme l'interès pels individus que la constituïen, llevat d'alguns casos, que han estat estudiats amb detall, sempre en el marc d'algun problema o d'algun conflicte d'ordre general. L'autora lamenta aquesta limitació, sobretot perquè la documentació estudiada més aviat l'empenyia a ampliar el seu camp d'interessos cap als individus particulars que donaren vida i prengueren part en les decisions de la catedral gironina setcentista.

En síntesi, l'estudi de Montserrat Jiménez és una incursió en un món que no sempre és atractiu per a l'historiador modern, i no només a causa del desconeixement progressiu del llatí, i que en canvi, reserva sorpreses de primer ordre. La primera gran sorpresa és, sens dubte, el caràcter molt construït del món dels clergues catedralicis, resultat de segles de sedimentació i acumulació d'experiències diverses. En les actuacions del capítol setcentista gironí no s'hi prefiguren actituds que en podríem dir 'trabucaires', ans una gran finor per a captar i resoldre les situacions difícils, combinant fermesa i intel·ligència pràctica, sempre amb la cautela per endavant. Els clergues capitulars gironins tenien efectius en tots els centres de poder que podien pertorbar-los o ajudar-los, i tant llur organització com la manera de calcular llurs moviments dibuixen un panorama humà ple d'interès, amb capacitat d'iniciativa, encara que també amb febleses, degudes a divisions internes insuperables.

Un altre dels trets subratllats per l'autora és la consciència mantinguda pels canonges i beneficiats gironins dels seus orígens carolingis, brandats cada vegada que els capitulars sentien trontolar el seu 'status' per culpa de les escameses del poder reial, i amb un màxim exponent en l'històric culte retut a Carlemany en el clos mateix de la catedral. Es tracta d'un particularisme, que no obsta perquè els canonges visquin plenament els problemes generals del seu temps, i és un tret molt manifest a Girona, excepcional a Catalunya.

El nucli fort del llibre, com es pot suposar, és el que fa referència a les relacions de la catedral amb la cort. Montserrat Jiménez en segueix amb detall les incidències, i aquest és l'aspecte més valuós de la seva aportació. Acabada la Guerra de Successió amb el resultat contrari a Catalunya, que és ben conegut, l'Església catalana ha perdut el terreny de joc on s'havia sabut moure còmodament i des d'on havia exercit una influència, que anava força més enllà de la seva missió religiosa: les Corts i la Diputació del General, habitualment presidida pel diputat del braç eclesiàstic. Aquest havia estat l'escut i l'empara de les classes dirigents catalanes davant la invasió progressiva de la monarquia en camps, que aquelles havien considerat de la seva exclusiva competència. Després de l'ensorrada del 1714, allò que restava de cada antic poder s'hagué de mesurar amb la monarquia, és a dir, amb l'Estat, sense el reforç dels altres poders, que eren els aliats naturals en la lluita amb el poder reial, de manera que la partida era perduda per endavant. D'altra banda, Roma no buscarà sempre l'entesa amb el rei?

Perviuen, doncs, en el personal eclesiàstic catedralici gironí del segle XVIII molts dels trets que caracteritzaren els seus predecessors. Perviuen, és clar, les situacions econòmiques que donaven força, esclat i recursos a la Catedral i que la convertien en un dels eixos cabdals de la vida de la Ciutat. Però al seu entorn s'anaren esfrondant les bases sobre les quals aquell petit gran món s'havia edificat, bases ideològiques i materials, un cop eliminades ja les institucions polítiques catalanes. És lògic, doncs, que la història registri l'actitud defensiva de la catedral, per conveniència i per inèrcia. I si, al capdavant, en el moment de les convulsions revolucionàries que esclararien a França, bascarà amb afany la protecció monàrquica, el fet no pot tenir res de sorprenent. L'Església catalana sempre havia acabat acomodant-se al poder polític -del rei i/o de les Corts-, encara que no estava acostumada als acomodaments tan peremptòriament exigits com els dels monarques borbònics del segle XVIII. O és que Catalunya, en el seu conjunt, hi estava preparada i l'élite eclesiàstica no? Més aviat l'estudi de Montserrat Jiménez suggereix que hi ha molt a descobrir encara en la trajectòria tan particular i tan desconeguda de l'església catalana durant l'Època moderna. Des de la seva positiva participació en les Corts fins a l'activitat desplegada en cada diòcesi, el món eclesiàstic català segueix essent encara un camp d'estudi quasi verge, en el qual són poc freqüents els estudis com el que ara ens ocupa, malgrat l'abundància i qualitat de la documentació relativa que s'ha conservat i malgrat l'interès per la història general que batega en la documentació eclesiàstica.

Auguro que el treball de Montserrat Jiménez i Sureda tingui la virtut d'incitar d'altres estudiosos a explorar un terreny que, decididament, no ha estat gens de moda. Això sol ja seria un mèrit que des d'aquí no sabríem com ponderar, això sense menystenir cap dels que desplega l'autora com a historiadora professional en una obra que, per a Girona almenys, i per a la comprensió de la ciutat i de la societat de l'època moderna, ha de significar un abans i un després.

Jaume de Puig i Oliver

Roque CHABÀS, *Opúsculos*. Introducció de Mateu RODRIGO LIZONDO (Monografies, 24), València, Consell Valencià de Cultura 1995, 374 pp. (= I).

Josep SANCHIS SIVERA, *Estudis d'Història Cultural*. Edició, introducció, bibliografia i notes a cura de Mateu RODRIGO LIZONDO. Notícia biogràfica de Francesc PÉREZ I MORAGÓN. Pròleg d'Antoni FERRANDO (Biblioteca Sanchis Guarner, 45), València i Barcelona, Institut Universitari de Filologia Valenciana i Publicacions de l'Abadia de Montserrat 1999, 256 pp. (= II).

La laboriositat de l'editor ha permès que es trobessin damunt la taula del crític els dos títols que encapçalen la present recensió. Publicats amb pocs anys de diferència, aquests dos volums contribueixen a fer presents en el moment actual dos protagonistes d'una branca del retrobament valencià amb el propi passat, al qual ells incansablement contribuïren mitjançant l'escorcoll, sobretot, d'un dels grans fons arxivístics i bibliogràfics, per sort gairebé totalment salvat de la follia dels anys 1936-1939, el de la Seu de València.

Els quatre anys de distància entre els dos llibres no han passat en va: l'estructura del primer aplec, consistent en una breu introducció (10-16), seguida dels sis estudis menors de Chabàs ací aplegats i reproduïts de forma facsimilar (17-371), és, certament mantinguda, però també completada en el segon, car d'una banda la introducció de Rodrigo és prou més extensa (15-34), i de l'altra ha estat completada per ell mateix amb la bibliografia de Sanchis Sivera (47-56), amb la notícia biogràfica escrita per Francesc Pérez i Moragón, i amb la presentació de tot el recull de qui en fou l'impulsor, el catedràtic Antoni Ferrando (11-13); només després arribarà el recull dels també sis estudis menors de Josep Sanchis Sivera (57-240), tot coronat amb sengles notes de l'editor Mateu Rodrigo a cada un dels sis textos esmentats (249-255); no cal dir que el segon recull ja de bell antuvi es presenta més reixit que el primer, ni que només sigui perquè proporciona al possible lector elements d'informació i de judici valuosos, la presència dels quals en el segon fa més sensible llur absència del primer. Felicitem-nos, doncs, de l'evident progrés entre els dos llibres.

Aquesta doble línia de continuïtat en progressió perfectiva és també constatable en el contingut dels dos volums i en llur presentació (sense parlar del detall de poder llegir els estudis del segon recull en la llengua en què foren tots pensats i algun d'ells escrit). Hi ha continuïtat en el fet que Sanchis i Sivera és presentat com a deixeble de Chabàs (Ferrando, II/11; Rodrigo, II/16), una continuïtat que a través del darrer empalma amb els grans autors valencians del XVIII, Josep Teixidor i Jaume Villanueva i amb la gran escola positivista europea de darreries del segle XIX (I, 10-11), i es manifesta en el treball d'arxiu destinat a oferir una visió del passat basada en documents sòlids; en Chabàs, de més a més, es concretà en la reorganització de l'Arxiu de la Seu de València, fins a ell conservat com a munt informe després dels trasbalsos de la Guerra del Francès i de les Desamortitzacions, i per ell realitzada pel fet d'ésser el canonge arxiver (punt en el qual, dissortadament, no hi pogué haver continuïtat amb Sanchis i Sivera: Rodrigo, II/17); recordem que aquella reordenació segueix tothora vigent (cf. ATCA, XVIII (1999), 1108-1109, núm. 14331); hi ha continuïtat en el fet que ambdós delimitaren llur camp d'estudi en la història, sobretot cultural i eclesiàstica, de la València medieval.

Potser el punt en el qual continuïtat i progrés alhora són més visibles és el l'atenció als sermons catalans (o valencians) de mestre Vicent: les pàgines que els dedicà Roc Chabàs, ací reproduïdes (I/221-329; cf. ATCA, XVIII (1999), 16-18), són, tot i la seva gran vàlua (ni que només fos perquè contenen fragments altrament desconeguts del perdut antic manuscrit 279 de la Seu de València) aplec de paràgrafs, mai edició de textos sencers. Josep Sanchis i Sivera (cf. ATCA, XVIII (1999), 22-25), per contra, emprengué la transcripció i edició completa dels sermons catalans (o valencians) dels volums de la Seu de València, i es considerava fins a un cert punt obligat a estudiar els manuscrits de sermons vicentins, dels quals tenia coneixença (i en aquest sentit és eloqüent l'incís del final de la introducció a *Sermons de sant Vicent Ferrer*, de València c. 1936, en què es manifestava decidit a anar a Torí perquè hi acabava de saber l'existència de dos volums manuscrits, notícia que s'ha d'entendre en el sentit d'haver-se'n assabentat per mitjà de les pàgines aleshores acabades de publicar (i ara de republicar) pel P. Miquel Barllori dins «Analecta Sacra Tarraconensia», IX (1933), 148-152, i ara en el volum de l'*Obra completa*, I, 253-273); i és sabut de tothom que la transcripció i edició fruità en dos volums anteriors al 1936, havent deixat enllestida la transcripció d'altres -i així gràcies a les dites transcripcions s'han salvat més textos de l'antic ms. 279 de la Seu valenciana. Més enllà de Chabàs, Sanchis havia aplegat a l'edició de textos sencers i a l'atenció als volums manuscrits; d'ambdós detalls hi ha mostra en la present recopilació (II, 187-222).

Ultra aquesta de la continuïtat, els dos volums ens permeten d'endevenir-ne una altra, l'atenció als aspectes artístics relacionats amb la dita seu: Chabàs ens en recorda els capitells i el cèlebre altar, víctima aquest del foc pentecostal ja en el segle XV (I, 53-85); Sanchis es fixa en les representacions teatrals sacres relacionades amb la mateixa Seu (II, 241-248).

Resta un tema, el tocat per Chabàs en els seus *Los mozàrabs valencianos* del 1891 (I, 19-42); en referir-se allí als dos documents dels reis Moixehid i Alí de Dènia i de les Balears de l'any 1058 i del 449 de l'Hègira (= 1071), en els quals reconeixien una certa autoritat del bisbe de Barcelona damunt als seus territoris, Chabàs en dedueix l'existència de cristians mossàrabs tant a les Illes com a Dènia (I, 25). Crec que cal precisar el sentit de les dues frases més significatives, a les quals també Chabàs es refereix: «...omnis clericorum gradus in predictis degenis insulis...»; i «...clerici, presbiteri, et diaconi in locis prefatis commorantes»: en cap de les dues frases no és esmentat cap fidel cristà ras i molt menys, doncs, no hi és esmentat cap mossàrab; ja sé que hom dirà, i és evident, que si hi havia clergues que administraven sagraments, hi havia cristians; però és estrany que si hi hagués hagut cristians mossàrabs, aquests no haguessin estat atesos espiritualment (almenys els de Dènia) per clergues sotmesos a l'arquebisbe de Toledo i de la seva província eclesiàstica; en canvi, aquells clergues documentats, sotmesos al bisbe de Barcelona, els quals, de més a més, no eren nadius ni ciutadans, ans només, 'degen[te]s' i 'commorantes', és a dir, residents o domiciliats de fet, no eren allí per a l'atenció dels cristians nadius, ans de cristians estrangers, només residents, igual com els clergues (pensem en mercaders de països llatins i en algun 'fondonq'); una clerecia, doncs, forastera per a l'atenció dels cristians no nadius, mentre que l'existència dels nadius o mossàrabs no és enlloc documentada. Una situació que es repetiria al peu de la lletra en el moment de la conquesta, tal com vaig subratllar en pàgines d'aquest anuari, XVII (1998), 625-628, a les quals remeto.

Les darreres observacions de cap manera no afecten l'encert en l'elecció feta pel prof. Mateu Rodrigo Lizondo, ni el treball a portar-la a la pràctica fins a posar-la a l'abast dels lectors, encert i treball que li ha d'ésser agraït i pel qual ha d'ésser cordialment felicitat; agraïment i felicitació que també mereixen els col·laboradors i les institucions editores: i que per molts anys continuïn fent semblants obres!

Josep Perarnau

Antonio SEGURA MORERA, Pilar VALLEJO ORELLANA, José Francisco SÁEZ GUILLÉN, siendo director de la biblioteca el Exmo. Dr. D. Juan GUILLÉN TORRALBA, *Catálogo de incunables de la Biblioteca Capitular y Colombina de Sevilla*, Sevilla, Cabildo de la Santa Iglesia Metropolitana y Patriarcal Iglesia Catedral de Sevilla 1999, 980 pp.

No fa gaires anys [cf. ATCA, XVII (1998), 644-647], donàvem a conèixer des d'aquesta secció del nostre anuari, l'inventari dels incunables de la Biblioteca Apostòlica Vaticana i ara tenim la satisfacció de completar aquella notícia amb la relativa als de la Biblioteca Capitular i Colombina de Sevilla.

Els dos grans fons bibliogràfics sevillans, vinculats a la catedral d'aquella ciutat, començat el pròpiament capitular durant els segles de la Baixa Edat Mitjana, i constituït el de D. Fernando Colón en la primera meitat del segle XVI, han estat objecte de successius inventaris o catàlegs des del 1522 (15-16); el 1684 arribava el de Juan de Loaysa (17-18), el de Rafael Tabares el 1790 (19-20) i entre el 1888 i el 1894 els tres volums de Servando Arbolí (21-24).

A diferència d'aquells catàlegs generals, el volum que ens ocupa es limita als 1271 incunables (41-658) i als 97 postincunables (853-910).

Pertanyen d'alguna manera al nostre camp els següents exemplars: les dues edicions de la *Summula de sacramentis* d'Adam Magister (a base de la *Summa* de sant Ramon de Penyafort), París 1494 i Colònia 1498 (46-47, núms. 9-10); Antoni Andreu, *Quaestiones subtilissimae super duodecim libros Metaphysicae Aristotelis*, Venècia 1487; i *Quaestiones trium principiorum naturalium*, Ferrara 1490 (74-75, núms. 70-71); *Usatges de Barcelona*, Barcelona 1495 (119, núm. 157); *Le battaglie date a Faenza dal duca Valentino*, Roma 1500 (?) (123, núm. 165); Joan Boix, *Logica seu tractatus conceptuum et signorum*, València 1493 (145, núm. 210); Petrus Boscà (?), *Oratio de victoria Malacitana*, Roma 1487 (149-150, núm. 221); Pedro de Castrovol, *Commentum super totam philosophiam naturalem Aristotelis*, Lleida 1489, i *Commentum super libros Ethicorum Aristotelis*, Lleida 1489 (176 i 177, núms. 277 i 279); Pere Deguí, *Liber formalitatum, Metaphysica nominatus*, Barcelona 1489 (222, núm. 371); Guillem Despuig, *Ars musicorum*, València 1495 (222, núm. 372); Francesc Eiximenis, *Libro de los sanctos ángeles*, Burgos 1490 (249, núm. 426); i *Primer volumen de Vita Christi*, Granada 1496 (250, núm. 427); Bernat Fenollar, Joan Escrivà, Joan Roís de Corella, *Istòria de la passió*, València 1493 (265, núm. 458); Bernat de Granollachs, *Lunarium 1488-1550*, Roma 1487 (304, núm. 539); Guido de Monte Rocherii, *Manipulus curatorum*, Roma 1490 (314 (562); Jaume Janer, *Ingressus facilis rerum intelligibilium*, Barcelona, 1492 (358, núm. 652); Johannes Grammaticus, *Comprehensorium*, València 1475 (369, núm. 672); Andreu Llimós, *Dubia in insolubilibus*, Venècia 1488 (397, núm. 733); Joan Llopis, *Speculum aureum formalitatum Scoti*, Siena 1492 (398, núm. 735); Felip de Malla, *Memorial del peccador remut*, Barcelona, c. 1495 (419, núm. 779); Ramon Llull, *Ars generalis ultima*, Venècia 1480; [pseudo], *Liber de conceptu virginali*, Sevilla, 1491 (544, núms. 1037-1038); Joan Roïç de Corella, *Història de sancta Anna*, València 1485 (554, núm. 1060); Gaspar Torrella, *Dialogus de dolore in pudendagra*, Roma 1500 (624, núm. 1203); Jeroni Torrella, *Opus praeclarum de imaginibus astrologicis*, València 1497-1500 (625, núm. 1204); Francesc de la Via, *Llibre de fra Bernat*, Barcelona c. 1482 (641, núm. 1236); pseudo Vic. Ferrer, *Mirabile opusculum s. Vincentii Ferrarii, De fine mundi*, Treviso 1475 (642, núm. 1238); Bernat Vilanova, *Notes ordenades*, València 1500 (643, núm. 1241).

La secció de postincunables informa d'una altra edició de *Le battaglie date a Faenza dal duca Valentino*, Roma 1500 (?) (862, núm. 14); Guillem Pere Comes, *Quaestio de sudore sanguinis Chris-*

ti, Barcelona 1512-1515 (871, núm. 31); Bartomeu Mates, *Grammatica*, Barcelona 1506-1510 (888, núm. 60); Ramon Llull, *Ars inventiva veritatis. Tabula generalis. Commentum in easdem*, València 1515 (899, núm. 78); Gaspar Torrella, *De morbo gallico cum aliis*, Roma c. 1505 (907, núm. 91).

Cada una de les dues seccions és completada amb els corresponents i en aquestes edicions acostumats índexs d'autors, d'impressors, de llocs d'edició, etc. Recordem que les fitxes tècniques dedicades a cada un dels exemplars (les d'aquest volum informen també, com si es tractés de manuscrits, dels íncipit i èxPLICIT dels llibres i, ja se sap que ,quod abundat non nocet'), tenen en aquest volum, si es tracta de llibres pertanyents a la Biblioteca Colombina, els valors afegits de saber on fou adquirit i el preu que en pagà Fernando Colón; aquesta font d'informació ens permet de saber que entorn el 1530 Barcelona era un mercat bibliogràfic de considerable vitalitat.

El volum present, en ell mateix d'una consistència considerable, és també una promesa: la que en els anys vinents anirem tenint successives parts d'un catàleg, tan ric de dades com el que ara ens és posat a les mans, que farà conèixer els fons bibliogràfics, manuscrits o impresos, de les importants biblioteques Capítular i Colombina de Sevilla.

No cal dir que els autors d'aquests i dels futurs volums, i aquell qui en nom del capítol metropolità de la catedral de Sevilla ja ha començat de presidir la realització d'aquesta obra realment magna, Juan Guillén Torralba, mereixen tota la gratitud pel primer fruit i els millors auguris per als que el seguiran.

Josep Perarnau

Evangelista VILANOVA, *Història de la teologia cristiana*. I. *Des dels orígens fins al segle XV*. Segona edició revisada i ampliada (Col·lecció Sant Pacià, 32), Barcelona, Facultat de Teologia de Catalunya 1999, 1054 pp.

A fi de deixar les coses ben clares des del bell començament, cal dir que aquestes pàgines no són de cap manera destinades a presentar als lectors i a esbrinar la vàlua d'una història de la teologia cristiana en tota la seva amplària. Per això, el crític es limitarà a deixar constància d'aquesta segona edició, a felicitar-ne efusivament l'autor i a augurar-li que l'èxit continuï, bo i limitant la seva atenció a un sol capítol de l'obra.

En aquest sentit, el crític també pot dir que un dels encerts d'aquesta història és la d'haver-hi integrat el seu llarg capítol novè dedicat a exposar *La teologia als Països Catalans (segles XIV i XV)* (863-933), capítol que ha d'ésser completat amb qualche altra pàgina com les dedicades a Feliu d'Urgell (450-453).

M'és llegut de dir que el crític n'ha eixit amb un regust d'escassetat? Doncs a fi que en una futura edició, que cal augurar ben pròxima, l'exposició de la teologia catalana resulti més completa goso oferir al col·lega alguns suggeriments.

I el primer ja es refereix als segles antics. Jo no sé si caldria almenys esmentar allò que hi ha de formulació teològica en les actes del martiri dels sants Fruitós, Auguri i Eulogi (afirmació de la unitat de Déu, i de la catolicitat de l'església, estesa de llevant a ponent); però em sembla que, sobretot després de retrobats i editats els dos *Commonitoria* de Consenci, deu ésser obligat d'esmentar el nucli de la seva discussió amb Agustí d'Hipona, el de si un servei a la fe de l'església catòlica exigeix o no el valor humà bàsic de la veritat, o, per contra, és lícita qualsevol instrumentalització de la mentida o de qualsevol altra mala jugada, com la de fer la vida impossible a una comunitat jueva (cosa que en realitat hom féu, amb intervenció de Consenci, segons que sembla, amb la sinagoga de Maó): el problema, discutit en el pla dels principis, deu ésser un dels teològics bàsics i per això hom creuria que hauria de trobar ni que fos una exposició mínima en una història global de la teologia; molt més en una de sensible a la dels Països Catalans.

Taxó de Saragossa dedicava el seu *Liber sententiarum* a Quirze, bisbe de Barcelona; sintetitzar en unitat tota la doctrina teològica és un desafiament, del qual ni grandíssims teòlegs no han sortit massa airosos; potser s'ho valdria de remarcar-ho, però ací ni és esmentat.

Ho és, certament (ja ha estat dit), Fèlix d'Urgell, però en la forma més anecdòtica de les seves batusses amb el gran oracle del moment carolingi, Alcuí de Iork, que en la doctrinal; ara, rescatat de la nuvolosa 'adopcionista', ja se'l pot fer passar de Fèlix a Feliu d'Urgell i ja és possible de començar d'exposar el seu nucli doctrinal, en defensa del qual hagué de suportar persecucions sens fi ni compte i una llufa de dotze segles.

No fa gaire, un professor valencià escrivia, referint-se al problema del préstec a interès: «...ha estat necessari tot el sabó teològic dels ordes mendicants per rentar-li la cara, al censal, de qualsevol lleganya usurària» (Ferran Garcia-Oliver, «Revista d'Història Medieval», 8 (1997), 153); un dels teòlegs que s'esmerçaren i esmeraren en aquella operació fou el dominic fra Bernat de Puigcercós, ací certament recordat, però només per les seves batusses gironines amb mestre Arnau de Vilanova (897; per cert, no l'he sabut trobar en l'índex onomàstic, com tampoc no hi he sabut trobar Sibiuda, Ramon de, ben present en el text: 930-933); en uns anys en què Nicolau Eimeric seguia considerant heretgia afirmar que la 'usura' era lícita, i, doncs, amb tot el perill de caure en les urpes del gran inquisidor, aquella bugada fou realitzada en textos que discuteixen posicions tradicionals del manresà i jurista Ramon ça Era, textos que ha publicat el prof. Josep Hernando i Delgado en llocs diversos, també en aquestes pàgines d'ATCA VII-VIII (1988-1989), 241-253 i XI (1992), 137-179, ni aquells ni aquestes, pel que sembla, coneguts ni conegudes del prof. Vilanova.

La lectura de les pàgines dedicades als dos nostres grans autors (grans fins i tot per marginals), Ramon Llull i Arnau de Vilanova no deixa pas el lector satisfet. Quant a Llull, les pàgines dedicades a aproximar-se al seu pensament, comencen amb una desqualificació: «pensament de línia agustiniana, endarrerit...» (878); si, malgrat tot, el lector no es desanima i continua, trobarà de seguida una altra incitació al desànim: «sistema complicadíssim, que no hauria pogut ésser anticipat pels seus predecessors» (881); però aleshores de què serveixen les constants referències als segles anteriors i al contemporani? I quan al final d'aquest intent d'aproximació sembla que l'autor fa diana amb la 'fides quaerens intellectum', no s'oblida de repetir-ne l'anacronisme «des del punt de vista de l'evolució del pensament cristià» (884), ja que «Llull deixa de distingir entre veritats accessibles a la raó i les que només ho són a la fe» (884): per a Llull, si no m'erro, totes les veritats són acceptades per fe (i això en totes les religions) i, més o menys, intel·lectualment enteses; i tot el seu sistema procura que la darrera frase s'adveri al màxim. Llull ha d'ésser exposat i avaluat per ell mateix i, si cal algun punt de referència, aquesta no s'ha pas de cercar de bell antuvi entre les escoles o els autors cristians contemporanis, ans entre aquells que eren els seus interlocutors explícitament desitjats i que, si no m'erro, havien configurat l'esquema bàsic del seu pensament, l'Art, bastant (o totalment?) desconeguda de les pàgines que ens ocupen. D'altra banda, és veritat que *El nucli de la teologia de Llull* es redueix pràcticament a la cristologia? (884-885).

En l'exposició lul·liana del prof. Vilanova sembla evident que s'ha hagut de refiar d'allò que altres han esbrinat i no pas (o almenys, no pas del tot) d'allò que ha pogut estudiar ell mateix. I això sembla tenir una confirmació en la bibliografia; d'una banda cita els estudis d'altri, cosa que és totalment justificada, però en canvi, en proposar al possible lector el contacte directe amb obres lul·lianes (875-876, nota 44, primer paràgraf), hom troba títols de naturalesa diversa, poesies incloses, però sembla que no hi hauria de mancar la referència a obres lul·lianes específicament teològiques, que el lector català (al qual és adreçat el llibre) té a l'abast de les mans, com és ara la *Disputació de cinc savis*, publicada en aquestes pàgines el 1986, o el *Llibre qui és contra Anticrist*, que també ho fou el 1990. Díficil d'explicar aquest silenci a les obres teològiques del mateix Llull.

Llegides les pàgines dedicades a Arnau de Vilanova hom es pregunta quin era el seu nucli doctrinal (que no pot ésser reduït a l'*Alia informatio begunorum*, en la qual Arnau no exposa pròpiament el seu parer, ans es limita a fer d'advocat de beguns acusats davant algun inquisidor, i ho fa de la forma més incisiva possible). I així, quan hom s'adona que el 1999 segueix essent considerada d'Arnau de Vilanova l'*Expositio super Apocalypsi* (898), sense cap referència a les raons contràries manifestades per més d'un autor en el volum XIII d'aquest anuari, publicat l'any 1994, pensa, i sembla que amb fonament, que aquestes pàgines haurien d'ésser fortament reelaborades.

És allò que hom espera de la tercera edició, que augura ben pròxima, del bell volum del prof. Evangelista Vilanova.

Josep Perarnau

AUTORS DIVERSOS, *Goigs de la diòcesi d'Elna-Perpinyà*, Ceret Institució Musical Popular d'Europa Mediterrània-Association Départementale pour le Développement Musical des Pyrénées-Orientales, CIMP 1996, 711 pàgs.

Aquest llibre, en un ja llunyà 1996 editat a Ceret en format gran fòlio i luxosament presentat, que per raons de distribució i de comercialització ha passat pràcticament desapercebut dels estudiosos de la nostra cultura popular, és el primer volum d'un ambiciós treball d'investigació etnomusicològica dedicat a la publicació en facsímil de l'inventari dels goigs impresos i manuscrits que s'han conservat de la diòcesi d'Elna-Perpinyà.

Recordem als lectors interessats en el tema, el capítol que en *La littérature catalane en Roussillon au XVIIIè siècle* (1929), el poeta i erudit rossellonès Josep Sebastià Pons va dedicar a la transmissió dels goigs i a la problemàtica lingüística que comportava llur difusió, en un moment de profunds canvis culturals i polítics, en què als Comtats del Nord se superposaven la cultura catalana, la castellana i la francesa. Sobre la tradició dels goigs catalans i dels rossellonesos, en particular, em plau esmentar els treballs complementaris de Pere Puiggarí, Pere Vidal, Josep Bonafont, Jean Gabriel Gigot, en els quals, d'una manera o altra, s'han divulgat i estudiat molts d'aquests fulls religiosos. En el llibre de Josep Deloncle, *Goigs del Rosselló*, Perpinyà, 1952, també hi podem trobar una bona col·lecció de goigs nordcatalans al llarg dels temps. Darrerament Dominique de Courcelles en els estudis: *Les goigs en Catalogne*, dins «Ethnologie Française», XIV-3 (1984), 281-294; *Les histoires des Saints, la prière et la mort en Catalogne*, París 1990, i *L'écriture dans la pensée de la mort en Catalogne*, París 1992, ha renovat la metodologia sobre el seu estudi i la classificació. Un altre erudit rossellonès, Amadeu Pagès, fou dels primers que, el 1936, va establir punts de contacte entre les danses provençals i els goigs a la Mare de Déu. Darrerament he localitzat una petita col·lecció de goigs catalans manuscrits a la Biblioteca Municipal de Rouen, provinents de Catalunya i del Rosselló, que aviat donaré a conèixer.

Els exemplars reproduïts en aquest llibre ceretà, alguns dels quals sense peu d'impremta ni any d'edició, provenen dels fons dels Arxius Departamentals dels Pirineus Orientals de Perpinyà, Arxiu Històric de la ciutat de Barcelona, Biblioteca de Catalunya, Biblioteques Municipals de Montpeller i de Perpinyà, de la Casa Pairal de la fidelíssima vila. També s'han inventariat goigs de les col·leccions particulars més importants del Rosselló. Els goigs figuren presentats sota advocacions: de la Trinitat, sobre Crist, la Mare de Déu, Sants i Santes, buscant sempre l'exemplar més antic que s'ha trobat de cada devoció. Tot i això també tenen cabuda en aquesta obra les nombroses reedicions que s'han fet d'uns mateixos goigs, amb múltiples variants gràfiques i textuals, que la tradició i la pietat popular han fet estampar a diverses impremtes i viles d'una banda i altra de les Alberes. Potser hauria estat més útil una classificació cronològica dels goigs, a fi de resseguir millor la seva evolució.

No és potser aquesta ressenya el lloc més adient per a subratllar que, durant els segles XVII, XVIII i XIX, els goigs, cobles, llaors i altres plec de literatura de canya i de cordill, de llarga tradició en les lletres catalanes des de temps molt reculats, a més de representar una unitat literària, han estat al Rosselló i l'Alguer de les poques obres, motiu de lectura quotidiana, per posar només dos exemples extrems. La seva propagació en fulls solts impresos per confraries i devots, arriben arreu de tot el domini lingüístic. Tampoc no hem d'oblidar que són un gènere poètic de caire tradicional i semipopular perquè són molts els escriptors d'ofici entre els quals destaco Miquel Joan-Josep Jaume, Antoni Jofre, Josep Sebastià Pons, mossèn Lluís Salvat, mossèn Costa, Rotllà Serres-Brià..., que han contribuït a afiançar aquesta tradició gogística a terres nordcatalanes. Els goigs també tenen un interès tipogràfic, musical, estròfic, literari i lingüístic, que no podem menysvaluar. Més d'un d'aquests goigs editats ens obliga a ampliar la nòmina d'impremtes nord-

catalanes que als segles XVIII i XIX publicaven textos esparsos en català. Molts dels gravats, orles, estampes, relleus, culs-de-llàntia i d'altres ornaments que acompanyen els textos són també admirables. També trobem goigs referits a parròquies de Cerdanya i del Rosselló estampats a Barcelona, Puigcerdà, Girona o la Seu d'Urgell.

Crec que ja fou Jordi Carbonell qui, en una ocasió, va deixar apuntada la cohesió de la literatura gogística catalana, poc afectada pels canvis imposats en els diversos territoris, governats per estructures politicoadministratives diferents. En aquests gairebé sis-cents goigs les normes de composició i d'estructura són, doncs, variadíssims. Al costat d'obres ben construïdes de llengua i d'estil, reeixides tipogràficament, en trobem d'altres de compostes per versificadors ocasionals i afeccionats, capellans de poble, que demostren la fidelitat per un tema arrelat a les lletres catalanes ja des del segle XV. Així per exemple els *Goigs en alabança de Nostra Senyora del Pont de la fidelíssima vila de Perpinyà*, impresos a Perpinyà el 1776, testimonien una escriptura elegant i ben travada, prouera als cercles dels poetes rossellonesos cultes, que escriuen teatre religiós per a l'escena (Goig núm. 252).

En total són reproduïts cinc-cents seixanta-dos goigs dels segles XVII, XVIII, XIX i XX. Molts foren objecte d'impressions diverses, fet aquest que permet de resseguir llur evolució, els canvis tipogràfics, l'afegit o la supressió de més d'una estrofa. Hem comprovat aquest fet en els goigs nùms. 190/191, dedicats a Nostra Senyora de Domanova, tots editats el segle XIX. La cobla número set de la segona edició presenta un text molt més deturpat.

Entre els exemplars d'aquesta vasta col·lecció destaco, com a rars o bé difícils de trobar repertoriats, els que a la fi del segle XVII es van estampar a la impremta de Francisco Vigué, de Perpinyà (núms. 95, 300, 348 i 400); els gravats pels editors de la família Tastú (4, 21, 59, 92, 93, 133, 474, 499). De Guillem Agel (1753-1832), mestre i impressor a Tuïr, animador d'un grup de teatre neoclàssic en aquesta vila, s'han conservat diversos goigs de finals del XVIII que possiblement van ser escrits per ell mateix o pel seu cercle d'amics (244, 283, 353 i 428). El núm 359 presenta el text bilingüe, català i francès. Amb els números 287 a 294 són reproduïts uns goigs a honor de Sant Antoni, patró d'una ermita situada prop de Sant Pau de Fenollet, redactats en llengua occitana. El goig núm. 360 que es dedicat a Sant Galderic (segle XVIII) és ornat amb un boix de factura popular, molt més antic. Els goigs dedicats a Sant Sebastià nùms. 474 i 475, el primer imprès per Tastú (començament del segle XIX) i el segon copiat manuscrit a final del XIX, permet comparar com en el segon cas la grafia francesa s'imposa en la còpia del text. El goig núm. 527 sobre *Santa Philomene* presenta un text català ja molt dialectalitzat. Uns goigs sobre Sant Galderic (403) editats a Perpinyà a finals del XIX reproduïxen el text establert pel pare Reginald Poc el 1627, etc. Entre les obres manuscrites destaco la que duu el número 304. Es tracta d'uns goigs dedicats als Sants Asciscle i Victòria, possiblement del segle XVIII, que pertanyien al fons de l'antiga impremta Comet de Perpinyà.

El volum es clou amb un inventari dels goigs i cobles dels sants i santes presents a les devocions col·lectives rosselloneses (633-636); una taula d'advocacions dels goigs repertoriats a l'obra amb les viles i ermites que els tenen per patrons i protectors (639-647); una altra relació per municipis rossellonesos, agrupa tots els goigs repertoriats (659-665). Els 562 goigs també figuren en un darrer apartat (675-691) on s'indica la seva tipologia particular, cas que sigui imprès o manuscrit, gravat al boix o en planxa de coure; la col·lecció d'on prové cadascun; els gravats que l'adornen; les dimensions de cada full; l'existència d'altres fulls iguals o semblants en les col·leccions públiques rosselloneses, etc. També és molt exhaustiva la bibliografia (695-712) que sobre els goigs i la cultura popular corona aquesta obra que esperem que tingui continuïtat en un segon volum anunciar en el pròleg de l'obra.

Esperem que aquest material ressenyat, i tot el que sobre aquest apassionant món és ja conegut dels nostres lectors, animi algú a redactar un estudi monogràfic seriós i definitiu sobre aquest tema, un dels més 'fecunds' de les lletres catalanes de tots els temps.

NOTÍCIES BIBLIOGRÀFIQUES

OBRES GENERALS I BIBLIOGRAFIES

«Diccionari d'història eclesiàstica de Catalunya». Volum I. A - C, Barcelona, Generalitat de Catalunya i Editorial Claret, 1998, XXIV i 668 pp.

Joan GARRABOU, *Presència catalana a les Filipines* (Biblioteca Serra d'Or, 213), Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat 1998, 116 pp.

El ròdol geogràfic que posa límits a la primera obra els fa coincidir amb els que en algun moment de la seva història ha tingut la Província Eclesiàstica Tarraconense, després d'ésser establertes les províncies eclesiàstiques de Saragossa i de València; engloba, per tant, tot Catalunya (Principat i Comtats) i aquelles zones de València i de l'Aragó des de la reconquesta pertanyents als bisbats de Tortosa i de Lleida. L'abast cronològic va des de les primeres manifestacions del cristianisme en les notes terres fins als dies actuals. La informació sobre la realitat anterior al segle XIX té dos nuclis: les parròquies o altres institucions dels dits territoris, a cada una de les quals és dedicada la pròpia entrada i per a cada una de les quals hom fa constar l'any de la primera compareixença documentada; i les persones o els esdeveniments capdals anteriors al segle XIX, amb informació de les obres escrites, en el cas d'autors literaris. D'acord amb la primera de les premisses, l'entrada *Arxiu diocesà*, comuna a tots els dels bisbats, també integra el d'Elna-Perpinyà (147), i no manca el de la catedral de Sant Joan de la mateixa vila al costat d'*Arxiu capitular* de les altres seus catalanes (147-152); els mateixos editors criden l'atenció d'articles globals com els dedicats a «arqueologia cristiana, arquitectura, escultura i pintura religioses, Concilis Provincials Tarraconenses [on, per cert, manca el de Lleida del 1303, conegut per Arnau de Vilanova: 591-608] Cisma d'Occident, ordes militars, Il·lustració, maçoneria, anticlericalisme, arxius, biblioteques i museus, edicions i autors de catecismes, edicions del Kempis, sants, beats, cardenals, etc.» (XXII). Els autors d'obres escrites abans del primer de gener del 1801, dels i de les quals aquestes pàgines informen són els següents: Abad, Bonaventura (1), Abad i Lasiera Agustín Iñigo, i Manuel (1-2), Abat, Antoni (2-3), Abat, Josep Ignasi (3), Abella, Baltasar (4), Adrià, Ignasi (5), Acevedo, Antoni (16); Agustí i Albanell, Antoni i Pere (29-30), Aimeric, Mateu (33-34), Aixalà i Gassol, Jaume (34), Alabau, Antoni (35), Alamany, Joan (35), Albalat, Pere d' (38), Alberch, Josep (40), Alberch i Ferrament, Pere (40-41), Albert, Jaume; Albert, Pere (42), Albespi, Benet (43), Aldomar, Guillem; Aldomar, Pere Joan (49), Alegret, Antoni (50), Alfaig, Antoni (53), Aliaga, Isidoro (56), Almúnia, Andreu (61), Alonso de Burgos, Pere (61), Alsinellas, Francesc (64), Alsinet, Mateu (64), Amada i Torregrossa, Josep Fèlix (67), Amat i de Palou, Fèlix (69-70), Amer, Pere d' (70), Amich i Aranda, Josep (73), Andreu, Antoni (78), Àngel de Mas de Perpinyà (81-82), Anglesell i de Cortada, Marià (83), Anglès, Pere Màrtir (83), Antoni de Girona (90), Antoni de Sant Jeroni (90-91), Antoni de Sant Maties (91), Aragó, Joan d' (96-97), Aragó, Pere d' (97-98), Arajol, Joan Bta. (99-100), Arañes, Joan (100), Arbolí, Joaquim (102), Arc i Santromà, Francesc (103), Arcàngel d'Alarcón de Tordesillas (103), Area, Ramon (106), Argany, Gabriel (108), Argemir i Mitjà, Miquel dels Sants, sant (109), Argeric, Benet (110), Armanyà i Font, Francesc (113-114), Armengol, Bernat (114), Arnaldus de Monte (116), Arnau d'Estanyol (117), Arnau, Pere Nicolau (118), Arquer, Segimon (127), Artal, Joan; Artalejo, Antonio M. de (136), Artimbau, Tomàs (138), Asprier i Folcrà, Jaume (154), Astorch, Isabel (156), Astorch, Maria Àngela (157), Astruch de Cortielles, Ramon (157), Atanasi de Barcelona (158), Auger, Tomàs (160), Auther, Sever Tomàs (163), Aznar, Pau (168), Bach, Bernat; Bach, Francesc (170), Badia, Marià; Badia, Oleguer (173), Bafarull, Tomàs (175), Ballester, Josep (184), Ballot i Torres, Josep Pau (184-185), Bancal, Ramon; Bancs, Benet (190), Banyuls i de Forcada, Antoni de (192), Bardaxí, Josep de (234), Barnola, Manuel (237), Barrelles, Esteve; Barrera, Salvador; Barrera i Barnils, Joan (238), Bartomeu, Jaume (241), Bassols, Joan (245), Bastero i Lledó, Antoni

de (245), Bastero i Lledó, Baltasar (246), Batlle, Josep (248), Batlle, Martí (Martín Baylo) (248), Baucells, Francesc (251), Baylón Yubero, Pasqual (253), *Beatus* (258), Beltran i Rius, Josep (260), Bell(s), Pau; Bell i Leopard, Francesc (261), Bellvitges, Josep (268), Benejam, Pere (275), Benesat Masjoana, Martí; Benet, Cebrià (275), Berard, Serapi; Berart, Ramon (280); Berenger Bernat (282), Berga, Marc (284), Bernadí de Manlleu (286), Bernat de Jesús Maria (288), Bertrams, Jacint; Besalú, Ramon (294), Bianco, Pere (299), Bicularum, Joan de (308); Birotteau, Josep (310), Bisbe i Vidal, Fructuós (312), Blanch, Josep (314), Blasco de Lanuza, Francesc (318), Boada, Joan (319), Boada i Parellada, Francesc (320), Boixadors i Lluç, Aleix; Boixadors i Sureda de Sant Martí, Joan Tomàs de (324), Bolló, Damià (326), Bolquera, Capellà de (327), Bonaure, Pere (329), Bonaventura de Manresa; Bonet, Joan (330; cf. 349), Bonet, Nicolau (330-331), Bonhom (334), Bòria i de Llinars, Domènec Ignasi de (337), Borja, Francesc de (338-339), Borràs, Josep (340), Borràs i Grisola, Joan (341), Borrull, Francesc (343); Bosc de Centelles i Cardona, Baltasar; Bosch, Andreu (343); Bosch, Rafael (343 i 344), Bosch, Ramon; Bosch i Magent, Francesc (344-345), Bovets, Gregori (349), Brenach, Antoni (352), Brial, Miquel (354-355), Broquetes, Francesc (355), Bru, Francesc; Bru i Descatllar, Melcior de (356), Brudieu, Joan (357-358); Bruguera, Romeu de (358); Bruguer i Moreras, Joan Bta. (359), Buart, Vicenç (361), Buenacasa, Pedro Màrtir de (362), Burgès, Domènec (363), Burgos, Pedro de (363-364), Burgos, Pedro Alfonso de; Burgos i Valle, Pere de (364), Busa, Gabriel (365), Cabrera, Pere; Cabrera, Ramon de (374), Caçador, Guillem (376), Caixal, Antoni (379), Calassanç i Gastó, Josep de (382-383), Calderó, Joan; Calderó, Miquel de (385), Camós, Narcís; Camós i Requesens, Marc Antoni (393), Campcerver, Ignasi (399), Campllong, Joan de (400), Campserver, Ignasi (404-405), Canals, Antoni (405), Canals, Bartomeu de (406), Càncer, Jaume; Càncer, Joan de (407), Cano, Alonso (411), *Cant de la Sibila-la* (413-414), Canyelles, Vidal de (415-416), Capella, Andreu (419), Capellades, Josep (421), Caralps, Manuel (427), Carbonell, Ponç (428), Cardona, Joan Bta. (433); Cardona, Pere de (433-434), Cardona, Pere de (434), Caresmar Alemany, Jaume (438), Carmelo, Miquel Jeroni; Carmig, Francesc (447), Carreres, Josep (452), Carús i Mitjavila, Agustí (455), Casadevall, Silvestre (457), Casafages, Gabriel (458), Casanova, Joan de (441), Casanovas, Josep (461-462), Casaus i Torres, Andreu (466), Casellas i Genovart, Jaume (467), Cassany, Josep; Cassany, Rafael; Cassanyes, Iu (469), Cassañas, Francesc (469-470), Castellar, Jaume; Castellar, Tomàs de (474), Castellet, Francesc-Domènec (477-478), Castrovol, Pere de (487), Català, Josep; Català, Onofre (488), Cendrós, Llorenç (504), Cenena, Antoni Pau (506), Cerdà, Tomàs (515-516), Cerdà i de Lloscos, Antoni (517), Chaves, Pere de (525), Cirarench, Josep (527), Cirvés, Francesc (529), Cisneros, García Jiménez de (531), Cisteller, Didac (532), Ciuró, Honorat (533-534), Clariana, Josep (540), Clarís, Francesc (541), Clascar, Pau (548), Claudi de Torí (549), Clavera, Josep-Francesc (551), Climent i Avinent, Josep (553), Clota, Jeroni; Clua i Naval, Joaquim (554), Codolar, Pere (558), Codorniu, Antoni (559), Colín, Francesc (560-561), Coll, Jaume (561), Coll i Llopis, Sebastià (563), Coll i Prat, Narcís (563), Colldelram, Domènec (567), Colomé, Joan Bta. (576), Coma, Josep (578), Coma, Pere Màrtir (578-579), Comajuncosa i Hortet, Antoni (579), Comalada, Miquel (580), Comes, Pere Joan; Comes i Codinac, Segimon; Comes i de Puig, Berard (584), Conca, Pere Màrtir (590), Conill, Miquel (617), Copons, Josep de (624), Copons i Vilaplana, Francesc de (626), Cordeses, Antoni (629), Coromina, Ignasi Rafael (633), Coromina i Avenc, Onofre (634), Corriols, Eudald (638), Cors, Francesc (639), Cortada i Cortina, Jeroni (640), Cortès i Gelabert, Jeroni de; Cortiada, Miquel de (642), Costa, Jacint (644), Costa, Ramon (645), Costa i Bafarull, Domènec (645-646), Crespo, Francisco (653), Cristià, Pau (656) i Cugat, Onofre (662). Hi ha, encara, semblances d'autors actuals que per llurs publicacions, gauden en el nostre camp, com, entre d'altres: Abadal i de Vinyals, Raimon (2), Alabart i Sans, Gumersind (34-35), Albareda i Ramoneda, Joaquim Anselm (39-40), Alcover i Sureda, Antoni M. (47-48), Anglès i Pàmies, Higiní (83-84), Barraquer i Roviralta, Gaietà (238), Basili de Rubí (243-244), Carreras i Artau, Tomàs (450 [però manca Carreras i Artau, Joaquim]) i Colomer i Pous, Eusebi (575). [Agraïm els paràgrafs dedicats a aquest anuari (139)].

En allò que encaixa amb les nostres pàgines, el segon títol reproduceix les biografies de catalans que escrivien des de o sobre les Illes Filipines abans del segle XIX i es troben en el *Diccionari del resum anterior*, com la d'Ignasi Adrià, d'Allella (1719-1784), autor de *Sant Vicent Ferrer, àngel de l'Apocalipsi* en llengua ibànag (23).—J. P. E.

«Dictionnaire d'Histoire et de Géographie Ecclésiastiques». Tome XXVI: *Iriberry - Jean E...*, París, Letouzey et Ané 1997, VIII i 1512 cols.

[Els tres primers fascicles d'aquest volum ja foren presentats dins ATCA, XVII (1998), 670, núm. 12556]. Els dos darrers fascicles d'aquest volum (els 154 i 155) ofereixen els articles següents: Ponç de Jardí, d'Ernest Zaragoza (1044-1045); Játiva, d'A. Linage Conde (1102-1103); Jau, St. Andreu i Sta. Maria de la (monestir d'Elna), d'Ernest Zaragoza (1103-1105: entre els abats comandataris del segle XVIII hi ha Josep Xaupí); Jaume d'Aragó (1111-1112); Jaume Marquilles (1114), Jaume de Montjuïc (1115-1116), i Jaume de Vivers (1115-1116), del mateix; Jean de Alcoy, de Vicent Cárrel Ortí (1207); Joan Alou, de C. Longo (1319-1320); Jean d'Aragó, d'Ernest Zaragoza (1242-1243); Jean Ballester, de Roger Aubert (1265); Jean de Bíclar, d'A. Linage Conde (1302-1303); Jean Borgia sr. i Jean Borgia, jr (1323-1324); Jean Burgundi / Burgunyó, de José Goñi Gaztambide (1350-1351); Jean de Casanova (1381); Jean le Chanoine / Marbres, de Roger Aubert (1400); i Jean, évêque d'Elne / Joannes Illicitanus, d'Ernest Zaragoza (1496-1497.— J. P. E. [14.340

«Dizionario Biografico degli Italiani». L. *Francesco I Sforza - Gabbi*, Roma, Istituto della Enciclopedia Italiana 1998, XX i 828 pp.

Entren d'alguna manera en el nostre camp les biografies dels personatges següents: *Francesco I Sforza, duca di Milano*, d'Antonio Mennitti Ippolito, per haver estat capítost militar al servei de Giovanna II de Nàpols i dels seus aliats contra Alfons dit el Magnànim tant entorn el 1423 com entorn el 1443 (1-15); *Francesco Maria I della Rovere, duca di Urbino*, de Gino Benzoni, implicat en afers d'Alexandre VI i sobretot en batalles amb Cèsar Borja (47-55); *Franzesei, Albizzo, detto Biccio (Biche)*, d'Antonella Astorri, es trobà implicat en les lluites entorn la possessió de l'illa de Sicília en temps de Bonifaci VIII i de Frederic d'Aragó, rei de Trinària, car era responsable del tribut imposat al Comtat Venèsí, destinat a la financiació de les dites guerres (259-262); amb *Fregoso (Campofregoso), Abramo*, de Luca Amelotti i d'altres, comença una llarga corrua d'articles dedicats als membres d'aquella família genovesa, en els quals es repeteixen els mateixos episodis: defensa de Còrsega contra Alfons dit el Magnànim el 1423; batusses navals amb els 'pirats catalans', que feien la vida impossible als estols genovesos en la Mediterrània occidental; i jocs interminables d'acords i traïcions amb el mateix rei Alfons o amb els seus aliats o contraris, entorn el reialme de Nàpols en el marc d'aquella tan líquescent situació política italiana de mitjan segle XV o del temps dels Borja (p. e., 379, 405, 424, 417, 438-439, 444-445, 449); *Freitag (Fritag), Andreas*, d'Anna Modigliani, ens recorda que el possiblement primer llibre estampat a Gaeta el 1487 fou el *Lunarium* de Bernat de Granollacs, i ens informa de l'activitat editora del Freitag a Roma en forma de petits opuscles que difonien l'ideari polític d'Alexandre VI (451-452); amb *Frescobaldi, Tommaso*, de Gabriella Bartolini, tornen les batusses entre ciutats italianes amb intervenció d'estols catalans ja el 1421 (507-508). [Encara que segurament és detall ben conegut, recordaré que una de les característiques d'aquestes biografies és la riquesa d'indicacions arxivístiques i bibliogràfiques].— J. P. E. [14.341

«Dizionario Biografico degli Italiani». LI. *Gabbiani - Gamba*, Roma, Istituto della Enciclopedia Italiana 1998, XX i 810 pp.

Han d'ésser esmentats en el nostre anuari els següents personatges: *Gaggini (Gagini), Domenico*, de Rita Bernini, que treballà per a Alfons dit el Magnànim en la reestructuració i ornamentació del Castelnuovo de Nàpols (235-240); *Galanti, Cornelio*, de Dario Busolini, que incidí en uns projectes d'aliança entre Cèsar Borja i Nicoló Machiavelli (338-339); *Galli, Raffaello, detto Torello da Casentino*, del mateix: es trobava a València a començaments del 1515 (633-635); *Galli Bibiena, Ferdinando*, d'Anna Coccioni Mastroviti, que fou responsable a Barcelona dels espectacles i festes de casament de Carles III d'Àustria (652-655); *Gallo, Alafranco*, de Giustina Olgiati, teixidor de Gènova arrelat a Palerm seguint la política de Frederic d'Aragó, rei de Trinària,

d'afavorir-hi l'assentament de menestrals (699-700); *Gallo, Antonio*, d'Elena Del Gallo, autor d'un *Commentarium de Genuensium maritima classe in Barbinonenses expedita*, entorn d'un episodi relacionat amb la guerra contra Joan II de Catalunya-Aragó (702-704); i *Gallucci, Luigi* (*Elisio Calenzio*), de Simona Foà, que s'integrà a Nàpols, ja des dels anys d'estudi, en el grup d'intel·lectuals del rei Alfons, en particular en el d'Antonio Beccadelli, el Panormita, i després seguí vinculat als descendents del rei (743-745).— J. P. E. [14.342]

«Lexikon des Mittelalters». Neunter Band, Munic i Zuric, LexMa Verlag 1998, 1095 pp.

[Els volums anteriors d'aquesta enciclopèdia han estat successivament presentats als nostres lectors:]. Trobem en aquest darrer els articles següents: *Wifred I.* i *Wifred II.* [Jofre el Pelut i Jofre Borrell], d'Odilo Engels (93); *Xèrica*, de N. Jaspert (404); *Yolande von Aragón*, de Philipp Contamine (414); *Zaragoza*, de J. M. Sesma Muñoz, conté nombre de referències als Països Catalans (477-482); *Zeremoniell*, de G. Kerschner, on són esmentats els *Ordenaments del senyor rei En Pere el Gran*, els *Ordenaments del senyor rei N'Anfús III*, i és dedicat espai considerable a les *Leges palatinae* de Mallorca, de les quals les *Ordinacions de casa i cort* de Pere el Cerimoniós serien traducció catalana (567-569); *Zunft*, i derivats, donen notícia de gremis barcelonins i valencians (701-702). Hi ha arbre genealògic dels comtes de Barcelona (753-754) i dels Trastámara. L'obra s'acaba amb taula dels principals temes (1005-1028), de persones (1029-1038), de col·laboradors del volum novè (1049-1054) i de tota l'obra (1061-1094).— J. P. E. [14.343]

«Lexikon für Theologie und Kirche». Siebter Band: *Maximilian bis Pazzi*, Freiburg - Basel - Rom - Wien 1998, 14* i 1540 columnes.

En primer lloc, dues pàgines afegides a aquest volum, correctores dels sis anteriors, donen en referència al VI, col. 862, un complement de text per a l'entrada de *Levi ben Gerson* - Gersonides, mort a Perpinyà el 1344. Pertanyen al volum VII: *Moner, Dalmatius* (408); *Montesa*, de Karl Suso Frank (440-441); *Montserrat*, de Stephan Petzolt (448); *Mose ben Nachman*, d'Ursula Ragacs (492); *Nadal, Jerónimo*, de Johannes Wrba (619); *Narcissus, Bischof von Gerona*, de Wilhelm M. Gessel (638); [la *Theologia naturalis sive liber de homine* de Ramon Sibuda no és del 1485 ans del 1436; l'any 1485 pot ésser el d'una de les edicions incunables: 677]; *Nicolás Factor*, de Johannes Schlageter (816); *Nicolaus Eymericus* (sic! Nicolaus Eimerici!), de Ludwig Vones (849-850); *Oliba, Bischof von Vic*, d'Odilo Engels (1042); *Pacianus, Bischof von Barcelona*, de Domingo Ramos-Lisson (1255-1256); *Pané, Ramon*, de Mariano Delgado (1311); *Pascbalis Baylon*, de Hellmut Moll (1408); i *Paulus Christiani*, d'Andreas Metz (1515).— J. P. E. [14.344]

Jenny BRUMME, *Repertori de catalanòfils*. 4 (Estudis de llengua i literatura catalanes, XXXVI), Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat 1998, 376 pp.

Hom pot trobar en aquestes pàgines, per ordre alfabètic del primer cognom, nom, càrrec, localització postal i llista bibliogràfica estricta, corresponent als autors membres de l'Associació Internacional de Llengua i Literatura Catalanes que han enviat llurs fitxes, procedència que es pot traduir en «desigualtats de tipus metodològic». Els autors, la bibliografia dels quals entra en el nostre camp, són els següents: Agustí i Farreny, Alfred (9-10); Alemany i Ferrer, Rafael (10-16); Alomar i Canyelles, Antoni-Ignasi (17-18); Alpera, Lluís (19-25); Annicchiarico, Annamaria (25-26); Armangué i Herrero, Joan (31-33); Badia i Margarit, Antoni M. (39-68); Badia, Lola (68-79); Balaña i Abadia, Pere (79-94); Balsalobre, Pep (85-86); Bonner, Anthony (98-102); Bover i Font, August (103-110); Bruguera i Tallada, Jordi (112-116); Butiñà Jiménez, Júlia (119-125); Cabanes Fitor, Vicent (125-126); Camps, Christian (142-146); Cantavella Chiva, Rosanna (149-153); Casanellas i Bassols, Pere (153-154); Castaño i Garcia, Joan (155-159); Colomina i Casteller, Jordi (162-166); Colón, Domènec [sic! Colón Domènec, Germà] (166-182); Compagna Perrone Capa-

no, Anna Maria (183-184); Conca i Martínez, Maria (185-186); Corbera Pou, Jaume (187-190); Duarte Montserrat, Carles (201-202); Duran, Eulàlia (203-207); Ensenyat Pujol, Gabriel (207-208); Espinosa Irlas, Mila (208); Fàbrega i Escatllar, Valentí (208-209); Faluba, Kálmán (209-212); Farré, Jordi (212); Feliu, Francesc (213-214); Ferrando Francès, Antoni (214-225); Garcia Grau, Manuel (228-232); Garcia Sempere, Maria Manuela (232-233); Garrido i Valls, Josep-David (239); Gascón Urís, Sergi (240-241); Gimeno Betí, Lluís (243-247); Ginebra, Jordi (247-250); Guia i Marín, Josep (255-256); Gulsoy, Joseph (256-261); Hauf, Albert Guillem (261-272); Ivars Cervera, Joan (272-273); Limorti Payà, Pau (281); Llobet i Portella, Josep M. (283-285); Manent i Segimon, Albert (294-298); Martín Pascual, Lúcia (299-301); Martines Peres, Vicent (301-307); Martos Sánchez, Josep Lluís (307-308); Mas i Miralles, Antoni (308-309); Mas i Vives, Joan (309-314); Massot i Muntaner, Josep (314-329); Mateu Ibars, Josefina (329); Mesalles i Naranjo, Helena (329-330); Minervini, Vincenzo (335-337); Miralles i Monserrat, Joan (337-341); Miró i Baldrich, Ramon (341-345); Montagut Barbarà, M. Mercè (350); Montoya Abat, Brauli (350-354); Moran i Ocerinjauregui, Josep (354-356); Moret Cosc, Hèctor (359-364); Mulet Grimalt, Carles (364-366); Muntaner i Pascual, Ignasi M. (367-368). Al final de cada títol bibliogràfic hi ha uns números, que remetien als corresponents de l'esquema temàtic, col·locat al final del volum: aquest s'acaba amb *Índex de matèries* (369-372).— J. P. E. [14.345]

Repertorium fontium historiae Medii Aevi primum ab Augusto Pottbast digestum, nunc cura collegii historicorum e pluribus nationibus emendatum et auctum. VII. *Fontes L - M*, Romae, Istitutio Storico Italiano per il Medio Evo 1997, XX i 668 pp.

Després de les seccions introductòries (metodologia de l'obra, llistes de publicacions i de sigles, etc.), el cos del volum presenta informació biogràfica mínima de cada autor inclòs en aquest repertori i més àmplia de cada una de les obres, que conté: títol, informació sobre l'origen i datació, manuscrits, edicions i estudis. Recauen en el nostre camp les entrades següents: Brunetto Latini, *Li livres dou Tresor* (114: [on manca referència a la traducció catalana, publicada en «Els Nostres Clàssics», núm. 102]); Levi ben Abraham ben Hayim (223); Levi ben Gerson (224); *Leys d'Amor* (237); *Libellus de batallia facienda* (240); *Liber de flore* (254); el pseudolul·lià *Liber de secretis naturae* (257); *Liber Maiolicibus* (270); *Libre d'amorettes* (287-288); *Libre dels mariners*; *Libre del mostassaf de Mallorca*; *Libre de tres* (280); *Libro del Mustaçaf de Catí* (!) (297); *LLiber de Memoires de l'église Saint Jacques de Perpignan* (!); *LLibre del consolat de Mar* (319); *Libre del Mustaçaf de Castellfort* (321); *LLibre vermell de Montserrat*; Lluïl, Ramón (!: [del qual, però només són contemplades una vintena d'obres]) (322); Lluïlia y Bages, Hugo (!) (324); Luis de Averçó (368); Lupinus; Lupitus (Barcinonensis) (369); Mallol, Llorenç (418); March, Ausias (447); March, Jaume; March, Pere (448); Margarit i Pau, Joan (456); Marquilles, Jaume (464); Marsilio, Pedro (466); Martinus de Alpartil (481); Martorell, Joan (492); *Martyrologium Flori Lugdunensis* (497); Huguet de Mataplana (507); Mateo, Pedro Benedicto; Matfré Ermengaud (508); Matthaues de Agrigento (512); *Memoria historica comitum Ripacurcensium* (561); Menahem ben Salomon Meiri (Vidal Salomon) (565); Metge, Bernat (578); Mieres, Tomàs (600); Miquel d'Avinyó (605); Miro episcopus Gerundensis (607); Montserrat, Cosme de (619); i Muntaner, Ramon (642).— J. P. E. [14.346]

«Bibliographie Annuelle du Moyen-Age Tardif. Auteurs et textes latins rassemblée et compilée à la section latine de l'Institut de recherche et d'histoire des textes (C.N.R.S.)» coordination et redaction Jean-Pierre ROTSCCHILD, co-rédaction Frédéric DUVAL avec la collaboration de Pascale BERMON, Christine GEORGELIN et Patrice SICARD, VIII (1998, X i 628 pp.

En aquesta bibliografia trobem informació sobre manuscrits d'obres d'autors nostres i sobre estudis que els afecten [molts dels quals contenen la indicació que són trets d'ATCA, cosa que agraïm]: sota el títol d'alquímia, hi ha un pseudo-Lluïl (en particular un *Novum lumen chemicum*, de Palma de Mallorca, Causa Pia Lul·liana, 36: 22/129), Arnau de Vilanova i Nicolau Eimeric (21/126); Alexandre VI (23/141-143); Anselm Turmeda (44/266-269); Antoni Andreu

(46/283-284); Arnau de Vilanova (55-57/351-361); Benet XIII (80/525); Bernat Lavineta i Bernat Oliver (84/566, 568-569); Calixt III (110/727); Francesc Eiximenis (162/1077-1086 [i cal precisar que el Franciscus Ximenes de Cisneros OFM de 176/1194, també és Eiximenis]); Guiu Terrena 198-199/1369-1371); Guillem d'Aragó (204/1403); Jerónimo de Santa Fe, influït per Ramon Martí i actuant en la *Disputa de Tortosa* (235/1608 i 1610); Jaume Peres de València (254/1773); Inghetto Contardo (259/1818); Joan Marbres (Canonicus) (272/1921); Joan de Gales, en traducció catalana (285/2003); Joan de Peguera (302/2132); Joan de Rocatalhada, influent en autors catalans (314/2205); Joan Lluís Vives (331-335/2331-2353); *Disputa de Tortosa* (336-337/2359, 2362, 2365); Martí Ivarra (381/2658); Nicolau Eimeric (406/2850-2854 [però jo no he afirmat que el «Vat. lat. 7199 contient une copie de l'*Ars amativa* en latin, de la main d'E.»]; jo només he afirmada l'autografia eimericiana per als trenta-vuit extrems del dit text lul·lià copiats en els folis finals d'aquell manuscrit]); Místics Franciscans (Ramon Llull, Francesc Eiximenis, Isabel d'Aragó: 424/2957); Pau Cristià (433/3013); Pere Deguí (447/3091); Pere Garcia (448/3097-3098); Pere d'Olesa (464/3226); Felip Ribot (474/3281-3284); Ramon Llull (491-501/3369-3449); Ramon Martí (501/3450-3452; cf. 447/3095); Ramon de Penyaforç (502/3453-3459); Ramon Sabunda (502/3461-3463); escoles (523/3595); Thomas Le Myésier (559/3876); s. Vicent Ferrer (569-571/3940-3947). Hi ha referències a manuscrits en arxius o biblioteques de Barcelona (579), Cervera (581), Montserrat (585), Tortosa (590) i València (590).- J. P. E. [14.347

«Medioevo latino. Bolletino bibliografico della cultura europea da Boezio a Erasmo (secoli VI-XV)», XIX (1998), XXXVI i 1098 pp.

La primera part d'aquest recull bibliogràfic anyal és la que permet amb més facilitat de trobar les referències i resums d'estudis dedicats a autors nostres i així n'indivuem de relacionats amb Agobard de Lió (12), Alexandre VI (19), Antoni Andreu (33), Arnau de Vilanova (39-40), Benet XIII (52), Bernat Ramon (61), Calixt III (74), Claudi de Torí (80), *De modis orandi*, del Vat. Ross. 3 (88), Duran d'Osca (95), Feliu d'Urgell (105), Ferran Valentí (106), Frederic de Trinària (118), Garí de Cuixà (121), Gerbert d'Aurillac (124), Guiu Terrena (137), Guillem d'Aragó (139), Guillem Sedacer (145), Jaume Peres de València (164), Inghetto Contardo (168), Joan de Biclara (173), Joan Marbres (175), Joan Serra (195), Joan Ramon Ferrer (199), *Liber Maiolicinus* (214), Martín d'Alpartil (222), Mateu d'Agrigento (224), Nahmànides (230), Nicolau Rossell (237), Oliba de Vic (239), Pau Cristià (243), Pere d'Albalat (245), Pere d'Aragó (246), Pere d'Oleza (235), *Liber Antiquitatis* (213), Ramon Llull (261-263), Ramon Martí (263), Ramon de Penyaforç (264), Ramon de Sibiuda (264), Rodericus de Maioricis (273), Salomó ben Adret (277), Abraham bar Hiyya (278), Thomas Le Myésier (306), Vicent Ferrer (312), Sant Cugat màrtir (325), s. Ermengol d'Urgell (327), Feliu de Girona, màrtir (327), Vicent màrtir i Vicent Ferrer, sants (347). En les seccions següents, les referències bibliogràfiques que ens afecten neden entre conjunts generals; algunes vegades són fàcils de trobar (p. e., sota *Sacramentaria*: 503-504); de més a més, hi ha seccions que assenyalen les poblacions alfabèticament ordenades, a les quals els títols o resums fan referència, com les de biblioteques (531-539), concilis (541-545), catedrals o esglésies locals (699-791), història de ciutats (730-772), memorials dedicats a medievalistes (828-836: Raimon d'Abadal, Joaquim Carreras Artau, Eusebi Colomer, Antoni Duran Gudiol, Jocelyn N. Hillgarth, Johannes Vincke), catàlegs de manuscrits (846-853: Barcelona, Tarragona, València). Hi ha diverses taules finals; la de manuscrits i impresos assenyalen les referències a Barcelona, ACB, ACA, BC i BU (1012), Girona, ACG, Museu Diocesà (1018), Seu d'Urgell, ACU (1028), Tortosa, ACT (1028) i València, Seu i BU (1029).- J. P. E. [14.348

Romanische Bibliographie 1995, herausgegeben von Günther HOLTUS und Gustav INEICHEN. I. Teilband: *Verzeichnisse, Register*; II. Teilband: *Sprachwissenschaft*; III. Teilband, *Literaturwissenschaft*, Tübingen, Max Niemeyer Verlag 1997, XVI + 306; XIV + 252; i XIV + 492 pp.

Romanische Bibliographie 1996, herausgegeben von Günther HOLTUS und Gustav INEICHEN. I. Teilband: *Verzeichnisse, Register*; II. Teilband: *Sprachwissenschaft*. III. Teilband: *Literaturwissenschaft*, Tübingen, Max Niemeyer Verlag 1998, XVI + 292; XIV + 226 pp; i XIV + 554 pp.

L'estructura de l'obra és idèntica en cada una de les dues anyades: el primer volum és d'informació general, on consten les publicacions periòdiques (com és ara ATCA) o les altres obres (com és ara miscel·lànies) reflectides en la bibliografia, i les taules d'autors i de recensionadors. El segon volum ja dedica una secció a la bibliografia de l'any respectiu sobre la llengua catalana (180-190 i 147-156, respectivament), en la qual un nombre considerable d'indicacions bibliogràfiques recau en el nostre camp; el corresponent apartat del tercer, que informa d'estudis d'autors i textos nostres anteriors al segle XIX, hi recau totalment (344-353 i 343-353). Recordem que la informació es limita a autors o textos en llengua vulgar i que, ultra la fitxa bibliogràfica, assenyalat la o les recensions que li han estat dedicades.— J. P. E. [14.349-14.350-14.351-14.352-14.353-14.354

Nicolás ANTONIO, *Biblioteca Hispana Antigua o de los escritores españoles que brillaron desde Augusto hasta el año de Cristo MD*. Editor: Francisco PÉREZ BAYER, quien añadió un prólogo, un compendio de la vida del autor y algunas notas. Tomo primero, que abarca los diez primeros siglos. Tomo segundo desde el año M a MD, Madrid, Fundación Universitaria Española MDCCCXCVIII, XXXVI, 622 i [VIII] pp.; i XXII i 476 pp.

La Fundación Universitaria Española publica en aquests dos volums la traducció castellana de l'original llatí, editat el 1696, de la *Bibliographia Hispana Vetus* «para hacerlo más aseguible a todos» (I). La traducció fou en part realitzada i totalment revisada per Miguel Matilla (VIII [aquesta hauria estat una excel·lent ocasió per a almenys una edició bilingüe]).— J. P. E. [14.355-14.356

María Victoria TRIVIÑO, *Escritoras clarisas españolas. Antología* (Biblioteca de Autores Cristianos, 523), Madrid, Biblioteca de Autores Cristianos MCMXCII, XXII i 460 pp.

Ja l'índex topogràfic promet fragments procedents dels convents d'Alacant, de la ciutat de Barcelona, del de Laverna i del de Badalona; de Castelló de la Plana, de Reus i de València, Russafa i Gandia (XV-XIX). Cada fragment ací escollit i reproduït comporta una presentació de vida i obra de les respectives autores, cronològicament ordenades, que són: sor Isabel de Villena, representada per tres capítols, dos d'ells traduïts al castellà i un en l'original català (5-11); sor Francesca de Jesús Borja i Enríquez, tres fragments i una lletra (23-27); sor Maria de la Creu Borja i Aragó, dues lletres al seu germà, el futur sant Francesc de Borja (28-31); sor Joana Bta. de Borja i Aragó, una lletra al mateix futur sant (32); sor Maria Gabriela de Borja i Castro Pinós, una lletra al seu germanastre, l'esmentat sant (33-34); sor Margarida Garret, de la qual consta que escriví obres, ara desconegudes (40-41); beata Maria Àngela Astorch, quatre fragments (191-197); Teresa Balet Irisos, tres poesies (235-237); Gertrudis M. de la Santíssima Trinitat, tres capítols (283-289); Josepha M. Garcia, cinc fragments (295-299); sor Maria de Santa Clara, un capítol (326-329); sor Maria dels Àngels, un fragment (331-332); i sor Maria de Sant Tomàs de Villanueva, quatre fragments, que porten la llista fins al mateix 1800 (334-349).— J. P. E. [14.357

Josep PERARNAU I ESPELT, «*Nous' autors i textos catalans antics. Pere de Puigdorfila, Fogarges, Guillem Aldomar, Pere Ramon*», dins «Arxiu de Textos Catalans Antics», XVII (1998), 540-569.

Aplec de notícies procedents de publicacions diverses o conegudes de primera mà, relatives a obres d'autors catalans, aquests i elles desconegudes fins ara. Pere de Puigdorfila seria autor d'un *Reportationes super Digesto Veteri* (541); un recompte d'habitants de Barcelona per quarts del 1358 (542) i un recompte d'illes i de focs realitzat pel notari Jaume Safont el 1464, que donà tres-centes trenta-set illes i set-mil cent-setanta focs, ultra moltes cases buides, que no tenien llogater (543); Guillem Aldomar escriví una exposició i resum doctrinal de les *Étiques* d'Aristòtil a Cervera seguint

el comentari de Guerau Ot (Geraldus Odonis) el 1370; l'exemplar és ara a Tarassona, Catedral ms. 71 (544); i Pere Ramon, mestre en arts i batxiller en medicina, escrivia la *Rosa Philosophiae* sobre problemes de cosmologia a Tremp el 1338; es troba a Sevilla, Biblioteca Colombina, 5-2-23; és descrit el volum (546-548), transcrits els dos esquemes (549-561), i quatre fragments de mostra (561-568), ultra set dístics finals sobre influx astral en les persones (569).— J. P. E. [14.358]

Lola BADIA, *Catalan Studies. Medieval Literature*, dins «The Year's Work in Modern Language Studies», 50 (1997 [1998]), 368-374.

Informació bibliogràfica de publicacions dels anys 1996-1997 sobre autors i textos catalans de l'Edat Mitjana; un primer apartat és dedicat a obres d'abast general (368), seguit d'altres de més particularitzats per a poesia lírica (Ausiàs Marc i d'altres poetes) o narrativa (368-370); prosa doctrinal (Ramon Llull, Vicent Ferrer), prosa històrica, artística i novel·lesca (Tirant lo Blanc, Joan Roís de Corella), traduccions i altres gèneres literaris, i drama.— J. P. E. [14.359]

Teatre medieval i modern. Edició de Ramon MIRÓ (Biblioteca Literària de Ponent, 2), Lleida, Edicions de la Universitat 1996, 264 pp.

Ramon MIRÓ i BALDRICH, *La processó de Corpus i els entremesos*. Cervera, segles XIV-XIX. Pròleg de Josep ROMEU i FIGUERAS (Textos i Estudis de Cultura Catalana, 60), Barcelona, Curial Edicions Catalanes i Publicacions de l'Abadia de Montserrat 1998, 260 pp.

El primer volum comença delimitant la zona del seu estudi en la conca del riu Segre, tot recordant l'activitat teatral que s'hi manifestà. A continuació ressegueix la represa de les representacions, resumint allò que n'han dit Richard B. Donovan i Higini Anglès, a partir de la *Consueta de la Seu d'Urgell* del segle XII (13-14), que també engloba una *Depositio Christi*; i a partir de la *Visitatio Sepulchri* d'altra *Consueta Urgellenca* del segle XV (14); al segle XIII el *Cant de la Sibilla* compareix en català a Àger i la facèdia del bisbetó a Lleida (15); també a Àger, l'*Epistola farcida de sant Esteve* (16). Entre els segles XIV i mitjan XVI es multipliquen 'misteris' i 'entremesos' de temàtica diversa (19-20), alimentats per les processons de Corpus primer i de la Mare de Déu d'Agost des de darreries del segle XV (20-22), fins que l'esperit del Concili de Trento es ofegària (23-24), encara que no totalment (25); ultra alguna representació de teatre llatí a càrrec d'estudiants, dos fets qualifiquen la nova etapa: la compareixença de la comèdia i de la llengua castellana en un teatre que començava d'ésser estable (26-30). El segle XVIII, per la Universitat, el pes teatral es desplaça a Cervera, on, gràcies a la impremta, coneixem les comèdies representades, totes castelleses (32), encara que sorgiren nous textos en català: *Comèdia de la Mare de Déu de les Sogues*, Pastorets, *Llastimosa tragèdia de la Passió*, *Llibre de la Presa*, *Passió i Mort de Jesucrist* i encara *Entremès del Ranoch*, *cuiner del Col·legi de la Santa Creu* (34-35). En la part principal del volum són presentats (37-38) i editats el *Drama de les Tres Maries (Visitatio Sepulchri)* (59), la *Passió cervrina del segle XVI* (38-41 i 63-119), i la *Comèdia de la Mare de Déu de les Sogues* (41-47 i 121-260). Hi ha un quadre desplegable que sintetitza l'evolució teatral en la conca del Segre del segle XI al XVIII; i bibliografia (49-55 [de la qual, inexplicablement, sembla haver-se esmuntat el títol de l'obra de Richard B. Donovan, autor constantment esmentat en el llibre]).

El segon títol es concreta en la festa de Corpus de Cervera i és part de la tesi doctoral de l'autor, basada «en el nombre, i també la qualitat, dels documents conservats a l'Arxiu Històric Comarcal de Cervera» (aplegats en l'apèndix documental: 163-256), que permeten «reconstruir d'una manera bastant sistemàtica... la composició i els canvis de la processó i, especialment, el funcionament dels entremesos» (9). La primera part resumeix les informacions sobre l'establiment de la festa de Corpus i de la seva processó en poblacions catalanes entorn el 1320 (a Cervera el 1337 són documentades tant festa com processó: 22); a partir d'aquí trobem successivament resumides les decisions del Consell de la Vila, aleshores proclamades per a tothom en crida pública, amb distinció entre les del segle XIV (22-27), les dels dos segles següents (27-39) i les dels temps barrocs, on ja trobem alguna considerable transcripció textual (40-57); segueixen pàgines dedicades a l'anàlisi dels elements diversos que conflüen

en les crides (autor, prescripcions, els catorze llocs en què era proclamada amb acompanyament de timbal) (58-68) o en les detallistes ordenacions relatives al desplegament de la processó (68-79) o als entremesos que hi eren figurats (79-92). L'ordenació del seguici processional per part del consell integrava les aportacions plurals de la societat cristiana en forma de confraries, normalment responsables dels entremesos. Som àmpliament informats d'allò que comportava la representació dels de la Confraria del Sant Esperit (95-131; lista de títols: 98); remarcuem el del 1443, *Apaiuagament de la ira divina*, repetit el 1459 [possiblement inspirat en el *Sermó de les tres llances* de sant Vicent Ferrer, episodi per ell resumit en el *Sermó de sant Domingo*, per exemple dins ATCA, IV (1985), 272, línia 922-275, línia 1023] (122-125); i el de *La croada contra el turc*, el 1457 (117-121) [que demostra la commoció popular de la caiguda de Constantinoble]; no són tan abundants les notícies d'entremesos de la Confraria de Sant Joan (131-139) i menys encara les de les confraries de Sant Francesc i del Roser (139-141). La segona part, ultra la bibliografia (155-162), proporciona la base documental en què es basa la primera, distingint allò que toca la processó en la seva globalitat (163-191), d'allò que fa referència a les dites confraries (192-256).— J. P. E. [14.360-14.361]

Pep VILA, *L'estudi del teatre català medieval*, dins «Revista de Catalunya. Nova etapa», núm. 126 (febrer de 1998), 142-163.

Darrere les informacions més o menys personals («En aquest article tractarem de les recerques que actualment faig sobre dramaturgia medieval catalana...»: 142), hi ha la tesi que «en l'estudi del teatre medieval català... hi ha una anomalia que qualificaria de ,preocupant', i és que, al final del segle XX... encara no tenim en el nostre domini lingüístic, un inventari de manuscrits de teatre ni una història seriosa sobre l'evolució de la dramaturgia medieval fins a arribar a la Renaixença» (143). Per això l'autor aplega ací referències al treball d'altri en aquest camp (Josep Gudiol i Cunill, a Vic, per exemple: 144-146). En aquestes pàgines l'autor toca successivament temes diversos: notícies sobre teatre de col·legi en el segle XVI (147-148); sobre teatre a Vila-real (149-150); troballa de fragments textuais nous, dos dels quals són ací publicats: *De la nativitat de Jesuchrist, redemptor* (152-155: de Barcelona, BC, ms. 3966); i *Fragment de la Passió*, de procedència olotina (156-158); i dades sobre representacions teatrals a Girona i Elna (159-162).— J. P. E. [14.362]

Maria del Mar GABRIEL I TOMÀS, *Bibliografia històrica de Barcelona. Publicacions dels anys 1993-1994*, dins «Barcelona. Quaderns d'Història», 2/3 (1996 [1997]), 195-223.

Llista de fitxes d'articles o de llibres, agrupats per seccions temàtiques o cronològiques, que normalment es limiten al títol i a la referència heurística, però en algun cas ofereixen un petit complement indicatiu del contingut; les seccions són: Fonts històriques: arxius, biblioteques i museus (196-198); Generalitats. Divulgació (198-199); Història antiga (199-201); Història medieval (201-205); Història moderna (206-210); Història contemporània (210-223); i Exposicions (223).— J. P. E. [14.363]

Bibliografia 1997-1998, dins «Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana», 54 (1998), 533-549.

Llista de fitxes bibliogràfiques estrictes d'entre les quals moltes recauen en el nostre camp, agrupades amb d'altres de dedicades a l'illa o a les illes de l'antic regne de Mallorca, ordenades de manera alfabètica a partir del cognom dels autors.— J. P. E. [14.364]

Jaume VIDAL I ALCOVER, *Estudis de literatura medieval i moderna*. Recopilació i introducció de Pere ANGUERA i Magí SUNYER (Els treballs i els dies, 39), Palma de Mallorca, Editorial Moll 1996, 575 pp.

Després d'una compilació d'estudis del mateix autor sobre literatura catalana contemporània, preparada pels dos mateixos editors i publicada el 1993 per les universitats de Barcelona i Rovira i Virgili de Tarragona, arriba ara la present, en la qual trobem indicació de la procedència dels textos (11-12), i, immediatament després, els estudis reproduïts, agrupats en seccions. La primera és dedicada a *Estudis sobre literatura medieval* (13-285), en la qual trobem: *El llibre de Mallorca (Liber maiolichinus o Maiorichinus)*, del 1976 (15-79); *Introducció a Mirall de trobar de Berenguer d'Anoia* (81-192); *La falla de Guillem de Torroella en el cançoner d'Estanislau Aguiló* (193-208); *Pròleg a les Cobles i Noves rimades*, de Pere i Jaume March (209-218); *El Misteri d'Assumpció de Prades (Algunes notes de llengua i literatura)* (219-222); *Pròleg a Jaume Roig - Maria Aurèlia Capmany*. Llibre de les dones (223-230); "Presentación" a *Espejo de Jaume Roig* (231-238); i *Introducció a l'Art nova de trobar de Francesc d'Olesa* (239-285). La segona secció s'intitula *Estudis sobre literatura moderna* i reproduïx: *Introduccions a l'obra de Sebastià Gelabert, «Tià de sa Real»* (351-418). Per últim, la secció quarta, *Estudis de mètrica*, aplega *Qüestions de mètrica catalana*, on trobem dues notes que recauen en el nostre camp: *Puntualitzacions sobre el decasil·lab català medieval* (559-562); *L'octosíl·lab de les noves rimades. Consideració especial de La falla de Guillem de Torroella* (562-566).— J. P. E. [14.365

Ramon SOLER I FABREGAT, *Libros de arte en bibliotecas de artistas españoles (siglos XVI-XVIII): aproximación y bibliografía*, dins «Locus amoenus», 1 (1995 [1996]), 145-164.

Recull realitzat a base de material arxivístic, en general ja publicat: hom hi troba indicacions bibliogràfiques relatives a artistes dels Països Catalans, d'entre els quals cal assenyalar almenys dos teòrics: Benet Baïls (160) i Gregori Maians i Siscar (162) [als quals ara s'ha d'afegir Vicent Vitòria, estudiat per Bonaventura Bassegoda en el mateix fascicle en article resumit en la secció tercera d'aquestes *Notícies bibliogràfiques*].— J. P. E. [14.366

Consideracions sobre les històries locals a la Catalunya contemporània, dins «Misc. González», 523-527.

Visió global [però no completa], atenta sobretot a subratllar les característiques personals dels nombrosos autors que entre el 1837 i el 1936 contribuïren al coneixement local o comarcal, i a llur localització en la geografia i en la societat catalanes.— J. P. E. [14.367

Aquilino IGLESIA FERREIRÓS, *El Derecho común y Cataluña, i Cataluña y el Derecho común*, dins *El Dret comú i Catalunya*. Actes del VI Simposi Internacional. Barcelona, 31 de maig - 1 de juny de 1996. Edició d'Aquilino IGLESIA FERREIRÓS (Estudis, 12), Barcelona, Fundació Noguera 1997, 305-406, i 19-65.

Els dos títols s'encavallen, car el segon és amplificació de les darreres pàgines del primer (376-406). Els *Costums* de Lleida del 1228 estableixen les prioritats dels diversos codis supletoris: *Usatges*, *Liber iudicum*, i dret romà (377); la Cort del 1283 estableix la cosobirania de rei i cort en l'elaboració de *Constitucions de Catalunya* i a partir d'ací els codis supletoris són els *Usatges*, les *Constitucions de Catalunya* i el dret romà, desapareixent el *Liber iudicum* (377-378), ordre de substitució confirmada en la Cort de Tortosa 1380, per a la qual el ,dret comú' eren el canònic i civil (378-379; 381-382); a València, en canvi, a manca de *Furs* calia recórrer «a seny natural de prohòmens del consell de cascuna ciutat...» (381); d'ací que els juristes catalans havien de posseir els llibres ordinaris d'ambdós drets (382). Els autors (Jaume de Vallseca, Tomàs Mieres), no estaven d'acord entorn al *Liber iudicum* (382-384). La Cort del 1599 precisà l'ordre de drets substituïtus: el canònic precediria el civil (385), però un i altre en el fons eren manifestadors d'equitat (388); llur vigència, però, resistí el *Decret de Nova Planta* (389) fins a la recent *Compilació del Dret Civil Català*.— J. P. E. [14.368-14.369

Ramon GRAU i FERNÁNDEZ, *Introducció. Els historiadors i els orígens de la fiscalitat municipal*, dins «Barcelona. Quaderns d'història», 2/3 (1996 [1997]), 9-15.

Aquestes pàgines obren la part del fascicle 2/3 dedicada a estudiar *La gènesi de l'autonomia fiscal del municipi*; segons l'autor, les aportacions bàsiques al tema fins ara haurien estat l'estudi de Jean Broussolle, *Les impositions municipales de Barcelone de 1328 à 1462*, dins «Estudios de Historia Moderna», V (1955), 1-164; i ja abans, Francesc Carreras i Candi, *La ciutat de Barcelona*, del 1916; i les dues obres d'Esteve Gilabert Bruniquer, les *Rúbriques...* i la *Relació sumària de la antiga fundació y cristianisme de la ciutat de Barcelona*, inèdites fins al 1914 i 1871 (10): Carreras hauria sintetitzat i presentat en visió sincrònica el material de Bruniquer, i Brussolle hi hauria començat d'introduir la dimensió diacrònica (10-12). El tema resultaria renovat per obra de Josep M. Font i Rius que detectà etapes de fiscalitat municipal en estudiar les institucions ciutadanes (13). Jaume Vicens Vives hauria analitzat, «en una demostració de gran ingenuïtat professional» (14), un moment concret de la ciutat de Barcelona, el del regnat de Ferran II, però la seva crítica dels oligarques locals s'havia d'entendre al rei i als seus servidors. En general, però, hom no ha distingit entre fiscalitat reial i municipal.— J. P. E. [14.370]

Josep MORELL, *Les comptadories d'hipoteques: una font per a l'estudi de la història* (II), dins «Hom. Ricomà», 445-454.

Establerta per Carles III Borbó la comptadoria d'hipoteques, els notaris barcelonins proposaren de completar les dades previstes per la Pragmàtica fundacional, i la Reial Audiència de Catalunya promulgà un decret d'ampliació (446), confirmat pel Consell de Castella (449). En conseqüència, les dades consignades en els registres d'hipoteques permeten llur seriació sistemàtica o donen la possibilitat d'analitzar persones, coses o fets des d'òptiques molt diverses (449). Per això, l'autor proposa el buidatge sistemàtic de totes les escriptures del registre de totes les del Principat de Catalunya (451-453).— J. P. E. [14.371]

Antoni I. ALOMAR i CANYELLES, *La llengua catalana com a patrimoni de les Balears des de la perspectiva del passat*, dins «IV Congrés Patrimoni Cultural», 17-56.

Aquest article comença amb unes pàgines de doctrina sociològica entorn el fenomen de llengües en contacte, després de les quals l'autor indica que es proposa «tractar les diferents etapes històriques que ha travessat la possessió de la llengua catalana a les Balears segons el nom que hi ha rebut i en relació als diferents tipus de possessió de què parla el dret romà...» (20: d'ací que siquin recollides en apèndix totes les denominacions que reben tant la llengua pròpia com les altres entre el 1355 i el 1550 en els inventaris aplegats per J. N. Hillgarth en el seu *Readers...*: 47-56 [cf. ATCA, XII (1993), 446-447]). Les expressions de ,llengua romanç' o ,en pla', contraposada al llatí, manifesten el fet natural de la possessió, mentre la qualificació de ,catalana' o derivades o equivalents, indica la possessió conscientment definidora de la pròpia nació, i l'autor aplega en llargues notes les conegudes, tant publicades com inèdites (22-24, notes 13-17); d'altra banda, ,llengua mallorquina' no fou mai contraposada a la ,catalana', ans a l',espanyola' o a l',espanyol' (25-26, notes 19-22). En l'edat moderna, la nova valoració del llatí clàssic, unida a la situació política unitària de la monarquia hispànica, impulsà l'ús de ,Balears', però només excepcionalment el de ,Balearico eloquio', sí, en canvi, el de ,mallorquí'; ,Espanya' i ,espanyol' seguí foraster, designant la corona de Castella (29-30) i ,llemosí' era introduït per a referir-se al català medieval unitari (30-31). Les pàgines següents s'ocupen dels segles XIX i XX i dels reptes de la història de la llengua a les Balears (31-45).— J. P. E. [14.372]

Joan MIRALLES MONSERRAT, *Per a una tipologia del català col·loquial a l'Edat Mitjana*, dins «Actes Onzè Col·loqui», 227-261.

L'autor repassa vuit fonts documentals medievals de caire judicial i de llocs diversos (228 i 232-233), i n'extreu una mostra d'un conjunt d'expressions i/o fórmules pròpies de la llengua col·loquial (233), que agrupa en formes de tractament personal (En, Na o mancança del mateix, tu/vós: 234-246); les formes d'exclamació o interjeccions (246-252); i les formes d'insult (252-260). «Voldríem destacar una vegada més la unitat del català medieval, fins i tot en la modalitat de llengua viva» (261).— J. P. E. [14.373]

Albert ROSSICH, August RAFANELL, *Oralitat, escriptura, ortologia*, dins «Actes Onzè Col·loqui», 263-298.

Objectiu dels autors és el de saber allò que diuen «alguns preceptistes, gramàtics o predicadors sobre la manera com s'han de pronunciar algunes coses concretes» (267) a base d'aquells textos que tenen com a objecte específic la dicció, com són els apartats corresponents de preceptives i gramàtiques. El primer autor nostre és Guillem de Berguedà, en els versos del qual hom ja pot constatar poliformisme (270); els teòrics occitans no s'estigueren d'assenyalar les faltes en què queien els catalans, però ja se sap que «us [= ús] venç art» (271-273); amb l'emancipació de l'occità, unida a la importància política de Catalunya des de la segona meitat del segle XIII, augmentà el prestigi del català i Ramon Muntaner subratllava el seu sentit unitari (277-278); i en consumir-se la segregació també sorgí «un model oral formal que tindrà els seus referents dintre del que avui és el domini lingüístic català» i seguiria acceptat fins a Vicent Garcia (281-282). En el llindar dels temps moderns sorgien les *Regles de esquivar vocables o mots grossers o pagesívols* [cf. més amunt, 715-719], l'observança de les quals havia d'assegurar de parlar i llegir pertinentment (383-284), i la *Nova art de trobar*, on, tot i el principi general que escriptura i dicció havien de coincidir, atesa la multiplicitat de sons vocals en català, altra vegada «ús venç art» (285). A partir d'aquest moment, es manifesta la particularitat de la dicció valenciana (286-291) que des del segle XVII s'anà decantant a solucions antitradicionals centrades en la capital, tot i que les escoles de comarques seguien ensenyant el mateix de sempre (291-295). Amb la Renaixença arribaria la normalització de la llengua catalana a partir de Barcelona (296-298).— J. P. E. [14.374]

Joan RAFAEL RAMOS, *Les construccions existencials en català antic*, dins «Actes Onzè Col·loqui», 359-382.

Diferenciades les estructures existencials de les locatives, l'autor les estudia des de la perspectiva de la lingüística cognitiva en disset obres escrites entre mitjan segle XIII i mitjan segle XVI (379-380); «els verbs que apareixen en aquest tipus d'estructures són ,ésser, haver i estar', i la distribució de cada un d'aquests verbs es pot explicar satisfactòriament partint de la jerarquia de definitud» (378); ,haver-(hi)' seria el més prototípic, ,ésser' s'associaria als elements més alts de la jerarquia, ,estar' resultaria poc definit (379). Hi ha bibliografia (380-382).— J. P. E. [14.375]

Laura MINERVINI, *Il mare come mezzo di diffusione linguistica: la circolazione in area italiana della voce catalana aiòs*, dins «Zeitschrift für romanische Philologie», 114 (1998), 599-605.

El crit d'incitació de la xurma a bogar fort, ,ayoç', documentat almenys dues vegades en el *Llibre dels fets* de Jaume I (604, nota 4), es convertí, ja italianitzat, en ,leitmotiv' d'un ,componimento' integrat en el cançoner quatrecentista de Ferrante de Nàpols, ara a París, BN, ital. 1035, ací transcrit i afirmada la seva procedència catalana: «... Questa ,ayosse' dirse sole / Per galey de Catalane...» (601); després, perduda la seva referència marinera, és repetit en textos napolitans dels segles XVI-XVIII (602). Però n'és coneguda una mostra de mitjan segle XIV, procedent de la meitat septentrional d'Itàlia, possiblement explicable pel contacte de catalans i venecians en les costes de la mar Egea (605).— J. P. E. [14.376]

Dolors SISTAC I SANVICÉN, *Les cançons de pandero o de tambor. Estudi i noves aportacions*. Pròleg de Josep ROMEU I FIGUERAS, Lleida, Institut d'Estudis Ilerdencs 1997, 440 pp.

El material aplegat per Enric Farreny i reelaborat principalment des d'un punt de vista mètric i estròfic i publicat ara per la seva vídua, ha estat tret de la memòria personal d'antigues majorales del Roser encara vives. En la recerca de notícies de segles anteriors, les dites cançons es manifesten vinculades a les Confraries del Roser, presents a Catalunya des de darreries del segle XV, i multiplicades immediatament després del 1571 [com a repercussió de la victòria de Lepant] (33-37). D'entre la documentació que esmenta el ,pandero' destaquen el *Llibre dels comptes de la Confraria de la Mare de Déu del Roser* de Torregrossa any 1720 (414-415), i sobretot els *Documentos y avisos espirituales del... D. Fra Joseph de Mezquia, ... bisbe de Solsona*, que contenen un capítol dedicat al tema *Del abús dels panderos de las Confrarias* del 1751 (416; cf. 41-51); també és utilitzat el llibre de Jaume Baron, *Tresor per als vius i almoïner del Purgatori. Lo Rosari de Maria Santíssima*, del 1741 (51-53); i per la riquesa en dades anteriors al segle XIX el de Valeri Serra i Boldú, *Llibre d'Or del Rosari a Catalunya*, Barcelona 1917.— J. P. E. [14.377]

Germán COLÓN, *Rocinante no es pariente de rozagante*, dins «Revista de Filología Española», LXXVII (1997), 5-31.

Les primeres pàgines apleguen mostres de l'ús de ,rozagante' i de les seves significacions (5-11); després, de ,rocegant' en el *Tirant lo Blanc*: el mot català es trobaria a l'origen del castellà, però l'autor discuteix l'explicació de Joan Coromines, segons el qual ,rossegant' hauria donat ,rozagante' per «la neutralització del vocalismo átono del catalán oriental» (14). L'autor acumula exemples d'autors valencians (14-16), occitans (16-19); també del verb ,rossegar' i derivats (19-24), d'on hauria passat a l'espanyol en la primera meitat del segle XV (25) i es mantingué en el català dels segles barrocs (27-29). En conseqüència, «el esp. ,rozagante/roçagante', documentado desde el siglo XV como adjetivo independiente, está tomado del catalán ,rossegant/rocegant', participio del verbo ,rossegar'» (30).— J. P. E. [14.378]

Elke GRAB-KEMPF, *Zur Wortgeschichte von dial.sp., kat., val. ababol, pg. papoula, papoila, sp. amapola, gal., mapoula, jud.sp. hanapoya, marokk. jud.sp mahapola*, dins «Zeitschrift für romanische Philologie», 114 (1998), 496-504.

Les primeres pàgines resumeixen la presència d',apapol' en antiga literatura catalana, del *Llibre de medicines particulars* ençà, i en vocabularis dels segles barrocs (499); procediria «aus dem Hispanoarabischen» (501).— J. P. E. [14.379]

Joseph GULSOY, *Castellano viejo, portugués velho, catalán vell: el tratamiento de E + C'L/T'L, e historia de VETUS, VETERIS*, dins «La corónica. A Journal of Medieval Spanish Language and Literature», 26 (Fall 1997 «Homage to Joan Coromines»), 67-86.

Exposició de les dues vies per les quals el llatí vulgar ,veclus' donà d'una banda ,vill/vèll' (70), i de l'altre ,vedre', mot documentat abans de l'any 1000 (78). Hi ha bibliografia (85-86).— J. P. E. [14.380]

Gabriel ENSENYAT PUJOL, *Sobre els mots full/fulla (de paper)*. *Documentació medieval*, dins «IV Congrés Patrimoni Cultural», 89-100.

Recordada la significació dels dos mots en l'actual diccionari normatiu (full de paper, fulla d'arbre o d'afaitar, etc.), l'autor aplega en els reculls de Josep Hernando i Delgado i de Jocelyn H. Hillgarth [cf. ATCA, XVI (1997), 509-511, i XII (1993), 446-447, respectivament] (91-99) i

en dos casos de Palma de Mallorca, ARM, *Reial Patrimoni i Protocols* (95-99), les frases que empen els dos mots; constata que el sintagma ,forma de full', tot i les seves variants, és uniforme a significar el tamany de superfície d'un volum (91); i també que «ens trobam davant un ús força documentat del mot ,fulla' en el sentit de tros de paper» (99) [però en tots els casos aportats, per ventura ,fulla' equival a allò que en aquestes pàgines és qualificat tècnicament de ,foli' o meitat d'un full complet que, doblat pel mig, dona dos folis].— J. P. E. [14.381]

Ramon AMIGÓ I ANGLÈS, *Peixateria versus Pescateria*, dins «Societat d'Onomàstica. Butlletí interior», núm. LXXII (març 1998), 10-12.

L'autor aplega testimonis escrits de ,pescateria' des del 1401 a darrerries del segle XVIII; de ,pescater' des del 1457; per contra: «El pas cap a ,Peixateria' i ,Peixaters' s'ha produït ara fa quatre dies» (11).— J. P. E. [14.382]

Jaume CORBERA, *El recobrament del lèxic patrimonial mallorquí*, dins «IV Congrés Patrimoni Cultural», 199-212.

En aquestes pàgines reivindicadores trobem en textos anteriors al segle XIX mostres de l'ús de les paraules en ell propugnades, tant si es tracta de defensar una paraula catalana autòctona davant una de forastera com si es tracta de preferir el mot autòcton davant un de foraster, ni que aquest darrer sigui introduït a través de Catalunya o del *Diccionari* de l'Institut d'Estudis Catalans, com és el cas de ,carnaval' en comptes de ,carnestoltes' (200).— J. P. E. [14.383]

Miquel A. MARQUÈS SINTES, *Conèixer els capbreus. Aproximació a una font documental*, dins «Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana», 54 (1998), 301-316.

Reportades i discutides les definicions de ,capbreu' en diccionaris (303-305), l'autor resumeix la tipologia d'aquells documents [sobretot la dels usuals a l'illa de Menorca], diferenciant-los en públics (reconeixements de drets emfiteùtics envers el Reial Patrimoni representat pel procurador reial, mostra dels quals seria l'ARM, RP 2008: 306), i privats, que davant notari relacionen persones particulars per referència a uns béns, personificats pel *Capbreu de Danús*, ja publicat el 1975, una variant dels quals són els eclesiàstics, abundantment conservats en l'ARM, *Convents* (308); i assenyalà la informació que hom pot trobar en cada una de les dites categories (310-311). Dues taules permeten de conèixer els béns damunt els quals era carregada alguna prestació a favor de la parròquia de Sant Andreu de Ferreries i les contraprestacions a les quals era sotmesa la dita parròquia el 1777, conegudes pel *Capbreu de los censals reb la Iglésia Parroquial de las Ferrerías, axí per rabó de suffragis com àlias* (311-313); hi ha bibliografia (314-315).— J. P. E. [14.384]

INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS, *Memòria. Curs 1996-1997*, Barcelona Institut d'Estudis Catalans 1998, 372 pp.

Ultra la informació sobre publicacions editades durant aquell curs (369-372), amb particular atenció a ATCA (322-323), trobem en aquest volum el discurs inaugural d'aquell any acadèmic: Josep Moran i Ocerínjauregui, *Consideracions sobre l'onomàstica* (57-64); semblances de Guillem M. de Brocà i de Montagut, de Josep M. Font i Rius (99-102), i breus semblances biobibliogràfiques dels membres corresponents: Robert I. Burns, Jocelyn N. Hillgarth, Geza Alföldy, Michel Zimmermann, Georges Fabre, Olimpio Musso, Paul Freedman (109-118), Curt Witlin, Marie-Claire Zimmermann, Beatrice Schmid, Philip D. Rasico i Emili Giral i Raventós (124-132). Assenyalam els parlaments pronunciats en l'acte d'homenatge a Joan Coromines (137-158: Joan A. Argente, Jordi Carbonell, José Antonio Pascual, Josep Massot i Muntaner).— J. P. E. [14.385]

Joan-Francesc AINAUD I ESCUDERO, *Joan Ainaud de Lasarte i la seva relació amb el món dels museus*, dins «Misc. Ainaud I», 9-13.

Mercè RIBAS, Joan-Francesc AINAUD, *Bibliografia de Joan Ainaud de Lasarte*, dins «Misc. Ainaud I», 15-27.

L'article exposa les successives activitats primer (i responsabilitats després), de Joan Ainaud en els museus d'art barcelonins o vinculats a ells, fins a arribar al càrrec de director general dels mateixos, un camp que almenys indirectament coincideix amb el nostre. Les pàgines 29-42 reprodueixen testimoniatges de persones diverses que estigueren en contacte amb Joan Ainaud i han volgut deixar constància de llur estima.

La bibliografia, en la qual trobem títols directament pertanyents al camp d'ATCA, divideix les seves publicacions en volums (15), treballs en obres de col·laboració (16-22), articles en publicacions periòdiques (22-25), discursos (25), pròlegs i presentacions (25-26), textos no publicats (26-27) i vària (27).— J. P. E. [14.386-14.387]

Joan MARCH NOGUERA, *Les influències literàries del jove Antoni M. Alcover*, dins «Estudis Baleàrics», núms. 58-59 (juny 1997-gener 1998), 101-117.

Nat a Manacor el 1862, els anys d'infantesa foren els que col·locaren Antoni M. Alcover i Sureda en contacte vital amb les rondalles mallorquines orals; el contacte amb les escrites arribaria a través de la *Rondaya de rondayes* (102) i sobretot per l'obra del basc Antonio Trueba, coneguda als Països Catalans per mitjà de Manuel Milà i Fontanals, Joaquim Rubió i Ors, Fèlix Sardà i Salvany, Josep Lluís Pons i Gallarza, Marià Aguiló i Mateu Obrador (103-111); a imitació de Trueba, començà escrivint rondalles en castellà fins que una lletra de Josep Miralles [i Sbert?] del 1880, ací transcrita, el féu passar al català (112-113); tota la vida, Alcover manifestà viva estimació per Trueba (114-115). Hi ha bibliografia (116-117).— J. P. E. [14.388]

Antoni Ignasi ALOMAR I CANYELLES, *Gabriel Alomar i Esteve (1910-1997)*, dins «Estudis Baleàrics», núms. 58-59 (juny 1997-gener 1998), 73-77.

Arquitecte acabat de formar a Nord Amèrica, mallorquí i català tot alhora, procurà en els seus projectes d'urbanisme mallorquí d'integrar el passat en el present i dedicà bona part del temps i de les publicacions a recordar el Regne de Mallorca en l'època de la dinastia pròpia; un d'aquests treballs fou dedicat a les *Ordinacions de Jaume II*, del 1300; diposità l'arxiu del llinatge Alomar en l'ARM; i col·laborà a la creació de la Biblioteca March de Palma de Mallorca.— J. P. E. [14.389]

Josep MASSOT I MUNTANER, *La trajectòria vital de Miquel Batllori*, dins «Jornades sobre l'obra de Miquel Batllori. Barcelona, 3 i 4 de març de 1977» (Jornades Científiques, 3), Barcelona, Institut d'Estudis Catalans 1998, 13-22.

Joaquim MOLAS, *Miquel Batllori: notes sobre (o per a) una imatge, ibid.*, 23-32.

Albert G. HAUF I VALLS, *Els estudis medievals de Miquel Batllori, ibid.*, 33-43.

Eulàlia DURAN, *Els estudis sobre el Renaixement, ibid.*, 45-50.

Alberto BLECUA, *Los estudios sobre Gracián y sobre el Barroco, ibid.*, 51-58.

Antoni MESTRE SANCHIS, *Aportacions de Batllori al coneixement del set-cents, ibid.*, 59-64.

Hilari RAGUER, *El pare Miquel Batllori i la història contemporània, ibid.*, 65-77.

Massot recorre la trajectòria biogràfica, que «té uns quants eixos bàsics: la família, els estudis universitaris, l'ingrés a la Companyia de Jesús, la primera estada a Itàlia, la Guerra Civil i les conseqüències d'aquesta, l'estada a Mallorca i la segona estada a Itàlia» (15). La primera estada a Itàlia hauria estat la de treball més intens en el camp d'ATCA (18), encara que els fruits arribarien paulatinament en els anys posteriors.

Molas practica «una ràpida excursió pels papers autobiogràfics del pare Batllori» (23 i 32), concentrada en tres punts: formació, multiplicitat d'interessos i idees motores. El referent dels anys de formació fou Eugeni d'Ors, completat des del moment d'entrada a la Companyia de Jesús pel pare Ignasi Casanovas; la multiplicitat es concentra en dos punts: Catalunya i la Companyia de Jesús, més encara, en la recerca entorn la modernitat des dels inicis en trencar el s. XIV fins als nostres dies; la idea motora seria la de passar de l'erudició i la crònica a la història i aquesta, construïda, harmònica i sintètica.

Hauf concentra les seves observacions en els treballs de Batllori entorn Llull i el lul·lisme i entorn Arnau de Vilanova; subratlla les publicacions dedicades a la *Vida coaetanea*, a l'extensió del lul·lisme a Itàlia i a la preponderància moderna d'un (pseudo)lul·lisme-(pseudo)arnaldisme alquímic; en relació a Arnau subratlla l'edició de l'*Expositio super Apocalypsi* i les recerques entorn la família; i acaba amb algunes preguntes: sobre la relació entre Llull i Arnau, sobre l'autenticitat de l'esmentada *Expositio* i sobre concepte i realitat d'un humanisme català medieval.

Duran presenta les línies generals dels volums V i VI de l'*Obra completa*, insistent en el concepte d'Humanisme com a manifestació dels «problemes que l'home modern afronta en la lenta superació del món medieval» (46), en la integració de Joan Lluís Vives en la història cultural dels Països Catalans i en allò que representà la Contrareforma, i més en concret la Companyia de Jesús.

Bleuca presenta la visió de Batllori sobre Gracián [interès potser explicable perquè en algun moment el primer es considerà 'rèprobe' com el segon (19) i per l'atracció del Barroc inculcada per Eugeni d'Ors (25)].

Mestre subratlla equanimitat i equilibri en les publicacions del pare Batllori dedicades al segle XVIII, i en particular en les dedicades als jesuïtes catalans i valencians i a llur expulsió, a l'existència a tot Europa d'il·lustrats cristians; i en la graduació del concepte de jansenisme i la seva aplicació a la política.

Les pàgines d'Hilari Raguer cauen fora del camp cronològic d'ATCA, però són significatives a l'hora de conèixer la personalitat de Miquel Batllori.— J. P. E. [14.390-14.391-14.392-

14.393-14.394-14.395-14.396

Mireia CABRÉ, *Miquel Batllori, medievalista*, dins «Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona», XLVI (1997-1998), 357-373.

Antoni Lluís MOLL BENEJAM, *Miquel Batllori: del Renaixement a la Il·lustració*, dins «Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona», XLVI (1997-1998), 397-418.

Tant les unes com les altres, les pàgines d'ambdós títols són destinades a una exposició temàtica d'allò que inclouen els articles (o llurs complements, a l'hora de revisar-los per a la publicació actual) integrats en els successius dinou volums en què és projectada l'*Obra completa* del P. Miquel Batllori; el primer títol presenta el contingut dels quatre dedicats a temàtica medieval i el segon fa el mateix amb els cinc de temàtica moderna [que hem anat presentant als nostres lectors en els volums XIV (1995), 545, núm. 10272; XV (1996), 774-775, núm. 11202; XVII (1998), 683-683, núms. 12591 i 12592; XVIII (1999), 882-883, núms. 13523, 13524 i 13525]; i encara en aquest volum XIX (2000), 920-921]. Al final de cada exposició, els autors afegeixen valoracions admiratives [a les quals aquestes pàgines cordialment s'associen].— J. P. E. [14.397-14.398

Ottavio DI CAMILLO, *Interpretations of the Renaissance in Spanish Historical Thought: The Last Thirty Years*, dins «Renaissance Quarterly», XLIX (1996), 360-383.

Quatre pàgines d'aquest repàs bibliogràfic (377-380) són dedicades a Miquel Batllori, començant per la seva aportació a la *Grande Antologia Filosofica*, que, tot i ésser esquemàtica, contindria punts dignes d'atenció tant pel contingut com per l'ordre, com és ara l'afirmació de la identitat de concepte entre Humanisme i Renaixement; una altra és la presentació d'un humanisme catalanoaragonès perceptible en la segona meitat del segle XIV i anterior al castellà, punt en

el qual l'autor no s'acaba de deixar convèncer; i finalment la diferenciació entre Vives i la seva escola i Erasme i la seva.— J. P. E. [14.399]

Giuseppe MELONI, *Alberto Boscolo. Un ricordo sempre vivo*, dins «Sacer. Bolletino della Associazione Storica Sassarese», V/5 (1998), 151-156.

Alumne de Boscolo a la Universitat de Càller, de la segona generació, l'autor recorda l'impacte que, encara estudiant, rebé de la descoberta de la *Crònica* de Ramon Muntaner, i dels treballs de lectura, regestació i estudi del contingut d'un registre d'ACA en microfilm, realitzats tant per ell com pels seus companys, que fruitaren en publicació de fonts sardocatalanes (153); l'experiència es repetí a la Universitat de Sàsser i fou oficialment integrada dins el Centro Nazionale per le Ricerche com a Istituto per i rapporti italo-iberici (154). Per part catalana el reconeixement arribaria el 1983 amb el doctorat honoris causa de la Universitat de Barcelona (155).— J. P. E. [14.400]

Miquel CRUSAFONT I SABATER, *Noves dades sobre J. Botet i Sisó i el seu entorn*, dins «Acta Numismàtica», 28 (1998), 7-28.

L'any passat, aquestes pàgines donaven notícia de l'aplec d'obra numismàtica esparsa i inèdita de Joaquim Botet i Sisó [ATCA, XVIII (1999), 883, núm. 13526]. L'aparició d'aquella obra permeté de posar a les mans de l'autor dues noves fonts d'informació, una de familiar, conservada per la vídua d'un nebot, Carles Botet i Vehí, l'altra institucional, procedent de Perpinyà, Museu Puitg, on es conserven les lletres de Botet a Josep Puig. Les noves dades permeten, d'una banda, de reconstruir els precedents familiars d'ambdues branques des del segle XVIII i la situació de l'àmplia família fins als nostres dies (10-20: amb quinze fotografies), i de precisar els treballs darrers de Botet i Sisó, de l'altra, gràcies a les cinc lletres dels anys 1907-1916, ací transcrites (25-28).— J. P. E. [14.401]

Jaume BOVER I PUJOL, *Alguns documents biogràfics de Joaquim M. Bover de Rosselló*, dins «Misc. Pérez», 131-138.

Personatge polèmic en vida (1810-1865) i després de mort, recordat bàsicament per la seva *Biblioteca de escriptors baleares*, és ací documentat a base de les actes de matrimoni i de sepultura, de Palma de Mallorca, ADM; del seu testament, de la mateixa Palma, Arxiu de Protocols, i de la documentació relacionada amb el càrrec en la Biblioteca Nacional de Madrid, a la qual donà quatre manuscrits (un dels quals de Gaspar Mercader i Cervelló, comte de Cervelló); i d'una inscripció, d'Alcalá de Henares, Archivo del Ministerio de Educación, *Legajo* 6131.— J. P. E. [14.402]

Josep CORTADA, *Eusebi Colomer i Pous: pensem en diàleg*, dins «Revista de Girona», núm. 188 (maig-juny 1998), 86-92.

Miquel BATLLORI, *Eusebi Colomer i Pous, S. I. + (1923-1997)*, dins «Arxiu de Textos Catalans Antics», XVII (1998), 465-471.

Pere LLUÍS FONT, *Necrològica d'Eusebi Colomer*, dins «Anuari de la Societat Catalana de Filosofia», IX (1997 [1998]), 181-184.

Ramon ALCOBERRO, *Eusebi Colomer: una filosofia cristiana possible*, dins «Serra d'Or», XXXX/459 (març 1998), 15-17.

Lola BADIA, *Eusebi Colomer: investigar i divulgar el pensament català de l'Edat Mitjana i del Renaixement*, dins «Serra d'Or», XXXX/459 (març 1998), 18-19.

Eudaldo FORMENT, *Eusebio Colomer, historiador de la filosofía (1923-1997)*, dins «Revista española de filosofía medieval», 5 (1998), 279-293.

Poc abans de morir, Eusebi Colomer se sotmetia a una entrevista, que sortiria després del seu traspàs; hom hi troba els principals moments biogràfics, començant per la infantesa gironina, seguint pels anys de formació i estudis, i acabant per l'època professoral, desgranats pel mateix interessat.

El P. Miquel Batllori resumeix la trajectòria tant de la formació com de l'actuació professoral i publicista d'Eusebi Colomer. Ja en els anys d'estudis filosòfics a Sant Cugat del Vallès hauria rebut d'alguns dels professors la llavor d'allò que anys després esdevindrien alguns dels seus camps predilectes d'estudi i d'edició: tradició i aportacions de la ciència actual, coneixement de la història de la filosofia medieval i renaixentista a Catalunya, amb els dos volums dels anys 1975 i 1997; les dues llargues estades a Alemanya l'haurien ajudat a sintetitzar espiritualitat i treball científic i haurien desembocat en una de les seves grans aportacions, la relació Ramon Llull-Nicolau de Cusa; però ell era sobretot un historiador de la filosofia, cosa que demostrà en els seus tres volums sobre *El pensamiento alemán de Kant a Heidegger*, i amb l'atenció a l'obra de Teilhard de Chardin.

Lluís i Font considera el Pare Colomer com un gran professor d'història de la filosofia: «Jo l'admirava sobretot com a professor i com a historiador de la filosofia: diguem, per abreujar, com a professor d'història de la filosofia. Com un dels més grans professors que he conegut. Excel·lia pel coneixement extraordinari de tota la tradició filosòfica, per l'instint dreturer amb què identificava el nucli del pensament de cada autor distingint l'essencial de l'accessori, per la simpatia metodològica amb què abordava les filosofies més allunyades de la seva, per la formidable capacitat expositiva, per l'habilitat pedagògica amb què ajudava l'alumne a estructurar-se el cap i a desenvolupar la capacitat de judici, convençut com estava de la veritat de la coneguda dita de Montaigne, que 'val més un cap ben fet que un cap ben ple'. D'altra banda, prou elegant per a no exhibir la seva immensa erudició, ell no es considerava un investigador, sinó simplement un estudiant».

Alcoberro subratlla la seva pertinença al grup jesuític de Sant Cugat; també, que sobreviu el seu exemple de fidelitat i de radical coherència en la recerca de la veritat; com a filòsof hauria estat inequívoc en dues afirmacions: l'autonomia del subjecte no és cap final de camí; i no té sentit escollir entre Déu i el món, perquè el món és la creació divina; la seva recerca hauria seguit tres línies: la filosofia catalana medieval, la filosofia alemanya moderna i l'obra de Pierre Teilhard de Chardin.

Badia resumeix els dos llibres on són aplegats estudis esparsos sobre els grans filòsofs catalans medievals i llur influència en el Renaixement.

Forment, partint d'una de les darreres pàgines publicades per Eusebi Colomer, dedicades al tema de l'ateisme, presenta els diversos estudis sobre el pensament modern i contemporani, d'entre els quals destaquen els tres volums del seu estudi (segurament obra de tota una vida) sobre els dotze grans filòsofs alemanys que van d'Immanuel Kant a Martin Heidegger, món mental que li permeté de penetrar en el missatge de Pierre Teilhard de Chardin; un apartat especial és dedicat a l'atenció posada per Eusebi Colomer als tres grans pensadors catalans de la Baixa Edat Mitjana (Ramon Llull, Arnau de Vilanova, Ramon de Sibiuda) i a l'influx de Llull en Nicolau de Cusa; i acaba recordant les seves darreres intervencions públiques sobre els dos primers.— J. P. E.

[14.403-14.404-14.405-14.406-14.407-14.408

Antoni AMORÓS BORRÀS, *Joan Coromines, geni filòleg i lingüista, català universal*, dins «Estudis Balearics», núms. 58-59 (juny 1997-gener 1998), 163-164.

Javier TERRADO PABLO, *In memoriam Joan Coromines (1905-1997)*, dins «Alazet. Revista de Filología», 8 (1996 [1997]), 241-246.

Javier TERRADO PABLO, *Aportaciones del Onomasticon Cataloniae a la historia lingüística peninsular*, dins «Alazet. Revista de Filología», 8 (1996 [1997]), 181-191.

Francisco A. MARCOS MARÍN, *Joan Coromines: para un homenaje*, dins «La Corónica. A Journal of Medieval Spanish Language and Literature», 26 (1997 = «Homage to Joan Coromines»), 5-7.

Donna M. ROGERS, *Joan Coromines i Vigneaux, 1905-1997: A Bibliography*, dins «La Corónica. A Journal of Medieval Spanish Language and Literature», 26 (1997 = «Homage to Joan Coromines»), 9-24.

Sota el primer títol trobem una síntesi bio-bibliogràfica del filòleg.

El segon, ultra el resum biogràfic de Joan Coromines, ofereix llista d'aquells dels seus treballs (243-244) «que puedan ser de mayor utilidad para los especialistas en temas aragoneses» (243); del personatge, l'autor en subratlla l'honradesa científica i el sentit crític envers les seves mateixes teories. L'*Onomasticon Cataloniae*: «Se trata posiblemente de la mejor colección de topónimos aragoneses que existe» (245), que, com els de tota l'obra, són explicats per l'etimologia a través dels seus successius estrats (indoeuropeu, llatí, àrab, mossàrab), amb particular referència a la parla de Ribagorça i dels Pallars (188-189). Hi ha bibliografia (190-191).

Marcos Marín subratlla l'atenció de Coromines a la vida i l'ambient de les paraules (5) i a llur anàlisi crítica. «Coromines no llega a trazar un espacio hispanorromano» (6).

La bibliografia signada per Donna M. Rogers distingeix, en les respectives seccions, els llibres, diccionaris i monografies, del contingut dels quals dóna brevíssima descripció, i n'assenyala les edicions (9-12); els articles, recensions i notes, amb indicació, si s'escau, dels diversos llocs on foren publicats (12-23); edicions (col·leccions i textos) (23-24); mapes; i traduccions (24).— J. P. E. [14.409-14.410-14.411-14.412-14.413

«Miscel·lània Fabra. Recull de treballs de lingüística catalana i romànica dedicats a Pompeu Fabra» (Biblioteca Filològica, XXXVII), Barcelona, Institut d'Estudis Catalans 1998, 20 + VIII + 402 pp.

Les vint primeres pàgines són noves i contenen un preàmbul signat per Antoni M. Badia i Margarit, *La Miscel·lània Fabra. Deu anys de la vida del mestre (entre 1933 i 1943)*; recorden les vicissituds per les quals passà, després d'un intent no reeixit l'any 1928, el projecte d'ofrir a Mestre Fabra en el marc de la seva feina a la Universitat Autònoma de Barcelona una miscel·lània d'estudis amb motiu dels seus setanta anys el 20 de febrer del 1938, cosa impossible pels desgavells de la revolució i de la guerra; un dels organitzadors, Joan Coromines [cf. resum següent], s'entestà a portar-la a terme i així la «Miscel·lània Fabra» eixia finalment a Buenos Aires el 29 de febrer de 1944, amb tan mala fortuna que, aquesta vegada per la Segona Guerra Mundial, es perdé pràcticament tota l'edició; d'aquí, la conveniència de repetir-la en reproducció facsimilar, en la qual, després de l'advertiment signat per Joan Coromines, on són recordades altres col·laboracions que tantes dificultats feren impossibles (V-VII), trobem els següents treballs, que entren en el nostre camp: Paul Aebischer, *Autour de l'origine du nom Catalogne* (1-26); P[ere] B[ohigas] Balaquer, *Bastero i els orígens de la llengua catalana* (27-36); Joaquim Cases-Carbó, *La preposició, amb' en els textos antics* (37-41); Joan Coromines, *Noms de lloc catalans d'origen germànic* (108-132); Lluís Faraudo de Saint-Germain, *Glossari raonat de la llengua catalana medieval* (143-174); F. Mateu i Llopis, *Nòmima dels sarraïns de les muntanyes del Coll de Rates, del Regne de València, en l'any 1409, segons el Llibre de la col·lecta del morabatí del batlle de Callosa* (206-241); i Ferran de Segarra, *De les llegendes o inscripcions sigil·lars* (363-379).— J. P. E. [14.414

Pompeu Fabra i Joan Coromines. La correspondència dels anys de l'exili. - Estudi sobre l'ús del guionet en català i Diccionari d'esmenes al «Diccionari general» per Pompeu Fabra. A cura de Joan FERRER, Josep FERRER i Joan PUJADAS. Presentació de Max CAHNER i Proemi de Manuel CASTELLET, Barcelona, Fundació Pere Coromines 1998, 284 pp.

La primera part d'aquest llibre ha d'ésser tinguda ben en compte en aquestes pàgines, car les vint-i-cinc primeres lletres (21-128) són font biogràfica per als anys immediatament posteriors a l'èxode català del 1939, duríssims per a ambdues personalitats; també ho són per al coneixement de molts detalls de l'elaboració, producció i extensió de la «Miscel·lània Fabra» [cf. el resum immediatament anterior], i dels primers passos d'estudi i edició de les futures *Vides de Sants Rossello-*

meses de Joan Coromines, el 1945 (56 i 58, nota 13); també hi ha referències escadusseres a textos catalans antics en pàgines de naturalesa filològica (p. e., 88-89).— J. P. E. [14.415]

Dr. Àngel Fàbrega i Grau, *can.*, dins «Analecta Sacra Tarraconensia», 71 (1998 = «Misc. Fàbrega»), 9-15.

Publicacions del Dr. Àngel Fàbrega Grau, can., des del 1947 fins al 1998, dins «Analecta Sacra Tarraconensia», 71 (1998 = «Misc. Fàbrega»), 17-24.

Josep BAUCELLS I REIG, *El dr. Àngel Fàbrega i Grau, trenta-un anys de canonge arxiver de la Catedral de Barcelona*, dins «Analecta Sacra Tarraconensia», 71 (1998 = «Misc. Fàbrega»), 25-41.

Els dos primers títols presenten les dades biogràfiques i la bibliografia, amb petit resum de contingut dels estudis publicats pel dr. Fàbrega. En el terç, Baucells, col·laborador immediat durant dècades a l'ACB, desgrana els records d'allò que foren els anys posteriors de la guerra civil espanyola del 1936-1939, la fatigosa recuperació dels fons del dit arxiu i llur ordenació sistematitzada posada al servei dels recercadors (35: quadre sinòptic de nombre d'investigadors i d'unitats arxivístiques demanades i servides entre el 1965 i el 1996), fins a arribar a la situació actual. [No cal dir com ATCA s'associa al reconeixement d'aquest gran servei a la recerca, del qual el dr. Fàbrega ha estat protagonista].— J. P. E. [14.416-14.417-14.418]

Francesc LLADÓ, *Miquel Ferrà, líder de la intel·lectualitat mallorquina de la primera meitat del segle*, dins «Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana», 54 (1998), 449-466.

Isabel GRAÑA, *Miquel Ferrà i Joan Pons i Marquès: memòria d'una amistat de poetes contemporanis*, dins «Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana», 54 (1998), 467-478.

G. ROSSELLÓ BORDOY, *Miquel Ferrà i la defensa del patrimoni*, dins «Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana», 54 (1998), 479-489.

Miquel Ferrà i Juan (1885-1947), fou l'anella de la cadena que en qualitat de director transportà l'edició de les *Obres catalanes del Beat Ramon Llull*, de les mans d'Antoni M. Alcover i Sureda a les de Salvador Galmés i Sanxo, per a la qual, de més a més, treballà en l'edició dels lul·lians *Llibre de contemplació en Déu i Blanquerna* (451-452); d'altra banda, director de la «Residència d'Estudiants de Catalunya», hi acollí autors com Pierre Vilar (467-468). Les pàgines indicades, però, tal com deixen endevinar els títols, exposen d'altres facetes de la vida, de les relacions o de les activitats de Ferrà, qui, després del juliol del 1936, ja només podé incidir en la vida pública a través de la feina en llocs com l'Arxiu de la Delegació d'Hisenda o la Biblioteca Provincial de Palma de Mallorca (463).— J. P. E. [14.419-14.420-14.421]

Eulàlia DURAN, *Les perplexitats de Joan Fuster*, dins «Caplletra», 24 (Primavera 1998), 117-124.

En les pàgines introductòries l'autora recorda la relació de Joan Fuster amb diversos professors de la Universitat de València, sobretot la seva col·laboració amb Joan Reglà i Campistol; també les seves perplexitats quant al període que també ell qualificà de 'Decadència', entorn les causes del qual, i altres extrems, s'explanà en una lletra facciosa, del 1984, a l'autora, que aquesta publica ací (122-124).— J. P. E. [14.422]

Lluís GIMENO BETÍ, *Mn. Joaquim Garcia Girona, iniciador de la dialectologia a les terres valencianes septentrionals*, dins «Congrés Plana», 281-312.

Sobre la base de les lletres del benassalenc Joaquim Garcia a Antoni Alcover i Sureda [la referència arxivística de les quals no és donada], l'autor reconstrueix els trets principals de la dedicació d'aquell a la collita de mots per terres del Maestrat durant les primeres dècades del segle;

admirador dels grans poemes de Jacint Verdaguer, derivà després, sense deixar les composicions personals, a la col·laboració amb Alcover en l'Obra del Diccionari, del qual fou nomenat 'corresponsal' (299 i 305); ultra el treball de camp, Garcia havia 'fet les cèdules' de les *Rúbriques y stabliments de Benassal*, del 1654, i algunes del fons notarial antic de Vistabella, Arxiu Municipal (289), i treballava en la preparació i l'edició d'un *Vocabulari del Maestrat* (298). Aquestes pàgines transcriuen fragments, de vegades considerables, d'aquella correspondència, un dels quals descriu la impressió que li féu la visita i coneixença de la feina lexicogràfica de l'Institut d'Estudis Catalans (307). Hi ha bibliografia (310-312).— J. P. E. [14.423]

Maria Teresa FERRER I MALLOL, *Arcadi Garcia i Sanz. In memoriam (1926-1998)*, dins «Anuario de Estudios Medievales», 28 (1998), 911-924.

Les cinc pàgines inicials repassen tant la trajectòria biogràfica com sobretot la recerca en camps diversos, sempre unificats per la dedicació als protocols notarials i a la història del dret, que fruità en l'edició dels *Furs de València* entre el 1970 i el 1990 [acabada de completar pòstuma el 1999], i en compilacions documentals sobre pràctica i dret comercial, en particular el marítim; les pàgines 917-924 ofereixen la llista de les seves publicacions, llibres i opuscles (917-918), o articles (918-924).— J. P. E. [14.424]

Dieter GIRGENSOHN, *Erler, Finke, Schmitz-Kallenberg, Vincke. Materialsammlungen zum Pisaner Konzil vom 1409*, dins «Annuario Historiae Conciliorum», 30 (1998), 456-519.

[Els dos autors, nostres' d'aquestes pàgines són Heinrich Finke i Johannes Vincke]. Hi ha un resum de la biografia del primer (501-506), dins la qual som informats que, limitat el seu camp d'estudi al concili de Constança, descobrí l'ACA i les seves riqueses a començaments de la darrera dècada del segle XIX, i les aprofità abundantment en les seves grans compilacions d'*Acta Aragonensia* (1908-1922), *Acta Concilii Constantiensis* (1896-1928), també en obres més monogràfiques com *Aus den Tagen Bonifaz VIII. Funde und Forschungen* (1902) i *Papstum und Untergang des Tempelordens* (1907). Johannes Vincke hauria vingut a Barcelona el 1928 i a l'ACA hauria aplegat el material sobre les relacions d'estat i església en la corona catalanoaragonesa, i l'hauria publicat en *Documenta selecta mutuas civitatis Arago-Cathalaunicae et ecclesiae relationes illustrantia* (1936) (512-516). Entremig són recordades les publicacions de Franz Ehrle sobre Benet XIII i el seu cercle (504-506).— J. P. E. [14.425]

Salvatore FODALE, *In ricordo di Francesco Giunta*, dins «Hom. Giunta», 9-17.

Resum biogràfic, de forma particular atent a les publicacions basades en investigació en arxius barcelonins, sobretot en l'ACA, entorn temàtica de relacions entre Catalunya i Sicília o la Mediterrània en general en el segle XIV. El prof. Giunta havia mort poc abans de tenir lloc 'Workshop', del qual depenen aquestes pàgines.— J. P. E. [14.426]

Josep M. MAS I SOLENCH, *Josep M. Millàs i Vallicrosa historiador de la Ciència. Commemoració del centenari de la seva naixença (1897-1997)*, Santa Coloma de Farners 1998, 102 pp.

Resum tant de la biografia com de l'itinerari acadèmic (15-36) de l'hebraïsta i arabista Josep M. Millàs Vallicrosa, les aportacions del qual són recordades i resumides en successius capítols: com a epigrafista i paleògraf d'inscripcions i de documents en hebreu de jueus catalans (37-42); investigador de la literatura des de la seva tesi doctoral el 1920, i sobretot de la literatura escrita per jueus catalans o hispànics en general (43-56); historiador de la ciència, sobretot de l'astronomia, i en particular editor o traductor de tractats científics de jueus catalans (57-72); ex-

positor d'aspectes d'història més general, amb temàtica que s'estén de la seva vila nadiua a Ramon Llull (73-84); i traductor d'alguns llibres bíblics o d'altres (85-90). El primer apèndix aplega *Obres i articles de Josep M. Millàs i Vallicrosa citats en aquest llibre*, datats entre el 1920 i el 1987 (95-96) i el segon els fets més importants de la seva època (97-98).— J. P. E. [14.427

Ernest GUILLÉ I MOLINÉ, *Ernest Moliné i Brasés. Una personalitat de la història de Catalunya arrelada a l'Anoia*, dins «Miscel·lània Aqualatensia», VIII (1997), 491-545.

Pep VILA, *Quatre lletres del bibliòfil Ernest Moliné i Brasés a Gabriel Llabrés*, dins «Estudis Balearics», núms. 58-59 (juny 1997-gener 1998), 179-183.

Sota el primer títol hi ha un aplec de dades i dates biogràfiques, vistes des de perspectiva familiar i de repercussió social o política general; no manquen, però, pàgines dedicades al bibliòfil (525-526), a l'edició de *Les costums marítimes de Catalunya universalment conegudes per Llibre del Consolat de Mar*, del 1914 (521-502); a la pertanyença a la Reial Acadèmia de Bones Lletres (523-527); i als seus múltiples treballs sobre temàtica del nostre camp, d'entre els quals destaca la col·laboració en el «Recull de textos catalans antics» (538-543). Hi ha fragments textuais de contemporanis relatius a Moliné (530-532). La família ha procurat d'aplegar el seu arxiu a la Masia Ben Viure, de Viciano (Anoia) (506).

Comú denominador de les dites lletres publicades sota el segon títol, conservades a Palma de Mallorca, Biblioteca Gabriel Llabrés, d'on són transcrites, és el fet de girar «a l'entorn de consultes puntuals... sobre manuscrits i llibres catalans antics, sobre la seva participació en projectes individuals» (179); remarquem-hi les explicacions donades per Moliné de les característiques editorials del «Recull de textos catalans antics» (181) i les notícies sobre exemplars del *Consolat de Mar* (182-183).— J. P. E. [14.428-14.429

Pedro ADROVER ROSSELLÓ, *El Lorenzo Pérez que yo conocí*, dins «Misc. Pérez», 7-10.

Guillermo BIBILONI, *El diario de Lorenzo Pérez*, dins «Misc. Pérez», 11-18.

Jaume CABRER LLITERAS, *D. Llorenç Pérez, Arxiver de la Seu de Mallorca*, dins «Misc. Pérez», 19-22.

Bernat JUAN RUBÍ, *Epistolario de D. Lorenzo Pérez Martínez*, dins «Misc. Pérez», 23-28.

Agustí SERRA SOLER, *Deixau-me que us parli d'en Llorenç*, dins «Misc. Pérez», 29-30.

Sebastià TRIAS MERCANT, *Llorenç Pérez i la Causa Pia Lul·liana*, dins «Misc. Pérez», 31-35.

Alguns d'aquests títols permeten un més profund coneixement biogràfic, tant de forma global (Adrover), com en certs punts dels anys viscuts en el Seminari de Sant Pere, a base de l'intermitent diari (Bibiloni). D'altres passen dels episodis personals a la dedicació a l'arxiu de la Seu mallorquina, inclòs el disgust pel mal resultat d'unes oposicions, el resultat de les quals Llorenç, amb tot fonament, ja tenia coll avall, i el subsegüent pas que ell mateix, anys a venir, qualificaria obertament de ,desbarat' (Cabrer, Serra); l'epistolari recull tots els aspectes possibles, d'acord amb els interessos predominants en les successives etapes de la vida; assenyalam la correspondència de tema lul·lià amb Miquel Batllori, Friedrich Stegmüller i el seu grup de Freiburg im Breisgau, i amb Sebastià Garcias Palou. Trias Mercant resumeix les successives investigacions dedicades a la història de la Causa Lul·liana, des de la tesi doctoral, defensada en la Universitat Gregoriana de Roma, fins al *Nicolau Mayol i Cardell...*, contemporani de la mort (1992), ací resumit (32-33); i transcriu els cinc punts programàtics indicats per Llorenç Pérez per a dur a bona fi la Causa Lul·liana (34). Un detall biogràfic resta dubtós: morí a Barcelona, a l'Hospital de Sant Pau el 30 de novembre del 1992 (9: Adrover; 18: Bibiloni), o a Madrid, en lloc i data no precisats (33: Trias)? Hi ha quatre pàgines que reproduïxen quinze fotografies (35-38). [A honor de l'amic, transcriuré la frase en la qual es podria resumir tota la seva recerca: «La Causa Pia Lul·liana no és històricament una qüestió individual ni l'acció de petits grups lul·listes en defensa del seu mestre, sinó la participació institucional en representació de tot un poble»] (32).— J. P. E. [14.430-14.431-14.432-14.433-14.434-14.435

A l'entorn de F. Xavier Ricomà Vendrell, dins «Hom. Ricomà», 13-91.

Sota aquest títol s'apleguen una sèrie de col·laboracions breus a la miscel·lània d'homenatge; són records i judicis personals, signats o no. Remarquem-hi l'*Aproximació a la bibliografia de Francesc Xavier Ricomà Vendrell* (17-24), els títols de la qual són aplegats en seccions d'articles, llibres, textos per a catàlegs i pròlegs; els del primer grup recauen en general en el nostre camp.— J. P. E. [14.436

María Teresa FERRER I MALLOL, *Biografía de Regina Sáinz de la Maza Lasoli (1945-1997)*, dins «Anuario de Estudios Medievales», 28 (1998), XVIII-XXIV.

Luisa María JIMENO ORTUÑO, *Bibliografía de Regina Sáinz de la Maza Lasoli (1945-1997)*, dins «Anuario de Estudios Medievales», 28 (1998), XXV-XXIX.

Manuel SÁNCHEZ MARTÍNEZ, *Regina Sáinz de la Maza, investigadora del Departamento de Estudios Medievales*, dins «Anuario de Estudios Medievales», 28 (1998), XXXI-XXXIV.

Rafael CONDE Y DELGADO DE MOLINA, *Recuerdo de Regina Sáinz de la Maza, en el Archivo de la Corona de Aragón*, dins «Anuario de Estudios Medievales», 28 (1998), XXXV-XXXVIII.

Josefina MUTGÉ I VIVES, *L'obra pòstuma de la doctora Regina Sáinz de la Maza*, dins «Anuario de Estudios Medievales», 28 (1998), XXXIX-XLII.

Les primeres pàgines són dedicades a la biografia acadèmica, al centre de les quals hi ha els anys d'especialització a Roma de la futura investigadora per tots lloada per la serietat i precisió del seu treball; aquest es concentrà en l'edició del *Diplomatario del cardenal Alborno*z i en múltiples publicacions dedicades sobretot als ordes militars, masculins o femenins com el monestir de Sixena.

La llista de totes les publicacions, diferenciades en llibres, articles de revista i capítols de llibres, és dreçada en el segon títol.

Sánchez Martínez recorda la companya de treball al CSIC i els valors de la seva obra científica: atenció al fet bàsic que és la publicació de fonts, exigència de feina ben feta en tots sentits, també en el de la col·laboració generosa. Assenyalam la notícia que les llibretes de treball de Sáinz de la Maza han estat donades per la família al Departament de Medieval del CSIC.

El quart posseeix una font específica: les paperetes de petició de fons a l'ACA, conservades en el mateix arxiu, que permeten de veure la quantitat de material revisat com a primer pas per a l'elaboració i publicació dels futurs estudis.

Finalment, Josefina Mutgé i Vives presenta l'obra pòstuma, que és el volum segon de *El monasterio de Sijena. Catálogo de documentos del Archivo de la Corona de Aragón. II* (1348-1451), que l'autora deixava enllestit en començar l'estiu del 1977 i que després només ha calgut publicar tal com ella l'havia deixat.— J. P. E. [14.437-14.438-14.439-14.440-14.441

Ramon MIRÓ I BALDRICH, *L'oracioner popular recollit per Valeri Serra i Boldú*, dins «Palestra Universitària», 9 (1997), 315-360.

Aquell gran folclorista publicà a començaments del segle XX en llocs diversos alguns resultats parcials de les seves recopilacions en localitats de la Plana d'Urgell i d'altres, fins i tot del País Valencià. L'autor, per la seva banda, n'aplega cent trenta-una mostres i les ordena per temes. [Atès que el treball d'aplega fou realitzat en les darreres dècades del segle XIX i que les nombroses variants de texts ací reproduïts indiquen que aquests feren camí a través de successives generacions, és normal de pensar que almenys algunes d'aquelles fórmules són anteriors al segle XIX, i que recauen en el nostre camp].— J. P. E. [14.442

Lluís TO FIGUERAS, *Vicens i Vives: Els bons reis castellans i els remences*, dins «Revista de Girona», núm. 191 (novembre-desembre 1998), 24-77.

Cinquanta anys després de publicada la *Historia de los remensas (en el siglo XV)*, l'autor reconeix a l'obra el fet de basar-se en una recerca imponent a l'ACA (possiblement completable amb

d'altres fons) i «de relatar els fets tal com apareixen als documents, sense deixar-se endur per idees preconcebudes»; també la d'haver-ne resumit els resultats en «la imatge d'una pagesia revoltada per defensar la seva llibertat»; en canvi, caldria revisar la versió sobre el paper mitjancer dels reis i allò que perseguïen: un benefici econòmic immediat com Joan II de Catalunya-Aragó o l'augment del poder reial i la minva del senyorial, objectiu constant de la monarquia? Tampoc no és clar allò que s'hi jugaven els barons.— J. P. E. [14.444]

A Cumulative Index to Volumes I-VI of Paul Oskar Kristeller Iter Italicum. Accedunt alia itinera. A Finding List of uncatalogued or incompletely catalogued humanistic manuscripts of the Renaissance in Italian and other Libraries, Leiden, E. J. Brill 1997, VI i 582 pp.

Encara que el 1995 l'*Iter Italicum* de Paul Oskar Kristeller fou posat en CD-Rom, l'editor ha publicat tot l'índex d'aquells sis volums en forma de llibre per als lectors que els havien adquirit tant com anaven sortint; en aquesta taula hom distingeix entre els noms d'autors de llibres i els altres, escrivint aquests en cursiva, tipus també utilitzat per als títols d'obres anònimes o d'autor desconegut.— J. P. E. [14.444]

Indice generale delle annate I-LXX (1924-1994), dins «Rivista di Archeologia Cristiana», LXXI (1995 [1997]), X i 404 pp.

Durant aquests setanta anys, aquell periòdic ha publicat estudis relatius als següents llocs nostres, que conserven restes cristianes antigues: les Balears (86/590), Centelles (47/293), Elx (60/401), Mallorca (86/590), Manacor (80/542), Mataró (74/501), Menorca (60/402), Els Pallaresos (100/681 (?), Maó (86/590), Son Bou (60/402), Son Peretó (80/542 i 86/590) i Tarragona (11/44 i 36/214).— J. P. E. [14.445]

Índices Manresa (1925-1997), dins «Manresa. Espiritualidad Ignaciana», 70 (1998), 196 pp

Hi ha seccions d'aquesta bibliografia dedicades de manera específica a s. Francesc de Borja (115-116) o a Jeroni Nadal (117-118); hi ha bibliografia esparsa sobre Antoni Cordeses (189), s. Alonso Rodríguez (187), s. Pere Claver, sobre Catalunya (188), i la ciutat de Manresa en general (192), o sobre d'altres (àdhuc sobre autors del segle actual, estudiosos dels segles anteriors al XIX, com, a tall d'exemple, Ignasi Casanovas: 188, o Josep M. March: 192); i sobretot dues seccions dedicades a capítols biogràfics de s. Ignasi de Loiola: *De Loyola a Manresa* (135-136) i *De Barcelona a Roma* (136).— J. P. E. [14.446]

Índex per autors. «Aplec de treballs» núms. 1-14, dins «Aplec de treballs. Centre d'Estudis de la Conca de Barberà», 15 (1997), 169-191.

Nombre, si no la majoria, dels títols acollits en aquestes pàgines, publicats entre els anys 1978 i 1996, entren en el camp d'ATCA.— J. P. E. [14.447]

ESTUDIS DE REFERÈNCIA GEOGRÀFICA

Albert COMPTE, *Una família d'Agullana a mitjan del segle XVIII*, dins «Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos», 31 (1998), 231-269.

A base del memorial d'entrades i sortides d'un tutor, del rendiment final de comptes i de la cancel·lació de la tutela, documents de l'Arxiu Històric de Girona, de mitjan segle XVIII, l'autor descriu amb tot detall el gènere de vida d'una família agullanenca de condició mitjana, des del dia que mor el pare de família fins al moment en què el seu hereu entra en plenes funcions i és afranquit de la tutela d'un oncle, justament el redactor dels memorials sobredits. Analitza la situació de la casa i patrimoni, les disposicions testamentàries del pare de família difunt, les diverses activitats que es duen a terme a la finca (moltura, rem agrari i bestiar, explotació forestal), el consum i la vida quotidiana, les despeses d'ensenyament i les causades pels serveis d'advocats, procuradors i notaris, les relacions externes de tot ordre de la família. L'economia estudiada és equilibrada dins una tònica de molta austeritat i estalvi: les mercaderies i serveis són cars, els salaris baixos. Res que no sigui normal en una economia pre-industrial i en un període de relativa calma social i estabilitat econòmica, i on els factors humans concrets (morts prematures, plets onerosos, càrregues familiars diverses) tenen una importància decisiva en la determinació de fases de redreç o declivi de les unitats econòmiques familiars, bàsicament autàrquiques.— J. de P. [14.448

Enric GUINOT RODRÍGUEZ, *Quan Alacant, Elx i Oriola esdevingueren valencianes (1296-1305)*, dins «L'Avenç. Revista d'Història», núm. 214 (maig 1997), 6-11.

Narració de les vicissituds internes de Castella, que desembocaren en la necessitat d'ocupació del Regne de Múrcia per Jaume I i després per Jaume II el 1296, a fi d'evitar-li la recaiguda en mans sarraïnes; i dels intents de solució entre les dues corones, amb el resultat de la sentència arbitral de Torrellas i de les posteriors dificultats amb l'infant Juan Manuel, cosa que obligà a rectificar els límits a favor de Castella en l'acord d'Elx del 1305 i encara amb motiu de la Guerra dels dos Peres (1356-1376). Hi ha transcripció dels fragments amb les successives delimitacions, fins a la de Jeroni Munyòs dels anys 1565-1572.— J. P. E. [14.449

Enrique CUTILLAS BERNAL, *El monasterio de la Santa Faz. El patronato de la ciudad (1518-1804)*, València i Alacant, Generalitat Valenciana i Instituto de Cultura Juan Gil Albert 1996, 351 pp.

Estudi centrat en la relació del convent de menorettes coletines amb el Consell de la ciutat d'Alacant, que n'era patró, patronatge ací vist sobretot en l'aspecte econòmic. El llibre només m'és conegut per la recensió signada per Manuel Teruel Gregorio de Tejada, publicada dins «Hispania. Revista Española de Historia», LVIII (1998), 352-353.— J. P. E. [14.450

Glòria FRANCINO PINASA, *Sobre la toponímia de Alaó*, dins «Alazet. Revista de Filologia», 8 (1997 [1998]), 105-140.

Els topònims, coneguts per fonts ja publicades i assenyalades en l'explicació de cada un, d'entre les quals destaquen el *Cartoral d'Alaó*, dels segles IX-XIII, i l'*Acte de prestació d'bomenatge a l'abat Benet Latras*, del 1669, ací són ordenats de forma alfabètica, començant pels de Sopeira (106-123) i seguint pels d'altres pobles que formaven el senyoriu d'Alaó (123-139); cinquanta-tres dels cent vint-i-nou topònims aplegats ja compareixen el el *Cartoral*, i quaranta-nou dels seixanta-vuit de Sopeira segueixen vius; la majoria és d'extracció llatina i s'han format com els altres de llengua catalana (139-140).— J. P. E. [14.451

Josep RIBA I GABARRÓ, *Aspectes finals del règim feudal a l'Anoia*, dins «Miscellanea Aqualatensia», VIII (1997 [1998]), 143-183.

D'acord amb el títol, aquestes pàgines se centren en esdeveniments del segle XIX, però també documenten amb un fragment textual de l'AP de la Pobla de Claramunt la situació de les senyories parroquials de Santa Maria de Claramunt en la segona meitat del segle XVIII (146-148); la cort baronial dels segles anteriors (150-155 [cf. ATCA, XVIII (1999), 917, núm. 13656]); el desdoblament de la baronia en la de la Torre i la de la Pobla de Claramunt a darreries del segle XVI, amb lletra posterior de Carles III, transcrita i reproduïda en facsimil (158-159); la venda de part de drets senyorials sobre el castell d'Òdena per part de la vila d'Igualada el 1622, amb obligació de pagar censal a Sant Cugat del Vallès (167), amb notícia d'altres censals dels segles XVI-XVIII (173-174); i la concessió de drets senyorials sobre aigües a la raguèlia dels Claramunt i successors (178).— J. P. E. [14.452

Llorenç FERRER I ALÒS, *La vinya al Bages. Mil anys d'elaboració del vi. L'exemple del mas Roqueta* (Monografies, 19), Manresa, Centre d'Estudis del Bages 1998, 318 pp.

La dada escrita més antiga del vi al Bages és un fragment de terrissa romà, on llegim 'VINUM' (18); després cal saltar fins als segles X-XI, on en els pergamins de Sant Benet de Bages són documentats els establiments de terra per a plantació o complantació de vinyes (18-19); en els segles XIV-XVI les notícies augmenten per la documentació en registres notarials (contractes i inventaris), que estenen els coneixements a formes o eines de conreu i a classes i atuells de vi i els seus contenidors (20-26; 30-39); en els segles moderns s'imposà el contracte de rabassa morta (28-31). Com arreu de Catalunya, també al Bages augmentaren l'extensió de la vinya i la producció de vi en proporció que anava entre el 46'6% i el 57'2% de les terres conreades; Francisco de Zamora i Jaume Caresmar expressaven la mateixa impressió (99-101 i 105); la informació s'estén als mètodes de cultiu (106-115) i al vocabulari de les feines (116-119); durant el segle XVIII, el rendiment es multiplicà el 300 o el 400% (125); i és coneguda la seva comercialització a la menuda (139-142). L'estudi té un particular referent en el mas, la família i actual empresa Roqueta, de la qual són exposades tant la política matrimonial (51-66) amb un arbre genealògic de setze generacions (entre 96-97), com les formes d'explotació de la terra (77-79); la majoria de les informacions ja pertanyen als dos darrers segles. Les pàgines finals indiquen les fonts arxivístiques (Manresa, AHM i AH de la Seu; Vic, AD; Navarcles, AM), i la bibliografia (309-317).— J. P. E. [14.453

Josep M. SANS I TRAVÉ, *Les rendes de la batllia de la Comanda del Temple de Barberà l'any 1264*, dins «Hom. Ricomà», 511-521.

Un manuscrit de la biblioteca de Montserrat [el número del qual no sembla constar en cap d'aquestes pàgines], intitulat *Haec est memoria... de omnibus exitibus de domo Mansi Dei et de aliis demos (!) de omni magisterio* (511-512), conté una part relativa a la casa de Barberà, ací transcrita (520-521): l'autor localitza els indrets, dels quals la casa percebia censos o altres rendiments (514-515), i redueix a quadre les percepcions de cada població, en espècie o en diner (516-518).— J. P. E. [14.454

Gaspar FELIU, *L'administració de la Comanda Hospitalera de Barberà. Un llibre de comptes de 1410-1411*, dins «Anuario de Estudios Medievales», 28 (1998), 187-217.

Anàlisi del *Libre de rebudes e despeses que fan dins lo castell de Barberà...*, portat per fra Bernat de Vilaregut, ara conservat a Barcelona, ACA, *Monacals. Hisenda*, 3762, ací descrit (188-189); l'autor hi esbrina els drets senyorials pertanyents al comanador de Barberà, amb les quantitats de diner o de fruits que li proporcionaven (reduïts a dos quadres: 1809'31 sous directes i 1017'16 de terratges consistents en parts de blat i d'ordi), i la quantitat de terra de cultiu directe (189-196), com també la seguida cronològica de feines que s'anaven presentant en un any agrícola (196-198); fa els comptes d'allò que costaren els diferents jornals pagats per les diverses feines,

que pujaren a 842 s. i 1 d. (198-204) i les eines per a les feines corresponents, amb 194 s., 7 d. (204-206), les despeses en aliments que calgué comprar, 640 s. i 17 d. (206-210). No sembla que «l'explotació fos deficitària, si bé tampoc no sembla gaire rendible» (213). Hi ha un apèndix que clarifica les mesures emprades en els comptes (214-215) i un altre sobre alguns preus a començos del segle XV (216-217).— J. P. E. [14.455]

Gaspar FELIU, *La moneda a Barcelona entre el 960 i el 1030*, dins «Barcelona. Quaderns d'Història», 2/3 (1996 [1997]), 103-115.

Durant els anys indicats en el títol la moneda barcelonina hauria passat per una transformació important en el seu valor i en l'aparició de noves denominacions; aquestes pàgines són un planteig general dels problemes i reflexió sobre algun en particular. Suposada la vigència del sistema carolingi (lliura/sou/diner), en el qual l'única moneda real era el diner de plata, entorn mitjan segle X hauria perdut argent (104) i aparegueren els mancosos de ,set a l'unça' i el 1018 en foren encunyats a Barcelona (107). En la segona meitat del segle X s'hauria reduït almenys a la meitat el contingut en plata del diner, reducció que s'hauria accentuat després de l'any 1000 (109-110). L'anàlisi de la documentació del 958 ençà, que inclou la ,pensa', permet de constatar que aquesta era una quantitat determinada, en plata o en or, i que equivalia al ,ratl' musulmà (113); altres denominacions de monedes, de significat encara poc precís, són els ,exarachellos', ,nummos' i els ,aureos' (113). Hi ha quadre de la moneda d'or andalusina en documents datats entre el 929 i el 1010 (114) i un altre per al preu en plata d'una mujada entre el 961 i el 1009 (115). Aquestes pàgines són particularment atentes a les aleacions i equivalències de les monedes.— J. P. E. [14.456]

Nikolas JASPERT, *Stift und Stadt. Das Heiliggrabpriorat von Santa Anna und das Regularkanonikerstift Santa Eulàlia del Camp im mittelalterlichen Barcelona (1145-1424)* (Berliner Historische Studien, 24. Ordenstudien, X), Berlín, Duncker & Humboldt 1996, 575 pp., 21 mapes 5 taules i gràfiques.

Intent d'història total de la ciutat de Barcelona en connexió amb les dues institucions de l'orde del Sant Sepulcre. Resumits els estudis que en diversos països hom ha dedicat a ordes religiosos i els d'autors alemanys sobre canòniques agustinianes de Catalunya (Johannes Vincke, Odilo Engels, Johannes Bauer, Ursula Vones-Liebenstein (27-28): [cf. ATCA, XVIII (1999), 826-829]), als quals s'han d'afegir els nostres (28, nota 42), Jaspert assenyalava que els precedents s'han ocupat d'institucions assentades en ambient agrícola, mentre ell concentra el seu estudi en dues cases urbanes de Barcelona (Santa Anna i Santa Eulàlia del Camp), tema pràcticament verge malgrat que la seva base arxivística «nicht anders als spektakular zu nennen ist» (29): el *Fons Santa Anna* conservat principalment a l'ADB (36-43) i complementat amb els d'altres institucions barcelonines (ACB, ACA, BC, AHCB: vegeu la presentació més completa de les pàgines 496-502). A continuació el lector és informat del naixement d'ambdues comunitats, segurament conseqüència de les visites documentades de clergues barcelonins a la Jerusalem conquerida pels croats, i les resseguim fins a llur fusió el 1423 (46-100). Com que cada casa tenia la seva pròpia configuració d'acord amb l'activitat preferent, el capítol que ve (101-160) exposa les característiques de llur vida interna, tant en els camps d'activitat (atenció pastoral, cura de malalts i pobres, celebració litúrgica), com en l'estructura institucional (123-160: les pàgines 462-475 donen els noms de tots els membres d'ambdues cases i les 476-478 els de les autoritats de totes les cases dels Països Catalans). L'assentament en la ciutat, deduïble dels diversos capítols d'entrades i eixides de diners, damunt els quals reposa llur vida material (161-233), i el més concret de l'arrelament en la societat barcelonina, resulta de l'apreciació que manifesten les diverses formes de fundacions o legats ,post mortem' (233-285; llista completa dels benefactors documentats: 479-495); una forma de vinculació a la ciutat es manifestà en el naixement de nous nuclis urbans entorn ambdues cases (295-343). Els darrers capítols exposen la relació d'ambdues institucions amb la casa

reial (és dedicat a aquest tema un capítol que és resum de la religiositat de la dinastia comtal de Barcelona: 344-365 [on, però, cal corregir l'afirmació que atribueix a Arnau de Vilanova l'expectativa «eines unmittelbar bevorstehenden dritten und goldenen Zeitalters des Heiligen Geistes» (349), com també la que, abans d'aquesta segona vinguda de l'Esperit Sant «sollte ein weltlicher Monarch... die Eroberung Jerusalems anstreben» (349-350)]; amb la Casa de la Ciutat (365-373), amb el capítol de la Catedral (374-381), amb les altres institucions religioses barcelonines (382-388) i amb institucions eclesiàstiques superiors (388-402), també amb algunes de fora Catalunya (402-455). Hi ha bibliografia (503-557) i taula onomàstica i topogràfica (558-575).—J. P. E. [14.457]

Maria Mercè COSTA I PARETAS, *El segon monestir de Jonqueres i el molí d'En Carbonell*, dins «Anuario de Estudios Medievales», 28 (1998), 59-73.

Aquell monestir femení de l'orde de Sant Jaume [Santiago] tingué tres emplaçaments, el segon dels quals era ubicat en un turó, el de la Celada, entre Sant Andreu de Palomar i Sant Martí de Provençals, on Jaume I també donà permís per a la construcció d'un molí, el d'En Carbonell, els drets reials sobre el qual foren donats al monestir. Els problemes sorgits entre monestir i família Carbonell i els esdeveniments posteriors que afectaren molins i monestir fins al segle XIX, amb els noms dels successius arrendataris del molí són ací resumits a base de la documentació ara a Barcelona, ACA, *Ordres religiosos i militars. Universitat*, Pergamins o registres i d'altra de complementària de la secció *Reial Patrimoni*.—J. P. E. [14.458]

Robert I. BURNS, *The Friars of the Sack in Barcelona: Financial and Pastoral Profile*, dins «Anuario de Estudios Medievales», 28 (1998), 419-435.

Recordada l'expansió dels Freres del Sac per Occitània, des d'on, i concretament des de Marsella, poc després del 1240 es començaren d'estendre vers el sud, Montpeller, Barcelona i els nous regnes de Mallorca i València, on ja eren el 1261, l'autor concentra la seva atenció en Barcelona (419-421), a base sobretot de l'antic arxiu de Santa Anna de Barcelona, ara a l'ADB, *Santa Anna. Freres de la Penitència*, completat amb dades de testaments. D'entre la dita documentació l'autor escull la que permet de resseguir l'arrelament entorn l'actual conjunt de Santa Anna (422-425), la que fa referència als llibres [la 'summa of the vices' segurament era la *Suma de vicis e virtuts* de fra Llorenç d'Orléans, és a dir, la *Somme le Roy*] (426), el cas d'una intervenció en decidir la validesa d'un matrimoni, on també actuà sant Ramon de Penyafort, 'medicus animarum' (427-429), les relacions, també de préstec, amb el rei Jaume I (430-432) i la trajectòria d'un antic cavaller, acollit a l'orde militar de Santiago després de la supressió de 'Orde del Sac' (432).—J. P. E. [14.459]

Anna CASTELLANO I TRESSERRA, *Pedralbes a l'Edat Mitjana. Història d'un monestir femení*. Pròleg de José Enrique RUIZ-DOMÈNEC (Biblioteca Abat Oliba, 198), Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat 1998, 406 pp.

Les comunitats de clarisses no han tingut la sort historiogràfica de les abadies femenines benedictines o cistercenques. Pedralbes presenta la particularitat de posseir un «arxiu, que té quasi intacta tota la documentació, des del moment de la seva fundació fins avui» (19: detall de les sèries emprades: 387-389); sobre aquesta base i la bibliografia ja coneguda (391-400), «la multiplicitat de retalls va anar perfilant una imatge força nítida de la vida d'aquelles dones» (20). I així l'autora ens fa passar successivament davant els ulls l'origen familiar de la reina Elisenda de Montcada, el seu casament amb Jaume II, la fundació i construcció del monestir pel matrimoni reial, i la viduïtat de la reina a Pedralbes (25-41). Segueix el capítol dedicat als textos directores de la vida comunitària, tant els papals (50: [calia relacionar la butlla fundacional de Joan XXII, que optava per una comunitat de clarisses amb base econòmica, amb la contraposició d'aquell papa

envers la pobresa franciscana radical, recordada en la pàgina 176]), com les quatre successives ordinations de la reina i el seu testament, capítol basat en el *Llibre de la reina*, en el *Llibre de privilegis apostòlics* i en el *Llibre de privilegis i ordinations reials* (52-77). El llarg capítol següent és dedicat a les bases econòmiques i a les atencions comunitàries que s'hi sostenien (79-155) i el quart a les relacions del monestir amb el món exterior (147-198), on trobem un nou moment de dificultat institucional en temps de Martí l'Humà [que havia d'ésser posat en relació amb la tendència d'aquest rei i de la seva muller, Maria de Luna, a favor dels capdavaners i convents de l'Observança franciscana: 161], però també, transcrita, l'acta d'adobament a cavaller de Jaume March (195-196). Som, a continuació, informats del paper espiritual del monestir (199-237), de les obligacions de culte i de les devocions preferides: a les primeres es refereixen les de la primera fundació o de fundacions particulars posteriors, conegudes pel *Llibre de misses* o pel *Llibre de defuncions* (202-215); consten devocions particulars a la Mare de Déu, a santa Maria Magdalena, a la festa de Corpus; i la fal·lera a posseir relíquies o remeis (216-235: [però Violant de Bar, muller de Joan I, no llegia la *Cigonina*: 236; cf. ATCA, XV (1996), 409-414]). El capítol dedicat a *El món de les monges* ens informa dels estralls de la Pesta Negra a Pedralbes, de les dificultats de convivència femenina i de l'extracció social de les religioses (239-268). En *La vida monàstica* (269-303) ens són recordades les característiques de la clausura, de l'hàbit i de la convivència amb les persones que envoltaven la comunitat. Finalment, sota *Reclusió i cultura monàstica* coneixem el règim alimentari tant normal com de temps penitencials (305-318), els actes col·lectius de vida religiosa entorn a la litúrgia (318-322), per a la qual calia saber de lletra (323-324); les novícies n'aprenien amb els quatre llibres, segurament litúrgics, procedents dels templers (325-330); de fet els llibres litúrgics eren la majoria dels presents en l'inventari del 1364, on trobem una *Biblia* llatina en dos volums, un *Gènesi* en romans, dos *Flors sanctorum* en romanç i un en llatí, dos llibres de *Vida dels sanats Pares*, un *Libre de vicis e de virtuts* [que deu ésser el de fra Llorenç d'Orléans], un *Sintil·lari*, «en què ligen a la taula», un *Llibre de santa Maria Magdalena*, el *Lucidari* i el *Llibre dels miracles de sant Francesc* (327-328). Altra font d'informació i d'edificació eren les pintures (331-338). Són finalment, resumides les prescripcions de la visita efectuada per fra Guillem de Salanova (339-344). Les darreres pàgines del cos del volum són dedicades a petites biografies de monges més significades (345-379).— J. P. E. [14.460]

Pere ORTÍ I GOST, *La construcció del sistema fiscal municipal a Barcelona, segles XIII-XIV*, dins «Barcelona. Quaderns d'Història», 2/3 (1996 [1997]), 17-34.

«L'objectiu d'aquest article és traçar una primera cronologia de l'evolució de les competències fiscals del municipi barceloní fins a la consolidació d'un veritable sistema fiscal» (17). L'autor comença clarificant les confusions precedents bo i distingint entre la fiscalitat reial indirecta, perceptora de drets senyorials per part del rei a través del o dels batlles reials (18-20), i les imposicions municipals damunt venda de mercaderies (20-21); els successius passos d'aquestes darreres [els pot veure el lector en la secció de *Recensions* d'aquest volum, en la dedicada a *Corts, parlaments i fiscalitat...*].— J. P. E. [14.461]

Carmen BATLLE [I GALLART], *Aportación al estudio de la hacienda municipal de Barcelona a fines del siglo XIII*, dins *Mondes de l'Ouest et villes du monde. Regards sur les sociétés médiévales*. Mélanges en l'honneur d'André Chédeville, Rennes, Presses Universitaires 1998, 551-560.

Sota la pressió de la Croada contra Catalunya i del consegüent malestar popular (revolta de Berenguer Oller), calgué aplegar diners i convocar corts, on les autoritats barcelonines demanaren confirmació del sistema electiu de consellers i consell, confirmació atorgada amb el *Recognoverunt proceres*, que també els confirmà les atribucions de tipus econòmic, com la d'establir i aplegar talles sota control reial, «per solidum et libram» (553); quan, però, calia disposar de diners, hom havia de recórrer als jueus (554-556) o als banquers cristians (556-558), en nombre d'operacions ací documentades i protagonitzades pels consellers de Barcelona, cosa que confirma llur capaci-

tat, en tant que representants del municipi. Un document del 1293, ací transcrit d'ACB, *Notaris Bernat Vilarrúbia*, informa de la devolució del capital d'un préstec i dels seus interessos, que pujaren tant com aquest (559).— J. P. E. [14.462]

Carme BATLLE I GALLART, *La casa de Bernat de Sarrià, canonge de la Seu de Barcelona, vers 1300*, dins «Anuario de Estudios Medievales», 28 (1998), 619-634.

La dels Sarrià fou família assentada en el terme de l'antic poble homònim, en propietat sota senyoriu de la canonja barcelonina, que donà alguns membres al capítol catedralici i servidors a la reial casa, cosa que elevà llur categoria social (619-621). Les altres pàgines resumeixen primer el testament del dit Bernat i després l'inventari dels seus béns, conservats ambdós a Barcelona, ACB, *Pia Almoïna*; aquest permet de refer diversos cambres de la casa, on, però, només consten dos llibres, i encara litúrgics: un *Processioner* i un *Breviari* (629); el testament fa conèixer les seves vinculacions econòmiques i la destinació dels béns relictos (622-625). És notable la confiança posada en el seu cosí homònim, home de confiança de Jaume II i dels seus successors al sud del País Valencià (621; cf. més avall el resum núm. 14.432).— J. P. E. [14.463]

Manuel ROVIRA I SOLÀ, Sebastià RIERA I VIADER, *Les ajudes per la ciutat de Barcelona a Jaume II, 1314-1326*, dins «Barcelona, Quaderns d'Història», 2/3 (1996 [1997]), 35-52.

Entre el 1314 i el 1326, dos esdeveniments obligaren a realitzar despeses superiors a les normals: la defensa de costes i marines d'atacs piràtics sarraïns i la conquesta efectiva de Sardenya. Davant el perill d'atacs, la ciutat de Barcelona proposà l'armada de dues galeres, per al sosteniment de les quals el 1314 Jaume II legalitzà un impost damunt la mesura de gra i un de semblant damunt la venda de carn, i aprovà el respectiu *Ordonament... sobre l'almoïna... contra los enamiçhs de la fe e defeniment dels navegans e de tota la terra*, del 1315, que incloïa imposicions a naus entrant o sortint de Barcelona, ambdós d'ACA, *Canc., reg.* (43-47); l'*Ordonament... es repetiria el 1321 i el 1325 per a la concessió de quinze mil i de deu mil lliures respectivament, destinades a la conquesta i defensa de Sardenya*: AHCB, Ms. L-1 *Primus antiquus privilegiorum...*, i L-3, i en el *Llibre vermell* (47-52). Els documents són resumits i completats en les pàgines introductòries, amb quadre sinòptic de les imposicions previstes en l'*Ordonament...* (42-43), i de la forma com fou pagada la meitat de la concessió del 1326 (40).— J. P. E. [14.464]

Cristina BORAU I MORELL, *El sistema benefICIAL en la Barcelona del segle XIV. La conjunció de la religiositat, l'economia i l'art*, dins «Anuario de Estudios Medievales», 28 (1998), 709-728.

L'autora fa un repàs a la figura jurídica del benifet eclesiàstic i de cada un dels seus elements constitutius, no pas estudiant directament les directrius en els llibres bàsics del dret canònic o en els dels grans canonistes del segle XIV, ans en la pràctica seguida a Barcelona, coneguda per l'ADB, *Registra dotaliarum*, i *Visitacionum*, per l'ACB, *Speculum I-II i Protocols notarials*, i en documentació complementària de l'Arxiu de Sant Pere de les Puel·les i de l'ADHPB. Amb transcripció de fragments documentals, l'autora dibuixa la figura del fundador amb drets i deures i la del beneficiat i del patró amb les respectives obligacions (713-718), un i altres vinculats o no per parentiu, com en un cas del 1367: «Raymundo Ferrarii, scolari mecum commoranti pedagogo seu instructori subscriptorum filiorum meorum» (715); hi ha notícia d'un Francesc Eiximenis, mort abans del 1355 (714); també informa de les maneres de finançament, que a Barcelona havia de pujar a entre unes vint i trenta-cinc lliures anyals (719), ultra el necessari per al manteniment de la capella i dels ornaments (i, de vegades, del retaule: 722-723) (719-723); i aprofita les notícies proporcionades per les actes de visita pastoral sobre l'estat de conservació (723-725) i sobre la solució donada a beneficis que per qualsevol raó s'havien d'extingir (725-727).— J. P. E. [14.465]

Josefina MUTGÉ VIVES, *Documents de cancelleria reial sobre el monestir de Sant Pau del Camp de Barcelona (1332-1394)*, dins «Acta historica et archaeologica mediaevalia», 19 (1998), 19-53.

Aquest nou aplec de trenta-sis documents [que prossegueixen els indicats dins ATCA, XVI (1997), 658, nùms. 11676-11676], tots d'ACA, *Canc.*, reg., vint-i-vuit dels quals són transcrits complets i els altres resumits en regest (26-50), són agrupats en la introducció d'acord amb llur temàtica: litigis, fiscalitat, capbreus, protecció de la Corona, influències de la casa reial en la designació de càrrecs, relacions entre la Corona i el prior, i tota la comunitat. Hi ha taula de noms propis i d'alguns temes (50-53).— J. P. E. [14.466]

Antonio CORTIJO OCAÑA, *Commercial Rivalry between Barcelona and Valencia in the Fourteenth Century: Privileges and Franchises*, dins «La Corónica. A Journal of Medieval Spanish Language and Literature», 26 (1997 = «Hommage to Joan Coromines»), 45-52.

L'autor informa de fons catalans en la Bancroft Library de la Universitat de Califòrnia, a Berkeley: un *Boeci català* i una *Bíblia Parva* atribuïda a sant Pere Pasqual, ambdós del segle XIV; també hi ha quatre grups de documentació, UCB 120, només un dels quals és catalogat; també n'hi ha en la *Fernán Núñez Collection*, dins la qual destaca en el volum 176 l'inventari de la biblioteca privada del metge Pere Ferriol, que posseïa un exemplar de l'edició d'Ausiàs Marc, Valladolid 1555 (45, nota 1). La col·lecció acabada d'esmentar posseeix tres lletres en pergami, ací transcrites, datades els anys 1327, 1364 i 1374, relatives a la conducció forçada de naus carregades de gra al port de Barcelona; la primera és resolta a favor del regne de València, «in quo maior quam in civitate Barchinone in valectum victualium caristia» (47); les altres dues a favor de Barcelona, confirmen el privilegi «ex usu antiquo... in Usaticis Barchinone observato» (49), sense que resulti clar en quin (50-51). Hi ha bibliografia (52).— J. P. E. [14.467]

Teresa Maria VINYOLES I VIDAL, *La vita quotidiana della gente di mare (esempi barcellonesi dei secoli XIV e XV)*, dins «Medioevo. Saggi e ricerche», 21 (1997), 9-35.

El *Llibre del consolat de mar* engloba dins 'gent de mar' tota l'escala que va del amos de les naus als mariners, barquers, pescadors i llurs famílies; l'autora es refereix a aquests i a llur vida a terra a base de dades esparses que ha pogut aplegar en arxius barcelonins diversos: AHCBC, *Clavaris*, *Ordinacions* i *Miscel·lània*, o AHPB; són els cinc documents ací transcrits (30-35); l'autora n'extreu dades generals sobre la vida d'aquell estrat social, també sobre els perills de la mar, les estructures familiars i la qualitat de vida.— J. P. E. [14.468]

Santiago ALCOLEA BLANCH, *Entorn de tres retaules de Lluís Borrassà*, dins «Misc. Ainaud, I», 395-406.

La contemplació de quadres pintats per Lluís Borrassà, actualment esparços, i la documentació d'ADB, *Visitacionum*, 35, d'ACB, *Llibre de resolucions capitulars*, i *Liber testamentorum* i d'altres del notari Gabriel Canyelles datats el 1410, i d'Arenys de Mar, Arxiu Històric Fidel Fita, *Notaria de Montclús*, 400, permeten a l'autor d'atribuir les dites pintures a dos retaules de la Seu de Barcelona, els de Santa Marta, Sant Domènec i Sant Pere Màrtir, i de Sant Llorenç, Sant Hipòlit i Sant Tomàs d'Aquino, documentats en capelles diverses de la Seu des d'entorn el 1420 fins al 1769, i d'intentar una primera recomposició global dels dits retaules (398 i 402). També és identificada la part superior del Retaul de Sant Esteve, de Sant Esteve de Palautordera, ara a Barcelona, Museu Diocesà (404-406).— J. P. E. [14.469]

Damien COULON, *Le commerce barcelonais avec la Syrie et l'Égypte d'après les actes du notaire Tomàs Bellmunt (1402-1416)*, dins *Partage du monde*, 203-229.

L'autor es fixa en les mil vint-i-set comandes documentades per als anys indicats en el títol en tres registres del notari Bellmunt, conservats a Barcelona, AHPB, tres-cents cinquanta de les quals eren destinades a comerciar amb l'Egipte i la Síria. També reconeix que no són base per a un estudi definitiu, car n'hi ha d'altres en d'altres llibres del mateix notari i en els d'altres notaris [ultra els perduts], però exposa el resultat de la seva anàlisi, que resumeix en dos quadres, el de comandes efectuades (207-214) i el de quantitats esmerçades en quatre dels viatges (221-222); hom exportava sobretot drap català (d'entre 5 i 9 lliures [la peça?]), corall i mel (224-225); hi ha notícia de quatre-centes persones implicades en els convenis, dues-centes seixanta-una inversores i cent vint-i-nou receptors (226-227).— J. P. E. [14.470]

Jaume AURELL I CARDONA, *Els mercaders catalans al Quatre-Cents. Mutació de valors i procés d'aristocratització a Barcelona (1370-1470)*, Lleida, Pagès editors 1996, 428 pp.

Llibre només conegut per la recensió, signada per José Luis Pastor Zapata, i publicada dins «Hispania, Revista Española de Historia», LVIII (1998), 339-342.— J. P. E. [14.471]

M. Rosa TERÉS I TOMÀS, *Art profà i vida quotidiana entorn a 1400: els inventaris barcelonins*, dins «Acta historica et archaeologica mediaevalia», 19 (1998), 295-317.

Els inventaris barcelonins són els que es troben en protocols notariaus de l'AHCB i de l'AHPB, o els que han estat ja publicats en llocs diversos. Ací l'autora agrupa les notícies relatives a la possessió de ,draps de paret', ,portaleres' i ,bancals', per la procedència anomenats de vegades ,draps de Ras' (= Arràs); de cofrets, d'algun dels quals és coneguda la inscripció (300) (289-301). Les figuracions eren sovint religioses, però no mancaven les profanes: Matèria de Bretanya, Llegendes de Troia, Història d'Alexandre el Gran, o Història de Carlemany (302-307); temes d'història més recent, com la presa de Constantinoble (308-309); temes més quotidians (amor cortès; dansa, música i joc; i caça: 310-314); no mancaven temes trets de la natura (315-316). Per a cada cas són normalment transcrits les corresponents frases descriptives.— J. P. E. [14.472]

Xavier LENCINA I PÉREZ, *Els inventaris ,post mortem' com a font per a l'estudi de l'alimentació. Inventaris barcelonins del període 1597-1604*, dins «Estudis d'història agrària», 12 (1998), 207-221.

La base arxivística d'aquestes pàgines és constituïda per vuitanta-un inventaris ,pot mortem' de Barcelona, AHPB, ací especificats (209-210, nota 7), classificats per llur pertanyença a estaments socials diversos (209); les dades proporcionades pels dits inventaris permeten d'esbossar la diversa configuració de l'espai domèstic i la ubicació de la peça destinada a l'alimentació (210-212), les menes i quantitats d'aliments consignades (212-215), els estris i atuells del parament de cuina (216-218) o de taula (219-220), tot en paral·lel amb l'estrat social corresponent.— J. P. E. [14.473]

Carme NARVÁEZ I CASES, *La gestació de l'estil arquitectònic carmelità; les primeres disposicions dels descalços respecte a la construcció dels seus convents*, dins «Locus Amoenus», 1 (1995 [1996]), 139-144.

Les disposicions eren preses en instàncies centrals de l'orde, no catalanes; però algunes són conegudes pel ms. 113 de Barcelona, BU (140, nota 4), o foren aplicades a convents catalans com el de Barcelona o el de Vic, també coneguts per la mateixa biblioteca, mss. 991 i 1755, de fra Joan de Sant Josep, *Annales de los Carmelitas Descalços de la Provincia de San Josef del Principado de Catalunya*, i de Segimon de l'Esperit Sant, *Monumentos antiguos relativos a la historia de la provincia de S. Joseph de Carmelitas Descalços de Cataluña*, o per Vic, Arxiu Episcopal, *Llibre de la fundació del convent de Sant Josef* (143, notes 16, 17 i 29).— J. P. E. [14.474]

María de los Ángeles PÉREZ SAMPER, *La alimentación como indicativo de un estilo de vida. El Colegio de Cordelles de los jesuitas*, dins «Misc. González», 55-65.

La pedagogia jesuítica havia establert el principi de l'educació en comunitat i el Col·legi de Cordelles no en fou excepció; el capteniment a l'hora de menjar es dedueix de les *Constituciones del Imperial y Real Seminario de Nobles de Barcelona*, Barcelona 1763; de les *Reglas para los criados estudiantes del Seminario de Nobles...*, BC, Fulletons Bonsoms, i del llibre de Fausto Agustín de Buendía, *Instrucción de Christiana y Política Cortesana...*, Girona 1740: els reglaments exigien netedat, silenci, lectura i bones maneres a l'hora dels àpats, presidits per la salubritat i àdhuc per la solemnitat (56-59); segons Buendía, l'acte de menjar havia d'ésser dominat per la raó i conduït per normes, ací resumides (60-64).— J. P. E. [14.475]

José Luis BETRÁN, *La peste en la Barcelona de los Austrias* (Hispania, 2), Lleida, Editorial Milenio 1996, 548 pp.

Ultra la documentació de base, els dos darrers capítols d'aquest llibre (novè i desè) entren particularment en el nostre camp, car reflecteixen la repercussió de la pesta en els llibres de medicina, de devoció i d'altres formes de cultura popular; el llibre només m'és conegut per la recensió d'Antoni Simon i Tarrés publicada dins «Hispania. Revista Española de Historia», LVIII (1998), 1175-1198.— J. P. E. [14.476]

Marià CARBONELL I BUADES, *Obres al convent de Sant Agustí Vell de Barcelona, segles XVI-XVII*, dins «Locus Amoenus», 1 (1995 [1996]), 127-138.

Aquestes pàgines contenen: descripció d'aquell conjunt monumental el 1718, en què Felip V decidí destruir-lo, però encara visible en dues plantes conservades a Simancas, AG, MPD (129 i 131); resum dels treballs de construcció i parament de l'església entre el 1350 i el 1500 (130), amb el resultat que entorn el 1570 l'església de Sant Agustí Vell era considerada la millor de Barcelona i era presa per mostra en la construcció de Sant Joan de Valls; però a darreries del segle XVII hom decidí renovar-la, renovació interrompuda per la Guerra de Successió (130-131). Les obres realitzades durant aquells dos segles tant en els claustres (132-134) com en el convent (134-138) són conegudes per Josep Massot, *Compendio historial de... San Agustín en Cataluña*, Barcelona 1699, per documentació de Barcelona, AHPB, *Protocolos notariales*, i ACA, *Monacals d'Hisenda. Sant Agustí: Llibres de comptes i Llibres de despeses*, d'on són transcrits fragments textuals.— J. P. E. [14.477]

Juan Miguel MUÑOZ CORBALÁN, *La Iglesia de la Ciudadela de Barcelona o Francia y Flandes en la Ciudad Condal del siglo XVIII*, dins «Locus amoenus», 1 (1995 [1996]), 173-192.

L'enderroc parcial d'església i convent de Sant Agustí Vell [cf. resum anterior] fou resultat de la construcció de la Ciutadella militar borbònica al cor de Barcelona. L'autor estudia aquest tema a base de la documentació de Barcelona, ACA, *Intendencia General*; AHCB, *Llibres d'acords de l'ajuntament*, *Arxiu fotogràfic* i *Fons municipal*; de Simancas, AG, *Guerra Moderna*, *Mapas i Planos y Dibujos*; de París, BN; de Vincennes, Archives de l'Inspection du Génie; i de Madrid, Servicio Histórico Militar, *Cartoteca histórica*. Aquestes pàgines ens informen tant de la contractació de l'obra global de la Ciutadella i de les seves característiques, entre les quals hi ha la utilització de tècniques constructives i de denominacions catalanes (però també de les demores en els pagaments) (173-181), com en particular de l'església, en la qual destaquen tres detalls forasters: el campanar cilíndric agafat a l'absis, la cúpula de planta oval o el·líptica i la façana (182-190). En relació a l'església de la Ciutadella són transcrits quatre capítols del conveni per a la construcció d'*Iglesia y habitación de los capellanes* el 1718, d'ACA, *Intendencia General*, 3/1 (192).— J. P. E. [14.478]

Josep M. LLOBET I PORTELLA, *Un trasllat de restes humanes a Bellpuig (1619)*, dins «Quaderns de El Pregoner d'Urgell. Miscel·lània d'Estudis», 11 (1988), 3-6.

Presentació i transcripció de l'acta notarial, redactada en castellà, conservada a Cervera, AHC, *Fons notarial. Bellpuig*, que narra el trasllat de les despulles mortals d'avantpassats de Lluís Folc de Cardona, duc de Sessa, el 15 de maig del 1619, fins aleshores sepultades sota l'altar de Sant Miquel de la capella del castell de Bellpuig, al sepulcre sota l'altar major del convent de Sant Bartomeu de framenors observants, afores de Bellpuig «dentro del cerco de la sepultura y entierro sunpuroso de mármol del ilustrísimo señor don Ramon Folch de Cardona» (5).— J. P. E. [14.479]

Esteve MESTRE, *Notícies dels Cortadelles a la baronia de Bellpuig*, dins «Quaderns de El Pregoner d'Urgell. Miscel·lània d'Estudis», 11 (1998), 7-10.

Una de les activitats de la coneguda raguèlia Cortadelles, de Calaf [cf. ATCA, XIV, (1995), núm. 10575; XVIII (1999), 1072, núm. 14212], consistí en l'arrendament de drets senyoriais; pel Fons Cortadelles, de Tarragona, Arxiu Històric, consta que també tenien arrendats els de la baronia de Bellpuig i dels seus pobles. L'arrendament comportava l'obligació de tenir al dia el *Llibre llevador de les rendes*, d'on l'autor extreu dades diverses tant d'entrades com d'eixides dels anys 1779 i 1780, que permeten de conèixer formes concretes de recaptació; també hi ha notícies d'altres activitats de la família, d'entre les quals sembla destacar la compra de quantitats considerables de cendra segurament per a fer sabó (7-8).— J. P. E. [14.480]

Ramon MIRÓ, *L'administració de la Unió de preveres de Bellpuig a la segona meitat del segle XVIII i primer terç del XIX* (segona part), dins «Quaderns de El Pregoner d'Urgell. Miscel·lània d'Estudis», 11 (1998), 11-21.

[La primera fou resumida dins ATCA, XVIII (1999), 904-905, núm. 13609]. En aquesta, són aplegades les notícies de despeses diverses; ens afecten més les relatives a llibres, normalment litúrgics per a l'Ofici Diví, també de música (13-14); a l'arxiu (22, 35 i 42) i a l'arxiver (37); i a orgues i cantors, car inclouen aprenentatge de música (el 1755 fou comprat un violí "para empezar a aprender un muchacho": 19). Són transcrits en apèndix els contractes per a la construcció de l'orgue, del 1764 (25-30), i de la caixa de l'orgue, del mateix any (31-34); i els comptes d'ingressos i despeses d'aquella Unió de Preveres, del 1791 (35-44: aquests en castellà), conservats ara a Cervera, AHC, *Fons notarial* els contractes, i *Fons Comarcal* els comptes.— J. P. E. [14.481]

Juan Manuel del ESTAL, *Fundación de un monasterio agustiniano en Benidorm a principios del siglo XIV*, dins «La Ciudad de Dios», CCVIII (1995), 793-817.

Un dels homes de confiança de Jaume II, Bernat de Sarrià, senyor d'extensos territoris al sud del Regne de València (796), el 1328 donà al prior provincial dels Hermitans de Sant Agustí, Bernat Oliver, extensos terrenys tant dins com fora Benidorm per a la construcció i manteniment d'una casa d'aquell orde, donació concretada el mateix any i encara immediatament confirmada per Alfons el Benigne; els tres documents, transcrits de Barcelona, BC, ms. 1276 els dos primers, i d'ACA, *Canc., reg.* el tercer, són ací publicats en llatí i en traducció castellana (799-817); hi consta, de més a més, que el dit Bernat de Sarrià havia començat de fer productives aquelles terres transformant-les en hort, vinya i figuerals (800). El convent havia d'ésser tan bell com el d'Alzira (813); en realitat no passà mai de projecte (1112).— J. P. E. [14.482]

José Miguel GARCÍA BELTRÁN, *Nuestra Señora La Virgen del Adjutorio. Benlloch*, Castelló, Diputació 1998, 134 pp.

En aquesta presentació divulgativa, profusament il·lustrada amb fotografies, és àmpliament aprofitat el text de Jaume Matheu, *Epítome histórico de la Villa de Benlloch y de la prodigiosa ymagen de Nuestra Señora del Adjutorio*, editat a València el 1756, la portada del qual és reproduïda (28), com també llargs fragments (22-24, 28-30, 31, 38, 61-66, 67-78, 88-92, 109, 110), el text de l'acta notarial del transport de la imatge des de Portugal el 1498 (35-36), el del decret del bisbe Ot de Montcada facultant a la construcció de l'ermita als Sants de la Pedra, Abdó i Senén (sant Nin i sant Non) el 1445 (46-47) i altra documentació del segle XVIII relativa a la dita ermita (49-53). Hi ha uns *Gozos a Nuestra Señora del Adjutorio*, escrits en el mateix segle pel mercedari Raimon Rebol·lida (59-61). Hi ha notícia d'un Auto Sacramental del 1690, obra del dominic Josep Fort, *El prodigio de Belloc...* (27).— J. P. E. [14.483]

Maria VILAR I BONET, *Inventari del Castell de Calonge (1466)*, dins «Estudis del Baix Empordà», 17 (1998), 79-90.

L'autora edita l'inventari del castell de Calonge fet a la mort del seu propietari, Jaume Setantí, mercader d'una família originària de Lucca establerta a Barcelona, al qual havia concedit la possessió del castell el rei Pere, el Conestable de Portugal, també difunt. El document es conserva ara en doble exemplar manuscrit a Barcelona, AHCB.— J. de P. [14.484]

Isabel COMPANYS I FARRERONS, Maria Joana VIRGILI I GASOL, *Conflictes jurisdiccionals entre la universitat de les Borges del Camp i la vila d'Alforja a la fi del segle XVI*, dins «Hom. Ricomà», 215-237.

El pergami d'una sentència del 1596, conservat ara a l'Ajuntament de les Borges del Camp, ací descrit (217), permet de conèixer els passos d'un procés que s'allargà entre el 1587 i el 1593 (218-219), i els documents aduïts per ambdues parts en la discussió sobre si les Borges del Camp pertanyia o no al terme municipal de l'Alforja (219-222). La sentència, també present a l'ACA, *Reial Patrimoni, Conclusions civils* 99, i *Canc., Sententiarum* 4845, confirmava que les Borges era quadra de l'Alforja, amb les conseqüències del cas, com la de la constitució de milícia local única i la presència de les Borges en les mostres militars (222-225).— J. P. E. [14.485]

Jordi MORELLÓ BAGET, *El sistema fiscal dels municipis catalans: l'exemple del Camp de Tarragona*, dins *Actes Corona Fiscalitat*, 279-305.

A base de documentació de Tarragona (AH), de Reus (AHC), de Valls (AHC) i de l'ACA, l'autor descriu el sistema econòmic de les universitats de Reus i de Valls en la segona meitat del segle XIV. Hi ha resum de la situació tradicional normal (283-287), on l'autor observa que l'aparició del clavari equival a la d'una comptabilitat municipal permanent (281). Característica de les poblacions menudes és la capacitat d'escollir entre els possibles sistemes de financiació (289), com també el préstec forçós exigit als rics (292); les imposicions sobre el consum haurien estat la primera font de financiació d'aquells municipis, seguida de les talles (293-294); però els municipis tenien limitacions a l'hora d'imposar càrregues, car eren sotmeses a concessió i supervisió reials i a finalitat concreta (295), però les condicions reials serien progressivament suprimides (297-298) i les imposicions es perpetuarien (298); també el deute municipal pel camí del censal mort, però a darries del s. XIV ja s'havia fet insostenible perquè es menjava el producte de les imposicions (301); ni la prohibició de nous censals ni nous tributs com els onzens serien remei; i així Valls feia suspensió de pagaments el 1406 i alguna dècada més tard Tarragona (304).— J. P. E. [14.486]

Albert COMPTE, *Establiment de tres boscos a Cantallops el darrer terç del s. XVIII per l'explotació del suro*, dins «Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos», 31 (1998), 271-290.

Després de repassar l'estructura física i natural del terme de Cantallops, l'autor recorda la demografia del poble a partir del cens de Floridablanca (1787) i passa de seguida a estudiar l'acord entre el comte de Peralada i els veïns de Cantallops per a repartir diverses zones de bosc de suro i alzines i les condicions d'aquests establiments, mitjançant documentació de Girona, AH, del 1778. Es detallen les terres establertes, la toponímia de les quals avui ja és oblidada, i els preus i beneficis que n'extreien tant el comte com els adquirents: en general els darrers hi surten guanyant. L'estudi es completa amb l'al·lusió a d'altres establiments individuals, anteriors i posteriors, que formen part d'un vast moviment de redempció de terres ermes durant tot el s. XVIII i encara el XIX. Tenim en apèndix un quadre amb la relació dels seixanta establiments de terres boscoses de Cantallops, que comprèn: el nom de l'adquirent, el seu ofici, les vessanes establertes, el nom del paratge, el preu d'entrada pagat i el cens anyal impositat.— J. de P. [14.487]

Albert LÓPEZ MULLOR, *Resultats de l'excavació duta a terme al conjunt del castell de Castelldefels (Baix Llobregat, Barcelona)*, dins «Misc. Ainaud, I», 53-64.

L'estudi intenta de reconstruir les successives construccions d'aquell lloc, resultat que és visible en els dotze croquis; ajuden a la dita reconstrucció les dades dels documents, començant pels dels anys 966 i 972, on l'església de Santa Maria compareix per primera vegada; l'acta de consagració és del 1100-1106 (57); un inventari del 1584 fa conèixer transformacions arquitectòniques importants realitzades durant el segle precedent (57), que també són documentades per a l'església (59), ampliada durant el primer quart del segle XVIII; del 1734 s'han conservat uns comptes del mestre d'obres i del fuster, corresponents a la construcció de l'ala de ponent del conjunt (61).— J. P. E. [14.488]

Pere PUIG I USTRELL, *El castell de Castellar del Vallès al segle XI: nova lectura d'antics documents del monestir de Sant Llorenç del Munt*, dins «Terme. Terrassa», núm. 13 (novembre 1998), 24-36.

La base d'aquest estudi és constituïda pels tres recents volums del *Diplomatari de Sant Llorenç del Munt* [cf. ATCA, XVI (1997), 489-491], completats amb d'altra documentació, en la qual l'autor esbrina fins al fons «els problemes que es presenten en interpretar la documentació originària..., les possibilitats d'un estudi crític dels documents i especialment des del punt de vista de la diplomàtica» (24) en el cas concret del castell de Castellar del Vallès al segle XI. Repassa les aportacions anteriors, resumeix la història del monestir, les primeres etapes del qual (entre elles la de dependència de Sant Cugat del Vallès) són clarificades per la nova documentació, que col·loca el 1013 la represa i nova empena de la vida independent (25); dins aquest nou marc, en els primers decennis del segle XI la comtessa Ermessenda dotà Sant Llorenç amb ,l'alou de Castellar', castell present en el dit diplomatarí ja el 947, cosa que porta l'autor a exposar el sentit polisèmic de ,castell' i la seva relació amb ,terme' (26) i ,parròquia' (27), realitats que coincideixen en el cas de Castellar del Vallès. Les pàgines següents passen revista a les transaccions de què fou objecte aquell castell terminat, que afectaren el monestir, i analitzen contingut i problemes de la venda del 1017 (27-30, amb reproducció fotogràfica del document: 28), i de les donacions del 1029 i 1049 (30-33: reproducció fotogràfica del darrer: 32). La conclusió és que el document del 1017 seria fals i que «no s'ha conservat cap testimoni d'un domini del Munt sobre Castellar» (34), quan, en canvi, és pluralment documentada la possessió de castellanies diverses per part de l'esmentat monestir i consta la transmissió a mans successives de la de Castellar, fins als posseïdors actuals (34-35).— J. P. E. [14.489]

Germán NAVARRO ESPINACH, *Joan Santalúnia i altres paraïres de Castelló a la fi del segle XV*, dins «Congrés Plana», 157-178.

Estudi basat en els documents de Castelló, AM, *Llibres de compres i vendes, Llibres del consell, de la Mustaçafia, de veïns novells, de vàlues de la peita, i Llibres i processos de la cort de justícia* (168).

Aquesta documentació permet de conèixer la demografia castellenca entre el 1473 i el 1511: uns vuit-cents focs el 1485, dels quals, un any després, quatre-cents trenta-un, sotmesos a tributació, i uns cent-trenta menestrals de draperia; i confirma que també allí es donà l'ascens de menestral a mercader de matèries primeres per al tèxtil i a industrial de molí draper, pas que desemboca en Joan Santalúnia (158-164); el grup dels capdavanters seguí els passos d'augmentar els mitjans de producció del propi ofici; d'extensió a comerciant; de creixement del patrimoni; d'inversió en propietat rústica; i d'entrada en els òrgans de govern municipal (164-167). Una de les aportacions d'aquestes pàgines és la prosopografia de vint-i-set paraires o tractants amb llana o draps (168-176).— J. P. E. [14.490

Mª Jesús GIMENO SANFELIU, *Patrimonio, parentesco y poder (Castelló, siglos XVI-XIX)* (Biblioteca de les aules, 7), Castelló, Diputació i Universitat Jaume I 1998, 368 pp.

[Els resultats de l'estudi de l'autora sobre el tema són ben coneguts dels nostres lectors, pels resums dels volums XIV (1995), 434, núm. 9873, i XVIII (1999), 910, núms. 13630-13631]. Darrere el títol actual hi ha la tesi de doctorat, que la mateixa autora emmarca en la «línea de simbiosis entre la historia de la familia con la historia del poder, a través del método prosopográfico» (36). Les fonts escorcollades són, fora de l'ARV, on pot haver-hi expedients de noblesa dins la secció de Reial Audiència, totes castellenques, car també hi ha expedients de noblesa a l'AM, en el qual han estat repassats els *Llibres d'insaculacions*, els *Llibres de consells* i els *Llibres de la peita*; els protocols notariais de l'Arxiu Històric Provincial (22-24); els llibres parroquials en l'Arxiu de Santa Maria; i alguns fons patrimonials, sobretot els de l'Arxiu Vallès (marquesos de Sant Joaquin), i els familiars Segarra i Roig (20-27). El cos del llibre comença amb una notícia del terme de Castelló: transcriu el paràgraf que li dedicà Anton Josep Cavanilles (43); hi vivia una població humana que hauria passat de 5.748 habitants el 1646 a 12.531 el 1786 (46), de clara composició agrícola (48-55). El petit grup oligàrquic, diferent abans i després de l'equiparació amb els 'hidalgos' castellans a conseqüència del *Decret de Nova Planta*, era format per tres títols de noblesa, sis de generosos o cavallers, sis de ciutadans honrats que s'hagueren de fer reconèixer el títol d' 'hidalgua', d'altres sis que el reberen per reial privilegi i cinc que sobrevingueren a la vila per immigració (68-69). El capítol central exposa tant el marc legal (també tocat pel *Decret de Nova Planta*, que substituï la llibertat foral pels condicionants del tipus 'legítima' de la legislació castellana), com els nombrosos casos de defensa de la unitat del patrimoni hereditari coneguts per documentació notarial i concretats en nombre de quadres sinòptics, darrere els quals hi ha, àdhuc explícitament formulat, el concepte de 'casa', tant en allò que afecta la seva supervivència: «...hijo que lleve el nombre de la casa» (79, nota 22), com en allò que toca el seu bon nom: «...para que más bien pueda sostener... el lustre de su casa», i, no cal dir: «desempeñar todas las deudas de nuestra casa, reedificarla y aumentar su caudal» (85; ambdós textos són reproduïts en la pàgina 205), tema al qual l'autora ha dedicat un apartat (106-111), dins el capítol (69-161); fins i tot el capítol cinquè (179-229) és una exposició de l'estratègia concreta, amb la qual eren assegurats els dits objectius, la de les polítiques familiars. El capítol quart n'és la conseqüència, la de la capacitat de poder polític i conseqüents intervencions, que proporcionava el fet de pertànyer o de personificar una casa (163-186). La segona part del llibre n'és l'aplicació de la teoria formulada en la primera a un cas concret, el de la 'casa' Mas (231-284). Després de les conclusions de la tesi (285-302), el llibre es clou amb dos testaments, un del 1657, redactat en català (305-311), l'altre del 1790, d'un Mas, en castellà (312-326); un augment legal d'herència no disgregable (327-340); i amb una escriptura de societat conjugal, ja del segle XIX; i amb les pàgines de bibliografia (345-365).— J. P. E. [14.491

Flocel SABATÉ I CURULL, *El territori de la Catalunya medieval. Percepció de l'espai i divisió territorial al llarg de l'Edat Mitjana* (Publicacions de la Fundació Salvador Vives i Casajuana, 123), Barcelona 1997, 556 pp.

Objectiu del llibre: «facilitar la comprensió de la mateixa percepció de l'espai medieval, evidenciar quines realitats bategaven rere denominacions com *pagus*, comtat o vegueria, quins eixos omplien de sentit nocions com parròquia, castell terminat o quadra, quina significació espacial tingueren termes tan diferents com mas, sagrera, almúnia o capitania, per què a vegades s'extrapolaven denominacions diverses com diòcesi o batllia, quina fou la incidència dels nuclis urbans sobre l'endreçament i organització de l'espai rural immediat, com reflectí el territori les vies d'afermament baronial i d'emergència del poder reial, com s'assajà la concepció genèrica de Catalunya, quina comprensió reberen nocions territorials i humanes, com ara nació catalana o Espanya» (18-19 [sobre el darrer tema, vegeu el resum següent]). L'exposició dels temes esmentats es basa en el coneixement d'una extensa bibliografia de fonts i estudis, i en l'accés directe a una llarga llista d'arxius de Catalunya (11-12), amb constant transcripció de frases i de fragments. L'anterior enumeració descriu la manera com l'autor veu el contingut d'aquest llibre, en els successius capítols del qual, i de forma més o menys diacrònica, ell repassa les denominacions, començant per les dels macroespais, en els quals vers el segle X incidí la realitat política dels comtats, els quals, però, ja no foren capaços d'integrar els territoris de les darreres conquestes a Catalunya (Tortosa i Lleida) (30-41), i cediren el lloc a nombre de successives denominacions, un factor incisiu de les quals fou l'emergència dels caps de comarca (41-59). En els capítols següents ens passen davant els ulls les denominacions de vil·les i masos, parròquies, sagreres, castells terminats, quadres i altres denominacions (61-111), de ciutats, viles i llocs (113-166), de vegueries i sots-vegueries, de batllies, de circumscripcions eclesiàstiques i militars (167-225), dels espais baronials i llurs districtes (227-265); el darrer capítol és dedicat a *Un país anomenat Catalunya*: l'autor hi exposa la trajectòria comuna d'aquells 'hispani' que, integrats en el regne i imperi carolingi, a través dels comtats i gràcies als elements comuns com la llengua i una legislació cada vegada més unitària com la de Pau i Treva, esdevingueren al cap de poc 'catalans' i es donaren una estructura jurídica unitària entorn Barcelona: fou Catalunya, que en els segles posteriors viuria tota mena de vicissituds fins a la situació actual en l'Estat Espanyol (267-367). Després ve la secció dedicada a més d'una seixantena de representacions gràfiques amb les respectives explicacions (369-503), que l'autor presenta no pas com un conjunt sistemàtic, ans només com a il·lustració de la primera part del llibre (19). Les darreres pàgines són destinades a taula toponímica (505-550).— J. P. E. [14.492

Flocel SABATÉ, *La noció d'Espanya en la Catalunya medieval*, dins «Acta historica et archaeologica mediaevalia», 19 (1998), 375-390.

Aquestes pàgines repassen les successives formulacions verbals de relació entre el territori de Catalunya i la Península Ibèrica a partir de la irrupció dels carolingins en començar el segle IX, en què, potser 'Marca Hispanica' no era denominació oficial, però sí que ho era la de 'Gòtia', en relació a la qual 'Hispania/Spània' era la Península de sobirania musulmana (378). Catalunya/català s'enfortí com a denominació de sobirania política en rebre el 1258 els drets sobirans, fins aleshores oficialment de la casa de França: Catalunya esdevenia 'principat', cada vegada més abocat a la Mediterrània, a l'hora que Castella ho feia a l'Atlàntic (379-380); 'Hispania/Espanya' era denominació purament geogràfica, contra la qual no hi havia cap prevenció, la qual, però, des de Roma, seguia essent considerada com a realitat fins a cert punt única (383). Si sempre hi hagué interacció civil, aquesta s'accentuà amb la dinastia Trastámara i sobretot amb els Reis Catòlics, la unió dels quals suscità a Castella la pretensió d'ésser els únics espanyols, contra la qual protestaven els catalans com Cristòfor Despuig (390): així, en tensió entre la pertanyença geogràfica i la pretensió d'unificació política castellana, arribaria hom al segle XVIII.— J. P. E. [14.493

Josep M. SALRACH [I MARÉS], *Orígens i transformacions de la senyoria a Catalunya (segles IX-XIII)*, dins «Revista d'Història Medieval», 8 (1997 [1998]), 25-55.

L'autor es proposa «revisar allò que creiem saber sobre la senyoria a Catalunya» a base sobretot de comparar allò que, d'acord amb investigacions ja realitzades, succeí a Catalunya, en paral·lel amb

la trajectòria dels països veïns, del Roine a Galícia, sense que manqui alguna referència directa a documentació d'arxiu (26, notes 2 i 3; 34, núm. 31; 41, núm. 49). Assenyalem la clarificació teòrica del concepte de 'senyoria' i dels seus associats (46-54).— J. P. E. [14.494]

Coral CUADRADA [I MAJÓ], *Senyors i ciutadans: les senyories catalanes a la Baixa Edat Mitjana*, dins «Revista d'Història Medieval», 8 (1997 [1998]), 57-77.

Estudis anteriors de l'autora [cf., p. e., ATCA, VII-VIII (1988-1989), 408, núm. 4055; 458-459, núms. 4247 i 4248; X (1991), 504, núm. 6382; 529, núm. 6476; XI (1992), 529-530, núm. 7183; 532, núm. 7193; 542, núm. 7231; 619, núm. 7522; 627-628, núms. 7554-7555; XVII (1998), 845, núm. 13183; 886, núm. 13321] li permeten d'afirmar que cada senyoria tenia la seva particular personalitat; una mostra serien les quadres, sorgides de la necessitat de defensar la frontera (63), a les quals, del segle XI ençà, hom concedia franqueses (62), com a esca a poblar el territori sobretot en la gran expansió de mitjan segle XII vers Sud i Ponent (64); una altra mostra seria el castell de Cervelló, cas concret de defensa de frontera en un primer moment, tot i que la *Carta de franqueses del 1267*, que de fet suprimia els mals usos, era el resultat de no poder competir amb el rei a l'hora de retindre pobladors o usuaris dels molins (66-66). Aquest cas obliga a fixar-se en el pes de la ciutat dins l'evolució del sistema senyorial (66-69); les situacions diversificades són conegudes per les condicions incloses en els establiments a emfiteusi (69-73). La ciutat hauria estat l'element que trencà la continuïtat del sistema feudal (74). Hi ha referències a fons arxivístics, com el de Vilassar de Dalt, Marquès de Barberà.— J. P. E. [14.495]

Manuel SÁNCHEZ MARTÍNEZ, Pere ORTÍ GOST, *La Corona en la gènesi del sistema fiscal municipal en Catalunya (1300-1360)*, dins *Actes Corona Fiscalitat*, 233-278.

Aquest estudi parteix del fet que a darreries del segle XIII no existia a Catalunya una fiscalitat d'Estat i que les concessions de sises per a defensar-se, per exemple, de la Croada contra Catalunya els anys 1289 i 1292, acceptades en corts pels tres braços, no tingueren continuïtat per la negativa del militar i de l'eclesiàstic, i que l'alternativa fou acollir-se a la col·laboració de les viles reials: és justament aquest punt de la fiscalitat real damunt les pròpies ciutats i viles durant la primera meitat del segle XIV l'objecte d'aquestes pàgines (233-235); la gran base d'estudi és l'ACA (documentació de *Cancelleria* i de *Corts i Parlaments*), ultra la de Corts, ja publicada per Fidel Fita (235), i la proporcionada pels arxius municipals, sobretot per l'AHCB, *Consellers* (272, 274, 278). En aquell llarg mig segle es dibuixen tres passos, també de responsabilitat municipal damunt les sumes destinades a la corona: les quèsties i talles tradicionals, les imposicions damunt les ciutats reials, que compareixen amb motiu de la conquesta de Sardenya entorn el 1321 (242-246), i que en la Cort de Montblanc del 1333 s'estenen a les viles-mercat (248-253); i, sense renunciar a les imposicions, el deute públic en forma de censals i violaris, al qual és necessari de recórrer davant les contínues necessitats i amenaces dels anys 1350-1358; aquest deute es disparà de tal manera que només fou possible d'eixugar-lo convertint-lo en impost habitual (261-265). Hi ha quadres sinòptics del donatiu de la Cort de Montblanc (271-272), dels dels anys 1340-1344 (273-274) i dels de la dècada del 1450 (275-278).— J. P. E. [14.496]

Flocel SABATÉ i CURULL, *L'augment de l'exigència fiscal en els municipis catalans al segle XIV: elements de pressió i de resposta*, dins *Actes Corona Fiscalitat*, 423-465.

Aquestes pàgines es basen, ultra les publicacions corresponents, en la llista següent d'arxius: Barcelona, ACA; arxius municipals de Barcelona, Girona, Lleida, Sabadell, Tarragona, Torroella de Montgrí i Vic; en els arxius històrics comarcals (AHC) de Balaguer, Cervera, Olot, Puigcerdà, Reus, Solsona, Tàrraga, Tortosa, Valls i Vilafranca del Penedès; i en el parroquial de Prats del Rei (423, nota 1). Recordats els passos de la fiscalitat real entre darreries del s. XIII i segona meitat del

XIV, una primera part resumeix les [males?] arts dels oficials de tresoreria per a treure diners de les poblacions, ni que sigui amb l'esquer de no resuscitar mancaments o deutes passats (426-430; 434-436); s'hi sumaren les despeses per a fortificació de les poblacions (431-433: guerres, incursions piràtiques, companyies blanques o altres); tot plegat conduí a una situació social tensa no sols amb repercussions econòmiques, sinó també i sobretot de convivència (al cap de poc es presentaria la situació preocupant de les bandositats) i de desprestigi de la corona i del rei (459, nota 160). Els municipis de senyoriu baronial seguiren una trajectòria paral·lela als de senyoriu reial, amb una diferència constatable en el vescomtat de Pinós i Mataplana: a començaments del segle XIV el permís per a imposicions era donat pel baró, a finals pel rei (465).— J. P. E. [14.497]

Maria Adela FARGAS PEÑARROCHA, *Família i poder a Catalunya, 1516-1626. Les estratègies de consolidació de la classe dirigent*. Pròleg de Pere MOLAS i RIBALTA (Estudis, 14), Barcelona, Fundació Noguera 1997, 490 pp.

[Les investigacions de l'autora sobre el tema foren successivament presentades als nostres lectors, p. e., ja en el volum XIII (1994), 495-496, núm. 9008 i XV (1996), 654, núm. 10825; i 667, núm. 10870; quan arribaren a tesi doctoral, ella mateixa la resumí, i també aquest resum fou objecte d'una notícia bibliogràfica, publicada en el volum XVII (1998), 702-703, núms. 12679-12680. Ara la tesi doctoral, en 'versió revisada' (13) és posada a l'abast dels interessats; re-metem, doncs, al resum de la mateixa autora esmentada en darrer lloc].— J. P. E. [14.498]

Juan PUIG PUIG, *Historia breve y documentada de la real villa de Catí*, Castelló, Diputació 1998, 238 pp.

Amb aquest segon volum es completa una obra en la qual l'autor treballava des del 1953, la primera part de la qual fou publicada el 1970. Es basa en la documentació local conservada malgrat les destruccions de la revolta del 1936 i de les destruccions de la guerra civil consegüent. Aquesta segona part és formada per capítols, corresponents a les successives dècades dels segles XVII a XIX; els capítols són formats per les notícies dignes de memòria de cada un dels deu anys (sense que manqui en algunes el comentari personal de l'autor). No cal dir que hi són esmentats els principals esdeveniments polítics i bèl·lics d'aquelles dues centúries: la Guerra de Catalunya del 1640 (27/1640; 29-30/1641 a 1650), la Guerra de Successió de començos del segle XVIII (64-66/1705 a 1710; 70-71/1714), i la revolució francesa (111/1793). La majoria de notícies, però, són del mateix poble: l'evolució demogràfica des del 1388 fins a darreries del segle XVIII (23/1630; 49-50/1689; també la dels pobles de la comarca: 91/1757); el problema endèmic de les relacions amb Morella, que condicionava la personalitat jurídica de Catí (9/1600-1691 fins a 54-57/1691, entre d'altres); la baixa en el rèdit dels censals, del 5 al 3% (86/1750); d'altres afecten més de prop la nostra temàtica: construccions de retaules i presència d'escultors i pintors (44-45/1673 i 1677); mestre d'escola i organista (30/1643; 35/1657; i escola nova: 53/1691); notícies del ric arxiu, sobretot del parroquial, destruït i cremat el juliol del 1936, per al qual hom havia construït un cos d'edifici (14/1614; 31/1643; 45/1678; 75/1727), i del qual són recordats alguns registres: *Llibre de determinacions de la clerecia* (17/1718), *Llibre dels confreres del Roser* (23/1630; 25-26/1635), *Llibre dels soldats*, obert en l'arxiu municipal amb motiu de la guerra de Catalunya (27/1640); també els llibres escrits a Catí: Gabriel Verdú, *Grandezas de Catí* (48/1683); Francesc Celma, *Catecisme* dins els *Quinke libri* (69/1712; cf. d'altres obres: 101/1771); Acaci Puig, *Baldufari sobre la venida de s. Vicente Ferrer a Catí* el 1410 (88/1751) o *La Vella Impugnada...* (89/1752); i encara la informació sobre Catí de Josep Anton Cavanilles (112/1795); també aprofita l'ocasió per a recordar que un dominic fill del poble, fra Blai Verdú (11/1607), escriví i publicà almenys nou llibres entre els segles XVII i XVIII (17/1593-1620). Joan Puig, que recorda l'edicta d'un bisbe castellà de Tortosa manant de predicar en valencià d'acord amb el concili de Trento (24/1634), no està gens d'acord amb les successives imposicions de la llengua castellana després del *Decret de Nova Planta*: en les partides dels *Quinke libri*, en les actes del consell municipal i en les oracions (71/1716), i en l'escola (97/1768). Les pàgines

115-192 continuen el noticiari dels segles XIX i XX. L'apèndix conté transcripció de vint documents, datats entre el 1233 i el 1544: actes fundacionals o dels primers moments posteriors a la reconquesta o capitulacions per a construcció o decoració d'esglésies, alguns ja publicats, i d'altres procedents dels dos arxius, municipal i parroquial, de Catí, o del parroquial de Morella (193-222); el darrer text recaient en els nostres terminis cronològics són els *Goigs de la sacratíssima Verge Maria de la Misericòrdia, de la Font de l'Avellà, en lo terme de Catí, regne de València*, del 1593 (222-224).— J. P. E. [14.499]

José SÁNCHEZ REAL, *Los papeleros de Centelles (Constantí-Tarragona)*, dins «Hom. Ricomà», 501-510.

Nova aportació de l'autor al tema, corregint en algun punt tant Charles Moïse Briquet com Oriol Valls i Subirà; publica llista dels paperers, dels quals consta per documents que durant el segle XVIII passaren pel molí de Centelles (506), es fixa en les dades relatives a Domènec i Joan Cases i a Ramon Julià, dels quals publica, respectivament, sengles filigranes basades en l'escut de Scala Dei (510).— J. P. E. [14.500]

Ramon MIRÓ BALDRICH, *Precedents i motivació de la celebració de la processó cerverina de Corpus*, dins «Miscel·lània Cerverina», 12 (1998), 25-33.

Els precedents haurien estat, d'una banda, la proximitat del Sant Dubte d'Ivorra (en relació al qual resumeix allò que en diuen Narcís Camós, Domènec Costa i Bafarull, Jaume Villanueva i Joan Serra i Vilaró: 26-29), i la celebració de la dita festa en poblacions del bisbat de Vic, al qual pertanyia Cervera (30); en conseqüència, la processó de Corpus és documentada a Cervera el 1337, Cervera, AHC, *Fons municipal. Llibre de clavaria* (32). Hi ha bibliografia (33).— J. P. E. [14.501]

Pere VERDÉS PIJUAN, *Les imposicions a Cervera durant la segona meitat del segle XIV*, dins *Actes Corona Fiscalitat*, 383-422.

Els primers anys de la segona meitat del segle XIV coincidiren amb les corts de Vilafranca del Penedès 1353 i de Barcelona 1354, en què el braç reial acceptà d'ajudar el rei i establí les bases de la col·laboració, que atribuïen un ampli marge de maniobra a les autoritats locals (384-385). L'AHC de Cervera, *Arrendaments i imposicions*, i *Clavaria*, permet de conèixer, també gràcies a nombre de gràfiques, no sols la concreció de les imposicions damunt cinc productes bàsics (vi, carn, gra, farina i pa, i peix) a Cervera, ans encara la reacció popular i les formes d'esquivar els pagaments (388-408); també foren gravades manufactures, matèries primeres i transaccions: safrà, draperia, llana i sargils, sabateria, cuirateria, portals, ferreria i fusta, bestiar gros i menut, 'siti' i pelleria (409-417).— J. P. E. [14.502]

Pere VERDÉS PIJUAN, *La carestia del blat de 1374-1376 a Cervera*, dins «Miscel·lània Cerverina», 12 (1998), 5-23.

La situació de Cervera durant aquelles dues males anyades té característiques particulars, primer, perquè la collita immediatament anterior havia estat bona i l'escassetat trigà més a presentar-se, però també fou necessària, ultra la beneficència caritativa (18-20), una política municipal d'importació de gra i per sufragar-la, la creació de nous censals fins a 60.200 sous de Barcelona; segon, perquè davant la irrupció de l'infant de Mallorca amb les seves companyies, el temor que atacés Cervera, incità a la preparació i a l'avituallament; terç, perquè l'exèrcit reial en defensa contra el dit infant es concentrà a Cervera, amb la consegüent provisió de vitualles. Per això, ultra la documentació cerverina (AHC, *Fons municipal. Clavaria i Censals*), l'autor té en compte la

d'ACA, *Canc., reg.*; les dades són aplegades en tres quadres: d'evolució del preu de la quartera de forment a Barcelona en el pas del 1374 al 1375 (9); i de creació de nous censals a Cervera (12 i 13).— J. P. E. [14.503]

Josep M. LLOBET I PORTELLA, *Documents per a la història del contrast de moneda a Cervera (1407-1716)*. (Primera part), dins «Acta Numismàtica», 28 (1998), 157-184.

El 'contrast' és el servei municipal posat a disposició de qualsevol persona habitant o passavolant a Cervera a fi de poder conèixer la qualitat d'una moneda; el dit servei generà una certa quantitat de documentació oficial, conservada en sèries diverses de Cervera, AHC, *Fons municipal*; mitja dotzena dels dits documents havien ja estat publicats per l'autor el 1977, ara completats amb quaranta-nou d'altres, ací transcrits, datats entre el 1407 i el 1546 (159-184).— J. P. E. [14.504]

Roser SALICRÚ LLUCH, *La implantació de la Guarda d'Esclaus i el manifest de 1421 a la vegueria de Cervera*, dins «Miscel·lània Cerverina», 12 (1998), 35-56.

Roser SALICRÚ LLUCH, *Esclaus assegurats contra fuga a la Vegueria de Cervera: el compte de la guarda de 1421*, dins «Miscel·lània Cerverina», 12 (1998), 135-147.

[Estudis de l'autora sobre el tema són coneguts dels nostres lectors pels resums d'ATCA, XV (1996), 792-793, núms. 11353-11354]. El primer dels nous títols, recordats els sis capítols de la Cort del 1413 i llur aplicació en virtut de la de Tortosa, 1421, reporta els set nous de Barcelona 1422, correctors dels precedents, d'aplicació massa costosa. A les fonts conegudes fins ara s'hi afegeix el quadern de comptes del manifest d'esclaus en la Vegueria de Cervera, corresponent al primer semestre en què fou obligatori, el segon del 1421, ara a Cervera, AHC, *Fons Dalmaes*, caixa 24 (37, nota 8); en aquella ocasió els esclaus declarats per llurs amos foren trenta-nou, quan deu anys més tard serien trenta-sis. L'autora, completant la documentació cerverina amb la d'ACA, *Generalitat*, refa les vicissituds de la implantació del nou servei de guarda, i esbrina allò que les dades permeten de saber tant dels amos com dels esclaus cerverins, com és ara procedència, edat, preu, etc. [Una correcció: d'acord amb els documents, l'autora exclou que persones o institucions eclesiàstiques de Vic posseïssin esclaus; ATCA, XVII (1998), 760-761, núm. 12881, en documenta un de sard a Framenors de Vic en la dècada del 1420-1430; no el devien haver assegurat].

El segon títol es limita a transcriure el text del quadern esmentat amb els seus trenta-nou assentaments, obra de Ramon Bonanat, diputat local de Cervera.— J. P. E. [14.505-14.506]

Josep M. LLOBET I PORTELLA, *Documents sobre retaules de Cervera (1601-1625)*, dins «Butlletí de la Reial Acadèmia de Belles Arts de Sant Jordi», XII (1998), 119-132.

L'AHC de Cervera, *Fons notarial. Cervera*, conserva vuit contractes relatius a la construcció o decoració de sis retaules per a diverses esglésies de Cervera per part de sis artistes. El text dels dits contractes, català o llatí, és ací transcrit (124-132).— J. P. E. [14.507]

Josep M. LLOBET PORTELLA, *El document fundacional de l'Hospital de Misericòrdia de Simó Vicent, actualment residència Mare Janer (1679)*, dins «Miscel·lània Cerverina», 12 (1998), 149-164.

En el seu darrer testament Simó Vicent establia hereu universal de tots els seus béns un creador hospital de pobres de Cervera; ací és transcrit el llarg document, conservat a Cervera, AHC, *Fons notarial, Cervera 103*, on consten l'acta fundacional (151-154), les ordinacions per les quals l'hospital s'havia de regir (154-158) i llista dels béns afectats al sosteniment del dit hospital (154-163).— J. P. E. [14.508]

Enric TELLO, *Cervera i la Segarra al segle XVIII. En els orígens d'una Catalunya pobra, 1700-1860*, Lleida, Pagés editors 1995, 542 pp.

Llibre només conegut per la recensió publicada dins «Recerques. Història, Economia, Cultura», núm. 35 (1997), 125-128, signada conjuntament per Salvador Calatayud i Jesús Millán.— J. P. E. [14.509]

Jaume CASTELLS I BERTRAN, *Els Brach: un perfil familiar en la Cervera del set-cents*, dins «Palestra Universitària», 9 (1997), 301-311.

El perfil familiar ací esbossat es basa en la documentació conservada a Cervera, AHC, *Fons notarial*, i en particular en els capítols matrimonials, testaments i inventaris de membres de la raquèlia (202-203, nota 8), completats amb d'altres sèries del mateix arxiu, com els nou *Llibres del repartiment del cadastre*, que van del 1719 al 1805 (303, nota 11). Les dites informacions permeten de refer l'arbre genealògic d'aquell menestral gavatx anomenat Antoni Brach; i dels membres de la família Jeroni Brach i Montiu arribaria a Canonge de La Seu d'Urgell [conegut dels nostres lectors: ATCA, XVIII (1999), 1071, núm. 14209] (305-306), i les estratègies matrimonials de casament dels hereus amb núvies almenys de mà equivalent, si no superior; en general els cabalers no superaven el propi estrat (308-310).— J. P. E. [14.510]

Valentí GUAL VILÀ, *Les crisis demogràfiques del període 1751-1815 a la Conca de Barberà*, dins «Aplec de Treballs. Centre d'Estudis de la Conca de Barberà», 15 (1997), 17-53.

Malgrat algunes consideracions sobre la justesa del procediment (17-18), la comparació entre naixements i defuncions coneguts pels respectius llibres parroquials de baptismes i d'òbits de les parròquies de la comarca, exposada per a cada un dels decennis de la segona meitat del segle XVIII (18-35), permet de saber que els anys 1754, 1764, 1781, 1783 i 1797 foren demogràficament negatius per a la Conca de Barberà (52).— J. P. E. [14.511]

Christine RENDU, *La question des orris à partir des fouilles archéologiques de la montagne d'Enveig (Cerdagne): état des recherches et éléments de réflexion*, dins *Paysage rural*, 245-277.

Després de la descripció d'allò que tradicionalment ha anat vinculat a l',orri', la significació del qual, paraula sola o en sintagma, és exposada en quadre que dona l'equivalent francès i la indicació on l'expressió encara ha estat trobada viva (262), segueixen les referències documentals, on del segle XI ençà el mot compareix, tant en llatí, '[h]orreu[s]', com en català, a Puigcerdà, AHC, *Processos sobre pasquers*, o a Perpinyà, Archives Départementales des Pyrénées Orientales (267-269). Hi ha dues fotografies.— J. P. E. [14.512]

Antoni EGEA I CODINA, *Notícies sobre demografia i jurisdicció del comtat d'Empúries a mitjan segle XIV*, dins «Annals de l'Institut d'Estudis Gironins», XXXIX (1998), 189-230.

A base d'un manual d'administració del comtat d'Empúries conservat a Girona, AH, d'altres notícies del mateix arxiu i de l'ADG, l'autor presenta diverses llistes que permeten de calcular la població del comtat emporità, la seva densitat i la varietat de jurisdiccions que hom hi detecta. L'apèndix conté un resum de les liquidacions d'impostos personals de les diferents poblacions del comtat efectuades durant el període 1352-1355, extretes d'un volum notarial de Castelló, de Girona, AH, *Notaria de Castelló*, vol. 435.— J. de P. [14.513]

Jaume SABATÉ, *Privilegis reials a Escaladei*, dins «Hom. Ricomà», 481-488.

L'AHN de Madrid posseeix un *Registre universal de totes les escriptures que estan en lo Archiu de Scala Dei, ab dos índexs*, els privilegis reials del qual són d'alguna manera transcrits o resumits ací [una mostra, 483, lín. 2: «...persona així cíclica, com secular < persona així eclesiàstica, com secular]; els privilegis són datats entre el 1203 i el 1599.— J. P. E. [14.514

Josep SERRANO DAURA, *Carta de poblament del lloc del Mas de Flix (1345), a la baronia de Flix, a l'antiga vegueria de Lleida i Pallars*, dins «Ilerda. Humanitats», LII (1998), 85-90.

L'autor resumeix primer les vicissituds de la integració del terme de Flix o de parts seves en la vegueria de Lleida o en la de Tortosa o en les respectives comarques fins a l'actualitat; també resumeix les més mogudes del senyoriu damunt lloc i terme des de la conquesta fins al *Decret de Nova Planta*; el senyoriu pertangué durant molt de temps a la família de Bosc, de Lleida, un dels membres de la qual, Arnau de Bosc, atorgà la carta de poblament el 1345, que s'havia de regir pels *Costums de Tortosa*; el text s'ha conservat a Barcelona (que també havia posseït el senyoriu esmentat), AHCB, *Consellers XII*, i és ací transcrit.— J. P. E. [14.515

Josep M. MARQUÈS [I PLANAGUMÀ], amb la col·laboració de Xavier MARTÍNEZ i Lluís PLANAGUMÀ. *Fotografies de Xavier ESPÍGOL*, Fornells de la Selva, Ajuntament 1999, 240 pp.

L'autor, arxiver de l'ADG, documenta en aquestes pàgines, dedicades a presentar tots i cada un dels masos del poble de Fornells de la Selva, allò que els arxius gironins eclesiàstics (ACG, ADG, Arxiu de Sant Daniel i Arxiu de Sant Pere de Galligants) i municipal permeten de saber sobre els dits masos o llurs estadants (amos o masovers) anteriors al segle XIX. Per a cada un tenim: nom (i etimologia), fotografia, localització dins el plànol, notícies sobre les terres, sobre els propietaris o d'altres residents. També hi ha reproducció d'inscripcions anteriors a la data indicada (15, 16, 21, 43, 61, 66, 163, 186) i d'alguns croquis (52, 67, 153, 189, 197).— J. P. E. [14.516

Ernest ZARAGOZA I PASCUAL, *Notícies històriques dels monestirs de Galligants, Fluvià i Cruïlles*, dins «Annals de l'Institut d'Estudis Gironins», XXXIX (1998), 199-215.

És ací publicat un llarg document, de Madrid, AHN, informe resumit de la història i jurisdicció del monestir de Sant Pere de Galligants i, a partir del 1592, dels seus priorats de Sant Miquel de Fluvià i de Sant Miquel de Cruïlles, redactat entre 1740 i 1744, en temps del bisbe Baltasar Bastero i Lledó, probablement destinat al projecte de *España Sagrada* d'Enrique Flórez i per ventura autògraf de l'abat Bernardo Ortusaustegui. Seria una nova mostra del moviment erudit que s'estengué durant la XVIII centúria a Catalunya.— J. de P. [14.517

Enric MOLINÉ I COLL, *Els últims dos-cents anys del monestir de Gerri (1631-1835)*. Pròleg de Cebrià BARAUT (Estudis, 8), Tremp, Garsineu editors 1998, 262 pp.

El monestir de Gerri ha estat objecte d'estudi per als temps medievals; la possibilitat d'estudiar els segles barrocs es basa en la documentació conservada a La Seu d'Urgell, arxiu capitular i episcopal, però sobretot en el diocesà, que conserva tres volums d'actes capitulars (21; cf. la referència a un vell llibre de capítols: 58-59; i la mostra de portades de llibres manuscrits: 104-105). La dita documentació ha permès d'informar en primer lloc de l'estructura de la comunitat monàstica i de la seva ramificació en 'mongies', amb les condicions d'accés de nous membres (una de les quals eren els estudis previs: 29); també de l'existència d'un grup de clergues seculars beneficiats (63-78) i dels altres servidors (79-83). Després la informació s'estén als edificis i altres béns del monestir (85-125), al govern i al culte (127-164) i, essent aquella casa una abadia verament 'nullius', al ròdol tant de la seva jurisdicció eclesiàstica com de la senyorial

(165-188), punt en el qual sorgiren tensions tant amb els bisbes de la Seu d'Urgell com amb les poblacions de la baronia i en particular amb Gerri. Un dels beneficiats seculars era mestre de gramàtica (48, 65, 69, i 128, que també ensenyava l'aritmètica); l'organista havia d'ensenyar solfa i orgue (58-59). Hi ha notícies sobre l'existència de l'arxiu (97-98 i 144-145), sobre els seus incendis i dispersió pels francesos del primer Borbó ja el 1711 (190), i sobre l'intent de salvar-lo a Tàrrrega amb moriu de la Guerra Gran el 1793 (194). També som informats que el 1703 un visitador oficial del monestir manava que «se venguessen los llibres que estan en la sagristia» (157). En apèndix hi ha llista de tots els monjos que professaren entre aquelles dues dates (209-214), les *Ordinacions de Gerri* per a tots i cada un dels càrrecs del monestir, del 1667 (215-223), l'assignació de casa i hort fixos a cada ofici, del 1786 (232-234 i 237-238) i la *Concòrdia sobre pregàries*, sobretot per a petició de pluja (248-252).— J. P. E. [14.518]

Narcís M. AMICH I RAURICH, Jordi SAGRERA ARADILLA, *Algunes dades sobre la higiene i la salubritat a la ciutat de Girona en els segles XIII i XIV*, dins «Annals de l'Institut d'Estudis Gironins», XXXIX (1998), 87-110.

Estudi definit com a senzilla aproximació, en forma de resum, a la higiene pública i privada de Girona els dos segles proposats, utilitzant estudis i documentació puntual més que no pas sistemàtica. Sintetitzada la formació de la ciutat medieval, els autors plantegen els problemes higiènics propis d'una ciutat de mercat, on el sòl era un bé car i escàs, i s'indiquen les solucions que hom hi cercà, d'entre les quals destaca la figura del mostassaf. Són també exposats els problemes de l'aigua: pous, fonts, cisternes, molins, aigües (potables o industrials), clavegueres, latrines i femers. Els autors són conscients de trepitjar terrenys encara poc coneguts i per això en alguns aspectes han de recórrer a bibliografia general, com és ara el *Regiment de preservació de pestilència* de Jaume d'Agramunt, per tal de plantejar la qüestió de la qualitat sanitària de l'aire. Són publicats en apèndix quatre documents, el primer dels quals sembla ésser un regist modern d'un document del 1252, i els altres tres ja eren publicats.— J. de P. [14.519]

Anna CORTADELLAS, *Les Mosques de Girona: erudició i fantasia*, dins «Revista de Girona», núm. 190 (setembre-octubre 1998), 44-47.

Bernat Desclot narra en la *Crònica* el 'miracle' de les mosques que derrotaren l'exèrcit francès i empestaren de mort el rei de França, Felip l'Ardit; la narració és ací transcrita (45); la tradició popular precisa que eixien del sepulcre de sant Narcís; l'autora assenyalava possibles precedents literaris tant en la *Bíblia* com en literatura cristiana antiga, en concret en Cassiodor (45), ressegueix el detall de la descripció de les mosques en les informacions dels cronistes dels segles XIV i XV (46); el 'miracle' s'hauria repetit en el marc d'un altre setge de Girona pels gavatxos el 1653, narrat per diverses fonts contemporànies (47); encara es repetiria en temps de Napoleó, i els seus generals actuant a Catalunya manifestaren una clara inquina contra tota devoció a sant Narcís.— J. P. E. [14.520]

Christian GUILLERÉ, *Fiscalité et société à Gérone au XIVe siècle*, dins *Actes Corona Fiscalitat*, 367-382.

[Els estudis de l'autor sobre la Girona del segle XIV són ben coneguts dels nostres lectors pels resums publicats en els volums cf., p., e., ATCA, XI (1992), 636, núm. 7587; XII (1993), 518, núm. 8242; XIV (1995), 347-350]. En aquest, després d'una informació bàsica sobre aquella Girona, a base de Girona, AHM, *Llibre verd*, AH, *Notaris*, i Barcelona, ACA, *Reial Patrimoni*, i *Batllia General de Catalunya*, ell estableix una diferència entre el temps anterior al 1360 i el posterior. Ja en el pas del segle XIII al XIV, Girona, com a població de senyoriu reial, havia de satisfer al batlle del rei les quantitats degudes per establiments de patis o altres propietats rústiques, i per

concessió de serveis comuns, però aquesta quantitat era, almenys en part, destinada a beneficència i a pagament de serveis públics com l'administració de justícia; els drets municipals pujaven a unes cinc-cents lliures; hi havia d'altres drets reials comuns a poblacions de totes les senyories (bovatge, cena, quèstia), el 'trahut' de la col·lecta jueva, que baixà de 15.000 a 9.000 sous, i la col·laboració de l'Església a les necessitats de política de l'Estat: 130.000 sous els anys 1351-1353 (371-377). Després, l'economia municipal fou controlada per un o més clavaris, augmentaren les imposicions damunt béns de consum i també calgué recórrer a préstecs en forma de violaris o censals (378-382).— J. P. E. [14.521

M. Josepa ARNALL, *Les rúbriques del còdex anomenat «Col·lecció de franqueses, provisions, privilegis i cartes reials de la ciutat i vegueria de Girona»*. (Ms. R-416 de la Biblioteca del Col·legi d'Advocats de Barcelona), dins «Annals de l'Institut d'Estudis Gironins», XXXIX (1998), 123-172.

L'autor de la col·lecció esmentada en el títol és l'escrivà de la cort reial de Girona, Antoni Vicens, que realitzà la seva feina els anys 1512-1513 (126-127); el volum resultant, ací descrit (124-125), consisteix en un recull de documentació oficial destinada a resoldre els casos (de clergues, per exemple) en els quals era dubtós que hi fos aplicable la jurisdicció reial. Els dos-cents dos documents, dels segles XIII-XV, són completats amb les corresponents rúbriques, ací transcrites (129-166); són normalment en llatí i només quinze, gairebé totes les últimes, són en català (125, nota 6); les darreres pàgines contenen una taula cronològica de les respectives datacions i localitzacions (167-172). J. P. E. [14.522

Mònica BOSCH, Pere GIFRE, *Els llibres mestres dels arxius patrimonials. Una font per a l'estudi de les estratègies patrimonials*, dins «Estudis d'Història Agrària», 12 (1998), 155-182.

Aquest títol, recordada la moda actual d'estudis sobre llibres de família, limita el seu camp de recerca a les comarques gironines, on els autors han individuat quinze llibres mestres (índex-resum de documentació arxivística pròpia, útil per a la possible defensa dels drets de la casa) anteriors al segle XVIII i trenta-tres d'aquest darrer segle (159: dues mostres d'encapçalament: 160); els llibres mestres corresponen a un patrimoni familiar i així s'explica que l'arxiu de Casa Carles, ara a Girona, ADG, en posseeixi onze (161-164, amb genealogia de les diverses branques que confluïren en els Carles i dels corresponents llibres: 162). Les possibilitats d'utilització de llurs informacions són exemplificades en el cas de l'arxiu Ros de les Olives (Garrigoles, Baix Empordà), que permet de refer la secular estratègia matrimonial per a conservació i ampliació del patrimoni (167-177, amb arbre genealògic: 168-169; quadre de dots i legítimes entre el 1633 i el 1844: 172-173; i arbre d'encadenaments matrimonials durant el segle XVIII: 174-175): concentració hereditària i adquisició d'altres masos (178-180, amb quadre de compres del segle XIII a l'any 1800). Remarquem les tres inscripcions indicant els enemics de la casa en general i més en concret els deutes i les fermances (179).— J. P. E. [14.523

Montserrat JIMÉNEZ I SUREDA, *L'Església catalana sota la monarquia dels Borbons. La Catedral de Girona en el segle XVIII*, dins «Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics», IX (1998), 159-166.

Notícia de la tesi doctoral de l'autora, de la qual és ofert un resum, on s'esmenten les quatre parts en què es divideix el treball, les fonts consultades i les dificultats que s'han presentat, tant per llur llengua i poca sistematització, com per la poca familiaritat i els prejudicis d'un certa historiografia a l'esguard de la documentació eclesiàstica. L'autora suggereix que ha volgut emmarcar l'estudi d'una institució local -per bé que molt influent en el seu espai natural- en els corrents generals del seu temps.— J. de P. [14.524

Montserrat JIMÉNEZ SUREDA, *Alienígenas, regnícolas y naturales. Monarquía y élites en una catedral catalana del siglo XVIII*, dins «Hispania. Revista Española de Historia», LVIII (1998), 1097-1112.

La catedral catalana és la de Girona, [a la qual l'autora ha dedicat d'altres estudis, coneguts dels nostres lectors: cf. ATCA, XVII (1998), 719, núm. 12736; XVIII (1999), 920, núms. 13665 i 13666, ultra el precedent], a la qual en el seu moment arribava una de les conseqüències del *Decret de Nova Planta*: a l'hora d'atorgar prebendes, per al rei seria més important el mèrit personal de l'agraciat que les altres consideracions (1098), cosa que amenaçava els camins tradicionals de provisió de canongies i beneficis de la catedral de Girona, els d'afavorir els propis familiars o els familiars de grups de poder (amb especial referència al cas de la raguèlia Dorca: 1099-1105), camins que tenien al seu favor normes dels Concilis Tarraconenses o d'estatuts dels capítols catedralicis, que exclouien els 'alienígenes'; Felip V substituï aquest concepte pel de 'regnícola' o subdit d'un dels seus regnes (cosa que tenia la contrapartida d'obrir les prebendes d'aquests als catalans), en no tenir confirmació papal les normes excloents dels 'alienígenes' (fora del cas de Mallorca). Hi hagué, doncs, interferències, començant pels nomenaments episcopals de Girona en la segona meitat del segle XVIII; s'explica que el *Memorial de greuges* del 1760 dedicat llarg espai a un tema que feria alhora el sentiment nacional, la consciència territorial comuna i les estratègies familiars (1106-1112). La base arxivística, de l'ACG, és el *Repertori alfabètic* de Sulpici Pontic i la sèrie de *Resolucions capitulars*.— J. P. E. [14.525

Javier ANTÓN, *Les excel·lències socioculturals del gremi de fusters de Girona a final del set-cents*, dins «Revista de Girona», núm. 189 (juliol-agost 1998), 32-35.

Javier ANTÓN, *L'alfabetització en blanc i negre. Apunts quantitius sobre la ciutat de Girona el 1787*, dins «L'Avenc. Revista d'Història», núms. 199 i 200 (gener i febrer 1996), 44-47.

Tot i la pretensió dels cultors d'ésser culturalment superiors als fusters, aquests es caracteritzaven a Girona «pel seu elevat nivell d'alfabetització, la seva cohesió interna i les seves avantguardistes formes de solidaritat» (32); en efecte, consta que el 1787 era promulgada la normativa de la societat de socors mutus; pel padró del mateix any, ara a Girona, AHM, sabem el nombre màxim de gents de l'ofici durant tot el segle: seixanta-dos mestres, vuit fadrins i vint-i-un aprendents; i per la documentació notarial del mateix any, de Girona, AH, *Notaries de Girona*, elaborada en el segon títol, ens consta que sabien de lletra el 87% dels fusters, 12% més que la mitjana dels altres gremis; les respectives mullers, en canvi, només en un 17% en sabien. Només de dos consta que posseïen biblioteca; coneguda genèricament la d'Esteve Figueras, ho és en detall la [potser familiar? o assortit de revenedor?] d'Agustí Cabot, formada per quaranta-vuit títols amb setanta-dos volums de tema variat: arquitectura, filosofia, retòrica, gramàtica i clàssics i pocs volums religiosos.— J. P. E. [14.526-14.527

Javier ANTÓN PELAYO, *La herència cultural. Alfabetización y lectura en la ciudad de Girona (1747-1807)*, Bellaterra, Universitat Autònoma de Barcelona, 1998, 425 pp.

Títol només conegut per referència [cf. el resum precedent]— J. P. E. [14.528

Rosa CONGOST, *De pagesos a hisendats. Reflexions sobre l'anàlisi dels grups socials dominants. La regió de Girona (1780-1840)*, dins «Recerques. Història, Economia, Cultura», núm. 35 (1997), 51-72.

En realitat aquestes pàgines ofereixen reflexions socials basades en el recompte de les vegades que la paraula 'hisendat' compareix en la documentació de Girona, AH, *Registre d'hipoteques*; repassats més de sis-mil establiments i més de quatre-mil arrendaments del 1768 ençà, l'autora constata que el mot 'hisendat' neix el 1796 (56), en què, de sobte, n'apareixen quatre, i dinou en

el quinquenni 1796-1800, quan la denominació anterior, estadísticament aclaparadora, era la de ,pagès' (57); d'aquests dinou, divuit posseïen algun títol (58); per la seva banda, els *Llibres del cadastre*, de Girona, AHM, confirmen la data de naixement amb la paraula ,hacendado', aplicada a quatre cognoms, que el 1800 serien setze (59). Comparegué en els dits llibres per repercussió de les proclames patriòtiques antifranceses de la Guerra Gran, que «usaven i abusaven de la paraula ,hacendado'» (61), tal com demostra la sèrie de *Llibres de l'armament general* del mateix arxiu, i la introduïren en l'escala de grups socials, als quals es demanava una contribució per a la defensa (62-64) i als quals era promès l'ascens a categories superiors (65), allhora que els membres d'aquestes eren acomunats amb els inferiors en les unitats de defensa i ho consideraven un insult intolerable (65-66): una classe social anava a la posta i una altra s'enlairava (67-70). Hi ha un mapa dels municipis de l'Empordà, del Gironès i de la Selva, amb la localització geogràfica de les cent primeres famílies ,hisendades' entre el 1796 i el 1815 (71).— J. P. E. [14.529]

Josep ESTRADA I GARRIGA, *L'itinerari dels vasos apol·linars en el trajecte de Granollers a Tarragona*, dins «Hom. Estrada», 201-219.

A partir només dels topònims inclosos en els Vasos Apol·linars o de Vicarello, i en els itineraris anomenats d'Antóni, i tenint en compte els ,milia passuum' entre les parades assenyalades en aquells, l'autor ubica amb precisió cada un dels topònims consignats en les dites fonts entre Girona i Tarragona, passant per l'interior -via Granollers, Martorell i Vilafranca del Penedès- (216) i precisa l'itinerari real pels indrets intermitjos, en paral·lel amb les dades d'aquelles fonts (217-219).— J. P. E. [14.530]

Albert MANENT, *Topònims d'origen monàstic o de caire religiós als termes de Gratallops, la Morera de Montsant, Poboleda i Torroja*, dins «Societat d'Onomàstica. Butlletí Interior», núm. LXXII (març 1998), 17-20.

Nombre de topònims aplegats en aquestes pàgines són documentats els segles XV-XVIII.— J. P. E. [14.531]

Josep M. LLOBET I PORTELLA, *Els habitants de Guimerà l'any 1460*, dins «Urtx. Revista Cultural de l'Urgell», 11 (1998), 106-111.

El requeriment del metge jueu targarí, Daví Benaçaya, d'ésser pagat de les dues-centes lliures que li devia la universitat del lloc de Guimerà, trobà solució en el compromís, acceptat per tots els caps de casa i llurs esposes, de pagar-li vint lliures cada any; els signants foren cent trenta, la llista alfabètica dels quals es troba en apèndix (111). Els documents, ací transcrits, són a Cervera, AHC, *Fons notarial. Cervera* (107-110). El 1390 eren cent-vuit (107).— J. P. E. [14.532]

Joan CRUZ I RODRÍGUEZ, *El municipi igualadí medieval: una aproximació al seu funcionament (1282-circa 1388)*, dins «Miscellanea Aqualatensia», VIII (1997), 19-58.

L'autor centra el seu estudi en un aspecte institucional, el del funcionament del municipi a través de les estructures de què els igualadins medievals es dotaren (21). La base arxivística és l'AHC d'Igualada, en les seves dues seccions principals: l'Arxiu Parroquial, sobretot el fons de *Protocols noterials*, i l'Arxiu Municipal, amb la sèrie dels *Libri Universitatis* i d'altres de complementàries; de Barcelona, l'ACA i l'AHPB; i el *Llibre de privilegis* publicat per l'autor [cf. ATCA, X (1991), 395-396] (21-22). Les dades aplegades en els dits fons són exposades de forma sistemàtica i sincrònica, començant per les mateixes institucions municipals (universitat, consell general, consell reduït i col·legi de síndics i altres càrrecs municipals: 22-31), seguint per les

institucions privades al servei de la comunitat (32-35) i pels càrrecs de control i vigilància com els obrers o el mostassaf (35-42); vénen les actuacions davant autoritats foranes, començant pel rei (43-46), i el capítol destinat a recordar els punts que suscitaran l'atenció de les autoritats municipals durant aquell segle (47-52), entre les quals no manquen les econòmiques (53-55). Les darreres pàgines apleguen les dades sobre el saig i l'escrivania (55-56). Hi ha bibliografia (57-58).— J. P. E. [14.533]

Ferran GARCIA I DíEZ, *La pobresa a Igualada i les deixes testamentàries a l'Hospital de Sant Bartomeu. Segles XIV i XV*, dins «Miscellanea Aqualatensis», VIII (1997), 101-141.

Després de pàgines d'abast general i d'altres que resumeixen les publicacions de Joan Segura relatives a Igualada, l'autor a base de fons de l'AHC, *Llibres de la Universitat*, recorda les ,almoines' medievals d'aquella vila (110-112), i a base dels *Protocols notarials* dels anys 1318-1469, esbrina i exposa, ajudat per dinou gràfiques, els diversos aspectes socials de les dades dels nou-cents seixanta testaments conservats en la dita sèrie i en les quals és constatable l'impacte de la Pesta Negra i la posterior línia general de decadència vers el segle XV (116-135); les deixes a l'hospital són ací resumides (137).— J. P. E. [14.534]

Josep SERRANO DAURA, *L'antic dret de Lleida a les comarques tarragonines (s. XII-XIV)*, dins «Hom. Ricomà», 533-540.

Les *Consuetudines Ilerdenses* del 1228 influïren en les ordinacions municipals de les poblacions de l'Orde del Temple, les cartes de poblament de les quals (1192-1294) contenen prescripcions paral·leles de les de les dites *Consuetudines* (536); s'hi inspiraren les cartes de poblament donades pels Hospitalers a Horta i a Miravet després de la supressió del Temple, i dos segles més tard la de Miravet s'aplicava a Ascó (538); la de Siurana hi fa referència explícita en el tema de forns, molins i administració de justícia (539), i s'estengué a l'Alforja, àdhuc als seus *Privilegis i ordinacions de la magnífica universitat de la vila y del terme general de Alforja*, del 1701 (540).— J. P. E. [14.535]

Francisco CASTILLÓN CORTADA, *Diplomatario de la sacristía de la Seu Vella de Lleida (1151-1227)*, dins «Ilerda. Humanitats», LII (1998), 91-161.

Després d'una introducció en què és resumida l'entitat de la sagristia i les funcions del sagristà dins el capítol primitiu de la Seu Vella, és presentada la documentació que l'afecta en seccions de l'ACLI ultra el *Llibre verd* de la mateixa Seu, d'on prové la llista de sagristans, la de temes tocats en la documentació, la de topònims, la de càrrecs i oficis i la de notaris (92-96). La transcripció dels cent-un documents, amb els corresponents registres, ocupa les pàgines 98-157; de més a més, l'autor presenta i resumeix (96-97), i transcriu del mateix ACLI, *Vària*, I, el *Capbreu de la sagristia dels senyors que pren a la ciutat de Leyda be en lo terme de aquella*, del 1387 (157-161).— J. P. E. [14.536]

Max TURULL RUBINAT, *El naixement de la fiscalitat municipal a Lleida (1149-1289)*, dins *Actes Corona Fiscalitat*, 219-232.

L'autor refà esquemàticament els passos que conduïren els ciutadans, la ,universitas', i els magistrats de Lleida a veure reconeguda llur capacitat legal d'establir i obligar a satisfer els tributs necessaris per al bé públic. Restablerta el 1149 la sobirania cristiana, ja el 1196 el rei facultava els prohoms i tot el poble a contribuir junts a les necessitats de l'Estat (221); establerts els cònsols el 1197 (222), el 1200 era legalment reconeguda la caixa comuna coactiva (223); d'aquest document trauria Guillem Botet els capítols corresponents dels *Costums de Lleida* (223; cf. textos en paral·lel: 228-220). Posteriors intervencions reials o bé intentaren de posar pau entre les mans

major i menor (224-225) o el 1217 reconeixien que la població lleidetana formava ,universitas' (226); els *Costums* del 1228 confirmarien caixa comuna i capacitat impositiva (227) i Jaume I confirmava aquests extrems el 1255.— J. P. E. [14.537]

Francesc FITÉ, Carmen BERLABÉ, *L'estada a Lleida de Bernat Martorell i Rafael Gregori i la policromia del retaule major de la Seu Vella*, dins «Locus amoenus», 2 (1997), 103-110.

L'ACLI, *Llibres d'obra*, demostren amb els pagaments a ells fets, algun dels quals pujava a 11.633 sous i 8 diners, l'activitat dels dos pintors esmentats a Lleida entorn el 1440, segurament per a l'ampliació i policromat del gran retaule de la Seu lleidetana.— J. P. E. [14.538]

Caterina ARGILÉS, *El preu del forment en els mercats perifèrics de Lleida en relació amb el preu del forment lleidetà al segle XV*, dins «Ilerda. Humanitats», LII (1998), 29-35.

Els estudis anteriors de l'autora sobre els preus del blat a Lleida es basaven en els *Llibres d'obra* de Lleida, ACLI [cf. ATCA, XVI (1997), 589, núm. 11767]; l'actual es basa en els *Llibres d'aniversaris de la Seu Vella* i es refereixen a pobles de la rodalia (comarques del Segrià, la Noguera i el Pla d'Urgell), d'on els fundadors dels aniversaris havien determinat que arribés la base econòmica dels mateixos; les vendes pertanyen a mals anys i fora d'algun cas excepcional foren realitzades a gent del lloc amb la forma de pagament ,a gra per gra' (32), que es podia allargar des de dècades, tal com diuen els fragments transcrits, on també consta l'equivalent en diners. Hi ha llistes del preu mitjà a cada un dels llocs i a Lleida; el pitjor mal any hauria estat el 1473, en què la fanega de forment es venia a 124 sous a Alcanó, a 133 a Els Arcs, a 144 a Balaguer i a 147 a Lleida (34-35); el 1482, en canvi, baixaria fins a 1872 a Lleida (35).— J. P. E. [14.539]

Ramon MIRÓ, Pep VILA, ,*Visió d'Esperança Alegre' (Lleida 1500). Una visita des del més enllà*, dins *La pintura gòtica dels Ferrer i altres aspectes (in)coneguts al voltant de la Seu de Lleida, s. XIII-XVIII*, Lleida, Publicacions dels Amics de la Seu 1998, 327-353.

Els autors publiquen el procés relatiu a l'aparició de Teresa Alegre, primera muller de Miquel Alegre, a Esperança, segona muller de Miquel, seguint la còpia continguda en el ms. Pujades, de París, BN, *Fonds Baluze*, 238, ff. 376-379v. El text de l'any 1500 és emmarcat en el context de la literatura catalana de l'altre món i en el desenvolupament de la idea del purgatori durant l'Edat Mitjana. Els autors identifiquen alguns dels personatges que apareixen en el procés i n'estudien llengua i estil, de coloració llatinitzant, amb trets vius i espontanis.— J. de P.- [14.540]

Ferran J. CORBELLA, *Quatre segles de teatre a les terres de Ponent*, dins «Revista de Catalunya. Nova etapa», núm. 131 (juliol-agost 1998), 107-112.

Resum de l'estudi de Josep Rabasa i Fontserè i Francesc Rabasa i Reimat, *Història del teatre a Lleida*, on les dades relatives a representacions teatrals són més consistents en els segles XVII i XVIII. Les representacions teatrals eren a benefici de l'Hospital de Lleida i només el 1761 seria documentada una iniciativa privada de teatre públic.— J. P. E. [14.541]

Manuel BARRUECO SALVADOR, *Privilegio de Carlos V en favor de los conventos agustinos de Huesca y Lérida*, dins «Archivo Agustiniiano», LXXXI (1997), 305-314.

A Madrid, AHN, *Clero*, lligall 2410, es conserva [sembla l'original] del privilegi de Carles V, atorgat el 1537 durant una cort de Montsó, en el qual són transcrits els de la reina Maria, muller

d'Alfons dit el Magnànim i de Germana de Foix, reconeixent que els agustins eren orde mendicant i que podien fruitir de la legislació dels dits ordes tant en l'acapte d'almoines com en l'exempció de peatges, entre els quals és expressament esmentat el pontatge de «las puentes de las ciudades de Çaragoça y Lérida y de la villa de Fraga» (311).— J. P. E. [14.542]

Jaume CODINA, *Contractes de matrimoni al delta del Llobregat (segles XIV al XIX)* (Estudis, 13), Barcelona, Fundació Noguera 1997, 502 pp.

Els contractes de matrimoni són els tradicionals capítols matrimonials. L'autor basa i limita aquest estudi en els de propietat seva i en els conservats a Sant Boi de Llobregat, Arxiu Parroquial; a Barcelona, AHPB, AHCB, ACA, ACB, ADB; i a Sant Feliu de Llobregat, AHC (15-17), el més antic dels quals seria anterior al 1310 [per al segle XIII, seria interessant d'analitzar, d'entre la nombrosa documentació conjugal, els instruments que ja són o s'assemblen a capítols matrimonials en el *Manual primer de l'Arxiu de la Cúria Fumada de Vic (1230-1233)*, el resum del qual es troba en la pàg. 815 d'aquestes *Notícies bibliogràfiques*]; llur llista cronològica unificada ocupa les pàgines 332-489. L'estudi de la primera part del volum comença recordant la importància dels dits capítols en el dret matrimonial català i la general acceptació de la dita institució jurídica en la societat catalana; l'autor creu que anaren paral·lels a un llarguíssim procés de pauperització iniciat el segle XV i intensificat el XVIII i el XIX amb la revolució demogràfica (20). L'autor s'adona que el material aplegat (uns quatre milers de capítols matrimonials: 29), no sols proporciona dades estadístiques, ans permet una introspecció sobre situacions humanes (23-26). Per això l'estudi que ocupa la primera part del llibre presenta, d'una banda, els resultats estadístics vistos en llurs múltiples variants (capítols per a matrimoni de solter/a, vidu/a; capítols amb dot d'una o altra part, eixovar, escriure, renúncia, restitució, pena i fermances), però de l'altra concentra l'atenció en el dot i les seves múltiples fórmules i complements acabats d'esmentar i, amb referència constant als casos concrets àdhuc amb transcripció de fragments textuais, en desplega les significacions socioeconòmiques (calia assegurar per damunt de tot la inversió que per ambdues bandes representava el matrimoni). Assenyaem els casos en què, entre els anys 1376 i 1423, alguns dots es basaven en deixes testamentàries o en institucions locals, 'in auxilium maritandi' (60-63; 112-117); en d'altres, el dot és la suma d'allò que la mateixa noia havia guanyat fent de minyona; assenyaem també el cas de la pubilla que té un germà hereu menor o que el pot tenir (162-167; cf. 305-318); l'aportació de l'aixovar és rica de situacions i solucions concretes (183-203); en l'escriure, hom constata que del 1570 ençà repercutí en els documents la mutació social provocada per la immigració de gavatxos i per la violència social, associada al bandolerisme: després, l'escriure tendí a desaparèixer (216-218) i ja es presentava fortament devaluat durant el segle XVII (218-222); assenyaem també les vegades que compareix en els capítols la paraula 'amor', no pas sempre entre els esposos, ans com a afecte paternofamiliar (286-288); una vegada, en el segon matrimoni d'una vídua, mare d'una filla casada, consta la finalitat «de procrear fills» (288); constatem la baixada de la taxa de fills bords: 34'7 per mil en començar el segle XVI, 13'2 per mil entre 1624 i 1728 (301). Una pàgina d'explicacions terminològiques (321-322) i dues de bibliografia (325-326) completen l'estudi.— J. P. E. [14.543]

Jaume PORTELLA COMAS, *Como se exporta el feudalismo: el caso de Mallorca*, dins *L'incastellamento*, 85-98.

La manca de col·laboració dels magnats i barons amb els reis condemnava al fracàs qualsevol intent de conquesta de territori sarraí; amb la victòria de Las Navas de Tolosa les perspectives haurien canviat i ajudar el rei «empezó a parecer a los barones como un negocio de posibilidades futuras cada vez mejores», segons Thomas Bisson (86; cf. 88). La documentació ja publicada permet de veure que aquell ajut fou ofert, però, no existint l'estat modern, els poderosos feren constar que col·laboraven en l'empresa de Mallorca 'ex gratia' (87) i exigiren que els rei els recompensés en proporció a l'ajuda, reservats al rei els edificis reials i la sobirania (88); les butlles papals hi afegiren la

qualificació de ‚croada‘, perquè, diu l'autor: «el dominio político es la condición indispensable para instaurar la fe cristiana. Excluye, por tanto, que la difusión del cristianismo sea posible bajo el poder de los musulmanes» (91). «A partir de entonces Mayûrqa desaparece del mapa, es troceada como botín de guerra y acto seguido se inicia el proceso colonizador que justifica la traducción catalana del nombre, de ahora en adelante substituído por el de Mallorca» (92) [Però ‚Mallorca‘ no deriva del llatí ‚Maiorica‘? I aquest no és anterior a ‚Mayûrqa‘?]. El troceig entre porcions reials, de magnats, cavalleries, alous i establiments, és deduïble dels *Llibres del repartiment* i de documentació complementària com el *Memorial de tots los christians cavalers los quals foren en la presó de la ciutat de Mallorca*: «en Mallorca se instaura un feudalismo ‚de libro‘, es decir, estructurado según los *Usatges de Barcelona*» (93). Hi ha bibliografia (96-98).— J. P. E. [14.544]

Pau CATEURA BENNÀSSER, *En los precedentes de la fiscalidad indirecta: la sisa de 1245 en el Reino de Mallorca*, dins «Acta historica et archaeologica mediaevalia», 19 (1998), 9-17.

Un full, localitzat dins el registre d'ACA, *Canc.*, *Vària*, 400, conté una llista intitolada *Sisa porti* i adreçada als ‚Probis hominibus Maioricarum‘, en la qual són assenyalades les quantitats que s'han de carregar damunt el preu de seixanta-cinc productes (16-17); la llista és gairebé idèntica a l'establerta per a la lleuda de València el 1243 (14). L'autor exposa en datall els punts tècnics de l'operació i globalment interpreta que, restablerta la sobirania de Jaume I damunt Mallorca en acabar-se la conquesta de València (per a sufragar la qual el rei hauria infeudat Mallorca a Pere de Portugal), també s'acabà la parcialitat a favor dels genovesos, essent la ‚sisa porti‘ (!) una manifestació del retorn a la normalitat.— J. P. E. [14.545]

Ricard SOTO I COMPANYY, *Patrimoni reial i transformacions agràries a Mallorca en el segle XIII*, dins *Actes Corona Fiscalitat*, 555-573.

Les bases arxivístiques d'aquest estudi es troben a Palma de Mallorca, ARM, *Escrivania de Cartes Reials*, perquè, de fet, tot i que també a Mallorca els drets reials fossin diversos (sobre pes o mesura: jus bladi, jus olei; lleuda, morabatí, quèsties, etc., i sobretot el delme), el més documentat és el de venda de drets reials (556), que potser tenia un precedent en el ‚jus expletæ‘ o ‚jus expletandi‘ de Catalunya (560); en una sèrie d'anotacions dels anys 1247 al 1288 (560-561) [les fórmules emprades porten a pensar que es tractava d'arrendar a tercers la percepció de drets reials en una zona i període determinats]; les darreres pàgines resumeixen allò que l'autor ha trobat entorn als drets reials sobre blat, oli, vi, ramaderia i drets de l'Albufera (564-566). Hi ha bibliografia (567-568) i vuit gràfiques (570-573).— J. P. E. [14.546]

Gabriel JOVER, Ricard SOTO, *Els dominis feudals a la Mallorca baixmedieval*, dins «Revista d'Història Medieval», 8 (1997 [1998]), 217-274.

L'autor formula així el seu objectiu: «...atès que la caracterització de la societat illenca com a una societat feudal dista molt de ser acceptada per tothom, el nostre treball temprarà d'esbossar els queensem són els trets originals del feudalisme illenc en les seves primeres etapes...» (218). Els *Llibres del repartiment*, amb llur jerarquització d'afavorits, establia el grup dels magnats o grans senyors (rei inclòs) (220-221), el poder dels quals es basava en llur domini directe damunt la terra (222), salvada la sobirania reial; era un sistema de relacions emmarcat pels *Usatges de Barcelona* (223); de fet, el senyoriu reial s'anà estenent (225-229); econòmicament la gran forma de senyoriu/vassallatge era el delme, sobre el qual a Mallorca hi hagué nombre de problemes i diversitat de situacions, algunes de les quals són conegudes per l'ADG, *Vestuari. Rendes de Mallorca* (230-231). Cada una de les jurisdiccions tenia els seus ingressos i en aquest sentit hom pot diferenciar la reial (232-234) dels feus i cavalleries (234-246) i dels beneficiaris d'alous, d'establiments i de sotesestabliments (246-250); seria il·lustratiu el cas dels Ripoll de Bunyola

(251-256) i d'altres (257-259), algun dels quals és conegut per l'arxiu particular dels Abri-Descatllar.— J. P. E. [14.547]

Antonio PLANAS ROSSELLÓ, *Los bailes reales de las villas de Mallorca*, dins «Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana», 54 (1998), 7-44.

Les primeres pàgines contenen la caracterització dels batlles reials i de llurs funcions com a executors de les lleis i de les prescripcions superiors; enumeració de llurs competències, tant judicials (amb particular atenció a la imposició de penes) com civils, sobretot d'ordre públic; fons diversos de l'ARM (*Llibre dels reis*, *Llibre del sindicat de fora*, *Llibre d'En Sant Pere*, *Llibre de molts i bons privilegis*) permeten de conèixer tant la norma d'actuació com els casos concrets d'aplicació o d'exempció, i els camins per a apel·lar de les seves decisions (9-20). Es donaven conflictes de jurisdicció amb el mostassaf o amb batlles senyorials (21-22). Llur nomenament era competència exclusiva del governador o del batlle general de Mallorca, de vegades, però, directament del rei, quan la batllia era retribuïda per deutes del rei envers el nomenat; a darreries del segle XV s'introduí la insaculació (23-25); el batlle havia d'habitar en el territori de la batllia, ésser de mà major, i posseir cavall i armes; el càrrec comportava drets i obligacions i era delegable (26-32); era representatiu de la justícia i posseïa la pròpia cúria o cort, amb saigs per a l'execució de les decisions (33-36); essent un oficial reial, continuà després del *Decret de Nova Planta*. Són transcrits de l'ARM quatre documents datats entre el 1367 i el 1468 (39-43).— J. P. E. [14.548]

Bernard DOUTRES, *La Numismatique du Royaume de Majorque*, dins «La Pallofe. Bulletin de l'Association Numismatique du Roussillon et du Musée Puig», núm. 39 (novembre 1997), 11-20.

En aquestes pàgines són transcrites les inscripcions de les monedes encunyades pels tres reis de Mallorca, Jaume II, Sanç i Jaume III (13-16).— J. P. E. [14.549]

Josep SEGURA DELGADO, *El Castell del Temple*, dins «III Congrés patrimoni cultural», 281-290.

Les primeres pàgines apleguen notícies relatives a la dita fortalesa mallorquina anteriors al segle XIX, com és l'existència d'un exemplar de la *Cirurgia de Teodoric* el 1323 [cf. una de les notes de Lluís Cifuentes en la secció de *Notes i documents* d'aquest volum] i algunes referències a documentació de Palma de Mallorca, AHM, *Arxiu Històric* i *Reial Patrimoni* (282-283) i *Protocolos notariales*, aquesta de mitjan segle XVIII (287, nota 28).— J. P. E. [14.550]

Mateu MORRO I MARCÉ, *El Puig de Mors i el Castell de Mors, un aspecte de la toponímia antiga de Mallorca*, dins «Societat d'Onomàstica. Butlletí interior», núm. LXXIII (juny 1998), 30-38.

L'autor defensa que les dues grafies per ell proposades han de substituir les de 'Puig d'Amós' i 'Castell d'Amós', que localitza; després aporta diverses grafies documentades que van del 1276 a darreries del segle XVIII (31-32), també de 'morro' o derivats (33-35), que interpreta de forma antroponímica i d'arrel 'mor-' d'origen molt antic, que el *Llibre del repartiment* reporta en formes com 'Morell' i 'Morelló', cosa que «fa pensar en un apel·latiu mossàrab» (38).— J. P. E. [14.551]

Margalida BERNAT I ROCA, *El manteniment de la salubritat pública a Ciutat de Mallorca (segles XIV-XV)*, dins «Acta historica et archaeologica mediaevalia», 19 (1998), 91-125.

[L'autora ha dedicat al tema estudis coneguts dels nostres lectors pels resums d'ATCA, XV (1996), 687-688, núms. 10957-10958]; ara exposa la política desplegada pels Jurats de Ciutat

de Mallorca a través del mostassaf, coneguda en la seva formulació jurídica pels còdexs 27-28 i 71 de l'ARM, i pels registres 5.408 i 6.580 del mateix arxiu, *Arxiu Històric*, sobretot pel còdex 27, *Llibre dels capítols e ordinacions del mostassaf*, publicat el 1949 (92-93). Després de recordar que la salubritat pública de Ciutat era competència de l'administració municipal (95-97), les pàgines següents repassen i resumeixen la normativa sobre aigües brutes, sobre animals, fems i altres escombraries (98-102), sobre els oficis contaminants (tint, adoberia, molins drapers: 103-107), sobre les limitacions d'ús de la via pública pels menestrals (108-110) i sobre el control dels queviures exposats a la venda (111-112). Les darreres pàgines s'ocupen dels aspectes relacionats amb assortiment i utilització pública de l'aigua en els banys (113-117). Hi ha set plànols de la Ciutat (119-125).— J. P. E. [14.552]

Margalida BERNAT I ROCA, *Molins drapers a Ciutat de Mallorca: entre interessos polítics i econòmics (s. XIII-XVII)*, dins «Estudis Baleàrics», núms. 58-59 (juny 1997-gener 1998), 127-150.

Aquest estudi és «un primer apropament... a alguns aspectes tècnics de la feina d'amolinar, i... als molins drapers que funcionaren a Ciutat de Mallorca i el seu entorn més immediat entre els segles XIII i XVII» (128), a base de documentació de l'ARM, *Gremis*, *Arxiu Històric*, *Diputació* i *Presidials Decrets*. La feina d'amolinar (= fer funcionar un molí draper) i les seves condicions, ateses les desagradables substàncies emprades, era determinada en *Ordinacions* que es remuntaven al 1315, d'on són transcrits dos paràgrafs (128-129). El Gremi defensava que el nombre de molins era el mateix després que abans de la conquesta (131); però entre el 1550 i el 1650 en foren construïts tres dins ciutat (131-132) i el 1406 n'eren declarats sis fora murada (133-137: amb transcripció de dues declaracions d'aquell any); el 1628 foren realitzats treballs previs a un plànol del curs de la sèquia d'En Baster per a l'assortiment de la Ciutat, ací transcrits (138-139). Un projecte d'unificar aquesta sèquia amb la de la Font de la Vila, reprès per enèsima vegada en començar el segle XVII, resultà implicat amb les bandositats dels Canamunt i els Canavall i s'hi oposà l'Ofici de Paraires (143-148); no prosperà, per les implicacions amb interessos i bandositats.— J. P. E. [14.553]

Ricard URGELL HERNÁNDEZ, *Dinàmica del deute públic a la Universitat de Mallorca en el segle XV*, dins *Actes Corona Fiscalitat*, 675-701 pp.

Objecte d'estudi: «la dinàmica que es genera al llarg del segle XV com a conseqüència de l'expansió del deute públic a la segona meitat del segle anterior, tenint en compte, com apunts de partida, factors com ara el gran pes que significa en aquests moments el deute exterior respecte a l'assumit per la societat mallorquina i, d'altra banda, des d'un punt de vista cronològic, el fet que és en aquest moment quan es posen les bases legals i institucionals que, amb no moltes variacions, regiran fins al segle XIX» (675). Les grans dificultats polítiques de la segona meitat del segle XIV obligaren a assumir deute públic, a base de compra de diner pel dret a un censal, però el 1405 Mallorca era incapaç de pagar els censals; s'imposà el ,Contracte Sant' del mateix any amb la *Universal Consignació* de totes les imposicions indirectes de la universitat als mateixos censalistes o creditors, que la controlarien (677-678). Per raons diverses el ,Contracte Sant' entrà en crisi el 1425 (679-680) i fou substituït per la *Concòrdia de Barcelona* del 1431, que rebaixà el for del censal, del 5'9 al 4'1% i àdhuc al 3'3%, però també obligà a «major fiscalitat directa i... nous impostos inderectes» (682). La ,Revolta Forana' del 1450 provocà la suspensió de pagaments i amb motiu de la Guerra Civil catalana, la corona s'incautà «dels títols, capital i pensió de tots els censals detentats per persones o Institucions del Principat rebels a Joan II» (685), béns que passaren a la Procuració Reial de Mallorca (686-687). La Capitulació de Pedralbes, 1472, agreujà la solució del problema, tant quan hom optava per restituir els censals als titulars, com, sobretot, quan hom havia fet consignacions damunt aquelles rendes (688). No cal dir que la Universitat de Mallorca intentà que els censals fossin condonats (689). La situació confusa s'aclarí amb sentència judicial del 1481 favorable als censalistes, que es féu efectiva amb la Concòrdia del 1484 (690-692). Les pàgines finals contenen vuit quadres sinòptics (694-701).— J. P. E. [14.554]

Jocelyn H. HILLGARTH, *Mallorca e Italia: relaciones culturales durante la baja Edad Media*, dins «XIV Congreso Corona, IV», 337-345.

L'autor recorda que les relacions culturals anaven a cavall de les comercials, reforçades per les que hom mantenia amb la cúria papal, per la fama dels cartògrafs mallorquins i la presència d'estudiants en universitats italianes, sobretot a Bolonya, també a Pàdua i a Pisa; el moment àlgid fou el de les corts d'Alfons dit el Magnànim i dels dos papes Borja, des de les quals s'enfortiren els corrents d'humanisme amb personatges com Mateu Malferit, i sobretot Ferran Valentí, humanista, polític i bibliòfil, qui hauria deixat el propi autoretrat en el pròleg a la seva traducció de les *Paradoxa* de Ciceró (341-342). Establerta la impremta, els llibres arribaren sobretot de Venècia, no tant de Nàpols (342-343). Són recordats Arnau Descós i Jaume d'Oleza.— J. P. E. [14.555]

Joan MIRALLES I MONSERRAT, *Nous documents sobre Joanot Colom, instador de la Germania de Mallorca*, dins «Actes Vuitè Col·loqui», 213-258.

Repetició, amb qualque correcció i afegitons, de les pàgines ja resumides dins el nostre volum XVII (1998), 729, núm. 12770.— J. P. E. [14.556]

Gabriel LLOMPART, *Dues puntualitzacions iconogràfiques sobre paralitúrgies medievals mallorquines*, dins «Misc. Ainaud, I», 475-481.

Partint d'una xilografia que en el *Flos sanctorum* català il·lustra la festa de la Mare de Déu d'Agost amb l'escena d'àngels pujant al cel l'ànima de Maria, n'il·lustra la vigència també a Mallorca mitjançant la *Concordia entre el monestir del Carme i el gremi de carnisers*, ací transcrita d'ARM, *Protocols notarials* (480-481), justament sobre la imatge jacent de la Mare de Déu «ab una flota de àngels», que havia d'ésser portada en processó a la Seu en aquella festa, detall confirmat per la *Consuetudine de sagristia* de la mateixa Seu (processó inclosa en el *Misteri d'Elx*). L'altra puntualització indica el paral·lelisme entre una Aparició de Crist Resuscitat a Maria i als apòstols el diumenge de Pasqua, de Pere Terrencs, ara al Museu Diocesà de Mallorca, i una de les peces, encara inèdita, del manuscrit Llabrés (Barcelona, BC, ms. 1139), de la qual són transcrits cinc estrofes (480).— J. P. E. [14.557]

Mateu J. COLOM PALMER, *El tribunal de la inquisició a Mallorca (segles XV-XIX). Dades per a una periodització*, dins «Misc. Pérez», 87-92.

L'establiment a Mallorca de la Inquisición Española el 1488 representà «una major incidència de la monarquia hispànica en els assumptes inquisitorials, la presència d'un seguit de funcionaris vinguts de fora de l'illa i un notable reviscolament de l'activitat contra els descendents dels jueus» (87); aquest darrer punt fou el característic de la primera etapa, 1488-1534, amb més de mil dos-cents conversos condemnats (88); esgotats aquests, seguí un període d'atonía, també econòmica, d'aquell tribunal, fins a darreries del segle XVII; però aquest període té dues parts: una primera, fins al 1578, en què l'atonía provoca una forta crisi interna de mancances en la serietat; i una segona, des d'aquell any, en què els dirigents són substituïts per tècnics forasters; però el perill de protestantisme és insignificant i se'n ressenten les bases econòmiques; un segle més tard, el 1679 revifa el tema convers, ara ja xueta, i els nombrosos processos i les grans confiscacions donen base econòmica pròspera, que sostingué nous funcionaris; però «l'augment de funcionaris a la seu del tribunal contrasta amb la seva creixent desaparició a la Part Forana, sobretot de familiars» (90).— J. P. E. [14.558]

Francesc RIERA I MONTSERRAT, Enric PORQUERES I GENÉ, *Tres clergues xuetes: tres històries familiars*, dins «Misc. Pérez», 93-102.

L'episodi, documentat a Palma de Mallorca, ARM, *Protocolos notariales*, C-1263, en què l'any 1722 els tres clergues xuetes, Tomàs Cortès, Josep Fuster i Domingo Bonnín, acompanyats de testimonis i notari, presentaren al vicari capitular de Mallorca en seu vacant la petició formal que els fos atorgat permís de rebre ordres majors o la raó del refús a fi de portar l'afer a la Santa Seu (93-96), és completat amb la reconstrucció familiar de cada un d'ells (96, 97 i 98-99 respectivament); l'episodi s'ha de col·locar en el marc de la revifalla inquisitorial antixueta de darreries del segle XVII [vegeu resum precedent]; se'n dedueix que la dita revifalla repercutí en el capteniment de la cúria de Mallorca en el punt de l'ordenació de xuetes (99-100, nota 51), però que, en canvi, cada una de les famílies presenta fesomia religiosa ben pròpia i, doncs, «l'argument del suposat criptojudaisme dels avantpassats de la gent del Carrer del segle XVIII no correspon a la realitat» (99). Hi ha arbre genealògic de cada un dels tres clergues xuetes (101-102).— J. P. E. [14.559]

Onofre VAQUER, *Immigrants a Mallorca. 1500-1550*, dins «Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana», 54 (1998), 105-140.

Continuació d'un recompte d'immigrants a Mallorca durant la segona meitat del segle XV [cf. ATCA, XVI (1997), 595, núm. 11793]; aquestes pàgines es basen en els *Concessos matrimoniales* de l'ADM i en l'ARM, *Protocolos notariales*; resulten immigrants a Mallorca durant aquell mig segle vuit-cents vint-i-tres homes i trenta-tres dones, cent norata-quatre dels primers i tretze de les segones de la corona de Castella, essent els mariners els que sumaven un contingent més elevat (cent vuitanta-un); només són coneguts un impressor i un llibreter (106). Hi ha llista alfabètica dels immigrants, amb indicació de data (si és coneguda), de procedència, i altres dades personals, com és ara el cònjuge en casos de matrimoni, i referència arxivística.— J. P. E. [14.560]

Joan PARETS I SERRA, *Documents per a la història de la música a Mallorca*, dins «Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana», 54 (1998), 420-423.

Transcripció de l'acta notarial d'encant dels béns relictos de Tomàs Armengol, violer, entre els quals hi havia un cert nombre d'unitats d'instruments diversos (llaüts, guitarres, guitarrons, violins, violes); consten els respectius preus en què cada un fou venut i la liquidació global de 48 lliures i 9 sous. L'acta és del 1591 i es troba a Palma de Mallorca, ARM, P-S, 1.151, ff. 62-65.— J. P. E. [14.561]

Gabriel LLOMPART MORAGUES, *Labores menores de Juan de Salas, escultor y pintor, en Mallorca*, dins «Boletín del Museo e Instituto "Camón Aznar"», LXXIII (1998), 141-147.

Els darrers anys han estat trobats a Palma de Mallorca, ARM, *Protocolos notariales*, sis documents, ací transcrits, datats entre el 1528 i el 1537, un dels quals ateny la biografia del dit pintor, aragonès «nunc [el 1534] in Maioricis residens» (146. doc. 5); els altres són relacionats amb treballs diversos d'escultura o de pintura religioses a Ciutat o a la Part Forana (Valldemossa, Campos, Bunyola/Orient i Síneu).— J. P. E. [14.562]

Félix CARMONA MORENO, *Profesiones religiosas del convento de Nuestra Señora del Socorro de Palma de Mallorca*, dins «Archivo Agustiniiano», LXXX (1996), 305-365; LXXXI (1997), 229-265; LXXXII (1998), 299-348.

El primitiu convent agustí del Socors era construït en lloc que en cada guerra o perill havia d'ésser destruït, raó per la qual també s'ubicà dins Ciutat. Els articles ací resumits es refereixen al convent que portà i mantingué el títol de 'Socors', del qual s'han salvat set llibres de professions a l'ARM, ací presentats, tots els quals porten el títol de *Llibre de professions* o l'equivalent llatí de *Li-*

ber professionum Religiosorum Ordinis S. P. N. Augustini..., i presenten sèrie gairebé ininterrompuda des del 1525 (307-310), completables amb llibretes de professions, conservades a l'arxiu de l'actual Convent del Socors de Ciutat (310); establerta la fórmula de professió, segueix la llista de poblacions d'on procedien els professors (311-314); a partir d'ací ve la fitxa de cada un d'aquests: són seixanta en el llibre primer (314-323), cent trenta-tres en el segon (323-348) i noranta-tres en el terç (348-365); els cent cinquanta-cinc del llibre quart ocupen tot el segon article (229-265); en el llibre cinquè en consten cent vuitanta-dos (299-339), deu en la primera llibreta (337-339), vint-i-quatre en la segona (339-343) i vuit en el llibre d'aquell convent que substituï el del Socors en el primer emplaçament, intitulat d'Ítria (343-344); hi ha finalment la llista de vint d'altres professors, l'acta dels quals no s'és conservada en els llibres anteriors (344-346). Fins a l'exclaustració del 1835, el nombre total de professors augustinians al Socors hauria estat de sis-cents vuitanta-tres (I, 314).— J. P. E. [14.563-14.564-14.565]

Gabriel ORDINAS I MARCÉ, *Notes sobre els noms de les cases de neu a Mallorca*, dins «Societat d'Onomàstica. Butlletí interior», núm. LXXIV (setembre 1998), 45-48.

El comerç de neu a Mallorca és documentat des de mitjan segle XVI i les denominacions dels pous des del següent. L'autor diferencia les que prenen com a punt de referència l'amo i, doncs, un antropònim (45-46), i les que són verbalment localitzades dins una possessió (46-47).— J. P. E. [14.566]

Gonçal LÓPEZ NADAL, *El corsarismo mallorquí después de la Paz de Nimega (1678-1684)*, dins «Estudis d'Història Econòmica», 15 (1998), 65-92.

En restablir la situació de pau amb la monarquia francesa, la Pau de Nimega representà un cop dur per al corsarisme mallorquí, perquè d'una banda deixà sense justificació, 'legal' els atacs corsaris a vaixells francesos i perquè de l'altra la monarquia hispànica s'obligava a restituir els vaixells i els béns francesos apresats. La documentació de Barcelona, ACA, *Consell d'Aragó. Secretaria de Mallorca*; de Palma de Mallorca, ARM, *Protocols*; i de París, Archives de France. Archives de la Marine, *Série B-4*, 9, permeten de conèixer a la menuda les repercussions concretes de la nova situació. Hi ha bibliografia (91-92).— J. P. E. [14.567]

Albert MARTÍNEZ ESTEBAN, *Es Pont des Castell de Maó. Història de la seva trama urbana (1600-1800)*, dins «Revista de Menorca», LXXXIV (1995), 84-144.

La documentació que ha fet possible aquest estudi és: *Capbreuació general de Maó i del seu terme, 1600; Capbreuacions de quarts i censos*, segles XVI i XVII; nous establiments 1592-1796; i expedients del jutjar del Reial Patrimoni 1735-1836, tota a Maó, Arxiu Històric de la Biblioteca Pública; completada amb la del mateix Maó, AM; i de Ciutadella, Arxiu Diocesà (91). Pont des Castell és el nucli més antic de Maó; ja a mitjan segle XIV el raval tenia consistència pròpia i era necessari d'emmurar-lo; a París, Archives Nationales, K 1707-171, n'hi ha descripció (98). Les informacions proporcionades per les dites fonts serveixen per a reconstruir el conjunt (100-103), amb particular atenció al seu perímetre o Vall (104-107: croquis: 105), als carrers i als edificis públics (107-115: croquis: 111); des de la pàgina 116 l'atenció es concentra en els edificis privats, globalment (116-117) i un per un agrupats per illetes (117-138; croquis: 119). Hi ha en apèndix resum de cada un dels establiments documentats entre el 1592 i el 1786 (139-144).— J. P. E. [14.568]

Francisco FORNALS, *Propuesta francesa de nuevo arrabal. Castillo de San Felipe, año 1759*, dins «Revista de Menorca», LXXXIV (1995), 177-184.

Presca pels francesos l'illa de Menorca als anglesos amb la conquesta del castell de Sant Felip, que s'alça a l'entrada del port de Maó, aquells consideraren que la causa de llur victòria havia estat el fet que el Raval era veí del Castell, cosa que havia facilitat l'aproximació de les tropes assaltants; a fi de no caure en el mateix parany els nous amos proposaven d'arrasar el dit Raval i reconstruir-lo fora el perímetre fortificat (croquis: 179 i 181). Els quatre documents de Vincennes, Dépôt Général des Fortifications, *Places Étrangères*, ací traduïts al castellà (180-184), expliquen el projecte. No passà de projecte, però fou reemprès durant la segona dominació anglesa.— J. P. E. [14.569]

Isidre CLOPAS I BATLLE, *Tríptic històric i artístic de Martorell*, dins «Misc. Ainaud, I», 71-77.

El primer terç recorda el trajecte assenyalat pels Vasos Apol·linars entorn Martorell, que per força havia de travessar el Llobregat pel Pont del Diable; les marques individuals en les juntures dels blocs bàsics corresponen a tres legions romanes (72-73); el segon resumeix les narracions cristianes i musulmanes de la desfeta militar infligida per Ramon Berenguer III a Abenhalaig de Saragossa el 1114; i la declaració de Martorell com a carrer de Barcelona el 1396 (74).— J. P. E. [14.570]

Enric GARCIA-PEY, *Recull toponomàstic de Martorelles (Vallès Oriental)* (Fundació Salvador Vives i Casajuana, 124), Barcelona, Fundació Salvador Vives i Casajuana 1997, 120 pp.

Ultra el treball de camp actual, són font per a aquesta recopilació toponomàstica els fons d'arxius diversos (ACA, *Reial patrimoni. Capbreus*, Arxiu Fidel Fita d'Arenys de Mar, els municipal i parroquial de la població i els arxius Carrencà de Martorelles i Tayà de Sant Fost de Campcentelles). Establerta la llista de topònims (19-27), la part central del llibre assenjala per a cada un dels noms de casa i de topònims la prova més antiga de la seva utilització, on trobem el *Fogatge del 1739*, el *Llibre de testaments*, la *Llibreta de delmes i primícies de la rectoria*, *Capbreus* i llibretes de comunió del segle XVIII en el parroquial. Hi ha reproducció d'una pàgina d'un capbreu del 1447, en còpia del segle XVI, de l'Arxiu Carrencà (35). Hi ha bibliografia (113).— J. P. E. [14.571]

Miquel Àngel CASASNOVAS CAMPS, *Crisis agràries i comerç blader a Menorca (1588-1600)*, dins «Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana», 54 (1998), 141-162.

L'autor deplora la manca d'atenció dels historiadors envers el tema de les crisis de subsistències. Ell, per la seva banda, a base de documentació aplegada a Palma de Mallorca, ARM; a Ciutadella, Arxiu Diocesà i Arxiu Històric Municipal; i a Maó, Arxiu Històric (cal, però, tenir present que, per raó de l'arc turc del 1558, que ho arrasà tot, els fons arxivístics monorquins són posteriors a aquella data: 142). L'objectiu de l'autor, resumida la situació de Menorca en el segle XVI (142-144), és el d'esbrinar i assenyalat d'altres possibles causes de l'endèmica escassetat de gra, ultra les naturals (secades, etc.), i indica que el cultiu de cereals, pels controls, era menys reditici que el de les pastures (llana i formatges), raó per la qual la terra era destinada als usos darremament esmentats (144-147); la necessitat d'assegurar les 33/35.000 quarteres de blat per a una població d'uns 10.000 habitants, quan la mitjana de la producció era d'unes 32.600 (144), obligà a una política d'importació de gra des d'indrets diversos, sobretot des de Catalunya (150-154), cosa que incidí fortament damunt l'economia (154-155); les diverses quantitats són objecte de cinc quadres sinòptics (157-160). Hi ha bibliografia (160-162).— J. P. E. [14.572]

Miquel Àngel CASASNOVAS CAMPS, *Economia dins la història de Menorca. Pautes per a una interpretació del discurs historiogràfic i estat de la qüestió*, dins «Estudis d'Història Econòmica», 15 (1998), 3-37.

Una primera part aplega testimoniatges del mateix segle XVIII entorn la situació econòmica de Menorca, no sols d'autors privats (John Armstrong 1752 - Joan Ramis i Ramis 1787), sinó també d'informacions oficials (4-8). Les pàgines següents resumeixen allò que digueren sobre aquell tema els historiadors del segle XIX (9-20) i els del XX (21-26), sense que manqui una prospectiva de futur (27-29). Hi ha bibliografia (31-37).— J. P. E. [14.573]

Ignacio MARTÍN JIMÉNEZ, *Los corsarios en la vida menorquina (siglos XVIII-XIX)*, dins «Revista de Menorca», LXXXIV (1996 [1997]), 71-94.

L'autor assenyalava l'existència d'un fons *Navegació-Cors* a Maó, Arxiu Municipal; i d'un *Llibre, el qual conté una nota dels corsaris armats en Menorca... este any de 1778*, del qual no és indicada la signatura; el cors menorquí hauria pres volada amb motiu de la guerra entre Anglaterra i França entorn el 1756 i sobretot durant la segona dominació anglesa (1763-1781), en què els vaixells corsaris arribaren a cinquanta-cinc (75-77), als quals l'autoritat anglesa expedí 'lletres de marca' i foren estipulats contractes de cors (78-82); les pàgines següents resumeixen moments d'un atac de cors amb transcripció de paràgrafs i àdhuc de documents sencers (83-88); la davallada definitiva començà entorn el 1785 (89).— J. P. E. [14.574]

Micaela MATA, *El corsario menorquí 'Lady Hamilton'*, dins «Revista de Menorca», LXXXIV (1995), 241-245.

Només dues de les cent vint embarcacions corsàries menorquines legalitzades durant la terça ocupació anglesa (1798-1800) portaven nom de dona: la 'Queen Charlotte' i la 'Lady Hamilton'; l'autora aplega notícies sobre les patents de cors signades per aquells governadors anglesos de Menorca i deixa en l'aire per què uns patrons menorquins dedicaren el seu vaixell a la dita 'Lady'.— J. P. E. [14.575]

Maria BONET DONATO, *Les lluites per la jurisdicció al Montsià al segle XIV*, dins «Hom. Ricomà», 171-179.

La *Carta de poblament* de Tortosa del 1149 atorgava a la dita ciutat un ampli terme, que pel sud incloïa el Montsià, damunt el qual el Consell municipal tortosí tenia jurisdicció, cosa que creà problemes amb les jurisdiccions dels senyorius locals (Sant Joan de Jerusalem a Amposta i Ulldecona, Sant Cugat del Vallès a la Ràpita). L'ACA, *Canc., reg.* i Tortosa, AHC de les Terres de l'Ebre, permeten de refer tant el capteniment reial, no sempre favorable a la seva ciutat, com la lluita de Tortosa per a mentenir el domini total en l'administració de la justícia dins el seu terme (175).— J. P. E. [14.576]

Guillem BARCELÓ RAMIS, *Aproximació a l'estudi socioeconòmic d'un districte senyorial a Mallorca: Muro 1578*, dins «Estudis d'Història Econòmica», 15 (1998), 39-64.

El 1578 s'aixecà un estímul, conservat tant a Palma de Mallorca, ARM, D 1252, com a Muro, AM, Lligall 1693; les seves dades, afegides a les que proporcionen els capbreus de reconeixement de drets de les tres senyories que es repartien el terme, la Seu de Girona, l'abat de Sant Feliu de Guíxols i en una petita part el comte d'Empúries, tots tres conservats a l'ARM, *Protocols* A-61 (Empúries), G-46 (Seu de Girona) i F-4676 (Abat S. Feliu de Guíxols), permeten a l'autor d'establir el nombre de focs i d'habitants (44-46), de precisar els senyorius i llurs rendes (47-51), i la distribució localitzada dels béns respectius, tant urbans com agraris (52-58). Hi ha bibliografia (59-60) i quadres i gràfiques (61-64).— J. P. E. [14.577]

Amparo RICÓS VIDAL, *Edición y estudio lingüístico de dos documentos notariales de la villa de Nules del año 1707*, dins «Congrés Plana», 477-490.

Del *Manual de consells*, conservat a Nules, Arxiu de l'Ajuntament, són ací transcrites les actes de les reunions del consell municipal del 13 d'octubre i 23 de desembre 1707 (486-488), en els quals hom pot copsar les primeres conseqüències del *Decret de Nova Planta* en les estructures municipals, a les quals la vila intentà de contraposar-se: intervenció superior en l'elecció de càrrecs i imposició de nous tributs. L'autora es fixa en certes característiques lexicals d'aquells textos, pensats en català: ,cascuno', ,consemblantes', ,franquesa', ,mossèn', ,promenia' (484-485).— J. P. E. [14.578

Enric PRAT, Pep VILA, *Un inventari de la casa Fina de Palafrugell (1708)*, dins «Estudis del Baix Empordà», 17 (1998), 115-126.

Els autors publiquen l'*Inventari pres per Ramon Fina i Plana, pagès de Palafrugell, dels béns que foren de Pere Pau Fina y Plana, quondam, pagès, son pare*, del 18 d'agost del 1708, i un contracte d'arrendament, de la segona meitat del segle XIX, amb el qual Josep Fina i el seu fill arrenden set vessanes i mitja de terra a Joan Bonany i Salvi Genové. La documentació prové dels fons donats per la família Fina a l'Arxiu Municipal de Palafrugell.— J de P. [14.579

Jocelyne JOUSSEMET, *Les Médailles de l'Université de Perpignan*, dins «La Pallofe. Bulletin de l'Association Numismatique de Perpignan et du Musée Puig», núm. 39 (novembre 1997), 21-28.

Incautat l'antic edifici de la Universitat de Perpinyà per a ceca reial, finalment el 1759 la universitat estrenava casa nova i volgué manifestar el seu agraïment al rei de França encunyant el mateix any una medalla, que després es repetiria; ací són transcrites les inscripcions llatines per a la de Lluís XV i per a la de Lluís XVI (22-24), i reproduïdes les medalles (26-28).— J. P. E. [14.580

Lluís CIFUENTES, Gemma ESCRIBÀ, *El monopoli de la paraula: cura d'ànimes, educació i fe pública a la parròquia de Santa Maria de Piera durant la Baixa Edat Mitjana*, dins «Anuario de Estudios Medievales», 28 (1998), 789-820.

Com tantes poblacions catalanes, Piera, de senyoriu reial, consta per documentació d'ACA, *Canc.*, *reg.* i *Pergamins*, i per la de Piera, AHM, alienada a favor del baronial i definitivament el 1421 passà al monestir de Pedralbes (790-795). Els tres serveis indicats en el títol són els que durant l'Edat Mitjana, sobretot en els segles de l'Alta, a Catalunya eren assegurats per les parròquies, raó per la qual els autors estableixen la llista dels rectors de Piera (798-799), entorn als quals hi hagué la mateixa tensió amb les pretensions reials, que en les altres parròquies antigues de Catalunya (798-804). Les pàgines dedicades a la cura d'ànimes depenen en gran part d'ADB, *Visitatum* (805-811), *Communium* i *Gratiarum*, i consisteixen en el resum de les anotacions de les successives visites pastorals del segle XIV (806-811). La secció següent és dedicada a l'escola parroquial i a la de gramàtica (diferenciades per la respectiva qualificació de ,psalms' i ,gramaticam': 817), en part conegudes per les llistes de ,scolares' tonsurats ja a començament d'aquell segle (812-813); l'estudi ,gramatice et logice' és documentat el 1333 (815), com també ho és el (primer?) conflicte entre les dues ja l'any sobre (816-817); també hi ha notícia d'estudiants universitaris (818).— J. P. E. [14.581

David IGUAL LUÍS, *Economia local i comerç exterior en el segle XV. L'activitat mercantil italiana a la Plana*, dins «Congrés Plana», 113-137.

[Aquestes pàgines s'han de col·locar en el marc de les precedents del mateix autor, conegudes dels lectors d'ATCA pels resums d'ATCA, XVI (1997), 618-619, núms. 11889-11891, i

660, núm. 12068; XVII (1998), 808, núm. 13059; i XVIII (1999), 952-953, núms. 13781-13785]. Com aquelles, també aquestes pàgines es basen en la documentació de València, ARV, *Batllia, Generalitat i Protocols notarials*; i Arxiu del Patriarca. *Protocols notarials*; i, de més a més, en Sogorb, AC; Castelló, AHM, *Llibres del consell*; Vila-real, AM. L'autor es fixa en particular en les possibilitats tant d'eixida com d'entrada de productes a través dels carregadors de Torreblanca, Cabanes, Orpesa, Benicàssim, Castelló, Almassora, Borriana, Nules, Moncofa, i Almenara, l'existència dels quals és documentada, com també algunes de les operacions que hi foren realitzades amb barques inferiors a les cinquanta tones exportant llegum o fruita seca (118-120); també s'exportava llana, però s'importaven teixits italians i pastell per als tints locals (122-125; taula d'operacions: 122-123); la *Memòria sia a mi, Pasqual Misansa de les pagues... a micer Agostí del Pont...*, permet de conèixer amb detall el seu estat de comptes per compra de pastell entre el 1477 i el 1479, tant si era pagat amb diners (125) com amb gènere (126). Són documentades d'altres formes d'intercanvis en la gestió de diner dins xarxes internacionals (127 ss.).— J. P. E. [14.582]

Gener GONZALVO I BOU, Manel SALAS I FLOTATS, *Guillem IV de Cervera, cavaller i monjo de Poblet*, dins «Anuario de Estudios Medievales», 28 (1998), 405-418.

Els autors apleguen en aquestes pàgines les dades proporcionades per les signatures de nombre de diplomes reials o d'altres, on consta la presència de Guillem IV de Cervera en moments importants dels regnats de Pere el Catòlic i de Jaume I, tant si els documents són ja publicats com si són inèdits a l'ACA, *Canc. Pergamins de Pere el Gran* o de *Jaume I*, o *Builles* o en el *Llibre dels fetes* (405-412). La segona part es basa en la documentació del *Diplomatari de Poblet*, a cura d'Agustí Altisent, on destaca el testament de Guillem, pel qual Poblet rebé el senyoriu damunt Verdú (413-418).— J. P. E. [14.583]

Miquela SACARES TABERNER, Catalina Maria VENY RIERA, *Sobre l'antic retaule de Sant Sebastià de l'Església parroquial de Porreres*, dins «Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana», 54 (1998), 425-423.

El dit retaule hauria estat fabricat entre el 1564 i el 1592; n'hi ha una succinta descripció del 1789 en el *Viaje a las villas de Mallorca*, de G. Berard (425, nota 2); les autores apleguen les notícies proporcionades per escriptors diversos i afegeixen, amb transcripció de fragments, les de la *Plagueta de l'obreria de Sant Sebastià*, de l'AP de Porreres, i en subratllen allò que el dit retaule podia representar per a l'art renaixentista a Mallorca (427-428); fou obra de Gaspar Janer, pintat per Mateu López pare i fill (428-430). Hi ha bibliografia (431).— J. P. E. [14.584]

Maria BARCELÓ CRESPI, *Notes sobre algunes rectories mallorquines a les acaballes del segle XV: el cas de Porreres*, dins «Misc. Pérez», 71-80.

L'autora parteix del costum anterior a Trento d'atorgar càrrec i drets de rector a capellans no residents, que les arrendaven a un vicari per al servei espiritual, i a un col·lector de rendes per a les percepcions econòmiques, cosa que provocava tibantor constant entre les autoritats civils i les religioses; el 1492 la provisió de la rectoria de Porreres alça gran renou, que arribà a les famílies La Cavalleria i Santàngel, tan influents davant el Rei Catòlic; el fet és documentat en l'ARM, *Lletres reials, Arxiu Històric, Reial Patrimoni i Protocols notarials* (72-75). En els mateixos fons són documentats casos semblants de Benissalem, Campanet, Esporles, Felanitx, Inca, Lluçmajor, Manacor, Montuïri, Muro, Petra, Santa Maria del Camí i Marratxí, Selva, Sencelles i Sineu (75-79); en tots els casos són transcrits fragments textuais. Resultat: «durant els regnats de Joan II i de Ferran el Catòlic, en gran part de les rectories de Mallorca l'absentisme del rector era una pràctica corrent» (79).— J. P. E. [14.585]

Alain AYATS, *La place des armes dans la société du Haut-Vallespir au XVIIIè siècle*, dins *Paysage rural*, 355-361.

Hi ha notícies de l'abundància d'armes en aquell moment i lloc a Prats de Molló, Arxiu de Madame Denamiel, *Notaris*, i a Perpinyà, Archives Départementales des Pyrénées Orientales, sèrie 2 B, on en particular es troben en les *Enquestes criminals contra Miquel Bru, dit Lleganyós, del lloc de Fontanills* (ibid., 2 B 1657) (358); per aquelles dades, l'autor constata l'excelsion abundància d'armes a l'Alt Vallespir durant el segle XVII, confirmada per una llista d'homes del sometent l'any 1661, dels quals vora el 75% en posseïa; en general arribaven a un 50%.— J. P. E. [14.586]

Josep M. MARQUÈS I PLANAGUMÀ, *La parròquia de Púbol*, dins «Estudis del Baix Empordà», 17 (1998), 91-106.

A base de documents de sèries diverses de Girona, ADG, l'autor documenta l'erecció de la parròquia de Púbol l'any 1335, dóna la llista dels seus rectors, estudia la construcció de l'església i del campanar, i els quatre retaules que l'adornaren (dels quals només s'ha salvat el de sant Pere), l'organització de la parròquia, les seves obres i les activitats culturals. En apèndix transcriu el procés de creació de la parròquia de Púbol, segregant-la de la de La Pera per ordre del bisbe Gilabert de Cruïlles l'any sobredit.— J. de P. [14.587]

Carme GIRALT, Sergi PLANS, *Joan Grau i el retaule de la capella de la Puríssima Concepció de Pujalt: noves aportacions documentals (1638-1639)*, dins «Miscellanea Aqualatensia», VIII (1997) [1998], 399-411.

Conegut des del 1924 el contracte amb l'escultor manresà per a la construcció d'aquell retaule, sortosament salvat, ara és ací transcrit, de Vic, Arxiu Episcopal, *Parròquies. Pujalt*, amb el complement de les tres èpoques, en les quals Joan Grau reconeixia haver cobrat els tres terminis del pagament (409-411); un dels testimonis de les dues darreres és el fuster barceloní Pau Sunyer, posteriorment afincat a Manresa (405, nota 16). Hi ha dues fotografies parcials del retaule suara restaurat (406-407).— J. P. E. [14.588]

Manel PUJOL I HAMELINK, *La vila de Roses (segles XIV-XVI)*, Figueres, Brau 1997, 221 pp.

Llibre només conegut per referència.— J. P. E. [14.589]

Josep M. BARRIS I RUSSET, Lluís BUSCATÓ I SOMOZA, *Notes sobre un patrimoni agrícola atemporandès. Els Coll de Roses (segles XVII-XX)*, dins «Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos», XXXI (1998), 291-347.

Centrat en la figura de l'hisendat rosinc Miquel Coll i Caritg (Roses 1845-Figueres 1919), aquest estudi presenta en les pàgines inicials els antecedents històrics del patrimoni, a partir de mitjan segle XVII, a base de documentació de la família, ara incorporada a l'AM de Roses, on es documenten compres de Josep Coll, probable home de l'abat de Roses, i d'altres descendents seus, fins a Benet Coll i Costou (1806-1880), i un plet interessant amb l'abat d'Amer, a propòsit del domini directe sobre un mas, aparentment oblidat, que l'eclesiàstic reivindicava i el propietari útil, com era d'esperar, negava de forma rotunda. A darreries del segle XVIII la propietat dels Coll és de proporció mitjana i no molt rica. Atès que durant el segle XIX els Coll entronquen amb la família Caritg de Lliurona, els autors resumeixen també breument el patrimoni dels Caritg i algunes vicissituds particulars del mas Boscà que posseïen a Roses, que s'afegí al capdavant al patrimoni Coll.— J. de P. [14.590]

Joan BOSCH BALLBONA, Joaquim GARRIGA RIERA, *El retaule major de la prioral de Sant Pere de Reus*. [Pròleg de Joan FUGUET SANS] (Assaig, 55), Reus, Centre de Lectura i Col·legi d'Arquitectes de Catalunya 1997, 198 pp.

Destruït en la seva globalitat aquell retaule el juliol del 1936, tot i que se'n salvaren algunes pintures i escultures (cf. les disset pàgines de làmines després de la 80), els autors es proposen de «descriure amb el màxim de detall possible l'entitat de l'obra i el procés de la seva elaboració» (15), gràcies al copiosíssim, o fins i tot excepcional, fons arxivístic de Reus, AHC, i d'altres ciutats de Catalunya (16). Les primeres pàgines resumeixen allò que les publicacions dels dos darrers segles han dit d'aquella obra (19-33) i tot seguit sabem que un primer retaule, obrat entre el 1554-1557, fou desestimat per esquitit en la nova església de Sant Pere (34-40); vint anys més tard, el 1576, hom encomanava la construcció d'un nou retaule, l'estructura del qual era acabada tres anys més tard (47-54). Comença aleshores l'etapa d'omplir les fornícules amb les corresponents imatges, obra de successius escultors del ple Barroc, de pintar-les i daurar-les, que es corona amb un nou pis del retaule i les corresponents obres artístiques (54-74); aquesta part s'acaba amb una descripció del retaule tal com arribà al juliol del 1936 (75-80). La secció següent comença amb un resum de les malvestats que començaren aquell mes (85-87 i 175-187) i prossegueix esbrinant l'atribució dels successius retaules i de les diferents obres artístiques del definitiu a cada un dels pintors o escultors que treballaren en la seva construcció, amb constant referència a obres per ells realitzades en altres indrets del Principat de Catalunya [i ací no hauria estat sobrer de tenir present la riquesa, pràcticament intacta, dels retaules barrocs del Rosselló, obra també dels grans artistes del Principat, tal com reconeixen les respectives biografies: cf. ATCA, XVIII (1999), 940, núm. 13740] (88-127). La segona part del llibre, *Apèndix documental* (129-160), conté transcripció de quaranta-tres documents, datats entre el 1554 i el 1635, la majoria dels quals procedents de Reus, AHC, *Llibres dels consells* o *Comptes de blats*, i alguns de Barcelona, AHPB. Les darreres pàgines contenen biografies, més o menys breus dels vint artistes relacionats amb el retaule: Joan Aragall, Pere Barrufet, Josep Blanch, Pere Girart, Isaac Hermes, Acaci Hortonedà, Gaspar Huguet, Joan Miret, Pietro Paolo de Montalbergo, Pau i Joan Olives, Pere Ostris, Agustí Pujol I i II, Francesc Ribalta, Jaume Rigalt, Rafael Rocafort, Francesc Sabater, Josep Tremulles i Jeroni Sanxo (161-173); i bibliografia (189-198).— J. P. E. [14.591]

Ramon AMIGÓ I ANGLÈS, *La Vinadera, una partida de terra*, dins «Societat d'Onomàstica. Butlletí interior», núm. LXXIV (1998), 33-34.

Pertanyent als termes municipals de Reus i de Vila-seca, i denominació d'una zona en la qual s'ubicaven uns quants masos, el topònim és present a Reus ja el primer quart del segle XVI i a Vila-seca a mitjan segle XVIII, en documentació ací indicada; el 1528 compareixia una vídua Vinadera, i el poble hauria batejat en femení la propietat.— J. P. E. [14.592]

Jordi BONET I ARMENGOL, *Notes sobre la Vall del Rigard*, dins «Misc. Ainaud, I», 116-123.

L'autor publica en aquestes pàgines unes notes sobre les construccions de la dita vall, preses durant l'hivern del 1949. En la presentació actual, prèvia a les mateixes, recorda que en el marc d'obres a les esglésies, i en concret a la de Planès, fou descoberta en l'altar una lipsanoteca, dins la qual hi havia el pergami amb l'acta de consagració, realitzada per Olibà, bisbe de Vic entre el 1018 i el 1046, acta que fou lliurada a l'arxiver de l'Església d'Urgell. A la de Toses fou descobert un fragment de pintura mural, on hi havia el símbol i el nom almenys d'un evangelista (118).— J. P. E. [14.593]

Manual de Francesc Ajac, notari de Sabadell, 1400-1402. Edició a cura de Miquel FORRELLAD SOLÀ (Acta Notariorum Cataloniae, 8), Barcelona, Fundació Noguera 1998, 352 pp.

La introducció, ultra informar sobre la situació notarial de Sabadell, on els tres senyoriis coincidirien a atorgar la notaria civil a un únic titular, la família Rosseta, que l'arrendava, sembla, a dos notaris efectius, un per als actes civils (cas de Francesc Ajac) i l'altre per a les actuacions de la cort del batlle (13-17), es fixa en particular en la tècnica notarial deduïble del registre conservat a Sabadell, Arxiu Històric Municipal (18-24); seria un manual per a notes que havien de passar al document definitiu (26), redactat servint-se de pautes aplicables en general, de quinze de les quals tenim el text complet en apèndix (273-313). Per això, el cos del volum no transcriu els documents complets, ans els resumeix en cinc-cents nou registges que recullen, ultra la datació, els antropònims i les delimitacions consignades en els originals. Tant els antropònims (321-344) com els topònims (345-352) són agrupats en sengles llistes alfabètiques. L'autor, de més a més, ha establert un esquema tipològic dels documents, que distribueix en quatre grups d'acord amb llur naturalesa jurídica (315-320).— J. P. E. [14.594]

Ernest ZARAGOZA PASCUAL, *Abaciologi del monestir de Sant Feliu de Guíxols (segles X-XIX)* (Scripta et Documenta, 57), Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat 1998, 80 pp.

Sobre la base d'obres, tant publicades com inèdites, i de fons arxivístics indicats en les pàgines inicials (7-10), l'autor refà les biografies dels successius abats, d'entre les quals assenyalen les inscripcions funeràries de Tomàs Sasserra (19) i de Benet Pañellas (57); les notícies sobre Jeroni Lloret i les seves grans obres escripturístiques (34 i 35), Alonso Cano i les seves compilacions històriques (44 i 46), Alonso de Truxillo i les seves composicions poètiques (47-48), Maur Mon-salvo i la seva obra jurídica (52); Felip de Quintana i la seva obra històrica (59); Isidor Cardona, potser autor de l'*Índex de l'arxiu del monestir* (Girona, ACG) (61) i Benet Massalvà, qui en morir el 1807 deixà inèdits dos llibres de sermons i de plàtiques (66).— J. P. E. [14.595]

Maria Josepa ARNALL [I JUAN], *El monestir de Sant Pere de Rodes en els protocols notarials de Castelló d'Empúries de 1279*, dins «Anuario de Estudios Medievales», 28 (1998), 389-404.

Tot i que l'abat de Sant Pere de Rodes tenia notari de la seva pròpia senyoria, també utilitzava els serveis dels de Castelló d'Empúries. De fet, en els dos llibres d'esborranys notals de la comtal vila, conservats ara a Girona, AH, *Notaria de Castelló d'Empúries*, hi ha deu anotacions relatives a actes públics de l'abat o d'altres càrrecs d'aquell monestir, ací transcrites (398-403), amb els respectius registges i anotacions crítiques. Els registres eren molt senzills, de paper, de lletra menuda i atapeïda, per a ús privat.— J. P. E. [14.596]

Aymat CATAFAU, *Les celleres et la naissance du village en Roussillon (Xè-XVè siècles)*. Préface de M. Pierre BONNASSIE (Col·lecció Història), Perpinyà, Editorial El Trabucaire - Presses Universitaires de Perpignan 1998, 720 pp.

Després de les pertinents presentacions, l'autor precisa la seva recerca: la cellera o espai especial en els pobles agrupats del bisbat d'Elna que inclou església i cementiri, essent el conjunt relacionat amb un castell (21) i amb l'aparició d'un poble agrupat (22-23), recerca realitzada amb la vista posada en el seu poblament tant com compareix en la documentació escrita (25-26). La denominació ha canviat al llarg dels segles i és equivalent a ,sagrera/sacreria' (20). Exposat el mètode de treball i les fonts (Perpinyà, ADPO, sèries B, G, H, seccions 12 J 24 i 25, Fons Fossà i els seixanta-quatre volums del *Cartulaire Alart*, ultra els arxius dels hospitals d'Illa i de Perpinyà: 27-29; cf. 705-707), han proporcionat entorn mil cinc-cents documents (30). Des d'ací, l'autor resumeix cronològicament una visió sintètica del tema: assenyalen els elements que entren en la recerca (35-38), el marc social de violència generalitzada, contra el qual, ultra el moviment de Pau i Treva, també la ,sagrera/cellera' és una forma d'autodefensa (39-55), i les tres etapes d'evolució de la cellera (fins a darrerries del segle XII; d'ací fins a mitjan segle XIV; i fins al final

de l'Edat Mitjana: 56-148). Segueixen deu fotografies d'altres tantes celleres encara sensiblement constatables (149-167), i finalment l'anàlisi local de cada una de les cent quinze estudiades, seixanta-tres de les quals són confirmades documentalment; les informacions relatives a cada població són ordenades seguint una fitxa esquematitzada (173-174); tant en el text com en les notes de cada fitxa és constant la transcripció o referència a fonts textuals o a estudis ja publicats (175-692). El volum es clou amb les corresponents llistes bibliogràfiques (694-704) i de fonts (705-707). Hi ha quatre apèndixs: llista cronològica de compareixença de 'sacrarria / sagrega / cellera' en la documentació entre el 1040 i el 1436 (708), dos mapes de distribució geogràfica de les celleres (709-710), i la utilització de cellera o derivats com a cognoms entre 1207 i 1509 (711-712).— J. P. E. [14.597]

Aymat CATAFAU, *La maison rurale en Roussillon du IXè au XVè siècle. Une approche par les textes*, dins *Paysage rural*, 163-191.

L'autor defineix aquestes pàgines «un inventaire des termes qui se rapportent à l'habitat et une approche de la réalité qui'ls recouvrent» (164): la documentació de base és la dels Archives Départementales des Pyrénées Orientales, 12 J 24-25 i d'altres i la dels *Cartulaire manuscrit* i *Cartulaire roussillonais* de Bernat Alart. L'autor ressegueix la successiva aparició de les diverses denominacions en els segles IX-XI (165-167), i del segle XII ençà en què, atesa l'abundor, diversifica la nomenclatura pròpia dels masos (168-172) de la de les cases en poble agrupat (173-177), la dels espais adjacents al nucli (177-181), i d'altres dades, tant les relatives a la construcció, utilització i veïnatge (181-186), com a mètodes i materials de construcció (186-190).— J. P. E. [14.598]

Pere XAMENA FIOU, *Les successives esglésies de Sant Salvador*, dins «Misc. Pérez», 81-86.

L'autor aplega en diversos arxius mallorquins (ARM, *Protocols notariais*; ADM, *Col·lacions*; i Felanitx, AP, *Primer llibre de visites pastorals*; i AM, *Llibre d'entrades de Sant Salvador*) les notícies relatives a les tres esglésies de Sant Salvador construïdes, una després de l'altra, en el dit Puig: després de la Pesta negra, durant el segle XVI i durant el segle XVIII.— J. P. E. [14.599]

Montserrat PAGÈS I PARETAS, *Les pintures de Sant Serni de Baiasca*, dins «Misc. Ainaud, I», 139-150.

Dins aquestes pàgines hi ha un apartat dedicat a la documentació històrica, que recorda la presència de Baiasca en el *Spill manifest de totes les coses del Vescomtat de Castellbò*, de Pere Tragó, i en la documentació del monestir de Gerri (140-141); són transcrits els noms dels sants que acompanyen les pintures (144-145); aquestes serien atribuïbles al Mestre de Pedret i datables entre el 1081-1090 (147).— J. P. E. [14.600]

Miquel BORRELL I SABATER, *Santa Coloma de Farners al segle XVIII*, Santa Coloma de Farners, L'Eix editorial 1997, 318 pp.

L'escassetat de documentació del segle XVIII en l'Arxiu Municipal de la vila causà la de notícies sobre el mateix segle, que Josep M. Millàs i Vallicrosa i F. Rabassa pogueren aplegar l'any 1951 en llur *Historia de Santa Coloma de Farnés y su comarca*. Aquella pobresa ha pogut ésser ara suplerta amb la documentació d'arxius diversos (ACA, Girona, AH, *Notaria de Santa Coloma de Farners*; AHC de la mateixa vila i de La Bisbal, *Fons Cruïlles-Rocatallada. Secció Farners*; Madrid, AHN; i Saragossa, Archivo Histórico de la Diputación Provincial. *Fondo de los duques de Híjar*) (13), i ha servit de base a la tesi doctoral de l'autor, Girona 1995, del qual els lectors d'ATCA coneixen dos treballs [cf. ATCA, XVI (1996), 610-611, núm. 11857; i XVII (1998), 745-746,

núm. 12827, corresponents a les pàgines 63-70 i 179-186 del llibre que ens ocupa]. En aquesta visió global de la vida d'una població gironina ens passa davant els ulls, amb abundant transcripció de fragments textuais d'aquell segle, primer la situació de senyoriu amb manifestacions del seu exercici i emoluments (19-30: en aquesta pàgina, arbre genealògic; i 31-35). El segle XVIII s'encetava amb el conflicte de la successió a la corona dels Àustries hispànics, derivat en la Guerra de Successió; els ròssecs imposats pel vencedor, tant en el pla econòmic (el nou tribut del cadastre: cf. 259-312, el del 1736), com en l'humà dels abusos i denigracions constants imposades impu-nement per l'exèrcit ocupant (37-62); el ròssec econòmic de guerres i cadastre havia de trobar so-lució en el redelme (63-70). Aquells anys difícils anaren deixant pas a una nova situació d'empenta tant demogràfica (de 940 a 2260 habitants durant aquell segle, amb la corresponent expansió urbana: 189-209) com econòmica i política, que incidí en la configuració de l'espai amb noves arrancades de terres fins aleshores boscoses, amb l'augment de comerciants, d'industrials i de menestrals en el teixit vilatà, tot i la persistència de zones de pobresa, i amb l'intent d'alliberar-se de forma definitiva de la jurisdicció senyorial (43-150). La vida cristiana es concentra en l'església parroquial, en les capelles de la Mare de Déu de Farners i de Sant Salvador d'Horta i en el convent de Sant Salvi de Cladells, incidia fortament en la vida col·lectiva per mitjà de nombroses confraries i es manifestava en les corresponents festes, sobre les quals la política il·lustrada imposava fortes restriccions (153-186 i 215-222). L'ensenyament, ultra el catecisme de la parròquia, era a les mans d'un mestre de minyons (213-214); però no hi havia 'custura' per a noies. Hi ha nombre de quadres sinòptics i d'il·lustracions, d'entre les quals destaca el full de propa-ganda d'un merge militar itinerant que a Girona ho guaria tot (231); hi ha nou apèndixs (241-312), un d'ells el cadastre que ja coneixem, i bibliografia (313-315).— J. P. E. [14.601

Ramon VALL I RIMBLAS, *Una resta preromànica enigmàtica procedent de Santa Margarida del Soler (Timoneda)*, dins «Misc. Ainaud, I», 79-85.

Una llosa de terra, amb vuit forats semblants al d'un pany, col·locada en la paret Sud de la dita capella, ha cridat l'atenció de l'autor; un document del 999, conservat a Solsona, Arxiu de la Cate-dral, *Pergamí* 12, ací reproduït (81), esmenta ja existent l'església de Santa Margarida; el Soler de Timoneda és documentat a la Seu d'Urgell, Arxiu Capitular, en pergamí el text del qual ha estat publicat per Cebrià Baraut el 1982 (80). Elements de judici proporcionats per la litúrgia visigòtica condueixen l'autor a formular la hipòtesi que aquella peça i una altra de bessona, pertanyien a un cancell de la capella visigòtica, separant el presbiteri de l'espai per als fidels.— J. P. E. [14.602

Josep GALOBART I SOLER, *Els retaules barrocs de les esglésies del terme de Santa Maria d'Oló (1607-1781)*. Fotografies per Valentí SALA I BURDÓ (Col·lecció Monogràfics, 16), Manresa, Centre d'Estudis del Bages 1996, 152 pp.

Després d'una presentació de Joan Torra i Bitlloch, instigador de l'estudi, l'autor precisa que, ultra els retaules de Santa Maria i de Sant Joan d'Oló, en el curs de la recerca li ha eixit documen-tació sobre d'altres retaules del terme, avui desapareguts, també incorporada en el volum. Hi trobem, doncs, primer un recull de dades resultants d'aportacions recents sobre el temple d'Oló i un primer retaule de començos del segle XV i un segon dels anys 1626-1630 (16-19); però seguiren una sèrie d'obres en el temple, que conduïren a la construcció del retaule definitiu, contractat el 1663 amb Pau Sunyer, conveni ací transcrit de Vic, Arxiu Episcopal, *Oló. Escritvania*, i completat amb la primera època (23-25); segueix un aplec de notícies de treballs del mateix imaginare (26-27); la construcció durà deu anys i és ací transcrita la darrera època, del 1673 (28-32); el re-taule és descrit amb detall i comparat amb d'altres de locals o comarcals (49-58). Segueix aplec de referències documentals en el *Llibre de l'obra* i descripció del retaule de Sant Isidre, construït en el pas del segle XVII al XVIII (67-70); dels pintats i daurats per Joan Belill en començar el segle XVII: del Roser, d'Oló; de Sant Vicenç, de Vilarassau; de l'esglesia de Sant Miquel d'Oló; i de Santa Margarida, de la parroquial d'Oló (71-81); també són transcrits els contractes per als tres

primers (82-84). Segueix el capítol dedicat als tres retaules de Sant Joan d'Oló: Roser, ja del segle XV, pintura en part damunt fusta, en part damunt tela; Sant Joan Baptista, de la segona meitat del segle XVII; i Sant Isidre, d'entorn 1780 (93-130); el capítol dels de Sant Feliu de Terrassola: el de Sant Feliu, immediatament anterior a la Guerra dels Segadors; el dels Sants Joans i Sant Sebastià, del 1615; i el de Sant Sebastià del mateix any, per a l'església de Sant Feliuet, ambdós obra de Joan Antic Claramunt. És transcrit el contracte per al dels Sants Joans i Sant Sebastià, de l'Estany, Arxiu del Monestir, *Fons de S. Feliu de Terrassola* (146-147).— J. P. E. [14.603]

Sofia MATA DE LA CRUZ, *Una obra atribuïda als pintors cerverins Cristòfor i Pere Benet Alegret (1559): la Taula de la Mare de Déu del Roser, de Santes Creus (Museu Diocesà de Tarragona)*, dins «Miscel·lània Cerverina», 12 (1998), 57-63.

Recordada la trajectòria que el dit quadre (reproducció: 83) seguí de Santes Creus a El Vendrell, als Caputxins de Tarragona i al Museu Diocesà, l'autora indica fons arxivístics del dit museu que, igual com la inscripció del mateix quadre, contenen la data: 1559 [i així s'explica que no hi hagi referència a la victòria de Lepant]; descriu les característiques de la representació pictòrica i aplega les notícies sobre la raguèlia cerverina dels Alegret.— J. P. E. [14.604]

Ramon AMILÓ i ANGLÈS, *Siurana de Prades. La terra i la gent* (Fundació Salvador Vives i Casajua, 125), Barcelona, Fundació Salvador Vives i Casajua 1998, 220 pp.

L'any 1995 l'autor publicava una recopilació bàsicament onomàstica, àmpliament documentada en fons arxivístics sobre aquella població [cf. ATCA, XVI (1997), 6121, núm. 11863]. La mateixa informació és ara reelaborada «de manera que la fredor quasi embalbidora de l'ordre alfabètic es temperi una mica amb una certa coordinació temàtica» (6), refent no sols els elements espectaculars del paisatge, «sinó que recorrerà les vores del riu amb els molins que les guarnien, i les parts enlairades de la muntanya, i passarà pels masos i parlarà de gent que els habitava» (6). Però hi ha pàgines que ens afecten més, com aquelles que justifiquen amb proves dels segles XVI al XVIII, i àdhuc més antigues, la grafia del topònim amb la 'S' inicial (9-15), o les dedicades a la procedència dels antropònims, amb indicació de la respectiva primera compareixença en documents (25-38), o les dels capítols dedicats als masos (57-94) o les del capítol dedicat a tots els noms de fonts o prenom documentats (99-106), als cognoms (107-111), als molins (113-123), i a accidents geogràfics. Les descripcions geogràfiques són completades amb trenta fotografies entre les pàgines 192 i 193.— J. P. E. [14.605]

Antoni F. GRAU ESCORIHUELA, *Los dominios valencianos de la casa de Medinaceli entre los siglos XVI y XVII. EL Ducdo de Segorbe*, dins «Hispania. Revista Española de Historia», LVIII (1998), 995-1019.

L'objectiu de l'autor és estudiar allò que succeí en els senyories dels Medinaceli escampats per tot el País Valencià, entre l'expulsió dels moriscs i mitjan segle XVIII, estudiant dues sèries de Sevilla, [ara Toledo?] Archivo Ducal Medinaceli, *Cartes de poblament i Capbreus*; les primeres són analitzades de forma global, punt per punt; havien de trobar la solució per als censals carregats damunt les comunitats morisques, assumits pel noble titular, l'economia del qual es basava en la retenció dels serveis col·lectius (1000-1001); la conclusió és que, de fet, l'expulsió no tingué efectes econòmicament tan desastrosos, que el mecanisme corrector fou el de l'emfiteusi, que mantenia el pagès a la terra i l'impulsava a treballar a profit propi, i que si les percepcions senyorials resultaren sanejades fou més per la racionalització del cobrament de les rendes que per l'augment de càrregues damunt els vassalls (1003-1004). L'anàlisi dels capbreus, tant del mateix Sogorb com de les baronies, permet de resseguir el repartiment, usos i evolució del domini útil: augmentà l'establiment de serveis comunitaris a favor dels municipi-

pis, com també la concessió de domini útil de terres a habitants de ciutat; augmentà la superfície de terra cultivada (a Sogorb, 10624 fanegades el 1661; 11844 el 1737: 1007; a les baronies, de 25381 a 34314), però s'inicià un procés vers la pauperització, pel minifundisme i el monocultiu destinat a l'autoconsum, atesa la limitació d'almenys la meitat de les explotacions, d'unes vuit fanegades; a Sogorb es començà de dibuixar la duplicitat d'oficis: menestrals, sobretot del tèxtil, que també cultivaven trossos de terra. La repercussió en la renda dual (els seus sis conceptes: 1014), fou diversa segons que es tractés de poblacions de cristians vells, que seguí com abans, però augmentà; de repobladors i mixtes on, essent la principal font d'ingressos la partició de fruits, la renda cresqué de forma notable (Sogorb: 2811 lliures el 1574; 4122 el 1661; 4643 el 1763; a la Vall d'Uixó i Serra d'Eslida, 3707 lliures el 1601; 4492 el 1661; 10256 el 1763: 1014-1016). Hi ha bibliografia (1017-1019).— J. P. E. [14.606

Lluís ESTEVA I CRUAÑAS, Lluís PALLÍ I BUXÓ, *Els termenals de Solius (Santa Cristina d'Aro, Baix Empordà), de l'any 916 al 1057*, dins «Misc. Ainaud, I», 87-92.

Dos documents dels anys esmentats en el títol, procedents de Girona, ACG, *Pabordia de Santa Cristina d'Aro. Llibre III*, completats amb cinc d'altres del mateix arxiu, d'ACA, *Monacals. Hisenda*, i de Santa Cristina d'Aro, Arxiu Municipal, assenyalen fites, que permeten de localitzar-les i de dibuixar dos croquis que mostren els dits termenals (89-90); els autors indiquen la situació dels límits entre Tossa i Llagostera, d'una banda, i l'existència de tres denominacions a Solius: la total, la del Solius marítim i la del Solius continental (92).— J. P. E. [14.607

Bartomeu BESTARD CLADERA, Mateu RAMON LIDÓN, *Els retaules del segle XVIII de l'església parroquial de Sant Bartomeu de Sòller*, dins «Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana», 54 (1998), 201-217.

A les dades ja conegudes sobre els diferents retaules, construïts, com les corresponents capelles, durant el segle XVIII, els autors afegeixen les procedents dels *Llibre 2 de la administració de la obra de la nova Iglésia parroquial de la vila de Sòller*, del 1715 ençà, i del *Llibre de gasto de la obra de la capella... del Roser de la vila de Sòller. 1752*, i d'altres, tots de l'AP de Sòller, i en subratllen la significació artística (202-206). Els respectius fragments relatius a despeses o a solemnitats dels retaules major (208-211), del Roser (211-216), de sant Antoni (216), de sant Josep (216-217), de la Puríssima Concepció, i de la Mare de Déu del Carme (217), són transcrits i aplegats en l'apèndix documental.— J. P. E. [14.608

José SÁNCHEZ REAL, *Los artistas Ortoneda. Datos sobre los mismos (siglos XV-XVII)*, dins «Misc. Ainaud, I», 391-393.

Joan CAVALLÉ, *Dues notícies sobre l'activitat de Cristòfor Hortonedà*, dins «Hom. Ricomà», 213-214.

Documents diversos de Tarragona, AHA, *Fons notarial*, i Arxiu Històric de Protocols, *Actes Municipals*, afegeixen dades noves a les ja conegudes [cf. ATCA, XVII (1998), 697, núm. 12657] sobre Mateu, Cristòfor i Acaci Ortoneda.

El segon títol presenta i transcriu anotacions del *Llibre del clavari*, 1587-1588, de l'Alcover, ara a Tarragona, AHA, i en el *Llibre de consells de la vila*, del 1622, que certifiquen l'activitat del dit Cristòfor en l'església parroquial de l'Alcover.— J. P. E. [14.609-14.610

Soffa MATA, *Siete pintores aragoneses en las comarcas de Tarragona: Miguel Ángel Lópiz, Cosme Viver, Pedro Girart, Cristóbal de Moya, Tomás y Luis de Argüello y Jerónimo Cosida (1529-1632)*, dins «Boletín del Museo e Instituto "Camón Aznar"», LXXIII (1998), 149-155.

Aplec de notícies biogràfiques o professionals relatives als pintors esmentats en el títol, procedents de publicacions que documenten llur activitat en les comarques del Tarragonès, Alt i Baix Camp, Conca de Barberà i Priorat.— J. P. E. [14.611]

Marià CARBONELL I BUADES, *La construcció de la casa noviciat de Jesuïtes de Tarragona: notícies d'arxiu*, dins «Hom. Ricomà», 193-202.

A la documentació sobre el tema publicada per Antoni Borràs i Feliu [ATCA, IX (1990), 609, núm. 5885; XII (1993), 548, núm. 8352], l'autor n'afegeix d'altra, procedent de Tarragona, AH, *Notaris. Francesc Reverter. Concòrdies i Manuals*, relatiu a obres parcials en la dita casa-noviciat pactades amb el mestre d'obres Joan Montespán (197-200); o a obres en altres esglésies tarragonines a càrrec de mestres diversos (200-201). És transcrit l'epitafi sepulcral d'Onofre Morell, del 1642 (201).— J. P. E. [14.612]

Sofia MATA, *Els estralls de la Guerra dels Segadors en el patrimoni arquitectònic religiós de Tarragona*, dins «Hom. Ricomà», 435-444.

A base dels plànols de Tarragona, alçats els anys 1641-1644, conservats en fons diversos (París, BN; Viena, Albertine Sammlung), l'autora identifica i descriu els edificis que desaparegueren per exigències militars durant aquella guerra: Sant Fructuós (església i convent dels caputxins), Santa Anna o dels Sants, Sant Miquel del Mar, Sant Domènec (església i convent), Santa Maria Magdalena de Bell-lloc, Sant Pere Sescelades, l'Estudi i Sant Francesc (església i convent).— J. P. E. [14.613]

Inocencio CADIÑANOS BARDECI, *Los agustinos de Tarragona y su convento*, dins «Archivo Agustino», LXXXII (1998), 135-141.

Per causa de la Guerra de Separació del 1640, convent i església d'agustins calçats foren aterrats per a construir-hi fortificacions; després foren habilitades substitucions insuficients, fins que després de l'expulsió dels jesuïtes foren cedits als agustins el convent i l'església d'aquests; el detall de les operacions és conegut per la documentació de Madrid, AHN, *Clero, Códices i Consejos*, d'on són transcrits fragments. Hi ha reproducció de la façana i de la distribució interior del conjunt jesuític (141).— J. P. E. [14.614]

Salvador CARDÚS I FLORENSA, *Terrassa medieval: el mercat setmanal, la fira, la mesura*, dins «Terme. Terrassa», núm. 13 (1998), 37-40.

Pàgines pòstumes, en les quals l'autor aplega fragments d'ordinacions i de crides, procedents de l'actual AHC de Terrassa, *Fons històric. Llibres del batlle o Llibre de privilegis*, o *Protocols notarialis*, que van de finals del segle XIII a ple segle XVI.— J. P. E. [14.615]

Pascual CLIMENT SANFÉLIX, *Los linages de Torrent (1568-1950). Estudio de su evolución y arraigo*, dins «Torrens. Estudis i investigacions de Torrent i Comarca», 10 (1996), 63-136.

Només una part, l'anterior al segle XIX, recau en el nostre camp. El treball fou realitzat a base de les llistes de baptismes ja elaborades per l'autor (64-65) i completades amb d'altres fonts (75); les aplegades en un primer volum són les que recauen en el nostre camp; entre el 1569 i el 1800, els cognoms registrats foren 874, 302 dels quals ho foren més d'una vegada (67); la primera taula desglossa aquestes xifres per a cada un dels mig segles (69; explicació complementària:

70-72); hi ha en apèndix llista dels cognoms bàsics de Torrent (76-78), dels 179 considerats més representatius (79-83), i de tots, sempre dins cada un dels successius períodes de cinquanta anys (85-136).— J. P. E. [14.616]

Salvador-Artemi MOLLÀ I ALCÀÑIZ, *Las inscripciones de las campanas de Torrent*, dins «Torrens. Estudios i investigacions de Torrent i Comarca», 10 (1996), 149-179.

En aquestes pàgines trobem fitxes d'altres tantes campanes col·locades en esglésies o capelles de Torrent des dels segles del Barroc fins a l'actual; en les respectives fitxes hi ha transcripció de les inscripcions, en llatí fins al segle XVIII, en què compareix el castellà.— J. P. E. [14.617]

Antoni VIRGILI, «...*Ad detrimentum Yspanie...*». *La cruzada de Turtûsa y la feudalización de la región de Tortosa (1148-1200)*, dins *L'incastellament*, 99-121.

El títol d'aquestes pàgines coincideix amb el de la tesi doctoral de l'autor, de la qual sembla síntesi (100, nota 7). La base arxivística es troba en el *Diplomatari de la Catedral de Tortosa (1062-1193)*, obra del mateix autor [cf. ATCA, XVII (1998), 618-621] i en aplecs d'altri (101). L'exposició d'aquestes pàgines, delimitada per les actuals comarques del Baix Ebre i del Montsià i pels anys 1148-1200, va dels preparatius en les altures diplomàtiques, amb la recerca d'aliances i ajuts, fins a la constitució d'un cos d'exèrcit capaç de doblegar la resistència dels andalusins i ocupar la ciutat (101-107); i passant per allò que sabem del repartiment (el de les zones respectives de comte de Barcelona i de la ciutat de Gènova és objecte del document transcrit en apèndix, de Tortosa, ACT, *Cartulari* 8) (118-119), som conduïts fins a les produccions agrícoles i a llur utilització en els àpats (109-117). Sis mapes completen l'exposició escrita. Al final, l'autor es reafirma en el caràcter feudal de l'operació i en llur integració en projectes més amplis vinculats a la segona croada. Hi ha bibliografia (119-121).— J. P. E. [14.618]

Jesús MASSIP I FONOLLOSA, *El marquès de Tortosa*, dins «Hom. Ricomà», 415-423.

Des que Tortosa fou conquerida per Ramon Berenguer IV, aquest s'intitulà 'marquès de Tortosa', i, almenys en dues ocasions amb exclusió d'altres títols. Després de l'episodi separador protagonitzat per l'infant Ferran, el 1363 el marquesat fou inseparablement unit a la corona (417). El sentit del marquesat hauria estat el d'enfortir-hi l'autoritat reial i amb ella el pes oficial de la ciutat de Tortosa. Hi ha traducció al català de la *Carta de poblament* i de la donació del poble de Godall a Guillem de Copons (421-423).— J. P. E. [14.619]

Laureà PAGAROLAS I SABATÉ, *La fi del domini de l'Orde del Temple a Tortosa. La permuta de 1294*, dins «Anuario de Estudios Medievales», 28 (1998), 269-291.

Joan FUGUET SANS, *Fortificacions menors i altre patrimoni retingut pels Templers a Tortosa després de la permuta de 1294*, dins «Anuario de Estudios Medievales», 28 (1998), 293-309.

El primer article publica en apèndix el document, d'una considerable riquesa de topònims, d'ACA, *Canc.*, reg., 194, amb el qual el 1294 Jaume II, després que l'Orde del Temple li havia cedit el senyoriu directe damunt la seva part de Tortosa, veia reconeguts pel dit rei els drets emfitèutics damunt una llista de propietats tortosines (286-290); en la introducció, l'autor refà les grans línies de la política reial que, durant un segle i mig, portà a les seves mans el ple senyoriu damunt aquella capital, col·locà els templers entre les forces adverses de la corona i de la ciutat de Tortosa i, després de la caiguda de Sant Joan d'Acree, els féu insostenible el manteniment d'aquell senyoriu tortosí.

L'article segon, basat en el document publicat en l'anterior, en capbreus posteriors, ara a l'ACA, *Gran Priorat de Catalunya*, 116, 119 i 120, i en la toponímia, identifica i localitza els dits

topònims i les propietats a què es refereixen (295-297), en particular la línia de defensa dibuixada per les torres de l'Ebre (297-298), les fortificacions de la casa de Prat (298-302) i de la Torre del Prior (303), de les quals dona notícies relacionades amb etapes de llur construcció visibles en restes actuals. En apèndix hi ha cinc plantes i cinc fotografies (304-308).— J. P. E. [14.620-14.621

Josep ALANYÀ I ROIG, *Notícia de la Seu i Capítol de Tortosa a l'Arxiu de la Corona d'Aragó (segles XIV-XV)*, dins «Anuario de Estudios Medievales», 28 (1998), 567-618.

Partint de l'estudi dedicat a la Seu de Tortosa per Victòria Almuni i Balada [cf. ATCA, XV (1996), 717-718, úm. 11076; i XVIII (1999), 946, núm. 13763], l'autor vol omplir el buit de documentació aportant les dades trobades a l'ACA, *Canc., reg.*, complementàries de les proporcionades per Tortosa, ACatedral, *Breviari de la Catedral* (606) i per AM; i així, dividint l'article en tres parts, precisa en la primera les intervencions reials en la construcció de la Seu tortosina (568-579), i concreta la data de construcció de certes obres com l'escala de caragol (570); subratllem la notícia sobre el *Romanç de Gotfré de Bulló*, que Pere el Cerimoniós reclamava: 569-570); la diferència de dos mestres d'obra anomenats Joan i per això confosos: Joan de Maynà i Joan d'Exulve (570-572); la data i el constructor del primer rellotge mecànic: Joan de Tornay, 'magister aloretgiorum' (373-376); i consultes de mestres d'obra per a solucionar problemes en la construcció de les nostres catedrals (577-579). La segona part resumeix les intervencions reials davant el capítol de la mateixa Seu, de la qual són assenyalades tant la *Prima* com la *Secunda Ordinatio* (1153), la importància de la devoció a la Mare de Déu de la Cinta (581-582), la situació creada pel Cisma d'Occident en les relacions entre cort reial i capítol tortosí, amb el creixent intervencionisme de la primera en les grans decisions de la segona, agreujat en temps de Benet XIII (583-601); hi ha en aquestes pàgines notícies que ens afecten més de prop: el dominicà Francesc Marmany, lector de la Seu, i el seu currículum professoral (585); un Joan de Barberan, graduat a Oxford (585); Francesc Boteller, mestre de gramàtica de la Seu de Tortosa; Simó de Prades, pare i fill, el primer, merge reial, i el segon, mestre en medicina (590); mestre Pere de Moros, beneficiat de la seu tortosina i mestre de lletra formada, que escrivia un diürnal per al Cerimoniós (591-592); i els documents de Martí l'Humà, confirmant el 1408 la pragmàtica reial del seu germà Joan I establint la festa de la Puríssima (603). La darrera part ofereix transcripció d'onze lletres datades entre el 1308 i el 1403 (607-617), triades d'entre la documentació d'ACA, *Canc., reg.* i *Reial Patrimoni* (605-606).— J. P. E. [14.622

Xavier SANAHUJA ANGUERA, *Actuacions monetàries a Tortosa (segles XV-XVII)*, dins «Acta Numismàtica», 28 (1998), 141-156.

L'Arxiu Comarcal de Tortosa, *Secció municipal*, conté la documentació relativa a les dues ocasions en què per manca de moneda fraccionària a començaments dels segles XV i XVII i per necessitat de guerra en les de Separació i dels Segadors, la ciutat de Tortosa obtingué autorització reial per a encunyar tipus diversos, les inscripcions dels quals consten en les pàgines introductòries, on també són exposades les vicissituds concomitants. El text dels onze documents transcrits ocupa les pàgines 149-156.— J. P. E. [14.623

Salvador J. ROVIRA I GÓMEZ, *Quelcom més sobre els pintors Desi, de Tortosa*, dins «Hom. Ricomà», 475-480.

Aplec de notícies relatives a generacions successives (1548-1655) d'aquella família vinguda d'Itàlia, recollides a l'atzar en els arxius de Tarragona, AH, *Notaris*, i de Tortosa, ACT, *Índex d'acords capitulars* i *Òbits*, i AHC de les Terres de l'Ebre, *Capítols matrimonials* i *Provisions*; és transcrita part de l'inventari de Vicenç Desi (479-480). Hi ha arbre genealògic (480).— J. P. E. [14.624

Mario ZUCCHITELLO, *Tossa: la formació d'una vila. El comte, l'abat i els tossencs (segles IX-XII)* (Quaderns d'estudis tossencs, 5), Tossa, Ajuntament 1998, 256 pp.

Títol només conegut per referència.— J. P. E.

[14.625]

Pere POY, *Els cognoms d'Ulldesona*, dins «Societat d'Onomàstica. Butlletí interior», núm. LXXX (1998), 49-53.

Anotem d'aquestes pàgines les dades següents: que l'Arxiu Parroquial conserva la sèrie de *Matrimonis* del 1607 ençà (50); que la *Carta de poblament* del 1222 conté el nom de cinc beneficiaris i d'altres cinc testimonis (51). Assenyalem també les observacions sobre l'evolució del ,de' entre nom i cognom (51) i la de les grafies per deformacions de la pronúncia o per imitacions del castellà (cas de les lletres ,ñ' i ,z') (52).— J. P. E.

[14.626]

Patrici POUJADE, *La Vall d'Aran i les fronteres al segle XVI*, dins «Afers. Fulls de recerca i pensament», núm. 29 (1998), 139-156.

La història de la Val d'Aran al segle XVI és boirosa; l'autor, a base de publicacions anteriors i de documents d'arxiu, de Viella, Archiu Generau d'Aran; de Tolosa de Llenguadoc, AD de la Haute-Garonne, B 1920 i E 891; de Barcelona, ACA, *Consell d'Aragó*, i BC, *Fulletons Bonsoms*; de Simancas, Archivo General. *Estado. Francia*; i de Madrid, AHN, *Inquisición. Barcelona*; aplega notícies sobre el flux i reflux humà a través de la Val d'Aran, àdhuc en temps de guerra entre el rei de França i el de Catalunya-Aragó per les ,lligues i patzeries' (140-143 [cf. ATCA, V (1986), 349-350]); sobre la funció del governador en la defensa de la frontera, amb transcripció de fragments de Joan Francesc de Gràcia i del jurament del governador (144-145 i nota 22); i sobre les incursions, sobretot a càrrec de gavatxos i d'hugonots en època del temut perill protestant i de les guerres de religió (147-155).— J. P. E.

[14.627]

Patrici POUJADE, *La Vall d'Aran dins les crisis del segle XVII*, dins «L'Avenç. Revista d'Història», núm. 218 (octubre 1997), 8-12.

Resum de la tesi doctoral de l'autor: *La Val d'Aran entre deux monarchies au XVII siècle (vers 1598-vers 1720). Une vallée pyrénéenne dans un siècle de crises*, Tolosa de Llenguadoc, Université de Toulouse II - Le Miralh 1996. Basada en gran part en la documentació de Barcelona, ACA, *Consell d'Aragó*, i de Simancas, Archivo General, *Guerra y Marina*, i en llibres com el de Juan Francisco de Gràcia, *Relación al rey D. Felipe III... del Valle de Arán*, que tingué edicions entre el 1618 i darrerries del segle XVIII, fa un repàs general, que va de l'estructura de la Val en terçons, a les tensions socials i bandolerisme, enfortides per l'estira i arronsa constant entre França i Espanya i entre la major integració a Catalunya o la directa a la monarquia, fins a les lligues i patzeries.— J. P. E.

[14.628]

Patrice POUJADE, *La population du Val d'Aran au XVII siècle*, dins «Revue de Comminges et des Pyrénées centrales», CXIV (1998), 165-216.

[Cf. ATCA, XVIII (1999), 947-948, núm. 13768]. Per als segles XVII-XVIII, hom compta amb quatre fogatges o (ja en el segle XVIII) relacions d'habitants: 1533, 1613, 1716 (de Pere Serra i Postius: 182-183), i 1718, completats amb algun document privat com la *Memòria de Can Llobatò*, de Gessa (176), i d'altres fonts poc fiables. Les primeres pàgines exposen la relació entre demografia i geografia a la Val d'Aran (la població es concentra al fons de la vall), l'estructura cronològica i social de la població (168-176); en les pàgines següents l'autor esbrina les taxes de creixement o pèrdua demogràfica subjacents a les dades aritmètiques proporcionades pels

documents, però malgrat les característiques d'una població dedicada al treball estacional de sega, verema i collida d'olives, fent de llançadora entre Catalunya i Occitània, sembla segur que entre el 1716 i el 1787, la població saltà de 3076 a 5626 habitants (206).— J. P. E. [14.629]

Vicent ORTELLS CHABRERA, *La ciutat preindustrial valenciana*. Pròleg de Joan VILÀ-VALENTÍ (Biblioteca de les aules, 4), Castelló, Universitat Jaume I i Diputació 1997, 282 pp.

En la configuració estructural de les ciutats valencianes hom pot veure el model que ha estat seguit, model que és propi de cada període històric. Per això elles han estat agrupades en aquest llibre des de l'època dels ibers fins als nostres dies. L'aportació de textos comença en el període romà amb la transcripció dels topònims dels *Vasos Apol·linars* entre Adaras [Ad Àras?] i Dertusa (43); segueix amb un fragment de Mohamed al-Adrisi per als segles islàmics (55) i continua amb d'altres de Martí de Viciana, de Gaspar Escolano i de Josep Anton Cavanilles (65-70) i és traduïda al català la *Carta de poblament* de Vila-real (70-72); la reestructuració cristiana és explicada per Francesc Eiximenis (72-73 i 93) i descrita pels viatgers dels segles moderns; la perspectiva del segle XVIII és vista amb els ulls d'Antonio Ponz i de Cavanilles (103-109). Després de la bibliografia (117-118) la segona part és dedicada a la reproducció i explicació de plànols, croquis i mapes, procedents de Madrid, AH del Servicio Geográfico del Ejército i BN: comencem amb el de tot el Regne de València, del 1762 (123-125); seguim amb els de les parts més antigues d'Alacant, 1722, 1760, 1794 (129-140), Dénia 1735 (144-145), Orpesa 1730 (148-149), Peníscola 1730 (150-151), Morella 1730 (154-155), Xàtiva (158-160), Elx s. XVIII (161-162); vénen a continuació els de les zones romanes de València 1705 (171-174), els de les ciutats musulmanes: Altea 1740 (195-197), Calp 1720 (199-200), Alzira 1721 (205-206), i els de les ciutats del segle XVIII: plaça de Nova Tabarca (237-238).— J. P. E. [14.630]

Josep TORRÓ, *Colonització i renda feudal. L'origen de la peita al regne de València*, dins *Actes Corona Fiscalitat*, 467-494.

[Sobre la peita, hom pot veure els resums bibliogràfics publicats dins ATCA, XVIII (1999), 909, núm. 13627, i 949, núm. 13773]. Tesi de l'autor: «La peita fou escollida com a forma característica de la renda feudal al si dels dominis del rei i no hem de veure en ella cap mena de connotacions 'públiques'» (468-469). L'obtenció de l'objectiu depenia de dues condicions: una moneda estable i d'acceptació general, que foren els reials de València, i «una renda basada en el patrimoni de les famílies camperoles» (469-470). La base documental es troba en col·leccions ja publicades, en particular en el *Llibre del repartiment del regne de València*; en ACA, *Canc., reg.*, i a Cocentaina, AM, *Llibres de la cort del justícia*, ultra la corresponent bibliografia (489-491). En un primer moment almenys en alguns casos hom hauria exigida la tasca (o la quèstia) (471) però després d'alguns moments de vacil·lació entorn de censos, ja el 1252 hom imposava una renda real «que molt prompte es faria anomenar 'peita'» i era justificada com a exempció d'obligacions militars (474), pensada com a forma de tributació tant real com veïnal, i la seva percepció encarregada a les autoritats locals, que hagueren de dreçar els respectius padrons de riquesa seient; hi ha memòria de detalls de recaptació (476-483) i comparació amb una comunitat sarraïna (Pego), que fins al 1276 mantingué la capacitat de gestionar els seus patrimonis (483-485). La moneda de tern hauria estat imposada en la corona catalanoaragonesa entre el 1236 i el 1258, el 1247 (amb alguna excepció), al Regne de València, on significativament era anomenada 'real' (486-489). Hi ha quadre resum i gràfiques de les peites imposades durant el regnat de Jaume I entre el 1255 i el 1276 (492-494).— J. P. E. [14.631]

Antoni FURIÓ, *Senyors i senyorius al País Valencià al final de l'Edat Mitjana*, dins «Revista d'Història Medieval», 8 (1997 [1998]), 101-151.

Aquestes pàgines contenen un repàs dels estudis dedicats en els darrers anys al tema; en són, doncs, alhora butlletí bibliogràfic i resum dels resultats de recerca.— J. P. E. [14.632]

Enric GUINOT RODRÍGUEZ, *La creació de les senyories en una societat feudal de frontera: el Regne de València (segles XIII-XIV)*, dins «Revista d'Història Medieval», 8 (1997 [1998]), 79-108.

La conquesta representà la transició de la societat islàmica a la feudal i «el procés de creació de senyories fou immediat a la conquesta» (82), en forma de donacions alodials de terres a caps de casa, en els quals, ultra la ,potestas' sobirana, potser equivalent a pau i guerra, la corona es reservava en algun cas certs drets feudals (87); no manca alguna donació a termini (88-89), ni la concessió de jurisdicció, després del 1330 normalitzada com a ,jurisdicció alfonsina', en virtut de la qual les senyories territorials esdevingueren jurisdiccionals (92-93); les alienacions de patrimoni reial crearen un nou graó en el senyoriu (92-93), que derivà en tensió entre els petits senyors d'alqueries i els senyors feudals majors (93). Les barates i cancanvis, d'una banda, i de l'altra les donacions noves de pobles, sobretot de sarraïns, a la noblesa foren les causes de l'evolució senyorial posterior al repartiment inicial (95); la fragmentació fou molt elevada en tots els aspectes (98), qui sap si corresponent a l'anterior a la conquesta (100). Les darreres pàgines dibuixen els majors senyorius territorials, amb referències inèdites a l'AHN, *Nobleza. Osuna* (Dènia i Gandia per a l'infant Pere), i ACA, *Canc., reg.*, 192 (Cocentaina i Alcoi a Roger de Llúria) (101-103). L'evolució és visualitzada en sis mapes.— J. P. E. [14.633]

Rafael NARBONA VIZCAÍNO, *Tras los rastros de la cultura popular: hechicería, supersticiones y curanderismo en la Valencia medieval*, dins «Edad Media. Revista de Historia», 1 (1998), 91-110.

En la seva predicació, Vicent Ferrer atacava les pràctiques supersticionals i màgiques, medicinals incloses, perquè hi veia un menyspreu de Déu, el qual és més poderós i amant que aquelles forces (91-93); però les visites pastorals contemporànies constataren que les dites pràctiques seguïen ben vives (95-97) i les autoritats civils també les punien (97-99). Per l'ARV, *Justícia criminal*, són coneguts casos que arribaren als tribunals (100-101); a nivell popular, guaridors i venedors de productes cosmètics eren criticats pels moralistes (Francesc Eiximenis, Bernat Metge, Jaume Roig, que es rabejaven a bescantar les dones), però no perseguïts (102-104). Altra vegada l'ARV, *Justícia criminal i Mestre racional*, presenten casos de metzineres (105-108), que, però, a València no foren considerades bruixes (109).— J. P. E. [14.634]

María José CARBONELL BORJA, *El beneficio eclesiástico en la ciudad de Valencia (primera mitad del siglo XIV)*, dins «Anuario de Estudios Medievales», 28 (1998), 729-756.

L'autora aplega les notícies relatives a beneficis eclesiàstics de València, ADV, *Liber Collationum 1346-1347*, i les distribueix de manera que primer es troben els vinculats a la Seu de València o a alguna de les seves capelles, amb indicador del fundador i del beneficiat d'aquell moment (732-743); segueixen els de les esglésies parroquials de la ciutat (743-752), els de les esglésies conventuals (752-755) i els de les capelles d'hospitals (755-756).— J. P. E. [14.635]

Juan Vicente GARCÍA MARSILLA, Jorge SÁIZ SERRANO, *De la peita al censal. Finanzas municipales y clases dirigentes en la València de los siglos XIV y XV*, dins *Actes Corona Fiscalitat*, 307-334.

Ací els autors analitzen els comptes de la ciutat de València per als anys 1365-1366, 1402-1403 i 1429-1430, conservats a l'AMV, sèrie O (308, nota 1), completats amb d'altres sèries com la de *Claveria comuna. Manuals d'albarans*, d'on són transcrits fragments textuais i les dades resumides en quadre (328-331) i en diverses gràfiques (332-334). Les atencions ciutadanes

només rebien un terç de les disponibilitats econòmiques, les altres dues anaven a sufragar l'assortiment de cereals i a contribuir a les necessitats, sobretot defensives, de la política reial (308-311: entre el 1339 i el 1346 haurien estat 1.200.000 sous: 310); són també exposades les fonts d'on treia la Casa de la Ciutat els diners per a les atencions indicades: la peita fou doblada amb imposicions sobre el consum, però calgué endeutar-se.— J. P. E. [14.636]

Antonio José MIRA JÓDAR, Administrar los drets al senyor rei pertanyents. *La gestión de la fiscalidad real en el País Valenciano en la Baja Edad Media*, dins *Actes Corona Fiscalitat*, 527-553.

Al País Valencià la gestió del reial patrimoni passava per les batllies i la documentació corresponent és a l'ARV, *Reial Patrimoni*, en forma de quaderns, que resumien rebudes i dades per a ésser controlades pel Mestre Racional (528-531); les corresponents quantitats eren trameses a València (532-534). El camp d'acció de les batllies consistia en la gestió dels 'drets al senyor rei pertanyents': terç-delme, establiment o concessió de serveis públics prèvia subhasta, cena reial i peita (d'aquesta, però, el major percentatge era per als consells municipals: 639: quadre per a set poblacions en els segles XIV-XVI); la renovació d'arrendament de serveis hauria pogut afavorir les finances reials, però les oligarquies locals hi feren la contra fins a deixar sense postors les subhastes, de les quals l'administració volia treure més profit (541). Les despeses de funcionament de les batllies eren mínimes i, doncs, llur rendibilitat considerablement elevada (només en algun cas excepcional les despeses haurien pujat més del 10%, i en qualche altre no haurien passat del 2'5%: quadre: 548). Hi ha esquema estructural del Reial Patrimoni i gràfiques de les despeses de sis poblacions (551-553).— J. P. E. [14.637]

Felipe MATEU Y LLOPIS, *Una intitulación diplomático-monetal en el reino de Valencia: de don Martín el Humano al archiduque Carlos de Austria (1395-1707) Aragónum, Valencie, Maioricarum, Sardinie*, dins «XIV Congreso Corona, IV», 413-415.

L'autor, recordant els seus noranta-tres anys, qualifica aquestes pàgines de ,nota', i hi transcriu les titulacions reials en les inscripcions de monedes, on era integrat el ,Regnum Sardiniae'.— J. P. E. [14.638]

M. del Mar SÁNCHEZ VERDUCH, *Maestros de obras en la Valencia gótica: personajes polifacéticos*, dins «Saitabi», 48 (1998), 273-288.

L'autora ha escorcollat a València, AM, la sèrie *Sotsobreria de murs i valls* entre el 1390 i el 1475; i registres escadussers de cada una de les sèries *Manuales de consells* i *Claveria comuna*; també de l'ARV, *Reial Patrimoni. Batllia* (287-288); i ha tingut en compte l'adient bibliografia (285-287). Sobre aquesta base dibuixa la fesomia col·lectiva dels homes d'aquell ofici, anomenats ,mestres d'obra de vila' i ,mestres de pedra picada' (274), partint de les operacions o treballs en què participaven segons la documentació abans indicada: plànol o taba d'una obra, control de la construcció i dels materials (fins i tot proporcionant-los), assessorament i avaluació d'obra feta, adob i embelliment de camins, edificis o del llit del riu (274-277); llur feina de vegades s'acostava o envaïa la dels fusters o dels mestres d'aixa (278); l'autora en dedueix que posseïen una formació entre teòrica i pràctica (279); durant el segle XIV canviava la fesomia de la ciutat, amb una empena col·lectiva, a la qual Francesc Eiximenis donà cobertura teòrica (280-283).— J. P. E. [14.639]

Agustín RUBIO VELA, *Presencia de la langosta: plagas en la Valencia bajomedieval*, dins «Saitabi», 47 (1997 [1998]), 269-288.

L'autor recorda la idea arrelada en la societat cristiana medieval que la llagosta era un element de les plagues bíbliques, idea compartida per sant Vicent Ferrer, Arnau de Vilanova i Francesc Eiximenis (269-271); a continuació aplega els testimoniatges cronístics, tant barcelonins com valencians, que certifiquen la presència de la dita plaga en verals diversos ja el 1347 i en anys successius fins al 1459 (271-275); d'una banda, confirma la convicció que representava un càstig diví, que demanava actes reparadors (175-277), i de l'altra n'assenyala la incidència econòmica: no es pot demostrar una incidència directa en l'escassetat de gra, fora del cas del 1408, també any de llagosta, en què els jurats de València imposaren a la quartera de blat un preu més baix del que assenyalaria el mercat lliure (278-279). Són transcrits en apèndix dotze paràgrafs de València, AMV, *Manuals de Consells i Claveria Comuna*, dels anys 1358-1409. Hi ha bibliografia (286-288).— J. P. E. [14.640]

Enrique CRUSELLES GÓMEZ, *El mercado de telas y 'Nuevos paños ligeros' en Valencia a finales del siglo XV*, dins «Acta historica et archaeologica mediaevalia», 19 (1998), 245-272.

L'autor es fixa en una línia d'importació de roba (,drap'), aparentment de major qualitat, que anava dels països germànics a València de mà de companyies germàniques; les seves transaccions són conegudes per l'ARV, i per València, l'Arxiu del Patriarca, *Protocols notariais* (250-252), i els resultats són els coneguts per estudis realitzats a partir de fons arxivístics europeus. El drap forà s'imposà en el mercat perquè responia a les exigències d'unes capes socials a les quals les modes obligaven a noves formes de vestir i a l'ostentació de multiplicitat sincrònica o diacrònica de vestits de major qualitat i finor que la de les èpoques passades (253-256). En començar el segle XVI l'exigència de qualitat s'hauria manifestat a València en el predomini de la roba procedent d'Occitània, entre Avinyó i Lió, tal com exposen en detall les pàgines de la segona meitat de l'article (257-272).— J. P. E. [14.641]

Tomàs V. PÉREZ MEDINA, *Lluites històriques per l'aigua al sud del País Valencià*, dins «Afers. Fulls de recerca i pensament», núm. 29 (1998), 121-137.

Descrites i qualificades les comarques del Baix Segura, l'Alacantí i el Vinalopó per la constant secada, «...el present article es dedica... als conflictes ocorreguts a les comarques seques i semiàrides del Vinalopó als segles XV-XIX a causa de l'ús i apropiació de l'aigua entre els diferents pobles...» (124). La mateixa naturalesa comporta que els habitants de la part alta d'un curs fluvial (els sobirans) tinguin accés anterior a l'aigua i en facin ús, contra els drets dels jussans. Això s'esdevingué al Vinalopó entre poblacions diverses, sempre, però, dins la dinàmica de sobirà/jussà. De fet, els successius segles foren escenari de tensions i d'arbitratges, començant pel del futur Joan I el 1382, conservat en el pergami 33 de Bocairent, AM (127), seguit per nou arbitratge de Joan II (*Ibid.*, núm. 65), confirmat per Ferran II el 1501 (128-129); el 1608 ja no fou suficient l'arbitratge i calgué la via judicial; el procés és a València, ARV, *Processos de Madrid i Escritories de Cambra*; nous actes judicials el 1686 (130) i encara el 1756 (131). Elx, a la part jussana del riu, concentrà tots els problemes d'assortiment d'aigua i els corresponents conflictes amb els veïns, documentats a l'ARV, però també a Elx, l'AHM, i als AM d'Elda, Novelda i Villena (132-136). Hi ha croquis del curs del riu Vinalopó (123).— J. P. E. [14.642]

Balbino VELASCO BAYÓN, *El convento de carmelitas de Valencia del siglo XVII al XIX*, dins «Carmelus. Commentarii ab Instituto Carmelitano Editi», XLV (1998), 5-72 i quatre pàgines de làmines amb deu reproduccions fotogràfiques.

La documentació de l'antic convent, ara a València, ARV, i Madrid, AHN, *Clerecia*, permet de reconstruir les etapes de construcció de l'església del Carme, en particular de les capelles, amb especial atenció als aspectes artístics tant de l'edifici com dels complements pictòrics i escultòrics (5-18); se-

gueix una secció dedicada als personatges il·lustres de la casa, alguns dels quals publicaren llibres, ací indicats, com Joan Pinto da Vitoria, Gregori Albert Varage, Gregori Candel, Vicent Olleme, Joan Bta. Royo, Josep Ruiz, Eliseu Armengol, al qual és atribuïda «una poesia en valenciano» (22), els germans Joan Bta. i Francesc Sorribas, Miquel Sorribas, també poeta; Josep Pardo de la Casta, Francesc Pastor, Joan Bta. Servera, Josep Flames i Carles Morata (20-26), alguns d'aquests o d'altres foren professors de filosofia o de teologia de la Universitat de València (22-38), o en el mateix convent, casa d'estudis (38-41). D'entre els fons arxivístics esmentats, algun registre (com el d'*Obligaciones del convento*, de l'ARV) permet de refer amb més completesa les solemnitats del culte en l'església (42-48), de conèixer les confraries (Madrid, AHN, Códice 426B; València, ARV, *Determinaciones del convento*) (49-50) i en particular el terç orde (51-52); els dits fons i el de Roma, Archivum Generale Ordinis Carmelitarum, informen de situacions diverses que afectaren l'observança regular (52-56), o l'economia (56-58); o la pesta del 1647 (58-61).— J. P. E. [14.643]

Mª Pilar MONTEAGUDO ROBLEDO, *El espectáculo del poder. Fiestas Reales en la Valencia Moderna* (Serie Minor, 7), València, Ajuntament 1995, 196 pp.

[Els treballs de la professora Monteagudo sobre el tema són coneguts dels nostres lectors per haver estat resumits en els volums XVI (1997), 625-626, núms. 11916-11917; XVII (1998), 754-755, núms. 12859-12861, i ací són aplegats sota un sol títol]. Aquestes pàgines resumeixen les celebracions ciutadanes amb motiu d'esdeveniments reials (naixements, casoris, proclamacions de reis, visites reials, commemoracions militars, compliment d'anys, defuncions) durant el segle XVIII. Les institucions públiques implicades eren la ciutat, el capítol de la Seu i la representació del govern central dita Reial Acord; i consegüentment, la informació sobre aquelles celebracions es troba en les diverses sèries de l'AMV, de l'ACV i en l'específica de l'ARV, *Reial Acord*; la repercussió de les solemnitats en el poble o en algunes de les seves capes es troba en llibres de memòries; les pàgines 15-20 presenten les dites fonts. L'exposició de les solemnitats previstes per a cada una d'aquelles celebracions és objecte de capítols especials; hom constata que la ideologia de la Il·lustració posà fre a les explosions barroques amb normes centralitzadores, emanades del govern reial, i encaminà les despeses a finalitats socials, com la de les donzelles pobres a maridar (p. e., 27-29). Al final de cada capítol, l'autora resumeix la corresponent celebració barroca dels temps forals anteriors a la Nova Planta, que troba sintetitzada en el *Llibre de cerimònies*, encarregat el 1696, i conservat a l'AMV (20); essent tan clara la intencionalitat pedagògica de tipus polític vinculada a les dites celebracions (exalçament de la figura reial en general i del rei en particular, fins a celebrar-ne cada any l'aniversari de naixement, àdhuc el dels prínceps), era diversa la que hom podia inculcar abans o després del 1707 (183-193), diversitat que era frapant en l'acte solemne d'inici d'un regnat: jurament dels *Furs de València*, acte sense el qual el monarca no era plenament rei, o simple proclamació, importada i imposada des de Castella (53-96). Hi ha reproduccions de diversos croquis, plànols i medalles del segle XVIII.— J. P. E. [14.644]

Josepa CORTÈS, *La senyera dels valencians*, dins «L'Avenç. Revista d'història», núm. 214 (maig 1997), 44-49.

Resum de la problemàtica política dels darrers temps, dins el qual és reportada i transcrita documentació descriptiva de la senyera de València, tant medieval com moderna, en particular l'acta del consell de la ciutat del 10 març 1377, i fragments de les cròniques festeres dels segles barrocs.— J. P. E. [14.645]

Rafael NARBONA VIZCAÍNO, *El nou d'octubre. Ressenya històrica d'una festa valenciana (segles XIV-XX)* (Història. Sèrie minor, 44), València, Consell Valencià de Cultura 1997, 106 pp, i quatre de reproduccions.

Estudi paral·lel al resumit per als lectors d'ATCA en el volum XVII (1998), 750-751, núm. 12844.— J. P. E. [14.646]

Joan Antoni PADRÓS, *Els masos i el crèdit. Moments de l'endeutament a la Vall d'En Bas (segle XVI)*, dins «Recerques. Història, Economia, Cultura», 35 (1997), 7-25.

Objectiu de l'autor: «He intentat una aproximació a partir de l'estudi de fonts curials i notariales de vuit de les deu parròquies de la Vall d'en Bas, a tocar d'Olot, durant el segle XVI» (8), fons tots d'Olot, AHC, *Protocols*, i *Llibres de corts baronials* (8-9, nota 8), que li han permès de constatar els successius passos de l'endeutament, començant pel de comprar a crèdit, i seguint pel d'ajornar els pagaments, pel del carregament de censals, pel d'haver de recórrer a formes diverses de crèdit usurari i pel de l'alienació de la terra. Hi ha bibliografia (24-25).— J. P. E. [14.647]

Valentí GUAL I VILÀ, *La demografia de Vallclara a l'edat moderna*, dins «Aplec de Treballs. Centre d'Estudis de la Conca de Barberà», 16 (1998), 31-44.

L'arxiu parroquial de Vallclara es troba dividit entre Tarragona, AHA (part anterior al 1603), i Vilanova de Prades, Arxiu Parroquial; l'autor n'extreu les dades decennals dels segles XVII i XVIII, tant de baptismes (32-33: saltaren de 40 a 112 entre el començament i el final dels dos segles), com de defuncions (34-36: també saltaren de 21 a 78 entre les dues dates indicades) i de matrimonis (36-38: d'onze a tretze en els terminis indicats). En són extretes les dades relatives a creixement vegetatiu (38-40) i a moviment estacional (41-44).— J. P. E. [14.648]

Ferran GARCIA-OLIVER, *El censal en el senyoriu. Valldigna (1393-1530)*, dins «Revista d'Història Medieval», 8 (1997 [1998]), 153-173.

«El censal fou la clau de volta de la hisenda pública i de les rendes senyoriales» (153) de mitjan segle XIV ençà i hauria tingut com a conseqüència l'enfortiment tant de l'estructura estatal com de l'eclesiàstica, car s'hi hagué de multiplicar el recurs per a satisfer a les pressions superiors per necessitat de numerari (154). Recordades les formes anteriors d'obtenir diners (155-156), ho són també les dificultats econòmiques del pas del segle XIV al XV (afectà els estudis, car Valldigna no pogué pagar l'estada de dos monjos al Col·legi de Sant Bernat de París: 158, nota 16); la «solució» del censal s'imposà i Valldigna se n'hauria carregat vuitanta-set entre el 1393 i el 1530 (167); quatre quadres permeten de comparar-los amb els d'Alzira i de Cullera (168), de copsar el ritme del seu creixement (169) i la pertinença social dels creditors (171-172). Les dades provénen de Madrid, AHN, *Clero. Bernardos i Osuna*; i de València, ARV, *Clerecia. Valldigna i Protocols notariales*.— J. P. E. [14.649]

Josep M. T. GRAU I PUJOL, Roser PUIG I TÀRRECH, *La resposta de Vallfogona de Riucorb a l'enquesta de Godoy (1797)*, dins «Aplec de Treballs. Centre d'Estudis de la Conca de Barberà», 16 (1998), 45-59.

Els autors recorden que els darrers anys del segle XVIII hi ha els recomptes de Francisco de Zamora, del comte de Floridablanca i de Manuel Godoy (46). La resposta al darrer, conservada actualment a Reus, AHC, permet als autors de sumar 201 habitants el 1797 contra 169 el 1787 (49-50); hi havia un mestre de minyons amb vint-i-cinc alumnes, capellà i metge. Són transcrites tant les preguntes com les respostes a l'enquesta de Godoy (52-55), la circular d'aquest (56-57) i la de l'intendent general de Catalunya (57-59); les dues circulars són de Tarragona, AH, Fons parroquial de La Guàrdia dels Prats.— J. P. E. [14.650]

Antoni GRAU VERDÚ, *Antroponímia a Vallmoll durant el segle XVIII*, dins «Societat d'Onomàstica. Butlletí interior», LXXIII (juny 1998), 39-45.

Aquest recompte es basa en tres llibres de baptismes de la parròquia de Vallmoll, que cobreixen els anys 1703-1818, i es conserven a Tarragona, AHA; els tres noms més imposats als 1841 nois foren els de Josep (383), Joan (264) i Francesc (179); mentre que els tres més freqüents en les noies eren els de Maria (498), Teresa (171) i Francisca (149); en ambdós casos el nom del neòfit/a coincideix majoritàriament amb el del padri/na. Hi ha una consideració particular per als tercers noms, imposats pel capellà batejant (42-43). Els resultats són reduïts a tres gràfiques (45).— J. P. E. [14.651

Manual primer de l'Arxiu de la Cúria Fumada de Vic (1230-1233), Volums I-II. Edició a cura de Rafel GINEBRA i MOLINS (Acta Notariorum Cataloniae, 6-7), Barcelona, Fundació Noguera 1998, 1644 pp.

La progressiva introducció del Dret Comú comportà el reconeixement del notariat com a funció pública, un dels elements del qual fou el llibre específic, on serien consignades les dades que després passarien als documents definitius; de fet, a Catalunya aquests llibres comencen durant el primer terç del segle XIII i se n'han conservat alguns, el fragment més antic dels quals, de la Seu de Manresa, és del 1222 (12-13). El primer de Vic arriba vuit anys més tard, tres quarts de segle després que el notariat havia esdevingut a la seu de Vic un càrrec estable (14-15); descrit el volum amb el seu contingut, cronologia i problemes (17-31), l'autor aplega per grups temàtics les seves tres-mil tres-centes vuit anotacions (37). Llur transcripció constitueix el centre dels dos volums, al final completats amb la respectiva taula alfabètica de topònims, antropònims i mots significatius (1371-1643). Les anotacions fan pràcticament totes referència a drets econòmics en totes les seves més (o menys) previsible manifestacions, tan variades com la mateixa vida i les cares que pot tenir una societat determinada. Però un element constatable, que permet de començar de veure la peculiaritat d'aquell manual, seria la llista de les monedes esmentades en les transaccions; perquè allò que frapa d'aquestes anotacions és l'abast geogràfic, al qual fan referència: Vic i la Plana, no cal dir-ho, i altres parts de Catalunya, però també Mallorca, acabada de conquerir, vers la qual són documentats un bon nombre de ,viatges' (71/72; 235/498; 272/595; 306/679; 326/728; 377/850; 383/863, etc.); les darreres referències, sobretot, ja pressuposen una població cristiana establerta després de la recentíssima conquesta, car hi ha, des de Vic, l'establiment d'una casa prop la zona dels manresans o el fet que un es lloga per mosso durant dos anys, ací o a Mallorca; però potser l'activitat que més qualifica aquella situació de recent conquesta és l'època, en què un mercader reconeix haver rebut dos-cents cinquanta sous de doblenc, que esmerçarà a Mallorca en la compra (d'esclaus) sarraïns, que portarà a Ceuta i els revindrà i tornarà a esmerçar la quantitat en mercaderies, que portarà a Catalunya; cal dir que el mercat de Ceuta és ben conegut a Vic (69/67; 184/362; 193/387; 1264-1265/3102), com també ho són els esclaus sarraïns (188/373; 260/563), en algun cas, a dotzenes (386/869). Encara que sarraïna, no manquen els ,viatges' a València (146/274; 156/297), o en general a la terra de Miralmumí (93/133) o ,in terra sarracenorum' (248/531; 385/866), a Bugia (191/382), a Tunís (196/384), o a Sant Joan d'Acre, on un mercader porta cotó, regalíssia i comí (196/394); no manca, però, una comanda, en la qual el comandatari prohibeix d'anar a Sicília i a Síria (201/409). Recordem que hi ha vigatans que segueixen tenint béns a Tolosa de Llenguadoc (85/111), a Montpeller (88/121) o a Perpinyà (187/372). Em fixaré només en dos altres punts: encara que no siguin molt nombrosos, no manquen els contractes d'aprenentatge d'ofici; alguns no concreten quin (124/214; 229/467), encara que estableixen que passats els anys d'aprenentatge, el mestre donarà a l'aprenent les eines de l'ofici (,ferramenta') (143/268; 158/302); alguns contractes concreten (cf. 1495): ,magisterium sabaterie' (102/159) o ,magisterium coltellerie' (277/606). L'altre punt parla d',usures', restituïdes d'alguna manera ,mandato Ecclesie': (127/222; 145/271; 236/500; 237/503; 239/507; 254/548; 271/590; 299/662; 309/686; 335/748; 388/873). Un cas extrem, que deu ésser excepcional: Guillem Palayna, feia constar notarialment que acceptava uns diners llegats pel seu fill, ,ratione famis et nuditatis' (344/770). Mentrestant, l'Hug de Mataplana de torn, seguia tenint el càrrec de veguer reial (,vicarius domini regis') a Osona. Tot plegat és mostra de la riquesa d'informacions del dit manual notarial.— J. P. E. [14.652-14.653

Jill R. WEBSTER, *Afliccions a Sant Francesc i Santa Clara de Vic*, dins «Anuario de Estudios Medievales», 28 (1998), 437-449.

Les primeres pàgines, basades en Vic, AHM, *Cartes del 1424 al 1438*, narren les dificultats, sobretot econòmiques, del convent de framenors de Vic (que arribà fins a la venda fraudulenta d'objectes de culte), i que en algunes circumstàncies fou ajudat econòmicament pel consell de la Ciutat (438-439). Quant a les clarisses, corregueren enraonies que obligaren a sotmetre una monja a inspecció corporal, segons acta conservada a Vic, Arxiu de la Cúria Fumada 769, ací d'alguna manera transcrita (442-449).— J. P. E. [14.654]

Jaume AGUADÉ I SORDÉ, *Joan Rafi Vidal (un heroi de Vilabella) cap dels malcontents* (Estudis Comarcals, 15), Valls, Institut d'Estudis Comarcals 1998, 264 pp.

L'actuació entre política i militar de Joan Rafi i Vidal s'emmarca en el regnat de Ferran VII i per tant fora del temps d'aquest anuari; però les notícies sobre Can Vidal de Vilabella (23-26: amb reproducció de l'acta de baptisme: 25, de Tarragona, AHA, *Sant Joan de Valls. Baptismes*) i sobre nombre dels vilabellencs que acompanyaren aquell capitost (139-141), encara pertanyen al segle XVIII.— J. P. E. [14.655]

Joan GISPert I RICARDO, *Procés de feudalització: anàlisi de la conflictivitat en la gestió del domini de Vilabertran. Segle XII*, dins «Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos», 31 (1998), 149-187.

Partint de la documentació de Vilabertran publicada per Josep Me Marquès i de les anàlisis de la conflictivitat jurídica durant l'època de formació del feudalisme, de Josep M. Salrach, amb referència a Sant Cugat del Vallès, estudis dels quals Joan Gispert es mostra deutor, són esbrinades en aquest article les diferències i semblances que presenta la canònica, en l'aspecte de la conflictivitat, en relació amb el cas d'una gran abadia com la del Vallès, per arribar a conclusions també semblants. En l'estudi l'autor deixa moltes preguntes prudentment obertes, i insisteix en el caràcter indiciari de la documentació manejada, tota de la mateixa canònica i amb referències genèriques a d'altres instàncies jurídiques més àmplies. També insisteix en la idea que la feudalització degrada la justícia a la categoria de sistema purament arbitral i que els canvis en la forma de resolució dels conflictes són un reflex dels canvis en les relacions socials.— J. de P. [14.656]

Ernesto ZARAGOZA PASCUAL, *El convento agustiniano de San Pedro y Santa Marta y el venerable fray Posidonio Mayor, de Villajoyosa*, dins «Revista Agustiniana», XXXVI (1995), 185-204.

Madrid, AHN, *Clero secular y regular*, lligall 171, ha conservat els capítols fundacionals de l'acord entre els jurats de la Vila Joiosa i la província agustiniana d'Aragó per a la construcció d'un convent, ací transcrits, entre els quals hi havia l'obligació conventual de tenir organista i sobretot «que lo dit convent y monestir haja de tenir y tinga un mestre de escola per a mostrar a llegir y escriure als chics y mostrar-los la doctrina christiana...» i «...haja de tenir y tinga ordinàriament un mestre de gramàtica per a enseñar aquella a tots los fadrinets...» (188, 8 i 9); lligalls i llibres diversos del mateix fons permeten de conèixer priors i propietats del dit convent i la *Historia de la Provincia de la Corona de Aragón...*, de Jaime Jordán, la biografia de fr. Posidonio Mayor (199-204).— J. P. E. [14.657]

Pilar RIERA FORTUNY, *Vilallonga del Camp al segle XVIII*, dins «Quaderns de Vilaniu», núm, 34 (novembre 1998), 87-107.

Establert el perímetre de la població en començar el segle XVIII (88, amb croquis), l'autora ha recercat notícies sobre la construcció d'edificis a Vilallonga del Camp, en l'Arxiu Històric de

Tarragona, *Fons notarials de Tarragona, i de la Selva del Camp*, i a Valls, AHC, *Fons notarials de la Selva del Camp i de l'Alcover*, cosa que li permet de documentar les variacions edilícies, carrer per carrer (106, nota 4); en la segona meitat del segle, les edificacions saltaren fora murs (102). Assenyalem l'annex que presenta en quadre sinòptic els successius noms dels carrers des del segle XVIII al 1997 (105).— J. P. E. [14.658]

Jaume CARRERES I LASERRADA, *Na Paula, la Pungola de Vilamajor?*, dins «Societat d'Onomàstica. Butlletí interior», LXXII (març 1998), 44-49.

Aquestes pàgines són ocasió de galejar la completesa dels arxius municipals de Sant Pere i de Sant Antoni de Vilamajor i proposen una fundació per a la transcripció i posada en CD-rom dels seus fons evitant que es degradin (46-47). Aquests i l'AP (*Manual dels inventaris se pendran en lo terme de Vilamajor per mi, Narcís Torrella, rector; i Llibre d'inventaris i encants rebuts de temps i en poder del Rvd. Rafael Derrocada, prevere, rector...*) i els *Fogatges* de 1497 i 1553 han permès de refer la trajectòria ramificada de la raguèlia Pungol des de darreries del segle XVI, en què sobrevisqué a través de pubilla, na Paula, i la denominació popular de casa i terres es feminitzà.— J. P. E. [14.659]

José SÁNCHEZ REAL, *Un pont per a Vilaverd (1758)*, dins «Aplec de Treballs. Centre d'Estudis de la Conca de Barberà», 15 (1997), 55-59.

Presentació i transcripció del document, ara a Tarragona, AH, *Protocols notarials*, que conté les condicions de construcció del dit pont, acceptades pel paleta Francesc Thomàs, de Cervera.— J. P. E. [14.660]

SOBRE ESTUDIS DE REFERÈNCIA CRONOLÒGICA

M. I. PANOSA, *Recull d'epígrafs ibèrics al Vallès Oriental. Aportacions a la comprensió de l'estructura indígena en el procés de romanització*, dins «Hom. Estrada», 461-476.

Els epígrafs han estat trobats en la conca del riu Besós abans de la seva entrada en el Barcelonès (474: croquis). Hi són coneguts trenta-tres fragments d'inscripció, ací presentats i reproduïts (462-473); serien designacions onomàstiques, de propietat i de fabricació, que van del s. III al IaC. (475). Hi ha bibliografia (475-476).— J. P. E. [14.661]

Josep M. NUIX I ESPINOSA, *Probable establiment del poble ibèric d'Iltirkes als Prats de Rei (Anoia, Barcelona)*, dins «Misc. Ainaud, I», 49-51.

La principal raó de la probabilitat és la troballa en un estrat corresponent als segles V-IV aC. de divuit monedes, disset de les quals duen la llegenda Iltirkesken i una la d'Ausesken, i en un altre estrat, una també d'Iltirkesken; la vintena és un as romà de l'emperador Trajà; hi ha quadre on consta pes i mida (50) i reproducció fotogràfica (51).— J. P. E. [14.662]

A. PÉREZ ALMOGUERA, *La ciuitas de Iltirda-Ilerda (siglos III aC.-III dC.)*, dins «Hom. Estrada», 489-500.

Les inscripcions en monedes lleidetanes ibèriques ILTIRTAR o derivades es refereixen a una 'ciuitas' que en encunyacions s'emmiralla en Empúries (490); però la ceràmica ibèrica es troba

barrejada amb d'altra de romana; potser, com Empòrion, era ciutat doble. Sal-lusti, Pau Orosi i Cèsar indiquen que s'asseia en el turó (de la Seu) i era emmurallada (491); els tres lleidetans esmentats en la *Turma Salluitana* tenen ‚praenomen‘ i ‚nomen‘ llatí, cosa que porta a preguntar-se si lltirida tenia el ‚status‘ de ciutat romana (492), problema plantejat per a Empòrion, Baetulo, Blandae i potser Tarraco (493). Les monedes romanes certifiquen la categoria de ‚municipium‘ per a llerda en època d'August, darrers decennis abans de l'era cristiana (494); són abundants les marques de terrissaires (495); les excavacions confirmen la davallada de la ciutat des de mitjan segle IpC., potser relacionable amb la multiplicació de ‚municipia‘ en la zona (496), però no hauria arribat a extrems d'irrellevància, car els *Commonitoria* de Consentius permeten de veure-hi un nucli ben viu (498) [i hi és documentat per primera vegada un arxiu de l'Església a Catalunya]. Hi ha bibliografia (499-500).— J. P. E. [14.663]

Bibiana AGUSTÍ I FARJAS, Josep BURCH I RIUS, Joan LLINÀS I POL, *Les sitges ibèriques de Sant Sebastià de la Guarda (Palafrugell, Baix Empordà)*, dins «Estudis del Baix Empordà», 18 (1998) 43-58.

En la presentació dels resultats de les excavacions dutes a terme amb urgència al jaciment ibèric de la muntanya de Sant Sebastià de la Guarda, al terme de Palafrugell, els autors esmenten que en la sitja n° 2 s'hi trobà una base de ‚skyphos‘ àtic amb el grafit grec “ΣΩ”. Aquesta sitja fou obliterada cap a mitjan segle IV a. C.— J. de P. [14.664]

Paloma CABRERA, *Greek Trade in Iberia: the Extent of Interaction*, dins «Oxford Journal of Archaeology», 17 (1998), 191-206.

Fins ara, la relació comercial entre Grècia i Ibèria en els segles VI-IV a.C. és vista de forma unidireccional d'un Est actiu a un Oest passiu. L'autora creu que aquesta línia s'ha de replantejar i que cal parlar d'un procés d'interacció. Quant a Catalunya, el segle VII, un abans de l'arribada dels grecs, és documentat el comerç amb fenicis i el grec de la primera meitat del segle VI era tan reduït que no se'n podia esperar una transformació del país; aquesta arribaria després amb l'empenta expansiva d'Empòrion els segles VI-V a.C., també en direcció a Tartessos / Cádiz, on l'intercanvi de productes és més conegut (198-201). Hi ha bibliografia (204-206).— J. P. E. [14.665]

Pierre MORET, *Tite-Live et la topographie d'Emporion*, dins «Mélanges de la Casa de Velázquez. Antiquité - Moyen Âge», XXX (1995), 55-75.

Titus Livi descriu Empòrion tal com l'any 195 a.C. fou vista per les legions romanes; la descripció és ací transcrita i traduïda al francès (57-58); durant aquest segle s'han anat descobrint les restes d'aquella ciutat; sense cercar un calc entre la descripció i les restes, l'autor es proposa «de montrer dans quelles conditions et jusqu'à quel point, ce texte peut être soumis à une lecture archéologique» (56). El punt cèntric de la nova lectura rau a negar que les dues comunitats, la indígena i la grega, es trobessin a l'interior d'una sola muralla, separades per una paret, car per a l'autor la frase «Emporiae duo oppida erant muro diuisa», s'ha d'entendre literalment de dues ciutats, cada una amb la respectiva muralla que les separava; i com que a Livi només li interessava la situació de guerra en què havia de viure la Neapolis grega, causa de la intervenció de les legions romanes, ni tan sols es fixà en l'altra (57 i 65-68); hi ha altres punts, com la dependència de Titus Livi d'una narració de Cató (62-64) i la nova lectura del fragment d'Estrabó, també reproduït i traduït (68-70).— J. P. E. [14.666]

J. RUIZ DE ARÉVALO, *La evolución urbana de Emporion en época republicana. La complejidad de una tradición*, dins «Hom. Estrada», 539-554.

Les «escuetas, pero densas» referències d'Estrabó i de Titus Livi, completades amb els resultats de les excavacions i amb els materials aplegats, permeten a l'autor de «presentar un sucint esquema de la evolució urbana emporitana» en el període indicat en el títol. En el segle III aC, Emporion hauria deixat d'ésser una ‚dipolis‘, i ja hauria esdevingut una ‚polis‘ única grecoindígena, encara que amb dos nuclis extrems units pel port (541), al qual hauria arribat el 318 Gneu Escipió; l'abundància d'encunyaments monetals n'hauria estat conseqüència; s'hauria pactat un ‚foedus‘ amb Roma (542). La constitució de les dues províncies romanes a Hispània el 197 aC. provocà la guerra contra Roma, en la qual aquesta, amb Cató, fou vencedora segons la narració de Titus Livi (543); en conseqüència, la ciutat fou reestructurada amb esquemes grecs i un ‚castrum‘ o ‚praesidium‘ de vigilància romana; en les monedes, el nom ibèric, Untikesken, substituï el grec, Emporitôn (545-546). A les acaballes del s. II aC, el ‚praesidium‘ es convertí en gran ciutat emmurallada i estructurada internament de forma romana i itàlica, però dividida en dues, la d'hispanis i la de romans, respectivament, però colònia romana (549). Livi deixa entendre la fusió dels diversos grups i les monedes ja pertanyen al ‚Municipium Emporiae‘ (552). Hi ha presentació de les aportacions bibliogràfiques més recents (553-554).— J. P. E. [14.667]

Rosa PLANA, María José PEÑA, *Ampurias: cuestiones agrarias y jurídicas de finales de la República*, dins «Studia Historica. Historia Antigua», 13-14 (1995-1996), 89-104.

Empòrion/Empúries era municipi augusteu i les autores es pregunten si hi hagué establiments de colons impulsats per Cèsar. Hi seria favorable la inscripció del magistrat Lucius Rosius Rufus, de la tribu Sèrgia, cas únic en tota la Tarraconense, car els emporitans eren de la Galèria; el pare del magistrat, doncs, hauria estat colon cesarià. A partir d'ací és formulada una hipòtesi explicativa, que parteix de l'únic ‚patronus‘ emporità conegut per doble inscripció, Cn. Domitius Calvinus: el seu ‚patrocinium‘ s'hauria concretat en el ‚vicus civium romanorum‘ (92) i hauria tingut la facultat d'assignar terres als soldats de l'exèrcit de Cèsar (94); a Ilici/Elx hi hauria hagut un cas paral·lel. La hipòtesi desemboca en la distribució de terres en la zona gironina, a la qual es referirien tres ‚tabellae defixionis‘ i una moneda trobada amb elles, car en aquell moment Empúries hauria ampliat el seu territori (100-101). Hi ha reproducció fotogràfica dels dos fragments d'inscripció de Cn. Domitius Calvinus i fotografies aèries de la contrada amb proposta de particions de terres (102-104).— J. P. E. [14.668]

Rosa PLANA, A. PRIETO, *Algunos problemas de la romanización en la Garrotxa*, dins «Hom. Estrada», 525-528.

L'ús del verb grec ‚ejô‘ per Estrabó (i potser per Possidoni) demostra que Empòrion posseïa en propietat el territori de l'Alt Empordà; les ‚tabellae defixionum‘ trobades en la necròpolis d'Empúries, no tindrien significació clara; però aquestes i altres dades arqueològiques, com les ‚uiae‘ de la comarca indicarien que la Garrotxa era zona d'ocupació romana vinculada a Empúries, davant la qual no haurien tingut força les protestes de les ‚tabellae‘ (527-528).— J. P. E. [14.669]

L[ean]dre VILLARONGA, *Testimoniatge del pas dels cimbres per Catalunya*, dins «Hom. Estrada», 587-590.

Els cinc tresors trobats a Catalunya (Balsareny, La Barroca, S'Agaró, Barcelona, Sant Llop i Sarrià), si hom pren per base les monedes de datació més recent, haurien estat amagats els darrers anys del segle IIaC., data en què, segons Titus Livi i Plutarc, hauria tingut lloc el pas dels Cimbres; les dades anteriors coincidirien amb les troballes arqueològiques datades aquells anys, com la destrucció del poblat de Sidamon (Tossal de les Tenalles) o l'emmurallament d'algunes poblacions.— J. P. E. [14.670]

A[rturo] OLIVER FOIX, *El poblamiento ibérico en Castellón ante la romanización*, dins «Hom. Estrada», 441-450.

En època iber tardana, segle II aC., es trobà «un importante foco de moneda en la zona de Morella y Forcall» (446); i en època iberoromana, s. I aC., tres epígrafs damunt terra sigil·lata ibèrica a la Closa, els Campaments i la Moleta dels Frares (448); en el sector sud de la Plana, a darreries del segle I aC., ja compareix epigrafia llatina urbana (449).— J. P. E. [14.671

Víctor REVILLA CALVO, *Poblamiento y economía en el Bajo Ebro en época romana. Bases para un modelo de paisaje rural*, dins «Lucentum», XI-XIII (1992-1994 [1998]), 145-163.

L'epigrafia és complement indispensable per a la reconstrucció del paisatge perquè informa d'onomàstica, extracció social i de la relació entre territori i ciutat (147). Noms en àmfores trobades en masos o a Tortosa (159 i 160) permeten d'endevinar no sols les ,gentes' ans també l'estrat social al qual pertanyien aquells terratinents. Hi ha bibliografia (161-163).— J. P. E. [14.672

J. MAS ADROVER, *El jaciment funerari de Posada de Carrossa (Artà-Mallorca)*, dins «Hom. Estrada», 337-349.

Els materials salvats d'aquell jaciment, remogut entorn el 1928, són conservats a Artà, Museu Regional; ultra una certa quantitat de ceràmica comuna (338-344), hi ha vint lucernes (345-347), vuit de les quals presenten marques diverses de terrissaire, legibles en les reproduccions i agrupades en quadre (348).— J. P. E. [14.673

Antoni DAURA, Dolors PARDO, *El coneixement de l'alt imperi romà a la Catalunya interior. L'exemple de la comarca del Bages*, dins «Hom. Estrada», 175-191.

En aquesta visió global d'allò que proporcionen els diversos jaciments excavats els darrers anys al Bages, consten inscripcions en monedes trobades a Matacans (Artés) (177, nota 6) i a Boades (Castellgalí) (184, nota 11), i notícia d'altres monedes, com la d'El Concep (Sallent); l'ara romana de Sant Joan de Vilatorrada era dedicada a Diana caçadora (190).— J. P. E. [14.674

Georges CASTELLVÍ, *L'occupation humaine le long des voies Domitienne et Augustéenne dans la traversée des Pyrénées (Vallées de la Rom et du Llobregat d'Empordan)*, dins *Paysage rural*, 27-47.

Partint de vestigis ibèrics, de referències en escriptors clàssics i de quinze localitzacions de restes romanes (31-33); i aprofitant les indicacions topogràfiques en documents del segle IX ençà (41-42) i el traçat de les antigues vies Domícia i Augusta en ambdues vessants del Coll de Panisars, l'autor esbossa el perfil de l'ocupació humana de la zona en el moment immediatament anterior al canvi d'era i durant l'Alt Imperi (s. I-III pC.); hi ha dos croquis (32 i 43) i bibliografia (44-45).— J. P. E. [14.675

J. BONAMUSA, J. F. CLARIANA, R. I. GARÍ LLEIXÀ, J. PERA, A. SOLER, *El jaciment de Can Modolell (Cabrer de Mar, el Maresme) com a nucli de romanització*, dins «Hom. Estrada», 125-136.

Hom ha trobat en aquell jaciment terrissa amb marques de terrissaire (127) i quatre inscripcions ací transcrites, una de les quals ha pogut ésser reconstruïda completa (131 i 134; reproduccions fotogràfiques: 132-133); unides a un ex-voto, condueixen a la conclusió que l'edifici era lloc de culte, datable de finals del s. I aC. (135). Hi ha bibliografia (135-136).— J. P. E. [14.676

Joan GÓMEZ PALLARÉS, *Una inscripció perduda de les termes romanes de Caldes de Malavella*, dins «Quaderns de la Selva», 10 (1998) 161-165.

L'autor edita, estudia i tradueix una inscripció trobada a Caldes de Malavella, pintada en una paret de les termes, descrita pel P. Fidel Fita, avui desapareguda, obscena a tot ésser-ho. Seria un setpenari trocaic perfecte, amb una pausa després del vuitè element. [Suposant que ,falcula' sigui un esment del membre viril, és molt aventurat de pretendre que ,polla' tradueixi bé en català el sobredit membre, si ja no és que hom proposi una traducció, no sabríem per què, en un català excissivament axarnegat].— J. de P. [14.677]

M[iquel] CURA MORERA, E[duard] SÁNCHEZ, *Un poble preromà mal conegut. Els bargusii o bergistani de l'interior de Catalunya. Estat de la qüestió històrica i arqueològica*, dins «Hom. Estrada», 163-173.

Els autors recorden els textos de Titus Livi que esmenten els ,Bargusii' (un d'ells paral·lel a un de Polibi) i els ,Bergistani', denominacions que es referirien a un poble únic (163-166); però no es referiria al mateix poble el text de Titus Livi que esmenta el ,Castrum Bergium' (167). Els primers són ara més coneguts gràcies a l'assentament ibèric rural de Can Bonells (situat a la cruïlla de les carreteres que de Puig-reig o de Gironella van a Prats de Lluçanès), de vers el s. IV aC. (171-173).— J. P. E. [14.678]

Josep M. NOLLA, Lluís PALAHÍ, Josep BURCH, *L'abandonament de l',Oppidum' de Castell*, dins «Estudis del Baix Empordà», 17 (1998), 59-78.

L',oppidum' de Castell, al terme de Palamós, fou abandonat en temps d'August. En quatre recipients s'hi han trobat marques corresponents a tres segells diferents: dues al llavi (-L.[OPP]JA i MEV ...) i dues al coll (MEVI). També esmenten monedes emporitanes, amb llurs corresponents inscripcions gregues o llatines, una amb la lectura ,Celse', una altra d',Ebusus' i una de Roma, no batudes a Empúries.— J. de P. [14.679]

R. PASCUAL, *La Lauro vinícola*, dins «Hom. Estrada», 477-484.

Ja el 1878 era documentada la marca LAVR en tres àmfores de Roma, Castro Pretorio, una d'elles amb l'afegit PHAE; també se'n trobaren a Pompeia i a Òstia (478); Plini el Vell esmenta vins amb, denominació d'origen, ,Laietana', ,Tarraconensia', i ,Lauronensia' (479); Frontí, Plutarc, Florus, Apià i Orosi esmenten un ,Laurum' de localització incerta catalana o valenciana (479-480); la denominació ,Rivi Lavrensis' es troba en una inscripció tarragonina, perduda (481), LAVR en una de Saguntum (482); finalment, una àmfora de procedència local segura és al Museu de Sant Boi de Llobregat (482) i l'àmfora LAVR d'Òstia «és feta en la típica argila de les terrisses Laietanes»; així, doncs, «la Lauro vitícola era a Catalunya» (484).— J. P. E. [14.680]

N. MOLIST CAPELLA, *El Camí Vell del Llor i el procés de romanització d'un assentament ibèric al Pla*, dins «Hom. Estrada», 391-402.

El jaciment es troba tocant Sant Feliu de Llobregat, en gran part malmès; però hi ha estat localitzat un clot que servia d'abocador, on ha estat trobada una gran quantitat de material (395); la terrissa ha permès d'assenyalar els successius estrats cronològics, entre el 325 aC. i el 25 dC. (390-398), en el darrer dels quals han comparegut les marques de terrissaire: P. Artius i Iulius Anicetvs; hi ha monedes ibèriques de sis ceques catalanes (401). Hi ha bibliografia (475-476).— J. P. E. [14.681]

J. M. GURT, M. MIRET, J. XANDRI, *Algunes dades sobre la romanització del Solsonès (Lleida)*, dins «Hom. Estrada», 257-263.

Resum dels treballs i de les troballes de Joan Serra i Vilaró; quant a inscripcions, cal recordar els grafits ibèrics de Sant Miquel de Sorba, de mitjan s. II aC. o posteriors (259); un fragment epigràfic funerari del Vilaró de Miravé; i una ara, també funerària, de Can Ponç, de Riner (261).— J. P. E. [14.682

Josep CASAS I GENOVER, *Llànties de la vil·la romana de Tolegassos (Viladamat)*, dins «Annals de l'Institut d'Estudis Gironins», XXXI (1998), 23-93.

Aquest article proporciona la llista de les unitats estratigràfiques d'aquell jaciment, excavat entre el 1982 i el 1996; també el catàleg de les noranta unitats de ceràmica trobades. Hom llegeix en alguns fragments les marques ATILIANI (Atilianus), CC ASSI (Cassius), CIVNDRAC (C. Iunius Draco), COPPIRES o COPREST/O (C. Oppius Restitutus), EMOS (?), EX OFI/LHORTE NSI (Ex officina L. Hortensius), LFABRICMASC (L. Fabricius Masculus), L. M. AD/LMADiec (L. Munitius Adiectus), LVCCEI (Luccius), MARC/CI o MAVRICI (Mauritius), MNNOVIVST (M. Novius Iustus), NERI (Nerius), PULL/AENI (Pullaenus), SV... (Successi), VIBIAN (Vibianus). També són estudiades les formes i la decoració, amb bibliografia i il·lustracions clares i abundoses.— J. de P. [14.683

C. MIRÓ, J. FOLCH, X. MENÉNDEZ, *El procés de romanització al curs mitjà de la riera de Caldes (Valles): estat de la qüestió*, dins «Hom. Estrada», 381-390.

Són moltes les restes que demostren la romanització de la contrada; però la font més important d'informació són les onze inscripcions, vuit o nou de les quals en agraïment per la salut recuperada en la Font del Lleó (382); hi ha un mil·liari a Santa Eulàlia de Ronçana (Can Vendrell), la inscripció del qual és transcrita, i correspon a la via del Congost, que menava a Vic, no pas a la Via Augusta (383-384).— J. P. E. [14.684

Francesc GUSI I JENER, Carme OLÀRIA I PUYOLES, Ferran ARASA I GIL, *El procés de romanització a la Plana. La vil·la de Benicató (Nules)*, dins «Congrés Plana», 33-74.

Recordats en llur estratificació cronològica els elements diversos que proporcionen informació sobre la presència romana, els autors resumeixen les troballes d'inscripcions en la Plana, pràcticament totes funeràries (40) i alguna amb vinculació religiosa (43). Hi ha bibliografia (64-67) i divuit reproduccions de croquis o de fotografies (68-74).— J. P. E. [14.685

Marta PREVOSTI, *Prospecciones sistemáticas en el Maresme y los orígenes de la romanización del territorio*, dins «Studia Historica. Historia Antigua», 13-14 (1995-1996), 125-140.

Informació d'una prospecció superficial sistemàtica de tot el territori de Baetulo i Iluro; en aquesta darrera es creuaven dues vies, l'Augusta i la Semproniana, ambdues ubicades per mil·liaris. La prospecció sistemàtica entorn Argentona proporcionà un conjunt de materials (130-131), entre els quals hi ha nou fragments de terra sigil·lata i sis de terra sigil·lata africana (129); el resultat, globalment considerat, ha fet conèixer una gran dispersió d'assentaments rurals d'època republicana (135). Hi ha bibliografia (139-140).— J. P. E. [14.686

Joan LLINÀS POL, Carme MONTALBÁN MARTÍNEZ, Alonso RAMÍREZ GARCÍA, *L'Hort d'en Bach (Maçanet de la Selva). Del segle II a C. al segle XX*, dins «Quaderns de la Selva», 10 (1998), 35-58.

Diverses obres efectuades a banda i banda de la carretera C-251, dins el casc urbà de Maçanet de la Selva, donaren lloc a la recuperació de material arqueològic; les intervencions arqueològiques verificades sobre el terreny a partir del 1984 van permetre d'avaluar l'estat de conservació del que resta del jaciment i la seva seqüència històrica. Pel que fa a inscripcions, s'ha recuperat un bol amb el grafit DOM NUNIS, una base amb el segell OF. PAR, procedent del sud de França (Montans) i un fragment d'àmfora bètica d'oli amb un segell imprès on es pot llegir MSP, procedent dels forns de Guadajoz.— J. de P. [14.687]

Maria CERDO GREGORI, Pere FIOL TORNILA, Sebastià RIUTORT TABERNER, Pau MATEU VIVES, *Muro, el patrimoni tudat*, dins «III Congrés patrimoni cultural», 319-330.

Del considerable patrimoni prehistòric i arqueològic de la població, descrit el 1934 per Mateu Sastre Servera, formava part la troballa de monedes en una determinada possessió, de les quals són transcrits dues inscripcions (326-327) [una d'elles potser d'època imperial].— J. P. E. [14.688]

J. VILALTA, *Algunes dades sobre l'època romanorepublicana a Rubí*, dins «Hom. Estrada», 575-585.

De la informació sobre els diversos jaciments locals, en subratllem que hi han estat trobades monedes romanorepublicanes de famílies diverses; també d'ibèriques de Kosse (!), Undikesken, Laiesken, Ilduro, Iltirta, Ausesken, Bolskan i Arse (579).— J. P. E. [14.689]

Tina HERREROS, *La ciutat de València a la llum dels últims estudis arqueològics*, dins «Afers. Fulls de recerca i pensament», núm. 30 (1998), 473-496.

L'autora ofereix «un breu recull d'aquelles intervencions més singulars, que han portat nova llum al coneixement de la història de la ciutat» (476). Quant a la fundació, les excavacions confirmarien la notícia de Titus Livi, segons la qual hauria estat protagonitzada per D. Iunius Brutus el 138 aC. (477); la muralla seria documentada per les fonts clàssiques i l'epigrafia (478); també és confirmada la notícia de Sal·lusti, segons la qual València, col·locada en el bàndol Sartorià, hauria estat destruïda per Pompeu el 75 aC. (479). De la ciutat reconstruïda, en expansió fins a darreries del segle III pC., n'han aflorat nombre de restes, entre les quals destaquem la inscripció del 'Castellum Aquae' (482) i sis inscripcions funeràries en la necròpoli d'entorn els carrers de la Pau i del Mar (483-484). A partir del segle IV creix la presència de restes cristianes, com les inscripcions entorn la Presó de sant Vicent, lloc de l'antiga seu episcopal (485); la transició a l'època islàmica hauria estat pacífica, però al-Udrí informa de la destrucció de València els anys 778-779 (487). Les pàgines finals informen de les restes i troballes arqueològiques sobretot de l'època àrab [sense que siguin aprofitades les dades sobre la ciutat sarraïna de València en el moment de la conquesta el 1238 proporcionades pel *Processus Ecclesiae Valentinae*: cf. ATCA, XVII (1998), 625-628].— J. P. E. [14.690]

E. DíEZ, V. ESCRIVÀ, A. RIBERA, *Ampliació urbana de València a partir de l'època Flàvia*, dins «Hom. Estrada», 193-200.

Dins el marc d'un pla oficial de protecció del patrimoni arqueològic de la ciutat, s'han realitzat excavacions en set punts (194-198), en un dels quals, l'Almoïna, comparegué una inscripció dedicada a la Fortuna (198).— J. P. E. [14.691]

Juan Manuel ABASCAL, Josep Antoni GISBERT, *Cinco inscripciones latinas del territorio de Dianium (Denia, Alicante, Hispania Citerior)*, dins «Lucentum», XIV-XVI (1995-1997 [1998]), 91-100.

Amb les ací presentades, les inscripcions romanes conegudes del territori de Dénia sumen quaranta-cinc; són noves les quatre procedents de Pedreguer, Dénia (dues) i Senet i Negrals; la de Pego ja era coneguda; les cinc darreres són analitzades i les inscripcions transcrits, amb intent, en tres casos, de reconstrucció del conjunt; són datables entre els segles I-III p.C. Hi ha bibliografia (99-100).— J. P. E. [14.692

Françoise DES BOSCS-PLATEAUX, *Les stratégies familiales des chevaliers et sénateurs hispano-romains (Ier siècle - Première moitié du IIe siècle ap. J.-C.)*, dins «Mélanges de la Casa de Velázquez», XXXI (1995), 113-171.

L'article conté referiments a tots els cabalers de les províncies d'Hispania i no en manquen per a les nostres ciutats: Aeso, Dertosa, Barcino i Tarraco (123-124), Saguntum (125-126), coneguts per inscripcions; altra vegada Tarraco (141). Les dades són esquematitzades en dos quadres finals: per als cavallers (Aeso, Tarraco, Ilerda, Saguntum, Egara, Barcino, Valentia, Saguntum: 142-144) i per als relacionats: Tarraco, Saguntum, encara que la majoria dels de la Tarragonesa no són localitzats amb més precisió (165-170).— J. P. E. [14.693

Isabel RODÀ, *Encargos privados de monumentos públicos en Hispania*, dins «Hom. Giunta», 197-212.

Troblem en aquestes pàgines una referència al magnat barceloní Lucius Caecilus Optatus (199-200); entre les pàgines 202-207, l'atenció és concentrada a Empúries, en particular en la frase «REFECIT A .VI. A, IX», d'inscripció coneguda a darrerries del segle XIX, ara perduda.— J. P. E. [14.694

Ursicino DOMÍNGUEZ DEL VAL, *Historia de la antigua literatura latina hispano-cristiana*. Tomo I: Siglos III - IV. Tomo II: Siglos IV-V. Tomo III: San Isidoro de Sevilla. Tomo IV: {Ciclo postisidoriano}, Madrid, Fundación Universitaria Española 1998, 590 pp.; 1997, 490 pp.; 1997, 480 pp.; i 1998, 506 pp.

Exceptuat el volum terç, tot ell dedicat a Isidor de Sevilla, els tres restants inclouen seccions o capítols dedicats a escrits o a escriptors nostres, començant per Fruitós, Auguri i Eulogi (I, 34-35, amb traducció castellana de la *Passio*: 38-42); Pacià de Barcelona (I, 307-363: amb molta atenció a la doctrina teològica i les darrerres pàgines (362-363) dedicades al seu fill Dextre); Eumeri de Tarragona (II, 50-53); Consenci (53-56), Sever de Menorca (II, 78-81); Pau Orosi (?) (II, 267-317); Just d'Urgell (II, 330-332); Justinià de València (II, 348-351); Joan de Tarragona (II, 358-359); Eutropi de València (II, 361-370); Joan de Bícclarum (II, 371-375); Quirze de Barcelona (IV, 479-481) i Idali de Barcelona (IV, 481).— J. P. E. [14.695-14.696-14.697

Àngel ANGLADA I ANFRUNS, *Pacià en el ms. 1631 de la Bibliothèque Mazarine de Paris*, dins «Arxiu de Textos Catalans Antics», XVII (1998), 472-489.

Els dos editors moderns de les obres de Pacià de Barcelona, Lisardo Rubio i Carmelo Granado (aquest repetint literalment la nota del seu predecessor: 489) remeten al volum indicat en el títol com si es tractés d'un més dels manuscrits que han conservades les obres del bisbe de Barcelona; l'autor transcriu el text del dit volum relatiu a Pacià (473-482), n'agrupa les 'variantes lectiones' i les abreviatures (482-484), compara fragments textuals i notes marginals d'aquell manuscrit i de la *Nouvelle Bibliothèque des Auteurs Ecclésiastiques...* de L. Ellies Du Pin (484-488) i arriba a la conclusió que el dit volum de la Mazarine no és anterior al 1693, que fou copiat de la *Bibliotheca Patrum* de Marguerin de La Bigne del 1677 i que tradueix o resumeix passatges i comentaris de la *Nouvelle Bibliothèque* del Du Pin (489).— J. P. E. [14.698

Paul MATTEI, *La figure de Novatien chez Pacien de Barcelone. Sources et valeur documentaire des Lettres à Simpronianus sur le sujet*, dins «Augustinianum», XXXVIII (1998), 355-370.

En el marc dels estudis per a l'edició crítica de l'obra de Novacià, l'autor es planteja de conèixer el personatge i per això esbrina la vàlua i les fonts de les informacions biogràfiques fornides per Pacià de Barcelona (356). Els textos presos en consideració són les dues lletres adreçades a Simpronian i l'opuscle *Contra tractatus Novatianorum*, text únic, tot i que ací 'tractatus' sigui plural, i que potser en la seva elaboració intervingué més d'una persona (357-360). Les informacions relatives a Novacià es redueixen a quatre detalls concrets, que Pacià conegué per les lletres de Cebrià (360-363); altres quatre punts podrien haver-li arribat per altre conducte, car foren coneguts d'Eulogi d'Alexandria i els textos d'aquest acollits en la *Bibliotheca* de Foci, però l'autor creu que es tracta de detalls sense «valeur documentaire nouvelle, ni même réelle» (367); la impressió de cosa inèdita que fan les narracions de Pacià s'explicaria per la forma com ell utilitza els textos de Cebrià de Cartago (368).— J. P. E. [14.699]

Mª José y Manuel CHAVES, *Las monedas visigodas. Nuevas aportaciones*, dins «Acta Numismática», 28 (1998), 127-131.

La primera de les novetats ací presentada i reproduïda és encunyada a Sagunt a nom de Sisebutus rex (127).— J. P. E. [14.700]

Anna M. BALAGUER, *Troballes monetàries XIV*, dins «Acta Numismática», 28 (1998), 235-238.

Aquesta nova informació de troballes monetàries presenta amb les corresponents reproduccions tres noves peces collides entre Tàrrega i Bellpuig abans del 1982, les inscripcions de les quals remeten a altres tants reis carolingis d'entre els anys 848 i 934.— J. P. E. [14.701]

Pedro CHALMETA, *Invasión e islamización. La sumisión de Hispania y la formación de al-Andalus* (Colección al-Andalus, 10), Madrid, Editorial Mapfre 1994, 440 pp.

Dues seccions d'aquesta narració entren en el nostre camp, ambdues basades tant en fonts llatines, de les quals són transcrits fragments, com àrabs, els paràgrafs de les quals són traduïts: la secció que exposa les campanyes musulmanes al nord dels Pirineus per la marina mediterrània (Narbona, Arles, Avinyó), que per força afectaven Catalunya (cf. mapa de les campanyes transpirenètiques, quan ja en la del 721 Catalunya devia ésser pràcticament sotmesa: 285) (283-298); i la que resumeix la primera expedició de Carlemany, dividida en dos exèrcits; en l'entrada, l'exèrcit II seguiria la calçada romana per tot Catalunya (mapa: 372) i no trobaria resistència fins a Saragossa (367-375); assenyalem el paràgraf dedicat a l'ocupació i alliberació de Catalunya, basat en al-Udrí i en el *Chronicon Mossaicense* (381).— J. P. E. [14.702]

Felipe F. RAMOS, *El Apocalipsis, libro de la esperanza. Comentario. El Apocalipsis, Beato y Beatos*, dins «Studium Legionense», 37 (1996), 11-82.

Allò que recau en el nostre camp és el comentari, que ocupa les pàgines 66-82. I encara que no faci referència a cap dels exemplars catalans (Girona, Seu d'Urgell, Torí, i algun fragment), pot entrar en aquesta bibliografia perquè resumeix les doctrines exposades en el text de l'obra de Beatus de Lièbana i la seva significació.— J. P. E. [14.703]

Antoni PLADEVALL I FONT, *La documentació i l'art medieval. Algunes cauteles metodològiques per a la recta utilització dels documents, amb una especial referència a l'acta falsa de Santa Maria d'Urgell del*

819. Discurs d'ingrés a la Reial Acadèmia de Belles Arts de Sant Jordi. Discurs de contesta de l'acadèmic numerari Frederic UDINA i MARTORELL, Barcelona, Reial Acadèmia de Bones Lletres i Enciclopèdia Catalana 1998, 44 pp.

Aquest fascicle conté una semblança de Joan Ainaud i de Lasarte, predecessor de Pladevall en la dita Acadèmia (5-8), i una *Aproximació bibliogràfica a l'obra del dr. Antoni Pladevall i Font*, signada per Dolors Torras i Margenat (41-44). L'autor enceta la seva aportació amb consideracions sobre el bon i el mal ús de la documentació i recorda que la riquesa dels arxius catalans permet de resseguir la construcció d'esglésies mitjançant les deixes 'ad opera', 'ad dedicationem', o a punts concrets d'un edifici com pot ésser l'absis (14-15); segueix una part dedicada a les actes de dotalia o consagració d'esglésies: estat de les seves publicacions (16-17), esquema de llur estructura (17-18) i formularis presos a base redaccional (19-21); així arriba el tema de les falsificacions, normalment realitzades a fi de demostrar o documentar drets justament o injustament posseïts, la falsedat de les qual és sovint fàcil de demostrar (21-23), i més concret, el de l'acta de la Seu d'Urgell 819, segons Pladevall «redactat... un segle i mig més tard del que diu el seu text...» (23); resumit el contingut (24-25), en són assenyalades les principals anomalies, cronològiques entre les datacions dels protagonistes, que portaren almenys a datar-la el 839, o més profundes com la llista de parròquies del bisbat d'Urgell, posterior al 950 (29), o les «contradiccions flagrants que fan impossible que sigui anterior al segle X» (30), com la de donar com a existents esglésies de les quals consta documentalment que no existien abans del segle X; hauria, doncs, estat escrita «entre el 970 i el 980» (31), a fi de defensar amb ella els drets del bisbat i bisbes d'Urgell damunt la Ribagorça, que el 955 s'havia convertit en bisbat amb seu a Roda d'Isàvena ja el 956 (32-33).— J. P. E. [14.704]

Michael GORMAN, *The Commentary on Kings of Claudius of Turin and its two printed Editions (Basel, 1531; Bologna, 1755)*, dins «Filologia Mediolatina», IV (1997), 99-131.

[Cf. ATCA, XVIII (1999), 967-968, núm. 13838]. L'autor aplica al *Commentum in libros Regum* de Claudi l'exigència codicològica actual d'estudiar «the manuscript book as an historical artifact» (99); aquell comentari, que cita sobretot Agustí d'Hipona i Beda el Venerable (101), és constituït per cinc textos: lletra de Teodemir a Claudi; prefaci d'aquest amb dedicatòria a aquell; comentari als quatre llibres bíblics; apèndix de respostes a Teodemir; i comentari al llibre de Rut. Cap de les dues edicions, tot i reportar tradicions textuals diverses, no conté el conjunt dels cinc textos (100-102). Se'n conserven set manuscrits (Màntua, BC 361; Munic, BSB, Clm 28344; París, BN lat 17380; Pistoia, Archivio Capitolare, C. 96; Viena, ÖSB, 691 i 710; i Zwettl, Stiftsbibliothek, 89) i se sap que se'n perdé un, el de Heiligenkreuz, perquè fou emprat per a l'edició del 1531 (103-110); el «stemma codicum» dibuixa les dues recensions textuals (111-116). El comentari als Reis hauria estat una de les darreres obres de Claudi, destinada en la intenció del seu autor, a restablir-lo en la confiança de Teodemir i, mitjançant aquest, amb la cort reial d'Aquisgrà i amb personalitats com Leidrat de Lió (mestre de Claudi) i Nebridi de Narbona, que li havien retirada l'amistat després que a Torí Claudi havia propugnat una certa línia religiosa (117-121); hi ha en apèndix els títols dels capítols (122-127) i traducció anglesa de la lletra de Teodemir a Claudi i de les dues respostes d'aquest (128-131).— J. P. E. [14.705]

Ursula VONES-LIEBENSTEIN, *Katalonien zwischen Maurenerrschaft und Frankenreich*, dins «Quellen und Abhandlungen zur mittelhiesinischen Kirchengeschichte», 80 (1997), 491-501.

Pàgines només conegudes per referència.— J. P. E.

[14.706]

Elisabeth MAGNOU-NORTIER, *La mission financière de Théodulf en Gaule méridionale d'après le Contra iudices*, dins *Papauté, Monachisme et Théories politiques. I. Le pouvoir et l'institution ecclésiastique*.

Études d'histoire médiévale offertes à Marcel Pacaut rassemblées par P. GUICHARD, M.-T. LORCIN, J.-M. POISSON, M. RUBELLIN, Lyon, Presses Universitaires 1994, 89-110.

En aquest poema, Teodulf d'Orleans, sota la capa d'un cant a la justícia, deixava entendre els abusos practicats pels representants reials en l'atorgament de terres o dels corresponents títols de propietat, abusos que l'autora assenyala en l'anàlisi dels successius dístics, i que sempre eren associats a l'oferta per una banda i l'acceptació per l'altra d'alguna mena de ,munus'.— J. P. E. [14.707]

Ann CHRISTYS, *St-Germain des-Prés, St Vincent and the Martyrs of Córdoba*, dins «Early Medieval Europe», 7 (1998), 199-216.

El 857 els monjos Usuard i Odilard de St-Germain (París) emprengueren viatge a l'Espanya musulmana a fi d'endur-se'n de València les relíquies de sant Vicent màrtir; de fet, se'n tornaren amb les de tres recents màrtirs de Còrdova, tal com narra Aimó de St-Germain en la *Translatio SS. Martyrum Georgii monachi, Aurelii et Nathaliae ex urbe Corduba Parisios*; tant d'anada com de tornada, a Barcelona (202; mapa: 204), s'entrevistaren amb el vescomte Sunifred i amb el bisbe Ataülff (204), i amb el comte Salomó de Cerdanya, aquest també esmentat en la *Translatio Sancti Vincentii* d'Aimó (214). L'autora subratlla les manques de coincidència entre les dues narracions, que respondrien a l'interès de St-Germain a recuperar importància social i política (216).— J. P. E. [14.708]

Anscari M. MUNDÓ, Jesús ALTURO I PERUCHO, *Problemàtica de les escriptures dels períodes de transició i de les marginals*, dins «Cultura Neolatina», LVIII (1998), 121-148.

Posat el problema en la seva globalitat europea, els autors en fan aplicació a la transició de lletra visigòtica a carolina en la incipient Catalunya i comencen assenyalant-ne la cronologia: el 833 ja es detectaria barreja d'elements, cap al 870 el carolins es concretaren i difongueren donant una escriptura mixta i en la dècada del 880 ja es troba en còdexs i documents la carolina librària més pura en els centres culturals importants; la mixtura es manifestà primer en la morfologia de les lletres, seguida del ductus i del sistema abreuiatiu (128); en les zones rurals, tant visigòtica com mixta resistiren encara alguns decennis, però ja a darreries del segle IX s'havia imposat la carolina rural catalana (129); no manquen casos de coexistència de tipus diversos tot i ésser de mà única (130-131) o d'arcaisme artificial (131-132); a partir de la carolina librària hom féu passos vers la cursivitat; però la cursiva notarial catalana, per evolució de la cursiva notarial carolina arribà entorn el 1200 i triomfà els primers decennis del segle XIII (133-134). Hi ha reproducció de mostres nostres (139-148).— J. P. E. [14.709]

Jesús ALTURO I PERUCHO, *Consideracions sobre l'estudi del patrimoni documental i bibliogràfic*, dins «Terme. Terrassa», núm. 13 (novembre 1998), 19-23.

Si el nombre de volums manuscrits medievals conservats a Catalunya és discret (uns tres mil), els materials d'arxiu col·loquen el nostre país entre els més rics d'Europa, cosa de la qual han estat conscients els grans autors que, des de fa un parell de segles, han concentrat llur treball en la conservació i publicació de la documentació més antiga (19). Per al temps actual, l'autor insisteix en la prioritat d'inventariar els fons documentals, privats inclosos, i d'impulsar-ne les edicions, no sols de sèries arxivístiques, ans també d'aplec monogràfics entorn nuclis de població, institucions o persones; subratlla la importància de nombre de dades per a la història cultural i, esmentant casos concrets de fallades, sobretot la necessitat de fer feina ben feta: "Qui edita un document ha d'estalviar, en primer lloc, a un altre investigador el temps de tornar-lo a editar" (21).— J. P. E. [14.710]

Ferran BLASI BIRBE, *Diplomatarios catalanes de los siglos IX al XIII*, dins «Anuario de Historia de la Iglesia», VII (1998), 421-422.

Notícia de l'acte solemne de Poblet, en el qual el 3 d'abril del 1997 foren presentades les dues dotzenes de volums publicats per diverses institucions eclesiàstiques catalanes amb documentació d'entorn l'any 1000 i llista dels dits volums.— J. P. E. [14.711]

Antoni MARGARIT, *Toponímia medieval*, dins «Societat d'Onomàstica. Butlletí interior», LXXIV (setembre 1998), 37-41.

Les ara tan nombroses col·leccions de documents anteriors a l'any Mil, esmentades en el resum anterior [nous volums de les quals són presentats en la secció de *Recensions* del present anuari], en particular les de la Seu d'Urgell publicades per Cebrià Baraut [també ben conegudes dels nostres lectors], són posades en relació amb fets documentats els darrers anys del segle IX al sud de Barcelona i concretament a Begues, on els topònims i la mateixa església de Sant Cristòfor serien explicables pel reflux de la població des de les altes valls pirinenques vers les noves terres de conquesta, on haurien importat els seus topònims d'origen. Els hagiòtopònims ho confirmarien (39-40 i 41, nota 14). L'article s'acaba recordant que un de l'Avellà d'Avinyonet del Penedès es casà amb una Vilanova i n'agafà el cognom: «Uns anys després el metge del senyor Rei, el cèlebre Arnau de Vilanova, rebé del Rei ,pels seus serveis' el castell d'Ollers de la Conca de Barberà, prop dels seus familiars, ja que també ell, nascut a València, era descendent dels Vilanova penedesencs, que s'havien establert a Vilanova de Carbonera de les terres valencianes» (40-41).— J. P. E. [14.712]

Cebrià BARAUT, *La iconografia de les pintures romàniques de Sant Serni de Nagol*, dins «Misc. Ainaud, I», 133-138.

Recau plenament en el nostre camp la notícia de la troballa, els anys 1976-1979, en què aquella església fou restaurada, de la lipsanoteca amb relíquies i el pergami de l'acta de consagració de l'altar, del 1055 (133). De més a més l'explicació dels elements iconogràfics indica el paral·lelisme amb la decoració de les grans bíblies contemporànies de Rodes i de Ripoll (136), i els textos de tradició cristiana en què es basen certes figures.— J. P. E. [14.713]

Àngel FÀBREGA I GRAU, *Les lipsanoteques i les consagracions successives de l'altar major de la Seu de Barcelona: anys 1058, 1338 i 1599*, dins «Misc. Ainaud, I», 127-132.

L'acta de dedicació del 1058, tot i el seu detallisme, no diu ni una paraula de l'altar; malgrat això, l'autor, resumides les dades històriques relatives a les reconstruccions de la seu, de la cripta i del presbiteri romànics, dedueix com era aquell altar major primitiu, reporta i emmarca la inscripció del consagrat el 1338 (130), també la del 1599 (132).— J. P. E. [14.714]

Anna M. BALAGUER, Miquel CRUSAFONT I SABATER, *Diner inèdit urgellès d'Ermengol V que còpia tipus de Bolskan*, dins «Acta Numismàtica», 28 (1998), 133-139.

Les quatre monedes ací descrites (134 i 136), trobades a Agramunt, tenen la particularitat de prendre per model el genet d'una de les cares de la moneda de Bolskan, de la qual, una de les quatre, detall encara més interessant, també reproduceix fragmentària la inscripció ibèrica (134 i 137); la inscripció ERMENGAVDVS de dues d'elles (134 i 136) sembla atribuïble a Ermengol V d'Urgell (1092-1102).— J. P. E. [14.715]

Miquel dels Sants GROS I PUJOL, *Noves dades sobre el Sagramentari de Ripoll*, dins «Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona», XLVI (1997-1998), 347-355.

Objectiu de l'autor: «Podem aportar noves dades per a confirmar l'origen ripollès del manuscrit [67 (LXX) de l'Arxiu Capitular de Vic, *Sacramentarium Riviipullense*], i la datació proposada pel P. [Alexandre] Olivari, i també donar amb tota seguretat el nom del monjo ripollès que el va escriure» (348-349). La demostració es basa en la comparació de la lletra de volums i documents diversos del mateix arxiu i d'ACA, Ripoll, 42; un dels documents, del Museu Episcopal de Vic, no sols és datat el 1041, ans encara conserva el nom de l'escriptor, Salomó (349), del qual és refeta a grans trets la biografia i al qual és atribuïda l'escriptura d'unitats diverses (352-353). Resta el dubte de si treballava a Ripoll o a Vic, encara que la seva feina seria d'origen ripollès (353-355). Hi ha reproducció de mostres d'escriptura idèntica de quatre unitats arxivístiques (350-351). – J. P. E. [14.716]

Francesca ESPANYOL I BERTRAN, *El panteó comtal de la catedral de Barcelona en època romànica*, dins «Misc. Ainaud, I», 107-116.

Prescindint de notícies posteriors al segle XVI, l'autora parteix d'una anotació de Pere Miquel Carbonell, conservada en el seu ms. 1492 de Girona, ACG, segons la qual en realitzar obres en la porta principal de la Seu de Barcelona el 1486 fou descoberta una sepultura de marbre amb versos funeraris dedicats a Ramon Borrell, que, però tant ell com Jeroni Pujades en la *Crònica universal del Principado de Cataluña* (París, BN, esp. 120/IV), atribueixen a Ramon Berenguer el Vell (108-109). Però els *Libri Antiquitatum* de la mateixa Seu parlen de la sepultura de Ramon Borrell allí el 1017 (107). L'autora ressegueix diversos testimoniatges de la dita atribució canviant i confusa (111-113), dels quals, però, resulta segur que davant la porta de la Seu romànica dins el claustre hi havia un sepulcre comtal de marbre, comprat el 1503 per Lluís Desplà i desplaçat a Alella, on el veié Pujades; un altre sarcòfag, destinat a una comtessa de Barcelona, fou també propietat de Lluís Desplà i ara és al Museu Arqueològic de Barcelona (115-116). – J. P. E. [14.717]

Antoni PLADEVALL I FONT, *El culte a la Mare de Déu a Catalunya dels segles XI al XIII, a través de les notícies històriques i del testimoni de la iconografia romànica*, dins «Misc. Ainaud, I», 151-159.

Ultra notícies d'abast més general, com el nombre d'esglésies dedicades a la Mare de Déu en els bisbats d'Urgell i de Vic, tenim llista de catorze erigides en el bisbat de Vic entre el 1097 i el 1286, conegudes en part pel primer registre de *Testaments* de l'AEV, Arxiu de la Cúria Fumada (154-155); i la dels altars existents en parròquies de la Plana de Vic o veïnes el 1357-1358 segons el *Llibre de visites pastorals*, de Vic, Arxiu de la Mensa Episcopal (155-156); en apèndix són donats tres documents, un del 1637, que copia un pergami de lipsanoteca en l'altar de Sant Pere d'Auir del 1275 [però l'estrany, Raymundus an Gloria Dei Gratia Vicensis episcopus' s'ha de llegir, Raymundus (de) Angularia (= Ramon d'Anglesola), Dei Gratia...]; els altres dos, del 1091 i 1235, copiats respectivament el 1299 i el 1604, certifiquen dedicacions d'altars a Santa Maria a Sant Vicenç de Malla i a Sant Genís de Taradell, dels respectius Arxius Parroquials (158-159). – J. P. E. [14.718]

Marcel DURLIAT, *Les représentations de la Vierge Marie dans l'art roman catalan*, dins «Misc. Ainaud, I», 189-196.

Les ,Mares de Déu' catalanes no eren sols una evocació majestàtica de la ,Theotocos' bizantina, ans sobretot objecte de devoció popular. En aquestes pàgines trobem reproduït en llatí i traduït al francès el díptic que envolta la de Cornellà de Conflent (190) i les inscripcions, normalment frases bíbliques, d'altres (194-196). – J. P. E. [14.719]

Teresa VICENS I SOLER, *Possibles bases textuais per a representacions assumpcionistes a Catalunya (el timpà de Cabestany i el frontal de Mosoll)*, dins «Acta historica et archaeologica mediaevalia», 19 (1998), 273-293.

Aquestes pàgines posen en relació l'evolució doctrinal de la creença cristiana en l'assumpció de la Mare de Déu en cos i ànima al cel i la seva figuració artística d'abast internacional, amb particular atenció a les dues obres esmentades; i així trobem el fragment de les *Homilies de Tortosa* relatiu al traspàs de la Mare de Déu (284-285), i els noms catalans que figuren en el frontal de Mosoll (la Cerdanya) identificant cada un dels personatges (287). Hi ha reproducció de les dues peces (292-293). – J. P. E. [14.720]

A. J. KOSTO, *The 'Convenientiae' of the catalan counts in the eleventh Century: a diplomatic and historical Analysis*, dins «Acta historica et archaeologica mediaevalia», 19 (1998), 191-228.

Part de tesi doctoral. La crisi de la justícia entorn l'any 1000 féu nàixer les ,convenientiae', on les parts en conflicte es posaven d'acord en la solució; la primera és del 1020; l'autor es fixa en les setanta-una pertanyents a Ramon Berenguer I, 1035-1076 (193-194: quadre sinòptic; 213: gràfica), pràcticament totes conservades en original; són ací analitzades en els detalls redaccionals d'invocació, títol (amb quadre de les diversitats: 198), datació, subscripcions i convalidació (195-203). Sota aquells textos hi ha actes de comenda, concòrdies jurades, tractes bilaterals i promeses (206-211). Els anys dels successors (Ramon Berenguer II/Berenguer Ramon II) les ,convenientiae' començaren a decreïxer (215-219); i d'entre les dels altres comtats, destaquen les cinquanta-quatre de Ramon IV de Pallars (220-221), que tenen petites característiques redaccionals (222). Les darreres pàgines recorden els comptats documents d'aquesta naturalesa en els comtats de Cerdanya, Urgell, Besalú, Empúries, Rosselló i Pallars Sobirà (224-228). – J. P. E. [14.721]

Philip D. RASICO, *Dues fonts cabdals per a l'estudi del català medieval popular: els documents en català de J. Miret i Sans (1908) i de P. Pujol (1913)*, dins «Actes Onzè Col·loqui», 339-357.

Les primeres pàgines recorden la recerca, adquisició i donació a l'Institut d'Estudis Catalans, d'on passaren a l'Arxiu de la BC, de col·leccions de pergamins pertanyents a parròquies de l'antic comtat de Pallars, alguns dels quals ja foren publicats per ell entre els anys 1910-1915 (339-344); i la publicació de vint-i-vuit pergamins de Seu d'Urgell, Arxiu Capitular (345-347). Ara l'autor publica nova transcripció paleogràfica de tres dels dits documents, dos del segle XII i un del XIII, un de la Seu d'Urgell i dos de la BC (348-351). Segueixen breus indicacions sobre vocalisme, consonantisme i morfosintaxi (352-355); i llista alfabètica de topònims (355-357). – J. P. E. [14.722]

M. I. YAGÜE FERRER, *Léxico fiscal en documentos latinos de la corte real aragonesa (siglos XI a XIV)*, dins «Actas del I Congreso nacional de latín medieval (León, 1-4 de diciembre de 1993)», M. P. GONZÁLEZ, coordinador, Lleó, Universitat 1995, 651-660.

Anàlisi de les paraules ,bovaticum', ,monetaticum', ,passaticum', ,pedaticum', ,portaticum' i ,ribaticum'. – J. P. E. [14.723]

Gaspar FELIU, *Existí el comte Bernat III de Besalú?*, dins «Acta historica et archaeologica mediaevalia», 19 (1998), 391-401.

La tesi de l'autor és que el darrer comte de Besalú fou Bernat II, el qual governà durant gairebé cinquanta anys i, mort sense fills, el succeí Ramon Berenguer III de Barcelona: «Bernat III no és més que un fantasma» (397). L'autor hi arriba després de reproduir els paràgrafs corresponents

de Francisco Diago inspirat en els *Gesta Comitum Barcinonensium* i de Claude de Vic i Joseph Vaissette, *Histoire du Languedoc*, en què es basa la versió comunament acceptada (392-393); d'estudiar els documents dels anys 1036 i 1046, cosa que li permet de proposar un nou arbre genealògic (400). En apèndix és reportat el fragment d'un document del 1078, publicat per Pèire de Marca, que innova de l'estada de Ramir el Monjo a Besalú, i d'un detall que hauria entrat en els convenis de casament de Ramon Berenguer IV i Peronella: el que Ramir hagués estat elegit bisbe de Barcelona i Tarragona (401-402). – J. P. E. [14.724]

Paul FREEDMAN, *Papal Letters of the Twelfth Century from La Seu d'Urgell*, dins «*Studia Gratiana*», XXVIII (1998), 265-279.

L'autor es fa ressò de sis documents papals, datats entre el 1127 i el 1185, ja publicats el primer per Paul Fridolin Kehr i els altres per Cebrià Baraut; els torna a transcriure (275-279) i en les pàgines inicials aplega notícies sobre els monestirs de Sant Serni de Tavèrnoles (266-269) i de Gerri (269-272); i sobre el plet entre el bisbe de Lleida i el comte d'Urgell sobre drets d'aquest allí per raó de la conquesta (273-274). – J. P. E. [14.725]

Bibiana AGUSTÍ I FARJAS, Dolores CODINA I REINA, Didier DELHOMME, Imma LORÉS I OTZET, Mireia TEIXIDOR I MURLÀ, *Sant Quirze de Colera entre els segles XII i XIV. D'edifici religiós a fortificació militar*, dins «*Annals de l'Institut d'Estudis Gironins*», XXXI (1998), 111-113.

Aquest treball analitza les estructures arqueològiques, els elements escultòrics i un petit conjunt documental, en part publicat, en part ubicat a l'Arxiu Municipal de Besalú, així com la inscripció sepulcral de l'abat Ramon de Bianya, del 1296, i altra documentació general, per tal de ressenyar molt succintament l'evolució del monestir des del s. XII fins a la seva definitiva adscripció al monestir de Besalú, a finals del segle XVI. – J. de P. [14.726]

Antoni LLAGOSTERA I FERNÁNDEZ, *Notes sobre els abaciòlogis del monestir de Santa Maria de Ripoll. (Nou abaciòlogi)*, dins «*Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès. Annals 1995-1996*», Ripoll, novembre 1997, 13-65.

Aquest treball, partint dels abaciòlogis de Ripoll darrerament acceptats com a fefaents, i comparant-los amb una sèrie d'anteriors entre els quals es troba el de Jaume Villanueva i els dels autors benedictins del Barroc i de la Il·lustració (Antonio de Yepes, Gregorio de Argaiz, Enrique Flórez), i en general amb dades ja publicades de procedència diversa (13-15; cf. 18), introdueix una sèrie de correccions o millores (15-18), rectifica la visió, que sembla interessada, d'un Monestir de Ripoll decadent del segle XIII ençà i sobretot en els del Barroc (19-25) i, assenyaladament, dreça un nou abaciòlogi, que començaria amb Dagú en el decenni dels anys 870-880, i prossegueix oferint noms i dates inicial i final tant d'ell com dels successors, dinastia que és sobtadament interrompuda per la Desamortització en la persona de Josep de Borrell i de Bufalà (29-77). L'autor ofereix en nota tant la justificació de les seves dades i dates com síntesis biogràfiques de cada abat. – J. P. E. [14.727]

Sabine PHILIPP-SATTEL, *Les tradicions textuals en el pas del català a l'escriptura. L'exemple de la historiografia*, dins «*Actes Onzè Col·loqui*», 203-225.

Resumida la teoria de la tradició textual i dels indicadors de la pràctica en els textos, l'autora els aplica a les successives versions dels *Gesta Comitum Barcinonensium* i a la *Crònica* de Bernat Desclot. La primera redacció dels *Gesta* (París, BN, lat. 5132) presenta dins un context format per d'altres peces historiogràfiques, un text clarament resultant d'afegits successius, en els quals, però, destaca la figura de Jofre el Pelut i la preponderància de la casa comtal barcelonesa

(208-210). La redacció definitiva (París, BN lat. 5941) presenta un text compacte, copiat en el segle XVI, que retoca el primitiu a favor de la casa de Barcelona i del seu domini sobre els altres comtats, per exemple, mitjançant els *Usatges* (211-212). La traducció catalana, conservada en set manuscrits, cinc dels quals a Barcelona (AHCB, L-9 i 10; BC, mss. 943 i 152; BU, ms. 759; El Escorial O.I.12; Madrid, BN, ms. 647), quatre dels quals també ofereixen d'altres textos historigràfics i tres la *Crònica* de Desclot, de la qual els *Gesta* són considerats preparació (212-214); en tres d'altres són acompanyats de textos jurídics municipals, aspecte que influeix en les expressions copulatives del text català (216). Quant a la *Crònica* de Desclot (BC, ms. 486), immediat a l'original, la transcripció en aquest manuscrit tindria paral·lelisme «amb la novel·la en prosa de procedència francesa» (218); la narració s'hauria beneficiat de la documentació de l'Arxiu Reial i de la presència del cronista en la cort, i el seu objectiu hauria estat el de presentar Pere el Gran com 'el bon comte de Barcelona' (222). Hi ha bibliografia (223-225). – J. P. E. [14.728

Ludwig VONES, *Friedenssicherung und Rechtswahrung. Die Erhaltung des inneren Friedens im Spannungsfeld von Königsherrschaft und Ständedenken in den Ländern der Krone Aragón bis zum Ausgang des Hauses Barcelona* (1410), dins *Träger und Instrumentarien des Friedens im hohen und späten Mittelalter*, herausgegeben von Johannes FRIED (Vorträge und Forschungen, XLIII), Sigmaringen, Jan Thorbecke Verlag 1996, 441-487.

Les pàgines inicials resumeixen les tres teories polítiques sobre la monarquia catalanoaragonesa: Francesc Eiximenis propugnava el pactisme, l'infant Pere d'Aragó que el poder reial era rebut de Déu per al servei dels súbdits, i Ramon Llull que el rei havia de personificar els valors de la cavalleria (441-452). Recordada l'estructura constitucional de la Corona, l'autor assenyala que l'instrument públic destinat a la pau eren les *Constitucions de Pau i Treva*, que comparegueren en la Pau de Déu de Vic 1063 (455) i foren immediatament assumides pels comtes de Barcelona, on trobaren una forma d'intervenció i la integraren en els *Usatges* (456); després de la unió amb Aragó la protecció de la pau esdevindria dret fonamental de la Corona i permetria la intervenció creixent dels comtes-reis (456-458); el 1192, ultra barons i bisbes, hi serien associades les ciutats reials; el joc entre la protecció de la pau en mans del comte-rei i la resistència de barons i bisbes a perdre poder tingué passos enrere com el reconeixement del 'ius malectrandi', inici del problema remença (459), però ja a començaments del segle XIII les corts constituïen el lloc de confluència de tots els poders a l'hora d'obligar-se a la pau (460). El Rosselló, sense *Usatges*, proclamava el 1217 l'*Edictum de pace et treuga servanda*, però també allí Pau i Treva i sobirania reial anaren units. Les corts de Lleida, 1228, representarien el cim de la protecció a la Pau i Treva (462), confirmada per la declaració dels *Usatges* com a llei única, exclosos dret romà i gòtic, *Decret* i *Decretals* (463, nota 96) i amb la compareixença de la 'plenitudo potestatis' a l'hora de justificar intervencions reials en aquest camp (464). Les pàgines 464-469 dibuixen l'evolució del tema a l'Aragó; les 470-471, a València, on calgué aclarir quin era el codi vàlid, si l'aragonès o els *Furs de València*, en què el poder reial garantia la pau de tots (cf. 476-479). L'extrema crisi provocada per la Croada contra Catalunya (1283) es traduí a l'Aragó en l'enfortiment dels nobles i llurs unions (472-475), a Catalunya en el *Recognoverunt proceres*, a València amb l'enfortiment dels propis furs (479). La Corona no tenia constitució jurídica única, tampoc, doncs, una possibilitat única d'imposar la pau. Fou impossible de sintetitzar el pactisme d'Eiximenis amb la doctrina de la reialesa de dret diví de fra Pere d'Aragó, tot i els intents del seu nebot, Pere el Cerimoniós (483). – J. P. E. [14.729

Amparo RICÓS VIDAL, *Notas sobre el léxico de algunos documentos redactados en Burriana en el siglo XIII*, dins «Congrés Plana», 491-505.

Recordada la peculiaritat lèxica de la tributació al rei en la Corona catalanoaragonesa, l'autora l'estudia en divuit documents de Jaume I, tretze dels quals són datats a Burriana els anys 1232-1235: es fixa en paraules llatines, a les quals hom dóna sentit tributari, com són

,peita', ,olta', ,cavalcata', etc. (496-497 i 498-499), i en les compostes de desinències com ,-aticum', ,-arium' (497-498); també en les veus àrabs, que perviuen, com ,alqueria', ,barbacana', ,çèquia' o ,mesquita', als quals hom donà una ,-a' final i declinà per la primera declinació llatina (500-502). – J. P. E. [14.730]

José Enrique RUIZ-DOMÈNEC, *Primeros pasos de la Orden del Temple en Cataluña*, dins «Anuario de Estudios Medievales», 28 (1998), 264-268.

Dos documents d'ACA, *Canc., Pergamins de Ramon Berenguer IV*, datats el 1134 amb pocs dies de diferència, informen del fet que Beatriu de Montcada demanà el divorci del seu marit al metropolità de Tarragona i de la llicència concedida per aquest als Templers a establir-se en la província eclesiàstica; l'absència del marit i Gran Senescal de Catalunya, Guillem Ramon de Montcada, que segons Beatriu justificava el divorci, responia a l'encàrrec del comte Ramon Berenguer IV de con-viure durant un any amb els Templers en una de les cavalleries d'aquests, condició prèvia a llur im-plantació a Catalunya. [Entre els fets que constitueixen la Gran Història d'aquells dies, l'autor no esmenta que dins aquella operació de llarga vista, també hi havia la cessió dels drets dels Templers al Regne d'Aragó a favor del comte de Barcelona]. – J. P. E. [14.731]

Miquel dels S. GROS [I PUJOL], *Los fragmentos de la ,consueta-ordinario' episcopal frag. 20-10 del Archivo Arzobispado de Tarragona*, dins «Didaskalia», 25 (1995), 17-25.

Els dos bifolis ací analitzats semblen provenir d'un luxós exemplar per a l'ús de Bernat d'Olivella, abans canonge de Sant Ruf a Tortosa. El text (Dijous-Divendres Sant) pertany a un *Liber consuetudinum* de Sant Ruf, completat amb rúbriques i oracions de tradició romana. Coincideix amb les *Consuetudines* de la catedral de Tortosa, ms. 44, amb el ms. de París, BN, lat. 1233, i amb Oporto, BM, ms. 338. – J. P. E. [14.732]

Jesús ALTURO I PERUCHO, *Restes codicològiques del més antic manuscrit de Jaufré amb algunes considera-cions sobre aquesta novel·la provençal*, dins «Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona», XLVI (1997-1998), 9-22.

Presentació i descripció de dos fragments de pergami (12-13: reproducció fotogràfica), que contenen versos del *Jaufré*; es conserven a Barcelona, Institut Municipal d'Història (AHCB) (des-cripció: 16-17); tenint en compte els problemes de datació plantejats per la crítica, l'autor consi-dera que els fragments s'han de datar «no gaire més enllà del 1200 i, en tot cas, del primer quart del segle XIII» (11), i que, en conseqüència, la novel·la hauria estat escrita el 1176 o el 1185 (14). Són transcrits els quatre grups de versos, els dos primers coincidents amb els seus corresponents, entre el 6000 i el 6010 (17-19) i entre el 6725 i 6825 (19-22). – J. P. E. [14.733]

Anton ESPADALER, *El rei d'Aragó i la data del Jaufré*, dins «Cultura Neolatina», LVII (1997), 199-207.

Els versos 61-62 del *Jaufré* coincideixen amb els 525-526 del *Bendit-maldit* de Cerverí de Gi-rona i fan referència a Jaume I; essent el Cerverí contemporani de Jaume I, el *Jaufré* hauria estat escrit entre els anys 1271-1274 i més en concret el 1272. – J. P. E. [14.734]

Bonifacio PORRES ALONSO, *Dos bulas de 1209 y 1219, que enumeran las casas y bienes de la Orden de la Santa Trinidad*, dins «Trinitarium», 5 (1996), 169-195.

Esbrinada l'autenticitat de les dues butlles (170-174), aquestes són reproduïdes en apèndix (181-195); figuren en la primera les cases de Lleida i d'Avinganya (herència de Pere de Bellvís) (182, núms. 8-9), que es repeteixen en la segona (188, núms. 8-9), la qual, de més a més, esmenta un hospital de Lleida (el de Pere Moliner) i un de Barcelona (el de Bernat de Canet) (191, núms. 41 i 44); l'esment del darrer ha presentats problemes crítics (174). – J. P. E. [14.735]

David N. BELL, *Fons sapientiae: A Study of the Book Collection of the Abbey of Fontfroide from the Twelfth to the Fifteenth*, dins «Cîteaux. Commentarii Cistercienses», 46 (1995), 77-109.

En la llista de seixanta-dos volums que el 1244 eren conservats en l'«armarium ecclesiae» (llista que ara és a El Escorial P.II.6, f. 77v), són assenyalats els set que foren oferts a La Real de Mallorca, cal suposar en el moment fundacional dels anys 1239-1240, cinc dels quals són identificats en l'estudi de J. N. Hillgarth dedicat a aquesta biblioteca en «Analecta Sacra Tarraconensia», XXXII (1959); el primer era la «Biblia domini Elnensis episcopi» (89, nota 25). – J. P. E. [14.736]

Josep M. ESCOLÀ TUSET, *¿Latín romanceado o romance latinizado? (Estudio sobre el léxico de documentos de la segunda mitad del siglo XII de Poblet y de Santes Creus)*, dins «Actas del I Congreso Nacional de latín medieval (León, 1-4 de diciembre de 1993)», M. P. GONZÁLEZ, coordinador, Lleó, Universitat 1995, 527-531.

[Vegeu resum d'altres pàgines de l'autor sobre el tema dins ATCA, XVIII (1999), 973, núm. 13854]. Ací, a base de sis-cents set documents de la segona meitat del segle XII, l'autor no sols assenyalava paraules, ans també expressions com «per + infinitiu» o «abemus factos», en les quals llatí i català es fononen, ans també moltes d'altres en les quals coexisteixen com en «cap de rego», «II solidos et mig», etc. No sembla possible d'assenyalar una successió cronològica a les manifestacions d'aquesta mena, que depedrien dels coneixements de l'escrivà. – J. P. E. [14.737]

Maria BONET DONATO, *Consideracions sobre el patrimoni dels ordes militars a Catalunya en temps de Ramon Berenguer IV*, dins «Anuario de Estudios Medievales», 28 (1998), 11-30.

L'autora comença recordant els estudis sobre els nostres ordes militars en l'època de Ramon Berenguer IV (12); ella, a base dels pergamins actualment a l'ACA, *Ordres militars. Gran Priorat de Catalunya*, dels de Ramon Berenguer IV (*Canc.*, *Pergamins*), i del *Cartulari de Gardeny*, documentació en part ja publicada (13, nota 5), es proposa d'estudiar les característiques de la formació del patrimoni, amb particular atenció a les donacions menors (12-13). Sant Sepulcre, Temple i Hospital eren certament afincats a Catalunya entorn el 1130 i des d'aquest moment reben donacions de les autoritats civils i eclesiaístiques de Barcelona, Urgell i Pallars; en les de la Conca de Barberà, ultra la manifestació de benvolença comtal i la voluntat d'enfortir i desplaçar la frontera, sembla clara la intenció d'assegurar el propi senyoriu enfront del comte competidor, Urgell o Barcelona, respectivament; també sembla que hi hagué moviments estratègics destinats a assegurar-se l'herència i successió en el Regne d'Aragó (13-18); sembla innegable la relació entre la renúncia dels ordes militars al dit regne i llur posició capdavantera en la reconquesta a partir de les de Lleida i Tortosa, amb el consecutiu augment de propietat tant a la frontera com a l'interior de Catalunya (18-21); simultàniament, l'ascens polític dels ordes militars concentrà en ells nombre de relacions possiblement de naturalesa diversa que es traduïren en moltes donacions de riquesa mòbil o seient en testaments («deixes per a bé d'ànima») esmentats en la secció final (22-28). – J. P. E. [14.738]

Liber Sancti Jacobi Codex Calixtinus. Transcripserunt Klaus HERBERS et Manuel SANTOS NOIA, Santiago de Compostela, Xunta de Galicia 1998, XXX i 336 pp.

Liber Sancti Jacobi «Codex Calixtinus». Traducción por los profesores A. MORALEJO, C. TORRES, J. EEO. Reedición preparada por X. CARRO OTERO, Santiago de Compostela, Consellería de cultura 1998, XVIII i 642 pp.

Aquesta narració escrita, segons que sembla, els anys 1160-1170 i atribuïda a autor espuri, el papa Calixt II, de la conservació de la qual hauria estat protagonista el monjo de Ripoll, Arnau de Mont (XIII), narra fantasiosos esdeveniments protagonitzats per Carlemany, entre d'altres el fet que després de la desfeta de Roncesvalles, en previsió d'una seva revenja, s'haurien aplegat nombre de reis sarraïns, entre els quals «Aphinorgius rex Maiorice» (205); és esmentat un «quidam comes nomine Ermengotus», que obliga a pensar en un comte d'Urgell (161); i, sempre segons l'autor falsari, Carlemany hauria conquerit «Urgellum, Elna, Gerunda, Barchinona, Terragona, Lérida, Tortosa..., Horta Burriane..., Valencia, Denia, Sativa... Maioricas insula... Evicia, Formenteria...» (202); també ens assabenta que els bascs haurien penetrat en la Península Ibèrica per Barcelona, des d'on s'haurien desplaçat a les seves contrades (240); i que els exèrcits aplegats entorn Carlemany procedien, entre d'altres punts, de Xàtiva i Dénia (218).

El segon volum és reedició anastàtica de la traducció castellana, dirigida, prologada i anotada pel prof. A. Moralejo, publicada a Santiago de Compostela el 1951. – J. P. E. [14.739-14.740]

Eduard CARBONELL I ESTELLER, *Las relaciones entre artistas y comitentes en Catalunya en época románica*, dins «Hom. Giunta», 47-51.

Esquema-resum de ponència, en la qual tres inscripcions il·lustren la relació d'escultor, encarregant i pintor amb la respectiva obra entre nosaltres entorn el 1200. – J. P. E. [14.741]

Rafael CONDE Y DELGADO DE MOLINA, *Las insignias de la coronación de Pedro I-II, 'el Católico', depositadas en el monasterio de Sijena*, dins «Anuario de Estudios Medievales», 28 (1998), 147-156.

Un pergami escrit el 1218, ací transcrit d'ACA, *Canc., perg. de Jaume I* (155), certifica que Sixena tenia en el seu poder les insígnies reials de Pere el Catòlic, «coronam et mitram et sceptrum et pomum» i que les lliuraria a la plena disposició de Jaume I sempre que aquest les volgués. Ho voldria Jaume II el 1308. Aquelles ensenyes havien estat regalades a Pere I pel papa que el coronà a Roma el 1204 i l'autor ressegueix llur trajectòria fins a Pere el Cerimoniós. – J. P. E. [14.742]

Joan CRUZ I RODRÍGUEZ, *Una familia de patricis anoiens a la Catalunya baixmedieval: Pere de Capellades i els seus successors (segles XIII-XV)*, dins «Miscellanea Aqualatensia», VIII (1997), 59-100.

L'autor ha aplegat en els principals arxius barcelonins (ACB, ACA, *Canc., reg.*, AHPB, Arxiu de Santa Maria del Mar) vuitanta-set documents, que van de l'any 1220 al 1373, als quals se n'ha d'afegir un del segle XV i un del XVI, resumits en breu regist en les pàgines finals (85-99). A base d'aquesta documentació i de la bibliografia (99-100), l'autor reconstrueix la biografia d'aquell escriptor i després notari reial dels temps de Pere el Catòlic i de Jaume I, qui confessava en el seu testament d'haver-se aprofitat de la posició per a practicar tota mena d'il·legalitats: «multa mala et dampna et iniurias multis et diversis modis pluribus et diversis personis» (63); la seva fou una posició ciutadana privilegiada a base de propietat tant urbana com agrícola al Vallès i a l'Anoia; pujà a la categoria senyorial, invertí en molins i fargues i no féu escarafalls al crèdit a usura (64-76); la raguèlia és seguida fins a començos del segle XV (83-85). – J. P. E. [14.743]

Josep M. MARQUÈS I PLANAGUMÀ, *Redescobriments d'inscripcions medievals a Sant Feliu de Girona*, dins «Revista de Girona», núm. 191 (novembre-desembre 1998), 32-38.

Jaume Villanueva i Enrique Flórez donen testimoniatge d'unes inscripcions, que després hom hagué de donar per perdudes. Ara, l'enderroc d'una casa agafada a l'església de Sant Feliu de Girona les ha col·locades altra vegada a la llum del dia amb d'altres, en total deu, ací analitzades, reproduïdes en fotografia; en són transcrites les inscripcions, algunes de les quals presenten forma rítmica; les dades que proporcionen sobre nou eclesiàstics de Sant Narcís, gairebé tots del segle XIII, i una dona, són resumits en els paràgrafs finals (37-38). – J. P. E. [14.744]

Antoni BACH I RIU, *Documentació medieval en català. Comarques de Ponent*, dins «Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona», XLVI (1997-1998), 45-92.

Presentació i transcripció de vint-i-un documents, datats entre el 1242 i el 1586, la majoria existents a Solsona, Arxiu Diocesà, tret de dos de Tarragona, AHA, i un de Cervera, AHC, i un de Guardialada, AParroquial. Hi trobem alguns establiments de propietat rústica útil (núms. 8, 16), o d'un molí (núm. 15); delimitació de dos senyorius damunt terres veïnes (núm. 3); un reconeixement en capbreu de drets senyoriais (núm. 2); cessió (temporal) de drets senyoriais (núms. 17 i 19); instància demanant d'esdevenir 'home propi' (núm. 18); cessió senyorial de dret d'ús d'aigua a una població (núm. 11); concessió a un batlle de la facultat de concedir establiments (núm. 13); delimitació del senyoriu penal damunt Solsona (núms. 6 i 10); venda o arrendament de drets o serveis comunals (núms. 9 i 21); dotalia d'una església (L'Aguda, de Torà) (núm. 5); capítols d'una confraria (núm. 20); partició de drets parroquials (núm. 4) i arrendament dels serveis parroquials (núm. 12); un testament (núm. 7); i un inventari de béns 'post mortem' (Anglesola, 1396: hi figura «I. libre de *Lanzelot*»: 78). – J. P. E. [14.745]

Carmen BARCELÓ [TORRES], *Mozárabes de Valencia y «lengua mozárabe»*, dins «Revista de Filología Española», LXXVII (1997), 253-279.

[Vegeu resums de pàgines de l'autora en ATCA, XVII (1998), 807, núms. 13057-13059; 814, núm. 13081; cf. també 625-628]. Ací ella comença precisant la utilització que hom ha fet tant del substantiu com de l'adjectiu 'mossàrab' durant el segle XX (però el *Vocabulista in arabico* el desconeix i, en canvi, proposa les equivalències: 'arabicus = musta'rabi' i 'musta'rabi = alcaraviat': 254). Concretat el problema en el País Valencià, l'autora sotmet a crítica les diverses bases que demostrarien l'existència de (comunitats de) cristians parlant llengua romanç al País Valencià fins al moment de la conquesta de Jaume I, amb resultats més que dubtosos (258-262). Fonts àrabs, en canvi, n'esmenten en dues ocasions, respectivament dels anys entorn el 1100 i del 1126, aquesta acabada amb gran èxode o expulsió d'aquells cristians; també consten cristians de terres del Nord, passavolants (263-264); les pàgines següents fan referència o a un intent de crear una 'llengua nacional espanyola' o a filologia àrab, en gran part entorn la múltiple significació d',a^yamiiya': «un análisis mínimamente serio muestra que [la llengua 'mozárabe'] sólo ha existido en la imaginación de los que la crearon» (278). – J. P. E. [14.746]

Vicente MUÑOZ DELGADO, *San Pedro Pascual y su Impugnación de la Secta de Mahoma*, dins «La Ciudad de Dios», CCVIII (1995), 453-466.

«La pena es que hay algunas discusiones sobre su vida, sus discusiones y sus estudios con algunas dudas sobre la atribución de algunas de las obras. He procurado trabajar con cierta independencia de esas controversias, de modo que lo dicho sea válido por encima de las discusiones» (466). Entre aquests punts vàlids hi hauria, segons l'autor, el naixement a València el 1227, de família mossàrab (453: [però cf. ATCA, XVII (1998), 627-628]), el fet que hauria estat bisbe de Jaén i que hauria escrit tant en valencià com en castellà «pero se regocija y paladea con mayor gusto en valenciano. En esta lengua regional redacta...» [i segueix llista de quatre títols]; en castellà n'hauria escrites cinc, entre d'altres la *Impugnación de la secta de Mahoma* (140), ací resumida amb reproducció

dels títols dels capítols (143-146); aquesta obra es trobava en la biblioteca de Juan de Segovia i no li agradà perquè «atribuye a Mahoma doctrinas que el profeta no profesó» (150); l'autor reconeix que «urge de veras un trabajo más crítico sobre su vida y obra». – J. P. E. [14.747]

Maria Reina BASTARDAS, *Sobre el vers 19 de l'Alba de Cerverí de Girona*, dins «Boletín de la Real Academia de Buenas Letras», XLVI (1997-1998), 375-387.

El dit vers fa així en la transcripció diplomàtica de Francesco A. Ugolini: «Cab dolors hyuc ez esta ezexir»; el context diu: «Elenfans paucs can nays o significa [que el món és una vall de llàgrimes] / Cab dolors hyuc ey esta ezexir / Non pot ses plor...»; el vers 19 i sobretot el ,hyuc' ha tingut diverses interpretacions del 1939 ençà (376-379); l'autora aporta llocs paral·lels que expressen la mateixa idea, entre d'altres quatre del *Llibre de contemplació* de Ramon Llull (382-383), i així ella proposa de llegir: «c'ab dolors hi ve e y esta, ez exir», tot i no estar-ne ben bé convinguda (384). Hi ha bibliografia (385-387). – J. P. E. [14.748]

Germà COLÓN DOMÈNECH, *Doble text, llatí (1268) i romanç (segle XV), dels delmes del bisbat de València*, dins «Llengua & Literatura», 9 (1998), 249-286.

L'autor edita el pergamí de la Seu de València 2.360, document del 1268, amb el qual Jaume I precisava els delmes amb els quals els habitants de València havien de contribuir al manteniment de la clerecia, i la seva traducció catalana del segle XV, publicada a tall d'apèndix en els *Furs de València*, impresos per Lambert Palmart el 1482, més tard reeditada com a fulletó imprès pel mateix Palmart el 1487, i finalment inclosa el 1547 per Lluís Pastor en la seva edició sistemàtica dels *Furs de València*. Ribelles Comín inclogué aquesta versió catalana en la *Bibliografia de la llengua valenciana*. El contingut del text és enquadrat en les seves circumstàncies històriques i publicat a doble columna encarada, amb el corresponent aparat crític i taules comparatives dels mots paral·lels catalans-llatins i llatins-catalans. L'estudi es clou amb un acurat comentari filològic, que desfà clamorosos «estralls lexicals, cronològics i de tota mena». – J. de P. [14.749]

Peter ANTES, *Raymon Martin O. P.: une voix chrétienne du XIIIe siècle face à l'Islam*, dins *L'Occident musulman et l'Occident chrétien au Moyen Age*, édité par Mohammed HAMMAM. Actes du Congrès de Rabat, nov. 1994, Rabat, Université 1995, 249-256.

Pàgines només conegudes per la referència d'«Índice Histórico Español», 104 (1995), 101. – J. P. E. [14.750]

Josep M. MAS I SOLENCH, *Dalman Moner, dominic itinerant*. Presentació de Llorenç GALMÉS, Santa Coloma de Farners, Ajuntament 1998, 102 pp.

Narració biogràfica de les principals etapes de la vida d'aquell fill de Santa Coloma de Farners, etapes que en la narració són vinculades a les successives localitats en les quals visqué. Les pàgines finals fan referència a les fonts per al coneixement de la dita biografia, que comencen amb les pàgines de Nicolau Eimeric, *Vita viri Dei fratris Dalmacii Moner Cathalani*, O. P., continuen amb les de Baltasar Sorio, Francisco Diago i Vicent Domènec, i desemboquen en les biografies del segle actual (95-96). – J. P. E. [14.751]

Xavier MESADO GIMENO, *La reestructuració de l'espai de la Plana feta pels colonitzadors cristians arran de la conquesta*, dins «Congrés Plana», 103-111.

L'estructuració de l'espai en l'època sarraïna no és segura, existint les dues versions: la de Pierre Guichard (una corona de castells, nombre d'alqueries i dues 'madines', Borriana i Onda); i la de Maria del Carme Barceló i Torres (una població agrícola assentada i una altra de ramadera, nòmada); amb la conquesta, d'acord amb les informacions del rei Jaume I [*Llibre dels fets*] i de les cartes de poblament, respectades les poblacions sarraïnes, la política consistí a fer sorgir en la Plana noves poblacions, paral·leles d'aquelles; i així nasqueren Castelló, Almassora, Vila-real, Nules, Almenara, de configuració diversa; també prop les valls de la Serra d'Espadat nasqué algun nucli cristià com Sueras. – J. P. E. [14.752]

Jesús ALTURO I PERUCHO, *Un altre manuscrit del Llibre dels fets del rei En Jaume*, dins «Arxiu de Textos Catalans Antics», XVII (1998), 490-506.

Als deu còdexs coneguts, dos de perduts i un 'en situació desconeguda' datables entre els segles XIV-XVIII, s'han de sumar ara la notícia de dos altres manuscrits documentats el segle XIV, la d'un altre del segle XVI, i un foli pertanyent aleshores a un volum de molta qualitat, propietat ara de l'Institut Municipal d'Història de Barcelona, descobert (491) i ací descrit per l'autor; les dues pàgines són reproduïdes de forma global (494-495) i detallada (496-503); el text correspon als capítols 170-178 del *Llibre dels fets* de Jaume I i les pàgines 504-506 reporten les variants del nou text en relació a l'edició de Jordi Bruguera [sobre la qual, cf. ATCA, XI (1992), 458-461]. – J. P. E. [14.753]

Isabel de RIQUER, Meritxell SIMÓ, *Cor de dona, dolça vianda*, dins «Miscellanea Mediaevalia. Mélanges offerts à Philippe Ménard». Études réunies par J. Claude FAUCON, Alain LABBÉ, Danielle QUÉRUEL (Nouvelle Bibliothèque du Moyen Âge), París, Honoré Champion Éditeur 1998, 1109-1122.

Després que havia estat tema tractat per trobadors de menor relleu (1110), l'any 1292-1293 Dante Alighieri integrà la narració del 'cor menjat' en la *Vita Nuova* (1111-1112); cinquanta anys abans, entorn el 1240, Guillem de Cabestany l'havia transformada en «una novela que se explica por sí sola» (1113), dins la qual transcriurà *Lo dons cossire*, de Bernat de Ventadorn (1114); també fou inclosa dins *Curial e Güelfa* com a somni del protagonista (1116). Les darreres pàgines comparen les tres versions (1118-1121). – J. P. E. [14.754]

Jordi FERNÁNDEZ-CUADRENCH, *Guillem d'Abella: un canviador i els seus afers a finals del segle XIII*, dins «Barcelona. Quaderns d'Història», 2/3 (1996 [1997]), 143-160.

Troben en aquestes pàgines un aplec de notícies biogràfiques i familiars de Guillem d'Abella (144), resum del testament, conservat a l'ACB, *Pergamins* (145-148), i sobretot de les dades numeràries (mostra de les monedes que en aquell moment corrien per Barcelona) i comercials contingudes amb detall en l'inventari dels seus béns 'post mortem', inventari conservat en còpia posterior en la mateixa secció de l'ACB, ací transcrit (157-160). – J. P. E. [14.755]

Josep MORAN I OCERINJAUREGUI, *Cronicó de Perpinyà (segle XIII)*. (*Estudi filològic i lingüístic*) (Biblioteca Serra d'Or, 198), Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat 1998, 68 pp.

El pergami procedent d'El Cavaller, de Vidrà, ara conservat a Montserrat, Biblioteca del monestir, ms. 1036, conegut per notícies donades sobretot per Miquel Coll i Alentorn (7-8), és l'únic exemplar que ha conservat el text del dit cronicó; exposada la 'ratio editionis' (9-10), n'és transcrit el text i aquest àmpliament anotat amb indicacions de naturalesa historiogràfica que faciliten la intel·ligència de les notícies consignades en les anotacions del cronicó (10-21). Seria una

còpia de text inicialment llenguadocià, completat a Perpinyà amb notícia de fets que arriben a les Vespres Sicilianes i a la Croada contra Catalunya, i amb festes del 1283 (21-24). Per llur paral·lelisme, són també transcrits el *Cronicó Dertusense I*, que conté notícies fins al 1323 (25-27), i la part corresponent del *Thalamus parvus*, de Montpeller (29-38). Segueix l'estudi lingüístic de les característiques del *Cronicó* perpinyanès (41-65). – J. P. E. [14.756]

Josep CANAL, M. Mercè RIUS, *Guillem Galceran de Cartellà (1230-1305). El comte ,desperta ferro',* dins «L'Avenç. Revista d'Història», núm 230 (novembre 1998), 78-82.

A base de la documentació de Barcelona, ACA, *Canc.*, *reg.*, de Girona, ADG, *Pergamins de la mitra*, i de la *Crònica* de Ramon Muntaner, els autors resumeixen la biografia d'un baró inquiet i buscabregues, revoltat dues vegades amb els de la seva classe contra Jaume I (1274-1275) i contra Pere el Gran (1280), però s'acordà a l'estol destinat a l'Àfrica, de fet desviat a Sicília amb motiu de les Vespres Sicilianes; vingué per defensar Girona de la Croada contra Catalunya, tornà a Sicília al servei de Frederic de Trinària i després de la Pau de Caltabellotta, ja vell, es retirà a morir a casa. – J. P. E. [14.757]

Philippe GUICHARD, *Avant Tordesillas: la délimitation des terres de reconquête dans l'Espagne des XIIe et XIIIe siècles*, dins *Partage du monde*, 453-473.

Solidificades les principals unitats polítiques de la Península Ibèrica, es presentà la necessitat de delimitar llurs fronteres. El *Tractat de Tudillén* del 1151 contenia el reconeixement imperial d'Alfonso VII de Castella, el qual reconeixia a Ramon Berenguer IV el dret de conquesta dels regnes musulmans de València, Dènia i Múrcia (tret de Lorca i Vera) (456). Després de la col·laboració catalanoaragonesa en la conquesta castellana de Conca, on ja fou suprimit qualsevol dret castellà damunt les terres de la corona catalanoaragonesa, el *Tractat de Cazorla* reafirmà la respectiva independència i els pactes de Tudillén i precisà que València s'acabava en la línia de Calp al Coll de Biar (457-458). El *Tractat d'Almizra* precisà aquesta frontera sud (Relleu, Alarc, Finestrat, fins al Coll de Biar) (459). Seguiria el *Tractat de Monteagudo* [cf. resum següent]. – J. P. E. [14.758]

Philippe GOURDIN, *Le ,Partagé' du Maghreb entre l'Aragón et la Castille au traité de Monteagudo (1291)*, dins *Partage du monde*, 399-409.

Aquell tractat és conegut per un paràgraf d'ACA, *Canc.*, *reg.*, *Promiscuum Alfonsi II et Jacobi II*, 55, f. 52 (399); comparat amb els anteriors tractats de partició, aquell contenia la novetat de projectar la conquesta al Nord d'Àfrica, essent el rei Malouya (Melehuya) el límit de les dues zones, catalana l'oriental, castellana l'occidental (mapes: 408-409), límit que expressava una concepció territorial de la sobirania (400). El pacte responia als interessos polítics de cada corona: Castella recolzava Jaume II en el problema de Sicília, i aquest Castella contra incursions merinides (401); l'aproximació de Jaume II al reialme de Fes resultà frenada (402), però era una carta a fer valdre davant el papa i França en l'afer de Sicília, i sobretot una peça més de l'imperi marítim català (403-405). – J. P. E. [14.759]

Gener GONZALVO I BOU, *Els jueus i els Usatges de Barcelona*, dins «Barcelona. Quaderns d'Història», 2/3 (1996 [1997]), 117-124.

Set *Usatges* legislaven sobre els hebreus que vivien entre nosaltres; l'autor els agrupa sota tres sotstítols i els completa amb referències a les *Constitucions de Pau i Treva*; d'una banda els era confirmada la protecció sobirana en els *Usatges* 11 i 64 (118-119); la igualtat davant la llei era confirmada en l'*Usatge* 129, però en canvi el 51 col·locava els jueus en una posició de clara inferioritat

envers els cristians en punt de juraments (120); la fórmula del dels jueus era establerta en l'*Usatge* 171 i en el 164 eren acomunats en l'anatema amb els excomunicats, heretges i sarraïns; el 75 re-
petia la protecció sobirana als conversos (122). – J. P. E. [14.760]

Maria Àngels DIÉGUEZ SEGUÍ, *La posició dels adjectius qualificatius al Llibre de Cort de Justícia de València (1279-1321)*, dins «Actes Onzè Col·loqui», 403-430.

La sèrie de *Llibres de cort del Justícia* de València [de l'AMV?] té dotze volums per als anys indicats en el títol; l'autora n'ha escollit les mostres adients per a comprendre la norma seguida en la col·locació d'adjectius en les diverses hipòtesis de relació amb el substantiu; en alguna ocasió compara les dites mostres amb d'altres del *Llibre de cort de Cocentaina 1269-1295*, del *Blanquerna* de Ramon Llull, i de les *Cròniques* de Jaume I i de Ramon Muntaner (409-429); també amb les solucions de Bernat Metge (407-409). Resumeix els casos en sis normes (428-429); hi ha bibliografia (429-430). – J. P. E. [14.761]

Maria Mercè COSTA PARETAS, *La casa de Xèrica i la seva política en relació amb la monarquia de la Corona d'Aragó (segles XIII-XIV)* (Textos i Documents, 32), Barcelona, Fundació Noguera 1998, 602 pp.

El coneixement que té l'autora dels fons de l'ACA, completat amb els tres de València (ARV, AM, ACV) i d'altres, ultra la bibliografia (293-302), li ha permès d'aplegar tres-cents seixanta documents relacionats amb aquella nissaga, ací resumits en regist o transcrits sencers (307-553); aquesta massa documental, unida a la bibliografia (293-302), constitueix el fonament de l'exposició. L'autora precisa que el seu objectiu no ha pas estat el de redactar biografies dels membres de la dita nissaga, procedent de Jaume I a través de Teresa Gil de Vidaurre, ans la de dibuixar quina fou, en compliment del compromís feudal bàsic de la fidelitat, la política en primer lloc del fundador de la raguèlia, Pere de Xèrica, i després la dels successors, en relació als successius reis de la corona catalanoaragonesa. En realitat, allò que el lector valorarà més d'aquest llibre és el detall d'ésser com un enfilall de notícies basades en documentació contemporània dels fets, sobretot de la d'ACA. Aquesta narració documentada comença amb la relació, legalment encara que no solemnement, matrimonial entre Jaume I i Teresa Gil de Vidaurre, i continua amb llur descendència considerada legítima en la Casa d'Eixèrica. Les fonts escorcollades i ací resumides, d'entre les quals destaquen les pàgines dedicades al testament de Na Teresa (31-40), fan passar davant els ulls del lector la implicació dels successius Xèrica en els grans esdeveniments del segle que va d'entorn 1280 a 1380: la lluita contra els invasors en la Croada contra Catalunya (58) i la contestació nobiliària de la Unió aragonesa (60); el contenciós entre les corones de Catalunya-Aragó i Castella entorn Múrcia (62 i 65), els intents de 'passatge' vers Granada (68-69). La relació de Jaume III de Xèrica amb l'infant Juan Manuel de Castella (111, 117, 140), la seva implicació en la guerra de Granada (118 i 123), i la missió al papa Joan XXII (125). Pere de Xèrica es trobà implicat en les tensions entre Pere el Cerimoniós i Pere el Cruel entorn la reina Leonor, muller d'Alfons el Benigne (150), però retornà al Cerimoniós, amb el qual col·laborà en la reintegració de Mallorca (170-177); el seu matrimoni tingué repercussions a Sardenya (193-217), que continuaren en temps de l'hereu, Alfons Roger de Xèrica (237); ambdós intervingueren en les unions de nobles aragonesos i valencians (179 i 235). Els darrers capítols informen dels problemes d'herència i del retorn a la corona (256). En el curs de la narració trobem una recerca de documentació en arxius diversos (257-258) i noms que tenen particular relació amb aquestes pàgines pel fet d'ésser autors d'escrits: els infants Joan i Pere d'Aragó, Bernat Oliver, Mateu Climent, Juan Fernández de Heredia, Pere Marc, Ramon Muntaner, i d'altres, les referències als quals són fàcilment trobables a través de la *Taula toponomàstica* (555-601). Assenyalem la presència del nom (o cognom) personal Eximénez (86, 242 i doc. 347 [recordem que aquesta és la grafia del cognom de Francesc Eiximénez segons ell mateix: ATCA, I (1982), 208; haurà estat la Casa de Xèrica el camí pel qual la família Eiximenis es relacionà amb la casa reial?]). – J. P. E. [14.762]

Míkel de EPALZA, Luis F. BERNABÉ PONS, *Bibliografía de mudéjares y moriscos. I*, dins «Sharq al-Andalus. Estudios mudéjares y moriscos», 12 (1995 [1996]), 631-655.

Míkel de EPALZA, Luis F. BERNABÉ PONS, *Bibliografía de mudéjares y moriscos. II*, dins «Sharq al-Andalus. Estudios mudéjares y moriscos», 13 (1996 [1998]), 273-309.

Aquest servei bibliogràfic, que no s'assenyala límits cronològics, ofereix títol dels estudis i breu resum de llur contingut, signat per l'autor de cada un. Hi ha informació dels Països Catalans i és particularment digna d'ésser assenyalada la relativa a publicacions locals o comarcals del País Valencià. – J. P. E. [14.763-14.764]

Sonia GUTIÉRREZ, *La Cora de Tudmir de la Antigüedad tardía al mundo islámico. Poblamiento y cultura material* (Collection de la Casa de Velázquez, 57), Madrid i Alacant, Casa de Velázquez -Instituto de Cultura Juan Gil Albert, 1996, 476 pp.

Estudi de les transformacions que feren passar el territori de la Cora de Tudmir des del món romà a l'alta edat mitjana, tenint però present que la dita evolució rebé l'impacte de l'assentament musulmà; l'estudi, precisat el territori, que comprèn la part meridional del País Valencià, d'Alzira avall (29, 33), pren com a base les restes ceràmiques i llur classificació cronològica, que arriba a proporcionar datacions fiables (31), en un tema en el qual «las fuentes escritas eran escasas y tremendamente dispares» (17), tot i llur llista (415-416) i la de bibliografia (417-454); són recordades les dues inscripcions llatines d'aquells segles, la fragmentària però legible de Fontcalet i la il·legible de Bigastri, ambdues de datació insegura, però possiblement del segle VI-VII (167-168). Les dades arqueològiques i les informacions textuais d'autors àrabs o del Pacte de Tudmir permeten d'assenyalar els nous elements configuradors del paisatge urbà: Oriola hauria estat la capital de Tudmir segons al-'Udrí (227-228); a Elx, l'assentament musulmà d'Il's hauria anat desplaçant el visigòtic l'Ilici amb la seu episcopal (236-237); a Alacant s'hauria realitzat un passatge semblant, des de Benalua (text de la inscripció de Publius Astranius Venustus: 239, nota 30) al peu de Benacantil; però hom torna a col·locar Lucentum en el Tossal de Manises i descobreix restes tardoromanes en la ciutat islàmica (237-243); l'Yi(h) del Pacte segueix sense localització precisa (248-254), situació repetida quant a Balantala, tot i la llepolia d'identificar-la amb València la Vella (254-256). Les fonts àrabs continuen proporcionant alguna notícia sobre altres formes d'assentament humà. La Ràbida de Guardamar ha donat dues inscripcions àrabs amb datació dels anys 924 i 944 (294, nota 122). Al-'Udrí, completat amb plànols dels segles XVI i XVII, ajuda a reconstruir el paisatge (316). Hi ha informació dels jaciments arqueològics de la zona amb indicació dels respectius museus que conserven les troballes (341-388) i trenta-cinc fotografies (391-404). – J. P. E. [14.765]

Helena KIRCHNER, *Husûn y alquerías campesinas en las islas orientales de Al-Andalus*, dins *L'incastellament*, 249-269.

Les illes orientals són les Balears. L'autora publica en traducció castellana fragments d'autors àrabs (Ibn Hayyân, Al-Zuhrí, Ibn Haldûn, Al-Idrísí) o de cristians (*Llibre dels fets* i documentació d'arxiu) que esmenten fortificacions en punts elevats o castells de Mallorca; el rei n'esmenta tres: Alaró, Pollença i Sentueri (250-251). El *Llibre del repartiment* al·ludeix a fortificacions indeterminades amb l'element verbal 'castel·'; als tres esmentats sembla que només s'ha d'afegir Artà (254-255); haurien servit de refugi, però no haurien estat centres administratius, que, segons el dit *Llibre...*, només haurien estat els tretze ,agzâ' (256-257); el poder polític es concentrava en la ,madina' i potser tenia derivació en les ,viles', que fragmentaren el territori dels ,agzâ' en les *Ordinacions* de Jaume II de Mallorca (259). Els assentaments humans haurien estat determinats pels punts d'aigua, amb amplis espais per a la pastura; l'administració catalana distribuï el territori en castells termenats, tal com permet de veure la *Remembrança de Nuno Sanç* (260-261). A Menorca només hi hauria hagut un ,hisn', el de Sent Agayz (264-267).- Hi ha bibliografia (267-269). – J. P. E. [14.766]

Luis GARCÍA-BALLESTER, *A marginal learned medical world: Jewish, Muslim and Christian medical practitioners and use of Arabic medical sources in Late medieval Spain*, dins *Practical Medicine*, 353-394.

La primera part d'aquest estudi (356-370) informa de la literatura mèdica sorgida en cada una de les tres comunitats indicades en el títol i fa un particular esment de les traduccions de textos mèdics àrabs realitzades per Arnau de Vilanova (357-358). – J. P. E. [14.767]

Maravillas AGUIAR AGUILAR, José Antonio GONZÁLEZ MARRERO, *El tratado astronómico del Sexagenarium: una aportación mudéjar valenciana a la historia de la ciencia*, dins «Sharq al-Andalus. Estudios Mudéjares y Moriscos», 13 (1996 [1998]), 183-202.

El 1450 l'alfaquí de Paterna portava d'El Caire un instrument astronòmic anomenat 'sexagenarium', integrat dins l',equatorium' per al càlcul de l'equació dels planetes (185-190); l'explicació del dit instrument i de les seves possibilitats d'utilització es troba en dos manuscrits de París, BN, lat. 7416A i lat. 10263; en el primer hi ha la traducció de vint capítols de l'àrab al català de València; una traducció llatina des de l'àrab; i una altra traducció incompleta en llatí a partir de la traducció valenciana (191); el segon conté text llatí equivalent als vint capítols valencians, sense ésser-ne traducció (192); els autors, de més a més, hipotitzen entorn una traducció italiana, basats en la frase: «quidam in romanam linguam omnium preclarissimam nunc traduxit» (185 i nota 12 [però la ,romana lingua preclarissima' deu ésser el llatí i, doncs, es refereix a la traducció llatina directa!]). Són donats en apèndix els títols dels vint capítols valencians (193-194), els de la seva traducció llatina (194-195) i tots els de la traducció llatina directa (195-198). – J. P. E. [14.768]

Luis MOLINA, *Un relato de la conquista de Al-Andalus*, dins «Al-Qantara. Revista de Estudios Árabes», XIX (1998), 39-65.

La narració, a la qual són dedicades aquestes pàgines, fou integrada en diverses obres, tant d'autors sarraïns com de cristians (51); són transcrits ací els corresponents fragments àrabs (52-59); la narració és resumida al principi (40-41); descriu la forma com fou conquerida la zona d'Oriola o la Cora de Tudmir (40, 54). – J. P. E. [14.769]

Ahmad ALKUWAIFI, Mònica RIUS, *Descripción del ms. 80 de Al-Zâwiya al-Hamzawîya*, dins «Al-Qantara. Revista de Estudios Árabes», XIX (1998), 445-462.

Treball realitzat a base de microfilm, en el qual no ha estat possible de respondre a preguntes sobre la composició material del volum (445-446); hi ha, en canvi, llista dels textos o fragments que hi són copiats, en general de naturalesa astronòmica, el primer dels quals és el *Risâlat al-asturlâb*, de Ta'arîf Abî-l-Salt, natural de Dénia (447). – J. P. E. [14.770]

M. Kh. MASUD, *Shâtibi's Philosophy of Islamic Law*, Islamabad, Islamic Research Institute 1995, 294 pp.

Aquest llibre, basat en tesi doctoral de l'autor, publicada en dues ocasions, 1977 i 1984, i ara revisada per a la present edició, se centra en el *al-Muwâfaqât* del jurista de Xàtiva; només m'és coneguda per la recensió de Delfina Serrano Ruano, dins «Al-Qantara. Revista de Estudios Árabes», XIX (1998), 245-247. – J. P. E. [14.771]

Míkel de EPALZA, *La voz oficial de los musulmanes hispanos, mudéjares y moriscos, a sus autoridades cristianas: cuatro textos, en árabe, en castellano y en catalán-valenciano*, dins «Sharq al-Andalus. Estudios Mudéjares y Moriscos», 12 (1995 [1996]), 279-297.

El text català procedent de València i en concret de Sumacàrcer, trobat per Vicent Pons i Alós aleshores a Sevilla, Archivo de los Condes de Orgaz, *Fondo Crespi de Valldaura*, i publicat per Maria Carme Barceló i Torres [cf. ATCA, XII (1993), 441-442], no seria ni de començaments del segle XV com diu el mateix text, ni d'un segle més tard, com creu l'editora, ans d'entorn el 1473, en què fou constituït el senyoriu de Sumacàrcer, destinat als nous senyors per a llur informació sobre les característiques de la comunitat sarraïna. El seu resum de doctrina musulmana [no cristiana! 290] podria ésser retruc del del *Breviario sunní* d'Isa Ax-Xadhilí, escrit entre deu i quinze anys abans (289-290). – J. P. E. [14.772]

Maria Teresa FERRER I MALLOL, *Évolution du statut de la minorité islamique dans les pays de la couronne catalano-aragonaise au XIV siècle*, dins *Partage du monde*, 439-452.

[Resum d'altres publicacions de l'autora basat en les fonts arxivístiques d'aquestes]. A començaments del segle XIV la població del regne de València passava d'ésser majoritàriament musulmana a majoritàriament cristiana, situació que féu disminuir, no pas desaparèixer, el perill de sublevacions, tan freqüents en la segona meitat del segle XIII (442); però hi hagué explosions puntuals, relacionades amb incursions militars musulmanes, per a les quals els sarraïns valencians constituïen una cinquena columna (445); la part cristiana responia amb restriccions del moviment dels sarraïns (446). Durant el segle XIV, les dificultats de convivència, reblades per decisions conciliars en la part cristiana, es manifestaren en la prohibició de la ,sala' (no pas dels ,anafil's' convocant a la pregària), restriccions a certs pelegrinatges i a l'emigració, en la segregació de barris, en la imposició de distintiu en la peça exterior del vestit (446-450); es mantingué sempre, però, la presència oficial musulmana a la cort i en la guàrdia reial (451). – J. P. E. [14.773]

José Vicente CABEZUELO PLIEGO, *Cristiano de Alá, renegado de Cristo. El caso de Abdalla*, fill d'En Domingo Vallès, *un valenciano al servicio del Islam*, dins «Sharq al-Andalus. Estudios Mudéjares y Moriscos», 13 (1996 [1998]), 27-46.

Després d'una introducció que recorda casos d'islamització coneguts en la frontera meridional del País Valencià, són resumides les dues incursions des de Granada, comanades per Ridwan: la victoriosa del 1331 contra Guardamar i la fracassada davant Elx del 1332 (31-32); en retrocedir, però, deixà un missatger, Andreu Vallès/Abdallà, de Museros, destinat als alamins i a les aljames fins a Xàtiva, que fou pres a Alacant i sotmès a judici; les actes són conservades a l'ACA, *Canc.*, *Processos en quart*, i els interrogatoris ací resumits (33-41); la seva plena confessió confirmà que les aljames eren una cinquena columna del regne de Granada, ben informada i presta a col·laborar amb les incursions militars d'aquest. – J. P. E. [14.774]

José HINOJOSA MOLTALVO, *Las relaciones entre Elche y Granada (ss. XIV-XV). De Ridwan a la Guerra de Granada*, dins «Sharq al-Andalus. Estudios Mudéjares y Moriscos», 13 (1996 [1998]), 47-61

A base de les informacions proporcionades per Elx, AM, *Manuale de Consells*, l'autor repassa els successius perills d'invasió o d'atac per part de cossos armats al servei del rei de Granada, des dels protagonitzats per Ridwan [cf. resum anterior], fins al 1451, en què Elx visqué el darrer sobresalt (47-55); la necessitat de prevenir la defensa obligà a establir col·laboració informativa amb les poblacions murcianes del regne de Castella, que compartien la ,psicosi granadina'. En canvi, la col·laboració als episodis finals del regne de Granada els anys 1487-1489, consistí només en virtualles (56). – J. P. E. [14.775]

Juan Antonio BARRIO BARRIO, *La difícil convivencia entre cristianos y musulmanes en un territorio fronterizo. La Gobernación de Oribuela en el siglo XV*, dins «Sharq al-Andalus. Estudios Mudéjares y Moriscos», 13 (1996 [1998]), 9-26.

Després de recordar la tensió que presidia la vida de les poblacions frontereres en la Governació d'Enllà Xixona (la 'psicosi granadina' [esmentada en el resum anterior]), l'autor, basat sobre tot en Oriola, AM, *Contestador*, i en València, ARV, *Real*, registres diversos, dibuixa la política de les ciutats, que era la d'atraure sarraïns, mentre estiguessin en minoria entre o al costat de la població cristiana, i la d'oposar-se a la constitució de poblacions exclusivament o majoritàriament sarraïnes (12-19); però el 1459 Joan II atorgava carta de poblament de Nompot (Monfort), prop Alacant, a favor de sarraïns, ací resumida (20-23), com també ho són les raons contràries al dit poblament adduïdes per Oriola i Alacant (23-25). És desconeuguda la solució de l'afer. – J. P. E. [14.776]

Roser SALICRÚ I LLUCH, *Sarraïns desaveïnats d'Elx a mitjan segle XV (1449) segons llur propi testimoni: dificultats econòmiques i conflictivitat interna de la moreria*, dins «Sharq al-Andalus. Estudios Mudéjares y Moriscos», 12 (1995 [1996]), 23-66.

[Els lectors d'ATCA coneixen per les notícies bibliogràfiques, successivament publicades en aquestes pàgines, alguns dels estudis de l'autora sobre temes relacionats amb sarraïns de la corona catalanoaragonesa: XV (1996), 792, núm. 11353; XVI (1997), 661, núm. 12075; i XVIII (1999), 992, núm. 13919; de més a més, en el volum actual, el possible lector trobarà en la secció de *Recensions* la dedicada per Jaume de Puig a la tesi doctoral de l'autora: *El Sultanat de Granada i la corona d'Aragó, 1419-1458, 714-715*]. Les necessitats econòmiques de la casa reial barcelonina amb motiu de la intervenció a Sicília protagonitzada entorn el 1390 pel futur Martí l'Humà conduïren a vendre a la ciutat de Barcelona els drets i percepcions senyoriales d'Elx i Crivillent. La dura insistència dels perceptors d'impostos, unida a les tensions interiors de l'aljama incidiren en la decisió d'alguns sarraïns a cercar situacions millors en d'altres llocs; les queixes de sarraïns contra els perceptors i contra la facció dominant són conegudes per documentació de Barcelona, AHCB, *Consellers. XX (Processos)*, d'on són ací transcrits la *Informació dels moros que s'han dessaveïnat de la moreria de la vila de Elx*, del 1449 (46-49), i les declaracions d'altres moros d'Elx (49-56). Entorn aquest nucli, l'autora refà un quadre general de la situació de les aljames en la corona catalanoaragonesa vers mitjan segle XV, en particular de la d'Elx (27-33), i de la seva situació social i bandositats internes (34-46). Hi ha taula d'antropònims de cristians (56-57) i de sarraïns (58) documentats en aquestes declaracions i quadres sinòptics de declarants i de raons adduïdes per al desaveïnament tant en el document primer (59-60) com en el segon (61-66). – J. P. E. [14.777]

Pere BALANÀ I ABADIA, *La penúltima paraula sobre l'etimologia de Juneda*, dins «Societat d'Onomàstica. Butlletí interior», núm. LXXV (desembre 1998), 15-21.

El topònim compareix en document del 1155 i a partir d'aleshores almenys nou altres vegades en el mateix segle, tot i que no consti en l'*Ordinatio ecclesiae Ilerdensis* del 1168, sí, en canvi, en els *Termini antiqui civitatis Ilerde* del 1179; essent acceptada una derivació etimològica de l'àrab, l'autor creu que la més plausible és la de l'antropònim 'Junàda', personatge documentat a l'Àfrica durant la primera meitat del segle VIII; el seu nom hauria donat Juneda «pel fenomen conegut com 'imela': reducció del timbre de la vocal, 'a' accentuada vers una, 'e'» (19). – J. P. E. [14.778]

Joan VERNET, *Dos reis germans (Lleida, novembre de l'any 1058)*, dins «Misc. Ainaud, I», 125-126.

Traducció catalana i edició de tres paràgrafs, en els quals d'Ibn Idari, d'Ibn Bassam i d'Ibn Hayyan narren els precedents i la traïció d'Ahmad de Saragossa al seu germà Yusuf de Lleida el 1058 i la conquesta de Barbastre el 1063 pel comte d'Urgell, Ermengol III. – J. P. E. [14.779]

Pere BALANÀ I ABADIA, *L'ètim concret de Lloar apareix a les cròniques aràbigues*, dins «Societat d'Onomàstica. Butlletí interior», núm. LXXIV (setembre 1998), 42-44.

Complement d'unes pàgines dedicades el tema, publicades en el mateix Butlletí l'any 1985. Ara aporta dues frases d'"Id"arí, *Al-Bayān al-Múgrib*, i d'an-Nuwayrî, *Nibhāyat al`arab fi funūn al-`adab*, ambdós llibres de la primera meitat del nostre segle XIV, de les quals dedueix que «el lloar equivaldria a ,les aspreses'» (43). – J. P. E. [14.780]

Joaquín APARICI MARTÍ, *El desarrollo urbano de Segorbe en el siglo XV y la demanda de elementos de alfarería. La aportación musulmana*, dins «Saitabi», 48 (1998), 289-310.

Localitzat Segorb i la seva comarca (289-290), són enumerades, a base de dades tretes dels arxius catedralici i municipal (292, nota 2), les principals obres més o menys públiques realitzades durant el segle XV (291-292). La primera constatació és que tant cristians com sarraïns cobraven igual, segons categoria i qualitat de la feina feta (294-295); segueix una visió de conjunt de la dedicació de musulmans a la rajoleria (obra de terra) en llocs diversos del País Valencià (295-297); les pàgines següents apleguen les notícies relatives als diversos productes (291-293), als musulmans sogorbins treballant en bòbiles (294-297), a la procedència dels materials emprats (297-301) i a la localització de les bòbiles (301-304). Les darreres pàgines contenen informació sobre cada un dels sarraïns documentats (305-308) i bibliografia (309-310). – J. P. E. [14.781]

Isabel BONET O'CONNOR, *En busca d'una minoria perduda: notícies sobre els mudéjars de Xàtiva*, dins «Sharq al-Andalus. Estudios Mudéjares y Moriscos», 12 (1995 [1996]), 67-84.

Amb motiu de la presentació de dos documents, datats respectivament els anys 1321 i 1334, l'autora aplega a Barcelona, ACA, *Canc.*, reg., i a Madrid, AHN, *Clero secular y regular. Bernardos de Vallidigna*, notícies sobre l'estatut dels sarraïns de la dita vall, tant des del punt de vista jurisdiccional com des del de la propietat de la terra. Els documents són un acte judicial entorn la jurisdicció dubtosa damunt un sarraí, del qual hom sospitava que era un cristià renegat (77-79: de Madrid, AHN); i quatre actes notariais relacionats amb establiments de terra a favor d'altres tants sarraïns, de Xàtiva, Arxiu de la Seu, *Pergamins. Carpeta 1* (79-82). – J. P. E. [14.782]

Juan B. VILAR, *Una biblioteca morisca requisada en 1592 en la villa de Monóvar*, dins «Sharq al-Andalus. Estudios Mudéjares y Moriscos», 13 (1996 [1998]), 169-179.

Atesa l'exigüitat dels volums àrabs existents, antiga propietat de moriscs, i àdhuc de les notícies que hi fan referència, cal destacar la proporcionada per la *Relación de causas que se han despachado en el Santo Oficio de la Inquisición de Murcia...*, conservada a Madrid, AHN, *Inquisición*, legajo 2.022/1, segons la qual Joan Mañai, botiguer de Monòvar, posseïa «un capazo de libros escritos en arábigo», que passà amb ell a les mans de la Inquisición Española; aquesta trobà «ser del Alcorán de Mahoma, y donde se enseñaban sus ritos y çeremonias muy particularmente» (176), barrejats amb d'altres que eren de comptes (178). Aquest episodi és emmarcat dins la política envers els cristians nous en el bisbat d'Oriola, amb particular atenció a les prescripcions dels sínodes diocesans dels anys 1569 i 1600 (173-175). Hi ha transcripció del fragment textual de la Inquisición (179). – J. P. E. [14.783]

Robert Ignatius BURNS, *Jews in the Notarial Culture. Latinate Wills in Mediterranean Spain. 1250-1350*, Berkeley, Los Angeles, Londres, University of California Press 1996, X i 268 pp.

L'autor avisa al començament que el seu llibre no és per a especialistes, ans per a medievalistes en general i àdhuc per al possible lector sense qualificació especialitzada, ja que ha intentat de

redactar una narració fàcil i agradable. De fet, però, ultra el cos del llibre, Burns dóna en apèndix quaranta cinc darreres voluntats inèdites de persones hebrees (*Unpublished Documents*), datades entre el 1260 i el 1348, la majoria de les quals procedeixen d'ACA; dels restants, sis de Puigcerdà, AHC; un de Girona, ADG; i un de Madrid, AHN, procedent de Mallorca. Aquesta secció és completada amb un glossari de termes menys usuals (235-242), unes pàgines de bibliografia (243-261) i la taula d'antropònims (263-267). L'exposició didàctica, que resumeix i reelabora les dades documentals dins un marc sensible a la història total (131-139), ens fa passar davant els ulls, en capítols successius, el món de les darreres voluntats (11-31), els mecanismes jurídics, tant de la legalitat cristiana com de la jueva (Sôfer) (32-50: pàgines particularment afins a la nostra temàtica, car sintetitzen la situació dels escrivans, tant cristians com no); el paper dels reis i dels tribunals (51-72). Els tres darrers capítols es fixen en situacions particulars, com la de les poblacions del Regne de Mallorca, personificades en Palma, Perpinyà i Puigcerdà (73-99); en les darreres voluntats de dones, en particular vídues (100-117) i en darreres voluntats posteriors a la Pesta Negra, d'Occitània i de la Genizah (118-139). — J. P. E. [14.784]

Jordi CASANOVAS, *Aspectes poc coneguts de la col·lecció epigràfica hebraica barcelonina*, dins «Misc. Ainaud, I», 367-374.

Després del 'pogrom' del 1391 i del tancament definitiu del Call barceloní el 1401, començà una pèrdua i dispersió de material epigràfic hebreu, però també, temps després, la seva progressiva recuperació sobretot des del segle XVIII (367-370 [la troballa i publicació en aquestes pàgines del ms. de Francesc Pérez i Bayer, ara a Munic (ATCA, XI (1992), 396-432) és ací avaluada: 369, nota 24]. Després de la desamortització del 1835, hom intentà d'aplegar els testimoniatges d'antiguitat, i ací són resumides les vicissituds per les quals ha anat passant la localització de les làpides d'inscripcions hebrees en museus barcelonins. Hi ha fotografies de làpides i de tres transcripcions. — J. P. E. [14.785]

Friedrich LOTTER, *Zur christlich-jüdischen Kontroverse im Mittelalter. Quellen und Literatur der Jahre 1993-1996*, dins «Aschkenas. Zeitschrift für Geschichte und Kultur der Juden», 8 (1998), 525-544.

Aquest repàs de la bibliografia dels darrers anys informa i avalua les dues edicions de la *Disputa de Mallorca* (527-528) i d'altres publicacions dedicades de forma més general a les disputes interreligioses medievals, incloses les nostres: Hyam Maccoby (ed.), *Judaism in Trial. Jewish Christian Disputation in the Middle Ages* (The Littmann Library of Jewish Civilisation), Londres 1993, 245 pp.; Hanne Trautner-Kromann, *Schild and Swort. Jewish Polemics against Christianity and the Christians in France and Spain from 1100-1500* (Texts and Studies in Medieval and Early Modern Judaism, 8), XI i 216 pp. (529-532). — J. P. E. [14.786]

Heinz SCHRECKENBERG, *Die christlichen Adversus-Judaeos-Texte und ihr literarisches und historisches Umfeld (13.-20. Jb.)* (Europäische Hochschulschriften, Reihe XXIII: Theologie, 497), Frankfurt am Main, Peter Lang Verlag 1997, 774 pp.

Repàs de les autoritats o dels autors cristians que han publicat textos jurídics o doctrinals sobre els jueus; els primers autors nostres que compareixen són sant Ramon de Penyafort (260-262: *Disputa de Barcelona* i capítol *De iudeis, sarracenis et eorum servis*, de la *Summa de poenitentia*), Ramon Martí (290-307: presentació de l'autor i del *Pugio fidei*); Ramon Llull (347-353: presentació de l'autor i resum de les idees sobre el tema); Bernat Oliver (378-380: presentació del *Contra caecitatem iudaeorum* i dels seus deu capítols); Benet XIII (434-444: ultra la seva iniciativa en la *Disputa de Tortosa*, són ací traduïdes dues lletres seves i la butlla *Etsi doctoris gentium*, de poc efecte polític, però de molt per l'herència que deixà, car fou imitada per Eugeni IV (505-508) i per Ca-

lixt III: 514-515); *Disputa de Tortosa* (455-481: la font més important són les actes llatines de les sessions, que les cròniques hebrees no haurien narrat; l'autor dona la llista dels llocs bíblics discutits); sant Vicent Ferrer (483-484: el *Tractatus contra iudaeos* no seria d'ell); i Jaume Peres de València (561-562: tot i que des d'un punt de vista filosòfic el *Tractatus contra iudaeos* sigui superior al nivell normal dels d'aquest gènere literari, també ell considera que els escrits talmúdics són herètics en relació al Vell Testament). – J. P. E. [14.787]

Robert CHAZAN, *The Barcelona Disputation of 1263: Goals, Tactics and Achievements*, dins *Religionsgespräche im Mittelalter*, herausgegeben von Bernard LEWIS and Friedrich NIEWÖHNER (Wolfenbütteler Mittelalter-Studien, 4), Wiesbaden, Otto Harrasowitz 1992, 79-91.

[Vegeu el resum d'un estudi més extens del mateix autor sobre el mateix tema en ATCA, XVI (1997), 662, núms. 12079-12080]. Aquestes pàgines insisteixen en el fet que la dita discussió s'ha de col·locar en el marc de l'empenta missionera a Catalunya de mitjan segle XIV, impuls que hauria fruitat en el *Pugio fidei* de Ramon Martí, llibre que hauria estat eina indispensable per a la confrontació interreligiosa posterior sobretot amb jueus. – J. P. E. [14.788]

Larry J. SIMON, *Jews, Jean Regné, and the medieval Crown of Aragon*, dins «Medieval Encounters», 4 (1998), 285-317.

Recordada l'aportació documental a base d'ACA, publicada per Jean Regné dins la «Revue des études juives» els anys 1910-1920 (285-289 i 316-317), són ací presentats amb detall els dos llibres de Yom Tob Assis, *Jewish Economy in the Medieval Crown of Aragon, 1213-1327. Money and Power* (Brill's Series in Jewish Studies, 18), Leiden, Brill 1997, XII i 261 pp. (289-294); i *The Golden Age of Aragonese Jewry: Community and Society in the Crown of Aragon, 1213-1327*, Londres, Littman Library of Jewish Civilisation 1997, XX i 380 pp. (295-304); i de Robert I. Burns, *Jews in the Notarial Culture: Latin Wills in Mediterranean Spain, 1250-1350*, Berkeley i Los Angeles, University of California Press 1996, X i 268 pp. (305-315); en la bibliografia d'aquest article, a base d'ACA i d'altres arxius nostres, hi ha particular atenció als escriptors jueus. – J. P. E. [14.789]

Aryeh GRABOIS, *De Narbonne à Montpellier: Mutations socio-culturelles du judaïsme occitan aux XIII-XIV siècles*, dins «Revue des études juives», 156 (1997), 289-303.

La croada antialbigesa, en col·locar sota sobirania del rei de França gran part d'Occitània, propicià l'aplicació de decisions antijueves que dificultaren la vida de les comunitats, en particular de la de Narbona (293-295); per contra, Montpellier, sota senyoriu de Jaume I, que encara el 1258 promulgava la *Carta de privilegis* de la comunitat jueva, concentrà molts immigrants i experimentà gran empenta en el camp dels estudis fins al punt que, en connivència amb les posicions més tradicionals de Salomó ben Adret, solucionà positivament la crisi entorn les relacions fe-ciència, en paral·lel a la 'fides quaerens intellectum' dels teòlegs cristians (296-301). L'expulsió dels jueus declarada el 1306 per Jaume II de Mallorca hauria dispersat aquella realitat tan viva. – J. P. E. [14.790]

David J. WASSERSTEIN, *Questions of Identity: The Structure of the Cohen Family in Puigcerdà (!) in the Early Fourteenth Century*, dins «Sefarad», 58 (1998), 401-409.

La compilació de testaments de Robert Ignatius Burns [presentada en el núm. 14.784] n'aplega dos dels anys 1306 i 1321 en les pàgines 180-182 i 186-187: el primer de Gentil, muller de Jacob ben Abraham Cohen, i el segon, del mateix Jacob ben Abraham Cohen, però aleshores casat amb Covallis; les altres dades personals consignades en els dos documents en part

coincideixen (402-404) i en part no (405); l'autor realitza un exercici de reconstrucció de famílies: tot fa suposar que era una de sola, però els elements no acaben d'encaixar; sembla, de més a més, que hi havia un cas de bigàmia: Astruc Deuslosal, casat amb dues germanes (409 [no hauria estat cas únic: cf. ATCA, I (1982), 90, nota 23]). – J. P. E. [14.791

Katrin KOGMAN-APPEL, *Der Exoduszyklus der Sarajevo-Haggada: Bemerkungen zur Arbeitsweise spätmittelalterlicher jüdischer Illuminatoren und ihrem Umgang mit Vorlagen*, dins «Gesta. International Center of Medieval Art», XXXV (1996), 111-127.

Aquest article comença donant la bona notícia que, contra allò que deien informacions equivocades, l'*Haggadà* catalana de Sarajevo no ha resultat destruïda ni perduda durant la recent guerra de Bòsnia, ans fou públicament mostrada en la sinagoga de Sarajevo el 14 d'abril de 1995. L'autora reafirma que «la major part d'aquests *Haggadoth* seria originària de Catalunya, possiblement de la zona de Barcelona» (111). Hi ha set reproduccions d'altres tantes miniatures representant passos de l'*Èxode*; l'anàlisi se centra en llurs aspectes figuratius, que l'empeltarien en una tradició de l'antiguitat tardana que hauria travessat l'època medieval i en part provindria de llegendes rabíniques (124). Les notes contenen bibliografia relativa al manuscrit. – J. P. E. [14.792

Eric LAWEE, *The Path to Felicity: Teachings and tensions in 'Even shetiyyah of Abraham ben Judah, disciple of Hasday Crescas*, dins «Medieval Studies», 59 (1997), 183-223.

Abraham ben Judah, nat a Creta, hauria arribat a Barcelona entre el 1375 i el 1378, i les pàgines 190-192 descriuen, utilitzant exclusivament literatura jueva, el clima de desconfiança amb què les comunitats jueves haurien estat envoltades pels cristians de Catalunya en la segona meitat del segle XIV, però també els problemes interns de tipus intel·lectual (relació fe-filosofia) que venien de començaments de segle (192-198). En aquest ambient intel·lectual ben Judah s'hauria plantejat quina devia ésser la finalitat darrera de l'observança dels manaments de la Thorà i com constituïen un camí vers la felicitat, amb incidència en el tema de si el valor màxim es trobava en el coneixement o en la pràctica, extrem aquest al qual ells s'associaven; aquestes pàgines, doncs, contribueixen a conèixer els problemes teològics vius en les comunitats jueves catalanes del darrer terç del segle XIV i la infiltració de doctrines teològiques cristianes, com és ara la de la causalitat dels sacraments (205-210). El problema de la relació doctrinal entre ben Judah i Cresques no es pot donar per clarificat (218-219). – J. P. E. [14.793

Charles H. MANEKIN, *Hasdai Crescas (circa 1340 -1412)*, dins *Medieval Philosophers*, edited by Jeremiah HACKETT (Dictionary of Literary Biography, 115), Detroit - Londres, Gale Research Inc. 1992, 137-142.

Ultra la biografia del personatge que visqué el ,pogrom' del 1391 i els preparatius de la Disputa de Tortosa, aquestes pàgines posen una atenció especial a *Or Adonai* i a la seva crítica a l'aristotelisme jueu contemporani, contenen llista dels quatre llibres principals de Cresques, notícia de llurs edicions i traduccions a l'anglès, reproducció d'una pàgina manuscrita del dit llibre (138: de Nova Iork, Jewish Theological Seminary) i una tria bibliogràfica (141-142). – J. P. E. [14.794

Jordi VENTURA I SUBIRATS, *Itàlia com a refugi dels conversos catalans i valencians*, dins «XIV Congreso Corona, IV», 627-637.

Presentació de casos de conversos refugiats a Itàlia a darreries del segle XV després de la imposició de la Inquisición Española; alguns són coneguts i localitzats a Venècia gràcies a l'*Anonimo Morellano*, inventari d'obres d'art d'un Ram morellà [els Ram eren conversos, o es

tractava, per contra, d'un convers apadrinat per un Ram, el cardenal Domènec Ram per exemple?]; les dades d'abast més general procedeixen d'ACA, *Canc.*, reg., i són ací agrupades en pàgines dedicades a mercaders i financers (629-630), a metges (631-634), amb particular atenció als dos metges d'Alexandre VI, Pere Pintor i Gaspar Torrella, i a llurs publicacions sobre el ‚morbus gallicus‘; i a gent de l'administració (634-636), on també és subratllat el cas de Lluís Palau. – J. P. E. [14.795]

David ROMANO, *La ciencia hispanojudía* (Colección Sefarad, [2]), Madrid, Editorial Mapfre 1992, 264 pp.

Narració general de la situació dels hebreus en la península, dividida en períodes: l'anterior al segle XIII, i els successius segles XIII, XIV i XV, al final del qual arribà el trauma de l'expulsió. Una primera part resumeix la història de les aljames tant en la corona catalanoaragonesa com en la de Castella, on ja són recordades de forma general algunes figures com els Cresques en relació a la cosmografia (27; 124), Ishaq ibn Qustar, metge de la cort taifa de Dénia (47), els jueus en els *Usatges de Barcelona* (53), els funcionaris jueus de Jaume I i Pere el Gran (57), la discussió judeocristiana del segle XIII (61), la representació jueva oficial unitària en cada un dels regnes hispànics (63; 71), l'organització interna de les aljames catalanes (65), el ‚pogrom‘ de 1391 (67), l'intent de conversió en els primers anys dels Trastámara (70), Inquisició Espanyola (75) i expulsió (77). El període de l'Alta Edat Mitjana és ocupat en gran part per Abraham bar Hiyya, les seves *Taules de Nasí* (82-83), i la totalitat de les pàgines 95-104, amb quadre de les seves obres (97) i dels *Fonaments de la intel·ligència i torre de la creença* (100); trobem notícia i títols de les obres d'Abraham ibn 'Ezra traduïdes al català (111); hi ha tota una secció dedicada a la múltiple col·laboració científica jueva durant la segona meitat del segle XIV, en els regnats de Pere el Cerimoniós i Joan I de Catalunya-Aragó (162-177), al final de la qual l'autor tradueix al castellà la lletra de Cresques Abenrabí a Joan I sobre el dia astrològicament més favorable per a l'operació de cataractes (176-177). – J. P. E. [14.796]

G[uille]m] ROSSELLÓ BORDOY, *Noves dades sobre algunes arrels àrabs del català de Mallorca*, dins «IV Congrés Patrimoni Cultural», 173-178.

Deplorada la poca atenció que Antoni M. Alcover, i en conseqüència el seu DCVB, donà a l'element àrab en la llengua catalana, l'autor proposa etimologia àrab per a nou mots del català de Mallorca (al·lot/al·lota, arriu, cocarroi, jai/jaia, mariol·lo, mè, raola, roegó/rosegó i xano-xano). Al final assenyalava que l'Aloma del *Blanquerna* procedeix d'al-umm', «que en àrab significa ni més ni menys que la mare. La mare per antonomàsia. Llull no inventà res, tan sols va donar a la mare de Blanquerna el nom que li corresponia» (177). – J. P. E. [14.797]

Bibliografia lul·lística. Ressenyes, dins «Studia Lulliana. olim Estudios Lulianos», XXXVIII (1998), 99-179.

Llista de vuitanta-vuit títols (99-111), els primers cinc dels quals són d'edicions de textos de Ramon Llull o relatius al lul·lisme (99-100); aquests i la majoria dels restants són objecte d'alguna forma de resum o de comentari, individual o col·lectiu (113-179). La majoria dels títols són publicats durant la dècada del 1990, però no manquen els publicats en la dècada anterior i àdhuc n'hi ha un del 1967. – J. P. E. [14.798]

Gabriella POMARO, Michela PEREIRA, *Notizia di due manoscritti lulliani a Firenze*, dins «Studia Lulliana, olim Estudios Lulianos», 28 (1998), 63-84.

Els dos manuscrits, ací estudiats respectivament per cada una de les dues autores, s'han conservat a Florència, BN, *Conv. Soppr. B.6.1680*, que conté una molt primitiva còpia del *Liber de quadratura et triangulatura circuli*, procedent del convent servita de la Santissima Annunziata, i copiat d'acord «con le prassi editoriali proprie del mondo universitario» en el pas del segle XIII al XIV (63-70); i el de la mateixa sèrie de *Conv. Soppr. B.3.1573*, que conté còpies del s. XV del *Tractatus novus de astronomia* i de l'*Ars compendiosa medicinae*; el *Tractatus...* és l'exemplar trentè d'aquella obra i la prof. Pereira, que l'edità en el «Corpus Christianorum», assenyalà tant les variants textuals de la nova còpia com les anotacions marginals del copista (71-78). Hi ha reproducció d'una pàgina de text de cada un dels dos volums (79-80), reproducció de les pàgines del segon que contenen el calendari lunar i les hores lunars (81-82) i la col·locació del nou exemplar del *Tractatus...* dins el 'stemma codicum' (83). – J. P. E. [14.799]

Anthony BONNER, *Ramon Llull: Autor, autoritat i il·luminat*, dins «Actes Onzè Col·loqui», 35-60.

Objectiu de l'autor: establir la cronologia amb què Ramon Llull divulgà dades autobiogràfiques (36); una primera etapa, fins al 1295, es declarava indigne d'ésser conegut, ni pel nom, i no proporcionava dades personals; i en el *Llibre de contemplació* afirma que les possibles aparences personals de l'obra són artificis pedagògics (36-37) i no cal dir que la figura literària de Blanquerna (o d'altres) no s'identifica amb Ramon Llull, que només seria el 'Phantasticus' (38-39). Això no obstant, des del principi, proporciona qualche detall biogràfic: trenta anys en el moment de la conversió, quaranta en acabar el dit *Llibre...*, dedicació a la mercaderia, coneixement del món musulmà, descripció de Miramar, projecte d'escola de llenguatges presentat a París; i sobretot va canviant la posició envers ell mateix com a autor, en autoproclamar-se 'procurador dels infidels' entorn el 1275 (41) en què comença a declarar-se autor d'alguna obra el 1288 (42); l'any sobre dos qualificatius més: 'magister' i 'cathalanus' (42-43), quatre anys més tard, arriben lloc i data de l'obra (43) i ja de bell començament informa de les crítiques que rep (44), s'inquieta pel judici de l'Església (45-46), i en el *Desconhort* «primera obra que es presenta clarament com a autobiogràfica» (47) reafirma haver rebuda l'art' de Déu (46). En aquest moment de màxima prostració s'hauria començat de forjar el «personatge públic, que es diu Ramon Llull» (48) en obres que desemboquen en la *Vita coetanaea*. Per què? A fi de manifestar la seva 'autoritat' i fer creïble l'art' (52); essent autor de tants llibres, ell tenia 'autoritat' (53) i cercà que li fos reconeguda tant entre el poble com entre els universitaris i els poderosos. La darrera pàgina ofereix un quadre sinòptic i cronològic d'obres amb la respectiva automanifestació o autoqualificació (60). – J. P. E. [14.800]

Josep E. RUBIO I ALBARRACÍN, *Una incursió lul·liana en l'ars memoriae clàssica al Llibre de contemplació en Déu*, dins «Actes Onzè Col·loqui», 61-72.

Intent de fer un pas més en el descobriment del sentit global del *Llibre de contemplació en Déu* mitjançant l'anàlisi dels capítols 352-353 pertanyents a la distinció sobre la pregària, en la qual és utilitzada la doctrina medieval dels quatre sentits de l'Esriptura; l'autor hi esbrina la relació entre les al·legories que hi són emprades i els trets iconogràfics de les 'artes memoriae' medievals (63-65), i en veu la possibilitat en els paràgrafs 25 i 27 del capítol 352 (65-66), que contenen «representació visual imaginativa dels llocs i dels objectes identificatius de conceptes» (67), o «llocs de la memòria, on s'ubiquen imatges a la manera de les arts memoratives clàssiques» (68), com la «casa del rei amb cambres per a diversos oficis» (69), o imatges vàries amb llurs atributs (69-70); però la gran diferència rau en el fet que els elements d'art memorativa clàssica no es reueixen a memoritzar, ans serveixen a l'elevació de l'enteniment vers l'intel·ligible pur, seguint les passes que donen en tal camí les tres potències de l'ànima (71). – J. P. E. [14.801]

Elena PISTOLESI *Els rerefons de l'Affatus lul·lià*, dins «Actes Onzè Col·loqui», 73-92.

L'autora dona un nou estudi sobre el tema [cf. ATCA, XVII (1998), 829-830, núm. 13134], en el qual intenta «aclarir quins problemes volia resoldre el filòsof i quines són les conseqüències del fet d'integrar un nou sentit en la potència sensitiva» (74). Llull s'havia d'encarar amb la negativa radical d'Aristòtil (seguida pels medievals) a admetre la possibilitat d'existència de més de cinc sentits (75-76); i amb la jerarquització de sentits que es basava en llur utilitat, per a la qual només el tacte és absolutament indispensable per a la vida sensitiva, mentre els altres són per a ,melius esse' (77-78, 82). En Llull, en canvi, trobem l'afirmació del sisè sentit i la seva qualificació com a ,necessari per a viure (,pus necessari estrumén a parlar que a manjar': 84)', partint de la jerarquització procedent de la doctrina sobre la primera i la segona intenció (79-81). Acceptades les exigències metodològiques del *De anima* d'Aristòtil, «Llull va ser capaç d'extreure una interpretació del llenguatge completament material i només psicològica» (81), assenyalant que en el sisè es donen tots els elements constitutius d'un sentit (81-82), invertint, però, quant a la necessitat, els paràmetres aristotèlics (84). Quant a la funció manifestativa de vivències, imatges o idees internes en el pla de la necessitat biològica (crit) o en l'humà del llenguatge, Llull remarca l'element comú (,conceptum': 86, corresponent a la ,vox significativa naturaliter': 87), una part del qual són els específicament humans de la intel·ligència, o ,ab deliberació' (86-87); però la teoria de l',affatus' s'adreça més a la ,vox significativa naturaliter' (87-88), en la línia d'Albert el Gran (88-90). Hi ha bibliografia (91-92). – J. P. E. [14.802

La versione occitanica della Doctrina pueril di Ramon Llull. Edizione critica a cura di Maria Carla MARINONI, Milano, LED 1997, 329 pp.

Maria Carla MARINONI, *Considerazioni su una riscrittura. La versione francese di un opera lulliana*, dins «Il n'est nul si beau passe-temps / Que se jouer a sa Pensee». Studi di filologia e letteratura francese in onore di Anna Maria Finoli, Pisa 1995, 95-110.

Maria Carla MARINONI, *Per il testo della 'Doctrina pueril' provenzale*, dins *Filologia romanza e cultura medievale*. «Studi in onore di Elio Melli» a cura di Andrea FASSÒ, Luciano FORMISANO, Mario MANCINI. I-II. Alessandria, Edizioni dell'Orso 1998, 509-523.

El volum, en el qual és publicada la versió occitana de la *Doctrina Pueril*, consta de les parts següents: sigles de col·leccions i d'estudis (9-21); introducció (23-92); edició del text (93-262); aparat crític (263-300); apèndix, amb el text del ms. O corresponent als capítols sobre els pecats capitals (301-314), glossari de mots (317-322); i taula d'autors citats (323-329). La introducció s'ocupa primer de la *Doctrina pueril* i després de la seva traducció occitana. I així recorda els diversos parers entorn la seva datació, per a uns més acostada al 1275, per a d'altres al 1283 (25-26), l'estructuració en onze grups de capítols, vuit de tema catequístic i tres d'altres, que informen de religions diverses, les set arts liberals i els diversos estats de gent amb novíssims (27-28); presentats l'original i les traduccions al francès, llatí i provençal (28-29), entrem en el segon apartat de la introducció, amb la presentació dels quatre manuscrits que contenen còpies de la traducció occitana: els de Milà, Ambrosiana, E 4 Sup; d'Oxford, Bodleian Library, Douce 162; París, BN, nouv. acq. fr. 6504 i 6182, respectivament M, O, P i Q (30-32); les pàgines següents informen d'una particularitat d'O i de P: barregen capítols de la *Doctrina Pueril* amb d'altres de la *Somme le Roi*, de Llorenç d'Orléans, i P, de més a més, amb fragments de la *Llegenda àuria* (32-38). L'autora s'associa als qui han plantejat la relació de prioritat entre els textos català i occità, i, després de nombroses comparacions textuais, arriba a la conclusió que el text occità és traducció del català ((55-60) i localitza el llenguatge de cada una de les còpies: M seria de la zona Oriental, O de Tolosa vers Albi, i P de l'Hérault i Gard (61-74). La part central del llibre, ultra el text occità de la *Doctrina Pueril*, conté abundants notes, la majoria de les quals són de naturalesa lingüística.

Els dos articles només em són coneguts per referència. Del primer en puc dir que estudia les diferències entre el text de la primitiva traducció francesa de la *Doctrina pueril* (París, BN, fr. 22933) i el de la seva edició incunable del 1482, *Le trésor des humains*, diferències degudes a la intervenció de l'editor d'aquest darrer. – J. P. E. [14.803-14.804-14.805

Ramon LLULL, *Félix ou le livre des merveilles*. Traducció al francès de Patrick GIFREU, Monaco, Anatolia-Éditions du Rocher 2000, 445 pp.

Patrick Gifreu (Perpinyà 1952), presenta per a un públic no especialitzat la primera traducció francesa completa del *Llibre de meravelles*, escrit possiblement a París entre 1288 i 1289, després d'haver traduït al francès el *Llibre d'Amic e Amat*, el *Llibre de les bèsties* i l'*Llibre de l'orde de cavalleria*. Gifreu obre la nova traducció (que qualifica de primera novel·la moderna europea de caire filosòfic), amb un pròleg didàctic sobre la significació del doctor il·luminat en la història de la cultura catalana, la seva obra i les circumstàncies que el conduïren a escriure el *Llibre de meravelles* (11-23). El text de la traducció és completat amb algunes notes explicatives d'alguns passatges de l'obra. – P. V. [14.806]

Raymond LULLE, *Anthologie poétique*. Traduction et édition d'Armand LLINARÈS (Sagesses chrétiennes), París, Éditions du Cerf 1998, 204 pp.

Títol només conegut per referència. – J. P. E.

[14.807]

Sebastià TRIAS MERCANT, *Judíos y cristianos: la apologética de la tolerancia en el «Llibre del Gentil»*, dins «Revista española de filosofía medieval», 5 (1998), 61-74.

Les primeres pàgines recorden aportacions diverses al tema, de Joaquim i Tomàs Carreras Artau i d'Eusebi Colomer. Armand Llinarès hauria vista una inflexió entre la tolerància del *Llibre del Gentil* i les obres polèmiques posteriors, sobretot el *Tractatus de acquisitione Terrae Sanctae* del 1309 (64); Guillem Colom, en canvi, no veu tolerància ni en el *Llibre del Gentil* (65); però, segons l'autor, «Llull no renuncia jamás a la tolerancia convivencial de las tres religiones» (66) en el temps que va entre aquell llibre primerenc i el *Liber de fine* del 1305 (68); també es pregunta quina fou la metodologia de la tolerància racional del *Gentil* (68-71) i respon que «tolerancia racional no exige la identidad ideológica entre judaismo y cristianismo» (72), ans coexisteix amb les diversitats dels interlocutors (73-74). – J. P. E. [14.808]

Eamonn RODGERS, *The Realism of Ramon Llull's* Blanquerna, dins «Hispanic Studies in Honour of Geoffrey Ribbans», edited by Ann L. MACKENZIE and Dorothy S. SEVERIN, Liverpool, Liverpool University Press 1992, 37-41.

Pàgines només conegudes per referència. – J. P. E.

[14.809]

Larry J. SIMON, *Hospitals and Poor Relief in Ramon Llull's Majorca*, dins «Essays Russell», 1-17.

Recordats els estudis actuals sobre pobres i pobresa i en particular els de Catalunya i Mallorca, l'autor aplega notícies d'arxiu i les acomuna amb la presentació del tema en Ramon Llull. Comença resumint l'àpat per a pobres en el casament d'Evast i Aloma, pares de Blanquerna, escrit en diversos capítols del llibre primer del títol homònim (4-7). Les notícies notariales sobre hospitals mallorquins del segle XIII comencen amb l'acta de fundació de l'hospital de Santa Eulàlia per Nuno Sanç el 1234 i continuen amb notícies de deixes testamentàries aplegades en l'ARM, *Reial Patrimoni. Escritania de Cartes Reials*, ACM i àdhuc Madrid, AHN, *Clero* (8-13); eren particularment generoses les de canonges i de rectors de parròquies. L'autor clou el seu itinerari amb el testament del mateix Llull, que transcriu (14-16), on només són recordats i escassament beneficiaris els seus dos fills; pobres i hospitals «are strikingly absent» (16). – J. P. E. [14.810]

Vincent SERVERAT, *El Llibre d'amic i amat de Ramon Llull: modesta contribució al estudio de sus fuentes*, dins «Revista española de filosofía medieval», 5 (1998), 41-60.

Aquestes pàgines volen ésser «un primer careo de sus posibles fuentes, que desglosaremos en latinas -o sea patristicas- neolatinas y vernaculares» (42). Ja de Ciceró a través de Sant Ambrós vindria el tema de la soledat-companyia (43-44); el 'credo ut intelligam' és de sant Agustí (45) fins al punt que l',intel·ligere' és trinitari (46); també és de s. Agustí el tracte íntim i intersubjectiu entre home i Déu (47-48); i de Gregori el Gran l'al·legoria d'arrels i de branques de l'arbre (48-49). En la segona categoria, Ricard de S. Víctor podria haver inspirat la idea «que la plenitud del amor, *summe diligendus*, no puede concebirse fuera de una estructura ternaria donde cada persona es a la vez amante y amada» (51); Guillem de St. Thierry la dels secrets d'amor que es revelen els uns als altres (52-53: el llenguatge angèlic dels espirituals obliga a preguntar-se entorn la propinquïtat-llunyedat de Llull al moviment espiritual i beguï contemporani); i el tema de la boira il·luminada, en la qual amic i amat es parlen (54). Quant a temes de literatura romànica, *Ami et Amile*, ultra la propinquïtat verbal, podria haver suggerit el tema d'intercanvi de persones mitjançant el de vestits i el de l'oferta de la pròpia vida per la de l'amic (55-56); i Cerverí de Girona el tema del ric avar (56-57). Al final són indicats d'altres punts de futur estudi (57-59). — J. P. E. [14.811

Pere ROSSELLÓ BOVER, *L'aportació de Rafel Ginard i Bauçà al lul·lisme*, dins «Actes Onzè Col·loqui», 157-181.

Pere ROSSELLÓ BOVER, *Del verger lul·lià: unes versificacions del Llibre d'amic e amat del P. Rafel Ginard i Bauçà*, dins «Misc. Pérez», 145-152.

L'atenció i interès de Ginard per la figura de Ramon Llull nasqué en l'ambient de la restauració neoescolàstica guiada, també en l'església de Mallorca, per *La Tradició catalana* de Josep Torras i Bages; s'inicià prenent el *Llibre d'Amic i Amat* com a font d'inspiració poètica (159-161); seguí una insistent activitat de divulgador inspirat en escrits de Salvador Galmés o de Llorenç Ribera, aplegada en les *Notes sobre el Beat Ramon Llull* (162-164), que comparava amb altres sants medievals com Tomàs d'Aquino i sobretot Francesc d'Assís (164-167), el recordava reflectit en punts de geografia mallorquina (167-168); i no manca una incursió en el treball d'edició, amb la responsabilitat del vol. XXI de les «Obres Originals del Doctor Mestre Ramon Llull», publicat el 1950 (171). Trobem en apèndix la bibliografia lul·liana de Ginard, aplegada en Pròlegs i treballs llargs, articles, i poemes de tema lul·lià (172-175); també la llista de l'herència escrita de tema lul·lià (cf. resum següent); és publicada una bellíssima narració popular sobre Llull aplegada de viva veu a la falda del Puig de Randa (179-181).

L'herència escrita del pare Ginard es conserva a Palma de Mallorca (S'Arenal), Arxiu de la Porciúncula; l'autor n'extreu dos textos lul·lians, ambdós datats el 1920, un de general presentant Ramon Llull com a protagonista d'un possible «grandiós i abrandat poema de la seua vida estupenda» (146); l'altre consisteix a refer en forma de vers setze dels paràgrafs del *Llibre d'Amic i amat*, ací reproduïts en ambdues versions; són els números 5, 8, 16, 25, 49, 52, 58, 62, 72, 100, 118, 165, 167, 229, 248 i 271). — J. P. E. [14.812-14.813

Charles LOHR, *Ramon Llull: Logica nova*, dins *Hauptwerke der Philosophie. Mittelalter*. K. FLASCH, Herausgeber (Universal-Bibliothek, 8741: Interpretationen), Stuttgart, Reclam 1998, 333-351.

Estudi només conegut per referència. — J. P. E.

[14.814

Pere VILLALBA VARNEDA, *En el setè centenari de l'Arbor Scientiae de Ramon Llull: significat d'aquesta obra i edició crítica llatina*. Conferència pronunciada el 27 de novembre de 1996 (Publicacions del Centre d'Estudis Teològics de Mallorca, 26), Palma de Mallorca 1998, 32 pp.

Les primeres pàgines, a base de les mateixes expressions de Ramon Llull, són destinades a recordar les circumstàncies i l'objectiu didàctic de l'*Arbor scientiae* (7-13). La segona part és dedicada a exposar l'estructura de l'arbre, amb les seves successives parts de les arrels als fruits (15-17), la terça als continguts estructurals del llibre: natura, home i societat, metafísica cristiana, ontologia teològica i utilitat pedagògica, amb indicació del contingut de cada un dels arbres (24-27); les darreres pàgines presenten els manuscrits i llur 'stemma codicum' (28-30) i mostra d'un paràgraf prologal de la futura edició llatina (31). – J. P. E. [14.815]

Esteve JAULENT, *Arbor scientiae: Inmanencia o trascendencia en el pensamiento luliano*, dins «Studia Lulliana olim Estudios Lulianos», XXXVIII (1998), 27-49.

A diferència de John Duns Escot i de William Ockham, que haurien declarat «al hombre incapaz de Dios, porque es incapaz del Ser, Llull... continua realista. No teme aceptar que la inteligencia sea tan potente que pueda agotar el ser. Llull quiere agotarlo...» (29); seria clàssic i modern alhora perquè si, modern, accepta que el coneixement es construeix a partir del subjecte, clàssic, perquè tot ho veu des de la perspectiva de l'acte d'ésser (30). Aquest és el tema exposat en el cos de l'article, que es basa sobretot en els correlatius i en la demostració per equiparància (33-39); la mateixa complexitat de l'art' s'explica per l'entestament a copsar l'ésser real (41), que és, correlativament, acte i en els actes de les realitats existents la intel·ligència captaria l'ésser (42-45). Mostra d'aquestes idees seria la demostració de l'existència de Déu en l'*Arbor scientiae*, demostració que parteix de la realitat existent imperfecta i, per la dinàmica del raonament, arriba a l'afirmació de la realitat infinita (45-48). – J. P. E. [14.816]

M. A. ABRÀMOVA, *Lo desconhort de Ramon Llull en el context de la literatura hagiogràfica i autobiogràfica medieval*, dins «Actes Onzè Col·loqui», 93-97.

L'hagiografia medieval segueix dos camins: el de la narració biogràfica o el de la introspecció analítica de les vivències interiors. *Lo desconort*, tot i tenir elements de narració factual (les cinc aparicions, el menyspreu social), es trobaria bàsicament en la línia de la introspecció analítica, típiques de les *Confessions* de sant Agustí d'Hipona: pas del pecat a la conversió, narració en primera persona, discussió d'alts problemes teològics, forma de diàleg; més que amb Agustí, *Lo desconort* seria comparable amb Pere Abelard; Francesc d'Assís, en canvi, no escriví res sobre ell mateix. – J. P. E. [14.817]

Luis BAZ, *Sobre la posición del sol en la cosmovisión luliana*, dins «Studia Lulliana, olim Estudios Lulianos», XXXVIII (1998), 85-91.

En l'obra lul·liana, el sol pot ésser considerat sota quatre aspectes: l'astrològic o del zodíac del *Tractat d'astronomia*; l'astrofísic o de l'esfera en el *Llibre de meravelles*, en els *Proverbis de Ramon* i en l'*Arbre de ciència*; el sistemàtic del mateix arbre; i el també sistemàtic de l'escala del saber en el *De ascensu et descensu intellectus*. Exposada la doctrina de Llull entorn cada un d'aquests aspectes (86-90), és al final resumida: és un dels set planetes, d'influx ambivalent, bo o nefast; consideració astrofísica: és compost de llum activa i passiva, i els raigs són el resultat d'ambdues; amb ell i vers ell es mou tota la seva esfera i així influeix en els cossos inferiors; col·locat en l'*Arbre de ciència* n'és una rama o fulla; en estudiar-lo, l'enteniment puja fins a l'octava esfera, constata que és senyor del cel i ens únic en la seva espècie (90-91). – J. P. E. [14.818]

Vincent SERVERAT, *Chanter à deux voix. Poésie et altérité chez Ramon Llull*, dins «AIÓN» (Nàpols), 1993, 608-619.

Pàgines només conegudes per referència. – J. P. E.

[14.819]

Charles LOHR, *Ramon Lull oder der Kampf um die Befreiung der Wahrheit*, dins *Zwischen Narretei und Weisheit. Biographische Skizzen alter Gelehrsamkeit*, herausgegeben von G. HARTUNG und W. P. KLEIN, Hildesheim, Olms 1997.

Pàgines només conegudes per referència. – J. P. E.

[14.820

Peter STOTZ, *Was lebt, will wachsen - Veränderlichkeit von Sprache zwischen Praxis und Reflexion im lateinischen Mittelalter*, dins «Archivum Latinitatis Medii Aevi (Bulletin Du Cange)», LIII (1995), 87-118.

Dins aquesta exposició de les causes i dels passos de l'evolució de la llengua llatina durant l'Edat Mitjana, l'autor assenyaia les exigències procedents del camp de la filosofia, sobretot de la nominalista, enemiga de tot allò que no pogués substantivar-se i, doncs, nominar-se (106). En aquest camí d'encunyar categories lògiques, Llull hauria anat molt enllà, en part per influx de l'àrab, com en el cas dels correlatius, amb les seves desinències específiques; o en el d'adjectius superlativitzats i substantivitzats o verbalitzats ('concordalissimitas', 'intellectualissimare'). La llengua llatina necessitava un nou començament (107). – J. P. E.

[14.821

Dominique URVOY, *Llull et l'altérité culturelle*, dins «Revista española de filosofía medieval», 5 (1998), 33-40.

L'autor es pregunta si Ramon Llull és model d'un pensador que escriu per a un públic altre que el seu, i analitza els tres aspectes que podrien constituir la dita exemplaritat: 1) la seva situació enfront els pressupòsits culturals del seu públic: analitzades les referències a llibres o a idees musulmanes (*Lògica del Gatzell*, *Llibre d'amic i d'amat*, *Cent noms de Déu*), Urvoy creu que o es tracta de citacions culturalment poc significatives o de formes d'autoafirmació davant el públic europeu (36); 2) la seva percepció de les necessitats espirituals del propi públic: en aquest punt, l'element més encaminat a impactar l'interlocutor sarraí seria la combinatòria, elaborada per aquells i reinterpretada per Llull (38); 3) davant el món sarraí, els escrits de Ramon Llull de vegades són dialogants (*Llibre del gentil*), de vegades polèmics (*Doctrina pueril*) d'acord amb la respectiva destinació. Per això la postura de Llull no es pot reduir a la dels seus escrits: «C'est précisément en tant qu'il est révélateur de cette complexité que Llull nous apparaît comme pouvant servir de modèle pour la réflexion d'aujourd'hui» (40). – J. P. E.

[14.822

Sebastián TRIAS MERCANT, *Arabismo e islamología en la obra de Ramon Llull*, dins «La Ciudad de Dios», CCVIII (1995), 439-452.

Objectiu de l'autor: «...dar cuenta de las grandes líneas que siguen los estudios actuales sobre el tema» (439); arabisme es refereix «al uso e influencia de la lengua árabe en el pensamiento luliano», islamologia, en canvi, «al alcance de los conocimientos de Llull acerca del Islam» (440). En fer un cop d'ull a les aportacions recents entorn l'influx àrab en Ramon Llull i la seva obra, l'autor constata el gran canvi que, en virtut de l'estudi, va del 1263, en què Llull declarava no comprendre l'àrab, i el 1305, en què es definia 'christianus arabicus' (126-128), i prescindint dels textos majors (*Doctrina pueril*, 71; *Gentil*, llibre IV; i *Liber de fine*, dist. I/2), redueix l'influx islàmic en Llull al contrast entre la lloança a la cultura musulmana i la crítica a Mahoma; a la concepció de l'*Alcorà* i a les seves interpretacions; i als temes bàsics de la teologia islàmica (128); analitzats els deutes lul·lians envers filosofia i espiritualitat àrabs, l'autor subratlla la tensió entre llur valoració positiva i la tan negativa de la figura de Mahoma (442-443); *Els cent noms de Déu* demostraria que també l'*Alcorà* és obra d'home (443-444); Llull coincideix a reafirmar la unitat de Déu, defensa clarament la llibertat ontològica de l'home i accepta d'Algatzell o d'altres pensadors sarraïns la teoria de la primera i segona intenció (444-445). L'arabisme, entorn al qual hi ha hagut nombre de parers, es concentraria en «convertir la len-

gua àrabe, sobre todo la estructura de la acció, en esquema estructural de la concepció correlativa» (447), però a hores d'ara segueix generant nombre d'hipòtesis interpretatives (134-136). Hi ha bibliografia específica (451-452). – J. P. E. [14.823]

Eusebi COLOMER I POUS, *Ramon Lulls Stellung zu den Andersgläubigen: zwischen Zwie- und Streitgespräch*, dins *Religionsgespräch im Mittelalter* herausgegeben von Bernhard LEWIS und Friedrich NIEWÖHNER (Wolfenbütteler Mittelalter-Studien, 4), Wiesbaden, Otto Harrassowitz 1992, 217-236.

Eusebi COLOMER, *La actitud compleja y ambivalente de Ramon Llull ante el judaísmo y el islamismo*, dins *Constantes y fragmentos del pensamiento luliano*. «Actas del Simposio sobre Ramon Llull en Trujillo, 17-20 septiembre 1994», editadas por Fernando DOMÍNGUEZ y Jaime SALAS (Iberoromania, 12), Tübingen, Max Niemeyer Verlag 1996, 77-90.

[Cf. ATCA, XVII (1998), 624-625]. Si en d'altres casos és normal de descriure una controvèrsia a fi de dibuixar la fesomia espiritual del contrari a gust del contrincant, en aquest cas ens trobem amb una atmosfera serena de diàleg de Ramon Llull amb els infidels. Això no obstant, segons la pressió dels esdeveniments, la posició de Llull pren tons diversos sempre a base del fonamental de diàleg raonat, en el qual, però, la pressió política pot representar una veta de considerable color divers. – J. P. E. [14.824-14.825]

Carlos LINÀS PUENTE, *El problema de la demostración de la existencia de Dios en el pensamiento de Ramon Llull*, dins «Revista española de filosofía medieval», 5 (1998), 11-19.

El salt de la intel·ligència humana des de continguts intel·ligibles incorporats a la matèria a continguts intel·ligibles purament espirituals seria paral·lel al salt entre coneixement humà (ciència) i coneixement per fe («articuli fidei»); per això, només en virtut de la fe seria possible la demostració de l'existència de Déu. A continuació, l'autor es pregunta si Llull refusà de forma absoluta la possibilitat de demostrar l'existència de Déu per la raó natural, és a dir, tant amb una prova «propter quia, per effectus» (14), com amb «demonstratio per equiparantiam» (15), car per aquest darrer camí seria àdhuc possible de demostrar «distinctionem in divinis personis» (14-15). L'apologètica podria consistir a potenciar la raó humana pel darrer camí fins a l'interior de Déu u i tri (17-18). – J. P. E. [14.826]

Mario Avelino Santiago de CARVALHO, *Raimundo Llull, Sigerio de Brabante e o problema do primeiro homem*, dins «Revista filosofica de Coimbra», 5 (1996), 361-384.

En la contraposició de Ramon Llull a Siger de Brabant entorn de la qüestió de la possibilitat d'una creació «ab aeterno», formulada en la *Declaratio Raimundi per modum dialogi edita*, cal veure un reflex de la desqualificació de les posicions dels mestres de la Facultat d'Arts el 1277, també una reafirmació de la doctrina pròpia de Ramon Llull sobre la incommunicabilitat de l'atribut diví de l'eternitat a una criatura; per això «a substância e a possibilidade do mundo foram criadas ambas em simultâneo no mesmo instante temporal, este também criado com elas». – J. P. E. [14.827]

Klaus REINHARDT, *Entre tiempo y eternidad: la idea de la evieterinidad en el pensamiento de Raimundo Lulio*, dins «Revista española de filosofía medieval», 5 (1998), 21-32.

El concepte d'«aevum» és esbrinat en l'*Arbor scientiae* (22); recordats els precedents medievals (24-26), l'autor constata que Llull segueix la terminologia de sant Bonaventura d'«aeviternitas / aevum aeternum» (27), però no la doctrina, car per a Llull aquella dimensió és «concepto escatológico que significa la medida de duración de los beatos (o condenados) ángeles y hombres» (27), i

[d'acord amb la seva obsessió que eternitat és prerrogativa exclusiva de Déu], col·loca l'evieternitat en l'entremig de temps i eternitat (28-29). Les darreres pàgines incideixen en la possible actualització teològica de la idea (30-31). – J. P. E. [14.828]

Pasquale PORRO, *Forme e modelli di durata nel pensiero medievale. L'aevum, il tempo discreto, la categoria «Quando»* (Ancient and Medieval Philosophy, I/XVI), Leuven, University Press 1996, VIII + 534 pp.

En la *Declaratio Raymundi per modum dialogi edita*, Ramon Llull comenta l'article 86 (o 200) de les 219 proposicions refusades pel bisbe de París, Étienne Tempier el 1277: [«Quod aevum et tempus nihil sunt in re, sed solum in apprehensione»] (10), i hi contraposa tres consideracions: l'inici del món en començar d'existir després de no haver existit comporta que el temps és ésser real; el temps és al moviment com el so a l'oïda i el color a la visió; la duració posterior a la resurrecció comportarà l'aevum' (13-14). – J. P. E. [14.829]

José M. SOTO RÁBANOS, *Lo jurídico en la filosofía luliana*, dins «Revista española de filosofía medieval», 5 (1998), 75-85.

Aquestes pàgines recorden estudis dedicats a les doctrines lul·lianes relatives al dret, en particular la tesi d'Antonio Montserrat Quintana (76-79), i es pregunten «qué es el derecho, por qué existe el derecho, para qué es el derecho, según Raimundo Lulio» (80), i respon amb consideracions com les següents: «ve el derecho como una consecuencia del pecado, no como un bien en si» (80), «manifiesta su conocimiento y admiración por los usos jurídicos árabes; no se interesa a fondo por la teoría del derecho, sino por la práctica» (82), «en cuanto cree que es instrumento necesario para la realización de la justicia» (83), i «la ciencia del derecho dejaría de ser confusa y prolija, si se redujera a la filosofía moral» (84). – J. P. E. [14.830]

Ruedi IMBACH, *Lulle face aux averroïstes parisiens*, dins *Quodlibeta. Ausgewählte Artikel / Articles choisis*, herausgegeben von Francis CHENEVAL (Dokimion, 10), Fribourg, Universitätsverlag 1996, 365-383.

Reedició del títol ja conegut pels nostres lectors per la notícia bibliogràfica d'ATCA, VII-VIII (1988-1989), 566, núm. 4644. – J. P. E. [14.831]

Jocelyn N. HILLGARTH, *Ramon Llull i el naixement del lul·lisme*. A cura d'Albert SOLER amb la col·laboració d'Anna ALBERNI i Joan SANTANACH (Textos i Estudis de Cultura Catalana, 61), Barcelona, Curial Edicions Catalanes i Publicacions de l'Abadia de Montserrat 1998, 456 pp.

L'any 1971 era publicada a Oxford una de les aportacions més importants a la història del lul·lisme, realitzades durant la segona meitat del segle XX, dedicada a la branca directament empetada en el mateix Ramon Llull, i de clara configuració universitària del lul·lisme, la parisenca; s'intitulava: *Raymond Lull and Lullism in fourteenth Century France*. Ara, trenta anys més tard, arriba la traducció-adaptació catalana, que ha suprimit els apèndixs menys el tercer, que ara és l'únic (6, nota 3); també hi ha nou aparat bibliogràfic (5 i 11-15). És també nou el prefaci a la nova edició, en el qual l'autor estableix la seva posició en relació a algunes crítiques oposades a l'edició anglesa: i així es reafirma en l'accés personal de Ramon Llull a les autoritats i centres de decisió en punt de croada; en la consistència del pensament de Llull; en el lloc de Thomas Le Myésier entre Llull i el món universitari i en la importància dels anys de formació anteriors a la primera anada a París. També assenyalava els punts que freturen ulterior estudi i clarificació. – J. P. E. [14.832]

Jocelyn N. HILLGARTH, *Els començaments del lul·lisme a Mallorca*, dins «Actes Onzè Col·loqui», 21-34.

En el segle XIV l'interès a l'obra de Ramon Llull no naix a Mallorca, ans hi arriba des de València [però caldria haver recordat que l'únic autor explícit d'obres del lul·lisme valencià més primitiu fou Bernat Garí, 'presbyter Maioricensis' (25)], en una línia, però, que fou atacada per Nicolau Eimeric. El primer centre expansiu mallorquí d'obres de Llull fou la Cartoixa de Valldemossa en el pas del segle XIV al XV (22-23) i en la segona meitat del darrer arribaven de fora els primers mestres: Pere Joan Llobet, de Barcelona; d'Itàlia Mario de Passi, protegit per la vescomtessa de Pinós i Mataplana, Beatriu de Pinós; era mallorquí Joan de Tagament, que volia fundar a Randa una escola semblant a la inicial de Miramar (23-25 [cf. ATCA, XV (1996), 415-426, i XVI (1997), 399-403]); altra vegada de Catalunya, Pere Deguí, patrocinat per ciutadans honorats i sacerdots, però també altra vegada acusat de lul·lista per un inquisidor i d'escotista per d'altres com Jaume d'Oleza (25-28); el seu parent Arnau Descós era, pots ser, més humanista que lul·lista (28-29). Per a l'autor els aspectes que més destaquen en el lul·lisme mallorquí medieval serien: la iniciativa del patriciat urbà, on sobressurt Ferran Valentí, que veia en Llull un membre de la pròpia classe (29-30); les dificultats doctrinals del lul·lisme tant dins Mallorca com fora (30); el protagonisme dels mestres forans, sobretot catalans (30-31); el predomini de laics entre els posseïdors de llibres lul·lians, interessats en llibres de l'art i en l'*Arbre de ciència*, mentre els clergues van al *Llibre de contemplació*, *Blanquerna*, *Doctrina pueril* (32-33). – J. P. E. [14.833]

Jaume de PUIG I OLIVER, *Desocultació d'un manuscrit de l'Art lul·liana a Barcelona, el 1396*, dins «Arxiu de Textos Catalans Antics», XVII (1998), 510-513.

L'accés de Pero de Luna al pontificat amb el nom de Benet XIII, representà el final de la persecució inquisitorial de Nicolau Eimeric contra les obres de Ramon Llull. En conseqüència un volum de l'*Art* [quina?], que durant el temps de persecució havia estat amagat, sembla amb la connivència de l'oficial del bisbe de Barcelona, ara reapareixia, extrem certificant per la corresponent acta, conservada tant en català com en llatí en l'ADB, *Registra verbalium*, 5, ambdós textos ací transcrits (512-513). – J. P. E. [14.834]

Sebastià TRIAS MERCANT, *Cartas del abad Pasqual a fray Gifreu sobre Ramon Llull*, dins «Revista espanyola de filosofia medieval», 5 (1998), 109-117.

Anton Ramon Pasqual mantingué una considerable correspondència tant amb Europa com amb la Península; un dels seus interlocutors fou el mercedari Josep Gifreu, que conservà nou lletres de l'abat de La Real dels anys 1757-1759, ací transcrites (111-117 [no n'he sabuda veure la referència arxivística]); aquest demanava informació entorn la família barcelonina dels Llull, sobre la pretesa butlla condemnatòria conservada a Girona, ADG, i les obres antilul·lianes d'Eimeric encara a Sant Domènec de la mateixa ciutat i sobre possibles atacs de l'inquisidor a la doctrina de la Puríssima; consta que algunes de les notícies trameses a Mallorca també procedien del convent mercedari de Girona (112); les informacions havien de servir «algún día para la vindicación mayor de su persona y escritos [de Ramon Llull]» (112), [frase, darrere la qual s'endevinen les *Vindiciae Lullianae* del mateix Pasqual]. – J. P. E. [14.835]

Horst HINA, *La construcció d'una tradició cultural: Ramon Llull i la Renaixença*, dins «Actes Onzè Col·loqui», 143-155.

L'autor recorda amb Jordi Rubió i Balaguer que a començos del segle XIX, Llull havia arribat al punt més baix de la seva incidència cultural i ressegueix les primeres petjades del redescobriment de la poesia lul·liana per Manuel Milà i Fontanals i per Jeroni Rosselló el 1859, seguits per Jacint Verdaguer (144). Marcelino Menéndez y Pelayo, amb amplitud panhispànica, redesco-

breix Llull com a filòsof realista (graó intermedi entre Plató i Hegel) i com a precoç a usar una llengua romanç en filosofia; i propugna una edició hispànica de l'obra lul·liana (145-148). Josep Torras i Bages, influït per l'anterior, reempenia la presentació de Llull en marc català: reafirmava la seva plena ortodòxia, el comparava amb d'altres escriptors europeus, el trobava parió a Dante Alighieri i a Tomàs d'Aquino i el considerava personificació del Romanticisme (148-152). Barthélemy Hauréau, aportava en el vol. XXIX de la *Histoire Littéraire de la France* la visió biobibliogràfica i considerava que només seguia vigent la poesia (152-153). Joan Maragall i Eugeni d'Ors en subratllaven l'empelt i la personificació de l'esperit de Catalunya (153-154). La Renai-xença s'hauria adonat «de l'essencial importància que Llull tenia per a la reconstrucció de la cultura catalana -la seva obra filosòfica i no menys la poètica, i més que res la seva obra catalana» (155). – J. P. E. [14.836]

Manuel GARCIA GRAU, Manel PITARCH FONT, *De Ramon Llull a Joan Fuster a través de la literatura confessional i de l'examen de consciència*, dins «Actes Onzè Col·loqui», 183-202.

Amb el *Llibre de contemplació*, la *Vida coetània*, el *Llibre d'amic i amat*, el *Cant de Ramon*, i el *Desconort*, Llull introduïa en la literatura catalana el gènere literari de les confessions (183), que d'altres seguirien fins al Baró de Maldà (185). En són mostra les dues estrofes inicials del *Desconort* i les tesis bàsiques de *Lo somni* de Bernat Metge (190-191). Les altres pàgines fan referència a literatura contemporània. – J. P. E. [14.837]

Werner KÜNZEL, Heiko CORNELIUS, *El Ars Generalis Ultima de Ramon Llull (Estudios sobre el origen secreto de la teoría computacional)*, dins «Revista española de filosofía medieval», 5 (1998), 89-107.

L'original alemany d'aquestes pàgines fou resumit per als lectors d'ATCA i el resum publicat en el volum XIII (1994), 596, núm. 9391. – J. P. E. [14.838]

Ton SALES, *La informàtica moderna, hereva intel·lectual directa del pensament de Ramon Llull*, dins «Studia Lulliana, olim Estudios Lulianos», XXXVIII (1998), 51-61.

L'autor assenyalava deu idees, en les quals Ramon Llull hauria estat tan innovador que ni ell mateix no hauria vist l'abast de les seves innovacions, que «avui ens resulten ben familiars» (52). Són les de càlcul, alfabet del pensament, mètode, anàlisi lògica, heurística i deducció, sistemes generatius, graf, taulers, xarxa conceptual i diagrames (52-57), cada una de les quals pot tenir origen diferent, com també ha influït de forma diversa en filòsofs posteriors, sobretot en Gottfried Wilhelm Leibniz (57-58). – J. P. E. [14.839]

Ramon SUGRANYES DE FRANCH, *Raymond Lulle hérétique?*, dins «Freiburger Zeitschrift für Philosophie und Théologie», 45 (1998), 534-536.

José Ignacio TELLECHEA IDÍGORAS, *Ramón Llull y Nicolás Eimeric*, dins «Salmanticensis», 45 (1998), 331-337.

Joan ESQUERDA I BIFET, *Alla luce dello Spirito Santo, discernere i semi del Verbo all'interno delle culture e delle religioni. Con riferimento alla figura storica di Raimondo Lullo (1235-1316)*, dins «Euntes Docete. Commentaria Urbaniana», LI (1998), 91-98.

Salvador CABOT ROSSELLÓ, *Nuevo rumbo en el enfoque de la Causa Luliana*, dins «Analecta Tertii Ordinis Regularis Sancti Francisci», 30 (1999), 389-403.

Comú denominador dels quatre títols és la referència a l'estudi *De Ramon Llull a Nicolau Eimeric*, publicat en aquestes pàgines [ATCA, XVI (1997), 9-130; hom en pot veure recensió en el

volum XVII (1998), 638-641]. Ramon Sugranyes subratlla que cal distingir entre la doctrina de Llull i les excrescències que se li poden haver enganxat en el curs del temps, sobretot per l'alquímia i per certs intel·lectuals renaixentistes [hom en pot veure una versió més reduïda dins «Mémoire Dominicaine. Histoire. Documents, Vie dominicaine», 13 (1998/2 = *Les Dominicains et leur droit*)]; Esquerda resumeix esquemàticament els pressupòsits de l'acció missionera segons la doctrina lul·liana (96-98); i Tellechea, per la seva banda, exhuma de l'Archivio Segreto Vaticano, *Concilio di Trento*, vol. 74, una còpia notarial de la butlla de Gregori XI, «Conservationi puritatis catholicae fidei», feta a base del text del *Directorium inquisitorium* de Nicolau Eimeric imprès a Barcelona el 1503, còpia notarial destinada a la Comissió papal que revisava l'*Index* de Pau IV (336), en el qual Llull havia estat inclòs per culpa de l'acusació eimericiana, i del qual la comissió esmentada el tragué, decisió també il·lustrada pel certificat autògraf del secretari de la dita comissió (334 i 337): per a l'obra de Llull, la situació tornava a ésser la creada per la dita butlla. Cabot dedica la part central de l'article a una anàlisi detallada de les tres parts de l'opuscle, en la qual subratlla les respectives tesis bàsiques, amb transcripció i traducció castellana dels sis articles del *Directorium inquisitorium* extrets de l'*Ars amativa* (392-402; els sis articles: 396-397). La seva impressió personal sobre el resultat es pot resumir en aquesta frase: «En ella [l'obra objecte de recensió] se invierten los papeles usuales jugados por los dos bandos de actores en esta larga contienda teológica e histórica de lulistas y antilulistas. El autor... da un revolcón de 180 grados al enfoque de la cuestión tradicional. El acusador pasa a ser acusado, el inquisidor es inquirido, el acusado esta vez es el mismo fiscal Eimeric» (390). – J. P. E. [14.840-14.841-14.842-14.843]

Jaume BOVER, Joan PARETS, *Ramon Llull a la música*, dins «Studia Lulliana, olim Estudios Lullianos», XXXVIII (1998), 93-95.

Els autors constaten la poca fortuna de Ramon Llull en la música, car d'entre dues mil composicions musicals identificades per ells i prescindint dels goigs, només n'hi ha quatre de dedicades a Llull, dues de les quals han estat reeditades, la d'Antoni Torrandell i Jaume, *Himne al beat Ramon Llull*, lletra de Llorenç Riber, quatre vegades; i l'*Himne de Miramar*, de Bartomeu Torres i Trias, dues. Hi ha fitxa de cada una de les vuit edicions (94-95). – J. P. E. [14.844]

Antoni BONNER, *Ramon Llull, una figura incòmoda en la cultura catalana*, dins «Hom. Pérez», 47-52.

L'autor parteix de l'observació oïda a un polític català: «Ramon Llull -un autor difícil» (47) i la comenta en el sentit que la dificultat prové de l'aparent esoterisme i complicació de l'art; de la no adscripció de Ramon Llull a cap escola; de les propostes de reforma, que el feien aparèixer com a ,phantasticus - esbojarrat'; de les ,males companyies' amb què es trobava associat (Bernat Delicós, Joan de Rocatalhada, alquimistes); de la persecució inquisitorial personificada en Nicolau Eimeric; del desprestigi en què el posaren els il·lustrats del segle XVIII. Hi hagué una línia positiva: escola lul·liana de Barcelona, cardenal Francisco Jiménez de Cisneros i Juan de Herrera, però la mateixa renaixença catalana tenia dificultats a admetre o almenys a valorar certs elements lul·lians. Els estudis crítics posteriors al d'Ephrem Longpré (Jordi Rubió i Balaguer, Frances Yates, Jocelyn N. Hillgarth), han encarrilat la presentació de la figura, però malgrat tot segueix el desfici: «En part és degut a un problema de presentació dins l'ensenyament» (51), per les dificultats de comprensió, malgrat els passos recents vers una presentació global popularment assumible. – J. P. E. [14.845]

Jaume MENZA I VALLS, *Arnau de Vilanova (c. 1240-1311)* (Biblioteca filosòfica, 95), Madrid, Ediciones del Orto 1994, 92 pp.

Visió de conjunt sobre les obres d'Arnau de Vilanova de tema cristià, en la qual han estat in-
 gradades les adquisicions dels darrers anys. Després d'un quadre cronològic, que serveix de bio-

grafia sumària (9-12), la primera part principal de l'opuscle descriu de forma resumida, tant en dimensió diacrònica de la successiva aparició dels tractats, com en dimensió sistemàtica, les posicions doctrinals d'Arnau a l'interior del cristianisme (15-45), amb unes pàgines dedicades a llur repercussió posterior (46-49). La segona part introdueix i tradueix en castellà cinquanta fragments, els sis darrers dels quals són de crítics contemporanis (53-86). L'opuscle es clou amb una bibliografia selectiva (89-92). – J. P. E. [14.846]

Jaume MENSA I VALLS, *Arnau de Vilanova, espiritual. Darrerres aportacions*, dins «Anales Valentinós», XXIV (1998), 303-337.

Objectiu d'aquestes pàgines: «presentar, amb pinzellades d'estil impressionista, les grans línies de la recerca actual i els resultats obtinguts» (304), de l'Arnau espiritual. La recerca actual hauria començat el 1987 [potser hauria d'ésser el 1978, amb la publicació de l'*Alia informatio beguinorum*, que ultra donar dos textos desconeguts, clarificà la diversitat d',informatioes beguinorum']; recordada la situació dels estudis arnaldians anterior a aquella data (305-308), ens passen successivament davant els ulls l'aportació de nous documents (309-311), i dades biogràfiques (311-313), la descoberta de nous manuscrits i la descripció d'alguns de coneguts (314-316), les noves edicions de textos, tant complets com fragmentaris, d'Arnau o contra ell (316-320), llista d'obres autèntiques i problemàtica de les dubtosament o certament no arnaldianes (323-327) i temàtica doctrinal exposada i discutida durant aquests anys (328-335). En resum, la publicació d'obres autèntiques ha permès de plantejar-se el problema de l'autenticitat d'altres, i d'avançar cap a un coneixement sòlid de la doctrina d'Arnau de Vilanova; per això caldria sobretot completar l'edició (336-337). – J. P. E. [14.847]

Jole AGRIMI, *Aforismi, parabole, esempi. Forme di scrittura della medicina operativa: Il modello di Arnaldo da Villanova*, dins *Le forme della comunicazione scientifica*, a cura di Massimo GALLUZZI, Gianni MICHELI e Maria Teresa MONTI (Filosofia e scienza nel Cinquecento e nel Seicento), Milà, FrancoAngeli 1998, 361-392.

La medicina té l'exigència didàctica d'unir teoria i pràctica i això es concreta en el gènere literari d',aforismes', clàssic entre els grans metges des de l'antiguitat (362-368). En el *De considerationibus operis medicine*, Arnau havia col·locada la ,regula' (equiparada a l',ars') al bell mig de la ciència mèdica, entre la teoria i la pràctica (369-371), amb aplicació a la farmacologia en els *Aphorismi de gradibus medicinarum*, en els quals aprofitava les aportacions de Galè, d'Al-Kindi i d'Averrois, en una síntesi basada en els principis de la filosofia aristotèlica, que introduïa, ni que només fos en el pla hipotètic, la idea d'una regularitat matemàtica en la farmàcia, destinada a convertir-se en pedagogia científica, on els exemples troben el lloc adient (371-378). En canvi, les *Parabole* i els altres aplecs d'aforismes són menys pròxims a la fonamentació teòrica i més acostats a la pràctica, també per la seva facilitat mnemotècnica (378-382) i àdhuc sistemàtica, car els tres-cents quaranta-tres aforismes de les *Medicationis Parabolae* són estructurats en vuit seccions, tenen aplicació religiosa, car són el paral·lel de l'exemplum en la predicació, i configuren un ,modus parabolanus' (382-387). Les *Parabole* arnaldianes cridaren l'atenció d'Henri de Mondeville (388-390) i d'altres (391-392), i acompanyaren el primer doctor que anà a Amèrica el 1493, Diego Álvarez Chanca (391). – J. P. E. [14.848]

Laura SMOLLER, *The Alfonsine Tables and the End of the World: Astrology and Apocalyptic Calculation in the Later Middle Ages*, dins «Essays Russell», 211-239.

Una de les possibilitats de càlcul de la fi del món a base de les Taules Alfonsines rau en els 49.000 anys que dura «the complete procession of the fixed stars and planetary apogees» (215) i fou tinguda en compte per Jean de París en el seu *Tractatus de Antichristo*, deutor de l'*Opus maius* de Roger Bacon (218, nota 20), i resposta al *De tempore adventus Antichristi* d'Arnau de Vilanova; també en

proposava una altra, la que el sol fou creat en la seva plenitud d'Ariet 15°, i només corregia Arnau en el sentit que la fi del món podia arribar en els dos segles primers vinents, i no pas només dins el segle XIV (218-219). Henry of Harkley considerava massa flonja la correcció de Jean de París a Arnau de Vilanova [cf. ATCA, VII-VIII (1988-1989), 218-221]. – J. P. E. [14.849]

Francesco SANTI, *La Bibbia e la letteratura profetico-apocalittica*, dins *La Bibbia nel Medioevo*, a cura di Giuseppe CREMASCOLI e Claudio LEONARDI (La Bibbia nella storia, 16), Bologna, Edizioni Dehoniane 1996, 389-408.

Assaig sobre la successiva i canviant utilització que els ,profetes' dels darrers segles medievals han feta de l'Esriptura, al centre del qual hi ha els escrits doctrinals d'Arnau de Vilanova. Si el segle XIII començava rebent el missatge de Joaquim de Fiore, durant la seva major part l'escola dominicana de Saint Jacques de París sistematitzava l'estudi de la Bíblia (390-392 i 399-400); el nou ,profeta' s'havia de justificar i en part cercava la justificació en la *Bíblia*; seria el cas de l'*Expositio super Apocalypsi*, abans per algú atribuïda a Arnau de Vilanova (393). En Arnau de Vilanova trobem, d'una banda, unes *Regulae* i de l'altra textos de revelacions privades com el *Vae mundo in centum annos*, d'on ve la tensió entre la normalització i la innovació hermenèutica (395-396); quan, però, cal dir la darrera paraula, com en les *Denuntiationes Massilienses*, Arnau proclamarà que el sentit de l'Esriptura no és només el literal, ans també l'al·legòric (399); d'ací ve la seva alternativa hermenèutica, que de cap manera no posseïa la solidesa necessària per a oposar-se a la ,normalitzada' dels mendicants (400) i per això hauria desembocat en l'«antiintellectualismo religioso» (401) de l'*Alia Informatio Beguinorum* o de la *Interpraetatio de visionibus in sompniis...*, i primer en l'abandó de la *Bíblia*: «i profeti dopo aver abbandonato l'ermeneutica, abbandonano la Bibbia stessa» (402), car ja existeix una nova lletra, la de les profecies, que son ,quasi Scriptura' i àdhuc, segons com, més que l'Esriptura, tal com se li escapa en les *Denuntiationes Gerundenses* (403: i després en el ,rifiuto della Bibbia': 405), perquè es justifiquen per l'ortopraxi, pedra de toc fins i tot per a la *Bíblia* (403-404); d'ací la multiplicació d'aquest gènere literari (404-406), del qual serien mostra tant fra Pere d'Aragó com Ramon Llull (407). – J. P. E. [14.850]

Francesco SANTI, *La buona morte di Federico III d'Aragona, re di Trinacria, e l'insegnamento di Arnaldo da Villanova*, dins Lothar KOLMER (Hrsg.), *Der Tod des Mächtigen. Kult und Kultur des Todes spätmittelalterlicher Herrscher*, Paderborn, Ferdinand Schöningh 1997, 75-88.

Un resum dels esdeveniments polítics i guerrers que personifiquen el regnat de Frederic III de Trinària ocupa les primeres pàgines (75-77); en aquella situació incidí Arnau de Vilanova, aplicant-hi la seva visió apocalíptica: hauria proposat al rei de protagonitzar, al costat d'un previsible ,papa angèlic', els esdeveniments d'abast mundial previs a la fi dels temps (una de les decisions d'aquesta política hauria estat la protecció a la Companyia Catalana en l'Imperi d'Orient) (78); un altre dels punts que li inculcà Arnau fou el de la supervivència dinàstica, superadora de la mort individual (79), supervivència condicionada al servei a la ,veritat del cristianisme' (79-80); el tema de la mort tornà en l'*Alia Informatio Beguinorum* (80). El programa fou formulat en la *Informació espiritual*, passà des d'ací a les *Constitutiones Regni Trinacriae* i fou aplicat en la política reial (82-83); el testament de Frederic (ACA, *Canc., Varia*) és guiat per la doctrina d'atenció als pobres del *De belemosina et sacrificio* (84 [la qual, però no «ci è giunta solo in italiano», car ja el 1978 fou publicada la seva traducció castellana medieval]); en canvi se n'apartava en disgnar que les seves despulles fossin sebollides en capella pròpia a Sant Francesc de Barcelona al costat de la seva mare, Constança de Staufen. – J. P. E. [14.851]

Albert SOLER, *Espiritualitat i cultura: Els laics i l'accés al saber a final del segle XIII a la corona d'Aragó*, dins «Studia Lulliana, olim Estudios Lulianos», XXXVIII (1998), 3- 26.

Les primeres pàgines resumeixen allò que hom pot saber pels documents d'aquell(s) segle(s) sobre l'existència d',homines de penitentia', de terciaris franciscans i de l'interès institucional eclesiàstic a integrar els primers en els segons, tant a Catalunya com en d'altres contrades (4-11). La segona part, recordat el cas d'Inghetto Contardo (12-13), resumeix, a base de fragments tant de Ramon Llull com d'Arnau de Vilanova, la defensa que ambdós autors feren de la intervenció de seglars en la transmissió del pensament cristià, sobretot de l'encaminat a l'espiritualitat (14-19), interès constatable tant a Occitània com a Catalunya (19-20). Hi ha bibliografia (21-26). – J. P. E. [14.852]

Gian Luca POTESTÀ, *Radical Apocalyptic Movements in the Later Middle Ages*, dins *The Encyclopedia of Apocalypticism*. Volume 2. *Apocalypticism in Western History and Culture*. edited by Bernard MCGINN, Nova Iork, Continuum, sense data, 110-125.

Resumit allò que en els moviments reformadors de perspectiva apocalíptica representaren *Els apòstòlics i Dolcino* (111-114) en exposar la posició d'*Els espirituals franciscans*, també a Catalunya, considera ,crucial' recordar Arnau de Vilanova, al qual atribueix el *De tempore adventus Anticristi*, i la proposta reformadora davant Benet XI, però també [com si no hi hagués cap dubte de llur autenticitat: cf. ATCA, XIII (1994), 48-70, 77-78 i 105-205] l'*Expositio super caput XXIV Matthaei* i l'*Expositio super Apocalypsi* (116-117). – J. P. E. [14.853]

Michael R. McVAUGH, *Royal Surgeons and the Value of medical Learning: the Crown of Aragon, 1300-1350*, dins *Practical Medicine*, 211-236.

Aquestes pàgines tenen un fil conductor que és la família ça Riera, cirurgians de Girona, les vicissituds de la qual durant aquells cinquanta anys són conegudes per Barcelona, ACA, *Canc.*, *reg.*, *Cartes reials diplomàtiques*, i *Reial Patrimoni*. Mestre racional; documentació completada per la de nombre d'altres arxius com l'ACB, *Notaris*. Bernat Vilarrúbia; AHPB, València, ARV; Girona, ADG *Processos*. L'autor es pregunta si arreu d'Europa és vàlida l'observació d'Henri de Mondeville, segons la qual metges i cirurgians no haurien conjuminat i, quant a Catalunya presenta el cas de les successives generacions dels ça Riera, àmpliament il·lustrat per la documentació d'ACA, començant per Guillem ça Riera, documentat el 1284 al servei de Pere el Gran, seguint pel nebot Berenguer, ben conegut; el fill d'aquest, Arnau, estudiant a Montpeller i mestre en medicina per Lleida el 1344, fou alhora cirurgià, i potser per aquesta raó molt més ben pagat pel rei que el seu pare (224-228); a Catalunya i a València hi ha d'altres casos de metges-cirurgians; l'evolució del cirurgià, d'aprenent «secundum practicam chirurgie que observatur in hac terra» (221, nota 52) a metge-cirurgià, podria haver estat resultat de la política de la casa reial a favor d'una medicina i cirurgia universitàries, tal com permeten de veure les *Ordinacions de casa i cort* de Pere el Cerimoniós (234). Hi ha referència a llibres (218-219; 232) i a la possible relació dels ça Riera amb Arnau de Vilanova (219). – J. P. E. [14.854]

Antonio BENLLOCH POVEDA, *Munus docendi en la edad media en Valencia. La catequesis en los sínodos medievales valentinos*, dins «Anales Valentinos», 48 (1998), 405-419.

L'autor vol «señalar los elementos que referente a la catequesis aparecen en los sínodos» (405), i de fet repassa i transcriu en traducció castellana allò que prescriuen els sínodes diocesans successius: els d'Andreu Albalat 1258, 1261, 1278; de Ramon Despont, 1296; de Joan de Barcelona (Sogorb, 1367); de Vidal de Blanes, 1357 o 1368, que inclogué un *De articulis fidei*, ací traduït al castellà (409-416); un apartat final aplega d'altres disposicions de sínodes diversos (417-419). També esmenta el *De elementis catholicae fidei* d'Arnau de Vilanova [del qual hi ha traducció castellana medieval, ací no aprofitada], el *Manipulus curatorum* de Guiu de Montroquer i sermons de s. Vicent Ferrer (408). – J. P. E. [14.855]

Juan Manuel del ESTAL, *Vicisitudes del castillo santiagouista de Negra en el reino de Murcia, bajo la corona de Aragón (1296-1304)*, dins «Anuario de Estudios Medievales», 28 (1998), 75-95.

L'autor descobrí a l'ACA, *Canc.*, *Pergamins de Jaume II*, l'acte reial del 1303, pel qual Jaume II lliurava en concepte de vassallatge el castell de Negra; aquest acte, unit a dos altres documents del mateix fons i a un de *Canc.*, *reg.*, ací transcrits (90-94), i les informacions que proporcionen són col·locats en el marc de la política reial envers el regne de Múrcia, d'una banda, i de la contraposició que trobava, en particular en els ordes militars castellans, jugant sempre contra Jaume II, de l'altra. – J. P. E. [14.856]

Mariano PESET, *La fundación y el fuero universitario de Lérida*, dins «Hispania. Revista Española de Historia», LVIII (1998), 515-536.

En la concessió d'universitat a Jaume II, Bonifaci VIII s'havia limitat a atorgar a l'Estudi General que el rei determinés, els privilegis, les indulgències, les llibertats i les immunitats de què fruïa el de Tolosa de Llenguadoc (517-520); en localitzar l'Estudi a Lleida li donava estatuts, li concedia exclusivitat universitària i alhora se'n constituïa autoritat suprema, reservant-se el nomenament de canceller (520-522); el del rector corresponia als estudiants (527-531) i, acostant-se a Bolonya, els altres punts eren de decisió municipal (524-527); també s'acostava a Bolonya, amb algunes diferències de detall, tot el relatiu al rector i a la seva elecció i electors (527-531); ell fou jutge per als afers interiors de l'Estudi fins al 1585, i optatiu per a contenciosos amb persones d'altres jurisdiccions, limitat, però, al camp del mixt imperi; amb aquesta figura, Jaume II evitava de posar la universitat en mans només d'eclesiàstics. I així, Lleida fou la primera universitat municipal, model per a les altres de Catalunya i València (533-535). – J. P. E. [14.857]

Sophia MENACHE, *Clement V* (Cambridge Studies in Medieval Life and Thought, 36), Cambridge, University Press 1998, 354 pp.

Tota l'obra és basada en gran part en la documentació d'ACA, encara que a través de les compilacions de Heinrich Finke (*Acta Aragonensia, Papsttum und Untergang des Templerordens i Aus den Tagen Bonifaz' VIII*); i dedica pàgines als dos reis Jaume, de Catalunya-Aragó i de Mallorca (reconquesta, relació amb l'illa de Sicília o regne de Trinària i amb estats del Nord d'Àfrica), i a personatges com Arnau de Vilanova, metge de Climent V, Ramon Llull, l'ambaixador Vidal de Vilanova i d'altres. – J. P. E. [14.858]

Marek GENSLER, *Antonius Andreae, Scotism's best supporting Auctor* (i II). 3. *Antonius Andreae's Opus Magnum: The Metaphysics Commentary*; 4. *The Philosophical Issues in Antonius Andreae's Scriptum in Artem Veterem and Abbreuiatio Operis Oxoniensis Scoti*, dins «Anuari de la Societat Catalana de Filosofia», IX (1997 [1998]), 39-50 i 51-61.

[Cf. ATCA, XVII (1998), 844, nn. 13.178-13.179] La *Metafísica* d'Aristòtil seguí essent el llibre bàsic medieval per a l'estudi de la metafísica i el seu comentari la forma fonamental d'ensenyament en la facultat d'Arts. Destaca el de Tomàs d'Aquino, del qual el d'Antoni Andreu hauria estat una revisió en sentit escotista (40), que seguí quatre camins: una estructuració més clara; una explicació dels temes aristotèlics en forma sil·lògica; una modificació del text tomístic, substituint-lo o afegint-hi paràgrafs de les *Quaestiones in Metaphysicam* de Duns Escot; i una inserció en el comentari de Tomàs de les doctrines més distintives de la metafísica escotística. Així Andreu farcí d'escotisme l'obra de Tomàs (40-41). Les pàgines següents exposen quines foren les obres d'Escot utilitzades per Andreu per al seu treball i la seva forma de treballar.

Les dues obres més conegudes d'Antoni Andreu foren el *De tribus principiis naturae* i el *Scriptum aureum super Metaphysicam*, però també foren considerades interessants i dignes de supervi-

vència les dues esmentades en el darrer subtítol, de les quals es conserven una desena de manuscrits i tingueren diverses edicions; són dedicades, respectivament, a lògica i a teologia, no, en canvi, a la filosofia de la natura, que fou el gran tema d'Antoni Andreu; en les pàgines següents és analitzada cada una de les dues obres (52-56 i 57-61, respectivament), amb el resultat que Antoni Andreu fou un escotista fidel, però amb la llibertat i la iniciativa pròpies de qui durant el segle XV fou conegut com a ,Scotellus' i ,Doctor dulcifluus' (60-61). – J. P. E.[14.859-14.860

Gedeon GÁL, *Petrus Thomae's Proof for the Existence of God*, dins «Franciscan Studies», 56 (1998), 115-151.

L'autor recorda la llista d'obres de fr. Pere Tomàs, professor de teologia a Sant Francesc de Barcelona durant els primers decennis del segle XIV, amb indicació del nombre de manuscrits coneguts que en contenen còpies. El *Commentarium in primum librum Sententiarum* només s'ha conservat en el volum de la Biblioteca Vaticana, Vat. lat. 1106; una de les ,quaestiones' de la segona distinció, la segona, pregunta *Utrum sit demonstrabile Deum esse causam primam*, a la qual fr. Pere respon de manera afirmativa, bo i indicant que el camí per a la demostració en aquest món de l'existència de Déu és el de prova ,quia'. La transcripció del text, amb mínima anotació crítica, ocupa les pàgines 119-141; aquestes són seguides de la llista o taula de totes les qüestions plantejades en les quaranta-vuit distincions d'aquell *Commentarium* (142-151). – J. P. E. [14.861

Marek GENSLER, *The Concept of Vacuum in a Scotist 'Physics'-Commentary attributed to Antonius Andreae*, dins *Raum und Raumvorstellungen im Mittelalter*, herausgegeben von J. A. AERTSEN i A. SPEER (Miscellanea Mediaevalia, 25), Berlín-Nova Iork, Walter de Gruyter 1998, 168-178.

Anàlisi del text d'unes *Quaestiones de Physica*, anònimes a Cambridge, Gonville & Caius, ms. 368 (590), que Martí de Barcelona havia atribuït a Antoni Andreu; raons diverses porten l'autor a negar la dita paternitat, a datar-les després de 1325 i a atribuir-les a un franciscà més jove que Antoni Andreu. – J. P. E. [14.862

Josep PERARNAU I ESPELT, *Opere di Fr. Petrus Jobannis in processi catalani d'inquisizione della prima metà del XIV secolo*, dins «Archivum Franciscanum Historicum», 91 (1998), 505-516; i dins PIETRO DI GIOVANNI OLIVI, *Opera edita et inedita*. Atti delle Giornate Internazionali di Studio. Grottaferrata (Roma), 4-5 dicembre 1997. Editori di Quaracchi - Scuola Superiore di Studi Medievali e Francescani del Pontificio Ateneo Antonianum, Grottaferrata (Roma), Ediciones «Archivum Franciscanum Historicum» 1999, 505-516.

Recordades les investigacions anteriors que han fet possible l'actual, l'autor transcriu aquells fragments del procés inquisitorial a càrrec de Guillem Desquer, secretari del consell municipal de Girona, any 1325 (505-512), i els de l'altre procés, també inquisitorial, a càrrec dels beguins de Vilafranca del Penedès, del 1345 (513-515), en els quals són esmentats llibres de fra Peïre Joan (Oliu); en el darrer els esments són només globals; pel primer sabem que hom llegia a Girona uns *Notabilia et abstractiones ex Postillis in Actus Apostolorum et Apocalypsim*, i les *Quaestiones de contemplatione i De paupertate*, i un text intitulat *Dolicrux* (510-511), que seria la *Quaestio XVI* (512, nota 16); les expectatives alimentades per aquests escrits feren nèixer a Girona i a Occitània la ,Societas Magni Exitus' (516). També és transcrita part de la lletra del bisbe de Girona, Arnau de Mont-rodó, que informa del fet que ell i l'inquisidor havien fet cremar en l'escalinata de la Seu de Girona obres del dit fra Peïre Joan i d'Arnau de Vilanova; i de la crida episcopal de presentar-li tots els exemplars dels dos autors esmentats, llatins o traduïts, de temàtica religiosa i en particular els que tractaven de pobresa dels apòstols i de potestat papal (515-516). – J. P. E. [14.863

Peter COCOZZELLA, *A Sybil for the Catalan 'Passion' of the Late Middle Ages*, dins «Actes Vuitè Congrés», 109-132.

El ms. 1029 de Barcelona, BU, procedent de Les Piles, conté un poema de 2.458 [de fet, 2.460: 126] versos sobre la *Passió*, publicada el 1909-1910 per Enric Moliné i Brasés, que integra una gran part de material apòcrif, a diferència de la de París, BN, que només té 666 versos; els cent cinquanta darrers versos de Les Piles són dedicats al pronòstic de la Sibila sobre els catorze *Signa iudicii* (110), ací reproduïts (124-126). L'autor assenyala els precedents dels signes ja des del segle XI; el fragment català, però, per pèrdua de text, només en descriu deu, i encara amb ordre divers, car el dotzè no prové de les fonts europees, ans d'un altre text català del segle XIII, trobat a Sant Andreu de Torn (113-114). Però el tret més característic de la nostra Sibila rau en ésser un híbrid de l'Eritrea i de la Tiburtina, que s'aparta de l'ús litúrgic i passa del cicle de Nadal al de Passió i Pasqua sense perdre el to escatològic (114-118). L'autor n'assenyala provençalismes (122) i explica en notes les peculiaritats dels versos (126-130). Hi ha bibliografia (130-132: [en la qual, inexplicablement, manca el treball, on Lluís G. Constans publicà el text de S. Andreu de Torn]). – J. P. E. [14.864]

Marisa MELERO-MONEO, *Iconografía de San Pedro y propaganda papal en la pintura gótica: Pedro y Simón Mago como imagen de la confrontación del papa aviñonés y del anti-papa romano. Un ejemplo catalano-aragonés del siglo XIV*, dins «Gesta. International Center of Medieval Art», XXXVI (1997), 107-121.

Estudi analític del retaule ara propietat dels Musées Royaux d'Art de Brussel·les, ací reproduït en la seva totalitat (làm. 3) i en el cos central (làm. 4), a colors, i en vuit fotografies parcials. Inspirat en el Nou Testament i en la *Llegenda àuria*, cada una de les representacions conté frases, ací transcrites, i el llibre obert del sant Pere central presenta textos legibles a simple vista, el primer dels quals és l'adreça de les lletres de sant Pere i el segon l'oració litúrgica de les festes del sant (116). El retaule és datable els anys 1328-1330 (117) i les seves vuit escenes laterals «tuvieron un fin común: resaltar la institución del papado en su rama legítima... que llegaba hasta los primeros papas aviñoneses, concretamente... hasta Juan XXII» (116), just en el moment en què aquesta legitimitat era negada per l'antipapa contemporani, Nicolau V. – J. P. E. [14.865]

Gaspar COLL I ROSSELL, *La il·luminació de manuscrits a Catalunya durant el segle XIV: aproximació a un estudi documental*, dins «Misc. Ainaud, I», 327-333.

L'autor diu que només pretén presentar una mostra de la vàlua «que pot tenir un acurat processament crític de les informacions conegudes sobre el llibre il·luminat català baixmedieval» (328), i així aplega denominacions dels oficis entorn el llibre, amb l'intent de clarificar la diferència entre copistes i il·lustradors de llibres [l'autor no té en compte un extrem decisiu en el problema: en cas que treballessin a sou, quin era el del copista i quin el de l'il·lustrador; entorn Benet XIII a Peníscola els copistes eren de sou fix, tant per a dies de feina com de festa, els il·lustradors, en canvi, cobraven igual que els primers (dos sous, tres diners), però només per als dies realment treballats: cf. ATCA, VI (1987), 307-311]. Una segona part aplega documentació, normalment ja publicada, sobretot per Josep M. Madurell i Marimon, relativa a Arnau de la Pena, que, però, «lluny de concloure el tema el manté obert» (333). – J. P. E. [14.866]

Manuel SÁNCHEZ MARTÍNEZ, *Las órdenes militares en la cruzada granadina de Alfonso el Benigno (1329-1334)*, dins «Anuario de Estudios Medievales», 28 (1998), 31-58.

[Part de tesi doctoral inèdita, revisada per a aquesta publicació]. L'autor constata una actitud de reticència dels ordes militars (Montesa exceptuada) davant la iniciativa reial d'emprendre una

croada en aquells moments contra el regne sarraí de Granada. I, segons el mateix autor, l'objectiu del present estudi és el d'esbrinar «de manera conjunta, la actuación en la cruzada de las cuatro Órdenes militares..., lo cual permite observar su distinto grado de participación como la diferente actitud del monarca hacia cada una de ellas» (32); la de l'Hospital fou sempre vacil·lant (34-46); la de Montesa decidida i la dels altres dos ordes (Calatrava i Santiago), nul·la. Les vicissituds de la campanya són conegudes per Barcelona, ACA, *Canc.*, *reg.* i per la bibliografia sobre el tema; i en cada cas són ací exposades de forma diacrònica, seguint la cronologia de la documentació reial. – J. P. E. [14.867]

Anthony LUTTRELL, *Gli Ospedalieri e un progetto per la Sardegna*, dins «Misc. Violante», 503-508.

La documentació d'ACA, *Canc.*, *reg.*, permet de conèixer les propostes de Pere el Cerimoniós presentades als successius papes per a solucionar dos problemes: el de les cases de l'orde de l'Hospital situades en els seus regnes, però sotmeses a autoritats superiors castellanes, que el rei volia almenys presidides per súbdits seus, si no integrades dins estructures del país; i el de 'l'estat d'Arborea' a Sardenya, amb el suggeriment d'oferir als Arborea zones d'importància equivalent dins la península italiana i d'assenyar a Arborea l'orde militar de l'Hospital. – J. P. E. [14.868]

Josep M. BERNAL, *Els catalans a Orient: la configuració d'un mite nacional*, dins «L'Avenç. Revista d'història», núm. 221 (gener 1998), 6-11.

L'atenció d'Antoni Rubió i Lluch a les fonts catalanes sobre la nostra presència a Grècia en el segle XIV li féu descobrir la *Crònica* de Ramon Muntaner i la possibilitat de la seva utilització com a mite nacional: «[Filippo] Moisè, el seu traductor italià, ha dit d'en Muntaner que és per antonomàsia 'il Camoens della storia', i jo afegiria que... molt més i en particular ho és de la nostra història» (7); ell mateix, doncs, i Francesc Pelai i Briz, Tomàs Aguiló i d'altres, tal com ja abans havien fet el seu pare Joaquim Rubió i Ors, Antoni de Bofarull i Víctor Balaguer, contribuïren a estendre el mite tant en obres històriques com literàries, fins al punt que, segons el darrer, el mateix general Joan Prim, en arengar en català els seus voluntaris en la Guerra del Marroc del 1859-1860, els recordava la gesta dels avantpassats, invictes «fins a atravesar las Termòpilas» (9), idea repetida pels cantors de la campanya africana (10). – J. P. E. [14.869]

Jaume FELIP SÁNCHEZ, *Dos copistes de llibres medievals religiosos*, dins «Hom. Ricomà», 273-278.

Presentació i transcripció dels dos convenis en virtut dels quals el 1332, els copistes Pere de Montagut i Pere Ferrer, de Montblanc o rodalia, es comprometien, respectivament, a lliurar en un termini determinat un *Psalterium* i un *Lectioarium sanctorale et dominicale*. Els contractes, ací transcrits, es troben a Tarragona, AHA, *Fons notarial de l'Alcover* (276-278). – J. P. E. [14.870]

Rosa ALCOY PEDRÓS, *Nàpols i l'italianisme català a través d'un Saltiri amb miniatures de Ferrer Bassa*, dins «XIV Congreso Corona, IV», 15-32.

El saltiri és el de París, BN, lat. 8846, i l'autora es proposa «investigar des de les miniatures catalanes del llibre les particularitats de l'estil 1300 italià a què queden vinculades, deixant de banda les miniatures angleses de la segona meitat del segle XII» (15). La miniatura de les Noces de Canà, f. 132, comparada amb les de la *Biblia* angevina, ara a Malines, Grand Seminaire, ms. 1, manifesta una sèrie d'elements italians coneguts de Ferrer Bassa (16-17); però aquest i d'altres elements que l'autora troba en analitzar representacions diverses (18-23), no exclouen una certa distanciació, sobretot en relació a Giotto (17-18), perquè «en l'estil de Ferrer Bassa conflueixen més factors que els que som capaços de descriure linealment» (27, nota 17). – J. P. E. [14.871]

El protocol del notari Pere de Folgueres (1338). Edició a cura de Gener GONZALVO, Maria Carme COLL, Oliva SAMPRÓN (Acta Notariorum Cataloniae, 5), Barcelona, Fundació Noguera 1996, 500 pp.

La introducció aplega notícies del notari Pere de Folgueres i descriu el volum, ara conservat a Barcelona, AHPB (11-16). Segueix el cos del volum, transcripció de les anotacions del mateix llibre. Essent àmplies com la mateixa vida, aquestes tenen algunes característiques: la relativa abundància de documents que toquen la casa reial: deutes de Jaume II encara no satisfets (145/114; 242/190); deutes d'Alfons el Benigne (180-184/136-137), contrets amb motiu de la conquesta de Sardenya (105/72; 126/95; 128/96); deute de cera durant un mes, d'Elisenda de Montcada (177/133); quantitat donada cada any per Frederic de Trinàcria a l'infant (futur fra) Pere d'Aragó (169/125; cf. 463/367); deutes per un convit que Pere Marc oferí a Jaume II en la seva propietat de la Roca (273/222); decisió que els comptes de l'encunyació de moneda s'han de retre al mestre racional (240-243/189-191; 246/195). Hi ha peces que s'acosten més a la nostra temàtica, com les relatives a Pere Cellerer [relacionat amb Arnau de Vilanova] (231/181; 292/236; 307/252); restitució de documents a l'hospitaler fra Ramon d'Empúries (346/291; 452/358); document en català integrat en un de llatí, sobre un dipòsit deixat a Framenors de Barcelona (421/337). Són particularment nombrosos els documents relacionats amb els Lacera (cf. 484/II), però encara més els que afecten Pere Marc (II) i el seu feu d'Eramprunyà (53/27; 137/107); o el seu fill Berenguer, canonge de València i de Barcelona (71/45; 252/201; 337-347/273-275), i en particular el present de vint-mil sous rebut del seu pare per a la festa del seu doctorat en dret (398/318; 401/321); però allò que representa una part important d'aquest volum és la documentació entorn la marmessoria de Pere Marc (II), mort el 1338 (208/154...). Assenyaem l'inventari del cirurgià, Bernat Serra (149-158/118), on, ultra dos llibres d'oracions (151), trobem una llista considerable de títols preferentment d'art de cirurgia, algun dels quals, 'in romancio'; però no hi mancava un *De septuaginta duobus nominibus beate Marie*, i un *De opere fratris Raymundi Lulli* (156-157); del mateix cirurgià sabem que havia rebut en préstec un *De regimine principum*, potser per a còpia (179/134); i del ja conegut Berenguer Marc consta que per encàrrec del metropolità de Tarragona havia consignat dos baguls, en un dels quals hi havia unes *Decretals* (260/211). Hi ha, encara, alguna notícia de l'Hospital de Pere des Vilar (95/67; 425/339) i documents relatius a préstecs de jueus (334/270; 372/301). Hi ha taula toponomàstica unitària (473-499). – J. P. E. [14.872

Gabriel ENSENYAT PUJOL, *La reintegració de la Corona de Mallorca a la Corona d'Aragó (1343-1349)* I-II: *Apèndix documental* (Els treballs i els dies, 40-41), Palma de Mallorca, Editorial Moll 1997, 456 i 432 pp.

L'objectiu de «realitzar un estudi global i general del tema..., de tractar la temàtica en tots els vessants: polític, econòmic, social, militar, jurídic, institucional, historiogràfic, etc.» (46) ha presidit l'elaboració dels dos volums, tesi doctoral presentada a la Universitat de les Illes Balears el 1990 (8). Després de la relació de sigles (15), el primer capítol és dedicat a la bibliografia tant d'estudis (23-35) com de fons arxivístics; ARM, ACA, AHCB, ARV, AMV, Saragossa, AM; Perpinyà, ADPO i Arxiu Comunal; Cotlliure, Arxiu Comunal; Montpeller, Arxiu Comunal; París, BN i Archives nationales (35-39) i de fonts publicades (40-43): [hi manquen el *Diplomatario de San Raimundo de Peñafort*, de Josep Rius i Serra; i la versió que des d'Avinyó donava d'aquella conquesta Joan de Rocatalhada, transcrita en aquestes pàgines d'ATCA, XVII (1998), 212, núm. 11, ad lin. 25; vegeu també el resum següent]; aquest capítol és completat amb les referències a publicacions posteriors al 1990 (43-46). L'altre capítol particularment interessant en aquestes pàgines és el que repassa la historiografia sobre aquell esdeveniment, agrupada per països, ja d'ençà de les mateixes dates en què tenia lloc, i fins als nostres dies (49-84). A partir d'ací, recordat el context històric (85-137), l'autor desplega davant els ulls del lector la pel·lícula dels esdeveniments, des de les prèvies batusses navals de cors, fins a les tardanes darreres repercussions diplomàtiques del conflicte, ja a les portes del Cisma d'Occident (435 [també ací manca referència i documentació corresponent del fet que el papat (cf. 411-414) només en virtut del dit Cisma, reconegué Pere

el Cerimoniós com a legítim rei de Mallorca, posant-li el corresponent títol en l'encapçalament dels documents); la narració fa contínues i abundants referències a fonts i bibliografia, resumeix i sovint transcriu fragments textuais. El segon volum, tal com diu el seu sotstítol, transcriu sensers quatre-cents cinquanta-dos documents, el primer dels quals és datat el 30 de gener del 1339 i el darrer el 21 de febrer de 1352, procedents dels fons abans indicats. Aquest volum segon té al final dues taules: la d'antropònims (413-424) i la de topònims (425-428) corresponents a la documentació publicada. – J. P. E. [14.873-14.874]

Luis TUDELA VILLALONGA, *Attività commerciale e coinvolgimento politico di Genova nel conflitto tra la Corona d'Aragona e il Regno di Maiorcha (1342-1343)*, dins «Medioevo. Saggi e ricerche», 21 (1997), 37-65.

Part de tesi doctoral, la base arxivística de la qual es troba a Barcelona, ACA, *Reial Patrimoni; Canc., reg.*; AHCB; i ARM, *Arxiu Històric i Protocols notarials*. Els anys anteriors al 1342 és documentat un acostament de Jaume III de Mallorca a la República de Gènova i un augment de les dificultats a la mercaderia i navegació catalanes (37-43). La ruptura de la pau, justificada per la negativa del rei mallorquí a respondre de l'incompliment dels pactes d'establiment del Regne de Mallorca sobretot en l'encunyació de moneda, es manifestà per part catalana en formes de bloqueig comercial (prohibició de fornir material estratègic, control naval), que, en contrapartida, facilitaren l'activitat dels mercaders i vaixells catalans per la Mediterrània (43-52), amb el consegüent resultat d'aïllar políticament el Regne de Mallorca (53-56); la reacció genovesa consistí a observar els esdeveniments, evitar que la tensió entre Catalunya i Mallorca atacés els seus interessos i a treure'n profit jugant en i amb ambdós fronts (63); més encara, Gènova acusà els mallorquins d'haver estat ells qui deixaren caure llur rei. – J. P. E. [14.875]

Prim BERTRAN I ROIGÉ, *La nobleza catalana y la Guerra de Cerdeña. La expedición de 1354*, dins «Hidalguía», núm. 271 (1998), 737-754.

Exposades les raons i la situació bèl·lica a Sardenya immediatament després de la Pesta Negra i de la rebel·lió de Marià d'Arborea, davant la qual Pere el Cerimoniós cregué que calia una intervenció important, són transcrites les tres lletres amb les quals el dit rei convocava els nobles de totes les categories a acompanyar-lo en el passatge, transcrites d'ACA, *Canc., reg.* 1398 (745-754). – J. P. E. [14.876]

Max TURULL RUBINAT, *Respostes de nobles i cavallers de la vegueria de Cervera per a la campanya de Sardenya de 1354-1355*, dins «Miscel·lània Cerverina», 12 (1998), 131-134.

D'ACA, *Cartes reials diplomàtiques*, és transcrit el resum de la resposta negativa de dinou membres de l'estament nobiliari segarrencs, excusant-se d'anar a la Guerra de Sardenya al·legant raons diverses; el resum de les excuses fou redactat pel missatger reial Guillem de Bellvé, a qui foren exposades. – J. P. E. [14.877]

Josep-David GARRIDO I VALLS, *Toponímia catalana d'Itàlia: el cas de la Crònica de Sicília*, dins «Actes Onzè Col·loqui», 439-443.

Traducció catalana del *Chronicon Siciliae* realitzada per Guillem Nicolau, conservada en quatre manuscrits (Barcelona, BC 987; Madrid, BN 2.84; Roma BN 1.183; i València, BU 212) «és un veritable compendi de topònims de Sicília i de la resta d'Itàlia catalanitzats» (440), la llista alfabètica dels quals amb l'equivalent actual ocupa dues pàgines (440-442); les seves solucions són superiors a les dels cronistes [potser perquè aquesta traducció fou realitzada amb col·laboració de sicilians acompanyants la reina Elionor de Sicília: ATCA, XVII (1998), 18-22]. – J. P. E. [14.878]

Flocel SABATÉ, *L'església secular catalana al segle XIV: la conflictiva relació social*, dins «Anuario de Estudios Medievales», 28 (1998), 757-788.

El llinard de l'article assenyal a l'engròs alguns punts de fricció entre la institució eclesiàstica i diversos ambients populars. La descripció de situacions es basa en documentació dels principals arxius històrics de Catalunya, de Perpinyà a Tortosa i de Girona a Lleida (757, nota 1). Es fixa primer en les tensions urbanes alimentades per la multiplicitat de tonsurats, que, pel fet d'ésser-ho, eixien de la jurisdicció civil i entraven en l'eclesiàstica. L'autor va il·lustrant amb casos concrets situacions localment conflictives, conegudes per la respectiva documentació, que es doblaven de picabaralla entre les dues jurisdiccions (cf. 767-770), i ambdues autoritats supremes (758-764); a la ruralia, la tensió tenia fesomia creditícia, de vegades practicada per rectors absentistes (765-766) [però fora l'antic Regne de Mallorca, l'inquisidor no era de nomenament papal: 770]. La necessitat d'eficàcia de la jurisdicció reial explica la política d'evitar la presència de clergues en serveis civils -on torna a presentar-se el col·lectiu dels ,clerici coniugati' (771-775)-; per part eclesiàstica, la defensa de les pròpies posicions es basava en les *Constitutiones Sacri Concilii Terracbone* i en les *Constitutiones synodales* dels respectius bisbats, constantment invocades, i en llur contínua repetició en els sermons (775-779). La decisió del Cerimoniós d'intervenir sense miraments forçà el [primer] concordat entre els dos poders, personificats respectivament pel cardenal de Comenges, Bertran de Cognac, i la reina de Catalunya-Aragó, Elionor de Sicília el 1372 (779-781), car en aquell regnat les discrepàncies s'agregaren, tot i les bones relacions personals amb alguns bisbes (782-784). La repercussió en el poble hi hauria fet créixer l'anticlericalisme, bo i dibuixant una imatge residual del clergue (784-787). — J. P. E. [14.879]

Josefina MUTGÉ VIVES, *Entorn de l'ocupació de càrrecs públics i de la pràctica d'oficis artesans per part dels clergues el segle XIV*, dins «Anuario de Estudios Medievales», 28 (1998), 821-835.

[Aquest article incideix en un dels temes de l'anterior, el del ,clericus coniugatus' i els problemes que comportà a casa nostra en els darrers segles medievals]. Recorda la pragmàtica de Jaume II, del 1303, reafirmada pel seu fill Alfons el Benigne el 1328 i ací resumida (824-826), segons la qual les possibles excepcions a fi que els senzills ,clerici coniugati' ocupessin càrrecs públics havien de contenir renúncia a emparar-se en privilegis clericals i concessió reial; l'autora n'assenyalava casos documentats en l'ACA, *Canc., reg.*; un dels acollits i afavorits fou el jurista Ramon Vinader (831); aquestes condicions foren imposades sistemàticament als notaris, del 1342 ençà (831-832); hi ha petites seccions per a l'administració municipal (832-833) i per als oficis i arts mecàniques (833-834). — J. P. E. [14.880]

Josep PERARNAU, *El manuscrit bíblic català de la Colombina de Sevilla*, dins «Revista Catalana de Teologia», XXIII (1998), 171-193.

Recordades les aportacions d'autors diversos d'aquest segle al coneixement d'aquelles llegendes rimades (de Joaquim Miret i Sans, Ernest Moliné i Brasés, Jaume Massó i Torrents, Joan Coromines i Vigneaux i Martí de Riquer [als quals s'ha d'afegir Josep Izquierdo: cf. ATCA, XIV (1995), 573, núm. 10352]), segueix l'anàlisi codicològica de la materialitat del volum, dins la qual ocupa un lloc considerable la transcripció de totes les rúbriques de les llegendes (175-186), completades per cinc narracions de temes puntuals dedicades a Judes, Pilat, Verònica i Vespasià i *Dels trenta diners on fo venut jhesu christ* (186), i la part copiada del *Salteri* traduït per Romeu Sabruguera (192-193). Hi ha transcripció de set llegendes: *De la quarta bèstia...*, *De anticrist*, *Del antic de dies*, *Del regne de Roma*, *De anticrist e del seu poder*, *De belias e de benoch* i *Del dia del judici* (188-190), i de tres fragments evangèlics (191). La dedicatòria a Marquesa de Cabrera, comtessa d'Empúries, morta el 1327, indica que les llegendes foren escrites en català abans d'aquesta data; el volum hauria estat copiat els primers decennis de la segona meitat del segle XIV (187-188). — J. P. E. [14.881]

Jacme d'AGRAMONT, *Regiment de preservació de pestilència. (Lleida 1348)*. Estudis introductoris i Glossari, Jon ARRIZABALAGA, Luis GARCÍA BALLESTER i Joan VENY. Edició Joan VENY. Il·lustracions Josep MINGUELL. Pròleg Jaume PORTA i CASANELLAS, rector de la Universitat de Lleida, Barcelona, Enciclopèdia Catalana 1998, 132 pp.

Ultra les pàgines signades per l'autoritat patrocinadora, trobem en aquest volum, i concretament al seu final, la reproducció fotogràfica de les vint-i-vuit pàgines originals: la transcripció actual del *Regiment...*, que, completada amb qualque nota crítica i de citacions textuals, ocupa les pàgines 53-66 i és deguda a Joan Veny; l'article signat per Lluís Garcia Ballester i Jon Arrizabalaga, *El Regiment de Jacme d'Agramont y el Estudi de medicina de Lleida (15-31)* exposa els resultats de llurs investigacions [que es poden veure en el resum següent o, quant al prof. Garcia, en resums com els publicats en volums anteriors: X (1991), 522-523, núm. 6450; XI (1992), 682, núm. 7744; XV (1996), 776, núm. 11299; XVII (1998), 820-821, núms. 13103-13104]. Joan Veny signa un *Estudi lingüístic del Regiment*, on exposa les característiques gramaticals d'aquell text de mitjan segle XIV quant a fonètica, morfologia i lèxic (33-45). L'edició és completada amb annexos de *Glossari de mots* (67-83 [on, però manca la indicació de pàgina i línia on el dit terme es troba]) i de bibliografia (85-89). – J. P. E. [14.882]

Jon ARRIZABALAGA, *Facing the Black Death: perceptions and reactions of University medical practitioners*, dins *Practical Medicine*, 237-288.

El primer dels sis autors que s'encararen per escrit amb la Pesta Negra del 1348 fou Jaume d'Agramunt, amb el seu *Regiment de preservació de pestilència*, datat a Lleida el 24 d'abril del 1348; resumit globalment (240-241), l'autor n'esbrina la qualificació que dóna d'aquella pandèmia (244-246); les causes, entre les quals no es podria excloure el càstig diví (251), que però hauria tingut causes immanents: influx planetari (254), fenòmens terrens com vents, carnusos o aigua malsana, o potser males arts humanes, on cal recordar el pogrom de 1348 (255-256); la causa immediata hauria estat l'aire corromput o podrit i el contacte encomanadís (261-262); una 'estela comada' n'hauria estat el signe anunciador (264-265); els efectes serien postemes, àntracs, mala busanya, pigota i cucs (266-267); Agramunt destina les seves pàgines als ciutadans en general i per això només parla de la preservació preventiva: rectitud envers Déu, neteja privada i pública, però amb prohibició de banys, encomanadissos; sobrietat alimentària; i evitar les males imaginacions de la mort i tot allò que les incita, com els rocs de campanes (268-285). – J. P. E. [14.883]

Josep PERARNAU I ESPELT, *Resum de la lliçó inaugural del curs acadèmic 1997-1998*, dins «Revista Catalana de Teologia», XXII (1997), 471-479.

La dita lliçó inaugural fou publicada en aquestes pàgines d'ATCA, XVI (1997), 7-129 i objecte de recensió de Ramon Sugranyes de Franch en el volum XVII (1998), 638-641; ací és publicat el resum que fou llegit en aquella inauguració de curs. – J. P. E. [14.884]

Jaume de PUIG I OLIVER, *Documents relatius a la inquisició del «Registrum Litterarum» de l'Arxius Diocesà de Girona (s. XIV)*, dins «Arxiu de Textos Catalans Antics», XVII (1998), 381-462.

Aplec de setanta documents de la sèrie *Registrum litterarum* de l'ADG, transcrits amb regest i aparat crític, que es refereixen a diversos aspectes de l'activitat dels inquisidors catalanoaragonesos del segle XIV. L'autor fa precedir la col·lecció amb algunes notes sobre el seu contingut, conscient, però, que aquesta és una documentació parcial i que ha d'ésser completada amb d'altres recerques. Com és natural, la figura de Nicolau Eimeric sobresurt en el recull, que abasta del 1335 fins al 1395. – J. de P. [14.885]

Vincenzo MINERVINI, *Un trattato catalano 'De menyspreu del món'*, dins *Filologia romanza e cultura medievale*. Studi in onore di Elio Mellì a cura di Andrea FASSÒ, Luciano FORMISANO, Mario MANCINI. I-II. Alessandria, Edizioni dell'Orso 1998, 525-542.

Vegeu la recensió publicada dins ATCA, XVII (1998), 641-643. – J. P. E. [14.886]

Cristina BORAU I MORELL, *La indumentària catalana i les seves connexions amb Itàlia durant el període italo-gòtic (c. 1340-1400)*, dins «XIV Congresso Corona, IV», 55-68.

L'autora aplega en sèries diverses de l'ACA, com és ara *Reial Patrimoni i Canc., reg.*, assentaments de compres de classes diverses de drap italià (59-61) i confirma amb fragments de Francesc Eiximenis o amb referències a obres artístiques la utilització d'aquell drap en les noves modes del vestir de la segona meitat del segle XIV. – J. P. E. [14.887]

Maria ROCA MUSSONS, *Parallelismo, sovrapposizione, identificazione: considerazioni sul processo strutturale implicito nella proposizione di Pietro III contro Mariano IV di Arborea*, dins «XIV Congresso Corona, IV», 515-525.

L'autor estudia el discurs de Pere el Cerimoniós a la cort de Sant Mateu (1367) i esbrina l'estructura del raonament (tema bíblic, introducció i cos de l'al·locució) i la implicació de les seves parts amb la consciència teocràtica d'aquell rei. El tema bíblic recordava la rebel·lió d'Absalon contra el seu pare David i la seqüència es concentrava en la ingratitude, dibuixada mitjançant les figures bíbliques i històriques que la personifiquen, començant per Llucifer, als quals s'ha d'afegir Mariano d'Arborea (517-518), car en ell la ingratitude contrasta amb els favors reials als Arborea (519). Segueix la consideració treta de sant Pau: actuar contra la postestat rebuda de Déu és actuar contra Déu; i, de més a més, va contra totes les obligacions feudals, trencades en el moment de més perill per la guerra contra Pere el Cruel (520). L'actual Arborea, doncs, ha d'ésser castigat com l'antic Absalon i per a això cal al rei l'ajut dels seus regnes i terres (521). – J. P. E. [14.888]

Joan M. PERUJO MELGAR, *Les veus de Troia: l'oralitat en l'obra de Jaume Conesa*, dins «Actes Onzè Col·loqui», 445-459.

La *Historia destructionis Troiae* de Guido delle Colonne fou traduïda per Jaume Conesa, funcionari de la Cancelleria Reial, no sols per a ésser llegida en privat, ans també en veu alta. L'autor posa mostres de traduccions llatines que permeten de veure la llengua original (448-450), al costat d'altres de particularment encertades (450-451); paràgrafs pensats com si fossin discursos reials (451-452), o fragments expressats sense paraules (453-454), com a interpel·lacions personals (454) o arengues (455-458). – J. P. E. [14.889]

Joan Anton RABELLA I RIBAS, *Un matrimoni desavinyat i un gat metzinat. Procés criminal barceloní del segle XIV* (Biblioteca Filològica, XXXVI), Barcelona, Institut d'Estudis Catalans 1998, 416 pp.

L'autor presenta aquest llibre com a «...versió abreujada de la tesi doctoral...» (9), en la qual són integrats una descripció de la metodologia de la tesi (10-14), l'anàlisi del quadern d'ACA, *Canc., Processos*, 123/1, que conté la *Inquisitio facta contra dominam Antoniam, filiam domini Verger, uxorem Arnaldi Marquesi, mercatoris Barbinone, super facto portiatius* (sic! potionatus?) MCCC LXXVIII (15-18), la presentació d'altres processos relacionats amb aquest, conservats en la mateixa sèrie d'ACA (19-23), i un resum dels fets reflectits en el procés, amb presentació personalitzada dels protagonistes i dels testimonis (22-26). Segueix la transcripció del text processal (29-64) i

la taula cronològica de les sessions (64-66); després, els successius capítols de la tesi doctoral, començant pel marc sociopolític barceloní de la segona meitat del segle XIV (67-99) i seguint per una exposició del sistema processal (101-161), dins la qual trobem una secció bibliogràfica que presenta les edicions totals o parcials del mateix text, i els estudis o referències que li han estat dedicats (155-161); ve després allò que devia ésser la part bàsica de la tesi, que és *l'estudi lingüístic* (163-339), dins el qual podem assenyalar les taules de conjugacions verbals (209-223), el glossari (329-339). Després de les conclusions (343-350), clouen el llibre el *Vocabulari integral* (351-398) i la bibliografia (399-408). – J. P. E. [14.890]

J. E. RUIZ-DOMÈNEC, *Leonor de Aragón, una catalana en Castilla: consideraciones sobre la repetición en la historia*, dins «Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona», XLVI (1997-1998), 93-111.

La infanta Elionor, filla de Pere el Cerimoniós, nascuda el 1358, l'abril del 1375 era promesa en matrimoni a l'hereu de Castella, amb la intenció política predominant d'evitar en el futur els perills i els malsdecaps que Pedro el Cruel havia causat al Cerimoniós. L'acta oficial es conserva a l'ACA (95) i l'autor n'esbrina la significació, prenent com a referència l'aleshores nova 'urbanitas' procedent d'Itàlia, portadora dels valors culturals vinculats a Petrarca i a Ciceró, d'una banda, i «la actual recuperació del saber històric, que pospone cualquier forma de representación social para conducir la historia hacia los marcos locales de conocimiento» (95-96). I així els successius fragments transcrits d'aquells capítols matrimonials, consentiment matrimonial inclòs (104-105), són interpretats amb el resultat que «la forma interna de un recuerdo femenino, que consiste en pensar que había sido de su familia, se transfigura en lo que puede llamarse un esbozo de autobiografía o quizás algo más que eso» (103). Aquell acte, matrimoni per poders, completat amb les noces reials i reals a Sòria el juny del mateix 1375, repetia en paral·lelisme el casament de Berenguera de Barcelona, filla del comte de Barcelona, Ramon Berenguer III, amb el rei de Castella, Alfons VII (107-110). – J. P. E. [14.891]

Emma LIAÑO MARTÍNEZ, *Jordi de Déu, escultor de infantes*, dins «Misc. Ainaud, I», 355-366.

Una primera part resumeix la documentació, en general ja publicada, entorn del projecte de Pere el Cerimoniós de fer construir petites sepultures a Poblet per a infants reials morts albats, la realització de les quals era posada en mans de l'antic esclau de Jaume Cascalls, Jordi de Déu; un cap d'aquestes estàtues jacents ha entrat suara al Musée Cluny, de París (fotografies: 356-357); la localització d'aquelles sepultures a Poblet és feta gràcies a les *Antigalles de Poblet*, del segle XVI (359). La segona part intenta de descriure les característiques de l'escultura del dit Jordi a fi de destriar-la d'altres de semblants. – J. P. E. [14.892]

Josep PERARNAU I ESPELT, *Un paràgraf del Primer del crestià de Francesc Eiximenis inspirat en el De mysterio cymbalorum d'Arnau de Vilanova*, dins «Arxiu de Textos Catalans Antics», XVII (1998), 507-510.

El paràgraf d'Eiximenis es troba en el capítol CIIII del llibre citat, és ací transcrit, i confrontat amb el fragment d'Arnau de Vilanova, on aquest interpretava que els tocs de campanes anunciant solemnitats litúrgiques eren símbol de les prediccions cada vegada més clares del naixement de Jesucrist (508-509); la diferència es trobaria en el fet que Arnau projecta tocs i anuncis al futur de la segona vinguda, punt en el qual Eiximenis no el segueix (509-510). – J. P. E. [14.893]

Manuel J. PELÁEZ [ALBENDEA], *Banquets et festins dans la pensée sociale de Francesc Eiximenis*, dins «Senefiance», 38 (1996 = *Banquets et manières de table au Moyen Âge*), 127-139.

Després d'una primera informació, també bibliogràfica, sobre Francesc Eiximenis i la seva obra escrita, l'autor recorda la familiaritat del framenor amb els diversos estrats socials, casa reial inclosa, d'on li podia venir el coneixement de llurs costums alimentaris. El tema de la forma catalana de menjar és exposada a base del capítol 372 i veïns del *Terç del crestià* (132-136), completat en allò que es refereix sobretot a les religioses, amb el *Llibre de les dones* (138-139). – J. P. E. [14.894

Ramon FERRER NAVARRO, *Una pàgina del Dotzè de Francesc Eiximenis*, dins «Revista de Filologia Valenciana», 3 (1996), 95-103.

Mª Nieves MUNSURI ROSADO, Ramón FERRER NAVARRO, *Francesc Eiximenis: algunos aspectos de su espiritualidad*, dins «Anales Valencinos», XXIV (1998), 379-386.

Anàlisi de les referències a astrologia i prediccions, en els capítols CVIII-CIX i CXXVI (a aquest capítol és dedicat el primer article perquè exposa les característiques de cada mes de l'any, derivables del dia de la setmana amb què un any comença) del *Dotzè del crestià*, àmpliament transcrits (380-382) i resumits (382-383). Els autors es pregunten com s'explica la presència de les dites referències en l'obra d'un autor, que en principi és considerat més modern que el seu temps; constaten la diferència quantitativa entre l'exposició de la doctrina astrològica i la de la seva desautorització; i consideren que o bé Eiximenis no es volia contraposar a l'opinió predominant en el seu ambient o bé realment hi creia, tal com porta a suposar la lectura objectiva del text. – J. P. E. [14.895-14.896

Donna M. ROGERS, *La llengua oral al Regiment de la cosa pública de Francesc Eiximenis*, dins «Actes Onzè Col·loqui», 431-438.

En aquestes pàgines l'autora dona el resultat d'una anàlisi de la complexitat sintàctica del *Regiment*, amb el següent resultat: nombre mitjà de paraules per oració: 36; no hi ha cap oració simple; mitjana de clàusules per oració: 5'25; el 83'8% de les clàusules són subordinades (432), d'on resulta que en realitat no escriví breument, senzillament i clarament (433); el to o registre popular es troba en les anècdotes, contes, narracions curtes, proverbis i diàlegs i és en aquestes on es troba la llengua parlada; però al *Regiment* només hi hauria tres proverbis, igual nombre que d'exemples i faules; també transcriu dues mostres de diàleg (434) i assenyalava el capítol 30 com a mostra de contalla d'estil i registre informals; hi ha interpel·lacions directes de l'autor al lector, entre els quals s'establirien formes diverses de diàleg (435), on n'hi ha una altra mostra (437). Hi ha bibliografia (437-438). – J. P. E. [14.897

Sergi GASCÓN URIS, *L'astrònom Pere Gilbert en les obres d'Eiximenis*, dins «Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona», XLVI (1997-1998), 389-396.

En l'índex temàtic de l'edició del *Dotzè del Crestià*, II [cf. ATCA, VII-VIII (1988-1989), 344-346], l'autor hi ha trobat que «Entre d'altres hi ha l'astronomia, que era confosa amb l'astrologia i l'alquímia...» [qui les confonia? Eiximenis? Hauria estat interessant que l'autor hagués precisat amb nom i cognoms quin autor confonia les dites tres coses]; també ens informa que el «jueu Jafudà ben Moshè ha-Kohén -o Alcoatí-...» (394) era un mossàrab, car en la pàgina següent llegim que «Cal assenyalar que el mossàrab toledà Alcoatí...»; també ens innova que era jueu «mestre Joan Jaume. Aquest jueu...» (395), «dit el Jacobí» [cal la demostració que es deia 'Jacobí', car allò que es podia nomenar era Joannes Jacobi; sap el senyor Gascón l'equivalència d'un mateix cognom en català i en llatí (en aquesta llengua en genitiu) durant la segona meitat del segle XIV? Li caldria, pel que es veu!], el qual hauria fruit d'una longevitat gairebé matusalèmica car «fou metge dels papes Urbà V, Gregori IX i Climent VII...», [que pontificaren respectivament els anys 1362-1370, 1227-1241 i 1378-1394: metge, doncs, de papes, des del 1227 al 1394. Déu n'hi doret!]. «Resta ara el 'Gebre' del text eiximenià. És, sens dubte una mala lectura de Gilbert...» (396; fragment d'Eiximenis: 393); [que 'Gebre' és mala lectura, d'acord; però no

pas de ‚Gilbert‘, ans de Geber (el senyor Gascón deu saber que hi ha una abreviatura que es pot llegir ‚-er/re-‘ i que, doncs, la confusió ‚Geber/Gebr‘ és paleogràficament normal; i no li faria cap nosa saber que Geber és el pseudònim sembla d'un franciscà, Paolo di Taranto, que tingué gran importància en l'elaboració de la teoria alquímica després d'Arnau de Vilanova]). De Gilbert, doncs, en les obres d'Eiximenis, si no n'hi ha altra prova, res de res. I hom es pregunta com s'explica que la publicació oficial de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona doni cabuda a pàgines com aquestes]. – J. P. E. [14.898

Germán COLÓN DOMÉNECH, *Filología y sífilis. Sobre el mal de simiente o mal de sement*, dins «Revista de Filología Española», LXXVIII (1998), 275-308.

A darreries del segle XV compareixia el ‚mal francès‘, batejat de seguida com a ‚mal de sement‘ o ‚de siment (ciment)‘, tal com demostra abundant documentació valenciana des que el 1489 sembla que compareixia en el dietari de Guillem Mir (282-288); però el *Dotzè del crestià* de Francesc Eiximenis parla d'una passa, «...puagre o mal de bues de negres plagues apellat de ‚sent Ment‘...», denominació confirmada per l'edició incunable (289-290); sant Ment és venerat a la Bretanya francesa, on el monestir de saint-Méen-le-Grand és posat sota el seu patroní, com també els malalts de tota mena de malures de la pell, que no eren necessàriament la sífilis (291-303; amb reproducció de la xilografia que representa el sant i els seus malalts, de Munic, BSB, Kupferstichkabinett: 301). Hi ha bibliografia (304-308). – J. P. E. [14.899

Giulio BATTELLI, *Docenti e studenti dell'Aragona nello Studium Urbis all'inizio del Grande Scisma*, dins «XIV Congresso Corona, IV», 33-43.

Presentació resumida de les dades que professors i estudiants en el ‚Studium Urbis‘, anteriors als esdeveniments inicials del Gran Cisma presentaren al papa d'Avinyó, Climent VII, en demanar algun benefici, al·legant com a mèrits allò que havien hagut de sofrir sota Urbà VI; el *Rotulus Studentium Almae Urbis* és a Roma, ASV, *Reg. Suppl.*, 48; hi figuraven Guerau de Brull (Vic), Ramon Cirera (Tortosa), Berenguer d'Anglesola (Lleida), Guillem Morer (Elna), Domènec Guàrdia (Lleida), Pere Balçareny (València), Julià Gordiola (Mallorca), dom Vicenç Verdera, de Sant Felíu de Guíxols, Pascasi Soriano (Mallorca), Pere de Canelles (Urgell), Jaume Queralt (Elna), Francesc Descals (Mallorca), Joan de Siurana (Tortosa), Antoni Caldes (València), Guillem Blancafort (Barcelona) i Berenguer Torrents (Urgell). – J. P. E. [14.900

Robert BEIER B., *Anselm Turmeda. Eine Studie zur interkulturellen Literatur* (Abhandlungen zur Sprache und Literatur, 93), Bonn, Romanistischer Verlag 1996, 198 pp.

Llibre només conegut per la recensió, signada per Albert F. Hauf, publicada dins «Bulletin of Hispanic Studies», LXXVI (1999), 121-122, que el mateix autor resumeix d'aquesta manera: «All in all, Beier's thesis, despite its ambitious theoretical frame, does not seem to yield any tangible new results» (122). – J. P. E. [14.901

Aymat CATAFAU, *Fonille corporelle au Pas de Salses contre la sortie en contrebande de monnaies interdites en 1392*, dins «La Pallofe. Bulletin de l'Association Numismatique du Roussillon et du Musée Puig», núm. 39 (1995), 28-32.

Transcripció dels originals catalans i traducció francesa de l'acta oficial d'escorcoll corporal realitzat pel batlle Esteve Pelfort a càrrec del convers de Castelló d'Empúries, Bernat Magassa, que el 1392 passava fraudulentament 101 escuts, contra el manament reial del 1365 proclamat en crida ací transcrita; ambdós documents són de Perpinyà, ADPO, *Procuració reial*, i foren trans-

crits per Bernat Alart en el seu *Cartulaire manuscrit*, ara a Perpinyà, Médiatèque municipale (abans Biblioteca municipal). – J. P. E. [14.902]

Gary MACY, *Nicolas Eymeric and the Condemnation of Orthodoxy*, dins «Essays Russell», 369-381.

L'autor defensa que cada inquisidor actuava pel seu compte, no pas a l'interior d'una estructura supranacional que dictava normes unitàries d'actuació; i basat en el *Directorium inquisitorum* i en les aportacions d'Emili Grahit i de Marcelino Menéndez y Pelayo, examina dos casos en els quals Nicolau Eimeric condemnà persones per doctrines «perfectly orthodox» (370): el framenor gironí Joan de Lledó per certes doctrines sobre la presència real del Cos de Crist en l'eucaristia i sobre la plenitud de gràcia de la Mare de Déu, doctrines que Eimeric diu condemnades per lletra de Gregori XI, quan aquesta, segons l'autor seria de dos cardenals i no del papa [però els dos cardenals diuen explícitament actuar i escriure per encàrrec del papa], i certament no deia res dels punts tocants la Mare de Déu (372-373); Lucas Wadding considerà que sant Bonaventura i Innocenci III havien ensenyada la mateixa doctrina (375). L'altre cas és el de Pere Çaplana, rector de Silla a València, i la seva doctrina de la presència de tres natures de Crist (corporal, espiritual i divina) en l'Eucaristia (376-377), que el Concili de Constança repetiria contra John Wicliff i Jan Huss (379). – J. P. E. [14.903]

Jaume de PUIG I OLIVER, *Manuscrits eimericians de la Biblioteca Capitular i Colombina de Sevilla provinents de Girona*, dins «Arxiu de Textos Catalans Antics», XVII (1998), 295-380.

Seguint una notícia publicada en aquestes pàgines [ATCA, XVI (1997), 762, núm. 12484] i unes pàutes exposades al principi de l'article, que combinen la metodologia descriptiva propugnada per Josep Perarnau i les recomanacions de la Schola Vaticana di Paleografia, resumides per Jaume Mensa, l'autor descriu nou manuscrits eimericians de la Biblioteca Colombina de Sevilla, vuit dels quals provenen indubtablement de l'antic convent dominicà de Girona, on romangueren fins al 1835. Amb la Desamortització desaparegueren i durant el segle XX han emergit a Sevilla. L'autor hipotitza que el novè manuscrit també ha de procedir del mateix convent. Dos documents de l'Arxiu Diocesà de Girona, publicats en apèndix, permeten de saber que els dos manuscrits ara sevillans, que contenen, entre d'altres, les obres antilul·lianes d'Eimeric, eren copiats l'any 1411 a Girona per encàrrec de Benet XIII, que també feia copiar el voluminós comentari de l'inquisidor a l'*Evangelii de Sant Joan*. Així hom arriba a la conclusió que l'actual ms. de París, BN, lat. 641 (1-2), és còpia del ms. 141-23-17 de l'esmentada biblioteca sevillana; que l'actual ms. de París, BN, lat. 3171 és còpia del 141-23-14, i que el ms. 1464 ho és del 141-23-15. Aquest petit catàleg ha servit per a situar a Sevilla els *Sermones de tempore* (ms. 141-23-16), els *Sermones de communi sanctorum plurimorumque eventuum* (ms. 141-23-11), i les *Quaestiones super primum librum Physicorum* (ms. 141-23-15, ff. 39-90), fins ara només esmentats en catàlegs i considerades obres perdudes. L'autor ha transcrit les rúbriques dels dos manuscrits de sermons, que són en total dos-cents quatre, havent-se perdut els que van des del quart diumenge d'Advent inclusivament fins al diumenge després de l'octava de Nadal exclusivament. En apèndix és editat un inventari cronològic de les obres de Nicolau Eimeric. Amb aquesta i altres troballes esdevingudes durant aquest segle, les obres perdudes de l'inquisidor es redueixen a tres: *Contra haereses Arnaldi de Villanova*, *Contra errorem de sanguine Christi*, *Contra quinque blasphemias*. De la *Postilla super evangelium Lucae* i de la *Postilla super epistolam ad Hebraeos*, només se'n conserven les parts fragmentàries dels mss. 1281 i 1284 de Barcelona, BC. No hi ha rastre per ara del *Comentari a l'epístola als Romans*, que Eimeric hauria començat molt poc temps abans de la seva mort. En canvi, el ms. 141-23-18 de Sevilla ha conservat la part del comentari a l'evangeli de sant Joan que manca a París, BN, lat. 641, i en el ms. 1279 de Barcelona, BC, puix que el sobredit ms. sevillà abasta des de Joan VII fins a XXI, 22. Tant aquests nous manuscrits ara sevillans, com el que descobrí J. Perarnau a Mallorca, formaven part del joc d'onze grans volums que Eimeric féu copiar per a la biblioteca del seu convent de Girona. Per tant, ara només manca a descobrir el darrer, en el cas venturós que s'hagi salvat com els altres. – J. de P. [14.904]

Montserrat CASAS NADAL, *Consideraciones sobre las Cartas de Santa Catalina de Siena a las mujeres de su tiempo y su recepción en España*, dins «Anuario de Estudios Medievales», 28 (1998), 889-907.

El darrer apartat exposa la recepció de les lletres de santa Caterina de Sena en ambdues corones de Castella i catalanoaragonesa, i recorda, quant a aquesta, la publicació a València 1511 de *La vida de la seràphica Caterina de Sena...*, de la qual és transcrit un fragment del pròleg, i el certamen del mateix any, *Obres fetes en labor de la seràphica santa Catherina de Sena...* (905, notes 27 i 28). – J. P. E. [14.905]

Bienvenido MORROS MESTRES, *La difusión de un diagnóstico de amor desde la antigüedad a la época moderna*, dins «Boletín de la Real Academia Española», LXXIX (1999), 93-150.

En aquest repàs hi ha lloc per als episodis relatius al dit tema en la *Història de Jacob Xalabín* (110-111), en el *Tirant lo Blanc* de Joanot Martorell (115-122: dins aquest apartat són exposades les semblances amb el tractament del tema del mal d'amor amb els textos francesos *Roman d'Eneas* i *Cligés* de Chrétien de Troyes: 116-120), en el *Tratado notable de amor* de Joan de Cardona (126-127); en l'*Hospital de amor* de Joan Boscà (134); pel títol almenys, entra en el nostre camp *Los locos de Valencia* de Lope de Vega (142-147), en relació al qual l'autor reporta un fragment del *Tractatus de amore heroico* d'Arnau de Vilanova (144-145). – J. P. E. [14.906]

Jaume AURELL, *La imagen del mercader medieval*, dins «Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona», XLVI (1997-1998), 23-44.

Historiadors recents han maldat a esbossar la imatge del mercader medieval, imatge que no és unitària, ans tan múltiple com ho eren els mercaders. Però hi ha uns trets comuns, oferts pels *Tractats de mercaderia*; el català, del darrer quart del segle XIV, n'ofereix alguns, confirmats pels testaments dels mateixos mercaders (28 i 34), començant pel de pertànyer a l'art de mercaderia i el d'ésser «persona adreta e sana»; segueix el de concentrar l'atenció a descobrir les possibilitats de guany en les operacions de comprar o de vendre, amb «seny e saber, saviesa e discreció», «fe al cor e veritat en lengua», i no deixar cap operació per a demà o més tard, ni acceptar invitacions de companys, perquè són ocasió de xerrar massa (32-38). – J. P. E. [14.907]

Rosanna CANTAVELLA, *The meaning of destreal as 'go-between' in the catalan Facet and in Old Occitan*, dins «Medium AEvum», LXVIII (1998), 304-312.

El *Facet*, traduït en català oriental a partir del *Facetus. Moribus et vita* els darrers decennis del segle XIV, es troba ara a Carpentras, Bibliothèque Inguimbertaine, ms. 381; empra sis vegades el mot ,destreal' amb sentit més o menys directe d',alcavot(a)', tercer(a) o mitjancer(a), i l'autora es pregunta d'on i per què té tal significació (305). L'origen seria provençal, car no sols es troba en obres literàries ans també en ordinations ciutadanes d'Avinyó i de Marsella durant els segles XIII-XV; i la font seria el proverbi «un sol cop de destreal no abat un arbre», pluralment conegut i reportat per Andreu capellà en el sentit esmentat dins el *De amore* (306-308). – J. P. E. [14.908]

Rafael M. MÉRIDA JIMÉNEZ, *Sicilia y la ficción caballeresca catalana de los siglos XIV y XV*, dins «XIV Congreso Corona, IV», 417ss.

Rafael M. MÉRIDA JIMÉNEZ, *La desaparición de Morgana: de Tirant lo Blanch (1490) y Amadís de Gaula (1508) a Tyran le Blanch (1737)*, dins «Boletín de la Real Academia de Buenas Letras», XLVI (1997-1998), 135-156.

Rafael M. MÉRIDA JIMÉNEZ, *Diego Clemencín i la seva lectura quixotesca del Tirant lo Blanch*, dins «A sol post. Estudis de Llengua i Literatura», 3 (1995), 211-223.

Rafael M. MÉRIDA JIMÉNEZ, *¿Las desgracias de un editor? Diego de Gumiel, Tirant lo Blanch y Tirante el Blanco*, dins «Actas do IV Congresso da Associação Hispânica de Literatura Medieval», vol. IV, Lisboa, Cosmos 1993, 257-267.

El primer article comença recordant el tema literari del viatge en la literatura medieval; analitza la imatge de Sicília en dues ficcions cavalleresques catalanes: *La Faula* de Guillem de Torroella i el *Tirant lo Blanc* de Joanot Martorell i esbrina la sobrecàrrega d'elements 'fabulencs' en un tema que devia ésser ben conegut quant a la seva realitat física, ja que, àdhuc en Ramon Muntaner «la storiografia diventa letteratura» (418); en sentit contrari, però, la descripció de John de Mandeville influeïa en el cap. CDX del *Tirant*. Els elements mítics de *La Faula* es basen en la identificació de Sicília amb la mítica Avalon (420-421). I si la descripció de Sicília en *Curial e Güelfa* no conté elements mítics notables, en la del *Tirant*, en canvi, «la realitat històrica del episodi siciliano parece, de entrada, inexistente» i l'absència de precisions geogràfiques només era mínimament compensada per les referències humanes (423).

En el segon, l'autor recorda que Marcelino Menéndez y Pelayo pensava que la Morgana del cap. 201 del *Tirant lo Blanc* era la 'Urganda la Desconocida' de l'*Amadís de Gaula*, d'on es podria deduir que aquest és anterior a aquell. En realitat, qui féu el canvi fou el comte de Caylus en la traducció i reducció francesa, ací transcrita en apèndix (148-152) (i que a Castella del segle XIX hauria estat l'únic transmissor per al coneixement del *Tirant*: 141), segurament influït per la gran difusió de l'*Amadís* a França, on no sols tingué edicions ans encara donà arguments per a obres teatrals, òperes compreses (145). Les darreres pàgines són de bibliografia d'edicions del *Tirant* i d'estudis tant sobre aquesta novel·la com de tema artúric (152-156).

Diego Clemencín fou un dels historiadors espanyols de la literatura que s'hagué de refiar del llibre de Caylus per a documentar l'episodi corresponent al *Tirant lo Blanc* del *Don Quijote de la Mancha*.

Les dissorts de l'impressor Diego de Gumiel explicarien el nombre limitat d'exemplars del *Tirant* tant de les dues edicions incunables catalanes com de la castellana del 1511. — J. P. E.
[14.909-14.910-14.911-14.912]

Rafel GINEBRA I MOLINS, *L'origen gironí del pintor Nicolau Verdera (s. XIV-XV)*, dins «Annals de l'Institut d'Estudis Gironins», XXXIX (1998), 111-121.

L'autor recorda els documents coneguts fins ara referents al pintor Nicolau Verdera, publicats per Josep Gudiol i Jill Webster, que ell completa amb transcripció íntegra. En aquells dos documents, Verdera era qualificat de ciutadà de Vic. Ginebra en publica dos més, de Vic, Arxiu de la Cúria Fumada, un any anteriors als esmentats, on Verdera és dit ciutadà de Girona, traslladat a la ciutat de Vic (1405). — J. de P.
[14.913]

M. Milagros CÀRCEL ORTÍ, *Casa, corte y cancellería del obispo de València, Hug de Llupià* (1398-1417), dins «Anuario de Estudios Medievales», 28 (1998), 635-659.

L'autora, precisat el sentit de 'familiaris' en relació a un dignitari eclesiàstic (640), informa dels estudis dedicats al tema en les diverses cultures europees i en particular en la de l'antiga corona catalanoaragonesa (637-639), presenta les dades que li han proporcionat els registres de col·lacions de beneficis dels anys 1408-1425, salvats en l'ADV (367, nota 5), començant per les de la cancelleria (vicari general, oficial, i llurs portantveus, i d'altres càrrecs de la cúria episcopal, entre els quals no manquen els escrivans, també de Xàtiva: 642-652), seguint pels de la seva pròpia casa i 'família', on no manca un 'scolaris' (655, núm. 2), i nombre d'altres ajudants (652-658), i acabant pels coneguts amb càrrecs en llocs de senyoriu temporal del bisbe de València (658-659). [Algun d'aquests noms, començant pel d'Hug de Llupià, són esmentats en les pàgines de Josep Alenyà dedicades a la seu de Tortosa: cf. 807, n. 14.622]. — J. P. E.
[14.914]

Albert HAUF I VALLS, *Corrientes espirituales valencianas en la Baja Edad Media (siglos XIV-XV)*, dins «Anales Valentinos», XXIV (1998), 261-302.

L'autor entra en matèria recordant que, resultat de la reconquesta, València entrà en l'àrea cultural catalana, en la qual homes, idees i obres eren comunes a Perpinyà, Barcelona, Mallorca i València (268), tal com confirmen alguns dels manuscrits de l'Arxiu de la Seu valenciana (Joan d'Aragó, Guiu Terrena, Bernat Oliver, Francesc de Pertusa, Felip de Malla: 269-272). La part principal de l'exposició és dedicada als autors de la 'devotio moderna': Antoni Canals, Francesc Eiximenis, Isabel de Villena. Recorda les dues bases indispensables per a recórrer els camins d'influx d'aquella 'devotio': coneixement suficient dels textos devocionals catalans; i clara definició prèvia del dit corrent espiritual (274-275). Aquestes pàgines ressegueixen el primer camí, començant per la *Scala de contemplació* d'Antoni Canals, que resulta ésser traducció d'un *De XV gradibus contemplationis seu Viridarium Ecclesiae*, que, per la seva banda, és deutor del *Benjamin maior* de Ricard de St. Víctor, tal com demostren els paral·lels textuais (278-283). Fonts molt variades i ben triades es trobarien darrere el *Tractat de confessió* del mateix Canals, del *Molinet espiritual* i àdhuc del posterior *Espill de vida religiosa* (285-290). D'Eiximenis destaca «los aspectos más acendrados de su espiritualidad afectiva» (291): incideix en el tema de l'escala en *Scala Dei*, que integra fragments del *Llibre de les dones*, on l'autor assenyalava l'influx de Ricard de Sant Víctor, del pseudo Dionís, d'Hug de Balma i de sant Bonaventura, sis capítols del qual són comuns amb la *Scala de contemplació* d'Antoni Canals; també n'aplega fragments de Cisneros, qui en l'*Exercitatorio espiritual* els acomuna amb fragments importants de la 'Devotio moderna' (291-294); el *Psalterium, alias laudatorium* i la *Vita Christi* d'Eiximenis contenen parts comunes, destinades respectivament a la pregària i contemplació dels eclesiàstics en llatí i dels seglars en català, i la darrera, amb el *Regiment de la cosa pública*, s'hauria convertit per a Hernando de Talavera en un dels llibres indispensables per a la «bella utopía de crear una república cristiana de nuevo cuño en la Granada recién conquistada» (300). Isabel de Villena, en el mateix intent de facilitar la contemplació de Jesucrist hauria aprofitats els materials que li proporcionaven el Cartoixà, Eiximenis, les *Meditationes Vitae Christi* i potser àdhuc els llibres de Jaume Peres de València (30-301). — J. P. E. [14.915]

Catalina MARTÍN LLORIS, *Las corrientes espirituales en la Valencia de los siglos XIV y XV y su relación con las reliquias*, dins «Anales Valentinos», XXIV (1998), 397-404.

L'autora propugna que el trànsit de Edat Mitjana a la Moderna també comportà fractura en l'avaluació de les relíquies, fractura manifestada en el capteniment, tan divers, de Martí l'Humà i d'Alfons dit el Magnànim en relació a les mateixes: «Si... Martín busca desesperadamente las reliquias y paga considerables sumas de dinero por ellas, Alfonso las cambia por grandes cantidades de capital» (399). L'afany del rei Martí, coherent amb el dels seus predecessors, és ací documentat per lletres reials de l'ACA, *Canc., reg.*, ja conegudes (399-400); Alfons, en canvi, de present fa ostentació de la devoció reial per les relíquies, però d'amagat se n'aprofita pels diners que li proporcionen, empenyorades a eclesiàstics: «El valor material de las reliquias prevaletió sobre cualquier otra consideración y tuvo como resultado que el rey las perdiera» (403), i aquest fou el camí pel qual insignes relíquies passaren a la Seu de València, tal com demostren protocols notariais diversos de l'arxiu de la mateixa catedral (404). — J. P. E. [14.916]

M. José HUESO SANDOVAL, *Art i devoció a la València de finals de l'Edat Mitjana. La Missa de Sant Gregori*, dins «Anales Valentinos», XXIV (1998), 387-396.

L'autora parteix de la necessitat de fonamentar l'estudi de les representacions figuratives medievals en els textos religiosos i literaris de l'època (387). Ho exemplifica en la 'Missa de Sant Gregori', escena central dels retaules d'ànimes (391-393), representació molt estesa al País Valencià (395-396). Es basa en un dels *Diàlegs* de sant Gregori el Gran, ací transcrit de la traducció catalana medieval (389-391); un dels elements eren les, arma Christi' o estris amb què els butxins

turmentaren Jesús, il·lustrats amb un fragment de la *Quaresma* del 1413, de sant Vicent Ferrer (394-395). – J. P. E. [14.917]

Margalida BERNAT I ROCA, «*Secret de l'ofici*». *L'exemple dels tintorers. (Ciutat de Mallorca, s. XIV-XVII)*, dins «IV Congrés Patrimoni Cultural», 73-88.

L'estudi dels oficis permet «el redescobriment d'un llenguatge que reflecteix la saviesa d'unes gents que en el seu moment el vivien com a una xarxa que interrelacionava tot el que els envoltava» (73); era el 'secret de l'ofici', en el cas dels tintorers transmès de forma oral; l'autora n'ha aplegades mostres en les *Ordinacions i capítols del col·legi de tintorers de la Ciutat de Mallorca* o en els plets de gent de l'ofici, ara a Palma de Mallorca, ARM, *Gremis*; i E.U. 78; després recorda els atuells propis de l'ofici i llur utilització; a partir d'ací reporta i explica, amb constant referència a sèries diverses de l'ARM o al llibre de Joseph Moya (sota pseudònim: Phesio Mayo), *Remallet de Tintures...*, Barcelona 1691, la nomenclatura de les substàncies fixadores (77-79) i la de les substàncies colorants (79-86), amb particular atenció al 'peu de blau' (87). – J. P. E. [14.918]

Josefina PLANAS BADENAS, *El Llibre de la Confraria del Senyor Rei, un manuscrito miniado del monasterio de Poblet*, dins «Locus amoenus», 1 (1995 [1996]), 95-105.

El dit volum té en la biblioteca del monestir de Poblet la signatura 1. 35; és ací descrit (99, nota 20) i establerta la llista dels seus textos (99, nota 21 i 98-99), que són: els fundacionals de la confraria, el *Liber de conceptione virginali* o *Disputatio saecularis et iacobitae* [cf. ATCA, XVIII (1999), 844-848], el conjunt de tractats i lletres a les autoritats i concilis de Constança i Basilea, publicats en aquestes pàgines [ATCA, III (1984), 94-177] i documentació posterior, de la segona meitat del segle XVI. Ultra notícies sobre el culte català a la Puríssima i sobre la Confraria del Senyor Rei, trobem en aquestes pàgines una anàlisi de la decoració dels primers folis del volum pobletà (100; sis reproduccions: 101-104), datada en el pas del segle XIV al XV (98), en algun punt paral·lela a d'altra del temps de Climent VII (1378-1394) (100) o de les *Grandes beures* del duc de Berry, d'entorn 1409 (102); i indicació de possible influència en descripcions de sor Isabel de Villena i de Joan Roís de Corella (101-104). Inicialment, el volum pogué ésser «encargado por Martín el Humano o por ricos burgueses barceloneses» (105 [datació que confirmaria les consideracions fetes en la recensió publicada en el volum XVIII d'aquest anuari, esmentada en la present notícia bibliogràfica]). – J. P. E. [14.919]

Flocel SABATÉ, *Els bàndols com a solidaritat en la societat urbana baixmedieval*, dins «Afers. Fulls de recerca i pensament», núm. 30 (1998), 456-472.

Emmarcat, tant en les primeres pàgines com en les darreres, en àmbit europeu, aquest article exposa en la seva part central situacions fàctiques conegudes per l'escorcoll en una llarga llista d'arxius catalans (457-458), entre els quals destaquen, ultra l'ACA i l'AHCB, els AHC de Cervera, Igualada, Puigcerdà, Tortosa i Valls, els AM de Lleida, Tarragona i Vic i el de Perpinyà, ADPO. L'autor precisa que no s'ha de confondre 'bandositat' amb qualsevol intervenció armada diversa d'una guerra exterior (467-468, nota 80) i la considera excrescència violent de la solidaritat per afinitat, activada davant les contrarietats (459-461); la bandositat representava una desfeta de l'ordre públic, la ruptura de la prosperitat vilatana, el descrèdit de les institucions, sobretot del poder públic obligat a assegurar la pau social, i el fracàs pràctic de les teories de Dret Romà sobre la sobirania (462-464). Ni la intervenció dels poders públics ni l'èxit momentani d'actuacions pacificadores com la de sant Vicent Ferrer a Vic [o a València] reeixiren a restablir la pau. – J. P. E. [14.920]

Reliquie e reliquiari nell'espansione mediterranea della Corona d'Aragona. Il tesoro della cattedrale di Valencia. Napoli, Castel Nuovo 30 setembre - 15 dicembre 1998, [València i Nàpols], Generalitat Valenciana i Comune 1998, 184 pp.

Després de les presentacions signades per les autoritats respectives i pel comissari de l'exposició, aquest volum ofereix els següents estudis:

Eduard MIRA, «*Per lo camí de mort é cercat vida*» (27-92), on l'autor resumeix l'expansió mediterrània de la corona catalanoaragonesa: l'expansió (de mitjan segle XIII a començaments del XVI) anà acompanyada de l'adquisició de nombre de relíquies, i tant l'expansió com les relíquies (sobretot la de Sant Jordi, protector de la Casa de Barcelona) generaren la corresponent literatura, com és ara la *Crònica* de Ramon Muntaner (35, 40), les miniatures adients dels llibres d'hores (37, 47) i la devoció del Cerimonós a sant Jordi en l'*Obra de mossèn sant Jordi i la cavalleria* (54), sense oblidar els corrents 'espirituals' del segle XIV (78-79).

Miquel NAVARRO I SORNÍ, en *Pignora sanctorum. Sulle reliquie, il loro culto e le loro funzioni*, recorda el culte a les relíquies dels màrtirs des dels primers segles cristians (95-108), i la particular devoció dels monarques de la casa de Barcelona (112-118); a la Seu de València, les primeres relíquies arribaven ja en temps de Jaume I i augmentaren fins a principis del segle XV, car Margarida de Prades donà part de la col·lecció aplegada pel seu espòs Martí l'Humà (119-122); Alfons dit el Magnànim hi dipositava el 1425 la pràctica totalitat de les relíquies aplegades en la capella reial pels reis de la dinastia catalana, la llista de les quals és ben especificada en document notarial (123-127), i el primer papa Borja encara augmentaria aquell tresor (128-133).

El catàleg, obra de Joan J. GAVARA (136-177), fa constar en primer lloc on és documentada la propietat de cada un dels joiells exposats, en molts casos la inscripció del punxó d'orfebreria, i sempre que existeix, el text d'inscripcions, d'entre les quals destaca la llista de relíquies que acompanyaven l'espina de la corona en el reliquiari d'aquesta (140). Hi ha bibliografia referida a tot el volum (181-182). – J. P. E. [14.921-14.922-14.923]

María del Carmen GÓMEZ MUNTANÉ, *Una fuente desatendida con repertorio sacro mensural de fines del Medioevo: el cantoral del Convento de la Concepción de Palma de Mallorca* [E-Pm], dins «*Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana*», 54 (1997), 45-64.

El dit cartoral pertany a l'AD de Mallorca i ha estat objecte de l'atenció de diversos estudiosos, començant per Higiní Anglès. L'autora en descriu materialitat (46) i contingut (47), que barreja «Gradual con el Antifonario y con fragmentos del Prosario, del Leccionario y del Himnario» les rúbriques explicatives del qual són totes en català «y que, por tanto debió ser escrito y usado en tierras del reino de Aragón» (47-48 [cal no confondre el regne d'Aragó, on normalment hom no escriu en català, i la Corona catalanoaragonesa, en la qual la majoria dels habitants són de llengua catalana]); procedeix del convent mallorquí de la Concepció (48-49) i ja fou escrit per a ús d'una comunitat femenina. Ultra les normals, el volum conté peces ben específiques: dos credos polifònics, vuit peces monòdiques, i proses, seqüències, verbetes i fragments mensurals a una o més veus, en la descripció de les quals l'autora s'estén, assenyalant d'altres biblioteques, on es troba cada peça, i oferint transcripcions musicals, amb taula final, en la qual consta el títol de deu peces, col·locació dins el volum i indicació de nombre de veus i d'altres manuscrits (63). – J. P. E. [14.924]

Vicent FERRER, *Tractat de vida espiritual. Sermons*. Introducció i notes d'Adolfo ROBLES (+). Traducció dels textos llatins de Vicent J. GIRBÉS i Ricard M. SARRIÓ. Adaptació dels textos valencians de Josep Enric ESTRELA (Clàssics del cristianisme, 71), Barcelona, Edicions Proa 1998, 200 pp.

El present volum és dividit en dues parts clares: la introductòria escrita pel malaguanyat Adolfo Robles (9-49) i l'edició de textos en traducció o adaptació catalana actual (57-198), entre les quals hi ha una cronologia (50-53) i una bibliografia (54-56). La part introductòria té també dues meitats: el resum biogràfic de mestre Vicent, que, en línies generals, exposa els resultats ac-

tuals dels estudis sobre els diversos moments de la dita biografia (9-32 [quant a la intervenció en el Compromís de Casp, en el qual nega el pes preponderant de Benet XIII en el vot de mestre Vicent, és extrany que el 1998 encara no fos tinguda en compte la narració-testimoniatge de Luis Panzán, resumida i extractada dins ATCA, XII (1993), 443]); l'altra meitat presenta també l'estat actuals dels estudis entorn de l'obra escrita del mestre i en particular dels textos publicats en la segona part (33-49): aquests són el *Tractat de la vida espiritual* (38-41 i 59-100), el *Tractat consolatori sobre les temptacions contra la fe* (42-43 i 101-108), el *Sermó sobre sant Domènec* (43-44 i 109-122), el *Sermó del Divendres Sant sobre la Passió del nostre senyor i salvador Jesucrist* (44-47 i 123-163), la *Contemplació molt devota o Vita Christi* (47-49 i 165-180) i el *Sermó sobre els set goigs i dolors de la Verge* (49 i 181-198). – J. P. E. [14.925]

Alfonso ESPONERA CERDÁN, *San Vicente Ferrer y las corrientes espirituales de su época. Estado de la cuestión*, dins «Anales Valentinus», XXIV (1998), 339-362.

Recordada la situació espiritual de l'Europa Occidental en el pas del segle XIV al XV (efectes de la Pesta Negra i del Cisma d'Occident), en particular la de l'orde dominicà sobretot en la Província d'Aragó (339-341), l'autor repassa els escrits de mestre Vicent (espiritualitat cristiana bàsica: 342-345), en els sermons del qual troba més clars elements qualificadors de la mateixa (captentment cristià bàsic de «no tenir altre Déu fora de Mi» i cristocentrisme en Jesús crucificat). Es pregunta si hi hagué un mestre Vicent escolàstic i un altre d'espiritual, per a l'espiritualitat del qual dóna a tall de síntesi tres punts de referència: Crist crucificat i esperit de penitència; l'herència espiritual de l'orde dominicà concretada en les *Vitae fratrum* i en el moviment de l'Observança; i ‚status virorum evangelicorum futurus‘: autodefinició d'Àngel de l'Apocalipsi i ‚praedicator finis mundi‘ (348-354). Recorda els dos grups humans definits per l'espiritualitat ferreriana: la Companyia de penitents (i la Confraria de la Preciosa Sang) i el nucli més estricte de col·laboradors (356-357). Les darreres pàgines proporcionen indicacions relatives a l'herència espiritual de mestre Vicent en els segles XV i XVI (358-362). – J. P. E. [14.926]

Mauro ZONTA, *The original Text of Vincent Ferrer's Tractatus de unitate universalis. Discovered in an unknown hebrew Translation?*, dins «Bulletin de Philosophie Médiévale», 39 (1997), 147-151.

A diferència dels tres manuscrits del *Tractatus de suppositionibus*, que l'atribueixen a mestre Vicent Ferrer, el de la *Quaestio de unitate universalis*, Viena, Dominikanerkonvent, ms. 49/271, només l'atribueix a ‚magister Vincentius‘; però ja Peter Schwarz (Petrus Niger), en el *Clypeus Thomistarum* del 1481, el cita, i n'extracta un llarg fragment, que atribueix a ‚sanctus Vincentius, ordinis predicatorum‘ (148), però no és el publicat per Henri-Dominique Fages o per J. A. Trentmann; coincideix, en canvi, amb el text hebreu *Ma'amar nikkvad ba-kôlel* = *Solemne tractat de l'universal*, existent a Parma, Biblioteca Palatina parmense 2631 (De Rossi 457), ff. 126-144, fragment que l'autor transcriu amb lletra llatina i retrotradueix al llatí (150-151). – J. P. E. [14.927]

Francisco M. GIMENO BLAY, *Las schedulae sermonum de san Vicente Ferrer en San Domenico de Perugia*, dins «Anales Valentinus», 48 (1998), 371-377.

Assenyalades algunes de les característiques del volum manuscrit de Perusa, San Domenico [cf. ATCA, XVIII (1999), 157-198], es pregunta qui l'escriu i quan: el 1407, d'acord amb les anotacions inicials, i, en conseqüència «habría sido Vicente Ferrer no sólo el autor intelectual sino también el material» (375); transcriu en apèndix títols d'un afegit per a controvèrsia judeocristiana [cf. ATCA, XVIII (1999), 196] part de l'esquema núm. 264 i el 469 (376-377). – J. P. E. [14.928]

José Carlos MARTÍN DE LA HOZ, *La conversión en la predicación de San Vicente Ferrer*, dins «Anales Valentinus», 48 (1998), 363-369.

Aplec de les referències al tema de la conversió espigolades per l'autor en els sermons del manuscrit d'Aiora publicats el 1995 amb transcripció de fragments llatins; el dit tema és particularment abundant en aquelles pàgines, car es tracta de sermons predicats a Lleida durant la Quaresma del 1414 i d'altres, també quaresmals, del 1413. – J. P. E. [14.929]

Jean-Christophe CASSARD, *Le légat catéchiste. Vincent Ferrier en Bretagne (1418-1418)*, dins «Revue Historique», CCXCVIII (1998), 323-343.

A base de l'enquesta de Bretanya sobre la figura de mestre Vicent, dels anys 1453-1454, l'autor subratlla el capteniment del duc, esdevingut protagonista de l'anada del futur sant a Bretanya (324-326); aquest, portador de pau després del Cisma, feia pregar per Martí V; en la línia de la pacificació, cal afegir la del duc amb l'alta noblesa i amb el rei de França (327-329). Reconstruït l'itinerari (330-333: mapa: 331), l'autor recorda que la predicació era un espectacle total, car no consistia sols en paraules, ans també en canvis de veu, en mímica, en expressió de la cara: la doctrina era absolutament normal però exposada «par un acteur au summum de son art», que s'arribava a transfigurar (335); el record es mantingué durant anys (336-338). Quan, esgotat, ja no pogué predicar i s'anava morint, la casa ducal per mans de la duquessa l'agomboldà (339-340). L'enterrament fou un triomf popular, coronat per la canonització (340-341). – J. P. E. [14.930]

Jean Christophe CASSARD, *Le saint et l'enfant en Bretagne au Bas Moyen Age*, dins «Mémoires de la Société d'Histoire et d'Archéologie de Bretagne», 75 (1997), 127-147.

Pàgines només conegudes per referència; es basen en aquelles declaracions de testimonis oculars en el procés de Bretanya sobre mestre Vicent Ferrer, que recorden la seva forma de tractar els infants. – J. P. E. [14.931]

Laura A. SMOLLER, *Miracle, Memory and Meaning in the Canonization of Vincent Ferrer, 1453-1454*, dins «Speculum», 73 (1998), 429-454.

[Cf. el resum d'un article precedent de l'autora, dins ATCA, XVIII (1999), 1030, núm. 14057]. En les pàgines actuals, analitza quatre declaracions fetes els anys 1453-1454 en el procés de Vannes, conservat als Archives Departementales de Morbihan, ms. 87J11, el comú denominador de les quals és que els respectius miracles són certificats per testimonis diversos coincidents a confirmar el fet, però divergents en certs detalls de precedència personal; per a l'autora, les raons de la diversitat s'han de cercar en les relacions que dins un procés s'estableixen entre testimonis, jutges i notaris; aplicant-hi conceptes de psicologia moderna, en particular el del 'the totalitarian Ego' (438), considera que cada categoria de persones mira de centrar els records en el protagonisme o el prestigi d'un mateix (432 i 451). En les declaracions realitzades per dones eren més acusats tant el sentit de la concreció com el del propi protagonisme (442-444). – J. P. E. [14.932]

José Ángel GARCÍA CUADRADO, *Una fuente inédita de la doctrina de la suposición en Vicente Ferrer: la polémica Burleigh & Ockam*, dins «Revista española de filosofía medieval», 5 (1998), 135-146.

L'autor atribueix a mestre Vicent Ferrer tant la *Quaestio de unitate universalis* com el *Tractatus de suppositionibus* [cf. el resum n. 14.927]; la referència a Walter Burleigh i a Guillem d'Ockam es troba al començament del *Tractatus*, crític envers els nominalistes i més acostat a Burleigh en afirmar, per exemple, que només té 'suppositio' el subjecte, no pas el predicat (142) i en d'altres punts del mateix tema (142-143); se n'apartaria en sostenir que «terminus

semper supponit suum significatum» (144, nota 43) i no pas únicament quan és subjecte. – J. P. E. [14.933]

David J. VIERA, *Vincent Ferrer's Catalan Sermon on Margaret of Antioch*, dins «Actes Vuitè Congrés», 293-303.

L'autor [sense tenir en compte la distància que hi pot haver entre un report de sermó de s. Vicent Ferrer i la prèdica realment pronunciada], recordat l'esquema genèric d'un sermó vicentí, analitza el dedicat a santa Margarida en *Sermons*, II, començant per l'enumeració dels cinc punts tocats en el mateix (294) [i que ja no coincideixen amb els del sermó predicat a Cambrils el 13 de juliol del 1413: ATCA, IV (1985), 225-226, ni amb els dels esquemes de Perusa i del Vaticà ni amb el sermó del manuscrit de Tolosa de Llenguadoc: ATCA, XVIII (645-646, núm. 465)] i assenyalava aquells punts que coincideixen amb les versions anteriors de la vida de santa Margarida i els que són personals de mestre Vicent, entre els quals hi ha la col·locació de la controvèrsia dialèctica amb els dimonis, que en Vicent hauria insistit sobretot en la vàlua de la virginitat, de manera que, segons Viera, el dit sermó anava destinat principalment a donzelles (294 i 301). Hi ha bibliografia (302-303). – J. P. E. [14.934]

Alberto FERREIRO, *Vincent Ferrer's Beati Petri Apostoli. Canonical and Apocryphal sources in Popular Vernacular Preaching*, dins «Harvard Theological Review», 91 (1998), 41-57.

[Cf. ATCA, XVIII (1999), 58]. L'objectiu de l'autor és el d'esbrinar els arguments teològics emprats pel sermó de sant Pere i en particular la interacció de fonts canòniques i d'apòcrifes relatives al mateix sant, i de presentar el dit sermó com a mostra de predicació popular del segle XIV (43). Suposant que els sermons ferrerians han estat escrits per mestre Vicent tal com són ara [i no són redacció de reportadors], del fet que la versió llatina integri material apòcrif que no es troba en la catalana, en dedueix que el predicador es concedia un ampli marge de llibertat a l'hora de decidir els punts de la seva predicació (44-45). Segueix el resum del sermó català, la segona part del qual aprofita narracions extracanòniques dels *Actus Petri* i de la *Passio Petri et Pauli* per a exposar la darrera topada entre Simó Pere i Simó Mag a Roma i la crucifixió de sant Pere cap per avall (49-57). – J. P. E. [14.935]

Maria Josep MARÍN, Maria Josep CUENCA, *La gramaticalització en els connectors: de l'oral a l'escrit*, dins «Actes Onzè Col·loqui», 383-401.

Anàlisi de la funció dels tres adverbis ,açò, ací i així' en el volum cinquè dels *Sermons* de sant Vicent Ferrer de «Els Nostres Clàssics»; analitzats un centenar de paràgrafs, les autores arriben a la conclusió que «el poder del canal escrit sobre l'origen oral dels sermons de sant Vicent és molt fort» (400 [conclusió que confirma la dada tradicional: els *Sermons* transmesos són resums escrits per aquells ,valentes viri promptam manum habentes', que, atents a allò que deia el predicador, intentaven d'omplir uns esquemes preestablerts]). Hi ha bibliografia (400-401). – J. P. E. [14.936]

A. F. VERDE, *La conversione degli Infedeli e dei Giudei in ordine all'unione della Chiesa. Tra san Vincenzo e Savonarola: una traccia di studio a seguire*, dins *Firenze e il Concilio del 1439. Convegno di studi* 1989, Florència 1994, 243-286.

Estudi només conegut per referència. – J. P. E.

[14.937]

Francesco Cesare CASULA, *Gli schiavi sardi della battaglia di Sanluri del 1409*, dins «Misc. Violante», 195-206.

Documentació de l'AHPB dels anys 1410-1412 (198, nota 19) permet de conèixer vendes d'esclaus sards, resumides en aquestes pàgines, que també sintetitzen les operacions militars de la batalla de Sanluri i consegüents. L'autor s'escandalitza (198 i 201-202) de l'esclavitud de cristians en terres cristianes, com si aquell fos el primer cas, quan ell mateix la documenta ja el 1239 a Gènova (202); afirma que els sards no feren el mateix amb els seus presoners, però s'oblida d'indicar on és la documentació sarda contemporània on és possible de documentar la seva afirmació; [i també sembla oblidar un altre detall: darrere l'exèrcit de Martí el Jove hi havia el sobirà suprem de l'illa de Sardenya, el papa: aquella guerra no tindria la qualificació de croada a tots els efectes? I si l'escàndol anés per aquest camí, caldria que recordés que després del 1285 Catalunya també en sofrí una de croada contra ella vinguda d'Itàlia i de França]. Al final són d'alguna forma transcrits tres actes de compravenda relatius a una mateixa esclava (204-206). – J. P. E. [14.938]

Enric GUINOT RODRÍGUEZ, *La batllia general de València: gestors i beneficiaris*, dins *Actes Corona Fiscalitat*, 577-601.

A base de la documentació de València, ARV, *Batllia*, l'autor descriu les funcions del Batlle General del Regne de València, tant la fiscal sobre el conjunt de la població, com la també plenament administrativa en relació a sarraïns i jueus, 'patrimoni del senyor Rei'; recorda els principals capítols de la dita fiscalitat (581-582) i els seus gestors, on des del 1 de novembre de 1412, pocs mesos després de la Sentència de Casp, era nomenat Joan Mercader, després del qual el succeïren Berenguier Mercader i Honorat Mercader; pels serveis als Trastámara els Mercader haurien saltat en pocs anys de juristes al servei de la ciutat de València a nobles (584-586); d'altres persones es beneficiarien de la gestió del patrimoni reial (586-587), sobretot en forma d'arrendadors de la percepció dels seus drets, entre els quals no mancaren els conversos (588). Les pàgines finals donen les llistes dels dits arrendadors per a cada un dels drets des del 1412 al 1457 (593-601). – J. P. E. [14.939]

Antonio PÉREZ MARTÍN, *Génesis de las compilaciones del Derecho Catalán*, dins «Studia Gratiana», XXIX (1998), 685-708.

En l'avinentesa d'emprendre la tasca d'inventariar els manuscrits jurídics de l'Arxiu Capitular d'Urgell, l'autor s'ha fixat en els manuscrits coneguts preparatoris de la compilació del Dret Català, ordenada per la Cort de Barcelona de 1412-1413 i acabada el 1422. Aquest examen li ha permès donar cos a allò que ell anomena 'compilatio summarialis', centrada en la *Compendium* del jurista Narcís de Sant Dionís, però amb altres manuscrits en dues versions, llatina i catalana (ja publicada la catalana a partir del ms. de la Seu d'Urgell per Ferran Valls i Taberner el 1927 dins la «Revista Jurídica de Catalunya»), al costat de la *Compilatio officialis*, obra dels juristes designats en la mentada cort, també en diversos manuscrits de les versions llatina i catalana. Sobre aquesta darrera realitza una reelaboració completada i perfeccionada de la part heurística que en el seu dia estampà el present ressenyador en el seu estudi introductor i a la reedició del 1988 de l'incunable de les *Constitucions de Catalunya* [cf. ATCA, IX (1990), 391-392]. L'autor, amb bones raons, creu que de fet aquesta *Compilatio officialis* no arribà mai a ésser promulgada com a tal (possiblement pel cost econòmic que representava la seva necessària reproducció per a l'ús de les cúries i professionals del dret), reiterat com a text plural: però obert a la consulta particular. El treball es completa amb un registre provisional i sumari dels nombrosos manuscrits coneguts de compilacions cronològiques d'*Usatges* i *Constitucions* entre els segles XIV i XV, i amb la promesa del futur inventari i descripció de tots els còdexs contenint textos jurídics medievals. – J. F. R. [14.940]

The Tortosa Disputation. Regesta of Documents from the Archivo de la Corona de Aragón. Fernando I: 1412-1416 (Sources for the History of the Jews in Spain, 6) Gemma ESCRIBÀ. Stylistic Editing by Raquel IBÁÑEZ-SPERBER. Edited by Yom Tom ASSIS Jerusalem, The Central Archives for the History of Jewish People, The Hebrew University of Jerusalem 1998, LXVIII i 252 pp.

El cos del volum és constituït per set-cents noranta-un regests, tots procedents d'ACA, *Canc.*, *reg.*, datats entre l'onze d'agost del 1412 i el 30 de març del 1416, tot el regnat de Ferran I d'Antequera. Encara que el volum s'intituli *La Disputa de Tortosa*, en realitat només disset dels regests fan referència directa a la mateixa. En la *Introducció* (VII-XXXV), Yom Tob Assís resumeix els aspectes més importants del dit conjunt documental, en el qual, malgrat tot, és innegable una política reial faavorable a les aljames (VIII-IX), l'estructura i situació de les quals és també resumida (XIV-XVII); situació que, certament, resultà desconjuntada pels impactes de la *Disputa de Tortosa* i de la predicació de mestre Vicent Ferrer; ambdós fets provocaren una allau de conversions al cristianisme i nombre d'altres conseqüències, com és ara el pagament de les dietes dels representants de les jueries durant la *Disputa*, la imposició de presència de jueus en els sermons de mestre Vicent Ferrer i les multes per la no presència, amb les tensions, àdhuc dins una família, entre els membres convertits i els endurits. El fenomen convers augmentà, car els nous engrandiren el nombre dels que s'havien convertit el 1391; i comparegueren les (primeres?) confraries de conversos, com la de Sant Miquel, a Mallorca, el setembre del 1413. Per alguns d'aquests regests som informats que actuacions imitadores de la predicació i processons de mestre Vicent seguien provocant problemes entorn Jaca el 1416, quan el mestre ja era per Occitània; també ho som de la intenció de l'antic rabí Jerónimo de Santa Fe d'emprendre una campanya de predicació adreçada als grups irreductibles, també el 1416. Tres taules finals fan més accessible la informació: la d'antropònims (227-243), la de topònims (245-247) i la de temes (249-252). – J. P. E. [14.941]

Lluís MONJAS MANSO, *El qüestionari de visita pastoral de Jaume Marquilles, 1413-1414. Edició i estudi*, dins «Arxiu de Textos Catalans Antics», XVII (1998), 514-534.

Presentats els estudis sobre actes de visita pastoral en diversos estats europeus (514-516), l'autor aplega les notícies biogràfiques conegudes entorn Jaume Marquilles, els càrrecs del qual demostren que pertanyia al grup reformista afí Benet XIII (517-519), a presenta el seu qüestionari de visita pastoral i l'emmarca en els moviments reformistes contemporanis (519-525); l'edició anotada del text, procedent de Barcelona, ADB, *Visitationum* 11, ocupa les pàgines 526-534. – J. P. E. [14.942]

Peter LINEHAN, *Papa Luna in 1415: A Proposal by Benedict XIII for the Ending of the Great Schism*, dins «The English Historical Review», CXIII (1998), 91-98.

Una indicació equivocada d'Eliás Olmos Canalda en l'inventari de pergamins de la Seu de València posà a les mans de l'autor el pergami núm. 3.905 d'aquell fons, que no conté cap text de Bonifaci VIII ans de Benet XIII [i correspon a la situació creada per les Vistes de Morella, l'estiu del 1414, desconegudes de Linehan, com també ho és la bibliografia catalana sobre el Cisma d'Occident], situació que desembocaria en les Vistes de Perpinyà, novembre 1415; el text conté les instruccions papals als enviats a missió informativa davant Segimon d'Hongria, rei de Romans, i els prínceps electors alemanys; ací transcrit, ocupa les pàgines 94-98. – J. P. E. [14.943]

Roser SALICRÚ i LLUCH, *L'ambaixada a Fes d'Antoni Queixal i Ramon de Conesa (1413-1414)*, dins «Acta historica et archaeologica mediaevalia», 19 (1998), 229-244.

La política de Ferran I de Catalunya-Aragó envers els estats musulmans mediterranis fou exposada per Mariano Arribas Palau en nombre de publicacions (231), el qual, però, no dedicà aten-

ció a l'ambaixada indicada en el títol, les vicissituds de la qual, des de la preparació a la tardana i lenta paga de les dietes, són ací resumides a base de documentació d'ACA, *Canc.*, *Cartes Reials Diplomàtiques*, i *Reg.* – J. P. E. [14.944]

Ramon GRAU I FERNÁNDEZ, *Joan Fiveller, Ferran I i les imposicions municipals de Barcelona: Repàs a un mite històric*, dins «Barcelona. Quaderns d'Història», 2/3 (1996 [1997]), 53-99.

La gesta de Joan Fiveller ha perdut pes en la historiografia catalana del segle XX; per això, l'autor es proposa: «fer una avaluació crítica de les bases documentals conegudes sobre els fets del 1416; reconstruir detalladament el primer cicle de la seva elaboració historiogràfica, des del mateix segle XV fins a darrerria del XVII; i explicar els efectes catastròfics de la recepció acrítica d'aquesta tradició literària duta a terme pels intel·lectuals compromesos amb la construcció del nacionalisme català modern» (54). La font principal és una acta de la sessió municipal del 29 II 1416, trobada, vista i transcrita a darrerries del segle passat i ara introbable, però confirmada fins als mínims detalls per documentació contemporània (54-60); la versió dels documents fou revirada per la de Lorenzo Valla, rebuda de la cort d'Alfons dit el Magnànim; en resultà una narració imitadora de Titus Livi, que havia de presentar el rei Ferran com a personificador del sobirà just i impertorbable i per això silenciava la seva indignació final i les amenaces contra Barcelona (60-65); però Valla fou font per als annalistes de l'Humanisme: Jerónimo Zurita el segueix, però torna el fet al seu context barceloní i no rep els discursos anteriors a la sortida de Barcelona (65-66); Pere Joan Comes tradueix gran part de la narració de Valla, però exalça sense base arxivística Joan Fiveller (66-69) i Esteve Gilibert Bruniquer el converteix en un prototip de la voluntat col·lectiva a l'hora de defensar els drets de la ciutat (69-70). Els autors de l'època barroca (*Annals consulars*, *Dietari anònim*) reelaboraren l'escena de la confrontació bo i subratllant el protagonisme del Consell barceloní, fent-ne «el punt extrem dins el procés de distorsió de l'episodi a favor de la ideologia municipalista» (75) i arribaren a crear textos falsos, com seria, potser, *La fi del comte d'Urgell* (és de Jaume Ramon Vila? [vegeu les pàgines que li són dedicades en aquest volum]), «defensa i desenvolupament de la doctrina pactista en un moment de reactivació política i de crisi» (81), o el pseudo-Boades, on Joan Gaspar Roig i Jalpí descrivia l'evolució de Ferran I des de la incompatibilitat a l'entesa amb les institucions catalanes (83-85). Narcís Feliu de la Penya corregeix la versió de Lorenzo Valla i dóna la darrera paraula a Fiveller: és gloriós morir defensant les llibertats i les lleis de la pàtria (85-86). El segle XVIII la narració fou víctima de la tensió entre tradicions patriòtiques i documentació contrastada: i així Antoni de Capmany no l'esmenta (87-88); els historiadors romàntics, en canvi, hi veieren el símbol de la defensa i de les prerrogatives de la Ciutat (90-91). Del 1868 ençà, els positivistes editaren textos i exhumaren documents, però fins a Jaume Vicens i Vives seguiren respectuosos envers les falsificacions barroques (sobretot envers la *Crònica* de Bernat Boades) per llur sentit nacional (92-97). Resultat final: són històrics tant l'episodi com la comprensió de la seva transcendència política; però no es confirma el protagonisme de Joan Fiveller (97). – J. P. E. [14.945]

Agustí ALTISENT, *La disputada herència de Constança d'Anglesola (m. 1405)*, dins «Misc. Ainaud, I», 383-390.

El *Cartulari dels Anglesola*, conservat a Poblet, completat amb documentació d'ACA, *Canc.*, *reg.*, permet de refer les vicissituds de la nissaga (arbre genealògic: 384), sobretot les que afectaren Constança, casada per interès de Joan I amb el secretari reial, Pere de Benviure. Ja abans de la mort de Constança, documents de dubtosa validesa (388) encengueren un conflicte legal entre les diverses rames dels Anglesola; i el 1417, mort Pere de Benviure, la baronia d'Anglesola era subhastada a favor de Ramon de Perellós; la baronia de Cabrera de Ribagorça revertí en els Castre de Pinós. – J. P. E. [14.946]

Anthony LUTTRELL, *Margarida d'Erill Hospitaler of Alguaire: 1415-1456*, dins «Anuario de Estudios Medievales», 28 (1998), 219-249.

Les primeres pàgines informen dels dos monestirs de monges hospitaleres de Sixena (el més important de la Península Ibèrica) i d'Alguaire (221-222); una de les condicions de recepció a novícia era la de saber de lletra, i la priora del 1333 posseïa una *Bíblia* en català (223, nota 30); nombre de detalls de la vida conventual són exposats en aquestes pàgines, procedents de l'ACA, *Arxiu del Gran Priorat*, i de Malta, La Valletta, National Library, *Archives of the Order of St. John* (226-235). El 1415 era rebuda a monja d'Alguaire Margarida d'Erill i dos anys més tard, en estat, acusà el seu cosí també hospitaler, Ramon Roger d'Erill, d'haver-la forçada; aquest adreçà al Prior de Catalunya la súplica d'informar-se d'acord amb una llarguíssima llista de preguntes, conservada en el fons barceloní, i ací transcrita (237-249); amb la lletra de batalla *O tu, traydor*, publicada per Martí de Riquer (226 i 230), el pare d'ella desafïà el sospitós nebot. [La primera persona, a la qual segons fra Ramon Roger el Prior de Catalunya havia de demanar informació, però a la qual les pàgines inicials no fan cap referència, era «en Johan, lo capellà, ... qui anave ab mastre Vicent»: segons els processos de canonització del darrer, En Joan era el clergue que, durant el sermó de mestre Vicent, aplegava els infants en un altre lloc i els ensenyava les primeres oracions]. – J. P. E. [14.947]

Maria de la Pau JANER MULET, *Jordi de Sant Jordi: presoner a Nàpols*, dins «XIV Congresso Corona, IV», 347-355.

La teoria de la relació entre un text i el seu context és ben aplicable a *El presoner* de Jordi de Sant Jordi, cavaller el 1421 a Sardènia, Sicília i Nàpols en les primeres campanyes del rei Alfons; fet presoner per Francesco Sforza el maig del 1423, reclamà l'ajut del rei amb el poema, en el qual les referències a una presó no són imaginàries ans tangibles; el clam incloïa «una crítica suau o recordatori indirecte» (351), ben allunyat de «l'autèntica recriminació» que deu anys més tard, el castellà Juan de Tapia, empresonat en la *Comedieta de Ponza*, adreçà al mateix rei (351-352). – J. P. E. [14.948]

Vicent MARTINES PERES, *L'espai, dimensió poètica de contacte entre el Dolce Stil Novo i la poesia catalana del segle XV*, dins «XIV Congresso Corona, IV», 371-380.

En el segle XV encara hauria sobreviscut l'arc cultural de Catalunya-Occitània-Itàlia, que aniria «del riu Segura a la mar de Tarento» (372), un ,continu' literari on hauria imperat un concepte ,semblant' de l'amor i de la dona, que la transfigurava en àngel i en corporeïtzació de totes les perfeccions; els exemples textuais trets de poetes del ,dolce stil novo' (373-374) coincidirien amb els d'Ausiàs Marc i de Pere Torroella, car la dona és dibuixada com a realitat més que metafòrica (375), com a un lloc, el cor gentil, on Amor és segur (376), tema també tocat per Melcior de Gualbes i Bernat Hug de Rocabertí. Era un món poètic que s'anava allunyant de l'occità i s'acostava a l'italià –però no massa (376-377). – J. P. E. [14.949]

Albert G. HAUF, *Possible reasons of the Tusculanes in the poem XXXVII d'Ausiàs March?*, dins «Caplletra. Revista Internacional de Filologia», 24 (primavera 1998), 105-116.

L'autor esbrina de quina manera Marc relaciona el ,silenci d'amor' amb el plantejament estoic de la paor i del dolor, formulat en un text tan conegut com les *Tusculanes* de Ciceró. Reproduït el poema, de sis cobles croades capcaudades i d'una tornada, en la puntuació del qual l'autor introdueix alguna novetat (105-107), i en el qual veu una formulació sentida de la dinàmica psicològica entre bé/mal, desig/temor, joia/afllicció-tristesia (109), «estat de desequilibri passional» (110), sentiment que ha anul·lat i pertorbat la recta raó, presentant el mal com una futura, tot i que no ben definida certesa inevitable, dolor descrit com a tan punyent com el de Tàntal (111),

com un gran mos al cos (vers 9: 112); la causa de la por és la certesa de la manca de certesa, de la qual Ausiàs és culpable per no haver manifestat el seu sobresamor; el clímax, però, és paradoxal: «jo am lo dan vengut per vós amar» (versos 35 i 41-42), cosa que Ciceró i els estoics haurien blasmat igualment (114). Hi ha bibliografia (115). – J. P. E. [14.950]

Paula BRUNO, *Ausias March in the Light of Dante*, dins «Actes Vuitè Col·loqui», 101-108.

L'autora concentra l'atenció en el *Cant espiritual* i ressegueix el discurs de Marc entorn a la por pel seu allunyament de Déu, que compara amb la d'altres figures bíbliques o amb allò que s'esdevé en el comú dels mortals, tot i que els braços de Crist en creu manifesten la divina voluntat general d'acollença; la figura del Bon Lladre li augmenta l'esperança que la gràcia de Déu suplirà als propis mèrits (103-104). Job, però, que era just, també temia i, recordant-ho, Marc experimenta 'terrible batalla' interior (104-105); la comparació amb Judes Iscariot el porta a aplicar-se el comentari de Jesús: «Més li hauria valgut no néixer» (105-106). També Dante Alighieri és féu presentar per Virgili als altres quatre poetes llatins en els llims, amb els quals s'autoassocia (107). Són fórmules d'autoafirmació: poètica per al Dant, religiosa per a Marc (107-108). – J. P. E. [14.951]

Lectures d'Ausiàs March (15 de gener - 10 desembre de 1997, [Coordinades per Albert G. HAUF, València], Fundació Bancaixa 1998, 270 pp.

El cicle de lectures, formulades públicament entre les dates indicades en el títol, i posades ara a disposició del públic «és la millor manera possible de retre homenatge a un escriptor: la de fomentar entre els seus conciutadans i arreu del món, la lectura i la comprensió del seu llegat literari» (9); foren encarregades a Gareth Walters (Glasgow), *El poema I i la descoberta del lector* (21-39), defensa que el dit poema enceta un cos poètic, en el qual l'element determinant és l'aportació del lector: «El que és veritablement decisiu és el procés intel·lectiu, el viatge que emprèn el lector...» (34). Anton M. Espadaler (Barcelona), *Senyals, seny i paraula* (45-59), afirma que el sentit del conjunt dels poemes es troba en els set o vuit primers, en particular en els III i IV (47-49), que cal llegir tant en sentit diacrònic com sincrònic, car «March ordena la seva obra presentant-se com algú que tot afirmant d'on parteix confirma la seva veu distinta, sota l'empària orientativa de l'aportació para-filosòfica i moral del seu oncle, respecte del qual, però, vol significar, mitjançant el combat que mena a una opció ascètica, la major radicalitat de la seva proposta» (56-57) i demana al lector, com a la dama dantesca, un 'intelletto d'amore' (58). Costanzo Di Girolamo (Nàpols-Federico II), *Lectura del poema XXV de Ausiàs March* (65-81), un text feminista, cinc cobles unisonants i tornada, de significat absolutament clar, ací resumit (69); també el significat: «March es el único poeta de su tiempo, y probablemente es el único poeta moderno, que legitima y valora positivamente el deseo femenino como algo irrenunciable en el amor humano» (72). Albert G. Hauf (València), *Ausiàs March i el temor d'amor* (87-126), és sintetitzat així per l'autor: «...després de situar la temàtica del temor d'amor en el context global de la lírica romànica, en destaca l'especial rellevància en relació amb els conceptes de 'sobresalt', 'sobresamor' i 'sobresdolor' en nombrosos poemes marquians, fent remarcar també com en el poema XXXVII Ausiàs combina sàviament aquesta tradició amb un concepte estoic del dolor que sembla relacionable amb una lectura directa o indirecta de les *Tusculanes*» (13); text del poema: 112-113). Lluís Cabré (Oxford), *Llum i tenebres: l'amor segons Ausiàs March (la poesia XLV)* (131-152), seria una lectura del dit poema «més aviat literal» (131); reproduït el centenar de versos (132-135), on ressonen les anàlisis psicològiques i ètiques sobre l'amor d'un Aristòtil cristianitzat (136-137) i les perspectives sobrehumanes d'un amor divinitzat, d'acord amb una tradició que descrivia «un amor poètic, fictici, si es vol, com si es tractés d'una experiència sobrenatural» (141). Xavier Dilla, *Tres elements i una dona. Lectura del poema 47 d'Ausiàs March (a la vista del 46)* (157-177): aquest poema (157-158) ens porta a les antípodes de l'anterior: la manca frívola de resposta digna de l'amor de l'autor és com un terrabastall apocalíptic, com un daltabaix còsmic, com si els (quatre) elements

es capgiressin, cosa que March tradueix en ira i maledicció (172). Lola Badia (Girona), «*Lo temps és tal que tot animal brut*». *Lectures d'Ausiàs March. Poema LXVI* (183-201). L'autora divideix la seva aportació en dues parts. La primera crida l'atenció sobre el lèxic de la filosofia natural de l'època, emprat en els textos de Marc (184-190); la segona centra l'atenció en el poema LXVI (190-199; text: 191-192) i en com s'hi entrellacen els elements de filosofia natural amb els d'història literària, oferint per a cada tema fragments paral·lels de poetes provençals; Marc, però, «en front de les variants optimistes dels trobadors, opta per una visió negativa del principi de generació des del punt de vista de la desmesura del terrible impuls que el fa possible» (197). Marie-Claire Zimmermann (París/Sorbona), *XCVII el dol de l'amant: veritat poètica i retorn al silenci* (207-236; text: 207-209), darrer dels *Cants de mort*. L'autora es fixa en aquella dona amada i difunta, no pas en tant que persona històrica, ans com a «reinvençió a través de la paraula poètica», de la mateixa manera que el ,jo' queixós no s'ha de confondre amb Ausiàs Marc (210); «El XCVI (!) diu exactament la immensitat del dolor i del dol, però després d'arribar al paroxisme, el locutor notifica a poc a poc la necessitat de tornar a la soledat i al silenci» (212). Robert Archer (Melbourne), «*Puyys que sens tu algú a tu no basta*» (Poema CV) (241-264; text: 241-248): davant el problema de la justificació de l'home interior per la caritat (250), «March no té les respostes. Només té les preguntes» (252). Resumit el contingut del ,cant espiritual' (253), Archer n'assenyala les successives idees: por de l'infern, desig de morir en bona hora, i sobretot, el remei radical: «vença l'amor a la por que io-t porte» (255, vers 136); altrament, «torna a no-res, io-t suplic, lo meu ésser» (255, vers 197) o «tu de ma carn te farta» (256, vers 211). Les darreres pàgines comenten els problemes teològics tocats en el poema (257-264). — J. P. E. [14.952-14.953-14.954-14.955-14.956-14.957-14.958-14.959-14.960

Alexandre BATALLER CATALÀ, *Representació social i tòpica de la igualtat davant la mort a través de la figuració del joc dels escacs (de Jaume de Cèssulis i Innocenci III / Joan de Gal·les a Francesc Eiximenis i Ausiàs March)*, dins «Llengua & Literatura», 9 (1998) 7-47.

Després de resumir l'essencial sobre el *Liber de moribus hominum et officiis nobilium super ludo scachorum* de Jaume de Cèssulis, els seus precedents i la seva significació, l'autor repassa el tema de la ,bossa dels escacs' com a metàfora de la mort que iguala tothom i la seva presència a les literatures medievals i modernes. En un segon moment, Bataller estudia un text del *Dotzè d'Eiximenis*, i dos versos del poema CVI i cinc del problemàtic CXXXVIII d'Ausiàs March, que es refereixen, respectivament a la ,bossa d'escacs' i a la barreja dels estaments socials figurada en el joc. — J. de P. [14.961

Eusebi COLOMER I POUS, *Microcosmo e macrocosmo fra il primo e il secondo Umanesimo*, dins *Giovanni Pico della Mirandola. «Convegno Internazionale di studi nel cinquecentesimo anniversario della morte (1494-1994). Mirandola, 4-8 ottobre 1994»*, a cura di G. C. GARFAGNINI (Studi Pichiani, 5), 283-301.

Ultra les dedicades a Nicolau de Cusa (286-291), Giovanni Pico della Mirandola (291-296) i Charles de Bouvelles (297-301), algunes pàgines d'aquest article tracten de Ramon Sibiuda: l'anàlisi racional de la doctrina cristiana hauria estat la seva herència lul·liana, no, en canvi, la combinatòria. La natura és el llibre de Déu i l'home n'és la clau de volta en progrés pels graus d'ésser, viure, sentir i entendre; el darrer graó li és propi i té dues conseqüències: l'autoconsciència i la llibertat, que n'és l'expressió més elevada, imatge del Creador, també en virtut de l'amor. — J. P. E. [14.962

Klaus REINHARDT, *Die Bedeutung der heiligen Schrift in der Theologia Naturalis des Raimundus von Sabunde (1436)*, dins «Trierer Theologische Zeitschrift», 107 (1998), 111-122.

El mateix autor resumeix així la seva exposició, en paràgraf que traduïm de l'alemany: «Ramon Sibiuda no pretén de substituir la Sagrada Escripura amb el llibre de la naturalesa. Per contra, el seu treball, basat en una antropologia empremtada de religiositat, s'adreça a reforçar-li l'autoritat i a donar nous impulsos a l'exegesi dins la tradició de la interpretació espiritualista de l'Escripura. El paper decisiu en aquesta forma d'exegesi correspon a l'Esperit de Déu, que il·lumina l'home i li obre la Sagrada Escripura; aquesta, en canvi, en tant que Escripura resulta fins a un cert punt relativitzada, car en casos extrems pot esdevenir sobrer, i l'Esperit de Déu, tal com s'esdevindria en el Racionalisme, pot ésser substituït per l'esperit de l'home, la ,ratio'» (122). – J. P. E. [14.963]

Sue W. FARQUHAR, *Montaigne et la théologie naturelle: herméneutique, religion et politique*, dins «Bulletin de la Société des Amis de Montaigne», 4 (Juillet-Décembre 1996), 17-28.

L'objectiu d'aquestes pàgines és expressat així: «...nous examinerons... à travers son [de Montaigne] discours sur la religion, et notamment son ,apologie' de la *Théologie naturelle* de Raymond Sebond... la question du statut et de la fonction de l'interprétation...» (17); però, atès que no existien normes objectives d'interpretació, aquesta hauria depès de la ideologia de la societat; per això, Montaigne, lluny d'intentar una interpretació objectiva, ell mateix accepta que exposa «ce que je discours selon moi, non ce que je crois selon Dieu...» (18). Són, doncs, les reflexions subjectives de Montaigne a partir del *Liber creaturarum* de Ramon de Sibiuda allò que és tema d'aquest assaig. – J. P. E. [14.964]

Marc-André WIESMANN, «*La poesie du ciel*» in *Montaigne's «Apologie de Raimond Sebond»*, dins «Viator», 29 (1998), 241-273.

L'*Apologie de Raymond Sebond* de Michel de Montaigne anava destinada a defensar la seva traducció del *Liber creaturarum* de Ramon Sibiuda, intitulada *La théologie de Raymond Sebond*; Sibiuda proposava una lectura del llibre de la naturalesa servint-se de la raó i de l'Escripura, les quals hi descobriren una escala que eleva fins a Déu. I si Montaigne afirma voler defensar Sibiuda tant contra dogmàtics com contra ateu, en realitat esfilagarsa la raó humana i desemboca en l'escepticisme (241-242). En el curs de l'article, l'autor ressegueix a través de l'*Apologie*... l'itinerari que en un primer moment subratlla ,la poesie du ciel' d'acord amb els coneixements astronòmics contemporanis; però immediatament després posa en guàrdia davant el perill que la dita fascinació representaria tant en filosofia com en teologia. – J. P. E. [14.965]

Vicenç BELTRÁN, *Tipología y génesis de los cancioneros. Los cancioneros de autor*, dins «Revista de Filología Española», LXXVIII (1998), 49-101.

L'interès d'estudiar els manuscrits i la col·locació de llurs peces augmenta pel fet que es pot tractar de ,cançoners d'autor'. I així, el de Joan Berenguer de Masdovelles proporciona en els encapçalaments de cada poesia informació de les dades personals que l'expliquen i llur datació (52-57). Quant a Ausiàs Marc, l'autor pledeja a favor de l'existència d'un manuscrit d'autor, del qual derivarien les millors còpies (Salamanca, BU, ms. 2244; i Nova York, Hispanic Society, ms. B 2281), i que d'altres (Madrid, BN, ms. 2985; París, BN esp. ms. 479), confirmarien indicant quin n'hauria estat el poema final (66-68). – J. P. E. [14.966]

Charles MERRILL, *They Came to Carthage Burning: Curial, Güelfa, Aeneas and St. Augustine of Hippo*, dins «Actes Vuitè Col·loqui», 189-198.

Merrill es pregunta com influïren en l'autor del *Curial* els episodis paral·lels de Virgili i d'Agustí, en escriure l'arribada i estada de Curial a Cartago; i comença subratllant que el paral·lisme entre Dido i Güelfa no consisteix en la contraposició entre el fracàs amorós de la primera i el triomf de la segona; per contra, recorda que hi ha més d'una figura de Dido i es pregunta en quina d'elles s'encarna Güelfa; respon que en aquella que enganya fent-se passar per casta vídua quan frissa per un segon casament; la Dido virtuosa és, per contra, figurada en Camar (192-193). També Curial sembla ésser repetició d'Eneas, però d'aquest la tradició medieval n'ha transmès dues imatges, la d'amador inconstant i la de l'heroi que ha vençuda la follia pròpia i ha escoltat la indicació de Mercuri (194-195): Curial es trobaria en la línia dolenta, car després de Cartago seguia pel mal camí; com Agustí d'Hipona, s'hauria adreçat a Lombardia, on però no trobà una Mònica, car Güelfa «is the ,contrafatura' of Monica» (195-197). – J. P. E. [14.967]

Felipe PIERAS GUASCH, *Amor bilingüe: estudi comparatiu del lèxic sentimental a Curial e Güelfa i algunes obres literàries castellanes del segle XV*, dins «Actes Onzè Col·loqui», 479-493.

L'autor estudia el grau de divergència lèxica entre català i castellà de mitjan segle XV a base del *Curial e Güelfa* i en concret en el camp d'expressions sentimentals. La comparació ha estat establerta entre quatre-cents cinquanta-dues paraules. Recordada la connexió entre català i occità (481-482), l'autor assenyala les expressions amb què són manifestats estats d'ànim diversos (482-485) i acaba amb la llista tant dels mots que tenen afinat en l'altra llengua (488-491), com dels irreductibles (491), que representarien l'onze per cent del total (483). – J. P. E. [14.968]

R. S. JANKE, *Some Observations on Pere Johan and the main Retable of the Seo of Zaragoza*, dins «Misc. Ainaud, I», 417-423.

Després del retaule major de Tarragona, Dalmau de Mur, esdevingut arquebisbe de Saragossa, s'hi endugué el també català Pere Joan, l'activitat del qual, en dues etapes (1434-1435 i 1440-1445), és documentada pels *Libros de fábrica* de l'Arxiu de la Seu de Saragossa. Llur gran obra fou el retaule de la dita Seu, mostra de la major plenitud de Pere Joan després de treballar en la seu de Lleida [*Ibid.*, 433, nota 10], d'acabar la façana de la Capella de Sant Jordi del Palau de la Generalitat de Barcelona i de l'esmentat retaule de Tarragona; ells haurien introduït conscientment a Saragossa la tradició de portalades monumentals de pedra, en substitució del rajol mudèjar (421). Els anys 1438 i 1450, Alfons dit el Magnànim constatava que Pere Joan ja havia acabat «lo retaule de la Çeu de Çaragoça» (422, nota 19); en conseqüència, Hans Piet Danso no l'hauria acabat després del 1467. – J. P. E. [14.969]

Poemes catalans sobre la caiguda de Constantinoble. Edició i estudi: Isabel de RIQUER i PERMANYER (Col·lecció Escolis, 5), Vic, Eumo Editorial 1997, 88 pp.

La introducció comença recordant la impressió que feia a l'Occident cristià (també a Catalunya, on arribà directament des de Nàpols) la notícia del setge i la caiguda de Constantinoble el 1453 (13-16); també les profertes d'ajut, tan galejades com infructuoses (13-16). L'esdeveniment repercutí en composicions poètiques, ja que entre el 1453 i el 1455 emergí un cicle català de poemes sobre Constantinoble, de Francí Joan Puculull, Pere Martines, Joan Berenguer de Masdovelles i Joan Fogassot (17-24), uns *Complants* anònims, que són la narració més detallada (25-34); l'autora es fixa en particular en la interpel·lació a l'Orde Teutònic (Orde de Perusi = de Prússia) i al Blanch-ros (Valachius-rus = János Húnyadi); la *Dansa de croada*, «cançó de croada amb estrofisme de dansa retronxada» (44), no és descripció, ans crit a la reconquesta. Els sis textos, procedents de Barcelona, BU, BC i Ateneu Barcelonès; de Saragossa, BU, i de París, BN, *Esp.* (51), completats amb anotació diversa, ocupen les pàgines 53-82. Hi ha bibliografia (83-86). – J. P. E. [14.970]

Josep ROMEU I FIGUERAS, *Tragèdia de Caldesa, de Joan Roís de Corella: una aproximació textual*, dins «Caplletra. Revista Internacional de Filologia», 24 (primavera 1998), 81-92.

L'autor qualifica aquestes pàgines d'aproximació al text de la *Tragèdia...* en la seva totalitat, i comença reproduint-lo dividit en dotze paràgrafs (81-86). «Tragèdia' «fóra la definició de les paraules de lamentació dites pels personatges» (86). La introducció formula «el tema central retòric de la *Tragèdia...*, és a dir, el ,pecat'» (88); l'episodi hauria tingut per escenari València al cap de poc de començar el regnat de Joan II, 1458; la narració respondria a un fet biogràfic, que ocupa el centre de la contalla, finalitzada amb dues llargues estrofes, on es concentren totes les formes d'autoinculpació i maledicció, davant les quals Caldesa admet sa culpa i es col·loca en el seguici de Magdalena. Els dos darrers paràgrafs només es troben en un dels dos manuscrits i reporten la desesperació de l'autor. — J. P. E. [14.971

Stefano M. CINGOLANI, *Joan Roís de Corella. La importància de dir-se honest* (Col·lecció 3/4, 170), València, Eliseu Climent editor 1998, 320 pp.

Stefano M. CINGOLANI, *Joan Roís de Corella i els límits de la literatura*, dins «Caplletra. Revista Internacional de Filologia», 24 (primavera 1998), 13-24.

El llibre és una tesi, en el sentit que és una proclama d'estudi alternatiu de Joan Roís de Corella: el d'esbrinar els seus escrits no pas com una font biogràfica, ans com una lectura de conjunt, atenta al valor cultural i a la importància literària (13). El mateix autor resumeix la seva proposta alternativa en el segon títol. Objectiu de l'autor: «...intentar de veure d'una manera diferent el paper que jugà la moral en l'obra de Corella» (13), replantejant, en el seu cas, la relació entre literatura i biografia o les tensions espirituals d'un escriptor (14). Recordades les principals lectures de Corella, l'autor pregunta per què «a l'hora d'escollir la seva matèria ho fa entre models clàssics i no tria temes cristians»; Corella és anticavalleresc i antivirgilità, com Guido delle Colonne; ambdós suposen la impossibilitat de compartir un heroisme masculí d'arrels clàssiques i s'oposen al classicisme com a sistema de valors ètics i literaris (15); d'ací, la literatura filògina, exaltació d'un model d'heroisme que, que vol ésser moral i no físic o polític, ètic i no històric (16). Corella i Ausiàs Marc diferirien en el significat que atribueixen a les passions, car per a Corella la condició femenina representaria la dolorosa situació de la humanitat sola i sense ajuda moral o religiosa davant la casualitat dels fets (17) i l'obra de Corella una flexió al voltant de la literatura, de les seves finalitats i dels seus límits i en un segon moment un replanteig de les seves relacions amb l'ètica (18), la teoria de la qual es trobaria en el *Parlament en casa de Berenguer Mercader* i en continuïtat amb la *Poètica* d'Aristòtil amb els seus tres extrems: la literatura ha d'ésser útil; veritable, és a dir, encaixant amb la naturalesa humana; utilitat i veritat que condueixi l'actuació humana a graus superiors; es troben en les ,poesies' mitològiques corellianes, ja que són exemples morals; expressen de manera creïble la veritat de la natura humana, i reincidenten en la realitat (19); el resultat és l'aplicació de la doctrina aristotèlica de la catarsi (20); ni en la *Tragèdia de Caldesa* aquests principis no han estat ni han d'ésser oblidats, car, al final, per catarsi, Caldesa jugaria a ,fer de Magdalena' (23). Després de la *Tragèdia...*, es feia necessària «una més directa, i doncs realista intervenció en la literatura moral del seu temps» (24): Eiximenis, el Cartoixà i els *Salms*. — J. P. E. [14.972-14.973

Tomàs MARTÍNEZ ROMERO, *Variacions sobre el tema «Corella i els contemporanis valencians»*, dins «Caplletra. Revista Internacional de Filologia», 24 (primavera 1998), 45-66.

Aquestes pàgines comencen recordant la popularitat tant de Marc com de Corella entre el públic valencià lector de darreries del segle XV; tot seguit, l'autor centra l'atenció en dues ,demandes' adreçades a Joan Roís de Corella i a Bernat Fenollar, entorn les dificultats de la voluntat humana en servir Déu; i «Si pot matar pietat?» (47); i assenyalava en les respostes aquelles, fins i tot en forma paral·lela, les expressions comunes a Corella i a March (47-52). La tercera part és una anàlisi del poema *A Bernat del Bosch*, les expressions del quel no sols són col·locades en connexió

amb textos valencians contemporanis (53-60), ans encara amb el grup d'epitafis contra sodomites de Francisco de Quevedo (61-62). [El vers inicial de la segona estrofa: «En l'espital (o Espital?) haurà la sepultura» (53) em porta a preguntar-me si es concentraven en un cantó del cementiri de l'Hospital (de la Ciutat?) les sepultures dels qui no podien ésser enterrats en la terra sagrada tant dels cementiris parroquials com del de l'Hospital]. – J. P. E. [14.974]

Miguel NAVARRO SORNÍ, *Breves del papa Calixto III en el «Archivio di Stato» de Milán. (Año 1455)*, dins «Anthologica Annu», 44 (1997 [1998]), 675-734.

La primera aportació d'aquestes pàgines és la d'indicar la localització dels cent seixanta-cinc volums de documentació d'aquell papa valencià: tots a l'ASV, menys deu, a Roma, Archivio di Stato, pertanyents a sèries diverses (675-676); això no obstant, «se han perdido los registros de todos los breves del primer año (de abril de 1455 a abril de 1456)», pèrdua més de dordre pel fet que els 'breus' eren els escrits on era formulada la relació política amb els altres estats; per aquesta naturalesa pública, còpia de nombre dels dits 'breus', realitzada pels ambaixadors del duc de Milà a Roma, s'ha conservat a Milà, Archivio di Stato, *Carteggio Sforzesco. Potenze estere*; hom hi pot resseguir la política de Calixt III, obsessionat en la recuperació de Constantinoble, cosa impossible sense la pau a Itàlia, aleshores torbada per les vel·leitats bèl·liques del 'condottiero' Giacomo (Jacobo) Piccinino; entorn d'aquest toparen gairebé fins a la ruptura les polítiques de Calixt III i del rei Alfons dit el Magnànim, situació explicada en algunes pàgines (678-684). És transcrit el text sencer de trenta-nou breus, als quals l'autor ha afegit regests i notes complementàries (684-734). – J. P. E. [14.975]

M. Luz MANDINGORRA LLAVATA, *La escritura humanística en la Corona de Aragón. Aproximación a sus orígenes y difusión social en el siglo XV*, dins «XIV Congreso Corona, IV», 363-369.

En el marc del primer humanisme català, a la Cancelleria reial hom cercà un ideal nou d'escriptura. L'autora assenyalava dues fases en la formació de la humanística; la primera, resultat «de la evolució escrituraria interna de la corona», hauria estat la ja esmentada de la Cancelleria; la segona hauria anat vinculada a la cort napolitana del rei Alfons, que hauria accelerat aquella evolució (365). També hauria estat paral·lela a la italiana «la funcionalidad que se atribuía a las nuevas formas gráficas» (366) en la composició de les pàgines, idèntica en les manuscrites i en les d'estampa, cercant «formas redondeadas que propiciarán una mayor claridad y legibilidad» (368). – J. P. E. [14.976]

Claudio FINZI, *Testi umanistici italiani a Barcellona. Il «De temporibus» di Matteo Palmieri*, dins «XIV Congreso Corona, IV», 215-232.

Un exemplar del tractat de cronologia *De temporibus* es trobava en la biblioteca del príncep Carles de Viana, per al qual havia treballat Gabriel Altadell com a copista de l'actual volum de París, BN, nouv. acq. lat., 1651; mort Carles, el llibre passà, en paga de deutes, al seu protonotari Roderic Vidal i, potser, d'aquest al príncep Pere de Portugal; un altre exemplar és el manuscrit 519 de Barcelona, BC, copiat per Jaume Garcia, ben documentat (224-225), al qual l'autor atribueix la còpia de genealogies dels reis d'Aragó i comtes de Barcelona, de l'ACA, *Memorials Carbone*, 32, i BC, ms. 246 (224.226). El *De temporibus* omplia una necessitat d'informació sobre fets i llur exacta ubicació cronològica (215-232). – J. P. E. [14.977]

Antoni J. ALINS I RODAMILANS, *Una proposta didàctica: el Príncep de Viana. Una aproximació des d'una perspectiva històrico-literària, la narrativa*, dins «Palestra Universitària», 9 (1997), 361-421.

Tal com el títol permet d'intuir, aquestes pàgines són de naturalesa didàctica formulada des d'una perspectiva intertextual i interdisciplinària. Dins la proposta hi ha una recopilació de fragments relatius a la figura d'aquell príncep, de Jaume Massó i Torrents; de Pere Torroella, de J. Iturralde i Suint; de Josep Lladonosa i Pujol; del *Llibre de les solemnitats de Barcelona*; de Jaume Villanueva (272-289); i sobre les tombes dels protagonistes: M. J. Quintana; *Registre d'ordinacions de la Ciutat de Barcelona*; A. Méndez de Ribera; i J. M. Torres (391-398). Un altre pas de la proposta didàctica es refereix a la comprensió de la lectura i al resum i reelaboració de textos escrits (402-403; cf. 408-409). – J. P. E. [14.978

Olga Tudoricà IMPEY, *Hilos catalanes en la urdimbre de la Triste deleytación*, dins «Actes Vuitè Col·loqui», 154-168.

Obra d'un català, que s'amagava sota les inicials de F. A. d. C. (fra Artal de Claramunt?), i sembla pertanyent el grup del Príncep de Viana, seria un dels primers que, seguint la moda de la cort, emprà un castellà ple d'aragonèsismes i catalanèsismes (155-157); la catalanitat és confirmada per antropònims i topònims i per les connexions amb obres diverses de literatura catalana de Guillem de Berguedà a Pere Torroella (159-160), sobretot amb el *Llibre de Fortuna i Prudència* de Bernat Metge (161-163); i pels més de cent cinquanta versos del *Plant contra Fortuna* (164) i les imatges nàutiques (165-166). Hi ha bibliografia (167-168). – J. P. E. [14.979

Lupo di SPECCHIO, *Summa dei re di Napoli e Sicilia e dei re d'Aragona*. Edizione critica a cura di Anna Maria COMPAGNA PERRONE CAPANO (Romanica Neapolitana, 26), Nàpols, Liguori Editore 1990, 356 pp.

El text, escrit en plena Guerra contra Joan II, conté, encara que no totes, informacions de primera mà a partir de l'interregne posterior a la mort del rei Martí l'Humà o el Vell (52-55); i sobretot les de l'actuació d'Alfons dit el Magnànim a Nàpols (93-107) i les relatives a la dita guerra (139-144). En les altres parts que recauen en el nostre camp, les fonts són les cròniques de Bernat Desclot i de Ramon Muntaner, la de Sant Joan de la Penya i les *Històries* de Pere Tomic (38-49). No cal dir que la *Summa* és apologia dels Trastámara. Ultra el text (67-144), l'edició ofereix apartat crític (145-152), notes històriques complementàries (153-176), anàlisi lingüística (177-241), taula de mots (243-339) i bibliografia (340-350). – J. P. E. [14.980

Gabriel LLOMPART, *Més precisions sobre Huguet Barxa, imaginaire medieval*, dins «Misc. Pérez», 53-60.

Recordades les aportacions que en els darrers anys han portat al redescobrim del dit escultor, l'autor transcriu l'inventari dels seus béns, de Palma de Mallorca, ARM, *Protocolos notariales*. *Jordi Pastor*, P-361 (54-59); hi trobem «un libre apellat *Gènesi*, de paper, e un *Conter*, de pergamí, molt dolent» i «uns *Set Salmes*, de pergamí, poch, e un *Conter* de pergamí, molt dolent» (58, núms. 167 i 168 [que semblen desconeguts de J. N. Hillgarth, *Readers...*] – J. P. E. [14.981

Josep GUIA, *Sobre les fonts catalanes de l'«Espill»*, dins «Revista de Catalunya», núm. 125 (gener de 1998), 135-166.

El 1905, Lluís Nicolau d'Olwer assenyalant les fonts catalanes del *Tirant* demostrà que la novel·la no havia estat traduïda ni del portuguès ni de l'anglès; un dels paral·lelismes, el de la defensa de les dones, passà de Bernat Metge a Joanot Martorell, i ara Guia diu que també a l'*Espill* de Jaume Roig, cosa que es repeteix en d'altres ocasions (136-138); hi ha manlles directes de Roig a Metge (139-140), que arriben a Joan Roís de Corella (140-141), d'on l'autor conclou: «Al meu

entendre, el lector i plagiar de Bernat Metge, que reescriu, modifica i distribueix els seus manlleus pel *Tirant*, per l'*Espill*, i per la *Lamentació de Mirra* és una única persona: Joan Roís de Corella» (141). Establerta la tesi, altres coincidències verbals omplen les pàgines següents (141-154), que des de la pàgina 154 s'estenen a literatura didàcticomorral (Guillem de Cervera, Jafudà Bon-senyor, *Dístics de Cató*, Nicolau de Pacs). – J. P. E. [14.982

Vicent MARTINES, *Del Girart de Rosselló a la Questa del Sant Graal tot passant per Ramon Llull: el cavaller amatent de Déu i el camí cap a la novel·la*, dins «Actes Onzè Col·loqui», 99-111.

Montserrat PIERA, *Llull i el concepte de croada evangelitzadora al Tirant lo Blanc de Martorell*, dins «Actes Onzè Col·loqui», 113-127.

Rafael ALEMANY, Josep Lluís MARTOS, *Llull en el Tirant lo Blanc: entre la reescriptura i la subversió*, dins «Actes Onzè Col·loqui», 129-142.

El primer article resumeix l'evolució del gènere èpic, des del títol inicial, que entorn mitjan segle XII inclou elements narratius (també catalans: Jofre el Pelut i el seu castell de Rosselló: 100), fins al més personal i psicològic del 'roman'; els elements primitius del *Girart* haurien estat sintetitzats en el *Llibre de l'orde de cavalleria* de Ramon Llull, que per això seria un 'tractat'. Hi ha bibliografia (107-111).

El segon títol recorda diverses posicions de Llull davant la croada (*Llibre de contemplació, Doctrina pueril...*), també la posició oficial de la Santa Seu des d'Innocenci IV (conquerir i evangelitzar tot alhora); subratlla el paral·lelisme entre la caiguda de Sant Joan d'Acra en temps de Llull i la de Constantinoble en temps de Martorell, que propugna idèntic programa envers els infidels o sarraïns del Nord d'Àfrica. Hi ha bibliografia (126-127).

El tercer títol es fixa en les parts inicials del *Tirant*, depenents del *Guillem de Varoic* i del *Llibre de l'Orde de Cavalleria*. En relació a aquest, la doble intenció lul·liana d'ensenyar i plaure es redueix a la segona en el *Tirant*, cosa que l'autor exemplifica en la narració de 'Quinto lo Superior', inexistent en Llull i en canvi adient a la situació de perill extrem de Constantinoble (132-133); en la referència a l'Àfrica en el capítol 30 del *Tirant*, també absent de Llull, i introducció de les futures aventures del cavaller cristià al Nord d'Àfrica (134-135); i en l'opció pel *Lancelot du Lac* en prescindir d'alguns dels objectius de la cavalleria lul·liana i en la substitució de la defensa de la fe catòlica per la defensa de l'Església: l'estructura institucional desplaçava l'impuls missioner (136-138). Hi ha bibliografia (139-142). – J. P. E. [14.983-14.984-14.985

Rafael BELTRAN, *El conjur d'Eliseu al Tirant lo Blanc: poesia i oralitat en la literatura culta*, dins «Actes Onzè Col·loqui», 461-478.

Dins el conjunt format pels capítols 260-263, l'autor es fixa en el 262 i en la maledicció pronunciada per la donzella Eliseu, en tant que mostra d'episodis que reflecteixen una possible transmissió oral i un rerefons de tradicionalitat. El dit fragment (461) seria un «conjunt de malediccions que formen una mena de conjur» (462), que l'autor transforma en estrofes de nombre diferent de versos (465); assenyalava fórmules populars paral·leles aplegades per Joan Amades (467-468) o del romanç *Santa Agnès* (471-474). Hi ha bibliografia (477-478). – J. P. E. [14.986

Annamaria ANNICCHIARICO, «*Voglia di pathos*» e un'altra «connexió»: *Fiammetta e Corella nel Tirant lo Blanch*, dins «Caplletra. Revista Internacional de Filologia», 24 (Primavera 1998), 25-44.

Darrerament hom ha identificat en el *Tirant* manlleus fets a obres d'autors diversos: Ramon Llull, Guy de Warewic, *Histories Troianes*, Sèneca i sobretot Joan Roís de Corella, en el qual un Joanot Martorell madur segurament trobava un domini clàssic de la llengua i de les fonts que ell no tenia (26). Una de les darreres seria la *Fiammetta* de Giovanni Boccaccio, ella

mateixa un mosaic d'influxos (28); i així l'autora assenyalava ressons de la *Tragèdia de Caldesa* en els caps. 268-305 del *Tirant* (29-37); també en capítols successius com el 311, el 315, el 319, els 322-324 (37-43). – J. P. E. [14.987]

Carles MIRALLES, *Corella i el Tirant: qüestions d'intertextualitat*, dins «Caplletra. Revista Internacional de Filologia», 24 (primavera 1998), 67-80.

La nova crítica analítica, armada de concordances i lèxics, ha imposat els problemes de la possible autoria compartida i de les redaccions del *Tirant lo Blanc* prèvies al text publicat el 1490 (68-69 [cf. ATCA, XIV (1995), 594, núm. 10423]). Quant a les proses de Roís de Corella, si no presenten problema d'autor, en canvi, no havent estat impreses, tampoc permeten d'esbrinar els passos previs; de més a més, presenten versions diverses entre els manuscrits de València, BU; Cambridge, Trinity College; Montserrat, Monestir; i Barcelona, BU, entre els quals hom ha detectat variants d'autor, que Miralles explica per la transmissió oral: els textos poden haver tingut lectures diverses (i, doncs, textos previs diversos) abans d'arribar al text definitiu: «Corella devia haver preparat, per escrit o més o menys fixant de memòria un hipotext... de les seves proses; per recitar-la... en presència d'un públic reduït d'amics i entesos... algun dels receptors podia posar per escrit el que ell recitava» (74-75). «Qui ha cosit aquestes tires en la pell de la novel·la [*Tirant*], fins a fer-les indiestriables en el seu discurs, es devia saber de memòria Corella i li retia homenatge...» (79). – J. P. E. [14.988]

Josep PUJOL, *'Micer Johan Bocaci' i Mossèn Joanot Martorell: Presències del 'Decameron' i de la 'Fiammetta' al 'Tirant lo Blanc'*, dins «Llengua & Literatura», 9 (1998), 49-100.

Després de donar l'estat de la qüestió sobre la influència o les manlleutes de Martorell a Boccaccio, l'autor presenta alguns textos del *Decameró*, que són confrontats amb passatges del *Tirant*, per fer evident que Martorell es possessionava i retreballava el text italià. Després repassa la *Fiammetta*, que, a partir del capítol 216 [sobretot entre els 268 i 342], s'incorpora massivament al *Tirant* a través de la seva traducció catalana. La conclusió de Pujol és que Martorell actua així d'una forma sàvia i deliberada, per tal d'atènyer el nivell i el prestigi de la retòrica classicitzant. En apèndix l'autor dóna els textos de la versió catalana del *Decameró* que tenen el seu ressò o reflex directe en el *Tirant*, i un índex de llocs paral·lels entre el *Tirant* i la *Fiammetta*. – J. de P. [14.989]

Josep-Ignasi SARANYANA, *Temas teológicos en el 'Tirant lo Blanc' (1490)*, dins *Roma, magistra mundi. Itineraria culturae mediaevalis*. «Mélanges offerts au P. L. E. Boyle sous la direction de Jacqueline HAMESSE» (Textes et études du Moyen Âge), Louvain-la-Neuve 1998, 811-829.

L'autor constata que en la bibliografia dedicada els darrers decennis al *Tirant lo Blanc* manca qualsevol estudi sobre la seva dimensió teològica. Resumida la narració de les seves quatre parts (813-815), assenyalava la concentració de temes teològics en tres moments: Tirant a Barbaria convertidor de sarraïns; la diferència entre validesa i licitud del matrimoni de Tirant i Carmesina; i la mort d'aquests dos (815). El sermó del mercedari Joan Ferrer en el cap. 404 repeteix la doctrina de la superioritat i necessitat de la fe cristiana i la de la necessitat de pertanyença a l'Església (820-824; [vegeu resum següent]); el matrimoni de Tirant i Carmesina és ocasió d'exposar, d'una banda, la diferència entre matrimoni clandestí (vàlid) i el celebrat d'acord amb les prescripcions canòniques (lícit) (824-826); i de l'altra, d'insistir en les virtuts que corresponen a cada un dels esposos (816-819). A l'hora de la mort, Carmesina s'acusa públicament dels seus pecats i es confessa sacramentalment, mentre Tirant només fa confessió sacramental, però abans del viàtic fa una intensa professió de fe cristiana i de confiança en Déu (827). – J. P. E. [14.990]

Albert G. HAUF, «Sinó per la fe de Jhesuchrist». (*Tirant lo Blanch*, c. 403), dins «Boletín de la Sociedad Castellonense de Cvltvra», LXXIV (1998 = *Cultura i humanisme en les lletres hispàniques* (s. XV-XVI), 49-75).

Aquestes pàgines es concentren en el sermó de fra Joan Ferrer [citat en el resum anterior], ací reproduït (52-54). L'autor el sotmet a anàlisi i, recordada la destinació a oients de tot grau social, el redueix a un sil·logisme (55) i exposa successivament cada un dels seus elements doctrinals, il·lustrant-los amb literatura contemporània de predicadors o de teòlegs, entre els quals es troba repetidament Francesc Eiximenis. Els dits punts són: a) el tema bíblic de la vestidura nupcial (fe i caritat del cristianisme), necessària per a la salvació (56-62); b) la contraposició a Mahoma, que hauria col·locat la perfecció humana en actes de gola i de luxúria (63-68); c) les conseqüències d'impossibilitat de salvació fora de la fe i la caritat cristianes (69-71); i d) la il·luminació de la intel·ligència humana per la fe (71-73). Al final, però, la fe s'hauria traduït en invitació a la guerra de croada (73-75). – J. P. E. [14.991]

Montserrat PIERA, «Com Tirant vencé la batalla e per força d'armes entrà lo castell»: *Rape and Conquest in Tirant lo Blanc*, dins «Actes Vuitè Col·loqui», 259-280.

El tractament del sexe en el *Tirant* no sols no és modern ans, si no completament reaccionari, ple d'ambigüitats, car la narració cavalleresca dissimula situacions de violència, i àdhuc les explicacions de les figures femenines justifiquen més el capteniment masculí violent que el femení (261-262); l'autora ho veu en alguns capítols (263-266) i sobretot en les intervencions de Plaerdemavida, darrere les quals hi hauria personificada la fantasia sexual masculina, cosa que invalidaria una de les tesis de Mario Vargas Llosa (267-271). El destí de Carmesina s'acomuna al de l'imperi, ambdós víctimes de la violència del Tirant (275-278). – J. P. E. [14.992]

Franco CARDINI, *Orizzonti geografici e orizzonti mitici nel «Guerrin Meschino»*, dins «Temas medievales», 7 (1997), 11-35.

[Sobre la relació entre el *Guerrin Meschino* d'Andrea da Barberino i el *Tirant*, cf. ATCA, XVIII (1999), 1041, núm. 14096], ambdós aventurers a Constantinoble; aquestes pàgines proposen «la lectura del *Guerrino* non solo come 'aventure' cavalleresca, ma anche come 'queste' alla ricerca del proprio intimo essere» (14). – J. P. E. [14.993]

Partinoples. Précis sur la romance catalane. Histoire du vaillant chevalier Tiran le Blanc. (Facsimils d'unes desconegudes impressions franceses de 1779 i 1783). Edició i pròleg a cura de Pep VILA, Girona, Diputació de Girona 1997, 130 pp.

[Cf. la notícia bibliogràfica d'ATCA, XVIII (1999), 1045, núm. 14112]. Ara aquells resums francesos, precedits d'unes pàgines introductòries, on hom troba les idees conegudes pel resum acabat d'esmentar, són reproduïts en aquest llibre de forma facsimilar. [Quant a l'estranyesa que produeix el fet d'aquella publicació francesa, potser pot contribuir a trobar-li una explicació el detall que durant la primera meitat del segle XVIII els Caylus estigueren al servei dels Borbons espanyols i tingueren una particular relació amb València, car concretament el 1738 un marquès de Caylus (segurament un parent del qui publicà els dits resums) era capità general de València, on morí el 1759 i on segurament tingué contactes amb Gregori Maïans, en ocasió de patrocinar l'Acadèmia Valenciana; hom pot veure la primera dada en el llibre de M. Pilar Monteagudo Robledo, *El espectáculo del poder. Fiestas Reales en la Valencia Moderna*, València, Ajuntament 1995, 46; és resumit en la p. 813, n. 14.644]. El *Partinoples* era considerat llibre català perquè Caylus el conegué a través d'una traducció publicada durant el segle XVI. – J. P. E. [14.994]

Rafael BELTRÁN, *Elisen* (Tirant lo Blanc) *ante el espejo de Lucrecia* (La Celestina): *retrato de la doncella como cómplice fiel del amor secreto*, dins *Cinco siglos de 'Celestina': aportaciones interpretativas*, edició de Rafael BERTRÁN y José Luis CANET, València, Universitat 1997, 15-41.
Pàgines només conegudes per referència. – J. P. E. [14.995]

Josep GINEBRA MOLINS, Susanna CABOS RUIZ, *Anàlisi estadística de l'estil literari. Aproximació de l'autoria del Tirant lo Blanc*, dins «Afers. Fulls de recerca i pensament», núm. 29 (1998), 185-206.

Els autors intenten d'introduir en la catalanística els mètodes de l'estilometria, aprofitant el problema de l'autoria del *Tirant* (186), però limitant-se al primer nivell de quantificació (comparació de les freqüències d'ús d'unitats lingüístiques: 187); la confrontació és establerta entre quatre fragments del *Tirant* i un de Joan Roís de Corella. Aplicades concrecions diverses de la metodologia, la distància entre els dos autors es fa cada vegada més clara, fins a arribar a les conclusions següents: «...les diferències entre l'edició de la *Història de Josef* publicada per Miquel i Planas l'any 1913 i l'edició del *Tirant lo Blanc* feta per Martí de Riquer el 1983 són significatives... Per altra banda... detectem una frontera d'estil en algun lloc de la part 4 del *Tirant lo Blanc* o com a mínim diferències entre els finals de les parts 4 i 5 i la resta del llibre» (203); els autors, però, no creuen que aquest resultat demostrï per ara que el *Tirant* té més d'un autor (203-204). Hi ha bibliografia (205-206). – J. P. E. [14.996]

Romeu LLULL, *Obra completa*, a cura de Jaume TURRÓ (Els Nostres Clàssics, 135), Barcelona, Editorial Barcino 1966,

Curt WITTLIN, *Wie Romeu Llull Gott Amor den Liebesdienst kündigte: eine Übersetzung des Desapropiament d'amor* (*Barcelona 1480*), dins *De nobili philologorum officio. Festschrift für Heinrich Bihler zu seinem 80. Geburtstag*, herausgegeben von Dietrich BRIESEMEISTER und Axel SCHÖNBERGER, Berlín, Domus Editoria Europaea 1998, 257-273.

El segon títol, a partir de l'edició indicada en el primer [de la qual en alguns punts pot ésser considerada una revisió], esbrina les etapes de la vida de Romeu Llull, en particular l'estada en la cort de Nàpols sota Alfons dit el Magnànim i el seu fill Ferrante; i sobretot a partir de bases cronològiques fornides per les mateixes poesies, intenta de personificar les dames, que es troben darrere algunes composicions; assenyalen la notícia que els folis del ms. del *Jardinet d'orats* [B, BU 151], perduts durant aquest segle, poden ésser coneguts per fotografies del fons Ramon Miquel i Planas de la BC (259-260, nota 6). El *Desapropiament d'amor* hauria estat escrit per a satisfacció dels convidats a les seves noces el gener del 1480 com un procés judicial davant el Consistori d'amor que desemboca en l'alliberament del servei al déu d'amor per a entrar en el sagrat orde de matrimoni (263-266). Les darreres pàgines contenen la traducció alemanya del *Desapropiament* (266-271). Hi ha bibliografia (272-273). – J. P. E. [14.997-14.998]

Eulàlia DURAN I GRAU, *Una singular narració coetània del procés d'unió de les corones de Castella i Aragó sota els Reis Catòlics en clau de fauna d'animals*, dins «Misc. Ainaud, I», 459-478.

[Aquestes pàgines s'inscriuen en el conjunt format pel volum de l'autora i de Joan Requesens, recensat dins ATCA, XVII (1998), 651-654, dins el qual és publicat el text que ací concentra l'atenció de l'autora, l'*Espejo del mundo*, d'Alonso de Jaén], narració que reflecteix les esperances posades per la corona de Castella en el nou rei, aleshores de Sicília, abans, doncs, d'ésser-ho de tota la corona catalanoaragonesa. Ací trobem dades biogràfiques de l'antic morisc de Jaén, establert a València, i dels valencians amb qui mantingué relació (460-461); resum de la simbologia del *Espejo*, i transcripció de fragments representatius, tant en prosa com en vers relacionats amb la situació caòtica de Castella en començar el regnat de Ferran el Catòlic. – J. P. E. [14.999]

Curt WITTLIN, *La biblioteca de la família Mercader de València l'any 1489*, dins «Caplletra», 24 (Primavera 1998), 93-104.

L'inventari d'aquella biblioteca, formada durant tot el segle XV, de la qual potser es valgué Joanot Martorell, fou publicat per Josep Enric Serrano Morales el 1898-1899; és ací reeditat aplegant els llibres en seccions de manuscrits i d'impresos i en segon lloc per grups temàtics (84-99); Wittlin no hi veu volums que haguessin interessat Joanot Martorell; ans el seu amo, un canonge (Berenguer Mercader) que ha de tenir llibres bíblics, teològics i de dret canònic, sobretot si són de València (Eiximenis, Pertusa, Jaume Peres), les afeccions del qual, però, s'emporten en l'herència clàssica rebuda, almenys en part, en la cort Trastàmara de Nàpols després del rei Alfons. — J. P. E. [15.000

Maria J. SAMPIETRO I SOLANES, *Una aportació farmacèutica mallorquina: la Confectio infantium o Confits d'En Cases*, dins «Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana», 54 (1998), 65-84.

L'autora aplega esments als *Confits d'En Cases* en inventaris d'apotecaries i en les *Ordinacions del Col·legi d'Apotecaris* entre el 1463 i el 1710 i encara en una farmacopea del 1778 (65-66); no es coneix cap Cases apotecari mallorquí anterior a la primera data, ans només uns Antoni i Nicolau del 1575 (57); segueixen unes notes sobre la pràctica farmacèutica a Mallorca els segles XV i XVI, en què són transcrites dues llistes de productes farmacèutics dels anys 1463 i 1550 (69-70) i aplegades les notícies sobre els coneixements teòrics i tècnics dels apotecaris, amb indicació dels llibres documentats (71-75). Quant als *Confits d'En Cases* o *Confectio infantium*, ultra les notícies sobre preparats sòlids, trobem la recepta de la *Confectio infantium* i del corresponent *Commentarius*, traduïts al català (77-78) i indicació de la presència de llurs elements en inventaris contemporanis (79-81). Hi ha bibliografia (83-84). — J. P. E. [15.001

Francesc ASENSI I BOTET, *Lluís Alcanyís: poeta, metge, mestre i víctima*. Discurs de recepció com a membre numerari de la Secció de Ciències Biològiques, llegit el dia 21 de desembre de 1998, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans 1998, 28 pp.

La biografia de Lluís Alcanyís, ultra les dades i dates bàsiques, és concentrada en els seus escrits: *La resposta de mestre Alcanyís, mestre en Medicina, en llaors de la Verge Maria, per la joia*, col·laboració al cèlebre certamen marià del 1474 (9-11: amb transcripció, també a pàgina 26), el *Regiment preservatiu e curariu de la pestilència*, d'entorn el 1490 (12-15); també en la seva activitat com a mestre en l'Estudi de Cirurgia de València, que el 1499 desembocà en l'incipient Estudi General de la mateixa ciutat (15-16); i en la tràgica fi a mans de la Inquisició Espanyola el 1505 (17-22); hi ha bibliografia (23-24) i reproducció de pàgines d'ambdós incunables (25-27). — J. P. E. [15.002

Agustín CORTÉS SORIANO, *Claves para la comprensión de la figura y el pensamiento teológico de Jaime Pérez de Valencia*, dins «Revista Agustiniiana», XXXV (1994), 961-988.

[Cf. del mateix autor sobre el mateix tema, ATCA, XV (1996), 801, núm. 11387; XVIII (1999), 1022, núm. 14025; i 1946, núm. 14116]. Les primeres pàgines són un repàs bibliogràfic dels estudis dedicats a Jaume Peres de València els darrers decennis (961-963); les següents l'emmarquen dins els corrents culturals valencians de la segona meitat del segle XV; la seva fou una posició eclesial reformadora, amb un punt de pauperisme enfront de l'ascens social, en particular en l'estudi de la teologia (964-971); aquest estudi hauria estat fortament vinculat a l'exegesi, alhora que aquesta havia de tenir present la perspectiva amb què els textos bíblics, sobretot els *Salms*, havien d'ésser vistos des de llur realització en Crist (972-982); no cal dir que aquest planteig es troba en línia agustiniana, no sols personal, ans sobretot en punts doctrinals com el de la preeminència del sentit literal de la *Bíblia*, les condicions d'un sentit 'espiritual' de la mateixa, el de la teologia com a 'sapientia', o la continuïtat Crist-Església ('Homo mysticus', 'Christus totus': 983-988). — J. P. E. [15.003

Miguel PEINADO MUÑOZ, *La metodología bíblica de Jaime Pérez de Valencia (1408-1490), precedente de similares metodologías del siglo XVI*, dins *Humanismo y Císter*, 53-64.

Pàgines dedicades a esbrinar la utilització dels llocs teològics en l'exegesi bíblica. Recorda els conceptes de ‚topos‘, ‚regula‘ i ‚principium‘. Peres de València no és exegeta, sinó comentarista que exposa els *Salms*, subratllant llur relació al centre que és Crist, i en dedueix «notitiam omnium Evangelicorum mysteriorum» (56), sempre a partir d'uns principis o pressupòsits bàsics per a comprendre l'Esriptura en sentit cristià (57-58) i de deu regles (59), referides a Déu, Crist, deïficació i reprovació, i basades en autoritats tant bíbliques com d'Agustí (60); aquesta metodologia hauria influït en Pere Anton Beuter (60-61) i en alguns exegetes castellans del segle XVI (65). – J. P. E. [15.004

Fernando PILIA, *Influssi della cultura catalana sulle tradizioni popolari sarde*, dins «XIV Congresso Corona, IV», 431-443.

L'autor considera globalment benefactora l'actuació catalana a Sardenya (sobretot en arquitectura), entre d'altres raons perquè hauria contribuït de forma decidida a donar-li personalitat cultural diferenciada; en l'àmbit literari recorda els exemplars catalans de la Biblioteca Universitària de Càller (434) i en pla popular la gran difusió dels *Goigs* (Mercè, Montserrat, Sant Ramon Nonat). La *Relación al rey Pbelipe...* de Martín Carrillo (Barcelona, 1612) reporta tota una rècula de plats sards específics (439); i el *Llibre dels fets d'armes de Catalunya* i la *Sardiniae brevis historia et descriptio* de Segimon Arquer donen testimoniatge de l'arrelament de la llengua catalana a Sardenya en els segles barrocs (440). – J. P. E. [15.005

Miguel Ángel PALLARÉS JIMÉNEZ, *El comercio del libro de boras en Zaragoza: la venta de Juan Macañán a Gaspar Creber en 1495*, dins «Aragonia Sacra», XII (1997 [1998]), 135-153.

«Yo Joan Macanyan mercader... de present habitant en la ciutat de Barcelona» venia a Gaspar Creber veí de Saragossa tres-cents vint-i-tres exemplars de vuitanta-un títols impresos, la llista dels quals escrita en llatí o en català, conservada a Saragossa, Archivo Histórico de Protocolos, *Miguel Villanueva*, és ací transcrita (141-151); la majoria eren de tema jurídic, civil o canònic, o manuals escolars, havien estat impresos a l'estranger i, doncs, proporcionen una dada sobre el comerç d'incunables a través de Barcelona; però hi havia tres exemplars de les *Quaestiones in librum de sex principiis Gilberti Porretani*, d'Antoni Andreu (146, núm. 43); setanta-cinc exemplars de les *Oras fetes en Barselona*, segurament les *Hores de Nostra Dona*, Gaspar Guerlinc 1489 (148, núm. 58). Les dades relatives als contractants són majoritàriament de la recopilació de Josep M. Madurell i Jordi Rubió (137-138). – J. P. E. [15.006

Isabel MATEO GÓMEZ, *Una anunciación del maestro de Perea recuperada para España*, dins «Archivo Español de Arte», LXXI (1998), 153-157.

La pintura, ara de propietat particular a Madrid, és ací reproduïda en blanc i negre (154) i hi figuren un llibre i el text de l'Ave Maria escrit en una franja; seria de darreries del segle XV. – J. P. E. [15.007

Curt WITTLIN, *La Vida de Santa Caterina de Sena de Miquel Peres: Ampliació literària d'extrets escolts en el Chronicon d'Antonino de Florència*, dins «Actes Vuitè Col·loqui», 305-332.

El maig del 1499 eixia a València aquella *Vida...*, traduïda i reelaborada de la que sant Antoni de Florència havia integrat en el seu *Chronicon*. Una mostra del text llatí i de la seva traducció manifesta que Miquel Peres hi havia intervingut de tres maneres, amb omissions i abreujaments,

afegits i substitucions (308-309); les pàgines següents acumulen nombroses mostres de cada una de les dites intervencions (310-327), amb particular atenció als afegits, tant retòrics com doctrinals (319-326). Les darreres pàgines presenten la *Vida de la seràphica santa Catherina de Sena*, traducció, clarament crítica envers la de Peres, feta per Tomàs Vesac de la *Legenda maior* de Ramon de Càpua, de la qual era resum la de sant Antoni; era un text senzill que evitava floritures retòriques i estilístiques, del qual trobem mostra, comparada amb un fragment paral·lel d'una *Legenda de la meravellosa santa Caterina de Sena*, de Madrid, BN, ms. 8.214 (328-330). En resum, Peres hauria reelaborat un text hagiogràfic donant-li «un ambient religiós d'elegància cortesana» (331); Vesac, en canvi, era la reacció contrària (332) - J. P. E. [15.008]

Antonio ODRIOZOLA, *Catálogo de libros litúrgicos, españoles y portugueses, impresos en los siglos XV y XVI*. Han preparado esta edición Julián MARTÍN ABAD, Francesc Xavier ALTÉS AGUILÓ, Pontevedra, Museo de Pontevedra 1996, 560 pp.

Edició d'una memòria presentada el 1962 a la Fundació Juan March, romasa inèdita, i ara publicada després de la mort de l'autor el 1987 fotocopiant les seves pàgines dactiloscrites; així s'explica la numeració de folis e el cos del treball. Són assenyalades les biblioteques dels Països Catalans o de fora, que conserven impresos pertanyents a l'obra (25-28), i la bibliografia consultada (43-80); segueixen les descripcions dels dits llibres, començant pels missals, agrupats per bisbats (o qualche orde religiós): Barcelona: quatre edicions (ff. 42-43); Girona: tres edicions (ff. 48-49); Lleida: tres edicions (ff. 54-55); Mallorca: una edició (ff. 55-56); Sogorb: una edició (f. 61); Tarragona: dues edicions (ff. 64-65); Tortosa: una edició (f. 68); Urgell: tres edicions (ff. 68-69); València: tres edicions; Vic: dues edicions (f. 70); també Elna: una edició (74-75) i el monestir de Sixena: una edició (f. 83), l'orde de la Mercè: dues edicions (ff. 83-84). La secció de breviaris informa de tres edicions per a Barcelona (f. 98); tres per a Girona (f. 104); tres per a Lleida (ff. 107-108); dues per a Mallorca (f. 109); dues per a Sogorb (f. 118); tres per a Tarragona (ff. 123-124); dues per a la Seu d'Urgell (ff. 127-128); sis per a València (ff. 128-129); quatre per a Vic (ff. 129-130); una per a Elna (ff. 133-134); dues per a l'orde de la Mercè (f. 144); els diürnals són part del brevari: dues edicions per a Barcelona (f. 151); una per a Mallorca (f. 151); una per a cada un dels bisbats de Tarragona, Urgell i Vic (f. 152); hi ha oficis propis del bisbat de València: dues edicions (f. 160). En la secció de martirologis i calendaris, tenim: calendari de València, una edició (f. 173). En la de rituals, assenyalem: Barcelona: quatre edicions (ff. 179-180); Girona: una edició (f. 183); Lleida: tres edicions (f. 185); Mallorca: una edició (f. 186); Tarragona: dues edicions (ff. 192); Tortosa: dues edicions (ff. 193-194); Urgell: una edició (f. 194); València: tres edicions (ff. 194-195); Vic: quatre edicions (ff. 195-196); i Elna: una edició (f. 197). Afegim uns *Evangelia cantanda in Sede Valentina* (ff. 206-207), unes *Hymnorum intonationes* de Montserrat (f. 218), i de València (f. 219), un *Procesionarium Ilerdense*, un de *Barcinonense* (f. 232), un d'*Urgellense* i *Gerundense* (f. 323), un de *Tarraconense*, un de *Valentinum* i un de *Dertusense* (ff. 234-235). Clouen el volum una secció d'«adiciones y correcciones» (477-541), la taula d'impressors, llibreters i inversors (543-546), la de llocs d'impressió (547-548), la de matèries (549-550), la d'arxidiòcesis i diòcesis (551), la d'ordes religiosos (553), la de redactors i revisors de l'obra (555), i la de concordances entre aquest catàleg i el de Robert Amiet (557-558). - J. P. E. [15.009]

Maria Cristina CANNAS, *La parrocchiale di San Giacomo di Villanova in Cagliari. Vicende costruttive dal XV al XVII secolo*, dins «XIV Congresso Corona, IV», 93-142.

Pàgines dividides en dues parts, la primera dedicada a explicació (93-126) i la segona a reproduccions figuratives (137-142). La primera és descripció sobretot arquitectònica de l'edifici, de cada una de les capelles i del porxo, dins la qual són transcrits fragments en llengua catalana dels segles XV-XVII. - J. P. E. [15.010]

Emili CASANOVA, *La dialectalització de la Plana del País Valencià a través de les Ordenances Municipals, al segle XV i XVI*, dins «Congrés Plana», 315-331.

Informació entorn un treball que l'autor té en curs «sobre la construcció dels dialectes valencians i dels seus trets particulars» (318); una de les bases, la presentada en aquestes pàgines, es troba en els textos legals dels municipis (establiments, ordinacions, etc.), pertanyents a Vinaròs, Benicarló, Culla, El Boixar, Castelló, Morella, Catí, Peníscola, Xert, Herbés, Castellort, Gandia, Alzira, València, Alacant, Xàtiva, Ontinyent, Elx i Vila-real, i d'alguna manera ja publicats (319-320) i presos com a «documentació primària d'un atlas històric» (328); indica punts de metodologia cartogràfica (321) i uns primers resultats, com és ara «la uniformitat del valencià medieval i la inexistència a l'època dels dialectalismes i dels dialectes actuals», «l'arrelament dels Establiments a la llengua de la zona» i «la relació del lèxic castellanenc amb l'aragonès» (328). L'autor promet ulteriors aportacions. – J. P. E. [15.011]

Giovanni PARENTI, *Benet Garret detto il Gariteo. Profilo di un poeta* (Quaderni del Rinascimento, XVIII), Florència, Leo Olschki 1993, IV i 164 pp.

Resultat de lliçons donades a la Universitat Autònoma de Barcelona. Garret ha tingut la sort d'atreure a Itàlia l'atenció d'autors com Benedetto Croce i de fruit d'una tradició editorial que començà el 1506 a Nàpols amb l'*Eudimione* (4-5), reeditat quatre vegades el mateix segle; el 1509 seguiria altra obra poètica; el 1892 començaven les edicions modernes (7). Segueix la biografia entre Barcelona entorn el 1450, Nàpols des del 1466 o 1468, i la mort el 1512/1515 essent governador del comtat de Nola (8-21). Considerava la poesia un valor en ella mateixa i que la seva màxima expressió havia estat la dels clàssics, però la volgué transvasar en versos de llengua vulgar i estava segur d'haver-ho assolit, car també n'estava que, després de mort, «et havrà Barcellona il suo poeta» (22-29). Si en començar d'escriure versos a Nàpols cap al 1480 calia fer-ho en un marc de cort totalment toscanitzada i, doncs, en italià, es trobava en situació paral·lela a la del contemporani Joan Boscà en relació a la castellana (30-48), però al final manifestava ben clara la seva herència occitana (47-48). Els seus models clàssics foren sobretot Virgili i Ovidi, Properci i Horaci (49-62). L'*Eudimione* dibuixa la paràbola que condueix el protagonista des de l'amor frustrat fins a la mort acceptada i implorada com a darrera possibilitat d'allunyar-se del propi destí (63-69); el capítol següent esbrina qui són els protagonistes (70-81: ho fou sobretot una dona que ací porta el nom de Luna) i el vuitè les vetes de petrarquisme i de «Stil nuovo», que hom pot descobrir en aquell primer llibre (82-89). A diferència del primer, el segon *Eudimione* ja no es deia, *Eudimione a la Luna*, i per això s'allunyava d'aquell amor i insistia en la glòria i la immortalitat que la poesia dóna (90-111); i en la fortuna o consideració social, personificada en el fet de comptar en l'ambient d'Elisabetta Gonzaga, duquessa d'Urbino (112-145: amb pàgines sobre la fortuna d'Ausiàs Marc entre els petrarquistes castellans: 137-140, els quals, però, foren impermeables envers Il Gariteo). Hi ha taula de manuscrits (149-150) i de noms (151-161). – J. P. E. [15.012]

Maria MALLORQUÍ I SERRA, *Sobre la vida i obra de Benet Garret, «il Cariteo»*, dins «XIV Congresso Corona, IV», 357-362.

Garret hauria estat el poeta polític de la cort Trastámara de Nàpols, desfigurat, però, amb el pas del temps per les versions més fantasioses, començant per les del nom. Ell cantà sempre el seu origen barceloní. Pels versos és reconstruïble la biografia i per la documentació cancelleresca la trajectòria en l'administració reial, fins que per la invasió francesa de Nàpols ho perdé tot i hagué de reclamar l'ajut de Ferran el Catòlic. – J. P. E. [15.013]

Justo FERNÁNDEZ ALONSO, *El Lugar Pío de la Corona de Aragón*, dins «Anthologica Annu», 44 (1997 [1998]), 570-590.

L'arxiu de Roma, Monserrato, conserva la documentació de l'antiga Obra Pia ,dei catalani' i de la Confraria de la Mare de Déu de Montserrat, a base de la qual l'autor ressegueix des dels primers anys del segle XVI tant els començaments i les successives etapes de construcció de l'església (projectada per Antonio da Sangallo) i de les capelles laterals, com la constitució i posterior vida de la confraria, amb notícies sobre quantitat i procedència de les possibilitats econòmiques. La mutació introduïda després de la Nova Planta és perceptible en la intervenció política dels representants reials formulada en els *Nuevos decretos en reforma de los estatutos... de Nuestra Señora de Monserrate de Roma...*, Lucca 1731 (584-585). La invasió francesa del 1798 fou d'autèntic ex-poli, fins al tancament de l'església (587). Són transcrits del mateix arxiu dos documents: una concessió papal del 1577 i l'acta d'una reunió general de la confraria, en què es reformaren uns estatuts anteriors, el 1589 (588-589). – J. P. E. [15.014

Pep VILA, *Un nou document sobre la presència de l'impressor alemany, Joan Rosembach, a Perpinyà*, dins «Arxiu de Textos Catalans Antics», XVII (1998), 535-539.

El document, datat el 1509, conservat a Perpinyà, ADPO, I-J-85, intitulat *Capítols fets entre mossèn Altalló i mestre Rosembach sobre breviaris*, ací transcrit (538-539), demostra la presència d'aquell ,mestre d'estampes' a Perpinyà el març del 1509, on ja hauria estat els anys 1500-1503; contra allò que hom havia publicat, l'estada del 1509 no era per a una nova edició del *Breviarium Elnense*, ans per a solucionar problemes econòmics pendents de la primera. – J. P. E. [15.015

Manuel VAQUERO PIÑEIRO, *Miguel Campillo, mercante catalán en Roma a través de los protocolos notariales de comienzos del siglo XVI*, dins «XIV Congreso Corona, IV», 617-625.

A base de l'arxiu de Roma, Santa Maria di Monserrato, lligall 604; i Archivio di Stato, *Collegio dei Notai Capitolini*, i fruit d'un primer sondeig és aquesta presentació d'un mercader perpinyanès comerciant en llana i pells arrelat a Roma, en la qual, ultra les dades sobre operacions de compra-venda, és visible l'ascensió social de la família, de mercader a doctor en dret i a magistrat municipal, en dues generacions. – J. P. E. [15.016

August BOVER I FONT, «*E dir-se ha Spill...*». *Qüestió de noms a l'entorn de l'Spill de la vida religiosa (Barcelona 1515)*, dins «Actes Vuitè Col·loqui», 93-100.

El títol donat al llibre en les dues edicions catalanes tingué variants diverses en les traduccions al castellà, italià, alemanyes, holandeses i daneses, llatines, poloneses, gaèlica i portuguesa, variants que en general introduïen en primer lloc la paraula *Desitjós*. El títol català el col·loca en el seguici dels centenars de ,speculum/specula' medievals o dels ,espills' catalans, interpretats d'acord amb Agustí d'Hipona en el sentit d'instrument que permet d'emmirallar-se (98), o també en el de ,dreuera', que assenyalava el camí directe d'arribar a l'amor a Déu (98-99). – J. P. E. [15.017

Josep IGLÉSIES (+) (a cura de Gaspar FELIU), *El fogatge de 1515*, dins «Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics», IX (1998), 23-85.

A proposta de la Societat Catalana d'Estudis Històrics, la Secció Històrico-Arqueològica de l'Institut d'Estudis Catalans, acceptà de publicar part d'un treball inèdit de Josep Iglésies, una altra part del qual s'havia perdut, consistent en la relació de pobles, comarca per comarca, amb el nombre de focs de cadascun, segons el *Fogatge de 1515*, transcrit de l'ACA, *Reial Patrimoni. Mestre Racional*, A-401. Gaspar Feliu ha tingut cura d'aquesta edició i de les adaptacions que n'ha fet a l'actual divisió comarcal i municipal. – J. de P. [15.018

Emília COLOMER AMAT, *Contribució a l'estudi dels Flos Sanctorum catalans del segle XVI; una nova edició de Carles Amorós*, dins «Locus Amoenus», 1 (1995 [1996]), 121-126.

L'exemplar mutilat d'un *Flos sanctorum* català, conservat a Ripoll, Biblioteca Lambert Mata, seria l'única mostra sobreviscuda de l'edició de Carles Amorós, Barcelona 1519-1520; l'edició és documentada pel contracte publicat per Josep M. Madurell i Marimon i Jordi Rubió i Balaguer, la comparació de xilografies (quatre reproduccions: 123-126) i de lletra assenyalen la impremta de Carles Amorós; i la datació es troba en el gravat corresponent a Santa Cecília: «A MDXVIII» (126). – J. P. E. [15.019]

Joan Antoni MESQUIDA CANTALLOPS, *Una mostra del patrimoni científic en llengua catalana a la Mallorca del segle XVI: la Pràctica mercantívol, de Joan Ventallol*, dins «IV Congrés Patrimoni Cultural», 141-152.

Joan Antoni MESQUIDA CANTALLOPS, *Estructures sintàctiques del català en els principals algorismes aritmètics al segle XVI*, dins «Actes Vuitè Col·loqui», 199-211.

Publicada a Lió el 1521. la *Pràctica mercantívol* era dividida en dues parts, la primera, més extensa, dedicada a l'aritmètica (141), i la segona a la geometria (141 i 148). L'autor posa aquesta obra de coneixements aplicats dins el marc de l'evolució de l'aritmètica i de la seva situació en el renaixement del segle XV-XVI, i recorda les publicacions de tractats paral·lels en català o en els Països Catalans (148-150). Hi ha quadre sinòptic de les publicacions en diverses llengües entre el 1482 i el 1600 i bibliografia (151-152).

També el segon article recorda en quadre les aritmètiques europees dels segles XV i XVI i es fixa en la de Ventallol, de la qual, recordats els successius capítols dedicats a l'aritmètica i els dos plans de llengua, la teòrica de les explicacions doctrinals i la popular de les fórmules emprades en les operacions (202), es fixa en aquesta i reporta les expressions verbals suggerides en el curs de cada una de les operacions aritmètiques bàsiques i en la regla de tres (203-209). – J. P. E. [15.020-15.021]

Francesc Xavier ALTÉS I AGUILÓ, *L'acció tutelar dels abats de Montserrat sobre la reforma monàstica de Sant Feliu de Guíxols (1510-1523)*, dins «Studia Monastica», XL (1998), 65-92.

Els historiadors barrocs de l'orde benedictí i en particular els de Sant Feliu de Guíxols afirmaven que la reforma o integració en la Congregació de San Benito de Valladolid hauria nascut ‚motu proprio‘ del mateix monestir guixolenc. La documentació conservada a Barcelona, ACA, *Monacals d'Hisenda*, reg. 3840, d'on són transcrites ací, senceres o parcials, vuit peces, permet de seguir la línia, clarament patrocinada per Ferran II dit el Catòlic, que entre aquells dos anys portà de l'agregació a la Congregació Cassinesa o de Santa Justina, a un primer pas d'acceptar el control de la visita canònica de l'abat de Montserrat (de la Congregació de Valladolid), tot i la protesta de la Congregació Claustral Tarraconense, i desembocà en la integració directa a la castellana, ja en pla d'igualtat amb les altres abadies, sense, doncs, cap control de l'abat de Montserrat. Els vuit documents són resumits en regest i transcrits (82-92); hom insistia en què al monestir hi hagués «l·liçó de gramàtica e de casos de consciència» (87-88) o almenys la darre-rra (91, núm. 6). – J. P. E. [15.022]

José ORTEGA Y GASSET, *Vives o l'intellectuale*, Pàdua, Esedra Editrice 1997, 154 pp.

Conferència traduïda per Erminia Macola, coneguda per la recensió d'Angela O. Della Valle, dins «Rassegna Iberistica», 64 (1998), 59-60; són destacades en Joan Lluís Vives dues qualitats: «serietat e serenitat»; hauria encunyada la paraula ‚cultura‘ dins l'expressió ‚cultura animi‘. – J. P. E. [15.023]

Cesare VASOLI, *Juan Luis Vives e il ,nuovo ordine del sapere'*, dins «Studi filologici e letterari in memoria di Danilo Aguzzi-Barbagli», a cura di Daniela BOCASSINI (Filibrari Series, 13), Nova Iork, State University of New York 1997, 123-146.

Partícp de les idees d'una colla de grans figures europees que criticaven les formes de ciència que els havien estat transmeses i en particular la lògica de Pere Hispà i cercaven una aproximació més seriosa a textos filològicament depurats, Joan Lluís Vives hi col·laborà ja amb el *In pseudodialecticos*, que acostava les formulacions verbals a les coses reals (125-128); propugnà «una nuova logica compiutamente identificata con le strutture naturali del ,discorso'» (131). L'estada a Anglaterra hauria reforçat l'exigència de tenir en compte les aplicacions pràctiques (132) i el *De anima et vita* plantejava la globalitat cognoscitiva des de les percepcions sensibles al coneixement intel·lectual i a les decisions de la voluntat (133). En *De disciplinis i Ciceronianus* propugnava «un procedimento ,inventivo', capace di offrire una giusta guida ai filosofi, agli educatori» (136), sense, però, acceptar una divisió entre ,dialèctica' i ,ars inventiva', perquè la ,inventio' és única i indivisible (138); la retòrica, en canvi, es limitaria a formular les normes d'una correcta i agradable ,elocutio' (140). – J. P. E. [15.024

Federica PARENTI PELEGRINI, *Juan Luis Vives: il debito coniugale e la moglie come animale domestico*, dins «Archivio Storico italiano», CLV (1997), 495-506.

Cinc anys després de la *Institutio foeminae christianae* del 1523, Joan Lluís Vives publicava el *De officio mariti liber*, centrat en els ,deures' del marit envers la muller (497). Parteix de la paral·lela distribució de camps, públic i casolà respectivament, base tant de la concòrdia familiar com de la d'esperit i cos (499-500); els deures es concretarien en «l'istruzione, la continua educazione, il controllo ed eventualmente il castigo» (500) i l'autora reporta passos, en els quals Vives subratlla que la muller és incomparablement superior a tota l'escala d'éssers inferiors (501), i per això li fa estrany una afirmació d'igualtat com aquesta: «domini domus sunt vir et uxor» (502); també s'estranya del fet que, després d'haver insistit en la finalitat procreadora de la sexualitat matrimonial, Vives afirmi: «nec uxoris tamquam sterilibus sint asperi» (504). – J. P. E. [15.025

Valentín MORENO GALLEG0, *Sobre humanismo y fe en el siglo XVI: De veritate fidei christianae de Luis Vives, y sus impresiones*, dins *Humanismo y Císter*, 329-353.

L'autor considera que el *De veritate...* de Vives s'ha de col·locar en el marc d'un protonacionalisme europeu (329-332) i en el de la teologia renaixentista de Lorenzo Valla i de Desideri Erasme (333-335); fou publicat pòstum, a cura de Franz Craneveld, escrit en els darrers anys de Vives, amb major atenció als problemes teològics, on resulten clars tant el seu sincer cristianisme com la seva posició polèmica envers el judaisme (337); l'autor ressegueix l'influx en escriptors de segles moderns (338), les vinculacions de l'editor Oporinus amb cercles reformats de Basilea (338-339) i l'existència d'exemplars en biblioteques de l'Estat Espanyol, com és ara la d'Antoni Agostí (339-340); també assenyalava exemplars d'altres obres de Vives, com el *De institutione foeminae christianae* a Barcelona, Biblioteca de Catalunya, exemplar únic de l'edició ,princeps' (351, nota 111). – J. P. E. [15.026

Elisabeth LEEDHAM-GREEN, David MCKITTERICK, *A Catalogue of Cambridge University Library in 1583*, dins *Books and Collectors 1200-1700. Essays presented to Andrew Watson*, edited by James P. CARLEY and Colin G. C. TITE, Londres, The British Library 1997, 153-235.

James P. CARLEY, *Sir Thomas Bodley's Library and its Acquisitions. An Edition of the Nottingham Benefaction of 1604*, dins *Ibidem*, 357-386.

En ambdós casos l'únic autor nostre, del qual consta una obra, és Joan Lluís Vives; en el primer cas eren les *Opera* en edició de Basilea 1555 (191); en el segon, el *De officio mariti*, en edició de Bruges 1529 (377). – J. P. E. [15.027-15.028

Joaquim PARELLADA, *Nuevos datos sobre la Raça del maestro Bernardo Pérez de Chinchón*, dins «Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona», XLVI (1997-1998), 157-198.

[Sobre aquell personatge de la cort ducal dels Borja a Gandia i traductor d'Erasme al castellà, vegeu el resum publicat dins ATCA, XVII (1998), 884-885, núm. 13318]. Les pàgines d'ara parteixen d'un article de Marcel Bataillon, d'un llibre de J. P. Dedieu i de la tesi doctoral de l'autor; aquest aplega les dades biogràfiques proporcionades per publicacions de Gandia o de València (com els contactes personals amb el futur sant Francesc de Borja), resumeix ací les dades de la documentació inquisitorial (Madrid, AHN, *Legajos* 120, 158 i 371/2), que demostren ésser la seva una família castellana (i, per tant, no s'hauria de catalanitzar el cognom: 167, nota 29) de conversos del judaisme i judaïzants; hi ha notícies, sobretot cronològiques, del seguici de publicacions de Pérez, que el fan el més important traductor castellà d'Erasme (170-174); segueix essent imprecisa la data de la mort, però tot fa suposar que fou entorn el 1551 (177-179). La nova documentació és d'alguna manera transcrita (181-197) i permet de refer amb més completesa l'arbre genalògic de quatre generacions (avis, pares, germans i nebots: 198). – J. P. E. [15.029]

Arturo LLIN CHÁFER, *La ciencia de la oración en la vida y magisterio de santo Tomás de Villanueva*, dins «La Ciudad de Dios», CCIX (1996), 147-170.

Format en la línia prereformista impulsada pels Reis Catòlics i aplicada a la Universitat d'Alcalà pel cardenal Cisneros, Tomàs de Villanueva fou un home d'oració tal com indiquen els seus biògrafs, entre els quals destaca M. Salon, *Libro de los grandes y singularísimos ejemplos que dejó... D. Thomás de Villanueva*, València 1588, en testimoniatges aplegats en les pàgines 153-155; el seu mestratge, en particular el del temps en què fou arquebisbe de València (156-157), és ací exposat a base de fragments de sermons i del llibre *De la lección, meditación, oración y contemplación* (158-168). – J. P. E. [15.030]

Antonio BENLLOCH POVEDA, *Valenciano y castellano en la evangelización del siglo XVI en el Reino de Valencia*, dins «Anales Valentinos», XXIV (1998), 59-93.

[Cf. ATCA, XVII (1998), 811, núm. 13070]. L'autor, centrant el seu tema en sant Juan de Ribera, aporta dos exemples que demostrarien que «él empleó siempre la lengua que podía ser entendida mejor por los destinatarios de la acción evangelizadora» (59); un seria el fet que el 1571 féu reeditar la *Cartilla y breu instrucció de la doctrina christiana...* de Francisco de Navarra (62, nota 9); l'altre, la nova publicació del document «editado después del Sínodo de Ayala» (61 [que deu ésser l'intitulat *Ordinacions fetes per lo reverendíssim e il·lustríssim senyor don Martín de Ayala...*]). Per la seva banda, atès el fet que només sembla haver-se'n salvat un exemplar en la BU de València, l'autor transcriu en aquestes pàgines les *Constituciones, ordenadas por los reverendísimos señores don Fernando de Loazes...*, València, Joan Navarro 1568 (62-91), destinades als moriscos. – J. P. E. [15.031]

José Luis CASTÁN ESTEBAN, *La reforma del clero en los sínodos valencianos del siglo XVI (1548-1607)*, dins «Anales Valentinos», XXIV (1998), 147-170.

El tema de la reforma de la clerecia és típic de la contrareforma i aquest és el marc dins el qual fou impulsada en el bisbat de València. L'autor es fixa en els punts de dedicació pastoral, qualitat de vida religiosa i prohibició d'oficis civils, en els successius sínodes de sant Tomàs de Villanueva (152-156), de Martín de Ayala (156-157) i en els set de sant Juan de Ribera (158-163). Són transcrites les *Ordinaciones pro choro ecclesiarum diocesis Valentine...* de sant Tomàs de Villanueva 1548 (165-167); i les *Ordenaciones mandadas hazer por el ilustrísimo señor Don Juan de Ribera..., para que guarden los vicarios de choro...*, 1578 (167-170). – J. P. E. [15.032]

Eulàlia MIRALLES, Maria TOLDRÀ, *La tradició manuscrita de l'obra de Francesc Tarafa: biblioteques de Barcelona*, dins «Anuari de Filologia. Llengua i Literatura catalanes», XX/C (1997), 45-78.

Treball realitzat dins el Departament de Filologia de la Universitat de Barcelona, i conduït per Eulàlia Duran. És resumida la biografia de Francesc Tarafa (44-46). D'entre les seves obres, només el *De origine ac rebus gestis regum Hispaniae liber* havia estat normalment editada; és ací resumit el contigut del *Armorial dels canonges de la Seu de Barcelona*, de la *Linea regum Hispaniae*, de la *Historia de vitis pontificum ecclesiae Barcinonensis*, del *De Hispaniae situ, prouinciis, populis, urbibus, oppidis, fluminibus, montibus et promontoriis dictionarium*, de la *Crònica de Catalunya* i de la *Crònica dels cavallers catalans* (46-52). Les pàgines següents esbossen la transmissió textual (només amb una excepció tota manuscrita, car àdhuc el documentat intent de publicar la *Crònica de Catalunya*, en realitat es referiria a les *Cròniques d'Espanya* de Pere Miquel Carbonell), començant per assenyalar que aquesta és facilitada pel fet d'haver-se conservat nombre d'autògrafs; aquests, segurament heretats pel nebot Marc Antoni Tarafa, cridaren successivament l'atenció de Jaume Ramon Vila, de Pau Ignasi de Dalmasas i Ros (de la seva biblioteca provenen set dels quinze manuscrits tarafians de biblioteques barcelonines) i de Joan Pau Colomer (52-58). La darrera secció descriu els manuscrits de les obres conservades a Barcelona: l'*Armorial...*, a l'ACB; *Speculum Piae Elemosynae*; la *Linea regum Hispaniarum*, a la BC, ms. 494; la *Historia de vitis pontificum ecclesiae Barcinonensis*, a l'ACB, còdex 122, 122(bis); i BC, ms. 516; *De Hispaniae situ, prouinciis, populis, urbibus...*, a BU, ms. 578, i BC 493; la *Crònica de Catalunya*, a BC, mss. 497-498; la *Cbrònica dels cavallers catalans*, a l'AHCB, ms. B-131, B-127, B-132, BC, ms. 921, BU, ms. 84, i BC, ms. 511 (58-73). Hi ha bibliografia (73-78). — J. P. E. [15.033]

Ioannis Christophori CALVETI STELLAE, *De rebus indicis ad Philippum Catholicum, Hispaniarum et Indiarum regem libri septem* editit Juan J. MARTOS (Bibliotheca Scriptorum Graecorum et Romanorum Tevbnieriana), Stuttgart i Leipzig, In aedibus B. G. Tevbnierii MCMXCVIII, XX i 852 pp.

La introducció resumeix les raons d'aquest llibre, amb el qual el sabadellenc Joan Cristòfor Calvet d'Estrella complia un encàrrec de l'arquebisbe de Sevilla, Pedro de Castro Quiñones, el d'aplegar informació sobre l'activitat del seu pare, Cristóbal Vaca de Castro a Amèrica, i d'exaltar-la. En resultaren dues obres, *Vaccaeis* i *De rebus indicis*, el primer només publicat el segle XVIII i el segon el 1950 en edició de José López de Toro de faisó que Martos defineix «parum feliciter» (cf també p. IX); el segon es conserva en tres manuscrits (Granada, Sacromonte; Madrid, Biblioteca de Palacio 2652-1653, únic complet; i Real Academia de la Historia); el del Sacromonte seria transcripció acurada de l'original, dissortadament incompleta; les altres còpies són poc acurades, essent en general preferible la de l'Acadèmia, tot i els casos en què el de la Biblioteca de Palacio sembla més encertat (VI-IX); explicada la «ratio editionis», segueix la bibliografia (XIV-XVII); el text ocupa les pàgines 1-796 i és seguit d'un *Index nominum* (797-852). Un llibre sobre la conquesta americana és normal que tingui poques referències als Països Catalans; una és negativa, en afirmar repetidament que Cristòfor Colom és lligur (4 i 50), més encara, nascut a Albisola («erat is Columbus in Arbizola Liguriae uico aspero atque ignobili iuxta Saouanam natus», 6, par. 4); però no en manca alguna de positiva, com la descripció de l'entrada triomfal de Colom a Barcelona després del primer viatge (11, par. 9), o la notícia que en el segon viatge, en trobar assassinats en represàlia per llurs malifetes els guàrdies de la primera fortalesa de La Española, la reféu, i «Petrum Margaritum equitem Gerundensem praefecit» (12, par. 10). — J. P. E. [15.034]

E. MORALES LARA, *Españoles en el 'Album Amicorum' de Abraham Ortels: un poema de Arias Montano. Furió Ceriol*. *Álvar Núñez*, dins «Revista Agustiniana», 39 (1998), 1029-1056.

Fadrique FURIÓ CERIOL, *El Concejo y los consejeros del Príncipe. Bononia*. Edición de Henry MÉCHOULAN i Jordi PÉREZ DURÀ (Obra completa, I), Edicions Alfons el Magnànim, Diputació i Universitat de València 1996, 622 pp.

L'*Album amicorum* del cosmògraf i editor d'Anvers, Abraham Ortels, publicat el 1988, conté una pàgina que aquest posà a disposició de Frederic Furió i Ceriol (València 1527-Valladolid 1592); l'autor li restitueix els qui serien nom i cognoms reals (Miquel-Joan Ceriol i Balle) i en resumeix la biografia (1037-1039); el missatge deixat en el f. 66v de l'*Album* no pot ésser més breu: «Ab origine pendet», segellat amb la signatura autògrafa; la pàgina fou omplerta amb la imatge de Furió, gravada per Filips Galle (1053-1054).

El primer volum de l'edició de l'obra completa de Furió, amb les seves dues obres més cèlebres, el *Concejo...* i la *Bononia sive de libris sacris in vernaculam linguam conuertendis*, només m'és conegut per referència. — J. P. E. [15.035-15.036]

Víctor NAVARRO BROTONS, Enrique RODRÍGUEZ GALDEANO, *Matemáticas, cosmología y humanismo en la España del siglo XVI. Los Comentarios al segundo libro de la Historia natural de Plinio de Jerónimo Muñoz* (Cuadernos Valencianos de Historia de la Medicina y de la Ciencia. Serie A (Monografías), LIV), València, Universitat i CSIC 1998, 664 pp.

Llibre només conegut per referència. — J. P. E. [15.037]

Maria Pilar PEREA, *La crònica de la batalla de Lepant en una acta del llibre de consells de Cervera*, dins «Miscel·lània Cerverina», 12 (1998), 65-86.

El 7 d'octubre del 1571 l'estol cristià vençia el turc en el golf de Lepant; al cap de dos mesos, la comunitat de preveres de Santa Maria de Cervera determinava que fos copiada en seu *Llibre de consells*, ara a Cervera, AHC, *Comunitat de Preveres*, vol. 76, la *Relació ho memòria de la victòria que Nostre Senyor Déu és estat cervit donar a la Sancta Ligua y armada de mar dels fels cristians y contra la armada del gran turcb*, de Josep Nuix, ací transcrita (67-70), text analitzat des de les diverses parts de la gramàtica, amb quadre de formes verbals (77-79) i glossari de mots que mereixen comentari (82-83). Hi ha bibliografia (85-86). — J. P. E. [15.038]

Dietaris de la Generalitat de Catalunya. Volum III. Anys 1578 a 1611. Director Josep M. SANS TRAVÉ. A cura de Lluïsa CASES I LOSCOS, Elisa VARELA RODRÍGUEZ, Oliva SAMPRÓN I LÓPEZ, Xavier CAZENEUVE I DESCARREGA, Anna RUBIÓ I RODON i Isabel CAMPOS I GONZÁLEZ. Índex de Salvador CABRÉ I LLOBET. Pròleg d' Ernest BELENGUER I CEBRIÀ. Barcelona, Generalitat de Catalunya 1996, XLVI + 1022 pp.

Dietaris de la Generalitat de Catalunya. Volum IV. Anys 1611 a 1623. Director: Josep M. SANS TRAVÉ. A cura de Joan COMASÒLIVES I FONT, Gemma ESCRIBÀ I BONASTRE, M. Cristina FORNS DE RIVERA, Mercè FARRAS I CASANOVAS, Daniel RUBIO I MANUEL. Índex per Ramon SAROBRE I HUESCA. Pròleg de Xavier TORRAS I SANS, Barcelona, Generalitat de Catalunya 1997, XXVIII + 916 pp.

Per a un període ric de tensions entre un poder central que cada dia vol unificar més la seva política i una Catalunya que no vol perdre ni la seva identitat ni les seves prerrogatives i que per això cerca d'enfortir-les almenys teòricament amb recurs als començaments carolingis de la història de Catalunya, tenim en aquest volum, en primer lloc, una síntesi escrita pel prof. Belenguier sota el títol *La Generalitat en la cruïlla dels conflictes jurisdiccionals (1578-1611)* (IX-XLVI); segueix el cos del volum, recull de tota mena d'anotacions cronològiques, i transcripcions de memorials, correspondència i documentació, la importància de la qual per a seguir amb detall els curs dels afers difícilment podria ésser sobrevalorada (1-959). La utilització de tot aquest immens material és facilitada amb una taula alfabètica d'antropònims, que omple a columnes les pàgines 961-1022.

Les característiques del segon volum són paral·leles de les del primer, encara que la problemàtica sigui considerablement diversa, tal com permet de comprendre el tema de la introduc-

ció del prof. Xavier Torras i Sans, *Virreis i bandolers. Catalunya i la Generalitat a començaments del segle XVII (1611-1623)* (IX-XXVII). El cos del volum, en el qual abunden les transcripcions [per cert, no massa satisfactòries] de documents en llatí, ocupa les 870 pàgines de numeració aràbiga. Les taules finals d'antropònims ocupen les pàgines 871-915. – J. P. E. [15.039-15.040]

Francesc ESTEVE I PERENDREU, *Increment de salaris als catedràtics de l'Estudi General de Lleida, a la creació de la mestrescolia*, dins «Ilerda. Humanitats», LII (1998), 53-74.

A les Corts de Montsó del 1585, Felip II acceptà de crear la mestrescolia com a autoritat executiva de l'Estudi General amb jurisdicció tant civil com eclesiàstica, i es comprometé a ,tenir molt particular memòria' de l'augment de les pagues de catedràtics i altres ministres. En aquestes pàgines trobem un resum esquemàtic de fets i documents amb què l'ardiaca major de la Seu de Lleida esdevenia alhora canceller i mestrescola de l'Estudi, quatre-cents florins procedents de l'extingit monestir augustinià de Sant Pere d'Àger eren destinats a augmentar la retribució de les càtedres lleidetanes, que també havia d'augmentar amb 460 ducats de les rendes de mestrescolia; i eren revisats els estatuts del dit Estudi General (53-62). Les dades econòmiques implicades en el conjunt de l'operació són esquematitzades en vuit quadres sinòptics, que constitueixen la segona part (63-68); i la documentació corresponent és transcrita de Lleida, AC, en particular de la *Visita general del arciprestazgo de Àger*, de Marià Ambrós Escudero; d'AH i de l'Arxiu de la Paeria, *Llibre de l'Estudi* (68-74). – J. P. E. [15.041]

José Ignacio TELLECHEA IDÍGORAS, *Clemente VIII y el episcopado español en las postrimerías del reinado de Felipe II (1596-1597)*, dins «Anthologica Annua», 44 (1997 [1998]), 205-380.

Aquestes pàgines desvelen un episodi d'iniciativa papal en la Contrareforma, conegut per la documentació de l'Archivio Segreto Vaticano, *Arm. 44 i Nunz. Spagna*: Climent VIII incità els bisbes dels regnes hispànics a ésser i a actuar més d'acord amb el Concili de Trento; i aquests constataren tant al nunci com al secretari d'estat o al mateix papa; breu papal i respostes dels nostres bisbes són resumides en les pàgines expositives (Jaume Cassador, de Girona: 231 i 239; Joan Terés, metropolità de Tarragona: 237-238; Josep Esteve, d'Oriola: 242 i 248); els textos són publicats en apèndix: lletres del papa a Juan de Ribera, arquebisbe de València (260-262); a Joan Terés (271-272); i a Lluís Sans, bisbe de Solsona (295-295); i lletres al papa de Joan Terés (316-318), de Jaume Cassador (329-330); de Pedro d'Aragón, bisbe de Lleida (337-338); de Josep Esteve (339-341 i 360-361); i d'Andreu Capella, bisbe d'Urgell (350-351). La impressió negativa podia haver estat originada en un viatge d'Ippolito Aldobrandini a la Península el 1571, ací resumit en allò que toca les nostres terres (213-214). – J. P. E. [15.042]

Doris MORENO, *Inquisició i poder local. El Sant Ofici a Terrassa*, dins «Terme. Terrassa», núm. 13 (novembre 1998), 51-60.

Pàgines dedicades a exposar en primer lloc la figura dels comissaris, en general diocesans, i la dels ,familiars' de la Inquisició Espanyola, que constituïen una xarxa molt extensa i diversificada d'informadors. Ultra la bibliografia sobre el tema, les fonts arxivístiques són principalment els fons de Madrid, AHN, *Inquisición*, completats amb Terrassa, AHC, *Batllia. Processos*. El 1568 hi havia a Catalunya catorze comissaris (durant el segle XVII és conegut el nom de dos a Terrassa) i set-cents vuitanta-cinc familiars, la necessitat dels quals era defensada pel ,santo tribunal' de Barcelona, també per a l'ús de la força (52); però si a Catalunya el nombre de familiars tingué una davallada imparable: 847 l'any 1600, 141 el 1748 (quadre sinòptic: 55), a Terrassa la situació fou la inversa: 3 l'any 1567, 5 a darrerries del segle XVIII (56). Hi ha resums prosopogràfics d'alguns dels dits ,familiars' terrassencs. – J. P. E. [15.043]

Bernat HERNÁNDEZ, *La reforma del monestir de Montserrat a finals del segle XVI. Epistolari del monjo i abat fra Andrés de San Román (1562-1589)*, dins «Studia Monastica», XL (1998), 23-63.

Al cap d'un segle de la reforma imposada pels reis catòlics, en virtut de la qual Montserrat fou sotmès a San Benito de Valladolid, la tensió entre monjos catalans i castellans en el monestir català entrebancava la convivència monacal (San Román afirma que els castellans volien tornar a Castella, però Felip II els volia a Catalunya: 51, 54, 56; en una ocasió, San Román adreçava aquesta observació al rei: «...no se engañe, que diferente es su poder en Castilla o en estas partes»: 56, lletra 26). El coneixement d'aquella tensió i d'algunes de les seves manifestacions és ara completat amb les trenta-quatre lletres (cinc de les quals només resumides en regest: 41-43) de fra Andrés de San Román a diversos corresponsals seus castellans, datades entre el 1570 i el 1587, triades d'entre el centenar de conservades a Valladolid, Archivo Histórico Provincial y Universitario, i ací transcrites amb qualche anotació complementària (38-63). També som informats d'operacions de contraban de joies i altres objectes de valor entre les corones de Catalunya-Aragó i de Castella malgrat els controls fronterers, dins pans de cera enviats des de Montserrat; un dels perns de les transaccions comercials amb Castella era la venda d'estampes i de llibres, amb notícies relatives a exemplars de la *Sylva allegoriarum totius sacrae Scripturae*, de Jeroni Lloret (41); hi ha notícies de mercaders catalans a Castella. — J. P. E. [15.044]

José GARCÍA ORO, María José PORTELA SILVA, *Reforma religiosa en la Corona de Aragón bajo Felipe II. Estrategia y ritmo de una campaña religiosa (1567-1572)*, dins «Escritos del Vedat», XXVIII (1998), 334-446.

Objectiu de l'article: «una contribución documental» relacionada amb «el proceso de supe-ración de la claustra en las familias religiosas de la Corona de Aragón» (334). Les pàgines inicials resumeixen aquella llarga operació de política eclesiàstica, en la qual els autors veuen «claras las líneas políticas establecidas por los reyes Católicos un siglo antes, que Felipe II quiere seguir y rematar. A la hora de señalar peculiaridades y sellos diferenciadores habría que subrayar el carácter *castellano* y *real* que distinguió siempre la política reformatoria de la Corona» (339, nota 11); recordats els precedents [no sempre de forma encertada: les reformes de franciscans començaren en terres catalanes les darreres dècades del segle XIV: Xelva, Sancti Spiritus, protegides pel cardenal Pero de Luna, per Francesc Eiximenis i per la reina Maria de Luna], els autors concentren llur atenció en l'intent de reforma ‚aragonesa‘ (que pràcticament només afectaria cases religioses de Catalunya), datat ja els anys en què Felip II era només príncep regent; no passà enllà, però fou reprès el 1567, que seria ‚l'hora de la veritat‘ (338-339). I així ens passen successivament davant els ulls la preparació i execució d'una reforma dels convents franciscans de Catalunya (341), que consistí a col·locar-los dins les estructures de la branca observant (341-344), més conflictiva en el cas de Sardenya (344-350), on calgué valdre's d'un teòleg com Josep Anglès (347); de tota la Congregació Claustral Tarraconense (entre d'altres mesures, hom propugnava la creació d'un col·legi unitari per a la formació dels monjos: 362) (353-365), i l'extinció de les canòniques regulars, les rendes de les quals foren destinades a la nova mitra de Solsona (366-367). L'apèndix documental conté seixanta-nou peces, la majoria de les quals són transcrites completes i només onze en regest; Barcelona, ACA, *Canc.*, reg., és la font principal, dotze de les restants procedeixen de Simancas, Archivo General, *Estado* i *Patrimonio real*, i les altres vint de Madrid, Archivo del Ministerio de Asuntos Exteriores, *Santa Sede* (368-446). — J. P. E. [15.045]

Josep de CALASSANÇ, *Documents fundacionals de l'Escola Pia*. Pròleg de Joan FLORENSA I PARÉS. Traducció coordinada per Adolf GARCÍA-DURAN (Textos Pedagògics, 37), Vic, Eumo Editorial 1998, LXVI i 110 pp.

Les primeres pàgines presenten simultàniament la cronologia de l'època en tres exposicions: la de la vida i activitat de sant Josep de Calassanç, la de la situació escolar en els Països Catalans, i a Europa (X-XVII); segueix la bibliografia (XIX-XX). El Pròleg, resumida la biografia de Calas-

sanç, dins la qual destaquen els seus anys d'estudis i els seus càrrecs en el bisbat d'Urgell (XXII-XXVII), intenta presentar aquells moments principals de la vida del sant en què aquest es trobà en la necessitat d'escriure sobre temes pedagògics (XXII). L'anada a Roma esdevingué un pas definitiu, s'interessà a conèixer les iniciatives en l'ensenyament de minyons i, a través de manta frustració, fundà l'Escola Pia, guiada per tres principis: gratuïtat, obertura a tota mena d'alumnes, i gradació que abastava tota l'època escolar del noi (XXXIX-XXII). A fi d'assegurar la identitat de l'obra, consignà els principis de la pròpia pedagogia en nombre d'escrits, dels quals són ací traduïts els següents: *Breu informe sobre el mètode seguit a l'Escola Pia*, d'entorn el 1610 (3-9); *Informe sobre l'Escola Pia de l'inici a l'any 1622* (11-15); *Alguns misteris de la vida i de la passió de N. S. Crist, per a ésser ensenyats als alumnes de la classe inferior de l'Escola Pia* (1599) (17-22); *Cinc memorialis* (al cardenal Montalto, als cardenals Giustiniani, Lancellotti, Soana; al cardenal Tonti; i els dos, primer i segon, a la comissió de cardenals (23-44); *Constitucions de l'orde de l'Escola Pia* (1622) (45-54); fragments de les *Declaracions sobre les nostres constitucions, regles i ritus comuns* del 1637 (55-62); *Reglament del col·legi de Campi Salentina* (63-66); tria de fragments de les cartes (67-85); i *Llibre apològic contra els qui impugnen l'orde de l'Escola Pia, compost per Tommaso Campanella, O. P.* (87-108). – J. P. E. [15.046

REAL COLEGIO SEMINARIO DE CORPUS CHRISTI DE VALENCIA, *El tesoro de la Palabra. Las Biblias de San Juan de Ribera*, València 1998, 144 pp.

El novembre del 1998 era inaugurada en el Col·legi del Patriarca, de València, l'exposició de les *Biblias de San Juan de Ribera*, formada per cinc exemplars manuscrits i quaranta-set d'impresos, entre els quals hi ha dues edicions incunables (140-142). En la dita ocasió, el rector del Col·legi, Juan José Garrido, recordà la fundació solemne del mateix el 8 de febrer del 1604 i la finalitat que el fundador li assignava (7-13: amb reproducció de dues pàgines manuscrites de les *Constituciones...*); Daniel Benito Goerlich descriu les parts més notables de l'edifici, amb particular atenció a la biblioteca, *El tesoro de la palabra* (21-31). Miquel Navarro Sorní escriu l'article central, *San Juan de Ribera y la Biblia*, on recorda la importància de la Bíblia en els anys de formació i estudi del futur patriarca a Sevilla i a Salamanca, la riquesa d'edicions bíbliques (textos i comentaris de tots els temps, fins als més moderns) en la seva biblioteca particular, que passà al Col·legi, i la utilització que en féu començant per la recopilació dels *Loci communes Sacrae Scripturae*, seguida per les anotacions manuscrites en els marges de les pàgines impreses (14-17 i 72) i després pels sermons (81: reproducció d'una pàgina autògrafa) (38-91). Núria Blaya Estrada es fixa en la presentació editorial d'aquells exemplars en *Humanismo y Contrarreforma. Una aproximación a la cultura escrita del siglo XVI a través de las Biblias del patriarca Ribera* (97-139). Tot el volum és profusament i ricament il·lustrat amb fotografies de parts diverses del Col·legi, en particular de la Biblioteca, i de portades o pàgines dels volums bíblics. – J. P. E. [15.047-15.048-15.049-15.050

Enrique GARCÍA HERNÁN, *Tres amigos de Juan de Ribera, arzobispo de Valencia: Francisco de Borja, Carlos Borromeo y fray Luis de Granada*, dins «Anthologica Annua», 44 (1997), 485-546.

Aquest article, recordades les aportacions dels darrers anys entorn Juan de Ribera, protagonista, amb alguns valencians, dels corrents espirituals del pas del s. XVI al XVII (485-489), té dues parts ben clares: un resum de la biografia i fesomia de cada un dels quatre personatges (la de Juan de Ribera: 490-500; la de Francesc de Borja: 501-508; amb noves dades sobre la intervenció de Borja a favor de Ribera en l'avalot estudiantil antijesuític del 1569-1570: 505-506), on ja són aprofitades les dades d'arxius diversos, com el de Roma, ARSJ (489); i un apèndix documental amb transcripció de dinou lletres, en general de o a Juan de Ribera, les d'aquest datades normalment a València o a Xàtiva; una de les lletres és de Dimes Lloris, bisbe de Barcelona, a sant Carles Borromeu, de Torí, BRegale, *Varia*, d'on es dedueix l'existència d'algun exemplar dels Sínodes diocesans de Milà a Barcelona abans del 1584 (545): en els fets i les comunicacions que narren hi ha sempre informació sobre la reforma tridentina sobretot a València. – J. P. E. [15.051

José Luis SANTONJA, *El convento de San Agustín de Alcoy en tiempos de su reforma (1550-1600)*, dins «Archivo Agustiniiano», LXXXII (1998), 169-192.

La reforma tridentina fou aplicada al bisbat de València sobretot per obra del futur sant Juan de Ribera [vegeu el resum anterior], el qual es valgué de sínodes diocesans i de visites pastorals, repetides per ell fins a quatre vegades a Alcoi; destruït l'arxiu de Santa Maria, aquestes i els altres passos de reforma, consten per l'AM, *Manuales de consells, Cort de justícia, Llibre del clavari i Protocols notarians (Baldufari)*. Ja abans, del 1568 ençà, Felip II, d'acord amb la seva política castellanitzadora [vegeu l'article de José García Oro i María José Portela Silva, p. 911, n. 15.045], havia fet venir i col·locar agustins castellans en els llocs d'autoritat (173-174); també n'arribaren al convent d'Alcoi, provocant almenys dues vegades duplicitat de prior (175-176; cf. 179-181); no mancaren els plets amb la comunitat de preveres per la presència en processons i funerals, conservats a València, ARV, *Reial Audiència. Processos*, i a Madrid, AHN, *Clero*, lligall 76/4 (184-186); hi ha presentació de frares destacats, tant abans (176-179) com després de la reforma (179-184), hi ha un record particular per a fr. Jeroni Cantó, autor de diversos llibres i poeta (174-175 [vegeu la fitxa següent]); assenyalam el turment donat a Alcoi a dues dones ,metzineres' d'Ontinyent l'any 1582 (172, nota 11). L'apèndix documental reproduïx tres actes, un d'un frare per força que, immediatament després del Concili de Trento, s'acollia a la disposició conciliar segons la qual «qualsevol religiós, qui ans de edat de quinze anys haurà professat en religió, sia sa facultat llevar-se lo hàbit...» (187-189; d'Alcoi, AM, *Cort de justícia 1567*) i dues d'acceptació del santuari de la Mare de Déu de les Virtuts de Villena el 1592 (189-192). – J. P. E. [15.052]

Adrián MIRÓ, *Fray Jerónimo Cantó, poeta alcoyano del siglo de Oro*, Alcoi 1994.

Títol només conegut per referència. – J. P. E.

[15.053]

Andreu BELTRAN ZARAGOZÀ, *La llengua del Llibre de censals i memòries dels Bellot de Vila-real (1563-1607)*, dins «Congrés Plana», 379-399.

El *Llibre de censals i memòries dels Bellot*, conservat a Vila-real, AM, núm. 1726, fou escrit per dues generacions de comerciants, els Bellot, que hi anotaren tant compres com vendes, sobretot de censals, contractes de treball i despeses que ocasionaren, i finalment efemèrides familiars. L'autor es fixa primer en la manera com són redactades les diverses anotacions (383), i a continuació analitza, seguint les successives parts morfològiques (384-390), la llengua d'aquelles pàgines, també el lèxic emprat en temes de vestit (391-393) i de sanitat (393-395); el resultat de l'anàlisi és que, essent la castellanització pràcticament nul·la, hi hagué un allunyament en relació al català medieval i un inici de manifestació de trets particulars del valencià actual (396). Són transcrites en apèndix les frases relatives al vestit i a la sanitat (397-398). Hi ha bibliografia (398-399). – J. P. E. [15.054]

José-Vicente CIURANA, *El «Cartapacio» de San Pascual Bailón. Los escritos del Santo* (continuación), dins «Estudios Franciscanos», 99 (1998), 1-62.

[La primera part d'aquest estudi fou resumida dins ATCA, XVIII (1999), 1059, núm. 14167]. En el present l'autor narra la trajectòria del volum (en un primer moment destinat al foc pel mateix recopilador: 9-13) des de la mort de sant Pasqual Bailón a Vila-real el 1592, fins a tornar a Vila-real i a la mateixa cel·la del sant el 1992 (1-4); defensa que el títol és *Cartapacio* (5-6), descriu el llibre primer de forma global, constituït per juxtaposició de fulls (7-9), i després cada un dels vint-i-quatre plec i cada una de les actuals 290 fulles (encara el 1911, 324), amb els íncipit i explícit d'aquestes (15-39); conté extrets o còpia de 120 peces literàries (47-53), que Jaume Sala sistematitzà en forma de tractat doctrinal per a la seva edició del 1911 (39-47); les pàgines següents presenten la identificació de les obres, de les quals el recopilador transcriví els fragments del seu cartipàs, la primera de les quals és la *Vita Christi* de Francesc Eiximenis, publicada en tra-

ducció castellana a Granada, 1496; per a la identificació de la traducció castellana de Giovanni Pili da Fano, *Breve discurso sobre la observancia del voto de pobreza*, l'autor transcriu en paral·lel la còpia del *Cartapacio*, la traducció d'Antonio de Santa Maria i el text de Burdeus, BM, ms. 797 (56-59); també hi ha fragments de Diego Pérez de Valdivia, de Cristòfor Moreno, de Joan Salvador i d'altres (60-61) que permeten de conèixer els llibres d'edificació espiritual presents a Vi-la-real en la segona meitat del segle XVI]. – J. P. E. [15.055

Joan Binimelis, historiador de Mallorca (1539-1616). IV Centenari de la redacció de la *Història del present Regne de Mallorca (1593-1993)* (Monografies, 4), Palma de Mallorca, Societat Arqueològica Lul·liana i Museu de Mallorca 1994, 38 + 64 pp.

La primera part, després d'una presentació que justifica aquest record centenari i transcriu la inscripció del seu retrat, de pintor desconegut (3-4), conté resum biogràfic i extrets de tema personal del testament i del codicil (5-8), un fragment de l'encant dels seus llibres (9-11) i reproducció de quaranta peces presents en l'exposició muntada amb motiu del quart centenari (15-36).

La segona, sota el títol de *Dossier*, reproduïx els tres estudis següents, ja coneguts dels nostres lectors: Antonio CONTRERAS MAS, *Geografía y medicina en el Renacimiento Malloquín: el historiador Joan Bautista Binimelis*, de «Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana», 49 (1993), 451-484 [cf. ATCA, XIV (1995), 624-625, núm. 10529]; Eulàlia DURAN, *Joan Binimelis i la seva Història de Mallorca*, de «Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana», 49 (1993), 485-496 [cf. ATCA, XIV (1995), 625, núm. 10530]; i Gabriel ENSENYAT PUJOL, *Quina acceptació tengué la Història del regne de Mallorca de Joan Binimelis?*, de «Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana», 49 (1993), 497-510 [cf. ATCA, XIV (1995), 625, núm. 10531]. – J. P. E. [15.056-15.057-15.058-15.059

Pere MOLAS RIBALTA, *Noves notícies sobre Antoni Ferrer, Gran Cancellier de Milà*, dins «Estudis sobre el Baix Empordà», 17 (1998), 107-114.

Antoni Ferrer ha passat a la història gràcies a l'esment que en fa Manzoni en *I promessi sposi*. Lluís Esteva va documentar el seu naixement a Sant Feliu de Guíxols el 1564 i les exèquies que se li van fer el 1634. Ara l'autor vincula Antoni Ferrer com a assessor de la Capitania General de Catalunya en temps del duc de Fèria, Lorenzo Suárez de Figueroa, i quan aquest fou nomenat virrei de Sicília, els seus mèrits li valgueren d'ésser nomenat senador de Milà, l'únic català d'un total de quaranta-nou espanyols que exerciren aquest càrrec. Pere Molas segueix en detall tota la carrera jurídicopolítica d'aquell ganxó, que es desplegà gairebé íntegrament a Itàlia, on s'integrà en els rengles de l'aristocràcia llombarda pel doble matrimoni d'ell amb la mare d'una noia, que al seu torn es casà amb un fill d'ell, profembres de l'aristocràcia milanesa. Són publicats en apèndix dos documents relatius a Ferrer, de Simancas, Archivo General. – J. de P. [15.060

Josep M. TORRAS I RIBÉ, *Poder i relacions clientelars a la Catalunya dels Àustria. Pere Franquesa (1547-1614)*. Pròleg d'Eva SERRA (Referències, 24), Vic, Eumo Editorial 1998, 262 pp.

Josep M. TORRAS I RIBÉ, *Los Franquesa: una familia de notarios y oficiales reales en la Cataluña del siglo XVI*, dins *Monarquía, imperio y pueblos en la España moderna*. Edición de Pablo FERNÁNDEZ ALBADALEJO, Alacant 1997, 395-407.

[El personatge Pere Franquesa és conegut dels nostres lectors per les notícies bibliogràfiques publicades en els volums XII (1993), 656, núm. 8721; XVII (1998), 761-762, núm. 12885; i XVIII (1999), 1064, núm. 14187. Cal tenir en compte que les dades de l'article són integrades en el primer capítol del llibre]. En la introducció l'autor repassa les publicacions anteriors, centrades en detalls de l'escàndol de la seva defenestració, empresonament i procés i, doncs, sobretot en la documentació assenyalada en el darrer dels resums esmentats]. Torras, en canvi, a base d'una

«recerca en la totalitat dels arxius disponibles... tant a Catalunya com a la resta de l'Estat» (28), la llista dels quals es troba en la pàgina 17, fa «un replantejament historiogràfic de la biografia de Pere Franquesa, en el sentit d'escometre des dels orígens i amb el més rigorós positivisme l'anàlisi dels diversos estadis de la seva trajectòria personal, familiar, patrimonial i cortesana...» (31). La família entrà en la història per la notaria d'Igualada del 1418 ençà; d'allà saltaren a l'administració pública, primer en la local ja en la segona meitat del mateix segle, on destacaren en la lluita contra el bandolerisme, i una centúria després en la reial de Catalunya (Reial Audiència, Batllia General); el 1564 rebia el títol de cavaller per serveis durant la Cort i dotze anys després saltava a regent de la Tresoreria Reial; formaria part del grup favorable a drets i prerrogatives del rei, contrari a les institucions catalanes. La base documental d'aquesta part és l'ACA, *Fons notarial d'Igualada i Consell d'Aragó* (33-63). Pere Franquesa, encara infant, entrà com a aprenent d'escrivà en la notaria de Jeroni Gassol, futur secretari de Felip II, i sota la seva ombra emprendria l'ascensió pels càrrecs de la cort el 1571 dins el Consell Suprem d'Aragó, sobretot després de les Corts de la corona catalanoaragonesa de Montsó del 1585, els textos de les quals foren manipulats, tot fa pensar que pel mateix Franquesa (70-79); en vindrien concessions monetàries (83), ascensos a secretari ordinari de Felip II i naturalització en els regnes de Castella «porque el rey es castellano y no de otra parte» (84-85). A partir d'ací s'accelerà la cursa vertiginosa a càrrecs i riqueses, fins a l'ennobliment (senyor de Vilafranquesa, comte de Vilallonga) (91-126) i a la privadesa de l'omnipotent duc de Lerma sota Felip III de Castella durant la dècada que va del 1598 al 1607; fins i tot redactà un *Papel... al duque de Lerma cuando Felipe III comenzó a reinar*, Madrid, BN, ms. 13239 i 18275; ja fou personatge indispensable en les noces del rei a València i en la posterior visita reial i celebració de Corts a Barcelona el 1599, clausurades perquè al rei i al seu seguici «no nos queda qué desear en estas cortes» (150), les constitucions de les quals foren altra vegada manipulades, amb protesta de la Generalitat en *Memorial de les discrepànties...*, ACA, Generalitat, G. 152/3; i així pujà a secretari d'estat i a home de confiança i de vegades substituït del duc; encimbellat i esbalçat en la Junta del Desempeño des del 1602: la seva actuació constituïria un dels principals capítols d'acusació en el procés posterior a la caiguda en desgràcia; de fet, el nunci informava que el confessor reial n'havia fet al rei un càrrec de consciència (127-189). La matinada del 20 de gener del 1607 era detingut i la seva sort posterior és coneguda per la terça de les notícies bibliogràfiques indicades al principi de l'actual. En apèndix són transcrits quatre peces procedents del dit procés, tres de les quals de Madrid, BN, *Manuscrits*, i una també dels manuscrits de Barcelona, BU (229-253). – J. P. E. [15.061-15.062]

Lluís J. GUIA MARÍN, *Las cortes valencianas en la Edad Moderna. Un ejemplo de autoritarismo real y resistencia estamental*, dins «Congrés Plana», 15-27.

[És sabut que les corts foren creadores de textos en totes direccions]. Aquestes pàgines, doncs, encara que directament no parlin de cap, indirectament s'hi refereixen, car dibuixen la línia política que seguí la Corona, amb la col·laboració del Consell d'Aragó, a fi de respectar externament totes les institucions valencianes i alhora buidar-les de tot poder polític fins a aconseguir que, adormides definitivament les corts i domesticats el consell de la ciutat i el capítol de la Seu, les queixes de contrafer fossin sistemàticament refusades, però en canvi les peticions de diners puntualment ateses. Aquesta era la pretensió de la Corona i del seu consell. – J. P. E. [15.063]

Pep BALSALOBRE, *Plecs solts poètics catalans dels segles XVI i XVII relatius al bandolerisme. Un inventari*, dins «Llengua & Literatura», 9 (1998), 287-364.

L'autor dreça per començar l'inventari provisional dels plecs solts poètics catalans dels segles XVI i XVII relatius al bandolerisme, en total trenta-un en un arc de noranta anys. Després remarca la manca d'estudis sobre els plecs poètics en català, malgrat la seva utilitat evident. En forma de simples notes de lectura, apunta la diferència entre el plec 'informatiu' i el 'dissuasiu', els 'cicles' de la producció de plecs, el fet que tots s'imprimeixen a Barcelona i llur lligament amb l'autoritat. Per la

seva banda, Balsalobre n'estudia i edita tres sobre els germans bandolers Janot i Montserrat Poc. Recull les escasses notícies històriques que n'han pervingut i analitza des del punt de vista formal els tres plecs, dels quals és oferta una edició acuradament anotada. – J. de P. [15.064

Juan Luis GONZÁLEZ GARCIA, *El coleccionismo de vidrio artístico español en los siglos XVI i XVII*, dins «Boletín del Museo e Instituto "Camón Aznar"», LXXIII (1998), 111-139.

Les pàgines 113-119 són dedicades a Catalunya, car Barcelona competia amb Venècia en la fabricació de peces de vidre «à la façó de Venise» (113); l'autor aplega en inventaris en general ja publicats i en un d'encara inèdit a Madrid, BN, ms. 10.160, les notícies sobre peces barcelonines existents en col·leccions reials d'objectes preciosos, des dels Reis Catòlics a Felip II, i en les d'alguns magnats i nobles hispànics. Era també famosa la fàbrica de Mataró (119). Hi ha reproducció fotogràfica de quatre peces catalanes (126-129). – J. P. E. [15.065

Joan ALEGRET, *La prosa religiosa impresa en català a la Mallorca del segle XVII: notícia de sis obres*, dins «Estudis Baleàrics», núms. 58-59 (juny 1997-gener 1998), 119-126.

Pàgines també publicades en periòdic divers i conegudes dels nostres lectors per resum d'ATCA, XVIII (1999), 1065, núm. 14188. – J. P. E. [15.066

Júlia BUTINYÀ I JIMÉNEZ, *Una comèdia de Santa Quitèria del segle XVIII*, dins «Annals de l'Institut d'Estudis Gironins», XXXIX (1998), 175-197.

L'autora dona notícia d'un manuscrit conservat a Banyoles, Arxiu Butinyà, que conté una peça dramàtica sobre santa Quitèria. Assenyala les dades tretes de la *Llegenda àuria* i les diferències i coincidències amb goigs de la mateixa santa; n'analitza el fil argumental, els aspectes literaris, subratllant-ne els populars, els aspectes pròpiament teatrals, els de mètrica, el 'Sitz im Leben' cultural i els aspectes lingüístics. La conclusió que s'imposa és que la peça nasqué a l'àrea banyolina, en reflecteix la llengua, i correspon a l'època del Barroc. En dues taules trobem una tirallonga de versos de camp semàntic ric i una llista d'insults, pertanyents, en general, a les parts del graciós de la comèdia. – J. de P. [15.067

Dolores CABRÉ MONTSERRAT, *Dos polítics aragoneses del siglo XVII y Cerdeña*, dins «XIV Congreso Corona, IV», 69-81; abans resumit dins «Cuadernos de Aragón», 23 (1995), 252-259.

El segon dels dos polítics, Martín Carrillo, visitador reial, informà d'allò que, en compliment de l'encàrrec, ell havia observat i ho publicà en la *Relación al rey D. Phelipe... del nombre, sitio, planta, conquistas... del reyno de Sardenia*, opuscle imprès a Barcelona per Sebastià Mathevat el 1612, un exemplar del qual, procedent del convent de Santa Madrona, es conserva a Barcelona, BU (75-78). – J. P. E. [15.068

Esperanza VELASCO DE LA PEÑA, *La biblioteca y las fuentes bibliográficas de Juan Briz Martínez, clérigo e historiador (Zaragoza, 1565-1632)*, dins «Aragonia Sacra», XII (1997 [1998]), 177-199.

L'inventari de la seva biblioteca, conservat a Saragossa, Archivo Histórico de Protocolos, *Lupercio Andrés*, hi documenta els següents exemplars d'autors nostres: Jaume Peres de València, *In psalmos David* (187, núm. 21); Jeroni Lloret, *Sylva allegoriarum totius Sacrae Scripturae* (188, núm. 31); i *Sermones sancti Vincentii Ferrer* (189, núm. 58). En cap cas no assenyala llocs ni anys d'edició. – J. P. E. [15.069

Carmel CASSAR, 1564-1696: *The Inquisition Index of Knights Hospitallers of the Order of St. John*, dins «Melita Historica», XI (1993), 257-196.

L'arxiu d'aquella inquisició se salvà pràcticament complet i és accessible a Malta, Museu Catedral, a Mdina (158); dels 327 encausats durant aquell segle i mig, dos consten catalans: el 1643 fra Domènec Vila, acusat de posseir literatura prohibida (184/216), i el 1610-1611, fra Tomàs Gargallo, bisbe de Malta, del qual però no s'ha conservat l'expedient, només conegut per figurar en l'índex (195/9). – J. P. E. [15.070]

Santi TORRAS TILLÓ, *Juan de Toledo y el pintor catalán Jeroni Francolí*, dins «Archivo Español de Arte», LXXI (1998), 316-319.

El 1642 Jeroni Francolí pels carrers de Roma, pròxims a l'ambaixada d'Espanya, s'encarà amb el pintor i soldat castellà, Juan de Toledo; la topada és coneguda per un dietarista romà, el text del qual és conservat a Barcelona, BU, ms. 463, ací transcrit en italià. Permet de veure com la Guerra dels Segadors repercutia a l'estranger. – J. P. E. [15.071]

Francisco FORNALS, *Don Juan de Bayarte Calasanz y Ávalos, Gobernador y capitán general de Menorca*, dins «Revista de Menorca», LXXXIV (1995), 151-175.

Potser nascut a Mallorca, participà en la Guerra dels Segadors contra Catalunya; el 1664 fou nomenat governador i capità general de Menorca; després d'una estada a Itàlia tornà a Menorca i després a Eivissa, sempre amb encàrrecs de projectar defensa militar. Ja durant la primera estada menorquina proposà la fabricació de canons mòbils, tema al qual es refereix el *Memorial de artilleria 1887*, realitzat a base de documentació del segle XVII (158-163); durant la primera estada menorquina elaborà el 1665 la *Memoria enviada a S. M. el rey por el gobernador de Menorca, don Juan de Bayarte Calasanz y Dávalos...* sobre la situació i les necessitats defensives de la dita illa (163-175), ací transcrita d'una còpia ara a Madrid, Servicio Histórico Militar, lligall 1586, procedent d'ACA. Hi ha un esquema del canó mòbil (157) i sengles croquis dels murs de Ciutadella (161) i del port de Fornells (167). – J. P. E. [15.072]

Antonio ESPINO LÓPEZ, *Publicística y guerra de opinión. El caso de Cataluña durante la Guerra de los Nueve Años*, dins «Studia Historica. Revista de Historia Moderna», XIV (1996), 167-183.

Pàgines només conegudes per referència. – J. P. E. [15.073]

Antonio ESPINO LÓPEZ, *Las tropas italianas en la defensa de Cataluña, 1666-1698*, dins «Investigaciones Históricas. Áreas de Historia Moderna y Contemporánea», 18 (1998), 51-74.

L'autor concentra la seva atenció «en la ayuda italiana, especialmente napolitana, en la defensa de Cataluña durante el reinado de Carlos II» (51), en quatre guerres: la de la Devolució (1666-1667), la d'Holanda (1673-1678), la de Luxemburg (1683-1684) i la dels Nou Anys (1689-1697). Es basa en la documentació de Simancas, AG, *Guerra antigua, i Estado*; i en Barcelona, ACA, *Consell d'Aragó i Generalitat*; i AHCB, *Lletres closes*; també el *Codern de la relaxió del siti de Barcelona tingut en lo any 1697*, i els Fulletons Bonsoms de la BC; per al recompte tant d'efectius com de baixes per deserció o per malaltia (per al darrer punt, les dades es troben a Barcelona, BC, Arxiu de l'Hospital de la Santa Creu); llurs dades, sumades a les publicades per altri, són exposades en quadres sinòptics tant per al nombre d'efectius (representaren el 23'1% el 1697 de la infanteria i el 15'7% de la cavalleria el 1684, i mai no baixaren del 6% o del 7%, respectivament) com per al d'ingressats en l'Hospital, amb la corresponent taxa de mortalitat, que oscil·là entre el 5% i el 15%, o el de temporada d'hospitalització; la narració dels fets és

sensible a les repercussions que els esdeveniments bèl·lics tenien en els alts òrgans de la monarquia. – J. P. E. [15.074]

Petrus de MARCA, *Marca Hispanica sive Limes Hispanicus, hoc est, Geographica et historica descriptio Cataloniae, Ruscinonis et circumjacentium populorum*. Accessere: I. *Gesta Veterum Comitum Barcinonensium et Regum Aragonensium scripta circa annum MCCXC a quodam monacho Rivipullensi*. II. *Nicolai Specialis libri VIII rerum Sicularum, in quibus continetur historia bellorum inter Reges Siciliae et Aragoniae gestorum ab anno MCCLXXXII usque ad annum MCCCXXXVII*. III. *Chronicon Barcinonense ab anno MCXXXVI usque ad annum MCCCX*. IV. *Chronicon Vlianense ab anno MCXIII usque ad annum MCCCCIX*. V. *Appendix actorum veterum ab anno DCCCXIX usque ad annum MCCCIX*. Omnia nunc primum edita, Parisiis, apud Franciscum Muguet, regis et illustrissimi Archiepiscopi Parisiensis Typographum, 1688.- Edició facsímil, Barcelona Editorial Base 1998, 808 pp.

Nova reproducció mecànica d'aquesta abundosa recopilació de textos i documents d'alguna manera catalans. – J. P. E. [15.075]

Jaume SERRA I BARCELÓ, *La periferia des del Centre: uns comentaris a Zurita (1676-1680)*, dins «Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana», 54 (1998), 163-200.

A Palma de Mallorca, l'ARM posseeix un exemplar dels *Annales* de Jerónimo Zurita, doblement anotat en temps diversos; les primeres anotacions serien d'un militar castellà, que entorn el 1676 hi consignà les seves reaccions davant diversos temes tractats en el text, com el sistema polític de pactisme (179-180), el matrimoni dels reis catòlics (181), la Guerra de Catalunya del 1640, en la qual el comentarista hauria participat (183-184), o sobre la situació política i econòmica en temps de Carles II (185-189), o una anècdota personal entre ell i comte contemporani de Peralada (186). Hi ha considerable bibliografia d'estudis actuals sobre punts diversos connexos amb temàtica política de la segona meitat del segle XVII. – J. P. E. [15.076]

Manuel BARRUECO SALVADOR, *Felipa Clavero y Sessé, condesa de Aranda y su polémica con los agustinos de Epila*. (Un documento de 1682), dins «Archivo Agustiniiano», LXXXII (1998), 108-134.

Un plet aragonès de mitjan segle XVII entre els comtes d'Aranda, de la raguèlia Ximèn(es) d'Urrea, i el convent d'agustins d'Epila [vegeu els tres volums anteriors de la mateixa revista], tingué, en fase de recurs, una repercussió a València, car una Ximèn(èz) d'Urrea era casada amb el comte de Carlet, baró de Tous i de Torrebona, i actuava en qualitat de curadora del seu fill Felip de Castellví i d'Urrea, menor d'edat; ací és transcrit el poder judicial, datat a València el 1681, integrat en un acte d'arbitratge, conservat a Saragossa, Archivo de los condes de Aranda (108); el text valencià és a les pàgines 110-111. – J. P. E. [15.077]

Santi TORRAS TILLÓ, *Notes per a la biografia de Vicenç Mut Armengol (1614-1687)*, dins «Estudis Baleàrics», núms. 58-59 (juny 1997-gener 1998), 165-178.

Vicenç Mut fou a Mallorca qui incorporà les primeres referències a la nova cinemàtica de Galileu en línia amb Martin Mersenne, Pierre Gassendi, Athanasius Kircher i Juan Caramuel, estigué al servei de Felip IV i de Carles II, alhora cronista del Regne de Mallorca, diputat en corts i jurat de la Ciutat; ja d'edat i amb dificultats en la vista, tractà amb el virrei de Mallorca, Manuel de Sentmenat, Marquès de Castellidorsius, la documentació del qual és a Sant Cugat del Vallès, Arxiu Nacional de Catalunya; en són transcrites dues lletres d'aquest a Carles II a favor de Mut (171 i 175), un *Memorial al rey sobre las fortificaciones de Mallorca y Menorca (172-175)*, i una sèrie

d'anotacions del dietari del mateix virrei, dels anys 1681-1683 (175-176). Hi ha llista dels escrits de Vicenç Mut (177-178). Hi ha quatre reproduccions contemporànies. – J. P. E. [15.078]

Antoni MARTORELL MIRALLES, *La dansa popular balear contemporània, rebrot de l'art forà peninsular*, dins «Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana», 54 (1998), 219-230.

Importades de Castella i parcialment expressades en llengua castellana, rebrotaren a Mallorca entre darreries del segle XVII i començaments del XIX, alguns gèneres poètics, dels quals són ací donades mostres textuais bilingües: jotes, boleros, fandangos i mateixes (222-224). – J. P. E. [15.079]

Antoni VAQUER ALOY, *Un fragment de les Decisions de la Reial Audiència de Catalunya (¿de Josep Pastor i Mora?) descobert a l'Arxiu de la Catedral de Lleida*, dins «Ilerda. Humanitats», LII (1998), 163-185.

Les *Decisiones Regii Senatus Cataloniae* (resum de les sentències de la Reial Audiència del Principat de Catalunya) es conserven en doble còpia manuscrita, cada una de les quals té dos volums, a Barcelona, Biblioteca del Col·legi d'Advocats; ací és resumida la biografia dels juristes de la ragüella Pastor, de la segona meitat del segle XVII i començaments del XVIII, amb aportació de dades inèdites d'ACA, *Consell d'Aragó*, lligalls 225-226 i d'altres (Joan Bta. Pastor; Josep Pastor i Mora; Francesc Gallart i Pastor) (167-168); la comparació entre el fragment lleidetà i els exemplars barcelonins demostra que aquell és còpia parcial de la mateixa obra, amb algunes variants, la més general de les quals és la major brevetat de la redacció en la còpia lleidetana; també consta d'aquesta (no de les altres) que fou realitzada a Barcelona i que era per a ús privat, no per a publicació oficial; el text de les setanta-quatre 'decisiones' ara lleidetà és d'alguna manera transcrit en les pàgines 168-183 i completat amb taula de matèries (184-185). Les sentències invoquen l'autoritat de grans juristes catalans, ací indicats amb llurs obres (166). – J. P. E. [15.080]

Bonaventura BASSEGODA I HUGAS, *Noves dades sobre el canonge Vicente Vitoria (Dènia 1650-Roma 1709), tractadista, pintor, gravador i col·leccionista*, dins «Butlletí del Museu Nacional d'Art de Catalunya», 2 (1996), 37-62.

Bonaventura BASSEGODA I HUGAS, *Vicente Vitoria (1650-1709) primer historiador de Joan de Joanes*, dins «Locus amoenus», 1 (1995 [1996]), 165-172.

El primer títol aporta documentació que permet de precisar la data de la mort; aplega bibliografia; esbossa l'itinerari biogràfic; hi són identificades pintures seves conservades a Itàlia, i algunes peces de les seves col·leccions; i és resumida la producció literària, ja publicada o encara manuscrita; en apèndix és transcrita una breu història del gravat, en italià.

Canonge de València amb estades a Roma, durant un seu sojorn a Xàtiva entre 1688 i 1694, hauria reelaborat vetllades d'acadèmia pictòrica romana sota el títol *Academia de pintura del señor Carlos Maratti*, volum conservat a Roma, Corsiniana, ms. 660 (?), d'on són transcrites les pàgines dedicades a la biografia i a les obres de Joan de Joanes d'algunes esglésies de València i de la parroquial de Font de la Figuera. – J. P. E. [15.081-15.082]

Maria del Carme BOSCH, *Art i literatura fúnebres a l'Església Mallorquina. I. Exèquies reials (De Maria Lluïsa d'Orleans a Maria Cristina d'Habsburg)*, dins «Misc. Pérez», 167-190.

Les exèquies règies han estat sempre ocasió instrumentalitzada per a la propaganda i el prestigi de la corresponent dinastia. Aquest gènere literari, que a Mallorca tingué continuïtat des de les *Relationes* amb motiu de la mort de l'emperador Carles, presenta tres característiques: justificació del cerimonial; descripció del túmul o monument funerari; i discurs laudatori del difunt.

L'autora concentra l'atenció en el darrer aspecte, el menys estudiat, començant per les *Memorias funerales que en reales lutos dedicó a las honras de la Serenísima Sra. D. Maria Luisa de Borbón...*, (muller de Carles II), Mallorca, Pere Frau 1689, d'on transcriu la descripció del túmul (168) i les cinc quintetes, quatre quartetes i vuit tercetes castellanes (169-171) i tretze composicions llatines de metre i estructura diverses (171-174). Les solemnitats per a Carles II foren descrites en *Honras fúnebres para las eternas memorias de D. Carlos II...*, Mallorca, Miquel Capó 1701, d'on és transcrita la descripció de l'arribada de la notícia (174); i en *Real pompa funeral que a las augustas cenizas y amables memorias de el católico rey de las Españas, D. Carlos II de Austria...*, Mallorca, Menció Guasp 1701, d'on ho és la descripció del túmul alçat a la Seu (175). El primer dels Borbons a tenir honres fúnebres fou Lluís XIV de França, descrites dins *Honras funerales que en generosa, magnífica correspondencia de su amor y su gratitud consagró a las augustas cenizas del gran Luis XIV...*, Mallorca, Miquel Capó 1716, d'on també és transcrita la descripció del túmul (176); també Alcúdia dedicà túmul a Lluís XIV, amb *Breve pero exacta relación del fúnebre obelisco alçado en... la fidelísima ciudad de Alcúdia... por el serenísimo rey de Francia Luis XIV...*, Mallorca, Gerónimo Frau 1716 (178, nota 12). El 1789 traspassà Carles III Borbó i les seves celebracions funerals a la Seu són conegudes per les *Exequias que la muy noble y muy leal ciudad y reyno de Mallorca hizo... a la católica magestad del Sr. D. Carlos III...*, Palma, Imprenta Real 1789, d'on és transcrita la llarga descripció del túmul, on són integrades onze quartetes i una terceta castellanes, una inscripció llatina i una de castellana, un sonet en castellà i un epigrama en llatí (177-181); també hi hagué funeral a Sant Francesc de Palma, descrit en *Relación de las solemnes exequias que el Real Convento de N. S. P. S. Francisco de Palma... consagró al Señor Don Carlos III...*, Mallorca, Salvador Savall 1789, d'on també és transcrita la descripció del túmul i les quatre inscripcions llatines (181-183); Joaquim M. Bover, copià les tres llatines del túmul de Sant Gaietà de Mallorca (183-184). [Les notícies relatives a funerals per a sobirans o sobiranes posteriors cauen fora d'aquestes pàgines]. – J. P. E. [15.083]

Notes i dietaris de la família Fina (1561-1878). Estudi, edició i notes a cura d'Enric PRAT i Pep VILA. [Pròleg de Josep MATAS i BALAGUER], Palafrugell, Arxiu Municipal i Ajuntament 1998, 124 pp.

En l'arxiu familiar Fina, donat a l'Arxiu Municipal de Palafrugell, figura un quadern en el qual, durant els segles XVI i XVII, membres diversos de la família anotaren fets dignes de memòria, una *Recepta per al mal de queixal* i un *Règim alimentari per a un malalt*. Hi ha notícies sobre la materialitat del quadern en les pàgines 12 i 17, anàlisi de les característiques de la llengua realment popular (15 i 17-18) i llista d'altres dietaris publicats recentment (16). Encara que la majoria de les anotacions pertanyen al segle XIX, les relatives a fets dels anys 1542-1691 ocupen les pàgines 19-29; són completades pel *Règim alimentari per a un malalt* (30) i per la *Medicina per mal de caxals y dens* (30-31). Hi ha taula única onomàstica i toponímica (113-124). – J. P. E. [15.084]

Miquel BATLLORI, *Els catalans en la cultura hispanoitaliana*. Edició a cura d'Eulàlia DURAN (dir.) i Josep SOLERVICENS (coord.). Pròleg de Josep M. BENÍTEZ i RIERA (Biblioteca d'Estudis i Investigacions, 27; Obra completa, 10), València, Tres i Quatre 1998, XVI i 360 pp.

El pròleg és adaptació de Miquel Batllori i *la època de la Il·lustració*, Barcelona, Anthropolos 1990 (VII-XV). El primer apartat, *Els jesuïtes espanyols*, del 1956, tot i ésser d'abast més general, conté nombre de pàgines dedicades a autors nostres: Joan Borràs i Grisola, Joan Tomàs de Boixadors, Baltasar Masdéu (7-8), Joan Andrés (12-15 i 22), Antoni Eiximeno (18), Francesc Xavier Llampilles (23-24), Joan Francesc Masdéu (25-29), Antoni Conca (32), Francesc Gustà (33-34) i Pere Montengon (36). Gairebé tots aquests noms tornen a comparèixer en *Enciclopèdia i Il·lustració* (39-41). *La irrupció dels exiliats a Itàlia*, del 1941 (43-66) i *L'antijansenisme en les cartes i memòries dels exjesuïtes exiliats a Itàlia: el Sínode de Pistoia i l'Assemblea de Florència*, del 1953 (67-74). El segon bloc aplega, sota l'epígraf *El grup de l'àmbit català*, els títols següents: *Carles III i els jesuïtes ca-*

talans, del 1989 (77-83); *Josep-Manuel Peramàs*, del 1938 (85-93); *Llucià Gallissà i Joaquim Pla*, del 1941 (95-128); *Llucià Gallissà i la sistematització de les ciències*, del 1987 (129-153); *Sobre Gallissà, escriptor i bibliotecari*, inèdit (155-160); *Joaquim Pla, professor de caldeu a Bolonya*, del 1944 (161-179); *Jesuïtes valencians a Itàlia*, del 1944 (181-199); *Joan Andrés*, del 1961 (201-205); *Joan Andrés, estudiós de l'Humanisme*, del 1945 (207-214); *La biografia de Joan Andrés per Francesc-Xavier Borrull i Vilanova*, del 1958 (215-229); *Antoni Conca*, del 1951 (231-236); *L'abreuviament italià del viatge artístic i arqueològic d'Antoni Pong*, del 1952 (237-259); *Jesuïtes mallorquins a Itàlia*, del 1942 (261-277). En canvi, la secció dedicada a Sant Josep Pignatelli només conté referències marginals al nostre camp (281-238). – J. P. E. [15.085]

Miquel BATLLORI, *Història, classicisme i filosofia al segle XVIII: Gustà, Pou i els Masdeu*. Edició a cura d'Eulàlia DURAN (dir.) i Josep SOLERVICENS (coord.). Pròleg de Pere LLUÍS I FONT (Biblioteca d'Estudis i Investigacions, 28), València, Eliseu Climent editor 1998, XII i 466 pp.

En el pròleg, intitulat *Miquel Batllori, entre la història, la filologia i la filosofia*, Pere Lluís i Font dibuixa la fesomia intel·lectual i humana de Batllori, en qui s'agermanarien aquells tres puntals tradicionals de l'humanisme. El cos del volum és format per l'edició en llengua catalana de les obres següents: *Francesc Gustà, apòlogista i crític (1744-1816)*, del 1942 (3-164); *Bartomeu Pou, filòsof i neohumanista (1727-1802)*, del 1946 (165-297); i *Joan-Francesc Masdeu, entre la història i la filosofia (1744-1817 / 1741-1820)*, del 1943 (301-408). La secció de *Notes crítiques*, conté *Bartomeu Pou: entre neohumanisme i filosofia*, del 1991 (411-415). Hi ha una nota editorial sobre la successió temàtica dels escrits del cos del volum, signada pel coordinador (433-434); segueixen les pàgines de sigles i abreviatures (435-436) i la taula onomàstica, també obra del coordinador (439-463). – J. P. E. [15.086]

Santiago RIERA i TUÈBOLS, *Experimentalisme i Il·lustració*, dins «Afers. Fulls de recerca i pensament», núm. 30 (1998 = *La Il·lustració*), 339-347.

Pàgines de resum global dedicades a la Il·lustració tant al País Valencià com a Catalunya. Hi ha bibliografia (347). – J. P. E. [15.087]

Joan Ramon TRIADÓ, *Art, artista i societat a la Catalunya del segle XVIII*, dins «Afers. Fulls de recerca i pensament», núm. 30 (1998 = *La Il·lustració*), 373-383.

El canvi de dinastia anà acompanyat de canvi d'època artística, car el predomini del barroc en escultura (amb llarga llista de grans obres [a la qual manca la dels comtats del nord: cf. ATCA, XVIII (1999), 940, núm. 13740]: 374-376), anà essent substituït per un academicisme classicitzant; fou paral·lel a la pèrdua de control del Col·legi de Pintors damunt artistes com Antoni Viladomat i Francesc Tramulles (378). Un element nou, vinculat a l'estructura de l'Estat Borbònic, fou l'Escola Gratuïta de Dibuix, sota la Junta de Comerç, documentada a Barcelona, BC, *Junta de Comerç*, i Madrid, Academia de San Fernando, Archivo (379-381; 382-383); el 1720 s'havia creat l'Academia de Matemáticas, que incidí en l'ensenyament de l'arquitectura. – J. P. E. [15.088]

Sebastià TRIAS MERCANT, *Les claus de la Il·lustració mallorquina*, dins «Afers. Fulls de recerca i pensament», núm. 30 (1998 = *La Il·lustració*), 297-308.

L'autor accepta com a esquema bàsic per a la interpretació de la il·lustració mallorquina el proposat per Jordi Maragall per a la de Catalunya: eclecticisme entre conservadorisme i reformisme, entre fidelitat a la tradició i llibertat de pensament, entre experimentació i esquema filosòfic

aristotelicotomista, bo i afegint-hi el lul·lisme. Els pols culturals eren personificats en institucions: ordes religiosos detentors de càtedres universitàries d'una banda, Sociedad Económica de Amigos del País i Escoles de Medicina de l'altra, i el Col·legi de la Sapiència enmig, que mantingué autonomia, vinculació amb Europa pel lul·lisme d'Iu Salzinger, i interès intel·lectual (298-300). Entorn el 1720, Joan Mayol, *Discursus regius politico-historico-juridicus*, assenyalava abusos, però defensava el sistema que els generava (301-302). El reformisme feia alçaprem en els conceptes d'utilitat pública i del saber útil, patrocinats per l'aristocràcia i l'alta clerecia, que desdoblava els dits conceptes en estudis ben governats per l'experimentació, govern prudent, multiplicació de fàbriques, millora de l'agricultura i esclat del comerç (302-305). El lul·lisme il·lustrat, personificat en Anton Ramon Pasqual, s'orientava a la definició de la historicitat textual i a l'anàlisi de tots els elements del judici hermenèutic: històrics, lingüístics, àmbit cultural, funcions semàntiques (305-306). En Bonaventura Serra i Cristòfol Cladera es personifiquen dues direccions: la d'insistir en els valors tradicionals contraposada a la d'informar sobre les millors aportacions europees del moment (306-308). – J. P. E. [15.089]

Víctor NAVARRO, *Descartes i la introducció a Espanya de la ciència moderna*, dins «Afers. Fulls de recerca i pensament», núm. 30 (1998 = *La Il·lustració*), 309-337.

Aquest article té un apartat que tracta d'*El nucli renovador valencià* (325-334), que parteix de les acadèmies científiques elitistes, en les quals haurien destacat Baltasar de Iñigo, Joan Bta. Coratjà i Tomàs Vicent Tosca: resumeix la doctrina del *Compendio Matemático* i del *Compendium Philosophicum* del darrer, en la línia dels jesuïtes innovadors de la segona meitat del segle XVII, assenyalant els punts en els quals depèn de René Descartes (òptica, teoria dels colors, teoria algebraica de les equacions, teoria del moviment i del xoc). Joan Bta. Berní hauria seguit Tosca (334); i Andreu Piquer hauria estat el més ben informat de les doctrines físiques, també de Descartes, a qui segueix en la teoria dels vòrtexs (335-336). – J. P. E. [15.090]

Pablo CERVERA FERRI, *José Antonio de Valcárcel, un agrònom il·lustrat en terres valencianes*, dins «Afers. Fulls de recerca i pensament», núm. 30 (1998 = *La Il·lustració*), 359-371.

Aquestes pàgines repassen i corregeixen les biografies d'aquell funcionari borbònic destacat a València (362-364), que es prestigià per la seva feina d'inventariar llibres i documents dels col·legis jesuïtes de València i de Torrent en el moment de l'expulsió (362-363) i pel seu treball en la Sociedad Económica Valenciana de Amigos del País, que n'explica l'interès per l'agricultura, manifestat en llibres diversos i sobretot en l'obra en deu volums *Agricultura General, y Gobierno de la casa del campo...* (València 1765-1795) (365-366), ací col·locada en el marc de publicacions similars europees, sobretot en relació al *Noble Agricultor* de M. Dupuy (368-369). – J. P. E. [15.091]

Ramon DÍAZ I VILLALONGA, *Sobre la llengua catalana als manuscrits de teatre hagiogràfic mallorquins del segle XVIII*, dins «IV Congrés Patrimoni Cultural», 57-72.

L'autor coneix una trentena de manuscrits de teatre hagiogràfic de filiació barroca, datables entre el 1702 i el 1864, texts que es conserven en biblioteques diverses (Montserrat; Palma de Mallorca, Biblioteca Pública; Biblioteca Vivot; Societat Arqueològica Lul·liana; Menorca, Biblioteca particular d'Antoni Joan Pons; i Barcelona, BC: 70) i són contemporànies dels diversos intents de codificar la llengua en tots els Països Catalans (57-58). Damunt aquesta base, l'autor intenta de «descriure la llengua catalana que trobam als manuscrits de teatre hagiogràfic produïts a Mallorca» (59) des dels biaixos fonètic i ortogràfic, morfològic, sintàctic i lèxic, amb transcripció de mostres fragmentàries per a cada cas (60-70). Hi ha bibliografia (70-71). – J. P. E. [15.092]

José Luis BARRIO MOYA, *La librería de D. Pedro de Lastres y Aguilar, capellán mayor del Real Convento de la Encarnación de Madrid*, dins «La Ciudad de Dios», CCIX (1996), 627-668.

Troblem en l'inventari d'aquella rica biblioteca particular (que té l'avantatge d'assenyalar lloc i any d'edició dels llibres) les obres següents d'autors nostres: Antoni Agostí, *Colecciones decretalium*, París 1609 (637) i *De iuris pontificii*, Roma 1614 (645); Arnau Albertí, *De Agno Dei*, 1554 (649); Josep Esteve, *De potestate pontificis*, Roma 1586; Joan García de Caralps, *De canonisatione sanctorum*, Barcelona 1623 (650); sant Vicent Ferrer, *Sermones*, Venècia 1523 (656); Luis de la Puente, *Guta espiritual*, València 1600 (661); Francesc Garau, *Máximas*, Barcelona 1690, i *Ydeas sacras y declamaciones*, Olite 1693 (662); *Despertador eclesiástico*, Perpinyà 1686 (662); Màrius Anton Alós, *Victoria naval*, València 1647; Diego de la Mota, *Reglas de Santiago*, València 1599; Francesc Gavalrà, *Vida de san Vicente Ferrer*, València 1668 (667). L'inventari es troba a Madrid, Archivo histórico de Protocolos, 14253. – J. P. E. [15.093]

Christian WINDLER, *Josep Aparici: entre l'absolutisme i l'autonomia catalana*, dins «L'Avenç. Revista d'història», núm. 217 (setembre 1997), 11-18.

L'autor es proposa: 1) dibuixar el marc conflictiu d'un intent de conciliar els interessos catalans amb l'absolutisme monàrquic; 2) esbrinar fins a quin punt els textos escrits en el sentit esmentat assenyalaren el camí de la distensió que s'anà sobreposant al conflicte a partir del 1740. Malgrat la pèrdua total de poder polític, l'empenta econòmica que ja portava, i que continuà, féu que Catalunya augmentés el seu pes dins l'Estat; era un programa formulat per Narcís Feliu de la Penya i en part acceptat per Felip V en la cort de 1701-1702 (12). Josep Aparici, botifler convençut, en participava en la seva *Descripción del Principado de Cataluña* del 1708, llibre escrit en part en català i en part en castellà, on formulava dues doctrines; criticava el sistema tradicional de cosobirania i l'administració financera de la Generalitat de Catalunya, i dibuixava «una Catalunya més integrada en la monarquia espanyola pel seu propi benefici econòmic» (14), objectiu per al qual proposava un ampli ventall d'actuacions: llibertat de comerç amb les colònies, on suggeria la creació d'enclavaments comercials, no pas la conquesta del territori (16). La Nova Planta canvià el panorama, car suprimí fronteres i deixà llibertat per a la producció industrial i el comerç interior (16-17). – J. P. E. [15.094]

Josep RIBA I GABARRÓ, *Batalles de la Guerra de Successió a Calaf i els Prats del Rei*, dins «Miscel·lànica Aqualatensis», VIII (1997 [1998]), 185-210.

[Cf. ATCA, XVIII (1999), 1076-1077, núms. 14221-14222]. Aquestes pàgines es dediquen a recordar els moviments de tropes entorn Calaf el 1711 a base de la documentació que el mariscal austríac Guido von Starhemberg (206-208), inclogué en el seu *Diario de lo sucedido en el campamento de Prats del Rey desde septiembre a diciembre de 1711*, conservat al castell de Riedegg a Viena, Kriegsarchiv, d'una banda, i de la *Chronica* de l'irlandès John O'Callaghan, ja publicada a Glasgow el 1870, de l'altra, cosa que permet de refer el moviment dels exèrcits entre el setembre i el desembre d'aquell any (198-200); aportació particular d'aquestes pàgines és la llista de plans militars d'aquelles operacions, tres dels quals són reproduïts en fulls desplegable i un altre en la pàgina 203 (201-202). El mariscal francès fou el duc de Vendôme, Louis-Joseph de Bourbon (204-205). – J. P. E. [15.095]

Elvira GONZÁLEZ GOZALO, *Los graffiti del castillo de Bellver. Un patrimonio en peligro*, dins «III Congrés patrimoni cultural», 253-264.

Els que recauen en el nostre temps es troben en la torre de l'homenatge, són datats el 1714, i degueren ésser escrits per dos soldats de Felip V capturats pels austríacistes (256). – J. P. E. [15.096]

Antonio MUÑOZ, Josep CATÀ, *Presos d'estat de l'Onze de Setembre. Un parell de notes*, dins «L'Avenç. Revista d'Història», núm. 228 (setembre 1998), 11-18.

El pacte de capitulació de Barcelona garantia la llibertat dels assetjats; incomplint-lo, el mariscal de Berwick detingué alguns dels dirigents de la resistència i els trameté empresonats al castell d'Alacant (11); d'allí foren dispersats als castells de Pamplona, d'Ondarrabía i després al de Segòvia; i un altre grup a La Corunya. El tractat de pau entre l'emperador Carles i Felip V, del 1725, incloïa la llibertat dels presoners de guerra, aplicada el primer i el 21 d'octubre d'aquell any. La documentació relativa es conserva a Madrid, AHN, *Estado*, i Simancas, Archivo General, *Guerra i Estado*, d'on són transcrits nombrosos i de vegades llargs fragments, que descriuen l'extrema misèria dels presoners a l'hora d'ésser alliberats; Antoni de Villarroel i Peláez no pogué ni sortir del castell de Segòvia, on morí i fou enterrat d'almoïna; alguns almenys dels qui sortiren s'exiliaren a Viena; també és descrita la situació de les famílies. – J. P. E. [15.097

Montserrat JIMÉNEZ SUREDA, *El desarmament dels catalans després de la Guerra de Successió*, dins «Revista de Catalunya. Nova etapa», núm. 131, (juliol-agost 1998), 20-35.

Immediatament després de la caiguda de Barcelona i del triomf de Felip V, ja durant el mes d'octubre del 1714, foren formulades les normes que preveïen les excepcions a la llei general del desarmament dels catalans (22-23); ací són resumides les dades de Girona, AHM, XXV, *Diversa*, 1, relatives als ciutadans de l'estament militar que demanaren i obtingueren la dita excepció per a l'ús de l'espasa nobiliària (23-24) o d'armes de foc (25); quant a aquestes, i en concret a les escopetes de caça, també hi hagué problemes amb alguns canonges de la Seu de Girona (26-27); aquests, coneguts per Girona, ACG, *Resolucions capitulars*, arribaren als tribunals eclesiàstics, el del Breu inclòs, per si la desobediència en relació a l'escopeta de caça constituïa un «delicte enorme [car altrament no entrava en el Tribunal del Breu]» (28-29). La pèrdua de la sobirania catalana comportà la dissolució de qualsevol mena d'exèrcit o milícia de les universitats o de la Generalitat de Catalunya, prohibició només parcialment alçada en el moment de la Guerra Gran amb França, ja en acabar el segle XVIII (29-34). Hi ha bibliografia (35). – J. P. E. [15.098

Josep M. LLOBET I PORTELLA, *Un llibre de cançons religioses del rector de Vilagrasseta (primera meitat del segle XVIII)*, dins «Palestra Universitària», 9 (1997), 157-250.

L'autor ha localitzat a Cervera, Arxiu Interparroquial, un *Llibre que conté coblas y altres coses que pren a cantar lo rector de Vilagrasseta...*, on hi ha còpia de cinquanta-quatre peces, destinades a ésser cantades pel rector mateix, trenta-sis de les quals són goigs (158). Compilador i copista és Bernat Vaquer, nat a Torelló i rector de Vilagrasseta entre el 1687 i el 1739, car la cal·ligrafia dels llibres parroquials dels dits anys coincideix amb la del cartipàs (159-160). L'autor analitza, sobretot des de perspectiva mètrica i estròfica, algunes de les composicions (161-185), el text de les quals transcriu i anota (187-246), bo i afegint-hi taula tant del conjunt de composicions, com, en particular, dels sants als quals són dedicades cobles o goigs, de les cinc nadales i de les tretze altres composicions (247-250). La majoria (trenta-quatre) són en català, quinze en castellà i cinc en llatí. Bernat Vaquer consta autor de vint quartetes en castellà *Al glorioso san Isidro* (218-219) i d'uns *Goigs de sant Bernat, abat*, de vuit estrofes i tornada, en català (231-232). – J. P. E. [15.099

Josep M. GAY I ESCODA, *El corregidor a Catalunya* (Publicaciones del Seminario de Historia del Derecho de Barcelona, 3), Madrid, Marcial Pons 1997.

Publicació de la tesi doctoral de l'autor, que constata la total militarització dels corregidors imposats pel règim borbònic a Catalunya, sense que aquest tret s'assuagués ni un moment durant tot el segle, ni sota Carles III; m'és coneguda per la recensió de Pere Molas i Ribalta, publicada dins «Hispania. Revista Española de Historia», LVIII (1998), 738-740. – J. P. E. [15.100

José Luis BARRIO MOYA, *La carta de dote del militar leridano don Raimundo Carvón (1715)*, dins «Ilerda. Humanitats», LII (1998), 37-41.

El dit militar al servei de Felip V («ocupado en el servicio de su Magestad») consta natural de Ciutadilla en el document de recepció del dot de la seva promesa, i el seu cognom devia ésser ‚Carbó‘ castellanitzat; la llista d'efectes de valor i diners que ella aportava es conserva a Madrid, Archivo Histórico de Protocolos, núm. 15326, i n'és ací transcrita la part principal (38-40). – J. P. E. [15.101]

Josep M. MARQUÈS [I PLANAGUMÀ], *El Concili Tarraconense de 1717: el procediment*, dins «Annals de l'Institut d'Estudis Gironins», XXXIX (1998), 217-233.

Les actes d'aquest concili s'han conservat en còpia a l'ADG i han permès a l'arxiver actual i autor de l'article la descripció precisa del «funcionament de la reunió, el procés d'elaboració de les decisions i de la negociació amb la monarquia que s'hi dugué a terme». Es dona, per tant, la llista dels assistents, el nomenament intern de càrrecs, les comissions formades i llur treball, les constitucions i decrets, les peticions i propostes. La part fiscal -Subsidi i Excusat- implicà una negociació a tres bandes (Girona, Barcelona, Madrid) on tothom guanyà i cedí. De les trenta-tres constitucions promulgades i publicades, trenta-tres foren presentades pel president del Concili, Miquel Joan de Taverner i de Rubí, bisbe de Girona i bisbe ‚antiquior‘, i aprovades sense coneixement previ ni discussió. De les propostes de l'assemblea menys de la meitat arribaren a bona fi. Es tractà d'un concili molt a to amb els temps que corrien. – J. de P. [15.102]

Francesc FELIU I TORRENT, *Els inicis de la filologia catalana moderna: estudi biogràfic d'Antoni de Bastero i Lledó, canonge de Girona (1675-1737)*, dins «Annals de l'Institut d'Estudis Gironins», XXXIX (1998), 235-341.

L'autor prossegueix els seus estudis dedicats a Antoni de Bastero, [ben coneguts dels nostres lectors: cf. ATCA, XVI (1997), 744-745, núm. 12407; XVII (1998), 573-595; XVIII (1999), 1077-1078, núm. 14224], intentant de «reconstruir els detalls i completar la biografia» (236) no sols del dit personatge, ans també de la família (el pare havia vingut de Torí: 237). Hi ha notícies, tretes de Barcelona, BU, d'haver destacat en els estudis universitaris (238-240); però la gran font d'informació biogràfica és el *Llibre mestre de la sagristia de la catedral de Girona*, conservat en el seu arxiu, i altra documentació personal de fons diversos (240-248; assenyalen la transcripció del sonet català: *Si grans gests vos han dat enborabona...*: 246), on consta que la seva estada de quinze anys a Roma no responia sols a la voluntat de defensar prerrogatives del seu càrrec capitular, ans, després del 1714, a la seva qualitat d'austriacista bandejat pel govern de Felip V (248-261); però aprofità aquells anys treballant en les biblioteques romanes (Vaticana, Casanatense) i en la Laurenziana de Florència; en resten seixanta-nou volums de transcripcions de textos i notes de lectura, i sobretot l'interès per la filologia i els volums de *La Crusca provenzale*, el primer dels quals fou publicat a Roma sota la protecció de l'Acadèmia de l'Arcàdia (261-270). El retorn a Catalunya facilità el seu contacte amb Pere Serra i Postius, que li posà a disposició la biblioteca, com ho estigueren altres biblioteques barcelonines, amb els fons de les quals completà els materials de *La Crusca*; també el posà en contacte amb l'Acadèmia de Bones Lletres, de la qual fou membre i a la qual presentà alguns dels seus estudis (270-280). El nomenament del seu germà Baltasar a bisbe de Girona hi féu traslladar tota la família i donà a Antoni noves responsabilitats eclesiàstiques, el qual, de més a més, seguí treballant en els volums inèdits de *La Crusca...* i projectà una *Història de la llengua catalana*; morí el 1737 i ací és transcrita la inscripció de la seva tomba (281-287). Segeix la bibliografia (288-290). L'apèndix documental transcriu nombre de lletres senceres o de fragments, agrupades en tretze unitats; són de caire biogràfic, més o menys riques en notícies entorn de la dedicació d'Antoni Bastero als textos antics (291-341); en una de les lletres innova d'haver pogut veure a Roma el primer volum de l'edició moguntina de Ramon Llull, i l'exemplar manuscrit vaticà del *Regiment en temps de epidèmia*, atribuït a Arnau de Vilanova; també hi mani-

feita el seu interès a trobar les poesies de Jordi de Sant Jordi (316), *l'Espill* de Jaume Roig o versos d'Alfons I de Catalunya-Aragó (308-309), les de Vicent Garcia i de Francesc Fontanella (330). – J. P. E. i J. de P [15.103]

Francesc FELIU I TORRENT, *L'empremta d'Antoni de Bastero entre els seus contemporanis i la pervivència del seu record. Revisió crítica dels estudis basterians*, dins «Arxiu de Textos Catalans Antics», XVII (1998), 573-595.

Francesc FELIU I TORRENT, *Els treballs filològics de l'acadèmic Josep de Bastero*, dins «Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona», XLVI (1997-1998), 213-244.

Ambdós articles tenen el comú denominador d'exposar repercussions dels treballs d'Antoni de Bastero, el primer, les de les publicacions, el segon les dels escrits inèdits, però accessibles a membres de la família. El primer, doncs, es proposa de copsar «el ressò que ha obtingut al llarg del temps la feina d'Antoni Bastero, de com se n'ha transmès la memòria, de quins treballs l'han tractada, ja sigui parcialment o d'una manera més global» (573), ens fa passar davant els ulls primer les correccions d'atribucions errònies, i tot seguit la valoració de l'obra de Bastero pels il·lustrats catalans posteriors a Pere Serra i Postius, entre els quals destaca el marquès de Llo, Francesc de Móra i Catà (576-578); pels provençalistes italians, entre els quals hi ha Ludovico Antonio Muratori (580-581), i pels francesos, a través dels quals arribà el coneixement de Bastero a Gregori Maians i Siscar (582-586); també pel camí de l'interès provençal se n'ocuparen Manuel Milà i Fontanals i Joaquim Rubió i Ors (587-588). Després de la Renaixença, l'interès es doblà per l'aportació de Bastero a la història de la llengua catalana (592-595) [per la diversitat de passos en les edicions computeritzades, es perderen en aquest article nombre de signes de puntuació, manca de la qual em disculpo].

Ja al final del segon article hom es preguntava on havia anat l'herència literària d'Antoni de Bastero, després de la seva mort (Gregori Maians a Josep Finestres: 585); aquella hauria restat en mans del germà Baltasar i després hauria anat a Sant Agustí de Barcelona; també hi ha notícia escrita d'altra mà, segurament la del nebot Francesc de Bastero i Vilana, que hauria intervingut en la preparació d'originals sota direcció de l'oncle Antoni. Josep, doncs, un altre nebot, hauria tingut accés al dit fons quan ja era a Sant Agustí (218), i l'aprofità per a alguna de la vintena d'intervencions seves davant la Reial Acadèmia de Bones Lletres de Barcelona, conservades en l'arxiu de la mateixa (218-219: llista de títols amb les respectives dates); dues d'elles són acf transcrits: la *Dissertación sobre la etimología de el nombre de Cataluña* (223-237, del 1757: l'origen seria Goth Land); i *Recopilación histórica sobre la primogenitura de la lengua catalana* (237-242). Hi ha bibliografia (243-244). – J. P. E. [15.104-15.105]

José Luis BARRIO MOYA, *La carta de dote del Hidalgo mallorquín don Diego Bravo de Villasante y Mesquida* (1728), dins «Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana», 54 (1998), 433-438.

En realitat, els documents, conservats a Madrid, Archivo de Protocolos 15-113, que són a la base d'aquestes pàgines, són dos: la valoració dels béns aportats per la futura esposa, M. Teresa Ninfa Muñiz, a la unió amb don Diego, de la qual són transcrits considerables fragments descriptius, la suma dels quals pujà a 92.000 reials de billó (434-437), i la carta de pagament atorgada pel futur marit, només esmentada al final (437). – J. P. E. [15.106]

Josep Miquel VIDAL HERNÁNDEZ, *Els inicis dels estudis meteorològics a Menorca (1738-1850)*, dins «Territoris. Revista del Departament de Ciències de la Terra», I (1998), 311-330.

Els dits inicis depenen de l'ocupació anglesa i francesa de l'illa. Durant la primera etapa de l'anglesa, el metge militar, George Cleghorn, preocupat pels aspectes ambientals que li semblaven influir en la salubritat, aplegà dades publicades en les seves *Observations on the Epidemical*

Diseases in Minorca from the Year 1744 to 1749, Londres 1751: havia anotat cada dia la temperatura a les tres de la vesprada i d'altres variants com vents dominants, pluges, fenòmens elèctrics, etc. (314-315). El 1756 França ocupà el lloc d'Anglaterra i el nou metge militar François Passerat de la Chapelle començava l'aplec de dades que publicaria amb el títol de *Reflexions générales sur l'île de Minorque, sur son climat, sur la manière de vivre de ses habitants, et sur les maladies qu'y regnent*, París 1764: les observacions meteorològiques són menys abundants i rigoroses. Miquel Oleo i Quadrado, en la línia de Cleghorn, deixà inèdits alguns opuscles (316-317). En acabar-se les sobiranes anglesa i francesa, l'autoritat militar espanyola féu enquestes entre els metges de l'illa; dues de les tres respostes conservades són de Miquel Oleo, manuscrites a Barcelona, Reial Acadèmia de Medicina i, quant a la meteorologia, es limita a observacions generals; l'altra és d'un grup de metges de Maó, guiats per Joaquim Carreras, els quals, de la inclinació dels arbres de Menorca vers el Sud i de llur manca de branques en direcció Nord, en deduïren la malignitat dels aerosols marins (318-319); Joan Bals i Cardona publicà la seva triple observació diària del mercuri en el baròmetre del 1792 al 1799; el manuscrit és conservat en la citada acadèmia de Barcelona (321). Són conegudes altres observacions fetes per Andreu Rosas i Joan Roca (324-325). – J. P. E. [15.107]

Carlos Ángel RIZOS JIMÉNEZ, *Una égloga latina a lo divino del siglo XVIII*, dins «Cuadernos de filología clásica. Estudios latinos», 14 (1998), 245-252.

L'Aula Municipal de Teatre de Lleida posseeix restes d'un volum copiat en temps posterior al 1739; conté apunts de lògica d'un altrament poc conegut jesuïta de València, Jeroni Julià; també hi ha tres textos breus, un d'ells de Miquel Dòria, és una ègloga de quaranta versos: *Christus natus. Ecloga: inter Fuscum et Marcum*, «ejercicio retórico propio de los colegios jesuíticos» (148); el text és transcrit, traduït al castellà i reproduït amb fotografia (249-252). – J. P. E. [15.108]

Antonio MESTRE SANCHIS, *Reflexiones sobre el influjo de Vives en el reformismo del Deán Martí*, dins «Estudis», núm. 23 (1997), 252-268.

Pàgines només conegudes per referència. – J. P. E.

[15.109]

Paula DEMERSON, *Miguel Camariles descendiente helénico y médico ibicenco (1716-1791)*, dins «Boletí de la Societat Arqueològica Lul·liana», 54 (1998), 261-300.

Aplec de notícies procedents d'Eivissa, Arxiu de Santa Maria, *Llibres de baptismes o De Desposoris*, de les successives generacions de la raguèlia Camariles o Camaril(l)is, trasplantada a Eivissa a darreries del segle XVI [però ‚boter’ no és «fabricante de odres o pellejos» (262, nota 4), ans ‚fabricant de bótes amb cèrcols de fusta’; els ‚odres o pellejos’ no són ‚bótes’ sinó ‚bots’, i no de fusta, ans de pell]; entre les notícies sobre la vila, subratllem que el 1754 hi havia tres mestres de minyons, cada un dels quals rebia cinquanta pesos (269); també hi ha notícies de la Universitat de Gandia, on Miquel Camariles es graduà batxiller en arts i batxiller i doctor en medicina (264-265); el *Decret de Nova Planta* hauria segrestat els 5.312 pesos anyals del pressupost municipal, retornant-ne només 2.600; a l'empobriment causat per aquest ‚reial lladrocini’ (268), calia afegir les vexacions del contingent militar estacionat en l'illa. La segona part de l'article es basa en Eivissa, Arxiu Històric, sobretot en els *Llibres de regiduria*, i fa conèixer no sols els successius càrrecs que recaigueren en el dr. Camariles (racional primer o segon i oïdor de comptes: 276-277; metge de morbo: 278-280; examinador de cirurgians: 281-285; metge de la Junta de Sanitat: 286-292), ans encara la situació, sobretot la sanitària, i els afers eivissencs amb què s'hagué d'encarar, com és ara el perill d'encomanar-se malalties portades pels vaixells arribats al port. Les darreres pàgines informen de la seva vida familiar i financera (293-295). Els quatre apèndixs proporcionen llistes d'oficials de la vila els biennis 1758-1759 i 1768-1769 (297-298), la *Instrucció*

que deberá observar el teniente del Puerto de San Antonio... i els avisos de perill de passa entre el 1752 i el 1791 (298-300). – J. P. E. [15.110]

Nicolau BAS MARTÍN, *Les publicacions de l'Ajuntament d'Oliva sobre la vida i l'obra de Gregori Maians i Ciscar (1699-1781)*, dins «Afers. Fulls de recerca i pensament», 30 (1998 = *La Il·lustració*), 449-456.

Aquestes pàgines es basen en gran part en les publicades dins ATCA, XV (1996), 514-551 i 551-558 i resumides en el volum XVII (1998), 907-908, núms. 13392-13393. – J. P. E. [15.111]

Antoni MESTRE, *Els programes de reforma de l'Església en els il·lustrats valencians*, dins «Afers. Fulls de recerca i pensament», 30 (1998 = *La Il·lustració*), 385-402.

Reedició en català del títol conegut dels lectors d'ATCA pel resum publicat en el volum XVIII (1999), 1081, núm. 14236. – J. P. E. [15.112]

Domingo GARCÍAS ESTELRICH, *Luis Focó (1699-1767) y la defensa del teatro neoclásico*, dins «Boletí de la Societat Arqueològica Lul·liana», 54 (1998), 243-260.

Les primeres pàgines presenten i transcriuen documentació personal, des de la partida de baptisme (Palma de Mallorca, ADM, *Fons Santa Eulàlia*: ADM-I/72-B/20, f. 110), fins al testament (ARM, *Protocols notarials*, V-258), i a l'inventari de la biblioteca entre el dels béns relictes, en la qual es barrejaven els llibres d'autors clàssics llatins, amb els moderns en francès i italià, sense mancar-hi un bon fons lul·lià: *Memorial de la causa pia del beato Ramon, Blanquerna, Beati Raymond Logica nova* i un, almenys de regust lul·lià, *Dotzenari de la concepció*, en català, com també ho era la *Semmane Sante*; no hi mancava un estrany llibre 'en lletra llesmosine', *Segona part del abecedari espiritual* (ibid., 246-247). Membre del grup il·lustrat que esdevindria la Societat Econòmica d'Amics del País, però alhora partidari de Ramon Llull i de la Puríssima Concepció de Maria (245), Focó traduí *Merope, tragèdia del sr. Marquès Scipion Maffei, traducida del idioma toscano al castellano*, ara a Palma de Mallorca, BP, ms. 238; *El enfermo imaginario. Comedia del célebre Molière, traducida por primera vez del francés al castellano*, ara intrombable; s'ha conservat, en canvi, en el fons Aiamans, de Barcelona, BC, *El malalt imaginari. Comèdia mesclada de música i dança del sr. Molière, il·lustre còmic i poeta francès, traduïda en idioma mallorquí*, en còpia autògrafa del comte d'Aiamans, Josep de Togores (248-249). La defensa del teatre il·lustrat precedeix la traducció de *Merope* i és resumida en les pàgines que segueixen, amb transcripció de nombre de fragments (249-258). – J. P. E. [15.113]

José L. PALACIOS GAROZ, *El último villancico barroco valenciano* (Biblioteca de les Aules, 1), Castelló, Publicacions de la Universitat Jaume I i Diputació de Castelló 1995, 476 pp.

Objectiu del llibre és el de recopilar i estudiar lletra i música de les nades de Josep Pradas Gallén, mestre de capella de la Seu de València a mitjan segle XVIII. En resumir la història del gènere, són assenyalats entre les fonts el *Cançoner de Barcelona* dels anys 1520-1534, i el valencià del Duc de Calàbria dels anys 1530-1556 (28); i entre els cultivadors els valencians Joan Bta. Comes, Urbà de Vargas, Antonio Teodoro Ortells, Joan Bta. Cabanilles, Pere Rabassa i Josep Pradas i els seus deixebles Pasqual Fuentes i Francesc Morera (31-34). Era un gènere literari poèticomusical, i per això trobem indicats i avaluats els autors de les lletres (47-50: amb notícia del ms. 14.098 de Madrid, BN), també els impressors dels fullletons (51-53), els censors (54) i, mínimament, els temes (Corpus, Nadal, Mare de Déu i alguns sants, com sant Vicent Ferrer: 55-56). El text sol ajustar-se al mòdul d'introducció, tornada, estrofa i tornada; el vers pot presentar una

gran varietat de formes amb predomini del romanç octosíl·lab, però dins patrons de neoclassicisme, on coincideixen recursos populars, teatrals i cultes (64-68). Són analitzades les formes de la música, a les quals la composició literària va lligada (69-86). La part principal del llibre és dedicada a l'anàlisi sobretot musicològica de l'obra de José Pradas Gallén, amb diferenciació entre els villancets de tema eucaríctic (90-117), nadalenc (118-148), assumpcionista (149-164) i diversos (165-187). Sota el títol de música pràctica segueixen pàgines en les quals trobem des del ressò popular contemporani de la interpretació de villancets fins a les indicacions per a la posició dels cantors i d'altres detalls de la recitació en la Seu de València el segle XVIII o per a d'altres interpretacions en temps posteriors (191-202). L'epíleg ens dóna una visió esquemàtica dels temes literaris (205-223) i ja entrem en l'apèndix, on trobem, successivament l'ordre de la processó de Corpus a València el 1800 (229-230), quadre de l'evolució formal entre el 1710 i el 1752 (231-232), i altres quadres sobre aspectes tècnics de la música (233-235), sobre la interpretació de peces concretes cada un dels anys de la primera meitat del segle XVIII en cada un dels quatre temes majors (236-248). Després de la bibliografia (251-268), la secció *Addenda* aplega els textos respectius, unificats en els quatre temes majors: Santíssim Sagrament (271-326), Nadal (327-404: un és encapçalat per la fórmula que l'acaptador devia pronunciar en la capta de Nadal per als malats de l'Hospital, en català: 397, llengua present almenys en una altra ocasió: 404), Assumpta (405-444), i diversos (445-466); clou el conjunt un segon apèndix amb vuit altres peces, tres de les quals són goigs en llengua castellana (467-474). – J. P. E. [15.114

Vicente LEÓN NAVARRO, *Juan Bautista Hermán: discípulo de Gregorio Mayans. Los entresijos de la curia valenciana. Una persecución en dos actos*, dins «Saitabi», 48 (1998 = Gregori Maians i Siscar), 51-78.

La correspondència entre Herman i Maians, conservada a València, AM, *Fons Serrano Morales*, i Col·legi del Patriarca, *Biblioteca Hispano-Mayansiana*, és la base d'aquestes pàgines, que, a través dels ulls malats d'Herman (66), permeten de resseguir abusos diversos en els ambients eclesiàstics valencians de mitjan segle XVIII (c. 1750-c. 1767); i, de forma encara més personal, els passos que en relació a ell donaven o feien donar els personatges que giraven entorn l'arquebisbe de València Andreu Mayoral, i podien influir en les decisions d'aquest; Herman no sembla haver tingut bona opinió de ningú, però és particularment negativa la que té de Josep Climent (58-60) i no gaire millor la relativa a Felip Bertran (70-72 i 76). Assenyalem els autors que Maians recomanava a Herman (77-78). – J. P. E. [15.115

Jorge F. BENAVENT MONTOLIU, *Gregorio Mayans y el hispanismo alemán en el siglo XVIII*, dins «Saitabi», 48 (1998 = Gregori Mayans i Siscar), 27-50.

El tema d'aquestes pàgines és el de descriure la informació que l'il·lustrat alemany tenia a l'abast de la mà entorn l'activitat cultural espanyola; el 1731 Maians publicà *Nova litteraria ex Hispania* dins «Acta Eruditorum» de Leipzig, on formulava «fuertes críticas sobre diversos autores e instituciones culturales» (35), que caigueren molt malament a Madrid, però conduïren a l'edició de les seves *Epistolarum libri sex*, Leipzig 1737, i a la del *Specimen bibliothecae Hispano-Mayansianae...*, Hannover 1753. El camí fressat per Maians fou seguit ja en la segona meitat del segle per Francesc Pérez Bayer i sobretot pel metge català Antoni Capdevila, relacionat amb Albrecht von Haller entre el 1755 i el 1772 (37-38).. – J. P. E. [15.116

Santiago ALEIXOS ALAPONT, *Aproximación al epistolario entre Mayans y el barón Schönberg*, dins «Saitabi», 48 (1998 = Gregori Mayans i Siscar), 15-26.

Les primeres pàgines recorden el marc polític de Saxònia durant la primera meitat del segle XVIII, que fou aquell en el qual visqué de Johann Dietrich von Schönberg, i els seus interessos,

dels quals formaven part, de forma associada, viatges i llibres. Per Manuel Martí i Saragossà, el 1730 entrà en contacte amb Gregori Maians; llur relació és coneguda per la correspondència conservada a València, AM, *Fons Serrano Morales*, i al Col·legi del Patriarca, Biblioteca; Maians li asenyalava llibres, von Schönberg el posà en relació amb editors com Denis François Camusat (París) i Peter de Hondt (La Haia) (19); però el gran centre d'interès fou Antoni Agostí i les seves obres (21-23). – J. P. E. [15.117]

Miquel PONS CARRERAS, «A Minorca Water Engine», dins «Revista de Menorca», LXXXIV (1995), 145-149.

En la seva *The History of the Island of Minorca*, 1742, l'anglès John Armstrong publica sota el títol de l'article el dibuix d'una sènia, ací reproduït (147) i explicat (146 i 148). – J. P. E. [15.118]

Assumpta MUSET PONS, *Penetració i expansió del comerç català en el mercat espanyol al segle XVIII. Sistemes de comercialització*, dins «Estudis d'Història Econòmica», 14 (1997), 45-65.

[Cf. ATCA, XVIII (1999), 1072, núm. 14212]. En les presents pàgines, l'autora exposa el resultat de l'escorcoll d'una sèrie d'arxius, sobretot catalans, el més citat dels quals és el de Barcelona, AHCB, *Fons comercial*, seguit d'ACA, *Protocols notariais. Mataró*; AHPB, i BC, *Arxiu de la Santa Creu*; de Vic, Arxiu Episcopal, *Protocols*; d'Igualada i Manresa AHC, *Protocols*, i Arenys de Mar, AHFidel Fita; Sevilla i Segovia, Archivo Histórico Provincial. El resultat, en forma de casos concrets documentats, és exposat d'acord amb formes esgraonades de presència: la mínima de la comanda a mariners o a traginers; seguida de la itinerant encomanada a marxants professionals; i la de la presència a mercats i fires (48-54); les formes de comerç sedentari practicades foren la de la concentració de material en hostals i fondes, i la ja estable de la botiga (55-59). Són documentades dues formes de venda: a comissió i per compte propi (60-61). No mancaren sucursals (62). Hi ha bibliografia (64-65). – J. P. E. [15.119]

Paulino CAPDEPÓN, *El P. Antonio Soler (1729-1783) en el monasterio de El Escorial*, dins «La Ciudad de Dios», CCXI (1998), 599-619.

Paulino CAPDEPÓN, *El P. Antonio Soler (1729-1783) y el cultivo del villancico en El Escorial* (Biblioteca La Ciudad de Dios), El Escorial, Monasterio 1993, 274 pp.

L'article ressegueix els principals passos de la biografia d'Antoni Soler, per a cada un dels quals transcriu documentació o textos contemporanis com la seva *Memoria sepulcral*, començant per l'anotació registral de baptisme en català (599), i seguint per l'estada a Montserrat com a escolà i, sembla, a La Seu d'Urgell, ja com a músic (600-601), d'on passà a El Escorial; l'article documenta amb fragments de les *Actas capitulares del Monasterio de El Escorial* els moments principals de l'estada a la casa i el llibre la seva activitat professional, dins el qual destaquen publicacions com *Llave de la modulación y antigüedades de la música...* del 1762 (606-610); també publicà *Combinación de monedas y Cálculo manifiesto contra el libro anónimo titulado 'Correspondencia de la moneda de Cataluña a la de Castilla'*, del 1771 (612). La segona part de l'article és bibliogràfica i aplega els fons manuscrits de la seva música tant vocal com instrumental, entre els quals es troba Barcelona, BC, València, Col·legi del Corpus Christi, les catedrals d'Oriola i de Sogorb, l'arxiu i la biblioteca de Montserrat, l'Orfeó Català, els arxius parroquials de Sant Pere de La Geltrú i de Vallderoures (615-617); també aplega les fonts impreses de música vocal o instrumental (617-619). – J. P. E. [15.120-15.121]

Bartolomé FONT OBRADOR, *Fray Junípero Serra: de doctor de gentes a doctor de gentiles*, dins «Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana», 54 (1998), 231-242.

Text d'una conferència pronunciada el 24 d'abril del 1998 a San Agustín de Querétaro, Mèxic, on és resumida la trajectòria biogràfica de fra Juníper Serra, on, però són transcrits alguns fragments (236), un d'ells de l'oració fúnebre predicada per fra Serra a honor del seu mentor fr. Antoni Perelló: *El Phénix obsequiosamente luctuado en la Ciudad de Palma. Sermón fúnebre predicado en las bonras del M. R. P. F. Antonio Perelló*, Palma de Mallorca 1749 (233), i on trobem notícies de llibres utilitzats per ell (236-239). — J. P. E. [15.122]

José TEIXIDOR, O. P., *Episcopologio de Valencia (1092-1773)*. Introducció y transcripció por A.

ESPONERA CERDÁN, O. P. (Series Valentina, XLI), València, Facultat de Teologia 1998, 228 pp.

La introducció resumeix la biografia de Josep Teixidor (1694-1775), dins la qual destaca el fet que fou arxiver del convent dominicà de València des del 1723; el seu treball en aquest i en els altres arxius valencians anteriors als estralls de la primera meitat del segle XIX, en la línia de Jacint Segura i molt lloada de Gregori Maians, li permeté d'aplegar dades que, però, mai no volgué publicar, considerant-les immadures; una d'aquestes fou l'*Episcopologio de Valencia*, que, per als bisbes posteriors a la conquesta, es basa en dades arxivístiques (17-18). Diversos autors posteriors aprofitaren les notícies recollides per Teixidor (18-20). Essent introbable l'original (encara documentat el 1896), l'edició es basa en la còpia del Convent de Predicadors de València, ací descrit (21). El text de Teixidor es troba en les pàgines 25-202; són clarament identificables la part dedicada als bisbes anteriors a la invasió sarraïna (23-31), la dels bisbes entre la conquesta i el 1773 (33-137); la dels bisbes auxiliars coneguts (139-160) i la de dades complementàries a les biografies d'alguns dels presents en les parts anteriors (161-202). Segueix una taula d'equivalències entre el text original i el d'aquesta edició (203-207). Hi ha tres apèndixs: el primer reproduïx els paràgrafs dedicats per Francisco Diago a bisbes valencians (209-217); el segon, la llista de bisbes i arquebisbes de València del 1240 fins ara (219-220); el terç, la dels bisbes auxiliars amb indicació dels residencials, dels quals foren auxiliars (221-222); hi ha reproducció de quadres de sis arquebisbes i tres fotografies dels nostres contemporanis en annex final de quatre làmines. — J. P. E. [15.123]

Valentí SERRA DE MANRESA, *Els framenors caputxins a la Catalunya del segle XIX. Represa convencional, exlaustracions i restauració* (Col·lectània Sant Pacià, 63), Barcelona, Facultat de Teologia de Catalunya 1998, 552 pp.

[El cos del volum no entra en la temàtica d'aquest anuari]. En les pàgines dedicades a fonts, en canvi, moltes d'aquestes pertanyen al segle XVIII, ara conservades en l'Arxiu Provincial dels Caputxins de Catalunya: *Ordenaciones Generales*, III (1782 ençà); *Actos capitulares*, IV (1754 ençà); *Visites canòniques*, II (1780 ençà); *Escrutimis del capítol provincial* (1695 ençà); *Libro de cartas circulares* (1660 ençà); *Libro de la vestición y profesión* (1578 ençà); *Llibre de vesticions de... Sta. Eulària de Sarrià* (1771 ençà); *Índice alfabético...* i *Llibre de òbits...* (1578 ençà) (20). Assenyaem entre els llibres de convents els que consten anteriors al segle XIX: Santa Eulària de Sarrià, del 1578; Tarragona, 1722; Lleida, 1598; Mallorca, 1623; Figueres, 1797 (21); assenyaem, encara, el *Tractat o llibre en què se contenen diferentes coses que se pertanien a la medecina, cirurgia i química...*, 1756, conservat a la Biblioteca Hispano Caputxina de Barcelona-Sarrià (25). Entre les fonts impreses, assenyaem Atanasi de Barcelona, *Espejo Ceremonial Seráfico, para la instrucción de la juventud de menores capuchinos*, Barcelona, Figueró 1716 (27); T. Estracio, *Regla de la Tercera Orden de la Madre de Dios del Carmen*, Barcelona, Giralt 1746 (28); [Lluís de Flan-des], *Ceremonial seráfico de los frailes menores capuchinos*, València 1731 (31). — J. P. E. [15.124]

M. Ángeles PÉREZ SAMPER, *La alimentación en los conventos capuchinos catalanes de la época moderna*, dins «Estudios Franciscanos», 99 (1998), 63-139.

[ATCA, XVIII (1999), 902, núm. 13600, ha informat de la dedicació de l'autora a la història de l'alimentació]. En aquestes pàgines, recordada la implantació dels caputxins a Catalunya, al

Desert de Sarrià el 1578 (64-65), resumeix les prescripcions generals de la *Regla de sant Francesc* sobre la pobresa, també en l'alimentació del franciscà (65-67), i l'aplicació que n'ha feta per a la Província Caputxina de Catalunya la pròpia normativa continguda en obres com la d'Atanasi de Barcelona, *Espejo Ceremonial Seráfico para instrucción de la juventud de Menores Capuchinos... de Cataluña*, Barcelona 1776 [sic! 1716] (87, nota 10, i d'altres) [i d'altra literatura esmentada en el resum anterior] (67-75). A base sobretot del dit *Espejo...* són resumits capteniment i cerimonial religiós en el refetor (78-88); les lectures en veu alta durant els àpats (80), i les prescripcions per a refetoler i cuiner (88-92); el sentit ascètic de l'acte de menjar (cent noranta-dos dies de dejuni cada any: 72) és explicat amb dos fragments, un d'ells llarg, del *Espejo Ceremonial Seráfico...* (93-95); el *Llibre d'entrades i eixides del convent de Figueres* (APCC) permet de conèixer amb detall allò que, en no proporcionar-ho l'hort del convent, calgué comprar per a manutenció els darrers anys del segle XVIII (103-104), amb el resultat que «los alimentos habituales en los conventos capuchinos eran bastante variados» (107); no mancava un llibre de receptes de cuina, el del p. Sever d'Olor, *Llibre compost per aprendre de dos arts... del bortolà... y de aprendre de quynar...*, reelaborat el 1787 (109-111). Pobresa i rigidesa tenien el contrapès de necessitats i febleses humanes, i les actes de visita són riques en detalls d'allò que calia legalitzar o prohibir (111-120); el consum de xocolata, cafè i tabac fou tema de polèmica durant tot el segle XVIII (121-125); escrit durant el segon decenni del segle XIX, és conegut un argot caputxí alimentari, procedent de la centúria anterior (126-128). Finalment, extrets d'una sèrie del referit arxiu, *General Inquisición y casos notables*, i d'un llibre del futur cardenal Josep Vives i Tutó, les darreres pàgines recorden alguna de les figures exemplars en la pràctica del dejuni i de l'abstinència (129-139). – J. P. E. [15.125]

Fidel GONZÁLEZ FERNÁNDEZ, *Páginas controvertidas de historia de los jesuitas. A propósito de una obra sobre los jesuitas en Cataluña: bechos y figuras*, dins «Euntes Docete. Commentaria Urbaniana», LI (1998), 255-263.

Repàs de les aportacions de Josep M. Benítez i Riera, *Jesuïtes a Catalunya. Fets i figures*, Barcelona 1996 [Cf. ATCA, XVII (1998), 676-677, núm. 12572; i 715, núm. 12721; cf. també ATCA, IX (1990), 641, núm. 5975; i ATCA, XII (1993), 490, núm. 8136]. L'autor es fixa ací de forma especial en els tres informes d'altres tants actes d'expulsió dels jesuïtes catalans (Josep Manuel Peramàs, Sebastià Puig i Blas Larraz); i en la llista de raons favorables als jesuïtes, aplegades per Ramon Llätzer de Dou i de Bassols en la defensa escrita i inèdita de Francisco Isla, responnent a una pastoral de l'arquebisbe de Burgos, Ramírez de Arellano (259-260). – J. P. E. [15.126]

Josep CLOSA, *De la Catalunya preromana a la Catalunya romana. El testimoni del segle XVIII català*, dins «Hom. Estrada», 143-148.

L'*Epistolari* de Josep Finestres i de Monsalvo, publicat el 1933 per Ignasi Casanovas, demostra el seu interès constant a conèixer i, si era possible, aplegar tot allò que es referia al coneixement de tots els aspectes del passat romà de Catalunya, treball que ell considerava més urgent després del 1714. El 1762 publicà a Cervera la *Sylloge inscriptionum romanarum quae in Principatu Cataloniae exstant vel aliquando exstiterunt*. – J. P. E. [15.127]

Mercè OTERO-VIDAL, *Joan Ramis, entre Lucrecia i Brutus*, dins «Revista de Menorca», LXXXIV (1996 [1997]), 7-17.

L'autora dedica les pàgines inicials a resseguir el tema literari de Lucrecia en temps i cultures diverses (7-10); quant a la versió de Joan Ramis, escrita el 1769 als vint-i-tres anys, l'autora avisa que «el lloc des d'on provo de construir el meu discurs és la ginecocrítica, la crítica literària feminista» (10), es confessa temptada a «qualificar aquesta obra de ritu d'iniciació a la masculinitat, al món adult, de Joan Ramis» (12), i analitza els diversos tipus masculins per llur (contra)posició a

la dona i a les respectives posicions masculines davant ella, unes i altres manifestades amb versos o estrofes de la tragèdia de Ramis (12-16). La referència velada a la mort de Lucrecia demostraria que Joan Ramis ha superada la prova de la iniciació (17). – J. P. E. [15.128

Josefina SALORD RIPOLL, *Apologia il·lustrada del llibre. Lectures i modernitat cultural al món de Joan Ramis*, dins «Revista de Menorca», LXXXIV (1996 [1997]), 19-28.

L'autora fotografia el nucli intel·lectual i il·lustrat menorquí de la segona meitat del segle XVIII, mitjançant els autors i els títols adquirits per ells per a la biblioteca de la «Societat Maonesa» creada el 1778 i autodissolta el 1785; dos detalls definirien l'ambient d'aquells set anys: la inexistència de la Inquisición Española a Menorca durant les dominacions anglesa i francesa, i l'enfortiment de la impremta, portada des de Londres just el 1750 (24). Eren els anys en què Joan Ramis, amb diverses obres, havia arribat a la maduresa (21). – J. P. E. [15.129

José Luis BARRIO MOYA, *El músico gerundense don José Bach, organista del Real convento de las Descalzas Reales de Madrid en el siglo XVIII. Aportaciones a su biografía*, dins «Annals de l'Institut d'Estudis Gironins», XXXIX (1998), 343-357.

Després d'assenyalar que encara no s'ha investigat la història de la Capella Reial del Convent de Descalces Reials de Madrid, l'autor presenta el músic Josep Bach, nascut a Olot a principis del s. XVIII, i mort a Madrid el 1771, essent organista del convent sobredit. Unes troballes a l'AHPM, permeten de conèixer els béns, els llibres i els papers musicals que Bach posseïa l'any 1740, així com el seu testament, transcrit de la font esmentada, i datat el 2 d'octubre de 1770. – J. de P. [15.130

Emili CASANOVA, *Un llistat de malnoms valencians arreplegats per Carles Ros, de 1773*, dins «Societat d'Onomàstica. Butlletí Interior», núm. LXXII (març 1998), 3-9.

El 1773 Carles Ros publicava uns *Formularios de escrituras públicas...*, València, Joseph y Thomàs Orga, presos de documents autèntics, en els quals els noms reals foren substituïts per més de dos centenars de malnoms inventats, per ventura destinats a entrar en els seus col·loquis. Ací trobem la llista (3-6), completada per comentaris lingüístics de l'autor (6-9). – J. P. E. [15.131

Nicolás BAS MARTÍN, *Antonio José Cavanilles en París (1777-1789): un embajador cultural en la Europa del siglo XVIII*, dins «Cuadernos de Geografía», núm. 62 (1997), 223-244.

Pàgines només conegudes per referència. – J. P. E. [15.132

José Ignacio MONTORBIO JOVER, *Epistolario de campaña del Marqués de Avilés conquistador de Ciudadela*, dins «Revista de Menorca», LXXXIV (1995), 195-240.

L'epistolari es conserva a Ciutadella, Son Vives. Biblioteca Menorquina. L'autor, José Miguel de Avilés y del Fierro, nat el 1730 a Vic, d'on el seu pare era 'corregidor' borbònic, fou qui sotmeté Ciutadella a la corona espanyola el 1781, gesta narrada per ell mateix en text conservat a Madrid, AHN, *Estado, legajo 4205* (200), i fou un dels tres capitans que, al cap de les tres columnes, assetjaren i sotmeteren el castell de Sant Felip, de Maó, gesta cantada per poetes madrilenys (201-203). Les setze lletres, datades entre el 1781 i el 1783, onze de les quals escrites des de l'inútil setge a Gibraltar (205-224), després d'una nova introducció (225-233), són completades amb sis altres textos o fragments del mateix fons relacionats amb la campanya de conquesta de

Menorca (235-240). Hi ha la portada d'una de les peces teatrals que exalçaren la conquesta: *La toma de San Felipe...*, de Lorenzo Daniel i Alonso Antonio Quadrado, València, Josep Estevan i Cervera 1783 (231). – J. P. E. [15.133]

Cayetano MAS GALVAÑ, Juan Manuel ABASCAL, *El Viaje literario de Francisco Pérez Bayer por Valencia y Murcia (1782)*, dins «Saitabi», 48 (1998 = *Gregori Mayans i Siscar*), 79-111.

Ja passats els seus setanta anys, Francesc Pérez i Bayer empenia des de València un viatge de finalitat històricoarqueològica a la recerca d'inscripcions per terres també de Múrcia, d'Andalusia i de Portugal, guiat per les informacions dels autors clàssics i dels historiadors valencians, amb la intenció personal complementària d'aplegar monedes fenícies; dugué un diari, suara publicat sota la direcció d'Antoni Mestre, «fundamentalment dedicad a la transcripció epigràfica i al registre arqueològic» (92). L'autor es fixa el primer mes entre València i Puerto de Águilas-Vera, ja prop de Múrcia (87-88); a Alacant conegué *Ílice ilustrada* de Joan Bta. Maltès i Lorenzo López, que no li féu el pes (99). Són transcrites en apèndix les frases del diari dedicades a inscripcions antigues o a recercadors de les mateixes; les de les poblacions del regne de València ocupen les pàgines 100-106. – J. P. E. [15.134]

Manuel CEREZO I MAGÁN, *Els estudis universitaris als segles XVIII i XIX, segons certs documents reials: nexa contrastiu amb la nostra universitat d'avui*, dins «Ilerda. Humanitats», LII (1998), 43-52.

Pertany al segle XVIII la *Real Cédula de Su Magestad* (del 1780?) sobre serietat en els exercicis i exàmens previs a les graduacions universitàries, de la qual hi hagué edició feta per la impremta de la universitat de Cervera (43-44). – J. P. E. [15.135]

Alfonso ESPONERA CERDÁN, *San Vicente Ferrer y la Universidad en la Valencia de la segunda mitad del XVIII*, dins «Escritos del Vedat», XXVIII (1998), 447-472.

A mitjan segle XVIII una picabaralla entre franciscans i dominicans per influx en la Universitat de València derivà en si la dita institució era més deutora a Francesc Eiximenis o a sant Vicent Ferrer. La posició franciscana fou exposada en un opuscle intitulat *Crédito de la verdad*, publicat a Madrid a base de dades enviades des de València; la Universitat i l'orde dominicà donaren resposta, que encarregaren a Josep Teixidor, el qual escriví, però no publicà, el resultat dels seus treballs en aquests successius títols: *San Vicente Ferrer, promotor y causa principal del antiguo Estudio General de Valencia*, conservat a l'AMV, *Fons Serrano Morales* (460); *Estudios antiguos y modernos de Valencia* (465-467); *Observaciones críticas a las Antigüedades de Valencia* (467-470) i *Vida de san Vicente Ferrer, apóstol de Europa*, inèdita a València, Arxiu del Convent de Sant Domènec (470-471): Ferrer hauria influït en l'establiment de l'estudi de València del 1412, no pas en l'Estudi General fundat el 1499; Eiximenis, en canvi, «un estrangero» (467 [també per a Vicent Ferrer?]), no hi hauria tingut cap influx per què ja no vivia i perquè els darrers anys de la seva vida no s'estigué a València. – J. P. E. [15.136]

Ernest LLUCH, *Antoni de Capmany, el primer de tots*, dins «L'Avenç. Revista d'història», núm. 220 (desembre 1997), 24-27.

[El títol s'ha de col·locar dins el dossier: *Ciutat i territori: sis reflexions de Barcelona estant (1780-1936)*]. Antoni de Capmany i de Montpalau hauria estat el primer a estudiar les causes de la riquesa de Barcelona i de Catalunya. L'autor recorda els judicis excoients dels quals Capmany ha estat víctima, també els integradors, en la línia dels quals es col·loca. *Les Memorias històricas...*,

de les quals transcriu llargs fragments, personifica en Barcelona l'esperit lliure i comercial, que féu reconèixer fora d'ella la personalitat de Catalunya, en contraposició al sistema feudal, limitador de la llibertat; per a assolir-ho, «la comunitat nacional era fonamental» (26), altra vegada centrada en les ciutats i en llur govern obert i comerç lliure. Són les idees per les quals hom lluitarà durant el segle XIX. Hi ha bibliografia (27). – J. P. E. [15.137]

Joaquim MARTÍ I ESTEVE, *L'ortografia al segle XVIII al País Valencià. Entre la tradició i la innovació. Les propostes de Joan Baptista Escorigüela*, dins «Llengua & Literatura», 9 (1998), 101-151.

Centrat en l'estudi de les teories ortogràfiques que apareixen en època moderna al País Valencià, l'autor presenta en primer lloc els models de Carles Ros (1703-1773), eclèctic; de Teodor Tomàs, conservador; de Leopold Ignasi Planells, de Marc Antoni d'Orellana, de Vicent Alfonso Lorenzo i de Manuel Joaquim Sanelo. Conclou que durant el segle XVIII hi ha inestabilitat i vacil·lació en les grafies, amb una influència creixent dels hàbits ortogràfics castellans i de la fonètica apitxada; alguns hàbits ortogràfics moderns també s'assenten. Joan Baptista Escorigüela, a cavall entre el s. XVIII i el XIX, fa una proposta innovadora, simplificadora, basada en la fonètica de la ciutat de València i en el model castellà, que justifica per raons utilitàries, i que Martí i Esteve detalla. – J. de P. [15.138]

Max CAHNER, *Literatura de la Revolució i de la Contrarevolució (1789-1849). Notes d'història de la llengua i de la literatura catalanes*. Volum primer. *De la reacció contra la França revolucionària a la col·laboració amb la Grande Armée*, Barcelona, Curial 1998, 452 pp.

L'objectiu global de l'obra, de la qual aquest és el primer volum, és, segons diu l'autor: «...aportar... alguns elements de reflexió en relació amb la influència que pogué tenir, més enllà de la Catalunya del Nord, la Revolució Francesa directament i indirectament, en l'ús de la llengua catalana, especialment en la literatura d'idees, tant aquella destinada a combatre-la durant els anys mateixos en què es desenvolupà, com també la que sorgí, de signe divers i sovint contradictori, en aquells esdeveniments polítics i militars que en derivaren fins a mitjan segle XIX. I ho faré comentant...» (8). La part d'aquest primer volum que recau en el segle XVIII és la que enclou les seccions: *Alguns precedents: revoltes, guerres i contradicció ideològica (1773-1789)* (11-96), *Els efectes de la Revolució Francesa (97-153)*, *Literatura per a una guerra (155-228)* i part de la intitulada *Una aliança ímpia* (229 ss.). Hi ha, doncs, en aquestes pàgines un entrellat de presentació i comentari de l'autor, que serveix de fil conductor dels textos, en general populars (sense que hi manqui, ja en les primeres pàgines, algun fragment del Baró de Maldà, Rafael d'Amat i de Cortada o d'algun altre autor), que provocaven els esdeveniments polítics successius; en aquests textos populars, la majoria dels quals és en vers, rau la riquesa i la importància d'aquest volum, que és com un compendi de la literatura catalana davant la Revolució Francesa i les seves conseqüències, difícilment imaginable abans de la present compilació: la seva mateixa abundant riquesa fa impossible d'aplicar en aquest cas allò que acostuma a ésser norma d'ATCA: la d'indicar els títols de les peces editades i els fons o fonts d'on procedeixen. El volum és constantment il·lustrat amb reproduccions de pàgines manuscrites i portades d'impresos i amb altres figuracions contemporànies tant d'indrets i tipus ciutadans com d'objectes representatius d'aquell moment. [Cal esperar, doncs, la publicació del o dels volums que completen l'obra per a dedicar-li una recensió que li faci justícia, cosa que ens augurem no haver d'esperar gaire]. – J. P. E. [15.139]

Nicolás BAS MARTÍN, *Una aproximación a la biblioteca del ilustrado valenciano Juan Bautista Muñoz (1745-1799)*, dins «Saitabi», 48 (1998 = *Gregori Mayans i Siscar*), 113-147.

Deixeble de Gregori Maians, particularment interessat en temes de filosofia i d'història, professor de la Universitat de València i fundador del Archivo de Indias (Sevilla), la seva biblio-

teca, llegada a la corona, seguí camins diversos ja en el segle XIX, d'una banda els manuscrits de tema americà (114), de l'altra els volums impresos, coneguts per l'*Índice de los libros impresos tocantes a materias de Indias... del difunto D. Juan Bautista Muñoz*, de Sevilla, Archivo de Indias, *Indiferente General* 932 (118-119); a base d'aquesta taula, completada amb d'altres fonts com la correspondència amb Anton Josep Cabanilles (Madrid, Real Jardín Botánico), l'autor ha reconstruït una llista de tres-cents vint-i-vuit títols (127-147: [però el 'Xarque, Francisco' de 127/325, és el 'Jarque o Xarque, Francisco' de 137/159]). La majoria d'autors de tema no americà són de Països Catalans: Vicent Blasco (129/41-42), Bernat Boïl (129/43), Capmany i de Montpalau, Antoni de (130/60), Climent, Josep (132/79; cf. 135/136), Eximeno, Antoni (134/114), Galiana, Lluís de (135/127), Juan i Santacília, Jordi (137/162), Maians, Gregori (139/196-204), Montllor, Joan Bta. (140/212), Muñoz, Joan Bta. (140/218), Nuix, Joan (141/225), Pérez Bayer, Francesc (142/233; cf. 145/293), Tosca, Tomàs (145/291), Villanueva, Joaquim Llorenç (146/308); Vives, Joan Lluís (147/310-313) i Ximeno, Gaspar (147/326). L'únic llibre imprès a Barcelona era *Apostólicos afanes de la Compañía de Jesús en la provincia de México*, del 1735 (127-128/16). – J. P. E. [15.140]

Bartomeu FONT I OBRADOR, *Testamento del Cardenal Despuig (1806)*, dins «Misc. Pérez», 103-118.

El text que dona títol a l'article ja no entra en les nostres pàgines, sí, però, el fet que aquell testament invalidava el del 1781 (106), com també el seu patrocini al mapa de Mallorca de Julià Ballester i Josep Montaner, del 1784 (105), la referència a «todos los libros» romasos a Roma [aplegats entre el 1782 i el 1800], i l'inventari dels seus béns escrit a Roma abans de prendre possessió del bisbat d'Oriola el 1794 (112). – J. P. E. [15.141]

SOBRE ARXIUS, BIBLIOTEQUES I MUSEUS

ALEMANYA I PAÏSOS GERMÀNICS

Bayerische Staatsbibliothek. Inkunabelkatalog (BSB-Ink Band 4), *Manu-Ricu*, Wiesbaden, Dr. Ludwig Reichert Verlag 1998, 572 pp.

[Els volums anteriors han estat objecte de resum en les nostres pàgines dels volums XIII(1993), 680-681, núms. 8802-8803; XIV (1995), 674, núm. 10602]. En aquest quart trobem notícia que la Staatsbibliothek de Munic posseïa els següents exemplars: de Mossè ben Mahman, *Perus ha-tora*, Edició d'Obbadia, Manase i Benjamin de Roma, entre el 1469-1472 (127: M-578); de Jeroni Pau (Hieronymus Paulus), *Practica cancellariae apostolicae*, Roma, Johann Besicken i Sigismund Mayr, Roma 1493 (269: P-112); de Pere Pintor (Petrus Pintor), *Aggregator sententiarum doctorum omnium de praeservatione et curatione pestilentiae*, Roma, Eucharius Silber 1499; i *De morbo foedo et occulto*, Roma, Eucharius Silber 1500 (345: P-485 i 486); encara atribuït a Raphael de Pornaxio [sense ni esmentar Joan de Casanova ni Julià Tallada], el *De potestate papae et concilii generalis*, edició de Colònia, Heinrich Quentell 1480 (507: R-12); i exemplars de tres edicions de Ramon de Sibiuda, *Theologia naturalis sive liber creaturarum*, Deventer, Ricardus Pafraet, entre 1480-1485 (509: R-19: dos exemplars); Lió, Guillaume Balsarin c. 1488 (509: R-20: un exemplar); i Estrasburg, Martin Flach 1496 (509-510: R-21: nou exemplars, tres dels quals conserven notes de possessió). – J. P. E. [15.142]

ANGLATERRA, ESTATS UNITS D'AMÈRICA

Mildred BUDNY, *Insular, Anglo-Saxon, and Early Anglo-Norman Manuscript Art at Corpus Christi College, Cambridge. An Illustrated Catalogue*. With a Foreword by David M. WILSON and an Introduction by R. I. PAGE. Vol. I: *Text*. Cambridge i Kalamazoo (Michigan), Board fo the Medieval Institute, Corpus Christi College, i Western Michigan University 1997, CVI i 872 pp. Vol. II: *Plates*, IV i 748 reproduccions de pàgines i [XVIII] pàgines finals amb dinou a colors.

Cap dels manuscrits ací artísticament analitzats prové de terres catalanes, però hi tenen relació el text de Benet d'Aniana copiat en el ms 57. (439-453: reproduccions en les pàgines 296-320 del segon volum): *Memoriale qualiter* amb les seves dues parts, que devien regir la vida del monestir de Tavèrnoles i dels seus afiliats des de la reacció antifeliciana; en l'estudi del dit volum, hi ha referència a d'altres còpies: Rouen, Bibliothèque Municipale, ms. U. 107, ff. 20-26 (866), i Cambridge, University Library, Ll. 1. 14, ff. 70-108 (856). També hi ha referència al text de Teodulf d'Orleans, *Capitula* (Cambridge, Corpus Christi College, ms. 201: XXXVI, XLV, 475, 479, 527, 603); i a l'*Almanach* de Profiat Jueu en el ms. 347 de la mateixa biblioteca (LV). – J. P. E. [15.143-15.144]

Andrew G. WATSON, *A Descriptive Catalogue of the Medieval Manuscripts of All Souls College Oxford*, Oxford, University Press 1997, XIV i 298 pp.

Entre en el nostre camp: ms. 70: *Liber Serapionis aggregatus... interprete Abraam indeo Tortusueni* (142-143); ms. 72: *Liber Avicenne de viribus cordis... translatus a magistro Arnaldo de Barchilone*; i *Beroist super cantica bencine... translatus a magistro Armengaudo Blasi* (148); ms. 74: *Compositio de conferentibus et nocentibus*, d'Arnaud de Villanova (153); ms. 81: *Incipit feliciter sexta particula introductorii Arnaldi de Villanova* (166-167); ms. 85: Antoni Andreu, *Quaestiones super libros metaphysice Aristotelis* (180); ms. 87: Joan Marbres (Canonicus), *Quaestiones super octo libros physicorum Aristotelis* (183); i fragment B 36: Ramon de Penyafort, *Summa de casibus* (263, núm. 36). – J. P. E. [15.145]

BARCELONA

Repertori de Manuscrits Catalans (1474-1620). Volum I: *Barcelona: Arxiu Històric i Biblioteca de Catalunya*. Direcció: Eulàlia DURAN. Compilació a cura de M. del Mar BATLLE, Eulàlia MIRALLES, Maria TOLDRA, Joan TRES (Memòries de la Secció Històrico-Arqueològica, L), Barcelona, Institut d'Estudis Catalans 1998, 398 pp.

L'obra, que s'enceta amb el present volum, es proposa de continuar el *Repertori de l'antiga literatura catalana* de Jaume Massó i Torrents, allargant-lo a l'època del Renaixement, ací considerada la de les dues dates indicades en el títol. El fet d'oferir-se com a repertori i no pas com a inventari ni com a catàleg, significa que «prioritza, a més de les dades sobre l'autor i l'obra, la informació vinculada al procés de transmissió manuscrita...» (8), d'acord amb uns criteris metodològics exposats per la directora en les pàgines 9-11. Tal com diu el subtítol, el present volum ofereix a l'estudiós el contingut dels manuscrits del període indicat que recauen en el camp de la literatura catalana (és a dir, «les obres literàries i historiogràfiques..., les filosòfiques, les científiques, les religioses, les jurídiques i els epistolars d'interès cultural»: 9) i es troben en els dos fons assenyalats en el subtítol, de cada un dels quals, de més a més, donen una informació històrica (17-18 i 111-112, respectivament). De l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona (AHCB) aquestes pàgines ofereixen repertori dels textos literaris catalans existents en quaranta-cinc manuscrits (17-109) i de la Biblioteca de Catalunya, el de cent quaranta-cinc (111-394). A fi que la finalitat d'un repertori sigui més a l'abast de l'usuari, aquest pot disposar d'un *Índex onomàstic i*

d'obres anònimes (371-391). El volum és completat amb bibliografia (345-369) i amb una *Taula de manuscrits esmentats i no descrits* (393). [Esperem que la continuació ràpida d'aquest útil treball faci possible dedicar-li en aquestes pàgines la recensió que mereix]. – J. P. E. [15.146]

María Isabel FALCÓN PÉREZ, *Trayectoria medieval de Jaca en el seno de la Corona de Aragón*, dins «XV Congreso Corona, III», 17-76.

En l'exposició inicial l'ACA, *Canc., reg.*, és una de les fonts utilitzades i és l'única d'on són transcrits els sis documents publicats en apèndix (54-76 [¿però la petició de Martí l'Humà demanant el 1409 el restabliment a Jaca de seu episcopal independent d'Osca (70), fou realment adreçada a Gregori XII o a Benet XIII, únic papa reconegut oficialment per la corona catalano-aragonesa?]. Hi ha bibliografia (48-53). – J. P. E. [15.147]

Nuria SAMPER ROVIRA, Nuria TÉLLEZ RODERO, *Jaca en la Corona de Aragón a través de les fuentes toponímicas*, dins «XV Congreso Corona, III», 372-388.

L'única font toponímica aprofitada en aquestes pàgines és l'ACA, *Canc., Pergamins*, d'on són regestats setze documents dels comtes Ramon Berenguer II a Ramon Berenguer IV [en el darrer, els nobles d'Aragó juren fidelitat al comte de Barcelona (*sic!*), carpeta 41, núm. 27]. Hi ha quadre sinòptic de les grafies i de llur col·locació (385-388). – J. P. E. [15.148]

Pere CATALÀ I ROCA, *Fretura de fortificació de Jaca, a les acaballes del segle XV*, dins «XV Congreso Corona, III», 171-175.

Pere CATALÀ I ROCA, Joan GALA I FERNÁNDEZ, *La sagristia de Jaca, motiu de disputa l'any 1485*, dins «XV Congreso Corona, III», 177-180.

Sota el primer títol hi ha presentació i transcripció de tres documents d'ACA, *Canc., reg.*, datats entre el 1489 i el 1491, en els quals Ferran II insistia en la necessitat de reforçar els murs, dins el context de les tensions amb França per la restitució del Rosselló a la corona catalanoaragonesa.

En el segon són esmentats o parcialment transcrits alguns documents d'ACA, *Canc., reg.*, amb els quals el mateix rei maldava a obtenir del papa per a Jayme d'Urrús la dignitat catedralícia indicada en el títol; aquelles recomanacions demostrarien la parcialitat d'aquell rei a favor dels Urrús. – J. P. E. [15.149-15.150]

Manuel GARCÍA FERNÁNDEZ, *La infanta doña María, monja de Sijena, y su política castellana durante la minoría de Alfonso XI (1312-1325)*, dins «Anuario de Estudios Medievales», 28 (1998), 157-174.

L'autor explicita el seu intent de relectura des de perspectiva castellana dels documents, ja publicats o encara inèdits, d'ACA, *Canc., reg.*, que ell cita. La infanta Maria era la filla gran de Jaume II i es-tigué casada amb el també infant Pedro de Castilla, després de la mort del qual professà com a monja a Sixena. Tot l'afer és relacionable amb la política de Jaume II envers Castella. – J. P. E. [15.151]

Máximo DIAGO HERNANDO, *El comercio de tejidos a través de la frontera terrestre entre las coronas de Castilla y de Aragón en el siglo XIV*, dins «Studia Historica. Historia Medieval», 15 (1997), 171-207.

El principal proveïdor de drap o roba a Castella eren els Països Baixos i França i el producte arribava per mar. No mancava, però un comerç terrestre que entrava pels punts fronterers entre

les dues corones i és ben documentat en l'ACA, *Canc., reg.*; l'autor aplega les dades de la dita font i les proporcionades per d'altres, dades que inclouen preus de la roba de diverses qualitats i procedències (177 i notes 20 i 21), entorn els temes següents: exportació a Castella protagonitzada per mercaders catalans (178-185), per mercaders aragonesos (186-190), exportacions des de València (191-194); notícies de mercaders castellans comprant drap/roba en la Corona catalano-aragonesa (194-201) i notícies específiques de presència dels darrers en fires (203), però també de catalans en les de Castella (204-207). – J. P. E. [15.152]

Alessandro SODDU, *Ricognizioni topografiche nella Nurra/2. L'incastellamento medioevale (indagine preliminare)*, dins «Sacer. Bolletino della Associazione Storica Sassarese», IV/4 (1997), 115-124.

L'objectiu de l'autor és el d'oferir una «prima rassegna critica del materiale documentario edito..., accompagnata dalla presentazione di alcuni dati inediti» (116); un d'aquests, relatiu a Castella Pisà, es troba en lletra d'Alfons III el Benigne, del 1330-1331, conservada a l'ACA, *Canc. Papers a incorporar*; l'altre és el *Llibre de privilegis* de l'Alguer, AM, Còdexs (117). Hi ha quadre de quinze unitats geogràfiques de la comarca i de llurs barons catalans el 1358 (124). – J. P. E. [15.153]

Il Parlamento di Pietro IV d'Aragona (1355). a cura di Giuseppe MELONI (Acta Curiarum Regni Sardiniae, 2), [Càller], Consiglio Regionale della Sardegna 1993, 362 pp.

El primer capítol és dedicat a la descripció dels exemplars, en els quals s'ha conservat la documentació, sencera o parcial, d'aquell parlament; cinc dels set són de l'ACA, *Canc., reg. (Registrum Sardinie)*, i *Papers a incorporar; Reial Patrimoni*; i *Vària de Cancelleria* (cf. també 159-161); dos són de Càller, Archivio Comunale, *Pergamene i Llibre vert* (19-34); també és d'ACA la documentació complementària (34-40). El capítol següent exposa la situació política conflictiva creada per la sobirania catalana en una illa que Gènova volia seguir controlant (41-55). El Parlament del 1355 havia d'ésser punt de trobada i de recerca de camins futurs (57-66); la historiografia, començant per la *Crònica* de Pere el Cerimoniós, segueix per Jerónimo Zurita i arriba als actuals estudis d'autors sards (67-72). Els capítols següents descriuen amb detall la successió de les fases parlamentàries (73-155) i així arribem al regest i transcripció de setanta-set textos, en llatí o en català, tots de l'ACA (183-332). Hi ha taules onomàstica (335-351) i toponomàstica (353-358). – J. P. E. [15.154]

I parlamenti di Alfonso il Magnanimo a cura di Alberto BOSCOLO. Aggiornamenti, apparati e note di Olivetta SCHENA (Acta Curiarum Regni Sardiniae, 3), [Càller], Consiglio Regionale di Sardegna 1993, 234 pp.

Després d'un *Ricordo di Alberto Boscolo*, signat per Giancarlo Sorgia, un llarg capítol signat per aquell exposa la incidència de la política expansionista del rei Alfons dit el Magnànim en l'illa de Sardenya i la seva confluència en els parlaments més o menys coneguts dels anys 1421, 1446 i 1452 (15-85). Els volums que contenen parts diverses d'aquests parlaments es troben a l'ACA, però també en alguns arxius de l'illa: Càller, Iglesias i l'Alguer, Archivio Comunale, analitzats en les pàgines 87-99 i resumits en les 100-101. Són regestats i transcrits vint-i-tres documents per al parlament del 1421 (105-164), quatre per a la reunió del braç militar del 1446 (165-190), i tres per al del 1452 (191-215). Hi ha quadre de contribuents i quantitats del donatiu del 1452 (216), taula onomàstica (219-223) i toponomàstica (225-228). – J. P. E. [15.155]

Angelo RUNDINE, *La formazione dei 'letrados' sardi all'Università di Salamanca*, dins «XIV Congresso Corona, IV», 539-553.

Fins a mitjan segle XVI, els sards estudiaven en els Estudis Generals de la Corona catalanoaragonesa; després cresqué la tirada vers Salamanca; molts d'aquells estudiants són coneguts pel *Memorial y discurso legal del dr. D. Francisco Ursón... natural de la ciudad de Sàsser*, i per la *Relación de los letrados que oy actualmente se hallan naturales del Reino de Cerdeña*, aquesta del 1668; es troben a Barcelona, ACA, *Consell d'Aragó, segretaria de Sardenya*, lligall 1132. – J. P. E. [15.156]

John O. WARD, *Rhetoric in the Faculty of Arts at the Universities of Paris and Oxford in the Middle Ages: a Summary of the Evidence*, dins «Archivum latininitatis medii aevi», LIV (1996), 159-231.

La «Guia de l'estudiant» d'ACA, Ripoll ms. 109 [Cf. ATCA, XVIII (1999), 1092 i 1093, núms. 14.278-14.279], respondria a una sèrie d'objectius, com la de preparar-se als exàmens, proporcionar una visió estructural de les noves ciències i convèncer de la funció ancilar de la filosofia (187); la retòrica i els seus textos bàsics seria present arreu, encara que l'espai que li és dedicat sigui escàs (només dues de les noranta columnes de text: 188); també la retòrica és col·locada dins l'esquema de les ciències, les terces o 'sermocinales' (retòrica, gramàtica, lògica) i n'és subratllada la funció judicial, la de convèncer un jutge (190 i 192). – J. P. E. [15.157]

Jaume RIERA I SANS, *El personal de l'Arxiu Reial de Barcelona durant el segle XVIII*, dins «Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics», IX (1998), 87-104.

Aplec de les dades disponibles a l'Arxiu Reial de Barcelona sobre arxivers (segles XVII-XVIII): legislació sobre l'Arxiu de les Corts (1706), com reials cèdules (1733), nomenaments, reglamentació i oficis: agranadors i porters, oficials quarts, terços, segons, primers i majors, arxivers, jutges, censoradors i llurs sous i tasques, sovint interrompudes per motius personals, per circumstàncies polítiques, per vacants perllongades a causa del feixuc sistema ultracentralitzat i àdhuc perquè eren nomenades persones, en les quals concorrien mèrits sense cap relació amb l'arxivística, o influències o intrigues, o mèrits altrament desconeguts. Fins les recomanacions de la Reial Audiència borbònica eren ignorades pel despotisme de la cort. – J. de P. [15.158]

Alberto TORRA PÉREZ, *Inventario de los archivos de los conventos de Barcelona de la Orden de la Santísima Trinidad*, dins «Trinitarium», 5 (1996), 197-243.

Ja Gaietà Barraquer havia indicat de forma precisa i fiable els fons trinitaris conservats a la Delegació d'Hisenda de Barcelona; col·locats ara a l'Arxiu Reial o ACA, els trobem ací agrupats en cada un dels convents de La Trinitat de Barcelona (200-215), Col·legi de la Trinitat (216-218), Trinitaris de la Bonanova (218-230), Trinitaris Calçats de Tarragona (230-231) i una sèrie de trenta-sis lligalls (321-326); hi ha també llista de fons utilitzats per Barraquer, ara no localitzables (237-238) i equivalència entre l'inventari Barraquer i l'actual (239-243). La documentació és bàsicament dels segles moderns i és ací indicada seguint la pauta següent: llibres d'inventari, documents papals i reials, visites, hàbits, defuncions, testaments i fundacions, rendes i capbreus, entrades i eixides, escriptures, plets i infermeria. – J. P. E. [15.159]

Àngel FÀBREGA I GRAU, Josep BAUCELLS I REIG, *Arxiu Capítular de la Santa Església Catedral Basílica de Barcelona*, dins *Arxius Catalunya*, 7, 19-39.

En la presentació vàlida per a tot el volum (13-18), Josep Baucells informa que les presentacions d'arxius publicades en aquest recull s'articulen en cinc punts: denominació oficial de l'arxiu i dades personals i locals complementàries, on consten les possibilitats d'utilització; resum d'història de cada arxiu i situació tecnològica actual; informació dels fons i sèries documentals, nucli de cada

presentació; instruments de treball i biblioteca auxiliar; i bibliografia de treballs recents basats en el fons de cada arxiu; hi ha algunes dades conjuntes com és ara que en els vuit arxius vinculats a les catedrals del Principat de Catalunya hi ha 733 còdexs, 4.575 incunables i rars, 189.388 pergamins (16). La informació sobre cada un dels punts indicats per a l'Arxiu Capitular de la Santa Església Catedral Basílica de Barcelona (ACB) (21-40; hi ha dues fotografies: 37-38) és completada amb la de dos arxius integrats: el del Col·legi de beneficiats de Sant Sever, de Barcelona (31-32) i el de la Casa dels infants orfes, de Barcelona (33-34). – J. P. E. [15.160]

Anna PÉREZ CASTILLO, *Templers i hospitalers a Catalunya. Documents conservats a l'Arxiu Capitular de la Catedral de Barcelona*, dins «Anuario de Estudios Medievales», 28 (1998), 3-9.

Presentació de quatre unitats arxivístiques de l'ACB, el contingut de les quals correspon a templers i hospitalers: els cent noranta-dos pergamins, que conserven la localització arxivística que tenien en l'Arxiu del Gran Priorat de Catalunya, ací reconstruïda (4-5); són a l'ACB a conseqüència dels trasbalsos de documentació els anys 1936-1939, car la documentació d'aquell priorat és a l'ACA; també hi correspondria el *Llibre de privilegis o Instrumenta facientia pro negotiis Hospitalis... et ordinis Templi quondam et ordinis etiam beatae Mariae de Muntesia*: té transcrits noranta-quatre documents i també consta la seva col·locació en aquell antic arxiu (5-7); els còdexs 124A i 149 contenen els punts i el resultat dels interrogatoris oficials a templers el 1310 en terres de Lleida i al bisbat de Saragossa (7-9). – J. P. E. [15.161]

Josep M. MARTÍ I BONET, *Arxiu Diocesà de Barcelona*, dins *Arxius Catalunya*, 7, 41-62.

[Vegeu el resum n. 15.160]. La informació pròpia de l'Arxiu Diocesà de Barcelona (ADB) (43-62) és completada amb la dels que s'hi troben en dipòsit: el del monestir-col·legiata de Santa Anna de Barcelona (51-53), el del monestir de Sant Jeroni de la Vall d'Hebron (53-54), el del convent de Sant Gaietà, de Barcelona (54-55), el del monestir de Sant Cugat del Vallès (55), el del monestir de Sant Miquel del Fai (56), els arxius consulars dels Estats Pontificis i del Regne de Nàpols-Sicília (56-57), el de l'Arxiu de la Croada (56-57), alguns altres arxius menors d'institucions o d'obres d'apostolat (59) i els de vint-i-nou parròquies (59). – J. P. E. [15.162]

Roser PUJOL I TORT (+), *Arxiu del Monestir de Sant Pere de les Puelles*, dins *Arxius Catalunya*, 7, 63-72.

[Vegeu el resum n. 15.160]. La informació de l'Arxiu del Monestir de Sant Pere de les Puelles (AMSPP) no reporta l'existència d'arxiu en dipòsit, però és completada amb dues fotografies (67-68). – J. P. E. [15.163]

Valentí SERRA, *Arxiu provincial dels Caputxins de Catalunya*, 7, 73-82.

[Vegeu el resum n. 15.160]. Ultra la informació de l'Arxiu Provincial dels Caputxins de Catalunya (APCC) (75-82), és característic d'aquest arxiu el fons de la Custòdia (caputxina) de Rosselló fins al 1659; els dels quinze antics convents de la província i el de les missions a Amèrica, amb fons del 1669 ençà; hi ha dues fotografies (81-82). – J. P. E. [15.164]

Gabriel BELTRAN I LARROYA (+), *Arxiu dels Carmelites Descalços de Catalunya i Balears*, dins *Arxius Catalunya*, 7, 83-93.

[Vegeu el resum n. 15.160]. És peculiar d'aquest Arxiu dels Carmelites Descalços de Catalunya i Balears (ACDC) (85-93) el fet que engloba documentació d'ambdues branques, masculina i

femenina de la reforma de Santa Teresa de Jesús; també s'ho val d'assenyalar que una secció del convent de Barcelona correspon a la fàbrica de fundició de lletra (87). – J. P. E. [15.165]

Maria del Sagrat Cor GRANÉ I BRATAU (+), *Arxiu del Monestir de Santa Maria de Pedralbes*, dins *Arxius Catalunya*, 7, 95-103.

[Vegeu el resum n. 15.160]. Monestir de fundació reial, fortament vinculat a les grans cases nobles catalanes medievals (d'ací la secció dedicada a la documentació familiar de les abadesses: 100-101), l'Arxiu del Monestir de Santa Maria de Pedralbes (AMPE), reflecteix la seva condició senyorial i feudal no sols civil (amb pergamins de l'any 1009 ençà), sinó també eclesialística pels drets damunt almenys una desena de rectories parroquials (100). – J. P. E. [15.166]

Joan FLORENSA I PARÉS, *Arxiu Provincial de l'Escola Pia de Catalunya*, dins *Arxius Catalunya*, 7, 105-114.

[Vegeu el resum n. 15.160]. L'Arxiu Provincial de l'Escola Pia de Catalunya (APEPC), ultra la documentació de la mateixa província, amb particular referència a la dels col·legis locals, conserva alguns fons particulars (Vives, Poch, Borrell, etc.); hi ha dues fotografies (111-112). – J. P. E. [15.167]

Josep MARTÍ I MAYOR, *Arxiu dels Franciscans de Catalunya*, dins *Arxius de Catalunya*, 7, 115-124.

[Vegeu el resum n. 15.160]. L'actual Arxiu dels Franciscans de Catalunya (APFC) és resultat del treball posterior a la restauració de la província el 1878; ultra els fons corresponents a la dita província, entre els quals hi ha quaranta sermonaris, quatre lligalls de sermons dels segles XVIII-XIX i setanta-nou exemplars d'apunts didàctics dels segles XVI-XIX (123), el dit arxiu conté tant pergamins com volums d'altres procedències, entre els quals destaquen el fons de la Comunitat de Beneficiats de Torà (119 i 123), i el d'alguns convents no franciscans: Sant Tomàs de Riudeperes, Sant Domènec de Balaguer (119), Bellpuig de les Avellanès, Sant Jeroni de la Murtra (Barcelona) i convents del Carme de Valls i de Montblanc; i alguns arxius familiars (123). Hi ha dues fotografies (121-122). – J. P. E. [15.168]

Josefina MATEU IBARS, *Manuscritos de la Compañía de Jesús en la Biblioteca General de la Universidad de Barcelona*, dins «Misc. González», 154-172.

Informació de disset temes jesuítics, documentats en els manuscrits de Barcelona, BU; són dues voltes alfabèticament ordenats; una primera llista és més breu (155-158), la segona més completa (158-172), tot i que hi manqui la darrera secció present en el primer, la dels visitadors apostòlics. – J. P. E. [15.169]

M. Josefa ARNALL JUAN, *Crónica del siglo XVIII relativa a la historia de México*. (Ms. 919 de la Biblioteca Universitaria de Barcelona), dins "Boletín Americanista", XXXVII (1997), 35-43.

Volum factici, del qual l'autora explica la composició i d'altres característiques. Dins el seu tercer conjunt, els folis 167v-172, contenen un aplec de notícies cronològiques de Mèxic, de naturalesa diversa, de religioses a econòmiques, datables del darrer terç del segle XVIII, ací transcrites (37-43); l'autor és desconegut, encara que podria haver estat jesuïta. – J. P. E. [15.170]

Mª Josefa ARNALL I JUAN, *Libros de espiritualidad en la biblioteca de los carmelitas descalzos de Barcelona (siglos XIII-XIX)*, I-III, dins "Revista de Espiritualidad", 53 (1994), 545-554; 54 (1995), 185-197; 377-388.

L'autora informa dels seus estudis sobre l'antiga biblioteca dels carmelites descalços de Barcelona, Convent de Sant Josep; en aquestes pàgines dóna llista de les obres de lectura espiritual (I, 551-554); dels tractats d'ascètica i mística (II, 185-195) dels llibres de meditació (II, 195-196) i d'oracions (II, 197-198); de les obres de litúrgia, tant per a l'ofici (III, 377-380), com per a la missa (III, 381-383) i els altres sacraments (III, 383-388). – J. P. E. [15.171]

Montserrat CASAS NADAL, *La obra de Ludovico Antonio Muratori, y sus traducciones, en las bibliotecas eclesiásticas de Barcelona (segunda mitad del siglo XVIII)*, dins «Misc. González», 173-183.

L'autora recorda successivament l'interès dels nostres il·lustrats en l'obra de Muratori (174-175), la presència de llibres seus en biblioteques barcelonines del segle XVIII (178-179); i llista dels que, procedents dels antics convents de Sant Agustí, Santa Caterina, Mariana de Sant Francesc, la Mercè, Santa Madrona, Carme Calçat i Carme Descalç (Sant Josep), són ara a Barcelona, BU (181-183). – J. P. E. [15.172]

Montserrat CASAS NADAL, *Los fondos italianos de la biblioteca del Convento de San Agustín de Barcelona (segunda mitad del siglo XVIII)*, dins *Conventos agustinos (Madrid, 20-24 de octubre de 1997)*, Actas del X Congreso Internacional de Historia de la Orden de San Agustín, Roma, Institutum Historium Augustinianum 1998, 213-259.

L'autora resumeix allò que fou i resta el convent medieval de Sant Agustí, víctima de Felipe V Borbón (211-215), i allò que fou i resta del començat de construir en el segle XVIII (216-218); és coneguda la biblioteca del segon, començada de construir el 1761; la gran sala fou descrita per Gaietà Barraquer i Roviralta, i la riquesa bibliogràfica, de 15.392 volums, és coneguda per l'*Index librorum omnium Bibliothecae Regalis Conventus S. P. N. Augustini Barcinonensis*, en dos volums, conservat a Barcelona, BU, mss. 1166 i 1167 (221). Després d'una visió global i diacrònica del fons italià, amb indicació dels llocs d'edició (225-239); Venècia destaca amb més del 36% dels títols, seguida de Roma amb el 13'8%, segueixen, a tall d'apèndix les fitxes bibliogràfiques de les dues-centes noranta-sis obres, disposades per ordre alfabètic del cognom dels respectius autors (240-259). – J. P. E. [15.173]

Josep PERARNAU I ESPELT, *Els mss. 546 i 671 de Barcelona, Biblioteca de Catalunya*, dins PIETRO DI GIOVANNI OLIVI, *Opere editae ed inedite*, Grottaferatta (Roma), Editiones Archivum Franciscanum Historicum 1998, 571-579.

Descripció dels dos volums manuscrits indicats en el títol; el primer, del pas del s. XIV al XV, conté dues còpies, la d'una exposició del *Cant dels cants*, d'atribució dubtosa, i la d'una del *Llibre d'Ezequiel*, de fra Pèire Joan (Oliu) (571-573). El ms. 671, copiat per tres mans d'entorn mitjan segle XV, conté nombrosos textos devocionals en la seva primera part, entre els quals un en català, *Alegre't, Mara de Déu...* (574-577); la segona és més clarament franciscana i, ultra la *Regula II fratrum minorum* i d'altres textos, conté còpies de l'*Expositio Regulae fratrum minorum* i de la *Confessio de usu paupere*, de fra Pèire Joan (Oliu), aquesta darrera en redacció diversa de les publicades (577-579). – J. P. E. [15.174]

Juana María ARCELUS ULIBARRENA, *Floreto de Sant Francisco {Sevilla, 1492}*. Fontes Franciscani y *Literatura en la Península Ibérica y el Nuevo Mundo*. Estudio crítico, texto, glosario y notas. Pre-

sentación de Enrico MENESTÓ (Espirituales Españoles, B/7), Madrid, Fundación Universitaria Española - Universidad Pontificia de Salamanca 1998, 960 pp.

Entren en el nostre camp les informacions relatives als manuscrits 645 i 666 de Barcelona, BC, i a llur utilització en el tema dels 'Fontes franciscani' des que a començaments de segle fou descobert, trobant-se encara a Can Dalmasas (311-315). – J. P. E. [15.175

Montserrat GALERA, Pau ALEGRE, Concepció ISERN, *Tres cartoteques catalanes*, dins «L'Avenc. Revista d'història», núm. 224 (abril 1998), 23-28.

Informació de les cartoteques de la BC, de la UB, i de la Cartoteca de Catalunya. La primera s'enceta amb la *Carta nàutica* de Guillem de Vallseca del 1439, i posseeix la deixa de Ignasi Maria Colomer, «excel·lent col·lecció del mapa català» (24) constituïda per 3977 peces registrades i per unes tres-mil sense registrar. La segona, nascuda el 1981, té finalitat pedagògica: «documentació geogràfica que l'usuari transformarà en informació cartogràfica» (25). La tercera és institució oficial de la Generalitat de Catalunya, de la qual és el centre productor de cartografia; els seus fons arrenquen en l'edat mitjana, sobretot en cartes portolanes; compta amb una nodrida biblioteca. – J. P. E. [15.176

LA BISBAL D'EMPORDÀ

Santi SOLER I SIMON, *El fons patrimonial Salamó. Un exemple de reconstrucció arxivística*, dins «Arxius. Butlletí del Servei d'Arxius», 18 (estiu 1998), 1-3.

L'adquisició de la casa pairal Salamó, de la Bisbal d'Empordà, inclogué la de l'arxiu i d'allò que restava de l'antiga biblioteca. La documentació comença el segle XVI i és més abundosa en el segle XVIII. Ací és reconstruïda la història de la nissaga; l'arxiu ha recuperat la classificació «que el fons antigament ja posseïa», repartida en cinquanta-quatre unitats, la classificació temàtica de les quals és ací indicada, com també ho és l'esquema ordenador d'alguna d'elles (2). – J. P. E. [15.177

CIUTAT DEL VATICÀ

Bullarium Ordinis Sancti Augustini. Regesta. I. 1256-1362.- II. 1362-1415.- III. 1417-1492, editat Carolus ALONSO (Fontes Historiae Ordinis Sancti Augustini. Series III, 1-3), Roma, Institutum Historicum Augustinianum 1997-1998, XVI i 342, 366 i 394 pp.

Fruit de dècades de recerca en els fons de l'Archivio Segreto Vaticano i en particular en les sèries de *Regesta Vaticana* i *Regesta Avenionensia*, ara finalment els editors posen en mans dels estudiosos el regist (no pas els textos sencers) de documentació vaticana relativa al dit orde, l'accés a la qual és facilitat per l'ordenació cronològica i per les taules finals, on, per exemple, podem trobar en les del primer volum no sols referència a les ciutats principals com és ara Barcelona (I, 303) o Elna (I, 311), ans també a persones des del tan famós fra Bernat Oliver (I, 305) a d'altres de no tan conegudes com fra Joan Nicolau, de Perpinyà (I, 319). El segon volum topà amb els dos o tres papes del Cisma d'Occident, problema que l'autor soluciona diferenciant la línia dels papes romans (II, 13-225), de la dels avinyonesos, dins la qual hi ha la documentació més 'nostra' de Benet XIII (II, 265-287), i la dels pisans, els dos darrers considerats antipapes; en aquest volum segon compareixen poblacions absents del primer, com Girona (II, 335). El terç ens torna a la normalitat; assenyalam, però, la documentació del primer papa Borja, Calixt III (III, 169-179). – J. P. E. [15.178-15.179-15.180

I codici latini datati della Biblioteca Apostolica Vaticana. Dei fondi Archivio S. Pietro, Barberini, Boncompagni, Borghese, Borgia, Capponi, Chigi, Ferrajoli, Ottoboni. I. Testo. Sotto la direzione di José RUYSSCHAERT (+). A cura di Adriana MARUCCHI +. Con la collaborazione di Albinia C de la MARE. Ciutat del Vaticà, Biblioteca Apostòlica Vaticana 1997, 274 pp.

Id., II. *Tavole*, Ciutat del Vaticà, Biblioteca Apostòlica Vaticana 1997, CXLII pàgines d'il·lustracions, altrament no numerades.

El primer volum conté informació i transcriu la frase que conté la datació dels següents volums manuscrits: Barb. lat. 684: Ramon Llull, *Liber sanctae Mariae*, Roma, 6 nov. 1425 (26-27); Capp. 115: *Rosarius philosophorum*, atribuït a Arnau de Vilanova, Castiglione d'Ombrone, 19 oct. 1538 (58); Chig. A. VII. 225: Guiu de Montroquer, *Manipulus curatorum*, 12 des. 1465 (66); Chig. E. VI. 181: sant Ramon de Penyafort, *Summa*, Orte, 6 oct. 1453 (80); Ottob. lat. 5: segon exemplar de la *Summa de poenitentia et matrimonio*, 1242 (120); Ottob. lat. 536: *Expositio in Apocalypsin*, abans atribuïda a Arnau de Vilanova, Marsella, Sant Víctor, 1306 (131); Ottob. lat. 1125: Nicolaus Eimerici, *Directorium officii Inquisitorum*, per a Gabriel Casafages, Bolonya 1461 (142-143); Ottob. lat. 1405, *Liber de significatione*, Mallorca, 29 març 1501 (157); Ottob. lat. 1896: Arnau de Vilanova, *Tractatulus*, 1442 (179). De més a més, l'Ottob. lat. 1389: Thomas Bradwardine, *Geometria*, etc., era copiat a Tortosa per Bartomeu Julià, prevere de València, el 20 de juny de 1414, «dum erat ibi Romana curia» (156).

El segon volum és dedicat exclusivament a reproducció fotogràfica de pàgines o fragments dels manuscrits inclosos en el primer (amb l'excepció, si no m'erro, de Chigi E. VI. 181); la correspondència de volums i ,tavole' o làmines és la següent: Barb. lat. 684 = Tav. XXXII; Capp. 115 = Tav. CXXXVII; Chigi A. VII. 225 = Tav. XCV; Ottob. lat. 5 = Tav. II; Ottob. lat. 356 = Tav. V; Ottob. lat. 1125 = Tav. LXXXVIII; Ottob. lat. 1405 = Tav. CXXXIX; Ottob. lat. 1896 = Tav. XLVII. El volum Ottob. lat. 1389, copiat el 1414 a Tortosa [cal rectificar a favor d'aquesta ciutat la localització, que no és València, encara que, com ja sabem pel final del primer volum, el copista fos valencià] = Tav. XXV. – J. P. E. [15.181-15.182]

Rosa ALCOY, *Un Decretum Gratiani vaticà i la pintura catalanoblear a l'entorn del 1300*, dins «Misc. Ainaud, I», 307-325.

La comparació entre les pintures catalanes de Catalunya i Mallorca del pas del segle XIII al XIV, i en particular entre les de Santa Úrsula (de Sant Francesc de Palma de Mallorca) i les il·lustracions de la còpia del *Decretum Gratiani*, ara a la Biblioteca Vaticana, *Fabrica di S. Pietro*, A.25, condueix l'autora a indicar, d'una banda, que aquest volum fou l'exemplar, que inspirà alguns detalls il·lustratius del també *Decretum*, ara de Londres, BL, Add. 15274-15275, destinat a un Pinós Saportella (123); de l'altra, la il·lustració del volum vaticà (que arribà a Sant Pere per deixa de Giacomo Orsini el 1438) presenta detalls de caire estilístic que assenyalen un origen catalanoblear del mateix (317-321). – J. P. E. [15.183]

ESPANYA

Juan Manuel del ESTAL, *Inventario del Archivo Hagiográfico de El Escorial*, dins «La Ciudad de Dios», CCXI (1998), 1145-1220.

L'interès de Felip II a aplegar relíquies de sants obtingué resultats puntualment documentats en l'Archivo Hagiográfico del Real Monasterio i en l'Archivo del Palacio Real de Madrid; ací trobem en regest cada un dels dos-cents quaranta-tres certificats, entre els quals hi ha una lletra de Bernadí Gómez Miedes [segurament ardiaca Saguntinus, és a dir, de Morvedre, i no pas de Si-güenza], datada a València el 1576 (1167, núm. 67); un conjunt de documents datats a Montsó durant la cort del 1585, entre els quals hi ha diverses lletres de l'aleshores bisbe de Vic, Joan Bta.

de Cardona, i una de Joan Francesc Copons, senyor de La Manresana (1174, núm. 95); còpia notarial del document de Martí l'Humà sobre el Sant Càlzer, rebut per ell de San Juan de la Peña i donació reial d'un d'or al dit monestir (1177, núm. 104); [en canvi, el César de Gamba, pretès bisbe de Tortosa a darreries del segle XVI, segurament és confusió amb Tortona: 1185, núm. 136]; alguns documents notariais estesos a Roma per Sebastià Martre, clergue de Tarragona (1189, núm. 153; 1193, núm. 163; 1208, núm. 214); dues lletres autògrafes de Joan Bta. Vives, 1593, sobre la relíquia de la Vera Creu (1191, núm. 159); i lletra de Margarida de Cardona, marquesa de Navarrès, 1597 (1199, núm. 186). – J. P. E. [15.184]

Sergio CASTILLO ESPINOSA, *Fondos documentales eclesiásticos aragoneses depositados en el Archivo de la Real Academia de la Historia de Madrid*, dins «Aragonia Sacra», XII (1997 [1998]), 203-206.

Som informats que Manuel Abad y Lasierra deixà a aquella acadèmia vint-i-cinc volums de documentació, on hi ha seccions dedicades a la catedral de Roda d'Isàvena i a Santa Maria de Lavaix; que també Manuel Abella dedicà un apartat a Roda en *Noticias y plan de un viaje literario*. – J. P. E. [15.185]

Josep SERRANO DAURA, *L'establiment de l'orde del Temple a la Tortosa de Síria (segle XII)*, dins «Anuario de Estudios Medievales», 28 (1998), 333-343.

El document que certifica aquella fundació d'una casa templera s'ha conservat en còpia treta a Ascó a mitjan segle XVI, ara a Madrid, AHN, *Órdenes militares*, llibre 1750 C; el text és d'alguna manera transcrit (340-342). – J. P. E. [15.186]

M. A. GARRIDO, A. L. LUJÁN, L. ALBURQUERQUE, M. A. MARTÍNEZ, *Retóricas españolas del siglo XVI en la Biblioteca Nacional de Madrid*, dins «Revista de Filología Española», LXXVIII (1998), 327-351.

La referida biblioteca posseeix exemplars de Francesc Joan Bardaixí, *De conscribendis epistolis liber unus*, València 1564; Vicent Blasco Garcia, *Brevis epitome, in qua praecipua Rhetoricae capita...* València 1581 (337); Francesc de Borja, *Tratado breve para los predicadores del santo Evangelio*, Madrid 1592; Mateu Bossulo, *Institutionum oratoriarum libri tres*, València 1566 (338); Joan Costa i Beltran, *De utraque inventionem oratoria et rhetorica...*, Pompeiopolis 1570; Frederic Furió i Ceriol, *Institutionum rhetoricarum libri tres*, Lovanii 1554 (339); Francesc Galès, *Epitome troporum ac schematum...*, València 1553 (540); Antoni Lull, *De oratione libri septem*, Basilea 1558; i *Progymnasmata rhetorica*, Basilea 1550 (342); Pere Joan Nunyes, *Institutiones oratoriae...*, València 1552; *Progymnasmata, id est, praeludia quaedam oratoria...*, Saragossa 1596; *Institutiones rhetoricae...*, Barcelona 1585; *Institutionum rhetoricarum libri quinque...*, Barcelona 1585 i 1593; *Tabulae institutionum rhetoricarum...*, Barcelona 1578; i *Apposita Marci Tullii Ciceronis*, València 1556 (343-344); Joan Llorenç Palmireno, *Aphthonii clarissimi rhetoris progymnasmata...*, València 1552; *De vera et facili imitatione Ciceronis...*, Saragossa 1560; *Rhetoricae Laurentii Palmireni*, [València] 1564 i 1566; *De arte dicendi libri quinque (tres)*, [València] 1563 i 1568; i *Dilucida conscribendi epistolas ratio*, València 1585 (345-346); Diego Pérez de Valdivia, *De sacra ratione concionandi*, Barcelona 1588; Pere Joan Perpinyà, *De arte rhetorica discenda*, Roma 1565 (345-346); Andreu Sempere, *Methodus oratoria...*, València 1568; *Tabulae breves et expeditae in praeceptiones rhetoricae...*, València 1553 (348); Tomàs Trujillo, *Tbesaurus concionatorum*, Barcelona 1579; i Joan Lluís Vives, *De ratione dicendi libri tres*, Colònia 1537 (380); en cada cas, si s'escau, hi ha informació d'edicions recents o de treballs acadèmics en curs. – J. P. E. [15.187]

Charles H. LOHR, *Aristotelica Matritensia. Bibliographical Survey*, dins «Traditio. Studies in Ancient and Medieval History, Thought and Religion», 53 (1998), 251-308.

Proseguint un treball de l'autor ja conegut dels nostres lectors [cf. ATCA, XVII (1997), 917, núm. 13420], són assenyalats en aquest article els textos manuscrits següents d'autors nostres existents en biblioteques madrilenyes [si no és indicada cosa diversa, es troben a la BN]: Guillelmus Arnaldi, *Quaestiones super Summulas logicales...*, ms. 1070 (253); Pere Tomàs, *Formalitates*, ms. 1796 (258) i BU, ms. 115 (297), *Quaestiones formalitatum* i *Commentaria in VIII libros Physicorum*, ms. 2016 (260), *Tractatus divisionis* i *Quaestio de distinctione praedicamentorum*, ms. 2017 (261); Joan Bta. Benevent, *Philosophia rationalis*, ms. 1970 (260); Joan Marbres (Canonicus), *Quaestiones in VIII libros Physicorum*, ms. 2014 (260); Arnau de Vilanova, *Liber de viribus cordis et medicinis cordialibus, translatus ab Arnaldo de Villanova, Opusculum de effectibus qualitatum primarum*, ms. 2016 (260), *Parabola medicationis* (incomplet) i *De conferentibus et nocentibus*, ms. 3058 (263), *Consideratio medicinae* i *Medicinalium introductionum speculum*, ms. 3371 (270); Tomàs Darder, *Manuductio ad principia dialectices, Commentaria in logicam Aristotelis, Commentaria in VIII libros Physicorum*, i *Commentaria in II libros de ortu et interitu*, ms. 2599 (262); Joan Jaume, *Tractatus de epidemia*, ms. 3058 (263); Vicent Ferrer, *Suppositiones terminorum* i Francesc Prats (Desprats?), *Termini declarantes totam logicam cum quibusdam pertinentibus ad scientiam naturalem*, ms. 3368 (269); Antoni Andreu, *Quaestiones super XII libros Metaphysicae*, ms. 4233 (275). – J. P. E. [15.188]

Francisco DÍAZ DE CERIO, *Noticias religiosas del siglo XIX en la sección Consejo de Castilla. Gobierno, del Archivo Histórico Nacional. Tomo I: 1800-1807*, dins «Anthologica Annua», 44 (1997), 735-874.

Després del *Decret de Nova Planta*, el Consejo de Castilla era l'hereu de l'anterior de la Corona d'Aragó, i hi conflueixen els afers de les nostres terres (en realitat, però, gairebé tots els afers pertanyen a la Corona de Castella); d'altra banda, en la documentació ací assenyalada no sols n'hi ha de l'any 1800, ans encara d'anys anteriors del segle XVIII, que ens toca d'indicar: el 1800, els capítols de València i de Barcelona, demanaven al dit Consejo que els arrendadors de drets llurs els paguin en moneda i no pas en vals reials (753, lligall 2071); i des del 1778, els cartoixos d'Ara Christi (València) denunciaven les tensions entre la comunitat i el prior (785, lligall 2246). – J. P. E. [15.189]

Carmen ÁLVAREZ MÁRQUEZ, *Manuscritos localizados pertenecientes en otro tiempo al monasterio cartujo de Sta. María de las Cuevas, extramuros de la ciudad de Sevilla*, dins «Scriptorium», LII (1998), 388-408.

Un d'aquells volums és l'actual 59-4-40 de Sevilla, Biblioteca Capitular y Colombina, copiat el segle XVI i completat el XVIII d'un altre de la Cartoixa de La Vall de Crist [prop Sogorb]: només conté textos de o a Bonifaci Ferrer: *Tractatus pro defensione Benedicti XIII*; *Epistola dom. Bonifacii ad fratrem Bernardum*, ambdós textos de polèmica amb Guillem de Mota entorn la legitimitat de Benet XIII, anys 1411; i *Epistolae III Benedicti XIII ad dom. Bonifacium Ferrarii*, 1409-1410 (392-394). – J. P. E. [15.190]

Miquel BORRELL SABATER, *El fons ducal d'Híxar. Una nova aportació a la historiografia colomenca*, dins «Quaderns de la Selva», 10 (1998), 175-188.

Després d'esmentar les obres escrites i les fonts arxivístiques conegudes fins ara per a la història de Santa Coloma de Farners, l'autor dóna notícia dels fons de l'Arxiu dels Ducs d'Híxar, actualment situats a Saragossa, que fan referència al senyoriu de Santa Coloma de Farners, puix que els Híxar, -a través dels Aranda, heretaren la seqüència Vilademany-Rupit-Perapertusa-Erill-Joc-Bournonville. Immediatament després dóna un breu regist dels documents continguts en el lligall 293 de la Sala I, i esmenta altres documents escadussers de lligals i sales diverses, que es refereixen a Santa Coloma de Farners. – J. de P. [15.191]

Esperanza VELASCO DE LA PEÑA, *Impresores y librerías en Zaragoza, 1600-1650*, Saragossa, Institución Fernando el Católico 1998, 498 pp.

Treball fonamentat sobretot en una àmplia recerca en els protocols del Archivo Histórico de Protocolos de la capital aragonesa, completada amb la de l'AM i el de l'antiga Diputació, avui conservat en el de la Diputación Provincial. Entre les notícies de l'entorn professional i social dels estampers i dels llibreters saragossans de la primera meitat del segle XVII, entre els reproductors alfabètics personals, i entre la llista d'obres per ells estampades o encarregades, hom troba traces de tractes amb estampers i llibreters catalans, com és ara que J. L. Robles estampà els *Anales* de Jerónimo Zurita amb paper de Girona que havia comprat a Sebastià de Cormellas; que el llibreter Jaume Gotard, familiar i procurador de Cormellas, treballà a Saragossa des del 1605; i que el tortosí Josep Guinobart, també establert allí, el 1630 tenia tractes amb el barceloní Jeroni Margarit. – R. P. i A. [15.192]

FRANÇA

Daniel WILLIMAN, *The Library of St. Victor de Marseille, 1374*, dins *A distinct Voice. Medieval Studies in Honour of Leonard E. Boyle, O. P.*, edited by Jacqueline BROWN and William P. STONEMAN, Notre Dame (Ind.), University of Notre Dame Press 1997, 231-249.

El catàleg d'aquella biblioteca conventual, conservat a l'arxiu Municipal de Marsella fins al temps de la Revolució Francesa, és ara a Nova York, Rush Raes Library of the University of Rochester. Per ell ens consta que el 1374 Sant Víctor de Marsella posseïa exemplars diversos de la *Summa magistri Raymundi* (238/154), repetida en l'*Item Summa Raymundi de Penaforti* i *Item Summa confessorum abbreviata* (238/160 i 161); i encara *Item Summa magistri Iobannis {de Friburgo} lectoris de ordine praedicatorum, de quibusdam additionibus et quaestionibus super Summam confessorum i Item tabula super Summam confessorum* (244/403 i 404). – J. P. E. [15.193]

Julia Maria CARABAZA, Expiración GARCÍA, *Códices misceláneos de agronomía andalusí*, dins «Al-Qantara. Revista de estudios árabes», XIX (1998), 393-416.

Un dels volums manuscrits sobre els quals aquestes pàgines ofereixen informació és el de París, BN, esp, 93, en el qual hi ha traducció catalana del *Tractat d'agricultura* d'Ibn Wafid, i de l'anomenat *De la remembrança de les viandes*, d'Avenzoar (408-409). – J. P. E. [15.194]

Catalogues régionaux des incunables des bibliothèques publiques de France. Volume XII. Bibliothèque de la Sorbonne - Bibliothèque Victor-Cousin - Bibliothèque de l'École nationale des chartes - Bibliothèque de l'Institut national de recherche pédagogique - Bibliothèque de l'Institut national des langues et civilisations orientales - Bibliothèque de l'Imprimerie nationale, par Yvonne FERNILLOT, París Klincksieck 1995, 358 pp.

Alguna almenys de les esmentades biblioteques posseeix algun dels següents incunables: Antoni Andreu, *Quaestiones de tribus principiis rerum naturalium*, Pavia, Lorenzo Canozio 1475; *Quaestiones super XII libros Metaphysicae Aristotelis*, Poitiers, Jean Bouyer 1495; i *Quaestiones in sex principia Gilberti Porretani*, Venècia, Reynaldus de Novimagio c. 1479, tots tres a la BVCousin i el darrer també a la BSorbonne (36 i 98); i encara unes *Quaestiones*, de Venècia, Bernardino de'Cori 1489, a la BVCousin (164); Arnau de Vilanova, *De vinis* i PseudoArnau de Vilanova, *Regimen senum et seniorum*; i *Tractatus de fleuobothomia*, tots tres de París, Félix Baligault c. 1500 i el darrer 1500/1502, tots a la BSorbonne (49 i 148); Petrus Dorlandus, *Viola animae*, Colònia, Heinrich Quentell 1499, a la BVCousin (97); s. Vicent Ferrer, *Sermones de tempore. Pars hiemalis*, Venècia,

Jacopo Penzio 1496, a l'École des Chartes; i pseudoVF, *De fine mundi*, Vicenza o Treviso, Hermann Liechtenstein 1477, a la BVCousin (104); Pere Garsias, *Determinationes magistrales contra conclusiones Joannis Pici Mirandulae*, Roma, Eucharius Silber 1489, a la BVCousin (110); Bernat de Granollachs, *Lunarium pro annis 1491-1500*, Lió, Johann Silber 1491, a la BSorbonne (118); Guiu de Montroquer (Rochen!), *Manipulus curatorum*, París, Ulrich Gering 1480, i Lió, Guillaume Le Roy 1483, ambdós a BSorbonne (120-121); Ramon Llull, *Ars brevis*, Venècia, Christoph Arnold c. 1476/1478, a la BVCousin (145); Ramon de Sibüda, *Theologia naturalis sive Liber creaturarum*, Deventer, Ricardus Pafraet c. 1480/1485, i Lió, Guillaume Balsarin, c. 1488, a les BVCousin i BSorbonne, respectivament (185-186). – J. P. E. [15.195]

Catalogues régionaux des incunables des bibliothèques publiques de France. Volume XIV. Région Poitou-Charente - Région Limousin par Helène RICHARD avec la collaboration de Pierre CAMPAGNE, París, Klincksieck 1996, 544 pp.

Aquest volum informa de la presència d'exemplars d'Alexandre VI, *Regulae cancellariae*, Lió, Jean de Vingle 1492/1494, a Niort, BM (24); Antoni Andreu, *Quaestiones super XII libros Metaphysicae Aristotelis*, Poitiers, Jean Bouyer 1495, a Poitiers, BM (26); [Ps.] Arnau de Vilanova, *Regimen senum et seniorum*, i *De vinis*, París Félix Baligault 1500/1502, ambdós a la mateixa biblioteca (33-34); s. Vicent Ferrer, *Sermones de tempore et de sanctis*, Lió, Jean de Vingle 1497, a Niort, BM (76); Guido de Monterochen (!: Roquerii), *Manipulus curatorum*, edicions de París, Ulrich Gering 1478; Milà, Leonhard Pachel 1481; Lió, Jean Du Pré 1490, Angoulême, Pierre Alain 1492/1493; i Venècia, Simone Bevilacqua 1495, respectivament a Poitiers, BM; Saint-Martin-de-Ré, Musée; Niort, BM; Angoulême, Archives Dép.; i Poitiers, BM (81-82); Joannes [Marbres] Canonicus, *Quaestiones super Physica Aristotelis*, Venècia, Boneto Locatello 1492/1493 (95). – J. P. E. [15.196]

Catalogues régionaux des incunables des bibliothèques publiques de France. Volume XIII, 1-2. Région Alsace (Bas Rhin), par Françoise ZEHACKER, París, Klincksieck 1997 [1998], 1114 pp i LXV làmines en altres tantes pàgines.

Troben en aquests dos volums: Alexandre VI, *Annuntiatio sacri Iubilaei*, Estrasburg, Johannes Prüss 1499; i *Bulla Quamvis ad amplianda*, Colònia, Ludwig von Renchen 1500, ambdues a Estrasburg, AM (82); Antoni Andreu, *Quaestiones super Metaphysicam Aristotelis*, i *Scriptum super Metaphysicam Aristotelis*, Venècia, Antonio de Strada 1481 i 1482; i *Scriptum in artem veterem Aristotelis*, Venècia, Ottaviano Scoto 1480, tots tres a Sélestat, BM (94); Arnau de Vilanova, *De arte cognoscendi venena*, Milà, Christoph Valdarfer 1475; i la seva traducció d'Avicenna, *De viribus cordis*, Venècia 1500, ambdós a Estrasburg, BNU (125-126); s. Vicent Ferrer, *Sermones de tempore et de sanctis*, Colònia, Heinrich Quentell 1487, a Estrasburg, BM; Estrasburg, Georg Husner (?), 1489 i 1493/1494, ambdues edicions a Estrasburg, BNU; Nüremberg, Anton Koberger 1492, a Estrasburg, BNU; i Lió, Jean de Vingle 1497, a Estrasburg, BGS; *Sermones quadragesimales*, Colònia, Johannes Koelhoff der Ältere 1482, a Estrasburg, BNU; i *De vita spirituali*, Magdeburg, Moritz Brandis 1493, a Estrasburg, BNU (330-332); Bernat de Granollachs, *Lunarium ab anno 1500 ad 1550*, Roma, Johannes Besicken 1500, a Estrasburg, BNU (379); Guiu de Montroquer (de Monte Rochen!), *Manipulus curatorum*, edicions d'Alemanys c. 1474; Basilea, Martin Flach c. 1477/1479; Esslingen, Konrad Fyner c. 1479, a Estrasburg, BGS; Estrasburg 1483; París, Pierre Levet 1489; Estrasburg, Martín Flach 1487 i 1499 (aquestes dues, també a Estrasburg, BGS), 1489 i 1493; Estrasburg, Georg Husner? 1490 i 1493; Venècia, Massimo Butrici 1491; Colònia, Heinrich Quentell 1492, totes, tret a la d'Esslinger, a Estrasburg, BNU (394-396); Joan Jaume, *Regimen contra pestilentiam. Regimen sanitatis per circulum anni*, Leipzig, Arnoldus de Colonia c. 1492 (450), a Estrasburg, BNU; Andreu Llimós, *Dubia in insolubilibus*, París, Félix Baligault, a Sélestat, BM (512: de la biblioteca de Beatus Rhenanus); Mossè ben Nahman, *Hiduse bat-Thora*, Lisboa, Eliezer Toledano 1489, a Estrasburg BNU (567); Ramon de Sibüda, *Theologia naturalis*

sive liber creaturarum, Estrasburg, Martin Flach 1496, a Estrasburg, BNU (671-672; cf. Peter Dorland, *Viola animae*, Colònia, Heinrich Quentell 1499, a Sélestat, BM, exemplar de Beatus Rhenanus; i Estrasburg, BNU: 308); Salomon ben Abraham ben Adret, *Se'elot Tesuvot*, Roma, 1471/1473, a Estrasburg, BNU (695). – J. P. E. [15.197

GIRONA

Kenneth B. STEINHAUSER, *Narrative and Illumination in the Beatus Apocalypse*, dins «The Catholic Historical Review», XXXI (1995), 185-210.

Estudi basat en els dos manuscrits més antics d'entre els del *Beatus* conservats: el de Nova York, Pierpont Morgan Library, ms. 644, del 922 o 926, i el de Girona, Museu Diocesà, ms. 7, del 975, ambdós pertanyents a la tercera o darrera edició de l'obra. La relació entre text revisat i il·lustracions parteix del fet que la dita revisió és un any posterior al *Adversus Elipandum* de Beat de Liébana i d'Hetèrius d'Oasma (186). I així, després d'haver descrit les característiques de la redacció primitiva del *Beatus* (189-198), i resumit l'*Adversus Elipandum* (198-200), l'autor analitza les modificacions tant literàries com artístiques de l'edició definitiva: les primeres consisteixen, en la indicació de l'any de la redacció darrera: 786; en la dedicatòria a Hetèrius, després que un any abans havien col·laborat en els llibres contra Elipand; en el fet que la referència a l'anticrist pren forma d'al·lusió velada a Elipand de Toledo (cf. nota 44); en l'afegit sobre l'anticrist tret del *De civitate Dei* d'Agustí; i en la transcripció gairebé completa de Jeroni, *Commentum in Daniele*; qualche manuscrit, de més a més, afegeix el fragment *De affinitatibus et gradibus* (que conté el mot 'adoptio') de les *Ethymologiae* de sant Isidor de Sevilla (200-202). En les il·lustracions foren afegits certs detalls que subratllaven la importància de l'*Apocalipsi*, o incidien en temàtica cristològica, com és ara la frase «Maria de qua ihesus christus dei filius in bethleem iude secundum carnem natus est» (nota 53), també les miniatures il·lustratives del comentari de sant Jeroni al llibre de Daniel, i la contraposició visual de fe i heretgia en la interpretació bíblica, diferenciades per la referència a Crist (202-210). Hi ha reproducció de tres pàgines de la còpia gironina (187: f. 8v; 196: f. 31v; i 209: f. 270v); i una observació sobre la compaginació del *Beatus* gironí: la secció mancant en el llibre XII es troba en els ff. 239-241, dins el comentari de Jeroni a *Daniel* (nota 57). – J. P. E. [15.198

O. K. WERCKMEISTER, *The Islamic Rider in the Beatus of Girona*, dins «Gesta. International Center of Medieval Art», XXXVI (1997), 101-106.

La miniatura del cavaller presideix la coberta del fascicle i es repeteix en un primer full d'il·lustracions, on la del cavaller i dues més pertanyen al *Beatus* de Girona. El dit cavaller guerrier (potser personificació d'Herodes vestit de sarraf) és representat amb totes les característiques musulmanes i, recordant que procedeix de vora Lleó entorn el 970, l'autor interpreta la miniatura en sentit de toc d'atenció davant l'opressió musulmana a la qual els cristians haurien de respondre amb l'astúcia de la serp. – J. P. E. [15.199

Gabriel ROURA I GÜIBAS, *Arxiu Capitular de la Catedral de Girona*, dins *Arxius de Catalunya*, 7, 125-132.

Josep M. MARQUÈS I PLANAGUMÀ, *Arxiu Diocesà de Girona*, dins *Arxius de Catalunya*, 7, 135-144.

[Vegeu en la secció de Barcelona, el resum del núm. 15.160]. En els dos articles ací acuminats (ACG i ADG, respectivament) trobem l'esquema dels propis fons i, de més a més, en el dio-

cesà, la llista dels arxius parroquials que hi són dipositats (140-142); assenyalen-hi la llista de repertoris i d'índexs, normalment realitzats per Josep M. Marquès i Planagumà, que faciliten la recerca de documents o temes concrets. – J. P. E. [15.200-15.201]

Jospe M. MARQUÈS [I PLANAGUMÀ], *Arxiu Diocesà de Girona. Guia-inventari*, Girona, Diputació i Bisbat 1998, 185 pp.

Fidel a un projecte global de facilitació dels fons del ric ADG, que a l'hora de publicar la present guia-inventari ja ultrapassa el nombre de 110.000 documents localitzables (8), l'autor ofereix ara una visió global dels fons del dit arxiu. Comença presentant les set unitats d'índexs i repertoris (9-10); segueix el primer dels grans fons, el d'*Actes episcopals: Patrimoni de la mitra, Visites pastorals, Registres de lletres, Protocols de lletres, Llicències, Ordenacions, Confirmacions i Sínodes diocesans* (11-31). Trobem a continuació la secció de Cúria i Vicariat General, amb les seves sèries de *Notularum, Beneficial, Matrimonial, Testaments i causes pies, Tribunal eclesiàstic i Expedients i correspondència* (33-64); la de *Secretaria de cambra* (65-77); la d'*Administració econòmica* (79-83); la d'*Arxius incorporats* en conté de tan importants com el de la Pia Almoina de la Seu (85-88), Casa Carles (88-95), Seminari (95-97), Sant Feliu de Girona (97-107) i Monestirs, esglésies i confraries (108-127), entre els quals hi ha un fons de la Seu de Girona (122-125); la d'*Arxius Parroquials Dipositats* (129-181); la darrera secció dóna notícia dels vint-i-vuit manuscrits (183-185). – J. P. E. [15.202]

HOLANDA

Gerda C. HUISMAN, *Catalogus van de middeleeuwse handschriften in de Universiteitsbibliotheek Nijmegen* (Miscellanea Nederlandica, XIV), Leuven, Peeters 1997, XLIV i 646 pp.

El volum HS 236 (250-255), ff. 16-49, copiat a Itàlia en ambient sembla dominicà, amb cal·ligrafia plenament humanística no molt posterior al 1454, conté còpia del *Tractatus de vita spirituali sancti Vincentii* (253); la làmina de la pàgina 252 conté l'èplicit del text manuscrit. – J. P. E. [15.203]

IGUALADA

Marta VIVES i SABATÉ amb la col·laboració de Cena GRACIÀ, Mariluz CRISTÓBAL, Margarita ARAGÓN i Montse BEL, *L'Arxiu de Protocols del districte d'Igualada* (Inventaris d'Arxius Notarials de Catalunya, 21), Barcelona, Fundació Noguera 1997, 210 pp.

Les primeres pàgines recorden les dates inicials d'Igualada a començaments del segle XI i la concessió de l'escrivania pública al rector de Santa Maria per l'abat de Sant Cugat el 30 de juliol de 1189; en virtut d'aquest establiment, les tres escrivanies públiques d'Igualada (la del comú o universitat, la pública o notaria i la de la cort del batlle) eren de titularitat parroquial; el rector de la parròquia les arrendava als notaris en exercici; el 1234, en esdevenir Igualada senyoriu compartit entre Sant Cugat i el rei, també el notari fou 'reial' (10-11); tenim notícies diverses de successives condicions d'arrendament, aranzal dels diversos documents (13) i notícia d'un aplec de *Documents pertanyents al dret del rector sobre les escrivanies d'esta vila* (15). Els fons escrits es troben actualment dividits, car, conseqüència dels trasbalsos del 1936-1939, gairebé la meitat són a Barcelona, ACA; l'Arxiu Notarial d'Igualada i el fons notarial de l'Arxiu Parroquial es troben

actualment a l'AHC d'Igualada (21) i són objecte del present inventari, constituït per XIV capítols corresponents a altres tantes poblacions; Igualada té documentació des del 1281, primer anònima (31-51) després d'escrivans coneguts, des del 1386 (51-129); segueixen Calaf, des del 1435 (131-149), Capellades, des del 1792 (151-155), La Llacuna des del 1580 (157-158), Piera, des del 1546 (159-182), La Pobla de Claramunt, des del 1474 (183), Els Prats de Rei, des del 1323 (185-188), Santa Coloma de Queralt del 1654, Esparreguera del 1587, La Granada, del 1683 (189), Manresa, del 1386, Tàrraga, del 1549 (190) i Vilafranca del Penedès, del 1591 (191). Com els altres volums de la sèrie, aquest s'acaba amb taules geogràfica i cronològica (193-196), alfabètica de notaries en cada localitat (197-200) i alfabètica general de notaris (201-205); un annex comptabilitza la suma de volums de cada població dipositats en arxius altres que l'AHC d'Igualada (207). – J. P. E. [15.204

ITÀLIA I MALTA

Maria Giuseppina COSSU PINNA, *Di alcuni manoscritti spagnoli della Biblioteca Universitaria di Cagliari*, dins «XIV Congresso Corona, IV», 143-155.

Es conserven en la dita biblioteca, procedents del Col·legi dels Jesuïtes i abans de la particular de Montserrat Rosselló, 63 incunables, 1946 edicions del segle XVI i 90 del segle XVII; l'autora posa l'atenció en els volums manuscrits dels *Usatges de Barcelona*, presents a Sardenya, encara que no hi vigessin, per les contínues referències que hi fa el vigent *Recognoverunt proceres* (145-148), i del *Consolat de mar* (149); també en l'incunable dels *Furs de València*, València, Lambert Palmart 1482 (150-151). – J. P. E. [15.205

Maria Donatella SANNA, *Lo stemmario della Biblioteca Comunale di Cagliari*, dins «XIV Congresso Corona, IV», 571-581.

Anàlisi del volum de Càller, BC, ms. 14 (571-572), i presentació global del seu contingut que, sense ésser d'autor català, potser per alguna de les seves fonts, dedica una molt particular atenció a l'heràldica catalana, tant de ciutats com de raguèlies (573 i 575), encara que les explicacions siguin en llatí o en castellà (576); hauria estat escrit els anys 1587-1590 (578). – J. P. E. [15.206

María Dolores GARCÍA SÁNCHEZ, Covadonga GARCÍA TORAÑO MARTÍNEZ, María Luisa MAYAYO VICENTE, *El fondo antiguo español de la Biblioteca de la Facultad de Teología de Cagliari*, dins «XIV Congresso Corona, IV», 249-345.

El dit fons, procedent del Seminari de Càller i abans del Col·legi dels Jesuïtes, no posseeix cap incunable; hi ha, en canvi, seixanta-una edicions del segle XVI; les següents recauen en el nostre camp: Josep Anglès, *Flores theologicarum quaestionum*, Roma 1578 i 1585; Vicent Justinià Antist, *Dialecticarum institutionum libri VIII*, València 1572; Francisco Arias, *Aprovechamiento espiritual*, València 1588; Lluís Beja, *{Responsiones casuum}*, Barcelona, 1596; Guillem Cassador, *Decisiones ac intelligentiae... i Decisiones seu conclusiones...*, Lió 1547; *Constitutiones Provinciales Tarraconenses*, de Joan Terés, Tarragona 1593; Dídac Mas, *Commentaria in Porphyrium*, València 1592; Diego de la Mota, *Libro del principio de la orden de la cavallería*, València 1599, en edicions llatina i castellana; i Joan Lluís Vives, *Linguae latinae exercitatio*, València 1551 (252-281). Són 190 les edicions del segle XVII, de les quals aquestes ens pertoqueu: Antonio de la Anunciación, *Manual de padres espirituales*, Barcelona 1677; sant Lluís Bertran, *Obras y sermones*, I-II, València 1688-1690; Jaume Bleda, *Cursus philosophicus*, I, València 1610; i *Defensio fidei in causa neophytorum...*, València 1610; Hermann Busembaum, *Medulla theologiae*, Barcelona 1673; Miquel Comas i Bruguat, *Quaestiones minores dialecti-*

cae, Barcelona 1661; Cristóbal de Fonseca, *Tercera parte de la vida de Cristo*, Barcelona 1606; Joan Pere Fontanella, *Sacri Regii Senatus Cathaloniae*, I-II, Barcelona 1638 i Ginebra 1690 i 1692; Salvador Fornari i Paretó, *Sermones varios*, Mallorca 1688, i *Sermón fúnebre*, Mallorca 1689; Francesc Garrau, *Deiparae elucidatae... pars prior*, Barcelona 1686; Hernando de Herrera, *Sermones varios*, Barcelona 1675; San Juan de la Cruz, *Obras espirituales*, Barcelona 1693; Luis de Granada, *Primera parte... del símbolo de la fe*, Barcelona 1614; *Segunda parte... del símbolo de la fe*, Barcelona 1614; Francisco de Moncada, *Expedición de los catalanes...*, Barcelona 1623; Pere Montalt, *Examen studentium*, Barcelona 1684; Benigne Noydens, *Práctica de curas...*, Barcelona 1681; sant Ramon de Penyafort, *Summa de poenitentia et matrimonio...*, Roma 1603; Jerónimo B. Sellant de Lanuza, *Homilias*, Barcelona 1626; Ramón Sos y Lumbier, *Observationes theologiae moralis*, Barcelona 1683; Joan Lluís Vives, *Colloquia. Dialogi. Latinae linguae exercitatio*, Venècia 1649; i Hernán Zárate, *Discursos de la paciencia cristiana*, I-II, València 1602 (281-316). Finalment, per al segle XVIII hi ha noranta-quatre edicions, de les quals hem d'assenyalar: Jaime de Corella, *Suma de teología moral*, Barcelona 1700, 1710, i 1704; Pacífico Guiso y Pirella, *Historia... del b. Salvador de Horta*, Càller 1732; Jaume Tomàs Lloret, *Augustinianum theologiae systema*, València 1762; Antoni Marsal, *Catecismo explicado y predicado*, Barcelona 1727; Paolo Segneri, *El cura instruido*, Barcelona 1724; Francisco Ser(r)a, Dertusensis, *Libanus marianus...*, Barcelona 1701; i Joan Gil Trullench, *Operis moralis*, I, Barcelona 1701. Hi ha taula d'impressors (332-336). – J. P. E. [15.207]

Gabriele POMAR, *Libri a stampa spagnoli a Palermo nel secondo Quattrocento*, dins «XIV Congresso Corona, IV», 471-488.

Als vint-i-un incunables actualment conservats entre les dues majors biblioteques de Palerm, la BComunale (BC) i la BCentrale della Regione Siciliana (BCRS), cal afegir l'exemplar de l'*Arbor scientiae* de Ramon Llull (Barcelona, Pere Posa 1482), robat a la BC el 1970; es conserven, en canvi, les *Fabulae* d'Esop, a la BC (València 1498); Nicolaus Bonetus, *Metaphysica*, BC i BCRS (Barcelona, Pere Miquel 1493); Aegidius Columna, *De regiment de prínceps*, BC (Barcelona, Luschner 1498); Petrus Deguí, *De differentia. Formalitates*, BC, i *Formalitates breves i De Arte Raymundi Lulli*, BC (tots dos Sevilla 1500); Petrus de Castrovol, *Logica*, BCRS (Lleida 1490); Miquel Albert, *Repertorium de pravitate haereticorum*, BCRS (València 1494); i Thomas de Aquino, *Super poliiticam Aristotelis*, BC (Barcelona 1478) (482-484). – J. P. E. [15.208]

Giovanna MURANO, *I manoscritti del fondo Certosa di Calci nella Biblioteca Medicea Laurenziana di Firenze*, Florència, Edizioni Regione Toscana 1996, 110 pp. i XXI reproduccions.

Entre la introducció i la descripció dels manuscrits és reproduït el catàleg, datat el 1379, de la biblioteca d'aquell monestir: hi havia dos exemplars de la *Summa Raymundi*, de sant Ramon de Penyafort (47, núm. 28, i 49, núm. 58). – J. P. E. [15.209]

Eduard MIRA, «Lexant a part l'estil dels trobadors...», dins *Biblioteca Napoli*, 21-124.

Tobia R. TOSCANO, *La letteratura a Napoli in età Aragonesa / La literatura en Nápoles en la época aragonesa*, dins *Biblioteca Napoli*, 139-167.

Gennaro TOSCANO, *La formazione della biblioteca di Alfonso il Magnanimo: documenti, fonti, inventari*, dins *Biblioteca Napoli*, 183-219.

María Cruz CABEZA SÁNCHEZ-ALBORNOZ, *La biblioteca reale da Napoli a Valenza / La biblioteca real desde Nápoles a Valencia*, dins *Biblioteca Napoli*, 315-321.

Catálogo/Catálogo, dins *Biblioteca Napoli*, 491-645.

El volum, al qual aquest estudi ens introdueix, no es limita a ésser un catàleg d'aquella exposició, car inclou capítols dedicats al rei Alfons, a la seva cort napolitana i en particular als llibres

de la seva biblioteca i a llurs copistes i il·luminadors, on hi ha material que pertany a les nostres pàgines. En realitat, després de les presentacions signades per les autoritats, valencianes o partenopees, de l'arbre genealògic dels successors napolitans del rei magnànim (19), de les seccions finals de bibliografia (649-656), i de la taula de manuscrits citats (567), recauen particularment en el nostre camp els títols que encapçalen el present resum.

La introducció signada per Eduard Mira i posada sota la protecció d'un vers d'Ausiàs Marc (23-124) segueix la pauta de la doble necessitat de legitimació dels Trastámara (d'ací el manuscrit de la *Descendentia Regum Siciliae*: 58-59): la catalanoaragonesa del Compromís de Casp i la napolitana de successió de Joana d'Anjou, II de Nàpols (23-26); en aquest marc de tensió i sovint de guerra oberta entre les cases de Barcelona i de França (27-30) l'autor col·loca la biblioteca reial de Nàpols des de la seva constitució per obra d'Alfons el Magnànim de Nàpols a la seva desmembració per obra de Carles VIII de França (60, 49, 64, 104): establerta per a prestigi reial (de biblioteca d'un príncep esdevingué biblioteca d'un Estat: 74, 78 [el precedent de la biblioteca de Poblet patrocinada per Pere el Cerimoniós, no hi tingué cap paper?]), ideada pels grans intel·lectuals humanistes amb menyspreu de la tradició medieval i de les llengües que no fossin la llatina i la grega (68-69; 133-137), és, en aquest sentit, paral·lela de l'obra d'Ausiàs Marc, que deixà en l'estil dels trobadors (75); mort el rei Alfons s'accentuà la italianització (81-86), fins que Carles VIII se n'endugué 1.140 volums entre manuscrits i incunables (104, 110; 273, 279-287); el darrer rest fou portat per l'últim duc de Calàbria a València (cf. 181) i col·locada a Sant Miquel dels Reis; també ací representaria una ruptura amb la floració literària valenciana del segle XV (112-117).

Les pàgines de Tobia R. Toscano es limiten a la literatura escrita pels humanistes del clos dels successius Trastámaras napolitans, dins el qual tema cal assenyalar les pàgines dedicades a *Benet Garret, detto il Gariteo*, el qual hauria aconseguit «i resultat piú convincenti del petrarchismo aragonese» (159), sempre en italià, i sempre, però, amb la il·lusió que en ell «havrà Barcellona il suo poeta» (160: bibliografia: 167).

En l'article de Gennaro Toscano hom pot resseguir l'afecció del rei Alfons pels llibres, documentada des del 1413, només un any després de la seva presència com a primogènit en la corona catalanoaragonesa; les notícies es basen en documentació ja publicada; en un cert moment, l'atenció de l'autor se centra en els encàrrecs tant d'Alfons com de la reina Maria de Castella a l'obrador dels miniaturistes Crespí, de València (188-193); després, a Nàpols, els bibliotecaris serien catalans (202-203, 207), seguiria havent-hi copistes i miniaturistes nostres, però els ideadors de la biblioteca eren italians (213-214); les pàgines a uns i altres són redactades (i ací parcialment reproduïdes) en català.

De la mà de M. Cruz Cabeza resseguim l'itinerari final d'allò que a començaments del segle XVI restava d'aquella biblioteca: resumeix la tramesa dels volums de Ferrara a València el 1527; precisa que en la biblioteca de Sant Miquel dels Reis, ultra els llibres de Ferdinando d'Aragona, n'hi havia de llegats per les dues seves germanes, algun dels quals arribà a El Escorial; i ofereix documentació relativa al pas darrer, de Sant Miquel dels Reis a la BU de València després de la desamortització.

El catàleg pròpiament dit conté pàgines dedicades a cada un dels còdexs exposats, per a cada un dels quals hom dóna una explicació, bàsicament concentrada en els aspectes tècnics i artístics, i reproducció(ns) a tot color d'una almenys de les pàgines il·lustrades del corresponent volum. Salvada la possibilitat d'error en el recompte, els actualment propietat de la BU de València són trenta-un; les fitxes corresponents són signades per María Cruz Cabeza Sánchez-Albornoz; cal subratllar particularitats dels dos primers, car el primer demostra l'interès a legitimar la conquesta de Nàpols: *Descendentia regum Siciliae* (494-495); i el *Psalterium, alias Laudatorium* de Francesc Eiximenis, copiat i miniat a València els anys 1442-1443 (496-497), perquè la seva caplletra contindria representació personal de mestre Eiximenis (192). D'entre els altres, assenyalem les tres pàgines reproduïdes de l'actual *Codice di Santa Marta* (Nàpols, Archivio di Stato, Museo Storico), amb els escuts de la Casa de Barcelona, d'Arnau Sañç, castellà del Castell Nou, i de Pere Roís de Corella (505-509). Els volums que en aquest catàleg porten els números 12, 21, 33, 34 i 42 pertanyen a la biblioteca de El Escorial. – J. P. E.

I manoscritti della Biblioteca Riccardiana di Firenze (dal Ricc. 3235 al Ricc. 3421), a cura di Maria PRUNAI FALCIANI con la collaborazione di Rosaria di Loreto D'ALFONSO (Indici e Cataloghi, XXII), Roma, Istituto Poligrafico e Zecca dello Stato 1996, 204 pp.

Aquest fons, pràcticament tot ell italià i, encara més, florentí, conté alguns elements per a ell marginals que recauen o poden recaure en el nostre camp: ms. 3270, ff. 255v-258r: *Descrizione compendiata del cattivo fine fatto dalli persecutori del padre fra Girolamo (Savonarola)*, on hi deu haver referències a Alexandre VI i a Francesc Remolins; és un capítol de *Della vita e morte di fra Girolamo Savonarola* (40-41); Federico Burlamacchi, *Notizie delle famiglie più riguardevoli fra le sovrane dell'Europa*, ms.3281, ff. 165r-288v, dedica llargs capítols a la cort de Felip IV de Castella els anys de la Guerra de Separació des de la caiguda del comte d'Olivares (52); el ms. 3283, ff. 145r-174v, transcriu una *Relazione dello stato del re Filippo secondo, nella quale si descrivono la quantità dei suoi regni e stati e dell'entrate di essi...* (56-57); el ms. 3299, ff. 103r-122v, trobem un *Regolamento dato per i porti di Spagna l'a. 1741...* (69); el ms. 3358, ff. 267r-274r, conté una *Carta de Lope de Vega al presidente de Indias, Hernando de Vega, desde Valencia* (127). — J. P. E. [15.215]

Loreto BUSQUETS, *Impresos españoles del siglo XVI en Lombardia*, (Teatro del siglo de oro. Bibliografías y catálogos, 20), Kassel, Edition Reichenberger 1998, VIII i 262 pp.

Aquest catàleg és el resultat del buidatge dels catàlegs o repertoris (i en algun cas resultat d'accés directe) de quaranta-nou fons bibliogràfics de la regió italiana de Lombardia (5-6), indicats en les pàgines introductòries (7-14). Assenyalem els següents exemplars nostres: cinc obres d'Antoni Agostí: *Constitutionum grecarum...*, *Antiquae Collectiones...*, *Canones paenitentiales...*, *Dialogos de medallas...* i *Juris Pontificii veteris Epitome*, els dos primers títols impresos a Lleida, els altres a Tarragona (21-22); Joan Alemany, *Repertorio de los tiempos...* (23-24: amb reproducció de portada i de colofó); Alonso de Madrid, *Arte para servir a Dios*, Barcelona, Bornat 1566 (25); Juan Andrés, *Confusión de la secta mabomática...*, València 1515 i dues edicions de Sevilla 1540 i 1579 (27); Josep Anglès, *Flores theologicarum quaestionum...* (28); Antist, Vicent Justinià: *Vida de... san Vicente Ferrer; Parecer... acerca imágenes de sancta Catherina de Sena; Verdadera relación... del padre fray Luis Bertran*; i *La vida de sant Pedro González Telmo* (29-30); Francesco Balbi da Correggio, *Vida de... Octavio Gonzaga...*, Barcelona 1581 (37); Esteve Barellas, *Centúria* (38); Jerónimo Blancas, *Ad Regum Aragonum veterumque comitum depictas effigies* (41); Joan Boscà, *Las obras de Boscán...* (42); Pedro Alfonso de Burgos, *Libro... de N. S. de Monserrate*, dues edicions (45); Jaume Callís, *Curiarum...*; Marc Antoni Camós, *La fuente deseada* (46); Andreu Capilla, *Obras* (47); Pere Miquel Carbonell, *Cròniques d'Espanya...* (49); Joan Bta. Cardona, *De regia sancti Laurentii Bibliotheca. De pontificia Vaticana* (49); *Cartas de Felipe III al Duque de Sessa y a Clemente VIII*, datades a Barcelona 26 juliol 1599 (49-50: i transcrites en apèndix: 257-259); Bernat Caxanes, *Adversus Valentinos medicos, de ratione mittendi sanguinem in febribus putridis, libri III* (54); Tomàs Cerdà de Tallada, *Visita de los presos* (54); *Constituciones fetes per la Reyna dona Germana...* Montsó 1512 (57); Jerónimo de Contreras, *Selva de aventuras*, València 1589 (58); *Crònica de Jaume I* (61); *Quarto quaderno de letrillas*, València s.a. (65); setze edicions diverses de *Quaderno de romances*, totes de València (65-68); Filipppe Dias, *Marial...*, Barcelona 1597 (70); Aymar Du Rivall, *De ystoria iuris civilis et pontificii*, València 1515 (?) (71); Cristóbal de Fonseca, *Tratado del amor de Dios*, Barcelona 1593 i 1599 (78); Francesc Garcia, *Emendatio... errorum ... in Summa sancti Thomae...*; *De nominibus propriis...*, ambdós de Tarragona 1578 i 1579; *Primera parte del tratado... de todos los contratos*, dues edicions de València 1563 (81); Bernadí Gómez Miedes, dues edicions dels *Commentariorum de sale libri...*, València 1572 i 1579; i *De vita et rebus gestis Iacobi I...*; *La historia del... rey Don Jaime...*, i *De constantia* (84-85); Pedro de Guevara, *Arte General... recopilada del Arte magna y Arbor Scientiae del doctor Raymundo Lull*, Madrid 1586 (88); Hernando de Santiago, *Consideraciones sobre todos los evangelios...*, Barcelona 1598 (90); Melcior Horta, *Dechado de colores...*, València 1600 (92); Gonzalo de Illescas, *Historia pontifical y católica*, dues edicions de Barcelona, 1589 i 1596 (94); Diego Jiménez Arias, *Lexicon ecclesiasticum...*, Barcelona 1597 (96); Dionís Pau Llopis, *Flosculus de clericorum et sacerdotum excellentiis*, València 1588; Jeroni Lloret, *Sylva allegoriarum Sacrae Scriptu-*

rae..., dues edicions: Barcelona 1570 i 1596 (100-101); Ramon Llull, *Ars inventiva veritatis*, València 1515; i *Artificium sive ars brevis*, Barcelona 1565 (101); Lluís de Granada, *Parte primera... introducción al símbolo de la fe*, Barcelona 1584, 1585, 1589 i 1597 (109); *Memorial de la vida cristiana*, Barcelona 1588 i 1589, i Girona 1588 (110); i *Doctrina christiana*, Barcelona 1599-1600 (113); José Luquián, *Erudición christiana...*, i *Tratado del hombre* Tarragona 1594 (113-114); Juan de Madariaga, *Vida de... san Bruno...*, València 1596 (114); John de Mandeville, *Libro de las maravillas del mundo*, València 1524 (115); Lucio Marineo Sículo, *De primis Aragoniae regibus*, Saragossa 1509 (120); Tomàs Mieres, *Prima et secunda pars aurei apparatus...*, Barcelona 1533 (126); *Missale secundum ritum insignis ecclesiae Valentine*, Saragossa 1528 (127); Pere Montsó, *Enarrationes in Evangelia*, València 1577 (132); Diego de la Mota, *Libro... de la Cavalleria de S. Tiago del Espada*, València 1599 (132); Ramon Muntaner, *Crònica...*, València 1558 i Barcelona 1562 (132-133); Jeroni Muñoz, *Institutiones arithmeticae...*, València 1566 (133); Francisco Navarro, *Primer pliego de romances...*, València 1592 (133); Colophonius Nicander, *Tberiaca*, València 1552 (133); Pere Joan Núñez, *Oratio de causis obscuritatis Aristotelis*, València 1554 (134); *Obra nueva llamada la vida del estudiante pobre*, València 1593 (135); Antoni Oliva, *Commentarius ad usaticum Alium namque...*, Barcelona 1600 (136); Onosander, *De re militari*, Barcelona 1567 (136); Blas Ortiz, *itinerarium Adriani VI ab Hispania...*, Toledo 1546 (138); Raimon Pasqual, *Praeclarissima commentaria in Ep. ad Romanos*, Barcelona, 1597 (143); Lluís de Peguera, *Aurea repetitio in cap III, inc. Ne super laudemio...*, Barcelona 1577 (143); Jeroni Pérez, *Commentaria... in I S. Tbomae*, València 1548 (144); Diego Pérez de Valdivia, *De sacra ratione contionandi*, Barcelona 1588; i *Documentos saludables...*, Barcelona 1588 (146); Juan de Pineda, *Vida... de S. Iuan Baptista*, Barcelona 1596 (147); *Pronósticos o juzgos astrologales*, València s. a., *Proverbios, refranes y avisos...*, València 1593 (151); *Dos romances...*, València 1589; i *Dos famosos romances...*, València 1589 (161); Jerónimo de San Pedro, *Libro de cavalleria celestial*, València, 155? (164); Jaume Sagarra, *Commentarii physiologici*, València 1596 (167); *Synodus dioecesana Valentina* 1578 (168); Francisco de Sosa, *Advertencias... cerca constitución de Clemente VIII*, Barcelona 1597 (169); Francesc Tarafa, *Chronica de España...*, Barcelona 1563 (174); *Contemptus mundi*, Barcelona 1566 (175); Juan de Torres, *Primera y segunda parte de la Philosophia moral de príncipes*, Barcelona 1598 (176); Pedro Váez, *Apologia medicinalis*, Barcelona 1593 (177); Martí de Viciana, *Chronica de... Valencia* (181); Joan Lluís Vileta, *In Aristotelis philosophiam...*, Barcelona 1598 (182); i sis edicions diverses dels *Anales* i les dues parts de la *Historia del rey don Hernando el Catholico*, de Jerónimo Zurita (184-187). Les taules finals són dedicades a: traductors, editors literaris, compiladors i annotadors (191-192), a seqüència cronològica per llocs d'impressió (193-199); alfabètica d'impressors, sufragadors i llibreters (201-239), de les biblioteques que posseïxen les edicions (243-247) i de les biblioteques lombardes consultades (248-256). – J. P. E. [15.216

Theresa M. VANN, *A Fourteenth-Century Hospitalier Account Book from Hispania*, dins «Anuario de Estudios Medievales», 28 (1998), 175-186.

Ultra els arxius barcelonins, sobretot l'ACA, *Gran Priorat de Catalunya*, i Madrid, AHN, la documentació sobre l'orde de l'Hospital es troba a Malta, Valletta, National Library; en la seva secció 14 hi ha cinc volums de documentació nostra; el darrer, núm. 2190, porta el títol equivocat de *Receptorum linguae hispania* (sic) *Receptorum Linguae Hispaniae* o potser *Hispanae* (177-178, nota 6), fins ara pràcticament desconegut; datat el 1397-1402, permet de conèixer organització i entrades dels priorats hospitalers de Sant Gili a Occitània i a Catalunya, en el moment en què Philippe de Naillac succeí Juan Fernández de Heredia i distribuí els priorats de manera que els amics d'Heredia en resultessin desposseïts. – J. P. E. [15.217

JAPÓ

Koichi YUKISHIMA, *Union Catalogue of Incunabula in Japanese Libraries (I J L)*, Tokyo, Yushodo Press 1995, 152 pp

Segons aquest catàleg, en biblioteques públiques japoneses hi havia en el moment de la seva redacció un exemplar de s. Vicent Ferrer, *Sermones de tempore et de sanctis*, amb addicions de Franciscus Castillioneus i Petrus Ransanus, Venècia, Jacobus Pentius de Leuco 1496, ara a Tenri, Tenri Central Library (63); i un de Guiu de Montroquer (Rochen!), *Manipulus curatorum*, Roma, Eucharis Silber 1481, ara a Hino, Meisei UL (66). – J. P. E. [15.218

LLEIDA

Francisco CASTILLÓN CORTADA, *Arxiu Capitular de la Santa Església Catedral de Lleida*, dins *Arxius de Catalunya*, 7, 145-153.

Ramiro VIOLA GONZÁLEZ, *Arxiu Diocesà de Lleida*, dins *Arxius de Catalunya*, 7, 155-160.

[Vegeu més amunt, en la secció de Barcelona el resum n. 15.160]. Els dos arxius lleidetans (ACL i ADL, respectivament) presenten ací llurs fons, pràcticament intacte des de la Reconquesta el de la Catedral, de represa des de zero ja en la segona meitat del segle XVIII el del bisbat; aquest, però, conserva nombre d'arxius parroquials (160). – J. P. E. [15.219-15.220

MALLORCA

Maria J. MASSOT, Antoni MUT, Ricard URGELL, *La llengua catalana a la documentació del segle XIII de l'Arxiu del regne de Mallorca*, dins «IV Congrés patrimoni cultural», 129-140.

Les primeres pàgines recorden publicacions de documentació procedent dels arxius reials tant de Catalunya (ACA) com de Mallorca (ARM); per llur banda, els autors han realitzat un «examen sistemàtic de tots els fons documentals existents a l'ARM que puguin incloure documentació de l'època delimitada» (130) i exposen els resultats sèrie per sèrie: la de *Lletres reials* (LR) conté dos texts normatius per a la Ceca, en còpia del s. XV; la de *Suplicacions* (S), alguns documents esporàdics, igual com l'*Escrivania de Cartes reials* (ECR) (131), i la de *Reial Patrimoni* (RP) (132); entre els *Còdexs*, el núm. 19 conté el *Trasllat... de dos capbreus escrits en paper comuns e comanats per lo senyor rey d'Aragó en la casa del Temple de Malorcha...*, del 1268, però no és clar si és original o traducció posterior (135). Al final, hi ha regist de cada una de les vint-i-dues peces escrites en català en el segle XIII (136-139); remarquem els vuitanta-cinc versos a *Santa Margadrída (!) d'Antioxa* (136/1). – J. P. E. [15.221

G[uillem] ROSSELLÓ RORDOY, *La pèrdua del patrimoni moble i arqueològic*, dins «III Congrés patrimoni cultural», 25-38.

En aquestes pàgines, totes elles destinades a la informació sobre troballes arqueològiques, hi ha un recompte primitiu dels llibres procedents de la Desamortització [i, doncs, pràcticament tots anteriors al segle XIX] destinats a la Biblioteca Pública: «de San Francisco de Asís 6.752 volumenes, de Sto. Domingo 7.728, del Carmen 1.358, de San Cayetano 1.511, de San Francisco de

Paula 2.596, de los Capuchinos 3.200, de Jesús 2.325, de la Real 1.800, de la Misión 947, y de San Felipe Neri 776»; [eren 28.993 volums]. – J. P. E. [15.222]

Antoni MUT CALAFELL, *Un patrimoni parcialment tudat: l'Arxiu de la Inquisició de Mallorca*, dins «III Congrés patrimoni cultural», 149-175.

A base de relacions d'autors diversos, ja publicades, i de fons de l'ARM, *Convents, Diversos i Reial Audiència* (150, notes 2 i 3), l'autor refà els esdeveniments relacionats amb la Inquisició Espanyola i els seus fons, des del moment en què arribà a Mallorca l'ordre de la seva supressió l'abril del 1813; l'elaboració de l'inventari tocà els llibres i documents; és transcrita la descripció del *Primer libro becerro del Santo Oficio de la Inquisición de Mallorca*; hi havia un *Libro Becero (!)... segunda parte del anterior*, un *Cabreo mayor* i un *Libro cabreo manual o índice del Becerro* i quaranta-cinc llibres més i dos quaderns (153 i 174); els documents de la Cúria de segrests només foren, en general, indicats a l'engròs; documentaven les confiscacions de béns sobretor de xuetes (153-154); de l'Arxiu Secret del Tribunal no foren inventariats els processos que «podían causar daño ni infamia a persona alguna», sí, en canvi, els relatius a afers civils, com puresa de sang, etc., i els llibres prohibits conservats en el dit arxiu (155-158). El restabliment de la Constitució de Cádiz el 1820 comportà l'avalot, l'assalt i la dispersió dels processos de l'Arxiu Secret (160-161). Hi ha constància documental dels passos posteriors tendents a salvar allò que no havia estat saquejat, ateses les sotragades polítiques entre constitucionalisme i absolutisme (170-173); també són aplegades notícies d'existència de fons en arxius privats (174, nota 76). – J. P. E. [15.223]

Isabel GARAU LLOMPART, Francesc RIERA VAYREDA, *El patrimoni documental, un bé oblidat?*, dins «III Congrés patrimoni cultural», 177-182.

Pàgines equivalents a un butlletí bibliogràfic de les lamentacions que arxiviers o recercadors han entonat durant els segles XIX i XX davant la situació en què trobaven els arxius tant generals com locals de Mallorca i de Menorca: «és trist veure que allò que cinc segles d'analfabetisme quasi absolut saberen conservar amb respecte, cent anys de cultura moderna ho han destruït en usos indignes» (180). – J. P. E. [15.224]

Gabriel ENSENYAT PUJOL, *Relació d'algunes malifetes patrimonials ocurregudes al terme municipal d'Andratx (1836-1994)*, dins «III Congrés patrimoni cultural», 303-308.

Joan BARCELÓ BAUÇA, Maria BARCELÓ CRESPI, Rafel FERRÀ MARTORELL, Bartomeu SERVERA SITJAR, *El patrimoni tudat a la vila i terme de Porreres*, dins «III Congrés patrimoni cultural», 337-342.

En ambdues viles, igual com en la de Santanyí, amb motiu de 'La Gloriosa' del 1868, la xurma, incitada per «interessos concrets de persones que aprofitaren la sacsejada revolucionària per fer algunes magarrufes patrimonials» (303), eliminant proves, en dos incendis destruï a Andratx tota la documentació municipal anterior al segle XIX; a Porreres, també la municipal, que conservava escrits potsers del segle XIII i amb tota seguretat del XIV, però ha estat possible de recuperar un llibre d'actes del consell municipal dels anys 1718-1728; en canvi, després del 1992, ha desaparegut de l'arxiu parroquial el *Llibre terç de defuncions*, de mitjan segle XVII (338). – J. P. E. [15.225-15.226]

Fausto ROLDÁN, Pilar GONZÁLEZ, Leonor ISERN, *La colección de manuscritos autógrafos mallorquines de la Biblioteca Bartolomé March de Palma de Mallorca*, dins «Misc. Pérez», 153-166.

Després d'un sentit record d'En Llorenç Pérez, els autors fan referència a una de les sèries per ell establertes en la Biblioteca Bartomeu March, la d'*Autògrafs i manuscrits mallorquins*, dels quals hi ha ací llista dels aplegats en els dos primers volums; són anteriors al segle XIX els dels autors següents: Rafael Calafat, Jaume Campaner, Mateu Capó, Nicolau Campaner i Sastre de la Geneta, Francesc Català, Pere Tomàs Cifre Palomer, Juan de Silva-Meneses i de Rabatta, Joan Bta. Colom, Josep Cotoner, Nicolau Dameto i Villalonga, Antoni Despuig Dameto, Felipe de Agüera, Francesc Alemany Rosselló, Antonio Almodóvar y Ruiz Bravo, Miquel Aloy Reus, Joan Amer, Joan Amengual, Jaume Ballester de Togores, Antoni Barceló i Pont de la Terra, Francesc Bauzà de Lluçalcari, Antoni Dameto i Dameto, Ramon de Berga, Josep Bernad, [?] Bestard, Joan Bini-melis, Miquel Borràs, Miquel Bover Ramonell, i Guillem Socias. Segueix taula alfabètica d'antropònims (162-166). – J. P. E. [15.227]

Pere Fiol i TORNILA, *La Biblioteca del Seminari de Mallorca*, dins «Misc. Pérez», 191-198.

Aquestes pàgines es limiten al període de 1891 a 1948, que cau fora del nostre període. Però hem de recollir la notícia que entorn el 1890 passaren a aquella biblioteca llibres duplicats de la Provincial, i, doncs, procedents de l'exclaustració (193 [la majoria dels quals devia ésser a Mallorca abans de començar el segle XIX]); assenyalem que el 1916 ingressaven les *Noticias históricas del immortal botánico y sacerdote hispano-valentino D. Antonio-José Cavanilles*, de Mariano La Gasca (195); el curs 1920-1921 les *Històries de Mallorca*, de Joan Dameto, Vicenç Mut i Josep M. Bover; el 1928, molts dels llibres de l'Institut d'Estudis Catalans i durant el curs 1928-1929, la *Christologia lulliana* de Samuel d'Algaida (196). – J. P. E. [15.228]

MANRESA

Josep M. GASOL i ALMENDROS, *Arxiu de la Seu de Manresa*, dins *Arxius de Catalunya*, 7, 161-167.

[Vegeu en la secció de Barcelona el resum n. 15.160]. L'actual Arxiu de la Seu de Manresa (ASM) és la suma d'allò que s'ha salvat de les destruccions de la Guerra de Successió i de les del segle XIX, procedent de l'antiga canònica, de la Col·legiata que la succeí, de la Comunitat de beneficiats, de la parròquia de Santa Maria amb la corresponent escrivania pública, del deganat i de l'arxiprestat de Manresa, i de la Cort del veguer, els fons dels quals són indicats en aquestes pàgines. – J. P. E. [15.229]

Marc TORRAS i SERRA, *Inventari dels Llibres del Racional* (Inventaris i catàlegs de l'Arxiu, 6), Manresa, Arxiu Històric de la Ciutat 1998, 60 pp.

Explicat el concepte de 'racional' o responsable dels comptes en les administracions de l'edat mitjana i en la municipal de Manresa (5-7); l'autor delimita l'abast de la sèrie homònima manresana (que engloba els registres posteriors al *Decret de Nova Planta*, tot i que aquests ja no pertanyin pròpiament al 'racional' ans al 'majordom de propis'), ací limitada als llibres generats pels dos càrrecs acabats d'esmentar, que l'autor ordena diferenciant-hi el *Llibre major*, el *Manual*, les *Pòlisses o manaments* i els anomenats *Altres* (9-11); i la metodologia de la descripció de cada unitat arxivística (13-16); segueix la presentació dels volums del primer grup, que va del 1364 al 1783 (17-26), completats amb taules (27); els *Manuais* van del 1408 al 1799 (29-46); les pòlisses del 1656 al 1800 (49-53) i els *Altres* del 1628 al 1722 (57). – J. P. E. [15.230]

MONTSERRAT

Marc TAXONERA I COMAS, *Arxiu de l'abadia de Montserrat*, dins *Arxius de Catalunya*, 7, 169-176.

[Vegeu en la secció de Barcelona el resum n. 15.160]. L'antic arxiu del monestir resultà totalment destruït el 1811 per les bombes del general napoleònic Louis-Gabriel Suchet. Els fons antics recuperats pertanyen a monestirs suprimits (Sant Benet de Bages, Sant Cugat del Vallès, Sant Llorenç del Munt), ultra a Montserrat mateix, i a procedències no monàstiques, com el de la família Llupià (175). – J. P. E. [15.231]

Alexandre OLIVAR I DAYDÍ, *Els manuscrits litúrgics medievals de l'Ametlla de Montoliu de Segarra*, dins «Misc. Ainaud, I», 175-179.

L'autor publicava l'any 1991 el catàleg dels manuscrits de Montserrat; en temps posterior han estat coneguts fragments litúrgics i de calendari conservats a l'arxiu del monestir, procedents de la parròquia esmentada, on foren utilitzats per a coberta de quaderns com el *Llibre dels confessats* del 1554, i de *Manuals notariais* dels segles XVI i XVII. L'autor identifica, transcriu els fragments textuals, i els compara amb els del còdex 66 de Vic, Museu Episcopal. Dos altres fragments de la mateixa procedència són ara el ms. 1380 de la Biblioteca de Montserrat, del segle XIII com els anteriors (178). Indicaríem quina era la biblioteca litúrgica bàsica àdhuc de les parròquies menudes (179). – J. P. E. [15.232]

PERALADA

Inés PADROSA I GORGOT, *Catàleg dels manuscrits catalans de la Biblioteca del Palau de Peralada*, dins «Annals de l'Institut d'Estudis Gironins», XXXIX (1998), 395-458.

L'actual biblioteca del Palau de Peralada, és continuació de la dels comtes de Savallà i Peralada, substancialment enriquida amb les adquisicions de Miquel Mateu i Pla entre el 1923 i el 1972; posseeix mil dos-cents manuscrits, vuitanta-set dels quals, els escrits en llengua catalana, són ací presentats; llur temàtica és múltiple, tal com indica la taula de les sis darreres pàgines (453-458); assenyallem les còpies manuscrites de la traducció catalana de les *Tragèdies* de Sèneca (74), Pere Tomic, *Istòries e conquestes...* (82 i 81), Pere Miquel Carbonell, *Croniques de Espanya...* (9), Nicolau de Pacs, *Doctrina moral* (54), del suposat Jaume Febrer, *Trobes...* (18), dels *Privilegis i franqueses del Regne de Mallorca* (67) i un *Noticiari valencià 1406-1537* (53); hi ha tractats d'aritmètica (2), d'agricultura (76 i 84) i de medicina (49); hi ha un nombre considerable d'al·legacions judicials (11, 14, 19, 47, 48, 56, 57, 58, 59, 60, 61, 62, 63, 68, 69, 70, 78, 79 i 85), de capbreus i censos (6, 7, 8, 12, 25, 26, 238, 32, 42, 70), de documentació de famílies diverses (15, 16, 20, 22, 27, 29, 30, 31, 37, 39, 41, 44, 45, 50, 71, 79, 83), d'escrits de temàtica religiosa diversa (4, 5bis, 10, 21, 24, 25, 26, 33, 40, 46, 51, 72, 75); no manquen textos relatius a institucions de l'Antic Règim (1, 43, 55, 66, 73, 77), un volum d'actes municipals de Tossa (38) i un testament (80). Hi ha indicació de les possibilitats d'accés electrònic (p. 399); les fitxes no sols informen de les característiques de cada volum, ans contenen bibliografia relativa als textos copiats. Hi ha set reproduccions fotogràfiques– J. P. E. [15.233]

POBLET

Josep-Àngel TORNÉ i CUBELLS, *Arxiu de l'abadia de Poblet*, dins *Arxius de Catalunya*, 7, 177-186.

[Vegeu en la secció de Barcelona el resum n. 15.160]. La desamortització comportà la pèrdua de l'antic arxiu de Poblet [cf. ATCA, XVII (1998), 1105, núm. 14320]. L'actual (AAP) és fruit del treball restaurador d'Eduard Toda (que hi legà l'arxiu personal) i de la comunitat, amb el resultat que permet de veure l'esquema d'aquestes pàgines; assenyalam les col·leccions de textos jurídics i de goigs, ja del segle XVII (184). Hi ha dues fotografies (181-182). – J. P. E. [15.234]

PORTUGAL

Inventário dos códices iluminados até 1500. Vol. 1. Distrito de Lisboa. Coord. científica e técnica de Isabel VILARES CEPEDA i Teresa A. S. DUARTE FERREIRA, Lisboa, Instituto da Biblioteca Nacional e do Livro 1994 [1995], 352 pp.

Aquest volum conté fitxa informativa i reproducció d'almenys un fragment de pàgina dels següents textos d'autors nostres: dos exemplars d'ambdues sumes de s. Ramon de Penyafort (*Summa de casibus*, *Summa de matrimonio*), a la BN de Lisboa, respectivament Alc. 36, 197 (aquest té alguna nota marginal) i un altre completat amb glosses marginals, Alc. 271 (117, 151 i 184), serien tots tres del segle XIII; hi ha una *Expositio in epistolas Pauli*, de Florus de Lió, Alc. 368 (205), copiat a Alcobaça durant el segle XIII; una altra còpia de les dues sumes de s. Ramon de Penyafort, entre els Códices Iluminados de la mateixa biblioteca, Il. 27 (251); i finalment, la còpia acabada per Guillelmus Balistanus el 1453 del *Liber creaturarum* de Ramon de Sibiuda, Il. 97 (277). – J. P. E. [15.235]

Aires Augusto NASCIMENTO, José Francisco MEIRINHOS, *Catálogo dos Códices da Livraria de Mão de Mosteiro de Santa Cruz de Coimbra na Biblioteca Pública Municipal do Porto*, Porto, Biblioteca Pública Municipal 1997, CXIV i 524 pp.

Aquella biblioteca posseeix els següents volums manuscrits nostres: ms. Santa Cruz 21, n° general 42, conté la *Passio sancti ac beatissimo (!) Felicis martiris... in ciuitate Iberunda*, ff. 2-5 (130; làmina: 455); ms. Santa Cruz 36, n° general 48, sant Ramon de Penyafort, *Summa de poenitentia et matrimonio* (incompleta), ff. 1-12 (207; làmina: 465, I); ms. Santa Cruz 47, n° general 800, Iusti Urgellensis, *Explicatio mystica Cantici canticorum, cum duabus epistolis* (234: làmina 471); ms. Santa Cruz 95, n° general 1150, Ramon Llull, *Compendium artis demonstratiuae, Liber propositionum secundum artem demonstratiuam; Ars inueniendi particularia in uniuersalibus*; i *Liber super figuram elementalem artis demonstratiue* (366-368; làmina: 506). – J. P. E. [15.236]

Lluís AGUSTÍ, Jaume BOVER, *Impresos rars portugueses del segle XVIII de tema menorquí*, dins «Revisita de Menorca», LXXXIV (1996 [1997]), 43-48.

La BN de Lisboa posseeix tres opuscles de notícies, publicats el 1756, ara agrupats en volum miscel·lani, *Miscelânea HG 9787/19P*, fins ara desconeguts dels repertoris bibliogràfics més complets: *Novo e publico manifesto... e rendimento de Porto Mabon...*; *Relação do combate... e se dá cabal noticia do rendimento da Praça de Porto Mabon...*; i *Noticia do novo tratado...; política do duque de Reçbilieu na retirada de Porto-Mabon e festas de França pela sua tomada*, tots tres publicats per l'impressor Domingos Rodrigues. Hi ha reproducció de les tres portades (46-48). – J. P. E. [15.237]

REUS

Josep M. T. GRAU I PUJOL, *Documents de la parròquia del Catllar a Reus*, dins «Full Parroquial (Tarragona)», núm. 2.535 (11 octubre 1998), 8.

Notícia d'haver comparegut a Reus, AHC, dos volums de la notaria parroquial del Catllar, corresponents als anys 1613-1615 i 1706-1755; la sèrie d'aquella seixantena de *Libri notularum*, dels anys 1390-1745, es troba a Tarragona, AHA. – J. P. E. [15.238]

Josep M. T. GRAU I PUJOL, *Els arxius patrimonials de la Catalunya Nova: l'exemple del Mas d'En Lluc (Albarca, Priorat)*, dins «Arxius. Butlletí del Servei d'Arxius», 19 (tardor 1998), 1-3.

L'AHC de Reus conserva diversos arxius patrimonials de famílies de la comarca; el Mas d'En Lluc pertany al municipi de Cornudella de Montsant; la seva documentació, iniciada a darreries del s. XVI, tota ella en paper i en fulls escadussers fora d'alguna llibreta, té la característica de pertànyer a una família que treballà personalment les seves terres, sense intermediaris, i que ha conservat la documentació d'aquests segles pràcticament íntegra; destaquen els capítols matrimonials i els testaments i alguns establiments en emfiteusi de senyors com Poblet o el duc de Medinaceli. Hi ha un capbreu fragmentari de la vila de Prades. És publicat l'esquema de distribució arxivística del fons (2-3). – J. P. E. [15.239]

SABADELL

Arxiu Històric de Sabadell. Memòria '97, Sabadell, Arxiu Històric 1998, 84 pp.

Ultra la notícia d'investigacions diverses realitzades a base dels fons del dit arxiu, nombre de les quals cauen en el camp d'ATCA (39-42), trobem en aquesta memòria la notícia d'haver-hi estat dipositada la documentació de Can Colomer, de Santa Perpètua de Mogoda, els pergamins de la qual ja comencen el segle XIII (21). – J. P. E. [15.240]

SANT CUGAT DEL VALLÈS

Maria UTGÉS I VALLESPÍ, *Els processos civils de la Reial Audiència de Catalunya dels segles XVII-XIX a l'ANC*, dins «Arxius. Butlletí del Servei d'Arxius», 17 (primavera 1998), 6-8.

L'arxiu de la Reial Audiència, ja documentat el 1503, on s'anava concentrant el resultat de l'activitat del dit organisme tant del d'abans com del posterior al *Decret de Nova Planta*, era conservat en l'edifici de la mateixa audiència; darrerament una part fou dipositada en l'ACA (nou-cents metres lineals, sis-cents dels quals ja són inventariats); ara altres quatre-cents metres lineals han passat a l'Arxiu Nacional de Catalunya, on són objecte d'identificació i classificació. – J. P. E. [15.241]

Antoni BORRÀS I FELIU, *Arxiu Històric de la Companyia de Jesús de Catalunya*, dins *Arxius Catalunya*, 7, 189-196.

Antoni BORRÀS I FELIU, *Arxiu del Palau Requesens*, dins *Arxius de Catalunya*, 7, 197-205.

[Vegeu en la secció de Barcelona el resum n. 15.160]. Segrestats en ocasions diverses els successius arxius de la província jesuítica d'Aragó ara esparsos en diversos arxius de l'Estat Espanyol, l'Arxiu Històric de la Companyia de Jesús de Catalunya / Archivum Historicum Societatis Iesu Cataloniae (AHSIC) és el resultat de la constància a aplegar les restes del passat des del 1939 ençà; una part considerable correspon a col·legis i residències de l'antiga província (191-192). Hi ha arxius annexionats i dossiers personals (194) i dues fotografies (195-196).-

L'Arxiu del Palau Requesens (APR), ubicat ara amb el provincial de la Companyia de Jesús a Sant Cugat del Vallès, és estrictament familiar; romàs a Barcelona, fou lliurat a la Companyia de Jesús el 1921; no sofrí durant la revolta del 1936 perquè, expulsats els jesuïtes, l'arxiu hauria estat integrat dins l'ACA. Hi ha dues fotografies. – J. P. E. [15.242-15.243]

SEU D'URGELL

Benigne MARQUÈS I SALA, *Arxiu Capitular d'Urgell*, dins *Arxius Catalunya*, 7, 207-215.

Benigne MARQUÈS I SALA, *Arxiu Diocesà d'Urgell*, dins *Arxius Catalunya*, 7, 219-227.

[Vegeu en la secció de Barcelona el resum n. 15.160]. L'arxiu de la catedral (ACU), considerablement complet amb documentació del 815 ençà, posseeix, ultra els fons capitulars dividits en les corresponents seccions i sèries, els arxius de la col·legiata de Castellbò, els dels monestirs de Codinet, Tavèrnoles i Santa Cecília d'Elins, i el del convent de Sant Domènec de Puigcerdà.

L'arxiu del bisbat (ADU), té, ultra la documentació antiga, més abundant des del segle XVII, ací un fons particular, el corresponent a la sobirania del bisbe damunt Andorra, els fons de pergamins d'algunes parròquies, i els arxius parroquials de cent trenta-sis (223-224). Hi ha dues fotografies per a cada una de les dues presentacions. – J. P. E. [15.244-15.245]

SOLSONA

Enric BARTRINA I COROMINAS, *Arxiu Diocesà de Solsona*, dins *Arxius Catalunya*, 7, 229-239.

[Vegeu en la secció de Barcelona el resum n. 15.160]. L'arxiu del bisbat de Solsona (ADS), nascut amb aquest a darreries del segle XVI, no presenta la duplicitat dels arxius dels altres bisbats, car la mitra assumí la dignitat abacial de l'antiga canonja; per la mateixa raó s'explica que l'arxiu englobi la documentació dels monestirs annexos a la mitra de Solsona en el moment de la seva constitució: Sant Llorenç de Morunys, Santa Maria de Rocarossa, Sant Pere de Clarà, Santa Maria de Gualter i Santa Maria de Serrabona, i una part de la canonja de Vilabertran; afegim-hi fons relatius a la ciutat de Solsona, els de Sant Vicenç de Cardona, de Santa Maria de Serrateix i de Gualter, alguns de particulars (235-236), i els arxius parroquials d'una bona llista de pobles (236-238). – J. P. E. [15.246]

TARRAGONA

A. BERMÚDEZ, *Producción latericia y comercio a media distancia en época romana. Un ejemplo en el Mediterráneo nordoccidental: Lucius Herennius Optatus, Marcus y Castor, officinatores*, dins «Hom. Estrada», 115-123.

L'autor s'ha fixat en vuit-centes quaranta-vuit ,tegulae' del Museu Paleocristià de Tarragona: en quaranta-vuit hi ha trobat marques de terrissaire, coincidents amb les existents en sis del Museu Nacional Arqueològic de la mateixa ciutat (118-119) i presenta una hipòtesi metodològica de treball per a identificar els personatges i llur ubicació. – J. P. E. [15.247

Salvador RAMON I VINYES, *Arxiu Capitular de la Santa Església Catedral Basílica Metropolitana i Primada de Tarragona*, dins *Arxius Catalunya*, 7, 243-246.

Salvador RAMON I VINYES, *Arxiu Històric Arxidiocèsà de Tarragona*, dins *Arxius Catalunya*, 7, 247-257.

[Vegeu en la secció de Barcelona el resum n. 15.160]. Víctima, com d'altres arxius catalans, de la barbàrie del general francès, Louis-Gabriel Suchet, l'antic arxiu de la seu tarragonina (ACT) fou cremat el 1811; allò que restà, fou objecte de la insaciable cobdícia de l'Estat Espanyol i es troba a Madrid, AHN; les restes són indicades en l'esquema de les pàgines 244-245.

Si l'arxiu de la catedral fou víctima de l'exèrcit francès en la seva entrada a Tarragona, el del bisbat (AHAT) amb el del metropolità ho fou dos anys després, el 1813, en la seva retirada. Els fons aplegats en temps posterior contenen quelcom dels convents de Trinitaris i de Dominics, i alguns arxius particulars (famílies Foxà i Veciana). Sobretot, però, s'han salvat els fons anteriors al 1750 de la majoria d'arxius parroquials, aplegats en el diocèsà per provisió, datada el 1921, del cardenal Francesc Vidal i Barraquer, cosa que evità la destrucció de molts d'ells l'estiu del 1936 (252-256). – J. P. E. [15.248-15.249

Josep M. T. GRAU I PUJOL, *Pere-Joan Tomàs i Coloma, notari de Vila-rodona (1757-1761)*, dins «Quaderns de Vilaniu», núm. 34 (novembre 1998), 127-129.

Encara que els protocols notariais de Vila-rodona dels segles XVII-XIX es trobin a Valls, AHC, els de Pere-Joan Tomàs i Coloma són a Tarragona, AH, *Fons de Montblanc*; són cinc volums de protocols, dels anys 1757-1761 (128), i quatre de capítols matrimonials, corresponents a diverses poblacions tarragonines (129). – J. P. E. [15.250

TORTOSA

Manuel GARCIA SANCHO, *Arxiu Capitular de la Santa Església Catedral de Tortosa*, dins *Arxius Catalunya*, 7, 259-267.

Manuel GARCIA SANCHO, *Arxiu Diocèsà de Tortosa*, dins *Arxius Catalunya*, 7, 269-274.

[Vegeu en la secció corresponent a Barcelona el resum n. 15.160]. L'arxiu capitular (ACTO), tot i les repetides pèrdues, presenta una situació relativament completa, tal com permet de veure l'esquema dels seus fons, alguns d'ells ininterromputs des del moment de la reconquesta a mitjan segle XII. És remarcable el fons dels tres-cents tres còdexs, [alguns d'ells procedents de la biblioteca papal de Peníscola [cf. ATCA, VI (1987), 295)].

L'arxiu diocèsà (ADTO), en canvi, fou destruït per l'exèrcit francès els anys 1808-1812; els seus fons són bàsicament posteriors (272-273). – J. P. E. [15.251-15.252

VALÈNCIA

Maria Milagros CÁRCCEL ORTÍ, *Documentos pontificios en los registros episcopales del obispo de València Hug de Llupià (1408-1425)*, dins, *Forschungen zur Rechts-, Papst-, und Landesgeschichte*. «Peter Herde zum 65. Geburtstag von Freunden, Schülern und Kollegen dargebracht». Herausgegeben von Karl BORCHARDT und Enno BÜNZ. Teil 2. Stuttgart, Anton Hiersemann 1998, 745-760.

Dins els cinc registres conservats en l'Arxiu Diocesà de València d'entre la trentena que devien correspondre al pontificat d'Hug de Llupià (1398-1427), s'ha conservat la documentació pontificia, que havia d'ésser executada per l'autoritat diocesana; són cinquanta-quatre entre dispenses i llicències i altres concessions dels papes Benet XIII i Martí V i dels seus penitenciers i legats (746-748), amb transcripció de les frases llatines que qualifiquen el document (748-750). Entre les concessions de dispenses matrimonials i de legitimacions d'il·legítims, destaca aquella atípica, en què Martí V legitimava l'ensenyament de llengua àrabiga en les escoles del bisbat de València (757, núm. 37). – J. P. E. [15.253]

Regina PINILLA PÉREZ DE TUDELA, *Libros impresos en Italia de los siglos XV al XVIII. Biblioteca de la Facultad de Derecho de Valencia*, dins «XIV Congreso Corona, IV», 445-463.

[Essent biblioteca formada durant els segles XIX-XX, no podem suposar que els exemplars d'aquells segles ja fossin a València abans del segle XIX i per això ens hem de limitar als llibres d'autors nostres impresos a Itàlia]. Són: Francisco de la Cruz, *Cinco palabras del apóstol san Pablo*, Venècia 1723 (453); Francesc Pérez Bayer, *Damasus et Laurentius...*, Roma 1756 (459); i Alexandre Ros, *Cataluña desengañada*, Nàpols 1646 (460). – J. P. E. [15.254]

VALLDORREIX

Juan José CORTÉS GARCÍA, *L'arxiu parroquial de Sant Cebrià de Valldoreix (Vallès Oriental)*, dins «Terme-Terrassa», núm. 13 (novembre 1998), 6-8.

L'autor comença resumint les vicissituds de l'arxiu, sobretot les que passà els anys 1936-1939, malgrat les quals hom el pogué salvar; també informa de l'existència de tres inventaris, un realitzat per Esteve Bas el 1779, el segon per Jordi Sales i Masferrer, el 1981, i el darrer de l'autor i de dos col·laboradors, també inèdit, del 1997. Les sèries són: baptismes (1564 ss.); compliment pasqual (1711 ss.), confirmacions (1734 ss.), matrimonis (1653 ss.), òbits (1565 ss.), testaments (1387 ss.), capítols matrimonials (1562 ss.), censals (1575 ss.), fundacions de misses (sense indicació de data inicial); llibres d'obra (1521 ss.), bací de les ànimes (1666 ss.), delmes i primícies (1563 ss.), visites pastorals (1658 ss.), correspondència (1662 ss.), trenta pergamins (s. XIV ss.), i documents de pobles veïns (7-8). – J. P. E. [15.255]

VIC

Miquel dels Sants GROS I PUJOL, *Arxiu Episcopal de Vic*, dins *Arxius Catalunya*, 7, 275-282.

[Vegeu en la secció de Barcelona el resum n. 15.160]. L'Arxiu Epistolar de Vic (AEV), a diferència de tots els altres de la Província Eclesiàstica Tarraconense, segueix essent comú per a la

catedral i el bisbat; de més a més, dins ell són aplegats, ultra el capitular i el diocesà, els: del capbreu, de la mensa episcopal, (en part consumit en les lluminoses fogueres del juliol 1936); de la cùria fumada o escrivania antiga; dels notaris civils de Vic i rodalia; i de la Vegueria. Són indicades en cada cas les corresponents seccions (278-280). Els darrers anys hi han estat dipositats nombre d'arxius parroquials (280-281). – J. P. E. [15.256]

Miquel dels Sants GROS I PUJOL, *Quatre cartells pasquals del Museu Episcopal de Vic*, dins «Misc. Ainaud, I», 335-340.

El dit museu posseeix cartells pasquals procedents no pas de la mateixa catedral, ans de petites parròquies; pertanyen als anys 1318, 1508, 1511 i 1550; és transcrit el text de cada un, indicades les característiques individuals i reproduïts, almenys parcialment, en fotografia. – J. P. E. [15.257]

LLOCS DIVERSOS

Ignasi M. PUIG I FERRATÉ, M. Assumpta GINER MOLINA, *Índex codicològic del Viage literario de Jaume Villanueva* (Memòries de la Secció Històrico Arqueològica, XLIX), Barcelona, Institut d'Estudis Catalans 1998, 210 pp.

Treball datat en acabar el 1978, el qual, però, per la mort del primer dels autors, no fou completat en allò que es refereix a la identificació de manuscrits citats per Villanueva amb els conservats actualment en diverses biblioteques, treball realitzat per Jesús Alturo i Perucho i l'autora M. Assumpta Giner Molina en la taula de les pàgines 153-170. El cos del volum consisteix en el repàs de les poblacions visitades per l'esmentat Jaume Villanueva, ací alfabèticament ordenades (totes, d'Àger a Xàtiva, dels Països Catalans amb l'excepció de El Escorial, l'Acadèmia de la Historia de Madrid, la BN de París i la Biblioteca Apostòlica Vaticana) (17-151), i en cada una d'elles totes i cada una de les biblioteques, de les quals deixà alguna notícia en algun dels volums del *Viage...*; les notícies són transcrits en la llengua original d'aquest i completades amb la indicació del respectiu volum i pàgina. La taula ja esmentada fa la qual hom hauria pogut afegir, per a les obres de Nicolau Eimeric (64, núm. 266 i 160, núm. 266), el volum de Palma de Mallorca, Biblioteca Marc, la identificació del qual ja fou publicada el 1979, i ara hom hi pot afegir els suara identificats a Sevilla, Biblioteca Capítular y Colombina, identificació publicada en aquestes pàgines d'ATCA, XVII (1998), 295-380] és seguida per la general d'autors o d'obres anònimes citats en les pàgines de Villanueva (171-208). – J. P. E. [15.258]

Portolans procedents de col·leccions espanyoles. Segles XV-XVII. Catàleg de l'exposició organitzada amb motiu de la 17a Conferència Cartogràfica Internacional i de la 10a Assemblea General de l'Associació Cartogràfica Internacional (ICA/ACI). Barcelona, 1995, Barcelona, Institut Cartogràfic de Catalunya 1995, 372 pp.

Ultra les presentacions inicials signades per autoritats, aquest catàleg presenta dues parts ben diferenciades: l'explicació inicial sobre portolans de Vicenç M. Rosselló i Verger (9-50, pàgines traduïdes al castellà, al francès i a l'anglès: 265-371), i la reproducció a colors i corresponent fitxa de cada un dels cinquanta-quatre portolans presents en aquella exposició. – J. P. E. [15.259]

Nous fons i documents ingressats als arxius, dins «Arxius. Butlletí del Servei d'Arxius», núm. 17 (primavera 1998), 3-4; núm. 18 (estiu 1998), 4-5; núm. 19 (tardor 1998), 4-5; núm. 20 (hivern 1998), 3-5.

Per aquest primer lliurament som informats de l'ingrés del fons documental del mas Puig, de Riudarenes, a l'AHC de Santa Coloma de Farners; del de l'ajuntament de Palamós i Vall-llobrega (1727 ençà) a l'AHC de La Bisbal d'Empordà, on també ha entrat la del mas Nadal, de Santa Cristina d'Aro; de dos pergamins del s. XV a l'AH de Girona; el fons patrimonial Burcet, de Blanes, i un capbreu o llevantador de rendes de Sant Hilari Sacalm, a l'AHC de Santa Coloma de Farners; tres documents escadussers del s. XVIII a l'AHC de Solsona; l'arxiu comunal de Llavorsí, a l'AHC de Sort (1578 ençà).

Fascicle d'estiu: a l'AHC de Mataró, inaugurat darrerament, ingressà l'arxiu de la ciutat (1454 ençà) i el seu fons de 180 pergamins (XII-XVII ençà); també els protocols notariais del districte (1715 ençà) i la documentació de l'hospital de Sant Jaume i Santa Magdalena (s. XVII ençà); també patents de sanitat (s. XVIII); a l'AHC d'Olot el fons patrimonial Trincheria, amb documentació de paper i noranta-nou pergamins (s. XVI ençà); també els de Joan Casulà (1250-1622) i de Joaquim Danés (1289-1623); a l'AHC de Santa Coloma de Farners, la documentació patrimonial Alibés-Xifra (1674 ençà); a l'AHC de Sort, el de can Perramon, de Peramea (s. XVI ençà); a Tarragona, AH, un cèdula inquisitorial del 1598; a Vilanova i la Geltrú, AHC, suara inaugurat, l'arxiu de la ciutat (1414 ençà), documentació notarial (1560 ençà) i de la cort del batlle (1312 ençà); i a Castelló d'Empúries, AM, nomenament de governador del comtat, 1486.

El fascicle de la tardor ens innova de l'ingrés a La Bisbal d'Empordà, AHC, d'un capbreu de la família Torroella, de la mateixa població, s. XVI; a Mataró, AHC, de l'arxiu de la comptadoria d'hipoteques (1768 ençà); a Sant Feliu de Llobregat, AHC, els 144 pergamins de la Casa de la Vila; a Tàrraga, AHC, l'arxiu municipal de Puigverd d'Agramunt (1375 ençà); a Terrassa, AHC, el *Llibre d'ordinacions del mostassaf* (s. XVI en còpia del 1749); l'arxiu patrimonial Can Palet, de la Quadra de Terrassa (1547 ençà) i deu escriptures del fons patrimonial J. A. Pujals (1785 ençà); i a Valls, AHC, documentació dels mossos d'esquadra i de la família Veciana (1697 ençà); el fascicle núm. 20, de l'hivern, informa que ha ingressat en aquest AHC l'original autògraf del *Llibre de les grandeses... de Tarragona...*, de Lluís Ponç d'Icard (4).

L'acabat d'esmentar fascicle d'hivern fa avinent que l'AHC de Cervera s'ha enriquit amb l'important fons d'Agustí Duran i Sanpere, que engloba documentació des del segle XVI; que l'AH de Tarragona posseeix ara el fons de la família Castellarnau (1554 ençà); que l'AH de la Biblioteca de Catalunya ha ingressat el reglament provisional per a la pesca del corall, d'entorn el 1790; i que el novíssim Arxiu Istòric Generau d'Aran és dipositarí dels fons del Conselh Generau (1303 ençà), dels municipals d'Arròs i Vila (s. XVII...), Vielha-Migaran (s. XVII...), Vilamòs (s. XVI...); dels patrimonials Joanchiquet de Vilamòs (s. XVI...), Nhèu de Salardú (1507...), mossèn Pèir de Les (1515...), Solèr de Garòs (1569...), Solèr de Garòs (1581...), Safordada d'Arres (1582...), Helipa d'Arró (1650...), Unha d'Unha (1680...), Borièr d'Arró (1682...), Menga d'Arties (1695...) i d'altres de relatius a Les i Vilac (1593...); i dels personals de José Luis Oca López (1787...); i uns noranta pergamins. A l'Arxiu Nacional de Catalunya ha ingressat el fons de l'empresa Tecla Sala e Hijos (s. XVII...), Rafael Torras Juvinyà (1723...); i el de Ferran Soldevila. – J. P. E. [15.260-15.261-15.262-15.263

Les signatures que clouen cada un dels resums corresponen a Josep M. Font i Rius (J. F. R.), Eulàlia Miralles i Jori (E. M. J.), Josep Perarnau i Espelt (J. P. E), Ramon Planes i Albets (R. P. A.), a Jaume de Puig i Oliver (J. de P.), i a Pep Vila (P. V.), respectivament.

ABREVIATURES UTILITZADES EN AQUEST VOLUM

Actes Corona Fiscalitat = *Actes. Col·loqui Corona, municipis i fiscalitat a la Baixa Edat Mitjana*. Coordinadors del Col·loqui: Manuel SÁNCHEZ, Antoni FURIÓ i Prim BERTRAN. Curadors del vo-

- lum: Manuel SÁNCHEZ i Antoni FURIÓ (Quaderns de l'Institut, 13), Lleida, Institut d'Estudis Ilerdencs 1997, 708 pp.
- «Actes Vuitè Col·loqui» = «Actes del Vuitè Col·loqui d'Estudis Catalans a Nord-Amèrica». Bloomington, 1995. A cura de J. M. SOBRER (Biblioteca Abat Oliba, 194), Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat 1998, 334 pp.
- Arxius Catalunya 7 = Guia dels Arxius Històrics de Catalunya*, 7, Barcelona, Departament de cultura de la Generalitat de Catalunya 1998, 286 pp.
- Biblioteca Napoli = La Biblioteca Reale di Napoli al tempo della dinastia Aragonesa. / La Biblioteca Real de Nápoles en tiempos de la dinastía Aragonesa*. Napoli, Castel Nuovo 30 setembre - 15 dicembre 1998, València, Generalitat Valenciana 1998, 646 pp.
- «Congrés Plana» = «V Congrés d'Història i Filologia de la Plana», Castelló, Diputació 1998, 522 pp.
- «Essays Russell» = *The Devil, Heresy and Witchcraft in the Middle Ages*. Essays in Honor of Jeffrey B. Russell edited by Alberto FERREIRO (Cultures, Beliefs and Traditions. Medieval and Early Modern Peoples, 6), Leiden - Boston - Colònia, Brill 1998, XVI i 388 pp.
- «Hom. Estrada» = *De les estructures indígenes a l'organització provincial romana de la Hispània Citerior*. «Homenatge a Josep Estrada i Garriga». Marc MAYER, Josep M. NOLLA, Jordi PARDO, editors (Itaca. Annexos, 1), Barcelona, Institut d'Estudis Catalans 1998, 592 pp.
- «Hom. Giunta» = *Homenatge a Francesco Giunta*. «Committenza e Committenti tra Antichità e Alto Medioevo. Actes del XVIè Workshop organitzat per la Scuola Superiore di Archeologia e Civiltà Medievali (Erice, 1 a 8 de març de 1994)», Marc MAYER OLIVÉ, Mònica MIRÓ VINAI-XA editors, Barcelona, Promociones y Publicaciones Universitarias 1996, [1997], 246 pp.
- «Hom. Ricomà» = *El temps sota control*. «Homenatge a F. Xavier Ricomà Vendrell», Tarragona, Diputació 1997, 608 pp.
- Humanismo y Císter = Humanismo y Císter*. Actas del I Congreso Nacional de Humanistas Españoles editadas por Francisco R. PASCUAL con la colaboración de J. PANIAGUA PÉREZ y J. F. DOMÍNGUEZ DOMÍNGUEZ bajo la dirección de Gaspar MOROCHO GAYO, León, Universidad 1996, 734 pp.
- L'incastellamento = L'incastellamento*. Actas de las reuniones de Girona (26-27 noviembre 1992) y de Roma (5-7 mayo 1994), publicadas bajo la dirección de Miquel BARCELÓ, Pierre TOUBERT, Roma, École Française - Escuela Española de Historia y Arqueología 1998, 354 pp.
- «Misc. Ainaud I» = «Miscel·lània en homenatge a Joan Ainaud de Lasarte». Volum I (Biblioteca Abat Oliba. Sèrie Il·lustrada, 14), Barcelona, Museu Nacional d'Art de Catalunya, Institut d'Estudis Catalans, Publicacions de l'Abadia de Montserrat 1998, 486 pp.
- «Misc. González» = *Profesor Nazario González. Una historia abierta* (Homenatges, 14), Barcelona, Publicacions de la Universitat de Barcelona 1998, 622 pp.
- «Misc. Pérez» = «Estudis Baleàrics», núms. 62-63 (octubre 1998-maig 1999) = «Homenatge a Llorenç Pérez. Miscel·lània», 202 pp.
- «Misc. Violante», = *Società, istituzioni, spiritualità*. I. Studi in onore di Cinzio Violante. Spoleto, Centro Italiano di Studi sull'Alto Medioevo 1994, 536 pp.
- Partage du Monde = Le partage du monde. Échanges et colonisation dans la Méditerranée Médiévale*. Sous la direction de Marcel BOULARD et Alain DUCCELLIER (Byzantina Sorbonensia, 17), Paris Publications de la Sorbonne 1998, 494 pp.
- Paysage rural = Le paysage rural et ses acteurs*. «Première journée d'étude du Centre de Recherches Historiques sur les Sociétés Méditerranéennes. Perpignan 1995». Études réunies par Aline ROUSSELLE et Marie-Claude MARANDET (Collection Études), Perpinyà, Presses Universitaires 1998, 414 pp.
- Practical Medicine = Practical Medicine from Salerno to the Black Death*, edited by Luis GARCÍA BALLESTER, Roger FRENCH, Jon ARRIZABALAGA, Andrew CUNNINGHAM, Cambridge, University Press 1994 i 1998, XIV i 402 pp.
- «III Congrés patrimoni cultural» = «Actes del III Congrés El Nostre Patrimoni Cultural: *El Patrimoni tudat (1836-1994)*». Edició a cura de G. ROSSELLÓ BORDOY, Palma de Mallorca, Societat Arqueològica Lul·liana 1995, 410 pp.

- «IV Congrés patrimoni cultural» = «Actes del IV Congrés El Nostre Patrimoni Cultural: *El català, patrimoni de Mallorca*». Edició a cura de Joan MAS VIVES i Gabriel ENSENYAT PUJOL, Palma de Mallorca, Societat Arqueològica Lul·liana 1997, 256 pp.
- «XIV Congreso Corona, IV» = «XIV Congresso di Storia della Corona d'Aragona. Sassari - Alghero, 19-24 maggio 1990» sul tema *La Corona d'Aragona in Italia (sec. XIII-XVIII)*. 4. *Incontro delle culture nel dominio catalano-aragonese in Italia*. Volume quinto: Comunicazioni, Sassari, Carlo Delfino, editore 1997 [1998], 638 pp.
- «XV Congreso Corona, III» = *Jaca en la Corona de Aragón (Siglos XII-XVIII)*. XV Congreso de Historia de la Corona de Aragón. Actas. Tomo III, Saragossa, Gobierno de Aragón 1994, 452 pp.

TAULA DE FONTS MANUSCRITS I SIMILARS*

ALCOVER

- Arxiu Municipal
- Llibres de consells 804
- Antic Arxiu Parroquial 804

ALCOI

- Antic Arxiu de Santa Maria 913
- Arxiu Municipal
- Manuale de consells 913
- Cort de justícia 913
- Llibres del clavari 913
- Protocolos notariais 913

ALGUER, L'

- Arxiu Municipal 939
- Còdexs 939

AL-ZÂWIYA AL-HAMZAWĪYA 845

AMETLLA DE MONTOLIU (SEGARRA)

- Antic Arxiu Parroquial 960

ANDRATX

- Arxiu Municipal 958
- Arxiu Parroquial 958

ANGOULÊME

- Archives Départementales de la Charente 949

ARENYS DE MAR

- Arxiu Històric Fidel Fita 725, 794, 930
- Notaria de Montclús 767

ARRÒS I VILA

- Archiu Comunal 967

ARTÀ

- Museu Regional 820

AVILA

- Archivo de los condes de Orgaz
- Fondo Crespi de Valldaura 843

AVINYÓ

- Archives Départementales de Vaucluse 458

BALAGUER

- Arxiu Històric Comarcal 775

BANYOLES

- Arxiu familiar Butinyà 916

BARCELONA

- Arxiu Reial (Arxiu de la Corona d'Aragó) 66, 79, 700, 715, 742, 753, 757, 759, 763, 771, 775, 784, 787, 801, 840, 846, 868, 873, 880, 939, 940, 957
- Antic Arxiu Reial 622, 665, 666, 714, 832
- Corts i Parlaments 775
- Batllia General de Catalunya 781
- Cancelleria
- Registres 9, 24, 37, 298, 340, 433, 513-523, 589, 766, 767, 770, 775, 778, 795, 796, 806, 807, 809, 810, 835, 839, 845, 847, 849, 867, 869, 870, 872, 879, 886, 887, 911, 938, 939
- Cartes Reials Diplomatiques 869, 887
- Promiscuum Alfonsi II et Jacobi II 839
- Processos 843, 872
- Sententiarum 771
- Pergamins 674, 796, 797, 833, 835, 938
- Butlles 797
- Papers a incorporar 939
- Vària de Cancelleria 939
- Reial Patrimoni 764, 771, 781, 794, 807, 869, 872, 904, 939
- Fons Reial Audiència 940, 962
- Extrainventaris 674
- Intendència general 769
- Consell d'Aragó 793, 808, 915, 917

*Aquesta taula i la següent són obra de Josep Perarnau i Espelt.

- Memorials Carbonell 894
 Generalitat 778, 915, 917
 Ripoll 458, 829, 940
 Gran Priorat de Catalunya 806, 834, 941
 Monacals. Hisenda 762, 769, 804, 905, 940
 Monacals. Universitat 764
 Gran Priorat Sant Joan de Jerusalem 674, 888, 956
 Protocols notarial: Cardona 671
 Protocols notarial: Igualada 915
 Protocols notarial: Mataró 930
 Arxiu de la Catedral de Barcelona 11, 429, 434, 742, 756, 763, 787, 835, 908, 940, 940
 Libri antiquitatum 674, 829
 Speculum 766
 Llibre de resolucions capitulars 767
 Liber testamentorum
 Pergamins 389
 Protocols notarial 298, 712, 766
     Bernat Vilarrúbia 766
     Gabriel Canyelles 767
 Còdexs 402, 409
 Pia Almoïna 766
 Arxiu del Gran Priorat de Catalunya 941
 Arxiu Diocesà de Barcelona 512, 787, 941
 Reg. Communium 508, 556-560
 Visitationum 766, 767, 796, 886
 Reg. Verbalium 524, 796, 858
 Reg. Dotarium 766
 Reg. Gratiarum 796
 Fons de Santa Anna 763, 764, 941
 Fons de Sant Jeroni de la Vall d'Hebron 941
 Fons de Sant Gaietà de Barcelona 941
 Fons de Sant Cugat del Vallès 941
 Fons de Sant Miquel del Fai 941
 Fons del Consolat Pontifici 941
 Fons del Consolat del Regne de les Dues Sicílies 941
 Fons de l'Arxiu de Croada 941
 Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona 11, 429, 434, 734, 763, 775, 787, 832, 838, 868, 869, 880, 941
 Antic Arxiu de la Ciutat 614, 622
 Llibres d'acords 769
 Lletres closes 570, 917
 Registre d'ordinacions del Consell de Cent 570
 Consellers 775, 780, 844
 Diversorum 593
 Clavaris 767
 Ordinacions 767
 Miscel·lània 767
 Fons Comercial 930, 930
 Protocols notarial 431, 435, 438, 444, 460, 464-479, 712, 713, 768, 771
 Manuscrits 409, 766, 908, 937
 Fragments 562, 567-568, 575-580, 583-585, 833
 Arxiu Històric de Protocols de Barcelona 298, 429, 435, 572, 595-599, 712, 713, 766, 767, 768, 768, 769, 784, 787, 799, 835, 868, 885, 930
 Arxiu del Col·legi d'Advocats 782
 Arxiu de l'Acadèmia de Medicina 927
 Arxiu de Santa Maria del Mar 835
 Arxiu de Sant Pere de les Puel·les 766, 941
 Arxiu del Monestir de Pedralbes 764-765, 942
 Arxiu Provincial Caputxins de Catalunya 941
 Ordinacions generals 931
 Actes capitulars 931
 Visites canòniques 931
 General Inquisición y casos notables 932
 Escrutinis del capítol provincial 931
 Llibre de cartes circulars 931
 Fons de la Custòdia Caputxina de Rosselló 941
 Fons dels convents locals i de les missions 941
 Arxiu Provincial de l'Escola Pia de Catalunya 942
 Fons dels col·legis locals 942
 Fons particulars (Vives, Poch, Borrell) 942
 Arxiu dels Franciscans de Catalunya 942
 Arxiu dels Carmelites Descalços 941
 Arxiu de l'Orfeó Català 930
 Biblioteca de Catalunya 742, 930
 Manuscrits 27, 32, 394, 395, 397-402, 404, 405, 410, 415, 423, 457, 458, 462, 486, 590, 721, 725, 728, 734, 770, 791, 832, 869, 876, 892, 894, 908, 922, 928, 937, 943, 944,
 Arxiu: 666, 830
     Protocols de Cardona 671
     Junta de Comerç 921
     Noves adquisicions 967
 Impresos del s. XVI 906
 Fulletons Bonsoms 769, 808, 917
 Reproduccions fotogràfiques 899
 Arxiu de l'Hospital de la Santa Creu 917, 930

- Cartoteca de la BC 944
 Cartoteca de Catalunya 944
 Biblioteca de la Universitat 742
 Manuscrits 409, 449, 458, 666, 725, 768, 832, 866, 892, 897, 899, 908, 915, 917, 925, 942, 943
 Impresos 916
 Cartoteca de la UB 944
 Museus de Barcelona 661, 751, 846
 Museu Arqueològic 829
 Biblioteca del Col·legi d'Advocats 918
 Ateneu Barcelonès
 Manuscrits 892
 Antiga biblioteca de Sant Agustí 926, 943
 Antiga biblioteca de Sant Josep 943
 Antigues biblioteques conventuals de Barcelona 943
 Antiga biblioteca Dalmasas 944
 Fundació Uriach 462
- BERGÚS**
 Arxiu particular de Can Garriga 671
 Arxiu particular de Palà de Coma 671
 Arxiu particular de Pinell 671
- BERKELEY**
 The Bancroft Library
 Manuscrits 458, 767
 Documentació UCB 120 767
 Fernán Núñez Collection 767
- BESALÚ**
 Arxiu Municipal 831
- BISBAL D'EMPORDÀ, LA**
 Arxiu Històric Comarcal
 Fons Cruïlles-Rocatallada 801
 Fons Salamó 944
 Noves adquisicions 967
- BOCAIRENT**
 Arxiu Municipal
 Pergamins 812
- BORGES DEL CAMP**
 Arxiu Municipal 771
 Arxiu Parroquial 771
- BRUXELLES**
 Musées Royaux d'Art 866
- BURDEUS**
 Archives Municipales 914
- CÀLLER (CAGLIARI)**
 Biblioteca Universitaria 901, 952
 Archivio Comunale 939
 Pergamene 939
 Llibre verd 939
 Biblioteca Comunale 952
 Biblioteca della Facoltà di Teologia 951
- CAMBRIDGE**
 University Library
 Catàleg del 1583 906, 937
 Trinity College
 Manuscrits 897
 Corpus Christi College
 Manuscrits 937
- CARDONA**
 Antic Arxiu Abacial 671
 Antic Arxiu de la Col·legiata 671
 Arxiu Històric Municipal 671
 Arxiu Parroquial 671
- CARPENTRAS**
 Bibliothèque Inghimbertaine
 Manuscrits 702, 877
- CASTELLÓ D'EMPÚRIES**
 Arxiu Municipal
 Noves adquisicions 967
- CASTELLÓ (DE LA PLANA)**
 Arxiu Municipal 772
 Llibres d'insaculacions 773
 Llibres de consells 772, 773, 797
 Llibres de la peita 772, 773
 Llibres de compres i vendes 772
 Llibres de la mostaàfia 772
 Llibres de veïns novells 772
 Llibres i processos de la cort de Justícia 772
 Arxiu Històric Provincial 773
 Arxiu Parroquial de Santa Maria 773
 Arxiu particular Vallès 773
 Arxiu particular Segarra 773
 Arxiu particular Roig 773
- CATÍ**
 Arxiu municipal 776

- Antic arxiu parroquial 776
- CATLLAR
Antic Arxiu Parroquial
  Protocols notarians 962
- CERVERA
Arxiu Històric Comarcal 744-745, 775, 836, 880
  Fons municipal 777, 778
    Arrendaments i imposicions 777
    Clavaria 777
    Llibres del repartiment del cadastre 779
  Fons comarcal 775
  Manuscrits 458
  Comunitat de Preveres 909
  Fons Notarial 638-648
    Bellpuig 770
    Cervera 778, 779, 784
  Fons Dalmases 778
  Noves adquisicions 967
  Arxiu Interparroquial 924
- CIUTADELLA
Arxiu Diocesà de Menorca 793, 794
Arxiu Municipal 794
Biblioteca de Son Vives 933
- CIUTAT DEL VATICÀ
Archivio Segreto Vaticano 298, 300, 894, 944
  Archivum Arcis 9
  Reg. Aven. 35, 300, 944
  Reg. Vat. 35, 944
  Reg. Suppl. 875
  Concilio di Trento 860
  Arm. XLIV 910
  Nunziature. Spagna 910
Biblioteca Apostolica Vaticana 925, 966
  Arch. S. Petri 945
  Barb. lat. 394, 395, 403-405, 415, 416, 421-422, 424, 457, 945
  Boncomp. 945
  Borgh. 694, 945
  Borgia 945
  Capponi 945
  Chigi 945
  Ferraioli 945
  Ottob. lat. 945
  Pal. lat. 137
- Ross 742
  Vat. lat. 137, 211, 449, 450, 456, 525, 694, 695, 696, 742
  Hebr. 415-416
- COCENTAINA
Arxiu Municipal
  Llibre de la cort de justícia 809
- COTLLIURE
Arxiu Municipal 868
- EIVISSA
Arxiu de Santa Maria
  Baptismes 927
  Desporis 927
Arxiu Històric
  Llibres de regiduria 927
- ELDA
Arxiu Municipal 812
- ELX
Arxiu Històric Municipal 812
  Manuals de consells 843
- EL ESCORIAL
Biblioteca del Monasterio 966
  Manuscrits 15, 43, 44, 65, 78, 93, 102, 105, 109, 124, 130, 312, 324, 329, 525-560 (en particular: 525, 533, 535, 538, 541-553), 832, 834, 930, 954
  Archivo Hagiográfico 945
- ESTANY, L'
Arxiu del Monestir
  Fons St. Feliu de Terraçola 803
- ESTRASBURG
Bibliothèque Nationale Universitaire 949, 950
  Archives Municipales 949
  Bibliothèque du Grand Séminarie 949
- FELANITX
Arxiu Municipal
  Llibre d'entrades de St. Salvador 801
Arxiu Parroquial
  Visites Pastorals 801

FLORÈNCIA

- Biblioteca Nazionale
Conv. Soppr. 850
- Biblioteca Laurenziana 925, 953
- Fondo Certosa di Calci 953
- Biblioteca Riccardiana
Manoscritti 955

GARRIGOLES

- Arxiu familiar Ros de les Olives 782

GDANSK/DANZIG

- Stadtbibliothek
Manuscrits 695

GIRONA

- Arxiu de la Catedral 429, 451, 452, 728, 742, 780, 800, 925, 950
- Resolucions capitulars 783, 924
- Pabordia de Sta. Cristina d'Aro 804
- Manuscrits 715-717, 829
- Beatus 950
- Arxiu Diocesà 484, 491, 779, 780, 798, 846, 858, 876, 925, 950, 951
- Pergamins de la mitra 839
- Manual 487, 496-497
- Sèrie U (Registre de lletres) 481, 495, 498-501, 871
- Arxiu de la Pia Almoina de la Seu 951
- Arxiu de Casa Carles 782
- Arxiu del Seminari 951
- Arxiu de Sant Feliu de Girona 951
- Arxius de monestirs, esglésies i confraries 951
- Arxius parroquials 951
- Arxiu Històric Municipal 728, 775
- Llibre verd 781
- Llibres del cadastre 784
- Llibres de l'armament general 784
- Registre d'hipoteques 783-784
- Diversa 924
- Arxiu Històric 728, 761
- Protocols Notarials 772, 779, 781, 783, 800, 801
- Noves adquisicions 967
- Arxiu de Sant Daniel 780
- Arxiu de Sant Pere de Galligants 780
- Biblioteca del Seminari 481
- Museu Diocesà 742

GRANADA

- Biblioteca del Sacromonte
Manuscritos 908

GRAZ

- Universitätsbibliothek
Handschriften 410, 546, 568

GUARDIALADA

- Arxiu Parroquial 836

HALLE

- Universitätsbibliothek 685

IGLESIAS/ESGLÉSIES

- Biblioteca Comunale 939

IGUALADA

- Arxiu Històric Comarcal 880, 952
- Arxiu Parroquial
- Fons notarial 784, 785, 951
- Arxiu Municipal
- Llibri Universitatis 784, 785
- Arxiu notarial 830
- Fons de Calaf 952
- Fons de Capellades 952
- Fons d'Esparreguera 952
- Fons de la Granada 952
- Fons de la Llacuna 952
- Fons de Manresa 952
- Fons de Piera 952
- Fons de la Pobla de Claramunt 952
- Fons de Tàrraga 952
- Fons de els Prats del Rei 952
- Fons de Santa Coloma de Queralt 952
- Fons de Vilafranca del Penedès 952
- Antigua Biblioteca Particular Bisbal
- Manuscrits 398, 399, 400, 410

ILLA

- Arxiu de l'Hospital 800

JAPÓ

- Tenri Central Library 957
- Hino, Meisei Library 957

LIÓ

- Bibliothèque Municipale
Mss. hébreux 415, 416

LISBOA

- Torre do Tombo
- Fragmentos. Caixa 20 562
- Biblioteca Nacional 961
- Impresos de tema menorquí, s. XVIII 961

LLAVORSÍ

- Arxiu Comunal 967

LLEIDA

- Arxiu de la Catedral 957
- Llibre verd 674, 785
- Llibres d'obres 786
- Visites pastorals 910
- Vària 785
- Llibres d'aniversaris de la Seu Vella 785
- Manuscrits 919
- Arxiu Diocesà 957
- Arxius parroquials 957
- Arxiu de la Paeria 775, 880
- Llibre de l'Estudi 910
- Aula Municipal. Teatre 927

LONDRES

- British Library 462
- Egerton 402
- Harley 695
- Sloane 454
- Add. 945

MADRID

- Archivo del Palacio Real 945
- Archivo Histórico Nacional 728, 780, 801, 846
- Estado 924, 933
- Consejos 805
- Consejo de Castilla. Gobierno 947
- Clero 786, 805, 812, 814, 816, 845, 852, 913
- Códices 805, 813
- Inquisición 808, 845, 907, 910
- Órdenes militares 946, 956
- Nobleza. Osuna 810, 814
- Fons de la Seu de Tarragona 964
- Archivo Histórico del Servicio Cartográfico del Ejército 809
- Archivo del Ministerio de Asuntos Exteriores
- Santa Sede 811
- Archivo del Ministerio de Educación
- Legajos 753

- Servicio Histórico Militar 917
- Cartoteca Histórica 769
- Biblioteca de Palacio
- Manuscritos 908
- Real Academia de la Historia
- Manuscritos 908, 946, 966
- Real Academia de San Fernando
- Archivo 921
- Real Jardín Botánico 936
- Biblioteca Nacional 728, 753, 809
- Manuscritos 66, 396, 397, 398, 404, 415, 448, 457, 458, 580, 832, 869, 891, 902, 915, 916, 928, 947
- Incunables 458, 946
- Biblioteca Universitaria 947
- Archivo de Protocolos 923, 925, 926, 933
- Arxiu Ducal de Cardona 671

MALINES

- Bibliothèque du Grand Seminaire
- Manuscrits 867

MALTA-LA VALLETTA

- National Library
- Archiv of the Order of St. John 888, 956
- Section XIV 956
- Museum-Catedral 917

MANRESA

- Arxiu Històric Municipal 679, 680, 762
- Fons de Sant Benet de Bages 666
- Fons Municipal de Manresa 959
- Llibre Major 959
- Manual 959
- Llibres del racional 959
- Pòlisses o manaments 959
- Altres 959
- Arxiu Històric de la Seu 762, 959
- Fons de l'antiga canònica 959
- Fons de la Col·legiata 959
- Fons de la Comunitat de beneficiats 959
- Fons de la parròquia de Santa Maria 959
- Fons de la cort del veguer 959
- Protocols notarials 815, 930

MAÓ

- Arxiu Històric de la Biblioteca Pública 793
- Arxiu Municipal 793
- Navegació-Cors 795

MARSELLA

Antiga biblioteca de Sant Víctor 948

MARTORELLES

Arxiu Municipal 794
 Arxiu Parroquial 794
 Llibre de testaments 794
 Llibreta de delmes i primícies 794
 Capbreus 794
 Llibretes de comunió 794
 Arxiu particular Carrencà 794

MATARÓ

Arxiu Històric Comarcal
 Noves adquisicions 967
 Arxiu Municipal 967

METZ

Médiathèque Municipale
 Manuscrits 391, 695

MILÀ

Archivio di Stato
 Carteggio Sforzesco 894
 Biblioteca Ambrosiana
 Manoscritti 115, 125, 133, 525, 851
 Impresos del s. XVI en biblioteques de Lombardia 955-956

MONTPELLER

Archives Communales 868
 Bibliothèque Municipale 734

MONTSERRAT

Arxiu 930, 960
 Fons de Sant Benet de Bages 666, 960
 Fons de Sant Cugat del Vallès 960
 Fons i fragments de l'Ametlla de Montoliu 960
 Fons patrimonial Llupià 960
 Fragments 960
 Biblioteca 838, 930
 Manuscrits 762, 897, 922
 Fragments 960

MORELLA

Arxiu Parroquial 777

MUNIC

Bayerische Staatsbibliothek
 Manuscrits lul·lians 115, 339, 684-687, 702
 Codices hebr. Monacenses 415, 416
 Hisp. 846
 Kupferstichkabinett 875
 Inkunabeln 936

MURO

Arxiu Municipal 795

NÀPOLS

Antiga biblioteca d'Alfons IV 953-954
 Archivio di Stato
 Museo Storico 954

NAVARCLES

Arxiu Municipal 763

NIMEGA

Universiteitsbibliotheek 951

NIORT

Bibliothèque Municipale 949

NOVA IORK

University of Rochester
 Rush Raes Library 948
 Hispanic Society of America 601, 603
 Manuscripts 891
 Pierpont Morgan Library 950
 Jewish Theological Seminary 484

NOVELDA

Arxiu Municipal 812

NULES

Arxiu Municipal 796

OLOT

Arxiu Històric Comarcal 775
 Llibres de corts baronials 814
 Protocols notarials 814
 Noves adquisicions 967

OPORTO

Biblioteca Pública Municipal
 Manuscrits 833, 961

ORIOLA

- Archivo de la Catedral 830
- Archivo Municipal
- Contestador 844

OXFORD

- Bodleian Library
- Antiga biblioteca de Thomas Bodley 906
- Manuscripts 684
- Douce 851
- All Souls College
- Manuscrits medievals 937

PALAFRUGELL

- Arxiu Municipal
- Fons familiar Fina 920

PALERM

- Biblioteca Comunale 953
- Biblioteca della Regione Siciliana 953

PALMA DE MALLORCA

- Arxiu del Regne de Mallorca 794, 868, 957
- Arxiu Històric 789, 790, 797, 869
- Lletres reials 957
- Reial Patrimoni 750, 789, 797, 852, 957
- Reial Audiència 958
- Escrivania de cartes reials 788, 797, 852, 957
- Suplicacions 957
- Diputació 790 (D 795)
- Presidials decrets 790
- Lul·lisme 299
- Gremis 790, 880
- E. U. 880
- Protocols notarials 750, 753, 789, 791, 792, 793, 795, 797, 801, 869, 895, 928
- Convents 750, 958
- Fons del Socors 792
- Arxiu Llinatge Alomar 751
- Còdexs 790, 957
- P-S 792
- Diversos 958
- Llibre dels reis 789
- Llibre del sindicat de fora 789
- Llibre d'En Sant Pere 789
- Llibre de molts i bons privilegis 789
- Biblioteca 918
- Antic Arxiu Secret de la Inquisición Española 958
- Antic Arxiu de la Casa dels Jurats 299

- Arxiu de la Seu de Mallorca 753, 852
- Arxiu Diocesà de Mallorca 753
- Col·lacions 801
- Concessos matrimonials 792
- Vestuari. Rendes de Mallorca 788
- Cartoral de la Concepció 881
- Fons de Santa Eulàlia 928
- Causa Pia Lul·liana 731
- Arxiu de la Delegació d'Hisenda 756
- Societat Arqueològica Lul·liana 922
- Arxiu del Convent del Socors 793
- Arxiu particular Abri-Descatllar 788
- Biblioteca Pública 56, 756, 959
- Manuscrits 299, 301, 339, 922, 928
- Fons de Desamortització 957-958
- Biblioteca Bartomeu March 751
- Manuscrit d'Eimeric 15, 40, 43, 44, 52, 56, 65, 78, 93, 102, 109, 124, 130, 308, 312, 324, 329, 525, 533, 537, 541-553, 966
- Autògrafs i manuscrits mallorquins 959
- Biblioteca del Seminari de Mallorca 959
- Biblioteca Gabriel Llabrés 758
- Biblioteca Vivot 922
- Biblioteca d'Antoni Joan Pons 922
- Museu Diocesà 791
- (Palma, S'Arenal), Arxiu Porciúncula 853

PALAFRUGELL

- Arxiu Municipal 796
- Fons Fina 796

PALAMÓS

- Arxiu Municipal 967

PARÍS

- Archives de France
- Marine 793
- Archives nationales 793, 868
- Bibliothèque Nationale 769, 805, 868, 966
- lat. 1464: 8, 42, 42, 141-234
- lat. 402, 688, 831, 832, 833, 867, 876
- esp. 402, 409, 451, 452, 456, 458, 562, 563, 590, 593, 615-619, 621, 622, 627, 842, 866, 891, 892, 848
- fr. 453, 602, 851
- nouv. acq. lat. 894
- nouv. acq. fr. 851
- ital. 748
- Fonds Baluze 725, 726, 786
- Bibliothèque Mazarine 824
- Bibliothèque de la Sorbonne 948, 849

- Bibliothèque Victor Cousin 948, 849
 Bibliothèque de l'École nationale des chartes
 948-949
 Musée Cluny 873
- PARMA
 Biblioteca Palatina
 Parmense 882
- PENÍSCOLA
 Antiga biblioteca papal 964
- PERALADA
 Biblioteca del Palau 960
 Antiga biblioteca dels comtes de Savallà i
 Peralada 960
- PERPINYÀ
 Arxius Departamentals dels Pirineus Ori-
 entals 734, 779, 868, 880
 Sèrie B 800
 Sèrie G 484, 800
 Sèrie H 800
 Sèrie 2 798
 1-J-85 904
 12 J 801
 Fons Fossà 800
 Cartulari Alart 800
 Arxiu de l'Hospital 800
 Biblioteca Municipal 734
 Museu Puigt 753
 Fons de l'antiga impremta Comet 735
- PERUSA
 San Domenico
 Manoscritto 882
- PIERA
 Arxiu Històric Municipal 796
- POBLA DE CLARAMUNT
 Arxiu Parroquial 762
- POBLET
 Antic Arxiu 961
 Arxiu de l'Abadia 961
 Fons d'Eduard Toda 961
 Antiga biblioteca 616, 954
 Biblioteca
- Manuscrits 880
 Cartulari dels Anglesola 887
- POITIERS
 Bibliothèque Municipale 949
- PORRERES
 Arxiu Parroquial 797
- PRATS DE MOLLÓ
 Arxiu de Madame Denamuel 798
- PUIGCERDÀ
 Arxiu Històric Comarcal 775, 846, 880
 Processos sobre pasquers 779
 Antic arxiu de Sant Domènec 963
- PUIGVERD D'AGRAMUNT
 Arxiu Municipal 967
- REUS
 Arxiu Històric Comarcal 771, 775, 799,
 814, 962
 Llibres de consells 799
 Comptes de blats 797
 Protocols notarials de El Catllar 962
 Arxiu patrimonial Mas d'En Lluc 962
- RIEDEGG
 Schlossbibliothek 923
- RIPOLL
 Biblioteca Lambert Mata
 Manuscrits 725, 727
 Impresos del s. XVI 905
- ROCA DEL VALLÈS, LA
 Arxiu Parroquial 406
- ROMA
 Archivio di Stato 894
 Notai Capitolini 904
 Biblioteca Nazionale
 Manoscritti 869
 Biblioteca Casanatense 925
 Biblioteca Corsiniana
 Manoscritti 919
 Monserrato

- Arxiu de l'Obra Pia 904
 Archivum Generale Ordinis Carmelitarum 813
 Manoscritti 75
 Archivum Romanum Societatis Iesu 912
- ROSES
 Arxiu Municipal
 Fons Coll 798
- ROUEN
 Bibliothèque Municipale 734
 Manuscrits 937
- SABADELL
 Arxiu Històric Municipal 775, 800
 Arxiu Patrimonial Can Colomer 962
- SALAMANCA
 Biblioteca Universitaria
 Manuscritos 525, 891
- SALARDÚ (GESSA)
 Arxiu particular Llobató 808
- SAINT-MARTIN-DE RÉ
 Musée 949
- SANT ANTONI DE VILAMAJOR
 Arxiu Municipal 817
- SANT BENET DE BAGES
 Antic Arxiu del Monestir 666
- SANT BOI DE LLOBREGAT
 Arxiu Parroquial 787
 Museu 821
- SANT CUGAT DEL VALLÈS
 Arxiu Nacional de Catalunya
 Fons de la Reial Audiència 962
 Fons Marquès de Castellodorsius 918
 Noves adquisicions 967
 Arxiu Històric de la Companyia de Jesús de Catalunya 962-963
 Arxiu del Palau Requesens 963
 Col·legis i residències jesuítiques de Catalunya 963
- SANT FELIU DE LLOBREGAT
 Arxiu Històric Comarcal 787
 Noves adquisicions 967
- SANT FOST DE CAMPCELLES
 Arxiu privat Tayà 794
- SANT GENÍS DE TARADELL
 Arxiu Parroquial 829
- SANT JOAN DE LES ABADESSES
 Arxiu de l'abat 666
- SANT PERE DE LA GELTRÚ
 Arxiu Parroquial 930
- SANT PERE DE VILAMAJOR
 Arxiu Municipal 817
 Arxiu Parroquial 817
- SANT VICENÇ DE MALLA
 Arxiu Parroquial 829
- SANTA CECÍLIA DE MONTSERRAT
 Antic Arxiu del Monestir 666
- SANTA COLOMA DE FARNERS
 Arxiu Municipal 801
 Arxiu Històric Comarcal 801
 Noves adquisicions 967
- SANTA CRISTINA D'ARO
 Arxiu Municipal 804
- SANTES CREUS
 Antiga Biblioteca del Monestir
 Manuscrits 446
- SARAGOSSA
 Archivo Municipal 868, 948
 Archivo de la Seo
 Libros de fábrica 892
 Archivo Histórico de Protocolos 901, 916
 Archivo de la Diputación Provincial 948
 Archivo Histórico Provincial 948
 Fondo de los Duques de Híjar 801, 947
 Archivo de los Condes de Aranda 918
 Biblioteca Universitaria
 Manuscritos 892

SEGOVIA

Archivo Histórico Provincial 830

SÉLESTAT

Bibliothèque Municipale 949, 950

SEU D'URGELL

Arxiu Capitular 742, 780, 801
 Pergamins 801, 830
 Manuscrits 885
 Arxiu de la col·legiata de Castellbò 963
 Arxiu del monestir de Codinet 963
 Arxiu del monestir de Tavèrnoles 963
 Arxiu del monestir de Santa Cecília d'Elins 963
 Arxiu de Sant Domènec de Puigcerdà 963
 Arxiu Diocesà 780
 Fons de la sobirania d'Andorra 963
 Arxius parroquials 963
 Arxiu Històric Comarcal 775

SEVILLA

Archivo Histórico Provincial 930
 Archivo de Indias 935
 Indiferente general 936
 Biblioteca Capitular y Colombina 870
 Manuscrito 141-23-15: 8, 9, 32, 36, 42, 43, 45, 52, 59, 65, 66, 68, 68, 94, 102, 105, 107, 119-121, 122, 124, 125, 127, 130, 131, 132, 133, 137, 141-234, 148, 151, 309, 310, 312-315, 318-320, 322, 323, 324, 325, 327-337, 342-343, 450, 458, 876, 966
 Altres manuscrits 684, 744, 947
 Incunables 731-732

SIMANCAS

Archivo General
 Estado 809, 911, 917, 924
 Gracia y Justicia 728
 Guerra y Marina 808, 924
 Guerra Antigua 917
 Guerra Moderna
 Mapas 769
 Planos y dibujos 769
 Patrimonio real 911

SOGORB

Arxiu de la Catedral 797, 845, 930
 Arxiu Municipal 845

SÓLLER

Arxiu Parroquial
 Llibres d'obres diverses 804

SOLSONA

Arxiu de la Catedral
 Pergamins 802
 Arxiu Diocesà 836
 Arxiu de l'antiga canonja 963
 Antic arxiu monàstic de S. Llorenç de Morunys 963
 Antic arxiu de Santa Maria de Rocarossa 963
 Antic arxiu de Sant Pere de Clarà 963
 Antic arxiu de Santa Maria de Gualter 963
 Antic arxiu de Santa Maria de Serrabona 963
 Antic arxiu de Vilabertran 963
 Fons de Sant Vicenç de Cardona 963
 Fons de Santa Maria de Serrateix 963
 Arxius parroquials 963
 Arxiu Històric Comarcal 775
 Noves adquisicions 967

SORT

Arxiu Històric Comarcal
 Noves adquisicions 967

TARASSONA

Biblioteca Catedralícia
 Manuscritos 744

TARRAGONA

Arxiu Històric Arxidiocesà 836
 Alcover
 Llibres del clavari 804
 Protocols notariais 804, 867
 El Catllar
 Protocols notariais 962
 La Guàrdia dels Prats 814
 Sant Joan de Valls 816
 Vallclara 814
 Vallmoll 815
 Fragments 833
 Arxiu Històric 771
 Fons Municipal 775, 880
 Protocols notariais 805, 817
 Fons Cortadellas 770
 Arxiu Històric de Protocols 429
 Museu Arqueològic 964
 Museu Paleocristià 964
 Museu Diocesà 803

- TÀRREGA
Arxiu Històric Comarcal 775
Noves adquisicions 967
- TERRASSA
Arxiu Històric Comarcal
Fons Històric 805
Llibres del batlle 805
Processos 911
Llibres de privilegis 805
Protocols notarials 805
Noves adquisicions 967
- TOLEDO
Archivo de la Catedral
Manuscritos 393, 448, 453
Archivo Ducal Medinaceli 666
Cartes de poblament 803
Capbreus 803
- TOLOSA DE LLENGUADOC
Archives Départementales de l'Haute Garonne 808
- TORDERA
Arxiu Parroquial 725
- TORÍ
Biblioteca Regale
Manuscritti 704
Varia 912
- TORRENT
Antic Arxiu Parroquial
Baptismes 805
- TORROELLA DE MONTGRÍ
Arxiu Municipal 775
- TORTOSA
Arxiu Capitular 742
Cartulari 8 806
Índex d'acords capitulars 807
Breviari de la Catedral 807
Òbits 807
Manuscrits 833
Arxiu Històric Comarcal Terres de l'Ebre 795, 880
- Secció municipal 807
Provisions 807
Capítols matrimonials 807
- ULLDECONA
Arxiu Parroquial
Matrimonis 808
- VALÈNCIA
Arxiu del Regne de València 429, 812, 840, 868
Reial 844
Batllia General 797, 885
Reial Audiència 773, 913
Justícia civil 810
Processos de Madrid 812
Mestre racional 810
Reial Patrimoni 811
Reial Acord 813
Escrivanes de Cambra 812
Generalitat 797
Clerecia 813, 814
Protocols notarials 456, 797, 812, 814
Arxiu de la Catedral de València 729, 730, 742, 813, 840
Manuscrits 730
Pergamins 837
Arxiu Diocesà de València
Registres (d'Hug de Llupià) 965
Collationum 810, 878
Arxiu Municipal 7, 868
Procés de M CCC LXXX VIII 27, 30, 31, 32, 33, 34-35, 36, 38, 48, 48
Sèrie O 810
Manuals de consells 811, 812
Claveria comuna 810, 811, 812
Sotsobreria de murs i valls 811
Llibres de cort del justícia 840
Fons Serrano Morales 929, 930, 934
Arxiu del Col·legi del Patriarca 930
Protocols notarials 797, 812
Biblioteca Hispano Maiansiana 929, 920
Biblioteca Universitària 742, 954
Manuscrits 868, 897
Impresos del s. XVI 907
Facultat de Dret 965
Arxiu del Convent de Sant Domènec 931, 934
- VALLADOLID
Archivo Histórico Provincial y Universitario 911

- VALLDEROURES
Arxiu Parroquial 930
Les, Solèr de Garòs, Saforcada d'Arres, Helipa d'Arró, Unha d'Unha, Borièr d'Arró, Menga d'Arties) 967
Archiu Comunal 967
- VALLDOREIX
Arxiu Parroquial 965
Sèries 965
Els tres inventaris 965
- VALLS
Arxiu Històric Comarcal 771, 775, 880
Protocols notariais 817, 964
Noves adquisicions 967
- VANNES
Archives Départementales de Morbihan 883
- VENÈCIA
Biblioteca Nazionale Marciana
Manoscritti 111
- VIC
Arxiu Episcopal i Capitular 665, 666, 714-721, 762, 768, 829, 967
Arxiu Capitular 665, 829, 967
Arxiu Diocesà 967
Arxiu del capbreu 967
Arxiu de la Vegueria 967
Arxiu de la Cúria Fumada o escrivania antiga 815, 816, 878
Testaments 829
Parròquies 798, 967
Oló. Escrivania 802
Llibres de l'obra 802
Arxiu dels notaris civils de Vic 930
Arxiu de la Mensa Episcopal 967
Visites pastorals 829
Arxiu Municipal 775, 880
Cartes 816
Museu Episcopal
Manuscrits 75, 960
- VICIANA (ANOIA)
Masia Ben Viure
Arxiu Moliné i Brasés 758
- VIELHA-MIGARAN
Archiu Istoric Generau d'Aran 808
Fons inicials 967
Archius patrimonials (Joaniquet de Vilamós, Nhèu de Salardú, mosèn Pèir de
- VIENA (WIEN)
Kriegsarchiv 923
Dominikanerkonvent
Handschriften 882
- VILAFRANCA DEL PENEDÈS
Arxiu Històric Comarcal 775
- VILAMÓS
Arxiu Municipal 967
- VILANOVA I LA GELTRÚ
Arxiu Històric Comarcal
Fons inicials 967
Arxiu Municipal 967
- VILANOVA DE PRADES
Arxiu Parroquial
Fons de Vallclara 814
- VILANOVA DEL VALLÈS
Arxiu parroquial
Fragments de pergami 389, 405-410, 417-420, 425-428
- VILA-REAL
Arxiu Municipal 913
- VILASSAR DE DALT
Arxiu del Marquès de Barberà 40, 298, 775
- VINCENNES
Archives de l'Inspection du Génie 769
Dépot Général des Fortifications 794
- VISTABELLA
Arxiu Municipal
Protocols notariais 757
- XÀTIVA
Arxiu de la Seu
Pergamins 845

TAULA D'ANTROPÒNIMS I DE TÍTOLS ANÒNIMS

- A Santa Margarida d'Antioxa* 957
 Aartsen, J. A. 865
 Abad, Bonaventura 737
 Abad i Lasierra Agustín Iñigo 737
 Abad i Lasierra, Manuel 737, 946
 Abadal i de Vinyals, Raimon d' 665, 670-671, 738, 742
 Abascal, Juan Manuel 823, 934
 Abat, Antoni 737
 Abat, Josep Ignasi 737
 Abdalla 843
 Abella, Baltasar 737
 Abella, Guillem d' 838
 Abella, Manuel 946
 Abenhalaig de Saragossa 794
 Abonis, Johannes 359
 Abraham bar Hiyya 742, 849
 Abraham ben Judah 848
 Abraham ibn Ezra 682, 849
 Abraham de Tortosa 937
 Abulcasis 602
 Acevedo, Antoni 737
 Acta de consagració de la Seu d'Urgell 826
Acta Sanctorum 487
Acte d'homenatge a l'abat Benet Latràs 761
Actus Petri 884
 Adam Magister 731
 Adell, Joan Albert 654
 Adó 407
 Adrià VI 956
 Adrià, Ignasi 737, 738
 Adrover Rosselló, Pedro 758
 Adso Dervensis 84, 188
 Adzuara, Antoni 35, 36; Margarida, muller 35, 36
 Aebischer, Paul 755
 Agel, Guillem 735
 Agobard de Lió 742
 Agustí i Albanell, Antoni 645, 661, 737, 923, 930, 955
 Agustí i Albanell, Pere 737
 Agramunt, Jaume d' 412, 781, 871
 Agrimi, Jole 447, 861
 Aguadé i Sordé, Jaume 816
 Agüera, Felipe de 959
 Aguiar Aguilar, Maravillas 842
 Aguilar, Francesc 614
 Aguiló, Àngel 458
 Aguiló i Aguiló, Estanislau de Kostka 430, 746
 Aguiló Forteza, Tomàs 867
 Aguiló i Fuster, Marià 449, 604
 Agustí d'Hipona, sant 17, 20, 34, 48, 55, 82, 84, 98, 122, 146, 166, 167, 168, 170, 177, 178, 191, 198, 199, 211, 216, 229, 332, 339, 356, 376, 377, 732, 826, 853, 891, 892, 901, 904, 950
 Agustí, Lluís 961
 Agustí i Farjas, Bibiana 818
 Agustí Farreny, Alfred 740
 Ahmad de Saragossa 844
 Ahumada, Eulalia de 721
 Aimeric, Mateu 644, 737
 Aimó de Saint-Germain 827
 Ainaud i Escudero, Joan-Francesc 751
 Ainaud i de Lasarte, Joan 655, 751, 826
 Aixalà i Gassol, Jaume 737
 Ajac, Francesc 799, 800
 Alabart i Sans, Gumersind 737
 Alabau, Antoni 737
 Alagón, Pedro de 484
 Alamanno, Adimari 40, 299, 352
 Alamany, Joan 737
 Alamfranch = Lanfranc de Milà
 Alanardi, Petrus 539
 Alanyà i Roig, Josep 807, 878
 Alart, Bernard 801, 876
 Albalat, Andreu 863
 Albalat, Pere d' 737, 742
 Albareda i Ramoneda, Joaquim Anselm 738
 Alberch, Josep 737
 Alberch i Ferrament, Pere 737
 Albernó, Dominicus 27
 Albert el Gran, s. 47, 851
 Albert, Jaume 737
 Albert, Miquel 953
 Albert, Pere 737
 Albert Varage, Gregori 813
 Alberti, Leone Battista 716
 Albertí, Arnau 923
 Albertí, Santiago 637
 Albertini, E. 661
 Albespí, Benet 737
 Albi Romero, Guadalupe 447, 448
 Albucasis (al-Zahrawí) 591, 607
 Alburquerque, L. 946

- Albus, card. 538
 Alcanyís, Lluís d' 412, 430
 Alcoati 874
 Alcoberro, Ramon 753, 754
 Alcoi, Joan d' 739
 Alcolea Blanch, Santiago 767
 Alcorà 845
 Alcover i Sureda, Antoni M. 429, 634, 738, 751, 756, 757, 849
 Alcoy Pedrós, Rosa 867, 945
 Alcuí de Iork 732
 Aldobrandini, Ippolito 910
 Aldobrandino de Siena 391
 Aldomar, Guillem 737, 743
 Aldomar, Pere Joan 737
 Alegre, Miquel 786; Teresa, muller I; Esperança, muller II 786
 Alegre, Pau 944
 Alegret, Antoni 737
 Alegret, Cristòfor 803
 Alegret, Joan 916
 Alegret, Pere Benet 803
Alegre't, Mare de Déu 943
 Aleixos Alapont, Santiago 929
 Al(a/e)many, Joan 955
 Alemany de Cervelló, Ramon 156
 Alemany i Ferrer, Rafael 612, 740, 896
 Alemany Rosselló, Francesc 958
 Alexandre VI 739, 741, 742, 791, 849, 949, 954
 Alexandre el Gran 768
 Alexandre de Sant Elpidi 60
 Alfaig, Antoni 737
 Alfandi, Petrus 539
 Alfaquí de Paterna 842
 Alfldy, Geza 661, 663, 750
 Alfons de Sant Marc, fr. 521
 Alfons I de Catalunya-Aragó 675, 926
 Alfons II de Catalunya-Aragó 839
 Alfons III el Benigne 567, 770, 840, 866, 868, 870, 939; Leonor de Castella, muller 840
 Alfons IV dit el Magnànim 626, 634, 635, 739, 714, 715, 717, 718, 740, 787, 791, 879, 881, 887, 888, 892, 894, 895, 939, 953-954, 957
 Alfons Roger d'Eixèrica 840
 Alfons el Savi 701
 Alfonso VII de Castella 839
 Alí de Dénia 730
 Aliaga, Isidoro 737
 Alibés-Xifra, família 967
 Alins i Rodamilans, Antoni J. 814
 Alioni, Petrus 539
 Al-Kindi 861
 Alkuwaifi, Ahmad 842
Almansor 452, 467
 Almerich, Lluís 433
 Almet, Ramon 447, 455
 Almodóvar y Ruiz Bravo, Antonio 959
 Almudèver, Onofre 719
 Almuní i Balada, Victòria 807
 Almúnia, Andreu 737
 Alomar i Canyelles, Antoni-Ignasi 437, 740, 747, 751
 Alomar i Esteve, Gabriel 751
 Alonso de Burgos, Pere 737
 Alonso de Madrid 955
 Alòs, Màrius Anton 923
 Alou, Joan 739
 Aloy Reus, Miquel 959
 Alpartil, Martín de 741, 742
 Alpera, Lluís 740
Alphabetum linguae graecae 646
 Alsinellas, Francesc 737
 Alsinet, Mateu 737
 Altadell, Gabriel 894
 Altallona, Clemensa 596
 Altamirano, J. 643
 Altés i Aguiló, Francesc Xavier 902, 905
 Altisent, Agustí 513, 797, 887
 Alturo i Perucho, Jesús 389, 409, 561, 562, 719-721, 827, 833, 966
 al-Idrísí 841
 al-Udrí 823, 825, 841
 Álvarez Chanca, Diego 861
 Álvarez Márquez, Carmen 947
 al-Zuhrí 841
 Alverny, Marie-Thérèse 450
 Amada i Torregrossa, Josep Fèlix 737
 Amades i Gelat, Joan 896
Amadís de Gaula 878
 Amalari 314
 Amat i de Cortada, Rafael 935
 Amat i de Palou, Fèlix 737
 Amaya, Francisco de 641, 643
 Ambròs de Milà, s. 177, 178, 853
 Amelotti, Luca 739
 Amengual, Joan 959
 Amer, Joan 959
 Amer, Manuel d' 435, 473
 Amer, Pere d' 737
 Americus, Guillardus 539
Ami et Amile 853
 Amich i Aranda, Josep 737
 Amich Raurich, Narcís M. 781
 Amiet, Robert 902
 Amigó i Anglès, Ramon 750, 799, 803
 Amiguët, Antoni 449
 Amiguët, Jeroni 567, 572

- Amilli, Bernardus 539
 Amilli, Guillelms 539
 Amorós, Carles 462, 603, 604, 606, 905
 Amorós, P. 712
 Amorós Borràs, Antoni 754
 An-Nuwayrî 845
 Ancelm de Gènova 400
 Andreas, Johannes 537
 Andrés, Joan 920, 921, 955
 Andreu, Antoni 731, 737, 741, 742, 864, 865, 901, 937, 947, 948, 949
 Andreu Capellà 877
 Andreu, Pereta 444
 Àngel de Mas de Perpinyà 737
 Angela de Fulgino 710
 Anglada Anfruns, Àngel 824
 Anglès, Josep 911, 952, 955
 Anglès, Pere Màrtir 737
 Anglès i Pàmies, Higini 738, 744, 881
 Anglesell i de Cortada, Marià 737
 Anglesola, Berenguer d' 37, 875
 Anglesola, Constança d' 523, 887
 Anguera, Pere 745
 Aniel, Jean-Pierre 563
Annals consulars 887
 Annicchiarico, Annamaria 740, 816
 Anòia, Berenguer d' 746
 Anselm, s. 17, 98, 129, 332, 339, 376
 Antes, Peter 837
Antigualles de Poblet 873
 Antist, Vicent Justinià 952, 955
 Antolín, Guillermo 528, 531
 Anton Pelayo, Javier 783
 Antoni de Girona 737
 Antoni de Sant Jeroni 737
 Antoni de Sant Maties 737
 Antoni de Florència, s. 901
 Antonio de la Anunciación 952
 Antonio de San Jerónimo 643
 Antonio de Santa Maria 914
 Antonio, Nicolás 743
Apaivagament de la ira divina 745
 Aparici, Josep 923
 Aparici Martí, Joaquín 845
 Aphinorgius, rex Maiorice 835
 Apia 821
Apocalypsis Ioannis 58
Apostólicos afanes S. J. en México 936
 Aragall, Joan 799
 Aragó, Ferran, infant 806
 Aragó, Guillem 12, 362, 368, 742
 Aragó, Isabel d' 742
 Aragó, Jaume d', cardenal 28, 29, 30, 32, 34, 35, 36, 38, 42, 44, 409, 522, 729
 Aragó, Jaume d', comte d'Urgell 618, 619, 621, 622, 635, 639, 633, 635, 714, 722
 Aragó, Joan d', infant 737, 739, 840, 879
 Aragó, Joan de, comte d'Empúries 492, 495
 Aragó, Maria d' 938
 Aragó, Pere d', infant 12, 30, 678, 704, 708, 737, 742, 810, 832, 840, 862, 868
 Aragón, Margarita 951
 Aragón, Pedro de 910
 Aragona, Ferdinando d' 954
 Arajol, Joan Bta. 737
 Arañés, Joan 737
 Arbolí, Joaquim 737
 Arbolí, Servando 731
 Arc i Santromà, Francesc 737
 Arcàngel d'Alarcón de Tordesillas 737
 Arcelus Ulibarrena, Juana María 943
 Archata, Franciscus de 538
 Archer, Robert 890
 Arco, Ricardo del 25
 Area, Ramon = ça Era, Ramon
 Arenys, Pere d' 11, 512
 Argany, Gabriel 737
 Argelata, Pere d' 459, 462, 604
 Argemir i Mitjà, Miquel dels Sants, sant 737
 Argentee, Joan A. 750
 Argeric, Benet 737
 Argileriis, Bernardus de 539
 Argilés, Caterina 786
 Argüello, Luis de 804
 Argüello, Tomás de 804
 Arias, Francisco 952
 Arinyo, Gaspar d' 718
 Aristòtil 47, 127, 606, 609, 690, 691, 692, 693, 743, 851, 864, 889, 893, 937, 948, 956
 Armangué i Herrero, Joan 740
 Armanyà i Font, Francesc 737
 Armengol, Bernat 737
 Armengol, Eliseu 813
 Armengol, Tomàs 792
 Armstrog, John 795, 930
 Arnaldus de Monte 737
 Arnaldi, Guillelms 538
 Arnall Juan, M. Josepa 782, 800, 942, 943
 Arnau d'Anglesola 675
 Arnau d'Estanyol 737
 Arnau de la Matella 675
 Arnau Mir de Tost 658
 Arnau de Monte 835
 Arnau de Vilanova, cavaller 675
 Arnau, Guillem 947
 Arnau, Pere Nicolau 737
 Arquer, Segimon 737, 901

- Arri 51, 58, 163, 210, 225, 230
 Arribas Palau, Mariano 886
 Arrizabalaga, Jon 429, 446, 447, 448, 454, 455, 563, 871, 968
 Arrufat, Arnau 33
 Arrufati, Petrus 538
Art abreuçada de confessió 75
 Artal, Joan 737
 Artalejo, Antonio M. de 737
Arte de cartas misivas 644
Arte poética espanyola 644
 Artés, Pere d' 708, 711
 Artimbau, Tomàs 737
 Asensi i Botet, Francesc 900
 Asher ben Moses Valabrègue 602
 Asprer i Folcrà, Jaume 737
 Assis Yom Tob 847, 886
 Astorch, Isabel 737
 Astorch, Maria Àngela 737, 743
 Astorri, Antonella 739
 Astruch de Cortielles, Ramon 737
 Astruc Deuslosal 848
 Astruga, soror 539
 Atanasi d'Alexandria, s. 178, 211
 Atanasi de Barcelona 737, 931, 932
 Ataulf 827
 Aubert, Roger 729
 Auger, Tomàs 737
 Auguri 732, 824
 August 818, 821
 Aurell i Cardona, Jaume 430, 767, 877
 Ausiàs de Sabran, s. 699; Delfina, esposa, s. 699
 Auther, Sever Tomàs 483, 737
 Avellaneda, Bartomeu d' 518
 Avellaneda, Dídac de 298, 299, 351, 387
 Avenzoar 948
 Avergó, Lluís d' 741
 Averrois 690, 861
 Avicenna 450, 451, 466, 695, 949
 Avilés y del Fierro, José Miquel 933
 Avinione, Guillerms de 538
 Avinyó, Miquel d' 741
 Avicenna 129, 393, 459, 607, 691
 Avril, François 402, 409, 451, 452, 563
 Ayala, Martín de 907
 Ayats, Alain 798
 Aznar, Pau 737

 Bach, Bernat 737
 Bach, Francesc 737
 Bach, Josep 933
 Bach i Riu, Antoni 836
 Bacon, Roger 861
 Badia i Margarit, Antoni M. 715-719, 755
 Badia i Pàmies, Lola 431, 452, 456, 563, 700-701, 740, 744, 753, 754, 890
 Badia, Marià 737
 Badia, Oleguer 737
 Badia i Margarit, Antoni M. 740
 Badia i Homs, Joan 652
 Baehrens, Aemilius 163
 Bafarull, Tomàs 737
 Bailón, Pascual, s. 913
 Baïls, Benet 746
 Balaguer, Víctor 867
 Balaguer, Anna Maria 825, 828
 Balaña i Abadia, Pere 740, 845, 846
 Balbi da Correggio, Francesco 955
 Balçareny, Pere 875
 Balet Irisos, Teresa 743
 Ballester, Galceran 524
 Ballester, J. 712
 Ballester, Joan 739
 Ballester, Josep 737
 Ballester, Julià 936
 Ballester de Togores, Jaume 959
 Ballot i Torres, Josep Pau 737
 Bals Cardona, Joan 927
 Balsalobre, Pep 740, 915-916
 Baluze, Étienne 9, 665
 Bancal, Ramon 737
 Bancs, Benet 737
 Banyuls i de Forcada, Antoni de 737
 Baraut, Cebrià 665, 780, 802, 828, 831
 Barberan, Joan de 807
 Barberini, prínceps 403
 Barberino, Andrea da 898
 Barceló, Josep 720
 Barceló, Miquel 968
 Barceló Bauçà, Joan 958
 Barceló Crespi, Maria 387, 797, 958
 Barceló i Pont de la Terra, Antoni 959
 Barceló Ramis, Guillem 795
 Barceló Torres, Carmen 836, 838, 843
 Barcelona, Joan de 863
 Barcia Goyanes, Juan José 441
 Barclay, Jean 642
 Barconi, Franciscus 539
 Bardaixí, Francesc Joan 946
 Bardaxí, Josep de 737
 Bardis, Guillelmus de 402
 Barellas, Esteve 955
 Barlabé, Carmen 786
 Barnils, Pere 685
 Barnola, Manuel 737
 Baron, Jaume 749
 Baron, Roger 452, 459, 467

- Barra, Johannes 539
 Barral i Altet, Xavier 654
 Barrani, Johannes 538
 Barraquer i Roviralta, Gaietà 738, 940, 943
 Barrelles, Esteve 737
 Barrera, Salvador 737
 Barrera i Barnils, Joan 737
 Barriac, Bernat de 410, 564
 Barrio Barrio, Juan Antonio 844
 Barrio Moya, José Luis 923, 925, 926, 933
 Barris i Ruset, Josep M. 798
 Barrueco Salvador, Manuel 786, 918
 Barrufet, Pere 799
 Bartolini, Gabriella 739
 Bartolomei, Bernardus 40, 299, 352, 386
 Bartomeu, Jaume 737
 Bartrina i Corominas, Enric 963
 Barxa, Huguet 895
 Bas, Esteve 965
 Bas Martín, Nicolau 928, 933, 935
 Bascompte i Barlabé, Antoni 653
 Basili de Cesarea, s. 211
 Basili de Rubí 738
 Bassa, Ferrer 867
 Bassa, Joan 431, 436, 438, 440, 441, 444, 459
 Bassegoda i Hugas, Bonaventura 746, 919
 Bassetta, soror 539
 Bassols, Joan 598, 737
 Bastardas i Parera, Joan 505
 Bastero i Lledó, Antoni de 737-738, 925, 926
 Bastero i Lledó, Baltasar 738, 780, 925, 926
 Bastero i Vilana, Francesc de 926
 Bastero i Vilana, Josep de 926
 Bastida, Francesc ça 589
 Bataillon, Marcel 907
 Bataller Català, Alexandre 890
 Batlle, Josep 738
 Batlle, Maria del Mar 612, 613, 614, 616, 617, 618, 619, 622, 626, 627, 629, 630, 631, 632, 633, 721-724, 937
 Batlle, Martí (Martín Baylo) 738
 Batlle i Gallart, Carme 430, 431, 436, 437-438, 592, 765, 766
 Batlle i Prats, Lluís 430
 Batllori, Miquel 25, 57, 70, 71, 74, 75, 396, 397, 403, 405, 421, 457, 591, 730, 751-752, 753, 758, 920-921
 Battelli, Giulio 875
 Baucells, Francesc 738
 Baucells i Reig, Josep 756, 940
 Baudius, Dominicus 645
 Bauer, Johannes 766
 Bauzà de Lluçalcari, Francesc 959
 Bayarte Calassanz y Ávalos, Juan de 917
 Baylón Yubero, Pasqual, s. 738, 740
 Bazell, Dianne M. 694-696
 Beatrix, soror 539
Beatus 656, 738
 Beatus de Liébana 825, 950
 Beatus Rhenanus 949
 Beccadelli, Antonio 740
 Beda el Venerable 826
 Beier B, Robert 875
 Beja, Lluís 952
 Bel, Montserrat 951
 Belenguer Cebrià, Ernest 909
 Belill, Joan 802
 Beltrán, Rafael 896, 899
 Beltrán, Vicenç 891
 Beltran i Rius, Josep 738
 Beltrán Zaragozaà, Andreu 913
 Bell, David N. 834
 Bell(s), Pau 738
 Bell i Lleopard, Francesc 738
 Bellmunt, Tomàs 767
 Bellveí, Guillem de 869
 Bellver, A. 712
 Bellví, Pere de 834
 Bellvitges, Josep 738
 Benavent Montoliu, Jorge F. 929
 Bénédictins de Bouveret 402
 Benejam, Pere 738
 Benessat Masjoana, Martí 738
 Benet, s. 229, 356, 695
 Benet VII 665
 Benet XI 75, 863
 Benet XIII 8, 301, 302, 341, 360, 631, 632, 742, 757, 807, 846, 866, 876, 882, 886, 938, 944, 947, 965
 Benet d'Aniana 937
 Benet, Cebrià 738
 Benevent, Joan Bra. 947
 Benítez i Riera, Josep M. 920, 932
 Benito Goerlich, Daniel 912
 Benlloc Poveda, Antonio 863, 907
 Bennàssar, Barthélemy 430
 Benvenist Abenbenvenist 591
 Benvenist Bonjudà 713
 Benviure, Pere de 887
 Benzoni, Gino 739
 Berard, G. 797
 Berard, Serapi 738
 Berart, Ramon 738
 Berenger Bernat 738
 Berenguer d'Olivella 833
 Berenguer Ramon II 830
 Berenguera de Barcelona 873
 Berga, Marc 738

- Berga, Ramon de 959
 Berger, Philippe 445, 572
 Bermon, Pascale 741
 Bermúdez, A. 964
 Bernabé Pons, Luis F. 840
 Bernad, Josep 959
 Bernadí de Manlleu 738
 Bernal, Josep M. 867
 Bernardus, frater 539
 Bernat d'Anglesola 675
 Bernat II de Besalú 830
 Bernat III de Besalú 830
 Bernat de Claresvalls, s. 339
 Bernat de Jesús Maria 738
 Bernat Ramon 742
 Bernat i Roca, Margalida 789, 790, 880
 Berní, Joan Bta. 922
 Bernini, Rita 739
 Berry, duc de 880
 Bersuire, Pierre 698, 699
 Bertran, Felip 929
 Bertran, Francesc 714
 Bertran, Joan 714
 Bertran, Lluís, s. 952
 Bertran de Cognac 870
 Bertran i Roigé, Prim 653, 869, 967
 Bertrams, Jacint 738
 Berwick, mariscal de = Fitz James Stuart, James
 Besalú, Ramon 738
 Bestard, (?) 959
 Bestard Cladera, Bartomeu 804
 Betrán, J. L. 769
 Bertran, Lluís, s. 955
 Beuter, Pere Anton 901
 Beviure, Pere de 9, 523
 Bianco, Pere 738
 Biana, Ramon de 831
 Bibiloni, Guillermo 758
Bíblia 12, 16, 18, 58 (Apocalipsi), 69, 78, 143-234, 177, 203-207, 313, 314, 327, 328, 332, 337, 402, 595, 597, 645, 664, 669, 695, 696, 698, 703, 765, 781, 834, 862, 867, 870, 888, 890, 891, 900, 912
Bíblia parva 767
 Bíbliés de Ripoll i de Roda 828
 Bibliographie Annuelle du Moyen Âge Tardif 741-742
 Bieler, Ludwig 457
 Bignami-Odier, Jeanne 701
 Binimelis, Joan 914, 959
 Bion de Piera 714
 Birotteau, Josep 738
 Bisbal i Busquet, Josep 398, 401
 Bisbe i Vidal, Fructuós 484, 738
 Bisbetó 744
 Bisson, Thomas 787
 Biterius, Statius de 539
 Blanca d'Anjou, reina 391, 457, 590
 Blancafort, Guillem 875
 Blancas, Jerónimo 955
 Blanch, Josep 738, 799
 Blasco, Vicent 936
 Blasco Garcia, Vicent 946
 Blasco de Lanuza, Francesc 738
 Blasi, Ermengol 937
 Blasi Bisbe, Ferran 828
 Blaya, Estrada, Núria 912
 Blecua, Alberto 751
 Bleda, Jaume 952
 Boada, Joan 738
 Boada i Parellada, Francesc 738
 Boades, Bernat 611
 Boades, pseudo 620, 625, 887
 Bocassini, Daniela 896
 Boccaccio, Giovanni 402, 403, 896, 897
 Bochenski, Z. M. 324
 Boeci 457, 461, 467, 767
 Bofarull i de Brocà, Antoni de 513
 Bofarull i Mascaró, Pròsper de 429, 435, 458, 665
 Bofarull i Sans, Francesc de 507
 Bofill, Rafael 655
 Bohigas i Balaguer, Pere 402, 409, 451, 452, 456, 563, 616, 655, 701, 702, 705, 755
 Boil, Bernat 936
 Boil, Jofre 512, 518, 519, 520
 Boix, Joan 731
 Boixadors i Lluc, Aleix 738
 Boixadors i Sureda de Sant Martí, Joan Tomàs de 738, 920
 Bolet, Lotxim/Jotxim Llätzer 615, 617, 618, 621
 Bolet, Pere Pau 615
 Bolló, Damià 738
 Bolós i Masclans, Jordi 655, 669
 Bolquera, Capellà de 738
 Bonafont, Josep 734
 Bonageta, Pere de 532
 Bonamusa, J. 820
 Bonanat, Ramon 778
 Bonanatus, frater 539
 Bonastruc de Porta = Moshè ben Nahman
 Bonaura, Pere 738
 Bonaventura de Bagnoregio, s. 339, 532, 692, 710, 876, 879
 Bonaventura de Manresa 738
 Bond, Ioannes 645

- Bonet, Joan 738
 Bonet, Nicolau 738, 953
 Bonet i Armengol, Jordi 799
 Bonet Donato, Maria 795, 834
 Bonet i Llach, Ramon 487
 Bonet O'Connor, Isabel 845
 Bonhom 738
 Bonifaci VIII 62, 738, 864, 886
 Bonis, Johannes de 297
 Bonnassie, Pierre 800
 Bonner, Anthony 65, 110, 683-687, 740, 850
 Bonneville, J.- H. 661, 663
 Bonnin, Domingo 792
 Borau i Morell, Cristina 429, 766, 872
 Borda, canonge 457
 Bordell, Miquel de 515
 Bòria i de Llinars, Domènec Ignasi de 738
 Borja, família 907
 Borja, Cèsar 739
 Borja, Francesc de, s. 738, 743, 760, 907, 946
 Borja, Joan sr. 739
 Borja, Joan jr. 739
 Borja, Roderic de 716, 718
 Borja i Aragó, Joana Bta. 743
 Borja i Aragó, Maria de la Creu 742
 Borja i Castro Pinós, Maria Gabriela 743
 Borja i Enríquez, Francesca de Jesús 743
 Borràs, Josep 738
 Borràs, Miquel 959
 Borràs i Feliu, Antoni 805, 962, 963
 Borràs i Grisola, Joan 738, 920
 Borrassà, Lluís 767
 Borrell d'Aquitània 668
 Borrell II de Barcelona-Osona 668, 672
 Borrell, Pere 712
 Borrell i Sabaater, Miquel 801, 947
 Borromeo, Carlo, s. 912
 Borrull, Francesc 738
 Borrull i Vilanova, Francesc Xavier 921
 Bos, Alphonse 588
 Bosarte, I. 661
 Bosc de Centelles i Cardona, Baltasar 738
 Boscà, Joan 877, 903, 955
 Boscà Codina, José Vicente 507
 Boscà, Petrus 731
 Bosch, Andreu 738
 Bosch, Arnau de 780
 Bosch, Maria del Carme 919
 Bosch, Mònica 782
 Bosch, Rafael 738
 Bosch, Ramon 738
 Bosch Ballbona, Joan 799
 Bosch i Magnet, Francesc 738
 Boscolo, Alberto 753, 939
 Bossegós, Pere 459
 Bossulo, Mateu 946
 Botam, Joan 697
 Botel, Heinrich 457
 Botella, Jaume 556-558
 Botellas, Jaume 720
 Boteller, Francesc 807
 Botet, Guillem 785
 Botet i Sisó, Joaquim 753
 Botet i Vehí, Carles 753
 Bou, Francesc 29, 32
 Boulard, Marcel 968
 Bourbon, Louis-Joseph de 923
 Bours 647
 Bouvelles, Charles de 70, 890
 Bover de Rosselló, Joaquim M. 753, 920, 959
 Bover i Font, August 740, 904
 Bover i Pujol, Jaume 753, 961
 Bover Ramonell, Miquel 959
 Bovets, Gregori 738
 Boy, I. 661
 Brach, Antoni 779
 Brach i Montiu, Jeroni 779
 Bradwardine, Thomas 945
 Bramon de Cardona 672
 Bravo de Villasante y Mesquida, Diego 926;
     M. Teresa, esposa 926
 Braudisio, Madius de 539
 Bremunda, soror 539
 Brenach, Antoni 720, 738
*Breve y exacta relación del obelisco fúnebre de Luis
 XIV 920*
Breviari 766
Breviarium Barcinonense 902
Breviarium Elnense 902, 904
Breviarium Gerundense 902
Breviarium Ilerdense 902
Breviarium Maioricense 902
Breviarium Ordinis de Mercede 902
Breviarium Segobricense 902
Breviarium Tarraconense 902
Breviarium Urgelense 902
Breviarium Valentinum 902
Breviarium Vicense 902
Breviculum 690
*Breviloquium de concordia veteris et novi testamenti
 702, 703, 704, 706*
 Brial, Miquel 738
 Briesemeister, Dieter 458, 899
 Brinktrine, Johannes 525
 Briquet, Charles Moïse 777
 Brisonius 641
 Brixio, Raymundus de 538
 Briz Martínez, Juan 916

- Brocà i de Montagut, Guillem M. 750
 Broll, Bernat 12, 362, 368
 Broquetes, Francesc 738
 Broussolle, Jean 747
 Brown, Jacqueline 948
 Bru, Francesc 738
 Bru i Descatllar, Melcior de 738
 Bru de Longoburgo 446, 459, 467, 592
 Brudieu, Joan 738
 Bruguera, Jordi 838
 Bruguera, Romeu de 738
 Bruguer i Moreras, Joan Bta. 738
 Bruguera i Tallada, Jordi 740
 Brull, Guerau de 875
 Brumme, Jenny 740
 Brun, R. 44
 Bruni, P. 539
 Bruniquer, Esteve Gilabert 438, 571, 747, 887
 Bruno, Paula 889
 Bruta, hereus d'En 474
 Buart, Vicenç 738
 Budny, Mildred 937
 Buenacasa, Pedro Mártir de 738
 Buendía, Fausto Agustín de 769
 Bugatessa, Damià, 435, 438, 473
Bullarium Franciscanum 12
 Bullough, Vern L. 601, 602
 Buonaiutti, Ernesto 205
 Burcet, família 967
 Burch i Rius, Josep 818, 821
 Burgès, Domènec 738
 Burgos, Pedro Alfonso de 738, 955
 Burgos i Valle, Pere de 738
 Burgués, Joan 524; Antigona, muller 513, 524
 Burguès, Pere 459
 Burgunyó (Burgundi), Joan 739
 Burlamacchi, Federico 954
 Burleigh, Walter 883
 Burnett, Charles 393, 395, 397
 Burns, Robert Ignatius 750, 764, 845, 847
 Busa, Gabriel 738
 Buscató i Somoza, Lluís 798
 Busenbaum, Hermann 952
 Busolini, Dario 739
 Busqueta i Riu, Joan-Josep 655
 Busquets, Berenguer de 33, 38
 Busquets, Joan de 524
 Busquets, Loreto 955
 Butiñà i Jiménez, Júlia 740, 916
 çà Era, Ramon 680, 733, 739
 çà Riera, família 863
 çà Riera, Arnau 863
 çà Riera, Berenguer 863
 çà Riera, Guillem 863
 Cabanes Fitor, Vicent 740
 Cabanilles, Joan Bta. 928
 Cabanilles Palop, Anton Josep 773, 777, 809, 933, 936, 959
 Cabestany i Fort, Joan Ferran 655
 Cabeza Sánchez-Albornoz, María Cruz 953, 954
 Cabezuelo Priego, José Vicente 843
 Cabos Ruiz, Susanna 899
 Cabot, Agustí 783
 Cabré, Lluís 889
 Cabré, Mireia 752
 Cabré Montserrat, Dolors 916
 Cabrer Lliteras, Jaume 758
 Cabrera, Bernat de 628, 630
 Cabrera, Paloma 818
 Cabrera, Pere 738
 Cabrera, Ramon de 738
 Caçador, Guillem 738
 Cadiñanos Bardeci, Innocencio 805
 Cahner, Max 755, 935
 Caixal, Antoni 738
 Calabria, Nicolaus de 539
 Calafat, Baltasar 720
 Calafat, Rafael 959
 Calassanç i Gastó, Josep de, s. 738, 911-912
 Calatayud, Salvador 779
 Calbet Camarasa, Josep M. 604
 Calça, Francesc 627
 Calderer i Serra, Joaquim 653
 Calderó, Joan 738
 Calderó, Miquel de 738
 Caldes, Antoni 875,
 Calení, Ambrosius 640
 Calixt II 835
 Calixt III 742, 791, 846-847, 881, 894, 944
 Callís, Jaume 955
 Calvet d'Estrella, Joan Cristòfor 908
 Calveti, Petrus 538
 Camarena Mahiques, Josep 613
 Camariles, Miquel 927
 Camba, Raymundus 539
 Camós, Narcís 738, 777
 Camós i Requesens, Marc Antoni 738, 955
 Camp, Joan de 524
 Campagne, Pierre 949
 Campanella, Tommaso 912
 Campaner, Jaume 959
 Campaner i Sastre de la Geneta, Nicolau 959
 Campanini, Saverio 682
 Campcerver, Ignasi 738

- Campillo, Miquel 904
 Campllong, Joan de 738
 Campos González, Isabel 909
 Camps, Christian 740
 Camps i Sòria, Jordi 655
 Campserver, Ignasi 738
 Camusat, Denis François 930
 Canal, Josep 839
 Canals, Antoni 410, 738, 879
 Canals, Bartomeu de 738
 Càncer, Jaume 641, 738
 Càncer, Joan de 738
Cançoner de Barcelona 928
Cançoneret de Ripoll 701
 Candel, Gregori 813
 Canet, Bernat 834
 Canet, José Luis 899
 Canelles, Pere de 875
 Cannas, Maria Cristina 902
 Cano, Alonso 738, 800
 Canonici, Petrus 539
Cant de la Sibila 484, 738, 744
 Cantavella Chiva, Rosanna 740, 877
 Cantó, Jeroni 642, 913
 Canyelles, Gabriel 297, 340, 386
 Canyelles, Vidal de 738
 Cañellas i Vilar, Núria 569
 Capbreu 673, 750
Capbreu de Danús 750
Capbreu de la sagristia dels censals... 785
*Capbreu de los censals rep la iglésia... de las Ferre-
rias* 750
Capbreuació general de Maó i del seu terme 793
Capbreuacions de quarts i censos 793
 Capdevila, Antoni 929
 Capdevila, Arnau de 593, 597, 599
 Capdepón, Paulino 930
 Capell, Mateu 511
 Capella, Andreu 738, 910, 955
 Capellades, Josep 738
Capítols del donatiu 676-679
Capítols fets entre Mn. Altalló i mestre Rosembach
904
 Capítols matrimonials 787
 Capitulació de Pedralbes 790
 Çaplana, Pere 876
 Capmany i de Montpalau, Antoni de 887,
936, 934
 Capó, Mateu 959
 Cappelli, Adriano 687
 Carabassa i Villanueva, Lluïsa 655
 Carabaza, Julia M. 948
 Caralps, Manuel 738
 Caramuel, Juan 918
 Caranca, Raymunda de 539
 Carbó, Damià 450
 Carbonell, Jordi 735, 750
 Carbonell, Pere Miquel 630, 661, 715-719,
720, 829, 908, 955, 960
 Carbonell, Ponç 738
 Carbonell Bòria, Maria José 810
 Carbonell i Buades, Marià 769, 805
 Carbonell i Esteller, Eduard 654, 835
 Cabré i Llobet, Salvador 909
 Càrcel Ortí, M. Milagros 507, 878, 965
 Càrcel Ortí, Vicent 739
 Cardenal de Cosenza 42
 Cardenal de Florència 42
 Cardenal d'Òstia 9, 142, 143, 147, 224, 229,
356
 Cardenal de Poitiers 42
 Cardenal de Sant Àngel 42
 Cardenal de Torí 42
 Cardenal de Vivers 12, 518, 519, 522
 Cardini, Franco 60, 898
 Cardona, Isidor 800
 Cardona, Joan de 877
 Cardona, Joan Bta. de 738, 945-946, 955
 Cardona, Margarida de 946
 Cardona, Pere 434, 436
 Cardona, Pere de 738
 Cardona, Pere de 738
 Cardoner Planas, Antoni 66, 446, 451, 562,
563, 564, 567, 591
 Cardús i Florensa, Salvador 805
 Caresmar Alemany, Jaume 403, 665, 738,
762
 Carlato, Petrus de 538
 Carlemany 668, 728, 768, 825
 Carles I/V, emperador 786, 919
 Carles II d'Àustria 918
 Carles III d'Àustria, arxiduc 739, 811, 924
 Carles III Borbó 747, 763, 920, 924
 Carles VIII de França 954
 Carles de Viana, primogènit 632, 894, 895
 Carley, James P. 906
 Carlino, Andrea 441
Carmina cum notis in Montserratense sanctuarium
720
 Carmelo, Miquel Jeroni 738
 Carmig, Francesc 738
Carmina Rivipullensia 720
 Carmona Moreno, Félix 792
 Carnoy, J. 663
 Caro Baroja, Julio 66
 Carré, Antònia 430
 Carrera, Pere 483, 497
 Carreras, Joaquim 927

- Carreras Candi, Francesc 438, 571
 Carreras i Artau, Joaquim 75, 79, 110, 201, 304, 691, 700, 738, 742, 852
 Carreras i Artau, Tomàs 75, 110, 304, 691, 738, 852
 Carreras Candi, Francesc 747
 Carreras Valls, Ricard 432, 446
 Carrère, Claude 436, 437
 Carreres, Josep 738
 Carreres i Laserrada, Jaume 817
 Carretto, Enrico del 60
 Carrillo, Martín 901, 916
 Carro Otero, X. 835
Carta de franquesa del castell de Cervelló 775
Carta de poblament de Cardona 672
Carta de poblament de Mas de Flix 780
Carta de poblament de Tortosa 795, 806
Carta de poblament d'Ulldecona 808
Carta de poblament de Vila-real 809
Cartas de Felipe III al Duque de Sessa y a Clemente VIII 955
 Cartells pasquals 966
 Cartes de poblaent 674, 785, 838, 844
 Cartoixà = Landulf de Saxònia
Cartoral d'Alaó 761
Cartulari de Gardeny 834
 Carús i Mitjavila, Agustí 738
 Carvón (Carbó?), Raimundo 925
 Casadevall, Silvestre 738
 Casafages, Gabriel 738, 945
 Casanellas i Bassols, Pere 740
 Casanova, Emili 903, 933
 Casanova, Joan de 738, 739, 936
 Casanovas i Camprubí, Ignasi 752, 760, 932
 Casanovas, Jordi 846
 Casanovas, Josep 738
 Casas i Genover, Josep 822
 Casas Nadal, Montserrat 877, 943
 Casanovas Camps, Miquel Àngel 794
 Casassas i Simó, Enric 505-506
 Casaus i Torres, Andreu 738
 Cascalls, Jaume 873
 Casellas i Genovart, Jaume 738
 Cases, Antoni 900
 Cases, Domènec 777
 Cases, Joan 777
 Cases, Nicolau 900
 Cases-Carbó, Joaquim 755
 Cases i Loscos, Lluïsa 298, 909
 Cassador, Guillem 952
 Cassador, Jaume 910
 Cassany, Josep 738
 Cassany, Rafael 738
 Cassanyes, Iu 738
 Cassañas, Francesc 738
 Cassar, Carmel 917
 Cassard, Jean Christophe 883
 Cassiodorus 212, 781
 Castán esteban, José Luis 907
 Castaño García, Joan 740
 Castellana, Romana 539
 Castellano i Trasserra, Anna 571, 764
 Castellar, Dalmau de 368
 Castellar, Jaume 738
 Castellar, Tomàs de 738
 Castellarnau, família 967
 Castellet, Francesc-Domènec 738
 Castellet, Manuel 755
 Castelli, Bartolomeo 471, 472
 Castells Bertran, Jaume 779
 Castellví, Georges 820
 Castellví i d'Urrea, Felip de 918
 Castellví, Pere de 340
 Castillioneus, Franciscus 957
 Castilionis, Johannes de 538
 Castilionis, Petrus 538
 Castillo, Martín del 646
 Castillo Espinosa, Sergio 946
 Castellón Cortada, Francisco 785
 Castor 964
 Castre de Pinós, família 887
 Castro, Cristóbal Vaca de 908
 Castro, Gaspar de 661
 Castro y Castro, Manuel de 13, 14
 Castro Quiñones, Pedro de 908
 Castrovol, Pere de 731, 738
 Casulà, família 967
 Casula, Francesco Cesare 885
 Catà, Josep 924
 Catafau, Aymat 800, 801, 875
 Català, Francesc 959
 Català, Joan 597
 Català, Josep 738
 Català, Onofre 738
 Català i Roca, Pere 938
Catalunya Romànica 651-660
 Catany, Andreu 459
 Cateura Bennasser, Pau 788
 Caterina de Sena, s. 877, 955
 Cató 818, 819
Catón cristiano 648
 Cauclerii, Arnaldus 538
 Causa (Pia) Lul·liana 758
 Cavallé, Joan 804
 Cavalli, Serafino 720, 721
 Caxanes, Bernat 955
 Caylus, comte de 878, 898
 Cazeneuve i Descarreg, Xavier 909

- Cebrià de Cartago, s. 825
 Cecília de Florència 710
Cedrus alta Libani 704
 Cellerer, Pere 868
 Celma, Francesc 776
 Cels 69
 Cendrós, Llorenç 738
 Cenena, Antoni Pau 738
Cens de Floridablanca 772
 Cerdà, Tomàs 645, 738
 Cerdà i de Lloscos, Antoni 738
 Cerdà i Rico, Francesc 619
 Cerdà de Tallada, Tomàs 955
 Cerdó Gregori, Maria 823
 Cerezo i Magan, Manuel 934
 Ceriol i Balle, Miquel Joan = Furió i Ceriol, Frederic
Certum quidem et manifestum est 667, 671
 Cervantes Saavedra, Miguel de 878
 Cerver, Miquel 455
 Cervera, Miquel 620
 Cervera, Rafael 616, 617, 618, 619, 621, 622
 Cervera Ferri, Pablo 922
 Cerverí de Girona 833, 837, 853
 Cèsar, Càius Juli 646, 818, 819
 Cesari de Santa Cecília 668
 Ceseno, Aloisius de 538
 Cesolo, 710
 Cesplanes, Pere 15, 26, 77
 Cessoles, Jaume de 890
 Chabàs i Llorens, Roc 430, 729-730
 Chalmeta, Pedro 825
 Chartier, Roger 430
 Châtelain, Émile 11, 66, 134, 157
 Chaulhac, Guiu de 441, 446, 448, 449, 450, 459, 461, 462, 471, 472, 562, 588-597, 601-609
 Chaves, Manuel 825
 Chaves, M. José 825
 Chesi, Bartholomaeus 643, 645
 Chavel 682
 Chaves, Pere de 738
 Chazan, Robert 847
 Chevalier, Maxime 430
 Christys, Ann 827
Chronicon Siciliae 869
 Ciceró, Marc Tul·li 16, 156, 643, 791, 873, 888, 889, 946
 Cifre Palomer, Pere Tomàs 959
 Cifuentes, Lluís 389, 390, 397, 402-405, 410, 411, 413-416, 430-479, 561-609, 789, 796
 Cingolani, Stefano M. 893
 Cirarench, Josep 738
 Cirera, Donat 638, 639, 648
 Cirera, Ramon 875
 Ciril 711
 Ciruelo, Pedro 69
 Cirvés, Francesc 738
 Cisma d'Occident 7, 11, 20, 25, 46, 156, 297, 727, 807, 868, 875, 882, 883, 886, 944
 Cisneros, Francisco Jiménez de 907
 Cisneros, García Jiménez de 738
 Cisteller, Dídac 738
 Ciurana, José-Vicente 913
 Ciuró, Honorat 738
 Civil, Ramon 652
 Cladera, Cristòfor 922
 Claramunt, Joan Antic 803
 Clareno, Angelo 708
 Clarena, Albertus de 539
 Clariana, J. F. 820
 Clariana, Josep 738
 Clarís, Francesc 738
 Clascar, Dalmau de 12, 362
 Clascar, Pau 738
 Claudi de Torí 738, 742, 826
 Claver, Pere, s. 760
 Clavera, Josep-Francesc 738
 Clavero y Sesse, Felipa 918
 Cleghorn, George 926
 Clemencín, Diego 877, 878
Clementinae 45, 312, 332
 Climent V 61, 141, 864
 Climent VI 74, 538, 680
 Climent VII 9, 12, 17, 19, 42, 49, 159, 171, 234, 301, 518, 521, 874, 875, 880
 Climent VIII 910, 956
 Climent de Tordera 724, 727
 Climent, Mateu 840
 Climent i Avinent, Josep 738, 929, 936
 Climent Viceng, Miquel 431, 438, 443, 447, 449, 452, 454, 455, 458, 461, 463, 464, 479
 Climent Sanfèlix, Pascual 805
 Clopas Batlle, Isidre 794
 Closa, Josep 932
 Clota, Jeroni 738
 Clua i Naval, Joaquim 738
 Cn. Domitius Calvinus 819
 Caccioli Mastroviti, Anna 739
 Cochetti, M. 455
 Cocozzella, Peter 866
Codern de la relació del siti de Barcelona 1697 917
 Còdex Brenach 720
Codice di Santa Marta 954
 Codina i Reina, Dolors 831
 Codina i Vilà, Jaume 787

- Codolar, Pere 738
 Codorniu, Antoni 738
 Colín, Francesc 738
 Coll, Arnau de 410
 Coll, Bernat de 511
 Coll, Guillem des 430
 Coll, Jaume 738
 Coll, Josep 653
 Coll, Josep M. 61
 Coll, Maria Carme 868
 Coll i Alentorn, Miquel 611, 655, 838
 Coll i Caritg, Miquel 798
 Coll i Costou, Benet 798
 Coll i Llopis, Sebastià 738
 Coll i Prat, Narcís 738
 Coll i Rossell, Gaspar 866
 Collado, J. del 530
 Colldelram, Domènec 738
Col·lecció de franqueses... de la ciutat i vegueria de Girona 782
 Collell i Bancells, Jaume 611, 619, 720
 Collell Costa, Albert 11, 511, 512, 528
 Colom, Cristòfor 908
 Colom, Guillem 852
 Colom, Joan Bta. 959
 Colom, Joanot 791
 Colom Palmer, Mateu J. 791
 Coloma, Joan de 719
 Colomer, Joan Pau 908
 Colomer Amat, Emília 905
 Colomer i Pous, Eusebi 110, 738, 742, 753-754, 852, 890
 Colomer i Presas, Ignasi M. 944
 Colomé, Joan Bta. 738
 Colomina i Casteller, Jordi 740
 Colón, Fernando 731, 732
 Colón Domènech, Germà 740, 749, 837, 875
 Colonna, Egidio = Egidi Romà
 Columbà 695
 Colunya, Vicenç de 450
 Coma, Josep 738
 Coma, Pere Màrtir 738
 Comajuncosa i Hortet, Antoni 738
 Comalada, Miquel 738
 Comasòlives i Font, Joan 909
Comèdia de la Mare de Déu de les Sogues 744
Comèdia de sant Mer... 491
Comedia de Santa Orosia 490
Comedia de Santa Quitèria 487
Comèdia de Santa Quitèria 916
Comedia muy devota de la gloriosa Assumpció... 490
Comedieta de Ponza 888
 Comes, Guilem Pere 731
 Comes, Joan Bta. 928
 Comes, Pere Joan 738, 887
 Comes, Romeu ces 556
 Comes i Codinac, Segimon 738
 Comes i de Puig, Berard 738
Cómo se han de aver las abejas... 567
 Compagna Perrone Capano, Anna Maria 740-741, 895
 Company, Ximo 653
 Company i Farrerons, Isabel 771
 Companyia Catalana d'Orient 862
Compendi historial 512
Compendiaria graecae grammatices institutio 646
Compilatio officialis 885
 Compromís de Casp 618, 621, 626, 628, 629, 882, 885, 954
 Compte, Albert 760, 771
Compter 596, 598
 Comte-duc d'Olivares 526, 531, 955
 Conca, Antoni 920
 Conca, Pere Màrtir 738
 Conca i Martínez, Maria 741
 Concili de Basilea 880
 Concili de Constança 757, 876, 880
 Concili del Laterà 1215 696
 Concili de Lleida 1303 737
 Concili de Pisa 1409 757
 Concili de Trento 484, 499, 500, 744, 776, 797, 910, 913
 Concilis Provincials Tarraconenses 482, 671, 737, 783, 925
Concilium Tridentinum 645
Concòrdia de Barcelona 790
Concòrdia entre monestir del Carme i gremi de carnícers 791
Concòrdia sobre pregàries 781
 Conde y Delgado de Molina, Rafael 759, 835
Condemnatio 40, 41, 42, 43, 44, 361
 Conesa, Jaume 872
 Conesa, Ramon 76, 886
 Confectio infantum 900
Confessionario y examen para hacer la confesión bien hecha 647
 Confits d'En Cases 900
 Confraria del Senyor Rei 340
Confraria de Montserrat de Roma 904
 Confraries del Roser 749
 Congost, Rosa 783
 Conill, Miquel 644, 738
 Conrado de Ofida 710
 Consenci 732, 818, 824
 Consellers de Barcelona 136, 155, 156, 340, 409, 571, 630
Conservationi puritatis catholicae fidei 9, 13, 22, 24, 29, 37, 41, 44, 50, 70, 89, 91, 136,

- 141, 145, 146, 149, 159-160, 162, 228-230, 355-358
- Consilia Matrimonialia diversorum doctorum 640
- Consolat de mar* 952
- Constans, Lluís G. 866
- Constança de Staufen, reina 862
- Constantí l'Africà 393, 454, 455
- Constat me vindere debere* 667
- Constitución de Cádiz* 958
- Constituciones fetes per al Reyna dona Germana* 955
- Constituciones de Pau i Treva* 832, 839
- Constituciones... del Seminario de Nobles* 769
- Constitutiones Cataloniae* 402, 679, 746, 885
- Constitutiones Regni Trinacriae* 862
- Constitutiones Synodales Celsomenses* 646
- Constitutiones Synodales Gerundenses* 483
- Constitutionum Provinciae Tarraconensis libri V* 483, 870, 952
- Consueta de Sagristia de la Seu de Mallorca* 791
- Consueta de Sant Feliu de Girona* 487
- Consueta de la Seu d'Urgell* 744
- Consueta Urgellenca* 744
- Consuetes Mallorquines* 486
- Consuetudines Ilerdenses* 785
- Consuetudines Sedis Dertusensis* 833
- Contamine, Philipp 740
- Contemptus mundi* 567, 956
- Contracte Sant 790
- Contretas, Jerónimo de 955
- Contreras Mas, Antonio 448, 562, 563, 564, 566, 914
- Coplan, Robert 602
- Copons, Guillem de 806
- Copons, Joan Francesc 946
- Copons, Josep de 738
- Copons, Pere de 482
- Copons, Ponç de 409
- Copons i Vilaplana, Francesc de 738
- Coratjà, Joan Bta. 922
- Corbella, Ferran J. 786
- Corbella Corbella, Jacint 604
- Corbera Pou, Jaume 741, 750
- Cordeses, Antoni 738, 760
- Corebia, Ricarda de 539
- Corella, 'mossèn' 634
- Corella, Jaime de 953
- Cormellas, Sebastià de 528, 948
- Coromina, Ignasi Rafael 738
- Coromina i Avenc, Onofre 738
- Coromines, Joan, cirurgjà 435, 438, 473
- Coromines i Vignaux, Joan 631, 749, 750, 754-755, 756, 870
- Corpus Iuris Civilis* 639
- Corpus Iuris Canonici* 639
- Corretger, Guillem 448, 606
- Corriols, Eudald 738
- Cors, Anton 401
- Cors, Francesc 738
- Cors, Josep 401
- Cort de Barcelona 1412-1413 885
- Cort de Lleida 1228 832
- Cort de Montsó 1289 432, 910, 915
- Cort de Barcelona 1599 915
- Cortada, Josep 753
- Cortada i Cortina, Jeroni 738
- Cortadellas, Anna 781
- Cortès, Josepa 813
- Cortès, Tomàs 792
- Cortès García, Juan José 965
- Cortès i Gelabert, Jeroni de 738
- Cortès Soriano, Agustín 900
- Cortiada, Miquel de 738
- Cortijo Ocaña, Antonio 767
- Cortit, Francesc 34
- Corvinus 644, 645
- Cosida, Jerónimo 804
- Cossu Pinna, M. Giuseppina 952
- Costa, Bartomeu 595, 598
- Costa, Jacint 738
- Costa, mossèn 734
- Costa, Ramon 738
- Costa i Bafarull, Domènec 738, 777
- Costa i Beltran, Joan 946
- Costa i Paretas, M. Mercè 764, 840
- Costums de Lleida* 746, 785, 786
- Costums de Tortosa* 780
- Cotarelo Mori, Emilio 484
- Cotoner, Josep 959
- Coulon, Daniel 767
- Courcelles, Dominique de 734
- Craneveld, Franz 906
- Crédito de la verdad* 934
- Creher, Gaspar 901
- Crespí, família 954
- Crespo, Francisco 738
- Cresques Abenrabí 849
- Cresques Abraham 848, 849
- Crisciani, Chiara 447, 566, 697
- Cristià, Pau 682, 738, 740, 742
- Cristóbal, Mariluz 951
- Croada contra Catalunya 677-678, 679, 832, 839, 840
- Croatus, frater 539
- Croce, Benedetto 903
- Crònica de St. Joan de la Penya* 895
- Cronicó Dertusense I* 839
- Cronicó de Perpinyà* 838

- Cruce, Jacobus de 539
 Cruce, Raymundus de 538
 Cruïlles, Gilabert de 798
 Crusafont Sabater, Miquel 753, 828
 Cruselles Gómez, Enrique 812
 Cruz Hernández, Miguel 110, 304
 Cruz Rodríguez, Joan 784, 835
 Cuadrada i Majó, Coral 775
 Cuenca, M. Josep 884
 Cugat, màrtir 742
 Cugat, Onofre 738
 Cull, John T 450
 Culleré, Anton 638, 639, 648
 Cunningham, Andrew 441, 446, 447, 448, 454, 563, 968
 Cura Morera, Miquel 821
Curial e Güelfa 838, 878, 891, 892
 Curt i Esparraguera, Josep M. 660
 Cusa, Nicolau de 754, 890
 Custurer, Jaume 30, 40, 74, 298
 Cutillas Bernal, Enrique 761
- D'Alfonso, Rosario di Loreto 955
 D. Iunius Brutus 823
 Dalmau, Francesc 435, 473, 614
 Dalmau, Pere 40, 298, 367, 368
 Dameto i Cotoner, Joan 959
 Dameto Villalonga, Nicolau 959
 Daniel 459
 Daniel, Lorenzo 934
Dansa de croada 892
 Danso, Hans Piet 892
 Dante Alighieri 838, 889
 Darder, Tomàs 947
 Daura, Antoni 820
Davallament de la creu 487, 488, 489, 490, 491
 David Corayef 713; Bonadona, muller 713
De antichrist 870
De antichrist e del seu poder 870
De fide ad Petrum 94
De Helias e de Henoc 870
De la nativitat de Jesucrist redemptor 745
De la quarta bèstia 870
De menyspreu del món 872
De modis orandi 742
De observandis et evitandis in celebratione Missae 500
De quindecim gradibus contemplationis 879
De regimine principum 868
De septuaginta duobus nominibus B. Mariae 868
De tribus Mariis 493, 497
 De Wailly 72, 184
Decisiones Iosephi Ludovici de Asisio 642
Decisiones Regii Senatus Cataloniae 919
- Decret de Nova Planta* 678, 746, 773, 776, 780, 783, 789, 796, 813, 904, 923, 927, 947, 959
Decreta Caelestini papae 169
Decretales 183, 567, 640, 832, 868
Decretum 45, 94, 170, 313, 314, 567, 832
 Dedieu, J. P. 907
 Dei, Petrus 539
 Deguí, Pere 731, 742, 953
 Del Gallo, Elena 740
Del dia del judici 870
Del Regne de Roma 870
 Delgado, Mariano 740
 Delhomme, Didier 831
 Deliciós, Bernat 74, 75
 Delisle, Léopold 72, 184
 Della Valle, Angela O 905
 Deloncle, Josep 734
Dels trenta diners on fou venut Jbesu Christ 870
 Demaître, Luke F. 448
 Demerson, Paula 927
 Deneau (Donellus), Hugo 640
 Denifle, Heinrich 11, 66, 134, 157, 300, 301, 526, 528
 Denzinger, H. 532
Departiment de Jesús i Maria 490
Depositio Christi 744
 Derrocada, Rafael 817
 Des Boscs-Plateaux, Françoise 824
 Descals, Francesc 875
 Descartes, René 922
 Descaulies, Antoni 720
Descendentia regum Siciliae 954
 Desclapers, Antoni 34, 35, 36; Mansella, muller 34, 35, 36
 Desclot, Bernat 781, 831, 832, 895
 Descós, Arnau 791
 Desi, família 807
 Desi, Vicenç 807
 Despalau, família 616, 617, 618, 620-622, 627, 721-724
Despediment de Jesús 490
Despertador eclesiástico 923
 Desplà, Lluís 829
 Despont, Ramon 863
 Despuig, Cristòfor 774
 Despuig, Guillem 731
 Despuig Dameto, Antoni 936, 952, 959
 Despujol, Pere 517
 Desquer, Guillem 865
 Destorrents, Celestí 409
 Dextre 824
 Di Camillo, Ottavio 752
 Di Girolamo, Costanzo 889

- Diago, Francisco 10, 11, 528, 665, 831, 837, 931
- Diago Hernando, Máximo 938
- Diana, Antonius 642
- Días, Filippe 955
- Díaz de Cerio, Francisco 947
- Díaz i Vilallonga, Ramon 922
- Diccionari Català-Valencià-Balear* 464-478, 678
- Diccionari d'Història Eclesiàstica de Catalunya 727-728
- Dictionnaire d'Histoire et de Géographie Ecclésiastiques 739
- Diéguez Seguí, M. Àngels 840
- Diepgen, Paul 697
- Dietari anònim* 887
- Díez, E. 823
- Digestum* 567, 648
- Dilla, Xavier 889
- Dionís pseudo 879
- Diplomatari de la catedral de Tortosa* 806
- Diplomatari de Poblet* 797
- Diplomatari de Sant Llorenç de Munt* 772
- Diplomatario del Cardenal Albornoz* 759
- Disputa de Barcelona* 846, 847
- Disputa de Mallorca* 846
- Disputa de Tortosa* 742, 846, 847, 848, 886
- Disputatio saecularis et iacobitae* 880
- Distica Catonis* 163, 178, 197, 225, 896
- Diurnale Barcinonense* 902
- Diurnale Maioricense* 902
- Diurnale Tarraconense* 902
- Diurnale Urgellense* 902
- Diurnale Vicense* 902
- Dizionario Biografico degli Italiani 739, 740
- Dmitrewski, Michel de 75
- Domènech, Antoni Vicent 487
- Domènech, Jaume 512
- Domènech, Vicent 837
- Domenge, Miquel 459
- Domínguez Bordona, Jesús 396, 397, 44
- Domínguez Domínguez, J. F. 968
- Domínguez Reboiras, Fernando 68
- Domínguez del Val, Ursicino 824
- Dominicus Gundisalvus 394
- Donatus 58
- Dondaine, A. 157
- Donovan, Richard B. 492, 744
- Doñate Sebastià, José M. 492
- Dòria, Miquel 927
- Dorca, família 783
- Dorca, Francesc Xavier 642
- Dorlant, Pieter 948, 949
- Dotzenari de la concepció* 928
- Dou i de Bassols, Ignasi de 643
- Dou i de Bassols, Ramon Llätzer de 932
- Doutres, Bernard 789
- Drama de les tres Maries* 744
- Dualde Serrano, Manuel 613
- Duarte Ferreira, Teresa A. S. 961
- Duarte Montserrat, Carles 741
- Duc de Calàbria = Aragona, Ferdinando d'
- Ducellier, Alain 968
- Duns Scot, Joan, s. 129, 864
- Dupuy, M. 922
- Duran d'Osca 742
- Duran, Estanislau 113, 287, 298, 349
- Duran i Grau, Eulàlia 73, 715-719, 727, 741, 751, 756, 899, 914, 920, 921, 937
- Duran Gudiol, Antoni 742
- Duran i Sanpere, Agustí 967
- Durandi, A. 539
- Durandi de Baldacho, P. 539
- Du Rivall, Aymar 955
- Durliat, Marcel 653, 829
- Durling, Richard J. 454, 455
- Dutton, Brian 450
- Duval, Frédéric 741
- Ecclesiis, Johannes de 538
- Échard, Iacobus 529
- Edictum de pace et treuga servanda* 832
- Egea Codina, Antoni 779
- Egidi Romà 953
- Egidio 710
- Ego... donator (vinditor) sum* 667, 671, 675
- Ehrle, Franz 8, 79, 757
- Eimeric, Nicolau 7-296, 297-302, 305, 309-338, 340, 342, 343, 345, 346, 347, 352, 354, 355, 361, 362, 368, 384, 385, 525-560, 733, 740, 741, 742, 837, 871, 876, 945
- Eijo Garay, Leopoldo 110
- Eixemeno, Joan 706, 711
- Eiximenis, Francesc, fr. 413, 595, 597, 701, 702, 704-711, 731, 742, 809, 810, 811, 812, 832, 840, 872, 873-875, 879, 890, 893, 898, 900, 911, 913, 934, 954
- Eiximenis, Francesc 766
- Eiximenis, J. 712
- E(i)ximeno, Antoni 920, 936
- El loco cuerdo* 488
- El passo del Smo. Sacramento del altar...* 488
- Elaut, L. 395
- Elenardo 646
- Elenchi auctororum de Raimundo male sentientium* 8, 309
- Elionor de Trinàcria, reina 703-704, 869, 870
- Elipand de Toledo 950

- Elisenda de Montcada, reina 764, 868
 Ellies du Pin, L. 824
 Elna, Petrus de 539
 Eloy, Nicolas F. G. 601, 602
Elucidarius Eludicarii 9
 Emeis, Dieter 340
 Emo, abadessa 668
 Empúries, Ramon d' 868
 Eneas 891
Enquestes criminals contra Miquel Bru (a. Lleganyós) 798
Engaños y desengaños del profano amor... 641
 Engel, Ludovicus 641
 Engels, Odilo 740, 763
 Ensenyat Pujol, Gabriel 741, 749, 868, 914, 958, 969
Entrada a Jerusalem 491
Entremès del Ranoch 744
 Epalza, Mikel de 841, 842
 Episcopus, frater 539
Epístola farcida de Sant Esteve 744
Epistola Synodalis Cyrilli 106
 Erasme de Rotterdam, Desideri 156, 753, 906, 907
 Erill, Margarida d' 888
 Erill, Ramon Roger 888
 Ermengaud, Matfré 741
 Ermengol d'Urgell, s. 742
 Ermengol I d'Urgell 668
 Ermengol III d'Urgell 844
 Ermengol V d'Urgell 828
 Ermengol, B. 712
 Ermengol, Bernat 10, 11, 12, 13, 31, 32, 35, 37, 38, 39, 40, 41, 42, 44, 44, 45, 136, 143, 145, 179, 195, 196, 226, 297, 298, 300, 302-308, 312, 316, 318, 321, 324, 325, 328, 329, 333, 336, 337, 338, 361, 352-368, 513, 514, 533, 540
 Ermessenda, comtessa 772
 Ermessendis, soror 539
 Ermità de Lamprosa 704
 Escola Lul·liana de Barcelona 339
 Escolà Tuset, Josep M. 834
 Escolano, Gaspar 809
 Escorigüela, Joan Bta. 934
 Escrivà i Bonastre, Gegmma 796, 886, 909
 Escrivà, Joan 731
 Escrivà, J. 823
 Escudero, Gregorio 666
 Escudero, Marià Ambròs 910
 Esop 646, 953
 Espadaler, Anton M. 889
 Espanyol Bertran, Francesca 829
 Espígol, Xavier 780
Espill de vida religiosa 879, 904
 Espinassera, Bernardus 538
 Espino López, Antonio 917
 Espinosa Irles, Mila 741
 Esponera Cerdán, Alfonso 882, 931, 934
 Estal, Juan Manuel del 864, 945
 Estatutos de la Universidad de Cervera 641
 Esteva i Cruañas, Lluís 804, 914
 Esteve, Josep 910, 923
 Esteve Perendreu, Francesc 910
Estilo de caritas 646
 Estrabó 818, 819
 Estracio, T. 931
 Estrada i Garriga, Josep 784, 968
 Estrela, Josep Enric 881
 Estudi General de Lleida 864, 910
Etsi doctoris gentium 846
 Eubel, Conradus 40, 44, 298-299, 349, 351, 352, 354, 513, 536
 Eugeni IV 846
 Euler, Walter 684
 Eulogi, s. 732, 824
 Eulogi d'Alexandria 825
 Eumeri de Tarragona 824
 Eutropi de València 824
Evangelia cantanda in Sede Valentina 902
 Eviacii 641
 Exemeno, Tomàs 340
Exequias reales de Carlos III 920
 Èxode 848
Expositio Cantici Canticorum 943
Expositio super Apocalypsi 201, 752, 862, 963
 Exulve, Joan d' 807
 F. A. de C. (Fra Artal de Claramunt?) 895
 Fabra i Poch, Pompeu 755, 756
 Fabre, Georges 661, 750
 Fàbrega, Nicolau de 712
 Fàbrega i Escatllar, Valentí 741
 Fàbrega i Grau, Àngel 665, 756, 828, 940
 Fàbregues, Galceran ces 27, 30, 33, 34, 45, 47, 86
 Fabri, Antonius 639, 642
 Fabri, Guillerms 539
 Fabri, Petrus 539
Facet 877
 Factor, Nicolau 740
 Fages, Henri-Dominique 882
 Falcó, Jaume Joan 720, 721
 Falcón Pérez, M. Isabel 938
 Falguera i Sivilla, Antoni de 655
 Falquet, Antoni 11, 12, 362, 367
 Faluba, Kálmán 741
 Farauo de Saint-Germain, Lluís 453, 755

- Fargas Peñarrocha, M. Adela 776
 Farquhar, Sue W. 891
 Farràs i Casanovas, Mercè 909
 Farré, Jordi 741
 Farreny, Enric 749
 Fassò, Andrea 851, 872
 Faucon, J. Claude 838
 Faulhaber, Charles B. 448
 Febrer, Jaume 960
 Fedre 645
 Feijóo, Benito Jerónimo 299
 Felip el Bell, rei de França 62, 587
 Felip de Mallorca 74
 Felip I de Catalunya-Aragó, II de Castella 618, 679, 910, 911, 917, 945
 Felip II de Catalunya-Aragó, III de Castella 915
 Felip III de Catalunya-Aragó, IV de Castella 918, 955
 Felip l'Ardit 781
 Felip V Borbó 769, 781, 783, 923, 924, 925, 943
 Felip Sánchez, Jaume 867
 Feliu de Girona, s. 742
 Feliu d'Urgell 732, 733, 742
 Feliu, Francesc 741
 Feliu, Gaspar 762, 763, 830, 904
 Feliu i Mabres, Eduard 432, 681, 682
 Feliu de la Penya, Narcís 887, 923
 Feliu i Torrent, Francesc 925, 926
 Fenollar, Bernat 715-718, 731, 893
 Feo, J. 835
 Fernández Albadalejo, Pablo 914
 Fernández Alonso, Justo 903
 Fernández Cuadrench, Jordi 838
 Fernández de Heredia, Juan 840, 956
 Fernández de Luna, Llop, 535-537
 Fernillod, Yvonne 948
 Ferrà i Juan, Miquel Ramon 756
 Ferrà Martorell, Rafael 958
 Ferragud, Carmel 429, 437, 439, 443
 Ferran I Trastámara 612, 619, 620, 626, 628, 629, 630, 631, 632, 714, 886, 887
 Ferran II Trastámara (el Catòlic) 387, 632, 709, 715, 716, 718, 719, 747, 812, 899, 903, 905, 938, 956
 Ferrando Francès, Antoni 450, 729, 730, 741
 Ferrante de Nàpols 634, 748, 899, 900
 Ferrarius, G. 530
 Ferré, Lola 432
 Ferreiro, Alberto 532, 968
 Ferrer, Antoni 914
 Ferrer, Bonifaci 947
 Ferrer, J. 712
 Ferrer, Joan 897, 898
 Ferrer d'Abella, fr. 508
 Ferrer, Antoni 473
 Ferrer, Francesc 430
 Ferrer, Joan Ramon 742
 Ferrer, Pere 867
 Ferrer, Vicent, s. 705, 730, 742, 744, 745, 810, 812, 847, 863, 880, 881-884, 886, 888, 917, 923, 928, 934, 947, 948, 949, 951, 957
 Ferrer, Vicent, pseudo 731, 949
 Ferrer i Aòs, Llorenç 762
 Ferrer i Costa, Joan 681-683, 755
 Ferrer i Costa, Josep 755
 Ferrer Gimeno, M. Rosario 445, 460
 Ferrer i Mallol, M. Teresa 507, 757, 759, 843
 Ferrer Navarro, Ramon 874
 Ferrera, Felip de 340
 Ferrero, Alberto 884
 Ferriere 643
 Ferriol, Pere 767
 Ferrussola, Pere 643, 645
 Figuera, A. 712
 Figueres, Esteve 783
 Figuerós, Julià 387
 Fina, Hilarió 488, 502
 Fina i Plana, Pere Pau 796
 Fina i Plana, Ramon 796
 Finestres i de Monsalvo, Josep 637, 643, 661, 926, 932
 Finke, Heirich 757, 864
 Finzi, Claudio 894
 Fiol Tornila, Pere 823, 959
 Fita i Colomer, Fidel 661, 775, 821
 Fité, Francesc 786
 Fitz James Stuart, James 924
 Fivaller, Galceran 438
 Fiveller, Joan 612, 629-630, 887
 Flames, Josep 813
 Flasch, Kurt 853
 Florensa i Parés, Joan 911, 942
Flores psalmorum 669
Floreto de S. Francisco 943
 Flórez, Enrique 661, 665, 780, 836
 Floridablanca, comte de 814
 Florus 821
 Florus de Lió 961
Flos mundi 616
Flos sanctorum 791, 905
 Fluvià, Berenguer de 24, 77, 79
 Foà, Simona 740
 Foci 825
 Foco, Luis 928
 Fodale, Salvatore 757

- Fogassot, Joan 435, 473
Fogatge 1515 904
Fogatge 1739 794
 Fogatges 817
 Foix, comte de 451
 Folc de Cardona, Lluís 770
 Folc de Cardona, Ramon 770
 Folch, J. 822
 Folgueres, Pere de 868
 Folquet, Antoni = Falquet, Antoni
 Fonseca, Cristóbal de 953, 955
 Font, Antoni ca 367
 Font Obrador, Bartomeu 930, 936
 Font i Rius, Josep M. 747, 750, 967
 Fontanella, Francesc 926
 Fontanella, Joan Pere 639, 642, 953
 Fontinus 51, 58, 210
 Fonts i Surinyac, Josep 720
 Forcada, Anselm 720
 Forensac, Furnerius de 539
 Forment, Eudaldo 753, 754
 Formisano, Luciano 851, 873
 Fornals, Francisco 793, 917
 Fornari i Paretó, Salvador 953
 Fornerii, Raymundus 539
 Forns de Ribera, M. Cristina 909
 Forrellad Solà, Miquel 799
 Fort, Bernat 297, 359
 Fort, Josep 771
 Fort, Pere 514
 Forteza, vicari general de Mallorca 299
 Fournier, Jacques 60
Fragment de la Passió 745
Fraire de Joi e Sor de Plaser 701
 Francesc de Canet de Rosselló 724, 727
 Francesco I Sforza 739
 Francesco Maria I della Rovere 739
 Franchis, Petrus de 539
 Francino i Pinasa, Glòria 653, 761
 Francisco de la Cruz 965
 Franckenau, Gerardus Ernestus 642
 Francolí, Jeroni 917
 Frank, Karl Suso 740
 Franquesa, Pere 914, 915
Franseim i basarolas 648
 Franzesi, Albizzo 739
 Frappier, Jean 603
 Frederic d'Aragó, rei de Trinària 739, 742, 839, 862, 868
 Freedman, Paul 750, 831
 Fregoso (Campofregoso), Abramo 739
 Freitag (Fritag), Andreas 739
 French, Roger 446, 447, 447, 454, 461, 563, 588, 968
 Fresch, Pere 524
 Frescobaldi, Tommaso 739
 Fried, Johannes 832
 Friedberg, Emil 215
 Frontí 821
 Fructuós de Tarragona, s. 824
 Frugardo de Parma, Roger 453, 592
 Fruia 668
 Fruitós, s. 732
 Fuente Castelló, Isabel de la 435
 Fuentes, Pasqual 928
 Fuguet i Sans, Joan 799, 806
 Furió, Antoni 809, 967, 968
 Furió i Cerial, Frederic 908, 909, 946
 Furs Alfonsins 1327 432
Furs de València 746, 757, 813, 832, 837, 952
 Fuster, Josep 792
 Fuster i Ortells, Joan 756
 Gabriel i Tomàs, Maria del Mar 745, 747
 Gadilla, Antonio 502
 Gaggini (Gagini), Domenico 739
 Gaiffer, Beaudouin de 56, 57, 65, 67, 68, 69, 78, 111
 Gaill, 642
 Gál, Gedeon 864
 Gala i Fernández, Joan 938
 Galanti, Cornelio 739
 Galceran de Pinós 634
 Galè 454, 459, 467, 607, 695, 861
 Galera, Montserrat 944
 Galera Pedrosa, Andreu 671
 Galès, Francesc 946
 Gales, Joan de 742
 Galès, Pere 661
 Galganetti 640
 Galí, Agustí 598
 Galiana, Lluís de 936
 Galilei, Galileo 918
 Gallardo López, M. Dolores 443
 Gallart i Pastor, Francesc 919
 Galle, Filips 909
 Gallent Marco, Mercedes 433
 Galli, Raffaello 739
 Galli Bibiena, Ferdinando 739
 Gallissà, Llucà 921
 Gallo, Alafranco 739
 Gallo, Antonio 740
 Gallucci, Luigi 740
 Galluzzi, Massimo 861
 Galmés, Llorenç 837
 Galmés i Sanxo, Salvador 297, 507, 756, 853
 Galobart i Soler, Josep 802
 Galvano da Lavanto 696, 697

- Galvany, Pere 30, 34
 Gamaliel 150
 Gambara, Cèsar de 946
 Gams, Pius-Bonifacius 298, 299, 513, 536
 Ganyet i Solé, Joan 652
 Garau, Francesc 923, 953
 Garau Llompart, Isabel 958
 Garceau, 693
 Garcia, Angelina 430
 García, Esperanza 948
 García, Francesc 955
 García, Jaume 894
 García, Joan Antoni 619
 García, Josepha M. 743
 Garcia, Pere 35, 742
 García, Vicent 748, 926
 García Ballester, Lluís 66, 390, 415, 429, 430, 432, 433, 437, 441, 442, 443, 446, 447, 448, 454, 457, 461, 563, 588, 490, 697, 842, 871, 968
 García Beltrán, José Miguel 770
 García Cuadrado, José Ángel 883
 García Díez, Ferran 785
 García-Duran, Adolf 911
 García Fernández, Manuel 938
 García Girona, Joaquim 756
 García Grau, Manuel 741
 García Hernán, Enrique 912
 García Mansilla, Juan Vicente 810
 García-Oliver, Ferran 733, 814
 García Oro, José 911, 913
 García Pastor, Jesús 299, 339
 García-Pey, Enric 794
 García de Queralt, Joan Antoni 620, 923
 García Sánchez, M. Dolores 952
 García Sancho, Manuel 964
 García i Sanz, Arcadi 757
 García Sempere, Maria Manuela 741
 García Toraño Martínez, Covadonga 952
 Garcias Estelrich, Domingo 928
 Garcias Palou, Sebastià 110, 758
 Garfagnini, G. C. 890
 Gargallo, Tomàs, fra 917
 Garganta Fàbrega, Josep M. de 61
 Garí, (Bernat?) 720
 Garí, Bernat 76
 Garí de Cuixà 742
 Garí Lleixà, R. I. 820
 Garrabou, Joan 737
 Garret, Benet 903, 954
 Garret, Margarida 743
 Garrido, Juan José 912
 Garrido, M. A. 946
 Garrido i Valls, Josep-David 741, 869
 Garriga, Francesc ça 516
 Garriga, Guillem 597, 591, 594, 595-599
 Garriga Riera, Joaquim 799
 Gascón Urís, Sergi 741, 874
 Gaspar, mestre 452
 Garsias, Pere 949
 Gassendi, Pierre 918
 Gassol, Jeroni 915
 Gasol i Almdros, Josep M. 652, 679, 959
 Gassull, Andreu 717, 718
 Gassull, Jaume 715, 717
 Gaufredi, Ramon = Jofre, Ramon
 Gaufridus, frater 538
 Gavaldà, Francesc 923
 Gavara, Joan J. 881
 Gavet, Pere 589, 591
 Gay Escoda, Josep M. 924
 Gayet, Louis 14
 Gazulla, Faustino Decoroso 24, 25, 30, 37, 39, 40, 42, 155, 156, 298, 299, 340
 Gazzola, Giuseppe 646
 Geber 875
 Geffroi de París = Godofrès de París
 Gelabert, Martí 720
 Gelabert, Sebastià 746
Gènesi 402, 765, 895
 Genoa 643
 Georgelin, Christine 741
 Gensler, Merek 864, 865
 Gernaldi, Petrus 538
 Gerard de Cremona 394, 450, 451, 452, 454, 454, 455
 Gerbert d'Aurillac 742
 Germana de Foix, reina 786
 Geronella, Ramon 493, 497
 Geronès, Pere 27, 28, 29, 30, 33, 34, 35, 37, 45, 47, 86
 Gerson, Jean Charlier de 342
 Gersonides = Levi ben Gerson
 Gertrudis de la Santíssima Trinitat 743
Gesta comitum Barcinonensium 831
 Gessel, Wilhelm M. 740
 Getz, Faye Marie 454
 Geyer-Kordes, Johanna 461, 588
 Gifre, Pere 782
 Gifreu, Patrick 852
 Giglioni, Perangela 61, 62, 75
 Gigot, Jean Gabriel 734
 Gil, Bernat 493, 496
 Gil, Bonanat 516
 Gil Polo, Gaspar 719
 Gil-Sorres, Pedro 390, 393, 397, 398, 402, 405, 410, 415, 416, 441, 454, 457, 590, 591

- Gil de Roma = Egidi Romà
 Gil de Vidaurre, Teresa 840
 Gilabert, Guillem 74
 Gilbert de la Porée 948
 Gillispie, Charles C. 601
 Giménez Soler, Andrés 611, 613, 625, 721, 722
 Gimeno Betí, Lluís 741, 756
 Gimeno Blay, Francisco M. 389, 396, 397, 412, 882
 Gimeno Pascual, Helena 661
 Gimeno Sanfeliu, M. Jesús 773
 Ginard Bauzà, Rafael 853
 Ginebra, Jordi 741
 Ginebra Molins, Josep 899
 Ginebra Molins, Rafael 669, 815, 878
 Ginebreda, Antoni 457, 458, 511-524
 Giner Molina, M. Assumpta 966
 Ginestí, Anna 389
 Giotto di Bondone 867
 Giovanni da San Gemignano 696, 697, 698, 699
 Giraldini, Antonio 718
 Giralt, Carme 798
 Giralt i Raventós, Emili 653, 750
 Girart, Pere (Pedro) 799, 804
Girart de Rosselló 896
 Girbés, Vicent Josep 881
 Girgensohn, Dieter 757
 Giribets, Jeroni 641
 Girona, Castilio de 539
 Gispert i Ricardo, Joan 816
 Giunta, Francesco 757, 968
 Giustiniani, cardenal 912
 Glorieux, Palémon 685
Glossa ordinaria 699
 Gneu Escipió 819
 Goday i Casals, Josep 655
 Godofrés de París 72, 184
 Godoy, Manuel 814
 Godoy i Fernández, Cristina 660
 Goigs 734-735, 901, 929
Goigs en alabaça de N. S. del Pont (Perpinyà) 735
Goigs de la Verge Maria de la Misericòrdia (Font de l'Avellà) 777
 Gomar i de Ferrer, Maria Raimunda de 648
 Gomar i de Navés, Josep Anton 637-648
 Gomar i de Perelló, M. Ignàsia 637
 Gombau de Besora 658
 Gómez García, Vito T. 11, 12
 Gómez Miedes, Bernadí 945, 955
 Gómez Muntané, M. del Carmen 881
 Gómez Pallarès, Joan 821
 Gonzaga, Elisabetta 903
 Gonzaga, Ottavio 955
 Gonçal, Ferran 341
 González, M. P. 830
 González, Pilar 955
 González Fernández, Fidel 936
 González Gallego, Arias 494, 498, 499
 González García, Juan Luis 916
 González Gozalo, Elvira 923
 González Marrero, José Antonio 842
 González Telmo, Pedro, s. 955
 Gonzalvo i Bou, Gener 839, 869
 Gonzálezvez, Ramón 392, 393, 394, 397
 Gonzalvo Bou, Gener 797
 Goñi Gaztambide, José 739
 Gordiola, Julià 875
 Gordon, Bernat de 449, 450, 459, 466
 Gorman, Michael 826
 Gorosch, Max 588
 Gotard, Jaume 948
 Gourdin, Philippe 839
Gozos de N. S. del Adjutorio 771
 Grab-Kempf, Elke 749
 Grabois, Aryeh 847
 Gracià, Cena 951
 Gracia, Diego 455
 Gràcia, Joan Francesc de 808
 Gracia, Jorge 110, 413
 Gracián, Baltasar 752
 Gradenigo, Piero 111
 Grahit i Papell, Emili 15, 30, 299, 529, 485, 494, 876
 Grabmann, Martin 693
 Granada, Luis de 912, 953, 956
 Granado, Carmelo 824
Grande Antologia Filosofica 752
 Grané i Bratau, M. del Sagrat Cor 942
 Granollachs, Bernat de 731, 739, 948, 949
 Graña, Isabel 756
Gratulación político-católica y noticias de la ciudad de Lérida 641
 Grau, Joan 798
 Grau, Ramon 629, 630
 Grau Escorihuela, Antoni F. 803
 Grau i Fernández, Ramon 747, 887
 Grau i Pujol, J. M. T. 814, 962, 964
 Grau Verdú, Antoni 815
 Grauert, H. 392, 393
 Gregori el Gran, s. 51, 64, 177, 211, 332, 339, 374, 375, 853, 879
 Gregori IX 874
 Gregori XI 8, 9, 11, 13, 21, 22, 24, 29, 30, 35, 37, 39, 39-40, 41, 43, 45, 46, 50, 54, 55, 56, 70, 79, 81, 87, 89, 91, 92, 94, 137,

- 141, 142, 143, 146, 147, 159, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 178, 179, 186, 195, 196, 211, 214, 215, 216, 219, 221, 225, 226, 228, 230, 299-302, 349, 352, 358, 359, 362, 531, 534, 555, 876
- Gregori XII 938
- Gregori, Rafael 786
- Gregorius Tolosanus 640
- Gretser, Jacobus 640
- Grieco, Allen J. 441
- Grima 667
- Grimal, Pierre 443
- Grmek, Mirko D. 446
- Gros i Pujol, Miquel dels S. 829, 833, 965, 966
- Grothe, Richard 588
- Guadall 668
- Gual i Vilà, Valentí 779, 814
- Gualba, Ponç de 564
- Gualbes, Melcior de 888
- Guàrdia, Domènec 875
- Guàrdia i Pons, Milagros 660
- Gudayol, Anna 389, 445
- Gudiol i Cunill, Josep 665, 745, 878
- Guerau, Francesc 642
- Guerau, Ramon 351
- Guerlinc, Gaspar 901
- Guerra del Francès 728
- Guerra Gran 781, 784
- Guerra de Secessió (o dels Segadors, 1640) 776, 803, 805, 807, 918, 955
- Guerra de Successió 728, 769, 776, 802, 807, 959
- Guerrin Meschino* 898
- Guevara, Pedro de 955
- Guia i Marín, Josep 717, 741, 895
- Guia i Marín, Lluís J. 915
- Guia de l'estudiant* 940
- Guías de forasteros* 648
- Guichard, Pierre 827, 838, 839
- Guido de Bologna, cardenal 12
- Guido delle Colonne 872, 893
- Guilaberti, Guillelms 539
- Guillaume de Sequavilla 64, 123, 344
- Guillé i Moliné, Ernest 758
- Guillelms Balistanus 961
- Guillem, mestre de la Seu de Lleida 675
- Guillem, Bernat 492, 496
- Guillem d'Aragó 742
- Guillem de Berguedà 658, 748, 895
- Guillem de Cabestany 838
- Guillem de Cervera 797, 896
- Guillem de Mediona/d'Oló 658
- Guillem Galceran de Cartellà 839
- Guillem Ramon de Montcada 675
- Guillem de Sanaüja 675
- Guillem de Saint-Tierry 853
- Guillem de Varoic* 896
- Guillén Torralba, Juan 731, 732
- Guilleré, Christian 781
- Guinot Rodríguez, Enric 761, 810, 885
- Guiso y Pirella, Pacífico 953
- Guiu de Columnes 599
- Guiu de Montroquer 731
- Gulsoy, Joseph 741, 749
- Gumiel, Diego de 878
- Gunyalons i Bou, Bartomeu 571
- Gurt, Josep M. 822
- Gusi i Jener, Francesc 822
- Gustà, Francesc 920, 921
- Gutiérrez, Sonia 841
- Hadrianus Iunius 156
- Haec est memoria de omnibus exitibus...* 762
- Haggadà de Sarajevo 848
- Hackett, Jeremiah 848
- Halçabury (al-Zabrawi)* 591
- Haller, Albrecht von 929
- Hamar/Homer 687, 688, 692
- Hamesse, Jacqueline 897
- Hamman, Mohamed 837
- Hankinson, R. J. 454
- Harada, Hermogenes 56, 57, 65, 67, 68, 69, 78, 111
- Harclay, Henri of 861
- Harris, W. V. 663
- Harvengt, F. d' 212, 213
- Hauf i Valls, Albert Guillem 701-711, 741, 751, 752, 875, 879, 888, 889
- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich 709
- Heidegger, Martín 344, 754
- Hellíng, Lotte 563
- Heinecke, Johann Gottlieb 642
- Herbers, Klaus 834
- Hermán, Juan Bta. 928
- Hermann de Praga 525
- Herman el Germànic 394
- Hermes, Isaac 799
- Hernández, Bernat 911
- Hernández Morejón, Antonio 448
- Hernando i Delgado, Josep 11, 445, 448, 678, 704, 712-714, 733, 749
- Herodes 950
- Herrera, Hernando de 953
- Herrero, Tina 823
- Herrero Llorente, Víctor José 202
- Hetèrius d'Osma 950
- Hilari de Poitiers 121

- Hillgarth, Jocelyn N. 57, 71, 74, 75, 214, 299, 339, 445, 458, 460, 508, 572, 704, 742, 747, 749, 750, 791, 895
- Hinojosa Montalvo, José 843
- Hipòcrates 565
- Historia de la cena del Senyor* 487
- Historia generalis Hispaniae* 640
- Història de Jacob Xalabín* 877
- Història del Sant Misteri de Cervera* 647
- Història dels tres reis Mags* 492, 495, 496
- Historia llamada de la Degollació de San Juan Bautista* 488
- Història y representació de la Cena de nostre Senyor* 495, 501
- Historia de Santo Tomás de Aquino* 488
- Historia universa veteris et novi testamenti* 647
- Històries troianes* 896
- Holder-Egger, O. 213
- Holtus, Günther 742, 743
- Homilies de Tortosa* 830
- Hondt, Peter de 930
- Honori d'Autun 9
- Honoribus, Petrus de 538
- Honras fúnebres de Carlos II* 920
- Honras funerales de Luis XIV* 920
- Horaci, Quint Flacus 645, 903
- Horacio latino-español* 645
- Hores* 596, 598
- Hores de Nostra Dona* 901
- Horta, Melcior 955
- Hortalejo, Antonio Manuel de 647
- Hortonedá, Acaci 799, 804
- Hortonedá, Cristófor 804
- Hortonedá, Mateu 804
- Hospital, Bernat 438
- Hospitalis, Petrus 538
- Huard, Pierre 446
- Hübner, Emil 661
- Hueso Sandoval, M. José 879
- Hug de Balma 879
- Hug de Sant Víctor 105
- Hug de Mataplana 815
- Hug de Santapau 451
- Hugué, Gaspar 799
- Huisman, Gerda C. 951
- Humbert de Romans 699
- Hunain ibn Ishaq 455
- Húnyadi, János 892
- Hurtado, Victor 669
- Huss, Jan 876
- Hymnorum intonationes pro Monasterio Montiserrati* 902
- Januario, Aurelius de 645
- Ibáñez-Sperber, Raquel 886
- Ibn al-Gazzar 393
- Ibn Bassam 844
- Ibn-Haldun 841
- Ibn-Hayyân 841, 844
- Ibn Idari 844
- Ibn Wafid 948
- Idalguer de Vic 666, 669
- Idali de Barcelona 824
- 'Id'arí 845
- Idel, Moshe 681, 682, 683
- Ifern, Francesc 646
- Iglesia Ferreirós, Aquilino 746
- Iglesias i Fonseca, Josep Antoni 389-428, 431, 445, 446, 452, 453, 455, 460, 592, 593, 595, 597, 598
- Iglésies i Font, Josep 438, 904
- Igual Luís, David 796
- Il fa per tutti...* 647
- Illescas, Gonzalo de 955
- Imola, Alexander de 640
- Impey, Olga Tudoricà 895
- Index de l'arxiu del monestir de S. Feliu de Guixòls* 800
- Index librorum omnium Sti. Augustini Barcinonensis* 943
- Ineichen, Gustav 742, 743
- Infant de Mallorca 777
- Informació dels moros se-s han desaveinat d'Elg* 844
- Informatio Archiepiscopi Tarraconensis* 56, 301
- Informatio inquisitoris regnorum Aragoniae...* 56
- Inghetto Contardo 742, 863
- Innocenci III 532, 876, 890
- Innocenci IV 215, 392, 896
- Innocenci VI 11, 28, 29, 538
- Inquisitio facta contra dominam Anthoniam...* 872
- Inquisición Española 910
- Inscriptions romaines de Catalogne* 661-664
- Instituta* 647
- Instrucción que deberá observar el teniente del puerto de San Antonio* 927-928
- Instrumenta facientia pro negotiis Hospitalis, Templi et Muntésie* 941
- Íñigo, Baltasar de 922
- Iohannes Alexandraeus 156
- Iohannes de Friburgo 948
- Iranzo, Joan Jeroni 640
- Isa Ax-Xadhilf 843
- Isaac el Cec 683
- Isagoge* 452
- Isern, Concepció 944
- Isern, Leonor 958
- Ishaq Israeli 392
- Isidorus Mercator 169

- Isidor de Sevilla 950
 Isla, Juan Francisco de 646, 932
 Issac de Castelló 713
Itineraris d'Antoni 784
 Iturralde i Suit, J. 895
Iuglaris elogia patriarcharum et Christi... 646
 Iulianus 58
 Iulivs Anicetus 821
Iurisprudencia vetus antieustiniana 647
 Iustorio, Franciscus 539
 Ivarra, Martí 742
 Ivars Cardona, Andrés 13
 Ivars Cervera, Joan 741
 Izquierdo, Josep 870
- Jacme de Fonts 473
 Jacob ben Abraham Cohen 847; Gentil 1ª muller; Covallis 2ª muller 847
 Jacoba, Bernardus de 538
 Jacquart, Danielle 391, 450, 451, 452, 453, 455, 460, 461, 587, 588
 Jaén, Alonso de 899
 Jafudà Bonsenyor 590, 896
 Jafudà ben Moshè ha-Kohen 874
 Jahudà/Lleó Mosconi 430
 Jalmar Bosom, Rafael 726
 Janer, Gaspar 797
 Janer, Jaume 731
 Janer Mulet, M. de la Pau 888
 Janke, R. S. 892
 Januarii, Bernardus 539
 Jarque/Xarque, Francisco 936
 Jaspert, Nicolas 763
Jaufre 833
 Jaume I de Catalunya-Aragó 409, 567, 614, 616, 618, 628, 671, 672, 679, 748, 761, 764, 786, 788, 797, 809, 832, 833, 835, 837, 838, 839, 840, 841, 847, 849, 864, 881, 955
 Jaume II de Catalunya-Aragó 390, 397, 410, 457, 588, 590, 591, 677, 678, 680, 681, 719, 761, 764, 766, 770, 806, 835, 839, 864, 868, 870, 938
 Jaume III d'Eixèrica 840
 Jaume II de Mallorca 65, 564, 789, 847, 864
 Jaume III de Mallorca 564, 789, 868
 Jaume de Mallorca, infant 457
 Jaume de Vivers 739
 Jaume de Voragine (Varazze) 409
 Jaume, Joan 874, 947, 949
 Jaume, Miquel-Jean-Josep 734
 Jaspert, Nikolaus 740
 Jeroni, s. 51, 53, 177, 178, 211, 212, 213, 950
- Jerónimo de Santa Fe 742, 886
 Jiménez Arias, Diego 955
 Jiménez de Cisneros, Garcías 879
 Jiménez de Rada, Rodrigo 392, 393
 Jiménez Sureda, Montserrat 728-729, 782, 783, 924
 Jimeno Ortuño, Luisa María 759
 Joan I de Catalunya-Aragó 9, 10, 12, 13, 14, 24, 25, 33, 34, 36, 37, 38, 39, 44, 46, 149, 297, 301, 309, 340, 512, 513, 514, 518, 519-523, 537, 705, 708, 807, 812, 849, 887
 Joan II de Catalunya-Aragó 387, 436, 458, 623, 626, 635, 680, 715, 740, 760, 790, 812, 844, 893, 895
 Joan XIII papa 668
 Joan XXII papa 45, 74, 156, 764-765, 840, 866
 Joan apòstol 322, 336
 Joan, mestre 459
 Joan [d'Alguaire] 888
 Joan de Bícларum 738, 739, 742, 824
 Joan Crisòstom 211
 Joan de Fleury 720
 Joan de Gal·les 890
 Joan de Sant Josep 768
 Joan de Tarragona 824
 Joan, Llorenç 435
 Joan (Oliu), Peire, fra 62, 74, 75, 136, 148, 692, 704, 710, 865, 943
 Joan, Pere 34, 48
 Joan, Pere, escultor 892
 Joan de Parma 710
 Joana la Boja 632
 Joana d'Anjou, II de Nàpols 739, 954
 Joanchiquet de Vilamòs, família 967
 Joanes, Joan de 919
 Joanna, soror 539
 Joannes de Bromyard 698
 Joannes Grammaticus 731
 Joannes Illicitanus 739
 Joannitus 454, 455, 459, 467, 468, 701
 Joaquim de Fiore 78, 79, 80, 83, 88, 136, 205, 704, 862
 Jofre I el Pelut 666, 667, 668, 740, 831, 896
 Jofre II Borrell 740
 Jofre, Antoni 734
 Jofre, Joan 388
 Jofre, Ramon 74
 Jones, H. G. 403
 Jonquer, Bernat de 518, 519, 521
 Jordà, Miquel 726
 Jordán, Jaime 816
 Jordán de Aso y del Río, Ignacio 641, 643

- Jordi de Déu 873
 Jordi de Sant Jordi 888
 Jordi González, Ramon 443
 Joubert, Laurent 601, 602
 Joubert, Isaac 602
 Joussemet, Jocelyne 796
 Jover, Gabriel 788
 Juan Manuel, infant de Castella 761, 840
 Juan de la Cruz, s. 953
 Juan Rubí, Bernat 758
 Juan i Santacília, Jordi 936
 Juan de Toledo, cardenal 392
 Juana Inés de la Cruz 644
 Jucef Cofen 713
 Juià, Baltasar 444
 Julià, Bartomeu 945
 Julià, Jeroni 927
 Julià, Ramon 777
 Julien, Perre 443
 Junyent i Subirà, Eduard 445, 447, 450, 452, 458, 665
 Just d'Urgell, s. 824, 961
 Just, Guillem 726, 727
 Just, Jaume 74
 Justinià de València 824
- Kaeppeli, Thomas 525, 529
Kalendarium Valentinum 902
 Kant, Immanuel 709, 754
 Kempis, Tomàs de 647, 737
 Kehr, Paul Fridolin 665, 831
 Kern, Anton 564
 Kerschner, G. 740
 Kibre, Pearl 429, 603, 605
 Kircher, Athanasius 918
 Kirchner, Helena 841
 Kogman-Appel, Katrin 848
 Kolmar, Lothar 862
 Kosto, A. J. 830
 Kottek, Samuel S. 461, 588
 Kristeller, Paul Oskar 760
 Kühn, Karl Gottlob 454
- La Bigne, Marguerin de 824
 La Cavalleria, família 797
La comedia de sant Amerio, abat de la villa de Banyolas 488
La comèdia de sant Mer, abat de Banyoles 489
La croada contra el turc 745
 La Croix, 642
La fi del comte d'Urgell 611-635, 721-724, 887
 La Gasca, Mariano 959
La juventud triunfante... 645
La presa de Jesuchristo 495, 501
- La tragèdia de la mort i passió del Fill de Déu* 489, 490, 491
La vida de la seràphica Caterina de Sena... 877
 Labbe, Alain 838
 Labriola, Angelo 443
 Lacerà, família 868
 Ladernosa, Francesc de 712
 Laín Entralgo, Pedro 446, 601
 Lanant, Ramon de 444, 459
Lancelot du Lac 896
 Lancellotti, cardenal 912
 Landspergius, Johannes 647
 Landulf de Saxònia 711, 879, 893
 Laneres, Joan 436, 467
 Lanfranc de Milà 447, 448, 459, 467, 588, 590, 592
 Langlois, E. 403
Lanzelot 836
 Laquet, Berenguer 362, 368
 Larraz, Blas 932
 Lassala, Manuel 720
 Lastres i Aguilar, Pedro de 923
 Latini, Brunetto 741
 Latràs, Benet 761
 Lauer, Philip 8
 Lavinheta, Bernat 743
 Lawee, Erik 848
Le battaglie date dal... duca Valentino 731
Le livre des comptes-faits 645
 Le Myésier, Thomas 214, 311, 742
Lectionarium sanctorale et dominicale 867
 Ledermann, François 443
 Leedham-Green, Elisabeth 906
 Lefèvre, Yves 9
Legenda aurea 708, 851, 866, 916
Legenda de lameravellosa santa Caterina de Sena 902
Leges Palatinae Maioricenses 740
 Leidrat de Lió 826
 Lencina Pérez, Xavier 768
 León, Franciscus Hieronymus de 642
 León Navarro, Vicente 929
 Leonardí, Claudio 862
 Leonardus de Giffonio 354, 358, 360
 Leonis, Bernardus 539
 Leonor de Aragó 873
 Leopardi, Guillerms 539
 Lerma, duc de 915
 Lerner, Robert 701
 Levi ben Abraham ben Hayim 741
 Levi ben Gerson 740, 741
 Lewis, Bernard 847
Lex gothorum 669, 672-673
 Lexikon des Mittellters 740

- Lexikon für Theologie und Kirche 740
Leys d'Amors 741
 Liaño Martínez, Emma 873
Libellus de batallia facienda 741
Liber antiquitatis 742
Liber consuetudinum 833
Liber de causis 693
Liber de conceptu virginali 880
Liber de fide Trinitatis 211
Liber de flore 741
Liber de secretis naturae 741
Liber dotationum antiquarum 665
Liber indicum 669, 675, 746
Liber Maiolicinus 741, 742, 746
Liber Sancti iacobi. Codex Calixtinus 834, 835
Liber super probatione aliquorum articulorum fidei 339
Libre d'amorettes 741
Libre dels mariners 741
Libre del consolat de mar 758
Libre del mostassaf de Mallorca 741
Libre del officii de la mostaçafia de València 567
Libre de tres 741
Libri Antiquitatum Sedis Barchinone 829
 Licinius Secundinus 662
 Licinius Secundus 662, 663
 Licinius Sura 663
 Likhatscheff, Nicolas 525
 Limorti Payà, Pauil 741
 Linaje Conde, Antonio 739
 Linehan, Peter 886
 Llabrés, Nicolau 720
 Llabrés i Quintana, Gabriel 590, 758
 Lladó, Francesc 756
 Lladó, Joan 532, 558-560
 Lladonosa i Pujol, Josep 895
 Lagostera i Fernández, Antoni 831
 Lampillas, Francesc Xavier 920
 Llaràs i Uson, Celina 655
Llastimoso tragèdia de la Passió 744
 Lledó, A. 712
 Lledó, Joan de 876
 Lleida, bisbe de 340
 Lleó el Gran 339
 Lleó, fra 710
Liber de mémoires de l'église Saint Jacques de Perpignan 741
Libre d'entrades i eixides del convent de Figueres 932
Libre d'ordinacions del mostassaf (Terrassa) 967
Libre de censals i memòries dels Bellot 913
Libre de cerimònies de la ciutat de València 813
Libre de cort de Cocontaina 840
Libre de cort de justícia de València 840
Llibre de defuncions 765
Llibre de medicines particulars 749
Llibre de misses 765
Llibre de privilegis de l'Alguer 939
Llibre de privilegis apostòlics 765
Llibre de privilegis reials 765
Llibre de rebudes e despeses de Barberà 762
Llibre de vicis i de virtuts 764, 765
Llibre del consolat de mar 741, 767
Llibre del mustaçaf de Catí 741
Llibre del repartiment de Mallorca 841
Llibre del repartiment de València 809
 Llibre dels capítols i ordinations del mostassaf 790
Llibre dels comptes de la confraria de la M. de D. del Roser 749
Llibre dels miracles de sant Francesc 765
Libre de privilegis d'Igualada 784
Libre de la col·lecta del morabatí (Callosa) 755
Libre de la confraria del Senyor Rei 880
Libre de la fundació del convent de St. Josep 768
Libre de la presa, passió i mort de Jesucrist 744
Libre de la reina 765
Libre de les solemnitats de Barcelona 895
Libre el qual conté una nota dels corsaris 795
Libre llevador de les rendes de Bellpuig 770
Libre mestre sagristia catedral de Girona 925
Libre qui conté coblas i altres coses 924
Libre verd de Manresa 677, 679-681, 719
Libre vermell de Montserrat 741
Libre de santa Maria Magdalena 765
Llibres de canalars 666
Llibres del repartiment 674, 788, 789
 Llimós, Andreu 731, 949
 Llin Cháfer, Arturo 907
 Llinarès, Armand 110, 852
 Llinàs i Pol, Joan 818, 822
 Llitrà, Pere 387
 Lloaces, Ferran de 482, 483, 907
 Llobet i Portella, Josep M. 637-648, 741, 770, 778, 784, 924
 Llompарт i Moragues, Gabriel 791, 792
 Llop, Pere 33
 Llopis, Bartomeu 463, 479
 Llopis, Dionís Pau 955
 Llopis, Joan 731
 Llor, Bernat 595
 Llorenç d'Orleans 764, 765, 851
 Llorens, Joan 473; Angelina, vídua 473
 Lloret, Jaume Tomàs 953
 Lloret, Jeroni 800, 911, 916, 955
 Lloris, Joan Dimes 912
 Lluch, Ernest 934
 Lluís de Baviera 61

- Lluís de Flandes 931
 Lluís de Trinàcria 703
 Lluís X de França 587
 Lluís XV de França 796
 Lluís XVI de França 796
 Lluís, Joan 297, 359, 360
 Lluís i Font, Pere 753, 754, 921
 Llull, Antoni 946
 Llull, Domènec 507-509
 Llull, Joan 367
 Llull, Magdalena 507
 Llull, Ramon 7-296, 297-388, 506, 507-509, 532-534, 538, 553, 555, 741, 597, 598, 683-694, 701, 704, 731, 732, 733, 742, 744, 752, 754, 758, 832, 837, 840, 846, 849-860, 862, 863, 864, 868, 896, 925, 928, 945, 949, 953, 955, 956, 961
 Llull, Ramon pseudo 731, 741
 Llull, Romeu 899
 Llupia i Bages, Hug 741, 878, 965
 Llúria, Roger de 810
 Loaysa, Juan de 731
 Lobeti, Raymundus 538
 Lohr, Charles 853, 855, 946
 Loiola, Ignasi de, s. 760
 Longo, C. 739
 Longpré, Ephrem 109
 Lope de Vega y Carpio, Félix 647, 877, 955
 López, Atanasi 25
 López, Lorenzo 934
 López, Mateu 797
 López Nadal, Gonçal 793
 López Pérez, Juan Antonio 454
 López Mullor, Albert 772
 López Piñero, José M. 603
 López Román, Mercè 679
 López de Toro, José 908
 Lópiz, Miguel Ángel 804
 Lorcin, M.-T. 827
 Lorenzo, Vicente Alfonso 935
 Lorés i Otzet, Imma 831
 Lotter, Friedrich 846
 Lubac, Henri de 212
 Lucero, Lluís 494
 Lucius Herennius Optatus 964
 Lucius Rosius Rufus 819
 Luján, A. L. 946
 Luna, Francesc de 27, 28, 30, 32, 33, 34, 42, 44, 45, 86
 Luna, Pero de 8, 911
 Lupinus 741
 Lupitus Barcinonensis 741
 Luquián, José 956
 Luschner, Iohannes 529
 Luttrell, Anthony 867, 888
 Macañán, Joan 901
 Mâcer 453
 Machiavelli, Nicolò 739
 Mackenzie, Ann 852
 Maccoby, Hyam 846
 Macola, Erminia 905
 Macy, Gary 532, 876
 Madariaga, Juan de 956
 Madre, Alois 8, 39, 65, 105, 107, 308, 309, 338, 555, 687-690
 Madrona, rector de = Cesplanes, Pere 26
 Madurell i Marimon, Josep M. 340, 445, 446, 460, 592, 593, 595, 597, 598, 604, 620, 719, 866, 901, 905
 Maduxer, Gabriel 726, 727
 Maffei, Scipione 928
 Magassa, Bernat 875
 Magistri, Raymundus 538
 Magdalena, santa 323
 Magnou-Nortier, Elisabeth 667, 826
Magnum mihi et suis licitum 667, 671
 Mahoma 129, 151, 898
 Maians i Siscar, Gregori 746, 898, 926, 928, 929, 930, 931, 935, 936
 Maiold, Maria 410
 Malats, Francí 596
 Malet, Ramon 648
 Malferit, Mateu 71, 791
 Malla, Felip de 731, 879
 Mallol, Llorenç 741
 Mallorquí i Serra, Maria 903
 Maltès, Joan Bra. 934
 Mancini, Mario 851
 Mandeville, John de 878, 956
 Mandingorra Llavata, M. Luz 442, 445, 894
 Manegold 212, 213
 Manekin, Charles H. 348
 Manent i Segimon, Albert 741, 784
 Manselli, Raoul 60
 Mansilla, Demetrio 9
 Manuel y Rodríguez, Miguel de 641, 643
 Mañai, Joan 845
 Manzoni, Alessandro 914
 Maragall, Jordi 921
 Marandet, Marie-Claude 968
 Maranta, 642
 Maravall, Juan Antonio 460-461
 Marbres (Canonicus), Joan 739, 742, 937, 947, 949
 Marc, Ausiàs 741, 701, 744, 767, 888-890, 891, 893, 954
 Marc, Berenguer 868

- Marc, copista (Egerton) 402
 Marc, Jaume 741, 746, 765
 Marc, Pere 741, 746, 840, 868
 Marc de Lisboa 525
 Marc de Toledo 394
 Marca, Pèire de 665, 831, 918
 Marca, Salvador 720
 March, Josep M. 760
 March Noguera, Joan 751
 Marchena, Juan 530
 Marchi, Franciscus 27
 Marcial, Marci Valeri 644
 Marcos Marín, Francisco A. 754
 Marcus 964
 Mare, Albina C. de la 945
 Margarida de Prades, reina 881
 Margarit, Antoni 828
 Margarit, Jeroni 947
 Margarit, Joan de 482-483, 494, 497
 Margarit, Pere 908
 Margarit i Pau, Joan 741
 Maria, muller d'Alfons IV 786
 Maria Cristina d'Habsburg 919
 Maria Lluïsa d'Orleans 919
 Maria de Castella, muller d'Alfons IV 954
 Maria de Luna, reina 705, 765, 911
 Maria de Sant Tomàs de Villanueva 743
 Maria de Santa Clara 743
 Maria dels Àngels 743
 Marià d'Arborea 869, 872
 Marín, M. Josep 884
 Marimon, Bernat de 386
 Marineo Sículo, Lucio 956
 Mariner, S. 661, 663
 Marinoni, Maria Carla 851
 Marmand (Marmany), Francesc 11-12, 362, 368, 511, 807
 Marot, Teresa 660
 Marquès de la Manresana 299
 Marquès i Planagumà, Josep M. 481-502, 780, 798, 816, 835, 925, 950, 951
 Marquès i Sala, Benigne 963
 Marquès Sintes, Miquel A. 750
 Marquesa de Cabrera 870
 Marquilles, Jaume 739, 741, 886
 Marrades, Pere 9
 Marsal, Al, Antoni 953
 Marsili, Pere 741
 Martí l'Humà 25, 26, 36, 340, 705, 708, 765, 807, 811, 844, 879, 880, 895, 938, 946
 Martí el Jove 885
 Martí V papa 353, 883, 965
 Martí de Barcelona 589, 865
 Martí, Nicolau 459
 Martí, Pere 712, 713
 Martí, Pere 340, 430, 434
 Martí, Ramon, fra 742, 837, 846, 847
 Martí i Aixalà, Josep 661-664
 Martí i Bonet, Josep M. 941
 Martí i Esteve, Joaquim 935
 Martí i Mayor, Josep 942
 Martí i Viladamor, Francesc 619, 620, 621
 Martí i Saragossà, Manuel 927, 930
 Martín Abad, Julián 902
 Martín de la Hoz, José Carlos 883
 Martín Jiménez, Ignacio 795
 Martín Lloris, Catalina 879
 Martín Pascual, Lluïcia 741
 Martina, Joan 506
 Martines, Pere 892
 Martines Peres, Vicent 741, 888, 896
 Martínez, Xavier 780
 Martínez Esteban, Alberto 793
 Martínez Ferrà, Gabriel 403, 421
 Martínez Ferrando, Josep Ernest 36, 589
 Martínez Gázquez, José 454
 Martínez Romero, Tomàs 893
 Martínez Vidal, Àlvar 429, 441, 442, 601
 Martini, Bernardus 539
 Martini, Johannes 539
 Martorell, Bernat 786
 Martorell, Joanot 741, 749, 877, 878, 895, 896, 896-898, 900
 Martorell Miralles, Antoni 919
 Martori i Roig, M. Raquel 567
 Martos, Juan J. 908
 Martos Sánchez, Josep Lluïsa 741, 896
 Martre, Sebastià 946
Martyrologium Flori Lugdunensis 741
 Marucchi, Adriana 945
 Mas, Dídac 951
 Mas Adrover, J. 820
 Mas Galvañ, Cayetano 934
 Mas i Miralles, Antoni 741
 Mas i Solenç, Josep M. 757, 837
 Mas i Vives, Joan 508, 488, 741, 969
 Mascó, Domènec 33, 38
 Masdéu, Joan Francesc de 661, 920, 921
 Masdovelles, Joan Berenguer de 891, 892
 Maseo 710
 Maseolo 710
 Masquefa, R. de 74
 Massalvà, Benet 800
 Massanet, Castelló 492, 495
 Massip i Fonollosa, Jesús 806
 Massó i Torrents, Jaume 403, 870, 895, 937
 Massot, Andreu de 638, 639, 648
 Massot, Josep 769

- Massot, Maria J. 957
 Massot i Muntaner, Josep 482, 741, 750, 751
 Masud, M. Kh. 842
 Mata, Micaela 795
 Mata de la Cruz, Sofia 803, 804, 805
 Mataplana, Huguet de 741
 Matas i Balaguer, Josep 920
 Mateo, Pedro Benedicto 741
 Mateo Gómez, Isabel 901
 Mates, Bartomeu 732
 Mateu evangelista 170
 Mateu d'Agrigento 741, 742
 Mateu, Jaume 12
 Mateu, Joan 11
 Mateu Ibars, Josefina 741, 942
 Mateu Llopis, Felip 755, 811
 Mateu i Pla, Miquel 960
 Mateu Vives, Pau 823
 Matheu, Jaume 771
 Mathevar, Sebastià 916
 Matilla, Miguel 743
 Mattei, Paul 825
 Matton, Sylvain 66
 Maurach, Gregor 455
 Mayayo Vicente, M. Luisa 952
 Mayer i Olivé, Marc 661, 968
 Mayní, Joan de 807
 Mayol, Joan 922
 Mayor, Posidonio 816
 Mayor Zaragoza, Federico 652
 Mayoral, Andreu 928
 Mazur, Oleh 490
 McGinn, Bernard 863
 McKitterick, David 906
 McPheeters, D. W. 349
 McVaugh, Michael R. 390, 432, 433, 437, 441, 443, 446, 447, 448, 449, 457, 461, 563, 564, 588, 590, 591, 697, 863
 Méchoulan, Henry 908
 Medina, Jaume 719
Meditationes vitae Christi 709, 711
 Meirinhos, José Francisco 961
 Melero Moneo, Marisa 866
 Meloni, Giuseppe 753, 939
 Membra disiecta 389
Memòria de can Llobató 808
Memoria historica comitum Ripacurcensium 741
Memòria sia a mi de les pagues a Agustí del Pont 797
Memorial de la Causa Pia Beato Ramon 928
Memorial de discrepànties 915
Memorial de greuges 783
Memorial de tots los christians cavallers de la presa de Mallorca 788
Memoriale omnium censuum... 673
Memorias funerales de María Luisa de Borbón 920
 Menache, Sophia 864
 Menahem ben Salomon Meiri 741
 Méndez de Ribera, A. 895
 Mendía, Benito 110
 Menéndez, X. 822
 Menéndez y Pelayo, Marcelino 15, 876, 878
 Menestó, Enrico 944
 Mennitti Ippolito, Antonio 739
 Mensa, Jaume 860, 861, 876
 Mentré, Mireille 563
 Mercadal, Jaume 459
 Mercader, Berenguer 885, 900
 Mercader, Honorat 885
 Mercader, Joan 714, 885, 900
 Mercader i Cervelló, Gaspar 753
 Mercati, Giovanni 525
 Mercet, Nicolau 596
 Mérida Jiménez, Rafael M. 877, 878
 Merlí 704
 Merrill, Charles 891
 Mersenne, Martin 918
 Mesado Gimeno, Xavier 837
 Mesalles i Naranjo, Helena 741
 Mesquida Cantallops, Joan Antoni 905
 Mestre de Pedret 801
 Mestre, Esteve 770
 Mestre, Lleonís 431, 436, 438, 439, 459
 Mestre, Pere 483, 496
 Mestre, Ramon 484, 496, 497
 Mestre Sanchis, Antoni 751, 927, 928, 934
 Metge, Bernat 16, 741, 810, 840, 849, 894, 896
 Metodi 711
 Mettmann, Wlater 603
 Metz, Andreas 740
 Mezoa, Johannes de 539
 Mezquía, Joseph de 749
 Michaelis, Deodatus 538
 Michaud, Françoise 450
 Michel Scott 394
 Micheli, Gianni 861
 Michon, Pierre 720, 721
 Mieres, Tomàs 741, 746, 956
 Miguel de Echevers, Francisco 646
 Milà i Fontanals, Manuel 751, 926
 Milanis, Hugo de 538
 Milioli, Albertus 212, 213
 Millán, Jesús 778
 Millares Carlo, Agustín 409, 603
 Millàs i Vallicrosa, Josep M. 392, 448, 453, 757, 801
 Minervini, Vincenzo 741, 748, 872
 Minguell, Josep 870

- Minicius Natalis 664
 Minnis, Alistair J. 457
 Miquel, Jordi 447
 Miquel, Pere 449
 Miquel i Planas, Ramon 403, 409, 724, 725, 899
 Miquel i Rossell, Francesc 409
 Mir, Astruc/Andreu 435, 473
 Mir, Guillem 875
 Mira, Eduard 881, 953, 954
 Mira Jódar, Antonio José 811
 Miralles, Carles 897
 Miralles i Monserrat, Joan 508, 741, 747, 791
 Miralles i Jori, Eulàlia 724-727, 908, 937, 967
 Miralles i Sbert, Josep 751
 Miralmumí 815
 Mirambell Bellech, Enric 430
 Miravall i Dolç, Ramon 653
 Miret, Joan 799
 Miret, M. 822
 Miret i Sans, Joaquim 830, 870
 Miró de Girona 741
 Miró, Adrián 913
 Miró, C. 822
 Miró, Joan Bta. 486, 489, 502
 Miró i Baldrich, Ramon 14, 25, 484, 741, 744, 759, 770, 777, 786
 Miró i Vinaixa, Mònica 968
 Missa de St. Gregori 879
Missal 409
Missale Barcinonense 567, 902
Missale Elmense 902
Missale Gerundense 902
Missale Ilerdense 902
Missale Maioricense 902
Missale Monasterii de Sixena 902
Missale Ordinis de Mercede 902
Missale Segobricense 902
Missale Tarraconense 902
Missale Dertusense 902
Missale Urgellense 902
Missale Valentinum 902, 956
Missale Vicense 902
Misteri d'Elx 484, 791
Misteri de l'Assumpció 746
Misteri del naixement del Fill de Déu 488
 Modigliani, Anna 739
 Mohamed al-Adrisi 809
 Moisè, Filippo 867
 Moixehid de Dénia 730
 Molas i Batllori, Joaquim 505, 751, 752
 Molas Ribalta, Pere 776, 914, 924
 Molière = Poquelin, Jean Baptiste
 Molina, Luis 842
 Molina Figueras, Joan 449
 Moliné i Brasés, Ernest 430, 758, 866, 870
 Moliné i Coll, Enric 780
 Moliner, Francesc 456
 Moliner, Pere 834
 Molist Capella, N. 821
 Moll Benejam, Antoni Lluís 752
 Moll i Casasnovas, Francesc de B. 429
 Moll, Hellmut 740
 Mollà i Alcañiz, Salvador-Artemi 806
 Mollat, Guillaume 9
 Mollet, Jeroni 571
 Moltenius 644
 Moncada, Francisco de 953
 Monçó, Pere de 30
 Mondeville, Henri de 429, 442, 461, 462, 587-599, 861, 863
 Monells, Bernat 448
 Moner, Dalmau 740, 837
 Monjas Manso, Lluís 886
 Monsalvatje i Fossas, Francesc 491, 492, 665
 Monsalvo, Maur 800
 Montagut, Pere de 867
 Montagut Barbarà, M. Mercè 741
 Montaigne, Michel de 754, 891
 Montalbán Martínez, Carme 822
 Montalbergo, Pietro Paolo da 799
 Montalt, Pere 953
 Montalto, cardenal 912
 Montano, Arias 908
 Montcada, Beatriu de 833
 Montcada, Guillem Ramon de 349, 833
 Montcada, Joan Lluís de 619, 665
 Montcada, Ot de 771
 Monteagudo Robledo, M. Pilar 813, 898
 Montobbio Jover, José Ignacio 933
 Montengon, Pere 920
 Montespan, Joan 805
 Montfar i Sorts, Dídac de 611, 613, 619, 622
 Monti, M. Teresa 861
 Montjuïc, Jaume de 739
 Montlleó, mestre 449
 Montllor, Joan Bta. 936
 Montoya Abat, Brauli 741
 Mont-rodon, Arnau de 865
 Montroquer, Guíu de 863, 945, 949, 957
 Montserrat, Cosme de 741
 Montserrat, Joan 513, 524; Montserrada, muller 513
 Montserrat, Ramon 524; Montserrada, muller 524
 Montsó, Pere 956
 Monumenta Germaniae Historica 212, 213

- Móra Catà, Francesc de 928
 Moradell, Onofre 436, 438, 466
 Moralejo, A. 835
 Morales Lara, E. 908
 Moran i Ocerínjauregui, Josep 741, 750, 838
 Morata, Carles 813
 Morel-Fatio, Alfred 409, 563
 Morell, Josep 747
 Morell, Onofre 805
 Morell, R. 712
 Morellet, André 530
 Morelló Baget, Jordi 771
 Moreno, Cristòfor 914
 Moreno, Doris 910
 Moreno Gallego, Valentín 906
 Morer, Guillem 875
 Morera, Francesc 928
 Morerii, Petrus 538
 Morerod, Christine 701
 Moret, Pierre 818
 Moret Coso, Hèctor 741
 Morey Mora, Guillem 68
 Morgades i de Gomar, M. Antònia 639
 Morgades i Puigrobí, Joan de S. 637, 639
 Morocho Gayo, Gaspar 968
 Moros, Pere de 807
 Morros Mestre, Bienvenido 877
 Mosse Bonhom 713
 Mos[s]é ben Nahman 681-683, 740, 742, 936, 949
 Mossé Nathan 599
 Mota, Diego de la 923, 952, 956
 Mota, Guillem de 947
 Mottu, Henry 205
 Moxena, Didacus 687
 Moya, Cristóbal 804
 Moya, Joseph 880
 Muhammad IX l'Esquerrà 715
 Mujal i de Gibert, Joan Antoni 642
 Mulet Grimalt, Carles 741
 Munar, Antoni 720
 Mundó i Marcet, Anscarí M. 389, 561, 562, 655, 665, 666, 827
 Muntaner, Bartomeu 458
 Muntaner, Joan 720
 Muntaner, Ramon 741, 748, 753, 839, 840, 867, 878, 881, 956
 Muntaner i Pascual, Ignasi M. 741
 Munsuri Rosado, M. Nieves 874
 Munyòs, Jeroni 761, 908, 956
 Muñoz, Antonio 924
 Muñoz, Joan Bta. 935, 936
 Muñoz Corbalán, Juan Miguel 769
 Muñoz Delgado, Vicente 836
 Mur, Dalmau de 892
 Murano, Giovanna 953
 Muratori, Ludovico Antonio 928
 Murray, Alexander 460
 Muset i Pons, Assumpta 930
 Musso, Olimpio 750
 Mut Armengol, Vicenç 918, 919, 959
 Mut Calafell, Antoni 957, 958
 Mutgé i Vives, Josefina 759, 767, 870
 Nabucodonosor 327
 Nadal, J. 712
 Nadal, Jeroni 740, 760
 Nadal i Ferreres, Joaquim 728
 Naddino de Prato 44
 Nahmànides = Mos[s]è ben Nahman
 Naillac, Philippe de 956
 Napoleó 781
 Narbona, Beserius de 539
 Narbona, Mauricius de 538
 Narbona Viacaíno, Rafael 810, 813
 Narcís de Girona 740
 Narváez i Cases, Carme 768
 Nascimento, Aires Augusto 961
 Navarra, Francisco de 907
 Navarro, Francisco 956
 Navarro Brotons, Víctor 909, 922
 Navarro Espinach, Germán 772
 Navarro i Sáez, Rosario 660
 Navarro Sorní, Miquel 881, 894, 912
 Nebridi de narbona 826
 Nebrija, Antonio de 716
 Nestorius 58
 Nevo, Alexander de 640
 Nicaise, Édouard 587, 601
 Nicander, Colophonius 956
 Nicolau IV 534
 Nicolau V antipapa 866
 Nicolau 459
 Nicolau, Guillem 869
 Nicolau, Joan 944
 Nicolau d'Olwer, Lluís 895
 Nicolau (Nicolavius), Sebastianus 645
 Nieupoort 646
 Niewöhner, Friedrich 847
 Noctus 94
 Noguer, Joan 459
 Noguera i Massa, Antoni 652
 Nolla, Josep M. 821, 968
 Noodt (Nood), Gerhard 640
 Norton, Frederick J. 603
Nos vindictores... 674
Noticiari valencià 960
Nova art de trobar 748

- Novacià 825
Novum lumen chemicum 741
 Noydens, Benigne 953
Nuevos decretos reforma Montserrat de Roma 904
 Nuix, Joan 936
 Nuix, Josep 909
 Nuix i Espinosa, Josep M. 817
 Nunyes, Pere Joan 946, 956
 Núñez, Alvar 908
- O tu, traydor 888
 O'Boyle, Cornelius 455
 O'Callaghan, John 923
Obra de mossèn Sant Jordi e la cavalleria 881
Obra feta en labor de Santa Catherina de Sena 877
 Obrador, Mateu 115, 751
Obres catalanes del beat Ramon Llull 756
Obres i trobes 716, 717
 Oca López, José Luis 967
Ockham, Guillem d' 883
 Odilard de St-Germain 827
 Odriozola, Antonio 902
 Ogden, Margaret S. 449
Officia propria Ecclesiae Valentinae 902
Officium beatae Mariae Virginis 647, 648
Officium defunctorum 647
Officium hebdomadae sanctae 645
 Olària i Puyoles, Carme 822
 Oleguer, s., metropolità de Tarragona 620
 Oleo i Quadrado, Miquel
 Olerii, P. 539
 Olesa, Francesc d' 746
 Olesa, Pere d' 742
 Oleza, Jaume 791
 Olgiati, Giustina 739
 Olibà, bisbe de Vic 672, 720, 740, 742, 799
 Olibà, monjo 720
 Oliva, Antoni 956
 Oliva, Bernat 499
 Olivar Daydí, Alexandre 829, 960
 Oliver, Bernat 743, 770, 840, 846, 879, 944
 Oliver Foix, Arturo 820
 Olives, Joan 799
 Olives, Pau 799
 Olleme, Vicent 813
 Oller, Berenguer 765
 Olm, P. d' 712
 Olmos Canalda, Elías 886
 Olzinelles, Roc d' 665
 Omont, H. 537
 Onosander 956
 Oporinus 906
Oraculum Cyrilli 79
 Ordeig i Mata, Ramon 658, 665-671
- Ordenaments sobre serveis de les ciutats...* 678
Ordenances municipals 903
Ordenanzas militares 645
Ordinacions i capítols dels paraires de la llana 680
Ordinacions i capítols dels tintorers de Mallorca 880
Ordinacions de casa i cort de Pere el Cerimoniós 402, 740, 863
Ordinacions de Gerri 781
Ordinacions de Jaume II de Mallorca 751, 841
Ordinacions del col·legi d'apotecaris 900
Ordinacions del gremi de drapers 790
Ordinacions del senyor rei Pere el Gran 740
Ordinacions del senyor rei N'Anfós III 740
 Ordinas i Marcé, Gabriel 793
Ordinatio ecclesiae Ilerdensis 844
Ordinatio prima sedis Dertuse 807
Ordinatio secunda Sedis Dertuse 807
Ordinatio studii Barcinone et rectoris eiusdem 564
 Ordis, Joan d' 492, 496
 Ordo Sanctissimae Trinitatis 833
Ordonament de l'almoïna contra enemics de la fe i de la terra 766
 Orellana, Marc-Antoni 935
 Orígenes 53, 55, 69, 212, 213
 Orosi 821
 Ors i Rovira, Eugeni d' 752
 Orsini, Giacomo 945
 Orta, G. d' 712
 Ortega y Gasset, José 905
 Ortells Chabrera, Vicent 809
 Ortels, Abraham 908, 909
 Ortells, Antoni Teodor 928
 Ortí Gost, Pere 429, 676, 765, 775
 Ortigues, Galceran d' 10, 514
 Ortiz, Blas 956
 Ortusaustegui, Bernardo 780
 Osona, Joan 434, 473
 Osset, Francesc 720, 721
 Ostris, Pere 799
 Ot, Guerau 744
 Otero-Vidal, Mercè 932
 Otger, Claudi 341
 Ottaviano, Carmelo 115
 Ovidi, Publi Nasó 647, 903
- P. Attius 821
 Pachs, Nicolau de 598, 960
 Pacià de Barcelona, s. 740, 824, 825
 Pacs, Nicolau de 896
 Pacte de Tudmir 841
 Padró i Sarrals, Joan 644
 Padrós, Antoni 814
 Padrosa i Gorgot, Inées 960

- Page, R. I. 936
 Pagarolas i Sabatè, Laureà 806
 Pagel, Julius Leopold 395, 429, 587, 594
 Pagès, Amadeu 734
 Pagès, Antoni 496
 Pagès i Paretas, Montserrat 801
 Palacios Gároz, José L. 928
 Palahí, Lluís 821
 Palau, Bartolomé 487, 490, 502
 Palau, Lluís 849
 Palau, Melcior 446
 Palau, Sònia 616, 721, 722
 Palau i Dulcet, Antoni 398, 400, 401, 404, 603, 638
 Palayna, Guillem 815
 Palencia, Alfonso de 616
 Palet de Terrassa, família 967
 Pallarés Jiménez, Miquel Àngel 901
 Pallí i Buxó, Lluís 804
 Palmart, Lambert 837
 Palmer, Pedro J. 720
 Palmieri, Matteo 894
 Palmireno, Joan Llorenç 946
 Palol i Salelles, Pere de 651, 654, 655, 659, 660
 Pammachius 213
 Pané, Ramon 740
 Panella, Emilio 529
 Paniagua Arellano, Juan A. 390, 399, 437, 441, 590
 Paniagua Pérez, J. 968
 Panosa, M. I. 817
 Pañellas, Benet 800
 Panzán, Luis 882
 Paolo di Taranto 875
 Paracolls, Raimon de 493, 496, 497
 Paramo, L. 530
 Pardo, Dolors 820
 Pardo, Jordi 968
 Pardo Tomás, José 429, 442
 Pardo de la Casta, Josep 813
 Parellada, Joaquim 907
 Parenti, Giovanni 903
 Parenti Pelligrini, Federica 906
 Parets i Serra, Joan 792
 París, Jean de 861, 862
 Park, Katharine 460
Partinobles 898
 Pascual, R. 821, 968
 Pascual, José Antonio 750
 Pasqual, Anton Ramon 299, 301, 347, 922
 Pasqual, Pere 340
 Pasqual, Pere, s. 767
 Pasqual, Ramon 956
 Passerat de la Chapelle, François 927
Passió 866
Passió ceriverina segle XV 744
Passio Petri et Pauli 884
Passio sancti Felicis martiris Gerunde 961
 Pastor, Francesc 813
 Pastor, Joan Bta. 919
 Pastor, Lluís 837
 Pastor i Mora, Josep 919
 Pastor Zapata, José Luis 768
Pastorets 744
 Patschovsky, Alexander 538
 Pau apòstol 150, 177, 193, 194, 196, 199, 327
 Pau, Jeroni 661, 715-718, 936
 Pau Orosi 818, 824
 Pau de Caltabellota 839
 Pauardi, Dominico 360
 Pazzini, Adalberto 441
 Pebrellus, scholasticus 672
 Pedro de Castilla 938
 Pedrolo i de Pastor, Anton M. 637, 638, 639, 648
 Pedrolo i de Gomar, M. Ignàsia 638, 639, 648
 Peguera, Joan de 12-13, 362, 368, 742
 Peguera, Lluís de 641, 956
 Peguera, Ramon de 443
 Peinado Muñoz, Miguel 901
 Peláez Albendea, Manuel J. 873
 Pelagius 58, 163, 225, 230
 Pelai i Briz, Francesc 867
 Pelechà, Antoni 720
 Pelfort, Esteve 875
 Pellegrin, Elisabeth 561, 572
 Pena, Arnau de la 866
 Penney, Clara I. 603
 Peña, Francisco 7, 74, 297, 312, 529, 530, 532, 538, 539, 555
 Peña, María José 819
 Peña Díaz, Manuel 445, 572, 712
Per hanc scripturam 667, 671
 Pera, J. 820
 Peramàs, Josep-Manuel 921, 932
 Perani, Mauro 681, 682, 683
 Perarnau i Espelt, Josep 13, 16, 24, 25, 32, 35, 39, 40, 52, 61, 62, 66, 74, 75, 76, 77, 79, 86, 113, 115, 137, 191, 223, 228, 299, 301, 304, 339, 340, 341, 410, 505-506, 525, 529, 536, 537, 538, 540, 553, 554, 564, 661, 665-681, 583-700, 701-711, 712, 729-734, 743, 865, 870, 871, 873, 876, 943, 967, 970
 Pere de Portugal 894
 Pere el Catòlic 797, 835,

- Pere el Cerimoniós 9, 10, 11, 12, 13, 14, 24,
 30, 45, 46, 57, 73, 79, 89, 136, 149, 155,
 156, 161, 163, 299, 309, 339, 409, 411,
 451, 457, 512, 513, 514, 515, 516, 517,
 534-537, 564, 627, 678, 679, 681, 704,
 708, 707, 832, 835, 840, 849, 863, 867,
 868-869, 870, 872, 873, 881, 939, 954
 Pere el Cruel 409, 627, 676, 840, 872, 873
 Pere el Gran 832, 839, 849, 863
 Pere, conestable de Portugal 771, 788
 Pere apòstol 322, 327, 336, 377
 Pere d'Eixèrica 840
 Pere Hispà 459, 906
 Pere Llombard 53, 56, 106, 107, 213, 214
 Pere, Martí 74
 Pere de Parma 710
 Pere Pasqual, s. 836
 Pere de Portugal 635
 Pere de Verona (o Màrtir) 157
 Perea, M. Pilar 909
 Pereç, Miquel 367
 Peregrí, Arnau 12, 362, 368
 Pereira, Michela 505, 849, 850
 Perelló, Antoni 931
 Perellós, Ramon de 887
 Peres, Miquel 901
 Peres de València, Jaume 640, 742, 847, 879,
 900, 901, 916
 Pérez (Perezus), Antonio 639
 Pérez, Jeroni 956
 Pérez Almoguera, A. 817
 Pérez Bayer, Francesc 661, 743, 846, 929,
 934, 936, 934, 965
 Pérez Castillo, Anna 941
 Pérez de Chinchón, Bernardo 907
 Pérez Durà, Jordi 908
 Pérez Martín, Antonio 885
 Pérez Martínez, Llorenç 299, 339, 758, 959
 Pérez Medina, Tomás V. 812
 Pérez Moragón, Francesc 729
 Pérez Samper, M. Ángeles 769, 931
 Pérez de Valdivia, Diego 914, 946, 956
 Peronella, reina 831
 Perpinyà, Cristòfor 435, 473
 Perpinyà, Pere Joan 946
 Perramon de Peramea, família 967
 Pertusa, Francesc de 879, 900
 Perujó Melgar, Joan 872
 Peset, Mariano 864
 Pesenti, Tiziana 455
 Petra Arnalda 539
 Petrarca, Francesco 16, 17, 634, 873
 Petri, Guillermus 539
 Petri, Martinus 539
 Petri, Molinerius 539
 Petrucci, Arnaldo 412
 Petrus Comestor 708
 Petrus, frater 539
 Petrus, lector 672
 Petrus Niger = Schwarz, Peter
 Petrus, scholasticus 672
 Petrus de Ebolo 443
 Petzolt, Stephan 740
 Peyroti, Bernardus 539
 Philipp-Sattel, Sabine 831
 Philostratus 69
 Picany, Blanca 507
 Pichardo y Vinuesa, Antonio 640
 Pico della Mirandola, Giovanni 890
 Piera, Astruc de 535, 536, 556
 Piera, Montserrat 896, 898
 Pieras Guasch, Felipe 892
 Pignatelli, Josep, s. 921
 Piftaud, Paul 447
 Pili da fano, Giovanni 914
 Pilia, Fernando 901
 Pinamonti, Giovanni Pietro 647
 Pineda, Juan de 956
 Pinilla Pérez de Tudela, Regina 965
 Pinós i de Castro, Galceran de 661
 Pinós Saportella 945
 Pinto da Vitoria, Joan 813
 Pintor, Pere 430, 849, 936
 Piquer, Andreu 922
 Piquer, Arnau 712, 714
 Pistolesi, Elena 851
 Pius V, s. 212
 Pla, Joaquim 921
 Pla i Casadament, Josep 706
 Pla i Dalmau, Josep M. 430
Placeat mihi... 674
Placuit animis meis 667
 Pladevall i Font, Antoni 493, 651-660, 825,
 829
Plagueta de l'obreria de Sant Sebastià 797
 Planagumà, Lluís 780
 Plana, Rosa 819
 Planas Badenas, Josefina 880
 Planas Rosselló, Antoni 788
 Planells, Leopold Ignasi 935
 Planes i Albets, Ramon 967
 Plans, Sergi 798
 Plateari 459
 Plató 16, 127, 156, 692
 Platzeck, Erhard W. 24, 110, 114, 685
 Plessis d'Argenté, C. du 532
 Plini el Vell 821
 Plutard 819, 821

- Poc, Janot 916
 Poc, Montserrat 916
 Poc, Reginald 486, 487, 502, 735
 Poisson, J.-M. 827
 Polheim, K. 18
 Polonus, Stanislaus 529
 Pomaro, Gabriella 849
 Pompeu 823
 Pompilio, Paolo 716
 Ponç de Jardí 739
 Ponç, Gabriel 713
 Ponç, Guillem 459, 514
 Ponç d'Icard, Lluís 661, 967
 Pons, Josep 720
 Pons, Josep Sebastià 734
 Pons Alós, Vicent 843
 Pons i Bohigues, F. 66
 Pons Carreras, Miquel 930
 Pons i Gallarza, Josep Lluís 751
 Pons i Guri, Josep M. 493, 652, 724-727
 Pons i Marquès, Joan 756
 Ponsich, Pere 653, 655
 Pontich, Miquel 483
 Pontich, Sulpici 783
 Ponz, Antonio 661, 809
 Poquelin, Jean-Baptiste 928
 Pornaxio, Raphael de 936
 Porqueres i Gené, Enric 791
 Porres Alfonso, Bonifacio 833
 Porta Casanelles, Jaume 870
 Portela Silva, M. José 911, 913
 Portella i Comas, Jaume 507, 786
 Porter, Jaume/Joan 727
 Porter, Pere 724-727
 Portolans 966
 Posa, Pere 953
 Possidoni 819
 Potestà, Gian Luca 75, 863
 Pou, Bartomeu 720, 921
 Pou i Martí, Josep M. 12, 24, 74, 79, 701, 709
 Pou i Puigserver, Bartomeu 644
 Pouchelle, Marie-Christine 461, 588
 Poujade, Patrice 808
 Pous, Montserrat 488, 502
 Porter, Pere 724-727
 Povillon, Antoni de 661
 Poy, Pere 808
 Pradas Gallén, Josep 928, 929
 Prades, Simó de sr. 807
 Prades, Simó de jr. 807
 Prat, Enric 796, 920
 Prats (Desprats?), Francesc 947
 Preixana, Pere de 437
 Pretiacho, Raymundus de 539
 Prevosti, Marta 822
Primer libro becerro del Sto. Oficio de Mallorca 958
 Pros, Jaume 648
Preclaris fets per la... abadessa... de Pedralbes 571
 Prieto, A. 819
 Prim i Prats, Joan 867
 Prisco 647
Privilegis i franqueses del regne de Mallorca 960
Privilegis i ordinacions... de Alforja 785
 Proaza, Alfonso de 298, 347, 348, 349, 387, 388
Processioner 766
Processionarium Barcinonense 902
Processionarium Dertusense 902
Processionarium Gerundense 902
Processionarium Ilerdense 902
Processionarium Tarraconense 902
Processionarium Urgellense 902
Processionarium Valentinum 902
Processus ecclesiae Valentinae 823
 Profiat Jueu 937
 Properci 903
 Província Ecclesiàstica Tarraconense 965-966
 Prunai Falciani, Maria 955
Psalterium 867
 Ptolomeu 391
 Publius Astranius Venustus 841
 Pucullull, Francí Joan 892
 Puente, Luis de la 923
 Puga i Feijó, Joan 639
 Puig, Acaci 776
 Puig, Josep 753
 Puig, Pere Màrtir 645
 Puig, Sebastià 932
 Puig i Cadafalch, Josep 655, 661
 Puig i Ferratè, Ignasi M. 966
 Puig i Oliver, Jaume de, 7-296, 297-388, 507-509, 511-524, 525-560, 712, 714-715, 728-729, 871, 876, 967
 Puig i Puig, Joan 776
 Puig i Tàrrrech, Roser 814
 Puig i Ustrell, Pere 772
 Puigcercós, Bernat de 74, 79, 723
 Puigdorfilà, Pere de 743
 Puigferrat i Oliva, Carles 655
 Puiggarí, Pere 734
 Puigserver, Felip 61
 Pujades, Jeroni 661, 665, 725, 726, 727, 829
 Pujades, Miquel 726, 727
 Pujades, Pere Pau 473
 Pujalt i Hamelink, Manuel 798
 Pujol, Agustí (I i II) 799
 Pujol, Francesc de 712, 714
 Pujol, Josep 897

- Pujol, Pere de 712
 Pujol i Tubau, Pere 830
 Pujol i Soley, Jordi 652
- Queixal, Antoni 886
 Queralt, Francisco de 644
 Queralt, Jaume 875
 Quéruel, Danielle 838
Questa del Sant Graal 896
 Quevedo y Villegas, Francisco de 644, 894
 Quétif, Iacobus 529
Quaestio utrum veritates fidei catholicae... 339
 Quatre Mestres 459
 Quintana, Felip de 800
 Quintana, M. J. 895
 Quirze de Barcelona 732, 824
- Rabasa i Fontserè, Josep 786
 Rabasa i Reimat, Francesc 786
 Rabassa, F. 801
 Rabassa, Pere 928
 Rabella i Ribas, Joan Anton 872
 Rafael Ramos, Joan 748
 Rafanell, August 748
 Rafat i Selga, Francesc 430
 Rafí Vidal, Joan 816
 Ragacs, Ursula 740
 Raguer, Hilari 751
 Rahola i Sastre, Josep 433
 Raimondo di Capua 902
 Ramir el Monjo 674, 831
 Ramírez de Arellano 932
 Ramírez García, Alonso 822
 Ramis i Ramis, Joan 795, 932, 933
 Ramon Berenguer el Vell 829
 Ramon Berenguer I 830
 Ramon Berenguer II 830, 938
 Ramon Berenguer III 794, 830, 873
 Ramon Berenguer IV 674, 675, 806, 831, 833, 834, 839, 938
 Ramon Berenguer, infant, comte d'Empúries 492, 495
 Ramon Borrell 829
 Ramon de Cervera 675
 Ramon Folc de Cardona 672
 Ramon Folc V de Cardona 671
 Ramon Lidón, Mateu 804
 Ramon IV de Pallars 830
 Ramon de Penyafort, s. 183, 731, 742, 764, 846, 937, 945, 953, 948, 953, 961
 Ramon, Pere 744
 Ramon i Arrufat, Antoni 720
 Ramon i Vinyes, Salvador 964
 Ramos, Felipe F. 825
- Ramos-Lisson, Domingo 740
 Ramos i Martínez, Maria Lluïsa 655
 Ransano, Pietro 957
 Rapinus 645
 Rasico, Philip D. 750, 830
 Rasís 4, 452, 459, 607
Real pompa funeral por Carlos II 919
 Rebullida, Raimon 771
Recepta per al mal de queixal 920
Recognoverunt proceres 765, 832, 952
 Rector de Madrona 26, 209
 Rector de Silla 135, 136
Recull de textos catalans antics 758
 Reeves, Margaret 711
Règim alimentari per a un malalt 920
Regiment en temps de epidemia 925
Registre d'Ordinacions de la ciutat de Barcelona 895
Registre de totes les escriptures de Scala Dei 780
 Reglà i Campistol, Joan 756
Regla de monges de san Benito 648
Regla de Sant Francesc 932
Reglas de los criados del Seminario de Nobles 769
Regles de esquivar vocables... 715-719, 748
 Regné, Jean 847
Regula II Fratrum Minorum 943
 Reichert, B. M. 10, 11, 12, 32, 512
 Reinhardt, Klaus 890
 Reis Catòlics 631, 632, 907, 911, 916, 918
Relació de la victòria (de Lepant) 909
Relación de causas que se han despachado en el Santo Oficio 845
Relación de la festiva pompa... de don Fernando sexto 644
Relación de las reales exequias... de don Felipe quinto 644
Relación de las solemnes exequias por Carlos III 920
Relación de los letrados naturales del reino de Cerdeña 940
Remembrança de Nuno Sanç 841
 Remolins, Francesc 955
 Rendu, Christine 779
 Renui, Joan 433, 474
Repertorium Fontium Historiae Medii Aevi 741
 Requesens, Joan 899
 Retez, 639
 Reverter, vescomte 673
 Revilla Calvo, Víctor 820
 Riba, Miquel 494, 498
 Riba, Pere 447, 448
 Riba i Gabarró, Josep 761, 923
 Ribaillet 376
 Ribalta, Francesc 799

- Ribas, Benet 666
 Ribas, Mercè 751
 Ribelles Comín, Josep 837
 Ribes, Llorenç 853
 Ribera, A. 823
 Ribera, Diego de 299
 Ribera, Juan de, s. 907, 910, 912
 Ribera i Tarragó, Julián 66
 Ribes, Pere 452
 Ribot, Felip 537, 742
 Ricard de Sant Víctor 339, 376, 853, 879
 Ricciolio 646
 Rich Abad, Anna 712-714
 Richard, Helène 949
 Richelieu, Armand, cardenal 961
 Ricomà i Vendrell, Francesc X. 653, 759
 Ricós Vidal, Amparo 796, 823
 Ricozzi, R. 529
 Ridwan 843
 Riera Vayreda, Francesc 957
 Riedlinger, Helmut 63
 Riera, Berenguer 522
 Riera, Antoni 25, 62, 88, 148, 300, 301, 356, 358, 360
 Riera, Carles 701-702
 Riera, Guillem de 511
 Riera Fortuny, Pilar 816
 Riera i Montserrat, Francesc 791
 Riera i Sans, Jaume 429, 451, 458, 611, 614, 626, 721, 940
 Riera i Tuèbols, Santiago 921
 Riera Viader, Sebastià 766
 Rifà i Llimona, Mercè 567
 Rigalt, Jaume 799
 Rimentol, Bonanat 712
 Río, Martín del 69
 Ripoll, Asbert 598
 Ripoll, Jaume 720
 Ripoll i López, Gisela 660
 Ripoll i Vilamajor, Jaume 665
 Riquer, Isabel de 838
 Riquer, Martí de 16, 397, 398, 399, 400, 404, 409, 437, 457, 611, 625, 634, 717, 870, 888, 899
 Riquer i Permanyer, Isabel de 892
Rituale Barcinonense 902
Rituale Elnense 902
Rituale Gerundense 902
Rituale Ilerdense 902
Rituale Maioricense 902
Rituale Tarraconense 902
Rituale Dertusense 902
Rituale Urgellense 902
Rituale Valentinum 902
Rituale Vicense 902
 Ritxard, Pere 447
 Riu i Riu, Manuel 652, 654
 Riuis, Jacobus de 539
 Rius, Mercè 839
 Rius, Mònica 842
 Rius i Serra, Josep 868
 Riutort Taberner, Sebastià 823
 Rivera Recio, Juan Francisco 392
 Rizos Jiménez, Carlos Ángel 972
 Robles, J. L. 948
 Robles Carcedo, Laureano 525, 529, 530
 Robles Sierra, Adolfo 10, 11, 12, 511, 881
 Roca, Guillem 493, 497
 Roca, Joan 927
 Roca, Josep M. 431, 436, 440, 460
 Roca, Marc 430
 Roca i Mussos, Maria 872
 Rocabertí, Bernat Hug de 888
 Rocafort, Rafael 799
 Rocatalhada, Joan de 701-711, 742, 868
 Rodà, Isabel 661, 824
 Rodericus de Maioricis 742
 Rodgers, Eamonn 852
 Rodoreda, Jaume 720
 Rodrigo Lizondo, Mateu 76, 729-731
 Rodríguez, Alonso, s. 760
 Rodríguez, Isacio 529
 Rodríguez Galdeano, Enrique 909
 Rogent, Elies 113, 297, 298, 349
 Roger de Barutell, Baptista 725, 726
 Roger de Caella, Felip 725, 727
 Rogers, Donna M. 755, 874
 Roig, Jaume 430, 701, 746, 810, 895, 926
 Roig i Jalpí, Joan Gaspar 487, 620, 887, 901
 Roís de Corella, Joan 731, 744, 880, 893, 895-896, 896-899
 Roís de Corella, Pere 954
 Rolandino de'Passeggeri 642
 Roldán, Fausto 958
Romanç de Gotfré de Bulló 807
 Romano, David 849
 Romeo 646
 Romeu i Figueras, Josep 483, 487, 700, 701, 744, 749, 893
Rundaya de rundayes 751
 Roqueta, família 762
 Ros, Alexandre 965
 Ros, Carles 933, 935
 Ros, Guillem 524
 Rosas, Andreu 927
 Rosembach, Joan (Hans) 462, 603, 604, 606, 904
 Rossell, Nicolau 742

- Rossell, Pere, fra 9, 14, 20, 21, 23-26, 49, 76, 77, 78, 79, 80, 82, 83, 84, 86, 89, 137, 138, 147, 148, 149, 150, 166, 171, 174, 183, 184, 185, 186, 187, 193, 194, 196, 197, 198, 201, 204, 207, 209
- Rosselló, Montserrat 952
- Rosselló Bordoy, Guillem 756, 849, 957, 968
- Rosselló Bover, Pere 508, 853
- Rosselló Verger, Vicenç M. 966
- Rosseta, família 800
- Rossich, Albert 611, 625, 748
- Rotllan, Melcior 436
- Rotschild, Jean-Pierre 741
- Rotulus studentium Almae Urbis* 875
- Rousselle, Aline 968
- Roura i Güibas, Gabriel 481, 950
- Roura i Roca, Jaume 8, 15, 37, 135, 156, 529, 536
- Roure, Guerau 495, 501
- Rovira i Gómez, Salvador J. 807
- Rovira Solà, Manuel 766
- Royo, Joan Bta. 813
- Rubellin, M. 827
- Rubio, Lisardo 824
- Rubio Albarracín, J. E. 110, 115, 850
- Rubió i Balaguer, Jordi 47, 123, 445, 460, 604, 712, 719, 901, 905
- Rubio i Borràs, Manuel 637
- Rubió i Lluch, Antoni 7, 115, 297, 445, 451, 511, 512, 591, 867
- Rubio i Manuel, Daniel 909
- Rubió i Ors, Joaquim 751, 867, 926
- Rubió i Rodon, Anna 909
- Rubio Vela, Agustín 27, 430, 811
- Rúbriques i stabliments de Benassal* 757
- Ruffini, Mario 68
- Rundine, Angelo 939
- Ruiz, Josep 813
- Ruiz de Arévalo, J. 838
- Ruiz Domènec, José Enrique 764, 833, 873
- Ruiz Olalla, M. Pilar 571
- Ruiz Simon, Josep M. 110, 690-694
- Russel, Jeffrey B. 532
- Russell, Peter 25
- Ruysschaert, José 945
- Sabaté, Jaume 779
- Sabaté i Curull, Flocel 430, 773, 774, 775, 870, 880
- Sabater, Francesc 799
- Sabellius 51, 58, 93, 163, 210, 225, 230
- Sabruquera, Romeu 870
- Sacares Taberner, Miquela 797
- Sackur, Ernst 711
- Sacramentarium Rivipullense* 829
- Sáenz de Aguirre, José 720
- Sáez Guillén, José Francisco 731
- Safont, Jaume 622, 743
- Sagarra, Jaume 956
- Sagrera, Narcís 494, 498
- Sagrera Aradilla, Jordi 781
- Sáiz Serrano, Jorge 810
- Sáinz de la Maza Lasoli, Regina 759
- Sala, Gaspar 629
- Sala, Jeroni 473
- Sala i Burdó, Valentí 802
- Sala Molins, Lluís 90, 110, 306, 530
- Saladí 672
- Salamó, família 944
- Salanova, Guillem de 765
- Sala, Jaume 913
- Sala, Tecla 967
- Salas, Juan de 792
- Salas, Xavier de 611, 614, 615, 625, 627, 628, 629, 631, 633, 634, 722, 723
- Salas i Flotats, Manuel 797
- Salat i Móra, Josep 593
- Sales, Núria 430
- Sales i Masferrer, Jordi 965
- Salicet, Guillem de 447, 459, 467, 592
- Salicrú i Lluch, Roser 714, 778, 844, 886
- Salinas, Victoria 396
- Sàlio de Pàdua 394
- Salleras i Garolà, Marcel 133
- Sal-lusti 818, 823
- Salms* 900, 901
- Salomó, rei 332
- Salomó ben Adret 742, 847, 950
- Salomó de Cerdanya 827
- Salomó, escrivà 829
- Salomó Gracià 713
- Salon, Miquel Bartomeu 907
- Salord Ripoll, Josefina 933
- Salrach i Marés, Josep M. 653, 774, 816
- Salvador de les Borges = Botam, Joan
- Salvador, Joan 914
- Salvat, Lluís 734
- Salzinger, Iu 113, 922
- Sampietro i Solanes, Maria J. 900
- Samper Rovira, Núria 938
- Samprón López, Oliva 868, 909
- Samsó, Gabriel 438
- Samuel Benvenist = Bertran, Joan
- Samuel d'Algaida 959
- San Pedro, Jerónimo de 956
- San Pedro, Manuel Joseph de 645
- San Román, Andrés de 911
- Sanahuja, Pere 25

- Sanahuja Anguera, Xavier 807
 Sanç, Arnau 954
 Sanç de Mallorca, rei 564, 789
 Sánchez, Eduard 821
 Sánchez Martínez, Manuel 676, 759, 775, 866, 967, 968
 Sánchez Real, José 777, 804, 817
 Sánchez Verduch, Maria del Mar 811
 Sanchis Guarner, Manuel 429
 Sanchis Sivera, Josep 729-730
Sancta Romana 74
 Sancto Genesio, Elisabeth de 539
 Sandei, Felinus 640
 Sanelo, Manuel Joaquim 935
 Sangallo, Antonio da 904
 Sans, Lluís 910
 Sans i Travé, Josep M. 762, 909
 Sant, Pere 448
 Sant Amaç, Pere de 556-558
 Sant Dionís, Narcís de 885
 Sant Hilari, Joan de 524
 Sant Jordi, Jordi de 926
Santa Agnes 896
 Santalínia, Joan 772, 773
 Santamaría Arándeiz, Álvaro 37
 Santàngel, família 797
 Santi, Francesc 862
 Santiago, Hernando de 955
 Santjust, Francesc 438, 454
 Santjust, mossèn = Santjust, Francesc?
 Santmartí, G. de 712
 Santolaria 644
 Santoni, Guillerms 538
 Santonja, José Luis 913
 Santos, Noia, Manuel 834
 Sanxo, Jeroni 799
 Saplana, Pere 457, 458
 Saranyana, Josep-Ignasi 897
 Sardà i Salvany, Fèlix 751
 Sarobre i Huesca, Ramon 674, 909
 Sarrià, Bernat de 766, 770
 Sarriera, Berenguer de 391, 394, 396, 397, 398, 404, 407, 413, 415, 416, 457
 Sarrió, Ricard M. 881
 Sarton, George 588, 601, 602
 Sasserra, Tomàs 800
 Sastre, A. 507
 Sastre, Bonaventura 720
 Sastre Servera, Mateu 823
 Satorra, Antoni 402
 Saulnier, Alix 563
 Savalls, Bartomeu de 409
 Savonarola, Domenico 884, 955
 Sbaraglia, J. H. 25
 Schena, Olivetta 939
 Schib, Gret 84, 103, 188, 311, 507, 508
 Schlageter, Johannes 740
 Schmid, Beatrice 750
 Scholem, Gershom 683
 Scholz, R. 61
 Schönberg, Johann Dietrich von 929
 Schönberger, Axel 899
 Schreckenberg, Heinz 846
 Schwarz, Peter 882
 Sclarmunda, soror 539
 Scotus Parmensis 69
 Secret de l'ofici 880
 Sedacer, Antoni 25
 Sedacer, Guillem 742
 Segarra, Ferran de 755
 Segimon d'Hongria, emperador 341, 886
 Segimon de l'Esperit Sant 768
 Segneri, Paolo 647, 953
Segona part de l'Abecedari espiritual 928
 Segovia, Juan de 837
 Segura, Jacint 931
 Segura Delgado, Josep 789
 Segura Morera, Antonio 731
 Segura i Valls, Joan 784
 Sellant de Lanuza, Jerónimo B. 953
 Sempere, Andreu 946
 Senach, Domingo 720
 Sèneca, Luci Anneu 647, 698, 896, 960
 Seni, Guillerms 539
Sententia deffinitiva 37, 40, 141, 226, 297-388
 Sentmenat, Manuel de 918
 Sereto, Johannes de 539
 Serra, Bernat 435, 868
 Serra, Bonaventura 922
 Serra, Francesc (Dertusensis) 953
 Serra, Joan 742
 Serra, Juníper 930
 Serra de Manresa, Valentí 931, 941
 Serra i Barceló, Jaume 66, 918
 Serra i Boldú, Valeri 749, 758
 Serra i Postius, Pere 808, 925, 926
 Serra i Puig, Eva 914
 Serra Soler, Agustí 758
 Serra i Vilaró, Joan 777, 822
 Serradell, Joan 389, 406
 Serrador, En 444
 Serrano i Daura, Josep 780, 785, 946
 Serrano Morales, Josep Enric 900
 Serrano Ruano, Delfina 842
 Serrat, Domènec 511
 Serres-Brià, Rotllà 734
 Serti, Bernardus 539
 Servasanto da Faenza 698

- Servent, Francesc 386
 Servera, Joan Bta. 813
 Servera Sitjar, Bartomeu 958
 Serverat, Vincent 64, 344, 853, 854
 Servià, Jeroni 387
 Sesma Muñoz, J. M. 740
Set salms penitencials 599, 895
 Setantí, Jaume 771
 Sever de Menorca 824
 Sever d'Olot 932
 Severin, Dorothy S. 852
Sexagenarium 842
 Sforza, Francesc 888
 Shatibí 842
 Shelomo ben Yishaq 682
 «Si grans gests vos han data enhorabona...»
 925
 Sibil·la de Fortià, reina 12, 156
 Sibiuda, Ramon 87, 341, 740, 742, 754, 890,
 891, 936, 949, 950, 961
 Sicard, Patrice 741
Signa iudicii 866
 Silva-Meneses y de Rabatta, Juan de 959
 Simó, Meritxell 838
 Simon, Larry J. 847, 852
 Simon i Tarrés, Antoni 614, 616, 769
 Simpronà 825
Sinonims 645
 Siraisi, Nancy G. 432, 441, 446, 447, 450,
 566
 Sirvent, Bartomeu 516, 517, 519
 Sisebutus, rex 825
Sissa porti 788
 Sistac i Sanvicén, Dolors 749
 Sitjans i Llobera, Miquel 487
 Siurana, Joan de 875
 Smoller, Laura A. 861, 883
 Soana, cardenal 912
 Sobrequés i Vidal, Santiago 507, 613
 Sobrer, J. M. 968
 Socias, Guillem 959
 Sociedad Mahonesa 933
 Societas Magni Exitus 865
 Sòcrates 323, 324, 371
 Soddu, Alessandro 939
 Solà, Narcís 449, 461, 462, 603, 604, 606,
 608-609
 Solano, Guillelmus de 29
 Soldevila Ibarburu, Ferran 613, 967
 Soler, A. 820
 Soler, Antoni 930
 Soler, Joan 459
 Soler, Bernat 448
 Soler, Francesc 614
 Soler i Fabregat, Ramon 746
 Soler i Llopart, Albert 314, 862
 Soler Simon, Santi 844
 Solericens, Josep 920, 921
 Solsona, Francesc 640
 Sorell, 726
 Sorgia, Giancarlo 939
 Soriano, Pascasi 875
 Sorió, Baltasar 61, 529, 837
 Sorribas, Francesc 813
 Sorribas, Joan Bta. 813
 Sorribas, Miquel 813
 Sortenac, Pere de = Cardenal de Vivers
 Sorts, Jaume 463, 479
 Sorts, Jaume-Andreu 463, 479
 Sos i Lumbier, Ramón 953
 Sosa, Francisco de 956
 Soto i Company, Ricard 57, 65, 508, 788
 Spechio, Lupo di 895
Speculum al foderi 701
 Speer, A. 865
 Starhemberg, Guido von 923
Statuta Universitatis Cervariensis 641
 Stephani, Guillelrmus 539
 Stegmüller, Friedrich 7, 87, 297, 758
 Steinhauer, Kenneth B. 950
 Steinschneider, Moritz 602
 Stöhr, Johannes 39, 110, 365
 Stoneman, William P. 948
 Studium Ilerdense 136
 Suárez de Figueroa, Lorenzo 914
Successos de Catalunya 620
 Suchet, Louis-Gabriel 960, 964
 Sudhoff, Karl 441
 Sugranyes de Franch, Ramon 871
 Suidas 69
 Sunifred, vescomte 827
 Sunyer, Magí 745
 Sunyer, Pau 798, 802
 Surià, Joan 720
 Sureda, Bartomeu 297, 299, 387
 Surionis, Bernardus 539
Synodus Diocesana Valentina 956
 Ta'aríf Abí-l-Salt 842
 Tabanelli, Mario 446, 447, 601
 Tabares, Rafael 731
 Talavera, Hernando de 709, 711, 879
 Tallada, Julià 936
Talmud 215
 Tapia, Juan de 888
 Tarafa, Francesc 908, 956
 Tarafa, Marc Antoni 908
 Tarragona, metropolità de 355, 358

- Tarragona, Jesús 653
 Tarrats, Felicià 486, 487, 489, 491, 502
 Tarré, Josep 75
 Tastú, família 735
 Taules Alfonsines 861
 Taverner i de Rubí, Joan de 483
 Taverner i de Rubí, Miquel Joan de 925
 Taxó de Saragossa 732
 Taxonera Comas, Marc 960
Teatro storico 643
 Teilhard de Chardin, Pierre 754
 Teixidor, Joan 724
 Teixidor, Josep 740, 931, 934
 Teixidor i Murlà, Mireia 831
 Tellechea Idígoras, José Ignacio 910
 Téllez Roderó, Núria 938
 Tello, Enric 779
 Temperini, Lino 443
 Tempier, Étienne 157
 Teodemir 820
 Teoderic Borgongioni de Lucca 410, 416,
 442, 444, 448, 459, 561-585, 594, 606,
 789
 Teodulf d'Orleans 667, 826, 937
 Tepati, Arisminus 640
 Terenci Àfer, Publi 645
 Terés, Joan 910, 952
 Terés i Tomàs, M. Rosa 768
Termini antiqui civitatis Ilerde 844
 Terrades, Guillem 496
 Terrado Pablo, Javier 754
 Terrena, Guiu 60, 742, 879
 Terrencs, Pere 791
 Tertul·lià 482
 Teruel Gregorio de Tejada, Manuel 761
Testamentum Raimundi Lulli 299
 Texidor, Ramon de 638, 639, 648
Thalamus parvus 839
Thesaurus pauperum 444
 Tholosa, Franciscus de 538
 Thomas, Francesc 817
 Thomasa, Josep M. 671
 Thorndike, Lynn 429, 603, 605
 Thoyco Rodulphi de Comicavilla 298, 360
 Tintó Sala, Margarida 438, 447, 447
Tirante el Blanco 878
 Tiraquelli 640
 Tite, Colin G. C. 907
 Titus Livi 38, 644, 818, 819, 821, 823, 887
 To Figueras, Lluís 759
 Tocco, Benet de 494, 500
 Togores, Josep de 928
 Toldrà, Maria 727, 908, 937
 Toledo, Joan de 389-428
 Toledo, Juan de 917
 Tomàs apòstol 375, 377
 Tomàs d'Aquino, s. 47, 106-107, 108, 145,
 153, 154, 156, 167, 177, 198, 199, 205,
 211, 212, 231, 332, 339, 375, 377, 461,
 692, 864, 953, 955
 Tomàs, Joan 34
 Tomàs, Pere, fr. 865, 947
 Tomàs, Teodor 934
 Tomàs i Coloma, Pere-Joan 964
 Tomic, Pere 620, 632, 895, 960
 Tondutii, Durandus 360
 Tonti, cardenal 912
 Tornay, Joan de 807
 Torné i Cubells, Josep Àngel 961
 Torra i Bitlloch, Joan 802
 Torra Pérez, Alberto 940
 Torras i Bages, Josep 706, 853
 Torras Juvinyà, Rafael 967
 Torras i Margenat, Dolors 826
 Torras i Ribé, Josep M. 914
 Torras i Sans, Xavier 909, 910
 Torras i Serra, Marc 431, 436, 440, 441, 444,
 460, 679, 959
 Torras Tilló, Santi 917, 918
 Torrascasana, Joan Anton 646
 Torre, B. de 712
 Torre y del Cerro, Antonio de la 719
 Torrell, Joan 497
 Torrella, Gaspar 731, 732, 849
 Torrella, Jeroni 731
 Torrella, Joan 647
 Torrella, Narcís 817
 Torres, C. 835
 Torres, J. M. 895
 Torres, Juan de 956
 Torres Amat, Fèlix 620, 720
 Torrenteller, Berenguer 511
 Torrents, Arnau des 386
 Torrents, Berenguer 875
 Torres i Amat, Fèlix 446, 448, 513, 637, 638
 Torrò, Josep 809
 Torroella, família 967
 Torroella, Guillem de 746, 878
 Torroella, Pere 888, 895
 Tortosa, Pere 37
 Tosca, Tomàs Vicent 922, 936
 Toscano, Gennaro 954
 Toscano, Tobia R. 953, 954
 Toubert, Pierre 968
 Touwaide, Alain 443
 Trabani, Johannes 539
Tractatus quidam in quo respondetur obiectioni-
bus... 75

- Tractat d'Almizra* 839
Tractat d'Anagni 678
Tractat de Brinbolas 678
Tractat de Cazorla 839
Tractat de Monteagudo 839
Tractat de Tudillén 839
Tractat o llibre... de medicina, cirurgia i química
 931
Tractats del compte de la luna 467
Tractatus contra Iudaeos 847
Tractes de erbas e sinònimes 467
Tragèdia de la mort i passió 490, 491
Tragèdia i presa de l'Unigenit Fill de Déu 489
Tragicomedia del felice alumbramiento, vida y martirio de... Justa y Rufina 488
 Tragó, Pere 801
 Trajà 817
Trallat de dos capbreus del Temple de Mallorca
 957
 Tramulles, Francesc 921
 Trastámara, Enrique de 722
 Trastámara, Pedro de 634, 722
 Trautner-Kromann, Hanne 846
 Tremulles, Josep 799
 Trentmann, J. A. 882
 Tres, Joan 937
 Triadó, Joan Ramon 921
 Trias Mercant, Sebastià 110, 758, 852, 855,
 921, 921
 Trias Teixidó, Anna 394, 396, 397, 399, 402,
 403, 404
 Tries, Melcior 299
 Trilla, Jaume de 712, 713
 Trincheria, família 967
 Trionfo, Agostino 61, 62, 63, 70, 75, 123,
 142, 143, 144, 151, 152, 153, 165, 177,
 181, 183, 185, 192, 200, 208, 210, 212,
 214, 218, 219, 220, 222, 227
 Tristany, Bonaventura 641
Triste delectación 895
 Triviño, María Victoria 743
 Trueba, Antonio 751
 Trujillo, Tomás 946
 Trullench, Joan Gil 953
 Truxillo, Alonso de 800
 Tudela Villalonga, Luis 869
Turma Salluitana 818
 Turmeda, Anselm 741, 708, 875
 Turró, Jaume 899
 Turull Rubinat, Max 785, 869
Tyran le Blanc 877
 Ubertino de Casali 709, 710, 711
 Ubierto Artera, Antonio 299
 Ucelli, Antonius 211
 Udina i Martorell, Frederic 655, 826
 Ugolini, Francesco A. 837
 Universal Consignació 790
 Universitat de París 11
 Urbà IV 211, 212
 Urbà V 159, 874
 Urbà VI 11, 16, 49, 172, 513, 875
 Urgeleriis, Petrus de 539
 Urgell Hernández, Ricard 790, 957
 Urriés, Jayme d' 939
 Ursó, Francesc 940
 Urvoy, Dominique 65, 75, 76
Usatges de Barcelona 731, 746, 767, 788, 832,
 839, 840, 849, 885, 952, 956
 Usuard de St.-Germain 827
 Utgés i Vallespi, Maria 962
Vae mundo in centum annos 699, 862
 Váez, Pedro 956
 Vaissette, Joseph 831
 Valasc de Taranta 412
 Valcárcel, José Antonio 922
 Valencia, Melchor de 643
 Valentí, Ferran 508, 720, 742, 791
 Valentinus 51, 58, 210
 Valeri Màxim 409, 634
 Vall, Pere de 515
 Vall i Rimblas, Ramon 802
 Valla, Lorenzo 887, 906
 Vallejo Orellana, Pilar 731
 Vallès, Andreu 843
 Vallès, Domingo 843
 Vallès Tomàs, 571
 Valls, ardiaca d'Elna 484
 Valls, Ramon 598
 Valls i Subirà, Oriol 401, 777
 Valls i Taberner, Ferran 885
 Vallseca, Guillem de 944
 Vallseca, Jaume de 746
 Vallterra, Ènec de 492, 493, 495, 496
 Valois, Noël 72
 Van der Vekené, E. 529
 Vann, Theresa M. 956
 Vansteenbergh, E. 342
 Vaquer, Bernat 924
 Vaquer, Onofre 792
 Vaquer Aloy, Antoni 919
 Vaquero Piñeiro, Manuel 904
 Varela Rodríguez, Elisa 909
 Vargas, Urbà de 928
 Vargas Llosa, Mario 898
 Vaschonia, Bonushomo de 539
 Vasoli, Casare 906

- Vasos Apol·linars* 785, 794, 809
 Veciana, família 967
 Vega, Cristóbal de 646
 Vega, Hernando de 955
 Velasco Bayón, Balbino 812
 Velasco de la Peña, Esperanza 916, 948
 Vendrell i Gallostra, Francesca 700
 Ventadorn, Bernat de 838
 Ventallol, Joan 905
 Ventura Subirats, Jordi 848
 Veny, Joan 871
 Vera, Joan de 38
 Verdaguer i Santaló, Jacint 757
 Verde, A. F. 884
 Verdera, Nicolau 878
 Verdera, Vicenç 875
 Verdés i Pijuan, Pere 429, 777
 Verdú, Blai 776
 Verdú, Gabriel 776
 Verhelst, D. 84, 188
 Verí, Bartomeu de 718
 Vernet i Ginés, Joan 844
 Vesac, Tomàs 902
 Vesianus, Berengarius 539
 Vespres Sicilianes 677, 839
Via crucis 491
 Via, Francesc de la 731
Viatge a l'infern d'En Pere Porter 724-727
 Vic, Claude de 831
 Vicenç, Jaume 437
 Vicenç, Joan 429-479, 566, 606
 Vicenç de Beauvais 698
 Vicens, Antoni 762
 Vicens, Gaspar 725, 727
 Vicens i Soler, Teresa 830
 Vicens Vives, Jaume 613, 719, 747, 759, 887
 Vicent, màrtir 827
 Viciana, Martí de 809, 956
Victoria Christi 487, 488, 489
 Victory y Suárez 530
Vida de santa Eugènia 567
 Vidal, Anton 648
 Vidal Benvenist Saporta 591
 Vidal de Blanes 863
 Vidal, Bertran 34; Valençó, vídua 34
 Vidal, José Luis 455
 Vidal, Pere 447
 Vidal, Pere 734
 Vidal, Pierre 66
 Vidal, Roderic 894
 Vidal Alcover, Jaume 746
 Vidal i Barraquer, Francesc 964
 Vidal Hernández, Josep Miquel 926
 Vidal Solomon = Menahem ben Salomon Meiri
- Vidal de Valenciano, Gaietà 724, 725, 727
Vides de Sants Rosselloneses 755-756
 Vidriarii, Guillelms 538
 Viera, David J. 709
 Vignaux, Paul 98
 Vigué, Jordi 651, 654
 Vila Domènec, fra 917
 Vila, Francesc 450
 Vila, Jaume 726
 Vila, Jaume Ramon 612, 614, 615, 616, 617, 618, 619, 621, 622, 625, 626, 627, 630, 631, 721-724, 887, 908
 Vila, Jeroni 618
 Vila, Pep 481-502, 734-735, 745, 758, 786, 898, 904, 920, 967
 Vila Bartrolí, Frederic 637
 Vila Esteban, Cristina 679
 Vila Esteban, Emma 679
 Vilà Valentí, Joan 809
 Viladomat, Antoni 921
 Vilagrassa, Jaspert de 524
 Vilalta, J. 823
 Vilanova, Arnau de 61, 62, 75, 79, 82, 83, 88, 123, 136, 138, 156, 194, 390, 391, 393, 394, 395, 396, 397, 398, 399, 404, 407, 413, 415, 416, 430, 441, 443, 444, 457, 459, 467, 505, 741, 590, 591, 694-700, 701, 703, 704, 706, 707, 733, 742, 752, 764, 812, 828, 842, 860-863, 864, 865, 868, 873, 875, 877, 925, 937, 947, 948, 949
 Vilanova, Arnau de, pseudo 945, 948
 Vilanova, Bernat 731
 Vilanova, Evangelista 732-734
 Vilanova, Vidal de 864
 Vilar, Baltasar 494, 498
 Vilar, Bartomeu 488, 502
 Vilar, Francesc 571
 Vilar, Gabriel 435, 473
 Vilar, Pere des 868
 Vilar, Pierre 756
 Vilar i Bonet, Maria 771
 Vilaregut, Bernat de 764
 Vilares Cepeda, Isabel 961
 Vileta, Joan Lluís 956
 Villalba i Verneda, Pere 853
 Villanueva, Jaume 494, 665, 666, 730, 777, 836, 895, 936, 966
 Villanueva, Jesús 611-635, 721-724
 Villanueva, Tomás de, s. 907
 Villarroel i Peláez, Antoni de 924
 Villaronga, Leandre 819
 Villegas 647
 Villena, Isabel de 743, 879, 880

- Vinader, Ramon 870
 Vincentius Bellovacensis 47
 Vincke, Johannes 7, 135, 155, 216, 301, 537, 742, 757, 763
 Vinnem (Vinnius), 639
 Vinyals, Joan 494, 499
 Vinyas, Tomàs 720
 Vinyoles i Vidal, Teresa M. 767
 Violant de Bar, reina 513, 740, 765
 Virgili Maró, Publi 889, 892, 903
 Virgili, Antoni 806
 Virgili i Gasol, M. Joana 771
Visió d'Esperança Alegre 786
Visitatio sepulcbri 744
 Vistes de Morella 886
 Vistes de Perpinyà 886
Vita beati Raymundi Lulli (Vita coetanea) 56, 58, 65, 67, 68, 73, 78, 150, 151, 752, 850
Vitae fratrum 882
 Vitòria, Vicent 746, 919
 Viver, Cosme 804
 Vivès 376
 Vives, Joan Lluís 742, 752, 753, 905-906, 927, 936, 946, 946, 951, 953,
 Vives i Gatell, Josep 661
 Vives Sabaté, Marta 951
 Vives i Tutó, Josep 932
Vocabulista in arabico 836
 Vones, Ludwig 740, 832
 Vones-Liebenstein, Ursula 763, 826

 Wadding, Lucas 25, 876
 Walters, Gareth 889
 Ward, John O. 940
 Warewic, Guiu de 896
 Wasserstein, David 847
 Watson, Andrew G. 937
 Watson, R. 561
 Wear, Andrew 461, 588

 Webster, Jill R. 816, 878
 Werckmeister, O. K. 950
 Wicliff, John 876
 Wickersheimer, Ernest 391, 453, 587, 602
 Wickert, L. 661
 Wiesmann, Marc-André 891
 Wilson, David M. 937
 Williman, Daniel 948
 Windler, Christian 923
 Wittlin, Curt 709, 750, 899, 900, 901
 Wrba, Johannes 740

 Xamena Fiol, Pere 801
 Xandri, J. 822
 Xaupí, Josep 739
 Xiberta i Roqueta, Bartomeu M. 110
 Ximenes de Cisneros, Franciscus 742
 Ximeno, Gaspar 936

 Yagüe Ferrer, M. I. 830
 Yehudah ben Yaqar 683
 Yukishima, Koichi 957
 Yusuf III de Granada 714
 Yusuf de Lleida 844

 Zalterius, M. A. 530
 Zaluska, Yolanta 563
 Zamora, Francisco de 762, 814
 Zaragoza i Pascual, Ernest 739, 780, 800, 816
 Zárata, Hernán 963
 Zeno, Antonius 386
 Ziegler, Joseph 696-700, 701
 Zimmermann, Marie-Claire 750, 890
 Zimmermann, Michel 750
 Zolter, Hans 564
 Zonta, Mauro 882
 Zucchitello, Mario 808
 Zurita, Jerónimo 531, 621, 887, 918, 939, 948, 956

OBRES ENVIADES A LA DIRECCIÓ

- «Acta historica et archaeologica mediaevalia», 19 (1998), 432 pp.
- «Acta Numismàtica», 28 (1998), 262 pp.
- «Actes del I Seminari de Correcció de textos». Servei de Correcció de l'Institut d'Estudis Catalans, 26 de març de 1999, coordinades per Josep M. MESTRES, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans 1999, 64 pp.
- «Afers. Fulls de recerca i pensament», núm. 35 (2000 = *Alemanya. Deu anys sense mur*), 276 pp.
- AGOBARDI LUGDUNENSIS, *Adversum dogma Felicis*. Text llatí i traducció catalana a cura de Manuel RIU. «Jornades Internacionals d'Estudi sobre el bisbe Feliu d'Urgell. Commemoració dels 1200 anys del Concili d'Aquisgrà (799), 28-30 de setembre de 1999», La Seu d'Urgell, Bisbat 1999, 76 pp.
- Jacme d'AGRAMONT, *Regiment de preservació de pestilència. (Lleida 1348)*. Estudis introductoris i Glossari, Jon ARRIZABALAGA, Lluís GARCÍA BALLESTER i Joan VENY. Edició Joan VENY. Il·lustracions Josep MINGUELL. Pròleg Jaume PORTA i CASANELLAS, rector de la Universitat de Lleida, Barcelona, Enciclopèdia Catalana 1998, 132 pp.
- Joaquim AIERDI. *Dietari. Notícies de València i son regne de 1581 a 1664 i de 1667 a 1679*. A cura de Vicent Josep ESCARTÍ (Els Nostres Clàssics. Biblioteca Baró de Maldà, 3), Barcelona, Editorial Barcino 1999, 502 pp.
- Ramon ALBERCH i FUGUERAS, Josep QUER i CARBONELL, *Joaquim Botet i Sisó. Del catalanisme al nacionalisme* (Columna Assaig, 16), Barcelona, Columna Edicions 1998, 192 pp.
- Lluís ALCANYÍS, *Regiment preservatiu i curatiu de la pestilència*. Introducció per José M. LÓPEZ PIÑERO. Estudi i edició a cura d'Antoni FERRANDO, València, Universitat de València 1999, 178 pp.
- Agustí ALCOBERRO, *Miquel Batllori* (Història, 8), Barcelona, Fundació Catalana per a la Recerca 2000, 154 pp.
- Jesús ALTURO i PERUCHO, *Studia in codicum fragmenta* (Seminari de Paleografia, Diplomàtica i Codicologia. Monografies, 1), Bellaterra, Universitat Autònoma de Barcelona 1999, 312 pp.
- Josep AMENGUAL i BATLE, *Tres concilis, tres models d'Església i tres estils sinodals*, extret de «Bolletí de la Societat Arqueològica Lul·liana», 55 (1999), 7-54; i edició independent (Monografies, 9), Palma de Mallorca, Societat Arqueològica Lul·liana 2000, [IV] i 7-54 pp.
- Ramon AMIGÓ i ANGLÈS, *Siurana de Prades. La terra i la gent* (Fundació Salvador Vives Casajuana, 125), Barcelona, FSViC 1998, 222 pp.
- «Analecta TOR», núm. 30 (1999 = Rosaria MONTELLA, *Mari Clotilde Adelaide Saveria di Francia regina di Sardegna (1759-1802)*, 449-718; i núm. 31 (2000), 360 pp.
- «Annals. Centre d'Estudis Comarcals del Ripollès», 3 (1995-1996 [1997]), 176 pp.
- «Annals de l'Institut d'Estudis Empordanesos», 30 (1997), 486 pp.- Vol. 31 (1998), 528 pp.
- Annamaria ANNICCHIARICO, *Varianti corelliane e «plagi» del Tirant: Achille e Polissena* (Biblioteca della Ricerca. Cultura Straniera 72), Fasano di Brindisi, Schena editore 1996, 106 pp.- *Fron-dino e Brisona* (Biblioteca di Filologia Romanza, 34), Bari, Adriatica Editrice 1990, 138 pp.- *Perchè «Tragedia»? il gioco delle «ambiguità» nella «Tragedia di Caldesa» di Joan Roís de Corella*, extret de «Boletín de la Real Academia de Buenas Letras de Barcelona», XLIII (1991-1992 [1993]), 59-79.- «*Voglia di pathos*» e un'altra «connexió»: *Fiammetta e Corella nel Tirant lo Blanch*, extret de «Caplletra. Revista Internacional de Filologia», 24 (Primavera 1998), 25-44.
- «Anuari de la Societat Catalana de Filosofia», X (1998 [1999]), 216 pp.
- ARCHIVIO SEGRETO VATICANO, *Indice dei Fondi e relativi mezzi di descrizione e di ricerca*, Ciutat del Vaticà 1999, 72 pp.
- Arnaldi de VILLANOVA, *Tractatus de intentione medicorum*. Edidit et praefatione et commentariis catalanis anglicisque instruxit Michael R. Mc.VAUGH (Arnaldi de Villanova Opera Medica

- Omnia, V.1), Barcelona, Publicacions de la Universitat de Barcelona i Fundació Noguera 2000, 226 pp.
- M. Josepa ARNALL, *Les rúbriques del còdex anomenat «Col·lecció de franqueses, provisions, privilegis i cartes reials de la ciutat i vegueria de Girona»*. Ms. R-416 de la Biblioteca del Col·legi d'Advocats de Barcelona, extret de «Annals de l'Institut d'Estudis Gironins», XXXIX (1998), 123-172; *Reales cédulas de Carlos III conservadas en el Archivo Histórico de la Ciudad de Girona (1760-1788)*, extret de «Misc. González», 112-122; *Crónica del siglo XVIII relativa a la historia de México* (Ms. 919 de la Biblioteca Universitaria de Barcelona), extret de «Boletín Americanista», XXXVII (1997), 35-43; *Libros de espiritualidad en la biblioteca de los Carmelitas Descalzos de Barcelona (Siglos XIII-XIX)*, extret de «Revista de Espiritualidad», 53 (1994), 545-554; 54 (1995), 185-197; i 377-388.
- «Arxiu Comarcal del Solsonès», 3 (novembre 1999), 20 pp.
- «Arxius. Butlletí del Servei d'Arxius», núm. 22 (estiu 1999), 8 pp.; núm. 23 (tardor 1999), 8 pp.; núm. 24 (hivern 1999), 8 pp.; núm. 23 (primavera 2000), 8 pp.
- Francesc ASENSI I BOTET, *Lluís Alcanyís: poeta, metge, mestre i víctima*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans 1998, 28 pp.
- «Ausa. Publicació del Patronat d'Estudis Osonencs», XVIII (núm. 143) (1999), 413-564.
- Asiàis March i el món cultural del segle XV*. Edició a cura de Rafael ALEMANY (Symposia Philologica, 1), Institut Universitari de Filologia Valenciana 1999, 380 pp.
- Jaume AYMAR I RAGLOTA, *Ermittans Jerònims i Carles I*, extret de «Estudis del Baix Empordà», 19 (2000), 51-68.
- Antoni M. BADIA I MARGARIT, *Les Regles de esquivar vocables i la «Qüestió de la llengua»* (Biblioteca Filològica, XXXVIII), Barcelona, Institut d'Estudis Catalans 1999, 510 pp. i sis làmines no numerades.
- Anna M. BALAGUER, *Història de la moneda dels comtats catalans*, Barcelona, Societat Catalana d'Estudis Numismàtics 1999, 492 pp.
- Cebrià BARAUT, *La intervenció carolíngia antifelicianiana al bisbat d'Urgell i les seves conseqüències religioses i culturals (segles VIII-IX)*, «Jornades Internacionals d'Estudi sobre el bisbe Feliu d'Urgell. Commemoració dels 1200 anys del Concili d'Aquisgrà (799)», La Seu d'Urgell, Bisbat 1999, 40 pp.
- Miquel BARCELÓ (coord.), Xavier BALLESTÍN, Fèlix RETAMERO, Helena KIRSCHNER, *Musulmans i Catalunya* (Història de Catalunya, 1), Barcelona, Editorial Empúries 1999, 160 pp.
- Pere-Enric BARREDA I EDO, *Els Establiments de la vila de Benassal*. Introducció, resum, edició i índexs de P.-E. B. i E., dins «Cooperativa Agrícola Benasalense. 50 Aniversari 1949-1999», II, Benassal, Cooperativa Agrícola Benasalense 1999, 472 pp.
- Modest BARRERA I AYMERICH, *Família, patrimoni i dona al Vila-real de l'Antic Règim. Els afers familiars en la pràctica judicial del set-cents* (Temes Vila-realencs, IV/8), Vila-real, Ajuntament 1993, 100 pp.
- Joan BASTARDAS I PARERA, *Substantius usats en sentit figurat com a qualificadors de persona* (Treballs de la Societat Catalana de llengua i Literatura, 2), Barcelona, IEC 2000, 68 pp.
- Joan Bergós, *Centenari (1894-1994)*, Barcelona, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya 1994, 32 pp.
- Joan F. BERNAT ESPLUGUES, *Bibliografia de temes vila-realencs* (Temes Vila-realencs, III/20), Vila-real, Ajuntament 1991, 126 pp.
- Vicenç BELTRAN, Gemma AVENOZA, amb la col·laboració de Lourdes SORIANO, Glòria SABATÉ, Orland GRAPÍ i Edith DE LA MARNIERRE, *Bibliografia de Textos Catalans Antics*. Extracte núm. 1. *Montserrat: Biblioteca del Monestir*, juny 2000, 48 pp.
- Vicenç BELTRAN PEPIÓ, *El cancionero de Charles d'Orléans y Dregz de natura de M. Ermengau*, extret de «Romania», 115 (1997), 193-206.- *L'infant Pere, Cerverí de Girona i Pero Majaldo*, extret de «Studi Mediolatini e Volgari», XXXIX, 9-31.- *The Typology and Genesis of the Cancioneros: Compiling the Materials*, extret de *Poetry at Court in Trastamaran Spain: From the Cancionero de Baena to the Cancionero General*, edited by E. MICHAEL GERLI & Julian WEIS, Temple (Arizona), Medieval & Renaissance Texts and Studies 1998, 19-54 pp.- *Tipo-*

- logia i gènesi dels cançoners. El cançoner J, ms. esp. 225 de la Bibliothèque Nationale de Paris*, extret d'«Actes del VII Congrés de l'Associació Hispànica de Literatura Medieval (Castelló de la Plana, 22-26 de setembre de 1997)». Editors: Santiago FORTUÑO LLORENS, Tomàs MARTÍNEZ ROMERO, I, 337-352.- *Trovadores y testimonios históricos: reflexiones metodológicas*, extret d'*O Mar das Cantigas*, Xunta de Galicia, s. a., 345-362.
- Prim BERTRAN i ROIGÉ, *Ermengol d'Urgell: l'obra d'un bisbe del segle XI*, extret de *La transformació de la frontera al segle XI. Reflexions des de Guissona arran del IX centenari de la consagració de l'església de Santa Maria*. «IV Fòrum d'Arqueologia i Història de Guissona (Guissona, 4 i 5 de setembre de 1998)», Lleida, Universitat i Institut d'Estudis Ilerdencs 2000, 89-132.
- Josep L. BLASCO ESTELLÉS, *La llibertat de la raó*. Discurs de recepció com a membre numerari de la Secció de Filosofia i Ciències Socials llegit el dia 20 de desembre de 1999, Barcelona Institut d'Estudis Catalans 1999, 20 pp.
- «Boletín Bibliográfico de la Asociación Hispana de Literatura Medieval», fascículo 11 (1997), 586 pp.; fascículo 12 (1998), 562 pp; fascículo 13 (1999), 660 pp.
- «Butlletí de la Societat Catalana d'Estudis Històrics», IX (1998), 196 pp.
- «Butlletí de la Societat Catalana de Musicologia», IV (1997 [1999]) = Actes del II Simposi de Musicologia Catalana. *La Musicologia a Catalunya, propostes de futur*, 252 pp.
- Joan-F. CABESTANY i FORT, *La Marca de l'Alt Gaià: El Castell de Queralt (segles VIII-XII)*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans 2000, 24 pp.
- Salvador CABOT ROSSELLÓ, *Libertades y servidumbres de la Tercera Orden Regular de San Francisco o la Guerra de las Bulas (sec. XIV-XV)*, extret d'«Analecta TOR», 31 (2000), 121-202.
- Josep de CALASSANÇ, *Documents fundacionals de l'Escola Pia*. Pròleg de Joan FLORENSA i PARÉS. Traducció coordinada per Adolf GARCÍA-DURAN (Textos Pedagògics, 37), Vic, Eumo Editorial 1998, LXVI i 110 pp.
- José CAMARENA MAHIQUES, José M. DOÑATE SEBASTIÀ, *Catálogo del Archivo Histórico Municipal de Vila-real*, Castelló, Diputació 1986, 183 pp.
- Francesc Camps-Ribera. *Centenari (1895-1995)*, Barcelona, Departament de Cultura de la Generalitat de Catalunya 1995, 32 pp.
- Capítols i Establiments de l'Ofici dels Peraires de la Ciutat de València*. Estudi, edició i notes del manuscrit d'Ontinyent a cura de Francisco M. GIMENO BLAY, Ramon Josep PUCHADES BATALLER, Ontinyent, Caixa d'Ontinyent 1999, 200 pp.
- Concepció CARRERAS i FONTSERÈ, *Arxiu Joaquim Carreras Artau* (Unitat bibliogràfica. Secció de Manuscrits, 15), Barcelona, Biblioteca de Catalunya 1999, 160 pp.
- Casa de subhastes de Barcelona. Llibres, manuscrits, mapes i obra gràfica*, 26 i 28 d'octubre 1999. Barcelona 1999, 188 pp.; 27 gener 2000, Barcelona 2000, 140 pp.
- Àngel CASALS, Montserrat COBERÓ, Flocel SABATÉ, Carles SANTACANA, *Història de Piera*, Lleida, Pagès editors 1999, 432 pp.
- Anna CASTELLANO i TRESSERRA, *Pedralbes a l'Edat Mitjana. Història d'un monestir femení*. Pròleg de José Enrique RUIZ-DOMÈNEC (Biblioteca Abat Oliba, 198), Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat 1998, 406 pp.
- Francisco de CASTELLVÍ, *Narraciones históricas*. Volumen III: *Año 1710 - Año 1711 - Año 1712 - Año 1713*. Edición de Josep M. MUNDET i GIFRE y José M. ALSINA ROCA, Madrid, Fundación Francisco Elías de Tejada y Erasmo Pércopo 1999, 872 pp.
- Jaume CASTILLO SAINZ, *Els conflictes de l'aigua a la Safor medieval*, Gandia, CEIC Alfons el Vell 1997, 168 pp.
- Roque CHABÀS, *Opúsculos*. Introducció de Mateu RODRIGO LIZONDO (Monografies, 24), València, Consell Valencià de Cultura 1995, 374 pp.
- Jaume J. CHINER GIMENO, *Ausiàs March i la València del segle XV (1400-1459)*, València, Consell Valencià de Cultura 1997, 608 pp.
- Antonio CICERI, *Petri Iohannis Olini. Opera. Censimento dei manoscritti* (Collectio Oliviana. Tomus I), Grottaferrata, Editiones Collegii S. Bonaventurae ad Claras Aquas 1999, 250 pp.

- Jaume CODINA, *Bàndols i bandolers al Baix Llobregat (1580-1630)* (Col·lecció Llorenç Sans d'Estudis del Baix Llobregat, 4), Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat 1993, 356 pp.
- Col·lecció diplomàtica de la Casa del Temple de Gardeny (1070-1200)*. Estudi i edició a cura de Ramon SAROBRE i HUESCA. Vols I-II (Col·lecció diplomataris, 16 i 17), Barcelona, Fundació Noguera 1998, 1190 pp. tots dos volums.
- Comerç i vies de comunicació (100 aC - 700 dC)*. «XI Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà. 31 d'octubre i 1 de novembre de 1997», Puigcerdà, Institut d'Estudis Ceretans 1998, 468 pp.
- Ximo COMPANYY, *L'Europa d'Ausàs March. Art, Cultura, Pensament*, Gandia, CEIC Alfons el Vell 1998, 336 pp.
- «Comprendre. Revista Catalana de Filosofia», II (2000), 124 pp.
- Joa Costa i Bou, *Nació i Nacionalismes. Una reflexió en el marc del magisteri pontifici contemporani* (Col·lecció Fonaments, 1), Barcelona, M&M Euroeditors i Facultat de Teologia de Catalunya 2000, 256 pp.
- Cristianisme, Església i Societat al segle XXI*. Actes del Congrés. Barcelona 9, 10 i 11 d'octubre de 1999, Barcelona, El Ciervo 96, S. A. 2000, 230 pp.
- José M. CRUSSELLES GÓMEZ, *Els notaris de la ciutat de València. Activitat professional i comportament social a la primera meitat del segle XV* (Estudis, 17), Barcelona, Fundació Noguera 1998, 450 pp.
- La Cultura (Col·loquis de Vic, III)*. Edició a cura d'Ignasi ROVIÓ i Josep MONTSERRAT, Barcelona, Universitat 1999, 170 pp.
- Cultura i humanisme a les lletres hispàniques (s. XV-XVI)*, a cura de Germà COLÓN DOMÈNECH i Lluís GIMENO BETÍ, dins «Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura», LXXIV (1998), 1-348 pp.
- Diccionari d'història eclesiàstica de Catalunya*. Volum II. D-0, Barcelona, Generalitat de Catalunya i Editorial Claret 2000, XXII i 774 pp.
- Diplomatari d'Alguaire i del seu monestir santjoanista de 1076 a 1244* (Col·lecció Diplomataris, 21). Estudi i edició a cura de Jesús ALTURO i PERUCHO. Barcelona, Fundació Noguera 1999, 574 pp.
- Maria Pia DONATO, *Accademie e accademismi in una capitale particolare. Il caso di Roma, secoli XVIII-XIX*, extret de «Mélanges de l'École Française de Rome. Italie et Méditerranée», 111 (1991), 415-430.
- José M. DONATE SEBASTIÀ, *Datos para la Historia de Villarreal*. V. Villarreal, [Ajuntament] 1982, 260 pp.; VI, Villarreal, [Ajuntament] 1984, 282 pp.
- Eulàlia DURAN, *Agustí Duran i Sanpere. Semblança biogràfica*. Conferència pronunciada davant el Ple el dia 20 de desembre de 1999. Barcelona, Institut d'Estudis Catalans 2000, 12 pp.
- El Llibre Verd de Manresa (1218-1902)*. Edició a cura de Marc TORRAS i SERRA. Col·laboradors: Josep M. GASSOL ALMENDROS, Mercè LÒPEZ ROMAN, Cristina VILA ESTEBAN, Emma VILA ESTEBAN (Llibres de privilegis, 5), Barcelona, Fundació Noguera 1996, 678 pp.
- El manual de Joan de Cabreny (1385-1386)* (Acta Notariorum Cataloniae, 9). Edició a cura de M. Carme COLL i FONT, Xavier CAZENEUVE i DESCARREGA, Josep HERNANDO I DELGADO, Barcelona, Fundació Noguera 1999, 552 pp.
- El territori i les seves institucions històriques*. «Actes de les jornades d'estudi commemoratives del 650è aniversari de la incorporació definitiva del marge dret del riu Ebre a Catalunya. Ascò 28, 29 i 30 de novembre de 1997». Edició coordinada pel Dr. Josep SERRANO DAURA. Vols I-II (Estudis 19-20), Barcelona, Fundació Noguera 1999, 960 pp.
- Els pergamins de l'Arxiu Comtal de Barcelona de Ramon Borrell a Ramon Berenguer I* (Col·lecció Diplomataris, 18-20), I-III. Estudi i edició a cura de Gaspar FELIU i Josep M. SALRACH (dirs.); M. Josepa ARNALL i Ignasi J. BAIGES (coords.); Pere BENITO, Rafael CONDE, Víctor FARÍAS, Lluís TO, Barcelona, Fundació Noguera 1999, 1660 pp.
- Epistolari de Jaume Vicens Vives*. II. A cura de Josep CLARA, Pere CORNELLÀ, Francesc MARINA i Antoni SIMON (Quaderns del Cercle, 14), Girona, Cercle d'Estudis Històrics i Socials 1998, 580 pp.

- Epistolari Joan Coromines - Francesc de Borja Moll*. Apèndix: *Epistolari Pompeu Fabra - Francesc de Borja Moll*. A cura de Josep FERRER i Joan PUJADES. Pròleg d'Aina MOLL (Textos i Estudis, 2), Barcelona, Curial Edicions Catalanes 2000, 626 pp.
- Vicenç ESTANYOL BARDERA, *El pactisme en guerra (L'organització militar catalana als inicis de la guerra de separació, 1640-1642)* (Fundació Salvador Vives i Casajuana, 128), Barcelona, FSViC 1999, 240 pp.
- «Estudis Balearics», núms. 62-63 (octubre 1998-maig 1999 = «Homenatge a Llorenç Pérez. Miscel·lània»), 202 pp.
- Estudis de Filologia catalana. Dotze anys de l'Institut de Llengua i Cultura Catalanes. Secció Francesc Eiximenis*, a cura de Pep BALSALOBRE i August RAFANELL (Biblioteca Abat Oliba, 219), Barcelona, Publicacions de l'abadia de Montserrat 1998, 358 pp.
- «Estudis Romànics», XXII (2000), 398 pp.
- Pompeu FABRA, *Gramàtica catalana* (Biblioteca Filològica, XII), Barcelona, Institut d'Estudis Catalans 1995, 140 pp.
- Joaquim FÀBREGA de CEREROLS, *Llibre de coses que han succeït a Catalunya dignes de ser notades, i en altres parts del món. Crònica d'un pagès català dels segles XVII i XVIII*. Versió al català actual a cura d'Albert FÀBREGA. Introducció de Marc TORRAS (Col·lecció Memòria, 2), Manresa, Centre d'Estudis del Bages 1999, 140 pp.
- Monique FAVRE-COMMUNAL, *La Passion du Musée de Reims. Étude technique et iconographique de toiles peintes du XVe siècle*, extret de «Mélanges de l'École Française de Rome. Moyen Âge», 111 (1999), 357-371.
- Narciso FELIU DE LA PEÑA, *Anales de Cataluña*. Edició facsímil. Pòrtic: Jordi PUJOL. Estudi introductor: Jaume SOBREQÜÉS i CALLICÓ (Apographa Historiae Cathaloniae. Series historica, II), Barcelona, Editorial Base 1999, 40 + (22 + 364 + 36), (26 + 504 + 62) i (22 + 656 + 54) pp.
- Joaquim FERRER, Marfa Antonia NOGUERAS, *Breve Diccionario Síríaco. Síríaco - castellano - catalán* (Estudios de Filología Semítica, 2), Barcelona, Universitat de Barcelona 1999, 326 pp.- *Manual de gramàtica siriaca* (Estudios de Filología Semítica, 1), Barcelona, Universitat de Barcelona 1999, 154 pp.
- «Florensia. Bolletino del Centro Internazionale di Studi Gioacchimiti», núm. 12 (1998 [2000]), 160 pp.
- Josep M. FONT I RIUS, *Guillem M. de Brocà. Semblança biogràfica*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans 2000, 10 pp.
- Francesc FONTBONA I DE VALLESCAR, *Neomedievalismes al segle XIX*. Lliçó inaugural del curs 1999-2000, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans 1999, 18 pp.- *Joaquim Folch i Torres. Semblança biogràfica*. Conferència pronunciada davant el Ple el dia 22 de març de 1999, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans 2000, 10 pp.
- FUNDACIÓ JAUME BOFILL, *Informe per a la Catalunya del 2000. Societat, economia, política*. Coordinació general: Jordi SÁNCHEZ, Barcelona, Editorial Mediterrània 1999, 784 pp.
- Furs de València*. Edició crítica a cura de Germà COLÓN i Arcadi GARCIA (+). Volums VII i VIII (Els Nostres Clàssics, 136-137), Barcelona, Editorial Barcino 1999, 298 i 260 pp.
- FUS. Grup de Fundacions. *Memòria 1999*, Barcelona, [Fundació Jaume Bofill] 2000, 108 pp.
- Gandia 1549-1999. 450 anys de tradició universitària*, Gandia, Ajuntament 1999, 212 pp.
- Joaquim GARCIA GIRONA, *Seidía. Poema valencià del principi de la reconquesta*. Edició a cura d'Òscar PÉREZ i Ramon PARÍS, València, Saó Edicions 2000, LXVIII i 276 pp.
- Enric GARCIA-PEY, *Recull toponomàstic de Martorelles (Vallès Oriental)* (Fundació Salvador Vives i Casajuana, 124), Barcelona, FSViC 1997, 120 pp.
- Josep GIL I RIBAS, *El mil·lenarisme, un excés malaguanyat*. Lliçó inaugural del curs acadèmic 1999-2000, Barcelona, Facultat de Teologia 1999, 112 pp.
- Lluís GIMENO BETÍ, *Les Relacions de Procuradors de l'època de Jaume II el Just. Transcripció i estudi lingüístic de dos documents (1296 i 1326)*, extret de «Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura», LXXIV (1998), 539-563.

- GIORDANO DA PISA, *Predicba sul secondo capitolo della* Genesi. A cura di Serena GRATTAROLA. Premessa di Carlo DELCORNO (Monumenta Ordinis Fratrum Praedicatorum Historica, XXVIII), Roma, Istituto Storico Domenicano 1999, 226 pp.
- María E. GÓMEZ ROJO, *Ante el olvidado centenario de Joaquim Balcells i Pintó (1890-1936)*, extret de «Cuadernos informativos de Derecho histórico público y de la navegación», 15-16 (1993), 3877-3888.
- Josep M. GRAU PUJOL, Roser PUIG TÀRRECH, *La venda del retaule de la Santíssima Trinitat de Sarra (1777). Una mostra del comerç d'obres d'art a l'època moderna*, extret de «II Recull de Treballs El Baluard», Sarral 1999, 135-143; *Unes ordinations de Tarrés (1743)*, extret de «Aplec de Treballs. Centre d'Estudis de la Conca de Barberà», 15 (1999), 15-32.
- Miquel dels S. GROS I PUJOL, *Els tropers prosers de la catedral de Vic. Estudi i edició* (Biblioteca litúrgica catalana, 2), Barcelona, Institut d'Estudis Catalans 1999, 352 pp.
- F. Xabier GUAL I REMÍREZ, Carles MILLÀS I CASTELLVÍ, *La població del Baix Llobregat a l'època dels Àustria* (Fundació Salvador Vives i Casajuana, 127), Barcelona, FSVIC 1999, 204 pp.
- Josep GUIA I MARÍN, *Frasesologia i estil. Enigmes literaris de la València del segle XV* (L'Estel, 17), València, Tres i Quatre 1999, 362 pp.- Josep GUIA, Curt WITTLIN, *Nine Problem Areas Concerning Tirant lo Blanc*, extret de *Tirant lo Blanc: New Approaches*, edited by Arthur TERRY, Londres, Tamesis 1999, 109-126.
- Massimiliano GUARESCHI, *Fra canones e leges: Magister Vacarius e il matrimonio*, extret de «Mélanges de l'École Française de Rome. Moyen Âge», 111 (1999), 105-139.
- José Luis GUTIÉRREZ, *I miracoli nell'apparato probatorio delle cause di canonizzazione*, extret de «Ius Ecclesiae. Rivista Internazionale di Diritto Canonico», X (1998), 491-529.- *Principios inspiradores de la normativa sobre las causas de canonización*, extret de «Ius Canonicum», (1999 = Escritos en honor de Javier Hervada), 491-501.
- Miquel GUTIÉRREZ I POCH, *Full a full. La indústria paperera de l'Anoia (1700-1998): Continuïtat i modernitat*. Pròleg de Jordi NADAL (Biblioteca Abat Oliba, 220), Igualada i Barcelona, Ajuntament i Publicacions de l'Abadia de Montserrat 1999, 310 pp.
- Albert HAUF I VALLS, «*Sinó per la fe de Jesucrist*» (*Tirant lo Blanch*. c. 403), extret de «Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura», LXXIV (1998 = *Cultura i humanisme en les lletres hispàniques* (s. XV-XVI)), 49-75.- *The Eschatological Framework of Tirant's African Adventure*, extret de *Tirant lo Blanch. New Approaches*, Coord. per Arthur TERRY, Londres, Tamesis 1999, 69-82.- *Corrientes teológicas valencianas, s. XIV-XV: Arnau de Vilanova, Ramon Llull, Francesc Eiximenis*, extret de *Teologia en València: raíces y retos. Buscando nuestros orígenes, de cara al futuro*. Actas del X Simposio de Teología Histórica (3-5 marzo 1999), València 2000, 9-47.
- Josep HERNANDO, *El libro, instrumento de cultura y objeto económico. Pere sa Sala, escribano real*, extret de «Anuario de Estudios Medievales», 29 (1999), 409-427; *La 'tertia pars' en la regla de los Trinitarios para el rescate de cautivos: una forma de inversión económica, de economía evangélica*, extret de *Liberazione dei 'cattivi' tra cristianità e Islam. Tolleranza e servizio umanitario a cura di Giulio CIPOLLONE* (Collectanea Archivi Vaticani, 46), Ciutat del Vaticà, Archivio Segreto Vaticano 2000, 263-308; *Las obras de Santo Tomás de Aquino en la biblioteca de un jurista barcelonés del siglo XIV: Ramon Vinader, doctor en leyes (+1351)*, extret de «Actas del IV Congreso Internacional de la S.I.T.A., Caja ur Publicaciones 1357-1366 pp.
- Jocelyn N. HILLGARTH, *Altercatio Ecclesiae et Synagogae*, extret de «Corpus Christianorum. Series Latina», LXIX A, Turnholt, Brepols 1999, 1-54.
- Identitat i territoris. Textos geogràfics del Renaixement*. A cura d'Agustí ALCOVERRO (Col·lecció Escolis, 7), Barcelona i Vic, Universitat de Barcelona i Eumo Editorial 2000, 240 pp.
- INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS. *Reports de la recerca a Catalunya*. Art, a cura de Francesc FONTBONA, Barcelona, IEC 1999, 36 pp.- *Dret (1990-1997)*, a cura d'Encarna ROCA I TRIAS Barcelona, IEC 1999, 88 pp.- *Filologia catalana (1990-1995)*. Report elaborat per Joan MARTÍ I CASTELL, amb la col·laboració de Josep MORAN, August RAFANELL, Ramon SISTAC i Jordi CORNELLÀ, Barcelona 2000, 70 pp.- *Sessió inaugural del curs 1999-2000* (Publicacions de la Presidència, 1), Barcelona 2000, 68 pp.- *Memòria. Curs 1998-1999*, Barcelona, IEC 2000, 448 pp.- *Enginyeria civil i enginyeria de la construcció*. Report preparat per Antonio AGUA-

- DO, Jesús CARRERA, Fructuós MAÑÀ, Eugenio OÑATE i Francesc ROBUSTÉ, Barcelona, IEC 2000, 62 pp.- *Química (1990-1995)*. Report redactat per Salvador ALEGRET, amb la col·laboració d'Antoni AGUILAR, Joaquim SALES, Francesc SÁNCHEZ i Manel del VALLE, Barcelona, IEC 2000, 60 pp.
- Petri IOHANNIS OLIVI, *Expositio in Cantica Canticorum. Kritische Edition von Olivis Hobeliedkommentar mit Einföhrung und Übersetzung von Johannes SCHLAGETER*, OFM (Colletio Oliviana, II), Grottaferrata (Roma), Editiones Collegii S. Bonaventurae ad Claras Aquas 1999, 348 pp.- Pietro DI GIOVANNI OLIVI, *Opera edita et inedita*, dins «Atti delle Giornate Internazionali di Studio. Grottaferrata (Roma) 4 -5 Dicembre 1997», Grottaferrata, Editiones «Archivum Franciscanum Historicum» 1999, pp. 320-616.
- La Brújula. Guía del archivo real de Barcelona. Pere Benet (1601)*. Estudio, transcripción y traducción: Rafael CONDE Y DELGADO DE MOLINA, Madrid, Ministerio de Educación y Cultura 1999, 176 pp.
- La Carta Poble de Vila-Real. 20 de febrer de 1.274*. Arcadi GARCIA SANZ, Vicent GARCIA EDO, Vila-real, Ajuntament 1995, 76 pp.
- La Cartografia Catalana*. Cicle de conferències sobre història de la cartografia. 10è curs. 22, 23, 24, 25 i 26 de febrer de 1999. Organitzat per l'Institut Cartogràfic de Catalunya i el Departament de Geografia de la Universitat Autònoma de Barcelona, Barcelona, Institut Cartogràfic de Catalunya 2000, 270 pp.
- L'obra de Josep Rubió i Nadal, científic il·lustrat, rector de Vilanova de Prades (1792-1807). Hipòtesis... con la que se descubre la causa de la declinación y variación de la Aguja de Marear. 1807*. Edició a cura d'Antoni ROCA, Roser PUIG, Josep M. T. GRAU, Vilanova de Prades, Ajuntament i Parròquia 1999, 58 i 40 pp. i IX làmines.
- «Lambard. Estudios d'Art Medieval», XI (1998-1999 [1999]), 172 pp.
- «Llengua & Literatura. Revista anual de la Societat Catalana de Llengua i Literatura», 9 (1998), 576 pp.; vol. 11 (2000), 640 pp.
- Llibre Verd de la ciutat de Girona (1144-1533)*. Edició a cura de Christian GUILLERÉ (Llibres de privilegis, 7), Barcelona, Fundació Noguera 2000, 734 pp.
- Llibres antics, rars i curiosos*, núm. 4, Barcelona, Llibreria antiquària [1999], 254 pp.
- Llibres i estudis superiors a Vic: una història de 1.000 anys*, Vic, Eumo Editorial 1999, 60 pp.
- Llibres, Manuscrits, Mapes i Obra gràfica*, Casa de subhastes de Barcelona. 13 i 14 de desembre 1999, 126 pp.
- Pere LLUÍS i FONT, *Joaquim Carreras Artau. Semblança biogràfica*. Conferència pronunciada davant el Ple el dia 3 de març de 2000, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans 2000, 14 pp.
- Raimundus LULLUS, *Ars Brevis*. Lateinisch-Deutsch (Philosophische Bibliothek, 518), Hamburg, Felix Meiner Verlag 1999, 146 pp.
- Elisabeth MAGNOU-NORTIER, *Capitulaire «De Villis et Curtis imperialibus» (vers 810-813). Texte, traduction et commentaire*, extret de «Revue Historique», CCICIX (1998), 643-689; *La tentative de subversion de l'État (1) sous Louis le Pieux et l'oeuvre des falsificateurs (1ère partie)*, extret de «Le Moyen Âge. Revue d'Histoire et de Philologie», CV (1999), 331-365.
- Ausiàs MARCH, *Llir entre cards. Antologia poètica*. Pròleg de Francesc CARRERO i BORRULL. Versió moderna de Climent FORNER (Les Eines, 1), Barcelona, Enciclopèdia Catalana 1999, 142 pp.
- Josep M. MARQUÈS [i PLANAGUMÀ], *Arxiu Diocesà de Girona. Guia-Inventari* (Col·lecció Francesc Monsalvatje, 3), Girona, Diputació i Bisbat 1998, 186 pp.- *Ermites i Santuaris de la Diòcesi de Girona* (Col·lecció Francesc Monsalvatje, 4), Girona, Diputació i Bisbat 2000, 184 pp.
- Manuel MARTÍN PASCUAL, *El Rec comtal (1822-1879). La lluita per l'aigua a la Barcelona del segle XIX* (Fundació Salvador Vives i Casajuana, 126), Barcelona, FSViC 1999, 236 pp.
- Vicent MARTINES, *L'edició filològica de textos* (Biblioteca Lingüística Catalana, 24), València, Universitat 1999, 186 pp.
- Marielle MARTINIANI-REBER, *Teintures et textiles des églises romaines au haut Moyen Âge d'après le Liber Pontificalis*, extret de «Mélanges de l'École Française de Rome. Moyen Âge», 111 (1999), 289-305.

- Ramon MASNOU I BOIXEDA, *Estimem l'Església! Reflexió sobre el «Plebiscit eclesial "Som Església"»*, Barcelona, Notícies Cristianes 1999, 160 pp.
- Josep MASSOT I MUNTANER, *Antoni M. Sbert, intel·lectual i polític*. Discurs de recepció com a membre numerari de la Secció Històrico-Arqueològica, llegit el dia 24 de febrer de 2000, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans 2000, 32 pp.
- Jaume MEDINA, *La poesia llatina de Montserrat en els segles XVI i XVII (El Còdex Brenach De l'Arxiu Episcopal de Vic)* (Textos i Estudis de Cultura Catalana, 62), Barcelona, Curial, Edicions Catalanes i Publicacions de l'Abadia de Montserrat 1998, 464 pp.- *La poesia llatina dels Països Catalans. Segles X-XX (Antologia)* (Faventia. Monografies, 13), Barcelona/Bellaterra, Universitat Autònoma 1996, 238 pp.
- Memòria de l'Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana (Curs 1997-1998)*, València, IIFV, desembre de 1998, 38 pp.- *Memòria de l'Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana (Curs 1998-1999)*, IIFV desembre de 1999, 60 pp.
- Roberto MENEGHINI, *Edilizia pubblica e privata nella Roma altomedievale. Due episodi di riuso*, extret de «Mélanges de l'École Française de Rome. Moyen âge», 111 (1999), 171-182.
- Fernando MILLÁN ROMERAL, *Reconciliación con la Iglesia. Influencia de la tesis de B. F. M. Xiberta (1897-1967) en la teología penitencial del siglo XX* (Textus et Studia Historica Carmelitana, 24), Roma, Edizioni Carmelitane 1997, 416 pp.
- Carles MIRALLES I SOLÀ, Manuel MUNDÓ I MARCET, *Lluís Nicolau d'Olwer*. Semblança biogràfica, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans 2000, 18 pp.
- «Miscel·lànea. Homenaje a José María Doñate». (Temes Vila-realencs, 4), Vila-real i Castelló, Ajuntament i Universitat Jaume I 1993, 398 pp.
- «Miscel·lània en homenatge a Joan Ainaud de Lasarte». Volum II (Biblioteca Abat Oliba. Sèrie il·lustrada, 15), Barcelona, Publicacions de l'Abadia de Montserrat 1999, 356 pp.
- «Miscel·lànea Aqualatensia», IX (1999), 412 pp.
- «Miscel·lània Josep Camarena», Gandia, CEIC Alfons el Vell 1997, 222 pp.
- «Modilianum. Revista d'Estudis del Moianès», núm. 20 (setembre 1999), 88 pp.- Núm. 22 (juny 2000 = *El Moianès al llarg de la història*), 112 pp.
- Josep MORAN I OGERÍNJAUREGUI, *Diferències artístiques entre Ordo antiquus i Ordo novus en el món canònic agustinianà*, extret de «Lambard. Estudis d'Art Medieval», XI (1998-1999), 59-164.- *El foc (de Sant Antoni) i els Col·loquis tortosins de Despuig*, extret de «Estudis de Llengua i Literatura Catalanes», XXXIX (1999 = Homenatge a Arthur Terry, 3), 145-147.- *La llengua catalana en els seus orígens i en relació amb les altres llengües de l'Europa carolíngia*, extret de *Catalunya a l'època carolíngia. Art i Cultura abans del romànic (segles IX i X)*, 16 desembre 1999 - 27 febrer 2000. Museu Nacional d'Art de Catalunya, Barcelona, Diputació i Museu Nacional d'Art 1999, 129-130.
- «Mostra d'obres de Dret impreses a la Universitat de Cervera. Exposició en homenatge a Ramon Maria Roca i Sastre». Cervera, 13 de juny del 2000. Catàleg redactat per Josep M. LLOBET I PORTELLA, Cervera, UNED 2000 [16 pàgines sense numerar].
- Mirelle MOUSNIER, *Dono unum hominem meum: Désignations de la dépendance du XIe au XIIIe siècle en Languedoc Occidental*, extret de «Mélanges de l'École Française de Rome. Moyen Âge», 111 (1999), 51-60.
- Rafael NARBONA VIZCAÍNO, *El nou d'octubre. Ressenya històrica d'una festa valenciana (segles XIV-XX)* (Història. Sèrie minor, 44), València, Consell Valencià de Cultura 1997, 106 pp. i quatre de reproduccions.
- Jaume NOGUER, Agustí ALCOVERRO, *Pirates, corsaris i torres de moros. Passat i present de les torres de Palafrugell i de Mont-ras* (Quaderns de Palafrugell, 6), Palafrugell, Ajuntament 1998, 140 pp.
- Notes i dietaris de la família Fina (1561-1878)*. Edició, estudi i notes a cura d'Enric PRAT i Pep VILA, Palafrugell, Ajuntament 1997, 124 pp.
- Ramon ORDEIG I MATA, *Catalunya Carolíngia, IV: Els comtats d'Osona i de Manresa*. Primera part: *Prefaci. Introducció. Diplomataris (Docs. 1-698)*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans 1999, 534 pp; Segona Part: *Diplomataris (docs. 699-1478)*; Barcelona, Institut d'Estudis Catalans

- 1999, pp.535-1054; Tercera part: *Diplomatari: (Docs. 1479-1873). Mapes. Índex* (Memòries de la Secció Històrico-Arqueològica, LIII), Barcelona, Institut d'Estudis Catalans 1999, 1055-1568 pp.
- Lluís ORRIOLS I MONSET, *Antoni Viladamor i la seva «Història General de Catalunya»*. *La invenció de la història* (Col·lecció Al Guió del temps), Barcelona, Rafael Dalmau, editor 1999, 220 pp.
- Laureà PAGAROLAS I SABATÉ, *Els Templers de les terres de l'Ebre (Tortosa). De Jaume I fins a l'abolició de l'Orde (1213-1312)*. Volums I-II, Tarragona, Diputació 1999, 300 i 300 pp.
- «Palestra Universitària», 11 (1999), 198 pp.- 12 (2000), 192 pp.
- «Paratge. Quaderns d'estudis de genealogia, heràldica, sigil·lografia i vexil·lologia», 9 (1998), 66 pp.
- Roser PARCERISAS I COLOMER, *Memòria d'Aguilar de Segarra. Recull de la vida d'un poble* (Col·lecció Monogràfics, 32), Manresa, Centre d'Estudis del Bages 2000, 296 pp.
- Santiago LA PARRA LÓPEZ, José M. VIVES RAMIRO, Luis QUIRANTE SANTACRUZ. *Visitatio Sepulchri de Sant Francesc de Borja*. Pròleg de Josep GONGA COLOMINA (Ceic Alfons el Vell, 26), Gandia, Centre d'Estudis 1998, 200 pp.
- Pedagogia a Catalunya. Dos-cents cinquanta anys de les Instruccions per a l'ensenyança de minyons de Baldiri Reixac. Cent anys de l'Associació Protectora de l'Ensenyança Catalana*. (Nadala, XXXIII), Barcelona, Fundació Jaume I, 1999, 113 pp.
- «Pedralbes. Revista d'Història Moderna», XVIII/1-2 (1998 = *Catalunya i Europa durant l'Edat Moderna*. «IV Congrés d'Història Moderna de Catalunya. Del 14 al 18 de desembre de 1998»), 570 i 640 pp.
- Manuel J. PELÁEZ ALBENDEA, *Algunas manifestaciones sobre la aplicación judicial del Derecho de la Navegación en la Historia*, extret de «Rudimentos Legales. Revista de Historia del Derecho», 1 (1999), 47-64.- *Banquets et festins dans la pensée sociale de Francesc Eiximenis*, extret de «Senefiance», núm. 38 (1996), 125-139.- *La Magie et sa repression dans la pensée politique et sociale de Francesc Eiximenis et de Saint Vincent Ferrer*, extret de «Senefiance», 42 (1999), 439-451.- *Notas sobre el derecho canónico y las fuentes eclesiásticas en el pensamiento de Francesc Eiximenis*, extret de «Anuario de Estudios Medievales», 29 (1999), 835-842.- *Notas sobre la potestad normativa en Cataluña*, extret de *El territori i les seves institucions històriques*. «Actes. Ascó, 28, 29 i 30 de novembre de 1997», Barcelona, Fundació Noguera 1999, 499-515.
- Josep PERARNAU I ESPELT, *Estudis i inventari de sermons de Sant Vicent Ferrer*, dins «Arxiu de Textos Catalans Antics», XVIII (1999), 812 pp.- *Eusebi Colomer i Pous (1923-1997)*, extret de «Estudis Romànics», XXII (2000), 339-342.
- Michela PEREIRA, Barbara SPAGGIARI, *Il «Testamentum» alchemico attribuito a Raimondo Lullo. Edizione del testo latino e catalano dal manoscritto Oxford, Corpus Christi College, 244* (Millenio Medievale, 14. Testi, 6), Tavernuzze (Firenze), Edizioni del Galluzzo 1999, CLXIV i 632 pp.
- «Periodística», 9 (2000 = *Nous enfocaments en l'estudi de l'actualitat*), 110 pp.
- Antoni PERIS, *Mots fantasmes en el català medieval*, extret de «Llengua & Literatura», 8 (1997), 43-56.
- Antoni PLADEVALL I FONT, *La documentació i l'art medieval*. Discurs d'ingrés a la Reial Acadèmia de Belles Arts de Sant Jordi. Discurs de contesta de Frederic ÚDINA I MARTORELL, Barcelona 1998, 44 pp.
- Josep M. PLANES I CLOSA, Roser PUIG I TÀRRECH, *Un fragment del cens del Marquès de la Ensenada referit a Catalunya: el bisbat d'Urgell l'any 1749*, extret d'«Urtx. Revista Cultural de l'Urgell», 13 (2000), 103-135.
- Poemes catalans sobre la caiguda de Constantinoble*. Edició i estudi: Isabel de RIQUER I PERMANYER (Col·lecció Escolis, 5), Vic. Eumo Editorial 1997, 88 pp.
- Pompeu Fabra i Joan Coromines. La correspondència dels anys de l'exili. Estudi sobre l'ús del guionet en català i Llistes d'emenes al «Diccionari General» de Pompeu Fabra*, a cura de Joan FERRER, Josep FERRER i Joan PUJADES. Presentació de Max CAHNER. Pròleg de Manuel CASTELLET (Textos i estudis, 1), Barcelona, Fundació Pere Coromines 1998, 284 pp.
- José Antonio del POZO CHACÓN, *Proboms i camperols. Espai agrari i poder local a Vila-real (1362-1386)* (Temes Vila-realencs, IV/10), Vila-real, Ajuntament 1995, 144 pp.

- Professor Joan Vilà Valentí. *El seu mestratge en la geografia universitària* (Homenatges 15), Barcelona, Publicacions de la Universitat de Barcelona 1999, 1580 pp.
- Roser PUIG TÀRRECH, *Els molins de Sarraal en un capbreu del 1720*, extret de «II Recull de Treballs El Baluard», Sarraal 1999, 187-196; *L'arxiu parroquial de la Guàrdia dels Prats, un fons documental fragmentat*, extret de «Aplec de Treballs. Centre d'Estudis de la Conca de Barberà», 17 (1999), 137-150.
- Joaquim M. PUIGVERT I SOLÀ (Ed.), *Bisbes, Il·lustració i Jansenisme a la Catalunya del segle XVIII* (Biblioteca Universitària. Història, 6), Vic, Eumo Editorial 2000, 182 pp.
- «Quaderns. Centre d'Estudis Comarcals de Banyoles», 19 (1998 = Actes del Col·loqui de Tardor: *El mas medieval a Catalunya*), 142 pp.
- «Quaderns de la Selva. Revista del Centre d'Estudis Selvatans», 11 (1999), 328 pp.
- «Quaderns de la S[ocietat] C[atalana] O[rdenació del] T[erritori]», 9 (1999 = *Els Plans Generals del Noranta*), 158 pp. i tres desplegable.
- «Quèren. Repertori bibliogràfic biennal de literatura i llengua catalanes de l'edat mitjana i l'edat moderna» elaborat per Josep BALSALOBRE (amb la col·laboració de Francesc Xavier GÓMEZ i David PRATS), 3 (1999), 200 pp.
- Gabriel RAMIS, *Historia de la causa de canonització del Siervo de Dios Ramón Llull, llamado Beato (1232c-1315)*, extret d'«Analecta TOR», 31 (2000), 307-325.
- Ratio Studiorum. L'ordenació dels estudis dels jesuïtes*. Introducció de Miquel BATLLORI. Traducció i notes d'Àngel RUBIO I GODAY (Textos pedagògics, 39), Vic, Eumo Editorial 1999, LXVI i 158 pp.
- Rossella REA, *Il Colosseo. Destruzzurazione e riuso tra IV e VIII secolo*, extret de «Mélanges de l'École Française de Rome. Moyen Âge», 111 (1999), 183-195.
- Josep RECASENS LLORT, *Blancafort, a partir dels noms passats i presents* (Treballs de l'Oficina d'Onomàstica, IV), Barcelona, Institut d'Estudis Catalans 2000, 158 pp.
- «Recerca. Arxiu Històric Comarcal de les Terres de l'Ebre», 3 (1999), 208 pp.
- «Revista Catalana de Sociologia», 8 (juny 1999), 142 pp.
- «Revista Catalana de Teologia», XXIII/2 (1998), 249-524; XXIV/1 (1999), 254 pp.
- «Revista de Girona», núm. 197 (Novembre-Desembre 1997 = *Els claroscurs dels arxius*), 114 pp.
- «Revista d'Igualada», Segona època, núm. 3 (desembre 1999), 124 pp.
- Carles RIERA [I FONTS], *Caracterització de l'idiolèct de un parlant de Mojà*, Barcelona, Editorial Claret 1993, 180 pp.
- [Jaume RIERA I SANS], *Catálogo de memoriales e inventarios. Siglos XIV XIX. Archivo de la Corona de Aragón*, Madrid, Ministerio de Educación y Cultura 1999, 144 pp.
- Manuel RIU I RIU, *La situació política creada a les terres catalanes i en particular a les comarques del bisbat d'Urgell en l'època del bisbe Feliu*. «Jornades Internacionals d'Estudi sobre el bisbe Feliu d'Urgell. Commemoració dels 1200 anys del Concili d'Aquisgrà (799)», La Seu d'Urgell Bisbat 1999, 24 pp.
- Joaan ROÍS DE CORELLA, *Tragèdia de Caldessa*. Presentació d'Enric FERRER SOLIVARES, Gandia, CEIC Alfons el Vell 1997, 68 pp.
- Francesc ROMÀ I CASANOVA amb la col·laboració de Montse PERRAMON, *Salvador Llobet i Reverter: la geografia, entre ciència i passió*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans 2000, 190 pp.
- Josep ROMEU I FIGUERAS, *Assaigs de literatura valenciana del Renaixement* (Biblioteca de Filologia Catalana, 9), Alacant, Departament de Filologia Catalana 1999, 162 pp.- *Corpus d'antiga poesia popular* (Els Nostres Clàssics, B/18), Barcelona, Editorial Barcino 2000, 422 pp.
- Ignasi ROVIRÓ ALEMANY, *Diccionari de filòsofs, teòlegs i mestres del seminari de Vic (1749-1968)*. *Precedit per Aproximació a la història del Seminari Conciliar de Vic*, de Ramon RIAL CARBONELL (Osona a la butxaca, 22-23), Vic, Patronat d'Estudis Osonencs 2000, 340 pp.
- Agustín RUBIO VELA, *Valencia y Torquemada. En torno a los comienzos de la Inquisición Española (1482-1489)*, extret de «Boletín de la Sociedad Castellonense de Cultura», LXXIV (1998), 177-139 pp.
- Montserrat RUMBAU, *Grandeses i misèries de la Catalunya del segle XIV* (Col·lecció: Cal saber), Barcelona, Tibidabo edicions 1999, 408 pp.

- Flocel SABATÉ I CURULL, *El territori de la Catalunya Medieval. Percepció de l'espai i divisió territorial al llarg de l'Edat Mitjana* (Fundació Salvador Vives i Casajuana, 123), Barcelona, FSVIC 1997, 556 pp.
- Núria SALES, *Qu'ètaient «Els comtats» au sein des monarchies plurielles? (XIVe-XVIIe siècles)*, extret de *La Ciutat i els Poders*. Actes del Col·loqui del 8è Centenari de la Carta de Perpinyà, 23/25 d'octubre 1997, Perpinyà, Presses Universitaires 2000, 415-426.
- Jordi SALES I CODERCH, *Jaume Serra i Húnter. Semblança biogràfica*. Conferència pronunciada davant el Ple el dia 14 de juny de 1999, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans 2000, 10 pp.
- Victor SAXER, *Les paroisses rurales de France avant le IXè siècle: peuplement, évangélisation, organisation*, extret de «Les Cahiers de Saint-Michel de Cuxà», XXX (1999 = *La paroisse à l'époque pré-romane et romane*), 5-47; *La Madeleine figure évangélique dans sa légende jusqu'aux XIIe-XIIIe siècles*, extret de «Cahiers de Fanjeaux», 34 (1998 = *Évangile et évangélisme: XIIIe-XIIIe siècle*), 199-220.
- Lluís SERRALLACH GARCIA (+), Josep M. TURULL GARRIGA, *Catàleg dels incunables de la Biblioteca Pública Episcopal del Seminari de Barcelona*, extret de «Revista Catalana de Teologia», XXIV (1999), 359-418.
- «Societat Catalana d'Economia. Anuari», vol. 15 (1999), 206 pp.
- «Studia Lulliana. Olim Estudios Lulianos», XXXVIII (1998), 192 pp.
- «Tamid. Societat Catalana d'Estudis Hebraics», 2 (1998-1999), 280 pp.
- «Terme. Centre d'Estudis Històrics. Arxiu Històric Comarcal (Terrassa)», núm. 14 (novembre 1999), 100 pp.
- José TEIXIDOR, *San Vicente Ferrer, apóstol de Europa*. Edició preparada por Alfonso ESPONERA CERDÁN, València, Ajuntament 1999, 908 pp. en dos volums.
- «Territoris. Revista del Departament de Ciències de la Terra», 1 (1998), 404 pp.; 2 (1999), 404 pp.
- Josep M. TORRAS RIBÉ, *Poders i relacions clientelars a la Catalunya dels Àustria. Pere Franquesa (1547-1614)* (Referències, 24), Vic, Eumo Editorial 1998, 260 pp.
- Ricard TORRENTS I BERTRANA, *El segle XX en la Universitat Catalana. L'actualitat del futur*. Discurs de recepció com a membre numerari de la Secció de Filosofia i Ciències Socials llegit el dia 22 de novembre de 1999, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans 1999, 22 pp.
- «Treballs de la Societat Catalana de Geografia», 48 (maig 1999), 148 pp.
- Fabio TRONCARELLI, *Pietro Trenzavelli, visconte di Carcassonne*, extret de «Quaderni medievali», núm. 47 (giugno 1999), 14-40; *L'attribuzione, il plagio, il falso*, extret de *Lo spazio letterario del Medioevo. 1. Il Medioevo Latino*. Direttori: Guglielmo CAVALLLO, Claudio LEONARDI, Enrico MENESTÒ. Volume I. *La produzione del testo*. Tomo I, Roma Salerno editrice [s. a.], 373-390.
- Max TURULL I RUBINAT, *Respostes de nobles i cavallers de la vegueria de Cervera per a la campanya de Sardenya de 1354-1355*, extret de «Miscel·lània Cerverina», 12 (1998), 131-134.
- Frederic UDINA I MARTORELL, *Record de Ferran Valls i Taberner*, Barcelona, Reial Acadèmia de les Bones Lletres 1999, 50 pp.
- Marc-Aureli VILA I COMAPOSADA, *Aportació a la terminologia geogràfica catalana*, Barcelona, Institut d'Estudis Catalans 1998, 238 pp.
- Evangelista VILANOVA, *Història de la teologia cristiana*. Vol. I. *Des dels orígens fins al segle XV*. Segona edició revisada i ampliada (Col·lecció Sant Pacià, 32), Barcelona, Facultat de Teologia de Catalunya 1999, 1057 pp.
- Joan Ramon VINAIXA MIRÓ, *Miravet. Un poble de l'Ebre català a la fi del segle XVIII*, Tarragona, Diputació 1999, 214 pp.
- Curt WITTLIN, *Propbezeugungen in den Werken von Francisc Eiximenis: Ein Einfluss auf Missionare in Südamerika und Rebellen in Spanien*, extret de *Dulce et decorum est philologiam colere*. «Festschrift für Dietrich Briesemeister zu seinem 65. Geburtstag». Berlín, Domus Editoria Europaea 1999, 793-812.
- «Zeitschrift für Katalanistik», 12 (1999), 210 pp.

TAULA GENERAL

ESTUDIS	
Jaume de PUIG I OLIVER, <i>El «Dialogus contra lullistas» de Nicolau Eimeric, O. P. Edició i estudi</i>	7-296
Jaume de PUIG I OLIVER, <i>La Sentència definitiva de 1419 sobre l'ortodòxia lul·liana. Contextos, protagonistes, problemes</i>	297-388
J. Antoni IGLESIAS, <i>Un bifoli en pergami de la parròquia barcelonina de Vilanova del Vallès: el testimoni en català més antic del Llibre de conservació de sanitat de Joan de Toledo (s. XIV)</i>	389-428
Lluís CIFUENTES, <i>La promoció intel·lectual i social dels barbers-cirurgians a la Barcelona medieval: l'obrador, la biblioteca i els béns de Joan Vicenç (fl. 1421-1464)</i>	429-479
Josep M. MARQUÈS I PLANAGUMÀ, Pep VILA, <i>Llicències i permisos de representacions teatrals a les comarques gironines</i>	481-502
NOTES I DOCUMENTS	
Josep PERARNAU I ESPELT, <i>Enric Casassas i Simó. In memoriam</i>	505-506
Jaume de PUIG I OLIVER, <i>Un Domènec Llull del 1341, descendent de Ramon Llull?</i>	507-509
Jaume de PUIG I OLIVER, <i>Alguns documents sobre Antoni Ginebreda, O. P. (1340-1395)</i>	511-524
Jaume de PUIG I OLIVER, <i>Notes sobre el manuscrit del Directorium inquisitorum de Nicolau Eimeric conservat a la Biblioteca de El Escorial (ms. N. I. 18)</i>	525-560
Lluís CIFUENTES, <i>Tres notes sobre traduccions quirúrgiques medievals al català: I. Fragments d'un ms. en català de la Cirurgia de Teodoríc reaprofitats en relligadures del cinc-cents. II. Notícia d'una traducció catalana de la Cirurgia d'Henri de Mondeville. III. Una traducció catalana desconeguda de la Cirurgia parva de Guiu de Chaulbiac</i>	561-609
Jesús VILLANUEVA, <i>Observacions sobre La fi del comte d'Urgell: datació, transmissió manuscrita, contingut ideològic</i>	611-635
Josep M. LLOBET I PORTELLA, <i>Un inventari de la biblioteca de Josep Antoni de Gomar i de Navés, catedràtic de Lleis de la Universitat de Cervera (1788)</i>	637-648
SECCIÓ BIBLIOGRÀFICA	
Butlletí bibliogràfic:	
Antoni PLADEVALL I FONT, <i>Un monument a la Catalunya romànica</i>	651-660
Recensions	661-735
Notícies bibliogràfiques	737-969
TAULES	
D'arxius i biblioteques citats en el volum	970-982
D'antropònims i d'obres anònimes	983-1025
OBRES ENVIADES A LA DIRECCIÓ	1026-1036

ARXIU DE TEXTOS CATALANS ANTICS segueix bàsicament les indicacions metodològiques de Josep Vives i Gatell, *Esquemas de metodologia*, Barcelona 1947, en allò que fa referència a l'edició de textos i les de l'Institut d'Estudis Catalans en la presentació de textos medievals en llengua catalana.

Les abreviatures dels aparats crítics són les suggerides per la «Société Internationale pour l'Étude de la Philosophie Médiévale (S.I.E.P.M.)», publicades dins el seu «Bulletin», núm. 2 (1960), 142-149 (*Abbreviations latines et signes recommandés pour l'apparat critique des éditions de textes médiévaux*). Quan part d'un lema d'aparat crític es troba entre parèntesis, hom ha d'interpretar que l'anotació crítica corresponent, escrita en cursiva, es realitza en aquella part de la paraula no col·locada entre els parèntesis esmentats.

La secció de «Notícies bibliogràfiques» és dividida en quatre parts. Són col·locats en la primera («Obres generals i bibliografies») aquells títols que, per la multiplicitat de llur contingut (diccionaris, estudis relatius a més d'una època històrica o a un espai geogràfic molt ampli) o per raons similars són de difícil col·locació en alguna de les tres seccions següents. La segona («Estudis de referència local») aplega, seguint l'ordre alfabètic de les poblacions dels Països Catalans, els estudis que s'hi refereixen i es basen en textos o en documents anteriors al segle XIX. La tercera («Estudis de referència cronològica») presenta de forma successivament temporal les monografies més pròximes a la història literària i a la del pensament, bo i agrupant, però, les que posseeixen unitat temàtica, encara que es trobin separades pel temps (és el cas, per exemple, de Ramon Llull i el lul·lisme, que el lector pot veure en les pàgines 849-860). Finalment, les notícies bibliogràfiques relatives a arxius, biblioteques i museus segueixen l'ordre alfabètic de les poblacions on es troben les institucions esmentades, quan aquelles pertanyen a algun dels Països Catalans, i el dels respectius estats en els altres casos. El text de cada notícia bibliogràfica intenta d'oferir un resum objectiu de l'estudi corresponent; en cas que el signant del resum cregui que cal fer alguna observació, aquesta és escrita entre parèntesis quadrats [...].

ARXIU DE TEXTOS CATALANS ANTICS només es pot comprometre a donar almenys notícia bibliogràfica d'aquells estudis (llibres o articles), dos exemplars dels quals siguin enviats al director.

Les adreces d'ARXIU DE TEXTOS CATALANS ANTICS consten en l'orella de la coberta.

Acaba d'aparèixer:

BISBAT D'URGELL

Jornades Internacionals d'estudi sobre el bisbe Feliu d'Urgell

La Seu d'Urgell, 28-30 de setembre de 1999

Crònica i estudis.

Presentació de Mons. Joan MARTÍ ALANIS. Josep PERARNAU
(coord.)

Barcelona i La Seu d'Urgell

Facultat de Teologia de Catalunya i Societat Cultural

Urgel·litana, MM, 276 pp.

INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS
FACULTAT DE TEOLOGIA DE CATALUNYA